

HARVARD
DIVINITY
SCHOOL
*Andover-Harvard
Theological Library*

Migne, Jacques Paul.

PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS,

SEN

BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRÆ, UNIFORMIS, COMMODA, OECONOMICA
OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM, SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,
SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD ÆTATEM INNOCENTII III (ANN. 1216) PRO LATINIS
ET AD PHOTII TEMPORA (ANN. 863) PRO GRÆCIS FLORUERUNT :

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXISTERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER DUODECIM PRIORA
ECCLESIAE SÆCULA ET AMPLIUS,

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS,
PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA ;

DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS, VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA ;

OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS
DETECTIS AUCTA ;

INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS SIVE AUCTORES ALICUJUS MOMENTI
SUBSEQUENTIBUS, DONATA ;

CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM
DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA ;

OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM
ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA ;

DUCENTIS ET AMPLIUS INDICIBUS LOCUPLETATA ; SED PRÆSENTIM DUOBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS, ALTERO
SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM ETIAM UNUSQUISQUE

PATRUM, ARSQUE ULLA EXCEPTIONE, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR ;

ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBIVIUM QUINAM PATRES ET

IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULORUM LIBRORUM SCRIPTURÆ VERSUS,

A PRIMO GENESEOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT.

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS,

CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS

TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANTEM

SIMILIS, PRETHI EXIGUITAS, PRÆSENTIMQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA,

SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM ,

PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES,

LOCOS, LINGUAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES GRÆCA

IN QUÆ PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIAE GRÆCÆ
A S. BARNABA AD PHOTIUM,

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ Cleri universæ,

SIVE

CURSUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIA, AD INSTAR IPSIUS ECCLESIAE, IN DUAS PARTES DIVIDITUR, ALIA NEMPE LATINA, ALIA GRÆCO-LATINA ; LATINA, JAM INTEGRE EXARATA, VICINTI ET DUCENTIS VOLUMINIBUS MOLE SUA STAT, CENTUMQUE ET MILLE FRANCIS VENIT. GRÆCA DUPLICI EDITIONE TYPIS MANDATA EST. PRIOR GRÆCUM TEXTUM CUM VERSIONE LATINA LATERALIS COMPLECTITUR, ET FORSAN CENTUM VOLUMINUM EXCEDET NUMERUM. POSTERIOR AUTEM VERSIONEM LATINAM TANTUM EXHIBET IDEOQUE INTRA QUINQUAGINTA CIRCITER VOLUMINA RETINEBITUR. UNUMQUODQUE VOLUMEN GRÆCO-LATINUM OCTO, UNUMQUODQUE MERE LATINUM QUINQUE FRANCIS SOLUMMODO EMITUR : UTROBIQUE VERO, UT PRETHI HUIUS BENEFICIO FRUATUR EMPTOR, COLLECTIONEM INTEGRAM SIVE GRÆCAM SIVE LATINAM COMPARET NECESSE ERIT ; SECUS ENIM, CUJUSQUE VOLUMINIS AMPLI- TUDINEM NECNON ET DIFFICULTATES VARIA PRETHIA ÆQUABUNT.

PATROLOGIÆ GRÆCÆ TOMUS XXII.

EUSEBIUS PAMPHILI CÆSARIENSIS EPISCOPUS.

EXCUBEATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER NOMINATAM
SEU PETIT-MONTRUGE.

1837

BR
60
.M38.
v. 22
cop. 1

SÆCULUM IV.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ

ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ,

ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΤΗΣ ΕΝ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ,

ΤΑ ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΑ ΠΑΝΤΑ.

—

EUSEBII PAMPHILI,

CÆSARÆ PALÆSTINÆ EPISCOPI,

OPERA OMNIA QUÆ EXSTANT,

CURIS VARIORUM, NEMPE :

HENRICI VALESII, FRANCISCI VIGERI, BERNARDI MONTFAUCONII, CARD. ANGELO MAII

EDITA ;

COLLEGIT ET DENUO RECOGNOVIT J.-P. MIGNE,

BIBLIOTHECÆ CLERI UNIVERSÆ,

SIVE

CURSUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITOR.

TOMUS QUARTUS.

VENIUNT SEX VOLUMINA 60 FRANCIS GALLICIS.

—

EXCUEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER NOMINATAM,
SEU PETIT-MONTROUGE.

1857

ELENCHUS

AUCTORUM ET OPERUM QUÆ IN HOC TOMO XXII CONTINENTUR.

EUSEBIUS PAMPHILI CÆSARIENSIS EPISCOPUS.

APOLOGETICA.	
Demonstratio evangelica.	col. 9
Liber contra Hieroclem.	795
EXEGETICA.	
De nominibus Hebraicis.	877
Quæstiones evangelicæ.	877
Quæstiones ad Stephanum.	879
Quæstiones ad Marinum.	937
Supplementa Quæstionum ad Stephanum.	957
Supplementa Quæstionum ad Marinum.	983
Supplementa minora Quæstionum ad Marinum.	1007
Eclogæ propheticæ.	1017
Fragmenta de vitis prophetarum.	1261
Fragmenta ex libro Eusebii deperdito cui titulus : <i>Generalis elementaria introductio.</i>	1271
Canones decem Harmoniæ Evangeliorum.	1273
Canones.	1277

Ex typis MIGNE, au Petit-Montrouge.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ
ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ
ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ
ΒΙΒΛΙΑ ΔΕΚΑ

EUSEBII PAMPHILI
DE DEMONSTRATIONE EVANGELICA
LIBRI DECEM

INTERPRETE BERNARDINO DONATO, VERONENSI.

(Ex edit. Paris. 1628, Colon. (Lips.) 1688; Oxon. 1842. — Accedit supplementum a J. A. Fabricio evulgatum, proœmium scilicet et capita III priora, cum ipsius operis eplogo.)

EPISTOLA NUNCUPATORIA.

(Ed. Paris. 1628.)

Illustrissimo ac integerrimo viro domino D. Hacquevilleo, augustissimi Galliarum senatus primo Præsidi S.

Bene ac feliciter nobis universæque Galliæ cessisse omnes existimaverunt, illustrissime Præses, cum ab excessu amplissimi senatus principis, patria diuturniore, quam consueverat, tempore consternata, subito luctum ac desiderium tanti Præsidis tua in ipsius locum promotione deposuit. Ex quo rerum omnium ægendarum tempora sic illuxerunt, tanta in animos omnium irrepsit lætitia, ut vix aliud optatius quod vellent, aut quod pristinas ægritudines ex recenti jactura conceptas vehementius allevaret, contingere potuisse crederent. Utque reipublicæ rebus quondam perturbatis animadversum est, post Cannensem illam cladem secundo Marcelli ad Nolam prælio, populum Romanum primum erigi, ac deinceps ad optatos exitus afflante fortuna provehi cepisse: sic post unius viri amissi calamitatem, simul atque ad augustiorem illam principemque senatus dignitatem, non favitoribus, ut ait Comicus, sed virtute ambiendo pervenisti, lugubria omnia procul eliminata, et prosperæ res deinde permultæ consecutæ sint. Quæ aliis inde accesserint commoda, magis ipsis quibus illa contigerunt fruenda, quam pluribus prædicanda relinquimus. Noster vero ordo, nostra societas, et veluti litteraria quædam sodalitas, quasi ex longiore veterno revocata, in eam spem erecta est, ut te sacrum Themidos clavum tenente, bonarumque litterarum custode, doctorum omnium fautore, ipsiusque humanitatis assiduo vindice, pristinum vigorem, decus ac celebritatem brevi se recepturam augeretur. Quæ nos eo res adduxit, ut quem præ manibus habemus auctorem diem aspicere gestientem Eusebium Pamphili *De demonstratione evangelica*, hoc est de fidei Christianæ veritate graviter disserentem, tuo potissimum nomini consecrare, non tam e re nostra esse, quam publicæ congratulationis interesse putaremus. Nam cum humani te juris assertorem acerrimum et alias, nunc vero maxime ad supremum curiæ regni fastigium per omnes honorum gradus evectus præbeas, cui pietatis et sinceræ religionis cura magis incumbat, si a te abierimus fortasse reperiemus neminem. Sic Eusebius noster Pamphilo suo in fide tuenda fidus adhasit comes, ut Pamphili etiam cognomen sibi adjungi voluerit. Nec aliud dignitatis tuæ morumque suavitati nomen aptius potuit occurrere, quam istius, quod omnium communem amorem ac benevolentiam indicaret. Quare si in tam propensi omnium in te amoris, tuæque in omnes charitatis publicum testimonium, singulorum ordinum ac societatum congratulationes certatim in te fieri nuper vidimus, postquam in excelsissimo illo purpuratorum Patrum culmiæ consediati, quid tandem nobis animi ad munuscula undique comparanda, flosculosque et sarta musarum ex hortulis colligenda, tuæque

celsitudinis pedibus admovenda esse debuit, quorum spes omnis prope et ratio, imo præsidium portusque tutissimus in tui muneris amplitudine atque sollicitudine videtur esse constitutus. Accipies igitur, illustrissime Præses, quo studio, quaque consuevisti humanitate, sacra doctrinæ veræque pietatis monumenta, id quod nunc ipsa nobis objecit occasio, Eusebii scilicet Pamphili Cæsariensis *De evangelica demonstratione* utilissimas Commentationes, quæ honorarii cujusdam muneris instar esse possint, quale magistratibus novissime in provincias a principe missis, animi benevoli testandi causa offerri solebat, ut tanto studiosius et diligentius reipublicæ consulerent, quanto majore et publicis omnium votis illius administrandæ curam susceperant. Vale.

Anno salutis 1678.

Celsitudini tuæ addictissimi,

Michael SONNIUS.
Sebastianus CRAMOISY.
Carolus MORRELLUS.

GALLANDIUS LECTORI.

(*Bibliotheca vet. Patr.*, tom. IV, Proleg., p. xxii, et p. 461.)

I. Eusebii Cæsariensis Demonstratio evangelica *suppleta*.

Quandoquidem temporum ordo ad Eusebium Cæsariensem nos deduxerat, nostra interesse censuimus, ut proœmium et capita III priora libri I Eusebianæ *Demonstrationis evangelicæ* una cum ipsius operis epilogo, quæ in hactenus vulgatis editionibus desiderabantur, typis excudenda traderemus. Ea vero accepta referimus eruditissimo Joanni Alberto Fabricio; qui haud ita pridem isthæc præclari operis supplementa ex ms. codice bibliothecæ celsissimi Walachix principis Joannis Nicolai Maurocordati desumpta, bonis litteris bene cupiens, cum sua interpretatione evulgavit (a).

M. *Per multis in locis Demonstratio evangelicæ Arianum se prodit Eusebius. Hac de re nonnulla proferuntur specimina Arianica. Eusebii placita interpres de industria ad catholicam sententiam detorquet.*

Hic porro lectores monitos velim, *Demonstrationem Eusebii evangelicam* propterea mihi dictam *præclarum opus*, quod multa plane in eo libro præclare dixerit auctor, veritatemque Christianæ religionis adversus Judæos potissimum ex sacris Veteris et Novi Testamenti litteris maxime propugnari. Verum in permultis ejusdem operis locis haud obscure prodit semet Eusebius Arianorum sectæ addictum; quorum placita subinde inculcat et urget, nedum sibi probata demonstrat. Quod quidem ut pateat, unum tantummodo locum in medium proferam, quo auctor propalam Arianæ hæreseos virus effundit. Siquidem postquam ad Christum retulit

illud Sapientiæ vii, 26 : *Splendor est luminis semipiterni, speculumque immaculatum divinæ efficientiæ, et imago bonitatis illius*; illudque præterea Pauli ad Hebræos i, 3 : *Qui cum sit splendor gloriæ et figura substantiæ ejus* : his, inquam, relatis docet Eusebius atque evincere nititur, substantiam et deitatem Filii aliam esse a paterna et diversam ac separatam, ipsique multo inferiorem. Sic enim ille (b) : « Sed a sensibili quidem lumine splendor separari non potest : *Filius vero seorsum a Patre per se ipsum subsistit*, » Ὁ δὲ Υἱὸς ἰδίως παρὰ τὸν Πατέρα καθ' ἑαυτὸν ἐφέστηκε (leg. ὑφέστηκε). Ac luminis quidem splendor locum efficientiæ obtinet : *Filius autem aliud quiddam quam secundum efficientiam est, per se ipsum substantia præditus*, Ὁ δὲ Υἱὸς ἑτερόν τι κατὰ ἐνέργειαν τυγχάνει, καθ' ἑαυτὸν οὐσιωμένος. Rursum splendor simul cum lumine existit, illudque quodam modo complet; nam sine splendore lumen nequaquam substiterit, simulque cum illo ac secundum illud subsistit : *at Pater prius quam Filius existit, et ante generationem ejus exsistebat, quatenus solus ingenitus erat* : » Ὁ δὲ Πατήρ προὔπάρχει τοῦ Υἱοῦ, καὶ τῆς γεννήσεως αὐτοῦ προὔφεστηκεν, ἢ μόνος ἀγέννητος ἦν, » κ. τ. λ. Complura vero ejusmodi loca eo in opere Arianica labe notata videas apud viros doctissimos, Maranum (c) et Montfauconium (d); quorum alter præterea animadvertit (e), *Demonstrationis evangelicæ* interpretem de industria Eusebium ad catholicam sententiam detorsisse. Sed pro munere nostro satis hæc sunt.

(a) Fabric. in *Delect. argum.*, pagg. 1-22. Hamb. 1725.

(b) Euseb. *Demonstr. evang.* lib. iv, cap. 3, pag. 147.

(c) Maran. *Divin. D. N. J. C.*, lib iv, cap 27,

§ 3, et cap. 28, § 4, pagg. 584, 598, 601.

(d) Montf. *Prælim. ad tom. I Collect. PP. Græc.* pagg. xv-xxix.

(e) Id. *ibid.* § 5, pag. xix.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ
ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ
ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ
ΤΩΝ ΕΙΚΟΣΙ ΒΙΒΛΙΩΝ ΤΑ ΔΕΚΑ
ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

EUSEBII PAMPHILI
DEMONSTRATIONIS EVANGELICÆ
EX VIGINTI, LIBRI DECEM.

LIBER PRIMUS.

ΤΑΔΕ ΕΝΕΣΤΙΝ ΕΝ Τῷ ΠΡΩΤῷ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΙ ΤΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΗΜΩΝ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ.

Προοίμιον.

- α. *Τίνα και ὁπόσα ἐπαγγέλλεται ἡ πραγματεία.*
- β. *Τίς ὁ κατὰ τὸν Χριστιανισμὸν εὐσεβείας τρόπος.*
- γ. *Ὅτι μὴ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι κατάλληλος ἦν ἡ κατὰ Μωσθεά πολιτεία.*
- δ. *Τι δὴ ποτε τὰ παρὰ Ἰουδαίους ἀποδεχόμενοι λόγια, τὸν παρ' αὐτοῖς βίον παρητησάμεθα.*
- ε. *Τίς ὁ τοῦ Χριστοῦ τῆς Καινῆς Διαθήκης τρόπος.*
- ς. *Τίς ὁ κατὰ τὴν Καιρὴν Διαθήκην κατηγορηλόμενος ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ πᾶσιν ἀνθρώποις βίος.*
- ζ. *Πῶς ὁ Χριστὸς τὰ παρὰ Μωσθεῖ πρότερον ἐπιτέλεσας, καινῆς και ρέας εἰσαγωγέυς κατέστη πολιτείας.*
- η. *Ὡς εἰς δύο τρόπους ὁ κατὰ τὸν Χριστιανισμὸν διήρηται βίος.*
- θ. *Τι δὴ ποτε μὴ ὁμοίως τοῖς παλαιοῖς, και παρ' ἡμῖν τὰ τῆς πολυκαιρίας σπουδάζεται.*
- ι. *Τίτι λόγῳ μὴ και ἡμῖν ὁμοίως τοῖς παλαιοῖς θυμῶν και θύειν τῷ Θεῷ τὰ γεώδη παραδέδοται.*

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

Ἴδοὺ δὴ σοι, θεῖον ἐπισκόπων χρῆμα, Θεόδοτε, κερὰ Θεοῦ ἀνθρώπε, σὺν Θεῷ και σὺν αὐτῷ γε τῷ Σωτῆρι ἡμῶν τῷ Θεῷ Λόγῳ, μετὰ τὴν πρώτην προπαρασκευὴν τῆς εὐαγγελικῆς ὑποθέσεως ἐν ὄλκῳ πεντικαίδεκα συγγράμμασι διαπεποιημένους ἡμῖν, μέγα τοῦτο πρὸς ἡμῶν ἐξανύεται. Δέχου δὴ τα, ὧ C

HÆC INSUNT IN PRIMO LIBRO EVANGELICÆ DE SALVATORE NOSTRO DEMONSTRATIONIS.

Proœmium.

1. *Quœnam et quanta in hacce tractatione promittantur.*
2. *Quisnam sit modus colendi Dei ex Christianismi præcepto.*
3. *Quod conditio reipublicæ Mosaicæ non fuerit omnibus gentibus conveniens.*
4. *Quanam de causa, cum omnium Judæorum oracula acceperimus, eorundem vivendi institutum recusarimus.*
5. *Quisnam modus Novi Testamenti, cujus Christus est auctor.*
6. *Quœnam sit ea, quæ in Novo Testamento omnibus hominibus a Christo denuntiata est, vita.*
7. *Quomodo Christus, postquam ea quæ a Mose tradita sunt, plene observavit, novæ rationis et legis introductor exstitit.*
8. *Quod quæ Christianismum amplexa est vita in duas species divisa est.*
9. *Quam ob causam non ut prisci illi, ita nos quoque numerosæ soboli operam damus.*
10. *Qua de causa non ita nobis, quemadmodum priscis incendere, et sacrificare Deo terrestria permissum est.*

I PROœMIUM.

Ecce tibi, sacer homo Dei ac divina res inter episcopos, Theodote, post prius opus *De præparatione evangelica* quod totis quindecim libris elaboravimus, Dei atque ipsius Salvatoris nostri Deique Verbi auxilio, etiam præsens magnum hoc a nobis perficiendum suscipitur. Petitioni igitur nostræ, charum caput, locum concedito, precibusque tuis laborem nostrum adjuva, quo deinceps demonstria-

tionem evangelicam ex prædictionibus quæ a pri-
 via origine apud Hebræos promulgatæ exstant, ex-
 ponere instituimus. Quomodo autem et qua ratione?
 ut nempe illis Deo charissimis, quos nosti omnium
 decantatos vocibus, Mose, inquam, et qui post hunc
 exsplenduerunt divinis beatisque prophetis ac sac-
 cris scriptoribus testibus utamur, atque ab illis
 prænuntiata ostendamus, quæ multis post demum
 sæculis in lucem prodita, atque per Salvatoris evan-
 gelicam demonstrationem in rem deducta sunt,
 quæque adhuc præsentis ætate in conspectu nostro
 perficiuntur, longe prius ab iisdem, divino Spiritu
 docente, percepta; ita ut absentia tanquam præsen-
 tia, et quæ nondum usquam erant, tanquam evi-
 denter jam existentia intuerentur; nec hoc solum,
 sed etiam posteris scripto quæ olim essent futura
 præsignarent: ut jam alii quoque ex illis scirent
 futura cognoscerentque, et quotidie oraculorum
 illorum eventus et effectus præstolarentur. Qualia
 vero illa? infinita sane, aliaque omnivaria, et de
 omnibus communibus pariter et particularibus,
 quæque jam singulos spectarent homines, jam inte-
 gras universitates; proprieque de rebus Hebræo-
 rum, atque similiter de externis gentibus; ut sunt
 eversiones urbium, temporum, mutationes, rerum
 vicissitudines, adfuturorumque honorum præsen-
 tiam, et contraria immittenda mala, ut gentium
 subjugationes ac servitutem, urbium obsidiones,
 integrorum regnorum eversiones vel instaurationes,
 atque alia infinita longis post temporibus eventura
 prænuntiavere. Verum hæc singula enumerari a nobis,
 præsentis instituti ratio nequitquam postulat.
 Itaque quamplurimis interim in aliud tempus dilatis,
 facile vel ex horum quæ afferemus veritate,
 monstrabitur.

CAPUT I.

Quænam et quanta in hac tractatione promittantur.

Quæ igitur nobis in præsentis ex prophetis vaticiniis ad evangelicam demonstrationem persequi
 re videatur, cum maxime opportunum est expos-
 nere. Edixerunt nimirum prophetæ fore ut nomi-
 natim Christus, idemque Verbum Dei, ipseque Deus
 ac Dominus, et magnus quidam Angelus consilii
 inter homines versaturus esset, universo orbi, gen-
 tium Græcarum pariter et barbararum futurus Doctor
 veræ cognitionis Dei et pietatis in Deum, universi
 opificem, sicut evangelicum profitetur præconium:
 illumque ipsum futurum puerum, filiumque homi-
 nis vocatum iri, ut qui genus ab hominibus ductus
 sit, nasciturusque ex virgine, nova quadam
 atque inusitata generationis ratione. Et quod ma-
 xime dignum est admiratione, ne locum quidem
 natalitatis ejus Bethleem. omnibus etiamnum hodie
 qui ad illum spectandum extremis ab terræ finibus
 accurrunt decantatum, silentio involventes præterierunt,
 sed et hunc claris verbis proclamaverunt: sicut etiam
 tempus adventus et apparitionis ejus, quo præcise ille
 inter homines versatus est, eidem veluti rebus prævertentes
 divino ore nuntia-

Α ἀνάκαθεν παρ' Ἑβραίοις ἀνακειμένων προβήσεων
 παραστήσασθαι πειρωμένοις. Πῶς δὴ, καὶ τίνα τρῶ-
 πον τοὺς θεοφιλεῖς ἐκείνους, ὄσθα δήπου τοὺς βου-
 μένους παρὰ τοῖς ἀνδράσι, Μωϋσέα δὴ λέγω, καὶ τοὺς
 μετ' αὐτὸν ἐκλάμψαντας θεοπρεπεῖς, καὶ τοὺς μακα-
 ρίους προφήτας τε καὶ ἱερσφάντας, μάρτυσιν ἀπο-
 χρώμενοι, ἐξ αὐτῶν τ' ἐπιδεικνύναι προφηημένοι τὰ
 μακροῖς ὕστερον αἰῶσιν εἰς φῶς ἐλθόντα, καὶ διὰ τῆς
 τοῦ Σωτῆρος εὐαγγελικῆς ἀποδείξεως πραγματευ-
 θέντα, τὰ τε καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς εἰσέτι νῦν πρὸ ὀφθαλ-
 μῶν συντελούμενα θεῷ Πνεύματι προειληφθότας· ὡς
 ἂν παρόντα τὰ μὴ παρόντα, καὶ τὰ μηδέπω μηδαμῶς
 ὄντα, ὡς ἐναργῶς ὄντα καταπτευκότας· καὶ οὐ τοῦτο
 μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς μετέπειτα διὰ γραφῆς τὰ μέλ-
 λοντά ποτε ἔσεσθαι προμετηνυκότας· ὥστε ἦδη καὶ
 Β ἐτέρους ἐξ αὐτῶν εἶδέναι τε καὶ γνωρίζειν τὸ μέλλον
 δύνασθαι, ὁσημέραι τε προσδοκᾶν τῶν λογίων τὰ ἀπο-
 τελέσματα. Ποῖα δὲ ταῦτα; μυρία μὲν ἂν εἴη, καὶ
 ἄλλα παντοῖά τε, καὶ περὶ πάντων, κοινῶν τε καὶ
 τῶν ἀνὰ μέρος, καθ' ἕκαστόν τε ἀνδρα, καὶ περὶ τῶν
 καθόλου· ἰδίως τε ἀμφὶ τῶν καθ' Ἑβραίους πραγμά-
 των, καὶ αὐτὰ πάλιν περὶ τῶν ἔξωθεν ἔθνῶν· ὅσον δὴ
 πόλεων ἀναστάσεις, καιρῶν τε ἀλλαγὰς, καὶ πραγμά-
 των μεταβολὰς, μελλόντων τε ἀγαθῶν παρουσίας,
 καὶ τῶν ἐναντίων ἐπιφορὰς, ἀνδραποδισμοὺς ἔθνῶν,
 πόλεων πολιρκίας, τῶν καθόλου βασιλείων μεταστά-
 σεις τε καὶ καταστάσεις, καὶ ἄλλα μυρία περὶ τῶν
 ἔσεσθαι μακροῖς ὕστερον χρόνοις· μελλόντων, προεικ-
 ρυττων. Ἄλλ' οὐ τοῦτων ὄγε παρῶν καιρῶν τὸν διαγχοῦ
 ἡμᾶς ἀπαιτεῖ παραστήσασθαι· τὰ πολλὰ δὲ εἰσαυθις
 C ὑπερθεμένους, ἐκ τῆς τῶν παρατεθησομένων ἀλη-
 θείας ἡρέμα καὶ τῶν ἀποσεισπημένων τὴν ἀπό-
 δεξιὴν πιστώσεται.

etiam illorum quæ silentio præterimus, fides de-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Τίνα καὶ ὅσα ἐπαγγέλλεται ἡ πραγματεία.

Τίνα τοίνυν ἡμεῖς ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐκ τῶν προφη-
 τικῶν προβήσεων εἰς τὴν εὐαγγελικὴν ἀπόδειξιν εὖ
 ἂν ἔχοι συντελεῖν, καιρῶν ἂν εἴη λέγειν. Χριστὸν ὀνο-
 μαστὶ καὶ Θεοῦ Λόγον, αὐτὸν τε Θεὸν καὶ Κύριον,
 καὶ τίνα μεγάλης βουλῆς ἄγγελον ἐπιδημήσειν ποτὲ
 εἰς ἀνθρώπους ἔφασαν, πάντων τε τῶν ἀνὰ πᾶσαν
 τὴν οἰκουμένην ἔθνῶν Ἑλληνικῶν τε καὶ βαρβάρων
 Δ διδάσκαλον ἀληθοῦς θεογνωσίας, καὶ τῆς εἰς τὸν τῶν
 ὄλων δημιουργῶν Θεὸν εὐσεβείας καταστήσασθαι, ἧ τὸ
 εὐαγγελικὸν περιέχει κήρυγμα· καὶ τοῦτον αὐτὸν παι-
 δῖον ἔσεσθαι, καὶ υἱὸν ἀνθρώπου κληθήσασθαι, γένος
 τε ὄθεν κατάξει· καὶ τίνα ξένον ἐκ παρθένου τρῶπον
 αὐτοῦ τῆς ἀποτέξεως· καὶ τὸ γε παραδοξότατον, ὅτι
 μὴ πᾶσι τοῖς ἐκ περάτων γῆς εἰσέτι σήμερον ἐπὶ
 θεῶν σπεύδουσι βούμενον, τῆς ἐν Βηθλεὲμ γενέσεως
 αὐτοῦ χωρίον, σωπῆ δόντες παρήλθον, ἀλλὰ καὶ
 τοῦτο λευκοῖς ὀνόμασιν ἐξεβόησαν· ὡσπερ οὖν καὶ
 τοὺς χρόνους τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ, καθ' οὓς ἀκριβῶς
 οὗτος ἐπεδήμει τῷ βίῳ, ὡσπερ φθάσαντες οἱ αὐτοὶ
 διὰ τῶν πραγμάτων ἐθέσπισαν. Πάρεστι δὲ σοι, μετὰ
 χεῖρας ἀναλαβόντι τὴν σπουδὴν, ἐν ὀφθαλμοῖς ἰδεῖν
 ἐν ταῖς δηλούμεναις προφητικαῖς προβήσεσι πάσας

ὁμοῦ περιεχομένας τὰς ὑπὸ τῶν θεσπεσιῶν εὐαγγελισ-
 τῶν μαρτυρουμένας αὐτοῦ δὴ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν
 Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ παραδόξους θαυματουργίας, καὶ
 τὰς ἐνθέους αὐτοῦ καὶ παναρέτους περὶ τῆς ἀληθοῦς
 εὐσεβείας διδασκαλίαις. Καὶ τί δεῖ θαυμάζειν, ὅτε καὶ
 τὸν νέον τῆς εὐσεβείας τρόπον, τὸν (1) πρὸς αὐτοῦ
 πᾶσιν ἀνθρώποις κατηγγελλόμενον, διαβρόχῃ ἀνακη-
 ρύττουσι, κληθῆναι τὸς μαθητῶν αὐτοῦ, καὶ Καινῆς Δια-
 θῆκῆς διδασκαλίαν; Ναὶ μὴ ἐπὶ τούτοις καὶ τὰς Ἰου-
 δαίων εἰς αὐτὸν ἀπιστίας καὶ ἀντιλογίας, ἀρχόντων
 τε ἐπαναστάσεις, διδασκάλων φθόνους, ἐνὸς μαθητοῦ
 προδοσίαν, ἐχθρῶν διαβολὰς, συκοφαντῶν κατηγορίας,
 δικαστῶν κατακρίσεις, ὕβρεις ἀτιμούς, μάστιγας
 ἐκτόπους, δυσφήμους λοιδορίας, ἐπὶ πᾶσι τὸν ἐπονει-
 διστον θάνατον· αὐτοῦ τε ἐπὶ τούτοις σιωπῆν θαυμά-
 σιον, πράττειν τε καὶ καρτερίαν, ἀμήχανόν τε ὅσην
 ὑπομονὴν καὶ ἀνεξικακίαν. Ταῦτα δὲ πάντα ἀντικρῶς
 περὶ ἐνὸς ἐν ὑστάτοις ποτὲ χρόνοις ἤξοντος, καὶ τοι-
 αῦτα ἐν ἀνθρώποις πεισομένου, σαφῶς δι' ὧν προειλη-
 φασι, τὰ παλαιάτα Ἑβραίων περίσσησι λόγια, ἐπι-
 μαρτυρούμενα τὴν μετὰ θάνατον ἐκ νεκρῶν ἀναβίω-
 σιν τοῦ δηλουμένου, τὴν τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς φανέρ-
 ωσιν, τὴν τοῦ θεοῦ Πνεύματος εἰς αὐτοὺς μετᾶδωσιν·
 τὴν εἰς οὐρανοὺς ἀνοδὸν αὐτοῦ, τὴν Πατρὸς ἔνθρονον
 βασιλείαν ἰδρῶσιν, τὴν ἐπὶ συντελείᾳ τοῦ βίου δευτέ-
 ραν αὐθις ἐσομένην ἐνδοξον αὐτοῦ παρουσίαν. Ἐπὶ
 πᾶσι τούτοις θρήνους ἀκούση καὶ ὀλοφυρμούς ἐκάστου
 τῶν προφητῶν διαφόρους ὀλοφυρομένου, καὶ ἀποκλαι-
 ομένου, ὅσα τὸ Ἰουδαίων ἔθνος τῆς εἰς τὸν προκη-
 ρυθέντα δυσσεβείας ἕνεκα μετελεύσεσθαι κακὰ ἐμέλα-
 λεν, ὡς τὸ βασιλεῖον αὐτῶν, ἀνωθεν ἐκ πατέρων εἰς
 ἐκείνους διαρκέσαν τοὺς καιροὺς, παντελῆ καθαίρουν
 μετὰ τὴν κατὰ Χριστοῦ τὸλμαν αὐτῶν ὑπομενεῖ· ὡς
 οἱ πατέριαι αὐτῶν νόμοι καταλυθήσονται, ὡς τῆς πα-
 λαιᾶς θρησκείας αὐτῶν ἀποστερήσονται, ὡς τῆς ἐκ
 προγόνων αὐτονομίας ἐκπεσοῦνται· ὡς ἀντ' ἐλευθέ-
 ρων δοῦλοι τῶν ἐχθρῶν καταστήσονται, ὡς ἡ βασιλικὴ
 μητρόπολις αὐτῶν πυρκαϊᾶς γενήσεται, ὡς τὸ σεμ-
 νὸν αὐτῶν καὶ ἀγνὸν ἱερὸν ἐμπρησθῆναι καὶ ἐσχάτην
 ἐρημίαν ὑπομενεῖ· ὡς ἀντὶ τῶν πάλαι οικητόρων
 ὑπὸ ὁμοφύλων (1*) ἔθνων ἡ πόλις αὐτῶν κατοικισθή-
 σεται, ὡς εἰς πάντα τὰ ἔθνη καθ' ὅλης οἰκουμένης
 διασπαρήσονται, ὡς οὐκέτι αὐτοῖς ἡ τῶν κακῶν παῦ-
 λα, οὐδέ τις ἀνάνευσις τῶν συμφορῶν ἐλπισθήσεται·
 ἃ καὶ τυφλῶ, φασί, ὄηλα, εἰσέτι νῦν τὴν τῶν λόγων
 ἔβην αὐτοῖς ἔργοις ἐνδείκνυται, ἐκ πρώτης αὐτῆς
 ἡμέρας, ἐξ ἧς ἀθέους ἤσαντο κατὰ Χριστοῦ χεῖ-
 ρας, τὴν τῶν κακῶν ἀρχὴν εἰς αὐτοὺς ἐπισπώμενοι.
 Οὐκ ἦν δ' ἄρα τοῖς θεσπεσίοις ἀνδράσιν ἐπὶ σκυ-
 θρωποῖς τὰ τῶν προβήσεων ἰστέναι, οὐδὲ μέχρι τῶν
 λυπηρῶν ἐπιτείνεσθαι τὴν πρόγνωσιν· ἀλλὰ γὰρ εἰς
 τὸ φαιδρὸν μεταβάλλοντες, αὐθις ἀγαθῶν ἀγγελίας
 ἀθρόως ἅπασιν ἀνθρώποις ἐπὶ τῇ τοῦ Χριστοῦ παρου-
 σίᾳ προσκήρυκτον, ἀντὶ τῆς ἐνὸς ἔθνους ἀπόβολῆς
 πᾶν ἔθνος καὶ γένος ἀνθρώπων θεογνωστῶν εὐαγγε-
 λιστοί, καὶ δαιμόνων ἀποφυγῆν, ἀγνωσίας τε καὶ
 εὐαγγελίας ἀπαλλαγῆν, φωτὸς τε καὶ εὐσεβείας ἀνά-

vere. Licebit etiam tibi studiose admoventi operam,
 videre ad oculum in prophetiis quæ proditiæ sunt
 prædictionibus, universa simul comprehendi testata
 divinis evangelistis ipsius Salvatoris nostri Jesu
 Christi stupenda miracula, divinasque ejus et ple-
 nas omnis virtutis de vera pietate doctrinas. Et
 quid mirum hoc, cum et novam rationem pietatis
 omnibus hominibus ab eo commendandam perspicue
 prædicent, vocationemque discipulorum ejus
 ac Novi doctrinam Testamenti. Nec minus certe
 præterea Judæorum in ipsum incredulitatem et con-
 tradictiones, principum insurrectiones, doctorum
 invidiam, unius discipuli proditionem, calumnias
 hostium, sycophantarum accusationes, judicum
 condemnationes, turpes ignominias, flagella gravi-
 sima, infamia probra, et super omnibus hisce mor-
 tem contumeliosam. Ipsius ad hæc admirandum
 silentium, lenitatem et constantiam, incredibilem-
 que quantam patientiam malorumque tolerantiam.
 Hæc omnia diserte de uno quodam in postremis
 olim venturo temporibus atque inter homines talia
 exantlaturo perspicue prænuntiant, traduntque an-
 tiquissima Hebræorum oracula; simulque testantur
 eundem post mortem iterum reversurum in vitam,
 discipulis suis appariturum, divinumque Spiritum
 in illos emissurum. Reditum item ejus memorant
 in cælos, firmamque in throno regni Patris sedem,
 atque in consummatione sæculi futurum iterum al-
 terum ejus adventum gloriosum. Super omnibus
 hisce threnos percipies atque ejulatum singulorum
 prophetarum multifariam quiritantium atque deploran-
 tium quanta populo Judaico ob impietatem in
 hunc patratam sustinenda essent mala: quod reg-
 num ipsorum a patrum temporibus usque ad illo-
 rum ætatem continuatum, funditus esset everten-
 dum post ea quæ in Christum ausi fuissent: quod
 patriæ ipsorum leges dissolvendæ, quod ipsi veteri
 cultu suo religioso privandi, atque libertate avita
 exuendi, quod pro liberis servi hostium futuri es-
 sent: quod regia ipsorum metropolis tradenda
 flammis, et religiosum illorum et sanctum templum
 conflagraturum atque extremam experturum soli-
 tudinem: quod pro avertis incolis urbs eorum alie-
 nis inhabitanda nationibus, quod in omnes gentes
 per totum orbem terrarum dispergendi, quod nulla
 amplius a malis requies, neque a calamitatibus
 respiratio speranda illis foret: quæ cæco, quod
 aiunt, manifesta, etiam nunc verborum vim rebus
 ipsis demonstrant, cum a prima illa die qua impius
 manus Judæi in Christum tulerunt, malorum ini-
 tium in se contraxerint. Non libuit autem divinis
 prophetis prædictiones suas in mæstis finire, neque
 ultra tristitia extendere vaticinandi facultatem, sed
 ad pulchrum conversi iidem vicissim bonorum
 significationes magno numero, omnibus hominibus
 Christi adventu impertiendorum prænuntiaverunt:
 fore scilicet, ut pro unius gentis rejectione, omnes

(1) Sic correctivus pro τοῦ. ΕΒΗΤ. ΠΑΤΡΟΙ.

(1*) Leg. ἀλλοφύλων.

populi et nationes hominum per Evangelium edocentur veri Dei cognitionem, dæmonas deserant, ignorantiamque exuant et errores, lux autem ac pietas longe lateque resplendeat : ut a Christi discipulis universus orbis repleretur ejus dogmate, ut Evangelium ab illis doceantur omnes homines novam miramque complectens pietatis rationem : atque ut Ecclesiæ Christi per eosdem in omnibus gentibus constituentur, et unus populus Christianus nominetur per universum qua patet incolis orbem terrarum. Futurum esse etiam, ut quæ subinde a principibus regibusque contra Ecclesiam Christi excitandæ sint persecutiones, nihil ad evertendam illam valeant, utpote quæ Dei robore firmatur. Hæc et tanta cum ab Hebræorum theologis proclamata fuerint, atque etiamnum omnibus palam illarum rerum eventus se ostendat, quis non divinum illorum virorum spiritum admiretur? quis non disciplinam et dogmata religionis ipsorum et philosophiæ fateatur genuina ac verissima esse? siquidem demonstrationem præ se ferunt non quidem comptis atque ornatis verbis, neque vi dicendi aut per-versi artificii argumentationibus ad decipiendum comparatis, sed simplici et remoto a fraude doctrinæ genere, cujus genuinæ sinceræque veritati fidem facit virtus et cognitio Numinis quæ in divinis illis viris fuit. Qui igitur potuerunt res, quæ longis sæculis post evenerunt, tot millenis ante annis, non humano sed divino videre spiritu, quidni digni fide sint ut dogmata quæ discipulos suos edocuerunt, vera esse credantur? Probe etiam novi usitatum esse omnibus, qui Salvatorem ac Dominum nostrum Jesum eundem vere Christum Dei esse, ita ut par est, instituunt demonstrare, ante omnia facere fidem, quod non aliter in eum quam prophetis testimoniis de eo editis congruenter credant : deinde et hoc ipsum coram omnibus cum quibus in sermonem descendunt, haud diffidit, quod singularis studii ac laboris sit, singula capita Evangelii posse demonstrationibus suis firmare. Unde necessario ad hoc ipsum delatus, Dei auxilio tentabo secundum prænuntiata ex ipsis illis Hebræorum theologis, integram universæ evangelicæ demonstrationis tractationem tradere. Quod vero studium præsentis opere a me impenditur, non Judæis oppugnandis, ut putet aliquis, est destinatum, apage ; tantum enim ab hoc abest, ut potius pro illis, si sanam mentem afferant, faciat : firmat siquidem Christianam rem petito a longis ab hinc prædictionibus testimonio : rem Judæorum autem, ex perfecta prophetiarum quas illi habent impletione. Juvabit quoque Græcorum filios sive ethnicos, qui animis bene constitutis accesserint, per admirandam futurorum prænotionem rerumque secundum prædictiones eventum, simul ostendendo divinam atque certissimam dogmatum nostrorum veritatem, simulque solidiore demonstratione obturando linguas patronorum mendacii, quam nusquam nobis suppetere contendunt sycophantæ, etiam atque

λαμψιν· καὶ ὡς οἱ τοῦ Χριστοῦ μαθηταὶ τὸν πάντα κόσμον τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας ἐμπλήσουσιν, ὅπως τε εἰς πάντας ἀνθρώπους τὸ Εὐαγγέλιον αὐτῶν κηρυχθήσεται, καινὸν τινα καὶ ξενίζοντα τρόπον εὐσεβείας περιέχον· καὶ ὡς Ἐκκλησία Χριστοῦ δι' αὐτῶν ἐν ὅλοις τοῖς ἔθνεσι συστήσονται, καὶ ὡς ἐνδὸς ὁ Χριστιανῶν λαὸς καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ὀνομασθήσεται· καὶ ὡς αἱ τῶν κατὰ χρόνους ἀρχόντων τε καὶ βασιλέων κατὰ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ ἐπαναστάσεις οὐδὲν εἰς τὸ καθελεῖν αὐτήν, ὡς ἂν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κραταιουμένην, ἰσχύσουσι. Τοσούτων διὰ τῶν καθ' Ἑβραίους θεολόγων ἀναπεφωνημένων, καὶ εἰς δεῦρο πᾶσιν εἰς φανερόν τὰς ἐκθάσεις ἐπιδεικνυμένων, τίς οὐκ ἂν τὸ ἔθνος ἀποθαυμάσειε τῶν ἀνδρῶν; τίς δ' οὐχὶ τῆς κατ' αὐτοὺς θεοσεβείας καὶ φιλοσοφίας τὰ μαθήματά τε καὶ τὰ δόγματα κύρια καὶ ἀληθῆ εἶναι ὁμολογήσει; τὴν ἀπόδειξιν παρεχόμενα οὐκ ἐν λέξει κεκομψυμέναις, οὐδ' ἐν δεινότητι λόγων, ἢ κακοτέχνῳ ἀπάταις συλλογισμῶν· ἐν ἀπλῆ δὲ καὶ ἀκινύργῳ διδασκαλίᾳ, ἧς τὸ γνήσιον καὶ εἰλικρινὲς τῆς ἀληθείας ἢ τῶν θεσπεσίων αὐτῶν ἐκείνων ἀνδρῶν ἀρετὴ τε καὶ θεογνωσία παρίστανται. Οἱ γοῦν τὰ μακροῖς αἰῶσιν ὕστερον εἰς φῶς ἐλθόντα πρόβρωθεν μυρίοις ἄνωθεν χρόνοις οὐκ ἀνθρώπων, θεῶν δὲ πνεύματι κατοπτεῦσαι δεδυνημένοι, πῶς οὐκ ἄξιοι ἂν εἴεν καὶ περὶ ὧν τοὺς φοιτητὰς ἐξεπαίδεον δογμάτων πιστεύεσθαι; Εἰ μὲν οὖν οἶδα ἀκριβῶς, ὅτι πρόχειρον ἅπασιν, τοῖς τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν ὡς ἂν αὐτὸν ἀληθῶς ὄντα τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ γνησίως παραδεγμένοις, πρῶτον μὲν πείθειν αὐτοὺς δοκεῖν, ὅτι μὴ ἄλλως εἰς αὐτὸν πεπιστεύκασιν ἢ ταῖς περὶ αὐτοῦ προφητικαῖς μαρτυραῖς ἀκολουθῶς ἔπειτα τοῦτ' αὐτὸ καὶ πᾶσιν, οἷς ἂν εἰς λόγους καταβαίνοντα προβάλλεσθαι· μὴ μὴν βραδίως τὸ ἐπάγγελμα πιστοῦσθαι ταῖς ἀποδείξεσι δύνασθαι. Ὅθεν ἀναγκασίως ἐπὶ τοῦτ' αὐτὸ παρελθὼν, σὺν Θεῷ βοηθῶ, κατὰ τὰ ἐπηγγελμένα τὴν ἐντελῆ πάσης τῆς εὐαγγελικῆς ἀποδείξεως πραγματείας ἐξ αὐτῶν ἐκείνων τῶν καθ' Ἑβραίους θεολόγων παραστήσασθαι πειράσομαι. Σπουδαιολογεῖται δὲ μοι ἡ γραφὴ, οὐχ ὡς ἂν τις φαίη κατὰ Ἰουδαίων, ἅπασι, πολλοῦγε καὶ δεῖ· πρὸς αὐτῶν μὲν οὖν, εἰ εὐγνωμονοῦεν, τυγχάνει· συνίστησι γὰρ τὰ μὲν Χριστιανῶν διὰ τῆς ἀνέκαθεν προβόρῃσεως ἐπιμαρτυρίας, τὰ δ' ἐκείνων διὰ τῆς τῶν καθ' αὐτοὺς προφητειῶν ἀποτελεσματικῆς συμπληρώσεως. Ἀρμόσειε δ' ἂν καὶ πᾶσιν Ἑλλήνων, εἰ εὐγνωμονοῦεν, διὰ τῆς παραδόξου τῶν μελλόντων προγνώσεως, τῆς τε τῶν πραγμάτων κατὰ τὰς προβόρῃσεις ἐκθάσεως· ὁμοῦ μὲν τὸ ἔθνος καὶ ἀψευδὲς τῆς καθ' ἡμᾶς ἀληθείας ἐπιδεικνυμένη, ὁμοῦ δὲ καὶ τὰς τῶν ψευδογῶρων γλώττας ἐπιστομίζουσα διὰ τῆς λογικωτέρας ἀποδείξεως, ἧς οὐδαμῶς ἡμῖν οἱ συκοφάνται μετεῖναι διατείνονται, εὖ μάλα ὀσημέραι ταῖς καθ' ἡμῶν διατριβαῖς κατακράτος ἐπεντριβόμενοι. Οὐδὲν γοῦν ἡμᾶς δύνασθαι φασὶ δι' ἀποδείξεως παρέχειν, πίστει δὲ μόνῃ προσέχειν ἄξιον τοὺς ἡμῖν προσόντας. Καὶ πρὸς οὖν τὴν τοιαύτην διαβολὴν οὐκ ἂν γένοιτο ἡμῖν ἄλογος ἢ παρούσα πραγματεία. Ναὶ μὴν καὶ τῶν ἀθῶν

αἰρέσεων τὰς κατὰ τῶν θείων προφητῶν ψευδοδοξίας τε καὶ βλασφημίας ἀπελέγξει διὰ τῆς πρὸς τὰ νέα τῶν παλαιῶν συμφωνίας. Τὴν μὲν οὖν μακροτέραν καὶ διεξοδικήν τῶν προφητικῶν φωνῶν ἑρμηνείαν ταυῦν ὁ λόγος ὑπερθήσεται, τοῖς βουλομένοις τούτων ἐξετάζειν καταλιπὼν, οἳοί τ' ἂν εἰπεῖν τὸν τρόπον. Διδασκάλῳ δὲ χρώμενος παραγγέλλματι θεῶν φάσκοντι, «Κεφαλαίωσον ἐν ὀλίγοις πολλὰ,» τοῦτο ζηλώσαι φιλοτιμήσεται· αὐτὸ μόνον ἀφορμὰς τῆς εἰς τοὺς τόπους θεωρίας, καὶ τῶν εἰς τὸ προκείμενον κατεπειγόντων, τὴν εἰς τὸ σαφὲς ἑρμηνείαν παραθητόμενος. Ἄλλως μὲν δὴ προοιμίων ἤδη καὶ τῶν ἀποδείξων ἄρξομαι. Ἐπειδὴ πολλὸς ἦν ἐπιβρέων καθ' ἡμῶν ὁ τῶν συκοφαντῶν ὄχλος, μηδὲν δύνασθαι φάσκων δι' ἀποδείξων ἐναργὲς ἀληθείας παρέχειν δεῖγμα, πίστει δὲ μόνῃ προσέχειν ἀξιῶν τοὺς ἡμῖν προσιδόντας, τούτους δὲ καὶ πείθειν οὐδὲν πλέον, ἢ σφὰς αὐτοὺς θρεμμάτων ἀλόγων δίκην μύσαντας, καὶ εὖ ἀνδρείως ἔπεσθαι δεῖν ἀνεξετάτως ἅπασιν τοῖς παρ' ἡμῶν λεγομένοις, παρ' ὃ καὶ πιστοὺς χρηματίζειν τῆς ἀλόγου χάριν πιστεύω· εἰκότως διελὼν τὰς καθ' ἡμῶν διαβολὰς ἐν τῇ προπαρασκευῇ τοῦ παντὸς λόγου, πρώτῃ μὲν τὴν τῶν πολυθέων ἐξεθεμένην ἐθνῶν, ἐπ' ἐγκαλοῦντων ἡμῖν, ὅτι δὴ τῶν πατρῶν θεῶν ἀποστάται κατέστημεν, ἐπὶ μέγα φαμένον τε, ὅτι τὰ βάρβαρα τῶν Ἑλλήνων προτετιμῆκαμεν, τὰ παρ' Ἑβραίοις ἀσπασάμενοι λόγια· δευτέραν δὲ τὴν αὐτῶν Ἰουδαίων κατηγορίαν, δι' ἧς καὶ αὐτοὶ δόξαιεν ἂν ἡμῖν ἐνδίκως ἐπιμέμφεσθαι, ὅτι δὴ ταῖς αὐτῶν Γραφαῖς καταχρώμενοι, οὐ τὸν ὁμοίον αὐτοῖς μέτιμεν τοῦ βίου τρόπον. Τούτων δ' οὕτως ἡμῖν διευκρινημένων, πρὸς μὲν τὴν πρώτῃν, ὡς οἶόν τε ἦν, διὰ τῆς *Εὐαγγελικῆς Προπαρασκευῆς* ἀπηντήσαμεν, Ἑλληνες μὲν εἶναι τοπρῖν ὁμολογήσαντες, καὶ ἐξ ἑτέρων ἐθνῶν τὰ Ἑλλήνων πεφρονηκότες, ἐκ πατέρων τε τῇ πολυθέῳ πλάνῃ δεδουλωμένοι· οὐ μὴν μέντοι ἀλόγῳ καὶ ἀνεξετάστῳ ὀρμῇ, κρίσει δὲ καὶ σώφρονι λογισμῷ μετατιθέμενοι, τὴν τε περὶ τὰ Ἑβραίων λόγια σπουδῆν κεκριμένως ἡμῖν καὶ εὐλόγως γεγεννημένην παραστήσαντες. Πρὸς δὲ τὴν δευτέραν ὥρα νῦν φράξασθαι, καὶ τὸ λείπον ἐπιλθεῖν σκέμμα· τοῦτο δ' ἦν πρὸς τοὺς ἐκ περιτομῆς, οὕτω καὶ νῦν ἐξητασμένον, ἐνταῦθα δὲ που κατὰ καιρὸν ἐν τοῖς σπουδαζομένοις τῆς *Εὐαγγελικῆς ἀποδείξεως* ἀναπληρωθησόμενον. Φέρε οὖν, τὸν ἀπάντων Ἰουδαίων τε καὶ Ἑλλήνων Θεὸν δι' αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπικαλεσάμενοι, πρῶτον ἐκεῖνο διασκεψόμεθα, τίς ὁ τρόπος τυγχάνει τῆς καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς θεοσεβείας· ἐν ταυτῷ δὲ καὶ τῶν ἐπιζητουμένων ἀπάντων ἐπιθήσομεν τὰς λύσεις.

amplexos prudenti cognitione et sano consilio id nos fecisse docuimus. Adversus alteram porro criminationem jam nos armare tempus est, et quod exantlatum, presentem tractatione opportuna in his qui prae manibus sunt, *Demonstrationis Evangelicæ* libris absolvendum. Age igitur, communi illo omnium Judæorum pariter ac gentium Deo, per ipsummet Salvatorem nostrum invocato, primum illud inquiremus, quinam modus et quæ ratio cultus nostri sit quo Deum prosequimur: cum hoc ipso enim et singulorum quæ possunt in quæstionem venire, solutionem adjungemus.

etiam quotidie omnibus viribus quando adversus nos disputant, huicce insistentes causationi, ut dicant, nihil nos posse demonstratione firmare, sed tantum ab iis qui ad nos accedunt fidem habendam exigere. Cui calumniæ retundendæ non inopportuna præsens tractatio futura est, sed et ostensa novorum cum veteribus concordia impiarum hæresium, falsas opiniones et blasphemias adversus divinos prophetas profecto revincet. Longiorem autem et uberiores prophetarum vocum explicationem presentem opere prætermittam illisque relinquam, qui has altius scrutari voluerint, atque ad hoc perficiendum fuerint idonei. Ego autem divino præcepto magistro usus sum, quod «paucis multa comprehendere»¹ jubet, idque sectari omni studio annitar, tantummodo additurus, quæ ansam præbeant considerandis et intelligendis locis, perspicuamque eorum quæ ad propositum faciunt interpretationem exhibere queant. Sed præcæmiorum quidem satis: jam demonstrationes ordiri juvat. Cum enim frequens nobis insultaverit sycophantarum multitudo, affirmantium nihil nos posse evidenti veritatis ostensione demonstrare, sed tantum velle, ut credant qui ad nos veniunt, atque ita attendant: neque aliud quidquam illis persuasum iri, quam ut brutorum pecorum more, cæco impetu, nihilque examinantes strenue obsequantur omnibus quæcunque a nobis dicuntur, unde etiam fideles sive credulos ab bruta credulitate appellari contingat. Hinc non ab re dividendas quæ nobis obijciuntur calumnias existimavi, atque in præparatione universi operis, primo quidem loco, illam gentium multos colentium deos exposui, qui nobis vertunt vitio, quod patriorum deorum desertores facti sumus, et tanquam magnum aliquid objectant, quod barbara Græcis prætulimus et Hebræorum oracula fuimus amplexi. Alteram vero criminationem illatam a Judæis, qua et ipsi videntur nos haud injuria reprehendere, quod ipsorummet sacris usi litteris, non tamen eandem vitæ rationem sectamur: Cum hæc igitur ita distincte exposita a nobis fuerint, priori quidem criminationi, ut res tulit, in *Præparatione Evangelica* occurrimus, confessi ethnicos initio nos fuisse atque ex cæteris gentibus, Græcos eorumque opiniones prætulisse, atque a parentibus errori multos colenti deos serviisse. Neutiquam autem insano impetu et sine examine nos mutasse sententiam, sed judicio sobriaque ratione, studium Hebraicorum oraculorum

¹ Eccli. xxxii; al. xxxv, 11.

CAPUT II.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Quinam sit modus colendi Dei ex Christianismi præscriptio.

Jam prius quidem a me in *Præparations Evangelica* dictum est, quod Christianismus nec ethnicismus sit nec Judaismus, sed propriam quamdam gerat in se notam propriumque characterem pietatis; neque novum illum aut absurdum, sed longe antiquissimum, Deoque charis et pietatis ac justitiæ laude illustribus viris, ante Mosis tempora usitatum perspectumque. Verum juvat etiam nunc breviter videre ac considerare quid sit ethnicismus, quid Judaismus; atque utrum alterutri horum addictos invenire liceat charos Deo viros, quibus Moses ipse divini amoris atque pietatis perhibet testimonium. Judaismum non sine ratione dixerit aliquis rempublicam secundum legem Mosis constitutam, ab uno summo dependentem Deo: ethnicismum **I** vero summam dixeris esse superstitionem ex patriis gentium quarumlibet ritibus plures colentem deos. Ecquid igitur dicturi sumus de viris illis Deo charissimis, qui ante Judaismum exstiterent, quorum Moses mentionem facit, ut de Enocho, cui bis verbis præbet testimonium ¹: « Enoch placuit Deo. » Atque de Noe, de quo rursus ait: « Noe homo justus in generatione sua ². » De Setho itidem ac Japheto, de quibus ita scribit: « Benedictus Dominus Deus Seth, et dilatet Deus Japheth ³. » Ac præterea de Abrahamo, Isaaco et Jacobo, quibus etiam Jobum annumerare consentaneum est, et si qui alii similem hanc vitam fuisse sectati. **C** Oportet enim hosce vel Judæos exstitisse vel Ethnicos. At enim Judæi quidem dici jure non possunt, eum eorum temporibus lex Mosis nondum in hominum vitam fuerit introducta. Si enim Judaismus nihil exstitit aliud quam Mosis legum observatio; Moses autem longo post illos de quibus dixi, tempore claruit: evidens est, quod Judæi haud fuerint qui ante Mosis tempora testimonium pietatis tulerunt. Sed neque ethnicos eosdem existimare convenit, Namque de Abrahamo dicitur ⁴, quod domum patriam et cognationem reliquerit, unicus soli Deo adhaerit, quem etiam proficitur, cum ait ⁵: « Extendam (manum meam) ad Deum altissimum, qui creavit cælum et terram. » De Jacobo autem **D** apud Mosen scriptum est ⁶, quod domui suæ et omnibus suis præcepit: « Tollite deos alienos de medio vestri; et surgentes ascendamus in Bethel, et faciamus ibi aram Domino, qui exaudivit me in die tribulationis, qui fuit mecum et salvavit me in via qua ivi. Et dederunt Jacobo deos alienos, qui erant in manibus eorum, et in aures quæ erant in auribus eorum. Et abscondit ea Jacobus sub terebintho quæ erat in Sichimis, et perdidit ea usque in hodiernum diem. » Si igitur et ab idololatrarum errore alieni fuerunt, et sicut demonstratum est, extra Judaismum constituti: tamen quanquam nec

Τις δὲ κατὰ τὸν Χριστιανισμὸν εὐσεβείας τρόπος.

Εἴρηται μὲν ἤδη καὶ πρότερον ἐν τῇ Προκατασκευῇ, ὡς ὁ Χριστιανισμὸς οὔτε Ἑλληνισμὸς τις ἐστὶν οὔτε Ἰουδαϊσμὸς, οἰκεῖον δὲ τινα φέρον χαρακτῆρα θεοσεβείας· καὶ τοῦτον οὐ νέον, οὐδὲ ἐκτετοπισμένον, ἀλλ' εὐ μάλα παλαιότατον, καὶ τοῖς πρὸ τῶν Μωϋσείως χρόνων θεοφιλέσιν ἐπ' εὐσεβείᾳ τε καὶ δικαιοσύνῃ μεμαρτυρημένοις συνήθη καὶ γνώριμον. Πλὴν ἀλλὰ καὶ νῦν ἐπιθεωρήσαντες τί ποτ' ἐστὶν ὁ τε Ἑλληνισμὸς καὶ Ἰουδαϊσμὸς, σκεψώμεθα, ποτέρῳ τοῦτον ὑπηγμένους τοὺς πρὸ Μωϋσείως θεοφιλεῖς ἀνδρας, πρὸς αὐτοῦ Μωϋσείως θεοφιλεῖς, καὶ ἐπ' εὐσεβείᾳ μεμαρτυρημένους εὐροιμεν **B** ἂν. Τὸν μὲν Ἰουδαϊσμὸν εὐλόγως ἂν τις ὀνομάσειε τὴν κατὰ τὸν Μωϋσείως νόμον διατεταγμένην πολιτείαν, ἐνδὸς ἐξηγμένην τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ· τὸν δὲ Ἑλληνισμὸν, ὡς ἐν κεφαλαίῳ φάναι, τὴν κατὰ τὰ πάτρια τῶν ἔθνων ἀπάντων εἰς πλεονας θεοῦ δεισιδαιμονίαν. Τί οὖν φησαιμεν περὶ τῶν πρὸ Μωϋσείως καὶ πρὸ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ θεοφιλῶν ἀνδρῶν, ἧν ὁ Μωϋσῆς ἐμνημόνευσεν, οἷον, περὶ Ἐνώχ, ὃν μαρτυρεῖ λέγων· « Εὐηρέστησε δὲ Ἐνώχ τῷ Θεῷ· » καὶ περὶ τοῦ Νῶε, περὶ οὗ πάλιν φησί· « Νῶε δὲ ἦν ἀνθρώπος δικαίος, ἐν τῇ γενεᾷ αὐτοῦ· » περὶ τε τοῦ Σὴθ καὶ τοῦ Ἰάφεθ, περὶ ἧν ταῦτα ἀναγράφει· « Εὐλόγητος Κύριος ὁ Θεὸς τοῦ Σὴθ· » καὶ, « Πλατύναι ὁ Θεὸς τῷ Ἰάφεθ· » καὶ ἐτι πρὸς τούτοις περὶ τοῦ Ἀβραάμ, καὶ τοῦ Ἰσαάκ, καὶ τοῦ Ἰακώβ, οἷς καὶ τὸν Ἰῶβ συναριθμεῖν εὐλόγον, καὶ εἰ τινες ἄλλοι τὸν ἐμπερῆ τούτοις ἐξήλωσαν βίον; Ἄρα γὰρ Ἰουδαίους αὐτοὺς χρῆναι γεγόνεσθαι, ἢ Ἑλληνας. Ἀλλὰ γὰρ Ἰουδαῖοι μὲν οὐκ ἂν εὐλόγως λεχθεῖεν, μήπω τῆς Μωϋσείως παρεισαχθείσης τῷ βίῳ νομοθεσίας. Εἰ γὰρ Ἰουδαϊσμὸς οὐδὲν ἦν ἕτερον ἢ ἡ κατὰ Μωϋσεῖα πομπεία, Μωϋσῆς δὲ μακροῖς ὕστερον χρόνοις τῶν εἰρημένων πέφηνε· ὀλίγον, ὡς οὐκ ἂν εἴεν Ἰουδαῖοι οἱ πρὸ τῶν αὐτοῦ χρόνων ἐπ' εὐσεβείᾳ μεμαρτυρημένοι. Ἀλλ' οὐδὲ Ἑλληνας προσήκει νομίζειν αὐτοὺς, μὴ τῇ πολυθῆν δεισιδαιμονίᾳ κεκρατημένους. Ὁ τε γὰρ Ἀβραάμ καταλείψαι τελῶς λέγεται οἶκον πατρῶν καὶ συγγένειαν, καὶ ἐνὶ μόνῳ προσεσηκέναι Θεῷ, ὃν καὶ ὁμολογεῖ φάσκων· « Ἐκπενῶ πρὸς τὸν Θεὸν τὸν ὑψίστον ὃς ἐκτίσας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν· » ὃ τε Ἰακώβ ἀναγράφεται παρὰ τῷ Μωϋσεῖ φήσας τῷ οἴκῳ καὶ πᾶσι αὐτοῦ· « Ἀρατε τοὺς θεοὺς τοὺς ἄλλοτρῆους ἐκ μέσου ὁμῶν· καὶ ἀναβῶμεν εἰς Βεθὴλ, καὶ ποιήσωμεν ἐκεῖ θυσιαστήριον τῷ Κυρίῳ, τῷ ἐπακούσαντί μου ἐν ἡμέρᾳ θλίψεως, ὃς ἦν μετ' ἐμοῦ καὶ ἐσωσέ με ἐν τῇ ὁδῷ ἣ ἐπορεύθην. Καὶ ἔδωκαν τῷ Ἰακώβ τοὺς θεοὺς τοὺς ἄλλοτρῆους, οἱ ἦσαν ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῶν, καὶ τὰ ἐνώτια τὰ ἐν τοῖς ὠσὶν αὐτῶν, καὶ ἐκρυψεν αὐτὰ Ἰακώβ ὑπὸ τὴν τερβιδιθὸν τὴν ἐν Σιχίμοις, καὶ ἀπόλεσεν αὐτὰ ἕως τῆς σήμερον ἡμέρας. » Εἰ δὴ οὖν καὶ τῆς εἰδωλολάτρου πλάνης ἄλλοτριοι καθεστήχασαν, καὶ Ἰουδαϊσμοῦ δὲ

¹ Gen. v, 22, 24. ² Gen. vi, 9. ³ Gen. ix, 26, 27. ⁴ Gen. xii, ⁵ Gen. xiv, 22. ⁶ Gen. xxxv, 1-4.

ἐκτὸς γεγονότες ἀπαδειχθῆσαν, ὅμως γε μὴν οὐτε Ἕλληνες οὐτε Ἰουδαῖοι φύντες, θεοφιλεῖς γεγονέναι μεμαρτύρηται, καὶ δίκαιοι καὶ εὐσεβεῖς, εἰ καὶ τινες ἄλλοι ὥρα τρίτον ἐπινοεῖν θεοσεβείας τρόπον, δι' οὗ καταρθῶσαι εἰκὸς ἦν αὐτούς. Σκόπει τοιγαροῦν, εἰ μὴ τοῦτ' αὐτὸ ἦν, τὸ μεταξὺ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ Ἑλληνισμοῦ, τρίτον ἡμῖν ἀποδεδειγμένον τάγμα, παλαιάτατον μὲν καὶ πάντων τυγχάνον πρεσβύτατον, νεωστὶ δὲ διὰ τοῦ ἡμετέρου Σωτῆρος πᾶσι τοῖς ἔθνεσι κατηγγεμένον. Καὶ τοῦτ' ἂν εἴη ὁ Χριστιανισμὸς, οὐτε Ἑλληνισμὸς τις ὢν, οὐτε Ἰουδαϊσμὸς, ἀλλὰ τὸ μεταξὺ τούτων, παλαιότατον εὐσεβείας πολιτεύμα, καὶ ἀρχαιστάτη μὲν τις φιλοσοφία, πλὴν ἀλλὰ νεωστὶ πᾶσιν ἀνθρώποις τοῖς καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης νενομοθετημένη ὥστε τὸν ἐξ Ἑλληνισμοῦ ἐπὶ τὸν Χριστιανισμὸν μετατιθέμενον οὐκ ἐπὶ Ἰουδαϊσμὸν ἐκπίπτειν· οὐδ' αὖ πάλιν ἐκ τῆς Ἰουδαϊκῆς ἐβελθησκειας ἀναχωροῦντα, εὐθύς Ἑλληνα γενέσθαι· τὸν δὲ ἐξ ἑκατέρου τάγματος, ἐκ τε Ἑλληνισμοῦ καὶ Ἰουδαϊσμοῦ μεριστάμενον ἐπὶ τὸν μέσον παριέναι νόμον τε καὶ βίον τὸν τῶν πάλαι θεοφιλῶν καὶ δικαίων ἀνδρῶν, ὃν ὁ Σωτῆρ καὶ Κύριος ἡμῶν, μακρὸν ἐφησυχάσαντα χρόνον, αὐθις ἀνευέωσατο ἀκολούθως τοῖς αὐτοῦ Μωσέως καὶ τῶν λοιπῶν προφητῶν περὶ τούτων αἰτῶν θεοπείσμασιν. Ἐν γοῦν τοῖς πρὸς τὸν Ἀβραάμ χρησιμοῖς αὐτὸς ὁ Μωσῆς ἀναγράφει θεοπίζων, ὡς ὅτι μελλήσουσιν ἐν ὑτέροις ποτὲ χρόνοις, οὐχ οἱ τοῦ Ἀβραάμ ἀπόγονοι, οὐδ' οἱ ἐκ σπέρματος αὐτοῦ Ἰουδαῖοι· ἀλλὰ γὰρ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς, καὶ πάντα τὰ ἔθνη ἐπὶ τῷ ὁμοίῳ τρόπῳ τῆς τοῦ Ἀβραάμ θεοσεβείας, εὐλογίας παρὰ Θεοῦ καταξυμωθήσονται. Γράφει δὲ οὕτως· « Καὶ εἶπε Κύριος τῷ Ἀβραάμ· Ἐξέλθε ἐκ τῆς γῆς σου καὶ ἐκ τῆς συγγενείας σου, καὶ ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ πατρὸς σου, καὶ δεῦρο εἰς γῆν, ἣν ἂν σοι δεῖξω. Καὶ ποιήσω σε εἰς ἔθνος μέγα· καὶ εὐλογήσω σε, καὶ μεγαλυνῶ τὸ ὄνομά σου, καὶ ἔσῃ εὐλογημένος. Καὶ εὐλογήσω τοὺς εὐλογοῦντάς σε, καὶ τοὺς καταρωμένους σε καταράσομαι, καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν σοὶ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς. » Καὶ πάλιν ὁ Θεὸς εἶπε· « Μὴ κρύψω ἐγὼ ἀπὸ Ἀβραάμ τοῦ πατρὸς μου ἃ ἐγὼ ποιῶ; Ἀβραάμ δὲ γενόμενος ἕσται εἰς ἔθνος μέγα καὶ πολὺ. Καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν αὐτῷ πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς. » Πῶς δ' ἂν ἐμελλον τῷ Ἀβραάμ ἐνευλογηθήσονται πάντα τὰ ἔθνη, καὶ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς, εἰ μὴδὲν τι προσήκοντες ὑπῆρχον αὐτῷ, μήτε κατὰ ψυχῆς τρόπον, μήτε κατὰ σώματος συγγένειαν; Τῆς τε γὰρ κατὰ σάρκα συγγενείας τίς ἦν πρὸς τὸν Ἀβραάμ συγγένεια, Σκύθαις φέρε εἰπεῖν, ἢ Αἰγυπτίοις, ἢ Αἰθίοψιν, ἢ Ἰνδοῖς, ἢ Βρεττανοῖς, ἢ Ἰσπανοῖς; ἢ πῶς ἂν ταῦτα τὰ ἔθνη καὶ ἐπὶ τὰ τούτων ἀπωρισμένα τῆς πρὸς τὸν Ἀβραάμ κατὰ σάρκα συγγενείας χάριν ἐμελλον εὐλογηθήσονται; Ἄλλ' οὐδὲ τῆς κατὰ ψυχὴν εὐλογίας εἰκὸς ἦν κοινωθῆσιν τῷ Ἀβραάμ πάντα τὰ ἔθνη. Πῶς γάρ; ὅτε τὰ μὲν αὐτῶν ἐχθέσμοις μητρογαμῖαις καὶ θυγατρομῖαις, τὰ δ' ἀκολάστοις ὁμίλαις ἀβρότων πρὸς ἀβρόνας ἀνεφύετο, τὰ δὲ τὴν εὐσέβειαν ἐν ἀνθρω-

A ethnici essent nec Judæi, Deo charos nihilominus Justosque si ulli unquam alii, et pios exstistis, testimonium habuerunt. Convenit igitur tertium quemdam mente concipere cultus divini modum, secundum quem recte vivere poterant. Vide igitur sitne hæc illa ipsa tertia demonstrata nobis inter Judaismum et ethnicismum media ratio, antiquissima quidem omnesque alias ætate antecellens, sed quam recenter omnibus gentibus Salvator noster annuntiavit. Atque hæc Christianismus utique fuerit, utpote qui nec ethnicismus est nec Judaismus, inter utrumque media antiquissima quædam cultus divini administratio ac status, genusque philosophiæ vetustissimum, sed recens omnibus hominibus per universum terrarum orbem sancitum: ita ut qui ab ethnicismo ad Christianismum transit, non in Judaismum excidat; neque rursus, qui recedit ab Judaico voluntario cultu, statim fiat ethnicus: sed qui utroque ordine relicto, ethnicismum deserit atque Judaismum, is mediam subit legem vitamque priscorum charissimorum Deo et justorum virorum, quam Salvator ac Dominus noster, cum per longum illa tempus consopita jacuisset, excitavit iterum instauravitque, ita uti Mosis et cæterorum prophetarum vocibus hoc ipsum prædictum fuerat. Nam et in oraculis, quæ Abrahamo edita divinitus Moses testatur, scribit quod futuris olim temporibus non Abrahami posteri et ex semine ejus prognati Judæi, sed omnes tribus terræ et omnes gentes per similem cultus Dei rationem quo Abrahamus, benedictionem divinam essent obtenturi. Ita enim ait *: « Et dixit Dominus ad Abraham: Exi de terra tua, et de cognatione tua, et ex domo patris tui, et vade in terram quam tibi demonstravero. Et faciam te in gentem magnam: et benedicam te, et magnificabo nomen tuum, et eris benedictus. Et benedicam benedicentes te, et maledicam maledicentes te, et benedicentur in te omnes tribus terræ. » Atque iterum dixit Deus *: « Nunquid abscondam ego ab Abrahamo servo meo, quæ ego facio? Abraham autem flet in gentem magnam et multam. Et benedicentur in eo omnes gentes terræ. » Quomodo autem in Abrahamo benedicendæ essent omnes gentes et omnes tribus terræ, si quidem nulla ratione eum contingerent, neque animi ratione, neque cognatione corporis? Nam quod ad corporis cognationem attinet, quænam quæso, cum Abrahamo intercedit propinquitas, Scythiis verbi gratia vel Ægyptiis, aut Æthiopicibus, Indis, Britannis vel Hispanis? aut quomodo hæc gentes vel ab his etiam remotiores, benedicendæ fuerunt propter cognationem cum Abrahamo, quod ad carnem pertinet? Sed neque quod ad animorum cognationem, erat congruens gentes omnes de benedictione communi cum Abrahamo participare. Qui enim? cum aliæ nefandas matrum nuptias vel filiarum concubitus probarent, aliæ polluerunt sese incesta mare

* Gen. xii. 1-3. * Gen. xviii, 17.

cum maribus libidine : alii cultum Numinis in hominibus immolandis, vel divina veneratione brutis animantibus aut idolis, ex inanima materia fabricatis exhibita ponerent, vel in spirituum multiplicis erroris auctorum superstitionibus collocarent : aliæ vivos exurerent ætate proveciores, aliæ etiam charissimos non dubitarent flammis tradere, aliæ vita spoliatorum vesci carnibus pulchrum et pium esse existimarent. Quomodo igitur eos qui tam belluinam ducerent vitam, consentaneum erat benedictionis viri Deo charissimi fieri consortes, nisi utique belluina illa vita abjecta et relicta, consimilem Abrahamo pietatem aliquando essent amplexuri? Nam et iſte alienigena et alienus perhibetur ad eam quam deinde professus est transisse pietatem, avitamque superstitionem deseruisse, domum, cognationem, mores patrios et vitæ, in qua genitus erat, rationem missam fecisse; Deo autem esse obsecutus, qui etiam oracula scriptis prodita illi edidit. Si igitur Moses qui post Abrahamum exstitit, et reipublicam per promulgatas a se leges Judæorum genti condidit ac fundavit, ejuscemodi leges sanxisset, quas viri Deo chari ante eum recte agendo observassent, et quæ omnibus gentibus congruere, ut omnes tribus terræ et omnes gentes secundum Mosis constitutionem Deum colerent : fas erat affirmare, quod omnes ex omnibus gentibus Deum ex lege Mosaica pie colentes et Judaismum sectantes, Judæisque secundum legem conjunctos, Abrahami benedictione benedicendos esse divina oracula prænuntiaverint. Oportebat etiam nos leges a Mose sanctitas observare. Cum autem conditio reipublicæ Mosaicæ non fuerit cæteris congruens gentibus, sed tantummodo Judæis, neque hisce universis, sed solum versantibus in terra Judaica : necessarium omnino erat aliam constitui rationem, qua præter legem Mosaicam possent gentes ubique terrarum incolentes, quæ consimilem Abrahamo vitam ducerent, eandem cum illo benedictionem obtinere.

I. CAPUT III.

Quod conditio reipublicæ Mosaicæ non fuerit omnibus gentibus conveniens.

Quod autem constitutiones Mosaicæ Judæis tantummodo, ut dixi, neque hisce omnibus (non enim iis qui in dispersione victitabant, sed solis in Palæstina versantibus) accommodatæ fuerint : evidens tibi erit ita colligenti. Ait alicubi Moses legeque præcipit ¹⁰ : « Ter quovis anno apparebit omne masculum tuum coram Domino Deo tuo. » Atque adhuc magis perspicue, ubinam triplici per annum tempore universos convenire oporteret, determinat cum ait ¹¹ : « Tribus temporibus anni apparebit omne masculum tuum coram Domino Deo tuo, in loco quem delegerit Dominus. » Vides, quod non in civitate quacunque, nec quovis ubi sors tulerit loco convenire jubet, sed « in loco, quem delegerit Dominus Deus tuus ¹². » Ibi tribus per an-

ποδυσίας, καὶ ζῶων ἀλόγων θεοποιίας, ἀψύχου τε ὕλης ἰδρύμασι καὶ πνευμάτων πολυπλανῶν δεισιδαιμονίαις ἀνετίθετο· τὰ δὲ ζῶντας κατακαλεῖν τοὺς γεγηρακότες· τὰ δὲ πύρρ τοὺς φιλότατους παραδίδοναι· τὰ δὲ καὶ νεκρῶν ἀπογεύεσθαι καλὸν εἶναι καὶ εὐσεβὲς ἤγειτο. Πῶς οὖν τοὺς ἐν τῷ τικαύτῳ θηριώδει βίῳ προηγμένους τῆς τοῦ θεοφιλοῦς μετασχεῖν οἶόν τε ἦν εὐλογία, εἰ μὴ ποτ' ἄρα τῆς θηριωδίας μεταβαλόντες, τοῦ ὁμοίου τρόπου τῆς τοῦ Ἀβραάμ θεοσεβείας ἡμελλόν ποτε μεταλήψεσθαι; Ἐπεὶ κάκεινος ἀλλοεθνῆς τις ὦν καὶ ἀλλότριος, ἥς ὕστερον μετέβηεν εὐσεβείας λέγεται μετατεθεῖσθαι, καὶ τῆς πατρικῆς δεισιδαιμονίας μεταβελῆσθαι, οἰκόν τε καὶ συγγένειαν, καὶ ἔθνη πάτρια, βίου τε ἀγωγὴν, ἐν ἧ γεγέννητό τε καὶ τέθραπτο, καταλελοιπέναι· ἠκολουθηκέναι δὲ Θεῷ, τῷ καὶ τοὺς χρησμούς αὐτῷ τοὺς ἀναγράφτους δεδωκότι. Εἰ μὲν οὖν Μωϋσῆς μετὰ τὸν Ἀβραάμ γενόμενος, καὶ πολιτεῖαν τινα διὰ τῆς ἐκδοθείσης ὑπ' αὐτοῦ νομοθεσίας τῷ Ἰουδαίων ἔθνει καταβεβλημένους τοιαῦτα ἐνομοθέτησεν, οἷα καὶ τοὺς πρὸ αὐτοῦ θεοφιλέσι κατώρθωτο, καὶ οἷα δυνατὸν ἦν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἐφαρμῶσται, ὡς δύνασθαι κατὰ τὴν Μωϋσέως διαταγὴν πάσας τὰς φυλάς τῆς γῆς, καὶ πάντα τὰ ἔθνη θεοσεβεῖν· ἦν εἰπεῖν, ὅτι διὰ τῆς Μωϋσέως νομοθεσίας τοὺς ἐξ ἀπάντων τῶν ἔθνῶν θεοσεβήσαντας, καὶ τὸν Ἰουδαϊσμὸν ζηλώσαντας, πρὸς αὐτοὺς τε γεννησομένους κατὰ τὸν νόμον, εὐλογηθήσεσθαι τῇ τοῦ Ἀβραάμ εὐλογίᾳ προηγέρευε τὰ λόγια. Ἐχρῆν δὲ καὶ ἡμᾶς τὰ παρὰ Μωϋσεὶ διατεταγμένα φυλάττειν. Ἐπεὶ δὲ οὐκ ἦν ἡ κατὰ Μωϋσέα πολιτεία κατὰλληλος τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν ἀλλ' ἢ μόνους Ἰουδαίους, καὶ τοῦτοις οὐχὶ τοῖς πᾶσιν, ἀλλὰ τοῖς ἐπὶ τῆς Ἰουδαίας γῆς τὰς διατριβάς ποιουμένοις· ἔτερον ἐχρῆν ἐξ ἀπαντος ὑποστῆναι τρόπον παρὰ τὸν Μωϋσέως νόμον, καθ' ὃν ἐμελλον, βιοῦντα ὁμοίως τῷ Ἀβραάμ τὰ καθ' ὅλης οἰκουμένης ἔθνη, τῆς ἰσῆς αὐτῷ κοινωνήσεν εὐλογίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.

Ὅτι μὴ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι κατάλληλος ἦν ἡ κατὰ Μωϋσέα πολιτεία.

Ὅτι δὲ ἡ κατὰ Μωϋσέα διαταγὴ Ἰουδαίοις, ὡς ἔφην, καὶ τοῦτοις οὐχὶ πᾶσιν (οὐδὲ γὰρ τοῖς ἐν διασπορᾷ τυγχάνουσιν, ἀλλ' ἢ μόνους τοῖς τὴν Παλαιστίνην οἰκοῦσιν ἐφήρμοζεν), ὡδὲ σοι συλλογιζομένῳ φανερόν ἐσται. Φησὶ που Μωϋσῆς νομοθετῶν· « Τρεῖς τοῦ ἐνιαυτοῦ ὀφθήσεται πᾶσιν ἀρσενικόν σου ἐνώπιον Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου. » Καὶ ἐτι σαφέστερον, ὅπου ἐχρῆν ἀπαντᾶν τοὺς πάντας τρίτον τοῦ ἔτους, ἀφορίζει λέγων· « Τρεῖς καιροὺς τοῦ ἐνιαυτοῦ ὀφθήσεται πᾶσιν ἀρσενικόν σου ἐναντίον Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου, ἐν τῷ τόπῳ ᾧ ἂν ἐκλέξηται Κύριος. » Θεωρεῖς, ὡς οὐκ ἐν πάσῃ πόλει, οὐδ' ὅπου ἔπυθεν ἀπαντᾶν προστάττει, ἀλλ' « ἐν τόπῳ ᾧ ἂν ἐκλέξηται Κύριος, ὁ Θεός σου. » Ἐνθα τρισὶν ἐκάστου ἐνιαυτοῦ καιροῖς ἐπὶ ταυτὸ συνίναμι νομοθετεῖ, καὶ τοὺς και-

¹⁰ Exod. xxiii, 17; Exod. xxxiv, 23. ¹¹ Deut. xvi, 16. ¹² Deut. xxvii, 26.

ρως ἀφορίζει, καθ' οὓς ἀπαντῶν ἐχρῆν ἐν τῷ τόπῳ, ἐν ᾧ τὰ τῆς κατ' αὐτὸν λατρείας ἐπετελεῖτο· ἕνα μὲν τοῦ Πάσχα, δεύτερον τὸν μετὰ πεντήκοντα ἡμέρας ἐπὶ τῆς ὀνομαζομένης Πεντηχοστῆς ἑορτῆς· καὶ τρίτον τῷ ἑβδόμῳ μηνὶ μετὰ τὸ Πάσχα κατὰ τὴν τοῦ Ἰακμοῦ ἡμέραν, καθ' ἣν εἰσέτι νῦν Ἰουδαῖοι πάντες τὴν νηστείαν ἐπιτελοῦσιν. Ἐπαρᾶται τε τοῖς μὴ ἐμμένουσι τοῖς νομοθετούμενοις. Οὐκοῦν τοὺς μέλλοντας ἀπαντας ἀπαντῶν τρίτον τοῦ ἔτους εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα, καὶ τὰ νόμιμα πληροῦν, οὐ πόρρω που τῆς Ἰουδαίας ἐχρῆν ὀίκεῖν, ἀλλ' εἰσὶν ἀμφὶ τοὺς ὄρους· εἰ δὲ δὴ τοῖς πορρωτάτω τῆς Παλαιστίνης οἰκοῦσιν Ἰουδαίους ἀδύνατα ἦν τελεῖν τὰ νενομοθετημένα, πολλοὺ φάναί τοις πᾶσιν ἔθνεσι, καὶ τοῖς ἐν ταῖς ἐσχατιαῖς τῆς γῆς ἐφαρμόζειν. Ἐπάκουσον δὲ τίνα τρόπον ὁ αὐτὸς πάλιν νομοθέτης τὴν ἀπὸ λέ-
 γους γυναῖκα ἀπαντῶν προστάττει, καὶ θυσίας τῷ θεῷ προσφέρειν, λέγων οὕτως· « Καὶ ἐλάλησε Κύριος πρὸς Μωϋσῆν, λέγων· Ἀάλησον τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, καὶ ἔρεῖς πρὸς αὐτούς· Γυνὴ ἥτις ἐὰν σπερματισθῆ, καὶ τέκη ἄρσεν, ἀκάθαρτος ἔσται ἑπτὰ ἡμέρας. » Ἔτα μεταξὺ τινὰ εἰπὼν, ἐπιφέρει· « Καὶ ὅταν πληρωθῶσιν αἱ ἡμέραι καθάρσεως αὐτῆς ἐφ' οὐφ ἢ ἐπὶ θυγατρὶ, προσοίσει ἀμὸν ἐνιαυσίον εἰς ὀλοκάρπωμα, καὶ νεοσθὴν περισσερᾶς ἢ τρυγὸνα περὶ ἀμαρτίας, ἐπὶ τὴν θύραν τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου. Πρὸς τὸν ἱερέα προσοίσει αὐτὰ ἕναντι Κυρίου. Καὶ ἐξιλάσεται περὶ αὐτῆς ὁ ἱερεὺς, καὶ καθαρῶν αὐτὴν ἀπὸ τῆς πηγῆς τοῦ αἵματος αὐτῆς. Οὗτος ὁ νόμος τῆς τικτούσης ἄρσεν ἢ θῆλυ. » Ἐτι πρὸς τούτοις ὁ αὐτὸς καὶ τὸν ἀπὸ κήδους καὶ νεκρῶν ἐπαφῆς προστάττει μὴ ἄλλως καθαίρεσθαι ἢ διὰ τινος σποδοῦ δαμάλας ἐφ' ὧραις ἡμέραις ἑπτὰ, τῶν συνήθων ἀποστάντα. Λέγει γοῦν· « Καὶ ἔσται τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ καὶ τοῖς προκειμένοις προσηλύτοις ἐν μέσῳ αὐτῶν νόμιμον αἰώνιον. Ὁ ἀπτόμενος τοῦ τεθνηκότος πάσης ψυχῆς ἀνθρώπου ἀκάθαρτος ἔσται· ἑπτὰ ἡμέραις ἀγνισθήσεται· τῆ ἡμέρᾳ τῆ τρίτῃ καὶ τῆ ἑβδόμῃ καθαρῶσθῆσεται. Ἐὰν δὲ μὴ ἀφαγνισθῆ τῆ ἡμέρᾳ τῆ τρίτῃ καὶ τῆ ἑβδόμῃ, οὐ καθαρὸς ἔσται. Πᾶς δὲ ἀπτόμενος τοῦ τεθνηκότος ἀπὸ ψυχῆς ἀνθρώπου, ἐὰν ἀποθάνῃ καὶ μὴ ἀγνισθῆ, τὴν σκηνὴν τοῦ μαρτυρίου τοῦ Κυρίου ἐμίανεν. Ἐκτριβήσεται ἡ ψυχὴ ἐκείνη ἐξ Ἰσραὴλ, οἱ ὕδωρ βραντισμοῦ οὐ περιεβράντισθη ἐπ' αὐτόν· ἀκάθαρτος ἔσται, ἀκαθαρσία ἐπ' αὐτῷ ἔσται. Καὶ οὕτως ὁ νόμος. Ἄνθρωπος ἐὰν ἀποθάνῃ ἐν οἰκίᾳ, πᾶς εἰσπορευόμενος εἰς τὴν οἰκίαν, καὶ πάντα ὅσα ἐστὶν ἐν τῇ οἰκίᾳ, ἀκάθαρτά ἐστὶν ἑπτὰ ἡμέρας. Καὶ πᾶν σκεῦος ἀνεωγμένον, ὅσα οὐκ δεσμῶ καταδέδεσται, ἀκάθαρτα ἔσται. Καὶ πᾶς ὄς ἀν ὄψηται ἐπὶ πρόσωπον τοῦ πεδίου τραυματίου βρομφαίας, ἢ νεκροῦ, ἢ ὀπίου ἀνθρωπίνου, ἢ μνήματος, ἀκάθαρτος ἔσται ἑπτὰ ἡμέρας. Καὶ λήφονται τῷ ἀκαθάρτῳ ἀπὸ τῆς σποδῆς τῆς κατακκαυμένης τοῦ ἀγνισμοῦ, καὶ ἐκχέουσιν αὐτὴν εἰς σκεῦος (2), καὶ λήφονται ὑσσωπον· καὶ βάλει ἀνὴρ καθαρὸς, καὶ περιβράνει ἐπὶ τὸν ὄ-

A num temporibus, congregari in unum jubet, temporaque determinat quibus convenire oporteat loco quo divini cultus officia obibantur; unum quidem Paschatis, alterum post dies quinquaginta, festo quod Pentecostes inde venit nomine, et tertium mense septimo post Pascha, die expiationis, quo etiamnum Judæi hodie omnes jejunium celebrant. Diris autem Moses eos devovet, qui legibus suis sancita non observaverint. Atqui hos, qui triplici vice per annum deberent Hierosolymis convenire, ritusque legibus constitutos ad plenum obire, non procul a Judæa habitare oportebat: qui vero circa extremos Palæstinæ limites, aut longius a Palæstina degabant Judæi, præcepta legis perficere nequibant; tantum abest, ut omnibus gentibus et ultimis terras incolentibus hæc potuerit congruere. Audi porro quomodo idem rursus legislator mulierem a puerperio accedere et sacrificium Deo offerre jubeat, cum ait ¹²: « Locutusque est Dominus ad Mosen et dixit: Loquere filiis Israel et dices ad eos: Mulier quæcunque conceperit semen et pepererit masculum, immunda erit septem dies. » Deinde interjectis nonnullis subjungit ¹³: « Et cum impleti fuerint dies purificationis ejus, pro filio aut pro filia, offeret agnum anniculum in holocaustum, et pullum columbæ, aut turturum pro peccato ad hostium tabernaculi testimonii. Ad sacerdotem offeret ea ante Dominum. Et exorabit pro ea sacerdos, et purificabit eam a fonte sanguinis ejus. Hæc est lex parientis masculum et feminam. » Præterea idem contaminatum ex funere et contactu mortui, præcipit non alio modo purificari quam per cinerem juvenæ, diebus integris septem, negotiisque consuetis abstinere. Ait igitur ¹⁴: « Et erit filiis Israel et proselytis accedentibus in medio eorum legitimus æternus. Qui tetigerit cadaver hominis cuiusque anima exutum, immundus erit septem diebus: purificabitur die tertio et die septimo, et mundus erit. Si vero non fuerit purificatus die tertio et die septimo, non erit mundus. Omnis qui tetigerit cadaver hominis mortui anima exutum, et non fuerit purificatus, tabernaculum Domini polluit. Exterminabitur anima illa ex Israel, quoniam aqua aspersionis non circumaspersa est super eum: immundus est; immunditia super eum erit. Et hæc est lex. Homo si mortuus fuerit in domo, omnis ingrediens in domum, et omnia quæ sunt in domo, immunda sunt septem diebus. Et omne vas apertum, quæcunque non vinculo (*operculi*) alligata sunt, immunda erunt. Et omnis qui in agro tetigerit occisum gladio vulneribus, vel mortuum, vel ossum hominis aut sepulcrum; immundus erit diebus septem. Et sument pro immundo, de cinere combustæ (*juvenæ*) purificationis, et effundent eum in vas, et sument hyssopum, et tinget vir purus et circumasperget super domum et super

¹² Levit. xii, 1, 2. ¹³ Ibid. 6, 7. ¹⁴ Num. xix, 10-21.

(2) Leg. ἐκχέουσιν ἐπ' αὐτὴν ὕδωρ ζῶν εἰς σκεῦος, et *effundent super eum (cinerem) aquam viventem in vas.*

vasa et super animas quotquot fuerint ibi, et super eum qui tetigit ossum hominis, aut occisum vulnere, aut mortuum, aut sepulcrum. Et circumasperget mundus super immundum die tertio et die septimo : et lavabit vestimenta sua, et corpus suum lavabit aqua, et impurus erit usque ad vesperam. Et homo qui inquinatus fuerit, et non fuerit purificatus, exterminabitur anima illa ex synagoga, quoniam aqua aspersionis non circumaspersa est super eum. Et erit vobis legitimum hoc sempiternum ¹⁶. » Hæc ubi sancit Moses, etiam modum aquæ aspersionis præscribit. Jubet enim juvencam rufam quæ non habet in se vitium, cremari totam et de cinere ejus inspergi aquam, qua purificari contaminatos a mortuis oportet. Quo autem in locum sit juvencam comburere, vel ubi puerperam offerre sacrificia, et ubi cæteros lege præscriptos ritus obire deceat et exsequi, quod hoc non permissum sit facere promiscue quolibet in loco, sed in uno quem ipse determinat; perspicuum est ex iis quæ lege præcipit cum ait ¹⁷ : « Et erit locus quemcumque elegerit Dominus Deus tuus, ut invocetur nomen ejus ibi, illic feretis omnia, quæ ego mando vobis hodie. » Hinc accurate illa cum exposuisset, subjungit ¹⁸ : « Attende tibi ipsi, ne offeras holocausta tua, ubicunque aspexeris, sed in loco quem delegerit Dominus Deus tuus, in una civitatum tuarum, ibi offeres holocausta tua, et ibi facies omnia quæcumque ego mando tibi hodie. » Adidit porro ¹⁹ : « Non poteris vesci in civi atibus tuis quibuslibet decimationem frumenti tui, nec vini tui aut olei tui : primogenita bouum tuorum et ovium tuarum, et omnia vota tua quæcumque voveritis, et confessiones vestras et primitias manuum vestrarum. Sed ante Dominum Deum tuum comede illa in loco, quem delegerit Dominus Deus tuus sibi, tu et filii tui, filia tua et servus tuus, atque ancilla tua et proselytus in urbibus tuis. » Deinde oratione progressus, quod dictum est confirmat, dum sic ait : « Verumtamen sancta tua cum fuerint tibi, et cum vota tua susceperis, venies ad locum quem elegerit Dominus Deus tuus sibi ²⁰. » Et rursus : « Decimam decimabis universi fetus seminis tui; fetum agri tui quotannis comedes ipsum in conspectu Domini Dei tui, eo in loco quem elegerit Dominus Deus tuus ad invocandum ² nomen suum ibi ²¹. » Deinde ubi reputavit quid facere oporteat, si is locus de quo agit: remotior fuerit, frugum autem proventus multus, ut videlicet domo ad locum Dei afferre oporteat annuos fructus sacrificacionis, de hoc item hanc constituit legem : « Si vero longe a te fuerit via, neque possis ea repræsentare, propterea quod longe a te fuerit locus, quem elegerit Dominus Deus tuus ad invocandum nomen suum ibi : tibi que benedixerit Dominus Deus tuus, vendes ea argento, et capies argentum in manus tuas, et venies

κον, καὶ τὰ σκεύη, καὶ τὰς ψυχὰς, ὅσοι ἐὰν ὦσιν ἐκεῖ, καὶ ἐπὶ τὸν ἡμμένον τοῦ ὀστέου τοῦ ἀνθρωπίνου, ἢ τοῦ τραυματίου, ἢ τοῦ τεθνηκότος, ἢ τοῦ μνηματοῦ. Καὶ περιβράνει ὁ καθαρὸς ἐπὶ τὸν ἀκάθαρτον ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ, καὶ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ, καὶ πλυνεῖ τὰ ἱμάτια ἑαυτοῦ, καὶ λούσεται τὸ σῶμα ὕδατι, καὶ ἀκάθαρτος ἔσται ἕως ἑσπέρας. Καὶ ἀνθρώπος ἐὰν μιανθῇ, καὶ μὴ ἀφαγμισθῇ, ἐξολοθρευθήσεται ἡ ψυχὴ ἐκεῖνη ἐκ τῆς συναγωγῆς, ὅτι ὕδωρ βαντισμοῦ οὐ περιεβράντισθη ἐπ' αὐτόν. Καὶ ἔσται ὑμῖν νόμιμον αἰώνιον. » Ταῦτα Μωϋσῆς νομοθετήσας, τὸν τρόπον τοῦ ὕδατος τοῦ βαντισμοῦ ἐπεκδιδάσκει δάμαλιν πυρρὰν ἀμμωνόλοκαυτοῦσθαι προστάτων, καὶ ἀπὸ τῆς σποδιᾶς αὐτῆς ἐμβάλλεσθαι τῷ ὕδατι ἐξ οὗ χρῆναι καθαιρεσθαι τοὺς ἐπὶ νεκρῶ μεμολυσμένους. Ποῦ δὲ χρὴ ὀλοκαυτοῦσθαι τὴν δάμαλιν, πού δὲ τὴν ἐν λέξει προσφέρειν τὰς θυσίας, πού δὲ τὰ λοιπὰ νόμιμα συντελεῖν, ὅτι μὴ ἀδιαφόρως ἐν παντί τόπῳ, ἀλλ' ἐν μόνῳ ἐνί, ᾧ αὐτὸς ἀφορίζει, ὄγλον ἀφ' ὧν νομοθετεῖ λέγων· « Καὶ ἔσται ὁ τόπος ὃν ἐὰν ἐκλέξηται Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν, ἐν αὐτῷ ἐπικληθῆναι τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ἐκεῖ ὀφείτε πάντα ὅσα ἐγὼ ἐντέλλομαι ὑμῖν σήμερον. » Καὶ διαστέλλεται ἐξῆς ἀκριβῶς, ἐπιλέγων· « Πρόσχε ἀεραυτῷ, μήποτε ἀνεγένκης τὰ ὀλοκαυτώματά σου, οὗ ἂν ἴδῃς, ἀλλ' ἢ εἰς τὸν τόπον ὃν ἐὰν ἐκλέξηται Κύριος ὁ Θεός σου αὐτόν, ἐν μιᾷ τῶν πόλεων σου, ἐκεῖ ὀνοίσεις τὰ ὀλοκαυτώματά σου, καὶ ἐκεῖ ποιήσεις πάντα ὅσα ἐντέλλομαι ὑμῖν σήμερον. » Καὶ προστίθησι λέγων· « Οὐ δυνήσῃ φαγεῖν ἐν πάσαις ταῖς πόλεσι τὴ ἐπίδεκατον τοῦ σίτου σου, καὶ τοῦ οἴνου σου, καὶ τοῦ ἐλαίου σου, τὰ πρωτότοκα τῶν βοῶν σου, καὶ τῶν προβάτων σου, καὶ πάσας τὰς εὐχὰς σου ὅσας ἂν εὐξήσῃς, καὶ τὰς ὁμολογίας ὑμῶν, καὶ τὰς ἀπαρχὰς τῶν χειρῶν ὑμῶν· ἀλλ' ἢ ἐναντίον Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου φαγῆ αὐτά, ἐν ᾧ ἂν τόπῳ ἐκλέξηται Κύριος ὁ Θεός σου ἑαυτῷ, σὺ καὶ οἱ υἱοὶ σου, καὶ ἡ θυγάτηρ σου, ὁ παῖς σου, καὶ ἡ παιδίσκη σου, καὶ ὁ προσήλυτος ὁ ἐν ταῖς πόλεσι σου. » Καὶ ἐτι προσελθὼν ἐπασφαλίζεται τὸν λόγον, ἐν ᾧ φησιν· « Πλὴν τὰ ἁγία σου ἂν γένωνται σοι, καὶ τὰς εὐχὰς σου λαθῶν, ἤξεις εἰς τὸν τόπον, ὃν ἂν ἐκλέξηται Κύριος ὁ Θεός σου ἑαυτῷ. » Καὶ πάλιν· « Δεκάτην ἀποδεκατώσεις παντὸς γεννήματος τοῦ σπέρματός σου· τὸ γέννημα τοῦ ἀγροῦ σου [ἐνιαυτὸν] κατ' ἐνιαυτόν. Καὶ φαγῆ αὐτὸ ἐναντίον Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου, ἐν ᾧ ἂν τόπῳ ἐκλέξηται Κύριος ὁ Θεός σου, ἐπικληθῆναι τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐκεῖ. » Εἶτε' ἐπιλογισάμενος, τί δέοι πράττειν, εἰ μακρὰν ἀφεστῶς εἰς ὁ πρὸς αὐτοῦ δηλούμενος τόπος, ὁ δὲ καρπὸς τῶν γεννημάτων πολὺς, πῶς δέοι παρακομίζειν οἰκοθεν εἰς τὸν τοῦ Θεοῦ τόπον τοὺς ἐπετελοὺς καρποὺς τῆς ὀλοκαυτώσεως, καὶ περὶ τούτου τόνδε τίθησι τὸν νόμον· « Ἐὰν δὲ μακρὰν γένηται ἀπὸ σοῦ ἡ ὁδὸς, καὶ μὴ δυνήσῃ ἀναφέρειν αὐτά, ὅτι μακρὰν ἀπὸ σοῦ ὁ τόπος, ὃν ἂν ἐκλέξηται Κύριος ὁ Θεός σου, ἐπικληθῆναι τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐκεῖ, ὅτι εὐλογῆσει σε Κύριος ὁ Θεός σου, καὶ ἀποδώσει αὐτά ἀργυρίου, καὶ λήψῃ τὸ ἀργύριον ἐν ταῖς χερσὶ σου, καὶ πο-

¹⁶ Num. xix, 2.

¹⁷ Deut. xii, 11.

¹⁸ Ibid. 13, 14.

¹⁹ Ibid. 17, 18.

²⁰ Ibid. 26.

²¹ Deut.

xv, 22, 23.

ρέσῃ εἰς τὸν τόπον, ὃν ἂν ἐκλέξηται Κύριος ὁ Θεός σου αὐτόν, καὶ δώσεις τὸ ἀργύριον ἐπὶ παντὸς οὗ ἂν ἐπιθυμῇ ἡ ψυχὴ σου, ἐπὶ βοσίν, ἢ ἐπὶ προβάτοις, ἢ ἐπὶ ὄνοις, ἢ ἐπὶ σικέρα, ἢ ἐπὶ παντὸς οὗ ἂν ἐπιθυμῇ ἡ ψυχὴ σου, καὶ φαγῇ ἔκει ἐναντίον Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου. » Καὶ αὐθις τὸν τόπον ἐπισφραγίζεται, ὡδὲ πως φάσκων· « Πᾶν πρωτότοκον ὃ ἂν τεχθῇ ἐν τοῖς βοσίν σου, καὶ ἐν τοῖς προβάτοις σου, τὰ ἀρσενικὰ ἀποίσεις Κυρίῳ τῷ Θεῷ σου. Οὐκ ἐργάση ἐν τῷ πρωτότοκῳ μόσχῳ σου, καὶ μὴ κείρης τὸ πρωτότοκον τῶν προβάτων σου. Ἐναντίον Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου φαγῇ ἀπὸ ἐνιαυτοῦ ἐξ ἐνιαυτοῦ, ἐν τῷ τόπῳ ᾧ ἂν ἐκλέξηται Κύριος ὁ Θεός σου, σὺ καὶ ὁ οἶκός σου. » Μετὰ ταῦτα πάλιν θέα, τίνα τρόπον καὶ τὰ περὶ τῶν ἐορτῶν διαστέλλει, οὐκ ἄλλοθι γῆς, ἀλλ' ἢ ἐν μόνῳ τῷ ἐπισημένῳ τόπῳ, πανηγυρίζειν. Λέγει δ' οὖν· « Φύλαξαι τὸν μῆνα τῶν νέων, καὶ ποιήσεις τὸ Πάσχα Κυρίῳ τῷ Θεῷ σου, πρόβατα καὶ βόας, ἐν τῷ τόπῳ, ᾧ ἂν ἐκλέξηται Κύριος ὁ Θεός σου αὐτῷ. » Πάλιν ὑπομιμνήσκει, λέγων· « Οὐ δύνησι θυσαί τὸ Πάσχα ἐν σάμιθι τῶν πόλεων σου, ὧν Κύριος ὁ Θεός σου διδώσῃ σοι, ἀλλ' εἰς τὸν τόπον ὃν ἂν ἐκλέξηται Κύριος ὁ Θεός σου. Ἐκεῖ θυσεις τὸ Πάσχα ἐσπέρας πρὸς δυσμαίς ἡλίου, ἐν τῷ καιρῷ ᾧ ἐξέλθῃς ἐκ γῆς Αἰγύπτου· καὶ ἐψήσεις, καὶ φαγῇ ἐν τῷ τόπῳ ᾧ ἂν ἐκλέξηται Κύριος ὁ Θεός σου. » Ὅ μὲν δὴ τῆς τοῦ Πάσχα ἐορτῆς νόμος τοιοῦτος· ὁ δὲ τῆς Πεντηκοστῆς τίθησιν, ἀκουσον· « Ἐπιτὰ ἑβδομάδας ὀλοκλήρους ἐξαριθμήσεις σεαυτῷ, ἀρξαμένου σου δρέπανον ἐπισημένον, καὶ ποιήσεις ἐορτὴν ἑβδομάδων Κυρίῳ τῷ Θεῷ σου, καθὰ ἰσχύει ἡ χεὶρ σου, ὅσα ἂν δῶ σοι, καθότι· εὐλόγηκέ σε Κύριος ὁ Θεός σου· καὶ εὐφρανθήσῃ ἐνώπιον Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου, σὺ καὶ ὁ οἶκός σου, καὶ ἡ θυγάτηρ σου, ὁ παῖς σου, καὶ ἡ παιδίσκη σου, καὶ ὁ ἑλυτήης, ὁ ἐν ταῖς πόλεσίν σου, καὶ ὁ προσήλυτος, καὶ ὁ ὄρφανός, καὶ ἡ χήρα ἢ ἐν ὕμῳ, ἐν τῷ τόπῳ ᾧ ἂν ἐκλέξηται Κύριος ὁ Θεός σου αὐτῷ, ἐπικληθῆναι τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐκεῖ. » Καὶ τὴν τρίτην δ' ἐορτὴν ἐνθα προστάτει· ἐκτελεῖν, ἐπάκουσον· « Ἐορτὴν τῶν Σκητῶν ποιήσεις σεαυτῷ ἐπιτὰ ἡμέρας, ἐν τῷ συναγαγεῖν σε ἀπὸ τῆς ἀλωνῆς σου καὶ ἀπὸ τῆς ληνοῦ σου, καὶ εὐφρανθήσῃ ἐν τῇ ἐορτῇ σου, σὺ, καὶ υἱός σου, καὶ ἡ θυγάτηρ σου, ὁ παῖς σου, καὶ ἡ παιδίσκη σου, καὶ ἡ χήρα, ἐν τῷ τόπῳ ᾧ ἂν ἐκλέξηται Κύριος ὁ Θεός σου ἑαυτῷ. » Διὰ τσοσούτων οὖν τὸν τόπον ἐπισημαινόμενος, τσοσατάκις τε εἰπὼν εἰς αὐτὸν ἀπαντᾶν παγγενεῖ καὶ πανοικί, πῶς ἂν ἤρμोजε τὸς τῆς Ἰουδαίας καὶ ἐπὶ μικρὸν διεστῶσι, μήτι γε τὸς καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἔθνεσι; μάλιστα ὅτε αὐδὲ συγγνώμην τινὰ νέμει τοῖς παραβαίνουσι τὰ θεωρημένα, ἀρὰν δὲ κατὰ πάντων τῶν μὴ τὰ πάντα τηρούντων ἐπάγει, ῥήμασιν αὐτοῖς λέγων· « Ἐπιεικτέρας ὅς οὐκ ἐμμενεῖ πᾶσι τοῖς γεγραμμένοις ἐν τῷ νόμῳ τοῦ ποιῆσαι αὐτά. » Θεώρησον δὲ καὶ ἄλλως τὰ ἀδύνατα πᾶσιν ἀνθρώποις τῆς Μωυσέως νομοθεσίας. Διαστειλόμενος τὰ ἐκούσια καὶ χαλεπὰ

in eum ipsum locum quem elegerit Dominus Deus tuus, et dabis argentum pro omni quodcumque concupierit anima tua, pro bobus, sive ovibus, sive vino, sive sicera, sive omni quodcumque concupierit anima tua, et comedes ibi in conspectu Domini Dei tui²². » Tum rursus locum quasi signo impresso commendat, his fere verbis : « De primogenitis quæ nata fuerint in bubus atque ovibus, masculina offeres Domino Deo tuo. Non opus facies in vitulo primogenito, et non tondebis primogenitum ovium tuarum. In conspectu Domini Dei tui comedes illud singulis annis, in loco quem elegerit Dominus Deus tuus, tu et domus tua²³. » Post hæc rursus inspicit, quonam modo ea quæ ad festos dies pertinent distinguit, ut ne alibi terrarum, quam in eo uno loco de quo agitur, festos dies agant. Ait igitur : « Observa mensem novarum frugum, et facies Pascha Domino Deo tuo, oves et boves, in loco quem elegerit Dominus Deus tuus²⁴. » Rursus admonet his verbis : « Non poteris sacrificare pascha in aliqua urbium tuarum, quas Dominus Deus tuus dederit tibi, sed in loco duntaxat quem elegerit Dominus Deus tuus. Illic immolabis pascha a vespere ad solis occasum, in tempore quo egressus es de terra Ægypti : et coques, et comedes in loco quemcumque elegerit Dominus Deus tuus²⁵. » Lex igitur de solemnibus diebus, qui Pascha dicitur, hujusmodi descripta est. Porro autem de Quinquagesima quid dicat, audi : « Totas septem hebdomadas numerabis tibi ipsi, ex quo falcem in segetem immittere cœperis, et celebrabis diem festum hebdomadarum Domino Deo tuo, quantum poterit manus tua, ex omnibus quæcumque dederit tibi, propterea quod tibi benedixerit Dominus Deus tuus, et epulaberis coram Domino Deo tuo, tu et filius tuus, et filia tua, servus tuus et ancilla tua, et Levita, qui fuerit in urbibus tuis, et advena, et pupillus, et vidua quæ apud vos fuerit in loco quem elegerit Dominus Deus tuus sibi, ad invocandum nomen suum ibi²⁶. » Tertium vero solemnibus ubi imperet celebrandum, audi : « Solemne Tabernaculorum celebrabis tibi ipsi septem diebus, ubi de area tua et de torculari tuo collegeris, et epulaberis in solemnibus tuis, tu et filius tuus, et filia tua, servus tuus et ancilla tua, et vidua in loco quemcumque elegerit Dominus Deus tuus sibi²⁷. » Cum igitur eum locum tam multis signis ostendat, totiesque illum cum toto genere, totaque domo venire oportere præcipiat, qui fieri potest, ut ea quæ dicit, vel iis convenient, qui brevi intervallo a Judæa distant, nedum gentibus, quæ in toto orbe terrarum degere intelligantur? eo magis quod ne veniam quidem ullam tribuit iis qui transiliant quæcumque præscripta sunt, ac potius execrationem omnibus, quicunque non omnino omnia servaverint, denuntiat, ad verbum sic dicens : « Exsecrabilis quicquid

²² Dent. xiv, 24-26. ²³ Ibid. xv, 19, 20. ²⁴ Ibid. xvi, 1, 2. ²⁵ Ibid. 5-7. ²⁶ Ibid. 9-11. ²⁷ Ibid. 13-15.

que non steterit omnibus quæ in hac lege scripta sunt, ut faciat ea. » Contemplare deinde quam omnes vires humanas superent, fierique nulla ratione possint, quæ in lege Mosis posita sunt. Siquidem ubi distinxit quæ voluntaria peccata, quæque difficilia sunt et pœnas unicuique eorum adjunxit, quæ maximo supplicio digna sunt, tum vero leges ponit, quibus alia quadam ratione eos item qui inviti peccaverint, convertat; quarum una quidem sic se habet: « Si anima una peccaverit nolens ex populo terræ, dum facit unum ex omnibus præceptis Domini, vel dum non facit, et peccat, cognitumque ipsi fuerit peccatum, quod peccavit, et offeret munus suum capram anniculam immaculatam, id offeret pro peccato suo quod peccavit, in loco ubi mactant sacrificia, et accipiet sacerdos de sanguine ²⁸. » Et sane considera quemadmodum hic quoque eum qui imprudens peccaverit, ad locum venire oporteat, ubi mactant sacrificia. Is autem est, de quo multis verbis jam pridem meminit dicens: « Quemcumque elegerit Dominus Deus tuus ²⁹. » Quod quidem cum ab omnibus, quicumque sunt in terra hominibus plane effici non posse, ipse quoque auctor legis videret; tum perspicue significavit legem inducens non infirmis adversus omnes, sed adjiciens: Si anima peccaverit nolens, ex populo terræ ³⁰. » Alteram vero legem ponit, quæ sic habet: « **¶** Quod si anima audierit vocem jurisjurandi, atque hic testis aut viderit aut conscius fuerit; si non indicaverit, peccatum suscipiet ³¹. » Quidnam igitur aliud hunc facere oporteat, quam sumpta in manus hostia, propere abire ad expiandum? ubi porro expiabit, nisi in loco in quo mactant sacrificia? tertium quoque dum scribit, « Anima, inquit, quæ tetigerit quidvis immundum, sive quæ occisa fuerit de pecoribus immundis, et sumpserit ex eo, ipse pollutus est, et peccabit, si attigerit immunditiam hominis ex omni immunditia ejus, quam quis attingens pollui solet, et oblitus fuerit, et postea cognoverit et peccaverit ³². » Ergo quid tandem hunc etiam qui sit pollutus facere conveniet, nisi rursus ad locum venire et offerre pro peccato suo quod peccavit, aut ovem, aut agnam, aut capram anniculam rite? Eadem vero lex est etiam de anima quæ juraverit, dum ipsis labiis distinguit vel male se facturam, vel bene, secundum omnia quæcumque enuntiare solet homo cum jurejurando, et oblitus fuerit, et idem post cognoverit, et peccaverit unum aliquid ex iis, et prodiderit peccatum quod peccavit: « etiam hic, inquit, eadem sumpta hostia, festinet ad locum, et orabit pro ipso sacerdos, et peccato ipsius, et dimittetur ei peccatum ³³. » Alia præterea est lex seorsum ab eis, quæ expositæ sunt, quæ in hunc fere modum præscribit: « Anima quæ oblivione oblita fuerit, et imprudens peccaverit in iis quæ sancta sunt Domini, offeret Domino arietem

τῶν ἀμαρτημάτων, καὶ τιμωρίας περιθεὶς ἐκάστῳ τῶν μεγίστης κολάσεως ἀξίων, νόμους τίθησι, καὶ οὐς ἐτέρῳ τρόπῳ καὶ τοὺς ἀκουσίως πλημμελοῦντας ἐπιστρέφει· ὧν ὁ μὲν οὕτως ἔχει· « Ἐὰν ψυχὴ μία ἀμάρτη ἀκουσίως ἐκ τοῦ λαοῦ τῆς γῆς, ἐν τῷ ποιῆσαι μίαν ἀπὸ πασῶν τῶν ἐντολῶν Κυρίου, ἢ οὐ ποιηθῆσεται, καὶ πλημμελήσῃ, καὶ γνωσθῆ αὐτῷ ἡ ἀμαρτία ἣν ἤμαρτεν, καὶ οἴσει δῶρον αὐτοῦ χίμαιραν ἐξ αἰγῶν ἀμωμον, θήλειαν οἴσει περὶ τῆς ἀμαρτίας αὐτοῦ ἧς ἤμαρτεν, ἐν τῷ τόπῳ οὗ σφάζουσι τὰ ὀλοκαυτώματα, καὶ λήψεται ὁ ἱερεὺς ἀπὸ τοῦ αἵματος. » Καὶ ὅρα γε ὡς καὶ ἐνταῦθα τὸν παλαιαντὰ τι παρὰ γνώμην ἐν τῷ τόπῳ δεῖν ἀπαντᾶν, οὗ σφάζουσι τὰ ὀλοκαυτώματα. Οὗτος δὲ ἦν, οὗ διὰ πλείστων ἤδη πρότερον ἐμνήσθη, λέγων· « Ὅν ἂν ἐκλέξῃται Κύριος ὁ Θεός σου. » Τοῦτο δ' ἐτι μὴ δυνατὸν πρὸς ἀπάντων τῶν ἐπὶ γῆς ἀνθρώπων ἐκτελεῖσθαι, καὶ αὐτὸς ὁ νομοθέτης συνιδὼν, ἀκριβῶς ἐπιστημῆναι, οὐκ ἀορίστως κατὰ πάντων προσαγῶν τὸν νόμον, ἀλλ' ἐπειπὼν· « Ἐὰν ψυχὴ ἀμάρτη ἀκουσίως ἐκ τοῦ λαοῦ τῆς γῆς. » Καὶ δευτέρον δὲ νόμον τίθησιν, οὕτως ἔχοντα· « Ἐὰν δὲ ψυχὴ ἀκούσῃ φωνὴν ἕρκισμοῦ, καὶ οὗτος ἀκούσῃ τὴν ἑώρακεν, ἢ σύνοιδεν, ἐὰν μὴ ἀπαγγεῖλῃ, λήψεται τὴν ἀμαρτίαν. » Τί οὖν χρὴ τοῦτον ποιεῖν, ἀλλ' ἢ λαθόντα μετὰ χεῖρας τὸν ἱερεῖον, σπεύδειν ἐπὶ τὰ καθάρσια; Ποῦ πάλιν, ἀλλ' ἢ ἐν τῷ τόπῳ, οὗ σφάζουσι τὰ ὀλοκαυτώματα; Καὶ τρίτον πάλιν· « Ψυχὴ, φησὶν, ἥτις ἂν ἀψῆται παντὸς πράγματος ἀκαθάρτου, ἢ τῶν θνησιμαίων τῶν κτηνῶν τῶν ἀκαθάρτων, καὶ λάθῃ ἀπ' αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς μεμῖνται, καὶ πλημμελήσῃ ἢ ἀψῆται ἀκαθαρσίας ἀνθρώπου, ἀπὸ πάσης ἀκαθαρσίας αὐτοῦ ἧς ἂν ἀψάμενος μianθῆ, καὶ ἔλαθεν αὐτὸν, μετὰ τοῦτο δ' ἐγνώσῃ καὶ πλημμελήσῃ. » Τί δὴ οὖν καὶ τὸν μianθέντα προσήκον ἦν ποιεῖν, ἀλλ' ἢ ἀπαντᾶν, πάλιν ἐν τῷ τόπῳ, καὶ προσφέρειν περὶ τῆς ἀμαρτίας αὐτοῦ ἧς ἤμαρτε, θῆλυ ἀπὸ τῶν προβάτων, ἢ ἀμνάδα, ἢ χίμαιραν ἐξ αἰγῶν, περὶ ἀμαρτίας; Ὁ δ' αὐτὸς ἦν νόμος καὶ ἐπὶ ψυχῆς ἢ ἀν ὁμῶς διαστελλοῦσα τοῖς χεῖλεσι, κακοποιῆσαι, ἢ καλῶς ποιῆσαι κατὰ πάντα ὅσα ἂν διαστεῖλῃ ἄνθρωπος μετ' ὄρκου, καὶ λάθῃ αὐτὸν, καὶ οὗτος γνῶ καὶ ἀμάρτη ἐν τινι τούτων, καὶ ἐξαγορεύσῃ τὴν ἀμαρτίαν περὶ ἧς ἤμαρτε, « καὶ οὗτος δῆτα, φησὶν, τὸ αὐτὸ λαθὼν ἱερεῖον, σπευδέτω ἐν τῷ τόπῳ, καὶ ἐξιλιάσεται περὶ αὐτοῦ ὁ ἱερεὺς περὶ τῆς ἀμαρτίας αὐτοῦ, καὶ ἀπεθήσεται αὐτῷ ἡ ἀμαρτία. » Καὶ ἄλλος παρὰ τοὺς εἰρημένους νόμους ὡδὲ πη διορίζει· « Ψυχὴ ἢ ἂν λάθῃ αὐτὸν λήθῃ, καὶ ἀμάρτη ἀκουσίως ἀπὸ τῶν ἁγίων Κυρίου, καὶ εἰσοίσει κρινὸν τῆς πλημμελείας αὐτοῦ τῷ Κυρίῳ· οἴσει δὲ πάλιν παρὰ τὸν ἀρχιερέα, ἐν τῷ τόπῳ δηλαδὴ τῷ ἐξελεγμένῳ. » Καὶ ἔκτον δὲ νόμον τούτοις προστίθησε, λέγων· « Ψυχὴ ἂν ἀμάρτη, καὶ ποιῆσῃ μίαν ἀπὸ πασῶν τῶν ἐντολῶν, ὧν οὐ δεῖ ποιεῖν, καὶ οὐκ ἐγνώσῃ, καὶ πλημμελήσῃ, καὶ λάθῃ τὴν ἀμαρτίαν αὐτοῦ, καὶ οἴσει πάλιν κρινὸν τῷ ἀρχιερεῖ, καὶ ἐξιλιάσεται παρὰ αὐτοῦ ὁ ἱερεὺς, περὶ τῆς ἀγνοίας αὐτοῦ ἧς ἠγνόησε,

²⁸ Levit. iv, 27-50. ²⁹ Num. xvi. 7. ³⁰ Levit. iv, 27. ³¹ Levit. v, 1. ³² Ibid. 2, 5. ³³ Ibid. 6.

καὶ οὗτος οὐκ ἔδει, καὶ ἀφεθήσεται αὐτῷ. » Ἦδη δὲ ἰδδομένῳ φησι· « Ψυχὴ ἂν ἀμάρτη, καὶ παριδὼν παρ-
 ἰδῆ τὰς ἐντολάς Κυρίου, καὶ ψεύσεται πρὸς τὸν
 πλησίον αὐτοῦ ἐν παρακαταθήκῃ, περὶ κοινωνίας ἢ
 ἀρπαγῆς, ἢ ἡδίκησέ τι τὸν πλησίον, ἢ εὗρεν ἀπώ-
 λειαν, καὶ ψεύσεται περὶ αὐτῆς, καὶ ὁμῶς ἀδίκως
 περὶ ἐνὸς ἀπὸ πάντων ὧν ἐὰν ποιήσῃ ἄνθρωπος,
 ὥστε ἀμαρτεῖν ἐν τούτοις, καὶ ἦνίκα ἂν ἀμάρτη
 καὶ πλημμελήσῃ καὶ ἀποδῷ τὸ ἄρπαγμα ὃ ἔρ-
 πασεν, ἢ τὸ ἀδίκημα ὃ ἡδίκησεν, ἢ τὴν παρα-
 καταθήκην, ἢ τις παρετέθη αὐτῷ, ἢ τὴν ἀπώλειαν
 ἢν εὗρεν, ἀπὸ παντὸς πράγματος οὗ ὤμοσε περὶ
 αὐτοῦ ἀδίκως, καὶ ἀποτίσει αὐτὸ τὸ κεφάλαιον
 καὶ τὸ ἐπίπεμπτον. » Ἐχρῆν δ' ἂν μετὰ τὸ ἐξαγο-
 ρεῦσαι τὸ ἀμάρτημα, καὶ μετὰ τὸ ἀποτίσαι, σπεύ-
 δειν πάλιν, πάντα ὑπερθέμενον, εἰς τὸν τόπον ὃν ἂν
 ἐκλήξῃται Κύριος ὁ Θεός, καὶ προσφέρειν γε περὶ
 τῆς πλημμελείας κριδὸν ἁμωμον· καὶ ἐξιλάσεται περὶ
 αὐτοῦ ὁ ἱερεὺς ἐναντι Κυρίου, καὶ ἀφηθήσεται αὐτῷ.
 Ταῦτα καὶ περὶ τῶνδε ὁ θαυμάσιος Μωϋσῆς, περὶ
 τῶν ἀκουσίως ἡμαρτηκότων, καὶ περὶ τῶν κατ'
 ἔργον, ἐξηκριθῶσάτο, πόρρωθεν τῶν κατὰ προ-
 αἴρεσιν πλημμελημάτων, ἐφ' οἷς καὶ ἀπαραιτήτους
 ὀρίζει τιμωρίας τοὺς οικεῖους ἀναστέλλων. Ὁ γὰρ
 ἐπὶ τοῖς ἀκουσίως μὴ πρότερον νεῖμας συγγνώμη,
 ἢ ἐξαγορεῦσαι τὸ ἀμάρτημα, κάπειτα ὡσπερ μικρὰν
 τιμωρίαν διὰ τῆς προστεταγμένης θυσίας εἰσπραξά-
 μενος τὸν ἡμαρτηκότα, διὰ τε τῆς ἐπὶ τὸν ἄγνον τό-
 πον ἀμελλήτου πορείας τὴν σπουδὴν ὁμοῦ καὶ τὸ εὐ-
 λαθὲς ἐπιτείνας τῶν κατ' αὐτὸν θεοσεβεῖν προηρημέ-
 των, πῶς οὐχὶ τῶν ἐκουσίως δρωμένων πολὺ πρότε-
 ρον ἐπίσχοι ἂν τὰς ὁρμάς; Τί δὲ οὖν πρὸς ταῦτα
 συλλογίσασθαι χρῆν, ὅτε δὴ, ὡς εἴρηται, συγκεφα-
 λαιούμενος τὰ πάντα ὁ Μωϋσῆς ἐπισκήπτει, λέγων·
 « Ἐπικατάρτος πᾶς ὅς οὐκ ἐμμενεῖ ἐν πᾶσι τοῖς
 ἐγγεγραμμένοις τοῦ νόμου, τοῦ ποιῆσαι αὐτά; »
 Ἄρα γὰρ τοὺς ἐκ περάτων γῆς μέλλοντας κατὰ Μωϋ-
 σέα θεοσεβεῖν, ὡς ἂν φύγοιεν μὲν τὴν κατάραν, τύ-
 χουσι δὲ τῆς ἐπηγελαμένης πρὸς τὸν Ἀβραάμ εὐλο-
 γίας, ταῦτα πάντα χρῆν πράττειν, καὶ τρίτον τοῦ
 ἔτους ἀπαντᾶν εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα; καὶ τὰς ἐκ πάν-
 των δὲ τῶν ἐθνῶν θεοσεβεῖν προκεκριμένας γυναῖκας,
 ἄρτι τόκων καὶ ὠδίνων παυσαμένας, τοσαύτην στέλ-
 λεισθαι πορείαν, ὡς ἂν τὴν προστεταγμένην ὑπὸ
 Μωϋσέως θυσίαν ἐφ' ἐκάστῳ τῶν γεννωμένων ἀν-
 ἐνέγκαιεν; ἢ τοὺς ἐφαψαμένους νεκροῦ σώματος, ἢ ἃ
 τοὺς ἐπίορκον ὁμωμοκότας, ἢ τοὺς ἀκουσίον τι δεδρα-
 κότας ἐκ περάτων γῆς ἔχειν, τρέχειν τε καὶ σπεύδειν
 ἐπὶ τὸν νενομοθετημένον καθαρισμόν, ὡς ἂν ἐκφύ-
 γουσι τὴν τῆς κατάρτας ἐπίσκηψιν; Ἄλλὰ συνορᾶς,
 ὡς καὶ αὐτοῖς τοῖς ἀμφὶ τὰ Ἱεροσόλυμα κατοικοῦσι,
 καὶ ἐπὶ μόνῃς τῆς Ἰουδαίας τὰς διατριβὰς ποιουμένοις
 ὁ κατὰ Μωϋσέα βίος δυσκατόρθωτος ἦν· μήτι γε δυ-
 νατὸς ἐπιτελεῖσθαι καὶ τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν (3). Ἐνθεν

A pro peccato suo ²⁵; » offeret autem rursus ad Pon-
 tificem, in loco videlicet de quo dictum est. Sextam
 quoque legem prioribus adjungit his verbis: « Ani-
 ma si peccaverit et fecerit adversus unum ex omni-
 bus præceptis, aliquid eorum, quæ non oportet fa-
 cere, et non cognoverit, et deliquerit, et acceperit
 peccatum suum, rursus offeret Pontifici arietem
 et orabit pro ipso sacerdos, pro ignorantia ejus
 quam ignoravit, et hic ipse non novit, et dimitte-
 tur ei ²⁶. » Septimam item scribit legem hoc mo-
 do: « Anima si peccaverit, et contemnens contempserit
 præcepta Domini et mentita fuerit proximo suo
 in deposito, communicationis aut rapinæ causa, vel
 injuria aliqua affecerit proximum suum, vel invenit
 rem perditam, ac de ea ipse mentita fuerit,
 B et juraverit inique pro uno ex omnibus quæ-
 cunque facit homo, et peccat: et quodcun-
 que peccaverit ac deliquerit, et restituerit rem
 quam abstulit, aut injuriæ a se illatæ, satisfecerit,
 5 aut depositum quod suæ fidei commissum fuerat,
 reddiderit, aut rem perditam quam invenit, ex omni
 re pro qua inique juravit ipsum totum, et
 ejus insuper quintam partem ²⁶. » Cæterum oportebat
 postquam prodiderat peccatum ac solverat,
 omnibus negotiis posthabitis propere, abire ad lo-
 cum, quem elegerat Dominus Deus, et offerre pro
 delicto arietem immaculatum, et sic orare pro eo
 sacerdotem apud Dominum, et dimitti ei. Hæc sane
 Moses ille admirandus tam de iis qui inviti pecca-
 verint, quam de iis qui per ignorantiam, diligentis-
 sime tractavit seorsum ab iis quæ voluntarie pec-
 cantur, quibus etiam inexorabiles irrogat pœnas, ut
 suos ita cohibeat, ac refrenet. Qui enim iis,
 qui inviti peccaverint non prius veniam tribuit,
 quam peccatum annuntiaverint, ac deinde ei qui
 peccavit quasi levem pœnam per indictum illud sac-
 rificium irrogat, et per accessionem sine mora ad
 locum sanctum, studium simul et religionem eorum
 intendit, qui se auctore in divino cultu uti velint,
 qui fieri potest ut non multo prius ab iis quæ vol-
 untarie committuntur, cohibuerit appetitus? Quid
 ad hæc igitur argumentari oportet, quando, ut dic-
 tum est, cuncta redigens in summam Moses, sic im-
 precatur? « Exsecrabilis omnis quicumque non ste-
 terit omnibus, quæ in lege scripta sunt, ut faciat
 D ea ²⁷. » Ergo etiam in extremis terræ finibus
 habitantes, si ritus Mosaicos servare volebant, ut
 talem execrationem vitarent, promissamque Abrahæ
 benedictionem contingerent, hæc omnia facere
 oportebat? ac ter singulis annis Hierosolyma pe-
 tere? ex omni præterea natione, quæ tales sibi ritus
 servandos proposuisset, feminas partu modo
 ac doloribus levatas tam longum iter ingredi, ut
 quod imperasset Moses sacrificium, pro singulis

²⁵ Levit. v, 15. ²⁶ Ibid. 17, 18. ²⁷ Ibid. vi, 2-7.

²⁷ Deut. xxvii, 26.

(3) Μήτι γε δυνατὸς ἐπιτελεῖσθαι καὶ τοῖς λοι-
 ποῖς ἔθνεσι. « Nedom tale ut posset a reliquis gen-
 tibus observari. » vertit Donatus, male; mens enim
 Eusebii est multo minus hoc vivendi institutum a

Judæis apud alias gentes degentibus potuisse obser-
 vari. Legendum igitur ἐν τοῖς λοιποῖς, et post ἔθνεσι
 addendum forte Ἰουδαίως, vertendumque: *nedom t. u.*
p. a Ju'æis apud alias gentes degentibus observari.

puerperilis offerrent ? item qui aut mortuum corpus attigissent, aut pejerassent, aut inviti aliquid fecissent, eos ab extremis terræ finibus venire, ac properantes excurrere ad eam quæ lege sancita esset, purgationem, ut execrationis poenam effugerent ? Sed plane perspicis ut vel ipsa Hierosolyma incolentibus, atque in una Judæa versantibus ac degentibus Mosaicum illud vivendi institutum servatu difficile esset, nedum tale ut posset a reliquis gentibus observari. Proinde Salvator ac Dominus noster Jesus Filius Dei post reditum a morte ad vitam, **G** cum ad discipulos suos dixisset : « Itē ac docete omnes gentes ³⁹, » tum merito adjunxit : « docentes eos servare omnia, quæcunque præcepi vobis ⁴⁰. » Non enim quæ in Mosis legibus sunt, docere omnes gentes imperabat : sed quæcunque ipse præceperat. Hæc porro sunt, quæ in illius Evangelii continentur. Merito igitur et discipuli ejusdem, et apostoli, cum habere gentium rationem velient, in hoc inter se convenerunt : ut quæ in Mosis legibus continentur, nequaquam gentibus possent accommodari, quippe quæ neque ab ipsis, neque a patribus ipsorum servari potius constaret. Ergo in Actis Petrus loquitur : « Nunc ergo quid tentatis Deum, imponere jugum super cervices discipulorum, quod neque patres nostri, neque nos portare potuimus ⁴¹ ? » sed etiam ipse Moses propter hæc ipsa quæ diximus, merito et alterum præter se surrecturum ait Prophetam, et hunc ipsum legum auctorem futurum cunctis gentibus nuntiat, Christum eo modo significans, et eidem ut pareant, suis omnibus imperat : quam rem his serine verbis divinat : « Prophetam vobis suscitabit Dominus Deus ex fratribus vestris tanquam me, illum audietis in omnibus quæ loquetur vobis. Quæcunque vero anima non audierit Prophetam illum, delabitur de genere suo ⁴². » Porro autem prophetam hunc Christum ipsum videlicet a Judæis oriundum, alibi item omnibus gentibus imperaturum, enuntiat his verbis : « Quam pulchræ domus tuæ Jacob, tentoria tua, Israel ; ut saltus umbrosi, ut hortus juxta fluvium, ut tabernacula, quæ fixit Dominus. Prohibet homo ex semine ejus, et dominabitur gentibus multis, et extolletur regnum ejus ⁴³. » Quin etiam, cum duodecim omnino apud Hebræos essent tribus, ex qua illarum oritur hic apud gentes legum auctor, qui canitur a propheta, et quibus temporibus futurus esset, quod de tribu Juda videlicet, quodque tunc, cum defecerint qui a majoribus sibi traditum Judaicæ gentis imperium tenere consuevissent, planissime indicat his verbis : « non deficiet, inquit, princeps de Juda, neque dux de femoribus ejus, donec veniant quæ reposita sunt ipsi, et ipse exspectatio gentium ⁴⁴ : » sed quænam hæc exspectatio erat præter eam quæ Abrahæ quondam promissa fuerat ? quod videlicet in ipso omnes gentes terræ essent benedicendæ. Itaque etiam ipse Moses visus est optime intelligere futurum esse aliquando, ut lege **7** quas ipse tenuisset, omnibus gentibus accommodari non possent. Ad ea vero oracula comprobanda et conficienda quæ Abrahæ reddita sunt, altero opus esse propheta, sed hic erat quem de tribu Juda præditurum, multisque gentibus dominaturum superiori testimonio confirmaverat.

³⁹ Matth. xxviii, 19. ⁴⁰ Ibid. 20. ⁴¹ Act. xv, 10, ⁴² Deut. xviii, 15, 19. ⁴³ Num. xxiv, 5, 7. ⁴⁴ Gen. xlix, 10.

A εικότως ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς εἶπεν· « Πορευθέντες μαθητεύσατέ πάντα τὰ ἔθνη, » ἐπιλέγει, « διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετειλάμην ὑμῖν. » Οὐ γὰρ τὰ Μωυσέως νόμιμα διδάσκειν πάντα τὰ ἔθνη παρεκελεύσατο, ἀλλ' ὅσα αὐτὸς ἐνετείλατο. Ταῦτα δ' ἦν, τὰ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις αὐτοῦ φερόμενα. Εἰκότως οὖν καὶ αὐτοῦ μαθηταὶ καὶ οἱ ἀπόστολοι ἐν τῇ περὶ τῶν ἐθνῶν σκέψει ὁμολογοῦσι μὴ δύνασθαι τὰ Μωυσέως νόμιμα τοῖς ἔθνεσιν ἐφαρμόζειν· ὅτε μήτε αὐτοῖς μήτε τοῖς πατράσιν αὐτῶν εὐκατόρθωτα γέγονε. Λέγει δ' οὖν ἐν ταῖς Πράξεσιν ὁ Πέτρος· « Νῦν οὖν τί πειράζετε τὸν Θεόν, ἐπιθεῖναι ζυγὸν ἐπὶ τὸν τράχηλον τῶν μαθητῶν, ὃν οὔτε οἱ πατέρες ἡμῶν οὔτε ἡμεῖς ἰσχύσαμεν βαστάσαι; » Εἰκότως δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Μωϋσῆς τοῦτον αὐτῶν ἐνεκεν, ἕτερον παρ' ἑαυτὸν ἀναστήσειας ἔφη προφήτην, καὶ τοῦτον νομοθέτην ἔσεσθαι τῶν ἐθνῶν ἀπάντων· εὐαγγελίζεται, τὸν Χριστὸν αἰνιττόμενος, αὐτῷ τε πείθεσθαι τοῖς οικείοις παραινεῖ, ὡς ἐπὶ καὶ τοῦτο θεσπιζῶν· « Προφήτην ὑμῖν ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν ὡς ἐμέ· αὐτοῦ ἀκούσεσθε κατὰ πάντα ὅσα ἂν λαλήσῃ ὑμῖν. Ἔσται δὲ, πᾶσα ψυχὴ, ἥτις ἂν μὴ ἀκούσῃ τοῦ προφήτου ἐκείνου, ἐξολοθρευθήσεται ἐκ τοῦ γένους ἀνθρώπων. » Καὶ τοῦτον δὲ τὸν προφήτην, δηλονότι τὸν Χριστὸν, ἐξ Ἰουδαίων προελθόντα, πάντων τῶν ἐθνῶν κατακρατήσειν πάλιν ἀναφωνεῖ, λέγων· « Ὡς καλοὶ οἱ οἰκοὶ σου, Ἰακώβ, αἱ σκηναὶ σου, Ἰσραὴλ, ὡσεὶ νάπαι σκιαζούσαι, καὶ ὡσεὶ παράδεισος ἐπὶ ποταμῶν, ὡς σκηνὰ ἅς ἐπηξεν Κύριος. Ἐξελεύσεται ἄνθρωπος ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ, καὶ κυριεύσει ἐθνῶν πολλῶν, καὶ ὠψοθήσεται ἡ βασιλεία αὐτοῦ. » Ἀλλὰ καὶ ἐξ ὁποίας φυλῆς, δώδεκα τῶν ὄλων παρ' Ἑβραίοις οὐσῶν, ὅτι διὰ τῆς Ἰουδαίας ὁ θεσπιζόμενος τῶν ἐθνῶν νομοθέτης Χριστὸς προελεύσεται· καὶ κατὰ πολίους χρόνους, ὅτι μετὰ τὴν ἔκλειψιν τῶν ἐκ προγόνων διαδοχῆς τοῦ Ἰουδαίων ἔθνος ἀρξάντων, δηλοῖ λέγων· « Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰουδα, καὶ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ, καὶ αὐτὸς προσδοκία ἐθνῶν. » Ποία δὲ προσδοκία ἦν, ἀλλ' ἢ ἡ τῷ Ἀβραάμ ἐπηγγελμένη περὶ τοῦ δεῖν εὐλογηθῆσεσθαι ἐν αὐτῷ πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς; Πέφνηε τοιγαρὸν καὶ αὐτὸς ὁ Μωϋσῆς ἀκριβῶς ἐπιστάμενος τὴν μὲν πρὸς αὐτοῦ διαταγεῖσαν νομοθεσίαν ἐξασθενεῖν, εἰς τὸ πᾶσιν ἐφαρμόσαι τοῖς ἔθνεσιν· εἰς ἐκπλήρωσιν δὲ τῶν πρὸς τὸν Ἀβραάμ χρησμῶν, ἐτέρου δεῖσθαι προφήτου. Οὗτος δὲ ἄρα ἦν, ὃν ἐξ Ἰουδα φυλῆς προελεύσεσθαι, καὶ πολλῶν ἐθνῶν κυριεύσειν προμαρτυρούμενος εὐηγγελίζετο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

A

CAPUT IV.

Πιθήσατε, τὰ παρὰ Ἰουδαίοις ἀποδεχόμενοι λόγια, τὸν κυρ' αὐτοῖς βίον παρηγησάμεθα.

Διὰ δὲ ὅν ταῦτα ὡσὺν τὰ περὶ ἡμῶν τῶν ἐθνῶν θεπίσματα περιεχούσας τὰς παρ' Ἑβραίοις ἱερὰς βιβλίους, ἅτε καὶ ἡμῶν οἰκειὰς οὖσας εἰλάμεθά τε καὶ ἐστέργισαμεν, ὅτε μάλιστα οὐ μόνον Μωσῆς περὶ τοῦ μετ' αὐτὸν ἤζοντος νομοθέτου τῶν ἐθνῶν προανερῶναι, ἀλλὰ καὶ οἱ μετ' αὐτὸν προφήται συλλήθδην εἰπεῖν ἅπαντες τὰ ὅμοια προσκήρυττον. Ὀτπεροῦν δ' Δαβὶδ φάσκων· « Κατάστησον, Κύριε, νομοθέτην ἐπ' αὐτοῦς, γνώτωσαν ἔθνη, ὅτι ἄνθρωποι εἰσιν. » Ὅρα δὲ δευτέρου μέμνηται· καὶ οὗτος νομοθέτου ἐθνῶν. Διὸ καὶ ἐν ἐτέρῳ ψαλμῷ τοῖς ἔθνεσι προσφωκεῖ ἄδειν οὐ τὸ παλαιὸν καὶ Μωσαϊκὸν ἄσμα, ἀλλ' ἔτιον καινὸν, λέγων· « Ἄσατε τῷ Κυρίῳ ἄσμα καινὸν, ἄσατε τῷ Κυρίῳ πᾶσα ἡ γῆ. Ἀναγγείλατε ἐν τοῖς ἔθνεσι τὴν δόξαν αὐτοῦ, ἐν πᾶσι τοῖς λαοῖς τὰ θαυμαστικά αὐτοῦ. Ὅτι μέγας Κύριος καὶ αἰνετὸς σφόδρα· φοβερός ἐστιν ἐπὶ πάντας τοὺς θεούς. Ὅτι πάντες οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν, δαιμόνια· ὁ δὲ Κύριος τοὺς οὐρανοὺς ἐποίησεν. Ἐνέγκατε τῷ Κυρίῳ αἱ πατριαὶ τῶν ἐθνῶν, ἐνέγκατε τῷ Κυρίῳ ὕψαν ὀνόματι αὐτοῦ. » Καὶ πάλιν· « Εἰπατε ἐν τοῖς ἔθνεσι, ὅτι Κύριος ἐθαύμασε· καὶ γὰρ κατώρθωσε τὴν οἰκουμένην, ἥτις οὐ σαλευθήσεται. » Καὶ πάλιν· « Ἄσατε τῷ Κυρίῳ ἄσμα καινὸν, ὅτι θαυμαστὰ ἐποίησεν. Ἐγνώρισεν Κύριος τὸ σωτήριον αὐτοῦ· ἐναντίον τῶν ἐθνῶν ἀπεκάλυψε τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ. Εἶδον πάντα τὰ πέρατα τῆς γῆς τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. » Καὶ ὅρα τίνα τρόπον ἐν τοῦτοις τὸ καινὸν ἄσμα οὐ τῷ Ἰουδαίῳ ἔθνεσι, ἀλλὰ τοῖς πᾶσιν ἔθνεσι καταγγέλλει, τοῦ διὰ Μωσέως παλαιοῦ μόνους Ἰουδαίους προσθήκοντος. Τοῦτό τοι τὸ καινὸν ἄσμα, καινὴν διαθήκην Ἰερεμίας, ἕτερος παρ' Ἑβραίοις προφήτης, ἀπακαλεῖ, λέγων· « Ἰδοὺ ἡμέραι ἔρχονται, λέγει Κύριος, καὶ διαθήσομαι τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ, καὶ τῷ οἴκῳ Ἰούδα Διαθήκην καινὴν· οὐ κατὰ τὴν Διαθήκην ἣν διεθέμην τοῖς πατράσιν αὐτῶν, ἐν ἡμέρᾳ ἐν ἣ ἐπελαλύμην τῆς χειρὸς αὐτῶν, ἐξαγαγὲν αὐτοὺς ἐκ γῆς Αἰγύπτου· ὅτι αὐτοὶ οὐκ ἐνέμειναν ἐν τῇ Διαθήκῃ μου, κατὰ τὴν ἡμέλησα αὐτῶν, λέγει Κύριος. Ὅτι αὐτὴ ἡ Διαθήκη ἣν διαθήσομαι τῷ Ἰσραὴλ, λέγει Κύριος, ἰδοὺς νόμους μου, ἐπὶ τὴν διάνοιαν αὐτῶν καὶ ἐπὶ τὰς καρδίας αὐτῶν γράψω, καὶ ἔσομαι αὐτῶν Θεός, καὶ αὐτοὶ ἔσονται μου λαός. » Ὁρᾶς καὶ τοῦτον, ὡς διαστελλόμενος δύο Διαθήκας, τὴν μὲν παλαιὰν ὀνομάζει, τὴν δὲ καινὴν· καὶ φησι τὴν καινὴν οὐ κατὰ τὴν παλαιὰν ἔσεσθαι, ἣν διέθετο τοῖς πατράσιν· ἢ μὲν γὰρ τοῖς ἀποπεσοῦσι τῆς τῶν προγόνων εὐσεβείας Ἰουδαίοις, τὸν Αἰγυπτιακὸν δὲ βίον καὶ τρόπον ζηλώσασιν, ἐπὶ τε τὴν πολυθεῖον πλάνην, καὶ τὴν ἀμφὶ τὰ εἰδῶλα τῶν ἐθνῶν δεισιδαιμονίαν ὀλοήσασιν νενομοθέτητο, ὡσὺν πεσόντας ἀνεγείρουσα καὶ ἀνορθοῦσα τοὺς πρηνεῖς κειμένους καταλλήλους διὰσκαλλίας· « Δικαίους γὰρ, » φησί, « νόμος οὐ

Quanam de causa, cum omnium Judæorum oracula acceperimus, eorumdem vivendi institutum recusavimus.

His igitur de causis sacros Hebræorum libros, utpote qui de nobis gentibus oracula contineant, quasi proprios nostros, et accepimus et amplexi sumus: eoque magis quod non unus Moses de legum auctore apud gentes post seipsum futuro est vaticinatus, sed etiam ipso Mose posteriores prophetæ, ut breviter dicam, universi eidem illi similia cecinerunt, ut David, qui ait: « Constitue, Domine, legumlatorem super eos, agnoscant gentes, quod homines sunt ⁴⁵. » Vide, quæso, ut hic quoque alterius legumlatoris meminit. Quocirca alibi idem hic gentibus imperat canere non antiquum amplius illud, et Mosaicum canticum, sed aliud quoddam novum, in hunc modum: « Cantate Domino canticum novum, cantate Domino omnis terra. Annuntiate in gentibus gloriam ejus: in omnibus populis mirabilia ejus. Quoniam magnus Dominus et laudabilis valde: terribilis est supra omnes deos. Quoniam omnes dii gentium, dæmonia: Dominus autem cælos fecit. Afferte Domino tribus gentium, afferte Domino gloriam nomini ejus ⁴⁶. » Et rursus: « Dicit in gentibus quod Dominus regnavit Et enim correxit orbem terræ, qui non commovebitur ⁴⁷. » Et alibi: « Cantate Domino canticum novum, quia mirabilia fecit. Notum fecit Dominus salutare suum, in conspectu gentium revelavit justitiam suam. Viderunt omnes fines terræ salutare Dei nostri ⁴⁷. » Hoc etiam loco considera quemadmodum novum canticum non uni Judaicæ genti, sed omnibus omnino gentibus indicit, quando illud antiquum Mosaicum solis conveniebat Judæis. Hoc sane novum canticum **B** Jeremias alius apud Hebræos propheta Novum Testamentum appellat his verbis: « Ecce dies veniunt, dicit Dominus, et disponam domui Israel, et domui Juda Testamentum Novum, non secundum Testamentum, quod disposui patribus eorum: quo die apprehendi manum eorum, ut educerem eos de terra Ægypti: eo quod ipsi non manserunt in iis quæ erant Testamenti mei, ego item neglexi eos, dicit Dominus. Quoniam hoc Testamentum quod disponam Israel, dicit Dominus, dans leges meas in interiorem sensum eorum, et in cordibus eorum describam, et ero ipsorum Deus, et ipsi erunt mihi populus ⁴⁸. » Cernis item hunc, dum duo Testamenta distinguit, ut hoc quidem vetus, illud vero novum appellet? et novum dicat non veteri illi quod patribus condidit simile futurum? illud enim lapsis a majorum pietate Judæis vitamque Ægyptiacam ac viros æmulantibus, et ad errorem colendi multos deos, superstitionemque gentium, quæ simulacra venerabantur, declinantibus legis loco impositum est, ut et eos qui ceciderant excitaret, et mutuis inter ipsos

⁴⁴ Psal. ix, 21. ⁴⁵ Psal. xcvi, 1-7. ⁴⁶ Ibid. 10. ⁴⁷ Psal. xcvi, 1-3. ⁴⁸ Jer. xxxi, 31-33.

doctrinis confossos, atque prostratos erigeret. « Justis enim, inquit, lex posita non est, sed ini- quis et pervicacibus, et impiis, et peccatoribus, et horum similibus ⁹⁹. » Novum autem eos, qui per Salvatorem nostrum Dei beneficio ac munere con- surrexerint, ad promissum Dei regnum ut eant et properent, quasi manuducit, atque instruit, omnes æque homines vocans in unam atque eandem ho- norum communitatem. Hoc igitur Novum Testa- mentum, legem novam vocat alius item apud Hebræos propheta Isaias dicens : « Nam de Sion exhibit lex, et verbum Domini de Jerusalem : et judicabit in- ter gentes, et venient omnes gentes, et congrega- buntur omnes populi, et dicent : Venite, ascenda- mus in montem Domini et in domum Dei Jacob ¹⁰⁰. » Sed quæ tandem lex de Sion profliciscens, diversa duntaxat ab ea quæ in monte Sina per Mosem data est reperietur : nisi ipsum Evangelicum verbum, quod per Salvatorem nostrum Jesum Christum, per- que ejusdem apostolos de Sion profectum est, per- que omnes gentes disseminatum? constat enim de Jerusalem ac de eo qui illi conjunctus est, monte Sion, ubi Salvator ac Dominus ⁹ noster, et multum versatus est, et plurimum doctrinæ suæ edidit, Novi Testamenti legem ab initio profectam in cunctos homines suam lucem effuldisse, quæ quidem res consentanea iis vocibus fuit, quibus ille ad suos est usus discipulis, dum dicit : « Ite ac docete omnes gentes, docentes eos servare omnia quæcunque præcepi ¹⁰¹ vobis. » Quænam porro hæc erant, nisi Novi Testamenti instituta ac præcepta? quando igitur hæc sic se habere ostensum est, nunc jam tem- pus fuerit inspicere hujusce Novi Testamenti, ejus- que quod prædictum fuerat cantici novi, novæque legis

καίται, ἀνόμοιοι δὲ καὶ ἀνοποτακτοί, ἀσεβέσι καὶ ἁμαρτωλοῖς, καὶ τοῖς παραπληροῖς. Ἡ δὲ καινὴ τοῦ διὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν χάριτι καὶ δωρεᾷ Θεοῦ ἀνεργηγεμενός ἐπὶ τὸ βαδίζειν καὶ σπεύδειν εἰς τὴν ἐπιγγελημένην τοῦ Θεοῦ βασιλείαν χειραγωγεῖ, πάν- τας ἐπίσης ἀνθρώπους εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν τῶν ἀγαθῶν μετουσίαν προκαλουμένη. Ταύτην τὴν και- νὴν Διαθήκην αὐθις νόμον ὀνομάζει καινὴν Ἡσαίας, ἄλλος πάλιν παρ' Ἑβραίοις προφήτης, λέγων· « Ἐκ γὰρ Σιών ἐξελεύσεται νόμος, καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ, καὶ κρινεῖ ἀνὰ μέτρον τῶν ἔθνων, καὶ ἤξουσιν πάντα τὰ ἔθνη, καὶ συναχθήσονται πάντες οἱ λαοί, καὶ ἔρρῳσι· Δεῦτε, καὶ ἀναβῶμεν εἰς τὸ ὄρος Κυρίου, καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ. Τίς δ' ἂν εἴη ὁ ἐκ Σιών προεληλυθὼς νόμος, ἕτερος ὢν τοῦ ἐπὶ τῆς ἐρήμου διὰ Μωσέως ἐν τῷ Σινᾷ ὄρει νενομοθετη- μένου, ἀλλ' ἢ ὁ Εὐαγγελικὸς λόγος, ὁ διὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ ἐκ τῆς Σιών προεληλυθὼς, καὶ διεληθὼν πάντα τὰ ἔθνη; πρόδηλον γὰρ ὡς ἀπὸ τῆς Ἱερουσαλήμ, καὶ τοῦ ταύτη προσπαρακειμένου Σιών ὄρους, ἔνθα τὰς πλείστας διατριβὰς τε καὶ διδασκαλίας ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν πεποίητο, ὁ τῆς Καινῆς Διαθήκης αὐτοῦ ἀρξά- μενος νόμος, κάκειθεν προεληθὼν, εἰς πάντας ἐξέλαμ- ψεν ἀνθρώπους ἀκολουθῶν ταῖς αὐτοῦ φωναῖς, ἃς πρὸς τοὺς αὐτοῦ μαθητὰς πεποίητο, φήσας· « Πορευ- θέντες μαθητεύσατε ἐνταῦτα τὰ ἔθνη, διδάσκοντες αὐ- τούς τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετείλάμην ὑμῖν. » Τίνα δὲ ταῦτα ἦν, ἀλλ' ἢ τὰ τῆς Καινῆς Διαθήκης μαθήματά τε καὶ παιδεύματα; Ἐπειδὴ τοίνυν ταῦθ' οὕτως ἔχειν ἀποδέδεικται, ὥρα νῦν ἰδεῖν τὸν τρόπον τῆς Και- νῆς Διαθήκης, καὶ τοῦ προκεκηρυγμένου καινοῦ ἄσματος τε καὶ νόμου.

CAPUT V.

Quisnam modus Novi Testamenti, cujus Christus est auctor.

Ita quidem ostensum jam est, quemadmodum Vetus illud Testamentum, lexque Mosaica uni Judaicæ genti, et huic ipsi propriam terram incolenti accommodari posset, ac neque reliquis gen- tibus, quæ toto terrarum orbe tenerentur, neque alienas terras incolentibus Judæis conveniret : quod- que Novi Testamenti rationem ita oporteret insti- tui, ut omnibus gentibus ad vitam prodesse posset, ut ne prorsus ullo modo, ullave ratione, qui hoc vitæ institutum ingredi vellent, impedirentur : ne- que aut regionis, aut generis, aut loci, aut alterius cujuscumque rei omnino causa, possent excusari. Talis porro et lex, et vita plane exstitit ea, quæ a Salvatore nostro Jesu Christo instituta est, qua prisca illa, et ipso Mose antiquior instauratur reli- gio, ad cujus normam et Abraham, et ejus majores vixisse facile demonstrantur. Quod si velis Christianorum vivendi rationem, atque eam quam Christus per omnes gentes disseminavit religionem, cum eo et religionis et justitiæ Instituto comparare, et contendere, quo et Abraham et Abrahæ similes

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Τίς ὁ τοῦ Χριστοῦ τῆς Καινῆς Διαθήκης τρό- πος.

Ἡ μὲν δὴ παλαιὰ Διαθήκη καὶ ὁ διὰ Μωσέως νόμος μόνῳ τῷ Ἰουδαίῳ ἔθνεσι, καὶ τούτῳ ἐπὶ τῆς οἰκείας γῆς οἰκοῦντι, κατάλληλος ἀποδέδεικται, οὔτε δὲ τοῖς λοιποῖς ἔθνεσι τοῖς καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης, οὔτε τοῖς ἐπὶ γῆς ἀλλοδαπῆς ἀποικισμένοις Ἰουδαίοις· τὸν δὲ τῆς Καινῆς Διαθήκης τρόπον πᾶσιν ἔθνεσιν βιω- φελῆ χρῆν διῆπου καταστήναι, ὡς μηδαμῶς μηδαμῶθεν παραποδίζεσθαι τοὺς κατὰ τοῦτον πολιτεύεσθαι μέλ- λοντας, μήτ' ἀπὸ χώρας, μήτ' ἀπὸ γένους, μήτ' ἀπὸ τόπου, μήτε ἐκ τινος ἑτέρου τὸ σύνολον. Τοιοῦτος δὲ πέφηεν ὁ πρὸς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ νε- νομοθετημένος νόμος τε καὶ βίος, τὴν παλαιολάττην καὶ προσδυτέραν Μωσέως εὐσέβειαν ἀνανεούμενος, καθ' ἣν ὁ θεοφιλὴς Ἀβραάμ, καὶ οἱ τοῦτου προπάτορες δείκνυνται πεπολιτευμένοι. Εἰ γοῦν ἐθελησεῖται τὸν τε Χριστιανῶν βίον, καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ πᾶσιν ἔθνεσι καταβεβλημένην θεοσέβειαν συνεξετάσαι τῷ τρόπῳ τῶν ἀμφοῖν τῶν Ἀβραάμ ἐπ' εὐσεβείᾳ καὶ δι- καιοσύνῃ μεμαρτυρημένων, ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν εὐρή- σεως. Ἐκεῖνοί τε γὰρ, τῆς πολυθέου πλάνης ἀποχω- ρήσαντες, καὶ τὴν περὶ τὰ ἀγάλματα δεισιδαιμονίαν

⁹⁹ I Tim. i, 9. ¹⁰⁰ Isa. ii, 3-4. ¹⁰¹ Matth. xxviii, 19, 20.

ἀποσταρέντες, ὑπερκύψαντες δὲ καὶ τὴν ὀρωμένην ἅπαν κτίσιν, καὶ μὴ ἦλιον, μήτε σελήνην, μήτε π τῶν μερῶν τοῦ παντός θεοποιήσαντες, ἐφ' ἕνα τὸν ἀνωτάτω Θεόν, αὐτὸν δὴ τὸν ὑψίστον τοῦ οὐρανοῦ καὶ γῆς δημιουργόν, ἑαυτοὺς ἀνήγαγον· ὁ καὶ συνίστησιν αὐτὸς ὁ Μωσῆς ἐν ταῖς τῆς ἀρχαιολογίας ἱστορίαις, τὸν Ἀβραὰμ ἀναγράφων φάσκοντα· Ἐκτενῶ τὴν χεῖρά μου πρὸς τὸν Θεὸν ὑψίστον, ὃς ἔκτισε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν· καὶ πρὸ γε τούτου εἰσάγων τὸν Μελχισεδέκ, ὃν δὴ φησιν Ἰσραὴλ γεγονέναι τῷ Θεῷ τοῦ ὑψίστου, τὸν Ἀβραὰμ ὡς πῶς εὐλογῶντα· Ἐὐλογημένος Ἀβραὰμ τῷ Θεῷ τῷ ὑψίστῳ, ὃς ἔκτισε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν· Ἐὐροῖς δ' ἂν καὶ τὸν Ἐνώχ, καὶ τὸν Νῶε δίκαιουθέντας καὶ εὐαρεστήσαντας τῷ Θεῷ κατὰ τὸν αὐτὸν τῷ Ἀβραὰμ τρόπον. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἰωθ, ἀνθρώπος δίκαιος, ἀληθινός, ἀμειψτός, θεοσεβής, ἀπεχόμενος ἀπὸ παντός πονηροῦ πράγματος, πρὸ τῶν Μωσέως χρόνων μεμαρτύρηται· ὃς δὴ καὶ παῖραν τῆς εἰς τὸν τῶν ὀλων Θεὸν εὐσεβείας δι' ἀδράς τῆς τῶν ὑπαρχόντων ἀποβολῆς ὑποσχῶν, μέγιστον εὐσεβοῦς ὑπόδειγμα τρόπου καὶ τοῖς μετ' αὐτὸν ἀπολέλοιπε, τὸν φιλόσοφον ἐκείνον ἐπιφωνήσας λέγον· Ἐγμῶς ἐξῆλθον ἐκ κοιλίας μητρὸς μου, γυμνός καὶ ἀπελευσόμεαι. Ὁ Κύριος ἔδοξε, ὁ Κύριος ἀπέλειπε· ὡς τῷ Κυρίῳ ἔδοξεν, οὕτω καὶ ἐγένετο· εἶη τὸ ὄνομα Κυρίου εὐλογημένον. Καὶ τὸν ἀπάντων Κύριον εἰδὼν, ταύτας ἠφείε τὰς φωνὰς, ὃς προῦν αὐτὸς διασαφεῖ, δι' ὧν φησι· ὁ σοφὸς γάρ ἐστι διασκεπτικὸς τε καὶ μέγας, ὁ σελῶν τὴν ὑπὸ οὐρανὸν ἐκ θεμελίῳ, οἱ δὲ στῦλοι αὐτῆς σαλεύονται· ὁ λέγων τῷ ἦλιῳ, καὶ οὐκ ἀνατέλλει, κατὰ δὲ ἄστρων καταστραγγίζει· ὁ τανύσας τὸν οὐρανὸν μόνος. Ἐἰ δὴ οὖν τούτον αὐτὸν ἐκείνον τὸν πάλα, καὶ πρὸ Μωσέως θεοφιλῶν Θεόν, ἑναγχος πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ὁ Χριστοῦ λόγος ἐμοῖως ἐκείνοις μόνον εὐσεβεῖν διετάξατο, πῆρην ὅπως κοινωνοὶ γεγονήμεθα τῆς ἰσῆς αὐτῶν ἐκείνων εὐσεβείας· τῆς δὲ εὐσεβείας μετασχόντες, ἦσαν, ὡς καὶ τῆς εὐλογίας μεταληψόμεθα. Ἀλλὰ καὶ τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, ὃν δὴ Χριστὸν ἡμεῖν προσεφασίεν φίλον, ὁμοίως ἡμεῖν κάκεινοι γνόντες ἐμαρτυρήθησαν· ὅγε καὶ πολλὴ διαφερόντως τῆς ἐμφανοῦς αὐτοῦ παρουσίας τε καὶ θεοφανείας ἤξιώθησαν. Ἐπίστανται γοῦν, ὡς πάλιν αὐτὸς ὁ Μωσῆς τὸν ἐπιφανέντα τῆς θεοφιλείας, καὶ πολλάκις χρηματίζαντα εἰπὼς τὰ ἀναγεγραμμένα ποτὲ, μὲν Θεὸν καὶ Κύριον ποτὲ δὲ καὶ ἄγγελον Θεοῦ προσεγορεύει (3)· Θεὸς μὲν καὶ Κύριος τῶν θεοφιλῶν ἀνδρῶν ἀγγελοειδέας, Ἄγγελος δὲ τοῦ ἀνωτάτου Πατρὸς. Λέγει δ' οὖν αὐτὸς ῥήματα· Καὶ ἐπορεύθη Ἰακὼβ εἰς Χαράν, καὶ ἀπήνησε ὄναρ, καὶ ἐκοιμήθη ἐπὶ ἔβῳ γὰρ ὁ ἦλιος· καὶ ἔλαβεν ἀπὸ τῶν λίθων τοῦ ὄναρ, καὶ ἔθηκεν πρὸς κεφαλῆς αὐτοῦ, καὶ ἐκοιμήθη ἐν τῷ ὄναρ ἐκείνῳ, καὶ ἐναντιώσθη· καὶ ἰδοὺ κλί-

usos divinæ litteræ prædicant, facile unum atque idem agnosces. Siquidem illi a multorum deorum cultu, atque errore recedentes, et ab ea, quæ simulacris addicta erat, superstitione avertentes seipsos (2), mentis oculos supra omnem, quæcunque oculis cerni possit, naturam sustulerunt: neque vero illi aut solem, aut lunam, aut aliam quampiam universi partem pro Deo unquam coluere: sed ad unum supremum, ipsum utique altissimum cœli et terræ opificem, **IO** seipsos attollere non dubitarunt. Quam sanc rem ipse etiam Moses in suis antiquitatis historiis commendat, dum ipsum Abraham sic inducit dicentem: « Extendam manum meam ad Deum altissimum, qui condidit cœlum ac terram ¹¹ »: dumque ante hunc, Melchisedec, quem ait sacerdotem Dei altissimi fuisse, ipsi Abrahæ his ferme verbis benedicentem: « Benedictus Abraham Deo altissime, qui condidit cœlum et terram ¹². » Invenies autem et Enoch et Noe eadem ratione qua Abraham, et evasisse justos, et Deo placuisse. Quin etiam Job, vir et justus, et verus, et inculpabilis, et ab omni mala re abstinens, ante Mosis ætatem celebratur, qui cum pietatis erga Deum universi gratia, per omnium bonorum subitam ademptionem vexatus, constanter omnia sustinuerit, maximum veræ religionis exemplum omni suæ posteritati reliquit, quippe qui vere philosophicum illud verbum olim acclamaverit: « Nudus egressus sum de ventre matris meæ, et nudus abibo. Dominus dedit, Dominus abstulit: sicut Domino placuit, ita factum est: sit nomen Domini benedictum ¹³. » Idem vero communem omnium Deum colens, voces etiam illas pietatis emisit, quas ipse longius progressus explanat, dum ait: « Sapiens enim est mente, fortisque et magnus, qui conculit terram a fundamentis, et columnæ ejus contremiscunt: qui dicit soli, et non oritur, et stellas quasi signo impresso claudit: qui cœlum extendit solus ¹⁴. » Si igitur eundem illum quem prisca, ac ipso Mose antiquiores, Dei amici viri coluerunt Deum, nuper itidem ut illis solum pie colendum esse, Christi doctrina gentibus universis demonstravit, haud dubium est, quin ejusdem cum illis divini cultus facti simus participes: communem porro habentes religionem, communem quoque benedictionem sortituros esse, palam est. Sed nec minus Dei Verbum, quem Christum appellare nos consuevimus, illis cognitum fuisse quam nobis, sacrarum litterarum testimonio ostensum est: quippe qui longe excellentius ad illius et manifestum adventum, et divinam præsentiam cernendam, idonei habitus sunt. Audi igitur, ut rursus ipse Moses, eum qui amicis Dei seipsum ostenderit, quique iisdem oracula publicis monumentis commendata

¹¹ Gen. xv, 22. ¹² Ibid. 19. ¹³ Job i, 21. ¹⁴ Job ix, 3-9.

(2) Forssm in eandem cum Clemente, Justino, Cyrillio, sententiam concedit auctor, qui ista omnia sufficiens credebat ad salutem, Christi copiam, qui nondum advenerat, minime requisita. Post προσεφασίεν: hæc ms. addit: ἑστάρως

περιστάς ὅτι: μὴ ὁ ἐπὶ πάντων Θεὸς ὄντως ἦν, ἀλλὰ δευτερός Θεὸς μὲν καὶ. Interpres videtur aliquid ejusmodi in suis codicibus invenisse. Ariana ἀθετήματα Eusebius.

reddiderit, modo Deum, ac Dominum, modo Dei angelum appellet : sic quidem plane declarans, non hunc fuisse ipsum Patrem, sed ejus Filium, qui idem et Deus ac Dominus amicorum Dei, et supremi Patris Angelus dici consueverit.

11 Dicit igitur his fere verbis : « Et profectus est Jacob in Charan, venitque in locum, et dormivit in eo : occiderat enim sol, et accepit lapides de loco, et supposuit capiti suo, et dormivit in loco illo, et somniavit : et ecce scala fixa humi, cujus caput attingebat cœlum, et angeli Dei ascendebant ac descendebant per illam, et Dominus innixus erat ei, et dixit : Ego Dominus Deus Abraham patris tui, et Deus Isaac, noli timere, terram hanc in qua tu dormis, tibi dabo et semini tuo : et erit semen tuum, ut arena terræ ⁵⁶. » Quibus deinceps adjungit : « Et surrexit Jacob mane, et accepit lapidem, quem supposuerat capiti suo, et erexit illum in titulum ⁵⁷. » Oratione deinde progressus, hunc ipsum, qui illi se ostenderat, Deum ac Dominum, Dei angelum nominat. Loquitur ergo Jacob; « et dixit mihi Angelus Dei in somnis : Jacob : Ego autem dixi, Quid est ⁵⁸? » Ac deinceps : « Vidi, inquit, omnia quæcunque fecit Iaban. Ego sum Deus, qui visus sum tibi in loco Dei, ubi unxisti mihi lapidem, votumque vovisti ⁵⁹. » Hic sane idem, qui etiam Abraham visus est, Deus ac Dominus appellatur, qui per mysteria, hominem Dei amicum, sui patris jus et potestatem docet, ac nonnulla interim quasi de alio quodam refert, quæ sane nos suo loco considerabimus. Quin etiam eum, qui tum demum ipsi Job, post satis longam exercitationem respondit, alium præter hunc dicere nefas. Nam qui antea, de turbine, et nubibus illi se ostenderat, Deum universi se esse indicabat. Porro autem progressus, ita seipsum præbet videndum, ut ipse Job tum dicat : « Audi me, Domine, ut etiam ego loquar. Sonitum quidem vocis tuæ audivi prius, nunc autem oculus meus vidit te ⁶⁰. » Quod si fieri non potest, ut altissimus Deus invisibilis et ingenuus, et rex universi a mortali natura cernatur, quis tandem hic, qui sic visus est, alius fuerit, præter Dei Verbum, quod seipsum ad tempus de propria magnitudine demiserit, ut alibi quoque dicendum est? Cæterum quid plura de eadem re in hunc locum congerere opus est, cum harum rerum confirmationes e sacris libris accipere haud difficile sit? Quas utique etiam nos in materia proposita per otium collecturi sumus, ut ostendamus nullum alium fuisse nisi Dei Verbum, qui ab antiquis Dei amicis patribus est visus. Itaque post rerum omnium opificis nomen, **12** etiam ea quæ ad Christum pertinent, æque nobis, atque illis, communicare ratione prodita sunt. Quam ob rem christos familiaresque Dei fuerunt, sicut nos Christianos, appellatos invenies, sed audi, quæso, quid de illis oraculum in Psalmis dicat : « Cum essent numero breves, paucissimi et incolæ in ea, et transierunt de gente in gentem, et de regno in populum alterum, non dimisit homi-

A μαξ ἐστηριγμένη ἐν τῇ γῆ, ἥς ἡ κεφαλὴ ἀγκυρεῖτο εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ οἱ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ ἀνάβαινον καὶ κατέβαινον ἐπ' αὐτήν. Ὁ δὲ Κύριος ἐπιστήρικτο ἐπ' αὐτῆς, καὶ εἶπεν· Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς Ἀβραάμ τοῦ πατρὸς σου, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαάκ· μὴ φοβοῦ; ἡ γῆ ἔφ' ἧς σὺ καθεύδεις ἐπ' αὐτῆς, σοὶ δώσω αὐτήν καὶ τὸ σπέρματί σου· καὶ ἔσται τὸ σπέρμα σου ὡς ἡ ἄμμος τῆς γῆς· ὅς ἐξ ἧς ἐπιλέγει· καὶ ἀνέστη Ἰακώβ τὸ πρωτὶ, καὶ ἔλαβε τὸν λίθον ὃν ὑπέθηκε πρὸς κεφαλῆς αὐτοῦ, καὶ ἔστησεν αὐτὸν στήλην. Ἐἶτα πρωτὶ αὐτὸν δὴ τοῦτον τὸν ἐπιφανέντα αὐτῷ Θεὸν καὶ Κύριον, ἄγγελον ὀνομάζει Θεοῦ. Φησὶ γοῦν ὁ Ἰακώβ· « Καὶ εἶπέ μοι ὁ ἄγγελος τοῦ Θεοῦ καθ' ὕπνον· Ἰακώβ. Ἐγὼ δεῖπα· τί ἔστιν; » Καὶ ἐξῆς, « Ἐώρακα, φησὶ, πάντα ὅσα λάθω ποιεῖ σοι. Ἐγὼ εἰμι ὁ Θεὸς ὁ ὄφθαλμὸς σοι ἐν τῷ πνεύματι Θεοῦ, οὗ ἤλειψάς μοι ἐκεῖ στήλην, καὶ γύρω μοι ἔκει εὐχὴν. » Ὁ δ' αὐτὸς οὗτος, καὶ τῷ Ἀβραάμ παραφανείς, Θεὸς καὶ Κύριος ἀνηγόρευται, μυσταγωγῶν τὸν θεοφιλῆ τὰς περὶ τοῦ πατρὸς αὐθεντίας, καὶ τινα ὡς περὶ ἐτέρου Θεοῦ διδάσκων, ἃ καὶ κατὰ καιρὸν ἐπισκεψόμεθα. Ἀλλὰ καὶ τῷ Ἰωβ οὐδένα ἢ τοῦτον εἶναι τὸν χρηματίσαντα μετὰ τὴν αὐτάρχη διαγυμνασίαν, οὐ θεμιτὸν εἶπεν. Πρῶτερον μὲν γὰρ διὰ λαλιᾶτος καὶ νεφῶν ἐπιφανείς αὐτῷ, τὸν ὄλων Θεὸν ἑαυτὸν ὄντα παρίστη· προῖον δὲ ἐξῆς ἑαυτὸν ἐπιδείκνυσαι, ὥστε φάναι τὸν Ἰωβ· « Ἀκουσον δέ μου, Κύριε, ἵνα κἀγὼ λαλήσω. Ἀκοῆν μὲν φωνῆς ἤκουόν σου τὸ πρότερον, νυνὶ δὲ ὁ ὄφθαλμὸς μου εὐώρακέ σε. » Εἰ δὲ μὴ οἶδόν τε τὸν ἐπέκεινα Θεὸν, τὸν ἀόρατον καὶ ἀγέννητον, καὶ παμβασιῆα τῶν ὄλων, ὀνητῆ φάναι θεωρεῖσθαι φύσει, τίς ἂν ὁ δηλούμενος εἴη πλὴν τοῦ πρὸς ἡμῶν κατὰ τὸν πάτερα κυριολογουμένου Θεοῦ Λόγου; Καὶ τί δεῖ πλείονα περὶ τούτου συναγαγεῖν, παρὸν ἐκ τῶν ἱερῶν βιβλίων τὰς τούτων συστάσεις λαμβάνειν; Ἄς καὶ αὐτοὶ κατὰ τὴν προκειμένην ὑπόθεσιν ἐπὶ σχολῆς ἀναλεξόμεθα, εἰς ἀπόδειξιν τοῦ μηδὲ ἄλλον ἢ τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον εἶναι τὸν τοῖς θεοφιλέσι προπάτορσιν ἑωραμένον. Οὐκοῦν μετὰ τὴν περὶ τοῦ τῶν ὄλων δημιουργοῦ διάληψιν, καὶ τὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ κοινῶς ἡμῖν τε κἀκείνοις παραδέδοται. Ἐνθεν καὶ Χριστοῦς αὐτοῦς δὴ ἐκείνους τοὺς πρὸ Μωσέως θεοφιλεῖς, ὡσπεροῦν ἡμᾶς Χριστιανούς, εὐροις ἂν κεκλημένους. Καὶ τοῦτο δὲ ἐπάκουσον, ὡς φησὶ περὶ αὐτῶν ἐν Ψαλμοῖς τὸ λόγιον· « Ἐν τῷ εἶναι αὐτοὺς ἀριθμῶ βραχεῖς, ὀλιγοστοὺς καὶ παροίκους ἐν αὐτῇ, καὶ διήληθον ἐξ ἔθνους εἰς ἔθνος, καὶ ἐκ βασιλείας εἰς λαὸν ἕτερον, οὐκ ἀφῆκεν ἀνθρώπων ἀδικῆσαι αὐτοὺς, καὶ ἤλεγξεν ὑπὲρ αὐτῶν βασιλεῖς, λέγων· Μὴ ἄπτεσθε τῶν Χριστῶν μου, καὶ ἐν τοῖς προφήταις μου μὴ πονηρεῦσθε. » Ταῦτα γὰρ ἐπὶ τοῦ Ἀβραάμ, καὶ τοῦ Ἰσαάκ, καὶ τοῦ Ἰακώβ ἀνειρησθαι, ἢ πάσα σύμφασιν τοῦ λόγου παρίστησιν. Ὡστε καὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ προσηγορίας ἡμῖν ὁμοίως ἐκωνόνου.

⁵⁶ Gen. xxviii, 10-14. ⁵⁷ Ibid. 18. ⁵⁸ Gen. xxxi, 41. ⁵⁹ Ibid. 12, 15. ⁶⁰ Job. xlii, 4, 5.

non nocere eis, et increpuit pro illis reges dicens : Nolite tangere christos meos, et in prophetis meis nolite malignari¹¹. » Hæc sane de Abraham, et Isaac, et Jacob edita esse oracula, tota compositio et continuatio orationis ostendit. Quocirca Christi quoque appellationem nobiscum communem pariter habuere.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

A

CAPUT VI.

Τίς ὁ κατὰ τὴν Καιρὴν Διαθήκην κατηγορημένος ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ πᾶσιν ἀνθρώποις βίος.

Quænam sit ea, quæ in Novo Testamento omnibus hominibus a Christo denunciata est, vita.

Ἀλλὰ καὶ ὁ κατ' ἀρετὴν βίος, ἣ τε κατὰ εὐσέβειαν πολιτεία, ὡσπερ τοῖς ἔθνεσιν ἅπασιν διὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ νοουθεσίας κεκήρυκται δίχα τῆς κατὰ Μωσέα διαταγῆς, οὕτως καὶ τοῖς παλαίοις ἐκείνοις ὁ αὐτὸς τῆς εὐσεβείας καταρωθῆτο τρόπος. Οὐτ' οὖν σώματος αὐτοῖς περιτομῆς ἔμελεν, ὅτι μὴδ' ἡμῖν, ὡς ἀποχῆς τῶν τοιῶνδε ζώων βρώσεως, ὅτι μὴδὲ ἡμῖν. Ἀυτίκα τὸν Μελχισεδέκ ὁ Μωσῆς εἰσάγει ἰσραὴλ τοῦ Θεοῦ ὑψίστου, οὐ τὸ σῶμα περιτετμημένον, ὡ μύρω σκευαστῶ κατὰ Μωσέα κεχριμένον, οὐ εἰσάββατον τί ποτ' ἐστὶν εἰδόμενα, οὐδ' ὅλως τι τῶν μετὰ ταῦτα τῶ παντὶ Ἰουδαίῳ ἔθνεσι διὰ Μωσέως παρηγγελμένων ἐπαίοντα, ἀντικρὺς δὲ κατὰ τὸ Χριστοῦ Εὐαγγέλιον βιοῦντα. Πλὴν ἀλλ' ὁμοῦς ἰσραὴλ τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου φησὶν αὐτὸν ὁ Μωσῆς γεγονέναι, καὶ τοῦ Ἀβραάμ κρείττονα. Εἰσῆχται γοῦν τὸν Ἀβραάμ εὐλογῶν. Τοιοῦτός τις ἦν καὶ Νῶε, ἀνθρώπος δίκαιος ἐν τῇ γενεᾷ αὐτοῦ, ὃν καὶ ζώπυρον σπέρμα τῶ γένει τῶν ἀνθρώπων ἐν τῇ τοῦ κατακλυσιῦ φθορᾷ, πάντων τῶν ἐπὶ γῆς ἀπολλυμένων, ὁ τῶν ἡμῶν Θεὸς διεφύλαξεν. Οὐδὲν γοῦν οὐδὲ οὕτως τῶν Ἰουδαϊκῶν ἔθων ἐπιστάμενος, οὕτε ἐν περιτομῇ σώματος, οὐτ' ἐν τοῖς ἄλλοις τοῖς ὑπὸ Μωσέως διατεταγμένοις, ὁμοῦς δίκαιος, εἰ καὶ τις ἄλλος, ἀνηγόρευται. Καὶ πρό γε τούτου ὁ Ἐνὼχ, ὃς καὶ λέγεται εὐρεσθηκέναι τῷ Θεῷ, καὶ μετατεθεῖσθαι, ὡς μὴ εὐρίσκεσθαι αὐτοῦ θάνατον. Τοιοῦτος δὲ καὶ οὗτος γενωὴς, οὕτε σῶμα περιτετμητο, οὐτ' ἐπιτῆς (3°) Μωσέως μετῆι νομοθεσίας, ἀντικρὺς δὲ Χριστιανικῶς, ἀλλ' οὐχ' Ἰουδαϊκῶς ζῶν ἀναπέφηνε. Καὶ αὐτὸς δ' ὁ Ἀβραάμ, μετὰ τοὺς προνομιασμένους γενωὴς, καὶ νεώτερος παρ' αὐτοὺς τοῖς χρόνοις, πρεσβύτης ἔδει τὴν ἡλικίαν, διὰ τοὺς μέλλοντας ἐξ αὐτοῦ φύμαι, ὡσπερ τινὰ σφραγίδα τὴν περιτομὴν πρῶτος ὑπέμεινε τοῦ σώματος, γνῶρισμα τῆς αὐτοῦ διαδοχῆς τῆς ἐξ αὐτοῦ κατὰ σάρκα γενησομένοις τουτὶ τὸ σημεῖον παραδιδούς φέρειν· πρὸ δὲ γε τῆς παιδοποιίας, καὶ πρὸ τῆς περιτομῆς, καὶ αὐτὸς διὰ τῆς (3°) τῶν εἰδῶλων ἀναχωρήσεως, καὶ τῆς ἐνὸς τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ ὁμολογίας, καὶ διὰ μόνου τοῦ κατ' ἀρετῆν βίου δεῖκνυται Χριστιανικῶς, ἀλλ' οὐχ' Ἰουδαϊκῶς βεβιωκῶς. Μεμαρτύρηται γοῦν τὰ προστάγματα

Sed et ea quæ virtutem sectatur vitæ ratio, et quæ pietatem amplexa est civilis institutio, sicut absque Mosis constitutione, omnibus gentibus, Christo monitore patefacta est, ita plane eadem pietatis ac religionis apud priscos illos complebatur ratio. Neque igitur ut corpus circumciderent, neque ut ab horum, aut illorum animalium carnibus abstererent, illi curabant : quoniam ne nos quidem. Etenim protinus Melchisedec inducit Moses, sacerdotem Dei altissimi, qui neque corpore erat circumciscus, neque unguento comparato ex lege Mosis delibutus, neque quid sabbatum esset, ullo modo edoctus, neque præterea quidquam omnino eorum, quæ universæ Judæorum genti per Mosem descripta imperataque sunt, intelligens aut sciens, sed plane ut Christi Evangelium præcipit, vivens. Attamen ipsum hunc sacerdotem Dei altissimi fuisse, idem Moses affirmat, ipsoque Abraham præstantiorem. Proinde inducit qui Abraham benedicit. Talis enim Noë fuit, homo ætatis suæ justissimus, quem quasi scintillam extincti ignis, et quasi semen quoddam humani generis, in ipsa diluvii grassatione, 13 iis omnibus reparandis, qui in terra perierant, Deus universi conservavit. Hic igitur quamvis eorum, quæ ad Judaicos mores spectant, nihil sciret, neque in corporis circumcisione, aut aliis, quæ auctore Mose constituta sunt, degeret : tamen justus, si quis unquam alius, est appellatus. Et ante hunc præterea Enoch, qui et Deo dicitur placuisse, et translatus esse, ut nusquam mors illius appareat. Igitur hic quoque cum talis esset, tamen neque corpus circumciscum habebat, neque in legibus a Mose positis ullo modo versatus fuerat, sed Christiano prorsus more, non Judaico vixisse perhibetur. Quin etiam ipse Abraham post eos, qui dicti sunt, natus, et illis ipsis ratione temporum junior, senex vero, atque ætate provectus, propter eos qui orituri ab ipso erant, quasi signum quoddam primus circumcisionem corporis tulit, hocque ipsum suæ dignoscendæ sobolis signum, iis qui a se ratione sanguinis genus ducturi erant, ferendum tradidit : ante vero quam susciperet liberos atque ante quam circumcideretur, ipsi quoque, propterea quod a simulacrorum cultu secesserat, unumque super omnia Deum confessus fuerat, et unam eam, quæ cum virtute est, vitam sectabatur, Christiano more vixisse, non Judaico demonstratur. Idcirco illi testimonium exhibetur, quod præcepta et mandata et caeremonias, et quæ in le-

¹¹ Psal. civ, 12-15.

(3°) Τῆς. Forte τὰς; nisi tamen quis malit legere, τὴν νομὸν τῆς; vel addere, οὐδέν, ut p. 52. D. Edit.

(3°) Desideratur ἀπό, vel ἐκ, ut et infra (p. 63 D) legitur, τοὺς ἐξ Ἑλλήνων ἀναγωροῦντας. Edit.

gibus posita sunt Dei, ante Mosis constitutionem, servaverit. Dicit igitur ad Isaac, is qui oracula illa reddebat Deus: « Et dabo semini tuo omnem terram hanc, et benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ, eo quod obedierit Abraham pater tuus voci meæ, et custodierit præcepta et mandata mea, et cæremonias meas, et quæ in legibus posita sunt ⁶². » Erant enim etiam ante Mosis legem mandata Dei alia et cæremoniæ, non similia iis quæ a Mose tradita sunt, legesque aliæ, ac præcepta Domini, per quæ illi justitiam adepti sunt. Porro autem quod non eadem essent cum iis, quæ per Mosem in legibus posita sunt, Moses ipse perspicue demonstrat, ubi ait ad populum: « Audi, Israel, justificationes, et judicia, quæcumque ego loquor in auribus vestris in die hac, et discetis ea, et servabitis, ut ea faciatis. Dominus Deus vester condidit vobis in Choreb testamentum, nequiquam patribus vestris condidit Dominus testamentum hoc, **14** sed vobis ⁶³. » Et sane spectata, ut plane dicit Testamentum hoc, propterea quod non idem illud patribus eorum constituit. Quod si absolute non datum esse patribus eorum testamentum dixisset, in mendacium sane illi recidisset oratio. Datum est igitur Abrahamæ testamentum, datum est etiam Noe, sicut sacra testantur oracula. Atque idcirco cum adjunctione dixit Moses, non hoc datum esse patribus eorum, sic sane alterum significans præstantius atque excellentius, per quod amici, dilectique Deo agniti, dictique sunt. Nam protinus ipsi Abrahamæ, eo quod summo Deo crediderit plene servasse justitiam, exhibitum est testimonium ab ipso Mose sic dicente: « Credidit Abraham Deo, et reputatum est illi ad justitiam ⁶⁴. » Quod autem post illam justitiæ plenam observationem, et post illi redditum de pietate testimonium, ipsum circumcisionis signum acceperit, et nihil hoc illum ad pietatem ac justitiam consequendam adjuverit, perspicue verba ipsa demonstrant. Invenies porro etiam Joseph ante Mosis tempora in regis ædibus Ægyptiorum, sine Judaicarum observationum sollicitudine incuriose versatum. Postremo, si vis, potes ipsum quoque summum Judæorum legislatorem Mosem, a teneiori adhuc ætate apud regis Ægyptii filiam degentem agnoscere, qui quidem Ægyptio plane more absque Judaicis observationibus apud eandem sit educatus. Sed quidnam de beatissimo Job, de illo, inquam, vero homine, illo inculpabili, justo, pio, dicemus? Quæ tandem illius summæ pietatis et justitiæ causa exstitit? nunquid præcepta Mosaica? minime. Num dici Sabbati, aut alterius cujuspiam Judaici ritus observatio? unde illi hoc, qui et ætate ipsum Mosem antecedit, et ante leges ab illo positas est natus? Etenim Moses septimus numeratur ab Abraham, hic autem quintus, ut sic Mose ipso antiquior duabus inveniat ætatibus. Contemplare igitur hujusce vitam, quæ de legibus a Mose po-

Α ματά μου, καί τὰ νόμιμά μου. » Ἦν γάρ καί πρὸ τοῦ Μωσέως νόμου προστάγματα Θεοῦ ἕτερα, καὶ δικαιώματα, οὐχ ὅμοια τοῖς παρὰ Μωσεί, νόμιμά τε ἄλλα καὶ ἐντολαὶ Χριστοῦ, δι' ὧν ἐδικαιώθησαν. Ὅτι δ' οὐ τὰ αὐτὰ ἦν τοῖς διὰ Μωσέως νομοθετηθεῖσι, σαφῶς ὁ Μωσῆς παρίστησιν. ἐν οἷς φησιν πρὸς τὸν λαόν· « Ἄκουε, Ἰσραὴλ, τὰ δικαιώματα καὶ τὰ κρίματα, ὅσα ἐγὼ λαλῶ ἐν τοῖς ὡσιν ὑμῶν ἐν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ, καὶ μαθήσεσθε αὐτὰ, καὶ φυλάξεσθε ποιεῖν αὐτά. Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν διέθετο πρὸς ὑμᾶς ἐν Χωρῆβ Διαθήκην· οὐχὶ τοῖς πατράσιν ὑμῶν διέθετο Κύριος τὴν Διαθήκην ταύτην, ἀλλὰ πρὸς ὑμᾶς. » Καὶ ὅρα γε ὅπως ἀκριβῶς φησὶ τὴν Διαθήκην ταύτην, ἐπεὶ μὴ τὴν αὐτὴν τοῖς πατράσιν αὐτῶν διετέθειτο. Εἰ δ' οὖν ἀπολύτως μὴ δεδῶσθαι τοῖς πατράσιν αὐτῶν Διαθήκην εἰρήκει, ψευδῆς ἂν ἦν ὁ λόγος αὐτοῦ. Δέδοται γοῦν τῷ Ἀβραάμ διαθήκη, καὶ τῷ Νῶε, ὡς τὰ ἱερὰ μαρτυρεῖ λόγια. Διὰ τοῦτο μετὰ προσθήκης ὁ Μωσῆς οὐ ταύτην φησὶ δεδῶσθαι τοῖς πατράσιν αὐτῶν, ἐτέραν αἰνιττόμενος τὴν κρείττω καὶ διαφέρουσαν, δι' ἧς καὶ θεοφιλεῖς ἀπεφάνθησαν. Ἀτίκα τῷ Ἀβραάμ διὰ τῆς εἰς τὸν τῶν ὅλων Θεῶν πίστεως τὰ τῆς δικαιοσύνης καταρωθῶσθαι, μεμαρτύρηται ὑπ' αὐτοῦ Μωσέως λέγοντος· « Ἐπίστευσε δὲ Ἀβραάμ τῷ Θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην. » Ὅτι δὲ μετὰ τὴν τῆς δικαιοσύνης κατόρθωσιν, καὶ μετὰ τὴν ὑπ' εὐσεβείᾳ μαρτυρίαν τὸ τῆς περιτομῆς εἰληφε σημεῖον, καὶ μὴδὲν παρὸς εὐσεβείας δικαιοσιν αὐτῶν τοῦτ' συνεβάλλετο, σαφῶς ὁ λόγος παρίστησιν. Εἰρηροὶ δ' ἂν καὶ τὸν Ἰωσήφ πρὸ τῶν Μωσέως χρόνων ἐν τοῖς Αἰγυπτίων βασιλεῖσι ἀπαραφυλάκτως, ἀλλ' οὐκ Ἰουδαϊκῶς ἀγθόντα. Εἰ δὲ θέλεις, καὶ τὸν κορυφαῖον αὐτῶν καὶ νομοθέτην τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους Μωσέα, γνοῖς ἂν ἐξέτι: νηπίας ἡλικίας παρὰ τῇ τοῦ Αἰγυπτίου βασιλέως θυγατρὶ τὰς διατριβὰς πεποιημένον, τροφῆς τε τῆς Αἰγυπτίας ἀπαρατηρήτως μετελληχότα. Τί δεῖ λέγειν τὸν τρισμακάριον Ἰὼβ, τὸν ἀληθῆ ἄνθρωπον ἐκείνον, τὸν ἀμειπτον, τὸν δίκαιον, τὸν θεοσεβῆ; τῆς εἰς ἄκρον εὐσεβείας αὐτῷ καὶ δικαιοπραγίας τίς ἄρα αἰτία ἦν; μήτιγε τὰ Μωσέως παραγγέλματα; Οὐδαμῶς. Ἀλλὰ Σαββάτου ἡμέρας ἐπιτηρησὶς ἦν, ἣ τινος ἄλλης Ἰουδαϊκῆς ἐθελοθησκείας φυλακῆ; πόθεν, πρεσβυτέρῳ τοῖς χρόνοις Μωσέως, καὶ τῆς κατ' αὐτὸν νομοθεσίας γενομένης; Ὅ μὲν γὰρ Μωσῆς ἕβδομος ἐξ Ἀβραάμ γενεαλογεῖται, οὗτοι δὲ πέμπτος, δυοὶ προτέροις τὸν Μωσέα γενεαῖς προάγων. Θεὰ δ' οὖν καὶ τούτου τὸν βίον, Μωσέως μὲν τῆς νομοθεσίας οὐδὲν ἐπαγόμενον, τῆς δὲ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εὐαγγελικῆς διδασκαλίας οὐκ ἀλλότριον. Λέγει δ' οὖν αὐτός, τὸν ἑαυτοῦ διεξιῶν βίον, ἐν τῇ πρὸς τοὺς ἐταίρους ἀπολογία· « Διέσωσα γὰρ πτωχὸν ἐκ χειρὸς δυνάστου, καὶ ὄρφανῷ, ᾧ οὐκ ἦν βοηθός, ἐβοήθησα. Στόμα δὲ χήρας με εὐλόγησε, δικαιοσύνην δὲ ἐνεδεδύκειν. Ἐμφιεσάμην δὲ κρίμα Ἰσα διπλοῖδι, ὀφθαλμὸς ἡμῶν τυφλῶν, ποῦς δὲ χωλῶν· ἐγὼ ἡμῶν πατὴρ ἀδυνάτων. » Αὐτὰ δὲ ταῦτα, ἀντικρυς τὰ πᾶσιν ἡμῖν διὰ τῆς εὐαγ-

⁶² Gen. xxvi, 3-5. ⁶³ Deut. v, 1-3. ⁶⁴ Gen. xv, 6.

γελικῆς διδασκαλίας μαθήματα κηρυττόμενα. Ἀλλὰ καὶ ὡς εἰδῶς εἶ μάλα τὸ « κλαίειν μετὰ κλαίωντων » καὶ τὸ, « Μακάριοι οἱ κλαίοντες, ὅτι γελᾶσονται, » καὶ τὸ, « Εἰ πάσχει ἐν μέλῳ, συμπάσχει πάντα τὰ μέλη, » ἐν τοῖς τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας μαθήμασι περιεχόμενα, τὸ πρὸς τοὺς ἐν τῷ βίῳ ταλαιπωρούμενους φιλόανθρωπον ἐπεδείκνυε, λέγων· Ἐγὼ δὲ ἐπὶ παντὶ ἀδυνάτῳ ἐκλαύσα· ἐστέναξα δὲ ἰδὼν ἑδρα ἐν ἀνάγκαις. » Εἶτα πάλιν, τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας τοὺς ἀσέμνους ἀπαγορευούσης γέλωτος, προλαβὼν ὁ μακάριος οὐτοσί, φησὶν· « Εἰ δὲ ἤμην παπορευμένος μετὰ γελουαστῶν· εἰ δὲ καὶ ἐσπούδα- σεν ὁ πούς μου εἰς δόλον, ἔσταμαι δὲ ἐν ζυγῷ δικαίῳ, οἷα δὲ ὁ Κύριος τὴν ἀκακίαν μου. Ἐπειδὴ δὲ ὁ παρὰ Μωσὶ λόγος νομοθετεῖ, λέγων, « Οὐ μοιχεύσεις, » θάνατόν τε κατὰ μοιχῶν ἐπιψηφίζεται· ὁ δὲ τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας τὸν νόμον ἐπιτείνων, φησὶν· « Ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις· Οὐ μοιχεύσεις· ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, μηδὲ τὴν ἀρχὴν ἐπιθυμῆιν· » σέψασθε καλῶς τὴν περὶ οὗ νῦν ὁ λόγος, ὅς, κατὰ τὸ Χριστοῦ βίου εὐαγγέλιον, καὶ τὸ μετ' ἐπιθυμίας ἀκολαστότερον ἐμβλέπειν παρεφυλάττετο, ἐφ' ᾧ καὶ ἐσεμνύετο, λέγων· « Εἰ δὲ καὶ τῷ ὀφθαλμῷ ἐπικολούθησεν ἡ καρδία μου γυναικὶ ἀνδρὸς ἐτέρου· » καὶ τὸν λογισμὸν ἀποδίδωσιν ἐξῆς ἐπάγων· « Θυμὸς γὰρ ἀνδρὸς ἀκατάχτητος τὸ μιᾶναι ἀνδρὸς γυναῖκα· πῦρ γάρ ἐστι καύμενον ἐπὶ πάντων τῶν μερῶν· οὐ δ' ἂν εἰσέλθῃ, ἐκ βιζῶν ἀπώλεσεν. » Ἀλλὰ καὶ τοῦ τρόπου ἀδωροδότητον παρίστησιν ὧδε· « Εἰ δὲ καὶ ταῖς χερσὶ μου ἠγάμην δώρων, σπείραμι ἄρα, καὶ ἄλλοι φάγοιεν ἄρβυλός δὲ γενοίμην ἐπὶ γῆς. » Ὅπως δὲ καὶ τοῖς οἰκείοις προσεφέρετο, μαθεῖν ἔστιν, ἀφ' ὧν διδάσκει, εἰπάων· « Εἰ δὲ καὶ ἐφαύλισα κρίμα θεράποντός μου ἢ θεραπεύσης, κρινομένων αὐτῶν πρὸς ἐμέ· » καὶ πάλιν τὸν λογισμὸν ἀποδίδωσι· « Τί γὰρ ποιήσω, ἐὰν ἔτασιν μου ποιῆται ὁ Θεός; πότερον οὐχ ὡς ἐγὼ ἐγενόμην ἐν σαρκί, οὕτως κακεῖνοι γεγόνασι· γεγόναμεν δὲ ἐν τῇ αὐτῇ κοιλίᾳ. » Τοῦτο ἐπιλέγει· « Χήρας τὸν ὀφθαλμὸν οὐκ ἐξέτηξα· » εἰ δὲ καὶ τὸν ψωμὸν μου ἔφαγον μόνος, καὶ οὐκ ὀρφανῷ μετέδωκα ἐξ αὐτοῦ· εἰ δὲ καὶ εἶδον γυμνὸν ἀπολλύμενον, καὶ οὐκ ἠμφίεσα. » Καὶ πάλιν ὑποβάς λέγει· « Εἰ δὲ καὶ λίθῳ πολυτελεῖ ἐπιποθήσα· εἰ δὲ καὶ ἠύφρανόθην πολλοῦ πλοῦτου μοι γενομένου· εἰ δὲ καὶ ἐπ' ἀναριθμήτοις ἐθέμην χεῖρά μου. » Καὶ τὸν λογισμὸν αὖθις ἐπιλέγει· « Ἡ οὐκ ὀρώμεν ἥλιον ἐπιπαύσκοντα καὶ ἐκλείποντα, καὶ σελήην δὲ φθίνουσαν; » Εἶτα πάλιν τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας φησάσης, « Ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις· Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου, καὶ μισήσεις τὸν ἐχθρόν σου. Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν· Ἀγαπάτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, » αὐτοφρεῖ διδασκαλίᾳ προλαβὼν ὁ θαυμαστός τούργων ἀπεπλήρου. Διὸ φησὶν· « Εἰ δὲ καὶ ἐπιχαρῆς ἐγενόμην ἐπὶ πτώματι ἐχθροῦ μου, καὶ εἶπεν ἡ καρδία μου, Ἐύγε, ἤκουσεν ἄρα τὸ οὖς μου τὴν κατάραν μου. » Καὶ ἐπιλέγει· « Ἐξῶ δὲ οὐκ ἠύλιζετο ξένος, ἡ δὲ θύρα μου παντὶ ἐλθόντι ἀνέωκτο, » ἐπεὶ μὴ ἀλλότριος

sitis nihil inducit, ab evangelica autem Salvatoris nostri doctrina non abhorret. Dicit igitur ipse, ubi suam ipsius vitam exponit, et arguentibus se amicis respondet : « Servavi enim inopem de manu potentis : et pupillo, cui non erat adjutor, subveni. Os autem viduæ mihi benedixit, et justitiam indumenti loco accepi. Adornavi autem me iudicio, quasi duplici vestimento; oculus fui cæcorum, pes claudorum : ego fui pater inopum ⁶⁵. » **15** Ipsa hæc igitur documenta plane eadem sunt cum iis, quæ omnibus nobis per evangelicam doctrinam tradi nuntiarique solita sunt : quinetiam veluti is qui bene illud nosset : « Flere cum flentibus ⁶⁶ : » et illud, « Beati qui lugent, quoniam ridebunt ⁶⁷, » et illud : « Si unum membrum patitur, cum eo simul omnia membra patiuntur ⁶⁸. » Quæ in disciplinæ evangelicæ documentis continentur, humanum et misericordem erga miseros in vita animum demonstravit dicens : « Ego autem super omni inope flevi, et suspiravi cum virum vidi in necessitatibus ⁶⁹. » Deinde rursus cum immodesto risu doctrina evangelica respuat, beatus hic vir tanto ante pronuntiat : « Si vero ambulavi cum derisoribus, et si festinavit pes meus ad dolum, constiti in statera justa, et novit Dominus simplicitatem meam ⁷⁰. » Quoniam vero Mosis verba illa legis loco proponunt : « Non adulterium committes ⁷¹, » et mortem contra adulteros pœnam constituunt : qui autem doctrinæ evangelicæ legem describit, ita ait : « Dictum est antiquis : Non mœchaberis ; ego vero dico vobis, ne ab initio quidem cupere ⁷² : » spectemus probe hunc, de quo sermo est, quemadmodum secundum Christi Evangelium vivens, ne cum cupiditate licentius aspiceret, cavit, in quo etiam gloriabatur, dicens : « Si vero oculum secutum est cor meum in muliere alterius viri ⁷³ : » et rationem assignat deinceps adjungens : « Animus enim viri dissolutus ad inquinandam viri mulierem, ignis enim est ardens in omnibus partibus ⁷⁴ : quodcunque autem invaserit, radicitus perdere consuevit ; » sed etiam incorruptos in iudiciis mores inducit, sic : « Si autem manibus meis attingi munera, seram ipse, et alii comedant, et sine stirpe existam in terra ⁷⁵. » Quomodo autem se erga domesticos gereret ex iis licet intueri quæ docet, cum ait : « Si contempsi subire iudicium cum servo meo, et ancilla mea, cum disceptarent adversum me ⁷⁶ : » et deinde rationem assignat : « Quid enim faciam, si iudicium contra me exercuerit Deus? nunquid non quemadmodum ego factus sum in carne, et sic illi facti sunt? facti porro sumus in eodem utero ⁷⁷. » His adjungit : « Viduæ oculum non liquescere feci : si autem et buccellam meam comedi solus, et non cum pupillo communicavi : et si vidi nudum pereuntem, et non vestivi ⁷⁸. » Et deinceps progressus sic dicit : « Si vero et in lapide pretioso fiduciam habui,

⁶⁵ Job xxix, 11-16. ⁶⁶ Rom. xii, 15. ⁶⁷ Matth. v, 5; Luc. vi, 21. ⁶⁸ I Cor. xii, 26. ⁶⁹ Job xxx, 25. ⁷⁰ Job xxxi, 6, 7. ⁷¹ Exod. xx, 14. ⁷² Matth. v, 27, 28. ⁷³ Job xxxi, 7-9. ⁷⁴ Ibid. 12. ⁷⁵ Ibid. 7-8. ⁷⁶ Ibid. 13. ⁷⁷ Ibid. 14-15. ⁷⁸ Ibid. 16-19.

et lætatus sum, cum multæ mihi divitiæ essent, et si
 ad innumerabilia posui manum meam ⁷⁹. » **16** Rationemque item adjungit : « An non videmus solem
 oriri ac deficere, lunamque desinere ⁸⁰? » Rursus
 cum doctrina evangelica dicat : « Dictum est anti-
 quis : Diliges proximum tuum, et odio habebis ini-
 micum tuum. Ego autem dico vobis, diligite inimi-
 cos vestros ⁸¹ : » admirabilis hic vir innata doctrina
 præveniens, ipsum opus complevit. Ergo sic loqui-
 tur : « Si gavisus sum super ruina inimici mei, et
 dixit cor meum, Euge, audiat sane auris mea exse-
 crationem meam ⁸². » Tum adjungit : « Foris au-
 tem non mansit Peregrinus, et ostium meum omni
 venienti patuit ⁸³. » eo quod non alienus esset ab
 eo qui dixit : « Peregrinus sum, et collegistis me ⁸⁴. »
 Qualia porro sint, quæ idem sentiat de peccatis,
 quæ præter voluntatem committuntur, audi eun-
 dem dicentem : « Quod si nolens ipse peccaverim,
 et peccatum meum occultaverim, non enim horru-
 i turbulentiæ multitudinis, ne enuntiarem in con-
 spectu eorum : si vero permisi inopem abire sinu
 vacuo, et manum Domini si non extimui, syngra-
 pham autem, quam habui adversus quempiam, si
 non scissam eam reddidi, nihil accipiens a debi-
 tore ⁸⁵. » Hæc igitur atque hujusmodi erant in iis,
 qui ante Mosem fuerunt, viris sanctis (de vita
 enim unius reliquorum item conjicere vitam licet),
 pro religione videlicet divinis laudibus celebranda
 certamina, per quæ et amici Dei, et prophetae ut
 essent, digni effecti sunt. Tales autem cum
 essent, quid illis præcepta Mosis prodesse poterant,
 quæ vulgaribus atque insolentibus viris descripta
 et tradita sunt? Ex his igitur omnibus quod vetu-
 stissimum primorum Patrum religionis morem,
 cunctis gentibus Christi verbum denuntiaverit, ma-
 nifestissime apparet, ne Testamentum Novum aliud
 esse putemus, quam antiquissimam illam Mosaico-
 rum temporum religioni conjunctam civilem oratio-
 nem, ut et vetus pariter, et idem novum possimus
 dicere : vetus quidem propter ea quæ demonstrata
 sunt : novum autem propterea, quod longo post in-
 tervallo quasi puerilium imperfectorumque ani-
 marum curatrix quædam, et gubernatrix, aut
 etiam medici cujusdam instar, gravi Ægyptiaco-
 que **17** morbo laboranti universæ Judæorum na-
 tioni, ipsis videlicet Abrahæ nepotibus, et ab eo
 genus trahentibus, qui non quemadmodum primi
 patres, ita ipsi suam, quæ subsecuta est, imperfe-
 ctio-rem vitam dirigere poterant, tradita est. Nam
 quia cum Ægyptiis versantes post sanctorum Pa-
 trum mortem, Ægyptiacorum morum similitudine

⁷⁹ Job xxxi. 24-25. ⁸⁰ ibid. 26. ⁸¹ Matth. v, xiv, 35. ⁸² Job xxxi, 33-35.

(3°) Οὐδ'. Forte legendum οὐκ. Edit.

τοῦ φθάντος· « Ἐένος ἤμην, καὶ συναγάγετέ με. Ὅλα
 δὲ αὐτοῦ καὶ τὰ περὶ τῶν ἀκουσίων πλημμελημάτων,
 ἐπάκουσον λέγοντος· « Εἰ δὲ καὶ ἀμαρτῶν ἀκουσίας
 ἔκρυφα τὴν ἀμαρτίαν μου, οὐ γὰρ διετράπην πολυ-
 οχλίαν πλήθους, τοῦ μὴ ἐξαγορεύσαι ἐνώπιον αὐτῶν.
 Εἰ δὲ καὶ εἴσα ἀδύνατον ἐξελεῖν τὴν θύραν μου κλι-
 πῶ κενῶ, χεῖρα δὲ Κυρίου εἰ μὴ ἐδοδοῖκεν, συγγρα-
 φὴν δὲ ἦν εἶχον κατὰ τινος, εἰ μὴ ῥήξας αὐτὴν ἀπ-
 ἔδωκα, οὐδὲν λαβὼν παρὰ χρεωφειλέτου. » Ταῦτα ἦν
 καὶ τὰ τοιαῦτα τῶν πρὸ Μωσέως θεοφιλῶν ἀνδρῶν
 (ἐξ ἑνὸς γὰρ καὶ τῶν τῶν λοιπῶν τεκμαίρεσθαι προσ-
 φκει βίον), τὰ περιύμνητα τῆς θεοσεβείας ἄθλα, δι'
 ἃ φίλοι Θεοῦ καὶ προσφῆται κατηξιώθησαν. Τοιοῦτοι
 δ' οὖσι, τίς ἔτι χρεῖα ἦν τῶν παρὰ Μωσεί παραγγελ-
 μάτων φαύλοις ἀνδράσι καὶ μοχθηροῖς παραδομέ-
 νων; Οὐκοῦν διὰ τούτων ἀπάντων τὸν ἀρχαιοτάτον,
 τῆς τῶν προπατόρων θεοσεβείας τρόπον, ὁ Χριστοῦ
 Λόγος πᾶσι καταγγέλλας τοῖς ἔθνεσι προφανῶς ἀπο-
 δέδεικται, ὡς εἶναι τὴν Καινὴν Διαθήκην οὐδ' (3°) ἄλλην
 ἐκείνης τῆς ἀρχαιοτάτης τῶν Μωσέως χρόνων εὐσε-
 βοῦς πολιτείας, ὥστε ὁμοῦ καὶ παλαιὰν αὐτὴν εἶναι
 καὶ νέαν· παλαιοτάτην μὲν διὰ τὰ ἀποδεδειγμένα,
 νέαν δὲ αὖθις διὰ τὸ, μακροῖς τοῖς μεταξὺ χρόνοις
 ὡσπερ ἀποκρυβεῖσθαι ἐξ ἀνθρώπων, αὖθις ἀνακεπι-
 κέναι διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διδασκαλίας. Τοῦτόν
 γέ τοι τὸν μεταξὺ δηλούμενον χρόνον ἕως συνέβαινε
 λαθάνειν ἀνθρώπους, καὶ ὡσπερ ἐφησυχάζειν τὸν τῆς
 Καινῆς Διαθήκης τρόπον, ὁ Μωσέως ἐν τῷ μεταξὺ
 παρεισελθῶν νόμος, οἷα τις νηπίων καὶ ἀτελῶν ψυχῶν
 ἐπίτροπος καὶ οἰκονόμος, ἣ καὶ Ιατρὸς, δεῖν ἢ καὶ Αἰγυ-
 πτιακῆ νόσῳ τεργυρωμένῳ τῷ παντὶ Ἰουδαίων ἔθνεσι,
 αὐτοῖς δὴ τοῖς τοῦ Ἀβραάμ ἀπογόνους μὴ οἷοις τε
 οὐτὶν ὁμοίως τοῖς προπάτοσι κατορθοῦν, τὸν ὑπο-
 δεηκτότα καὶ ἀτελεῖ βίον παρεδίδου. Ἐπειδὴ γὰρ ἐν
 τῇ παρ' Αἰγυπτίους διατριβῇ οὗτοι μετὰ τὴν τῶν θεο-
 φιλῶν προπατόρων τελευτήν, ταῖς Αἰγυπτιακαῖς
 ὁμοιοτροπίας ἀπαχθέντες, ἐπὶ τὴν πολυθεον, ὡς ἔφη,
 δεισιδαιμονίαν ἀποπεπτώκεσαν, ὡς μὴδὲν τῶν Αἰγυ-
 πτίων πλέον εἶναι δοκεῖν, γεγονέναι δὲ κατὰ πάντα
 ὁμοίους αὐτοῖς, κατὰ τε τὴν τῶν εἰδώλων πλάνην, ἐν
 τε τοῖς ἄλλοις ἐγγειρήμασιν· εἰκότως, ὡσπερ ἐκ βυ-
 θοῦ κακῶν ἀνιμώμενος αὐτοῦς ὁ Μωσῆς, ἀρίστη μὲν
 τῆς ἀθέου πολυθείας, ἀνήγγε δὲ ἐπὶ τὸν πάντων δι-
 μιουργὸν Θεὸν, πρῶτον ἐκεῖνον βαθμὸν εὐσεβείας,
 ὡς ἐν εἰσαγωγαῖς καὶ προθύροις, τῶν τελεωτέρων
 προβεβλημένος. Ἐπειτα οὐ φονεύειν, οὐ μοιχεύειν,
 οὐ κλέπτειν, οὐκ ἐπιορκεῖν, οὐκ ἄρβενας ἄρβεναι
 ἐπιμαίνεσθαι, οὐ μητράσιν, οὐκ ἀδελφαῖς, οὐ θυγα-
 τράσιν ἐπιμίγνυσθαι, οὐδ' ὅσα τοιαῦτα τοῖς τότε
 πράττειν ἔστῃν, ἀρόβως συνεχώρει. Παραλαθὼν δὲ
 ἐξ ἀνημέρου καὶ θηριώδους βίου λογικωτέραν καὶ εὐ-
 νομον ἐν τοῖς τότε χρόνοις πολιτεῖαν, πρῶτος ἐπὶ
 γῆς διὰ γαρφῆς συνεστήσατο, ὅπῃ τότε πᾶσιν ἀν-
 θρωποῖς ἔκφανος ὄντος οὐδὲ τοῦ τοιοῦτο τρόπου.
 Ἐἶτα δὲ ὡσάν ἀτελέσιν ἀπειπῶν τὴν εἰδωλολατρείαν,
 θυσίαις καὶ τισι σωματικωτέροις τὸν ἕνα καὶ ἐπὶ

45-44. ⁸³ Job xxxi, 29, 30. ⁸⁴ Ibid 32. ⁸⁵ Matth.

πίντων Θεὸν θεραπεύειν παρεκέλευε, διὰ τινων ἀπὸρρητοτέρων ἰδίᾳ συμβόλων τὴν κατ' αὐτὸν θρησκείαν ἐπιτελεῖν νομοθετήσας, ἣν καὶ θαυμασιῶς τῷ θεῷ Πνεύματι συνιδῶν οὐκ εἰς ἄπειρον δεῖν περιέπειν, ὑφ' ἑνα τόπον περιέγραψεν, ὀρίσας μὴ ἀλλοχθεῖν συντελεῖν τὰ κατ' αὐτὸν νόμιμα ἢ ἐν μόνῳ ἐν τῷ οὗτος δ' ἦν ὁ ἐν Ἱεροσολύμοις· ἔξω δὲ τούτου μηκέτι· ὅθεν εἰς ἔτι καὶ δεῦρο παισὶν Ἑβραίων οὐ μνηστὸν ἄλλοσε ἐκτὸς τῆς καθηρημένης αὐτῶν μητροπόλεως οὔτε θύειν κατὰ τὸν νόμον, οὔτε ἱερὸν, οὔτε θυσιαστήριον ἐγείρειν, οὔτε χρεῖν ἱερέας, οὔτε βασιλέας, οὔτε τὰς κατὰ Μωσέα πανηγύρεις καὶ ἑορτὰς ἐκτελεῖν, οὐ μiasμοῦ καθαίρεσθαι, οὐ πλημμελείας ἀπολύεσθαι, οὐ δῶρα τῷ Θεῷ προσφέρειν, οὐκ ἀκούσθαι κατὰ τὰ νενομοθετημένα. Διόπερ καὶ τῇ Μωσέως εἰκότως ὑποβέβληνται κατάρτα, ἐν μέρει μὲν φυλάττειν τινὰ περιώμενοι, ἐν δὲ τοῖς ὅλοις παρανομῶντες, διαβρήθην Μωσέως ἀποφνηναμένου· « Ὅτι ἢ ἐπικατάρτατος πᾶς, ὅς οὐκ ἐμμενεῖ ἐν πᾶσι τοῖς ἐγγεγραμμένοις τῷ νόμῳ, τοῦ ποιῆσαι αὐτά. » Τούτοις δὲ πᾶσι περιπεπτῶκασιν, αὐτοῦ Μωσέως θεῷ Πνεύματι προσελήφοτος, ὅτι δὴ, τῆς διὰ Χριστοῦ Καινῆς Διαθήκης ἀνανεώσεως, καὶ τοῖς πᾶσιν ἔθνεσι κτισθῆναι, περιττὴ τις ἔσται ἡ κατ' αὐτὸν νομοθεσία· ἣν εἰκότως ὑφ' ἑνα τόπον περιώρισε, ἵνα, εἴποτε τούτου στερηθεῖεν, καὶ ἀποκλεισθεῖεν τῆς οἰκειᾶς ἐλευθερίας, μηκέτ' αὐτοῖς ἐξὼν εἴη ἐπὶ τῆς ἀλιδοπαῆς τὰ κατ' αὐτὸν νόμιμα συντελεῖν, ὡς καὶ ἐξ ἀνάγκης τὴν δευτέραν Διαθήκην τὴν διὰ Χριστοῦ κτισθῆναι γενέσθαι παραδεκτόν. Αὐτὸ δὴ οὖν τοῦτο Μωσέως προηγορευκός, ὁμοῦ τε ὁ Χριστὸς ἐπέδημαί τῷ βίῳ, καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης προεβάλλετο τοῖς ἔθνεσι διδασκαλία, παραχρημά τε Ῥωμαῖοι τὴν πόλιν ἐλόντες πολιορκίᾳ κατέλιον τὰ Ἱεροσόλυμα, καὶ τὸν αὐτόθι νεῶν· λέλυτο τε αὐτίκα πᾶσα ἡ Μωσέως διάταξις, καὶ τὰ τῆς Παλαιᾶς περιήρητο Διαθήκης, τὰ τε τῆς ἀρχῆς μετῆι τοὺς παρὰ καιρὸν τὰ Μωσέως πράττειν παρανομῶντας, εἰς αὐτὰ βιαζομένους· ἀντεισῆγγο δὲ ὁμοῦ καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ τῆς νέας καὶ ἐντελοῦς διδασκαλίας τὰ νόμιμα. Διόπερ εἰκότως ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν τοῖς οἰομένοις ἐν μόνῃ τῇ Ἱερουσαλήμ, ἢ ἐν βρεσὶ τισιν ἢ τόποις ἀφρισμένοις δεῖν τὸν Θεὸν προσκυνοῦν, φησὶν· « Ἐρχεται ὥρα, καὶ νῦν ἔστιν, ὅτε οἱ ἀληθινοὶ προσκυνῆται προσκυνήσουσιν οὔτε ἐν τῷ ὄρει τούτῳ, οὔτε ἐν Ἱερουσαλήμ τῷ Πατρὶ· πνεῦμα γὰρ ὁ Θεός, καὶ τοὺς προσκυνῶντας αὐτὸν, ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν. » Καὶ ταῦτα φησάντος, παραχρημά καὶ οὐκ εἰς μακρὸν πολιορκηθέντων τῶν Ἱεροσολύμων, τοῦ τ' αὐτόθι ἀγιάσματος, καὶ τοῦ πρὸς αὐτῷ θυσιαστηρίου, τῆς τε κατὰ Μωσέα λατρείας κατὰ τὴν αὐτοῦ Μωσέως διάταξιν περιήρημένης, ἀνέφανεν εἰς πάντας ἀνθρώπους καὶ ἐξέλα μψεν ἡ ἀρχέτυπος τῶν πρὸ Μωσέως θεοφιλῶν ἀνδρῶν εὐσέβεια, ἢ τε δι' αὐτῆς πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἐπηγγελμένη εὐλογία, ἀπὸ τοῦ πρώτου βαθμοῦ καὶ ἀπὸ τῆς πρώτης στοιχειώσεως τῆς κατὰ Μωσέα λατρείας ἐπὶ τὸν κρείττονα καὶ τελειότερον

A alllecti erant, et in multorum deorum, ut dixi, superstitionem deciderant, adeo quidem, ut Ægyptiis amplius nihil habere, et illis in omnibus similes, tum in errore simulacrorum, tum in aliis quoque facinoribus evasisse viderentur: merito quasi ex profundo malorum ipsos hauriens Moses, ab impia deorum multitudine amovit, et ad opificem universi Deum reduxit, perfectionem illorum vitam, quasi in ingressibus et vestibulis, pro primo gradu pietatis obijciens. Deinde non occidere, non mœchari, non furari, non pejerare, non mares in maribus insaniré, non matribus, non sororibus, non siliabus misceri: nec alia hujusmodi quæcunque impune ab illorum temporum hominibus committi poterant, permisit: acceptam vero ex immitti et fera vita, rationi magis conjunctam, bonisque innitentem legibus, per illa tempora civilem institutionem primus in terris scripto commendavit, qui sane mos omnibus hominibus nondum satis notus erat. Deinde quasi imperfectis illis, simulacriorum cultu interdicto, per quædam arcana seorsum signa, aut religionem quam ipse probabat complecterentur, edicens, sacrificiis et quibusdam corporalibus cæremoniis, unum supra omnia Deum ut colerent, præcepit; quam sane religionem cum admirabiliter divino monitus spiritu, non in perpetuum servari oportere intelligeret: unum duntaxat circumscripsit locum, addito præcepto, ne usquam alibi eos, qui ab ipso tradebantur ritus, quam certo illo in loco perficerent: hic autem erat Hierosolymis, extra hunc vero neutiquam: ex quo adhuc Hebræis nefas est, extra ipsorum eversam metropolim usquam, aut ex lege sacrificare, aut fanum, aramve erigere, aut sacerdotes regesve inungere, aut celebritates solenniaque per Mosem instituta perficere: non ab aliqua immunditie purgari, non solvi a peccato, non offerre Deo munera, non ad propitiandum aliquid facere ex legibus. Quocirca in Mosis exsolationem merito relapsi intelliguntur, quippe cum in parte 18 quidem observare nonnulla conentur, in universo autem a legibus suis aberrant, ipse plane Mose pronuntiante atque affirmante: « Quod execrabilis sit omnis quicunque non stet omnibus quæ scripta sunt in lege, ut ea faciat⁶⁶. » Lapsi autem jam sunt in hæc omnia, cum et ipse Moses divino Spiritu afflatus, providerit novo per Christum instaurato Testamento, universisque gentibus nuntiato, supervacuum futuram esse, quæ ab ipso posita est, legum observationem, quam uno duntaxat loco, merito terminavit, ut si quando ex eo loco pellerentur, et patriam libertatem amitterent, non amplius illis fas esset, quas ipse posuisset, leges aut ritus servare: ut jam confitendum sit, alterum testamentum quod per Christum sit denuntiatum, necessario esse introductum. Cum itaque Moses hoc ipsum futurum esse prædixisset, moxque et Christus vita: hujus peregrinationem explevisset, et pa-

⁶⁶ Deut. xxvii, 26.

riter ad omnes gentes Novi Testamenti doctrina perferretur, tum protinus Romani, cum urbem obsidione cinxissent, Hierosolyma ipsa, et quod illi erat templum everterunt, solutaque est confestim omnis Mosis constitutio, et quæcunque de Vetere Testamento servabantur, sublata sunt. Exsecratio autem ad illos venit, quia cum ea quæ a Mose præcepta sunt præter legem facere vellent, in eam ipsam exsecrationem vi quadam coacti sunt recidere. E contrario autem simul et eodem tempore ejus, quæ in Novo perfectoque Testamento continetur doctrinæ, et leges, et ritus introducti sunt. Quare merito Salvator et Dominus, ad eos qui putabant in sola Jerusalem, aut in montibus quibusdam, sive certis determinatisque locis Deum adorari oportere, sic ait: « Venit hora, et nunc est, quando veri adoratores adorabunt Patrem, neque in monte hoc, neque in Jerusalem. Spiritus enim Deus, et ipsum adorantes, in spiritu et veritate oportet adorare⁸⁷. » Quibus rebus ita ab illo prædictis, continuo nec longo post tempore, Hierosolymis obsidione oppressis, et ejus loci sanctificatio, et ad eundem usum constructum altare, et adoratio, quæ a Mose tradita fuerat, sublata eversa que sunt. Eodemque tempore in omnes homines patefacta est, et emicuit ea, quæ ante Mosem viris sanctis a principio data fuerat, pietas et religio, et quæ per illam omnibus gentibus promissa fuerat benedictio, quæ a primo ascensus gradu, et a primis illis adorationis

⁸⁷ Joan. iv, 23-24. ⁸⁸ Sophon. ii, 11. ⁸⁹ Malach. (3°) Oud'. Forte οὐκ. Edit.

A προσάγουσα τοὺς προσιόντας αὐτῆ βίον. Διότι καὶ τῶν μακαρίων ἐκείνων καὶ θεοφιλῶν, τῶν ἀμφὶ τὸν Ἀβραάμ λέγων, οὐκ ἀφωρισμένως ἐν τινὶ τόπῳ προσκυνούντων, οὐδὲ διὰ συμβόλων καὶ τύπων, ἀλλ' ἢ φησὶν ὁ Σωτῆρ καὶ Κύριος ἡμῶν, ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ, ἢ διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφανείας ἅπασιν τοῖς ἔθνεσιν ὑπῆρξε, τῶν πάλαι προφητῶν καὶ τοῦτο θεωρητότων. Λέγει δ' οὖν ἀντικρυς Σοφονίας: « Ἐπιφανήσεται Κύριος ἐπ' αὐτοὺς, καὶ ἐξολοθρεύσει πάντας τοὺς θεοὺς τῶν ἐθνῶν τῆς γῆς, καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ, ἕκαστος ἐκ τοῦ τόπου αὐτῶν. » Ὁ δὲ Μαλαχίας ὁμοῦ πρὸς τοὺς ἐκ περιτομῆς ἀποκρίνεται, καὶ περὶ τῶν ἐθνῶν ταῦτα προαναφανοῖ, φάσκων: « Οὐκ ἔστι μου θέλημα, λέγει Κύριος παντοκράτωρ, καὶ θυσίας οὐ προσδέξομαι ἐκ τῶν χειρῶν ὑμῶν, διότι ἀπ' ἀνατολῆς, καὶ μέχρι δυσμῶν, τὸ ὄνομά μου δεδῶξαστα: ἐν τοῖς ἔθνεσιν, καὶ ἐν παντὶ τόπῳ θυμίαμα προσάγεται τῷ ὀνόματί μου, καὶ θυσία καθαρὰ. » Τὸ γὰρ ἐν παντὶ τόπῳ θυμίαμα καὶ θυσίαν ἀναφέρεισθαι Θεῷ, τί ἕτερον παρίστηναι, ἢ ὅτι μὴ ἐν Ἱεροσολύμοις, μηδ' ἀφωρισμένως ἐν τῷδε τῷ τόπῳ, ἐν πάσῃ δὲ χώρᾳ, καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν, μέλλουσι τὸ δι' εὐχῶν θυμίαμα, καὶ τὴν οὐ δι' αἱμάτων, ἀλλὰ δι' ἔργων εὐσεβῶν καθαρὰν ὀνομασμένην θυσίαν τῷ ἐπὶ πᾶσιν ἀναφέρειν Θεῷ; Ὁ δὲ διαβήδην, καὶ κέκραγεν ὁ Ἡσαΐας, θεσιζῶν ἅμα καὶ λέγων: « Ἔσται θυσιαστήριον τῷ Κυρίῳ ἐν χώρᾳ Αἰγύπτου, καὶ γνωστὸς ἔσται Κύριος τοῖς Αἰγυπτίοις, καὶ ἀποστελεῖ αὐτοῖς ἄνθρωπον ὃς σώσει αὐτοὺς, καὶ γνώσονται οἱ Αἰγύπτιοι τὸν Κύριον ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, καὶ ποιήσουσι θυσίας, καὶ εὐξονται εὐχὰς τῷ Κυρίῳ, καὶ ἀποδώσουσι. καὶ ἐπιστραφήσονται πρὸς Κύριον, καὶ εἰσακούσεται αὐτῶν, καὶ ἴασεται αὐτοὺς. » Ἄρα σοὶ δοκοῦμεν ἀληθῆ λέγειν μετὰ θεσιν τοῦ Μωσέως νόμου, μᾶλλον δὲ παῦλαν καὶ λύσιν φάσκοντες διὰ τῶν προφητικῶν φωνῶν θεσιζέσθαι; Ὁ μὲν γε Μωσῆς θυσιαστήριον καὶ θυσίας οὐδ' (3°) ἀλλαγέσει γῆς ἢ ἐν μόνῃ τῇ Ἰουδαίᾳ, καὶ ταύτης ἐν μιᾷ πόλει συστήσασθαι νομοθετεῖ: ἢ δὲ προφητεία ἐν χώρᾳ φησὶν Αἰγύπτου τῷ Κυρίῳ θυσιαστήριον ἰδρυθήσεσθαι, καὶ τοὺς Αἰγυπτίους αὐτοὺς τῷ Κυρίῳ τῶν προφητῶν, ἀλλ' οὐκέτι τοῖς πατρώοις θεοῖς καλλισεῖσθαι τὰς θυσίας, καὶ τῆς θεογνωσίας οὐ Μωσέα αἴτιον, οὐδ' ἕτερον τῶν προφητῶν αὐτοῖς γενήσεσθαι, ἀλλὰ τινα καινὸν καὶ νέον ἄνθρωπον θεῶν ἀπεσταλμένον. Μετατιθεμένου δὲ τοῦ θυσιαστηρίου παρὰ τὰ τῷ Μωσέϊ δοκούντα, ἀνάγκη πᾶσα καὶ τοῦ Μωσέως νόμου μεταβολὴν γενέσθαι. Εἶτα δὲ θύοντες Αἰγύπτιοι τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ, πάντως που καὶ ἱερωσύνης ἀξιώθησονται. Ἱερωμένων δὴτα Αἰγυπτίων τὰ περὶ Λευιτῶν καὶ τῶν ἐκ διαδοχῆς Ἀαρῶν Μωυσέϊ διατεταγμένα, οὐκέτ' ἂν γένοιτο τοῖς Αἰγυπτίοις χρῆσιμα. Ὡρα δὲ οὖν καινῆς νομοθεσίας δεῖν εἰς τὴν τῶν δηλουμένων σύστασιν. Τί δὲ ἄρα; εἰκῆ ταῦτ' ἀναπεφύνηται; ἢ καὶ τέλος ἐπενήνεκται τοῖς λόγοις; Σκέψαι δ' οὖν εἰ μὴ σήμερον, λέγω δὴ καθ' ἡμέρας αὐτοὺς,

i, 10, 11. ⁹⁰ Joan. iv, 21.

ὀφθαλμοῖς (4) ὁρῶνται οὐ μόνον Αἰγύπτῳ, ἀλλὰ καὶ πᾶσι γένεσι τῶν πρὶν εἰδωλοπατρῶν ἀνθρώπων, οὓς ἡ πρῆβησις διὰ τῶν Αἰγυπτίων ἤνιττετο, τῆς μὲν πολλοῦ καὶ δαιμονικῆς ἀπληλαγμένον πλάνης, τὸν δὲ τῶν προφητῶν Θεὸν ἀνακαλούμενον. Καὶ εὐχονται δὲ οὕτως πλείοσι κυρίοις, ἐν δὲ τῷ μόνῳ Κυρίῳ κατὰ τὸ ἱερὸν λόγιον, καὶ τοῦτω θυσιαστήριον ἀναίμων καὶ λογικῶν θυσιῶν, κατὰ τὰ καινὰ μυστήρια τῆς νέας καὶ καινῆς Διαθήκης, καθ' ὅλης τῆς ἀνθρώπων οἰκουμένης ἀνεγέγερται, ἐν αὐτῇ τε Αἰγύπτῳ, καὶ ταῖς λοιποῖς ἔθνεσι τὸν τρόπον Αἰγυπτιαζούσι κατὰ τὴν δεισιδαίμονα πλάνην· νῦν καθ' ἡμᾶς ἡ τοῦ τῶν ὧν Θεοῦ γνώσις διαλάμπουσα, τὴν πίστιν ἀναμφιλεκτον τῶν προθεσιπιδέντων ἐπισφραγίζεται. Ταῦτα ἐξ ἔργου ἐπιτελούμενα ὁρῶν, ἀλλ' οὐκέτ' ἀκοῆ προσδοκώμενα, τὸν καιρὸν, ὅπθην τὴν ἀρχὴν τῶν πραγμάτων εἴληχεν, οὐδ' (4*) ἄλλον ἀναζητήσας εὐρήσεις ἢ τὴν τῆς σωτηρίου ἐπιφανείας. Αὐτὸς ἄρα οὗτος ἦν ἱκεῖνος, ὃν ὁ χρησμὸς ἐδήλου, φήσας ἀποστελεῖν τὸν τῶν ὧν Θεὸν, καὶ Κύριον τοῖς Αἰγυπτίοις ἄνθρωπον, ὃς αὖσι αὐτούς· ὃν καὶ τὰ Μωσῆος ἐδήλου λόγια, δι' ὧν ἔφησεν· « Ἐξελεύσεται ἄνθρωπος ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ, καὶ κυριεύσει ἐθνῶν πολλῶν » ἐν οἷς ἔθνεσι καὶ Αἰγύπτῳι δῆπουθεν καταριθμοῦντ' ἄν. Ἀλλὰ περὶ μὲν τούτων μακρὸς ἂν εἴη λόγος, ἐπ' οἰκίας σχολῆς ἐντελέστερον ἀποδοθησόμενος· τό γε μὴν παρὸν ἐπιτετηρήσω, ὅτι τὰ προηγουμένα οὐδ' (4**) ἄλλοτε ἢ μετὰ τὴν ἐπιφάνειαν Ἰησοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπληροῦτο. Ἐξ ἐκεῖνου γὰρ τοι καὶ εἰς δεῦρο παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοις, καὶ παρὰ Πέρσαις, Σύροις τε καὶ Ἀρμενίοις, καὶ παρὰ τοῖς τὰς ἐσχατιὰς τῆς γῆς οἰκοῦσι βαρβάρους, αὐτοῖς τε τοῖς τὸ πρὶν ἀνημερωτάτοις καὶ θηριωδιστάτοις ἔθνεσι, ναὶ μὴν καὶ παρὰ τοῖς τὰς νήσους ἀκοῦσιν (ὅτι δὴ καὶ τούτων ἤξεισε μνημῆν ἡ προφητεία ποιήσασθαι), αὐτῇ ἐκεῖνη ἡ κατὰ τὸν Ἀβραάμ παλιτεία, καὶ ὁ παλαιότατος καὶ πάντων ἀρχαιοτάτος τῆς θεοσεβείας τρόπος σπουδαίεται. Καὶ τίς οὐκ ἂν ἐκπλαγείη τὸ παράδοξον τοῦ πράγματος, εἰ δὴ οἱ ἐξ αἰῶνος λίθοις, καὶ ξύλοις, καὶ δαίμοσι, θηρίοις τε ἀνθρωποδόροις, καὶ ἔρπετοις ἰοδόροις, ζῶις τε παντοίοις, καὶ εἰδεχθέσι κνωδόλοις, πυρὶ τε καὶ γῆ, καὶ ταῖς τοῦ παντὸς ἀψύχοις στοιχείοις τὴν σεβάσμιον τιμὴν περιτεθέντες, τὸν ὕψιστον Θεόν, τὸν οὐρανοῦ καὶ γῆς δημιουργόν, αὐτὸν δὴ τὸν τῶν προφητῶν Κύριον, τὸν Θεόν Ἀβραάμ καὶ τῶν τούτου προπατόρων, μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίαν ἀνακαλοῦνται; καὶ οἱ μικρῶ πρόθεν μητρογαμίαις καὶ θυγατρομίαις, ἀλληλοφθορίαις τε καὶ παντοίαις μιαιφονίαις ἐγκλινοῦμενοι, οἱ μηδὲν τι ἀνημέρων θηρίων τὸν τρόπον διαφέροντες, νυνὶ διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐνθέου δυνάμεως μεταβληθέντες, καὶ ὡσπερ ἐξ ἐτέρων ἕτεροι γεγονότες, λόγους ἀρετῆς, καὶ σωφροσύνης παιδεύματα, συνιόντες εἰς τὰ κοινὰ δασκαλεῖα, μανθάνουσιν· ὡς τὴν ἀνωτάτω φιλοσοφίαν, τὴν μηδ' ἐμβλέπειν ἀκολάστοις ὀφθαλμοῖς,

* Isa. xix, 19, 20.

(4) Forte leg., καθ' ἡμᾶς, αὐτοῖς τοῖς ἔθθ. EDIT.

(4**) Οὐδ'. Forte οὐκ. EDIT.

Deo essent oblaturæ? Clamat autem palam et vociferatur Isaias vaticinans simul, ac dicens: « Erit altare Domino in terra Ægypti, et cognoscetur Dominus ab Ægyptiis, et mittet eis hominem qui salvos faciet eos, et cognoscent Ægyptii Dominum in die illa, et facient sacrificia, et vovebunt vota Domino, et reddent, et convertentur ad Dominum, et exaudiet eos, et sanabit eos ». » Ecquid tibi videtur veram legis Mosi conversionem dicere? an potius finem et solutionem enuntiare, et propheticiis vocibus vaticinari? Etenim Moses altare et sacrificia nusquam terrarum in sola Judæa et in hujus una duntaxat civitate constitui, lege a se posita jubet: prophetia autem in terra Ægypti ait altare Domino struendum dicandumque esse, et Ægyptios ipsos non amplius diis patriis rem sacram, sed ipsi prophetarum Deo facturos: et quod verum Deum sint agnitori, non Mosen illis neque alium ex prophetis quempiam auctorem fore, sed novum quemdam divinitus missum hominem. 20 Porro autem translate commutatoque altari præter Mosis constitutiones atque decreta, necesse est penitus etiam legis Mosi fieri mutationem. Quod si summo Deo sacrificaturi sunt Ægyptii, prorsus etiam sacerdotii munus sunt adepturi. At Ægyptiis ad tale munus, assumptis quæ de Levitis et Aaron successoribus a Mose sunt constituta, nulli plane usui Ægyptiis amplius esse posse perspicuum est. Tempus igitur jam tunc fuerit, legem novam ad ea quæ dicta sunt confirmanda, ponere opus esse. Quid igitur? temere hæc enuntiata sunt? an exitum invenit oratio? inspicere igitur si non hodie, hoc est nostris interim ipsorum temporibus, ipsis oculis cernuntur non solum Ægyptii, verum etiam omne genus hominum qui antehac simulacris addicti erant, quosque Ægyptiorum appellatione prophetica prædictio significat, a multorum deorum ac dæmonum impio cultu liberatum, et verum prophetarum Deum invocans et adorans. Vota autem faciunt, non pluribus amplius dominis, sed uni soli Domino, quem admodum sacrum prædixit oraculum. Et huic quidem altare incrementarum et rationalium hostiarum, ut nova Novi Testamenti mysteria postulant, per totum terrarum orbem erectum est: et cum in Ægypto, tum in reliquis gentibus, quæ mores Ægyptiorum imitantes, superstitionis errore tenebantur: hac ipsa ætate nostra cognitio veri Dei relucens, fidem iis quæ a prophetis prædicta sunt, indubitata adjungit. Hæc autem cum re ipsa interim perfici videas, nec amplius, ut quondam audita expectari, si tempus quæras unde principium ejusmodi res acceperit, non aliud invenies, quam cum Salvator noster advenit. Ipse igitur ille fuit, quem oraculum significabat, cum diceret Deum et Dominum universi, missurum Ægyptiis hominem qui

(4**) Οὐδ'. Forte οὐκ. EDIT.

salvos faciat eos, quem et Mosis vaticinia perhibebant, ubi ait: Egredietur homo de semine ejus et dominabitur gentibus multis⁹²; in quibus sane gentibus et Ægyptios numerari par est. Verum de his quidem longior esset oratio, et per otium huic ipsi rei dicatum, absolutius reddenda. Quod autem præsentis loci sit proprium, illud teneatur: ea quæ prædicta sunt, non alias quam post adventum Jesu Salvatoris nostri esse completa. Ab illo enim ad hunc usque diem apud Ægyptios, apud Persas, Syros, Armenios, apud extremas terrarum oras incolentes barbaros, et cum **21** apud has ipsas prius inhumanissimas et ferissimas nationes, tum vero etiam apud eos qui insulas colunt (quando et de his prophetia non indignum putavit facere mentionem) ipsa illa, quæ auctore Abraham comprobatur civilis ratio, et omnium antiquissimus colendi Deum mos, celebratur. Et quis non ipsa rei mirabilitate obstupescat? cum eos qui a cœdito ævo, lapidibus, et lignis, et dæmonibus, belluisque humana carne victitantibus et reptilibus venenatis, animalibusque omnis generis, et feris inanimatis elementis, divinum honorem et cultum tribuebant: altissimum Deum, et cœli ac terræ opificem, ipsum utique prophetarum Dominum, Deumque Abraham, et avorum ejusdem, post Salvatoris nostri adventum, videat invocantes: et eos qui paulo ante a matribus et filiabus libidinem non abstinabant, et seque mutuo inter se corrumpabant, et omnis generis cruentationibus et cædibus inquinabant, qui nihil ab immanibus feris, victu ipso differebant, nunc per Salvatoris nostri divinam virtutem mutatos, et quasi ex aliis alios factos, sermones de virtute, modestiæque præcepta ut discant, in communes scholas assidue convenientes? atque adeo quidem, ut tam feminae quam viri, tam pauperes quam divites, tam vulgares et ignari quam docti etiam pueri, et mancipia, non minus in agris, quam in urbibus, in loca certa convenient, ut supremam illam philosophiam ediscant, quæ admonet, ne intueri quidem petulantibus oculis fas esse, neque verbum emittere otiosum, neque ea quæ communia sunt, et omnibus consueta patrare, et doceantur verum illum morem, quem ubique locorum in cultu et obsequio summi Dei servare conveniat, sicut dixit prophetia: « Et adorabunt eum unusquisque de loco suo⁹³. » Adorant igitur summum Deum omnes barbari et Græci, non Hierosolyma currentes, neque cruoribus aut sacrificiis placantes, sed domi suæ apud seipsos in spiritu et veritate, incruento puroque obsequio illum colentes. Et hoc fuerat ipsum Novum Testamentum, quod non instar prioris illius, et veteris factum est. Vetus autem intelligito, non sanctorum hominum qui ante Mosem fuerat, sed quod legis loco universæ Judæorum nationi ab ipso Mose positum est. Quocirca oraculum

μηδὲ μέχρι λόγων ἀδιαφορεῖν, μηδὲ τὰ κοινὰ καὶ τοῖς πᾶσι συνήθη διαπράττεσθαι παρανοοῦσαν, οὐ μόνον ἀνδρας, ἀλλὰ καὶ γυναῖκας, πίνητάς τε καὶ πλουσίους, λογίους τε καὶ ἰδιώτας, μέχρι καὶ παιδίων, καὶ ἀνδραπόδων, ἐν ταῖς κατὰ πόλιν καὶ κατ' ἀγροῦς διατριβαῖς παιδεύεσθαι, μανθάνειν τε ἀληθῆ τρόπον, καθ' ὃν τὸν ἐπὶ πάντων προσήκει Θεὸν σέβειν, καὶ θεραπεύειν ἐν παντὶ τόπῳ, κατὰ τὴν φήσασαν προφητείαν· « Καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ, ἕκαστος ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ. » Προσκυνεῖ δὴ τὰ οὖν πᾶς τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ βάρβαρος καὶ Ἕλλην, οὐ τρέχων ἐπὶ τὰ Ἱερουσόλυμα, οὐδ' αἵμασι καὶ θυσίαις ἀφοσιούμενος, σέκοθεν δὲ καὶ ἐφ' ἑαυτῷ μένων, καὶ πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ τὴν ἀναιμον καὶ καθαρὰν ἀποδιδοῦς αὐτῷ λατρείαν. Καὶ αὐτὴ γε ἦν ἡ Καινὴ Διαθήκη, οὐ κατὰ τὴν παλαιὰν συγγένουσα. Παλαιὰν δὲ μήτοι νομίσης λέγεσθαι τὴν τῶν πρὸ Μωσέως θεοφιλῶν ἀνδρῶν, ἀλλὰ τὴν ὑπὸ Μωσέως αὐτοῦ τῷ Ἰουδαίῳ ἔθνει νενομοθετημένην. Ἐπιφέρει γοῦν ὁ λόγος διασαφῶν, τίνα ἔφησεν εἶναι τὴν παλαιὰν, ἢ μηδὲν ὅμοιον σχήσειν διδάσκει τὴν καινὴν, λέγων· « Διαθήσομαι Διαθήκην Καινὴν, ἐὼ κατὰ τὴν Διαθήκην, ἣν διεθέμην τοῖς πατράσιν, ἐν ἡμέρᾳ ἐπιλαβομένου μου τῆς χειρὸς αὐτῶν, ἐξαγαγεῖν αὐτοὺς ἐκ γῆς Αἰγύπτου. » Οὐ κατὰ ταύτην γοῦν φησι τὴν ὑπὸ Μωσέως νενομοθετημένην. Αὐτὴ γὰρ ἦν κατὰ τὴν ἔξοδον τὴν ἀπ' Αἰγύπτου τοῖς Ἰουδαίοις παραδοθεῖσα. Ἔδοξεν ἂν οὖν ἐναντίαν εἰσάγειν τὴν Καινὴν Διαθήκην τοῦ τρόπου τῆς θεοσεβείας τῶν ἀμφὶ τὸν Ἀβραὰμ θεοφιλῶν, εἰ μὴ ἀκριβῶς ἐπισημήνατο, φήσας· « Οὐ κατὰ τὴν Διαθήκην ἣν διεθέμην τοῖς πατράσιν αὐτῶν κατ' ἐκεῖνο καιροῦ, καθ' ὃν ἐξήγαγον αὐτοὺς ἐκ γῆς Αἰγύπτου. » Οὐ κατὰ τὴν ὑπὸ Μωσέως ἄρα ἐπὶ τῆς ἔξοδου, καὶ ἐπὶ τῆς κατὰ τὴν ἔρημον διατριβῆς νενομοθετημένην, ἔσεσθαι τὴν Καινὴν ἐθέσπισεν, ἀλλὰ κατ' ἐκεῖνην δηλαδὴ τὴν πρόπαια πολιτευσαμένην, δι' ἣς κατορθώσαντες ἀνεφάνησαν οἱ πρὸ Μωσέως. Δι' ἃ ἕθ' λοιπὸν ἤδη θαρρῶν, τὰς τῶν θεοσεβεῖν ἐπαγγελιομένων προαιρέσεις μὴ ἐπὶ δύο, ἀλλὰ τρία διαιροῦ τάγματα· τὰ τε τῶν παντελῶς εἰδωλοατρῶν, τῶν δὲ ἐπὶ τὴν πολυθεον πλάνην ἀποπεπτωκότων, καὶ τὸ τῶν ἐκ περιτομῆς διὰ Μωσέως ἐπὶ τὸν πρῶτον ἀνεηλυθότων τῆς εὐσεβείας βαθμῶν· καὶ τρίτον τὸ τῶν ἐπαναθετηκότων διὰ τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας, ὃ καὶ τῶν δυσὲν μέτρον παρεμβλητῶν, μηκέθ' ἡγοῦ τοὺς ἀπὸ Ἰουδαίων ἀρισταμένους πάντως δεῖν ἐφ' Ἑλληνισμὸν ἐκπίπτειν, μηδὲ τοὺς ἐξ Ἑλλήνων ἀναχωροῦντας ἐξ ἀνάγκης χρῆναι Ἰουδαίους ἔσεσθαι· τῶν δὲ μέσων ἕλῶν τὸν τρόπον, εὐρήσεις ἄνω που ἐστῶτα, καὶ ὡσπερ ἐφ' ὑψηλοτάτης ἀκρωρείας ἀναθετηκῶτα, ἐκατέρωθεν δὲ κάτω τοὺς λοιποὺς ἀπολελειπότα. Ἑλλήνων μὲν γὰρ ἐκπέφυγε τὴν ἄθεον καὶ πολυπλανῆ δεισιδαιμονίαν, καὶ τὰς ἀνείμενας πορνείας τε καὶ ἄκοσμίας Ἰουδαίων δὲ ὡσαύτως τὴν ὑπὸ Μωσέως ἀτελῆ καὶ οἷα νηπίοις καὶ ἀσθενεῖσι κατάλληλον ἐβελοθησκειαν. Τὸν οἰκεῖον δὲ ἄνωθεν οὐ μόνον Ἰουδαίους, ἀλλὰ καὶ Ἕλλησι καὶ βαρβάρους, καὶ τοῖς ὕψ' ἡλίῳ πᾶσιν ἔδυσεν

⁹² Deut. xviii, 15. ⁹³ Isa. xliv, 14.

ἐπιβοῶμενος νόμον, ὅρα τί φρῖσι· Ὁ ἄνθρωπε, καὶ σύμπαν τὸ θνητῶν γένος, ὃ μὲν δὴ Μωσῆος νόμος, ἀφ' ἑνὸς γένους ἀνθρώπων ἀρξάμενος, πρῶτον ἀπάντων τὸ Ἰουδαίων γένος, τῆς πρὸς τοὺς Θεοφιλεῖς προπάτορας αὐτῶν ἐπαγγελίας ἐνεκεν, ἐπὶ τὴν τοῦ ἐνὸς Θεοῦ γνῶσιν ἀνεκαλεῖτο, τῆς πικρᾶς τῶν δαιμόνων δουλείας τοὺς ὑπακούοντας ἀπαλλάττων· ἐγὼ δὲ πᾶσιν ἀνθρώποις, καὶ τοῖς καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἔθνεσι τὴν ἐπαναθεσχυρίαν τοῦ Θεοῦ γνῶσιν καὶ εὐσέβειαν προαγγέλλων, κατὰ τοὺς ἀμφὶ τὸν Ἀβραάμ, καὶ τοὺς ἔτι παλαιότερους πρὸ Μωσῆως χρόνων βιούντων παραινῶ, ἐν οἷς ἐξ ἄλλοδαπῶν ἔθνῶν πλείους ἐπ' εὐσεβείᾳ μνημονεύονται διαλάμπαντες. Καὶ πάλιν· Ὁ μὲν Μωσῆος νόμος, ἐφ' ἓνα τινὰ τῆς γῆς ἀφωρισμένον τόπον τοὺς εὐσεβεῖν προηρημένους σπεύδειν πανταχόθεν παρεκελεύετο· ἐγὼ δὲ τοῖς πᾶσιν ἂν εἰς τὴν ἑλευθερίαν, οὐκ ἐν γυναικί γῆς, οὐδ' ἐν ὄρεσιν, ἧ τισὶ χειροποιήτοις ναοῖς ζητεῖν τὸν ἐπὶ πάντων Θεόν, οἷσθε ἐκ ἑκαστον σέβειν αὐτὸν καὶ προσκυνεῖν παιδεύω. Καὶ πάλιν· Ὁ μὲν παλαιὸς νόμος θυσίαις ταῖς διὰ ζῶων σφαγαῖς, λιθωντοῦ τε καὶ πυρὸς, καὶ τινῶν ἄλλων ὁμοιοτρόπων τοῦ σώματος καθαρμῶν θρησκεύειν τὸν ἐπὶ πάντων Θεόν παρεκελεύετο· ἐγὼ δὲ τὰ ψυχῆς παραδιδούς ἔργα διανοίᾳ καθαρωτάτη καὶ νῶ διαυγεῖ, ἐν σωφροσύνῃ καὶ τῷ κατ' ἀρετὴν βίῳ, δόγμασί τε ὀρθοῖς καὶ εὐσεβεῖσι τὸ θεῖον γεραίρειν προστάττω. Καὶ πάλιν· Μωσῆς μὲν ὡσὰν μταιφόνους οὔσι τοῖς τότε μὴ φρονεῖν παρῆνει· ἐγὼ δὲ τοῖς ἐν τούτῳ προπαιδαγωγηθεῖσι, καὶ τὴν πρώτην ἐντολὴν κατωρθώκοσι, νομοθετῶ τὴν τελειοτέραν, μὴδ' ὀργῆς ἐνέχεσθαι πάθει προστάττω. Καὶ αὖθις· Ὁ μὲν Μωσῆς μοιχοῖς, καὶ ἀκολάστοις διετάττετο τὸ μὴ μοιχεύειν, μὴδὲ ἄρσενοκοτεῖν, μὴδὲ τὰς παρὰ φύσιν ἡδονὰς διώκειν, θάνατον τὴν τιμωρίαν τοῖς παραβαίνουσιν ἐπάγων· ἐγὼ δὲ μὴδ' ἐμβλέπειν γυναῖκα μετ' ἐπιθυμίας ἀκολάστου τοὺς ἐμούς βούλομαι μαθητάς. Καὶ πάλιν· Ὁ μὲν ἔλεγεν· « Οὐκ ἐπιπορήσεις, ἀποδώσεις δὲ τῷ Θεῷ τοὺς ὄρκους σου· ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, μὴ ὀμόσαι ὧως, ἀλλ' ἔσται ὁ λόγος ὑμῶν ναί, ναί· οὐ, οὐ· τὸ δὲ περισσὸν τούτων ἐκ τοῦ πονηροῦ ἐστι. » Καὶ πάλιν· Ὁ μὲν τοὺς ἀδικούντας ἀμύνασθαι καὶ ἀνταδικεῖν παρεκελεύετο, λέγων· « Ὑψθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ, καὶ ὄδοντα ἀντὶ ὀδόντος· ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, μὴ ἀντιστῆναι τῷ πονηρῷ, ἀλλ' ὅστις σε ῥάπισει ἐπὶ τὴν δεξιάν σιαγόνα σου, στρέψον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην· καὶ τῷ θέλοντί σοι κριθῆναι, καὶ τὸν χιτῶνά σου λαβεῖν, ἄφες αὐτῷ καὶ τὸ ἱμάτιον. » Καὶ πάλιν· Ὁ μὲν παρῆνει τὸν μὲν φίλον ἀγαπᾶν, μισεῖν δὲ τοὺς ἐχθρούς· ἐγὼ δὲ καθ' ὑπερβολὴν φιλανθρωπίας καὶ ἀνεξικακίας, ἀγαπᾶν τοὺς ἐχθρούς ὑμῖν νομοθετῶ, καὶ προσευχεσθαι ὑπὲρ τῶν διωκόντων, ὅπως γένεσθε υἱοὶ τοῦ Πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς, ὅστις τὸν φίλον ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς, καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους. Καὶ ἐπὶ τούτοις· Ὁ μὲν πρὸς τὴν τῶν πολλῶν σκληρίαν ἠρμόζετο, καὶ τοὺς ἐμπαθεῖσι κατὰ ἄλληλα διετάττετο, ἐξηλλαγμένον

A ipsum **22** adjungit ea, quibus planum faciat, quodnam Vetus illud dixerit esse: cui quidem novum nihil simile habiturum ostendit, ubi dicit: *Condam Testamentum Novum, non secundum Testamentum quod condidi patribus in die, cum ego apprehendi illos manu, ut educerem eos de terra Ægypti* ²¹. Itaque cum secundum hoc dicit, secundum id quod legis loco a Mose positum est, intelligit. Hoc enim illud est, quod Judæis, quo tempore de Ægypto egressi sunt, traditum est. Visus igitur esset Novum Testamentum introducere, tanquam ejus ritus contrarium, quem sancti illi Abrahæ similes viri in divino cultu sequebantur, nisi plane ipsis verbis significasset, ubi dixit: « Non secundum Testamentum quod condidi patribus eorum, quo tempore eduxi eos de terra Ægypti ²² ». Ergo non secundum illud quod legis loco a Mose positum est, cum egressi sunt, et cum in deserto morabantur, Novum hoc futurum respondit, sed secundum illud videlicet, quod primis temporibus in vita civili sectantes, qui ante Mosem floruerunt, tanquam ii qui plene officio suo functi essent, comprobati sunt. Quas quidem ob res, jam tu plane confidens posthac, cum sententias et proposita eorum, qui divinum aliquem cultum profitentur, non in duos, sed in tres diviseris ordines, unum eorum qui prorsus simulacris addicti, in multorum deorum errorem deciderunt: alterum eorum, qui de circumcissione per Mosem in primum pietatis gradum ascenderunt: tertium eorum, qui supremum locum per doctrinam evangelicam obtinuerunt. Et hunc quidem, si medium duorum constitueris, ne putato amplius eos, qui a Judæis recedant, in Græcos ritus oportere ullo modo recidere, neque qui a Græcis abducantur, Judæos fieri necessario, sed ubi tertium acceperis, et medio loco constitueris, eminentem supraque alios exstantem invenies, et quasi super celsissima quadam specula sublimem collocatum, reliquos duos inferius utrinque despiciere. Effugit enim et Græcorum impiam, atque erroribus plenam superstitionem, dissolutasque fornicationes, atque insolentias: et Judæorum itidem, quæ a Mose perfecta est, imperfectam et quasi parvulis atque infirmis accommodatam observantiam. Domesticam porro, atque ab initio propriam non solum Judæis, sed et Græcis, et barbaris, et quæcunque sub sole sunt, gentibus inclamans legem, vide quid dicat: O homo, et universum mortalium genus, **23** Mosis quidem lex ab uno genere hominum incipiens, omnium primum Judæorum genus, illius promissionis gratia, quæ ad pios Deique amicos ipsorum patres, facta est, ad unius Dei cognitionem cultumque vocabat, ut dicto audieates, ab intolerabili dæmonum tyrannide liberaret. Ego autem omnibus hominibus, et quæ ubique terrarum sunt, gentibus sublimius provecam Dei cognitio-

²¹ Jerem. xxxi. 31, 32. ²² Ibi! 32.

nam, et pietatem apportans, ut ad regulam eorum, qui cum Abraham vixerunt, quique ante Mosis ætatem degentes, ipso quoque Abrahamo antiquiores exstiterent, vitæ suæ moderentur adhortor, in quibus ab externis gentibus profecti, qui de laude pietatis gloriam adepti sunt, plures memorantur. Et rursus : Mosis quidem lex, in unum terræ certum ac definitum locum, eos qui religionis propositum complexi essent, ex aliis omnibus locis currere jubebat : ego autem condonata omnibus libertate, non in quodam terræ angulo, neque in montibus, aut quibusdam manu factis templis, Deum quærere, sed domi suæ unumquemque illum colere atque adorare præcipio. Et rursus : Vetus quidem lex, sacrificiis et animalium cædibus, thureque et igne, et aliis quibusdam ejusdem generis purgationibus corporis, summum Deum colere hortabatur : ego autem sacra animæ tradens, mente purissima, animoque nitidissimo, cum modestia virtutumque sectatrice vita, rectisque sententiis, et pietatem præ se ferentibus, divinitatem venerari impero. Et rursus : Moses quidem illorum temporum hominibus, quasi iis qui cædibus inquinari soliti essent, non occidere imperabat : ego autem iis, qui hoc ipsum antea didicerint et primo illi præcepto satisfecerint, alterum perfectius impono, atque ut ne iræ quidem perturbatione vincantur, præcipio. Et rursus : Moses quidem adulteris dissolutisque hominibus legem posuit non mœchari, maribus non misceri, voluptates præter naturam non sectari, et supplicium mortis iis, qui non obtemperassent, adjuñxit : ego autem meos discipulos volo ne intueri quidem mulierem cum petulanti cupiditate. Et rursus : Ille quidem dixit : « Non pejerabis, sed reddes Deo quæ juratus fueris : ego autem dico vobis, non jurare omnino, sed erit sermo vester : est, est : non, non : quod autem his abundantius est, a malo est ⁹⁶. » Et rursus : Ille quidem injurias ulcisci, et inferentibus easdem referre hortabatur, dicens : « Oculum pro oculo, et dentem pro dente : ²⁴ ego autem dico vobis, non resistere malo, sed si quis te percusserit in dexteram maxillam tuam, convertito ad illum et alteram : et qui velit tecum judicio contendere, et tunicam tuam tollere, dimitte ei et pallium ⁹⁷. » Et rursus : Ille quidem docebat amicum diligere, et inimicos insectari odio : ego autem ex abundantia humanitatis et clementiæ, ut inimicos vestros diligatis, et pro persequentibus vos oratis, legem vobis pono, « ut sitis filii Patris vestri, qui in cælis est, qui solem suum oriri facit super bonos et malos, et pluit super justos et injustos ⁹⁸. » Ad hæc : Ille quidem se ad multorum durtiam accommodabat, et iis apta, qui perturbationibus pleni essent, præcipiebat, atque immutatum quemdam a vetere illo, inferioremque religionis modum tradebat : ego autem ad piam, religiosamque vitam eorum, qui priscis illis temporibus sancte vixerunt, revoco universos. Denique, ille quidem terram fluentem lac et mel, quasi parvulis promittebat : ego autem iis qui capere possunt, regnum cœlestis concilio. Hæc atque ejusmodi alia, Novi Testamenti ratio, docente Christo, omnibus gentibus nuntiavit. Et hæc ipsa sunt, quæ suos discipulos Christus Dei, ut omnibus gentibus nuntiarent, hortabatur dicens : « Euntes disciplinam vestram tradite omnibus gentibus, docentes eas servare omnia, quæcunque præcepi vobis ⁹⁹. » Quæ etiam cunctis hominibus, tam barbaris quam Græcis cum observanda traderet, plane quidnam sit Christianismus ostendit, et quinam simus nos, et cujusmodi talium sermonum ac disciplinarum magister, ipse utique Salvator et Dominus noster Jesus, qui Christus est Dei, qui novam hanc et omnes amplectam virtutes rempublicam in toto orbe constituit, adeo quidem, ut talia discere, philosopharique, tam feminæ quam viri, tam pauperes quam divites, tam servi quam domini possint. Et tamen novæ hujusce legis introductor,

⁹⁶ Exod. xx, 7; Levit. xix, 12; Deut. v, 11; Matth. v, 33-37. ⁹⁷ Exod. xxi, 24; Levit. xxiv, 20; Deut. x, 21; Matth. v, 38-40. ⁹⁸ Matth. v, 45. ⁹⁹ Matth. xxviii, 19-20.

tanquam is qui in omni vita legem Mosis servaverit, introductus est : quod sane ipsum admirari operæ pretium est, qui videlicet fieri possit, ut novæ rationis et legis auctor futurus, Novi utique Testamenti per Evangelium, non tanquam inimica et contraria ea, quæ a Mose tradita sunt, recusaverit Si enim hoc fecisset, ipse vicissim Mosi adversa existimatus esset præcipere, ex quo impiis impiarum sectarum auctoribus contra Mosem et prophetas, obirectionis **25** et maledictiæ plurimam præbuisset materiam, iis autem qui ex circumcissione sunt conspirationis contra se justam et probabilem causam, qui utique ei, quasi qui contra legem faceret, atque ab ea deficeret, insidias ad inferendam necem construxerunt.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ.

Πῶς ὁ Χριστὸς, τὰ παρὰ Μωσῆϊ πρότερον ἐκτελέσας, καινῆς καὶ νέας εἰσαγωγῆς κατέστη ποσειας.

Nunc dē πάντα κατὰ τὸν Μωσέως νόμον πεπολιτευμένης, τοῖς ἀποστόλοις αὐτοῦ κέχρηται διακόνους τῆς καινῆς αὐτοῦ νομοθεσίας· ὁμοῦ μὲν καὶ τὰ Μωσέως οὐκ ἀλλότρια, οὐδ' ἐχθρὰ τῆς οικείας θεοσεβείας ἡγεῖσθαι δεῖν διδάσκει· ὁμοῦ δὲ καὶ αὐθεντίας, καὶ εἰσηγητῆς νέας καὶ σωτηρίου πᾶσιν ἀνθρώποις καταστάς νομοθεσίας· ὡς μηδαμῶς εἰς τὰ Μωσῆϊ δοκοῦντα παρανομῆσαι· αὐτὸν, τέλος δ' ἐκαίνοις ἐπιθεῖναι πρότερον, καὶ πληρωτὴν αὐτῶν γενέσθαι, καὶ οὕτως περὶ τὴν αὐθεντίαν τοῦ κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον νόμου παρεκλυθῆναι. Καὶ τοῦτον ἀκουστέον αὐτοῦ λέγοντος τὸν ἑρπῶν· « Οὐκ ἤλθον καταλύσαι τὸν νόμον, ἀλλὰ πληρῶσαι. » Εἰ μὲν γὰρ παραβάτης τοῦ Μωσέως νόμου κατέστη, κἂν εὐλόγως ἐνομισθῆ λύειν αὐτὸν καὶ παρανομῆσαι· φαῦλος δὲ τις καὶ παράνομος πεφυκῶς, οὐκ ἂν ἐπιτεῦθη αὐτὸς εἶναι ὁ Χριστός. Λύων δὲ τὰ Μωσέως, πῶς ἂν ἐνομισθῆ αὐτὸς ὑπάρχειν, ὁ ὑπὸ Μωσέως καὶ τῶν προφητῶν κατηγγελαμένος; πῶς δ' ἂν ἔχον τὸ ἀξιόπιστον καινῆς νομοθεσίας; ἔδοξεν γὰρ ἂν εἰκότως τῆς παρανομίας χάριν ἐπὶ τὴν καινοτομίαν ἐκλυθῆναι, φεύγων τὴν ἐπὶ ταῖς παρανομίαις τιμωρίαν. Νῦν δὲ μηδὲν μηδαμῶς τῶν ἐν τῷ νόμῳ λύσας, πληρωτῆς δ' αὐτῶν γενόμενος, καὶ τέλειος, ὡς ἂν εἰς εἶποι, κατὰ Μωσέα, ἐπεὶ μηκέτι τοῖς λοιποῖς ἔθνεσι ὄντων ἦν ἐφαρμοζέειν τὰ παρὰ Μωσῆϊ νόμιμα διὰ τὰς προφητωθείας αἰτίας (χρῆν δὲ δῆπου φιλανθρωπία τοῦ παναγάθου τῶν ἔθνων Θεοῦ πάντα ἀνθρώπους σωθῆναι, καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν), τὰ κατὰ τὰ ἄλλα καὶ ἀρμόδια τοῖς πᾶσιν ἐνομοθέτησεν· οὐκ ἂν φθονήσας καὶ τὰ Μωσέως διὰ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ πᾶσιν ἀνθρώποις καταγγεῖλαι, εἰ μὴ τὸ ἀδύνατον ἐμποδῶν ἦν, ὡς διδάσκει λέγων Ἀπόστολος· « Τὸ γὰρ ἀδύνατον τοῦ νόμου, ἐν ᾧ ἡσθένει, ὁ Θεὸς τὸν ἑαυτοῦ Υἱὸν πέμφας ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἀμαρτίας, » καὶ τὰ ἑξῆς. Ἀδύνατον δὲ πᾶσι δῆπου τοῖς ἔθνεσιν ὑπάρχει τῆς τοῦ ἔτους ἀπαντᾶν εἰς Ἱερουσόλυμα κατὰ τὸν Μωσέως νόμον, καὶ ἀπὸ τῶν περάτων τῆς οἰκουμένης τὴν ἀπὸ λέγουσ γυναικᾶ σπεύδειν, αὐτόθι τὰ καθάρσια ἀποθησομένην· καὶ ἄλλα μυρία, ἃ καὶ ἑαυτῷ τις ἐπὶ σχολῆς ἀναλέξαιτο ἂν. Ἐπειδὴ τοίνυν ταῦτα οὐδὲ βουλομένοις δυνατὰ ἦν τοῖς ἀπικρισμένοις τῆς Ἰουδαίας ἔθνεσι φυλάττειν, εἰκότως μηδὲν τούτων δι' ἑαυτοῦ λύσας ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, πληρωτῆς ἃ γενόμενος τῶν ἐν τῷ νόμῳ, καὶ πίστιν παρασχῶν τῆς ὁρῶσιν, ὡς ἄρα αὐτὸς ἐστὶν ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ,

A

CAPUT VII.

Quomodo Christus, postquam ea quæ a Mose tradita sunt, plene observavit, novæ rationis et legis introductor exstitit.

Nunc autem postquam in omni vita Mosis legem comprobavit, apostolis suis usus est novæ suæ legis administris, in hoc ille quidem simul docens ea quæ a Mose tradita sunt, nec a sua religione abhorrentia, nec eidem inimica existimare oportere, et simul auctorem se atque introductorem novæ et cunctis hominibus salutaris legis, constituens : ut nullo pacto dici possit quidpiam illum adversus Mosis leges aut decreta fecisse : quin potius finem illis prius imposuisse, eademque perfecte observasse, et sic ad institutionem evangelicæ legis transiisse. Et qui modum quidem hunc ab ipso observatum B dicat, non alius audiendus est quam ipse. « Non veni, inquit, scindere legem, sed complere ». Et enim si contemptor Mosis legis exstitisset, quanvis illam existimatus esset probabiliter scindere, contraque eam facere : improbam tamen quamdam, et a legibus alienam naturam præ se ferens, Christus esse creditus non esset. Porro autem rescindens ea quæ a Mose posita sunt, quomodo potuisset existimari is esse, quem futurum Moses et prophetæ nuntiassent? quomodo autem novis legibus ponendis auctoritatem habuisset? merito enim videri potuisset, derogandæ legis gratia, ad novationem rerum venisse, ut delictorum, quæ contra legem commisisset, supplicium evaderet. Nunc autem nihil de lege omnino derogans, et plene quæ in ea continentur servans, atque, ut sic dicam, ad regulam Mosis perfectus, postquam non amplius fieri poterat, ut ea quæ sunt in lege Mosis reliquis accommodarentur gentibus, propter eas causas quæ dictæ jam sunt, (et oportebat nimirum bonitate summi Dei omnes homines salvos fieri et ad cognitionem veritatis venire) quæ omnibus apta accommodataque essent, legibus suis sancivit; ac ne illa quidem quæ a Mose præcepta sunt, suos apostolos denuntiari cunctis **26** hominibus prohibuisset, nisi ea res impedimento fuisset, quod illa fieri non possent, quemadmodum Apostolus docet, ubi ait : « Nam quod impossibile erat legi, in quo infirmabatur, Deus Filium suum mittens in similitudinem carnis peccati », et cætera. Impossibile autem erat nimirum, ut omnes gentes ter singulis annis ex lege Mosis Hierosolyma convenirent, et mulier levata partu ab extremis terræ finibus illuc prop-

raret, ut quæ pro purgatione instituta sunt, ibidem deponeret, et alia innumerabilia, quæ per otium unusquisque potest per seipsum colligere. Quoniam igitur hæc gentes a Judæa procul habitantes, etiam si voluissent, servare non poterant: merito nihil horum per seipsum rescindens Salvator, et Dominus noster, sed plene servans, et efficiens ea quæ in ipsa lege continentur, et spectantibus fidem faciens, quod ipse esset Christus Dei, de quo prisci Judæorum prophetæ testimonium protulissent; tum idem omnibus gentibus accommodata præcepta, per discipulos suos proposuit. Idcirco nos Judæorum proprios ritus recusavimus, tanquam eos qui nobis lege positi non sint, et gentibus accommodari non possint. At eorundem prophetias libentes accepimus, tanquam eas quæ prædictiones de nobis factas complectantur. Cæterum ipse Salvator et præceptor noster, alia quoque ratione complevisse legem Mosis et prophetarum qui post Mosem fuerunt, agnoscitur. Quoniam enim iis quæ divinitus prædicta fuerant, consummationes deerant, et oraculorum eventa desiderabantur; nimirum ipsa quoque hæc ab eodem compleri oportuit. Exempli gratia: apud Mosem est prophetia quæ sic ait: « Prophetam vobis suscitabit Dominus Deus vester, tanquam me, illum audietis in omnibus quæcunque dixerit vobis ». Hoc igitur cum decesset, ille complevit, alter videlicet post Mosem legum auctor, qui veram pietatem in Deum universi, hominibus indicavit. Quod enim Moses non simpliciter dicat prophetam surrecturum, sed cum additione, tanquam se (« prophetam enim, inquit, vobis suscitabit Dominus Deus vester tanquam me, illum audietis »), quid aliud intelligi vult, nisi eum qui prædiceretur ipsi Mosi adæquatam esse venturum? Moses autem legem, ut summus Deus coleretur, posuerat. Ergo prophetam hunc de quo vaticinia feruntur, quod Mosi similis futurus esset, legis auctorem illi similem existisse par est. At enim quamvis innumerabiles post Mosem prophetæ exstiterint, de nullo tamen tale testimonium prolatum est, quod Mosi similis exstiterit.

27 Cuncti enim ad illum ipsos remittebant audientes. Et sane ipsum hoc testificatur Scriptura, non surrexisse prophetam Mosi similem. Neque igitur Jeremias, neque Isaias, neque alius quispiam prophetarum illi similis fuerit, propterea quod ne legum quidem auctor fuit illorum aliquis. Cum ergo ex vaticinio Mosis, propheta et legislator suscitandus exspectaretur, advenit hic Jesus, qui Christus est Dei, legem cunctis gentibus ponens, et quæ superent ipsam legem pertractans. Illud enim: « Dictum est antiquis, non mœchaberis; ego autem dico vobis non concupiscere »; et illud: « Dictum est antiquis, non occides; ego autem dico vobis, ne irasci quidem »; et illud: « Non amplius Hierosolymis, sed in omni loco adorari »; et illud, non thure et sacrificiis, « sed in spiritu,

² Deut. xviii, 15. ³ Matth, v, 27-28.

⁴ Ibid. 21-22.

⁵ Joan. iv, 21.

(4^{***}) Desiderari videtur εἶναι, vel ἐλεύσεσθαι. F. DIT.†

A ὁ πρὸς τῶν παρὰ Ἰουδαίους πάσαι γενομένων προφητῶν μεμαρτυρημένος· μετὰ ταῦτα πᾶσι τοῖς ἔθνεσι τὰ ἀρμόδια παραγγέλματα διὰ τῶν οἰκείων μαθητῶν προδέδληται. Ἐνθεν καὶ ἡμεῖς τὸ μὲν Ἰουδαΐζειν παρητήμεθα, ὡς ἡμῖν μὴ νενομοθετημένον, μηδὲ ἐφαρμόζειν τοῖς ἔθνεσι δυνάμενον· τὰς δὲ παρὰ Ἰουδαίους προφητείας ἀσμένως κατεδεξάμεθα, ὡς ἀν περιεχούσας τὰς προρρήσεις. Ὁ δὲ γε Σωτῆρ, καὶ διδάσκαλος ἡμῶν, καὶ ἄλλως πληρωτῆς ὑπάρχει τοῦ Μωσέως νόμου, καὶ τῶν μετ' αὐτὸν προφητῶν. Ἐπειδὴ γὰρ τοῖς τεθεσπισμένοις τὰ τῶν συμπερασμάτων ἔλιπε, τὰ τε τῶν λόγων ἀποτελέσματα, χρῆν δῆπου καὶ τούτων αὐτῶν πληρωτῆν αὐτὸν γενέσθαι. Οἶον, ὡς ἐπὶ παραδείγματος, ἡ μὲν παρὰ Μωσεί φησι προφητεία· « Προφήτην ὑμῖν ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν, ὡς ἐμέ· αὐτοῦ ἀκούσεσθε κατὰ πάντα, ὅσα ἂν εἴπῃ ὑμῖν ὁ προφήτης ἐκεῖνος. » Τοῦτο δὴ τὸ λέγειον ἀπεπλήρου, δευτέρως κατὰ Μωσέα νομοθέτης ἀναφανείς ἀνθρώπων τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ. Τὸ γὰρ μὴ ἀπλῶς φάσκειν Μωσέα προφήτην ἀναστήσεσθαι, ἀλλὰ μετὰ προσθήκης τῆς, ὡς αὐτὸν (« προφήτην γὰρ ὑμῖν ἀναστήσει, φησὶν, Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν, ὡς ἐμέ· αὐτοῦ ἀκούσεσθε »), τί ἕτερον ἐδήλου, ἢ ὅτι αὐτῷ Μωσεί παριστωμένος τις ἐμελλεν ὁ θεσπιζόμενος;(4^{***}); Μωσῆς δὲ νομοθέτης εὐσεβείας ἦν τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ. Οὐκοῦν καὶ τὸν προφητεύμενον, ὅσπερ ἐμελλεν ὁμοίως γενήσεσθαι Μωσεί, νομοθέτην ἐκεῖνον παραπλήσιον εἶναι εἰκὸς ἦν. Μυρίων γοῦν μετὰ ταῦτα προφητῶν μετὰ Μωσέα γεγονότων, οὐδεὶς ὁμοίως Μωσεί μεμαρτύρηται·

C πάντες γὰρ εἰς ἐκεῖνον ἀνέπεμπον τοὺς ἀκρωμένους. Μαρτυρεῖ δ' οὖν ἡ Γραφή, ὅτι οὐκ ἐγγήγερται προφήτης ὁμοίως Μωσέως· οὕτε οὖν Ἰερεμίας, οὕτε Ἰσαίας, οὕτε τις ἕτερος τῶν προφητῶν ὁμοίως αὐτῷ ἂν εἴη, ἐπειδὴ μηδὲ εἰς τούτων νομοθέτης ἀναβέδεικται. Προσοχωμένου τοίνυν τοῦ κατὰ Μωσέα μέλλοντος ἀναστήσεσθαι προφήτου τε καὶ νομοθέτου, παρῆν οὗτος Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, νομοθετῶν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι, καὶ τὰ ὑπὲρ νόμον διαπραττόμενος. Ἢ γὰρ· « Ἐλέχθη τοῖς ἀρχαίοις· Οὐ μοιχεύσεις· ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, μηδὲ ἐπιθυμῆν· » καὶ τό· « Ἐλέχθη τοῖς ἀρχαίοις, Οὐ φονεύσεις· ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν μηδὲ ὀργίζεσθαι· καὶ τὸ μηκέτι ἐν Ἱεροσολύμοις, ἀλλ' ἐν παντὶ τόπῳ προσκυνεῖν· καὶ τὸ μὴ λιθανωτῶ καὶ θυσίαις, ἐν πνεύματι δὲ καὶ ἀληθείᾳ ὀρθοσκεῖν· καὶ ὅσα τοιαῦτα ἐν τῇ αὐτοῦ φέρεται διδασκαλίᾳ, πανσόφου ἦν ἀντικρυς καὶ τελειοτάτου νομοθέτου. Διὸ καὶ οἱ ἀκροῦμενοι ἐξεπλήττοντο, ἢ φησὶν ἡ θεία Γραφή, « ὅτι ἐδίδασκεν αὐτοῖς ὡς ἐξουσίαν ἔχων, καὶ οὐχ ὡς οἱ γραμματεῖς αὐτῶν καὶ οἱ Φαρισαῖοι. » Καὶ τοῦτο τοίνυν τὸ λέγειον τῇ Μωσέως προφητεῖᾳ λόγιον ἀπεπλήρου· ὡσαύτως δὲ καὶ τὰ λοιπὰ τῶν προφητειῶν τῶν περὶ αὐτοῦ, καὶ περὶ τῆς τῶν ἔθνῶν κλήσεως θεσπίσματα. Γέγονε τοίνυν πληρωτῆς τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν, τὰς περὶ ἐαυτοῦ προρρήσεις εἰς πέρας ἀγαγὼν· καὶ μέχρι μὲν αὐτοῦ στήσας τὸν πρῶτον νόμον, ἀρχηγὸς δὲ ἀναφανείς δευτέρου τοῦ τοῦ

πῶς ἔδνεσι κατηγγεγμένον τῆς Καινῆς Διαθήκης ἡμῶν, ὡς ὁμοῦ νόμου καὶ ἀρχῆς αἰτίον καταστῆναι τῶν δυεῖν ὑποθέσεων, Ἰουδαϊσμοῦ λέγω καὶ Χριστιανισμοῦ. Ὁ καὶ αὐτὸ θαυμάζειν ἄξιον, τὴν θείαν προφῆτιν ὡδὲ πως ἀναφανοῦσαν· « Ἰδοὺ τίθημι ἐν Σιών λίθον ἐκλεκτόν, ἀρχογωνιαῖον, ἔντιμον· καὶ ὁ πισπέων εἰς αὐτὸν οὐ καταισχυνοθήσεται. » Τίς δ' ἂν εἴη ἀρχογωνιαῖος, ἢ οὗτος ὁ ζῶν καὶ πολυτίμητος λίθος μίαν ἐκ δυεῖν οἰκοδομῶν, ὑποστησάμενος διὰ τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας; τὴν γὰρ Μωυσέως μέχρις αὐτοῦ παραταθείσαν στήσας, ἐκ θατέρου μέρους τὴν ἡμετέραν ἐπισυνῆψε τὴν κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον οἰκοδομίαν. Ὅθεν εἰκότως ἀρχογωνιαῖος ὠνόμασται. Καὶ ἐν Ἐαλμοῖς δὲ εἴρηται· « Ἄβθον ἐν ἀπεδοκιμασάν οἱ κηδοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας· παρὰ κυρίου ἐγένετο αὕτη, καὶ ἔστι θαυμαστὴ ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν. » Ἐνθα σαφῶς τὸ λόγιον καὶ τὴν ἐκ τοῦ Ἰουδαίου ἔθνους ἐπιβουλήν ἣν πέπονθεν ὁ θεοσφιζόμενος, ἐσαύρησεν· ἀπεδοκιμασθήναι μὲν αὐτὸν πρὸς τῶν τῶν παλαιῶν τοῶν οἰκοδομούντων γραμματέων τινῶν καὶ Φαρισαίων, ἀρχιερέων τε καὶ πάντων τῶν παρὰ Ἰουδαίους ἀρχόντων φανέντων· πλην ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐξ ἐκείνων ἀτιμίαν καὶ ἀποβολὴν θεοσίαν αὐτὸν γενήσασθαι εἰς κεφαλὴν γωνίας ἀρχηγὸν καταστάντα τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἀκολούθως ταῖς ἀποδοθείσαις βωφαῖαις. Οὐκ οὖν, ἀποστάντες ἡμεῖς Ἑλληνισμοῦ, ὡς ἐπὶ Ἰουδαϊσμὸν καταπεπτώκαμεν, οὐδὲ ἀποδεχόμενοι τὸν Μωυσέως νόμον, καὶ τοὺς Ἑβραίων προφῆτας, μὴ βιοῦντες δὲ Ἰουδαϊκῶς, ἀλλὰ κατὰ τὴν πρὸ Μωυσέως τῶν θεοφιλῶν ἀνδρῶν πολιτείαν, πταιοῦμεν ἐν. Κἀν τούτῳ γὰρ Μωυσέα καὶ τοὺς μετ' αὐτὸν προφῆτας ἀληθεύοντας ἀποδείκνυμεν, τὸν ὑπ' αὐτῶν προκεκρυμμένον Χριστὸν ἀποδεχόμενοι, καὶ τούτῳ τοῖς ἡμῶς πειθόμενοι, κατ' ἔχονος τε τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας βαινῆν δι' εὐχῆς τιθέμενοι, αὐτῷ Μωυσεὶ κἀν ὡς τὰ φίλα ποιοῦντες· ὅς, προσιπῶν, ὅτι « προφῆτην ἀναστήσει Κύριος ὁ θεὸς ὁμοῖον αὐτῷ, » ἐπιλέγει· « Πᾶσα δὲ ψυχὴ, ἥτις μὴ ἀκούσεται τοῦ προφῆτου ἐκείνου, ἐξολοθρευθήσεται ἐκ τοῦ γένους αὐτοῦ. » Αὐτίκα Ἰουδαῖοι, μὴ παραδεξάμενοι τὸν προφῆτην, μηδ' ὑπακούσαντες αὐτοῦ τοῖς ἀγίοις λόγοις, ἔσθρατον ὑπέμειναν δλεθρον, ἀκόλουθα τῇ προφήτῃ πεπονθότες. Οὔτε γὰρ τὸν Χριστοῦ νόμον τῆς καινῆς Διαθήκης κατεδέξαντο, οὔτε τὰ Μωυσέως παραγγέλματα δίχα παρανομίας οἳοί τ' ἂν εἶεν φυλάσσειν· διὸ καὶ τῇ Μωσέως ὑποβέβληνται κατάρα, τῷ μηδὲ δυνατόν αὐτοῖς εἶναι τὰ παρὰ Μωυσεὶ νενομοθετημένα συντελεῖν, περιηρημένης αὐτῶν τῆς μητροπλάκας, καὶ ἀποκλεισμένης τῆς μόνον αὐτῶν συγκρωτημένης ἐπιτελεῖσθαι Μωυσαικῆς θρησκείας. Ἡμεῖς δὲ, τὸν ὑπὸ Μωσέως καὶ τῶν λοιπῶν προφητῶν κατηγγεγμένον ἀποδεξάμενοι, καὶ τούτῳ πείθεσθαι δι' εὐχῆς ποιούμενοι, πληρωταὶ ἂν εἴημεν τῆς Μωσέως παραγγελίας, δι' ἧς ἐφησεν· « Αὐτοῦ ἀκούσαθε· πᾶσα δὲ ψυχὴ, ἥτις ἂν μὴ ἀκούσῃ τοῦ προφῆτου ἐκείνου, ἐξολοθρευθήσεται ἐκ τοῦ γένους αὐτοῦ. » Τίνα δὲ διετάξατο ὁ προφῆτης, ὃν ἐπακούειν

et veritate Deum colere' : » et alia quæcunque his similia in illius doctrina feruntur, sapientissimi plane fuerunt, et perfectissimi legum auctoris. « Ex quo factum est, ut audientes stupescerent, » quemadmodum Scriptura divina commemorat * ; « propterea quod docebat eos tanquam potestatem habens, et non ut Scribæ illorum et Pharisei. » Hoc igitur item complevit oraculum, quod Mosis prophetiæ deerat : eadem porro ratione cætera item prophetiarum, quæ de ipso et gentium vocatione scripta sunt vaticinia. Constat ergo illum complevisse et legem et prophetas, quando ea quæ de ipso prædicta sunt, ad exitum perduxit, et priorem legem usque ad seipsum stare jussit, dux vero et princeps alterius legis exstitit, quæ in Novo Testamento cunctis gentibus denuntiata est, ut simul legis principatusque auctor duorum propositorum, Judæismi videlicet Christianismique fuerit. Quod quidem ipsum admirari operæ pretium est, ut divinitus prædictum sit. « Ecce, inquit, pono in Sion lapidem electum, angularem, pretiosum, et qui credit in eum non confundetur ». At enim quis tandem fuerit angularis, nisi hic vivus et pretiosissimus, qui ex duabus structuris unam factam sua doctrina sustinet? dum enim Mosaicam, quæ usque ad ipsum protenta est, stare jubet, ex altera parte nostram per Evangelium adjunxit. Ex quo angularis merito dictus est; sed in Psalmis quoque legitur : « Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli : a Domino factum est istud, et est mirabile in oculis nostris ». 28 Quod quidem oraculum plane etiam indicavit, quas a Judæis insidias, de quo vaticinatur, passus est : quando illum a Scribis et Phariseis, et sacerdotum principibus, et omnibus Judæorum magistratibus, qui veterem parietem construebant, repudiatum fuisse, divinavit. Sed tamen postquam ab illis contemptus sit et abjectus, futurum illum in caput anguli, et ducem principemque Novi Testamenti constituendum non tacuit, consentanea iis proferens, quæ a nobis superius demonstrata sunt. Nos igitur quanvis a Græco ritu recesserimus, non recidimus in Judaicum, neque delinquimus, licet Mosis legem et Hebræorum prophetas acceperimus, non Judaice autem, sed ad morem atque institutum sanctorum qui ante Mosem fuerunt virorum, vivamus. In hoc enim et Mosem et prophetas veros fuisse vates ostendimus, cum illum Christum accepimus, et illius legibus auscultamus, et per vestigia doctrinæ ejusdem incedere etiam votis expetimus, quem illi venturum prædixerunt. Eodem utique proposito ipsi quoque Mosis rem gratam facientes : qui cum prædixerit, prophetam a Domino Deo nostro sibi similem suscitandum, adjungit : « Omnis vero anima quæ non audit prophetam illum, delebitur ex genere suo ». Continuo enim Judæi, postquam illum prophetam non

* Joan. iv, 23. * Matth. vii, 28, 29. * Isa. xxviii, 16; 1 Petr. ii, 6. 10 Psal. cxvii, 22, 23. 11 Deut. iiii, 19.

acceperunt, nec sanctis illius verbis paruerunt, extremum pertulerunt interitum : qui quidem illorum casus iis oraculis, quæ de illis edita sunt, consentaneus accidit. Nam nec Christi legem quæ Novo Testamento continetur, susceperunt, neque Mosis præcepta sine legis contemptu servare possunt. Quocirca in ipsius Mosis execrationem relapsi sunt : quando fieri nullo modo potest ut quæ in legibus illius sunt posita, perficiant, quippe cum et ipsorum metropolis sublata sit, et Mosaica religio exclusa, quæ illic solum perfici concedebatur. Nos autem qui illum suscepimus, quem Moses et reliqui prophetæ nuntiaverunt, et ei parere etiam votis expetimus : edictum Mosis complevisse invenimur, quo edixit, illum audiendum esse, omnemque animam quæ illum non audiret, delendam esse de genere suo. Quæ autem sint, quæ propheta ille instituerit, quibus obedire necesse sit, paulo ante audivimus, omni videlicet sapientia referta, et perfecta, et cælestia documenta. Quæ quidem neque tabulis lapideis, ut Moses, neque atramento et chartis commendari voluit, **29** sed purgatis animis suorum, et intelligentem naturam obtinentibus : in quibus leges Novi Testamenti describens, reipsa complevit Jeremiæ prophetiam quæ ait : « Instituiam Testamentum Novum, non instar Testamenti quod posui patribus eorum : quoniam hoc Testamentum, quod ponam domui Israel, dans leges meas in interiorem sensum eorum, et in corde eorum scribam eas, et ero illorum Deus, et ipsi erunt mihi populus ¹¹. »

CAPUT VIII.

Quod quæ Christianismum amplexa est vita, in duas species divisa est.

Cæterum ille quidem in tabulis inanimatis, hic autem in mentibus vita præditis, perfecta Novi Testamenti documenta descripsit : ejus vero discipuli ad Magistri sui nutum, auribus multorum doctrinam suam accommodantes, quæcumque quidem veluti ultra habitum progressis, a perfecto ipsorum Magistro præcepta fuerant, ea iis qui capere poterant, tradiderunt : quæcumque vero iis convenire arbitrabantur, qui animas adhuc affectibus obnoxias gererent, curationisque indigentes : ea ipsi ad imbecillitatem multorum se demittentes, partim litteris, partim sine litteris, quasi jure quodam non scripto servanda, commendarunt. Quocirca in Ecclesia Dei duo etiam vivendi modi instituti sunt : alter quidem naturam nostram, et communem hominum vitæ rationem excedens, non nuptias, non sobolem, non substantiam, non opum facultatem requirens, totus autem prorsus a communi et consuetâ cunctorum hominum vita abhorrens, et soli divino cultui, ex immenso rerum cælestium amore addictus : qui hunc modum amplexi sunt, quasi ab hac mortali vita sejuncti, ipsumque duntaxat corpus in terra gerentes, cogitatione vero atque animo in ipso cælo degentes, quasi quidam cœlites, reliquorum hominum vitam despiciunt : quippe qui pro universo genere, supremo omnium Deo sacrati sint, idque non boum mactationibus, non cruoribus, non libationibus, aut nidore ullo, neque fumo, aut ignis devoratione, consumptioneve corporum, sed rectis veræ pietatis sententiis, et purgati animi affectione, ad hæc operibus quoque ac verbis, quæ a virtute proficiscantur, in quibus rebus di-

¹¹ Jerem. xxxi, 31-35.

A χρῶν, μικρῶ πρόσθεν ἀπὸ κῶσμεν, τὰ πάνσοφα καὶ ἐντελῆ καὶ οὐράνια παραγγέλματα· ἃ δὲ οὐκ ἐν πλάβῃ λιθίναις Μωϋσεὶ παραπλησίως, οὐδὲ γε μέλανι καὶ χάρταις ἤξιωσε παραθέσθαι, ψυχῆς δὲ κεκαθαρμέναις, καὶ νοεράν οὐσίαν κεκτημέναις τῶν αὐτοῦ φοιτητῶν· ἐν αἷς ἐγγράφας τοὺς τῆς Καινῆς Διαθήκης νόμους, ἔργοις ἀπεπλήρου τὴν ψήσασαν διὰ Ἱερεμίου προφητεῖαν· « Διαθήσομαι Διαθήκην Καινὴν, οὐ κατὰ τὴν Διαθήκην ἣν διεθέμην τοῖς πατράσιν αὐτῶν· ὅτι αὕτη ἡ Διαθήκη ἦν διαθήσομαι τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ, διδοὺς νόμους μου εἰς διάνοιαν αὐτῶν, καὶ ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτῶν γράψω αὐτούς, καὶ ἔσομαι αὐτῶν Θεός, καὶ αὐτοὶ ἔσονται μοῦ λαός. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

B Ὡς εἰς δύο τρόπους ὁ κατὰ τὸν Χριστιανισμὸν διήρηται βίος.

Ἄλλ' ὁ μὲν ἐν πλασίν ἀψύχοις, ὁ δ' ἐν διανοίαις ζώσας τὰ τέλεια τῆς Καινῆς Διαθήκης παραγγέλματα ἐνέγραψεν· οἱ δὲ γε αὐτοῦ μαθηταὶ τῷ τοῦ διδασκάλου νεύματι κατάλληλον ταῖς τῶν πολλῶν ἀκοαῖς ποιούμενοι τὴν διδασκαλίαν, ὅσα μὲν ἄτε τὴν ἔξιν διαθεθῆκασι πρὸς τοῦ τελείου διδασκάλου παρήγγελλτο, ταῦτα τοῖς οἰοῖς τε χωρεῖν παρεδίδσαν· ὅσα δὲ τοῖς ἔτι τὰς ψυχὰς ἐμπιθέσει, καὶ θεραπείας δεομένοις ἐφαρμόζειν ὑπελάμβανον, ταῦτα συγκαταίντες τῇ τῶν πλειόνων ἀσθενείᾳ, τὰ μὲν διὰ γραμμάτων, τὰ δὲ δι' ἀγράφων θεσμῶν φυλάττειν παρεδίδσαν· ὥστε ἤδη καὶ τῇ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ δύο βίων νενομοθετῆσθαι τρόπους· τὸν μὲν ὑπερφυῆ, καὶ τῆς κοινῆς καὶ ἀνθρωπίνης πολιτείας ἐπέκεινα, ὡ γάμους, οὐ παιδοποιίας, οὐδὲ κτήσιν, οὐδὲ περιουσίας ὑπαρξιν παραδεχόμενον, ὅλον δὲ δι' ὅλου τῆς κοινῆς καὶ συνήθους ἀπάντων ἀνθρώπων ἀγωγῆς παρηλλαγμένον καθ' ὑπερβολὴν ἔρωτος οὐρανοῦ· οἱ δὲ τόνδε μετιόντες τὸν τρόπον, τῶν θνητῶν βίον τεθνάναι δοκοῦντες, καὶ αὐτὸ μόνον τὸ σῶμα φέροντες ἐπὶ γῆς, φρονήματι δὲ τὴν ψυχὴν εἰς οὐρανὸν μετενηνεγμένοι, οἳ τινες θεοὶ, τὸν τῶν ἀνθρώπων ἐφορῶσι βίον, ὑπὲρ τοῦ παντός γένους ἱερωμένοι τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ, οὐ βουθυσίαις καὶ αἵμασιν, οὐδὲ σπονδαῖς καὶ κνίσσαις, οὐδ' αὖ καπνῷ καὶ πυρὸς ἀποδρώσει, καὶ σωματῶν φθοραῖς, δόγμασι δὲ ὀρθοῖς ἀληθοῦς εὐσεβείας, ψυχῆς τε διαθέσει κεκαθαρμένης, καὶ προσέτι τοῖς κατ' ἀρετὴν ἔργοις τε καὶ λόγοις· οἷς τὸ Θεῖον ἐξιλοούμενοι, τὴν ὑπὲρ σφῶν αὐτῶν καὶ τῶν σφίσι δμογενῶν ἀποτελοῦσιν ἱεουργίαν. Τοιοῦσδε μὲν σὺν καθέστῃκεν ὁ ἐντελής τῆς κατὰ τὸν Χριστιανισμὸν

πολιτείας τρόπος. Ὁ δ' ὑποβεβηκώς ἀνθρωπινώτερος, εἰς καὶ γάμοις συγκατιέναι σὺμφροσι καὶ παιδοποιίαις, εἰκονομίας τε ἐπιμελείσθαι, τοῖς τε κατὰ τὸ δίκαιον στρατευομένοις τὰ πρακτέα ὑποτίθεσθαι, ἀγρῶν τε, καὶ ἐμπορίας, καὶ τῆς ἄλλης πολιτικωτέρας ἀγωγῆς μετὰ τοῦ θεοσεβοῦς φροντίζειν, οἷς καὶ ἀσκήσεως κairoι, μαθητείας τε καὶ τῶν θείων λόγων ἀκροάσεως ἡμέραι ἀφωρίσθησαν. Καὶ τις τούτοις δεύτερος εὐσεβείας ἀπενεμήθη βαθμὸς, κατάλληλον τῷ τοιῷδὲ βίῳ παρέχων τὴν ὑφέλειαν, ὡς μηδὲνα ἀμοιρεῖν τῆς σωτηρίου ἐπιφανείας· πᾶν δὲ γένος ἀνθρώπων, Ἑλλήνων ὁμοῦ καὶ βαρβάρων, τῆς εὐαγγελικῆς ἀπολαύειν διδασκαλίας.

est gradus, dum aptam huic ipsi generi vitæ præbet utilitatem, ut nullus plane ab adventu salutari serparetur, sed omne genus hominum tam barbarorum, quam Græcorum, evangelicæ doctrinæ fructum percipiat.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ.

Πι εἴποτε μὴ ὁμοίως τοῖς παλαιοῖς καὶ παρ' ἡμῖν τὰ τῆς πολυκαιρίας σπουδάζεται.

Τούτων ὡδε ἐχόντων, ζητήσαι ἂν τις εἰκότως, εἴ ἢ κατὰ τοὺς πάλαι καὶ πρὸς Μωϋσέως, θεοφιλεῖς ἄνδρας τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εὐαγγελικὴν διδασκαλίαν θεοσεβεῖν ὑποτίθεσθαι φαμεν· μίαν τε ἡμῶν τε καὶ κείνων εὐσέβειαν, καὶ Θεοῦ γνῶσιν τὴν αὐτὴν· τί ἦτο οἱ μὲν περὶ γάμου καὶ παιδοποιίας πλείστην εἰσηγον σπουδὴν, ἡμῖν δὲ τοῦτο παραμελεῖται τὸ μέρος. Καὶ πάλιν οἱ μὲν ταῖς διὰ ζῶων θυσίαις ἐξιλουόμενοι τὸν Θεὸν ἀνεγράφησαν· ἡμῖν δὲ καὶ τοῦτο πράττειν, ὡς τι τῶν ἀνοσιῶν, ἀπηγόρευται. Δύο γὰρ μόνον αὐτὰ, οὐ σμικρὸν ἔχοντα λόγον, δόξαιεν ἂν τοῖς ὑφ' ἡμῶν εἰρημένοις ἀντιπίπτειν, ὡς μὴ κατὰ ταῦτα τὸν παλαιὸν σωζόντων τῆς εὐσεβείας τρόπον. Καὶ πρὸς ταῦτ' οὖν τοιάνδε λύσιν ἐξ αὐτῶν πάρεστιν ἀναλέξασθαι τῶν [παρ'] Ἑβραίοις λογίων· οἱ μὲν πρὸ Μωϋσέως ἐπ' εὐσεβείᾳ μεμαρτυρημένοι, ἀρχὴν ἔχοντες τότε καὶ συνισταμένου τοῦ βίου, γενέσθαι μνημονεύονται· τὰ δὲ καθ' ἡμᾶς περὶ τέλους ἐλαύνειν. Διὸ τοῖς μὲν σπουδάζεσθαι τὴν τῶν διαδόχων ἐπίδοσιν εἰς ᾠλιανθρωπίαν, ἀβζοντος κατ' ἐκεῖνον καιροῦ, καὶ πληθύνοντος, εἰς ἀκμὴν τε προϊόντος τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους· ἡμῖν δὲ μὴ σφόδρα τοι τοῦτο μέλειν, ὡς ἂν ἦδη τῶν πραγμάτων φθινόντων καὶ ἀποληγόντων, ἐπὶ πέρας τε ἔσχατον ἐλαυνόντων, διαβρόθῃ τῆς τοῦ βίου συντελείας, πρὸ τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας ἐπὶ θύραις ἐλαύνειν λεγομένης, ἀνανεώσεώς τε καὶ παιιγενεσίας αἰῶνος ἑτέρου, ὅσον οὐπω μέλλοντος ἐπιστήσεσθαι, προκηρυττομένης. Μία μὲν οὖν ἀπόδοσις αὕτη· δευτέρα δ' ἂν εἴη τοιαύτη. Τοῖς μὲν παλαιοῖς, ἀνειμένον καὶ ἐλευθερον μετιούσι βίον, οὐδὲν ἦν ἐμποδῶν οἴκου καὶ παιδῶν προστάσθαι μετὰ τῆς περὶ τὸ Θεῖον σχολῆς, αὐταῖς γαμεταῖς, καὶ παισὶ, καὶ οἴκοις θεοσεβεῖν ἀπερισπάστως δυναμένοις, καὶ μηδαμῶς ὑπὸ τῶν ἐκτὸς τῆς περὶ τὰ κρείττω προθέσεως ἀποσπωμένοις· τὰ δὲ καθ' ἡμᾶς, μυρία τὰ ἐκτὸς καθέλκοντα, καὶ εἰς ἀλλοκότους φροντίδας περισύροντα, τῆς τε περὶ τὸ Θεῖον ἀρεστὰ σπουδῆς ἀφισπέντα τυγχάνει. Τοῦτο γοῦν αἴτιον εἶναι τῆς τῶν γάμων συστολῆς παρίστησιν ὁ τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας λόγος, φάσκων· «Τοῦτο δὲ φημι, ἀδελφοί,

vinitatem ipsam placantes suum et pro seipsis, et pro aliis, qui ejusdem sint generis, administrant sacerdotium. 30 Et talis quidem existit in Christianismo perfectus vitæ modus. Alter vero remissior atque humanior; hic et modesto conjugio, et sobolis procuratione implicatur, et rei familiaris curam assumit, et juste militantibus, quæ sint agenda, describit: agros quoque, et mercaturam, aliumque magis civilem vivendi morem, adjuncta religione non negligit: iis autem qui hunc modum elegerunt, et exercitationum tempora, et discendi, verbumque divinum audiendi, certi dies assignati sunt: et his quidem secundus pietatis attributus

est gradus, dum aptam huic ipsi generi vitæ præbet utilitatem, ut nullus plane ab adventu salutari serparetur, sed omne genus hominum tam barbarorum, quam Græcorum, evangelicæ doctrinæ fructum percipiat.

B

CAPUT IX.

Quam ob causam non ut prisci illi, ita nos quoque numerosæ soboli operam damus.

Cum hæc ita se habeant, merito aliquis quæserit, si vere dicimus ab evangelica Salvatoris nostri doctrina, eam divini cultus rationem doceri, quam prisci illi, qui ante Mosem religiose et sancte vixerunt, secuti sunt: unamque esse et nostram, et illorum religionem: eandemque de Deo sententiam: quænam causa sit, ut illi quidem in nuptiis et procreatione liberorum plurimum studii posuerint, nos vero hanc partem negligamus. Item cum de illis scriptum sit, quod animalium cædibus Deum placarent, cur ita nos istud facere, quasi nefarium quiddam et sacrilegum, prohibeamur. Hæc enim duo duntaxat, quæ sane haud parvi momenti sunt, putaverit quispiam, iis quæ a nobis dicta sunt, adversari, nosque non omni ratione eundem cum priscis illis, colendi Dei morem servare. Igitur etiam adversus hæc, talem licet ex ipsis Hebræorum oraculis rationem colligere. Quicumque ante Mosem de laude pietatis nomen adepti sunt, hi tunc initium habente, tuncque primum existente vita, fuisse memorantur: quæ vero ad nos pertinent, tendere ad finem. Quare illos magna cum cura, sobolis incrementum quæsisisse, cum per illud tempus et numerus hominum 31 augeretur et multiplicaretur, atque in dies robur acciperet genus humanum: nobis vero non admodum curæ esse hoc, utpote cum res jam interire ac desinere, atque ad extremum finem tendere credantur: quando plane dicitur, ante vitæ consumptionem, evangelicam in foribus adesce doctrinam: et renovatio ac generatio alterius sæculi, quod brevi instet futurum, denuntiatur. Una igitur defensio hæc, altera autem erit hujusmodi. Priscis illis qui remissiores ac liberiores vitam agebant, nihil erat impedimento, ne domui liberisque præessent, ac pariter divinæ quoque rei vacarent, quando una cum uxoribus et liberis, et domo, religioni assiduam dare operam poterant, et nusquam ob ullas res externas a meliore proposito avellebantur. Res vero nostræ innumerabilia ba-

bent, quæ extrinsecus premant, et quæ in alienas curas undique trahant, et ab earum rerum studio, quæ Deo placent, abducant. Hanc igitur causam esse, cur nubendi ratio contrahitur, evangelicæ doctrinæ verbum demonstrat, ubi ait: « Hoc autem dico fratres, tempus breve est. Reliquum est, ut et qui habent uxores, tanquam non habentes sint: et qui flent, tanquam non flentes: et qui gaudent, tanquam non gaudentes: et qui emunt, tanquam non possidentes: et qui utuntur hoc mundo, tanquam non abutentes. Præterit enim figura hujus mundi; volo autem vos sine sollicitudine esse: qui sine uxore est, sollicitus est de iis quæ Domini sunt, quomodo placeat Domino. Qui autem cum uxore est, sollicitus est de iis, quæ sunt mundi, quomodo placeat uxori, et divisus est. Et mulier innupta, et virgo cogitat quæ Domini sunt, ut placeat Domino, ut sit sancta et corpore et spiritu: quæ autem nupta est, cogitat quæ sunt mundi, quomodo placeat viro. Porro hoc ad utilitatem vestram dico, non ut laqueum vobis injiciam, sed ad id quod honestum est, et quod facultatem præbeat, sine impedimento Dominum obsecrandi ¹². » Palam igitur in his causam, cur a nuptiis sit abstinendum proponit, ubi temporum rerumque extrinsecus ingruentium stoliditatem reprehendit: quorum nihil priscis illis accidebat. Ad hæc, tertia quoque ratio adjungi potest, propter quam veteres illi Dei cultores, in procreacione liberorum plurimum studii collocarent. Cum reliqui homines in morum perversitate majus in dies incrementum accepissent, atque in immiamem, **32** et ab omni humanitate alienam, et plane ferinam vitam relapsi essent, et in impium prorsus, omnique religioni inimicum morem, facile corruiscent: valde pauci, et facile numerabiles, qui supererant, ea sectantes, quæ prius a nobis dicta sunt, a multorum consuetudine et a communi cum reliquis hominibus victu, se amovebant. Porro autem cum seorsum ab aliis gentibus, singularique more viverent, novam quandam Reipublicæ rationem, vitamque studiosam sapientiæ, vereque ipsius Dei cultricem, et reliquis hominibus impermiscuam, instituerunt. Ut igitur posteris quoque illorum propriæ religionis, tanquam scintilla quædam reparandi ignis, ita aliquod semen servaretur, neque una cum ipsorum decessu ipsorum pietas desciceret, atque interiret, merito et generandæ et alendæ sobolis curam introducere, ut sic doctores atque magistri priorum liberorum existerent: quippe qui posteris successores pietatis, propriæque virtutis hæredes relinquere, pulchrum atque honestum judicarent. Hinc sane prophetæ innumerabiles, et viri justi: quin ipse quoque Salvator ac Dominus noster, ejusque discipuli atque apostoli, ab illorum disciplina profecti sunt. Quod si qui etiam vitiosi ab iisdem prodierunt, quasi paleæ simul cum tritico subnascentes, non ob id tamen culpandi qui ge-

Α ο καιρός συνεσταλμένος. Τὸ λοιπὸν ἔστιν, ἵνα καὶ οἱ ἔχοντες γυναῖκας ὡς μὴ ἔχοντες ὦσι, καὶ οἱ κλαίοντες ὡς μὴ κλαίοντες, καὶ οἱ χαίροντες ὡς μὴ χαίροντες, καὶ οἱ ἀγοράζοντες ὡς μὴ κατέχοντες, καὶ οἱ χρώμενοι τῷ κόσμῳ τούτῳ ὡς μὴ καταχρώμενοι. Παράγει γὰρ τὸ σχῆμα τοῦ κόσμου τούτου· θέλω δὲ ὑμᾶς ἀμερίμους εἶναι· ὁ ἀγαμος μεριμνᾷ τὰ τοῦ Κυρίου, πῶς ἀρέσῃ τῷ Κυρίῳ· ὁ δὲ γαμήσας μεριμνᾷ τὰ τοῦ κόσμου, πῶς ἀρέσῃ τῇ γυναικί, καὶ μεμέρισται. Καὶ ἡ γυνὴ ἢ ἀγαμος, καὶ ἡ παρθένος μεριμνᾷ τὰ τοῦ Κυρίου, ἵνα ἀρέσῃ τῷ Κυρίῳ, ἵνα ἢ ἅγια καὶ τῷ σώματι, καὶ τῷ πνεύματι· ἢ δὲ γαμήσασα μεριμνᾷ τὰ τοῦ κόσμου, πῶς ἀρέσῃ τῷ ἀνδρὶ. Τοῦτο δὲ πρὸς τὸ ὑμῶν συμφέρον λέγω, οὐχ ἵνα βρόχον ὑμῖν ἐπιβάλλω, ἀλλὰ πρὸς τὸ εὐσχημον καὶ εὐπάρεδρον τῷ Κυρίῳ ἀπερισπάστως. » Διαβρόβηθη γοῦν ἐν τούτοις τὸ αἴτιον τῆς ἀποχῆς τοῦ γάμου περιστησι, τὴν τῶν καιρῶν, καὶ τῶν ἐκτὸς πραγμάτων ἀδελτερίαν ἐπιμεμφάμενος, ὧν οὐδὲν τοῖς παλαιοῖς προσέπιπτε. Καὶ τρίτος δ' ἄνετη παρὰ ταῦτα λόγος, καθ' ὃν οἱ πάλαι θεοφιλεῖς παιδοποιίας πλείστην ἐποιούντο σπουδῆν. Τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων εἰς κακοτροπίαν ἐπιδόντων, εἰς ἀήμερόν τε καὶ ἀπάνθρωπον καὶ θηριώδη βίον ἀποπεπτωκότων, εἰς τε ἀσεβῆ παντελῶς καὶ ἄθεον τρόπον ἀπωλισθηκότων, βραχεῖς σφόδρα καὶ ἀριθμῶ ληπτοὶ περιλειπόμενοι κατὰ τὰ πρόσθεν ἡμῖν εἰρημένα τοῦ τῶν πολλῶν ὑπεξίστατο βίου, καὶ τῆς κοινῆς τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων συναναστροφῆς. Κεχωρισμένως δ' οὖν τῶν ἄλλων ἐθνῶν, καὶ κατὰ μόνας βιοῦντες, πολιτεῖαν ξένην, καὶ βίον φιλόσοφον, καὶ ὡς ἀληθῶς θεοσεβῆ, καὶ τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις ἀνεπίμικτον συνίσταντο. Ἴν' οὖν καὶ τοῖς μετέπειτα τῆς οικείας θεοσεβείας ζώπυρον ἐξ αὐτῶν σπέρμα φυλάττοιτο, μηδ' ἐκλίποι καὶ ἀπόλοιτο ἅμα τῇ τῶν ἀνδρῶν τελευτῇ τὰ τῆς κατ' αὐτοὺς εὐσεβείας, εἰκότως παιδοποιίας καὶ παιδοτροφίας πρόνοιαν εἰσήγον, ὡς ἂν διδάσκαλοι καὶ καθηγηταὶ γένοιτο τῶν ἰδίων παιδῶν, διαδόχους εὐσεβείας καὶ τῆς οικείας ἀρετῆς κληρονόμους τοῖς μετέπειτα καταλιπεῖν σπουδαῖον εἶναι ἡγούμενοι. Ἐνθεν μυριοὶ προφήται, καὶ δίκαιοι ἄνδρες, αὐτὸς θ' ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, οἱ τε τοῦτου μαθηταὶ καὶ ἀπόστολοι ἐκ τῆς αὐτῶν διδαχῆς ἀναπεψήνασιν. Εἰ δὲ τινες καὶ φαῦλοι προήλθον ἐξ αὐτῶν, ὡς ἅμα σίτω καλάμης ὑποφυεῖσης, ἀλλ' οὐπω τοὺς σπειραντας αἰτιατέον, οὐδὲ τοὺς ἀναθρεψαμένους· ἐπεὶ καὶ τῶν τοῦ Σωτῆρος μαθητῶν ἴσμεν τινὰς ἐξ αὐτεξουσίῳ παρατροπῆς ἀποσφαλέντας. Ἡ μὲν οὖν αἰτία τῆς τῶν πάλαι θεοφιλῶν ἀνδρῶν παιδοποιίας ἀνείρηται, ἣν οὐκέτι ἐφ' ἡμῶν χώραν ἔχει λέγειν· ὅτε σὺν Θεῷ διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εὐαγγελικῆς διδασκαλίας μυρία ἔθνη, καὶ λαοὺς, κατὰ τε πόλεις καὶ χώρας, καὶ ἀγροὺς πάρεστιν ἡμῖν ὀφθαλμοῖς ὄρῃν σπεύδοντα κατὰ τὸ αὐτὸ, καὶ συντρέχοντα ἐπὶ τὴν κατὰ Θεὸν μάθησιν τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας· οἷς ἀγαπητὸν δόνασθαι ἐξαρχεῖν τοὺς διδασκάλους καὶ κήρυκας τοῦ τῆς θεοσεβείας λόγου, πάντων ἀπολελυμένους τῶν

τοῦ βίου δεσμῶν, καὶ τῶν πολυμερῶν φροντιδῶν. Αὐτίκα δ' οὖν τούτοις ἀναγκαιῶς τὰ νῦν διὰ τὴν περὶ τὰ κρείττω σχολὴν ἢ τῶν γάμων ἀναχώρησις σπουδάζεται, ἅτε περὶ τὴν ἔνθεον καὶ ἀσαρκον παιδοποιῶσαν ἀσχολουμένους, οὐχ ἔνδς οὐδὲ δεῖν παιδῶν, ἀλλ' ἀθρόως μυρίου πληθῶς τὴν παιδοτροφίαν, καὶ τὴν κατὰ Θεὸν παιδείαν, τῆς τε ἄλλης ἀγωγῆς τοῦ βίου τὴν ἐπιμέλειαν ἀναδεγεμένοις. Ἐπὶ τούτοις ἅπασιν εἰ τις ἀκριδῶς ἐξετάζῃ τοὺς τῶν παλαιῶν βίους, περὶ ὧν τὸν λόγον ποιούμεθα, γινώσκων ἂν αὐτοὺς ἐν ἀρχαῖς μὲν εἰς ἡλικίας παιδοποιουμένους, θάττον δὲ ἀνασχόντας καὶ ἀποπεπαυμένους. Γέγραπται γάρ ὅτι « Εὐηρέστησεν Ἐνώχ τῷ Θεῷ, μετὰ τὸ γεννηθῆαι τὸν Μαθουλά, » ἀκριδῶς οὕτω τῆς Γραφῆς μετὰ τὸν τοῦ παιδὸς γέννησιν εὐηρέστησεν τῷ Θεῷ τὸν δηλοῦμενον ἱστορούσης, καὶ οὐκέτι ἐξ ἐκείνου παῖδας αὐτῷ γενέσθαι μαρτυρούσης. Καὶ Νῶε δὲ, ἄνθρωπος δικαίος, μετὰ τὴν τῶν παίδων γένεσιν μόνος σὺν τοῖς αἰετοῖς ἐν τῇ τῶν ἐπὶ γῆς ἀπάντων φθορᾷ διασωθεὶς, πλείστοις μετὰ ταῦτα ἐπιβίουσιν ἔτεσιν, οὐδαμῶς εἰσάγεται παῖδας κτηράμενος. Λέγεται δὲ καὶ ὁ Ἰσαὰκ, ἐκ μιᾶς γαμετῆς διδύμου γονῆς πατὴρ γεγονώς, μέχρι τούτου στήσαι τὴν πρὸς γάμητον ὀμίλιαν. Καὶ ὁ Ἰωσήφ, καὶ ταῦτα παρ' Αἰγυπτίοις τῆς διατριβᾶς πεποιημένος, οὐ πλείω δύο παίδων κατέστη πατὴρ, μίαν τὴν τούτων μητέρα ἀγόμενος. Καὶ αὐτὸς γε Μωϋσῆς ὁ τε τούτου ἀδελφὸς Ἀαρὼν πρὸ μὲν τῆς τοῦ Θεοῦ ἐπιφανείας ἱστοροῦνται παιδοποιημένοι· μετὰ δὲ τοῦ θεοῦ χρησμούς οὐκέτι ἔστιν αὐτοῖς παῖδας εὐρεῖν γεγεννημένους. Τί χρὴ λέγειν περὶ Μελχισεδέκ; οὐ καθάπαξ οὐ παῖς, οὐ γένος, οὐ διαδοχὴ φέρεται· οὐδ' Ἰησοῦ τοῦ Μωϋσέως θαλάμου, οὐδὲ πλείστον ἄλλων προφητῶν. Ζητούμενοι δὲ τῆς κατὰ τὸν Ἀβραὰμ καὶ Ἰακώβ παιδοποιίας ἐν ἑτέροις τὸν λόγον σχολαστερον ἀποδεδώκαμεν, ἐν οἷς περὶ τῆς τῶν πάλαι θεοφιλῶν ἀνδρῶν παλυγαμίας τε καὶ πολυπαιδίας διελέφημεν, ἐφ' ἧ καὶ νῦν τοὺς φιλομαθεῖς ἀναπέμπομεν, τοσοῦτον ἐπισημημένοι, ὅτι καὶ κατὰ τοὺς τῆς Καινῆς Διαθήκης νόμους, οὐ πάμπαν ἀπηγόρευται τὰ τῆς παιδοποιίας, ἀλλὰ κἀν τούτῳ τὰ παραπλήσια τοῖς πάλαι θεοφιλέσιν ἐπιτέτακται. « Χρῆται γάρ φησιν ὁ λόγος τὸν ἐπίσκαπον γεγονέναι μιᾶς γυναικὸς ἄνδρα. » Πλὴν ἀλλὰ τοῖς ἱερωμένοις καὶ περὶ τὴν τοῦ Θεοῦ θεραπείαν ἀσχολουμένοις ἀνέχειν λοιπὸν σφᾶς αὐτοὺς προσήκει τῆς γαμικῆς ὀμιλίας. Ὅσοι δὲ μὴ τῆς τσαύτης ἤξιωνται ἱερουργίας, τούτοις ὁ λόγος καθυρῆται μονοουχὶ διαβρόχῃν ἅπασιν κηρύττων, ὅτι ἢ « Τίμιος ὁ γάμος καὶ ἡ κοίτη ἀμίαντος, πόντος δὲ καὶ μοιχοὺς κρινεὶ ὁ Θεός. » Ταῦτα μὲν οὖν εἰς τὴν πρώτην ἡμῶν εἰρήσθω πρότασιν.

ubi de sanctorum veterum virorum multiplici conjugio multiplicique sobole disseruimus. Ad quæ scripta nostra in præsentī studiosos lectores remittimus, hoc unum admonentes, ne Novi quidem Testamenti scriptis, quæ ad præceptionem liberorum pertinent, omnino interdici, sed in hoc quoque iis consentanea, quæ de priscis illis sanctis viris memorantur, instituta haberi. « Oportere enim, » dicit sermo divinus¹⁴, « episcopum unius uxoris virum esse. » Verumtamen eos, qui sacri sint, atque in Dei ministerio cultuque occupati, continere deinceps seipsos a commercio uxoris decet: qui autem non ad

puerint, aut qui enutrierint: quando etiam de discipulis Salvatoris aliquos novimus libertate voluntatis aversos, a recto aberrasse. Causa igitur ob quam viri sancti priscis temporibus magno cum studio liberos suscipere, reddita est: quæ non amplius in nobis locum habere dicenda est. Quippe cum, Deo favente, per evangelicam Salvatoris nostri doctrinam, innumerabiles gentes, et populos, in urbibus, et regionibus, et agris liceat nobis oculis intueri, eodem animo festinantes, et ad sancta evangelicæ doctrinæ præcepta concurrentes, quibus quidem satis superque sit, si doctores ac prædicatores divini verbi omnibus et vitæ vinculis, et sollicitudinibus liberati, possint sufficere. His autem ipsis maxime in præsentia, ut melioribus studiis vacent liberius, sejunctus a re uxoria victus adamatur, veluti iis, qui divina et incorporea sobole propaganda, occupati teneantur: et non unius, neque duorum liberorum, sed acervatim innumerabilis multitudinis educationem, sanctamque disciplinam, ac reliquæ instituentis vitæ curam susceperint. Postremum omnium, **33** si quis priscorum illorum vitas, de quibus nunc loquimur, diligenter exploret: inveniet eos initio quidem ætatis, soboli augendæ, conjugioque vacantes, mature autem abstinentes atque cessantes. Scriptum est enim¹⁵, quod placuerit Enoch Deo postquam genuit Mathusala. Ubi Scriptura plane post genitum filium, Deo placuisse illum, de quo loquitur, memorat, neque illi posthac alios genitos filios prodit. Noe quoque vir justus post susceptionem liberorum, solus cum familia, cum reliqua omnia quæcunque essent in terra, periissent, incolumis conservatus, plurimis posthac superfuisse annis inducitur, neque tamen usquam genuisse alios filios. Dicitur et Isaac postquam ex una uxore geminæ proles pater factus est, desiisse cum illa consuescere. Et Joseph, cum præsertim apud Ægyptios versatus sit, non plus quam duorum filiorum pater exstitisse invenitur, quorum matrem unam duntaxat in matrimonio habuerit. Ipse etiam Moses atque ejus frater Aaron, antequam ipsis Deus apparerit, filios genuisse memorantur; postquam autem divina oracula acceperint, non amplius genitos ab illis filios invenias. Quid porro de Melchisedec est dicendum, cujus omnino non filius, non genus, non successio refertur? neque item Jesu, qui in Mosis locum successit, neque plurimorum aliorum prophetarum. Cum autem de Abraham, et Jacob quæri soleat, qui multiplicem sobolem propagaverunt, alibi nos otiosius hujusce rei rationem reddidimus: ubi de sanctorum veterum virorum multiplici conjugio multiplicique sobole disseruimus. Ad quæ scripta nostra in præsentī studiosos lectores remittimus, hoc unum admonentes, ne Novi quidem Testamenti scriptis, quæ ad præceptionem liberorum pertinent, omnino interdici, sed in hoc quoque iis consentanea, quæ de priscis illis sanctis viris memorantur, instituta haberi. « Oportere enim, » dicit sermo divinus¹⁵, « episcopum unius uxoris virum esse. » Verumtamen eos, qui sacri sint, atque in Dei ministerio cultuque occupati, continere deinceps seipsos a commercio uxoris decet: qui autem non ad

¹⁴ Gen. v, 24. ¹⁵ I Tim. iii, 2.

tantum assumpti sint sacerdotii munus, iis idem sermo divinus indulget, ac propemodum palam omnibus prædicat, quod utique honorabile sit conjugium, et torus immaculatus, fornicatores et alios teros iudicaturus sit Deus ¹⁶. » Hæc itaque nobis ad primam dubitationem dicta sint.

34 CAPUT X.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.

Quæ de causa non ita nobis, quemadmodum priscis incendere et sacrificare Deo terrestria permissum est.

Τινι λόγῳ μὴ καὶ ἡμῖν ὁμοίως τοῖς παλαιοῖς θυμῖν καὶ θύειν τῷ Θεῷ τὰ γεώδη παραδόνται.

Sed cur non summo Deo, ipsi quoque animalia sacrificemus, cum veteres illi Dei amatores, quorum nos pietatem imitari dicimus, hoc facitaverint, talis a nobis ratio reddatur. De ipso cultu quem veteres et primi homines divinæ naturæ exhiberent, non idem quod Græcis visum est, et quod in sacris Hebræorum libris invenitur. Nam illi quidem putaverunt primos homines, nullum prorsus animalis genus, neque sacrificare, neque incendere solitos diis, sed eos soli et reliquis cæli sideribus, ubi viride gramen, et quasi quasdam secundioris naturæ quisquilias manibus sustulissent, herbam cum foliis et radicibus igni comburere. Posteriores autem homines procul a tam recto instituto aberrantes, fœdasse aras animalium cædibus. Porro hoc esse impium et injustum, et nusquam Deo acceptum sacrificium. Nam brutorum animam nihil ab hominum rationali anima differre. Quapropter cædis accusandos esse eos, qui animalia sacrificarent, dicebant: non secus ac si eadem, similisque, et in homine et in bruto anima inesset. Et talis quidem de antiquis hominibus opinio Græcorum exstat. Quæ autem in scriptis Hebræorum legitur, non talis. Illico enim factos primos homines, ut primum in vita constiterint, animalium sacrificiis Deo honorem exhibuisse commemorat. Dicit itaque: « Et factum est post dies, ut offerret Cain de fructibus terræ sacrificium Domino. Tum Abel ipse quoque obtulit de primogenitis ovium suarum. Et respexit Deus ad Abel, et ad munera illius. Ad Cain vero, et ad sacrificia ejus non attendit ¹⁷. » Ubi jam illud considerabis quod Deo acceptior dictus sit, qui animalia sacrificaverit, quam is qui ab agro sacrificium obtulerit. Etiam Noe protinus de cunctis pecoribus mundis, et de cunctis volucris mundis, obtulit perfectissima munera super altare: odoratusque est Dominus odorem suavitatis. Abraham quoque sacrificans describitur: ut, si divinæ Scripturæ testimonium sequimur, primum omnium **35** ex animalibus sacrificium, priscis Deo amicis viris excogitatum fuisse, nos dicere oporteat. Quam sane

Περὶ δὲ τοῦ μὴ ζωοθυτεῖν ἡμᾶς τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ, τῶν πάλαι θεοφιλῶν ἀνδρῶν, ὧν δὴ φαμεν κατὰ ζῆλον θεοσεβείας, τοῦτο πεπονηκότων, οὗτος ἐξ ἡμῶν ἀποδοθεῖν ἂν ὁ λόγος. Οὐχ ὡς περ Ἑλλησιν ἐνομιζέτο, καὶ τοῖς Ἑβραίων ἱεροῖς λόγοις ταῦτά δοκεῖ, περὶ τῆς τῶν πάλαι καὶ πρώτων ἀνδρῶν θεραπειας τοῦ Θεοῦ. Οἱ μὲν ἔφασαν μὴ θύειν τοὺς προτέρους μηδὲν ὀτιοῦν τῶν ζώων, μηδὲ θυμῖν τοῖς θεοῖς, ἀλλ' ἤλαψ μὲν, καὶ τοῖς κατ' οὐρανὸν ἀστροῖς, χλόην καὶ οἰονεῖ τινα τῆς γονίμου φύσεως χροῦν ταῖς χερσὶν ἀραμένους, πᾶν τε καὶ φύλλα καὶ βίβλας κατακαίειν πυρὶ· πόρρω δὲ παρανομίας ἐλαύνοντας τοὺς μετὰ ταῦτα ἀνθρώπους, αἰμάξαι τοὺς βωμοὺς ζώων σφαγαῖς (1). Εἶναι δὲ ταύτην ἀνόσιον, καὶ ἄδικον, καὶ οὐδαμῶς Θεῷ προσφιλεῖς θυσίαν. Μηδὲν γὰρ τῆς τῶν ἀνθρώπων λογικῆς ψυχῆς τὴν τῶν ἀλόγων διαφέρειν· διὸ καὶ φόνου δίκην ὑπέχειν ἄξιον τοὺς ζωοθυτοῦντας ἔφασκον, ὡς τῆς αὐτῆς καὶ ὁμοίας ἐν τε ἀνθρώπῳ καὶ ἐν τῷ ἀλόγῳ ζώῳ ψυχῆς ἐνυπαρχούσης. Ἄλλ' ὁ μὲν τῶν Ἑλλήνων περὶ τῶν παλαιῶν λόγος τοῖσδε τις ἦν· ὁ δὲ γε τῆς Ἑβραίων Γραφῆς οὐ τοιοῦτος. Τοὺς γὰρ τοὶ πρώτους εὐθύς γενομένους ἀνθρώπους ἅμα τῇ πρώτῃ συστάσει τοῦ βίου θυσίαις ταῖς ἀπὸ ζώων τιμησαὶ τὸ Θεῖον ἱστορεῖ. Λέγει δ' οὖν· « Καὶ ἐγένετο μεθ' ἡμέρας, ἤνεγκε Κάιν ἀπὸ τῶν καρπῶν τῆς γῆς θυσίαν τῷ Κυρίῳ καὶ Ἄβελ ἤνεγκε καὶ αὐτὸς ἀπὸ τῶν πρωτοτόκων τῶν προβάτων αὐτοῦ. Καὶ ἐπέιδεν ὁ Θεὸς ἐπὶ Ἄβελ καὶ ἐπὶ τοῖς δώροις αὐτοῦ· ἐπὶ δὲ Κάιν καὶ ταῖς θυσίαις αὐτοῦ οὐ προσέσχεν. » Ἐνθα δὲ ἐπιστήσεις, ὡς μᾶλλον ὁ ζωοθυτήσας ἀπόδεκτος εἰρηται παρά τὸν ἀπὸ γῆς προσαγαγόντα τῷ Θεῷ τὴν θυσίαν. Καὶ Νῶε δὲ εὐθύς ἀπὸ πάντων τῶν κτηνῶν τῶν καθαρῶν, καὶ ἀπὸ πάντων τῶν πτηνῶν τῶν καθαρῶν ἀνήνεγκεν ὀλοκαρπώσεις ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, καὶ ὠσφράνθη Κύριος ὀσμὴν εὐωδίας. Ἄλλὰ καὶ Ἀβραὰμ θύσας ἀναγράφεται· ὥστε, κατὰ τὴν τῆς θείας Γραφῆς μαρτυρίαν, πρώτην ἀπάντων τὴν διὰ ζώων θυσίαν ἐπενενοῆσθαι τοῖς πάλαι θεοφιλεῖσι. Τοῦτου δὲ τὸν λογισμὸν ἠγοῦμαι εἶναι οὐ τὸν τυχόντα οὐδ' ἀνθρωπίνως κεινημένον, κατὰ θέαν δ' ἐπίνοιαν ὑποβεβλημένον. Ἐπειδὴ γὰρ ἐώρων, ἅτε τὸν τρόπον εὐσεβεῖς καὶ Θεῷ προσωκειωμένοι, θεῖω τε Πνεύματι τὰς ψυχὰς πεφωτισμένοι, μεγάλης αὐτοῖς θεραπειας δεῖν εἰς ἀποκάθαρσιν τῶν θνητῶν πλημμελημάτων, λύτρον τῆς αὐτῶν σωτηρίας, τῷ καὶ ζωῆς καὶ ψυχῆς χορηγῷ προσοφειλεσθαι ἠγοῦντο· ἔπειτα μηδὲν κρεῖττον καὶ τιμιώτερον τῆς οικείας ψυχῆς

¹⁶ Hebr. xiii, 4. ¹⁷ Gen. iv, 3-5.

(1) Sunt hæc desumpta e primo libro Porphyrii *Περὶ ἀποχῆς*

καθιερούν ἔχοντες, ἀντὶ ταύτης τέως τὴν διὰ τῶν ἀλόγων ζώων προσήγον θυσίαν, τῆς σφῶν ψυχῆς ἀντίψυχα προσκομίζοντες· οὐδὲν κατὰ τοῦτο πλημμελεῖν, οὐδ' ἀδικεῖν ἠγούμενοι, ὅτι μὴδὲ τῆ τῶν ἀνθρώπων λογικῆ καὶ νοεῶν δυνάμει παραπλησίαν εἶναι τὴν ψυχὴν τῶν ἀλόγων ἐπαίδευοντο, οὐδ' ἄλλο τι εἶναι αὐτὴν ἢ τὸ αἷμα αὐτῶν μεμαθηκότας, καὶ τὴν ἐν τῷ αἵματι ζωτικὴν δύναμιν, ἧ καὶ παρέχειν αὐτοὺς ὡς περ ψυχὴν ἀντὶ ψυχῆς ἀναφέροντας τῷ Θεῷ. Τοῦτο δὲ αὐτὸ Μωσῆς λευκότερα που διασαφεῖ, λέγων· «Ψυχὴ πάσης σαρκὸς αἷμα αὐτοῦ ἐστὶ, καὶ ἐγὼ δέδωκα ὑμῖν τὸ αἷμα ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου, ἐξιλάσασθαι περὶ τῶν ἀμπεριῶν ὑμῶν. Τὸ γὰρ αἷμα αὐτῶν ἀντὶ ψυχῆς ἐξιλάσεται. Διὰ τοῦτο εἶρηκα τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ· Πᾶσα ψυχὴ ἐξ ὑμῶν οὐ φάγεται αἷμα. » Πρόσχετος γοῦν ἐπιμελῶς ἐν τούτοις, ὅπως εἶρηται τὸ, « Ἐγὼ δέδωκα ὑμῖν ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου ἐξιλάσασθαι περὶ τῶν ψυχῶν ὑμῶν· τὸ γὰρ αἷμα ἀντὶ τῆς ψυχῆς ἐξιλάσεται. » Σαφῶς γὰρ ἀντὶ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς τὸ τῶν σφαιραζομένων ζώων εἰμάρτησιν ἐξιλάσασθαι. Τοῦτο δὲ αὐτὸ καὶ ὁ περὶ τῶν θυσιῶν νόμος ὑποβάλλει νοεῖν τῷ τεθειρωμένως σκοποῦντι. Πάντα γοῦν τὸν θύοντα τὰς χεῖρας ἐπιβάλλειν προστάττει τῆ κεφαλῇ τοῦ θυομένου, προσκομίζειν δὲ τὸ ζῶον τῷ ἱερεῖ τῆς κεφαλῆς ἐχόμενον, ὡς ἀντὶ τῆς ἑαυτοῦ κεφαλῆς τὸ ἱερεῖον προσφέρειν. Λέγει δ' οὖν ἐφ' ἐκάστῳ· « Προσάξει αὐτὸ ἕκαστος Κυρίου, καὶ ἐπιθήσει τὰς χεῖρας αὐτοῦ ἐπὶ τὴν κεφαλὴν τοῦ δώρου. » Καὶ οὕτως ἐφ' ἐκάστου τετήρηται θύματος, οὐδεμιᾶς θυσίας ἄλλως ἀναφερομένης. Δι' ὧν ὁ λόγος, ὅτι δὴ ἀντίψυχα τῆς αὐτῶν ψυχῆς προσήγετο τὰ ζωοθυτούμενα· ὁ δὲ τῶν ἀλόγων ζώων τὸ αἷμα τὴν ψυχὴν εἶναι διδάξας οὐδαμῶς λογικῆς καὶ νοεῶς οὐσίας ὁμοίως τοῖς ἀνθρώποις μετέχειν αὐτὰ περίστασιν· εἶναι γὰρ αὐτῶν τὴν σύστασιν ἐξ ὕλης καὶ σωμάτων, τοῖς ἀπὸ γῆς βλαστήμασι καὶ φυτοῖς παραπλησίαν. Ἐνὶ δ' οὖν λόγῳ πάλιν ὁ Μωσῆς φησὶ τὸν Θεὸν εἰπεῖν· « Βλαστήσατέ τὴ γῆ βοτάνην χόρτου, σπεῖρον σπέρμα καὶ ξύλον κάρπιμον. » Καὶ αὐτὸς παραπλησίως· « Ἐξαγαγέτω ἡ γῆ τετράποδα, καὶ ἐρπετὰ, καὶ θηρία τῆς γῆς κατὰ γένος. » Ὅστε ὁμοιογενῆ, καὶ ὁμοφυῆ, καὶ ὁμοούσια εἶναι ἠγεῖσθαι τοῖς ἀπὸ γῆς βλαστήμασι καὶ φυτοῖς τὰ ἄλογα· διὸ καὶ μηδαμῶς πλημμελεῖν τοὺς ζωοθυτούοντας. Εἶρηται γοῦν καὶ τῷ Νῶε, ἔδασθαι κρέα, ὡς λάχνα ἀγροῦ. Ἔως μὲν οὖν οὐδέπω τὸ κρεῖττον, οὐδὲ τὸ μέγα καὶ τίμιον, καὶ θεοπρεπέες σφάγιον παρῆν ἀνθρώποις, ταῖς διὰ ζώων θυσίαις λύτρα τῆς ἑαυτῶν ζωῆς, καὶ ἀντίψυχα τῆς οικείας φύσεως προσηκόντως ἀποδίδόναι χρῆν τῷ Θεῷ· ὡς καὶ ἔπραττον οἱ πάλοι θεοφιλεῖς, σεμνόν τι καὶ θεοφιλὲς καὶ μέγα ἱερεῖον ἤξουν ποτὲ εἰς ἀνθρώπους τῷ θεῷ Πνεύματι προεληφότες, τὸ τοῦ παντὸς καθάρσιον κόσμου, οὐ καὶ τὰ σύμβολα τέως ἐπιτελεῖν αὐτοὺς προφήτας ὄντας, καὶ τὸ μέλλον ἐσεσθαι προτυπομένους· ἐπεὶ δὲ τὸ τέλειον παρῆν, τοῖς τῶν προφητῶν ἀκολούθως θεοπίσμασι, τίπαντο ἢ πρῶτα καὶ λέλυτο παραχρῆμα διὰ τῆς

tam atque animam præbisset, se debere putabant : sed cum nihil præstantius aut pretiosius anima sua haberent, quod dicarent, pro hac interim brutorum animalium vitam offerebant, ita suæ ipsorum animæ sacrificium illud comparantes : neque se in hoc aut delinquere, aut injuste facere arbitrabantur : quippe qui hominum rationalis, atque intelligentia præditæ animæ neutiquam similem brutorum animam esse didicissent, neque aliud quicquam quam illorum sanguinem, vitalemque in eo vim esse eam, edocui essent, hocque unum præbere se quasi animam Deo pro animâ offerentes. Hoc autem ipsum Moses quodam loco planissime indicat, ubi ait : « Anima omnis carnis sanguis ejus est, et ego dedi vobis sanguinem in altari ad expiandum pro peccatis vestris : sanguis enim eorum pro anima expiabit. Idcirco dixi filiis Israel : Omnis anima ex vobis non comedet sanguinem ¹⁸. » Attende igitur diligenter, quomodo in his dictum sit illud : « Ego dedi vobis in altari expiare animas vestras ; sanguis enim pro anima piaculum erit. » Plane enim pro humana anima, mactatorum animalium sanguinem piaculum offerri dicit. Hoc idem etiam lex de sacrificiis admonet intelligendum, si quis modo consideratius attenderit. Nam capiti victimæ unumquemque dum sacrificat manus habere injectas imperat, et ad sacerdotem animal ipsum adducere capite comprehensum, atque detentum, quasi qui pro suo ipsius capite hostiam exhibeat ; dicit igitur de unoquoque : « Adducet illud ante Dominum, et imponet manus suas in caput muneris ¹⁹. » Quod sane in omni victimâ observatum est, cum aliter nullum sacrificium offeratur. Ex quibus utique verbis sermo divinus illud intelligi vult, humanarum animarum pretium, quæ sacrificarentur animalia exhiberi solita esse. Porro autem qui docet brutorum animalium sanguinem, ipsorum esse animam, is nequaquam ea cum rationali **36** atque intelligente substantia, sicut homines commercium habere significat. Constare enim ex ea materia et corporibus, sicut pullulantia omnia plantæque constant. Uno itaque sermone rursus Moses Deum usum inducit, cum ait : « Germinet terra herbam fœni seminantis semen, ut lignum fructiferum ²⁰. » Et eadem rursus ratione : « Producat terra quadrupes, et reptilia, et bestias terræ generat ²¹. » Ut omnino ejusdem et generis et naturæ et substantiæ bruta esse dicendum sit, cujus et germinantia omnia et plantæ sunt. Proinde neutiquam errare, qui animalia sacrificant. Dictum igitur est etiam Noe, ut comederet carnes, quasi olera agri. Proinde dum nulla præstantior, neque major, neque pretiosior, neque Deo convenientior victima hominibus aderat : sacrificia interim ex animalibus, pro sua ipsorum vita redimenda, et quoddam quasi naturæ propriæ animatum pretium, ipsi Deo reddere illos convenienter oportebat : sicut etiam Dei veteres

¹⁸ Levit. xvii, 11, 12. ¹⁹ Levit. iii, 3, 8, 13; iv, 4, 24, 29, 55. ²⁰ Gen. i, 11. ²¹ Ibid. 20.

amici et cultores faciebant, qui venerabilem quamdam, Deoque acceptam, et magnam hostiam, venturam olim ad homines, divino indicante spiritu, tanto ante didicerant, quæ totius mundi expiatio existeret : cujus etiam signa quædam et notas ipsi interea obirent atque perficerent : quippe qui et prophetæ essent, et ejus, quod futurum expectaretur, figuram in se quamdam ante gerentes. Ubi autem quod perfectum erat advenit, quemadmodum vaticinia prophetarum prædixerant, priora illa desierunt, et præstantiore verioreque sacrificio illico sublata sunt. Illic autem fuit Christus Dei, is de quo antiquitus, a primis usque temporibus dictum est, quod ad homines esset venturus, atque instar pecudis pro toto genere humano interficiendus, ut apud Isaiam prophetam scriptum legimus, ubi ait : « Sicut ovis ad occisionem ductus est, et sicut agnus coram tondente obmutuit ²². Item dicit : « Hic peccata nostra fert, et pro nobis in dolore est : et nos reputavimus eum esse in labore, et in plaga, et in afflictione : ipse autem vulneratus est propter peccata nostra, et tulit languorem propter iniquitates nostras : disciplina pacis nostræ super eum : livore ejus nos sanati sumus, et Dominus tradidit eum peccatis nostris : ipse enim peccatum non fecit, neque inventus est dolus in ore ejus. » Similia his, item ²³ Jeremias alter Hebræorum propheta inducta persona Christi palam enuntiat dicens « Ego sicut agnus innocens, qui ducatur ad sacrificandum ²⁴. »

37 Claudit horum prædictiones quasi signum iis imprimens Joannes Baptista, in ipsius Salvatoris nostri adventu. Cum enim illum vidisset, et iis qui æderant indicasset : ut videlicet ipse esset, de quo prophetæ loquerentur, exclamavit : « Ecce agnus Dei, qui tollit peccatum mundi ²⁵. » Quando igitur secundum testimonia prophetarum inventum est magnum, magnique æstimandum pro redimendis, et Judæis pariter et Græcis pretium, illud videlicet pro toto mundo piaculum, illud pro anima cunctorum hominum sacrificium, illa pro omni macula, et peccato purissima hostia : ille utique agnus Dei, illa Deo accepta, et mundissima ovis : ille agnus, de quo prophetæ tam multa dixerunt, per cujus divinam ac mysticam doctrinam omnes nos, qui de gentibus assumpti sumus, remissionem priorum peccatorum invenimus, ex quo etiam Judæorum quicumque in illo spem habuerint, a Mosis execratione liberantur, merito sane, quando illius memoriam, corporisque ejusdem et sanguinis recordationem quotidie celebrant, et ad longe præstantius, et sacrificium, et munus assumpti sunt, quam illud antiquius fuerit. Quando igitur omnia ita se habent, non amplius fas esse putamus in prima illa et infirma elementa recidere, quæ utique signa quædam, et imagines, non ipsam veritatem complectuntur. Merito autem ipsorum quoque Judæorum quicumque ad Christum Dei conflugiunt : si modo

Α τοῦ κρείττονος καὶ ἀληθοῦς ἱεροουργίας. Οὗτος δ' ἦν ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, ἀνωθεν ἐκ παλαιῶν χρόνων ἤξειν εἰς ἀνθρώπους, καὶ προβάτου δίκην ὑπὲρ παντὸς τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους σφαγήσασθαι προαγορευόμενος· ἢ φησι περὶ αὐτοῦ Ἡσαΐας ὁ προφήτης· « Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη, καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείροντος ἄφρωνος. » Καὶ ἐπιλέγει· « Οὗτος τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾶται· καὶ ἡμεῖς ἐλογισάμεθα αὐτὸν εἶναι ἐν πόνῳ καὶ ἐν πληγῇ, καὶ ἐν κακώσει· αὐτὸς δὲ ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, καὶ μεμαλάκισται διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν. Παιδεία εἰρήνης ἡμῶν ἐπ' αὐτόν· τῷ μῶλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς ἰάθημεν, καὶ Κύριος παρέδωκεν αὐτὸν ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν· αὐτὸς γὰρ ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδ' εὐρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ. »

Β Τὰ ὅμοια τούτοις καὶ Ἱερεμίας ἕτερος Ἑβραίων προφήτης ἐπὶ προσώπου τοῦ Χριστοῦ ἐπιφωνεῖ, λέγων· « Ἐγὼ ὡς ἀρνίον ἄκακον ἀγόμενον τοῦ θύεσθαι. » Ἐπισφραγίζεται τὰς τούτων προβόσεις Ἰωάννης ὁ Βαπτιστὴς καὶ ἐπὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφωνίας. Ἰδὼν γὰρ αὐτὸν, καὶ τοῖς παροῦσιν ἐπιδείξας ὡς ἄρα αὐτὸς εἶη ὁ προφητευόμενος, ἐπεφώνησεν· « Ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ ἀφρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου. » Ὅτε τοίνυν κατὰ τὰς τῶν προφητῶν μαρτυρίας εὐρηται τὸ μέγα καὶ τίμιον λύτρον Ἰουδαίων ὁμοῦ καὶ Ἑλλήνων, τὸ τοῦ παντὸς κόσμου καθάρσιον, πάντων ἀνθρώπων ἀντίψυχον, τὸ πάσης κηλίδος καὶ ἁμαρτίας καθαρὸν ἱερεῖον, ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, τὸ θεοφιλὲς καὶ ἀγνὸν πρόβατον, τὸ προφητευόμενον ἀρνίον, οὗ διὰ τῆς ἐνθέου καὶ μυστικῆς διδασκαλίας πάντες ἡμεῖς οἱ ἐξ ἐθνῶν τὴν ἄρεσιν τῶν προτέρων ἁμαρτημάτων εὐράμεθα, διὰ καὶ Ἰουδαίων οἱ εἰς αὐτὸν ἠλπικότες ἐλευθεροὶ τῆς Μωσέως ἀφίενται κατάρας, εἰκότως τὴν τοῦ σώματος αὐτοῦ καὶ τοῦ αἵματος τὴν ὑπόμνησιν ὀσημέραι ἐπιτελοῦντες, καὶ τῆς κρείττονος ἢ κατὰ τοὺς παλαιοὺς θυσίας τε καὶ ἱεροουργίας ἤξιωμένοι, οὐκ εἴθ' ὅσιον ἡγοῦμεθα καταπίπτειν ἐπὶ τὰ πρῶτα καὶ ἀσθενῆ στοιχεῖα, σύμβολα καὶ εἰκόνας, ἀλλ' οὐκ αὐτῇ ἀλήθειαν περιέχοντα. Εἰκότως δὲ καὶ αὐτῶν Ἰουδαίων οἱ εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ καταπεφευγότες, εἰ μηκέτι τῶν Μωσέως ἐπιστρέφοντο παραγγελμάτων, κατὰ τὴν Καινὴν Διαθήκην βιῶντες, τῆς ὑπὸ Μωσέως ὀρισμένης ἐκτός ἂν εἶεν κατάρας· ἅτε δὴ ἀμνοῦ τοῦ Θεοῦ οὐ μόνον τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐν τῇ παραβάσει τῶν Μωσέως ἐντολῶν κατάραν εἰς αὐτὸν ἀνειληφότος. Γέγονεν οὖν ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ καὶ ἁμαρτία καὶ κατάρα· ἁμαρτία μὲν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτωλῶν τοῦ κόσμου, κατάρα δ' ὑπὲρ τῶν ἐμμενόντων πᾶσι τοῖς ἐγγεγραμμένοις ἐν τῷ Μωσέως νόμῳ. Διὸ φησιν ὁ Ἀπόστολος· « Χριστὸς ἡμᾶς ἐξηγόρασεν ἐκ τῆς κατάρας τοῦ νόμου, γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κατάρα. » Καὶ, « Τὸν μὴ γνόντα ἁμαρτίαν, ὑπὲρ ἡμῶν ἁμαρτίαν ἐποίησε. » Τί γὰρ οὐκ ἐμελλε γίνεσθαι τὸ τοῦ κόσμου καθάρσιον, τὸ τῶν ἁμαρτωλῶν ἀντίψυχον, ὃ δὴ καὶ ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη, καὶ ὡς ἀρνίον ἀγόμενον τοῦ θύεσθαι, ταῦτά τε πάντα ὑπὲρ ἡμῶν

²² Isa. LIII, 7. ²³ Ibid. 4-9. ²⁴ Jer. XI, 19. ²⁵ Joan. I, 29.

καὶ δι' ἡμᾶς; Ὅθεν οἱ μὲν παλαιοὶ καὶ θεοφιλεῖς ἀνδρες εἰκότως, ἀπουσίᾳ τῶν κρειττόνων, τοῖς συμβόλοις κρινεῖσθον. Ὡς καὶ τοῦτο αὐτὸ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν διδάσκει, λέγων· « Πολλοὶ προφήται καὶ δίκαιοι ἐπεθύμησαν ἰδεῖν ἃ ὑμεῖς βλέπετε, καὶ οὐκ εἶδον· καὶ ἀκούσαι ἃ ὑμεῖς ἀκούετε, καὶ οὐκ ἤκουσαν. » Ἡμεῖς ἔτι, τὰ ἀληθῆ καὶ τῶν εἰκόνων τὰ ἀρχέτυπα διὰ τῆς μυστηριώδους οἰκονομίας τοῦ Χριστοῦ παρειληφότες, ὡς ἐπὶ τῶν παλαιῶν δεησόμεθα. Μόνος δ' οὖν αὐτὸς τῶν πώποτε Λόγος ὢν Θεοῦ, προκόσμιος, καὶ ἀρχιερεὺς πίσης νοερᾶς καὶ λογικῆς κτίσεως, τὸν ἡμῖν ἠμοκαθῆ, οἷα πρῶτατον καὶ ἀμύνον ἐκ τῆς ἀνθρώπων ἀφορίσας ἀγέλης, τοῦτω τε ἐπιγράφας τὰς πάντων ἡμῶν ἀμαρτίας, καὶ τὴν κατάραν γε αὐτῷ, τὴν ἐν τῷ Μωσέως νόμῳ προστετιμημένην, περιάψας (οἷε δὴ Μωσέως ἀνειπόντος· « Ἐπικατάρατος πᾶς ὁ κρεμάμενος ἐπὶ ξύλου »), τοῦτο πέπονθεν αὐτὸς δι' ἡμᾶς γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κατάραν· καὶ δὴ καὶ ἀμαρτίαν αὐτὸν δι' ἡμᾶς ποιήσας· « ἐπεὶ τὸν μὴ γόντα ἀμαρτίαν, ὑπὲρ ἡμῶν ἀμαρτίαν ἐποίησε, » εἰς τὴν αὐτῷ δι' ἡμᾶς τὰς ἡμῖν ἐπιηρημένους τιμωρίας ἐπιθεῖς, δεσμὰ καὶ ἀτιμίας καὶ ὕβρεις, μάστιγας τε καὶ ἐκτόπους πληγὰς, καὶ ἐπὶ πᾶσιν τὸ τῆς κατάρας τρόπαιον. Μετὰ δὴ πάντα οἶόν τι θαυμάσιον θύμα, καὶ σφάγιον ἐξαιρετόν τῷ Πατρὶ καλλιεργησάμενος, ὑπὲρ τῆς ἀπάντων ἡμῶν ἀνήνεγκε σωτηρίας, μνήμην καὶ ἡμῖν παραδοῦς, ἀντὶ θυσίας τῷ Θεῷ διηνεκῶς προσφέρειν. Τοῦτο καὶ προφητῶν ἐθαυμάσιος Δαβὶδ θεῶν Πνεύματι τὸ μέλλον προλαβὼν ἐθέσπισεν, εἰπὼν· « Ἰγνομένων ὑπέμεινα τὸν Κύριον, καὶ προσέσχε μοι· καὶ εἰσῆκουσε τῆς δεήσεώς μου, καὶ ἀνήνεγκέ με ἐκ λάκκων τλαιπωρίας, καὶ ἀπὸ πηλοῦ ἰλύος· καὶ ἐστῆσεν ἐπὶ πέτραν τοὺς εὐλας μου, κατεύθυνε τὰ διαβήματά μου, καὶ ἐνέδωκεν εἰς τὸ στόμα μου ἄσμα καινὸν, ὅμιον τῷ Θεῷ ἡμῶν. » Καὶ τί τὸ καινὸν ἄσμα τυγχάνει, διασαφεῖ, λέγων ἐξῆς· « Θυσίαν καὶ προσφορὰν οὐκ ἠθέλησας, σῶμα δὲ κατηρτίσω μοι· ὀλοκαυτώματα καὶ περὶ ἀμαρτίας οὐκ ἠδύσκησας. Τότε εἶπον· Ἰδοὺ ἤκω. Ἐν κεφαλίδι βιβλίου γέγραπται· περὶ ἐμοῦ, τοῦ πειρᾶσαι, ὁ Θεός, τὸ θέλημά σου. Ἐβουλήθην. » Καὶ ἐπιλέγει· « Εὐηγγελισάμην δικαιοσύνην ἐν Ἐκκλησίᾳ μεγάλῃ. » Ἄντικρυς ἀντὶ τῶν πάλαι θυσῶν καὶ ὀλοκαυτωμάτων τὴν ἑνσαρκον τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν, καὶ τὸ καταρτίσθαι αὐτοῦ σῶμα προσενηγέθαι τῷ Θεῷ διδάσκει, τοῦτό τε αὐτὸ τῆ αὐτοῦ Ἐκκλησίᾳ εὐαγγελίζεται, ὡς ἂν μέγα μυστήριον ἐν κεφαλίδι βιβλίου τῆ προφητικῆς γωνίᾳ προαναπεφωνημένον. Τοῦτου ὄντα τοῦ θύματος τὴν μνήμην ἐπὶ τραπέζης ἐκτελεῖν διὰ συμβόλων, τοῦτε σῶματος αὐτοῦ καὶ τοῦ σωτηρίου αἵματος κατὰ βεβήτους τῆς Καινῆς Διαθήκης παρειληφότες, πάλιν ὑπὸ τοῦ προφήτου Δαβὶδ παιδευόμεθα λέγειν· « Ἦτοίμισσας ἐνώπιόν μου τράπεζαν ἐξ ἐναντίας τῶν θλιβέντων με. Ἐλίπανα ἐν ἐλάτῳ τὴν κεφαλὴν μου, καὶ τὸ ποτήριόν σου μεθύσκον με ὡς κράτιστον. » ἀμάρτησθον γοῦν ἐν τούτοις καὶ τὸ μυστικὸν σημαίνε-

A non amplius de Mosis præceptis solliciti sint, sed ita vivant, ut Novi Testamenti ratio docet : eam, quæ a Mose definita est, execrationem evaserint : quippe cum Agnus Dei non solum peccatum mundi, sed etiam eam execrationem, quæ iis debetur, qui contra Mosis legem aliquid commiserint, in seipsum receperit. Factus igitur est Dei Agnus et peccatum et execratio. Peccatum quidem pro peccatoribus hujus mundi : execratio autem pro iis qui nolunt a scripto legis Mosaicæ recedere. Quocirca dicit Apostolus : « Christus nos redemit ab execratione legis, factus pro nobis execratio ». » Item : « Eum qui non noverat peccatum, pro nobis fecit peccatum ». » Quid enim non futurus fuit is, qui mundi piaculum factus est? is qui pro peccatorum anima pretium? qui tanquam ovis ad occisionem ductus est? qui existimatus est sicut agnus, qui ducatur ad sacrificandum? atque omnia hæc, et pro nobis, et propter nos. Ex quo quidem prisci illi, Deoque grati viri, cum præstantiora non haberent, merito signa ipsa attendebant. **38** Nam etiam hoc ipsum Salvator noster docet, cum ait : « Multi prophetæ et justi cupierunt videre, quæ vos videtis, et non viderunt : et audire, quæ vos auditis, et non audierunt ». » At nos, qui ea quæ vera sunt, atque ipsa imaginum principia per refertam magnis mysteriis dispensationem Christi accepimus, non amplius ea, quæ vetera facta sunt, desideramus. Solus igitur ipse eorum omnium qui unquam fuerint, cum sit Dei Verbum, ipso antiquius mundo, pontifexque omnis ratione atque intelligentia præditæ creaturæ, eum qui nostris casibus esset obnoxius, quasi ovem aut agnum ab hominibus segregans, et huic nostra omnium ascribens peccata, eidemque execrationem, quæ mulctæ loco in lege Mosis adjuncta est imponens, siquidem ipso Mose proloquente, « execrabilis omnis qui pendet in ligno », hoc ipsum pertulit, factus propter nos ipse pro nobis execratio : qui seipsum quoque propter nos peccatum facere non veritus est : quandoquidem « eum, qui peccatum non noverat, pro nobis peccatum effecit, » eidemque propter nos, omnia quæcunque nobis impendebant, supplicia imposuit, vincula, probra, contumelias, flagella, et cum his, verbera deformia : postremumque omnium, ipsum execrationis trophæum. Itaque post omnia, quasi mirabilem quandam victimam, sacrificiumque eximium patri suo operatus pro nostra omnium salute obtulit, ejusque rei memoriam ut nos ipsi Deo pro sacrificio offerremus, instituit. Hoc etiam prophetarum præcipuus David, qui quod futurum erat Spiritu divino providerat vaticinatus est, ubi ait : « Expectans expectavi Dominum, et intendit mihi : et exaudivit precem meam, et sustulit me de lacu miseræ et de luto fæcis : et statuit supra petram pedes meos, et direxit gressus meos. et immisit in os meum Canticum novum, carmen

³⁶ Gal. iii, 13. ³⁷ II Cor. v, 21. ³⁸ Luc. x, 24. ³⁹ Deut. xxi, 23.

Deo nostro ³⁰. » Quod porro sit hoc novum cantium declarat deinceps ubi ait : « Sacrificium et oblationem noluisti, corpus autem perfecisti mihi : holocausta et pro peccato non probasti ; tunc dixi, ecce venio. In capite libri scriptum est de me, ut facerem, Deus, voluntatem tuam, volui ³¹, » et adiungit : « Annuntiavi justitiam in Ecclesia magna ³². » Sic plane docens pro antiquis sacrificiis et holocaustis, Christi adventum per assumptionem humani **39** corporis, ejusque corpus perfectum, Deo oblatum esse : ipsumque hoc Ecclesie sue nuntiat cum gaudio tanquam ingens mysterium, quod prophetica voce in capite libri propositum expressumque sit. Cum ergo hujus sacrificii memoriam signis quibusdam in mensa celebrandam, corporisque item illius, salutarisque sanguinis, ut novi Testamenti institutum habet, acceperimus : rursus a propheta David instruimur ad dicendum : « Parasti in conspectu meo mensam contra eos qui affligunt me. Pingue fecisti in oleo caput meum, et calix tuus inebrians quam præstantissimus ³³. » Palam igitur in his mysticam significat unctionem, et horrorem afferentia mensæ Christi sacrificia, quibus operantes, incruentas et rationales eique suaves victimas, in tota vita supremo Deo offerre, per eminentissimum omnium ipsius pontificem, edocti sumus. Hoc ipsum magnus quoque propheta Isaias mirabiliter divino Spiritu indicante providit, et antequam fieret prædicavit ; dicit igitur sic : « Domine Deus meus, glorificabo te, laudabo nomen tuum, quoniam fecisti res mirabiles ³⁴. » Et quænam hæc sint res mirabiles, plane deinceps ostendit dicens : « Faciet Dominus Sabaoth convivium omnibus gentibus : bibent lætitiā, bibent vinum : ungentur unguento in monte illo ; trade hæc omnia gentibus. Consilium enim hoc in omnes gentes ³⁵. » Hujusmodi sane erant Isaiæ mirabilia, quæ bonæ cujusdam fragrantiae, unguentique unctionem, non Israel, sed omnibus gentibus promittebant : ex quo non immerito propter unguenti unctionem Christianorum appellationem consecutæ sunt, sed vini quoque lætitiā gentibus vaticinatur in eo, Novi Testamenti, quod a Christo conditum est, mysterium, subobscurè significans : quod sane apud omnes gentes in præsentī tempore perspicue celebratur. Porro has rursus incorporeas intelligentiaque præditas hostias prophetica nuntiant oracula, sic quodam loco habentia : « Immola Deo sacrificium laudis, et redde Altissimo vota tua, et invoca me in die tribulationis, et eruat te, et glorificabis me ³⁶. » Et rursus : « Elevatum manuum mearum sacrificium vespertinum ³⁷. » Item alibi : « Sacrificium Deo, spiritus contritus ³⁸. » Hæc igitur omnia, quæ ab initio divinitus prædicta sunt, in præsentī tempore per evangelicam Salvatoris nostri doctrinam **40** ab omnibus gentibus celebrantur, propheticae voci

³⁰ Psal. xxxix, 2-4. ³¹ Ibid. 7-9. ³² Ibid. 10.

³³ Psal. xlix, 14, 15. ³⁴ Psal. cxl, 2. ³⁵ Psal. l, 9.

(1) Forte legendum ὄλους vel ὄλωσ. EDIT. PATROL.

ται χρίσμα, καὶ τὰ σεμνά τῆς Χριστοῦ τραπέζης θύματα, δι' ὧν καλλιερῶντες, τὰς ἀνάιμους καὶ λογικάς αὐτῷ τε προσηγεῖς θυσίας διὰ παντὸς βίου τῷ ἐπὶ πάντων προσφέρειν Θεῷ διὰ τῶν πάντων ἀνωπύτου ἀρχιερέως αὐτοῦ δεδιδάγμεθα. Τοῦτο δὲ αὐτὸ καὶ Ἡσαίας ὁ μέγας προφήτης θαυμαστῶς τῷ θεῷ Πνεύματι προέγνω τε καὶ προανεφώνησε. Λέγει δ' οὖν ὡδε καὶ αὐτός· « Κύριε ὁ Θεός μου, δοξάσω σε, ὑμνήσω τὸ ὄνομά σου, ὅτι ἐποίησας θαυμαστά πράγματα. » Καὶ τίνα ταῦτα ὡς ἀληθῶς θαυμάσια, διασαφεί, λέγων ἐξῆς· « Ποίησει Κύριος Σαβαὼθ πάσι τοῖς ἔθνεσι· πίονται εὐφροσύνην, πίονται οἶνον, χρίσονται μύρον ἐν τῷ ὄρει τούτῳ. Παράδος ταῦτα πάντα τοῖς ἔθνεσιν· ἡ γὰρ βουλή αὕτη ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη. » Τοιαῦτά τίνα ἦν καὶ τὰ Ἡσαίου θαυμάσια, εὐδοκίας ἀγαθῆς καὶ μύρον χρίσιν, οὐ τῷ Ἰσραὴλ, ἀλλὰ πάσι τοῖς ἔθνεσιν ἐπαγγελόμενα· ὅθεν εἰκότως παρὰ τῆν τοῦ μύρου χρίσιν καὶ τῆς Χριστιανῶν ἡξιώθησαν προσηγορίας. Ἀλλὰ καὶ οἶνου τοῖς ἔθνεσιν εὐφροσύνην θεσπίζει, τὸ τῆς Καινῆς τοῦ Χριστοῦ Διαθήκης μυστήριον αἰνιττόμενος, ὃ παρὰ πάσι τοῖς ἔθνεσιν ἐναργῶς κατὰ τὸν παρόντα καιρὸν ἐκτελεῖται. Ταύτας δὲ πάλιν τὰς ἀσωμάτους, καὶ νοερὰς θυσίας τὰ προφητικὰ κηρύττει λόγια, ὡδὲ πη περιέχοντα· « Θύσον τῷ Θεῷ θυσίαν αἰδέσεως, καὶ ἀπόδος τῷ Ὑψίστῳ τὰς εὐχὰς σου, καὶ ἐπικάλῃσαι με ἐν ἡμέρᾳ θλίψεως, καὶ ἐξελοῦμαι σε, καὶ δοξάσεις με. » Καὶ πάλιν· « Ἐπαριστῶ τῶν χειρῶν μου θυσία ἑσπερινή. » Καὶ αὐθις· « Θυσία τῷ Θεῷ πνεῦμα συντετριμμένων. » Ταῦτα δὲ οὖν πάντα, ἐξ αἰῶνος τεθεσπισμένα διὰ τῆς εὐαγγελικῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διδασκαλίας, κατὰ τὸν παρόντα καιρὸν πρὸς ἀπάντων τῶν ἐθνῶν ἐκτελεῖται, ἀληθείας ἐπιμαρτυρούσης τῇ προφητικῇ φωνῇ, δι' ἧς, τὰς κατὰ Μωϋσέα θυσίας ὁ Θεὸς παραιτησάμενος, τὸ μέλλον ἐσεσθαι καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς θεσπίζει, λέγων· « Διότι ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου καὶ μέχρι δυσμῶν τὸ ὄνομά μου δεδόξασται ἐν τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἐν παντὶ τόπῳ θυμίαμα προσάγεται τῷ ὀνόματί μου, καὶ θυσία καθαρὰ. » Ὑόμεν δὴτα τοιγαροῦν τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ θυσίαν αἰδέσεως· ὕομεν τὸ ἐνθεον, καὶ σεμνὸν, καὶ ἱεροπρεπὲς θῦμα· ὕομεν καινῶς κατὰ τὴν Καινὴν Διαθήκην τὴν καθαρὰν θυσίαν. « Θυσία δὲ τῷ Θεῷ πνεῦμα συντετριμμένων » εἴρηται· « καρδίαν γοῦν συντετριμμένην καὶ τεταπεινωμένην ὁ Θεὸς οὐκ ἐξουδενώσει. » Καὶ δὴ καὶ θυμιῶμεν τὸ προφητικὸν θυμίαμα, ἐν παντὶ τόπῳ προσκομίζοντες αὐτῷ τὸν εὐώδη καρπὸν τῆς παναρέτου θεολογίας, διὰ τῶν πρὸς αὐτὸν εὐχῶν ἀναφέροντες. Τοῦτό τοι καὶ ἄλλος διδάσκει προφήτης, ὁ φήσας· « Γενηθήτω ἡ προσευχή μου ὡς θυμίαμα ἐνώπιόν σου. » Οὐκοῦν καὶ ὕομεν, καὶ θυμιῶμεν· τοτὲ μὲν τὴν μνήμην τοῦ μεγάλου θύματος, κατὰ τὰ πρὸς αὐτοῦ παραδοθέντα μυστήρια ἐπιτελοῦντες, καὶ τὴν ὑπὲρ σωτηρίας ἡμῶν εὐχαριστίαν δι' εὐσεβῶν ὕμνων τε καὶ εὐχῶν τῷ Θεῷ προσκομίζοντες· τοτὲ δὲ σφᾶς αὐτοὺς ὄλω (1) καθιερόντες αὐτῷ, καὶ τῷ γε ἀρχιερεῖ

³⁶ Psal. xxii, 5.

³⁷ Isa. xxv, 1.

³⁸ Ibid. 6, 7.

αὐτοῦ λόγῳ, αὐτῷ σώματι καὶ ψυχῇ ἀνακείμενοι. Ἄ τειμονίον afferente veritate, per quam vocem
 διὰ πάσης μὲν αἰσχροουργίας τὸ σῶμα ἄχραντον καὶ
 ἄμικτον αὐτῷ φυλάττειν ἀσκοῦμεν, παντὸς δὲ πάθους
 καὶ κηλίδος ἀπάσης τῆς ἀπὸ κακίας κεκαθαρμένην
 ἐν δάκρυον αὐτῷ προσκομίζομεν, λογισμοῖς τε ἀδια-
 κώτοις, καὶ διαθέσει ἀνυποκρίτῳ, δόγμασί τε ἀλη-
 θείας εὐσεβοῦμεν αὐτόν. Ἄρεστὰ γὰρ αὐτῷ ταῦτα
 εἶναι μᾶλλον ἢ θυσῶν πλήθος αἵματι, καὶ καπνῷ,
 καὶ κνίσσαις ἐπιτελουμένων, πεπαιδευμένα.

Deus, Mosaicis rejectis sacrificiis, quod futurum
 erat nostrum ipsorum institutum, divinitus nuntiat,
 dicens : « Quoniam ab ortu solis usque ad occa-
 sum, nomen meum glorificatum est in gentibus, et
 in omni loco incensum offertur nomini meo, et
 hostia munda ³⁹. » Sacrificamus igitur Deo altis-
 simo sacrificium laudis : sacrificamus Deo plenum,
 et horrorem afferens, et sacrosanctum sacrificium,

sacrificamus novo more, secundum Novum Testamentum, hostiam mundam. At sacrificium Deo,
 spiritus contritus dictus est : cor igitur contritum et humiliatum Deus non despiciet. Jamque etiam
 incendimus propheticum illum odorem in omni loco, et offerimus ei bene olentem fructum omni
 virtute abundantis theologiae, hoc ipsum orationibus ad eum directis facientes Quod sane ipsum
 alius quoque docet propheta, qui ait : « Fiat oratio mea sicut incensum in conspectu tuo ⁴⁰. » Igitur
 et sacrificamus et incendimus, alias quidem memoriam magni illius sacrificii, secundum ea, quæ ab
 ipso tradita sunt, mysteria celebrantes, et gratias Deo pro salute nostra agentes, religiososque hy-
 mnos et orationes sanctas illi offerentes : alias nosipsos totos ei consecrantes, ejusque pontifici,
 ipsi utique verbo, corpore, animoque dicantes. Proinde ab omni obscenitate corpus intactum at-
 que immaculatum eidem conservare studemus, omnique affectu, atque omni fœditate, quæ a mali-
 tia proficiscatur, purgatam mentem illi reddimus, cogitationibusque sinceris, et affectione non ficta,
 veritatisque decretis illum colimus. Grata enim illi hæc esse magis quam hostiarum magnum nume-
 rum, quarum sanguine et fumo et nidore operemur, edocti sumus.

³⁹ Malach. 1, 11. ⁴⁰ Psal. cxl, 2.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ

ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ

ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ

BIBLION ΔΕΥΤΕΡΟΝ

EUSEBII PAMPHILI

DEMONSTRATIONIS EVANGELICÆ

LIBER SECUNDUS.

ΤΑΔΕ ΕΝΕΣΤΙΝ ΕΝ Τῷ ΔΕΥΤΕΡῳ ΣΥΓ- Β
 ΓΡΑΜΜΑΤΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΗΜΩΝ
 ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ.

HÆC INSUNT IN SECUNDO LIBRO
 EVANGELICÆ DE SALVATORE NOSTRO
 DEMONSTRATIONIS.

ΠΡΟΟΙΜ.— Ὅτι μὴ ὡς ἔτυχεν μηδὲ μάτην τὰς παρ'
 Ἑβραίοις προφητικὰς βίβλους διὰ πάσης σπου-
 δῆς περιέπομεν.

PROOEM. — Quod non casu, neque temere prophe-
 ticos Hebræorum libros, omni studio complexi su-
 mus.

ΚΕΦ. Α'. Ὅπως τὰ χρησιώτερα περὶ ἡμῶν τῶν
 ἄλλοφύλων ἔθνῶν προλαβόντες οἱ παρ' αὐτοῖς
 προφηταὶ ἐκήρυττον.

CAP. I. Quemadmodum meliora de nobis externis
 gentibus Prophetæ illorum ante venientes nuntia-
 verunt.

α. Ἀπὸ τῆς Γενέσεως.

1. A Genesi.

β. Ἀπὸ τῆς αὐτῆς.

2. Ab eadem.

γ. Ἀπὸ τῆς αὐτῆς.

3. Ab eadem.

δ. Ἀπὸ τοῦ Δευτερονομίου.

4. A Deuteronomio.

ε. Ἀπὸ τοῦ κα' ψαλμοῦ.

5. A xxi psalmo.

6. A XLVI psalmo.
7. Ab LXXXV psalmo.
8. A XCV psalmo.
9. A Zacharia.
10. Ab Isaia.
11. Item.

CAP. II. Quemadmodum idem fore ut in adventu Christi, ejus Dei qui olim a Judæis solis cognoscatur, cognitionem et cultum omnes gentes acciperent, vaticinati sunt.

12. A II psalmo.
13. A LXXI psalmo.
14. A XCVII psalmo.
15. A Genesi.
16. A Sophonia.
17. Ab eodem.
18. A Zacharia.
19. Ab Isaia.
20. Ab eodem.
21. Item.
22. Item.
23. Item ab eodem.

CAP. III. Quemadmodum in vocatione gentium, quæ per Christum facienda erat, Judæorum gentem a ritu proprio, cultuque Dei cadere oportebat.

24. A Jeremia.
25. Ab eodem.
26. Ab eodem.
27. A Michæa.
28. A Zacharia.
29. A Malachia.
30. Ab Isaia.
31. Ab eodem.
32. Similiter.
33. Item.
34. Item.
35. Item.

CAP. IV. Quod non in omnem gentem Judæorum, sed in paucos Judæos, quæ ad divinas promissiones spectant, pervenerint.

36. Ab Isaia.
37. Ab eodem.
38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, ab eodem similiter.
50. A Michæa.
51. Ab eodem.
52. A Sophonia.
53. A Zacharia.
54. A Jeremia.
55. Ab eodem.
56. Ab Ezechiele.
57. Ab eodem.
58. Ab eodem.
59. Ab eodem.
60. Ab eodem.

- ζ. Ἀπὸ τοῦ μς' ψαλμοῦ.
ζ'. Ἀπὸ τοῦ πε' ψαλμοῦ.
η'. Ἀπὸ τοῦ ης' ψαλμοῦ.
θ. Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου.
ι. Ἀπὸ τοῦ Ἡσαίου.
ια. Ὁμοίως.

ΚΕΦ. Β'. Ὅπως οἱ αὐτοὶ ἐπὶ τῇ τοῦ Χριστοῦ παρουσίᾳ τὴν τοῦ πάλαι παρ' Ἑβραίοις μόνον γνωσκομένου Θεοῦ γνώσιν τε καὶ εὐσεβείαν πάντα τὰ ἔθνη μαθήσεσθαι προεθέσπιον.

- ιβ. Ἀπὸ τοῦ β' ψαλμοῦ.
ιγ'. Ἀπὸ τοῦ σα' ψαλμοῦ.
ιδ'. Ἀπὸ τοῦ ις' ψαλμοῦ.
ιε'. Ἀπὸ τῆς Γενέσεως.
ις'. Ἀπὸ τοῦ Σοφορίου.
ιζ'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
ιη'. Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου.
ιθ'. Ἀπὸ τοῦ Ἡσαίου.
κ'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
κα'. Ὁμοίως.
κβ'. Ὁμοίως.
κγ'. Ὁμοίως ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.

ΚΕΦ. Γ'. Ὅπως ἐπὶ τῇ τῶν ἐθνῶν κλιθεῖ, τῇ διὰ τοῦ Χριστοῦ γενομένῃ, ἀπόπτωσις ἐμελλεν εἶσθαι τῆς κατὰ Θεὸν εὐσεβείας τῶ Ἰουδαίῳ ἔθνει.

- κδ'. Ἀπὸ τοῦ Ἰερემίου.
κε'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
κς'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
κζ'. Ἀπὸ τοῦ Μιχαίου.
κη'. Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου.
κθ'. Ἀπὸ τοῦ Μαλαχίου.
λ'. Ἀπὸ τοῦ Ἡσαίου.
λα'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
λβ'. Ὁμοίως.
λγ'. Ὁμοίως.
λδ'. Ὁμοίως.
λε'. Ὁμοίως.

ΚΕΦ. Δ'. Ὅτι μὴ εἰς ἅπαν τὸ Ἰουδαίων ἔθνος, ἀλλ' εἰς ὀλίγους αὐτῶν δίδηται τὰ τῶν θεῶν ἐπιτηδεύων.

- λς'. Ἀπὸ τοῦ Ἡσαίου.
λζ'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
λη', λθ', μ', μα', μβ', μγ', μδ', με', μς', μζ', μη', μθ'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ ὁμοίως.
ν'. Ἀπὸ τοῦ Μιχαίου.
να'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
νβ'. Ἀπὸ τοῦ Σοφορίου.
νγ'. Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου.
νδ'. Ἀπὸ τοῦ Ἰερემίου.
νε'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
νς'. Ἀπὸ τοῦ Ἐζεκιήλου.
νζ'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
νη'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
νθ'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
ξ'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.

43 PROCEMIUM.

Quod non casu, neque temere propheticos Hebræorum libros omni studio complexi sumus.

Cum veræ pietatis rationem, quæ omnibus hominibus per Evangelicam doctrinam proposita est, et vivendi in Christo institutum, Libro priore tractaverim, necnon in medio posuerim, ac, ni fallor, persuaserim, ut fieri nullo modo potuerit, ut omnes gentes, etiam si voluissent, ex legibus Judæorum viverent : jam nunc ad prophetiarum vocum testimonia revertor, paulo altius orationis initium sumens, ut sic eos, qui ad circumcisionem pertinentes nos accusant, abundantius pleniusque re-

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

Ἄ Ὅτι μὴ ὡς ἔτυχε, μηδὲ μάτην τὰς παρ' Ἑβραίοις προφητικὰς βίβλους διὰ πάσης σπουδῆς περιεπιπομεν.

Τὸν διὰ τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας ἄπασιν ἀνθρώποις προβεβλημένον τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας τρόπον, καὶ τὴν ἐν Χριστῷ πολιτείαν διελθὼν ἐν τῷ πρὸ τοῦτου Συγγράμματι, παραστήσας τε, καὶ, ὡς οἶμαι, πείσας, ὅτι μὴδὲ βουλομένοις δυνατὸν ἦν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι κατὰ τὰ Ἰουδαίων νόμιμα ζῆν· αὐθις ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀνεθεν ἐπαναλαβὼν τὸν λόγον, ἐπάνειμι ἐπὶ τὰς ἐκ τῶν προφητικῶν φωνῶν μαρτυρίας πρὸς τοὺς ἡμῶν κατηγοροὺς τῶν ἐκ περιτομῆς θαφίλεστέρων τὴν ἀπόκρισιν ποιησόμενος. Ἐπι μὴδαμῶς ἡμῖν

cesserint beneficia soli susceperint, tempus jam est, contra illos adducere, illisque opponere ea, quæ ipsis quoque gentibus promissa sunt, quæ videlicet apud prophetas ipsorum feruntur. Hoc autem sic fiet.

45 I. A. Genesi. — *Quemadmodum benedicentur gentes terræ, in modum similem appellationis Abraham.*

Dixitque Dominus : « Non celabo ego Abraham puerum meum, quæ faciam. Est autem Abraham futurus in gentem magnam et multam. Et benedicentur in eo omnes gentes terræ⁴⁴. » Occultum multosque latens mysterium, non se occultaturum ait oraculum, sed amico Dei indicaturum. Id autem erat de benedictione omnium gentium, quod olim quidem latebat, eo quod Abraham temporibus omnes gentes infando superstitionis errore tenerentur : nunc autem id in apertum prodiit, cum illæ per evangelicam Salvatoris nostri doctrinam, eundem cum Abrahamo divini cultus ritum servantem, ejusdem cum illo benedictionis participes existunt. Quemadmodum vero fieri nullo modo posset, ut ex legibus a Mose positis, gentes universæ vivendi normam acciperent, plenissime libro superiore disseruimus, ne quis forte suspicetur de advenis, qui apud Judæos degebant, illud fuisse prolatum oraculum. Itaque cum in eodem probaverimus, quod iis solis, qui per Christum de cunctis gentibus assumantur, benedictio omnium gentium Abraham divinitus reddita, convenire possit : studiosos lectores ex hoc loco, ad illa remittimus.

II. Ab eadem. — *Quemadmodum benedicentur omnes gentes terræ in eo semine, quod progressurum est de subole Isaac.*

Dominus autem ad Isaac respondens, post alia etiam hæc dicit : « Et confirmabo jusjurandum meum Abraham patri tuo, et multiplicabo seminum tuum, sicut stellas cæli, et dabo semini tuo omnem terram hanc, et benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ⁴⁵. » Dominus et Salvator noster Jesus, qui Christus est Dei, ex semine Isaac natus et ratione humani corporis, in quo omnibus gentibus terræ benedicuntur, quæ ab illo communem universi Dæmon edoctæ sunt, didiceruntque item, Dei amicis viris benedicere. Ex quo vicissim ipsis quoque benedicuntur, quæ in hoc videlicet eundem cum iis, quibus ipsæ benedixerint, benedictionis fructum percipiunt, quemadmodum Dei ad Abraham responsum habet : « Qui tibi benedicunt, eis benedictum est. »

46 III. Ab eadem. — *De plurimis gentibus, gentiumque collectionibus, quæ ex Jacob constituentur, quamvis sola Judaica gens ab eo projecta sit.*

Dixit autem illi Deus : (constat autem dixisse Jacob) « Ego Dominus Deus; cresce et multiplicare : gentes et congregationes gentium ex te erunt⁴⁶. » Ex eo quidem quod apparet, ac perspicuum est, una duntaxat Judaica gens ab Jacob exstitit. Quoniam modo igitur verum sit oraculum, quod numero

A'. Ἀπὸ τῆς Γενέσεως. — Ὡς εὐλογηθήσονται τὰ ἔθνη τῆς γῆς ἐπὶ τῷ ὀνόματι τῷ Ἀβραάμ προσηγορίας.

Ὁ δὲ Κύριος εἶπεν : Οὐ μὴ κρύψω ἐγὼ ἀπὸ Ἀβραάμ τοῦ παιδὸς μου, ἃ ἐγὼ ποιῶ. Ἀβραάμ γινόμενος ἔσται εἰς ἔθνος μέγα καὶ πολὺ· καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν αὐτῷ πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς. » Κρύψιον καὶ ληθηδὸς τοὺς πολλοὺς μυστήριον μὴ κρύψειν φησὶν ὁ χρησμός, ἀποκαλύψειν δὲ τῷ θεοφιλεῖ. Τοῦτο δὲ ἦν τὸ περὶ τῆς τῶν ἐθνῶν ἀπάντων εὐλογίας, ἃ πάλαι μὲν κέκρυπτο, διὰ τὸ πάντα τὰ ἔθνη κατὰ τοὺς τοῦ Ἀβραάμ χρόνους ἀπάτω πλάνη δεισιδαίμονιας κεκρατῆσθαι· νυνὶ δὲ τοῦτο καθ' ἡμᾶς ἀναπέφανται, ὅτε διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εὐαγγελικῆς διδασκαλίας τὸν αὐτὸν τῷ Ἀβραάμ θεοσεβούντα τρόπον τῆς Ἰσῆς αὐτῷ μετέχει εὐλογίας. Ὅτι δ' οὐχ οἶόν τε ἦν κατὰ τὴν Μωσῆως νομοθεσίαν πολιτεύεσθαι πάντα τὰ ἔθνη, πληρέστατα ἐν τῷ πρὸς τοῦτο συγγράμματι διελήφραμεν, ὡς ἂν μὴ τις ὑπολάβοι περὶ τῶν παρὰ Ἰουδαίους προσηλύτων εἰρησθαι τὸ λόγιον. Ἐν ταύτῃ δὲ συστήσαντες, ὅτι μόνοις τοῖς διὰ Χριστοῦ ἐξ ἀπάντων τῶν ἐθνῶν ἐφαρμόζοι ἂν ἡ πρὸς τὸν Ἀβραάμ θεσπισθεῖσα περὶ πάντων τῶν ἐθνῶν εὐλογία, τοὺς φιλομαθεῖς ἐπ' ἐκεῖνα καὶ νῦν ἀναπέμφομεν.

B'. Ἀπὸ τῆς αὐτῆς. — Ὡς εὐλογηθήσονται πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς ἐπὶ τῷ προελευσομένῳ ἐκ διαδοχῆς τοῦ Ἰσαὰκ σπέρματι.

Ὁ δὲ Κύριος τῷ Ἰσαὰκ χρηματίζων μεθ' ἕτερα, καὶ ταῦτά φησιν : « Καὶ στήσω τὸν ὄρκον μου Ἀβραάμ τῷ πατρὶ σου, καὶ πληθύνω τὸ σπέρμα σου, ὡς τοὺς ἀστέρας τοῦ οὐρανοῦ, καὶ δώσω τῷ σπέρματι σου πᾶσαν τὴν γῆν ταύτην· καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν τῷ σπέρματι σου πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς. » Ὁ Σωτῆρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ ἐκ σπέρματος Ἰσαὰκ γέγονε τὸ κατὰ σάρκα, ἐν ᾧ πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς εὐλογεῖται, μαθόντα δι' αὐτοῦ τὴν τῶν ὄλων Θεὸν, καὶ παιδευθέντα πάλιν δι' αὐτοῦ τοὺς θεοφιλεῖς ἄνδρας εὐλογεῖν. Διὸ καὶ ἀντευλογεῖται τῆς Ἰσῆς τοῖς ὑπ' αὐτῶν εὐλογομένοις ἀπολαύοντα εὐλογίας, κατὰ τὸν φῆσαντα τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν Ἀβραάμ λόγον : « Οἱ εὐλογοῦντές σε εὐλογηται. »

D

Γ'. Ἀπὸ τῆς αὐτῆς. — Περὶ πλείστων ἐθνῶν, καὶ συναγωγῶν ἐθνῶν, τῶν ἐξ Ἰακώβ συστησόμενων, καίτοι μόνου τοῦ Ἰουδαίου ἔθνους ἐξ αὐτοῦ προεληλυθότος.

Εἶπεν δὲ αὐτῷ ὁ Θεὸς (ἡλλον δὲ, ὅτι τῷ Ἰακώβ) : « Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεός· ἀξάνου καὶ πληθύνου εἰς ἔθνη, καὶ συναγωγὰς ἐθνῶν ἐκ σοῦ ἔσονται. » Κατὰ μὲν τὸ προφανές, ἐν ἔθνοισι μόνον τὸ Ἰουδαίου ἀπὸ τοῦ Ἰακώβ συνέστη. Πῶς οὖν ἀληθεῖοι ἂν πληθυντικῶς λέγων ὁ χρησμός; Ἐπεὶ δὲ ὁ Χριστὸς τοῦ

⁴⁴ Gen. xviii, 17-18. ⁴⁵ Gen. xxvi, 3-4. ⁴⁶ Gen. xxxv, 11.

θεοῦ, ἐκ σπέρματος Ἰακώβ γενόμενος, πολλὰς συναγωγὰς ἔθνων διὰ τῆς εὐαγγελικῆς αὐτοῦ συνεκρότησε διδασκαλίας, εἰκότως εἰς αὐτὸν, καὶ δι' αὐτοῦ ἐκ τῆς προφητείας τέλους τετύχηκεν ἦδη πρότερον, καὶ εἰσαυτοῖς ἐτι μᾶλλον τεύξεται.

Δ'. Ἀπὸ τοῦ Δευτερονομίου. — *Δήλωσις τῆς κατὰ Θεὸν εὐφροσύνης τῶν ἔθνῶν.*

« Εὐφράνθητε, οὐρανοί, ἅμα αὐτῷ, καὶ προσκυνήσωσαν αὐτῷ πάντες υἱοὶ Θεοῦ· εὐφράνθητε, ἔθνη, μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, καὶ ἐνισχυσάτωσαν αὐτοὺς πάντες ἔθνη· Θεοῦ. » Ἀντὶ τοῦ, « Εὐφράνθητε, ἔθνη, μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, » ὁ Ἀκύλας· « Ἐνοπήσατε, φησὶν, ἔθνη μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ· » καὶ Θεοδοσιῶν· « Ἀγαλλιᾶσθε, ἔθνη, λαὸς αὐτοῦ. »

Ε'. Ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ κσ'. — *Ὡς τῶν περάτων τῆς γῆς, καὶ τῶν ἔθνῶν ἀπάντων ἐπιστροφὴ ἔσται πρὸς τὸν Θεόν, γενεὰ τε ἤξουσα, καὶ λαὸς ὁ τεχνησόμενος τὴν αὐτοῦ δικαιοσύνην παραλήψεται.*

« Μνησθήσονται, καὶ ἐπιστραφήσονται πρὸς Κύριον πάντα τὰ πέρατα τῆς γῆς, καὶ προσκυνήσουσιν ἐνώπιον αὐτοῦ πᾶσαι αἱ πατριαὶ τῶν ἔθνῶν· ὅτι τοῦ Κυρίου ἡ βασιλεία, καὶ αὐτὸς δεσπόζει τῶν ἔθνῶν. » Καὶ ἐξῆς ἐπιλέγει· « Ἀναγγελήσεται τῷ Κυρίῳ γενεὰ ἡ ἐρχομένη, καὶ ἀναγγελοῦσι τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ λαῷ τῷ τεχνησομένῳ, ὃν ἐποίησεν ὁ Κύριος. » Ἰαπὴ ταῦτα, οὐδ' ἐρμηνείας δεόμενα.

Ζ'. Ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ μς'. — *Εὐσεβείας ὁμοῦ καὶ ἀφροσύνης ἐπαγγελλὰ τοῖς ἔθνεσι, καὶ Θεοῦ βασιλεία ἐπὶ τὰ ἔθνη.*

Πάντα τὰ ἔθνη, κροτήσατε χεῖρας, ἀλαλάξατε τῷ Θεῷ ἐν φωνῇ ἀγαλλιᾶσεως· ὅτι Κύριος ὑψιστος, φοβερός, βασιλεὺς μέγας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. » Καὶ ἐξῆς ἐπιλέγει· « Ὅτι βασιλεὺς πάσης τῆς γῆς ὁ Θεός, ψάλατε συνετῶς. Ἐβασίλευσεν ὁ Θεός ἐπὶ τὰ ἔθνη. Ὁ Θεός κάθηται ἐπὶ θρόνου ἁγίου αὐτοῦ. Ἀρχοντες λαῶν συνήχθησαν μετὰ τοῦ Θεοῦ Ἀβραάμ. » Καὶ ταῦτα σαφῆ, καὶ οὐδ' ἐρμηνείας δεόμενα.

Ζ'. Ἀπὸ ψαλμοῦ πη'. — *Δήλωσις εὐσεβείας τῶν ἔθνῶν.*

« Οὐκ ἔστιν ὁμοίός σοι ἐν θεοῖς, Κύριε, καὶ οὐκ ἔστι κατὰ ἔργα σου. Πάντα τὰ ἔθνη ὅσα ἐποίησας, ἔξουσι, καὶ προσκυνήσουσιν ἐνώπιόν σου, Κύριε, καὶ δοξάσουσι τὸ ὄνομά σου· ὅτι μέγας εἶ σύ, καὶ ποιῶν θαυμάσια· σὺ εἶ ὁ Θεός ὁ μόνος. » Ὁμοίως καὶ ταῦτα σαφῆ.

Η'. Ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ λς'. — *Δήλωσις πάντων τῶν ἔθνῶν εὐσεβείας καὶ ἡσυχίας καιροῦ, καὶ βασιλείας Θεοῦ, καὶ οἰκουμένης κατόρθωσις.*

« Ἄσατε τῷ Κυρίῳ ἄσμα καινὸν, ἄσατε τῷ Κυρίῳ πᾶσα ἡ γῆ. Ἄσατε τῷ Κυρίῳ, εὐλόγησατε τὸ ὄνομα αὐτοῦ, εὐαγγελίσασθε ἡμέραν ἐξ ἡμέρας τὸ σωτήριον αὐτοῦ· ἀναγγεῖλατε ἐν τοῖς ἔθνεσι τὴν δόξαν αὐτοῦ, ἐν πᾶσι τοῖς λαοῖς τὰ θαυμάσια αὐτοῦ· ὅτι μέγας Κύριος καὶ αἰνετὸς σφόδρα· φοβερός ἐστὶν ἐπὶ πάντας τοὺς θεούς. » Καὶ ἐπιλέγει· « Ἐνέγκατε τῷ

A multitudinis utitur? postquam igitur Christus Dei, qui ex semine Jacob natus est, multos gentium conventus per evangelicam suam constituit doctrinam, merito in eo, et per eum; quæ ad prophetiam pertinent, jam ante exitum invenerunt, et posthac item magis invenient.

IV. A Deuteronomio. — *Declaratio lætitiæ gentium secundum Deum.*

« Lætamini, cæli, cum eo, et adorent eum omnes filii Dei: lætamini, gentes, cum populo ejus, et fortes efficiant eos omnes angeli ejus⁴⁴. » Pro eo autem quod est: « Lætamini, gentes, cum populo ejus, » Aquila, « Vociferamini, inquit, gentes, cum populo ejus; » et Theodotion, « Exsultate, gentes, populus ejus. »

B V. A psalmo xxi. — *Quod extremorum terræ, et cunclarum gentium conversio erit ad Deum, generatioque ventura, et populus qui nascetur, justitiam ejus accipiet.*

« Remiscentur; et convertentur ad Dominum universi fines terræ, et adorabunt in conspectu ejus universæ familiæ gentium: Quoniam Domini est regnum, et ipse dominabitur in gentibus⁴⁵, » ac deinceps adjungit: « Annuntiabitur Domino generatio ventura, et annuntiabunt justitiam ejus populo, qui nascetur, quem fecit Dominus⁴⁶. » Plana sunt hæc, et nullius interpretationis indigentia.

VI. A psalmo xlvi. — *Pietatis pariter et lætitiæ promissio gentibus, et Dei regnum in gentes.*

C « Omnes gentes plaudite manibus, jubilate Deo in voce exultationis, quoniam Dominus altissimus, terribilis, rex magnus super omnem terram⁴⁷, » ac deinceps adjungit: « Quoniam rex omnium⁴⁷ terræ Deus, psallite sapienter. Regnavit Deus super gentes. Deus sedet super sede sancta sua. Principes populorum convenerunt cum Deo Abraham⁴⁸. » Et hæc item plana, nec interpretationis indigentia.

VII. A psalmo lxxv. — *Declaratio pietatis gentium.*

« Non est similis tibi in diis, Domine, et non est secundum opera tua. Omnes gentes quascunque fecisti, venient, et adorabunt coram te, Domine, et glorificabunt nomen tuum: quoniam magnus es tu, et faciens mirabilia: tu es Deus solus⁴⁹. » Hæc item non minus perspicua sunt.

VIII. A psalmo xcvi. — *Declaratio omnium gentium pietatis, et cantici, et intelligentiæ, et regni Dei, et orbis terræ correctio.*

« Cantate Domino canticum novum, cantate Domino omnis terra. Cantate Domino, et benedicite nomini ejus, annuntiate de die in diem salutare ejus, annuntiate in gentibus gloriam ejus, in omnibus populis mirabilia ejus: quoniam magnus Dominus, et laudabilis valde: terribilis est super omnes deos⁵⁰; » et adjungit: « Afferte Domino sa-

⁴⁴ Deut. xxxii. 43. ⁴⁵ Psal. xxi, 28-29. ⁴⁶ Ibid. 32. ⁴⁷ Psal. xlvi, 2-3. ⁴⁸ Ibid. 8 10. ⁴⁹ Psal. lxxv, 8-10. ⁵⁰ Psal. xcvi, 5.

milix gentium, asserite Domino gloriam nomini ejus ⁸¹, » ac deinceps : « Dicite in gentibus, quod Dominus regnavit. Etenim correxit orbem terræ, qui non commovebitur ⁸². » Etiam hæc aperta sunt.

IX. A Zacharia. — *Cunctarum gentium, et qui omnium superstitiosissimi sunt, Ægyptiorum, unius et veri Dei, et in spiritu, ex divina lege, adorationis, et celebritatis solemnibus agnitionis.*

« Et erit, quicumque reliqui fuerint ex universis gentibus, quæ venerunt contra Hierusalem, ascendent quotannis ut adorent Regem Dominum omnipotentem, et celebrent solenne tabernaculorum. Et erit : Quicumque non ascenderit ex omni tribu terræ in Hierusalem, ut adorent Regem Dominum omnipotentem, et ipsi illis adjicientur, non erit super eos imber. Quod si tribus Ægypti non ascenderit, et non venerit, et super hos erit ruina, qua percutiet Dominus omnes gentes, quæcunque non ascenderit ad celebrandum solenne tabernaculorum. **48** Hoc erit peccatum Ægypti, et peccatum omnium gentium, quæcunque non ascenderit ad celebrandum solenne tabernaculorum ⁸³. » Plane hæc vocationem omnium gentium continent, si sensum duntaxat spectemus eorum, quæ de Hierusalem, et celebritate tabernaculorum dicta sunt, quæ quidem suo tempore aptam interpretationem habitura sunt.

X. Ab Isaia. — *Declaratio ut electi sint apostoli, et vocatæ gentes.*

« Hoc primum bibe, cito fac, regio Zabulon, terra Nephtalim, et reliqui qui maritimam habitatis trans Jordanem, Galilæa gentium, populus sedens in tenebris. Videte lucem magnam qui habitatis in regione et umbra mortis, lux splendescet super vos ⁸⁴. »

XI. Ab eodem. — *Declaratio vocationis gentium.*

« Audite me, insulæ, attendite, gentes. Multo tempore stabit, dicit Dominus ⁸⁵. » Quibus deinceps et de gentibus pariter, et de Christo adjungit : « Ecce dedi te in testamentum generis, in lucem gentium, ut sis in salutem usque ad extremum terræ ⁸⁶. » Cæterum innumerabilia ipse quoque invenies, quibus ea, quæ gentibus promissa sunt continentur, per omnes prophetas dispersa, quibus sane in præsentia, neque colligendis, neque interpretandis tempus adest, tametsi multa ad demonstrandum id quod propositum est, in superioribus habentur. Hoc autem fuit ostendere eis, qui quoniam ex circumcissione sunt, seipsis valde gloriantur et superbiunt, quasi se unos Deus reliquis gentibus proposuerit, seque unos dignos existimaverit, quibus quæ futura erant, divinitus promitterentur, nihil ipsis seorsum a cæteris omnibus, in divinis

Κυρίῳ αἱ πατρίαι τῶν ἐθνῶν ἐνέγκατε τῷ Κυρίῳ δόξαν ὀνόματι αὐτοῦ. » Καὶ ἐξῆς : « Εἶπατε ἐν τοῖς ἔθνεσιν : Ὁ Κύριος ἐβασίλευσε. Καὶ γὰρ κατώρθωσε τὴν οἰκουμένην, ἥτις οὐ σαλευθήσεται. » Καὶ ταῦτα σαφῆ.

Θ. Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου. — Πάντων τῶν ἐθνῶν, καὶ τῶν παρὰ πάντας δεισιδαιμονεστάτων Ἀγρηπίων, τοῦ μόνου καὶ ἀληθοῦς Θεοῦ, καὶ τῆς κητὰ τὸν θεῖον νόμον πνευματικῆς λατρείας τε καὶ ἑορτῆς ἐπίγνωσις.

« Καὶ ἔσται, ὅσοι ἂν καταλειφθῶσιν ἐκ πάντων τῶν ἐθνῶν ἐλθόντων ἐπὶ Ἱερουσαλήμ, καὶ ἀναβήσονται κατ' ἐνιαυτὸν τοῦ προσκυνῆσαι τῷ βασιλεῖ Κυρίῳ παντοκράτορι, καὶ τοῦ ἑορτάζειν τὴν ἑορτὴν τῆς Σκηνοπηγίας. Καὶ ἔσται, ὅσοι ἂν μὴ ἀναβῶσιν ἐκ πάσης τῆς φυλῆς τῆς γῆς εἰς Ἱερουσαλήμ, προσκυνῆσαι τῷ βασιλεῖ Κυρίῳ παντοκράτορι, καὶ αὐτοὶ ἐκεῖνοι προστεθήσονται. Ἐὰν δὲ φυλὴ Αἰγύπτου μὴ ἀναβῆ, μὴδὲ Ἑβραῖοι, καὶ ἐπὶ τοὺς ἔσται ἡ πῶσις, ἢ πατάξει Κύριος πάντα τὰ ἔθνη, ὅσα ἂν μὴ ἀναβῆ τοῦ ἑορτάζειν τὴν ἑορτὴν τῆς Σκηνοπηγίας. Αὕτη ἔσται ἡ ἁμαρτία Αἰγύπτου, καὶ ἡ ἁμαρτία πάντων τῶν ἐθνῶν, ὅσα ἂν μὴ ἀναβῆ τοῦ ἑορτάζειν τὴν ἑορτὴν τῆς Σκηνοπηγίας. » Σαφῶς καὶ ταῦτα κλῆσιν ἀπάντων τῶν ἐθνῶν περιέχει, κατὰ διάνοιαν μόνην θεωρουμένων τῶν περὶ τῆς Ἱερουσαλήμ, καὶ Σκηνοπηγίας εἰρημένων, ἧ καὶ κατὰ καιρὸν τῆς προσηκούσης τεύξεται ἐρμηνείας.

Γ. Ἀπὸ τοῦ Ἡσαίου. — Δήλωσις τῆς τῶν ἀποστόλων ἐκλογῆς καὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως.

« Τοῦτο πρῶτον πῖε, ταχὺ ποίει, χώρα Ζαβουλὼν, ἡ γῆ Νεφθαλεὶμ, καὶ οἱ λοιποὶ οἱ τὴν παραλίαν πέραν τοῦ Ἰορδάνου, Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν, ὁ λαὸς ὁ καθήμενος ἐν σκότει. Ἴδετε φῶς μέγα οἱ κατοικοῦντες ἐν χώρα καὶ σκιᾷ θανάτου, φῶς λάμψει ἐφ' ὑμᾶς. »

ΙΑ. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως δήλωσις.

« Ἀκούσατέ μου, νῆσοι, καὶ προσέχετε, ἔθνη. Διὰ χρόνου πολλοῦ στήσεται, λέγει Κύριος. » Οἷς ἐξῆς ὁμοῦ περὶ τῶν ἐθνῶν καὶ περὶ τοῦ Χριστοῦ ἐπιλέγει : « Ἴδου δέδωκά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἐθνῶν, τοῦ εἶναι σε σωτηρίαν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. » Μυρία δ' ἂν εὐροῖς καὶ αὐτὸς δι' ὄλων τῶν προφητῶν κατεσπαρμένα ἐν ἐπαγγελίαις τῶν ἐθνῶν, ἅπερ ἐπὶ τοῦ παρόντος οὔτε ἀναλέγειν, οὔτε ἐρμηνεύειν καιρὸς, πληρὶ ἰκανὰ τυγχάνει καὶ τὰ προτεθέντα παραστήσαι τὸ προκείμενον. Τοῦτο δ' ἦν τοῖς ἐκ περιτομῆς μέγα ἐφ' ἑαυτοῖς ἀυχούσι καὶ σεμνουμένοις, ὡς τοῦ Θεοῦ μόνους αὐτοῦ τῶν λοιπῶν ἐθνῶν προτιμήσαντος, καὶ μόνους τῶν θείων ἐπαγγελιῶν κατηξιωκότος, ἐπιδείξαι ὡς οὐδὲν κρείττον παρὰ τοῖς λοιποῖς ἅπαντας ἰδίως αὐτοῖς ἐν ταῖς θείαις ἐπιγγελταῖς ὑποσχέσεσιν. Ὅτε τοίνυν ἀπεδείχθη τῶν θείων ἐπαγγελιῶν τὰ ἔθνη κατηξιωμένα, φέρε λοιπὸν ἦδη

⁸¹ Psal. xcvi, 7. ⁸² ibid. 10. ⁸³ Zach. xiv. 16-19.

⁸⁴ Isa. ix, 1, 2. ⁸⁵ Isa. xlix, 1. ⁸⁶ ibid. 6.

καὶ τὸ δι' οὗ τὰ ἔθνη τῆς τοῦ Θεοῦ κλήσεως καὶ τῶν
 θείων ἐπαγγελιῶν τεύξεσθαι λέγεται, Θεασόμεθα.
 Καὶὸν γὰρ καὶ τὴν αἰτίαν συνιδεῖν τὴν τοῖς ἔθνεσι
 ἐκ ἀγαθῆ προξενήσειν λεγομένην. Τίς δ' ἂν εἴη αὕτη
 ἢ τοῦ Χριστοῦ παρουσία, δι' οὗ καὶ οἱ ἐκ περιτομῆς
 ἦν ἑαυτῶν ὁμολογοῦσι γενήσεσθαι ἀπολύτρωσιν; Δει-
 κτέον τοίνυν, ὡς καὶ ἡ τῆς τῶν ἔθνων κλήσεως προ-
 δοκία οὗδ' (1) ἑτέρα τις ὑπῆρχεν, ἢ αὐτὸς ὁ Χριστὸς τοῦ
 Θεοῦ, οὐ μόνον Ἰουδαίοις, ἀλλὰ καὶ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι
 Σαῦτη ἐπιφανησόμενος. Χρησομα δὲ τὰ νῦν ψιλαῖς
 τῶν προφητῶν μαρτυρίας διὰ πάσης ἐρημνείας,
 ἐκ σχολῆς μέλλων ἐκίστην εἰς πλάτος ἐρημνυμέναι·
 ἵτιν τὸν Θεὸν τὰς περὶ τῶν ἔθνων προβήσεις συν-
 κτητῶν ἑμοῦ πάσης ἐρημνυμέναι μέλλομαι.

Salvatorem se fuerit exhibiturus. Uiar vero nunc
 interpretatione. otio post liberiore unumquodque eorum
 ubi omnia quae de gentibus praedicta sunt in unum

A promissionibus esse promissorum. Quando igitur de
 monstratum est, gentes quoque divinarum promissa-
 rum benedictum esse consecutas, ego jam deli-
 cepa quiddam illud sit, ex quo gentes et vocatio-
 nis Dei et divinarum promissionum compotes fu-
 turae dicuntur, contemplerur. Pulchrum enim
 est causam cognoscere, quae tanta bona dicatur
 esse gentibus concilitura, quoniam porro alia sit
 haec, quam Christi adventus? per quem illi quoque
 qui ex circumcisione sunt, suam futuram esse re-
 demptionem constentur? Est igitur demonstrandum
 expectationem vocationis gentium non aliam
 quampiam fuisse, quam 49 ipsum Christum Iudaei,
 qui non solum Iudaeis, sed etiam omnibus gentibus
 nudis prophetarum testimoniis absque ulla in-
 terpretatione. otio post liberiore unumquodque eorum
 congero, ipsa haec interpretari constitui.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

B

CAPUT II.

Ὅτι οἱ αἰετοὶ ἐπὶ τῷ τοῦ Χριστοῦ πυλῶνι,
 τῆ τοῦ πατρὸς παρ' Ἐβραίων μόνον γινώσκου-
 μέντο καὶ ἠγάπησαν καὶ εὐσέβησαν, πάντα τὰ
 ἔθνη ματαίωσεν ἀποδοξάζοντες.

Quemadmodam in dem fore, ut in adventu Christi,
 ejus Dei qui olim a Judaeis solus cognoscabatur,
 cognitionem et cultum omnes gentes acciperent,
 exterminati sunt.

Π. Ἐπεὶ τὸν προφητῶν β' — Ἰσχυρὸς ἐπέβη Ἰσὺς
 τῷ Ισραὴλ, καὶ αὐτὸς ἦν ἀπεδοξάζων τὸν
 Θεὸν, καὶ οὐκ ἔβη ἐπὶ τὰ ἔθνη τῶν Παγίων
 ἀποδοξάζων.

XII. A psalms etc. Declaratio insidiarum aduersus
 Christum, ubi ipse Filius Dei appellatur, et gen-
 tes hereditatem a Patre accepit.

Ὅτι οἱ ἑβραῖοι ἐπὶ τῷ τοῦ Χριστοῦ πυλῶνι,
 καὶ ἰσχυρὸς ἐπέβη Ἰσὺς τῷ Ισραὴλ, καὶ αὐτὸς
 ἦν ἀπεδοξάζων τὸν Θεὸν, καὶ οὐκ ἔβη ἐπὶ τὰ
 ἔθνη τῶν Παγίων ἀποδοξάζων. Ἐπεὶ τὸν
 προφητῶν β' — Ἰσχυρὸς ἐπέβη Ἰσὺς τῷ
 Ισραὴλ, καὶ αὐτὸς ἦν ἀπεδοξάζων τὸν
 Θεὸν, καὶ οὐκ ἔβη ἐπὶ τὰ ἔθνη τῶν
 Παγίων ἀποδοξάζων.

Quare fremet in gentes, et populis meditati
 sunt mania? Autborial regia terra, et principes
 conuenerunt in nauis, aduersus dominum, et ad-
 uersus Christum epus, et quae sequuntur, qui-
 bus adiungit: Dominus dicit ad me. Filius meus
 es tu, ego hodie genui te. Propterea a me, et dabo
 tibi gentes hereditatem tuam, et possessionem
 tuam terminis terra.

Γ. Ἐπεὶ τὸν προφητῶν β' — Ἰσχυρὸς Χριστὸς ἐβή
 ἐπὶ τὸν Ισραὴλ, καὶ αὐτὸς ἦν ἀπεδοξάζων τὸν
 Θεὸν, καὶ οὐκ ἔβη ἐπὶ τὰ ἔθνη τῶν
 Παγίων ἀποδοξάζων.

XIII. E psalms etc. Declaratio regni Christi
 et mentionis gentium, et omnium tribuum terre
 benedictio.

Ὅτι οἱ ἑβραῖοι ἐπὶ τῷ τοῦ Χριστοῦ πυλῶνι,
 καὶ ἰσχυρὸς ἐπέβη Ἰσὺς τῷ Ισραὴλ, καὶ αὐτὸς
 ἦν ἀπεδοξάζων τὸν Θεὸν, καὶ οὐκ ἔβη ἐπὶ τὰ
 ἔθνη τῶν Παγίων ἀποδοξάζων. Ἐπεὶ τὸν
 προφητῶν β' — Ἰσχυρὸς ἐπέβη Ἰσὺς τῷ
 Ισραὴλ, καὶ αὐτὸς ἦν ἀπεδοξάζων τὸν
 Θεὸν, καὶ οὐκ ἔβη ἐπὶ τὰ ἔθνη τῶν
 Παγίων ἀποδοξάζων.

Deus, iudicium tuum regi sa, et iustitiam
 tuam dno regis, iudicare populum tuum, et
 quae sequuntur: iudibus adiungit: et de dominica-
 tione a mari usque ad mare, et a flumine usque
 ad fines usque terra. De tribuum: Omnes gen-
 tes seruent et tibi, dabo. De benedictione a to
 unnes tribus terre, unnes gentes benedictio-
 nem, et de nunc iudicium et de sequitur 36
 in estate quae omnia epus. lat. lat. 3

Ὅτι οἱ ἑβραῖοι ἐπὶ τῷ τοῦ Χριστοῦ πυλῶνι,
 καὶ ἰσχυρὸς ἐπέβη Ἰσὺς τῷ Ισραὴλ, καὶ αὐτὸς
 ἦν ἀπεδοξάζων τὸν Θεὸν, καὶ οὐκ ἔβη ἐπὶ τὰ
 ἔθνη τῶν Παγίων ἀποδοξάζων. Ἐπεὶ τὸν
 προφητῶν β' — Ἰσχυρὸς ἐπέβη Ἰσὺς τῷ
 Ισραὴλ, καὶ αὐτὸς ἦν ἀπεδοξάζων τὸν
 Θεὸν, καὶ οὐκ ἔβη ἐπὶ τὰ ἔθνη τῶν
 Παγίων ἀποδοξάζων.

Quare fremet in gentes, et populis meditati
 sunt mania? Autborial regia terra, et principes
 conuenerunt in nauis, aduersus dominum, et ad-
 uersus Christum epus, et quae sequuntur, qui-
 bus adiungit: Dominus dicit ad me. Filius meus
 es tu, ego hodie genui te. Propterea a me, et dabo
 tibi gentes hereditatem tuam, et possessionem
 tuam terminis terra.

viderunt omnes fines terræ salutare Dei nostri, jubilate Domino omnis terra ⁶⁴. » Et adjungit: « Commoveatur mare et plenitudo ejus, orbis terrarum, et omnes qui habitant in eo. Flumina plaudent manu simul, montes exsultabunt a facie Domini, quoniam venit judicare terram: judicabit orbem terræ in justitia, et populos in æquitate ⁶⁵. »

XV. *A Genesi. — Quod ubi defecerit regnum Judæorum, ipse Christus adveniens gentium erit exspectatio.*

« Non deficiet princeps de Juda, neque dux de femoribus ejus, donec veniat cui repositum est, et ipse erit exspectatio gentium ⁶⁶. »

XVI. *A Sophonia. — Declaratio adventus Christi, et sublationis cultus simulacrorum, et gentium B erga Deum pietatis.*

« Adveniet Dominus super eos, et perdet omnes deos gentium, et adorabunt eum, unusquisque de loco suo, omnes insulæ gentium ⁶⁷. »

XVII. *Ab eodem. — Declaratio diei resurrectionis Christi, item gentium congregatio, omniumque hominum agnitio Dei, et modus unus pietatis: et quod Æthiopes sacrificia illi offerent.*

« Idcirco exspecta me, dicit Dominus, in diem resurrectionis meæ in testimonium: **51** quia iudicium meum ad congregandas gentes, ut admittam reges, et effundam super eos iram meam, omnem iram furoris mei: quoniam in igne æmulationis meæ consumetur omnis terra, quia tunc convertam in populos linguam, in generationem ejus, ut invocent omnes nomen Domini, ad serviendum ei sub jugum unum: a finibus fluviorum Æthiopiæ ferent sacrificia mihi ⁶⁸. »

XVIII. *A Zacharia. — Declaratio Christi adventus, et quod nullæ gentes ad eum confugient, quodque erunt Domino ex gentibus constituendi populi.*

« Gaude et lætare, filia Sion, quia ecce ego venio, et habitabo in medio tui, dicit Dominus: et confugient gentes nullæ ad Dominum in die illa, et erunt ei in populum: et habitabunt in medio tui, et cognosces quod Dominus omnipotens misit me ad te ⁶⁹. »

XIX. *Ab Isaia. — Declaratio ortus Christi, qui sit ex radice Jesse proditurus, et vocatio per illum omnium gentium.*

« Egredietur virga de radice Jesse, et flos de radice ascendet, et requiescet super eum Spiritus Dei ⁷⁰, » et quæ sequuntur, quibus adjungit: « Et erit in die illa radix Jesse, et qui suscitatur ut imperet gentibus; in eo gentes sperabunt ⁷¹. »

XX. *Ab eodem. — Declaratio Christi adventus, et beneficii quo per illum efficiendæ sunt omnes gentes.*

« Ecce puer meus, suscipiam eum: electus meus,

⁶⁴ Psal. xcvi, 1-4. ⁶⁵ ibid. 7-9. ⁶⁶ Gen. xlii, 10. ⁶⁷ Sophon. ii, 11. ⁶⁸ Sophon. iii, 8-10. ⁶⁹ Zach. ii, 10. ⁷⁰ Isa. xi, 1-2. ⁷¹ ibid. 10.

πέρατα τῆς γῆς τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, ἀλάζατε τῷ Κυρίῳ, πᾶσα ἡ γῆ. » Καὶ ἐπιλέγει: « Σαλευθῆτω ἡ θάλασσα, καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς, ἡ οἰκουμένη καὶ πάντες οἱ κατοικοῦντες ἐν αὐτῇ. Ποταμοὶ κροτήσουσι χεῖρὶ ἐπὶ τὸ αὐτό· τὰ ὄρη ἀγαλλιάσονται ἀπὸ προσώπου Κυρίου, ὅτι ἔρχεται κρῖναι τὴν γῆν· κρινεῖ τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ λαοὺς ἐν εὐθύτητι. »

IE'. Ἀπὸ τῆς Γενέσεως. — Ὡς μετὰ τὴν ἐκλείψιν τῆς βασιλείας τῶν Ἰουδαίων, αὐτὸς ὁ Χριστὸς ἐπιστᾶς ἢ τῶν ἐθνῶν γενήσεται προσδοκία.

« Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰουδα, οὐδὲ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ ὃ ἀπόκειται, καὶ αὐτὸς προσδοκία ἐθνῶν. »

IG'. Ἀπὸ τοῦ Σοφονίου. Δήλωσις ἐπιφανείας Χριστοῦ, καὶ καθαιρέσεως εἰδωλολατρίας, καὶ τῶν ἐθνῶν εἰς Θεὸν εὐσεβείας.

« Ἐπιφανήσεται Κύριος ἐπ' αὐτούς, καὶ ἐξελοθρεύσει πάντας τοὺς θεοὺς τῶν ἐθνῶν, καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ, ἕκαστος ἐκ τοῦ τόπου αὐτῶν, πᾶσαι αἱ νῆσοι τῶν ἐθνῶν. »

IZ'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Δήλωσις ἡμέρας ἀναστάσεως Χριστοῦ, καὶ ἐθνῶν συναγωγῆς, πάντων τε ἀνθρώπων ἐπίτησις Θεοῦ, καὶ τρόπος εἰς εὐσεβείας· καὶ ὡς Αἰθίοπες θυσίας αὐτῷ προσοίσουσιν.

« Διὰ τοῦτο ἀπομένειν με, λέγει Κύριος, εἰς ἡμέραν ἀναστᾶσεώς μου εἰς μαρτύριον· διότι τὸ κρῖμά μου εἰς συναγωγὰς ἐθνῶν, τοῦ εἰσδέξασθαι βασιλεῖς τοῦ ἐκχέαι ἐπ' αὐτούς τὴν ὄργην μου, πᾶσαν ὄργην θυμοῦ μου· διότι ἐν πυρὶ ζήλου μου καταναλωθήσεται πᾶσα ἡ γῆ· ὅτι τότε μεταστρέψω ἐπὶ λαοὺς γλώσσαν, εἰς γενεάν αὐτῆς, τοῦ ἐπικαλεῖσθαι πάντας τὸ ὄνομα Κυρίου τοῦ δουλεύειν αὐτῷ ὑπὸ ζυγὸν ἓνα· ἐκ περάτων ποταμῶν Αἰθιοπίας οἴσουσι θυσίας μοι. »

IN'. Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου. — Δήλωσις Χριστοῦ παρουσίας, καὶ πολλῶν ἐθνῶν ἐπ' αὐτὸν καταφυγῆς, καὶ ὡς ἔσονται τῷ Κυρίῳ ἐξ ἐθνῶν συστησόμενοι λαοί.

« Τέρπου καὶ εὐφραίνου, θύγατερ Σιών, διότι ἰδοὺ ἔρχομαι, καὶ κατασκηνώσω ἐν μέσῳ σου, λέγει Κύριος· καὶ καταφεύξονται ἔθνη πολλὰ ἐπὶ τὸν Κύριον ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, καὶ ἔσονται αὐτῷ εἰς λαόν· καὶ κατασκηνώσουσιν ἐν μέσῳ σου, καὶ γνώσῃ, ὅτι Κύριος παντοκράτωρ ἐξαπέστειλέ με πρὸς σέ. »

IO'. Ἀπὸ τοῦ Ἠσαίου. — Δήλωσις γενέσεως Χριστοῦ, ἐκ βίβης Ἰεσσαὶ προλευσσόμενον, καὶ κλήσις δι' αὐτοῦ πάντων τῶν ἐθνῶν.

« Ἐξελεύσεται ῥάβδος ἐκ βίβης Ἰεσσαὶ, καὶ ἄνθος ἐκ τῆς βίβης ἀναθήσεται, καὶ ἀναπαύσεται ἐπ' αὐτὸν Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, » καὶ τὰ ἐξῆς· οἷς ἐπιλέγει: « Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἡ βίβλα τοῦ Ἰεσσαί, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν· ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιούσιν. »

K'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Δήλωσις Χριστοῦ παρουσίας καὶ τῆς δι' αὐτὸν γενομένης εἰς πάντα τὰ ἔθνη εὐεργεσίας.

« Ἰδοὺ, ὁ παῖς μου, ἀντιλήψομαι αὐτοῦ· ὁ ἐκλε-

αὐτοῦ μου, προσεδέξατο αὐτὸν ἡ ψυχὴ μου. Ἐδῶκα τὸ πνευμά μου ἐπ' αὐτὸν, καὶ κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἐξοίσει. Οὐ κεκράξει, οὐδὲ ἀνήσει, οὐδὲ ἀκουσθήσεται ἔξω ἢ φωνὴ αὐτοῦ· κάλαμον συντεθλασμένον οὐ κατεάξει, καὶ λίνον τυφόμενον οὐ σθέσει, ἀλλ' εἰς ἀληθειαν ἐξοίσει κρίσιν ἀναλάμψει, καὶ οὐ θραυσθήσεται, ἕως θῆ ἐπὶ τῆς γῆς κρίσιν· καὶ ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἔλπιουσιν. » Καὶ ἐξῆς ἐπιλέγει· « Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς ἐκάλεσά σε ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ κρατήσω τῆς χειρὸς σου, καὶ ἐνισχύσω σε· καὶ ἔδωκά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἔθνων, ἀνοίξαι ὀφθαλμοὺς τυφλῶν, ἐξαγαγεῖν ἐκ δεσμῶν δεδεμένους καὶ ἐξ οἴκου φυλακῆς καθημένους ἐν σκότει· Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεός, τοῦτό μου ἐστὶν ὄνομα, τὴν δόξαν μου ἔτέρω οὐ δώσω, οὐδὲ τὰς ἀρετάς μου τοῖς γλυπτοῖς· τὰ ἀπ' ἀρχῆς, ἰδοὺ ἤχασιν· καινὰ δὲ νῦν ἀναγγελώ, καὶ πρὸ τοῦ ἀναγγεῖλαι ἐδηλώθη ὑμῖν. »

A admisit eum apud se anima mea : dedi spiritum meum super eum, et iudicium gentibus proferet : non clamabit, neque remittet, neque audietur foris vox ejus : calamum collabefactatum non franget, et lignum fumigans non exstinguet, sed in veritate proferet iudicium : resplendet, et non frangetur, donec ponat in terra iudicium : et in nomine ejus gentes sperabunt ⁷² ; » ac deinceps adjungit : « Ego Dominus Deus vocavi te in justitia, et apprehendam manum tuam, et confirmabo te, et dedi te in testamentum **52** generis, in lucem gentium . ut aperires oculos cæcorum, et de vinculis educeres vinctos, et de domo carceris, sedentes in tenebris . Ego Dominus Deus, hoc meum est nomen, gloriam meam alteri non dabo, neque virtutes meas sculptilibus, quæ ab initio erant, ecce venerunt : nova quæ nunc annuntio, antequam nuntiaverim, indicata sunt vobis ⁷³ . »

ΚΔ. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Δήλωσις Χριστοῦ καὶ γενέσεως καὶ κλήσεως ἔθνων.

XXI. Ab eodem. — Declaratio Christi tum ortus tum vocationis gentium.

« Ἀκούσατέ μου, νῆσοι, καὶ προσέχετε, ἔθνη· διὰ χρόνου πολλοῦ στήσεται, λέγει Κύριος· ἐκ κοιλίας μητρὸς μου ἐκάλεσε τὸ ὄνομά μου ὡς μάχαιραν ὀξεῖαν, καὶ ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς χειρὸς αὐτοῦ ἐκρυψέ με· ἔθηκέ με ὡς βέλος ἐκλεκτὸν, καὶ ἐν τῇ φαρέτρῃ αὐτοῦ ἐσκέπασέ με. Καὶ ἐπιλέγει ἐξῆς· Ἰδοὺ δέδωκά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἔθνων εἶναι σε εἰς σωτηρίαν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. »

« Audite me, insulæ, et attendite, gentes : per tempus multum consistet, dicit Dominus : ab utero matris meæ vocavit nomen meum, et posuit os meum quasi gladium acutum, et sub tegumento manus suæ occultavit me : posuit me quasi sagittam electam, et in pharetra sua protexit me ⁷⁴ . » Et adjungit deinceps : « Ecce dedi te in testamentum generis, in lucem gentium, ut sis in salutem, usque ad extremum terræ ⁷⁵ . »

ΚΕ. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Χριστοῦ παρουσίας δήλωσις, καὶ κλήσεως ἔθνων.

XXII. Ab eodem. — Christi adventus significatio et vocationis gentium.

« Οὕτω λέγει Κύριος, ὁ βυσάμενός σε ὁ Θεός Ἰσραὴλ· Ἀγιάσατε τὸν φαυλίζοντα τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, τὸν βδελυσσόμενον ὑπὸ τῶν δούλων τῶν ἀρχόντων· βασιλεῖς ὄψονται αὐτὸν, καὶ ἀναστήσονται ἄρχοντες, καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ, ἢ καὶ τὰ ἐξῆς· οἷς ἐπιλέγει· « Καίρῳ δεκτῷ ἐπήκουσά σου, καὶ ἐν ἡμέρᾳ σωτηρίας ἐδοθήσά σοι· καὶ ἔδωκά σε εἰς διαθήκην ἔθνων, τοῦ καταστῆσαι τὴν γῆν, καὶ κληρονομησαὶ κληρονομίας ἐρήμους, λέγοντα τοῖς ἐν δεσμοῖς, Ἐξέλθετε· καὶ τοῖς ἐν τῷ σκότει ἀνακαλυφθῆναι· καὶ ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς βοσκηθήσονται, καὶ ἐν πάσαις ταῖς τρίβουσιν ἡ νομὴ αὐτῶν. Οὐ πεινάσουσιν, οὐδὲ διψήσουσιν, οὐδὲ πατάξει αὐτοὺς καύσων, οὐδὲ ἤλιος, ἀλλ' ὁ ἐλεῶν παρακαλέσει, καὶ διὰ πηγῶν ὑδάτων ἄξει αὐτούς· καὶ θήσω πᾶν ὄρος εἰς ὄδον καὶ πᾶσαν τρίβον εἰς βοσκήματα αὐτοῖς. Ἰδοὺ οὗτοι πόρρωθεν ἤξουσιν, οὗτοι ἀπὸ βορρᾶ καὶ θαλάσσης, ἄλλοι δὲ ἐκ γῆς Περσῶν. Εὐφράνθητε, οὐρανοί, καὶ ἀγαλλιάσθω ἡ γῆ. Ῥηξάτωσαν τὰ ὄρη εὐφροσύνην, ὅτι πληθύνει Κύριος τὸν λαὸν αὐτοῦ, καὶ τοὺς ταπεινοὺς τοῦ λαοῦ αὐτοῦ παρακαλέσει. »

« Sic dicit Dominus, qui liberavit te Deus Israel : sanctificate eum qui negligit animam suam, qui abominabilis est gentibus, servis principum : reges videbunt eum, et surgent principes, et adorabunt eum ⁷⁶ » et quæ sequuntur ; quibus adjungit : « Tempore accepto audiavi te, et in die salutis adjuvi te : et dedi te in testamentum gentium, ut constitueres terram, et consequereris hæreditates desertas, et diceres iis qui in vinculis sunt, exite : et iis qui in tenebris, ut in lucem prodeant : et in omnibus viis pascentur, et in omnibus semitis pastio eorum, et non esurient neque sitient, neque percutiet eos æstus, neque sol, sed qui miseretur, consolabitur : et per fontes aquarum ducet eos, et ponam omnem montem in viam, et omnem semitam in pabulum eis : Ecce hi de longinquis venient illi ab aquilone et mari, alii vero ex terra Persarum. Lætamini, cæli, et exsulet terra. Erumpant montes in lætitiâ, quoniam misertus est Dominus populi sui, et humiles populi sui consolatus est ⁷⁷ . »

ΚΓ. Τοῦ αὐτοῦ. — Δήλωσις Χριστοῦ καὶ κλήσεως ἔθνων.

53 XXIII. Ab eodem. — Declaratio Christi, et vocationis gentium.

« Προσέχετε τοῖς ὠτίων ὑμῶν, καὶ ἐπακουθήσατε ταῖς ὁδοῖς μου· ἐπακούσατέ μου, καὶ ζήσεται ἐν

« Attendite auribus vestris, et sectamini vias meas, et audiet me, et vivet in bonis anima vestra,

⁷² Isa. XLII, 1-4. ⁷³ ibid. 6-9. ⁷⁴ Isa. XLIX, 1-2. ⁷⁵ ibid. 6. ⁷⁶ ibid. 7. ⁷⁷ ibid. 8-15.

et condam vobis Testamentum sempiternum, sancta David fidelia. Ecce testimonium gentibus dedi eum, principem et imperantem gentibus. Gentes quæ non noverunt te, invocabunt te : et populi qui nesciunt te, ad te confugient propter Dominum Deum tuum, sanctum tuum Israel, quoniam glorificavit te.⁷⁸ Quando ergo ab his quoque didicimus Christi adventum præparari, ut non solis Judæis, sed omnibus gentibus salutaris foret : age tertium quoque illud ostendamus, quemadmodum in adventu ejus, non solum meliora gentibus per Prophetas nuntiabantur, sed etiam iis qui ex circumcissione sunt contraria. Siquidem plane ruinam, et rejectionem Judaicæ gentis futuram, propter eorum erga Christum incredulitatem, oracula quæ apud ipsos habentur, pronuntiant : ut jam non æquales nos eis, sed etiam longe superiores videamur. Cæterum nunc quoque utar nudis Prophetarum locis, nec ea ullo modo contemplantur, cum propter eorumdem perspicuitatem, tum quod liberiore otio, plenissimam eorum expositionem edituri sumus.

CAPUT III.

Quemadmodum in vocatione gentium, quæ per Christum facienda erat, Judæorum gentem a ritu proprio, cultuque Dei cadere oportebat.

XXIV. *Ab Jeremia. — Declaratio rejectionis gentis Judæorum, et adoptionis gentium loco eorum.*

« Hæc dicit Dominus : State in viis, et videte, et rogate semitas Domini sempiternas, et videte quænam sit via bona, et ambulate in ea, et invenietis purgationem animis vestris. Et dixerunt : non ambulabimus. Constitui super vos speculatores, audite vocem tubæ; et dixerunt : non audiemus. **54** Idcirco audierunt gentes, et qui pascunt greges in eis. ⁷⁹ »

XXV. *Ab eodem. — Pietatis gentium declaratio, et gentis Judaicæ impietatis accusatio, et prædictio malorum, quæ post Christi adventum invasura erant eos.*

« Domine, fortitudo mea, et auxilium meum, et refugium meum in die malorum. Ad te gentes venient, ab extremo terræ, et dicent : Vere falsa possederunt patres nostri simulacra, et non est in eis utilitas : si faciet sibi homo deos, et hi non sunt dii. Idcirco ego ostendam eis in tempore hoc : notam faciam eis manum meam, et virtutem meam, et cognoscent, quod nomen mihi Dominus. Peccatum Juda scriptum est stylo ferreo in ungue adamantino, exaratum super latitudine cordis eorum. Cum recordata fuerint nemora eorum in ligno condense, et in collibus excelsis, et montibus, in agro. Fortitudinem tuam, et thesauros tuos in direptionem dabo, et excelsa tua, propter peccata tua, in omnibus finibus tuis : et relinqueris sola, et humiliaberis ab hæreditate tua, quam dedi tibi, et servire te faciam inimicis tuis in terra, quam non

Α αγαθοῖς ἢ ψυχῇ ὑμῶν, καὶ διαθήσομαι ὑμῖν διαθήκην αἰώνιον, τὰ ὅσια Δαβὶδ τὰ πιστά. Ἴδού μαρτύριον ἔθνεσι δέδωκα αὐτὸν, ἄρχοντα καὶ προστάσσοντα ἔθνεσιν. Ἔθνη ἃ οὐκ οἶδασίν σε, ἐπικαλέσονται σε, καὶ λαοὶ οἳ οὐκ ἐπίστανται σε, ἐπὶ σὲ καταφεύξονται, ἕνεκα Κυρίου τοῦ Θεοῦ τοῦ ἁγίου σου Ἰσραὴλ, ὅτι ἐδόξασέν σε. Ἔ Καὶ διὰ τούτων οὖν μεμαθηχότες, ὡς ἢ τοῦ Χριστοῦ παρουσία οὐ μόνους Ἰουδαίους, ἀλλὰ καὶ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι σωτήριος ἔσεσθαι προηυφραδί- ζετο, φέρε καὶ τὸ τρίτον ἀποδείξωμεν, ὅπως κατὰ τοὺς τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ χρόνους οὐ μόνον τὰ χρη- στότερα τοῖς ἔθνεσι προεφητεύετο, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐκ περιτομῆς τὰ ἐναντία. Διαδύρηδην γοῦν ἀπόπτωσιν καὶ ἀποβολῆν τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, διὰ τὴν εἰς Χριστὸν ἀπιστίαν αὐτῶν, ἔσεσθαι, τὰ παρ' αὐτοῖς λόγια Β προαγορευεῖ, ὡς μηκέτι ἴσους ἡμᾶς αὐτοῖς, ἀλλὰ καὶ κρείττους αὐτῶν ἐκ περιουσίας ἀναφαίνεσθαι. Καὶ νῦν δὲ χρῆσομαι ψιλαῖς ταῖς τῶν προφητῶν παραθέ- σεσι, διχα πάσης τῆς εἰς αὐτάς θεωρίας, διὰ τε τὸ σαφές αὐτῶν, καὶ διὰ τὸ μέλλειν ἐπὶ σχολῆς πλη- ρεστάτην αὐτῶν ποιήσασθαι τὴν ἐξέτασιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.

ἽΠως ἐπὶ τῇ τῶν ἐθνῶν κλήσει, τῇ διὰ τοῦ Χρι- στοῦ γενομένῃ, ἀπόπτωσις ἐμελλεν ἔσεσθαι, τῆς κατὰ Θεὸν εὐσεβείας τῷ Ἰουδαίων ἔθνει.

ΚΔ'. Ἀπὸ τοῦ Ἰερემίου. — Δήλωσις ἀρηγήσεως τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, καὶ τῆς ἀπ' αὐτῶν εἰσπούθη- σεως τῶν ἐθνῶν.

« Τάδε λέγει Κύριος Ὁ Θεὸς ἐν ταῖς ὁδοῖς, καὶ ἴδετε, καὶ ἐρωτήσατε τρίβους Κυρίου αἰωνίους· καὶ ἴδετε ποία ἐστὶν ἡ ὁδὸς ἢ ἀγαθὴ, καὶ βαδίσετε ἐν αὐτῇ, καὶ εὐρήσετε ἀγνισμόν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν. Καὶ εἶπαν· Οὐ πορευόμεθα. Καθέστακα ἐφ' ὑμᾶς σκοτοῦς, ἀκούσατε τῆς φωνῆς τῆς σάλπιγγος, καὶ εἶπαν· Οὐκ ἀκουσόμεθα. Διὰ τοῦτο ἤκουσαν τὰ ἔθνη, καὶ οἱ ποι- μαίνοντες τὰ ποίμνια ἐν αὐτοῖς. »

ΚΕ'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Τῆς τῶν ἐθνῶν εὐσεβείας δήλωσις, καὶ τῆς τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους εὐσε- βείας κατηγορία. Πρόβησις δὲ τῶν μετὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν μετεθόντων αὐτοὺς κακῶν.

« Κύριε, ἰσχύς μου καὶ βοήθειά μου, καὶ κατα- φυγή μου ἐν ἡμέρᾳ κακῶν, πρὸς σὲ ἔθνη ἤξουσιν ἀπ' ἐσχάτου τῆς γῆς, καὶ ἐρούσιν· Ὡς ψευδῆ ἐκτήσαντο οἱ πατέρες ἡμῶν εἰδωλα, καὶ οὐκ ἔστιν ἐν αὐτοῖς ὠφέλεια· εἰ ποιήσει ἑαυτῷ ἄνθρωπος θεοὺς, καὶ οὗτοι οὐκ εἰσὶ θεοί. Διὰ τοῦτο ἰδού ἐγὼ δεῖξω αὐτοῖς ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ, γνωριῶ αὐτοῖς τὴν χεῖρά μου καὶ τὴν δύναμίν μου· καὶ γνώσονται, ὅτι δομά μου Κύριος. Ἄμαρτία Ἰουδα ἐγγέγραπται ἐν γραφῇ ἐν δρυχι ἀδαμαντίνῳ, ἐγκεκολλημένη ἐπὶ τοῦ στήθους τῆς καρδίας αὐτῶν, ἥνιχα ἂν μνησθῶσιν τὰ ἄλλα αὐτῶν ἐπὶ ξύλου δασέως καὶ ἐπὶ βουνῶν μετεώρων, καὶ ὄρεων ἐν ἀγρῷ. Ἰσχύν σου καὶ θησαυροῦς σου εἰς προνομήν δώσω, καὶ τὰ ὑψῆλα σου διὰ τὰς ἁμαρτίας σου τὰς ἐν πᾶσι τοῖς ἡμέραις σου· καὶ ἀφῆθησιν μόνη, καὶ ταπεινωθήσῃ ἀπὸ τῆς κληρονομίας σου, ἧς ἔδωκά σοι· καὶ καταδουλώσω σε τοῖς ἐχθροῖς σου ἐν τῇ γῇ

⁷⁸ Isa. lv, 3-5. ⁷⁹ Jer. vi, 16-18.

ἦν οὐκ ἔγνωσ· ὅτι πῦρ ἐκκέκαυται ἐν τῷ θυμῷ μου, ἕως αἰῶνος καυθήσεται. » A nosti : quoniam ignis incensus est in furore meo, usque in æternum ardebit ⁸⁰. »

KΓ. Ἀπὸ τοῦ Ἀμώς. — Τὰ περὶ τῆς εἰς πάντα τὰ ἔθνη διωσπορᾶς τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, καὶ περὶ τῆς ἀνανεώσεως τῆς Χριστοῦ παρουσίας καὶ βασιλείας, καὶ τῆς ἐπ' αὐτῇ γερουμένης τῆς τῶν ἔθνῶν ἀπάντων κλήσεως.

« Ἴδού ἐγὼ ἐντέλλομαι, καὶ λικμήσω ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι τὸν οἶκον Ἰσραὴλ, ὃν τρόπον λικμάται ἐν τῷ λικμῷ, καὶ οὐ μὴ πίση σύντριμμα ἐπὶ τὴν γῆν· βομφαῖα τελευτήσουσι πάντες οἱ ἁμαρτωλοὶ τοῦ λαοῦ μου, οἱ λέγοντες· Οὐ μὴ ἐγγίση οὐδὲ μὴ ἔλθῃ ἐφ' ἡμᾶς τὰ κακά. Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκελὴν ἀναστήσω τὴν σκηνὴν Δαβὶδ τὴν πεπτωκυῖαν, καὶ ἀνοικοδομήσω τὰ πεπτωκότα αὐτῆς, καὶ τὰ κατεσκαμμένα αὐτῆς ἀναστήσω, καὶ ἀνοικοδομήσω αὐτήν, καθὼς αἱ ἡμέραι τοῦ αἰῶνος, ὅπως ἐκζητήσωσιν με οἱ κατάλοιποι τῶν ἀνθρώπων· καὶ πάντα τὰ ἔθνη, ἐφ' ἃ ἐπικέκληται τὸ ὄνομά μου ἐπ' αὐτὰ, λέγει· Κύριος ὁ ποιῶν ταῦτα. »

KZ. Ἀπὸ τοῦ Μιχαίου. — Κατηγορία τῶν ἀρχῶν τῶν τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, καὶ δήλωσις ἐρημώσεως τῆς μητροπόλεως αὐτῶν, ἐπιφάνεια τε Χριστοῦ καὶ οἴκου Θεοῦ τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ, λόγου τε καὶ νόμου πρόσδοδος καὶ τῶν ἔθνῶν ἀπάντων δήλωσις.

« Ἀκούσατε δὴ ταῦτα οἱ ἡγούμενοι οἴκου Ἰακώβ, καὶ οἱ κατάλοιποι οἴκου Ἰσραὴλ, οἱ βδελυσσόμενοι κρίμα, καὶ πάντα τὰ ἔρῃα διαστρέφοντες, οἱ κοδομούντες Σιών ἐν αἵματι, καὶ Ἱερουσαλήμ ἐν ἀδικίαις. Οἱ ἡγούμενοι αὐτῆς μετὰ μισθοῦ ἀπεκρίναντο, καὶ οἱ προφῆται αὐτῆς μετὰ ἀργυρίου ἐμαντεύοντο, καὶ ἐπὶ τὸν Κύριον ἐπανεπαύοντο, λέγοντες· Οὐχὶ Κύριος μεθ' ἡμῶν ἔστιν· οὐ μὴ ἐπέλθῃ ἐφ' ἡμᾶς κακά. Διὰ τοῦτο δι' ὑμᾶς Σιών ὡς ἀγρὸς ἀροτραθίζεται, καὶ Ἱερουσαλήμ ὡς ὄπωροφυλάκιον ἔσται, καὶ τὸ ἕρος τοῦ οἴκου εἰς ἄλσος δρυμοῦ. Καὶ ἔσται ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν ἐμφανὲς τὸ ἕρος Κυρίου, ἕτοιμον ἐπὶ τὰς κορυφὰς τῶν ὀρέων· καὶ μετεωρισθῆσεται ὑπεράνω τῶν βουνῶν, καὶ σπεύσουσιν ἐπ' αὐτὸ λαοὶ, καὶ πορεύσονται ἔθνη πολλὰ, καὶ ἔρῃσι· Δεῦτε, καὶ ἀναβῶμεν εἰς τὸ ἕρος Κυρίου, καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ, καὶ δείξουσιν ἡμῖν τὴν ὁδὸν αὐτοῦ, καὶ πορευσόμεθα ἐν ταῖς τρίβοις αὐτοῦ, ὅτι ἐκ Σιών ἐξελεύσεται νόμος, καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ. »

KH. Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου. — Δήλωσις περὶ Χριστοῦ παρουσίας, καὶ τῆς τῶν Ἰουδαίων πολεμικῆς παρασκευῆς ὀλεθροῦ, ἔθνῶν τε εἰρήνη καὶ βασιλεία Κυρίου μέχρι τῶν περάτων τῆς οἰκουμένης.

« Χαῖρε σφόδρα, θύγατερ Σιών, κήρυσσε, θύγατερ Ἱερουσαλήμ· Ἰδοὺ ὁ βασιλεὺς σου ἔρχεται σοι δίκαιος καὶ σώζων, αὐτὸς πρῶτος, καὶ ἐπιθεθῆκώς ἐπὶ ὑποζύγιον, καὶ πῦλον νέον, καὶ ἐξολοθρεύσει ἄρματα ἐξ Ἐφραΐμ, καὶ ἵππον ἐξ Ἱερουσαλήμ· καὶ ἐξολοθρεύσει τόξον πολεμικόν, καὶ πλῆθος εἰρήνης ἐξ ἔθνῶν· καὶ κατάρξει ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ ποταμῶν δι' ἐκβολῶν γῆς. »

XXVI. Ab Amos. — De dispersione gentis Judæicæ in omnes gentes, et de renovatione adventus, et regni Christi, et de vocatione omnium gentium, quæ in eo facta est.

« Ecce ego mando, et ventilabo in omnibus gentibus domum Israel, quemadmodum ventilatur in vanno, et non cadet contritio in terram; gladio morientur omnes peccatores populi mei, qui dicunt : Non appropinquabunt, neque venient, super nos mala : in die illa suscitabo tabernaculum David, quod cecidit : et instaurabo quæ ceciderunt ex eo, et quæ diruta sunt ejus suscitabo, et instaurabo illud sicut dies sæculi, ut exquirant me, qui reliqui sunt ex hominibus, et omnes gentes, super quas invocatum est nomen meum super eas : dicit Dominus, qui facit hæc omnia ⁸¹. »

55 XXVII. A Michæa. — Accusatio magistratuum gentis Judæorum, et significatio desolationis metropolis eorum, adventusque Christi, et domus Dei, quæ est Ecclesia ejus, verbique, et legis progressio, et gentium cunctarum vocatio.

« Audite nunc demum hæc, qui præstis domui Jacob, et qui reliqui estis ex domo Israel, qui abominamini judicium, et omnia recta pervertitis, qui ædificatis Sion in sanguinibus, et Jerusalem in injustitiis, qui ei præsumt, cum muneribus judicaverunt, et sacerdotes ejus cum mercede responderunt, et prophetæ ejus cum argento divinarunt, et super Dominum requieverunt, dicentes : Nonne Dominus nobiscum est? non venient super nos mala. Idcirco propter vos, Sion quasi ager arabitur, et Jerusalem quasi pomorum custodia erit, et mons domus Dei in nemus silvæ. Et erit in novissimo dierum, manifestus mons Domini, paratus super vertices montium, et extolletur super colles, et festinabunt ad illum populi, et ibunt gentes multæ, et dicent : Venite, ascendamus in montem Domini, et in domum Dei Jacob, et ostendent nobis viam ejus, et ambulabimus in semitis ejus, quoniam ex Sion egredietur lex, et verbum Domini de Jerusalem ⁸². »

XXVIII. A Zacharia. — Declaratio de Christi adventu, et Judæorum bellici apparatus pernicies, gentiumque pax, et regnum Domini usque ad terminos orbis terræ.

« Gaude vehementer, filia Sion, prædica, filia Jerusalem : ecce Rex tuus venit tibi justus, et Salvator : ipse mansuetus, et sedens super jumento, et pullo adolescente, et perdet currus ex Ephrem, et equum ex Jerusalem : et perdet arcum bellicum, et abundantia pacis ex gentibus : et principatum obtinebit a mari usque ad mare, et a fluminibus per exporrectiones terræ ⁸³. »

⁸⁰ Jer xvi, 19-21; xvii, 1-4. ⁸¹ Amos ix, 9-12. ⁸² Mich. iii, 9-12; iv, 1-2. ⁸³ Zach. ix, 9-10.

XXIX. A Malachia.— *Recusatio gentis Judaicæ, et corporalis ipsorum ex lege Moysis adorationis re-
jectio, spirituali introducta in omnes gentes ado-
ratione per Christum.*

56 « Non est mea voluntas in vobis, dicit Dominus omnipotens, et sacrificium non suscipiam de manibus vestris; quoniam ab ortu solis, et usque ad occasum, nomen meum glorificatum est in gentibus: et in omni loco incensum offertur nomini meo, et hostia munda: quoniam magnum nomen meum in gentibus, dicit Dominus omnipotens, vos autem profanatis illud ⁸⁵. »

XXX. Ab Isaia.— *Judaicæ gentis ruina, verbique Dei, et legis novæ ejusque domus divulgatio, et pietatis omnium gentium declaratio.*

« Relinquetur filia Sion ut umbraculum in vinea, et sicut fructuum custodia in cucumerario, sicut civitas in obsidione ⁸⁶; » ac deinceps adjungit: Quomodo facta est meretrix civitas fidelis Sion? in qua justitia somnum cepit in ea, nunc autem interfectores ⁸⁷. » Et ad hæc: « Erunt enim sicut terebinthus abjectis foliis, et sicut hortus aquam non habens. Et erit fortitudo eorum, ut stipula stuppæ, et quæstus eorum, ut scintillæ ignis; et comburentur iniqui, et peccatores simul, et non erit qui exstinguat ⁸⁷. » His omnibus adjungit: « Et erit in novissimis diebus manifestus mons Domini, et domus Dei in summis montium, et extolletur super colles. Et venient ad eum omnes gentes: et ibunt gentes multæ et dicent: Venite, ascendamus in montem Domini et in domum Dei Jacob: et annuntiabit nobis viam suam, et ambulabimus in ea. Nam de Sion exhibit lex, et verbum Domini de Jerusalem: et judicabit inter gentes ⁸⁸. »

XXXI. Ab eodem.— *Sublatio gloriæ populi Judæorum, et gentium conversio a simulacrorum cultu in Deum universi, et de desolatione Judaicarum urbium, et de incredulitate eorum erga Deum.*

« Hæc dicit Dominus Sabaoth: Et erit quemadmodum si quis colligat spicam in convalle solida, et relicta in ea sit stipula, aut tanquam si baccæ olivæ duæ vel tres in summo sublimium, vel quatuor vel quinque in ramis eorum relicte fuerint. Hæc dicit Dominus Deus Israel: Die illa confidens erit homo in eo, qui **57** fecit ipsum; oculi autem ejus ad sanctum Israel respicient, et non confident in altaribus, neque in operibus manuum suarum, quæ fecerunt digiti ipsorum: neque aspicient ligna, et abominaciones suas die illa. Erunt civitates tuæ relicte, quemadmodum defecerunt Amorrhæi et Evrei a facie filiorum Israel, et erunt deserta: quoniam deseruisti Deum Salvatorem tuum, et Domini Dei tui non recordatus es. Propterea plantabis plantationem infidelem: quacunque autem die plantaveris, decipieris ⁸⁹. »

τῶν ἀπίστων· τῆ δὲ ἡμέρᾳ ἣ ἂν φυτεύῃς· πλανηθήσῃ. »

⁸⁵ Malach. i, 10, 11. ⁸⁶ Isa. i, 8. ⁸⁷ ibid. 21. ⁸⁸ ibid. 31. ⁸⁹ Isa. ii, 2-4. ⁹⁰ Isa. xvii, 5-10.

ΚΘ. Ἀπὸ τοῦ Μαλαχίου.— *Παράτησις τοῦ Ἰουδαίων ἔθρους, καὶ τῆς κατὰ τὸν Μωσέως νόμοι σωματικῆς αὐτῶν θρησκείας ἀγρησις, τῆς διὰ Χριστοῦ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι παραδοθείσης πνευματικῆς λατρείας.*

« Οὐκ ἔστι μου θέλημα ἐν ἡμῖν, λέγει Κύριος παντοκράτωρ, καὶ θυσίαν οὐ προσδέξομαι ἐκ τῶν χειρῶν ὑμῶν· διότι ἀπ' ἀνατολῶν ἡλίου καὶ μέχρι δυσμῶν τὸ ὄνομά μου δεδύξασται ἐν τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἐν παντὶ τόπῳ θυμίαμα προσάγεται: τῷ ὀνόματί μου, καὶ θυσία καθαρὰ· διότι μέγα τὸ ὄνομά μου ἐν τοῖς ἔθνεσι, λέγει Κύριος παντοκράτωρ· ὑμεῖς δὲ βεβηλοῦτε αὐτό. »

Α' Ἀπὸ τοῦ Ἡσαίου.— *Τοῦ Ἰουδαίων ἔθρους ἀπέπτωσις λόγου τε Θεοῦ, καὶ νόμου καινοῦ, οἴκου τε αὐτοῦ φανέρωσις, καὶ τῶν ἐθνῶν ἀπάρτων εὐσεβείας δήλωσις.*

B « Ἐγκαταλειφθήσεται ἡ θυγάτηρ Σιών ὡς σπηρὴ ἐν ἀμπελῶνι, καὶ ὡς ὀπωροφυλάκιον ἐν σικυηράτῳ, ὡς πόλις πολιορκουμένη. » Καὶ ἐξῆς ἐπιλέγει: Πῶς ἐγένετο πόρνη πόλις πιστῆ Σιών; ἐν ἣ δικαιοσύνη ἐκοιμήθη ἐν αὐτῇ, νῦν δὲ φονευταί. » Καὶ ἐπὶ τούτοις: « Ἔσονται γὰρ ὡς τερβίνθος ἀποβεβληκυῖα τὰ φύλλα, καὶ ὡς παρῆδεις ὕδωρ μὴ ἔχων. Καὶ ἔσται ἡ ἰσχὺς αὐτῶν ὡς καλάμη τυπτείου, καὶ αἱ ἐργασίαι αὐτῶν ὡς σπινθήρες πυρός, καὶ κατακαυθήσονται οἱ ἄνομοι, καὶ οἱ ἁμαρτωλοὶ ἅμα, καὶ οὐκ ἔσται ὁ σβέσιων. » Τούτοις ἅπασιν ἐπιλέγει: « Καὶ ἔσται ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις ἔμφανές τὸ ὄρος Κυρίου, καὶ ὁ οἶκος τοῦ Θεοῦ ἐπ' ἄκρων τῶν ὄρεων, καὶ ὑψωθήσεται ὑπεράνω τῶν βουνῶν. Καὶ ἤξουσιν ἐπ' αὐτὸ πάντα τὰ ἔθνη· καὶ πορεύσονται ἔθνη πολλὰ, καὶ ἐροῦσιν· Δεῦτε, καὶ ἀναβῶμεν εἰς τὸ ὄρος τοῦ Κυρίου, καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ· καὶ ἀναγγελεῖ ἡμῖν τὴν ὁδὸν αὐτοῦ, καὶ πορευσόμεθα ἐν αὐτῇ. Ἐκ γὰρ Σιών ἐξελεύσεται νόμος, καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ, καὶ κρινεῖ ἀνὰ μέσον τῶν ἐθνῶν. »

ΑΑ' Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.— *Καθαίρεσις τῆς δόξης τοῦ Ἰουδαίων λαοῦ, καὶ ἡ τῶν ἐθνῶν ἀπὸ τῆς εἰδωλολατρίας· ἐπιστροφή πρὸς τὸν τῶν ἑλῶν Θεόν, τὰ τε περὶ τῆς ἐρημίας τῶν Ἰουδαίων πόλεων, καὶ περὶ τῆς εἰς τὸν Θεὸν ἀπιστίας αὐτῶν.*

« Τάδε λέγει Κύριος Sabaoth· καὶ ἔσται ὅν τρόπον ἂν τις συναγάγη στάχυν ἐν φάραγγι στερεεῖ, καὶ καταλειφθῇ ἐν αὐτῇ καλάμη, ἣ ὡς ῥώγες ἐλαίας δύο ἢ τρεῖς ἐπ' ἄκρου μετεώρων, ἣ τέσσαρες ἢ πέντε ἐπὶ τῶν κλάδων αὐτῶν καταλειφθῶσι. Τάδε λέγει Κύριος ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ· Τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ πεπορθῶς ἔσται ὁ ἄνθρωπος ἐπὶ τῷ ποιήσαντι αὐτόν· οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ εἰς τὸν ἅγιον Ἰσραὴλ ἐμβλέψονται· καὶ οὐ μὴ πεπορθότες ὦσιν ἐπὶ τοῖς βωμοῖς, οὔτε ἐπὶ τοῖς ἔργοις τῶν χειρῶν αὐτῶν, ἀ ἐποίησαν οἱ δάκτυλοι αὐτῶν· καὶ οὐκ ὄψονται τὰ δένδρα, οὔτε τὰ βδελύγματα αὐτῶν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ. Ἔσονται αἱ πόλεις σου ἐγκαταλειμμέναι, ὅν τρόπον ἐγκατέλιπον οἱ Ἀμορραῖοι· καὶ οἱ Εὐαῖοι ἀπὸ προσώπου τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ· καὶ ἔσονται ἐρημοὶ διότι ἐγκατέλιπες τὸν Θεὸν τὸν σωτήρά σου, καὶ Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου οὐκ ἐμνήσθης. Διὰ τοῦτο φυτεύσεις φύ-

ΑΒ. Τοῦ αὐτοῦ. — Δήλωσις καθαιρέσεως τῶν Ἰουδαϊκῶν πόλεων καὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κατὰ Θεοῦ ἐνζυσιότητος.

« Κύριε ὁ Θεός μου, δοξάσω σε, ὑμνήσω τὸ ὄνομά σου, ὅτι ἐποίησας θαυμαστὰ πρᾶγματα, βουλὴν ἀρχαίαν, ἀληθινήν. Γένοιτο, Κύριε, ὅτι ἔθηκας πόλεις εἰς χῶμα, πόλεις ὄχυράς, τοῦ πεσεῖν αὐτῶν τὰ θεμέλια. Τῶν ἀσέβων πόλεις εἰς τὸν αἰῶνα οὐ μὴ οἰκοδομηθῆ· διὰ τοῦτο εὐλόγησού σε. Ἐγένου γὰρ πάτη πόλεις ταπεινῆ βοηθός, καὶ τοῖς ἀθυμήσασιν δι' ἐνδειαν σκέπη. Καὶ ποιήσῃ Κύριος Σαβαώθ πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἐπὶ τὸ ἄσπερον, πίνονται ἐνζυσιότην, πίνονται ὄλνον, χρίσονται μύρον ἐν τῷ ὄρει τοῦτον. Παράδος ταῦτα πάντα τοῖς ἔθνεσιν· ἢ γὰρ βουλὴ αὕτη ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη· κατέβη ὁ θάνατος ἰσχύσας. » Καὶ πάλιν· « Ἀφείλεν ὁ Θεός πᾶν δάκρυον ἀπὸ παντὸς προσώπου, τὸ δνειδος τοῦ λαοῦ ἀφείλεν ὁ Θεός ἀπὸ πάσης τῆς γῆς. Τὸ γὰρ στόμα Κυρίου ἐλάλησε ταῦτα. »

ΑΓ. Τοῦ αὐτοῦ. — Ἀγαθῶν ἐπαγγελία τῇ πάλαι ἐρήμῳ ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησία, τοῦ τε Ἰουδαίων ἔθρους ἀποθνήσκουσιν καὶ ἔλεγχος τῶν ἀμαρτιῶν αὐτῶν, καὶ πάντων τῶν ἐθνῶν κλήσις.

« Μὴ μνημονεύετε τὰ πρῶτα, καὶ τὰ ἀρχαῖα μὴ συλογίζεσθε· ὅτι ἰδοὺ ἐγὼ ποιῶ καινὰ ἄ νῦν ἀνατελεῖ, καὶ γνώσεσθε αὐτὰ· καὶ ποιήσω ἐν τῇ ἐρήμῳ ὁδόν, καὶ ἐν τῇ ἀνύδρῳ ποταμούς. Καὶ εὐλογήσει με τὰ θηρία τοῦ ἀγροῦ, σειρήνες καὶ θυγατέρες στρουθῶν· ὅτι ἔδωκα ἐν τῇ ἐρήμῳ ὕδωρ ποτίσαι τὸ γένος μου τὸ ἐκλεκτόν, λαὸν μου ὃν περιεποιήσαμην· τὰς ἀρετὰς μου διεγείρετε. Οὐ νῦν ἐκάλεσά σε Ἰακώβ, οὐδὲ κοπιᾶσαι σε ἐποίησα Ἰσραὴλ. Οὐκ ἠνεγκάσ μοι πρόβατα τῆς ὀλοκαρπώσεώς σου, οὐδὲ ἐν ταῖς θυσίαις σου ἐδόξασάς με· οὐκ ἐδούλευσάς μοι ἐν δώροις, οὐδὲ ἐγκοπόν σε ἐποίησα ἐν λιθάνῳ, οὐδὲ ἐκτίσω μοι ἀργυρίου θυμίαμα, οὐδὲ στέαρ τῶν θυσιῶν σου ἐπεθύμησα, ἀλλ' ἐν ταῖς ἀμαρτίαις σου καὶ ἐν ταῖς ἀδικίαις σου προέστην σου. » Καὶ ἐν τοῖς ἐξῆς φησιν· « Ἐπιστρέφητε πρὸς με, καὶ σωθήσεσθε οἱ ἀπ' ἐσχάτου τῆς γῆς. Ἐγὼ εἰμι, καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλος· κατ' ἐμαυτοῦ ὀμνύω, ἢ μὴν ἐξελεύσεται ἐκ τοῦ στόματός μου δικαιοσύνη. Οἱ λόγοι μου οὐκ ἀποστραφίσονται· ὅτι ἐμοὶ πᾶν γόνυ κάμψει, καὶ ὀμείνεται πᾶσα γλῶσσα τὸν Θεὸν τὸν ἀληθινόν, λέγων· Δικαιοσύνη καὶ δόξα πρὸς αὐτὸν ἔξει, καὶ ἀσχυνηθήσονται πάντες οἱ διορίζοντες ἑαυτοὺς ἀπὸ τοῦ Κυρίου. »

ΑΔ. Τοῦ αὐτοῦ. — Δήλωσις τῆς τοῦ Χριστοῦ εἰς ἀνθρώπους παρουσίας. Καὶ ἔλεγχος τοῦ Ἰουδαίων ἔθρους, καὶ τοῖς ἔθνεσιν ἅπασιν ἀγαθῶν ἐπαγγελία.

« Οὕτω λέγει Κύριος· Ποῖον τὸ βέβλιον τοῦτο τοῦ ἀποστασίου τῆς μητρὸς ὑμῶν, ἐν ᾧ ἐξαπέστειλα αὐτήν; ἢ τίνη ὑπόχρεω πέπραχα ὑμᾶς; Ἰδοὺ ταῖς ἀμαρτίαις ὑμῶν ἐπράθητε, καὶ ταῖς ἀνομίαις ὑμῶν ἐξαπέστειλα τὴν μητέρα ὑμῶν· διότι ἦλθον, καὶ οὐκ ἦν ἄνθρωπος· ἐκάλεσα, καὶ οὐκ ἦν ὁ ὑπακουσόμενος, » καὶ τὰ ἐξῆς· οἷς ἐπιλέγει· « Οἱ πορευόμενοι ἐν σκότει, »

XXXII. Ab eodem. — Expositio eversionis Judaicarum urbium, et gentium lætitiæ secundum Deum.

« Domine Deus meus, glorificabo te, laudabo nomen tuum, quoniam fecisti res mirabiles, consilium antiquum, verum. Fiat, Domine, quoniam posuisti civitates in tumulum, civitates munitas, ut cadent earum fundamenta. Impiorum civitas in æternum non ædificabitur : propterea benedicet tibi populus inops, et civitates hominum injurias ferentium benedicent tibi. Factus enim es omni civitati humili adjutor, et mærore affectus propter indigentiam, protectio : et faciet Dominus Sabaoth omnibus gentibus in monte hoc, bibent lætitiā, bibent vinum, ungentur unguento in monte hoc. Trade hæc omnia gentibus, consilium enim hoc in omnes gentes : devoravit mors invalescens ». Et rursus : « Abstulit Deus omnem lacrymam ab omni facie, probrum populi abstulit Deus ab omni terra. Os enim Domini locutum est hæc ».

XXXIII. Ab eodem. — Bonorum promissio ad olim desertam a gentibus Ecclesiam, et Judaicæ gentis desperatio, et redargutio peccatorum eorum, et omnium gentium vocatio.

« Ne recordamini prima, et antiqua ne computate : quoniam ecce ego facio nova, quæ nunc orientur, et cognoscetis ea : et faciam in deserto viam et ubi non est aqua, fluvios : et benedicent mihi bestię agri, sirenes et filię passerum : quoniam dedi in deserto aquam, ut potum darem generi meo electo, populo meo, quem acquisivi : virtutes meas narrare. 58 Non nunc vocavi te, Jacob, neque laborare te feci, Israel. Non obtulisti mihi pecudes holocausti tui, neque in sacrificiis tuis glorificasti me ; non servisti mihi in donis, nec labore te affeci in thure, neque comparasti mihi argento incensum, neque adipem victimarum tuarum concupivi, sed in peccatis tuis, et in injustitiis tuis præfui tibi ». Et in sequentibus ait : « Convertimini ad me, et salvi eritis, qui venitis ab extremo terræ. Ego sum, et non est alius, per me ipsum juro : vere exhibit de ore meo justitia. Verba mea non revertentur : quoniam mihi omne genu curvabitur, et jurabit omnis lingua Deum verum, dicens : Justitia et gloria ad eum veniet, et erubescunt omnes, qui disjungunt seipsos a Domino ».

XXXIV. Ab eodem. — Declaratio Christi ad homines adventus, et redargutio gentis Judæorum, et cunctis gentibus promissio bonorum.

« Sic dicit Dominus, quis est hic liber repudiij matris vestræ, in quo emisi eam ? aut cui debitori vendidi vos ? ecce peccatis vestris venditi estis, et iniquitatibus vestris emisi matrem vestram : quoniam veni, et non erat homo : vocavi et non erat qui audiret » ; et reliqua. Quibus adjungit : « Ambulantes in tenebris, et non est eis lux : confidite in »

• Isa. xlv, 1 8. • Ibid. 8. • Isa, xlvi, 18-24. • Isa. xlv, 22-25. • Isa. I, 1,2.

nomine Domini, et innitimini Deo vestro : ecce
omnes vos ignem incenditis, corroboratis flammam :
ambulate lumine ignis vestri, et flamma quam ac-
cendistis. Propter me facta sunt hæc vobis, in tri-
stitia dormietis ⁹⁵, et quæ sequuntur; quibus ad-
jungit : « Audite me, audite me : populus meus et
reges, ad me aures intendite : quoniam lex a me
egredietur, et iudicium meum in lumen gentium :
appropinquat cito justitia mea, et egredietur quasi
lux salutare meum, et in brachium meum gentes
sperebunt ⁹⁶. »

XXXV. *Ab eodem. — Redargutio impiarum injuria-
rum gentis Judaicæ, et religionis eorum ruina :
vocationis autem omnium gentium profectio.*

« Nunquid non robusta est manus Domini ad sal-
vandam? aut gravata est auris ejus, ut non audiat?
sed peccata vestra dividunt inter vos et Deum, et
59 propter peccata vestra, avertit faciem suam a
vobis ne misereatur. Manus enim vestræ foedatæ
sunt sanguine, et digiti vestri in peccatis : labia
autem vestra locuta sunt iniquitatem, et lingua
vestra injustitiam meditatur : nullus loquitur justa,
neque est iudicium verum : confidunt in vanis, et
loquuntur inania : quoniam concipiunt laborem, et
pariunt iniquitatem : ova aspidum fregerunt, et telam
araneæ texunt, et qui vult ex ovis eorum comede-
re, ubi contrivit, lotium invenit, et in eo regu-
lum; tela eorum non erit in vestimentum, neque
operientur ex operibus suis. Opera enim eorum,
opera iniquitatis, pedes autem eorum, ad improbi-
tatem currunt, veloces ad effundendum sanguinem;
et cogitationes eorum, cogitationes insipientium.
Contritio et miseria in viis eorum; semitæ eorum
distortæ, per quas transeunt, et nesciunt pacem.
Idecirco amotum est iudicium ab eis, et non com-
prehendit eos justitia. Cum exspectarent lucem,
factæ sunt eis tenebræ : exspectantes splendorem,
in obscuritate noctis ambulaverunt; manu explora-
bunt ut cæci parietem, et quasi ipsis oculi non
sint, contrectabunt : cadent in meridie, quasi in
media nocte : tanquam morientes, ingemiscent, et
quasi ursus et columba simul incedent, ⁹⁷ et quæ
sequuntur; quibus adjungit : « et timebunt qui
ab occasu existunt, nomen Domini, et qui ab ortu
solis, nomen gloriosum ⁹⁸. » Cæterum, cum plurimæ
ejusdem argumenti sint prophetiæ, testimoniis hisce,
quæ hic apposuimus, contenti erimus : atque
ea suo tempore rursus repetentes, explanabimus. In-
terea vero, quando ad verbum abunde talibus testi-
moniis usi sumus, satis nos ostendisse arbitramur,
nihil amplius quam reliquas gentes, habere Judæos.
Sive enim illius amici Dei Abrahæ benedictionis se
solos dicunt esse participes, propterea quod ab illo
sint oriundi : jam Deus palam pollicitus est, genti-
bus quoque parem non modo ipsi Abrahæ, sed et
Isaac, et Jacob benedictionem se impartiturum :

καὶ οὐκ ἔστιν αὐτοῖς φῶς· πεποιθότε ἐπὶ τῷ ὄνοματι
Κυρίου, καὶ ἀντιστηρίσασθε ἐπὶ τῷ Θεῷ ὑμῶν. Ἰδοὺ
πάντες ὑμεῖς πῦρ καίετε καὶ κατισχύσατε φλόγα·
πορεύεσθε τῷ φωτὶ τοῦ πυρὸς ὑμῶν, καὶ τῇ φλογὶ
ἢ ἐξεκαύσατε. Δι' ἐμὲ ἐγένετο ταῦτα ὑμῖν· ἐν λύπῃ
κοιμηθήσεσθε, καὶ τὰ ἐξῆς· οἷς ἐπιλέγει· « Ἀκούσατέ
μου, ἀκούσατέ μου· λαὸς μου, καὶ οἱ βασιλεῖς, πρὸς μὲ
ἔνωτίσασθε, ὅτι νόμος παρ' ἐμοῦ ἐξελεύσεται, καὶ ἡ
κρίσις μου εἰς φῶς ἔθνων. Ἐγγίξει ταχὺ ἡ δικαιο-
σύνη μου, καὶ ἐξελεύσεται ὡς φῶς τὸ σωτήριόν μου,
καὶ ἐπὶ τὸν βραχίονά μου ἔθνη ἐλπιούσιν. »

ΔΕ'. *Ἐκ τοῦ αὐτοῦ. — Ἐλεγχος τῶν ἀσεβημάτων
τοῦ τῶν Ἰουδαίων ἔθνους, καὶ ἀπόπτωσις αὐ-
τῶν τῆς εὐσεβείας. Τῆς δὲ τῶν ἔθνων ἀπάντων
κλήσεως δὴλωσις.*

« Μὴ οὐχὶ ἰσχύει ἡ χεὶρ Κυρίου τοῦ σώσαι, ἡ ἐβά-
ρυνε τὸ οὖς αὐτοῦ τοῦ μὴ ἀκοῦσαι; ἀλλὰ τὰ ἀμαρτήμα-
τα ὑμῶν δίστησιν ἀνά μέτρον ὑμῶν καὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ
διὰ τὰς ἀμαρτίας ὑμῶν ἀπέστρεψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ
ἀφ' ὑμῶν, τοῦ μὴ ἐλεῆσαι. Αἱ γὰρ χεῖρες ὑμῶν μεμολυ-
σμένοι αἵματι, καὶ οἱ δάκτυλοι ὑμῶν ἐν ἀμαρτίαις.
Τὰ δὲ χεῖλη ὑμῶν ἐλάλησεν ἀνομίαν, καὶ ἡ γλῶσσα
ὑμῶν ἀδικίαν μελετᾷ· οὐδεὶς λαλεῖ δίκαια, οὐδ' ἔστιν
ἡ κρίσις ἀληθινή· πεποιθήσατε ἐπὶ ματαιαῖς, καὶ λα-
λοῦσι κενά· ὅτι κούουσι πόνον, καὶ τίκτουσιν ἀνομίαν·
ὡς ἀσπίδων ἐβήρησαν, καὶ ἴσθιν ἀράχης ὑφαίνουσι,
καὶ ὁ θάλαμος τῶν ὠνῶν αὐτῶν φαγεῖν, συντριψάς, οὐρίον
εὖρε, καὶ ἐν αὐτῷ βασιλεύσκει· ὁ ἴσθς αὐτῶν οὐκ ἔσται
εἰς ἰμάτιον, οὐδὲ μὴ περιβάλλωται ἀπὸ τῶν ἔργων
αὐτῶν. Τὰ γὰρ ἔργα αὐτῶν ἔργα ἀνομίας· οἱ δὲ πόδες
αὐτῶν ἐπὶ πονηρίαν τρέχουσι. Ταχινοὶ ἐκχεοῦ αἷμα,
καὶ οἱ διαλογισμοὶ αὐτῶν διαλογισμοὶ ἀφρόνων. Σύν-
τριμμα καὶ ταλαιπωρία ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν· αἱ τρί-
βοι αὐτῶν διεστραμμένοι, ἅς διοδεύουσι, καὶ οὐκ
οἶδασιν εἰρήνην· διὰ τοῦτο ἀπέστη ἡ κρίσις ἀπ'
αὐτῶν, καὶ οὐ μὴ καταλάβῃ αὐτοὺς δικαιοσύνη.
Ἵπομεινάντων φῶς, ἐγένετο αὐτοῖς σκότος· μέ-
ναντες αὐγῆν, ἐν ἀωρίᾳ περιεπάτησαν· ψηλαφήσου-
σιν ὡς τυφλοὶ τοῖχον, καὶ ὡς οὐχ ὑπαρχόντων ὀφθαλ-
μῶν, ψηλαφήσουσι· πεσοῦνται ἐν μεσημβρίᾳ, ὡς ἐν
μεσονυκτίῳ· ὡς ἀποθνήσκοντες στενάξουσιν· ὡς ἄρ-
κτος καὶ περιστερὰ, ἅμα πορεύονται, καὶ τὰ ἐξῆς·
οἷς ἐπιλέγει· « Καὶ φοβηθήσονται οἱ ἀπὸ δυσμῶν
τὸ ὄνομα Κυρίου, καὶ οἱ ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου τὸ ὄνομα
τὸ ἔνδοξον. » Ἀλλὰ γὰρ πλείστων ὄσων οὐσῶν περὶ
τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως προφητειῶν, ταῖς παρατεθείσαις
μαρτυρίαις ἀρκεσθησόμεθα, καὶ κατὰ καιρὸν αὐθις
ἀναλαβόντες ἐξομαλίσωμεν· ἡγούμενοι τέως διαψιλέσει
ταῖς λέξεσι, καὶ ταῖς ἀπὸ τούτων μαρτυρίαις κεχηρη-
μένοι, ἱκανῶς ἀποδεδειγμένοι μηδὲν πλέον ἔχειν Ἰου-
δαίου τῶν λοιπῶν ἔθνων. Εἴτε γὰρ τῆς τοῦ Θεοφιλοῦς
Ἀβραάμ εὐλογίας μόνους αὐτοὺς φασιν εἶναι κοινω-
νοῦς, διὰ τὸ ἐξ αὐτοῦ καταγεῖν τὸ γένος· ἀλλὰ καὶ τοῖς
ἔθνεσι τῆς ἰσῆς τῷ Ἀβραάμ οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ τῷ
Ἰσαάκ, καὶ τῷ Ἰακώβ εὐλογίας μεταδώσειν ἐπήγ-
γελται· διαβρόθῳ εὐλογηθήσεσθαι ὁμοίως παντὰ τὰ
ἔθνη προειπῶν, καὶ ὑπὸ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν εὐφρα-

⁹⁵ Isa. I, 18, 19. ⁹⁶ Isa. LI, 4-5. ⁹⁷ Isa. LIX 1-11.

⁹⁸ ibid. 19.

σύνη τοῖς μακαρίοις καὶ θεοφιλέσι καὶ τὰ λοιπὰ ἔθνη ἀνακαλούμενος, κατὰ τὸ « Εὐφράνθητε ἔθνη μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ » καὶ « Ἀρχοντες λαῶν συνήχθησαν μετὰ τοῦ Θεοῦ Ἀβραάμ » εἶτε ἐπὶ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ, ὡς ἀπὸ τοῦ γεγονότος κληρος, φρυάττονται, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ πάντα τὰ λοιπὰ ἔθνη βασιλεύσειν ὁ Θεὸς θεσπίζεται· « Ἐφῆτε » γὰρ, φησὶν, « ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ὅτι Κύριος ἐβασίλευσε. » Καὶ πάλιν· « Ἐβασίλευσεν ὁ Θεὸς ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη » εἶτε ἐπὶ τὸ ἱεραγεῖν καὶ τῷ Θεῷ λατρεύειν ἐξελεῖσθαι αὐτοὺς φαῖεν, δεικτέον ὡς καὶ τοῖς ἔθνεσι τῆς Ἰσθῆς ὁ λόγος μεταδώσειν ἐπήγγελται θεραπείας, λέγων· « Ἐνέγκατε τῷ Κυρίῳ αἱ πατρίαι τῶν ἔθνῶν, ἐνέγκατε τῷ Κυρίῳ ὄψαν καὶ τιμὴν ἄρατε θυσίας, καὶ εἰσπορεύεσθε εἰς τὰς αὐλὰς αὐτοῦ » οἷς καὶ τὸ παρὰ τῷ Ἡσαΐα συνάψεις λόγιον, » τὸ φῆσαν· « Ἔσται θυσιαστήριον τῷ Κυρίῳ ἐν χώρᾳ Αἰγύπτου, καὶ γινώσκονται οἱ Αἰγύπτιοι τὸν Κύριον, καὶ ποιήσουσι θυσίας, καὶ εὐξονται εὐχὰς τῷ Κυρίῳ, καὶ ἀποδώσουσιν. » Ἐνθα καὶ ἐπιστήσεις ὡς ἐκ τῆς τῆς Ἱερουσαλήμ ἐπὶ τῆς Αἰγύπτου θυσιαστήριον τῷ Κυρίῳ συστήσεσθαι, καὶ θύσειν αὐτόθι τοὺς Αἰγυπτίους, καὶ εὐξέσθαι εὐχὰς, καὶ ἀποδώσειν τῷ Κυρίῳ, προσητεύεται. Οὐ μόνον δὲ ἄρα ἐπὶ τῆς Αἰγύπτου, ἀλλὰ καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς ἀληθοῦς Ἱερουσαλήμ, ἥτις ποτὲ αὕτη νοεῖται, πάντα τὰ ἔθνη, καὶ αὐτοὶ γε οἱ πάντων δειστῆταιμονέστατοι Αἰγύπτιοι τὴν κατὰ διάνοιαν θεωρουμένην σκηνοπηγίαν ἐορτάσειν ὑπὸ τῆς προσητείας ἀνακαλοῦνται. Εἰ δὲ καὶ πάλα πρότερον ἐξηγήθη μερὶς Κυρίου λαὸς αὐτοῦ Ἰακώβ, σχοίνισμα κληρονομίας αὐτοῦ Ἰσραὴλ, ἀλλὰ ὑστερόν ποτε καὶ τὰ ἔθνη πάντα τῷ Κυρίῳ δοθήσεσθαι κληρος εἴρηται, φησαντος αὐτῷ τοῦ Πατρὸς· « Αἴτησαι παρ' ἐμοῦ, καὶ ὠσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου. » Καὶ γὰρ κατακυριεύσειν οὐ τῆς Ἰουδαίας, ἀλλ' ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ περὰ τῶν τῆς οἰκουμένης προφητεύεται· « Πάντα τε τὰ ἔθνη δουλεύουσιν αὐτῷ, καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν αὐτῷ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς. » Τοῦτου δὲ ἦν αἴτιον, τὸ γγνωρίσαι (1) τῶν ὄλων Θεὸν τὸν σωτήριον αὐτοῦ ἐνώπιον πάντων τῶν ἔθνῶν. Σωτηρῆται δὲ ἡμῖν ἡδὴ πρότερον τὸ Ἰησοῦς ὄνομα, εἰς τὴν Ἑκκλησίαν ἀπὸ τῆς Ἑβραίων μεταβαλλόμενον φωνῆς, Σωτήριον ἐρμηνεύεσθαι, ὡς μηδὲν ἕτερον εἶναι τὸ Σωτήριον τοῦ Θεοῦ ἢ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ προσηγορίαν. Μαρτυρεῖ τούτῳ καὶ ὁ Συμεὼν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, ὅς, λαθὼν τὸ παιδίον, αὐτὸν δὴ τὸν Ἰησοῦν, μετὰ χεῖρας, ἐπύξαστο· « Νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλόν σου, Δέσποτα, κατὰ τὸ ρῆμά σου, ἐν εἰρήνῃ· ὅτι εἶδον οἱ ὀφθαλμοί μου τὸ σωτήριόν σου, ὃ ἠτοίμασας κατὰ πρόσωπον πάντων τῶν λαῶν, φῶς εἰς ἀποκάλυψιν ἔθνῶν. » Αὐτὸ γοῦν τὸ σωτήριον καὶ ὁ Ψαλμῶδης ἐδήλου, λέγων· « Ἐγνώρισε Κύριος τὸ σωτήριον αὐτοῦ, ἐναντὶν τῶν ἔθνῶν ἀπεκάλυψε τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ. » Καὶ κατὰ τὸν Ἡσαΐαν τοῦτ' αὐτὸ τὸ σωτήριον ἰδόντες πάντες ἄνθρωποι, προσκυνήσειν λέγονται τῷ τῶν ὄλων Θεῷ τὸ σωτήριον αὐτοῦ τοῖς πᾶσιν ἀρθῶνως

A quippe qui benedicendas esse illdem, ut illos omnes gentes prædixerit, et sub unam eandemque cum beatis illis, Deique amicis viris lætitiā, reliquas quoque gentes invitet, juxta illud: « Lætamini, gentes, cum populo ejus »: » Et illud: « Principes populorum congregati sunt cum Deo Abraham: » sive de 60 regno Dei, quasi illius facti hæredes, gloriantur: jam in reliquis quoque gentibus regnaturum Deum, divina oracula ostendunt: « Dicit enim, inquit, in gentibus, quod Dominus regnavit »: » Et rursus: « Regnavit Deus super omnes gentes »: » sive ad sacerdotii munus, et ad cultum Deo exhibendum se electos dicitant, demonstratum erit; quemadmodum gentibus quoque, æquale ministerium sermo divinus se impertiturum promiserit, ubi ait: « Afferte Domino, familiæ gentium, afferte Domino gloriam et honorem: tollite hostias, et ingredimini in atria ejus »: » quibus etiam illud apud Isaiam oraculo « adjungere poteris, quod ita habet: « Et altare Domino in terra Ægypti, et cognoscent Ægyptii Dominum, et facient sacrificia, et vovebunt vota Domino, et reddent »: » Ubi item illud tibi erit considerandum attentius, quod extra Jerusalem in Ægypto altare Domino constituendum, et illic sacrificaturos Ægyptios, vota quoque Domino et facturos, et reddituros prophetia significet. Non ergo in Ægypto solum, sed in ipsa quoque vera Jerusalem, quæcunque ea intelligatur, omnes gentes, necnon ipsi omnium superstitionississimi Ægyptii, ad id quod ex sententia, non ex scripto interpretandum sit, tabernaculorum solenne, celebrandum, invitantur. Quod si olim factus est « pars Domini populus ejus Jacob, funiculus hæreditatis ejus Israel »: » at in posterum, gentes quoque omnes. Domino in sortem esse tribuendas, dictum est: ubi videlicet illi sic ait Pater: « Postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam »: » Etenim dominaturum esse non in Judæa solum, sed a mari usque ad mare, et fines orbis terræ, prophetia clamat: » omnesque illi gentes esse servituras, benedicendasque esse in eo omnes tribus terræ. Ilac autem causa hoc factum est, ut Deus universi in conspectu omnium gentium, salutare suum notum faceret: » nos vero jam ante notavimus nomen Jesus, si ex Hebraica lingua in Græcam convertatur, Σωτήριον significare, quod Latine dicitur salutare, ut nihil aliud sit Salutare Dei quam Salvatoris nostri Jesu Christi appellatio: huic rei fidem facit Simeon in Evangelio, qui accepto puero, ipso utique Jesu, intra manus, sic oravit: « Nunc dimittis servum tuum, Domine, secundum verbum tuum in pace: quia viderunt oculi mei Salutare tuum, quod parasti ante faciem omnium populorum, lumen ad revelationem gentium »: » Hoc ipsum igitur Salutare, Psalmorum quoque auctor significavit, cum dixit: « Notum fecit Dominum Salutare suum, in conspectu gen-

¹ Psal. XLVI, 10. ² Psal. XCV, 10. ³ Psal. XLVI, 9. ⁴ Psal. XCV, 7, 8. ⁵ Isa. XIX, 19, 21. ⁶ Deut. XXXII, 9. ⁷ Psal. II, 8. ⁸ Psal. LXXI, 8, 11, 17. ⁹ Psal. CXVII, 2. ¹⁰ Luc, II, 29-32.

(1) Desideratur τὸν EDIT. PATR.

tium revelavit justitiam suam¹⁰. » Similiter apud A
Isaiam omnes homines, hoc ipsum salutare intuen-
tes, Deum universi dicuntur adoraturi, qui Salu-
tare suum omnibus abunde sit largiturus : et ado-
raturi, non in hac inferiori Jerusalem, quæ est in
Palestina, sed unumquemque ex loco suo, et omnes
quicumque sint in insulis gentium : quo tempore
oraculum illud finem accipiet, quod affirmat omnes
homines invocare non amplius Deos patrios, neque
simulacra, aut dæmonas, sed nomen Domini, et
servire illi sub jugo uno, et illi a terminis flumi-
num Æthiopiæ rationales et incruentas hostias
per Novum Christi Testamentum, non in inferiori
Jerusalem, neque in eo quod in illa est altari,
sed in ejus Æthiopiæ sinibus, de qua jam dictum
est, oblaturos. Quod si magnum quiddam est, Dei
populum et esse, et censerī, et unum hoc divino-
rum promissorum maximum est, ubi ab ipso Deo
de iis qui seipso digni sint, dicitur : « Ero illorum
Deus, et ipsi erunt populus meus¹¹, » meritoque
antea gloriabatur Israel, quasi qui solus Dei popu-
lus esset, hoc quoque bonum, tum cum ad popu-
lum illum advenerit Dominus, gentibus se largitu-
rum pollicetur, dicens : « Ecce ego venio, et habi-
tabo in medio tui, et confugient gentes multæ ad
Dominum, et erunt ei in populum¹². » De quibus
illud item satis apte dicitur : « Et dicam non popu-
lo meo, populus meus es tu : et ipse dicit, Domi-
nus Deus meus es tu¹³. » Si vero non alius, sed
ipse est Christus, qui de radice Jesse orturus a
prophetis prædicatur, et hoc ipsis quoque Hebræis
habetur indubitatum, adeo, ut nullo pacto quis-
piam de hoc ambigat : considera jam quemadmo-
dum hic surrecturus ad imperandum non ipsi
Israel, sed gentibus palam sit dictus, nec ipse
Israel, sed gentes in eo spem habituræ dictæ sint,
quippe qui esset exspectatio gentium : quapropter
et gentibus prolaturus iudicium, et futurus lumen
gentium vaticinio declaretur. Et rursus, dictum sit,
in nomine ejus gentes speraturas, eundemque in
salutem datum iri non solis Judæis, sed omnibus
hominibus, usque ad extremum terræ. Quocirca
et ab illo, qui ipsum misit, Patre, dictum est ei :
« Dedi te in Testamentum generis, 62 in lucem
gentium, ut constituas terram, et consequaris hæ-
reditates desertas¹⁴. » Testimonium autem gentibus
dicit, ea de causa, ut omnes gentes quæcumque
de Christo nihil unquam didicerint, ubi ordinis ra-
tionem, quæ ad illum pertinet agnoverint : et quæ-
nam in eo sit virtus, invocaturæ sint eum : et qui
antea illum populi nunquam viderint, ad illum con-
fugituri. Cæterum, quid pluribus opus est verbis?
cum ex ipsis propheticiis vocibus liceat, tum quas
posui, tum quas plus otii nactus exponam, quæ in
divinis libris feruntur, si cui modo placeat collige-
re dicta prophetarum, facile iis, qui ex circumci-
sione sunt silentium imponere, siquando jaclent

κεχαρισμένῳ· καὶ προσκυνήσῃεν γε αὐτῷ οὐκ ἐπὶ
τῆς κάτω Ἱερουσαλήμ τῆς κατὰ τὴν Παλαιστίνην,
ἀλλ' ἕκαστον ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ, καὶ πάντας τοὺς
ἐν ταῖς νήσοις τῶν ἐθνῶν· ὅτε καὶ πληρωθῆσεται τὸ
φάσκον λόγιον ἐπικαλεῖσθαι πάντας ἀνθρώπους οὐκ
ἔτι τοὺς πατέρας θεοὺς, οὐδὲ τὰ εἰδωλα, καὶ τοὺς
δαίμονας, ἀλλὰ τὸ ὄνομα Κυρίου, καὶ δουλεύειν αὐτῷ
ὑπὸ ζυγῶν ἑνα, ἐκ περάτων τε ποταμῶν Αἰθιοπίας
προσπίπτουσιν αὐτῷ τὰς λογικὰς καὶ ἀνάμους θυσίας
διὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ Καινῆς Διαθήκης οὐκ ἐπὶ τῆς
κάτω Ἱερουσαλήμ, οὐδ' ἐν τῷ πρὸς ταύτη θυσιαστη-
ρίῳ, ἀλλ' ἐν τοῖς ἐθλομένοις πέρασι τῆς Αἰθιοπίας
ἀνεσχητομένης. Εἰ δὲ καὶ μέγα τί ἐστι, λαὸν εἶναι τε
καὶ χρηματίζειν Θεοῦ, καὶ ἐν γε τοῦτο τῶν μεγίστων
θεῶν ἐπαγγελίων τυγχάνει, τὸ ὑπ' αὐτοῦ λέγεσθαι
περὶ τῶν ἀξίων αὐτοῦ· « Ἔσομαι αὐτῶν Θεός, καὶ
αὐτοὶ ἔσονται λαός μου· » ἐσμενυμένό τε πρὶν εἰκότως
ὁ Ἰσραὴλ ἐπὶ τῷ ὡς ὁ μόνος λαός ὢν τοῦ Θεοῦ· ἀλλὰ
καὶ τοῦτο τὸ ἀγαθόν, ἐπιδημήσας ὁ Κύριος, τοῖς
ἔθνεσι χαριεῖσθαι ὑπισχνεῖται, λέγων· « Ἴδού ἐγὼ
ἔρχομαι, καὶ κατασκηνώσω ἐν μέσῳ σου· καὶ κατα-
φεύξονται ἔθνη πολλὰ ἐπὶ τὸν Κύριον, καὶ ἔσονται
αὐτῷ εἰς λαόν. » Περὶ ὧν καὶ ἀρμόσει λέγεσθαι·
« Καὶ ἐρῶ τῷ οὐ λαῷ μου· Λαός μου εἶ σύ· καὶ
αὐτὸς ἐρεῖ· Κύριος ὁ Θεός μου εἶ σύ. » Εἰ δὲ αὐτός
ἐστι καὶ οὐδ' (1) ἄλλος ὁ Χριστός, ὁ ἐκ ῥίζης Ἰεσσαὶ
βλαστῆσειν προφητευόμενος, καὶ τοῦτο γε καὶ αὐτοῖς
Ἑβραίοις ἀνωμολόγηται, ὡς μηδένα μηδαμῶς περὶ
τοῦτου γε ἀμφισβητεῖν· ὅρα ὅπως καὶ οὕτως ἀναστή-
σεσθαι ἐπὶ τὸ ἄρχιν οὐ τοῦ Ἰσραὴλ, ἀλλὰ τῶν ἐθνῶν
ἀναπεφύωνται, τὰ τε ἔθνη ἐλπίσειν ἐπ' αὐτῷ, ἀλλὰ
οὐχ ὅ γε Ἰσραὴλ ἔλεεκται, ἐπειδήπερ αὐτὸς ἦν ἡ
προσδοκία τῶν ἐθνῶν· διὸ καὶ κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν
ἐξοίσειν λέγεται, καὶ εἰς φῶς ἐθνῶν γενήσεσθαι· καὶ
πάλιν· « Ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιούσι, »
καὶ εἰς σωτηρίαν δοθήσεσθαι οὐ μόνους Ἰουδαίους,
ἀλλὰ καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις τοῖς ἕως ἑσχάτου τῆς
γῆς· διὸ καὶ εἴρηται αὐτῷ ὑπὸ τοῦ καταπέμψαντος
αὐτὸν Πατρὸς· « Ἐδωκά σε εἰς διαθήκην γένους,
εἰς φῶς ἐθνῶν, τοῦ καταστήσαι τὴν γῆν, καὶ κλη-
ρονοῆσαι κληρονομίαν ἐρήμους. » Μαρτύριον δὲ τοῖς
ἔθνεσι φησιν, ὥστε πάντα τὰ ἔθνη τὰ μηδέποτε τι
περὶ Χριστοῦ μεμαθηκότα, γνόντα τὴν περὶ αὐτοῦ
οἰκονομίαν, καὶ τίς ἦν ἐν αὐτῷ δύναμις, ἐπικαλέσα-
σθαι αὐτὸν, καὶ τοὺς μὴ πάλαι πρότερον εἰδότας
αὐτὸν λαοὺς ἐπ' αὐτὴν καταφεύεσθαι. Καὶ τί με δεῖ
μηκύνειν τὸν λόγον, παρὸν ἐξ αὐτῶν τῶν προφητι-
κῶν λέξεων, ὧν τε παραθέμεται, καὶ ὧν ἐπὶ σχολῆς
μνημονεύσω, ἐν ταῖς θεαῖς φερομένων Γραφαῖς,
ὅτω φθλον ἀναλέξασθαι τὰς προφητικὰς φωνάς, αὐ-
τόθεν κατασιγάξῃεν τοὺς ἐκ περιτομῆς, φάσκοντας
μόνοις αὐτοῖς τὰς ἐπαγγελίας τοῦ Θεοῦ δεδωρῆσθαι,
ἡμᾶς δὲ, τοὺς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν, περιττοὺς εἶναι, καὶ τῶν
θεῶν ὑποσχέσεων ἄλλοτριούς· Δέδεικται γὰρ ἔμπα-
λιν, ὡς τεθέσπιστο τὰ μὲν ἔθνη πάντα τῆς Χριστοῦ
 παρουσίας ἀπολαύσειν, τὰ δ' Ἰουδαίων πλήθη ἀποπε-
σεῖσθαι τῆς πρὸς τοὺς αὐτῶν προγόνους ἐπαγγελίας.

¹⁰ Psal. xcviij, 2. ¹¹ Levit. xxvi, 12; II Cor. vi, 6.

(1) Ὁὐδ'. Forte οὐκ. EDIT. PATR.

¹² Zachar. ii, 10, 11. ¹³ Ose. ii, 24. ¹⁴ Isa. xliij, 6, 7.

fuissemus ¹⁸. » Exordiens magnus divinusque propheta suum opus, primum docet quemadmodum universam suæ prophetiæ propositum, nihil aliud continet, quam visionem et contemplationem quæ feratur contra Judæam, et contra Jerusalem: deinde cunctam Judæorum nationem redarguit, primum hæc dicens: « Agnovit bos possessorem, et asinus præsepe Domini sui; Israel autem me non agnovit, et populus non intellexit ¹⁹. » Deinde universam gentem deplorans, adjungit: « Væ genti peccatrici, populo pleno peccatis, semini pravo, filiis iniquis ²⁰. » Hisce initio operis ubi contra illos usus est objurgationibus, et proposuit causas ejus vaticinii, quod contra illos feratur, tum initium facit, dicens: « Terra vestra deserta, » quæ tamen deserta non erat, eo ipso quo prophetiam edebat tempore. « Civitates vestræ succensæ igni: » cum tamen ne hoc quidem adhuc factum esset. Sed neque regionem ipsorum tunc alieni devorabant, **64** cum tamen ille sic dicat, « regionem vestram, in conspectu vestro alieni devorant, » et quæ sequuntur. At enim si ad Salvatoris nostri Jesu Christi adventum transieris, et ad ea quæ subsequuta sunt usque in hunc diem tempora, facile inveneris ea quæ dicta sunt completa esse. Nam et filia Sion (hæc autem erat adoratio quæ in monte celebrabatur, qui vocatur Sion) ex quo adventu Jesus Salvator noster, relicta est ut umbraculum in vinea, et quasi fructuum custodia in cucumerario, aut si his quidquam cogitari potest desertius, regionemque ipsorum, alieni coram ipsis devorant, nunc quidem vectigalia, ac tributa ab illis exigentes, nunc vero proprium ipsorum prædium, eam quæ olim Judæorum erat, terram facientes. Sed et templum illud admirabile, quod erat in eorum metropoli, in terram cecidit, a populis alienis eversum: et civitates eorum igni succensæ sunt: et facta est Jerusalem vere civitas in obsidione. At vero quia postquam illis hæc evenerunt et chorus apostolorum, et qui ex Hebræis in Christum crediderunt, secundi instar serminis ex illis ipsis servati sunt, et per universam terram, atque in omne genus hominum penetrantes, omnem civitatem, ac locum, et regionem proprio atque Israelitico semine impleverunt, adeo quidem, ut ex illis quasi spicæ, quæ in nomine Salvatoris nostri fundatæ sunt Ecclesiæ, sint enatæ: merito divinus propheta, iis minis, quibus contra illos est usus, adjungit: « Nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma facti essemus, et sicut Gomorrha similes fuissetis. » Quod quidem in aperticrem sensum contrahens sanctus Apostolus in Epistola ad Romanos interpretatus est: « Isaias autem clamat pro Israel, si fuerit numerus filiorum Israel sicut arena maris, reliquæ salvæ fient. Verbum enim perficiens et contrahens faciet Dominus in terra. Et sicut prædixit Isaias: Nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma

μεν. » Ἀρχόμενος ὁ μέγας καὶ θαυμάσιος προφήτης τῆς οἰκειᾶς βίβλου, τὴν πᾶσαν τῆς προφητείας ὑπόθεσιν, κατὰ τῆς Ἰουδαίας καὶ κατὰ τῆς Ἱερουσαλήμ ὄρασιν καὶ θεωρίαν περιέχειν διδάσκει. Ἐπειτα τὸ πᾶν Ἰουδαίων ἔθνος ἀπελέγχει, πρῶτα μὲν λέγει: « Ἔγνω βοῦς τὸν κτησάμενον, καὶ ὄνος τὴν φάτνην τοῦ κυρίου αὐτοῦ. Ἰσραὴλ δὲ με οὐκ ἔγνω, καὶ ὁ λαὸς με οὐ συνήκεν. » Ἔπειτα τὸ πᾶν ἔθνος ταλανίζων, ἐπιφέρει: « Οὐαὶ ἔθνος ἀμαρτωλῶν, λαὸς πλήρης ἀμαρτιῶν, σπέρμα πονηρῶν, υἱοὶ ἀνομοί. » Τούτοις ἐν ἀρχῇ τῆς βίβλου κατ' αὐτῶν χρυσάμενος τοῖς ἐλέγχοις, καὶ προδιδάξας τὰς αἰτίας τῆς μελλούσης ἐπιφέρεισθαι κατ' αὐτῶν προβήσεις, ἐξῆς ἀπάρχεται φάσκων: « Ἡ γῆ ὑμῶν ἐρημος, » μὴ οὐσης ἐρήμου καθ' οὓς προσήτευε χρόνους: « αἱ πόλεις ὑμῶν πυρκαυστοὶ » μηδὲ τούτου πῶ γεγεννημένοι. Ἄλλ' οὐδὲ τὴν χώραν αὐτῶν τότε ἤσθιον ἀλλότριον· καὶ ὁμοῦ φησί: « Τὴν χώραν ὑμῶν, ἐνώπιον ὑμῶν ἀλλότριον κατεσθίουσιν αὐτήν, » καὶ τὰ ἐξῆς. Εἰ οὖν ἐπὶ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετέλθοις παρουσίαν, καὶ τοὺς ἐξ ἐκεῖνου καὶ εἰς δεῦρο χρόνους, πάντα ἂν εὖροις τὰ εἰρημένα πληρούμενα. Ἡ τε γὰρ θυγάτηρ Σιών (αὕτη δὲ ἦν ἡ ἐπὶ ὄρους τοῦ καλουμένου Σιών ἐπιτελουμένη θρησκεία) ἀπὸ τῆς Ἰησοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίας ἐγκαταλείπεται ὡς σκηνὴ ἐν ἀμπελώνι, καὶ ὡς ὄπωροφυλάκιον ἐν σικυράτῳ, καὶ εἴ τι τούτων ἐρημώτερον· τὴν τε χώραν αὐτῶν ἀλλότριον ἐνώπιον αὐτῶν κατεσθίουσι, τοτὲ μὲν δασμοὺς καὶ φόρους αὐτοὺς εἰσπραττόμενοι, τοτὲ δὲ ἴδιον αὐτῶν κτῆμα τὴν πάλαι τῶν Ἰουδαίων γῆν πεπονημένοι. Ἄλλὰ καὶ τὸ ἱερὸν τὸ εὐπροπέδον τῆς μητροπόλεως αὐτῶν ἠρειπύεται, κατεστραμμένον ὑπὸ λαῶν ἀλλοτρίων· αἱ τε πόλεις αὐτῶν πυρκαυστοὶ γεγόνασιν, καὶ γέγονε Ἱερουσαλήμ ἀληθῶς πόλις πολιορκουμένη. Ἄλλ' ἐπεὶ, τούτων περὶ αὐτοὺς συμβεβηκότων, ὁ τῶν ἀποστόλων χορὸς, οἱ τε ἐξ Ἑβραίων εἰς τὸν Χριστὸν πεπιστευκότας γονίμου δίκην σπέρματος ἐξ αὐτῶν ἐκεῖνον διεφυλάχθησαν, καθ' ὅλης τε τῆς οἰκουμένης καὶ εἰς πᾶν γένος ἀνθρώπων διεθρόντες, πᾶσαν πόλιν καὶ τόπον καὶ χώραν τοῦ οἰκείου καὶ Ἰσραηλιτικοῦ σπόρου κατέπλησαν, ὥστε ἐξ αὐτῶν στάχυς τὰς ἐπ' ὀνόματος τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ὑποστάσας Ἐκκλησίας φῦναι· εἰκότως ὁ θεὸς προφήτης ἐπιλέγει ταῖς προαποφανθείσαις κατ' αὐτῶν ἀπειλαῖς: « Εἰ μὴ Κύριος Σαβαὼθ ἐγκατέλειπεν ἡμῖν σπέρμα, ὡς Σόδομα ἂν ἐγενήθημεν, καὶ ὡς Γόμορρα ἂν ὠμοιώθημεν. » Ὅπερ συναγαγὼν ἐπὶ τὸ σαφὲς ἐρμηνεύει ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους Ἐπιστολῇ ὁ ἱερὸς ἀπόστολος: « Ἡσαίας δὲ κραυγάζει ὑπὲρ τοῦ Ἰσραὴλ· Ἐὰν ἦ ὁ ἀριθμὸς τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ὡς ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης, τὸ ὑπόλειμμα σωθήσεται. Λόγον γὰρ συντελῶν καὶ συντέμνων ποιήσει Κύριος ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ καθὼς προσέφηκεν Ἡσαίας· Εἰ μὴ Κύριος Σαβαὼθ ἐγκατέλειπεν ἡμῖν σπέρμα, ὡς Σόδομα ἂν ἐγενήθημεν, καὶ ὡς Γόμορρα ἂν ὠμοιώθημεν. » Οἷς αὖθις προσέθηται, λέγων: « Μὴ ἀπόωσατο ὁ θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ; μὴ γένοιτο! Καὶ γὰρ ἐγὼ Ἰσραη-

¹⁸ Isa. 1, 5. ²⁰ ibid. 4

λίπης εἰμι ἐκ σπέρματος Ἀβραάμ φυλῆς Βενιαμίν. οὐκ ἀπόασατο ὁ θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ, ὃν προσέγκω· ἢ οὐκ οἶδατε ἐν Ἠλίᾳ τί λέγει ἡ Γραφή, ὡς ἐνοργάνει τῷ θεῷ κατὰ τοῦ Ἰσραήλ; Κύριε, τὸς προφῆτας σου ἀπέκτειναν, τὰ θυσιαστήριά σου κατέσκαψαν· καὶ γὰρ ὑπελείφθη μόνος, καὶ ζητοῦσι μου τὴν ψυχὴν, τοῦ λαθεῖν αὐτήν. Ἀλλὰ τί λέγει αὐτῷ ὁ χρηματισμός; Κατέλιπον ἐμαυτῷ ἑπτακισχίλους ἀνδρας, οἵτινες οὐκ ἔκαμψαν γόνυ τῇ Βαβλ. Οὕτως οὖν καὶ ἐν τῷ νῦν καιρῷ λείμμα κατ' ἐκλογὴν χάριτος γέγονεν. Ὅτι δ' οὐκ εἰς ἄλλον καιρὸν, ἀλλ' εἰς τὸν τῆς ἐπιφανείας τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ συντείνει ἡ προφητεία, ἔξῃς ὁ λόγος, μετὰ τὸ φάσαι, « Εἰ μὴ Κύριος Σαβαὼθ ἔγκατέλειπεν ἡμῖν σπέρμα, ὡς Σόδομα ἂν ἐγενήθημεν, καὶ ὡς Γομόρρα ἂν ὠμιώθημεν, ἐτὸν πάντα τῶν Ἰουδαίων λαὸν Γομόρρας ὀνομάσας, τοὺς δὲ ἡγουμένους αὐτῶν ἄρχοντας Σοδόμων, ἐπιφέρει παραίτησιν τῆς κατὰ Μωσέα θρησκείας, καὶ τῆς διὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν πᾶσιν ἀνθρώποις κατηγγελημένης Διαθήκης τὸν τρόπον, λέγω δὲ τὸν διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας, λόγον τε ἀντικρυς νέον καὶ νόμον εἰσῆχται ἐν τῇ περὶ τῶν τοιοῦτων προρόήσει. Λέγει δὲ οὖν· Ἄκούσατε λόγον Κυρίου, ἄρχοντες Σοδόμων, προσέγετε νόμον Θεοῦ, λαὸς Γομόρρας, τί μοι πλῆθος τῶν θυσιῶν ὑμῶν; καὶ τὰ ἔξῃς· ἅπερ οἰκεία ὄντα τῆς κατὰ Μωσέα νομοθεσίας ἀνελών, ἀντεισάγει ἀφέσεως ἀμαρτημάτων ἕτερον τρόπον, τὸν διὰ τοῦ σωτηρίου λουτροῦ, καὶ τοῦ οὖν τούτῳ χρηρτομένου βίου, λέγων· Ἀούσαθε, καθαροὶ γένησθε, ἀφέετε τὰς πονηρίας ἀπὸ τῶν ψυχῶν ὑμῶν, καὶ τὰ ἔξῃς. Ἄρχοντας δὲ Σοδόμων καὶ λαὸν Γομόρρων δι' ἣν αἰτίαν αὐτοὺς ὠνόμασεν, αὐτὸς παρέστησε παραχρῆμα εἰπών· ἌΙ γὰρ χεῖρες ὑμῶν πλήρεις αἵματος. Καὶ αὐθις δὲ ὑποβάς λέγει· Τὴν ἀνομίαν αὐτῶν ὡς Σοδόμων ἀνήγγειλαν, καὶ ἐνεφάνισαν. Οὐαὶ τῇ ψυχῇ αὐτῶν· διότι ἐβουλεύσαντο βουλὴν πονηρὰν καθ' ἑαυτῶν, εἰπόντες, ὅτι δήσομεν τὸν δίκαιον, ὅτι δύσχηρτος ἡμῖν ἐστίν, σαφέστατα αἵματός τινος καὶ ἐνὸς δικαίου μεμνημένος ἐπιβουλῆς. Τίνος δὲ ἄρα ἦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ; δι' ἣν καὶ μεθ' ἣν ἅπαντα μετήλθον αὐτοῖς τὰ προηγουμένα.

Væ animæ illorum : quoniam cogitaverunt consilium pravum contra seipsos dicentes : Ligabimus justum, quoniam inutilis nobis est : » ubi cum de quodam sanguine et de insidiis adversus justum quemdam mentionem fecerit, quem hunc tandem intelligi vult, nisi Salvatorem nostrum Jesum Christum? propter quem et post quem omnia in illos quæcunque dicta sunt, redundarunt.

ΑΖ'. Τοῦ αὐτοῦ Ἰσαίου. — Ὅτι διὰ τὸν Σωτῆρα ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ μετὰ τὴν αὐτοῦ παρουσίαν ἅπαντα τὰ ὑπὸ προφήτου προηγουμένα μετήλθον αὐτοῖς.

« Τῇ δὲ ἡμέρᾳ ἐκεῖνῃ ἐπιλάμψει ὁ θεὸς ἐν βουλῇ μετὰ δόξης ἐπὶ τῆς γῆς, τοῦ ὑψώσει καὶ τοῦ δοξάσαι τὸ καταλειφθὲν τοῦ Ἰσραὴλ ἐν Σιών, καὶ τὸ καταλειφθὲν ἐν Ἱερουσαλὴμ· ἅγιοι κληθήσονται πάντες οἱ γραφέντες εἰς ζωὴν εἰς Ἱερουσαλὴμ. » Καὶ τί δ' ἂν γένοιτο τὸ καταλειφθὲν τοῦ Ἰσραὴλ, αὐτὸς ὁ προφήτης διατάξασεν εἰπών· « Πάντες οἱ γραφέντες εἰς Ἱερουσα-

A facti essemus, et sicut Gomorrha similes fuissimus 21. » Quibus rursus hæc adjungit : « Numquid, inquit, repulit Deus populum suum? Absit. Nam et ego Israelita sum ex semine Abraham, tribu Benjamin. Non repulit Deus populum suum quem præscivit : an non nostis in Elia quid dicat Scriptura? quemadmodum intercedit apud Deum contra Israel?

65 Domine, prophetas tuos occiderunt, altaria tua suffoderunt, et ego relictus sum solus, et quærunť animam meam ut auferant eam. Cæterum quid dicit ei responsum divinum? reliqui mihi septem millia virorum, qui non curvaverunt genu ante Baal. Sic ergo et in hoc tempore, reliquæ secundum electionem gratiæ factæ sunt 22. » Ne vero in aliud tempus prophetiam eventum suum dirigere suspiceris, quam in adventum Salvatoris nostri Jesu Christi, verba quæ sequuntur post illud dictum, « Nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma facti essemus, et sicut Gomorrha similes fuissimus, » universum Judaicum populum, Gomorrhæ, populum appellanti, et eorum duces, « principes Sodomorum, » adjungunt rejectionem Mosaici ritus, et ejus Testamenti modum, quod per Salvatorem nostrum omnibus hominibus denuntiatur (cum Testamenti dico, ejus regenerationis, quæ fit per lavacrum intelligo) verbumque plane novum ac legem introducunt, ubi de talibus prædicant. Sic igitur habent : « Audite verbum Domini, principes Sodomorum, attendite legem Domini, populus Gomorrhæ. Quid mihi multitudo victimarum vestrarum 23? » et cætera : quæ ut propria legum a Moyse positarum auferens, eorum loco alium remittendi peccata modum introducit, eum videlicet qui per lavacrum salutis et per eam quæ cum hoc prædicatur vitam celebratur sic dicens : « Lavamini, mundi estote, auferte pravitates ab animis vestris 24, » et quæ sequuntur. Cur autem principes Sodomorum et populum Gomorrhæ eos nominaverit, idem illico exposuit, sic dicens : « Manus enim vestræ plenæ sanguine 25. » Et rursus ubi paulum progressus est, ait : « Iniquitatem suam, ut Sodomorum nuntiaverunt atque indicaverunt.

XXXVII. Ab eodem Isaia. — Quod propter Salvatorem nostrum Jesum Christum, et post ejusdem adventum, omnia quæ dicta sunt a Prophetis, illis acciderint.

« In die illa, illucescet Deus in consilio cum gloria in terra, ut extollat et glorificet id, quod reliquum fuerit ex Israel, et erit illud reliquum ex Israel in Sion, et quod relictum fuerit in Jerusalem; **66** sancti vocabuntur, omnes qui scripti sunt ad vitam in Jerusalem 27. » Quodnam vero sit illud reliquum ex Israel, ipse propheta explanavit, cum

21 Rom. ix, 27-29. 22 Rom. xi, 4-5. 23 Isa. i, 10-11. 24 ibid. 16. 25 ibid. 15. 26 Isa. iii, 9, 10; Sap. ii, 12. 27 Isa. iv, 2, 3.

dixit : « omnes qui scripti sunt in Jerusalem, et qui vocati sancti. » Quæ autem sit dies illa, in qua Deus glorificaturus, et in sublimi collocaturus dicitur, « id quod reliquum fuerit ex Israel, » et eos, qui vocandi sunt sancti, et scribendi ad vitam, si totam hujus sectiunculæ narrationem percurre- ris, facile disces. Initio igitur totius libri, cum ad- versus Judæam, ac Jerusalem visionem vidisset propheta, et pluribus verbis totius Judaicæ gentis impia facinora numerasset, cumque minabundus dixisset de illorum eversione, deque extrema Je- rusalem vastitate, tum finem ei, quæ contra illos versabatur contemplationi imponit, his verbis : « Erunt enim ut terebinthus, abjectis foliis, et tan- quam hortus aquam non habens, et erunt vires eorum tanquam surculus stuppæ, et quæstus eo- rum, ut scintillæ ignis : et comburentur iniqui et peccatores simul, et non erit qui exstinguat ²⁸. » Ubi cum adversus illos vaticinium circumscripserit, tum reprimit se, et novo initio facto, alteram ma- teriam aggreditur, exordioque etiam (ut dicebam) tali utitur : Verbum quod factum est ad Isaiam filium Amos prophetam, de Judæa et de Jerusa- lem ²⁹, » vel, ut Symmachus interpretatus est, « super Judæa et super Jerusalem. » Ex quo forsitan illum suspicetur aliquis, de quibus tristitia prius sit vaticinatus, de iisdem nunc commutata ratione, meliora quædam prædicere. At vero eorum, quæ se- quuntur contextus, nequaquam istuc dici permi- serit : quippe qui super Judaica gente, et super eo qui vocatur Israel, nihil omnino boni contineat, neque item super Judæa, neque super Jerusalem : contra autem innumerabiles adversus Israel que- relas, atque accusationes, minasque adversus Je- rusalem tristes recenseat : quodque universis gen- tibus salutare contigit, vocationem, atque agnitio- nem summi Dei futuram divinet : et ad hæc, novi ejusdam montis prodromionem in lucem, et alterius domus Dei, præter eam, quæ est in Jerusalem, con- structionem manifestam proponat, itaque ubi de Judæa et de Jerusalem locutus est, tunc sic dicit : « quod erit in novissimis diebus manifestus mons Domini, et domus Dei in verticibus montium, **67** et extolletur super colles, et venient ad eum omnes gentes, et ibunt gentes multæ et dicent : Ven- nite, ascendamus in montem Domini, et in domum Dei Jacob ³⁰ : » ac de gentibus quidem cunctis talia divinat : de Judæis vero deinceps cujusmodi sint ea, quæ adjungit, nunc audi : « dimisit enim po- pulum suum, domum Jacob : quoniam repleta est, ut ab initio, regio eorum hominibus, sicut regio alienigenarum : et filii multi alieni nati sunt illis. Repleta est enim regio illorum argento et auro, et non fuit numerus thesauris eorum ³¹, » et cætera quæ sequuntur, quæ multo plura sunt : quibus ad- jungit : « et adoraverunt ea, quæ fecerunt digiti ipsorum. Et declinavit se homo, et humi se abjecit,

λήμ, καὶ οἱ κληθέντες ἅγιοι. Τίς οὖν αὕτη ἡ ἡμέρα, ἐν ἣ ἁλοῦσιν ὁ Θεός, καὶ ὑψώσιν τὸ καταλειφθὲν τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ τοὺς κληθησομένους ἁγίους, καὶ γραφησομένους εἰς ζωὴν, λέγεται, ἀναδραμόντι σοι τὴν ὄλην τῆς περικοπῆς διήγησιν δὴλον ἔσται. Ἐν ἀρχῇ τοιγαροῦν τῆς ὄλης βίβλου τὴν κατὰ τῆς Ἰουδαίας καὶ κατὰ Ἱερουσαλὴμ ἰδὼν ὄρασιν ὁ προφήτης, καὶ διὰ πλείστων ἀπαριθμησάμενος τὰ τοῦ παντὸς Ἰουδαίων ἔθλους ἀσεβήματα, ἀπειλήσας τε καὶ εἰπὼν τὰ περὶ τῆς καταστροφῆς αὐτῶν, καὶ τῆς παντελοῦς ἐρημίας Ἱερουσαλὴμ, τέλος τῆς κατ' αὐτῶν θεωρίας ἐπάγει, λέγων· « Ἔσονται γὰρ ὡς τερβίνθος ἀπο- βεβληχῦα τὰ φύλλα, καὶ ὡς παράδεισος ὕδωρ ἔχων· καὶ ἔσται ἡ ἰσχὺς αὐτῶν ὡς καλὰμη στυπ- πίου, καὶ αἱ ἐργασίαι αὐτῶν ὡς σπινθήρες πυρός· καὶ κατακαυθήσονται οἱ ἄνομοι, καὶ οἱ ἁμαρτωλοὶ ἅμα, καὶ οὐκ ἔσται ὁ σέσων. » Περιγράφας δὲ ἐνταῦθα τὴν κατ' αὐτῶν πρόβησιν, ὑποστολῇ χρηταί· ἐξ ἐτέρας δὲ ἀρχῆς, δευτέρας ὑποθέσεως ἄπτεται, καὶ προομιῶ γε τῷ λεγομένῳ, τοιῶδε χρηταί· « Ὁ Λόγος ὁ γενόμενος πρὸς Ἡσαΐαν υἱὸν Ἀμώς, τὸν προφη- τὴν, περὶ τῆς Ἰουδαίας καὶ περὶ Ἱερουσαλὴμ, ἡ ἣ, ὡς ὁ Σύμμαχος ἠρμήνευσεν, « ὑπὲρ τῆς Ἰουδαίας καὶ ὑπὲρ Ἱερουσαλὴμ. » Ἴσως τις ὑπολήφεται περὶ ὧν τὰ σκυθρωπὰ προλαδῶν ἐθέσπισε, τούτων αὐτῶν περὶ τὰ χρηστότερα μεταβαλόντα λέγειν. Ἄλλ' οὐκ ἂν ταῦτα ἐπιτρέψει φάναι ἡ τῶν ἐπιφερομένων ἀκο- λουθία, ὑπὲρ μὲν τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, ἡ ὑπὲρ τοῦ καλουμένου Ἰσραὴλ, οὐδὲν οὐδὲ ὄλως χρηστὸν περιέ- χουσα, οὐδὲ γε ὑπὲρ τῆς Ἰουδαίας, οὐδὲ ὑπὲρ Ἱερου- σαλὴμ, τούναντιόν δὲ μυρίας κατὰ τοῦ Ἰσραὴλ μέμψεις καὶ κατηγορίας, ἀπειλάς τε κατὰ τῆς Ἱερουσαλὴμ σκυθρωπίας, καὶ τὴν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι σωτήριον κλη- σιν, καὶ γυῶσιν τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ θεσπίζουσα, καὶ ἔτι· πρὸς τοῦτοις, ὄρος ἐπιφάνειαν καινοῦ, καὶ οἴκου Θεοῦ ἐτέρου παρὰ τὸν ἐν Ἱερουσαλὴμ ἀνάδειξιν παριστάσα. Λέγει δ' οὖν, μετὰ τὸ φάναι περὶ τῆς Ἰουδαίας, καὶ περὶ Ἱερουσαλὴμ, ὅτι « Ἔσται ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις ἐμφανὲς τὸ ὄρος Κυρίου, καὶ οἶκος τοῦ Θεοῦ ἐπ' ἄκρων τῶν ὄρεων, καὶ ὑψωθήσεται ὑπεράνω τῶν βουνῶν, καὶ ἤξουσιν ἐπ' αὐτὸ πάντα τὰ ἔθνη, καὶ πορεύσονται ἔθνη πολλὰ, καὶ ἐροῦσιν· Δεῦτε καὶ ἀναδῶμεν εἰς τὸ ὄρος Κυ- ρίου, καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ. » Καὶ περὶ μὲν τῶν ἔθνῶν ἀπάντων τοιαῦτα θεσπίζει· περὶ δὲ τῶν Ἰουδαίων ἐξῆς οἷα ἐπιλέγει, ἄκουε· « Ἀνῆκε γὰρ τὸν λαὸν αὐτοῦ τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ, ὅτι ἐνεπλή- σθη ὡς τὸ ἀπαρχῆς ἡ χώρα αὐτῶν κληθρονισμῶν, ὡς ἡ τῶν ἀλλοφύλων, καὶ τέχνα πολλὰ ἀλλόφυλα ἐγεννήθη αὐτοῖς. Ἐνεπλήσθη γὰρ ἡ χώρα αὐτῶν ἀργυρίου, καὶ χρυσοῦ, καὶ οὐκ ἦν ἀριθμὸς τῶν θησαυρῶν αὐτῶν, » καὶ τὰ ἐξῆς τούτων, ὄντα· πλείω· οἷς ἐπιφέρει· « Καὶ προσεκύνησαν οἷς ἐποίησαν οἱ δάκτυλοι αὐτῶν, καὶ ἔκυψεν ἄνθρωπος, καὶ ἐταπεινώθη, καὶ οὐ μὴ ἀνήσω αὐτούς, καὶ ὦν εἰσελθετε εἰς τὰς πέτρας, καὶ κρύ- πτεσθε εἰς τὴν γῆν ἀπὸ προσώπου τοῦ ὄφθου Κυρίου, καὶ ἀπὸ προσώπου τῆς δόξης αὐτοῦ, ὅταν ἀναστῇ

²⁸ Isa. 1, 30, 31. ²⁹ Isa. 11, 1. ³⁰ ibid. 2-3. ³¹ ibid. 6-8.

tum his omnibus, ea quæ ante exposuimus verba adjungit, docetque ex omni Judaica gente, quæ a vero Dei cultu casura sit, superfuturos quosdam, qui non eadem cum omnibus mala sint subituri, quin contra potius, tanquam ex pravis atque injustis relictis superstites, comprobataque ac sinceram pietatem amplexi, ea scriptura quæ a Deo profecta sit, digni sint habendi, ac servi Dei sancti vocandi, quibus sane verbis plane significat Salvator noster, apostolos ac discipulos, et atque evangelistas, reliquosque omnes, qui de circumcisione assumpti in ipsum crediderint, quo tempore gens eorum universa cecidit. Porro hæc ille sermo innuit, qui sic habet: « In die illa (in qua videlicet ea quæ prædicta sunt omnia de vocatione gentium, et de Judæorum ruina futura sunt) illucescet Deus in consilio cum gloria in terra, ut extollat et glorificet quod relictum fuerit ex Israel, et erit quod relictum fuerit in Sion, et quod relictum fuerit in Jerusalem, sancti vocabuntur: **69** omnes qui scripti sunt ad vitam in Jerusalem ⁶⁹, » propter quos prodituros de Jerusalem videlicet ac de Judæa, merito super Judæa, et super Jerusalem, prophetiam illam dici, proœmium ipsum ostendit, aut etiam propter veram Jerusalem, et propter Judæam illam, quæ si ex sententia, non ex scripto consideretur, huic alteri proportionem respondeat. Qua de re cum erit tempus, videbimus, et quis tandem divinam apostolorum Salvatoris nostri, et evangelistarum cernens virtutem, secundum quam in omnem terram exivit sonus eorum, et in fines orbis terræ verba eorum, omnesque ex illo ad hoc usque tempus Christi Ecclesias, quæ verba eorum in ore præceptaque habent, et Novi Testamenti per eos publicatas Christi leges non huic prophetiæ testimonium veritatis exhibeat? utpote ei quæ manifeste dicat, « in consilio, » et « cum gloria, » in omnem terram Deum in sublimi collocatum et glorificatum « id quod relictum fuerit ex Israel? » item quemadmodum « id quod relictum fuerit in Sion, et quod relictum fuerit in Jerusalem, sancti vocabuntur, omnes qui scripti ad vitam? » pro eo autem quod dicitur apud LXX, « in consilio cum gloria: » Aquila et Theodotion, inter se concordantes, « in virtutem et gloriam, » interpretati sunt: sic utique eam virtutem quæ a Deo apostolis data est, et quam post talem virtutem apud Deum habituri erant, gloriam indicantes, juxta illud: « Dominus dabit verbum evangelizantibus virtute multa ⁶⁹. »

XXXVIII. Item quod re ipsa factum est: « auditu audietis, et non intelligetis, et aspicientes aspicietis, et non videbitis. Crassum enim factum est cor populi hujus, et auribus graviter audierunt, et oculos suos clausurunt, ne quando videant oculis et auribus audiant, et convertantur, et sanem eos. Et dixi: quousque, Domine? et dixit: Donec vastentur civitates, adeo, ut non habitentur, et domus, adeo, ut non sit homo: et terra relinquatur deserta. Et post hæc amovebit procul Deus homines, et multiplicabuntur, qui relictis fuerint in terra ⁶⁹. » Considera igitur hic quoque, quoniam modo, qui relictis sint rursus in terra, cum reliqua universa

⁶⁹ Isa. iv, 2-3. ⁶⁹ Psal. lxxvii, 12. ⁶⁹ Isa. vi, 9-12.

(1) Deesse aliquid patet, tum ex ἀνακολουθήζ phraseos, tum ex collatione Latinæ interpretationis. EDIT. PATR

A Θεῶ Γραφῆς καταξιωθήσονται, τοῦ Θεοῦ τε καὶ ἁγίου κληθήσονται δοῦλοι. Ἀγλοὶ δὲ διὰ τούτων τοὺς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀποστόλους καὶ μαθητάς, καὶ εὐαγγελιστάς, καὶ τοὺς λοιποὺς ἅπαντας τοὺς ἐν περιτομῇ εἰς αὐτὸν πεπιστευκότας, κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀποπτώσεως τοῦ παντὸς αὐτῶν ἔθνους. Ταῦτα δὲ αἰνίττεται φάσκων ὁ λόγος: « Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ (ἐν ᾗ δηλονότι τὰ προφητορευμένα πάντα περὶ τῆς κλήσεως τῶν ἔθνῶν, καὶ περὶ τῆς τῶν Ἰουδαίων ἀποπτώσεως γενήσεται) ἐπιλάμψει ὁ Θεὸς ἐν βουλῇ μετὰ δόξης ἐπὶ τῆς γῆς, τοῦ ὑψώσαι καὶ δοξάσαι τὸ καταλειφθὲν τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ ἔσται, τὸ ὑπολειφθὲν ἐν Σιών καὶ τὸ καταλειφθὲν ἐν Ἱερουσαλὴμ, ἅγιοι κληθήσονται πάντες οἱ γραφέντες εἰς ζωὴν ἐν Ἱερουσαλὴμ, » δι' οὓς καὶ εἰκότως ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας καὶ ὑπὲρ Ἱερουσαλὴμ (1) τὴν προφητείαν ἐδήλου λέγεσθαι τὸ προσίμιον, ἢ καὶ διὰ τὴν ἀληθῆ Ἱερουσαλὴμ, καὶ τὴν ἀναλόγως αὐτῇ κατὰ διάνοιαν θεωρουμένην Ἰουδαίαν· περὶ οὗ κατὰ καιρὸν εἰσόμεθα. Καὶ τίς γε τῶν ἀποστόλων τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν καὶ τῶν εὐαγγελιστῶν τὴν ἔνθεον συνορῶν δύναμιν, καθ' ἣν εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος αὐτῶν, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν, πᾶσαι τε ἐξ ἐκείνου καὶ εἰς δεῦρο αἱ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαι τοὺς λόγους αὐτῶν ἀνά στόμα καὶ μαθήματα ἔχουσι, καὶ τὰς τῆς Καινῆς Διαθήκης δι' αὐτῶν κηρυχθείσας τοῦ Χριστοῦ νομοθεσίας, οὐκ ἂν ἀληθεῖαν τῇ προφητείᾳ ἐπιμαρτυρήσαι, φησάτη ἔμφανως, « ἐν βουλῇ » καὶ « μετὰ δόξης » ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν ὑψώσειεν τὸν Θεὸν καὶ δοξάσειεν τὸ καταλειφθὲν Ἰσραὴλ; » καὶ ὡς ἄρα « τὸ καταλειφθὲν ἐν Σιών καὶ τὸ καταλειφθὲν ἐν Ἱερουσαλὴμ ἅγιοι κληθήσονται πάντες οἱ γραφέντες εἰς ζωὴν; » Ἄντι δὲ τοῦ λεγομένου παρὰ τοῖς Ἐθδομήκοντα, « Ἐν βουλῇ μετὰ δόξης, » ὁ Ἀκύλας καὶ Θεοδοτίων συμφώνως « εἰς δύναμιν καὶ δόξαν » ἠρμήνευσαν, τὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δοθεῖσαν τοῖς ἀποστόλοις δύναμιν, καὶ τὴν ἐπὶ ταύτῃ παρὰ τῷ Θεῷ δόξαν περιεστώσαντες, κατὰ τὸ: « Κύριος δώσει ῥῆμα τοῖς εὐαγγελιζομένοις δυνάμει πολλῇ. »

D ΑΗ'. Καὶ αὐτὸ γεγενημένον· « Ἀκοῆ ἀκούσετε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε· καὶ βλέποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε. Ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοῖς ὡσεὶ βραρέως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμυσαν, μήποτε ἴδωσι τοὺς ὀφθαλμοῖς, καὶ τοῖς ὡσιν ἀκούσωσι, καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ ἴσωμαι αὐτούς. Καὶ εἶπα: Ἔως πότε, Κύριε; καὶ εἶπεν: Ἔως ἂν ἐρημιωθῶσι πόλεις παρὰ τὸ μὴ κατοικεῖσθαι, καὶ ὅκοι, παρὰ τὸ μὴ εἶναι ἀνθρώπους· καὶ ἡ γῆ καταλειφθήσεται ἔρημος. Καὶ μετὰ ταῦτα μαχρουνεὶ ὁ Θεὸς τοὺς ἀνθρώπους, καὶ πληθυνθήσονται καταλειφθέντες ἐπὶ τῆς γῆς. » Ὅρα δὴ καὶ ἐνταῦθα τίνα τρόπον οἱ καταλειφθέντες πάλιν ἐπὶ τῆς γῆς,

rimum faciet lac : comedet butyrum, et mel comedet quicumque relictus fuerit in terra ⁴⁶. » Hic si illam diem quam propheta significat quæsieris, tempus adventus Salvatoris nostri invenies. Ubi enim dixit propheta : « Ecce virgo in utero concipiet, et pariet filium : » plurima interponens, divinat de iis, quæ per eandem diem, hoc est, Salvatoris nostri adventus tempore, futura sunt. Virtutes enim invisibiles, et quosdam inimicos, atque hostes, muscas et apes allegoriæ legibus nominans, ingressuros esse terram Judæorum dicit, atque ita Dominum, hostium ipsorum novacula, tanquam magni cujusdam corporis, ipsius Judaicæ gentis caput, et pilos pedum, et barbam, et denique omne ornamentum eorum abrasurum. Cum vero hæc in illa die, de qua agitur futura sint, in qua videlicet ille de quo loquitur nascetur de Virgine, tum eum hominem, qui relictus fuerit de totius gentis interitu, hoc est, omnem quicumque ex illis in Christum Dei crediderit, nutriturum juvencam boni, et duas oves prædicat : et ex eo quod plurimum faciet lac, butyrum et mel comesurum. Porro hæc si mystice contemplaberis, intelliges in Salvatoris nostri apostolis, suum finem accepisse. Quorum singuli in iis Ecclesiis, in quibus virtute Christi constiterint, binas oves, hoc est, binos ordines instar ovium, ad gregem Christi convenientes, alterum quidem in primis adhuc elementis versantem, alterum vero qui jam per lavacrum sit illustratus, ac præterea juvencam unam, ecclesiasticum utique eorum, qui præsentem principatum, divinis et rationalibus cibis nutriendos : secundum ex illis lac, et mel, ejus videlicet cibi, quem ipsi elaboraverint, fructum perciperunt. Et quod quidem eam multitudinem, quæ ex imperfectioribus constat ovibus, divinus sermo comparare consueverit, non est opus ut dicam, cum hoc omnes divinæ litteræ ostendant. **72** Quod vero eum, qui perfectior sit, et multos, quasi bonus agricola exerceat, Ecclesiæque præsideat, rustico boum labori item conferre solet, sanctus nobis demonstrat Apostolus, ubi ait : « Nunquid de bubus cura est Deo? an propter nos omnino dicit? quoniam debet in spe, qui arat, arare : et qui triturat, in spe, ut sit particeps ⁴⁷. » Quod si quis istiusmodi figuris loquendi offendatur, idem poterit et muscas, et apes, de quibus dictum est, et novaculum, et barbam, et pilos pedum, non ex sententia, sed ex scripto contemplari, atque ita plane in ridicula et non aliter hæc accipere necesse est, quam ad sensum quendam interiorem, haud dubium est, quin etiam ea quæ sequuntur, simili ratione.

XL. « In die illa exstinguentur montes, et colles, et silvæ, et devorabunt ab anima usque ad carnes : et erit qui fugiet, tanquam fugiens a flamma ardente : et qui relictus fuerint ex illis, erunt numerus : et puer parvulus scribet eos, et erit in die illa : non ultra adjiciet quod reliquum fuerit ex Israel, et qui conservati ex Jacob, non ultra confi-

A ἀπὸ τοῦ πλείστον ποιεῖν γάλα, φάγεται βούτυρον, καὶ μέλι φάγεται πᾶς ὁ καταλειφθεὶς ἐπὶ τῆς γῆς. » Ἐνταῦθα τὴν δηλουμένην ἡμέραν ἐπιζητήσας, εὕρισται αὐτὸν τὸν χρόνον τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφανείας. Εἰπὼν γὰρ ὁ προφήτης, « Ἰδοὺ παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται, καὶ τέξεται υἱόν, » πλείστα διὰ μέσου θεσπίζει περὶ τῶν κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν, τοῦτ' ἔστιν ἀμφὶ τὸν χρόνον τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφανείας γενησομένων. Δυνάμεις γὰρ ἀράτους καὶ τινὰς ἐχθροὺς, καὶ πολεμίους, μυίας καὶ μελίσσας νόμοις ἀλληγορίας ὀνομαζομένους ἐπιθέσθαι τῇ τῶν Ἰουδαίων χώρα φησὶν, καὶ τὸν Κύριον ξυρῶ τῶν πολεμίων, ὡσάν μεγάλου σώματος, τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους τὴν κεφαλὴν, καὶ τὰς τρίχας τῶν ποδῶν, καὶ τὸν πύγωνα, καὶ πάντα, συλλήδην εἰπεῖν, τὸν κόσμον αὐτῶν ξυρῆσειν. Τοῦτων δ' ἐσομένων ἐν τῇ θεσπιζομένῃ ἡμέρᾳ τοῦ ἐκ τῆς Παρθένου γενησομένου, τὴν καταλειφθέντα ἀνθρώπων ἐκ τῆς τοῦ παντὸς ἔθνους ἀπωλείας, τοῦτ' ἔστιν ἅπαντα τὸν ἐξ αὐτῶν εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ πεπιστευκότα, θρέψειν δάμαλιν βοῶν, καὶ δύο πρόβατα προφητεύει, ἀπὸ τε τοῦ πλείστον ποιεῖν γάλα, φάγεσθαι βούτυρον καὶ μέλι. Νοήσεις δὲ καὶ ταῦτα κατὰ μυστικὴν θεωρίαν ἐπὶ τῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀποστόλων τετελεσμένα. Ὃν ἕκαστος ἐν αἷς σὺν τῇ τοῦ Χριστοῦ δυνάμει συνεστήσατο Ἐκκλησίαις, δύο τάγματα δίκην προβάτων, ἐπὶ τὴν τοῦ Χριστοῦ ποίμνην συνιόντα· τὸ μὲν εἰσέτι στοιχειούμενον, τὸ δ' ἤδη διὰ τοῦ λουτροῦ πεφωτισμένον· καὶ ἐπὶ τοῦτοις μίαν δάμαλιν τὴν ἐκκλησιαστικὴν τῶν προέδρων ἀρχὴν ταῖς ἐνθέοις καὶ λογικαῖς τροφαῖς ἐκθρέψας, γόνιμον ἐξ αὐτῶν γάλα, καὶ μέλι τῆς πονηθείσης αὐτῶν τροφῆς τὸν καρπὸν ἀπηνέγκατο. Ὅπως μὲν οὖν τὰ τῶν ἀτελεστέρων πληθὴ πρόβατοις εἴωθεν ὁ Θεὸς ἀφομοιοῦν λόγος, οὐδὲν δεῖ λέγειν, πάσης Γραφῆς τοῦτο διδασκούσης. Τὸν δὲ γε ἐτελέστερον καὶ τοὺς πολλοὺς γεωργοῦντα τῆς Ἐκκλησίας ἡγούμενον, ὅπως τῷ γεωπόνῳ τῶν βοῶν παραβάλλει, συνίστησιν ὁ ἱερὸς ἀπόστολος, λέγων· « Μὴ τῶν βοῶν μέλει τῷ Θεῷ, ἢ δι' ἡμᾶς πάντως λέγει; ὅτι ὄφειλε ἐπ' ἐλπίδι ὁ ἀροτριῶν ἀροτριᾶν, καὶ ὁ ἀλοῶν, ἐπ' ἐλπίδι τοῦ μετέχειν. » Εἰ δὲ προσκόποιο τις ταῖς τοιαῖσδε τροπολογίαις, ὥρα τοῦτον μηδὲ τὰς ὀνομαζομένας μυίας, ἢ μελίσσας, μηδὲ τὸ ξυρῶν, μηδὲ τὸν πύγωνα, μηδὲ τὰς τρίχας τῶν ποδῶν κατὰ διάνοιαν θεωρεῖν, εἰς ἀτόπους δὲ καὶ ἀυστάτους ἐκπίπτειν μυθολογίας. Εἰ δ' ἀνάγκη ταῦτα μὴ ἄλλως ἢ κατὰ μόνην θεωρίαν δέχεσθαι, δῆλον ὅτι καὶ τὰ ἀκόλουθα παραπλησίως.

D absurda fabularum deliramenta recidere. Si vero

M'. « Τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἀποσθεσθήσεται τὰ ὄρη, καὶ οἱ βουνοὶ, καὶ οἱ ὄρυμοι, καὶ καταφάγεται ἀπὸ ψυχῆς ἕως σαρκῶν· καὶ ἔσται ὁ φεύγων, ὡς ὁ φεύγων ἀπὸ φλογὸς καιομένης· καὶ οἱ καταλειφθέντες ἀπ' αὐτῶν ἔσονται ἀριθμὸς, καὶ παιδίον μικρὸν γράψει αὐτοῦς· καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, οὐκέτι προστεθήσεται τὸ καταλειφθὲν τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ οἱ διασω-

⁴⁶ Isa. vii, 21-22. ⁴⁷ Ibid. 14. ⁴⁸ I Cor. ix, 9, 10.

condonaretur, sicut affirmat Apostolus, ubi ait : **A** **ε** Isaias autem clamat pro Israel, si fuerit numerus filiorum Israel sicut arena maris, reliquiae salvæ fient ⁸³. » Nam cum duo sint quæ Abrahamæ Deus respondens promisit de iis, qui ab illo orituri erant, unum quidem quod futuri essent sicut stellæ cæli, alterum vero quod tanquam arena maris, Dei quidem amici, quales fuerunt illi veteres, et prophetæ, et Salvatoris nostri apostoli, quibus ipse illud testimonium exhibuit, « vos estis lux mundi ⁸⁴, » luminibus cœlestibus ipso splendore comparantur : reliqui vero, terreni scilicet, atque in humum spectantes, arenæ similes habentur. Proinde merito ubi tota multitudo filiorum Israel, quæ a dignitate sua **74** et a virtutis magnificentia casura erat, undecunque spectans in terram, ut sermo de his propheticus habet, arenæ maris comparata fuerit : tum videlicet eorum reliquiae duntaxat salvæ fient, de quibus sane reliquiis plurimum est a nobis elaboratum : atque hæc futura esse dicit, ubi ipse Dominus contrahens et perficiens, verbum per totum terrarum orbem fecerit, sic utique Evangelicam prædicationem perspicue significans, in qua omni Mosaico ambitu sublato, qui imaginibus, et signis, et corporalibus adorationibus constabat, brevitate emissum, prophetiæ veritatem comprobavit.

XLI. Et erit in die illa, radix Jesse, et qui surget imperare gentibus, in eo gentes sperabunt : et erit requies in honore. Et erit in die illa, adjiciet Dominus demonstrare manum suam ad æmulandum, et quærendum quod remanserit reliquum populi sui, quodcunque relictum fuerit ab Assyriis, et ab Ægypto, et a Babylonia, et ab Æthiopia, et ab Elamitis, et a solis ortu, et ab insulis maris : et extollet signum in gentes, et dispersos Juda congregabit a quatuor alis terræ ⁸⁵. » Cum sæpe quædam futura dicantur in quodam insigni die, hoc est, ubi manifestum tempus advenerit, nos ratiocinatione colligentes, earum rerum quæ significentur, exitum in ipsum Dei adventum recidere demonstravimus : in quo cum omnis Judaica gens casura esset, paucos quosdam servatum iri, qui ex illis relinquendi erant, divina ostendunt oracula. Is tamen locus, qui nunc in manibus est, et ipsam diem, et quod per eam significatur tempus, et quæ in eo eventura essent, planissime demonstrat : cum enim canat ex semine David futurum Christi ortum, cum eo simul Judæorum item ruinam prædicit ; dicit autem sic : « Ecce dominator Dominus Sabaoth, conturbabit gloriosos cum robore, et excelsi humiliabuntur, et cadent excelsi gladio, et Libanus cum excelsis cadet ⁸⁶. » Porro hic Libanum ipsam Hierusalem intelligi vult, sicut in aliis demonstravimus : quam cum omnibus suis fastum, et venerationem præ se ferentibus, et gloriosis casuram, hic prophetæ locus minatur : qui quidem ubi priora lila explicavit, hæc deinceps adjungit ; « Et egre-

η ὁ ἀριθμὸς τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ὡς ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης, τὸ καταλείμμα σωθήσεται. » Δύο γὰρ τοὶ ἐπαγγελιῶν διὰ τοῦ χρησμοῦ τῷ Ἀβραάμ δεδομένων περὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ γενησομένων, ὡς ἄρα ἔσονται κατὰ τὰ ἄστρα τοῦ οὐρανοῦ, καὶ κατὰ τὴν ἄμμον τῆς θαλάσσης, τῶν μὲν θεοφιλῶν λαμπόντων ὁμοίως τοῖς οὐρανοῖς φωστῆρσιν, οἷοι ἦσαν οἱ πάλαι προφηταί, καὶ οἱ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀπόστολοι, οἷς ἐμαρτύρησεν εἰπὼν· « Ὑμεῖς ἐστὲ τὸ φῶς τοῦ κόσμου. » τῶν δὲ γηγενῶν καὶ χαμαιπετῶν ἄμμου γῆς παραβαλλομένων· εἰκότως ἐν τούτοις ὁ προφητικὸς λόγος, ἐπὶ τὸ πᾶν πλῆθος τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ἐκπεσοῦμενον τῆς ἀξίας καὶ τοῦ μεγαλοφροῦς τῆς ἀρετῆς, ὅλον δι' ὅλου χαμαιπετὲς γενόμενον παραβληθῆ τῇ ἄμμῳ τῆς θαλάσσης, τότε δὴ τὸ καταλείμμα αὐτῶν μόνον σωθήσεται, περὶ οὗ καταλείμματος πλείστα ἡμῖν γεγύμνασται. Ταῦτα δὲ φησὶν ἔσεσθαι, ἐπὶ τὸν αὐτὸς ὁ Κύριος συντέμνων καὶ συντελιῶν, λόγον καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ποιήσει, ἐναργῶς τὸ εὐαγγελικὸν παριστάς κήρυγμα, ἐν ᾧ, πάσης τῆς κατὰ Μωσαῖα περιόδου ἐν εἰκόσι καὶ συμβόλοις καὶ σωματικαῖς θρησκειαῖς περιαιρεθείσης, ὁ σύντομος τοῦ Εὐαγγελίου λόγος, εἰς πάντας ἀνθρώπους παραδοθείς, τῆς προφητείας τὴν ἀλήθειαν ἐπιστώσατο.

præditum Evangelii verbum in omnes homines

MA'. « Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνῃ ἡ βίβλα τοῦ Ἰεσσαί, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἔρχειν ἐθνῶν, ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιούσιν, καὶ ἔσται ἡ ἀνάπαυσις αὐτοῦ τιμῆ. **C** Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνῃ, προσθήσει Κύριος τοῦ δεῖξαι τὴν χεῖρα αὐτοῦ, τοῦ ζηλωσαι καὶ ζητῆσαι τὸ καταλειφθὲν ὑπόλοιπον τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, ὃ ἂν καταλειφθῆ ὑπὸ τῶν Ἀσσυρίων, καὶ ἀπὸ Αἰγύπτου, καὶ ἀπὸ Βαβυλωνίας, καὶ ἀπὸ Αἰθιοπίας, καὶ Ἐλαμιτῶν, καὶ ἀπὸ ἡλίου ἀνατολῶν, καὶ ἀπὸ τῶν νήσων τῆς θαλάσσης· καὶ ἀρεῖ σημεῖον εἰς τὰ ἔθνη, καὶ τοὺς διεσπαρμένους Ἰουδα συνάξει ἐκ τῶν τεσσάρων περῶγων τῆς γῆς. Πολλάκις τινῶν λεγομένων ἔσεσθαι ἐν ἐπιστήμῳ ἡμέρᾳ, τουτέστιν ἐν ἐπιφανείᾳ χρόνου, λογισμῷ συνάγοντες τὴν τῶν δηλουμένων ἀκολουθίαν, ἐπὶ τὴν τοῦ Θεοῦ παρουσίαν ἀναφέρεισθαι ἀπεδείξαμεν, καθ' ἣν τοῦ παντὸς Ἰουδαίων ἔθνους ἀποπεσομένου, σπανίους τινὰς σωθήσεσθαι τοὺς ἐξ αὐτῶν καταλειφθησομένους οἱ θεοὶ δηλοῦσι λόγοι. **D** Ἡ γὰρ μὴν μετὰ χεῖρας λέξις καὶ τὴν ἡμέραν, καὶ τὸν διὰ ταύτης σημαίνόμενον χρόνον, καὶ τὰ ἐπὶ τούτῳ συμβεβηκότα λευκώτατα παρίστανει· θεσπίζουσα γὰρ τὴν ἐκ σπέρματος τοῦ Δαβὶδ γενησομένην τοῦ Χριστοῦ γένεσιν, ὁμοῦ καὶ τὴν Ἰουδαίων ἀπόπτωσιν προαναφανεῖ· λέγει δὲ οὕτως· « Ἰδοὺ δὴ ὁ δεσπότης Κύριος Σαβαὺθ, συνταράξει τοὺς ἐνδόξους μετὰ ἰσχύος, καὶ οἱ ὕψηλοι ταπεινωθήσονται, καὶ πεσοῦνται οἱ ὕψηλοι μαχαίρᾳ· ὁ δὲ Αἰθίανος σὺν τοῖς ὕψηλοις πεσεῖται. » Αἰθίανον δὲ ἐνταῦθα τὴν Ἱερουσαλήμ αἰνίττεται, ὡς ἐν ἐτέροις ἀπεδείξαμεν· ἦν μετὰ πάντων τῶν ἐν αὐτῇ σεμνῶν καὶ ἐνδόξων πεσεῖσθαι ὁ λόγος ἀπειλεῖ· καὶ ταυτὴ γὰρ προανατεινόμενος, ἐξῆς ἐπιλέγει· « Καὶ ἐξελεύσε-

⁸³ Rom. ix, 27. ⁸⁴ Matth. v, 14. ⁸⁵ Isa. xi 10-12. ⁸⁶ Isa. x 33, 34

ται βάρδος ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαί, καὶ ἄνθος ἐκ τῆς ῥίζης αὐτοῦ ἀναθήσεται, ἢ καὶ τὰ ἐξῆς. Σαφέστατα τὴν ἐκ ῥίζης Ἰεσσαί (πατὴρ δὲ ἦν οὗτος τοῦ Δαβὶδ) γένεσιν τοῦ Χριστοῦ παριστάς, ἐφ' ἣ γενέσει τὴν τῶν ἐθνῶν κλήσιν πρότερον μὲν δι' αἰνίγματος προφητικῶ τρόπῳ ἀναφανεί· τὸ γὰρ, « Συμβοσκοπήσεται λύκος μετ' ἄρνως, καὶ πάρδαλις σὺν ἐρίφῳ συναπαύσεται, » καὶ τὰ τοιαῦτα, οὐδὲν ἕτερον ἢ τῶν ἀγρίων καὶ ἀπηνῶν τὸν τρόπον καὶ μηδὲν θηρίων διαπερόντων ἐθνῶν, τὴν ἐπὶ τὸν εὐσεβῆ καὶ ἡμερόν τε καὶ κοινωνικὸν τρόπον μεταβολὴν ἐδήλου· τοῦτο δὲ αὐτὸ εἰς ὑστερον γυμνότερον διδάσκει, φάσκων· « Ἐνεπλήσθη ἡ σύμπασα γῆ τοῦ γινῶναι τὸν Κύριον, ὡς ὕδωρ πολὺ κατακαλύψει θαλάσσας. » Καὶ ἔτι γε αὐτὸς ἑαυτὸν ἐρμηνεύων ὁ προφητικὸς λόγος ἐπιλέγει· « Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἡ ῥίζα Ἰεσσαί, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν, ἐπ' αὐτῶ ἐθνη ἐλπιούσιν· καὶ ἔσται ἡ ἀνάπαυσις αὐτοῦ τιμῆ. » Ἐπειδὴ τοίνυν ἀνικτέρω μὲν τὴν ἀπόπτωσιν τοῦ Ἰουδαίου ἔθνους ἐπιμαίνων ἐπικεκαλυμμένως, μετὰ δὲ ταῦτα τὴν τῶν ἐθνῶν κλήσιν, τοτὲ μὲν κεκαλυμμένως, τοτὲ δὲ γυμνῶς· εἰκότως αὐθις ἐπαναλαμβάνων τὸν λόγον, τῶν ἐκ περιτομῆς εἰς τὸν Χριστὸν πιστευόντων μνημονεύει, ὑπὲρ τοῦ μὴ πάντῃ ἀποκλείσαι αὐτῶν τὴν εἰς τὸν Χριστὸν ἐλπίδα· « Ἔσται μὲν γὰρ, » φησὶν, « ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν. » Τίς δ' ἦν ὁ ἀνιστάμενος ἄλλ' ἢ ῥίζα τοῦ Ἰεσσαί, ὃν καὶ σαφῶς φησὶν ἄρξειν ἐθνῶν, ἀλλ' οὐχὶ Ἰσραὴλ; Ἐπειδὴ τοίνυν διαφόρως τὴν τῶν ἐθνῶν ἐπιστροφὴν ἐπὶ τὸν ἐκ ῥίζης Ἰεσσαί φύντα καὶ βλαστήσαντα εἰδόμενος, οὐδὲν δὲ οὐδέπω Χριστὸν περὶ τῶν ἐκ περιτομῆς εἰρήκει· εἰκότως τὸ ἐλλειπὲς τῆς προρρήσεως ἀποδίδωσι, φάσκων· « Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, » τοῦτ' ἔστιν ἐν τῷ χρόνῳ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐκ ῥίζης Ἰεσσαί φύντος, « προσθήσει Κύριος τοῦ δεῖξαι τὴν χεῖρα αὐτοῦ, ζητῆσαι, καὶ ζηλώσαι τὸ καταλειφθὲν ὑπόλοιπον τοῦ λαοῦ, ὃ ἂν καταλειφθῆ ἀπὸ τῶνδε καὶ τῶνδε τῶν πολεμίων. » Ἄνθ' οὗ ὁ μὲν Ἀκύλας παποίηκε· Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, προσθήσει Κύριος δευτέρω τὴν χεῖρα αὐτοῦ, τοῦ κτήσασθαι τὸ ὑπόλειμμα τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, ὃ ὑπολειφθήσεται ἀπὸ τῶν Ἀσσυρίων, καὶ τῶν ἐξῆς. Νοήσεις δὲ καλὲν ταῦτα πολεμίους τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ νοητοὺς τινεas καὶ πνευματικούς, ἢ τοὺς δαίμονας πονηροὺς, ἢ δυνάμεις ἀντικειμένας τῷ λόγῳ θεοσεβείας, οἱ, τῶν κατωνομασμένων ἐθνῶν πάσαι πρότερον ἀοράτως προεστῶτες, τὰς ψυχὰς ἐπολιόρχουν τοῦ Ἰσραὴλ, ποικίλοις πάθεσιν αὐτὰς περιβάλλοντες, ὑποσύροντές τε καὶ αἰχμαλωτίζοντες εἰς τὸν ὅμοιον τῆς τῶν ἀλλοφύλων ἀγογῆς βίον. Τοῦτου δὲ αὖν παντὸς σχεδὸν εἰπεῖν τοῦ λαοῦ κατὰ ψυχὴν αἰχμαλώτου ληφθέντος ὑπὸ τῶν δεδηλωμένων, οἱ φυλαχθέντες καὶ καταλειφθέντες ἄτρωτοι καὶ ἄσυλοι κατὰ τὴν προφητείαν τῆς δηλουμένης ἐπαγγελίας τεύζονται, ὀψόμενοι τοῦ Κυρίου τὴν χεῖρα καὶ κτήμα αὐτοῦ γεννισόμενοι, κατὰ τὸ φάσκων λόγον· « Προσθήσει Κύριος τοῦ δεῖξαι τὴν χεῖρα αὐτοῦ, τοῦ ζηλώσαι τὸ καταλειφθὲν ὑπόλοιπον τοῦ λαοῦ. » Τί δὲ προσθή-

dietur virga de radice Jesse, **75** et flos de radice ejus ascendet⁷⁵, » et cætera. In quibus manifestissime, ex radice Jesse (pater autem hic fuit David) ortum Christi significat, in quo ortu, vocationem gentium prius per quamdam sermonis obscuritatem, more prophetico explicat. Illud enim : « Pascetur simul lupus cum agno, et pardus cum hædo simul quiescet⁷⁶, » et quæ sunt hujusmodi nihil aliud quam gentium indomitatum, et immanium, et in nulla re a belluis differentium, ad pios et mansuetos, et omni charitate refertos mores, conversionem futuram indicant. Sed hoc ipsum docet apertius in iis quæ sequuntur, sic dicens : « Repleta est universa terra cognitione Domini, sicut aqua multa ad cooperienda maria⁷⁷. » Præterea ipse seipsum interpretans sermo propheticus sequitur? « Et erit in die illa, radix Jesse, et qui surgit ut imperet gentibus, in eo gentes sperabunt : et erit requies ejus cum honore⁷⁸. » Quoniam igitur superioris Judaicæ gentis ruinam involute significavit, post vero gentium vocationem, nunc quidem involutius, nunc autem explicatius : merito rursus eundem repetens sermonem, de iis qui ex circumcissione in Christum credituri sunt, mentionem facit, ne omni ratione a Christo spem illorum excludat. « Erit enim, inquit, qui surgit, ut imperet gentibus. » Sed quis tandem hic est qui surgit, nisi radix Jesse? quem etiam gentibus non ipsi Israel imperaturum affirmat. Quoniam ergo varie docuit hanc gentium conversionem, ad cum qui de radice Jesse nascetur, et pullulabit, necdum boni quidquam de iis qui in circumcissione sunt, protulit : merito quod prædictioni ejusmodi deerat, reddit, dicens : « Et erit in die illa, » hoc est, in illo tempore in quo adveniet is qui orturus est de radice Jesse, « adjiciet Dominus demonstrare manum suam, ut æmuletur, et quærat quod remanserit reliquum populi, quocunque relictum fuerit⁷⁹, » aut ab his, aut ab illis hostibus. Quem quidem locum Aquila ita convertit : « Et erit in die illa, adjiciet Dominus secundo manum suam ad acquirendum residuum populi sui, quod relinquetur ab Assyriis, » et cætera. Cæterum hæc quoque te considerare oportebit : hostes populi Dei censendos intelligibiles quosdam et spirituales, hoc est, malos dæmones, sive potestates, quæ Verbo adversentur. Hi porro sunt illi qui olim iis gentibus quæ hic nominatæ **76** sunt, invisibiliter præerant, et animas Israel vastabant, cum eas in varios effectus inducerent, et captivas facerent, et ad morem victus, alienarum gentium victui similem, attraherent. Cum igitur hic universus, prope dixerim, populus, animis factus esset captivus ab iis, quos diximus hostibus, qui servati, relictique sunt sine vulnere, non spoliati suis rebus, promissum illud, de quo prophetia loquitur, obtinebunt : utpote qui visuri sint manum Domini, et illius possessio futuri ; quemadmodum illud habet

⁷⁵ Isa. xi, 1. ⁷⁶ Ibid. 8. ⁷⁷ Ibid. 9. ⁷⁸ Ibid. 10.

⁷⁹ Ibid. 11.

oraculum quod ita ait : « Adjiciet Dominus demonstrare manum suam, ut æmuletur ob id quod remanserit reliquum populi. » Quid autem adjiciet Dominus? nempe, iis quos semel quondam per prophetas ostendit : Adjuncta est manus Domini, ut his ipsis veluti de totius populi ruina servatis, quæ prioribus deerant, adjungerentur. Hæc porro erant Novi Testamenti mysteria, quæ manu Domini ostensa sunt ei parti quæ de populo relicta est. Sed etiam, « ut æmuletur, inquit, ob id quod remanserit reliquum populi. » Pro quo Aquila et Theodotion concorditer, « adquirendum, » inquirunt, « residuum populi sui, quodcunque relictum fuerit ab Assyriis, » et a reliquis inimicis gentibus. Hoc autem quod relictum fuerit de populo, « extollet, inquit, signum in gentes : » per eos enim plane Dominus signum suum in cunctis gentibus patefecit, et per eosdem collegit eos, qui ex Israel perierant, et qui ex Juda dispersi erant, postquam a quatuor alis terræ, ad Christum Dei, ex prædicatione apostolorum ipsius, confugerunt : sic sane collectos esse intelligens eos, qui quondam ex Israel et Juda, secundum sententiam consideratis atque acceptis, abducti procul, separatique fuerant. Mos autem hujuscemodi animarum, verum Israel Dei demonstrat, sicut e contrario, vitiosa pravaque affectio eum Israel, qui ratione corporis eam appellationem sortitus est, principes Sodomorum, et populum Gomorrhæ appellare in oraculis facit. Reliquiæ igitur secundum electionem gratiæ, et quod in prophetia dicitur, relictum residuum populi, signum Domini apud cunctas gentes prædicarunt : et istiusmodi gentium animas ab interitu, ad Domini cognitionem trahentes, unum Deo populum consecerunt, qui a quatuor alis terræ hodie quoque una Christi virtute contrahitur. **77** Hi vero ipsi de Judaicæ gentis interitu conservati discipuli, et apostoli Salvatoris nostri, ex diversis tribubus oriundi, una-vocatione, unaque gratia, atque uno sancto Spiritu digni effecti, omnem amorem, quem olim erga ipsos Hebraicæ tribus habebant, abjecturi erant, ut ait prophetia. Cum igitur eodem intellectu eademque sententia perfecti essent, non solum continentem terram, sed et insulas gentium pervagati sunt, et omnes undique hominum animas deprædati, eas ducentes captivas, ut imperio Christi subjicerentur. Qui quidem in hoc consentanea illi oraculo egerunt, quod ait : « Et volabant in navigiis externum mare simul deprædantes, et eos, qui ad solis ortum spectant ⁶⁹. » Reliqua vero ejusdem prophetiæ, his item proportionem respondere intueberis, si unamquamque dictionem tecum ipse diligenter perpendis, et quod quidem ex ea inconstans vel humile visum fuerit, rejeceris, spiritus vero ipsius intelligentiam perceperis, quatenus ipse tibi Dei spiritus contemplandum suppeditaverit. Nobis enim tempus non permittit diutius in his locis immorari, qui materiam propositam absolvere festinamus.

σει Κύριος; ἀλλὰ γὰρ πρὸς οὓς ἀπαξ ἐπεδείξατο πάλαι πρότερον διὰ τῶν προφητῶν· « Προσεγενήθη χεὶρ Κυρίου, καὶ τοῦτοις διασωθεῖσιν ἀπὸ τῆς πτώσεως τοῦ παντὸς λαοῦ, τὰ λείποντα τοῖς προτέροις προσθήσειν. » Ταῦτα δὲ ἦν τὰ τῆς καινῆς Διαθήκης μυστήρια, διὰ τῆς χειρὸς τοῦ Κυρίου δεδειγμένα τῷ καταλειφθέντι ἀπὸ τοῦ λαοῦ. Ἄλλὰ καὶ τοῦ ζηλωσαί φησιν τὸ καταλειφθὲν ὑπόλοιπον τοῦ λαοῦ. Ἄνθ' οὐ συμφῶνως ὁ Ἀκύλας καὶ Θεοδοσίω, τοῦ κτήσασθαι, φησὶν, τὸ ὑπόλειμμα τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, ὃ ἂν καταλίπη ἀπὸ τῶν Ἀσσυρίων καὶ ἀπὸ τῶν λοιπῶν πολεμίων ἔθνῶν. Τοῦτο δὲ τὸ καταλειφθὲν τοῦ λαοῦ ὑπόλοιπον ἀρεῖ, φησὶν, σημεῖον εἰς τὰ ἔθνη· σαφῶς δὲ αὐτῶν τὸ εἶπετο σημεῖον ὁ Κύριος ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἐπιδεικνύμενος· καὶ συνάξει δι' αὐτῶν τοὺς ἀπολομένους Ἰσραὴλ, καὶ τοὺς διεσπαρμένους Ἰούδα, ἐκ τῶν τεσσάρων πετερύγων τῆς γῆς ἐπὶ τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, διὰ τοῦ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ κηρύγματος καταπεφυγότας· τοὺς συναχθέντας εἶναι λέγων τῶν πάλαι ἀπικισμένων καὶ ἀφωρισμένων ἐκ τοῦ κατὰ διάνοιαν Ἰσραὴλ καὶ Ἰούδα. Τρόπος δὲ τοιῶνδε ψυχῶν τὸν ἀληθινὸν Ἰσραὴλ τοῦ Θεοῦ δείκνυσιν, ὡς ἀνάπαλιν φαύλη καὶ μοθηρὰ διάθεσις τὸν κατὰ σάρκα Ἰσραὴλ, ἄρχοντας Σοδόμων καὶ λαὸν Γομόρρας χρηματίζειν ποιεῖ. Τὸ τοῖνον λεῖμμα κατ' ἐκλογὴν χάριτος, καὶ τὸ λεγόμενον ἐν τῇ προφητείᾳ καταλειφθὲν ὑπόλοιπον τοῦ λαοῦ, τὸ σημεῖον τοῦ Κυρίου πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἀνεκέρυεν, καὶ τὰς τοιάσδε ψυχὰς τῶν ἔθνῶν ἐξ ἀπωλείας ἐπὶ τὴν τοῦ Κυρίου γνῶσιν ἐφελκυσάμενον, ἕνα λαὸν συνῆξε τῷ Θεῷ, τὸν ἐκ τῶν τεσσάρων πετερύγων τῆς γῆς εἰσέτι νῦν τῇ τοῦ Χριστοῦ δυνάμει συγκροτούμενον. Οὗτοι δὲ αὐτὰ οἱ ἀπὸ τῶν ἀπολωλότων τοῦ Ἰουδαίου ἔθνους διασωθέντες μαθηταὶ καὶ ἀπόστολοι Σωτῆρος ἡμῶν, ἐκ διαφορῶν φυλῶν τυγχάνοντες, μιᾶς κλήσεως καὶ μιᾶς χάριτος ἐνὸς Πνεύματος ἁγίου κατηξιώμενοι, πάντα ζῆλον ἔνθα πάλαι πρὸς αὐτοὺς εἶχον αἱ τοῦ Ἑβραίων ἔθνος φυλαί, ἀποβρίβουσιν, ὡς ἡ προφητεία φησὶν. Κατηρτισμένοι γούν τῷ αὐτῷ νοί καὶ τῇ αὐτῇ γνώμῃ, οὐ μόνον τὴν ἡπειρον, ἀλλὰ καὶ τὰς νήσους διήλθον τῶν ἔθνῶν, πάσας πανταχόθεν τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς προνομούοντες καὶ αἰχμαλωτεύοντες εἰς τὴν ὑποταγὴν τοῦ Χριστοῦ, ἀκολούθως τῷ χρησμῷ φήσαντι· « Καὶ πετασθήσονται ἐν πλοίοις ἀλλοφύλων, θάλασσαν ἅμα προνομούοντες, καὶ τοὺς ἀφ' ἡλίου ἀνατολῶν. » Καὶ τὰ λοιπὰ δὲ τῆς προφητείας τούτοις ἀναλόγως ἐπιθεωρήσεις, ἐκάστην λέξιν παρὰ σαυτῷ βασανίσας, καὶ πᾶν μὲν τὸ ἀσύστατον καὶ ταπεινὸν αὐτῆς διακρουσάμενος, τὴν δὲ διάνοιαν τοῦ πνεύματος, ὡς ἂν αὐτὸ σὺν τῷ πνεύματι τοῦ Θεοῦ θεωρεῖν ὑποβάλλῃ, νόησας. Ὅμιν γὰρ ὁ καιρὸς οὐκ ἐπιτρέπει τοῖς τόποις ἐπὶ πλείον ἐνδιατρίβειν, τὴν προκειμένην ὑπόθεσιν ἐξανύσαι κατεπειγομένοις.

⁶⁹ Isa. xi, 14.

MB. « Καὶ ἐντελοῦμαι τῇ οἰκουμένη ὅλη κακὰ, καὶ τοῖς ἀσεβέσι τὰς ἀμαρτίας αὐτῶν, καὶ ἀπολώ ὕβριν ἀνόμων, καὶ ὕβριν ὑπερηφάνων ταπεινώσω. Καὶ ἔσονται οἱ ἐγκαταλειμμένοι ἐντιμοὶ μᾶλλον ἢ τὸ χρυσίον τὸ ἄπυρον· καὶ ἄνθρωπος ἐντιμος ἔσται μᾶλλον ἢ ὁ λίθος ὁ ἐκ Σουφεῖρ. » Καὶ ἐξῆς ἐπιλέγει· « Καὶ ἔσονται οἱ καταλειμμένοι ὡς δορκάδιον φεύγον, καὶ ὡς πρόβατον πλανώμενον. » Καὶ διὰ τούτων τὸ σπάνιον τῶν σωθησομένων ἐν τῷ καιρῷ τῆς τῶν ἀσεβῶν ἀπωλείας σαφέστατα ὁ λόγος παρίστησιν· ὥστε μὴ χῶραν ἔχειν ὑπονοεῖν ἀδιακρίτως πάντας ἀπαξιαπλῶς τοὺς ἐκ περιτομῆς, καὶ πᾶν τὸ Ἰουδαϊκὸν ἔθνος, τῶν τοῦ Θεοῦ τεύξεσθαι ἐπαγγελιῶν.

MG. « Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἐκλειψίς δόξης Ἰακώβ, καὶ τὰ πλῆρα τῆς δόξης αὐτοῦ σεισθήσονται. Καὶ ἔσται ὃν τρόπον ἕαν τις συναγάγῃ ἀμνητὸν ἐστηκότα, καὶ σπέρμα σταχύων ἀμνητῆ· καὶ ἔσται ὃν τρόπον ἕαν τις συναγάγῃ στάχυας ἐν φάραγγι στερεῇ, καὶ καταλειφθῇ ἐν αὐτῇ καλάμη· ἢ ὡς ῥῶγες ἐλαίας δύο, ἢ τρεῖς ἐπ' ἄκρου μετεώρου, ἢ τέσσαρες, ἢ πάντε ἐπὶ τῶν κλάδων αὐτῶν καταλειφθῶσι. Τάδε λέγει Κύριος ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ· Τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἐπιποθῶς ἔσται ἄνθρωπος ἐπὶ τῷ ποιήσαντι αὐτόν· οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ εἰς τὸν ἄγιον τοῦ Ἰσραὴλ ἐμβλέψονται, καὶ οὐ μὴ πεποιθότες ὦσιν ἐπὶ τοῖς βωμοῖς, οὐδὲ ἐπὶ τοῖς ἔργοις τῶν χειρῶν αὐτῶν, ἃ ἐποίησαν οἱ δάκτυλοι αὐτῶν. » Καὶ διὰ τούτων ἐναργῶς θεσπίζεται ἡ δόξα τοῦ Ἰσραὴλ καὶ πάντα τὰ πλῆρα αὐτῶν καθαιρεθήσεσθαι, ὀλίγοι δὲ αὖθις καὶ ἄριθμῷ ληπτοί, ὡσάν ἐλαίας ἐν φυτῷ ῥῶγες βραχεῖς, καταλειφθήσεσθαι λέγονται· οὗτοι δὲ ἂν εἴεν οἱ ἐξ αὐτῶν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν πεπιστευκότες. Ἀκολουθῶς δὲ μετὰ τὰ περὶ ἐκείνων εἰρημμένα, περὶ παντὸς ἀνθρώπων γένους ἀποστραφησομένου τὴν κατὰ τὰ εἰδῶλα πλάνην, ἐπιγκυσομένου δὲ τὸν Θεὸν Ἰσραὴλ, προφητεύεται.

MD. « Ακούσατε, νῆσοι, ἐγκαταλειμμένοι καὶ ὀδυρόμενοι, ἀκούσατε, ἃ ἤκουσα παρὰ Κυρίου Σαβαώθ· ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ ἀνήγγειλεν ἡμῖν. » Ὅρα τίνα τρόπον καὶ ἐνταῦθα οὐ πάντας τοὺς ἐκ περιτομῆς ἐπὶ τὴν τῶν ἀποβήτων ἀκρόασιν παρακαλεῖ, ἀλλ' ἢ μόνους, οὓς ὀνομάζει καταλειμμένους καὶ ὀδυρόμενους· οἳ ἦσαν οἱ κατὰ τὸν Ἀπόστολον, στεναάζοντες καὶ ἀποκλαδόμενοι τὴν κακίαν τοῦ τῶν ἀνθρώπων βίου.

ME. « Ἐπένθησαν οἱ ὑψηλοὶ τῆς γῆς, ἢ δὲ γῆ ἠνόμησε διὰ τοὺς κατοικοῦντας αὐτήν. Διὰ τοῦτο πτωχοὶ ἔσονται οἱ ἐνοικοῦντες ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ καταλειφθήσονται ἄνθρωποι ὀλίγοι. » Καὶ ἐν τούτοις τοῖς παραβεβηκότας τὸν νόμον, καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ διαθήκην τοῦ ἐκ περιτομῆς λαοῦ ἀπελέγξας, ἀπειλήσας τε αὐτοῖς τὰ ἀναγεγραμμένα, καταλειφθήσεσθαι ἀνθρώπους ἐξ αὐτῶν ὀλίγους προφητεύει· εἰεν δ' ἂν οὗτοι τὸ ὀνομαζόμενον παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ λείμμα αα' ἐκλογὴν χάριτος.

XLI. « Et mandabo orbi universo mala, et impiis peccata ipsorum, et perdam injuriam iniquorum, et contumeliam superbiorum humiliabo. Et erunt qui renanserint pretiosi magis, quam aurum quod ignem non sentit: et homo pretiosus erit magis, quam lapis in Suphir⁶⁵, ac deinceps adjungit: « Et erunt, » qui relictii fuerint, « quasi caprea fugiens, et quasi ovis errabunda⁶⁶: » atque in his quidem paucitatem eorum, qui superfuturi sint tempore interitus impiorum, hic sermo planissime ostendit: ex quo id intelligimus, sine ulla exceptione, carituros esse propria regione omnes omnino, qui ad circumcisionem pertinent, atque omnem Judaicam gentem, promissa divina non esse consecuturam.

XLIII. « Et erit in die illa defectus gloriæ Jacob, et pingua gloriæ ipsius quassabuntur. Erit quemadmodum si quis colligat messem stantem, et semen spicarum metat; et erit quemadmodum si quis colligat spicas in convalle solida, et **78** relicta fuerit in ea stipula; aut quasi baccæ oliuæ duæ, sive tres in cacumine sublimi, seu quatuor, seu quinque in ramis ipsis relictae fuerint. Hæc dicit Dominus Deus Israel: In die illa confidens erit homo in eo, qui fecit ipsum: oculi autem ejus ad sanctum Israel respicient, et non erunt confidentes in altariis, neque in operibus manuum suarum, quæ fecerunt digiti ipsorum⁶⁷. » In his quoque evidenter canitur; quemadmodum gloria Israel, et cuncta pingua eorum auferenda sint, et pauci rursus numeroque comprehensibiles relinquendi: atque hi, quidem erunt, qui ex eis in Dominum nostrum crediderint. Deinceps autem post ea quæ de illis dicta sunt, de universo genere hominum, quod aversurum se sit ab errore simulacrorum, Deumque Israel agniturum, vaticinium sequitur.

XLIV. « Audite, insulæ, qui relictii estis et dolore cruciamini: audite quæ audiavi a Domino Sabaoth. Deus Israel nuntiavit nobis⁶⁸. » Specta quemadmodum hic quoque non omnes, qui ad circumcisionem spectant, ad ejusmodi arcana audienda invitet, sed solos eos, quos dicit relictos esse, ac dolore cruciari: quales erant, qui, ut ait Apostolus, gemebant ac deplorabant malitiam vitæ hominum.

XLV. « Luxerunt excelsi terræ, et terra inique egit propter habitantes eam. Idcirco inopes erunt inhabitantes in terra, et relinquentur homines pauci⁶⁹. » In his quoque ubi eos reprehendit, qui ex populo circumcisionis legem Dei, et testamentum contempserint, et eis minatus est ea quæ scripta sunt; tum ex illis paucos homines esse relinquendos vaticinatur. Hi vero sint sane illæ, quæ nominantur apud Apostolum « reliquæ secundum electionem gratiæ⁶⁸. »

⁶⁵ Isa. XIII. 11, 12. ⁶⁶ Ibid. 14. ⁶⁷ Isa. XVII. 4-8.

⁶⁸ Isa. XLIX. 1, 2. ⁶⁹ Isa. XXIV. 4-6. ⁶⁸ Rom. XI. 5.

XLVI. « Relinquentur civitates desertæ, et domus quæ relictae fuerint, interibunt. Hæc omnia erunt in terra in medio gentium : quemadmodum si quis colligat paucas baccas, quæ in oliva remanserint, sic colligent eos ; et si cessaverit vindemia, hi voce clamabunt : qui autem relictus fuerint in terra, lætabuntur simul cum gloria Domini ⁶⁹. » Hic quoque soli qui relictus fuerint, gavisuri dicuntur, cum reliqui omnes his, quæ in vaticinio continentur, sint tradendi.

XLVII. « Conculcabitur corona contumeliæ, mercenarii Ephraim : et erit flos, qui decidet de spe gloriæ in cacumine montis excelsi, quasi præcox ficus : qui vidit eum priusquam in manus accipiat, vellet eum devorare. Die illa Dominus erit corona spei, contexta gloriæ ei, qui relictus sit de populo ipsius : relinquentur enim in spiritu iudicii. » Etiam hic ei, qui relictus sit de populo, non universæ illi genti, solis utique illis, qui reliquiarum nomine significantur, Dominum coronam spei, et gloriæ futurum, vaticinatur : alios vero præter populi reliquias, coronam contumeliæ, et mercenarii Ephraim nominat.

XLVIII. « Et erunt, qui relictus fuerint in Judæa, mittent radicem deorsum, et facient fructum sursum quoniam ex Hierusalem erunt, qui relictus fuerint, et qui salvi futuri sunt ex monte Sion : æmulatio Domini Sabaoth faciet hæc ⁷¹ : » eos, qui secundum electionem gratiæ relictus fuerint ex Judæorum gente missuros radicem deorsum, et facturos semen sursum vaticinatur. Ubi manifestissime apostolorum et discipulorum Salvatoris nostri electionem significat. Siquidem hi, ex iis qui ad circumcisionem pertinent, relictus, deorsum in terram doctrinæ suæ radices miserunt, adeo quidem, ut illa ipsa eorumdem doctrina infixæ sit, et radicibus firmata per totum terrarum orbem : sursum autem ferre semen et fructum ad promissa cœlestia exhortati sunt. Hi vero ipsi de gente Judæorum relictus, cæteris pereuntibus, soli servari dicuntur. Hæc autem omnia, æmulatio Domini fecit. Nam æmulatio Domini, quæ hos ad provocandum eos impios, qui in circumcissione manserunt elegit, illos provocavit, ut est illud apud Moysem dictum : « ipsi me provocaverunt in eo, qui non est Deus : et ego provocabo eos in ea, quæ non est gens : in gente ⁷². »

XLIX. « Sic dicit Dominus : Quemadmodum **80** inveniatur acinus in racemo, et dicent, ne dissipaveris eum, quoniam benedictio Domini est in eo, sic faciam propter eum, qui servit mihi : huius causa non perdam omnes : et educam ex Jacob semen, et ex Juda : et hæreditabit montem sanctum meum, et hæreditabunt electi mei et servi mei, et habitabunt illic. Et erit in silva stabulum gregum, et vallis Achor in requiem armentorum boum populo meo, qui exquisiverunt me. Vos autem, qui

ΜΓ'. « Καταλειφθήσονται πόλεις ἔρημοι, καὶ οἱ οἴκοι οἱ ἐγκαταλειμμένοι ἀπολοῦνται. Ταῦτα πάντα ἔσται ἐν τῇ γῆ ἐν μέσῳ τῶν ἐθνῶν· ὃν τρόπον ἂν τις καταλήσῃται ἐλαίαν, οὕτως καταλήσονται αὐτούς· καὶ ἂν παύσῃται ὁ τρυγητὸς, οὗτοι φωνῆ φωνήσουσιν· οἱ δὲ καταλειφθέντες ἐπὶ τῆς γῆς εὐφρανθήσονται ἅμα τῇ δόξῃ Κυρίου. » Καὶ ἐνταῦθα οἱ καταλειφθέντες μόνου εὐφρανθήσεσθαι λέγονται, τῶν λοιπῶν ἀπάντων τοῖς θεσπιζομένοις παραδοθησομένων.

ΜΖ'. « Καταπατηθήσεται ὁ στέφανος τῆς ὕβρεως, οἱ μισῶτοί τοῦ Ἐφραΐμ· καὶ ἔσται τὸ ἄνθος τὸ ἐκπεσὸν τῆς ἐλπίδος τῆς δόξης ἐπ' ἄκρου τοῦ ὄρους τοῦ ὑψηλοῦ, ὡς πρόδρομος σύκου· ὁ ἰδὼν αὐτὸ, πρὶν ἢ εἰς τὴν χεῖρα λαβεῖν αὐτὸ, θελήσει αὐτὸ καταπιεῖν. Τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνη Κύριος ἔσται ὁ στέφανος τῆς ἐλπίδος, ὁ πλακεὶς τῆς δόξης τῷ καταλειφθέντι τοῦ λαοῦ αὐτοῦ· καταλειφθήσονται γὰρ ἐν πνεύματι κρίσεως. » Καὶ ἐνταῦθα τῷ καταλειφθέντι τοῦ λαοῦ, οὐχὶ δὲ παντὶ τῷ ἔθνει αὐτῶν, ἀλλὰ μόνοις τοῖς διὰ τοῦ καταλειμματος σηματονομούμενοις, τὸν Κυρίον στέφανον ἔσεσθαι ἐλπίδος καὶ δόξης προφητεύει, τοὺς ἄλλους παρὰ τὸ κατάλειμμα τοῦ λαοῦ στέφανον ὕβρεως καὶ μισῶτους τοῦ Ἐφραΐμ ὀνομάζων.

ΜΗ'. « Καὶ ἔσονται οἱ ἐγκαταλειμμένοι ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, φύσσοις ῥίζαν κάτω, καὶ ποιήσουσι σπέρμα ἄνω, ὅτι ἐξ Ἱερουσαλὴμ ἔσονται οἱ σωζόμενοι ἐξ ὄρους Σιών. Ὁ ζῆλος Κυρίου Σαβαὼθ ποιήσει ταῦτα. » Τοὺς κατ' ἐκλογὴν χάριτος καταλειφθέντας ἐκ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους φύσσειν ῥίζαν κάτω, καὶ ποιήσειν σπέρμα ἄνω προφητεύει, σαφέστατα τὴν τῶν ἀποστόλων καὶ μαθητῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐκλογὴν παριστάς. Οὗτοι γὰρ, ἀπὸ τῶν ἐκ περιτομῆς καταλειφθέντες, κάτω μὲν εἰς γῆν τὰς ῥίζας τῆς διδασκαλίας αὐτῶν κατέβαλλον, ὡς ἐμπαγγίλαι, καὶ βιζύσαι καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης τὴν διδασχὴν αὐτῶν· ἄνω δὲ τὸ σπέρμα καὶ τὸν καρπὸν φέρεσθαι εἰς τὰς ἐπουραγίους ἐπαγγελίας παρεκελεύσαντο. Οἱ δ' αὐτοὶ οὗτοι ἐκ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους καταλειμμένοι, τῶν λοιπῶν ἀπολλυμένων, μόνου σωζόμενοι λέγονται. Ταῦτα δὲ πάντα ὁ ζῆλος Κυρίου ἐποίησεν. Εἰς γὰρ τὸ παραζηλώσει τοὺς ἀσεβεῖς τῶν ἐκ περιτομῆς, ἐκλεξάμενος ὁ ζῆλος Κυρίου τούτους, παρεζήλωσεν ἐκείνους· κατὰ τὸ παρὰ Μωσεί λέγόμενον· « Αὐτοὶ παρεζήλωσάν με ἐπ' οὐ Θεῶ, γὰρ παραζηλώσω αὐτούς ἐπ' οὐκ ἔθνε· ἐπ' ἔθνε ἀσυνέτῳ παροργίζω αὐτούς. » stulta irritabo eos ⁷³. »

ΜΘ'. « Οὕτως λέγει Κύριος· Ὅν τρόπον εὐρήσεται ὁ ῥῶξ ἐν τῷ βότρυϊ, καὶ ἐροῦσιν· Μὴ λυμήνη αὐτὸν, ὅτι εὐλογία Κυρίου ἐστὶν ἐν αὐτῷ· οὕτως ποιήσω ἔνεκεν τοῦ δουλεύοντός μοι· τούτου ἔνεκεν οὐ μὴ ἀπολέσω πάντας· καὶ ἐξάξω τὸ ἐξ Ἰακώβ σπέρμα, καὶ τὸ ἐξ Ἰούδα· καὶ κληρονομήσει τὸ ὄρος τὸ ἅγιόν μου· καὶ κληρονομήσουσιν οἱ ἐκλεκτοὶ μου καὶ οἱ δοῦλοι μου, καὶ κατοικήσουσιν ἐκεῖ. Καὶ ἔσται ἐν τῷ ὄρει ἐπαυλις ποιμνίων, καὶ φάραγξ Ἰακώβ εἰς ἀνάπαυσιν βουκόλων τῷ λαῷ μου, οἱ ἐζήτησάν με.

⁶⁹ Isa. xxiv. 10-14. ⁷⁰ Isa. xxviii. 5-6. ⁷¹ Isa. xxxvii. 31, 32. ⁷² Deut. xxxii. 21.

Ἦμεῖς δὲ οἱ ἐγκαταλιπόντες με καὶ ἐπιλανθανόμενοι ἅπαντες ἐν τῷ ἁγίῳ μου, καὶ ἐτοιμάζοντες τῇ τύχῃ τράπεζαν, καὶ πληροῦντες τῷ δαίμονι κέρασμα, ἐγὼ παραδώσω ὑμᾶς εἰς μάχαιραν. Πάντες ἐν σφαγῇ πεσεῖσθε· ὅτι ἐκάλεσα ὑμᾶς, καὶ οὐκ ὑπακούσατε, καὶ ἐποιήσατε τὸ πονηρὸν ἐναντίον ἐμοῦ, καὶ ἄ οὐκ ἰδουλόμην ἐξελέξασθε. » Διελὼν καὶ ἐν τούτοις ὁ λόγος, βραχὺ μὲν τί φησι σπέρμα ἐξ Ἰακώβ τεύξεσθαι τῶν ἐπηγγελμένων· ἐκλεκτοὺς τε εἶναι τοὺς κατοικήσαντας ἐν τῷ δρυμῷ· οὕτως ὀνομάζων τὴν κλησιν τῶν ἐθνῶν, ἐν ἧ ἡ οἱ ἐκλεκτοὶ τοῦ Κυρίου, καὶ τὸ Ἰακώβ σπέρμα, εἶεν δ' (1) ἂν οἱ ἀπόστολοι καὶ μαθηταὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν· οἱ δὲ λοιποὶ πάντες παρὰ τούτους ταῖς δηλουμέναις ἀπειλαῖς ὑποβέβληται· μονονουχὶ τοῦ λόγου γυμνότερα παριστῶντος, μὴ ὡς ἔτυχεν ἐπὶ πᾶν τὸ Ἰουδαίων ἔθνος φθάσειν τὰς τοῦ Θεοῦ ἐπαγγελίας, ἀλλ' ἐπὶ μόνον τὸ ὀνομασμένον σπέρμα, καὶ τοὺς ἐπιχαλουμένους ἐκλεκτοὺς τοῦ Θεοῦ· « ἐπεὶ πολλοὶ κλητοὶ, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί. » Τούτοις δὲ καὶ νῦν ὄνομα καινὸν ἐπιτεθήσεται ἐξ ἧς ὁ λόγος θεσπίσει, φάσκων πρὸς τοὺς ἀσεβεῖς· « Καταλειφθήσεται γὰρ τὸ ὄνομα ὑμῶν εἰς πληρομὴν τοῖς ἐκλεκτοῖς μου· ὑμᾶς δ' ἀνελεῖ Κύριος· τοῖς δὲ δουλεύουσίν μοι κληθήσεται ὄνομα καινόν. » Τὸ δὲ οὖν ὄνομα καινόν, ὃ μὴ παρὰ τοῖς παλαιοῖς ἔγνωστο, ποῖον ἂν εἴη ἢ τὸ ἀπὸ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ προσωμίας καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης εὐλογημένον Χριστιανῶν ὄνομα;

Ν'. Ἀπὸ τοῦ Μιχαίου.

« Καὶ ἔσται ἐκ τῆς σταγόνας τοῦ λαοῦ τούτου συναγόμενος· συναχθήσεται Ἰακώβ σὺν πᾶσιν. Ἐκδεχόμενος ἐκδέξομαι τοὺς καταλοιπούς τοῦ Ἰσραὴλ· ἐπὶ τὸ αὐτὸ θήσομαι τὴν ἀποστροφὴν αὐτῶν. » Συμφώνως τοῖς προεκτεθεῖσιν ἐκ τοῦ Ἠσαίου καὶ ὁ Μιχαίας ἐκδέξασθαι τὸν Θεὸν οὐκ ἀπλῶς πάντας, ἀλλὰ μόνους τοὺς καταλοιπούς ὀνομάζει. Ὡσπερ δὲ παρὰ τῷ Ἠσαίᾳ σπέρμα ὀνομάζετο τὸ ἐξ αὐτῶν λείμμα, οὕτως καὶ νῦν σταγόνα ὀνομάζει τοὺς ἐξ αὐτῶν σωθησομένους. Δηλοῦται δὲ καὶ διὰ τούτων ὁ τῶν ἀποστόλων χορὸς, ὡς σταγὼν τις καὶ σπέρμα τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους γεγεννημένος· ἐξ ἧς σταγόνος πάντες οἱ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης τὸν Χριστὸν ἐπεγνωκότες τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ παραδεδεγμένοι, τῆς θεσπιζομένης ἐπισυναγωγῆς κατηξιώθησαν, τὴν ἀπὸ τῶν πολεμίων λύτρωσιν εὐράμενοι.

ΝΑ'. « Καὶ σὺ Βηθλεὲμ, οἶκος τοῦ Εὐφραθᾶ, ὀλιγοστός εἶ ἐν χιλιᾶσιν Ἰουδα· ἐκ σοῦ μοι ἐξελεύσεται ἡγούμενος, τοῦ εἶναι εἰς ἄρχοντα τῷ Ἰσραὴλ, καὶ ἐξοδοῦ αὐτοῦ ἀπ' ἀρχῆς ἐξ ἡμερῶν αἰῶνος. Διὰ τοῦτο δώσει αὐτοὺς ἕως καιροῦ τικτούσης· τέξεται, καὶ οἱ ἐπίλοιποι τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν ἐπιστρέψουσι. » Καὶ μετὰ βραχέα ἐπιλέγει· « Καὶ ἔσται τὸ ὑπόλειμμα τοῦ Ἰακώβ ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ἐν μέσῳ λαῶν πολλῶν, ὡς δρόσος παρὰ Κυρίου πίπτουσα, καὶ ὡς

⁷⁸ Isa. LXV, 8-12. ⁷⁹ Matth. xxii, 14. ⁷⁸ Isa. LXV, 15. ⁷⁶ Mich. II, 11, 12. ⁷⁷ Isa. LXV, 9. ⁷⁸ Mich. V, 2, 3.

(1) Forte corrigendum γ' pro δ'. EDIT. PATR.

reliquistis me, et obliviscimini montem sanctum meum, et paravis fortunæ mensam, et impletis dæmoni poculum mistum : ego tradam vos in gladium. Omnes in occisione cadetis ; quoniam vocavi vos, et non auscultastis, et fecistis malum in conspectu meo, et quæ nolebam, elegistis ⁷⁸. » Cum in his divisione quadam sermo divinus utatur, tum exiguum quoddam semen Jacob, ea quæ promissa sunt consecuturum afflmat : electos autem esse eos, qui habitent in silva. Nam sic vocationem gentium nominat, in qua electi Domini, et semen Jacob sint, sane ipsi apostoli et discipuli Salvatoris nostri : præter quos qui reliqui sunt, omnes in eas, quæ expositæ sunt, minas reciderunt : quandoquidem ipsa oratio prope apertissime demonstrat, non casu quodam in cunctam Judæorum gentem promissa divina esse ventura, sed in id solum quod semen est nominatum, et in eos, qui vocari solent electi Dei : « multi enim sunt vocati, pauci vero electi ⁷⁸. » Quibus etiam nomen novum imponendum deinceps oraculum canit, sic ad impios dicens : « Relinquetur enim nomen vestrum in satietatem electis meis. Vos autem interficiet Dominus : ii vero, qui mihi servient, vocabuntur nomine novo ⁷⁸. » Atqui novum istud nomen, quod antiquis ignotum fuerit, quodnam quæso fuerit, nisi Christianorum ? quod a Salvatoris nostri Jesu Christi appellatione deductum in toto orbe terrarum laudibus et favore celebratur ?

SI L. A Michæa.

« Et erit de stilla populi hujus, qui congregatur : congregabitur Jacob cum omnibus. Excipiens excipiam reliquos ex Israel : in unum ponam conversionem eorum ⁷⁶. » Consentanea iis, quæ ab Isaia accepta sunt, supraque a nobis exposita, Michæas quoque indicat : qui Deum non simpliciter omnes, sed solos eos, qui reliqui fuerint, excepturum narrat : et quemadmodum apud Isaia ⁷⁷ semen nominabatur ipsum illorum residuum, ita hic stillam eos nominat, qui ex illis superstites futuri sunt. Significatur autem his verbis ipse chorus apostolorum, qui quasi stilla quædam, et semen Judaicæ gentis exstiterunt : de qua stilla omnes quicunque ex toto orbe Christum Dei cognoverint, et doctrinam ejus acceperint, ea quam oraculum canit congregatione digni effecti sunt, et liberationem ab hostibus nacti.

LI. « Et tu Bethlehem, domus Ephrata, minima es, ut sis in millibus Juda ; ex te mihi egredietur qui præsit, ut sit in principem ipsi Israel, et exitus ejus ab initio ex diebus sæculi. Propter hoc dabit eos usque ad tempus parientis : pariet, et reliqui ex fratribus eorum convertentur ⁷⁸. » Et post pauca adjungit : « Et erit quod reliquum fuerit ex Jacob in gentibus in medio populorum multorum, quasi ros a Domino cadens, et tanquam

agni super gramen, ut non congregetur aliquis, neque subsistat in filiis hominum. et erit quod reliquum fuerit ex Jacob in gentibus, in medio populorum multorum, tanquam leo in jumentis silvæ, et quasi catulus leonis in gregibus ovium, quemadmodum cum transierit et dispertiens rapuerit, et non sit qui eripiat: extolletur manus tua super affligentes te, et omnes inimici tui perdentur: his profecto nihil fieri posset lucidius, quæ et ortum Salvatoris in Bethlehem, et ejusdem ab æterno propagationem, et Virginis partum, et apostolorum et discipulorum ejus vocationem, et prædicationem de Christo, qui in totum orbem per eos importata est, referunt. Cum enim is princeps de quo prophetia loquitur, et cujus exitus ex diebus æternis esse declarat, de Bethlehem sit profecturus, huncque ipsum ea quæ pariens nominatur, sancta Virgo sit paritura: non omnes qui ad circumcisionem spectant, sed solos eos qui reliqui fuerint, salvos futuros affirmat, quos et residuum fore Jacob, et roris instar in omnes datum iri nationes. « Erit enim, inquit, residuum Jacob in gentibus, ut ros a Domino cadens, et quasi agni super gramen, » pro quo, « quasi stillæ in herbam, » 82 Aquila; Theodotion autem, « tanquam nix super fenum, » reddidere. Item pro illo, « ut non congregetur aliquis, neque subsistat in filiis hominum, neque offendat filius hominis, » Theodotion reposuit, « qui non exspectabit hominem, et non sperabit in filio hominis. » Aquila vero, « qui non exspectabit virum, et non erga filios hominum: » in quibus, omnis apostolorum Salvatoris nostri spes, quæ non in homine, sed in Salvatore, et Domino suo futura sit demonstratur, qui utique Salvator Dei Verbum erat. His vero deinceps adjungit: « et erit quod reliquum fuerit ex Jacob gentibus in medio populorum multorum, quasi leo in jumentis silvæ, et quasi catulus leonis in gregibus ovium: quemadmodum cum transierit, et dispertiens rapuerit, et non sit qui eripiat: » quibus verbis, ut arbitror, confidentia et intrepidum robur prædicationis apostolicæ declaratur. Siquidem instar leonis et catuli, in silvam gentium, et in ovium humanarum greges, illi irruentes, et dispertientes dignos ab indignis, eos Christi verbo subjecerunt. Ad quem deinceps proferuntur, quæ ab ipso sicut manantura: « extolletur manus tua super affligentes te, et omnes inimici tui perdentur: » quod ipsum sane etiam oculis intueri licet. Quamvis enim multis, quamvis innumerabilibus, Christi verbum antehac affligentibus, et hodie quoque oppugnantibus, altius tamen ipsum abiit, et potentius cunctis effectum est. Sed etiam in sublimi collocata est manus Christi, contra omnes qui ipsum afflixerint: ejusque inimici universi, variis temporibus contra ejus Ecclesiam insurgentes, perendi esse dicuntur.

LII. A *Sophonia*.

« Quia tunc convertam in populos linguam, ut in Mich. v, 7-9.

(1) Οὐδ'. Forte οὐκ. EDIT. PATR.

A ἄρνες ἐπ' ἄγρωστιν, ὅπως μὴ συναχθῆ μηδεὶς, μηδὲ ὑποστῆ ἐν υἱοῖς ἀνθρώπων· καὶ ἔσται τὸ ὑπόλειμμα Ἰακώβ ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ἐν μέσῳ λαῶν πολλῶν, ὡς λέων ἐν τοῖς κτήνεσι τοῦ δρυμοῦ, καὶ ὡς σκύμνος ἐν ποιμνίοις προβάτων, ὃν τρόπον ὅταν διέλθῃ, καὶ διαστείλας ἀρπάσῃ, καὶ μὴ ἦ ὁ ἐξαιρούμενος· ὑψωθήσεται ἡ χεὶρ σου ἐπὶ τοὺς θλίβοντάς σε, καὶ πάντες οἱ ἐχθροὶ σου ἐξολοθρευθήσονται. » Τούτων οὐδ' (1) ἂν τι γένοιτο λευκότερον, κατὰ τὸ αὐτὸ καὶ τὴν γένεσιν τὴν ἐν Βηθλεὲμ τοῦ Σωτῆρος ἀναφωνούντων, καὶ τὴν πρὸ αἰῶνος οὐσίωσιν αὐτοῦ, καὶ τὸν τῆς Παρθένου τοκετόν, καὶ τῶν ἀποστόλων καὶ μαθητῶν αὐτοῦ τὴν κλήσιν, καὶ τὸ κήρυγμα τὸ καθ' ἕλης τῆς οἰκουμένης περὶ τοῦ Χριστοῦ δι' αὐτῶν κατηγγελλέμενον. Τοῦ γὰρ δηλουμένου ἄρχοντος, οὗ τὰς ἐξόδους ὁ λόγος ἐξ ἡμερῶν αἰῶνος εἶναι δηλοῖ, ἐκ τῆς Βηθλεὲμ προελευσομένου, καὶ τῆς τοῦτον ἀποικτούσης ἀγίας Παρθένου τεξομένης, οὐ πάντας φησὶ τοὺς ἐκ περιτομῆς, ἀλλὰ μόνους τοὺς ἐπιλοίπους ἀνασωθήσεσθαι, οὓς καὶ λείμμα γενήσεσθαι τοῦ Ἰακώβ, καὶ δίκην δρόσου ἐπὶ πάντα δοθήσεσθαι τὰ ἔθνη. « Ἔσται γάρ, » φησὶ, « τὸ ὑπόλειμμα τοῦ Ἰακώβ ἐν τοῖς ἔθνεσιν ὡς δρόσος παρὰ Κυρίου πίπτουσα, καὶ ὡς ἄρνες ἐπ' ἄγρωστιν. » Ἄνθ' οὗ, « καὶ ὡς ψεκάδες ἐπὶ πᾶν, » ὁ Ἀκύλας, ὁ δὲ Θεοδοτίων, « καὶ ὡσεὶ νιφετὸς ἐπὶ χόρτον, » ἐκδεδώκασι. Καὶ πάλιν ἀντὶ τοῦ, « Ὅπως μὴ συναχθῆ μηδεὶς μηδὲ ὑποστῆ ἐν υἱοῖς ἀνθρώπων, μηδὲ προσκώψῃ υἱὸς ἀνθρώπου, φησὶν ὁ Θεοδοτίων, « Ὅς οὐ μενεῖ ἀνθρώπων, καὶ οὐκ ἐλπίζει ἐπὶ υἱὸν ἀνθρώπου. » Καὶ ὁ Ἀκύλας, « Ὅς οὐχ ὑπομενεῖ ἄνδρα, καὶ οὐ περὶ υἱοῦς ἀνθρώπων· » δι' ὧν πᾶσα τῶν ἀποστόλων τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐλπὶς οὕτε (2) εἰς ἀνθρώπων, ἀλλ' εἰς τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον αὐτῶν· οὗτος δὲ ἦν ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος. Οἷς ἐξῆς ἐπιλέγει· « Καὶ ἔσται τὸ ὑπόλειμμα Ἰακώβ ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ἐν μέσῳ λαῶν πολλῶν, ὡς λέων ἐν τοῖς κτήνεσι τοῦ δρυμοῦ, καὶ ὡς σκύμνος ἐν ποιμνίοις προβάτων· ὃν τρόπον ὅταν διέλθῃ, καὶ διαστείλας ἀρπάσῃ, καὶ μὴ ἦ ὁ ἐξαιρούμενος· » δι' ὧν οἶμαι δηλοῦσθαι τὸ θαρσαλέον καὶ ἀκατάπληκτον τοῦ ἀποστολικοῦ κηρύγματος. Δίκην γοῦν λέοντος καὶ σκύμνου ἐν τῷ δρυμῷ τῶν ἐθνῶν, καὶ ἐν ταῖς τῶν ἀνθρωπίνων προβάτων ἀγέλαις εἰσβαλόντες, καὶ διαστειλαντες τοὺς ἀξίους ἀπὸ τῶν ἀναξίων, ὑπηγάγοντο τῷ Χριστοῦ λόγῳ· πρὸς ὃν ἐξῆς ἀναφωνεῖται τὰ ἀπ' αὐτοῦ· « Ὑψωθήσεται ἡ χεὶρ σου ἐπὶ τοὺς θλίβοντάς σε, καὶ πάντες οἱ ἐχθροὶ σου ἐξολοθρευθήσονται· ὃ καὶ αὐτὸ πάρεστιν ὀφθαλμοῖς παραλαμβάνειν Μυρίων γὰρ ὅσων τὸν Χριστοῦ λόγον θλιψάντων, καὶ εἰσέτι νῦν πολεμούντων, ὑπερήρηθη καὶ κρείττων πάντων γέγονεν. Ἄλλὰ καὶ ὑψώθη ἡ χεὶρ τοῦ Χριστοῦ κατὰ πάντων τῶν θλιψάντων αὐτόν· οἱ τε ἐχθροὶ αὐτοῦ πάντες, οἱ κατὰ χρόνους ἐπανιστάμενοι αὐτοῦ τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἐξολοθρευθήσεσθαι λέγονται.

NB'. Ἀπὸ τοῦ Σοφοῦνίου.

« Ὅτι τότε μεταστρέψω ἐπὶ λαοὺς γλῶσσαν εἰς

(2) Οὕτε. Forte οὐκ. EDIT. PATR.

ὄνομα Κυρίου, τοῦ δουλεύειν αὐτῷ ὑπὸ ζυγὸν ἓνα. Ἐκ περάτων ποταμῶν Αἰθιοπίας προσδέξομαι τοὺς ἰκετεύοντάς με· υἱοὶ τῶν διεσπαρμένων ὀσσοῦσι θυσίας μοι. Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ οὐ μὴ καταισχυθῆς ἐκ πάντων τῶν ἐπιτηδευμάτων σου, ὧν ἠρέθης εἰς ἐμέ· ὅτι τότε περιελῶ ἀπὸ σοῦ τὰ φαυλίσματα τῆς ὄψεώς σου, καὶ οὐκέτι οὐ μὴ προστεθῆς τοῦ μεγαλαυχῆσαι· ἐπὶ τὸ βροσ τὸ ἅγιόν μου, καὶ ὑπολείψομαι ἐν σοὶ λαὸν πρῶτον καὶ ταπεινόν· καὶ εὐλαβήσονται ἐν τῷ ὀνόματι Κυρίου οἱ κατάλοιποι τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ οὐ ποιήσουσιν ἀδικίαν, καὶ οὐ λαλήσουσι μάταια, καὶ οὐ μὴ εὐρεθῆ ἔν στόματι αὐτῶν γλῶσσα δολία· διότι αὐτοὶ νεμῆσονται καὶ κοιτασθήσονται, καὶ οὐκ ἔσται ὁ ἐκφοβῶν αὐτούς. » Καὶ ἐν τούτοις ὑπολείψεται ἐκ τῶν λαῶν πρῶτον καὶ ταπεινὸν ὁ Κύριος ἐπήγγελλαι, οὐκ ἄλλον δηλῶν, ἢ τὸν ἐκ περιτομῆς εἰς τὸν Χριστὸν αὐτοῦ πεπιστευκότα. Καὶ πάλιν τοὺς κατάλοιπους τοῦ Ἰσραὴλ μόνους σωθήσεται μετὰ τῆς πῶν λοιπῶν ἐθνῶν κλήσεως, ἣν ἐν τοῖς πρώτοις τῆς προφητείας ἱσημαίνεν.

ΝΓ'. Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου.

« Ἰδοὺ ἡμέρα ἔρχεται ἐν σοὶ, καὶ διαμερισθήσεται τὰ σκῦλα σου ἐν σοὶ· καὶ ἐπισυνάξω πάντα τὰ ἔθνη ἐπὶ Ἱερουσαλὴμ εἰς πόλεμον, καὶ ἀλώσεται ἡ πόλις, καὶ διαρπαγῆσονται οἰκίαι, καὶ αἱ γυναῖκες μολυνθήσονται, καὶ ἐξελεύσεται τὸ ἦμισυ τῆς πόλεως ἐν αἰχμαλωσίᾳ· οἱ δὲ κατάλοιποι τοῦ λαοῦ μου οὐ μὴ ἐξολοθρευθήσονται ἐκ τῆς πόλεως. » Συνάδει καὶ ταῦτα τοῖς προτεθειμένοις ἐπὶ τῷ ὀλέθρῳ τοῦ παντὸς Ἰουδαίων ἔθνους, μετελθόντι αὐτοὺς μετὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν πεπληρωμένα. Μετὰ οὖν τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπάνοδον ταῦτα ὁ Ζαχαρίας προφητεῖται, θεσιζῶν τὴν ὑπὸ Ῥωμαίων γενησομένην ὑστάτην πολιορκίαν τοῦ λαοῦ, ἐφ' ἣ τοῦ παντὸς ἔθνους Ἰουδαίων ὑποχειρίου τοῖς πολεμίοις γενησομένου, μόνους φησὶ τοὺς κατάλοιπους τοῦ λαοῦ σωθήσεται, ἀντικρυς αὐτοὺς τοὺς ἀποστόλους τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν δηλῶν.

ΝΔ'. Ἀπὸ τοῦ Ἰερემίου.

« Ἐπιστρέφητε, υἱοὶ ἀρεστικότες, λέγει Κύριος· διότι ἐγὼ κατακυριεύσω ὑμῶν, καὶ λήψομαι ὑμᾶς, ἕνα ἐκ πόλεως, καὶ δύο ἐκ πατριᾶς· καὶ εἰσάξω ὑμᾶς εἰς Σιών, καὶ δώσω ὑμῖν ποιμένας κατὰ τὴν καρδίαν μου, καὶ ποιμανοῦσιν ὑμᾶς, ποιμαίνοντες μετ' ἐπιστήμης. Καὶ ἔσται, ἐὰν πληθυνθῆτε, καὶ ἀύξηθῆτε, λέγει Κύριος, ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις οὐκ ἔροῦσιν ἔτι· Κίθωτος Διαθήκης Κυρίου Ἰσραὴλ οὐκ ἀναθήσεται ἐπὶ καρδίαν, οὐδὲ ὀνομασθήσεται, καὶ οὐ ποιηθήσεται ἔτι. » Ὁμοῦ καὶ ἐν τούτοις τὴν ἐπιστροφήν τοῦ Ἰσραὴλ τὴν ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ γενησομένην θεσιζεῖ, καθ' ἣν, ἕνα ἐκ πόλεως, καὶ δύο ἐκ πατριᾶς, καὶ σφόδρα ὀλιγόστοις καὶ ἀριθμῷ βραχεῖς ἐκλεξάμενος, ποιμένας τῶν εἰς αὐτὸν πεπιστευκότων ἐθνῶν (1), καὶ ἀύξηθέντων ἐπὶ τῆς γῆς ἐν τῇ δι' αὐτῶν ἐσομένῃ κλήσει τῶν ἐθνῶν· « Οὐκ ἔτι, φησὶν, ἔροῦσιν· Κίθωτος Διαθήκης Κυρίου· οὐκέτι γὰρ ἐπὶ τὰς Μωσαίως ἀναδραμοῦνται σωματικῶς εὐσείας

A nomine Domini serviant ei sub jugo uno. A finibus fluminum Æthiopiæ suscipiam supplicantes mihi : dispersorum serent hostias mihi. In die illa non erubesces ex omnibus studiis tuis, quibus impie egisti adversum me ; quia tunc auferam a te probra contumeliæ tuæ, et non ultra ad jicijes gloriari super monte sancto meo, et relinquam in te populum mansuetum et humilem, et cavebunt in nomine Domini, qui reliqui fuerint ex Israel, et non facient injustitiam, et non loquentur vana, et non invenietur in ore eorum lingua dolosa ; quoniam ipsi pascentur et eubabunt, et non erit qui exterreat eos ⁸⁰. » **83** In his item relicturum sibi populum mansuetum et humilem Dominus pollicitus est, non alium utique significans, quam eum, qui de circumcissione in Christum ipsius sit crediturus. Et rursus eos, qui reliqui fuerint ex Israel, solos salvos futuros, cum reliquarum gentium vocatione, quam initio prophetiæ significavit.

LIII. A Zacharia.

« Ecce dies veniet in te, et dividentur spolia tua in te : et congregabo omnes gentes in Hierusalem ad bellum, et capietur civitas, et diripientur domus, et mulieres inquinabuntur, et exhibit dimidium civitatis in captivitate : reliqui vero ex populo meo non perdentur de civitate ⁸¹. » Consentanea sunt hæc iis quæ proposita sunt de interitu universæ nationis Judæorum, qui ad illas post Christi adventum pervenit. Hæc enim Zacharias post reditum de Babylone vaticiniatur, canens extremam illam populi vastationem, quæ a Romanis inferenda erat, in qua cum tota Judaica gens in hostium potestatem ventura esset, solos eos dicit, qui de populo reliqui fuerint, salvos fore : sic sane apostolos Salvaloris nostri apertissime significans.

LIV. Ab Jeremia.

« Convertimini, filii, qui defecistis, dicit Dominus ; quoniam ego dominabor in vobis, et accipiam vos, unum de civitate, et duos de familia, et adducam vos in Sion, et dabo vobis pastores secundum cor meum, et pascent vos, pascentes cum scientia. Et erit, cum multiplicati fueritis et creveritis, dicit Dominus, in diebus illis non dicent amplius : arca Testamenti Domini Israel, non ascendet in cor, neque nominabitur, et non flet amplius ⁸². » In his quoque conversionem Israel, in adventu Salvatoris nostri Jesu Christi futuram canit, in qua, cum unum de civitate et duos de familia, et valde paucos et numero exiguos elegerit, earum quæ in ipsum crediderint gentium pastores, cumque in terra gentes in sua ipsarum futura vocatione creverint : « Non ultra, inquit, ab eis dicetur, arca Testamenti Domini ; » non enim amplius ad Moysis corporales adorationes recurrent,

⁸⁰ Sophon. III, 9-15. ⁸¹ Zachar. XIV, 1, 2. ⁸² Jer. II, 14-16.

(1) Deest aliquid ad suffulciendam sententiam, forte καταστήσει. Ed.

utpote cum eis novum tradendum sit Testa- A θρησκείας, ἅτε καινῆς Διαθήκης αὐτοῖς παραδο-
mentum. θησομένης.

84 LV. Ab eodem.

« Multiplicaverunt impietates suas, invaluerunt in aversionibus suis. Quanam ex his propitius eris tibi? filii tui dereliquerunt me, et juraverunt in iis, qui dii non sunt, et saturavi eos, et mœchati sunt, et in domibus scortorum habitaverunt, equi libidine perciti evaserunt, unusquisque ad uxorem proximi hinnitum emisit: nunquid non super his visitabo? dicit Dominus, an in gente tali non ulciscetur anima mea? Ascendite propugnacula ejus, et jugulate: consummationem vero ne facite, relinquitte fulcimenta ejus, quoniam Domini sunt⁸⁵. » In his simul, et accusatio totius nationis eorum, et quæ eos oppressit obsidio indicatur: et præterea residuum, quod fulcimentum ejus nominat: cum ipsius Domini sit. Hoc vero residuum fuit, quod ex fide quam in Christum Dei habuit, confirmatum solidatumque est, ut ne iis similia pateret, quæ universa illa gens perpressa est.

LVI. Ab Ezechiele.

« Et cadent vulnerati in medio vestri, et cognoscetis quod ego Dominus, cum abierint de vobis, qui liberabuntur a gladio ad gentes, et cum vos dispersi eritis per regiones, et recordabuntur mei, qui liberati erunt ex vobis in gentibus, ad quas captivi ducti sint⁸⁶. » Videtur sane hic inique quocumque concordare iis, qui a reliquis prophetiis accepta sunt: eos enim qui liberati erunt, quosnam alios dixeris, nisi quod in cæteris, residuum, seu reliquum, et stilla, et ros, populi illius nominatur? quibus utique denominationibus, apostolorum Salvatoris nostri conventus indicatur. Illi ergo liberati ab interitu universæ illorum nationis et a dispersione illorum, recordati sunt Dei, ut sit confitentium, ea quæ scripta sunt, de his fuisse dicta.

LVII. Ab eodem.

« Hæc dicit Adonai Dominus: Expellam eos ad gentes, et dispergam eos in omnes nationes, et dispergam eos in omnem terram: et ero eis in sanctificationem parvam in regionibus, quocumque ingressi fuerint illuc. » Hic quoque alio nomine eos vocavit, ubi sanctificationem parvam dixit, eos qui ex illis superstites mansuri sint et incolumes⁸⁷. » D

LVIII. Ab eodem.

« Et omnes suscipientes eos **85** dispergam in omnem ventum: et gladium effundam a tergo eorum, et cognoscent quod ego Dominus, dum dispergam eos inter gentes, et disseminabo eos in regionibus: et relinquam ex eis viros in numero ex gladio, et ex fame, et ex morte: ut enarrent omnes iniquitates suas in gentibus, quocumque ingressi fuerint illuc: et cognoscent quod ego Dominus⁸⁸. » In totius populi dispersione, etiam hic sibi ipsi relicturum ait paucos numero, non alios utique significans, quam eos, qui prædicti sunt.

ME. 'Από τοῦ αὐτοῦ.

« Ἐπλήθυναν ἀσέβειας αὐτῶν, ἴσχυσαν ἐν ταῖς ἀποστροφαῖς αὐτῶν. Ποίῳ τούτων ἕως ἔσχαται σοι; Ὑιοί σου ἐγκατέλιπόν με, καὶ ὤμνουν ἐν τοῖς οὐκ οὐσί θεοῖς, καὶ ἐχόρτασα αὐτούς, καὶ ἐμοιχῶντο, καὶ ἐν οἴκοις πορνῶν κατελύσαν· ἴπποι θηλυμανεῖς ἐγενήθησαν, ἕκαστος ἐπὶ τὴν γυναῖκα τοῦ πλησίον ἐχρεμέτιζον. Μὴ ἐπὶ τούτοις οὐκ ἐπισκέψομαι, λέγει Κύριος, ἢ ἐν ἔθνει τῷ τοιοῦτῳ οὐκ ἐκδικήσει ἡ ψυχὴ μου; Ἀνάβητε ἐπὶ τοὺς προμαχῶνας αὐτῆς, καὶ κατασφάξατε. Συντέλειαν δὲ μὴ ποιήσητε· ὑπολείπεσθε τὰ ὑποστηρίγματα αὐτῆς· ὅτι τοῦ Κυρίου εἰσί. » Καὶ ἐν τούτοις ὁμοῦ κατηγορία τοῦ παντὸς ἔθνους αὐτῶν, καὶ ἡ μετελλθοῦσα αὐτοῦς πολιορκία δηλοῦται, καὶ πάλιν τὸ κατάλειμμα, ὅπερ στηριγμα αὐτῆς ὀνομάζει τοῦ Κυρίου τυγχάνον. Τοῦτο δὲ ἦν τὸ διὰ τῆς εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ πίστεως δυναμαθὲν καὶ στερῶθῆν, ὡς μηδὲ τὰ ὅμοια ὑπομείναι, οἷς τὸ πᾶν ἔθνος αὐτῶν ἐπεπόνθει.

NC. 'Από τοῦ Ἐζεκιήλ.

« Καὶ πεσοῦνται τραυματῖαι ἐν μέσῳ ὑμῶν, καὶ ἐπιγνώσεσθε, ὅτι ἐγὼ Κύριος, ἐν τῷ γενέσθαι ἐξ ὑμῶν ἀνασχωζόμενους ἐκ ῥομφαίας ἐν τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἐν τῷ διασκορπισμῷ ὑμῶν ἐν ταῖς χώραις. Καὶ μνησθήσονται μοι οἱ ἀνασχωζόμενοι ἐξ ὑμῶν ἐν τοῖς ἔθνεσιν, οὗ ἤχημαλωτέθησαν ἐκεῖ. » Δοκεῖ μοι κἀνταῦθα συνάδειν τοῖς ἀπὸ τῶν λοιπῶν προφητειῶν. Τοὺς γὰρ ἀνασχωζόμενους τίνας ἂν εἴποις ἢ τὸ ἐν ἑτέροις ὀνομασμένον ὑπολείμμα, καὶ τὴν σταγόνα καὶ δρόσον τοῦ λαοῦ ἐκεῖνου, δι' ὧν ἐδηλοῦτο ἡ τῶν ἀποστόλων τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν σύστασις; Οὗτοι γοῦν, ἀνασθῶντες ἐκ τῆς ἀπωλείας τοῦ παντὸς αὐτῶν ἔθνους, καὶ ἐν τῷ διασκορπισμῷ αὐτῶν, ἐμνήσθησαν τοῦ Θεοῦ, ὡς ὁμολογεῖσθαι περὶ αὐτῶν εἰρηθεῖαι τὰ ἀναγεγραμμένα.

NZ. 'Από τοῦ αὐτοῦ.

« Τάδε λέγει Ἄδωναὶ Κύριος· ὅτι Ἀπόσωμαι αὐτούς εἰς τὰ ἔθνη, καὶ διασκορπιῶ αὐτούς εἰς πάντα τὰ ἔθνη, καὶ διασκορπιῶ αὐτούς εἰς πᾶσαν τὴν γῆν· καὶ ἔσομαι αὐτοῖς εἰς ἅγλασμα μικρὸν ἐν ταῖς χώραις, οὗ ἂν εἰσέλθωσιν ἐκεῖ. » Καὶ ἐνταῦθα ἐτέρως τοὺς αὐτοὺς κέκληκεν, « ἅγλασμα μικρὸν » εἰπὼν τοὺς ἐξ αὐτῶν ἀνασθῶντες καὶ ὑπολειφθησομένους.

NH. 'Από τοῦ αὐτοῦ.

« Καὶ πάντα τοὺς ἀντιλαμβανομένους αὐτῶν διασπερῶ εἰς πάντα ἄνεμον, καὶ ῥομφαίαν ἐκχεῶ ὀπίσω αὐτῶν, καὶ ἐπιγνώσονται, ὅτι ἐγὼ Κύριος, ἐν τῷ διασκορπίσαι με ἐν τοῖς ἔθνεσι, καὶ διασπερῶ αὐτούς ἐν ταῖς χώραις· καὶ ὑπολείψομαι ἐξ αὐτῶν ἄνδρας ἐν ἀριθμῷ ἐκ ῥομφαίας, καὶ ἐκ λιμοῦ, καὶ ἐκ θανάτου, ὅπως ἐκδιηγῆσονται πάσας τὰς ἀνομίας αὐτῶν ἐν τοῖς ἔθνεσιν, οὗ ἂν εἰσέλθωσιν ἐκεῖ· καὶ γνώσονται ὅτι ἐγὼ Κύριος. » Ἐπὶ τῇ τοῦ παντὸς λαοῦ διασπορᾷ καὶ νῦν ὑπολείψεται ἑαυτῷ ὀλίγους ἀριθμῷ φησιν, οὗδ' [f. οὐκ] ἄλλους δὴλῶν τῶν προειρημένων.

⁸⁵ Jer. v, 6-10. ⁸⁶ Ezech. vi, 7-9. ⁸⁷ Ezech. xi, 16. ⁸⁸ Ezech. xii, 14-16.

ΝΘ. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.

« Τάδε λέγει Ἄδωναὶ Κύριος· Ἐὰν δὲ καὶ τὰς τέσσαρας ἐκδικήσεις μου τὰς πονηρὰς, ῥομφαλᾶν, καὶ λιμὸν, καὶ θηρία πονηρὰ, καὶ θάνατον ἐξαποστελῶ ἐπὶ Ἱερουσαλήμ, τοῦ ἐξολοθρεῦσαι ἐξ αὐτῆς ἀνθρώπων καὶ κτήνος, καὶ ἰδοὺ ὑπολειμμένοι ἐν αὐτῇ, οἱ ἀνασεσωμένοι. » Οὐδὲν ἂν καὶ ταῦτα διαφέρει τῶν προειρημένων.

Ξ. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.

« Οὕτως κρινῶ ὑμᾶς, λέγει Κύριος, καὶ διάξω ὑμᾶς ὑπὸ τὴν ῥάβδον μου, καὶ εἰσάξω ὑμᾶς ἐν ἀριθμῷ τῆς Διαθήκης μου, καὶ ἐκλέξω ἐξ ὑμῶν τοὺς ἀρεστικώτας καὶ τοὺς ἀσεβεῖς· διότι ἐκ τῆς παροικίας αὐτῶν ἐξάξω αὐτούς, καὶ εἰς τὴν γῆν τοῦ Ἰσραὴλ οὐκ εἰσελεύσονται. » Σαφῶς καὶ ἐν τούτοις ἀριθμῷ βραχεῖς ὑπὸ τὴν ῥάβδον τοῦ Θεοῦ γενήσεσθαι, ἐπὶ τῶν τοῖς λοιποῦς τοῦ Ἰσραὴλ ἀποπεσεῖσθαι τῶν ἐπαγγελιῶν, μαρτυρεται. Ἀλλὰ γὰρ ἀποδείξας, ὅτι μὴ ὡς ἐτυχεν ἀδιακρίτως πᾶσιν ἀπλῶς τοῖς ἀπὸ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους φαύλοις τε καὶ ἀσεβεῖς, καὶ τοῖς μὴ τοιούτοις τὰς τῶν ἀγαθῶν ἐπαγγελίας οἱ θεοὶ λόγοι προεθέτιζον, σπανίως δὲ αὐτῶν καὶ ἀριθμῷ ληπτοῖς, ἦτοι τοῖς εἰς τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν ἐξ αὐτῶν πεπιστευκόσιν, ἢ τοῖς πρὸ τῆς παρουσίας αὐτοῦ δεδικαιωμένοις, αὐτάρκως ἡγοῦμαι δεδηλωκέναι, ὅτι μὴ ἀδιακρίτως εἰς ἅπαντας Ἰουδαίους τὰ τῶν θείων ἐπαγγελιῶν ἐπληροῦτε, καὶ ὅτι μὴ μᾶλλον αὐτοῖς, ἢ τοῖς ἐξ ἔθνῶν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ παραδεξαμένοις τὰ τῶν προφητῶν ἐφαρμόττει λόγια. Τίς δὲ ἦν ἡ τῶν θείων ἐπαγγελιῶν διάνοια, κατὰ καιρὸν τὸν προσήκοντα παραστήσω. Ταῦτα δὲ ὡς ἀναγκαίως μοι συνελεξαίτο εἰς ἔλεγχον τῶν ἐκ περιτομῆς, ὅπ' ἄλλοθεν μεγαλαυχίας μόνοις αὐτοῖς τὸν Χριστὸν ἐπιδημήσειν, οὐχὶ δὲ καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ἐπαυθαδιζομένων, εἰς τε ἀπόδειξιν τῆς ἡμῶν αὐτῶν περὶ τὰ ἐκείνων λόγια εὐλόγου σπουδῆς. Συνέστη δὲ μοι διὰ τοῦ πρὸ τούτου συγγράμματος καὶ τὸ αἴτιον τοῦ μὴ Ἰουδαίειν ἡμᾶς, καὶ ταῦτα ταῖς αὐτῶν χαίροντας προφητικαῖς Γραφαῖς. Ἀλλὰ καὶ ὅποιοις ὁ βίος τυγχάνει, ὁ διὰ τοῦ Χριστοῦ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι κεκηρυγμένος, ἢ τε ἀρχαιοῦς τοῦ τρόπου τῆς εὐαγγελικῆς πολιτείας, ὡς οἶόν τε ἦν, ἐν αὐτῷ διεληλυθα. Τούτων δ' ἡμῖν προηγουμένων, ἤδη ποτὲ καιρὸς ἀπορρήτοτέρων ἔψασθαι λόγων, τῶν περὶ τῆς κατὰ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ μυστικῆς οἰκονομίας, καὶ ὡς ἂν μάθοιμεν διὰ τί νῦν, ἀλλ' οὐ πρὸ τούτου, τὴν εἰς ἅπαντας ἀνθρώπους ἐπιφάνειαν αὐτοῦ πεποίητο, καὶ τί τὸ αἴτιον ἦν τοῦ μὴ πάλαι πρότερον, ἐναγχοῦ δὲ καὶ μετὰ τὸν μακρὸν αἰῶνα, ἔθνῶν ἀπάρξασθαι αὐτὸν κλήσεως, τὰ τε ἄλλα ἕσα δῆποτε τῆς κατ' αὐτὸν ἀπορρήτου θεολογίας οἰκεία τυγχάνει· ἔτι μὴν καὶ τὰ περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως αὐτοῦ, ἃ καὶ πρῶτα ἐξ ἐτέρας λόγου ἀρχῆς, ὡς πρὸς τοὺς ἀπίστους, τῶς αὐτὸν βοηθὸν ἐπικαλεσάμενοι τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, φέρε διασχεψόμεθα.

theologiæ propria sunt, quæque ad illum spectant tractemus : item, qua ratione ille homo factus sit, quæ sane etiam prima omnium novo quodam assumpto exordio, quasi ad homines incredulos ipsum dei verbum invocantes, ut nos adjuvet, age jam consideremus.

“ Ezech. xiv, 24, 22. “ Ezech. xxx, 36-38.

A

LIX. Ab eodem.

« Hæc dicit Adonai Dominus : Quod si etiam quatuor ultiones meas malas, gladium, et famem, et bestias malas, et mortem emisero super Hierusalem, ad perdendum ex ea hominem et jumentum, et ecce qui relictis fuerint in ea, qui conservati *7 » et cætera. Hæc quoque nihil plane ab iis quæ prædicta sunt, differunt.

LX. Ab eodem.

« Sic judicabo vos, dicit Dominus : et deducam vos sub virgam meam : et adducam vos in numerum Testamenti mei : Et eligam ex vobis rebelles et impios, quoniam ex peregrinatione eorum educam eos, et in terram Israel non ingredientur *8. » In his quoque perspicue, exiguos numero sub virgam Dei venturos affirmat, dum reliqui ex Israel a promissis cadent. At enim cum demonstratum a nobis sit non fortuito, neque indiscrete omnibus simpliciter Judaicæ gentis cum vitiosis atque impiis, tum etiam iis qui tales non sint, oracula divina, illas bonorum promissiones cecinisse, sed paucis eorum duntaxat et facile numerabilibus, iis videlicet, qui in Salvatorem et Dominum nostrum crediderint, aut iis qui ante ejus adventum justii effecti sint. Abunde nos arbitror declarasse, quemadmodum ea quæ ad promissa divina pertinent, non indifferenter in omnibus Judæis, finem acceperint : et quemadmodum non ipsis magis, quam iis qui de gentibus assumuntur, ubi Christum Dei susceperunt, prophetarum responsa conveniant. Porro quænam fuerit divinorum promissorum *86 sententia, ubi tempus erit ostendam. Hæc autem prope necessario a me collecta sunt, ut redarguam eos qui ad circumcisionem pertinent, quadam inani jactantia elatos, et ad se solos Christum, non ad omnes homines venturum pertinaciter gloriantes, nec non ut ostendam magna cum ratione esse studium nostrum cum libris illorum et oracula versando tractamus. Constituta est a me libro superiore causa, cur in morem Judaicum non recidimus, tametsi prophetis illorum scriptis gaudemus, nec item minus, cujusmodi ea sit vita, quæ Christo auctore, omnibus gentibus nuntiata prædicataque sit, quamque antiqua sit evangelicæ reipublicæ ratio, in eodem

D

explanavi pro viribus. Quapropter qui hæc aliquando tandem absolvimus, jam nunc tempus arbitramur esse, ut de occulta et mystica ratione, quæ ad Salvatorem et Dominum nostrum Jesum Christum, qui Christus est Dei, pertinet, occultiora item quædam attingamus, ut cum hoc pariter illud discamus, quam ob rem nunc, et non antehac ad omnes gentes advenerit, et quænam causa sit, ut non multo ante, sed nuper duntaxat post magnum numerum sæculorum, vocare gentes inciperit : tum alia ejusdem generis, quæ arcanæ illius

ΕΥΣΕΒΙΟΥ
ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ
ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ
ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ
EUSEBII PAMPHILI
DEMONSTRATIONIS EVANGELICÆ
LIBER TERTIUS.

87 *HÆC INSUNT IN TERTIO LIBRO EVANGELICÆ DE SALVATORE NOSTRO DEMONSTRATIONIS.*

- I. *Quod Hebræorum Prophetæ Evangelium prædica verint.*
- II. *Quod de Christo vaticinia ediderint.*
- III. *Quomodo respondeamus iis, qui illum seductorem arbitrantur.*
- IV. *De illius divinis gestis.*
- V. *Quod non finxerint illius discipuli, sed vera narrantur, quæ miracula ab illo gesta sunt.*
- VI. *Quod non præstigiis quibusdam, sed virtute et potestate divina, ea miracula gesserit.*
- VII. *Quod efficacia ipsa atque evidentiâ illius divinæ virtutis vim perspicue ostendit amatoribus veritatis.*

PROCEMIUM.

Cum ea quæ præfationis cujusdam locum obtentura erant in Evangelicam Demonstrationem, abunde tractaverim, modumque etiam Evangelicæ Salvatoris nostri doctrinæ demonstraverim, causasque reddiderim propter quas, qui Judæorum amplexi sumus oracula, vitam illorum recusarimus, ac præterea planum fecerim, quemadmodum **88** prophetica illorum scripta, id quod futurum erat ante venientia, nostræ per Christum futuræ vocationis mentionem fecerint, ut sic tanquam propria illa, non tanquam aliena vindicemus, tempus jam admonet, ut ad propositam materiam accedam, et eorum quæ promissa sunt initium faciam. Porro autem hæc erant, quæ ad rationem humanitatis Jesu pertinent, qui Christus est Dei, item ejus theologiæ quæ de illo est documenta, quæ apud prophetas Hebræorum exstant, tum quæ illi de adventu illius ad homines, prædixerint: quæ utique

ΤΑΔΕ ΕΝΕΣΤΙΝ ΕΝ Τῷ ΤΡΙΤῷ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ἩΜῶΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ.

- Α'. Ὅπως οἱ παρ' Ἑβραίοις προφηταὶ τὸ Εὐαγγέλιον ἐκήρυττον.
- Β'. Ὅπως περὶ τοῦ Χριστοῦ προαναφώνων.
- Γ'. Πῶς πρὸς τοὺς πλάνον ὑπειληφότας γεγενῆσθαι ἀντερεχθησόμεθα.
- Δ'. Περὶ τῶν θειοτέρων ἔργων αὐτοῦ.
- Ε'. Ὅτι μὴ πλασάμενοι οἱ αὐτοῦ μαθηταὶ, τῇ δὲ ἀληθείᾳ ἐμαρτύρουν τὰς ὑπ' αὐτοῦ πραχθείσας παραδοξοποιούς ἱστορίας.
- ΣΤ'. Ὅτι μὴ κατὰ γοητείαν, ἐνθέου δὲ ἀρετῆ καὶ δυνάμει τὰ παράδοξα διεπράξατο.
- Ζ'. Ὅς ἀπὸ τῆς ἐνεργείας αὐτῆς συνοραῖται τοῖς φιλαλήθεσιν ἡ τῆς περὶ αὐτὸν ἐνθέου ἀρετῆς δύναμις.

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

Τῶν προλεγομένων εἰς τὴν Εὐαγγελικὴν Ἀποδείξειν αὐτάρκως μοι γεγυμνασμένων, ἀποδεδειγμένου τε τοῦ τρόπου τῆς τοῦ Σωτήρος ἡμῶν εὐαγγελικῆς διδασκαλίας, τῆς τε αἰτίας ἀποδοθείσης, δι' ἣν τὰ Ἰουδαίων ἀσπασάμενοι λόγια, τὸν κατ' αὐτοὺς βίον παρητησάμεθα, καὶ ἔτι πρὸς τούτοις συστάντος ὡς αἱ προσηγορικαὶ παρ' αὐτοῖς γραφαὶ, προλαβοῦσαι τὸ μέλλον τῆς ἡμετέρας διὰ Χριστοῦ γενομένης κλήσεως ἐμνημόνευσαν, διδὸν καὶ ὡς οἰκείων, ἀλλ' οὐκ ἄλλοτριῶν αὐτῶν μεταποιούμεθα· καλεῖ δὴ καιρὸς, ἐπ' αὐτὴν ἐμβάντα τὴν ὑπόθεσιν, ἄρξασθαι τῶν ἐπηγγελημένων. Τίνα δὲ ἦν αὐτὰ ἀλλ' ἢ τὰ περὶ τῆς κατὰ τὸν ἀνθρώπινον οἰκονομίας Ἰησοῦν τοῦ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ, αἵ τε τῶν παρ' Ἑβραίοις προφητῶν περὶ τῆς κατ' αὐτὸν θεολογίας διδασκαλίαι, καὶ αἱ περὶ τῆς εἰς ἀνθρώπους ἐπιφανείας αὐτοῦ προῤῥήσεις; ἃς αὐτῶ μόνῃ ἐφαρμόζειν ἐξ ἐναργῶν τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτίκα μάλα παραστήσομεν· πρῶτον ἀναγκαίως ἐκεῖνο θεωρήσαντες.

ὅπως οἱ προφήται τὴν τοῦ Εὐαγγελίου μὴμην ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ παρελάμβανον. est, prius illud contemplati erimus, quemadmodum prophetæ evangelii mentionem in Christo non prætermiserint.

**Ὅπως οἱ προφήται τὴν τοῦ Εὐαγγελίου μὴμην ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ παρελάμβανον.*

Α'. « Τοῦ δηλωθέντος μάρτυς ἂν εἴη ῥήμασιν αὐτοῖς Ἑσαίας, ἐκ προσώπου τοῦ Χριστοῦ κεκραγώς· « Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὗ εἵνεκεν ἐχρῆσέ με· εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἀφροσίν, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν· ἦν τινα προφητεῖαν ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ἐν τῇ συναγωγῇ ποτὲ διελθὼν ἐπὶ τοῦ πλήθους τῶν Ἰουδαίων, πτύξας τὸ βιβλίον εἶπε· « Σήμερον πεπλήρωται ἡ Γραφή αὕτη ἐν τοῖς ὠσίν ὑμῶν, » καὶ δὴ ἐνθόθεν ἀρξάμενος τῆς οἰκείας διδασκαλίας πτωχοῖς εὐαγγελίζετο τῶν παρ' αὐτῷ μακαρισμῶν, προτάττων· « Μακάριοι οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι, ὅτι αὐτῶν ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. » Ἄλλὰ καὶ τοῖς ὑπὸ πνευμάτων πονηρῶν ὀχλουμένοις, ὑπὸ τε δαιμόνων τρόπον αἰχμαλώτων πάλαι πρότερον κεκρατημένοις, τὴν ἀφροσίν προεκέρυττε τοὺς πάντας εἰς ἐλευθερίαν καὶ λύσιν τῶν ἀπὸ κακίας δεσμῶν ἀνακαλούμενος, δι' ὧν ἔφασκεν· « Δεῦτε πρὸς με πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι, κἀγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς. » Καὶ τυφλοῖς δὲ τὴν ἀνάβλεψιν παρεῖχε, τοῖς τὰς ἕψεις τοῦ σώματος διεφθαρμένοις τὸ βλέπειν δωρούμενος, κατὰ διάνοιαν τοῖς πάλαι περὶ τὴν ἀλήθειαν ἀναβλέπουσι (1), τὸ φῶς τῆς ἀληθείας εὐσεβείας παρέχων ὄραϊν. Τὸν μὲν οὖν Χριστὸν ἐν πρώτοις αὐθέντην καὶ ἀρχηγὸν εἶσεσθαι τῆς εὐαγγελικῆς πραγματείας ἡ παρατεθεῖσα προφητεία παρίσται. Μετὰ δὲ αὐτὸν τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως ὑπηρετὰς εἶσεσθαι τοὺς αὐτοῦ μαθητὰς θεσπίζει ὁ αὐτὸς λέγων προφήτης· « Ὡς ὠραῖοι οἱ πόδες τῶν εὐαγγελιζομένων ἀγαθὰ, ἢ τῶν εὐαγγελιζομένων εἰρήνην. » Ἐνθα σφόδρα ἀπικριθωμένως ὠραῖος ἔφησεν εἶσεσθαι τοὺς πόδας τῶν εὐαγγελιζομένων τὰ τοῦ Χριστοῦ ἀγαθὰ, πῶς οὐκ ἐμελλόν ὠραῖοι εἶσεσθαι, οἱ ἐν ὀλίγῳ καὶ βραχεῖ χρόνῳ τὴν πᾶσαν περιδραμούμενοι οἰκουμένην, καὶ πάντα τόπον πληρώσαντες τῆς περὶ τοῦ Σωτῆρος τοῦ κόσμου θεοσεβοῦς διδασκαλίας; Ὅτι δὲ μὴ ῥήμασιν ἀνθρωπίνους ἐκέχρητο εἰς πειθὺ τῶν ἀκρωμένων, θεοῦ δὲ δύναμις ἦν ἡ συνεργούσα αὐτοῖς ἐν τῷ εὐαγγελικῷ κηρύγματι, ἄλλος πάλιν προφήτης ἀναφωνεῖ· « Κύριος δώσει ῥῆμα τοῖς εὐαγγελιζομένοις δυνάμει πολλῇ. » Καὶ πάλιν ὁ Ἑσαίας· « Ἐπ' ὄρος ὑψηλὸν ἀνάβηθι ὁ εὐαγγελιζόμενος, Σιών, ὑψώσον τῇ ἰσχύϊ τὴν φωνὴν σου ὁ εὐαγγελιζόμενος Ἰερουσαλήμ· ὑψώσατε, μὴ φοβείσθε, εἰπὼν ταῖς πόλεσιν Ἰουδα, ἰδοὺ ὁ θεὸς ὑμῶν, ἰδοὺ Κύριος μετὰ ἰσχύος ἔρχεται, καὶ ὁ βραχίον μετὰ κυρίας· ἰδοὺ ὁ μισθὸς αὐτοῦ μετ' αὐτοῦ, καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ ἐναντίον αὐτοῦ· ὡς ποιμὴν ποιμαίνει τὸ πρόβατον αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ βραχίονι αὐτοῦ συνάξει ἀρνάς, καὶ ἐν γαστρὶ ἐχούσας παρακαλέσει. » Ταῦτα δὲ ὅποιαν ἔχει διάνοιαν, ὁδῶ

A illi uni posse accommodari, ex eventis certissimis jam jam comprobabimus, si, quod necessarium est, prius illud contemplati erimus, quemadmodum prophetæ evangelii mentionem in Christo non prætermiserint.

Quod prophetæ in ipso Christo Evangelii mentionem assumpserint.

I. Hujusce veritatis testis ad verbum sit Isaias, qui ex persona Christi clamat, « Spiritus Domini super me, propter quod unxit me : Evangelizare pauperibus misit me, prædicare captivis remissionem, et cæcis visum » : « quam sane prophetiam Salvator noster olim, in conventu apud multitudinem Judæorum cum legisset, librumque post lectionem plicuisset, sic locutus est : « hodie impleta est scriptura hæc in auribus vestris », « protinusque hinc suam doctrinam exorsus evangelizare cæpit pauperibus, eos in commendatione beatorum, qui apud se futuri sint, reliquis anteponeus : « Beati, inquit, pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cælorum ». » Iis præterea qui a malis spiritibus vexarentur, quique a dæmonibus, captivorum instar, jam diu tenerentur, dimissionem ante nuntiavit, omnes ad libertatem et solutionem a malitiæ vinculis invitans, verbis illis : « venite ad me, omnes qui laboratis et onerati estis, et ego reficiam vos ». » Cæcis vero, qui corporeo oculos haberent corruptos, integritatem restituens, visum largitus est, ut sic significaret, se iis qui olim veritatem parum intuerentur, virtutem qua lumen veræ pictatis respicerent, erogare. Christum ergo in primis auctorem et duce[m] futurum omnis provinciæ evangelicæ, ea quæ exposita est, prophetia declarat. At post illum ejusdem propositi ministros fore illius discipulos, idem propheta canit dicens : **89** « Quam speciosi pedes evangelizantium bona quam evangelizantium pacem ». » Ubi valde accurate speciosos dixit fore pedes evangelizantium bona Christi, qui enim speciosi futuri non erant, qui in exiguo brevique tempore totum orbem erant percursuri, et omnem locum sancta illa de Salvatore mundi doctrina impleturi ? Quod autem humanis verbis non uterentur ad persuadendum audientibus, sed Dei virtus esset quæ cum illis faciebat, dum Evangelium prædicarent, alius rursus clamat propheta : « Dominus dabit verbum evangelizantibus virtute multa » ; » et rursus Isaias. « Super montem excelsum ascende qui evangelizas Sion; extolle quantum potes vocem tuam qui evangelizas Hierusalem : extollite, ne timete; dic civitatibus Juda, ecce Deus vester, ecce Dominus cum robore venit, et brachium cum potestate : ecce merces ejus cum eo, et opus ejus coram ipso : tanquam pastor pascet gregem suum, et in brachio suo congregabit agnos, et eas quæ in utero habent, consolabitur ». » Cæterum hæc quonam sensu accipienda sint, pro-

⁸⁸ Isa. LXI, 1. ⁸⁹ Luc. IV, 18. ⁹⁰ Matth. V, 3. ⁹¹ Matth. XI, 28. ⁹² Isa. LII, 7. ⁹³ Psal. LXXVII, 12. ⁹⁴ Isa. XL, 9-11.

(1) Interpres legit, ἀναπήροις οὖσι.

gressi longius in doctrina evangelica videbimus : interim illud constitit, et ipsum Evangelium, et nomen Evangelii propheticis vocibus comprobatum fuisse : habes præterea evidentes perspicuasque demonstrationes, unde initium esset accepturum Evangelium, ab ipso videlicet Christo, nec non per quos foret prædicandum, per illius utique apostolos : sed etiam qua virtute esset superaturum, non humana scilicet. Quod ipsum sane ex illo constitit, « Dominus dabit verbum evangelizantibus virtute multa. » Reliquum igitur jam est, ut ex multis quæ apud Hebræos antiquius ac remotius de Christo divinata sunt, pauca anticipemus, ut discas quænam illa essent, quæ posterioribus temporibus Evangelium nuntiarent futurum, simulque miraculum prophetarum, qui quidem tanto ante futura cognoverint, itemque ipsorum oraculorum eventa, quemadmodum ea in Salvatore et Domino nostro Jesu, qui Christus est Dei, completa consistant.

II. Quod de Christo vaticinati sunt prophætæ Hebræorum.

Primus prophetarum Moyses, alium prophetam sibi similem suscitandum denuntiat. **90** Cum enim leges ab ipso positæ soli Judaicæ genti convenirent, idque in terra Judæa duntaxat, aut circum eam, non autem ei quoque genti, quæ longissime in terra remotissimis degeret, quemadmodum ex iis quæ prius a nobis tractata sunt cognosci potuit, et eum qui esset non solum Judæorum, sed etiam aliarum gentium Deus, oporteret ad se cognoscendum et colendum vitæ hominum suppeditare ea, quæ cunctis item gentibus utilia forent, merito alterum prophetam, qui nulla in parte suæ ipsius rationi atque instituto cederet, de Judaica gente suscitandum, oraculo exposito divinat, in hunc modum illi ipsi Deo respondente. « Prophetam suscitabo eis de fratribus ipsorum tanquam te, et dabo verbum meum in os illius, et loquetur eis juxta omne quodcunque mandavero illi : et homo omnis quicumque non audierit verba ejus quocumque loquetur propheta in nomine meo, ego ulciscar ex eo⁹⁶. » Similia vero ipse quoque Moyses hoc oraculum interpretans ad populum ait : « Prophetam de fratribus vestris tanquam me suscitabit Dominus Deus ; illum audietis in omnibus quæcunque postulasti a Domino Deo tuo in Horeb, in die concisionis⁹⁷. » Num igitur ex his qui post Moysen exstiterunt Prophetæ, Isaias, exempli gratia, aut Jeremias, aut Ezechiel, aut Daniel, aut alius quispiam de cæteris duodecim legum auctor Moysi conferendus existit ? nequaquam. Sed ex illis tandem, quis unquam Moysi similia effecit ? nusquam poteris dicere. Sed quisque illorum a primo ad novissimum quoscunque instituebant ac docebant, ad ipsum Moysen remittebant, atque in hoc populum reprehendebant, quod Moysis legem non servasset, sed contra illam fecisset, neque illum ad quidquam aliud hortabantur, nisi ad ea

προϊόντες κατὰ τὴν εὐαγγελικὴν εἰσόμεθα διδασκαλίαν· πλὴν ἀλλὰ πέφανται τὸ Εὐαγγέλιον, καὶ τὸ νομα δὲ τοῦ Εὐαγγελίου, διὰ τῶν προφητικῶν μαρτυρημένον, ἔχεις τε λευκάς καὶ ἐναργεῖς ἀποδείξεις, ἐκ τίνος μὲν ἀρξεται τὸ Εὐαγγέλιον, ὅτι δὴ ἐξ αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ, δι' ὧν τε κηρυχθήσεται, ὅτι διὰ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ· ἀλλὰ καὶ ποῖα δυνάμει κρατήσῃ, ὅτι μὴ ἀνθρωπεῖα. Ὁ δὴ καὶ αὐτὸ συνέστη διὰ τοῦ, « Κύριος δώσει ῥῆμα τοῖς εὐαγγελιζομένοις δυνάμει πολλῇ. » Τί δὴ οὖν λείπεται ἐπὶ τούτοις, ἢ ἐκ πολλῶν ἄλλα προλαβεῖν τῶν παρ' Ἑβραίοις ὀνόμαθ' ἐπερὶ τοῦ Χριστοῦ προφητευομένων ; ὡς ἂν εἰδῆς τίνα ἔσεσθαι τὸ Εὐαγγέλιον ἐν ὑστερίαις καιροῖς εὐηγγελίζετο, ὁμοῦ τε τῶν προφητῶν τὸ θαῦμα τῆς τῶν μελλόντων προγνώσεως, καὶ τῶν προρρήσεων τὰ ἀποτελέσματα, ὅπως ἐπὶ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ συνίσταται πεπληρωμένα.

IV. Ὅπως περὶ τοῦ Χριστοῦ προαναφώνουν οἱ Ἑβραίων προφῆται.

Πρῶτος προφητῶν Μωϋσῆς ἕτερον τροφήτην ὁμοιον αὐτῷ ἀναστήσασθαι εὐαγγελίζεται. Ἐπειδὴ γὰρ ἡ κατ' αὐτὸν νομοθεσία μόνῃ τῷ Ἰουδαίῳ προσήκειν ἔθνη, καὶ τούτῳ ἐπὶ τῆς Ἰουδαίας γῆς, ἢ ἀμφὶ ταύτην, οὐχὶ δὲ καὶ τῷ πορρωτάτῳ τῆς ἀλλοδαπῆς διατριβόντι συνῶπται διὰ τῶν πρόσθεν ἡμῖν γεγενησμένων, χρῆν δὲ δῆπου τὸν μὴ μόνον Ἰουδαίων Θεόν, ἀλλὰ καὶ ἐθνῶν, καὶ τὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι λυσιτελεῖν πρὸς τὴν αὐτοῦ γνῶσιν τε καὶ εὐσέβειαν παρασχεῖν τῷ βίῳ· εἰκότως προφήτην ἕτερον κατ' οὐδὲν ἀποδέοντα τῆς κατ' αὐτὸν οἰκονομίας ἐκ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἀναστήσειν διὰ χρησιμοῦ θεοπίζει, τοῦτον εἰρηκότος αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ τὸν τρόπον· « Προφήτην ἀναστήσω αὐτοῖς ἐκ τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν, ὡς περ σὲ, καὶ δώσω τὸ ῥῆμά μου ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ, καὶ λαλήσει αὐτοῖς καθ' ὅ τι ἂν ἐντέλλωμαι αὐτῷ· καὶ ὁ ἄνθρωπος ὅς ἂν μὴ ἀκούσῃ τῶν λόγων αὐτοῦ, ὅσα ἂν λαλήσῃ ὁ προφήτης ἐπὶ τῷ ὄνοματι μου, ἐγὼ ἐκδικήσω ἐξ αὐτοῦ. » Τὰ ὅμοια δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Μωϋσῆς πρὸς τὸν λαὸν διερμηνεύων τὸ τοῦ Θεοῦ λόγιον, φησὶ. « Προφήτην ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν ὡς ἐμὲ ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεός σου, αὐτοῦ ἀκούσεσθε κατὰ πάντα ὅσα ἠτήσω παρὰ Κυρίου τοῦ Θεοῦ ἐν Χωρῆβ τῇ ἡμέρᾳ τῆς Ἐκκλησίας. » Ἄρ' οὖν οἱ μετὰ Μωϋσέα προφῆται, Ἡσαίας, φέρε, ἢ Τερεμίας, ἢ Ἰεζεκιήλ, ἢ Δανιήλ, ἢ τις ἕτερος τῶν δώδεκα, Μωϋσεὶ κατέστη παραπλήσιος νομοθέτης ; οὐδαμῶς. Ἀλλὰ τὰ ὅμοια τις ἐκεῖνων Μωϋσεὶ διαπέπρακται ; οὐκ ἔστιν εἰπεῖν. Ἐκαστος γοῦν αὐτῶν ἀπὸ πρώτου καὶ εἰς τὸν τελευταῖον, ἐπὶ Μωϋσέα τοὺς ἀκρωμένους ἀνέπεμπον, καὶ τὸν γὰρ κατὰ τοῦ λαοῦ ἔλεγχον διὰ τὰς παραβάσεις τοῦ Μωϋσεώς ἐποιούοντο νόμου, προὔτρπον τε οὐδὲν ἄλλο ἢ τῶν παρὰ Μωϋσεὶ νομοθετημένων ἐξέχεσθαι. Οὐδένα γοῦν τούτων ὁμοιον, Μωϋσῆς δὲ περὶ ἐνὸς ὠρισμένως ἀναφωνεῖ. Τίνα τοίνυν ὁ χρησιμὸς θεοπίζει Μωϋσεὶ παραπλήσιον ἔσεσθαι προφήτην ἢ μόνον τὸν

⁹⁶ Deut. xiiii, 18, 19. ⁹⁷ Ibid. 15, 16.

Σωτήρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστόν; Ἄ Ὅπως δὲ τοῦτ' εἴρηται, διασκέψασθαι ἀναγκαῖον. Μωϋσῆς πρῶτος ἠγγέσατο τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους. Εὐρῶν δὲ αὐτοὺς τῇ κατὰ Αἴγυπτίους πολυθῆπ πλάνῃ προσέχοντας, πρῶτος μὲν ταύτης ἀπέστρεψεν, ἀπαιτήτους τιμωρίας ἀπαγορεύσας εἰδωλολατρεῖν· πρῶτος δὲ αὐτοῖς καὶ τὴν περὶ μοναρχίας θεολογίαν κατήγγειλε, τὸν τῶν ἀπάντων Δημιουργόν, καὶ ποιητὴν μόνον παραγγέλλας σέβειν· πρῶτος δὲ καὶ ἀγωγὴν τινὰ θεοσεβοῦς βίου τοῖς· αὐτοῖς διαταξάμενος, νομοθέτης αὐτοῖς εὐσεβοῦς πολιτείας πρῶτος· καὶ μόνος ἀποδέδεικται. Ἄλλὰ καὶ Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς Μωϋσεὶ παραπλησίως, καὶ πολλὸν κρείττονως πρῶτος τῆς κατ' εὐσέβειαν διδασκαλίας τοῖς λοιποῖς ἔθνεσι καθήγγαστο καὶ πρῶτος ἀνατροπὴν τῆς κατ' ὄλην τὴν οἰκουμένην εἰδωλολατρείας εἰργάσατο· πρῶτός τε τὴν ἐνδὸς τοῦ παμβασιλέως Θεοῦ γῶσιν τε καὶ εὐσέβειαν πᾶσιν ἀνθρώποις προὔβάλετο, καινοῦ τε βίου καὶ πολιτείας θεοσεβείας προσηκούσης· πρῶτος εἰσαγωγεὺς καὶ νομοθέτης ἀποδέδεικται. Καὶ τὰ λοιπὰ δὲ τὰ περὶ κόσμου γενέσεως, καὶ τὰ περὶ ψυχῆς ἀθανασίας, καὶ ὅσα ἄλλα φιλόσοφα δόγματα πρῶτος Μωϋσῆς τῷ Ἰουδαίων παρέδωκεν ἔθνεσι, ταῦτα θεοπρεπίστερον πρῶτος τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς διὰ τῶν αὐτοῦ μαθητῶν κατήγγειλεν· ὥστε Μωϋσέα μὲν εἰκότως πρῶτον καὶ μόνον εὐσεβείας νομοθέτην ἀνηγορεύσθαι Ἰουδαίων, Ἰησοῦν δὲ τὸν Χριστόν τῶν ἔθνῶν ἀπάντων, κατὰ τὴν φήσασαν περὶ αὐτοῦ προφητείαν· « Κατάστησον, Κύριε, νομοθέτην ἐπ' αὐτούς· γνώτωσαν ἔθνη, ὅτι ἄνθρωποι εἰσι. » Πάλιν Μωϋσῆς θαυμασίας ἔργους καὶ παραδοξοποιίας τὴν πρὸς αὐτοῦ καταγγελλείσαν εὐσέβειαν ἐπιστήσαστο. Ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ Χριστὸς, ταῖς ἀναγράψοις θαυματουργίας πρὸς πίστιν τῶν ὁρώντων κεχηρμένους, τὰ καινὰ τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας αὐτοῦ μαθήματα σὺνστήσαστο. Πάλιν Μωϋσῆς ἐκ πικρᾶς τῆς ὑπ' Αἴγυπτιοῖς δουλείας τὸ Ἰουδαίων ἔθνος εἰς ἐλευθερίαν μετεστήσαστο· καὶ Ἰησοῦς δὲ ὁ Χριστὸς ἐκ τῆς ὑπὸ τοῖς πονηροῖς δαίμοσι δυσσεβοῦς καὶ Αἰγυπτιακῆς εἰδωλολατρείας εἰς ἐλευθερίαν τὴν τάντων ἀνθρώπων γένος ἀνεκαλέσαστο. Πάλιν Μωϋσῆς γῆν ἁγίαν καὶ θεοφιλῆ βίον ἐν ταύτῃ καὶ μακαριστὸν τοῖς τῶν νόμων φύλαξιν ἐπηγγέλλατο· ὡσαύτως δὲ καὶ Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς, « Μακάριοι, » φησὶν, « οἱ πραεῖς, ὅτι αὐτοὶ κληρονομήσουσι τὴν γῆν. » Πολὺ κρείττονα γῆν, ἀληθῶς καὶ ἁγίαν καὶ θεοφιλῆ, οὐχὶ τὴν ἐπὶ τῆς Ἰουδαίας, ὅτι μηδὲν τῆς λοιπῆς αὕτη διενήνοχεν, ἀλλὰ τὴν κατ' οὐρανὸν ψυχαῖς φιλοθέοις προσήκουσαν, τοῖς κατορθοῦσι τὴν πρὸς αὐτοῦ καταγγελλόμενον βίον ὑποσχόμενος. Ὁ δὲ καὶ παριστάς λευκότερον, τοῖς πρὸς αὐτοῦ μακαριζόμενοις βασιλείαν οὐρανῶν κατήγγειλε. Καὶ ἄλλας δὲ πράξεις εὐροῖς ἂν ὑπὸ τοῦ Σωτήρος ἡμῶν κρείττονοι ἢ κατὰ Μωϋσέα δυνάμει γεγονουίας, παραπλησίως γε μὴν αἰς καὶ ὁ Μωϋσῆς διεπράξατο. Ὅσον ὡς ἐπὶ παραδείγματος, Μωϋσῆς ἐπεξῆς τεσσαράκοντα ἡμέρας ἐνήστευσεν, ὡς ἡ Γραφὴ μαρτυρεῖ λέγουσα· « Καὶ ἦν ἐκεῖ

firmiter tenenda, quæ in lege Mosis posita sunt. Nullum igitur horum illi similem dixeris : atqui Moses de uno duntaxat certe ac definite loquitur. Quemnam igitur alium Mosi similem futurum prophetam canit oraculum illud, nisi Salvatorem et Dominum nostrum Jesum Christum? Quomodo autem hoc dictum sit, diligentius contemplari necesse est. Primus Moses genti Judaicæ præfuit : cumque eos deprehendisset Ægyptiis superstitionibus, multorumque deorum cultu implicitos, primus ab iis illos avertit, inevitabilibus suppliciis cultores simulacrorum deterrens : **91** et primus eis theologiam ostendit, eam quæ unius principatum docet, præcepitque ut unum opificem auctoremque rerum omnium colerent : primus etiam religiosæ vitæ illis institutionem quamdam disponens atque assignans, piæ sanctæque reipublicæ illis auctor et primus et solus apparuit : atqui Jesus quoque Christus sicut Moses similiter, ac multo quidem excellentius : qui primus ejus doctrinæ, quæ veram religionem instituit reliquis gentibus, auctor et magister fuit, et primus per totum terrarum orbem simulacrorum cultum evertit, primusque unius omnium regis Dei cognitionem et reverentiam cunctis ostendit hominibus, novæque vitæ ac piis hominibus accommodatæ, reipublicæ primus introductor, legisque lator existit. Ad hæc, ea quæ de mundi ortu, et quæ de animæ immortalitate feruntur, aliaque omnia philosophica præcepta quæcunque ejusdem sunt generis, primus Moses Judæorum tradidit nationi. Sed hæc multo divinius, primus cæteris gentibus Jesus Christus per suos discipulos demonstravit, ut sane merito Mosem primum solumque pietatis legum latorem Judæorum appellare æquum sit, Jesum autem Christum gentium universarum, sicut prophetia quæ de illo est, canit : « Constitue, Domine, legislatorem super eos, agnoscant gentes quod homines sunt ». Moses præterea gestis mirabilibus et prodigiis, religionem a se institutam et traditam confirmavit. Idem Christus iis miraculis, quæ etiam scriptis tradita esse omnes novimus ad fidelium intuentium usus, novis suæ doctrinæ evangelicæ præceptis, stabilitatem ac perpetuitatem adjunxit. Rursus Moses gentem Judaicam ab intolerabili servitute, qua ab Ægyptiis premebatur, in libertatem vindicavit. Christus quoque, omne genus humanum, ab impio atque Ægyptiaco simulacrorum cultu, quo sub malis dæmonibus tenebatur, revocavit ad libertatem. Denique Moses terram sanctam, et in ea vitam Deo gratam et beatam iis, qui leges servarent, promisit. Simili ratione Jesus Christus, « Beati, inquit, mites, quoniam ipsi possidebunt terram », longe utique meliorem terram, vereque sanctam ac Deo gratam, non eam quæ est in Judæa, quæ plane a reliquis nihil differt, sed Dei amatricibus in cælo animabus convenientem, **92** iis qui vivendi rationem a se positam

⁹¹ Psal. ix, 21. ⁹² Matth. v, 4.

plene observaverint, pollicitus. Quod quidem apertius indicans iis, quos apud se beatos futuros prædicabat, regnum cœlorum appellavit. Cæterum, alias quoque res a Salvatore nostro gestas invenies, quæ virtute longe præstiterint iis, quas Moses edidit, magnam tamen cum Mosaicis illis habentes similitudinem. Exempli gratia : Moses totos quadraginta dies jejunos fuit. Nam Scriptura hoc illi testimonium exhibet, « et fuit, inquit, Moses illic in conspectu Domini. Quadraginta dies et quadraginta noctes panem non edit, et aquam non bibit¹ : » itidem etiam Christus. Etenim sic scriptum est : « et agebatur in desertum quadraginta dies, et tentabatur a diabolo, et nihil comedit in diebus illis². » Rursus Moses in deserto alimenta populo præbuit. Nam Scriptura sic habet : « Ecce ego do vobis panes de cœlo³. » Et paulo post : « Factum est, inquit, cum subsedisset ros circum castra, et ecce super faciem deserti minutum quasi coriandrimum album, quasi gelu super terram⁴. » Salvator quoque ac Dominus noster ad discipulos suos : « Quid, inquit, cogitatis in vobis ipsis, modicæ fidei, quod panes non accepistis? nondum scitis, neque recordamini quinque panes quinque millium? et quot cophinos recepistis? neque septem, quatuor millium? et quot sportas tulistis?⁵ » Item Moyses per medium mare ingressus est, populoque itineris dux fuit. Sic enim habet Scriptura : « Extendit Moses manum suam in mare : et subduxit Dominus mare vento austro violento totum diem, et fecit mare siccum, et divisa est aqua, et transierunt filii Israel per medium mare in sicco, et aqua eis murus a dextris, et murus a sinistris⁶ : » simili potestate, ac Deo etiam convenientius, Jesus qui Christus est Dei, in superficie maris ingrediens Petrum item ad se incedere super eadem fecit. Nam sic scriptum est : « Quarta autem vigilia noctis, venit Jesus ad illos ambulans supra mare, et cum vidissent illum ambulantem supra mare, conturbati sunt⁷. » Et paulo post : « Respondens autem illi Petrus, dixit : Domine, si tu es, jube me venire ad te super aquas : ille autem dixit, Veni : et descendens de navi Petrus, ambulabat supra aquas⁸. » Rursus Moses, vento austro violento mare solidum fecit. Nam Scriptura : « Extendit, **93** inquit, Moses manum super mare, et sustulit Dominus mare vento austro violento, » ac subiungit : « Steterunt undæ in medio mari⁹. » Eadem ratione ac multo quidem præstantius, Salvator noster « increpuit ventum et mare, et facta est tranquillitas magna¹⁰. » Mosis item vultus, cum de monte descenderet, cernebatur plenus gloria. Sic enim scriptum est : « Descendens autem Moses de monte, ipse nesciebat quod glorificatus esset aspectus cutis faciei suæ, dum ad ipsum loqueretur : et vidit Aaron, omnesque seniores filiorum Israel Mosen, et erat glorificatus aspectus cutis faciei

A Μωϋσῆς ἔναντι Κυρίου τεσσαράκοντα ἡμέρας καὶ τεσσαράκοντα νύκτας, ἄρτον οὐκ ἔφαγε, καὶ ὕδωρ οὐκ ἔπιεν. » Ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ Χριστός. Γέγραπται γοῦν : « Καὶ ἦγετο εἰς τὴν ἔρημον τεσσαράκοντα ἡμέρας, πειραζόμενος ὑπὸ τοῦ διαβόλου, καὶ οὐδὲν ἔφαγεν ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις. » Καὶ πάλιν Μωϋσῆς ἐν τῇ ἐρήμῳ τροπὰς τῷ λαῷ παρέσχε. Λέγει ἔ' οὖν ἡ Γραφή : « Ἰδοὺ ἐγὼ δίδωμι ὑμῖν ἄρτους ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. » Καὶ μετ' ὀλίγα : « Ἐγένετο καταπαυμένης τῆς ὀροῦσιν κύκλῳ τῆς παρεμβολῆς, καὶ ἰδοὺ ἐπὶ πρόσωπον τῆς ἐρήμου λεπτὸν ὡσεὶ κόριον λευκόν, ὡσεὶ πάγος ἐπὶ τῆς γῆς. » Καὶ ὁ Σωτὴρ δὲ καὶ Κύριος ἡμῶν ὡσαύτως φησὶ πρὸς τοὺς ἑαυτοῦ μαθητάς : « Τί διαλογίζεσθε ἐν ἑαυτοῖς, ὀλιγόπιστοι, ὅτι ἄρτους οὐκ ἐλάβετε ; οὐπω νοεῖτε οὐδὲ μνημονεύετε τοὺς πέντε ἄρτους τῶν πενταχισχιλίων, καὶ πόσους κοφίνους ἐλάβετε ; οὐδὲ τοὺς ἑπτὰ τῶν τετραχισχιλίων, καὶ πόσας σφυρίδας ἐλάβετε ; » Πάλιν Μωϋσῆς διὰ μέσης τῆς θαλάσσης διῆλθε, καὶ τὸν λαὸν ὠδήγησε. Λέγει δ' οὖν ἡ Γραφή : « Ἐξέτεινε Μωϋσῆς τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπὶ τὴν θάλασσαν, καὶ ὑπήγαγε Κύριος τὴν θάλασσαν ἀνέμῳ νότῳ βιαίῳ ὅλην τὴν ἡμέραν, καὶ ἐποίησε τὴν θάλασσαν ξηρὰν, καὶ ἐσχίσθη τὸ ὕδωρ, καὶ διῆλθον οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ διὰ μέσης τῆς θαλάσσης κατὰ τὸ ξηρὸν, καὶ τὸ ὕδωρ αὐτοῖς τεῖχος ἐκ δεξιῶν, καὶ τεῖχος ἐξ εὐωνύμων. » Ὡσαύτως δὲ καὶ μᾶλλον θεοπροπέστερον Ἰησοῦς ὁ Χριστός τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς θαλάσσης περιπατήσας, καὶ τὸν Πέτρον βαίνειν ἐπ' αὐτῆς ἐποίησε. Γέγραπται δ' οὖν : « Τετάρτῃ δὲ φυλακῇ τῆς νυκτὸς ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς πρὸς αὐτοὺς περιπατῶν ἐπὶ τῆς θαλάσσης : καὶ ἰδόντες αὐτὸν περιπατοῦντα ἐπὶ τῆς θαλάσσης, ἐταράχθησαν. » Καὶ μετ' ὀλίγα : « Ἀποκριθεὶς δὲ αὐτῷ ὁ Πέτρος εἶπε : Κύριε, εἰ σὺ εἶ, κέλευσόν με ἐλθεῖν πρὸς σὲ ἐπὶ τὰ ὕδατα. Ὁ δὲ εἶπεν. Ἐλθέ· καὶ καταβὰς ἀπὸ τοῦ πλοίου Πέτρος περιεπάτησεν ἐπὶ τὰ ὕδατα. » Πάλιν Μωϋσῆς ἀνέμῳ νότῳ βιαίῳ ἔπηξε τὴν θάλασσαν. Λέγει δ' οὖν ἡ Γραφή : « Ἐξέτεινε δὲ Μωϋσῆς τὴν χεῖρα ἐπὶ τὴν θάλασσαν, καὶ ὑπήγαγε Κύριος τὴν θάλασσαν ἀνέμῳ νότῳ βιαίῳ. » Καὶ ἐπιφέρει : « Ἐπάγη τὰ κύματα ἐν μέσῳ τῆς θαλάσσης. » Ὡσαύτως δὲ καὶ πολὺ κρειττόνως ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ἐπέτιμωσεν τῷ ἀνέμῳ καὶ τῇ θαλάσῃ, καὶ ἐγένετο γαλήνη μεγάλη. Πάλιν Μωϋσῆς ἀπὸ τοῦ ὄρους κατιόντος, τὸ πρόσωπον ἐυρατὸ πλήρης δόξης. Γέγραπται : δ' οὖν : « Καταβαίνων δ' αὐτὸς ἐκ τοῦ ὄρους Μωϋσῆς, οὐκ ᾔδει, ὅτι δεδοξασται ἡ ὄψις τοῦ χρωτὸς τοῦ προσώπου αὐτοῦ, ἐν τῷ αὐτὸν λαλεῖν αὐτῷ· καὶ εἶδεν Ἄαρὼν, καὶ πάντες οἱ πρεσβύτεροι τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ τὸν Μωϋσῆν, καὶ ἦν δεδοξασμένη ἡ ὄψις τοῦ χρωτὸς τοῦ προσώπου αὐτοῦ. » Ὡσαύτως δὲ καὶ πολὺ διαφερόντως ὁ ἡμέτερος Σωτὴρ, ἀναγαγὼν τοὺς ἑαυτοῦ μαθητάς εἰς ὄρος ὑψηλὸν λαν, μετεμορφώθη ἔμπροσθεν αὐτῶν, καὶ ἔλαμψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος, τὰ δὲ ἰμάτια αὐτοῦ ἐγένετο λευκὰ ὡς τὸ φῶς. Πάλιν Μωϋσῆς λε-

¹ Exod. xxxiv, 28. ² Luc. iv, 1-2. ³ Exod. xvi, 3. ⁴ Ibid. 13, 14. ⁵ Matth. xvi, 8-10. ⁶ Exod. xiv, 21, 22. ⁷ Matth. xiv, 23, 26. ⁸ Ibid. 28, 29. ⁹ Exod. xiv, 21, 22. ¹⁰ Matth. viii, 26; Luc. viii, 24.

πρὸν ἐκαθάρισι. Γέγραπται δ' οὖν· « Καὶ ἰδοὺ Μα-
 ρία λεπρῶσα ὡσεὶ χιών. » Καὶ μετ' ὀλίγα· « Καὶ
 ἰδὴσε Μωϋσῆς πρὸς Κύριον, λέγων· Ὁ Θεὸς, δέο-
 μαι, ἴσασαι αὐτήν. » Ὡσαύτως δὲ καὶ μείζονι δυνάμει
 ἰεφουςίας ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, προσελθόντος αὐτῷ
 ἰεπρῶ καὶ φήσαντος, « Ἐὰν θέλῃς, δύνασαι με καθα-
 ρίσει, ἀπεκρίνατο· Θέλω, καθαρίσθητι· καὶ ἐκαθα-
 ρίσθη αὐτοῦ ἡ λέπρα. » Πάλιν Μωϋσῆς δακτύλῳ
 Θεοῦ ἔφρσε τὸν νόμον γεγράφαι. Γέγραπται δ' οὖν·
 « Καὶ ἔδωκε τῷ Μωϋσεὶ, ἡνίκα κατέπαυσε λαλῶν
 αὐτῷ ἐν τῷ ὄρει Σινᾶ, τὰς δύο πλάκας τοῦ μαρτυ-
 ρίου, πλάκας λιθίνας γεγραμμένας τῷ δακτύλῳ τοῦ
 Θεοῦ. » Καὶ ἐν τῇ Ἐξόδῳ· « Εἶπον οὖν οἱ ἐπασιδοὶ
 τῷ Φαραῶ· « Δάκτυλος Θεοῦ ἐστὶ τοῦτο. » Ὡσαύ-
 τως δὲ καὶ Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ τοῖς Φαρι-
 σαίοις ἔλεγεν· « Εἰ δὲ ἐν δακτύλῳ Θεοῦ ἐκβάλλω τὰ
 δαιμόνια. » Ἐφ' ὅλοις τοῦτοις Μωϋσῆς μετωνόμασε
 τὸν Ἰησοῦν. Ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ Σωτὴρ τὸν Σίμωνα
 Πέτρον. Καὶ πάλιν· Μωϋσῆς κατέστησε τῷ λαῷ ἡγου-
 μένους ἔβδομηκοντα. Λέγει δ' οὖν ἡ Γραφή· « Συνά-
 γανέ μοι ἔβδομηκοντα ἀνδρας, ἀπὸ τῶν πρεσβυτέ-
 ρων Ἰσραὴλ, καὶ ἀφελῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ ἐπὶ
 σοί, καὶ ἐπιθήσω ἐπ' αὐτούς· καὶ συνήγαγεν ἔβδο-
 μήκοντα ἀνδρας. » Ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ Σωτὴρ ἀνέδει-
 ξεν αὐτοῦ μαθητὰς ἔβδομηκοντα, καὶ ἀπέστειλεν ἀνά
 δύο πρὸ προσώπου αὐτοῦ. Καὶ πάλιν Μωϋσῆς δώδεκα
 ἀνδρας ἐξέπεμψε τὴν γῆν κατασκαφόμενους. Ὡσαύ-
 τως δὲ καὶ πολὺ κρεῖττον ὁ ἡμέτερος Σωτὴρ δώδεκα
 ἀποστόλους ἐξαπέστειλεν ἐπισκέψασθαι πάντα τὰ
 ἔθνη. Πάλιν Μωϋσῆς νομοθετεῖ λέγων· « Οὐ φονεύ-
 σεις, οὐ κλέψεις, οὐκ ἐπιπορκήσεις. » Ὁ δὲ Σωτὴρ
 ἡμῶν, ἐπιτείνων τὸν νόμον, οὐ τὸ φονεύειν μόνον,
 ἀλλὰ καὶ τὸ θυμοῦσθαι ἀπαγορεύει· ἀντὶ τοῦ μὴ
 κοιγέειν, μηδ' ἐμβλέπειν γυναῖκα μετὰ ἐπιθυμίας
 ἀκολάστου παραινέει· ἀντὶ τε τοῦ μὴ κλέπτειν, τὰ
 οἰκεία τοῖς ἐνδέσει προτεσθαι προστάττει· ὑπερβάς
 δὲ καὶ τὸ ἐπιπορκεῖν, τὴν ἀρχὴν μηδὲ ὀμνύειν νομο-
 θετεῖ. Καὶ τί με δεῖ μηχανεῖν τὸν λόγον εἰς ἀπόδει-
 ξιν τοῦ τὰ παραπλήσια, καὶ ἐγγὺς ἀλλήλων πεποιη-
 κέναι Μωϋσέα καὶ Ἰησοῦν τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον
 ἡμῶν; Παρὸν, ὅτω φίλον, ἐπὶ σχολῆς ἀναλέξασθαι
 ταῦτα. Ἐπεὶ καὶ τὸν θάνατον Μωϋσέως μηδένα φα-
 σὶν ἐγνωκέναι, μηδὲ τὴν ταφήν αὐτοῦ· ὡσπερ οὖν
 οὐδὲ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τὴν μετὰ τὴν ἀναβίωσιν εἰς
 τὴν θεότητα μεταβολήν. Εἰ δὴ οὖν διὰ τῶν τοσούτων
 οὐδεὶς μὲν ἄλλος, μόνος δὲ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν παρῆσθη
 τὰ παραπλήσια Μωϋσεὶ διαπεπραγμένους, θεᾶ λοιπὸν
 ἐπὶ μόνον αὐτὸν, καὶ οὐδ' ἐφ' ἕτερον ἀναφέρειν χρὴ
 τὴν παρὰ Μωϋσεὶ προφητείαν, δι' ἧς ὁμοιον αὐτῷ
 παραστήσειν ὁ Θεὸς ἐθέσπισεν εἰπών· « Προφήτην
 ἐκ τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν ἀναστήσω αὐτοῖς, ὡσπερ σε,
 καὶ δώσω τὸ ῥῆμά μου ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ· καὶ
 λαλήσει αὐτοῖς, καθὰ ἂν ἐντείλωμαι αὐτῷ. Καὶ ὁ
 ἀνθρώπος δεῖ ἂν μὴ ἀκούσῃ τῶν λόγων αὐτοῦ, ὅσα ἂν
 λαλήσῃ ὁ προφήτης ἐπὶ τῷ ὀνόματι μου, ἐγὼ ἐκδι-
 κήσω ἐξ αὐτοῦ. » Αὐτὸς τε Μωϋσῆς, πρὸς τὸν λαόν

A ejus ¹¹. » Simili ratione, et longe quidem excellen-
 tius, Salvator noster « cum duxisset suos discipu-
 los in montem excelsum valde, transfiguratus est
 coram eis, et resplenduit facies ejus ut sol, vesti-
 menta autem ejus facta sunt alba sicut lux ¹². »
 Moses item leprosum mundavit. Siquidem scriptum
 est : « Et ecce Maria lepra candens sicut nix ¹³. »
 Et paulo post : « Et clamavit Moses ad Dominum,
 dicens : Deus, obsecro, sana eam ¹⁴. » Simili ergo
 ratione, sed longe majori potestate Christus Dei,
 cum ad eum leprosus accessisset, dixissetque :
 « Si vis, potes me mundare. Respondit : Volo, mun-
 dare, et mundata est ejus lepra ¹⁵. » Rursus Moses
 digito Dei scriptam esse legem affirmavit. Nempe
 sic scriptum est : « Et dedit Mosi, cum desiisset
 B loqui ad eum in monte Sina, duas tabulas testimō-
 nii, tabulas lapideas scriptas digito Dei ¹⁶. » Et in
 Exodo : « Dixerunt igitur incantatores Pharaoni,
 digitus Dei est hic ¹⁷. » Itidem Jesus quoque, qui
 Christus est Dei, Pharisæis dicebat : « Si autem in
 digito Dei ejicio dæmonia ¹⁸. » Ad hæc omnia Moses
 denominavit Jesum Nave. Pari ratione etiam Salva-
 tor Simonem Petrum. Atque item Moses consti-
 tuit populo, qui præessent septuaginta. Siquidem
 dicit Scriptura : « Congrega mihi septuaginta viros
 de senioribus Israel, et auferam de spiritu qui in
 te est, et immittam in eos : et congregavit septuaginta
 viros ¹⁹. » Sic etiam ipse Salvator « designa-
 vit suos discipulos septuaginta, et misit binos ante
 C faciem suam ²⁰. » Rursus Moses duodecim viros
 emisit terram exploraturos ²¹. Noster **94** item
 Salvator, multoque etiam præstantius duodecim
 apostolos emisit, ad inspiciendas omnes gentes ²².
 Rursus Moses ponit legem quæ dicit : « Non occi-
 des, non mœchaberis, non furaberis, non pejera-
 bis ²³. » At Salvator noster lege proposita, non occi-
 dere solum, sed etiam irasci prohibet ²⁴, et pro
 eo quod dictum est, non mœchari, ne intueri qui-
 dem mulierem cum petulanti cupidine admonet ²⁵ :
 et pro eo quod est, non furari, res proprias indi-
 gentibus elargiri imperat ²⁶ : etiam illud longè
 transiliens quod est, non pejere, ne jurare qui-
 dem ullo modo instituit ²⁷. Et quid me oratione lon-
 gius provehi necesse est, ut demonstrem similia,
 D finitimaque inter se, Mosen ac Salvatorem, Domi-
 numque nostrum fecisse? cum univkuive volenti,
 in otio talia colligere facillimum sit? Etenim cum
 Mosis mortem novisse neminem dicant, ac ne sepulcrum
 quidem ejus, neque itidem Salvatoris nostri post
 reditum suum in vitam, mutationem in
 speciem divinam quisquam scire potuit. Si igitur in
 tam multis rebus alius nemo, sed solus Salvator
 noster, qui cum Mose similitudinem factorum ha-
 buerit, proferri potest, superest jam ut in illum
 unum spectemus. Neque vero ad alium quempiam
 referamus prophetiam, quæ apud Mosen exstat,

¹¹ Exod. xxiv, 29, 30. ¹² Matth. xviii, 1-3.

¹³ Num. xii, 10. ¹⁴ Ibid. 13. ¹⁵ Matth. viii, 2, 5.

¹⁶ Exod. xxxi, 18. ¹⁷ Exod. viii, 19. ¹⁸ Luc. xi, 20. ¹⁹ Num. xi, 16, 17, 24. ²⁰ Luc. x, 1

²¹ Deut. i, 23. ²² Matth. x, 1-5. ²³ Exod. xx, 13-16. ²⁴ Matth. v, 22. ²⁵ Ibid. 28. ²⁶ Ibid. 42.

²⁷ Ibid. 34.

In qua illi similem suscitaturum se Deus respondet, dicens : « Prophetam ex fratribus eorum suscitabo eis, tanquam te, et dabo verbum meum in os illius, et loquetur eis quemadmodum mandavero illi; et omnis homo quicumque non audierit verba illius, quæcunque loquetur propheta in nomine meo, ego ulciscar ex eo » : ipseque Moses Dei vocem ad populum interpretans, ait : « Prophetam ex fratribus vestris suscitabit Dominus Deus vester, illum audietis in omnibus quæcunque postulasti a Domino Deo tuo in Choreb in die concionis » . Quod autem post Mosen ante Salvatorem nostrum nullus prophetarum Mosi similis surrexerit, antiqua Scriptura perspicue docet, ubi ait : « Et non surrexit ultra propheta in Israel sicut Moses, quem noverit Dominus facie ad faciem, in omnibus signis atque portentis » . Constat igitur divinum spiritum per Mosen de Salvatore nostro cecinisse : siquidem unum ipsum, nec alium quempiam Mosi similem exstitisse, qualem ipsius Mosi verba describunt, jam comprobatum est. Cæterum, specta aliam quoque prophetiam **95** publicæ scripturæ commendatam. Nam cum Salvatorem et Dominum nostrum, hominem ratione humanitatis de semine Israel ortum, innumerales conventus in omnibus gentibus Dominum appellent, propter divinam ejus virtutem hanc ei appellationem tribuentes : Moyses quoque, qui, hoc divino Spiritu afflatus, cognoverat, enuntiavit in hunc modum : « Exhibet homo de semine ejus (dicit autem de Israel) et dominabitur gentibus, et extolletur regnum ejus » . Quod si nullus unquam alius ex iis principibus et regibus, qui in circumcissione regnaverint, multarum gentium Dominus constitutus est (nulla enim historia hoc habet), clamat autem et vociferatur veritas de uno Salvatore nostro : illum utique jam Dominum, neque id labii tantum, sed affectione sincerissima, innumerales omnium nationum conventus confiteri : quid ultra jam impedit ne illum esse dicamus, de quo prophetiæ exstant? Quod autem Moyses hæc non indefinite prædicat, neque immenso quodam et inconstanti tempore vaticinium adumbret, sed valde providenter eventum rerum quas prædixerit, determinatis temporibus circumscribat, illa planissime

A τὴν τοῦ Θεοῦ διερμηνεύων φωνήν, ἔφησεν· Ἐροφήτην ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν. Αὐτοῦ ἀκούσαθε κατὰ πάντα ὅσα ἠτήσῃ παρὰ Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου ἐν Χωρὴβ τῇ ἡμέρᾳ τῆς ἐκκλησίας. » Ὅτι δὲ τῶν μετὰ Μωϋσέα προφητῶν οὐδεὶς πρὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ὁμοίος ἐγγεργεται Μωϋσεῖ, σαφῶς ἡ παλαιὰ Γραφή διδάσκει, λέγουσα· Ἐκάλ οὐκ ἀνέστη ἐτι προφήτης ἐν Ἰσραὴλ, ὡς Μωϋσῆς, ὃν ἔγνω Κύριος πρόσωπον κατὰ πρόσωπον ἐν πᾶσι τοῖς σημείοις καὶ τέρασι. » Δέδεικται τοίνυν τὸ ἔνθεον πνεῦμα διὰ Μωϋσεῶς περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν θεσπίσαν· εἰ δὴ μόνος αὐτὸς, καὶ οὐδ' ἄλλος ὁμοίος τῷ Μωϋσεῖ γεγονώς ταῖς αὐτοῦ Μωϋσεῶς φωναῖς ἀκολούθως συνέστη. Σκέψαι δὲ καὶ ἄλλην προφητείαν ἀνάγραπτον. Ἐπειδὴ γὰρ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν, ἄνθρωπον κατὰ σάρκα γενόμενον ἐκ σπέρματος Ἰσραὴλ, μυρία πλήθη ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι κυριολογεῖ, τῆς ἐνθέου δυνάμεως αὐτοῦ χάριν Κύριον ὁμολογοῦντα, καὶ τοῦτο πάλιν Μωϋσῆς συνιδὼν τῷ θεῷ Πνεύματι, διὰ τῆς αὐτοῦ γραφῆς τοῦτον ἀνεφώνησε τὸν τρόπον· Ἐξελεύσεται ἄνθρωπος ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ (λέγει δὲ τοῦ Ἰσραὴλ), καὶ κυριεύσει ἐθνῶν, καὶ ὑψωθήσεται ἡ βασιλεία αὐτοῦ. » Εἰ δὴ μηδεὶς ἄλλος πύποτε τῶν ἐκ περιτομῆς ἀρχόντων καὶ βασιλέων κύριος ἐθνῶν πολλῶν κατέστη· (οὐδεμία γὰρ ἱστορία δηλοῖ τοῦτο)· βῶθ δὲ καὶ κέκραγεν ἡ ἀλήθεια ἐπὶ μόνου τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν· ὅτι δὴ Κύριον αὐτὸν, καὶ οὐκ αὐτὸ μόνον τοῖς χεῖλεσι, διαθέσει δὲ γνησιωτάτη, μυρία πλήθη ἐξ ἀπάντων τῶν ἐθνῶν ὁμολογεῖ, τί δήποτε ἐμποδῶν μὴ οὐχὶ αὐτὸν εἶναι φάσκειν τὸν προφητευόμενον; Ὅτι δὲ Μωϋσῆς ταῦτα οὐκ ἀπεριορίστως προλέγει, οὐδ' εἰς ἄπειρον καὶ ἀπερίμετρον χρόνον ἐπισιμάζων τὴν πρόρρησιν, οὐ μάλᾳ δὲ ἀκριβῶς τὴν τῶν προφητευομένων ἐκθασιν χρόνους ὠρισμένους περιγράφων, ἀκουε οἷα καὶ περὶ τοῦτου θεσπίζει· Ἐοὐκ ἐκλείπει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, καὶ ἡγούμενος ἐκ τῶν μερῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ ὧ ἀποκεῖται· καὶ αὐτὸς προσδοκία ἐθνῶν. » Δι' ὧν οὐ διαλείπειν ἐξῆς καὶ κατὰ διαδοχὴν ἡγουμένους καὶ ἀρχοντας τῶν Ἰουδαίων ἔθνοους, μέχρι τῆς τοῦ προσδοκωμένου παρουσίας ἀποφαίνεται. Διαλιπόντων δὲ τῶν παρ' αὐτοῖς ἀρχόντων, παρέσεσθαι τὸν προφητευόμενον. Ἰούδαν δὲ νῦν οὐ τὴν φυλὴν ὀνομάζει, ἀλλ' ἐπεὶ κατὰ τινὰ προσωμύλιαν ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις ἀπὸ βασιλικῆς φυλῆς τῆς Ἰούδα τὸ πᾶν Ἰουδαίων ἔθνος ἐχρημάτιζεν, ὡς καὶ εἰς σήμερον Ἰουδαίους ὀνομάζεσθαι· σφόδρα θαυμαστῶς καὶ προφητικῶς τὸ πᾶν ἔθνος Ἰουδαίων ὀνόμασεν, ὡς περὶ καὶ ἡμεῖς Ἰουδαίους προσαγορεύομεν. Εἴτα φησι μὴ πρότερον ἐκλείπειν ἐκ τοῦ ἔθνους αὐτῶν ἀρχοντας καὶ ἡγουμένους, ἢ παρεῖναι τὸν προφητευόμενον· τοῦτου δὲ ἐπιστάντος, καταλυθήσεσθαι μὲν αὐτίκα τὴν Ἰουδαίων ἀρχὴν, αὐτὸν δὲ οὐκ ἐτι Ἰουδαίων, ἐθνῶν δὲ ἐσεσθαι προσδοκίαν. Καὶ τοῦτο δὲ ἐπὶ μὲν τῶν προφητῶν οὐκ ἂν δύναται ἐφαρμάζειν, ἐπὶ δὲ μόνον τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν. Ἄμα τε γὰρ αὐτὸς εἰς ἀνθρώπους παρῆν, καὶ τὸ Ἰουδαίων καθήρητο βασίλειον· ἐκλελοίπει δὲ παραχρῆμα ὁ ἐκ προγόνων δια-

⁹⁵ Deut. xviii, 18, 19. ⁹⁶ ibid. 15, 16. ⁹⁷ Deut. xxxiv, 10, 11. ⁹⁸ ibid. 10. ⁹⁹ Gen. xlii, 10.

δοχῆς Ἰσραὴλ αὐτῶν, καὶ ὁ κατὰ νόμους τοὺς οἰκειοὺς ἡγοούμενος, Αὐγούστου τότε πρώτου Ῥωμαίων μοναρχήσαντος, Ἡρώδου τε ἐξ ἄλλοφύλων ἐθνῶν βασιλέως αὐτῶν καταστάντος. Καὶ οἱ μὲν ἐκλειοίπεσαν, ὁ δὲ προσδοκία τῶν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἐθνῶν, κατὰ τὴν θείαν προῤῥήσιν ἀναπέφτανται· ὡς καὶ εἰσέτι νῦν πάντας τοὺς ἐξ ἀπάντων τῶν ἐθνῶν εἰς αὐτὸν πεπιστευκότας τῆς κατὰ Θεὸν αὐτῶν προσδοκίας τὴν ἐλπίδα ἐπ' αὐτῷ τίθεσθαι. Καὶ Μωϋσῆς μὲν τοσαῦτα, καὶ τὰ τούτων ἕτερα πλείω περὶ τοῦ Χριστοῦ πρὸς πάντας ἡμᾶς εὐαγγελίζεται· ἀδελφὰ δὲ αὐτῷ καὶ Ἥσαϊας ἀφωρισμένως περὶ βίους ἐνὸς ἐκ σπέρματος καὶ διαδοχῆς Δαβὶδ τοῦ βασιλέως ἀναστησομένου ταῦτα, προλέγει· « Ἐξελεύσεται ῥάβδος ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαί, καὶ ἀνθος ἐκ τῆς ῥίζης αὐτοῦ ἀναθήσεται, καὶ ἀναπαύσεται ἐπ' αὐτὸν πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, πνεῦμα σοφίας καὶ συνέσεως· » καὶ τὰ λοιπά. Εἶθ' ὑποβάς ἐξῆς προφητικῶν τρόπων τὴν τῶν ἄλλοφύλων ἐθνῶν βαρβάρων τε καὶ Ἑλλήνων, τῶν τε ἀγριωτάτων καὶ θηριωδεστάτων ἀνθρώπων τὴν ἐπὶ τὸ πρᾶον καὶ ἡμερον διὰ τῆς Χριστοῦ διδασκαλίας γεννησομένην μεταβολὴν θεσπίζει. Λέγει δ' οὖν· « Καὶ συμβοσκηθήσεται λύκος μετὰ ἀρνός, καὶ πάρδαλις συναναπαύσεται ἐρίφῳ, καὶ μοσχάριον, καὶ ταῦρος, καὶ λέων ἅμα βοσκηθήσονται, » καὶ τὰ τούτοις παραπλήσια, ἃ καὶ παρὰ πόδας διασαφῶν ἐρμηνεύει, φήσας· « Καὶ ἔσται ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν, ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιούσιν. » Σαφῶς γὰρ τὰ ἄλογα θρέμματα καὶ τοὺς προκαταλειμένους θήρας οὐδὲ ἄλλους εἶναι τῶν ἐθνῶν, τοῦ θηριώδους ἕνεκα τρόπου, διεσάφησεν· ὧν ἐθνῶν ἄρξειν φησὶ τὸν ἀνιστάμενον ἐκ σπέρματος Ἰεσσαί· ἀφ' οὗ δὴ ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν γενεαλογεῖται, ἐφ' ὃν τὰ εἰς αὐτὸν πιστεύοντα ἔθνη εἰσέτι νῦν ἐλπίζει συμφώνως τῇ προῤῥήσει· « Καὶ ἔσται ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν, ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιούσιν. » Τοῦτο δὴ παράθεσις τοῖς παρὰ Μωϋσεὶ φερομένοις διασετέλλων καὶ τὸ μὲν, « Ἐσται ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν, » ἐφάρμοσον τῷ, « ἐξελεύσεται ἀνθρωπος ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ, καὶ κυριεύσει ἐθνῶν πολλῶν· » καὶ τὸ, « Ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιούσιν, » τῷ, « Καὶ αὐτὸς ἔσται προσδοκία ἐθνῶν. » Τί γὰρ διαφέρει φάσκειν, Ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιούσιν, ἢ, Αὐτὸς ἔσται προσδοκία ἐθνῶν; πάλιν δ' ὁ αὐτὸς Ἥσαϊας προτὶν περὶ τοῦ Χριστοῦ ταῦτα προφητεύει· « Ἴδοὺ ὁ παῖς μου ὃν ἠρέτισα, ὁ ἀγαπητός μου, εἰς ὃν εὐδόκησεν ἡ ψυχὴ μου, κρῖσιν τοῖς ἔθνεσιν ἐξήσει· » καὶ ἐπιφέρει, « Ἔως ἂν θῶ ἐπὶ γῆς κρῖσιν, καὶ ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιούσιν. » Ἦδη δεύτερον ἐν τούτοις ὁ προφήτης τὸ ἐπὶ τῷ Χριστῷ τὰ ἔθνη ἐλπίζειν τίθεται, ἀνώτερον εἰπὼν· « Ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιούσιν. » Ἐνταῦθα δὲ, καὶ ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιούσιν. Λέλεκται δὲ καὶ τῷ Δαβὶδ, ὡς ἄρα· « Ἐκ τοῦ καρποῦ τῆς κοιλίας αὐτοῦ ἀναστήσεται τις περὶ οὗ ἐξῆς φησιν ὁ Θεός· « Αὐτὸς ἐπικαλέσεται με, πατήρ μου εἰ σύ· καὶ γὰρ πρωτότοκον θήσομαι αὐτόν. » Καὶ περὶ τούτου δὲ πάλιν εἴρηται· « Καὶ κατακυριεύσει ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ

Α nominentur, valde mirabiliter et propheticè omuem Judaicam gentem Judam nominavit, sane ut nos quoque Judæos appellare consuevimus : tum affirmat non prius defuturos de gente ipsorum principes ac duces, quam is adveniat, quem prophetia significat. Porro hic simul atque advenerit, Judæorum quidem principatum esse dissolvendum, ipsum vero non Judæorum amplius, sed gentium fore exspectationem : quod quidem ipsum nulli unquam prophetarum accommodare, sed uni duntaxat Salvatore Domino nostro, poteris. **96** Nam simul atque ille ad homines venit, Judæorum regia sublata est, continuoque illorum princeps defecit, qui quidem majoribus suis succederet, atque ex legibus propriis illis præset. Tunc enim Augustus Romanorum primus accepit imperium : et Herodes ab externis gentibus accitus, illorum rex constitutus est. Et illi quidem defecerunt, hic autem gentium per totum terrarum orbem exspectatio, sicut divinitus prædictum fuerat, declaratus est : adeo quidem, ut nunc quoque omnes quicunque ex omnibus gentibus in illum credunt, exspectationis suæ secundum Deum, in illo spem reponant. Et Moyses quidem hæc aliaque his plura de Christo omnibus nobis feliciter nuntiat; ei vero germana Isaias quoque definit de uno certo rege, qui ex semine ac successione David sit suscitandus, hæc canit : « Egre dietur virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet, et requiescet super eo spiritus Dei, spiritus sapientiæ et intellectus ²⁸, » et reliqua. Tum longius progressus, niore prophético, externarum gentium et barbararum, nec non cum Græcorum, tum asperimorum ac ferocissimorum hominum, futuram in mites mansuetosque mores ex doctrina Christi mutationem, prædicat. Sunt autem ejus verba hæc : « Et pascetur simul lupus cum agno, et pardus simul quiescet cum hædo : et vitulus et taurus et leo simul pascentur ²⁹, » et alia his similia : quæ etiam et vestigio planiora efficiens interpretatur, ubi ait : « Et erit, qui surgit ad imperandum gentibus, in eo gentes sperabunt ³⁰. » Plane enim irrationalia illa jumenta, et quas illic prædixit belluas, nullas esse alias quam ipsas gentes propter earum ferinos mores, declaravit : quibus sane gentibus imperaturum affirmat eum, qui surgit de semine Jesse : ex quo semine Salvator et Dominus noster oriundus prædicatur, in quem gentes, quæ in ipsum credunt, etiam nunc sperant, ipsi utique vaticinio consentanea facientes, quod ait : « Et erit, qui surgit imperare gentibus, in ipso gentes sperabunt. » Hoc igitur apponito iis quæ apud Moysen feruntur, ac distinguit. Et illud quidem : « Erit, qui surgit imperare gentibus, » cum illo composito : « Egre dietur homo de semine ejus, et dominabitur gentibus multis. » Et illud : « In ipso gentes sperabunt, » cum illo : « Et ipse erit exspectatio gentium. »

²⁸ Isa. xi, 1, 2. ²⁹ ibid. 6. ³⁰ ibid. 10.

Quid enim interest dicasne, in ipso gentes sperabunt, **97** an vero : ipse erit exspectatio gentium? Rursus vero idem Isaias, oratione progressus, de Christo hæc divinat : « Ecce puer meus, quem elegi : dilectus meus, in quo complacuit sibi anima mea : iudicium gentibus proferet ³⁵, » ac deinceps adjungit : « donec ponat in terra iudicium, et in nomine ejus gentes sperabunt ³⁶. » in his Prophetæ jam secundo gentes in Christo speraturas ponit, cum superius illud dixerit : « in ipso gentes sperabunt ³⁷. » Hic vero : « in nomine ejus gentes sperabunt. » Etiam ipsi David dictum est ³⁸, de fructu ventris ejus suscitandum esse quendam, de quo deinceps ait Deus : « Ipse invocabit me, pater meus es tu, et ego primogenitum ponam eum ³⁹. » Nam de hoc rursus dictum est : « Et dominabitur a mari usque ad mare, et a fluminibus usque ad terminos orbis terræ ⁴⁰. » Et rursus : « Omnes gentes servient ei, et benedicentur in te omnes tribus terræ ⁴¹. » Præterea autem locus quidem certus a Michæa canitur, in quo is oriturus sit, de quo feruntur tot vaticinia : « Et tu, inquit, Bethlehem, domus Euphrata, minima es ut sis in millibus Juda : ex te mihi egredietur dux, qui pascet populum meum Israel, et exitus ejus ab initio ex diebus sæculi ⁴² : » et omnes confitentur, in Bethlehem Jesum Christum esse natum. Quin etiam incolæ ejus loci speluncam ibidem monstrant iis, qui ab externis terris venerint ad spectandum : et locus quidem hic ubi ortus ejus futurus fuit, prædictus est. Ipsius vero ortus miraculum, nunc obscure ac figurate, nunc plane et aperte ponit Isaias : obscure quidem, ubi ait : « Domine, quis credidit auditui nostro? et brachium Domini cui revelatum est? annuntiavimus coram eo, quasi puerulus, quasi radix in terra sitiendi ⁴³. » Pro quo Aquila quidem sic interpretatus est : « Et prædicabitur tanquam quod ubere nutritur in faciem ejus, et tanquam radix de terra invia. » Theodotion vero : « Et ascendet sicut quod lacte alitur coram eo, et sicut radix in terra sitiendi. » His enim verbis cum mentionem fecerit propheta de brachio Domini, quod erat Dei Verbum : « Coram eo, inquit, annuntiavimus quasi puerulum lactentem, et qui ubere nutriatur, et quasi radicem de terra invia ; » ubi puerulus quidem ille, qui ubere atque lacte nutritur, plane ortum Christi declarat. Terra vero invia et sitiens, **98** virginem quæ illum enixa est, quam scilicet nullus vir adiit, de qua quamvis invia, laudata illa radix prodiit, et qui ubere, lacteque nutritur puerulus. Verum hæc adumbrate admodum significavit : apertius vero idem propheta sententiam suam interpretatur, ubi ait : « Ecce virgo in utero capiet, et pariet filium, et vocabunt nomen ejus »

ποταμῶν ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης. » Καὶ αὖθις · « Πάντα τὰ ἔθνη δουλεύουσιν αὐτῷ, καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν σοὶ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς. » Καὶ τόπος δὲ τις πάλιν ἀφωρισμένος τῆς τοῦ προφητευσμένου γενέσεως θεσπίζεται ὑπὸ Μιχαίου λέγοντος · « Καὶ σὺ, Βηθλεὲμ, οἶκος τοῦ Εὐφραθᾶ, ὀλιγοστὸς εἶ τοῦ εἶναι ἐν χιλιάσιν Ἰούδα · ἐκ σοῦ μοι ἐξελεύσεται ἡγοῦμενος, ὅστις ποιμανεῖ τὴν λαὸν μου τὸν Ἰσραὴλ · καὶ αἱ ἐξοδοὶ αὐτοῦ ἀπαρχῆς ἐξ ἡμερῶν αἰῶνος. » Ὁμιολογῆται δὲ παρὰ τοῖς πᾶσιν, ὅτι ἐν Βηθλεὲμ ἐγεννήθη Ἰησοῦς ὁ Χριστός, ὡς καὶ σπῆλαιον δεῖκνυσθαι πρὸς τῶν ἐπιχωρίων αὐτοῦ τοῖς ἐπὶ θεῶν ἀπὸ τῆς ἀλλοδαπῆς ἀφικνουμένοις. Καὶ ὁ μὲν τόπος οὗτος, ἐνθα γεγενῆσθαι ἔμελλεν, προεῖρητο · τίς δὲ καὶ λευκότερον ὁ Ἡσαίας παρίστησι, δι' αἰνιγμάτων μὲν (1), ὅταν λέγῃ · « Κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν, καὶ ὁ βραχιῶν Κυρίου τίνοι ἀπεκαλύφθη ; ἀνηγγελιαμεν ἐναντίον αὐτοῦ ὡς παιδίον, ὡς ῥίζα ἐν γῆ διψώση. » Ἀνθ' οὗ ὁ μὲν Ἀκύλας ἡρμήνευσεν οὕτως · « Καὶ ἀναρῆθήσεται ὡς τιθιζόμενον εἰς πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ ὡς ῥίζα ἀπὸ γῆς ἀδάτου. » ὁ δὲ Θεοδοτίων · « καὶ ἀναθήσεται ὡς θηλάζον ἐνώπιον αὐτοῦ, καὶ ὡς ῥίζα ἐν γῆ διψώση. » Διὰ γὰρ τούτων μνημονεύσας ὁ προφήτης τοῦ βραχιῶνος τοῦ Κυρίου, ὃς ἦν ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος, « ἐνώπιον αὐτοῦ, » φησὶν, « ἀνηγγελιαμεν ὡς παιδίον θηλάζον καὶ τιθιζόμενον, καὶ ὡς ῥίζαν ἀπὸ γῆς ἀδάτου. » Τὸ μὲν οὖν παιδίον τὸ τιθιζόμενον καὶ θηλάζον ἀντικρυς τὴν γενέσειν τοῦ Χριστοῦ δηλοῖ · ἡ δὲ γῆ ἀδάτος καὶ διψῶσα τὴν ἀποκυήσασαν αὐτὸν παρθένον, ἣ οὐδὲς ἀνὴρ ἐπιθέδηκεν, ἀφ' ἧς, καίπερ ἀδάτου τυγχανούσης, προῆλθεν ἡ εὐλογημένη ῥίζα, καὶ τὸ τιθιζόμενον καὶ θηλάζον παιδίον. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἐπεσκιασμένως ἠνίκατο · γυμνότερον δὲ ὁ αὐτὸς ἐρμηνεύει προφήτης τὴν διάνοιαν, ἐπ' ἃν λέγῃ · « Ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται, καὶ τέξεται υἱόν, καὶ καλέσουσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός. » Τοῦτο γὰρ ἐρμηνεύει τὸ « Ἐμμανουὴλ. » Τοιαῦτα περὶ τῆς εἰς ἀνθρώπους γενέσεως τοῦ Χριστοῦ πάλαι πρότερον παρ' Ἑβραίοις μεμελετάσθω. Μήτιι οὖν ἐπίδοξόν τινα δυνάστην, ἢ τύραννον, ἢ τινα ἄλλως τῶν τὰ μεγάλα κατὰ τὸν βίον δυναμένων, τὸν προφητευσόμενον ὑπογράφουσιν ; οὐκ ἔστιν εἰπεῖν ὅτι μηδὲ ἐφάνη τοιοῦτος. Ἀλλ' οἷος ἐφάνη τῷ βίῳ, τοιοῦτον αὐτὸν καὶ ἐθέσεισαν ἔσσεσθαι, τῆς ἀληθείας κατ' οὐδὲν ἀπολελειμμένοι. Εἰπὼν δ' οὖν ὁ Ἡσαίας · « Ἀνηγγελιαμεν ἐνώπιον αὐτοῦ, ὡς παιδίον, ὡς ῥίζα ἐν γῆ διψώση. » ἐξῆς συνάπτει λέγων · « Οὐκ ἔστιν εἶδος αὐτῷ οὐδὲ δόξα · καὶ εἶδομεν αὐτὸν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος οὐδὲ κάλλος · καὶ ἦν τὸ εἶδος αὐτοῦ ἄτιμον καὶ ἐκλείπον παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων. Ἄνθρωπος, ἐν πληγῇ ὢν, καὶ εἰδὸς φέρειν μαλακίαν, ἡτιμάσθη, καὶ οὐκ ἐλογίσθη. » Τί οὖν λέιπεται ἐπὶ τούτοις ; Εἰ γὰρ προεῖπον αὐτοῦ φυλῆν, καὶ γένος, καὶ τρόπον γενέσεως, καὶ τῆς

³⁵ Isa. XLII, 1. ³⁶ ibid. 4. ³⁷ Isa. XI, 10. ³⁸ II Reg. VII, 12. ³⁹ Psal. LXXVIII, 27, 28. ⁴⁰ Psal. LXXI, 8. ⁴¹ ibid. 44, 47. ⁴² Mich. V, 2. ⁴³ Isa. LIII, 1, 2.

(1) Mss., τῆς δὲ γενέσεως αὐτοῦ τὸ θαῦμα, ποτὲ μὲν δι' αἰνιγμάτων, ποτὲ δὲ καὶ λευκότερον ὁ Ἡσαίας

παρίστησι, δι' αἰνιγμάτων μὲν, κ. τ. λ., et sic legit interpres.

Παρθένου τὸ θαῦμα καὶ βίου τρόπον, ἀκόλουθον ἦν ἔξης μηδὲ τὴν τελευταίαν ἀποσωπῆσαι αὐτοῦ. Τί οὖν καὶ περὶ ταύτης Ἡσαίας θεσπίζει; « Ἄνθρωπος, φησὶν, ἐν πληγῇ ὢν, καὶ εἰδὼς φέρειν μαλακίαν, ἠτιμάσθη καὶ οὐκ ἐλογίσθη. Οὗτος τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνάται· καὶ ἡμεῖς ἐλογισάμεθα αὐτὸν εἶναι ἐν πόνῳ καὶ ἐν πληγῇ, καὶ ἐν κακίῳσι· αὐτὸς δὲ ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν, καὶ μεμαλάκισται διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν. Παιδεία εἰρήνης ἡμῶν ἐπ' αὐτὸν, τῷ μῶλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς λάβθημεν. Πάντες ὡς πρόβατα ἐπλανήθημεν, καὶ Κύριος παρέδωκεν αὐτὸν ταῖς ἀμαρτίαις ἡμῶν· καὶ αὐτὸς διὰ τὸ κεκακῶσθαι οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ. Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγῆν ἤχθη, καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντι τοῦ κείροντος ἄκωνος, οὕτως οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα· τὴν γενεάν αὐτοῦ τίς διηγῆσεται; ὅτι ἀφραταὶ ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ· » καὶ τὰ λοιπά. Σημαίνει δὲ διὰ τούτων, ὡς ἄρα ὁ Χριστὸς, ἐκτὸς πάσης ὑπάρχων πλημμελείας, τὰς ὑπὲρ ἀνθρώπων ἀμαρτίας εἰς ἑαυτὸν ἀναδέχεται. Διὸ καὶ πείσεται τὰ τῶν ἡμαρτηχότων καὶ ὑπὲρ ἡμῶν ὀδυνηθήσεται, ἀλλ' οὐχ ὑπὲρ ἑαυτοῦ. Εἰ δὲ καὶ τραυματίσθησεται λόγοις βλασφημίας, καὶ τοῦτ' ἔργον ἔσται τῶν ἡμετέρων ἀμαρτιῶν· ἐπεὶ καὶ μεμαλάκισται διὰ τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν, ὅπως ἡμεῖς, ἀνειληφότος αὐτοῦ τὰ ἡμέτερα ἀμπλακῆματα, καὶ τὰ τῆς ἡμετέρας κακίας τραύματα, τῷ μῶλωπι αὐτοῦ λαθῶμεν. Καὶ τὰ μὲν αἷτια ὧν παρ' ἀνθρώποις πείσεται ὁ ἀναμάρτητος, ταῦτα ἦν. Ἰουδαίων δὲ τῶν τὸν θάνατον αὐτοῦ συσκευασαμένων οὐδὲ ὑπειδόμενος ὁ θρυμνάσιος προφήτης, διαβρήδην ἀπιλέγει, καὶ τοῦτο ἀντικρυς σχετιάζων καὶ λέγων· « Ἀπὸ τῶν ἀνομῶν τοῦ λαοῦ μου ἤχθη εἰς θάνατον. » Ἐἶτ' ἐπεὶ παραχρῆμα, καὶ οὐκ εἰς μακρὰν μετὰ τὴν κατὰ τοῦ Χριστοῦ τὸλμαν ὁ παντελής αὐτοὺς μετῆλθεν βλεθρὸς πολιορκηθέντας ὑπὸ Ῥωμαίων, οὐδὲ τοῦτο παριδὼν, ἐπιλέγει· « Καὶ δώσω τοὺς πονηροὺς ἀντὶ τῆς ταφῆς αὐτοῦ, καὶ τοὺς πλουσίους ἀντὶ θανάτου αὐτοῦ. » Ἄρκει μὲν οὖν ἐπὶ τούτοις ἐπιγράψαι τὴν προφητείαν, εἰ μηδὲν τι πλέον ἔσεσθαι μετὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ τελευταίαν εἴρα· ἐπεὶ δὲ ὅσον οὐπω ἔμελλε μετὰ τὴν τελευταίαν, ἢ μετὰ τὴν ταφὴν παλινοστεῖν καὶ ἀναβιοῦν, ἔτι περὶ αὐτοῦ καὶ ταῦτα προστίθῃσιν, ἐξῆς ἐπιλέγων· « Καὶ Κύριος βούλεται καθαρῆσαι αὐτὸν τῆς πληγῆς. Ἐὰν δώτε περὶ ἀμαρτίας, ἡ ψυχὴ ὑμῶν ὀφεται σπέρμα μακρόβιον· καὶ βούλεται Κύριος ἀφελεῖν ἀπὸ τοῦ πόνου τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, δεῖξαι ἀπ' αὐτοῦ φῶς. » Ἀνώτερον εἰπὼν, « Ἄνθρωπος ἐν πληγῇ ὢν, καὶ εἰδὼς φέρειν μαλακίαν » νῦν μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ καὶ τὴν ταφὴν, « Κύριος, » φησὶ, « βούλεται καθαρῆσαι αὐτὸν τῆς πληγῆς. » Καὶ πῶς ἔσται; « Ἐὰν δώτε, » φησὶ, « περὶ ἀμαρτίας, ἡ ψυχὴ ὑμῶν ὀφεται σπέρμα μακρόβιον· » οὐ πᾶσι γὰρ ὀφεται τὸ μακρόβιον τοῦ Χριστοῦ σπέρμα συνιδεῖν, ἢ μόνους τοῖς ἐξομολογησαμένοις καὶ τὰ δῶρα τὰ ὑπὲρ ἀμαρτιῶν προσάγουσι τῷ Θεῷ. Μόνων γὰρ τούτων ἡ ψυχὴ ὀφεται σπέρμα μακρόβιον τὸ τοῦ Χριστοῦ, ἦτοι τὴν

A Nobiscum Deus, hoc enim significat « Emmanuel ⁴⁴. » Talia de Christi apud homines origine antiqui Hebræorum prophætæ meditabantur. Nunquid igitur illustrem quemdam principem, aut tyrannum, aut alioqui unum eorum, qui plurimum possunt in vita, eum de quo vaticinantur describunt? non potest dici: quoniam ne apparuit quidem aliquid tale. Sed qualis ipse visus est vita, talem item eum fore cecinerunt, hac utique in re nihil a veritate aberrantes. Postquam ergo Isaias dixit: « Annuntiavimus coram eo, quasi puerulus, quasi radix in terra sitiendi ⁴⁵, » deinceps adjungit, dicens: « Non est species ei, neque gloria: et vidimus eum, et non habuit speciem neque pulchritudinem: et fuit species ejus sine honore deficiens præ filiis hominum. Homo cum plaga esset, sciens ferre languorem contemptus est, et non computatus ⁴⁶. » Quid ad hæc igitur superest? Nam cum illius et tribum, et genus, et modum nascendi, et Virginis miraculum, et vitæ morem prædixerint, sequitur deinceps, ut ne mortem quidem ejus taciti præterierint. Sed quid tandem canit etiam de hac Isaias? « Homo, inquit, cum in plaga esset, sciens ferre languorem, contemptus est et non computatus: hic peccata nostra fert, et pro nobis est in dolore, et nos existimavimus eum esse in labore, et in plaga, et in afflictione: ipse autem vulneratus est propter peccata nostra, et infirmatus est propter iniquitates nostras. Doctrina pacis nostræ super eum, livore ejus nos sanati sumus. Omnes tanquam oves erravimus, et Dominus tradidit eum peccatis nostris: et ipse cum vexaretur, non aperiebat os suum. Quasi ovis ad occisionem ductus est, et sicut agnus coram tondente non aperuit os: generationem ejus quis enarrabit? quoniam tollitur de terra vita ejus ⁴⁷, » et reliqua. Nam his verbis significat Christum ipsum quidem, quamvis ab omni peccato alienum, tamen peccata hominum pro ipsis hominibus in seipsum suscepturum. **99** Quocirca etiam ea patietur, quæ qui peccaverint pati solent, et pro nobis dolebit, non autem pro seipso. Quod si vulnerabitur et verbis probrosis ferietur, hoc item nostrorum peccatorum causa fiet: nam infirmus quoque factus est propter peccata nostra, ut nos videlicet, cum ille delicta nostra, nostræque malitiæ vulnera assumpserit, ejus livore sanemur: et eorum quidem quæ ille insons ab hominibus passurus erat, hæc fuerunt causæ: Judæos autem qui illi mortem attulerunt, nusquam veritus propheta mirabilis, hoc ipsum quoque perspicue redarguit, plane deplorans, ac dicens: « Ex iniquitatibus populi mei ductus est ad mortem ⁴⁸. » Deinde vero, quoniam cito, neque ita multo post nefarios adversus Christum ausus, extremus ad illos ex obsidione Romanorum interitus erat venturus, non hoc quidem præterit silentio, sed adjungit: « Et dabo sceleratos pro sepultura ejus, et divites pro morte ejus ⁴⁹: » et poterat quidem his

⁴⁴ Isa. vii. 14. ⁴⁵ Isa. l.iii. 2. ⁴⁶ ibid. 2-4. ⁴⁷ ibid. 4-8. ⁴⁸ ibid. 8. ⁴⁹ ibid. 9.

prophetiam terminare, si nihil amplius futurum post Christi mortem vidisset, sed quoniam, brevi mora interjecta, erat a morte sive a sepultura remigraturus, atque in vitam restituendus, de hac quoque re deinceps hæc addit, sic dicens : « Et Dominus vult purgare eum a plaga si traditus, sit pro peccato. Anima vestra videbit semen longævum : et vult Dominus auferre a labore animæ ejus, ut ostendat ei lucem⁸⁰. » Qui superius dixit : « Homo in plaga constitutus, » et « qui novit ferre languorem, » nunc post mortem ejus et sepulturam : « Dominus, inquit, vult purgare eum a plaga, » et qui hoc fiet? « si traditus, inquit, fuerit pro peccato, anima vestra videbit semen longævum ; » non enim omnibus concessum est longævum Christi semen intueri, sed iis solis qui consteantur, et munera offerant Deo pro peccatis. Horum enim duntaxat anima videbit semen longævum Christi, hoc est, aut æternam vitam ejus post mortem, aut ejusdem verbum per totum terrarum orbem disseminatum, quod longævum futurum est, semperque duraturum. Rursus, qui superius dixerat : « Et nos putavimus illum esse in labore : » nunc post cædem mortemque ejus, ait : « Et vult Dominus auferre a labore animæ ejus, ut ostendat ei lucem. » Quoniam igitur deliberavit Dominus, qui Deus est universi purgare illum a plaga, **100** et ostendere in lucem : necessario utique, qui voluit, id faciet quod voluit. Nihil enim est eorum quæ vult quod non fiat : voluit autem purgare illum, et ostendere illi lucem ; fecit igitur hæc : et cum purgaverit illum, ostendit illi lucem : et quoniam voluit, et volens abstulit laborem ab anima illius, et ostendit illi lucem, merito Propheta sequitur, et ait : « Propter hoc ipse hæreditabit multos, et fortium dividet spolia⁸¹ : » ubi (quod reliquum fuit) jam hæreditatis etiam Christi mentionem facit, illi psalmo consentanea dicens, in quo de insidiis adversus illum constructis nominatim canens oraculum, ubi ait : « Astiterunt reges terræ, et principes convenerunt in unum adversus Dominum et adversus Christum ejus⁸² ; » deinceps adjungit : « Dominus dixit ad me, Filius meus es tu, ego hodie genui te : postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ⁸³. » Has igitur gentes, etiam propheta intellexit, cum dixit : « Propter hoc ipse hæreditabit multos, » et adjungit : « Et fortium dividet spolia. » Siquidem a potestatibus contrariis, quæ prius inter gentes dominabantur, ubi subjectas animas liberavit, tum quasi spolia quædam suis divisit discipulis. Proinde Isaias ait de illis : « Et lætabuntur coram te, sicut qui dividunt spolia⁸⁴. » Et Psalmorum auctor : « Dominus, inquit, dabit verbum evangelizantibus virtute multa : rex virtutum dilecti, speciei domus dividere spolia⁸⁵. » Merito igitur hic quoque de Christo ait : Propter hoc ipse

αἰώνιον ζωῆν αὐτοῦ, τὴν μετὰ τὸν θάνατον, ἢ τὴν καθ' ἑλθῆς τῆς οἰκουμένης ἐπισπαρέντα αὐτοῦ λόγον μακρόβιον ἐσόμενον, καὶ εἰς τὸ αἶδι διαρκέσοντα. Πάλιν ἀνώτερον εἶπὼν, « Καὶ ἡμεῖς ἐλογισάμεθα αὐτὴν εἶναι ἐν πόνῳ, » νῦν μετὰ τὴν σφαγὴν καὶ τὸν θάνατον αὐτοῦ, φησὶν· « Καὶ βούλεται Κύριος ἀφελεῖν ἀπὸ τοῦ πόνου τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, δεῖξαι αὐτῷ φῶς. » Ἐπεὶ τοίνυν βεβούληται Κύριος, ὁ τῶν ὄλων Θεὸς καθαρῆσαι αὐτὸν τῆς πληγῆς, καὶ δεῖξαι αὐτῷ φῶς, πάντως πῶς βουληθεὶς, πράξειεν ἂν ὃ ἠβουλήθη. Οὐδὲν γὰρ ἐστὶν ὃ μὴ γίνεται ὡς βούλεται· ἐβουλήθη δὲ καθαρῆσαι αὐτὸν καὶ δεῖξαι αὐτῷ φῶς· ἐποίησεν ἅρα ταῦτα· καὶ καθαρῆσας αὐτὸν ἔδειξεν αὐτῷ φῶς. Καὶ ἐπεὶ ἐβουλήθη, καὶ βουληθεὶς ἀφείλα τὸν πόνον τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, καὶ ἔδειξεν αὐτῷ φῶς, εἰκότως ὁ Προφήτης ἐπισπανάπτει, λέγων· « Διὰ τοῦτο αὐτὸς κληρονομήσει πολλοὺς, καὶ τῶν ἰσχυρῶν μεριεῖ σκῦλα. » Ἐνθα λοιπὸν ἤδη καὶ τῆς κληρονομίας τοῦ Χριστοῦ μέμνηται τῷ δευτέρῳ συμφώνως ψαλμῷ, δι' οὗ περὶ τῆς ἐπιβουλῆς τῆς κατ' αὐτοῦ συσκευασθείσης ὀνομαστὶ θεσπίσας ὁ λόγος ἐν τῷ, « Παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ ἄρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατὰ τοῦ Κυρίου καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, ἐξῆς ἐπιλέγει· « Κύριος εἶπε πρὸς μέ· Υἱός μου εἶ σὺ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε· αἰτήσαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τῆς κληρονομίας σου, καὶ τὴν κατάσχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς. » Ταῦτα δ' οὖν τὰ ἔθνη καὶ ὁ προφήτης ἠνίξαστο εἰπὼν· « Διὰ τοῦτο αὐτὸς κληρονομήσει πολλοὺς· » καὶ ἐπιλέγει· « Καὶ τῶν ἰσχυρῶν μεριεῖ σκῦλα. » Τῶν γὰρ δυνάμεων τῶν ἀντικειμένων, αἱ πάσαι τῶν ἐθνῶν ἤρχον, τὰς ὑποχειρίους βυσάμενος ψυχὰς, οἷα δὴ τινα σκῦλα, τοῖς οἰκειοῖς διένειμε μαθηταῖς. Διὸ φησὶν ὁ Ἡσαίας περὶ αὐτῶν· « Καὶ εὐφρανθήσονται ἐνώπιόν σου ὃν τρόπον οἱ διαιρούμενοι σκῦλα. » Καὶ ὁ Ψαλμῶδός· « Κύριος δώσει ρῆμα τοῖς εὐαγγελιζομένοις· δυνάμει πολλῇ· ὁ βασιλεὺς τῶν δυνάμεων τοῦ ἀγαπητοῦ, τῇ ὤραιότητι τοῦ οἴκου διελέσθαι σκῦλα. » Εἰκότως τοιγαροῦν καὶ ἐνταῦθα περὶ τοῦ Χριστοῦ φησὶν· « Διὰ τοῦτο αὐτὸς κληρονομήσει πολλοὺς, καὶ τῶν ἰσχυρῶν μεριεῖ σκῦλα. » Διὰ ποῖον δὲ τοῦτο, πάλιν ἐξῆς διδάσκει, φησας· « Ἀνθ' ὧν παρεδόθη εἰς θάνατον ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, καὶ ἐν τοῖς ἀνόμοις ἐλογίσθη· καὶ αὐτὸς ἀμαρτίας πολλῶν ἀνήνεγκε· καὶ διὰ τὰς ἀμαρτίας αὐτῶν παρεδόθη. » Ἀντὶ τούτων γὰρ ἀμειβόμενος αὐτὸν ὁ Πατὴρ τῆς ὑπακοῆς καὶ τῆς ὑπομονῆς ἕνεκα, δεδώρηται αὐτῷ τὰ ἐγκείμενα. Γέγονε γὰρ ὑπήκοος τῷ Πατρὶ μέχρι θανάτου· διὸ καὶ κληρονομήσει πολλοὺς, καὶ οὐκ ἧσσον, ἀλλὰ μετὰ τὸ παραδοθῆναι εἰς θάνατον τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, καὶ ἐν τοῖς ἀνόμοις λογισθῆναι, θεσπίζεται. Διὰ ταῦτα γὰρ εἴρηται κληρονομήσειν πολλοὺς, καὶ τῶν ἰσχυρῶν μερίσειν τὰ σκῦλα. Ἡγοῦμαι δὲ ἀναμφιλόγως τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν τοῦ προφητευομένου διὰ τούτων περιστασθαι. Πῶς γὰρ ἄλλως ἐπινοῆσαι δυνατόν ὡς πρόδατον ἐπὶ σφαγὴν ἀχθέντα, καὶ ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν τοῦ Ἰουδαίου λαοῦ θανάτῳ παραδοθέντα, καὶ μετὰ ἀνόμων

⁸⁰ Isa. l.iii, 40. ⁸¹ ibid. 12. ⁸² Psal. ii, 2. ⁸³ ibid. 7, 8. ⁸⁴ Isa. ix, 3. ⁸⁵ Psal. lxxvii, 12.

λογισθέντα, ταφή τε παραδοθέντα· εἶτα καθαριζόμενον ὑπὸ τοῦ Κυρίου, καὶ πῶς παρ' αὐτῷ ὄψομενον, καὶ κληρονομοῦντα πολλούς, καὶ σκύλα τρις οἰκειοὺς διακείμενα; Καὶ ἄλλως δὲ περὶ τῆς μετὰ τὸν θάνατον ἀναβιώσεως αὐτοῦ λέγεις που προφητεῶν ἐκ προσώπου τοῦ Χριστοῦ ὁ Δαβὶδ· « Οὐκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχὴν μου εἰς ᾄδην, οὐδὲ δώσεις ὄσιόν σου ἰδεῖν διαφθοράν. » Καὶ πάλιν· « Κύριε, ἀνήγαγες ἐξ ᾄδου τὴν ψυχὴν μου, ἔσωσάς με ἀπὸ τῶν καταβαινόντων εἰς λάκκον. » Καὶ πάλιν· « Ὁ ὄψων με ἐκ τῶν πυλῶν τοῦ θανάτου, ὅπως ἂν ἐξαγγελίω πάσας τὰς αἰνέσεις σου. » Τούτοις δὲ πᾶσιν ἀντιθέλωσι δύνασθαι οὐδὲ τοὺς σφόδρα ἀγκυμονεστάτους ἠγοῦμαι. Πληθὺν ἄλλὰ τῆς Ἡσαίου προφητείας τὸ συμπέρασμα τὴν πάλαι στείραν καὶ ἔρημον Θεοῦ ψυχὴν, ἣ καὶ μᾶλλον τὴν ἐξ ἔθνῶν Ἐκκλησίαν εὐαγγελίζεται, ἀκολουθῶς τῆ θεωρίᾳ τῶν εἰρημένων. Ἐπειδὴ γὰρ τὰ πάντα δι' αὐτὴν ὁ Χριστὸς ὑπέμεινεν, εἰκότως μετὰ τὰς περὶ αὐτοῦ προρρήσεις ἐπιφέρει λέγων· « Εὐφράνθητι στείρα ἢ οὐ τίκτουσα, βῆξον καὶ βόησον ἢ οὐκ ὠδίνουσα· ὅτι πολλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου μᾶλλον ἢ τῆς ἐχρύσης τὸν ἄνδρα. Εἶπε γὰρ Κύριος· Πλάτυνον τὸν τόπον τῆς σκηνῆς σου καὶ τῶν αὐλαῶν σου, πῆξον, μὴ φείσῃ· πλάτυνον τὰ σχοινίσματά σου, καὶ τοὺς πασσάλους σου κατίσχυσον· ἔτι εἰς τὰ δεξιὰ καὶ εἰς τὰ ἀριστερὰ ἐκπέτασον, καὶ τὸ σπέρμα σου ἔθνη κληρονομήσει. » Ἐνταῦθα δὲ τὴν ἐξ ἔθνῶν Ἐκκλησίαν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἐξηπλωμένην καὶ ἀπὸ ἀνατολῶν ἤλιου μέχρι δυσμῶν παρατείνουσιν ὁ λόγος εὐαγγελίζεται, σαφέστατα τοῦτο παριστᾷ διὰ τοῦ· « Καὶ τὸ σπέρμα σου ἔθνη κληρονομήσει. » Πλείονος δὲ ἐξεργασίας δεομένων τῶν κατὰ τὸν τόπον, ἀρχοῦντως ἐπὶ τοῦ παρόντος ταῦθ' ἡμῖν ἐπιτετηρήσθω. Πλείστα δ' ἂν καὶ αὐτὸς ἐπὶ σχολῆς ἀναλέξασθαι δύναμιον περὶ τοῦ προκειμένου. Καὶ ἡ παρούσα δὲ πραγματεία τῆς εὐαγγελικῆς ἀποδείξεως κατὰ καιρὸν ἕκαστα παραδύσεται τε καὶ ἐρμηνεύσει. Τέως δὲ ἐπὶ τοῦ παρόντος τῆς τῶν προφητῶν περὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν προρρήσεως, καὶ ὡς πᾶσιν ἀνθρώποις τὴν τῶν μελλόντων ἀγαθῶν παρουσίαν εὐαγγελίζεται, ἰκανῶς ἔχει τὰ εἰρημένα, προαναφωνοῦντα προφήτου τινὸς ἀφίξιν, καὶ εὐσέβειαν νομοθέτου Μωϋσεὶ παρακλησίου, γένος τε αὐτοῦ, καὶ φυλῆν, καὶ τόπον ὅθεν προελεύσεται, χρόνον τε καθ' ὃν ἦξει, προφητεύεται καὶ γένεσιν, καὶ τελευτῆν, καὶ ἀναβίωσιν, καὶ ἀρχὴν τὴν κατὰ πάντων ἐθνῶν· ἃ δὴ πάντα παρέστη, καὶ ἔτι μᾶλλον διὰ τῶν ἐξῆς παραστήσεται ἐπὶ μόνον τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν συμπεπερασμένα. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἀπὸ τῶν ἱερῶν λογίων τοῖς πιστεύουσιν αὐτοῖς παρατεθήσεται· τοῖς δ' ἀπειθοῦσι ταῖς προφητικαῖς Γραφαῖς ἰδίως ἀπαντήσομεν, ὡς περὶ ἀνδρός κοινού, καὶ τοῖς λοιποῖς παραπλησίω τέως τὴν ἐξέτασιν ποιούμενοι· ἵνα, ὅπότεν πάντων τῶν ἐξ αἰῶνος βοηθέντων ἐν ἀνθρώποις, πολὺ κρείττων ἀσυγκρίτως ὑπεροχῆ καὶ διαφέρων ἀναφανῆ, τοτηνικᾶδε καὶ τὰ περὶ τῆς θειοτέρας αὐτοῦ φύσεως κατὰ καιρὸν διαλάβωμεν, ἐξ ἐναργῶν τῶν ἀποδείξεων παριστῶντες, ὡς

A hæreditabit multos, et fortium dividet spolia. Quam autem ob rem hoc illi datum sit, docet deinceps, ubi ait : « Pro eo quod tradita est in mortem anima ejus, et cum iniquis deputatus est : et ipse peccata multorum tulit, et propter peccata eorum traditus est ». Pro his enim remunerans illum Pater, eo quod dicto audiens fuerit sustinueritque, donavit illum iis quæ exposita sunt. Factus enim est obediens Patri usque ad mortem : quare multorum quoque hæreditatem consecuturum illum canit, non prius tamen quam tradita fuerit anima ejus in mortem, et cum iniquis sit deputatus. Propter hæc enim dictum est, illum hæreditaturum multos, et fortium divisurum spolia. Puto autem indubitate reversionem ejus a mortuis significari talibus oraculis : B **IOI** qui enim fieri potest, ut aliter de eo intelligamus, qui tanquam ovis ad occisionem sit ductus, et ab iniquitatibus Judaici populi traditus sit ad mortem, et cum iniquis deputatus, sepulturaeque commendatus, deinde purgatus a Domino ? et lucem penes se visurus sit, et multorum hæreditatem consecuturus, et suis spolia divisurus ? Sed aliter quoque de illius reditu in vitam, post mortem dicit quodam loco vaticinans David ex persona Christi : « Non relinques animam meam in inferno, neque dabis sanctum tuum videre corruptionem ». Et alibi : « Domine, eduxisti ab inferno animam meam, salvasti me a descendentibus in lacum ». Et alibi : « Qui exaltas me de portis mortis, ut annuntiam omnes laudationes tuas ». Contra omnia hæc intendere ullam aciem, ne inimicissimos quidem atque ingrattissimos posse arbitror. Verum tamen ejus prophetiæ conclusio, cujus auctor Isaias, sterilem illam quondam et desertam a Deo animam, aut potius Ecclesiam de gentibus collectam, lætis vocibus, bonoque nuntio prosequitur, cum illis utique recordans, quæ jam contemplati sumus. Nam cum propter eam Christus omnia pertulerit, merito post ea, quæ de illo prædixit, adjungit : « Lætare, inquit, sterilis quæ non parit, vociferare et clama, quæ non parturit : quoniam multi filii desertæ magis, quam ejus quæ habet virum. Dixit enim Dominus : Dilata locum tentorii tui, et pelles tabernaculorum tuorum fige, ne parcas : dilata funiculos tuos, et clavos tuos corrobora : amplius ad dextram et ad sinistram extende, et semen tuum gentes hæreditabit ». His autem verbis Ecclesiam de gentibus collectam, et toto orbe terrarum diffusam, et ab ortu solis ad occasum extentam, oraculum lætari jubet, planissime hoc ipsum significans, ubi ait : « Et semen tuum gentes hæreditabit. » Cum autem longiorem explanationem desiderent ea, quæ ad hunc locum spectant, abunde nobis hæc compendii locum explebunt. Nam tu quoque per otium multa plura colligere poteris, quæ ad idem propositum spectent. Sed ipsum quoque evangelicæ demonstrationis propositum quod nunc in

⁸⁸ Isa. LIII, 12.

⁸⁹ Psal. xv, 10.

⁹⁰ Psal. xxix, 4.

⁹¹ Psal. ix, 15.

⁹² Isa. liv, 1-3.

manibus est, tradet suo tempore atque interpreta-
bitur singula. Interim vero quod ad prædictionem
divinationemque propheticam de Salvatore nostro
pertinet, quodque item ad id quod ea prædictio om-
nes homines eorum bonorum **102** adventu gau-
dere jubebat quæ expectabantur, iis quæ jam dicta
sunt contenti esse possumus : quæ quidem plane
enuntiant prophetæ cujusdam adventum, et legum
auctoris pietatem qui Mosi similis futurus sit, nec-
non ejusdem genus, et tribum, et locum unde
præterea et ortum, et mortem, et reditum in vitam,
et principatum in omnibus gentibus, quæ sane jam
evenere omnia : et magis etiam deinceps ex iis, quæ
dicentur constabit, in uno Salvatore ac Do-
mino nostro ea finem accepisse. Sed hæc quæ de
sanctis oraculis accepta vides, iis qui credunt, ex-
posita sunt : iis autem qui non credunt, seorsum
obviam scriptis prophetis ibimus, atque interim
tanquam de communi viro, et qui reliquis fuerit
similis inquiremus : ut cum omnibus qui unquam a
condito ævo inter homines celebrati sint, multo
præstantior et incomparabili quadam eminentia su-
perior apparuerit, cum ea quoque quæ ad diviniorem
ejus naturam spectant pertractemus : et quod
virtus quæ in illo erat nulla humana natura constaret,
certissimis demonstrationibus comprobemus :
ordine deinceps sequetur, ut ea proponamus
contemplanda pro viribus, quæ ad eam theologiam
pertinent, quæ illum complexa est. Quoniam igitur
major pars eorum qui non credunt, vocant illum
præstigiatorum ac seductorem, aliasque innumerabiles
calumnias in illum execrabiliter jactant, ac ne
nunc quidem desinunt ejusmodi probra confingere,
tempus jam videtur esse ut etiam istis respondeamus,
de nostro quidem nihil afferentes, sed de doctrina
quam ipse publicavit assumentes, quod hic
apponamus.

III. *Adversus eos qui Christum Dei seductorem fuisse* B

Interrogandi igitur sunt, num quis unquam alius
huic similis seductor ex historiis ipsorum proferri
possit, qui mansuetudinis, probitatis, temperantiæ,
omnisque reliquæ virtutis iis quos seduxerit mag-
ister et auctor exstiterit : et utrum fas sit iis no-
minibus vocare eum: qui ne intueri quidem mul-
ierem cum petulanti cupiditate permittit : et num
is seductor, qui summum philosophiæ fastigium
tradiderit, discipulosque suos docuerit, quæ-
cunque possideant bona, indigentibus imper-
turi, et laboris studium ac beneficentiam **103**
plurimi facere : et utrum seductor is, qui in
multitudine populari, in plebeio turbulentoque
grege versari prohibet, solum autem rerum divina-
rum studium sua doctrina commendat. Qui porro
fieri potest, ut iis merito nominetur seductor, qui
et ab omni mendacio deterreat, et ad veritatem
præter cuncta alia amplectendam adhortetur? ut ne
jure quidem jurando velit nos indigere? quanto
autem minus perjurio? « Sit enim sermo vester :
Est, est : non, non ⁶¹ : » et quid me plura colligere
oportet, cum ex iis, quæ jam dicta sunt, plane li-
ceat discere, quodnam fuerit ejus reipublicæ insti-
tutum, quæ ab illo inter homines ad vitæ utilita-
tem disseminata est? ex qua, non modo non sedu-
ctorem, sed vere divinum quemdam, et divinæ pie-
tatemque amplexæ philosophiæ, non communis il-
lius et vulgaris introductorem, omnis veritatis
amator sit confessurus. Nam quod illud vivendi
institutum, quo Hebræorum antiquissimi, Dei
amici, viri utebantur, quodque jam ex hominibus

A οὐκ ἀνθρωπιᾶς ἄρα ἦν φύσεως ἡ περὶ αὐτὸν θύνα-
μις· οἷς ἀκολούθως καὶ τὰ τῆς κατ' αὐτὸν θεολογίας,
ὡς οἶόν τε ἐστὶν ἡμῖν ἐποπτεῦσαι, ποιησόμεθα. Ἐπεὶ
τοίνυν τῶν ἀπίστων οἱ πλείους γόητα καὶ πλάνον ἀπο-
καλοῦντες, καὶ μυρίαῖς ἄλλαις κακῆσιν βλασφη-
μοῦντες αὐτὸν, οὕτω καὶ νῦν παύονται, φέρε, καὶ
πρὸς τοὺτους ἀποκρινόμεθα, ὄκκοθεν μὲν οὐδὲν, ἐξ
αὐτῶν δὲ τῶν αὐτοῦ φωνῶν, καὶ ἧς παρέδωκε διδα-
σκαλίας τὰς παραθέσεις ποιούμενοι.

exiturus, et tempus quo venturus sit. Vaticinatur
et principatum in omnibus gentibus, quæ sane jam
evenere omnia : et magis etiam deinceps ex iis, quæ
dicentur constabit, in uno Salvatore ac Do-
mino nostro ea finem accepisse. Sed hæc quæ de
sanctis oraculis accepta vides, iis qui credunt, ex-
posita sunt : iis autem qui non credunt, seorsum
obviam scriptis prophetis ibimus, atque interim
tanquam de communi viro, et qui reliquis fuerit
similis inquiremus : ut cum omnibus qui unquam a
condito ævo inter homines celebrati sint, multo
præstantior et incomparabili quadam eminentia su-
perior apparuerit, cum ea quoque quæ ad diviniorem
ejus naturam spectant pertractemus : et quod
virtus quæ in illo erat nulla humana natura constaret,
certissimis demonstrationibus comprobemus :
ordine deinceps sequetur, ut ea proponamus
contemplanda pro viribus, quæ ad eam theologiam
pertinent, quæ illum complexa est. Quoniam igitur
major pars eorum qui non credunt, vocant illum
præstigiatorum ac seductorem, aliasque innumerabiles
calumnias in illum execrabiliter jactant, ac ne
nunc quidem desinunt ejusmodi probra confingere,
tempus jam videtur esse ut etiam istis respondeamus,
de nostro quidem nihil afferentes, sed de doctrina
quam ipse publicavit assumentes, quod hic
apponamus.

B Γ. *Πρὸς τοὺς πλάνον ὑπειληφότας γεγονέναι τὸν*
Χριστὸν τοῦ Θεοῦ.

Πευστέον δὴ αὐτῶν εἶποτέ τις ἄλλος τοιοῦτος
πλάνος ἰστορήται πραότητος, καὶ ἐπιεικείας, σωφρο-
σύνης τε καὶ τῆς ἄλλης ἀρετῆς διδάσκαλος τοῖς
ἀπατωμένοις γεγωνῶς αἴτιος· καὶ εἰ θεμιτὸν τοῦ-
τοις ἀποκαλεῖν τοῖς ὀνόμασι τὸν μηδὲ ἐμβλέπειν
μετὰ ἐπιθυμίας ἀκολάστου γυναιξίν ἐπιτρέψαντα·
καὶ εἰ πλάνος ὁ τὴν εἰς ἄκρον παραδούς φιλοσο-
φίαν ἐν τῷ τοῦς φοιτητᾶς παιδεύειν τῶν ὑπαρχόντων
ἐνδεέσι κοινωνεῖν, καὶ τὸ φιλόπονον καὶ κοινωνικὸν
περὶ πολλοῦ τίθεσθαι· καὶ εἰ πλάνος ὁ τῆς πανδή-
μου, καὶ ἀγελαίου, καὶ θορυβώδους συνουσίας ἀνε-
γείρων, διδάσκων δὲ μόνην ἀσπάζεσθαι τὴν περὶ τὰ
θεῖα λόγια σχολῆν. Ὁ δὲ παντὸς μὲν ψεύδους ἀπο-
τρέπων, τὴν δ' ἀληθειαν πρὸ παντὸς τιμᾶν παραι-
νῶν· ὡς μηδ' εὐορκίας δεῖσθαι, πολλοῦ δεῖ ἐπιορκεῖν·
« Ἐστὼ γὰρ ὁμῶν τὸ Ναὶ ναὶ, τὸ οὐ οὐ· » πῶς ἂν
πλάνος ἐνδίκως ὀνομασθεῖη; Καὶ τί με χρὴ πλείονα
νῦν λέγειν, παρὸν ἔκ τῶν πρόσθεν εἰρημένων τίς
ποτε ἦν τρόπος γινῶναι τῆς ὑπ' αὐτοῦ κατασπαρμει-
στης τῷ βίῳ πολιτείας, ἀφ' ἧς οὐχ ὅπως πλάνον, ἀλλὰ
τινα θεῖον ὡς ἀληθῶς, καὶ θείας, καὶ εὐσεβοῦς, ἀλλ'
οὐ τῆς κοινῆς καὶ πανδημοῦ φιλοσοφίας εἰσηγητήν
πᾶς ὁ φιλαλήθης αὐτὸν ὁμολογῆσαι ἂν; Τὸν γοῦν
βίον τῶν πάλαι θεοφιλῶν Ἑβραίων ἤδη πως ἐξ ἀν-
θρώπων ἀπολωλῶτα μόνος ἀνανεωσάμενος, οὐκ εἰς
βραχεῖς καὶ μετρίους, ἀλλ' εἰς ὅλον ἐφαπλώσαι τὸν
χῆσμον ἀποδεδείχται διὰ τοῦ πρώτου συγγράμματος
τῆς παρούσης ὑποθέσεως· δι' οὗ παρέστιν ἀνθρώποις
D ἐπὶ σπείρας τοῖς καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης τὸν τῶν
θεοφιλῶν ἐκείνων ἀμφὶ τὸν Ἀβραὰμ μυρίους τε ὄσους
ζηλωτὰς οὐκ ἐξ Ἑλλήνων μόνον, ἀλλὰ καὶ βαρβάρων

⁶¹ Matth. v, 37.

τῆς ἐκεῖνων θεοσεβοῦς πολιτείας ἀποδείξει. Ἄλλὰ τὰ μὲν ἡθικαῦτερα τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ τοιαῦτα. Φέρε δὲ σκεψώμεθα μὴ ἄρα ποτὲ ὁ πλάνος αὐτῷ περὶ τὰ κυριώτατα τῶν δογμάτων κατεγίνετο. Ἄρ' οὖν οὐχὶ μόνῃ τῷ παμβασιλεῖ Θεῷ τῷ καὶ οὐρανοῦ, καὶ γῆς, καὶ τοῦ σύμπαντος κόσμου δημιουργῷ αὐτὸς τε ἀνακείμενος καὶ τοὺς φοιτητὰς προσάγων ἀναγέγραπται; Εἰσέτι τε καὶ δεῦρο οἱ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ λόγοι πάντα Ἕλληνα καὶ βάρβαρον ἄνω τὴν διάνοιαν πρὸς τὸν ἀνωτάτω Θεὸν ἀνάγουσι, πᾶσαν ὁρατὴν φύσιν ὑπερῶσαντα. Ἄρα οὖν μὴ οὕτως ἦν ὁ πλάνος, ἢ ὅτι μὴ καὶ πλείους σέβειν θεοὺς ἐκ τῆς ἀνωτάτω καὶ μόντης ἀληθοῦς θεολογίας τὸν ὡς ἀληθῶς πλάνον τραχηλισθέντα συγχωρεῖ; Ἄλλ' οὗτος οὐ νεώτερος, οὐδ' οἰκτιρὸς αὐτῷ λόγος, τοῖς δ' ἐκ μακροῦ πάλιν θεοφιλέσιν Ἑβραίοις προσφιλέσιν, ὡς περὶ οὖν δέδεικται διὰ τῆς Προσαρρασκευῆς, παρ' ὧν ἦδη καὶ τῶν νέων φιλοσόφων παῖδες τὰ μεγάλα ὠφελήμενοι, τῷ δόγματι συνήρθεσαν. Σεμνύνονται γέ τοι καὶ αὐτῶν Ἑλλήνων οἱ λογιώτατοι ἐπὶ χρησιμοῖς τῶν οικείων θεῶν, ὡδὲ τὰς Ἑβραίων μνημονεύουσιν·

deos ex suprema et sola vera theologia eum, qui
tit? at hic non recens, neque illius proprius sermo,
bræis consuetus, quemadmodum et in *Præparatione*
losophi magnam utilitatem acceperint, ipsum doctrinæ genus comprobaverunt. Cæterum ipsorum
etiam 104 Græcorum doctissimi suorum deorum
mentionem facientibus :

Μοῦνοι Χαλδαῖοι σοφίην λόγον, ἡδ' ἄρ' Ἑβραῖοι, Αὐτογένεθλον ἀνάκτα σεβαζόμενοι Θεὸν ἀγνώσκουσιν.

Χαλδαίους δὲ τοὺς αὐτοὺς διὰ τὸν Ἀβραάμ ὠνόμασεν, ἐπεὶ Χαλδαῖος ἦν τὸ γένος, ὡς ἱστορεῖται. Εἰ δὲ οὖν καὶ πρόπαλαι παῖδες Ἑβραίων τῶν δὴ μάλιστα, καὶ πρὸς τῶν χρησιμῶν ἐπὶ σοφίᾳ μεμαρτυρημένων ἐπὶ μόνον τὸν πάντων δημιουργὸν Θεὸν ἀνῆγον τὸ σέβας· τί δαὲ πλάνον, οὐχὶ δὲ θαυμαστὸν εὐσεβείας διδάσκαλον ὁμολογεῖν τοῦτον; ὅς τὰ πρόπαλαι μόνος τοῖς θεοφιλέσιν Ἑβραίοις ἐγνωσμένα εἰς πάντας ἀνθρώπους ἀνάτω καὶ ἐνθέῳ δυνάμει προαγαγῶν ἐξήπλωσεν· ὥστε μηκέτι κατὰ τὸ παλαιὸν βραχεῖς τινὰς καὶ ἀριθμῷ λεπτοὺς ὀρθὰς περὶ Θεοῦ φέρειν δόξας, ἀλλὰ μυρία πλήθη βαρβάρων τῶν πάλαι θρηωδεστάτων, λογίων τε καὶ Ἑλλήνων ἀνδρῶν, οἳ τοῖς πάλαι προφήταις καὶ δικαίοις ἀνδράσιν εὐσεβεῖν ὁμοίως διὰ μόνης τῆς αὐτοῦ δυνάμεως ἐπαιδεύθησαν. Ἄλλὰ δὴ τὸ τρίτον σκεψώμεθα, μὴ ποτ' ἄρα τοῦτ' ἦν δι' ὃ πλάνον αὐτὸν φησιν, ὅτι μὴ βουθυσίαις μηδὲ ζῶων ἀλόγων σφαγαῖς μηδ' αἵμασι καὶ πυρὶ, μηδὲ τοῖς ἀπὸ γῆς ἀναθυμωμένους τὸ θεῖον τιμᾶν διετάξατο. Ταπεινὰ μὲν καὶ γινώδη ταῦτα καὶ τῆς ἀθανάτου φύσεως οὐδαμῶς οἰκτεῖα λογισάμενος, κρίνας δὲ πάσης θυσίας προσηνεστάτην καὶ ἡδέϊαν εἶναι τῷ Θεῷ τὴν τῶν οικείων ἐντολῶν κατόρθωσιν, δι' ὧν αὐτῷ σώματι καὶ ψυχῇ κεκαθαμένους, νῦν τε διαυγᾶν καὶ δόγμασιν εὐσεβεῖν κεκοσμημένους, τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἐξομῶσιν ἀπομιμῆσαι εἰδίδασκε, διαβρόθῃ φάσκων· « Ἔσεσθε τέλειοι, ὡς ὁ Πατήρ ὑμῶν τέλειός ἐστιν. » Εἰ δὲ ταῦτά τις Ἑλλήνων αἰτιῶτο, ἴστω μὴ φίλα τοῖς οικείοις διδασκάλοις φρονῶν, οἷγε,

A quodammodo interierat, solus ipse renovaverit, neque in paucos et modicos, sed in totum orbem diffuderit, in primo hujus operis libro satis a nobis ostensum est : per quem utique licet hominibus jam turmatim in toto orbe, illius vitæ, religionemque amplexæ reipublicæ, quam et ipse Abraham et qui per idem tempus vixere sectati sunt, innumerabiles non solum ex Græcis, sed etiam ex barbaris, æmulatores ostendere. Et illius quidem doctrinæ pars quæ ad mores pertinet magis, ejusmodi. Nunc videamus utrum seductoris nomen, illi in eo genere præceptorum conveniat, quod maxime dominatur. Nonne igitur de illo palam scriptum est, quemadmodum soli omnium regi Deo, et cæli ac terræ, mundique universi opifici, et ipse deditus fuerit, et commendare suos discipulos consueverit? Sed nonne etiam nunc illius doctrinæ præcepta omnes, et Græcos et barbaros ad supremum Deum sursum mente animoque percipiendum, et omnem visibilem naturam despiciendam extollunt? num igitur hic fuit seductor? an vero quod plures colere reuera in errorem præceps sit lapsus non permittit? sed ex multo tempore priscis Dei cultoribus Hebræis ostensum est, ex qua jam nunc cum recentes philosophi magnam utilitatem acceperint, ipsum doctrinæ genus comprobaverunt. Cæterum ipsorum oraculis glorianatur, de Hebræis in hunc modum

Solis Chaldæis sapientia contigit, atque Hebræis, qui ex se genitum, regemque deumque Pura mente colunt, atque unum numen adorant.

C Chaldæos autem eosdem propter Abraham nominavit, qui, ut memoriæ proditum est, genere Chaldæus fuit. Si igitur etiam ab antiquis usque temporibus, Hebræi, qui maxime ab oraculis quoque sapientiæ testimonium acceperunt, in unum omnium rerum opificem Deum adorationem dirigebant, cur seductorem amplius, ac non potius mirabilem religionis magistrum, hunc jam fuisse fateamur? qui ea quæ quondam solis Dei amicis Hebræis cognita erant, in cunctos homines invisibili, divinaque virtute protulit ac delitavit? ut non amplius, sicut prius pauci quidam et numerabiles, rectas de Deo habeant opiniones, sed conventus innumerabiles tam hominum barbarorum, qui olim ferissimi erant, quam sapientium et Græcorum, qui antiquorum prophetarum, justorumque virorum religionem amplecti, sola illius virtute edocti sunt? Sed jam tertium illud contemplemur, num vere illum seductorem appellent, quod non sacrificiis boum, neque brutorum animalium mactationibus, neque cruoribus atque igne, neque iis rebus quæ de terra nascuntur incensis, divinitatem colere instituit : nempe humilia hæc et tærræna, immortallique naturæ nullo modo convenientia existimans, judicansque omni sacrificio gratius jucundiusque Deo munus offerri, cum quis illius præcepta plene observaverit, per quæ ipso corpore, animaque purgatos, menteque nitida ac decretis religiosus imbutos, dum ea imitari docet, quæ similes Deo homi-

nes efficiant, suos palam instituit, dicens : « Estote perfecti, sicut Pater vester perfectus est¹¹. » Quod si quis Græcorum hæc reprehendat, is sciat se etiam præceptoribus suis contraria sentire, qui videlicet, ut par est, multa a nobis utilia edocti, dico autem ea doctrina quæ nobis a Salvatore

105 Quod nihil eorum quæ de terra prodeunt, oportet summo Deo incendere aut sacrificare. Ex Porphyrio De abstinentia ab animatis.

« Deo summo, sicut quidam vir sapiens dixit, nihil eorum quæ ad sensus pertinent sive incendentes, sive denominantes (nihil enim est eorum, quæ materia constant, quod non protinus ei sit immundum, qui expers est omnis materiæ. Quare ne verbum quidem ullum, sive id dicas, quod in voce consistit, sive id quod intrinsecus concipi solet, cum animi aliquo vitio est contaminatum, illi convenienti), sed silentio puro, purisque de ipso cogitationibus illum colamus. Oportet igitur illi conjunctos similesque factos, hanc vitæ nostræ rationem Deo asferre pro sacrificio. Eadem vero et illius laudatio erit, et nostra conservatio : asferetur enim cum contemplatione hoc sacrificium perficitur. »

Item de eodem ex Apollonii Tyanensis Theologia.

« Ex quo igitur maxime quis naturæ divinæ convenientem curam adhibeat, ex eo maxime illam propitiam benignamque obtineat. Hoc quidem penes quemvis hominum viget : idque ipsum unusquisque complebit, si eorum quæ sub visum cadunt, qualia sunt hæc, quæ digito demonstramus, illi quæ una est, et ab omnibus rebus separata, secundum quam reliqua omnia cognoscere necesse est, nihil omnino sacrificet, neque ignem incendat, neque prorsus quidquam illa postulet, ne a præstantioribus quidem quam nos sumus : neque ullum est plantæ genus quod ab initio terra pariat, neque animalis quod eadem nutriat, cui protinus immundities non adsit, sed utatur erga illam solo meliori verbo, dico autem non eo quod ore emittitur, sed quod ab optimo eorum quæ sunt proficiscitur, per optimum eorum quæ in nobis sunt honorum. Mens autem hæc est, quæ instrumento non indiget. » Si igitur Græcorum quoque illustres, tam philosophi quam theologi, hæc constitentur, quoniam modo seductor erit is qui non solum verba, sed facta multo prius quam verba suis discipulis, quibus fungerentur tradiderit! et quibus, ut recta ratio jubet, Deum ipsum essent veneraturi? Quo autem modo, et quibus rationibus usi in sacrificiis dicantur prisci Hebræi, in primo hujus operis libro disseruimus : atque iis quæ illic dicta sunt contenti esse **106** debemus. Verum quoniam præter illa quæ jam disputata sunt, novimus (id quod a Christo didicimus) factum esse mundum, cælumque

¹¹ Matth. v, 48.

(1) Lib. II.

ὡς εἰκόσ, ἐξ ἡμῶν ἀφελομένοι, ἐπει καὶ μεθ' ἡμᾶς γεγόνασι τοῖς χρόνοις, λέγω δὲ μετὰ τὴν προβεβλημένην ἡμῖν ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διδασκαλίαν, οἷα δὴ ἐγγράφως ὠμολόγουν.

quippe qui nobis etiam tempore fuerint posteriores, dico jam nunc qualia sint, quæ scripto fateantur.

Ἵτι οὐδὲν τῶν ἀπὸ γῆς χρῆ τῶ ἐπὶ πάντων Θεῶ ὅτε θυμῶν ὅτε θύειν. Ἐπὶ τῶν Πορφυρίου Περὶ ἐμψύχων ἀποχῆς (1).

« Θεῶ μὲν τῶ ἐπὶ πᾶσιν, ὡς τις ἀνὴρ σοφός (2) ἔφη, μηδὲν τῶν αἰσθητῶν μήτε θύοντες μήτ' ἐπονομάζοντες, (οὐδὲν γὰρ ἔνυλον, ὃ μὴ τῶ ἀόλῳ εὐθύς ἐστὶν ἀκάθαρτον. Διὸ οὐδὲ λόγος αὐτῶ οὐθ' ὃ κατὰ φωνῆν οἰκείος, οὐθ' ὃ ἔνδοξον, ὅτ' ἂν πάθει ψυχῆς ἢ μεμολυσμένους) διὰ δὲ σιγῆς καθαρὰς καὶ τῶν περὶ αὐτοῦ καθαρῶν ἐννοιῶν θρησκευέσομεν αὐτόν. Δεῖ ἄρα, συναφθέντας καὶ ὁμοιωθέντας αὐτῶ, τὴν αὐτῶν ἀγωγὴν θυσίαν ἱερὰν προσάγαγεῖν Θεῶ τὴν αὐτῆν δὲ καὶ ὕμνον οὔσαν καὶ ἡμῶν σωτηρίαν ἐν ἀπαθείᾳ ἀρετῆς ψυχῆς. Τοῦ δὲ Θεοῦ θεωρίᾳ ἡ θυσία αὕτη τελεῖται. »

stabilitate et quiete virtutis animi. Ipsius vero Dei

Ἵτι περὶ αὐτοῦ, ἐκ τῆς Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως Θεολογίας.

« Οὕτω τοίνυν μάλιστα ἂν τις τὴν προσήκουσαν ἐπιμέλειαν ποιῆτο τοῦ Θεοῦ, τυγχάνοι τε αὐτόθεν ἰλιώ τε καὶ εὐμενοῦς αὐτοῦ παρ' ὄντινασῶν τῶν ἀθρόων, εἰ Θεῶ μὲν, ὃν δὴ φάμεν τοῦτον, ἐνὶ τε ὄντι καὶ κεχωρισμένῳ πάντων, μεθ' ὃν γνωρίζεσθαι τοὺς λοιποὺς ἀναγκαῖον, μὴ θύοι τι τὴν ἀρχὴν, μήτε ἀνάπτοι πῦρ, μήτε τι καθόλου τῶν αἰσθητῶν ἐπονομάζοι. Δεῖται γὰρ οὐδενὸς οὐδὲ παρὰ τῶν κρείττωνων, οἵπερ ἡμεῖς ἐσμεν· οὐδ' ἐστὶν ὃ τὴν ἀρχὴν γῆ ἀνησι φυτὸν ἢ τρέφει ζῶον ἢ ἀήρ, ἧ οὐ πρόσεστί γε μίαισμα· μόνῳ δὲ χρῆτο πρὸς αὐτόν ἀεὶ τῶ κρείττονι λόγῳ, λέγω δὲ τῶ μὴ διὰ στόματος ἰέντι, παρὰ δὲ τοῦ καλλίστου τῶν ὄντων διὰ τοῦ καλλίστου τοῦ ἐν ἡμῖν ὄντι τὰ ἀγαθὰ. Νοῦς δὲ ἐστὶν οὗτος ὄργανον μὴ δεόμενος. Εἰ δὴ οὖν ταῦτα καὶ πρὸς τῶν παρ' Ἑλλήσι διαπρεπῶν φιλοσόφων τε καὶ θεολόγων ὁμολογεῖται, πῶς ἂν εἴη πλάνος ὃ μὴ μόνον λόγους, ἀλλ' ἔργα τῶν λόγων πολὺ πρότερον τοῖς φοιτηταῖς ἐκτελεῖν παραδοῦς, δι' ὧν κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον ἐμελλον θεραπεύειν τὸ Θεῖον; Ὅπως δὲ, καὶ τίσιν λόγοις οἱ παλαιοὶ Ἑβραῖοι θύειν μνημονεύονται, διελιγφότες ἐν τῶ πρώτῳ συγγράμματι τῆς παρουσίας ὑποθέσεως, ἐκείνοις ἀρκεσθῆσόμεθα. Ἐπει δὲ πρὸς τοῖς ἐξητασμένοις ἔγνωμεν παρὰ τοῦ Χριστοῦ μαθόντες, ὅτι γενητὴς ὁ κόσμος, καὶ ὅτι οὐρανὸς αὐτὸς καὶ ἥλιος, καὶ σελήνη, καὶ ἄστρα, ἔργα Θεοῦ τυγχάνει, καὶ ὅτι χρῆ μὴ ταῦτα, ἀλλὰ τὸν ποιητὴν αὐτῶν σέβειν, σκέψασθαι δεῖ μὴ ἄρα ἡπατήμεθα, τοῦτον παρ' αὐτοῦ διδαχθέντες φρονεῖν τὸν τρόπον. Καὶ μὴν Ἑβραίων καὶ οὗτος ἦν ὁ λόγος· καὶ φιλοσόφων δὲ οἱ μάλιστα διαφανεῖς τοῖς αὐτοῖς

(2) Apollonius Tyanæus, ut ex sequentibus patet.

συνηέχθησαν, γεννητὸν καὶ αὐτὸν τὸν οὐρανὸν, καὶ ἥλιον, καὶ σελήνην, καὶ ἄστρα, καὶ τὸν σύμπαντα κόσμον πρὸς τοῦ τῶν ὄλων ποιητοῦ γεγονότα ἀποφηνάμενοι. Ἄλλὰ καὶ συντέλειαν, καὶ μεταβολὴν τὴν ἐπὶ τὰ κρείττω τοῦδε τοῦ παντὸς ἔσεσθαι προσδοκῶν ἐδίδαξεν, ταῖς Ἑβραίων καὶ τοῦτο ἀκολουθῶν Γραφαῖς. Τί ὤν; οὐχὶ καὶ ὁ Πλάτων φύσεως λυτῆς καὶ φθαρτῆς οἶδεν αὐτὸν τε οὐρανὸν, καὶ ἥλιον, καὶ σελήνην, καὶ τοὺς λοιποὺς ἀστέρας, εἰ καὶ μὴ λυθήσεσθαι φησι· ταῦτα, τῷ μὴ τὸν συμπήξαντα βούλεσθαι; εἰ δ' ἄρα βουλευθείη εἶναι φύσεως τριαύτης, ψυχὴν δὲ ἀθάνατον ἔχειν ἡμᾶς κατ' οὐδὲν μὲν ἐμπερὶ τοῖς ἀλόγοις ζώοις, τῶν δὲ τοῦ Θεοῦ δυνάμεων φέρουσαν ἀπεικονίσματα, διδάξας ἡγεῖσθαι, οὕτως τ' ἔχειν, καὶ διακεῖσθαι, καὶ φρονεῖν πάντα βάρβαρον, καὶ ἰδιώτην παιδεύσας· ἄρ' οὐχὶ σοφωτέρους ἀπείργασται τοὺς καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης τὰ αὐτοῦ φρονούντας, τῶν τὰς ὀφρῦς ἀνεσπακότων; οἱ μὴδὲν κατὰ τὴν οὐσίαν διαφέρειν ἀπεφάναντο ἐμπέδος τε καὶ εὐλῆς, καὶ μυίας τὴν ἐν ἀνθρώποις ψυχὴν, ἀλλὰ καὶ ὄφρα, καὶ ἐχιδνῆς, ἄρκτου τε καὶ παρδάλεως, καὶ σιδεὶς ψυχῆς κατ' οὐδὲν, ὅσον ἐπὶ λόγῳ φύσεώς τε καὶ οὐσίας, τὴν σφῶν αὐτῶν τῶν φιλοσοφωτάτων ψυχὴν διαλλάττειν καὶ θεῶν δὲ πρὸς τοῦτοις δικαιοτηρίου συνεχῶς ὑπομνήσκων, καὶ μελλούσης ἔσεσθαι κρίσεως, κολάσεις τε καὶ τιμωρίας ἀπαραιτήτους τοῖς ἀσεβέσιν ὑπογράφων, τοῖς τε εὐσεβέσιν ἐπαγγελίας Θεοῦ αἰωνίου ζωῆς, καὶ οὐρανῶν βασιλείας, καὶ σὺν Θεῷ μακαρίας διαγωγῆς, τίνα ἂν πλανήσειεν, οὐχὶ δὲ μάλλον προτρέπαιτο στεῦδειν μὲν ἐπὶ ἀρετὴν τῶν προσδοκωμένων ἕνεκα τοῖς εὐσεβέσιν ἐπάθλων, ἀποτρέπεσθαι δὲ πάσης κακίας διὰ τὰς ἐπηρεζόμενας τοῖς ἀσεβέσι τιμωρίας; Ἐν τοῖς δογματικοῖς τῶν αὐτοῦ λόγων παρελήφθαμεν εἶναι τινὰς μετὰ τὸν ἀνωτάτω Θεὸν δυνάμεις, ἀσωμάτους τὴν φύσιν καὶ νοεράς, λογικάς τε καὶ παναρέτους, τὸν παμβασιλέα χορευούσας, ὧν πλείους καὶ μέχρι ἀνθρώπων νεύματι τοῦ Πατρὸς διὰ τινὰς σωτηρίους οἰκονομίας ἀπεστάλθαι· ἅς δὲ γνωρίζεις καὶ τιμᾶν κατὰ τὸ μέτρον τῆς ἀξίας ἐδιδάχθημεν, μόνῃ τῷ παμβασιλεῖ Θεῷ τὴν σεβάσιμον τιμὴν ἀπονέμοντες. Ἐτι πρὸς τοῦτοις ἔγνωμεν παρ' αὐτοῦ μαθόντες πολεμίας τιμὰς καὶ ἐχθράς τοῦ ἀνθρωπειοῦ γένους ἀμφὶ τὸν περὶ γῆν ἀέρα παύσθαι, καὶ σὺν τοῖς πονηροῖς διατρέβειν δυνάμεις δαιμόνων, καὶ πνευμάτων πονηρῶν, καὶ τῶν ἐν τοῦτοις ἀρχόντων, οὓς παντὶ σθένει φεύγειν πεπαιδευμένα· εἰ καὶ ὅτι μάλιστα θεῶν προσηγορίας καὶ τιμὰς ἑαυτοῖς ὑφαρπάζουσι· ταύτης δ' οὖν ἔτι μάλλον τῆς θεομαχίας καὶ τῆς θεοεχθρίας ἕνεκεν ἀποτρειπταίας εἶναι, καθ' ἃς ἐν τῇ Προπαρασκευῇ πεποιήμεθα διὰ πλείστων ἀποδείξεις. Τοιαῦτα ἅττα τυγχάνει καὶ ἐν τοῖς δογματικοῖς μαθήμασι τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀναφερόμενα, Ἑβραίων τῶν πάλαι θεοφιλῶν ἀνδρῶν τε καὶ προφητῶν ἀντικρυς εὐσεβῆ παιδεύματα. Εἰ δὲ οὖν ταῦτα σεμνά, εἰ ὠφέλιμα, εἰ φιλόσοφα, εἰ ἀρετῆς μεστὰ, τίσιν ἂν εὐλόγως ὁ τούτων διδάσκαλος ἐπιγράφαιτο τὸ τοῦ κλάνου ὄνομα; Ἄλλὰ ταῦτα μὲν ὡς περὶ κοινῷ τῆν

A ipsum et solem, et lunam, et stellas opera Dei esse : neque hæc, sed horum auctorem colere oportere, considerandum esse videtur num decepti simus, quod in hunc modum de natura rerum sentire ab illo docti sumus : atqui non solum Hebræorum hæc fuit oratio, sed philosophorum quoque, maxime illustrium : qui cum Hebræis consentientes, ortum habere et cælum ipsum, et solem, et lunam, et stellas, universumque mundum ab auctore omnium rerum factum esse affirmaverunt : cæterum idem et consummationem et mutationem in melius, universi hujus futuram ut exspectaremus docuit, in hoc quoque Hebræorum scripturis consentiens : quid igitur? nonne etiam Plato suapte natura et ipsum cælum, et solem, et lunam, ac reliqua sidera, solutioni corruptionique obnoxia esse vidit, quamvis ea non dissolvenda affirmaverit, propterea quod norit ille, qui ea composuit? Quod si tali natura constare nos, immortalemque habere animam, nullaque in parte brutis animalibus similem, voluit, et virtutum quæ in Deo sunt simulacra in se continere illam arbitrari nos docuit, sicque habere atque affici et sapere omnes, et barbaros et vulgares instituit : nonne sapientes magis in toto orbe suos sectatores reddidit, quam ii qui supercilia contracta ostentant, si nihil plane ea parte qua est, differre a culice, aut vermiculo, aut musca animam humanam affirmant? aut si ne a serpentis quidem aut viperæ, aut ursi, aut pardalis, aut suis anima, illa prorsus in parte, suam ipsorum animam, qui sapientissimi fuerint, quatenus naturam habet atque est, diversam esse? ad hæc, cum fori divini, iudicii que futuri assiduam mentionem fecerit, suppliciaque ac pœnas inevitabiles impiis descriperit, justis vero æternam a Deo vitam promitti, et regnum cœleste, et felicem cum ipso Deo victum, docuerit : quem tandem decipere potuit? nonne potius adhortationis est eorum præmiorum causa, quæ a justis exspectantur in virtutem incumbere? ab omni vero malitia deterruit, propter impendentes impiis pœnas? Porro autem ex illius decretis accepimus esse quasdam post supremum Deum potestates natura incorporeas, intelligentes, rationales omnique virtute præditas, quæ circum regem universi **107** choros exerceant : quarum plures etiam usque ad homines ipsius patris nutu, quadam salutari dispositione mittantur, quasque et cognoscere, et venerari pro ratione, graduque dignitatis edocti sumus, ut soli Deo, qui rex est universi, adorationis honorem tribuamus. Ab eodem præterea didicimus, hostiles quasdam inimicasque humani generis, per hunc, qui circum terram versatur, aerem, volare potestates dæmonum spirituumque malorum, eorumque, qui in illis principatum tenent, quæ cum malis hominibus versentur, quas ut omni conatu fugiamus, in præceptis habemus : tametsi vel quam maxime deorum appellationes et cultus sibi ipsi arrogant, multoque etiam magis ab illis esse declinandum, propter hanc ipsam cum

Deo repugnantiam, hasque adversus Deum inimicitias : quemadmodum latius in *Preparatione* demonstravimus. Sane hujusmodi sunt, quæ in præceptis atque institutis Salvatoris nostri feruntur, vere priscorum Hebræorum, qui Deo grati fuere, tum virorum, tum prophetarum, pia sanctaque documenta. Quod si hæc gravitatem habent, si utilitatem, si studium sapientiæ, si denique omni virtute referta sunt : quo tandem jure, quæ ratione ei, qui talia docuerit, ascribatur nomen seductoris? et hæc quidem tanquam de eo homine, qui a cæteris natura non differat, disputata sint, quæ videlicet et gravem, et ipsi vitæ utilem illius doctrinam exhibeant : nunc ea quæ magis divina sint, consideremus.

IV. De diviniore Christi gestis.

Ac primum omnium contemplemur, quo tempore versatus est cum hominibus, quot, qualiaque sint, quæ mirabiliter gesserit, nunc quidem lepram de corporibus ejiciens, eaque divinitus purgans, nunc vero jussu verbi dæmonas ex hominibus expellens : alias rursus ægrotantibus, omnique languorum genere laborantibus, sanitatem abunde suppeditans. Quodam vero tempore etiam paralytico dixit : « Surgens tolle grabatum tuum et ambula », et ille quod imperatum est fecit. Rursus cæcis alio tempore, videndæ lucis facultatem largitus est. Olim vero mulier quæ sanguinis fluxu laborabat, et annos plurimos eo genere morbi vexabatur, ubi vidit innumerabilem circum illum multitudinem, quæ nusquam permittebat ut ad illum accederet ac supplicaret, liberationemque a morbo peteret, extremum illius vestimentum attingere duntaxat cogitavit, **108** atque ita subiit; limbumque cum apprehendisset, una cum eo curationem malorum apprehendit, atque illico sana evasit, sic quidem divinæ Salvatoris nostri virtutis maximum signum reportans. Alius autem quidam vir regulus, cum ad Jesu pedes cecidisset, filium qui ægrotabat evestigio sanum recepit. Filiam item alius, qui Judaicæ Synagogæ princeps erat, et hic quidem jam mortuam. Quid vero dicam, quod alius jam quadrimum mortuus, virtute Jesu excitatus est? vel quod in mari tanquam in terra qua publice itur olim pedibus ingressus est, ipsius interim discipulis navigantibus? et quod iidem cum adversa tempestate agitentur, mare, fluctus, ventos increpuit, atque omnia protinus tanquam Domini vocem formidantia constiterunt. Cum vero quinque millia virorum, una cum innumerabili feminarum puerorumque multitudine quinque non amplius panibus abunde quondam saturaverit, adeo, ut quæ superfuerunt reliquæ, duodecim cophinos implere poterint, quem non stupore affecerit? aut quem non merito ad quærendum de ipsius arcanis occultaque virtute excitaverit? sed ne mihi nunc in longum nimis ducatur oratio, postrema omnium illius mors exponatur, quæ non communi reliquorum hominum more exstitit. Non enim morbo consumptus, ac ne laqueo quidem, aut igne : neque vero ad morem reliquorum, qui ob scelera sua, crucis supplicio affici solent, cruribus itidem ferro

Δ'. Περὶ τῶν θειοτέρων ἔργων αὐτοῦ Χριστοῦ.

Καὶ ἡ σκεψώμεθα, ὅσων καὶ οἶων σὺν ἀνθρώποις τὰς διατριβὰς πεπονημένους, παραδόξων γέγονε ποιητῆς ἔργων, τοτὲ μὲν περὶ τοῦ σώματος δυνάμει θεῖα καθαίρων, τοτὲ δὲ προστάγματι λόγου τοὺς ἐν ἀνθρώποις δαίμονας ἐλαύνων, καὶ ἄλλοτε πάλιν νοσηλευόμενοι παντοίοις ἀσθενειῶν εἰσεσι καταπονομένοις τὴν ἴασιν ἀφρόνως δωρούμενος. Καὶ ποτὲ μὲν ἔφησε παραλυτικῷ· « Ἄναστὰς ἄρον τὸν κράββατόν σου, καὶ περιπάτει. » ὁ δὲ τὸ κελευσθὲν ἐποίησε. Τυφλοὶς δὲ πάλιν ἄλλοτε τὰ βλεπτικά τοῦ φωτὸς ἐχαρίζετο. Ἦδη δὲ ποτε καὶ αἰμωρόουσα γυνὴ μακρὰς ἐτῶν περιόδους πρὸς τοῦ πάθους κατατροχόμενη, ἐπειδὴ ἑώρα μυρία πλήθη κυκλοῦντα αὐτὸν, καὶ μηδαμῶς ἐπιτρέποντα αὐτῇ γονυπετῆσαι προσελθούσῃ, τοῦ τε πάθους τὴν ἀπαλλαγὴν ἐξαιτήσασθαι, ἀλλ' ἐκαὶ ἄκρου τοῦ ἱματίου προσψάσαι μόνον διανοηθεῖσα, ὑποδύνει, καὶ τοῦ κρασπέδου ἐπιλαβομένη, ὁμοῦ καὶ τῆς τῶν κακῶν λάσεως ἐπελάβετο, παραχρῆμά τε ὑγιῆς ἦν, τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐνθέου δυνάμεως δεῖγμα μέγιστον ἐπιχομιζομένη. Ἄλλος δὲ τις βασιλικὸς ἀνὴρ κακῶς ἔχοντα τὸν παῖδα, προσπεσὺν τῷ Ἰησοῦ, παραχρῆμα σὺν ἀπελάμβανε. Καὶ θυγατέρα πάλιν ἄλλος, Ἰουδαίων δὲ ἀρχισυνάγωγος ἦν, ἀλλ' οὗτος ἦδη καὶ θανούσων. Τί δεῖ λέγειν ὡς τεταρταίος ἄλλος δυνάμει τοῦ Ἰησοῦ νεκρὸς ἠγείρετο; ἢ ὡς ἐπὶ θαλάττης, οἳ ἐπὶ λωφόρου γῆς, πορείας ἦνυσεν ποιούμενος, τῶν αὐτοῦ μαθητῶν ἐμπλεκόντων; καὶ ὡς χειμασθέντων ἐπέτιμσε τῇ θαλάσῃ καὶ τῷ κλύδωνι καὶ τοῖς ἀνέμοις, καὶ πάντα γε ἔστη παραχρῆμα, οἷα δεσπότης φωνὴν καταπέτηξαντα; Πέντε δὲ χιλιάδας ἀνδρῶν συνεπιπαρόντος μυρίου ἄλλου γυναικῶν τε καὶ παίδων πλήθους, ἐκ πέντε τὸν ἀριθμὸν ἄρτων εἰς κόρον πληρώσας, ὡς καὶ περιττὰ τσσαῦτα, ὅσα ἱκανὰ ἦν πληρῶσαι δώδεκα κοφίνους λαβεῖν, τίνα οὐκ ἂν ἐκπλήξει, καὶ ἐπὶ ζήτησίν γε εἰκότως τῆς κατ' αὐτὸν ἀπορρήτου δυνάμεως ἐκκαλέσεται; Ἄλλ' ἵνα μὴ μοι τὰ νῦν ὁ λόγος εἰς μακρὸν μῆκος ἐκτείνωιτο, ἐπὶ πᾶσιν ἐκκείσθω ὁ αὐτοῦ θάνατος, οὐ κοινὸς τοῖς λοιποῖς ἀνθρώποις γεγεννημένος. Οὐ γὰρ νόσῳ διαφθαρεὶς, ἀλλ' οὐδὲ βροχῶν πνιγείς, οὐδὲ μὴν κατ' αὐτὸ τοῦ σταυροῦ τὸ τρόπαιον ὁμοίως τοῖς λοιποῖς κακούργοις ὑποτμηθεὶς σιδήρῳ τὰ σκέλη, οὐδὲ ὄλωσ πρὸς τινος ἀνθρώπων παθῶν τι τῶν ἀναιρεῖν εἰλωθῶν, βλαῖον ὑπέμεινε τελευτήν, ἀλλ' ὡς αὐτὸ μόνον ἐκὼν παρεδίδου τοῖς ἐπιθουλεύουσι τὸ σῶμα, ἀνωρθῶσα μὲν ἀπὸ γῆς αὐτίκα, κἀπειτα ἐπὶ τοῦ ἱερῶν φωνήσας

¹⁰⁸ Marc. II, 9-11.

μέγα, καὶ τῷ Πατρὶ παρατιθείς τὸ πνεῦμα, εἰπὼν αὐτοῖς ῥήμασιν· « Πάτερ, εἰς χεῖράς σου παρατίθεται τὸ πνεῦμά μου, » οὕτως ἄφρατος καὶ ἐλεύθερος αὐτὸς ἀφ' ἑαυτοῦ τὴν ἐκ τοῦ σώματος ἀναχώρησιν, ταυτὶ πρόσθετος, ἐποιεῖτο. Εἶτα δὲ τοῦ σώματος αὐτοῦ ληφθέντος πρὸς τῶν γνωρίμων, καὶ τῇ προσηκούσῃ παραδοθέντος ταφῇ, τριταῖος αὖθις ἀπελάμβανε τοῦτο, ὃ πρὶν ἀναχωρήσας ἐκὼν κατέθετο. Καὶ δείκνυσί γε πάλιν αὐτὸς ἑαυτὸν ἕνσαρκον, ἕνσωμον, αὐτὸν ἐκείνον, οἷος καὶ τὴ πρὶν ἦν, τοῖς εἰκασίαις μαθηταῖς, οἷς καὶ ἐπὶ βραχὺ ὀμιλήσας, καὶ τινὰ συνδιατριψάς χρόνον, ἀνεισιν ὄβραν καὶ παρῆν, ὑπ' ὀφθαλμοῖς αὐτῶν τὴν εἰς οὐρανοῦς πορείαν στείλαμενος· οἷς δὴ καὶ ὑποθήκας περὶ τῶν πρακτέων παραδοὺς, διδασκάλους τῶν ἐθνῶν ἀπάντων τῆς ἀνωτάτω θεοσεβείας ἀπέφηνε. Τοιαῦτα ἡμῶν τὰ πολυμήνητα τῆς ἀρετῆς θαύματα· ταῦτα τῆς ἐν αὐτῷ θεότητος τὰ τεκμήρια· ταῦτα καὶ αὐτοὶ λογισμῶ ἰσχυροῖσι τεθαυμάκαμεν, βεβασανισμένη τε καὶ ἐζητασμένη χρίσει κατεδεξάμεθα. Ἐζητάσται παρ' ἡμῖν καὶ βεβασάνισται καὶ δι' ἐτέρων πραγμάτων ἑναργῶν πάντα καλυπτῶν λόγον, δι' ὧν αὐτὸς ὁ Κύριος ἡμῶν εἰσέτι καὶ νῦν οἷς ἂν κρίνειεν, μικρὰ τινὰ τῆς αὐτοῦ δυνάμεως παραφαίνεν εἰσθε. Πλὴν ἀλλὰ καὶ τῇ λογικωτέρῃ μεθόδῳ, ἣν προσάγειν εἰώθαμεν τοῖς οὐ παραδεχομένοις τὰ προειρημένα, ἀλλ' ἦτοι παντελῶς ἀπιστοῦσιν αὐτοῖς, καὶ μηδὲν καθόλου γεγενῆσθαι τοιοῦτον πρὸς αὐτοῦ φάσκουσιν, ἣ γεγενῆσθαι μὲν, γοητικὰ δὲ ἄλλως ἐπὶ πλάνῃ τῶν ὁρώντων ὥσπερ ὑπ' ἀνδρὸς πλάνου ἀναγκαῖον ἐπιθέσθαι. Εἰ δὲ χρὴ καὶ ἐπὶ τοῦ παρόντος βραχέα πρὸς τοὺς δεδηλωμένους ἐνστήναι, οὐκ ἀπολειψόμεθα σπουδῆς· ἄλλως δὲ πως αὐτοῖς ἀπαντήσομεν;

E. Πρὸς τοὺς ἀπειθοῦντας τῇ τῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν περὶ τῶν παραδόξων πράξεων διηγήσει.

Εἰ δὴ λέγοιεν μηδὲν τὴν ἀρχὴν πεποιθῆσθαι τὸν Σωτῆρα ἡμῶν θαυμαστὸν, μηδέ τι παράδοξον ὧν ἐμαρτύρησαν οἱ γνώριμοι, σκεψόμεθα εἰ πιθανὸς ὁ λόγος αὐτοῖς ἔσται, μὴ τὴν αἰτίαν ἔχουσιν ἀποδιδόναι, δι' ἣν οἱ μὲν μαθηταί, ὁ δὲ διδάσκαλος ἐχρημάτισεν. Ὅ τε γὰρ διδάσκων ἐπαγγελίαν μαθημάτων τινος ἐπαγγέλλεται· οἱ τε αὖ μαθηταί, μαθημάτων ὀρεγόμενοι, σφᾶς αὐτοὺς τῷ διδασκάλῳ προσφέροντες ἐπιτρέπουσι. Τίνα οὖν ἔστιν εἰπεῖν αἰτίαν τῶν τοῦ Ἰησοῦ μαθητῶν τῆς σὺν αὐτῷ διατριβῆς, καὶ τί τὸ ἀναγκαῖον τῆς περὶ αὐτὸν σπουδῆς; τίνων δὲ καὶ διδάσκαλον ἐπεγράφοντο μαθημάτων; Ἡ τοῦτο δῆλον; πάντως γὰρ που ὧν παρ' αὐτοῦ μαθόντες εἰς ἐτέρους ἐξήνεγκαν· παραγγέλλαι δ' ἦσαν αὐτῷ φιλοσόφου βίου, ὃν ὑπογράφων αὐτοῖς ἔλεγε· « Μὴ κτήσῃσθε χρυσίον μηδὲ ἀργυρον εἰς τὰς ζώνας, μὴ πήραν εἰς ὀδόν » καὶ τὰ τοιαῦτα. Τῇ δὲ πάντα διοικούσῃ προνοίᾳ αὐτοῦς ἀναθέντας, μηδὲν μεριμνᾶν τῶν χρεῶν

⁶⁶ Luc. XIII, 46.

A succisis, neque omnino quidquam ab ullo hominum passus, eorum qui alios necare consueverunt, violentæ mortis genus ullum pertulit. Sed ubi ipsum duntaxat sponte præbuit inimicis insidiantibus corpus, tum erectus est a terra illico. Deinde in ligno magna voce clamans, et Patri spiritum commendans, atque hæc ad verbum dicens : « Pater, in manus tuas commendo spiritum meum ⁶⁶ : » ita solutus ac liber, ipse per seipsum a corpore secessit. Deinde cum corpus ipsius familiares accepissent, atque honestæ sepulturæ commendassent, tertio die rursus illud ipsum recepit, quod videlicet sponte reliquerat. Et sic rursus, ipse seipsum in carne, in corpore, ipsum illum qui prius fuerat, suis ostendit discipulis, quibus cum paucos dies versatus, et per aliquod tempus suo etiam sermone dignatus, illuc reversus est, unde oculis illorum se obtulerat, sicque iter ad **109** cælum direxit. Iisdem vero, cum præcepta quoque de rebus agendis tradidisset, eosdem apud omnes gentes supremæ religionis doctores declaravit. Hæc sane sunt virtutis, quæ in Salvatore nostro erat, apprimè celebranda miracula : hæc divinitatis, quæ in illo erat indicia : hæc ipsi quoque casta æstimatione admirati sumus, exploratorque atque exquisito iudicio recepimus. Exquisita sane hæc a nobis, explorataque sunt, aliis quoque evidentibus rebus, omnemque aperientibus rationem, quibus ipse Dominus noster etiam nunc iis, quos dignos putaverit, exigua quædam suæ virtutis **C** signa ostendere consuevit. Quin etiam subtiliore ac certiore doctrina idem a nobis effectum est : quam quidem iis adhibere consuevimus, qui ea quæ dicta

V. Adversus eos qui non credunt Salvatoris nostri discipulis, admirabiles illius res gestas narrantibus.

Nam si dicant nihil omnino admirabile Salvatoris nostrum, neque quidquam quod superet cogitationem humanam fecisse, qualia sunt quæ illius familiares testificati sunt, videamus num illis talia dicentibus credi ullo modo possit, quippe qui nullam possint assignare causam, propter quam, hi quidem illius discipuli, ille vero horum magister exstiterit. Nam et qui docet, alicujus disciplinæ magistrum se profitetur : et discipuli talis disciplinæ cupidi magistrum adeuntes, seipsos illi instruendos committunt. Quam igitur causam isti asserre possunt, quare sui cum Jesu discipuli versati, frequentesque fuerint? aut quidnam illud, quæso, erat, quod illos tali viro dare operam cogeret? quarum porro disciplinarum doctorem illum fuisse dicent? an hoc quidem nemini dubium esse potest? plane enim earum rerum doctorem fuisse necesse est, quas qui ab illo didicerunt, ad reliquos homines attulere :

atque præcepta erant hæc philosophicæ vitæ, quam illis describens dicebat : « Nolite possidere aurum, neque argentum in zonis vestris, non peram in via⁴⁸, » et alia ejusmodi. Seipsos vero jubebat providentiæ, quæ omnia gubernat, commendantes, et ad illam referentes, nusquam sollicitos esse de rebus necessariis. Admonebat etiam eos, ut altius saperent iis, quæ Judæis a Mose præcepta fuerant : **110** illum enim legem illis posuisse, non occidere, tanquam proclivibus ad occidendum : item non mœchari, tanquam iis qui lascivissimi, atque in libidinem propensissimi essent. Rursus non furari, tanquam servile maxime ingenium præ se ferentibus. Ipsos vero oportere arbitrari, has sibi ipsis nusquam esse accommodatas leges, sed animi liberationem ab omni morbo plurimi facere, et ab imis partibus ac de profundo cogitationis, tanquam a radicibus malitiam pullulantem resicare, iramque atque omnem minus honestam cupiditatem vincere coronari, ac potius ex summa animi tranquillitate ne irasci quidem, neque mulierem cum libidine intueri, ac non modo non furari, sed contra, res etiam suas indigentibus erogare. Neque vero in eo gloriari, quod aliena inter se non auferrent, sed quod eis, qui se primi spoliassent, omnem injuriam remitterent. Et quid opus est me omnia repetere, quæcunque aut ille docuit, aut illi didicerunt? nam præter cætera, illos ita veritatem amplecti hortabatur, ut ne jure quidem jurando indigerent, ac multo quidem minus perjurio. Ita vero se vita ac moribus comparare, ut quod dicerent, omni jurejurando certius haberetur, progredientes ad id usque sermonis ut pro affirmatione dicerent, Etiam : pro negatione, Non : et cum veritate hujusmodi vocibus uterentur. Interrogemus igitur, quam probabilitatem habeat, talium documentorum auditores, ac potius jam magistros effectos, suspicari mentitos, quæcunque suum præceptorem effecisse testificati sunt? aut quam credibiliter faciant, si putent illos omnes sibi inter se consensisse in mendacio? duodecim quidem de omni numero electos, septuaginta autem reliquos? Quos etiam binos misisse dicitur ante faciem suam, ad omnem locum et regionem, quo erat ipse venturus. Sed nulla unquam afferetur ratio, quare tantæ multitudini hominum credendum non sit, qui quidem religiosam gravemque vitani amplexi sint, resque omnes suas aspernati, et pro nere, inopem victum elegerint, ac de suo præceptore concors testimonium, tanquam uno ore, in omnes homines protulerint.

Princeps igitur hæc et prima et vera sit ratio. Sed contrariam quoque spectemus : in qua saltem primum illud constet, nobisque cum illis conveniat, hunc quidem fuisse præceptorem, illos vero discipulos. **111** Deinde fingamus illum non ea quæ jam dicta sunt, docuisse, sed illis plane contraria facere, videlicet contra leges, impie injusteque agere, superare, spoliare cæteros, et si quid aliud, quod ad malitiam pertineat, dici potest : latere autem in iis omnibus conari, et ejusmodi mores simulatione doctrinæ gravioris, et nova professione pietatis ob-

ἕνεκα. Παρήνει δ' αὐτοῖς καὶ τῶν Ἰουδαίῳ ὑπὸ Μωϋσέως παρηγγελμένων κρείττονα φρονεῖν. Τὸν μὲν γὰρ, οἷα προχειροῖς εἰς ἀνδροφονίας, νομοθετησαὶ μὴ φονεύειν· ὡσαύτως δὲ καὶ μὴ μοιχεύειν, οἷα λαγνιστάτοις, καὶ καταφερεστάτοις. Καὶ αὖ πάλιν μὴ κλέπτειν, οἷα δουλοπρεπεστάτοις. Αὐτοὺς δὲ δεῖν τούτους μὲν ἡγεῖσθαι μὴ προσήκειν αὐτοῖς τοὺς νόμους, τὸ δ' ἀπαθὲς τῆς ψυχῆς περὶ πολλοῦ προτιμᾶν κάτωθεν ἐκ βάθους αὐτῆς διανοίας, ὡσπερ ἀπὸ βίβλων, τὰ τῆς κακίας ἀποτέμνοντας βλαστήματα· καὶ κρατεῖν μὲν ὀργῆς καὶ πάσης αἰσχρᾶς ἐπιθυμίας πειραῖσθαι, μᾶλλον δὲ μὴδὲ ὀργίζεσθαι δι' ἀκραν ψυχῆς ἀπάθειαν, μὴδὲ προσβλέπειν γυναῖκα μετὰ ἐπιθυμίας ἀκολάστου· μὴδὲ κλέπτειν, τούναντίον δὲ, καὶ τὰ οἰκεία προφθεσθαι τοῖς δεομένοις· ἀλλὰ μὴδὲ σεμνύεσθαι ἐπὶ τῷ μὴ ἀποστερεῖν, ἀλλ' ἐπὶ τῷ τοὺς σφᾶς ἀποστερεῖν προηγουμένους, ἀμνησιχάκως φέρειν. Καὶ τί με χρὴ συναγαγεῖν πᾶνθ' ὅσα ὁ μὲν ἐδίδασκεν, οἱ δ' ἐμάνθανον; παρήνει δ' αὐτοῖς πρὸς τοῖς ἄλλοις τῆς ἀληθείας οὕτως ἔχεσθαι, ὡς μὴδ' εὐορκίας δεῖσθαι, πολλοῦ δεῖ ἐπιορκεῖν· παρασκευάζειν δὲ τὸν τρόπον παντὸς ὅρου πιστότερον φαίνεσθαι, μέχρι τοῦ Ναὶ καὶ τοῦ Οὐ χωροῦντας, σὺν ἀληθείᾳ τοῖς ῥήμασι χρωμένους. Πειστέον τοίνυν, τίνα ἂν ἔχοι λόγον τοὺς τῶν τοιωνοῦ ἀκροατὰς, ἥδη δὲ καὶ διδασκάλους τῶν αὐτῶν φύντας μαθημάτων, πεπλάσθαι ὑπονοεῖν, ὅσα διαπράξασθαι τὸν διδάσκαλον ἐμαρτύρησαν. Τί δὲ τὸ πιθανὸν τοῦ νομίζειν συμφώνως ἅπαντας ψεύσασθαι, δώδεκα ὄντας τὸν ἀριθμὸν τοὺς ἐκκρίτους, ἑβδομήκοντα δὲ τοὺς λοιπούς; οὐδὲ καὶ ἀποστελεῖται λέγεται ἀνὰ δύο πρὸ προσώπου αὐτοῦ, εἰς πάντα τόπον καὶ χώραν οὐ ἔμελλεν αὐτὸς ἔρχεσθαι. Ἄλλ' οὐδεὶς αἰρεῖ λόγος ἀπιστεῖσθαι τοσοῦτο πλῆθος ἀνδρῶν εὐσεβῆ καὶ σεμνὸν βίον ἀσπασαμένων, καὶ πάντων μὲν τῶν οἰκείων ὠλιγωρηκότων, ἀντὶ δὲ τῶν φιλάτων, γυναικῶς λέγω, καὶ παιδῶν, καὶ παντὸς γένους, τὸν ἀκτήμονα τρόπον ἐλομένων, καὶ τὴν περὶ τοῦ διδασκάλου μαρτυρίαν σύμφωνον, ὡς ἀφ' ἐνὸς στόματος, εἰς πάντας ἀνθρώπους ἐξενηνοχότων.

autem reliquos? Quos etiam binos misisse dicitur ante faciem suam, ad omnem locum et regionem, quo erat ipse venturus. Sed nulla unquam afferetur ratio, quare tantæ multitudini hominum credendum non sit, qui quidem religiosam gravemque vitani amplexi sint, resque omnes suas aspernati, et pro nere, inopem victum elegerint, ac de suo præceptore concors testimonium, tanquam uno ore, in omnes homines protulerint.

Ὁ μὲν οὖν κύριος καὶ πρῶτος καὶ ἀληθῆς λόγος εἶη ἂν οὗτος. Σκεψόμεθα δὲ καὶ τὸν ἐναντίον. Ἔστω γὰρ ὁ μὲν διδάσκαλος, οἱ δὲ μαθηταί. Εἴθ' ὡς ἐν ὑποθέσει λόγου, ὁ μὲν μὴ τὰ προλεγεμένα διδασκέτω, τὰ δ' ἐκεῖνοις ἐναντία, παρανομεῖν δηλαδὴ, καὶ ἀσεβεῖν, καὶ ἀδικεῖν, καὶ πλεονεχεῖν, καὶ ἀποστερεῖν, καὶ εἴ τι ἕτερον κακὸν λέγοιτο· λανθάνειν δ' ἐπὶ πᾶσι τούτοις σπουδάζειν, καὶ τὸ ἦθος μάλ' εὐφρῶς ἐπικρύπτεσθαι προσήματι σεμνῆς διδασκαλίας καὶ εὐσεβείας ἐπαγγελίᾳ καινῆς. Οἱ δὲ ταῦτα μετερχέσθωσαν, καὶ τὰ τούτων εἶτι μοχθηρό-

⁴⁸ Luc. x, 4.

τερα, διὰ τὸ προαλῆς τῆς κακίας καὶ αὐτοδιδάκτων αὐτῆς· ἐπὶ μέγα δὲ πλαστοῖς ῥήμασιν ἐπαίροντων τὸν διδάσκαλον, μηδενὸς ψευδοῦς φειδόμενοι λόγου· πάντα δὲ αὐτῷ τὰ παράδοξα καὶ τὰς θαυματουργίας πεπλασμένως ἐπιγραφόντων, ὡς ἂν θαυμάζοιεντο καὶ αὐτοί, καὶ μακαρίζοιεντο, οἷα μαθηταὶ τοιοῦδε γενέσθαι ἠξιομένοι. Φέρε οὖν ἴδωμεν, εἰ τοιοῦτο οὖσιν αὐτοῖς συστήναι οἶόν τε ἦν τὸ ἐπιχειρήμα. Κακῶ δὴ κακὸν οὐ φασι εἶναι φίλον, ἀλλ' οὐδὲ αγαθῶ. Πόθεν οὖν ἐν πληθει τοσῶνδε ἀνδρῶν ἢ τῶν κακῶν εὐρηται συμφωνία; πόθεν ἢ περὶ τῶν αὐτῶν ἐν πᾶσιν αὐτοῖς ὁμόφωνος μαρτυρία; ἢ μέχρι θανάτου ὁμοφροσύνη; ἀνδρὶ δὲ γόητι τοιαύδε ἐπαγγελλομένῳ, τίς ἂν τὴν ἀρχὴν προσέσχε τὸν νοῦν; εἴποις ἂν, ὅτι γόητες αὐτοὶ οὐδὲν ἤττον τοῦ καθηγητοῦ ἤσαν. Ἄρ' οὖν οἶδε τὸ τέλος οὐ συνεωράκεσαν τοῦ διδασκάλου, καὶ οἷα κέχρητο θανάτῳ; Τί δῆτα οὖν καὶ μετὰ τὸ αἰσχρῆτον ἐκείνο τέλος αὐτοῦ ἐπέμενον, τὸν ἐν νεκροῖς θεολογοῦντες, τὰ ἴσα παθεῖν; Καὶ τίς πῶποτε' ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ πρόδηλον ἔλοιτο τοιαύτην τιμωρίαν; Καὶ μὴν δεδόσθαι τιμῶν αὐτὸν συνόντα ἔτι καὶ συνδιατριβόντα, καὶ δι' ἀπάτης αὐτοῦ, ὡς ἂν φαίη τις, ἀποπλανῶντα. Τί οὖν, ὅτι καὶ μετὰ τὴν τελευτήν, καὶ πολλὸ μᾶλλον τότε ἢ πρότερον αὐτὸν τεθνηκότα, τιμηθήσασιν; ἐπεὶ σὺν ἀνθρώποις μένοντα λέγονται καὶ ἀπρηνησθαι ποτε, ὅτε αὐτῷ τὰ τῆς γε ἐπιβουλής ἐσκευώρητο. Μετὰ δὲ τὸ ἐξ ἀνθρώπων γενέσθαι, ἀσμένως αὐτοὶ θνήσκειν μᾶλλον ἤρουντο, ἢ τῆς ὑπὲρ αὐτοῦ μαρτυρίας αγαθῆς ἐξίτασθαι. Εἰ δὴ οὖν μηδὲν αγαθὸν συνεγνωκότας τῷ διδασκάλῳ, μὴ βίον, μὴ μάθημα, μὴ πρᾶξιν, μὴ ἔργον ἐπαίνου ἄξιον, μηδὲ μὴν κατὰ τι ὠφελημένοι αὐτοῦ, ἢ ὅσον πονηρίαν καὶ ἀνδρῶν πλάνην, πῶς ἔθνησκον προθύμως τὰ σεμνὰ καὶ ἐπίδοξα περὶ αὐτοῦ μαρτυροῦντες, παρὸν ἐκάστῳ ζῆν ἀπραγμόνως, καὶ ἐπὶ τῆς οἰκειας ἐστίας μετὰ τῶν φιλιτάτων τὸν ἀκίνδυνον διάγειν βίον; Πλάνοι δὲ ἀνδρες καὶ ἀπατεῶνες πῶς ἀγαπητὸν ἠγούοντο τὸν ὑπὲρ ἑτέρου θάνατον, ὃν ἀκριβῶς πάντων μᾶλλον ἐγίνωσκον οὐδενὸς μὲν αὐτοῖς, ὡς ἂν φαίη τις, γεγονότα παραίτιον αγαθοῦ, πάσης δὲ κακίας διδάσκαλον; Ἄνηρ μὲν γὰρ λογιζομὸν καὶ ἀρετῆς μέτροχος ὑπὲρ αγαθοῦ κατορθώματος κἂν εὐλόγως ποτὲ τὸν μετ' εὐκλειας θάνατον ὑπομείνειεν· ὁ δὲ μοθηρὸς τὸν τρέπον, φιλοπαθῆς τις καὶ φιλήθορος ὢν, μόνην δὲ τὴν πρόσκαιρον ταυτηνὴν ζωὴν, καὶ τὰς κατ' αὐτὴν ἡθροπαθείας μεταδιώκων, οὐκ ἂν ποτε ἔλοιτο πρὸ ζωῆς θάνατον, οὐδ' ὑπὲρ οἰκειῶν καὶ φιλιτάτων τιμωρίας ὑπομείνειε, μήτιγε ὑπὲρ τοῦ φαυλότῃ καταγενοσμένου. Πῶς οὖν οἱ τοῦ δηλουμένου μαθηταὶ, εἰ ἄρα πλάνος ἦν καὶ γόης, οὐκ ἄγνωοῦντες αὐτὸν τοιοῦτον, ἀλλὰ καὶ αὐτοί, χεῖροني μοθηρίας τρέπων τὰς ψυχὰς ἐνεσχημένοι, ὑπέμενον πρὸς τῶν ὁμοειδῶν πάσας αἰτίας, καὶ πᾶν τιμωριῶν εἶδος ὑπὲρ τῆς αὐτοῦ μαρτυρίας ἀναδέχεσθαι, οὐκ ὃν τοῦτο τῆς τῶν φαύλων οἰκειῶν φύσεως; Ἐτι δὲ καὶ τοῦτο πρόσχε· εἰ δὴ καὶ αὐτοὶ πλάνοι καὶ ἀπατεῶνες ἐτύγχανον, πρόσθε δ' ὅτι καὶ ἀπαίδευτοι καὶ παντελῶς ἰδιῶται, μᾶλλον δὲ ὅτι καὶ βάρβαροι, καὶ τῆς Σύρων οὐ πλέον ἔπαυοντες φωνῆς, καὶ πῶς ἐπὶ πᾶσαν προῆλθον τὴν οἰκου-

PATROL. GR. XXII.

A tegere. Ipsi vero discipuli et his exerceantur, et quam hæc sunt, etiam nequioribus. Propterea videlicet quod magna est ad malitiam proclivitas, eamque vel nullo præceptore discere facile est: in sublime vero suum præceptorem fictis verbis extollant, nullique mendacio parcant: omnia vero illi miracula et portenta, cum simulatione, falsitateque ascribant, ut ipsi quoque in admiratione habeantur, beatique judicentur, qui ejusmodi præceptoris discipuli exstiterint. Videamus igitur qui potuerit illis tam audax inceptum consistere, si tales fuere. quales descripti sunt. Nam malum malo, aiunt, amicum non est: ac ne bono quidem. Unde igitur in tanta virorum multitudine, concordia malitiæ reperta est? unde in illis omnibus, de hisdem rebus concors testimonium? et eadem usque ad mortem sententia? Viro autem præstigiis utenti et fallaciis, qui talia doceret, ac talia profiteretur, quis ab initio studuisset? Dices, quod alii quoque illo præceptore non minus præstigiarum cupidi: ergo illi præceptoris sui exitum non viderunt? et quali morte fuerit affectus? cur igitur post illam turpissimam illius necem, de eo qui mortuus esset novam theologiam constantissime protulerunt, nec ab incæpto deterreri potuerunt? aut quid ex ea re tandem petebant? num ut eodem supplicio afficerentur? sed quis ullo unquam tempore, nulla spe proposita ejusmodi supplicium manifestum eligeret? Cæterum demus illos illum esse veneratos, quamdiu cum ipsis versatus commoratusque sit, et quamdiu fallaciis eos, ut sermone istorum uter, decipere potuerit. Cur igitur post mortem multo magis quam ante, illum admirati sunt? nam in humanis degentem et deseruisse et abnegasse olim dicuntur, cum illi videlicet insidiæ factæ sunt. Postquam vero inter homines esse desiit, alacres ipsi mori malebant, quam a vera de illo testificatione amoveri. Si igitur præceptoris suo nullius boni conscii erant, non vitæ, non disciplinæ, non actionis, non operis alicujus laudem merentis, neque vero quidquam ab illo emolumentum perceperant, præter unam malitiam et aliorum hominum deceptionem, **112** quam ob rem tam prompte moriebantur, dummodo de illo severa quædam et insignia prædicarent? cum interim illorum unicuique liceret otiose vivere, et in propria domo una cum sibi charissimis, securiorem multo tutioremque vitam agere? fallaces autem homines et in fraudibus versantes, quomodo affectassent mori pro alio, quem ipsi omnium hominum maxime certissimeque novissent? præsertim qui ipsis, ut sermone istorum utar, nullius boni auctor fuisset, sed contra potius, omnis malitiæ præceptor? vir enim et rationis usum habens, et virtute præditus, boni cuiuspiam officii gratia nonnunquam probabiliter mortem cum honestate et gloria subierit. Qui vero moribus perversis sit, et affectibus voluptatibusque totus deditus, solamque hanc temporariam vitam, et quæ ad eam spectant libidines persequens, nunquam

7

perfecto vitæ mortem præposuerit, ac ne domesticorum quidem, et charissimorum causa supplicium tulerit, nedum pro eo, qui nequitiae sit condemnatus. Quam ergo probabile, ut illius de quo dictum est, discipuli, si modo ille seductor præstigiatorque fuit, cum illum talem esse non ignorarent, atque ipsi etiam improbiore flagitii genere animos haberent implicitos, a suæ gentis viris omnia probra ferre non recusaverint, et omne supplicii genus pro testimonio illi reddendo subierint? non convenit hoc cum natura improborum, longissime ab ea refugit. Cæterum hoc quoque diligenter considera: nam si ipsi et seductores et impostores erant, et præterea imperiti omninoque vulgares, ut constat, quin etiam barbari, et qui non plus quam Syrorum linguam nossent, quomodo in totum progressi sunt terrarum orbem? vel qua istud solertia excogitarunt, an sive sunt? quibus porro viribus id quod ausi sunt perfecerunt? Esto enim, viros rusticos in terra propria versantes, decipere et vagari, nec otiose aut frustra rem serere. At vero apud omnes nomen Jesu prædicare, admirabiliaque illius gesta, et in urbibus et in agris docere: et alios quidem eorum, imperium Romanum, ipsamque omnium urbium reginam civitatem invadere: alios Persarum regnum, alios Armeniorum, Parthorum alios nationem: item alios Scytharum, quosdam etiam ad ipsos orbis terræ venisse fines, Indorumque regionem penetrasse: alios porro trans Oceanum evasisse, ad eas insulas quæ Britannicæ vocantur: hæc sane ego nunquam humana vi affecta putaverim, nedum conatu levium vulgariumque hominum, **113** ac multo minus seductorum, præstigiisque utentium. Qui vero flagitiosum, versutumque ductorem experti essent, et ejus exitum vitæ talem perspexissent, quibus tandem verbis assequerentur, ut inter se de illo consentanea fingerent? siquidem uno ore omnes et leprosorum purgationes, et ejectiones dæmonum, et excitationes mortuorum, et cæcorum sanationes, et innumerabiles alias ægrotantium medelas, quas ille præstiterat, testificabantur; postremumque omnium, quod primis sibi post mortem, reditus illius in vitam sit visus. Hæc itaque, neque facta neque audita unquam suis temporibus, quomodo uno ore facta fuisse affirmare ausi essent, morte quoque ipsa comprobantes quod dicerent? numquid olim congressi et conspiratione ad idem sentiendum facta, fœdus inter se pepigerunt, quo fingerent ementirenturque ea quæ nusquam facta essent? et quibus verisimile dicitur, illos esse usos verbis in fœdere? num forsitan talibus? Viri amici, quisquam fuerit ille qui heri ac nuper seducebat, ac deceptionis erat magister, qui que in oculis omnium nostris extremum dedit supplicium, ipsi planissime exquisitissimeque omnium novimus, utpote, qui et discipuli, et illius arcanorum conscii fuerimus: dignus ille quidem aliqua veneratione a multis censebatur, sed tamen omnis

μένην; ἢ ποῖα τοῦτο διανοίῃ ἐφαντάσθησαν τοιμησαι; ποῖα δὲ δυνάμει τὸ ἐπιχειρηθὲν κατώρθωσαν; Ἔστω γὰρ ἐπὶ τῆς οἰκείας γῆς καλινδουμένουσ ἀγροίκους ἀνδρας πλανᾶν καὶ πλανᾶσθαι, καὶ μὴ ἐφ' ἡσυχίας βάλλεσθαι τὸ πρᾶγμα· κηρύττειν δ' εἰς πάντας τὸ τοῦ Ἰησοῦ ὄνομα, καὶ τὰς παραδόξους πράξεις αὐτοῦ κατὰ τε ἀγροῦσ καὶ κατὰ πόλιν διδάσκειν· καὶ τοὺσ μὲν αὐτῶν τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν καὶ αὐτὴν τε τὴν βασιλικωτάτην πόλιν νείμασθαι, τοὺσ δὲ τὴν Περσῶν, τοὺσ δὲ τὴν Ἀρμενίων, ἐτέρουσ δὲ τὸ Πάρθων ἔθνος, καὶ αὐ πάλιν τὸ Σκυθῶν, τινὰσ δὲ ἡδὴ καὶ ἐπ' αὐτὰ τῆσ οἰκουμένησ ἔλθειν τὰ ἄκρα, ἐπὶ τε τὴν Ἰνδῶν φθάσαι χώραν, καὶ ἐτέρουσ ὑπὲρ τὸν Ὀκεανὸν παρελθεῖν ἐπὶ τὰσ καλουμένασ Βρετανικὰσ νήσουσ, ταῦτα οὐκέτ' ἔγωγε ἡγοῦμαι κατὰ ἀνθρώπων εἶναι, μή τιγε κατὰ εὐτελεῖσ καὶ ἰδιώτασ, πολλοῦ δεῖ κατὰ πλάνουσ καὶ γόητασ. Οἱ δὲ διδασκάλου φαύλου καὶ διαστροφῶσ πεπειραμένοι, καὶ τούτου τὴν ἔκθασιν τῆσ τελευτῆσ καθωρακότεσ, ποιοῖσ ἄρα λόγοισ ἐχρήσαντο πρὸσ ἀλλήλουσ, εἰσ τὸ σύμφωνα περὶ αὐτοῦ πλάσασθαι; ἐξ ἐνὸσ γὰρ στόματοσ οἱ πάντεσ, καὶ λεπρῶν καθάρσεισ, καὶ δαιμόνων ἀπελάσεισ, νεκρῶν τε ἀναβιώσεισ, πηρῶν τε ἀναβλέψεισ, καὶ μυριάσ ἄλλασ νοσοῦντων ἰάσεισ πρὸσ αὐτοῦ γενέσθαι ἐμαρτύρησαν, καὶ ἐπὶ πᾶσι τὴν αὐτοῦ μετὰ τὸν θάνατον ἀναβίωσιν πρώτοισ αὐτοῖσ ἑωραμένην. Ταῦτα γὰρ, μὴ γενόμενα, μὴ δ' ἀκουσθέντα πω, κατὰ τοὺσ αὐτῶν χρόνουσ πῶσ ἐξ ἐνὸσ στόματοσ ἐμαρτύρουσ γεγονένοι, μέχρι καὶ θανάτου πιστούμενοι τὴν ὁμολογίαν, εἰ μήποτε ἄρα, συνελθόντεσ συνωμοσίαν τε κατὰ τὸ αὐτὸ πεποιημένοι, συνθήκασ ἔθεντο πρὸσ ἀλλήλουσ πλάσασθαι, καὶ καταψεύσασθαι τῶν μὴ γεγονότων; καὶ ποιοῖσ ἄρα πιθανὸν εἰπεῖν χρήσασθαι αὐτοῖσ λόγοισ ἐπὶ ταῖσ συνθήκαισ, εἰ μὴ ποτε τοῖσ τοιοῖδε; Ἄνδρεσ φίλοι, τὸν μὲν δὴ χθὲσ καὶ πρώην ἀπατεῶνα, καὶ πλάνησ διδασκαλον, ὑπ' ὄφθαλμοῖσ ἀπάντων ἡμῶν τὴν ἐσχάτην ὑπομείναντα τιμωρίαν, ὅστισ ποτὲ ἦν, πάντων ἡμεῖσ μάλιστα ἀκριβῶσ ἴσμεν, οἶα μύσται τῶν ἀπορρήτων αὐτοῦ γεγενημένοι· σεμνὸσ μὲν τις τοῖσ πολλοῖσ ἐφαντάζετο, καὶ τι πλέον ἔχειν παρὰ τοὺσ πολλοὺσ ἐφρόνει, οὐδὲν δὲ μέγα οὐδὲ τῆσ ἀναστάσεισ ἄξιον ἐπήγγετο, εἰ μὴ τις τὸ δολερὸν καὶ ὑπουλον λέγει τοῦ τρόπου, καὶ τὸ διάστροφα διδάξει ἡμᾶσ αὐτοὺσ, τὸν τε δι' ἀπάτησ τύπον. Ἄνθ' ὦν, φέρε, δεξιὰσ δόντεσ ἀλλήλοισ, ὁμοῦ πάντεσ συνῶμεθα περὶ αὐτοῦ σύμφωνον ἐξενεγκεῖν εἰσ πάντασ ἀνθρώπουσ πλάνην, καὶ λέγωμεν ἑωρακέναι αὐτὸν τυφοῖσ τὸ βλέπειν κεχαρισμένον, ὃ οὐδεὶσ ποθ' ἡμῶν ἰστόρησε· καὶ κωφοῖσ τὴν ἀκοὴν παρασχεῖν, ὃ οὐδεὶσ ποθ' ἡμῶν ἤκουσε· λεπρούσ τε καθαρῖσαι, καὶ νεκρούσ ἐγεῖραι· καὶ συλλήθδην εἰπεῖν, ἃ μῆτε εἶδομεν πρὸσ αὐτοῦ πραχθέντα, μῆτε ἤκούσαμεν λεχθέντα, ταῦτα ὡσ ἀληθῶσ πεπραγμένα διατεινώμεθα. Ἄλλ' ἐπεὶ καὶ ἡ ἐσχάτη αὐτοῦ τελευτὴ περιβόητον ἔσχε καὶ διαφανῆ τὸν θάνατον, ὡσ μὴ δύνασθαι αὐτὸν ἐπικρύψασθαι, ἀλλὰ καὶ τούτον ἡμεῖσ ἀδιατρέπτωσ ἐπιλωμέθα, μαρτυροῦντεσ εὐ μάλα ἀναιδῶσ, ὅτι δὴ πᾶσιν ἡμῖν μετὰ τὸ ἐκ νεκρῶν ἀναβιώναῖ συνεγέ-

νετο, κττίας τε και τροφῆς συνθήους ἐκινώνησε. Φυλαττέσθω δ' ἡμῖν πᾶσι τὸ ἀναίδες και ἀδιάτρεπτον, μενέτω δὲ ἔκστασις μέχρι θανάτου· τί γὰρ και ἄτοπον ὑπὲρ τοῦ μηδενὸς ἀποβήσκειν; τί δὲ και λυπεῖ, μηδενὸς εὐλόγου χάριν, μάστιγας και βασάνους κατὰ τοῦ σώματος λαβεῖν; εἰ δὲ δέοι και δεσμοτηρίων πειράσθαι, ἀτιμῶν τε και ὕβρεων ὑπὲρ οὐδενὸς ἀληθοῦς, και τοῦθ' ἡμῖν ἤδη μεμελετήσθω. Ψευδόμεθα δὴ πάντες ὁμοῦ συμφώνως, και πλαττώμεθα ἐπ' οὐδενὸς ὠφελείᾳ, οὐθ' ἡμῶν, οὔτε τῶν ἀπατωμένων, οὐδὲ μὴν αὐτοῦ τοῦ τὰ ψευδῆ πρὸς ἡμῶν ἐκθειάζομένου. Τείνωμεν δὲ τὸ ψεῦδος, μὴ ἐπὶ μόνους τοὺς ὁμοεθνεῖς, ἀλλὰ και εἰς πάντας προελθόντες ἀνθρώπους, και σύμπασαν τὴν οἰκουμένην καταπλήσωμεν τῶν περὶ αὐτοῦ συντιθεμένων. Ἡδὴ δὲ ἐντεῦθεν νομοθετῶμεν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἀντίστροφα ταῖς ἐξ αἰῶνος παρ' αὐτοῖς περὶ τῶν πατρῶων θεῶν δόξαις. Κελεύωμεν Ῥωμαίους αὐτοῖς πρώτιστα πάντων μὴ σέβειν οὐς ἠγοῦντο θεοὺς οἱ προπάτορες. Παρίωμεν δὲ και ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα, και τοῖς τούτων σοφοῖς ἀντικηρύττωμεν· μηδ' Αἰγυπτίους ἀνώμεν, πολεμῶμεν δὲ και τοὺς τούτων θεοὺς, μὴ τὰ Μωσέως πρόσθεν κατ' αὐτῶν γεγόμενα ἀνατεινόμενοι, τὸν δὲ τοῦ ἡμετέρου διδασκάλου θάνατον, ὡσπερ τι φρόνηρον, αὐτοῖς ἀντιτάττοντες· και τὴν ἀπ' αἰῶνος ἐξ αὐτῶν εἰς πάντας ἀνθρώπους προελθοῦσαν περὶ θεῶν φήμη, μὴ βηματίους και λόγοις, δυνάμει δὲ τοῦ σταυρωθέντος διδασκάλου καταλύωμεν. Ἀπίωμεν και ἐπὶ τὴν ἄλλην βάρβαρον γῆν, και τὰ παρὰ τοῖς πᾶσιν ἀνατρέπωμεν. Προθυμίας δὲ μηδεὶς ἡμῶν λειπέσθω· οὔτε γὰρ μικρὸς ὁ ἄθλος τῶν τολμωμένων, ἐπεὶ μὴ τὰ τυχόντα βραβεῖα ἡμᾶς ἐκδέξεται, ἀλλ' αἱ ἀπὸ τῶν παρ' ἐκάστοις, ὡς εἰκὸς, νόμων τιμωρίαι, δεσμὰ δηλαδὴ και βάσανοι και φυλακαὶ, πῦρ τε και σίδηρος, και σταυροὶ, και θῆρες, ὧν μάλιστα προθυμῆτιον, και τοῖς κακοῖς ὁμοσε χωρητέον ὑπόδειγμα τὸν διδασκαλον κεκτημένους. Τί γὰρ τούτων γένοιτ' ἂν κάλλιον, ἐχθροὺς και θεοὺς και ἀνθρώπους ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ καταστῆναι και μήποτε ἡδέος ἀπολαῦσαι τινος, μήτε τῶν φιλάτων θνασθαι, μήτε χρημάτων τυχεῖν, μήτε τινὸς ἀγαθοῦ τὸ παράπαν ἐλπίδα κτήσασθαι, εἰκὴ δὲ και μάτην πλανᾶσθαι και πλανᾶν; Τοῦτο γὰρ ἦν τὸ συμφέρον, και τὸ φέρεσθαι ἐξεναντίας πᾶσι τοῖς ἔθνεσι, και τὸ θεοῖς μὲν τοῖς ἐξ αἰῶνος παρὰ πᾶσιν ὠμολογημένοις πολεμεῖν, τὸν δ' ὑπ' ὀφθαλμοῖς ἡμῶν αὐτῶν διδασκαλον, Θεὸν εἶναι, και Θεοῦ παιδα κηρύττειν, ὑπὲρ οὗ και αὐτοὺς θησκειν ἐτοιμοὺς εἶναι, μηδὲν ἀληθὲς παρ' αὐτοῦ μηδ' ὠφελιμον μεμαθηκότας. Ταῦτη δ' οὖν και μᾶλλον τιμητέον αὐτὸν, εἰ μηδὲν ἡμᾶς ὦνησε, πάντα τε ἐπὶ τῷ δοξάσαι αὐτοῦ τὴν προσηγορίαν ποιητέον, και πάσας ὕβρεις και τιμωρίας ὑπομνητέον, πάντα τε τρόπον ἀκαδεχτέον θανάτου, ὑπὲρ μηδενὸς ἀληθοῦς. Κακὸν γὰρ ἴσως ἀλήθεια, τὸ δὲ ψεῦδος ἔχει τοῦ κακοῦ τὸ ἐναντίον· διὸ λέγωμεν, ὅτι και νεκροὺς ἤγειρε, και λεπροὺς ἐκαθάρισε, και δαίμονας ἔλασε, και τῶν ἄλλων παραδόξων ἔργων γέγονε ποιητής, μηδὲν μὲν τοιοῦτον αὐτῷ συνεγνωκότες, ἕαυτοῖς δὲ τὰ πάντα

A illius mens erat, ut omni rerum genere ceteros superaret, ac ne magnum quidem prorsus quidquam illi, aut reditu in vitam dignum actum est, nisi quis dolis omnique simulatione refertos illius referat mores, et quod ipsos nos usum versutiarum, inanemque jactantiam per fraudem ac dolium docuerit. Quocirca demus, quæso, inter nos dexteras, simulque omnes fœdus paciscamur, ut do illo in cunctos homines deceptionem consonam proferamus, narremusque vidisse nos illum dum cæcis visum largiretur, tametsi nullus unquam nostrum hoc vidit, et dum surdis auditum præberet, quod quidem nullus unquam nostrum audivit, et dum leprosos purgaret, mortuosque ad vitam restitueret. Denique ea quæ neque facta ab illo novimus, neque dicta audivimus, tanquam vere gesta contendamus. Verum quoniam extremum illius tempus, celebrem habuit et perspicuum interitum, ut nusquam ab illo occultari potuerit, nos huic quoque incommodo recta pergentes occurramus; testificemurque plane bene impudenter, illum postquam **114** a morte ad vitam redierit, inter nos esse versatum, focumque et cibum consuetum nobiscum usurpasse. Conservetur autem ab omnibus nobis impudentiæ immutabilitatisque tenor, et maneat hæc mentis alienatio usque ad mortem; quid enim absurdi habet pro nihilo mori, aut quid quempiam offendat, nulla probabili causa, verbera tormentaque in corpore, et si opus sit, vincula quoque et carceres, nec non contumelias et probra nullius veræ rei gratia experiri? Hoc igitur jam nunc meditemur, mentiamurque omnes uno ore, et singamus ea, quæ neque alicui nostrum utilia futura sint, neque alicui eorum quos decipiamus, ac ne illi quidem qui a nobis mendacio extollitur, et pro Deo commendatur. Porro autem mendacium intendamus non modo in nostræ gentis homines, sed in omne omnino hominum genus, totumque orbem terrarum hoc errore, iisque quæ de illo inter nos composuimus impleamus. Jamque deinceps leges alias cunctis gentibus imponamus, quæ omnes omnium de patriis ipsorum diis opiniones oppugnent atque evertant, quascunque a condito ævo habuerint, imperemusque primis omnium Romanis, ne colant quos majores ipsorum deos arbitrati sunt. In Græciam quoque penetremus, et sapientibus qui illic sunt contraria publice doceamus, ac ne Ægyptios quidem omittamus, sed ipsorum quoque deos patrios oppugnemus, non Mosaica amplius quæ olim apud illos gesta sunt proferentes, sed nostri præceptoris interitum illis quasi quoddam insigne terroris objicientes. Quæ vero opinio et fama ab initio ab illis, ad omnes homines de diis pervenit, hanc nos non oculis quibusdam aut rationibus, sed præceptoris crucifixi vi diluamus. Progrediamur vero etiam in reliquam barbaram terram, et quæ apud omnes decreta sunt evertamus: neque vero quisquam nostrum animi intentionem remittat. Non enim exiguum aut parvum

riet hujus audaciæ præmium, siquidem non vulgares nos pro tantis certaminibus manent coronæ, sed quæ supplicia videlicet a legibus omnium hominum, ut par est, contradicentibus injuncta sunt, et ferrum, et cruces, et belluæ : ad quæ omnia promptissimo animo est accedendum, iisque obviam malis eundem intrepide, quæ præceptorem nostrum nobis pro exemplo ostentant. Quid enim pulchrius, quam nulla ratione et diis et hominibus fieri inimicos; neque ulla unquam prorsus frui jucunditate, neque charissimis rebus oblectari, neque comparare pecunias, nec ullius prorsus boni spem sibi reliquam facere : temere autem et inaniter errare ac decipere? Hoc enim præcipuum est quod spectemus : ac præterea omnibus nationibus adversari, et deos, qui a condito ævo apud omnes certissimi habiti sunt oppugnare. Præceptorem vero, quem oculis nostris supplicio affici vidimus, pro Deo et pro Dei Filio prædicare. Pro quo et ipsi mori parati simus, tametsi ab illo neque veri neque utilis aut commodi quidquam didicimus. Hoc enim ipso ille pluris est faciendus, quod nihil nobis profuerit. Omnia vero nobis facienda sunt, ut illius nomen illustre gloriosumque reddamus. Omnia probra, omnia supplicia ferenda, omne genus mortis subeundum pro ea re, quæ nulla in parte vera est. Malum enim forsitan veritas, et mali contrarium in mendaciis : quare asserimus illum et mortuos excitasse, et leprosos purgasse, et dæmonas ejecisse, et alia incredibilia, omnemque fidem superantia fecisse, quarum quidem rerum nullius illi nos conscii sumus, sed arbitrato nostro cuncta fingentes : et decipiamus quidem quos possumus, si cui vero non persuaserimus, tum ipsi pro iis quæ inter nos composuimus erroris mercedem, adversus nos ipsos eliciamus.

Videnturne tibi credibilia hæc, aut ulli vero similia? ignobiles vulgaresque homines, postquam talia slexerint, atque inter se composuerint, Romanum imperium invasisse? aut humanam naturam, quæ vitæ amorem ac studium quasi proprium quiddam possidet, potuisse unquam ulla mercede voluntarium subire interitum, quemadmodum Salvatoris nostri discipuli potuere? Quos sic quidem eo stuporis venisse credas, ut cum ab illo nihil dignum admiratione gestum inspexerint, ipsi tamen ex composito cuncta ejus generis conflexerint? deinde nugis quibusdam de illo corrogatis, pro iis omne genus mortis subire parati, promptique fuerint? tu vero quid ais tandem adversus hæc? Nempe illos neque opinatos fuisse, neque sperasse quidquam ejusmodi ob commendationem Jesu perpressuros. Quare tam intrepide ad prædicandum de illo provectoros : at istuc quonam pacto concedetur? illos non sperasse pro illo se omnia passuros? qui et apud Romanos, et apud Græcos, et apud barbaros, deorum eversione essent inventuri? At enim historia quæ de illis existat, aperte hoc habet, **116** illos post Præceptoris interitum, ab insidiatoribus quibusdam captos fuisse, et primum quidem in carcerem coniectos, deinde vero dimissos, tum iis imperatum ne ulli hominum in nomine Jesu loquerentur. Postea vero cum illi hos vidissent præd multitudinē palam de illo iterum loquentes, correptos verberarunt, eosque ob doctrinæ genus increparunt. Quo tempore videlicet rursus illi respondens Petrus dixit : « Obedire oportet Deo magis quam hominibus ». Haud ita multo post lapidibus petitus Stephanus interficitur, cum apud Judæorum multitudinem intrepide concionaretur, atque insectatio non mediocris orta est adversus eos, qui nomen Jesu publice commendabant. Alio rursus tempore Herodes, qui Judæorum rex erat, Jacobum fratrem Joannis occidit gladio. Petrum

πλαττόμενοι, καὶ πλανῶντες μὲν οὐκ δυνατόν· εἰ δὲ μὴ πειθοιτό τις, ἀλλ' αὐτοὶ γε, ὑπερῶν συνθεθείμεθα, τὰ πείριχα τῆς πλάνης καθ' ἐαυτῶν ἐφελοχόμενοι.

Β Ἄρα σοι πιθανὰ ταῦτα ἢ καὶ ἀληθοῦς ἐχόμενα λόγου, ὡς τὰ τοιαῦτα πλασάμενοι καὶ συνθέμενοι ἀλλήλοις εὐτελεῖς ἄνδρες καὶ ἰδιώται, παρήσαν ἐπὶ τὴν Ῥωμαίων ἀρχήν; ἢ ὡς ἀνθρωπιεὶ φύσει, τὸ φιλόζων οἰκεῖον κεκτημένη, δύναται ἂν ποθ' ὑπὲρ τοῦ μηδεὸς αὐθαίρετον ὑπομένειν τελευτήν; ἢ ὡς οἱ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν μαθηταὶ εἰς τοσαύτην ὑπερβολὴν ἐκπληξίας ἤλασαν, ὡς μηδὲν μὲν ὑπ' αὐτοῦ παράδοξον πραχθέν ἐωραχέναι, αὐτοὺς δ' ἐκ συνθήματος ὁμοῦ πάντα τὰ τοιαῦτα πεπλάσσαι, ἔπειτα βημάτων περὶ αὐτοῦ ψευδῆ συνταξάμενους, ὑπὲρ τούτων θνήσκειν ὑπομένειν ἐτοιμῶς ἔχειν; Ἄλλὰ τί φῆς; μὴ προσδοκῆσαι αὐτοὺς μηδὲ ἐλπίζειν δεῖνόν τι πείσεσθαι ἐκ τῆς περὶ τοῦ Ἰησοῦ μαρτυρίας, διὸ καὶ ἀδεῶς ἐπὶ τὸ περὶ αὐτοῦ κήρυγμα προελθεῖν; Ἄλλ' οὐκ εἰκὸς ἦν ἀπελπίζειν τὰ πάντα ὑπ' αὐτῶν πείσεσθαι, τοὺς Ῥωμαίους ὁμοῦ καὶ Ἕλλησι καὶ βαρβάρους θεῶν ἀνατροπῆν εἰσηγησάμενους; Ἡ δὲ γε περὶ αὐτῶν ἱστορία σαφῶς δείκνυσιν, ὡς μετὰ τὴν τοῦ διδασκάλου τελευτῆν ἐπιβουλοὶ τινας, συλλαβόντες αὐτούς, πρῶτα μὲν παρέδωκαν φυλακῇ, ἔπειτα δὲ ἀπέλυσαν, παραγγελλάντες μὴδὲν λαλεῖν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ. Γινόντες δὲ αὐτοὺς μετὰ ταῦτα, δημοσίᾳ τῷ πλήθει τὰ περὶ αὐτοῦ διαλεγόμενους, ἀναρπάσαντες ἐμάστιζον, ἐπιτιμῶντες ἐπὶ τῇ διδασκαλίᾳ. Ὡς ἀποκριθεὶς αὐθὶς αὐτοῖς ὁ Πέτρος εἶπεν· « Πειθαρχεῖν δεῖ θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις. » Μετὰ δὲ ταῦτα λίθοις βληθεὶς ἀναίρεται Στέφανος, ἐπὶ τοῦ Ἰουδαίων πλήθους παρήσιασάμενος, καὶ διωγμὸς οὐχ ὁ τυχῶν ἐπανίσταται τοῖς πρεσβεύουσιν τὸ τοῦ Ἰησοῦ ὄνομα. Καὶ πάλιν ἄλλοτε Ἰηρώδης ὁ τῶν Ἰουδαίων βασιλεὺς ἀνεῖλεν τὸν Ἰάκωβον τὸν ἀδελφὸν Ἰωάννου μαχαίρα, τὸν τὸ Πέτρον ὁ αὐτοῦ δεσμοῖς περιέβαλεν, ὡς ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν ἀποστόλων γέγραπται. Καὶ τούτων ταῦτα πεπονθότων, οἱ λοιποὶ μαθηταὶ ἀπρίζεχόμενοι τοῦ Ἰησοῦ, παρέμενον ἐτι μᾶλλον εἰς πάντας αὐτὸν τε καὶ τὰς παραδόξοποιίας αὐτοῦ καταγγέλλοντες. Ἐπὶ τούτοις Ἰάκωβος ὁ ἀδελφὸς τοῦ Κυ

⁶⁶ Act. v, 29.

ρίου, ὃν οἱ πάλοι τὰ Ἱεροσόλυμα οἰκοῦντες ἐκάλουν **A** δίκαιον δὲ τὰ τῆς ἀρετῆς πλεονεκτήματα, ἐρωτηθεὶς πρὸς τῶν ἀρχιερέων καὶ διδασκάλων τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, τίνα περὶ τοῦ Χριστοῦ ἔχει δοξάζειν, κἀπειτα ἀποκρινάμενος, ὅτι υἱὸς Θεοῦ εἶη, λίθους καὶ αὐτὸς πρὸς αὐτῶν βάλλεται. Καὶ Πέτρος δὲ ἐπὶ Ῥώμης κατὰ κεφαλῆς σταυροῦται, Παῦλος τε ἀποτέμενεται, Ἰωάννης τε νήσῳ παραδίδεται. Καὶ τούτων ταῦτα παθόντων, οὐδεὶς τῶν λοιπῶν ἐξέστη τῆς προθέσεως, δι' εὐχῆς δὲ τιθέμενοι καὶ αὐτοὶ τῶν Ἰσων τοῖς προσηρμημένοις τῆς εἰς τὸ Θεῖον εὐσεβείας ἕνεκα τυχεῖν, εἶ μᾶλλον τῷ Ἰησοῦ καὶ τοῖς παραδόξοις ἔργοις αὐτοῦ μετὰ παύσεως ἐμαρτύρουν. Καὶ μὴ εἴπερ φεύσματα ἦν κατὰ συνθήκην αὐτοῖς πεπλασμένα, θαυμάζειν ἄξιον, ὅπως τοσούτου πλῆθος τὴν συμφωνίαν ἐπὶ τοῖς πλάσμασι καὶ μέχρι θανάτου διεφύλαξεν, οὐδεὶς τε αὐτῶν πώποτε τὰ συμβάντα τοῖς προσηρμημένοις τρέσας, ἐξέστη τῆς ἑταιρίας, οὐδ' ἀντακτύρῳσε τοῖς ἄλλοις, εἰς φῶς ἀγαγὼν τὰ συντεθειμένα. Ἀλλὰ καὶ ὁ ζῶντα προδοῦναι τολμήσας αὐτὸν, αὐτοχειρὶς καθ' ἑαυτοῦ παραχρῆμα τὴν δικὴν ἐπεσπάτατο. Κάκεινο δὲ πῶς οὐ μετὸν ἐκπλήξεως, τὸ πλάνους ἀνδρας καὶ ἰδιώτας, μήτε λαλεῖν, μήτε ἀκούειν πλέον τῆς πατρῴου φωνῆς ἐπισταμένους, μὴ μόνον διανοηθῆναι τολμῆσαι προελθεῖν ἐπὶ τὴν τῶν ἔθνῶν ἀπάντων περίοδον, ἀλλὰ καὶ προελθόντας κατορθῶσαι τὸ ἐπιτήδευμα; Σκέψαι δὲ ὁποῖόν ἐστι καὶ τὸ μηδένα μηδαμῶς διάφωνον ἐξενεγκεῖν περὶ τῶν πράξεων τοῦ Ἰησοῦ λόγον. Εἰ γὰρ ἐπὶ πάντων ἀμφιγυροῦμένων πραγμάτων, ἐν τε τοῖς κατὰ νόμους δικαστηρίοις καὶ ἐν ταῖς κοιναῖς ἀμφισθητήσεσι, τῶν μαρτύρων συμφωνία κυροῖ τὸ ἀμφιγυροῦμενον (ἐπὶ στόματος δ' οὖν ὄν ὄν καὶ τριῶν μαρτύρων συνίσταται πᾶν ῥῆμα), πῶς οὐκ ἂν ἡ ἀλήθεια καὶ ἐπὶ τῶνδε συσταίῃ, δώδεκα μὲν ὄντων ἀποστόλων, ἑβδομήκοντα δὲ μαθητῶν, μυρίου τε πλῆθους τούτων ἐκτός, πάντων θαυμαστὴν συμφωνίαν ἐπιδειχθέντων, καὶ μαρτυρησάντων γε τοῖς ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ πεπραγμένοις, οὐκ ἀνιδρωτὶ, διὰ δὲ βασάνων ὑπομονῆς, καὶ πάσης αἰκίας καὶ θανάτου. καὶ ἐπὶ πᾶσιν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ μαρτυρηθέντων; Ὅς τὸν ὑπ' αὐτοῦ καταγγεληθέντα λόγον εἶτι καὶ νῦν, καὶ εἰς ὅλον τὸν αἰῶνα κρατῶναι. Ταῦτα μὲν οὖν ἀρχῆς ἀτόπου κατὰ συγχώρησιν δοθείσης γεφυρνώσθω. **D** Ἢ γὰρ τοῖς ἔγγράφοις τάναντία ὑπολαβεῖν, καὶ φάναι τὸν Ἰησοῦν διδάσκαλον γεγονέναι μὴ σωφρόνων λόγων, ἀδικίας δὲ καὶ πλεονεξίας καὶ πάσης ἀκολασίας, τοὺς τε μαθητὰς αὐτῶν, τοιαῦτα δεδιδραγμένους, παντορέκτας γεγονέναι καὶ παμπονήρους τῶν πώποτε ἀνθρώπων, καθ' ὑπόθεσιν ἡμῖν συνεχωρεῖτο ὑπερ ἦν παντὸς ἀποκώτατον ὁμοιον ὡς εἰ καὶ, Μωσέως ἐν τοῖς νόμοις λέγοντος, Οὐ φονεύσεις, οὐ μοιχεύσεις, οὐ κλέψεις, οὐ ψευδομαρτυρήσεις, συκοφαντῶν αὐτὸν διέβαλλέ τις, λέγων εἰρωνεῖα ταῦτα φάναι καὶ προσποιήσεται. Βούλεσθαι μὲν γὰρ τοὺς ὑπηκόους, καὶ φονεῖν, καὶ μοιχεύειν, καὶ τάναντία πράττειν οἷς νομοθετεῖ, προσποιεῖσθαι δὲ σχηματίζεσθαι, καὶ καθυποκρίνεσθαι τὸν σεμνὸν βίον. Ταύτη

A vero in vincula conjecit, ut in Actis apostolorum scriptum est ⁶⁷. Et cum hi talia pertulissent, reliqui discipuli constantissime Jesu suo adhærentes, longe etiam magis quam ante perseverarunt in proposito, apud universos ubique et illum et miracula illius prædicantes. Postea Jacobus frater Domini qui ab iis qui olim Hierosolyma incolebant, ob virtutis excellentiam Justus vocabatur, a pontificibus et Judaicæ gentis magistris interrogatus, quidnam de Jesu sentiret, cum plane illum esse Filium Dei respondisset, ipse quoque lapidibus ab illis petitur atque interficitur. Petrus autem Romæ capite in terram verso cruci affigitur. Paulo vero caput abscinditur, et Joannes in insulam relegatur. Hique cum talia passi essent, nullus reliquorum ab incæpto destitit. Quin etiam votis unusquisque expetebat, pietatis divinique cultus gratia, sibi quoque aliquid tale contingere. Quo etiam constantius atque ardentius et ipsi Jesu, et admirabilibus ejusdem gestis testimonium afferbant. Quod si mendacia hæc erant quæ illi ex composito finisisset, operæ pretium erit admirari, quoniam pacto tantus numerus, consensum illum inter se in rebus fictis, vel usque ad mortem servaverit, neque ullus unquam, earum rerum formidine quæ illis, qui prius sublati erant accidissent, a societate desciverit, neque reliquis publice contradixerit, prodens ea quæ inter ipsos composuissent. Quin et unus eorum, qui vivum præceptorem prodere ausus est, illico manum sibi ipsi consciscens, debitum supplicium invenit. Illud **117** porro qui fieri potest, ut non omnem habeat stuporem, homines seductores atque illitteratos, qui neque loqui neque audire quidquam, præter unam patriam linguam consuevisset, non solum excogitasse audaciam peragrandi orbem omnium nationum, sed cum peragraverint, perfecisse quod cogitaverant? Contemplare præterea quantum et cujusmodi sit, illos de rebus gestis Jesu, nullum usquam discrepans verbum protulisse. Si enim in omnibus rebus de quibus ambigitur, atque in judiciis quæ ex legibus exercentur, communibusque controversiis, consensus testium certum ratumque id efficit de quo ambigitur (in ore enim duorum vel trium testium consistit omne verbum), cur in his quoque veritas non consistat? cum et duodecim apostoli fuerint, et septuaginta discipuli, et innumerabilis extra hunc numerum multitudo, qui admirabilem in omnibus consensum servaverint, et de rebus ab Jesu gestis testimonium dederint, non illud quidem sine sudore, sed cum tormentorum omnisque injuriæ ac denique mortis perpeffione, et quos postremo etiam Deus vicissim suo testimonio comprobaverit, qui verbum quod ab illis proditum vulgatumque est, ad hunc usque diem, et in omne ævum continuat atque propagat. Hæc igitur satis ex concessione tam absurdi principii, nobis meditata sint. Contraria enim iis quæ scripta sunt opinari, et Jesum dicere non honestatis aut sobriæ

⁶⁷ Act. xii, 2-4.

tatis præceptorem fuisse, sed injustitiæ et superbiæ omnisque intemperantiæ, et illius discipulos ab illo talia edoctos, omni cupiditate ac scelere omnes qui unquam fuerint homines superasse, cum omnium quæ absurda sunt, absurdissimum sit, nos illud tamen disputandi gratia concedi posse existimavimus. Quod quidem est simile, ut si quis, cum Moses in suis legibus dicat: « Non occides, non mœchaberis, non furaberis, non falsum testimonium dices »: hæc in priorem sensum trahens et calumnians, dicat, illum cum irratione ac simulatione alia præcepisse. Velle enim eos quibus imperet, et occidere et mœchari, et iis omnia contraria facere quæ ipse in legibus posuerit, sed interim fingere habitum se et personam vitæ gravioris induere. Cæterum eadem ratione Græcorum quoque philosophorum præcepta, et tolerantiam vitæ, planeque eorum omnium scripta unusquisque poterit calumniari, et dicere: illos quidem iis quæ scripserint, contraria in animo habuisse, contrariamque rationi vitam vixisse, simulasse autem quasi alia induta persona, philosophicum sibi vitæ genus placuisse. **118** Sic autem omnes quoque, ut in summa dicam, veterum historias calumniari sit facile, et veritati quæ in illis est detrahere, eamque nullam esse contendere, et denique in contrarium, quæcunque narrata sunt, vertere. Sed quemadmodum nullus mentis compos eum, qui talia dieat, insanum atque amentem affirmare vereatur, ita etiam in Salvatoris nostri sermonibus atque præceptis, si quis veritatem contorquens atque pervertens, contrariam iis quæ docuit ille sententiam conetur imponere, huic quoque a nobis, id quod falsum est, illustrandæ veritatis gratia, ut in disputationibus fieri solet, concessum esto: ut cum dederimus id quod dictu absurdum est, contrariæ rationis inconstantia cernatur.

Cum ergo eum qui sic calumniatur satis abunde reprehenderit, tempus jam est, ut ad sacrorum librorum veritatem recurramus, et in illis discipulorum Jesu mores contemplemur. Quis igitur mentis sanitate præditus, non ab illis ipsis protinus argumentans, omni fide dignos illos judicaverit? viros absque controversia ignobiles, litterarumque ignaros loquendique imperitos, at in sanctæ ac philosophicæ doctrinæ amorem progressos, et strenuam laboriosamque vitam amplexos, quam quidem inedia, et abstinentia tum a vino, tum a carnibus, plurimos item aliis afflictionibus corporis, atque orationibus supplicationibusque ad Deum, ac multo prius, summa temperantia et castitate corporis, pariter atque animæ correxerint atque perfecerint? quis non igitur illorum philosophiam supra modum admiretur, qui et a legitimis uxori-
bus se abduxerint, neque a voluptate saltem naturali delinuti sint, neque filiorum ac nepotum desiderio fracti et subacti? quod quidem illis ideo contigit, quod non mortales nepotes, sed immortales sibi expetiverint. Mores autem eorundem a cupiditate hñnis generis pecuniæ alienos, quis non obstupescat? qui hoc quoque conjecerit ex eo, quod non fugerint, sed secuti sint Præceptorem, qui ipsos a possidendo auro atque argento deterruerit, legemque fixerit, ut ne usque ad duas quidem tunicas rem suam auferent: quod quidem vel auditui intolerabile alii cuiquam videatur, ob gravitatem imperii: at illos etiam reipsa complevisse quod dictum est constat: ergo quodam tempore cum quidam claudus a Pe-

A γὰρ καὶ τὰς τῶν παρ' Ἑλλήσι φιλοσόφων ὑπόθηκας διαβάλλοι ἂν τις, τὸν τε καρτερικὸν βίον καὶ τοὺς λόγους αὐτῶν πάντων, φάσκων ἐναντίως μὲν τοῖς ἀναγεγραμμένοις διατεθεῖσθαι αὐτοὺς καὶ ἀναβεδωκέναι, προσπεποιηθῆσαι δὲ καθ' ὑπόκρισιν, τὸν φιλόσοφον μετελθεῖν βίον. Οὕτως δὲ τις καὶ πάσας ἀπλῶς εἰπεῖν τὰς τῶν παλαιῶν διαβάλλοι ἂν ἱστορίας, ἀθετῶν τὴν ἐν αὐταῖς ἀλήθειαν, καὶ εἰς τὸναντίον τὰ δηλούμενα παραδεχόμενος. Ἄλλ' ὡς οὐκ ἂν τις ὀκνήσειε τῶν εὖ φρονούντων μαίνεσθαι τὸν τοιοῦτον ἀποφῆνασθαι, οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν τοῦ Σωτῆρος λόγων τε καὶ μαθημάτων, εἴ τις τάλιθες διαστρέφων, τὴν ἐναντίαν οἷς ἐδίδασκε περιβάλλειν αὐτῷ δόξαν περιῤῥῆτο. Πλὴν ἀλλ' ἐδόθη καὶ τοῦτο ὡς ἐν ὑποθέσει, ὅπως καὶ ἐκ περιουσίας, καὶ ἐν ἀτόπῃ συγχωρήσει, τὸ ἀσύστατον τοῦ δι' ἐναντίας λόγου φανῆ.

Ἐληλεγμένου δὴτα τούτου, φέρε, ἀναδριμόντες ἐπὶ τὴν τῶν ἱερῶν Γραφῶν ἀλήθειαν, τὸ ἦθος τῶν τοῦ Ἰησοῦ μαθητῶν θεασώμεθα. Αὐτόθεν μὲν οὖν ἂν τις εὖ φρονῶν πῶς οὐ πάσης ἀποδοχῆς αὐτοὺς ἀξίους κρίνειεν; Ἄνδρας μὲν εὐτελεῖς ὁμολογουμένως, καὶ τὸν λόγον ἰδιώτας, εὐσεβοῦς δὲ καὶ φιλοσόφου διδασκαλίας εἰς ἔρωτα συμβεβηκότας, καὶ στέρξαντας βίον καρτερικὸν καὶ ἐπίπονον, διὰ νηστειῶν, οἴνου τε καὶ κρεῶν ἀποχῆς, καὶ πλείστης ἄλλης ταπεινώσεως τοῦ σώματος, διὰ τε εὐχῶν καὶ ἰκετηριῶν τῶν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ πολλῷ περισσότερο δι' ἄκρας σωφροσύνης καὶ ἀγνείας σώματος ἁμοῦ καὶ ψυχῆς κατορθούμενον. Τίς δ' οὖν οὐκ ἂν αὐτοὺς θαυμάσειε, δι' ὑπερβολὴν φιλοσοφίας καὶ ταῖς κατὰ νόμον συγκεχωρημέναις γαμεταῖς ἀποτεταγμένους, καὶ μήθ' ὑπὸ τῆς φυσικῆς ἡδονῆς καθελκυθέντας, μήτε παιδῶν καὶ ἐγγόνων ἐπιθυμίᾳ δουλωθέντας; ἐπεὶ μὴδὲ θνητῶν ἐγγόνων, ἀλλ' ἀθανάτων ὠρέχθησαν. Τὸ δὲ ἀφιλοχρήματον αὐτῶν τοῦ τρόπου πῶς οὐκ ἂν τις ἐκπλαγείη; καὶ τοῦτο τεκμηράμενος ἐκ τοῦ μὴ φεῦγειν, ἀλλ' ἀσπάσασθαι διδασκαλον, χρυσοῦ καὶ ἀργύρου τὴν κτήσιν ἀπαγορεύοντα, καὶ νομοθετοῦντα μὴδὲ μέχρι δευτέρου χιτῶνος αὐξεν τὴν ὑπαρξίν· ὅπερ τάχα τις ἀκούσας παρητήτο ἂν τὸ βαρὺ τοῦ πράγματός· οἱ δὲ καὶ ἔργον πεποικηκότας τὸν λόγον ἀποδείκνυνται. Αἰτήσαντος γοῦν ποτε τοὺς ἀμφὶ τὸν Πέτρον χωλοῦ τινος (οὗτος δ' ἦν τῶν δι' ἐσχάτην ἀπορίαν τὰς τροφὰς μεταιτούντων), οὐκ ἔχων ὁ Πέτρος ὁ τι δῶ, ὠμολόγει πάσης ὑπάρξεως χρυσοῦ καὶ ἀργυρίου χαθαρεύειν, φήσας· Ἐ Ἀργύριον καὶ χρυσιον οὐκ ὑπάρχει μοι, δ' ὅς ἔχω, τοῦτό σοι δίδωμι· ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ

* Exod. xxi, 3-45.

Χριστοῦ ἔχειται καὶ περιπέται. ὁ Σκουθρωπῶ δὲ αὐτοῖς προαγγέλλοντας τοῦ Διασκόλου, προσέχοντας δι' ὧν πρὸς αὐτοὺς εἶπεν· « Ἐν τῷ κόσμῳ θλίβην ἔχετε » καὶ πάλιν· « Κλαύσετε καὶ θρηγήσετε ὑμεῖς, ὁ δὲ κόσμος χαρήσεται, » πῶς οὐκ αὐτοὶ μὲν ὄντι τὸν τρόπον, ὅτι δὴ στεγροὶ τινες καὶ βαθεῖς ὑπάρχον, μὴ φεύγοντες τὰ τῆς ψυχῆς γυμνάσια, μηδὲ τὰ πρὸς ἦδονην μεταδιώκοντες; καὶ ὁ διδάσκαλος δὲ, ὅτι μὴ δι' ἀπίστη; θέλων αὐτοὺς καὶ τὰ οικεῖα προϊσχύμενος ἐφυκασέτω. **Εὐαγγέλιον δὲ καὶ ἀληθὲ λόγῳ τὰ συμβεβηκότα θεσπίων, τὴν αἴρεσιν τῆς κατ' αὐτοῦ (1) πολιτείας εἰς αὐτοὺς ἐπέθηκε; Τὰ αὐτὰ δὲ ἦν καὶ τὰ περὶ τῶν μελλόντων διὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ συμβεβηκότα αὐτοῖς, ἐν αἷς πρὸς τὴν ἐμαρτύρησιν, ὅτι καὶ ἐπὶ ἡγεμονίας ἀγχιόσονται, καὶ μέγρι βασιλείων φθάσουσι, καὶ παντοίας ὑπερμανύσει τιμωρίας, δι' οὐδὲν μὲν φάλλον, οὐδὲ δι' ἑτέρον εἰσλογοναίτιον, αὐτὸ δὲ τοῦτο ὄνομα διὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Ὅ καὶ ἔστιν εἰς δεῦρο θεωρούμενος ἐναρτυρούμενος, καταπληρῆσαι τὴν πρόβησιν· ἡ γὰρ τοῦ Ἰησοῦ ὄνοματις ἐμαρτύρησι τοὺς θυμὸς εἰδὼν ἐκκαίειν τῶν ἀρχόντων. Ἐὐν μὲν γὰρ φάλλον ἢ πεπονημένον τῶν Χριστῶν ἐμαρτυροῦνται, καὶ αὐτῶν ὄνοματις αἰκίζονται διὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ὡς πάντων ἀποστολῶν χρηματιστέρας· εἰ δ' ἐφορμάσθαι τὴν ἐμαρτυρίαν, καὶ ἀρσθάει μὴ εἶναι τῶν Χριστοῦ μαθητῶν, ἀρσθάει παραχρῆμα ἐλευθερος, καὶ μωρίας ἐνοχρὸς ἀλλοτρίαις τὴν μελλήματα.**

enim confessio nominis Jesu. animos consecvit dignum admissit, qui Christum confessus est, eum tamen ponunt plectentes nominis illius causa, am- nibus scelestis asperius. Quod si quis eam appellationem alijuraverit, negaveritque se Christi esse discipulum, dimittitur illico ac liberatur, etiam si

tro, et ab iis qui circum Petrum erant aliud postu- laret (hic porro unus erat eorum, qui ob extremam inopiam victum mendicabant) non habens Petrus quid daret, confessus est, ab omni se possessione auri atque argenti abhorrere, his quidem verbis: « Argentum et aurum non est mihi, **119** quod autem habeo, hoc tibi do; in nomine Jesu Christi surge et ambula ». Cum vero illi a suo Præceptore tristitia auditu perciperent, si modo attendebant quæ ad ipsos diceret, (in mundo afflictionem habebitis.) Et rursus: « Ugebitis et plorabitis vos, mundus autem gaudebit: » nonne de animi sui moribus plane indicabant? quod videlicet solidiori quadam altiorique natura constantem, cum animi labores non fugerent, neque voluptatem perse- querentur, quodque ipsorum magister non fraude- lute eos demulceret, aut res suas eis osculatus sibi ipsi illos adjungeret, sed ingenua veraque oratione quæ eventura erant canens, sive resp. publice rationem atque propositum, in animis illorum iungeret? Tanta item erant quæ propter nomen suum passuros illos prædicabat, significans, quod ad prævidens duocendi essent, quod autem reges sistendi, quod omnis generis pecunias subituri, non ob letam rem aliquam, neque ob ullam probabilem causam, sed id totum propter unum suum nomen. Quod interim cum deperit ad hanc usque diem compleri certamus, cur non hujusce evadit prædictionem obstupescimus? una accendere principum. Nam etsi nihil reprehensivum

Καὶ τί μὴ χεῖρ, μωρία συναρτῆται, τὸ τῶν ἀποστό- λων τοῦ Σατῆρος ἡμῶν διαπραξαίν ἤ τις παρὸν μων, ἀρκουτων καὶ τῶν ἀρσθάειν εἰς ἀπίθειαν τοῦ προσημῶν; οὐδὲ ἐπὶ ταῦτα προσθῆσαι, ἐπὶ τὸ ἔσπον σπῆρος τῶν συκοφαντῶν μεταβήσονται. **Ματθαῖος ἀπίστωσις τῶν προτέρων βίον οὐκ ἀπὸ σαρκῆς διατρι- βῆς ὄρμῆται, ἐκ δὲ τῶν ἀρσθῆς τῆς πλάνης καὶ πλαν- κῆρας συλλαβόντων. Τοῦτο οὐδὲ τῶν ἀρσθῆτων ἐδῆκασται, εἰς τὸ συναπίστωσις αὐτοῦ Ἰωάννης, οὐδὲ τῆς Λουκῆ, οὐδὲ Μάρκου, ὁ δὲ Ματθαῖος τῶν αὐτοῦ σπῆρα- τῶν βίον, καὶ κατῆρτος αὐτοῦ αὐτοῦ περιμῶν. Ἐπισημασὶν τοῦ, ὅπως διαρσθῆται ἐπὶ ὄνοματι αὐτοῦ μεμαρτῆται, πῶς αὐτοῦ γράφεται. **Εὐαγγέλιον τοῦ- το λέγων τὸν πρόβητον· « Καὶ παρὰ τὸν ἑαυτῶν ἰησοῦς εἶπεν, ἀνθρώπων καθήμενον ἐπὶ τὸ πλάνητον. Ματθαῖον οὐκ ἔστιν, καὶ εἶπεν αὐτοῦ· Ἀκούετε μοι καὶ εὐαγγέλιον ἐμαρτυρήσονται αὐτοῦ. Καὶ ἔρσεται, ἀρσθάει- ναι αὐτοῦ ἐν τῇ οὐκίᾳ, καὶ ἴδου πῶς, πῶς καὶ κατῆρτος, συναρτῆται τῶ Ἰησοῦ καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. » Καὶ πάλιν πῶς, ἔρσῃ, τῶν κατῆρτων τῶν μαθητῶν ἐμαρτυρούμενος, αὐτοῦ αὐτοῦ τῶν τῶν πλάνων ὄνομα προσθῆται. **Αὐτῶν δ' οὐκ· « Τῶν δὲ διδάσκων ἀποστόλων τὰ ὄνοματι ἐστὶν ταῦτα· πῶς τῶν Σίμων, ὁ λεγόμενος Πέτρος, καὶ Ἀνδρέας ὁ ἀδελ- φὸς αὐτοῦ, Ἰακώβος ὁ τοῦ Ζαββαίου, καὶ Ἰωάννης »** Act. iii. 6. **Luc. vi. 21. **Matth. xii. 49.********

immumerantibus peccatis omnino se teatatur. C Et quid nec Salvatoris nostri apostolorum mores describere conantem, plura in unum cogere opta- tet, cum iis quæ dicta sunt, abunde contenti esse possimus, ad id demonstrandum quod a nobis pro- positum est? Quibus cum pauca quæ sequuntur ad- didero, ad aliud calumniantium genus nec conver- tam. Mattheus apostolus vitæ genus, quod prius sectatus est, nullo graviore studio aut consuetu- dine relictum sibi delegit, sed inter publicanos, et eos qui pecunie colligendæ vacarent. Hoc quidem nulus evangelistarum indicavit, non euaposto- lus ejus Joannes, non Lucas, non Marcus, sed ipse Mattheus suam ipsius vitam non dissimulans, pæ- neque ipse seipsum accusans. Aud igitur quomodo parati su. nominis meminit, in eo, quod ipse scripsit Evangelio, et mores proprios notavit. Et preteriens illius Jesus, vidit **120** hominem seden- tem in tonic. **Mattheum** nomine, et dixit ei: Se- quere me, et surgens secutus est eum, et faciam est, discumbente illo in domo, ecce multi publicani et peccatores simul discumbentem cum Jesu, et discipulis ejus? » Deinceps sermone progressus, ac discipulorum nomina enumerans, ipse sibi ipse publicanum nomen adjungit, dicitur enim: « **Vidistis** vero apostolorum nomina sunt nec prius **Sίμων** .

1. Act. iii. 6. 2. Luc. vi. 21. 3. Matth. xii. 49.

qui dicitur Petrus, et Andreas frater ejus, Jacobus Zebedæi, et Joannes frater ejus, Philippus et Bartholomæus, Thomas et Matthæus publicanus ⁷². Itaque Matthæus abundantia quadam modestiæ, studium præ se ferens veritatis in suis moribus indicandis, publicanum se appellavit, neque priorem suam vitam occultare voluit. Et secundo loco post æqualem suum se nominavit. Cum enim singuli singulis comparantur, ipse Matthæus Thomæ, Petrus Andreæ, Jacobus Joanni, Philippus Bartholomæo, Thomam sibi ipsi præponit, priorem illi locum, quamvis coapostolo, tanquam honoratiori tribuens, tametsi reliqui evangelistæ contrarium faciunt. Audi itaque Lucam, ut Matthæi mentionem faciens, non publicanum dicit, neque post Thomam collocat, sed præstantiorem illum cognoscens, priorem quoque nominat, Thomam illi secundo loco subjungens, quod ipsum Marcus quoque servavit. Verba igitur illius sic se habent : « Et cum dies factus esset, vocavit discipulos suos, et elegit duodecim ex eis, quos et apostolos nominavit : Simonem, quem etiam Petrum vocavit, et Andream fratrem ejus, Jacobum et Joannem, Philippum et Bartholomæum, Matthæum et Thomam ⁷³. » Sic Matthæum Lucas anteponit, quemadmodum ipsi tradiderant, qui ab initio ipsi viderant, et ministri fuerant sermonis. Joannem quoque similem Matthæo invenies. Nam in suis epistolis ne meminit quidem suæ appellationis, aut seniore se nominat, nusquam vero apostolum aut evangelistam. In Evangelio autem, cum significasset illum quem diligebat Jesus, nomen suum non posuit. Petrus vero ex nimia quadam reverentia, ne dignum quidem se scripture Evangelii existimavit. Sed ejus familiaris ac discipulus Marcus, in commentarium retulisse ejusdem de rebus gestis Jesu, narrationes memoratur.

121 Qui cum ad illum historiae locum venisset, ubi Jesus interrogavit, quem se esse homines dicerent, ipsique sui discipuli quam de se opinionem haberent, subjunxissetque Petrus, tanquam de Christo, nihil illi respondentem Jesum aut dicentem describit, sed illis comminantem duntaxat, ut nemini de ipso dicant. Non enim interfuit Marcus iis quæ a Christo dicta sunt : ac ne Petrus quidem, quæ ad ipsum ac de ipso dicta sunt ab Jesu, proprio testimonio proferre æquum putavit. Quæ autem illa sint, quæ videlicet ad ipsum Petrum dicta sunt, Matthæus his indicat verbis : « Vos autem quem me dicitis esse? et respondens Simon Petrus dixit : Tu es Christus Filius Dei vivi. Respondens Jesus dixit ei : Beatus es, Simon Barjona, quoniam caro et sanguis non revelavit tibi, sed Pater meus qui est in cælis, et ego tibi dico : Tu es Petrus, et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam, et portæ inferni non prævalebunt adversus eam; et dabo tibi claves regni cælorum, et quæcunque ligaveris super terram, erunt ligata et in cælis : et quæcunque solveris super ter-

α ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ, Φίλιππος καὶ Βαρθολομαῖος, Θωμᾶς καὶ Ματθαῖος ὁ τελωνῆς. οὕτως μὲν ὁ Ματθαῖος, δι' ὑπερβολὴν ἐπιεικειᾶς τὸ φιλάληθες ὑποφαίνων τοῦ ἰδίου τρόπου, καὶ τελωνὴν ἑαυτὸν ἀπεκάλει, μὴ ἀποκρύπτων τὸν πρότερον ἑαυτοῦ βίον, καὶ τοῦ συζύγου δευτέρου ἑαυτὸν κατέλεγεν. Συνεξευγημένος γοῦν τῷ Θωμᾶ, ὁ Πέτρος Ἀνδρέᾳ, καὶ Ἰάκωβος τῷ Ἰωάννῃ, καὶ Φίλιππος Βαρθολομαίῳ, προτάττει ἑαυτοῦ τὸν Θωμᾶν, προτιμῶν ὡς κρείττονα τὸν συναπόστολον, τῶν λοιπῶν εὐαγγελιστῶν τούναντίον πεποιηκότων. Ἄκουε γοῦν Λουκᾶ, πῶς, τοῦ Ματθαίου μνημονεύσας, οὐ τελωνὴν ὀνομάζει, οὐδ' ὑποτάττει τῷ Θωμᾶ, κρείττονα δὲ αὐτὸν εἰδώς, πρῶτον αὐτὸν κατέλεξεν, δευτέρου τὸν Θωμᾶν ἐπαγαγὼν, ὡσπερ καὶ ὁ Μάρκος πεποιήκεν· ἔχουσι δὲ αὐτοῦ αἱ λέξεις

β οὕτως· « Καὶ ὅτε ἡμέρα ἐγένετο, ἐφώνησε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, καὶ ἐκλεξάμενος ἐξ αὐτῶν δώδεκα, οὓς καὶ ἀποστόλους ὀνόμασεν, Σίμωνα, ὃν καὶ ἐκάλεσε Πέτρον, καὶ Ἀνδρέαν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην, καὶ Φίλιππον, καὶ Βαρθολομαῖον, καὶ Ματθαῖον, καὶ Θωμᾶν. οὕτως μὲν τὸν Ματθαῖον ὁ Λουκᾶς ἐτίμησε, καθ' ἃ παρέδωκεν αὐτῷ οἱ ἀπαρχῆς αὐτόπται καὶ ὑπηρέται γενόμενοι τοῦ λόγου. Καὶ τὸν Ἰωάννην δὲ ὁμοιον εὖροις ἂν τῷ Ματθαίῳ. Ἐν μὲν γὰρ ταῖς ἐπιστολαῖς αὐτοῦ οὐδὲ μνήμην τῆς οἰκειᾶς προσηγορίας ποιεῖται, ἢ πρεσβύτερον ἑαυτὸν ὀνομάζει, οὐδαμῶς δὲ ἀπόστολον, οὐδὲ εὐαγγελιστὴν· ἐν δὲ τῷ Εὐαγγελίῳ ἐπισημηνάμενος ὃν ἡγάπα ὁ Ἰησοῦς, οὐκ ἐδήλωσεν ὀνομαστὴ ἑαυτόν. Ὁ γὰρ μὴ Πέτρος οὐδὲ καθῆκεν ἐπὶ τὴν Εὐαγγελίῳ γραφὴν δι' εὐλαθείας ὑπερβολῆν. Τοῦτου Μάρκος γνῶριμος καὶ φοιτητῆς γεγονὼς ἀπομνημονεύσαι λέγεται τὰς τοῦ Πέτρου περὶ τῶν πράξεων τοῦ Ἰησοῦ διαλέξεις, ὃς ἐλλῶν ἐπ' ἐκεῖνα τῆς ἱστορίας, ἐν οἷς ὁ Ἰησοῦς ἐρωτήσας, τίνα φασὶν αὐτὸν οἱ ἄνθρωποι, καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ αὐτοῦ μαθηταὶ, τίνα δόξαν ἔχοιεν περὶ αὐτοῦ, ὑπακούσαντος τοῦ Πέτρου, ὡς περὶ Χριστοῦ, οὐδὲν ἀποκρινάμενον τὸν Ἰησοῦν οὐδὲ λέγοντα αὐτῷ γράφει, ἀλλ' ὅτι ἐπετίμησεν αὐτοῖς, ἵνα μηδενὶ λέγωσι περὶ αὐτοῦ. Οὐ γὰρ παρῆν ὁ Μάρκος τοῖς ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ λεχθεῖσιν, ἀλλ' οὐδὲ Πέτρος τὰ πρὸς αὐτὸν καὶ περὶ αὐτοῦ λεχθέντα τῷ Ἰησοῦ ἐδικαίου δι' οἰκειᾶς προφέρειν μαρτυρίας. Τίνα δὲ ἦν τὰ πρὸς αὐτὸν λεχθέντα, Ματθαῖος δηλοῖ διὰ τούτων· « Ὑμεῖς δὲ τίνα με λέγετε εἶναι; Ἀποκριθεὶς δὲ Σίμων Πέτρος εἶπε· Σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζώντος. Ἀποκριθεὶς δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ· Μακάριοι εἶ, Σίμων Βαριωνᾶ, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα οὐκ ἐπέκλυψέ σοι, ἀλλ' ὁ Πατὴρ μου ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, καὶ ἐγὼ σοι λέγω· Σὺ εἶ Πέτρος, καὶ ἐπὶ ταύτην τὴν πέτραν οἰκοδομήσω μου τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ πύλαι ᾄδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς· καὶ δώσω σοι τὰς κλεῖς τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν· καὶ ὅσα ἂν δήσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένα ἐν τοῖς οὐρανοῖς· καὶ ὅσα ἂν λύσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται λελυμένα ἐν τοῖς οὐρανοῖς. » Τοσοῦτων εἰρημένων τῷ Πέτρῳ ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ, ὁ Μάρκος, μηδὲν τούτων μνημονεύσας,

⁷² Matth. 10, 2, 5. ⁷³ Luc. 9, 13-15.

δει μηδ' ὁ Πέτρος ταυθ', ὡς εἰκόθ', ἐν ταῖς αὐτοῦ διδασκαλίαις ἐξηγόρευσεν, ὅρα τί φησιν, ἐρωτήσαντος τοῦ Ἰησοῦ · « Ἀποκριθεὶς ὁ Πέτρος λέγει · Σὺ εἶ ὁ Χριστός. Καὶ ἐπετίμησεν αὐτοῖς, ἵνα μηδενὶ λέγωσι περὶ αὐτοῦ. » Ταῦτα μὲν οὖν ὁ Πέτρος εἰκότως παραιοῦσθαι ἤξευ· διὸ καὶ Μάρκος αὐτὰ παρέλιπε· τὰ δὲ κατὰ τὴν ἄρνησιν αὐτοῦ εἰς πάντας ἐκήρυξεν ἀθρώπους. Ἐπεὶ καὶ ἐκλαυσεν ἐπ' αὐτῇ πικρῶς. Ἐύροις δ' οὖν τὸν Μάρκον ἱστοροῦντα περὶ αὐτοῦ τάδε · « Καὶ ὄντος τοῦ Πέτρου ἐν τῇ αὐλῇ, ἔρχεται πρὸς αὐτὸν μία τῶν παιδίσκων τοῦ ἀρχιερέως, καὶ ἰδοῦσα αὐτὸν θερμαινόμενον, ἐμβλέψασα αὐτῷ λέγει · Καὶ σὺ μετὰ Ἰησοῦ τοῦ Ναζωραίου ἦς. Ὁ δὲ ἠρνήσατο λέγων · Οὐτε ἐπίσταμαι τί σὺ λέγεις· καὶ ἐξήλθεν εἰς τὸ ἔξω προαύλιον, καὶ ἀλέκτωρ ἐφώνησε. Πάλιν δὲ ἰδοῦσα αὐτὸν ἡ παιδίσκη, ἤρξατο λέγειν τοῖς παρεστῶσιν · Οὗτος ἐξ αὐτῶν ἐστίν. Ὁ δὲ πάλιν ἠρνήσατο. Καὶ μετὰ μικρὸν πάλιν παρεστῶτες ἔλεγον τῷ Πέτρῳ · Ἀληθῶς ἐξ αὐτῶν εἶ, καὶ γὰρ Γαλιλαῖος εἶ. Ὁ δὲ ἤρξατο ἀναθεματίζεσθαι καὶ ὀμνύειν, ὅτι Οὐκ οἶδα τὸν ἄνθρωπον τοῦτον, ὃν λέγετε· καὶ εὐθέως ἐκ δευτέρου ἀλέκτωρ ἐφώνησε. » Μάρκος μὲν ταῦτα γράφει· Πέτρος δὲ ταῦτα περὶ ἑαυτοῦ μαρτυρεῖ· πάντα γὰρ τὰ παρὰ Μάρκῳ τῶν Πέτρου διὰ λέξεων εἶναι λέγεται ἀπομνημονεύματα. Οἱ δὲ οὖν τὰ μὲν δόξαντα αὐτοῖς ἀγαθὴν φέρειν φήμην παραιτούμενοι, τὰς δὲ καθ' ἑαυτῶν διαβολὰς εἰς ἄλλοισιν αἰῶνα καταγράφοντες, καὶ τῶν πλημμεληθέντων αὐτοῖς τὰς κατηγορίας, ἃς οὐκ ἂν τις ἐγνω τῶν μετὰ ταῦτα, εἰ μὴ διὰ τῆς αὐτῶν ἔμαθεν φωνῆς καθ' ἑαυτῶν στηλιτεύοντες, πῶς οὐ φιλαυτίας μὲν ἀπάτης καὶ ψευδογίας ἐκτὸς γεγονέναι ἐνδίκως ἂν ὁμολογοῖντο, φιλαλήθους δὲ διαθέσεως σαφῆ καὶ ἐναργῆ τεκμήρια παρεσχέμενοι; Οἱ δὲ γε τοὺς τοιοῦτους πεπλάσθαι καὶ καταψεύσασθαι νομίζοντες, καὶ οἷα πλάνοις βλασφημῆν πειρώμενοι, πῶς οὐκ ἂν γένοιτο καταγέλαστοι; φίλοι μὲν φθόνου καὶ βασκανίας, ἐχθροὶ δὲ αὐτῆς ἀληθείας ἀλισχύμενοι, οἱ γε τοὺς οὕτως ἀπανούργους καὶ ἄπλαστον ὡς ἀληθῶς καὶ ἀκέραιον ἦθος διὰ τῶν οἰκειῶν λόγων ἐπιδειχθέντων, πανούργους τινὰς καὶ δεινοὺς ὑποτίθενται σοφιστὰς, ὡς τὰ μὴ ὄντα πλασμαμένους, καὶ τῷ οἰκειῷ διδασκάλῳ τὰ μὴ πρὸς αὐτοῦ πραχθέντα κηχαρισμένως ἀναθέντας. Ὡς εἶ μοι δοκεῖ εἰρησθαι· Πάντα χρῆ πιστεῦειν τοῖς τοῦ Ἰησοῦ μαθηταῖς, ἢ μὴ· καὶ εἰ μόνους τοῦτοισι τοῖς ἀνδράσιν ἀπιστητέον, καὶ τοῖς πᾶσιν, οἷτινές ποτ' ἄρα παρ' Ἑλλήσιν, ἢ παρὰ βαρβάρους βίους καὶ λόγους καὶ ἀπομνημονεύματα τῶν κατὰ χρόνους ἐπὶ τισιν ἀγαθοῖς κατορθώμασι βοηθέντων συνεγράψαντο· ἢ τοῖς μὲν ἄλλοις πιστεῦειν εὐλόγον, μόνους δὲ τούτοις ἀπιστεῖν. Καὶ πῶς οὐκ ἐμφανῆς ὁ φθόνος; Τί ἐξ; οἱ καταψευδόμενοι τοῦ διδασκάλου, καὶ τὰ μὴ γεγονότα τῇ αὐτῶν παραδιδόντες γραφῆ, ἄρα καὶ τὰ παθὼν κατεψεύσαντο αὐτοῦ; τὴν ἐνὸς λέγω μαθητῶν προδοσίαν, καὶ τὴν τῶν συκοφαντῶν κατηγορίαν, χλεύαστε καὶ διασυρμούς δικαστῶν, τὰς τε ὕδρεις καὶ τὰς πληγὰς τὰς κατὰ προσώπου, μάλιστα τε κατὰ νό-

A ram, erunt soluta et in cœlis ⁷⁴. » Cum hæc tam multa dicta sint Petro ab Jesu, Marcus nihil horum commemorans, propterea quod ne Petrus quidem, ut verisimile est talia in suis narrationibus enuntiavit, audi, quid dicat, post Jesu interrogationem : « Respondens, inquit, Petrus dicit : Tu es Christus, et comminatus est eis, ut nemini dicerent de ipso ⁷⁵. » Hæc sane Petrus merito tacenda judicavit : quare etiam Marcus ea præterit. Quæ autem ad negationem suam pertinebant, in omnes homines protulit ac publicavit : quoniam post illam flevit amare. Invenies itaque de eo narrationem Marcum : « Et cum esset Petrus in atrio, venit ad eum una ex ancillis summi sacerdotis, et cum vidisset Petrum calefacientem se, aspiciens illum, ait : Et tu cum Jesu Nazareno eras, at ille negavit dicens : Neque novi, neque scio quid dicas, et exivit foras ante atrium, et galus cantavit. Rursus autem cum vidisset illum ancilla, cœpit dicere circumstantibus : Hic ex illis est, at ille iterum negavit : Et post pusillum, rursus qui astabant dicebant Petro : Vere ex illis es, nam et Galilæus es : ille autem cœpit anathematizare, et jurare, quod nescio hominem istum, quem dicitis : et statim gallus iterum cantavit ⁷⁶. » **122** Marcus quidem hæc scribit, ac Petrus hæc de seipso testificatur : omnia enim quæ apud Marcum leguntur, narrationum sermonumque Petri dicuntur esse commentaria. Qui igitur ea quæ poterant ipsis afferre bonam famam, recusant, criminationes vero contra seipsum, seu piternæ memoriæ in scriptis suis commendant, et eorum quæ ab ipsis peccata sunt accusationes, quas posteriorum nullus unquam cognovisset, nisi ipsorum scriptis didicisset, publice ab omnibus legendas proponunt, cur non ab omni de seipsis opinione, omni que mendacio merito abhorreere credantur? studii que erga veritatem argumenta certissima præbere? Qui vero tales viros fictionibus usus, ac mentitos putant, et tanquam impostores infamia probisque notare conantur, cur non ipsi potius et ridiculi sunt, et odio invidiaque digni, tanquam omnis veritatis inimici habentur? qui quidem viros tam ab omni malitia alienos, tamque sine fuco, vereque sincerum animum in suis scriptis præ se ferentes, malitiosos quosdam et calidos audent fingere sophistas, tanquam eos qui quidquid scripserint commenti sint, et suo præceptori, quæ ille nunquam fecerit, ad gratiam tribuerint? Sane commode mihi dictum videtur : aut prorsus credere oportet Jesu discipulis, si reliquis quoque scriptoribus : aut si non his, ne reliquis quidem. Cur enim, si solis hi viris detrahenda sit fides, non etiam reliquis omnibus, quicumque unquam aut apud Græcos, aut apud barbaros, vitas, aut orationes, aut commentaria conscripserunt, eorum qui variis temporibus in aliquo genere virtutis atque officii, præstiterint? aut si dicis aliis quidem credere æquum esse, at his solis non credere :

⁷⁴ Matth. xvi, 15-19. ⁷⁵ Ibid. 20. ⁷⁶ Marc. xiv, 66-72.

cur non hoc plane ad invidiam referatur? Quod si de-
mus illos de Præceptore fuisse mentitos, et quæ ille
nunquam fecerit scriptis suis complexos, num etiam
de iis mentitos, quæ idem passus est, dare possu-
mus? dico autem de unius ex discipulis proditio-
ne, de calumniis criminantium, de ludibriis et irrisio-
nibus judicium, de contumeliis, de ictibus in facie,
flagellisque in tergo : de corona spinea, quæ illi ad
ignominiam imposita est : de purpureo vestimento,
quod instar chlamydis illi circumdatum est : de illo
ipso denique crucem quasi tropæum aliquod hume-
ris gestante, et in ea infixo, manibus pedibusque
trajectis, de aceto quod illi potus loco porrexerunt,
de arundine qua illius tempora percussere, de con-
vicciis quæ in illum a spectantibus jactata sunt?

123 At enim et hæc, et quæcunque alia de illo
his similia feruntur, aut ficta esse oportet ab illius
discipulis, aut in his quidem tanquam verissimis,
illis credendum est, in reliquis vero, quæ clario-
rem illum venerabilioremque reddunt, non cre-
dendum. Sed hæc de iisdem sibi ipsi contraria opi-
nio, unde confirmabitur? Dicere enim eosdem de
eodem, et vera prodere et mentiri, nihil aliud est,
nisi contraria in eodem de iisdem rebus dicere.
Quomodo hæc refellentur? Si enim hoc illis fingendi
propositum fuit, ut mendaciis suum præceptorem
ornarent, cur illi ea, quæ modo diximus ascripse-
runt? aut cur posteris indicarunt, quod et tristis
fuerit, et tædio affectus, et animo turbatus? aut
quod ipsi illum deseruerint atque abierint? aut
quod qui omnibus ipsis præpositus fuerat apostolus
illius, et discipulus Petrus, nullis neque tormentis,
neque tyrannicis minis, ter illum abjuraverit? Hæc
enim et si alii dixissent, neganda ab iis tamen
fuere, qui nihil aliud sibi in scribendo proposuis-
sent, nisi ut reverentiam præceptori compararent.
Quod si veridici in tristioribus de illo narrationibus
videntur, cur non in iis item, quæ lætitiæ, glo-
riamque habent, multo magis, quam sibi ipsis con-
trarii? Nam quibus unum propositum fuerit men-
tiendi, ab iis si qua offendunt, ea in primis, aut
præteriri oportebat silentio, aut si id non poterat,
negatione refelli. Quis enim apud posteros ea quæ
tacuissent, reprehendere unquam potuisset? Sed si
mentiendi decreverant, cur non illud quoque mentiti
sunt, Judam qui osculo illum tradidit, simul ac
proditionis signum ostendere ausus est, in lapidem
esse conversum? et qui alapam illi inferre ausus
est, ejus illico dextram aruisse? et Caipham ponti-
ficem, propterea quod falsis contra illum crimini-
bus consenserit, oculis captum fuisse? Cur vero
non omnes mentiti sunt, significantes nihil plane
illi quod possit offendere evenisse? sed ipsum qui-
dem evanuisse, forumque et judicia illorum risisse?
qui vero illum comprehendere ausi fuerant, divini-
tus illusos, contra illum se agere quæ egerunt, tam-
etsi ille non aderat, credidisse? Quid porro?
Nonne gravius digniusque scripsissent, nullum
plane humanum aut mortalem casum, illum sub-

A του, και τὸν ἐξ ἀκανθῶν στέφανον ἐπ' ἀτιμία περιτι-
θέμενον αὐτῷ, φοινικῶν τε χιτῶνα ἐν γλαμύδος σχή-
ματι περιβληθέντα, και τέλος αὐτὸν αὐτὸ τὸ τοῦ
σταυροῦ τρόπιον ἐπικομιζόντα· ἐν τούτῳ τε πη-
γνύμενον, και χεῖρας και πόδας καταπερόμενον,
ὁξεί τε ποτιζόμενον, και παιόμενον κατά κόρῃς
καλάμῳ, και πρὸς τῶν ὀρώντων ὀνειδιζόμενον ;
' Ἀλλὰ γὰρ και ταῦτα, και ὅσα τούτοις συμφέρεται,
ὁμοίως πεπλάσθαι χρὴ πρὸς τῶν αὐτοῦ μαθητῶν,
ἢ ἐν τούτοις μὲν χρὴ πιστεῦειν αὐτοῖς ὡς ἀληθε-
στάτοις, ἐν δὲ τοῖς ἐπιδόξοις και σεμνοτέροις ἀπι-
στεῖν. Καὶ πόθεν τὸ περὶ αὐτοῦ ἐναντιὸν δόγμα συ-
στήσεται; Τὸ γὰρ ἀληθεῖς τοὺς αὐτοὺς φάναι, και
ἐν τῷ αὐτῷ ψεύδεσθαι, οὐδὲν ἐστὶν ἢ τάναντία κατά
τὸ αὐτὸ περὶ τῶν αὐτῶν λέγειν. Τίς οὖν ὁ τούτων

B ἔλεγχος; εἰ γὰρ δὴ πλάττεσθαι αὐτοῖς σκοπὸς ἦν, και
λόγοις ψευδέσι τὸν Διδάσκαλον κοσμεῖν, οὐκ ἂν ποτε
αὐτοῖς τὰ προειρημένα κατέγραφον, οὐδ' ἂν ἐδήλου
τοῖς μετὰ ταῦτα ἀνθρώποις, ὅτι δὴ ἐλυπεῖτο, και
ἤδημόνει, και τετάρακτο τὴν ψυχὴν, ὅτι αὐτοὶ αὐτὸν
ἀπολιπόντες ἔρχοντο· ἢ ὅτι ὁ πάντων αὐτῶν προκε-
κριμένος ἀπόστολός τε και μαθητὴς αὐτοῦ Πέτρος,
βασάνων ἐκτὸς και ἀρχοντικῆς ἀπειλῆς τρίτον αὐτὸν
ἐξωμόσατο. Ταῦτα γὰρ κἀν ἄλλων λεγόντων, χρὴν
δήπουθεν ἀρνεῖσθαι τοὺς οὐδὲν ἄλλο ἢ χαρίζεσθαι τὰ
σεμνότερα τῷ διδασκάλῳ προτεθειμένους. Εἰ δὲ φιλα-
λήθεις ἐν τοῖς αὐτοῦ σκυθρωποῖς διηγήμασι φαίνον-
ται, πολὺ μᾶλλον ἐν τοῖς ἐνδοξοτέροις εἶεν ἂν τοιοῦ-
τοις. Τοὺς γὰρ ἅπασι ψεύδεσθαι προελομένους, τὰ λυ-
πηρὰ χρὴν μᾶλλον ἐκφυγεῖν ἤτοι διὰ σωπῆς, ἢ διὰ

C τῆς περὶ αὐτῶν ἀρνήσεως, μὴ ἄλλως τῶν ὀφειγόντων
ἐλέγξει δυναμένων τὰ σεσιγημένα. Διὰ τί γὰρ μὴ
ἐψεύσαντο, και ἔφησαν, ὅτι Ἰούδας μὲν ὁ προδοὺς
αὐτὸν φιλήματι, τολμήσας τὸ σύμβολον ἐνδείξασθαι
τῆς προδοσίας, ἀπολιθωθεὶ αὐτίκα· ὁ δὲ βράσιαι
αὐτὸν τολμήσας, ξηρὸς παραχρήμα γένοιτο τὴν δε-
ξιάν· ὁ δ' ἀρχιερεὺς Καϊάφας, ὡς ἂν συντρέχων τοῖς
κατ' αὐτοῦ συκοφάνταις, πηρωθεὶ τὰς ὄψεις; διὰ τί
δὲ μὴ ἐψεύσαντο πάντες, ὅτι μὴδὲν σκυθρωπὸν ἀλη-
θῶς περὶ αὐτὸν γέγονεν; Ἄλλ' ὁ μὲν ἀφανὴς ἦν
καταγελάσας αὐτῶν τοῦ δικαστηρίου· οἱ δὲ ἐπιβου-
λεύοντες, ὑπὸ φαντασίας θεηλάτου πλανώμενοι, ἐνεργεῖν
κατ' αὐτοῦ μὴ παρόντος ἐδόκουν; Τί δ'; ἄρα οὐκ
ἦν σεμνότερον τοῦ πλάττεσθαι, ὅτι τῶν τοιῶνδε ποιη-
τῆς ἔργων παραδόξων γέγονε, τὸ γράφειν, ὅτι μὴδὲν
μὲν ἀνθρώπινον, μὴδὲ θνητὸν περὶ αὐτὸν συνέβη, ἐν-
θὲν δὲ δυνάμει τὰ πάντα καταδησάμενος, τὴν εἰς
οὐρανὸς ἐπάνοδον μετὰ θειοτέρας δόξης ἐποίησατο;
οὐ γὰρ δὴ τούτοις ἀπιστεῖν ἔμελλον οἱ ταῖς ἄλλαις
αὐτῶν διηγήσεσι πεπιστευκότας. Οἱ δ' οὖν μὴδὲν τῆς
ἀληθείας ἐν τοῖς ἀπεμφαίνουσι και σκυθρωποῖς πα-
ραχαράξαντες πῶς οὐκ ἂν εἶεν ἄξιοι και ἐν τοῖς λοι-
ποῖς, οἷς ἐμαρτύρησαν αὐτῷ τὰ παράδοξα, φαύλης
ἐκτὸς ὑπονοίας καθεστάναι; Αὐτάρκης μὲν οὖν και
ἡ τῶνδε τυγχάνει περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν μαρτυρία·
οὐδὲν δὲ ὅσον ἐκ περιστοίας και τῷ ἐξ Ἑβραίων Ἰω-
σήφω μάρτυροι χρήσασθαι, ὅς ἐν τῷ ὀκτωκαιδεκάτῳ
τῆς Ἰουδαϊκῆς Ἀρχαιολογίας. τὰ κατὰ τοὺς Πιλά-

του χρόνους Ιστορῶν, μέμνηται τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν A *uisse? verum ubi vi divina res omnes suas confirmasset, tum in cœlum gloriosius diviniusque re-*
vertisse? Certe hoc multo majorem venerationem comparasset, quam fingere, ab illo ea miracula
facta quæ novimus? 124 neque enim his credituri non fuerant, qui cæteris eorundem narrationibus
idem habuere. Qui igitur in iis quæ dedecus habent atque tristitiam, veritatem corrumpere ausi
non sunt, cur non in reliquis quoque, quæ de illo protulerunt digni habentur, quibus absque suspi-
cione falsitatis credatur, etiam si miracula narraverint? ergo licet talium hominum de Salvatore
nostro testimonium, nobis abunde satisfacere debeat, tamen nihil me præter propositum facturum
arbitror, si quasi ex abundantia quadam, Hebræi quoque Josephi testimonio utar, qui in decimo oc-
tavo Judaicæ Antiquitatis libro, Pilati tempora in historiam suam referens, de Salvatore nostro men-
tionem facit, his verbis.

Ἰωσήπου περὶ τοῦ Χριστοῦ.

Josephi de Christo.

ε Γίνεται δὲ κατ' ἐκείνον τὸν χρόνον Ἰησοῦς σο-
 φὸς ἀνὴρ, εἶγε ἀνδρα αὐτὸν λέγειν χρῆ. Ἦν γὰρ πα-
 ραδόξων ἔργων ποιητῆς, διδάσκαλος ἀνθρώπων τὰ
 ληθῆ σεβομένων· καὶ πολλοὺς μὲν τοῦ Ἰουδαϊκοῦ, B
 πολλοὺς δὲ καὶ Ἑλληνικοῦ ἐπηγάγετο· ὁ Χριστὸς οὗτος
 ἦν (1), καὶ αὐτῶν ἐνδείξει τῶν παρ' ἡμῖν ἀρχόντων
 σταυρῶ ἐπιτετιμηκότος Πιλάτου, οὐκ ἐπαύσαντο οἱ
 τὸ πρῶτον ἀγαπήσαντες. Ἐφάνη γὰρ αὐτοῖς τρίτην
 ἡμέραν πάλιν ζῶν, τῶν θείων προφητῶν ταῦτά τε
 καὶ ἄλλα μυρία περὶ αὐτοῦ εἰρηκότων. Ὅθεν εἰσέτι
 νῦν ἀπὸ τοῦδε τῶν Χριστιανῶν οὐκ ἐπέλιπε τὸ φῦ-
 λον. » Εἰ τοίνυν καὶ κατὰ τὸν ἱστορικὸν μαρτυρεῖται,
 οὐ μόνον τοὺς δώδεκα ἀποστόλους, οὐδὲ τοὺς ἑβδο-
 μήκοντα μαθητὰς ἐξωκειωμένος, ἀλλὰ πολλοὺς μὲν
 τοῦ Ἰουδαϊκοῦ, πολλοὺς δὲ τοῦ Ἑλληνικοῦ προσαγά-
 μενος, δῆλος ἂν εἴη περιττόν τι κεκτημένος παρὰ τοὺς
 λοιποὺς ἀνθρώπους. Πῶς γὰρ ἂν ἄλλως προσήγετο
 τοῦ Ἰουδαϊκοῦ, καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ πλείους, εἰ μὴ τισι
 θαυμαστοῖς καὶ παραδόξοις ἔργοις, καὶ ξενιζούσῃ κέ- C
 χρητο διδασκαλίᾳ; Μαρτυρεῖ δὲ καὶ ἡ τῶν Πράξεων
 τῶν ἀποστόλων γραφή, ὅτι πολλαὶ μυριάδες ἦσαν
 Ἰουδαίων ἀνδρῶν πεπεισμένων αὐτὸν εἶναι τὸν Χρι-
 στὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν ὑπὸ τῶν προφητῶν κατηγγελαμέ-
 νον· καὶ ἡ ἱστορία δὲ κατέχει, ὡς καὶ μεγίστη τις
 ἦν Ἐκκλησία Χριστοῦ ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις, ἀπὸ
 Ἰουδαίων συγκροτούμενη, μέχρι τῶν χρόνων τῆς
 κατ' Ἀδριανὸν πολιορκίας. Λέγονται γοῦν οἱ πρῶτοι
 κατὰ διαδοχὴν προστάντες αὐτῷ ἐπίσκοποι Ἰουδαῖοι
 γεγονέναι, ὧν καὶ ὀνόματα εἰσέτι νῦν παρὰ τοῖς
 ἔγχωριοῖς μνημονεύεται· ὡς καὶ ἐκ τούτων λελυ-
 θῆναι πᾶσαν τὴν κατὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ διαβολήν,
 ὅτε καὶ πρὸς αὐτῶν, καὶ δίχα τῆς αὐτῶν μαρτυρίας,
 μυρία ὁμολογεῖται πλήθη Ἰουδαίων τε καὶ Ἑλλήνων
 αὐτὸς Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ δι' ὧν ἐπετελεῖ D
 παραδόξων ἔργων ὑφ' ἑαυτὸν πεποιημένος. Ἀλλὰ
 τοῦτων ἡμῖν ἐπὶ τοσοῦτον εἰρημένον, πρὸς τὸ πρῶ-
 τον τῶν ἀπίστων τάγμα, φέρε, καὶ πρὸς τὸ δαύτερον
 στίφος ἐνστῶμεν. Τοῦτο δὲ ἦν τὸ τῶν συνομολογούν-
 των μὲν τὸν Ἰησοῦν τὰ παράδοξα πεποιηκέναι, γοη-
 τεῖα δὲ ἄλλως ἐπὶ πλάνῃ τῶν ὁρώντων, οἷα θαυμα-
 τουργῶν ἢ φαρμακεία τινὰ, θαυμαστῶσαι τοὺς παρ-
 όντας.

ε Existit per idem tempus Jesus sapiens vir, si
 modo virum eum ficere oportet, quippe qui earum
 rerum auctor fuerit, quæ humanam fidem superant.
 Docebat porro hic homines, si quos veritatis stu-
 diosos reperiebat : ergo multos sibi Judaicæ, mul-
 tos etiam Græcæ factionis adjuunxit. Christus plane
 hic fuit : siquidem cum magistratibus nostris ac-
 cusantibus, illum crucis supplicio affecisset Pilatus,
 non destiterunt, qui ab initio complexi fuerant :
 apparuit enim illis tertio die iterum vivens, quem-
 admodum divini prophetæ et hæc et alia innume-
 rabilia de illo prædixerant, ex quo ad hunc usque
 diem Christianorum non defecit genus. » Si ergo
 historicus quoque testificatur, non solos duodecim
 apostolos, septuagintaque discipulos, ab illo sibi
 adjunctos, sed multos quoque tum Judaicæ, tum
 Græcæ factionis assumptos, palam est illum in se
 aliquid excellentius cæteris hominibus habuisse :
 qua enim alia ratione et Judaici et Græci generis
 multos sibi adjungere potuisset, nisi admirabilibus
 fidemque superantibus gestis, et inaudita quadam
 doctrina usus esset? fidem etiam facit liber qui
 Acta apostolorum inscribitur, multa millia homi-
 num Judæorum credidisse, illum esse Christum
 Dei, quem prophetæ venturum nuntiassent. Histo-
 ria quoque illud habet : grandem Christi Ecclesiam
 Hierosolymis fuisse, quam Judæi comparassent,
 durasseque usque ad obsidionem, quæ Adriani
 tempore facta est ; ergo qui primi episcopi ex suc-
 cessione illic præfuerunt, Judæi fuisse dicuntur,
 quorum nomina ab ejus loci incolis etiam nunc
 memorantur, 125 ut ex his quoque omnis contra
 discipulos illius calunnia diluatur, quando et illis
 testificantibus, et contra, illis non testificantibus,
 ipse Jesus, qui Christus est Dei, comprobatur :
 innumerabilem multitudinem, tum Judæorum tum
 Græcorum sibi ipsi subjecisse. Cæterum cum hæc
 a nobis dicta sint adversus primum non credentium
 genus, nunc ad alterum convertamur, idque refel-
 lamus. Id autem est eorum, qui fatentur quidem
 Jesum res gessisse admirabiles, sed præstigiis oculo-
 rum intuentium delusisse, atque ut solent incanta-
 tores et venefici, in admirationem sui traxisse
 præsentēs.

(1) Procul dubio glossema est et marginalis cujusdam Christiani lectoris adnotatio, licet habeatur in mss. et in Josepho.

VI. *Contra eos qui præstigiatores putant Christum A Γ'.* Πρὸς τοὺς ολομένους γόητα γεγονέναι τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ.

Ac primum quidem isti interrogandi sunt, quid ad ea quæ antecesserunt respondeant? Numquid ullus hominum usquam excogitari potuit, omni gravitate ac virtute refertæ reipublicæ institutor, sinceræque ac veræ doctrinæ, qualis ea est quam ante exposuimus, præceptor: qui mores præstigiatoris habuerit? Quod si et magus, et veneficus, et impostor, et præstigiator fuit, quoniam modo talis doctrinæ apud omnes gentes auctor existit, qualem ad hunc usque diem et oculis intuemur, et auribus percipimus? deinde quis tam sibi ipsi confidens, ut aggrediatur ea in unum cogere, quæ cogi nullo modo possunt? Quis enim vere præstigiator est, cum et sceleratis sit et nefariis moribus, et eas res aggrediatur, quæ desperatis nefariisque hominibus convenient, omnia agere solet turpis ac sordidi lucri gratia. Numquid igitur Salvator quoque, ac Dominus noster Jesus, qui Christus est Dei, talibus rebus obnoxius sit? At enim unde tenebitur reus, aut quomodo, qui suis discipulis, et ex ipsorum testimonio apparet, præcepit ne possiderent aurum, aut argentum in zonis suis, neque peram in via, neque calceamenta? Deinde cur dicto illius audientes fuissent, et ea quæ acceperant in commentarios referenda litterisque commendanda putassent, si per unum studiosum suum Præceptorum vidissent, et in contraria quæ alios docebat tractantem? Non diu profecto se continuissent, quin illum habuissent derisui, verbaque ejus aspernati essent, atque a disciplina recessissent: et merito quidem, si vidissent illum sibi quidem ipsis severissimas leges imponentem, ipsum autem legum auctorem nullo modo verba suarum legum sequentem. Deinde qui vere præstigiator est ac seductor, desperatis nefariisque hominibus seipsum permittit, **126** ut possit liberius scelestas atque infandas voluptates persequi, et præstigiis atque incantationibus subigere mulierculas et sub suam malitiam trahere. At vero de Salvatoris ac Domini nostri temperantia ne dici quidem satis abunde unquam posset. Rursus enim discipuli illum testificantur præcepisse, ut ne intuerentur quidem mulierem cum libidine, his verbis: « Dictum est antiquis, Non mœchaberis, ego autem dico vobis, quod quicumque intuebitur mulierem ad concupiscendum eam, jam mœchatus est eam in corde suo⁷⁷. » Cum vero olim ex causa necessaria, ut multis utique prodesset, cum Samaritana muliere loquentem illum vidissent, admirati sunt quod cum muliere loqueretur, inopinatum quiddam hoc atque insolitum se intueri arbitrantur, tanquam ii qui nunquam antehac idem vidissent. Commendabat enim Salvatoris nostri sermo nihil aliud, nisi in moribus gravitatem atque austeritatem. Cæterum temperantiæ ejusdem, illa quoque doctrina magno argumento esse

Καὶ δὴ τοῦδε πρῶτον ἀπάντων ἐρωτητέον, τίνα φαίεν πρὸς τὰ προωδευμένα. Ἄρα γὰρ ἐπινοῦσαι δυνατὸν, ἄνδρα διδάσκαλον σεμνῆς καὶ παναρέτου πολιτείας, ἀγίων τε καὶ ἀληθῶν δογμάτων, οἷων προδιήλοθμεν, γόητα τὸν τρόπον γεγονέναι; Εἰ δὲ δὴ μαγανευτῆς τις ἦν καὶ φαρμακεὺς, ἀπατεῶν τε καὶ γόης, πῶς ἂν τοιαύτης διδασκαλίας πᾶσι τοῖς ἔθνεσι κατέστη αἴτιος, οἷας αὐτοὶ ὀρώμεν ὀφθαλμοῖς, καὶ ἀκοαῖς εἰς δεῦρο παραλαμβάνομεν; Ποῖος δὲ καὶ αἰρήσεται τὰ ἀσύνακτα συνάγειν; γόης μὲν γὰρ τις ὡς ἀληθῶς ἀνόσιος καὶ μιαιφὸς τὸν τρόπον, ἀπειρημένοις καὶ ἀνοσίοις ἐγγειρῶν, πάντα πράττει αἰσχροῦ καὶ βυπαροῦ κέρδους χάριν. Μήτι οὖν καὶ ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ τοιοῖσδε τισιν ἔνοχος ἦν; Πόθεν, ἢ πῶς, ὁ τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς, ὡς πρὸς αὐτῶν μεμαρτύρηται, εἰρηκίως· « Μὴ κτήσῃσθε χρυσόν, μηδ' ἄργυρον εἰς τὰς ζώνας ὑμῶν, μὴ πηρῶν εἰς ὀδόν, μηδ' ὑποδήματα; » Πῶς δ' ἂν ἐπειθοντο λέγοντι, καὶ ἐν ἀπομνημονεύματι ἐγγράφοις ταῦτα παραδιδόναι ἤξιον, εἰ χρηματιζόμενον τὸν διδάσκαλον ἐύρων καὶ κατεναντία οἷς ἐτέροις ἐδίδασκε μετιόντα; Πάλαι δ' ἂν καταγελάσαντες αὐτοῦ, καὶ τῶν λόγων καταπτύσαντες, ἀνεχώρησαν τῆς μαθητείας εἰκότως, εἰ αὐτοῖς μὲν τοιαῦτα σεμνῶς νομοθετοῦντα ἐύρων, αὐτὸν δὲ τὸν νομοθέτην κατ' οὐδένα τρόπον ἐπόμενον τοῖς οἰκείοις λόγοις. Πάλιν ὁ μὲν γόης καὶ ὡς ἀληθῶς πλάνος τοῖς ἀπειρημένοις καὶ τοῖς ἀνοσίοις ἑαυτὸν ἐπιδίδουσι, ἀνοσίων καὶ ἀθεμίτων ἡδονῶν ἕνεκεν θήρας, ὥστε ἦδη διὰ τὰς μαγανείας γυναικῶν τινὰ καταβάλλει καὶ ὑποσύρειν τῇ αὐτοῦ κακίᾳ· ὁ δὲ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν οὐδ' ἔστιν εἰπεῖν ὅπως ἀνέστραπται περὶ σωφροσύνην, ὅποτε πάλιν οἱ μαθηταὶ μαρτυροῦσι παραινέειν μηδ' ἐμβλέπειν γυναίκε μετ' ἐπιθυμίας ἀκολάστου, φήσαντα· « Ἐβρέθη τοῖς ἀρχαίοις· Οὐ μοιχεύσεις· ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ὅτι πᾶς ὁ ἐμβλέπων γυναίκα πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτὴν ἦδη ἐμοίχευσεν αὐτήν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ. » Καὶ ποτε ἀναγκαιῶς ἐπὶ ὠφελείᾳ καὶ σωτηρίᾳ πολλῶν Σαμαρείτιδι γυναικὶ διαλεγόμενον αὐτὸν τεθεαμένοι ἐθαύμαζον, ὅτι μετὰ γυναικὸς ἐλάλει, παράδοξόν τι τοῦτο δοξάντες ὄραν, ὡσπερ οὕτω καὶ ἄλλοτε πρότερον. Συνίστη δὲ ἄρα ὁ λόγος τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τὸ ἐμβρεθῆς καὶ αὐστηρὸν τοῦ τρόπου Σωφροσύνης δὲ αὐτοῦ μέγα δειγματὴν κάκιστήν ἢ διδασκαλίαν, δι' ἧς ἀγνεύειν ἐξ αὐτοῦ τοῦ τῆς διανοίας βάθους, τὰς ἐμπαθεῖς ὀρέξεις ἀποτέμνοντας ἐδίδασκε λέγων· « Εἰσὶν εὐνοῦχοι οἷτινες ἐγεννήθησαν οὕτως· καὶ εἰσὶν εὐνοῦχοι οἷτινες εὐνουχίσθησαν ὑπὸ ἀνθρώπων· καὶ εἰσὶν εὐνοῦχοι οἷτινες εὐνούχισαν ἑαυτοὺς διὰ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. » Πάλιν ὁ μὲν γόης καὶ ἀληθῶς λαοπλάνος πάντα ἐγγειρεῖ καὶ πράττει δοξοκοπῶν τὰ πολλὰ φαντασιοκοπῶν, καὶ πλέον τι παρὰ τοὺς πολλοὺς εἶδέναι καὶ ἔχειν μεγαλαυχούμενος· ὁ δὲ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, ὅτι μὴ δοξομανῆς καὶ ἀλαζῶν καὶ φαντασιοκόπος ἦν, ἀφ' ὧν ὠμίμενος παρήγει μηδὲν

⁷⁷ Matth. v, 27, 28.

φράζω μὴ εἰς πολλοὺς αὐτὸν ἐκφαίνειν, γένοιτ' ἂν ἐκδηλὸς ἀπὸ τε τοῦ τὰς ἐν ὄρεσι διατριβᾶς καὶ τᾶς ἀναχωρήσεις διώκειν, καὶ φεύγειν τὰς κατὰ πόλεις τῶν πολλῶν ἐμβλαστῆς ὁμιλίας. Εἰ μὴτε τοιγαροῦν δόξης, μὴτε χρημάτων, μὴτε ἡδονῆς ἐνεκεν ἐπιθέλητο τῇ διδασκαλίᾳ, τίς ἔτι χώρα περιλείπεται ὑπονοίας τοῦ πλάνου αὐτὸν καὶ γόητα νομίζουσιν; Σκέψαι δὲ καὶ ταῦτα πάλιν, γόητος, ὅταν ἐτέροις τὰ τῆς κακίας μεταδιδῷ, ὅποιους ἀνδρας κατασκευάζει· ἄρ' οὐχὶ γόητος καὶ πλάνου καὶ φαρμακοῦς αὐτῷ κατὰ πάντα παραπλησίους; Τίς οὖν ἤδη πώποτε τὸ πᾶν Χριστιανῶν γένος ἐκ τῆς ἐκείνου διδασκαλίας γοητεύον ἢ φαρμακεῦον κατέλιφεν; Ἄλλ' οὐκ ἔστιν εἰπεῖν· Ἐμπαλιν δὲ λόγους φιλοσόφους μετιδὼν, ὡς ἀποδέδεικται. Ὁ δὲ οὖν ἐτέροις σεμνοῦ καὶ σώφρονος βίου εὐσεβείας τε τῆς ἀνωτάτω παραίτιος γεγενημένος, τίς ἂν ἐνδίκως νομισθεῖ ἢ φιλοσόφων ὁ πρῶτιστος, καὶ εὐσεβῶν ἀνδρῶν διδάσκαλος; καὶ γὰρ ἂν εἴη βελτίων δῆπου πᾶς ὁ διδάσκων τῶν μαθητευομένων. Φιλόσοφος ἄρα, καὶ ἀληθῶς εὐσεβής, πολλοῦ δεῖ πλάνου καὶ γόητος, ὁμολογοῖτ' ἂν ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν. Εἰ δὲ οὖν τοιόσδε τις ἦν, πῶς ἂν ἄλλως ἐπιχειρεῖται ταῖς θαυματουργίαις ἢ θεῖα καὶ ἀπορρήτῳ δυνάμει καὶ τῇ ἀνωτάτω περὶ τοῦ τῶν ὧν Θεοῦ εὐσεβείᾳ; ἢν ὁ Ἅγιος Πατέρα τιμῶν καὶ σέβων τὰ μάλιστα ἀποδείκνυται ἐκ τῶν περὶ αὐτοῦ λόγων. Ἐπὶ τοσοῦτον δὲ ἄρα οἱ τε ἀρχῆθεν αὐτῷ προσεσχηκότες μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ οἱ μετὰ ταῦτα τῆς ἐκείνου διατριβῆς διάδοχοι, πορρωτάτω καθεστῆκεσαν φύλης καὶ πονηρᾶς ὑπονοίας, ὡς μὴδὲ τοῖς νοσηλευομένοις ἐπιτρέπειν οἷα πολλοὶ πολλὰ δρᾶν ἐπιχειροῦσιν, ἢ πετάλων ἐπιγραφαῖς, καὶ περιάμμασι χρῆσθαι, ἢ τοῖς κατεπέδαι ἐπαγγελλομένοις προσέχειν τὸν νοῦν, ἢ ριζῶν καὶ βοτανῶν θαύμασι καὶ τισιν ἄλλοις τοιούτοις ἀκέσει τῶν παθῶν ἑαυτοῖς πορίζουσιν. Ταῦτα γοῦν πάντα τῆς Χριστοῦ διδασκαλίας ἐξελήλαται· οὐδ' ἔστιν πώποτε Χριστιανὸν περιάμματι χρωμένον θεάσασθαι, οὐδ' ἐπιλαλιαῖς, ἢ πετάλων τινῶν περιέρων ἐπιγραφαῖς, οὐδ' ἄλλοις, ὧν τὴν χρῆσιν ἀδιάφορον οἱ πολλοὶ γενομίσασιν. Τίς οὖν αἰρεῖ λόγους τοῖς τοιοῦδε διδασκάλου γόητος καὶ πλάνου μαθητᾶς γεγονέναι νομίζουσιν; Καὶ μὴν παντὸς ἐπαγγελλομένου τι μέγας ἔλεγχος ἢ τῶν φοιτητῶν συνουσία. Ἄνδρες γοῦν ἐντεχνοὶ καὶ ἐπιστήμονες πάντως ποῦ τὸν αἴτιον αὐτοῖς; τῆς ἐπιστήμης πολὺ κρείττονα δὲ σφῶν αὐτῶν ἐμφαίνουσιν· ὡσπεροῦν ἱατρικοὶ μὲν τῆς τοῦ διδασκάλου περὶ τὸ μάθημα κατορθώσεως εἶεν ἂν μάρτυρες· γεωμετρικοὶ δὲ τὸν ἄρχοντα τίνα ἄλλον ἢ γεωμέτρην ἐπιγράφονται; καὶ ἀριθμητικοὶ τὸν ἀριθμητικόν; Κατὰ αὐτὰ δὲ καὶ γόητος ἀνδρὸς μέγιστος ἂν εἶεν μάρτυρες οἱ φοιτηταί. τὰ ὁμοία ποῦ τῷ διδασκάλῳ καὶ αὐτοὶ μετιόντες. Ἄλλὰ οὐδεὶς ποῦ τοσοῦτων ἐτῶν γόητος πέφανται τοῦ Ἰησοῦ μαθητῆς, καίτοι διὰ βασάνων πείρας τῶν κατὰ χρόνους ἡγεμόνων τε καὶ βασιλέων ἀκριθῆ τῶν καθ' ἡμᾶς πραγμάτων τὴν ἐξέτασιν πεποιημένων. Οὕτως δὲ ἄρα οὐδαὶς ἦν γόητος, ὡς ἐλεύθερον ἀφεῖσθαι καὶ παντὸς ἐκτὸς κινδύνου τὸν αὐτὸ μόνον τὸ θῦσαι πρὸς αὐτῶν βεβια-

A potest : qua turbulentos appetitus ex ipso cogitationis profundo resecare ac purgare jubebat dicens : « Sunt eunuchi, qui sic nati sunt : et sunt eunuchi, qui facti sunt ab hominibus, et sunt eunuchi, qui castraverunt seipsos propter regnum cælorum »¹⁸. » Deinde qui præstigiator est et vere populæ deceptor, omnia aggregit atque agit cum jactatione sui plerumque, et ad speciem, non ad veritatem, atque amplius quiddam præter cæteros nosse se atque habere, cum ostentatione profitetur. Salvatorem vero Dominumque nostrum, non gloriæ cupiditate aut arrogantia laborasse, neque ad speciem egisse quæ egit, vel ex iis constare potest, quos a se sanitati restitutos, jubebat nemini dicere, neque seipsum in vulgus prodere, etiam ex eo quod in montibus plerumque degeret, et solitudines in iis locis sectaretur, fugeretque urbanas vulgi, quæ nocere sæpenumero solent, consuetudines. Si igitur, neque gloriæ, neque pecuniarum, neque voluptatis causa docuisse illum constat, quis præterea superest calumniæ locus, qua ut deceptor ac præstigiator accusetur? Sed hæc quoque videamus, quæso. Item præstigiator ubi alios sua malitia imbuit, quos tandem viros illos reddit? Nonne præstigiatores, seductores, veneficos, sibi ipsi omnibus quæ agant similes? Quis igitur unquam omne Christianorum genus quod ab illius doctrina profectum est, aut præstigiis utens, aut veneficii deprehendit?

127 Nemo quidem hoc dixerit : at contra, incumbens in sermones præceptaque sapientiæ, sane deprehendet qui voluit, ut demonstratum est. Qui igitur aliis severæ castæque vitæ, ac summæ pietatis auctor exstitit, quisnam merito censebitur, nisi philosophorum primus, et pietatis religionisque magister? siquidem is qui docet, absque controversia præstantior quam ii qui docentur. Philosophus ergo vereque pius, nusquam vero seductor, aut præstigiator dici poterit Salvator ac Dominus noster. Si igitur talis fuit qualem ostendimus, qua tandem alia ratione miracula edidisse credi potest, nisi divina quædam nobisque ignota virtute, supremaque erga Deum universi pietate? Quem quod ut Patrem veneraretur et coleret, apparet ex iis in primis quæ de illo locutus est. Tantum ergo abest, ut qui illi ab initio adhæserunt discipuli, et qui posthac illis discipulis successere, ab illorum consuetudine informati, pravæ alicui aut perniciosæ suspicioni obnoxii habendi sint, ut ne ægrotantibus quidem permittant, sicuti multa multi efficere conantur, aut foliorum inscriptionibus, colligationibusve uti, aut eos qui se incantaturos profitentur attendere, aut radicem herbarumque suffumigationibus, aliisve ejusdem generis nonnullis, medelas sibi morborum sufficere : hæc namque omnia a Christi doctrina exclusæ sunt : neque unquam intueri licuit Christianum qui colligatione uteretur, neque magicis nugationibus, neque foliorum quorundam laboriosis

¹⁸ Matth. xix, 12.

inscriptionibus, neque cæteris similibus, quorum A usum indifferentem plerique arbitrantur : quæ igitur unquam ratio convincet, ut qui talis præceptoris discipuli fuerint, præstigatoris aut impostoris discipuli fuisse judicentur? atqui qualis sit omniscunquæ aliquid proficiatur, nulla res evidentius probaverit, quam discipulorum consuetudo : nam si viri sint artibus et scientiis præditi, profecto qui ipsis ejusmodi artium et scientiarum auctor fuerit, eum longe se ipsis præstantiorem fuisse demonstrabunt. Exempli gratia, qui medicinam ab aliquo didicerunt, excellentiæ præceptoris in tali disciplina testes idonei habendi sunt, qui vero geometriam, nullum alium se habuisse talis disciplinæ magistrum quam geometram probabunt ; nec vero arithmetici alium quam arithmeticum : eadem ratione, aliquem fuisse impostorem optimi sane testes habendi sunt qui ab illo didicerint, et qui eandem cum suo præceptore artem exerceant. **128** Sed nullus adhuc in tam multis annis discipulus Jesu præstigator apparuit, tametsi in diversis temporibus et reges et præsides per tormenta quidquid ad nos pertinet, diligentissime exquisiverint : ita porro nullus præstigator fuit, ut liber dimitteretur, atque extra omne periculum constitueretur, qui modo ab ipsis coactus esset ipsorum ritu sacrificare. Quod si nullus unquam nostrorum, tam illorum quos ipsi videre potuimus, quam illorum qui quondam ipsius Jesu discipuli fuerunt, veneficii aut præstigarum damnatus est, ergo ne Præceptor quidem talis fuit. Cæterum ne omnis nostra oratio, ex rebus non scriptis proficiatur, videamus item quid probationis ab historia quæ litteris continetur, elici possit.

Primi igitur ipsius Jesu discipuli, in libro qui B Acta ipsorum continet, memorantur, quoscunque ex gentibus in suam disciplinam acciperent, cum eorum plerique crimine præstigarum infames essent, in diversos mores adeo commutasse, ut ausi sint quos libros illis interdixissent, in medium proferre, et in conspectu omnium comburere. Audiamus itaque quid Scriptura illa contineat. « Multi autem eorum qui fuerant curiosa sectati, contulerunt libros, et combusserunt eos coram omnibus, et computatis pretiis illorum, invenerunt pecuniam denariorum quinquaginta millium ⁷⁹ : » tales sane erant Salvatoris nostri discipuli, tantaque orationis eorum vis erat, cum suis auditores alloquerentur, ut intimas animi partes penetrarent, tangerentque ac vulnerarent uniuscujusque conscientiam adeo, C ut nemo amplius occultare posset, sed unusquisque in apertum proferret, si cujus arcani conscius sibi esset, indicemque suorum quæ prius commisisset flagitiorum, seipsum præstaret : tales item qui ab illis instituti sunt, puris utique, sincerisque animis præditi, ut nihil in illis simulati, aut fraudulentilateret : sed contra potius ipsi mutatione a deteriori vita ad meliorem, gloriarentur atque confiderent : qui igitur magicos libros incenderunt, et externam illorum perditionem publico judicio suo comprobant, cur non de seipsis apud omnes certissimum posthac præbeant argumentum, nullo se prorsus magicarum rerum studio teneri? sed contra potius, ex illo jam purus se esse, et ab omni ejusmodi suspicione remotos? Si ergo jam constat Salvatoris nostri discipulos tales existisse, cur non ipse Præceptor fuit multo ante? **129** Quod si de discipulis qualem præceptorem habuerint vis cognoscere, habes hodie quoque innumerabiles verborum Jesu discipulos, ex quibus plurimi virorum conventus existunt, qui tum contra naturales corporis voluptates quasi in acie con-

σμένον. Εἰ δὲ οὐδεὶς πώποτε τῶν καθ' ἡμᾶς οὕτε τῶν παλαιῶν ἐκείνων τοῦ Ἰησοῦ μαθητῶν γοητείας ἦλθω, οὐδὲ ὁ Διδάσκαλος ἦν ἄρα τοιοῦτος. Ἵνα δὲ μὴ ἐξ ἀγράφων ὁ λόγος ἡμῶν δέουσι, δέχου τὰς ἀποδείξεις καὶ ἀπὸ ἱστορίας ἐγγράφου.

Οἱ δὲ πρῶτοι τοῦ Ἰησοῦ μαθηταὶ ἐν τῇ βίβλῳ τῶν ἰδίων πράξεων ἱστοροῦνται τοὺς ἐξ ἐθνῶν τῇ διδασκαλίᾳ αὐτῶν προσιόντας, ὥστε πολλοὺς τῶν πρῶτερον περὶ γοητείας διαβεβημένων εἰς τοσοῦτον μεταβαλεῖν τὸν ἑαυτῶν τρόπον, ὡς εἰς μέσον ἀγαγεῖν τολμήσαι τὰς ἀπηγορευμένας βίβλους, καὶ ταύτας ἐνώπιον πάντων πυρὶ παραδοῦναι. Ἐπάκουσον δὲ ὅπως ἡ γραφὴ περιέχει· « Ἰκανοὶ δὲ τῶν τὰ περιέργῃα πράξαντων, συνεσενέγκαντες τὰς βίβλους, κατέκαιον ἐνώπιον πάντων, καὶ συνεψήφισαν τὰς τιμὰς αὐτῶν, καὶ εὗρον ἀργυρίου μυριάδας πέντε. » Τοιοῦτοι δὲ ἦν τινες οἱ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν μαθηταὶ τοσαύτην δύναμιν προσφέροντες λόγων ἐν ταῖς πρὸς τοὺς ἀκρωμένους ὁμιλίαις, ὡς κατεκινεῖσθαι τοῦ βάρους τῆς ψυχῆς αὐτῶν, καθάπτεσθαι τε καὶ τιτρώσκειν τὸ ἐκάστου συνειδός, ὡς μηκέτι στέγειν ἀποκρύπτοντες, εἰς φανερόν δὲ ἄγειν τὰ ἀπόρρητα, ἐλέγχους τε αὐτοῦς ἑαυτῶν καὶ τῆς προτεράς αὐτῶν μοχθηρίας ἀπεργάζεσθαι· τοιοῦτοι δὲ καὶ οἱ πρὸς αὐτῶν μαθητευόμενοι, καθαρὸν καὶ γνήσιον τὰς διαθέσεις, ὡς μηδὲν ὑποῦλον ἐν αὐτοῖς λαμβάνειν, ἐνσεμνύνεσθαι δὲ καὶ παρῆρσιάζεσθαι ἐπὶ τῇ τῶν κριτετῶνων ἀπὸ τῶν χειρόνων μεταβολῇ. Οἱ δὲ οὖν πυρὶ παραδόντες τὰς μαγικὰς βίβλους, καὶ παντελῆ φθορὰν αὐτῶν ψηφισάμενοι, πῶς οὐκ ἂν εἶεν πρόδηλοι τοῖς πᾶσιν, ὅτι μηδεμίαν ἔχουσιν τοῦ λοιποῦ περὶ γοητείας σπουδὴν, καθαρὸν δὲ ἐξ ἐκείνου πάσης τῆς περὶ τοῦτου ὑπονοίας ἐτύγχανον; Ὅτε τοίνυν οἱ μαθηταὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν πεφῆνασι γεγονότες τοιοῦτου, πῶς οὐ πολὺ πρότερον ὁ Διδάσκαλος; Εἰ δὲ ὅλιος ἀπὸ τῶν γνωρίμων τὸν προστάτην, ὁποῖός τις ἦν, βούλει διαγινώσκειν, ἔχεις τοῦ Ἰησοῦ τῶν λόγων μαθητὰς εἰσέτι νῦν μυριοῦς, ὧν πλεῖστα μὲν ἀνδρῶν τυγχάνει, πλήθῃ παραταξαμένων μὲν πρὸς τὰς φυσικὰς τοῦ σώματος ἡδονὰς, ἄτρωτον δὲ καὶ τὴν διάνοιαν παντὸς αἰσχροῦ πάθους φυλαξάντων. οἱ, καὶ τὸν πάντα βίον ἐν ἐγκρατεῖα καταγῆράσαντες, τῆς ἐκ τῶν λόγων αὐτοῦ τροφῆς λαμπρὰ τεκμήρια παρ-

⁷⁹ Act. xix, 19.

εσθήσαντο. Οὐ μόνον δὲ ἄνδρες παρὰ αὐτῷ τούτῳ φιλοσοφοῦσι τὸν τρόπον, ἀλλὰ καὶ γυναικῶν οὐδ' ἔστιν εἶπεν ὅσαι μυριάδες καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης, οἷά τινες ἰέρειαι τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ, τὴν ἀνωτάτω σοφίαν ἀσπασάμεναι, οὐρανόθεν τε σοφίας ἔρωτι ληφθεῖσθαι, τῶν μὲν σαρκὸς ἐγγόνων ἠλόγησαν, ψυχῆς δὲ πᾶσαν ἐπιμέλειαν πεποιηκυῖαι, ὅλας αὐτάς αὐτῷ σώματι καὶ ψυχῇ τῷ παμβασιλεῖ καὶ Θεῷ τῶν ὄλων ἀνατεθείκασιν, ἀγνείαν παντελῆ καὶ παρθενίαν ἀσκήσασθαι. Ἐνα μὲν οὖν μηλοδότον καταλιπόντα τὴν ἑαυτοῦ χώραν προφάσει φιλοσοφίας ἀγούσιν ὧδε ἀκκιῖτε περιφέροντες Ἑλλήνων παῖδες· Δημόκριτος αὐτοῖς οὕτως ἦν· καὶ Κράτης εἰς παρ' αὐτοῖς θαυμάζεται, ὅτι δὴ, τὴν οὐσίαν καταλιπόν τοῖς πολιταῖς, αὐτὸς ἑαυτὸν, Κράτης Κράτητα, ἠλευθέρου κομπάζων· οἱ δὲ τῶν Ἰησοῦ λόγων ζηλωταὶ μυριοὶ τὸν ἀριθμὸν, ἀλλ' οὐχ εἰς οὐδὲ δύο, τὰς κτήσεις ἀποπωλήσαντες, πένθησι καὶ ἐνδεέσι μεταδεδώκασιν, ὧν καὶ αὐτοὶ τυγχάνομεν μάρτυρες, συγγενόμενοι τοιούτοις, καὶ αὐτοῖς ἔργοις, ἀλλ' οὐ λόγους μόνοις τῆς τοῦ Ἰησοῦ μαθητείας συνιδόντες τὰ κατορθώματα. Τί χρῆ λέγειν, ὅποσαι μυριάδες καὶ αὐτῶν βαρβάρων, οὐχὶ δὲ μόνον Ἑλλήνων, ἐκ τῶν Ἰησοῦ λόγων πᾶσαν μὲν ὑπερεκκυῖαι πολυθεῶν πλάνην, τὸν δὲ Σωτῆρα καὶ δημιουργὸν τοῦδε τοῦ παντός, μόνον εἶδέναι Θεὸν ἔμαρτύρησαν; ὃν πάλαι φιλοσόφων εἰς μόνος ὁ Πλάτων εἰδῶς, εἰς πάντας ἐκφέρειν ὠμολόγει μὴ τολμᾶν, διαρρήδην φάσκων· «Τὸν μὲν οὖν πατέρα καὶ δημιουργὸν τοῦδε τοῦ παντός εὐρεῖν τε ἔργον, καὶ εὐρόντα εἰς πάντας ἀδύνατον λέγειν.» Ἄλλὰ ἐκεῖνοι μὲν καὶ ἔργον εὐρεῖν ἐδόκει τὸ πρᾶγμα, καὶ ἦν ὡς ἀληθῶς μέγιστον· ἀδύνατον δὲ ἦν αὐτῷ λέγειν εἰς πάντας, ὅτι μὴ παρῆν αὐτῷ τοσαύτη τις εὐσεβείας δύναμις, ὅση τοῖς Ἰησοῦ μαθηταῖς, οἷς διὰ τῆς τοῦ Διδασκάλου συνεργίας τὸν πατέρα καὶ δημιουργὸν τῶν ὄλων εὐρεῖν τε καὶ γνῶναι βῆδιον γέγονε, καὶ εὐροῦσιν εἰς πᾶν γένος ἀνθρώπων ἐξενεγκεῖν, ἀνακαλύψαι τε καὶ πληρῶσαι, καὶ κηρύξαι τὴν γνῶσιν πᾶσιν, ὥστε ἐκ τῆς αὐτῶν ἐκεῖνων διδασκαλίας εἰσέτι νῦν κατὰ τὸν παρόντα καιρὸν ἐν ὄλοις τοῖς ἐπιγῆς ἔθνεσι μυρία πληθὴ οὐ μόνον ἀνδρῶν, ἀλλὰ καὶ γυναικῶν, καὶ παιδῶν, οἰκετῶν τε καὶ ἀγροίκων, τοσοῦτον τῷ τοῦ Πλάτωνος μὴ πείθεσθαι, ὡς τὸν ποιητὴν καὶ δημιουργὸν τοῦδε τοῦ παντός μόνον Θεὸν γνωρίζειν, καὶ μόνον σέβειν, καὶ μόνον διὰ τοῦ Χριστοῦ θεολογεῖν. Ταῦτ' ἦν τοῦ νέου καὶ καινοῦ γόητος τὰ κατορθώματα· τοιαῦτα τοῦ νομιζομένου πλάτου τὰ γοητεύματα· καὶ τοιοῦτε οἱ τοῦ Ἰησοῦ μαθηταί, ἀφ' ὧν δεῖ τὸν διδάσκαλον ὁποῖός, τις ἦν γνωρίζειν.

Φέρε δ' ἔτι, καὶ ταύτη τὸν λόγον διερευνησώμεθα. Γόητα φῆς αὐτὸν, ὡ οὕτως· ἀλλὰ καὶ φαρμακεία δεινὸν καὶ ἀπτεῦνα καλεῖς. Ἄρ' οὖν πρῶτος αὐτὸς

A sistant, tum mentem ab omni minus honesta perturbatione invulneratam conservent; qui cum omnem suam vitam usque ad senectutem continentissime egerint, institutionis quæ de verbis illius haberi soleat, certissima argumenta præstare possunt. Neque viri solum sub illo duce ad hunc modum philosophantur, sed seminarum quoque tot millia per totum orbem, ut quam multa sint non dicendum esse videatur, quæ quasi quædam sacerdotes Deum universi colentes, supremamque philosophiam amplexæ, atque amore cælestis sapientiæ captæ, prolis quidem ac liberorum, utpote qui ad corpus pertineant, nullam habent rationem, animam vero omni diligentia curantes, totas seipsas ipso corpore atque animo, regi omnium universique Deo dedicarunt, ut sic integra perpetuaque castitate ac virginitate fungantur. Et Græci quidem eum qui olim jactatione philosophiæ regionem suam ab hostibus depopulatam atque vastatam reliquit, verbis huc atque illuc circumferunt atque extollunt. Democritus hic est apud illos, et Crates unus apud eosdem admiratione dignus putatur, quod, re sua familiari civibus suis relicta, ipse seipsum Crates Cratetem in libertatem vindicasse jactaverit. At enim verborum Jesu æmulatores innumerabiles, non autem unus duntaxat alterve, divenditas possessiones pauperibus atque indigentibus impertiverunt, quibus etiam nos testes adsumus, qui versati sumus cum talibus, quique factis, nedum verbis, eorum officiorum facti conscii, quæ illi in Jesu disciplina præstiterint. Cæterum quid me oportet dicere, quam multa millia etiam hominum barbarorum, non modo Græcorum, ex præceptis Jesu omnem colendi multos deos errorem transilierint atque despexerint, et hujus universi parentem atque opificem Deum unum se agnoscere affirmaverint? Quem antiquorum philosophorum vix unus Plato cum cognovisset, non audere se efferre in omnes palam professus est, plane affirmans, «parentem quidem atque opificem universi hujus, et invenire difficile esse, et cum inveneris, prodi in vulgus non posse.» Verum illi quidem et invenire difficilis visa est res et revera ingens negotium est. At vero idem publicare in omnes, enuntiareque

130 non potuit, propterea quod non tanta illi pietatis erga Deum vis aderat, quanta Jesu discipulis, quibus ope auxilioque præceptoris, parentem opificemque universi, et invenire, et agnoscere, illaboratum ac facile contigit; et postquam invenerunt, etiam efferre in omne genus hominum, prodereque et complere, et Cæterum alia quoque ratione, id de quo quaeritur videamus. Præstigiatores sæpe illum dicis fuisse: quinetiam veneficum callidissimum deceptoremque

vocas. Numquid igitur primus ille et solus hujusce rei inventor existit, an vero de more, ad ipsos præceptores initia referre oportet? Nam si nullo docente ipse primus solusque inventor hujus fuit incæpti, ita ut nihil prorsus ab aliis usquam didicerit, neque ab antiquis compilaverit, cur non divinam illi naturam tribuere oporteat, qui nullis libris, nullis præceptis, seu præceptoribus, sua sponte edoctus per seipsum, omnis disciplinæ capax, talium rerum inventor exstiterit? Atqui neque sordidæ alicujus artis, neque rationalis cujuscumque scientiæ, ac ne primorum quidem elementorum disciplinam ut percipias, sine duce ac præceptore aliquo fieri potest, nedum ea quæ naturam communem superant. Nullus certe unquam per se doctus grammaticæ præceptor nobis occurrit, neque rhetor, qui non ab aliquo didicerit, neque qui suo ingenio medicus evaserit, neque architectus, neque alterius cujuscumque rei artifex : et hæc quidem exigua omnia atque humana. Veræ autem pietatis inter homines doctorem, dicere præstigiis quibusdam talia introduxisse, eo quo vixit tempore, ejusmodi prodigiosa admirabiliaque facta edidisse, cujusmodi nuper ipsi exposuimus, talemque illum suapte **131** natura suaque sponte exstitisse, neque ab antiquis compilasse, neque a novis magistris adjutum fuisse, qui paria ac similia ante ipsum exercuerint, quid aliud, quæso, est, nisi testificari et fateri, divinum plane quiddam fuisse, omnemque hominum naturam superasse illum de quo quærimus? At enim magistros illum dicis habuisse impostores, nec ab Ægyptiorum sapientia abhorruisse, nec quæ illorum antiquitas habuit arcana ignorasse, a quibus cum collegisset, qualem fama fert talem evasisse. Cur igitur alii nulli illo præstantiores magistri, qui et illum ætate antecesserint, et sua doctrina instituerint, aut in Ægypto, aut usquam alibi, visi sunt? Cur igitur non de illis quoque ante hujus accusationem, in omnes homines fama pervenit? cur non item illorum sicut nostri hujus, etiam nunc gloria canitur? Quis vero unquam præstigator eorum qui fuerint, ex quo res humanæ cœpere, aut apud barbaros, aut apud Græcos, tales instituit discipulos, aut talium legum taliumque præceptorum auctor fuit, qualium fuisse Salvatoris nostri virtus ostenditur? aut quis unquam tam multis modis, tam mirabilibus beneficiis, quam hic noster functus memoratur? Cujus autem familiares ignis ferrique probatione earum rerum quas testificarentur veritatem ita confirmarunt, ut nostri Salvatoris discipuli, qui omnia quidem probra perleverunt, omnia vero tormentorum genera tolerarunt, et denique proprium sanguinem effuderunt, ut quæ ipsi testificati essent confirmarent? Præterea quicumque huic nostræ rationi adversatur, dicat, quæso, quis unquam præstigator saltem in animum induxit, de proprio nomine se novæ cujusdam gentis factionem comparaturum? Hoc autem ipsum quæpiam non modo cogitasse, sed

A καὶ μόνος εὐρετῆς κατέστη τοῦ πράγματος; ἢ πάντας που κατὰ τὸ ἀκόλουθον εἰς διδασκάλους ἀναπέμπειν χρὴ τὰ αἷτια; Εἰ μὲν γὰρ, μηδενὸς διδάξαντος, αὐτὸς πρῶτος καὶ μόνος εὐρετῆς γέγονε τῆς ἐπιχειρήσεως, μηδὲν μηδαμῶς παρ' ἐτέρων μαθῶν, μηδὲ ἐκ παλαιῶν ἐρανισάμενος, πῶς οὐ θείας φύσεως χρῆν ὁμολογεῖν αὐτὸν, ὅς ἦν ἀνευ βίβλων, καὶ λόγων, καὶ διδασκάλων, αὐτοδιδάκτος, καὶ αὐτομάτης τοιούτων πραγμάτων εὐρετῆς ἀναπέφτην; Καὶ μὴν οὐτε βαναύσου τέχνης, οὐτε λογικῆς ἐπιστήμης, οὐδὲ γε τῶν πρώτων στοιχείων τὴν μάθησιν δίχα ποδηγού καὶ διδασκάλου τινὸς ἀναλαθεῖν δυνατὸν, μὴ οὐχὶ τὴν κοινὴν ἐκβεβηκῶτα φύσιν. Οὐδεὶς γοῦν τῶν πώποτε αὐτοδιδάκτος ἡμῖν γραμματικῆς παρήλαθε διδάσκαλος, οὐδὲ γε ῥήτωρ μὴ μεμαθηκώς, οὐδὲ αὐτοφυῆς λατρῶς, οὐδὲ τέκτων, οὐδ' ἐτέρας δημιουργῶν τέχνης. Καίτοι μικρὰ ταῦτα καὶ ἀνθρώπεια. Τὸ δὲ φάναι τὸν ἀνθρώπων εὐσεβείας ἀληθοῦς διδάσκαλον τοιαῦτα τεθαυματοουργηκῶτα καθ' ὃν ἐπεδῆμει τῷ βίῳ χρόνον, καὶ τοιαύτας παραδόξους τερατείας πεποιηκῶτα, ὅς ἀρτίως διεξήλομεν, ἐκ τοῦ αὐτομάτου τοιοῦτον φῆναι, μήτε παρὰ παλαιῶν ἐρανισάμενον, μήτ' ἐκ νέων διδασκάλων ὠφελήμενον, τὰ ὅμοια καὶ πρὸ αὐτοῦ πεποιηκῶτων, τί ἄλλο ἢ μαρτυροῦντων ἔσθι καὶ ὁμολογοῦντων θεῖον ἀληθῶς χρέμα γεγονέναι, καὶ πᾶσαν ἀνθρώπου φύσιν ὑπερβεβηκέναι τὸν δηλοῦμενον; Ἀλλὰ διδασκάλους αὐτὸν φῆς προσεσχρικέναι πλάνοις, μηδὲ λαθεῖν αὐτὸν τὰ σοφὰ τῶν Αἰγυπτίων, καὶ τῶν πάλαι παρ' αὐτέσσι λεγομένων τὰ ἀπόρρητα, παρ' ὧν συλλεξάμενον, ἀνδρα τοιοῦτον οἶον ὁ λόγος παρίστησιν, ἀποδειχθῆναι. Τί δῆτα οὖν; ἢ τινες ἄλλοι κρείττους αὐτοῦ πεφῆσασιν, καὶ πρότεροι τῷ χρόνῳ, καὶ αὐτοῦ διδασκαλοὶ, εἴτ' ἐπ' Αἰγύπτου, εἴθ' ὅπῃ δῆ; Τί οὖν οὐχὶ κάκεινων πρὸ τῆς τούτου κατηγορίας ἐφθασεν εἰς πάντας ἀνθρώπους ἡ φήμη; ἢ τί μὴ οὐχὶ κάκεινων εἰσέτι νῦν τὸ κλέος ἄδεται τῷ ἡμετέρῳ παραπλησίως; Τίς δὲ τῶν ἀπ' αἰῶνος πώποτε γόης, βάρβαρος ἢ Ἕλληγ, τοιούτων κατέστη διδάσκαλος φοιτητῶν, καὶ τοιούτων νόμων καὶ λόγων αὐθέντης, οἷον ἡ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιδεδείχται δύναμις; Ἰάσεις δὲ τὸσάοδε καὶ παραδόξους εὐεργετίας τοιάοδε, οἷας ὁ ἡμέτερος πεποιηκῶς μνημονεύεται, τίς πώποτε διαπραξάμενος ἱστορεῖται; Τίνος δὲ οἱ γνώριμοὶ καὶ τῶν πραγμάτων αὐτόπται, διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου δοκιμῆς τὴν ὑπὲρ ὧν ἐμαρτύρησαν ἀλήθειαν ἐπιστάσαντο, ὡς περὶ οἱ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν μαθηταί, πάσας μὲν αἰκίας ἀνατλάντες, πάσας δὲ βασάνων ἰδέας ὑπομείναντες, καὶ τέλος διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος, τὰ περὶ αὐτοῦ μαρτυρηθέντα αὐτοῖς πιστωσάμενοι; Ἐπι πρὸς τούτους, ὁ τῷ δι' ἐναντίας ἡμῖν λόγῳ παριστάμενος λεγέτω, τίς τῶν πώποτε γοήτων κἄν εἰς νοῦν ἐθάλετο νέου ἔθνους ἐπὶ οἰκείῳ ὀνόματι σύστασιν παιτῆσθαι; Τὸ δὲ μὴ μόνον ἐννοῆσαι τοῦτο, ἀλλὰ καὶ κατορθῶσαι τὸ βουληθὲν, πῶς οὐ πᾶσαν ἀνθρώπου καλύπτει ἂν φύσιν; Βασιλείων δὲ δόγμασι, καὶ παλαιῶν νομοθεσιῶν, φιλοσόφων τε καὶ ποιητῶν, καὶ θεολόγων ἐξ ἐναντίας θέσθαι νόμους τοῦς κατ' εἰδωλολατρείας, καὶ τούτους κρατῦναι. ἀμάχους τε καὶ ἀηττήτους εἰς μακρὸν ἐπιδείξει· αἰῶνα, τίς πώποτε

γοήτων διανεώηται; Ὁ δὲ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν οὐκ ἐνενόησε μὲν, οὐ τετόλμηχε δὲ ἐπιχειρήσαι· ἀλλ' οὐδὲ ἐπεχείρησε μὲν, οὐ κατώρθωσε δέ· ἐνὶ δὲ ῥήματι καὶ μὲν φωνῇ φήσας πρὸς τοὺς ἑαυτοῦ μαθητάς· « Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη ἐν τῷ ὀνόματί μου, διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετειλάμην ὑμῖν, » ἔργον ἐπέγχε τῷ λόγῳ, αὐτίχα τε ἐμαθητεύετο ἐν ὀλίγῳ πᾶν γένος Ἑλλήνων ὁμοῦ καὶ βαρβάρων, καὶ νόμοι πᾶσι τοῖς ἔθνεσι κατεσπεύροντο, ἐναντίοι τῇ τῶν παλαιῶν δεσιδαιμονίᾳ· νόμοι δαιμόνων πολέμιοι καὶ πάσης ἐχθροὶ πολυθέου πλάνης· νόμοι Σκυθῶν, καὶ Περσῶν, καὶ τῶν ἄλλων βαρβάρων σωφρονισταί, ἀποτρεπτικοί τε πάσης ἐκθέσμου καὶ θηριώδους διαίτης· νόμοι τῶν ἐξ αἰῶνος παρ' αὐτοῖς Ἑλλήσιν ἐθῶν ἀνατρεπτικοί, καινῆς δὲ καὶ ἀληθοῦς εὐσεβείας καταγγελτικοί. Τί δῆτα οὖν

πίς πάλοι γόησι πρὸ τῶν τοῦ Ἰησοῦ χρόνιων, ἢ καὶ μετὰ ταῦτα τοιοῦτον, ἢ καὶ παραπλήσιον τετόλμηται, ὡς εἰκότως φάναί αὐτὸν παρ' ἐτέρων ὠφελῆσθαι τὰ τῆς γοητείας; Εἰ δ' οὐδένα ἂν τις ἔχοι λέγειν αὐτῷ γεγενῆσθαι ὁμοίον (οὐδέτις γὰρ ἦν αὐτῷ αἴτιος τῆς τοσαύτης ἀρετῆς), ὥρα τοιγαροῦν ὁμολογεῖν ξένην τινὰ καὶ θεῖαν φύσιν ἐπιδημηκέναι τῷ βίῳ, ἢ μόνη καὶ πρῶτη τὰ μηδεπώποτε παρ' ἀνθρώποις μνημονευθέντα κατώρθωται. Ἀλλὰ καὶ ταῦτα μὲν ὧδε τέλος ἐχέτω.

Πάλιν δὲ ἐπὶ τὴν δι' ἐναντίας ἰτέον, ἐρωτητέον τε, εἴποτε ὀφθαλμοῖς οἶδεν, ἢ ἀκοῇ ἔγνω γόητάς τε καὶ φαρμακείας ὄχρα σπονδῶν καὶ θυμάτων καὶ δαιμόνων ἐπικλησεῖς τε καὶ παρουσίας γοητεύοντας. Μήτι οὖν καὶ κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, ἢ κατὰ τῶν αὐτοῦ λόγιων, ἢ κατὰ τῶν εἰσέτι νῦν ζηλοῦντων τὸν αὐτοῦ βίον, ἔχει τις τοιαύτην ἐπιφέρειν διαβολὴν; Οὐχὶ καὶ τυφλῷ ὄφθον, ὡς πᾶν τὸ ἐναντίον τούτοις ἡμεῖς οἱ τὰ Ἰησοῦ φρονούντες ἐπιτηδεύομεν, θάττον μὲν θανάτῳ τῆν ψυχὴν ἢ δαίμοσι θυσίαν προσέσθαι τολμῶντες, θᾶττον δὲ τῆς ζωῆς ἐξιστάμενοι ἢ τοῖς πονηροῖς δαίμοσι δουλωθῆναι ὑπομένοντες; Τίς δὲ οὐκ οἶδεν, ὅπως σὺν αὐτῇ τῇ τοῦ Ἰησοῦ προσηγορίᾳ καὶ σὺν εὐχαίς καθαρωτάταις πᾶν τὸ δαιμόνων ἔργον ἀπελαύνειν ἡμῖν φίλον ἐστίν; Οὗτος ὁ τοῦ Ἰησοῦ λόγος καὶ ἡ παρ' αὐτοῦ διδασκαλία πολὺ κρείττους τῆς ἀοράτου ταύτης δυνάμεως πάντας ἡμᾶς ἀπειργάσατο, ἐχθροὺς τε δαιμόνων καὶ πολεμίους, ἀλλ' οὐ φίλους, οὐδὲ συνήθεις, πολλοῦ δεῖ ὑπάρχουσ καὶ ὑποχειρίους εἶναι παρσευάσασεν. Ὁ δὲ τοιοῦτος ἡμᾶς προαγαθῶν, πῶς ἂν αὐτὸς δούλος ἐγεγόνει δαιμόνων; πῶς δ' ἂν τοῖς πονηροῖς πνεύμασιν ἔθυσεν; ἢ πῶς βοηθοὺς δαίμονας ἐπεκαλέσατο ἐν ταῖς παραδοξοποιίαις, ὅποτε εἰσέτι δεῦρο πᾶς δαίμων καὶ πᾶν ἀκάθαρτον πνεῦμα, ὡς τι τῶν

A etiam perfecisse suo arbitratu, cur non totam hominis naturam effugiat? Decretis vero et regum, et eorum qui leges priscas condiderint, et philosophorum, et poetarum, et theologorum contrarias leges ponere, quæ simulacrorum cultum oppugnent, quæque quod volunt obtineant, easdemque inexpugnabiles, et invictas in perpetuum constituere, quis ex omnibus qui unquam fuerint, præstigiator cogitavit? At enim Salvator ac Dominus noster non sic quidem cogitavit hoc, ut postea aggredi non sit ausus; neque vero sic aggressus est, ut postea non perfecerit: sed uno verbo unaque voce cum dixisset ad suos discipulos: **132** « Ite, institute omnes gentes in nomine meo, docentes eas servare quæcunque mandavi vobis », verbo rem atque

B efficaciam adjecit: atque evestigio in disciplinam venit brevi tempore omne genus et Græcorum et barbarorum: et leges in cunctas nationes disseminatæ sunt, antiquæ superstitioni adversantes: leges dæmonum oppugnatrices, et omnis in multorum deorum cultu erroris inimicæ: leges Scytharum et Persarum et aliorum barbarorum moderantes, et quæ damnaverint omnem ab omni jure alierum ac ferinum victum: leges quæ everterint quæcunque instituta habuerint Græci ab initio humani generis, et novam veramque pietatem induxe-

C Nunc rursus contradicenti adversario obviam eundem, isque interrogandus: cœquando suis oculis viderit auribusve perceperit, præstigiatores ac veneficos homines, sine libationibus et sacrificiis, dæmonumque invocatione ac præsentia, quidquam operatos? Nunquid igitur aut contra Salvatorem nostrum, aut contra illius præcepta, aut etiam contra eos qui hodie quoque illius vitam imitantur, possit aliquis talem jactare calumniam? Nonne vel cæcutienti perspicuum nos quicumque Jesum sectamur, istis plane contraria omnia operari atque amplecti, et citius pati ut morti animam, quam ut dæmonibus sacrificium offeramus: citius vero sustinere de vita excedere, quam pravis dæmonibus in servitutem dari? Quis autem ignorat nostræ esse consuetudinis, ipso Jesu nomine, et purissimis precibus, nemem dæmonum vexationem abigere? Sic ipsius Jesu verbum, ejusdemque doctrina, isto potestatis invisibili genere, ut omnes nos longe potentiores essemus, effecit, dæmonum utique hostes atque inimicos, non autem amicos aut familiares nos reddens; quanto ergo minus eorum dicto audientes, aut subjectos comparavi? **133** Qui igitur nos tales produxit, qui fieri potest ut ipse dæmonibus fuerit addictus? Quam porro

¹³² Matth. xxviii, 19, 20.

credibile sit illum, aut improbis spiritibus sacra fecisse, aut dæmonas ad auxilium vocasse, dum miracula ederet, quando hodie quoque omnis dæmon, omnisque impurus spiritus, ita Jesu nomen exhorret, ut unum aliquid eorum quæ ipsius naturam castigandi ac torquendi vim habeant, aufertque se illico, et concedit : tantam sentit illius nominis vim. Sic sane olim quoque, cum inter homines degeret, non ferentes illius præsentiam, alius aliunde, clamabant : « Age, quid nobis et tibi, Jesu Fili Dei? venisti ante tempus torquere nos ⁶¹ ? » Vir autem præstigiis prorsus intentus, et plane desperatis rebus omne suum studium impendens, nonne vel imprudens ipse de seipso indicio sit, quod infandis moribus, quod scelestus, quod obscenus, quod religioni inimicus, quod injustus, quod impius? Qui vero talis sit, unde aut quomodo ea quæ ad religionem pertinent, alios doceat? Quomodo item quæ ad temperantiam, quæ ad Dei cognitio-nem, quæ ad divinum forum ac iudicium summi Dei? Nonne his omnibus contraria potius commendet ac præferat, suæ ipsius nequitiae consentanea perpetrans? Nonne Deum, Deique providentiam ac Dei iudicium neget? Nonne omnia de virtute, omnia de immortalitate animæ verba irrideat? Quod si quid tale etiam in iis quæ ad Salvatorem Dominumque nostrum pertinent, intueri licuisset, nihil sane fuisset dicendum. At vero cum in singulis rebus et verbis, universi opificem Deum Patrem invocare solitum constet, talesque quos in disciplinam acciperet, comparasse : cum et ipse temperans fuerit, et verborum quæ ad temperantiam pertinent præceptor : cum auctor, prædicatorque justitiæ, veritatis, humanitatis, virtutis universæ : cum religionis dux et magister, quæ omnium regem Deum colit : cur non his consentaneum sit putare, nihil eorum quæ in illo admiramur, ab illo per dolum præstigiarum, aut per fallaciam gestum? cur non potius arcana quadam vi, vereque divina confiteri? Quod si eo recordiæ proveheris, ut neque rationes incorruptas, neque verborum necessitatem velis attendere, neque vero probabilibus argumentis auscultare, quia fortasse nos quasi causam dicentes habes suspectos, at tu tuis saltem dæmonibus, ipsis, inquam, **134** oracula reddentibus diis auscultas, qui Salvatore nostro, non ut tu præstigiarum fallaciam, sed pietatem et sapientiam, et ascensum in cælum suo testimonio tribuunt. Quorum quidem quodnam tibi dignius cui fidem habeas testimonium vis dari, quam inimici nostri confessionem, quam in tertio volumine posuit eorum quæ inscripsit, *De philosophia* selectorum, ubi hæc ad verbum refert.

Quod efficacia ipsa atque evidentiâ, illius divinæ virtutis vim perspicue ostendit amatoribus veritatis. Oracula de Christo.

VII. « Mirum forsitan nonnullis videbitur, quod dicturi sumus. Siquidem Christum dii summe religiosum immortalemque fuisse prodiderunt, deque illo cum laude mentionem faciunt ; » et sermone progressus adjungit : « Igitur de Christo interrogantibus, utrum sit Deus, respondit :

Α κολαστικῶν καὶ βασανιστικῶν τῆς οἰκείας φύσεως, τοῦ Ἰησοῦ τὸ ὄνομα φρίττει, ὑπεξίσταται τε καὶ παραχωρεῖ τῇ τῆς προσηγορίας δυνάμει ; Ὡσπεροῦν καὶ πάλαι καθ' ὄν ἐπεδήμει τῷ βίῳ χρόνον, μὴ φέροντες αὐτοῦ τὴν παρουσίαν, ἄλλως ἄλλοθεν ἐβόα : « Ἐα, τί ἡμῖν καὶ σοί, Ἰησοῦ Υἱὲ τοῦ Θεοῦ ; ἤλθες πρὸ καιροῦ βασανίσαι ἡμᾶς ; » Ἀνὴρ δ' ὄλως γοητεία προσέχων τὸν νοῦν, καὶ πάντως γέ που ἀπειρημένους πράγμασιν ἐγχειρῶν, ἄρ' οὐκ ἂν εἴη ὁ ἄλλος ἀνόσιος ὢν τὸν τρόπον, καὶ μιαιῶν, καὶ αἰσχρῶν, καὶ ἄθεος, καὶ ἀσεβῆς ; Τοιοῦτος δὲ ὢν, πόθεν ἢ πῶς τὰ περὶ εὐσεβείας διδάξειν ἑτέρους, ἢ τὰ περὶ σωφροσύνης, ἢ τὰ περὶ Θεοῦ γνώσεως, ἢ τὰ περὶ δικαιοσύνης καὶ κρίσεως τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ ; Οὐχὶ τούτων ἀπάντων τὰ ἐναντία πρεσβεῖται, ἀκόλουθα τῇ αὐτοῦ μοχθηρίᾳ πράττων ; καὶ Θεὸν μὲν ἀρνήσεται, καὶ Θεοῦ πρόνοιαν, καὶ Θεοῦ κρίσιν, χλευάσει δὲ τοὺς περὶ ἀρετῆς τοὺς περὶ ψυχῆς ἀθανασίας λόγους ; Εἰ μὲν δὴ τοιαυτὰ τινα ἦν ἰδεῖν καὶ περὶ τὴν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν, οὐδὲν ἂν ἦν εἰπεῖν· εἰ δ' ἐφ' ἑκάστῳ πράγματι καὶ λόγῳ τὸν πάντων δημιουργὸν Πατέρα Θεὸν ἀνακαλούμενος ἀποδείκνυται, καὶ τοὺς φοιτητάς τοιοῦτους εἶναι παρασκευάζων, καὶ εἰ σώφρων αὐτὸς καὶ σωφρόνων λόγων διδάσκαλος, καὶ εἰ ποιητῆς καὶ κήρυξ δικαιοσύνης, καὶ ἀληθείας, καὶ φιλανθρωπίας, καὶ ἀρετῆς ἀπάτης, καὶ θεοσεβείας εἰσηγητῆς τοῦ παμβασιλέως Θεοῦ· πῶς οὐκ ἔπεται τούτοις τὸ μὴ εἶναι μὲν ἡγεῖσθαι κατὰ γοητείαν αὐτὸν τῶν παραδόξων πεποιημένα, δυνάμει δ' ἀπορρήτῳ, καὶ ὡς ἀληθῶς ἐνθέῳ συνομολογεῖν ; Ἄλλ' εἰς τοσοῦτον ἐλαύνεις ἀπειθείας, ὡς μὴ λογισμὸς σώφροσι, λόγων τε ἀκόλουθῳ προσέχειν τὸν νοῦν, μὴδὲ πείθεσθαι τοῖς εἰκόσι τεκμηρίοις, ὑπονοῶν τάχα που τοὺς λέγοντας ἡμᾶς. Ἄλλὰ σύ γε κ' ἂν τῶν σαυτοῦ δαιμόνων, αὐτῶν δὴ τῶν χρησιμῶν Θεῶν, ἄκουε, τῷ Σωτῆρι ἡμῶν οὐχ ὡσπερ σὺ γοητεῖαν ; ἀλλ' εὐσεβείαν καὶ σοφίαν καὶ εἰς οὐρανούς ἄνοδον μαρτυροῦντων. Τίς δ' ἂν γένοιτό σοι τούτων ἀξιόπιστος ὁμολογία μᾶλλον τῆς τοῦ καθ' ἡμῶν πολεμίου γραφῆς, ἣν ἐν οἷς ἐπέγραψε περὶ τῆς Ἐκ λογίων φιλοσοφίας ἐν τρίτῳ συγγράμματι τέθειται, ὧδέ πως ἱστορῶν κατὰ λέξιν.

Ζ'. « Παράδοξον ἱσως δόξε. ἐν ἂν τισιν εἶναι τὸ μέλλον λέγεσθαι ὑφ' ἡμῶν. Τὸν γὰρ Χριστὸν οἱ Θεοὶ εὐσεβέστατον ἀπεφήναντο καὶ ἀθάνατον γεγονότα, εὐφήμως τε αὐτοῦ μνημονεύουσι. » Καὶ ὑποβάς ἐπιλέγει· « Περὶ γοῦν τοῦ Χριστοῦ ἑρωτησάντων εἰ ἔστι Θεός, φησὶν·

Ζ'. « Παράδοξον ἱσως δόξε. ἐν ἂν τισιν εἶναι τὸ μέλλον λέγεσθαι ὑφ' ἡμῶν. Τὸν γὰρ Χριστὸν οἱ Θεοὶ εὐσεβέστατον ἀπεφήναντο καὶ ἀθάνατον γεγονότα, εὐφήμως τε αὐτοῦ μνημονεύουσι. » Καὶ ὑποβάς ἐπιλέγει· « Περὶ γοῦν τοῦ Χριστοῦ ἑρωτησάντων εἰ ἔστι Θεός, φησὶν·

⁶¹ Matth. viii, 29.

Ὅτι μὲν ἀθανάτη ψυχὴ μετὰ σῶμα προβαίνει, Γιγνώσκει σοφίη τετιμημένος· ἀλλὰ γε ψυχὴ Ἄνθρωπος εὐσεβίῃ προφερεστάτη ἐστὶν ἐκείνου. »

Εὐσεβέστατον ἄρα ἔφη αὐτὸν, καὶ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, καθάπερ καὶ τῶν ἄλλων, μετὰ θάνατον ἀπαθανάτισθῆναι, ἣν σέβειν ἀγνοοῦντας τοὺς Χριστιανούς. Ἐπερωτησάντων δὲ διὰ τί ἐκολάσθη, ἔχρησεν·

Σῶμα μὲν ἀδρανέσιν βασάνοις αἰεὶ προθέβληται· Ψυχὴ δ' εὐσεβέωρ εἰς οὐράνιοιρ πέδωρ ἵξει.

Καὶ ἐπιλέγει μετὰ τὸν χρησμὸν ἐξῆς· « Αὐτὸς οὖν εὐσεβῆς, καὶ εἰς οὐρανούς ὡσπερ οἱ εὐσεβεῖς χωρήσας. Ὅστε τοῦτον μὲν οὐ βλασφημήσεις, ἐλεήσεις δὲ τῶν ἀνθρώπων τὴν ἄνοιαν. » Ταῦτα καὶ νῦν ὁ Πορφύριος. Ἄρ' οὖν ἀπατεῶν, ὧ οὗτος; κἂν τὰ φίλα σε δυσωπέω τῶν οἰκειῶν ῥήματα. Ἔχεις τοιγαροῦν τὴν ἡμέτερον Σωτήρα Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ παρὰ τοῖς ἑαυτοῦ ὁμολογημένον οὐ γόητα οὐδὲ φαρμακέα, ἀλλ' εὐσεβῆ καὶ δικαιοτάτον καὶ σοφὸν καὶ οὐράνιον ἀψίδων οἰκίτορα. Ὁ δὲ οὖν τοιοῦτος πῶς ἂν ἄλλως τῶν παραδόξων ἔργων γέγονε ποιητῆς ἢ δυνάμει θεῆ; ἦν καὶ τὰ ἱερὰ λόγια μαρτυροῦσιν αὐτῷ, Θεοῦ λόγον καὶ Θεοῦ δυνάμιν τὴν ἀνωτάτω ἐν ἀνθρώπου μορφῇ καὶ σχήματι, μᾶλλον δ' ἐν αὐτῇ σαρκὶ καὶ σῶματι κατοικήσαι, καὶ πᾶσαν τὴν ἐν ἀνθρώποις οἰκονομίαν ἐπιτελέσαι μαρτυροῦντα. Καὶ τὸ δ' ἂν αὐτὸς καταμάθοις τὸ ἔνθεον τῆς περὶ αὐτοῦ δυνάμεως, εἰ λογίσαιο τίς ποτε ὦν ἄρα τὴν φύσιν καὶ πηλίκος ἀνδρας εὐτελεῖς ἐξ ἀλείας καὶ ταπεινοῦ βίου προσοικειωσάμενος, τοῦτοις κέχρηται διακόνους ἐπὶ κατορθώσει πράγματος πάντα καλύπτοντος λόγον. Διανοηθεὶς γὰρ ὁ μηδεὶς πώποτε, νόμους οἰκειούς καὶ ξένην διδασκαλίαν εἰς πάντα καταστῆραι τὰ ἔθνη, καὶ παντὸς γένους ἀνθρώπων διδάσκαλον εὐσεβείας ἐνὸς τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ ἑαυτὸν ἀποφῆναι, τοῖς πάντων ἀγροικωτάτοις καὶ εὐτελεστάτοις ἡγήσαστο χρῆσθαι τῆς οἰκειᾶς βουλῆς ὑπηρέταις. Εἰκόσ τινα παραλογώτατα ταῦτα αὐτὸν πεποιθέναι νομῆσαι. Πῶς γὰρ οἱ μηδὲ διαβαῖν δυνάμενοι στόμα, κἂν ἐνὸς τινος διδάσκαλοι κατέστησαν, οὐχί γε ἀνδρῶν σλλόγου; πῶς δ' ἂν πληθεὶ διειλέχθησαν οἱ πάσης ἐκτὸς γεγονότες παιδείας; Ἄλλὰ τοῦτ' ἦν ἄρα τὸ τῆς ἐνθέου βουλῆς, καὶ τῆς ἐνεργούσης ἐν αὐτοῖς θείας δυνάμεως παραστατικόν. Ἀνακαλέσας γοῦν αὐτούς, τὰ μὲν πρῶτὰ φησι· « Δεῦτε, ἀκολουθεῖτέ μοι, καὶ ποιήσω ὑμᾶς ἀλείας ἀνθρώπων. » Ἐπειδὴ δὲ λοιπὸν αὐτοὺς ἀκολούθους ἐκτήσατο, ἐμπνεύσας αὐτοῖς δυνάμεως θείας, μένους τε καὶ θάρρους ἐμπήσας, καὶ δὴ οἶά τις ἀληθῶς Θεοῦ λόγος καὶ αὐτὸς Θεός, τηλικούτων θαυμάτων ποιητῆς, νοερῶν αὐτοῦ καὶ λογικῶν ψυχῶν θηρευτὰς ποιήσας, ἔργων τε ἐπιβελίς τῇ φωνῇ, τῇ, « Δεῦτε, ἀκολουθεῖτέ μοι, καὶ ποιήσω ὑμᾶς ἀλείας ἀνθρώπων, » φησάτω, ὁμοῦ τε ἐργάτας καὶ διδασκάλους αὐτοὺς εὐσεβείας ἀπειργασμένους, ἤδη καὶ εἰς πάντα τὰ ἔθνη διεπέμπετο, κήρυκας ἀναδείξας τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας. Καὶ τίς οὐκ ἂν ἐξ-επλάγη, καὶ ἠπίστησεν ἂν εἰκότως τῷ παραδόξῳ τοῦ θαύματος, ὅτε μηδεὶς μὲν τῶν πώποτε ἐν ἀνθρώποις

A *Immortalem animam post cassum incidere corpus, Noscere honoratam sapientis luce, sed illam Insignis pietate viri mentem esse decoram.* »

Summe ergo religiosum illum dixit, et animam illius sicuti aliorum, post mortem immortalem factam, camque colere, ignorantes Christianos; deinde interrogantibus cur supplicio affectus esset, respondit:

Esse quidem semper modico cruciamine tortum Corpus, at æthereis mentem clarescere campis.

Et post oraculum adjungit deinceps: « Ipse igitur pius, et in cœlum, ut pii solent, subvectus. Quare hunc quidem non exsecraberis, miseraberis vero hominum ignorantiam? » Hæc etiam nunc Porphyrius. Quæso igitur, numquid impostor ille? at saltem tuorum amicorum verba tibi blandientia, te flectant. Habes igitur nostrum Salvatorem Jesum, qui Christus est Dei, etiam virorum testimonio comprobatum, ut non præstigiatorum, aut veneficum, sed ut pius, et justissimum, et sapientem, orbiumque cœlestium incolam. Qui igitur talis fuit, quam alia ratione admirabilem factorum auctor esse potuit, nisi virtute divina? quam etiam sacra oracula testimonii suis illi tribuunt, quæ quidem Dei verbum Deique virtutem supremam, in hominis forma atque habitu, ac potius in ipsa carne, ipsaque corpore habitasse, omnemque humanam dispositionem, gubernationemque absolvisse, testificantur.

135 Tu quoque facile discas divinitatem virtutis quæ de illo fertur, si cogites qua ille natura, et cujusmodi præditus, viros ignobiles de piscatorio atque humili victu acceperit, sibi que adjunxerit. Deinde iis usus sit administris ad illud inceptum perficiendum, quod omnem effugiat rationem. Cum enim cogitasset id quod nullus unquam cogitavit: proprias leges novamque doctrinam in omnes disseminare nationes, omneque hominum genus eam docere pietatem, quæ unum supremum Deum veneraretur, huju que rei se magistrum exhibere, omnium maxime agrestibus maximeque ignobilibus putavit sibi utendum esse hujusce consilii ministris: utpote cum verisimile sit illum censuisse, præter omnem rationem hæc se facturum. Quo enim pacto, qui ne diducere quidem os idonei erant, saltem unius cujuspiam hominis præceptores fieri poterunt, nedum virorum conventus? quomodo autem multitudinem alloqui aut instruere, qui ab omni eruditione abhorrebant? At hoc quidem fuit, quod et divinum consilium, et vim divinam quæ in illis, et cum illis ipsum opus obibat, declararet. Ergo cum illos vocasset, tum primum dixit: « Venite, sequimini me: et faciam vos piscatores hominum⁸¹. » Cum vero jam illos sectatores esset adeptus, divinaque sua vi afflasset, roboreque atque animi confidentia complasset, jamque veluti quoddam vere Dei verbuni, ipseque Deus tantorum auctor miraculorum, intelligentium rationaliumque animarum venatores illos constituisset: remque ipsam atque ef-

⁸¹ Matth. iv, 18.

ficaciam adjuvasset voci illi, qua dixerat : « Venite, sequimini me, et faciam vos piscatores hominum, » simulque et operarios et magistros pietatis illos fecisset, tum in omnes gentes dimisit, suæque doctrinæ præcones declaravit. Quis autem non obstupescat, quis non incredibile merito existimet id quod omnem fidem superat miraculum ? Nullus certe eorum, qui unquam alicujus claritatis inter homines fuerunt, non rex, non legum inventor, non philosophus, non Græcus, non barbarus, hujusmodi quidquam cogitasse narratur, ac ne somniasse quidem aliquid quod ad hoc proxime accedat. Satis enim superque unusquisque talium semper habuit, dummodo in sua regione institutum suum propositumque compleret ; et quæ bonæ utilesque visæ essent leges, eas in una saltem sua ipsius gente, sancire ac tueri posset. At hic noster, nihil mortale aut humanum molitus, **136** considera, quæso, numerosus tanquam vere Deus vocem emisit, ubi suis illis adeo ignobilibus ad verbum dixit discipulis : « Ervtes, docete omnes gentes ⁸³. » Quid ? si discipuli, ut fit, suo Præceptori respondissent, ac dixissent : Quo tandem modo istud a nobis fieri poterit ? Quomodo Romanos, exempli gratia, publice docebimus ? quomodo autem Ægyptios alloquemur ? qua vero lingua, homines unam Syriacam vocem audire soliti, apud Græcos utemur ? qua apud Persas, Armenios, Chaldæos, Scythas, Indos, ac denique omnes quascunque offendemus barbaricas gentes ? Quomodo illis persuadebimus ut deos quidem patrios deserant, unum vero omnium quæcunque sunt opificem Deum colant ? qua porro dicendi vi freti, tantum facinus aggrediemur ? Quæ autem perficiendi spes aderit hominibus qui leges figere audeant, contrarias legibus quascunque omnes gentes de patriis diis a condito ævo servaverint ? Quibus tandem copiis, aut qua vi nobis liceat isti audaciæ superesse ? Hæc ne dicerent, quemadmodum dicturos fuisse credibile est, aut etiam cogitarent Jesu discipuli, una verbi adjectione ipse Præceptor illos omni difficultate liberavit, cum dixit, illos in nomine suo voti compotes futuros. Non enim simpliciter aut indefinite ut docerent omnes gentes imperavit, sed cum adjunctione necessaria, « in nomine, inquit, meo ⁸⁴. » Cum enim vis illius nominis tanta sit, ut Apostolus dixerit : « Quod donaverit illi Deus nomen, quod est super omne nomen, ut in nomine Jesu omne genu flectatur, cælestium, terrestrium, et infernorum ⁸⁵, » merito excellentiam virtutis nominis sui, quæ multos latet indicaturus, ad suos dixit discipulos : « Ite, docete omnes gentes in nomine meo. » Deinde canit bene admodum certe atque exquisite quod futurum erat dicens : « Oportet enim prædicari Evangelium hoc in toto orbe, in testimonium cunctis gentibus ⁸⁶. » Porro cum verba quidem hæc, tunc in angulo terræ dicta sint, et qui tunc aderant soli audierint, qui

A γονομένων διαζανῶν, μὴ βασιλεὺς, μὴ νομοθέτης, μὴ φιλόσοφος, μὴ Ἕλληγ, μὴ βάρβαρος, τοιοῦτόν τι διανοηθεὶς ἱστορεῖται, ἀλλ' οὐδ' εἰς φαντασίαν ἐλθῶν τοῦ παραπλησίου; ἀγαπητὸν γὰρ ἐκάστῳ ἦν, εἰ καὶ ἐπὶ μόνῃς τῆς οἰκείας γῆς τὸ οἰκεῖον ἐπάγγελμα συν-εστήσατο, καὶ τοὺς καλῶς ἔχειν φανέντας νόμους, καὶ ἐφ' ἐνὸς τοῦ οἰκείου ἔθνους κρατῦναι οἷός τε ἦν· ὁ δὲ μὴδὲν θνητὸν καὶ ἀνθρώπινον διανοηθεὶς ὄρα εἰ μὴ ὡς ἀληθῶς Θεοῦ πάλιν προήκατο φωνῆν, αὐτο-λεξεὶ φήσας τοῖς εὐτελεστάτοις ἐκείνοις αὐτοῦ μαθη-ταις· « Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη. » Καὶ πῶς, εἶπον ἂν οἱ μαθηταὶ τῷ Διδασκάλῳ πάντως που ἀποκρινάμενοι, τοῦθ' ἡμῖν ἔσται δυνατόν; Πῶς γὰρ Ῥωμαίοις, φέρε, κηρύξομεν; πῶς δὲ Αἰγυπτίοις διαλεχθῶσόμεθα; ποῖα δὲ χρῆσόμεθα λέξει πρὸς Ἑλ- B λήνας, ἀνδρες τῆ Σύρου ἐντραφέντες μόνῃ φωνῇ; Πέρας δὲ καὶ Ἀρμενίους, καὶ Χαλδαίους, καὶ Σκύ-θας, καὶ Ἰνδοῦς, καὶ εἰ τινα βαρβάρων γένοιτο ἔθνη; πῶς πείσομεν τῶν μὲν πατριῶν θεῶν ἀφίστασθαι, ἕνα δὲ τὸν πάντων δημιουργὸν σέβειν; ποῖα δὲ λόγων ἱκανότητι θαρσύντες, ἐπὶ τοῦτο παρελευσόμεθα; ἢ τίς ἡμῖν ἐλπὶς ἔσται τοῦ κατορθώματος, ἀντινομο-θετεῖν τολμῶσι τοῖς πάντων ἔθνῶν περὶ τῶν οἰκείων θεῶν ἐξ αἰῶνος κειμένοις νόμοις; ἐπὶ ποῖα δὲ καὶ δυνάμει περιέσεσθαι ἔστι τοῦ τολμήματος; Ταῦτα ἢ φησάντων ἂν κατὰ τὸ εἶδος, ἢ διανοηθέντων τῶν τοῦ Ἰησοῦ μαθητῶν, μίᾳ προσθήκῃ λέξεως αὐτοῖς ὁ Διδάσκαλος λύσειν τῶν ἀπορηθέντων ὑπέθετο, φήσας κατόρθωσιν, « ἐν τῷ ὀνόματί μου. » Οὐ γὰρ δὴ ἀπλῶς καὶ ἀδιορίστως μαθητεύσαι πάντα τὰ ἔθνη προσ- C ἔταττε, μετὰ προσθήκης δὲ ἀναγκαίας, τῆς, « ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ. » Ἐπειδὴ γὰρ ἡ δύναμις τῆς αὐτοῦ προσηγορίας τοσαύτη τις ἦν, ὡς φάναι τὸν Ἀπόστο-λον, ὅτι δὴ « Ἐχαρίσατο αὐτῷ ὁ Θεὸς τὸ ὄνομα, τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα, ἵνα ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ πᾶν γόνυ κάμψῃ ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων· » εἰκό-τως, τῆς τοὺς πολλοὺς λανθανούσης ἐν τῷ ὀνό-ματι αὐτοῦ δυνάμεως τῆν ἀρετὴν ἐμφαίνων, τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς ἔφησε· « Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη ἐν τῷ ὀνόματί μου. » Εἶτα καὶ θεσπι-ζει εὖ μάλα ἀκριβῶς τὸ μέλλον, εἰπὼν· « Δεῖ γὰρ κηρυχθῆναι τὸ Εὐαγγέλιον τοῦτο ἐν ὅλῃ τῇ οἰκουμένῃ εἰς μαρτύριον πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν. » Ὁ δὲ λόγος εἴρητο μὲν ἐν γωνίᾳ γῆς τότε, καὶ οἱ παρόντες ἤκουον μόνῃ· Πῶς οὖν ἄρα πιστὸς ἦν αὐτοῖς τοῦτο λέγων, εἰ μὴ ἐξ D ἐτέρων τῶν ὑπ' αὐτοῦ πεπραγμένων ἐνθέων ἔργων τῆς ἐν τοῖς λόγοις ἀληθείας αὐτοῦ τὴν πείραν εἰλήφε-σαν; Ὅτι γὰρ ἐπίστευσαν λέγοντι, συλλογιζομένη σοὶ ὁμολογεῖν ἀνάγκη. Προστάξαντι γὰρ οὐδεὶς ἠπεῖθει· ἀλλὰ πειθαρχήσαντες αὐτοῦ τῷ νεύματι, κατὰ τὰ παρηγγελμένα πᾶν γένος ἀνθρώπων ἐμαθήτευσον, ἐν τῆς οἰκείας γῆς ἐπὶ πάντα στείλαμενοι τὰ ἔθνη· ἐν ὀλίγῳ τε ἦν ἔργα θεωρῆσαι τοὺς λόγους. Κεκήρυκτε γοῦν τὸ Εὐαγγέλιον ἐν βραχεῖ χρόνῳ ἐν ὅλῃ τῇ οἰκου-μένη εἰς μαρτύριον τοῖς ἔθνεσι· καὶ βάρβαροι καὶ Ἕλληγες τὰς περὶ τοῦ Ἰησοῦ γραφὰς πατρίους χα-ρκατήρῃσι καὶ πατριῶ φωνῇ μετελάμβανον. Καίτοι τίς οὐκ ἂν ἀπορήσειεν εὐλόγως, τίς ἦν ἄρα ὁ τῆς

⁸³ Mat. l. xxviii, 19. ⁸⁴ ibid. ⁸⁵ Philipp. ii, 10. ⁸⁶ Marc. xiii, 10.

τῶν μαθητῶν τοῦ Ἰησοῦ διδασκαλίας τρόπος; Ἄρα γὰρ εἰς μέσην παρελθόντες πάλιν, ἔπειτα ἔν ἀγορᾷ στάντες, καὶ βοή μερίζονι χρησάμενοι συνεκάλουν τοὺς παρόντας, κάπειτα ἐδημηγόρουν; Καὶ τίς ἦν ἄρα αὐτοῖς τῆς δημηγορίας ὁ λόγος, ὃ πεπεῖσθαι εἰκός ἦν τοὺς ἀκρωμένους; Πῶς δὲ καὶ ἐδημηγόρουν ἄνδρες λόγων ἄπειροι, καὶ πάσης ἀμέτοχοι παιδείας; Ἄλλὰ μὴν οὐ κατὰ πλῆθος, κατὰ μέρος δὲ τοῖς προστυχοῦσι διελέγοντο. Τίσιν οὖν καὶ ὁποίοις ἐχρῶντο λόγοις ἐπὶ πειθῶ τῶν ἀκούοντων; ἐπεὶ μὴδὲ μικρὸς ἦν αὐτοῖς ὁ ἄγων, μὴ ἀρνούμενοις τὸν ἐπονεύειστον θάνατον τοῦ καταγγελλομένου. Εἰ μὲν γὰρ τοῦτον ἐπικρυψάμενοι, καὶ μὴ ὁμολογούντες εἰς πάντας οἷα καὶ ὅποσα πέπονθεν ὑπὸ Ἰουδαίων, τὰ σεμνὰ μόνα καὶ ἔνδοξα προσεκόμιζον· λέγω δὲ τὰς θαυματουργίας, καὶ τὰς παραδοξοποιίας αὐτοῦ, τὰς τε φιλοσόφους διδασκαλίας αὐτοῦ· οὐδ' οὕτως ἦν αὐτοῖς εὐχερῆς ὁ λόγος πρὸς τὸ ποιῆσαι βραδίως συγκαταθέσθαι τοὺς ἀκούοντα; ξηνοζωνομένους, καὶ ἄρτι πρῶτον ἐπακούοντας κινῶν ῥημάτων ὑπ' ἀνδρῶν οὐδὲν ἐπαγομένον ἀξιώπιστον τὴν τῶν λεγομένων μαρτυρίαν. Πλὴν ἀλλ' ἔδοξεν ἂν πιθανώτερον λέγεσθαι τὰ εἰρημένα. Νῦν δὲ τοτὲ μὲν τὸν πρεσβευόμενον θεὸν ἐν ἀνθρώπου γεγενῆσθαι σώματι, καὶ οὐδὲν ἄλλο τὴν φύσιν εἶναι ἢ θεοῦ λόγον, διὸ καὶ τοιαύτας τεραστίας δυνάμεις πεποιηκέναι οἷα θεὸν· τοτὲ δὲ τοῦτοις ἐναντίως ὕβρεις αὐτῶν καὶ ἀτιμίας ὑπομείναι, καὶ τέλος τὴν αἰσχίστην καὶ τοῖς πάντων ἀνθρώπων κακούργωτάτην ἐπηρητημένην διὰ σταυροῦ τιμωρίαν, τίς οὐκ ἂν ὡς ἐναντία λεγόντων κατέπτευσεν εἰκότως; Τίς δ' οὕτως ἡλιθίως ὑπῆρχεν, ὡς εὐχερῶς πιστεῦσαι λέγουσιν ἑωρακέναι μετὰ τὸν θάνατον ἐκ νεκρῶν ἀναβιωκότα, τὸν μὴδὲ ὅτε ἐν ζῶσιν ἦν ἐπαμῦναι ἑαυτῷ δεδωνημένον; Τίς δὲ τοῖς ἰδιώταις καὶ εὐτελέσιν ἐκεῖνοις ἐπέισθη ποτ' ἂν λέγουσι, χρῆναι τῶν μὲν πατρῶων θεῶν καταφρονῆσαι, καὶ μυρίαν μὲν τῶν ἐξ αἰῶνος καταγνώσθαι πάντων, μόνους δὲ αὐτοῖς πειθεσθαι καὶ τοῖς ὑπὸ τοῦ σταυρωθέντος παρηγγελμένοις; τοῦτον γὰρ εἶναι τοῦ μόνου καὶ ἐπὶ πάντων θεοῦ μόνον ἀγαπητὸν καὶ μονογενῆ Παῖδα. Ἐγὼ μὲν οὖν ἐξετάζω παρ' ἐμυτῷ φιλαλήθους τὸν λόγον, οὐδεμίαν πειστικὴν δύναμιν ἐν αὐτῷ, οὐδέ τι σεμνόν, οὐδ' ἀξιώπιστον, ἀλλ' οὐδὲ πιθανὸν εἰς τὸ κἂν ἓνα τινὰ τῶν ἡλιθίων πεῖσαι δύνασθαι εὐρίσκω. Ἄλλὰ πάλιν ἀφορῶν εἰς τὴν τοῦ λόγου δύναμιν ὡς μυρία πλῆθος πέπεικε, καὶ ὡς συνέστησαν μυρίανδροι Ἐκκλησίαι πρὸς αὐτῶν ἐλείπων τῶν εὐτελεστάτων καὶ ἀγροίκων τοῦ Ἰησοῦ μαθητῶν, οὐκ ἐν ἀδελφοῖς που καὶ ἀφανέσι τόποις, ἀλλ' ἐν ταῖς μάλιστα διαπρεπεστάταις πόλεσιν Ἰερουθεῖσαι, ἐπ' αὐτῆς λέγω τῆς Ῥωμαίων βασιλευούσης, ἐπὶ τε τῆς Ἀλεξανδρείου καὶ Ἀντιοχείου, καθ' ὅλης τε τῆς Αἰγύπτου καὶ Λιβύης, Εὐρώπης τε καὶ Ἀσίας, ἐν τε κώμας τε καὶ χῆρας καὶ παντοίας εἰθνεσι, πάλιν ἐξ ἀνάγκης ἀνατρέχειν ἐκδιάζομαι ἐπὶ τὴν τοῦ αἰτίου ζήτησιν, καὶ συνομολογεῖν μὴ ἄλλως αὐτοὺς κεκρατηκέναι τοῦ τολμήματος ἢ θεοστέρῃ καὶ ὑπὲρ ἀνθρώπων δυνάμει καὶ συνεργίᾳ τοῦ φήσαντος αὐτοῖς· «Μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη ἐν τῷ ὀνόματί μου.» Τοῦτο ὅτι οὖν εἰπὼν ἐπισυνῆψεν ἐπαγγέλλαν,

A fieri potest ut hoc dicenti illi crederent, nisi ex aliis ejusdem divinis gestis, veracem illum in verbis experti essent? quod enim verbis illius crederent, ratiocinantur tibi confiteri necesse est. Imperanti enim illi nullus non paruit; **137** sed protinus auscultantes illius nutui quem admodum ipsis præceptum fuerat, ac de patriis sedibus ad omnes gentes prorecti, omne hominum genus docuerunt, brevique tempore intueri licuit respondentia verbis facta. Prædicatum itaque est in exiguo temporis spatio in toto orbe Evangelium, in testimonium cunctis gentibus; et barbari et Græci quæ de Jesu scripta erant, patriis litteris patriaque voce exceperunt. Cæterum, quis non merito ambigat quamnam fuerit Jesu discipulorum docendi ratio, quis modus? Nunquid in mediam progressi civitatem, deinde stantes in foro, vocemque attollentes, convocabant eos qui accedebant? et quæ tandem illis concionandi ratio, cui quidem verisimile sit auscultasse audientes? quomodo autem concionabantur viri sermonis imperiti, et omnes expertes eruditionis? atqui non multitudinem, sed singulos adcentes alloquebantur. Qua igitur et cujusmodi oratione utebantur, ut audientibus persuaderent? non enim parvum illis propositum erat certamen, non dissimulantibus probrosam ejus mortem quem ut Deum commendabant. Nam si hanc dissimulassent, neque qualia quantaque passus sit a Judæis apud omnes confessi essent, sed quæ reverentiam homini gloriamque adderent, ea sola protulissent: dico autem prodigia et miracula ab illo edita, necnon philosophica ejusdem documenta: ne sic quidem illis exitum celerem invenisset oratio, ut facile consensum audientium elicerent; qui quidem audientes aliena lingua utebantur, ac tunc primum ab hominibus nihil fide dignum afferentibus, inaudita sibi prius verba percipiebant, ad ea quæ illi dicerent comprobanda. Veruntamen si talia dixissent, aliquanto probabilius dicere visi essent. Nunc autem cum dicerent illum quem ut Deum commendabant, modo in corpore humano versatum, nihilque aliud natura quam Dei Verbum esse, quocirca etiam talia miracula tanquam Deum edere potuisse, modo his contraria, **D** injurias illum contumeliasque tulisse, et denique probrosissimum, et omnium hominum sceleratissimis injungi solitum crucis supplicium: quis non merito illos ut contraria sibi ipsis dicentes delusisset? Quis autem usque adeo fatuus fuisset, ut facile crederet dicentibus atque affirmantibus, vidisse se post mortem illum a mortuis rediisse ac revivisse, qui ne tunc quidem cum apud vivos esset scipsum tutari potuisset? **138** Quis vero imperitis illis, atque ignobilibus unquam paruisset dicentibus, oportere deos quidem patrios contemnere, et stultitiam omnium, qui unquam ab initio humani generis fuissent, damnare: solis vero sibi parere, et iis quæ crucifixus præcepisset? hunc enim esse solius supremi Dei solum dilectum atque

unicum Filium. Sane dum ego mecum studio veritatis hujusce rei rationem exploro, nullam plane in ea vim ad probandum idoneam, neque grave quidquam aut fide dignum invenio, ac ne probabile quidem usque adeo, ut fatuum saltem quempiam illi in suam sententiam trahere possent. At rursus, dum ad ipsius verbi potentiam respicio, ut innumerabilibus hominum conventibus persuaserit, atque ut ab ipsis illis ignobilissimis et agrestibus Jesu discipulis, numerosissimæ Ecclesiæ constitutæ sint, non in quibusdam ignotis atque obscuris locis, sed in clarissimis civitatibus erectæ, in ipsa, inquam, aliarum urbium regina, Romana urbe, in Alexandrina, in Antiochensi, per totam Ægyptium ac Lyciam, per Europam atque Asiam, in vicis et regionibus, omnique modo variis gentibus: retro cogor necessitate quadam, ad ipsius rei causam inquirendam recurrere, faterique non aliter ipsos facinus tam audax obtinuisse, quam diviniore quadam longeque humanam superante potentia, opeque atque auxilio illius, qui dixerat: « Docete omnes gentes in nomine meo. » Siquidem cum hoc dixisset, adjunxit promissum, quo essent accepturi confidentiam, et prompte tradituri seipsos iis quæ cœnuntiata ipsis fuerant; dixit igitur ad illos: « Et ecce ego vobiscum sum omnes dies, usque ad consummationem sæculi ⁸⁷. » Quin etiam afflasse illos divino Spiritu dicitur, necnon divinam quamdam, et qua res admirabiles efficerent, potentiam illis ingenerasse, nunc quidem illud dicens: « Accipite Spiritum sanctum ⁸⁸, » nunc vero illud: « Infirmos curate, leprosos mundate, demones ejcicite, gratis accepistis, gratis date ⁸⁹. »

Vides igitur jam tu quoque, quonam modo superaverit illorum ratio: quando etiam liber, qui Acta illorum continet, conveniens his et consentaneum profert testimonium: ubi ipsi quoque memorantur ipsa rerum admirabilium efficientia, quam beneficio nominis Jesu obtinebant, eos qui intererant atque spectabant attonitos reddidisse. **139** Primum enim verisimile est, eos qui cernebant, rebus ipsis et factis in stuporem ab illis esse conversos, ita deinde eosdem alacres comparatos ad interrogandum, quisnam ille esset, cujus virtute et nomine miraculum effectum esset. Deinde docendo iidem ab iisdem deprehendebantur fide, ipsorum doctrinam antevenisse. Non enim verbis persuasi, sed rebus et factis præventi, ad id quod verbis ipsis obtinendum erat, faciles comparabantur. Jam idcirco dicuntur nonnullis ipsis Jesu discipulis tanquam iis qui dii essent victimas et libationes obtulisse, et alium quidem ex illis Mercurium, alium vero Jovem existimasse, usque adeo illorum mentes stupore affecerat ipsa miraculorum evidentia; ac protinus ita affectis auditoribus, quæcunque illi de Jesu nuntiabant merito vera esse posthac censebantur; illiusque post mortem reditum in vitam, non simplicibus atque indemonstrabilibus verbis testificabantur, sed ipsa factorum evidentia comprobabant; quippe cum viventis illius facta demonstrarent. Quod si et Deum illum, et Dei Filium ante ascensum in cælum degentem apud Patrem nuntiassent, cur non huic orationi facilius assensu essent, qui ejus rei contrarium, tum incredibile, tum præter naturam merito arbitrarentur, ipsaque ratione colligerent, non posse putari mortalis naturæ illa opera esse quæ fiebant, sed Dei alicujus, etiam si nemo diceret? Hoc igitur erat, neque quid-

Α δι' ἧς ἐμελλον ἐπιβαρῆσθαι καὶ προθύμως ἐπιτιθῆναι σφᾶς αὐτοὺς τοῖς παρηγγελμένοις. Φησὶ γοῦν αὐτοῖς· « Καὶ ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. » Ἄλλὰ καὶ Πνεύματος αὐτοῖς ἐμπνεῦσαι λέγεται θεοῦ, ἀλλὰ καὶ δυνάμιν αὐτοῖς ἔνθεον καὶ παραδοξοποιὸν πεποιηκέναι, τότε μὲν φήσας· « Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον. » τότε δὲ εἰπὼν· « Ἀσθενοῦντας θεραπεύετε, λεπροὺς καθαρίζετε, δαιμόνας ἐκβάλλετε· δωρεὰν ἐλάβετε, δωρεὰν δότε. »

Β Συνορχῆς τοιγαροῦν καὶ αὐτὸς ὅπως κεκράτηκεν ὁ δι' αὐτῶν λόγος· ἐπεὶ καὶ αὐτῶν ἡ βίβλος τῶν Πράξεων συνιδὴ τούτους καὶ σύμφωνα μαρτυρεῖ· ἔνθα ἱστοροῦνται καὶ αὐτοὶ τῇ τῶν παραδόξων ἐνεργείᾳ δι' ὀνόματος τοῦ Ἰησοῦ πρὸς αὐτῶν ἐπιτελουμένη τοὺς παρόντας καὶ τοὺς θεωμένους ἐκπλήξαι. Ἐξέπληττον γὰρ, ὡς εἶκός, διὰ τῶν ἔργων τοὺς θεωμένους πρότερον· εἴθ' οὕτως προθύμους εἶχον αὐτοὺς ἐπὶ τὸ φιλοπευστεῖν, τίς ποτ' ἦν οὗτος οὐ τῇ δυνάμει καὶ προσσηγορίᾳ τὸ θαῦμα γέγονεν. Εἶτα διδάσκοντες ἠῤῥισκον τῇ πίστει φθάνοντας τὴν παρ' αὐτῶν διδασκαλίαν. Οὐ γὰρ τοῖς λόγοις πεισθέντες, ἀλλὰ τοῖς ἔργοις προσκαταληφθέντες, ῥᾶδιον ἐποιούνο τὴν ἐν τοῖς λόγοις διάθεσιν. Λέγονται γοῦν ἡδη τινὲς βουθυσίας καὶ σπονδάς καὶ ἄν ἡδη θεοῖς οὕσι τοῖς τοῦ Ἰησοῦ προσαγγόμενοι· καὶ τινὰ μὲν αὐτῶν τὸν Ἑρμῆν εἶναι, τινὰ δὲ τὸν Δία νενομιμέναι· τοσοῦτον αὐτῶν τὰς διανοίας ἐξέπληττεν ἡ τῶν παραδόξων ἔργων ἐπίδειξις. Καὶ δὴ οὕτω διακαιμένοι πάνθ' ὅσα περὶ τοῦ Ἰησοῦ κατήγγελλον, ἡδη λοιπὸν ἀληθεύειν εὐλόγως ἐνομιζόντο· καὶ τῇ κατὰ τὸν θάνατον ἀναβιώσει αὐτοῦ οὐχ ἀπλοῖς οὐδ' ἀναποδείκτοις ἐμαρτύρουν λόγοις, δι' αὐτῆς δ' ἐνεργείας ἐπειθον, ζῶντος ἔργα παριστῶντες. Εἰ δὲ καὶ θεὸν αὐτὸν καὶ Θεοῦ Παῖδα πρὸ τῆς εἰς ἀνθρώπους ἐφίξεως παρὰ τῷ Πατρὶ τυγχάνοντα κατήγγελλον, καὶ τούτῳ πῶς οὐκ ἂν προσέθεντο μᾶλλον, τὸ ἐναντίον ἄπιστον εἶναι καὶ ἀδύνατον ἠγούμενοι εἰκότως, λογιζόμενοι μὴ δύνασθαι θνητῆς ἔργα φύσεως εἶναι νομιζέιν τὰ δρώμενα, ἀλλὰ Θεοῦ, κἄν μὴ λέγῃ τις; Τοῦτ' ἦν ἄρα καὶ οὐδὲν ἄλλο τὸ ζητηθὲν αὐτὸ ἐκεῖνο, ὅποια δυνάμει περιγεγόνασαι τῶν ἐν ἀρχαῖς ἀκρωμένων οἱ τοῦ Ἰησοῦ μαθηταί, καὶ ὅπως Ἕλληνας ὁμοῦ καὶ βαρβάρους ὡς περὶ Λόγου Θεοῦ περὶ αὐτοῦ φρονεῖν ἔπεισαν, ὅπως τε ἐν μέσσι ταῖς πόλεσι καὶ ἀνὰ τὰς χώρας εὔσε-

⁸⁷ Ibid. 20. ⁸⁸ Joan. xx, 22. ⁸⁹ Matth. x, 8.

βείας ἐνδὸς τοῦ ἑπὶ πάντων Θεοῦ συνστῆσαντο διδασκαλίαι.

Αὐτοὶ οὖν οὐκ ἄν θαυμάσειε, πρὸς ἑαυτῶν ἐπιλογισάμενος καὶ ἐνθυμηθεὶς, ὡς οὐκ ἀνθρώπινον ἦν τὸ μὲν ἄλλοτε ὑπὸ μίαν τὴν Ῥωμαίων γενέσθαι τὰ πλείεστα τῆς οἰκουμένης ἔθνη, ἀλλ' ἀπὸ τῶν τοῦ Ἰησοῦ χρόνων; Ἄμα γὰρ τῆ εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ παραδόξῳ ἐπιδημίᾳ καὶ τὰ Ῥωμαίων ἀκμάσαι συνήχθη, τότε πρῶτον Αὐγούστου τῶν πλείεστων ἐθνῶν μοναρχήσαντος, καθ' ὃν, Κλεοπάτρας ἀλούσης, ἡ κατ' Αἴγυπτον τῶν Πτολεμαίων διαδοχὴ λέλυτο· ἐξ

ἐκείνου τε καὶ εἰς δεῦρο τὸ ἀπ' αἰῶνος, καὶ ἀπ' αὐτοῦ, ὡς εἰπεῖν, τῆς πρώτης ἀνθρωπείας συστάν Αἰγύπτου βασιλείου καθήρητο· ἐξ ἐκείνου τε καὶ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος Ῥωμαίων δοῦλον γέγονε, καὶ τὸ Σύρων ὠσαύτως, Καππαδόκων τε καὶ Μακεδόνων, καὶ Βιθυνῶν, καὶ Ἑλλήνων, καὶ συνελόντι φάναι τῶν λοιπῶν τῶν ὑπὸ τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν ἀπάντων. Τοῦτο δὲ ὅτι μὴ ἀθεεὶ τῆ περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διδασκαλίᾳ συνειστέλλειν, τίς οὐκ ἂν ὁμολογήσειε, διανοηθεὶς, ὡς οὐ βλάδιον ἦν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ πορεῖαν ἐπὶ τῆς ἁλλοδαπῆς στεῖλαισθαι, διεστῶτων πρὸς ἄλληλα τῶν ἐθνῶν, καὶ μηδεμίᾳ οὐσίας ἐν αὐτοῖς ἐπιμιξίας διὰ τὰς πολλὰς ἐθναρχίας ὧν περιηρημένων, ἀφόδως ἤδη καὶ ἐπ' ἀδείας τὸ προκειμενον ἦν, τὴν πορεῖαν αὐταῖς προεξευμαρίσαντος τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ, καὶ τῶν θυμῶν τῶν κατὰ πόλεις δεισιδαιμόνων φόβῳ τῆς μεζόνος ἀρχῆς καταστειλάντος; Λόγισαι γὰρ, ὡς, εἰ μὴ ἔεν τὸ κωλύον ἦν τοὺς περὶ τὴν πολύθεον πλάνην ἐπισημένους τῆ τοῦ Χριστοῦ πολεμεῖν διδασκαλίᾳ, πάλαι ἂν ἑώρας κατὰ πόλεις καὶ κατὰ ἀγρούς ἐμφυλίους στάσεις, διωγμούς τε καὶ πολέμους οὐ τοὺς τυγχάνοντας, εἰ δὴ ἐφ' ἑαυτοὺς εἶχον οἱ δεισιδαιμόνες τὴν ἐπ' αὐτῶν ἐξουσίαν. Νῦν δὲ καὶ τοῦτο Θεοῦ τοῦ ἐπὶ πάντων ἔργον ἦν, τὸ μεζῶνι φόβῳ τῆς ἀνωτάτω ἀρχῆς, τοὺς ἐχθροὺς τοῦ οἰκείου λόγου καταδουλώσαι. Προκόπτειν γὰρ αὐτὸν ὁσημέραι, καὶ εἰς πάντας ἀνθρώπους ἀβξιν βούλεται. Πάλιν τε αὖ ὡς μὴ νομισθεῖται κατὰ συγχώρησιν τῶν κρατούντων διαρκέσειν, εἴποτέ τις τοῦτων πονηρίᾳ ληφθεὶς τῷ τοῦ Χριστοῦ λόγῳ πολεμεῖν προῦθετο, καὶ τοῦτο πράττειν ἐνεδίδου τὸ καταθῦμιον· ὁμοῦ μὲν εἰς ἐνδειξιν τῶν τῆς εὐσεβείας ἀθλητῶν, ὁμοῦ δὲ καὶ εἰς τὸ τοῖς πᾶσι φανερὴν καταστήναι, ὅτι μὴ ἐξ ἀνθρώπων ἦν βουλῆς, ἀλλ' ἐκ τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως ἡ τοῦ λόγου σύστασις. Αὐτίκα τίς οὐκ ἂν θαυμάσειε τὰ συμβαίνειν κατὰ τοὺς τοιούτους καιροὺς εἰωθότα; Οἱ μὲν γὰρ τῆς εὐσεβείας ἀθλήται τὸ πρὶν ἀνθρωπίνως γε τοῖς πᾶσι διάδοχοι καὶ διαπρεπεῖς ἐγίνοντο, τῶν παρὰ τῷ Θεῷ κατηξιωμένοι βασιλείων· οἱ δὲ τῆς εὐσεβείας πολέμιοι τὰς προστηκούσας ἐξέτινον δίκας, θετλάτοις μάστιξιν οἰστρούμενοι, καὶ πᾶν τὸ σῶμα δεινῶς καὶ ἀναιροῖς πάθει διαφθειρόμενοι· ὥστε ἤδη καὶ εἰς ὁμολογίαν τῆς κατὰ Χριστοῦ δυσσεβείας ἤκειν περιελαθῆναι. Οἱ δὲ γε λοιποὶ πάντες τῆς ἐνθέου προστηγορίας ἡξιωμένοι, κατὰ Χριστοῦ

A quam aliud, ipsum utique illud quod quærebatur, quanam vi discipuli Jesu, eorum qui ab initio audiebant victores fuerint, et quomodo tam Græcos quam barbaros, ut de illo tanquam de Deo sentirent adduxerint, et quomodo in mediis urbibus ac per omnes regiones, religionis qua unus supremus Deus

Cæterum, quis non obstupescat, secum cogitans atque animo versans, non humanum hoc fuisse opus, vel ex eo quod nunquam alias sub uno Romanorum imperio plurimæ orbis gentes esse potuerunt, nisi secundum Jesu tempora? Nam simul ac ille admirabiliter ad homines venit, atque inter homines versatus est, etiam res Romanas ad summum pervenisse contigit, quo primum tempore videlicet Augustus, plurimarum gentium dominus evasit. Id vero fuit cum et Cleopatra capta est, et Ptolemæorum successio in Ægypto dissoluta, atque ex illo in hunc usque diem, quod ab initio orbis, 140 et ab ipsa, ut ita dicam, hominum origine, steterat Ægypti regnum, eversum est. Ex illo Judæorum quoque natio a Romanis in servitutem redacta, Syrorum item, et Cappadocum, et Macedonum, et Bithynorum, et Græcorum, ac denique reliquorum omnium qui Romano imperio cesserunt. Hoc autem non sine Deo, una cum doctrina quæ de Salvatore nostro ferretur, introiisse in orbem, quis non fateatur, reputans non facilem Jesu discipulis externarum regionum peragrationem futuram fuisse, si gentes inter se divisæ discordesque fuissent, neque ullum prorsus, ob multiplices principatus, inter illas commercium; quibus sane sublatis principatibus, intrepide jam atque impune negotium propositum compleverunt, cum supremus Deus et iter illis expeditum ac facile compararet, et superstitionum in civitatibus animos terrore majoris imperii cohiberet? Reputa enim tecum parumper: si nulla res impedimento fuisset iis qui errore colendi multos deos tenebantur, ne doctrinam Christi oppugnant, quam multas antehac civiles seditiones, et in urbibus et in agris vidisses: quot vexationes, quot bella non mediocria illa quidem, si superstitioni illi suæ ipsorum potestatis fuissent, ac penes se jus imperii habuissent. Nunc autem hoc quoque supremi Dei fuit opus, majori quodam terrore supremæ alicujus potentia, proprii verbi inimicos habere jam domitos: id enim proficere in dies, et apud cunctos homines crescere volebat: rursus autem ne putaretur ex concessione ac venia dominantium perseverare, si quando horum ipsorum quispiam malignitate quadam correptus, adversus Christi verbum pugnare deliberatum in animo habebat, etiam hoc suo ipsius arbitratu illum facere permittebat, simul ut eorum virtutem ostenderet qui pro pietate pugnabant, simul etiam ut cunctis hominibus planum faceret, quod non humano consilio, sed Dei virtute niteretur ipsa verbi propugnatio. Etenim quis non continuo obstupescat ea, quæ illis temporibus accidere passim cernebantur? Nam ipsi pietatis defensores, primum apud cunctos homines clari illustresque fiebant, et certami-

num præmia apud Deum consequerentur; pietatis vero hosies, divinitus casi atque agitati, ac toto corpore gravibus molestisque doloribus impliciti atque consumpti, debita supplicia pendebant, **141** adeo quidem ut profanam contra Christum voluntatem confiteri, jam tum cogerentur: at cæteri omnes qui appellatione sacrosancta digni inventi fuerant, et se partibus Christi esse gloriabantur, cum ad breve tempus exercitati essent molestiis, atque ingenuitatem sinceritatemque animi præ se tulissent, propriam rursus recipiebant libertatem, ac salutare interea verbum majore in dies claritate nitebat, atque in ipsis mediis hostibus dominabatur, ac non modo in iis qui sub visum nostrum cadentes adversabantur, sed in iis quoque qui visum mortalem effugiunt, si qui forte erant in hoc qui terram complexus est nebulo aere dæmones, qui alteris illis imperarent. Namque etiam hos ipsos veri Christi discipuli, et vitæ puritate, et ad Deum directis precibus, et sacrosancta illius appellatione fugabant, in hoc quoque admirabilium signorum quæ ab illo edita esse memorantur, ac divinæ quæ in illo erat virtutis argumenta certissima præ se ferentes. Cæterum, cum in his pro tempore ipsi non ipsos antehac exercuerimus, ordo ipse jam postulat, ut occultio-rem de illo theologiam attingamus, Deumque ipsum Verbum, quodnam fuerit, quod per illum hominem, qui videbatur, prodigia et miracula efficiebat, contemplemur.

ἄφρονεῖν αὐχοῦντες, ἐπ' ὀλίγον γεγυμνασμένοι τοῖς πειρατηρίοις, τὸ δὲ γνήσιον καὶ εἰλικρινὲς τοῦ φρονήματος ἐπιδειξάμενοι, τὴν οἰκείαν αὐθιγὴν ἀπελάμβανον ἐλευθερίαν, εἰς μείζον ὁσημέραι δι' αὐτῶν ἐκλάμποντος τοῦ σωτηρίου λόγου, καὶ ἐν αὐτοῖς γε μέσοις τοῖς ἔχθοροις κατακρατοῦντος· μὴ μόνον τε τῶν ὁρατῶν πολεμίων κατεξανισταμένους, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀοράτων· εἰ τινες ἄρα εἶεν ἀμφὶ τὸν περὶ γῆν ἀέρα ζοφώδη πονηροὶ δαίμονες καὶ ἄρχοντες τούτων, οὓς καὶ αὐτοὺς οἱ γνήσιοι τοῦ Χριστοῦ μαθηταὶ δι' ἀγνεύσεως βίου, καὶ τῶν πρὸς τὸν Θεὸν εὐχῶν, διὰ τε τῆς αὐτοῦ ἐνθέου προσηγορίας ἐξελεύοντες, σημείων τῶν πάλαι ἰστορουμένων ὑπ' αὐτοῦ γεγονέναι παραδόξων, καὶ ἐν τούτῳ τοῖς συνορᾶν δυναμένων τὰ τεκμήρια τῆς ἐνθέου ἀρετῆς αὐτοῦ διαδεικνύοντες. Ἀλλὰ γὰρ τῶν δὲ κατὰ καιρὸν προγεγυμνασμένων, καιρὸς ἦδη καλεῖ τῆς μυστικωτέρας περὶ αὐτοῦ θεολογίας ἐφάψασθαι, καὶ τὸν Θεὸν Λόγον, ὅστις ποτ' ἦν ὁ διὰ τοῦ φαινομένου ἀνδρὸς τὰς θαυματουργίας ἐκτελῶν, ἐποπτεῦσθαι.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ

ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ

ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ

BIBLION TETARTON.

EUSEBII PAMPHILI

DEMONSTRATIONIS EVANGELICÆ

LIBER QUARTUS.

142 HÆC INSUNT IN QUARTO LIBRO EVANGELICÆ DE SALVATORE NOSTRO DEMONSTRATIONIS.

1. De occultiore secundum Salvatorem ac Dominum nostrum, qui Christus est Dei, dispensatione.
2. Quemadmodum illum ante omnem creaturam Filium Dei fuisse dicimus.
3. Quod non plures supremi Dei Filii, sed unus solus de Deo Deus, jure a nobis prædicari soleat.

ΤΑΔΕ ΕΝΕΣΤΙΝ ΕΝ Τῷ ΤΕΤΑΡΤῳ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΗΜῶΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ.

- α'. Περὶ τῆς κατὰ τὴν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ μυστικῆς οἰκονομίας.
- β'. Ὅπως αὐτὸν πρὸ πάσης κτίσεως Υἱὸν Θεοῦ γεγονέναι φημὲν.
- γ'. Ὅτι μὴ πλείους υἱοὶ τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ, μόνος δὲ εἷς ἐκ Θεοῦ Θεός· εὐλόγως ἡμῖν ἀνηγέρεται.

δ. Ὡς ἀναγκαιὰ τῇ τῶν ὄλων συστάσει ἢ τοῦ ἄλλοτερον γένους Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ προδραξίς ἀποδίδεται.

ε. Ὡς μὴδὲ μὲν ὁμολογοῦμεν εἶναι γενετὴς θείας δυνάμεις, μόνῃ δὲ τῇ τοῦ Υἱοῦ, δι' ἣν ἐπαίχεται, εἰκόνα τοῦ Θεοῦ Πατρὸς θεολογοῦμεν.

ς. Ὡς ἀπὸ πρώτης συστάσεως τῶν ὄλων ἀφαιρῶν ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ τῶν θεοφιλῶν ψυχῶν ἐπιστατεῖ.

ζ. Ὡς μόνοις Ἑβραίοις τὸ παλαιὸν ἢ τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ γινώσκῃ ἀποκεκάλυπτο διὰ τῆς ἐπιφανείας τοῦ Χριστοῦ γινωσκομένη.

η. Ὡς μόνοις τοὺς κατ' οὐρανὸν φωστῆρας τὰ λοιπὰ τῶν ἐθνῶν ἔσεβον ἀγγέλοις τισὶν ἐγκλωρισμένα.

θ. Ὡς περὶ τῆς ἐχθρῆς καὶ ἀντικειμένης τῷ Θεῷ δυνάμεως καὶ τοῦ ταύτης ἐξάρχοντος, καὶ ὡς διὰ ταύτης τὸ πάντων ἀνθρώπων ὑπηγάγαστο γένος.

ι. Ὡς ἀνυγκαιῶς ὁ μονογενὴς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τὴν εἰς ἀνθρώπους ἐποιήσατο παράδορον.

ια. Ὡς τὸν ἐν ἀνθρώποις διεξῆλθε βίον.

ιβ. Ὡς καὶ μέχρι τῶν πάλαι κατοικομένων ἐκάλουν αὐτὸν οἱ τῆς φιλανθρωπίας νόμοι.

ιγ. Ὡς ἀπαθὴς καὶ ἀβλαβὴς καὶ ἀσώματος διέμεινε, καὶ καθ' ὃν ἐξηγήσεται καιρὸν.

ιδ. Ὡς, τὸν ἀνθρώπων ἀναγεωσάμενος, πᾶσιν ἡμῖν τὴν τῶν αἰωνίων ἀγαθῶν παρῆσχετο ἐλπίδα.

ιε. Πῶς βούλεται δηλοῦν ἢ τοῦ Χριστοῦ παρουσία, καὶ ὡς Θεὸς καὶ Κύριος καὶ ἀρχιερεὺς τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ διὰ τῶν παρ' Ἑβραίοις προφητῶν ὁ Χριστὸς ἀνηγορευέτο.

ις. Αἱ ὄσων προφητικῶν γραφῶν ὁ Χριστὸς ὀνομαστί προεκκηρύττετο.

Ἀπὸ τοῦ β' ψαλμοῦ.

Ἀπὸ τοῦ ιθ' ψαλμοῦ.

Ἀπὸ τοῦ κζ' ψαλμοῦ.

Ἀπὸ τοῦ πγ' ψαλμοῦ.

Ἀπὸ τοῦ πη' ψαλμοῦ.

Ἀπὸ τοῦ ρλα' ψαλμοῦ.

Ἀπὸ τοῦ Ἀμώς.

Ἀπὸ τῶν Ἀμβακούμ.

Ἀπὸ τῶν Ἰερεμίου Θρήνων.

Ἀπὸ τῆς πρώτης τῶν Βασιλειῶν.

Ἀπὸ τῆς αὐτῆς.

Ἀπὸ τοῦ μδ' ψαλμοῦ.

ιζ. Ὅτι καὶ τὸ Ἰησοῦ ὄνομα παρὰ τοῖς πρόπαλαι τοῦ Θεοῦ γνωστοῖς ἐστίμητο.

Ἀπὸ τῆς Ἐξόδου.

Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου.

A.

Περὶ τῆς κατὰ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ μυστικῆς οἰκονομίας.

Ἐπειδὴ τὰ προσήκοντα περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐν τῷ πρὸ τούτου συγγράμματι, τρίτῳ ὄντι τῆς Εὐαγγελικῆς Ἀποδείξεως, αὐτάρκως ἡμῖν διαπεπὸνται, καιρὸς ἤδη καὶ ἀπορήρητοτέρων ἐφάσασθαι λόγων, τῶν περὶ τῆς κατ' αὐτὸν μυστικωτέρας θεολογίας. Ὁ μὲν οὖν περὶ τοῦ πρώτου καὶ αἰδίου, μόνου τε ἀγεννήτου καὶ ἐπὶ πάντων αἰτίου τῶν ὄλων, πανηγυριστῆρος τε καὶ παμβασιλέως Θεοῦ κοινῶς ἅπασιν ἀνθρώποις ἐστὶ λόγος ἴδιος δὲ καὶ κοινὸς αὐθις Ἑβραίων καὶ ἡμῶν ὁ περὶ Χριστοῦ ὃν πῆ μὲν ὁμοίως ἡμῖν ταῖς παρ' αὐτοῖς ἐπόμενοι· Γραφαῖς ἔτι νῦν ὁμολογοῦσι, πῆ δὲ μακρὰν ἀποπίπτουσι, μήτε

A 4. Quod ad constitutionem universi, necessaria unicus Dei Filii antecessio assignetur.

5. Quod innumerabiles quidem saeculorum esse creatas divinas potestates, unam vero duntaxat ipsius Filii, propter quam inducitur, imaginem Dei Patris esse, theologice demonstramus.

6. Quod a prima constitutione universi, occulta quadam ignotaque ratione, Christus Dei religiosiis Deoque gratis animis praesidet.

7. Quod solis Hebraeis antiquitus cognitio Dei universi prodita sit, quae Christo seipsum exhibente perciperetur.

8. Quod sola caeli sidera et lumina reliquae 143 gentes colerent, quae seorsum quibusdam angelis assignatae sint.

9. De inimica ac ipsi Deo adversante potestate, et eo qui in hac dominatur, et quemadmodum per hanc omne hominum seductum genus.

B

10. Quemadmodum necessario Dei unicus Filius ad homines devenit.

11. Quemadmodum inter homines vitam egerit.

12. Quod usque ad eos qui antiquitus mortui erant, leges humanitatis illum vocabant.

13. Quod in ea natura quae nec pati nec laedi potest, quaeque incorporea est permanserit, etiam quo tempore factus est homo.

14. Quemadmodum, renovato homine, omnibus nobis aeternorum bonorum spem praebuerit.

15. Quid sibi velit, quidve significet ipse Christi adventus, et quod Deus, et Dominus, et Pontifex Dei universi, per prophetas Hebraeorum Christus est appellatus.

16. Quod prophetica scripta nominatim Christum ante nuntiaverint.

C

A II psalmo.

A XIX psalmo.

A XXVII psalmo.

A LXXXIII psalmo.

A LXXXVIII psalmo.

A CXXXI psalmo.

Ab Amos.

Ab Ambacum.

A Jeremiae Lamentationibus.

A primo Regum.

Ab eodem.

A XLIV psalmo.

17. Quod etiam Jesu nomen apud antiquos Dei familiares venerabile fuerit.

Ab Exodo.

A Zacharia.

144 I.

D

De occultiore secundum Salvatorem ac Dominum nostrum qui Christus est Dei, dispensatione.

Cum libro priore, qui Evangelicæ Demonstrationis tertius est, de assumpta a Salvatore nostro humana natura, satis abunde a nobis sit disputatum, tempus jam est, de ea quae ad eundem pertinet, abditiore theologia minus vulgarem quamdam attingere doctrinam. De primo igitur ac sempiterno, soloque non genito, ac supremo auctore universi, omniaque et gubernante et regente Deo, communis est cunctis hominibus ratio: peculiaris vero ac rursus communis et Hebraeorum et nostra de Christo, quem illi nunc quidem, ut nos, sua ipsorum scripta sequentes adhuc confitentur: nunc

autem ab eodem procul labuntur, quippe qui et divinam illius naturam ignorent, neque causas adventus perspiciant, neque item quibus temporibus venturum illum prophetæ prædixerint, comprehendant. Nam illi quidem illum etiam nunc venturum exspectant: nos autem jam semel duntaxat venisse contendimus, necnon alterum ejusdem cum majestate adventum, et oraculis et præceptis prophetarum, qui divinitus afflati fuerunt, auscultantes intueri exoptamus. Cum autem de illo duplex sit ratio, altera quidem recentior fuerit, quippe quæ heri ac nuper ad homines introducta sit: altera vero omnitempore, omnibusque sæculis antiquior. Nam cum Deus vellet, utpote qui solus sit bonus, omniscis boni et principium et fons, divitiarum suarum thesauros pluribus impertiri, essetque jam jam omnem rationalem creaturam in lucem producturus, incorporeas videlicet quasdam atque intelligentes et divinas potestates, angelosque atque archangelos, materiæque expertes, et ab omni parte puros spiritus, animas præterea hominum, quæ solutam ac liberam voluntatis atque arbitrii, tam ad bonum quam ad boni contrarium, naturam acciperent: et quæcunque his ipsis convenientia corporum instrumenta, varias vivendi formas educent, **145** sedesque his omnibus, locosque tribuere proprios (nam iis qui boni permanserint, meliores: contra autem, alioqui convenientes, in quibus videlicet proclivitas ad contraria pœnas darent); cumque id quod futurum erat, tanquam Deus cognitione præciperet, sentiretque hæc universa antequam fierent, tanquam in magno corpore aliquod caput postulatura, unum omnis opificii dispensatorem, eundemque et ducem et regem universi præficiendum putavit: cujusmodi oraculorum quoque divinorum, quæ ab antiquis apud Hebræos, et theologis et prophetis reddita sunt, institutio est: a quibus quidem discere potest qui vult, unum esse omnium rerum principium, ac potius principio superius et prius, primoque antiquius, et gignendis rebus ipsa unitate vetustius, omnique appellatione præstantius, quod neque dici, neque enuntiari, neque excogitari potest: bonum quod causa est omnium rerum, quod vim efficiendi, juvandi, providendi, servandi, in se habet: qui unus ipse ac solus est Deus, ex quo omnia, per quem omnia sunt: in illo enim vivimus et movemur et sumus. Itaque quodcumque vult, id etiam est continuo, ex qua sola causa, omnia quæ genita sunt, id acceperunt ut essent, utque existerent, ac durarent, sunt enim illo volente. Vult autem idcirco quod suapte natura bonus est. Bono vero nihil natura conjunctum adnexumque est, nisi ut ea quæ bona sunt velit. At enim cum hæc velit, idem etiam potest: quare cum velit simul idem et possit, nulla re neque prohibente, neque impediante, quidquid pulchrum et utile est, tam in iis quæ sub aspectum cadunt, quam in iis quæ non cadunt, ipse sibi ipsi confecit: quippe qui quasi materiam quamdam atque essentiam ge-

την θεότητα συνορῶντες αὐτοῦ, μήτε τὰ αἴτια τῆς παρουσίας εἰδότες, μήτε μὴν τοὺς χρόνους καθ' οὓς ἤξειν ἀνείρηται εἰς ἀνθρώπους περιδρασσομένοι. Οἱ μὲν γὰρ ἔτι καὶ νῦν ἤξειν μέλλοντα προσδοκῶσιν, ἡμεῖς δ' ἤδη μὲν εἰσάπασι ἀποδεικνυμένον ἐλθόντα· καὶ δευτέραν δ' αὐτοῦ μετὰ τῆς ἐνθεοῦ δόξης παρουσίαν ταῖς τῶν θεοφόρων προφητῶν προβόησεσι τε καὶ διδασκαλίαις παιθόμενοι ἰδεῖν εὐχόμεθα. Διττοῦ δ' ὄντος τοῦ κατ' αὐτὸν λόγου, ὁ μὲν νεώτερος ἂν εἴη, χθὲς καὶ πρόην εἰς ἀνθρώπους εἰσηγμένος, ὁ δὲ παντὸς χρόνου καὶ πάντων αἰώνων πρεσβύτερος. Βουληθεὶς γὰρ ὁ Θεὸς, ἅτε μόνος ὡς ἀγαθὸς ἀγαθοῦ τε παντὸς ἀρχὴ καὶ πηγὴ, τῶν αὐτοῦ θησαυρῶν πλειους ἀποφύναι κοινωνοῦς· ἄρτι τε μέλλον τὴν λογικὴν πᾶσαν προβάλλεσθαι κτίσιν, ἀσωμάτους τινὰς νοεράς καὶ θείας δυνάμεις, ἀγγέλους τε καὶ ἀρχαγγέλους, δούλά τε καὶ πάντη καθαρὰ πνεύματα, προσέτι δὲ ψυχὰς ἀνθρώπων ἀφετον καὶ ἐλεύθερον τῆς αὐθεκουστου περὶ τὸ καλὸν ἢ τοῦναντίον αἰρέσεως τὴν φύσιν ἐπαγομένας, ὅσα τε τούτοις ἔργα σαρκῶν ἐμελλεῖ εἶσεσθαι, ποικίλων ἀγωγῇ κατ' ἄλλα βίων, χύρας τε τούτοις ἄπασι καὶ τόπους διανέμειν οἰκείους· (μείνασι μὲν γὰρ ἀγαθοῖς τοὺς κρείττους, ἐμπάλιν δὲ τοὺς προσθήκοντας, τῆς ἐπὶ τὰναντία ῥοπῆς τὰ σωφρονιστήρια) προλαβὼν τὸ μέλλον, οἷα Θεὸς, τῇ προγνώσει, συνιδὼν τε, τούτων ἀπάντων περὶ γενέσεως ἐν μεγάλῳ σώματι κεφαλῆς δεησόμενων, ἕνα τὸν τῆς δημιουργίας ἀπάτης οἰκονόμον ἡγεμόνα τε καὶ βασιλέα τῶν ὅλων προτάξασθαι ἔμετο δεῖν, ἢ καὶ τὰ θεῖα μυσταγωγεῖ λόγια πρὸς τῶν ἀνωθεν παρ' Ἑβραίοις θεολόγων τε καὶ προφητῶν ἀνδρῶν τεθεσπισμένα· παρ' ὧν δὴ μαθεῖν ἐνεστιν, ὡς ἄρα μία μὲν εἴη τῶν ὅλων ἀρχὴ, μᾶλλον δὲ τὸ καὶ ἀρχῆς ἀνώτερον, καὶ πρῶτον προγενέστερον, καὶ μονάδου ἀρχηγνώτερον, καὶ πίστεως κρείττον προσηγορίας, δῆρῶτον, ἀνέκφραστον, ἀπερινόητον, ἀγαθόν, τὸ πάντων αἴτιον, τὸ ποιητικόν, τὸ εὐεργετικόν, τὸ προνοητικόν, τὸ σωτήριον, αὐτὸς ὢν ὁ εἷς καὶ μόνος Θεὸς, ἐξ οὗ τὰ πάντα, δι' ὃν τὰ πάντα εἰσὶν· ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν. "Ὅ τι δὴ θέλει, τοῦτο γοῦν καὶ εἶη ἂν τὸ μόνον τῆς τῶν γενητῶν ἀπάντων οὐσιώσεως τε καὶ ὑπάρξεως αἴτιον· θελοντος γὰρ ἐστι. Θέλει δὲ, ὅτι τὴν φύσιν ἀγαθὸς ὢν τυγχάνει. Ἀγαθῷ δὲ οὐδὲν, ὅτι μὴ τὸ θέλειν τὰ ἀγαθὰ προσφύει. Θέλων δὲ ταῦτα, καὶ δύναται· διὸ καὶ θέλων ὁμοῦ καὶ ἐργάμενος, ἀκωλύτως καὶ ἀπαραιοδίστωσ πᾶν ὃ τι καλὸν καὶ συμφέρον ἐν τε ὁρωμένοις καὶ ἀφανέσιν αὐτὸς ἐαυτῷ συνεστήξατο, ὕλην ὡσπερ τινὰ καὶ οὐσίαν τῆς τῶν ὅλων γενέσεως τε καὶ συστάσεως τὴν ἐαυτοῦ βουλήν καὶ δύναμιν προβεβλημένος, ὡς μηκέτι εὐλόγως φάναι δεῖν ἐξ οὐκ ὄντων εἶναι τι τῶν ὄντων. Οὐδὲ γὰρ ἂν εἶη τι· τὸ ἐκ μὴ ὄντος. Πῶς γὰρ τὸ μὴ ὄν ἐτέρῳ τοῦ εἶναι γένοιτο· ἂν αἴτιον; πᾶν δὲ ὅτι ποτὲ καὶ ἔστιν, ἐξ ἑνὸς τοῦ μόνου ὄντος καὶ πρὸ ὄντος, τοῦ δὴ καὶ φήσαντος, « Ἐγὼ εἶμι ὁ ὢν, » τὸ εἶναι λαβὼν ἔχει· ὅτι δὴ μόνος ὢν, κατ' ἀεὶ ὢν, αὐτὸς πᾶσι τοῖς ἐξ αὐτοῦ τὸ εἶναι κτησαμένοις αἴτιος τοῦ εἶναι· κατέστη, τῷ θέλειν καὶ τῷ δύνασθαι· καὶ

τὴν οὐσίαν τοῖς πᾶσι, καὶ τὰς δυνάμεις, καὶ τὰ εἶδη ἅ
πλουσίως καὶ ἀνεπιφθόνως ἐξ αὐτοῦ κεχαρισμένος.
ratione dici possit, de nihilo esse quidquam eorum quæ sunt, neque enim esse quidpiam potest ex eo
quod ipsum non sit. Quomodo enim id quod non est, alteri ut sit causa erit? Omne autem quodcun-
que est, ex uno qui solus est, et ante omnia est, quique olim etiam illud respondit, « Ego sum qui
sum, » ut esset et accepit et habet. quippe cum qui solus est, et semper est, is omnibus quæcunque ex
ipso id quod sunt acceperunt, ut essent auctor extiterit: atque ex eo quod et velit et possit, rebus
universis et essentialiam, et potestates, et formas, luculente et copiose de seipso largitus sit.

B.

Ὅπως αὐτὸν πρὸ πάσης κτίσεως Ἰῶν Θεοῦ
γεγονέναι φημέν.

Καὶ δὴ τῶν ὄντων ἀπάντων πρῶτον ὑφίστησιν αὐ-
τοῦ γέννημα τὴν πρωτότοκον σοφίαν, ὅλην δι' ὅλου νοε-
ρᾶν, καὶ λογικὴν, καὶ πάνσοφον, μᾶλλον δὲ αὐτονοῦν,
καὶ αὐτολόγον, καὶ αὐτοσοφίαν· καὶ εἴ τι δὲ αὐτόκα-
λον καὶ αὐτοάγαθον ἐπινοεῖν ἐν γεννητοῖς θέμις, τοῦτο
πρῶτον αὐτὸς ἐξ αὐτοῦ θεμέλιον τῶν μετὰ ταῦτα γε-
νησομένων προβάλλεται, τὸ τέλειον τελείου δημιουργ-
γημα, καὶ σοφοῦ σοφῶν ἀρχιτεκτόνημα, ἀγαθοῦ πα-
τρὸς ἀγαθὸν γέννημα. Καὶ τί γὰρ ἄλλο, ἢ τῶν μετέ-
πειτα τὸ εἶναι δι' αὐτοῦ λαβόντων, προστάτην καὶ κη-
δεμόνα, σωτῆρα τε καὶ ἰατρὸν, καὶ κυβερνήτην τῆς
τῶν ὅλων δημιουργίας τοῦς οἴακας περιδεδραγμένον;
Ὅθεν εἰκότως οἱ χρησιμοὶ θεολογούντες Θεὸν γεννη-
τὸν αὐτὸν ἀποφαίνουσιν, ὡς ἂν τῆς ἀνεκφράστου καὶ
ἀπερινοήτου θεότητος μόνον ἐν αὐτῷ φέροντα τὴν
εἰκόνα, δι' ἣν καὶ Θεὸν εἶναι τε αὐτὸν καὶ λέγεσθαι
τῆς πρὸς τὸ πρῶτον ἐξομοιώσεως χάριν, ταύτην τε
αὐτὸν ἀγαθὸν φασιν ὑπἠρέτην πρὸς τοῦ Σωτῆρος ὑπο-
βεβληθῆναι, ἵνα, ὡς περ δι' ἐνὸς πανσόφου καὶ ζῶντος
ὄργάνου, τεχνικοῦ τε καὶ ἐπιστημονικοῦ κανόνος, τὰ
πάντα αὐτῷ ἀπευθύνονται, σώματα ὁμοῦ καὶ ἀσώματα,
ἔμψυχα τε καὶ ἄψυχα, λογικὰ σὺν ἀλόγοις, θνητὰ
σὺν ἀθανάτοις, καὶ εἴ τι τούτοις ἕτερον συνυφέστηκέ
τε καὶ συνύφανται, καὶ ὡς μὲν τῶν ὅλων δυνάμει,
ἐνὶ τε ζῶντι καὶ ἐμψύχῳ νόμῳ τε καὶ λόγῳ ἐν πᾶσιν
ὄντι· καὶ διὰ πάντων ἤχοντι τὰ πάντα συναρμόζοιτο
ὑφ' ἐνὶ πανσόφῳ δεσμῷ, αὐτῷ δὴ τῷ τοῦ Θεοῦ λόγῳ
τε καὶ νόμῳ, συναγόμενά τε καὶ συνδουμένα.

tam rationalia quam bruta, tam mortalia quam immortalia, ac si quid aliud una cum his exiit in na-
tutam, unaque quasi contextum est: necnon ut uni rerum omnium potestati, unique viventi atque ani-
matae legi, ac rationi quæ in omnibus esset, perque omnia penetraret, omnia convenirent, sub
unum utique perfecte sapiens vinculum, ipsum scilicet Dei verbum ipsamque legem, coacta et colligata.

Γ.

Ὅτι μὴ πλείους υἱοὶ τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ,
μόνος δὲ εἷς ἐκ Θεοῦ Θεὸς εὐλόγως ἡμῖν ἀνη-
γόρευται.

Ἐνὸς δὲ ὄντος τοῦ Πατρὸς, ἓνα χρῆ καὶ τὸν Ἰῶν,
ἀλλὰ οὐ πολλοὺς εἶναι, καὶ ἓνα τέλειον μόνον γεννη-
τὸν Θεὸν ἐκ Θεοῦ, ἀλλ' οὐ πλείους. Ἐν γὰρ πλείοσιν
ἐτερότης ἔσται· καὶ διαφορὰ καὶ τοῦ χείρονος εἰσα-
γωγῆ. Διὸ δὴ εἷς Θεὸς, ἐνὸς Ἰῶν τελείου καὶ μονο-
γενούς, ἀλλ' οὐ πλείονων θεῶν οὐδ' υἱῶν πατῆρ-
ῆσιν· καὶ μὴ οὐδὲς οὐδὲς φωτὸς οὐσίας, μίαν καὶ τὴν ἐξ
αὐτοῦ γεννωμένην τελείαν αὐτὴν πᾶσα ἀνάγκη πθε-
σθαι. Τί γὰρ ἂν καὶ ἄλλο γέννημα φωτὸς ἐπινοεῖν
δυνατὸν, μὴ οὐχὶ μόνην τὴν ἐξ αὐτοῦ τὰ πάντα πλη-
ροῦσαν καὶ καταλάμπουσαν ἀκτίνα; πᾶν γὰρ τὸ
ταύτης ἀλλότριον σκότος ἂν εἴη καὶ οὐ φῶς. Ταύτη

146 II.

Quemadmodum illum ante omnem creaturam Fi-
lium Dei fuisse dicimus.

Itaque omnium quæcunque sunt, setum suum
primum subministrat, primo genitam videlicet sa-
pientiam, totam usquequaque intelligentem, et ra-
tionalem et penitus sapientem, ac potius ipsam
intelligentiam, ipsam rationem, ipsam sapientiam:
necnon si quid ipsum pulchrum, ipsumque bonum
excogitare in iis quæ genita sunt fas est, id primum
ipse ex se ipso eorum quæ posthac futura erant
fundamentum præfert, perfectum perfecti officium,
sapientis sapientem fabricationem, boni parentis
bonam sobolem, et quidnam aliud fuerit prælaturus,
quam illum ipsum eorum quæ posthac per ipsum id
quod sunt acceperint, perfectum, curatorem, con-
servatorem, medicum, gubernatorem? eum vide-
licet qui creationis universi gubernacula compre-
hensa teneret? itaque non immerito oracula theo-
logice loquentia, Deum genitum illum enuntiant,
tanquam eum qui elocutionem omnem, omnemque
cogitationem effugientis divinæ naturæ solus in
seipso fuerat imaginem, propter quam Deum quo-
que et esse illum et dici, ejus videlicet, quæ quod
primum est refert, expressæ similitudinis gratia.
Quocirca illum bonum aiunt administrum a Patre
suffectum esse, ut quasi per unum penitus sapiens,
vivensque instrumentum, artificialemque ac omnis
scientiæ vim in se habentem regulam, universa ab
ipso regerentur, tam corpora ipsa, quam quæ cor-
poris expertia sunt, tam animantia quam inanima,

147 III.

Quod non plures supremi Dei filii, sed unus solus
de Deo Deus, jure a nobis prædicari solet.

Cæterum, cum unus sit Pater, Filium quoque
unum, non plures esse oportet, unumque perfectum
solum genitum Deum de Deo, non autem plures. In
pluribus enim diversitas erit ac differentia, deterio-
risque introductio. Quare unus Deus, unius Filii
perfecti atque unici, non plurium deorum neque
filiorum pater; quoniam cum luminis quoque una
sit essentialiam, ipsam item quæ ex eo generetur, per-
fectam unam ponere, omnis cogit necessitas. Quam
enim aliam præterea sobolem luminis cogitare pos-
sumus, nisi unum ipsum, qui ex ipso proficiscitur,
omniaque complet atque illustrat, radium? Quid-

quid enim ab hoc alienum fuerit, tenebræ erunt, A non lumen. Idcirco etiam supremi omnium Parentis cum lumen sit, quod nullis verbis comprehendi potest, ne simile quidem ullum propriumve exemplar fuerit, præter ipsum hoc solum, quod quidem ipsum dicere, item de Filio, fas est; splendor enim est luminis sempiterni, speculumque immaculatum divinæ evidentiæ, et imago bonitatis ejus. Ex quo illud dictum est: « Qui cum sit splendor gloriæ, et figura substantiæ ejus⁹⁰. » Cæterum a sensibili quidem lumine splendor separari non potest: Filius autem scorsum a Patre per seipsum subsistit et luminis quidem splendor locum efficientiæ obtinet; at Filius aliud quiddam quam secundum efficientiam est, non per seipsum utique essentiam nactus, sed a Patre. Rursus splendor simul existit cum lumine, illudque quodammodo complet (nam sine splendore non consistit lumen), simulque cum illo, et secundum illud subsistit: at a Patre Filius procedit, et illum generat, at ipse non genitus est: et ille quidem per se ipsum perfectus ac primus tanquam Pater, et qui auctor sit ut Filius consistat, nihil a Filio accipiens, quo suam naturam qua Deus est compleat: hic autem tanquam ex causa profectus Filius, alius ab illo cujus est Filius existit, quippe qui a Patre ut et sit et talis sit acceperit. **148** Rursus splendor quidem non ex proposito et voluntate luminis splendet, sed secundum quiddam quod ad essentiam illius inseparabiliter accidit: Filius vero ex sententia et proposito imago Patris existit. Volens enim Deus Filii Pater existit, et alterum lumen in omnibus sibi ipsi simile substituit: cum ergo non genitum sempiternumque lumen unum sit, qui fieri potest ut hoc diversum sit ab illo veluti imago quædam? ac non potius splendor quoque, quod æque lumen sit, in omnibus similitudinem primi exemplaris conservans? Quomodo vero illius item quod unum est imago fuerit; si non una ipsa quoque sit, ut videlicet non solum essentia ejus quod primum est, sed etiam ejus qui ad quantitatem pertinet, numeri similitudinem inducat? ita quidem ut unius sempiterni luminis unum sit perfectum lumen, non autem diversa et plura, id quod primum et unicum genitum, editumque est, ipsum utique illud perfectum bonum, de quo uno nos quoque, post eam quæ et principio, et ortu caret essentiam, ut de Deo loquimur. Unius ergo Patris unum esse Filium oportet. Nam si fragrantia genus unum ex aliqua subjecta re proficiscatur, unum quoque et eundem, qui in omnes diffundatur suavem odorem, non diversos et plures fateri par est. Cum igitur primum illud solumque bonum, qui est omnium regnator Deus, divinam vitalemque fragrantiam, quæ animo et cogitatione duntaxat comprehendi potest, produxerit, unam hanc fas est intelligere, plures nefas. Quid enim esse potest, quod quidem ab hac diversum sit,

τοι και τοῦ πάντων ἀνωτάτου Πατρὸς, ἀρρήτου φωτὸς ὄντος, οὐδὲν μὲν προσφερὲς αὐτῷ οὐδ' οἰκειον ἂν γένοιτο παράδειγμα, πλὴν ὅσον αὐτὸ τοῦτο μόνον, ὃ δὴ και φάναι περὶ Υἱοῦ οἶον τε· ἀπαύγασμα γὰρ ἐστὶ φωτὸς ἀϊδίου, και ἔσοπρον ἀκρῆλιδωτον τῆς τοῦ Θεοῦ ἐνεργείας, και εἰκὼν τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ. Διὸ εἶρηται· « Ὅς ἂν ἀπαύγασμα τῆς δόξης και χαρακτήρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ. » Ἀλλὰ τοῦ μὲν αἰσθητοῦ φωτὸς ἀχώριστος ἡ αὐγὴ, ὃ δ' Υἱὸς ἰδίως παρὰ τὸν Πατέρα καθ' ἑαυτὸν ἐφέστηκε. Και φωτὸς μὲν ἡ αὐγὴ χώραν ἐνεργείας ἐπέχει, ὃ δὲ Υἱὸς ἑτερόν τι ἢ κατὰ ἐνέργειαν τυγχάνει, καθ' ἑαυτὸν οὐσιωμένος. Και πάλιν ἡ μὲν αὐγὴ συνυπάρχει τῷ φωτὶ, συμπληρωτικὴ τις οὖσα αὐτοῦ· ἀνευ γὰρ αὐγῆς οὐκ ἂν ὑποσταίη φῶς, ὁμοῦ τε και καθ' αὐτὸ συνυφέστηκεν. Ὁ δὲ Πατὴρ προυπάρχει τοῦ Υἱοῦ. και τῆς γενέσεως αὐτοῦ προυφέστηκεν, ἢ μόνος ἀγέννητος ἦν. Και ὃ μὲν καθ' ἑαυτὸν τέλειος και πρῶτος, ὡς Πατὴρ, και τῆς τοῦ Υἱοῦ συστάσεως αἴτιος, οὐδὲν εἰς συμπλήρωσιν τῆς ἑαυτοῦ θεότητος παρὰ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνων· ὃ δὲ ὡς ἐξ αἰτίου γεγονὼς Υἱὸς, δεύτερος οὐ ἐστὶν Υἱὸς καθέστηκε, παρὰ τοῦ Πατρὸς και τὸ εἶναι και τοιοῦδε εἶναι εἰληφώς. Και πάλιν ἡ μὲν αὐγὴ οὐ κατὰ προαίρεσιν τοῦ φωτὸς ἐκλάμπει, κατὰ τι δὲ τῆς οὐσίας συμπεθεηκὸς ἀχώριστον· ὃ δὲ Υἱὸς κατὰ γνώμην και προαίρεσιν εἰκὼν ὑπέστη τοῦ Πατρὸς. Βουληθεὶς γὰρ ὁ Θεὸς γέγονεν Υἱοῦ Πατρὸς, και φῶς δεύτερον κατὰ πάντα ἑαυτῷ ἀφωμοιωμένον ὑπεστήσατο. Ἀγένητου τοιγαροῦν και ἀΐδιου φωτὸς ὄντος ἐνός, πῶς ἂν γένοιτο ἄλλο οὐδ' αἰς εἰκὼν, οὐχὶ δὲ αὐγὴ οὖσα φῶς κατὰ πάντα τὸ ἐμπερὲς τῷ πρωτοτύπῳ σώζουσα; πῶς δ' ἂν και αὐτοῦ τοῦ ἐνός εἴη εἰκὼν, εἰ μὴ μία και ἡ αὐτὴ οὖσα; ὅπως μὴ μόνον τῆς οὐσίας τοῦ πρῶτου, ἀλλὰ και τοῦ κατὰ τὸ ποσὸν ἀριθμοῦ τὴν ὁμοίωσιν ἐπάγοιτο, ὡσθ' ἐνός εἶναι τοῦ ἀϊδίου φωτὸς ἔν τὸ τέλειον, ἀλλ' οὐ διάφορα και πολλὰ τὸ πρῶτον και μονογενὲς ἔχονον, αὐτὸ δὴ ἔκεινο τὸ και ἡμῖν πρῶτον μετὰ τὴν ἀναρχον και ἀγέννητον οὐσίαν θεολογούμενον τέλειον ἀγαθόν. Ἔνα γοῦν χρὴ ἐνός Πατρὸς και τὸν Υἱὸν εἶναι. Και γὰρ μιᾶς εὐωδίας ἐξ ὑποκειμένης τινὸς προϊούσης οὐσίας μίαν και τὴν αὐτὴν προχοομένην ἠδεῖαν εἰς πάντας ὁδμήν, ἀλλ' οὐ διαφόρους και πολλὰς προσήκω ἂν ὁμολογεῖν. Τοῦ δῆτα πρῶτου και μόνου ἀγαθοῦ, ὃ ἐστὶν ὁ παμβασιλεὺς Θεός, νῶ και διανοίᾳ ληπτὴν ἔνθεον και ζωτικὴν εὐωδίαν ὑποστητημένον, μίαν ταύτην, ἀλλ' οὐ πλείους ἐπινοεῖν θέμις. Τί γὰρ ἂν και γένοιτο ταύτης ἕτερον κατὰ πάντα τῷ Πατρὶ ἀφωμοιωμένης, εἰ μὴ τι ἄρα ὑποθεθηκὸς και χεῖρον; ὃ οὐδαμῶς ἡμῖν ἐν τῇ τοῦ Υἱοῦ θεολογίᾳ παρεισαχθέν. Ἄτιμις γὰρ ἐστὶ τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως, και ἀπόρροια τῆς τοῦ παντοκράτορος δόξης εἰλιχρινής. Ἐξ εὐωδους μὲν γὰρ σώματος, μύρου τινὸς φέρε, ἢ και τῶν ἀπὸ γῆς· ἀκμαζόντων, εὐωδῆς τις ἀνθῶν τε και ἀρωμάτων πνοὴ παρὰ τὸ πρῶτον ὑποκειμένον εἰς ἅπαν τὸ ἐκτὸς περιέχον προχεῖται, και πληροὶ γὰρ και τὸν ἀέρα εἰς πλάτος ἀναχοομένη, οὕτις πῶ κατὰ στέρησιν ἢ μείωσιν, ἢ

⁹⁰ Hebr. 1, 3.

τομήν, ἢ διαίρεσιν τοῦ προὑποκειμένου. Τοῦτου γὰρ ἂν οἰκεῖν χώρα μένοντος, καὶ τὴν ταυτότητα πρὸς ἑαυτὸ σώζοντος, τὴν τε εὐώδη δύναμιν ἀπογεννῶντος, οὐδὲν τοῦ προτέρου χεῖρον, καὶ τὸ γεννώμενον εὐώδες οἰκείαν ἔχον ὑπόστασιν, ὡς ὅτι μάλιστα τὸ ὁμοίωτον τῆ τοῦ γεννήσαντος φύσει, διὰ τῆς οἰκείας ἀπομεμῆται. Πλὴν ἀλλ' ἔτι ταῦτα γεώδη καὶ θνητὰ καὶ μέρη τῆς κάτω φθοροποιῶν καὶ γεώδους φύσεως. Τὰ γε μὴν τῆς προκειμένης ἡμῖν θεολογίας ἐπέκεινα παντὸς ὄντα παραδείγματος οὐδὲν μὲν οἶον τὰ ἐκ σωμάτων ἐπάγεται, ὁξυτάτη δὲ διανοίᾳ φαντάζεται Ἰῶν γεννητὸν, οὐ χρόνοις μὲν τισιν οὐκ ὄντα, ὕστερον δὲ ποτε γεγονότα, ἀλλὰ πρὸ χρόνων αἰωνίων ὄντα, καὶ προ-ὄντα, καὶ τῷ Πατρὶ ὡς Ἰῶν διὰ παντὸς συνόντα, καὶ οὐκ ἀγέννητον ὄντα, γεννώμενον δ' ἐξ ἀγεννήτου Πατρὸς, μονογενῆ ὄντα, Λόγον καὶ Θεὸν ἐκ Θεοῦ· οὐ

κατὰ διάστασιν ἢ τομήν ἢ διαίρεσιν ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας προβεβλημένον, ἀρρήτως δὲ καὶ ἀνεπιλογίστως ἡμῖν ἐξ αἰῶνος, μᾶλλον δὲ πρὸ πάντων αἰώνων, ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς ἀνεκφράστου καὶ ἀπερινοήτου βουλῆς τε καὶ δυνάμεως οὐσιούμενον διδάσκοντα. « Τὴν γενεὰν γὰρ αὐτοῦ, » φησὶ, « τίς διηγῆσεται; » καὶ, « Ὡσπερ οὐδεὶς ἔγνω τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Υἱὸς, οὕτω καὶ τὸν Υἱὸν οὐδεὶς ἔγνω εἰ μὴ ὁ μόνος ὁ γεννήσας αὐτὸν Πατήρ. »

gitationi solertissimæ intuentium, quasi in speculo præbent, docentque esse Filium, qui genitus sit, non illum quidem, qui certis temporibus non fuerit, posterius autem sit natus, sed qui sit ante tempora æterna, atque anteat, et tanquam Filius una cum Patre semper degat; neque vero qui non sit genitus, sed ex Patre non genito, genitus: qui unicus sit, qui Verbum, qui Deus de Deo, non diremptione aliqua, aut sectione, aut divisione de substantia Patris productus, sed qui de Patris consilio ac virtute, omnem elocutionem, omnemque cogitationem superante ab ævo, ac potius ante omne ævum essentiam sit nactus, modo quodam, qui neque verbis comprehendendi, neque ratione colligi a nobis possit. Si quidem « generationem ejus, inquit, quis enarrabit? » et quemadmodum « nemo novit Patrem nisi Filius, sic Filium quoque nemo novit nisi unus, qui genuit illum, Pater ». »

Δ'.

C

IV.

Ἐξ ἀναγκαῖα τῆ τῶν ὄλων συστάσει ἢ τοῦ μονογενεοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ προὑπαρξίς ἀποδίδεται.

Πλὴν ἀλλ' ἓνα Μονογενῆ καὶ ἀγαπητὸν Υἱὸν ἔδωκε τῷ παναγάθῳ Πατρὶ τῆς τῶν γεννητῶν ἀπάντων δημιουργίας προὑφίστασθαι δεῖν· ἐπεὶ καὶ κόσμον ἓνα, ὡσπερ ἓν καὶ μέγα σῶμα ἐκ πλειόνων καὶ διαφόρων μελῶν τε καὶ μερῶν, ἤμελλεν ὅσον οὐδὲ πω προβάλλεσθαι, οὐκ ἐπιστατεῖν μὲν αὐτὴν ἄνωθεν, ὡσπερ μεϊζονος κεφαλῆς τῆς τοῦ Πατρὸς θεότητος ἐξημμένην (κεφαλὴ γὰρ τοῦ Χριστοῦ ὁ Πατήρ), ἡγουμένην δὲ καὶ προὑπάρχουσαν τῶν μετὰ ταῦτα ἀπάντων, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ διαρκούσαν εἰς τὴν τοῦ Πατρὸς ἐπικέλευσιν καὶ εἰς τὴν τῶν μετὰ ταῦτα δημιουργίαν. Διὸ δὴ καὶ ἔφαμεν αὐτὸν πρῶτον πάντων ὑπὸ τοῦ Πατρὸς οἶον τι μονοειδὲς πάσης οὐσίας καὶ φύσεως προβεβληθῆσθαι ὄργανον ἔμφυχον καὶ ζῶν, μᾶλλον δ' ἔνθεον καὶ ζωοποιὸν καὶ πάνσοφον, ἀγαθῶν γεννητικόν, φωτὸς χορηγόν, οὐρανοῦ δημιουργικόν, κόσμου κατασκευαστικόν, ἀγγέλων ποιητικόν, πνευμάτων ἀρχοντικόν, ὄργανον ψυχῶν σωτήριον, σωμάτων αὐξητικόν, πάντων προνοητικόν, κυβερνητικόν, θεραπευτικόν·

¹¹ Isa. LIII, 8. ¹² Matth. XI, 27.

quæ in omnibus Patri similis est, quod non minus sit ac deterius? quod neutiquam nobis in Filii theologia introducendum; vapor enim est virtutis Dei, ac defluentia mera gloriæ Omnipotentis. Nam ex bene olenti corpore, verbi gratia, ex unguento aliquo, aut etiam ex floribus atque odoramentis, quæ de terra nascuntur, bene olens quidam flatus, præter illud primum subjectum corpus, in omne quod extrinsecus ambit, profunditur; ac dum latius refunditur, ipsum quoque aerem complet, non sane privatione aliqua, aut diminutione, aut sectione, aut divisione ejus, quod primum subjectum est corporis. Sed illo manente in propria sede, et eandem penes se conservante naturam, fragrantiamque illam procreante: nihilo deterius prioris, ipsum quoque quod procreatur bene olens et fragrans genus, cum propriam habeat sedem atque naturam, hac ipsa, quam maxime fieri potest, id quod simillimum sit naturæ procreantis, imitatur.

149 Verum hæc quidem terrena et mortalia, et inferioris naturæ quæ corrupendi vim habet, ac terrena est, particulæ quædam. Quæ autem ad propositam a nobis theologiam pertinent, cum omnem exempli comparisonem exsuperent, nihil tale, quale ex corporibus manat, præ se ferunt; sed cogitationi solertissimæ intuentium, quasi in speculo præbent, docentque esse Filium, qui genitus sit, non illum quidem, qui certis temporibus non fuerit, posterius autem sit natus, sed qui sit ante tempora æterna, atque anteat, et tanquam Filius una cum Patre semper degat; neque vero qui non sit genitus, sed ex Patre non genito, genitus: qui unicus sit, qui Verbum, qui Deus de Deo, non diremptione aliqua, aut sectione, aut divisione de substantia Patris productus, sed qui de Patris consilio ac virtute, omnem elocutionem, omnemque cogitationem superante ab ævo, ac potius ante omne ævum essentiam sit nactus, modo quodam, qui neque verbis comprehendendi, neque ratione colligi a nobis possit. Si quidem « generationem ejus, inquit, quis enarrabit? » et quemadmodum « nemo novit Patrem nisi Filius, sic Filium quoque nemo novit nisi unus, qui genuit illum, Pater ». »

Quod ad constitutionem universi, necessaria unici Dei Filii antecessio, assignatur.

Verumtamen optimus Pater unum judicavit Unigenitum ac dilectum Filium, omnium rerum quæ creandæ essent, officio præfici oportere, quippe qui unum quoque mundum, quasi unum quoddam atque ingens corpus, ex pluribus diversisque membris ac partibus, jamjam esset producturus, caputque hoc non præesse ipsum quidem, de superiori aliquo, tanquam de altero majori capite, divinitate ipsa Patris suspensum (caput enim Christi Pater), sed quod anteiret, antequam omnia post ipsum genita esset: attamen idem præsto esset tum ad imperium Patris, tum ad officium earum rerum quæ post-hac faciendæ erant. Quare jam diximus, illum omnium primum a Patre, quasi quoddam singulare instrumentum omnis essentia et naturæ productum esse: instrumentum, inquam, animatum et vivens, ac potius divinum, vitalemque vim in se habens, et sapientissimum; **150** quod bona omnia gigneret, quod lumen præberet, quod cælum moliretur, quod

mundum construeret, quod angelos efficeret, quod spiritibus imperaret : instrumentum quod animas conservaret, quod corpora auget, quod omnia provideret, gubernaret, curaret, quod vim haberet regnandi, quod iudicandi, quod Patris cultum et reverentiam denuntiandi.

V.

Quod innumerabiles quidem fateamur esse creatas divinas potestates, unam vero duntaxat ipsius Filii, propter quam inducitur. imaginem Dei Patris esse, theologicè demonstramus.

Quare in universum supra omne opificium, unam opus est divinam potestatem admirari, non plures existimare : una enim omnino mundi effectrix potestas, et unum universitatis opifex Verbum in principio apud Deum. Siquidem : « In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum » ; quod quidem oportet re vera non ignorare, colere autem et honore prosequi pro dignitate : quandoquidem omnia per illud, non modo ab initio rerum omnium exsistere, verum etiam in perpetuum semper et facta sunt, et fiunt : « et sine illo factum est nihil » . Sive enim vita quædam est in iis quæ sunt : quod factum est, in illo vita erat. Ex illo enim ac per illud, universa et vitam et animam accipiunt. Sive numerus, sive pulchritudo, sive convenientia, sive ordo, sive temperatura, sive essentia, sive qualitas, sive magnitudo : cuncta unum rerum omnium continet, ac disponit Verbum, et una Dei mundi effectrix virtus, omnibus præest. Sicut enim in nostro corpore plures sunt et variæ partium differentiæ, una autem universi opifex vis (non enim alia quidem Dei vi capitis exstitit natura, alia vero oculorum, et alia aurium, pedum item alia), ita quoque cum universo mundo, una omnino divina virtus præsit, eadem erit et cæli, et astrorum, et animalium quæcunque, aut in aere, aut in terra, aut in mari degunt, et elementorum tam omnium simul, quam singulorum seorsum : **151** præterea naturarum omnimodo variarum tam quæ genere aliquo continentur, quam quæ specie distinguuntur, opifex. Neque vero alia est ignis, et alia aquæ, terræque rursus alia, atque aeris item alia effectrix virtus, sed una atque eadem rerum universarum artifex sapientia, quodque mundum effecit, hoc ipsum, de quo nos ut de Deo loquimur, universi opifex Dei Verbum. Fidem his facit elementorum inter se amicitia, quæ ex eo quod certis temperamentis commista sunt, cognatum ac germanum, et tanquam unius architecti opus, rerum naturam ostendit. Nam et terra, quæ grave est elementum, cum aquis innatet, neque soliditate naturæ iu profundum trahatur, sed feratur semper sublimis, neque submergatur, Dei Verbo Deique consilio lidem facit. Humidæ item naturæ cum arida communicatio, quæ nihil corruptionis præ se fert, neque confertim universa restagnat, sed Dei nutu occultissimo colligata tenetur, unum rursus atque idem Dei Verbum esse demonstrat. Quid porro ignis? qui

E'.

E'. Ὡς μίας μὲν ὁμολογοῦμεν εἶναι γενητὰς θείας δυνάμεις, μόνην δὲ τὴν τοῦ Υἱοῦ, δι' ἣν ἐπάγεται εἰκόνα τοῦ Θεοῦ Πατρὸς, θεωλοῦμεν.

Διὸ καὶ ἐπὶ πάντων καθόλου τῶν δημιουργημάτων μίαν χρῶν θείαν δύναμιν ἀποθουμάζειν, ἀλλ' οὐ πολλὰς ἡγεῖσθαι· μία γὰρ ἡ καθόλου κοσμοποιὸς δύναμις, καὶ εἰς ὃ τῶν ὄλων δημιουργὸς Λόγος ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν. « Ὅτι ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος »· ὃν δεῖ ἀληθῶς μὴ ἀγνοεῖν, εἴδειν δὲ καὶ τιμᾶν ἐπαξίως· ὅτι δὴ πάντα δι' αὐτοῦ οὐ μόνον ἐν ἀρχαῖς τῶν ὄλων συνέστη, ἀλλὰ καὶ εἰσαεὶ γέγονέ τε καὶ γίνεται, ἢ καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἔν· ἔστε γὰρ ζωὴ τις ἐστὶν ἐν τοῖς οὕσι, ὃ γέγονεν ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν· ἐξ αὐτοῦ γὰρ καὶ δι' αὐτοῦ ἡ τῶν ὄλων ζωώσις τε καὶ ψυχώσις· εἴτε βυθὸς, εἴτε κάλλος, εἴτε ἀρμονία, εἴτε τάξις, εἴτε σύγκρασις, εἴτε οὐσία, εἴτε ποιότης, εἴτε μέγεθος, πάντα εἰς ὃ τῶν ὄλων συνέχει καὶ διακοσμεῖ Λόγος, καὶ μία Θεοῦ δύναμις κοσμοποιὸς ἡγεῖται ἀπάντων. Ὡς γὰρ ἐπὶ τοῦ καθ' ἡμᾶς σώματος πολλῆ μὲν τυγχάνει καὶ ποικίλη τῶν μερῶν ἡ διαφορὰ, μία δὲ ἡ τοῦ παντὸς δύναμις δημιουργὸς (οὐ γὰρ ἄλλη μὲν Θεοῦ δυνάμει κεφαλῆς ὑπέστη φύσις, ἄλλη δὲ ὀφθαλμῶν, ἑτέρα δὲ ὠτων, ἑτέρα δὲ ποδῶν), οὕτω καὶ τοῦ σύμπαντος κόσμου μία καθόλου θεία δύναμις ἐπιστατοῦσα, ἡ αὐτὴ ἂν εἴη καὶ οὐρανοῦ καὶ ἀστέρων, τῶν τε ἐν ἀέρι, καὶ γῆ, καὶ θαλάττῃ ζώων, στοιχείων τε τῶν καθόλου καὶ τῶν κατὰ μέρος, καὶ ἐπι φύσεων παντοίων γενικῶν τε καὶ τῶν κατ' εἶδος δημιουργός· καὶ οὐκ ἄλλη μὲν πυρὸς, ἑτέρα δὲ ὕδατος· καὶ γῆς πάλιν ἄλλη, καὶ ἀέρος ποιητικὴ δύναμις· ἀλλὰ μία καὶ ἡ αὐτὴ τῶν ὄλων τεχνίτις σοφία, καὶ κοσμοποιὸς αὐτὸς οὗτος ἡμῖν ὁ θεολογούμενος τῶν ὄλων ὁ δημιουργὸς τοῦ Θεοῦ Λόγος. Μαρτυρεῖ δὲ τούτοις ἡ πρὸς ἄλληλα τῶν στοιχείων φιλία, τῆ τῶν συγκράσεων ἐπιμιξίς συγγενῆ καὶ ἀδελφῆν καὶ ὡσπερ ἐνὸς ἀρχιτέκτονος ἔργον τὴν τῶν ὄλων φύσιν ἀπελέγχουσα. Γῆ τε γὰρ τὸ βαρὺ στοιχεῖον ἐφ' ὕδατων ὀχουμένη, καὶ μὴ στερεομένη τῆς φύσεως κατὰ βάθους ἐλκομένη, μετέωρος δ' αἰεὶ φερομένη, καὶ μὴ καταδυομένη, Θεοῦ Λόγου καὶ Θεοῦ βουλή καὶ δυνάμει μαρτυρεῖ. Ὑγρὰς τε αὐ πάλιν οὐσίας ἡ πρὸς τὸ ζῆρὸν κοινωνία μηδὲν στερεῶν ἐπιδεικνυμένη, μηδὲ ἀθρόως τὸ πᾶν ἐπιλιμνάζουσα, νεύματι δ' ἀρρήτῳ Θεοῦ πεπεδημένη, ἕνα πάλιν καὶ τὸν αὐτὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ παρίσθησι. Τί δὲ τὸ πῦρ, καίτοι καυτικῆς καὶ φθαρτικῆς φύσεως, ἔπειτα ξύλοις ἐμφωλεῖται καὶ παντοίοις ζώων σώμασιν ἀνακεκραμένον, γῆ τε καὶ ὕδατι καὶ ἀέρι συνέστοιχειωμένον, κάπειτα λόγῳ καὶ μέτρῳ τοῖς πᾶσι τὸ δέον, ὅσον ἂν ἐκάστῳ γένοιτο πρὸς ὠφελείας, ἐπιχορηγοῦν, τῆς δ' οἰκειᾶς δυνά-

¹⁵¹ Joan. 1, 1. ¹⁵² ibid. 3.

μεως ἐπιλεησμένον, οὐ σοὶ δοκεῖ πάλιν Θεοῦ Λόγῳ
καὶ δυνάμει δουλεύειν. Ἡμέρας δὲ καὶ νυκτὸς ἀμοι-
ραίας ὄρωντι κινήσεις, ὥρων τε καὶ καιρῶν τοτὲ μὲν
ἀυξήσεις, τοτὲ δὲ μειώσεις, κύκλους τε ἐνιαυτῶν καὶ
περιόδους χρόνων, ἄστρων τε περιδιρήσεις, ἡλίου τε
ὄρμους, καὶ σελήνης τροπὰς, συμπαθείας τε καὶ
ἀντιπαθείας ἀπάντων, καὶ κόσμον ἕνα αὐτῶν ἐξ
ἀπάντων, ἄρα σοὶ τὴν ἀλογίαν καὶ τὸ αἰκῆ καὶ ὡς
ἔτυχεν αἰτίαν εἶναι τῶν ὄλων θεμιτὸν ἀποφαίνεσθαι,
ἢ Λόγον ὡς ἀληθῶς Θεοῦ, καὶ Θεοῦ σοφίαν, καὶ Θεοῦ
δύναμιν, καὶ ταύτην μίαν, ἀλλ' οὐ πολλὰς ἀνυμνεῖν ;
ἐπεὶ καὶ ἐν ἀνθρώπῳ μία ψυχὴ, καὶ μία λογικὴ δύ-
ναμις πλείστων ὁμοῦ γένοιτ' ἂν δημιουργός, ἢ καὶ
γεωργεῖν ἢ αὐτῆ, καὶ ναυπηγεῖν καὶ κυβερνᾶν, καὶ οἰκο-
δομεῖν πολλὰ μαθούσα ἐπιβάλλοιτο : καὶ εἰς νοῦς ἐν
ἀνθρώπῳ καὶ λογισμὸς δέξαιτ' ἂν ποτε μυρίων ἐπι-
στήμας. γεωμετρήσει τε ὁ αὐτὸς καὶ ἀστρονομῆσει,
καὶ λόγους γραμματικῆς παραδώσει καὶ ἱατρικῆς,
ἐν τε μαθήμασι καὶ τοῖς κατὰ χεῖρας προστήσεται·
καὶ οὕτω γε οὐδεὶς πώποτε πλείους ἐν ἐνὶ σώματι
ψυχὰς ἤγησαστο εἶναι, οὐδὲ πολλὰς ἐθαύμασεν ἀνθρώ-
που δυνάμεις διὰ τὴν τῶν πολλῶν μαθημάτων ὑπο-
δοχῆν. Εἰ δὲ καὶ ἀμορφον ὕλην πηλοῦ τις εὐρών,
κάπειτα χερσὶν ἀπολεάνας ἐπιθήσει ζῶου μορφὴν,
ἄλλῳ μὲν σχήματι κεφαλὴν, χεῖρας δὲ καὶ πόδας
ἐτέρως, καὶ ὄφθαλμοὺς πάλιν ἄλλως, καὶ παρεῖς
ἑσπεύτως, ὡτὰ τε καὶ σῶμα, καὶ ῥίνας, στέρνα τε
καὶ ὀμους ὑποτυπωσάμενος τέχνη τῆ πλαστικῆ· ἄρα,
ἐπεὶ πολλὰ σχήματα καὶ μέλη καὶ μέρη ὕ' ἐνὶ σώ-
ματι δεδημιούργηται, τοσοῦτους χρὴ καὶ τοὺς ποιη-
τὰς ἡγεῖσθαι ; ἢ τὸν τοῦ παντὸς ἀθρόως τεχνίτην ἐπαι-
νεῖν ἐνὶ λογισμῷ καὶ μιᾷ δυνάμει τὸ πᾶν τεκτονά-
μενον ; Τί ὅττα τοιγαροῦν ἐπὶ τοῦ παντὸς, ἐνὸς μὲν
δυνάμει, ἐκ μερῶν δὲ πλείστων ὑφαστώτως, πολλὰς χρῆν
ὑποτίθεσθαι δημιουργικὰς δυνάμεις, καὶ πολλοὺς ὀνο-
μάζειν θεοὺς, οὐχ' ἰδὲ μίαν ὁμολογεῖν τὴν ὡς ἀληθῶς
Θεοῦ δύναμιν καὶ Θεοῦ σοφίαν, μιᾷ δυνάμει καὶ
ἀρετῇ μιᾷ ὁμοῦ τὰ πάντα ὑφίσταμένην τε καὶ ζωού-
σαν, καὶ τοῖς πᾶσι ποικίλην τὴν ἐξ αὐτῆς ἐπιχορη-
γίαν ποιουμένην ; Οὕτω καὶ φωτὸς ἡλίου μία καὶ ἡ
αὐτῆ προσβολὴ ὁμοῦ καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ καταυγάζει
μὲν ἄερα, φωτίζει δὲ ὄφθαλμοὺς, ἀφῆν δὲ θερμαίνει,
πιαίνει δὲ γῆν, ἀξίζει φυτὰ, χρόνον ὑφίστησιν, ἄστρων
ἡγεῖται, οὐρανὸν περιπολεῖ, κόσμον φαιδρύνει, Θεοῦ
δύναμιν ἐναργῆ τὴν ἐν τῷ παντὶ συνίστησι· πάντα
τε ταῦτα μιᾷ ῥοπῇ φύσεως συντελεῖ. Καὶ πυρὸς
φύσις χρυσοῦν μὲν καθαίρει, μόλυβδον δὲ τήκει· καὶ
κηρὸν μὲν λυεῖ, πηλὸν δὲ ξηραίνει, ὕλην δὲ φρύγει,
μιᾷ τῇ καυστικῇ δυνάμει τὰ τοσαῦτα κατεργαζο-
μένη. Ταύτη τοι καὶ οὐράνιος τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὁ καὶ
ἡλίου, καὶ οὐρανοῦ, καὶ τοῦ σύμπαντος κόσμου δη-
μιουργικός, δραστηρικὴ δυνάμει τοῖς πᾶσιν ἐπιπαρῶν
καὶ διὰ πάντων ἤκων, ἡλίῳ μὲν, καὶ σελήνῃ, καὶ
ἄστροις ἐξ οἰκίας τῆς ἀενάου δυνάμειως φῶς ἐπομ-
θεῖ, οὐρανὸν δὲ οἰκείου μεγέθους προσφυστάτην
εἰκόνα τὴν ἀρχὴν ὑποστησάμενος, εἰς αἰῶνα διακρα-
τεῖ· τὰς δὲ ἐπέκεινα οὐρανοῦ καὶ κόσμου δυνά-
μεις ἀγγέλων καὶ πνευμάτων, νοερῶν τε καὶ λογι-
κῶν οὐσιῶν, ζωῆς ὁμοῦ, καὶ φωτὸς, καὶ σοφίας,

A licet comburentis corruptentisque naturæ sit, ta-
men cum in lignis lateat, et omnis generis anima-
lium corporibus certa temperatura connexus sit
terrarumque, atque aquæ, atque aeri consociatus,
deinde ratione ac mensura quantum unicuique opus
sit, quantumque utilitas postulet, omnibus sufficiens,
propriarum virium obliviscatur : nonne tibi rursus
Dei Verbo, ac potestati inservire videtur ? Diei præ-
terea noctisque vicissitudines, quæ terminatis mo-
tibus constant, horarumque ac tempestatum, nunc
quidem augmenta, nunc autem diminutiones, orbis
item annuos, ac circuitus temporum, astrorumque in
orbem motus, tum solis cursus, lunæque conversio-
nes, tum consensus inter se omnium ac repugnantias,
unumque ex iis omnibus mundum, cum intueris, nun-
quid tibi esse fas putas, imprudentiam, sive temeri-
tatem, sive fortuitam aliquam causam, auctorem uni-
versi enuntiare ; an Dei Verbum revera, et Dei sapientiam,
et Dei virtutem, et hanc ipsam unam, non
plures. efferre laudibus ? Nempe etiam in homine, ani-
ma una, unaque vis rationalis, plurimarum pariter
rerum potest esse opifex. Nam et agrum colere eadem,
et aves construere, et gubernare, et ædificare audebit,
postquam talia multa didicit. Sic una mens in ho-
mine, unaque rationis versatio innumerabilium re-
rum scientias percipiet, atque idem homo et geo-
metriam, et astronomiam exercebit, disputationes-
que et de grammatica et de medicina proferet,
152 nec non in disciplinis et in iis quæ manuum
ministerio conficiuntur, excellet : nec unquam ta-
men quisquam adhuc plures in uno corpore esse
animas censuit, neque vero plures admiratus est
ob multarum disciplinarum perceptionem, hominis
facultates. Quod si quis ubi informem limi materiam
nactus est, ac deinde manibus mollivit, tum anima-
lis formam adjungat, ut alio quidem habitu caput,
manusque et pedes alio, et alio rursus oculos, tum
genas itidem, auresque et os, et nares, pectusque
atque humeros informet suo illo fingendi artificio :
num propterea quod multos habitus, et membra,
et partes sub uno corpore fabricavit, totidem oportet
fabricatores arbitrari ? an potius universi arti-
ficem illico et confertim, qui uno consilio unaque
facultate totum est architectatus, extollere ? Cur
igitur in hoc universo quod unum est, quamvis
multis partibus constet, multos oportet confingere
opifices, et multos deos nominare, ac non potius
unam fateri revera Dei virtutem, et Dei sapientiam,
quæ una facultate unaque solertia cunctis rebus et
naturam qua sunt et vitam largitur, necnon omni-
bus varium de seipsa ubertatis fontem submini-
strat ? Sic etiam solaris luminis una et eadem ac-
cessio, simul eodemque tempore aerem quidem ir-
radiat, illuminat vero oculos, atque afficit tactum
calore, terramque fertilem reddit, plantas auget,
tempus producit, præest sideribus, cælum ambit,
mundum exhilarat, Dei vim manifestam quæ in
universo inest, commendat : et omnia hæc uno
momento naturæ administrat ac perficit. Ignis quo-

que natura et aurum purgat et plumbum liquefacit, et cum ceram dissolvat, limum tamen exsiccat, et materiam adurit : et hæc tam multa, una duntaxat vi comburendi efficit. Eadem ratione cœleste Dei Verbum, quod et solem ipsum, et cœlum, et mundum universum fabricavit, cum efficaci vi suis cunctis rebus intersit, et per omnia penetret, soli quidem ac lunæ atque astris, de propria semper affluentia facultate, instar pluviae lumen infundit; cœlum autem, cum suæ magnitudinis ab initio appositissimam imaginem protulerit, in omne ævum sufficit continetque; quæ autem supra cœlum, supraque mundum degunt potestates, angelorum utique ac spirituum intelligentes rationalesque naturæ, eas et vita simul et lumine, et sapientia, **153** et universæ probitatis atque honestatis universa virtute, de suis implet thesauris, idque uno eodemque artis opificio, elementis vero naturas quibus sint, præbere nunquam desistit; misturas autem et temperamenta, et species, et formas, et habitus, qualitatesque innumerabiles, tam in animalibus quam in plantis, tam in animis quam in corporibus, tam in rationalibus quam in brutis, alias aliter varians, et cunctis simul omnia una vi subministrans, et super omnia mentem hominibus, suæ ipsius cognitricem contemplatricemque sapientia donans, perspicue atque evidenter cunctis assistens, unum mundum ostendit unius artificis Verbi opus. Talem igitur unicum Filium, sui consilii effectorem ac magistrum, et cunctarum rerum opificem, supremus atque ipsius opificis Deus et parens primum omnium genuit, per illum et in illo eorum quæ futura erant opifices rationes sufficiens, seminaque constitutionis gubernationisque universi in illo conjuncta habens. Nonne oculis intueris mundum universum, quem cœlum unum complectitur, innumerabiliaque circum hunc tripudia et astrorum conversiones? Sol item unus duntaxat, non plures, abundantia luminis omnium occultat splendores. Sic sane cum unus sit Pater, unum etiam Filium esse oportet. Quod si quis id reprehendat quod plures non genuerit, hic jam illud quoque accusare poterit, quod non plures soles, et lunas, et mundos, et alia innumerabilia condiderit, et more insanientis cujuspiam, quæ recta sunt, beneque in natura se habent, pervertere moliri.

VI.

Quod a prima constitutione universi, occulta quadam ignotaque ratione, Christus Dei religiosis Deoque gratis animis præsidet.

Hac igitur ratione, quemadmodum in rebus quæ sub aspectum cadunt, sol unus universum illustrat hunc sensibilem mundum, ita in iis quæ intelligentia sola capiuntur, immortales et incorporeas potestates, et intelligentes ac rationales naturas, quasi innumerabiles stellas lucisque fontes, unum Dei perfectum illuminat Verbum. **154** Siquidem oportuit unam quoque super omnia esse omnino legem, atque in omnibus et per omnia penetrans Dei verbum, ut etiam in hoc imaginis similitudo cum Patre usquequaque servetur, tam in eo quod ad virtutem, quodque ad potestatem atque essentiam pertinet, quam in eo quod ad unitatis singularitatisque numerum. Cum autem alioqui multiformis ac multimoda gignendarum rerum natura, innumerabilibusque ac variis alias aliis mutationibus, ob suam ipsius imbecillitatem obnoxia futura esset, nec non

καὶ πασης ἀρετῆς, καὶ καλοῦ κάγαθοῦ παντὸς ἐκ τῶν παρ' αὐτοῦ θησαυρῶν ἐμπέμπησι, μίᾳ καὶ τῇ αὐτῇ δημιουργῷ ἐέχρη· καὶ στοιχείων οὐσίας οὐποτε διαλιμπάνει, παρέχων καὶ μίξεις καὶ κράσεις, καὶ εἶδη, καὶ μορφάς, καὶ σχήματα, ποιότητάς τε μυρίας, ἐν τε ζώοις καὶ φυτοῖς, καὶ ψυχαῖς, καὶ σώματι, λογικοῖς τε καὶ ἀλόγοις, ἄλλοτε ἄλλως καταποικίλλων, καὶ πᾶσιν ὁμοῦ πάντα μίᾳ δυνάμει ἐπιχορηγῶν, καὶ νοῦν ἐπὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ἐπιγνώμονα καὶ θεωρητικὸν τῆς αὐτοῦ σοφίας δωρούμενος, ἀντικρὺς τε παριστάς τοις πᾶσι καὶ διαβρόδην, ἕνα κόσμον ἐπιδείκνυσιν ἑνὸς Λόγου κοσμοποιῶ ἔργον. Τοιοῦτον δὲ καλλιτέχνην Υἱὸν μονογενῆ τῆς αὐτοῦ βουλῆς καὶ δημιουργὸν ὁ πάντων ἀνωτάτω καὶ αὐτοῦ δημιουργοῦ Θεὸς καὶ Πατὴρ πρῶτον ἀπάντων ἐγέννα, δι' αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ τοὺς τῶν μελλόντων ἔσεσθαι δημιουργικούς λόγους ὑφίστάμενος, καὶ τὰ σπέρματά γε τῆς τῶν ὄλων συστάσεώς τε καὶ διοικήσεως ἐν αὐτῷ καταβαλλόμενος. Οὐχ ὁρᾷς ὀφθαλμοῖς τὸν σύμπαντα κόσμον, ὃν οὐρανὸς εἰς περιλαμβάνει, μυρίας τε ἀμφὶ τοῦτον χορείας καὶ ἀστρῶν περιπολεύσεις; Πάλιν εἰς ἥλιος, ἀλλ' οὐ πλείους, τὰς ἀπάντων ὑπερβολῆ φωτὸς καλύπτει μαρμαρυγὰς. Οὕτω δῆτα ἑνὸς ὄντος Πατρὸς, ἕνα χρῆν καὶ τὸν Υἱὸν εἶναι. Εἰ δ', ὅτι μὴ καὶ πλείους, ἐπιμέμφαιτό τις, ὦρα τὸν τοιοῦτον, ὅτι μὴ καὶ ἥλιος συνίστη πλείους, καὶ σεληνας, καὶ κόσμους, καὶ μυρία ἄττα, αἰτιᾶσθαι, μαινομένου τρόπου τὰ ὀρθὰ καὶ εὖ ἔχοντα τῆς φύσεως διαστρέφειν ἐπιχειροῦντος.

Γ'.

Ὡς ἀπὸ πρώτης συστάσεως τῶν ὄλων ἀφανῶς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ τῶν θεοφιλῶν ψυχῶν ἐπιστατεῖ.

Ταύτη δ' οὖν ὡς ἐν ὁρατοῖς ἥλιος εἰς τὸν αἰσθητὸν ἅπαντα καταλάμπει κόσμον, οὕτω δῆτα καὶ ἐν νοητοῖς τὰς ἀθανάτους καὶ ἀσωμάτους δυνάμεις, νεεράς τε καὶ λογικὰς οὐσίας μυρίους, ὡσπερ ἀστέρας καὶ φωστῆρας, εἰς ὁ τοῦ Θεοῦ καταυγάζει Λόγος· ἐπεὶ καὶ χρῆν ἕνα τὸν ἐπὶ πᾶσι καθ' ὅλων, καὶ τὸν ἐν πᾶσι καὶ διὰ πάντων ἔχοντα τοῦ Θεοῦ Λόγον, ὡς ἂν κἀν τούτῳ τὸ τῆς εἰκόνης ἐμφερὲς τῷ Πατρὶ καὶ κατὰ πάντα ἀποσιώοιτο, κατὰ τε τὴν ἀρετὴν, κατὰ τε τὴν δύνανται, καὶ τὴν οὐσίαν, κατὰ τε τὸν τῆς μονάδος καὶ ἐνάδος ἀριθμὸν, πολυειδοῦς δὲ ἄλλως καὶ πολυτρόπου καὶ τῆς τῶν γεννητῶν μελλούσης ὑποστήσεσθαι οὐσίας, μυρίαίς τε καὶ ποικίλαις ἄλλοτε ἄλλαις μεταβολαῖς δι' οἰκείαν ἀσθενείαν ὑποκεισομένης, τῆς τε ἀνωτάτω τοῦ Πατρὸς δυνάμειος δι' ὑπερβολὴν τῆς ἀνεκφράστου καὶ τῆς πᾶσιν ἀπειρομεγέθους φύσεως ἀπολεψομένης, ἀδυνάτως τε ἐξούσης τῆς ἀγεννήτου καὶ ἀχω-

εἴητος θεότητος, αὐτὴ γε γεννητὴ οὐσα μετέχειν ἀντωπεῖν τε ἄνω, καὶ ἀντιβλέπειν ταῖς ἀποστιλβούσαις τοῦ αἰθέρος φωτὸς ἀρρήτοις μαρμαρυγαῖς, χρῆν δὴ πού εἰκότως τὸν πανάγαθον Πατέρα καὶ Σωτῆρα τῶν ὄλων, ὡς ἂν μὴ παντελῶς ἢ τῶν ἄρτι γενησομένων φύσις, ἔρημος οὐσα τῆς αὐτοῦ κοινωνίας, τῶν μεγίστων ἀγαθῶν στεροῖτο, μέσῃ τινὰ παρεμβάλλειν τὴν τοῦ Μονογενοῦς αὐτοῦ καὶ πρωτοτόκου θεῖαν καὶ παναλκῆ καὶ πανάρετον δύναμιν, ἀκριδέστατα μὲν καὶ ὅτι μάλιστα ἐγγυτάτω τῷ Πατρὶ προσομιλοῦσαν ἴσως τε αὐτοῦ τῶν ἀπορρήτων ἀπολαύουσαν· πραδῶτα δὲ συγκατιοῦσαν, καὶ ἀμωστῆπως συσχηματιζομένην τοῖς τῆς ἄκρας ἀπολιμπανομένοις, διὰ τε τὴν σφῶν ἀσθένειαν τῆς ἐκ τοῦ δευτέρου βελτιώσεώς τε καὶ ὠφελείας ἐνερῆζουσι, τὰς ἡλίω μαρμαρυγὰς θεῶν ἡρέμα καὶ πρῶως συγκατιοῦσας ἡμῖν, οὐκ ἄλλως τῆς τοῦ φωτὸς ἀκράτου δυνάμεως οἷος τε ἀπολαύειν διὰ τὴν σώματος ἀσθένειαν. Εἰ γοῦν, ὡς ἐν ὑποθέσει λόγου, καθὲς οὐρανῶθεν αὐτὸς ἑαυτὸν ὁ παμφαῆς ἥλιος σὺν ἀνθρώποις ἐπὶ γῆς πολιτεύοιτο, οὐδένα τῶν ἐπὶ γῆς μείνειν ἂν ἀδιάφορον, πάντων συλλήβδην ἐμψύχων ὁμοῦ καὶ ἀψύχων ἀθροῖζ τῇ τοῦ φωτὸς προσβολῇ διαφθαρσησμένων· ὁ αὐτὸν γοῦν καὶ τυφλοὺς ἀπεργάσαι· ἂν τοὺς τῶν ὁρώτων ὀφθαλμοὺς, βλάβης καὶ φθορὰς πολλὴ μᾶλλον ἢ ὠφελείας· γεγωνῶς τοῖς πᾶσιν ἀέτιος, οὐ τὴν φύσιν αὐτὸς ὦν τοιοῦτος, τοῖς δὲ ἀφορήτως ἔχουσι δι' οἰκείαν ἀσθένειαν τῆς ὑπερβαλλούσης αὐγῆς ἀπολαύειν, τοιοῦτο τις ἀποτελούμενος. Τί τοίνυν τὰ ὅμοια μανθάνων περὶ Θεοῦ θαυμάζει; οὐ δὴ τῆς ἀρρήτου καὶ ἀνεκφράστου δυνάμεως τε καὶ οὐσίας οὐδενὴ μέτεστι τῶν ὄντων, πλὴν ἐνὶ μόνῳ, κοινωνίας, ὃν αὐτὸς ὁ Πατὴρ προνοία τῶν ὄλων πρὸ τῶν ἄλλων ἀπάντων συνεστήσατο, ὡς ἂν μὴ παντελῶς ἢ τῶν γεννητῶν ἀποπέσοι φύσις δι' οἰκείαν ἀτονίαν καὶ ἀδυναμίαν, τῆς ἀγεννήτου καὶ ἀχωρήτου Πατρικῆς οὐσίας διεστῶσα· μένοι δὲ καὶ αὐτοὶ καὶ τρέφοιτο τῆς μέσης ἀπολαύουσα χορηγίας, ἣν ὁ μονογενὴς τοῦ Θεοῦ Λόγος οὐποτε τοῖς πᾶσιν ἐπαρκῶν διαλιμπάνει, πάντη δὲ χωρῶν, καὶ διὰ πάντων περιπορευόμενος, πάντων ἐξ ἴσης τῆς σωτηρίας προνοεῖ, λογικῶν ὁμοῦ καὶ ἀλόγων, θνητῶν τε καὶ ἀθανάτων, οὐρανίων τε καὶ ἐπιγείων, θείων τε καὶ ἀοράτων δυνάμεων, καὶ συλλήβδην εἰπεῖν, ἀπάντων ὅσα δὴ τοῦ εἶναι δι' αὐτοῦ μετεβλήθη· πολὺ γε μὴν πλεῖον διαφερόντως τῆς νοεῶς καὶ λογικῆς φύσεως, δι' ἣν οὐδὲ τὸ ἀνθρώπινον ὑπερεφρόνει γένος· ἐτίμα δὲ εὐ μάλα καὶ ἐκτίθετο τῆς τοῦ λόγου χάριν πρὸς ἑαυτὸν οἰκειώσεώς τε καὶ συνεχείας, ἣ καὶ κατ' εἰκόνα αὐτοῦ μεμορφῶσθαι ἐν τοῖς ἱεροῖς λογίοις ἀνεῖρηται. Ἄλλ' ὁ μὲν τὴν εἰκόνα τὴν αὐτοῦ ὡς ἂν Θεοῦ Λόγος τὴν νοεῶν ἄπασαν καὶ λογικὴν ὑφίστησι καταρχὰς τῆς τοῦ παντὸς δημιουργίας, ἀρχικόν τε διὰ τὰ ὅσα καὶ βασιλικὸν τῶν ἐπὶ γῆς ἀπάντων ζῶων καθίστη τὸν ἀνθρώπον, ἐλευθερόν τε καὶ αὐτεξούσιον τῆς εἰς τὸ καλὸν ἢ εἰς τὸ ἄναγνόν ἡζῆσαι αὐτὸν βοπῆς· ὁ δὲ, οὐ καλῶς τῇ αὐτεξουσίᾳ τῆς χρησάμενος, τῆς ὀρθῆς διεκτραπέυει ὁδοῦ, τὴν ἐναντίαν ὠρμάτο, μήτε Θεὸν μήτε Κύριον, μήτ' ἐτι τῶν ὄσιων καὶ εὐσεβῶν ἐπιλογιζόμενος, θηρῶν δὲ τρέπον ἀλό-

PATROL. GR. XXII.

A a supremi Patris virtute declinata, ob illius naturæ superlatiōnem, quæ nec dici potest, et omnino infinitæ magnitudinis est, neque unquam ad id facultatis perventura, ut ipsa ortum habens, aut illius divinitatis particeps fieret, quæ nec ortum habet, nec capi comprehendive potest, aut intueretur sursum, intenderetque aciem contra illos luminis sempiterni radios, qui nullis verbis exprimi possunt, nimirum necesse fuit, nec injuria, ut optimus parens et universi conservator, ne omnino rerum protinus gignendarum natura, si cum ipso nihil prorsus communicaret, maximis bonis privaretur, mediam quamdam unice sui primoque geniti Filii divinam, et omnipotentem, et omnibus virtutibus exuberantem vim interponere, quæ certissime et quam proxime et quam familiarissime cum ipso Patre versaretur et colloqueretur, æqualiterque cum eodem arcanis frueretur, benignissime vero demitteret se, et quoquomodo fieri posset, conformaret ad eos qui a summo deficiunt, quique propter suam impotentiam quasi alteram manum desiderant, et profectu atque adjumento indigent, quo solis splendorem sensim ac benigne se ad nos demittentem intueri queant : alioqui puræ meræque lucis vi, propter infirmitatem corporis frui non possint. Fingamus enim, inveniendæ veritatis gratia, nitidissimum illum solem ipsum seipsum de cælo demittere, et cum hominibus in terra versari : num liberum sit atque indifferens earum rerum, quæ ad terram pertinent, cuiquam permanere? Minime id quidem : nam correpta omnia aminata simul cum inanibus, assidua nimiaque lucis immisio corrumperet, citiusque oculos intuentium cæcæret, longèque magis noxæ et corruptionis auctor omnibus fieret, quam juvaret quempiam, qui ipse quidem natura talis non est, verumtamen erga eos qui propter imbecillitatem ipsorum propriam, **155** minus idonei essent ad ferendum, atque ob id nimii superantisque splendoris minime capaces, talis evaderet. Cur ergo similia de Deo audiens admiraris, cujus quidem et sol est opus, et cælum universum, et mundus? Siquidem illius virtutis atque essentia, quæ nullis verbis nullaque elocutione exprimi potest, nihil eorum quæ sunt, in parte aut communicationem venit, præter unum duntaxat, quem ipse Pater, cunctis rebus providens, ante alia cuncta constituit, ne omnium quæcunque facta essent penitus natura corrueret, quæ propter infirmitatem atque impotentiam propriam, longe recedit ab illa Patris essentia, quæ neque genita est, neque capi comprehendive potest, sed ut maneret, cresceret, nutriretur media illa fruens largitione, quam unicuique genitum Dei Verbum, nunquam universis sufficere desinit, ad omnia vero penetrans et undique omnia peragrans, salutem omnium æqualiter providet, et rationalium et brutorum, et mortalium et immortalium, et cælestium et terrestrium, divinarum quoque potestatum, atque earum quæ aspectus nostros effu-

9

giunt, denique omnium quæcunque per illum id quod sunt accepere, longe tamen amplius atque excellentiâ intelligentis rationalisque naturæ, propter quam ne humanum quidem aspernatus est genus, sed honore potius et cura ingenti prosecutus, ob appositam peculiariter ad seipsum rationis et verbi necessitudinem et conjunctionem, in qua etiam ad ipsius imaginem, formam accepisse in sacris oraculis dictum est. Sed ille quidem suam ipsius imaginem, tanquam Dei Verbum cunctam intelligentiæ et rationis capacem naturam, ab initio fabricationis universi substituit, atque idcirco principem regemque omnium quæcunque in terra sunt animalium, constituit hominem, eumque liberum et suæ ipsius potestatis dimisit, qua et ad bonum, et ad boni contrarium ferri posset. Hic vero non bene sua ipsius potestate usus, et a recto itinere abiens diversus, in contrarium delatus est, non reputans quid Deus et Dominus, non quid jus et fas, non quid pietas postularet, sed instar belluarum, quæ rationis expertes sunt, omnes inhumanas atque immodestas actiones aggrediens. Optimus igitur atque omnium regnator, ipse Altissimus, Deus universi, qui seniper ea quæ seipsum deceant facit, ne absque certis principibus ac præfectis, instar jumentorum irrationalium essent, qui in terra versabantur homines, tutores illis et curatores quasi quosdam armentorum duces atque pastores, divinos angelos dedit, principe omnium declarato, **156** omnibusque præfecto unico, primoque genito suo ipsius Verbo. Huicque ipsi sortem præcipuam, angelos ipsos atque archangelos, divinasque potestates, materiæque omnis expertes, ac ipso cœlo superiores spiritus, necnon ex iis quæ in terra versantur, religiosas hominum animas seorsum attribuit, quæ etiam appellationibus Hebræorum, Jacob atque Israel nominantur.

VII.

Quod solis Hebræis antiquitus cognitio Dei universi prodita sit, quæ Christo seipsum exhibente perciperetur.

Hoc sane mysteriorum omnium maximo, primus theologorum Moyses in arcanis, Hebræos veteres initiavit, sic dicens: « Interroga patrem tuum et annuntiabit tibi, majores tuos et dicent tibi: Quando dividebat Altissimus gentes, ut disseminavit filios Adam, constituit terminos gentium juxta numerum angelorum Dei, et facta est portio Domini populus ejus Jacob, funiculus hæreditatis ejus Israel ⁹⁹. » His quidem verbis: Altissimum eum, quod Pater est, quique supra omnia, Deum universi nominat: Dominum vero hujusce Verbum, id sane quod nos a Patre genitum, appellatione Domini veneramur. Cæterum præfectis quidem ac tutoribus gentium, visum nostrum effugientibus, ipsis utique angelis, cunctas gentes et filios hominum quos filios Adam vocat, ipsius altissimi Dei judicio, et nobis occultissimis rationibus, sicut distributos fuisse: omnium vero eminentissimo præsidi ac regi universi, ipsi utique Christo, tanquam unico Filio, ex ipsis hominibus Jacob atque Israel, hoc est omne quodeunque et visu percipi potest, et cultum Dei adplexum est, traditum fuisse genus: nam qui ad virtutem proposito certamine exercebatur, atque adhuc pugnat et luctatur in gymnasiis pietatis, hic Hebræorum vocabulo dicitur Jacob: qui vero jam victoriæ ac præmiorum apud Deum compos est factus, Israel appellatur, qualis vide-

⁹⁹ Deut. xxxii, 7-9.

ἄγων πάσαις ἀνημέροις καὶ ἀκολάστοις πράξειν ἐγχειρῶν. Εἰκότα γοῦν ἑαυτῷ ποιῶν ὁ πανάγαθος καὶ παμβασιλεὺς αὐτὸς ὁ Ὑψίστος καὶ Θεὸς τῶν ὄλων, ὡς ἂν μὴ ἀναρχοὶ καὶ ἀνεπιστάτητοι θεμεμάτων δίκην ἀλόγων εἶεν οἱ ἐπὶ γῆς ἄνθρωποι, προστάτας αὐτῶν καὶ ἐπιμελητάς ὡσπερ τινὰς ἀγελάρχας καὶ ποιμένας, θεοῦ ἀγγέλους κατεστήσατο, προτάξας ἀπάντων καὶ τοῖς πᾶσιν ἐπιστήσας τὸν μονογενῆ καὶ πρωτότοκον αὐτοῦ Λόγον. Τούτῳ δὲ κληρὸν ἐξείρετον, αὐτοὺς ἀγγέλους καὶ ἀρχαγγέλους, καὶ θείας δυνάμεις, ἀλλὰ τε καὶ ὑπερουράνια πνεύματα, καὶ μὴν καὶ τῶν ἐπὶ γῆς τὰς ἐν ἀνθρώποις θεοφιλεῖς ψυχὰς ἀφωρίσατο, Ἰακώβ καὶ Ἰσραὴλ Ἑβραίων προσηγορίᾳ ἐπικαλουμένας.

B

Z.

Ὡς μόνοις Ἑβραίοις τὸ παλαιὸν ἢ τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ γνώσις ἀποκεκάλυπτο, διὰ τῆς ἐπιφανείας τοῦ Χριστοῦ γιγνωσκομένη.

Τούτο μυστηρίων τὸ μέγιστον, πρώτος θεολόγων Μωϋσῆς ἐν ἀπορρήτοις Ἑβραίοις τοὺς πάλαι ἐμυσταγῶγει λέγων: « Ἐπερώτησον τὸν πατέρα σου καὶ ἀναγγελεῖ σοι, τοὺς πρεσβυτέρους σου καὶ ἐροῦσί σοι: ὅτε διεμέριζεν ὁ Ὑψίστος ἔθνη, ὡς διέσπειρεν υἱοὺς Ἀδάμ, ἔστησεν ὄρια ἔθνῶν κατ' ἀριθμὸν ἀγγέλων Θεοῦ, καὶ ἐγενήθη μερὶς Κυρίου λαὸς αὐτοῦ Ἰακώβ, σχοίνισμα κληρονομίας αὐτοῦ Ἰσραὴλ. » Διὰ τούτων γοῦν Ὑψίστον μὲν τὸν ἀνωτάτω, καὶ ἐπὶ πᾶσι, Θεὸν τῶν ὄλων ὀνομάζει: Κύριον δὲ τὸν τούτου Λόγον, τὸν δὴ καὶ δευτέρως ἡμῖν μετὰ τὸν τῶν ὄλων Θεὸν κυριολογούμενον. Ἀλλὰ γὰρ τοῖς μὲν τῶν ἔθνῶν ἀοράτοις προστάταις, αὐτοῖς δὲ τοῖς ἀγγέλοις, τὰ ἔθνη πάντα καὶ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων υἱοὺς Ἀδάμ ἐπικαλουμένους, κρίσει τοῦ Ὑψίστου Θεοῦ καὶ λόγοις ἀρρήτοις ἡμῖν φησι διανεμηθῆναι: τῷ δὲ πάντων ἐξοχωτάτῳ, ἡγεμόνι τε καὶ βασιλεῖ τῶν ὄλων, αὐτῷ δὴ τῷ Χριστῷ, ὡς ἂν μονογενεῖ Υἱῷ, τῶν ἐν ἀνθρώποις, τὸν Ἰακώβ καὶ Ἰσραὴλ, τουτέστι πᾶν τὸ διαρατικὸν καὶ θεοσεδὲς παραδοθῆναι γένος. Εἰσέτι τι ἀθλῶν καὶ παλαιῶν ἐν τοῖς κατ' εὐσέβειαν γυμνασίοις, Ἑβραίων προσηγορίᾳ κέληται Ἰακώβ: ὁ δὲ ἤδη νίκης καὶ τῶν παρὰ Θεῷ βραβείων ἡξιωμένος Ἰσραὴλ ἀναγορεύεται: οἷος αὐτὸς ἦν ἐκεῖνος ὁ βούμενος τοῦ παντὸς Ἑβραίων ἔθνους προπάτωρ, οἱ τε τούτου γνήσιοι παῖδες ἀπόγονοί τε τούτων, καὶ πρόπατορες. προφῆται πάντες καὶ θεοφιλεῖς ἄνδρες. Μῆ

γάρ μοι τὸ Ἰουδαίων πλῆθος ταύτη νόμιζε δηλοῦ-
σθαι, μόνους τε τοὺς πάλα πρότερον ἀρετῇ καὶ εὐ-
σεβείᾳ τετελειωμένους. Τοῦτους δὴ οὖν παραλαβὼν
ὁ καθηγεμὼν καὶ προστάτης ἀπάντων τοῦ Θεοῦ Λό-
γος, ἐπὶ τὴν μόνου τοῦ Πατρὸς, αὐτοῦ δὴ τοῦ Ὑψί-
στου, θρησκείαν ἀνεκαλεῖτο τῶν ὀρωμένων ἀπάντων
ἀνωτάτω, ἐπέκεινά τε οὐρανοῦ καὶ πάσης γεννητῆς
οὐσίας, τοὺς ὑπηκόους ἡρέμα καὶ πρᾶως ἀνακαλού-
μενος, μόνον τε αὐτοῖς τὸν ἀγέννητον, καὶ τῶν ὄλων
ποιητὴν Θεὸν τὸν ὕψιστον παραδιδούς εὐσεβεῖν.
que ultra cœlum, ultraque omnem quæcunque facta
sim benigneque invitans, solumque illis eum, qui

licet fuit ille ipse notissimus totius Hebraicæ gen-
tis auctor, ejusque veri ac legitimi filii, atque ho-
rum nepotes : veteres item prophete omnes, et qui
Deo grati fuerunt viri : **157** noli mihi, quæso, pu-
tare Judæorum conventum hac appellatione signifi-
cari, et eos solos qui apud priores olim virtute
ac pietate perfecti extiterunt : hos itaque assu-
mens ductor omnium ac princeps Dei Verbum,
ad unius Patris, ipsius Altissimi scilicet cultum
revocabat supra, omnia quæ sub visum cadunt, at-
sit naturam, eos qui sibi jubenti paruisse sen-
suum colendum tradens.

H.

VIII.

Ὡς μόνους τοὺς κατ' οὐρανὸν φωστῆρας τὰ λοιπὰ
τῶν ἐθνῶν ἔσεβον ἀγγέλοις τισὶν ἐγκλωρι-
σμένα.

Quod sola cœli sidera et lumina reliquæ gentes
colerent, quæ seorsum quibusdam angelis assi-
gnatæ sint.

Οἱ δὲ γε τῶν ἄλλων ἐθνῶν ἐπιστάται ἀγγελοὶ καὶ
ποικίλεις τοὺς μῆσους τε νῦν τὸν ἀόρατον ἐποπτεύειν,
μηδὲ ἀναβαίνειν τοσοῦτον δι' οἰκείαν ἀσθένειαν, τοῖς
ὀρωμένοις κατ' οὐρανὸν προσέχειν ἤξιον, ἡλίω καὶ
σελήνῃ καὶ ἀστροῖς· ἃ δὴ καὶ ἐν τῇ φαινομένῃ τῶν
ὄλων φύσει διαπρέποντα, ἄνω καὶ ὅτι μάλιστα ἐγγυ-
τάτω ὡς ἂν ἐν προθύροις τοῦ παμβασιλέως τῆς τῶν
ὀρώντων ὄψεις ἀνεκαλεῖτο, ἐκ μεγέθους καὶ καλ-
λοντῆς τῶν ὀρωμένων κτισμάτων ἀναλόγως τοῦ πάντων
γενεσιουργοῦ τὴν θεωρίαν ἐμφανίζοντα. « Τὰ γὰρ
ἀόρατα αὐτοῦ, » ἢ φησὶν ὁ θεὸς Ἀπόστολος, « ἀπὸ
κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθαροῦται,
ἢ τε ἀλόγως αὐτοῦ δύναμις καὶ θεϊότης. » Καὶ τοῦτο δὲ
πέλιον ὁ μέγας Μωϋσῆς μυσταγωγεῖ. Τὸν γὰρ τοῦ
Κυρίου κλῆρον νῦν διαυγεῖ καὶ ψυχῇ κεκαθαυμένη τῶν
νοητῶν καὶ ἀσωμάτων ἐριγνάσθαι προτρέπων, εἰργεῖ
τῆς τῶν ὀρωμένων κατ' οὐρανὸν ἐκπλήξεως, ἐπι-
λέγων, ὅτι δὴ « Ταῦτα ἀπένειμε Κύριος ὁ θεὸς σου
πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν. » Διὰ τί δ' ἀπονειμῆσθαι ἐφησε,
συνιδεῖν ἀναγκαῖον. Πολυπλανοῦς ὑπαρχούσης ἀορά-
τως ἡμῖν ἀμφὶ τὸν περὶ γῆν ἀέρα πατωμένης χθονίου
καὶ δαιμονικῆς οὐσίας, ἀγκύστου τε καὶ ἀδιακρίτου
ἀνθρώπου, τῆς τῶν ἀγαθῶν πνευμάτων καὶ δυνά-
μεων, καὶ αὐτῶν δὴ τῶν θείων ἀγγέλων πρὸς τὰ
χεῖρα διαφέρου καθεστῶτης, οὐκ ἄλλως εὐ εἶχε τοῖς
τῆς ἡνωτάτω τοῦ παμβασιλέως εὐσεβείας ἀποπίπτου-
σιν ἢ τῶν ὀρωμένων κατ' οὐρανὸν τὰ κράτιστα αἰ-
ρεῖσθαι. Δεὸς γὰρ οὐ τὸ τυχεῖν ἦν, μήποτε, Θεὸν ζῆ-
τῶντες καὶ τὰ ἀόρατα πλουμπρηγμοῦντες, ἀπορίᾳ
τῶν ἀφανῶν καὶ ἀδύμων εἰς ἐναντίας δυνάμεις καὶ
ἐκρηκτικῆς περιτραπέζου. Τῶν ὀρωμένων οὖν τὰ πάντα,
ἐκπρεπῆ τοῦ Θεοῦ ὀμοιομορφήματα τοῖς μὴ τοῦ κρείτ-
τους ἐπιμένει παραδιδόσθαι, ἀμωχέπως ἐκείνῃ
τῆς τοῦ ἀοράτου θεωρίᾳ, ὡς ἂν διὰ τῆς ἐπίπτου,
παρεμπροκίμενης.
peniculum enim non mediocriter erat, necubi Deum quærentes,
et curiosius quæ ad aspectum non
veniant indagantes, difficultate earum rerum quæ latent obscuræque sunt,
ad contrarias demeritasque potestates verterentur : ex iis igitur quæ cernuntur oculis omnia Dei opera, valde conveniebat
eis, qui nihil præstantius concupiscerent, quavis ratione commendata esse, quippe cum ex his illis,
qui oculis cerni non potest, quasi in quodam speculo contemplandus appareret.

Aliarum vero gentium præfecti angeli atque pa-
stores, eos qui mente, illum qui visu mortali cerni
nequit, intueri non poterant, neque tam alte ob do-
mesticam imbecillitatem ascendere, ea quæ in cœlo
spectantur contemplari suadebant, solem, et lunam,
et stellas. Quæ quidem cum vel in cadente sub vi-
sum nostrum universi natura præniteant, sursum
atque oppido quam propter tanquam in ipsis om-
nium regis vestibulis, ipsos intuentium aspectus al-
liciunt, atque ex earum rerum magnitudine ac spe-
cie, quæ cum factæ sint cernuntur oculis, propor-
tione quadam, auctoris parentisque omnium cogni-
tionem, contemplationemque præ se ferunt : « In-
visibilia enim ipsius, ut ait divinus Apostolus **, a
creatura mundi, per ea quæ facta sunt intellecta,
conspiciuntur, sempiternaque ejus virtus, et divinitas. »
Hoc quoque magnus Moyses rursus ut arca-
num et sacrum inducit, nam Domini sortem adhor-
tans, ut mente lucida animoque purgato ea quæ
sola intelligentia capiuntur, et corporis expertia
sunt, concupiscat : prohibet ea quæ in cœlo ar-
ctantur admirari, supra a sedictis adjungens, quod
hæc distribuit Dominus Deus tuus « cunctis genti-
bus ** : » cur autem distributa fuisse dixerit, co-
gnoscere operæ pretium est. Cum multiplici errore
vagetur, et nobis haud cernentibus circum hunc
aerem qui terram ambit, terrestris quadam volitet
ac demonica natura, **158** quam homines neque
cognoscere, neque discernere idonei sunt, cumque
honorum item spirituum ac potestatum, et ipsorum
denique divinorum angelorum natura, ab ea quæ in
deterius lapsa est, continenter dissideat : non aliter
iis qui a supremi omnium Regis cultu declinassent,
res bene poterat cadere, quam si eorum quæ in
cœlo spectantur, quæ præstantissima sunt, elevis-
sima Deum quærentes, et curiosius quæ ad aspectum non
veniant indagantes, difficultate earum rerum quæ latent obscuræque sunt,
ad contrarias demeritasque potestates verterentur : ex iis igitur quæ cernuntur oculis omnia Dei opera, valde conveniebat
eis, qui nihil præstantius concupiscerent, quavis ratione commendata esse, quippe cum ex his illis,
qui oculis cerni non potest, quasi in quodam speculo contemplandus appareret.

** Rom. 1, 20. *** D. ut. 11, 12.

IX.

A

Θ.

De inimica ac ipsi Deo adversante potestate, et eo qui in hac dominatur, et quemadmodum per hanc omne hominum seductum est genus.

Et hæc quidem sic se habebant : adversantis vero ac rebellis potestatis factio, sive dæmonum ea sit, sive aliorum etiam depraviorum spirituum, qui et plus et minus de malitia reportant, gravis præterea cujusdam magnique dæmonis, qui omnium principatum inter eos obtinet, qui primi in divino cultu nutaverunt, atque ob id proprium vocabulum amisere, salutis hominum invidens, in contrariam partem trahebat, omnisque generis malitiæ machinis, cunctis gentibus, ipsique etiam sorti Domini, ex invidia bonorum, insidiabatur; proinde Deo adversam impiamque magni illius dæmonis cogitationem, propheticus spiritus in Isaia sic propemodum reprehendit, dicens : « Dixit enim, in fortitudine faciam, et in sapientia intellectus auferam terminos gentium, et robur earum deprædabor, et quatiā civitates quæ habitantur, et orbem terrarum totum comprehendam manu quasi nidum, et quasi ova derelicta tollam, et non erit qui effugiat in eam, aut contradicat mihi⁹⁷. » **159** Hæc sane illius impii et contra Deum pugnantis voces, qui in robore malitiæ gloriatur, et angelis ab Altissimo traditos gentium terminos, direpturum se et confusurum minatur, orbemque deprædaturum, et omne genus hominum excussurum, ejusque priorem ordinem mutaturum jactat. Si vero quo animo talia de seipso mentiretur, scire vis, audi eandem prophetiam sic rursus de illo dicentem : « Quomodo cecidit de cælo Lucifer, qui mane oriebatur? contritus est in terram, qui mittebat ad omnes gentes. Tu vero dixisti in mente tua : In cælum ascendam, super astra cæli ponam sedem meam. Ascendam supra nubes, ero similis Altissimo. Nunc autem ad infernum descendes, et ad fundamenta terræ⁹⁸. » Sane plurima simul his verbis declarat oraculum; nam et illius de quo loquitur amentiam, et ejusdem a meliori statu ad deterius ruinam, et ipsius ruinæ exitum. Qui quidem cum gravia atque odiosa cunctis gentibus minatus esset, alia ratione capi posse homines, in ipsis machinandi exordiis deprehendit : quippe qui facilem atque ex sua ipsorum sententia lapsum ad malum, propter libertatem arbitrii, possiderent. Quare igitur a meliori statu civitates, voluptatisque blanditiis multorum animas trahere in omne genus nequitiae, omnesque adhibere machinas, turpesque de diis fabulas atque obscenas narrationes comminisci, et jucunda omnia ac voluptatem afferentia iis quos caperet, artibus ac fallacis dæmonum injicere : atque his rationibus, orbem universum captum ac subactum continere, atque ita delere et confundere terminos gentium, quod etiam se facturum minatus fuerat verbis illis : « Auferam terminos gentium, et robur earum deprædabor, et quatiā

Περὶ τῆς ἐχθρᾶς καὶ ἀντικειμένης τῷ Θεῷ δυνάμεως, καὶ τοῦ ταύτης ἐξάρχοντος, καὶ ὡς διὰ ταύτης τὸ πάντων ἀνθρώπων ὑπήγχετο γένος.

Καὶ τὰ μὲν ὧδε διέκειτο· τὰ δὲ τῆς ἀντιπάλου καὶ ἀποστατικῆς δυνάμεως, εἶτε δαιμόνων εἶτε καὶ χειρόνων ἄλλων πνευμάτων ἐν κακίᾳ τὸ πλεόν καὶ ἦττον ἀποφερομένων, εἶτε τε καὶ τοῦ πάντων ἐν τούτοις ἀρχοντος δεινοῦ τιнос μεγαλοδαίμονος, οἱ, πρώτοι τῆς εἰς τὸ Θεῖον εὐσεβείας σαλεύσαντες, τῆς οἰκείας λήξεως ἀποπεπώκασι, φθόνῳ τῆς ἀνθρώπων σωτηρίας τὴν ἐναντίαν εἴλκε παντοίαις κακίαις μηχαναῖς πᾶσι τοῖς ἔθνεσι, καὶ αὐτῷ τῷ τοῦ Κυρίου κλήρῳ βασκανίᾳ τῶν ἀγαθῶν ἐπιβουλεύοντα. Τὸν δὲ οὖν τοῦ μεγαλοδαίμονος ἄθεον καὶ ἀσεβῆ λογισμὸν τὸ πνεῦμα τὸ προφητικὸν ἐν Ἑσαΐᾳ ὧδέ πως ἀπελέγγει λέγων· « Εἶπε γάρ· Ἐν τῇ ἰσχυρί ποιήσω, καὶ τῇ σοφίᾳ τῆς συνέσεως ἀφελῶ ὄρια ἔθνῶν, καὶ τὴν ἰσχύν αὐτῶν προνομήσω, καὶ σείσω πόλεις κατοικουμένας· καὶ τὴν οἰκουμένην ὅλην καταλήψομαι τῇ χειρὶ ὡς νοσσιάν, καὶ ὡς καταλειμμένα ὡς ἀρῶ, καὶ οὐκ ἔσται ὅς διαφεύξεται με, ἢ ἀνείπη μοι. » Αὐταῖαι αἱ τοῦ θεομάχου φωναὶ, ἐπὶ κακίας ἰσχυρὴ μεγαλαυχουμένου, καὶ τὰς πρὸς τοῦ Ὑψίστου τοῖς ἀγγέλοις παραδοθείσας τῶν ἔθνῶν ὀρθοθεσίας διαρπάσαι, καὶ συγχεῖν ἀπειλοῦντος, προνομήσειν τε τὴν οἰκουμένην, καὶ πᾶν τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος διεκσεῖσιν, καὶ μεταστήσειν τῆς προτέρας εὐταξίας ἀπαυθαδιαζομένου. Ὅποια δὲ φρονῶν περὶ ἑαυτοῦ τὰ τοιαῦτα ἠλαζονεύετο, ἔκουε τῆς αὐτῆς προφητείας ὧδε πάλιν περὶ αὐτοῦ φραζούσης· « Πῶς ἐξέπεσεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ὁ Ἑωσφόρος, ὁ πρῶτ' ἀνατέλλων; συνετρίβη εἰς τὴν γῆν ὁ ἀποστέλλων πρὸς πάντα τὰ ἔθνη. Σὺ δὲ εἶπας ἐν τῇ διανοίᾳ σου· Εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναθήσομαι, ἐπάνω τῶν ἀστρῶν τοῦ οὐρανοῦ ἠθήσομαι τὸν θρόνον μου. Ἀναθήσομαι ἐπάνω τῶν νεφελῶν, ἔσομαι ὅμοιος τῷ Ὑψίστῳ. Νῦν δὲ εἰς ἄβυσσον καταθήσομαι, καὶ εἰς τὰ θεμέλια τῆς γῆς. » Ὅμοῦ δὲ πλείστα διὰ τούτων ὁ λόγος ἐμφαίνει, τὴν τοῦ δηλουμένου φρενοβλάβειαν, τὴν ἀπὸ τῶν κρειττόνων ἐπὶ τὰ χεῖρα κατὰπτωσιν, τὸ τῆς ἐκπτώσεως τέλος. Δεινὰ δὲ κατὰ τῶν ἔθνῶν ἀπάντων ἀπειλήσας, θάτερα ληπτὸς τοῖς προβουλοῖς ἀνθρώπους εὐρατο, πρόχειρον καὶ ἐξ οἰκείας γνώμης τὴν ἐπὶ τὸ κακὸν ἐμπτωσιν δι' αὐτεξούσιον προαίρεσιν κεκτημένους. Ἔσειε δὴτα τῆς ἀπὸ τῶν κρειττόνων στάσεως τὰς πόλεις, καὶ τοῖς τῆς ἡδονῆς δολέασιν ἐπὶ πᾶν εἶδος φαυλότητος τὰς τῶν πολλῶν κατέσπα ψυχὰς, οὐδένα τε μηχανῆς καταλιπὼν τρόπον, μύθοις περὶ θεῶν αἰσχροῖς καὶ διηγῆμασιν ἀκολάστοις τὰ ψεῖρα καὶ πρὸς ἡδονὴν τῶν ἀλισκομένων δι' ἐντέχνου δαιμόνων ἀπάτης προὔδάλετο· ταύτη τε τὴν οἰκουμένην ἄπιστον ἔλῶν ὑποχείριον συνεῖχε, καὶ ἠφάνισε τὰ τῶν ἔθνῶν ὄρια, ὅπερ καὶ ποιήσειν ἠπειλεῖ εἰπὼν· « Ἀφελῶ ὄρια ἔθνῶν, καὶ τὴν ἰσχύν αὐτῶν προνομήσω, καὶ σείσω πόλεις κατοικουμένας, καὶ τὴν οἰκουμένην ὅλην καταλήψομαι τῇ χειρὶ ὡς νοσσιάν. » Ἐνθεν ἡδὴ λοιπὸν πάντων ἀνθρώπων κατεκράτει πλάνη, δαιμόνες τε πονηροὶ κατὰ

⁹⁷ Isa. x, 13, 14. ⁹⁸ Isa. xiv, 12, 15

πάντα τόπον, καὶ πόλιν, καὶ χώραν ὑπὸ τῷ οἰκείῳ ἄρχοντι κατετάττοντο· καὶ δῆτα δυνάμει χθονίαι καὶ πονηροὶς πνεύμασιν ἀντὶ τῶν προτέρων τοῦ Θεοῦ λειτουργῶν ὁ πᾶς τῶν ἀνθρώπων βίος καταδεοῦλωτο, πάντων ἀθρώπων καὶ ἐπιβρέπων τοῖς τῆς ἡδονῆς ὀλίθοις ἐπιδεδωκότων· ὥστε ἤδη καὶ τῆς φύσεως ὑπερβαίνουσιν ὄρους, καὶ τότε μὲν ἀλληλοφθορεῖν, τότε δὲ ἀβήρητοποιεῖν, καὶ ἂ μὴδὲ λογισμῶ θέμις ἐννοεῖν, ταῦτα οὐ μόνον πράττειν, ἀλλὰ καὶ ταῖς περὶ τῶν οἰκείων θεῶν δόξαις ἀνατιθέναι, καὶ ἔτι μᾶλλον ὡς ἂν θεοὶ φίλα τὰ ἀκόλαστα σὺν ῥαστώνῃ πλεῖον διαπράττεσθαι. Ἐντεῦθεν ἤδη, κατὰ τὸν ἱερὸν Ἀπόστολον, οὐδ' ἐπὶ τοῖς κατ' οὐρανὸν ἔτι λαμπροῖς τοῦ Θεοῦ δημιουργήμασιν ἰστάμενοι, « Ἐματκιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν, καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος αὐτῶν καρδία. Φάσκοντες εἶναι σοφοί, ἐμωράνθησαν, καὶ ἠλλάξαντο τὴν δόξαν τοῦ ἀφθάρτου Θεοῦ ἐν ὁμοιώματι εἰκόνης φθαρτοῦ ἀθρώπου, καὶ πετεινῶν καὶ τετραπόδων καὶ ἑρπετῶν. » Ὅτι δὲ κατὰ τὸ παλαιότατον τοῖς οὐρανόις φωστῆραι μόνους οἱ ἐπὶ γῆς προσανεῖχον οὐδὲν εἰδῶλον ἐπιστάμενοι, οὔτε περὶ τῆν τῶν δαιμόνων πλάνην καταγινομένοι, ἱκανῆ γένοιτο ἂν ἀποδείξει ἡ τῶν ἀλλοτριῶν τοῦ καθ' ἡμᾶς λόγου μαρτυρία, ἣν κατὰ τὸ πρῶτον τῆς Προπαρασκευῆς πρὸ τῆς παρουσίας πραγματείας ἐξεθέμεν, σαφῶς ἀποδείξας, ὅτι μὴ χειροκμήτοις ἑσάνοις ἐξ ὕλης ἀψύχου δεδημιουργημένοι, ἀλλ' οὐδ' ἀοράτοις δαίμοσιν οἱ παλαιότατοι τῶν ἀνθρώπων ἐδοῦλεον· μόνους δὲ τούτοις, οἱ καὶ πρὸς τῆς θείας Γραφῆς τοῖς ἔθνεσιν ἀπονενεμηθῆσαι μεμαρτύρηται. Ὡρα δὲ οὐ καὶ αὐτοῖς Ἕλλησιν, ὧν τὰς φωνὰς ἐν ἐκείνοις παρατέθειμαι, συνομολογεῖν, νεωτέραν καὶ ξένην περὶ τῆν τῶν παλαιῶν λατρειῶν εἰσῆχθαι αὐτοῖς τῆν τῶν εἰδῶλων δεισιδαιμονίαν καὶ τῆν τῶν ἀφανῶν πνευμάτων περιεργίαν. Τοῦτο δὲ πᾶν ἐπιβουλεύων τοῖς ἐπὶ γῆς πλῆσιν ὁ δηλωθεὶς θεομάχος εἰργάζετο. Συνήργει δὲ σὺ τῷ καὶ πᾶν τὸ τῶν ἀκαθάρτων δαιμόνων φύλον. Αὐτός γε μὴν ὁ τῆς κακίας ἐξάρχων ταῦτ' ἔπραττε μανίᾳ φρονήματος ἐκτόπου, τὰς κατὰ πάντων ἀνθρώπων ἔργῳ πληρῶν ἀπειλάς, καὶ τῆν· « Ἐσομαι ὁμοιος τῷ Ἰψίστῳ, » ἄθεον ἐπιτείνων φωνῆν, ταῖς τε τῶν ἀκαθάρτων καὶ πονηρῶν δαιμόνων ὑπηρεσίαις, χρησμούς καὶ θεραπείας, καὶ τὰ τοιαῦτα ταῖς τῶν ἀνθρώπων γοητείαις προϊσχύμενος.

Adjuvabat autem illum omne impurorum dæmonum genus. At vero ipse malitiæ princeps hæc faciebat, amentia immensi fastus adductus, ut quæ cunctis hominibus minatus fuerat re ipsa compleret, ac nefariam illam vocem, « Ero similis Altissimo, » vehementius intenderet, atque impurorum, malorumque dæmonum ministeriis, oracula et cultus et alia ejusmodi, præstigiis ac fallaciis hominum objiceret.

I.

Ὡς ἀναγκαίως ὁ μονογενὴς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τὴν εἰς ἀνθρώπους ἐποήσατο πάροδον.

Ἐν τοσαύτῃ δῆτα κακίας φορᾷ μὴδὲν ἐπαμύνειν τῶν πρὶν ἐφεστῶτων ἀγγέλων τοῖς ὑποχειρίοις ἔθνεσι δεδυνημένων, ἀλλὰ τῆς μὲν λοιπῆς κτίσεως ἐπιμελομένων, τοῖς τε τοῦ κόσμου μέρεσιν ἐπιστατούντων, καὶ τῷ τοῦ πάντων δημιουργοῦ Θεοῦ νεύματι συνήθως

⁹⁹ Rom. 1, 21-25.

A civitates quæ habitantur, et orbem totum comprehendam manu quasi nidum. » Inde jam ille posthac per errorem, in omnes homines imperium obtinuit; ac mali dæmones in omni loco, et civitate, et regione, sub certo principe dispositi instructique sunt: itaque terrestribus potestatibus ac spiritibus malis, pro prioribus Dei ministris omnis vita hominum addicta est, omnibus certatim ac proclivi alacritate in lubrico voluptatis proficientibus, adeo quidem, ut jam naturæ 160 terminos transilirent, et modo se mutuo ardore corrumperent, modo quæ dicenda non sunt, patrant, et quæ ne cogitatione quidem concipere fas est, ea non solum facerent, verum etiam opinionibus quas de diis suis habebant, consecrarent, hocque

B etiam amplius tanquam diis grata et jucunda, lasciva omnia cum deliciis plurimis perlicerent. Inde jam, quemadmodum scribit sacer Apostolus, non contenti iis Dei operibus quæ in cælo illustrata sunt, « Evanuerunt in cogitationibus suis, et obscuratum est insipiens cor eorum, dicentes se esse sapientes, stulti facti sunt, et mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei, in similitudine imaginis corruptibilis hominis, et volucrum, et quadrupedum, et serpentium ⁹⁹. » Quod autem antiquissimis temporibus, sola celestia lumina mortales attenderent, neque ulla simulacra cognita haberent, neque in errore ac fallacia dæmonum versarentur, abunde

C satis demonstraverit testimonium eorum qui ab hac ratione nostra alieni sunt: quod in primo *Præparationis*, ante hoc ipsum opus exposui, ubi plane demonstravi non manu elaboratis signis, quæ ex inanima aliqua materia ipsi fabricassent, ac ne demonibus quidem visum nostrum effugientibus antiquissimos homines servire solitos, sed illis solum quos gentibus distributos fuisse divinæ litteræ affirmant. Quare jam tempus est, ut Græci quoque ipsi, quorum voces illic exposui, fateantur recentiorum ac peregrinam, alienamque a religione antiquorum, introductam esse ab ipsis simulacrorum superstitionem, et visum nostrum effugientium spirituum superfluum observantiam. Id autem omne ille, de quo dictum est, Dei inimicus, dum omni-

D bus, qui in terra sunt, insidias facit, molitus est.

161 X.

Quemadmodum necessario unicus Dei Filius ad homines transit.

Cum igitur in tanto malitiæ proventu, qui prius angeli præfecti gentibus fuerant, nihil suis quisque auxilii ferre possent, ac reliquum quidem opus conditoris Dei curarent, certisque mundi partibus præessent, atque omnium opifici Deo, de more ad

nutum præsto essent, mortalium vero ruinam ne-
tquam apprehenderent, propter ipsorum hominum
in malis eligendis liberam potestatem, diuturnus
quidam atque immedicabilis omnes, qui terram in-
colerent possidebat morbus, gentesque stimulis
alias aliis, mali spiritus in furias agebant, quibus
illæ agitæ in profundum insanabilis malitiæ vol-
rebantur. Jam enim quidam more belluarum, quæ et
crudas et humanas carnes devorare consueverunt,
vesci charissimorum sibi carnibus pulchrum existi-
mabant, omnique pudore abjecto, et matribus, et
sororibus, et filiabus commisceri, atque eos qui
consensissent strangulare, et mortuos canibus
volucrisque projicere. Jam vero quid tibi com-
memorem, et maxime deorum, ipsorum utique
malorum dæmonum, omni crudelitate atque imma-
nitate refertas humanas victimas, in quas huma-
num genus insanire coegerant? Hæc igitur in iis,
quæ opus hoc antecesserunt quod nunc in manibus
est, ipse præparavi. Etenim cum tot mala a perni-
ciosis et pravis spiritibus, necnon ab eo, qui in iis
totius orbis tyrannidem occupat, proposita essent,
nullusque eorum angelorum qui præfecti fuerant,
malis subvenire esset idoneus, merito illud Dei
Verbum, ille Salvator universi, salutari nutu Patris
qui humani generis est amantissimus, ne hoc ipsum
illi tam charum genus, in impietatis profundo ver-
saretur, antea quidem exiguus quosdam, atque ob-
scuros propriæ lucis radios, per prophetam Moysen,
perque eos Dei amicos viros, qui et ante illum, et
post illum floruerunt, emisit, sic utique hominum
malis remedium, in sacrosanctis legibus afferens.
Proinde sic plane ipsum Dei Verbum, ad Hebrai-
cam gentem dicit, ubi per Moysen reges illi dat,
162 « secundum instituta terræ Ægypti in qua
habitastis, non facietis : et secundum instituta
terræ Chanaan, ad quam ego introducam vos, non
facietis : et in legibus illorum non ambulabitis.
Judicia mea facietis, et præcepta mea servabitis :
ego sum Dominus Deus vester ¹. » Deinde ubi om-
nia interdixit, et infandas nuptias, et omne impu-
dicum facinus, ne feminæ cum feminis, maresve
cum maribus miscerentur, adjungit : « Ne pollua-
mini in omnibus his. Nam in omnibus his pollutæ
sunt gentes, quas ego expellam a facie vestra : et
polluta est terra, et retribui injustitiam illi : et
abominata est terra sedentes in ipsa ². » Et alibi
rursus dicit : « Cum vero ingressus fueris in ter-
ram quam Dominus Deus tuus dat tibi, non discas
facere secundum abominationes gentium illarum :
non inveniatur in te qui lustrat filium suum aut
filiam suam in igne, divinans divinationes, aut
hariolus, aut augur, veneficus, incantator, pytho-
nica mulier, prodigiorum inspector, aut qui per-
contetur mortuos : est enim abominatio Domino
Deo uno omnis qui facit hæc. Nam propter istas
abominationes, Dominus Deus tuus delebit illos a

A διακονουμένων, τῆς δὲ τῶν θνητῶν πτώσεως οὐ πι-
ριδρασομένων διὰ τὴν τῶν κακῶν αὐθεκούσιον τῶν
ἀνθρώπων αἰρεσιν, μακρὰ τις καὶ δυσθεράπευτος τῶν
ἐπὶ γῆς ἀπάντων κατεκράτει νόσος, ἄλλων ἄλλως τῶν
ἔθνῶν ὑπὸ τῶν πονηρῶν πνευμάτων ἐξοιστρούμενων,
καὶ εἰς ἀνήκεστον βυθὸν κακίας ἀποπιπτόντων. Ἦδη
γούν ὠμοφάγων καὶ ἀνθρωποδόρων θηρίων τρόπον
σάρκας τινὲς τῶν φιλάτων θοινᾶσθαι καλὸν ἡγούντο,
καὶ μητράσιν ἀναίδην, καὶ ἀδελφαῖς, καὶ θυγατράσι
μίγνυσθαι, ἀγχόνῃ τε περιβάλλειν τοὺς γεγηραχότας,
καὶ κυσὶ καὶ οἰωνοῖς τοὺς νεκρούς. Τί δὴ σοι μνημο-
νευσταίμην τῶν δῆθεν θεῶν, αὐτῶν δὲ τῶν φαύλων
δαιμόνων, τὰς ὠμὰς καὶ ἐκτόπους ἀνθρωποθυσίας, εἰς
ὧς τὸ ἀνθρώπειον γένος ἐξέμηχαν; Καὶ ταῦτα γούν
ἐν τοῖς προηγουμένοις τῆς μετὰ χεῖρας ὑποθέσεως
B προπαρσκευασάμην. Ἀλλὰ γὰρ τοσοῦτων κακῶν ὑπὸ
τῶν φαύλων καὶ τῶν μοχθηρῶν πνευμάτων, τοῦ τ' ἐν
τούτοις τυράννου, καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης προδε-
βλημένων, καὶ μηδεὸς τῶν ἐφεστώτων ἀγγέλων οἴου
τε ὄντος τοῖς κακοῖς ἐπαμύνειν, εἰκότως ἐκεῖνος ὁ
Θεὸς Λόγος, ὁ τῶν ὅλων Σωτὴρ, ἀγαθῶ νεύματι τῆς
τοῦ Πατρὸς φιλανθρωπίας, ὡς ἂν μὴ τὸ φίλον αὐτῶ
γένος ἐν ἀσεβείας βυθῶ καλινδοῖτο, τέως μὲν βραχείας
τινάς καὶ ἀμυδράς τοῦ ἰδίου φωτὸς ἀκτίνας, διὰ προ-
φήτου Μωϋσέως, τὸν τε πρὸ αὐτοῦ καὶ τῶν μετ' αὐτὸν
θεοφιλῶν ἀνδρῶν ἐξέλαμπε, τῶν ἐν ἀνθρώποις κακῶν
τὴν ἴασιν ἐν ταῖς ἱεραῖς νομοθεσίαις προβαλλόμενος.
Λέγει δ' οὖν ἀντικρυς αὐτὸς ὁ Λόγος τῷ Ἑβραίων.
Εἶθι νομοθετῶν διὰ Μωϋσέως· « Κατὰ τὰ ἐπιτηδεύ-
ματα τῆς γῆς Αἰγύπτου, ἐν ἧ κατοικήσατε ἐπ' αὐτῆς,
οὐ ποιήσατε· καὶ κατὰ τὰ ἐπιτηδεύματα γῆς Χαναάν
εἰς ἣν ἐγὼ εἰσάγω ὑμᾶς, ἐκεῖ οὐ ποιήσατε· καὶ ἐν
C τοῖς νόμοις αὐτῶν οὐ πορεύσεσθε. Τὰ κρίματά μου
ποιήσατε, καὶ τὰ προστάγματά μου φυλάξετε· ἐγὼ
εἰμὶ Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν. » Εἶτα πάντα ἀπαγορεύσας
ἀθέμιτον γάμον, καὶ πᾶσαν ἀσχέμονα πράξιν, γυναι-
κῶν τε πρὸς γυναῖκας, καὶ ἀρρένων πρὸς ἀρρένας
μίξεις, ἐπιλέγει· « Μὴ μιαινεσθε ἐν πᾶσι τούτοις. Ἐν
πᾶσι γὰρ τούτοις ἐμιάνησαν τὰ ἔθνη, ἃ ἐγὼ ἐξαπο-
στελῶ πρὸ προσώπου ὑμῶν· καὶ ἐξεμίανθη ἡ γῆ, καὶ
ἀνταπέδωκα ἀδικίαν αὐτῆ· καὶ προσώχθισεν ἡ γῆ
D τοῖς ἐγκληθμένοις ἐπ' αὐτῆς. » Καὶ πάλιν φησὶν·
« Ἐάν δὲ σὺ εἰσέλθῃς εἰς τὴν γῆν, ἣν Κύριος ὁ Θεὸς
σου δίδωσι σοι, οὐ μὴ μαθήσῃ ποιεῖν κατὰ τὰ βδελύ-
γματα τῶν ἔθνῶν ἐκεῖνων· οὐχ εὐρεθήσεται ἐν σοὶ
καθαίρων τὸν υἶόν αὐτοῦ, ἢ τὴν θυγατέρα αὐτοῦ ἐν
πυρὶ, μαντευόμενος μαντείας, καὶ κληθονίζόμενος,
καὶ οἰωνοζόμενος, φαρμακὸς, ἐπάδων, ἐγγαστρίμυθος,
καὶ τερατοσκόπος, καὶ ἐπερωτῶν τοὺς νεκρούς. Ἔστι
γὰρ βέβλυγμα Κυρίου τῷ Θεῷ σου πᾶς ποιῶν ταῦτα.
Ἐνεκα γὰρ τῶν βέβλυμάτων τούτων Κύριος ὁ Θεὸς
σου ἐξολοθρεύσει αὐτοὺς ἀπὸ προσώπου σου. Τέλειος
ἐσθὶ ἐναντίον Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου. » Τοιαῦτα μὲν καὶ
μυρία ἄλλα θεοσεβῆ διδάγματα τε καὶ παραγγέλματα
διὰ Μωϋσέως αὐτοῖς ὁ Θεὸς Λόγος τὸ πρὶν ἐνομοθέτει,
ὡς ἐν εἰσαγωγαῖς τοῦ κατὰ εὐσέβειαν βίου παραδι-
δοὺς αὐτοῖς στοιχεῖα, διὰ συμβόλου καὶ τινος σκω-

¹ Levit. xviii, 2, 4. ² ibid. 24, 25.

δους καὶ σωματικῆς λατρείας ἐν σώματος περιτομῇ, καὶ τινων ἄλλων τοιοῦτοτρόπων ἐπὶ τῆς γῆς συντελουμένων· ὡς δὲ, τοῦ χρόνου προϊόντος, οὐδὲν τοσούτον καὶ τῶν μετ' αὐτὸν προφητῶν εἰς ἄκρην τῶν τοῦ βίου κακῶν δι' ὑπερβολὴν κακίας ἐσθενεν, ἤλαυνέ τε ὅσημέραι εἰς μείζονα τὰ τῆς δαιμονικῆς ἐνεργείας, ὡς καὶ αὐτὸ τὸ Ἑβραίων ἔθνος τῆ τῶν ἀθέων συναπαχθῆναι φθορᾷ· αὐτὸς ἦδη λοιπὸν ὁ Σωτὴρ καὶ ἰατρὸς τῶν ὄλων κάτεισιν εἰς ἀνθρώπους, καὶ τοῖς οἰκειοῖς ἀγγέλοις· ἐπαμύνων ὑπὲρ τῆς τῶν ἀνθρώπων σωτηρίας, τοῦτ' αὐτῷ τοῦ Πατρὸς δωρήσεσθαι προὔποσχομένου, ὡσπεροῦν αὐτὸς ἐν Ψαλμοῖς διδάσκει λέγων· «Κύριος εἶπε πρὸς με· Υἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γενένηκά σε. Αἰτήσαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου, καὶ τὴν κατάσχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς.» Ὁυκέτι γοῦν μόνον τὸν δικαίον καὶ διορατικὸν Ἰσραὴλ, οὐδὲ γε μόνον τὸν οἰκειὸν κληρὸν, πάντα δὲ τὰ ἐπὶ γῆς ἔθνη, τὰ πρότερον πλείοσιν ἀγγέλοις κεκληρωμένα, καὶ παντοίαις ἀσεβείαις κεκαλινθημένα, ὑπὸ τὴν οἰκειάν ὑποβαλὼν ἐξουσίαν, παρῆν τοῖς πᾶσι τὴν πρὸς τὸν αὐτοῦ Πατέρα γῶσιν τε καὶ φιλίαν ἐπιπικρυκευόμενος, λύσιν τε καὶ ἄφεσιν τῶν πρὶν ἀνομιμάτων καὶ ἀμαρτημάτων ὑπισχοόμενος, ὃ καὶ σαφῶς ἐκήρυττε λέγων· «Οὐ χρεῖαν ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες ἰατροῦ, ἀλλὰ οἱ κακῶς ἔχοντες· οὐκ ἦλθον καλέσαι δικαίους, ἀλλ' ἀμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν.» Καὶ δὴ παρῆν τοῖς οἰκειοῖς ἀγγέλοις, αὐτοῖς δὴ τοῖς πρὶν ἐφεστῶσι τῶν ἐθνῶν, ἐπιθεωρούμενος· οἱ δὲ, αὐτίκα τὸν σφῶν βοηθὸν καὶ Κύριον εὐ μάλα ἀκριβῶς ἐπιγινόντες, περιχαρεῖς προσῆλθον καὶ διηκόνουν αὐτῷ, ὡσπερ ἡ ἱερὰ τοῦ Εὐαγγελίου διδάσκει Γραφή, «Καὶ προσῆλθον ἄγγελοι, καὶ διηκόνουν αὐτῷ,» φήσασα· ὅτε καὶ πλῆθος στρατιᾶς οὐρανοῦ αἰνοῦντων τὸν Θεὸν ἔλεγον, «Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία.» Τούτους μὲν οὖν ὡς οἰκεῖους ἀγγέλους τῆς αὐτοῦ δεομένουσιν συμμαχίας ταύτης πη ἀνελάμβανε· τοὺς δὲ γε πάσαι ἀμφὶ τὰς ἀνθρώπων διατριβὰς πωτωμένους, ἀφανῶς τε καὶ ἐμφανῶς τῶν ἐπὶ γῆς καταδυναστεύον· τας δαιμόνας ἀλιτηρίους, καὶ πνευμάτων ἀγρίων καὶ ἀπηνῶν γένη, τὸν τε ἐν τούτοις τῆς κακίας ἐξάρχοντα, τὸν δεινὸν ἐκείνον καὶ ἀλάστορα μεγάλῃ καὶ ἐνθέῳ δυνάμει τροποῦμενος ἔχειροῦτο, ὡς τινὰς συναισθομένους αὐτῶν λέγειν· «Ἐὰν, τί ἡμῖν καὶ σοί, Υἱὲ τοῦ Θεοῦ; ἦλθες πρὸ καιροῦ βασανίσαι ἡμᾶς;» καὶ δὲ τούσδε μὲν, καὶ δι' ὧν ἔπραττε καὶ ἐδίδασκεν, ἰσχυρῶς ἠκίζετο· πᾶν δὲ τὸ ἀνθρώπινον γένος, τοῖς διὰ λόγων ἡμέρων καὶ προσηγνείας φαρμάκοις, ταῖς διὰ πράξεϊ καὶ προτροπτικαῖς αὐτοῦ διδασκαλίαις, ἴατο καὶ ἐθεράπευε, νόσων τε παντοίων καὶ παθῶν οὐχ ἕττον σωμάτων ἢ ψυχῶν ἀπῆλλαττε, παλαιᾶς τε δεισιδαιμονίας καὶ δειμάτων πολυθέου πλάνης, τῆς τε ἀσυχρᾶς καὶ ἀκολάστου διαίτης, πάντας τοὺς προσίοντας ἐλευθέρους ἀφελς, μεθιστῶν τε καὶ μεταβάλλων τοὺς αὐτῷ προσανέχοντας ἐκ μὲν ἀκοιασίας ἐπὶ σώφρονα βίον, ἐκ δὲ ἀσεβείας ἐπὶ εὐσε-

A facie tua : perfectus eris in conspectu Domini Dei tui². » Hæc quidem, aliaque innumerabilia religionis documenta et præcepta, per Moysen illis Deus Verbum, antea in legibus dabat, atque ut in rudimentis fieri solet, religiosæ illis vitæ elementa, per signa et umbratiliam quamdam corporalemque adorationem in corporis circumcissione, perque alia quædam ejusmodi quæ in terra conficiuntur, tradebat : cum vero procedente tempore nullus tam potens, ne prophetarum quidem qui post illum exstiterint, ut remedium malis vitæ afferret, ob nimis abundantem malitiam, esset : ac dæmonica efficacia quotidie in majus impelleret, usque adeo ut ipsa quoque Hebraica gens, eadem cum impiis perditione raperetur : tum denique Salvator ac medicus universi descendit ad homines, ut vel angelis suis pro hominum salute opem ferret, cum hoc illi se largiturum Pater antea promississet, et quidem quem admodum ipse in Psalmis docet, ubi ait : Dominus dixit ad me : Filius meus es tu, ego hodie genui te. Postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ³. » **163** Non igitur ille amplius ut eum solum Israel qui justus quidem esset, sed idem visu comprehendendi posset, neque ut solam propriam sortem, sed ut omnes in terris gentes, quæ antea pluribus angelis attributæ erant, et in omnis generis impietatibus versatæ atque implicitæ, sub suam potestatem redigeret, atque omnibus notitiam et amicitiam cum suo Patre denuntiaret, solutionemque ac remissionem ignorantiarum ac peccatorum se exhibiturum promitteret, venit, quod quidem vel ipsemet perspicue docuit dicens : « Non indigent bene valentes medico, sed male habentes : non veni ut vocarem justos, sed peccatores ad pœnitentiam⁴. » Cum itaque præsens a propriis angelis, illis inquam, qui prius gentibus præfecti fuerant, visus esset, illi continuo suum adiutorem suumque Dominum oppido quam certe atque explore agnoscentes, maxima cum lætitia accesserunt, eique ministrare cœperunt, quemadmodum vel sacra Evangelii docet Scriptura ubi ait : « Angelos accessisse, eique ministrasse : » item ubi commemorat multitudinem militiæ cœlestis, laudantium Deum ac dicentium : Gloria in altissimis Deo, et in terra pax, in hominibus bona voluntas⁵. » Hos igitur tanquam proprios angelos, sui ipsius indigentis auxilii sic sane recepit : qui vero jam diu in mediis hominibus versabantur et volitabant, quique et obscure et evidenter in terra, potentiam atque imperium obtinebant, eos ingenti divinaque potestate fugatos subegit, dæmones utique perniciosos, ac spirituum agrestium atque immitium genera, una cum eo qui inter hos malitiæ principatum obtinet, callidissimo videlicet illo, atque impurissimo dæmone, sicut eorum nonnulli sentientes dixerunt : « Quid nobis et tibi, Fili Dei? venisti ante tempus

² Deut. xviii, 9-13. ³ Psal. ii, 7, 8. ⁴ Luc. v, 51, 52. ⁵ Matth. iv, 11. ⁶ Luc. ii, 13, 11.

torquere nos² et hos quidem per ea quæ et fecit et docuit validissime cecidit : omne autem humanum genus allocutionum mansuetis ac placidis, quasi medicamentis, suisque ipsius blandis exhortationibus ac documentis sanavit, et ab omni generis morbis ac perturbationibus, non minus corporum quam animorum liberavit : cumque ab antiqua superstitione, ac terroribus quos error multitudinis deorum afferebat, atque a turpi petulantique victu, omnes se adeuntes solutos dimitteret, traduceretque ac mutaret eos, qui seipsum observarent, a luxu ad modestiam, ab impietate ad pietatem, ab injustitia **164** ad justitiam, ac præterea a crudelium demonum potestate, ad divinam veræ pietatis comprehensionem, postremo cælestis vitæ, doctrinæque pietatis portas, gentibus per totum orbem apertas ostenderet, usque adco seipsum demittebat, ut non solum laborantibus, graviterque animo ægrotantibus salutarem dextram porrigeret, verum etiam de ipsis jam portis mortis semimortuos, vel eos quoque qui penitus interiissent, jamque diu sepulti essent, a mortis vinculis solveret : propter quam maxime causam, illi fuit opus ad illa usque loca efficaciam agendi propagare, ut videlicet non solum in vivis, verum etiam in mortuis dominaretur. Dum igitur cum Patre est, atque universi providentiam divina virtute administrat, cœli ipsum una eum terra, et naturas quæ in illis continentur, atque eas quæ supra cœlum intelliguntur, divinas et incorporeas tuetur et curat, Dei Verbum, et Dei sapientia, et Dei virtus, et princeps, et dux, et rex. Quin etiam et Deus et Dominus in divinis oraculis cum laude et gloria nominatur, et illuminator quidem incorporearum intelligentiumque naturarum. Sol vero justitiæ ac lumen veritatis est dictus, qui subservit atque operam suam immiscet paternis dispositionibus, ex quo et Patris minister et opifex nuncupatur. Solus vero certo ordine novit Deo obtinere, qui etiam medicus intercedit, inter Deum qui genitus non est, et eas res quæ post ipsum genitæ sunt, qui universi curationem assumpsit, et Patri pro omnibus qui illi parent est consecratus solusque illum omnibus mitem propitiumque reddit, qui Pontifex æternus, ac præterea Christus Patris vocatur. Sic enim apud Hebræos olim appellabantur, qui imaginem primi per quædam signa referebant, ac dum angelorum quidem ordinibus imperat, atque iis præest, magni consilii angelus esse dicitur, et militiæ cælestis dux, ac maximus copiarum Domini imperator. Dum vero ad hæc nostra descendit, nostramque ipsorum rationalem naturam, et suæ imaginis causa, et bonitate Patris assumit, ex quo sane parvulis atque insipientibus, ac propemodum pecoribus imperare videtur, pastor ovium dicitur est. Quatenus vero animarum ægrotantium medelam pollicetur, merito Salvator ac medicus dicitur.

² Matth. viii, 29.

Α δειαν, καὶ ἐξ ἀδικίας ἐπὶ δικαιοσύνην, καὶ μὴν καὶ ἐκ τῆς τῶν πικρῶν δαιμονῶν δυναστείας ἐπὶ τὴν ἔνθεον κατάληψιν τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας· καὶ προσέτι τούτοις πύλας οὐρανοῦ ζωῆς, καὶ τῆς κατ' εὐσεβείαν διδασκαλίας τοῖς καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἔθνεσι προῖσχύμενος· καὶ εἰς τοσοῦτόν γε κάτεισιν, ὡς μὴ μόνον κάμνουσι καὶ χαλεπῶς νοσηλευομένοις τὰς ψυχὰς τὴν σωτήριον ὁρέξαι δεξιάν, ἤδη δὲ καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν πυλῶν τοῦ θανάτου τοὺς ἡμιθνήτας, ἧ καὶ πάμπαν ἀπολωλότας ἐκ μακροῦ τε κατορωρυγμένους τῶν θανάτου λύσαι δεσμῶν· δι' ἣν μάλιστα αἰτίαν καὶ μέχρι τῶν αὐτοῦ χωρίων ἐδέτησεν αὐτῷ ἐνεργείας, ὡς ἂν μὴ μόνον ζώντων, ἀλλὰ καὶ νεκρῶν κυριεύσειεν. Ὅτε μὲν οὖν τῷ Πατρὶ σύνεστι, καὶ τὴν τῶν ὅλων πρόνοιαν ἐνθέῳ δυνάμει Β διακυβερεῖ, οὐρανοῦ αὐτοῦ καὶ γῆς ὁμοῦ καὶ τῶν ἐν τούτοις περιεχομένων φύσεων τῶν τε ἐπέκεινα οὐρανοῦ θείων καὶ ἀσωμάτων οὐσιῶν ἐπισκοπεῖ καὶ ἐπιμέλειται Θεοῦ Λόγος, καὶ Θεοῦ σοφία, καὶ Θεοῦ δυνάμεις ἄρχων τε καὶ ἡγούμενος καὶ βασιλεὺς. Ἡδὲ δὲ καὶ Θεὸς καὶ Κύριος ἐν τοῖς θείοις χρησμοῖς ἀνευφημεῖται, καὶ φωτίζει μὲν τὰς ἀσωμάτους καὶ νοεράς φύσεις. Ἥλιος δὲ δικαιοσύνης καὶ φῶς ἀληθινὸν ἀνείρηται, ὑπουργῶν δὲ καὶ συνεργῶν ταῖς τοῦ Πατρὸς διατάξεσιν, ὑπουργὸς τοῦ Πατρὸς καὶ δημιουργὸς χρηματίζει. Ἀλλὰ καὶ μόνος κατὰ τάξιν εἰδῶς θεραπεύει Θεὸν, μέσος τε ἐστὼς Θεοῦ τοῦ ἀγεννήτου καὶ τῶν μετ' αὐτὸν γεννητῶν, τὴν τε τῶν ὅλων ἀναδεδεγμένος φροντίδα, καὶ ὑπὲρ τῶν ὑπὸ τῶν ἀπάντων ἱερῶν τῷ Πατρὶ, καὶ μόνος αὐτὸν τοῖς πᾶσιν εὐμενῆ καὶ ἴλιων παρέχων, ἀρχιερεὺς αἰώνιος, καὶ δὴ Χριστὸς τοῦ Πατρὸς προσαγορεύεται, οὕτω καὶ Ἑβραίοις Χριστῶν ἐπιχαλουμένων πάλαι τῶν τὴν εἰκόνα τοῦ πρώτου διὰ συμβόλων ἐπιτελοῦντων. Καὶ ὅτε μὲν ἀγγέλοις ταξιαρχῶν ἐπιστατεῖ, μεγάλης βουλῆς ἄγγελος ἀναγορεύεται, καὶ τῶν κατ' οὐρανὸν στρατιῶν ἡγούμενος, ἀρχιστρατήγος δυνάμεις Κυρίου εἶναι· ἤδη δὲ κατιῶν ἐπὶ τὰ τῆδε, ἡμῶν τε αὐτῶν τῆς λογικῆς φύσεως, τῆς τε ἰδίας αὐτοῦ, χάριν εἰκόνας, φιλανθρωπία τοῦ Πατρὸς ἀντιλαμβάνόμενος, καθὼς μὲν εἶκοι νηπίων ἀρχεῖν, καὶ οἰοεὶ βοσκημάτων, ποιμὴν ὀνόμασται προβάτων· καθὼς δὲ ψυχῶν ἐμπαθῶν τὴν θεραπείαν ἐπαγγέλλεται, Σωτὴρ καὶ ἱατρὸς εἰκότως ἂν λέγοιτο. Δ Τοῦτο γοῦν ἡ παρ' Ἑβραίοις τοῦ Ἰησοῦ σημαίνει προστηγορία. Ἐπεὶ δὲ ἔδει ποτὲ καὶ αὐτῷ ὄργανου ἀνθρωπίνου, ὡς ἂν καὶ ἀνθρώποις ἐκυτὸν φένηι, καὶ τῆς τοῦ Πατρὸς ἐπιγνώσεως καὶ εὐσεβείας τὸν ἀληθῆ λόγον διδάξει, καὶ τοῦτον οὐκ ἀπαρνείται τὸν τρόπον· ἐπιβάς δὲ εὖ μάλα τῇ ἡμετέρᾳ φύσει, παρέεισιν εἰς ἀνθρώπους, Θεὸν δι' ἀνθρώπου μέγα θαῦμα τοῖς πᾶσιν ἐπιδεικνύμενος· ὡς ἂν μὴ μόνον ἐξ ἀφανοῦς καὶ ἀόφλου ἄσφατος ὡς καὶ ἀσώματος ἐπιστατοίῃ, αὐτοῖς δὲ σαρκὸς ὄμμασιν ὀρούμενος, ἀνθρώπων τε ὀφθαλοῖς καὶ ὑπὲρ ἀνθρώπων θαυματουργίας παρέχων ὄρᾳν, καὶ προσέτι σώματος ἀκοαῖς τὰς διὰ γλώττης καὶ φωνῆς ἐν ἄνθρωπῳ παραδιδούς διδασκα-

λάας, Θεῶν τε ὡς ἀληθῶς καὶ παράδοξον χρῆμα, A οἶον οὐδ' ἄλλο πῶ φανέν μνημονεύεται, σωτήριόν τε ὁμοῦ καὶ εὐεργετικὸν τοῖς πᾶσιν αὐτὸς ἑαυτὸν ἐνδεικνύμενος. Οὕτω δὴ τὰ ὁ Θεὸς ὁ Λόγος υἱὸς ἀνθρώπου ἐλέγετο, καὶ Ἰησοῦς ὠνομάζετο, παρ' ὅσον τῆς τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν ἰάσεως τε καὶ θεραπείας χάριν τὴν πάροδον εἰς ἡμᾶς ἐποιεῖτο. Σωτὴρ δ' οὖν καὶ παρ' Ἑβραίοις ἐρμηνεύεται ἡ τοῦ Ἰησοῦ προστηγορία. Τὰς τε κοινὰς ἡμῖν ὑπέμεινε διατριβάς, οὐδαμῶς μὲν τοῦ εἶναι ὅς ἦν ἐξιστάμενος, ὁμοῦ δὲ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ φυλάττων τὸν Θεόν. Εὐθύς τοιγαροῦν ἐπὶ τῆς πρώτης εἰς ἀνθρώπους καταβολῆς τῷ Θεῷ τῆς ἡμετέρας γενέσεως τὴν ἐνθεον ἀνακίρνα μεγαλοργίαν, τιετόμενος μὲν ἡμῖν ὁμοίως, καὶ θνητοῦ δίκτυ ἀνθρωπῶν ἀμφιεννύμενος, ὡς δ' οὐκέτι ἀνθρωπος, ἀλλὰ Θεός, ἐξ ἀχράντου καὶ ἀπειρογάμου κόρης, B οὐχὶ δὲ ἐκ μίξεως καὶ φθορᾶς τὴν τοῦ φαινομένου γένεσιν ὑφίστάμενος.

Verbum, filius hominis dicebatur, et quatenus ad homines venerat, ut animis humanis medicinam, sanitatemque afferret, Jesus nominabatur. Nam ipsius Jesu apud Hebræos appellatio, Salvatorem p'ane significat. Itaque communi more ne versari quidem nobiscum, haud indignum sua majestate judicavit, interim tamen nusquam desinens esse quod erat, sed in homine pariter Deum conservans. Itaque statim in primo ad homines descensu, cum Deo divinam commiscet nostri ortus admirabilitatem : quippe, qui more nostro sit editus, et mortalis instar, hominem indutus, sed non tanquam homo, verum ut Deus de purissima, nullasque experta nuptias Virgine, nequaquam vero ex concubitu aut corruptione ortum ejus, qui ipse apparebat, acceperit.

IA'.

**Ὅπως τὸν ἐν ἀνθρώποις διεξῆλθε βίον.*

Καὶ τὸν ἐξῆς δὲ σύμπαντα βίον, ταύτη πη διετέλει, τοτὲ μὲν τὴν πρὸς ἡμᾶς ὁμοιοπάθειαν, τοτὲ δὲ τὸν Θεοῦ Λόγον ὑποφαίνων, μεγαλοργῶν καὶ παραδοξοποιῶν ὡς Θεός, καὶ τῶν μελλόντων ἐσεσθαι προαναφωνῶν τὰς προβόησεις, καὶ τὸν μὴ τοῖς πολλοῖς ὁρώμενον Θεὸν Λόγον τοῖς ἔργοις ἀντικρυς ἐπιδεικνύμενος [εἰκότα δὲ καὶ ὅμοια ταῖς ἀρχαῖς].

IB'.

**Ὡς καὶ μέχρι τῶν πάλαι κατοικομένων ἐκάλουν αὐτὸν οἱ τῆς φιλανθρωπίας νόμοι.*

Καὶ τὰ τέλη αὐτῷ τῆς ἐξ ἀνθρώπων ἀπαλλαγῆς ἐνεχειρεῖτο. Καὶ γὰρ μέχρι θανάτου, καὶ αὐτῶν νεκρῶν οἱ τῆς φιλανθρωπίας αὐτὸν ἐκάλουν νόμοι, ὡς ἂν καὶ τῶν πάλαι τεθνεώτων τὰς ψυχὰς ἀνακαλέσσοιτο· ὅτι δὴ τῶν ἐξ αἰῶνος ἀπάντων αὐτῷ τῆς σωτηρίας ἔμελε, καὶ ὅπως διὰ τοῦ θανάτου καταργήσῃ τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου, ἢ τὰ θεῖα παιδεύει λόγια. Καὶ ταῦτα πάλιν ἀναμιξὺ ὑπέφη τὴν οικονομίαν ὡς μὲν ἀνθρώπος, τὸ σῶμα τῇ συνῆθει παραχωρῶν ταφῇ, ἀναχωρῶν δὲ αὐτοῦ ὡς Θεός. Φωνήσας γοῦν μέγα, καὶ τῷ Πατρὶ, « Παρατίθεμαι τὸ πνεῦμα, » εἰπὼν, ἄφρατος ἀνεχώρει τοῦ σώματος· οὐδαμῶς περιμείνας προσεῖναι αὐτῷ τὸν θάνατον, μέλλοντα δὲ καὶ ὡσπερ ἀποκοινοῦντα, μᾶλλον δὲ ὑπὸ πᾶσα χωροῦντα καὶ ἀποφεύγοντα, διώκων αὐτὸς ἐπιθεῖν καὶ ἐλαύνων, τὰς τε ἐξ αἰῶνος πύλας τῶν σκο-

XI.

Quemadmodum inter homines vitam egerit.

Deinceps vero reliquam vitam omnem eadem ratione peregit, nunc quidem similem naturæ nostræ infirmitatem, nunc vero ipsum Dei Verbum præ se ferens, dum ingentia quædam atque admirabilia tanquam Deus efficit, ac quæ futura essent tanto ante prædicat, et qui a 166 multis non cernitur Deus Verbum, eum ipsum factis planissime demonstrat [paria et similia in initis].

XII.

Quod usque ad eos qui antiquitus mortui erant, leges humanitatis illum vocabant.

Vitæ etiam finem extremum, cum ab hominibus discessit, initio ejusdem parem ac similem præstitit. Etenim usque ad mortem, atque usque ad ipsos mortuos, leges ergò homines charitatis ipsum vocabant, ut eorum quoque, qui antea mortui erant, animas revocaret : quandoquidem omnium quicumque a condito ævo fuissent, salutem ipse curabat : necnon, ut sua morte deleteret eum, qui imperium mortis habebat, quemadmodum divina docent oracula. Atque in hoc quoque promiscue rursus dispensationem obivit : quippe, qui tanquam homo corpus de morte sepeliendum reliquerit, ab eodem vero corpore tanquam Deus discesserit. Cum enim altius vocem emisisset, et Patri dixisset, « commendo spiritum*, » solutus a corpore abiit : neutiquam exspectans dum mors ad ipsum accederet, sed

* Luc. XIII, 46.

illam cunctantem ac veluti cessantem, ac potius A
conjicientem se in pedes et fugitantem, ipse a tergo
insequens atque impellens, æternasque abditorum
tenebrarum portas refringens, et mortuis qui illic
catenis mortis impliciti erant, remeandi ad vitam
iter retrorsum aperiens. Hac sane ratione ipsius
etiam corpus mortuum excitatum est, et multa cor-
pora eorum, qui dormierant sanctorum, surrexe-
runt : unaque cum ipso in sanctam ac vere cœle-
stem civitatem ingressa sunt, ut merito ex hæc in
sacris Litteris dictum sit : « Absorpsit mors quæ
invaluerat ¹⁰. » Et rursus : « Abstulit Deus omnem
lacrymam ab omni facie ¹¹. » Ipse vero universi Sal-
vator ac Dominus noster, qui Christus est Dei, vic-
torixque reportator dicitur, in propheticis vaticiniis
mortem objugans inducitur, et animas solvens, quæ
illic vincetæ detinebantur, ubi victoriæ hymnum pro-
nuntiat, ipsa hæc plane dicens : « De manu inferni
eripiam eos, et a morte liberabo eorum animas. Ubi
tua, mors, victoria? ubi tuus, mors, stimulus ¹²? »
Stimulus autem mortis est peccatum, potestas autem
peccati, lex. **167** Talis sane illius vel usque ad mor-
tem fuit dispensatio, cujus non unam causam qui
voluerit quærere, sed plures inveniet : primam nam-
que illam ipsum Verbum docet, ut tam in mortuis
quam in vivis dominaretur : alteram ut nostras abs-
tergeret maculas peccatorum, qui pro nobis sacrifi-
catus, et pro nobis execratus factus sit : tertiam ut
tanquam Dei victima atque ingens sacrificium, ipsi
supremo Deo offerretur pro universo mundo : quar-
tam ut sic fallaciosæ ac dæmonicæ efficacix ever-
sionem moliretur : quintam ad hæc, ut suis fami-
liaribus ac discipulis vitæ, quæ post mortem apud
Deum futura est spes, non oratione neque verbis
aut vocibus, sed factis ac re ipsa representans, et
quod verbis pollicitus fuerat, oculis ipsis intuendum
subjiciens, confidentiores eos atque alacriores præ-
staret, ad eam quæ ab ipso instituta fuerat, religio-
sæ vitæ rationem, omnibus simul et Græcis, et
barbaris nuntiandam : protinus itaque hos ipsos
familiares ac sodales, quos ipse sibi de optimis
lectos asciverat, apostolosque suos ac discipulos
declaraverat, sua ipsius divina virtute complevit,
ut quam ipse nuntiaverat Dei cognitionem, illi omne
hominum genus docerent, unam interim omnibus,
tam Græcis quam barbaris, religionis instituens rati-
onem : ea porro erat, ut a dæmonibus procul rece-
derent, eosque fugerent, deorumque multitudinis
fallaciam declinarent, atque unum solum supremum
Deum vere cognoscerent : præterea liberationem ab
iis, quæ prius ignoranter commiserant, dummodo
ne in iisdem perseverarent, et unam omnibus salu-
tis spes, per illud quod ipse posuerat sapientissime,
ac cum omni virtute vivendi institutum, pollice-

XIII.

Quod in ea natura, quæ nec pati, nec lardi potest,
quæque incorporea est permanserit, etiam quo tem-
pore factus est homo.

Cum igitur hæc ita se habeant, non oportet te

¹⁰ Isa. xxv, 8; Ose. xiii, 14. ¹¹ Isa. xxv, 8. ¹² Ose. xiii, 14.

τιών μυκῶν διαβήγγυς, καὶ τοῖς αὐτόθι νεκροῖς σει-
ραῖς θανάτου πεπεδημένοις παλίντροπον τῆς ἐπὶ τὴν
ζωὴν ἀνόδου τὴν πορείαν ποιούμενος. Ταύτη τοι
αὐτῷ καὶ ὁ θεοῦ ἀνηγείρετο, καὶ πολλὰ σώματα
τῶν κεκοιμημένων ἁγίων ἀνίσταντο, συνεισελαύνοντα
αὐτῷ εἰς τὴν ἅγιαν καὶ ὡς ἀληθῶς οὐρανόπολιν, ὡς
εἰκότως ἐν ταῖς θείαις ἀνειρηθῆσαι φωναῖς· « Κατ-
έπειεν ὁ θάνατος ἰσχύσας. » Καὶ πάλιν· « Ἀφεῖ-
λεν ὁ θεὸς πᾶν δάκρυον ἀπὸ παντὸς προσώπου. »
Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ τῶν ὅλων Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν,
ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, νικηφόρος λεγόμενος, ἐν
ταῖς προφητικαῖς προβόλλεσιν ἐπικερτομῶν εἰσαγα-
ταὶ τῷ θανάτῳ, καὶ τὰς αὐτόθι λύων πεπεδημέ-
νας ψυχὰς, δι' ὧν τὸν ἐπινίκιον ὕμνον προφέρει-
ται, αὐτὰ δὴ ταῦτα λέγων· « Ἐκ χειρὸς ἄδου ῥύ-
σομαι αὐτούς, καὶ ἐκ θανάτου λυτρώσομαι αὐτῶν
τὰς ψυχὰς. Ποῦ σου, θάνατε, τὸ νίκος; ποῦ σου,
θάνατε, τὸ κέντρον; τὸ δὲ κέντρον τοῦ θανάτου ἐστὶν
ἡ ἁμαρτία, ἡ δὲ δύναμις τῆς ἁμαρτίας, ὁ νόμος. »
Τοιαύτη τις αὐτῷ καὶ μέχρι τοῦ θανάτου ἐγένετο ἡ
οἰκονομία, ἧς οὐ μίαν αἰτίαν, ἀλλὰ καὶ πλείους εὗροι
ἂν τις ἐθέλησας ζητεῖν. Πρώτην μὲν γὰρ ὁ Λόγος
διδάσκει, ἵνα καὶ νεκρῶν καὶ ζώντων κυριεύσῃ· δευ-
τέραν δὲ, ὅπως τὰς ἡμετέρας ἀπομάξοιτο ἁμαρτίας,
ὑπὲρ ἡμῶν τρωθεὶς, καὶ γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κατ-
άρξαι τρίτην, ὡς ἂν ἱερεῖον Θεοῦ καὶ μεγάλη θυσία
ὑπὲρ τοῦ συμπαντος κόσμου προσαχθεῖ τῷ ἐπὶ πάν-
των Θεῷ τετάρτην, ὡς ἂν αὐτὸς τῆς πολυπλανοῦς
καὶ δαιμονικῆς ἐνεργείας ἀπορρήτοις λόγοις καθαι-
ρῆσιν ἀπεργάσαιτο πέμπτην ἐπὶ ταύτῃ, ὡς ἂν τοῖς
αὐτοῦ γνωρίμοις καὶ μαθηταῖς τῆς μετὰ τὸν θάνατον
παρὰ Θεῷ ζωῆς τὴν ἐλπίδα μὴ λόγοις μὲδὲ ῥήμασι
καὶ φωναῖς, ἀλλὰ αὐτοῖς ἔργοις παραστήσας, ὀφθαλ-
μοῖς τε παραδοῦς τὴν διὰ τῶν λόγων ἐπαγγελίαν, εὐ-
θαρσεῖς αὐτούς καὶ προθυμοτέρους ἀπεργάσαιτο, καὶ
πᾶσιν Ἑλλήσιν ὁμοῦ καὶ βαρβάρους τὴν πρὸς αὐτοῦ
καταβληθεῖσαν εὐσεβῆ πολιτείαν κηρύξαι· αὐτίκα δ'
οὐν αὐτούς δὴ τούτους τοὺς γνωρίμους καὶ θιασώτας,
οὓς αὐτὸς αὐτῷ ἀριστίνδην ἐπικρίνας ἀποστόλους τε
αὐτοῦ καὶ μαθητὰς ἀνελέξατο, τῆς ἐξ αὐτοῦ θείας
δυνάμεως ἐμπλήσαι, πᾶν γένος ἀνθρώπων ἐκδιδάξαι
τὴν πρὸς αὐτοῦ καταγγελλεῖσαν θεογνωσίαν, ἵνα
τοῖς πᾶσιν Ἑλλήσι τε καὶ βαρβάρους εὐσεβείας ὑπο-
θέμενος τρόπον, δαιμόνων ἀναχώρησιν τε καὶ φυγὴν,
καὶ τῆς πολυθέου πλάνης ἀνάνευσιν, ἐνὸς δὲ μόνου
Θεοῦ τοῦ ἐπὶ πάντων γνωσῖν ἀληθῆ προκηρύττοντα,
καὶ λύσιν μὲν τῶν προηγησμένων, εἰ μὴ ἔτ' αὐτοῖς
ἐπιμένειεν, μίαν δὲ τοῖς πᾶσι σωτηρίας ἐλπίδα δι'
ἧς ὑποτίθεται πανσόφου καὶ παναρέτου πολιτείας
ὑπισχυόμενον.

ne in iisdem perseverarent, et unam omnibus salu-
tis spes, per illud quod ipse posuerat sapientissime,
ac cum omni virtute vivendi institutum, pollice-

IV.

IV. Ὡς ἀπαθής, καὶ ἀβλαβής, καὶ ἀσώματος εἰ-
μίει καὶ καθ' ὅν ἐνηνθρώπει καιρόν.

Οὕτω δὲ τούτων ἐχόντων, οὐ δεῖ ταράττεσθαι τὸν

νοῦν, γένεσιν καὶ σῶμα, καὶ πάθη, καὶ θάνατον περι-
 φῶν αὐλον καὶ ἀσώματος τοῦ Θεοῦ Λόγον ἀκούοντα.
 Ὡς γὰρ οὐδ' ἡλιακοῦ φωτὸς πάθοιεν τι ἀκτίνες τὰ
 πάντα πληροῦσαι, καὶ σωμάτων νεκρῶν, καὶ οὐ καθα-
 ρῶν ἐφαπτόμεναι· πολὺ πλεόν ἢ ἀσώματος τοῦ
 Θεοῦ δύναμις· οὐτ' ἂν πάθοι τὴν οὐσίαν, οὐτ' ἂν βλα-
 βεῖη, οὐτ' ἂν χείρων ποτὲ ἑαυτῆς γένοιτο, σώματος
 ἀσωμάτως ἐπαφωμένη. Τί γάρ; οὐχὶ καὶ δίχα τοῦ
 καθ' ὃ ἐνηθρῶπει σώματος, ἀεὶ καὶ διὰ παντὸς ἤκων
 δι' ἄλλης τῆς τῶν στοιχείων, καὶ αὐτῶν δὴ τῶν σω-
 μάτων ὕλης, οἷά τις Θεοῦ λόγος ὢν δημιουργός, τῆς
 ἐξ αὐτοῦ σοφίας ἐν αὐτῇ τοὺς λόγους ἀποσφραγί-
 ζεται, τῷ μὲν ἀψύχῳ ζῶνι, τῷ δὲ ἀμόρφῳ ὄντι καὶ
 ἀεθεῖ τὴν φύσιν, μορφῆν ἐναποτυπούμενος, τὰ τε ἐν
 αὐτῷ κάλλη καὶ τὰς ἀσωμάτους ἰδέας ταῖς τῶν σω-
 μάτων ποιότησιν ἐναποματτόμενος, κινῶν δὲ τὰ τῷ
 οἰκείῳ λόγῳ ἀψυχα καὶ ἀκίνητα, γῆν, ὕδωρ, ἀέρα,
 πῦρ, πάνσοφόν τινα καὶ παναρμόδιον κίνησιν, καὶ
 τὰ πάντα ἐξ ἀκοσμίας κοσμῶν, αἰῶν τε καὶ τελε-
 σουργῶν, αὐτῇ τε ἐνθέω καὶ λογικῇ δυνάμει μονο-
 συχὶ ἐπιὼν τὰ πάντα, καὶ διὰ πάντων χωρῶν πάν-
 των τε ἐφαπτόμενος, ἀλλ' οὐτι γε βλάβην ἐκ τινὸς
 ἐπαγόμενος, οὐδὲ τὴν φύσιν αὐτῆν μολυνόμενος;
 οὕτω δὴ τὰ κατὰ ταῦτα καὶ ἐν ἀνθρώποις γενόμενος,
 πάλαι μὲν βραχέσι καὶ ἀριθμῷ ληπτοῖς, μόνοις δὲ
 τοῖς ἀναγράπτοις προφήταις τε καὶ δικαίοις ἀνδρά-
 σιν, ἄλλοτε ἄλλως ἐφαίνετο, ἐπὶ τέλει δὲ τοῖς πᾶσιν
 ἦδη, φαύλοις τε καὶ ἀσεβέσιν, Ἑβραίοις τε ὁμοῦ καὶ
 Ἑλλησι δι' ὑπερβάλλουσαν τοῦ παναγθοῦ Πατρὸς
 χρηστότητα καὶ φιλανθρωπίαν εὐεργετικῶν ἑαυτῶν
 καὶ σωτήριον παρείχετο, διαρρήδην τοῦτο προκηρύτ-
 των. « Οὐ χρεῖαν ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες ἱατροῦ, ἀλλὰ
 οἱ κακῶς ἔχοντες· οὐκ ἤλθον καλεῖσαι δικαίους, ἀλλ'
 ἀμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν. » Ἐκάλει δὲ τὰ πάντων
 Σωτήρ, « Δεῦτε, λέγων, πρὸς με πάντες οἱ κοπιῶντες
 καὶ πεφορτισμένοι, κἀγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς· » ἐκάλει
 καὶ ἰατροῦ ἀφθόνως δι' ὄργανον, οὐ προὔδεδέλητο ἀν-
 θρωπίνου, οἷά τις μουσικὸς ἀνὴρ διὰ τῆς λύρας τὴν
 σοφίαν ἐπιδεικνύμενος, καὶ νοσοῦσαις γε ψυχαῖς
 ταῖς ἐν σώμασιν, οἷά τις ἱατρῶν ἀριστος, συγγενεὶ καὶ
 καταλλήλῳ βοηθήματι τὸν ἀνθρώπον αὐτὸς τε
 ἑαυτὸν ὑπόδειγμα σοφοῦ καὶ παναρέτου καὶ εὐσεβοῦς
 παρείχετο βίου, διδάσκων μὲν τὰ ἀληθῆ οὐ παρ'
 ἐτέρων ἠρανετιμένα, ἐξ αὐτοῦ δὲ καὶ παρὰ τοῦ
 Πατρὸς τὰ πάλαι καὶ ἐκ μακροῦ τοῦ αἰῶνος τοῖς
 ἀνέκαθεν θεοφιλέσι καὶ τοῖς πρὸ Μωϋσέως Ἑβραίοις
 νομοθετημένα. Σωμάτων δὲ οὐχ ἦττον ἢ ψυχῶν
 ἐπιμελούμενος, καὶ σαρκικοῖς μὲν ἀνθρώπων ὀφθαλ-
 μοῖς τὰ διὰ τῆς σαρκὸς αὐτῷ δρώμενα παρασκευάζων
 ὄρα. ἀκοαῖς δὲ πάλιν σαρκὸς τὰς διὰ γλώττης καὶ
 σαρκὸς ὑπηγῶν διδασκαλίας, καὶ πάντα γε ἐπιτελῶν
 δι' οὐ ἀνεληφεν ἀνθρώπου, τοῖς οὐκ ἄλλως ἢ μόνως
 οὕτως τῆς αὐτοῦ θεϊότητος συναισθῆσθαι δυναμένοις.
 Ταῦτα δὴ οὖν ἅπαντα εἰς τὸ χρήσιμον, καὶ πᾶσιν
 ἡμῖν ὠφέλιμον ὁ πάντα φιλάνθρωπος τοῦ Θεοῦ Λόγος
 ταῖς πατρικαῖς βουλαῖς διηκονεῖτο, μένων πάλιν αὐ-
 τὸς αὐλος καὶ ἀσώματος, οἷος καὶ προτοῦ παρὰ τῷ

A animo perturbari, tametsi et ortum, et corpus, et dolo-
 res, et mortem, de materiæ experti atque incorporeo
168 Dei Verbo audis. Ut enim solaris luminis radii,
 licet omnia compleant, et corpora mortua sordentia-
 que attingant, ipsi tamen nihil patiuntur, sic etiam
 multoque magis Dei vis incorporea naturæ suæ
 nullum neque incommodum neque nocumentum
 accipiet, neque unquam seipsa deterior fiet, quam-
 vis incorporea quadam ratione corpus attingat.
 Quid enim? An non absque eo in quo homo factus
 est corpore, semper atque usquequaque per totam
 elementorum ipsorumque plane corporum materiam
 penetrans, tanquam is qui Dei sit ratio quædam opi-
 fex sapientiæ quæ ab ipso proficiscitur, in ea ipsa
 rationes et claudit et signat? dum videlicet inani-
 mis vitam, informibus vero et nullam naturæ spe-
 ciem habentibus, formam figuramque imprimit;
 quasque in se habet pulchritudines incorporeasque
 species, corporum qualitatibus immiscet, movetque
 ea quæ sua ipsorum ratione inanima immotaque
 sunt, terram, aquam, aerem, ignem, sapientissimo
 quodam omnique concinnitate referto motu; atque
 ordinat omnia quæcunque inordinata sunt, eadem-
 que auget ac perficit; ac sua ipsius divina ratione
 virtute accedit ad omnia ac per omnia pene-
 trat, omniaque attingit, neque tamen nocumenti
 quidquam ex earum rerum aliqua trahit, neque
 suam ipsius naturam coinquinat? Eadem itaque est
 ratio, dum etiam inter homines degit, illos quidem
 antea paucos et numerabiles, solos utique eos, de
 quibus scriptum est, prophetas justosque viros, iis-
 que alias aliter se ostendit: novissime vero jam
 omnibus malis impiisque et Hebræis simul et Græ-
 cis, ex abundantia optimi Patris bonitate amoreque
 erga homines, beneficium seipsum salutaremque
 exhibet, plane hoc ipsum ac publice denuntians.
 « Non indigent, inquit, bene valentes medico, sed
 male habentes: non veni ut vocarem justos, sed
 peccatores ad pœnitentiam ¹³. » Vocabat ergo Sal-
 vator omnium dicens: « Venite ad me, omnes qui
 laboratis et onerati estis, et ego reficiam vos ¹⁴. »
 Vocabat ac sanabat liberaliter, per illud humanum
 instrumentum quod præ se ferebat, veluti quidam
 musicus vir, qui per lyram quam sit doctus osten-
 dit, nec non ægrotantibus animis iis, quæ in corpo-
 ribus debebant veluti optimus quidam medicus, dum
 cognata congruentique ope ipsum hominem curat, ipse
 seipsum exemplar omni sapientia omnique virtute
 refertæ vitæ præbebat, docebatque interim veritatem,
169 non quam ab aliis compilasset, sed eam quæ
 et a seipso et a Patre, priscis illis, qui tam mul-
 tis ante sæculis a nostra ætate procul vixerant,
 Dei amicis, qui ante Mosem floruerunt Hebræis, ve-
 luti lex quædam exposita esset: et corpora ipsa
 non minus curabat quam animas: nam corporeis
 quidem hominum oculis, quæ per corpus ab ipso
 fiebant, intuenda comparabat, rursusque corporeis

¹³ Luc. v, 31, 32. ¹⁴ Matth. xi, 28.

auribus doctrinam, per corpoream itidem linguam insonabat, nec non omnia perficiebat per eum quem assumperat hominem, iis qui non aliter quam sic duntaxat ipsius divinitatem sentire poterant. Hæc namque omnia ad usum atque utilitatem omnium nostrum, humanum genus omni prosequens amore Dei Verbum, paternis consiliis administrabat, ipse interim rursus et materiæ expers, et incorporeus manens, cujusmodi etiam pridem apud Patrem erat, neque mutans essentiam, neque perdens, quod suæ ipsius naturæ proprium erat, neque vero aut corporis vinculis impeditus, aut a sua divinitate dejectus, ac ne domesticam quidem Verbi potestatem amittens, sed neque iis, qui illic quidem ubi ipsi humanum vas aderat, degeret tantum, in aliis vero universi partibus esse prohiberetur. Etenim tunc quoque cum inter homines versabatur, nihilominus omnia complebat, interim et cum Patre et in Patre idem erat, et omnium rerum pariter in eodem tempore, tam celestium quam terrestrium curam gerebat; nusquam ab illa presentia, qua cunctis rebus adest nostro more exclusus, neque divina, ne ageret more suo, impeditus, sed illa quidem a seipso communicans homini, hæc vero a mortali ipse non accipiens. Item mortali quidem vim divinam suppeditans, a mortali vero ipse non contra in partem aut communitatem adductus. Neque igitur in partu a corpore ipse incorporeus inquinabatur, neque item qui passibilis naturæ expers erat, aliquid a mortali secundum essentiam patiebatur. Nam neque, verbi gratia, dum lyra pulsatur, aut nervi convelluntur, pati verisimile est eum qui ita præludit; neque dum cujuspiam viri sapientis corpus torquetur, illius sapientiam, aut quam in corpore gerit animam, cædi aut puniri merito dicere possumus: eadem ratione nequiquam, multoque etiam minus, quod Verbi aut natura, aut vis, detrimenti quidpiam ex 170 corporis affectionibus trahat, affirmare par est. Nam supra ne luminis quidem illum appositum exemplum, pollui solares radios, et in cœlitis in terram demittuntur, et lutum ac cœnum, atque omnis generis sordes attingunt, concedebat. Illuminari quidem etiam hæc ab ipsius luminis radiis, nihil sane nos affirmare prohibeat; solem vero ipsum sordari, aut lutosum fieri, dum ejus lumen corporibus immiscetur: nequaquam. At ista tamen non sunt a natura corporum aliena. Illud vero omnis expers

A Πατρὶ ἦν, οὕτε μεταβαλὼν τὴν οὐσίαν, οὐδ' ἀφανισθεὶς τῆς ἑαυτοῦ αὐτὸς φύσεως, οὐδέ γε τοῖς τῆς σαρκὸς δεσμοῖς πεδηθεὶς, οὐδὲ ἀποπεσὼν τῆς θεότητος, ἀλλ' οὐδὲ τὴν οἰκειαν τοῦ Λόγου παραπολέσας δύναμιν, οὐδ' ὥδε μὲν ἔνθα ἦν αὐτῷ τὸ ἀνθρώπιον σκεῦος τὰς διατριβὰς ποιούμενος, ἐν ἑτέροις δὲ εἶναι τοῦ παντὸς κεκωλυμένος. Ἄλλὰ γὰρ καὶ ἐν τῷ τότε καθ' ὃ ἐν ἀνθρώποις ἐπολιτεύετο, τὰ πάντα ἐπλήρου, καὶ τῷ Πατρὶ συνῆν, καὶ ἐν αὐτῷ γε ἦν, καὶ τῶν πάντων ἀθρώως καὶ ἐν τῷ τότε τῶν τε κατ' οὐρανὸν καὶ ἐπὶ γῆς ἐπεμέλετο, οὐδαμῶς τῆς πανταχόσε παρουσίας ὁμοίως ἡμῖν ἀποκεκλεισμένος, οὐδὲ τὰ θεῖα πράττειν συνήθως παραποδιζόμενος· ἀλλὰ τὰ μὲν ἐξ αὐτοῦ μεταδιδούς τῷ ἀνθρώπῳ, τὰ δ' ἐκ τοῦ θνητοῦ μὴ ἀντιλαμβάνων· καὶ τῆς μὲν ἐνθέου δυνάμεως τῷ θνητῷ χορηγῶν, τῆς δὲ ἐκ τοῦ θνητοῦ μετουσίως οὐκ ἀντεπαγόμενος. Οὕτ' οὖν ἐμολύνετο τικτόμενος ὑπὸ τοῦ σώματος ὁ ἀσώματος, οὐδὲ τὴν οὐσίαν ἐπασχεν ὁ ἀπαθὴς ὑπὸ τοῦ θνητοῦ· ἐπεὶ μὴδὲ τῆς λύρας, εἰ οὕτως τύχοι, κοπτομένης, ἢ τῶν χορδῶν διασπωμένων, πάσχειν εἰκὸς τὴν ἀναχρούμενον· οὐδέ γε σοφοῦ τινος ἀνδρὸς τιμωρουμένου τοῦ σώματος, τὴν ἐν αὐτῷ σφραν, ἢ τὴν γε ἐν τῷ σώματι ψυχὴν κόπτεσθαι, ἢ καίεσθαι φαίημεν ἂν εἰκότως. Ταύτη τοι πολὺ πλέον οὐδὲ τὴν τοῦ Λόγου φύσιν ἢ δύναμιν βλάβος τι ἐκ τῶν τοῦ σώματος παθῶν ἀποφέρεσθαι, φάναι εὐλογον· ὅτι μὴδὲ τὸ τοῦ φωτὸς ἡμῖν ὑπόδειγμα χραίνεσθαι τι τὰς ἡλιακὰς ἀκτίνας ἐπὶ γῆς οὐρανὸθεν ἐκπεμπομένας, πηλοῦ τε καὶ βορβοροῦ καὶ μiasμοῦ παντὸς ἐφαπτομένας συνεχῶρει. C Φωτίζεσθαι μὲν καὶ ταῦτα ἐκ τῶν τοῦ φωτὸς αὐγῶν οὐδὲν ἂν κωλύοι λέγειν· τὸ δὲ γε τὸν ἥλιον μολύνεσθαι ἐκ τῆς τῶν σωμάτων ἐπιμιξίας, ἢ πηλοῦσθαι, οὐκέτι. Καὶ μὴ ταῦτα γε τῆς φύσεως οὐκ ἂν εἴη τῶν σωμάτων ἀλλότρια. Ὁ δὲ γε αἴλος καὶ ἀσώματος τοῦ Θεοῦ Λόγος, αὐτοζῶη τυγχάνων καὶ αὐτοφῶς νοερὸν καὶ ὅσα ἄλλα προκατελεγκται, παντὸς οὐκ ἂν ἐφάφοιτο ἐνθέου καὶ ἀσωμάτου δυνάμει, ζῆν τοῦτο ἀνάγκη καὶ σὺν λογικῷ διάγειν φωτὶ. Ταύτη τοι καὶ σώματος οὐκ ἂν ἐφάφοιτο, ἡγιασται τοῦτο καὶ πεφύτιστα αὐτίκα, πᾶσά τε νόσος αὐτῷ καὶ ἀβρώστια καὶ πάνθ' ὅσα ὑπεξίσταται· ἀντιλαμβάνει δὲ τῆς ἐξ αὐτοῦ πληρώσεως στέρρησις. Οὕτω δῆτα καὶ τὴ νεκρὸν τῆς τοῦ Λόγου δυνάμεως, μικρὸν τι αὐτοῦ ἐφαψάμενον, ἀνηγείρετο ζωοῦμενον, καὶ ὁ θάνατος τὴν ζωὴν ἐφευγε, καὶ τῷ γε φωτὶ τὸ σκότος ἐξελύετο, τό τε φθαρτὸν τὴν ἀφθαρσίαν ἐνεδιόυσκετο, καὶ τὸ θνητὸν τὴν ἀθανασίαν.

D materiam incorporeamque Dei Verbum, quod ipsa vita est, et ipsum lumen intelligibile, et alia quæcunque prius enumerata sunt, quidquid divina atque incorporea sua vi attigerit, vivere id degereque cum lumine rationali, necesse est. Hac sane ipsa ratione, quodcunque etiam corpus attigerit, sanctificatum protinus id illuminatumque est, ab eodemque ægritudo omnis omnisque infirmitas, aliaque ejusdem generis universa refugiunt. Privatio autem illius plenitudinem adipiscitur. Sic sane etiam mortuum illud Verbi corpus, ubi exiguum quiddam, virtutem illam Verbi attigit, tum excitatum est illico ac revixit, et mors vitam effugit, et ipso lumine obscuritas dissoluta est; et quod corruptibile erat, induit incorruptionem; quod mortale, immortalitatem.

hanc ipsam causam etiam unguentum odoratissimi A
 mum, ad unguenti usum unguentaria arte componi
 solitum, ut eo ungerentur qui communibus rebus
 publice præficiendi fuissent: et Christi nomen pri-
 mum Moysen iis qui ita ungerentur, imposuisse: id
 autem unctionis genus, non solum pontificibus
 fuisse traditum, sed et prophetis et regibus qui
 postea fuerint, quibus etiam ipsis solis hoc un-
 guento ungi fas esset. Hæc igitur dictu quidem
 faciliora fuissent, longe tamen remota a divina et
 sublimi prophetæ ipsius intelligentia. Siquidem ad-
 mirabilis ille, atque ingens revera sacrorum admi-
 nistrator, qui omnem terrenam et corpoream natu-
 ram, in solis noverat qualitatibus discretam, nullo
 modo aliam alia honore aut pretio digniorem judi-
 cavit, utpote cum omnia nosset ex eadem orta ma-
 teria, quæ neque unquam sistit, neque stabile
 quidquam in natura habet, semper autem fluit, et
 ad propriam corruptionem festinat. Non igitur
 quod suave esset in corporibus elegit, neque ipsum
 per se quod sensus ipsos demulceret, prætulit: hoc
 namque animæ vitium fuisse quæ in humum et ad
 corporum voluptatem declinaret. Etenim innume-
 rabiles effeminata corpora habentes, et alioqui vi-
 tiis obnoxii, et intemperantes, qui unguentorum
 operosa varietate uti solent, animas interim omni
 sæditate omnibusque sordibus male olentes circum-
 ferunt: sicut e contrario qui Dei amici sunt, ipsam
 virtutem olentes, et multo præstantiorem a mo-
 destia atque a justitia et ab omni pietate halantem
 fragrantiam, quam de terræ odoramentis trahentes,
 odorem corporum quæ materia constant, nibili
 prorsus faciunt. Hæc igitur cum egregie admodum
 percepta et cognita haberet propheta, unguentorum
 atque incensorum nullam præcipuam gerebat cura-
 ram: meliorum vero ac divinarum rerum imagines,
 quantum poterat per corpora iis qui sic duntaxat,
 neque usquam aliter divinas res doceri poterant,
 exhibebat. Nam quod ipsum hoc divinum quoque
 oraculum responderit, palam descriptum habetur, his
 verbis: « Vide ut facias omnia ad exemplar quod tibi
 monstratum est in monte ¹⁵. » Igitur aliarum rerum
 cum perficeret hæc quæ exemplaria nominare consue-
 vit, illum unguenti usum illamque unctionem sancivit.

173 Sublimior tamen earum rerum, et quæ de
 arcanis proferri solet ratio, pro mea dicendi facul-
 tate, talem habebat sensum, quod solum est bonum
 solumque revera fragrans et pretiosum, atque
 omnis quidem vitæ principium et fons, omnibus
 autem una cum eo ut sint, etiam id, ut bene sint,
 largiens, unum sane illud Hebræorum ratio noverat
 qui quidem universi primus est auctor, ipsum uti-
 que altissimum ac totius regem, omniumque rerum
 opificem Deum. Hujus itaque supremæ atque in-
 genitæ divinæ essentiæ virtutem illam, quæ omnia
 valet, omne bonum præstat, omnem pulchritudinem
 subministrat, divinus Spiritus, proprio et conve-
 nienti exemplo conferens atque accommodans, Dei

¹⁵ Exod. xxxi, 50.

ρῶσι παραδοθῆναι, ἀλλὰ καὶ τοῖς μετὰ ταῦτα προ-
 φήταις καὶ βασιλεῦσιν, οἷς καὶ αὐτοῖς τούτῳ χρίσθαι
 μόνους ἐξῆν ἢν τῷ μύρῳ. Ταῦτα μὲν οὖν προχειρό-
 τερα ἂν εἴη, πόρρω γε μὴν καθεστῶτα τῆς ἐνθέου
 καὶ μεγαλοφροῦς τοῦ προφήτου διανοίας. Ὁ γὰρ τοι
 θαυμάσιος ἐκεῖνος, καὶ μέγας ὡς ἀληθῶς ἱεροφάντης,
 πᾶσαν γεώδη καὶ σωματικὴν οὐσίαν ἐν μόναις εἰδῶς
 ταῖς ποιότησι διακεκριμένην, κατ' οὐδένα τρόπον ἐτέ-
 ραν τῆς ἐτέρας προὔτιμωσεν ἂν, τὰ πάντ' εἰδῶς
 μίᾳ ὄντα ἐγγονα ὕλης οὐ ποτε ἐστώσης, οὐδέ τι βέ-
 βαιον ἐν τῇ φύσει ἐχούσης, ἀεὶ δὲ βεούσης, καὶ ἐπὶ
 τὴν οἰκείαν φθορὰν ἐπειγομένης. Οὐκ οὖν τὸ ἡδὺ τῶν
 σωμάτων εἴλετο, οὐδ' αὐτὸ καθ' αὐτὸ προὔκρινεν ἂν
 τὸ ἀπὸ τῶν αἰσθήσεων προσηγές· χαμαὶ γὰρ καὶ ἐπὶ
 σωμάτων ἡδονὴν πεσοῦσης τοῦτ' ἂν εἴη τὸ πάθος ψυ-
 χῆς. Μυριοὶ γοῦν τῶν τὰ σώματα τεθηλυμένων, ἐμ-
 παθεῖς ἄλλως καὶ ἀκόλαστοι, μύρων καὶ ποικίλων
 περιεργίαις χρώμενοι, πάσης αἰσχροῦ καὶ βυψώσης
 δυσωδίας τὰς ψυχὰς ἐπιφέρονται· ὡς ἐμπάλιν οἱ θεο-
 φιλεῖς, ἀρετῆς ἐμπνέοντες, τὴν πολὺ κρείττονα τῶν
 ἀπὸ γῆς ἀρωμάτων τὴν ἀπὸ σωφροσύνης, καὶ δικαιο-
 σύνης, καὶ πάσης εὐσεβείας ἀναδιδομένην εὐωδίαν
 ἐπαγόμενοι, τὴν τῶν ὕλικῶν σωμάτων ὁδοὴν ἐν οὐ-
 δενὶ θέθινται λόγῳ. Ταῦτα οὖν εὐ μάλα διεληφώς ὁ
 προφήτης, μύρων μὲν ἢ καὶ θυμιαμάτων οὐδεμίαν
 προηγουμένην ἐποιεῖτο φροντίδα· κρείττωνον δὲ καὶ
 θεῶν εἰκόνας, ὡς ἐνῆν δυνατόν, διὰ σωμάτων τοῖς
 μόνως οὕτως, καὶ οὐδ' ἄλλως τὰ θεῖα οἷς τε μαν-
 θάνειν παρεδίδου. Ὅτι δὴ τοῦτ' αὐτὸ καὶ ὁ θεὸς ἀνα-
 γέγραπται εἰρηκῶς χρησθεὶς φήσας, « Ὅρα ποιήσης
 πάντα κατὰ τὸν τύπον τὸν δειχθέντα σοι ἐν τῷ ὄρει. »
 Σύμβολα τοιγαροῦν ἐτέρων, ἅπερ τύπους εἰσθεν ὀνο-
 μάζειν, ἐπιτελών, τὴν διὰ τοῦ μύρου χρίσιν ἐνομοθετεῖ.
 Ὁ γὰρ μὴ ὑψηλὸς καὶ ἐν ἀποβρήτοις δηλούμενος αὐτῶν
 λόγος, ὡς δυνατόν εἶπεν, τοιαύτην εἶχε διάνοιαν, τὸ
 μόνον ἀγαθὸν καὶ μόνον ὡς ἀληθῶς εὐώδες καὶ τί-
 μιον, καὶ πάσης μὲν ζωῆς αἴτιον, πᾶσι δὲ σὺν τῷ εἶ-
 ναι καὶ τὸ εὖ εἶναι δεδωρημένον, ἐν τοῦθ' ὁ παρ' Ἐ-
 θραίοις λόγος ἠπίστατο πρῶτον τῶν ὄλων αἴτιον, αὐ-
 τὸν δὴ τὸν Ὑψίστον καὶ παμβασιλέα τῶν ἀπάντων
 δημιουργὸν Θεόν. Τούτου δὴ οὖν τὴν παναλιχῆ καὶ
 πανάγαθον καὶ παντὸς καλοῦ χορηγὸν τῆς ἀνωτάτω
 καὶ ἀγεννήτου θεότητος δύναμιν τὸ θεῖον Πνεῦμα
 προσαγορεύει. Διόπερ Χριστὸν καὶ ἡλειμμένον τὸν
 αὐτῆς μέτοχον ἀποκαλεῖ. Ἐλαιον δὲ τὸν οἶκτον ἐν
 τούτοις ἄκουε, μὴδὲ τὴν ἐπὶ τοῖς δυσπραγοῦσι λύπην,
 ἀλλ' ὁ καρπὸς τοῦ φυτοῦ παρίστησι, τὸ πάσης ἀμι-
 γῆς ὑγράς ὕλης, φωτὸς ἀξήτηκόν, πόνων θεραπευτι-
 κόν, καμάτων ἀπαλλακτικόν, τὸ τῶν ἐπαλειψαμένων
 φαιδροποῖδον, φωτὸς δίκην ἀποστίλθον ταῖς μαρμαρυ-
 φαῖς, διαυγῆ τε καὶ λαμπρὰν τῶν αὐτῷ χρωμένων
 ἀποτελοῦν τὴν ὄψιν, ὃ φησιν ἡ θεῖα Γραφή· « Τοῦ
 ἱλαρῦναι πρόσωπον ἐν ἐλαίῳ. » Τούτῳ τοιγαροῦν ὁ
 λόγος, τὴν ἀνωτάτω τοῦ πανηγεμόνος καὶ παμβασι-
 λέως Θεοῦ δύναμιν συμβαλὼν τῷ παραδείγματι, τὸν
 πρῶτον καὶ μόνον ὄλῳ τούτῳ χρισθέντα, καὶ τῆς θεῖ-
 κῆς καὶ πᾶσιν ἀκοινωνήτου πατρικῆς εὐωδίας μετε-
 ληφότα, καὶ μόνον ἐξ αὐτοῦ γεννηθέντα Θεὸν Λόγον,

μετοχή τε τοῦ γεννήσαντος ἀγεννήτου καὶ πρώτου καὶ μετέωρου Θεοῦ ἐκ Θεοῦ ἀποφανθέντα, Χριστὸν καὶ ἠλειμμένον ἀπεκάλεσε. Διὸ καὶ ἐν Ψαλμοῖς πρὸς αὐτὸν δὴ τοῦτον τὸν ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ἠλειμμένον ἀναφωνεῖ τὸ φάσκον ὧδε λόγιον· « Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· ῥάβδος ἐδύτητος ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου. Ἦγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀδικίαν· διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε Θεός ὁ Θεός σου ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. » Ἄλλὰ γὰρ μία μὲν ἡ τοῦ ἐλαίου φύσις· ἡ δὲ τοῦ μύρου πολλῶν ἐπὶ τὸ αὐτὸ σύνοδος σημαίνει. Ταῦτη τοι καὶ ἡ πρώτη καὶ ἀγέννητος τοῦ παμβασιλέως Θεοῦ δύναμις, καθ' ἣ μὲν ἀπλή τις καὶ ἀσύνθετος καὶ ἄλλης πάσης οὐσίας ἀμιγῆς ἐπινοεῖται, ἀπλῶ τῷ τοῦ ἐλαίου προβόηματι παραβέβληται· καθὼ δὲ πλείστων ἐπινοῶν ἐν ταυτῷ περιληπτικῇ τυγχάνει, οἷον ποιητικῆς ἢ βασιλικῆς, προνοητικῶν τε καὶ χριτικῶν, φιλόδημων τε καὶ σωτήριον, ἄλλων τε ὄσων μυρίων ἐπινοῶν θεωρουμένων, εἰκότως μύρω πάλιν ἡ τῶν πολλῶν καὶ ἀγαθῶν περιληπτικῇ δύναμις ἀπέικασται, ὥς κεχρίσθαι τὸν ἀληθῆ καὶ μόνον ἀρχιερέα τοῦ Θεοῦ θεῖοι λόγοι παιδεύουσι. Πρῶτος γέ τοι αὐτὸς ὁ Μωϋσῆς, ἐν ἀποβόησι τὰ θεῖα ἐποπτεῦσαι ἤξιωμένος, καὶ τὰς περὶ τοῦ πρώτου καὶ μόνου ἠλειμμένου καὶ ἀρχιερέως τοῦ Θεοῦ τελετὰς ἐν ταῖς αὐτοῦ θεοφανείαις πρὸς αὐτὸ τετελεσμένας, εἰκόνας προσάττεται ἐπὶ γῆς καὶ σύμβολα καταστήσασθαι τῶν ἐν ταῖς θεοπτερίαις νενοημένων, ὡς ἂν ἔχοιεν προεμμελετῆν τοῖς συμβόλοις οἱ τῶνδ' ἡξιωμένοι μέχρι τῆς τῶν ἀληθῶν ἐποπτείας. Αὐτὸς δὴ τὰ ἀφορισάμενος τέως τοῦ ἐξ ἀνθρώπων ἐπὶ γῆς τῷ Θεῷ ἱερατεῦσθαι ἐπιτήδειον ἄνθρωπον, πρῶτος τοῦτον Χριστὸν ἐπωνόμασε, κατ' ἀναφορὰν τῆς ἐν τοῖς νοητοῖς θεωρίας, καὶ τοῦτον, διὰ τινος ἀλοφῆς εὐώδους κρεῖττονα τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων ἀποφήνας, ἀντικρυς καὶ διαβρόδη ἀνεκήρυξεν, ὅτι δὴ κατ' αὐτὴν ἡ τοῦ γεννητοῦ φύσις ἅπασα, καὶ πολὺ πλέον ἢ ἀνθρωπεία τῆς ἀγεννήτου δυνάμεως ἀπολειπομένη, δεῖται τῆς ἀπὸ τοῦ κρεῖττονος εὐωδίας. Ἄλλὰ τοῦ μὲν ἀνωτάτου καὶ πρώτου οὐ τι ἐπιμιτῶν ἐφικέσθαι. Ἐνὶ γὰρ μόνῳ τῷ Μονογενεῖ καὶ Πρωτοτόκῳ τοῦτ' ἀνέκειτο τὸ γέρας· τοῖς δὲ μετ' αὐτὸν οὐκ ἄλλως ἢ διὰ μόνης τῆς τοῦ δευτέρου μετουσίας τῶν ἀγαθῶν οἷον τε ἦν ἐπεύρασθαι. Πνεύματος ἄρα ἐνθέου τὸ παρὰ Μωϋσεῖ σύμβολον ἦν. Διαιρέσεις δὲ χαρισμάτων εἰσι, τὸ δ' αὐτὸ πνεῦμα, οὐ μάλιστα μετέχειν φιλοτιμείσθαι ἱερέας καὶ προφῆτας καὶ βασιλέας ἕτερο δεῖν, ὡς ἂν οὐκ ὑπὲρ ἑαυτῶν μόνον, ἀλλὰ παντὸς τοῦ ἔθνους τῷ Θεῷ καθωσιωμένους. Ὅτι δὲ ἢ θειοτέρων ἦν τὰ παρὰ Μωϋσεῖ σύμβολα, καὶ ὡς δυνατὸν ἦν καὶ ἄνευ γεώδους μύρου τοὺς τῷ Θεῷ Πνεύματι κατόχους χριστοὺς ὀνομάζεσθαι, φέρε τι μᾶλλον ἀκριβέστερον διασκεψόμεθα. Δαβὶδ ἐν ρδ' ψαλμῷ, τὰς περὶ τὸν Ἀβραάμ, καὶ τὸν Ἰσαάκ, καὶ τὸν Ἰακώβ ἀναλαβὼν ἱστορίας, αὐτοὺς ἐκείνους τοὺς θεοφιλεῖς προπάτορας, καὶ πρὸ τῶν Μωϋσεῶς χρόνων γενομένους, χριστοὺς ἀποκαλεῖ, οὐ δι' ἄλλο ἢ διὰ τὴν τοῦ θεοῦ Πνεύματος, οὐ μετεῖχον, ἐπιβρόχην. Ἰστορήσας γοῦν ὅπως ἐπεξενώθησαν τοῖς ἄλλοτρίοις,

A oleum appellat. Quare et Christum et unctum eum, qui illius particeps sit, vocat. Oleum vero in his noli miserationem accipere, neque in rebus adversis maerorem, sed id quod certæ plantæ fructus emittit, quod ex humida materia nihil habet admittit, quod lumen auget, quod fessos sublevat, quod labores aufert, quod eos qui ipso unctur hilares facit, quod instar luminis de seipso vibrat splendores, nitidumque ac micantem eorum qui ipso unctur comparat vultum; quod utique ipsum etiam divinæ litteræ productum illis verbis: « Ut exhilaret faciem in oleo ¹⁶. » Huic igitur exemplo supremam ejus Dei, qui omnium est princeps omniumque rex, virtutem comparans oratio, eum qui solus hoc toto unctus est, quique divinæ atque ejus quæ cum nullis aliis communicatur paternæ fragrantiaæ particeps factus, et qui solus ex illo genitus Deus Verbum, communicatione genentis ingenti, Deus de Deo est declaratus, Christum atque unctum vocavit. Quocirca in Psalmis ad hunc ipsum, qui a Patre unctus est, sic quoddam oraculum dicit: « Sedes tua, Deus, in sæculum sæculi, virga directionis, virga regni tui. Dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem, propterea unxit te Deus Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis ¹⁷. » At vero una quidem est olei natura, sed unguenti quæ est, ea multarum in idem concursum significat. Proinde etiam prima illa et ingenta omnium regis Dei virtus, quatenus quidem simplex atque incomposita, nullique alii naturæ comista intelligitur, simplici olei locutioni collata est; quatenus autem plurimas in eodem considerationes comprehendendi vim habet, ut quod facere potest, quod regnare, quod providere, quod judicare, **174** quod amore prosequi homines, quod salutem afferre, aliaque innumerabilia quæ intelligentia considerantur: unguento rursus hæc ipsa quæ et multa et bona comprehendere potest vis, merito comparata est, quo unguento eum qui Dei et verus et solus est pontifex, unctum esse divina nos docent oracula. Et primus quidem ipse Moyses, qui in arcanis divinarum rerum inspectione ac mysteriorum, quæ ab ipso in iis visionibus quibus Deum præsentem agnoscebat, de primo et solo uncto, et pontifice Dei perfecta sunt, dignus habitus est, imagines D jubetur in terra et notas conficere eorum quæ in illis Dei visionibus intellexerat, ut qui talibus notis ac signis digni habitus erant, ea possent tantisper meditari iisque se exercere, dum quæ vera essent inspicere non dabatur. Is igitur selectum interim ex his hominibus, qui in terra versantur, virum ad sacra Deo facienda idoneum, primus Christum nominavit, appellationem ad ea referens quæ sola intelligentia considerantur; qui sane cum hunc quædam fragrantia unctione præstantiorem ceteris hominibus declarasset, verissime et planissime denuntiavit, omnem naturam quæ creata est, multoque etiam magis humanam per se, dum a virtute

¹⁶ Psal. ciii, 15. ¹⁷ Psal. xlv, 7-8.

increata reliquitur, præstantioris cujuspiam fragrantia indigere, sed quæ Patris quidem illius et ingeni est, eam attingere nemini fas est. Uni enim duntaxat unico primoque genito, hoc reservatum est donum. Qui autem post illum existunt, ii non aliter quam per ejusdem Unigeniti communicationem, honorum compotes fieri poterant: Spiritus ergo divini id quod apud Moysen fertur, nota quædam erat. Divisiones porro donorum sunt, sed idem est Spiritus, cujus maxime ut fieri participes studerent, et sacerdotes et prophetæ et reges, opus esse arbitrabatur, utpote qui non pro seipsis solum, verum etiam pro tota gente Deo sacrati essent. Quod autem rerum magis divinarum Mosaica illa notæ quædam essent, et quod fieri posset ut etiam sine terrestri unguento divino Spiritu afflati essent, christi nominarentur, agendum aliquanto diligentius consideremus jam nunc. David igitur in psalmo civ¹⁸, dum quæ ad Abraham, et Isaac, et Jacob pertinent, historias repetit, ipsos plane illos veteres Patres, et qui ante Moysen ætatem fuerunt, christos vocat, nullam ob aliam causam quam propter divini Spiritus, cujus participes erant, influentiam. **175** In expositione igitur historiarum, quemadmodum hospitio ab externis suscepti, et quemadmodum insidiis circumventi, salutem a Deo consecuti sunt, sicut Mosaica narratione proditum est, prophetas illos simul et christos nominat, tametsi nondum Moyses in hominibus degebat, neque unguentum ex lege ejusdem comparatum adhuc fuerat. Audi igitur quid dicat psalmus: « Memento mirabilem ejus quæ fecit: prodigia ejus, et judicia oris ejus. Semen Abraham, servi ejus, filii Jacob electi ejus. Ipse Dominus Deus noster, in universa terra judicia ejus. Memor fuit in sæculum testamenti sui, verbi quod mandavit in mille generationes, quod disposuit ad Abraham: et juramenti sui ad Isaac, et statuit illud ad Jacob in præceptum, et ad Israel in testamentum æternum, dicens: Tibi dabo terram Chanaan, funiculum hæreditatis vestræ: et transierunt de gente in gentem, et de regno ad populum alterum: non permisit hominem nocere eis, et corripuit pro eis reges: nolite tangere christos meos, et in prophetis meis nolite malignari¹⁹. » Hactenus quidem David. Moyses vero, etiam quos reges corripuerit, narrat, dicens: « Et castigavit Dominus Pharaonem plagis maximis, et domum illius, propter Saram uxorem Abraham²⁰. » Et rursus de eo rege qui regnabat in Geraris, scribit: « Et venit Deus ad Abimelech in somnis noctu, et dixit: En morieris tu, propter mulierem quam tulisti²¹. » (hæc autem erat uxor Abraham). Porro deinceps, sermone progressus, de eodem ait: « Nunc autem redde viro suo uxorem, quoniam propheta est, et orabit pro te²². » Vides ut hoc loco veteres Dei amicos et prophetas David, ac potius per illum divinus Spiritus, christos appellaverit

A και ὡς ἐπιβουλευθέντες σωτήρος ἔτυχον τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὰ παρὰ Μωϋσεὶ δηλούμενα, προφήτας αὐτοὺς ὁμοῦ καὶ χριστοὺς ὀνομάζει, οὕτω τότε Μωϋσεὺς ἐν ἀνθρώποις, οὐδὲ τοῦ κατ' αὐτὸν σκευαστοῦ μύρου νενομοθετημένου. Ἄκουε δὲ οἷά φησιν ὁ ψαλμὸς· « Μνήσθητι τῶν θαυμασίων αὐτοῦ, ὧν ἐποίησε· τὰ τέρατα αὐτοῦ καὶ τὰ κρίματα τοῦ στόματος αὐτοῦ. Σπέρμα Ἀβραάμ, δοῦλοι αὐτοῦ· οἱ υἱοὶ Ἰακώβ ἐκλεκτοὶ αὐτοῦ. Αὐτὸς Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἐν πάσῃ τῇ γῆ τὰ κρίματα αὐτοῦ. Ἐμνήσθη εἰς τὸν αἰῶνα Διαθήκης αὐτοῦ, λόγου οὗ ἐνετείλατο εἰς χιλίας γενεάς, ὃν διέθετο τῷ Ἀβραάμ, καὶ τοῦ ὄρκου αὐτοῦ τῷ Ἰσαάκ· καὶ ἔστησεν αὐτὴν τῷ Ἰακώβ εἰς πρόσταγμα, καὶ τῷ Ἰσραὴλ εἰς Διαθήκην αἰώνιον, λέγων· Σὺ δώσω τὴν γῆν Χαναὰν σχοίνισμα κληρονομίας ὑμῶν. Καὶ διῆλθον ἐξ ἔθνους εἰς ἔθνος, καὶ ἐκ βασιλείας εἰς λαὸν ἕτερον. Οὐκ ἀφῆκεν ἀνθρώπων ἀδικῆσαι· αὐτοὺς, καὶ ἤλεγξεν ὑπὲρ αὐτῶν βασιεῖς· μὴ ἄπτειθε τῶν χριστῶν μου, καὶ ἐν τοῖς προφήταις μου μὴ πονηρεύετε. » Ταῦτα μὲν ὁ Δαβὶδ· ὁ δὲ Μωσῆς καὶ οἱ οὐδὲ βασιεῖς ἤλεγξεν ἱστορεῖ λέγων· « Καὶ ἤτασε Κύριος τὸν Φαραὼν ἐτασμοῖς μεγάλαις, καὶ τὸν οἶκον αὐτοῦ περὶ Σάρρας τῆς γυναικὸς Ἀβραάμ. » Καὶ πάλιν περὶ τοῦ βασιλέως Γεράρων γράφει· « Καὶ ἦλθεν ὁ Θεὸς πρὸς Ἀβιμέλεχ ἐν ὕπνῳ τῆς νύκτα, καὶ εἶπεν· Ἰδοὺ σὺ ἀποθνήσκεις περὶ τῆς γυναικὸς, ἧς ἔλαβες· » (αὕτη δὲ ἦν τοῦ Ἀβραάμ·) Περὶ οὗ ἑξῆς προτίον φησι· « Νῦν δὲ ἀπόδος τὴν γυναῖκα τῷ ἀνθρώπῳ, ὅτι προφήτης ἐστὶ, καὶ προσεῖξεται περὶ σοῦ. Ὅραξ ὅπως διὰ τούτων τοὺς πάλαι θεοφιλεῖς καὶ προφήτας χριστοὺς ὁ Δαβὶδ, μᾶλλον δὲ τὸ θεῖον δι' αὐτοῦ προσεῖπε Πνεῦμα, οὗ τῷ γεῶδει μύρῳ κεχρισμένους; πῶς γὰρ, Μωϋσεὺς ὑστέροις χρόνοις οὕτω διαταξαμένους; Ἄκουε δὲ καὶ Ἡσαίου οὕτω σαφέστατα περὶ τοῦ Χριστοῦ θεοπίζοντος, ὡς ἀποσταλησομένου ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τοῖς ἀνθρώποις λυτρωτοῦ καὶ σωτήρος, ἡξοντός τε κηρύξαι τοῖς τὰς ψυχὰς αἰχμαλώτοις ἄφεσιν, καὶ τοῖς τὰς διανοίας τυφλοῖς ἀνάβλεψιν. Τοῦτον γὰρ πάλιν ὁ προφήτης οὐ σκευαστῶ μύρῳ, ἀλλὰ τῷ τῆς Πατρικῆς θεότητος νοητῷ καὶ θεοπερεπεί Χριστὸν γεγενῆσθαι διδάσκει, οὐχ ὑπ' ἀνθρώπων, ἀλλὰ ἐκ τοῦ Πατρὸς κεχρισμένου. Λέγει δ' οὖν ἐξ αὐτοῦ προσόπου· « Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὗ εἵνεκεν ἔχρισέ με. » **D** Εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν. » Τοῦτο μὲν οὖν πρῶτον τετηρήσθω, ὡς καὶ Ἡσαίας τῷ Δαβὶδ παραπλησίως ὃν ἤξεν εἶπεν εἰς ἀνθρώπους, καὶ κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν, οὐ σκευαστῶ μύρῳ, ἀλλὰ τῷ τῆς ἀγεννήτου Πατρικῆς τε καὶ παναγάθου δυνάμεως Χριστὸν γεγενῆσθαι θεοπίζει. Κατὰ τινὰ δὲ συνθήθειαν προφητικῆν, τὸ μέλλον ὁ προφήτης ὡς παρωχηκὸς ἀναφωνεῖ, καὶ ὡς περὶ ἑαυτοῦ τοῦ προφητεύοντος δηλοῖ. Τέως μὲν οὖν ὑπὸ Θεοῦ, ἀλλ' οὐχ ὑπ' ἀνθρώπων, καὶ Πνεύματι θεῷ, ἀλλ' οὐ σκευαστῶ ἑλαίῳ χριστομένους, τοὺς κατὰ τὸν ἀληθῆ λόγον χριστοὺς ὀνομαζομένους

¹⁸ Vers. 15. ¹⁹ Psal. civ, 5-15. ²⁰ Gen. xii, 17. ²¹ Gen. xx, 3. ²² ibid. 7.

ἔγνωμεν. Καίρως δὲ συνιδεῖν, ὅτι καὶ θεῖαν τινὰ δύναμιν χριστιτοῦ ἢ κατ' ἀνθρώπου (1) φύσιν τὸν ἀληθῆ Χριστὸν τοῦ Θεοῦ τυγχάνειν ὁ παρ' Ἑβραίοις ἐπίσταται λόγος. Ἄκουε δ' οὖν αὐθις τοῦ Δαβὶδ αἰώνιον τινὰ ἱερέα τοῦ Θεοῦ φάσκοντος εἰδέναι, Κύριόν τε αὐτοῦ τοῦτον ἀναγορεύοντος, καὶ σύνθρονον εἶναι τοῦ ἀνωτάτου Θεοῦ ὁμολογούντος ἐν ἑκατοστῇ καὶ ἐνάτῃ ψαλμῷ, καθ' ὃν ὡδὲ πῶς φησιν· « Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. Ῥάβδον ἑνάμειως ἐξαποστειλεῖ σοι Κύριος ἐκ Σιών, καὶ κατακυριεύσεις ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου· μετὰ σοῦ ἡ ἀρχὴ ἐν ἡμέρᾳ τῆς δυνάμεώς σου, ἐν τῇ λαμπρότητι τῶν ἁγίων σου· ἐκ γαστρὸς πρὸ Ἐωσφόρου ἐγέννησά σε. Ὄμοσε Κύριος, καὶ οὐ μεταμεληθήσεται, Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ. » Καὶ θέα γε, ὡς ἐν τοῦτοις Δαβὶδ, βασιλεὺς ὢν τοῦ παντός Ἑβραίων ἔθνους, καὶ πρὸς τῇ βασιλείᾳ θεῶν Πνεύματι κεκοσμημένος, τοιοῦτόν τινα μέγαν καὶ ὑπερφῶς θαυμάσιον τὸν πρὸς αὐτοῦ δηλούμενον, καὶ τῷ πνεύματι θεωρούμενον συνεῖδεν, ὡς Κύριον αὐτὸν ἑαυτοῦ προσεῖπεν. « Εἶπε » γάρ, φησὶ, « Κυρίῳ μου. » Ἄλλὰ καὶ αἰώνιον αὐτὸν ἀρχιερέα οἶδε, καὶ ἱερέα τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου, καὶ σύνθρονον τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ, καὶ γέννημα αὐτοῦ. Δίχα δὲ χριστικῶς ἀδύνατον ἦν παρ' Ἑβραίοις ἱεραῖσθαι τῷ Θεῷ· διόπερ καὶ χριστοὺς ὀνομάζειν αὐτοὺς πάντας ἦν αὐτοῖς φίλον. Χριστὸς ἦρα καὶ ὁ ἐν τῷ ψαλμῷ δηλούμενος ἱερεὺς εἴη ἄν. Ἦως γὰρ ἑμαρτυρήθη ἱερεὺς εἶναι, μὴ οὐχὶ πρότερον Χριστὸς γεγονώς; Ἄλλὰ καὶ εἰς τὸν αἰῶνα λέγεται ἱεραῖσθαι. Τοῦτο δ' οὐκέτ' ἀνθρωπιεὶ φύσει ἐφαρμόττοι ἄν. Οὐ γὰρ ἀνθρώπου τὸ διακονεῖν, ἐπειδὴ ἠθητὸν καὶ ἐπίκηνον τὸ καθ' ἡμᾶς γένος. Κρεῖττων ἄρα τις ἢ κατ' ἀνθρώπου ὁ δηλούμενος ἦν ἐν τοῦτοις ἱερεὺς τοῦ Θεοῦ μετὰ ὄρκου διαβεβαιώσεως διαρκῆ καὶ ἀπειρον τὴν ἱερωσύνην παρὰ τοῦ Θεοῦ δεδεγμένος· « Ὄμοσε » γάρ, φησὶ, « Κύριος, καὶ οὐ μεταμεληθήσεται, Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ. » Ἐπειδὴ γὰρ τὸν Μελχισεδέκ ὁ Μωσῆς ἱερέα τοῦ Θεοῦ ὑψίστου γεγονέναι ἱστορεῖ, οὐ μύρω σκευαστῷ κεχρισμένον, πολλὸ πρότερόν τε τῆς κατ' αὐτὸν νομοθεσίας γενόμενον ἱερέα τοῦ Θεοῦ ὑψίστου, καὶ κατὰ πολλὸν κρεῖττονα τὴν ἀρετὴν τοῦ βεβοημένου Ἀβραάμ· λέγει δ' οὖν· « Καὶ Μελχισεδέκ βασιλεὺς Σαλήμ, ἱερεὺς τοῦ Θεοῦ ὑψίστου, εὐλόγησε τὸν Ἀβραάμ· » χωρὶς δὲ πάσης ἀντιλογίας, φησὶν ὁ Ἀπόστολος, τὸ ἕλαττον ὑπὸ τοῦ κρεῖττονος εὐλογεῖται· ἐπεὶ τοίνυν καὶ ὁ Μελχισεδέκ, ὅστις ποτὲ ἦν ἐκείνος, τοιοῦτος εἰσῆχται, οὐ σκευαστῷ μύρω κεχρισμένος, ἱερυμένος δὲ τῷ ὑψίστῳ Θεῷ, εἰκότως καὶ ὁ διὰ τοῦ Δαβὶδ προφητευόμενος κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ ἀνείρηται μέγας τις ὢν καὶ πάντας ὑπερβεβηκώς τὴν φύσιν, ὡς ἂν ἱερεὺς ὢν τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ, καὶ τῆς ἀγεννήτου ἑνάμειως σύνθρονος, τοῦ τε προφήτου καὶ βασιλέως Κυρίου· καὶ ἱερεὺς οὐχ ἀπλῶς, ἀλλ' αἰωνίως τοῦ Πατρὸς. Λέγει δὲ καὶ ὁ θεὸς ἀπόστολος, ἐξετάζων τὰ κατὰ τοὺς τόπους· « Ἐν

A nullo terrestri unguento unctus? Qui enim, cum Moses posterioribus temporibus id instituerit? Ceterum, audi nunc Isaiam quoque ita de Christo manifestissime canentem, tanquam de eo qui et Redemptor et Salvator a Deo sit mittendus ad homines, quique venturus ut captivas animas gerentibus, liberationem, mentes vero obcæcatas, visus recuperationem nuntiet. Hunc enim rursus propheta non comparato unguento, sed eo quod paternæ divinitatis sit proprium, et sola intelligentia capiatur, Deumque ipsum maxime deceat, Christum exstitisse docet, qui non ab hominibus, sed ab ipso Patre unctus sit. **176** Dicit ergo ex illius persona: « Spiritus Domini super me, propter quod unxit me, evangelizare pauperibus misit me, sanare contritos corde, prædicare captivis remissionem, et cæcis visum ²². » Primum igitur hoc teneat: Isaiam, sicut David, quem venturum dixerit ad homines, et prædicaturum captivis remissionem, ac cæcis visum, hunc non comparato unguento, sed eo quod ingenitæ paternæque atque omni bonitate refertæ virtutis sit proprium, Christum exstitisse, vaticinari. Ex quadam vero prophetica consuetudine, quod futurum est, propheta quasi præteritum enuntiat, et tanquam de seipso vaticinante significat. Hactenus igitur, eos qui ab ipso Deo et non ab hominibus, et spiritu divino, non confecto oleo ungerentur, re vera christos nominari didicimus. Sed jam tempus est ut videamus, quemadmodum divina quadam virtute, et præstantiore quam natura hominis fert, verum Dei Christum existere, Hebraica ratio doceat. Audi ergo rursus David, qui æternum quemdam sacerdotem vidisse se ait, atque hunc Dominum suum appellat, et sedere eumdem cum Deo Patre constitetur, in psalmo cix, ubi sic ait ²³: « Dixit Dominus Domino meo: Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Virgam virtutis emittet tibi Dominus ex Sion, et dominaberis in medio inimicorum tuorum; tecum principium in die virtutis tuæ, in splendoribus sanctorum tuorum, ex utero ante Luciferum genui te: juravit Dominus, et non penitebit: tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec. » Et sane inspicere quemadmodum in his verbis David, qui totius Hebraicæ gentis rex erat, et præter regalem dignitatem etiam divino Spiritu ornatus, agnovit quemdam ita magnum, atque ita supra modum admirabilem, eum utique de quo ipse loquitur, et quem in spiritu viderat, ut Dominum illum suum appellet. « Dixit » enim, inquit, « Domino meo. » Quin etiam pontificem æternum eumdem intelligit, et sacerdotem Dei altissimi, et consessorem Dei Patris et prolem ejusdem. Atqui sine unctione fieri sacerdos Dei apud Hebræos nemo prorsus poterat; quocirca illos omnes nominare christos iidem libenter consueverunt: Christus ergo etiam is utique de quo loquitur psalmus sacerdos erit.

²² Isa. lxi, 1. ²³ Vers. 1-4.

(1) Ἀνθρώπου. Forte ἀνθρώπων, vel ἀνθρώπιον, ut paulo infra. Edit.

177 Quomodo enim testimonio prophetæ sacerdos esse diceretur, nisi idem prius Christus extitisset? Sed etiam in æternum sacerdos esse dicitur. Porro hoc amplius naturæ humanæ accommodari non potest: neque enim hominis æternum durare, quoniam mortale et fragile plane nostrum est genus. Excellentior ergo quispiam quam ut intra hominis naturam consistat is, qui in his verbis significatur, Dei sacerdos erit, qui cum jurisjurandi affirmatione, perpetuo duraturum atque infinitum sacerdotium a Deo acceperit. « Juravit » enim, inquit, « Dominus, et non pœnitebit eum: tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec: » quoniam enim Melchisedec Moses sacerdotem Dei altissimi fuisse conscribit ²⁵, nullo artificioso unguento inunctum, et multo ante leges ab ipso scriptas eo munere functum, ac virtute longe præstantiorem illo tam decantato Abraham (sic enim ait, « et Melchisedec rex Salem, sacerdos Dei altissimi benedixit Abraham »: » planeque sine omni controversia, Apostolus ait ²⁷, quod inferius sit a superiore benedicti): quoniam igitur hic Melchisedec, quicumque ille fuerit, ita inductus est, ut nullo artificioso unguento unctus intelligatur, sed altissimo Deo consecratus, merito etiam is de quo vaticinatur David, « secundum ordinem Melchisedec, » magnus quidam esse, et natura omnibus superior dicitur, utpote qui et supremi Dei sacerdos increatæ potestatis consessor, et ipsius prophetæ ac regis Dominus et sacerdos, non simpliciter, sed in æternum sit Patris. Dicit autem divinus quoque apostolus, explorans ea quæ ad hos locos pertinent. « In quo, inquit, abundantius volens Deus ostendere hæredibus immobilitatem consilii sui, interposuit jusjurandum, ut per duas res immobiles, quibus impossibile est mentiri Deum, fortissimum solatium habeamus ²⁸; et rursus: « Alii quidem sine jurejurando sacerdotes facti sunt, hic autem cum jurejurando, per eum qui dixit ad illum: Juravit Dominus et non pœnitebit eum, tu es sacerdos in æternum, secundum ordinem Melchisedec; et alii quidem plures facti sunt sacerdotes, idcirco quod morte prohiberentur permanere: hic autem eo quod maneat in æternum, sempiternum habet sacerdotium: unde et salvare in perpetuum potest accedentes per ipsum ad Deum, semper vivens ad interpellandum pro nobis ²⁹; » sane per hæc commendatur quædam quæ est in iis, quæ sunt, et quæ consistit in iis quæ sola intelligentia capiuntur, **178** divina virtus, quæ Deo universi, ut in oraculis Hebræorum legimus, consecrata est: neque vero terreno atque humano unguento, sed alterius generis quod Deum deceat, divinaque virtute ac potestate ad munus sacerdotis obeundum, Deoque Patri præstandum, confirmata consistit. Eum igitur de quo Psalmus vaticinatur, apparet prorsus sacerdotem quemdam esse sempiternum altissimique Dei Filium, tanquam ab ipso altissimo Deo genitum, et illius regni consessorem: est etiam ostensum, ut qui per Isaiam significatur Christus, non ab hominibus factus sit, sed ab ipso Patre per Spiritum divinum sit unctus, et ad homines qui captivi tenerentur redimendos, missus. Hunc igitur divino Spiritu intuitus Moses, dum imagines ac no-

ἢ περισσότερον βουλόμενος ὁ Θεὸς ἐπιδείξει τοῖς κληρονόμοις τὸ ἀμετάθετον τῆς βουλῆς αὐτοῦ, ἐμεσίτευσεν ὄρκῳ, ἵνα διὰ δύο πραγμάτων ἀμεταθέτων, ἐν οἷς ἀδύνατον ψεύσασθαι Θεὸν, ἰσχυρὰν παράκλησιν ἔχωμεν· » καὶ πάλιν· « Οἱ μὲν χωρὶς ὄρκωμοσίας εἰσὶν ἱερεῖς γεγονότες, ὁ δὲ καὶ μετὰ ὄρκωμοσίας, διὰ τοῦ λέγοντος πρὸς αὐτόν· "Ὁμοσε Κύριος, καὶ οὐ μεταμεληθήσεται, Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ. Καὶ οἱ μὲν πλείονές εἰσι γεγονότες ἱερεῖς διὰ τὸ θανάτῳ κωλύεσθαι παραμένειν· ὁ δὲ, διὰ τὸ μένειν αὐτὸν εἰς τὸν αἰῶνα, ἀπαράβατον ἔχει τὴν ἱερωσύνην· ὅθεν καὶ ὠΐζειν εἰς τὸ παντελὲς δύναται τοὺς προσερχομένους δι' αὐτοῦ τῷ Θεῷ, πάντοτε ζῶν εἰς τὸ ἐντυγχάνειν ὑπὲρ αὐτῶν. » Διὰ τούτων συνέστη μὲν οὐσα̅̅̅ τίς ἐν τοῖς οὐσί, καὶ ὕφεστῶσα ἐν νοητοῖς θεία δύναμις, ἡ τῷ Θεῷ τῶν ὄλων ἱερωμένη, κατὰ τὰ Ἑβραίων λόγια, οὐ γεῶδει καὶ ἀνθρωπίνῳ μύρῳ, θεοπρεπεῖ δὲ τινι καὶ ἐνθέῳ ἀρετῇ τε καὶ δυνάμει ἱεραῖα καθεσταμένη τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ. Ὁ γοῦν διὰ τοῦ ψαλμοῦ προφητευόμενος παρῆστη ἄντικρυς ἱερεὺς τις ὢν αἰώνιος καὶ υἱὸς ὑψίστου Θεοῦ, ὡς ἂν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ὑψίστου Θεοῦ γεγενημένος, καὶ σύνθρονος τῆς βασιλείας αὐτοῦ. Δέδεικται δὲ καὶ ὁ διὰ τοῦ Ἡσαίου Χριστὸς οὐκ ὑπ' ἀνθρώπων γεγονὼς, ἀλλ' ὑπ' αὐτοῦ Πατρὸς καὶ διὰ τοῦ ἐνθέου Πνεύματος κεχρισμένος, λυτρωτὴς τῆς ἀπεσταλμένος τῆς τῶν ἀνθρώπων ἀιχμαλωσίας. Τούτων δὲ οὖν πνεύματι θείῳ θεοαγόμενος ὁ Μωσῆς, εἰκόνας καὶ σύμβολα ὡς ἐν ἀνθρώποις αὐτοῦ καθίστη, σκευαστῶ μύρῳ τῶς ἀντὶ τοῦ θείου Πνεύματος τὸν ἐν ἀνθρώποις προηγμένον ἱερέα χρίων τε καὶ ἀλείφων, Χριστὸν τε αὐτὸν καὶ ἡλειμμένον εἰς ἀναφορὰν τοῦ ἀληθοῦς ἀποκαλῶν. Ὅτι δὲ ταῦτα οὕτως ἔχει, τίς ἂν γένοιτο μάρτυς αὐτοῦ Μωσέως μᾶλλον ἀξιόχρεως; Ἐν γὰρ τῇ αὐτοῦ γραφῇ τὸν χρηματίζοντα αὐτῷ Θεὸν καὶ Κύριον διαβρήθην παρακελεύσασθαι αὐτῷ διδάσκει, κατὰ τὴν ὑποδεσθηθεῖσαν αὐτῷ νοητὴν καὶ οὐράνιον αὐτοῦ θέαν, σωματικωτέραν ἐπὶ γῆς συστήσασθαι λατρείαν, εἰκόνα τῶν νοητῶν καὶ ἀσωμάτων περιέχουσαν. Λέγεται γοῦν τῶν ἐν τῷ οὐρανῷ ἀγγέλων καὶ θείων δυνάμεων διάταξιν, τύπον τινὰ σκιογραφῆσαι, φήσαντος αὐτῷ τοῦ χρησμοῦ· « Ποιήσεις πάντα κατὰ τὸν τύπον τὸν δειχθέντα σοι ἐν τῷ ὄρει. » Ἄρα οὖν ὡς τὰ ἄλλα, οὕτω καὶ τὸν ἀρχιερέα παρῆγε, μύρῳ γεῶδει χρίων αὐτὸν, καὶ τινὰ σκικῶδη καὶ εἰκονικόν, ἀλλ' οὐκ ἀληθῆ Χριστὸν ἀρχιερέα, τοῦ κατ' οὐρανὸν Χριστοῦ τε καὶ ἀρχιερέως ἀντίμιμον ἀπεργαζόμενος.

²⁵ Gen. xiv, 18. ²⁶ ibid. 19. ²⁷ Hebr. vii, 7. ²⁸ Hebr. vi, 17, 18. ²⁹ Hebr. vii, 20-25.

tas ipsius, ut in hominibus, constituit: comparato unguento interim divini Spiritus loco, quem in hominibus prætuleraſt sacerdotem inunxit, Christumque eum et unctum, relatione ad eum qui verus est, appellavit. Quod autem hæc ita se habeant, quis, cui fides habeatur, testis ipso Mose dignior? In iis enim quæ ab ipso scripta sunt respondentem sibi Deum ac Dominum, palam sibi imperasse docet, ut secundum exhibitam sibi intelligibilem ac cœlestem illius visionem, corporea specie adorationem in terra constitueret, quæ rerum intelligibilium atque incorporearum imaginem complecteretur. Itaque cœlestium angelorum divinarumque potestatum ordines, adumbratione ac figura quadam dicitur descripsisse, cum ipsi utique oraculum dixisset: « Facies omnia ad exemplar quod tibi demonstratum est in monte ²⁰: » Ergo quemadmodum reliqua, ita et Pontificem induxit, quem terrestri unguento ungeret: itaque umbratilem quemdam ac simulatum, non autem verum Christum et pontificem, illius tamen cœlestis Christi et pontificis instar expressit.

Ἄλλ' ὅτι μὲν ὁ κυρίως Χριστὸς οὐκ ἄνθρωπος ἦν, Α Cæterum, ut proprie quidem Christus non homo videtur δὲ τις Θεοῦ, δεξιῶς τῆς πατρικῆς θεότητος τετιμημένος, καὶ πολὺ κρείττων οὐ μόνον τῆς θνητῆς καὶ ἀνθρωπειᾶς φύσεως, ἀλλὰ καὶ πάσης τῆς ἐν γενητοῖς νοερᾶς οὐσίας, σαφῶς οἰμαι ἀποδεικνύμεναι. Πάλιν ἀλλ' ὅτι κατὰ τὰ πρότερον εἰρηγμένα ὁ αὐτὸς Δαυὶδ ἐν μὲν ψαλμῷ προγραφήν χρησάμενος τῆ « Ὑπὲρ τοῦ ἀγαπητοῦ καὶ τῶν ἀλλοιωθησομένων, » ὁμοῦ Θεὸν καὶ βασιλεῖα καὶ Χριστὸν ἓνα τινὰ καὶ τὸν αὐτὸν ἀναγορεύει, γράφων οὕτως· « Ἐξηρεύξατο ἡ καρδία μου λόγον ἀγαθόν, λέγω ἐγὼ τὰ ἔργα μου τῷ βασιλεῖ. Ἡ γλῶσσά μου κάλαμος γραμματέως ὄξυγράφου· ὠραῖός κάλλει παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων· » οἷς ἐξῆς ἐπιλέγει· « Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· ῥάβδος εὐθύτητος ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου· ἠγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀδικίαν· διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεός ὁ Θεός σου Ἐλαιον ἀγαλλιᾶσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. » Σκόπει δ' οὖν ἐπιμελέστερον, ὅπως κατὰ τὴν τοῦ ψαλμοῦ προγραφὴν ὑπὲρ τοῦ ἀγαπητοῦ τὸν λόγον εἶναι προοιμιάζεται, μετὰ τοῦ καὶ εἰς σύνεσιν τῶν λεχθησομένων τὸν ἀκρατὴν παρορμητικὸν ἐπισημαίνεται δὲ καὶ τὸ αἰτιον τῆς οικονομίας τοῦ λόγου, φάσκων· « Εἰς τὸ τέλος ὑπὲρ τῶν ἀλλοιωθησομένων εἰς σύνεσιν ὑπὲρ τοῦ ἀγαπητοῦ. » Τίνας δὲ ἔλους εἴποις εἶναι τοὺς ἀλλοιωθησομένους ὑπὲρ ὧν ὁ ψαλμὸς εἴρηται, ἢ τοὺς μέλλοντας μεταβαλεῖσθαι ἐκ προτέρου βίου καὶ τρόπου, μετατεθῆσεσθαι τε καὶ ἀλλοιωθῆσεσθαι διὰ τοῦ προφητευομένου; Οὕτως δὲ ἦν ὁ ἀγαπητὸς τοῦ Θεοῦ, ὑπὲρ οὗ ἐπὶ τῆς προφητείας συνέσεως δεῖν ὁ ψαλμὸς ἡμῖν προοιμιάζεται. Εἰ δ' οὖν ἐπαπρήσας, τίς ἄρα ἦν ὁ ἀγαπητὸς οὗτος, περὶ οὗ ἐν τῷ ψαλμῷ προσηφτεῦετο, παρὰ πόδας ὁ λόγος παραστήσει ἀρχόμενος εὐθύς καὶ λέγων· « Ἐξηρεύξατο ἡ καρδία μου λόγον ἀγαθόν. » Εἴποι δὲ ἂν τις αὐτὸν ἐκεῖνον σημαίνεσθαι, τὸν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν Λόγον, ὃν θεολογῶν ὁ μέγας εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης πρὸς τὴν λέγων· « Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. » Τὸ δ', « Ἐξηρεύξατο ἡ καρδία μου λόγον ἀγαθόν, » εἴπερ ἐκ προσώπου τοῦ Πατρὸς καὶ Θεοῦ τῶν ὄλων λέγοιτο, τὸν μονογενῆ τοῦ Θεοῦ Λόγον ὑποφαίνει ἂν, ὡς ἐν Ὑῖον ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑφ'εστῶτα· ἀλλ' οὐ κατὰ πρόβωλον, ἢ κατὰ διαίρεσιν, ἢ τομὴν, ἢ μίωσιν, ἢ κατὰ τῶν ἐν σώμασιν ὑπονοουμένων· ἀσεβῆ γὰρ ταῦτα, καὶ ἀάμπαν ἀπωκισμένα τῆς ἀβρόχου γενεσουργίας.

B Quibus deinceps adjungit. « Seles tua, Deus, in sæculum sæculi: virga directionis virga regni tui: dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem: propterea unxit te Deus Deus tuus oleo exsultationis, præ participibus tuis ²¹. » Considera ergo diligentius quemadmodum secundum psalmi inscriptionem, tum pro dilecto se verba facere initio statim ostendat, tum etiam ut ad intelligentiam eorum quæ dicenda sint, auditorem commoveat, significat præterea quænam sit hujus orationis ita disponendæ causa, cum ait: « in finem pro iis qui immutabuntur, ad intelligentiam, pro dilecto ²²: » porro quosnam alios dixeris immutandos, pro quibus hic psalmus sit dictus, nisi eos qui mutandi sint a priorē vita ac moribus transferendique, et ex aliis alii futuri per eum de quo idem Psalmus vaticinatur? Hic autem est dilectus Dei, pro quo in ipsa prophetia intelligentia esse opus psalmus ipse initio nobis præscribit. Quod si dubites quis hic tandem sit dilectus de quo in hoc psalmo tale habeatur vaticinium, e vestigio tibi ipsa oratio declarabit, quæ initio statim ita ait: « Eructavit cor meum verbum bonum. » Dixerit autem quispiam ipsum illud significari in principio apud Deum Verbum, de quo theologice scribens magnus evangelista Joannes, sic loquitur: « In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum ²³: » illud vero: « Eructavit cor meum verbum bonum, » si quidem ex persona Patris et Dei universi dicatur, unicum genitum Dei Verbum significaverit, tanquam Filium qui de Patre exstiterit, non projectione

²⁰ Exod. xxv, 40. ²¹ Psal. cxliv, 2, 5. ²² Ibid. 7, 8. ²³ Ibid. 1. ²⁴ Joan. i, 1.

aliqua, aut divisione, aut sectione, aut diminutione, aut alia quapiam ejusmodi ratione, cujusmodi in corporibus agnoscere consuevimus. Impia enim illa et omnino procul abducta, longeque remota ab illa generatione ineffabili. Cæterum, secundum ea quæ prius a nobis excogitata sunt, etiam hæc oportet assumere, quod quemadmodum quidem, ubi de utero Dei et ante Luciferum genitus dicitur, figurate nos talia intelligere oportet, et secundum considerationem illam duntaxat quæ de iis rebus habetur, quæ sola intelligentia capiuntur, ita etiam illud accipere debemus: « Eructavit cor meum verbum bonum: » **180** quod quidem divinus Spiritus secundum solam intelligentiam enarrat. Quibus sane nos verbum illud, pro clausula addere possumus satis commode, quod et consuevimus in omnibus dicere quæ de illo theologicè feruntur, et omni pietate refertum est. « Generationem ejus quis enarrabit ²⁵? » Quamvis mortalibus humanisque vocibus consueverint nobis litteræ divinæ etiam illius ortum exponere, et uteri vocabulum in eo usurpare: hæc enim sola contemplatione secundum intelligentiam capiuntur, nec aliter quidem quam si legibus allegoriæ, quæ permutatio dicitur, subjecta fuerint; qua quidem ratione etiam illud: « Eructavit cor meum verbum bonum, » de primi Verbi constitutione illiusque propagatione dictum esse, quispiam affirmaverit, quando non aliter cor, secundum illud cor duntaxat quod apud nos intelligitur, in Deo Patre accipere fas est: Et sic quidem alius quispiam: « Verbum quod erat in principio apud Deum, » id dixerit habendum de quo psalmus loquitur, quod etiam bono merito dictum sit, tanquam de Patre optimè genitum: nos autem in psalmo si longius paulo progrediemur, hunc de quo tale vaticinium fertur, hunc, inquam, ipsum dilectum Dei, unctum fuisse rursus, non sicuti a Mose aut ab alio quopiam homine, sed ab ipso ingenito et omnia infra seipsum habente Deo, atque ejus ipsius Patre, inveniemus. Progressus igitur deinceps sic ait: « Propterea unxit te Deus Deus tuus oleo exultationis præ participibus tuis ²⁶: » eum igitur qui hujus quoque psalmi testimonio unctus esse dicitur, quoniam alio nomine quis appellaverit quam Christum? Habemus igitur jam nunc in his verbis, duas hujus, qui tali vaticinio prædicatur, denominationes, Christi et dilecti, cum ipse unctionis auctor unus et idem sit dictus: quocirca unctus esse dicitur is, de quo sermo est, oleo exultationis, ut ea causa intelligatur, quæ percurrenti tibi pauca, vel potius, omnem talium verborum sensum dispicienti, constabit. Profert igitur psalmus ipsum plane de quo interim vaticinatur, ipsum, inquam, Dei dilectum, alloquens, ea verba quæ paulo ante exposita sunt, in quibus dictum est: « Sedes tua, Deus, in sæculum sæculi, virga directionis, virga regni tui; dilexisti justis-

A Κατὰ δὲ τὰ πρόσθεν ἡμῖν νενοημένα καὶ τότε χρῆ μεταλαμβάνειν, ὡσπερ γὰρ ἀπὸ γαστρὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ πρὸ Ἐωσφοῦρου ἐλέγετο γεγεννηθῆσαι, τροπικῶς ἀκούοντων ἡμῶν τὰ τοιαῦτα, καὶ κατὰ μόνην τὴν ἐν νοητοῖς θεωρίαν τὸ παραπληροῦν ἀποδέχεσθαι χρῆ. Καὶ ἐν τῷ, « Ἐξηρεύξατο ἡ καρδία μου λόγον ἀγαθόν, » κατὰ μόνην διάνοιαν τοῦ θείου Πνεύματος καὶ ταῦτα διεξιόντος, ἐφ' οἷς καὶ νῦν ἡμῖν λέγειν προσήκει τὸ σύνθετος ἐφ' ἐκάστου τῶν περὶ αὐτοῦ θεολογούμενων, καὶ εὐσεβὲς ἐκεῖνο ῥῆμα: « Τὴν γενεάν αὐτοῦ τίς διηγῆσεται; » κἀν θνηταῖς καὶ ἀνθρωπίναις φωναῖς συνήθως ἡμῖν αἰθεταὶ Γραφαὶ καὶ τὸ γενᾶσθαι ἐπιλέγωσι, καὶ τὸ γαστρὸς νομα παραλαμβάνωσι. Ταῦτα γὰρ μόνης ἔχεται τῆς κατὰ διάνοιαν θεωρίας, οὐδ' ἄλλως ἢ νόμοις ἀλληγορίας ὑποβηλημένα· ὡσπερ οὖν καὶ τό: « Ἐξηρεύξατο ἡ καρδία μου λόγον ἀγαθόν, » περὶ τῆς τοῦ πρώτου Λόγου συστάσεως τε καὶ οὐσιώσεως ἀνφαίη τις εἰρημένον· ἐπεὶ μὴδ' ἄλλως καρδίαν καὶ τὴν παρ' ἡμῖν νοουμένην, καὶ ἐπὶ τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ θεμιτὸν ἐκλαμβάνειν. Ἄλλὰ γὰρ ὁ μὲν τις τούτων εἶναι τὸν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν Λόγον φῆσαι ἀντὶν ψαλμῷ δηλούμενον, Λύγον εἰκότως ὠνομασμένον ἀγαθόν, ὡς ἀντὶν παναγάθου Πατρὸς ὄντα γέννημα· ἡμεῖς δὲ, μικρῶ ἐν τῷ ψαλμῷ προελθόντες, τὸν προφητευόμενον, αὐτὸν δὴ τούτων τὸν ἀγαπητὸν τοῦ Θεοῦ, κεχρίσθαι πάλιν οὐχ ὡς ὡσπερ ὑπὸ Μωσέως, οὐδ' ὡς ὑπὸ τίνος τῶν ἐν ἀνθρώποις, ἀλλ' ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἀνωτάτου καὶ ἐπὶ πάντων Θεοῦ τε καὶ Πατρὸς αὐτοῦ εὐρήσομεν. Λέγει δ' οὖν ἐξῆς προῶν: « Διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεὸς ὁ Θεὸς σου ἔλαιον ἀγαλλιᾶσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. » Καὶ δὴ οὖν κἀναυθῆσα ὑπ' αὐτοῦ ἐπὶ πάντων Θεῶν κεχρίσθαι μεμαρτυρημένον, πῶς ἀν' ἄλλως τις ἐνομάσειεν ἢ Χριστόν; Ἐχομεν τοιγαροῦν ἤδη καὶ διὰ τούτων δύο τοῦ θεοπιζομένου προσηγορίας, Χριστοῦ καὶ ἀγαπητοῦ, ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ κεκλημένου, τοῦ τῆς χρίσεως αἰτίου. Διὸ λέγεται κεχρίσθαι ὁ δηλούμενος τῷ τῆς ἀγαλλιᾶσεως ἔλαιῳ, τὴν αἰτίαν ἐκδιδάσκει, ἥτις ἀναδραμόντι σοι μικρὸν, μᾶλλον δὲ τὴν πᾶσαν διάνοιαν τῆς λέξεως ἐπιθεωρήσαντι, δῆλη ἔσται. Φησὶ τοίνυν ὁ ψαλμὸς αὐτῷ δὴ τῷ προφητευόμενῳ Χριστῷ καὶ ἀγαπητῷ τοῦ Θεοῦ, προσφωνῶν τὰ μικρῶ πρόσθεν ἐκτεθειμένα, ἐν οἷς εἴρητο: « Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεὸς, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· ῥάβδος εὐθύτητος ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου· ἡγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀδικίαν· διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεὸς ὁ Θεὸς σου ἔλαιον ἀγαλλιᾶσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. » Σκέψαι τοιγαροῦν, εἰ μὴ Θεῶ ταῦτα προσφωνεῖται ἀντικρυς: « Σὺ » γὰρ, φησὶν, « ὁ Θεὸς, » ἀντὶ τοῦ, ὦ Θεὲ, ὁ θρόνος σου εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος ὑπάρχει, καὶ ῥάβδος εὐθύτητος ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου. Καὶ ἐπεὶ σὺ αὐτὸς ὁ Θεὸς ἡγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀδικίαν, διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεὸς ὁ Θεὸς σου, καὶ Χριστόν σε παρὰ πάντας κατεστήσατο. » Λευκότερον δὲ τούτων ἢ Ἑβραίων παρίστησι γραφῆ, ἣν πρὸς ἀκριβείαν ἐρμηνεύων ὁ Ἀκύλας, ὡδὲ πως ἐξέδωκεν εἰπών: « Ὁ θρόνος σου,

²⁵ Isa. XLIII, 8. ²⁶ Psal. XLIV, 8.

Ὡς, εἰς αἰῶνα καὶ ἔτι· σκῆπτρον εὐθύτητος σκῆπτρον βασιλείας σου. Ἠγάπησας δίκαιον, καὶ ἐμίσησας ἀσέδημα· ἐπὶ τούτῳ ἤλειψέ σε ὁ (1) Θεὸς ὁ Θεός σου Ἐλαιον χαρᾶς ἀπὸ ἐταίρων σου. » Ἀντί γούν τοῦ « ὁ Θεός ὁ Θεός σου, » αὐτὴ ἡ Ἑβραϊκὴ λέξις, « Θεέ, ὁ Θεός σου, » περιέχει, ἵνα ἢ τὸ ὅλον· Ἠγάπησας, ὦ Θεέ, τὸ δίκαιον, καὶ ἐμίσησας τὸ ἀσέδημα· διόπερ ἐπὶ τούτῳ ἔχρισέ σε, ὦ Θεέ, ὁ ἀνωτάτω καὶ μείζων αὐτοῦ καὶ σοῦ Θεός, ὡς εἶναι καὶ τὸν χρισόμενον καὶ τὸν χριστὸν πολὺ πρότερον, πάντων μὲν ὄντα Θεόν, καὶ αὐτοῦ δὲ διαφερόντως τοῦ χρισομένου. Τοῦτο δὲ καὶ αὐτῇ ἐπιστήσαντι τῇ Ἑβραϊκῇ γλώττῃ φανερόν ἄν γένοιτο. Ἐπὶ γὰρ τῆς πρώτης ἐπωνυμίας, καθ' ἣν ὁ Ἀκύλας, « θρόνος σου, Θεέ, » ἠρμήνευσε σαφῶς ἀντὶ τοῦ ὁ Θεός Θεέ εἰπών, τὸ Ἑβραϊκὸν Ἐλωίμ περιέχει. Κἀνταῦθα δὲ ὁμοίως ἐπὶ τοῦ, « Διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε, Θεέ, » τὸ Ἐλωίμ παρείληπται, ὅπερ τὴν, ὦ Θεέ, κλητικὴν ἐδήλου πτώσιν· ἀντὶ δὲ τῆς ὀρθῆς καὶ εὐθείας τοῦ ὀνόματος, καθ' ὃ εἰρήται· « Διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε, ὁ Θεός ὁ Θεός, » τὸ Ἑβραϊκὸν Ἐλωάχ περιέχει, σφόδρα ἀπικριτωμένως· ἵν' ἢ τὸ μὲν Ἐλωίμ, κατὰ κλητικὴν πτώσιν ἐξηγηγεμένον, δηλοῦν τὸ, ὦ Θεέ, τὸ δὲ Ἐλωάχ, ὁ Θεός σου, κατὰ τὴν εὐθείαν· ὥστε ἀκριθῶς ἔχειν τὴν φήσασαν ἐρμηνείαν· « Διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε, ὁ Θεός ὁ Θεός σου. » Λευκότατα γούν ὁ λόγος διὰ τούτων Θεῶν προσφωνῶν, φησὶν αὐτὸν κεχρίσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐλαίῳ ἀγαλλιάσεως παρὰ πάντας τοὺς πάποτε τῆς αὐτῆς αὐτῶ μετεσχηκότας προσηγορίας. Ἐχεις τοιγαροῦν ἐν τούτοις σαφῶς Θεὸν χρισόμενον καὶ Χριστὸν γινόμενον, οὐ μύριον σκευαστῶ, οὐδ' ὑπ' ἀνθρώπων εἰς τοῦτο παρίοντα, ἀλλ' οὐδὲ τοῖς λοιποῖς ἀνθρώποις παραπλήσιον. Ὁ δὲ αὐτοῦ οὗτος ἦν καὶ ἀγαπητός τοῦ Θεοῦ, καὶ γέννημα αὐτοῦ καὶ ἱερεὺς αἰώνιος καὶ σύνθρονος ἀνηγορευμένος τοῦ Πατρὸς. Τίς δ' ἂν οὗτος εἴη ἢ ὁ πρωτότοκος τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὁ ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν Θεός ὢν, ὁ διὰ πάσης τῆς ἐνθέου Γραφῆς θεολογούμενος; ὡς καὶ ἐν τοῖς ἔξῃς διὰ πλείονων ὁ λόγος προῖόν ἐπιδειξεί. Τούτων δὲ πρὸς θεωρημένων ἡμῖν περὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ οὐσιώσεως τε καὶ προσηγορίας, φέρε λοιπὸν, ἀναλαθόντες τὴν προταθείσαν ὑπόθεσιν, δι' ὧν προφητικῶν προδρήσεων ὁ Χριστὸς ὀνομαστὶ προσεκηρύττετο, θεασόμεθα.

pronectum, ac ne eadem quidem cum cæteris hominibus ratione. Porro hic idem est dilectus Dei, et ejusdem proles, et sacerdos æternus, et consessor patris dictus. Sed quis hic tandem erit, nisi primum genitum Dei Verbum, qui in principio apud Deum, Deus erat? **182** qui per totam divinam Scripturam prædicatur ut Deus, quemadmodum deinceps oratione longius progressus, pluribus verbis ostendam. Cum hæc igitur a nobis hactenus considerata sint de Christi propagatione, deque ejusdem appellatione, agendum, propositum argumentum repetamus, et quam multis prophetis prædictionibus Christus nominatim sit antea nuntiatus, contemplemur.

147.

Ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ B. — Δι' ὧν ὁ Χριστὸς ὀνομαστὶ ὑπὸ βασιλέων καὶ ἀρχόντων καὶ ἔθνων καὶ λαῶν ἐπιβουλεύμενος, ἐξ αὐτοῦ τε τοῦ Θεοῦ γεννώμενος, καὶ Υἱὸς ἀνθρώπου

(1) Hic ut sæpe Eusebius arianizat. Nam hunc locum non de homine assumpto sed Deo existente

tiam, et odisti iniquitatem: propterea unxit te Deus Deus tuus oleo exsultationis præ participibus tuis. » **181** Inspice igitur Deumne in his alloquatur planissime, an non: nempe « tu, » inquit, « Deus, » pro eo quod est, « o Deus, sedes tua in sæculum sæculi regni tui, » et quoniam tu ipse, Deus, dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem, propterea unxit te Deus Deus tuus, et Christum te præ omnibus constituit. » Sed longe his clarius Scriptura Hebræorum idem demonstrat, quam Aquila accuratissime interpretatus, his verbis edidit: « Sedes tua, o Deus, in sæculum et ultra: sceptrum directionis, sceptrum regni tui: dilexisti quod justum est, et odisti impietatem; super hoc, unxit te, o Deus, Deus tuus oleo lætitiæ ab amicis tuis. » Pro eo igitur quod est, Deus Deus tuus, Hebraicus ipse contextus habet, « o Deus, Deus tuus, » ut totum sit: Dillexisti, o Deus, quod justum est, et odisti impietatem: propterea ob hanc ipsam causam, unxit te, o Deus, ille, qui tuus quoque est Deus, ut sit et qui ungitur Deus, et qui ungit, qui quidem sit omnium Deus. Hoc autem ei qui Hebraicam linguam diligentius attenderit, plane admodum constabit. Nam in prima denominatione, ubi Aquila, « sedes tua, o Deus, » interpretatus est; qui plane pro eo quod est Deus, o Deus, enuntiavit, ipsum Hebraicum habet Eloim. Porro hic itidem in illo, « propterea unxit te, o Deus, » ipsum Eloim intelligitur, quod vocativum casum, o Deus, significat. Pro recto vero nominis casu, ubi dictum est: « propterea unxit te Deus Deus tuus, » ipsum Hebraicum habet Eloach, admodum accurate atque exquisite: ut sit, ipsum quidem Eloim, vocativo casu, significans, o Deus; ipsum vero Eloach, Deus tuus, recto casu: ut hæc sit exquisitissima interpretatio, quæ habet: « propterea unxit te, o Deus, Deus tuus. » Clarissime igitur in his Deum alloquens, oraculum ait ipsum unctum esse a Deo, oleo exsultationis præ omnibus qui unquam ejusdem cum ipso participes fuerint appellationis. Habes igitur in his planissime, Deum qui ungitur, et Christus efficitur, non unguento composito, neque ab hominibus ad id dignitatis

interpretatur, et sic majorem et minorem Deitatem statuit.

D

XVI.

A psalmo 11. — Quam multis scripturis Christus nominatim, qui a regibus et principibus et gentibus et populis circumvenitur, et ab ipso Deo gignitur, et Filius hominis appellatur, gentiumque et

*finium terræ sortem accipit a Patre, antea sit A
enuntiatus.*

« Quare fremuerunt gentes, et populi meditati sunt inania? Astiterunt reges terræ, et principes convenerunt in unum adversus Dominum, et adversus Christum ejus ³⁷: » quibus deinceps adjungit: « Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion monte sancto ejus, nuntians præceptum Domini: Dominus dixit ad me: Filius meus es tu, ego hodie genui te: postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ ³⁸: » planissime etiam in his divinus Spiritus Christum appellat, Deique eundem Filium vocat, sicut nos docuerunt ea quæ superius dicta sunt, simulque et circumventionem quamdam futuram contra illum significat, et gentium per eundem futuram vocationem ante denuntiat, quæ quidem re ipsa palam in Salvatore nostro Jesu Christo ipse rerum eventus declaravit. Nec dum igitur gentes, et populi, et reges et principes desistant, tum adversus illum tum adversus ejusdem doctrinam convenire. Quod si hæc Judæi ad futurum referant tempus, jam illos fateri oporteat, eum quem ipsi exspectant Christum, rursus circumveniendum, sicut præsens habet oraculum, quod ait: **183** « Astiterunt reges terræ, et principes convenerunt in unum adversus Dominum, et adversus Christum ejus: » quod sane daturi nusquam sint, quippe qui magnum quemdam principem, regemque æternum, Redemptoremque suum fore eum, qui venturus sit, Christum exspectent: nam si et ille cum venerit eadem patientur quæ jam passus est qui venit, quid causæ sit cur illi potius quam huic credendum aut non credendum? Quod si inde exclusi, ad David, sive ad quempiam ex illius nepotibus Judaicæ gentis regem, oraculum referant, jam erit demonstrandum quod neque David, neque alius quispiam eorum qui unquam apud Hebræos illustres fuerint, memoratur, qui aut Filius Dei sit aliquo oraculo dictus, aut ab ipso Deo genitus, sicut ille de quo Psalmus vaticinatur neque imperans cunctis gentibus, et regibus et principibus, et populis, qui sit insidiis circumventus. Sin autem illorum nullus talis ostenditur, et re ipsa cuncta hæc confirmantur, tum quidem quod olim illa sustinuerit, tum vero quod adhuc atque hodie quoque, a regibus, et principibus, et gentibus, et populis Christus Dei oppugnetur, quid jam impediatur ne ipse sit de quo oraculum illud vaticinatur quod ait: « Astiterunt reges terræ et principes convenerunt in unum, adversus Dominum, et adversus Christum ejus? » uni etiam eidem quæ in eodem psalmo sequuntur convenient, in quibus dictum est: « Dominus dixit ad me: Filius meus es tu, ego hodie genui te: postula a me et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ; » etenim hæc quoque indubitatum in uno illo even-

ἀναγορευόμενος, ἐθνῶν τε καὶ περὶ τῶν γῆς κληρῶν λαμβάνων παρὰ τοῦ Πατρὸς προεκκηρύττετο.

« Ἴνα τί ἐφρούραζαν ἔθνη, καὶ λαοὶ ἐμελέτησαν κενά; Παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ ἄρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατὰ τοῦ Κυρίου, καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ; » οἷς ἐξῆς ἐπιλέγει: « Ἐγὼ δὲ κατεστάθην βασιλεὺς ὑπὲρ αὐτοῦ ἐπὶ Σιών ἕως τοῦ ἁγίου αὐτοῦ. διαγγέλλων τὸ πρόσταγμα Κυρίου. Κύριος εἶπε πρὸς μέ: Υἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε. Αἴτησαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου, καὶ τὴν κατάσχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς. » Σαφέστατα καὶ διὰ τούτων τὸ θεῖον Πνεῦμα τὸν Χριστὸν ἀναφωνεῖ, Υἱόν τε αὐτὸν ἀποκαλεῖ τοῦ Θεοῦ κατὰ τὰ προηγουμένα, ὁμοῦ καὶ ἐπιβουλῆν τινα ἔσθαι κατ' αὐτοῦ σημαίνει, καὶ τῶν ἐθνῶν τὴν δι' αὐτοῦ γενομένην κλῆσιν προκηρύττει. ἄπερ διαβρόβηδον αὐτοῖς ἔργους ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἢ τῶν πραγμάτων ἐπέδειξεν ἔκθασις. Εἰσέτι γὰρ νῦν ἔθνη καὶ λαοὶ, βασιλεῖς τε καὶ ἄρχοντες, οὐ παύονται τῆς κατὰ τὸ αὐτοῦ καὶ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ συσκευῆς. Εἰ δ' ἐπὶ μέλλοντα χρόνον ἀναφέροισιν ταῦτα οἱ ἐκ περιτομῆς, ὥρα τὸν προσδοκώμενον αὐτοῖς Χριστὸν ἐπιβουλεύθησθαι αὐθις ὁμολογεῖν, κατὰ τὸ παρὸν λόγιον, φάσκον: « Παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ ἄρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατὰ τοῦ Κυρίου καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ; » ὅπερ οὐκ ἂν δοίεν, δυνάστην τινὰ μέγαν καὶ βασιλέα αἰώνιον καὶ λυτρωτὴν ἑαυτῶν ἔσθαι τὸν ἔξοντα Χριστὸν προσδοκῶντες. Εἰ γὰρ δὴ κάκεινος ἐλθὼν τὰ ὅμοια πάθει τῷ ἐληλυθότι, καὶ τί μὴ μᾶλλον ἐκείνῳ ἢ τούτῳ πιστευτέον ἢ ἀπιστητέον; Εἰ δὲ, ἐντεῦθεν ἀποκλεισθέντες, ἐπὶ τὸν Δαβὶδ ἢ τινὰ τῶν ἐξ αὐτοῦ γενομένων βασιλέων τοῦ Ἰουδαίου ἔθνους ἀναφέροισιν τὸν χρησὸν, καὶ οὕτω δεικτέον, ὡς οὔτε Δαβὶδ, οὔθ' ἑτερός τις τῶν πώποτε παρ' Ἑβραίοις διαφανῶν ἱστορηταὶ οὔθ' Υἱὸς χρηματίσας τοῦ Θεοῦ, οὔθ' ὑπὸ τοῦ Θεοῦ γεγεννημένος, κατὰ τὸν ἐν τῷ ψαλμῷ θεσπιζόμενον, οὐδ' ἄρα ὑπὸ πάντων τῶν ἐθνῶν καὶ βασιλέων, ἀρχόντων τε καὶ λαῶν ἐπιβουλεύμενος. Εἰ δ' οὐδεὶς ἐκείνων δείκνυται, αὐτοῖς δ' ἔργους συνίσταται ταῦτα πάντα, καὶ πάσαι μὲν ὑπομείνας, καὶ νῦν δὲ ἔτι καὶ σήμερον ὑπὸ τε βασιλέων καὶ ἀρχόντων, ἐθνῶν τε καὶ λαῶν, πολεμούμενος ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, τί τὸ ἐμποδὼν μὴ οὐχὶ αὐτὸν εἶναι τὸν προφητευόμενον διὰ τοῦ φησαντος λόγιου: « Παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ ἄρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατὰ τοῦ Κυρίου καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ; » Μόνῳ δὲ αὐτῷ καὶ τὰ ἐπιφερόμενα ἀρμόττοι ἂν τοῦ ψαλμοῦ δι' ὧν εἴρηται: « Κύριος εἶπε πρὸς μέ: Υἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε. Αἴτησαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου, καὶ τὴν κατάσχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς. » Καὶ γὰρ καὶ ταῦτα ἀναμφιλεκτόν ἐπὶ μόνου αὐτοῦ τὴν ἔκθασιν τῆς προφητείας ἀνεἰληφέν, ὅτε τῶν αὐτοῦ μαθητῶν εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξήληθεν ὁ φθόγγος, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν. Διαβρόβηδον δὲ τὸν Χριστὸν ὁμοί-

³⁷ Psal. II, 12. ³⁸ ibid. 6-8.

ζει προαγορεύσας ὁ λόγος, ὡς ἂν ἐξ αὐτοῦ προσώπου διδάσκων αὐτὸν εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, διὰ τοῦ, « Κύριος εἶπε πρὸς με· Υἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε. » ὅ παραθήσεις καὶ τὸ ἐν Παροιμιαῖς πάλιν ἐξ αὐτοῦ προσώπου ὡδὲ πως εἰρημέων· « Πρὸ τοῦ ὄρη δὲρασθῆναι; πρὸ δὲ πάντων βουῶν γενῆ με, » τὸ τε ἐν ρθ' ψαλμῷ πρὸς τοῦ Πατρὸς αὐτῷ προσπεφωνημένον κατὰ τὴν, « Ἐκ γαστρὸς πρὸ Ἑωσφύρου γεγέννηκά σε. » Ἐπίστησον δὲ, ὡς ἔνα καὶ τὸν αὐτὸν ὀνομαστὴν Χριστὸν ὀμοῦ καὶ Υἱὸν Θεοῦ ὑπ' ἀνθρώπων ἐπιδουλεύομενον, καὶ κληρὸν τὰ ἔθνη ληψόμενον, περάτων τε γῆς κρατήσοντα θεσιπίζουσι αἱ ἰσραὶ Γραφαί, δυσὶ τεκμηρίοις τὴν εἰς ἀνθρώπους οἰκονομίαν αὐτοῦ σημαίνουσαι, διὰ τε τῆς κατ' αὐτοῦ συσκευῆς καὶ διὰ τῆς ὑπ' αὐτὸν τῶν ἐθνῶν ὑποταγῆς.

futurum canant, duobus signis illius inter homines versus illum futura et gentium sub eundem subjectione.

Ψαλμοῦ ιθ'. — *Χριστὸς ὀνομαστὴν τῶν αἰτημάτων Β*
παρὰ τοῦ Πατρὸς τυγχάνων.

« Πληρώσαι Κύριος πάντα τὰ αἰτήματά σου· νῦν ἔγνω, ὅτι ἔσωσε Κύριος τὸν Χριστὸν αὐτοῦ, ἐπακούσεται αὐτοῦ ἐξ οὐρανοῦ ἀγίου αὐτοῦ. » Ἐπεὶ πρόκειται νῦν παραστήσαι δι' ὧν ὀνομαστὴν ὁ Χριστὸς ἐν ταῖς προφητείαις ἀνηγόρευται, εἰκότως καὶ ταῦτα παρατίθεμαι ἐναργῶς κηρύττοντα τὸν Χριστόν. Ὅλος δὲ ὁ ψαλμὸς ἐκ προσώπου τῶν ἀγίων ἀνδρῶν εὐχὴν ἀναπέμπει εἰς τὸ τοῦ Χριστοῦ πρόσωπον. Ἐπειδὴ γὰρ δι' ἡμᾶς καὶ ὑπὲρ ἡμῶν πᾶσαν ἀνεδέξατο ὕδριν ἐνανθρωπήσας, εὐχομένῳ αὐτῷ καὶ δεομένῳ τοῦ Πατρὸς ὑπὲρ ἡμῶν διδασκόμεθα συνεχέσθαι, οἷα δὴ τοὺς κατ' ἡμῶν πολέμους, εἴτε ὄρατους εἴτε καὶ ἀράτους, ἀμυνομένῳ. Διὸ καὶ φαμεν ἡμεῖς πρὸς αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ οὕτως ἔχοντα· « Ἐπακούσαι σου Κύριος ἐν ἡμέρᾳ θλίψεως· ὑπερασπίσαι σου τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ· ἐξαποστείλαι σοὶ βοήθειαν ἐξ ἀγίου, καὶ ἐκ Σιών ἀντιλάβοιτό σου. » Εἴτ' ἐπειδήπερ ἐστὶν οἰκτεῖον αὐτῷ, ἅτε μεγάλῳ ὄντι ἀρχιερεῖ, τὰς ἐν δοξολογίαις καὶ θεολογίαις πνευματικῆς ἱερουργίας ὑπὲρ ἡμῶν ἐκτελεῖν, καὶ ἐπειδήπερ οἷα τε ἰσρεὺς αὐτὸς τε αὐτὸν καὶ ὃν ἀνείληφεν ἀπὸ γῆς ἀνθρώπων, ὑπὲρ ἡμῶν ὀλοκαύτωμα προσανήνεγκε τῷ Θεῷ καὶ Πατρί· διὰ τοῦτο φαμεν αὐτῷ· « Μνησθεῖν πάσης θυσίας σου, καὶ τὸ ὀλοκαύτωμά σου πιανάτω. » Καὶ ἐπεὶ πάντα ὅσα βουλεύεται, σωτηρία ἐστὶ καὶ ὠφέλιμα ἐν τῷ κόσμῳ, εἰκότως ἐπιφωνοῦμεν αὐτῷ, « Δίψη σοι Κύριος κατὰ τὴν καρδίαν σου, » λέγοντες, « καὶ πᾶσαν τὴν βουλήν σου πληρώσαι. » Οἷς ἐξῆς τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν αὐτοῦ ὀμολογοῦντες, φαμέν· « Ἀγαλλιασόμεθα ἐν τῷ σωτηρίῳ σου. » Σωτήριον γὰρ τοῦ Χριστοῦ τί ἂν ἕτερον νοήτο εἰ μὴ ἡ ἐκ νεκρῶν ἀνάστασις αὐτοῦ, δι' ἧς καὶ πάντας τοὺς πρὶν ἐκπεπτωκότες ἀνίστησιν; Ὅθεν φαμέν· « Καὶ ἐν ὀνόματι Θεοῦ ἡμῶν μεγαλυνθησόμεθα· καὶ πληρώσαι Κύριος πάντα τὰ αἰτήματά σου. » Ἐπὶ πᾶσι τοῦτοις διδασκόμεθα λέγειν τὸ, « Νῦν ἔγνω, ὅτι ἔσωσε Κύριος τὸν Χρι-

tum prophetiæ nacta sunt, quando illius discipulorum « in omnem terram exivit sonus, et in fines orbis terræ verba eorum ». » Plane autem Christum nominat quæ antecedit oratio, tanquam ex ipsius persona docens, illum esse Filium Dei, ubi ait : « Dominus dixit ad me : Filius meus es tu, ego hodie genui te ; » cui adjunges etiam illud quod in Proverbiis⁴⁰ ex persona ejusdem prolatum est ad hunc modum se habens : « Antequam montes firmentur, et ante omnes colles gignit me, » et quod in cix⁴¹ psalmo a Patre ad illum dictum est, hoc modo : « Ex utero ante Luciferum genui te. » **184** Sed attende, quemadmodum unum et eundem nominatim Christum simul et Filium Dei, qui ab hominibus sit circumveniendus, et sortem gentes accepturus, et fines terræ possessurus, sacræ litteræ dispensationem significantes, et conspiratione ad-

A psalmo cix. — *Christus nominatim quæcunque postulet a Patre impetrans.*

« Impleat Dominus omnes petitiones tuas : nunc cognovi quod salvum fecit Dominus Christum suum, exaudiet illum de cælo sancto suo ». » Quoniam nunc propositum est demonstrare in quam multis locis nominatim Christus apud prophetas sit dictus, merito adjungam hæc quoque in quibus planissime Christus nuntiatur. Cæterum totus psalmus ex persona sanctorum virorum preces emittit in ipsius Christi personam. Cum enim propter nos et pro nobis factus homo, omnes acceperit contumelias, una cum illo supplicante et Patrem pro nobis deprecante, ipsi quoque docemur orare, tanquam cum eo qui bella adversum nos, sive visibilia illa sint sive etiam invisibilia, propulset. Quare a psalmo verba illa accipientes ad illum dicere solemus, quæ sic habent : « Exaudiat te Dominus in die tribulationis tuæ. Protegat te nomen Dei Jacob : mittat tibi auxilium de sancto, et de Sion suscipiat te ». » Deinde quoniam illi proprium est, tanquam ei qui magnus sit pontifex, spiritualia in glorificationibus ac prædicationibus de Deo, sacrificia pro nobis conficere, quoniamque ut sacerdos et semetipsum ipse, et quem assumpsit de terra hominem, pro nobis perfectum atque integrum sacrificium Deo et Patri obtulit, idcirco ad illum dicimus : « Memor sit omnis sacrificii tui, et holocaustum tuum pingue faciat ». » Et quia omnia quæcunque deliberat, salutaria sunt atque utilia mundo, jure et merito sic illum alloquimur : « Tribuat tibi Dominus secundum cor tuum, et omne consilium tuum impleat ». » Ad hæc deinceps ejus a morte reditum ad vitam consistentes, dicimus : « Exsultabimus in salutari tuo ». » Etenim Christi salutare quodnam aliud intelligatur tandem, nisi illius a mortuis ad vivos reditio, **185** per quam omnes qui ceciderant in pristinum statum restituit? ex quo etiam

⁴⁰ Psal. xviii, 5. ⁴¹ Prov. viii, 25. ⁴² vers. 3. ⁴³ Psal. cix, 7. ⁴⁴ ibid. 2, 3. ⁴⁵ ibid. 4. ⁴⁶ ibid. 5. ⁴⁷ ibid. 6.

illud dicimus, et in nomine Dei nostri magnificabimur : et impleat Dominus omnes petitiones tuas⁴⁷. » Post hæc omnia, docemur illud quoque dicere : « Nunc cognovi quod salvum fecit Dominus Christum suum⁴⁸; » quippe qui non prius hoc intellexerimus, quam ubi salutare ejus agnoverimus, et resurrectionis illius virtutem perspexerimus.

A psalmo xxvii. — Christus nominatim Dominum Patrem et protectorem adeptus.

« Dominus confirmatio populi sui, et protector salvationum Christi sui est⁴⁹. » Hic quoque psalmus, qui nunc est in manibus, ad Christum referri solet, quippe qui eam precem contineat quam Christus, quo tempore passurus erat, precatus est. Froinde initio psalmus hæc habet : « Ad te, Domine, clamavi : Deus meus, ne sileas a me, et similibus fiam descendentibus in lacum. » In fine vero, illius resurrectionem a mortuis canit, dicens : « Benedictus Dominus, quoniam exaudivit vocem deprecationis meæ. Dominus adjutor meus et protector meus; in illo speravit cor meum, et adjutus sum, et refluuit caro mea : et ex voluntate meâ confitebor ei⁵⁰. » Quibus divinus et propheticus Spiritus adjungit : « Dominus confirmatio populi sui, protector salvationum Christi sui est, » qui nos instruit quemadmodum omnia quæ in divinis litteris habent admirationem, et Christi nomine inscripta sunt, et ad salutem hominum gesta, sive præcepta, sive negotia, sive ad resurrectionem illius a mortuis pertinentia mysteria, cujusmodi ea sunt, de quibus nunc agitur, nutu ac virtute Patris gesta sunt, qui in cunctis admirabilibus ac salutaribus et verbis et factis suum Christum protegit.

A psalmo lxxxiii. — Christus nominatim tutorem sibi Deum ascribens. Unusque resurrectionis illius dies : et una domus Dei, Ecclesia ipsius.

« Protector noster aspice, Deus, et respice in faciem Christi tui. Quia melior est **186** dies una in atris tuis super millia : elegi abjectum esse in domo Dei mei magis, quam habitare me in tabernaculis peccatorum⁵¹. » Qui norunt Christum Dei esse Verbum, et sapientiam, et lucem veram, et vitam, deinde eumdem factum esse hominem intelligunt, admirantur hoc quod omnem fidem supererat propositum, adeo quidem, ut in verba illa prorumpant. « Et vidimus illum, et non habuit speciem, neque pulchritudinem; sed fuit species ejus sine honore, et deficiens præ filiis hominum : homo cum in plaga esset et sciret ferre languorem, quoniam avertit faciem suam, contemptus est⁵²; » itaque merito Deum precantur, ut respiciat in faciem Christi, quæ propter nos et ignominias et contumelias passa est, et propter illum nobis fiat propitius, quando is peccata nostra tulit, et pro nobis in dolore est : hæc autem supplices petunt propemodum cupientes, atque in votis habentes, faciem gloriæ Christi videre, et diem lucis illius

⁴⁷ Psal. xix, 6, 7. ⁴⁸ ibid. 7. ⁴⁹ Psal. xxvii, 8.

στον αὐτοῦ, » μὴ πάλα τοῦτο εἰδότες, εἰ μὴ δεῦτε πρότερον τὸ σωτήριον αὐτοῦ συνήκαμεν, τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ τὴν δύναμιν κατανοήσαντες.

Christum suum⁴⁸; » quippe qui non prius hoc intellexerimus, quam ubi salutare ejus agnoverimus, et resurrectionis illius virtutem perspexerimus.

Ψαλμοῦ κζ'. — Χριστὸς ὀνομαστὶ καὶ τὸν Πατέρα καὶ ὑπερασπιστὴν κεκτημένος.

« Κύριος κραταίωμα τοῦ λαοῦ ἐστὶ, καὶ ὑπερασπιστῆς τῶν σωτηρίων τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ ἐστὶ. » Καὶ ὁ μετὰ χεῖρας ψαλμὸς εἰς τὸν Χριστὸν ἀναφέρεται, αὐτοῦ δὴ τοῦ Χριστοῦ περιέχων εὐχὴν, ἣν παρὰ τὸν τοῦ πάθους προσηύξατο καιρὸν. Διδὲν μὲν τῆ καταρχῇ τοῦ ψαλμοῦ φησὶ : « Πρὸς σέ, Κύριε, ἐκέκραξα · ὁ Θεὸς μου, μὴ παρασιωπήσης ἀπ' ἐμοῦ, καὶ ὁμοιωθήσομαι τοῖς καταβαίνουσιν εἰς λάκκον. » Πρὸς δὲ τῷ τέλει, τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν αὐτοῦ θεσπίζει λέγων : « Εὐλόγητός Κύριος, ὅτι εἰσήκουσε τῆς φωνῆς τῆς δεησεώς μου. Κύριος βοηθός μου καὶ ὑπερασπιστής μου · ἐπ' αὐτῷ ἠλπισεν ἡ καρδία μου, καὶ ἐβοηθήθην, καὶ ἀνέβαλεν ἡ σὰρξ μου · καὶ ἐκ θελήματός μου ἐξομολογήσομαι αὐτῷ. » Ἐφ' οἷς τὸ θεῖον καὶ προφητικὸν Πνεῦμα ἐπιλέγει : « Κύριος κραταίωμα τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, καὶ ὑπερασπιστῆς τῶν σωτηρίων τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ ἐστὶ. » παιδεύον ἡμᾶς, ὅτι δὴ πάντα ἐν ταῖς θείαις Γραφαῖς ἀνάγραπτα τοῦ Χριστοῦ θαυμάσια, ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν ἀνθρώπων γενόμενα, εἴτε οὖν μαθήματα, εἴτε γράμματα, εἴτε κατὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν αὐτοῦ μυστήρια νῦν ὀνομαζόμενα, νεύματι καὶ δυνάμει γεγέννηται τοῦ Πατρὸς ἐν ἅπασιν τοῖς παραδόξοις καὶ σωτηρίοις λόγοις τε καὶ ἔργοις ὑπερασπίζοντος τοῦ ἰδίου Χριστοῦ.

Ψαλμοῦ πγ'. — Χριστὸς ὀνομαστὶ τὸν Θεὸν ἐπόπτην ἐπιγραφόμενος, μία τε ἡ τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ ἡμέρα, καὶ εἰς οἶκος Θεοῦ ἡ Ἐκκλησία αὐτοῦ.

« Ὑπερασπιστὰς ἡμῶν, ἰδὲ, ὁ Θεὸς, καὶ ἐπίβλεψον ἐπὶ τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ σου. Ὅτι κρείσσων ἡμέρα μία ἐν ταῖς αὐλαῖς σου ὑπὲρ χιλιάδας. Ἐξελεξάμεν παραβριττεῖσθαι ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ μου μᾶλλον, ἢ οἰκεῖν με ἐν σκηνώμασιν ἁμαρτωλῶν. » Οἱ ἐπιστάμενοι τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ ὄντα λόγον, καὶ σοφίαν, καὶ φῶς ἀληθινόν, καὶ ζωὴν, ἔπειτα τὴν ἐνανθρώπησιν αὐτοῦ συνοήσαντες, κατεπλάγησαν τὸ παράδοξον τοῦ θελήματος, ὥστε ἀνειπεῖν : « Καὶ εἶδομεν αὐτὸν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος οὐδὲ κάλλος · ἀλλ' ἦν τὸ εἶδος αὐτοῦ ἄτιμον, καὶ ἐκλείπον παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων. Ἄνθρωπος ἐν πληγῇ ὢν, καὶ εἰδὼς φέρειν μαλακίαν, ὅτι ἀπέστρεψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, ἠτιμάσθη. » εἰκότως παρακαλοῦσι τὸν Θεὸν ἐπιβλέψαι εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ τὸ δι' ἡμᾶς ἠτιμωμένον καὶ καθυβρισμένον, ἵνα τὸ ἡμῶν ἀνελεῖται δι' αὐτόν · ἐπεὶ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν ἀνελεῖται, καὶ ὑπὲρ ἡμῶν ὀδυνᾶται. Ταῦτα δ' ἰκετεύουσι, μονουχὶ ποθοῦντες καὶ ἐν εὐχῇ τιθέμενοι τὸ πρόσωπον τῆς δόξης ἰδεῖν τοῦ Χριστοῦ, καὶ τὴν ἡμέραν τοῦ φωτός αὐτοῦ θεάσασθαι. Αὕτη δὲ ἦν ἡ τῆς ἐκ νε-

⁵⁰ ibid. 6, 7. ⁵¹ Psal. lxxxiii, 10, 11. ⁵² Isa. liii,

κρῶν ἀναστάσεως αὐτοῦ, ἦντινα, μίαν οὖσαν καὶ μόνην ὡς ἀληθῶς κυρίαν οὖσαν καὶ Κυριακὴν, κρείττονα εἶναι φασὶ μυρίων ὄσων τῶν κοινοτέρως νοουμένων ἡμερῶν, ἢ τῶν παρὰ Μωσῆι νενομοθετημένων ἐν ἑορταῖς καὶ νομηνίαις καὶ σαββάτοις, ἃς σκιὰν εἶναι ἡμερῶν, ἀλλ' οὐχ ἡμέρας ὁ θεὸς ἀπόστολος διδάσκει. Μόνη δὲ αὕτη ἡ μία Κυριακὴ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἡμέρα οὐκ ἐν παντὶ τόπῳ φωτίζειν, ἀλλ' ἐν μόναις ταῖς αὐλαῖς τοῦ Κυρίου λέλεκται. Εἴεν δ' ἂν αὐταὶ αἱ κατὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαι, ἐνὸς τοῦ Θεοῦ τυγχάνουσαι αὐλαί, ἐν αἷς ἀγαπᾷ καὶ αἰρεῖται παραβριπτεῖσθαι ὁ τὰ τοιαῦτα εἰδὼς, παρὰ πολὺ κρείττονα τὴν ἐν ταῦταις διατριβὴν ἀποφνηάμενος τῆς ἐν τοῖς σκηνώμασι τῶν ἀμαρτωλῶν· σημαίων τὰς τῶν Ἰουδαίων συναγωγὰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ ἀρνούμενας, ἢ καὶ τὰς τῶν ἀθέων ἑτεροδόξων, καὶ τῶν ἄλλων ἀπίστων ἐθνῶν, ὧν πολὺ βελτίους εἶναι τὰς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ πᾶς ὁ ταύτας αἰρούμενος ἀποφαίνεται.

Ψαλμοῦ πη'.— *Χριστὸς ὀνομαστί ἐξουθενημένος, καὶ τὰ αἰσχίστα πεσόμενος, ἀντάλλαγμα τε αὐτοῦ λαῶς αὐτοῦ ὑπὸ τῶν ἔχθρῶν ὀνειδιζόμενος.*

« Σὺ δὲ ἀπόσω καὶ ἐξουδένωσας, ἀνεβάλου τὸν Χριστὸν σου, κατέστρεψας τὴν Διαθήκην τοῦ δούλου σου. Ἐβεβήλωσας εἰς τὴν γῆν τὸ ἅγλασμα αὐτοῦ, » καὶ τὰ ἐξῆς· οἷς ἐπιλέγει· « Μνήσθητι, Κύριε, τοῦ ὀνειδισμού τῶν δούλων σου, οὗ ὑπέσχον ἐν τῷ κώπῳ μου πολλῶν ἐθνῶν, οὗ ὀνειδισαν οἱ ἔχθροί σου, Κύριε, οὗ ὀνειδισαν, τὸ ἀντάλλαγμα τοῦ Χριστοῦ σου. » **C** Σαφῶς δὲ καὶ ἐν τούτοις ὁ Χριστὸς ὀνομαστί μνημονεύεται, καὶ ἡ κατὰ τὸ πάθος αὐτοῦ προφητευσμένη περίστασις. Ἐπὶ σχολῆς δὲ τὸν ὄλον ψαλμὸν βασανίζοντας παραστήσομεν, ὅτι ἐπὶ μηδέτερον, ἢ ἐπὶ μόνον τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν ἐφαρμόσαι ἂν τὰ προκειμένα. Ἀλλὰ καὶ δεύτερον Χριστὸς ὀνομαζόμενος, τίνα ἄλλον ἢ τὸν αὐτὸν δηλοῖ, οὗ τὸ ἀντάλλαγμα, δηλοῦντι τὴν Ἐκκλησίαν, ὀνειδισάν τε καὶ εἰσέτι νῦν ὀνειδίζουσι οἱ λεγόμενοι τοῦ Χριστοῦ ἔχθροί; Τὰ γοῦν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν πάθη & ὑπὲρ ἡμῶν ἀνεδέξατο, καὶ μάλιστα τὸν θάνατον καὶ τὸν σταυρὸν, πᾶς ὁ τῆς Χριστοῦ διδασκαλίας πολέμιος ἐπονειδίζειν ἡμῖν εἴθε.

Ψαλμοῦ ρλα'.— *Χριστὸς ὀνομαστί ἐκ σπέρματος Δαβὶδ ἀνιστάμενος, κέρας Δαβὶδ ὀνομαζόμενος, τοὺς Ἰουδαίους ἔχθρους καταισχύων, τὸ ἅγλασμα τοῦ Πατρὸς ἀνανεῶν.*

« Ὄμοσε Κύριος τῷ Δαβὶδ ἀλήθειαν, καὶ οὐ μὴ ἀθετήσει αὐτόν· ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου θήσομαι ἐπὶ τοῦ θρόνου σου. » Εἰθ' ὑποβάς φησιν· « Ἐκεῖ ἐξανατελῶ κέρας τῷ Δαβὶδ, ἠτοίμασα λύχον τῷ Χριστῷ μου· τοὺς ἔχθρους αὐτοῦ ἐνδύσω αἰσχύνῃ· ἐπὶ δὲ αὐτὸν ἐξανθήσει τὸ ἅγλασμά μου. » Κάνταῦθα περὶ τοῦ ἐκ σπέρματος Δαβὶδ ἡμῶν οὐκ ἐπιθυμῶν, ὅπερ σπέρμα καὶ κέρας ὀνομάζει αὐτοῦ· καὶ πάλιν ὀνομαστί τὸν Χριστὸν ἀναγορεύων, λύχον

A contemplari : porro hic fuit cum a morte ad vitam reversus est, quem sane, cum is unus sit et solus revera proprius ac Dominicus, meliorem esse aiunt, aliis innumerabilibus diebus, sive qui communiter intelligantur, sive qui a Mose in solemnibus et noviluniis et sabbatis lege sanciti sint, quos utique non dies, sed dierum umbras esse divinus apostolus docet. Hic autem solus et unus Dominicus Salvatoris nostri dies, non in omni loco lucere, sed in solis atrii Domini dictus est. Hæc vero atria erunt per totum orbem terrarum Christi Ecclesiæ, quæ unius domus Dei locum obtinent. In quibus optat atque eligit se potius abjectum esse, qui talia novit, longeuque meliorem in iis habitationem enuntiat, quam in peccatorum tabernaculis : nisi forte Judæorum, qui Christum Dei negant, aut aliorum diversa opinantium, nullumque Deum colentium, reliquarumque a fide abhorrentium nationum conventus, multo meliores esse quam Christi Ecclesias, quicumque hasce eligit, proficitur.

A psalmo lxxxviii. — *Christus nominatim despectus, atque omnia probra passurus : commutatione ejus, populus ejusdem, qui ab inimicis exprobratur.*

187 « Tu vero repulisti et despexisti, distulisti Christum tuum : evertisti testamentum servi sui. Profanasti in terra sanctuarium ejus⁸³, » et quæ sequuntur, quibus adjungit : « Memor esto, Domine, opprobrii servorum tuorum, quod continui in sinu meo multarum gentium, quod exprobraverunt inimici tui, Domine, quod exprobraverunt, commutationem Christi tui⁸⁴. » Perspicue vero etiam in his Christi nominatim mentio fit, et futura in passione ejusdem afflictio memoratur. Ubi vero plus otii nacti erimus, totum psalmum explorantes demonstrabimus, nulli prorsus alii nisi Salvatori ac Domino nostro accommodari posse quæ in eo proposita sunt. Sed enim ubi Christus iterum nominatur, quis tandem alius significetur nisi ille ipse, cujus commutationem, hoc est Ecclesiam, et exprobraverunt et adhuc exprobrant, qui dicuntur Christi inimici? siquidem Salvatoris nostri cruciatus, quos ipse pro nobis suscepit, ac præcipue mortem et crucem, quicumque Christi doctrinam oppugnat, exprobrare nobis consuevit.

D A psalmo cxxxi. — *Christus nominatim de semine David surgens, qui cornu David nominatur, qui Judæos inimicos confudit, qui sanctificationem Patris renouat.*

« Juravit Dominus ipsi David veritatem et irritam non faciet eam, de fructu ventris tui ponam super sedem tuam⁸⁵. » Tum progressus inferius sic ait : « Illic producam cornu ipsi David, paravi lucernam Christo meo, inimicos ejus induam confusionem : super ipsum autem effloreat sanctificatio mea⁸⁶. » Hic quoque de eo qui ex semine David oriatur jurat Dominus, quod quidem semen ejusdem, cornu nominat : et cum iterum nominatum

⁸³ Psal. lxxxviii, 39, 40. ⁸⁴ ibid. 51, 52. ⁸⁵ Psal. cxxxi, 41. ⁸⁶ ibid. 17, 18.

Christum appellet lucernam dicit se illi paravisse, A propheticum utique, ut verisimile est, verbum, quod ipsum Christum antecessit, qui solus instar solaris luminis, omnibus qui totum orbem terrarum incolunt hominibus, exortus est. Sic ipse quoque David, ut Christi lucerna paratus ante illum fuit, utpote qui soli perfectoque lumini comparatus, lucernæ locum obtineat. « Illic vero, inquit, producā cornu, » locum videlicet indicans, ubi significat Christum oriturum. Cum enim precatus esset David, ut sibi spiritu **188** liceret ante contemplari illius natalem locum, dixissetque verba illa : « Si introiero in tabernaculum domus meæ, si ascendero in lectum strati mei, si dederō somnum oculis meis, et palpebris meis dormitationem, et requiem temporibus meis, donec inveniam locum Domino, tabernaculum Deo Jacob ⁹⁷, » divinus spiritus ei locum, qui est in Bethlehem occultum detegit. Itaque subjungit, dicens : « Ecce audivimus eam in Ephrata ; » (porro hæc est ipsa Bethlehem) « invenimus eam in campis silvæ, introibimus in tabernaculum ejus, adorabimus in loco ubi steterunt pedes ejus ⁹⁸. » Quare merito postquam hæc aperuit atque indicavit, adjungit : « Illic producā cornu ipsi David, paravi lucernam Christo meo. » Fortasse etiam ipsum in Bethlehem a Christo assumptum corpus, alio quodam intellectu his verbis significans : quando per corpus tanquam per testaceum vas, inhabitans in illo divina virtus, quasi per lucernam, divini illius et rationalis luminis radios, in omnes emisit homines.

Ab Amos. — Christus nominatim a Deo denuntiatur, et ab omnibus agnoscitur, Judæorum vero gentem repudiat.

« Parare ad invocandum Deum Israel, quoniam ecce consolidans tonitru, et creans spiritum, et denuntians hominibus Christum suum, faciens mane et nebulam, et ascendens supra celsa terræ. Dominus Deus omnipotens nomen ei : audite verbum Domini, quod ego capio super vos, lamentationem. Domus Israel cecidit : non ultra adjiciet ut resurgat. Virgo Israel lapsa est in terra sua : non est qui erigat eam ⁹⁹. » Jam septimo loco Christum nominatim denuntians hominibus Deus, consolidare tonitru, et creare spiritum evangelicæ prædicationis dicitur, quæ tonitru nomine, propterea quod exaudienda sit ab omnibus hominibus, appellatur. Nam simili modo etiam spiritus quo Christus apostolos suos afflavit, significatur ; quod quidem perspicue in Salvatoris nostri adventu completum est, in quo facturus Deus mane simul et nebulam canitur, iis quidem qui salutare lumen susceperint mane, iis vero Judæis, qui in ipsum non crediderint contra. **189** Nam ad illos extremam quoque denuntiationem oraculum apportat, dum lamentationem Judaicæ gentis adjungit, quæ ad ipsos statim pervenit, post nefarium adversus Salvatorem nostrum

φῆσιν ἡτοιμακέναι αὐτῷ, τὸν προφητικὸν, ὡς εἶκός, λόγον, τὸν προωδευκότα τοῦ Χριστοῦ, ὃς μόνος ἡλιακοῦ φωτὸς δίκην τοῖς πᾶσι καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἀνθρώποις ἀνατέταλκε. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Δαβὶδ λύχνος τῷ Χριστῷ προητοίμαστο, ὡς παραθέσει ἡλίου, καὶ τελείου φωτὸς, λύχνου τάξιν ἐπέχων. « Ἐκεῖ δὲ, φησὶν, ἐξανατελῶ κέρας, » τὸν τόπον δηλῶν, ἐνθα σημαίνει τὸν Χριστὸν γεννηθῆσεσθαι. Εὐξαμένῃ γὰρ τῷ Δαβὶδ τὸν τόπον τῷ πνεύματι προθεωρῆσαι τῆς γενέσεως τοῦ Χριστοῦ, φῆσαντί τε, « Εἰ εἰσελεύσομαι ἐπὶ κλίνης στρωμνῆς μου, εἰ δώσω ὕπνον τοῖς ὀφθαλμοῖς μου, καὶ τοῖς βλεφάροις μου νυσταγῶν, καὶ ἀνάπαυσιν τοῖς κροτάφοις μου, ἕως οὗ εὐρω τόπον τῷ Κυρίῳ, σκῆνωμα τῷ Θεῷ Ἰακώβ, » ἀποκαλύπτει τὸ θεῖον Πνεῦμα τὸν ἐν Βηθλεέμ τόπον. Δὲ ἐπιφέρει λέγων · « Ἰδοὺ ἤκούσαμεν αὐτὴν ἐν Ἐφραθᾶ· » (αὕτη δὲ ἐστὶν ἡ Βηθλεέμ) « εὕρομεν αὐτὴν ἐν τοῖς πεδίοις τοῦ δρυμοῦ. Εἰσελευσόμεθα εἰς τὰ σκηνώματα αὐτοῦ, προσκυνήσομεν εἰς τὸν τόπον, οὗ ἔστησαν οἱ πόδες αὐτοῦ. » Εἰκότως οὖν μετὰ τὴν τούτων φανέρωσιν ἐπιλέγει · « Ἐκεῖ ἐξανατελῶ κέρας τῷ Δαβὶδ· ἡτοίμασα λύχνον τῷ Χριστῷ μου. » Τάχα ἴσως καὶ τὸ ἐπὶ τῆς Βηθλεέμ ἀναληφθῆν τῷ Χριστῷ σῶμα καθ' ἑτέραν ὑπόνοιαν σημαίνων · ἐπειδὴ διὰ τοῦ σώματος ὡς δι' ὄστρακίνου σκεύους ἐνοική· σατα ἐν αὐτῷ ἡ θεὰ δύναμις, ὡς διὰ λύχνου τὰς τοῦ θεοῦ καὶ λογικοῦ φωτὸς μαρμαρυγὰς εἰς πάντας ἐξέλαμψεν ἀνθρώπους.

per lucernam, divini illius et rationalis luminis ra-

Αὐτὸ τοῦ Ἀμώς. — Χριστὸς ὀνομαστὶ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καταγγελλόμενος, καὶ πᾶσι μὲν ἀνθρώποις γνωριζόμενος, Ἰουδαίων δ' ἔθνος ἀφοσιούμενος.

Ἐτοιμάζου τοῦ ἐπικαλεῖσθαι τὸν Θεὸν Ἰσραὴλ, διότι ἰδοὺ στερεῶν βροντὴν καὶ κτίζων πνεῦμα, καὶ ἐπαγγέλλων εἰς ἀνθρώπους τὸν Χριστὸν αὐτοῦ, ποιῶν ἕρθρον καὶ ὀμίχλην, καὶ ἐπιβαίνων ἐπὶ τὰ ὑψηλὰ τῆς γῆς. Κύριος ὁ Θεὸς, παντοκράτωρ ὄνομα αὐτῷ. Ἀκούσατε λόγου Κυρίου, ὃν ἐγὼ λαμβάνων ἐφ' ὑμᾶς, θρῆνον. Οἶκος Ἰσραὴλ ἔπεσεν · οὐκέτι προσθήσει τοῦ ἀναστῆναι. Παρθένος Ἰσραὴλ ἔσφαλεν ἐπὶ τῆς γῆς αὐτῆς · οὐκ ἔστιν ὁ ἀνιστῶν αὐτήν. » Ἐβδομον ἤδη τὸν Χριστὸν ὀνομαστὶ καταγγέλλων εἰς ἀνθρώπους ὁ Θεὸς, στερεοῦν βροντὴν καὶ κτίζειν πνεῦμα λέγεται τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος, βροντῆς, διὰ τὸ εἰς πάντας ἀνθρώπους ἐξάκουστον, ὀνομαζόμενου · ὁμοίως δὲ καὶ τοῦ τοῖς ἀποστόλοις ἐμπνεύσαντος Χριστοῦ πνεύματος δηλουμένου · ὃ καὶ σαφῶς ἐπὶ τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιδημίᾳ πεπλήρωται, ἐφ' ἣ ποιήσιν ὁ Θεὸς ἕρθρον ὀμοῦ καὶ ὀμίχλην θεοπίζηται · τοῖς μὲν τὸ σωτήριον φῶς παραδεξαμένοι, τὸν ἕρθρον · τοῖς δὲ ἀπειθήσασιν εἰς αὐτὸν τῶν ἐκ περιτομῆς, τρῦναντίον. Οἷς καὶ τὴν ἐσχάτην ἀπόφασιν ὁ λόγος προκηρῦττει, θρῆνον ἐπιλέγων τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, τὸν καὶ μετελθόντα αὐτοῖς παρατυπία μετὰ τὴν κατὰ τοῦ Σω-

⁹⁷ Psal. cxxxi, 3-5. ⁹⁸ ibid. 6, 7. ⁹⁹ Amos iv, 12, 13; v, 1, 2.

τῆρας ἡμῶν Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ δυσσέβειαν. Ἐξ
 ἔχεινος γὰρ ἀληθῶς καὶ εἰς δεῦρο ὁ οἶκος Ἰσραὴλ
 πέπτωκεν, ὄρος τε ἀπαξ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ ἀπόφασις
 ἐξενήνεκται περὶ τοῦ πεσόντος αὐτῶν οἴκου τοῦ ἐν
 Ἱερουσαλήμ, καὶ κατὰ παντὸς αὐτῶν τοῦ συστήμα-
 τος, ὡς μικρὲν ἂν ἀναστησομένων, τῷ μηδὲ παρῆ-
 ναι τὸν ἀνιστῶντα αὐτούς. « Οὐκ ἔστι » γοῦν, φησὶν,
 « ὁ ἀνιστῶν αὐτήν. » Ἐπεὶ γὰρ ἐλθόντα τὸν Χριστὸν
 τοῦ Θεοῦ οὐ προσήκοντο, εἰκότως αὐτούς καταλιπὼν,
 ἐπὶ πάντα μετέστη τὰ ἔθνη, τὸ αἴτιον τῆς μετα-
 πτώσεως διδάξας, δι' ὧν ἀποκλαυσάμενος, μονονοῦχι
 ἀπελογήσατο εἰπὼν· « Ἱερουσαλήμ, Ἱερουσαλήμ ἡ
 ἀποκτείνουσα τοὺς προφήτας καὶ λιθοβολοῦσα τοὺς
 ἀπεσταλμένους πρὸς σαυτήν· πολλάκις γὰρ ἠθέλησα
 ἐπιπυνάξαι τὰ τέκνα σου, ὅν τρόπον ὄρνις τὰ νοσσία
 αὐτῆς ὑπὸ τὰς πτέρυγας, καὶ οὐκ ἠθέλησατε ἰδοῦ
 ἀφίεται ὁμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος. »

Ἀπὸ τοῦ Ἀμβακούμ. — Χριστὸς ὀνομαστὶ ὑπὸ
 Κυρίου τοῦ Πατρὸς σωζόμενος καὶ σώζων τοὺς
 ἑαυτοῦ χριστούς.

« Ἐξῆλθες εἰς σωτηρίαν λαοῦ σου, τοῦ σῶσαι τοὺς
 χριστούς σου· ἔβαλες εἰς κεφαλὰς ἀνόμων θάνατον. »
 Ἀκύλας « Ἐξῆλθες εἰς σωτηρίαν λαοῦ σου, εἰς σω-
 τηρίαν λαοῦ σου σὺν Χριστῷ σου. » Ἐπειδὴ ὁ Ἀκύ-
 λας ἀντὶ τοῦ πληθυντικῶ ἑνικῶς ἐξέβδωκε, σὺν Χρι-
 στῷ φήσας, τὴν σωτηρίαν τῷ λαῷ πεποιθῆσθαι τὸν
 τῶν ὄλων Θεόν· εἰκότως παρεθέμεθα τὴν λέξιν, σα-
 φῶς τῷ περὶ ὁλήματι παρισταμένῃ. Εἶεν δὲ ἂν κατὰ
 τὴν τῶν Ἐβδωμήκοντα ἐρμηγίαν πλείους οἱ ἐξ αὐτοῦ
 καὶ δι' αὐτὸν χριστοὶ χρηματίζοντες, περὶ ὧν εἰρη-
 ται· « Μὴ ἄψησθε τῶν χριστῶν μου, καὶ ἐν τοῖς προ-
 φηταῖς μου μὴ πονηρεῦσεθε, » οἱ τε εἰς αὐτὸν πεπι-
 στευότες, καὶ τοῦ ἁγίου τῆς ἐν τῷ Χριστῷ παλιγγε-
 νεσίας χρίσματος κατηξιωμένοι, καὶ δυνάμενοι λέγειν
 ὁμοίως τῷ ἱερῷ ἀποστόλῳ· « Μέτοχοι τοῦ Χριστοῦ
 γεγόναμεν. »

Ἀπὸ τῶν Ἱεραιῶν Ὁρήνων. — Χριστὸς ὀνομα-
 στὶ ὑπὸ Ἰουδαίων ἐπιβουλεύομενος, καὶ τοῖς
 ἔθνεσι ἐπιγνωσκόμενος.

« Πνεῦμα προσώπου ἡμῶν Χριστὸς Κύριος συν-
 ελήφθη ἐν ταῖς διαφθοραῖς ἡμῶν, οὗ εἴπαμεν· Ἐν
 τῇ σκιᾷ αὐτοῦ ζησόμεθα ἐν τοῖς ἔθνεσιν. » Οἱ θεσπέ-
 σοι τοῦ Θεοῦ προφηταί, τὸ μέλλον θείῳ Πνεύματι
 συνορῶντες, ζήσεσθαι μὲν ἑαυτούς καὶ τοὺς ἑαυτῶν
 λόγους, ὡς ἂν ζώντων ἐνεργήσιν ἐν τοῖς ἔθνεσιν,
 ἀλλ' οὐκ ἐν τῷ Ἰσραὴλ, ἐθέσπιζον. Τὸν Χριστὸν πάλιν
 ὀνομαστὶ, ὡς ἂν αὐτὸν τὸν Χριστὸν, παρ' οὗ καὶ τὸ
 προφητικὸν αὐτοῖς κεχορηγήτο πνεῦμα, συλληφθήσε-
 σθαι ἔφασκον ἐν ταῖς διαφθοραῖς αὐτῶν. Τίνων; ἢ
 ὄφλον ὅτι τῶν ἐκ περιτομῆς ἐπιβουλεύοντων αὐτῷ.
 Τῆρει δὲ κἀνταῦθα, ὅπως ὁ λόγος τὸν Χριστὸν προ-
 αγορεύει συλληφθήσεσθαι, ὅπερ οὐκ ἂν ἐφαρμόζοι τῇ
 δευτέρᾳ τοῦ Χριστοῦ παρουσίᾳ, ἣν ἔνδοξον ἔσεσθαι
 καὶ μετὰ βασιλείας ἐνθίου προκηρύττουσιν οἱ προ-
 φητικοὶ λόγοι. Διόπερ εἰκὸς τοὺς ἐκ περιτομῆς ἀπο-
 σφάλλεσθαι, τὰ περὶ τῆς δευτέρας ἐπιφανείας αὐτοῦ,
 ὡς ἐπὶ πρώτης ἀφίξεως ἐλαμβάνοντας, οὐδαμῶς

A Jesum Christum scelus. Ex illo enim vel ad hunc
 usque diem domus Israel cecidit, et visionem semel
 Deus ac denuntiationem protulit, de casura illorum
 domo in Jerusalem, adversus omnium illorum mul-
 titudinem, veluti eorum qui non amplius erigendi
 sint, eo quod non adsit, qui ad illos erigat : « non
 est, inquit, qui erigat eam. » Postquam enim Chri-
 stum, qui ad illos venerat, non susceperunt, merito
 illos et deseruit, et in omnes transtulit nationes,
 qui etiam tum prius ruinæ causam illos edocuit,
 ubi prope cum lamentatione se excusavit, dicens :
 « Jerusalem, Jerusalem, quæ occidis prophetas,
 et lapidas eos qui ad te missi sunt, sæpe volui con-
 gregare filios tuos quomodo gallina pullos suos sub
 alas, et nolulistis : ecce relinquitur domus vestra
 deserta. »

Ab Ambacum. — Christus nominatim a Domino Patre
 servatur, et christos suos servat.

« Egressus es in salutem populi tui, ut servares
 christos tuos : jecisti in capita iniquorum mortem ⁶¹. »
 Aquila : « Egressus es in salutem populi tui, in salutem
 tuam cum Christo tuo. » Quoniam Aquila in plurali ed-
 dit singulare quippe, qui cum Christo dixerit salutem
 populo fecisse Deum universi, jure ipsa verba ap-
 posuimus, quæ perspicue, quod hic propositum est,
 tuentur. Erunt autem ex interpretatione ipsorum
 LXX plures ab illo et per illum, qui christi appel-
 lentur, de quibus dictum est : « Nolite tangere
 christos meos, et in prophetis meis nolite mali-
 gnari ⁶² : » qui quidem et in illum crediderunt, et
 sancta regenerationis in Christo unctione digni ha-
 biti sunt, et una cum sancto Apostolo dicere pos-
 sunt : « Participes Christi facti sumus ⁶³. »

190 A Jeremiæ Lamentationibus. — Christus no-
 minatim ab Judæis circumvenitur, et a gentibus
 agnoscitur.

« Spiritus vultus nostri Christus Dominus, com-
 prehensus est in corruptionibus eorum, de quo
 diximus, in umbra ipsius vivemus in gentibus ⁶⁴. »
 Admirabiles illi Dei prophetæ, cum divino spiritu
 intuerentur quod futurum erat, victuros quidem
 seipsos, verba autem sua, quasi ipsorum viventium,
 non futura otiosa, non apud Israel, sed apud gen-
 tes, canebant : Christum autem rursus nominatim,
 quasi illum Christum a quo propheticus ipsis sup-
 peditaretur spiritus, comprehendendum dicebant in
 corruptionibus ipsorum. Quorum? Nempe Judæo-
 rum, qui illum insidiis circumvenerunt. Attende
 vero hic quoque, ut oraculum Christum prædicat
 comprehendendum, quod sane Christi secundo ad-
 ventui accommodari non possit, quem gloriosum et
 cum regno divino futurum, prophetica oracula
 enuntiant. Quapropter necesse est Judæos aber-
 rare, qui ea quæ ad secundum illius adventum per-

⁶⁰ Luc. xiii, 31-35. ⁶¹ Habac. iii, 15. ⁶² Psal. civ, 15. ⁶³ Hebr. iii, 14. ⁶⁴ Thren. iv, 20.

tinēt quasi de primo solent accipere, cum id nusquam ratio concedat : quippe cum fieri nullo modo possit, ut et pariter et secundum idem, illum et gloriosum et abjectum lingamus : præterea cum honore et regno, et contra non habentem neque speciem neque decus, sed contemptum præ filiis hominum : rursus Salvatorem et Redemptorem Israel, et contra circumventum ab illis, et quasi ovem ductum ad occisionem, et ab antiquis, qui inter eosdem sint, traditum ad mortem. Cum autem satis commode ex nostris rationibus, quemadmodum ipsa rerum inspectio declarat, vaticinia de Christo in duo genera dividantur : ea quidem quæ ad humanam illius naturam spectant tristioraque sunt, in priore illius adventu completa esse confitemur ; quæ vero majorem gloriam habent, ac diviniora sunt, adhuc usque ad secundum illius adventum exspectantur. Prioris autem demonstratio evidētissima Dei utique per illum in omnes gentes progressa, et reipsa declarata cognitio, quam variis diversisque modis innumerabiles canunt prophetiæ verba illa continebantur, de quo diximus : « In

191 *A primo Regum.* — *Christus nominatim a Domino Patre exaltatur.*

« Dominus ascendit in cælos et tonuit : ipse judicabit extrema terræ, qui dat fortitudinem regibus nostris, et exaltabit cornu Christi sui ⁶⁵. » Restitutionem in cælum rursus nominatim Christi aut etiam Dei oraculum intelligit, ejusdemque doctrinam, quæ instar tonitru ab omnibus exaudienda sit, item quod postea futurum est ejusdem contra omnes judicium. Post hæc autem ipse Dominus daturus robur dicitur regibus nostris. Hi vero erunt apostoli Christi, de quibus habes in LXXVII psalmo illud ⁶⁶ : « Dominus dabit verbum evangelizantibus virtute multa. » In hoc quoque nominatim de Christo mentionem facit, qui ut homo, Salvator noster intelligatur, cujus ait cornu extollendum esse, dum virtutem in illo invisibilem et regnum illius significat. Consueverunt ergo divinæ litteræ ipsum regnum cornu appellare. Idem vero positum est etiam in LXXXVIII psalmo ⁶⁷ : « Et in nomine, inquit, meo exaltabitur cornu ejus. »

A primo Regum. — *Christus nominatim domum fidelem a Patre accipit Ecclesiam suam, et sacerdotem fidelem in omne tempus, qui Ecclesiæ suæ cum Dei cognitione præsit.*

« Ecce dies veniunt, et perdam semen tuum, et semen domus patris tui : et non erit senex in domo tua ⁶⁸. » Hæc postquam ad Heli dixit oraculum, præter alia nonnulla, hæc etiam adjungit, dicens : « Et suscitabo mihi ipsi sacerdotem fidelem, qui omnia juxta cor meum et animam meam faciet, et ædificabo illi domum fidelem, et ingredietur coram Christo meo omnes dies ⁶⁹. » Cum mutationem ac rejectionem iis qui non recta ratione operentur, di-

A τούτο συγχωρούντος τοῦ λόγου, ἐπεὶ μὴ οἶόν τε ἔστιν ὁμοῦ καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ ἔνδοξον αὐτὸν καὶ ἄδοξον ὑποτίθεσθαι· καὶ ἐντιμον καὶ βασιλεία, καὶ πάλιν οὐκ ἔχοντα εἶδος οὐδὲ κάλλος, ἀλλ' ἄτιμον παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων· καὶ ἀθις Σωτῆρα καὶ Λυτρωτὴν τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ πάλιν ἐπιβουλευόμενον πρὸς αὐτῶν, καὶ ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἀγόμενον, ἀπὸ τε τῶν ἀνόμων αὐτὸν εἰς θάνατον παραδιδόμενον. Εὐδὲ καθ' ἡμᾶς, ὡς ἡ τῶν πραγμάτων ἕψις ἐπιδείκνυσιν, εἰς δύο τρόπους τῶν περὶ τοῦ Χριστοῦ προῶβήσεων διαιρουμένων, τὰ μὲν ἀνθρωπινώτερα καὶ σκυθρωπὰ κατὰ τὴν προτέραν ἀφίξιν αὐτοῦ πεπληρωθῆναι ὁμολογεῖται, τὰ δ' ἔνδοξότερα καὶ θεϊότερα εἰσέτι νῦν προσδοκᾶται κατὰ τὴν δευτέραν αὐτοῦ παρουσίαν. Ἀπόδειξις δὲ τῆς προτέρας ἐναργῆς, ἡ ἐξ ἀπάντων τῶν ἔθνῶν εἰς ἔργον χωρησασα δι' αὐτοῦ θεογνωσία, ἣν διαφόρως μυρία θεσπίζουσι προφητικὰ φωναί, ὡσπεροῦν, καὶ ἡ παρούσα, δι' ἧς εἴρηται, οὐ εἴπαμεν· « Ἐν τῇ σικίᾳ αὐτοῦ ζησόμεθα ἐν τοῖς ἔθνεσι. »

voces, sicut vel ea quamproxime citavimus, in qua umbra ipsius vivemus in gentibus. »

Ἀπὸ τῆς πρώτης τῶν βασιλειῶν. — *Χριστὸς ὀνομαστί ὑπὸ Κυρίου τοῦ Πατρὸς ὑψούμενος.*

« Κύριος ἀνέβη εἰς οὐρανοῦς, καὶ ἐβρόντησεν· αὐτὸς κρινεῖ ἄκρα γῆς, καὶ δώσει ἰσχὴν τοῖς βασιλεῦσιν ἡμῶν, καὶ ὑψώσει κέρασ Χριστοῦ αὐτοῦ. » Τὴν εἰς οὐρανοῦς ἀποκατάστασιν ἀθις ὀνομαστί τοῦ Χριστοῦ ἡ καὶ Θεοῦ λόγος ἐπινοεῖται, τὴν τε ἐξάκουστον βροντῆς δίκην εἰς ἅπαντας διδασκαλίαν αὐτοῦ, καὶ τὴν μετὰ ταῦτα γενησομένην αὐτοῦ κατὰ πάντων κρίσιν ἡ θεία Γραφή θεσπίζει. Ἐξῆς δὲ τούτοις αὐτὸς ὁ Κύριος δώσει ἰσχὴν λέγεται τοῖς βασιλεῦσιν ἡμῶν. Οὐδοὶ δ' ἂν εἴεν οἱ ἀπόστολοι τοῦ Χριστοῦ, περὶ ὧν ἔχεις ἐν ξζ' ψαλμῷ τὸ, « Κύριος δώσει ῥῆμα τοῖς εὐαγγελιζομένοις δυνάμει πολλῇ. » Κἀν τούτῳ δὲ Χριστοῦ ὀνομαστί μνημονεύει, τοῦ κατὰ τὸν ἀνθρώπον νοουμένου Σωτῆρος ἡμῶν, οὐ τὸ κέρασ φησὶν ὑψῶθῆσθαι, τὴν ἐν αὐτῷ ἀόρατον δύναμιν, καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ δηλῶν. Ἔθος γοῦν τῇ Γραφῇ τὴν βασιλείαν κέρασ ὀνομάζειν. Κεῖται δὲ καὶ ἐν τῷ πη' ψαλμῷ τὸ, « Καὶ ἐν τῷ ὀνόματί μου ὑψῶθήσεται τὸ κέρασ αὐτοῦ. »

Ἀπὸ τῆς πρώτης τῶν βασιλειῶν. — *Χριστὸς ὀνομαστί οἶκον πιστῶν παρὰ τοῦ Πατρὸς λαμβάνων τὴν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ, καὶ ἱερεὺς πιστὸς πάντα τὸν χρόνον τῆς Ἐκκλησίας γησίως προϊστάμενος.*

« Ἴδου ἡμέραι ἐρχονται, » λέγει, « καὶ ἐξολοθρεύσω τὸ σπέρμα σου, καὶ σπέρμα οἴκου πατρὸς σου· καὶ οὐκ ἔσται πρὸς σού ἐν τῷ οἴκῳ μου. » Ταῦτα πρὸς τὸν Ἥλιν φήσας ὁ χρηματισμὸς, ἐπιφέρει μεθ' ἑτερα λέγων· « Καὶ ἀναστήσω ἐμαυτῷ ἱερέα πιστὸν, ὃς πάντα τὰ ἐν τῇ καρδίᾳ μου, καὶ τὰ ἐν τῇ ψυχῇ μου ποιήσει, καὶ οἰκοδομήσω αὐτῷ οἶκον πιστῶν, καὶ διελεύσεται ἐνώπιον Χριστοῦ μου πάσας τὰς ἡμέρας. » Μετάστασιν καὶ ἀποβολὴν ἀπειλήσας ὁ θεός

⁶⁵ I Reg. II, 10. ⁶⁶ vers. 12. ⁶⁷ vers. 25. ⁶⁸ I Reg II, 51. ⁶⁹ ibid. 55.

λόγος τοῦ οὐ κατὰ τὸν ὀρθὸν τρόπον λειτουργοῦσιν, ἕτερον ἐξ ἑτέρου γένους καταστήσειν ἱερέα ἐπαγγέλλεται, ὃν καὶ φησὶ « διελεύσεσθαι ἐνώπιον Χριστοῦ αὐτοῦ, » ἢ « ἐμπεριπατήσειν εἰς πρόσωπον εἰλημένου (1) αὐτοῦ· » ὡς ὁ Ἀκύλας ἠρμήνευσεν, ἢ ὡς Σύμμαχος, « ἀναστραφήσεσθαι ἐμπροσθεν τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ. » Τίς δ' ἂν οὗτος εἴη; πᾶς ὁ εὐσεβῶς προσῶν τῇ ἱερουργίᾳ τοῦ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ, ᾧ τὸν τῆς Ἐκκλησίας οἶκον, οἷα σοφὸς ἀρχιτέκτων καὶ οἰκοδόμος, αὐτὸς ὁ τῶν ὀλων Θεοῦ οἰκοδομήσειν ὑπισχνείται, οὐδ' ἄλλον οἶκον σημαίνων ἢ τὴν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης τῷ Χριστῷ ὀνομαστὶ συστάσαν Ἐκκλησίαν· ἔνθα πᾶς ὁ διὰ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἱεροῦμένος κατὰ τὰς πνευματικὰς λειτουργίας τὰ καταθύμια καὶ τὰ κατὰ ψυχὴν τοῦ Θεοῦ λέγεται ποιήσειν, τῶν δι' αἵματος, ταύρων καὶ τράγων, κατὰ τὴν πάλαι τυπικὴν ἀγωγὴν ἐπιτελουμένων, μετατεθεῖσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς Ἡσαίου προφητείας ὀμολογουμένων. Τοσαῦτα δι' ὧν ὁ Χριστὸς ὀνομαστὶ προκεκήρυκτο· πλὴν ἀλλ' ἐπεὶ διὰ τῶν πλείστων τὰ πάθη τοῦ Χριστοῦ συνήπται τῇ αὐτοῦ προσηγορίᾳ, ἀναγκαῖον ἐπαναλαβεῖν τὰ προειρημένα περὶ τῆς καθ' αὐτὸν θεότητος, ἦν ἐν τῷ μὲν ψαλμῷ ἐπιγεγραμμένῃ « Ὑπὲρ τοῦ ἀγαπητοῦ » φέρεσθαι προπαρεστήσαμεν, ἔνθα ὁ λόγος ἐν πρώτοις αὐτὸς ὑπομνήσας ὡς βασιλέα, μεθ' ἕτερα ἐπάγει περὶ θεότητος τοῦ Χριστοῦ· « Ὁ θρόνος σου ὁ Θεὸς εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· ῥάβδος ἐθύτης ἢ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου. Ἠγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀδικίαν· διὰ τοῦτο ἐχρῖσέ σε ὁ Θεὸς ὁ Θεός σου ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. » Σαφῶς γὰρ ἐν τούτοις, ὡς ἦδη καὶ πρότερον προπαρεστήσαμεν, εἰς ὧν καὶ αὐτὸς ὁ δηλούμενος Θεὸς εἶναι λέγεται, ἡγαπητικῶς δικαιοσύνην καὶ μεμισητικῶς ἀδικίαν. Καὶ τούτου χάριν ὑφ' ἑτέρου μεζῶνος Θεοῦ καὶ πατρὸς αὐτοῦ, κεχρισμένος ἔλαιῳ κρείττονι καὶ διαφέροντι ἢ κατὰ τοὺς τύπους, τῷ καλουμένῳ τῆς ἀγαλλιάσεως. Ὁ δὲ τῷ τοιοῦτω χρισθεὶς ἔλαιῳ, οὐ πρὸς ἀνθρώπων, οὐδὲ δι' ἀνθρώπων, ἀλλ' ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἀνωτάτου Θεοῦ, τί ἕτερον ἢ Χριστὸς εἰκότως ὀνομασθεῖη; οὐκοῦν ὁ αὐτὸς ὀμοῦ καὶ Θεὸς δεικνύεται ὀνομασμένος, ὥσπερ καὶ ἦδη πρότερον κατὰ τοὺς οἰκείους τόπους παρέστη. Καὶ τοῦ Ἡσαίου δὲ καὶ ταῦτα πάλιν ὑπομνηστῆον, ὅς ἐφησε· « Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμέ, οὐ εἵνεκεν ἐχρῖτέ με· εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλέ με, ἰάσασθαι τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν· κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἀφῆσιν, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν. » Ἐδεικνυμεν καὶ ἐν τούτοις, ὡς οἱ μὲν ἐξ ἀνθρώπων πάλαι πρότερον ἐπὶ τὴν τοῦ Θεοῦ θεραπείαν προσόντες ἱερεῖς, ἔλαιῳ ἐχρῖοντο σκευαστῶ· ὁ δὲ διὰ τῆς προφητείας δηλούμενος τῇ ἐνθέῳ δυνάμει κεχρῖσθαι λέγεται. Τοῦτο δὲ ὄλον ἐπὶ τὸν ἡμέτερον Σωτῆρα ἀνεφέρετο Ἰησοῦν, τὸν μόνον ἀληθῆ Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, ὡς, ἐπὶ τῆς τῶν Ἰουδαίων συναγωγῆς ποτε λαβὼν τὴν προφητείαν, καὶ διελθὼν τὴν ἐκτεθεισαν περικοπήν, πεπληρωθῆσαι εἰς ἑαυτὸν εἰδίδασκε τὸ ἀνάγνωσμα. Γέγραπται γὰρ, ὡς ἄρα, ἀνα-

A vinum minetur oraculum, alium ex alio genere constitutum se sacerdotem pollicetur, quem etiam dicit « ingressurum in conspectu Christi sui » vel « inambulaturum in faciem uncti sui, » quemadmodum Aquila interpretatus est, vel, ut Symmachus, « versaturum ante Christum suum. » Sed quis tandem hic erit? Omnis nimirum quicumque ad sacerdotium Christi Dei cum pietate accesserit. Cui quidem **192** Ecclesiae domum, tanquam sapiens architectus atque aedificator ipse universi Deus, se aedificaturum pollicetur, non aliam utique domum significans quam eam quae nominatim Christo per totum orbem terrarum erecta est, Ecclesiam : ubi sane omnis quicumque per Christum Dei consecratus est, secundum spiritualia ministeria, quae placita sint, et ex animo ac sententia Dei dicitur facturus : quando ii qui per sanguinem taurorum atque hircorum, juxta veterem in figura ritum, sacra perficiebant, in odium Dei incidisse, per Isaiam prophetam sine controversia dicuntur. Hactenus ea in quibus nominatim Christus praedictus fuerat. Verumtamen quia pluribus verbis quae Christo adversa ac tristia contigerunt, illius appellationi adnexa sunt, necesse est, quae antea dicta sunt, de illius divinitate repetere, de qua in **xliv** psalmo, qui inscriptus « Pro dilecto ⁷⁰, » tractari supra demonstravimus, ubi oraculum in primis de illo tanquam de rege tractans, post alia nonnulla haec de Christi divinitate adjungit : « Sedes tua, Deus, in saeculum saeculi : virga directionis, virga regni tui : dilexisti **C** justitiam, et odisti iniquitatem, propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo exultationis, praeparavit tuis ⁷¹. » Plane enim in his, ut jam antea demonstravimus, cum unus ipse quoque sit is de quo agitur, Deus esse dicitur, qui justitiam dilexerit, odieritque iniquitatem, atque hujus rei gratia, ab ipso Deo ac Patre suo unctus sit oleo praestantiori atque excellentiori, quam esset figuratum, eo, inquam, oleo, quod exultationis vocatur. At enim quicumque hujusmodi oleo, non ab hominibus neque per homines, sed ab ipso Deo Patre sit unctus, quid aliud merito quam Christus sit nominandus? ergo eundem etiam Deum simul nominari jam constat, quemadmodum quidem suis locis antea demonstratum est. Verum quae apud Isaiam scripta olim citavimus, hic quoque repetenda sunt, ubi ille ait : « Spiritus Domini super me, cujus causa unxit me, evangelizare pauperibus misit me, sanare contritos corde, praedicare captivis remissionem, et caecis visum ⁷². » In his quoque demonstravimus, quod qui quondam sacerdotes ex hominibus, ad rei divinae cultum accedebant, hi unguento artificiose comparato ungebantur. **193** At quem prophetia significat, is virtute divina unctus esse dicitur, et hoc totum ad Salvatorem nostrum Jesum, qui solus verus Christus est Dei, referebatur : qui quidem Salvator in conventu

⁷⁰ Vers. 1. ⁷¹ Psal. **xliv**, 7-8. ⁷² Isa. **lxi**, 1.

(1) *Ελλημέρου*. Lege ἡλε:μμένου. EDIT.

tinent quasi de primo solent accipere, cum id nusquam ratio concedat : quippe cum fieri nullo modo possit, ut et pariter et secundum idem, illum et gloriosum et abjectum fingamus : præterea cum honore et regno, et contra non habentem neque speciem neque decus, sed contemptum præ filiis hominum : rursus Salvatorem et Redemptorem Israel, et contra circumventum ab illis, et quasi ovem ductum ad occisionem, et ab antiquis, qui inter eosdem sint, traditum ad mortem. Cum autem satis commode ex nostris rationibus, quemadmodum ipsa rerum inspectio declarat, vaticinia de Christo in duo genera dividantur : ea quidem quæ ad humanam illius naturam spectant tristioraque sunt, in priore illius adventu completa esse contineantur ; quæ vero majorem gloriam habent, ac diviniora sunt, adhuc usque ad secundum illius adventum expectantur. Prioris autem demonstratio evidentiissima Dei utique per illum in omnes gentes progressa, et reipsa declarata cognitio, quam variis diversisque modis innumerabiles canunt prophetiæ verba illa continebantur, de quo diximus : « In

191 *A primo Regum. — Christus nominatim a Domino Patre exaltatur.*

« Dominus ascendit in cœlos et tonuit : ipse judicabit extrema terræ, qui dat fortitudinem regibus nostris, et exaltabit cornu Christi sui ⁶⁵. » Restitutionem in cœlum rursus nominatim Christi aut etiam Dei oraculum intelligit, ejusdemque doctrinam, quæ instar tonitru ab omnibus exaudienda sit, item quod postea futurum est ejusdem contra omnes judicium. Post hæc autem ipse Dominus daturus robur dicitur regibus nostris. Hi vero erunt apostoli Christi, de quibus habes in LXXVII psalmo illud ⁶⁶ : « Dominus dabit verbum evangelizantibus virtute nulla. » In hoc quoque nominatim de Christo mentionem facit, qui ut homo, Salvator noster intelligatur, cujus ait cornu extollendum esse, dum virtutem in illo invisibilem et regnum illius significat. Consueverunt ergo divinæ litteræ ipsum regnum cornu appellare. Idem vero positum est etiam in LXXXVIII psalmo ⁶⁷ : « Et in nomine, inquit, meo exaltabitur cornu ejus. »

A primo Regum. — Christus nominatim domum fidelem a Patre accipit Ecclesiam suam, et sacerdotem fidelem in omne tempus, qui Ecclesiæ suæ cum Dei cognitione præsit.

« Ecce dies veniunt, et perdam semen tuum, et semen domus patris tui : et non erit senex in domo tua ⁶⁸. » Hæc postquam ad Heli dixit oraculum, præter alia nonnulla, hæc etiam adjungit, dicens : « Et suscitabo mihi ipsi sacerdotem fidelem, qui omnia juxta cor meum et animam meam faciet, et ædificabo illi domum fidelem, et ingredietur coram Christo meo omnes dies ⁶⁹. » Cum mutationem ac rejectionem iis qui non recta ratione operentur, di-

α τοῦτο συγχωροῦντος τοῦ λόγου, ἐπεὶ μὴ οἶόν τέ ἐστιν ὁμοῦ καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ ἐνδοξόν αὐτὸν καὶ ἄδοξον ὑποτίθεσθαι· καὶ ἐντιμον καὶ βασιλεία, καὶ πάλιν οὐκ ἔχοντα εἶδος οὐδὲ κάλλος, ἀλλ' ἄτιμον παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων· καὶ αὐθις Σωτῆρα καὶ Λυτρωτὴν τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ πάλιν ἐπιβουλεύμενον πρὸς αὐτῶν, καὶ ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἀγόμενον, ἀπὸ τε τῶν ἀνόμων αὐτὸν εἰς θάνατον παραδιδόμενον. Εὗ δὲ καθ' ἡμᾶς, ὡς ἡ τῶν πραγμάτων ὕψις ἐπιδείκνυσιν, εἰς δύο τρόπους τῶν περὶ τοῦ Χριστοῦ προρρήσεων διατρουμένων, τὰ μὲν ἀνθρωπινώτερα καὶ σκυθρωπά κατὰ τὴν προτέραν ἀφίξιν αὐτοῦ πεπληρωσθαι ὁμολογεῖται, τὰ δ' ἐνδοξότερα καὶ θεϊότερα εἰσέτι νῦν προσδοκᾶται κατὰ τὴν δευτέραν αὐτοῦ παρουσίαν. Ἀπόδειξις δὲ τῆς προτέρας ἐναργῆς, ἡ ἐξ ἀπάντων τῶν ἐθνῶν εἰς ἔργον χωρήσασα δι' αὐτοῦ θεογονία, ἣν διαφόρων μυρία θεσπίζουσι προφητικὰ φωναί, ὡς περ οὖν, καὶ ἡ παρούσα, δι' ἧς εἴρηται, οὐ εἴπαμεν· « Ἐν τῇ σκιᾷ αὐτοῦ ζήσόμεθα ἐν τοῖς ἔθνεσι. »

voces, sicut vel ea quamproxime citavimus, in qua umbra ipsius vivemus in gentibus. »

Ἀπὸ τῆς πρώτης τῶν βασιλειῶν. — Χριστὸς ὀνομαστὶ ἐπὶ Κυρίου τοῦ Πατρὸς ὑψούμενος.

« Κύριος ἀνέβη εἰς οὐρανοὺς, καὶ ἐθρόνησεν· αὐτὸς κρινεῖ ἄκρα γῆς, καὶ δώσει ἰσχὴν τοῖς βασιλεῦσιν ἡμῶν, καὶ ὑψώσει κέρασ Χριστοῦ αὐτοῦ. » Τὴν εἰς οὐρανοὺς ἀποκατάστασιν αὐθις ὀνομαστὶ τοῦ Χριστοῦ ἡ καὶ Θεοῦ λόγος ἐπινοεῖται, τὴν τε ἐξάκουστον βροντῆς δίκην εἰς ἅπαντας διδασκαλίαν αὐτοῦ, καὶ τὴν μετὰ ταῦτα γενησομένην αὐτοῦ κατὰ πάντων κρείων ἡ θεία Γραφὴ θεσπίζει. Ἐξῆς δὲ τούτοις αὐτὸς ὁ Κύριος δώσει ἰσχὴν λέγεται τοῖς βασιλεῦσιν ἡμῶν. Οὗτοι δ' ἂν εἴεν οἱ ἀπόστολοι τοῦ Χριστοῦ, περὶ ὧν ἔχεις ἐν ἐξ' ψαλμῷ τὸ, « Κύριος δώσει βῆμα τοῖς εὐαγγελιζομένοις δυνάμει πολλῇ. » Κἀν τούτῳ δὲ Χριστοῦ ὀνομαστὶ μνημονεύει, τοῦ κατὰ τὸν ἀνθρώπον νοουμένου Σωτῆρος ἡμῶν, οὗ τὸ κέρασ φησὶν ὑψωθήσασθαι, τὴν ἐν αὐτῷ ἀόρατον δυνάμιν, καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ δηλῶν. Ἔθος γοῦν τῇ Γραφῇ τὴν βασιλείαν κέρασ ὀνομάζειν. Κεῖται δὲ καὶ ἐν τῷ πη' ψαλμῷ τὸ, « Καὶ ἐν τῷ ὀνόματί μου ὑψωθήσεται τὸ κέρασ αὐτοῦ. »

Ἀπὸ τῆς πρώτης τῶν βασιλειῶν. — Χριστὸς ὀνομαστὶ οἶκον πιστῶν παρὰ τοῦ Πατρὸς λαμβάνων τὴν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ, καὶ ἱερεὺς πιστὸς πάντα τὸν χρόνον τῆς Ἐκκλησίας γησίως προϊστάμενος.

« Ἴδου ἡμέραι ἔρχονται, » λέγει, « καὶ ἐξολοθρεύσω τὸ σπέρμα σου, καὶ σπέρμα οἴκου πατρὸς σου· καὶ οὐκ ἔσται πρεσβύτερος ἐν τῷ οἴκῳ μου. » Ταῦτα πρὸς τὸν Ἠλεὶ φήσας ὁ χρηματισμός, ἐπιφέρει μεθ' ἑτερα λέγων· « Καὶ ἀναστήσω ἐμαυτῷ ἱερέα πιστὸν, ὃς πάντα τὰ ἐν τῇ καρδίᾳ μου, καὶ τὰ ἐν τῇ ψυχῇ μου ποιήσει, καὶ οἰκοδομήσω αὐτῷ οἶκον πιστὸν, καὶ διελεύσεται ἐνώπιον Χριστοῦ μου πάσας τὰς ἡμέρας. » Μετάστασιν καὶ ἀποβολὴν ἀπειλήσας ὁ θεὸς

⁶⁵ 1 Reg. II, 10. ⁶⁶ vers. 12. ⁶⁷ vers. 25. ⁶⁸ 1 Reg II, 51. ⁶⁹ ibid. 55.

λόγος τοῦ οὐ κατὰ τὸν ὀρθὸν τρόπον λειτουργοῦσιν, ἕτερον ἐξ ἑτέρου γένους καταστήσειν ἱερέα ἐπαγγέλλεται, ὃν καὶ φησι « διελεύσασθαι ἐνώπιον Χριστοῦ αὐτοῦ, » ἢ « ἐμπεριπατήσειν εἰς πρόσωπον εἰλημμένου (1) αὐτοῦ » ὡς ὁ Ἀκύλας ἠρμήνευσεν, ἢ ὡς Σύμμαχος, « ἀναστροφῆσθαι ἔμπροσθεν τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ. » Τίς δ' ἂν οὗτος εἴη; πᾶς ὁ εὐσεβῶς προσῶν τῇ ἱερουργίᾳ τοῦ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ, ᾧ τὸν τῆς Ἐκκλησίας οἶκον, οἶα σοφῶς ἀρχιτέκτων καὶ οἰκοδόμος, αὐτὸς ὁ τῶν ὄλων Θεὸς οἰκοδομήσειν ὑποχρεῖται, οὐδ' ἄλλον οἶκον σημαίνων ἢ τὴν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης τῷ Χριστῷ ὀνομαστὶ συστάσαν Ἐκκλησίαν· ἐνθα πᾶς ὁ διὰ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἱερωμένος κατὰ τὰς πνευματικὰς λειτουργίας τὰ καταθῦμα καὶ τὰ κατὰ ψυχὴν τοῦ Θεοῦ λέγεται ποιήσειν, τῶν δι' αἵματος, ταύρων καὶ τράγων, κατὰ τὴν πάλαι τυπικὴν ἀγωγὴν ἐπιτελουμένων, μετατεθεῖσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς Ἡσαίου προφητείας ὁμολογουμένων. Τοσαῦτα δι' ὧν ὁ Χριστὸς ὀνομαστὶ προκεκήρυκτο· πλὴν ἀλλ' ἐπεὶ διὰ τῶν πλείστων τὰ πάθη τοῦ Χριστοῦ συνήπται τῇ αὐτοῦ προσγορίᾳ, ἀναγκαῖον ἐπαναλαβεῖν τὰ προειρημένα περὶ τῆς κατ' αὐτὸν θεότητος, ἣν ἐν τῷ μὲν ψαλμῷ ἐπιγεγραμμένῳ « Ὑπὲρ τοῦ ἀγαπητοῦ » φέρεσθαι προπαρεστήσαμεν, ἐνθα ὁ λόγος ἐν πρώτοις αὐτὸς ὑπομνήσας ὡς βασιλέα, μεθ' ἕτερα ἐπάγει περὶ θεότητος τοῦ Χριστοῦ· « Ὁ θρόνος σου ὁ Θεὸς εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· ῥάβδος ἐθύτης ἢ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου. Ἠγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀδικίαν· διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεὸς ὁ Θεός σου ἔλαιον ἀγαλλιᾶσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. » Σαφῶς γὰρ ἐν τοῦτοις, ὡς ἤδη καὶ πρότερον προπαρεστήσαμεν, εἰς ὧν καὶ αὐτὸς ὁ δηλούμενος Θεὸς εἶναι λέγεται, ἡγαπητικῶς δικαιοσύνην καὶ μεμιστικῶς ἀδικίαν. Καὶ τούτου χάριν ὑφ' ἑτέρου μεζῶνος Θεοῦ καὶ πατρὸς αὐτοῦ, κεχρισμένος ἐλαίῳ κρείττονι καὶ διαφέροντι ἢ κατὰ τοὺς τύπους, τῷ καλουμένῳ τῆς ἀγαλλιᾶσεως. Ὁ δὲ τῷ τοιοῦτῳ χρισθεὶς ἐλαίῳ, οὐ πρὸς ἀνθρώπων, οὐδὲ δι' ἀνθρώπων, ἀλλ' ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἀνωτάτου Θεοῦ, τί ἕτερον ἢ Χριστὸς εἰκότως ὀνομασθεῖ; οὐκοῦν ὁ αὐτὸς ὁμοῦ καὶ Θεὸς δεικνύται ὀνομασμένος, ὥσπερ καὶ ἤδη πρότερον κατὰ τοὺς οἰκίους τύπους παρέστη. Καὶ τοῦ Ἡσαίου δὲ καὶ ταῦτα πάλιν ὑπομνηστέον, ὡς ἔφησε· « Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμέ, οὐ εἶνεκεν ἔχρισέ με· εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, ἵστασθαι τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν· κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἀφασιν, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν. » Ἐδεικνύμεν καὶ ἐν τοῦτοις, ὡς οἱ μὲν ἐξ ἀνθρώπων πάλαι πρότερον ἐπὶ τῆν τοῦ Θεοῦ θραπέειαν προσιώντες ἱερεῖς, ἐλαίῳ ἐχρίοντο σκευαστῶ· ὁ δὲ διὰ τῆς προφητείας δηλούμενος τῇ ἐνθέῳ δυνάμει κεχρισθαι· λέγεται. Τοῦτο δὲ ὄλον ἐπὶ τὸν ἡμέτερον Σωτῆρα ἀνεφέρετο Ἰησοῦν, τὸν μόνον ἀληθῆ Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, ὡς, ἐπὶ τῆς τῶν Ἰουδαίων συναγωγῆς ποτε λαβὼν τὴν προφητείαν, καὶ διελθὼν τὴν ἐκτεθειάν περικοπὴν, πεπληρωθῆσαι εἰς ἑαυτὸν ἐδίδαξε τὸ ἀνάγνωσμα. Γέγραπται γὰρ, ὡς ἄρα, ἀνα-

¹⁰ Vers. 1. ¹¹ Psal. xliiv, 7-8. ¹² Isa. lxi, 1.

(1) *Εἰλημμένου*. *Lege* ἡλεϊμμένου. *EDIT.*

A vinum minetur oraculum, alium ex alio genere constitutum se sacerdotem pollicetur, quem etiam dicit « ingressurum in conspectu Christi sui » vel « inambulaturum in faciem uncti sui, » quem admodum Aquila interpretatus est, vel, ut Symmachus, « versaturum ante Christum suum. » Sed quis tandem hic erit? Omnis nimirum quicumque ad sacerdotium Christi Dei cum pietate accesserit. Cui quidem **192** Ecclesiae domum, tanquam sapiens architectus atque aedificator ipse universi Deus, se aedificaturum pollicetur, non aliam utique domum significans quam eam quae nominatim Christo per totum orbem terrarum erecta est, Ecclesiam : ubi sane omnis quicumque per Christum Dei consecratus est, secundum spiritualia ministeria, quae placita sint, et ex animo ac sententia Dei dicitur facturus : quando ii qui per sanguinem taurorum atque hircorum, juxta veterem in figura ritum, sacra perficiebant, in odium Dei incidisse, per Isaiani prophetam sine controversia dicuntur. Hactenus ea in quibus nominatim Christus praedictus fuerat. Verumtamen quia pluribus verbis quae Christo adversa ac tristia contigerunt, illius appellationi adnexa sunt, necesse est, quae antea dicta sunt, de illius divinitate repetere, de qua in XLIV psalmo, qui inscriptus « Pro dilecto ¹⁰, » tractari supra demonstravimus, ubi oraculum in primis de illo tanquam de rege tractans, post alia nonnulla haec de Christi divinitate adjungit : « Sedes tua, Deus, in saeculum saeculi : virga directionis, virga regni tui : dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem, propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo exsultationis, praeparatibus tuis ¹¹. » Plane enim in his, ut jam antea demonstravimus, cum unus ipse quoque sit is de quo agitur, Deus esse dicitur, qui justitiam dilexerit, odertique iniquitatem, atque hujus rei gratia, ab ipso Deo ac Patre suo unctus sit oleo praestantiori atque excellentiori, quam esset figuratum, eo, inquam, oleo, quod exsultationis vocatur. At enim quicumque hujuscemodi oleo, non ab hominibus neque per homines, sed ab ipso Deo Patre sit unctus, quid aliud merito quam Christus sit nominandus? ergo eundem etiam Deum simul nominari jam constat, quemadmodum quidem suis locis antea demonstratum est. Verum quae apud Isaiani scripta olim citavimus, hic quoque repetenda sunt, ubi ille ait : « Spiritus Domini super me, cujus causa unxit me, evangelizare pauperibus misit me, sanare contritos corde, praedicare captivis remissionem, et caecis visum ¹². » In his quoque demonstravimus, quod qui quondam sacerdotes ex hominibus, ad rei divinae cultum accedebant, hi unguento artificiose comparato ungebantur.

193 At quem prophetia significat, is virtute divina unctus esse dicitur, et hoc totum ad Salvatorem nostrum Jesum, qui solus verus Christus est Dei, referebatur : qui quidem Salvator in conventu

Judæorum quondam, cum prophetiam accepisset, et locum expositum legendo percurrisset, in seipso completum esse, quod lectum erat, edocuit. Scriptum est enim, ut cum legisset librum ac plicuisset, ministroque reddidisset, deinde sederit, utque omnium oculi in conventu in illum essent intenti, atque ut deinde cœperit dicere ad illos, quod « hodie completa est Scriptura hæc in auribus vestris ⁷³. » Hisce omnibus ad extremum illa rursus quæ apud Mosem legimus addenda censemus, qui cum, ad exemplar sibi demonstratum, Aaron fratrem suum pontificem constituisset, sicut oraculum ipsi præceperat, quod dixit, « Facies omnia ad exemplar demonstratum tibi in monte ⁷⁴, » plane significavit, quod mentis oculis, divinoque spiritu magnum universi pontificem viderit, verum utique Christum Dei, cujus dum imaginem cum alia corporali figura aque adoratione describit eum, qui sibi sit demonstratus, alterius veri Christi appellatione adornavit. Ipsum hoc divinus quoque Apostolus comprobat, ubi de Mosis legibus dicit illud : « Qui exemplari atque umbræ deserviunt supercœlestium ⁷⁵. » Et rursus : « Umbram enim habens lex futurorum honorum ⁷⁶. » Et rursus : « Nemo igitur vos judicet in cibo aut potu, aut in parte diei festi, aut neomeniæ, aut Sabbatorum, quæ sunt umbra futurorum ⁷⁷. » Nam si quæ ad ciborum indifferentiam pertinent, et quæ de diebus festis et sabbatis lege sancita sunt, quasi umbram habentia, picturam aliarum et verarum et occultarum rerum conservabant, non immerito sis dicturus, pontificem quoque alterius pontificis instar assumptum fuisse, eundemque Christum denominatum, ad alterius et solius et veri Christi imaginem. Qui tamen a vero tantisper relinquitur, dum verus quidem Christus, ab universi Deo audit : « Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum ⁷⁸. » Et illud : « Ex utero ante Luciferum genui te ⁷⁹. » Et illud : « Juravit Dominus et non pœnitebit eum. **194** Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec ⁸⁰. » Per quæ plane cum soboles Dei ac Filii ante Luciferum, atque ante omne opificium exstiterit, pontifex æternus est declaratus. Mosis vero Christus, tanquam in scenica actione, ad breve adornatus simulatusque tempus inter mortales positus computatusque est, alteri, qui solus est verus, tradita veritate : et verus quidem Christus, neque Mosaicæ unctionis, neque olei artificiose confecti, terrestrisve alicujus materiæ indigens, tamen virtute appellationeque sua totum terrarum orbem implevit : quippe qui denominatum a seipso in omnibus gentibus Christianorum instituerit genus. Mosis vero Christus ne in hominibus quidem, quod unquam nomen haberit, perspicuum fuit, nisi quatenus ipsius Mosis scripta prodiderint. Et hic quidem sero tandem

γνωσὺς καὶ πύξας τὸ βιβλίον, καὶ ἀποδοὺς τῷ ὑπηρέτῃ, ἐκάθισε· καὶ πάντων οἱ ὀφθαλμοὶ ἐν τῇ συναγωγῇ ἦσαν ἀτενίζοντες αὐτῷ, ἤρξατο δὲ λέγειν πρὸς αὐτοὺς, ὅτι « Σήμερον πεπλήρωται ἡ Γραφή αὐτῇ ἐν τοῖς ὠσίν ὑμῶν. » Ἐπὶ τοῖτοις ἅπασιν καὶ τὰ Μωσέως αὐτοῖς παραθετόν, ἃς κατὰ τὸν δειχθέντα αὐτῷ τύπον, τὸν ἴδιον ἀδελφὸν τὸν Ἀαρὼν ἀρχιερέα καταστησάμενος, ἀκολουθῶς τῷ φήσαντι πρὸς αὐτὸν χρησμῷ, « Ποιήσεις πάντα κατὰ τὸν τύπον τὸν δειχθέντα σοι ἐν τῷ ὄρει, » δῆλός ἐστιν, ὡς τοῖς τῆς διανοίας ὁμμασι καὶ τῷ θείῳ Πνεύματι συνιδὼν τὸν μέγαν τῶν ὄλων ἀρχιερέα, τὸν ἀληθῆ Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, οὐ μετὰ τῆς ἄλλης σωματικῆς καὶ τυπικῆς λατρείας τὴν εἰκόνα διαγράφων, τὸν δηλωθέντα τῇ τοῦ ἀληθοῦς Χριστοῦ προσωνομίᾳ τετίμηκε. Τοῦτο δὲ παρίστησι καὶ ὁ θεὸς ἀπόστολος, λέγων περὶ τῶν κατὰ τὸν Μωσέως νόμον, τὸ, « Οἵτινες ὑποδείγματι καὶ σκιᾷ λατρεύουσι τῶν ἐπουρανίων. » Καὶ ἄλλιν· « Σικιὰν γὰρ ἔχων ὁ νόμος τῶν μελλόντων ἀγαθῶν. » Καὶ ἄλλιν· « Μὴ οὖν τις ὑμᾶς κρινέτω ἢ ἐν βρώσει, ἢ ἐν πόσει, ἢ ἐν μέρει ἑορτῆς, ἢ νομηνίας, ἢ σαββάτων, ἃ ἐστὶ σικιά τῶν μελλόντων. » Εἰ γὰρ τὰ περὶ τῆς τῶν βρωμάτων ἀδιαφορίας, καὶ τὰ περὶ ἑορτῶν καὶ σαββάτου νενομοθετημένα, ὡς ἂν σικιώδη ὄντα, ὑπογραμμὸν ἐτέρων ἀληθῶν καὶ μυστικῶν πραγμάτων ἔσωζεν, οὐκ ἀπεικίτως ἔρεις καὶ τὸν ἀρχιερέα εἰς ἐτέρου ἀρχιερέως παρειληφθαι σύμβολον, καὶ Χριστὸν αὐτὸν ἐπωνομάσθαι εἰς ἐτέρου τοῦ μόνου καὶ ἀληθοῦς Χριστοῦ· τοσοῦτον γε μὴν λειπόμενον τοῦ ἀληθοῦς, καθόσον ὁ μὲν ἀληθὴς Χριστὸς πρὸς τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ ἀκούει· « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. » Καὶ, « Κατακυριεὺ ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου. » Καὶ, « Ἐκ γαστρὸς πρὸ Ἐωσφόρου ἐγέννησά σε. » Καὶ « Ὡμοσε Κύριος, καὶ οὐ μεταμελήθησεται· Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ. » Δι' ὧν σαφῶς, γέννημα καὶ Υἱὸς Θεοῦ πρὸ Ἐωσφόρου, καὶ πρὸ πάσης δημιουργίας ὑπὸστάς, αἰώνιος ἀρχιερεὺς ἀναπέφραται. Ὁ δὲ Μωσέως Χριστὸς, ὅσον ἐδράματι, τὸν τύπον ἐνβραχεῖ καθυποκρινάμενος χρόνῳ, κεῖται ἐν θνητοῖς λελογισμένος, ἐτέρῳ τὴν ἀλήθειαν τῷ μόνῳ καὶ ἀληθεῖ παραδοῦς· καὶ ὁ μὲν ἀληθὴς Χριστὸς οὐ δεηθεὶς τῆς κατὰ Μωσέα χρίσεως, οὐδ' ἐλαίου σκευαστοῦ καὶ γεώδους ὕλης, ὁμῶς τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς προσωνομίας τῆς αὐτοῦ τὴν οἰκουμένην κατέπλησε, παρόνυμον αὐτοῦ τὸ Χριστιανῶν γένος ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι συστησάμενος· ὁ δὲ Μωσέως, οὐδ' ὅτι ποτὲ ἐν ἀνθρώποις ὠνομάσθη, δῆλος ἦν, εἰ μὴ διὰ τῆς Μωσέως γραφῆς. Καὶ οὗτος μὲν ὀφέ ποτε μετὰ τὴν ἔξοδον τὴν ἀπὸ Αἰγύπτου περιβραντηρίοις τισὶ καὶ ταῖς δι' αἱμάτων θυσίαις καθαρθεὶς, ἐλαίῳ κέχριστο σκευαστῷ, Μωσέως αὐτὸν κερκίκοτος· ὁ δὲ ἀργέυτος καὶ ἀληθὴς ἀρχῆθεν καὶ εἰς ἄπειρον αἰῶνα, ὅλος δι' ὅλου καὶ αὐτὸς αὐτῷ τὰ πάντα ὁμοιος, μηδ' ὅτιοῦν παράλλάττων, Χριστὸς ἦν ἀεὶ, καὶ πρὸ τῆς ἐν ἀνθρώποις ἐπισημίας, καὶ μετ' αὐτὴν ὁμοίος, οὐ πρὸς ἀνθρώπου

⁷³ Luc. 19, 21. ⁷⁴ Exod. xxv, 40. ⁷⁵ Hebr. viii, 5. ⁷⁶ Hebr. x, 1. ⁷⁷ Coloss. ii, 16. ⁷⁸ Psal. cix, 1. ⁷⁹ ibid. 5. ⁸⁰ ibid. 4.

οὐδὲ δι' ὕλης τῆς ἐν ἀνθρώποις, ἀλλὰ πρὸς τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ τῆ ἀγενεῖ θεότητι κεχρισμένος. Καὶ ἐπειδὴ περὶ τὸ τῆς προσηγορίας αὐτοῦ παρ' ἡμῶν ἐξετάζεται, τῶν εἰρημένων ἀπάντων εἴη ἂν ἐπισηφράγισμα τὸ παρὰ τῷ σοφωτάτῳ Σολομώντι λόγιον φάσκον ἐν τῷ Ἄσματι τῶν ἁσμάτων· « Μύρον ἐκκενωθὲν ὀνομά σου. » Οὗτος γὰρ ἐνθέω σοφία κεχορηγούμενος, καὶ καταξιωθεὶς ἀποβήτοτερον περὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ θεωρημάτων, καὶ τῷ μὲν ὡς ἐπουρανίου νυμφίου, τῆς δὲ ὡς νύμφης αὐτοῦ μνημονεύσας, ἐπιζητούμενου τί ἄρα ἦν ὀνομα τῷ νυμφίῳ, ἐπιφωνεῖ ὡς πρὸς αὐτὸν λέγων. Τὸ ὀνομά σου, νυμφίε, μύρον ἐστὶ, καὶ μύρον οὐχ ἀπλῶς, ἀλλὰ κεκενωμένον. Ποῖον δὲ ἂν γένηται ὀνομα μύρου κεκενωμένου δηλωτικὸν ἢ τὸ τοῦ Χριστοῦ ὀνομα; οὐ γὰρ ἂν ἄλλως, οὐτ' ἂν γένοιτο, οὐτ' ἂν ὀνομασθεῖη Χριστός, ἢ μύρον προχυθέντος. Ὅποιον δὲ τοῦτο ἦν τὸ μύρον, ᾧ χρισθεὶς ὁ δηλούμενος Χριστὸς ἀποπέφανται, διὰ τῶν πρόσθεν ἡμῖν ἀποδόδοται. Τοσούτων περὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ προσηγορίας διηγορευμένων, φέρε, καὶ περὶ τῆς τοῦ Ἰησοῦ διασκεψώμεθα.

ipsi sponso nomen esset, vocem emittit quasi ad illum dicens : Nomen tuum, sponse, unguentum est, et unguentum non simpliciter, verum evacuatum. Porro autem quodnam tandem aliud sit nomen unguentum evacuatum significans, nisi ipsum Christi nomen? nam alioqui neque fieri neque nominari possit Christus, si unguentum infusum non sit. Quale vero hoc esset unguentum, quo unctus is, de quo agitur, Christus est declaratus, in iis quæ superius habes, a nobis ostensum est.

195 Cum igitur de Christi appellatione hactenus tam multa locuti sumus, agendum, de Jesu quoque disseramus.

IZ'.

*Ὅτι καὶ τὸ τοῦ Ἰησοῦ ὀνομα παρὰ τοῖς πρόπαλαι τοῦ Θεοῦ γνωρίμοις ἐτετίμητο.

Πρῶτος πάλιν Μωσῆς, πρὸς τὸν αὐτοῦ διάδογον ἑτέρα χρώμενος προσωνομίᾳ, Ἰησοῦν μετωνόμασε. Γέγραπται γάρ· « Ταῦτα τὰ ὀνόματα τῶν ἀνδρῶν, οὓς ἀπέστειλε Μωσῆς κατασκέψασθαι τὴν γῆν, καὶ ἐπωνόμασε Μωσῆς τὸν Ναυστῆν υἱὸν Ναυῆ Ἰησοῦν, καὶ ἀπέστειλεν αὐτούς. » Ὅρα δὴ οὖν τίνα τρόπον οὐ μικρὰ νοήσας περὶ φύσεως ὀνομάτων ὁ προφήτης, ἀλλὰ καὶ πλεῖστα ὅσα περὶ τῶν παρ' αὐτῷ μετονομαζομένων θείων ἀνδρῶν, καὶ ὧν ἕνεκα μετονομάζονται, φιλοσοφῆσας, εἰσάγει τὸν Ἀβραάμ ἑπαθλον ἐπ' ἀρετῇ ἀπολαμβάνοντα πρὸς τοῦ Θεοῦ τὴν πρὸς Ἀβραάμ ἐντελεῖ προσηγορίαν· ὅπερ τί ποτε δηλοῖ, οὐτῶν διασαφεῖν καιρός. Οὕτω δὲ καὶ τὴν Σαρὰ Σάρραν ἐπονόμασας, καὶ γέλωτα τὸν Ἰσαὰκ πρὸ γενέσεως ἐπικεκλημένον, καὶ τὸν Ἰακώβ τῆς πάλης τὸ βραβεῖον διὰ τῆς τοῦ Ἰσραὴλ ἐπωνυμίας ἀναδοῦμενον, μυρία τε ἄλλα περὶ ὀνομάτων δυνάμεως τε καὶ φύσεως θεϊότερα ἢ κατ' ἀνθρώπων, ἐνθέω σοφίᾳ καὶ ἐπιστήμῃ διαλαβὼν, μηδενὸς τῶν πρὸ ἑαυτοῦ τῶν ἐξ αἰῶνος τῷ τοῦ Ἰησοῦ κεχρημένου ὀνόματι, πρῶτος αὐτὸς θείω Πνεύματι θεοφορηθεὶς, τὸν μέλλοντα αὐτοῦ διάδογον τῆς ἀρχῆς τοῦ λαοῦ καταστήσεσθαι, ἑτέρω πρότερον ὀνόματι κεχρημένον μεταλαβὼν, Ἰησοῦν καλεῖ· οὐκ ἀρκεῖν ἠγούμενος τὴν ἐκ προγόνων ἐπικληθεῖσαν αὐτῷ γενομένην προσηγορίαν. Νευστῆν γὰρ αὐτὸν ἐφίω-

post exitum de Ægypto, vasis quibusdam puris cruentisque sacrificiis purgatus, oleo unctus est comparato ipsum Mosem sortitus unctorem. Ille vero omnis formæ archetypa et verus, ab initio in infinitum usque ævum, totus per totum, ipseque sibi in omnibus similis, nusquam quidquam mutationis accipiens, Christus semper fuit, etiam priusquam ad homines venerit, atque iidem postea, non ille quidem ab homine, neque ulla materia, quæ inter homines reperitur, sed a supremo Deo ingenta divinitate unctus. Et quoniam de illius appellatione in præsentia disserimus, omnibus quæ dicta sunt quasi signum imprimatur illud, quod apud sapientissimum Salomonem exstat, oraculum, sic se habens in Canticis canticorum : « Unguentum evacuatum nomen tuum ⁸¹. » Nam hic quoque divina sapientia donatus, et dignus habitus qui quæ secretiora sunt de Christo et de ejus Ecclesia contemplaretur; idemque cum unius quidem tanquam sponsi supercælestis, alterius tanquam illius sponsæ mentionem fecisset, et quæreretur quodnam

illud dicens : Nomen tuum, sponse, unguentum est, et unguentum non simpliciter, verum evacuatum. Porro autem quodnam tandem aliud sit nomen unguentum evacuatum significans, nisi ipsum Christi nomen? nam alioqui neque fieri neque nominari possit Christus, si unguentum infusum non sit. Quale vero hoc esset unguentum, quo unctus is, de quo agitur, Christus est declaratus, in iis quæ superius habes, a nobis ostensum est.

195 Cum igitur de Christi appellatione hactenus tam multa locuti sumus, agendum, de Jesu quoque disseramus.

XVII.

Quod etiam Jesu nomen apud priscos Dei familiares in pretio fuerit.

Primus rursus Moses, cum ad suum successorem alia uteretur appellatione, Jesum eum denominavit : Scriptum est enim, « hæc sunt nomina virorum, quos misit Moses ad inspicendam terram, et denominavit Moses, Nausem filium Nave, Jesum, et misit eos ⁸². » Considera, quæso, parumper, ut propheta qui non parum doctus naturam nominum erat, sed plurimum, hac quoque in parte philosophatus, ut ex iis sanctis viris constat, quos ipse denominavit, et ex causis propter quas denominavit, quippe qui inducat Abraham, qui præmium virtutis a Deo accipit, suam ipsius Abraham integram appellationem, quod sane quidnam sibi velit non est nunc demonstrandi locus, et eadem ratione Saram denominet Sarram, et Isaac, eum qui antequam nasceretur, risus dictus fuerat, et Jacob eum qui præmio luctæ, ex cognomine Israel decoratus: cumque idem alia innumerabilia de vi et natura nominum, diviniore quam ut ea homini conveniat, Spirituque Dei afflata sapientia ac scientia percepta et cognita haberet, nec alius quisquam ab initio ante ipsum, Jesu nomine usus esset, primus divino Spiritu moderante, quem sibi in populi principatu successorem erat declaraturus, alio prius nomine vocatum, ipse immutans, Jesum nominaverit, ut-

⁸¹ Cant. 1, 2. ⁸² Num. XIII, 17.

pote qui appellationem illi a majoribus dum nasceretur adjunctam, non satis idoneam fore censuerit : siquidem Nausem illum parentes vocaverant : at vero ipse Dei propheta, immutato natali nomine, virum illum divino Spiritu annuente, Jesum vocat, non aliter illum post mortem suam, omni populo præesse oportere ratus, cum utique futurum videret, quas leges ipse posuisset ut eæ aliquando mutarentur. **196** sinemque acciperent, et eadem cum ipso Muse ratione quodammodo, interirent, neque alium quempiam, quam unum Jesum ipsius Dei Christum, alteri reipublicæ, quæ priore longe melior, longeq̃ præstantior foret, præfuturum. Itaque Moses quidem omnium prophetarum maxime admirandus, cum utramque Salvatoris nostri Jesu Christi appellationem, divino Spiritu instruente distinctam, cognitamque haberet utraque quasi duobus regiis diadematis eos, qui apud se omnium essent principum præstantissimi decoravit. Itaque cum duobus principibus, duobusque ducibus populi pontifici ipsi, ac suo ipsius successori, Christum et Jesum appellationes pro meritis tribuisset : ipsum quidem Aaron, Christum, Nausem vero, quasi eum, qui post mortem suam sibi esset successurus, Jesum nominavit. Hoc igitur modo ipsius Mosis Scriptura, Salvatoris nostri Jesu Christi nominibus insignita est.

Ab Exodo. — Quemadmodum Mosis successor Jesus, qui angelus est vocatus, ei populi dux futurus erat, reddentis oraculum Christi nomen ferre dictus est.

« Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, ut custodiat te in via, ut introducat te in terram quam præparavi tibi : observa eum, et ausculta illi, ne fueris adversus illum contumax, non enim verebitur te, nomen enim meum est in ipso ⁶³. » Meo, inquit ipse Dominus, qui hæc tibi respondeo, nomine inscriptus est, qui populum introducturus est in terram promissionis : quod si Jesus fuit, non alius, constat jam tum Dominum hic dicere, nomen suum illi esse impositum : non igitur mirum est, si angelum quoque ipsum vocat, quando etiam de Joanne, qui homo fuit, plane dictum est illud : « Ecce mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam ante te ⁶⁴. »

A Zacharia. — Quod etiam Jesus filius Josedec sacerdos magnus, imaginem ac figuram gessit Salvatoris nostri, qui veterem, quæ jam tum invaluerat, humanarum animarum servitutem, ad Deum convertit.

197 « Et ostendit mihi Dominus Jesum sacerdotem magnum, stantem ante faciem angeli Domini : et diabolus stabat a dextris ejus, ut adversaretur ei, et dixit Dominus ad diabolum : Increpet Dominus in te, diabole, et increpet Dominus in te, qui elegit Jerusalem : nonne ecce hic, quasi torris erutus ex igne ? Et erat Jesus indutus vestibus sordidis, et stabat ante faciem angeli Domini, et respondit, et ait ad stantes ante faciem, dicens : Auferte vestimenta sordida ab eo, et dixit ad eum : Ecce abstuli a te iniquitates tuas, et induite eum

Α νησαν οί γεννήσαντες · ἀλλ' ὁ γε προφήτης τοῦ Θεοῦ, τὸ ἐκ γενετῆς ἀμείψας ὄνομα, Ἰησοῦν τὸν ἄνδρα κατὰ τὸ θεῖον Πνεῦμα καλεῖ· οὐκ ἄλλως αὐτὸν καθηγεῖσθαι τοῦ παντὸς λαοῦ μετὰ τὴν ἑαυτοῦ τελευτὴν, τῆς πρὸς αὐτοῦ τεθείσης νομοθεσίας μετασησομένης ποτὲ καὶ τέλος ἰσχύουσης, καὶ αὐτῷ γε ὁμοίως Μωσῆϊ τρόπον τινὰ τελευτώσης, μηδένα ἕτερον ἢ μόνον Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ πολιτείας ἑτέρας ἠγήσεσθαι κρείττονος ἢ κατὰ τὴν προτέραν. Οὕτω μὲν δὴ Μωσῆς ὁ πάντων προφητῶν θαυμασιώτατος, ἀμφοτέρας τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ θείῳ Πνεύματι διαγνοὺς τὰς ἐπωνυμίας, ταῦταις ὡς ἂν βασιλικούς διαδήμασι τοὺς παρ' αὐτὸν πάντων τῶν ἀρχόντων ἐκκρίτους ἐτίμησεν, δυσὶν ἄρχουσι καὶ ἡγεμόσι τοῦ λαοῦ τῷ τε ἀρχιερεὶ καὶ τῷ οἰκείῳ διαδόχῳ, τὸν Χριστὸν καὶ τὸν Ἰησοῦν ἐπισημίσας κατ' ἀξίαν, τῷ μὲν Ἀαρὼν τὸν Χριστὸν, τῷ δὲ Ναουσῆ, ὡς ἂν τὴν αὐτοῦ τελευτὴν διαδεξομένῳ, τὸν Ἰησοῦν ἀπονείμας. Τοῦτον μὲν οὖν τὸν τρόπον ἡ αὐτοῦ Μωσέως Γραφὴ ταῖς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ κεχόσμητο προστηγορίαις.

Ἀπὸ τῆς Ἐξόδου. — Ὡς ὁ Μωσέως διάδοχος Ἰησοῦς, ἄγγελος ἐπικεκλημένος, καὶ τοῦ λαοῦ καθηγεῖσθαι μέλλων, τὸ ὄνομα τοῦ χρηματιζοτος Χριστοῦ ἐπιφέρεσθαι λέγεται.

« Ἴδου ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ἵνα φυλάσῃ σε ἐν τῇ ὁδῷ, ὅπως εἰσαγάγῃ σε εἰς τὴν γῆν, ἣν ἠτοίμασά σοι. Πρόσεχε σεαυτῷ, καὶ εἰσακούε αὐτοῦ, μὴ ἀπειθῆι αὐτῷ· οὐ γὰρ μὴ ὑποστειλεται σε. Τὸ γὰρ ὄνομά μου ἐστὶν ἐπ' αὐτῷ. » Ἐμοῦ, φησὶν αὐτὸς ὁ Κύριος, τοῦ σοι ταῦτα χρηματιζοτος, τὸ ὄνομα ἐπιγράφεται, ὁ μέλλων εἰσαγεῖν τὸν λαὸν εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας· εἰ δ' αὐτὸς ἦν ὁ Ἰησοῦς, οὐκ ἄλλος, πρὸδηλον, ὡς τὸ ὄνομα τὸ αὐτοῦ φησὶν ἐπιτεθεῖσθαι αὐτῷ. Οὐ θαυμαστὸν οὖν, εἰ καὶ ἄγγελον αὐτὸν ἀποκαλεῖ, ὅτε καὶ περὶ Ἰωάννου ἀνθρώπου γεγονότος λέλεκται τὸ, « Ἴδου ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὃς κατασκευάζει τὴν ὁδὸν σου ἔμπροσθέν σου. »

Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου. — Ὡς καὶ Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ἰωσεδέκ ὁ ἱερεὺς ὁ μέγας εἰκόνα καὶ τύπον ἔφερε τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, ἐπιστρέφοτος ἐπὶ τὸν Θεὸν τὴν πάλαι ἐπικρατήσαντα τῶν ἀνθρωπείων ψυχῶν ἀιχμαλωσίαν.

« Καὶ εἰδείξέ μοι Κύριος Ἰησοῦν τὸν ἱερέα τὸν μέγαν, ἑστῶτα πρὸ προσώπου ἀγγέλου Κυρίου. Καὶ ὁ διάβολος εἰστήκει ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, ἀντικεῖσθαι αὐτῷ. Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς τὸν διάβολον· Ἐπιτιμήσα· Κύριος ἐν σοὶ, διάβολε, καὶ ἐπιτιμήσαι Κύριος ἐν σοὶ, ὁ ἐκλιξάμενος τὴν Ἱερουσαλήμ. Οὐχὶ οὗτος δαλὸς ἐξεσπασμένος ἐκ πυρός ; Καὶ ἦν Ἰησοῦς ἐνδεδυμένος ἱμάτια βυπαρὰ, καὶ εἰστήκει πρὸ προσώπου ἀγγέλου Κυρίου, καὶ ἀπέκρίθη, καὶ εἶπε πρὸς τοὺς ἐστηκότας πρὸ προσώπου, λέγων· Ἀφέλατε τὰ ἱμάτια τὰ βυπαρὰ ἀπ' αὐτοῦ· καὶ εἶπε πρὸς αὐτόν· Ἴδου ἀφῆρηκα τὰς

⁶³ Exod. xxiii, 20. ⁶⁴ Marc. i, 2.

ἀνομίας σου, καὶ ἐνδύσατε αὐτὸν ποδήρη, καὶ ἐπίθετε κίβηριν καθαρὰν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, καὶ περιέβαλον αὐτὸν ἱμάτια. » Καὶ ἐξῆς ἐπιλέγει· « Ἄκουε δὴ, Ἰησοῦ ὁ ἱερεὺς ὁ μέγας, σὺ καὶ οἱ πλησίον σου, καθήμενοι πρὸ προσώπου σου, διότι ἄνδρες τερατοσέπτοι εἰσι· διότι ἔγω τὸν δοῦλόν μου Ἀνατολήν. » Καὶ μετὰ βραχεία, τοῦτοις ἐπιφέρει λέγων· « Καὶ ἐγένετο λόγος Κυρίου πρὸς με λέγων· Λάβε τὰ ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας παρὰ τῶν ἀρχόντων καὶ παρὰ τῶν χρησμῶν αὐτῆς, καὶ παρὰ τῶν ἐπεγνωκότων αὐτήν, καὶ εἰσελεύσῃ ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ εἰς τὸν οἶκον Σοφονίου τοῦ ἡκοντος ἐκ Βαβυλῶνος, καὶ λήψῃ ἀργύριον καὶ χρυσίον, καὶ ποιήσεις στεφάνους, καὶ ἐπιθήσεις ἐπὶ τὴν κεφαλὴν Ἰησοῦ τοῦ Ἰωσαδὲκ τοῦ ἱερέως τοῦ μεγάλου, καὶ ἔρεις πρὸς αὐτόν· Τάδε λέγει Κύριος παντοκράτωρ· Ἰδοὺ ἄνθρωπος, Ἀνατολή ὄνομα αὐτοῦ, καὶ ὑποκίτῳθεν αὐτοῦ ἀνατελεῖ, καὶ οἰκοδομήσει τὸν οἶκον Κυρίου, καὶ αὐτὸς λήψεται ἀρετὴν, καὶ καθίσεται, καὶ κατάρξει ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ· καὶ ἔσται ὁ ἱερεὺς ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, καὶ βουλή εἰρηνικὴ ἔσται ἀνά μέσον ἀμφοτέρων. » Καὶ ὁ ἐν τῷ παρόντι προφήτης μέγας ἱερεὺς, ἀναγορευόμενος Ἰησοῦς, λευκοτάτην εἰκόνα καὶ σύμβολον ἐναργῆς δοκεῖ μοι σώζειν τοῦ Σωτήρος ἡμῶν Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ, τῇ τε αὐτοῦ προσήγορίᾳ τιμηθεῖς, καὶ τῆς ἐπανόδου τῆς ἀπὸ Βαβυλῶνος αἰχμαλωσίας τοῦ λαοῦ καθηγησάμενος. Ἐπεὶ καὶ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς ἀφείσθαι εἰρηται διὰ Ἡσαίου τοῦ προφήτου, κηρύττει αἰχμαλώτοις ἄρσειν, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν, παρακαλέσαι τε πάντας τοὺς πενθοῦντας, καὶ δοθῆναι τοῖς πενθοῦσι Σιών ἀντὶ σποδοῦ ἀλειμμα εὐφροσύνης. Ἐχεῖς τοιγαροῦν ἤδη δύο μεγάλους ἀρχιερεῖς, τὸν μὲν παρὰ Μωσῆ Χριστὸν, τὸν δὲ μετὰ χειρὸς Ἰησοῦν, τὰ σύμβολα τῆς περὶ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἀληθείας δι' αὐτῶν ἐπενηνεγημένους. Ἄλλ' ὁ μὲν Ἀραίων ὁ παρὰ Μωσῆ Χριστὸς, τῆς παρὰ Αἰγυπτίους ἀπαλλάξας τὸν λαὸν δουλείας, ἐπ' ἐλευθερίᾳ τε καὶ θεραπείᾳ τοῦ τῆς ἀπ' Αἰγύπτου πορείας αὐτῶν ἡγησάμενος, τὴν εἰκόνα σώζει ἀν τοῦ ἀληθοῦς Κυρίου, ὃς τῆς Αἰγυπτιακῆς εἰδωλολατρίας πάντας ἡμᾶς τοὺς ἐξ ἐθνῶν ἐλυτρώσατο· ὁ δ' ἐν τῷ προφήτῃ Ἰησοῦς ὁ ἱερεὺς ὁ μέγας τῆς ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπὶ τὴν Ἱερουσαλήμ ἐπανόδου προέστη, δεῖγμα φέρων καὶ αὐτὸς Ἰησοῦ τοῦ Σωτήρος ἡμῶν, ὃν ἔχομεν ἱερέα μέγαν διελθλυθότα τοὺς οὐρανοὺς, δι' οὗ καὶ αὐτοὶ, ὡς περ ἐκ Βαβυλῶνος τῆς κατὰ τὸν ἐνεστώτα βίον συγχύσεως τε καὶ αἰχμαλωσίας ἀπολυτρωθέντες, εἰς τὴν οὐρανόπολιν τὴν ἀληθῶς Ἱερουσαλήμ σπεύδειν ἐδιδάχθημεν. Εἰκότως δὲ ὁ τὴν εἰκόνα τῆς ἀληθείας δι' ἑαυτοῦ φέρων Ἰησοῦς καὶ ῥυπαρὰ ἱμάτια περιδέβλητο, καὶ ὁ διάβολος ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ ἔστω; καὶ ἀντικείμενος αὐτῷ λέγεται· ἐπεὶ καὶ ὁ ἀληθῶς Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς, εἰς τὴν ἡμετέραν καταβάς αἰχμαλωσίαν, τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν ἀνείληψε, καὶ τὸν ἀνθρώπειον ῥύπον ἀνεμάξατο, τὰ τε κατὰ τὸ πάθος αἴσχη διὰ τὴν πρὸς ἡμᾶς φιλανθρωπίαν ὑπέμεινε. Διὸ φησιν ὁ Ἡσαίας· « Οὕτως τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν

A tunica talari, et imponite cidarim mundam super caput ejus, et induerunt illum vestimenta ⁸². » Ac deinde adjungit : « Audi jam nunc, Jesu sacerdos magnæ, tu et proximi tui sedentes ante faciem tuam, quoniam viri prodigiorum inspectores sunt : quoniam ego adduco servum meum, Orientem ⁸³; » et post paulum, his quæ dicta sunt adjungit, dicens : « Et factum est verbum Domini ad me dicens : Sume ea quæ sunt ex transmigracione a principibus et oraculis ejus, et ab iis qui cognoverunt eam, et ingredieris in die illa in domum Sophonix venientis de Babylone, et accipies argentum atque aurum, et facies coronas, et impones super caput Jesu filii Josedec sacerdotis magni, et dices ad eum : Hæc dicit Dominus omnipotens, ecce vir, Oriens nomen ei, et subter eum orietur, et ædificabit domum Domini, et ipse accipiet virtutem, et sedebit, et principatum obtinebit in sede sua : et erit sacerdos a dextris ejus, et consilium pacificum erit inter utrumque ⁸⁴. » Hoc quoque in loco propheta magnus sacerdos, qui dicitur Jesus, apertissimam imaginem et notam evidentissimam servare mihi videtur Salvatoris nostri Jesu Christi, quando et illius nomine decoratur, et populi de Babylone redeuntis, qui captivus illic fuerat, ductor existit; nam Salvator quoque noster Jesus Christus per Isaiam prophetam dicitur missus ut nuntiet captivis remissionem et cæcis visum, consoleturque omnes qui in luctu sint, detque lugentibus Sion, gloriam pro cinere, atque unctionem lætitiæ. C 198 Habes igitur jam duos magnos pontifices : Christum quidem apud Mosem, Jesum autem eum de quo nunc agitur, qui veritatis circum Salvatorem ac Dominum nostrum Jesum Christum notas et signa in seipsis pertulerint : sed enim Aaron qui apud Mosem Christus est, cum Ægyptiaca servitute populum liberaverit, et ad libertatem et curam profectionis ab Ægypto illorum dux fuerit : probe servabit imaginem ejus, qui verus est Dominus. Nam hic plane nos omnes, qui de gentibus assumpti sumus, ab Ægyptiaco simulacrorum cultu liberavit : at vero qui apud prophetam est Jesus sacerdos magnus, redeuntibus de Babylone in Hierusalem præfuit, signum ipse quoque ferens, Jesu Salvatoris nostri, quem habemus sacerdotem magnum, qui quidem cælos ipsos penetraverit, a quo nos etiam ipsi quasi de Babylone, hoc est de confusione ac servitute vitæ præsentis liberati, ad cælestem veramque Hierusalem contendere instructi sumus. Porro autem merito qui veritatis imaginem in seipso ferebat Jesus, sordidis indutus vestibus fuerat, diabolusque a dextris illius stetisse, eidemque adversatus esse dicitur : nam verus item Salvator ac Dominus noster Jesus, cum ad nostram usque descenderit servitutem, peccata nostra sustulit, atque humanas sordes abstersit, et quæ illi in passione probra illata sunt, et mansuetudine

⁸² Zachar. III, 1-4. ⁸³ ibid. 8. ⁸⁴ Zach. vi, 9-13.

charitateque erga nos sua sustinuit. Quapropter Isaias sic ait: « Hic peccata nostra fert, et pro nobis est in dolore, et nos existimavimus eum esse in dolore et in plaga et in afflictione: ipse autem vulneratus est propter peccata nostra, et infirmatus est propter iniquitates nostras ⁸⁸: » quin etiam Joannes Baptista, cum Dominum vidisset, ait: « Ecce Agnus Dei, qui tollit peccata mundi ⁸⁹. » Paulus quoque his similia scribens de illo inquit: « Eum qui peccatum non novit, pro nobis peccatum fecit, ut nos efficeremur justitia Dei in ipso ⁹⁰; » item: « Christus nos redemit de maledicto legis, factus pro nobis maledictum ⁹¹. » Hæc igitur universa dum canit propheta, apertius ea ipsa significat ubi ait: « Et Jesus erat indutus vestibus sordidis ⁹²; » verumtamen, iis depositis quo tempore in cælum ascendit, ac de servitute nostra ad ea quæ ipsius propria sunt, reversus est, tum vero paternæ divinitatis diademate est coronatus, et paterni luminis splendidissimum vestimentum indutus, cidarique divina, atque aliis pontificiis ornamentis decoratus. Non est autem difficile etiam ea quæ ad diabolum spectant interpretari, qui quidem etiam nunc dum Christi doctrinæ adversatur, atque illi Ecclesiæ, quæ a Christo per totum terrarum orbem erecta est, ipsi Salvatore nostro adversatur, utpote qui antea quoque contra illum steterit, dum is adest nos a servitute quam sub hoc ferebamus, liberaturus: nempe illum hic tentavit et semel prius, et iterum postea, cum sub ipsam passionem illi insidias comparavit, ad extremum ille cum et ipsum diabolum, et eos qui sub ipso degunt, universos, et inimicos et hostes. visum nostrum effugientes, in fugam vertisset, nos qui captivi tenebamur, suos effecit domesticos, atque de nobis ipsis, tanquam de vivis lapidibus, domum Dei, ipsamque pietatis reipublicam struxit, ut jure ac merito illi oraculum sit accommodandum, quod ait: « Ecce vir, Oriens nomen ei, et subter ipsum orietur, et ædificabit domum Domini, et ipse accipiet virtutem, et sedebit, et principatum tenebit in sede sua ⁹³. » Attende igitur diligenter, quemadmodum hic quidem spirituali quodam more de antiquo loquens Jesu, qui imaginem veri ferebat, sic dicat: « Ecce vir, Oriens nomen ei. » Paululum vero progressus, quasi de alio qui sit Oriens, ipsi illi qui tunc aderat, Jesu dixerit: « Audi jam nunc, o Jesu, sacerdos magne, et tu, et proximi tui, quoniam viri prodigiorum inspectores sunt. Ecce ego adduco servum meum, Orientem ⁹⁴. Si igitur sermo erat de alio qui venturus esset, ac verius quam ille, qui tunc aderat, Oriens nominandus, certe imago venturi Orientis ille erat: utpote qui in imaginem non solum Jesus, sed etiam Oriens diceretur, si quidem tanquam ad ipsum præsentem, verba illa: « Ecce vir, Oriens nomen ei, » ad illum dicta sunt. Merito igitur

φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾶται, καὶ ἡμεῖς ἐλογισάμεθα αὐτὸν εἶναι ἐν πόνῳ καὶ ἐν πληγῇ, καὶ ἐν κακίῳσι· αὐτὸς δὲ ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, καὶ μεμαλάχισται διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν. » Ἀλλὰ καὶ Ἰωάννης ὁ Βαπτιστὴς ἰδὼν τὸν Κύριον εἶπεν· « Ἴδε ὁ Ἄμνός τοῦ Θεοῦ ὁ ἀῖρων τὰς ἁμαρτίας τοῦ κόσμου. » Καὶ ὁ Παῦλος τοῦτοις παραπλησίως περὶ αὐτοῦ γράφων φησὶ· « Τὸν μὴ γινόντα ἁμαρτίαν ὑπὲρ ἡμῶν ἁμαρτίαν ἐποίησεν, ἵνα ἡμεῖς δικαιοσύνη Θεοῦ γινώμεθα ἐν αὐτῷ. » καὶ, « Χριστὸς ἡμᾶς ἐξηγόρασεν ἐκ τῆς κατάρρας τοῦ νόμου, γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κατάρρα. » Ταῦτα δὴ οὖν ἅπαντα θεσπίζουσα ἡ προφητεία ἐδῆλου δι' ὧν φησι· « Καὶ Ἰησοῦς ἦν ἐνδευόμενος ἱμάτια βυπαρά· » πλὴν ἀλλὰ ταῦτα ἀποθέμενος κατὰ τὴν εἰς οὐρανοὺς ἀνοδὸν, καὶ τὴν ἀπὸ τῆς καθ' ἡμᾶς αἰχμαλωσίας εἰς τὰ οἰκίαι ἐπάνοδον, τῷ τῆς πατρικῆς θεότητος στεφανοῦται διαδήματι, καὶ τὴν λαμπροτάτην στολὴν τοῦ πατρικοῦ φωτὸς περιτίθεται, κιδάρει τε ἐνθέρῳ, καὶ τοῖς ἄλλοις ἀρχιερατικοῖς κόσμοις κατακοσμεῖται· οὐ χυλεπὰ δὲ καὶ τὰ κατὰ τὸν διάβολον ἀποδοῦναι, ὅς ἐτι καὶ νῦν ἀντικείμενος τῇ τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίᾳ, καὶ τῇ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ὑπ' αὐτοῦ ἰδρυνθείσῃ Ἐκκλησίᾳ, αὐτῷ τῷ Σωτῆρι ἡμῶν ἀνθέστηκε, καὶ πρότερον αὐτῷ ἐξ ἐναντίας ἐπιστρατεύσας, ὅτε παρτῶν ἡμᾶς ἐκ τῆς ὑπ' αὐτοῦ αἰχμαλωσίας ῥύόμενος. Ἐπειράσε γοῦν αὐτὸν καὶ πρότερον, καὶ δεύτερον, ὅτε κατὰ τὸ πάθος τὴν ἐπιβουλήν αὐτῷ συνεσκευάσατο. Ἐφ' οἷς ἅπασιν καὶ τὸν διάβολον καὶ τοὺς ὑπ' αὐτῷ πάντας ἀοράτους ἐχθροὺς τε καὶ πολεμίους τροπωσάμενος, τοὺς αἰχμαλύτους ἡμᾶς οἰκίους αὐτοῦ κατορθώσατο, καὶ ἐξ ἡμῶν αὐτῶν, ὡσάν ἐκ λίθων ζώντων, τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ τῆς εὐσεβείας πολιτεῦμα ἐστήσατο, ὥστε εἰκότως ἐφαρμύζειν αὐτῷ τὸ λόγιον φάσκον· « Ἰδοὺ ἀνὴρ, Ἀνατολὴ ὄνομα αὐτῷ· καὶ ὑποκάτωθεν αὐτοῦ ἀνατελεῖ, καὶ οἰκοδομήσει τὸν οἶκον Κυρίου· καὶ αὐτὸς λήψεται ἀρετὴν, καὶ καθιεῖται, καὶ κατάρξει ἐπὶ τοῦ θρόνου. » Πρόσχετος δ' οὖν ἐπιμελῶς, τίνα τρόπον νῦν μὲν πνευματικῶς περὶ τοῦ πάλαι γεγονότος Ἰησοῦ, τοῦ τὴν εἰκόνα τοῦ ἀληθοῦς φέροντος, φησι τὸ, « Ἰδοὺ ἀνὴρ, Ἀνατολὴ ὄνομα αὐτῷ· » ὕστερον δὲ ὑποβάς ὡς περὶ ἐτέρου ὄντος Ἀνατολῆς, αὐτῷ δὴ τότε παρόντι Ἰησοῦ λέλεκται· « Ἄκουε δὴ, Ἰησοῦ ὁ ἱερεὺς ὁ μέγας, σὺ καὶ οἱ πλησίον σου, διότι ἄνδρες τερατοσκόποι εἰσίν. Ἰδοὺ ἄγω τὸν δούλόν μου Ἀνατολήν. » Εἰ δὴ οὖν ὁ λόγος ἦν περὶ μέλλοντος ἤξειν ἐτέρου, ἀληθέστερον παρὰ τὸν τότε Ἀνατολῆς ὀνομαζομένου, εἰκὼν ἄρα τοῦ μέλλοντος ἤξειν Ἀνατολῆς ἐκεῖνος ἦν, ὡς ἐν εἰκόνι οὐ μόνον Ἰησοῦς, ἀλλὰ καὶ Ἀνατολὴ προσαγορευόμενος, εἶγε ὡς πρὸς παρόντα αὐτὸν τὸ, « Ἰδοὺ ἀνὴρ, Ἀνατολὴ ὄνομα αὐτῷ, » ἐλέγετο. Εἰκότως οὖν τῆς εἰκότος ἕνεκα καὶ οὗτος τῆς Σωτῆρος προσηγορίας ἤξλωτο, ὡσπεροῦν καὶ τῆς Ἀνατολῆς. Ἐπεὶ δὴ σωτήριον Θεοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα φωνὴν τὸ τοῦ Ἰησοῦ μεταληφθὲν ὄνομα σημαίνει·

⁸⁸ Isa. liii, 4-5. ⁸⁹ Joan. i, 29. ⁹⁰ II Cor. v, 21. ⁹¹ Gal. iii, 13. ⁹² Zach. iii, 3. ⁹³ Zach. vi, 12-13. ⁹⁴ Zach. iii, 9.

Ἰουᾶ μὲν γὰρ παρ' Ἑβραίοις σωτηρία, υἱὸς δὲ Ἀ τὴν ἰμαγίνης gratia hic quoque Salvatoris nostri appellatione dignus habitus est, nimirum quemadmodum etiam Orientis. Nam ipsum Jesu nomen in nostram linguam conversum, *salutare Dei* significat. Et enim Josua apud Hebræos *salus*. Filius autem **200** Nave apud eosdem Josue nominatur. Josue vero est *Jao salus*, hoc est *Dei salutare*. Itaque merito sicubi Dei salutare in nostris codicibus lectum fuerit, nihil aliud prorsus quam Jesum Hebraica lingua significari pro comperto habeas. Cum hæc hactenus de Salvatoris nostri appellatione a nobis dicta sint, ab alio rursus principio orationem renovantes, ad perfectiores de eodem propheticas demonstrationes transeamus.

Ἰουᾶ μὲν γὰρ παρ' Ἑβραίοις σωτηρία, υἱὸς δὲ Ἀ τὴν ἰμαγίνης gratia hic quoque Salvatoris nostri appellatione dignus habitus est, nimirum quemadmodum etiam Orientis. Nam ipsum Jesu nomen in nostram linguam conversum, *salutare Dei* significat. Et enim Josua apud Hebræos *salus*. Filius autem **200** Nave apud eosdem Josue nominatur. Josue vero est *Jao salus*, hoc est *Dei salutare*. Itaque merito sicubi Dei salutare in nostris codicibus lectum fuerit, nihil aliud prorsus quam Jesum Hebraica lingua significari pro comperto habeas. Cum hæc hactenus de Salvatoris nostri appellatione a nobis dicta sint, ab alio rursus principio orationem renovantes, ad perfectiores de eodem propheticas demonstrationes transeamus.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ

ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ

ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ

BIBAION ΠΕΜΠΤΟΝ

EUSEBII PAMPHILI

DEMONSTRATIONIS EVANGELICÆ

LIBER QUINTUS.

ΤΑΔΕ ΕΝΕΣΤΙΝ ΕΝ Τῷ ΠΕΜΠΤῷ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΗΜῶΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ.

B 201 HÆC INSUNT IN QUINTO LIBRO EVANGELICÆ DE SALVATORE NOSTRO DEMONSTRATIONIS.

Τίς ὁ τρόπος ἦν, καθ' ὃν οἱ παρὰ Ἑβραίοις προφητῆται τὰ μέλλοντα προσέσπιζον, καὶ τὴν ἀληθῆ θεολογίαν ἐφώτιζον· καὶ ὅσαι προφητικαὶ φωναὶ τῆς ἐνθούου προδπαρξέως τοῦ Σωτήρος μνήμη ἐποίησαντο.

Quisnam modus fuerit, quo apud Hebræos prophetae futura providentes canebant, et veram theologiam illuminabant. Item quam multæ propheticæ voces, de divina, et omnia quæ facta sunt antecedente, Salvatoris nostri natura, mentionem fecerint.

- α'. Ἀπὸ τῶν Παροιμιῶν.
- β'. Ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ μδ'.
- γ'. Ψαλμοῦ ρθ'.
- δ'. Τοῦ Ἡσαίου.
- ε'. Ψαλμοῦ λδ'.
- ς'. Τοῦ Ἡσαίου.
- ζ'. Τῆς Γενέσεως.
- η'. Τῆς αὐτῆς.
- θ'. Τῆς αὐτῆς.
- ι'. Τῆς αὐτῆς.
- ια'. Τῆς αὐτῆς.
- ιβ'. Τῆς αὐτῆς.
- ιγ'. Τῆς Ἐξόδου.
- ιδ'. Τῆς αὐτῆς.
- ιε'. Τῆς αὐτῆς.
- ισ'. Τῆς αὐτῆς.
- ις'. Τῆς αὐτῆς.
- ις'. Τῆς αὐτῆς.
- ιη'. Ἀπὸ τῶν Ἀριθμῶν.
- ιθ'. Τοῦ Ἡσαίου.
- κ'. Τοῦ Ἰώβ.
- κα'. Ψαλμοῦ ις'.
- κβ'. Τοῦ Ὀσηέ.
- κγ'. Τοῦ Ἀμώς.

- 1. A Proverbiis.
- 2. A psalmo XLIV.
- 3. A psalmo CIX.
- 4. Ab Isaia.
- 5. A psalmo XXXII.
- 6. Ab Isuia.
- 7. A Genesi.
- 8. Ab eadem.
- 9. Ab eadem.
- 10. Ab eadem.
- 11. Ab eadem.
- 12. Ab eadem.
- 13. Ab Exodo.
- 14. Ab eadem.
- 15. Ab eadem.
- 16. Ab eadem.
- 17. Ab eadem.
- 18. A Numeris.
- 19. Ab Esaia.
- 20. Ab Job.
- 21. A psalmo xc.
- 22. Ab Osee.
- 23. Ab Amos.

(4) Οὐδ'. Forte οὐκ. Edr.

24. Ab Abdia.
25. A Zacharia.
26. Ab eodem.
27. Ab eodem.
28. A Malachia.
29. Ab eodem.
30. A Jeremia.

202 PROCEMIUM.

Cum quibus modis de Salvatore nostro Jesu Christo tractemus, ii duo nobis in proximo *Evangelicæ Demonstrationis* volumine ostensi sint, unus quidem eorum, natura nostra superior est ultraque illam excurrit. Hoc sane modo afirmamus illum esse unicum Dei Filium, sive Dei essentiam referens Verbum, universique hujus auctorem, sive essentiam intelligentem, ac Dei primogenitam virtutem atque naturam, vimque divinam, quæ omnem habeat virtutem, et omnia quæ facta sint, antecedat, sive ingenitæ naturæ intelligentem imaginem. Alter vero modus nobis magis cognatus, magisque familiaris agnoscitur. Hoc enim definimus illum esse Dei Verbum, quod in homine paternam pictatem denuntiat: quo quidem modo quondam ille apud priora sæcula in hominis habitu, iis qui cum Abraham, iis, inquam, qui cum ipso illo principe gentium apud Dei amicos tantopere celebrato vixere, apparuit. Qui tum rursus apud homines visendus expectabatur, et qui jam ante per hominis ortum, et nostro corporis simile corpus, omnia probra passurus dicebatur. Itaque nobis de illo prophetica exposituris testimonia, recta via, rectoque ordine procedet oratio, si jam nunc in primis, quemadmodum quæ promissa sunt, postulant, id quod primum est, exploremus, et quæ in Evangelii de illo exstat comprobemus. Sed ante necesse est considerare, quisnam fuerit modus, quo prophetæ apud Hebræos Dei Spiritu impleverunt, a quibus utique etiam quæ

Quisnam modus fuerit, quo apud Hebræos prophetæ, simul et quæ futura essent canebant, et solam veram theologiam illustrabant.

Loca in quibus et vaticinia et oracula acciperent, in orbe terrarum passim instituta fuisse, tam Græci quam barbari profitentur. Porro hæc aiunt, providentia ipsius Opificis, ad usum atque utilitatem hominum prodita esse et concessa. Itaque prophetis Hebræorum nihil excellentius contigisse quam reliquarum gentium oraculis. Ut enim Hebræis per ejusmodi prophetas, sic reliquis gentibus per diversorum locorum oracula, supremum Deum respondere, et conducibilia monere solitum. Non enim tantummodo Judæorum esse, sed reliquorum quoque omnium hominum Deum, neque hos magis quam illos curare, sed omnibus æque providere. Sic enim ne solem quidem suum invidere cuiquam, sed omnibus abunde largiri, non Hebræis solis, annuosque rerum necessarium proventus suppeditare, atque omnibus simile corpus construere, unumque nascendi modum omnibus, unam omnibus animæ rationalis naturam. Itaque eadem ratione providendi quoque cognoscendique futura scientiam, omnibus hominibus abunde sufficere, aliis quidem per viros prophetas,

- A κδ'. Τοῦ Ἀθδειοῦ.
κε'. Τοῦ Ζαχαριου.
κς'. Τοῦ αὐτοῦ.
κζ'. Τοῦ αὐτοῦ.
κη'. Τοῦ Μαλαχίου.
κθ'. Τοῦ αὐτοῦ.
λ'. Τοῦ Ἰερειμου.

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

Ἐπειδὴ διττὸς ὁ τρόπος ὁ περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ πέφανται ἐν τῷ πρὸ τούτου συγγράμματι τῆς *Εὐαγγελικῆς Ἀποδείξεως*: ὁ μὲν ὑπερφυῆς καὶ ἐπέκεινα· καθ' ὃν ὀριζόμεθα αὐτὸν εἶναι μονογενῆ Θεοῦ Υἱὸν, ἢ οὐσιώδη τοῦ Θεοῦ Λόγον, δευτερον τῶν ὄλων αἰτιον, ἢ οὐσιαν νοερὰν, καὶ Θεοῦ πρωτότοκον ἐνάρετον φύσιν, τὴν πρὸ τῶν γεννητῶν θείαν, καὶ πανάρετον δύναμιν, ἢ τῆς ἀγεννήτου φύσεως νοερὰν εἰκόνα· ὁ δὲ συγγενῆς ἡμῖν καὶ μάλλον οικεῖος, καθ' ὃν πάλιν αὐτὸν ὀριζόμεθα Θεοῦ Λόγον, ἐν ἀνθρώπῳ τῆς τοῦ Πατρὸς εὐσεβείας ἀπαγγελτικῶν, καθ' ὃν πέφηνε πάλαι πρότερον ἐν ἀνθρώπῳ σχήματι τοῖς ἀμφὶ τὸν Ἀβραάμ· αὐτὸν δ' ἐκεῖνον τὸν βοώμενον ἐθνάρχηγν θεοφιλέσιν, αὐθίς τε φανησόμενον ἐν ἀνθρώποις δι' ἀνθρώπου γενέσεως, καὶ παραπλησίας ἡμῖν σαρκὸς, ἀσχηστα πείσεσθαι προείρητο· ὁδῶν καὶ τῆς προχωρησῆαι ἂν ἡμῖν ὁ λόγος μέλλουσι τὰς περὶ αὐτοῦ προφητικὰς ἐκτίθεσθαι μαρτυρίας, εἰ δὲ ἐν πρώτοις, κατὰ τὰ ἐπηγγελμένα, τὸ πρῶτον ἐξετάσαιμεν, καὶ τὴν ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις περὶ αὐτοῦ θεολογίαν ἀπὸ τῆς παλαιᾶς καὶ προφητικῆς μαρτυρίας πιστώσαιμεν. Ἀναγκαῖον δὲ προσπισκέψασθαι ἑποῖός ποτε ἦν ὁ τρόπος τῆς παρ' Ἑβραίοις τῶν προφητῶν θεολογίας, παρ' ὧν καὶ τὰ προηγορευμένα προπεπαιδεύμεθα.

theologia, hanc a veterum prophetarum testimonio deus, quæ in Evangelii de illo exstat comprobemus. Sed ante necesse est considerare, quisnam fuerit modus, quo prophetæ apud Hebræos Dei Spiritu impleverunt, a quibus utique etiam quæ prædicta sunt, antehac edocti sumus.

Τίς ὁ τρόπος ἦν καθ' ὃν οἱ παρ' Ἑβραίοις προφητῆται ὁμοῦ τὰ τε μέλλοντα προεθέσαντο, καὶ τὴν μόνην ἀληθὴν θεολογίαν ἐξώτιζον.

Μαντεῖα καὶ χρηστηρία πανταχόσε γῆς Ἑλληνες καὶ βάρβαροι μνημονεύουσι συστῆναι. Ταῦτα δὲ φασιν ἐκ προνοίας τοῦ Δημιουργοῦ ἐπὶ χρῆσιν καὶ ὠφέλειαν τῶν ἀνθρώπων καταδειχθῆναι· ὡς μηδὲν εἶναι τὸ διαφέρειν τῶν παρ' Ἑβραίοις προφητῶν πρὸς τὰ τῶν λοιπῶν ἐθνῶν χρηστηρία. Ὡς γὰρ Ἑβραίοις διὰ τῶν τοιῶνδε προφητῶν, οὕτω καὶ τοῖς ἄλλοις ἔθνεσι διὰ τῶν κατὰ τόπον μαντεῶν τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν χρᾶν, καὶ τὰ συμφέροντα ὑποτίθεσθαι. Μὴ γὰρ Ἰουδαίων μόνον εἶναι Θεὸν, ἀλλὰ καὶ τῶν λοιπῶν ἀπάντων ἀνθρώπων· καὶ οὐ μάλλον ἐκείνων ἢ τούτων κήδεσθαι· πάντων δ' ἐξ Ἰησοῦ προνοεῖν, ὡς περὶ οὖν καὶ ἡλιον ἀφθόνως τοῖς πᾶσι δεδωρῆσθαι, ἀλλ' οὐ μόνον· Ἑβραίοις, καὶ τὰς ἐτησίους τῶν ἐπιτηδίων χορηγίας, σωμάτων τε τοῖς πᾶσι κατασκευὴν ὁμοίαν, ἕνα τε γενέσεως τοῖς πᾶσι τρόπον, καὶ φύσιν λογικῆς ψυχῆς μίαν. Οὕτω δὲ καὶ τῆς τῶν μελλόντων προγνώσεως τὴν ἐπιστήμην πᾶσιν ἀνθρώποις ἀφθόνως παρέχειν, τοῖς μὲν διὰ προφητῶν ἀνδρῶν, τοῖς δὲ διὰ χρηστηρίων, τοῖς δὲ διὰ ὀρνίθων πτήσεως, ἢ διὰ θυτικῆς, ἢ δι' ὄνειροπομπείας, ἢ διὰ κληδόνων, ἢ παλμῶν, ἢ τινων ἐτέρων συμβόλων· ταῦτα γὰρ φασιν

ἀνθρώποις ἐκ τῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας δεδωρῆσθαι, ὡς
 μηδὲν πλεόν ἔχειν δοκεῖν τοὺς Ἑβραίων προφητας.
 Τοιοῦτος μὲν οὖν ὁ παρ' ἐκείνων λόγος· ὁ δὲ παρ' ἡμῶν
 ὡδὲ πως αὐτοῖς ἀπαντήσεται. Εἰ μὲν τις συνίστη λό-
 γος θεοῦ ἀληθῶς, ἢ θείας δυνάμεις, ἢ δαίμονας ἀγα-
 θοὺς ἐφεστάναι τοῖς τῶν εἰρημένων μαντείοις, ἢ τοῖς
 οἰωνῶν, ἢ τοῖς λοιποῖς κατωνομασμένοις, ἢ ἂν χύ-
 ραν ἀπονεῖμαι τοῖς λεγομένοις, ὡς τοῦ ἐπὶ πάντων
 Θεοῦ κάκεινα τοῖς χρωμένοις ἐπ' ὠφελείᾳ δεδωρημέ-
 νου· εἰ δὲ ἐντελέσιν ἀποδείξεισι καὶ αὐτῶν Ἑλλήνων
 ὁμολογίαις ἦδη πρότερον δαίμονας αὐτοὺς εἶναι, καὶ
 οὐδ' ἀγαθοῦ, πάσης δὲ βλάβης καὶ μοχθηρίας αἰτίου-
 ς, πῶς ἂν δύναιτο Θεοῦ εἶναι προφήται; Φαύλους δὲ
 αὐτοῦς ὁ λόγος ἐφώρασε διὰ τῆς *Εὐαγγελικῆς Προ-
 παρασκευῆς* ἐκ τε τῆς πάλαι κατὰ πάντα τόπον καὶ
 πῶν καὶ χύραν συντελουμένης αὐτοῖς ἀνθρωποθυ-
 σίας, ἐκ τε ὧν ἠπάτων τοὺς ἐρωτῶντας ἀγνοίᾳ τοῦ
 μέλλοντος, ἐκ τε ὧν ἠλίσκοντο μυρία ψευδόμενοι,
 τοτὲ μὲν ἐκ τοῦ προφανοῦς, τοτὲ δὲ διὰ τῆς τῶν χρη-
 σμῶν ἀμφιβολίας, δι' ἧς τοὺς πρόσφυγας πλείστοις
 πλειστάκις περιβάλλοντες κακοῖς ἀπηλέγχθησαν· καὶ
 ἐπεὶ προαπεδείκνυτο μαρὸν αὐτῶν καὶ ἀκάθαρτον τὸ
 φῶλον, ἐκ τοῦ χαίρειν αἰσχυραῖς καὶ ἀκολάστοις περὶ
 πῶτων λεγομέναις ὡδαῖς, καὶ ὕμνοις, καὶ μυθικοῖς
 διηγήμασιν, ιστορίαις τε ἀσέμνοις καὶ ἐπιβλαβέσιν,
 ἃς καὶ κατ' αὐτῶν κυροῦντες, καὶ ὡς ἀληθεῖς βε-
 βαιουῦντες ἤλωσαν· καὶ τέλος ἀπάντων ἐλεγχος τῆς
 ἄδρανοῦς αὐτῶν φύσεως ἦν τὸ σθεσθῆναι καὶ μηκέθ'
 ἐμῶις χρᾶν· καὶ σθεσθῆναι μὴ ἄλλοτε ἢ ἀπὸ τῶν χρό-
 νων τῆς ἐπιφανείας τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ τοῦ
 Χριστοῦ· ἐξ οὗ γὰρ εἰς πάντα τὰ ἔθνη διέδραμεν ὁ
 τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας αὐτοῦ λόγος, ἐξ ἐκείνου
 καὶ τὰ χρηστήρια διέλιπε, καὶ δαιμόνων θάνατοι μνη-
 μονεύονται. Πάντα δὲ οὗν ἦν ταῦτα, καὶ ἄλλα τοῦτοις
 παραπλήσια μυρία, δι' ὧν πονηροὶ δαίμονες ὄντες οἱ
 περὶ ὧν ὁ λόγος ἐν τοῖς τῆς *Εὐαγγελικῆς Προπαρα-
 σκευῆς* ἀπηλέγχθησαν. Εἰ δὲ οὖν τοιοῦδε τινὲς τυγ-
 χάνουσι, τίς αἰρεῖ λόγος τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ μαν-
 τείας εἶναι ἠγεῖσθαι τὰ τῶν δαιμόνων χρηστήρια; ἢ
 τοῖς τοῦ Θεοῦ προφήταις τὰ κατ' αὐτοὺς παραβάλλειν;
 Ποταπαὶ δὲ αὐτῶν αἱ προβῆσεις, ἃς, ὅτε καὶ ἐδόκουν
 ὑφεστάναι, περὶ τοὺς ἐρωτῶντας ἐποιοῦντο; ἄρα οὐχὶ
 περὶ ἀσέμων ταπεινῶν τε καὶ εὐτελῶν ἀνδρῶν, πυ-
 κτῶν, φέρε, ἢ τινῶν τοιούτων, οὐς θυσίαις τιμᾶν ἐκέ-
 λυσον; Ποῖα δὲ τὰ περὶ τῆς ἀνθρωποθυσίας νενομίστο;
 κεφάλαιον γὰρ δὴ τοῦτο τῶν εἰρημένων. Ἄρα τινι
 πράγματι φαύλῳ κατέλιπον ἀτοπίας ὑπερβολῆν; εἰ
 δὲ αἱ σωτήρες ἀνθρώπων θεοὶ τε καὶ ἀγαθοὶ δαίμονες
 τοὺς ἰκέτας αὐτῶν καὶ εὐσεβεῖς πρόσφυγας κατα-
 σφάττειν τὰ ἑαυτῶν φίλατα, ὡςπερὶ τινα ἄλλα
 θρέμματα, παρεκελεύοντο, ἀντικρυς ἀνθρωπιῶν αἰ-
 μάτων ὑπὲρ πᾶσαν θηρίων φύσιν διψῶντες, καὶ οὐδὲν
 ἄλλο ἢ αἰμοπότας καὶ ἀνθρωποδόρους ἀπωλείας τε
 φίλους εἶναι σφᾶς αὐτοὺς ἀπελέγχοντες. Ἦ λεγέτω ἂ
 βουλόμενος, εἰ ἔχοι σεμνόν τι καὶ ἀρετῆς ἄξιον τῶν
 δγλουμένων ἐπιδείξει, ἢ μαντείας καὶ προβῆσεις εἰς
 πᾶν γένος ἀνθρώπων συντεινούσας, ἢ νόμους καὶ πο-
 λιτικὰς διατάξεις, καθ' οὓς χρῆν βιοῦν πάντας ἀνθρώ-

A aliis vero per oraculorum responsa, et aliis per
 avium volatus aut per extorum in sacrificiis inspec-
 tionem, aut per somniorum immissiones, aut per
 ea quæ dicuntur, omnia, aut per concussiones ac
 tremores, aut per alia quædam ejus generis signa :
 hæc enim aiunt Providentia divina cunctis homini-
 bus esse donata, itaque nihil amplius habere videri
 Hebræorum prophetas : hæc sane illorum est ratio :
 nos vero illius sic obviam ituri sumus. Si ulla qui-
 dem ratio convincit, re vera deos, seu divinas po-
 testates, sive bonos aliquos dæmones præesse eo-
 rum, de quibus dictum est, oraculis, vel auguriis,
 vel cæteris quæ antea diximus : possumus sane ali-
 quem locum illis tribuere, tanquam illo quoque su-
 premus Deus iis qui talia usurpent, largitus sit; et
 vero perfectis demonstrationibus, et ipsorum Græ-
 corum confessionibus, jam antea, dæmones esse
 non illos quidem bonos, sed omnis perniciæ nequi-
 tiæque auctores convicimus, qui fieri potest ut Dei
 prophetæ habeantur? Etenim illos esse malos per
Evangelicam Præparationem ratio deprehendit, ex
 eo sane quod præcis temporibus in omni loco, et
 civitate ac regione, humanæ illis victimæ sacrifica-
 rentur; item ex eo quod rerum futurarum ignora-
 tione sciscitantes deciperent, et quod in mendacio
 millies ac millies deprehensi sint, modo quidem
 aperte ac palam, modo vero ipsorum oraculorum
 ambiguo sermone, per quem eos qui ad se confu-
 gissent, plurimis sapissime malis atque incommo-
 dis involvisse, convicti sunt : necnon quod jam
 antea demonstratum sit, illorum genus fœdum im-
 mundumque esse, ex eo quod obscenis ac lascivis,
 204 quæ de ipsis ferantur, canticis gaudere con-
 suerint; item hymnis ac fabulosis narrationibus
 historiisque inhonestis ac perniciosis, quas quod
 contra seipos ratas habuerint, et tanquam veras
 comprobaverint, jam plane redarguti sunt. Denique
 illorum inertis imbecillæque naturæ maximum ar-
 gumentum, quod extincta sint oracula, neque ampli-
 us ut olim respondeant; et extincta non alias
 quam sub adventum Salvatoris nostri Jesu Christi;
 ex quo enim illius in omnes gentes evangelicæ do-
 ctrinæ penetravit verbum, ex illo item oracula de-
 fecerunt, et dæmonum mortes memorantur. Omnia
 igitur hæc et innumerabilia alia his similia fuerunt,
 ex quibus illos, de quibus nunc agimus, malos
 esse dæmones *Evangelica Præparatiq* demonstravit.
 Quod si tales illos esse jam constat, quæ ratio un-
 quam obtinebit, ut supremi Dei illas fuisse divina-
 tiones censeamus, quæ dæmonum sortes perhiben-
 tur, aut quæ de illis feruntur, Dei prophetarum va-
 ticiniis esse comparanda? Cæterum quanti tandem
 illorum prædictiones faciendæ, quas, cum staro
 videbantur, sciscitantibus respondebant? Nonne de
 inhonestis atque humilibus et nullius pretii viris,
 pugilibus, exempli gratia, aut aliis talibus reddi
 solitas novimus, quos quidem homines sacrificiis
 honestari jubebant? Qualia porro quæ de humanis

victimis feruntur, censenda? Caput enim hoc omnium eorum quæ dicta sunt: num igitur ulla re prava locum novæ absurditati reliquerunt? Quod si isti hominum conservatores, et dii et boni dæmones, qui ad se suppliciter et cum pietate confugiunt, eos quæcunque charissima haberent, quasi reliquis similia pecora mactare imperabant, plana quod humani sanguinis supra omnem ferinam naturam sitibundi, neque quidquam aliud quam potiores sanguinis et devoratores hominum perditionisque amici essent, ipsimet declarabant: aut dicat mihi sane quivis, num de illis possit honesti quidpiam, aut quod cum virtute conjunctum sit, ostendere: aut divinationes, ac prædictiones, quæ ad omne hominum genus spectaverint: aut leges, institutionesque civiles, quæ quo modo omnes homines vivere oporteat, præceperint: aut philosophiæ decreta ac disciplinas, quæ philosophiæ amatoribus ab ipsis diis unquam proposita fuerint: atqui nemo est qui possit affirmare tale unquam quidquam vel celeberrimorum oraculorum beneficio, **205** vitæ hominum contigisse; nam si talia fuissent, nunquam homines, quibus a diis leges traditæ sunt, diversis usi essent atque inter se pugnantibus legibus: nam qui dii essent et dii boni, qui fieri posset ut non æquis institutionibus uterentur, quare autem non modestissimis ac justissimis legibus? Quis ergo aut Solonis, aut Draconis, aut aliorum qui vel Græcis vel barbaris leges descripserint, usus fuisset, cum in proximo adessent dii aut oraculis possent quæ honesta et necessaria viderent, præcipere? Quod si quis dicat plane illos ipsos non alios fuisse, qui per singulas gentes hominibus leges dederint, dicat etiam, quæso, ecquis ille aut cujusmodi fuerit deus, qui Scythas, exempli gratia, devorare homines docuerit, aut qui nonnullis leges dederit, ut matribus ac filiabus miscerentur, aut qui eos qui consenuissent, canibus projicere, quasi rem bonam imperaverit, aut qui sorores habere in matrimonio permiserit, aut mares maribus miscerit. Et quid me oportet, narrationes a legibus et omni jure alienas de iis quæ aut apud Græcos, aut apud barbaros fierent, numerare, ut auctores illos oraculorum mirabiles, apud utroque non deos, sed pravos ac sceleratos dæmones fuisse demonstrem? quippe qui infelicissimum mortalium genus, in absurditates ab omni natura alienas conjecerint: quando ne dii quidem illi et vates, qui apud Græcos fama celebrantur, ut conducibile quidquam et suo pretio æstimandum, ad animæ utilitatem iis tradiderint, qui ad oracula accederent, demonstrari possint? Cur enim unquam Græci homines, relicto illorum usu, barbaram terram petere soliti sunt, ut mercatorum instar, disciplinas extrinsecus aliunde conquirerent, cum in proximo essent dii quibus magistris uterentur? Si enim dii aut etiam boni dæmones respondissent, et alias quidem divinationibus aliisque miraculis osten-

(4) Οὐδ'. Forte οὐκ. Εὐρίτ.

τους, διαγορευούσας, ἢ φιλοσοφίας δόγματα τε καὶ μαθήματα πρὸς τῶν θεῶν προβεβλημένα τοῖς ἐρασταῖς φιλοσοφίας. Ἄλλ' οὐκ ἂν ἔχοι τις φάσαι τοιοῦτον πώποτε ὑπῆρχθαι τῷ βίῳ ἐκ τῶν περιβοητῶν χρηστηρίων. Εἰ γὰρ ἦν ταῦτα, οὐκ ἂν διαφόροις ἐχρήσαντο καὶ μαχομένοις νόμοις ἄνθρωποι ὑπὸ θεῶν νομοθετούμενοι θεοὶ γὰρ ὄντες καὶ ἀγαθοὶ, πῶς οὐκ ἂν τοῖς αὐτοῖς ἐχρήσαντο διατάγμασι; πῶς δ' οὐχὶ ταῖς σώφροσι καὶ δικαιοσύταις νομοθεσίαις; Τίς οὖν τοῦ Σόλωνος, ἢ Δράκοντος, ἢ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων Ἑλλησὶ τε καὶ βαρβάρους νομοθετῶν χρεῖα ἦν, θεῶν ἐγγύς παρόντων, καὶ διὰ τῶν χρησμῶν διαταττομένων τὰ δέοντα; Εἰ δὲ δὴ φαίη τις αὐτοῦς καὶ οὐδ' (1) ἄλλους εἶναι τοὺς καθ' ἕνασπον ἔθνος ἀνθρώπων νομοθετοῦντας, καὶ τίς ἄρα ἐκεῖνος καὶ ποταπὸς, εἰπάτω, θεός, ὁ Σκύθαις, φέροι, ἄνθρωποβορεῖν διαταξάμενος, ἢ ὁ μητράσιν ἐτέροις καὶ θυγατράσι μίγνυσθαι νομοθετήσας, ἢ ὁ κυσὶ παραβάλλειν τοὺς γεγηρακότας, ὡς ἀγαθὸν, διατεταγμένον, ἢ ὁ ἐπιτρέψας ἀδελφᾶς γαμεῖν καὶ ἀρρένας ἀρρέσιν ἐπιμίγνυσθαι; Καὶ τί με δεῖ τοὺς ἐκθέσμιους τῶν παρ' Ἑλλήσιν καὶ βαρβάρους λόγους ἀπειριθμεῖν εἰς ἐλεγχον τοῦ μὴ θεοῦ γεγονέναι, πονηροῦς δὲ καὶ ἀλιτηρίους δαίμονας, τοὺς θαυμαστοὺς αὐτῶν χρησμοδότας, ἐπὶ τὰ παρὰ φύσιν ἀτοπήματα τὸ τριστόλιον τῶν ἀνθρώπων γένος καταβεβληκότας; ὅπότ' οὐδ' οἱ παρ' Ἑλλήσιν βεδοημένοι θεοὶ καὶ μάντιες χρησιφόρον τι καὶ λυσιτελεῖς εἰς ψυχῆς ὠφέλειαν τοῖς δρωμένοις ἀποδείκνυνται παρεσχημένοι. Τί γὰρ δήποτε καταλιπόντες ἄνδρες Ἑλληνας τὴν ἐξ αὐτῶν ὠφέλειαν, ἐπὶ τὴν βάρβαρον ἐστέλλοντο γῆν, ἐμπορίαν μαθημάτων ἐξωθέν ποθεν ἐρανιζόμενοι, παρὸν διδασκάλους τοῖς θεοῖς χρῆσθαι; Θεῶν γὰρ ἢ καὶ δαιμόνων ἀγαθῶν χρηματιζόντων, καὶ τοτὲ μὲν διὰ τῆς προγνώσεως καὶ τῆς ἄλλης παραδοξοποιίας τὴν οἰκέλιαν δύναμιν παραφαινόντων, τοτὲ δὲ διὰ τῆς ἀδιαιπτότου τῶν μαθημάτων ἀληθείας τὴν ἀληθῆ σοφίαν ἐκδιδασκόντων, τί ποτ' ἦν ἄρα τὸ μὴ τοῦτοις μαθητευθῆναι φιλοσόφων παῖδας, ἄλλων δὲ ἀπ' ἄλλου δογμάτων τινῶν ἐπινοίας πορίζομένων, ἐκ τῆς μακρᾶς διαφωνίας ποικιλίας αἰρέσεως φιλοσόφων συστήναι; Ἄλλ' εἰ μὴ προσείχον αὐτοῖς οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων, τοὺς εὐσεβεῖς δ' οὖν καὶ θεοῖς προσιόντας χρῆν δῆπου τὸ ἀδιάπτωτον ἐκ τῆς τῶν θεῶν ὠφέλειας πεπορίσθαι. Τίνες οὖν οὗτοι; οὐς γὰρ ἂν φῆς, τοῦτους ἀπέλεγχοσι πλανωμένους οἱ ἀντιδοξάζοντες. Ἄλλὰ γὰρ, ὡς εἴκοι, δαιμόνων ἦν μαντεία, μέχρι κλέπτου φαρμάς, ἢ σκευούς ἀπωλείας, ἢ τινος ἄλλου τοιοῦτου φθάνοντα, ὧν οὐκ ἀπεικὸς ἦν αὐτοῦς, ἐν τῷ περὶ γῆν ἀέρι τὰς διατριβὰς ποιουμένους, τὴν εἰδησιν ἐσχηκέναι· καλοῦ δὲ καὶ σοφοῦ μηδενὸς ἐπιβόλους εἶναι δόγματος φιλοσόφου, μὴ πολιτείας, μὴ νόμου ὀρθῶ λόγῳ κειμένου· μάλλον δὲ, εἰ χρῆ ἐλευθερᾶ φωνῆ τάλιθες εἰπεῖν, τοῦτους ἅπαντας ἀρχεκάκους ἠγείσθαι χρῆν γεγονέναι· οἱ δὲ περὶ σφῶν αὐτῶν, μοιχείας καὶ ἀρρένομιξίας, μητρογαμίας τε, καὶ ἀδελφῶν ἐκθέσμιους κοινωνίας, καὶ μυρίας ἄλλας θεομαχίας, ἐχθρας τε καὶ πολέμους θεῶν πρὸς θεοὺς, ἀνθρώπων τε ψδαῖς καὶ ὕμνοις καὶ διηγῆμασι, μυστηρίων τε ἐν

ἀπορρήτοις τελεταῖς λεγόντων ἀκροώμενοι. Οὐδεις γοῦν αὐτῶν πώποτε ἐπὶ τοῖς εἰρημένοις, ὡς ἐπ' ἀκολάστοις, καὶ μηδὲ σώφροσιν ἀνθρώποις ἀρμόζουσι φρονεῖν ἢ λέγειν τὰ τοιαῦτα, ἀγανακτῆσας φαίνεται. Καὶ τί με χρὴ διατείνεσθαι, παρὸν ἐξ ἑνὸς τοῦ μεγίστου παραδείγματος τὸ ὠμὸν καὶ ἀπάνθρωπον, καὶ ὡς ἀληθῶς μιαρὸν τῶν δηλουμένων συνορᾶν; λέγω δὲ ἐκ τῆς ἀνθρωποθυσίας. Τὸ γὰρ μὴ μόνον ἀλόγων ζῶων σφαγαῖς χαίρειν, ἀλλὰ καὶ ἀνθρώπων ἀπωλείαις, ποίας ὠμότητος ὑπερβολὴν οὐχ ὑπερηκότισε; ταῦτα γὰρ ἦν, ὡς ἔφη, τὰ διὰ τῆς προπαρασκευῆς ἐξ αὐτῶν τῶν Ἑλληνικῶν φιλοσόφων τε καὶ συγγραφέων μεμαρτυρημένα· ἐξ ὧν καὶ μάλιστα δαίμονες ὄντες πονηροὶ πολυπλόκοις μηχαναῖς, τοτὲ μὲν ταῖς διὰ μαντιῶν, τοτὲ δὲ ταῖς δι' οἰωνῶν ἢ συμβόλων, ἢ θυμάτων, ἢ τῶν παραπλησίων, τὸ ἀνθρώπειον διαστρέφοντες γένος δείκνυνται. Διόπερ ἀποφαντέον αὐτῶν τὰ χρηστήρια μὴ τοῦ ἐπὶ πάντων γεγονέναι Θεοῦ. Οὐκοῦν οὐδὲ συγκρίνειν αὐτὰ τοῖς Ἑβραίων προφήταις θεμιτὸν ἂν εἴη, ὧν ὁ πρῶτος ἱεροφάντης καὶ θεολόγος γεγωνὸς Μωσῆς, θεὰ ὄσων ἀγαθῶν τῷ βίῳ παραίτιος κατέστη.

non reipublicæ, nec legis a recta ratione profectæ, non instituti cujuspiam laudabilis, imo vero si aliquanto liberius dicere oportet, illos omnium malorum auctores et principes exstitisse affirmare necesse est : qui de seipsis adulteria, et impudicos marium abusus, et cum matribus et sororibus nuptias, concubitusque nefarios, et alia innumerabilia quæ deorum naturæ adversantur, inicitiasque et bella deorum adversus deos, in ipsorum hominum canticis atque hymnis et narrationibus et sacrorum arcanis ritibus, ferri non recusarent, ac potius libentissime audirent. Certe nunquam eorum quisquam se contra homines indignatione correptum ostendit, quod qualia dicta a nobis sunt, talia ipsis aut cogitando, aut dicendo quasi nequitia plena, neque ulla modestia referta tribuerunt. Et quid me oportet oratione progredi longius? cum plane de uno omnium exemplorum maximo, liceat et crudelitatem et immanitatem et tetrum re vera institutum illorum intueri? dico autem de mactandorum hominum ritu. Quod enim non solum brutorum animalium sacrificiis gauderent, verum etiam hominum ipsorum interitu, cujus tandem crudelitatis excessum non superaverit? Hæc enim erant, ut dixi, quæ in præparatione et philosophi et historici apud Græcos memoriæ prodiderint : ex quibus maxime quam perniciosi sint dæmones, quamque multiplicibus machinis, modo quidem oraculum, modo vero auspiciorum, aut signorum, aut hostiarum, aut aliorum similibus, hominum pervertant atque implicent genus, demonstrabantur. Quare affirmandum, illorum oraculum nequaquam supremum Deum auctorem habuisse. Neque igitur illa prophetis Hebræorum comparare fas est, quorum primus initiator ac theologus exstitit Moses. Qui quidem quantum qualiumque bonorum in vita auctor fuerit, jam hinc facile contemplari potes.

Πρῶτον μὲν δογμάτων εὐαγγελικῶν καὶ ἀληθῶν περὶ τοῦ ποιητοῦ καὶ δημιουργοῦ τῶν ἀπάντων Θεοῦ, περὶ τε τοῦ δευτέρου αἰτίου τῶν μετ' αὐτὸν λογικῶν καὶ νοερῶν οὐσιῶν, περὶ τε κοσμογονίας καὶ ἀνθρωπογονίας Γραφῆν ἱερὰν ἐξέδωκεν, ἔτι τε τῶν θεοσεβῶν ἱστορίας τῶν πάλαι θεοφιλῶν Ἑβραίων, ὡς περ τινὰς ἀρετῶν εἰκόνας ὑποτυπωσάμενος, εἰς ζῆλον τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν τοὺς ὑπηκόους ἀνεκίνησε· καὶ νομοθεσίας ἐνθέου καὶ καταλλήλου τοῖς τότε χρωμένοις φωτὸς ἀπήρξατο λόγων· καὶ θρησκείας θεοσεβοῦς πέφηνεν εἰσαγωγέως· καὶ ἐπὶ πᾶσι τῶν μακροῖς ὑπερὸν χρόνοις ἐσεσθαι μελλόντων τὰς προρρήσεις ἀναπεφώνηκεν, ὡς μικρὸν ἕστερον μνημονεῦθήσεται. Καὶ τοιοῦτος μὲν οὗτος· κατὰ τὰ αὐτὰ δὲ καὶ οἱ μετ' αὐτὸν προφήται. Πάρεργον μὲν, εἶπου τι τῶν ἐφημέρων ἐζητεῖτο, καὶ τοῦτο προὔλεγον τοῖς ἑρωτῶσι· τὸ δὲ κεφάλαιον τῆς προφητείας αὐτοῖς ἐπὶ

dissent vim suam, alias vero ex constanti et necessaria disciplinarum veritate, veram docuissent sapientiam, quid tandem impedimento fuisset ne ab illis philosophorum filii instituerentur, ut ita illis institutis, nusquam aliæ ab aliis opiniones, aliæ sententiæ, alia decreta traderentur, neque vero ex longa diversitate, variæ philosophorum sectæ nascerentur? Quod si illos popularis turba non attendebat, at saltem piis religiosisque hominibus, qui illos consulere, constantem quandam doctrinam, beneficio illorum suppeditari oportebat. **206** Sed qui sunt hi tandem? nam quoscunque dixeris tales, eos ut errantes redarguunt quicunque diversa aut contraria sentiunt. Cæterum ut par est, dæmonum erant oracula, quæ usque ad furis compilationem, aut supellectilis interitum, aut aliud quidpiam ejusdem generis vim suam porrigerent, quarum sane rerum haud incredibile est illos, utpote qui in hoc aere qui terram ambit, vagari consueverint, habuisse scientiam; honestæ autem et cum sapientia conjunctæ rei, sive sententiæ atque artis inventores fuisse, nunquam ostendes; non instituti cujuspiam laudabilis, imo vero si aliquanto liberius dicere oportet, illos omnium malorum auctores et principes exstitisse affirmare necesse est : qui de seipsis adulteria, et impudicos marium abusus, et cum matribus et sororibus nuptias, concubitusque nefarios, et alia innumerabilia quæ deorum naturæ adversantur, inicitiasque et bella deorum adversus deos, in ipsorum hominum canticis atque hymnis et narrationibus et sacrorum arcanis ritibus, ferri non recusarent, ac potius libentissime audirent. Certe nunquam eorum quisquam se contra homines indignatione correptum ostendit, quod qualia dicta a nobis sunt, talia ipsis aut cogitando, aut dicendo quasi nequitia plena, neque ulla modestia referta tribuerunt. Et quid me oportet oratione progredi longius? cum plane de uno omnium exemplorum maximo, liceat et crudelitatem et immanitatem et tetrum re vera institutum illorum intueri? dico autem de mactandorum hominum ritu. Quod enim non solum brutorum animalium sacrificiis gauderent, verum etiam hominum ipsorum interitu, cujus tandem crudelitatis excessum non superaverit? Hæc enim erant, ut dixi, quæ in præparatione et philosophi et historici apud Græcos memoriæ prodiderint : ex quibus maxime quam perniciosi sint dæmones, quamque multiplicibus machinis, modo quidem oraculum, modo vero auspiciorum, aut signorum, aut hostiarum, aut aliorum similibus, hominum pervertant atque implicent genus, demonstrabantur. Quare affirmandum, illorum oraculum nequaquam supremum Deum auctorem habuisse. Neque igitur illa prophetis Hebræorum comparare fas est, quorum primus initiator ac theologus exstitit Moses. Qui quidem quantum qualiumque bonorum in vita auctor fuerit, jam hinc facile contemplari potes.

207 Primum sententias, opinionionesque evangelicas ac veras protulit, de omnium rerum auctore atque opifrice Deo; tum de ejusdem Filio, rationalium intelligentiumque naturarum auctore, earum utique, quæ post ipsum existere intelliguntur: item de mundi atque hominis creatione, Scripturam sacram exaravit atque edidit. Præterea cum historiis religiosorum hominum, et qui olim Deo grati apud Hebræos vixerint, quasi quædam virtutum exemplaria expresserit, eos qui sibi dictanti parerent, ad imitationem virorum bonorum excitavit. Legi vero divinæ, atque iis qui tunc uterentur accommodatæ, primus orationis splendorem adhibuit adorationemque religiosam ac veram introduxit. Postremo iis, qui post se multis sæculis futuri erant, prædictiones enuntiavit, sicut paulo post a nobis commemorabitur: et hic quidem talis. Ad

eumdem vero modum etiam prophetæ qui post illum extiterunt. Cæterum extra propositum existimetur, sicubi eorum quidpiam quæ in diem quæri solent, ipsi respondissent sciscitantibus. Summa autem omnis illorum prophetiæ in rebus magnis consumebatur. Non enim in divinatione rerum quæ in diem aut in præsens tempus quærentur, neque parvis aut humilibus negotiis suum, quod a Deo acceperant, munus, dignum putabant. Sed super omni genere hominum divini in illis Spiritus illustratio ingens complexa erat argumentum, non illa quidem ut de ægrotantis hominis corpore, neque de temporaria hac et omnibus morbis obnoxia vita, divinationem profiteretur: nec alioqui de quibusdam mediis atque indifferentibus, quæ neque, si adsint, ad profectum animæ conducibilia, neque, si non adsint, damnium aliquod aut perniciem afferant, tametsi nonnunquam hæc quoque prædicebant, non primaria quadam ratione, sed quod rerum graviorum perceptionem comitarentur, eisque essent adjuncta. At vero quæ in causis divini ab illis accipiendi Spiritus, ad vaticinandum principem locum obtinerent, ea majus quoddam continebant argumentum, quam ut ad ea quæ dicta sunt, pertinere possent. Quod si quis totum quasi corpus eorum quæ a Mose et aliis post Mosem prophetis scripta sunt, diligentissime exploret, profecto ea nihil aliud complexa inveniat, quam adhortationem atque doctrinam divini cultus, qui Deo universi, ipsi utique opifici rerum omnium sit exhibendus, cognitionemque ac theologiam supremam de Filio, qui una cum Patre ipse quoque rerum sit auctor.

208 Præterea dehortationem atque eversionem a fallaci multorum deorum cultu, ad hæc veterum sanctorum virosum, qui primum talem religionem observaverint, memoriam prædictionesque et responsa de iis qui multis post sæculis ad illorum vitæ regulam, suam ipsi vitam directuri erant, per adventum Dei ad homines atque præsentiam, ipsius, inquam, Filii, et ipse ejusdem docendæ pietatis munere functurus, et ad salutem vitæ hominum afferendam venturus, in responsis dicebatur, cujus beneficio illi cunctis gentibus et Græcis simul et barbaris, eumdem divini cultus morem, quem veteres Hebræorum religionis amatores servaverant, prædendum esse canebant. Hæc Moses, hæc reliqui item prophetæ, qui omnes in uno ore, quod erat futurum, nuntiabant; atque hæc erat causa cur divina Spiritus affaret homines et corripere, ut videlicet Dei cognitionem ipsos, supremamque de Patre ac Filio theologiam doceret, iisdemque traderet veræ illius pietatis morem, et ad memoriam redigeret eos qui quondam omnes honestatis partes complevisent, necnon eos qui posterioribus temporibus a pietate ritumque majorum suorum excidissent, eosque longa oratione reprehenderet: item caneret adventum Salvatoris ac Doctoris universi humani generis, et per illum in cunctas gentes antiquæ Hebræorum religionis propagationem futuram,

A μεγάλοις συνετελείτο. Οὐ γὰρ ἐπὶ μαντεία τῶν ἐφημέρων καὶ πρὸς τὸν παρόντα καιρὸν ἐπιζητούμενων, οὐδὲ γε σμικρῶν καὶ ταπεινῶν τὰ τῆς θεοφορίας ἤξιοῦντο· ἀλλ' ἐπὶ τοῦ παντὸς ἀνθρώπων γένους ἡ τοῦ θεοῦ Πνεύματος ἐν αὐτοῖς ἔλλαμψις, μεγίστην ὑπόθεσιν περιέχουσα, οὐ περὶ νοσοῦντος ἀνθρώπου τὸ σῶμα, οὐδὲ περὶ τῆς προσκαίρου καὶ πολυπαθοῦς ταύτης ζωῆς τὴν πρόβρῃσιν ἐπαγγελομένη, οὐδὲ περὶ τίνος ἀπολωλῶτος, οὐδ' ἄλλως περὶ τινων μέσων καὶ ἀδιαφόρων, ἀ οὐτε παρόντα ψυχῆς βελτιώσει συμβάλλεται, οὐτε μὴ παρόντα ζημίαν ἢ βλάβην περιποιεῖ (ἀλλ' ἦν μὲν, ὡς ἔφη, ὅτε καὶ ταῦτα προύλεγον, οὐ κατὰ τὸν προηγούμενον δὲ λόγον· ἀλλὰ κατὰ ἀκολουθίαν τῆς τῶν κρειττόνων καταλήψεως)·

B μελίζονα μὲν ὑπόθεσιν ἢ κατὰ τὰ εἰρημένα περιεῖχεν. Εἰ δ' οὖν τις τὴν πᾶσαν περιοχὴν τῆς Μωσέως γραφῆς, καὶ τῶν μετ' αὐτὸν ἀκριβῶς διερευνήσειεν, εὗροι ἂν προτροπὴν καὶ διδασκαλίαν εὐσεβείας τῆς εἰς τὸν τῶν ὄλων Θεόν, αὐτὸν δὴ τὸν δημιουργὸν ἀπάντων περιέχουσαν, γινώσκιν τε καὶ θεολογίαν τὴν ἀνωτάτω τοῦ δευτέρου αἵτιου, πάσης δὲ πολυθῶν πλάνης ἀποτροπὴν, εἴτα τῶν πάλαι θεοφιλῶν ἀνδρῶν τῶν δὴ καὶ ἀπαρξαμένων τῆς εἰρημένης εὐσεβείας μνήμην, προβρῆθεις τε καὶ ἀναφωνήσεις κατὰ τὸν ἐκείνων βίον, ὑστέροις ποτὲ χρόνοις μελλόντων βιώσεσθαι, δι' ἐπιφανείας καὶ παρουσίας εἰς ἀνθρώπους Θεοῦ, αὐτοῦ δὴ τοῦ δευτέρου Κυρίου, καὶ Θεοῦ μετὰ τὸν ἀνωτάτω Πατέρα, καὶ αὐτοῦ χρηματίζοντος διδασκάλου τῆς αὐτῆς εὐσεβείας, καὶ Σωτῆρος ἐπιφανισμένου τῷ τῶν ἀνθρώπων βίῳ, δι' οὐ πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν, Ἑλλῆσιν ὁμοῦ καὶ βαρβάρους, προύλεγον τὸν τῆς θεοσεβείας τῶν πάλαι θεοφιλῶν Ἑβραίων τρόπον παραδοθήσεσθαι. Ταῦτα Μωσῆς, ταῦτα δὲ καὶ τῶν λοιπῶν προφητῶν παῖδες, οἱ πάντες ἐξ ἐνὸς στόματος προεκήρυττον. Καὶ τοῦτ' ἦν τὸ τῆς εἰς ἀνθρώπου τοῦ θεοῦ Πνεύματος ἐπιφορᾶς αἵτιον, διδάξαι θεογνωσίαν ἀνθρώπους, καὶ τὴν ἀνωτάτω περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ θεολογίαν, παιδεύσαι τε τρόπον ἀληθοῦς εὐσεβείας, καὶ μνημονεύσαι τῶν πάλαι κατωρθωκῶτων, τὸν τε μετὰ τούτων ἔλεγχον διὰ μακρῶν ἐκφᾶναι λόγων, θεσπίσαι τε τὴν παρουσίαν τοῦ Σωτῆρος καὶ διδασκάλου τοῦ παντὸς ἀνθρώπων γένους, καὶ τὴν δ' αὐτοῦ τῆς παλαιᾶς ἐξ Ἑβραίων θεοσεβείας εἰς πάντα τὰ ἔθνη μετάδοσιν προκηρύξαι. Ταῦτα ἦν τὰ ἐξ αἰῶνος στήλαις καὶ βίβλοις ἱεραῖς τῶν προφητῶν συμφώνως ἀναπεφωνημένα. Αὐτὰ δὲ ταῦτα, ἀ καὶ ἡμῖν, αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς μετὰ τὸν μακρὸν αἰῶνα, εἰσέτι νῦν πληρούμενα συνοράται· μίψ δὲ φωνῆ πάντες οὗτοι καὶ θεῖψ Πνεύματι κάτοχοι, πᾶσιν ἀνθρώποις τὸ φῶς τῆς ἀληθοῦς προεκήρυττον εὐσεβείας· ἀγγεῖαν τε ψυχῆς καὶ σώματος, παντελῆ τε καθαρίαν διανοίας, ἦν αὐτοὶ πρότερον ἠσκηχότες, τῆς ὑπερήκοις προὑβάλλοντο, πάσης ἀκολάστου πράξεως τοὺς προσιώντας ἀπείργοντες, μηδὲ τῆς πολυθέου πλάνης ἀπομιμεισθαι τὰς ἐκθέστους ἐπιτηδεύσεις, προτροπάδην δὲ φεύγειν διδάσκοντες πᾶσαν δαιμονικὴν ἐγχείρησιν, καὶ τὰς πάλαι περισπουδάστους ἐκείνας ἀθροποθυσίας, πάς τε αἰσχρὰς καὶ ἐπιβρῆτους περὶ θεῶν διηγήσεις, ὧν ἀπείργοντες, μόνψ προ-

ἀνέγειν συνβούλευον τῷ πάντων δημιουργῷ Θεῷ, οἷα ἐφόρων καὶ κριτῇ τυγχάνοντι τῶν ἐν ἀνθρώποις πραττομένων· μηδὲ ἀγοεῖν τὸν μέλλοντα εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημῆν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, Σωτῆρα παντὸς γένους ἀνθρώπων, καὶ διδάσκαλον βαρβάρων ὁμοῦ καὶ Ἑλλήνων εὐσεβείας τῆς ἀληθοῦς καταστησόμενον. Τοσοῦτόν τι ἦν τὸ διάφορον τῶν ὑπὸ τοῦ θεοῦ Πνεύματος κατόχων καὶ τῶν ὑπὸ δαιμονικῆς ἐνεργείας μαντεύεσθαι προσποιουμένων. Εἶτα τὸ μὲν ποιητὴν δαιμόνιον, οἷα σκότους οἰκεῖον, σκότον καὶ ἀχνὸν περιβάλλον τῇ ψυχῇ διὰ τῆς ἐμφοιτήσεως, τοῦ ὀποφῆτου οἷα νεκρὸν ἐξήπλου τοῦ κατὰ φύσιν λογισμοῦ παρενηνεγμένον, οὐδ' ἐπόμενον τοῖς λεγομένοις ἢ πραττομένοις δι' αὐτοῦ, παντελῶς δ' ἀναίσθητον καὶ παράφρονα· παρ' ὃ καὶ μαντεῖαν, ὡσπερ τινα μανταν, εἰκότως εἰκόσασιν τὴν τοιάνδε κατὰπτωσιν ἐπικεκλημένα· τὸ δὲ γε ἀληθῶς καὶ ἐνθεον Πνεῦμα, φωτειοῖδες, μᾶλλον δὲ φῶς αὐτὸ τυγχάνον, ἢ ἂν ἐπέλθῃ ψυχῇ, καινὴν παραχρημα καὶ λαμπροτάτην φωτὸς ἡμέραν ἐν αὐτῇ κατειργάζετο, διαυγεστέραν τε καὶ θεωρητικωτέραν πολὺ πλεόν νῦν ἢ πρότερον αὐτὴν αὐτῆς ἀποφαίνον, ὡστε νήφειν καὶ ἐργηγορέναι, συνορθεῖν τε πάντων μάλιστα καὶ συγκρίνειν τὰ θεοπικόμενα· παρ' ὃ μοι δοκοῦμεν εὖ καὶ ἀληθῶς προφήτας ἀποκαλεῖν τοὺς τοιοῦτους, παρὰ τὸ προφαίνειν καὶ προφωτίζειν ἐν αὐτοῖς τὸ θεῖον Πνεῦμα μὴ μόνον τὰ παρόντα, ἀλλὰ καὶ τῶν μελλόντων ἀληθῆ καὶ ἀκριβῆ γινώσκον. Σκέψασθε δὲ εἰ μὴ πολλὸν κρείττων οὗτος καὶ ἀληθῆς ὁ λόγος, φάσκων Πνεῦμα θεῖον ψυχαῖς ἐπιφοιτῆν κεκαθαρμέναις, καὶ νῦν λογικῶν καὶ διαυγῆ πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ Θεοῦ παρεσκευασμέναις, ἢ ὁ τῶν ἐν ἀψύχῳ ὕλῃ καὶ σκοτίοις μυχοῖς ἐναποκλειδόντων τὸ θεῖον, ἐν τε γυναικῶν καὶ ἀνδρῶν οὐ καθαρᾶς ψυχαῖς, ἢ δὴ καὶ ἐπὶ κόρακας καὶ ἰέρακας καὶ ἄλλους οἰωνοῦς, ἐπὶ τε αἴγας καὶ ἄλλα ζῶα, ναὶ μὴν καὶ ἐπὶ ὕδατων συστάσεις, ἐν τε ἡπατοςκοπίαις, καὶ αἵμασι νοσερῶν καὶ εἰδεχθῶν κνωδάλων, ἐρπετῶν τε ἰοδάλων σώμασιν, οἷον δρακόντων καὶ γαλῶν, καὶ τινῶν ἄλλων τοιοῦτοτρόπων, δι' ὧν τὴν τῶν μελλόντων πρόγνωσιν οἱ θαυμαστοὶ τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν ἐκφαίνειν ὑπεκλήφασιν. Τοῦτο δ' ἀνδρῶν ἦν μὴ συνεωρακότων Θεοῦ φύσιν, μηδὲ γε θεοῦ Πνεύματος δύναμιν ἐπινενοηκότων, οὐδαμῶς μὲν ἐμφιλοχωροῦσαν ἀψύχοις ἢ ἀλόγοις ζώοις, ἀλλ' οὐδ' ἐν λογικοῖς ἅπασιν, εἰ μὴ ποτε ἄρα ἢ μόνων ψυχῶν καὶ ἐναρέτοις ψυχαῖς, οἷους ἡμῖν ἀρτίως ὁ λόγος τοὺς Ἑβραίων ὑπέγραψε προφήτας· οὗς τοῦ θεοῦ Πνεύματος φάμεν ἀξιωθῆναι μεγάλων ἐνεκεν πραγμάτων οἰκουμένης ἀπάσης ἀνθρώπων βελτιώσει συμβαλλομένων. Εἰ δὲ ποτ' αὐτοῖς σκιδᾶς δίκην ἐπηκολούθει τὸ καὶ τὰ παρόντα τῶν μέσων καὶ ἀδιαφόρων γνωρίζειν, καὶ προλέγειν κατὰ καιρὸν τὰ ἀγνωσόμενα τοῖς ἐρωτῶσιν ἀναγκαίως καὶ τοῦτο τοῖς πάλαι αὐτοῖς πλησιάζουσι παρεῖχον, ὡς ἂν μὴ δοκοῖεν οἱ λίγνοι περὶ τὰς προγνώσεις εὐλόγως ἀποκλίνειν ἐπὶ τὰ ἐξω τῶν ἀλλοφύλων ἐθνῶν μαντεία σπάνει προφητῶν οἰκειῶν. Ἄλλὰ ταῦτα μὲν ὡδε τέλος ἐχέτω, τῆς ἐν τοῖς Ἑβραίων προφήταις θείας δυνάμεως ὄντα παραστατικά. Ἄρα δὴ οὖν αὐτοῖς, οἷα ἦ ἐθέοις ἀνδράσι καὶ σοφοῖς, οὐ κατ' ἀνθρώπων γέ-

nuntiaret. Hæc sunt quæ ab initio et titulus et libris sacris prophetarum, concordī voce enuntiata fuerunt; ipsa, inquam, hæc, quæ etiam nos post longissimum tempus, hodierno ipso die compleri oculis nostris intuemur. Nī vero omnes uno ore, divino Spiritu afflati, cunctis hominibus lumen veræ pietatis aperiebant, atque animæ et corporis castitatem perfectamque mentis purgationem commendabant. Quam cum ipsi prius exercuissent, iis qui sibi auscultarent, proponere, et ab omni minus honesta actione eos qui ad se accederent, prohibebant deterrebantque, ne studia illa nefaria imitarentur quæ ab errore colendi multos deos profecta fuerant: tum præcipiti quodam cursu docebant, ut fugerent omnem dæmonicam traditionem, priscasque illas omni studio celebratas hominum mactationes, obscenasque de diis et nefandas narrationes: a quibus cum homines prohiberent, unum universi opificem Deum, **209** quasi præsidem ac judicem omnium quæ ab hominibus agantur, ut attenderent, hortabantur: atque interim ne ignorarent eum, qui venturus erat ad homines, Christum utique Dei, Salvatorem universi humani generis, ac Doctorem non minus barbaris quam Græcis veræ pietatis destinatum. Hæc sane erat differentia inter eos qui Spiritum Dei receperant, et eos qui dæmonico instinctu divinationem profitebantur. Deinde pravum quidem unumquodque dæmonium tanquam tenebrarum amicum, animum tenebris et caligine involvens, accessu suo quemcunque sibi subjecerat, naturali usu rationis deturbatum, quasi mortuum distendebat. Itaque ille tanquam omni sensu spoliatus, factusque amens, quid a se vel diceretur vel ageretur, neutiquam intelligentia consequeretur. Ex qua re merito istiusmodi alienationi nomen imposuerunt, quod cum divinationem significet, a furore videtur esse deductum. Verus autem divinusque Spiritus cum lucidissimus, ac potius ipsa lux sit, ad quamcunque animam accesserat, in ea continuo novum ac splendidissimum lucis diem comparabat, eademque et nitidam et ad contemplandum idoneam, multo amplius nunc quam prius esse consuevisset, reddebat. Itaque cum maxime et sobrii erant, et vigilabant, et præ aliis omnibus quæ caneant, ipsi intuebantur et comparabant. Ex quo mihi bene vereque videtur eos qui tales exstiterint, vocare prophetas, quod divinus in eis Spiritus ante ostendere, et lumine suo anticipare, non præsentium modo, verum etiam futurorum veram, certamque cognitionem consueverit. Cæterum, contemplandam, quæso, longene melior hæc et verior oratio, quæ ait divinum Spiritum in animas expurgatas, et ad suscipiendam Divinitatem intelligentia et ratione nitida comparatas, ingredi solitum, an eorum qui in materia inanima et tenebricosis secessibus, divinum quod sit, includunt: atque in feminarum virorumque impuris animis, ne non in corvis atque accipitribus avibusque cæteris, præterea in capris et reliquis animalibus, quin etiam in

aquarum collectionibus, in extispiciis, in cruoribus odiosarum ac deformium belluarum, in venenatorum serpentium corporibus, ut draconum et mustellarum, et aliorum ejusdem generis, per quæ futurarum rerum cognitionem a supremo Deo indicari et prodi, admirabiles isti et egregii auctores, contra quos dicimus, putaverunt. **210** Porro istuc hominum fuit nullam divinæ naturæ rationem habentium, neque vero quænam sit divini Spiritus vis, considerantium, quæ nullo modo inanima brutaque animalia incolere gaudet, ac ne rationalia quidem cuncta, sed ea tantum in quorum animis virtus insit perfecta, quales paulo ante prophetas Hebræorum oratio nostra descripsit, quos diximus magnarum rerum causa, divino Spiritu dignos esse habitos, utpote qui orbis universi hominibus ea proderent quæ ad ipsorum in virtute profectum conducerent; quod si quando illos instar umbræ, etiam rerum præsentium ac mediarum atque indifferantium cognitio comitata est, usque adeo ut sciscitantibus. quæ ignorarent, ad tempus quoque prædicerent, etiam hoc ipsum necessario illis qui ad ipsos accederent, præbebant: nimirum ne isti curiosi ac perquam avidi divinationum, jure ad extrema aliarum nationum oracula, penuria domesticorum prophetarum, secedere viderentur. Sed hæc hæc hactenus dicta sint, ad illam vim divinam demonstrandam quæ in prophetis Hebræorum inerat. Tempus igitur jam est ut illi tanquam ii qui viri divini sapientesque, non humano more, exstiterunt, sed afflati divino Spiritu, quæ credenda essent, docuerint, sua ipsorum decreta, et cum pietate conjunctas incorruptasque theologias, sine omni prorsus ambiguitate nos doceant, ut videamus num usquam quidquam a virtute ac veritate alienum importent. Agedum igitur jam deinceps, novo quodam dicendi initio assumpto, quæ in Evangeliiis de Salvatore nostro Jesu Christo theologia continetur, eam prophetis quoque testimoniis comprobemus. Evangelica igitur testificatio talem de Christo profert theologiam: « In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum: omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil⁹⁸. » Vocat porro illum lucem intelligentem, vocat etiam Dominum, sicut interim Deum quoque. Divinus autem Paulus, tanquam Christi discipulus et apostolus, eidem theologiæ concordat, ubi de illo hæc narrat: « Qui est imago Dei invisibilis, primogenitus omnis creaturæ, quoniam in ipso condita sunt universa, in cælo et in terra, visibilia et invisibilia, sive throni, sive dominationes, sive principatus, sive potestates, omnia per ipsum et in ipso creata sunt, et ipse est ante omnia, et omnia per ipsum constant⁹⁹. » Vocatur autem et Dei virtus et Dei sapientia. **211** Hæc ipsa igitur hoc tempore de prophetis Hebræorum monumentis, quasi de variis floribus colligenda nobis proposita sunt ut per utriusque partis consensionem demonstratio constet veritatis. Cæterum, ignorare neutiquam oportet, quemadmodum divina oracula, cum multum quod, tum in verbis, tum in sentiis, mirifice excellat, Hebraica lingua contineant, variam diversamque in Græca lingua interpretationem, ob difficultatem contemplandi, sortita sint. Sed cum olim viri Hebræi multi simul convenerint, et una eademque voce illa omnia converterint, eos maxime sequemur, quando quidem Christi quoque Ecclesiæ iisdem uti placuit. Sicubi autem usu venerit, ne juniorum quidem interpretum novas editiones, quas etiam nunc Judæi libenter usurpant, recusabimus: ut ea quæ ad nostram hanc demonstrationem pertinent, ex omni parte stabilius firmissimamque consistant. Cum hæc hactenus præfati simus, reliquum jam est, ut in ipsas divinas voces insistamus.

⁹⁸ Joan. 1, 4-3. ⁹⁹ Coloss. 1, 15-17.

νομένοις, κατ' ἐπίπνοιαν δὲ θείου Πνεύματος πείθεσθαι διδάσκουσι, παίδευσθαι τε τὰ παρ' αὐτοῖς δόγματα, καὶ τὰς εὐσεβεῖς καὶ ἀδίαπτώτους θεολογίας, οὐκέτ' ἀμφιβολίαν ἔχοντα, μὴ πῶν ἀρετῆς καὶ ἀληθείας ἀλλότριον ἐπάγονται. Φέρ' οὖν ἤδη λοιπὸν, ἀναλαβόντες ἐξ ὑπαρχῆς τὸν λόγον, τὴν ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις περὶ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ θεολογίαν, ἀπὸ τῆς προφητικῆς μαρτυρίας πιστωσώμεθα. Ἡ μὲν οὖν εὐαγγελικὴ μαρτυρία ὡδε τὸν Χριστὸν θεολογεῖ: « Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν. » Καλεῖ δ' αὐτὸν καὶ φῶς νοερόν, καλεῖ δὲ καὶ Κύριον, ὡς περὶ οὖν καὶ Θεόν. Καὶ ὁ θεσπέσιος δὲ Παῦλος, οἷα τοῦ Χριστοῦ μαθητῆς ὢν καὶ ἀπόστολος, συνάδει τῇ θεολογίᾳ, ταῦτα περὶ αὐτοῦ διεξίω· « Ὅς ἐστὶν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ ἀοράτου, Πρωτότοκος πάσης κτίσεως, ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα, τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, εἴτε θρόνοι, εἴτε κυριότητες, εἴτε ἀρχαί, εἴτε ἐξουσίαι. Τὰ πάντα δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν ἐκτίσται, καὶ αὐτός ἐστι πρὸ πάντων, καὶ τὰ πάντα δι' αὐτοῦ συνέστηκε. » Κέληται καὶ Θεοῦ δύναμις καὶ Θεοῦ σοφία. Αὐτὰ δὲ οὖν ταῦτα πρόκειται καὶ νῦν ἀπὸ τῶν παρ' Ἑβραίοις προφητικῶν γραφῶν ἐξανθίσασθαι, ὡς ἂν διὰ τῆς ἐν ἐκατέρωσιν τοῖς μέρεσιν συμφωνίας ἢ τοῦ ἀληθοῦς ἀπόδειξις παρασταθῆι. Χρῆ δὲ μὴ ἄγνοεῖν, ὅτι οἱ μὲν θεοὶ χρησμοὶ, πολὺ τὸ καὶ πρὸς λέξιν καὶ πρὸς διάνους ὑπερφύεσ τῇ Ἑβραίων φωνῇ περιέχοντες, διαφόρου τῆς ἐπὶ τὸ Ἑλληνικὸν ἐρμηνείας τετυχῆσαι, τοῦ δυσθεωρήτου χάρι. Οἱ δ' οὖν ἄνδρες ἀθρόως Ἑβραῖοι συμφώνως αὐτὰς μεταβλήκασι, οἷς μάλιστα τὸν νοῦν προσέξομεν, ὅτι δὴ καὶ τῇ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ τούτοις κεχρησθαι φίλον. Εἰ δὲ που γίνοιτο χρεῖα, οὐδὲ τὰς τῶν μετὰ ταῦτα νεωτέρων ἐρμηνευτῶν ἐκδόσεις, αἷς εἰσέτι νῦν Ἰουδαίους χρησθαι φίλον, παραιτησώμεθα ὡς ἂν πανταχόθεν τὰ τῆς ἀποδείξεως ἡμῖν βεβαιωτέρας τύχοι παραστάσεως. Τούτων ἡμῖν πεπροομιασμένων, καὶ τῶν ἐν-θέων φωνῶν ἤδη λοιπὸν ἐφαψώμεθα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Α

CAPUT I.

Ὁς κατ' Ἑβραίοις ὁ σοφώτατος Σολομών ἐν Παροιμίαις οἶδε τινα πρωτότοκος τοῦ Θεοῦ δύναμις, ἦν καὶ σοφίαν Θεοῦ, καὶ γέννημα αὐτοῦ προσαγορεύει, ὡς περὶ οὗ καὶ ἡμεῖς δοξάζομεν.

« Ἐγὼ ἡ Σοφία κατεσχῆνωσα βουλήν, καὶ γνῶσιν, καὶ ἔννοιαν ἐγὼ ἐπεκαλεσάμην. Φόβος Κυρίου μισεῖ ἀδικίαν, ὕβριν τε καὶ ὑπερηφανίαν, καὶ ὁδοὺς πονηρῶν. Μεμίσηκα δὲ ἐγὼ διστραμμένους ὁδοὺς κακῶν. Ἐμὴ βουλή καὶ ἀσφάλεια, ἐμὴ φρόνησις, ἐμὴ δὲ ἰσχύς. Δι' ἐμοῦ βασιλεῖς βασιλεύουσι, καὶ οἱ δυνάσται γράφουσι δικαιοσύνην· δι' ἐμοῦ μεγιστᾶνες μεγαλύνονται, καὶ τύραννοι δι' ἐμοῦ κρατοῦσι γῆς· ἐγὼ τοὺς ἐμὲ φιλοῦντας ἀγαπῶ· οἱ δὲ ἐμὲ ζητοῦντες εὐρήσουσι χάριν· πλοῦτος καὶ δόξα ἐμοὶ ὑπάρχει, καὶ κτήσις πολλῶν καὶ δικαιοσύνη. Βέλτιον ἐμὲ καρπίζεσθαι ὑπὲρ χρυσίου καὶ λίθων τίμιον πολύν· τὰ δὲ ἐμὰ γεννήματα κρεῖσσον ἀργυρίου ἐκλεκτοῦ. Ἐν ὁδοῖς δικαιοσύνης περιπατῶ, καὶ ἐν ὁδοῖς δικαιοσύνης ἀναστρέφομαι, ἵνα μερίσω τοῖς ἐμὲ ἀγαπῶσιν ὑπαρξιν, καὶ τοὺς θησαυροὺς αὐτῶν ἐμπλήσω ἀγαθῶν· ἐὰν ἀναγγέλω ὑμῖν τὰ καθ' ἡμέραν γινόμενα, μνημονεύσω τὰ ἐξ αἰῶνος ἀριθμηῆσαι. Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ· πρὸ τοῦ αἰῶνος ἔθεμελίωσέ με, ἐν ἀρχῇ πρὸ τοῦ τήν γῆν ποιῆσαι, καὶ πρὸ τοῦ τὰς ἀβύσσους ποιῆσαι, πρὸ τοῦ προελθεῖν τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων, πρὸ τοῦ ὄρη ἔδρασθῆναι, πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννᾶ με. Κύριος ἐποίησε χώρας ἀοικητούς καὶ ἄκρα οἰκούμενα τῆς ὑπ' οὐρανόν. Ἦνίκα ἠτοίμαζε τὸν οὐρανόν, συμπάρημην αὐτῷ, καὶ ὅτε ἀφώριζε τὸν ἑαυτοῦ θρόνον ἐπ' ἀνέμων· ἦνίκα ἰσχυρὰ ἔποιε τὰ ἄνω νέφη, καὶ ὡς ἀσφαλεῖς ἐτίθει πηγὰς τῆς ὑπ' οὐρανόν, ἐν τῷ τιθεῖν τῇ θαλάσῃ ἀκριθασμὸν αὐτοῦ, καὶ ὕδατα οὐ παρελεύσονται στόμα αὐτοῦ· ἦνίκα ἰσχυρὰ ἔποιε τὰ θεμέλια τῆς γῆς, ἡμῖν παρ' αὐτῷ ἀμρόζουσα. Ἐγὼ ἡμῖν ἤ προσέχαιρε. Καθ' ἡμέραν δὲ εὐφραίνομαι ἐν προσώπῳ αὐτοῦ, ἐν παντὶ καιρῷ, ὅτε ἠψφραίνετο τὴν οἰκουμένην συντελέσας, καὶ ἠψφραίνετο ἐν υἱοῖς ἀνθρώπων. Ἡ πρὸ τῶν γεννητῶν θεία καὶ πανάρτετος οὐσία, ἡ νοερά καὶ πρωτότοκος τῆς ἀγεννήτου φύσεως εἰκὼν, ὁ γνήσιος καὶ μονογενὴς τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ Υἱὸς, πολυώνυμος τις ὢν, καὶ διὰ πλείστων προσρήσεων θεολογούμενος, τῷ τῆς σοφίας ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀξιώματι τε καὶ προσηγορίᾳ τετίμηται. Λόγον δὲ Θεοῦ αὐτὸν, αὐτὸ Φῶς, καὶ Ζωὴν, καὶ Ἀλήθειαν, καὶ ἐπὶ πᾶσι Χριστὸν Θεοῦ δύναμιν καὶ Θεοῦ Σοφίαν προσαγορεύειν μεμαθήκαμεν. Εἰ δὴ οὖν τὰ μετὰ χειρὸς αὐτὸς περὶ ἑαυτοῦ, ὡς ἂν Θεοῦ Σοφία ζῶσα καὶ καθ' αὐτὴν ὑπεστώσα, διὰ τοῦ σοφώτατου Σολομώντος διεξέρχεται λέγων, « Ἐγὼ ἡ Σοφία κατεσχῆνωσα βουλήν, καὶ γνῶσιν, καὶ ἔννοιαν ἐγὼ ἐπεκαλεσάμην » καὶ τὰ τοῦτοις ἐπαγόμενα· ἀλλὰ καὶ ὡς τὴν τῶν ὄλων διοίκησιν καὶ πρόνοιαν ἀναδεγμένους ἐπιφέρει· « Δι' ἐμοῦ βασιλεῖς βασιλεύουσι, καὶ οἱ δυνάσται γράφουσι δικαιοσύνην· δι' ἐμοῦ μεγιστᾶνες μεγαλύνονται. » εἶτα, εἰ-

Quemadmodum apud Hebræos sapientissimus Salomon, in Proverbiis novit quamdam primogenitam Dei virtutem, quam et sapientiam Dei, et ejusdem sobolem appellat : sicut interim nos quoque eandem glorificamus.

« Ego Sapientia habitavi consilium, et cognitionem, et cogitationem ego invocavi : timor Domini odit injustitiam, contumeliamque et superbiam, et vias pravorum : odi vero ego perversas vias malorum : meum est consilium et stabilitas : mea est prudentia, mea autem fortitudo : per me reges regnant, et potentes scribunt justitiam : per me magni viri magnificantur, et tyranni per me obtinent terram : ego amantes me diligo, et qui quærunt me invenient gratiam : divitiæ et gloria mihi adsunt, et possessio multorum justitia. Melius est frui me, quam auro et lapide pretioso multo : mei vero fetus, meliores argento electo. **212** In viis justitiæ ambulo, et inter vias veritatis versor, ut dividam diligentibus me substantiam, et thesauros eorum impleam bonis : si annuntiavero vobis quæ quotidie fiunt, memoravero quæ a sæculo sunt ad numerandum. Dominus creavit me initium viarum suarum in opera sua : ante sæculum fundavit me, in principio antequam terram faceret, et antequam abyssos faceret, antequam prodirent fontes aquarum, antequam montes suis sedibus firmarentur, ante omnes colles gignit me : Dominus fecit regiones, et eas quæ non habitantur, et vertices qui habitantur, ejus quæ sub cælo est : quando parabat cælum, simul cum eo aderam, quando segregabat sedem suam super ventos, quando fortes faciebat superiores nubes, et ut stabiles ponebat fontes ejus, quæ sub cælo est, dum poneret mari consummationem suam, et aquæ non præteribunt os ejus, quando fortia faciebat fundamenta terræ, eram apud illum componens : ego eram apud quam gaudebat, quotidie vero lætabar in vultu illius in omni tempore : quando lætabatur quod orbem terrarum perfecisset, et lætabatur in filiis hominum »⁹⁷. » Divinam et omnem in se habens virtutem, quæ cunctis rebus genitis antiquior est essentia, quæ intelligens et primogenita ingenitæ naturæ imago est, legitimus atque unicus maximi Dei Filius, qui multis nominibus dicitur, de quo ut de Deo pluribus appellationibus loquimur, hoc in loco Sapientiæ dignitatem atque appellationem, honoris et amplitudinis gratia accepit, Verbum autem Dei eundem, et Lucem, et Vitam, et Veritatem, et postremo Christum Dei Virtutem, et Dei Sapientiam appellare jam didicimus : jam igitur in his quæ nunc in manibus sunt, ipse de se ipso, tanquam Dei vivens Sapientia, et quæ per se ipsam consistat, per sapientissimum Salomonem verba facit, dum dicit : « Ego Sapientia habitavi consilium, et cognitionem, et cogitationem ego invocavi, » et quæ his adjuncta sunt. Sed etiam quasi is qui ipsius universi administrationem et

⁹⁷ Prov. viii, 12-31.

providentiam acceperit, adjungit, « Per me reges regnant, et potentes scribunt justitiam, per me magni viri magnificantur; » deinde ubi dixit se memoraturum quæ a sæculo sunt, adjungit dicens: « Dominus creavit me initium viarum suarum in opera sua, ante sæculum fundavit me. » **213** Quibus verbis interim seipsum genitum, neque eundem cum Ingenito docet esse, eum sane qui ante omne ævum essentiam acceperit, et in modum fundamenti cunctis genitis rebus præmissus sit. Ex quo divinum Apostolum argumentum accepisse credibile est, ut de illo diceret, « Qui est imago Dei invisibilis, primogenitus omnis creaturæ, quoniam in ipso condita sunt universa, in cælo et in terra *». » Si quidem primogenitus omnis creaturæ dictus est in illo: « Dominus creavit me initium viarum suarum in opera sua. » Jure autem imago Dei intelligitur, utpote qui genitura sit ingenitæ naturæ. Hoc igitur in his quæ in manibus sunt confitetur, ubi ait: « Antequam montes suis sedibus firmarentur, » et, « Ante omnes colles, gignit me. » Inde illum Filium unicum, et primum genitum Dei Verbum appellamus, qui quidem idem sit cum ea Sapientia de qua dictum est. Quomodo autem genituram illum esse Dei dicamus, alius erit et proprius indagandi locus, quoniam neque secundum projectionem, neque secundum diductionem, aut divisionem, aut diminutionem, aut sectionem, aut omnino secundum aliquid eorum quæ in genitura mortali exigi solent, ineffabilem illius procreationem cogitamus: neque fas est ullis genitis rebus illius aut genituram, aut propagationem, quæ quidem nullis neque verbis, neque nominibus comprehendi potest, similem arbitrari, neque vero aliquam illi eorum quæ temporaria et mortalia sunt, comparare imaginem: quoniam neque secundum eas animalium procreationes, quæ apud nos visuntur, essentiam de essentia, eamque divisibilem aut separabilem, Filium de Patre, patiendum aut dividendo prodiisse, pie dicere possumus: partes enim nullas habet, insecabileque est, quod divinum est, non secatur, non dividitur, non extenditur, non corripitur, non diminuitur, non majus, non pejus, non melius fit; non habet in seipso aliquid quod a seipso sit aliud, ut illud possit abjicere: quidquid enim in aliquo est, aut est tanquam accidens, ut alium in corpore, aut tanquam aliud in alio, ut in prægnante fetus quem in utero gestat, aut tanquam pars in toto, ut in corpore manus, vel pes, vel digitus, quæ totius sunt partes, quarum si abscissionem, aut sectionem aliquam, aut divisionem patientur corpora, imperfectum ac mutilum ipsum totum, veluti summa parte amputata, relinquitur. At enim in ingenita maximi Dei natura, **214** et in unici ejusdem primoque geniti Filii procreatione, talem usurpare imaginem aut similitudinem, omnium quæ impia sunt, in maxime impium sit. Non igitur

πάνων μνημονεύειν τὰ ἐξ αἰῶνος, ἐπάγει λέγων· « Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ· πρὸ τοῦ αἰῶνος ἐθεμελίωσέ με· » δι' ὧν ὁμοῦ καὶ γενητὸν ἑαυτὸν, οὐχὶ δὲ τὸν αὐτὸν ὄντα τῷ Ἀγεννήτῳ διδάσκει, πρὸ παντὸς αἰῶνος οὐσιωμένον, θεμελίου τε τρόπον τῶν γεννητῶν ἀπάντων προβεβλημένον. Ὅθεν τὸν θεῖον Ἀπόστολον εἰκὸς ὀρμώμενον περὶ αὐτοῦ φάναι· « Ὁς ἐστὶν εἰκὼν τοῦ Ἀοράτου, πρωτότοκος πάσης κτίσεως· ὅτι ἐν αὐτῷ ἔκτισθη τὰ πάντα, τὰ ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς. » Πρωτότοκος μὲν γὰρ πάσης ἀνειρηται κτίσεως, κατὰ τὸ, « Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ· » νοοῖτο δ' ἂν εἰκότως εἰκὼν τοῦ Θεοῦ, ὡς ἂν γέννημα τῆς ἀγεννήτου φύσεως τυγχάνων. Τοῦτο δὲ οὖν ἐν τοῖς μετὰ χεῖρας ὁμολογεῖ, δι' ὧν φησι· « Πρὸ τοῦ βῆθαι ἐδραστήηαι, » καὶ, « Πρὸ δὲ πάντων βουῶν γεννᾶ με. » Ἐνθεν αὐτὸν Ἰῶδν μονογενῆ, καὶ πρωτότοκον τοῦ Θεοῦ Λόγον ἀναγορεύομεν τὸν αὐτὸν ὄντα τῇ δηλωμένῃ Σοφίᾳ. Ὅπως δὲ γέννημα Θεοῦ αὐτὸν εἶναι φαμεν, ἰδίᾳ ἂν δεοίτο ἐξετάσεως· ἐπεὶ μήτε κατὰ διάστασιν, ἢ διαίρεσιν, ἢ μείωσιν, ἢ τομῆν, ἢ κατὰ τι ὅλων τῶν ἐπὶ τῆς θνητῆς γενέσεως ἐπιτελουμένων, τὴν ἀπόρρητον αὐτοῦ γενεσιουργίαν ἐπινοοῦμεν. Οὐδὲ γὰρ θέμις τῶν ἐν γενητοῖς τισὶ τὴν ἀρρήτην καὶ ἀκατονόμαστον αὐτοῦ γένεσιν τε καὶ οὐσίᾳ ἀφομοιοῦν, οὐδέ τινα τῶν ἐπικαίρων καὶ θνητῶν παραβάλλειν αὐτῷ εἰκόνα· ἐπεὶ μηδὲ κατὰ τὰς παρ' ἡμῖν τῶν ζώων γενέσεις οὐσίαν ἐξ οὐσίας κατὰ πάθος ἢ διαίρεσιν, μεριστήν καὶ χωριστήν ἐκ τοῦ Πατρὸς προεληλυθέναι τὸν Ἰῶδν φάναι ὄσιον. Ἀμερὲς γὰρ καὶ ἄτομον τὸ θεῖον, οὐ τεμνόμενον, οὐ διαιρούμενον, οὐκ ἐκτεινόμενον, οὐ μειούμενον, οὐ συστελλόμενον, οὐ μείζον, οὐ χείρον, οὐ κρείττον αὐτοῦ γινόμενον, οὐκ ἔχον τι ἐν ἑαυτῷ ἕτερον τι αὐτοῦ, ἵνα καὶ πρόηται τοῦτο. Πᾶν γὰρ τὸ ἐν τινὶ ὄν, ἢ ὡς συμβεβηκὸς, ὅσον λευκὸν ἐν σώματι, ἢ ὡς ἕτερον ἐν ἐτέρῳ τυγχάνει, ὡς τὸ ἐν τῇ κυοφορῷ κατὰ γαστέραν κυοφορούμενον, ἢ ὡς μέρος ἐν τῷ ὅλῳ, ὡς ἂν ἐν σώματι χεῖρ ἢ ποῦς, ἢ δάκτυλος τοῦ παντὸς ὄντα μέρη, ὧν ἀποκοπὴν ἢ τινα τομὴν ἢ διαίρεσιν πεπονθῶτων, ἀτελες καὶ κολοδῶν, ὡς ἂν τοῦ μέρους ἠκρωτηριασμένου, ἀπολέλειπται τὸ πᾶν. Ἀλλὰ γὰρ καὶ τὸ εἰκόνη τοιαύτη καὶ ὁμοιώσει χρῆσθαι ἐπὶ τῆς ἀγεννήτου φύσεως τοῦ τῶν ὁλων Θεοῦ, καὶ τῆς τοῦ Μονογενοῦς αὐτοῦ καὶ Πρωτοτόκου γενέσεως, πάντων ἂν εἴη ἀσεβέστατον. Οὐ τοίνυν ὡς ἕτερον ἐν ἐτέρῳ, ἐξ ἀπέλων καὶ ἀνάρχων αἰώνων ἦν ὁ Ἰῶδς ἀγεννήτος ἐν τῷ Πατρὶ, μέρος ὧν αὐτοῦ, δὲ μεταβληθὲν ὑστερον καὶ κενωθὲν ἐκτὸς αὐτοῦ γέγονε· τροπῆ γὰρ αὐτῆ ἤδη τοῦτο οἰκτεῖται· καὶ δύο γ' ἂν οὕτως ἀγεννήτα εἶεν, τὸ προβεβηκὸς καὶ τὸ προβεβλημένον. Καὶ τίς ἦν κατάστασις κρείττων; Ἄρα ἢ πρὸ τῆς τροπῆς τῆς κατὰ τὴν προβολὴν διαστάσεως; Οὐκ οὖν ὡς μέρος ἢ μέλος ἀγεννήτως ἠνωμένον αἰετὸν πρότερον, ἔπειτα δὲ διαστῆν καὶ χωρὶς γενόμενον τοῦ ὅλου, τὸν Ἰῶδν ἀπὸ τοῦ Πατρὸς οἶόν τε ἐπινοεῖν. Ἀρρήτα γὰρ καὶ ἀντικρυς ἀσεβῆ ταῦτα, ὕλης μὲν

* Colos. 1, 15.

ἔντα σωματῶν οἰκεία, τῆς δὲ ἀσωμάτου καὶ ἀύλου φύσεως ἀλλότρια. Διὸ κατὰ καιρὸν εἰκότως ἂν τις ἐνταῦθα πάλιν τὸ, « Τὴν γένεσιν αὐτοῦ τίς διηγήσεται; » ἀναφθέγγεται ἂν· ἐπειδὴ καὶ τὴν ἐναντίαν εἶθεῖν οὐκ ἀκίνδονον, καὶ ἀπλῶς οὕτως ἐξ οὐκ ὄντων γεννητῶν τὸν Υἱὸν τοῖς λοιποῖς γεννητοῖς ὁμοίως ἀποφῆνασθαι· ἄλλη γὰρ Υἱοῦ γένεσις, καὶ ἄλλη ἡ διὰ τοῦ Υἱοῦ δημιουργία. Ἄλλὰ γὰρ ὡσπερ ἡ θεία Γραφή τοτὲ μὲν πρωτότοκον πάσης κτίσεως τὸν Υἱὸν ἀναγορεύει ἐξ αὐτοῦ προσώπου, τὸ, « Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ, » φάσκουσα· τοτὲ δὲ γέννημα τοῦ Πατρὸς εἶναι, λέγει κατὰ τὸ, « Πρὸ δὲ πάντων βουθῶν γεννᾷ με· » ταύτη καὶ ἡμῖν ἔπασθαι ὑγιῶς ἂν ἔχοι, καὶ τὸ πρὸ πάντων αἰώνων εἶναι· Λόγον ὄντα Θεοῦ δημιουργικὸν, καὶ τὸ Πατρὶ συνεῖναι, μονογενῆ τε Υἱὸν εἶναι τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ, ὑπουργόν τε καὶ συνεργόν τῷ Πατρὶ τῆς τῶν ὄλων οὐσιώσεώς τε καὶ διακοσμήσεως γεγεννημένον ὁμολογεῖν. Εἰ γὰρ οὖν καὶ ἄλλο τι ἀρῆτον καὶ ἀκατάληπτον ἡμῖν ἐν τῇ τῶν ὄλων ἀπολέλειπται φύσει, μυρία δὲ τὰ τοιαῦτα, ὅποια καὶ τὰ τοῖς θεοφιλέσιν ἐπηγγελμένα τυγχάνει, « Ἄ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε, καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, » κατὰ τὸν ἱερὸν Ἀπόστολον· πολὺ πρότερον πάσης ἐννοίας ἐπέκεινα, ἀρῆτα καὶ ἀκατονώμαστα, ἀνεπινοήτα τε καὶ ἀνεβούμητα γένοιτο ἂν τὰ περὶ τῆς πρώτης τοῦ Μονογενοῦς τοῦ Θεοῦ γενέσεως, ἄλλο μὴδὲν πλέον ἐχόντων ἡμῶν περὶ αὐτοῦ λέγειν τε καὶ νοεῖν ἢ· « Τὴν γενεάν αὐτοῦ τίς διηγήσεται; » Εἰ δὲ τις τούτου περαιτέρω χωρῶν τόλμη προαχθεῖ τὰ πάντα ἀπερινόητα ὀρατικοῖς καὶ σωματικοῖς παραβάλλειν ὑποδείγματα, τάχα ἂν εἴποι τῆς τοῦ Πατρὸς ἀγεννήτου φύσεως καὶ τῆς ἀνεκφράστου οὐσίας, ὡσπερ εὐωδίαν τινὰ καὶ φωτὸς αὐγὴν τὸν Υἱὸν ἐξ ἀπείρων αἰώνων, μᾶλλον δὲ πρὸ πάντων αἰώνων ὑποστήναι, γενόμενόν τε συνεῖναι, καὶ συγγενόμενον ἀεὶ τῷ Πατρὶ ὡς τῷ μύρω τὸ εὐωδὸς, καὶ τῷ φωτὶ τὴν αὐγὴν, ἀλλ' οὐ τοῖς ὑποδείγμασι κατὰ πάντα τρόπον ὁμοίως, ὡσπεροῦν ἡδὴ πρότερον εἰρηται. Τὰ μὲν γὰρ ἀψύχα σώματα τὸ συμβεβηκόσιν ἐν ποιότησι κέκτηνται· ἢ τε γὰρ αὐγὴ, σύμφυτος οὕσα τῇ τοῦ φωτὸς φύσει, καὶ οὐσιωδῶς συνυπάρχουσα τῷ φωτὶ, οὐκ ἂν δύναίτο ἐκτὸς ὑφ' ἑστάναι τοῦ ἐν ᾧ ἔστιν· ὁ δὲ γε τοῦ Θεοῦ Λόγος καθ' ἑαυτὸν οὐσιώται τε καὶ ὑφέστηκε, καὶ οὐκ ἀγεννήτως συνυπάρχει τῷ Πατρὶ, ἀλλ' ὡς μονογενῆς Υἱὸς μόνος πρὸ πάντων τῶν αἰώνων ἐκ τοῦ Πατρὸς γεγεννημένος· ἢ τε εὐωδία, ἀπορόφητις οὕσα σωματικῆ τοῦ ὑποκειμένου, καθ' ἑαυτὴν ἐκτὸς τοῦ πρώτου αἵτιος τὸ πλησιάζον πληροῦσα, οὐδὲν ἤττον σωματικῆ οὕσα καὶ αὐτὴ τυγχάνει. Οὐ ταύτη οὖν ἡμῖν νοηθήσεται καὶ τὰ περὶ τῆς πρώτης οὐσιώσεως τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν. Οὐδὲ γὰρ ἐξ οὐσίας τῆς ἀγεννήτου κατὰ τι πάθος ἢ διαίρεσιν οὐσιωμένος, οὐδὲ γε ἀνάρχως συνυφέστηκε τῷ Πατρὶ· ἐπεὶ ὁ μὲν ἀγεννήτος, ὁ δὲ γεννητός· καὶ ὁ μὲν Πατήρ, ὁ δὲ Υἱός. Προυπάρχειν δὲ καὶ προὔρεσθαι Πατέρα Υἱοῦ, πᾶς ὁστισοῦν ὁμολογήσειεν. Εἴη δ' ἂν ταύτη καὶ εἰκὼν Θεοῦ, ἀρῆτως πάλιν καὶ

A tur tanquam aliud in alio, ex infinitis et principio carentibus sæculis, erat Filius ingenuus in Patre, qui pars illius quædam esset, quæ quidem posterius commutata et ejecta extra illum secesserit: jam enim istud conversionis proprium foret, et sic sane duo essent ingenita, unum id quod projecisset, alterum quod projectum esset! Et quinam, quæso, status melior? Num is qui ante conversionem fuit, quo per projectionem diductio facta est? Ergo quasi pars vel membrum antea semper ingenite adhærens, deinde diductum et seorsum abiens a toto, sic Filius a Patre cogitari poterit. Sed enim infanda et prorsus impia hæc, quæ materiæ quidem corporum conveniunt et adhærent ut propria, ab incorporea vero et materiæ experte natura, abhorrent alienaque sunt. Quocirca merito quispiam hoc in loco et opportune rursus illud proferet: « Generationem ejus quis enarrabit? » Siquidem in contrariam abire partem, et simpliciter sic enuntiare, ex nihilo genitum esse Filium eadem ratione qua reliqua quæ facta sunt, non absque periculo sit: alia est enim Filii generatio, et alia per Filium aliarum rerum creatio. Quare cum divina Scriptura modo quidem primogenitum omnis creaturæ Filium appellet, ex ipsius persona sic dicens: « Dominus creavit me initium viarum suarum, » modo autem genituram Patris dicat, ubi ait: « Et ante omnes colles gignit me, » hanc item nos sequi sani iudicii sit, confiterique ante omnia sæcula esse Verbum Dei creatoris administrum, esseque una cum Patre, et unicum esse maximi Dei Filium, qui Patri det operam, ejusque sit socius, dum omnia quæ sunt, facit ut sint, eademque disponit. Etenim si item aliud quidpiam, quod neque dici, neque comprehendi a nobis possit, in natura universi remansit (sunt autem innumerabilia hujusmodi), quale utique habetur quod Dei amicis promissum est, « Quod oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit, » ut sanctus ait Apostolus¹, multo prius supra omnem cogitationem ferantur ac neque dici neque denominari, neque intelligi, nec animo concipi possint, quæ ad primam unici Dei Filii generationem pertinent. De quo sane nihil habemus amplius quod dicamus aut cogitemus quam illud: « Generationem D ejus 215 quis enarrabit? » Quod si quis hoc ulterius progrediens eo provehatur audaciæ, ut quæ nulla prorsus intelligentia comprehendi possunt, ea visibilibus et corporeis exemplis assimilet, forsitan dicat, ingenui Patris naturæ atque ineffabilis essentialiæ, quasi fragrantiam quamdam, ac lucis splendorem, ipsum Filium ex infinitis sæculis, ac potius ante omnia sæcula exstitisse; dumque existit simul esse, neque Patrem unquam relinquere, sicut nec unguentum bonus odor, nec lucem splendor relinquit; verum exempla hæc non omnimodo integram præstant similitudinem, sed quomodo jam antea dictum est: nam corpora inanimata ipsum æ-

¹ Isa. viii, 8. : I Cor. ii, 9.

ciens in qualitatibus retinet; splendor enim, cum ipsam lucis naturam comitetur, nec ipsam unquam Incis essentiam relinquat, extra ad ipsum, in quo est, stare non potest: at vero ipsum Dei Verbum per seipsum et essentiam obtinet et consistit, nec absque gignendi ratione cum Patre existit simul, sed tanquam unicus Filius, qui solus ante omnia sæcula ex Patre sit genitus: bonus item odor, cum subjecti corporis emanatio quædam sit, ipsa quoque corporea, neque seorsim a prima causa per seipsum impleat id, quod ipsi proximum est, nihilominus etiam ipse a natura corporea non recedit. Non sic igitur a nobis ea quæ ad primam Salvatoris nostri propagationem pertinent, intelligenda sunt; neque enim ex natura ejus qui ingenitus est, partiendo aliquid aut dividendo naturam est nactus: neque vero absque principio cum Patre simul existit, quando ille quidem ingenitus, hic vero genitus est, et ille Pater, hic Filius: at vero Patrem existere, et naturam suam obtinere non a Filio, unusquisque facile confitebitur, eandem porro ratione imago Dei erit, ita quidem, ut rursus nullis neque verbis, neque rationibus, quomodo sit, comprehendere possimus, quippe cum viventis Dei vivens ipsa sit et per seipsam consistens, sine materia, sine corpore, nihil prorsus habens admistum contrarii; neque vero cujusmodi ulla sit apud nos imago, quæ et aliud essentia subjectum habeat, et aliam speciem, sed quæ tota ipsa sit species, et ipsa essentia, similitudinem referens Patris. Sic autem Patris quoque fragrantia erit, quæ efficacissimam largiendæ vitæ vim habeat, sed ita rursus neque dici a nobis, neque rationibus colligi possit: siquidem omnia quæcunque de illo vera sunt, ineffabilia sunt hominum vocibus, et mortalium cogitationibus, secundum exquisitam rationem incogitabilia. **216** Sed enim quoquo modo audire nos juvat, itidem sacra nos erudiunt oracula. Annon Christi bonum odorem ipse seipsum, et sui similes sanctus Apostolus¹, propterea quod Spiritus Christi particeps esset, appellavit? Nonne unguentum evacuationum ipse cælestis Sponsus in Canticis² dictus est, idcirco quod cum illam ipsius evacuationem, cum omnibus tam visibilibus quam invisibilibus, tam corporeis quam incorporeis, tam rationalibus quam brutis communicaverit, tum ea secundum proportionem digna effecta sunt, quæ in partem acciperentur, et divini Verbi liberalitate quadam fruerentur? Hujus quidem divini afflatus susceptionem, iis qui rationales sensus diminutos non habent, universus impertit mundus, usque adeo ut quæ terrena et corruptioni obnoxia sunt corpora, omnis materia expertem incorruptamque fragrantiam redoleant, dum quidem superne, instar fontis manat Deus universi, qui cum unicus Verbi sui sit Pater, idem sit primum re vera bonum, quod boni gignendi vim habeat, dumque genituram obtinet, et

A ἀνεπιλογίστως ἡμῖν, ζῶντος Θεοῦ ζῶσά τις, καὶ καθ' αὐτὴν ὑφ' ἑστώσα ἀδύλας, καὶ ἀσωμάτως, καὶ τοῦ ἐναντίου παντὸς ἀμιγῶς, ἀλλ' οὐχ οἷα τις πάλιν ἢ παρ' ἡμῖν εἰκῶν, ἕτερον μὲν ἔχουσα τὸ κατ' οὐσίαν ὑποκείμενον, ἕτερον δὲ τὸ εἶδος, ἀλλ' ὅλον αὐτὸ, εἶδος ὦν, καὶ αὐτοῦσιζ τῷ Πατρὶ ἀφομοιούμενος. Οὕτω δὲ καὶ ζωτικωτάτῃ τοῦ Πατρὸς εὐωδία τυγχάνει, ἀρρήτως ἡμῖν πάλιν καὶ ἀνεπιλογίστως· ἐπεὶ καὶ πάντα ὅσα ἐστὶ περὶ αὐτὸν ἀληθῆ, ἀρρήτα ἂν εἴη ἀνθρώπων φωναῖς, καὶ λογισμοῖς θνητῶν ἀνεπιλόγιστα, κατὰ τὸν ἀκριβῆ λόγον. Ἀλλὰ γὰρ ὡς ἡμῖν ἀκούειν φίλον, τοιῶσδε καὶ τὰ λόγια παιδεύει. Ἡ οὐχὶ καὶ Χριστοῦ εὐωδία αὐτὸς ἑαυτὸν, καὶ τοὺς αὐτῷ παραπλησίους ὁ ἱερὸς Ἀπόστολος προσεῖπε διὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ πνεύματος μετοχὴν; μύρον τε ἔκκενωθὲν B ὁ οὐράνιος Νυμφίος ἐν τοῖς Ἀσμασιν ἀνηγόρευται; Αἰδ' τῆς αὐτοῦ ἔκκενώσεως τὰ πάντα, ὁρατὰ τε καὶ ἀόρατα, σώματά τε καὶ ἀσώματα, λογικά τε καὶ ἀλογα, μετασχόντα, ἀναλόγως κατηξίωται μετουσίας καὶ τῆς τοῦ θεοῦ Λόγου μετέλληφαι κοινωνίας. Ταύτης γὰρ τῆς ἐνθέου πνοῆς τὴν ἀντίληψιν τοῖς τὰς λογικὰς αἰσθήσεις μὴ πεπρωμένοις ὁ σύμπας ἀποδίδωσι κόσμος, ὡς τὰ τῆ φύσει γεώδη καὶ φθαρτὰ σώματα τῆς ἀύλου καὶ ἀκράτου εὐωδίας ἀποπνεῖν, πηγάζοντος μὲν ἀνωθεν τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ, ὃς, τοῦ μονογενοῦς αὐτοῦ Λόγου Πατὴρ ὦν, αὐτὸς ἂν εἴη τὸ πρῶτον καὶ κύριον καὶ μόνον ἀληθῶς ἀγαθόν, ἀγαθοῦ γεννητικόν, δευτερεύοντος δὲ, καὶ ὡσάν ἀπὸ πρῶτης καὶ ἡγουμένης οὐσίας ἐπιχορηγούμενου τοῦ Υἱοῦ, ὃς καὶ μόνος τῆς πατρικῆς οὐσίας εὐωδία τις C ἡμῖν ἀνείρηται δουλεύουσι λογίῳ παιδεύοντι περὶ αὐτοῦ, ὅτι δὴ, « Ἀτμίς ἐστὶ τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως, καὶ ἀπόβροια τῆς τοῦ Παντοκράτορος δόξης εἰλικρινῆς, καὶ ἀπαύγασμα φωτὸς ἀίδιου, καὶ ἔσοπτρον ἀκηλίδωτον τῆς τοῦ Θεοῦ ἐνεργείας, καὶ εἰκὼν τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ. » Πλὴν ἀλλὰ ταῦτα ὅπη ἂν τις καὶ θελοῖ, ταύτη τιθέσθω· ἡμῖν δὲ ἐφαρκεῖ τὸ ἀληθὲς ἐκεῖνο καὶ εὐσεβὲς αὐθις ἐπαναλαμβάνειν ῥῆμα, δι' οὗ καὶ τὴν λύσιν ἐπιθήσομεν τοῖς ἐξητημένοις πολλάκις ἤδη ἐπειπόντες· « Τὴν γενεάν αὐτοῦ τίς διηγῆσεται; » Ἀνέφικτος γὰρ ὡς ἀληθῶς, καὶ οὐκ ἀνθρώποις μόνον, ἀλλὰ καὶ ταῖς πάσης ἐπέκεινα οὐσίας δυνάμεσιν, ἡ τοῦ Μονογενοῦς τοῦ Θεοῦ τυγχάνει γένεσις, ὡσπεροῦν καὶ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν D τοὺς οικείους μαθητὰς αὐτὰ δὴ ταῦτα μυσταγωγῶν, « Οὐδεὶς ἔγνω, » φησὶ, « τὸν Πατέρα, εἰ μὴ ὁ Υἱός· » ἦ καὶ ἐπιλέγει· « Καὶ οὐδεὶς ἔγνω τὸν Υἱόν, εἰ μὴ ὁ Πατὴρ. » Ἀγνώστου τοίνυν ὀμοίως τῆς τε περὶ τοῦ Πατρὸς καὶ τῆς περὶ τοῦ Υἱοῦ θεολογίας τοῖς πᾶσι, πλὴν αὐτοῖς τυγχανούσης, ὡς ἐν ἀπορήτοις ἐν ταῖς παρατεθείσαις τοῦ Σολομῶντος λέξεσι, τῆς Σοφίας ἀκουστέον λεγούσης· « Πρὸ τοῦ ὄρη ἐδρασθῆναι καὶ πλασθῆναι τὴν γῆν, πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννᾷ με. » Ἐτι δὲ φησὶ συμπαρεῖναι τῷ Πατρὶ τὸν οὐρανὸν κατασκευάζοντι· « Ἡνίκα γοῦν ἠτοίμαζε τὸν οὐρανόν, συμπάρῃμην αὐτῷ. » Καὶ τὸ ἐξ ἀπέριων δὲ αἰῶνων ἀίδιον τῆς σὺν Πατρὶ διαμονῆς ἐμφαίνει, οἷς

¹ II Cor. II. 15. ² Cant. I, 2.

ἐπαίξει· « Ἦμην παρ' αὐτῷ ἀρμόζουσα· ἐγὼ ἡμην ἢ προσέχαιρε· καθ' ἡμέραν δὲ προσώπων αὐτοῦ προσέχαιρον. » Καὶ ἀδύσσοις δὲ καὶ πηγὰς οὐράτων, ὄρη τε καὶ βουνούς, καὶ ὅσα ἄλλα κατὰ τὸν τόπον κοινοῖς ῥήμασιν οἷς ἐπινοήμασται, ἦτοι περὶ τῆς τοῦ κόσμου συστάσεως, ἐκ μέρους τὸ πᾶν δηλοῦντος ἀκουστέον, ἢ τροπικώτερον ἐκληπτέον, ταῦτα μεταφέροντα τὰ σημαινόμενα ἐπὶ νοητὰς οὐσίας καὶ θείας δυνάμεις, ὧν πάντων πρωτότοκος Σοφία καὶ μονογενὴς καὶ πρωτόγονος τοῦ Θεοῦ προέκτιστη Λόγος, ὄντινα Χριστὸν ἡμεῖς προσαγορεύομεν, διδασκάλῳ μαθητευόμενοι τῷ Ἀποστόλῳ λέγοντι· « Χριστὸς Θεοῦ δύναμις, καὶ Θεοῦ σοφία. » Κέκληται δὲ ἐνταῦθα τῷ τῆς Σοφίας εἰκότως προσρήματι, ὡς τοῦ μόνου σοφοῦ Πατρὸς τὰς πανσόφους καὶ ἐπιστημονικὰς τῶν ὄλων θεωρίας τε... *Λεῖπει τὰλλα.*

comprehendi, sane non aliter quam ipse Salvator ac discipulos : « Nemo, inquit, novit Patrem nisi Filius » ; » et adjungit protinus : « Et nemo novit Filium, nisi Pater ». » Cum ergo theologia de Patre et Filio æque omnibus, præter unos ipsos, incognita sit, quasi in arcanis in illis Salomonis verbis quæ superius apposuimus, Sapientiam audire oportet dicentem : « Antequam montes suis sedibus firmarentur et informaretur terra, et ante omnes colles, gignit me. » **217** *Αἰ* præterea, se una cum Patre fuisse, cum cælum instrueret : « Quando, inquit, parabat cælum, una cum eo aderam. » Deinde æternam ab infinitis sæculis cum Patre mansionem significat, ubi adjungit : « Eram cum illo componens, ego eram apud quam gaudebat, quotidie vero lætabar in vultu ejus. » Porro autem abyssos et fontes aquarum, et montes et colles, et alia quæcunque communibus verbis hoc in loco denominata sunt, aut de mundi constitutione, ita accipere oportet, ut a parte totum intelligatur, aut alio genere figuræ interpretari, transferendo significata eorum ad intelligibiles essentias, potestatesque divinas : quas omnes ortu suo antecedit Sapientia, quibusque omnibus antiquius exstitit unicum, primoque genitum Dei Verbum, quem nos Christum appellare consuevimus, edocti a magistro Apostolo dicente : « Christus Dei virtus et Dei sapientia ». » Sed hic appellatione Sapientiæ merito vocalus est [sicut solius sapientis Patris, sapientissimas et scientiæ parentes universorum contemplationes]... *Reliqua desunt.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

(Ἀκέφαλον.)

Ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ σκήπτρῳ βασιλικῷ τιμᾷ· ἐν δὲ τῷ τρίτῳ, τὴν κατ' ἀρετὴν αὐτῷ τελείωσιν μαρτυρεῖ· εἶτ' ἐπὶ τούτοις αὐτὸν δὴ τοῦτον τὸν Θεὸν καὶ βασιλέα κεχρῖσθαι πρὸς τοῦ ἀνωτάτου διδάσχει Θεοῦ, καὶ ταύτῃ γε Χριστὸν γεγονέναι. Τί γὰρ ἂν καὶ ὀνομάσαιτο τις τὸν μὴ ὑπ' ἀνθρώπων μὲν, ὑπ' αὐτοῦ δὲ τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ κεχρισμένον; ἐπὶ τούτῳ γοῦν φησιν· « Ὁ Θεὸς (πρὸς τὸν χρισθέντα ἀποτεινόμενος), ἡγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀδικίαν· διὰ τοῦτο γὰρ ἔχρισέ σε ὁ Θεός ὁ Θεός σου. » Ὡσεὶ ἐλεγεν· Ὁ ἐπὶ πάντων Θεός, ἔχρισέ σε ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου· ὥστε οὐδὲ κοινὸν καὶ γεῶδες τὸ δηλούμενον τοῦτο χρίσμα ἦν, οὐδὲ ὅμοιον τῷ παρὰ Μωσεί νομοθετημένῳ καὶ φθαρτῆς ἐξ ὕλης κατεσκευασμένῳ, ᾧ φίλον ἦν τοὺς παλαιούς Ἑβραίων ἱερέας καὶ βασιλέας χρίσθαι. Ἐθεν ἡμῖν εἰκότως καὶ Θεὸς ὁμοῦ καὶ Χριστὸς ἀνηγόρευται, ὡς ἂν μόνος μὴ δι' ἀνθρώπων, μὴ δ' ἐξ ἀνθρώπων, πρὸς αὐτοῦ δὲ τοῦ τῶν ὄλων Ποιητοῦ τῆς ἐνθέου χαρᾶς καὶ ἀγαλλιάσεως ἀσωμάτῳ καὶ θεοπροπέϊ χρίσματι κεχρισμένος· διόπερ ἐνδίκως μόνος ἀγαθῶς καὶ κυριῶς παρὰ τοὺς ὀνομαζομένους αὐτοῦ μετόχους Χριστὸς ἂν ἀναγορευθεῖη. Οἱ μέτοχοι δὲ αὐτοῦ τίνες ἂν εἴεν, ἢ οἱ οἷοι τε λέ-

quasi a primo et ingenito Patre sufficitur Filius, qui etiam solus paternæ essentia fragrantia quædam dictus est a nobis, qui oraculo obsequimur talem de illo doctrinam tradenti : « Vapor est, inquit, virtutis Dei, et emanatio gloriae Omnipotentis sincera, et splendor lucis æternæ, et speculum sine macula Dei efficaciam, et imago bonitatis-ejus ». » Verumtamen hæc quæ loco quis velit, ibi utique ponat : nobis autem satis superque sit, verum illud ac pium rursus verbum repetere, quo etiam eorum de quibus quæsitum fuerit, difficultates dissolvemus, ipsum inquam illud, quod antea sæpius effati sumus : « Generationem ejus quis enarrabit ? » *Ro* vera enim non solum a nullis hominibus, sed ne ab ullis quidem potestatibus, quæ ultra omnem naturam evaserint, unci Dei Filii generatio potest

Dominus noster, hisce ipsis rebus suos initiatus : « Nemo, inquit, novit Patrem nisi Filius » ; » et adjungit protinus : « Et nemo novit Filium, nisi Pater ». » Cum ergo theologia de Patre et Filio æque omnibus, præter unos ipsos, incognita sit, quasi in arcanis in illis Salomonis verbis quæ superius apposuimus, Sapientiam audire oportet dicentem : « Antequam montes suis sedibus firmarentur et informaretur terra, et ante omnes colles, gignit me. » **217** *Αἰ* præterea, se una cum Patre fuisse, cum cælum instrueret : « Quando, inquit, parabat cælum, una cum eo aderam. » Deinde æternam ab infinitis sæculis cum Patre mansionem significat, ubi adjungit : « Eram cum illo componens, ego eram apud quam gaudebat, quotidie vero lætabar in vultu ejus. » Porro autem abyssos et fontes aquarum, et montes et colles, et alia quæcunque communibus verbis hoc in loco denominata sunt, aut de mundi constitutione, ita accipere oportet, ut a parte totum intelligatur, aut alio genere figuræ interpretari, transferendo significata eorum ad intelligibiles essentias, potestatesque divinas : quas omnes ortu suo antecedit Sapientia, quibusque omnibus antiquius exstitit unicum, primoque genitum Dei Verbum, quem nos Christum appellare consuevimus, edocti a magistro Apostolo dicente : « Christus Dei virtus et Dei sapientia ». » Sed hic appellatione Sapientiæ merito vocalus est [sicut solius sapientis Patris, sapientissimas et scientiæ parentes universorum contemplationes]... *Reliqua desunt.*

B

CAPUT II.

(Sine principio.)

In secundo autem, sceptri regalis honore donat : in tertio vero perfectæ virtutis illi dat testimonium, postea ipsum hunc super iis et Deum et regem, a supremo Deo unctum esse docet, et ea ratione Christum exstitisse : quid enim aliud quispiam nominet eum, qui non ab hominibus, sed ab ipso supremo Deo sit unctus? de hoc igitur ait : *O* Deus, ad eum qui unctus est sermonem dirigens, « dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem : propterea enim unxit te Deus, Deus tuus ». » Ut si diceret, Deus Pater unxit te oleo exsultationis, præ participibus tuis : ita neque commune et terrenum est hoc de quo agitur unguentum, neque illi simile quod apud Moysem lege sancitum est, et ex corruptioni obnoxia materia comparatum, quo sane moris fuerat veteres Hebræos et sacerdotes et reges inungere : inde nobis merito, et Deus simul et Christus appellatus est, tanquam is qui solus, non per homines, neque ab hominibus, ab ipso vero universi Auctore divinæ lætitiæ atque exsultationis, incorporeo et Dei majestate digno unguento sit unctus : quapropter juste solus, sine malitia solus, bene et **218** proprie, præ iis qui ipsius participes

• Sap. vii, 25-26. • Matth. xi, 27. • Ibid. • I Cor. i, 24. • Psal. xlii, 8.

nominantur, Christus appelletur. Participes vero ejus quinam quæso sint, nisi ii qui dicere possunt : « Participes enim facti sumus Christi ? » De quibus dictum est : « Nolite tangere christos meos, et in prophetis meis nolite malignari¹⁰. » Item igitur cum in his plane Christus apparuerit, et dilectus, et Deus, et rex, tempus de illo ut quæramus, quomodo, qui tam grandis sit, inimicos habere dicatur, et quosnam istos, et propter quam causam, adversus quos suas sagittas, suumque gladium exacuit, et quo pacto nullis armis instructa acie, sed propter veritatem et mansuetudinem et justitiam, innumerabiles sibi ipsi subegerit populos. Qui igitur hæc diligentius quærit, hunc oportet ea transferre ad Salvatorem ac Dominum nostrum Jesum, qui est Christus Dei, et ad ea recurrere quæ de illius ad homines adventu a nobis exposita sunt : ubi cum hostiles et visum nostrum effugiētes flagitiosorum ac noxiorum dæmonum pravorumque atque impurorum spirituum potestates dare terga coegerit, perquam innumerabiles sibi ipsi ex omnibus nationibus populos comparavit : quem inde etiam verum Dei Christum appellare conveniat, quippe qui non communi oleo, ut prisca consueverant, sit unctus (neque etiam tale quidquam de illo memoriæ proditum est), sed præstantiori quodam divinoque unguento, ex quo utique etiam per Isaiam, sic ait : « Spiritus Domini super me, propter quod unxit me¹¹. » Quocirca inter omnes potissimum, quicunque unquam apud Hebræos corporaliter uncti sunt, solus in toto orbe terrarum apud universos Christi nomine celebratur, et Christianorum ab ipso deducta appellatione, totam quæ habitantur terram implevit : quodammodo autem illum unctum esse dicamus, et quid hoc sit unguentum, et quisnam unctionis modus, abunde satis libro priore tractavimus. Porro in hujus labiis atque doctrina tanta effusa est gratia, ut brevi tempore, ea quæ ab ipso denuntiata est, sanctimonia et pietate, omnem locum impleverit. Itaque jam nunc in omnibus gentibus apud eos qui doctrinam ipsius accipiunt, comprobata ejus prophetiæ, quæ nunc in manibus est, veritate, et regis et Dei gloriam adeptus est, et apud omne hominum genus Christus appellatur. Sunt autem ejus quoque inimici manifesti, non modo qui prius exstiterant, sed etiam qui semper ipsius verbo adversantur, **219** sive illi in hominibus, sive in effugientibus visum nostrum potestatis sint, quos ille invisibili occultaque virtute ex omnibus gentibus aufert et subvertens, omnis generis populos sibi ipsi auscultantes effecit. Quæ vero in eodem psalmo sequuntur : « Myrrha, et gutta, et cassia a

γειν · « Μέτοχοι γὰρ γεγόναμεν Χριστοῦ ; » περὶ ὧν εἴρηται · « Μὴ ἄπτεσθε τῶν χριστῶν μου, καὶ ἐν τοῖς προφήταις μου μὴ πονηρεῦσθε. » Καὶ δὴ πεφηνότος διὰ τούτων σαφῶς τοῦ Χριστοῦ ἀγαπητοῦ, καὶ Θεοῦ, καὶ βασιλέως, ὥρα σε ζητεῖν, ὁ τηλικούτος πῶς ἐχθροὺς ἔχειν λέγεται, καὶ τίνας, καὶ δι' ἣν αἰτίαν, καθ' ὧν τὰ ἑαυτοῦ βέλη, καὶ τὴν ἐαυτοῦ ῥομφαίαν ἤκονήσατο, ὅπως τε οὐ δι' ὀπλιτικῆς παρατάξεως, ἀλλ' ἔνεκεν ἀληθείας καὶ πραότητος καὶ δικαιοσύνης μυρίους ὑπηγάγετο ἑαυτῷ λαούς. Ζητούντας γὰρ ἀκριθῶς ταῦτα, καλῶς ἂν ἔχοι μεταφέρειν αὐτὰ ἐπὶ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, ἀνατρέχοντα ἐπὶ τὰ διεξωδευμένα περὶ τῆς εἰς ἀνθρώπου αὐτοῦ παρόδου, καθ' ἣν τὰς ἐχθράς καὶ ἀοράτους δυνάμεις τῶν μοχθηρῶν καὶ λυμαντικῶν δαιμόνων, τῶν τε πονηρῶν καὶ ἀκαθάρτων πνευμάτων τροπωσάμενος, μυρίους ὄτους ἑαυτῷ λαούς ἐξ ἀπάντων τῶν ἐθνῶν συνεστήσατο · ὃν καὶ Χριστὸν ἀληθῆ προσήκοι ἂν τοῦ Θεοῦ ἐνθεῦθεν ἀναγορεύειν, οὐ κοινῶ μὲν ἐλαίῳ τῶν πάλαι συνήθως χρισθέντα (οὔτε οὖν ἱστορεῖται τι περὶ αὐτοῦ τοιοῦτον), κρείττονι δὲ καὶ ἐνθέῳ χρίσματι, παρ' ὃ δὴ καὶ διὰ Ἡσαίου φησὶ · « Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὗ εἶνεκεν ἐχρίσά με. » Ὅθεν καὶ μᾶλλον ἀπάντων τῶν πώποτε παρ' Ἑβραίοις σωματικώτερον χρισθέντων μόνος ἀνά πάσαν τὴν οἰκουμένην Χριστὸς παρὰ τοῖς πᾶσι βεβόηται, καὶ τῆς ἐξ αὐτοῦ Χριστιανῶν προσηγορίας τὴν σύμπασαν ἐπλησεν οἰκουμένην. Ὅπως δὲ φαμεν αὐτὸν κεχρίσθαι, καὶ τί τὸ χρίσμα, καὶ τίς ὁ τῆς χρίσεως τρόπος, αὐτάρκως ἐν τῷ πρὸ τούτου συγγράμματι διεειλέφαμεν. Τούτου δὲ ἐν τοῖς χεῖλεσι καὶ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοσαύτη κατεχύθη χάρις, ὡς ἐν ὀλίγῳ πάντα τόπον ἐμπλήσαι τῆς πρὸς αὐτοῦ καταγγελθείσης εὐσεβείας · ὥστε ἦδη ἐν πᾶσιν ἔθνεσι, παρὰ τοῖς τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ μετιούσιν, ἀκολούθως τῇ μετὰ χειρὸς προφητεία, καὶ βασιλέως καὶ Θεοῦ δόξαν περιβεβλησθαι, καὶ παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις Χριστὸν ἀναγορεύεσθαι. Πρὸς τοὺς δὲ καὶ οἱ ἐχθροί, οὐ μόνον οἱ πρὶν γεγονότες αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ οἱ ἀεὶ προσπολεμούντες αὐτοῦ τῷ λόγῳ, εἴτε ἐν ἀνθρώποις, εἴτε καὶ ἐν ἀοράτοις δυνάμειν, οὓς ἀοράτως καὶ λεληθυῖα δυνάμει πάντοτε καθαιρῶν ἐξ ἀπάντων τῶν ἐθνῶν παντοίους ἑαυτῷ λαούς ὑποχειρίους πεποιήται. Τὰ δὲ ἐξῆς ἐν τῷ ψαλμῷ, « Σμύρνα, καὶ στακτὴ, καὶ κασσία ἀπὸ τῶν ἱματιῶν σου, » τὰ τε ἐπὶ τούτοις, ὡς περὶ βασιλίδος δηλούμενα καὶ θυγατρὸς τὸν πατρῶον οἶκον ἀπολιπούσης, καὶ τῷ προδηλωθέντι Χριστῷ, καὶ βασιλεῖ, καὶ Θεῷ νυμφευθείσης, Κύριόν τε αὐτὸν ἀναγορευούσης, ἐπὶ τὴν ἐξ ἐθνῶν Ἑκκλησίαν, τὴν πατρῶαν καὶ δαιμονικὴν ἀποστραφείσαν πλάνην, καθηραμένην τε, καὶ τῇ τοῦ θεοῦ λόγου κοινωνίᾳ καθαρωσαμένην, ἀναφέρει· ἂν τῆς προσηκούσης τυγχάνοντα κατὰ σχολὴν ἐρμηναίως.

vestimentis tuis¹², » et cætera deinceps, quæ dicuntur quasi de regina et filia, quæ paternam domum reliquerit, quæque et Christo, et regi, et Deo de quo dictum est, desponsata sit, Dominumque illum appellet : ad eam quæ de gentibus collecta est Ecclesiam, a patrio dæmonicoque errore aversam expurgatamque, ac divini verbi communicatione connexam et compositam referri poterunt, ubi per otium accommodata sibi interpretationem nacta fuerint.

¹⁰ Hebr. iii, 14. ¹¹ Psal. civ, 15. ¹² Isa. lxi, 1. ¹³ Psal. xlii, 9.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

A

CAPUT III.

Ὡς ὁ αὐτὸς προφήτης καὶ ἐν ρθ' ψαλμῷ δύο Κυρίου ἐμπαρῶς ὁμολογεῖ· ἔνα τὸν πρῶτον καὶ ἀνωτάτῳ Θεῷ, δεύτερον, ὃν αὐτὸς ἑαυτοῦ ἀναγορεύει Κύριον. Καὶ ὡς γενέσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πρὸ τῆς τοῦ κόσμου συστάσεως καὶ αὐτὸς τὸν δεύτερον Κύριον ὠδε, καὶ ὡς ἀλώριον τοῦ Πατρὸς ἱερέα, καὶ ὡς σύνθρονον τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ, ὁμοία ἡμῖν περὶ τοῦ Χριστοῦ δοξάζων.

« Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. Ῥάβδον δυνάμεως ἐξαποστελεῖ σοι Κύριος ἐκ Σιών, καὶ κατακυριεύσεις ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου. Μετὰ σοῦ ἡ ἀρχὴ ἐν ἡμέρᾳ τῆς δυνάμεώς σου, ἐν ταῖς λαμπρότησι τῶν ἁγίων σου. Ἐκ γαστρὸς πρὸ Ἑωσφόρου γεγέννηκά σε. Ὁμοσε Κύριος, καὶ οὐ μεταμεληθήσεται· Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ. Κύριος ἐκ δεξιῶν σου. » Τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν, τὸν πρωτότοκον πάσης κτίσεως Θεοῦ Λόγον, τὴν πρὸ αἰῶνος σοφίαν, τὴν ἀρχὴν τῶν ὁδῶν τοῦ Θεοῦ, τὴν πρωτότοκον καὶ μονογενῆς τοῦ Πατρὸς γέννημα, τὴν τῆ τοῦ Χριστοῦ τιμώμενον προσηγορίᾳ, καὶ ὁ παρῶν ψαλμὸς Κύριον ἀποκαλεῖ, διδάσκων αὐτὸν εἶναι σύνθρονον ὁμοῦ καὶ Ὑῖον τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ τε καὶ Κυρίου τῶν ὄλων, αἰώνιον τε τοῦ Πατρὸς ἱερέα. Πρῶτον δὴ οὖν ἐπίστησον, ὡς ἤδη τοῦτο δεύτερον γέννημα Θεοῦ προσηγόρευται, καὶ ἐπεὶ Θεοῦ γε πνεύματι τὰ τῆς προφητείας ἡμῖν εἰρησθαι πεπίστευται, ὅρα εἰ μὴ αὐτὸ δὴ τὸ ἐν τῷ προφήτῃ Πνεῦμα ἅγιον, ἑαυτὸν Κύριον δεύτερον μετὰ τὸν τῶν ὄλων ἀναγορεύει· « Εἶπε » γάρ, φησὶν, « ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου. » Τὸν πρῶτον Κύριον, ὡσάν καθόλου τῶν ἀπάντων Δεσπότην, Ἑβραῖοι ἀνεκφωνήτην προσήρσει τῇ διὰ τῶν τεσσάρων στοιχείων ἀνηγόρευον· τὸν δὲ δεύτερον οὐκέθ' ὁμοίως, ἰδίως δ' αὐτὸν Κύριον ὀνόμαζον. Εἰκότως οὖν ὁ Σωτῆρ καὶ Κύριος ἡμῶν αὐτὸς Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, ἐρόμενός ποτε τοὺς Φαρισαίους, « Τί ὑμῖν περὶ τοῦ Χριστοῦ δοκεῖ; τίνος ἐστὶν υἱός; » εἰπόντων, τοῦ Δαβὶδ, ἐπιλέγει, « Πῶς οὖν Δαβὶδ ἐν πνεύματι Κύριον αὐτὸν καλεῖ, λέγων, Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου; » μονοουχὶ ἐρμηγεύων τὴν λέξιν, ὡς οὐ μόνον τοῦ Δαβὶδ Κύριον αὐτὸν ἀναγορεύουσαν, ἀλλὰ γὰρ καὶ τοῦ ἐν τῷ προφήτῃ πνεύματος. Εἰ δὲ τὸ πνεῦμα τὸ προφητικὸν (τοῦτο δὴ ἡμῖν εἶναι πεπίστευται τὸ ἅγιον Πνεῦμα) ὁμολογεῖ τοῦτον εἶναι Κύριον, ὃν σύνθρονον εἶναι τοῦ Πατρὸς ἐκδιδάσκει, καὶ οὐκ ἀπολύτως, ἀλλὰ καὶ ἑαυτοῦ Κύριον, κατὰ πολὺ πλέον καὶ μᾶλλον τοῦτ' ἂν εἴποιεν αἱ μετὰ τὸ ἅγιον Πνεῦμα λογικαὶ δυνάμεις, ἢ τε σύμπασα ὀρωμένη τε ἐν σώμασι, καὶ ἐν ἀσωμάτοις ἐστῶσα δημιουργία, ἢ ἀπάσης εἰκότως ἂν καταδειχθεὶ Κύριος ὁ μόνος τοῦ Πατρὸς σύνθρονος, δι' οὗ τὰ σύμπαντα ἐγένετο, ὅτι δὴ, κατὰ τὸν θαυμάσιον ἀπίστολον, « ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα, τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, εἴτε ὁρατὰ εἴτε ἀόρατα. » Μόνον γοῦν εἰκόσ αὐτὸν τῆς τοῦ Πατρὸς ὁμοιώσεως ἔχειν τὸ χῦρος, ὡσάν καὶ μόνον σύνθρονον τοῦ Πατρὸς ἀναδειγεγμένον. Πρόδηλον οὖν, ὅτι οὐδενὶ τῶν γεννητῶν θέμις τῶν δεξιῶν λαχεῖν τῆς παντοκρατο-

Quod idem Propheta etiam in cix psalmo bis Dominum evidenter confitetur : semel, cum de eo loquitur qui et Deus et Pater est; iterum cum de eo quem ipse suum nuncupat Dominum. Et quod hunc Dominum ipse quoque novit genitum esse ante mundi constitutionem, et quod æternum Patris sacerdotem, et supremi Dei consessorem, similem utique opinionem in hoc nostræ fidei de Christo præ se ferens.

« Dixit Dominus Domino meo, Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Virgam virtutis emittet tibi Dominus ex Sion, et dominaberis in medio inimicorum tuorum. Tecum principium in die virtutis tuæ, in splendoribus sanctorum tuorum. Ex utero ante Luciferum genui te. Juravit Dominus et non pœnitebit eum : Tu es sacerdos in æternum, secundum ordinem Melchisedec. Dominus a dextris tuis » 13. » Salvatorem ac Dominum nostrum, ipsum primogenitum omnis creaturæ Dei Verbum, sapientiam quæ est ante ævum, initium viarum Dei, primogenitum et unicum Patris germen, 220 eum qui Christi appellatione honoratur, præsens quoque psalmus Dominum vocat, docetque eum esse consessorem simul et Filium supremi Dei, rerumque omnium Domini, æternumque Patris sacerdotem. Primum ergo sic habeto, quemadmodum progenies illa secunda Dei nominata est, et quoniam divino quoque spiritu illa prophetiæ verba fidei nostræ commissa sunt; vide num et ille Spiritus sanctus in propheta, suimet ipsius Dominum secundum post eum qui Dominus esse universorum vocet. « Dixit » enim, inquit, « Dominus Domino meo, Sede a dextris. » Sicuti rerum etiam universim omnium Dominum, Hebræi inenarrabili et ex quatuor elementis composita dictione vocaverunt; nec jam amplius eum simili ratione secundum, sed proprie Dominum appellaverunt. Merito igitur Salvator ac Dominus noster ipse Jesus qui Christus est Dei, interrogans aliquando Phariseos, « Quid vobis videtur de Christo? cujus est filius 14? » cum respondissent, Davidis, subdit, « Quomodo igitur David in spiritu Dominum eum vocat, dicens, Dixit Dominus Domino meo : Sede a dextris meis 15? » propemodum interpretans dictionem, quæ non modo Davidis, verum etiam spiritus in propheta existentis, Dominum appellat. Si vero spiritum illum propheticum, illum certe, qui fide nostra creditus est Spiritum sanctum, annuit esse Dominum, quem consessorem Patris esse profitetur, nec absolute, verum sui ipsius Dominum secundum id quod ut plurimum et magis dicent rationales facultates post Spiritum sanctum, atque omne opificium aspectabile corporeis et incorporeis constans, cujus totius jure merito demonstraretur Dominus unus Patris consessor, per quem cuncta facta sunt; quia nimirum secundum admirabilem Apostolum, « in ipso creata

13 Psal. cix. 1-3. 14 Matth. xxii, 42. 15 ibid. 45, 44.

sunt omnia, tam quæ sunt in cælis, quam quæ sunt supra terram, sive visibilia, sive invisibilia. » Æquum igitur est, solum eum paternæ similitudinis habere dominium, sicut et solum esse Patris consensorem declaratum est. Patet igitur nulli creaturarum fas esse sortiri dexteram omnipotentis principatus et imperii, nisi ei uni soli quem ex præmissis varie et theologicè demonstravimus. **221** Attende igitur, quemadmodum hic unum et eundem supremum et omnia sub se habens Dominus, voce illa donat, « Sede a dextris meis; » et illa, « ante Luciferum genui te. » Deinde cum iurandi confirmatione, inconcussum atque immutabilem in infinitum ævum permansuri sacerdotii honorem ei largitur: « Juravit Dominus, et non pœnitēbit eum: Tu es sacerdos in æternum. » At enim quis hic tandem intelligatur? nempe non vir mortalis ullus, ac ne angelicæ quidem naturæ quispiam, qui a Deo quidem sit factus, in æternum vero sacerdos constitutus, sed solus ille qui in iis, quæ antea citavimus oraculis, dixit: « Creavit me initium viarum suarum in opera sua. Ante sæculum fundavit me, in principio antequam montes stabilirentur, et ante omnes colles gignit me ¹⁶. » Adhibe vero animum diligenter, et cogitationem intende, tum ad præsentem psalmum, tum ad eas quæ antea expositæ sunt voces. In hoc enim ingenitus Deus eum qui ab ipso est, et noster Dominus est, sedere secum una jubet, dicens: « Sede a dextris meis. » In altero vero, quem ante hunc ipsum exposuimus, sedem in sæculum sæculi manere, oraculum affirmabat, Deum interim illum appellans in illis verbis, ubi ait: « Sedes tua Deus in sæculum sæculi ¹⁷. » Rursus in eo qui nunc inter manus versatur, « virgam, inquit, virtutis emittet tibi Dominus ex Sion ¹⁸, » in illo autem, « virga directionis, virga regni tui ¹⁹. » Et rursus hic quidem ait: « Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum, et dominaberis in medio inimicorum tuorum ²⁰. » Ille vero, « sagittæ tuæ acutæ, potentes in corde inimicorum regis. » Ergo etiam ea quæ ad ejus, de quo agimus, inimicos pertinent, in utroque sibi ipsa consentiunt. Quis ergo modo suis oculis cernens in mediis urbibus, in vicis ac regionibus, in toto orbe florentes Salvatoris nostri Ecclesias, et eos in quibus dominatur populos, et innumerabili viro- rum multitudine refertos conventus, qui illi consecrati sunt, quique undique tum ab iis qui inter homines cernuntur, tum ab effugientibus visum nostrum, et occultis inimicis atque hostibus ejus doctrinæ quæ a Christo tradita est, circumsessi, non admiretur præsens oraculum, quod ad ejus personam enuntiatum est, et de quo hic canitur, illud utique: « Dominare in medio inimicorum tuorum? » Deinde quoniam in eo qui antecessit, dictum est illum unctum esse **222** oleo exulta-

Αρχῆς ἀρχῆς τε καὶ βασιλείας, εἰ μὴ ἴσα ἐνὶ μόνῳ τῷ διὰ τῶν προκειμένων ποικίλως θεολογούμενῳ. Ἐπίστησον οὖν, ὡς πρὸς ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν ὁ ἀνωτάτῳ καὶ ἐπὶ πάντων Κύριος καὶ τὴν, « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, » δωρεταί φωνήν, καὶ τὴν, « Πρὸ Ἐωσφόρου γενένηκά σε. » Μεθ' ὄρκου δὲ διαβεβαιώσεως, ἄσειστον καὶ ἀπαράβατον αὐτῷ τὴν τιμὴν τῆς εἰς ἀπειρον αἰῶνα διαρκοῦς ἱερωσύνης παραδίδωσιν· « Ὁμοσε Κύριος, καὶ οὐ μεταμελήθησεται· Σὺ ἱερεὺς εἰς αἰῶνα. » Τίς δ' ἂν ἐπινοοίτο; οὐτε δὴ θνητὸς ἀνὴρ, ἀλλὰ οὐδὲ τῆς ἀγγελικῆς φύσεως, ὑπὸ Θεοῦ μὲν γεγεννημένος, εἰς αἰῶνα δὲ ἱερωμένος, ὁ καὶ ἐν τοῖς πρόσθεν εἰπῶν· « Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ. Πρὸ τοῦ αἰῶνος ἐθεμελιώσά με, ἐν ἀρχῇ πρὸ τοῦ ὄρη ἐδρασθῆναι, πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γενεᾶ με. » Καὶ πρόσχες δὲ ἐπιμελῶς τὸν νοῦν, ἐπιστήσας τῷ τε παρόντι ψαλμῷ, καὶ ταῖς ἐν τῷ πρὸ τούτου παρατεθείσαις φωναῖς. Ἐν μὲν γὰρ τούτῳ ὁ ἀνωτάτῳ Θεὸς σύνθρονον τὸν δεύτερον, καὶ ἡμῶν Κύριον, ἑαυτοῦ καθίστησι, λέγων· « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου. » ἐν δὲ τῷ πρὸ τούτου τὸν θρόνον εἰς αἰῶνα αἰῶνος διαμένειν, ὁ λόγος ἔφησεν, ὁμοῦ Θεὸν αὐτὸν ἀναγορεύων δι' ὧν φησιν· « Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. » Πάλιν ἐν μὲν τῷ μετὰ χεῖρας, « Ῥάβδον, » φησι, « δυνάμεις ἐξαποστελεῖ σοι Κύριος ἐκ Σιών. » ἐν δ' ἐκείνῳ, « Ῥάβδος εὐθύτητος ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου. » Καὶ αὐθις ὁ μὲν παρών φησι· « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἔχθρους σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου, καὶ κατακυριεύσεις ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου. » ὁ δὲ πρόσθεν· « Τὰ βέλη σου ἠκονημένα, δυνατὰ ἐν καρδίᾳ τῶν ἐχθρῶν τοῦ βασιλέως. » Οὐκοῦν καὶ τὰ περὶ τῶν ἐχθρῶν τοῦ δηλουμένου ἐν ἀμφοτέροις συνάβει. Τίς δὴτα οὖν, ὀφθαλμοῖς ὀρῶν ἐν μέσαις ταῖς πόλεσιν, ἐν τε κώμαις καὶ χώραις, καθ' ὅλης τε τῆς οἰκουμένης, ἀνθούσας τὰς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἐκκλησίας, τοὺς τε πρὸς αὐτοῦ κυριευομένους λαοὺς, καὶ μυριάδρα πλήθη τῶν αὐτῷ καθωσιωμένων, πανταχόθεν ὑπὸ τῶν ὀρωμένων τε ἐν ἀνθρώποις, ἀοράτων τε καὶ ἀφανῶν ἐχθρῶν, καὶ πολεμίσθ' τῆς τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας κυκλούμενα, οὐκ ἂν θαυμάσειε τὸν παρόντα χρησμὸν, εἰς πρόσωπον ἀναφωνηθέντα τοῦ θεσπιζομένου, τό· « Κατακυρίευσεν ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου; » Καὶ ἐπειδὴ περ ἐν τῷ πρόσθεν κεχρίσθαι τῷ ἐλαίῳ τῆς ἀγαλλιᾶσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου, ἱερέων δὲ οἰκεῖον ἦν παρ' Ἑβραίους τὸ χρίεσθαι· εἰκότως ὁ μετὰ χεῖρας ἤδη λευκότερον ἱερέα αὐτὸν ἐπιφημίζει, πλείονα προτιθεὶς περὶ αὐτοῦ διδασκαλίαν, δι' ἧς μόνον αὐτὸν παρὰ τοὺς πῶποτε αἰώνιον ἱερέα εἶναι παιδεύει, ὅπερ οὐδεμιᾶ ἀνθρώπου φύσει δυνατόν ἐφαρμόζειν. Κατὰ τὴν τάξιν Μελεχισεδεκ ἱερασθαί φησιν αὐτὸν, πρὸς ἀντιδιαστολήν τοῦ κατὰ τὴν Μωσέως διάταξιν ἱερέως, ἦτοι τοῦ Ἁαρῶν, ἧ καὶ τινος τῶν ἐξ ἐκείνου· ὧν ἕκαστος μὴ ὧν πρότερον ἱερεὺς, ὕστερόν ποτε δι' ἀνθρώπων ἀλοιφῇ τινι σκευαστῆ χριόμενος, ὡς ἐν τύποις εἰπεῖν καὶ συμβόλοις, σκιάδης τις καὶ εἰκονικὸς Χριστὸς ἀπετελεῖτο· ἀλλὰ καὶ ἅτε θνητὸς ὧν οὐκ εἰς μακρὸν ἀπετίθετο τὴν ἱερωσύνην.

¹⁶ Prov. VIII, 23-25. ¹⁷ Psal. XLIV, 7. ¹⁸ Psal. CIX, 2. ¹⁹ Psal. XLIV, 7. ²⁰ Psal. CIX, 2.

Και παρὰ μὲν τῷ Ἰουδαίων μόνῳ ἱεράτο λαῶ, οὐ μὴν και παρὰ τοῖς ἄλλοις ἔθνεσιν. Ἄλλὰ οὐδὲ μεθ' ὀραμοσίας Θεοῦ ἐπὶ τὴν λειτουργίαν παρῆσι, κρίσει δὲ ἀνθρώπων τιμώμενος· ὡς και ποτε μὴ ἄξιον εὐρίσκεσθαι ἐν αὐτοῖς τῆς τοῦ Θεοῦ θεραπειας, οἷος ἀναγέγραπται ὁ Ἡλεί. Ἔτι πρὸς τούτοις ὁ παλαιὸς ἱκεῖνος ἱερεὺς, ὁ κατὰ τὴν Μωσῶς διάταξιν, ἐκ μόνης ἐξεκρίνετο φυλῆς τῆς Λευί· ἔδει δὲ ἐξ ἀπαντος και τὸ γένος ἐκ τῆς τοῦ Ἀαρῶν διαδοχῆς αὐτὸν φέρειν, θύμασί τε ζῶων ἀλόγων και αἵμασι, σωματικῆ γε λατρείᾳ θεραπεύειν τὸ θεῖον. Ὁ δὲ Μελχισεδὲκ ὀνομασμένος, δ μεταλαμβάνεται εἰς τὴν Ἑλλάδα φωνῆν, βασιλεὺς δικαιοσύνης, ἔπειτα βασιλεὺς Σαλήμ, ὁ και αὐτὸ ἀν εἴη βασιλεὺς εἰρήνης, ἀπάτωρ, ἀμήτωρ, ἀγενεαλόγητος, οὐκ ἔχων κατὰ τὴν ἱστορίαν οὐκ ἀρχὴν ἡμερῶν, οὐ ζωῆς τέλος, ἀλλ' οὐδὲ κοινόν τι φέρων πρὸς τὸν τῆς τοῦ Ἀαρῶν ἱερωσύνης τρόπον. Οὕτε γὰρ ὑπ' ἀνθρώπων ἤρητο, οὐκ ἐλαίῳ σκευαστῶ κέχριστο, οὐ (1) γένος ἦν τῶν μηδὲ φανέντων πω· και τὸ πάντων γε παραδοξότατον, ὅτι μηδὲ τὴν σάρκα περιτέμνητο, και ὁμως τὸν Ἀβραάμ εὐλόγει, ὡσάν πολὺ κρείττων αὐτοῦ τυγχάνων. Ἄλλὰ οὐδὲ θυσίαις και σπονδαῖς τῷ ὕψιστῳ ἱεράτο Θεῶ, οὐδὲ μὴν παρὰ τῷ ἐν Ἱερουσαλήμ ναῶ τὴν λειτουργίαν ἐξετέλει· πῶς γὰρ τῷ μηδὲ ὄντι; Εἰκότως οὖν, ἐπεὶ και τῷ ἡμετέρῳ Σωτῆρι τῷ Χριστῷ, οὐδὲν μὲν τῷ Ἀαρῶν ἐμπερὲς ἔμελλε συμβῆσθαι. Οὕτε γὰρ μὴ ὦν πρότερον, ὕστερόν ποθ' ἱερεὺς ἀναδέδεικται, και ἱερεὺς οὐ γενόμενος, ἀλλὰ ὦν. Πρῶσεκτίον γὰρ ἐπιμελῶς τῷ· « Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα. » Οὐ γὰρ ἔρη, φησί, μὴ ὦν πάσαι· ἀλλ' οὐδ' ἦσθα μὲν πάσαι, νῦν δὲ οὐ· ἀλλὰ παρὰ τοῦ φήσαντος, « Ἐγὼ εἰμι ὁ ὦν, » σὺ εἶ, και ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα διαμένεις. Ἐπεὶ οὖν οὐτε ἀπὸ χρόνου τῆς ἱερωσύνης ἀπήρξατο, οὐτε ἐκ φυλῆς ἱερωμένων ὁ Χριστὸς, οὐδὲ διὰ σκευαστοῦ και σωματικοῦ ἐλαίου κέχριστο, οὐδὲ τέλος ἔξειν ἔμελλε τῆς ἱερωσύνης, οὐδὲ μόνους Ἰουδαίους, ἀλλὰ και πᾶσιν ἔθνεσι καταστήσεται· τοῦτων ἕνεκα πάντων εἰκότως αὐτὸν τῆς μὲν κατὰ τὸν τύπον Ἀαρῶν λειτουργίας ἀπαλλάττει, κατὰ τὴν τάξιν δὲ Μελχισεδὲκ ἱερέα φησὶν ἔσεσθαι. Και τὸ γε ἀποτελεσμα τοῦ χρησμοῦ θαυμάσιον συνορῶντι, ὅπως ὁ Σωτὴρ ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, τῷ τοῦ Μελχισεδὲκ τρόπῳ τὰ τῆς ἐν ἀνθρώποις ἱερουργίας εἰσέτι και νῦν διὰ τῶν αὐτοῦ θεραπειῶν ἐπιτελεῖ. Ὅσπερ γὰρ ἐκεῖνος, ἱερεὺς ἐθνῶν τυγχάνων, οὐδαμῶ φάινεται θυσίαις σωματικαῖς κεχορηγμένος, οἴνῳ δὲ μόνῳ και ἄρτῳ τὸν Ἀβραάμ εὐλόγων, τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον πρῶτος μὲν αὐτὸς ὁ Σωτὴρ και Κύριος ἡμῶν, ἔπειτα οἱ ἐξ αὐτοῦ πάντες ἱερεῖς ἀνά πάντα τὰ ἔθνη τὴν πνευματικὴν ἐπιτελοῦντες κατὰ τοὺς ἐκκλησιαστικούς θεσμούς ἱερουργίαν, οἴνῳ και ἄρτῳ, τοῦ τε σώματος αὐτοῦ και τοῦ σωτηρίου αἵματος αἰνίττονται τὰ μυστήρια, τοῦ Μελχισεδὲκ ταῦτα πνεύματι θέλῳ προτεθεωρηχότος, και τῶν μελλόντων ταῖς εἰκόσι προκερημένου, ὡς ἡ Μωσῶς Γραφὴ μαρτυρεῖ, λέγουσα· « Και Μελχισεδὲκ βασιλεὺς Σαλήμ ἐξῆνερχεν ἄρτους

tionis præ participibus tuis, et sacerdotum id erat proprium apud Hebræos ut ungerentur: merito in eo quem nunc tractamus, jam clarius et certius illum consecrat sacerdotem, plura etiam de illius doctrina proponens, per quam ipsum solum præ hominibus qui unquam aut fuerint aut futuri sint, æternum sacerdotem esse demonstrat, quod sane nusquam ut ulli naturæ hominis accommodetur, fieri poterit. Secundum ordinem Melchisedec sacerdotem constitui illum ait, ut ab eo differat qui secundum Mosis constitutionem erat sacerdos, qui quidem aut Aaron sit accipiendus, aut alius quispiam ex iis qui ab illo oriundi sint: quorum quisque cum prius sacerdos non esset, posterius aliquando per homines unguento quodam artificiose confecto ungebatur, et sic figurate, ut ita dicam, et per signa quædam, adumbratus quidam et imaginarius Christus efficiebatur: præterea tanquam is qui mortalis esset, haud ita multo post sacerdotium deponerat. Adde quod apud unum Judæorum populum sacerdotio fungebatur, non autem apud alias item nationes. Neque vero cum jurejurando Dei, ad talem functionem accedebat, sed iudicio hominum electus. Itaque nonnunquam etiam aliquis ex illis inventus est tali ministerio non dignus, qualis Heli plane descriptus est. Ad hæc, vetus ille sacerdos, qui a Mose institutus fuerat, ex sola tribu Levi eligi poterat: et oportebat omnino illum genus quoque trahere de successione ipsius Aaron, sacrificiisque brutorum animalium et cruoribus, corporalique adoratione rei divinæ inservire. At vero, qui Melchisedec est nominatus, quod nomen in nostram linguam conversum, regem justitiæ significat, et qui fuit rex Salem, quod ipsum item sit, rex pacis, sine patre, sine matre, sine generis serie, non habens in historia, neque initium dierum, neque vitæ finem, ac ne referens quidem cum Aaron sacerdotii ritu commune quidquam invenitur. Nam neque ab hominibus electus fuerat, neque oleo composito unctus, neque de genere illorum editus, qui nondum exstiterat: et quod omnium maxime admirabile est, ne corpore quidem erat circumciscus, et tamen ipsi Abraham benedicit, tanquam is qui illo sit longe præstantior. Adde quod neque sacrificiis neque libationibus, altissimo Deo operabatur, neque vero in templo quod Hierosolymis esset, suum munus obibat: qui enim in eo, quod nondum erat? **223** Et merito sane, quando ne nostro quidem Salvatore Christo, eventurum quidquam erat ipsi Aaron simile. Nam neque qui prius non fuisset, posterius est aliquando sacerdos declaratus; neque is qui exstisset sacerdos, sed qui est. Diligenter enim attendendum est illud: « Tu es sacerdos in æternum. » Non enim, eris, ait, qui olim non fueris, ac ne fuisti quidem antea, nunc autem non es, sed ab eo qui dixit, « Ego sum qui sum », tu es,

¹ Exod. iii, 14.

(1) Οὐ. Anne οὐ? Edit.

et sacerdos in æternum permanes. Quoniam igitur neque a tempore, sacerdotii initium accepit, neque de tribu sacerdotum exortus est Christus, neque artificiose instructo corporalique oleo inunctus, ne finem quidem illum sacerdotii est habiturus, neque item solis Judæis, sed omnibus gentibus constituendus. Propter hæc omnia, merito illum a ministerio Aaron liberat, quod figuram gerebat, et secundum ordinem Melchisedec sacerdotem futurum affirmat. Et sane oraculi exitus admirabilis ei qui contempletur quemadmodum Salvator noster Jesus, qui est Christus Dei, ipsius Melchisedec ritu, ea quæ ad sacerdotium in hominibus gerendum spectant, per suos ministros perficiat. Nam quemadmodum ille qui sacerdos gentium erat, nusquam videtur sacrificiis corporalibus functus, sed vino solo et pane, dum ipsi Abraham benedicit, ita sane primus ipse Salvator ac Dominus noster, deinde qui ab ipso profecti sunt, sacerdotes in omnibus gentibus, spirituale secundum ecclesiasticas sanctiones sacerdotii munus obeuntes, vino ac pane, et corporis illius et salutaris sanguinis mysteria representant, quæ sane mysteria Melchisedec tanto ante spiritu divino cognoverat, et rerum futurarum imaginibus usus fuerat, sicut etiam Mosis Scriptura testificatur, ubi ait : « Et Melchisedec rex Salem, protulit panes et vinum. Erat autem sacerdos Dei altissimi, et benedixit Abraham ²². » Merito igitur et cum jurisjurandi adjectione, uni ei de quo hic agimus talia promissa sunt : « Juravit, inquit, Dominus Deus, et non pœnitēbit eum : tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec. » Audi vero qualia sint quæ de iisdem rebus etiam Apostolus dicat : « In quo abundantius volens Deus ostendere hæredibus regni immutabilitatem consilii sui, interposuit jusjurandum, ut per duas res immutabiles in quibus impossibile est mentiri Deum, **224** fortissimum solatium habeamus, qui confugimus ad obtinendam propositam spem ²³, » et adjungit : « Et alii quidem plures facti sunt sacerdotes, idcirco quod morte prohiberentur permanere : hic autem, eo quod ipse maneat, sempiternum habet sacerdotium. Ex quo etiam servare in perpetuum potest accedentes per ipsum ad Deum, semper vivens ad intercedendum pro illis. Talis enim decebat nos pontifex, sanctus, innocens, impollutus, segregatus a peccatoribus, et excelsior cælis factus ²⁴. » Deinde adjungit : « Caput autem super iis quæ dicta sunt. Talem habemus pontificem, qui sedet in dextera majestatis in excelsis, sanctorum minister, et tabernaculi veri, quod fixit Deus, et non homo ²⁵. » Hæc quidem Apostolus. Psalmus vero, inferius progressus, etiam ea quæ passurus erat is, de quo vaticinatur, aperte significat, dicens : « De torrente in via bibet, propterea exaltabit caput ²⁶. » Torrentem porro, tentationum tempus intelligendum alius indicat psalmus dicens : « Torrentem pertransivit anima nostra. Forsitan pertransiit anima nostra aquam intolerabilem ²⁷. »

καὶ οἶνον. Ἦν δὲ ἱερεὺς τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου, καὶ εὐλόγησε τὸν Ἀβραάμ. » Εἰκότως οὖν καὶ μεθ' ὄρκου παραλήψεως μόνου τῷ δηλονότι « ὡμοσε Κύριος ὁ Θεός, καὶ οὐ μεταμελήθησεται. Σὺ εἶ, » λέγων, « ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα, κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ. » Ἐπάκουσον δὲ οἷα καὶ περὶ τῶνδε ὁ Ἀπόστολος φησιν : « Ἐν ᾧ, περισσότερον βουλόμενος ὁ Θεὸς ἐπιδείξει τοῖς κληρονόμοις τῆς βασιλείας τὸ ἀμετάθετον τῆς βουλῆς αὐτοῦ, ἐμεσίτευσεν ὄρκῳ, ἵνα διὰ δύο πραγμάτων ἀμεταθέτων, ἐν οἷς ἀδύνατον ψεύσασθαι Θεὸν, ἰσχυρὰν παράκλησιν ἔχωμεν οἱ προκαταφυγόντες κρατῆσαι τῆς προκειμένης ἐλπίδος. » Καὶ ἐπιφέρει λέγων : « Καὶ οἱ μὲν πλειόνες εἰσι γεγονότες ἱερεῖς, διὰ τὸ θανάτῳ κωλύεσθαι παριμένειν ὁ δὲ, διὰ τὸ μένειν αὐτὸν, ἀπαράδοτον ἔχει τὴν ἱερωσύνην. Ὅθεν καὶ σώζειν εἰς τὸ παντελὲς δύναται τοὺς προσερχομένους δι' αὐτοῦ τῷ Θεῷ, πάντοτε ζῶν εἰς τὸ ἐντυγχάνειν ὑπὲρ αὐτῶν. Τοιοῦτος γὰρ ἡμῖν καὶ ἔπρεπεν ἀρχιερεὺς, ὁσιος, ἀκακος, ἀμίαντος, κεχωρισμένος ἀπὸ τῶν ἁμαρτωλῶν, καὶ ὑψηλότερος τῶν οὐρανῶν γενόμενος. » Καὶ ἐπιλαλεῖ : « Κεφάλαιον δὲ ἐπὶ τοῖς εἰρημένοις, τοιοῦτον ἔχομεν ἀρχιερέα, ὃς ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλοσύνης ἐν ὑψηλοῖς, τῶν ἀγίων λειτουργός, καὶ τῆς σκηνῆς τῆς ἀληθινῆς, ἣν ἔπηξεν ὁ Κύριος, οὐκ ἄνθρωπος. » Ταῦτα μὲν ὁ Ἀπόστολος. Ὅ δὲ ψαλμὸς ὑποδᾶς, καὶ τὸ πάθος ἐπικεκαλυμμένους τοῦ προφητειομένου δηλοῖ, λέγων : « Ἐκ χειμάρρου ἐν ὄδῳ πίεται, διὰ τοῦτο ὑψώσει κεφαλὴν. » Χειμάρρον δὲ τὸν καιρὸν τῶν πειρασμῶν καὶ ἄλλος δηλοῖ ψαλμὸς, λέγων : « Χειμάρρου διῆλθεν ἡ ψυχὴ ἡμῶν. Ἄρα διῆλθεν ἡ ψυχὴ ἡμῶν τὸ ὕδωρ τὸ ἀνυψίστατον. » Ἐν τῷ χειμάρρῳ τοῖνον πίεται, φησὶ, τὸ ποτήριον δηλονότι, ὃ ἠνίκετο πρὸς τῷ καιρῷ τοῦ πάθους, λέγων : « Πάτερ, εἰ δυνατόν, παρελθέτω τὸ ποτήριον τοῦτο ἀπ' ἐμοῦ. » Καὶ ἄλιν : « Εἰ μὴ δυνατόν ἐστὶν αὐτὸ παρελθεῖν, ἐὰν μὴ αὐτὸ πίνω, γενηθήτω τὸ θέλημά σου. » Τοῦτο δὴ οὖν ἐκπῖον τὸ ποτήριον, ὕψωσε κεφαλὴν, καὶ κατὰ τὸν Ἀπόστολον, ἐπεὶ γὰρ « γέγονεν ὑπήκοος τῷ Πατρὶ μέγρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ, διὰ τοῦτο, » φησὶν, « ὑπερύψωσεν αὐτὸν ὁ Θεός, ἐγείρας αὐτὸν ἐκ τῶν νεκρῶν, καὶ καθίσας αὐτὸν ἐν δεξιᾷ αὐτοῦ, ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς, καὶ ἐξουσίας, καὶ δυνάμεως, καὶ κυριότητος, καὶ παντὸς ὀνόματος ὀνομαζομένου, οὐ μόνον ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι. » Καὶ πάντα ὑπέταξε, φησὶν, « ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ, » κατὰ τὴν πρὸς αὐτὸν ἐπαγγελίαν, ἣν διὰ τοῦ ψαλμοῦ παρίστησι, λέγων : « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. Κατακυρτεῦ ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου. » Πρόδηλον παντὶ, ὡς ἐστὶ νῦν ἡ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν δύναμις καὶ ὁ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ λόγος, ἐν μέσοις τοῖς ἐχθροῖς καὶ πολεμίοις αὐτοῦ, καὶ τῶν πεπιστευκότων εἰς αὐτὸν ἀπάντων κατακυριεύει.

²² Gen. xiv, 18-19. ²³ Hebr. vi, 18. ²⁴ Hebr. vii, 25-26. ²⁵ Hebr. viii, 1, 2. ²⁶ Psal. cix, 7. ²⁷ Psal. cxliii, 5.

In torrente igitur bibet, inquit, calicem videlicet, quem ipse sub ipsum passionis tempus significavit, dicens : « Pater, si possibile est, transeat calix iste a me ²⁰. » Et rursus : : Si non possibile est illum transire, nisi illum bibam, fiat voluntas tua ²¹. » Cum igitur hunc calicem bibisset, tum exaltavit caput. Et sicut ait Apostolus, quoniam « factus est obediens Patri usque ad mortem, mortem autem crucis, » idcirco, inquit, « exaltavit illum Deus ²², suscitans illum a mortuis, et sedere illum fecit in dextera sua, supra omnem principatum, et potestatem, et virtutem, et dominationem, et omne nomen quod nominetur non solum in hoc sæculo, sed etiam in futuro. Et omnia subjecit, inquit, sub pedibus ejus ²³, » secundum eam, quæ ad ipsum facta est, promissionem, quam in psalmo declarat, dicens : « Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Dominare in medio inimicorum tuorum. » Constat vero planissime, quemadmodum hodie quoque Salvatoris nostri virtus, ac doctrinæ illius verbum, in medio inimicorum et hostium suorum, omnibus quicumque in ipsum credunt, dominatur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ.

A

CAPUT IV.

Ὅς καὶ Ἡσαίας, προφητῶν μέγιστος, σαφῶς ὀδε θεὸν ἐν θεῷ εἶναι, λέγων ὁμοίως ἡμῖν δοξάζουσι Πατέρα ἐν Υἱῷ, καὶ Υἱὸν ἐν Πατρὶ.

225 Quod etiam Isaias, prophetarum maximus, plane novit Deum esse in Deo, idque affirmat, sicut etiam nos qui Patrem in Filio, et Filium in Patre glorificamus.

« Ἐγὼ Κύριος ἐποίησα γῆν, καὶ ἄνθρωπον ἐπ' αὐτῆς· ἐγὼ τῇ χειρὶ μου ἐστερέωσα τὸν οὐρανὸν, ἐγὼ πᾶσι τοῖς ἄστροις ἐνετειλάμην, ἐγὼ ἤγειρα τὸν μετὰ δικαιοσύνης βασιλέα, καὶ πᾶσαι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ εὐθεταί. Οὗτος οἰκοδομήσει τὴν πόλιν μου, καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ λαοῦ ἐπιστρέψει, οὐ μετὰ λύτρων, οὐδὲ μετὰ ἑρώρων, εἶπε Κύριος Σαβαώθ. » Τέως μὲν ταῦτα ὁ τῶν ἄλων ποιητῆς Θεός, περὶ τινος βασιλέως καὶ Σωτῆρος μέλλοντος οἰκοδομεῖν τὸ τῆς εὐσεβείας πολιτεύμα, λυτρώσασθαι τὴν ἐπισυμβᾶσαν ἀνθρώποις ὑπὸ τῆς δαιμονικῆς πλάνης αἰχμαλωσίαν, διὰ τοῦ προφήτου θεσπίζει· ἐξῆς δὲ τούτοις τὸ προφητικὸν πνεῦμα τὴν ὑποταγὴν τῶν ἀλλοφύλων ἐθνῶν αἰνίττεται, ἣν ὑποταγήσονται τῷ προφητευσομένῳ, καὶ ὡς προσκυνήσουσιν αὐτῷ οἷα θεῷ οἱ ὑποταγησόμενοι, καὶ ὡς προσεύξονται ἐν αὐτῷ, διὰ τὸ μείζονα κατοικεῖν ἐν αὐτῷ θεόν, τὸν ἀνωτάτω δηλαδὴ Πατέρα, καὶ θεόν τῶν ὄλων. Τὰ δὲ τῆς λέξεως οὕτως ἔχει· « Οὕτω λέγει Κύριος· Ἐκοπίασεν Ἄγυπτος, καὶ ἐμπορία Αἰθιοπῶν, καὶ οἱ Σαβαίμ ἄνδρες ὑψηλοὶ ἐπὶ σὲ ἐιςβήσονται, καὶ σοὶ ἔσονται δοῦλοι, καὶ ὀπίσω σοῦ θκολουθήσουσι, δεδεμένοι χειροπέδαις, καὶ προσκυνήσουσι· νέοι, καὶ ἐν σοὶ προσεύξονται, ὅτι ἐν σοὶ ὁ Θεός ἐστι, καὶ οὐκ ἐστι Θεός πλὴν σοῦ. Σὺ γὰρ εἶ Θεός, καὶ οὐκ ἤδειμεν, Θεός τοῦ Ἰσραὴλ Σωτήρ. Αἰσχυνθήσονται καὶ ἐντραπήσονται πάντες οἱ ἀντικείμενοι αὐτῷ, καὶ πορεύσονται ἐν αἰσχύνῃ. » Ταῦτα μὲν ἡ προφητεία. Οὐχ ἠγοῦμαι δὲ ἀντωπῆσιν δύνασθαι τινα, κἂν σφόδρα ἢ ἀγνώμων, τῷ προδῆλῳ καὶ σαφεῖ τῆς λέξεως, ἐναργῶς οὕτως εἰσαγούσης θεόν τοῦ Ἰσραὴλ Σωτήρα, καὶ ἕτερον ἐν αὐτῷ θεόν· « Προσκυνήσουσί σοι, » φησὶν, « οἱ δίκαιοι, καὶ ἐν σοὶ προσεύξονται, ὅτι ἐν σοὶ ὁ Θεός ἐστι, καὶ οὐκ ἐστι Θεός πλὴν σοῦ· σὺ γὰρ εἶ ὁ Θεός, καὶ οὐκ ἤδειμεν, Θεός τοῦ Ἰσραὴλ Σωτήρ. » Τὸ δὲ, « οὐκ ἤδειμεν, » ἐκ προσώπου τῶν πρὶν αὐτὸν μὴ ἐπεγνωχότων παρὰ μόνοις τοῖς Ἐβδόμηκοντα εἰρημένον, ἑτέρως εἶχε τὸ Ἑβραϊκόν, ὃ μεταλαβὼν δὲ μὲν Ἀκύλας φησὶ· « Θεός ἄρα ἰσχυρὸς ἀποκρυπτόμενος, Θεός

« Ego Dominus feci terram, et hominem super ea ; ego manu mea consolidavi cælum, ego omnibus astris mandavi, ego suscitavi regem cum justitia, et omnes viæ ejus rectæ. Hic ædificabit civitatem meam, et captivitatem populi convertet, non pretio, neque muneribus, dixit Dominus Sabaoth ²⁴. » Interim quidem hæc universi conditor Deus, de quodam rege ac Salvatore, qui ædificaturus sit rempublicam pietatis, et conditionem qua homines a dæmónico errore captivi tenebantur, dissoluturus, per prophetam respondet. In iis vero quæ sequuntur, externarum quoque nationum obsequium, quo ei sunt obsecuræ qui venturus canitur, propheticus significat spiritus : necnon quemadmodum illum tanquam Deum adorabunt illi, qui ita ad obsequium venerint, et quod Deum orabunt in ipso : propterea quod in eo ipse habitat Deus supremus, videlicet Pater, universique Deus. Locus autem sic se habet ad verbum : « Sic dicit Dominus : Laboravit Ægyptus, et negotiatio Æthiopyum, et Sabaim viri excelsi ad te transibunt, et tui erunt servi, et a tergo te sequentur vinciti manibus, et adorabunt juvenes, et in te orabunt : quoniam in te Deus est, et non est Deus præter te : tu enim es Deus, et non noveramus, Deus Israel Salvator. Erubescet et confundentur omnes qui adversentur ei, et ambulabunt in pudore ²⁵. » Hactenus ipsa prophetia. Cæterum, neutiquam arbitror quempiam contra id, quod tam aperte et perspicue dicatur, vel oculos directurum, quamvis admodum sit ingratus, ubi ita evidenter et plane inducitur Deus Israel Salvator, et in illo Deus : « Adorabunt te, inquit, justi, et in te orabunt, quoniam in te est Deus, et non est Deus præter te : tu enim es Deus, et nesciebamus, Deus Israel Salvator. » Porro illud, « nesciebamus, » quod ex persona eorum qui prius illum non agnoverunt, **226** apud solos LXX dictum est, in Hebraico aliter habet ; quod sane Aquila convertens, sic ait : « Deus ergo

²⁰ Matth. xxvi, 39. ²¹ ibid 42. ²² Philipp. ii, 8-9. ²³ Ephes. i, 20, 21. ²⁴ Isa. xlv, 12, 13. ²⁵ ibid. 14-15.

fortis occultus, Deus Israel qui salvos facit. » Theodotion vero : « Propterea fortis absconditus Deus servans. » Ubi sane valde mirabiliter absconditum Deum Christum nominat : necnon causam quoque planissime docet, propter quam unum ipsum, quatenus inter ea quæ genita sunt, nominatur, Deum vocat, ob Patris videlicet in ipso habitationem : « In ipso enim, » ut divinius docet Apostolus ²², « complacuit omnem plenitudinem divinitatis habitare. » Hoc ipsum verba ipsa declarant, quæ sic se habent : « Quoniam in te Deus est, et non est Deus præter te. » Pro illo vero quod est, « præter te, » Theodotion, « præter ipsum » interpretatus est, ut hoc modo verba se habeant : « Non est Deus præter ipsum, » eum videlicet a quo es, per quem tu quoque id habes, ut Filius sis. Sed Aquila ita interpretatus est : « Verumtamen in te fortis, et non est amplius apud te. Deus ergo fortis et latens, Deus salvos faciens. » Symmachus vero solus sic : « In te Deus, et non est amplius, neque adest Deus : vere tu Deus absconditus, Deus Israel servans. » Ubi quod Deus sit Christus Dei, verba ipsa plane declarant. « Nam propterea quod in te, inquit, est Deus, tu sane Deus fortis et absconditus. » Ergo ex his, Deus unus erit, qui hujus appellationis est Dominus. Filius autem quoniam Pater ei seipsum communicat, de communicatione veritatis illius dignitatem accepit, quippe qui neque a seipso sit, neque ab eo, qui ipsum genuit, Patre deseratur, sed hoc ipsum totum, quod est, quod vivit, quod subsistit, ab eo a quo est Patre, obtineat, qui neque Patrem deserit, et ab illo gignitur, et tum ut sit, tum ut Filius sit, non a seipso, sed a Patre habet. Quocirca, honore hunc quoque ut Deum prosequi edocti sumus, quemadmodum, quæ nunc tractantur, prophetiæ declarant. Ut enim alicujus regis imago veneratione affici solet, propter illum cujus lineamenta expressa et similitudinem fert (cæterum, quamvis et imago regis, et ipse rex honore afficiatur, unus tamen erit qui honoretur, non duo. Non enim duo reges, unus, primus et verus : alter, qui ipsa imagine sit expressus, sed unus in utroque non modo intelligitur, verum etiam nominatur atque honoratur), sic sane unigenitus quoque Filius, cum solus sit imago Dei invisibilis, **227** merito propter eum, cujus fert similitudinem, et imago appellatur Dei invisibilis, et ab ipso Patre efficitur : quippe qui tali existat et natura et essentia, indeque ex quo primum exstitit, non acquisitivam, sed naturalem Patris imaginem referat. Quare idem natura Deus, et idem unigenitus Filius existit, non autem ut illi, qui extrinsecus assumuntur, adoptatus, quique adventitium divinæ appellationis honorem possident. At enim etsi natura unigenitus Filius, Deusque noster celebratur, non tamen a seipso Deus, sed ex Deo Patre unigenitus Filius, et idcirco Deus. Totumque

²² Coloss. i, 19.

Ἰσραὴλ σώζων· ὁ δὲ Θεοδοτίων· « Διὰ τοῦτο ἰσχυρὸς κρυφαῖος Θεὸς σώζων. » Σφόδρα θαυμαστῶς κρυφαῖον Θεὸν τὸν Χριστὸν ὀνομάζει· καὶ τὴν αἰτίαν δὲ, δι' ἣν Θεὸν αὐτὸν μόνον ὡς ἐν γεννητοῖς μετὰ τὸ πρῶτον καὶ ἀγεννητὸν ἀποκαλεῖ, σαφῶς ἐκδιδάσκει, τὴν τοῦ Πατρὸς ἐν αὐτῷ κατοίκησιν· « Ἐν τούτῳ γάρ, » κατὰ τὸν θεῖον ἀπόστολον, « εὐδόκησε πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος κατοικῆσαι. » Τοῦτο δηλοῖ φάσκουσα ἡ λέξις· « Ὅτι ἐν σοὶ ὁ Θεὸς ἐστι, καὶ οὐκ ἐστι Θεὸς πλὴν σοῦ. » Ἀντὶ δὲ τοῦ, « πλὴν σοῦ, » « πλὴν αὐτοῦ, » ὁ Θεοδοτίων πεποιήκεν, ἵν' ἦ· « Οὐκ ἐστι Θεὸς πλὴν αὐτοῦ, » δηλαδὴ τοῦ ἐν σοὶ Θεοῦ, δι' ὃν καὶ σὺ τυγχάνεις ὢν Θεός. Κατὰ δὲ τὸν Ἀκύλαν οὕτως ἔχει· « Πλὴν ἐν σοὶ ἰσχυρὸς, καὶ οὐκ ἐστὶν ἔτι παρὰ σοί. Θεὸς ἄρα ἰσχυρὸς καὶ ἀποκρυπτόμενος, Θεὸς σώζων. » Κατὰ δὲ τὸν Σύμμαχον μόνον· « Ἐν σοὶ Θεός, καὶ οὐκ ἐστὶν ἔτι, οὐδ' ὑπάρχει Θεός· ὄντως σὺ Θεὸς κρυφαῖος, Θεὸς Ἰσραὴλ σώζων. » Δι' ὧν τὸ αἴτιον τοῦ εἶναι Θεὸν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, σαφῶς ὁ λόγος παρέστηκεν. « Ἐπεὶ γάρ ἐν σοὶ, » φησὶν, « ἐστὶ Θεός, διὰ τοῦτο σὺ Θεὸς ἰσχυρὸς καὶ κρυφαῖος. » Οὐκοῦν διὰ τούτων ὁ μὲν ἀληθὴς καὶ μόνος Θεός, εἷς ἂν εἴη, μόνος κυρίως τυγχάνων τῆς προσηγορίας· ὁ δὲ δεῦτερος μετουσίᾳ τοῦ ἀληθοῦς τῆς κοινωνίας ἡξίωται, οὕτε ὢν καθ' ἑαυτὸν, οὕτε ὑφεστὼς δίχα τοῦ θεοποιούντος αὐτὸν Πατρὸς, οὕτ' ἄνευ τοῦ Πατρὸς θεολογούμενος, ἀλλ' ὅλον αὐτὸ τοῦτο ὢν τε καὶ ζῶν καὶ ὑφεστὼς, διὰ τὸν ἐν αὐτῷ Πατέρα, συνῶν τε τῷ Πατρὶ, καὶ ἐξ αὐτοῦ, καὶ δι' αὐτὸν θεοποιούμενος, τό τε εἶναι ὁμοῦ καὶ τὸ Θεός εἶναι οὐκ ἐξ ἑαυτοῦ, παρὰ δὲ τοῦ Πατρὸς ἐσχηκώς. Διὸ δὴ μετὰ τὸν Πατέρα τιμᾶν καὶ αὐτὸν ὡς Θεὸν ἐδιδάχθημεν, διὰ τὸν ἐν αὐτῷ κατοικούντα Θεὸν, ὡσπεροῦν αἱ μετὰ χεῖρας περιέχουσι προφητεῖαι. Ὡς γάρ ἂν τιμηθεῖη βασιλέως εἰκὼν διὰ τὸν, οὗ τοὺς χαρακτῆρας καὶ τὴν ὁμοίωσιν φέρει (τιμωμένης δὲ τῆς εἰκόνας, καὶ τοῦ βασιλέως αὐτοῦ, εἷς ἂν ὁ τιμώμενος καὶ οὐ δύο. Οὐ γὰρ δύο βασιλεῖς, ὃ τε πρῶτος καὶ ἀληθὴς, καὶ ὁ ἐπὶ τῆς εἰκόνας τετυπωμένος, εἷς δ' ὁ κατ' ἀμφοτέρων, οὐ μόνον νοούμενος, ἀλλὰ καὶ ὀνομαζόμενος καὶ τιμώμενος), οὕτω δὴ τε καὶ ὁ μονογενὴς Υἱός, εἰκὼν ὢν μόνος τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, εἰκότως διὰ τὸν, οὗ φέρει ὁμοίωσιν, εἰκὼν τε ἀνηγόρευται τοῦ ἀοράτου Θεοῦ, θεοποιεῖται τε πρὸς αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς· οὕτω πεφυκώς τὴν οὐσίαν, αὐτόθεν τε ἀπὸ πρῶτης ὑπάρξεως φυσικῆν, ἀλλ' οὐκ ἐπικτητὸν τὴν εἰκόνα τοῦ Πατρὸς ἐπαγόμενος. Διὸ καὶ φύσει Θεός ὁμοῦ καὶ μονογενὴς Υἱός ὢν τυγχάνει, οὐχὶ δὲ ὁμοίως τοῖς ἔξωθεν εἰσποιοιούμενοις, ἐπισυμβεδικός τε τὸ ἀξίωμα τῆς τοῦ Θεοῦ προσηγορίας ἐπέχουσι. Πλὴν εἰ καὶ φύσει μονογενὴς Υἱός καὶ Θεός ἡμῶν ἀνευφημεῖται, ἀλλὰ οὐχ ὁ πρῶτος Θεός, πρῶτος δὲ τοῦ Θεοῦ μονογενὴς Υἱός, καὶ διὰ τοῦτο Θεός. Καὶ ὅλον γε τοῦτο αἴτιον ἂν εἴη τοῦ καὶ αὐτὸν εἶναι Θεὸν, τὸ μόνον εἶναι φύσει τοῦ Θεοῦ Υἱὸν, καὶ μονογενῆ χρηματίζειν, καὶ τὸ δι' ὅλου σώζειν τοῦ μόνου Θεοῦ τὴν ἐμφυχον καὶ ζῶσαν νοσῶσαν

εἰκόνη, κατὰ πάντα τῷ Πατρὶ παρωμοιωμένην, καὶ τῆς θεότητος τε αὐτῆς τὴν ὁμοίωσιν ἐπιφερομένην. Ταύτη τοιγαροῦν καὶ αὐτὸν, ὡσάν μόνον Υἱὸν καὶ μόνον εἰκόνα ὄντα τοῦ Θεοῦ, καὶ τῆς ἀγεννήτου καὶ ἀνάρχου τοῦ Πατρὸς οὐσίας τὰς δυνάμεις κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς ὁμοιώσεως περιβεβλημένον, ὅπῃ τε τοῦ πάντων τεχνικωτάτου καὶ πανεπιστήμονος ζωγράφου τε καὶ ζωποιοῦ Πατρὸς εἰς τὸ ἔτι ἀκριβέστεως ὁμοιώσεως ἀπειρασμένον, Θεὸν εἰκότως οἱ θεοὶ ἀναγορεύουσι λόγοι, ὡς καὶ ταύτης μετὰ τῶν ἄλλων παρὰ τοῦ Πατρὸς ἡξιωμένον προσηγορίας, εἰληφότα τε, ἀλλ' οὐκ ἰδιόκτητον αὐτῆν ἐσχηκότα. Ὁ μὲν γὰρ δίδωσιν, ὁ δὲ λαμβάνει· ὥστε κυρίως καὶ ἓνα ἐκείνον εἶναι Θεὸν, καὶ μόνον μὲν καὶ φύσει ὄντα, καὶ μὴ παρ' ἑτέρου λαβόντα· τὸν δὲ τῶν δευτερείων ἡξιωσθαι, καὶ τὸ Θεὸν εἶναι λαβόντα παρὰ τοῦ Πατρὸς ἔχειν, ὡσάν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, μᾶς ἐπ' ἀμφοῖν κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς θεότητος ἐπινοουμένης, ἐνός τε ὄντος Θεοῦ τοῦ καθ' ἑαυτὸν ἀνάρχως καὶ ἀγεννήτως ὄντος, διὰ δὲ τοῦ Υἱοῦ, ὡσάν δι' ἐσόπτρου καὶ εἰκόνας, ἐπιθεωρουμένον. Τοῦτο τοὶ καὶ τὸ πνευματικὸν παιδεύει λόγιον, οὐκ ἄλλως φάσκον Θεὸν εἶναι προσκυνητὸν τὸν δηλούμενον, ἀλλ' ἢ διὰ τὸν ἐνοικούντα αὐτῷ Πατέρα· « Ἐν σοὶ » γὰρ, φησί, « προσεύχονται· ὅτι ἐν σοὶ ὁ Θεὸς ἐστι. » Καὶ σὺ δὲ αὐτὸς, Θεὸς ὢν, Σωτὴρ τοῦ Ἰσραὴλ τυγχάνεις· καὶ διὰ τοῦτο ἰσχυρὸς καὶ κρυφαῖος Θεὸς εἶ· « ἐπεὶ ἐν σοὶ ὁ Θεὸς, καὶ οὐκ ἐστὶν ἔτι πλὴν αὐτοῦ. » Ἀντὶ δὲ τοῦ, « ἐκοπίασεν Αἴγυπτος, » τὸ Ἑβραϊκὸν, καὶ οἱ λοιποὶ πάντες ἐρμηνευταί, « κόπος Αἰγύπτου, » ἐκδεδώκασιν, ἢ ἢ φ' λεγόμενον τοιοῦτον· « Σοὶ προσκυνήσουσι, καὶ σοὶ ἔσονται δοῦλοι, ὁ κόπος Αἰγύπτου, καὶ ἡ ἐμπορία Αἰθιοπίων, καὶ οἱ Σεδωεῖμ· » δι' ὧν βάρβαρα, οἶμαι, καὶ ἀσημάτινα ἔθνη δηλοῦσθαι, καὶ πάντα ὅσα ἤδη πάλαι πρότερον τῇ δαιμονικῇ τετράρχωτῳ δεισιδαιμονίᾳ. Ἐπειδὴ γὰρ Αἰγύπτιοι ἐδόκουν πάντων τῶν ἔθνων δεισιδαιμονέστατοι τυγχάνειν, πρῶτοι τε κατάρξαι τῆς εἰδωλολάτρης πλάνης, εἰκότως πρῶτους αὐτοὺς τίθησιν ὑποταγασμένους τῷ Χριστῷ· καὶ δι' αὐτῶν καὶ τὰ περὶ τῶν λοιπῶν εἰδωλολατρῶν φανερὰ καθιστάσα. Καὶ ταῦτα πεπληρωταί ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος καὶ Κυρίου ἡμῶν, τῷ ἐν πᾶσιν ἔθνεσι προσκυνεῖσθαι καὶ δουλεύειν αὐτῷ μυρία πλήθη τῶν ἀνὰ τὴν οἰκουμένην ἔθνων. Αἰθιοπίας δὲ καὶ Σεδωεῖμ, ὡς ἐνταῦθα προσκυνήσειν τῷ Χριστῷ προφητευομένους, καὶ διὰ τοῦ σα' ψαλμοῦ ἡγοῦμαι δηλοῦσθαι, δι' ὧν εἴρηται· « Ἐνώπιον αὐτοῦ προσπεσοῦνται Αἰθιοπες, καὶ βασιλεῖς Ἀράβων, καὶ Σαβὰ δῶρα προσέξουσιν· καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ. » Ἀπὸν ἐκ τῆς συμφράσεως, ὅτι τῷ ἐν ἐκείνοις προφητευομένῳ Χριστῷ προσκυνήσουσιν.

significari puto, ubi dictum est : « Coram illo procident Æthiopes, et reges Arabum, et Saba dona adducent : et adorabunt eum »²². » Constat vero ex ipso contextu, Christum esse adoraturos eum, qui in illis quoque, ut venturus canitur a prophetis.

²² Psal. LXXI, 10

A hoc sane causa erit, cur ipse quoque sit Deus, quod solus sit natura Dei Filius, et unigenitus appellatur, et quod usquequaque conservet ejus, qui solus est Deus, animatam et vivam et intelligentem imaginem, et in omnibus ipsi Patri assimilata, et eam quæ Dei ipsius substantiæ similitudinem præ se ferat. Hac ergo de causa ipsum quoque, tanquam eum qui solus Filius, et solus Dei imago sit, et ingenti ac principio carentis Patris essentiæ, virtutes secundum exemplum assimilationis indutus, et ab hominum artificiosissimo et scientissimo vitæ designatore et auctore Patre, ad amussim et ad certam exquisitamque assimilationem expressus, Deum merito divina appellant oracula, ut una cum cæteris ad hanc quoque appellationis dignitatem, a Patre provector sit, eamque acceperit, non autem ex proprio jure possidendam habuerit. Namque ille quidem dat, hic vero accipit; itaque suo jure unus ille est Deus, qui non ab altero accipit. Hic autem a Patre habet ut Deus sit, tanquam Dei imago: utpote, cum una in ambobus, juxta exemplum, divinitus intelligatur, et unus sit Deus, qui per seipsum sine principio, et sine generatione existat: per Filium autem, tanquam perspeculum et imaginem, consideretur. Hoc est, scilicet, quod spirituale docet oraculum, quod non alias dicit eum, de quo sermo est, Deum esse adorandum, propter inhabitantem in ipso Patrem. « In te » enim, inquit, « orabunt: quoniam in te Deus est. » Sed tu quoque ipse cum Deus sis, Salvator Israel existis. Proinde fortis et absconditus Deus es: « quoniam in te Deus, et non est amplius præter ipsum. » 228 Pro eo vero quod est, « laboravit Ægyptus, » Hebraicum habet, et reliqui omnes interpretes reddiderunt, « labor Ægypti, » ut id quod dicitur tale sit: « Te adorabunt, et tui erunt servi, labor Ægypti, et negotiatio Æthiopum, et Seboim: » quibus verbis barbaras ego arbitror et ignotas quasdam nationes significari, et omnes quæcumque antea quondam dæmonica superstitione vexabantur. Nam propterea quod Ægyptii visi sunt omnium nationum superstitiosissimi esse, primique errori, quo simulacra colerentur, portas aperuisse: merito eos primos collocat, qui Christo sint subjiciendi: deinde per eos, quæ ad reliquos simulacrorum cultores pertinent, ut aperta sint, efficit. Et hæc quidem in Salvatore ac Domino nostro exspectatum exitum nacta sunt. Jam enim innumerabiles, per orbem terrarum, nationum conventus, in omnibus gentibus illum adorant illique serviunt. Æthiops vero ac Seboim eos, qui hic adoraturi Christum canuntur, LXXI quoque psalmo

CAPUT V.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

A psalmo xxxii. — Quod Dei Verbum ex am habens essentiam jussu Patris, David æque ac nos opificem universi novit; et quod idem Dei Verbum, idem propheta ad hominum medelam esse missum a Patre testificatur; et quod brevi tempore universam terram sua doctrina impleturum canit.

« Verbo Domini cœli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum. » In psalmo vero cvi sic dictum est: « Misit Verbum suum et sanavit eos, et eripuit eos de interitionibus eorum. » Et rursus cxlvii: « Qui emittit eloquium suum terræ, velociter currit sermo ejus. » At enim ei, qui nunc in manibus est, psalmo dicenti, « Verbo Domini cœli firmati sunt, » concordat sacrum **229** quoque Evangelium, palam dicens: « In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Hoc erat in principio apud Deum, omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil ²⁶. » Sane merito Evangelium Deum illum nominat: quando etiam per ea quæ prius dicta sunt, idem hoc, quod nunc ut Deus celebratur Verbum, et sapientia, et germen Dei, et Sacerdos, et Christus, et Rex, et Dominus, et Deus imago Dei, appellatum est. Porro, ut qui et alius sit quam Pater, et ejusdem administer fuerit, adeo ut jussu illius ipse omnia considerit, in præsentī deinceps Psalmo adjungit: « Timeat, Domine omnis terra: ab eo autem commoveantur omnes inhabitantes orbem. Quoniam ipse dixit, et facta sunt; ipse mandavit, et creata sunt ²⁷. » Constat enim quod qui dicit, ad alterum dicit: et qui mandat, alteri præter se mandat. Perspicue vero post ipsam Salvatoris nostri humanæ naturæ assumptionem, conventus ex omni terra, hoc est, ex omnibus, quæ terram incolunt, nationibus, innumerabiles, non itidem ut antea ullos dæmones, sed ipsum Dominum Jesum timuerunt, et omnes habitantes orbem commoti sunt, in ipso Christi nomine, sicut præsens oraculum canit: « Timeat, inquit, Dominum omnis terra, ab eo autem commoveantur omnes inhabitantes orbem. » Hactenus quæ de ii et xxx psalmo accepta sunt. Consimilia vero his et consona in psalmo quoque cxlviii invenies, qui docet non ea modo, quæ ad terram **D** duntaxat, sed etiam ea quæ ad cœlum, et breviter ad universam creaturam pertinent, ipso Deo universi jubente exstitisse. Dicit igitur: « Laudate Dominum de cœlis, laudate eum in excelsis. Laudate eum, omnes angeli ejus; laudate eum, omnes virtutes ejus. Laudate eum, sol et luna, laudate eum, omnes stellæ et lumen: quoniam ipse dixit, et facta sunt; ipse mandavit, et creata sunt ²⁸. » Quod si ipse mandavit, quisnam, quæso, usque adeo magnus, ut mandatum de tantis rebus susciperet, præter Dei Verbum? quod varie in præsentī opere, a nobis, tanquam Deus celebratur, et

Ψαλμοῦ λβ΄. — Ὡς Θεοῦ Λόγον οὐσιώδη κατ' ἐπικέλευσιν τῶν Πατρὸς, ὁμοίως ἡμῖν οἴδεις δημιουργῶν τῶν πάντων ὁ Δαβὶδ· καὶ ὡς τὸν αὐτὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον ὁ αὐτὸς προφήτης ἐπὶ θεραπείᾳ τῶν ἀνθρώπων ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀπεστάλθαι μαρτυρεῖ· καὶ ὡς ἐν βραχεὶ χρόνῳ τῆς σὺμπασαν γῆν πληρῶσειν τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας θεοπίζει.

« Τῷ Λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, καὶ τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πάντα ἡ δύναμις αὐτῶν. » Καὶ ἐν ρς' δὲ ψαλμῷ εἶρηται: « Ἀπέστειλε τὸν Λόγον αὐτοῦ, καὶ ἴασατο αὐτούς, καὶ ἐρῆύσατο αὐτούς ἐκ τῶν διαφθορῶν αὐτῶν. » Καὶ πάλιν ἐν ρμζ'· « Ὁ ἀποστέλλων τὸ λόγιον αὐτοῦ τῇ γῆ, ἕως τάχους δραμεῖται ὁ λόγος αὐτοῦ. » Ἀλλὰ γὰρ τῷ μετὰ χειρας ψαλμῷ, φάσκοντι, « Τῷ Λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, » συνάδει τὸ ἐερὸν Εὐαγγέλιον, διαβρῆθην λέγον· « Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν· πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν. » Θεὸν εἰκότως τὸ Εὐαγγέλιον ὀνομάζει· ἐπεὶ καὶ διὰ τῶν πρόσθεν αὐτὸς οὗτος ὁ νῦν θεολογούμενος Λόγος, καὶ σοφία, καὶ γέννημα Θεοῦ, καὶ ἱερεὺς, καὶ Χριστὸς, καὶ βασιλεὺς, καὶ Κύριος, καὶ Θεὸς, καὶ εἰκὼν ἀνηγόρευτο τοῦ Θεοῦ. Καὶ ὅτι γε, ἕτερος ὢν τοῦ Πατρὸς, ὑπουργὸς ἦν αὐτοῦ, ὥστε ἐπικελευομένου τοῦ μεζζονος αὐτὸν δημιουργεῖν, ἐξῆς κατὰ τὸν παρόντα ἐπιλέγει ψαλμῶν· « Φοβηθήτω τὸν Κύριον πᾶσα ἡ γῆ· ὑπ' αὐτοῦ δὲ σαλευθήσων πάντες οἱ κατοικοῦντες οἰκουμένην. Ὅτι αὐτὸς εἶπε, καὶ ἐγενήθησαν· αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ ἐκτίσθησαν. » Πρόδηλον γάρ, ὡς ὁ λέγων, ἐτέρῳ λέγει· καὶ ὁ ἐντελλόμενος, ἐτέρῳ παρ' ἑαυτὸν ἐντέλλεται. Σαφῶς δὲ ἐπὶ τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐνανθρωπήσει, μυρία πλήθη ἐκ πάσης τῆς γῆς, τοῦτ' ἔστιν ἐξ ἀπάντων τῶν ἐπὶ τῆς γῆς ἐθνῶν, οὐκέτι ὡς τὸ πρὶν τοὺς δαίμονας, ἀλλ' αὐτὸν ἐφοβήθη τὸν Κύριον Ἰησοῦν· πάντες τε οἱ κατοικοῦντες τὴν οἰκουμένην ἐσαλεύθησαν ἐπὶ τῷ τοῦ Χριστοῦ ὀνόματι, ἀκολούθως τῷ νῦν φάσκοντι λογίῳ· « Φοβηθήτω τὸν Κύριον πᾶσα ἡ γῆ, ὑπ' αὐτοῦ δὲ σαλευθήσων πάντες οἱ κατοικοῦντες τὴν οἰκουμένην. » Ταῦτα μὲν οὖν ἐκ τοῦ β' καὶ λ' ψαλμοῦ. Σύμφωνά δὲ τούτοις εὐροις ἂν καὶ ἐν ρμγ' ψαλμῷ, ὃς διδάσκει οὐ τὰ περὶ γῆν μόνά, ἀλλὰ καὶ τὰ κατ' οὐρανὸν, καὶ συλλήθδην ἅπασαν τὴν κτίσιν, κατ' ἐπικέλευσιν τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ γεγονέναι. Λέγει δ' οὖν· « Αἰνεῖτε τὸν Κύριον ἐκ τῶν οὐρανῶν, αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν τοῖς ὑψίστοις. Αἰνεῖτε αὐτὸν πάντες ἄγγελοι αὐτοῦ, αἰνεῖτε αὐτὸν πᾶσαι αἱ δυνάμεις αὐτοῦ. Αἰνεῖτε αὐτὸν ἥλιος καὶ σελήνη, αἰνεῖτε αὐτὸν πάντα τὰ ἄστρα καὶ τὸ φῶς· ὅτι αὐτὸς εἶπε, καὶ ἐγενήθησαν· αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ ἐκτίσθησαν. » Εἰ γὰρ αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ τίς ἦν τοσοῦτος, ὡς τὴν περὶ τῶν τηλικούτων ἐντολὴν ὑποδέξασθαι, ἢ ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος; ὁ ποικίλως διὰ τῆς παρουσίας ἡμῖν ὑποθέσεως θεολογούμενος, καὶ Λόγος Θεοῦ προσγορευόμενος εἰκότως, ὅτι δη τοὺς τῶν ἀπάντων δημιουργικῶς τε καὶ

²⁶ Joan. i, 1, 2. ²⁷ Psal. xxxii, 8-9. ²⁸ Psal. cxlviii, 1-5.

ποιητικούς λόγους ὁ παντοκράτωρ ἐν αὐτῷ καταθέ-
 θηται, λόγῳ καὶ τάξει τὰ σύμπαντα διέπειν αὐτῷ
 καὶ διακυβερνᾶν παραδούς. Μὴ γὰρ οὖν τις ὑπολά-
 σοι τῷ παρὰ ἀνθρώποις ἐκ συλλαβῶν συνεστῶτι, ἐκ
 τῶν ὀνομάτων καὶ ῥημάτων συγκειμένῳ, ἐνάρθρω καὶ
 προφορικῶ λόγῳ τὸν τοῦ Θεοῦ παρόμοιον τυγχάνειν·
 ἔτι δὲ ὁ παρ' ἡμῖν λόγος ἐν φωναῖς καὶ συλλαβαῖς,
 καὶ τοῖς διὰ τούτων σηματομένοις κέκτηται τὴν οὐ-
 σίαν, διὰ γλώττης καὶ ἀρτηριῶν, φάρυγγός τε καὶ
 στόματος προφερόμενος· ὁ δὲ τῆς ἀϊδίου καὶ ἀσι-
 μάτου φύσεως, πάντῃ κατὰ πάντα τοῦ καθ' ἡμᾶς
 παραλλήλας, οὐδὲν ἀνθρώπειον ἐπάγοιτ' ἄν, μόνῃ
 κεχρημένος τῇ τῆς προσήσεως ὁμωνυμίᾳ· ἐπεὶ μήτε
 φωνὴν τὴν δι' ἀέρος κρούσεως ὑφισταμένην, μήτε
 ῥήματα, μήτε συλλαβὰς, μήτε γλῶτταν, μήτε στόμα,
 μήτε ὅλως τι τῶν ἀνθρωπέων καὶ θνητῶν ἐπὶ τοῦ
 ὄντων ὄλων Θεοῦ παραληπτέον. Ψυχῆς γὰρ ἂν εἴη ὁ
 λόγος οὗτος, ὁ οὐδαμῶς οἷός τε καθ' ἑαυτὸν δίχα ψυ-
 χῆς εἶναι, ἢ ὑποστῆναι. Τοιοῦδε γὰρ ὁ ἐν ἀνθρώποις
 λόγος, ἰδίως μὲν ἀνοῦσιος ὢν καὶ ἀνυπόστατος, ὄλον
 δὲ αὐτὸ κίνησις τε καὶ ἐνέργεια διανοίας τυγχάνων.
 Ἄλλὰ γὰρ οὐ καὶ ὁ τοῦ Θεοῦ τοιοῦτος, ἔχων δὲ καθ'
 ἑαυτὸν οὐκείαν ὑπόστασιν πᾶνυ θεῖαν καὶ νοεράν,
 ἰδίως μὲν ὑφεστῶσαν, ἰδίως δ' αὖ πάλιν ἐνεργοῦσαν,
 ἀϋλόν τε οὖσαν καὶ ἀσώματον, καὶ κατὰ πάντα τῇ
 τοῦ πρώτου καὶ ἀγεννήτου καὶ μόνου Θεοῦ φύσει
 παρωμοιωμένην, τοὺς τῶν γεννητῶν ἀπάντων λό-
 γους, καὶ τὰς τῶν ὁρωμένων ἀσωμάτους τε καὶ ἀο-
 ράτους ἰδέας ἐν αὐτῇ φέρουσαν. Διὸ καὶ σοφίαν αὐτὴν,
 καὶ θεὸν Λόγον οἱ θεοὶ χρησμοὶ προσαγορεύουσιν.

A Verbum Dei appellatur, merito illud quidem, pro-
 pterea quod omnium rerum artificiosas atque effi-
 caces rationes, omnipotens in ipsum conjecerit :
230 quippe qui ratione atque ordine universa
 illi, et dispensanda et gubernanda tradiderit. Nemo
 igitur putet humanæ, quæ ex syllabis constat, et
 ex nominibus et verbis componitur, articulatae, at-
 que enuntiabili orationi, Dei verbum simile esse :
 quoniam nostra hæc oratio in vocibus et syllabis,
 et iis quæ per hæc significantur, quicquid ipsa est,
 obtinet : utpote, quæ per linguam, et arterias, et
 fauces, et os, proferatur : sempiternæ vero atque
 incorporeæ naturæ Verbum omni omnino ratione,
 quæ a nobis proferri solent verba prætergressum,
 nihil humanæ rationis præ se ferat, sed solam cum
B humano verbo communem appellationem possi-
 deat : quando neque vocem, quæ ex aeris pulsu
 constet, neque dictiones ullas, neque syllabas, ne-
 que linguam, neque os, neque omnino quidpiam
 humani sive mortalis, in Deo universi accipere,
 sive intelligere, fas est. Id enim verbum animæ es-
 set, quod nullo modo per seipsum ab anima seor-
 sum posset esse, aut consistere. Tale enim huma-
 num est verbum, quod privatim quidem nullam,
 neque essentiam, neque substantiam habet, sed
 totum libera quædam motio est, et efficiencia cog-
 itationis. Cæterum, ipsum Dei Verbum non tale,
 sed per seipsum habens propriam substantiam, us-
 quequaque divinam atque intelligentem, quæ pri-
 vatim quidem subsistit, privatimque idem efficit,
 et incorporea, et omni ratione primi et ingeni, et
 solius Dei naturæ assimilata, earum omnium rerum quæ factæ sunt, rationes, et earum quæ sub
 visum cadunt, incorporeas et invisibiles species, in seipsa ferens. Quare illam et Sapientiam et Dei
 Verbum, divina oracula appellant.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.

Ὅς καὶ Ἡσαίας δύο Κύριους ὁμολοῖ τῷ Δαβὶδ
 ὁμολογεῖ, καὶ τὸν δευτέρου δημιουργὸν εἶναι
 τῶν ὄλων, ὡς περὶ αὐτοὺς καὶ αὐτοὶ δοξάζομεν.

« Ἀκούε μου, Ἰακώβ καὶ Ἰσραὴλ, ὃν ἐγὼ καλῶ.
 Ἐγὼ εἰμι πρῶτος, καὶ ἐγὼ εἰμι εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ
 ἡ χεὶρ μου ἐθεμελίωσε τὴν γῆν, καὶ ἡ δεξιὰ μου
 ἐστερέωσε τὸν οὐρανόν. Καλέσω αὐτούς, καὶ στη-
 σονται, ἅμα, καὶ συναχθήσονται πάντες, καὶ ἀκού-
 σονται, τίς αὐτοῖς ἀνήγγηκε ταῦτα. Κύριος ἀγαπῶν
 σε, ἐποίησε τὸ θέλημά σου ἐπὶ Βαβυλώνα, τοῦ ἄραι
 σπέρμα Χαλδαίων. Ἐγὼ ἐλάλησα, καὶ ἐγὼ ἐκάλεσα.
 ἤγαγον αὐτὸν, καὶ εὐόδωσα τὴν ὁδὸν αὐτοῦ. Προ-
 σάγετε πρὸς με, καὶ ἀκούσατε ταῦτα. Οὐκ ἀπ' ἀρ-
 χῆς ἐν κρυφῇ λελάληκα. Ἠνίκα ἐγένετο, ἐκεῖ ἤμην.
 Καὶ νῦν Κύριος Κύριος ἀπέσταλκέ με, καὶ τὸ πνεῦμα
D αὐτοῦ. » Ὅρα δὴ καὶ νῦν τίνα τρόπον ὁ φήσας,
 « Ἐγὼ εἰμι ὁ πρῶτος, καὶ ἐγὼ εἰμι εἰς τὸν αἰῶνα,
 ἔ τὴν γῆν καὶ τὸν οὐρανὸν συστήσάμενος, » ἐναργῶς
 οὕτως ἀπεστάλθαι ὁμολογεῖ ὑπὸ Κυρίου Κυρίου,
 οὕτω τὸν Πατέρα συνήγγηκε δις Κύριον ἀναγορεύων,
 ὡς ἂν ἔχοις καὶ ταύτην ἀναμφλεκτον τοῦ ζητουμέ-
 νου τὴν μαρτυρίαν. Πρῶτον δὲ αὐτὸν ὡς ἐν γεννη-
 τοῖς εὐσεβῶς εἶναι λέγει, τὴν ἀναρχον καὶ ἀγέννητον

C CAPUT VI.

Quod Isaias similiter ut David, duos, Patrem et Fi-
 lium confitetur, et eorum alterum universi Opifi-
 cem, quemadmodum ipsi quoque credimus.

« Audi me, Jacob, et Israel quem ego voco.
 Ego sum primus, et ego sum in æternum, et
 manus mea fundavit terram, **231** et dex-
 tera mea consolidavit cælos. Vocabo eos, et
 stabunt simul, et congregabuntur omnes, et au-
 dient, quis eis annuntiavit hæc. Dominus qui di-
 ligit te, fecit voluntatem tuam in Babylone, ut tol-
 leret semen Chaldæorum. Ego locutus sum, et ego
 vocavi ; duxi eum, et direxi viam ejus : adducite
 ad me, et audite hæc. Non ab initio in occulto lo-
 cutus sum. Quando fiebat, illic eram : et nunc Do-
 minus Dominus misit me, et spiritus ejus ³⁹. » Con-
 sidera, quæso, hic, quonam modo qui dixit : « Ego
 sum primus, et ego sum in æternum, qui terram
 et cælum condidit, » ita plane se missum esse fatetur
 a Domino Domino. Sic enim Patrem conquevit bis
 Dominum appellare. Itaque habes hoc quoque indub-
 itatum, de eo de quo quæritur, testimonium Pri-
 mum vero illum hic dicit esse propheta, quem in
 iis quæ genita sunt pic colit : nam quæ sine prin-

³⁹ Isa. xl. viii, 12-16.

cipio est, quæque genita non est, essentia, eam attribuit Patri. Primum enim in aliquo majore numero antecedit, et honore atque ordine præponi solet: quod quidem neutiquam Patri conveniat: non enim eorum quæ genita sunt primus est supremus Deus, quoniam ne principium quidem illius ullum excogitari potest, sed est ultra primum, utpote qui primum ipse genuerit, atque ut esset, fecerit: quandoquidem solum divinum Verbum, omnium eorum quæ genita sunt, primum jure nuncupatur. Cum ergo quæreretur in illo, « Ipse dixit et facta sunt, ipse mandavit et creata sunt ⁴⁰, » cuinam creandarum rerum mandaverit opificium, nunc perspicue demonstratum est, quod videlicet ei qui dixit: « Manus mea fundavit terram, et dextra mea consolidavit cælum » qui etiam se a Patre missum esse constat ubi ait: « Nunc Dominus Dominus misit me, et spiritus ejus. » Erit autem Deus Verbum qui hæc dicat, « quando Verbo Domini cæli firmati sunt, » ex eo Psalmi loco quem supra apposuimus: sed enim cum ipsum quoque Dei Verbum, Domini appellatione ut Deus celebretur, tamen ipsum patrem Dominum, maxima cum reverentia ac pietate bis Dominum appellat, ut in eo diversitate nominis utatur. « Nunc » enim, inquit, « Dominus Dominus misit me, » utpote cum Pater et Deus sit, et tam sui unigeniti Verbi, quam eorum omnium, **232** quæ illo posterius facta sunt, quorum cum potestatem ac dominium a Patre ipsum Dei Verbum acceperit, tanquam is, qui et legitimus, et unicus Filius sit, merito etiam ipse ab iis, qui et pie et religiose colere Deum volunt, appellabitur Dominus.

CAPUT VII.

A Genesi. — Quod etiam maximus Dei servus Moses, in mundi fabricatione, cognovit Patrem Deumque universi, cum altero communicantem de hominis opificio, hoc porro divinum esse Verbum ante didicimus.

« Et dixit Deus: Faciamus hominem ad imaginem ac similitudinem nostram ⁴¹, » et rursus: « Et dixit Deus, non est bonum esse hominem solum, faciamus illi adjutorium secundum ipsum ⁴². » Ac ne quispiam suspicetur hæc ad Angelos dicta fuisse, continuo declarat eum cui imperatum sit, non esse angelum Dei, dicens: « Et fecit Deus hominem, ad imaginem Dei fecit illum. ⁴³ »

CAPUT VIII.

Ab eadem. — Quod quidem Moses bis planissime Dominum, sine ullis involucriis, theologice commendat.

« Sol ortus est super terram, et Lot ingressus est in Segor, et pluit Dominus super Sodoma sulfur et ignem a Domino ⁴⁴. » Plane bis Dominum nominat, et huic docet ab illo mandatum esse, ut impios debito supplicio afficiat: etenim licet non semel Dominum aperte dicamus, non tamen simili

και την ὑπὲρ τὸ πρῶτον οὐσίαν ἀπονέμων τῷ Πατρὶ Ἐὶ γὰρ τοὶ πρῶτον ἀριθμοῦ πλειονος ἡγεῖται, τιμῆ καὶ τάξει προτεταγμένον· ὅπερ οὐκ ἂν ἐπὶ τοῦ Πατρὸς ἀρμόσειεν· οὐ γὰρ δὴ γεννητῶν πρῶτος ὁ ἐπὶ πάντων Θεὸς, ἐπεὶ μὴδ' ἀρχὴ τις ἐπινοεῖται αὐτοῦ· ἐπέκεινα δ' ἂν εἴη καὶ ἀνωτάτω τοῦ πρῶτου, ἅτε δὴ αὐτὸς καὶ τὸ πρῶτον γεννήσας καὶ ὑποστησάμενος, μόνου τοῦ θεοῦ Λόγου πάντων τῶν θνητῶν πρῶτου χρηματίζοντος. Ζητουμένου δὲ ἄρα, κατὰ τὸ, « Αὐτὸς εἶπε, καὶ ἐγενήθησαν· αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ ἐκτίσθησαν, » τίνι τὴν τῶν γεννητῶν ἐντέταται δημιουργίαν, νῦν σαφῶς ἀποδεδείχται, ὅτι τῷ φήσαντι· « Ἡ χεὶρ μου ἐθεμελίωσε τὴν γῆν, καὶ ἡ δεξιὰ μου ἐστερέωσε τὸν οὐρανόν· » ὅς καὶ πρὸς τοῦ κρείττονος ἀπεστάλθαι ὁμολογεῖ λέγων· « Νῦν Κύριος Κύριος ἀπέσταλκέ με, καὶ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ. » Εἰη δ' ἂν ὁ Θεὸς Λόγος καὶ ταῦτα φάσκων, « ἐπειδὴ τῷ Λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, » κατὰ τὴν ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ παράθεσιν. Πλὴν ἀλλὰ, εἰ καὶ αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος τῇ Κύριος θεολογεῖται προσηγορίᾳ, ὅμως τὸν ἀνωτάτω καὶ κρείττονα Πατέρα αὐτοῦ καὶ Κύριον εὖ μάλα εὐσεβῶς δις Κύριον αὐτὸν ἀνακαλεῖ, τῷ διαφόρῳ χρώμενος ἐπ' αὐτοῦ ὀνόματι. « Καὶ νῦν » γὰρ, φησὶ, « Κύριος Κύριος ἀπέσταλκέ με, » ὡς ἂν κυρίως ὄντος τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ πρῶτου, καὶ ἀληθῶς Κυρίου αὐτοῦ τε τοῦ μονογενοῦς αὐτοῦ Λόγου, καὶ τῶν μετ' αὐτὸν γεννητῶν ἀπάντων, καθ' ὧν δευτέρως τὴν κυρίαν καὶ δεσποτειαν παρὰ τοῦ Πατρὸς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ἀναδεξάμενος, ὅσα γνήσιος Υἱὸς καὶ μονογενῆς, δεύτερος εἰκότως καὶ αὐτὸς ἂν εὐσεβῶς χρηματίζοι Κύριος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Ἀπὸ τῆς Γενέσεως. — Ὡς καὶ ὁ μέγιστος τοῦ Θεοῦ θεράπων Μωσῆς ἐν τῇ κοσμοποιίᾳ οἶδεν Πατέρα καὶ Θεὸν τῶν ὄλων, ἐτέρῳ κοιτολογούμενον ἐπὶ τῇ τοῦ ἀνθρώπου δημιουργίᾳ· τὸν θεῖον δὲ Λόγον τούτον εἶναι προμεμαθήκαμεν.

« Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν· » καὶ αὖθις· « Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· Οὐ καλὸν εἶναι τὸν ἄνθρωπον μόνον, ποιήσωμεν αὐτῷ βοηθὸν κατ' αὐτόν. » Καὶ ἵνα γε μὴ τις πρὸς ἀγγέλους ταῦτα εἰρησθαι νομίσειε, παραχρῆμα δηλοῖ τὸν κεκελευσμένον οὐκ ἀγγελον ὄντα Θεοῦ, λέγων· « Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον· κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Ἀπὸ τῆς αὐτῆς. — Ὡς ὁ αὐτὸς Μωσῆς δύο σαφέστατα Κυρίους ἀνεπικαλύπτως θεολογεῖ.

« Ὁ ἥλιος ἀνέτειλεν ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ Ἄωτ εἰσῆλθεν εἰς Σηγῶρ, καὶ ἔβρεξε Κύριος ἐπὶ Σόδομα θεῖον καὶ πῦρ παρὰ Κυρίου. » Σαφῶς δεύτερον ἀναγορεύει, ὅτι καὶ διδάσκει παρὰ τοῦ μεζονος ἐπιτραπέντα τὴν κατὰ τῶν ἀσεβῶν ποιήσασθαι τιμωρίαν. Πλὴν ἀλλ' εἰ καὶ δύο Κυρίους ἀνεπικαλύπτως ὁμολογοῦμεν, ἀλλ'

⁴⁰ Psal. xxxii, 9. ⁴¹ Gen. i, 26. ⁴² Gen. ii, 18. ⁴³ Gen. i, 27. ⁴⁴ Gen. xix, 23, 24.

ὡ καὶ ταῖς ὁμοίαις ἐπ' ἀμφοτέροις χρώμεθα θεολογίαις· εὐσεβῶς δὲ τῇ τάξει χρώμενοι, τὸν μὲν ἀνωτάτω Πατέρα καὶ Θεὸν καὶ Κύριον, καὶ τοῦ δευτέρου Κύριον καὶ Θεὸν εἶναι πεπαιδευμένα· τὸν δὲ τοῦ Θεοῦ Λόγον, τὸν δευτέρον Κύριον, τῶν μὲν ὑπ' αὐτὸν δεσπότην, οὐκ ἔτι δὲ ὁμοίως καὶ τοῦ μείζονος. Οὐ γὰρ τοῦ Πατρὸς Κύριος, οὐδὲ τοῦ Πατρὸς Θεός, ὁ Θεὸς Λόγος, ἀλλ' ἐκείνου μὲν εἰκῶν, καὶ Λόγος, καὶ σοφία, καὶ δύναμις, τῶν δὲ μετ' αὐτὸν δεσπότης Κύριος, καὶ Θεός· ὁ δὲ γε Πατήρ καὶ τοῦ Υἱοῦ Πατήρ, καὶ Κύριος καὶ Θεός. Ὅθεν εἰκότως ἀνατρέχουσιν εἰς μίαν ἀρχὴν· καὶ εἰς ἓνα Θεὸν συνίσταται ἡμῖν τὰ τῆς εὐσεβῶς θεολογίας.

hic illius est Filius. Quare cum hi duo unum sint, merito ea quæ ad religiosam theologiam pertinent in unum principium nobis recidunt, et in uno Deo

A ubique utimur theologia, sed pia quadam, ac religiosa distinctione utentes, illum quidem et Deum et Dominum, hujus etiam Patrem esse edocti sumus; hunc vero ipsum, quem et Verbi et Domini appellatione significare consuevimus, eorum quidem qui post ipsum, et sub ipso sunt, esse Dominum, ejus autem qui unum cum ipso est, neutiquam similiter: **233** neque enim Patris Dominus, neque Patris Deus, is qui est Deus Verbum, sed illius quidem imago, et Verbum, et Sapientia, et virtus, eorum vero quæ post ipsum collocantur Dominum habens, et Dominus et Deus: ille vero cum et Dominus, et Deus sit, etiam pater est hujus, sicut merito ea quæ ad religiosam theologiam pertinent consistunt.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Ἀπὸ τῆς αὐτῆς. — Ὡς ὁ αὐτὸς θεράπων τὸν Θεὸν Λόγον δηλοῖ δευτέρον Θεὸν καὶ Κύριον προωνομισμένον, ἐν ἀνθρώπῳ τε μορφῇ καὶ σχήματι ὡφθαί τε καὶ χρηματίσαι τοῖς πωλιωῖς Ἰστορεῖ.

« Ὁφθῆ δὲ Κύριος τῷ Ἀβραάμ, καὶ εἶπεν αὐτῷ· Τῷ σπέρματι σου δώσω τὴν γῆν ταύτην. » Καὶ πάλιν· « Ἐγένετο Ἀβραάμ ἐτῶν ἑνενήχοντα ἑννέα, καὶ ὡφθη Κύριος τῷ Ἀβραάμ, καὶ εἶπεν αὐτῷ· Ἐγὼ εἰμι ὁ Θεός. Εὐαρέσκει ἐνώπιόν μου, καὶ γίνου ἀμεμπτος, καὶ θήσῃ μοι τὴν διαθήκην μου ἀνὰ μέσον ἐμοῦ καὶ ἀνὰ μέσον σου, καὶ πληθυνῶ σε σφόδρα. » Καὶ αὖθις· « Ὁφθῆ δὲ ὁ Θεὸς αὐτῷ πρὸς τῇ ὀρυτῇ τῇ Μαμβρῇ, καθήμενον αὐτοῦ ἐπὶ τῆς θύρας τῆς σκηνῆς αὐτοῦ μεσημβρίας. Ἀναβλέψας δὲ τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ, εἶδε· καὶ ἰδὼν τρεῖς ἄνδρες εἰστήκεισαν ἐπάνω αὐτοῦ. Καὶ ἰδὼν προσέειπεν εἰς συνάντησιν αὐτοῖς ἀπὸ τῆς θύρας τῆς σκηνῆς, καὶ προσεκύνησε. » Καὶ ἐξῆς μετὰ τὴν ὀπτασίαν ἐπιφέρει· « Ὁ δὲ Κύριος εἶπεν· Οὐ μὴ κρύψω ἐγὼ ἀπὸ Ἀβραάμ τοῦ παιδός μου ἃ ἐγὼ ποιῶ. Ἀβραάμ δὲ γινόμενος ἔσται εἰς ἔθνος μέγα καὶ πλῆθος, καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν αὐτῷ πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς. » Καὶ τοῦτοις αὖθις ἐπιλέγει ὡς περὶ ἐτέρου· « Ἦδεν γὰρ, ὅτι συντάξει τοῖς υἱοῖς αὐτοῦ καὶ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ μετ' αὐτὸν, καὶ φυλάξουσιν τὰς ὁδοὺς Κυρίου, ποιεῖν δικαιοσύνην καὶ κρίσιν, ὅπως ἐπαγάγη Κύριος ἐπὶ Ἀβραάμ ἃ ἐλάλησε πρὸς αὐτόν. » Ταῦτα αὐτὸς ἀναγέγραπται λέγων ὁ χρηματίζων τῷ Ἀβραάμ Κύριος, ἕτερον Κύριον ὁμολογῶν, δηλαδὴ τὸν αὐτοῦ Πατέρα, καὶ ποιητὴν τοῦ πατρὸς. Ὁ γὰρ μὴν Ἀβραάμ, οἷα προφήτης κατάληψεν ἔχων ἀκριβῆ τοῦ χρηματίζοντος, ἐξῆς τοῖς προεκτεθειῖσι ποτινᾶται λέγων· « Καὶ μὴ συναπολέσης δίκαιον μετ' ἀσεβοῦς, καὶ ἔσται ὁ δίκαιος ὡς ἀσεθής. Ἐὰν ὡς πενήχοντα δίκαιος ἐν τῇ πόλει, ἀπολεῖς αὐτούς; οὐκ ἀνήσεις πάντα τὸν τόπον ἕνεκεν τῶν πενήχοντα δικαίων; Μηδαμῶς σὺ ποιήσεις τὸ ῥῆμα τοῦτο, τοῦ ἀποκτεῖναι δίκαιον μετὰ ἀσεβοῦς, καὶ ἔσται ὁ δίκαιος ὡς ὁ ἀσεθής· μηδαμῶς ὁ κρίνων πᾶσαν τὴν γῆν, οὐ ποιήσεις κρίσιν; » Ἀγγέλους δὲ φάσκων ταῦτα, ἢ τινι τῶν τοῦ Θεοῦ λειτουργῶν, οὐκ ἠγοῦμαι λέγεσθαι ἀρμόζειν·

B

CAPUT IX.

Ab eadem. — Quod idem Deum Verbum, significat Deum ac Dominum prius nominatum et quod in hominis forma, et figura, et visum esse, et anti-quis responsa dedisse conscribit.

« Apparuit autem Dominus Abraham, et dixit ei: Semini tuo dabo terram hanc⁴⁴. » Et rursus: « Erat Abraham annorum nonaginta novem, et apparuit Dominus Abraham, et dixit ei: Ego sum Deus: bene placitus sis coram me, et esto inculpabilis, et ponam testamentum meum inter te et me, et multiplicabo te valde⁴⁵. » Et rursus: « Apparuit autem Deus ei apud quercum Mambre, dum sederet in ostio tabernaculi sui, ipso meridie: cum vero oculis suis respexisset, vidit, et ecce tres viri steterant supra eum: et cum vidisset accurrat obviam illis, ab ostio tabernaculi, et adoravit⁴⁷. » Ac deinceps post visionem adjungit: « Dominus autem dixit, non celabo ego Abraham puerum meum quæ facio. Abraham vero cum sit, erit in gentem magnam et multam: et benedicentur in eo omnes gentes terræ⁴⁸. » Atque his rursus adjungit tanquam de altero: « Novi enim quod constituet filiis suis, et domui suæ, et custodient vias Domini, facere justitiam et judicium, ut inducat Dominus super Abraham quæ locutus est ad illum⁴⁹. » **234** Hic plane scriptum est, eum Dominum qui Abraham respondebat, hæc dicere, ubi videlicet Dominum confitetur Patrem suum, et Conditorem universi: ipse tamen Abraham, veluti propheta, exploratam et certam ejus qui respondebat cogitationem habens, deinceps cum veneratione eos, qui ante expositi sunt, orat, dicens: « Ne perdas justum simul cum impio, et erit justus quasi impius. Si sint quinquaginta justi in civitate, perdes eos? nonne dimittes omnem locum, propter quinquaginta justos? Nequaquam tu facies verbum hoc, ut interficias justum cum impio, et erit justus quasi impius; nequaquam: qui judicas universam terram, non facies judicium⁵⁰? » Porro hæc ad angelos, aut ad quempiam ex Dei ministris dicta

⁴⁴ Gen. xii, 7. ⁴⁵ Gen. xvii, 1, 2. ⁴⁷ Gen. xviii, 1, 2.

⁴⁸ ibid 17, 18. ⁴⁹ ibid. 19. ⁵⁰ ibid. 24, 25.

asse, consentaneæ dici non arbitror: non enim cuiuslibet sit, iudicare terram universam. Sed nec angelus quidem est nominatus, quem superior scriptura significat, verum alius quispiam angelo præstantior, Deus utique ac Dominus, qui cum duobus angelis in forma hominis, ad supra scriptam quercum est visus. Præterea ne Patrem quidem Deum hunc fuisse putandum est, qui huiusmodi verbis indicatur: dicere enim, id mutari quod divinum est, et figurari in speciem ac formam hominis, neutiquam pium est. Superest igitur ut confiteamur illum fuisse Dei Verbum, quod a nobis in iis quæ antehac scripta habes, Dei nomine celebratum est: qua de causa hodie quoque a vicinis, et in proximo habitantibus, quasi divinus colitur, atque observatur is locus, honoris illorum gratia qui Abrahæ in illo visi sunt; atque etiam nunc ibidem permanens terebinthus conspicitur: qui enim ab Abraham hospitio suscepti sunt, ut habet Scriptura, recumbentes erant duo quidem utrinque, medius autem excellentior, et qui reliquos antefret. Hic vero sit plane is, de quo diximus, ipse utique Dominus ac Salvator noster, quem etiam pertinaces et increduli, divina oracula confirmantes, venerantur: hic ipse igitur ex illo, pietatis iacens ad homines semina, humanam speciem ac figuram indutus, Dei amico atque antiquo Patri Abrahæ seipsum quisnam esset, ostendit, Patrisque sui tradidit sententiam.

235 CAPUT X.

Ab eadem. — Quod idem propheta in Jacob, manifestius eum de quo agitur, indicat Dominum: quem sane et Deum et angelum supremum Dei vocat.

Et profectus est in Charran, et venit in locum, et dormivit illic: occiderat enim sol. Et accepit lapides, et posuit sub capite suo, et dormivit in loco illo, et somniavit: et ecce scala terræ infixæ, cuius caput perveniebat usque ad cælum, et angeli Dei ascendebant per eam. Et Dominus innitebatur ei, et dixit: Ego Dominus Deus Abraham patris tui, et Deus Isaac, ne timeas: terra in qua tu dormis in ipsa, tibi dabo eam, et semini tuo. Et erit semen tuum sicut arena maris, et dilatabitur ad mare, et Orientem, et ad boream, et africanum. Et benedicentur in te omnes tribus terræ, et in semine tuo. Et ecce ego sum tecum, custodiens te in omni via, quacumque iter feceris, et convertam te in terram hanc: quoniam non te relinquam, donec faciam omnia quæcumque locutus sum tibi. Et experrectus est Jacob a somno, et ait: Dominus est in loco hoc, ego autem nesciebam. Et timuit, et ait: Quam terribilis est locus hic! non est hoc aliud, nisi domus Dei, et hæc porta cæli. Et surrexit Jacob mane, et accepit lapidem, quem supposuit capiti suo, et erexit illum pro titulo, et effudit oleum in summum illius, et vocavit Jacob nomen loci illius, domum Dei³¹. » Eum, qui hoc loco tam multis verbis respondet Dominum, et Deum,

³¹ Gen. xxvii, 10-19.

(f) Interpres legebat ἀγνώμονες.

οὐδὲ γὰρ τοῦ τυχόντος ἂν εἴη τὸ κρῖναι πᾶσαν τὴν γῆν. Ἄλλ' οὐδ' ἄγγελος ὁ προγραφεὶς ἀνηγόρευται, κρείττων δὲ τις ἀγγέλου Θεὸς καὶ Κύριος, πρὸς τῆ ἀναγεγραμμένην δρυὶ μετὰ τῶν δυεῖν ἀγγέλων ἐν ἀνθρώπου σχήματι ὁραθεὶς. Πάλιν γε μὴν οὐδὲ τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν ἡγητέον διὰ τούτων δηλοῦσθαι· μεταβάλλειν γὰρ φάναι τὸ θεῖον, καὶ χρηματίζεσθαι εἰς ἀνδρὸς εἶδος καὶ μορφήν, οὐκ εὐαγές. Λείπεται δὴ αὐτὸν εἶναι τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, τὸν διὰ τῶν πρόσθεν τεθεολογημένον, ὁμολογεῖν. Ὅθεν εἰσέτι καὶ νῦν παρὰ τοῖς πλησιοχώροις, ὡσάν θεῖος ὁ τόπος εἰς τιμὴν τῶν αὐτῶν τῷ Ἀβραάμ ἐπιφανέντων θρησκευεῖται, καὶ θεωρεῖται· ἡ εἰς δεῦρο διαμένουσα ἡ τερέβινθος· οἱ γὰρ τῷ Ἀβραάμ ἐπιξενωθέντες, ἐπὶ Γραφῆς ἀνακείμενοι, δύο μὲν ἐκατέρωθεν, μέσος δὲ ὁ κρείττων ὁ ὑπερέχων τῆ τιμῆ. Εἴη δ' ἂν ὁ δεδηλωμένος ἡμῖν Κύριος αὐτὸς, ὁ ἡμέτερος Σωτὴρ, ὃν καὶ οἱ ἀγνώτες (f) σέβουσι, τὰ θεῖα λόγια πιστοῦμενοι. Οὗτος δὲ οὖν αὐτὸς, ἐξ ἐκείνου τὰ τῆς εὐσεβείας σπέρματα εἰς ἀνθρώπους καταβαλλόμενος, ἀνθρώπειον ὑποδύς εἶδος τε καὶ σχῆμα, τῷ θεοφιλεῖ προπάτορι Ἀβραάμ, ὅστις εἴη, αὐτὸν ἐξέφηγε, καὶ τὴν τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ παρ' ἐδίδου γνώμην

hic ipse igitur ex illo, pietatis iacens ad homines semina, humanam speciem ac figuram indutus, Dei amico atque antiquo Patri Abrahæ seipsum quisnam esset, ostendit, Patrisque sui tradidit sententiam.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἀπὸ τῆς αὐτῆς. — Ὡς ὁ αὐτὸς προφήτης ἐπὶ τοῦ Ἰακώβ, σαφέστερον ἐμφαίνει τὸν δηλούμενον Κύριον, ὃν δὴ καὶ Θεὸν, καὶ ἀγγελὸν ἀποκαλεῖ τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ προσειπῶν.

Καὶ ἐπορεύθη εἰς Χαρρὰν, καὶ ἀπήνησε τόπῳ, καὶ ἐκοιμήθη ἐκεῖ· ἔδω γὰρ ὁ ἥλιος. Καὶ ἔλαβεν ἀπὸ τῶν λίθων, καὶ ἔθηκε πρὸς κεφαλῆς αὐτοῦ, καὶ ἐκοιμήθη ἐν τῷ τόπῳ ἐκεῖνῳ, καὶ ἐνουπιάσθη· καὶ ἰδοὺ κλίμαξ ἐστηριγμένη εἰς τὴν γῆν, ἧς ἡ κεφαλὴ ἀφικνεῖτο εἰς τὸν οὐρανόν, καὶ οἱ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ ἀνέβαινον, καὶ κατέβαινον ἐπ' αὐτήν. Ὁ δὲ Κύριος ἐπεστήρικτο ἐπ' αὐτῆς, καὶ εἶπεν· Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς Ἀβραάμ τοῦ πατρὸς σου, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ, μὴ φοβοῦ· ἡ γῆ ἐφ' ἣν σὺ καθεύδεις ἐπ' αὐτήν, σοὶ δώσω αὐτήν, καὶ τῷ σπέρματί σου. Καὶ ἔσται τὸ σπέρμα σου ὡς ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης, καὶ πλατυθήσεται ἐπὶ θάλασσαν καὶ ἀνατολάς, καὶ ἐπὶ βορρᾶν καὶ λίβα. Καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν σοὶ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς, καὶ ἐν τῷ σπέρματί σου. Καὶ ἰδοὺ ἐγὼ εἰμι μετὰ σοῦ, διαφυλάσσω σε ἐν τῇ ὁδῷ πάσῃ, οὗ ἂν πορευθῆς, καὶ ἀποστρέψω σε εἰς τὴν γῆν ταύτην· ὅτι οὐ μὴ σε ἐγκαταλείπω, ἕως τοῦ ποιῆσαι με πάντα ὅσα ἐλάλησά σοι. Καὶ ἐξηγέρθη Ἰακώβ ἀπὸ τοῦ ὕπνου αὐτοῦ, καὶ εἶπεν, ὅτι, Ἔστι Κύριος ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ, ἐγὼ δὲ οὐκ ᾔδειν. Καὶ ἐφοβήθη, καὶ εἶπεν· Ὡς φοβερός ὁ τόπος οὗτος! οὐκ ἔστι τοῦτο ἀλλ' ἡ οἰκὸς Θεοῦ, καὶ αὕτη ἡ πύλη τοῦ οὐρανοῦ. Καὶ ἀνέστη Ἰακώβ τὸ πρωῖ, καὶ ἔλαβε τὸν λίθον, ὃν ὑπέθηκε πρὸς κεφαλῆς αὐτοῦ, καὶ ἔστησεν

αὐτὸν στήλην, καὶ ἐπέχεεν ἔλαιον ἐπὶ τὸ ἄκρον αὐ-
της, καὶ ἐκάλεσε Ἰακώβ τὸ ὄνομα τοῦ τόπου ἐκεί-
νου, οἶκος Θεοῦ. » Τοῦτον τὸν ἐνταῦθα διὰ τοσοῦτων
χρηματίζοντα Κύριον καὶ Θεὸν, ἄγγελον τοῦ Θεοῦ
προῦτων ἐξῆς εὐρήσεις, ἐν οἷς φησι πρὸς τὰς γυναί-
κας αὐτὸς Ἰακώβ· « Καὶ εἶπέ μοι ὁ ἄγγελος τοῦ
Θεοῦ καθ' ὑπνον· Ἰακώβ· Ἐγὼ δὲ εἶπα· Τί ἐστι; »
Καὶ ἐξῆς· « Ἐώρακα, » φησί, « πάντα ὅσα Λάβαν σοι
ποιεῖ. Ἐγὼ ὁ Θεὸς ὁ ὀφθαλμοὶ σοι ἐν τόπῳ, οὗ ἠλειψάς
μοι ἐκεῖ στήλην, καὶ ἠῤῥω μοι εὐχήν. » Ἀρ' οὖν ὁ
ἀνωτέρω φήσας, « Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς Ἀβραάμ τοῦ
πατρὸς σου, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαάκ, » ᾧ καὶ στήλην ἀνέστη-
σεν ὁ Θεοφιλής, Θεὸς μὲν ἦν καὶ Κύριος (αὐτῷ γὰρ
λέγοντι πιστευτέον), οὐ μὴν ὁ ἐπὶ πάντων, ἀλλ' ὁ
ἐκεῖνου δευτέρος, τὰ τοῦ Πατρὸς εἰς ἀνθρώπους δια-
κονούμενος καὶ διαγγέλλων. Διὸ καὶ ἄγγελον αὐτὸν ὁ
Ἰακώβ ἐπὶ τοῦ παρόντος καλεῖ· « Εἶπέ μοι ὁ ἄγγελος
τοῦ Θεοῦ φάσκων καθ' ὑπνον· Ἐγὼ εἰμι ὁ Θεὸς ὁ
ὀφθαλμοὶ σοι ἐν τῷ τόπῳ. » Οὐκοῦν ὁ αὐτὸς ἄγγελος
Κυρίου καὶ Θεὸς καὶ Κύριος, σαφῶς διὰ τούτων ἀν-
ηγόρευται. Καὶ ἐν Ἡσαΐα δὲ τῷ προφήτῃ, μεγάλης
βουλῆς ἄγγελος, ὁμοῦ δὲ καὶ Θεὸς καὶ ἄρχων καὶ
ἐξουσιαστής προσαγορεύεται, ἐν οἷς τὴν εἰς ἀνθρώπους
ἐξουσίαν γένεσιν θεοπέζει, λέγων· « Ὅτι παιδίον ἐγεν-
νήθη ἡμῖν, καὶ υἱὸς ἐδόθη ἡμῖν, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐπὶ τοῦ
ἔθνους αὐτοῦ, καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ μεγάλης
βουλῆς, πατήρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Ὡς καὶ Ἰακώβ τὸν προδηλωθέντα καὶ Θεὸν καὶ
Κύριον, καὶ δὴ καὶ ἄγγελον, ὁμοίως τῷ Ἀβραάμ
ἐν ἀνθρώπων σχήματι θεωρεῖ διὰ τῆς οὕτως
ἐχούσης ἱστορίας.

« Ἀναστὰς δὲ τὴν νύκτα ἐκεῖνην, ἔλαβε τὰς δύο
γυναῖκας, καὶ τὰς δύο παιδίσκας, καὶ τὰ ἔνδεκα παι-
διά αὐτοῦ, καὶ διέβη τὴν διάβασιν τὴν Ἰακώβ· καὶ
ἔλαθεν αὐτούς, καὶ διεβίβασε πάντα τὰ ἑαυτοῦ.
Ἐπαλείφθη δὲ Ἰακώβ μόνος, καὶ ἐπάλασε μετ' αὐτοῦ
ἄνθρωπος ἕως πρωῆ. Εἶδε δὲ, ὅτι οὐ δύναται πρὸς
αὐτὸν, καὶ ἤψατο τοῦ πλάτους τοῦ μηροῦ αὐτοῦ, καὶ
ἐνάρκησε τὸ πλάτος τοῦ μηροῦ Ἰακώβ, ἐν τῷ παλαιῖν
αὐτὸν μετ' αὐτοῦ. Καὶ εἶπεν αὐτῷ· Ἀπόστειλόν
με· ἀνέβη γὰρ ὁ ἥλιος. Ὁ δὲ εἶπεν· Οὐ μὴ σε
ἀποστείλω, ἐὰν μὴ με εὐλόγησῃς. Εἶπε δ' αὐτῷ·
Τί τὸ ὄνομά σου; Ὁ δὲ εἶπεν· Ἰακώβ. Εἶπε
δ' αὐτῷ· Οὐκέτι Ἰακώβ κληθήσεται τὸ ὄνομά σου,
ἀλλ' Ἰσραὴλ ἔσται τὸ ὄνομά σου· ὅτι ἐνίσχυσας μετὰ
Θεοῦ, καὶ μετ' ἀνθρώπων δυνατὸς ἔση. Ἡρώτησε δὲ
Ἰακώβ, καὶ εἶπεν· Ἀνάγγελόν μοι τὸ ὄνομά σου.
Καὶ εἶπεν· Ἰνα τί τοῦτο ἐρωτᾷς, τὸ ὄνομά μου;
Καὶ εὐλόγησεν αὐτὸν ἐκεῖ, καὶ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα
τοῦ τόπου ἐκεῖνου Ἰακώβ, Εἶδος Θεοῦ. Εἶδον γὰρ Θεὸν
πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, καὶ ἐσώθη ἡ ψυχὴ μου.
Ἀνέτειλε δὲ αὐτῷ ὁ ἥλιος, ἤνικα παρήλαθε τὸ εἶδος
τοῦ Θεοῦ. » Τῷ μὲν Μωσεί εἴρητο· « Οὐδέεις ὄψεται
τὸ πρόσωπόν μου καὶ ζήσεται. » ἐν τούτοις δὲ ὁ Ἰα-
κώβ εἶδε Θεὸν οὐχ ἀπλῶς, ἀλλὰ πρόσωπον πρὸς
πρόσωπον· καὶ σωθεὶς γε οὐ τὸ σῶμα, ἀλλὰ τὴν ψυ-

angelum quoque Dei deinceps progressus inve-
nies : ubi ad mulieres ait ipse Jacob : « Et dixit
mihi angelus Dei in somnis, Jacob. Ego autem
dixi : Quid est ? » Et deinceps : « Vidi, » inquit,
236 « omnia quæcumque Laban tibi facit. Ego
Deus, qui apparui tibi in loco, ubi unxisti mihi
titulum, et vovisti mihi votum ». » Ergo qui supra
dixerat, « Ego Dominus Deus Abraham patris tui,
et Deus Isaac, » cui et titulum erexit Dei amicus,
Deus quidem erat et Dominus (ipsi enim dicenti
credendum), non tamen is qui Pater est, et a nullo
est, sed qui ea, quæ ad Patrem pertinent, homini-
bus subministrat et nuntiat. Quocirca etiam an-
gelum ipsum in præsentem vocat Jacob ubi ait,
« Dixit mihi angelus Dei in somnis verba hæc : Ego
sum Deus, qui apparui tibi in loco. » Ergo idem et
angelus Domini, et Deus, et Dominus, plane in his
appellatus est. Et apud Isaiam prophetam magni
consilii angelus, interimque et Deus, et princeps,
et potestatem habens nominatur, ubi ortus illius
inter homines canitur, a dicente, quod « pueru-
lus natus est nobis, et filius datus est nobis, cujus
principatus super humerum ejus, et vocatur nomen
ejus magni consilii angelus, princeps pacis, Deus
fortis, potentiam habens, pater futuri seculi ». »
βουλῆς ἄγγελος, ἄρχων εἰρήνης, Θεὸς ἰσχυρὸς, ἐξου-

CAPUT XI.

Quod etiam Jacob eum, de quo proxime dictum est,
et Deum et Dominum, præterea angelum similiter,
ut Abraham in hominis forma contemplatur, in ea
historia quæ sic se habet.

« Surgens autem nocte illa, accepit duas uxores,
ac duas famulas, et undecim puerulos suos, et
transivit vadum Jacob, et accepit eos, et traduxit
omnia sua. Et relictus est ipse Jacob solus,
et luctabatur cum eo homo usque mane. Vidit au-
tem quod non posset adversus illum, et attigit latitu-
dinem femoris ejus, et torpuit latitudo femoris Jacob,
dum luctaretur hic cum illo. Et dixit ei : Dimitte
me, ascendit enim aurora. Hic vero dixit : Non te
dimittam, nisi mihi benedixeris. Dixit autem ei :
Quod est nomen tuum ? At hic dixit ei : Jacob. Et
dixit ei : Non amplius Jacob vocabitur nomen tuum.
D 237 sed Israel erit nomen tuum : quoniam inva-
luisti cum Deo, etiam cum hominibus potens eris.
Interrogavit vero Jacob et ait : Indica mihi nomen
tuum. Et ait : Quid ita quæris nomen meum ? Et
benedixit ei in illo loco, et vocavit Jacob nomen
loci illius, Speciem Dei. Aspexi enim Deum facie
ad faciem : et servata est anima mea. Ortus est
autem illi sol, cum transisset species Dei ». » Et
Mosi quidem dictum est : « Nullus videbit faciem meam
et vivet ». » hic autem Jacob vidit Deum non sim-
pliciter, sed facie ad faciem : et cum servatus es-
set, non corpore, sed animo, ad appellationis Israel
dignitatem assumptus est, quæ sane appellatio ani-

¹¹ Gen. xxxi, 11. ¹² ibid. 12, 15. ¹³ Isa. ix, 6.

¹⁴ Gen. xxxii, 22-31. ¹⁵ Exod. xxxii, 20.

marum cognominis est : siquidem ipsum Israel nomen, si interpreteris, *videntem Deum* significat. Non igitur patrem Deum vidit, sed Deum filium, cuius etiam curiosius appellationem quaerenti Jacob, nondum erat enuntiandi tempus : quod si quempiam ex angelis, aut ex iis, qui cælum incolunt, divinis spiritibus, eum qui sanctis oracula ministrabat aliquis suspicetur esse, plane decipitur : hoc ex ipso probatur, quod hic ipse de quo loquimur, et Domini et Dei appellatione nuncupatur : etenim et Deum ipsum divina Scriptura plane vocitat, et Dominum item appellat, ejus nominis honorem illi tribuens, quod apud Hebræos quatuor litteris notatur, quod sane in una ineffabili atque in inenuntiabili Dei appellatione ponere, pueri Hebræorum consueverunt : probatur etiam ex eo, quod ubicumque Scriptura angelos appellare vult, *aperite* hoc facit, angelosque distincte significat. Sicut eos qui in Sodomis erant, cum impii essent, is qui Abrahæ responderat Deus ac Dominus, suo adventu neutiquam dignos efficit, quemadmodum rursus dicit Scriptura divina : « Dominus quidem abiit, postquam desit loqui cum Abraham. Duo vero angeli Sodoma abierunt vesperi ⁵⁷. » Item ipsi Jacob « obviam venerunt angeli Dei. Et cum vidisset dixit, Castra Dei hæc, et vocavit nomen loci illius, *Castra* ⁵⁸. » Sic sane Dei amicus visiones discernabat : proinde nunc quidem nomen loci *Castra* appellat, ex eo quod illic angelorum castra viderit. Ubi autem cum ipso Deo loquitur, vocat nomen loci, Speciem Dei, his verbis : « Vidi enim Deum facie ad faciem. » Quin et Mosi quoties apparet angelus, hoc ipsum divina Scriptura significat, dicens : **238** « Apparuit vero illi angelus Domini in flamma ignis rubi ⁵⁹. » Quoties vero is qui jus et potestatem habet, ipse utique oraculorum et responsorum auctor, ita hoc planum facit, ut illum et Dominum et Deum, nusquam vero angelum nominet. Simili ratione etiam in mari Rubro plane angelum Dominumque distinguit, ubi ait : « Sustulitque se angelus Dei qui ambulabat ante castra filiorum Israel, et abiit post eos. Sustulit autem se etiam columna nubis a facie eorum ⁶⁰. » Quemadmodum in superioribus Dominus forma hominis respondens antiquis inducitur, sic hoc loco per nubem : itaque deinceps verba sic habent : « Factum est autem in vigilia matutina, et respexit Dominus in castra Ægyptiorum in columna nubis, et per totam deserti regionem in columna per nubem ⁶¹, » Deus Mosi respondet. Plane igitur quoties angeli naturam oratio significare vult, neque Deum, neque Dominum, sed absque ulla obscuritate angelum nominat : quoties vero Dominum et Deum, eum qui apparet intelligit, his ipsis palam utitur locutionibus. Quod vero Dominum Deumque non eum significet qui pater est, ipsæ Scriptura

αὐτὴν, τῆς ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ προσωπιᾶς ἡξιώθη, φερωνύμου ψυχῶν προσηγορίας, εἰ γε, ἐρμηνευθὲν, ὀρώμετα Θεὸν τὸ Ἰσραὴλ ὄνομα σημαίνει. Οὐκ ἄρα τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν εὐάρα· ἀόρατος γὰρ οὗτος καὶ ἀτρεπτος, καὶ οὐδαμῶς ἂν εἰς ἀνθρώπων μεταβάλλοι, ἀπάσης ὧν ἀνωτάτω οὐσίας. Ἔτερον ἄρα, οὗ καὶ πολυπραγμονοῦντι καιρὸς πω οὐκ ἦν ἐκφάναι τῷ Ἰακώβ τὴν προσηγορίαν. Εἰ δὲ ἀγγέλων τινὰ, ἢ τῶν κατ' οὐρανὸν θείων πνευμάτων, τὸν τοῖς ἀγίοις τοῦς χρησμοῦς διακονοῦμενον ὑπολάβοι τις εἶναι, σαφῶς διέφευσται· τοῦτο μὲν ἀπὸ τοῦ κυριολεκτεῖσθαι, καὶ θεολογεῖσθαι τὸν δηλούμενον· καὶ γὰρ καὶ Θεὸν αὐτὸν ἡ θεία Γραφή διαβρήθην ἀναγορεύει, καὶ Κύριον ἀποκαλεῖ, τῇ δὲ τῶν τεσσάρων παρ' Ἑβραίοις στοιχείων ἐπιστημειώσει τιμῶσα, ἣν ἐπὶ μόνῃς τῆς ἀνεκφωνήτου καὶ ἀβρήτου προσηγορίας τῆς τοῦ Θεοῦ συντιθέναι παῖδες Ἑβραίων εἰώθασιν· τοῦτο δὲ καὶ ἀπὸ τοῦ ἀγγέλου σαφῶς διορίζειν, ὅτε δὴ βούλοιο ἀγγέλους καλεῖν ὁ λόγος, ὡσπερ τοὺς ἐν Σοδόμοις ἀσεβεῖς ὄντας, ὁ μὲν τῷ Ἀβραάμ χρηματίζων Θεὸς καὶ Κύριος τῆς αὐτοῦ παρουσίας οὐδαμῶς ἀξιοῖ, ὡς αὐθις ἡ θεία Γραφή λέγει· « Ὁ μὲν Κύριος ἀπῆλθεν, ὡς ἐπαύσατο λαλῶν τῷ Ἀβραάμ· οἱ δὲ δύο ἀγγελοὶ ἀπῆλθον εἰς Σόδομα ἐσπέρας. » Καὶ τῷ Ἰακώβ δὲ ἐσυνήτησαν ἀγγελοὶ Θεοῦ. Καὶ ἰδὼν εἶπε, Παρεμβολὴ Θεοῦ αὕτη, καὶ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα τοῦ τόπου· ἐκεῖνον *Παρεμβολαί*. » Οὕτω δὲ ὁ θεοφιλὴς εὐδιέκρινε τὰς ὀπτασίας, ὥστε νῦν μὲν τὸ ὄνομα τοῦ τόπου παρεμβολὰς καλεῖν, ἀπὸ τῆς τῶν ἀγγελικῶν παρεμβολῶν θείας. Ὅτε δὲ τῷ Θεῷ προσομιλεῖ, καλεῖ τὸ ὄνομα τοῦ τόπου Εἶδος Θεοῦ, ἐπιλέγων· « Εἶδον γὰρ Θεὸν πρόσωπον πρὸς πρόσωπον. » Ἄλλὰ καὶ τῷ Μωσῆι, ὅτ' ἀγγελος ἐπιφαινεταί, τοῦτ' αὐτὸ καὶ ἡ θεία Γραφή σημαίνει, λέγουσα· « Ὄψθη δὲ ἀγγελος Κυρίου αὐτῷ ἐν φλογὶ πυρὸς βάλτου. » Ὅτε δὲ τὸν αὐθέντην, αὐτὸν δὴ τὸν χρηματίζοντα δηλοῖ, Θεὸν καὶ Κύριον, ἀλλὰ οὐκέτι ἀγγελον ὀνομάζει. Ὅμοίως καὶ ἐπὶ τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης διορίζει σαφῶς τὸν ἀγγελον καὶ τὸν Κύριον, δι' ὧν φησιν· « Ἐξῆρε δὲ ὁ ἀγγελος τοῦ Θεοῦ ὁ προπορευόμενος τῆς παρεμβολῆς τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ, καὶ ἐπορεύθη ἐκ τῶν ὄπισθεν αὐτῶν. Ἐξῆρε δὲ καὶ ὁ στύλος τῆς νεφέλης ἀπὸ προσώπου αὐτῶν. » Ὅσπερ δὲ ἐπὶ τῶν προτέρων ἐν ἀνθρώπου σχήματι τοῖς παλαιοῖς ὁ Κύριος χρηματίζων εἰσηῆκται, οὕτω καὶ ἐνταῦθα διὰ νεφέλης. Καὶ λέλεκται γοῦν ἐξῆς· « Ἐγενήθη δὲ ἐν τῇ φυλακῇ τῇ ἐωθινή, καὶ ἐπέβλεψε Κύριος εἰς τὴν παρεμβολὴν τῶν Αἰγυπτίων ἐν στύλῳ πυρὸς καὶ νεφέλης· » δι' ὧν δὲ τῆς ἐρήμου ἐν στύλῳ τῆς νεφέλης ὁ Θεὸς τῷ Μωσῆι χρηματίζων. Ἀκριβῶς ἄρα ὅτε μὲν ἀγγέλου φύσιν ὁ λόγος δηλοῦν βούλεται, οὐδέποτε Θεὸν οὐδὲ Κύριον, ἀλλ' ἀνεπικαλύπτως ἀγγελον ὀνομάζει· ὅτε δὲ Κύριον καὶ Θεὸν οἶδε τὸν ἐπιφαινόμενον, ταύταις αὐταῖς σαφῶς κέχρηται ταῖς προσήρησι. Κύριον δὲ καὶ Θεὸν ὅτι μὴ τὸν αἴτιον δηλοῖ, προφανῶς ἐπέδειξαν τῆς θείας Γραφῆς αἱ λέξεις, ἀγγελον Θεοῦ προσειποῦσαι τὸν ἐπὶ τοῦ Ἰακώβ Κύριον καὶ Θεὸν προνομομασμένον.

⁵⁷ Gen. xviii, 33; xix, 1. ⁵⁸ Gen. xxxii, 1, 2.

⁵⁹ Exod. iii, 2.

⁶⁰ Exod. xiv, 19.

⁶¹ ibid. 24.

λείπεται τις ἄρα ὢν ἐν τοῖς οὐσί Θεὸς καὶ Κύριος Ἀ μετὰ τὸν παρθασιλέα καὶ Θεὸν τῶν ὄλων· εἴη δ' ἂν οὗτος ὁ πρὸ αἰῶνων τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὁ κρείττων μὲν ἢ πᾶσα ἀγγελικὴ φύσις, μείων δὲ ἢ κατὰ τὸ πρῶτον αἴτιον.

tem hic Verbum Dei quod est ante sæcula, superior quidem omni angelica natura, profectus autem ab eo qui pater est.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

Ὡς αὖθις ἐπὶ τοῦ Ἰακώβ δευτέρου Θεοῦ σαφῶς ὁ λόγος παρίστησιν.

« Εἶπε δὲ ὁ Θεὸς Ἰακώβ· Ἄναστὰς ἀνάβηθι εἰς τὸν τόπον Βαιθὴλ, καὶ οἴκει ἐκεῖ, καὶ ποιήσον θυσιαστήριον τῷ Θεῷ, τῷ ὀφθέντι σοι ἐν τῷ ἀποδιδράσκειν σε ἀπὸ προσώπου Ἡσαῦ τοῦ ἀδελφοῦ σου. Εἶπε δὲ Ἰακώβ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ καὶ πᾶσι τοῖς μεθ' αὐτοῦ· Ἄρατε ἰτούς θεοὺς τοὺς ἄλλοτρίους ἐκ μέσου ὑμῶν, καὶ καθαρῖσασθε, καὶ ἀλλάξατε τὰς στολὰς ὑμῶν, καὶ ἀναστάντες ἀναβῶμεν εἰς Βαιθὴλ· ποιήσωμεν ἐκεῖ θυσιαστήριον τῷ Κυρίῳ, ἐπακούσαντί μου ἐν ἡμέρᾳ ὀλιψέως, ὅς ἦν μετ' ἐμοῦ, καὶ ἔσωσέ με ἐν τῇ ὁδῷ ἣ ἐπορεύθην. » Ἐνταῦθα ὁ Θεὸς αὐτὸς ὁ τῶν ὄλων, ὁ μόνος ἀγέννητος καὶ ἀνωτάτω πάντων, οὐκ ὀφθεῖς, ἀλλὰ γὰρ ἀοράτως χρηματίσας τῷ Ἰακώβ, δυνάμει τε ἀβρήτῳ αὐτὸν ἀνακινήσας, περὶ ἐτέρου σαφῶς ποιεῖται τὸν λόγον. Εἶπε γοῦν ὁ Θεὸς αὐτῷ· « Ποιήσον θυσιαστήριον τῷ Θεῷ τῷ ὀφθέντι σοι. » Τίς δ' ἦν ὁ προγραφεῖς ὤφθαι αὐτῷ, ἀρτίως παρεστήσαμεν, τὸν Θεὸν Λόγον εἶναι ἀποδείξαντες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Ἀπὸ τῆς Ἐξόδου. — Ὡς ὁ ἐπὶ πάντων Θεὸς, αὐτὸς ὢν ὁ δι' ἀγγέλου τῷ Μωσῆι χρηματίζων, ὤφθαι τοῖς πατράσιν, οὐκέτι δι' ἀγγέλου, διὰ δὲ τοῦ Υἱοῦ διδάσκει.

« Καὶ Μωσῆς ἦν ποιμαίνων τὰ πρόβατα Ἰωθὼρ τοῦ γαμβροῦ αὐτοῦ· καὶ ἦλθεν εἰς τὸ ὄρος τὸ ἐν Χωρῆβ. Ὁφθῆ δὲ αὐτῷ ἄγγελος Κυρίου ἐν πυρὶ φλογὸς βάτου. » Καὶ μεθ' ἕτερα· « Ὡς δὲ εἶδεν, ὅτι προσάγει ἰδεῖν, ἐκάλεσεν αὐτὸν ἐκ μέσου τῆς βάτου λέγων· Μωσῆ, Μωσῆ, μὴ ἐγγίσης ὧδε. Λῦσαι τὸ ὑπόδημα ποδῶν σου· ὁ γὰρ τόπος ἐν ᾧ σὺ ἕστηκας, γῆ ἁγία ἐστί. » Καὶ μετ' ὀλίγα· « Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς αὐτόν· Ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν. » Καὶ αὖθις· « Ἐλάλησε Κύριος πρὸς Μωσῆν, καὶ εἶπε πρὸς αὐτόν· Ἐγὼ Κύριος ὡφθην πρὸς Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαάκ, καὶ Ἰακώβ, Θεὸς ὢν αὐτῶν, καὶ τὸ ὄνομά μου οὐκ ἐδήλωσα αὐτοῖς, καὶ ἕστησα τὴν διαθήκην μου πρὸς αὐτούς. » Ὡσπερ ἐπὶ τῶν ἐν ἀνθρώποις προφητῶν, Ἡσαίου, φέρε εἶπαι, καὶ Ἰερεμίου, καὶ τῶν παραπλησίων, ἀνθρώπος μὲν ἦν τὸ ὀρώμενον, Θεὸς δὲ ὁ διὰ τοῦ φαινομένου, ὡσάν δι' ὄργανου θεοσπίζων· καὶ τότε μὲν Χριστοῦ πρόσωπον, τότε δὲ Πνεύματος ἁγίου, τότε δὲ τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ ἦν, διὰ τοῦ προφήτου χρηματίζων· οὕτω δὴ καὶ νῦν εἰσαγομένῳ τῷ Μωσῆι ὁ ἀνωτάτω καὶ ἐπὶ πάντων Θεὸς διὰ τοῦ φαινομένου ἀγγέλου τὰ προκειμένα θεοσπίζει· ὢν γένοιτο ἂν ὁ νοῦς τοιάσδε· Σοὶ μὲν, ὦ προφήτα, ὡσάν εἰσαγομένῳ καὶ μηδὲν πλέον ἀγγελικῆς

ræ divinæ locutiones in superioribus evidentissime ostendunt, ubi angelum Dei appellant eum, qui cum de Jacob sermo esset, Dominus et Deus est nominatus. Superest igitur ut quæramus, quisnam sit, in iis quæ sunt, Deus et Dominus, præter patrem omnium, et regem Deumque universi : erit autem quidem omni angelica natura, profectus autem ab eo

CAPUT XII.

Quod rursus in Jacob genitum Deum, plane ipsa oratio præ se fert.

« Dixit autem Deus ad Jacob : Surge et ascende in locum Bethel, et habita illic, et fac altare Deo qui tibi apparuit, cum fugeres a facie Esau fratris tui. Et dixit Jacob domui suæ, et omnibus qui cum ipso erant : Tollite deos alienos de medio vestri, et purgamini, et mutate habitus vestros, et surgamini, et ascendamusque in Bethel : et faciamus illic altare Domino, qui exaudivit me in die tribulationis, qui sinit mecum, et servavit me, in via qua profectus sum ». Hoc loco Deus ipse universi, qui solus, neque factus, neque genitus, et supremus omnium est, non visus, sed invisibiliter dans responsa ipsi Jacob, et virtute ineffabili seipsum movens, de alio verba facit planissime. Dixit ergo illi Deus : « Fac altare Deo qui apparuit tibi. » Quis autem hic sit, qui scriptus est supra illi apparuisse, paulo ante exposuimus, ubi Deum Verbum esse demonstravimus.

CAPUT XIII.

Ab Exodo. — Quod Deus Pater, cum Mosi responderit per angelum se patribus apparuisse, non amplius per angelum, sed per Filium docet.

« Et Moses erat pascens oves Jothor soceri sui : et venit ad montem Dei in Choreb. Et apparuit ei angelus Domini in flamma ignis rubi ». Et post alia : « Et ut vidit quod accederet ad videndum, vocavit illum de medio rubi dicens : Moses, Moses, ne propius huc accesseris. Solve calceamentum pedum tuorum : locus enim in quo stas, terra sancta est ». Et post pauca, « et dixit Dominus ad illum : Ego sum qui sum ». Et rursus : « Locutus est Dominus ad Mosem : Et dixit ad illum : Ego Dominus visus sum ab Abraham, et Isaac, et Jacob, cum eorum sim Deus, et nomen meum non indicavi illis, et constitui testamentum meum ad illos. » Quemadmodum apud prophetas in hominibus versantes, verbi gratia, Isaiam et Jeremiam, et similes, homo quidem erat, id quod videbatur, Deus autem qui per id quod apparebat, tanquam per instrumentum loquebatur ; et modo Christi persona, modo sancti Spiritus, modo supremi Dei erat, quæ per prophetam responsa dabat ; sic utique etiam nunc Mosi, qui introducitur, supremus et omnia sub se habens Deus, per eum qui apparet angelum, ea quæ proposita sunt, canit. Quorum hæc 240 sententia sit sane : Tibi quidem, o propheta,

⁶² Gen. xxxv, 1-3. ⁶³ Exod. iii, 1. ⁶⁴ ibid. 4, 5. ⁶⁵ ibid. 14. ⁶⁶ Exod. vi, 2-4.

tanquam ei qui adhuc eruditur, et qui nihil visione angelica amplius capit, interim angelum meum exhiberi videndum volui; sed meum nomen tibi solum notum facio, dum doceo te, me eum esse qui sum, et nomen meum esse Dominum. Tuis vero patribus non hoc solum indicavi, sed etiam hoc ipso amplius largitus sum: nam ab illis sum visus. Quis vero sit qui patribus visus sit, et quod non pater Deus, antea demonstratum est, ubi Deum et Dominum angelum Dei nominatum esse demonstravimus. Cæterum, quoniam modo hic, ille qui pater sit Deus, et omnia sub se habeat, dicat se a patribus visum, merito aliquis quærat. Explicabitur porro id, de quo quæritur, si divinæ Scripturæ diligentiam attendamus. Nam cum apud Septuaginta ita dictum sit: « Et visus sum ab Abraham, et Isaac, et Jacob, cum eorum sim Deus, » Aquila quidem sic ait: « Et visus sum ab Abraham, et ab Isaac, et ab Jacob in Deo satis multo, » quibus verbis planissime indicat, non ipsum illum qui Pater est, per seipsum apparuisse. Neque vero sicut Mosi, ita etiam patribus per angelum, aut per rubum, aut ignem, sed in Deo satis multo oracula præbuisse. Quare etiam patribus per Filium visus est Pater, quemadmodum in Evangeliiis ab ipso dictum habetur⁶⁷: « Qui vidit me, vidit Patrem: » in ipso enim et per ipsum Patris cognitio prodebat. Sed cum hominibus salutaris appareret, tum per filii humanam formam videbatur a Dei amicis, atque inter homines futuram ipsius salutem, omnibus præsentem, ex illo quasi arrham et pignus exhibebat. Cum vero impiorum ultor, et Ægyptiorum castigator futurus esset, non amplius in Deo satis multo, sed in angelo supplicii ministro, et in specie ignis, et flammæ, quæ cito instar agrestis ac senticosæ materiæ illos erat devoratura, apparebat. Dicunt igitur per rubum quidem significari Ægyptiorum agrestem et immitem et feram pravitatem, per ignem vero vim illam ulciscentem et castigantem quæ illos invasit.

241 CAPUT XIV.

Quod quemadmodum patribus humana forma, sic in specie nubis Moysi, et cuncto populo Deus Verbum apparuit.

« Dixit autem Dominus ad Mosem: Ecce ego venio ad te in columna nubis, ut audiat populus me loquentem ad te, et tibi credant⁶⁸; » et quæ sequuntur: « Deus autem antecedebat eos die in columna nubis in via, noctu vero in columna ignis ut luceret eis⁶⁹. » Et rursus: « Descendit Dominus in columna nubis⁷⁰. » Et rursus: « Cum autem ingressus esset Moses in tabernaculum, descendit columna nubis, et stetit in foribus tabernaculi, et loquebatur cum Mose, et cernebat omnis populus columnam nubis stantem in foribus tabernaculi, et stantem omnis populus adoraverunt, unusquisque a foribus sui tabernaculi⁷¹. » Populus quidem cernebat columnam nubis hoc loco, cum Mose vero loquebatur.

⁶⁷ Joan. xiv, 9. ⁶⁸ Exod. xix, 9. ⁶⁹ Exod. xiii, 21. ⁷⁰ Num. xii, 5. ⁷¹ Exod. xxxiii, 9, 10.

(1) Ἀσφαλίνεται. Forte ἐπαφάνετο. Edit.

ὄπτασις χωροῦντι, τέως τὸν ἐμὸν ἄγγελον ἐβουλήθην ὀφθῆναι, ἐμαυτοῦ τε τοῦνομά σοι μόνον ἐμφανὲς καθίστημι, διδάσκων, ὅτι ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν, καὶ ὅτι τὸ νομὰ μου ἐστὶ Κύριος. Τοῖς δὲ σοῖς πατράσιν οὗ τοῦτο μόνον ἐδήλωσα, ἀλλὰ καὶ τοῦτου μεῖζον ἐδωρησάμην· ὥφθην γὰρ αὐτοῖς. Τίς δ' ἦν ὁ τοῖς πατράσιν ὀφθεις, καὶ ὅτι μὴ ὁ ἐπὶ πάντων Θεός, προαποδέδεικται, ἡνίκα τὸν Θεὸν καὶ τὸν Κύριον ἄγγελον Θεοῦ ὀνομάσθαι ἐπεδείκνυμεν. Πῶς οὖν ἐνταῦθα ὁ ἐπέκεινα τῶν ὄλων, αὐτὸς ὢν ὁ μόνος ἐπὶ πάντων Θεός, ὥφθαί φησι τοῖς πατράσιν, ζητήσαι ἂν τις εἰκότως. Λυθείη δ' ἂν τὸ ζητηθὲν, εἰ τῇ ἀκριβεῖ τῆς θείας Γραφῆς ἐπιστήσασιν. Λεγομένου γὰρ τοῖς Ἑβδομήκοντα τοῦ, « Καὶ ὥφθην πρὸς Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαάκ, καὶ Ἰακώβ, Θεὸς αὐτῶν ὢν, » ὁ μὲν Ἀκύλας φησὶ: « Καὶ ὠράθη πρὸς Ἀβραάμ, καὶ πρὸς Ἰσαάκ, καὶ πρὸς Ἰακώβ ἐν Θεῷ ἰκανῶ· » δι' ὧν σαφῶς παρίστησιν, ὅτι μὴ αὐτὸς ὁ ἐπὶ πάντων Θεός, ὁ μόνος ὢν, δι' ἑαυτοῦ ὥφθη. Ἄλλ' οὐδ' ὡσπερ τῷ Μωσεί, οὕτω καὶ τοῖς πατράσιν, δι' ἄγγελου, ἢ διὰ βάρτου, ἢ πυρός, ἀλλ' ἐν Θεῷ ἰκανῶ χρηματίζονται· ὥστε διὰ τοῦ Υἱοῦ Πατέρα καὶ τοῖς πατράσιν ἐωραῖσθαι, κατὰ τὸ εἰρημένον ἐν Εὐαγγέλοις πρὸς αὐτοῦ: « Ὁ ἐωρακὼς ἐμὲ ἐώρακε τὸν Πατέρα· » ἐν αὐτῷ γὰρ καὶ δι' αὐτοῦ ἡ τοῦ Πατρὸς ἀπεκαλύπτετο γινῶσις. Ἄλλ' ὅτε μὲν ἀνθρώπων σωτήριος ἀπεφάνετο (1), διὰ τῆς τοῦ Υἱοῦ ἀνθρωπιᾶς μορφῆς ἐωράτο, τοῖς θεοφιλέσι τὴν εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ ἐσομένην σωτηρίαν τοῖς πᾶσι παροῦσαν ἐξ ἐκεῖνου προαβραδωνίζομενος. Ὅτε δὲ τῶν ἀσεβῶν τιμωρὸς, καὶ κολαστὴς τῶν Αἰγυπτίων ἐμελεν ἔσσεσθαι, οὐκέτι ἐν Θεῷ ἰκανῶ, ἀλλ' ἐν ἀγγέλῳ διακόνῳ τῆς τιμωρίας καὶ ἐν εἰδει πυρός, καὶ τῆς ὄσον οὕτω μελλούσης αὐτοῦς δίχην ἀγρίας καὶ ἀκανθώδους ὕλης κατεσθίειν φλογὸς παρεφάνετο. Αἰνίττεσθαι οὖν φασὶ τὴν μὲν βάρτον, τὴν τῶν Αἰγυπτίων ἀγρίαν καὶ ἀπηνῆ καὶ ἀήμερον μοχθηρίαν· τὸ δὲ πῦρ, τὴν διαλωθῶσαν αὐτοῦς τιμωρὸν καὶ κολαστήριον δύναμιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'

Ὡς καθάπερ τοῖς πατράσιν ἐν ἀνθρωπίνῳ σχήματι, οὕτως ἐν εἰδει νεφέλης Μωσεί καὶ παντὶ τῷ λαῷ ὁ Θεὸς λόγος ἐφάνετο.

« Εἶπε δὲ Κύριος πρὸς Μωσῆν· Ἰδοὺ ἐγὼ παρίνομαι πρὸς σὲ ἐν στύλῳ νεφέλης, ἵνα ἀκούσῃ ὁ λαὸς λαλοῦντός μου πρὸς σὲ, καὶ σοὶ πιστεῦσαι· καὶ ἐξῆς· « Ὁ δὲ Θεὸς ἤγειτο αὐτῶν ἡμέρας μὲν, ἐν στύλῳ νεφέλης, δείξει αὐτοῖς τὴν ὁδόν· τὴν δὲ νύκτα, ἐν στύλῳ πυρός, τοῦ φαίνειν αὐτοῖς. » Καὶ πάλιν· « Κατέβη Κύριος ἐν στύλῳ νεφέλης. » Καὶ αὖτις· « Ἠνίκα δ' ἂν εἰσῆλθε Μωσῆς εἰς τὴν σκηνὴν, κατέβαινε ὁ στῦλος τῆς νεφέλης, καὶ ἵστατο ἐπὶ τὰς θύρας τῆς σκηνῆς, καὶ ἐλάλει τῷ Μωσεί, καὶ ἑώρα πᾶς ὁ λαὸς τὸν στῦλον τῆς νεφέλης ἐστῶτα ἐπὶ τῶν θυρῶν τῆς σκηνῆς· καὶ στάντες πᾶς ὁ λαὸς προσεκύνησαν, ἕκαστος ἀπὸ τῆς θύρας τῆς σκηνῆς αὐτοῦ. » Ὁ μὲν οὖν λαὸς ἑώρα τὸν στῦλον τῆς νεφέλης, Μω-

σεὶ δ' ἐλάλει. Τίς δ' ἐλάλει, ἢ δηλονότι ὁ στύλος τῆς A
νεφέλης, ὁ πρότερον τοῖς πατράσιν ἐν ἀνθρώπου φα-
νεῖς σχήματι; Προποθέδεται δὲ, ὅτι μὴ ὁ ἐπὶ πάν-
των Θεὸς οὗτος ἦν, ἕτερος δὲ, ὃν Θεοῦ Λόγον ὑπάρ-
χοντα Χριστὸν ἡμεῖς προσαγορεύομεν· ὃς καὶ τότε
τοῦ πλήθους ἕνεκεν Μωσῆι τε αὐτῷ καὶ τῷ λαῷ ἐν
στύλῳ νεφέλης ἔθεωρεῖτο, διὰ τὸ μὴ χωρεῖν αὐτοὺς
ὁμοίως τοῖς πατράσιν ἐν ἀνθρώπου σχήματι ὄραν
αὐτόν. Τελείων γάρ τι ἦν τὸ προορᾶν δύνασθαι τὴν
μέλλουσαν ἔσεσθαι ποτε εἰς ἀνθρώπους ἕνσαρχον
ἐπιφάνειαν αὐτοῦ, ἦν, ἐπεὶ μηδὲ τότε οἷός τε ἦν ὁ
πᾶς λαὸς χωρεῖν, εἰκότως τοτὲ μὲν αὐτοῖς διὰ πυρὸς,
φόβου χάριν καὶ καταπλήξεως, τοτὲ δὲ διὰ νεφέλης,
ὡσάν ἐπεσκιασμένως καὶ κεκαλυμμένως νομοθετῶν
αὐτούς, ὁρῶτο, ὁμοίως δὲ καὶ τῷ Μωσῆι δι' αὐτούς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

*Οτι μηδὲ ἀγγελικὴ φύσις ἦν ἡ τῷ Μωσῆι γρη-
ματίζουσα, κρείττων δὲ τις ἦν ἢ κατ' ἀγγε-
λον.

« Εἶπε Κύριος· Ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου
πρὸ προσώπου μου, ἵνα φυλάξῃ σε ἐν τῇ ὁδῷ,
ὅπως εἰσαγάγῃ σε εἰς τὴν γῆν, ἣν ἠτοίμασά σοι. Πρό-
σπευθε αὐτῷ καὶ εἰσάκουε αὐτοῦ, καὶ μὴ ἀπειθεῖαι αὐ-
τῷ· οὐ γὰρ μὴ ὑποστειληταί σε· τὸ γὰρ ὄνομά μου
ἐστὶν ἐπ' αὐτῷ. » Καὶ ἐν ἑτέρῳ τόπῳ· « Εἶπε δὲ
Κύριος πρὸς Μωσῆν· Βάδισον, καὶ ὁδήγησον τὸν
λαὸν εἰς τὸν τόπον ὃν εἶρηκά σοι· Ἰδοὺ ὁ ἄγγελός μου
προπορεύεται πρὸ προσώπου σου. » Καὶ πάλιν· « Καὶ
εἶπε Κύριος πρὸς Μωσῆν· Πορεύου, καὶ ἀνάβηθι C
ἐντεῦθεν σὺ καὶ ὁ λαός· » καὶ τὰ ἐξῆς· « Καὶ συν-
αποστελῶ πρὸ προσώπου σου τὸν ἄγγελόν μου. »
Αὗται ὅτι μὴ ἀγγέλου, μόνου δὲ Θεοῦ γένοιτο ἂν
φωναί, παντὶ τῷ πρόδηλον. Θεοῦ δὲ τίνος, ἢ τοῦ τοῖς
προπάτορσιν ἑωραμένου; ὃν ἄγγελον Θεοῦ σαφῶς
προσεῖπεν ὁ Ἰακώβ. Οὗτος δὲ ἦν ἡμεῖν ὁ Θεοῦ Λόγος,
ὡσάν καὶ Θεοῦ παῖς καὶ αὐτός, Θεός, καὶ Κύριος ὠνο-
μασμένος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Ὡς δ' αὐτὸς Κύριος περὶ ἑτέρου διδάσκει Κυρίου.
Ἀπὸ τοῦ Ἀσκαλόρου.

« Ἐγὼ εἰμι Κύριος ὁ Θεός σου, ὁ ἐξαγαγὼν σε ἐκ
τῆς Αἰγύπτου, ἐξ οἴκου δουλείας. Οὐκ ἔσονται εἰς
θεοὶ ἕτεροι πλὴν ἐμοῦ, δι' αὐτὰ ἐξῆς· « Ἐγὼ γάρ εἰμι
Κύριος ὁ Θεός σου, Θεός ζηλωτής. » Καὶ ἐπιλέγει· D
« Οὐ λήψῃ τὸ ὄνομα Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου ἐπὶ ματαίῳ.
Οὐ γὰρ μὴ καθάρσῃ Κύριος τὴν λαμβάνοντα τὸ ὄνο-
μα αὐτοῦ ἐπὶ ματαίῳ. » Κάνταυθα αὐτὸς ὁ Κύριος
περὶ ἑτέρου Κυρίου τὰ προκείμενα διδάσκει. Εἰπὼν
γούν, « Ἐγὼ εἰμι Κύριος ὁ Θεός σου, » ἐπιλέγει·
« Οὐ λήψῃ τὸ ὄνομα Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου· » περὶ τοῦ
Πατρὸς δηλαδὴ καὶ Θεοῦ τῶν ὄλων ὁ δευτέρος Κύριος
τὸν θεράποντα μυσταγωγῶν. Εὐροῖς δ' ἂν καὶ ἄλλα
μυρία δι' ὅλης τῆς ἱερᾶς Γραφῆς, παραπλησίως τού-
τοις ἐξηγηγεμένα, δι' ὃν ὁ Θεός, ὡς περὶ ἑτέρου
Θεοῦ, καὶ αὐτὸς ὁ Κύριος, ὡς περὶ ἑτέρου Κυρίου,
τούς χρησμοὺς ἐποίητο.

⁷³ Exod. xxiii, 20, 21. ⁷⁴ Exod. xxxiii, 34. ⁷⁵ Exod. xxxiii, 1, 2. ⁷⁶ Exod. xx, 2-5. ⁷⁷ ibid. .,

Quis porro loquebatur? columna nubis videlicet,
cum idem Deus antea patribus in hominis forma
apparuisset. Supra vero jam demonstratum est,
quod non Pater Deus hic esset, sic alter, quem nos,
cum Dei sit Verbum, Christum nuncupamus, qui
tunc propter multitudinem vulgarem, et ipsi Mosi,
et populo in columna nubis cernebatur, propterea
quod non itidem ut patres, videre illum in forma
hominis, idonei essent. Perfectorum enim hoc erat,
posse illius adventum providere, qui olim in homi-
nibus corpore humano assumpto, futurus erat,
quem sane, cum ne tunc quidem universus popu-
lus posset capere, merito alias quidem eis per ignem,
terrendi cohibendique causa, alias per nubem,
quasi adumbrate atque involute dans illis leges,
B cernebatur, eademque ratione Mosi quoque propter
illos.

CAPUT XV

242 Quod angelica non fuerit natura, quæ Mosi
dabit responsa, sed præstantior quam ut ad an-
gelum referri possit.

« Dixit Dominus: Ecce ego mitto angelum meum
ante faciem tuam, ut custodiat te in via, ut intro-
ducat te in terram, quam paravi tibi; observa eum,
et audi eum, nec sis adversus illum contumax; non
enim dimittet te; nomen enim meum est in illo⁷³. »
Et in alio loco: « Dixit autem Dominus ad Mosem:
Vade, et dux esto hujus populi ad locum quem dixi
tibi; ecce angelus meus antecedit te⁷⁴. » Et rursus:
« Et dixit Dominus ad Mosem: Abi, et ascende hinc
tu et populus, » et cætera: « Et una mittam ante
faciem tuam angelum meum⁷⁵. » Hæ sane voces,
quod non angeli sed solius Dei sint, unicuique sa-
cile constare potest. Cujus porro Dei, nisi ejus qui
priscis patribus sit visus? quem angelum Dei plane
appellavit Jacob. Hoc autem nobis Dei Verbum
fuit, utpote cum et Dei Filius, et Deus, et Dominus
ipse sit nominatus.

CAPUT XVI.

Quod idem Dominus de alio docet, scilicet Filio. — A
decem præceptis legis.

« Ego sum Dominus Deus tuus, qui eduxi te de
terra Ægypti, de domo servitutis. Non erunt tibi dii
alii præter me, » et cætera. « Ego enim sum Domi-
nus Deus tuus æmulator⁷⁶, » et adjungit: « Non su-
mes nomen Domini Dei tui in vanum⁷⁷. Nec enim
habebit insontem Dominus eum qui assumpserit no-
men Domini sui frustra. » Hoc etiam loco ipse Dominus
ea quæ exposita sunt de alio docet. Siquidem cum
dixerit, « Ego sum Dominus Deus tuus, » adjungit:
« Non sumes nomen Domini Dei tui: » 243 quippe
cum de Patre et Deo universi, is qui ab illo est Domi-
nus, suum servum sacris initiet. Alia præterea innu-
merabilia invenies per totam Scripturam sacram,
quæ eadem ratione qua hæc enuntiata sunt, ubi
Pater tanquam de alia persona, et ipse Dominus
tanquam de alio quodam, oracula reddebat.

CAPUT XVII.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Quod is rursus Dominus, qui Mosi responsa dabit, alium a quo erat agnoscens, Patrem utique, hunc ipsum suum Deum vocabat.

« Et dixit Dominus ad Moysen : Et hoc tibi verbum, quod dixisti, faciam. Invenisti enim gratiam coram me, et novi te præter omnes. » Et dixit Moyses : « Ostende mihi tuam gloriam. » Et dixit : « Ego anteibo prior te gloria mea, et vocabo in nomine meo Dominum coram te, et miserabor cujuscunque misereor, et clemens ero erga quemcunque sum clemens⁷⁷. » Et post alia adjungit, atque ait : « Et descendit Dominus in nube, et adstitit ei illic, et vocavit in nomine Domini : et transivit Dominus in nomine ipsius, et vocavit : Domine, Domine, Deus clemens et misericors, longanimis, et multæ miserationis, et verax, et justitiam servans, faciens misericordiam in millia, auferens iniquitates et injustitias, et peccata : et purgatione non purgabit reum : inducens peccata patrum in filios, et filios filiorum, in tertiam et quartam generationem : et cum festinasset Moses, curvatus in terram adoravit⁷⁸. » Contemplamini, quæso, quonam modo etiam nunc ipse Dominus, qui in nube descendit, et Mosi adstitit in nomine Domini, vocaverit alium præter seipsum, qui solitus sit ex conduplicatione bis Dominus appellari, tanquam eum, a quo ipse sit, reliquorum omnium jus potestatemque habens, Dei nomine celebretur, suum utique Patrem ; atque ut in his non Moses, sicut forsitan quispiam suspicetur, sed ipse Dominus alium suum Patrem vocat : ante enim is qui Mosi respondit, ait : « Ego transibo prior te gloria mea, et vocabo in nomine Domini. » Ubi igitur hoc dixit, Scriptura deinceps instar narrationis adjungit : 244 « Et descendit Dominus in nube, et adstitit ei illic, et vocavit in nomine Domini. » Igitur ipse Dominus dum est, quod promiserat, præstaturus, descendit, et quemadmodum verba ipsa significant, progreditur ante faciem Moysis. Ipse autem Dominus vocat dicens : « Domine Deus, clemens et misericors, » et quæ sequuntur : quibus verbis plane ipse Dominus suum servum, et seipsum quisnam esset, et ingeniti Domini notitiam, quasi sacris initiis docet. Hoc vero ipsum tibi planissime demonstrabit ipse Moyses, ubi orans pro populo, supra expositas Domini voces commemorat : illic enim intelliges, Dominum hæc dixisse, non ipsum Moysen, cum dicit : « Et nunc extollatur manus tua, Domine, quemadmodum dixisti, dicens : Dominus longanimis, et multæ misericordiæ, et verax, auferens iniquitates et injustitias et peccata, et purgatione non purgabit reum, qui reddis peccata patrum in filios, usque in tertiam et quartam generationem. » Observa autem quonam modo in his ipse Dominus ubi Patrem longanimitatem, et multæ misericordiæ appellavit, tum adjungit, ipsum esse veracem, quod sane cum eo concordat, quod in

Ὅς αὐτὸς αὐθις ὁ τῷ Μωσῆι χρηματίζων Κύριος, ἕτερον Κύριον κρείττονα ἑαυτοῦ τὸν Πατέρα γινώσκων, τούτον ἀληθινὸν Θεὸν ἀνεκαλεῖτο.

« Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς Μωσῆν· Καὶ τοῦτό σοι τὸν λόγον, ὃν εἶρηκας, ποιήσω. Εὐρηκας γὰρ χάριν ἐνώπιόν μου, καὶ οἶδά σε παρὰ πάντας. » Καὶ εἶπε Μωσῆς· « Δειξόν μοι τὴν σεαυτοῦ δόξαν. » Καὶ εἶπεν· « Ἐγὼ προπορεύσομαι πρότερός σου τῇ δόξῃ μου, καὶ καλέσω ἐν ὀνόματι μου Κύριον ἐναντίον σου, καὶ ἐλεήσω ὃν ἂν ἐλεῶ, καὶ οἰκτιρήσω ὃν ἂν οἰκτιρήω. » Καὶ μεθ' ἕτερα ἐπιφέρει λέγων· « Καὶ κατέβη Κύριος ἐν νεφέλῃ, καὶ παρέστη αὐτῷ ἐκεῖ, καὶ ἐλάλησεν ἐν ὀνόματι Κυρίου· καὶ παρήλθε Κύριος ἐν ὀνόματι αὐτοῦ, καὶ ἐκάλεσε· Κύριε, Κύριε, ὁ Θεὸς οἰκτιρῶν καὶ ἐλεήμων, μακρόθυμος καὶ πολυέλεος, καὶ ἀληθινός, καὶ δικαιοσύνην διατηρῶν, ποιῶν ἔλεος εἰς χιλιάδας, ἀφαιρῶν ἀνομίας, καὶ ἀδικίας, καὶ ἁμαρτίας· καὶ καθαρισμῷ οὐ καθαριεῖ τὸν ἔνοχον, ἀπάγων ἁμαρτίας πατέρων ἐπὶ τέκνα, καὶ τέκνα τέκνων, ἐπὶ τρίτην καὶ τετάρτην γενεάν· καὶ σπεύσας Μωσῆς, κύψας ἐπὶ τὴν γῆν προσεκύνησεν. » Ὅρα δὴ τίνα τρόπον καὶ νῦν αὐτὸς ὁ Κύριος ὁ καταδὸς ἐκάλεσεν ἐν νεφέλῃ, καὶ τῷ Μωσῆι παραστὰς ἐν ὀνόματι Κυρίου, ἕτερον παρ' ἑαυτὸν, συνήθως κατὰ ἀναδίπλωσιν δις Κύριον ἐπικαλούμενον, ὡσάν καὶ ἑαυτοῦ καὶ τῶν λοιπῶν ἀπάντων δεσπότην θεολογούμενον, τὸν ἑαυτοῦ Πατέρα· καὶ ὅτι γε ἐν τούτοις οὐ Μωσῆς, ὡς ἂν ὑπόλαθοι τις, ἀλλὰ γὰρ αὐτὸς ὁ Κύριος ἕτερον Κύριον τὸν Πατέρα καλεῖ, παραλαθὼν αὐτὸς ὁ χρηματίζων τῷ Μωσῆι φησιν· « Ἐγὼ παρελεύσομαι πρότερός σου τῇ δόξῃ μου, καλέσω ἐν ὀνόματι Κυρίου. » Τοῦτο γοῦν εἰρηχότος, ἐξῆς ἐπιλέγει ἡ Γραφὴ διηγηματικῶς· « Καὶ κατέβη Κύριος ἐν νεφέλῃ, καὶ παρέστη αὐτῷ ἐκεῖ, καὶ ἐκάλεσεν ἐν ὀνόματι Κυρίου. » Οὐκοῦν αὐτὸς ὁ Κύριος τὴν ὑπόφασιν τὴν αὐτοῦ πληρώσων κάτεισι, καὶ ὡσπερ ὁ λόγος φησὶ, πρόεισι πρὸ προσώπου Μωσῆ. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Κύριος καλεῖ λέγων· « Κύριε ὁ Θεὸς, οἰκτιρῶν καὶ ἐλεήμων, » καὶ τὰ ἐξῆς· σαφῶς ὁ Κύριος τὸν θεράποντα, ἑαυτὸν τε ὅστις εἶη, καὶ τὴν τοῦ κρείττονος Κυρίου γνῶσιν μυσταγωγῶν. Τοῦτο δέ σοι παραστήσει, ἔνθα, προσευχόμενος ὑπὲρ τοῦ λαοῦ, τῶν προκειμένων τοῦ Κυρίου μνημονεύει φωνῶν, τὸν Κύριον ταῦτα εἰρηχέναι, ἀλλ' οὐκ αὐτὸν, ἐν οἷς φησὶ· « Καὶ νῦν ὑψωθήτω ἡ χεὶρ σου, Κύριε, ὃν τρόπον εἶπας λέγων· Κύριος μακρόθυμος καὶ πολυέλεος, καὶ ἀληθινός, ἀφαιρῶν ἀνομίας καὶ ἀδικίας, καὶ ἁμαρτίας· καὶ καθαρισμῷ οὐ καθαριεῖ τὸν ἔνοχον, ἀποδιδούς ἁμαρτίας πατέρων ἐπὶ τέκνα ἕως ἐπὶ τρίτην καὶ τετάρτην γενεάν. » Ἐπιτήρει δὲ τίνα τρόπον ἐν τούτοις αὐτὸς ὁ Κύριος, τὸν Πατέρα μακρόθυμον καὶ πολυέλεον ἐπειπῶν, προστίθῃσι λέγων αὐτὸν καὶ ἀληθινὸν, συμφώνως τῷ, « Ἴνα γινώσκωσί σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν, » ἐν Εὐαγγελίῳ ὑφ' ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εἰρημένω. Μόνον γοῦν ἀληθινὸν Θεὸν σφόδρα εὖσε-

⁷⁷ Exod. xxxiii, 17-19. ⁷⁸ Exod. xxxiv, 1, 5-8.

ὡς ἀποκαλεῖ τὸν Πατέρα, τὸ προσήκον ἀπονέμων ἅβας τῇ ἀγεννήτῳ φύσει, ἥς αὐτὸν εἰκόνα εἶναι καὶ γέννημα οἱ θεῖοι λόγοι παιδεύουσιν.

giose Patrem vocat, ut sic naturæ ingenitæ convenientem honorem et cultum attribuat, cujus naturæ et ipsum imaginem esse et sobolem divina docent oracula.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

Ἀπὸ τῶν Ἀριθμῶν. — Ὡς τὸν Θεὸν τῷ Ἰσραὴλ ὄρατὸν εἶναι ἡ θεία διδάσκει Γραφή, τὸν Θεὸν Λόγον αἰριτομέτη.

Ἐν τοῖς Ἀριθμοῖς ὁ Μωσῆς εὐχόμενός φησιν ἃ
 « Ὅτι σὺ εἶ Κύριος ἐν τῷ λαῷ τούτῳ, ὅστις ὀφθαλμοῖς κατ' ὀφθαλμούς ὄπτανῃ σὺ, Κύριε ἃ ἀνθ' οὗ ὁ μὲν Ἀκύλας ἐξέδωκεν ἃ Ὅτι σὺ εἶ, Κύριε, ἐν ἐγκάτῳ τοῦ λαοῦ τούτου, ὃς ὀφθαλμὸν ἐν ὀφθαλμοῖς ὄρα σὺ, Κύριε ἃ ὁ δὲ Σύμμαχος ἃ Ὅτι σὺ εἶ, Κύριε. ἃ Καὶ ἐν Ἐξέδῳ εἴρηται ἃ Καὶ ἀνέβη Μωσῆς, καὶ Ἀαρῶν, καὶ Ναβὰδ, καὶ Ἀβιούδ, καὶ ἐδόμηκοντα τῶν πρεσβυτέρων τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ εἶδον τὸν τόπον ὅπου ἔστηκεν ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ ἃ ἀνθ' οὗ ὁ μὲν Ἀκύλας ἃ Καὶ εἶδον, φησὶ, τὸν Θεὸν Ἰσραὴλ ἃ ὁ δὲ Σύμμαχος ἃ Καὶ εἶδον ὄραματι τὸν Θεὸν Ἰσραὴλ. ἃ Διὰ τὸ, ἃ Θεὸν οὐδεὶς εἶώρακε πώποτε, ἃ τάχ' ἀντις ἐναντίαν εἶναι τῷ σωτηριῶδι Λόγῳ τὴν παρούσαν ὑπόλαβος λέξιν, ὡς ὄρατὸν ὑποτιθεμένην τὸν τὴν φύσιν ἀόρατον. ἃ Ἄλλ' εἶ καὶ ταῦτα ἐπὶ τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ, τὸν πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως ὀφθέντα τοῖς πατράσιν ἐκλάβοις, ὁμοίως τοῖς προαποδειχθεῖσιν ἡμῖν, οὐκέτ' ἀνδρῶσι τοῖς ἐναντίοις περιπίπτει. Θεὸν Ἰσραὴλ ἐνταῦθ' ὀρώμενον αὐτὸν ἐκείων εἶναι διδάσκει, ἐν καὶ τῷ Ἰσραὴλ ὀφθέντα, ὅτε ἐπάλαϊεν ἀνθρωπος μετ' αὐτοῦ, ὃς καὶ πρῶτος αὐτοῦ τὴν προσωνομίαν ἐκ τοῦ Ἰακώβ ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ μεταβέβηκεν, εἰπὼν, ἃ Ὅτι ἐνίσχυσας μετὰ Θεοῦ, ἃ ὅτε καὶ τῆς θείας σὺτοῦ δυνάμεως ἀσθησὶν λαβὼν ὁ Ἰακώβ, ἐκάλυψε τὸν τόπον ἐκεῖνον Εἶδος Θεοῦ, εἰπὼν, ἃ Εἶδον γὰρ Θεὸν πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, καὶ ἐσώθη μου ἡ ψυχὴ, ἃ οὐχ ἕτερον ὑπάρχειν τοῦ Θεοῦ Λόγου, κατὰ τὸν οἰκεῖον καιρὸν παρεστήσαμεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

Ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ. — Ὡς ὁ Θεὸς Λόγος, ὁ τῷ Μωσῆϊ χρηματίζων, ὁμοίως τοῖς πάλαι προπάτορσιν, ὤφθη καὶ Ἰησοῦ τῷ Μωσέως διαδόχῳ ἐν ἀνθρώπου σχήματι

ἃ Καὶ ἐγενήθη, ὡς ἦν Ἰησοῦς ἐν Ἰεριχῷ, καὶ ἀναβλέψας ὄρα ἀνθρωπον ἐστηκότα κατέναντι αὐτοῦ, καὶ ἡ ῥομφαία ἐσπασμένη ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ. Καὶ προσελθὼν ὁ Ἰησοῦς εἶπεν ἃ Ἡμέτερος εἶ, ἡ τῶν ὑπεναντίων; Καὶ εἶπεν αὐτῷ ἃ Ἐγὼ ἀρχιστράτηγος δυνάμεως Κυρίου παραγέγονα ἃ καὶ Ἰησοῦς ἔπεσεν ἐπὶ πρόσωπον ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ εἶπεν αὐτῷ ἃ Δέσποτα, τί προστάσεις τῷ σὺ οἰκέτῃ; Καὶ λέγει ὁ ἀρχιστράτηγος Κυρίου ἃ Ἰησοῦ, λῦσαι τὸ ὑπόδημα τῶν ποδῶν σου ἃ γὰρ τόπος ἐφ' ᾧ σὺ ἔστηκας, γῆ ἁγία ἐστίν. ἃ Αὐτὰ δὲ ταῦτα καὶ Μωυσεὶ ἀρχομένῳ τῆς θεωρίας ἐπὶ τῆς βάρου πρὸς τοῦ Κυρίου εἴρητο, ὡς δηλοῖ ἡ Γραφή ἃ Ὡς δὲ εἶδε Κύριος, ὅτι προσάγει ἰδεῖν,

⁷⁹ Joan. xvii, 3. ⁸⁰ Num. xiv, 14. ⁸¹ Exod. xxiv, 9, 10. ⁸² Joan. i, 18. ⁸³ Gen. xxxii, 28. ⁸⁴ ibid, 30. ⁸⁵ Jos. v, 13-16.

A Evangelii dictum est ab uno et eodem Salvatore nostro : « Ut cognoscant te solum verum Deum ⁷⁹. »

Solum igitur verum Deum admodum pie ac religiose Patrem vocat, ut sic naturæ ingenitæ convenientem honorem et cultum attribuat, cujus naturæ et ipsum imaginem esse et sobolem divina docent oracula.

CAPUT XVIII.

A Numeris. — Quod Deum ipsi Israel visibilem esse divina docet Scriptura, quæ ipsum Dei Verbum significat.

In Numeris Moses grans ait : « Quoniam tu es Dominus in populo hoc qui oculis ad oculos videris tu, Domine ⁸⁰ : » pro quo sane Aquila reddidit : « Quoniam tu es, Domine, in visceribus populi hujus, qui oculum in oculis videris tu, Domine. » **245** Symmachus autem : « Quoniam tu es, Domine. » Et in Exodo dictum est : « Et ascendit Moses et Aaron, et Nadab, et Abiud, et septuaginta ex senioribus Israel, et viderunt locum ubi steterat Deus Israel ⁸¹; » pro quo Aquila : « Et viderunt, inquit, Deum Israel; » Symmachus autem : « Et viderunt visione Deum Israel. » Cæterum, propter illud : « Deum nemo vidit unquam ⁸², » fortasse verba quæ hoc loco posita sunt, salutari Verbo contraria esse quispiam suspicetur : utpote, cum visibilem illum faciant, qui natura invisibilis est. Sed si hæc de Verbo Dei acceperis, qui multifariam multisque modis a patribus est visus, sicut nos in iis quæ supra ostensa sunt accepimus, neutiquam in contraria videberis tibi recidere. Qui enim hic Deus Israel cernitur, ipsum illum esse docent, qui et ab Israel visus est, quando homo luctatus est cum ipso : quinetiam prius illius nomen mutavit, ex Jacob in Israel, dicens : « Quoniam invaluisti cum Deo ⁸³, » quo tempore divinam illius virtutem sentiens Jacob, vocavit locum illum, Speciem Dei, eum dixit : « Vidi enim Deum facie ad faciem, et servata est anima mea ⁸⁴ : » quem sane Deum non alium esse quam Dei Verbum, suo tempore demonstravimus.

CAPUT XIX.

A Jesu Nave. — Quod Dei Verbum, quod Mosi non secus atque antiquis patribus dabat responsa, etiam Jesu Mosi successori in hominis forma, visus est.

« Et factum est, ubi fuit Jesus in Jericho, et respiciens videt hominem stantem coram se, et gladius vagina exutus in manu ejus, et accedens Jesus dixit : Noster es, an adversariorum? Et dixit ei : Ego princeps imperatorum exercitus Domini, nunc veni. Et Jesus cecidit facie in terram, et dixit ei : Domine, **246** quid imperas servo tuo? Et ait princeps imperatorum Domini : Jesu, solve calceamentum pedum tuorum, locus enim in quo stas, terra sancta est ⁸⁵. » Eadem sane hæc Mosi quoque initio visionis in rubo, ab ipso Domino dicta sunt, sicut Scriptura indicat : « Ut vero vidit Dominus, quod accederet ad videndum, vocavit eum Domi-

nus de medio rubi, dicens: Moses, Moses, ne propius accesseris huc: solve calceamentum pedum tuorum, locus enim in quo tu stas, terra sancta est⁶⁶. » Unus ergo atque idem fuit Deus, qui ambobus respondit, quemadmodum ex ipso præcepto constat. Sed nunc quidem per principem imperatorum exercitus ejus: Mosi vero per eum angelum qui visus fuerat, oraculum exhibet. Militiæ vero cælum sub se habentis, et exercitus ipso mundo superioris, et spirituum invisibilium, divinorumque angelorum atque archangelorum regi, perfectoque universi Deo inservientium (sicuti apud Daniele dictum est: « Mille millia ministrabant ei, et centies mille millia assistebant coram eo⁶⁷ »); » omnium, inquam, talium supremus, quis tandem sit alius, quam Dei Verbum, et primogenita Sapientia, et soboles divina? Merito ergo princeps imperatorum exercitus Domini hoc in loco dictus est, utpote qui alibi, et magni consilii angelus, et consessor Patris, et æternus ac magnus sacerdos esse, sit demonstratus. Sed illud quoque ostensum est, quod idem et Dominus, et Deus, et Christus sit, qui a Patre oleo exultationis est unctus. Abrahæ igitur apud quercum visus in hominis forma quieta, habituque pacifico, seipsum ostendit, cum ex illo usque tempore salutarem suam ad homines adventum exordiretur. Ipsi vero Jacob tanquam exercitabundo ac certatori, qui adversus hostes, et luctatus, et præliatus esset, veluti homo. Sed Mosem et populum in specie nubis atque ignis ducebatur, terribilem interim atque adumbratum seipsum ostendens. At quoniam Mosis successor Jesus, contra hostes erat instruendus, qui antehac terram Palæstinam incoluerant, externas utique maximeque impias nationes, merito cum gladio vagina exuto, et contra hostes acumen præ se ferente demonstratur, tali propemodum visione significans, quemadmodum ipse divina virtute, **247** tanquam invisibili gladio, cum suis interim simul militans, eisque opem assidue ferens, erat impios ulturus. Quare etiam opportune seipsum principem imperatorum Domini appellavit.

CAPUT XX.

Ab Job. — Quod similiter ipsi Job, quemadmodum patribus, ipse Opifex universi Deus Verbum, et respondisse, et oculis visus esse dicitur.

« Dixit autem Dominus ad Job de turbine et nubibus: Ubi eras dum ego fundarem terram? Responde jam mihi, utrum noveris intellectum, quis posuerit mensuras ejus si nosti⁶⁸, » et cætera: « Cum facta sunt, inquit, astra, laudaverunt me, voce magna omnes angeli mei. Obstruxi autem mare portis⁶⁹; » ac deinceps quod sequitur: « Num eras tu quando constitui lumen matutinum? Lucifer autem despexit unum ordinem⁷⁰? » Et rursus: « Num tu, accepto terræ luto, fecisti animal? et ad loquendum idoneum ipsum posuisti in terra? abstulisti vero ab impiis lumen? brachium autem superborum con-

« ἐκάλεσεν αὐτὸν ὁ Κύριος ἐκ μέσου τῆς βάτου λέγων· Μωσῆ, Μωσῆ, μὴ ἐγγίσης ὧδε. Λύσαι τὸ ὑπόδημα τῶν ποδῶν σου· ὁ γὰρ τόπος ἐν ᾧ σὺ ἕστηκας ἐπ' αὐτοῦ γῆ ἁγία ἐστίν. » Εἰς ἄρα καὶ ὁ αὐτὸς ἦν ὁ τοῖς ἀμφοτέροις χρηματίας Θεός, ὡς ἐκ τοῦ παραγγέλματος δεικνύται. Ἄλλὰ νῦν μὲν διὰ τοῦ ἀρχιστρατήγου τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, Μωσεὶ δὲ διὰ τοῦ ὀφθέντος ἀγγέλου θεσπίζει. Στρατιῶν δὲ ὑπερουρανίων, καὶ δυνάμεων ὑπερκοσμίων καὶ πνευμάτων ἀοράτων, ἀγγέλων τε θείων καὶ ἀρχαγγέλων τῶ παμβασιλείῃ καὶ πανηγεμόνι Θεῷ λειτουργούντων (κατὰ τὸ εἰρημένον παρὰ τῶ Δανιὴλ· « Χίλια χιλιάδες ἐλειτούργουν αὐτῷ, καὶ μύριαι μυριάδες παρεστήκεισαν ἔμπροσθεν αὐτοῦ »)· ὁ πάντων ἀνωτάτω τις ἂν γένοιτο ἕτερος τοῦ Θεοῦ Λόγου, καὶ τῆς πρωτοτόκου Σοφίας, τοῦ τε ἐνθέου γεννήματος; Εἰκότως ἄρα καὶ ἀρχιστρατήγου δυνάμεως Κυρίου ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀνεύρηται, ὡς καὶ μεγάλης βουλῆς ἄγγελος ἐν ἑτέροις, καὶ σύνθρονος τοῦ Πατρὸς, αἰώνιος τε καὶ μέγας ἀρχιερεύς. Ἀποδόδεικται δὲ, ὅτι καὶ Κύριος καὶ Θεὸς ὁ αὐτὸς, καὶ Χριστὸς ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ἐλαίῳ ἀγαλλιάσεως κεχρισμένος. Τῷ μὲν οὖν Ἀβραάμ παρὰ τῆ δρυὸς φανείς ἐν ἀνθρώπου εἶδει γαληνῷ, καὶ εἰρηναίῳ σχήματι, ἑαυτὸν ὑποδείκνυσι, τὴν σωτήριον εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ παρουσίαν ἐξ ἐκείνου προοιμιαζόμενος· τῷ δὲ Ἰακώβ, ὡς ἀσκητῆ καὶ ἀγωνιστῆ παλαίειν πρὸς ἐχθροὺς καὶ ἀγωνίζεσθαι μέλλοντι, οἷα ἄνθρωπος· Μωσεὶ δὲ καὶ τῷ λαῷ ἐν εἶδει νεφέλης καὶ πυρὸς καθηγίετο, φοβερὸν ὄμοιο καὶ ἐπεσκιασμένον παρέχων ἑαυτὸν. Ἐπεὶ δὲ ὁ τοῦ Μωσέως διάδοχος Ἰησοῦς πολεμίοις ἐμελλε παρατάττεσθαι τοῖς, τὸ πρὶν Παλαιστίνων γῆς οἰκητορσιν, ἄλλοφύλοις ἔθνεσι καὶ ἀσεβαστάτοις, εἰκότως μετὰ βομφαίας ἐσπασμένης καὶ κατὰ τῶν πολεμίων ἠκονημένης ὑποφαίνεται, μονοουχὶ διὰ τῆς ὕψεως ἀποδεικνύς, ὅτι δὴ αὐτὸς ἀοράτῳ βομφαίᾳ, ἐνθέῳ δυνάμει, τοὺς ἀσεβεῖς μετιέναι ἐμελλε, τοῖς οἰκείοις συστρατευόμενος καὶ συναγωνιζόμενος. Διὸ κατὰ καιρὸν καὶ ἀρχιστρατήγον Κυρίου ἑαυτὸν ἀνηγόρευσεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Ἀπὸ τοῦ Ἰωβ. — Ὡς ὁμοίως τοῖς πατράσι καὶ τῷ Ἰωβ, αὐτὸς ὁ Δημιουργὸς τῶν ὄλων Θεὸς Λόγος, ἐχρησέ τε καὶ ὀφθαλμοῖς ἐωραῖσθαι λέγεται.

« Εἶπε δὲ Κύριος τῷ Ἰωβ διὰ λαίλαπος καὶ νεφῶν· Πού ἦς ἐν τῷ θεμελιῶν με τὴν γῆν; Ἀπάγγειλον δὴ μοι εἰ ἐπίστασαι σύνεσιν, τίς ἔθετο τὰ μέτρα αὐτῆς, εἰ σῖδας, » καὶ τὰ ἐξῆς· « Ὅτε ἐγενήθησαν, » φησὶν, « ἄστρο, ἦνεσάν με φωνῇ μεγάλῃ πάντες ἀγγελοὶ μου. Ἐφραξα δὲ θάλασσαν πύλαις. » Καὶ ἐξῆς· « Ἦ ἐπὶ σοῦ συντέταχα φέγγος πρωϊνόν. Ἐωσφόρος δὲ ἐπέειδε τὴν ἑαυτοῦ τάξιν; » Καὶ πάλιν· « Ἦ σὺ λαβὼν γῆς πηλὸν ἐπλασας ζῶον, καὶ λαλητὸν αὐτὸν ἔθου ἐπὶ τῆς γῆς; ἀφείλες δὲ ἀπὸ ἀσεβῶν τὸ φῶς; βραχίονα δ' ὑπερῆφάνων συνέτριψας; ἦλθες δὲ ἐπὶ πηγὴν θαλάσσης, ἐν δὲ ἔχυσιν ἀδύσσου περιεπάτη-

⁶⁶ Exod. III, 4, 5. ⁶⁷ Dan. VII, 10. ⁶⁸ Job. XXXVIII, 1, 45. ⁶⁹ ibid. 7. ⁷⁰ ibid. 12.

ας; ἀνοίγονται δέ σοι φόβῳ πύλαι θανάτου; πυλωροὶ δὲ ἔδου ἰδόντες σε ἐπτήξαν; » Καὶ ἐπὶ τέλει τοῦ παντός χρησιμοῦ ἀποκρίνεται Ἰώβ τῷ Κυρίῳ, λέγων· « Ἄκουσον δὴ μου, Κύριε, ἵνα γὰγὼ λαλήσω. Ἐρωτήσω δέ σε, σὺ δέ με διδάξον. Ἄκοην μὲν ὠτὸς ἤκουόν σου τὸ πρότερον, νῦν δὲ ὁ ὀφθαλμὸς μου ἑώρακέ σε. Διὸ ἐφαύλισα ἑμαυτὸν, καὶ ἐτάκην· ἤγημαι δὲ ἑμαυτὸν γῆν καὶ σποδόν. » Ὅτι μὲν οὖν Κυρίου τοῦ Δημιουργοῦ τυγχάνουσιν αἱ προκειμεναι φωναί, οὐκ ἐκ τῶν προτεθέντων μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν σοι φαινομένων διαγινώσκει· ὅτι δὲ τὸ, « Ἥλθες ἐπὶ πηγὴν θαλάσσης, ἐν δὲ ἔχνεσιν ἀθύσσου περιεπάτησας; » καὶ τὸ, « Ἀνοίγονται δέ σοι φόβῳ πύλαι θανάτου; πυλωροὶ δὲ ἔδου ἰδόντες σε ἐπτήξαν; » τὴν εἰς ἔδου κάθοδον τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν θεοπέζει, κατὰ τὸν προσήκοντα καιρὸν ἀποδείξομεν· τοσοῦτον νῦν ἐπισημνήμενοι, ὡς μᾶλλον τῷ Θεῷ Λόγῳ ἢ τῷ Θεῷ τῶν ὄλων τὰ κατὰ τὸν τόπον ἀνατιθέναι προσήκει. Ὁ γοῦν Ἰώβ, ἐξῆς, ὁμοίως τοῖς πατράσιν αὐτὸν δὴ τοῦτον τὸν ἐν ἀρχαῖς διὰ λαίλαπος καὶ νεφῶν χρηματίζοντα αὐτῷ Κύριον, αὐτοψία θεωρηθέναι μαρτυρεῖ, λέγων· « Ἄκουσον δέ μου, Κύριε, ἵνα γὰγὼ λαλήσω. Ἐρωτήσω δέ σε, σὺ δέ με διδάξον. Ἄκοην μὲν ὠτὸς ἤκουόν σου τὸ πρότερον, νῦν δὲ ὁ ὀφθαλμὸς μου ἑώρακέ σε. Διὸ ἐφαύλισα ἑμαυτὸν, καὶ ἐτάκην· ἤγημαι δὲ ἑμαυτὸν γῆν καὶ σποδόν. » Πῶς δ' ἂν τὸν ἀνωτάτω Θεὸν, τὸν τῶν ὄλων ἐπέκεινα, τὴν ἀτρεπτον καὶ ἀγέννητον οὐσίαν, σάρκα περιβεβλημένη ψυχὴ καὶ ὀφθαλμοὶ θνητῶν ἐθεάσαντο, εἰ μὴ ἄρα σαφῶς κἀνταῦθα ὑποβαίνοντα τοῦ οἰκείου μεγέθους τὸν Θεὸν Λόγον, ὃν διαφόρως ἀποδείκνυμεν Κύριον, εἰποῖμεν ἂν παραίστασθαι, ὡς ἔστι καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν χρησμῶν μαθεῖν, δι' ὧν αὐθις ὁ Κύριος πρὸς τὸν Ἰώβ τὰ περὶ τοῦ διαβόλου ὡς περὶ δράκοντος διῶν ἐπεχειρεῖ; « Οὐ δέδοικας ὅτι ἠτοίμασθαί μοι; » Δράκοντα γὰρ ἠτοίμασθαί μοι; Κύριε προσήκει νομίζεῖν, ἢ τῷ Θεῷ Λόγῳ καὶ Σωτῆρι ἡμῶν, ὃς τὸν ἀρχοντα τοῦ αἰῶνος τούτου, πάλαι πρότερον πολιορκοῦντα τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος, καθέλει, λύσας τὰς ὠδύνας τοῦ θανάτου· ὃ καὶ αὐτὸς παρίστησι φήσας, « Ἥλθες δ' ἐπὶ πηγὴν θαλάσσης; ἐν δὲ ἔχνεσιν ἀθύσσου περιεπάτησας; ἀνοίγονται δέ σοι φόβῳ πύλαι θανάτου; πυλωροὶ δὲ ἔδου ἰδόντες σε ἐπτήξαν; » Ταῦτα δὲ εἰκότως πρὸς τὸν Ἰώβ χρηματίζει μετὰ τὸν μέγαν πειρασμὸν, ὃν ὑπέμεινε, καὶ ἀγῶνα, διδάσκων αὐτὸν, ὅτι ὑπὲρ μέρους ἠγώνισται, τοῦ μείζονος καὶ κρατυοτέρου πολέμου καὶ ἀγῶνος αὐτῷ τῷ Κυρίῳ πεφυλαγμένου κατὰ τὸν καιρὸν τῆς εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ παρουσίας.

terruti sunt? » Hæc sane merito ad Job loquitur, post magnam tentationem, postque magnum certamen quod sustinuit, docens eum, quod pro parte certamen ipsi Domino reservetur, sub tempus sui ad mortem adventus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ΄.

Ἀπὸ τοῦ 1' ψαλμοῦ. — Ὡς δύο Κυρίους καὶ ὁ προκειμένος οἶδε ψαλμὸς.

« Ὅτι σὺ, Κύριε, ἐλπὶς μου, τὸν ὕψιστον ἔθου καταφυγὴν σου. Οὐ προσελεύσεται πρὸς σὲ κακὰ, καὶ μάστιξ οὐκ ἐγγίσει τῷ σκηνώματί σου· ὅτι τοῖς ἀγγέ-

trivisti? venisti autem ad fontem maris, et in vestigiis abyssi deambulasti? aperiunturque tibi timore portæ mortis? et janitores inferorum videntes te territi sunt? » Deinde in fine totius oraculi, respondet Job Domino, dicens: « Audi jam me, Domine, ut etiam ego loquar, et interrogabo te, et tu me doceto. Auditum quidem auris audivi te prius, nunc autem oculus meus vidit te. Quocirca vilem habui meipsum, et liquefactus sum, et putavi meipsum terram et cinerem. » Domini igitur rerum Opificis expositas modo esse voces, non solum ex iis, quæ proposita sunt, verum etiam ex iis, quæ tibi ipsi videantur, dignoscere facile est. illud vero, « Venisti ad fontem maris, et in vestigiis abyssi deambulasti? » et illud, « Aperiuntur vero tibi timore portæ mortis, et janitores inferorum videntes te territi sunt? » Salvatoris nostri descensum ad inferos significare, suo tempore demonstrabimus, si modo hoc loco id unum notaverimus: Deo Verbo magis quam Deo Patri, quæ ad hunc locum pertinent, esse tribuenda. 248 Job igitur, sicut etiam reliqui patres, ipsum hunc ab initio de turbine et nubibus respondentem sibi Dominum, coram se intuitum esse testificatur, dicens: « Audi vero me, Domine, ut etiam ego loquar, et interrogabo te, et tu me doceto: auditum quidem auris audivi te prius, nunc autem oculus meus vidit te. Quocirca vilem habui meipsum, et liquefactus sum, et putavi meipsum terram et cinerem. » Qui autem fieri potest, ut supremum Deum, et eum qui est ultra omnia, immutabilem utique et ingentiam essentiam, anima induta corpore, et oculi mortalium intuiti sint, nisi plane hoc etiam loco, egredi de propria magnitudine Dei Verbum, ipsum qui Dominus esse, variis demonstratur modis, eoque modo exhibere se videndum dixerimus, quemadmodum licet vel ex ipsis oraculis discere, in quibus rursus ipse Dominus ad Job ea quæ ad diabolum pertinent, tanquam de dracone enarrans instabat, « Non times quoniam paratus est mihi? » Cui enim Domino, draconem paratum esse arbitrari convenit, nisi Deo Verbo et Salvatori nostro, quem principem hujus sæculi jam pridem genus hominum depopulantem sustulit, dissolutis mortis doloribus, quod quidem ipsum, ipse quoque dicat dicens, « Venisti vero ad fontem maris, et in vestigiis abyssi deambulasti? aperiuntur autem tibi timore portæ mortis? et janitores inferorum videntes te

terruti sunt? » Hæc sane merito ad Job loquitur, post magnam tentationem, postque magnum certamen quod sustinuit, docens eum, quod pro parte certamen ipsi Domino reservetur, sub tempus sui ad mortem adventus.

CAPUT XXI.

A xc psalmo. — Quod duas personas etiam propositus agnoscit psalmus.

« Quoniam tu, Domine, spes mea, Altissimum posuisti refugium tuum: non accedent ad te mala, et flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo:

¹ Job xxxviii, 12-17. ² Job xlii, 4-6.

quoniam angelis suis mandavit de te, **249** in manibus tollent te, ne quando offendas ad lapidem pedem tuum : super aspidem et regulum ascendes, et conculcabis leonem et draconem ⁹⁹. » His sane uſitum uocibus diabolus, in tentatione aduersus Salvatoreſt nostrum. Contemplare hic igitur, quoniam modo psalmus ad ipsum Dominum ait : « Quoniam tu, Domine, spes mea, Altissimum posuisti refugium tuum. Tu enim ipse, inquit, mea spes, o Domine, illum a quo ipse es, Deum ipsum altissimum et supremum et tuum Patrem, refugium posuisti, propter quod non accedent ad te mala, ad te, inquam, meum Dominum, et flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo. » Nam etsi nefarii homines conabuntur te hominem factum flagellis credere, etsi morti tradere, neutiquam tamen flagellum, quod a Deo est, tuo appropinquabit tabernaculo, hoc est, tuo corpori, quo uidelicet propter nos homo factus, indutus es. Ad eundem modum accommodabis ei, quæ in toto psalmo dicuntur, quæ sane nos quoque suo tempore disquiremus, et contemplantur.

CAPUT XXII.

Ab Osæ. — De Deo Verbo et Patre, sicut de Domino.

« Non derelinquam ut deeam Jacob, quoniam Deus ego sum, et non homo in te sanctus, et non ingrediar in civitatem : post Dominum ambulabo ⁹⁹. » Hic et per alia his similia, Deus Verbum homo factus, ad eos dicit, qui virum quidem ipsum sanctum, non autem Deum esse confitentur : « Deus ego sum, inquit, et non homo in te sanctus : » deinde ubi Deum seipsum dixit, Dominum ac Deum et Patrem suum indicat, adjungens : « Post Dominum ambulabo : » illud autem : « Non ingrediar in civitatem, » abnegantis sane fuerit communem, ac popularem hominum rempublicam, a qua etiam suos discipulos avertens, ait : « In viam gentium ne abieritis, et in civitatem Samaritanorum ne intraveritis ⁹⁹. »

250 CAPUT XXIII.

Ab Amos. — De Salvatore nostro, sicut de Domino, et de Patre, sicut de Deo : et de Judæorum gentis eversione.

« Everti vos, sicut evertit Deus Sodoma et Gomorrha : et facti estis quasi torris ereptus ex igne. Et ne sic quidem conversi estis ad me, dicit Dominus ⁹⁹. » Etiam hoc loco ipse Dominus, Deum quemdam ait Sodomorum eversionis auctorem fuisse, cum alius sit ipse Filius quam is de quo ipse loquitur. Porro in ipsa Sodomorum eversione duo apparent, quando pluit Dominus ignem a Domino super Sodoma et Gomorrha. Qualem igitur, inquit, Sodoma ob turpes atque absurdas impietates, eversionem perpessa sunt ; talia vos quoque patiemini, ac ne sic quidem conversi estis ad me. Consuevit autem Scriptura, tempus futurum quasi præteritum

λοισ αὐτοῦ ἐτελεῖται περὶ σοῦ. Ἐπὶ χειρῶν ἀρουσάσε, μὴ ποτε προσκόπτῃς πρὸς λίθον πόδα σου. Ἐπὶ ἀσπίδα καὶ βασιλισκὸν ἐπιθήσῃ, καὶ καταπατήσεις λέοντα καὶ δράκοντα. » Ταύταις ὁ διάβολος ἐν τῷ κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν πειρασμῷ κέχρηται ταῖς λέξεσιν. Ὅρα δὴ οὖν τίνα τρόπον ὁ ψαλμὸς πρὸς αὐτὸν τὸν Κύριόν φησιν : « Ὅτι σὺ, Κύριε, ἐλπίς μου, τὸν ὕψιστον ἔθου καταφυγὴν σου. » Σὺ γὰρ αὐτὸς, φησιν, ἡ ἐμὴ ἐλπίς, ὦ Κύριε, μείζονα σου τοῦ, τὸν Θεὸν αὐτὸν τὸν ὑψιστον καὶ ἐπὶ πάντων καὶ σου τοῦ Πατέρα, καταφυγὴν ἔθου· δι' ἃν οὐ προσελεύσεται κακὰ πρὸς σέ, πρὸς σέ τὸν ἐμὸν Κύριον, καὶ μάλιστα οὐκ ἔγγιζέ τῷ σκηνώματί σου. » Κἀν γὰρ ἀσεβεῖς ἄνδρες ἐπιχειρήσωσι ἐνανθρωπήσαντά σε μαστίζειν, κἀν τῷ θανάτῳ παραδιδόναι, ἀλλ' οὐτε γὰρ ἡ ἐκ Θεοῦ μαστίξ τῷ σῷ προσεγγιζέ σκηνώματι, τοῦτ' ἐστι σώματι, ὃ δηλονότι δι' ἡμᾶς ἐνανθρωπήσας περιέβλησαι. Τούτοις ἀκολούθως ἐφαρμόσεις αὐτῷ τὰ δι' ὅλου τοῦ ψαλμοῦ δηλούμενα, ἀ καὶ αὐτοὶ κατὰ τὸν οἰκεῖον καιρὸν ἐπιθεωρήσομεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

Ἀπὸ τοῦ Ὀσηέ. — Περὶ τοῦ Θεοῦ Λόγου καὶ τοῦ Πατρὸς, ὡς περὶ Κυρίου.

« Ἄ μὴ ἐγκαταλείψω τοῦ ἐξαλειφθῆναι τὸν Ἰακώβ, ὅτι Θεὸς ἐγὼ εἰμι, καὶ οὐκ ἄνθρωπος ἐν σοὶ ἅγιος· καὶ οὐκ εἰσελεύσομαι εἰς πόλιν· ὅπισω Κυρίου πορεύσομαι. » Ἐνταῦθα καὶ διὰ τούτων ὁ Θεὸς Λόγος ἐνανθρωπήσας πρὸς τοὺς ἄνθρωπον αὐτὴν ἅγιον, ἀλλ' οὐ Θεὸν εἶναι ὁμολογοῦντας : « Θεὸς ἐγὼ εἰμι, φησὶ, καὶ οὐκ ἄνθρωπος ἐν σοὶ ἅγιος· » εἶτα Θεὸν αὐτὸν εἰπὼν, τὸν ἐπὶ πάντων Κύριον καὶ Θεὸν καὶ Πατέρα αὐτοῦ δηλοῖ, ἐπιλέγων : « Ὅπισω Κυρίου πορεύσομαι. » Τὸ δὲ, « Οὐκ εἰσελεύσομαι εἰς πόλιν, » ἀρνούμενου ἂν εἶη τὴν κοινὴν καὶ δημόδιαν ἀνθρώπων πολιτείαν· ἥς καὶ τοὺς ἰδίους μαθητὰς ἀποτρέπων, φησιν : « Εἰς ὁδὸν ἔθνων μὴ ἀπέλθητε, καὶ εἰς πόλιν Σαμαρειτῶν μὴ εἰσέλθητε. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

Ἀπὸ τοῦ Ἀμών. — Περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, ὡς περὶ Κυρίου, καὶ τοῦ Πατρὸς, ὡς περὶ Θεοῦ, καὶ τῆς τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους καταστροφῆς.

« Κατέστρεψα ὑμᾶς, καθὼς κατέστρεψεν ὁ Θεὸς Σόδομα καὶ Γόμορρα, καὶ ἐγένεσθε ὡς δαλὸς ἐξεστραμμένος ἐκ πυρός. Καὶ οὐδ' οὕτως ἐπεστρέψατε πρὸς με, λέγει Κύριος, » Κἀνταῦθα αὐτὸς ὁ Κύριος Θεὸς τινὰ φησὶ τὴν ἐπὶ Σοδόμων καταστροφὴν πεποιηκέναι, ἕτερος ὢν δηλαδὴ τοῦ πρὸς αὐτοῦ δηλουμένου. Καὶ ἐν τῇ ἐπὶ Σοδόμων δὲ καταστροφῇ δύο Κύριοι παραίστανται, ὅτε ἔβρεξεν ὁ Κύριος πῦρ παρὰ Κυρίου ἐπὶ Σόδομα καὶ Γόμορρα. Ὅμοίαν τοιγαροῦν, φησὶ, διὰ τὰς ἐκτόπους δυσσεβείας ὑπέμεινε καταστροφὴν τὰ Σόδομα, τοιαῦτα καὶ ὑμεῖς, ὦ οὔτοι, πέσεισθε, καὶ οὐδ' οὕτως ἐπεστρέψατε πρὸς με. Σύνηθες δὲ τῇ Γραφῇ τὸ μέλλον ὡς παρεληλυθὸς δηλοῦν. Ὅστε καὶ

⁹⁹ Psal. xc. 9-15. ⁹⁹ Osæ. ix, 9, 10. ⁹⁹ Matth. x, 5. ⁹⁹ Amos iv, 11.

τὰ παρόντα ὁμοίως χρή νοεῖν, ἀντὶ μὲν τοῦ, καταστρέψω, μέλλοντος, τοῦ παρωχημένου εἰρημένου, τοῦ κατέστρεψα· ἀντὶ δὲ τοῦ, ἐπιστραφήσθε, τοῦ, ἐπεστρέψατε, κειμένου. Ταῦτα δὲ πρὸς τὸ Ἰουδαίων ἔθνος ἀποτείνεται, ἃ καὶ οὐδ' ἄλλοτε ἢ μετὰ τὴν κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιβουλὴν εἰς αὐτοὺς ἐπληροῦτο. Ὁ γοῦν ἱερὸς αὐτῶν καὶ τὸ πρὶν ἅγιος τόπος εἰς τοῦτο νῦν περιήλθεν, ὡς κατὰ μὴδὲν τῆς Σοδόμων καταστροφῆς ἀποδειν. Πλὴν ὁμως, καίπερ ἀκόλουθα τῇ προρρήσει πεπονήστες, οὐπω καὶ εἰς δεῦρο τὴν πρὸς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, δι' ὃν ταῦτα πεπόνησιν, ἐπιστροφὴν ἐποιήσαντο· ὡς εἰκότως καὶ τοῦτο διὰ τῆς ἐν χερσὶ θεσπιζομένης προφητείας, λεγούσης· « Καὶ οὐδ' οὕτως ἐπεστρέψατε πρὸς με, λέγει Κύριος. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

Ἀπὸ τοῦ Ἀβδείου. — Περὶ τῶν δύο Κυρίων, Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, καὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως.

« Ὅρασις Ἀβδείου. Τάδε λέγει Κύριος τῇ Ἰδουμαίᾳ· Ἀκοὴν ἤκουσα παρὰ Κυρίου, καὶ περιοχὴν εἰς τὰ ἔθνη ἐξαπέστειλε. » Κύριος ὁ Θεὸς ἀκοὴν ἤκουσε παρὰ Κυρίου. Καὶ αὕτη δὲ ἦν περὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'.

Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου. — Ὡς ὁ Θεὸς λόγος Κύριος ὡς πρὸς τοῦ μείζονος ἀπεστάλλαι ὁμολογεῖ Κυρίου.

« Τάδε λέγει Κύριος παντοκράτωρ· Ὅπισω δόξης ἀπέσταλκέ με ἐπὶ τὰ ἔθνη τὰ σκυλεύσαντα ὑμᾶς. » Εἶτ' ἐπιφέρει μετὰ βραχεῖα λέγων· « Καὶ γνῶσεσθε ὅτι Κύριος παντοκράτωρ ἀπέσταλκέ με. » Εἰ καὶ ὁ ἀποστέλλων Κύριός ἐστι παντοκράτωρ, καὶ ὁ ἀπεστάλλαι λέγων ὡσαύτως, δύο ἄρα. Σαφῶς δὲ ὁ ἀπεσταλμένος, « Κύριος παντοκράτωρ ἐπὶ τὰ ἔθνη, φησὶν, ἀπέσταλκέ με. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

Ὁ αὐτός, καὶ περὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως.

« Τέρπου καὶ εὐφραίνου, θυγατερ Σιών, διότι ἰδοὺ ἐγὼ ἔρχομαι, καὶ κατασκηνώσω ἐν μέσῳ σου, λέγει Κύριος. Καὶ καταφεύξονται ἔθνη πολλὰ ἐπὶ τὸν Κύριον ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ· καὶ ἔσονται αὐτῷ εἰς λαόν· καὶ κατασκηνώσω ἐν μέσῳ σου, καὶ γνῶσθι, ὅτι Κύριος παντοκράτωρ ἐξαπέσταλκέ με πρὸς σέ. » καὶ τὰ ἐξῆς· Οἷς μεθ' ἕτερα ἐπιλέγει· « Καὶ κατισχύσω αὐτοὺς ἐν Κυρίῳ Θεῷ αὐτῶν, καὶ ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ καυχῆσονται, λέγει Κύριος. » Καὶ ταῦτα τοῖς προτέροις ὁμοία, τὴν τοῦ Χριστοῦ εἰς ἀνθρώπους παρουσίαν καὶ τὴν γενομένην τῶν ἐθνῶν σωτηρίαν δι' αὐτοῦ κλῆσιν ἀναφωνοῦντα· « Ἐγὼ μὲν οὖν αὐτὸς ὁ Κύριος ἦξω, φησὶν. Ἐπὶ δὲ τῇ ἐμῇ παρουσίᾳ οὐκέθ' ὁ πάλαι Ἰσραὴλ, ἀλλ' οὐδέ ἄν μόνον ἐπὶ γῆς ἔθνος, ἔθνη δὲ πολλὰ καταφεύξονται ἐπὶ τὸν κρείττονα καὶ μέγαν Κύριον, τὸν ἐμοῦ τε αὐτοῦ, καὶ τῶν ὄλων Θεόν, ἐφ' ὃν τὰ καταφεύγοντα ἔθνη τσαύτης τεύξεται εὐεργεσίας, ὡς καὶ χρηματίσαι καὶ γενέσθαι λαὸν Θεοῦ, κατοικήσαι τε ἐν

A ponere. Quare præsentia quoque eadem ratione oportet accipere, ut videlicet pro eo, quod evertam, futuri temporis dictum sit, everti, præteriti, et pro eo, quod est convertimini, conversi estis. Hæc vero sunt ad Judæorum gentem directe prolata, quæ quidem non alias, quam post factas adversus Salvatorem nostrum insidias, in ipsos completa sunt. Etenim sacer ipsorum et prius sanctus locus ad id redactus est, ut nulla in parte a Sodomorum eversione discrepet. Verumtamen, etsi ea passi sunt, quæ in vaticinio sibi prædicta aperte perspiciunt, necdum in hunc usque diem ad Christum Dei, propter quem talia pertulere, seipsos converterunt. Itaque merito ab ea, quæ nunc in manibus est prophetia, id divinitus dictum est : « Et ne sic quidem B conversi estis ad me, dicit Dominus. »

251 CAPUT XXIV.

Ab Abdia. — De duobus Dominis, Patre scilicet et Filio, et gentium vocatione.

« Visio Abdiæ. Hæc dicit Dominus ad Idumæam : Auditum audiui a Domino, et munitionem in nationes emisit 97. » Dominus Deus auditum audivit a Domino. Is vero auditus fuit de gentium vocatione.

CAPUT XXV.

A Zacharia. — Quemadmodum Deus Verbum, cum sit Dominus missum se a Patre confitetur.

« Hæc dicit Dominus omnipotens : Post gloriam misit me ad gentes, quæ deprædatæ sunt vos 98. » Deinde adjungit post pauca, dicens : « Et cognoscetis quod Dominus omnipotens misit me 99. » Quod si is Dominus qui mittit, Dominus est omnipotens, et qui dicit se missum esse itidem, duo igitur. Siquidem plane qui missus est, « Dominus omnipotens, inquit, ad gentes misit me. »

CAPUT XXVI.

Idem, iterum de vocatione gentium.

« Gaude et lætare, filia Sion, quia ecce ego venio, et habitabo in medio tui, dicit Dominus. Et confugient gentes multæ ad Dominum in die illa, et erunt illi in populum, et habitabo in medio tui, et cognoscetis quod Dominus omnipotens misit me ad te 1. » etc. Quibus post alia adjungit : « Et corroborabo eos in Domino Deo ipsorum, et in nomine ejus gloriabuntur, dicit Dominus 2. » Hæc quoque prioribus similia sunt, quæ Christi ad homines adventum, et salutarem futuram gentibus 252 per ipsum vocationem, palam enuntiant : « Ego igitur ipse Dominus veniam, inquit, et in meo adventu non amplius ille antiquus Israel, ac ne una quidem in terra gens, sed multæ gentes confugient, ad præstantiorem et magnum Dominum, qui et meus ipsius, et universi est Deus, ad quem confugientes nationes tantum consequentur beneficium, ut et appellentur et sint populus Dei, et habitent in me-

97 Abl. 1, 1. 98 Zach. II, 8. 99 ibid. 9. 1 ibid. 10, 11. 2 Zach. x, 12.

dio ejus quæ vocatur filia Sion. » (Sic enim Dei in terra Ecclesiam, quasi filiam quamdam ejus, quæ in cælo est, sacræ Litteræ vocare consueverunt.) Hanc etiam veluti bono nuntio gaudere jubet oraculum, dicens : « Gaude et lætare, filia Sion, ecce ego venio, et habitabo in medio tui. » In medio enim Ecclesiæ Deum Verbum habitare credimus : quemadmodum ipse pollicitus est, cum dixit : « Ecce ego vobiscum sum omnes dies, usque ad consummationem sæculi ³, » et : « Ubi duo aut tres congregati sunt in nomine meo, illic sum in medio eorum⁴. » — « Cum autem ego, inquit ipse Dominus, venero, et habitabo in medio tui, » majorem tum cognitionem de Deo omnipotente accipies : dum ego Dominus causam, cur ad homines missus sim, Patri qui misit me, attribuam : « Cognosces autem quod Dominus omnipotens misit me ad te. » Ac deinceps in hunc sane modum ipse Dominus loquitur : « Et corroborabo eos in Domino Deo ipsorum, et in nomine ipsius gloriabuntur, dicit Dominus. » Sed qui tandem sunt qui in Domino gloriantur?

CAPUT XXVII.

Quod rursus Dominus de alio quodam, constat autem quod de Patre suo loquitur.

« Et ostendit mihi Dominus Jesum sacerdotem magnum, stantem ante faciem angeli Domini, et diabolus stabat a dextris ejus, ut adversaretur ei. Et dixit Dominus ad diabolum : Increpet Dominus in te, diabole, et increpet Dominus in te, qui elegit **253** Jerusalem ⁵. » Rursus hoc loco Dominus alium quemdam objurgatum ait ipsum diabolum, ubi sane non ipse, qui loquitur Dominus, increpat, sed alterum memorat : quibus verbis plane constare arbitror demonstrationem de duali personis, uno Patre, altero eo qui a Patre omnium quæ facta sunt, potestatem ac dominationem acceperit.

CAPUT XXVIII.

A Malachia. — Quod angelum Testamenti Christum, et eundem Dominum omnipotens Deus vocat.

« Ecce ego mitto angelum meum, et prospiciet viam ante faciem meam, et repente veniet ad templum Dominus, quem vos queritis, et angelus Testamenti, quem vos vultis, ecce venit, dicit Dominus omnipotens, et quis sustinebit diem ingressus ejus⁶? » Etiam hæc prioribus similia sunt. Ipse enim Dominus Deus omnipotens, Dominum venturum ait in templum suum, interim de alio loquens : significat porro Deum Verbum, quem postea angelum Testamenti nominat, quemque etiam ipse Dominus omnipotens docet se mittere ante faciem suam, dicens : « Ecce ego mitto angelum meum ante faciem meam. » Atqui eundem hunc, quem « angelum meum » vocavit, rursus deinceps Dominum appellat, ubi adjungit illud : « Et repente veniet Dominus et an-

Α μέσω τῆς καλουμένης θυγατρὸς Σιών. » (Ὅτως δὲ τὴν ἐπὶ γῆς Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, ὡς περ τινα θυγατέρα τυγχάνουσιν τῆς ἐπουρανίου, τοῖς ἱεροῖς Γράμμασι ἀποκαλεῖν φιλόν.) Ταύτην δὲ καὶ εὐαγγελίζεται τὸ φάσκον λόγιον· « Χαῖρε καὶ εὐφραίνου, θυγατερ Σιών, διότι ἰδοὺ ἔρχομαι, καὶ κατασκηνώσω ἐν μέσῳ σου. » Ἐν μέσῳ γὰρ τῆς Ἐκκλησίας τὸν Θεὸν Λόγον κατασκηνοῦν πεπιστεύκαμεν· ὡς γοῦν καὶ ἐπήγγελται φήσας· « Ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἶμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος· » καὶ· « Ὅπου δύο ἢ τρεῖς συναγμένοι εἰσὶν εἰς τὸ ἔμῳ ὄνομα, ἐκεῖ εἶμι ἐν μέσῳ αὐτῶν. » — « Ἐπειδὴν δὲ ἐγὼ, » φησὶν αὐτὸς ὁ Κύριος, « ἐλθὼν κατασκηνώσω ἐν μέσῳ σου, » μείζονα τότε γινώσκον περὶ τοῦ Θεοῦ παντοκράτορος ἀναλήψῃ, ἐμοῦ τοῦ Κυρίου τὴν αἰτίαν τῆς εἰς Β ἀνθρῶπους ἀποστολῆς ἀνατιθέντος τῷ ἐξαποστελλαντί με Πατρὶ. « Γνώσῃ δὲ, ὅτι Κύριος παντοκράτωρ ἀπέσταλκέ με πρὸς σέ. » Καὶ ἐξῆς περὶ ἐτέρου Κυρίου καὶ Θεοῦ ὡδὲ πως αὐτὸς ὁ Κύριος ἐπιλέγει· « Καὶ κατισχύσω αὐτοὺς ἐν Κυρίῳ Θεῷ αὐτῶν, καὶ ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ καυχῆσονται, λέγει Κύριος. » Τίνας δὲ ἂν εἶεν οἱ ἐν τῷ Κυρίῳ καυχώμενοι;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

Ὡς αὖθις Κύριος περὶ ἐτέρου Κυρίου, δῆλον δὲ, ὅτι περὶ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ, διέξεισιν.

« Καὶ εδεδίξεν μοι Κύριος Ἰησοῦν τὸν ἱερεῖα τὸν μέγαν, ἐστῶτα πρὸ προσώπου ἀγγέλου Κυρίου· καὶ ὁ διάβολος εἰστήκει ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, τοῦ ἀντικεισθαι αὐτῷ. Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς τὸν διάβολον· Ἐπιτιμήσαι Κύριος ἐν σοί, διάβολε, καὶ ἐπιτιμήσαι Κύριος ἐν σοί, ὁ ἐκλεξάμενος τὴν Ἱερουσαλήμ. » Πάλιν καὶ ἐνταῦθα ὁ Κύριος ἕτερον Κύριον ἐπιτιμήσειν τῷ διαβόλῳ φησὶν, οὐχ ὁ προσδιαλεγόμενος Κύριος ἐπιτιμῶν, ἀλλ' ἐτέρου μνημονεύων Κυρίου· δι' ὧν ἤγούμαι σαφῶς παρίστασθαι περὶ τῶν δύο Κυρίων, τοῦ Πατρὸς καὶ Θεοῦ τῶν ὄλων, καὶ τοῦ μετὰ τὸν Πατέρα τὴν κατὰ πάντων τῶν γεννητῶν κυρείαν καὶ δεσποτείαν διεληφῶτος ἀπόδειξιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ'.

Ἀπὸ τοῦ Μαλαχίου. — Ὡς ἀγγελὸν Διαθήκης τὸν Χριστὸν, τὸν αὐτὸν δὲ καὶ Κύριον ὁ παντοκράτωρ Θεὸς ἀποκαλεῖ.

« Ἰδοὺ ἐξαποστέλλω τὸν ἀγγελόν μου, καὶ ἐπιβλέψεται ὁδὸν πρὸ προσώπου μου, καὶ ἐξαίφνης ἔξει εἰς τὸν ναὸν Κύριος, ὃν ὑμεῖς ζητεῖτε, καὶ ὁ ἀγγελὸς τῆς Διαθήκης, ὃν ὑμεῖς θέλετε. Ἰδοὺ ἔρχεται, λέγει Κύριος παντοκράτωρ, καὶ τίς ὑπομενεῖ ἡμέραν εἰσόδου αὐτοῦ; » Ὅμοια καὶ ταῦτα τοῖς προτέροις. Κύριος γὰρ αὐτὸς ὁ Θεὸς παντοκράτωρ ἔξειν φησὶν εἰς τὸν ναὸν αὐτοῦ Κύριον, περὶ ἐτέρου λέγων. Διηλοῖ δὲ ἄρα τὸν Θεὸν Λόγον. Μετὰ τοῦτο δὲ καὶ ἀγγελὸν τῆς Διαθήκης ὀνομάζει, ὃν καὶ αὐτὸς ὁ παντοκράτωρ Κύριος ἐξαποστέλλειν πρὸ προσώπου ἑαυτοῦ διδάσκει, λέγων· « Ἰδοὺ ἐγὼ ἐξαποστέλλω ἀγγελόν μου πρὸ προσώπου μου. » Τὸν αὐτὸν δὲ τοῦτον, ὃν « ἀγγελόν μου » ἀπεκάλεσε, πάλιν ἐξῆς Κύριον ὀνομάζει· « Καὶ ἐξαίφνης ἔξει Κύριος, » ἐπιλέγων, « καὶ ὁ ἀγγελὸς τῆς Διαθή-

³ Matth. xxviii, 20. ⁴ Matth. xviii, 20. ⁵ Zach. iii, 1, 2. ⁶ Malach. iii, 1, 2.

κτς. » Ἐνα δὲ καὶ τὸν αὐτὸν προειπὼν ἐπιφέρει· Ἐκεῖνος ἔρχεται, καὶ τίς ὑπομενεῖ ἡμέραν εἰσόδου αὐτοῦ; » τὴν δευτέραν καὶ ἔνδοξον παρουσίαν αὐτοῦ σημαίνων. Ὅ ταῦτα δὲ πάντα θεσπίζων, Κύριός ἐστι παντοκράτωρ ὁ τῶν ὄλων Θεός.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ'.

Ὡς ἡλιον δικαιοσύνης τὸν Χριστὸν ὁ τῶν ὄλων Θεὸς ὀνομάζει.

« Καὶ ἀνατελεῖ τοῖς φοβουμένοις τὸ ὄνομά μου ἡλιος δικαιοσύνης, καὶ ἰασις ἔσται ἐν ταῖς πτέρυξιν αὐτοῦ. » Ὁ πολλάκις ὀνομασθεὶς Κύριος, καὶ Θεός, καὶ ἄγγελος, καὶ ἀρχιστράτηγος, Χριστὸς τε καὶ ἱερεὺς, καὶ Λόγος, καὶ σοφία Θεοῦ, καὶ εἰκὼν, νῦν αὐτὸς οὗτος ἡλιος κέκληται δικαιοσύνης. Τοῦτον δὴ οὖν αὐτὸν ὁ γεννήσας Πατὴρ οὐ τοῖς πᾶσιν, ἀλλὰ μόνοις τοῖς τὸ ὄνομα αὐτοῦ φοβουμένοις ἀνατελεῖν ἐπαγγέλλεται, γέρας αὐτοῖς τοῦ εἰς αὐτὸν φόβου διδοῦς τὸ φῶς τοῦ τῆς δικαιοσύνης ἡλίου. Εἴη δ' ἂν οὗτος ὁ Θεὸς Λόγος, ὁ εἰπὼν· « Ἐγὼ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου· ὅπερ ἦν φῶς τὸ φωτίζον πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον. » Τοῦτον δὴ οὖν, ἀλλ' οὐ τὸν αἰσθητὸν, οὐδὲ τὸν προφανῆ τοῖς πᾶσι λογικοῖς τε καὶ ἀλόγοις ἡλιον, ἀλλὰ τὸν ἔνθεον, καὶ νοερὸν, καὶ πάσης ἀρετῆς καὶ δικαιοσύνης αἴτιον, μόνοις τοῖς φοβουμένοις αὐτὸν ἀνατελεῖν ἐπὶ τοῦ παρόντος ὁ Θεὸς φησιν, ἀποκρύπτων αὐτὸν τῶν ἀναξιῶν· περὶ ὧν ἀλλαχόθι που λέγει· « Καὶ δύσεται ὁ ἡλιος ἐπὶ τοὺς προφῆτας τοὺς πλανῶντας τὸν λαόν μου. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Λ'.

Ἀπὸ τοῦ Ἱερεμίου. — Ὡς Θεὸς Λόγος Κύριος ὁν Κυρίῳ τῷ Πατρὶ εὐχὴν ἀναπέμπει, τὴν τῶν ἔθνων ἐπιστροφὴν θεσπίζων.

« Κύριε ἡ ἰσχὺς μου, καὶ βοήθειά μου, καὶ καταφυγὴ μου ἐν ἡμέρᾳ θλίψεως, πρὸς σὲ ἔθνη ἤρουν ἐκ τῆς γῆς, καὶ ἐροῦσιν· Ὡς ψευδὴ ἔκτισαντο οἱ πατέρες ἡμῶν εἰδωλα, καὶ οὐκ ἔστιν ἐν αὐτοῖς ὠφέλεια. Εἰ ποιήσει αὐτῷ ἄνθρωπος θεοὺς, καὶ οὗτοι οὐκ εἰσὶ θεοί. Διὰ τοῦτο ἰδοὺ ἐγὼ δηλώσω αὐτοῖς ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ τὴν χεῖρά μου, καὶ γνωριῶ αὐτοῖς τὴν δύναμίν μου, καὶ γνώσονται ὅτι ἐγὼ Κύριος. » Κύριος ἐτέρῳ εὐχεται Κυρίῳ, τῷ Πατρὶ δηλαδὴ καὶ Θεῷ τῶν ὄλων, ἐν οἷς ἀρχόμενός φησι· « Κύριε, ἰσχὺς μου, » καὶ τὰ ἐξῆς. Σαφῶς δὲ τὴν τῶν ἔθνων ἐκ τῆς πολυπλανοῦς εἰδωλολατρείας ἐπὶ τὴν εἰς τὸν Θεὸν εὐσέβειαν μεταβολὴν θεσπίζει· καὶ αὕτη δὲ ἡ προφητεία μετὰ τὴν εἰς ἀνθρώπους τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίαν ἐναργέστατα δεῖκνυται πεπληρωμένη. Ἀλλὰ γὰρ δι' ὄλων τριάκοντα προφητικῶν κεφαλαίων δευτέρον Θεὸν μετὰ τὸν ἀνωτάτω καὶ ἐπὶ πᾶσι, τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον εἶναι μαθησάμεθα, ἐφ' ἐτέραν τῆς κατὰ αὐτὸν οἰκονομίας ὑπόθεσιν μεταδησάμεθα, αὐτὸν δὴ τοῦτον Θεὸν εἰς ἀνθρώπους ἐλεύσεσθαι δεῖν, ἐκ τῶν αὐτῶν παρὰ Ἑβραίοις ἱερῶν βιβλίων συστήσαντες.

Angelus Testamenti. » Unum vero et eundem cum produxerit, tum addit : « Ecce venit, et quis sustinebit diem ingressus ejus ? » quibus verbis secundum et gloriosum illius adventum significat. Sed qui omnia hæc canit, Dominus est omnipotens universi Deus.

CAPUT XXIX.

254 Quod solem justitiæ Christum ipse universi Deus nominat.

« Et oriatur timentibus nomen meum sol justitiæ, et sanatio erit in alis ejus ». Qui sæpe nominatus est et Dominus, et Deus, et angelus, et princeps imperatorum, et Christus, et sacerdos, et Verbum, et sapientia Dei, et imago : nunc idem « sol justitiæ » dicitur. Hunc ipsum igitur, is qui genuit Patrem, non omnibus oriturum promittit, sed solis nomen suum timentibus, ut sic illis timoris erga se præmium, solis justitiæ det lumen. Erit autem hic Deus Verbum, a quo illud dictum est : « Ego sum lux mundi », quæ erat lux illuminans omnem hominem venientem in hunc mundum ». Hanc itaque lucem, non autem illum sensibilem et manifestum, et rationalibus et brutis solem, sed divinum atque intelligentem, et omnis virtutis ac justitiæ auctorem solis ipsum timentibus oriturum, in præsentem ait Deus, illum iis interim occultans, qui illo indigni sint, de quibus etiam alibi dicit : « Et occidet sol super prophetas, qui decipiunt populum meum ».

CAPUT XXX.

Ab Jeremia. — Quemadmodum Deus Verbum, ad Patrem deprecationem emittit, gentium conversionem futuram significans.

« Domine fortitudo mea, et auxilium meum, et refugium meum, in die tribulationis, ad te gentes venient ab extremo terre, et dicent : Vere falsa possederunt patres nostri simulacra, et non est in eis utilitas. Si faciet sibi homo deos, et hi non sunt dii. Idcirco ecce ego ostendam eis in tempore hoc, et notam faciam eis manum meam, 255 et virtutem meam, et cognoscent quod ego Dominus ». In his verbis Dominus alium precatur, Patrem videlicet ac Deum universi, illic sane ubi incipiens ait : « Domine, fortitudo mea, » et cætera. Perspicue vero gentium ab errabundo simulacrorum cultu, ad pietatem, religionemque erga Deum commutationem futuram, significat ; et hæc interim prophetia, post Salvatoris nostri Jesu Christi ad homines adventum evidentissime completa monstratur. At enim postquam hactenus ex totis triginta prophetici capitibus, Deum, Salvatorem, ac Dominum nostrum, Dei Verbum esse didicimus ; ad alterum ejus, quæ ad eundem pertinet, dispensationis argumentum, deinceps transeamus, et hunc ipsum Deum ad homines venturum fuisse, ex iisdem sacris Hebræorum libris comprobemus.

⁷ Malach. iv, 2. ⁸ Joan. viii, 12. ⁹ Joan. i, 9. ¹⁰ Mich. iii, 6. ¹¹ Jer. xvi, 19-21.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ
ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ
ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ
BIBAIION EKTON.

256 EUSEBII PAMPHILI
DEMONSTRATIONIS EVANGELICÆ
LIBER SEXTUS.

HÆC INSUNT IN SEXTO LIBRO EVANGELICÆ DE SALVATORE NOSTRO DEMONSTRATIONIS. **Α ΤΑΔΕ ΕΝΕΣΤΙΝ ΕΝ Τῷ ΕΚΤῷ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ἩΜῶΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ.**

De ejus commoratione inter homines, et cum iis consuetudine, ab iis Scripturæ divine locis, quæ inferius notata sunt.

Περὶ τῆς εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίας αὐτοῦ, ἐκ τῶν ὑποσημειωμένων Γραφῶν.

1. A psalmo xvii.
2. A psalmo xlii.
3. A psalmo xlix.
4. A psalmo lxxxi.
5. A psalmo xc.
6. A psalmo xcvi.
7. A psalmo cvi.
8. A psalmo cxvii.
9. A psalmo cxliii.
10. A psalmo cxlvii.
11. A Regum ii.
12. A Regum iii.
13. A Michæa.
14. Ab Ambacum.
15. Ab eodem.
16. A Zacharia.
17. Ab eodem.
18. Ab eodem.
19. A Baruch.
20. Ab Isaia.
21. Ab eodem.
22. Ab eodem.
23. Ab eodem.
24. Ab eodem.
25. Ab eodem.

- α'. Ἀπὸ ψαλμοῦ ιζ'.
- β'. Ἀπὸ ψαλμοῦ μζ'.
- γ'. Ἀπὸ ψαλμοῦ μθ'.
- δ'. Ἀπὸ ψαλμοῦ πγ'.
- ε'. Ἀπὸ ψαλμοῦ ιε'.
- ς'. Ἀπὸ ψαλμοῦ ιζ'.
- ζ'. Ἀπὸ ψαλμοῦ ρς'.
- η'. Ἀπὸ ψαλμοῦ ριζ'.
- θ'. Ἀπὸ ψαλμοῦ ρμζ'.
- ι'. Ἀπὸ ψαλμοῦ ρμζ'.
- ια'. Ἀπὸ τῶν Βασιλειῶν β'.
- ιβ'. Ἀπὸ τῶν Βασιλειῶν γ'.
- ιγ'. Ἀπὸ τοῦ Μιχαίου.
- ιδ'. Ἀπὸ τοῦ Ἀμβακούμ.
- ιε'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
- ις'. Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου.
- ιζ'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
- ιη'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
- ιθ'. Ἀπὸ τοῦ Βουρούχ.
- κ'. Ἀπὸ τοῦ Ἠσαίου.
- κα'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
- κβ'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
- κγ'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
- κδ'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
- κε'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.

257 PROOEMIUM.

Quod de Patre ac Filio dicendum fuit, id plane jam in quinto *Evangelicæ Demonstrationis* volumine, definitum est: et Patrem quidem Deum unum esse constitit, alteram autem præter illum et cum illo personam esse, quæ omnia quæ facta sunt antecedat, demonstratum est: quam et Sapientiam Dei primogenitam et unicum Filium, Deumque de Deo, et magni consilii angelum, et cælestis militiæ principem, et Patris administrum, ad hæc et Dominum

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

Σαφῶς ἐν τῷ πέμπτῳ συγγράμματι τῆς *Εὐαγγελικῆς Ἀποδείξεως* ὠρισμένου τοῦ περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ λόγου, καὶ Θεοῦ μὲν ἑνὸς τοῦ ἐπὶ πάντων ὁμολογημένου, δευτέρως δὲ μετ' αὐτὸν ἀποδειχθείσης οὐσίας ἡγουμένης τῶν γεννητῶν ἀπάντων, ἣν Σοφίαν Θεοῦ πρωτότοκον, μονογενῆ τε Υἱὸν, καὶ ἑὸν ἐκ Θεοῦ, μεγάλῃς τε βουλῆς ἄγγελον, καὶ τῶν κατ' οὐρανὸν στρατιῶν ἄρχοντα, καὶ τοῦ Πατρὸς ὑπουργόν, καὶ μὴν καὶ Κύριον τῶν ὅλων, καὶ Θεοῦ Λόγον, καὶ

Θεοῦ δύναμιν, οἱ θεοὶ προηγόρευον λόγοι. Εἰ φανεῖεν ἐπὶ τοῦ παρόντος αἱ προφητικαὶ μαρτυρίαι, Θεὸν εἰς ἀνθρώπους ἀφίξεσθαι μέλλοντα προαναφωνοῦσαι, παντὶ τῷ δήλῳ ἐπὶ τίνα χρῆ τὴν ἀναφορὰν τοῦ σημαινομένου ποιεῖσθαι· ὅτε μάλιστα διὰ τῶν πρόσθεν, ἐν ἀνθρώπῳ μορφῇ καὶ σχήματι, τοῖς ἀμφὶ τὸν Ἀβραάμ θεοφιλέσιν ὁ Θεὸς Λόγος ἐπ' ὀνόματος Κυρίου καὶ Θεοῦ πέφηνε τὰς εἰς ἀνθρώπους ὀπτασίας πεποιτημένος. Φέρε οὖν ἴδωμεν, ὅπως ποτὲ μὲν Κύριον, ποτὲ δὲ Θεὸν καταδέσσεσθαι εἰς ἀνθρώπους, καὶ πάλιν ἀναδέσσεσθαι ἐναργῶς οὕτω προαναφωνεῖ τὰ παρ' Ἑβραίοις λόγια, καὶ τὰς γε αἰτίας τῆς καθόδου. Σημειώσῃ δ' ὡς τινὰ μὲν εἰρηται δι' αἰνιγμάτων, τινὰ δὲ φανερώτερον. Τὰ μὲν οὖν δι' ἐπικρύψεως ἡγοῦμαι τῶν ἐκ περιτομῆς ἕνεκα κεκαλυμμένως ἀποδεδόσθαι διὰ τὰ θεσπιζόμενα κατ' αὐτῶν σκυθρωπά· δι' ἄπερ εἰκὸς ἦν καὶ ἀφανίσει αὐτοὺς τὴν Γραφήν, εἰ ἐκ τοῦ προφανοῦς τὴν ἐσχάτην αὐτῶν ἀποβολὴν ἐστήμαιεν. Οὕτω γοῦν καὶ τοῖς προφήταις αὐτοῖς ἐπιβουλεύσει αὐτοὺς κατέχει λόγος, δι' οὗς ἐποιούντο κατ' αὐτῶν ἐλέγχους. Αἱ δὲ σαφεῖς προφητεῖαι τὴν τῶν ἔθνῶν κλῆσιν λευκότατα περιέχουσι, τῶν κατ' εὐσέθειαν ἀγαθῶν τὰς ἐπαγγελίας οὐ τῷ Ἰουδαίων ἔθνει, πᾶσι δὲ ἀνθρώποις τοῖς καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης καταγγέλλουσαι. Ὡς οὕτως ἔχόντων, καιρὸς ἦδη καὶ τῶν θείων ἐπακοῦσαι λογίων.

nullis involuta obscuritatibus, continetur: eademque quæ non uni Judaicæ genti, sed omnibus per quæ cum sic se res habeant, jam nunc oracula

A universi, et Dei Verbum, et Dei virtutem, divina prius appellabant oracula. Si ergo hoc tempore, prophetica etiam testimonia Deum ad homines fuisse venturum, prædixisse ostenderimus: tum unicuique planum fuerit, ad quem referre oporteat, id quod significavimus, cum per ea maxime quæ antea dicta sunt, demonstravimus, Deum Verbum, habitu quidem formaque hominis, nomine vero Domini ac Dei, et ipsi Abrahæ, et cæteris Dei amicis viris, qui Abrahæ tempestate floruerint, seipsum videndum præbuisse. Jam nunc igitur tempus est ut videamus qua ratione, nunc Dominum, nunc Deum ad homines descensurum, et rursus ascensurum, tam evidenter Hebræorum oracula prius denuntiaverint, et quænam hujusce descensus causæ fuerint: tametsi illud tibi notandum est, alia quidem obscurior, alia autem apertius dicta inveniri. Atque ego quidem arbitror, occultiora illa propter Judæos, ita involute atque implicite reddita esse, quod videlicet tristitia quædam in illis contra ipsos canerentur, ob quæ verisimile fuit, ipsos abolituros perditurosque fuisse Scripturam, si aperte extremum ipsorum interitum significasset. Sic sane etiam prophetis infestos fuisse, memoriæ proditum est, propterea quod ab illis reprehenderentur. Quæ vero apertius loquuntur prophetiæ, ab iis utique gentium vocatio, quoque divina audire, tempus fuerit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ψαλμοῦ ιζ'. — Θεοῦ εἰς ἀνθρώπους ἀφίξεως δὴλώσεις, καὶ ἐπὶ ταύτῃ κλήσις ἔθνῶν.

« Καὶ ἐκλινεν οὐρανοὺς, καὶ κατέβη, καὶ γνόφος ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ· καὶ ἐπέβη ἐπὶ χερουβὶμ, καὶ ἐπετάσθη· ἐπετάσθη ἐπὶ πτερυγῶν ἀνέμων· καὶ ἔθετο σκότος ἀποκρυφῆν αὐτοῦ, κύκλι αὐτοῦ ἡ σκηνὴ αὐτοῦ. » Ἠγοῦμαι διὰ τούτων ἀντικρυς Θεοῦ κάθοδον οὐρανθεν παρίστασθαι. Προεπιῶν γὰρ πολλὰς θεολογίας, ἐπιλέγει τὰ ἐκκεῖμενα. Τῷ δὲ λέγει κλίνειν αὐτὸν οὐρανοὺς, καὶ κατακλιθεῖν, σημαίνει τὴν ὑποστολὴν τῆς ἐνθέου δόξης, ἣν ὁ θεὸς Ἀπόστολος παριστάς ἔλεγεν· « Ὡς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, οὐχ ἀρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ, ἀλλ' αὐτὸν ἐκένωσε, μορφὴν δούλου λαβὼν. » Καὶ τὸ, « Ἐπέβη δὲ ἐπὶ χερουβὶμ, καὶ ἐπετάσθη, » αἰνίττεσθαι μοι δοκεῖ τὴν ἐπὶ τοῦ Θεοῦ δόξαν ἀποκατάστασιν, ἣν πεποίηται ἀγγελικαῖς καὶ θείαις δυνάμεσι δορυφορούμενος· ἢ καὶ αὐτὸ δηλοῦσθαι μοι δοκεῖ διὰ τοῦ· « Ἐπετάσθη ἐπὶ πτερυγῶν ἀνέμων. » Τὸ δὲ σκότος τεθεῖσθαι τὴν ἀποκρυφῆν αὐτοῦ, καὶ γνόφον ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ λέγεσθαι, παραστατικὸν ἂν εἴη τῆς κρυφίου καὶ ἀπορρήτου οἰκονομίας, καθ' ἣν ταῦτα πάντα αὐτῷ ἐτελεῖτο. « Κύκλι δὲ αὐτοῦ ἡ σκηνὴ αὐτοῦ, » τίνα λέγεσθαι προσήκει νοεῖν, ἢ τὴν ἀγίαν αὐτοῦ καὶ καθολικὴν Ἐκκλησίαν, εἴτε τὴν ἐπὶ τῆς γῆς, εἴτε τὴν ἐν οὐρανοῖς; Ἐξῆς δὲ κατὰ τὸν αὐτὸν ψαλμὸν τελευτῶν ὁ λόγος, ὁμοῦ παραίτησιν τοῦ προτέρου λαοῦ, καὶ

C

258 CAPUT I.

A psalmo xvii. — Dei ad homines adventus ostenditur, item vocatio gentium.

« Et inclinavit cælos et descendit, et caligo sub pedibus ejus: et ascendit super cherubim, et volavit: volavit super pennas ventorum: et posuit tenebras latibulum suum, in circuitu ejus tabernaculum ejus¹². » Arbitror ex his planissime Dei de cælo descensum ostendi: postquam enim multas theologias enuntiavit, tum ea quæ exposita sunt adjungit. Porro dum dicit inclinasse illum cælos, et sic descendisse, contractionem divinæ gloriæ significat, quam divinus Apostolus declarans ait: « Qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo: sed seipsum exinanivit, formam servi accipiens¹³. » Illud autem, « Ascendit super cherubim, et volavit, » significare mihi videtur, quod gloriæ Dei esset restituendus, atque interim angelicis divinisque copiis constipandus: quod item mihi declarare illud videtur: « Volavit super pennas ventorum. » Quod autem tenebras latibulum suum posuerit, et caliginem sub pedibus ejus dixerit, nimirum hoc sit, occultam et ineffabilem dispensationem indicantis, secundum quam, universa hæc ab ipso perfecta sunt: quod autem « In circuitu ejus tabernaculum ejus » dictum sit, nihil ego aliud intelligi oportere arbitror, quam sanctam ipsius et catholicam Ecclesiam, sive eam

¹² Psal. xvii, 10-12. ¹³ Philipp. ii, 6.

quæ in terris, sive eam quæ in cælo versatur accipias. Deinceps vero in eodem psalmo ubi oratio terminatur, simul et rejectionem prioris populi, et vocationem gentium prædicitur, his verbis : « Eripies me de contradictionibus populi, constitues me in caput gentium. Populus quem non cognovi servivit mihi, in auditu auris obedivit mihi : filii alieni mentiti sunt mihi, filii alieni inveterati sunt, et claudicaverunt a senilitate suis ¹⁴. » Hæc autem quoniam sensu accipienda sint, suo tempore inquirendum a nobis erit.

259 CAPUT II.

A psalmo XLVI. — Ascensus Dei qui prius descendit : ac deinceps vocatio cunctarum gentium, quæ unum et solum Deum erant cognituræ.

« Omnes gentes, plaudite manibus, jubilate Deo in voce exultationis, quoniam Dominus altissimus, terribilis, rex magnus super omnem terram. Subjicit populos nobis, et gentes sub pedibus nostris : elegit nobis hæreditatem sibi, speciem Jacob quam dilexit. Ascendit Deus in júbilo, Dominus in voce tubæ. Psallite Deo nostro, psallite, psallite regi nostro, psallite, quoniam rex omnis terræ Deus, psallite sapienter : regnavit Deus super gentes, Deus sedet super sedem sanctam suam. Principes populorum congregati sunt cum Deo Abraham, quoniam ipsius Dei fortes a terra vehementer elevati sunt ¹⁵. » Quid tandem aliud præ se ferre vult is Domini ac Dei ascensus, qui hisce verbis expositus est, quam antea descendisse eum, qui nunc ascendat ? post quem sane ascensum, protinus gentium cunctarum vocatio canitur, hilaritatisque ac lætitiæ signa, post eam quæ exspectatur Dei cognitionem, nationibus universis nuntiatur ? quandoquidem ipsum Dominum altissimum, quem solum Deum ac regem universæ terræ confessus est, subjecturum nobis populos dicit : nobis autem, quibus ? his sane, qui hæc ipsa vaticinati sunt : quod ipsum quidem jam nunc completum plane intueri licet, quando gentes, quæ in Christi fidem venerunt, omnes oraculis prophetarum addictæ sunt. Hæc tamen eadem, etiam ex apostolorum Salvatoris nostri persona dici possunt, qui quidem id ita enuntiant : « Elegit nobis hæreditatem suam : » cæterum quam tandem hæreditatem accipere oportet, nisi vocationem gentium universarum ? quam ipse Christus Dei cum significare vellet, ita ait : « Dominus dixit ad me, Filius meus es tu, ego hodie genui te ; postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam et possessionem tuam terminos terræ ¹⁶. » Quæ igitur ipsa a Patre data est hæreditas, hanc apostolis suis atque prophetis **260** subjecit, dum quicumque ipsi credunt horum præceptis ac legibus parent, quemadmodum exposita vaticinia præscribunt : hæc vero cuncta, cum Deus Verbum sub adventum suum ad homines, compleverit ac perfecerit, de quo Deo Verbo jam plura tractavimus, tum ascendit in júbilo, quod quidem cum Apostolus interpretaretur, ita ait : « Quod autem ascenderit, quid est, nisi

¹⁴ Psal. xvii, 44-46. ¹⁵ Psal. xlii, 2-10. ¹⁶ Psal. ii, 7, 8.

(1) Desideratur ó. Edit.

A τὴν κλῆσιν τῶν ἐθνῶν προδρασιζει, δι' ὧν φησι· « Ῥύση με ἐξ ἀντιλογιῶν λαοῦ, καταστήσεις με εἰς κεφαλὰς ἐθνῶν. Λαὸς δὲ οὐκ ἔγνω ἐδούλευσέ μοι, υἱὸς ἀλλότριος ἐψεύσαντό μοι, υἱὸς ἀλλότριος ἐπαλαιώθησαν, καὶ ἐχώρασαν ἀπὸ τῶν τριβῶν αὐτῶν. » Ταῦτα δὲ ὁποίας διανοίας ἔχεται, κατὰ τὸν προσήκοντα καιρὸν ἐξετασθήσεται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΒΨ.

Ψαλμοῦ μς'. — Ἀνάβασις Θεοῦ προκαταληλυθότος, καὶ ἐπικλήσις ἐθνῶν ἀπάντων, τὸν ἕνα καὶ μόνον Θεὸν ἐπιγνωσομένων.

« Πάντα τὰ ἔθνη κροτήσατε χεῖρας, ἀλαλάξατε τῷ Θεῷ ἐν φωνῇ ἀγαλλιᾶσεως, ὅτι Κύριος ὕψιστος, φοβερὸς, βασιλεὺς μέγας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. Ὑπέταξε λαοὺς ἡμῖν, καὶ ἔθνη ὑπὸ τοῦς πόδας ἡμῶν· ἐξελέξατο ἡμῖν τὴν κληρονομίαν ἐαυτοῦ, τὴν καλλονὴν Ἰακώβ, ἣν ἠγάπησεν. Ἀνέβη ὁ Θεὸς ἐν ἀλαλαγμῷ, Κύριος ἐν φωνῇ σάλπιγγος. Ψάλατε τῷ Θεῷ ἡμῶν, ψάλατε, ψάλατε τῷ βασιλεῖ ἡμῶν, ψάλατε, ὅτι βασιλεὺς πάσης τῆς γῆς ὁ Θεός, ψάλατε συνετῶς· ἐβασίλευσεν ὁ Θεὸς ἐπὶ τὰ ἔθνη· ὁ Θεὸς κάθηται ἐπὶ θρόνου ἁγίου αὐτοῦ. Ἀρχοντες λαῶν συνήχθησαν μετὰ τοῦ Θεοῦ Ἀβραάμ, ὅτι τοῦ Θεοῦ οἱ κραταῖοι τῆς γῆς σφόδρα ἐπήρθησαν. » Καὶ τί ἕτερον βούλεται σημαίνειν ἢ διὰ τούτων δηλουμένη Κυρίου τοῦ Θεοῦ ἄνδοδος, ἣ τὴν πρὸ τῆς ἀνόδοδος κάθοδον αὐτοῦ ; ἐφ' ἧ πέλιον ἢ τῶν ἐθνῶν πάντων κλήσις θεσπίζεται, χαρᾶς τε καὶ εὐφροσύνης σημεῖα ἐπὶ τῇ μελλούσῃ θεογνωσίᾳ τοῖς ἔθνεσιν ἅπασιν εὐαγγελίζεται, ὅτε Κύριος αὐτὸς ὁ ὕψιστος, μόνος Θεὸς καὶ βασιλεὺς ἀπάσης τῆς γῆς ὁμολογηθεὶς, ὑποτάξει λαοὺς ἡμῖν ἐλέκται. Ἡμῖν δὲ τίσιν ἢ δηλαδὴ τοῖς ταῦτα προφητεύουσιν ; ὁ καὶ ἔστιν ἐναργῶς ἰδεῖν πεπληρωμένον, ὅτε πάντα τὰ εἰς Χριστὸν πεπιστευκότα ἔθνη τοῖς λόγοις τῶν προφητῶν ὑποτέτακται. Λέγοιτο δ' ἂν ταῦτα καὶ ἐκ προσώπου τῶν ἀποστόλων τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, οἳ καὶ εἶποιεν ἂν τό· « Ἐξελέξατο ἡμῖν τὴν κληρονομίαν ἐαυτοῦ. » Κληρονομίαν δὲ αὐτοῦ τίνα χρὴ νοεῖν ἢ τὴν κλῆσιν τῶν ἐθνῶν ἀπάντων ; ἦν αὐτὸς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ παριστάς· ἔφησε· « Κύριος εἶπε πρὸς με· Υἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε. Αἰτήσαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου, καὶ τὴν κατάσχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς. » Ταῦτην οὖν τὴν ὑπὸ τοῦ Πατρὸς δεδομένην αὐτῷ κληρονομίαν, ὑπέταξε τοῖς ἀποστόλοις αὐτοῦ καὶ προφηταῖς, τῷ τοῦς εἰς αὐτὸν πεπιστευκότας τοῖς τούτων ὑποτετάχθαι λόγοις, ἀκολουθῶν τῷ ; προκειμένοις θεσπίσμασι. Καὶ ταῦτα δὲ πάντα κατορθώσας ἐπὶ τῆς εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ παρουσίας ὁ Θεὸς Λόγος, περὶ οὗ πλείστα ἡμῖν διεληφθαι, ἀνέβη ἐν ἀλαλαγμῷ. Τοῦτο δὲ ἐρμηνεύων (1) Ἀπόστολός φησι· « Τὸ δὲ ἀνέβη τί ἐστίν, εἰ μὴ ὅτι καὶ κατέβη πρῶτον ; εἰς τὰ κατώτατα μέρη τῆς γῆς ὁ καταβάς, αὐτὸς ἐστὶ καὶ ὁ ἀναβάς ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν. » Ἐν ἀλαλαγμῷ δὲ αὐτὸν φησὶ ἀνεληλυθέναι διὰ τὴν εἰς αὐ-

τὸν θεολογίαν τῶν δορυφορούντων αὐτὸν ἀνιόντα ἄγγελων· οἱ καὶ ἔλεγον· « Ἄρατε πύλας, οἱ ἄρχοντες, ἰμῶν, καὶ ἐπίρθητε, πύλαι αἰῶνοι, καὶ εἰσελεύσεται ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης. » Φωνὴν δὲ σάλπιγγος οὐκ ἂν σφαλείης τὸ κήρυγμα εἰπὼν τὸ εὐαγγελικόν, εἰς πᾶσαν ἐξηχῆσαν τὴν οἰκουμένην. Παντὸς γὰρ ὄργάνου μουσικοῦ μεγαλοφωνοτέρας οὐσίας τῆς σάλπιγγος, οἰκειῶς παρελιπται τὸ παράδειγμα εἰς παράστασιν τοῦ πάντων τῶν ἐξ αἰῶνος κραταιότεραν καὶ μεγαλοφωνοτέραν τὴν περὶ τοῦ Χριστοῦ πᾶσιν ἀνθρώποις κατηγγέλαίαι διδασκαλίαν, δι' ἧς ὡσπερ διὰ σάλπιγγος εἰς ἐξάκουστον πάντων τῶν ἀνθρώπων βοᾷ καὶ ἐκτραγε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τὰ ἐξῆς τοῦ ψαλμοῦ, δι' ὧν εἴρηται· « Ψάλατε τῷ Θεῷ ἡμῶν, ψάλατε, ψάλατε τῷ βασιλεῖ ἡμῶν, ψάλατε· ἔτι βασιλεὺς ἰσχύει μόνου τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, ἀλλὰ ἐ πάσης, φησὶ, τῆς γῆς ὁ Θεός· ψάλατε συνετῶς. » Οὐκέτι γὰρ οἱ πρὶν δαίμονες, φησὶ, οὐδὲ τὰ περιγεία καὶ ἀπατηλά πνεύματα, ἀλλ' αὐτὸς ὁ Θεὸς ἐδασίλευσεν ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη· ὁ Θεὸς αὐτὸς, ὁ δὲ κἀθηται ἐπὶ θρόνου ἁγίου αὐτοῦ. Ἡδὴ δὲ πρότερον τοῦ Θεοῦ Ἀδγού τὸν θρόνον, ἐφ' ἣν καθέζεσθαι ὁ Πατὴρ αὐτῷ παρεκελεύσατο, εἰπὼν, « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου, » διὰ τοῦ πρὸ τούτου συγγράμματος παρεστήσαμεν. Τὸ δὲ, « Ἄρχοντες λαῶν συνήχθησαν μετὰ τοῦ Θεοῦ Ἀβραάμ, » ἔτι σαφέστερον δηλοῖ μεταθεθῆσθαι εἰς τὸν κλῆρον τῶν πάλαι θεοφιλῶν τοῦ Θεοῦ προφητῶν τοὺς ἐξ ἔθνων ἄρχοντας τῆς Χριστοῦ Ἐκκλησίας, οἱ, καὶ τῆ δυνάμει τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν κραταιωθέντες, σφόδρα ἐπίρθησαν οὐδενὸς ἀνθρώπων καταβαλεῖν αὐτούς καὶ ταπεινώσαι δεδυνημένους, διὰ τὴν ἀνυψοῦσαν αὐτοὺς καὶ δυναμοῦσαν τοῦ Θεοῦ δεξιάν. Καὶ ταῦτα δὲ ἐπὶ σχολῆς ἐντελοῦς τεύξεται διηγήσεως.

261 Cæterum hæc majus otium nacti, absolutius aliquando enarrabimus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

CAPUT III.

Ἀπὸ ψαλμοῦ μθ'. — Ὡς ἐμφανῶς ἦξει ὁ Θεὸς εἰς ἀνθρώπους λέγεται, καὶ πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων πρὸς εαυτὸν ἀνακαλέσασθαι.

« Θεὸς πρῶν Κύριος ἐλάλησεν, καὶ ἐκάλεσε τὴν γῆν ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου καὶ μέχρι δυσμῶν. Ἐκ Σιών ἡ εὐπρέπεια τῆς ὠραιότητος αὐτοῦ. Ὁ Θεὸς ἐμφανῶς ἦξει, ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ οὐ παρασιωπήσεται. » Καὶ μεθ' ἑτερα· « Ἄκουσον, φησὶ, λαός μου, καὶ λαλήσω σοι, Ἰσραὴλ, καὶ διαμαρτύρομαι σοι. Ὁ Θεὸς ὁ Θεός σου εἰμὶ ἐγώ. Οὐκ ἐπὶ ταῖς θυσίαις σου ἐλέγξω σε. Τὰ δὲ ὀλοκαυτώματά σου ἐνώπιόν μου εἰσὶ διὰ παντός. Οὐδέξομαι ἐκ τοῦ οἴκου σου μόσχους, οὐδὲ ἐκ τῶν ποιμνίων σου χιμάρους, ὅτι ἐμά ἐστι πάντα τὰ θηρία τοῦ δρυμοῦ, κτήνη ἐν τοῖς ὄρεσι, καὶ βρές· ἔγνωκα πάντα τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ὠραιότης ἀγροῦ μετ' ἐμοῦ ἐστιν. Ἐὰν πεινάσω, οὐ μὴ σοι εἴπω· ἐμὴ γὰρ ἐστὶν ἡ οἰκουμένη, καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς. Μὴ φάγομαι κρέα ταύρων, ἢ αἷμα

A psalmo XLIX. — Quod manifeste ad homines venturus dicitur Deus, et omne genus hominum ad seipsum revocaturus.

« Deus deorum Dominus locutus est, et vocavit terram a solis ortu usque ad occasum. Ex Sion species decoris ejus : Deus manifeste veniet, Deus noster, et non silebit. » Et post nonnulla alia : « Audi, inquit, populus meus, et loquar tibi, Israel, et testificabor tibi, Deus Deus tuus sum ego. Non in sacrificiis tuis arguam te : holocausta autem tua in conspectu meo sunt semper. Non accipiam de domo tua vitulos, neque in gregibus tuis hircos, quoniam meæ sunt omnes feræ sylvarum, jumenta in montibus, et boves : cognovi omnia volatilia cæli, et pulchritudo agri mecum est. Si esuriero, non dicam tibi ; meus est enim orbis terræ, et plenitudo ejus. Numquid manducabo carnes taurorum ? aut sanguinem hircorum potabo ? immola Deo sa-

¹⁷ Ephes. iv, 10. ¹⁸ Psal. cxlvi, 7-9. ¹⁹ Psal. cix, 2, 3. ²⁰ Psal. xlix, 1-3.

crificium laudis, et redde Altissimo vota tua, et in-
 voca me in die tribulationis ²¹. » Etiam hoc loco
 divina prædictio plane Deum manifeste venturum
 canit, quæ quidem non alium, quam ipsum Dei
 Verbum significat. Illius vero adventus causam ma-
 nifestissime indicat, ac gentium rursus, quæ in tota
 terra continentur, vocationem futuram denuntiat.
 Itaque « Vocavit, inquit, terram, ab ortu solis us-
 que ad occasum. » Miro autem quodam ordine, post
 adventum illius, et post gentium vocationem, reji-
 ciendam esse veterem illam corpori magis inser-
 vientem, quam spiritui, ex lege Moysis adorationem
 docet, quæ ipsa quoque suum contigit finem, post
 Dei Verbi ad homines adventum. Ex illo enim ad
 hunc usque diem vocati jam sunt omnes de toto
 orbe terrarum homines, omnesque ab ortu solis
 usque ad occasum gentes. Cessavit autem, subla-
 tusque est Judæorum ritus, ubi ex Novo **262**
 evangelicæ prædicationis Testamento, non autem
 ex lege Moysis, omnes homines Deum colere, et cum
 pietate vivere admoniti edoctique sunt. Attamen
 eadem hæc ad secundum gloriosumque Salvatoris
 adventum, referri item possunt.

CAPUT IV.

A psalmo lxxxii. — *Quod videndus in terra dicere-
 tur Deus, per Christi ad homines adventum.*

« Videbitur Deus deorum in Sion. Domine Deus
 virtutum, exaudi orationem meam, auribus percipe,
 Deus Jacob. Protector noster aspice, Deus, respice
 in faciem Christi tui ²². » Postquam Deum deorum
 videndum prædixit, tum orat adventum ejus quam
 celerrime adesse, modum quo videndus sit inter-
 rim docens illis verbis : « Respice in faciem Chri-
 sti tui, » non aliter quam planius, dixisset : Post
 faciem Christi tui præbe teipsum videndum. Pro-
 pterea enim, quod « qui vidit Filium, vidit Patrem
 qui misit illum ²³ : » merito per faciem Christi,
 eum qui in Christo habitat, Deum deorum videndum
 denuntiat.

CAPUT V.

A psalmo xcvi. — *Adventus Domini in terram re-
 gnique ejus inter gentes, et novum Canticum
 non ipsi Israel, sed gentibus exhibendum.*

« Cantate Domino canticum novum, cantate Domi-
 no, omnis terra, cantate Domino, benedicite nomini
 ejus, annuntiate de die in diem salutare ejus,
 annuntiate inter gentes gloriam ejus, in omni-
 bus populis mirabilia ejus : quoniam magnus
263 Dominus et laudabilis nimis, terribilis est
 super omnes Deos ²⁴. » Et rursus : « Afferte Domi-
 no patriæ gentium ²⁵. » Et rursus : « Dicite in gen-
 tibus quod Dominus regnavit ²⁶. » Ad extremum
 vero adjungit : « Tunc exsultabunt omnia ligna sil-
 varum a facie Domini, quoniam venit : quoniam venit

τράγων πίομαι ; Θύσον τῷ Θεῷ θυσίαν αινέσεως, καὶ
 ἀπόδος τῷ Ὑψίστῳ τὰς εὐχὰς σου, καὶ ἐπικάλεσά
 με ἐν ἡμέρᾳ θλίψεως. » Κάνταῦθα ἡ θεία πρόβησις
 σαφῶς Θεὸν ἐμφανῶς ἤξειν θεσπίζει, οὐκ ἄλλον ἢ
 τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον δηλοῦσα. Καὶ τὸ αἴτιον δὲ τῆς
 παρουσίας αὐτοῦ σαφέστατα παρίστησιν, οὐθις τῆν
 κλήσιν σημαίνουσα τῶν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης
 ἐθνῶν· « Ἐκάλεσε γοῦν, φησί, τὴν γῆν ἀπὸ ἀνα-
 τολῶν ἡλίου καὶ μέχρι δυσμῶν. » Σφόδρα δὲ ἀκολου-
 θῶς μετὰ τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ, καὶ μετὰ τὴν κλη-
 σιν τῶν ἐθνῶν, τὴν παραίτησιν τῆς κατὰ τὸν Μω-
 σέως νόμον σωματικωτέρας λατρείας διδάσκει, ἢ καὶ
 αὐτὴ τέλους ἔτυχε μετὰ τὴν τοῦ Θεοῦ Λόγου εἰς πάν-
 τας ἀνθρώπους ἐπιφάνειαν. Ἐξ ἐκείνου γάρ τοι καὶ
 εἰς δεῦρο κέκληνται μὲν πάντες οἱ ἐπὶ πάσης τῆς
 οἰκουμένης ἄνθρωποι, καὶ πάντα τὰ ἀπὸ ἀνατολῶν
 καὶ μέχρι δυσμῶν ἔθνη. Πέπαιται δὲ καὶ καθήρηται
 ἡ κατὰ Ἰουδαίους θρησκεία, κατὰ τὴν καινὴν Διαθή-
 κην τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος, ἀλλ' οὐ κατὰ τὸν
 Μωσέως νόμον, πάντων ἀνθρώπων εὐσεβεῖν παρηγ-
 γελέμενων. Ταῦτα δὲ καὶ ἐπὶ τὴν δευτέραν καὶ ἑν-
 δοξον ἐπιφάνειαν τοῦ Σωτῆρος ἀναφέροιο ἄν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ἀπὸ ψαλμοῦ πγ'. — Ὡς ἐπὶ γῆς ὀφθήσεσθαι ὁ
 Θεὸς λέγεται διὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ εἰς ἀνθρώ-
 πους ἐπιφάνειας.

« Ὁφθήσεται ὁ Θεὸς τῶν θεῶν ἐν Σιών. Κύριε ὁ
 Θεὸς τῶν δυνάμεων, εἰσάκουσον τῆς προσευχῆς μου,
 ἐνώτισαι, ὁ Θεὸς Ἰακώβ· ὑπερασπιστὰ ἡμῶν, Ἰδε, ὁ
 Θεὸς, καὶ ἐπίβλεψον ἐπὶ τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ
 σου. » Τὸν Θεὸν τῶν θεῶν ὀφθήσεσθαι προειπῶν, εὐχε-
 ται τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ ἢ τάχος ἐπιστῆναι, καθ'
 ὃν ὀφθήσεται τρόπον διδάσκων διὰ τοῦ· « Ἐπίβλε-
 ψον ἐπὶ τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ σου· » ὡσεὶ σα-
 φέστερον εἰρήκει· Διὰ τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ
 σου ἐπιφάνηθι. Ἐπεὶ γὰρ ὁ ἐωρακὼς τὸν Υἱὸν
 εἶωρακε τὸν Πατέρα τὸν πέμφσαντα αὐτὸν, εἰκότως
 διὰ τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ ἐπιφανήσεσθαι τὸν
 ἐν τῷ Χριστῷ κατοικοῦντα Θεὸν τῶν θεῶν ἐπαγ-
 γέλλει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Ἀπὸ ψαλμοῦ ιε'. — Παρουσία Κυρίου ἐπὶ γῆς,
 βασιλεία τε αὐτοῦ ἐπὶ τῶν ἐθνῶν, καινὸν τε
 ἔθνος οὐ τῷ Ἰσραὴλ, ἀλλὰ τοῖς ἔθνεσι δοθη-
 σόμενον.

« Ἄσατε τῷ Κυρίῳ ἄσμα καινὸν, ἔσατε τῷ Κυρίῳ,
 πᾶσα ἡ γῆ. Ἄσατε τῷ Κυρίῳ, εὐλογῆσατε τὸ ὄνομα
 αὐτοῦ. Εὐαγγελίσασθε ἡμέραν ἐξ ἡμέρας τὸ σωτήριον
 αὐτοῦ· ἀναγγεῖλατε ἐν τοῖς ἔθνεσι τὴν δόξαν αὐτοῦ,
 ἐν πᾶσι τοῖς λαοῖς τὰ θαυμάσια αὐτοῦ· ὅτι μέγας
 Κύριος καὶ αἰνετός σφόδρα, φοβερός ἐστὶν ὑπὲρ πάν-
 τας τοὺς θεοὺς. » Καὶ πάλιν· « Ἐνέγκατε τῷ Κυ-
 ρίῳ αἱ πατριαὶ τῶν ἐθνῶν. » Καὶ πάλιν· « Εἴπατε ἐν
 τοῖς ἔθνεσιν, ὅτι Κύριος ἐβασίλευσε. » Καὶ ἐπὶ πᾶ-
 σιν ἐπιλέγει· « Τότε ἀγαλλιάσονται πάντα τὰ ξύλα
 τοῦ δρυμοῦ, ἀπὸ προσώπου Κυρίου, ὅτι ἔρχεται· ὅτι

²¹ Psal. xlix, 7-15. ²² Psal. lxxxii, 8-10. ²³ Joan. xii, 45. ²⁴ Psal. xcvi, 1-4. ²⁵ ibid. 7. ²⁶ ibid. 10.

ἦκει κρίναι τὴν γῆν. Κρινεῖ τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ λαοὺς ἐν τῇ ἀληθείᾳ αὐτοῦ. » Κάνταῦθα πάλιν ἐρχόμενος εἰς ἀνθρώπους Κύριος προφητεύεται, καινὸν τε ἄσμα ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ φεσθαι, τὴν Καινὴν Διαθήκην, οὐ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος, ἀλλὰ πᾶσαν τὴν γῆν· εὐαγγελισθήσεσθαι τε οὐκέτι τὸν Ἰσραὴλ, ἀλλὰ πάντα τὰ ἔθνη· ἐπειδήπερ αὐτῶν ἔσεσθαι φησι βσιλεύα τὸν ἐρχόμενον Κύριον. Τίς δ' ἂν εἴη οὗτος ἢ ὁ Θεὸς Λόγος; ὃς μέλλων δικαιοσύνην τὴν οἰκουμένην, καὶ ἀληθείαν τὴν ἀνθρωπότητα κρίνειν ἐξίσης ἅπαντας τοὺς ἐπὶ τῆς οἰκουμένης ἀνθρώπους, τῆς αὐτοῦ κλήσεως, καὶ τῆς ἐπὶ ταύτῃ παρὰ τῷ Θεῷ σωτηρίας κατηξίωσεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἐκ τοῦ ψαλμοῦ 47. — Ἄσμα καινόν, γυνῶσις τε ἔθνων τῆς τοῦ Κυρίου δικαιοσύνης, ἐρχόμενός τε αὐτὸς κριτὴς τῶν ὄλων.

« Ἀσατε τῷ Κυρίῳ ἄσμα καινόν, ὅτι θαυμαστὰ ἐποίησε, » καὶ τὰ ἐξῆς: « Ἐγνώρισε Κύριος τὸ σωτήριον αὐτοῦ, ἐναντίον πάντων τῶν ἔθνων ἀπεκάλυψε τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ. » Καὶ πάλιν· « Εἶδον πάντα τὰ πέρατα τῆς γῆς τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. Ἀλαλάξατε τῷ Κυρίῳ πᾶσα ἡ γῆ. » Καὶ ἐπὶ πᾶσι· « Τὰ ἔργα ἀγαλλιάσονται ἀπὸ προσώπου Κυρίου, ὅτι ἔρχεται, ὅτι ἔκει κρίναι τὴν γῆν. Κρινεῖ τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ λαοὺς ἐν εὐθύτητι. » Πολλῶν ἀγαθῶν αἰτία καὶ διὰ τούτων ἡ τοῦ Κυρίου παρουσία τοῖς ἔθνεσι γεγενῆσθαι προφητεύεται· ἃ καὶ διὰ τῆς ἐπιφανείας τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπὶ πέρας ἀχθέντα δεικνύται. Ἐξ ἐκεῖνου γάρ τοι καὶ οὐ πρότερον, τὸ καινὸν ἄσμα τῆς Καινῆς Διαθήκης εἰς πάντας ἀνθρώπους ἔδεται, καὶ τὰ θαυμάσια αὐτοῦ διὰ τῆς τῶν Εὐαγγελίων γραφῆς γινώριμα καὶ ἐξάκουστα τοῖς πᾶσι γίνονται. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὸ σωτήριον, τὸ κατὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν αὐτοῦ, πᾶσιν ἀπεκαλύφθη τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἡ ἀληθὴς δικαιοσύνη, δι' ἧς ἔναργως ἀπεδείχθη, ὅτι μὴ Ἰουδαίων ὁ Θεὸς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἔθνων· « Ἐπειπερ εἰς ὁ Θεός, » κατὰ τὸν ἱερὸν Ἀπόστολον, « ὃς δικαιοῦσι περιτομὴν ἐκ πίστεως. » Τὸ δὲ, « Ὅτι ἔρχεται κρίναι τὴν γῆν, » γένοιτο· ἂν δηλωτικῶν καὶ τῆς δευτέρας αὐτοῦ παρουσίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Ἐκ τοῦ ψαλμοῦ 67. — Λόγος Θεοῦ εἰς ἀνθρώπους ἀποστελλόμενος ἐπὶ θεραπείᾳ καὶ σωτηρίᾳ ψυχῶν, τῶν πάλαι ἐν κακίαις τετραχωμένων.

« Ἐξομολογησάσθωσαν τῷ Κυρίῳ τὰ ἐλέη αὐτοῦ, καὶ τὰ θαυμάσια αὐτοῦ τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων· ὅτι συνέτριψε πύλας χαλκᾶς, καὶ μοχλοὺς σιδηροῦς συνέθλασεν. Ἀντελάβετο αὐτῶν ἐξ ὁδοῦ ἀνομίας αὐτῶν· διὰ γὰρ τὰς ἀνομίας αὐτῶν ἐταπεινώθησαν· πᾶν βρωμα ἐβδελύξατο ἡ ψυχὴ αὐτῶν, καὶ ἠγγισαν ἕως τῶν πυλῶν τοῦ θανάτου, καὶ ἐκέκραξαν πρὸς Κύριον ἐν τῷ θλίβεσθαι αὐτοὺς, καὶ ἐκ τῶν ἀναγκῶν αὐτῶν ἔσωσεν αὐτούς. Ἀπέστειλε τὸν λόγον αὐτοῦ, καὶ ἴσατο

A *judicare terram. Judicabit orbem terræ in justitia, et populos in veritate sua* 17. » Hoc item loco venturus ad homines promittitur Dominus, novumque in adventum ejus canendum esse canticum, Novum videlicet Testamentum, non ab una Judaica gente, sed ab omni terra, Evangelioque illustrandum non amplius ipsum Israel, sed omnes gentes: quandoquidem fore ipsorum regem ait eum, qui venturus sit Dominus. Quis porro hic sit alius, quam Deus Verbum? qui justitia orbem terræ, et veritate humanitatem judicaturus, ex æquo omnibus qui in orbem terræ essent hominibus, vocationem suam, et post vocationem, salutem a Deo impertiendam esse putavit.

CAPUT VI.

B *A psalmo xcvi. — Canticum novum, gentiumque cognitio justitiæ, venturusque ipse judex universi.*

« Cantate Domino canticum novum, quoniam mirabilia fecit, » et cætera: « Notum fecit Dominus salutare suum, in conspectu gentium revelavit justitiam suam 18. » Et rursus: « Viderunt omnes termini terræ salutare Dei nostri, jubilate Domino, omnis terra 19. » Et ad extremum: « Montes exultabant a conspectu Domini, quoniam venit, quoniam venit judicare terram. Judicabit orbem terræ in justitia, et populos in æquitate 20: » multorum bonorum effectorem Domini adventum gentibus contigisse, hæc verba prædicunt, quæ quidem bona, per eundem Salvatoris nostri adventum, exitum accepisse monstrantur. Non prius enim, sed ex illo duntaxat, novum Novi Testamenti canticum apud omnes homines canitur, et mirabilia ejus per scripturam Evangeliorum 264 nota sunt, et exaudiuntur ab omnibus. Quinetiam salutare, quod secundum reditum illius in vitam percipitur, omnibus patefactum est gentibus, et cum eo vera justitiæ, per quam evidenter ostensum est, quod non Judæorum solum sit Deus, sed aliarum quoque gentium: « Quandoquidem, unus Deus, » sanctus ait Apostolus, « qui justificabit circumcisionem ex fide, et præputium per fidem 21. » Illud autem: « Quod venit judicare terram, » etiam alterum illius adventum significare poterit.

D

CAPUT VII.

A *psalmo cvi. — Verbum Dei ad homines missum ad medelam et salutem animarum, quæ quondam vexatæ oppressæque erant in malis.*

« Confiteantur Domino misericordię ejus, et mirabilia ejus filiis hominum: quia contrivit portas æreas, et vectes ferreos confregit. Suscepit eos de via iniquitatis eorum, nam propter injustitias suas humiliati sunt: omnem escam abominata est anima eorum, et appropinquaverunt usque ad portas mortis, et clamaverunt ad Dominum cum tribularentur, et de necessitatibus eorum liberavit eos: miserverbum suum et sanavit eos, et eripuit eos de in-

17 Psal. xcvi, 12, 13. 18 Psal. xcvi, 1, 2. 19 ibid. 3. 20 ibid. 8, 9. 21 Rom. iii, 30.

teritionibus eorum²⁵. » Et post alia : « Exaltent eum : [in Ecclesia populi, et in cathedris seniorum laudent eum,] posuit flumina in desertum, et exitus aquarum in sitim, terram fructiferam in salsuginem, a malitia inhabitantium in ea : posuit desertum in stagna aquarum, et terram sine aqua in exitus aquarum, et collocavit illic esurientes, et constituerunt civitatem habitationis²⁶. » Plane hæc quoque nominatim Dei Verbi de cælo descensum annuntiant, prosperosque ejusdem adventus successus : « Misit, inquit, Verbum suum, et sanavit eos. » Verbum autem Dei nos plane hoc dicimus, quod salutis causa ad omnes homines a Patre missum est : quodque ex sacris Evangelii celebrare ut Deum, edocti sumus. **265** Significat præterea illius usque ad mortem descensum, quo propter eos, qui ad hanc ante ipsum venerant, usus est : etiam adventus ipsius causam docet, utique ut eos liberaret, qui per ipsum servandi erant. Nam eos qui ante ipsum, usque ad portas mortis pervenerant, ipse solus servavit, atque eosdem sanitati restituens, de interitionibus ipsorum eripuit, neque hoc aliter perfecit, quam eas mortis portas conterens, quæ æreæ dicuntur, et vectes confringens, qui ferrei : ac deinceps post hæc certo ordine divinat, eos esse in solitudinem redigendos, qui ipsum venientem non susceperint. « Posuit enim, inquit, flumina in desertum, et exitus aquarum in sitim, terram fructiferam in salsuginem a malitia inhabitantium in ea. » Quæ quidem plane cognita habebis, si percurreris illam Judaicæ gentis antiquitus celebratam Jerusalem, ejusque gloriam, ac divinæ frugis proventum, eorum utique sanctorum hominum Deique amicorum, qui in ea vixerint, quam utique in præsentī omnibus his rebus privalam spoliatamque invenies. Nam post Christi adventum, facta est vere infructuosa et sine aqua, et omnino deserta, et, ut ait prophetia « in salsuginem a malitia inhabitantium in ea. » His adnectit deinceps, atque admodum certo ordine et prophetico more proponit, ejus quæ olim deserta et siticulosa erat, sive hanc uniuscujusque hominis animam, sive de gentibus collectam Ecclesiam dixeris, ejus, inquam, commutationem in sanctos mores, necnon in divinis sermonibus proventum, quæ etiam planius innuit, dicens : « Posuit desertum in stagna aquarum, » etc., quæ utique intelligentia consequi ejus unius esse potest, qui apud Deum sit sapiens, sicut ea inductio habet, quæ in fine psalmi ait : « Quis sapiens, et custodiet hæc²⁷ ? » etc.

CAPUT VIII.

A psalmo cxvi et cxvii. — *Gentium vocatio, Deusque manifeste apparens, et benedictus qui venit in nomine Domini.*

« Laudate Dominum, omnes gentes, et collaudate eum, omnes populi, quoniam **266** confirmata est super nos misericordia ejus²⁸, » et cætera : « O Domine, salvum fac jam nunc, o Domine, da profectum jam nunc. Benedictus qui venit in

²⁵ Psal. cvi, 15-20. ²⁶ ibid. 32-37. ²⁷ ibid. 43. ²⁸ Psal. cxvi, 1, 2.

αὐτούς, καὶ ἐρρύσατο αὐτούς ἐκ τῶν διαφθορῶν αὐτῶν. » Καὶ μεθ' ἕτερα · « Ὑψωσάτωσαν αὐτόν · ἔθετο ποταμούς εἰς ἔρημον, καὶ διεξόδους ὑδάτων εἰς δίψας, γῆν καρποφόρον εἰς ἄλμυρ ἀπὸ κακίας τῶν κατοικούντων ἐν αὐτῇ. Ἔθετο τὴν ἔρημον εἰς λίμνας ὑδάτων, καὶ γῆν ἀνδρῶν εἰς διεξόδους ὑδάτων · καὶ κτήσασεν ἐκεῖ πενιῶντας, καὶ συνεστήσαντο πόλεις κατοικίας. » Καὶ ταῦτα σαφῶς ὀνομαστὶ τὴν Θεοῦ Λόγου ἐξ οὐρανῶν κάθοδον εὐαγγελίζεται, τὰ τε τῆς παρουσίας αὐτοῦ κατορθώματα. « Ἀπέστειλε γοῦν, φησὶ, τὸν Λόγον αὐτοῦ, καὶ ἴασατο αὐτούς. » Λόγον δὲ Θεοῦ ἡμεῖς σαφῶς τοῦτόν φαρμεν τὸν πρὸς τοῦ Πατρὸς ἀποσταλέντα πᾶσιν ἀνθρώποις Σωτῆρα · ὃν καὶ διὰ τῶν ἱερῶν Εὐαγγελίων θεολογεῖν πεπαιδευμένα. Αἰνίττεται δὲ καὶ τὴν μέχρι θανάτου κάθοδον αὐτοῦ διὰ τοῦς ἐφθακότας εἰς τοῦτον γεγενημένην · καὶ τὴν γε αἰτίαν τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ παρίστησι, τὴν ἀπολύτρωσιν ἐμφαίνων τῶν δι' αὐτοῦ σωθησομένων. Τοὺς γὰρ ἐφθακότας ἕως τῶν πυλῶν τοῦ θανάτου ἔσωσε μόνος αὐτούς. Τοῦτους δὲ καὶ ἐρρύσατο ἰασάμενος ἐκ τῶν διαφθορῶν αὐτῶν · καὶ διεπράξατό γε ταῦτα οὐκ ἄλλως ἢ τοῦ θανάτου τὰς λεγομένας πύλας χαλκᾶς συντρίψας, καὶ τοὺς σιδηροῦς μοχλοὺς συγκλάσας. Καὶ δὴ μετὰ ταῦτα ἀκολούθως προφητεῖ τὴν εἰς ἔρημον κατάστασιν τῶν μὴ ἐλθόντα παραδεξαμένων αὐτόν · « Ἔθετο γὰρ, φησὶ, ποταμούς εἰς ἔρημον, καὶ διεξόδους ὑδάτων εἰς δίψας, γῆν καρποφόρον εἰς ἄλμυρ ἀπὸ κακίας τῶν κατοικούντων ἐν αὐτῇ. » Ἄ καὶ νοήσεις ἀναδραμῶν τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἐπὶ τὴν πάλαι βωμμένην Ἰερουσαλήμ, καὶ τὴν ὄξξαν αὐτῆς, καὶ τὴν ἔθνῶν καρποφορίαν, τῶν ἐν αὐτῇ πολιτευομένων ἁγίων καὶ θεοφιλῶν ἀνδρῶν ἐπὶ τοῦ παρόντος ὑστερημένην. Μετὰ γὰρ τὴν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν γέγονεν ἀληθῶς ἄκαρπος, καὶ ἀνδρος, καὶ παντελῶς ἔρημος, καὶ, ὡς φησὶν ἡ προφητεία, « εἰς ἄλμυρ ἀπὸ κακίας τῶν κατοικούντων ἐν αὐτῇ. » Τοῦτοις ἐπισυνάπτει σφόδρα ἀκολούθως προφητικῶ τροπῇ αἰνιττόμενος τῆς πάλαι ἐρήμου καὶ διψήδου, ἥτοι πάσης ἀνθρώπου ψυχῆς, ἢ τῆς ἐξ ἔθνῶν Ἐκκλησίας τὴν εἰς εὐσέβειαν μεταβολὴν, τὴν τε ἐν θεοῖς λόγοις καρποφορίαν · ἃ καὶ προδήλως αἰνίττεται, λέγων · « Ἔθετο ἔρημον εἰς λίμνας ὑδάτων, » καὶ τὰ ἐξῆς · ἄπερ νοῆσαι μόνου τοῦ παρὰ Θεῷ γένοιο' ἂν σοφοῦ, κατὰ τὴν ἐπὶ τέλει τοῦ ψαλμοῦ φήσασαν ἐπαγωγὴν · « Τίς σοφός, καὶ φυλάξει ταῦτα ; » καὶ τὰ ἐξῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄.

D Ἀπὸ ψαλμοῦ ρίς' καὶ ριζ'. — Ἐθνῶν κλήσις, Θεὸς τε ἐπιφανῆς, καὶ εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου.

« Αἰνεῖτε τὸν Κύριον, πάντα τὰ ἔθνη, καὶ ἐπαινεσάτωσαν αὐτὸν πάντες οἱ λαοί · ὅτι ἐκραταιώθη ἐφ' ἡμᾶς τὸ ἔλεος αὐτοῦ, » καὶ τὰ ἐξῆς : « Ὁ Κύριε, σώσον δὴ, ὦ Κύριε, εὐλόγησον δὴ. Εὐλόγημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου. Θεὸς Κύριος, καὶ ἐπέφανεν

ἡμῖν. » Καὶ τούτου μέμνηται ἡ ἱερὰ τοῦ Εὐαγγελίου Γραφή, τέλους τετυχηκότος, ὀπτηνίκα ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν αὐτὸς ὁ Χριστὸς εἰσῆει εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα, πολλὸν τε πληθὸς ἀνδρῶν καὶ παίδων προήγεν αὐτὸν μετ' εὐφροσύνης ἐπιβοῶντων· « Ὁσαννὰ τῷ υἱῷ τῷ Δαβὶδ, εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου, Ὁσαννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις. » Ἀντὶ γὰρ τοῦ, « ὦ Κύριε, σῶσον δὴ, » κειμένου ἐν τῷ ψαλμῷ, τὸ « Ὁσαννὰ » Ἑβραϊκώτερον φάσκοντες ἐπεβόων· ἐρμηνεύεται δὲ τοῦτο, « Σῶσον δὴ. » Καὶ τὸ, « Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου, » διασαφεῖ τὸ λόγιον ἐξῆς φάσκον· « Θεὸς Κύριος, καὶ ἐπέφηγεν ἡμῖν. » Οὐκοῦν εἰς καὶ ὁ αὐτὸς ἦν ὁ ἐπιφανείς ἡμῖν Θεὸς Κύριος, ὁ τοῦ Θεοῦ δευτέρου Λόγος, ὁ καὶ διὰ τοῦτο εὐλογημένος, ὅτι δὴ ἐν ὀνόματι Κυρίου τοῦ πέμψαντος αὐτὸν Πατρὸς τὴν εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ παρουσίαν ἐποίησατο. Ἐλέγχων γοῦν τοὺς ἀπιστοῦντας αὐτῷ τῶν ἐκ περιτομῆς, ἔλεγε πρὸς αὐτούς· « Ἐγὼ ἦλθον ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Πατρὸς μου, καὶ οὐ λαμβάνετε με. Ἄλλος ἐὰν ἔλθῃ ἐν τῷ ὀνόματι τῷ ἰδίῳ, ἐκείνον λήψετε. » Εἰκότως οὖν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐκέτι τῷ Ἰουδαίῳ λαῷ, ἀλλὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι, γὰρ ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ ψαλμοῦ προσηγορεύεται.

tis³⁶. » Merito ergo Spiritus sanctus, non amplius quæ in principio psalmi leguntur, enuntiat.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ.

Ἄπὸ ψαλμοῦ ρμ'. — Κύριος οὐρανὸθεν κατιῶν ἀνθρώπων σωτηρίας ἔρεκεν, ὡδή τε ἐπὶ τούτῳ ἀδομήτη, Καινῆς Διαθήκης δευτέρου.

« Κύριε, τί ἐστὶν ἄνθρωπος, ὅτι ἐγνώσθη αὐτῷ, ἡ υἷς ἀνθρώπου, ὅτι λογίζῃ αὐτόν; Κύριε, κλῖνον οὐρανούς, καὶ κατέβηθι· ἄψαι τῶν ὄρεων, καὶ καπνισθήσονται. » Καὶ ὑποβάς ἐπιλέγει· « Ὁ Θεὸς, ὡδήν καινὴν ἔσομαι σοι. » Ἐγέσθαι καὶ ταῦτα τῆς προσκειμένης ὑποθέσεως ἡγοῦμαι. Τὴν γὰρ εἰς ἀνθρώπους γνώσιν τοῦ Θεοῦ Λόγου θαυμάζων, ὑπερεκπλήττεται τῆς φιλανθρωπίας, δι' ἧς τῆς θεότητος ὑποβάς καὶ, τοῦ συμφυοῦς μεγέθους ἑαυτὸν συμκρύνας, ἤξιωσε τῆς ἰδίας γνώσεως τὸ ἀνθρώπειον γένος. Ἐνταῦθα μὲν οὖν εὐχεται· λέγων· « Κύριε, κλῖνον οὐρανούς καὶ κατέβηθι. » Ἐν δὲ τῷ ἑπτακαίδεκάτῳ ψαλμῷ εἴρηται· « Καὶ ἐκλίεν οὐρανούς, καὶ κατέβη, καὶ γνόφος ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ· καὶ ἐπέβη ἐπὶ χερουθίμ, καὶ ἐπέτασθη ἐπὶ πτερούγων ἀνέμων. » Δι' ὧν τὰ τῆς ἀνόδου, ἦν ἀπὸ γῆς εἰς οὐρανούς ἐποίησατο, θεσπίζει. Ὅπως δὲ κάθοδον χρῆ νοεῖν καὶ ἀνοδὸν τοῦ Θεοῦ Λόγου, οὐ τοπικῶς μεταβάσεις ποιουμένου, τροπικῶς δὲ τὰς τοιαύτας οἰκονομίας αὐτοῦ τούτου τῆς Γραφῆς ἀποκαλοῦσης τὸν τρόπον, ἐπ' οἰκειάς ἀποδώσομεν σχολῆς. Ἐδεῖ δὲ μνημονεῦσαι ἐν τούτοις καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἣν ἐμελλεν ἡ τοῦ Χριστοῦ παρουσία προσηνέσειν ἀνθρώποις· αὕτη δὲ ἐστὶν ἡ Καινὴ Διαθήκη μετὰ τὴν Παλαιὰν ὑπὸ Χριστοῦ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι δεδομένη. Διόφησι τὸ μετὰ χεῖρας λόγιον· « Ὁ Θεὸς, ὡδήν καινὴν ἔσομαι σοι. » Τὸ δὲ, « Ἄψαι τῶν ὄρεων, καὶ καπνισθήσονται, » αἰνίττεσθαι ἡγοῦμαι ἐμπρησμόν καὶ ἀφανισμόν πάσης εἰδωλοατρείας, ἧτις παρὰ τοῖς παλαίοις

³⁶ Psal. cxvii, 26. ³⁷ Matth. xxi, 9. ³⁸ Joan. v, 43. ³⁹ Psal. cxliiii, 3, 5. ⁴⁰ ibid. 9. ⁴¹ vers. 10, 11.

PATROL. GR. XXII.

A nomine Domini. Deus Dominus et illuxit nobis³⁶. » Enimvero de hac ipsa re, quemadmodum suum finem contigerit, etiam sacra Evangelii Scriptura mentionem facit, quo tempore Salvator ac Dominus noster, ipse Christus Hierosolyma ingressus est, atque ingens multitudo virorum et puerorum, ipsum antecedebat, cum lætitia clamantium : « Hosanna filio David, benedictus qui venit in nomine Domini, hosanna in excelsis³⁷. » Pro eo enim quod in psalmo positum est : « O Domine, salvum fac jam nunc, » illud : « Hosanna, » Hebraicæ more acclamabant, id autem in nostra lingua, *Salvum fac dum*, reddi solet. Illud vero : « Benedictus qui venit in nomine Domini : » ipsum declarat oraculum, quod deinceps ita ait : « Deus Dominus, et illuxit nobis. » Unus igitur, idemque fuit, qui seipsum nobis ostendit Deus ac Dominus, Dei videlicet Verbum. Quod etiam idcirco est benedictum, quoniam in nomine Domini, qui ipsum misit, Patris, suum ad homines adventum exhibuit. Itaque eos arguens, qui ipsi de circumcissione non credebant, dicebat ad eos : « Ego veni in nomine Patris mei, et non accipitis me. Alius si veniet in nomine proprio, illum accipiet ad Judaicum populum, sed ad omnes gentes, ea

CAPUT IX.

A psalmo cxliiii. — Dominus de cælo descendens salutis hominum gratia, canticumque novum super hac re canendum, Novi videlicet Testamenti.

C « Domine quid est homo, quod innotuisti ei? aut filius hominis, quod reputas eum? Domine, inclina cælos, et descende : tange montes, et fumigabunt. »³⁸ » Et progressus, adjungit : « Deus, canticum novum cantabo tibi³⁹. » Hæc quoque cum proposito argumento esse conjuncta, sane ego putaverim. **267** Cognitionem enim hominibus traditam Dei Verbi admirans, ipsam clementiam obstupescit, propter quam infra divinam suam naturam descendens, seque ipsum naturali sua magnitudine minorem efficiens, propria ipsius cognitione humanum genus dignum existimavit. Itaque hoc loco orat, dicens : « Domine, inclina cælos et descende. » At enim in decimo septimo psalmo⁴¹ dictum est : « Et inclinavit cælos et descendit, et caligo sub pedibus ejus : et ascendit super cherubim, et volavit : volavit super pennas ventorum. » In quibus verbis, ea quæ ad ascensum spectant, quo de terra ad cælum se sustulit, divinat : quod autem descensum atque ascensum Dei Verbi, non quosdam ejus per locum transitus accipere oporteat, quandoquidem in hunc modum Scriptura divina, tales ejus dispensationes appellare consuevit, suo loco otiosius demonstrabimus. Oportet autem in his etiam Novi Testamenti mentionem facere, quod hominibus erat Christi adventus conciliaturus : hoc sane Novum Testamentum illud est, quod a Christo post Vetus alterum omnibus gentibus traditum est. Proinde

oraculum quod nunc in manibus est, sic ait: « Deus, canticum novum cantabo tibi ⁴². » Illud autem: « Tange montes et fumigabunt », arbitror significare, quod omnium simulacrorum cultus sit incendendus ac delendus, qui apud antiquos in ipsi Judæi reprehendebantur, quod in omni monte simulacra colerent.

ἐν τοῖς ὄρεσι μάλιστα ἐσπουδάζετο· ὥστε ἤδη καὶ αὐτοὺς Ἰουδαίους ἀπελέγγεσθαι, ὡς ἐπὶ πᾶν ὄρος ὑψηλόν, κατὰ μέμνησιν τῶν ἀλλοφύλων ἐθνῶν, εἰδωλολατρῶντας.

montibus maxime frequentabatur; denique etiam excelso, ad imitationem externarum gentium, si-

CAPUT X

A psalmo cXLVII. — Dei Verbum in terram missum, et brevi tempore percurrens universos homines.

« Lauda, Jerusalem, Dominum, lauda Deum tuum, Sion ⁴³. » Deinde paululum progressus ait: « Qui emittit eloquium suum terræ, velociter currit sermo ejus ⁴⁴: » constat autem enim qui mittit, ab eo qui mittitur esse diversum. Habes igitur etiam hoc loco, eum quidem qui mittit, supremum Deum, **268** eum vero qui mittitur sermonem: qui cum multa habeat nomina, nunc Sapientia, nunc Sermo, et interdum Deus, et alias Dominus in divinis oraculis nuncupatur; quod si attenderit quemadmodum brevissimo tempore, omnem terrarum orbem Sermo doctrinæ illius impleverit, profecto vaticinii obstupesces eventum dicentis: « Velociter currit sermo ejus. »

CAPUT XI.

A secundo Regnorum. — Dominus de caelo descendens, qui gentium, quæ prius illum non cognoscébant, dux existit, et a Judaica gente seipsum esse aversurus.

« Et locutus est David Domino verba carminis hujus ⁴⁵. Deinde progressus, ita ait: « Et inclinavit cælos et descendit, et caligo sub pedibus ejus; et ascendit super cherubim, et volavit, volavit super pennas ventorum, et posuit tenebras latibulum suum: » tum in fine ejusdem carminis ⁴⁶: « Libera me, inquit, de contradictionibus populi, constitues me in caput gentium; populus quem non cognovi, servivit mihi; in auditu auris obedivit mihi; filii alieni rejiciuntur ⁴⁷. » Qui inclinavit cælos, et descendit Deus, qui assumptum sibi hominem inscendit (quem sane hominem, nunc oraculum cherubim nominat), volavit cum eo sursum, comitantibus stipantibusque ipsum divinis spiritibus, qui nunc ipsi quoque ventorum pennæ appellantur. Obscure vero hæc et in abscondito facta esse, per quædam arcana et latentia verba significat, ubi ait: « Et posuit tenebras latibulum suum. » Quæ vero sequuntur deinceps, assumptæ a Christo hominis naturæ consentanea sunt, et contradictionem quæ adversus illum facta est Judaici populi præcinunt, necnon doctrinæ Christi gentes esse auscultaturas: iisdem porro verbis similia invenies in psalmo decimo septimo: in quæ quod nobis visum est, ante jam diximus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἀπὸ ψαλμοῦ ρμζ'. — Λόγος ἐπὶ τῆς ἀποστελλόμενος, καὶ ἐν βραχεῖ χρόνῳ πάντας ἀνθρώπους διατρέχων.

« Ἐπαίνει, Ἰερουσαλήμ, τὸν Κύριον, αἶνει τὸν Θεόν σου, Σιών. » Εἶθ' ὑποβάς φησιν· « Ὁ ἀποστέλλων τὸν λόγον αὐτοῦ τῇ γῆ· ἕως τάχους δραμεῖται ὁ λόγος αὐτοῦ. » Σαφές δὲ, ὅτι τοῦ ἀποστελλομένου ὁ ἀποστέλλων ἕτερος ὢν τυγχάνει. Ἐχεις τοιγαροῦν κἀνταῦθα τὸν μὲν ἀποστέλλοντα τὸν, ἐπὶ πάντων Θεόν· τὸν δὲ ἀποστελλόμενον, τὸν λόγον· ὃς πολυώνυμος ὢν, τοτὲ μὲν Σοφία, τοτὲ δὲ Λόγος, ἄλλοτε δὲ Θεὸς, καὶ πάλιν Κύριος διὰ τῶν θείων χρησμῶν ἀνηγόρευται. Ἐπιστήσας δὲ, τίνα τρόπον ἐν σφόδρα χρόνῳ βραχεῖ τὴν πᾶσαν οἰκουμένην ἐπλησεν ὁ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ λόγος, εὐ οἶδ' ὅτι τὸ ἀποτέλεσμα θαυμάσιος τῆς προβήσεως φασκούς· « Ἔως τάχους δραμεῖται ὁ λόγος αὐτοῦ. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Ἀπὸ τῆς δευτέρας τῶν Βασιλειῶν. — Κύριος ἐξ οὐρανοῦ κατῶν, ἠηρούμενος τῶν πρὶν οὐκ ἔγνωκότων αὐτὸν ἐθνῶν, τὸ δὲ Ἰουδαίῳ ἔθνος ἀποστραφησόμενος.

« Καὶ ἐλάλησε Δαβὶδ τῷ Κυρίῳ τοὺς λόγους τῆς ψῆδης ταύτης. » Εἶθ' ἐξῆς φησι· « Καὶ ἐκλινεν οὐρανούς καὶ κατέβη, καὶ γνόφος ὑποκάτω τῶν ποδῶν αὐτοῦ· καὶ ἐπέβη ἐπὶ χερουβὶμ, ἐπετάσθη ἐπὶ πτερύγων ἀνέμων, καὶ ἔθετο σκότος ἀποκρυφῆν αὐτοῦ. » Καὶ ἐπὶ τέλει τῆς αὐτῆς ψῆδης· « Ῥύσθη με, φησιν, ἐξ ἀντιλογιῶν λαοῦ. Καταστήσεις με εἰς κεφαλὴν ἐθνῶν. Λαὸς δὲν οὐκ ἔγνω, ἐδούλευσέ μοι, εἰς ἀκοὴν ὠτίου ὑπήκουσέ μου. Υἱοὶ ἀλλότριοι ἀποβρίψθησονται. » Ὁ ἐπιβάς ᾧ ἀνελήφεν ἀνθρώπων, ὄντινα νῦν χερουβὶμ ὁ λόγος ὀνομάζει, ἀνέπητὴ σὺν αὐτῷ τὴν ἀνοδὸν πεποιημένος μετὰ τῶν δορυφορούντων αὐτὸν θείων πνευμάτων, πτερύγων ἀνέμων καὶ αὐτῶν χρηματιζόντων. Σκοτεινῶς δὲ ταῦτα καὶ ἐν παραβύσπῳ γεγενῆσθαι, κατὰ τινὰς ἀποβρήτους καὶ λαυθάνοντας αἰνίττεται λόγους, φάσκων· « Καὶ ἔθετο σκότος ἀποκρυφῆν αὐτοῦ. » Τὰ δὲ ἐξῆς ἀκολούθως τῇ τοῦ Χριστοῦ ἐνανθρωπήσει τὴν κατ' αὐτοῦ γενομένην ἀντιλογίαν τοῦ Ἰουδαίου λαοῦ σημαίνει, καὶ τὴν τῶν ἐθνῶν ἐπακοὴν τῆς τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας. Αὐτοῖς δὲ ῥήμασι τὰ παραπλήσια εὐροις ἀν καὶ ἐν ἑπτακαίδεκάτῳ ψαλμῷ, εἰς ἃ τὰ φανέντα προεῖρηται.

⁴² Psal. cXLIII, 9. ⁴³ Psal. cXLVII, 12. ⁴⁴ ibid. 15. ⁴⁵ Psal. XVII, 1. ⁴⁶ ibid. 10-12. ⁴⁷ ibid. 44-45.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

A

269 CAPUT XII.

Ἀπὸ τῆς τρίτης τῶν Βασιλειῶν. — Θεὸς οὐρανόθεν κατιῶν, καὶ μετ' ἀνθρώπων ἐπὶ γῆς κατοικῶν.

A tertio Regnorum. — Deus de cælo descendens, et cum hominibus in terra habitans.

« Καὶ νῦν, Κύριε ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ, πιστωθῆτω δὴ τὸ ῥήμά σου, ὃ ἐλάλησας τῷ παιδί σου τῷ Δαβὶδ τῷ πατρὶ μου· ὅτι εἰ ἀληθῶς κατοικήσει Θεὸς μετὰ ἀνθρώπων ἐπὶ γῆς, εἰ ὁ οὐρανὸς καὶ ὁ οὐρανὸς τοῦ οὐρανοῦ οὐκ ἀρκέσουσι σοι. » Κεῖται ταῦτα αὐταῖς λέξεις καὶ ἐν Παραλειπομέναις· « Τῷ μὲν οὖν Δαβὶδ ἐπηγγεῖλατο ὁ Θεὸς ἀναστήσειν ἐκ κοιλίας αὐτοῦ βασιλέα, οὗ πατὴρ αὐτοῦ ὁ Θεὸς ἔσσεσθαι φησιν, ὥστε τὸν γενόμενον ἐκ σπέρματος Δαβὶδ, Ἰὶδὸν ὀνομασθῆναι Θεοῦ, θρόνον τε βασιλείας ἔξειν αἰώνιον. » Ταῦτα δὲ ἐν μὲν τῇ δευτέρᾳ τῶν Βασιλειῶν διὰ Νάθαν τοῦ προφήτου ἐχρήσθη τῷ Δαβὶδ τοῦτον τὸν τρόπον· « Καὶ ἔσται, ἐὰν πληρωθῶσιν αἱ ἡμέραι σου, καὶ κοιμηθῆσῃ μετὰ τῶν πατέρων σου, καὶ ἀναστήσῃ τὸ σπέρμα σου μετὰ σέ· ὃς ἔσται ἐκ τῆς κοιλίας σου, καὶ ἔτοιμάσω τὴν βασιλείαν αὐτοῦ. Αὐτὸς οἰκοδομήσει μοι οἶκον τῷ ὀνόματί μου, καὶ ἀνορθώσω τὸν θρόνον αὐτοῦ ἕως εἰς τὸν αἰῶνα. Ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς Πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς Υἱόν. » Τὰ δ' αὐτὰ καὶ ἐν Παραλειπομέναις ὁμοίως εἴρηται· Ἐν δὲ ψαλμῷ ὀγδοηκοσῶν ὀγδὼν λέλεκται· « Αὐτὸς ἐπικαλέσεται με· Πατὴρ μου εἰ σὺ, Θεὸς μου, καὶ ἀντιλήπτωρ τῆς σωτηρίας μου. Κἀγὼ πρωτότοκον θήσομαι αὐτὸν, ὑψηλὸν παρὰ τοῖς βασιλεῦσι τῆς γῆς· εἰς τὸν αἰῶνα φυλάξω αὐτῷ τὸ ἑλεός μου, καὶ ἡ διαθήκη μου πιστὴ αὐτῷ· καὶ θήσομαι εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος τὸ σπέρμα αὐτοῦ, καὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ ὡς τὰς ἡμέρας τοῦ οὐρανοῦ. » Καὶ πάλιν· « Ὁμοσα Δαβὶδ τῷ δούλῳ μου· Ἔως τοῦ αἰῶνος ἔτοιμάσω τὸ σπέρμα σου, καὶ οἰκοδομήσω εἰς γενεὰν τὸν θρόνον σου. » Καὶ αὖθις· « Ἀπαξ ὄμοσα ἐν τῷ ἁγίῳ μου, εἰ τῷ Δαβὶδ ψεύσομαι· τὸ σπέρμα αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα μενεῖ, καὶ ὁ θρόνος αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος ἐναντίον μου, καὶ ὡς ἡ σελήνη καθηρητισμένη εἰς τὸν αἰῶνα. » Τούτων δὴ καὶ ὁ ἑκατοστὸς τριακοστὸς πρῶτος ψαλμὸς μνημονεύσας, ἐπὶ τὸν Χριστὸν ἀναφέρει τὰ δηλούμενα· Ἄκουε δ' οὖν καὶ τούτου· « Μνησθητι, Κύριε, τοῦ Δαβὶδ, καὶ πάσης τῆς πραότητος αὐτοῦ· ὡς ὤμοσε τῷ Κυρίῳ, ἠψάτο τῷ Θεῷ Ἰακώβ. » Οἷς μεθ' ἑτέρων ἐπιλέγει· « Ὁμοσε Κύριος τῷ Δαβὶδ ἀλήθειαν, καὶ οὐ μὴ ἀθετήσῃ αὐτήν. Ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου θήσομαι ἐπὶ τὸν θρόνον σου. » Καὶ ὑποκαταβάς ἐξῆς, τὸν ἐκ καρποῦ κοιλίας Δαβὶδ ἀναστησόμενον λευκότερον ὀνομάζει, λέγων· « Ἐκεῖ ἔξανατελῶ κέρας τῷ Δαβὶδ, ἠτοίμασα λύχνον τῷ Χριστῷ μου· τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ ἐνδύσω αἰσχύνῃν· ἐπὶ δὲ αὐτὸν ἐξανθήσει τὸ ἅγιασμά μου. » Ταῦτα τοιγαροῦν Σολομῶν ὁ σοφώτατος τῷ ἑαυτοῦ πατρὶ χρησθέντα συνόησας, μὴ μικρὰ, μείζονα δὲ τῆς κατὰ ἄνθρωπον φύσεως τυγχάνοντα συνιδόν, καὶ μᾶλλον ἀρμόζοντα Θεῷ ἤπερ αὐτῷ, καίπερ ὄντι υἱῷ Δαβὶδ, συνείς τε τὸν πρὸς τοῦ Θεοῦ Πρωτότοκον ὀνομασμένον, καὶ τὸν σαφῶς προφητευσόμενον Ἰὶδὸν Θεοῦ, ὑπεργέγηθε ταῖς

« Et nunc, Domine Deus Israel, confirmetur jam verbum tuum, quod locutus es puero tuo David patri meo : quoniam si vere habitabit Deus cum hominibus in terra, si cælum, et cælum cæli non capient te ⁴⁸. » Posita sunt eadem hæc ad verbum item in Paralipomenis : siquidem ipsi David pollicitus fuerat Deus, excitaturum se de ventre ipsius regem, cujus patrem fore se, ipse Deus dixerat, usque adeo ut is qui nasceretur de semine David, esset Filius Dei nominandus, et solium regni æternum habiturus. Etenim hæc in secundo Regnorum, per Nathan prophetam responsa sunt ipsi David, in hunc modum : « Et erit, cum completi fuerint dies tui, et dormieris cum patribus tuis, et suscitabo semen tuum post te, et quod erit ex ventre tuo, et parabo regnum ejus. Ipse ædificabit mihi domum in nomine meo, et erigam sedem ejus usque ad zempiternum. Et ero illi in Patrem, et ipse erit mihi in Filium ⁴⁹. » Eadem vero etiam in Paralipomenis, simili modo dicta sunt ⁵⁰. In psalmo autem octogesimo octavo dictum est : « Ipse invocabit me, Pater meus es tu, Deus meus, et susceptor salutis meæ. Et ego primogenitum ponam illum, excelsum præ regibus terræ : in æternum servabo illi misericordiam meam, et testamentum in eum, fidele ipsi : et ponam in sæculum sæculi semen ejus, et sedem ejus sicut dies cæli ⁵¹. » Et rursus : « Juravi David servo meo : Usque in sæculum præparabo semen tuum, et ædificabo in generationem et generationem sedem tuam ⁵². » Et rursus : « Semel juravi in sancto meo, si David mentiar ; semen ejus in sæculum manet, et sedes ejus sicut sol in conspectu meo, et sicut luna perfecta in sæculum ⁵³. » **270** Porro cum eadem hæc etiam centesimus tricesimus primus psalmus commemoret, ad Christum refert ea quæ dictat. Audi igitur hunc quoque : « Memento, Domine, David, et omnis mansuetudinis ejus : sicut juravit Domino, votum novit Deo Jacob ⁵⁴. » Quibus post alia deinceps adjungit : « Juravit Dominus David veritatem, et non frustrabit eum. De fructu ventris tui ponam super sedem tuam ⁵⁵. » Et paulum progressus deinceps, eum qui sit de fructu ventris David suscitandus, planius nominat dicens : « Illic producam cornu David, paravi lucernam Christo meo, inimicos ejus induam confusione. Super ipsum autem effloreat sanctificatio mea ⁵⁶. » Itaque hæc Salomon sapientissimus, quæ patri suo responsa fuerant, cum intellexisset non ita parva esse, sed majora quam ut naturæ hominis convenire possent, Deoque potius accommo-

⁴⁸ III Reg. viii. 26, 27. ⁴⁹ II Reg. vii. 12-14. ⁵⁰ I Paral. xxii. 10. ⁵¹ Psal. lxxxviii. 27-30. ⁵² ibid. 4. ⁵³ ibid. 56, 58. ⁵⁴ Psal. cxxxi. 1 2. ⁵⁵ ibid. 11. ⁵⁶ ibid. 17, 18.

dan'ta quam sibi, cum esset quoque filius David, vidissetque eum, qui a Deo Primogenitus nominaretur, quippe plane filius Dei diceretur futurus, valde talibus promissis gavisus est : et simul exoptavit confirmari ea, quæ ad hoc vaticinium pertinerent, necnon venturum illum de quo prophetia loqueretur, Primogenitum ac Dei Filium interim illum appellans. Quocirca sic ait : « Et nunc, Domine Deus Israel, confirmetur verbum tuum, quod locutus es puero tuo David patri meo : quoniam si vere habitabit Deus cum hominibus super terram, si cælum et cælum cæli non capient te. »

CAPUT XIII.

A Michæa. — De descensu de cælo ad homines, ac de futura in adventu ejus Judaicæ gentis rejectione, et reliquarum omnium gentium adoptione.

« Audite, populi omnes, et attendat terra, et omnes qui in ea sunt. Et erit Dominus Deus vester in testimonium, Dominus de domo sancta sua : **271** quoniam ecce Dominus egreditur ex loco suo, et descendet super altitudines terræ, et commovebuntur montes subter eo, et valles liquescent ut cera a facie ignis, et sicut aqua quæ defertur in descensum : propter impietatem Jacob omnia hæc, et propter peccatum domus Israel⁸⁷. » Nunc quoque aperte Dominus Deus de cælo descendens, deque loco suo egrediens, in iis quæ proposita sunt nuntiatur : erit autem hoc Dei Verbum, quod in iis, quæ prius dicta sunt, cum genitum sit, eum esse Deum ac Dominum, et omnia sub se habentem demonstravimus. Locum autem ejus non aberres, si cæleste regnum esse dicas, gloriosamque divinitatis ejus sedem, quam theologice extollens Propheta psallebat, ac dicebat : « Sedes tua, Deus, in sæculum sæculi⁸⁸ : » super qua ipsum sedere tanquam unicum Filium jussit Pater illis verbis : « Sede a dextris meis⁸⁹. » Nam hæc plane jam antea, ad unum Salvatorem nostrum Deum Verbum referenda esse planum fecimus. Hunc igitur ipsum præsens oraculum canit egredientem de loco suo, descendurum que super altitudines terræ. Porro autem quænam hæc sint, nisi, id quod ipsa verba sonant, montes Israel et colles, de quibus innumerabiles prophetiæ vaticinantur? ipsaque Jerusalem, et cum ea mons Sion, in quo plurimum diversatus est Salvator ac Dominus noster? Nam fore talium altitudinum perditionem atque interitum, canit in ipso Christi descensu : et sane constat, post Salvatoris nostri adventum postque ea quæ adversus illum sunt ausi, universa illa, quæ nuper dicta sunt, depopulata fuisse, et ad extremam solitudinem redacta esse : verumtamen Judaicæ quoque gentis principes, et quod prius penes ipsos regnum stabat, necnon sacerdotium, et prima docentium sedes, qui nunc montes figurate nominantur, commovenda esse dici possunt in ipso Domini de cælo adventu : et hoc ipsum quidem finem suum contigisse, quis non tandem fateatur, post Salvatoris nostri Jesu Christi tempora, cum omnia illa videre possit, non

⁸⁷ Mich. 1, 2-5. ⁸⁸ Psal. XLIV, 7. ⁸⁹ Psal. CIX, 4.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Ἀπὸ τοῦ Μιχαῆα. — Περὶ τῆς ἐξ οὐρανῶν εἰς ἀνθρώπους καθόδου, καὶ περὶ τῆς ἐπὶ τῆς παρουσίας αὐτοῦ γενομένης ἀποβολῆς μὲν τοῦ Ἰουδαίου ἔθνους, εἰσποιήσεως δὲ τῶν λοιπῶν ἀπάντων ἔθνων.

« Ακούσατε, λαοὶ πάντες, καὶ προσεχέτω ἡ γῆ, καὶ πάντες οἱ ἐν αὐτῇ. Καὶ ἔσται Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν εἰς μαρτύριον, Κύριος ἐξ οἴκου ἁγίου αὐτοῦ. Διότι ἰδοὺ Κύριος ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ, καὶ καταβήσεται ἐπὶ τὰ ὕψη τῆς γῆς, καὶ σαλευθήσεται τὰ ὄρη ὑποκάτωθεν αὐτοῦ, καὶ αἱ κοιλιάδες τακῆσονται ὡς κηρὸς ἀπὸ προσώπου πυρὸς, καὶ ὡς ὕδωρ καταφερόμενον ἐν καταβάσει· δι' ἀσέβειαν Ἰακώβ πάντα ταῦτα, καὶ δι' ἀμαρτίαν οἴκου Ἰσραὴλ. » Καὶ νῦν ἀκαλύπτως ἐξ οὐρανοῦ κατιῶν Κύριος ὁ Θεός, ἐκπορευόμενός τε ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ, διὰ τῶν προκειμένων κηρύττεται· εἶη δ' ἂν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὃν μόνον διὰ τῶν ἔμπροσθεν γεννητῶν ὑπάρχειν Θεὸν καὶ Κύριον μετὰ τὸν ἀνωτάτω καὶ ἐπὶ πάντων ἐπεδείξαμεν. Τόπον δ' αὐτοῦ οὐκ ἂν ἀμαρτοῖς λέγων εἶναι τὴν ἐν οὐρανοῖς βασιλείαν, τὸν τε ἔνδοξον τῆς θεότητος αὐτοῦ θρόνον, ὃν θεολογῶν ὁ Προφήτης ἔψαλλεν, « Ὁ θρόνος σου, » φάσκων, « ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· » ἐφ' ὃν αὐτῷ ὁ Πατήρ, ὡς ἂν Υἱὸς μονογενεῖ, καθέζεσθαι παρεκελεύσατο εἰπών· « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου. » Ταῦτα γὰρ σαφῶς ἤδη πρότερον ἐπὶ μόνον ἀναφέρεισθαι τὸν ἡμέτερον Σωτῆρα τὸν Θεὸν Λόγον παρεστήσαμεν. Αὐτὸν δὲ οὖν τοῦτον ὁ παρῶν θεσιπίζει λόγος ἐκπορεύεσθαι ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ, καταβήσεσθαι τε ἐπὶ τὰ ὕψη τῆς γῆς. Ποῖα δ' ἂν εἶη ταῦτα, ἢ ῥητῶς μὲν τὰ ὄρη τοῦ Ἰσραὴλ καὶ οἱ βουνοὶ, περὶ ὧν μυρία προφητεῖα θεσιπίζουσιν, αὐτῆ τε Ἱερουσαλὴμ καὶ τὸ Σιών ὄρος, ἐν ᾧ τὰς πλείστας ἐποιεῖτο διατριβὰς ὁ Σωτῆρ καὶ Κύριος ἡμῶν; Τούτων δὲ διαφθορὰν ἔσεσθαι καὶ ἀπώλειαν ἐπὶ τῇ τοῦ Χριστοῦ καθόδῳ θεσιπίζει. Καὶ πρότερον, ὡς μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίαν, καὶ τὰ κατ' αὐτοῦ τετολμημένα, τὰ προειρημένα πάντα πεπολιόρχηται, καὶ εἰς ἐσχάτην ἐρημίαν ἐλήλυθεν. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ οἱ ἄρχοντες τοῦ Ἰουδαίου ἔθνους, ἢ τε παρ' αὐτοῖς τὸ πρὶν συνεστῶσα βασιλεία, ἱερωσύνη τε καὶ διδασκάλων προεδρεία, ὄρη νῦν τροπικῶς ὀνομαζόμενα, σαλευθήσεσθαι λέγονται ἐπὶ τῇ τοῦ Κυρίου ἐξ οὐρανῶν παρουσίᾳ. Καὶ τοῦτο δὲ ὅπως τέλους ἔτυχε, τίς οὐκ ἂν ὀμολογήσειε, μετὰ τοὺς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ χρόνους, πάντα ἐκεῖνα θεωρῶν οὐ μόνον σαλευθέντα, ἀλλὰ καὶ ἐκποδῶν γεγε-

ημένα; Κοιλᾶδες δὲ εἰσέτι νῦν τυχόμενοι εἶεν ἂν αἱ ἀντὶ τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ τοῦ Σιὼν ὄρους κατὰ πᾶσαν πύλιν συνεστῶσαι αὐτῶν συναγωγὰς, ἀποθηρευοῦσαι καὶ ἀποκλιόμεναι, καὶ ὡς κηρὸς ἀπὸ προσώπου πυρὸς τυχόμεναι, διὰ λύπην καὶ πένθους ὑπερβολὴν, τῆς τε τῶν οἰκείων ἐρημίας καὶ τῆς μακρᾶς καὶ πολυετοῦς δουλείας ἕνεκεν. Καὶ ἄλλως δὲ κατὰ διάνοιαν ἢ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ ἐπίβασις, οὐκ ἔν χάρμῃσι καὶ κοιλώμασιν, οὐδ' ἐν ταπειναῖς καὶ χαμαιπετέσι δικαιοῖαις, ἀλλ' ἐν ἐπρημέταις τὸ φρόνημα κατεργίετο. Ταύτη γοῦν τροπικώτερον αὐτῶς ὁ Κύριος καταδήσασθαι ἐπὶ τὰ ὕψη τῆς γῆς εἴρητο. Ὁρη δὲ σειόμενα ὑποκάτωθεν αὐτοῦ, αὐτὰ δὲ ἐκείνα ἦν, ἐνθα ἀνήχθη ὑπὸ τοῦ Πνεύματος, πειρασθῆναι ὑπὸ τοῦ διαβόλου. « Ὅτι καὶ παραλαμβάνει αὐτὸν ὁ διάβολος εἰς ὄρος ὕψηλόν τιαν· καὶ ἦν μετὰ τῶν θηρίων. » Ὁρη δ' ἂν εἴη αὐθις τροπικώτερον ἢ ἐν τοῖς ἔρσει τὸ πρὶν ἐπιτελουμένη εἰδωλοκρατεία, καὶ αἱ ἐν τούτοις ἐνεργήσασαι ἀόρατοι καὶ ἀρχοντικαὶ δυνάμεις, ἃς οὐ μικρῶς ἢ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀνέσειέ τε καὶ ἀνεκίνη διδασκαλίαι. Τούτων γὰρ ἡ ἔνθεος, εἴτε θαυματουργὸς καὶ παραδοξοποιὸς ἰσχύς, λεληθῶτος τὴν κατὰ τῶν ἀνθρώπων μακρὰν καὶ παλαιὰν δυναστείαν καθήρει. Ἄσαυτους δὲ καὶ κοιλᾶδες τυχόμεναι ὡς κηρὸς ἀπὸ προσώπου πυρὸς, δαίμονες ἂν εἶεν χθόνιοι καὶ περίγειοι, καθ' ὧν τὸ καυστικὸν τῆς μοχηρίας αὐτῶν πῦρ ἤφιει, λέγων· « Πῦρ ἦλθον βαλεῖν ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ τί θέλω, εἰ ἤδη ἀνήφθη; » Ἰγ' οὐ πυρὸς δὴ καιόμενοι, καὶ μὴ οἷοί τε ὄντες τὰς ἀπὸ τῆς ἀοράτου φλογὸς φέρειν βασάνους, ὑπανεχώρου τῶν ἀνθρωπείων σωμάτων. Καὶ τὸ συνέχον γε καὶ ἐλαύνον αὐτοὺς ἀνωμολόγουσιν, βοῶντες· « Ἐα, τί ἡμῖν καὶ σοί, Υἱὲ τοῦ Θεοῦ; ἦλθες πρὸ καιροῦ βασανίσαι ἡμᾶς; Ὀφθαλμὸν σε τίς εἶ· ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ. » Τούτους δὲ μάλιστα ἠκίζετο, καὶ τοὺς ἐπὶ τούτων ἀρχοντας καθήρει, ὅτι, μὴ ἀρκεσθέντες τῇ τῶν λοιπῶν ἔθνων διαφθορᾷ, δι' ἧς τοὺς πάντας εἰς τὴν πολύθεον πλάνην καταβελήκεσαν, καὶ τῷ πάλαι τοῦ Θεοῦ λαῷ, αὐτῷ δὴ τῷ ἐκ περιτομῆς, ἐπιθεουλεύκεσαν, καὶ ἀποστήσαντές γε τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦτον παντοίαις περιέβαλον δυσσεβείαις. Διὸ καὶ μάλιστα τὴν ἐξ οὐρανῶν πεποίητο ὁ Κύριος κάθοδον. Ὅθεν ἐξῆς φησι· « Διὰ τὴν ἀσέβειαν Ἰακώβ πάντα ταῦτα, καὶ δι' ἁμαρτίαν οἴκου Ἰσραὴλ. » Καὶ ἔτι πρὸς τούτοις τῆς ἐξ οὐρανοῦ καθόδου τοῦ Λόγου τὴν αἰτίαν ἐξῆς διασαφεί, τοῦ μὲν ἐκ περιτομῆς λαοῦ τὰς δυσσεβείας ἀπαριθμούμενος, καὶ τὸν ἐπὶ ταῦταις μετελθόντα αὐτοὺς ὄλεθρον, τῶν δὲ ἀνὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἔθνων προαναφωῶν τὴν κλήσιν. Διὰ ταῦτα γὰρ ἐπεδήμει ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ἐξ οὐρανῶν ἐπὶ γῆς· καὶ τῶν γε λέξεων ἀκούει· « Δι' ἀσέβειαν οἴκου Ἰακώβ πάντα ταῦτα, καὶ δι' ἁμαρτίαν οἴκου Ἰσραὴλ. Τίς ἡ ἀσέβεια οἴκου Ἰακώβ; οὐ Σαμάρεια; καὶ τίς ἡ ἁμαρτία οἴκου Ἰούδα; οὐχὶ Ἱερουσαλήμ; Καὶ θῆσονται Σαμάρειαν εἰς ὄπωροφυλάκιον ἀγροῦ καὶ εἰς φυτεῖαν ἀμπελώνος, καὶ κατασπάσω εἰς χάος τοὺς λίθους αὐτῆς, καὶ τὰ θεμέλια αὐτῆς ἀποκαλύψω. »

A solum commota, sed etiam sublata de mediō? Valles autem adhuc liquescentes, erunt qui pro Jerusalem proque monte Sion, per omnem urbem constituti sunt eorum conventus, 272 plorantes ac lugentes, et quasi cera a facie ignis liquescentes, propter mœroris ac luctus excessum, et propter loci patrii solitudinem, et longam atque annosam servitutem. Alio præterea intellectu divini Verbi super altitudines descensus accipi potest: quod utique non in hiatibus et convallibus, neque in abjectis atque in humum spectantibus animis et cogitationibus, sed in altius sublatis et sursum erectis versari vellet. Tali igitur figura dictum est, ipsum Dominum super altitudines terræ descensurum. Qui vero concutiant super eum montes, ipsi illi utique erunt, ad quos adductus est a spiritu, ut tentaretur a diabolo: quo tempore « assumpsit illum diabolus in montem excelsum valde, et erat cum feris 60. » Rursus etiam figuratius montes accipiemus, illum simulacrorum cultum, qui prius in montibus frequentabatur, et in iis efficaciam suam ostendentes, invisibiles principatus ac potestates, quas non leviter Salvatoris nostri concussit commovitque doctrina. Talium enim longam et veterem contra homines potentiam, latenter delevit divinum illius verbum, et mirifica et omnem in efficiendo fidem superans vis. Eadem vero ratione etiam liquescentes, ut cera a facie ignis, valles, dæmones erunt inferni et circum terram versantes: adversum quos ignem, qui nequitiam ipsorum comburet, dimisit dicens: « Ignem veni mittere in terram, et quid volo, si jam accensus est 61? » Quo igne correpti illi, cum invisibilis flammæ tormenta ferre non possent, de humanis corporibus recedebant, illudque ipsum quo interim cohibebantur atque impellebantur, præ se ferebant magna voce clamantes: « Eia, quid nobis et tibi, Fili Dei? venisti ante tempus torquere nos? Novissime verberabam, horumque principes auferebat: quoniam non satis habentes quod reliquas nationes corrupissent, corruptasque in errorem compulissent, quo deos plures colerent, antiquo etiam illi Dei populo, qui circumcisionis usum servabat, insidiari cœperant, huncque avertentes a Deo, omnis generis impietatibus implicaverant. Quare etiam maxime de cœlo descendit Dominus, ex quo ait deinceps: « Propter impietatem Jacob omnia hæc, et propter peccatum domus Israel. » Ad hæc, Verbi etiam de cœlo descensus causam deinceps exponit, ubi ipsius Judaici populi impietates 273 connumerat, et ubi post impietates eum, qui ipsos invaserat, interitum, ac gentium per totum orbem vocationem enuntiat. Propterea enim de cœlo in terram Dei Verbum profectum est; sed verba audi: « Propter impietatem Jacob omnia hæc, et propter peccatum domus Israel. Quæ impietas Jacob? Nonne Samaria? Et quod peccatum Juda? Nonne Jerusa-

60 Matth. iv, 8; Marc. i, 13. 61 Luc. xii, 49. 62 Mauth. viii, 29.

lem? Et ponam Samariam in pomorum custodiam
 In agro, et in plantationem vineæ, et detraham in
 profundum lapides ejus, et fundamenta ejus aperiam⁶³. » Et adjungit : « Descenderunt mala a Domino super portas Jerusalem, sonitus curruum et equitantium⁶⁴. » Et rursus : « Gloria filix Jerusalem, rade et tonde super filios delicatos tuos, dilata viduitatem tuam sicut aquila, quoniam captivi ducti sunt ex te⁶⁵. » Ad hæc : « Sion quasi ager arabitur, et Jerusalem, quasi pomorum custodia erit, et mons domus in lucum silvæ. » Porro hæc, Sion et Jerusalem et quod vocatur mons domus, illa ipsa sunt, quæ prius significata sunt illis verbis : « Et commovebuntur montes subter eo, et valles liquescent sicut cera a facie ignis, propter impietatem Jacob, » et cætera. Nam propter impietates quas contra ipsum gesserunt, illico neque sane multo post, et montes, et qui in illis habitabant, depopulati sunt, incendiumque atque extremam solitudinem mons Sion pertulit : et factus est mons domus Dei in lucum silvæ. Hæc enim in Domini de cælo descensu ad illos ventura, præsens quoque propheta significat, quæ etiam evidentem exitum consecuta sunt post Salvatoris nostri Jesu Christi adventum. Quod si quidquam nostra quoque historia valet, nostris ipsorum temporibus, illam antiquius celebratam Sion junctis bobus a Romanis viris arari, oculis nostris inspeximus, et ipsam Jerusalem, quemadmodum ipsum hoc ait oraculum, instar pomorum custodiæ desertæ, ad extremam redactam solitudinem, quæ quidem ob nihil aliud eis, quam propter impietates ipsorum evenere, propter quas etiam cæleste Verbum de suo loco progressum est. Ob alias vero causas Dei Verbum de cælo et descendisse et super altitudines terræ pervenisse, prius jam dictum est, utique ut qui olim extollebantur, et **274** in sublimi erigebantur adversus cognitionem Dei montes, commoverentur subter eo contrariæ videlicet potestates, quæ ante ejus adventum una cum reliquis hominibus, etiam gentem Hebraicam, et impietatis et simulacrorum cultus operationibus addixerant; utque pravi dæmones, qui valles appellantur, propterea quod in hiatibus tenebricosis et corporum cavis diversantur, quasi cera a facie ignis liquescentes, ob Verbi divini vim, de hominibus fugerent. Et alia vero præter eas esse potest causa, illa quidem non vulgaris, cur Dominus de cælo descenderit, quam oraculum juxta significat, ut omnes in orbe terrarum gentes, dæmonibus pulsas, et spiritibus qui principatum habebant concussis, ab antiqua sub illis et aspera et immobili tyrannide respirantes, agnitionem supremi Dei reciperent. Quin etiam ipsa hæc in hunc modum ejusdem prophetiæ voces deinceps eadem atione sub unam sensus copulationem enuntiant :
 Et erit in novissimis diebus manifestus mons Domini, paratus in summitatibus montium ; et extol-

Καὶ ἐπιλέγει· « Κατέθη κακὰ παρὰ Κυρίου ἐπὶ πύλας Ἱερουσαλήμ, ψόφος ἀρμάτων καὶ ἰππευόντων. » Καὶ αὖθις· « Ἡ δόξα τῆς θυγατρὸς Ἱερουσαλήμ, ξύρησαι καὶ κείραι ἐπὶ τὰ τέκνα τὰ τρυφερὰ σου· ἐμπλάτυνον τὴν χερσαίαν σου, ὡς ἀετὸς, ὅτι ἠχημαλωτεύθησαν ἀπὸ σοῦ. » Ἐπὶ τούτοις· « Σιών ὡς ἀγρὸς ἀροτριάθησεται, καὶ Ἱερουσαλήμ ὡς ὄπωροφυλάκιον ἔσται, καὶ τὸ ὄρος τοῦ οἴκου εἰς ἄλσος δρυμοῦ. » Σιών δὲ καὶ Ἱερουσαλήμ καὶ τὸ καλούμενον ὄρος τοῦ οἴκου, ταῦτ' ἦν ἐκεῖνα τὰ πρόσθεν δεδηλωμένα διὰ τοῦ· « Καὶ σαλευθήσονται τὰ ὄρη ὑποκάτωθεν αὐτοῦ, καὶ αἱ κοιλιάδες τακθίσονται ὡς κηρὸς ἀπὸ προσώπου πυρὸς, δι' ἀσέθειαν Ἰακώβ. » Διὰ γὰρ τὰς δραστείας κατ' αὐτοῦ δυσσεβείας εὐθύς, καὶ οὐκ εἰς μακρὸν, καὶ τὰ ὄρη, καὶ οἱ ἐν τούτοις οἰκοῦντες ἐπεπολιόρχητο, ἐμπρησμόν τε καὶ ἐσχάτην ἐρημίαν τὸ Σιών ὄρος ὑπέμεινε, καὶ γέγονε τὸ ὄρος τοῦ οἴκου τοῦ Θεοῦ εἰς ἄλσος δρυμοῦ. Ταῦτα μὲν οὖν ἐπὶ τῇ τοῦ Κυρίου ἐξ οὐρανῶν καθόδῳ περὶ ἐκείνους ἔσεσθαι, καὶ ἡ παρούσα προφητεία σημαίνει, ἃ καὶ ἐναργῆ τὴν ἐκδασιν ἐληφε μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίαν. Εἰ γοῦν τι δύναται καὶ ἡ ἡμετέρα ἱστορία, καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς τὴν πάλαι βωμμένην Σιών ζεύγσει βῶδιν ὑπὸ Ῥωμαίων ἀνδρῶν ἀρουμένην ὀφθαλμοῖς παρελιθίσαι, καὶ τὴν γε Ἱερουσαλήμ, ὡς αὐτὸ γέφησι τὸ λόγιον, ὄπωροφυλάκιου δίκην ἀπολειφθέντος, ἐν παντελεῖ καταστᾶσαν ἐρημίζ· ἃ καὶ δι' οὐδὲν ἕτερον αὐτοῖς ἢ διὰ τὰς δυσσεβείας αὐτῶν συμβέβηκε, καὶ ὁ Λόγος ὁ οὐράνιος ἐκ τοῦ οἴκου τούτου προσελήλυθε. Καὶ δι' ἐτέρας δὲ αἰτίας **C** τοῦ Θεοῦ Λόγος οὐρανῶν κατεληλυθέναι τε καὶ ἐπιθεσθέναι ἐπὶ τὰ ὕψη τῆς γῆς, ἥδη πρότερον ἐλέγετο, ὅπως τὰ μὲν πάλαι ἐπαιρόμενα καὶ ὑπερφύομενα κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ ὄρη σαλευθῆ ὑποκάτωθεν αὐτοῦ, αἱ δὲ ἀντιμαίεσθαι ἀντικείμεναι, αἱ πρὸ τῆς αὐτοῦ παρουσίας μετὰ τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων, καὶ τὸ Ἑβραίων ἔθνος, τοῖς τῆς δυσσεβείας καὶ εἰδωλολατρείας πράγμασι καταδεδούλωτο· οἱ δὲ πονηροὶ δαίμονες, κοιλιάδες ἐπικαλούμενοι, διὰ τὸ ἐν χάσμασι σκοτοῖς, καὶ τοῖς τῶν σωμάτων κοιλώμασιν ἐνδιατριβεῖν, ὡς κηρὸς ἀπὸ προσώπου πυρὸς τηκόμενοι, τῇ τοῦ Θεοῦ Λόγου δυνάμει ἐξ ἀνθρώπων ἀπέφυγον. Καὶ ἐτέρα δ' ἂν εἴη παρὰ ταύτας αἰτία, οὐχὶ τυχοῦσα, τῆς ἐξ οὐρανῶν καθόδου τοῦ Κυρίου, ἣν ὁ λόγος ἐπισημαίνεται, ὅπως πάντα τὰ ἐπὶ γῆς ἔθνη, τῶν δαιμόνων ἀπελασθέντων, καὶ τῶν ἀρχοντικῶν πνευμάτων σεισθέντων, τῆς πάλαι αὐτῶν σκληρᾶς καὶ ἀκινήτου τυραννίδος ὑπαναπνεύσαντα, τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ ἐπὶ πάντων ἀναλόγη Θεοῦ. Καὶ αὐτὰ ὁδὲ πως αἱ τῆς αὐτῆς προφητείας φωναὶ ἐξῆς καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ ὑπὸ μίαν συνάφειαν διανοίας κηρύττουσι· « Καὶ ἔσται ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν ἐμφανὲς τὸ ὄρος Κυρίου, ἕτοιμον ἐπὶ τὰς κορυφὰς τῶν ὄρων· καὶ μετεωρισθήσεται ὑπεράνω τῶν βουνῶν· καὶ σπεύσουσιν ἐπ' αὐτὸ λαοὶ, καὶ πορεύσονται ἔθνη πολλὰ, καὶ ἐροῦσι· Δεῦτε, ἀναβῶμεν εἰς τὸ ὄρος τοῦ Κυρίου, καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ, καὶ

⁶³ Mich. 1, 5, 6. ⁶⁴ ibid. 12, 13. ⁶⁵ ibid. 15, 16.

⁶⁶ Mich. 11, 12.

δείξουσιν ἡμῖν τὴν ὁδὸν αὐτοῦ, καὶ πορευσόμεθα ἐν ταῖς τρίβοις αὐτοῦ. Ἐκ γὰρ Σιών ἐξελεύσεται νόμος, καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ, καὶ κρινεῖ ἀνά μέσον τῶν ἔθνῶν. » Τοιαῦτα καὶ περὶ τῆς τῶν ἔθνῶν κλήσεως, ἃ καὶ ὁποίας ἔχεται διανοίας, ὅπως τε καὶ αὐτὰ μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίαν τέλος εἴληφεν, ἐπὶ σχολῆς ἂν τις καταμάθοι. Ἀκολουθῶς γε μὴν τοῦτοις ἀρχόμενος ὁ τῆς προφητείας λόγος, ὡσὲν ἐπὶ σωτηρίᾳ οὐ μόνον τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, ἀλλὰ καὶ τῶν ἔθνῶν ἀπάντων, τῆς τοῦ Κυρίου εἰς ἀνθρώπους καθόδου γενησομένης, τοῖς λαοῖς καὶ τοῖς ἐπὶ γῆς ἅπασιν ἐπιφωνεῖ, λέγων· « Ἀκούσατε, λαοὶ πάντες, καὶ προσεχέτω ἡ γῆ, καὶ πάντες οἱ ἐν αὐτῇ. » Καὶ τὸ μαρτύριον δὲ τοῦ πάθους ἠντίτετο τοῦ Κυρίου ἐπιφέρων· « Καὶ ἔσται Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν εἰς μαρτύριον. » Εἴθ' ἐξῆς ὁ αὐτὸς προῦν προφήτης, ὡσὲν ἤδη προπαιδεύσας τὰ περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ Λόγου, τῆς τε ἐξ οὐρανῶν αὐτοῦ καταβάσεως, καὶ ὡς τὰ αἰτία τῆς εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ παρουσίας προειπὼν, ἐπομένως τὴν εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ ἐσομένην γένεσιν, καὶ αὐτὸ δὴ (1) χωρίον ἐνθα τεχθήσεσθαι ἐμελλεν, ὡδὲ πως διδάσκει, λέγων· « Καὶ σὺ Βηθλεὲμ οἶκος τοῦ Ἐφραθᾶ, ὀλιγοστὸς εἶ τοῦ εἶναι ἐν χιλιᾷσιν Ἰούδα· ἐκ σοῦ μοι ἐξελεύσεται ἡγουμένος, τοῦ εἶναι εἰς ἄρχοντα ἐν τῷ Ἰσραὴλ, καὶ αἱ ἔξοδοι αὐτοῦ ἀπ' ἀρχῆς ἐξ ἡμερῶν αἰῶνος. » Ἐπιμελῶς δὲ πρότερος, τίνα τρόπον τοῦ ἐπὶ τὴν Βηθλεὲμ (χωρίον δὲ ἐστὶ τοῦτο τῆς Ἰουδαίας) φανησομένου τὰς ἐξόδους ἀνωθεν καὶ ἐξ αἰῶνος ὑφισταμένοι φησί, τὴν ἐνθεον δηλῶν προεπαρξίν τε καὶ οὐσίωσιν τοῦ ἐκ Βηθλεὲμ προελυσομένου ἀρχοντος. Εἰ μὲν οὖν ἔχοι τις ἐφ' ἕτερον ἀναφέρειν τὸν χρησμὸν, τίς οὐτός, ἀποδεικνύτω· εἰ δ' οὐκ ἔστιν εὐρεῖν ἕτερον τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὃς μόνος μετὰ τὴν προφητείαν ἐνθένδε ὠρμημένος βοᾶται, τί λοιπὸν ἐμποδῶν μὴ οὐχὶ συνομολογεῖν ἀλήθειαν τῇ προφητείᾳ, ἐπὶ μόνῳ αὐτῷ σαλευούσῃ τὴν πρόβησιν; Μόνος γοῦν οὗτος ἐπιφανῆς τῶν πύποτε γαγονῶν, ἐκ τοῦ προειρημένου χωρίου τῆς Βηθλεὲμ μετὰ τοὺς τῆς προφητείας χρόνους τὸ ἀνθρώπειον ὑποδύς σχῆμα προελήλυθεν· ἅμα τε τῇ αὐτοῦ παρουσίᾳ ἐπληροῦτο τὰ προηγορευμένα. Αὐτίκα γοῦν, καὶ οὐκ εἰς μακρὸν, τῷ μὲν Ἰουδαίῳ ἔθνεϊ ἕκαστα τῶν προφητευμένων σκυθρωπῶν ἀπήντα· τοῖς δὲ ἔθνεσι πάλιν τὰ ἀκόλουθα τοῖς θεσπίσμασιν, αὐτὸς τε οὗτος ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν ἐκ Βηθλεὲμ ὀρμηθεὶς, ἡγουμένος ἀνεδείχθη τοῦ κατὰ διάνοιαν Ἰσραὴλ, οὕτω παντὸς τοῦ διορατικοῦ καὶ θεοσεβοῦς λαοῦ χρηματίζοντος. Καὶ θεὰ γε, ὅπως τὰς ἐξόδους αὐτοῦ τῆς ἐνθέου προὑπάρξεως ἀπ' ἀρχῆς καὶ ἐξ ἡμερῶν αἰῶνος ἔχειν λέγεται· ὅπερ οὐκ ἂν ἀρμόσειεν ἀνθρώπου φύσει. Τοῦτοις ἐξῆς ὁ προφητικὸς λόγος, ὑποβάς μικρὸν, καὶ νῦν πάλιν τῆς πάλαι νομικῆς θρησκείας τὴν περιγραφὴν καὶ καθάρεισιν ὑποσημαίνει, ἐκ προσώπου τοῦ λαοῦ λέγων· « Ἐν τίνι καταλάβω τὸν Κύριον; ἐπιλήψομαι Θεοῦ μου ὑψίστου; εἰ καταλήψομαι αὐτὸν ἐν ὀλοκαυτώμασιν, ἐν μότχοις ἐνιαισίοις· εἰ δὲ πρωτότοκα κοιλίας μου ὑπὲρ ἁμαρτίας ψυχῆς

⁶⁷ Mich. iv, 2. ⁶⁸ Mich. v, 2.

(1) Desideratur τό. Εἰδτ.

letur super colles, et festinabunt ad eum populi. Et ibunt gentes multæ, et dicent: Venite, ascendamus in montem Domini, et in domum Dei Jacob, et ostendent nobis viam ejus, et ambulabimus in semitis ejus. De Sion enim exhibit lex, et verbum Domini de Jerusalem, et judicabit inter gentes⁶⁷. » Talia sane de vocatione gentium dicta sunt: quæ quidem quo sensu accipienda sint, et quo pacto ipsa quoque post Salvatoris nostri adventum, finem acceperint, per otium quis liberius discere poterit: cum iis tamen concordans quæ jam exposita sunt, in ipso prophetiæ exordio idem oraculum, non secus ac si ad salutem non Judaicæ gentis solum, sed universarum gentium, Domini ad homines descensus futurus esset, ad omnes populos, ad omnia quæ sunt in terra clamat dicens: « Audite, populi omnes, et attendat terra, et omnes qui in ea sunt. » Testimonium vero quod contra ipsum Dominum dictum est, cum esset passurus, ita significat, « Et erit Dominus Deus vester in testimonium. » Tum deinceps idem propheta oratione progressus, tanquam is qui ante jam docuisset ea quæ ad substantiam Dei Verbi ejusque de cælo descensum pertinerent, et tanquam si ejus ad homines adventus causas prædixisset, ordine deinceps futurum ejusdem inter **275** homines ortum, planeque etiam ipsum locum in quo futurum erat ut nasceretur, indicat dicens: « Et tu Bethlehem domus Ephrata, minima es, ut sis in millibus Juda: ex te mihi egredietur qui præsit, ut sit in principem in Israel et exitus ejus ab initio, ex diebus sæculi⁶⁸. » Attende vero diligenter, quemadmodum ejus qui in Bethlehem sit conspiciendus (est autem Bethlehem Judææ locus), exitus dicat desuper et a sæculo existere: utpote, qui principis de Bethlehem progressuri, divinam indicare velit substantiæ antecessionein, propagatio-nemque personæ. Si quis igitur est qui oraculum referre possit ad alium quempiam, ne cuictetur; prodat sane hunc, quisnam sit; sed si alius præter Salvatorem nostrum Jesum Christum inveniri non potest, qui solus post talem prophetiam inde profectus celebratur, quid tandem impedimenti superest, ne una cum ipsa prophetia veritatem fateamur, quæ in unum illum suam dirigit prædictionem? Nam solus ille omnium, qui unquam existerint, ex eo Bethlehem loco, de quo jam dictum est, manifeste post ejus prophetiæ tempora, humanam subiens formam, progressus est; atque illico una cum ejus adventu, ea quæ jam prædicta fuerant, completa sunt. Itaque e vestigio sine mora, quæcumque tristia et infesta Judaicæ genti prædicta fuerant, evenerunt: ac rursus cæteris gentibus, oraculis consentanea, atque ipse hic Salvator et Dominus noster in Bethlehem progressus, ejus Israel princeps, qui ad intelligentiam refertur, declaratus est: quippe cum eo nomine populus omnis, qui-cumque Deum et videre et pie colere assuetus sit,

appelletur. Et sane inspicere quemadmodum suæ divinæ antecedentisque substantiæ exitus, ab initio et ex diebus sæculi habere dicatur, quod quidem neutiquam hominis naturæ conveniat. Post hæc paululum progressa prophetica oratio, etiam nunc rursus veteris legalis ritus circumscriptionem atque abolitionem subostendit ex persona populi, dicens : « In quo comprehendi Dominum? tenebo Deum meum altissimum? num comprehendam eum in integris sacrificiis, in vitulis anniculis? num dabo primogenita ventris mei, pro peccato animæ meæ? Ex persona autem Dei sic eis respondens, ait : « Si indicaverit tibi, o homo, quid sit bonum, et quid Dominus requirat a te, nonne ut facias iudicium, et diligas misericordiam, et paratus sis ambulare post Dominum Deum tuum⁶⁹? » Habes igitur hic quoque in eo, de quo prophetæ loquuntur, **276** Domini in cælo ad homines descensum, plurima quæ simul in eodem significantur Judæorum : rejectionem, exprobrationes scelerum eorum, interitum regiæ ipsorum civitatis, ritusque Mosaici, qui apud eos olim prius servabatur, abrogationem : et e contrario ad gentes, pollicitationes bonas, agnitionem Dei, novum cultus divini ritum, novamque legem, ac Verbum quod de regione Judæorum sit progressurum, et in omnes gentes disseminandum, quæ quidem cujusmodi finem, et cujusmodi orationis exitum, post Salvatoris nostri Jesu Christi adventum ostenderint, tibi contemplandum relinquo.

CAPUT XIV.

Ab Ambacum. — Quod veniens Dei Verbum, venturam neque moraturum caneretur a prophetis.

« Et respondit mihi Dominus, et dixit : Scribe visionem manifeste in tabella, ut persequatur qui legit ea : quoniam adhuc visio ad tempus, et oriatur ad vesperam, et non in vanum. Si tardius veniet, exspecta illum ; quoniam veniens veniet, et non morabitur. Si subtraxerit se, non bene sibi placet anima mea in eo. Justus autem ex fide mea vivet⁷⁰. » Etiam hoc loco palam eum qui venit, de quo prophetæ loquuntur, venturum canit. Sed quis tandem hic sit, nisi qui supra innotuit in illis verbis : « Benedictus qui venit in nomine Domini, Deus Dominus et illuxit nobis⁷¹? » Hunc vero tanquam eum, qui ipsum lumen sit, ad vesperam oriturum ait, in consummatione videlicet sæculorum. Cui concordat etiam Zacharias, dicens : « Ecce vir, Oriens nomen ei, et subter eum oriatur⁷². » Idem vero propheta etiam tempus significat, dum adjungit⁷³ : « Ad vesperam erit lumen, si tardius veniet, exspecta illum. » Pro quo Aquila sic reddidit : « Si vero cunctabitur, accipe illum, quoniam veniens veniet, et non tardabit. » De hoc autem meminit etiam ad Hebræos Epistola, ubi ait : « Nolite igitur adjicere confidentiam vestram, quæ magnam habet remunerationem. Patientia enim vobis necessaria est, ut voluntatem Dei facientes, reportetis **277** promissionem. Adhuc enim modicum, aliquantulumque, qui venturus est veniet, et non tardabit. Justus autem ex fide mea vivet ; quod si subtraxerit se, non bene sibi placet anima mea in

μου ; ἢ ἐκ δὲ προσώπου τοῦ Θεοῦ τοιάνδε αὐτοῖς τὴν ἀπόκρισιν ποιούμενος · « Εἰ ἀναγγεῖλη σοι ἄνθρωπε, τί καλόν, καὶ τί Κύριος ἐκζητεῖ παρὰ σοῦ, ἀλλ' ἢ τοῦ ποιεῖν κρίμα, καὶ ἀγαπᾶν ἔλεος, καὶ ἔτοιμον εἶναι πορεύεσθαι ὅπισω Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου ; » Ἔχεις τοιγαροῦν κἀνταῦθα ἐπὶ τῇ προφητευομένῃ τοῦ Κυρίου ἐξ οὐρανῶν εἰς ἀνθρώπους καθόδῳ, ὁμοῦ καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ πλεῖστα ὅσα σημαινόμενα · Ἰουδαίων ἀποβολὴν, ἐλέγχους τῶν ἀσεβῶν αὐτῶν, καθαιρέσιν τῆς βασιλικῆς αὐτῶν μητροπόλεως, τῆς τε πάλαι πρότερον παρ' αὐτοῖς ἐπιτελουμένης κατὰ Μωσῆα λατρείας παραίτησιν · Ἐμπαλιν δὲ περὶ τῶν ἐθνῶν, ἀγαθὰς ἐπαγγελίας, ἐπίγνωσιν Θεοῦ, καινὸν τρόπον εὐσεβείας, νόμον καινόν, καὶ Λόγον ἐκ μὲν τῆς Ἰουδαίων χώρας προελευσόμενον, εἰς πάντα δὲ τὰ ἔθνη διαδοθῆσόμενον · ἅπερ ὁποῖον τέλος καὶ ὁποῖαν ἔχθασιν τῶν λόγων μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίαν ἐπιδέδεκται, σοὶ καταλείπω σκοπεῖν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Ἀπὸ Ἀμβροσίου. — Ὅς ἐρχόμενος ἤξειν, καὶ οὐ χρονίσειν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος προεφητεύετο.

« Καὶ ἀπεκρίθη Κύριος πρὸς με, καὶ εἶπε · Γράψον ὅρασιν σαφῶς ἐν πυλῶνι, ὅπως διώκη ὁ ἀναγινώσκων αὐτά · διότι ἔτι ὅρασις εἰς καιρὸν, καὶ ἀνατελεῖ εἰς πέρας, καὶ οὐκ εἰς κενόν. Ἐὰν ὑστερήσῃ, ὑπόμεινον αὐτόν · ὅτι ὁ ἐρχόμενος ἤξει, καὶ οὐ μὴ χρονίσει. Ἐὰν ὑποστείληται, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχὴ μου ἐν αὐτῷ. Ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεώς μου ζήσεται. » Καὶ ἐνταῦθα διαρρήδην ἐρχόμενον ἤξειν τὸν προφητευόμενον θεσπίξει. Τίς δ' ἦν οὗτος, ἢ ὁ ἀνωτέρω δηλωθεὶς, κατὰ τὸ, « Εὐλόγημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου, Θεὸς Κύριος καὶ ἐπέφηγεν ἡμῖν ; » Τοῦτον δὲ, ὅτι φῶς τυγχάνοντα, εἰς πέρας ἀνατελεῖν φησιν, ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων. Ὁ συνάδει καὶ ὁ Ζαχαρίας, λέγων · « Ἰδοὺ ἀνὴρ, Ἀνατολὴ ὄνομα αὐτοῦ, καὶ ὑποκάτωθεν αὐτοῦ ἀνατολή. » Καὶ τὸν χρόνον ὑποσημαίνων ὁ αὐτὸς ἐπιλέγει · « Τὸ πρὸς ἑσπέραν ἔσται φῶς. Ἐὰν ὑστερήσῃ, ὑπόμεινον αὐτόν · ἀνθ' οὗ ὁ Ἀκύλας πεποίηκεν · « Ἐὰν δὲ μελλήσῃ, προσδέξου αὐτόν, ὅτι ἐρχόμενος ἤξει, καὶ οὐ βραδυεῖ. » Τοῦτου δὲ μέμνηται καὶ ἡ πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολὴ δι' ὧν φησι · « Μὴ ἀποβάλητε εὐνὴν τὴν παρρησίαν ὑμῶν, ἥτις ἔχει μεγάλην μισθαποδοσίαν. Ὑπομονῆς γὰρ ἔχετε χρεῖαν, ἵνα, τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ποιήσαντες, κομίσθητε τὴν ἐπαγγελίαν. Ἐτι γὰρ μικρὸν ὄσον, ὁ ἐρχόμενος ἤξει, καὶ οὐ χρονίσει. Ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεώς μου ζήσεται · καὶ ἐὰν ὑποστείληται, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχὴ μου ἐν αὐτῷ. » Καὶ ὅρα γε, ὅπως διὰ τούτων ἀσαφῶς κείμενον τὸ προφητικόν, διὰ τὸ καθ' ὑπερβατὸν εἰρησθαι, ἐπὶ τὸ σαφέστερον ἢ ἐπιστολῇ

⁶⁹ Mich. vi, 6-8. ⁷⁰ Habac. ii, 2-4. ⁷¹ Psal. cxvii, 26 ⁷² Zach. vi, 12. ⁷³ Habac. ii, 3.

διεληφεν. Ἡ μὲν γὰρ τῆς προφητείας λέξις, «Ὁ ἐρχόμενος, » φησὶν, « ἤξει, καὶ οὐ χρονίσει. » Καὶ ἐπιφέρει· « Ἐὰν ὑποστείληται, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχὴ μου ἐν αὐτῷ, » ὅπερ συναπτόμενον, ἀνάγεσθαι δόξειεν ἂν ἐπὶ τὸν ἐρχόμενον, καὶ οὐ χρονίζοντα, ὅπερ ἐστὶν ἀποπον. Πῶς γὰρ ἐπ' ἐκείνον ἀρμόσει τὸ λέγεσθαι μὴ εὐδοκεῖν ἐν αὐτῷ τὸν Θεόν; Ἀλλ' ἡ τῆς διαστολῆς παράθεσις ἐναλλάξασα τὴν τοῦ λόγου σύνταξιν, τὴν διάνοιαν ἐσώσατο. Μετὰ γὰρ τὸ, « Ἐτι μικρὸν ὅσον, ὁ ἐρχόμενος ἤξει, καὶ οὐ χρονίσει, » ἐξῆς συνῆψε τὸ, « Ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται. » Εἶτα τὸ ἐν τῇ προφητεῖα πρώτον κείμενον, ὑπέταξε δεύτερον ἐν τῷ, « Καὶ ἐὰν ὑποστείληται, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχὴ μου ἐν αὐτῷ. » Ἀπαξ γὰρ θεσπίσας ὁ λόγος διὰ τῆς προφητείας, ὅτι δὴ τὸ φῶς τὸ πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἐπιτηγελμένον, διὰ τῆς Χριστοῦ παρουσίας ὄψε ποτε καὶ ἐσπέρας ἀνατελεῖ, καὶ οὐ διαψεύσεται (οὕτω γὰρ ἀντὶ τοῦ, « καὶ οὐκ εἰς κενόν, » ὁ Ἀκύλας ἠρμήνευσεν). Ἐπειτα διὰ τὸ μέλλειν ὄψε καὶ ἐσπέρας ἔσεσθαι τὴν τοῦ προφητευομένου παρουσίαν, εἰς ὑπομονὴν παρακαλέσας διὰ τοῦ, « Ἐὰν ὑστερήσῃ, ὑπόμεινον αὐτόν, » ἢ « ἐν μελλήσῃ προσδέχου αὐτόν. » ὅτι ὁ ἐρχόμενος ἤξει καὶ οὐ μὴ χρονίσει, » ἐπὶ τὴν πίστιν « τῆς προβήσεως τὸν ἀκροατὴν παρορμᾷ λέγων. » Ὁ δὴ τούτοις πιστεῶν, ἐξ αὐτῆς τῆς πίστεως αὐτοῦ δίκαιος ἀναδειχθεὶς, τὴν κατὰ Θεὸν ζήσεται ζωὴν ὡς ἐμπαινὸν ὁ ἀπιστῶν, ἐν οἷς ὑποστείληται μὴ θαρσύσας, μηδὲ ἐμπιστεύσας τοῖς εἰρημένοις, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχὴ μου ἐν αὐτῷ. Οὐκοῦν καὶ αὐτοὶ τούτοις ἀκολούθως, ἐναλλάξαντες τὸ πρῶτον ὑστερον, καὶ μεταθέντες τὸ ὑστερον ἐπὶ τὸ πρῶτον, αἰσώσομεν τὸν νοῦν τῆς λέξεως,

μετὰ τὸ, « Ὅτι ὁ ἐρχόμενος ἤξει, καὶ οὐ χρονίσει, » καὶ ὑπερβατὸν συνάπτοντες τὸ. « Ὁ δὲ δίκαιός μου ἐκ πίστεως ζήσεται, » καὶ τούτῳ ἐπιλέγοντες τὸ, « Ἐὰν ὑποστείληται, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχὴ μου ἐν αὐτῷ. » Ταύτη δὲ καὶ ὁ Ἀκύλας τῇ διανοίᾳ συντρέχει λέγων· « Ἐὰν μελλήσῃ, προσδέχου αὐτόν, ὅτι ἐρχόμενος ἐλεύσεται, καὶ οὐ βραδυνεῖ. Ἰδοὺ νωχελουμένου, οὐκ εὐθεῖα ἡ ψυχὴ μου ἐν αὐτῷ, καὶ δίκαιος ἐν πίστει αὐτοῦ ζήσεται. »

conservabimus: sic enim post illud, « Quoniam veniens veniet et non morabitur, » statim subjungemus illud, « Justus autem meus ex fide vivet, » et huic ipsi connectemus illud, « Si subtraxerit se, non bene sibi placet anima mea in eo. » **278** Cum hoc vero sensu etiam Aquila concordat dicens: « Si cunctabitur accipe illum, quoniam veniens veniet et non tardabit; ecce si tardus sit, non recta anima mea in eo, et justus ex fide ipsius vivet. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

D

CAPUT XV.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Ὡς ἐπιφοβὸς ἡ περὶ τῆς ἐξ οὐρανῶν καθόδου τοῦ Κυρίου ἀκοὴ τυγχάνει, καὶ μετὰ ἐκπλήξεως τὰ ἔργα αὐτοῦ, ἐλόγιστος τε αὐτοῦ ἡ σύμψασι γῆ τῆς αἰρέσεως αὐτοῦ πλησθήσεται, ὃ γέ γε τῆς Καινῆς Διαθήκης αὐτοῦ λόγος εἰς πάντας ἀνθρώπους διυδραμεῖται.

« Κύριε, εἰσακήκοα τὴν ἀκοήν σου, καὶ ἐφοβήθην. Κύριε, κατενόησα τὰ ἔργα σου, καὶ ἐξέστην· ἐν μέσῳ δύο ζωῶν γνωσθήσῃ ἐν τῷ ἐγγίξειν τὰ ἔτη, ἐγνωσθήσῃ ἐν τῷ παρεῖναι τὸν καιρὸν, ἀναδειχθήσῃ ἐν τῷ παραχθῆναι τὴν ψυχὴν μου ἐν ὀργῇ,

A eo ⁷⁴. » Et sane specta, quemadmodum quod a propheta obscurius positum est, propterea quod per trajectionem prolatum sit, Epistola in sensum planiorem transtulerit; verba enim prophetiæ sic habent: « Veniens veniet, et non morabitur; » et adjungit: « Si subtraxerit se, non bene sibi placet anima mea in eo. » Quod quidem dum ita conjungitur, facile referendum esse videatur ad eum qui venturus est, et non morabitur; at id quidem perquam absurdum. Qui enim fieri potest ut illi accommodetur quod dicitur, non placere sibi in eo animam suam, si de Deo sit sermo? Sed distinctio quæ apposita est, cum verborum structuram mutaverit, sensum conservavit. Nam post illud: « Adhuc modicum aliquantulumque, qui venturus est veniet, et non tardabit, » continuo adjunxit illud: « Justus autem ex fide vivet, » Deinde illud quod in prophetia primum positum est, secundo loco subjecit, ubi ait: « Quod si subtraxerit se, non bene sibi placet anima mea in eo. » Cum enim semel oraculum per ipsam prophetiam cecinerit, lucem omnibus promissam gentibus per Christi adventum aliquantulum tandem et ad vesperum orituram, et non frustratam (sic enim pro eo quod est, « et non in vanum, » Aquila est interpretatus); deinde quod sero et ad vesperum futurus esset ejus, de quo prophetia loquitur, adventus, ideo illis verbis, « Si tardius veniet, exspecta illum, » vel, « si cunctabitur, accipe illum; quoniam veniens veniet, et non tardabit, » ad patientiam vocans auditorem, ut vaticinio fidem adhibeat, hortatur, dicens, eum qui his rebus crediderit, ubi ex sua ipsius fide justus declaratus fuerit, vitam quæ Deo placeat, victurum, sicut e contrario, qui non crediderit, ubi subtraxerit se, non confidens neque credens his quæ dicta sunt, futurum ut non bene sibi placeat anima in eo. Ergo nos quoque ipsa hæc sequentes, si commutaverimus ita ut quod prius est, posterius, quod vero posterius est, translatum prius faciamus, sensum verborum integrum

Ab eodem. — Quod terribilis sit auditus descensus Domini de caelo, et facta illius cum admiratione, quodque cum ipse venerit, universa terra ipsius laude complebitur, et Novi ipsius Testamenti verbum ad omnes homines penetrabit.

« Domine, audiui auditionem tuam, et timui. Intellexi opera tua, et obstupui: in medio duarum vitarum cognosceris, dum anni appropinquabunt, notus fies, dum aderit tempus declaraberis. Dum perturbata fuerit anima mea in ira, misericordiæ

⁷⁴ Hebr. x, 35-38.

281 Deinceps adjungit : « Cooperuit cœlos virtus ejus, et laudis ejus plena est terra, et splendor ejus ut lumen erit. » Quibus utique verbis, simul et gloriosum ejus in cœlo regnum ostenditur, et quæ posthac futura est, longiusque duratura, atque in omnem terram penetratura, doctrinæ, quæ de illo fertur, laudatio. Illud autem : « Cornua in manibus ejus, » regni ejus insignia et notas significat, quibus cornibus, invisibiles atque adversantes potestates repellens, et victas obtinens abigit. Ordine bis deinceps adjungit : « Et posuit dilectionem fortem roboris sui. » Et sane vehementis affectionis ejus ac dilectionis erga homines indicium maximum fuerit, quod ante faciem ejus incesserit verbum illud, videlicet salutare atque evangelicum, quod etiam egressum percurrerit campos, adeo ut brevi tempore totum orbem terrarum ea, quæ perpleverit, comprobata ejus prophetiæ veritate, quæ in campos. » In secundo autem ejusdem adventu, his quæ dicta sunt et iis quæ deinceps sequuntur, dagandis tempus non adest.

CAPUT XVI.

A Zacharia. — Quemadmodum Dominus omnipotens confitetur se missum, ut auferat ea, quæ vitiosa sint.

« Hæc dicit Dominus omnipotens : Post gloriam misit me ad gentes, quæ spoliaverunt vos : quoniam qui tangit vos, quasi is qui tangit pupillam oculi ejus : quia ecce affero manum meam super ipsos : et erunt spolia iis qui servierint eis, et cognoscetis quod Dominus omnipotens misit me ⁷⁹. » Ipse Dominus omnipotens in his seipsum missum esse ait, et quisnam is sit, qui miserit, docet, ubi ait : « Et cognoscetis quod Dominus omnipotens misit me. » Igitur etiam hoc loco duos perspicue habes, qui eadem utantur appellatione, unum eum, qui misit Dominum omnipotentem, alterum eum, qui mittitur, ejusdem cum eo qui misit nominis. **282** Quem porro alium dixeris eum qui mittitur, nisi eum quem ante nos pluribus appellavimus Deum Verbum, qui a Patre missum se confitetur, et qui manifeste dixit : « Post gloriam misit me, » illud interim significans, quod qui antea fuerit in gloria apud Patrem, postea missus sit ad gentes, quæ spoliaverunt vos? Cum enim ad eas gentes quæ prius populo Dei adversæ inimicæque erant, missum sit Dei Verbum, has ipsas sibi ipsi subjecit, easdem per suos discipulos deprædatus, qui portio quæ am erant illius populi qui ad circumcisionem pertinet, quem quondam in servitutem redegerunt gentes, quæ ipsum illum suo simulacrorum cultu deprædata fuerunt. Hæc igitur passuras dicit gentes quas disposuit. Sicut enim illæ populum Dei a patria pietate ac religione avertentes, spolia propriis dæmonibus factæ sunt, ita quandoque etiam ipsæ patrio simulacrorum cultu ab iis qui ipsis an-

Α άοράτους και άντικειμένας δυνάμεις ώθούμενος και κερατίζων, άπελαύνει. Άκολουθως τούτοις έπιλέγει, « Καί έθετο άγάπησιν κραταιών ισχύος αυτού. » Καί τής γε εις ανθρώπους κραταιάς διαθέσεως αυτού, και άγάπης δείγμα μέγιστον ήν τδ πρό προσώπου αυτού πορευθήναι λόγον, δηλονότι τών σωτήριον και εύαγγελικόν, έξελθόντα τε τούτον διαδραμειν εις πεδία, ώστε εν όλίγω πάσαν πληρώσαι τήν οικουμένην τής ύπ' αυτού προξενηθείσης άπασιν ανθρώποις σωτηρίας, ακολουθως τή προφητείη φησάση : « Πρό προσώπου αυτού προπορεύεται λόγος, και έξελεύεται εις πεδία. » Κατά τήν δευτέραν δέ αυτού παρουσίαν, έτι μάλλον και κυριώτερον ό λόγος αυτού πέρας έπιθήσει τοίς τε ειρημένοις και τοίς έξής έπιφερομένοις, ή και ού νυν έξετάζειν και

B ρός. ipsum omnibus hominibus conciliata sit, salute impleverit, comprobata ejus prophetiæ veritate, quæ ait : « Ante faciem ejus ibit verbum, et egredietur in campos. » In secundo autem ejusdem adventu, amplius quoque ac magis proprie Verbum ejus et sinem imponet, quibus nunc explorandis atque in-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Άπό του Ζαχαρίου. — Ός ό Κύριος ό παντοκράτωρ όμολογεί ύφ' έτέρον Κυρίου παντοκράτορος έπι καθαίρειαι τών φαύλων άπεστάλαυ.

« Ταδε λέγει Κύριος παντοκράτωρ : Όπίσω δόξης άπέσταλκέ με έπι τά έθνη, τά σκυλεύσαντα ύμάς : διότι ό άπτόμενος ύμών, ως ό άπτόμενος τής κόρης του όφθαλμού αυτού. Διότι ίδου έγώ έπιφέρω τήν χειρά μου έπ' αυτούς, και έσονται σκύλα τοίς δουλεύσασιν αυτοίς, και γνώσεσθε, ότι Κύριος παντοκράτωρ έξαπέσταλκέ με. » Κύριος αυτός ό παντοκράτωρ εν τούτοις έαυτδν άπεστάλαυ φησι, και τδν άποστειλαντα, όστις ειη, διδάσκει λέγων : « Καί γνώσεσθε, ότι Κύριος παντοκράτωρ έξαπέσταλκέ με. » Ούκου και ενταύθα δυο σαφώς έχεις, μη χρωμένους προσηγορία, τδν τε άποστειλαντα Κύριον παντοκράτορα, και τδν άποστειλλόμενον, όμώνυμον τή άποστειλαντι. Τίνα δ' αν έτερον ειποις τδν άποστειλλόμενον, ή τδν διά πλειόνων ήμιν προηγορευμένον Θεδν Λόγον, πρός του Πατρός άπεστάλαυ όμολογούντα, σαφώς δέ ειρηκότα, « Όπίσω δόξης άπέσταλκέ με, » δηλούντα, ότι προυπάρχων εν δόξη τή παρά τή Πατρι, μετά ταύτα άπέσταλτο έπι τά έθνη τά σκυλεύσαντα ύμάς ; Έπι γάρ τά πρότερον έχθρά και πολέμια του λαου του Θεου έθνη άποσταλεις ό του Θεου Λόγος, ταύθ' ύφ' έαυτδν ήγάγετο, σκυλεύσας αυτά διά τών αυτού μαθητών, οιτινες ήσαν μέρος του εκ περιτομής λαου, όντινα πάλοι καταδεδούλωντο τά έθνη, σκυλεύσαντα αυτόν τή οικείη ειδωλολατρεία. Τουτ' ούν φησι πείτεσθαι τά έθνη, άπερ διατέθεικεν. Ός γάρ τδν λαδν του Θεου, τής πατρίως εύσεβείας μετασθησάμενα, σκύλα τοίς ιδίοις δαιμοσι κατεστήσατο, ούτω ποτε και αυτά τής πατρικής ειδωλολατρείας πρός τών πάλοι δεδουλευκότων αυτοίς σκυλευθήσεται, και ύπό τδν ζυγδν τής καθ' Έβραίου εύσεβείας μεταστήσεται. Τούτο δέ έσεσθαι φησιν ό

⁷⁹ Zach. II, 8, 9

Κύριος δι' ἑαυτοῦ, ἐπὶ τῷ τοιῦδε κατορθώματι πρὸς τοῦ Πατρὸς ἀποσταλησομένου. Ἐλποὶ δ' ἂν τις καλνοητάς τινας καὶ ἀοράτους δυνάμεις, ἔθνη νῦν ὀνομάζεσθαι, τὰ σκυλεύσαντα, καὶ αἰχμαλωτεύσαντα τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς, ὧν ψυχῶν οὕτω φησὶ κήδεσθαι ὁ φιλόανθρωπος τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὡσεὶ τις ἰδίας ὀφθαλμοῦ κόρης. Καὶ δεῖγμα τῆς τοιαύτης αὐτοῦ περὶ τῶν ἀνθρώπων γένος κηδεμονίας, τὸ μὴδ' ὑποστείλασθαι αὐτὸν, Θεοῦ Λόγον ὄντα καὶ ἐν δόξῃ τῇ παρὰ τῷ Πατρὶ τυγχάνοντα, τὴν εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίαν τε καὶ οἰκονομίαν ἀναδέξασθαι.

A tea servierint, spoliabuntur, et sub jugum Hebraicæ religionis traducentur. Hoc autem futurum ait Dominus per seipsum, qui ad tale munus præstandum a Patre mittendus sit. Cæterum, dixerit aliquis, etiam intelligibiles quasdam et invisibiles potestates, gentes nunc nominari, quæ spoliaverint captivasque hominum animas egerint, quarum animarum talem se curam gerere ait clementissimum Dei Verbum, qualem unusquisque oculi sui pupillæ gerit, cujus sedulitatis atque amoris erga hominum genus, signum illud erit, quod cum Dei Verbum pignerit ipsum veniendi ad homines, atque inter

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ΄.

Ἐκ τῆς αὐτῆς αὐτοῦ. — Ὡς αὐτὸς ὁ Κύριος ἤξειρ οὐρανῶν, καὶ ἐν ἀνθρώποις κατασκηνώσει, τὰ τε ἔθνη εἰς αὐτὸν καταφεύξονται θεοπίζηται, καὶ ὡς ἀπεστέλλεται ὑπὸ τινος κρείττονος Κυρίου παντοκράτορος ἐμολογεῖ.

CAPUT XVII.

Ab eodem. — Quod ipse Dominus venturum se de cælo, et inter homines habitaturum, gentesque ad ipsum confugituras, canit : et quod missum se esse a Domino omnipotente confitetur.

« Τέρπου καὶ εὐφραίνου, θυγάτηρ Σιών, διότι ἰδοὺ ἐγὼ ἔρχομαι, καὶ κατασκηνώσω ἐν μέσῳ σου, λέγει Κύριος, καὶ καταφεύξονται ἔθνη πολλὰ ἐπὶ τὸν Κύριον ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, καὶ ἔσονται αὐτῷ εἰς λαόν, καὶ κατασκηνώσω ἐν μέσῳ σου, καὶ γνώσῃ, ὅτι Κύριος παντοκράτωρ ἐξαπέσταλκέ με πρὸς σέ. » Ἐπεὶ πρόκειται νῦν τὸ δεύτερον αἴτιον ἐκ τῶν προφητῶν ἀπεδείξαι, ἀνθρώποις μέλλον ἐπὶ γῆς συμπολιτεῦσθαι, οἷμαι τοῦτου παραστατικὸν εἶναι καὶ τὴν παρούσαν προφητείαν, ὡς διὰ τὸ πρόδηλον μὴδὲ πλείονος ἐξεργασίας δεῖσθαι. Τηρήσεις δὲ, ὅτι καὶ τὴν αἰτίαν αὐθις τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ δηλοῖ ἐν οἷς φησι : « Καὶ καταφεύξονται ἔθνη πολλὰ ἐπὶ τὸν Κύριον ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, καὶ ἔσονται αὐτῷ εἰς λαόν. » Ταῦτα δὲ ὁ λόγος, τὴν θυγατέρα Σιών εὐαγγελίζεται, οὕτω τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ προσαγορεύων, διὰ τὸ τῆς ἐπουρανοῦ Ἱερουσαλὴμ θυγάτερα εἶναι δοκεῖν, μητρὸς οὖσης ἐκείνης τῶν ἁγίων, κατὰ τὸν ἱερὸν Ἀπόστολον. Ἡ καὶ ἄλλως θυγάτηρ Σιών ἡ Ἐκκλησία Χριστοῦ λεχθεῖν ἂν, ὡς ἂν ἐκ τῆς προτέρας συναγωγῆς τῶν ἐκ περιτομῆς, διὰ τε ἀποστόλων, καὶ εὐαγγελιστῶν ὑποστάσα, οἳ καὶ γεννήματα ἐτύγγανον μητρὸς τῆς ἀπορρίψεως διὰ τὰς οἰκείας δυσσεβείας, καὶ χήρας γεγεννημένης, διὰ τὸ ἀπελάσαι τὸν ἄνδρα, διὰ τῶν προφητῶν ἐπιμεμφόμενον αὐτῇ καὶ φήσαντα : « Οὐχ ὡς ἄνδρα με ἐκάλεσας, καὶ πατέρα, καὶ ἀρχηγὸν τῆς παρθενίας σου. » ὅς καὶ τοῖς ἐξ αὐτῆς γενομένοις τὸν τρόπον τῆς μητρὸς διαβάλλων, φησὶ : « Ποῖον τοῦτο τὸ βεβίλιον τοῦ ἀποστασίου τῆς μητρὸς ὑμῶν, ᾧ ἐξαπέστειλα αὐτήν; » Καὶ πάλιν : « Κριθῆτε πρὸς τὴν μητέρα ὑμῶν, κριθῆτε, ὅτι αὕτη οὐ γυνὴ μου, κάγω οὐκ ἀνὴρ αὐτῆς. » Εἰκότως δὴτα ὡς ἂν τὴν μητέρα ἀπαρησαμένου τοῦ Κυρίου, πρὸς τὴν θυγατέρα ἢ παρούσα προφητεία εὐαγγελίζεται τὴν αὐτοῦ τοῦ Κυρίου παρουσίαν. Εἴη δ' ἂν εἰρη τῇ ἢ ἐξ ἑθνῶν Ἐκκλησία, ἐν χώρᾳ θυγατρὸς τῆς προτέρας, διὰ τοὺς ἀποστόλους τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, λελορισμένη.

283 « Gaude et lætare, filia Sion, quoniam ecce ego venio, et habitabo in medio tui, dicit Dominus, et confugient gentes multæ ad Dominum in die illa, et erunt ei in populum, et habitabo in medio tui, et cognosces quod Dominus omnipotens misit me ad te ⁸⁰. » Quia nunc propositum est Filium, auctorem rerum, apud homines in terra versaturum, ex prophetis ostendere, arbitrator hujusce rei demonstrandæ efficaciam habere præsentem prophetiam, adeo quidem ut ob ipsius rei perspicuitatem, nulla ampliore explanatione sit opus : etiam illud observabis quod causam rursus sui adventus significat, ubi ait : « Et confugient gentes multæ ad Dominum in die illa, et erunt ipsi in populum. » Hæc autem ipsi filiæ Sion nuntiat oraculum, sic interim Dei Ecclesiam appellans, propterea quod cælesti Jerusalem filia esse videatur, quæ, ut sanctus ait Apostolus, mater sanctorum est. Aut etiam aliter filia Sion Christi Ecclesia dici potest, tanquam ea quæ ex priore eorum qui ad circumcisionem pertinent conventu, per apostolos, atque evangelistas, id quod est, acceperit, qui etiam filii erant ejus matris, quæ ob scelera sua subjecta est, quæque vidual facta est, eo quod expulerit virum, qui per prophetas de ipsa conquestrus est, atque ait : « Non tanquam virum me vocasti, et Patrem et ducem virginitatis tuæ ⁸¹, » qui etiam iis qui de ipsa nati sunt, mores matris exprobrans ac vituperans, ait : « Quis est hic liber repudii matris vestræ, in quo emisi eam ⁸²? » Et rursus : « Judicamini : quoniam hæc non uxor mea, et ego non vir ejus ⁸³. » Merito sane tanquam iis qui matrem abnegaverint filiam Domini, ipsius Domini adventum præsens prophetia nuntiat. Erit autem hæc Ecclesia de gentibus, quæ loco prioris filiæ per nostri Salvatoris apostolos, habita est.

⁸⁰ Zach. iv, 10, 11. ⁸¹ Jer. iii, 4. ⁸² Isa. xxxi, 1. ⁸³ Ose. ii, 2.

appelletur. Et sane inspicere quemadmodum suæ di- A
vinæ antecedentisque substantiæ exitus, ab initio
et ex diebus sæculi habere dicatur, quod quidem
neutiquam hominis naturæ conveniat. Post hæc
paululum progressa prophetica oratio, etiam nunc
rursus veteris legalis ritus circumscriptionem atque
abolitionem subostendit ex persona populi, dicens :
« In quo comprehendi Dominum? tenebo Deum
meum altissimum? num comprehendam eum in in-
tegris sacrificiis, in vitulis anniculis? num dabo
primogenita ventris mei, pro peccato animæ meæ?
Ex persona autem Dei sic eis respondens, ait : « Si
indicaverit tibi, o homo, quid sit bonum, et quid
Dominus requirat a te, nonne ut facias iudicium,
et diligas misericordiam, et paratus sis ambulare
post Dominum Deum tuum⁶⁹? » Habes igitur hic
post Dominum Deum tuum, **276** B
Domini de cælo ad homines descensu, plurima quæ
simul in eodem significantur Judæorum : rejectionem,
exprobrationes scelerum eorum, interitum regiæ ipsorum civitatis, ritusque Mosaici, qui apud eos
olim prius servabatur, abrogationem : et e contrario ad gentes, pollicitationes bonas, agnitionem Dei,
novum cultus divini ritum, novamque legem, ac Verbum quod de regione Judæorum sit progressu-
rum, et in omnes gentes disseminandum, quæ quidem cujusmodi finem, et cujusmodi orationis exi-
tum, post Salvatoris nostri Jesu Christi adventum ostenderint, tibi contemplandum relinquo.

CAPUT XIV.

Ab Ambacum. — Quod veniens Dei Verbum, ventu-
rum neque moraturum caneretur a prophetis.

« Et respondit mihi Dominus, et dixit : Scribe vi-
sionem manifeste in tabella, ut persequatur qui
legit ea : quoniam adhuc visio ad tempus, et orietur
ad vespeream, et non in vanum. Si tardius veniet,
exspecta illum ; quoniam veniens veniet, et non
morabitur. Si subtraxerit se, non bene sibi placet
anima mea in eo. Justus autem ex fide mea vivet⁷⁰. »
Etiam hoc loco palam eum qui venit, de quo propheta
loquuntur, venturum canit. Sed quis tandem
hic sit, nisi qui supra innotuit in illis verbis :
« Benedictus qui venit in nomine Domini, Deus
Dominus et illuxit nobis⁷¹? » Hunc vero tanquam
eum, qui ipsum lumen sit, ad vespeream oriturum
ait, in consummatione videlicet sæculorum. Cui
concordat etiam Zacharias, dicens : « Ecce vir,
Oriens nomen ei, et subter eum oriatur⁷². » Idem
vero propheta etiam tempus significat, dum adjun-
git⁷³ : « Ad vespeream erit lumen, si tardius veniet, D
exspecta illum. » Pro quo Aquila sic reddidit : « Si
vero cunctabitur, accipe illum, quoniam veniens
veniet, et non tardabit. » De hoc autem meminit
etiam ad Hebræos Epistola, ubi ait : « Nolite igitur
adjicere confidentiam vestram, quæ magnam habet
remunerationem. Patientia enim vobis necessa-
ria est, ut voluntatem Dei facientes, reportetis
277 promissionem. Adhuc enim modicum, ali-
quantulumque, qui venturus est veniet, et non
tardabit. Justus autem ex fide mea vivet ; quod si
subtraxerit se, non bene sibi placet anima mea in

μου ; » ἐκ δὲ προσώπου τοῦ Θεοῦ τοιάνδε αὐτοῖς
τὴν ἀπόκρισιν ποιούμενος · « Εἰ ἀναγγεῖλη σοι,
ἄνθρωπε, τί καλὸν, καὶ τί Κύριος ἐκζητεῖ παρὰ σοῦ,
ἀλλ' ἢ τοῦ ποιεῖν κρίμα, καὶ ἀγαπᾶν ἔλεος, καὶ
ἔτοιμον εἶναι πορεύεσθαι ὀπίσω Κυρίου τοῦ Θεοῦ
σου ; » Ἐχεις τοιγαροῦν κἀνταῦθα ἐπὶ τῇ προφη-
τευομένῃ τοῦ Κυρίου ἐξ οὐρανῶν εἰς ἀνθρώπους κα-
θόδῳ, ὁμοῦ καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ πλεῖστα ὅσα σημαίνου-
μενα· Ἰουδαίων ἀποβολὴν, ἐλέγχους τῶν ἀσεβῶν ἀ-
τῶν, καθαιρέσιν τῆς βασιλικῆς αὐτῶν μητροπόλεως,
τῆς τε πάλαι πρότερον παρ' αὐτοῖς ἐπιτελουμένης
κατὰ Μωσέα λατρείας παραίτησιν· ἔμπαινον δὲ περὶ
τῶν ἐθνῶν, ἀγαθὰς ἐπαγγελίας, ἐπίγνωσιν Θεοῦ, και-
νὸν τρόπον εὐσεβείας, νόμον καινόν, καὶ Λόγον ἐκ μὲν
τῆς Ἰουδαίων χώρας προελευσόμενον, εἰς πάντα δὲ
τὰ ἔθνη διαδοθησόμενον· ἅπερ ὁποῖον τέλος καὶ
ἔπαινον ἔχουσιν τῶν λόγων μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος
ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίαν ἐπιδέδεκται, σοὶ
καταλείπω σκοπεῖν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Ἄπὸ Ἀμβροσίου.— Ὡς ἐρχόμενος ἤξειν, καὶ οὐ
χρονίσσειν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος προσφθεύετο.

« Καὶ ἀπεκρίθη Κύριος πρὸς με, καὶ εἶπε· Γρά-
ψον ὄρασιν σαφῶς ἐν πυξίῳ, ὅπως διώκη ὁ ἀναγινώ-
σκων αὐτὰ· διότι ἔτι ὄρασις εἰς καιρὸν, καὶ ἀνατελεῖ
εἰς πέρας, καὶ οὐκ εἰς κενόν. Ἐὰν ὑστερήσῃ, ὑπό-
μεινον αὐτόν· ὅτι ὁ ἐρχόμενος ἤξει, καὶ οὐ μὴ χρο-
νίσῃ. Ἐὰν ὑποστελιγῆται, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχὴ μου ἐν
αὐτῷ. Ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεώς μου ζήσεται. » Καὶ
ἐνταῦθα διαβόηθην ἐρχόμενον ἤξειν ἔδον προφθευό-
μενον θεσπίζει. Τίς δ' ἦν οὗτος, ἢ ὁ ἀνωτέρω δηλω-
θεὶς, κατὰ τὸ, « Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι
Κυρίου, Θεὸς Κύριος καὶ ἐπέφηνεν ἡμῖν ; » Τοῦτον
δὲ, ὅσα φῶς τυγχάνοντα, εἰς πέρας ἀνατελεῖν φησιν,
ἐπὶ συντελεῖα τῶν αἰώνων. Ἦ συνάδει καὶ ὁ Ζαχα-
ρίας, λέγων· « Ἰδοὺ ἀνὴρ, Ἀνατολὴ ὄνομα αὐτῷ, καὶ
ὑποκάτωθεν αὐτοῦ ἀνατολή. » Καὶ τὸν χρόνον ὑπο-
σημαίνων ὁ αὐτὸς ἐπιλέγει· « Τὸ πρὸς ἑσπέραν ἔσται
φῶς. Ἐὰν ὑστερήσῃ, ὑπόμεινον αὐτόν· » ἀνθ' οὗ ὁ
Ἀκύλας πεποίηκεν· « Ἐὰν δὲ μελλήσῃ, προσδέχου
αὐτόν, ὅτι ἐρχόμενος ἤξει, καὶ οὐ βραδυεῖ. » Τοῦ-
του δὲ μέμνηται καὶ ἡ πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολὴ δι'
ῶν φησι· « Μὴ ἀποβάλητε εὐνὴν τὴν παρῆρησίαν ὑμῶν,
ἥτις ἔχει μεγάλην μισθοποδοσίαν. Ὑπομονῆς γὰρ
ἔχετε χρεῖαν, ἵνα, τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ποιήσαντες,
χομίσθητε τὴν ἐπαγγελίαν. Ἔτι γὰρ μικρὸν ὄσον, ὁ
ἐρχόμενος ἤξει, καὶ οὐ χρονεῖ. Ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πί-
στεώς μου ζήσεται· καὶ ἐὰν ὑποστελιγῆται, οὐκ εὐ-
δοκεῖ ἡ ψυχὴ μου ἐν αὐτῷ. » Καὶ ὄρα γε, ὅπως διὰ
τούτων ἀσαφῶς κείμενον τὸ προφητικόν, διὰ τὸ καθ'
ὑπερβατὸν εἰρησθαι, ἐπὶ τὸ σαφέστερον ἢ ἐπιστολῇ

⁶⁹ Mich. vi, 6-8. ⁷⁰ Habac. ii, 2-4. ⁷¹ Psal. cxvii, 26 ⁷² Zach. vi, 12. ⁷³ Habac. ii, 3.

διελθῆεν. Ἡ μὲν γὰρ τῆς προφητείας λέξις, « Ὁ ἐρχόμενος, » φησὶν, « ἦξει, καὶ οὐ χρονίσει. » Καὶ ἐπιφέρει : « Ἐάν ὑποστείληται, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχὴ μου ἐν αὐτῷ, » ὅπερ συναπτόμενον, ἀνάγεσθαι δόξειεν ἂν ἐπὶ τὸν ἐρχόμενον, καὶ οὐ χρονίζοντα, ὅπερ ἐστὶν ἄτοπον. Πῶς γὰρ ἐπ' ἐκείνον ἀρμόσει τὸ λέγεσθαι μὴ εὐδοκεῖν ἐν αὐτῷ τὸν Θεόν; Ἄλλ' ἡ τῆς διαστολῆς παράθεσις ἐναλλάξασα τὴν τοῦ λόγου σύνταξιν, τὴν δεινότατον ἐσώσατο. Μετὰ γὰρ τὸ, « Ἐτι μικρὸν ὅσον, ὁ ἐρχόμενος ἦξει, καὶ οὐ χρονίσει, » ἐξῆς συνῆψε τὸ, « Ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται. » Εἶτα τὸ ἐν τῇ προφητεῖᾳ πρῶτον κείμενον, ὑπέταξε δευτέρον ἐν τῷ, « Καὶ ἐάν ὑποστείληται, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχὴ μου ἐν αὐτῷ. » Ἄπαξ γὰρ θεοπίας ὁ λόγος διὰ τῆς προφητείας, ὅτι δὴ τὸ φῶς τὸ πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἐπιγυγελμένον, διὰ τῆς Χριστοῦ παρουσίας ὀψέ ποτε καὶ ἐσπέρας ἀνατελεῖ, καὶ οὐ διαψεύσεται (οὕτω γὰρ ἀντὶ τοῦ, « καὶ οὐκ εἰς κενόν, » ὁ Ἀκύλας ἠρμήνευσεν). Ἐπιτα διὰ τὸ μέλλειν ὀψέ καὶ ἐσπέρας ἕσασθαι τὴν τοῦ προφητευομένου παρουσίαν, εἰς ὑπομονὴν παρακαλέσας διὰ τοῦ, « Ἐάν ὑστερήσῃ, ὑπόμεινον αὐτόν, » ἢ « ἐάν μελλήσῃ προσδέχου αὐτόν, » ὅτι ὁ ἐρχόμενος ἦξει καὶ οὐ μὴ χρονίσῃ, » ἐπὶ τὴν πίστιν τῆς προβόρῃσεως τὸν ἀπροσάτην παρορμᾶ λέγων. Ὁ δὲ τούτοις πιστεύων, ἐξ αὐτῆς τῆς πίστεως αὐτοῦ δίκαιος ἀναδειχθεὶς, τὴν κατὰ Θεὸν ζήσεται ζωὴν ὡς ἔμπαινον ὁ ἀπιστῶν, ἐν οἷς ὑποστείληται μὴ θαρσῆσας, μηδὲ ἐμπιστεύσας τοῖς εἰρημένους, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχὴ μου ἐν αὐτῷ. Οὐκοῦν καὶ αὐτοὶ τούτοις ἀκολούθως, ἐναλλάξαντες τὸ πρῶτον ὑστερον, καὶ μεταθέντες τὸ ὑστερον ἐπὶ τὸ πρῶτον, σίσσομεν τὸν νοῦν τῆς λέξεως, μετὰ τὸ, « Ὅτι ὁ ἐρχόμενος ἦξει, καὶ οὐ χρονίσει, » καθ' ὑπερβατὸν συνάπτοντες τὸ, « Ὁ δὲ δίκαιός μου ἐκ πίστεως ζήσεται, » καὶ τούτῳ ἐπιλέγοντες τὸ, « Ἐάν ὑποστείληται, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχὴ μου ἐν αὐτῷ. » Ταύτη δὲ καὶ ὁ Ἀκύλας τῇ διανοίᾳ συντρέχει λέγων : « Ἐάν μελλήσῃ, προσδέχου αὐτόν, ὅτι ἐρχόμενος ἐλεύσεται, καὶ οὐ βραδυνεῖ. Ἰδοὺ ναχελουμένου, οὐκ εὐθεῖα ἡ ψυχὴ μου ἐν αὐτῷ, καὶ δίκαιος ἐν πίστει αὐτοῦ ζήσεται. »

conservabimus : sic enim post illud, « Quoniam veniens veniet et non morabitur, » statim subjungemus illud, « Justus autem meus ex fide vivet, » et huic ipsi connectemus illud, « Si subtraxerit se, non bene sibi placet anima mea in eo. » **278** Cum hoc vero sensu etiam Aquila concordat dicens : « Si cunctabitur accipe illum, quoniam veniens veniet et non tardabit ; ecce si tardus sit, non recta anima mea in eo, et justus ex fide ipsius vivet. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

D

CAPUT XV.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Ὡς ἐπίφοβος ἡ περὶ τῆς ἐξ οὐρανῶν καθόδου τοῦ Κυρίου ἀκοὴ τυγχάνει, καὶ μετὰ ἐκπλήξεως τὰ ἔργα αὐτοῦ, ἐλθόντος τε αὐτοῦ ἡ σύμψασις γῆ τῆς ἀνέσεως αὐτοῦ πλησθήσεται, ὃ τέ γε τῆς Καινῆς Διαθήκης αὐτοῦ λόγος εἰς πάντας ἀνθρώπους διυδραμεῖται.

« Κύριε, εἰσακήκοα τὴν ἀκοήν σου, καὶ ἐφοβήθην. Κύριε, κατενόησα τὰ ἔργα σου, καὶ ἐξέστην ἐν μέσῳ δύο ζωῶν γνωσθήσῃ ἐν τῷ ἐγγίσειν τὰ ἔτη, ἐπιγνωσθήσῃ ἐν τῷ παρεῖναι τὸν καιρὸν, ἀναδειχθήσῃ ἐν τῷ παραχθῆναι τὴν ψυχὴν μου ἐν ὀργῇ,

Ab eodem. — Quod terribilis sit auditus descensus Domini de caelo, et facta illius cum admiratione, quodque cum ipse venerit, universa terra ipsius laude complebitur, et Novi ipsius Testamenti verbum ad omnes homines penetrabit.

« Domine, audivi auditionem tuam, et timui. Intellexi opera tua, et obstupui : in medio duarum vitarum cognosceris, dum anni appropinquabunt, notus fies, dum aderit tempus declaraberis. Dum perturbata fuerit anima mea in ira, misericordiae

⁷¹ Hebr. x, 35-38.

memor eris. Deus de Thama veniet, et sanctus de monte umbroso denso : cooperuit cœlos virtus ejus, et laude ejus plena est terra, et splendor ejus ut lumen erit. Cornua in manibus ejus, et posuit dilectionem fortem roboris sui : ante faciem ejus ibit Verbum, et egredietur in campos ⁷⁵. » cum enim ipse seipsum audisset propheta sanctus, ac potius divinum qui ipsum afflabat, quique in ipso canebat Spiritum, de eo de quo ipsa prophetia loquitur, dicentem : « Quod veniens veniet et non morabitur, justus autem ex fide mea vivet ⁷⁶, » cumque credidisset illum esse justum oraculo, in his verbis quæ nunc in manibus sunt, ita ait : « Domine, audivi auditionem tuam et timui, » et quæ sequuntur ; in quibus manifestissime Deum ad homines venturum denuntiat. Quis vero alius hic sit qui olim cognosceretur, et post aliquando dum anni appropinquabunt, esset agnoscendus, et per id tempus de quo prophetia loquitur, declarandus : quis, inquam, hic sit **279** nisi ille ipse qui antea dictus est universi Dominus? qui etiam hoc comprobato vaticinio, in consummatione sæculorum ita nuntiatus est ac prædicatus, ut omnes homines exaudierint. Hujusce igitur ea, quæ palam in sacris Evangeliiis descripta sunt, facta, corporis videlicet, quod assumpsit de Virgine generationem, item quemadmodum « cum esset in forma Dei, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed seipsum exinanivit formam servi accipiens ⁷⁷ » ; præterea quæ miracula in hominibus degens ediderit, nec non quæcumque contra ipsum ausa est Judaica gens, omnia, inquam, hæc et alia similia his cum animæ oculis providisset, quæque eventura in posterum exspectabantur, divino Spiritu docente, purgatissima intelligentia percipisset, ex iis quæ hoc modo audierat, se obstupuisse ac timuisse fatetur propheta, dicens : « Domine, audivi auditionem tuam, et timui : Domine, intellexi opera tua, et obstupui. » Salvator autem ac Dominus noster, ipsum utique hoc Dei Verbum, in medio duarum vitarum cognitum est. Non enim *duorum animalium* est legendum, sed *duarum vitarum*. Duarum ergo vitarum, inquit, medium cognosceris. Cum enim una secundum Deum sit vita, et altera secundum hominem, et illa quidem mortalis, hæc vero sempiterna, merito cum utramque expertus esset Dominus, atque eo modo venisset, in medio duarum vitarum esse cognitum dicitur, ex interpretatione quam Septuaginta ediderunt. Nam ex ea quam Aquila edidit, non item, sed sic : « Dum appropinquant anni, vivifica illud. » Sed quidnam est illud, nisi quod ait : « opus tuum ? » Theodotion vero ita ait : « In medio annorum vivifica ipsum. » Et Symmachus : « Intra annos reviviscere fac ipsum, » interpretatus est. Cum igitur omnes, « vivifica ipsum, » dixerint, plane non de quibusdam veluti brutis, aut etiam ratione præditis animalibus, sermonem esse declararunt. Quapropter cum apud

ἐλέους μνησθήσῃ. Ὁ Θεὸς ἐκ Θαιμὰν ἤξει, καὶ ὁ ἅγιος ἐξ ὄρους κατασκίου, δασέος. Ἐκάλυψεν οὐρανούς ἡ ἀρετὴ αὐτοῦ, καὶ τῆς αἰνέσεως αὐτοῦ πλήρης ἡ γῆ· καὶ φέγγος αὐτοῦ ὡς φῶς ἔσται. Κέρατα ἐν χερσίν αὐτοῦ, καὶ ἔβατο ἀγάπῃσιν κραταῖαν ἰσχύος αὐτοῦ. Πρὸ προσώπου αὐτοῦ προπορεύεται λόγος, καὶ ἐξελεύσεται εἰς πεδία. » Ἐπακούσας δὲ αὐτῆς ἑαυτοῦ, μᾶλλον δὲ τοῦ ἐμπνέοντος καὶ ἐνθεσιζόντος ἐν αὐτῷ θεοῦ Πνεύματος, ὁ ἱερὸς προφήτης περὶ τοῦ προφητευομένου φήσας, ὅτι, « Ἐρχόμενος ἔξει, καὶ οὐ μὴ χρονίση· ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεώς μου ζήσει, » πιστεύσας τε ὡς δίκαιος τῷ χρησμῷ, διὰ τῶν μετὰ χειρᾶς φησι· « Κύριε, εἰσακήκοα τὴν ἀκοήν σου, καὶ ἐφοβήθην, » καὶ τὰ ἐξῆς· δι' ὧν σαφῶς Θεὸν εἰς ἀνθρώπους ἤξειν καταγγέλλει. Τίς δὲ ἂν οὗτος εἴη ὁ πάλαι γνωριζόμενος, ὕστερον δὲ ποτε ἐν τῷ ἐγγίξειν τὰ ἔτη γνωσθησόμενος, καὶ κατὰ τὸν προφητευόμενον χρόνον ἀναδειχθησόμενος, ἢ ὁ αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ προδηλωθεὶς δευτέρος τῶν διῶν Κύριος, ὁ καὶ τῇ προβόρῃσει ἀκολουθῶν, ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰῶνων, ἐν ἐξάκουστον πᾶσιν ἀνθρώποις κηρυχθεὶς ; Τοῦτο δὲ ὧν τὰ ἀνάγκαια ἐν τοῖς ἱεροῖς Εὐαγγελίοις ἔργα, τὴν ἐκ Παρθένου δηλονότι, οὐ ἀνεῖληφε σκήνους, γένεσιν, καὶ ὡς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, οὐχ ἀρπαγμὸν ἠγήσατο τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ, ἀλλὰ ἑαυτὸν ἐκένωσε μορφῇ δούλου λαθῶν, » τὰς τε ἐπιτελεσθείας αὐτῷ εἰς ἀνθρώπους παραδοξοποιίας, καὶ τὰ κατ' αὐτοῦ γε τετολημμένα τῷ Ἰουδαίῳ ἔθνει, τοῖς τῆς ψυχῆς ὀφθαλμοῖς προλαθῶν, τὰ τε μέλλοντα συμβῆσθαι κεκαθαρμέναις ταῖς διανοίαις παρὰ τοῦ διδάσκοντος αὐτὸν θείου Πνεύματος μαθῶν, ἐκστῆναι ὁ προφήτης ἐπὶ τοῖς ἀκουσθεῖσι καὶ πεφοβῆσθαι ὁμολογεῖ, φάσκων· « Κύριε, εἰσακήκοα τὴν ἀκοήν σου, καὶ ἐφοβήθην· Κύριε, κατενόησα τὰ ἔργα σου, καὶ ἐξέστην. » Ὁ Σωτὴρ δὲ καὶ Κύριος ἡμῶν, αὐτὸς οὗτος ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ἐν μέσῳ δύο ζώων ἐγνωσθη· πληθυντικῶς ἐνταῦθα καὶ περισπωμένως τῶν ζώων, ἀπὸ ἐνικοῦ τοῦ τῆς ζωῆς ὀνόματος ἐξακουσμένων. Οὐ γὰρ παροξυνόντως τῶν ζώων, ἀπὸ οὐδετέρου τοῦ ζώου λέγεται, ἀλλὰ ζώων περισπωμένως ἀπὸ πληθυντικῆς εὐθείας τῆς, αἰ ζῶαι. Δύο οὖν, φησὶ, ζώων μέσον γνωσθήσῃ. Μία γὰρ οὐσίς τῆς κατὰ Θεὸν ζωῆς, καὶ θατέρας τῆς κατὰ ἀνθρώπων· καὶ τῆς μὲν θνητῆς, τῆς δὲ αἰδίου· ἀμφοτέρων εἰκότως ὁ Κύριος διὰ πείρας ἐλθῶν, ἐν μέσῳ δύο ζώων γνωσθῆναι λέγεται, κατὰ τὴν τῶν Ἐβδομήκοντα ἐρμηνείαν. Κατὰ γὰρ τὸν Ἀκύλαν οὐχ οὕτως, ἀλλ', « Ἐν τῷ ἐγγίξειν τὰ ἔτη, ζώωσον αὐτὸ, » εἰρηγται. Τί δὲ αὐτὸ, ἢ « τὸ κάτεργόν σου ; », φησὶ· Καὶ ὁ Θεοδοτίων δὲ φησιν· « Ἐν μέσῳ ἐτῶν ζώωσον αὐτόν. » Καὶ ὁ Σύμμαχος, « Ἐντὸς τῶν ἐνιαυτῶν ἀναζώωσον αὐτόν, » ἐκδέδεκε. Πάντες οὖν « ζώωσον αὐτόν » εἰπόντες, σαφῶς, ὅτι μὴ περὶ οἷον ἀλόγων τινῶν ἢ λογικῶν ζώων ὁ λόγος τυγχάνει παρῆσθησαν. Διὸ παρὰ τοῖς Ἐβδομήκοντα λεγομένου τοῦ, « Ἐν μέσῳ δύο ζώων γνωσθήσῃ, » οὐ κατὰ τοὺς πρὸ ἡμῶν ἐξεληφάμεν, ἀλλὰ δύο ζῶας τοῦ προφητευομένου δηλοῦσθαι ἔφαμεν· μίαν μὲν τὴν ἐν-

⁷⁵ Habac. iii, 4-6. ⁷⁶ Habac. ii, 5. ⁷⁷ Philipp. ii, 6, 7.

θεον, ἐτέραν δὲ τὴν ἀνθρωπίνην. Τούτοις ὁ προφήτης ἐπιλέγει· « Ἐν τῷ παραχθῆναι τὴν ψυχὴν μου ἐν ὄργῃ, ἐλέους μνησθήσῃ » διδάσκων, ὅτι τὸν τοῦ πάθους τοῦ προφητευομένου καιρὸν συνιδὼν τῷ πνεύματι, τεθορύβητο. Πλὴν ἀλλ' ἐν αὐτῷ τούτῳ, φησὶ, τῷ καιρῷ, ἐφ' ᾧ τὴν ψυχὴν ἐταράχθην, ὄργῃς τοῖς ἀνθρώποις οὐδεπώποτε ἄλλοτε ἐπαιωρηθείσης διὰ τὰς τολμηθείσας κατὰ τοῦ Κυρίου δυσσεβείας, ἐλέους αὐτοῦ ὁ φιλανθρωπώτατος Κύριος ἀντὶ ὄργῃς ἐμνήσθη, ὡσάν ἀγαθοῦ τυγχάνων Πατὴρ Ὑἱός. Τὸ γοῦν πάθος αὐτοῦ τῷ παντὶ κόσμῳ σωτηρίας τῆς κατὰ Θεὸν, καὶ ἐλέους κατέστη αἴτιον. Τούτοις ἐπιλέγεται· « Ὁ Θεὸς ἀπὸ Θαμῶν ἦξει. » Τὸ δὲ Θαμῶν μεταλαμβάνεται εἰς τὴν Ἑλλάδα φωνὴν *συντέλεια*· ὡς μηδὲν διαφέρειν, εἰ σαφῶς ἐλέγετο· Ὁ Θεὸς ἐπὶ συντελείᾳ ἦξει. Ἐπὶ γὰρ συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος καὶ ἐν ταῖς ἐσχάταις ταύταις ἡμέραις ἐπέφηνεν ἡμῖν ἡ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων διὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εὐεργεσία. Τάχα δὲ καὶ τὴν δευτέραν αὐτοῦ καὶ ἐνδοξον ἐν τούτοις ἀφίξιν θεοπίζει· ὥστε ἀπὸ ἐτέρας ἀναγινώσκεσθαι ἀρχῆς τὰ ἀπὸ τοῦ, « Ὁ Θεὸς ἀπὸ Θαμῶν ἦξει, » ὡς ἐπὶ συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος ἦζοντος αὐτοῦ, ἀπὸ τῶν κατὰ τὰ νότια μέρη τοῦ οὐρανοῦ. Μεταλαμβάνεται γὰρ Θαμῶν εἰς τὸν *Νότον*. Διόπερ ὁ Θεοδοτίων τοῦτον ἐρμηνεύει τὸν τρόπον· « Ὁ Θεὸς ἀπὸ Νοτίου ἦξει. » Τὸ δὲ ἐξῆς εἰρημένον, « Καὶ ὁ ἅγιος ἐξ ὄρους κατασκίου, δασέος, » νοήσεις, παραθεῖς τὰς οὕτως ἐχούσας ἐν τῷ Ζαχαρίᾳ φωνάς· « Ἐώρακα τὴν νύκτα, καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ ἐπιθεθῆκώς ἐπὶ ἵππον πυρρὸν, καὶ οὗτος εἰστήκει ἀνὰ μέσον τῶν ὁρέων τῶν κατασκίων. » Τοῦτον γοῦν τὸν ἐπιθεθῆκότα ἐπὶ ἵππον πυρρὸν, καὶ ἐστῶτα ἀνὰ μέσον τῶν ὁρέων τῶν κατασκίων, αὐτὸν ἡγοῦμαι εἶναι τὸν ἐν τῇ μετὰ χειρὰς δηλούμενον προφητείᾳ, φασκίωσιν τὸν ἅγιον ἦξειν ἐξ ὄρους κατασκίου, δασέος. Ἐν ἐκατέροις γοῦν ὄρη κατὰσκία λέλεκται· καὶ ἡγοῦμαι τοῦ παραδείσου τοῦ Θεοῦ τυγχάνειν, ὃν ἐφύτευσεν ἐν Ἐδέμ κατὰ ἀνατολᾶς, ἢ καὶ τῆς ἐπουρανίου Ἱερουσαλήμ· ὄρη γὰρ κύκλιον αὐτῆς, καὶ Κύριος κύκλιον τοῦ λαοῦ αὐτοῦ. Ταῦτα γοῦν διὰ τὸ πλήρη τυγχάνειν θείων δυνάμεων καὶ πνευμάτων ἁγίων, ὡσάν σύμφυτα καὶ ἀμφιλαφῆ, κατὰσκία λέγεται. Ἄλλ' ἐν μὲν τῷ Ζαχαρίᾳ σαφῶς ἀνὴρ ἐποχοῦμενος ἵππῳ πυρρῷ θεωρεῖται αὐτῷ, τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐνανθρωπήσεως, καὶ τῆς σαρκῆς, ἢ ἐπιωχῆσατο, δηλωμένης. Ἐνταῦθα δὲ Κύριος καὶ ἅγιος ὀνόμασται. Ὡς γὰρ ἐκ Θεοῦ εἰς ἀνθρώπους τὴν ἀφίξιν πεποιημένος, καὶ ὡσάν ἐκ τῶν θειοτέρων χωρίων ἐπιφοιτήσας, λέγεται· « Ὁ Θεὸς ἀπὸ Θαμῶν ἦξει, καὶ ὁ ἅγιος ἐξ ὄρους κατασκίου, δασέος. » Εἶτα ἐξῆς ἐπιλέγει· « Ἐκάλυψεν οὐρανοὺς ἡ ἀρετὴ αὐτοῦ, καὶ τῆς αἰνέσεως αὐτοῦ πλήρης ἡ γῆ, καὶ ζέγγος αὐτοῦ ὡς φῶς ἔσται. » Δι' ὧν ἢ τε εἰς οὐρανοὺς ἐνδοξος αὐτοῦ βασιλεία παρίσταται, καὶ ἡ μετὰ ταῦτα γενομένη τε καὶ ἐπὶ πλείον γεννητομένη εἰς πᾶσαν τὴν γῆν τῆς περὶ αὐτοῦ διδασκαλίας αἰνεσις. Τὸ δὲ, « Κέρατα ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ, » τῆς βασιλείας αὐτοῦ τὰ σύμβολα δηλοῖ· δι' ὧν κερμάτων τὰς

A Septuaginta sit dictum, « in medio duarum vitarum cognosceris, » non ex sententia eorum, qui nos antecesserunt, hoc accepimus, sed duas ejus, de quo prophetia loquitur, vitas significari diximus, unam quidem divinam, alteram vero humanam. His quæ dicta sunt, propheta deinceps adjungit : « Dum perturbata fuerit anima mea in ira, misericordiæ memor eris ; » sic interim docens, quod cum spiritu tempus illud providisset, quo passurus erat is de quo ipsa prophetia textitur, perturbatus sit. **280** Verumtamen in hoc ipso tempore, inquit, in quo animo perturbatus sum, propterea quod alias nusquam talis hominibus ita impenderit, propter facinora adversus Dominum perpetrata, misericordiæ ipse clementissimus Dominus non iræ recordatus est, utpote qui boni Patris sit Filius. Præinde extremum illius supplicium salutis secundum Deum, et misericordiæ toti mundo causa extitit. Sequitur illud : « Deus de Thæman veniet. » Dictio autem illa Thæman, si in nostram linguam convertatur, *consummatio* est, ut nihil intersit, si clare dictum fuerit : Deus in consummatione veniet. Nam in consummatione sæculi, et in hisce extremis diebus per Salvatorem nostrum, summi Dei nobis illuxit beneficentia. Fortasse etiam secundum ejusdem, gloriosumque in his verbis adventum canit, ut altero initio facto, legenda sint verba ab illo loco : « Deus de Thæman veniet, » tanquam si in consummatione sæculi ipse venturus sit ab iis, qui ad australes cæli partes spectant. Accipitur enim Thæman pro eo quod est *Auster*. Quocirca Theodotion ad hunc interpretatus est modum : « Deus ab Austro veniet. » Quod autem sequitur : « Et sanctus de monte umbroso denso : » poteris intelligere, si quæ in Zacharia sic se habent, apposueris voces : « Vidi per noctem, et ecce vir ascendens super equam rufum, et hic stabat inter montes umbrosos ⁷⁸. » Hunc igitur qui ascendit super equum rufum, et insistit inter montes umbrosos, ipsum illum puto esse qui in præsentī prophetia significatur, quæ ait, « sanctum venturum de monte umbroso denso. » Certe utrobique montes umbrosi habentur ; et arbitror esse eos in paradiso Dei, quem plantavit in Eden ad Orientem ; aut etiam apud cœlestem Jerusalem ; montes enim in **D** circuitu ejus, et Dominus in circuitu populi sui. Hi ergo montes, eo quod divinis potestatibus et sanctis spiritibus referti sint, quasi consiti et large his exuberantes, umbrosi dicuntur. Et in Zacharia quidem plane vir cernitur, qui equo rufo invehitur, cum sit interim Salvatoris nostri, et humana assumpta natura, et corpus quo quasi vehiculo utebatur, declaretur ; at hic Deus et sanctus nominatus est. Tanquam enim is qui a Deo ad homines descendurus esset, et tanquam de divini-
oribus locis profecturus, dicitur Deus de Thæman, venturus, et sanctus de monte umbroso denso.

⁷⁸ Zach. i, 8.

281 Deinceps adjungit : « Cooperuit cœlos virtus ejus, et laudis ejus plena est terra, et splendor ejus ut lumen erit. » Quibus utique verbis, simul et gloriosum ejus in cœlo regnum ostenditur, et quæ posthac futura est, longiusque duratura, atque in omnem terram penetratura, doctrinæ, quæ de illo fertur, laudatio. Illud autem : « Cornua in manibus ejus, » regni ejus insignia et notas significat, quibus cornibus, invisibiles atque adversantes potestates repellens, et victas obtinens abigit. Ordine his deinceps adjungit : « Et posuit dilectionem fortem roboris sui. » Et sane vehementis affectionis ejus ac dilectionis erga homines indicium maximum fuerit, quod ante faciem ejus incesserit verbum illud, videlicet salutare atque evangelicum, quod etiam egressum percurrerit campos, adeo ut brevi tempore totum orbem terrarum ea, quæ perpleverit, comprobata ejus prophetiæ veritate, quæ in campos. » In secundo autem ejusdem adventu, his quæ dicta sunt et iis quæ deinceps sequuntur, dagandis tempus non adest.

CAPUT XVI.

A Zacharia. — Quemadmodum Dominus omnipotens confitetur se missum, ut auferat ea, quæ vitiosa sint.

« Hæc dicit Dominus omnipotens : Post gloriam misit me ad gentes, quæ spoliaverunt vos : quoniam qui tangit vos, quasi is qui tangit pupillam oculi ejus : quia ecce afferō manum meam super ipsos : et erunt spolia iis qui servierint eis, et cognoscetis quod Dominus omnipotens misit me ⁹. » Ipse Dominus omnipotens in his seipsum missum esse ait, et quisnam is sit, qui miserit, docet, ubi ait : « Et cognoscetis quod Dominus omnipotens misit me. » Igitur etiam hoc loco duos perspicue habes, qui eadem utantur appellatione, unum eum, qui misit Dominum omnipotentem, alterum eum, qui mittitur, ejusdem cum eo qui misit nominis. **282** Quem porro alium dixeris eum qui mittitur, nisi eum quem ante nos pluribus appellavimus Deum Verbum, qui a Patre missum se confitetur, et qui manifeste dixit : « Post gloriam misit me, » illud interim significans, quod qui antea fuerit in gloria apud Patrem, postea missus sit ad gentes, quæ spoliaverunt vos? Cum enim ad eas gentes quæ prius populo Dei adversæ inimicæque erant, missum sit Dei Verbum, has ipsas sibi ipsi subjecit, easdem per suos discipulos deprædatus, qui portio quædam erant illius populi qui ad circumcisionem pertinet, quem quondam in servitutem redegerunt gentes, quæ ipsum illum suo simulacrorum cultu deprædata fuerunt. Hæc igitur passuras dicit gentes quas disposuit. Sicut enim illæ populum Dei a patria pietate ac religione avertentes, spolia propriis dæmonibus factæ sunt, ita quandoque etiam ipsæ patrio simulacrorum cultu ab iis qui ipsis an-

Α ἀοράτους καὶ ἀντικειμένους δυνάμεις ὀρθούμενος καὶ κερατίζων, ἀπελαύνει. Ἀκολουθῶς τοῦτοις ἐπιλέγει, « Καὶ ἔθετο ἀγάπησιν κραταιὰν ἰσχύος αὐτοῦ. » Καὶ τῆς γε εἰς ἀνθρώπους κραταιᾶς διαθέσεως αὐτοῦ, καὶ ἀγάπης δεῖγμα μέγιστον ἦν τὸ πρὸ προσώπου αὐτοῦ πορευθῆναι λόγον, δηλονότι τὸν σωτήριον καὶ εὐαγγελικὸν, ἐξεληθόντα τε τοῦτον διαδραμεῖν εἰς πεδία, ὥστε ἐν ὀλίγῳ πᾶσαν πληρῶσαι τὴν οἰκουμένην τῆς ὑπ' αὐτοῦ προξενηθείσης ἅπασιν ἀνθρώποις σωτηρίας, ἀκολουθῶς τῇ προφητεῖα φησάση : « Πρὸ προσώπου αὐτοῦ προπαρευέσεται λόγος, καὶ ἐξελεύσεται εἰς πεδία. » Κατὰ τὴν δευτέραν δὲ αὐτοῦ παρουσίαν, ἔτι μᾶλλον καὶ κυριώτερον ὁ Λόγος αὐτοῦ πέρας ἐπιθήσει τοῖς τε εἰρημένοις καὶ τοῖς ἐξῆς ἐπιφερομένοις, ἃ καὶ οὐ νῦν ἐξετάζειν και-

Β ρός.
ipsum omnibus hominibus conciliata sit, salute im-

ait : « Ante faciem ejus ibit verbum, et egredietur amplius quoque ac magis proprie Verbum ejus et finem imponet, quibus nunc explorandis atque in-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙϚ'.

Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου. — Ὡς ὁ Κύριος ὁ παντοκράτωρ ὁμολογεῖ ὑφ' ἑτέρου Κυρίου παντοκράτορος ἐπὶ καθαιρέσει τῶν φαύλων ἀπεστάλθαι.

« Τὰδε λέγει Κύριος παντοκράτωρ. Ὅπισω δόξης ἀπέσταλκέ με ἐπὶ τὰ ἔθνη, τὰ σκυλεύσαντα ὑμᾶς διότι ὁ ἀπτόμενος ὑμῶν, ὡς ὁ ἀπτόμενος τῆς κώρης τοῦ ὀφθαλμοῦ αὐτοῦ. Διότι ἰδοὺ ἐγὼ ἐπιφέρω τὴν χεῖρά μου ἐπ' αὐτοῖς, καὶ ἔσονται σκῦλα τοῖς δουλεύσασιν αὐτοῖς, καὶ γνώσεσθε, ὅτι Κύριος παντοκράτωρ ἐξαπέσταλκέ με. » Κύριος αὐτὸς ὁ παντοκράτωρ ἐν τοῦτοις ἑαυτὸν ἀπεστάλθαι φησὶ, καὶ τὴν ἀποστείλαντα, ὅστις εἶη, διδάσκει λέγων : « Καὶ γνώσεσθε, ὅτι Κύριος παντοκράτωρ ἐξαπέσταλκέ με. » Οὐκ οὖν καὶ ἐνταῦθα δύο σαφῶς ἔχεις, μὲν χρωμένους προσηγορίᾳ, τὸν τε ἀποστείλαντα Κύριον παντοκράτορα, καὶ τὸν ἀποστελλόμενον, ὁμῶνυμον τῷ ἀποστελλαντι. Τίνα δ' ἂν ἕτερον εἶποις τὸν ἀποστελλόμενον, ἢ τὸν διὰ πλειόνων ἡμῖν προηγορευμένον Θεὸν Λόγον, πρὸς τοῦ Πατρὸς ἀπεστάλθαι ὁμολογούντα, σαφῶς δὲ εἰρηκότα, « Ὅπισω δόξης ἀπέσταλκέ με, » δηλοῦντα, ὅτι προὑπάρχων ἐν δόξῃ τῇ παρὰ τῷ Πατρὶ, μετὰ ταῦτα ἀπέσταλτο ἐπὶ τὰ ἔθνη τὰ σκυλεύσαντα ὑμᾶς; Ἐπὶ γὰρ τὰ πρότερον ἐχθρὰ καὶ πολέμια τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ ἔθνη ἀποσταλεῖς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ταῦθ' ὑφ' ἑαυτὸν ἠγάγετο, σκυλεύσας αὐτὰ διὰ τῶν αὐτοῦ μαθητῶν, οἳτινες ἦσαν μέρος τοῦ ἐκ περιτομῆς λαοῦ, ὅντινα πάλαι καταδεδούλωντο τὰ ἔθνη, σκυλεύσαντα αὐτὸν τῇ οικείᾳ εἰδωλολατρείᾳ. Τοῦτ' οὖν φησὶ πείσασθαι τὰ ἔθνη, ἅπερ διατέθεικεν. Ὡς γὰρ τὸν λαὸν τοῦ Θεοῦ, τῆς πατριᾶς εὐσεβείας μεταστησάμενα, σκῦλα τοῖς ἰδιοῖς δαίμοσι κατεστήσατο, οὕτω ποτὲ καὶ αὐτὰ τῆς πατριᾶς εἰδωλολατρείας πρὸς τῶν πάλαι δεδουλευκότων αὐτοῖς σκυλευθήσεται, καὶ ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῆς καθ' Ἑβραίου εὐσεβείας μεταστήσεται. Τοῦτο δὲ ἔσεσθαι φησὶν ὁ

⁹ Zach. II, 8, 9

Κύριος δι' ἑαυτοῦ, ἐπὶ τῷ τοιῷδε κατορθώματι πρὸς Α
τοῦ Πατρὸς ἀποσταλισμένου. Εἶποι δ' ἂν τις καὶ
νοητάς τινας καὶ ἀοράτους δυνάμεις, ἔθνη νῦν ὀνομά-
ζεσθαι, τὰ σκυλεύσαντα, καὶ αἰχμαλωτεύσαντα τὰς
τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς, ὡν ψυχῶν οὕτω φησὶ κήδεσθαι
ὁ φιλόανθρωπος τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὡσεὶ τις ἰδίας ὀφθαλ-
μοῦ κόρης. Καὶ δεῖγμα τῆς τοιαύτης αὐτοῦ περὶ τὸ
τῶν ἀνθρώπων γένος κηδεμονίας, τὸ μηδ' ὑποστει-
λισθαι αὐτὸν, Θεοῦ Λόγον ὄντα καὶ ἐν δόξῃ τῇ παρὰ
τῷ Πατρὶ τυγχάνοντα, τὴν εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίαν
τε καὶ οἰκονομίαν ἀναδέξασθαι.
esset, et sua gloria apud Patrem frueretur, non
eos versandi curam, dispensationemque suscipere.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Ἄπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Ὡς αὐτὸς ὁ Κύριος ἤξειν οὐ-
ρανὸν, καὶ ἐν ἀνθρώποις κατασκηνώσει, τὰ Β
τε ἔθνη εἰς αὐτὸν καταφεύξονται θεοπίσει, καὶ
ὡς ἀπεστάλθαι ὑπὸ τινοσὶ κρείττορος Κυρίου
παντοκράτορος ἐμολογεῖ.

« Τέρπου καὶ εὐφραίνου, θύγατερ Σιών, διότι ἰδοὺ
ἐγὼ ἔρχομαι, καὶ κατασκηνώσω ἐν μέσῳ σου, λέγει
Κύριος, καὶ καταφεύξονται ἔθνη πολλά ἐπὶ τὸν Κύ-
ριον ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, καὶ ἔσονται αὐτῷ εἰς λαόν,
καὶ κατασκηνώσω ἐν μέσῳ σου, καὶ γνώσῃ, ὅτι Κύ-
ριος παντοκράτωρ ἐξαπέσταλκέ με πρὸς σέ. » Ἐπεὶ
πρόκειται νῦν τὸ δεύτερον αἴτιον ἐκ τῶν προφητῶν
ἀπεδείξαι, ἀνθρώποις μέλλον ἐπὶ γῆς συμπολιτεύε-
σθαι, οἷμαι τούτου παραστατικὸν εἶναι καὶ τὴν
παροῦσαν προφητείαν, ὡς διὰ τὸ πρόδηλον μηδὲ
πλείονος ἐξεργασίας δεῖσθαι. Τηρήσεις δὲ, ὅτι καὶ
τὴν αἰτίαν αὐτῆς τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ δηλοῖ ἐν οἷς C
φησι· « Καὶ καταφεύξονται ἔθνη πολλά ἐπὶ τὸν Κύ-
ριον ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, καὶ ἔσονται αὐτῷ εἰς λαόν. »
Ταῦτα δὲ ὁ λόγος, τὴν θυγατέρα Σιών εὐαγγελίζεται,
οὕτω τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ παραγορεύων, διὰ
τὸ τῆς ἐπουρανίου Ἱερουσαλήμ θυγατέρα εἶναι δοκεῖν,
μητρὸς οὗσης ἐκείνης τῶν ἁγίων, κατὰ τὸν ἱερὸν
Ἀπόστολον. Ἡ καὶ ἄλλως θυγάτηρ Σιών ἢ Ἐκκλησία
Χριστοῦ λεχθεῖη ἂν, ὡσάν ἐκ τῆς προτέρας συν-
αγωγῆς τῶν ἐκ περιτομῆς, διὰ τε ἀποστόλων, καὶ
εὐαγγελιστῶν ὑποστάσα, οἱ καὶ γεννήματα ἐτύγχανον
μητρὸς τῆς ἀποβρύφειστος διὰ τὰς οἰκείας δυσσε-
βείας, καὶ χήρας γεγεννημένης, διὰ τὸ ἀπελάσαι τὸν
ἄνδρα, διὰ τῶν προφητῶν ἐπιμεψάμενον αὐτῇ καὶ
φῆσαντα· « Οὐχ ὡς ἄνδρα με ἐκάλεσας, καὶ πατέρα,
καὶ ἀρχηγὸν τῆς παρθενίας σου· » ὅς καὶ τοῖς ἐξ αὐ-
τῆς γενομένοις τὴν τρόπον τῆς μητρὸς διαβάλλων, D
φησι· « Ποῖον τοῦτο τὸ βιβλίον τοῦ ἀποστατοῦ τῆς
μητρὸς ὑμῶν, ἧ ἐξαπέστειλα αὐτήν; » Καὶ πάλιν·
« Κριθῆτε πρὸς τὴν μητέρα ὑμῶν, κριθῆτε, ὅτι
αὕτη οὐ γυνή μου, καὶ ἐγὼ οὐκ ἀνὴρ αὐτῆς. » Εἰκότως
δῆτα ὡσάν τὴν μητέρα ἀπαρνησαμένου τοῦ Κυρίου,
πρὸς τὴν θυγατέρα ἢ παροῦσα προφητεία εὐαγγελί-
ζεται τὴν αὐτοῦ τοῦ Κυρίου παρουσίαν. Εἶη δ' ἂν
εὐτὴ ἢ ἐξ ἔθνων Ἐκκλησία, ἐν χώρᾳ θυγατρὸς τῆς
προτέρας, διὰ τοὺς ἀποστόλους τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν,
λελογισμένη.

⁸⁰ Zach. ii, 10. ⁸¹ Jer. iii, 4. ⁸² Isa. xxx, 1. ⁸³ Ose. ii, 2.

tea servierint, spoliabuntur, et sub jugum Hebrai-
cæ religionis traduentur. Hoc autem futurum ait
Dominus per seipsum, qui ad tale munus præstan-
dum a Patre mittendus sit. Cæterum, dixerit ali-
quis, etiam intelligibiles quasdam et invisibiles po-
testates, gentes nunc nominari, quæ spoliaverint
captivasque hominum animas egerint, quarum ani-
marum talem se curam gerere ait clementissimum
Dei Verbum, qualem unusquisque oculi sui pupillæ
gerit, cujus sedulitatis atque amoris erga hominum
genus, signum illud erit, quod cum Dei Verbum
pigerit ipsum veniendi ad homines, atque inter

CAPUT XVII.

Ab eodem. — Quod ipse Dominus venturum se de
caelo, et inter homines habitaturum, gentesque ad
ipsum confugituras, canit : et quod missum se esse
a Domino omnipotente confitetur.

283 « Gaude et lætare, filia Sion, quoniam
ecce ego venio, et habitabo in medio tui, dicit
Dominus, et confugient gentes multæ ad Domi-
num in die illa, et erunt ei in populum, et habi-
tabo in medio tui, et cognosces quod Dominus
omnipotens misit me ad te ⁸⁰. » Quia nunc propo-
situm est Filium, auctorem rerum, apud homines
in terra versaturum, ex prophetis ostendere, ar-
bitror hujusce rei demonstrandæ efficaciam habere
præsentem prophetiam, adeo quidem ut ob ipsius
rei perspicuitatem, nulla ampliore explanatione
sit opus : etiam illud observabis quod causam
rursus sui adventum significat, ubi ait : « Et con-
fugient gentes multæ ad Dominum in die illa, et
erunt ipsi in populum. » Hæc autem ipsi filia Sion
nuntiat oraculum, sic interim Dei Ecclesiam ap-
pellans, propterea quod cælesti Jerusalem filia
esse videatur, quæ, ut sanctus ait Apostolus,
mater sanctorum est. Aut etiam aliter filia Sion
Christi Ecclesia dici potest, tanquam ea quæ ex
priori eorum qui ad circumcisionem pertinent
conventu, per apostolos, atque evangelistas, id
quod est, acceperit, qui etiam filii erant ejus ma-
tris, quæ ob scelera sua abjecta est, quæque vi-
dua facta est, eo quod expulerit virum, qui per
prophetas de ipsa conq̄ustus est, atque ait : « Non
tanquam virum me vocasti, et Patrem et ducem
virginitatis tuæ ⁸¹, » qui etiam iis qui de ipsa nati
sunt, mores matris exprobrans ac vituperans, ait :
« Quis est hic liber repudii matris vestræ, in quo
emisi eam ⁸²? » Et rursus : « Judicamini : quoniam
hæc non uxor mea, et ego non vir ejus ⁸³. » Me-
rito sane tanquam iis qui matrem abnegaverint
filiam Domini, ipsius Domini adventum præsens
prophetia nuntiat. Erit autem hæc Ecclesia de
gentibus, quæ loco prioris filia per nostri Salva-
toris apostolos, habita est.

284 CAPUT XVIII.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ΄.

*Ab eodem. — De Domini adventu, et de iis
quæ in passione ejus eventura erant.*

« Ecce dies ventunt Domini, et dividuntur spolia tua in te, et congregabo omnes gentes in Jerusalem ad bellum; et capietur civitas, et diripientur domus, et mulieres foedabuntur, et egredietur dimidium civitatis in captivitate, reliqui vero de populo meo non peribunt, et egredietur Dominus, et parabitur ad prælium in gentibus illis, sicut dies prælii ejus in die belli: et stabunt pedes ejus in die illa super monte Olivarum, qui est contra Jerusalem ab Oriente, et scindetur mons Olivarum, dimidium ejus ad Orientem, et dimidium ejus ad mare; profunditas magna vehementer, et inclinabit dimidium montis ad Boream, et dimidium ejus ad Austrum: et obturabitur vallis montium meorum, et conglutinabitur convallis montium usque Asael: et obturabitur, quemadmodum obturata est a facie terræ motus, in diebus Oziaë regis Juda. [Et adveniet Dominus Deus meus, et omnes sancti cum eo:] et erit in die illa, non erit lumen, sed frigus et glacies erit die uno: et dies ille notus Domino, et non dies, neque nox, ad vesperam erit lux. Et erit in die illa, egredietur aqua viva de Jerusalem: dimidium ejus ad mare primum, et dimidium ejus ad mare ultimum: in ætate et in vere erit sic: et erit Dominus in regem in omnem terram. In die illa erit Dominus unus, et nomen ejus unum, circumdans omnem terram, et omnem solitudinem⁶¹. » Post primam obsidionem Jerusalem, extremamque illius ruinam et solitudinem, quæ sub Babylonis accidit, postque reditum ab hostili terra ad patriam, qui sub Cyro Persarum rege contigit, cum paulo ante Jerusalem instaurata esset, renovatumque sanctuarium, et quod apud illud erat altare, sub Dario Persa præsens canit propheta, **285** et posthac alteram obsidionem Jerusalem futuram significat, quam passa est a Romanis non alias, quam post scelera, quæ ejus habitatores contra Salvatorem nostrum Jesum Christum ausi sunt. Manifestissime igitur etiam hoc in loco, Salvatoris nostri, qui Dei Verbum est, adventus, et quæ illius tempore acciderint, significantur: sunt vero hæc, partim quæ quo tempore ille passus est, gesta sunt, partim quæ illico Hebraicam nationem oppressit obsidio, et ipsius Jerusalem expugnatio, et post ipsa hæc, vocatio gentium, uniusque ac solius Dei apud omne genus hominum cognitio. Cæterum divino Spiritu afflatus propheta, cum quadam commiseratione, tanquam is qui suos ad circumcisionem pertinentes deploret, ab exclamatione contra illos suæ prophetiæ initium facit: dies igitur Domini, sicut in aliis locis, hoc quoque in loco nominat, ut sic tempus Christi, ad homines adventus significet: planeque in eodem ostendit, quemadmodum

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Περὶ τῆς τοῦ Κυρίου παρουσίας, καὶ τῶν κατὰ τὸ πάθος αὐτοῦ συμβησομένων.

« Ἰδοὺ ἡμέραι ἔρχονται τοῦ Κυρίου, καὶ διαμερισθήσονται τὰ σκυλά σου ἐν σοί, καὶ ἐπισυνάξω πάντα τὰ ἔθνη ἐπὶ Ἱερουσαλήμ εἰς πόλεμον· καὶ ἀλώσεται ἡ πόλις, καὶ διαρπαγήσονται αἱ οἰκίαι, καὶ αἱ γυναῖκες μολυνθήσονται, καὶ ἐξελεύσεται, τὸ ἤμισυ τῆς πόλεως ἐν αἰχμαλωσίῃ. Οἱ δὲ κατάλοιποι τοῦ λαοῦ μου οὐ μὴ ἐξολοθρευθῶσι, καὶ ἐξελεύσεται Κύριος, καὶ παρατάξεται ἐν τοῖς ἔθνεσιν ἐκείνοις, καθὼς ἡμέρα παρατάξεως αὐτοῦ ἐν ἡμέρᾳ πολέμου. Καὶ στήσονται οἱ πόδες αὐτοῦ ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, ἐπὶ τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν τὸ, κατέναντι Ἱερουσαλήμ ἐξ ἀνατολῶν, καὶ σχισθήσεται τὸ ὄρος Ἐλαιῶν, τὸ ἤμισυ αὐτοῦ πρὸς θάλασσαν. Χάος μέγα σφόδρα, καὶ κλιεῖ τὸ ἤμισυ τοῦ ὄρους πρὸς τὸν Βορρᾶν, καὶ τὸ ἤμισυ αὐτοῦ πρὸς Νότον. Καὶ ἐμφραχθήσεται ἡ κοιλία τῶν ὄρεων μου, καὶ ἐγκολληθήσεται ἡ φάραγξ ὄρεων ἕως Ἀσαήλ· καὶ ἐμφραχθήσεται ὁ τρόπος ἐνεφράγῃ ἀπὸ προσώπου τοῦ σε·σμοῦ, ἐν ἡμέραις Ὀζίου βασιλέως Ἰούδα. Καὶ ἔσται ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, οὐκ ἔσται φῶς, ἀλλὰ ψῦχος, καὶ πάγος ἔσται μίαν ἡμέραν. Καὶ ἡ ἡμέρα ἐκείνη γνωστὴ τῷ Κυρίῳ, καὶ οὐχ ἡμέρα, καὶ οὐχὶ νύξ, τὸ πρὸς ἐσπέραν ἔσται φῶς. Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, ἐξελεύσεται ὕδωρ ζῶν ἐξ Ἱερουσαλήμ· τὸ ἤμισυ αὐτοῦ εἰς τὴν θάλασσαν τὴν πρώτην, καὶ ἤμισυ αὐτοῦ εἰς τὴν θάλασσαν τὴν ἐσχάτην. Ἐν θέρει καὶ ἐν ἔαρι ἔσται οὕτως. Καὶ ἔσται Κύριος εἰς βασιλέα ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν, ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἔσται Κύριος εἷς, καὶ τὸ νομα αὐτοῦ ἐν, κυκλοῦν πᾶσαν τὴν γῆν καὶ τὴν ἔρημον. » Μετὰ τὴν πρώτην πολιορκίαν τῆς Ἱερουσαλήμ, καὶ τὴν παντελεῖ καθαίρεσιν αὐτῆς, καὶ ἐρήμωσιν τὴν ὑπὸ Βαβυλωνίων, καὶ μετὰ τὴν ἀπὸ τῆς πολεμίας γῆς ἐπὶ τὴν οἰκίαν ἐπάνοδοσιν, τὴν ἐπὶ Κύρου τοῦ Περσῶν βασιλέως γενομένην, ἄρτι τῆς Ἱερουσαλήμ ἀνεγερμένης, ἀνανεωθέντος δὲ τοῦ ἀγιάσματος, καὶ τοῦ πρὸς αὐτῷ θυσιαστηρίου ἐπὶ Δαρείου τοῦ Πέρσου, ὁ παρῶν προφήτης θεσπίζει, τὴν μετὰ ταῦτα δευτέραν πολιορκίαν τῆς Ἱερουσαλήμ σημαίνων, ἣν πέπονθεν ὑπὸ Ῥωμαίων οὐκ ἄλλοτε ἢ μετὰ τὰ κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῖς οἰκήτορσιν αὐτῆς τετολημμένα. Ἐναργέστατα τοιγαροῦν καὶ ἐνταῦθα τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τοῦ Θεοῦ Λόγου ἡ παρουσία, καὶ τὰ ἐπὶ ταύτῃ συμβεβηκότα δηλοῦνται. Ταῦτα δὲ ἦν ὁμοῦ τὰ περὶ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους αὐτοῦ πεπραγμένα, καὶ ἡ παρατυχία τῷ Ἑβραίων ἔθνει ἐπελθούσῃ πολιορκία, καὶ τῆς Ἱερουσαλήμ ἡ ἄλωσις, καὶ ἡ πρὸς τοῦτοισι κλήσις τῶν ἔθνων, τοῦ τε ἐνδὸς καὶ μόνου Θεοῦ εἰς πᾶν γένος ἀνθρώπων ἐπίγνωσις. Ὁ γὰρ μὴ πνευματοφόρος προφήτης περιπαθέστερον, ὡς ἀν' ἐπ' οἰκειοῖς ὀλοφυρόμενος τοῖς ἐκ περιτομῆς, ἐκ τῆς κατ' αὐτῶν ἐκφωνήσεως τὴν καταρχὴν πεποιθῆται τῆς προφητείας. Ἡμέρας δὲ οὖν τοῦ Κυρίου, ὡσπεροῦν καὶ ἐν ἑτέροις, κἀνταῦθα ὄνε-

⁶¹ Zach. xiv, 1-9.

μάζει, οὕτω τὸν χρόνον τῆς εἰς ἀνθρώπους τοῦ Χριστοῦ παρουσίας σημαίνων· καὶ σαφῶς δηλών, ὡς ἄρα ὁ Κύριος αὐτὸς, οἷα φῶς ἀληθινὸν τυγχάνων, ἰδίων ποιητῆς ποτε γενήσεται ἡμερῶν. Τοῖς δὲ ἐπὶ τῆς ἀπάσιν ἀνθρώποις ἐπιλάμψει τῶν ἔθνῶν ἀπάντων, αὐτὸν τε καὶ τὰς ἀκτίνας τοῦ φωτός αὐτοῦ καταδεξαμένων, ὅτε, τῶν ἔθνῶν ἀπάντων φωτισομένων κατὰ τὸ, « Τέθεικά σε εἰς φῶς διαθήκης γενεῆς, » τὸ Ἰουδαίων ἔθνος διὰ τὴν εἰς αὐτὸν ἀπιστίαν, τοῖς ἐσχάτοις περιπεσεῖται δεινῶν. Τοιοῦτον γάρ ἐστι τό· « Ἰδοὺ ἡμέρα ἔρχεται τοῦ Κυρίου, καὶ διαμερισθήσονται τὰ σκυλά σου ἐν σοὶ, καὶ ἐπισυνάξω πάντα τὰ ἔθνη ἐπὶ Ἱερουσαλήμ εἰς πόλεμον, καὶ ἀλώσεται ἡ πόλις, καὶ διαρπαγήσονται αἱ οἰκίαι, καὶ αἱ γυναῖκες μολυνθήσονται, καὶ ἐξελεύσεται τὸ ἦμισυ· τῆς πόλεως ἐν αἰχμαλωσίᾳ. » Μετὰ δὲ τὴν κατὰ τῆς Ἱερουσαλήμ πολιορκίαν, καὶ τὴν μετ' αὐτῆν αἰχμαλωσίαν τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, ἐπιλέγει ἐξῆς, ἀγαθὰ τοῖς πῶσι θεσπιζών· « Καὶ ἔσται Κύριος εἰς βασιλέα ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν· » καὶ πάλιν· « Ἔσται Κύριος εἰς, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐν, κυκλοῦν πᾶσαν τὴν γῆν καὶ τὴν ἔρημον. » Ἀλλὰ γὰρ καὶ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος τοιαῦτα πείσεσθαι ἐν ταῖς τοῦ Κυρίου ἡμέραις τῆς προβόρῆσεως ἀποφαναμένης, τίς οὐκ ἂν θαυμάσειε τῆς προβόρῆσεως τὸ ἀποτέλεσμα; Ἄμα γὰρ Ἰησοῦς ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν παρῆν, ἡσέβουν τε εἰς αὐτὸν οἱ ἐκ περιτομῆς, καὶ πάντα αὐτοῖς ἀθρόως τὰ προηγορευμένα, μετὰ πεντακοσιοστὸν ἔτος τῆς προβόρῆσεως, τέλους ἐτύγχανεν, ἐξ αὐτοῦ Πιλάτου, καὶ μέχρι τῆς κατὰ Νέρωνα καὶ Τίτου καὶ Οὐεσπασιανῶν πολιορκίας, οὐ διαλελοιπῶτων αὐτοῦς παντοίων καὶ ἐπαλλήλων συμφορῶν, ὡς πάρεστιν ἐκ τῆς Φλαυτοῦ Ἰωσήπου γραφείσης ἱστορίας ἀναλέξεσθαι. Τότε μὲν οὖν εἰκὸς τὸ ἦμισυ τῆς πόλεως ἀπολωλέναι τῇ πολιορκίᾳ, ὡς φησὶν ἡ προφητεία· μετ' οὐ πολὺν δὲ χρόνον, κατὰ Ἀδριανὸν αὐτοκράτορα, κινήσεως αὐθις Ἰουδαϊκῆς γενομένης, τὸ λοιπὸν τῆς πόλεως μέρος ἦμισυ, πολιορκηθὲν αὐθις ἐξελαύνεται, ὡς ἐξ ἐκεῖνου καὶ εἰς δεῦρο πάμπαν ἔβητον αὐτοῖς γενέσθαι τὸν τόπον. Εἰ δὲ λέγοι τις κατὰ Ἀντίοχον τὸν Ἐπιφανῆ ταῦτα πεπληρωσθαι, σκεψάσθω, εἰ οἷός τ' ἐστὶν ἀποδιδόναί καὶ τὰ λοιπὰ τῆς προφητείας κατὰ τοὺς Ἀντιόχου χρόνους· οἷον τὸ αἰχμαλωσίαν πεπονθῆναι τὸν λαὸν, καὶ τὸ στήναι τοὺς πόδας Κυρίου ἐπὶ τὸ τῶν Ἐλαιῶν ὄρος, καὶ εἰ γέγονε Κύριος εἰς βασιλέα ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, καὶ εἰ τὸ ὄνομα Κυρίου ἐκύκλωσε τὴν γῆν πᾶσαν, καὶ τὴν ἔρημον, ὅτε τῆς Συρίας Ἀντιόχος ἐκράτει. Καὶ τὰ λοιπὰ δὲ τῆς προβόρῆσεως, ὁποῦο τέλους ἔτυχεν, Ἀντιόχου βασιλεύοντος, πῶς τις ἀποδώσει; Καθ' ἡμᾶς δὲ ταῦτα, καὶ πρὸς λέξιν μὲν ἀποδέδοται, καὶ καθ' ἑτέραν δὲ διάνοιαν. Μετὰ γὰρ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίαν, ἡ πόλις αὐτῶν, αὕτη γὰρ ἡ Ἱερουσαλήμ, καὶ τὸ πᾶν σύστημα, καὶ πολιτεύμα τῆς κατὰ τὸν νόμον Μωσαέως θρησκείας καθηρεῖτο. Αὐτίκα δὲ τὴν κατὰ διάνοιαν αἰχμαλωσίαν πρὸς τῇ σωματικῇ πεπόνθασιν, τὸν Σωτῆρα καὶ Αὐτρωτῆν

A ipse Dominus, tanquam lumen verum, proprio aliquando auctor fiet dierum, et omnibus qui in terra sunt hominibus illucescet, quo tempore et ipsum et luminis ipsius radios, universæ gentes suscipient, quæ quidem dum illuminabuntur, juxta illud: « Posui te in lumen gentium, in testamentum generis », interea Judaica gens, propter infidelitatem adversus illum, in extrema incidet infortunia. Tale igitur est illud: « Ecce dies venit Domini, et dividuntur spolia tua in te, et congregabo omnes gentes in Jerusalem ad bellum, et capietur civitas et diripientur domus et mulieres sedabuntur, et egredietur dimidium civitatis in captivitate. » Post vero ipsius Jerusalem obsidionem, et eam quæ illico secuta est Judaicæ gentis servitutem, deinceps bona omnibus adjungit communia, sic canens: « Et erit Dominus in regem in omnem terram. » Et rursus: « Erit Dominus unus, et nomen illius unum, ambiens omnem terram et solitudinem. » Sed enim cum vaticinium enuntiet, Judaicam gentem esse talia perpressuram in diebus Domini, quis non exitum vaticinii admiretur? Nam simul ac Jesus Salvator ac Dominus noster advenit, quique ad circumcisionem pertinent, nefaria adversus illum facinora perpetrarunt, omnia illis quæ prædicta fuerant, quinquagesimo ab ipsa prædictione anno, acervatim evenerunt, 286 finemque sortita sunt: cum videlicet ab ipso Pilato usque ad Neronem et Titum ac Vespasianum, qui civitatem obsederunt nusquam illos omnium generis, et aliæ super alias ingruentes calamitates defecerint, quemadmodum facile est ex ea historia quam Flavius Josephus scripsit, colligere: tunc sane credibile est, dimidium civitatis periisse obsidione, ut ait prophetia. Haud vero ita multo post, cum Adrianus imperaret, Judaico rursus exorto tumultu, quæ reliqua fuerat pars dimidia civitatis, rursus obsessa expellitur, adeo quidem, ut ab illo tempore usque in hodiernum diem, penitus instabilis omnis illis factus sit locus. Quod si quis dicat sub Antiocho Epiphane hæc completa fuisse, etiam atque etiam consideret utrum possit reliqua item quæ ex hac prophetia supersunt, ad Antiochi tempora referre, cujusmodi illud est, quod populus servitutem sit passus, quod pedes Domini in monte Olivarum steterint, et utrum Dominus in die illa in regem fuerit in omnem terram, et utrum nomen Domini ambierit omnem terram, et solitudinem, quo tempore Syriam Antiochus obtinuit: et quæ reliqua sunt de eodem oraculo, quem tunc finem sortita sint, aliquo modo conetur ostendere. At si quis nostram rationem sequatur, vel ad verbum hæc evenisse demonstrabit, atque in alium item sensum eadem accipere poterit: nam post Salvatoris nostri Jesu Christi adventum, civitas illorum, ipsaque Jerusalem atque omnis conventus, institutioque civilis, quæ ad ritum religionemque Mosaicæ legis

⁸⁸ Isa. xlix, 6.

pertinet, eversa sublataque sunt: e vestigioque eam, quæ ad intelligentiam spectat, servitutem, adjuncta etiam ea quæ corporum est, perpessi sunt, quippe qui Salvatorem ac Liberatorẽ humanarum animarum non susceperint, eum qui venerat, ut iis qui malorum dæmonum servi facti essent, liberationem nuntiaret, iis vero, qui mentis oculis capti, visus recuperationem. Hæc itaque cum illi ob incredulitatem suam pertulissent, alii omnes quicumque suum Liberatorẽ agnovērunt, domesticique illius ac familiares effecti sunt, discipuli utique et apostoli, et evangelistæ, compluresque alii, qui de circumcisione profecti in ipsum crediderunt (de quibus ait Apostolus: « Sic etiam nunc reliquæ secundum electionem gratiæ factæ sunt⁶⁶; » et illud: « Nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma facti essemus, et quasi Gomorrha similes fuissetis⁶⁷ »).

287 illius obsidionis, quam nos ad intelligentiam referimus, immunes expertesque sunt servati, neque hujus solum, sed etiam illius, quæ ad verbum intelligitur: nam ipsi apostoli ac discipuli Salvatoris nostri, et omnes qui ex Judæis ad ipsum credentes accesserant, cum procul ab Judæa terra abessent, et reliquis essent immixti gentibus: omnem eorum, qui civitatem incolebant, perditionem atque interitum effugere, per illud tempus facile potuerunt. Quod ipsum sane etiam propheta anticipans cecinerat, illis verbis: « Qui autem reliqui fuerint de populo meo, non peribunt⁶⁸; » quibus deinceps adjungit: « Et egredietur Dominus, et comparabitur ad prælium in gentibus illis, quemadmodum dies prælii ejus in die belli⁶⁹. » At vero in quibus tandem gentibus Dominus præliabitur, si non in his quæ Jerusalem obsidebunt? indicat vero ipsum oraculum, quemadmodum ipse Dominus auxilium feret obsidentibus, eritque interim in illis, et cum illis ad prælium comparabitur, quasi quidam imperator, propugnatorque illorum et adversus Jerusalem militabit. Non enim dicit oratio, Dominum contra gentes præliaturum. Quibus ergo et contra quos? Nempe contra Jerusalem, et contra ejus habitatores, de quibus sermo erat. Illud autem: « Et stabunt pedes ejus in die illa super monte Olivarum, qui est contra Jerusalem ad Orientem⁷⁰, » quidnam aliud significet, quam Domini Dei, ipsius, inquam, Dei Verbi, in sua Ecclesia stationem et confirmationem? quam in præsentem monte Olivarum per figuram, quæ permutatio dicitur, nominat? Ut enim vinea exstitit dilecto, et fuit vinea Domini Sabaoth figurate domus Israel, et vitis Judæa novella dilecta, sic eadem ratione dixeris, quod etiam olivetum facta sit Domino, collecta de gentibus Ecclesia ipsius, quæ sane Ecclesia cum antea esset oliva quædam agrestis, plantata fuit a Domino, qui eam post insuevit in apostolicis bonæ olivæ radicibus, post priorum ramorum excisionem, quemadmodum Apostolus do-

τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν μὴ παραδεξάμενοι, τὸν ἐλθόντα κηρύξαι τοῖς ὑπὸ δαιμόνων πονηρῶν αἰχμαλώτοις ἄφρονι, καὶ τοῖς τὰς διανοίας τυφλοῖς ἀνάδλεψιν. Ταῦτα δὲ πεπονηθέντων ἐκείνων διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν, οἱ τὸν σφῶν Λυτρωτῆν ἐπιγνόντες, οἰκεῖοι τε αὐτοῦ γενόμενοι μαθηταί, καὶ ἀπόστολοι, καὶ εὐαγγελισταί, πλείστοι τε ἄλλοι τῶν ἐκ περιτομῆς εἰς αὐτὸν πιστευούτων (περὶ ὧν φησὶν ὁ Ἀπόστολος· « Οὕτω καὶ νῦν λείμμα κατ' ἐκλογὴν χάριτος γέγονε· » καὶ τό· « Εἰ μὴ Κύριος Σαβαὼθ ἐγκατέλιπεν ἡμῖν σπέρμα, ὡς Σόδομα ἂν ἐγενήθημεν, καὶ ὡς Γόμορρα ἂν ὠμοῦσθήμεν), » τῆς νενοημένης ἡμῖν κατὰ διάνοιαν πολιορκίας ἀπειροὶ διεφυλάχθησαν οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ τῆς πρὸς λέξιν ἀποδοθείσης. Οἱ γοῦν ἀπόστολοι καὶ μαθηταὶ τοῦ Σωτῆρος αὐτῶν, καὶ πάντες οἱ ἐξ Ἰουδαίων εἰς αὐτὸν πιστευούτες, μακρὰν τῆς Ἰουδαίας γῆς γενόμενοι, καὶ τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν ἐπισπαρέντες, τὸν κατὰ τῶν οἰκούντων τὴν πόλιν βλεθρον διαδρᾶναι τότε ἤδυνθησαν. Καὶ τοῦτο δὲ ἡ προφητεία προλαβοῦσα ἐθέσπισε δι' ὧν ἔφησεν· « Οἱ δὲ κατάλοιποι τοῦ λαοῦ μου οὐ μὴ ἐξολοθρευθῶσιν· » οἷς ἐξῆς ἐπιλέγει· « Καὶ ἐξελεύσεται Κύριος, καὶ παρατάξεται ἐν τοῖς ἔθνεσιν ἐκείνοις, καθὼς ἡμέρα παρατάξεως αὐτοῦ ἐν ἡμέρᾳ πολέμου. » Ἐν ποίοις δὲ ἔθνεσι Κύριος παρατάξεται ἢ ἐν τοῖς τὴν Ἰερουσαλήμ πολιορκήσουσι; ἄλλοι δὲ ὁ λόγος αὐτῶν τὸν Κύριον συμμαχήσειν τοῖς πολιορκουσίν, ἐν αὐτοῖς ὄντα, καὶ σὺν αὐτοῖς παραταττόμενον, ὡς περ τινα στρατηγὸν καὶ ὑπέρμαχον αὐτῶν κατὰ τῆς Ἰερουσαλήμ στρατευομένου. Οὐ γὰρ φησὶν ὁ λόγος τὸν Κύριον κατὰ τῶν ἐθνῶν παρατάξεται. Τίσι δὲ κατὰ τίνων; κατὰ τῆς Ἰερουσαλήμ καὶ τῶν οἰκητόρων αὐτῆς, περὶ ὧν ἦν ὁ λόγος. Τὸ δὲ, « Καὶ στήσονται οἱ πόδες αὐτοῦ ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἐπὶ τὸ ὄρος τῶν Ἑλαιῶν, τὸ κατέναντι Ἰερουσαλήμ, ἐξ ἀνατολῶν, » τί ἕτερον δηλοῖ ἢ Κυρίου τοῦ Θεοῦ, αὐτοῦ δὴ τοῦ Θεοῦ Λόγου, τὴν ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ στάσιν τε καὶ βεβαίωσιν, ἣν ὄρος Ἑλαιῶν ἐπὶ τοῦ παρόντος κατὰ τρόπον ἀλληγορίας ὀνομάζει; Ὅς γὰρ ἄμπελὸν ἐγενήθη τῷ ἡγαπημένῳ, καὶ ἦν ἄμπελὸν Κυρίου Σαβαὼθ ἀλληγορικῶς ὁ οἶκος τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ ἄμπελος τοῦ Ἰουδα νόφυτος ἡγαπημένη· οὕτω δὲ κατὰ τὴν αὐτὴν θεωρίαν εἶπαις ἂν, ὅτι δὴ καὶ ἐλαιῶν ἐγενήθη τῷ δεσπότῃ ἢ ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησία αὐτοῦ, ἣν πάλαι ἀγριέλαιον οὖσαν κατεφύτευσεν, ἐγκεντρίσας ἐπὶ τὰς ἀποστολικὰς τῆς καλλιελαιου ρίζας μετὰ τὴν τῶν προτέρων κλάδων ἐκτομήν, ὡς περ οὖν ὁ Ἀπόστολος παιδεύει· « Καὶ κατεφύτευσέ γε αὐτὴν ὁ Κύριος ἑαυτῷ, » μονονυχὶ διὰ τῆς προφητείας λέγων· « Ἑλαιῶν ὠραῖαν, εὐσχιον ἐκάλεσε Κύριος τὸ ὄνομα σου. » Ἐπεὶ γὰρ ὁ πρῶτος ἄμπελὸν, ὄδον ποιῆσαι· σταφυλὴν, ἐποίησεν ἀκάνθας, καὶ οὐ δικαιοσύνην,* ἀλλὰ κραυγὴν, εἰκότως ὡσάν ἀκαρπον αὐτοῦ καθελὼν ὁ Θεὸς τὸν φραγμὸν αὐτοῦ καὶ τὸν τοῖχον αὐτοῦ, παραδούς τε αὐτὸν τοῖς ἐχθροῖς ἐς διαρπαγὴν καὶ καταπάτησιν, κατὰ τὴν τοῦ Ἠσαίου προφητείαν, ἕτερον αὐτὸν ἑαυτῷ ἀγρὸν συνεστήσατο, τὸν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐλαιῶνα ὀνομαζόμενον, ἅτε τοῦ

⁶⁶ Rom. xi, 5.⁶⁷ Rom. ix, 29, ⁶⁸ Zach. xiv, 2.⁶⁹ ibid. 3.⁷⁰ ibid. 4.

ἐκ Θεοῦ ἐλέους τετυχηκότα, καὶ πρὸς τοῦ Χριστοῦ Α
καταφυτευθέντα ἀειθαλέσι φυτοῖς, τοῦτ' ἔστι ψυχαῖς
ἀγίαις καὶ φωτὸς θρησκευτικαῖς, οἷαις τε λέγει· « Ἐγὼ τε
ὡσεὶ ἐλαία κατάκαρπος ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ. » Τοῦτο δὲ
τὸ τῶν Ἐλαιῶν ἕδος κατέναντι τῆς Ἱερουσαλήμ εἶναι
λέλεκται· ἐπειδὴ περὶ ἀντὶ τῆς παλαιᾶς ἐπιγεῖου Ἱερου-
σαλήμ, καὶ τῆς ἐν αὐτῇ θρησκείας συνέστη τῷ Θεῷ με-
τὰ τὴν τῆς Ἱερουσαλήμ καθαίρεσιν. Φήσας γοῦν ἀνω-
τέρῳ ὁ λόγος περὶ τῆς Ἱερουσαλήμ, ὡς « Ἀλώσεται
ἡ πόλις, καὶ τὰ ἐχθρὰ καὶ πολέμια ἔθνη συναχθήσεται
ἐπ' αὐτήν, καὶ διαμερισθήσεται τὰ σκῦλα αὐτῆς, »
εἰκότως οὐκ ἐπὶ τῆς Ἱερουσαλήμ τοὺς πόδας τοῦ
Κυρίου στήσεσθαι φησι. Πῶς γὰρ καὶ οἶόν τε ἦν,
ἅπαξ καθηρημένης; Μεταβάντων δὲ ἐξ αὐτῆς ἐπὶ τὸ
ἀντικρυς τῆς Ἱερουσαλήμ ἕδος τὸ καλούμενον
Ἐλαιῶν, ἐνταῦθα στήσεσθαι διδάσκει. Τοῦτο δὲ καὶ Β
προφήτης Ἰεζεκιήλ τῷ θεῷ Πνεύματι προλαθὼν
θεωρεῖ. Λέγει δὲ οὖν· « Καὶ ἐξῆρε τὰ χερουβίμ, καὶ
οἱ τροχοὶ ἐχόμενοι αὐτῶν· καὶ ἡ δόξα Θεοῦ Ἰσ-
ραὴλ ἦν ἐπ' αὐτοῖς, ὑπεράνω αὐτῶν, καὶ ἀνέβη ἡ
δόξα Κυρίου ἐκ μέσου τῆς πόλεως, καὶ ἔστη ἐπὶ τοῦ
ἕδους ὃ ἦν ἀπέναντι τῆς πόλεως. » Ὅπερ ἔστι καὶ
ἄλλως πρὸς λέξιν ὀρᾶν πεπληρωμένον εἰσέτι καὶ
σήμερον, τῶν εἰς Χριστὸν πεπιστευκότων ἀπάντων
πανταχόθεν γῆς συντρεχόντων, οὐκ ὡς πάλαι τῆς
κατὰ τὴν Ἱερουσαλήμ ἀγλαίας ἕνεκα, οὐδ' ὥστε
προσκυνῆσαι ἐν τῷ πάλαι συνεστῶτι ἐπὶ τῆς Ἱερουσα-
λήμ ἀγιάσματι, καταλῦειν δὲ ἕνεκεν ἱστορίας τε
ὁμοῦ τῆς κατὰ τὴν προφητείαν ἀλώσεως καὶ ἐρη-
μίας τῆς Ἱερουσαλήμ, καὶ τῆς ἐπὶ τὸ ἕδος τῶν
Ἐλαιῶν τὸ κατέναντι Ἱερουσαλήμ προσκυνήσεως, C
ἔθα ἡ δόξα Κυρίου μετέστη καταλείψασα τὴν προ-
τέραν πόλιν. Ἐστησαν δὲ ἄλληθις καὶ κατὰ τὴν πρό-
χειρον καὶ ῥητὴν διήγησιν οἱ πόδες τοῦ Κυρίου καὶ
Σωτῆρος ἡμῶν, αὐτοῦ δὴ τοῦ Λόγου, δι' οὗ ἀνεῖληφεν
ἀνθρωπεῖου σκήνους ἐπὶ τοῦ ἕδους τῶν Ἐλαιῶν,
πρὸς τῷ αὐτῷ δεικνυμένῳ σπηλαίῳ, εὐξαμένου τε
καὶ τοῖς ἐκ τούτου μαθηταῖς ἐπὶ τῆς ἀκρωρείας τοῦ τῶν
Ἐλαιῶν ἕδους τὰ περὶ τῆς συντελείας μυστήρια
παραδεδώκως, ἐντεῦθεν τε τὴν εἰς οὐρανούς ἄνοδον
παιτημένον, ὡς ὁ Λουκᾶς ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν ἀπο-
στόλων διδάσκει, φάσκων· « Βλεπόντων αὐτῶν ἐπήρθη,
καὶ νεφέλη ὑπέλαβεν αὐτὸν ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐ-
τῶν. Καὶ ὡς ἀτενίζοντες ἦσαν εἰς τὸν οὐρανὸν πο-
ρευόμενον αὐτοῦ, καὶ ἰδοὺ ἄνδρες δύο παριστήκεισαν
αὐτοῖς ἐν ἐσθῆσι λευκαῖς, οἳ καὶ εἶπον· Ἄνδρες Γα-
λιλαῖοι, τί ἐστήκατε βλέποντες εἰς τὸν οὐρανόν;
Οὗτος ὁ Ἰησοῦς, ὁ ἀναληφθεὶς ἀπ' ὑμῶν εἰς τὸν
οὐρανόν, οὕτως ἐλεύσεται, ὃν τρόπον θεάσασθε αὐ-
τὸν πορευόμενον εἰς τὸν οὐρανόν. » Οἷς ἐπιφέρει λέ-
γων· « Τότε ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλήμ ἀπὸ ἕδους
τοῦ καλουμένου Ἐλαιῶνος, ὃ ἐστὶ κατέναντι Ἱερου-
σαλήμ. » Ἔστι μὲν οὖν καὶ πρὸς λέξιν κατέναντι
Ἱερουσαλήμ, καὶ ἐξ ἀνατολῶν αὐτῆς τὸ δηλούμενον
τῶν Ἐλαιῶν ἕδος. Πλὴν ἀλλὰ κατὰ τὴν διάνοιαν ἡ
ἀγία Χριστοῦ Ἐκκλησία, καὶ τὸ ἕδος ἐφ' ᾧ τεθε-
μελιώται, περὶ οὗ διδάσκει λέγων ὁ Σωτῆρ· « Οὐ
θύνεται πόλις κρυβῆναι ἐπάνω ἕδους κειμένη, » ἀντὶ

cet⁹¹ : Et plantavit, inquit, eam Dominus sibi ipsi,
propemodum per prophetiam dicens : « Olivam
speciosam umbrosam vocavit Dominus nomen
tuum⁹². » Postquam enim prior vinea, cum debe-
ret facere uvam, fecit spinas, neque justitiam, sed
elamorem, merito tanquam ejus quæ infructuosa
esset, sepem auferens ac parietem Deus, tradens-
que eam inimicis ad diripiendum et conculcandum,
288 sicut in Isaïæ prophetia dictum est, alium
ipse sibi agrum constituit in præsentī, quod olive-
tum nominatur, quasi eum qui oleum et miseri-
cordiam a Deo sit consecutus, et a Christo plantis
semper virentibus consitus, hoc est, sanctis lucis-
que altricibus animis, quibus liceat dicere : « Ego
autem sicut oliva fructifera in domo Dei⁹³. » Hic
B vero Olivarum mons contra Jerusalem esse dici-
tur, quoniam in locum veteris ac terrenæ Jerusa-
lem, ac religionis quæ in illa servabatur, succes-
sit, et a Deo constitutus est, post ruinam Jerusa-
lem. Cum supra igitur oraculum dixerit de Jerusa-
lem, « quod civitas capietur, quodque hostiles
atque inimicæ gentes convenient adversus eam,
et spolia ejus dividendur, » merito non in Jerusalem
pedes Domini staturos dicit; qui enim id fieri po-
tuisset, cum ea semel sublata esset? Sed migranti-
bus ab ea in montem qui est contra Jerusalem,
qui Olivarum vocatur, ibi staturos docet, quod
etiam propheta Ezechiel, divino ante Spiritu edo-
ctus, contemplatur; dicit enim : « Et elevaverunt
cherubin alas suas, et rotæ, quæ eis adhærebant,
et gloria Dei Israel erat super eis, et ascendit glō-
ria Domini de medio civitatis, et stetit in monte,
qui est contra civitatem⁹⁴. » Quod quidem aliter
hodie quoque omnes, quicumque Christi religionem
cum fide susceperint, ex omnibus terræ partibus
concurrunt, non ut quondam festæ cujusdam læti-
tiæ gratia, quæ in Jerusalem celebretur, neque ut
adorent in eo, quod olim in Jerusalem constitu-
tum fuerat, sanctuario, sed ut diversentur cum ad
sciscitandum de expugnatione et solitudine Jeru-
salem, quam prophetia prædixerat, tum ut in monte
Olivarum, qui est contra Jerusalem, adorent, ubi
gloria Domini commutata est, postquam delevit
priorem civitatem. Vere autem et secundum expo-
sitam atque ad verbum acceptam enarrationem,
pedes Domini et Salvatoris nostri, ipsius uti-
que Dei Verbi, per id quod assumpsit huma-
num corpus, in monte Olivarum steterunt ad
speluncam quæ ibi ostendi solet, et quo tem-
pore oravit, et cum suis discipulis in ejus mon-
tis cacumine, mysteria de consummatione tra-
didit : ex eodem præterea monte in cælum ascen-
dit, quemadmodum Lucas in Actis apostolorum
289 docet, cum ait, illum [in monte Olivarum]
apostolis suis et præsentibus et intentibus, sub-
limem abisse, nubæque ab oculis eorum sublatum
fuisse, ipsosque intentis oculis, illo in cælum ab-

⁹¹ Rom. xi, 47. ⁹² Jer. xi, 16. ⁹³ Psal. li, 10.

⁹⁴ Ezech. xi, 22, 23.

eunte, mansisse. « Et ecce, inquit, duo viri astiterunt eis in vestibus albis, qui etiam dixerunt : Viri Galilæi, quid statis aspicientes in cœlum? Hic Jesus qui assumptus est a vobis in cœlum, sic veniet, quemadmodum vidistis eum euntem in cœlum⁹⁵. » Quibus etiam adjungit verba hæc : « Tunc reversi sunt in Jerusalem a monte qui vocatur Oliveti, qui est contra Jerusalem⁹⁶. » Est igitur, etiam si quis ad verbum Scripturam velit accipere, contra Jerusalem et ab illa ad orientem spectans, mons is, de quo dictum est, Olivarum; verumtamen si sententiam, non verba sequi volumus, sancta Christi Ecclesia, et mons in quo fundata est, de quo loquitur Salvator, dicens : « Non potest abscondi civitas supra montem posita⁹⁷, » pro ea quæ cecidit, neque amplius surrexit Jerusalem, structa atque erecta, dignaque habita in qua pedes Domini insistant, non solum est contra Jerusalem, sed etiam ab ea ad orientem vergens, quippe quæ ejus luminis, quo Deum pie colimus, radios excipiat, et multo ipsa Jerusalem anterior facta sit, ipsique justitiæ soli propinquior, de quo dictum est, « timentibus autem me, orietur sol justitiæ⁹⁸ : » quia vero dicit deinceps, quod « scindetur mons Olivarum : dimidium ejus ad orientem et mare : profunditas magna vehementer, et inclinabit dimidium ejus ad boream, et dimidium ejus ad austrum; » potest hoc quidem Ecclesiæ per totum orbem, qui ab hominibus incolitur, dilatationem significare : quæ partes ad orientem solem spectantes, ipsasque auroræ Orientisque gentes ac nationes complevit. Porrigitur vero etiam usque ad mare, quod est ad occidentem, et ad insulas quæ in ipso sunt. Porro ad austrum quoque ac meridiem pervenit, item ad aquilonem et septentrionem : ad omnes enim partes et ubique gentium, quod figurate significatur Domini olivetum, quæ est ejus Ecclesia, plantatum est. Potest etiam alio sensu, quæ antehac factæ sint, quæque etiam nunc fiunt in Ecclesia Christi, scissiones et sectas, moralesque in vita, ubi scissa divisaque est, lapsus significare; dicit enim montem esse dilapsurum, dimidium ejus ad orientem, et dimidium ejus ad mare : profunditatem magnam vehementer, et inclinabit dimidium montis ad aquilonem, et dimidium ejus **290** ad austrum; ut sic in quatuor partes scindi videatur, duas quidem gravioris ac præstantiores, duas autem contrarias : et sane videtur forte in his verbis, illud quod dicitur ad orientem et austrum, duos ordines significet, eorum qui successu ac profectu in divino cultu instincti sunt, unum quidem eorum qui in cognitione ac verbo, et reliquis divini Spiritus donis proficiunt, alterum eorum qui in moribus quidem et vita probe recteque degunt, sed tamen in suis seligendis rationibus detinentur. Reliquæ vero duæ partes, quæ a prioribus divise sunt, ad mare et aquilonem, am-

Α τῆς πεσοῦσης καὶ μὴ ἐγερθείσης Ἱερουσαλὴμ ἀνεγερθεῖσα, καὶ τῶν ποδῶν τοῦ Κυρίου καταξωθεῖσα, οὐ μόνον κατέναντι ἐστὶν Ἱερουσαλὴμ, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἀνατολῶν αὐτῆς, προσλαβοῦσα τὰς αὐγὰς τοῦ τῆς θεοσεβείας φωτὸς, καὶ πολὺ προτέρα τῆς Ἱερουσαλὴμ γενομένη, αὐτῷ τε πλησιάσασα τῷ τῆς δικαιοσύνης ἡλίῳ, περὶ οὗ λέλεκται· « Τοῖς δὲ φοβούμενοις με ἀνατελεῖ ἥλιος δικαιοσύνης. » Ὁ δὲ λέγει τὸ ἐξῆς, ὅτι « Σχισθήσεται τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν, τὸ ἤμισυ αὐτοῦ πρὸς ἀνατολὰς καὶ θάλασσαν, χάος μεγάρον σφῶδρα, καὶ κλινεῖ τὸ ἤμισυ αὐτοῦ πρὸς τὸν βορρᾶν, καὶ τὸ ἤμισυ αὐτοῦ πρὸς νότον, » δύναται μὲν τὴν καθ' ὅλης τῆς ἀνθρώπων οἰκουμένης ἐξάπλωσιν τῆς Ἐκκλησίας σημαίνειν, ἐπὶ καὶ ἀνατολὰς ἡλίου, αὐτὰ τε τὰ ἔθνη καὶ ἀνατολικὰ ἔθνη πεπληρωμένην διατείνειν δὲ καὶ ἐπὶ τὴν δυτικὴν θάλασσαν, τὰς τε ἐν αὐτῇ νήσους. Οὐ μὴν ἀλλ' ἐφῄκα κατὰ τε νότον καὶ μεσημβρίαν, κατὰ τε βορρᾶν, καὶ ἄρκτον· πάντη γὰρ καὶ πανταχοῦ ὁ σημαίνόμενος τροπικῶς τοῦ Κυρίου ἔλαιῶν ἢ Ἐκκλησία αὐτοῦ καταπεφύτευται· δύναται δὲ καὶ κατὰ δίκαιον τὰ ἐπὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας γενομένα τε, καὶ εἰσέτι νῦν γινόμενα σχίσματα καὶ τὰς σιρέσεις, τὰς τε ἠθικὰς κατὰ τὸν βίον ἀποπτώσεις αἰνίττεσθαι. Σχισθὲν γὰρ φησι τὸ ὄρος διαστήσεσθαι, τὸ ἤμισυ αὐτοῦ πρὸς ἀνατολὰς, καὶ τὸ ἤμισυ αὐτοῦ πρὸς θάλασσαν, χάος μέγα σφῶδρα, καὶ κλινεῖ τὸ ἤμισυ τοῦ ὄρους πρὸς τὸν βορρᾶν, καὶ τὸ ἤμισυ αὐτοῦ πρὸς νότον, ὡς εἰς τέσσαρα μέρη διαρριζῆσθαι, δύο μὲν τὰ σεμνότερα καὶ κρείττω, δύο δὲ τὰ ἐναντία. Καὶ ὄρα μήποτε διὰ τούτων τὸ μὲν πρὸς ἀνατολὰς καὶ πρὸς νότον δύο τάγματα σημαίνει τῶν τῆς κατὰ Θεὸν προκοπῆς ἐπειλημμένων· ἐν μὲν τῶν ἐν γνῶσει καὶ λόγῳ, καὶ τοῖς λοιποῖς τοῦ θεοῦ Πνεύματος χαρίσμασι τελειομένων· ἕτερον δὲ τῶν διὰ βίον κατορθούντων, ἐν ἐκλογαῖς γε μὴν διατριβόντων. Τὰ δὲ λοιπὰ δύο μέρη τῶν προτέρων διηρημένα εἴη ἂν, τὸ κατὰ θάλασσαν καὶ πρὸς βορρᾶν, ἀμφοτέρα πρὸς τῇ κακίᾳ σημαίνόμενα. « Ἀπὸ προσώπου γὰρ, φησὶ, βορρᾶ ἐκκαυθήσεται τὰ κακὰ ἐπὶ πάντας τοὺς κατοικοῦντας τὴν γῆν· » ὃ τε δράκων ἐπὶ τῆς θαλάσσης ποιεῖσθαι τὰς διατριβὰς λέγεται. Ὅστε εἰκότως κἀναυθα τῶν ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἀποπιπτόντων δύο πάλιν δηλοῦσθαι τρόπους, τὸν τε κατὰ τὴν γνῶσιν καὶ τὸν κατὰ τὸ ἦθος ἀμαρτάνοντα, ὡς εἶναι ταύτας τοὺς δηλουμένου Ἐλαιῶνος ὄρους, τὰς ὑπὸ τῆς προφητείας αἰνιτομένας διαστάσεις. Τούτοις ἐξῆς ἐπιλέγεται· « Καὶ ἐμφραθήσεται ἡ κοιλὰς τῶν ὀρέων μου, καὶ ἐγκολληθήσεται φάραγξ ὀρέων ἕως Ἀσὰλ. Καὶ ἐμφραθήσεται, ὃν τρόπον ἐνεφράγη ἀπὸ προσώπου τοῦ σεισμοῦ ἐν ἡμέραις Ὁζίου βασιλέως Ἰούδα. » Κοιλὰς δὲ ἐν τούτοις τῶν ὀρέων τοῦ Θεοῦ τίς ἂν εἴη ἢ ἡ κατὰ τὸν Μωϋσέως νόμον ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ πάλαι πρότερον συντελουμένη σωματικῇ καὶ Ἰουδαϊκῇ θρησκείᾳ; ἢ ἀποκλεισθήσεσθαι ὡσπερ ἀποφραθεῖσαν ὁ παρὼν λόγος θεοπίζει φάσκων· « Καὶ ἐμφραθήσεται ἡ κοιλὰς τῶν ὀρέων μου, καὶ ἐγκολληθήσεται φάραγξ ὀρέων ἕως Ἀσὰλ, καὶ

⁹⁵ Act. 1, 11. ⁹⁶ ibid. 12. ⁹⁷ Matth. v, 14. ⁹⁸ Malach. iv, 2.

ἐμφραχθήσεται. » Ἄνὸς ὢν ὁ Σύμμαχος πεποίηκε· « Καὶ ἐμφραχθήσεται ἡ φάραγξ τῶν ὀρέων μου, » καὶ ἐτι « ἐγγίει » ἡ φάραγξ τῶν ὀρέων πρὸς τὸ παρακείμενων, « καὶ ἐμφραχθήσεται. » δι' ὧν παρίστησι τὸ αἷτιον τῆς ἐμφραχθείσης φάραγγος. Τί δὲ ἦν τοῦτο ἀλλ' ἢ τὸ ἐγγίσει αὐτὴν καὶ πλησιάσαι τῷ παρακείμενῳ αὐτῇ; τοῦτο δὲ ἦν τὸ τοῦ Κυρίου ὄρος τὸ τῶν Ἑβραίων πρωνομασμένον, ὅπερ Ἀσαήλ ὠνόμασται παρὰ τοῖς Ἑβδομήκοντα. Ἀγλοὶ δὲ τοῦτο κατὰ τὴν Ἑβραίων φωνὴν ποίησιν Θεοῦ. Οὕτω δὲ, φησὶν, ἡ παλαιὰ φάραγξ πλησιάσασα τῷ ὄρει, καὶ τῇ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ, τῷ τε ποιήματι Θεοῦ, ἐμφραχθήσεται καὶ ἀποκλεισθήσεται, ὃν τρόπον ἐνεφράγη ἀπὸ προσώπου τοῦ σεισμοῦ, ἐν ἡμέραις Ὀζίου βασιλέως Ἰούδα. Ζητῶν δὲ παρ' ἐμαυτῶ, καὶ τὰς θείας περιῶν Γραφάς, εἰ ποτε ἐν ταῖς ἡμέραις Ὀζίου ἡ ἐνταῦθα δηλουμένη φάραγξ ἐνεφράγη ἀπὸ προσώπου τοῦ σεισμοῦ, ἐν μὲν ταῖς τῶν Βασιλείων ἱστορίαις οὐδὲν ὑβρισκον, οὐδὲ σωματικῶς γε κατ' αὐτὸν σεισμός γεγινώς, οὔτε τι τοιοῦτο περὶ φάραγγος ἐν αὐταῖς εἰρημένον ἀναγέγραπται. Ἱστορεῖται γε μὴν Ὀζίας ἐν ἀρχαῖς δίκαιος γεγονέναι, εἶτα διαβέβληται ὡς ἐπαρθεὶς τῇ διανοίᾳ, καὶ δι' αὐτοῦ θῆσαι τῷ Θεῷ τολμήσας. Διὸ καὶ λέπραν αὐτῷ κατὰ τοῦ προσώπου ἀνθήσασαι. Τοῦτο μὲν οὖν ἡ βίβλος τῶν Βασιλείων παρίστησιν. Ὁ δὲ γε Ἰώσηπος καὶ τὰς ἐξωθεν Ἰουδαϊκὰς δευτερώσεις ἀπακριδικῶς, ἅτε Ἑβραῖος ἐξ Ἑβραίων τυγχάνων, ἐπάκουσον οἷα γενέσθαι κατὰ τοὺς αὐτοῦ δηλοῖ χρόνους, λέγων, ὡς ἄρα « Κατεπειγόντων τὸν Ὀζίαν τῶν ἱερέων ἐξίναμι τοῦ ἱεροῦ, καὶ μὴ παρανομεῖν εἰς τὸν Θεόν, ὀργισθεὶς ἠπειλήσεν αὐτοῖς θάνατον, εἰ μὴ τὴν ἡσυχίαν ἀξουσιν. Μεταξὺ δὲ σεισμός ἐκλόνησε τὴν γῆν· καὶ διαστάντος τοῦ ναοῦ, φέγγος λαμπρὸν ἐξέλαμψε, καὶ τῇ τοῦ βασιλέως ὄψει προσέπεσεν, ὡς τῷ μὲν εὐθὺς λέπραν ἐπιδραμεῖν, πρὸ δὲ τῆς πόλεως πρὸς τῇ καλουμένῃ Ἐρωγῇ τοῦ ὄρους ἀποβράχθῆναι τὸ ἡμισυ τοῦ κατὰ τὴν δύσιν, καὶ κυλισθὲν τέσσαρας σταδίου ἐπὶ τὸ ἀνατολικὸν ὄρος στήναι, ὡς τὰς τε παρῶδους ἐμφραχθῆναι, καὶ τοὺς παραδείσους τοὺς βασιλικούς. » Ταῦτά μοι ἀπὸ τοῦ συγγράμματος τῆς Ἰωσήπου Ἰουδαϊκῆς Ἀρχαιολογίας κείσθαι. Καὶ ἐν τῷ προφήτῃ δὲ Ἀμὼς εὔρον κατ' ἀρχὰς τῆς προφητείας αὐτοῦ, ὡς ἔτι ἤρξατο προφητεύειν ἐν ἡμέραις Ὀζίου βασιλέως Ἰούδα πρὸ δύο ἐτῶν σεισμοῦ. Ποίου δὲ σεισμοῦ, οὐκέτι σαφῶς ἐπιλέγει. Οἶμαι δὲ τὸν αὐτὸν προφήτην προῖντα τὸν σεισμὸν ὑπογράφειν ἐν οἷς φησιν· « Εἶδον τὸν Κύριον ἐφεστῶτα ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου, καὶ εἶπε· Πάταξον ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, καὶ σεισθήσεται τὰ πρόπλα· καὶ διάκοψον εἰς κεφαλὰς πάντων, καὶ τοὺς καταλοιπούς αὐτῆς ἐν ῥομφαίᾳ ἀποκτενῶ. » Δι' ὧν ἡγοῦμαι θεσπιζεσθαι τὸν σεισμὸν, καὶ τὴν καταλείψειν τῶν πάλαι σεμνῶν τῶν Ἰουδαίων ἔθνους, καὶ τῆς ἐπιτελουμένης ὑπ' αὐτῶν ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ θρησκείας, τὴν τε ἀπώλειαν τὴν μετελθοῦσαν αὐτοῦς μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίαν, ὅτε, παραιτησαμένων αὐτῶν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ τὸν

(1) Antiq. Jud. ix, 11.

•• Jer. i, 14.

A hæ erunt quæ jam ad malitiam pertinent : « A facie, inquit, aquilonis accendentur mala super omnes habitantes terram », et draco in mari diversari dicitur. Quapropter merito hic quoque duobus generis intelliguntur eorum, qui ab Ecclesia declinant, unum eorum qui in vita et moribus peccant, alterum eorum qui a sana et recta sententia labuntur, ut jam Oliveti hujus montis, de quo sermo est, hæ duæ sint, quæ a prophetia significantur, separationes. His deinde adjungit : « Et obturabitur vallis montium meorum, et conglutinabitur convallis montium, usque ad Asael : et obturabitur quemadmodum obturata est a facie terræ motus, in diebus Ozias regis Juda. » At enim in his verbis, quæ tandem esse potest vallis montium Dei, nisi quæ olim antea celebrabatur ex lege Moysis in Hierusalem, corporalis et Judaica adoratio : quam quidem oclusum iri, quasi obturatione quadam, præsens oraculum canit, dicens : « Et obturabitur vallis montium meorum, et conglutinabitur convallis montium, usque ad Asael, et obturabitur. » Pro quibus verbis Symmachus reddidit hæc : « Et obturabitur vallis montium meorum, » et præterea « appropinquabit » convallis montium, ad id quod appositum est « et obturabitur, » ubi sane causam indicat, cur obturata sit convallis. Quæ porro hæc alia, quam eam appropinquare et vicinam fieri ei, quod ipsi appositum est? Hic autem est mons Domini, qui Olivarum antea est appellatus, quique Asael dictus ab ipsis Septuaginta. Significat vero apud Hebræos ea vox *opus Dei*. Sic vero, inquit, vetus convallis monti appropinquans et Christi Ecclesiæ, atque operi Dei, obturabitur et occludetur, quemadmodum obturata est a facie terræ motus in diebus Ozias regis Juda. **291** Cum vero diu apud meipsum quæsierim, et divinas Scripturas percurrerim, ut invenirem si quando ea convallis, de qua hic sermo est, in diebus Ozias obturata sit a facie terræ motus, in *Regnorum* historiis nihil sane inveni : nam neque terræ motum illis temporibus ullum ex iis qui terris et regionibus solent accidere, neque aliud quippiam tale de convalle aliqua factum esse, in illis scriptum est : narratur autem quemadmodum Ozias initio justus fuerit, deinde animo sublatus, per seipsum Deo sacrificare ausus sit : quare de illius facie lepram effluisse, hoc quidem in *Regnorum* libris continetur. At Josephus, præterea quæ in sacris libris scripta sunt, etiam ea quæ intrinsecus, quasi secundo loco, apud Judæos habentur, summa diligentia persecutus, utpote qui Hebræus ab Hebræis existeret, quæ illius regis temporibus evenisse commemoret, jam audire potes. Narrat enim (1) quemadmodum « urgeatibus Oziam sacerdotibus, ut de templo exiret, neque adversus Deum peccaret, ille iratus sit, illisque mortem minatus, nisi quiescerent : interea vero motus quidam terram concusserit, discissoque

templo, splendor ingens illuxerit, qui etiam regis faciem invaserit, et sic evestigio illum in lepram incidisse. Ante urbem vero ad locum qui dicitur *Eroge*, abscissam esse de monte dimidiam partem, quæ ad occidentem versa erat: convolutamque per quatuor stadia, ad montem stetisse, qui orientem spectabat, itaque et aditus et hortos regio obturasse. » Hæc sane ego in libris *Judaicæ Antiquitatis* posita, apud Josephum deprehendi. Apud prophetam vero Amos, initio illius prophetiæ inveni, quemadmodum ipse vaticinari cœperit in diebus Ozia regis Juda, duobus ante terræmotum annis: quem vero terræmotum intelligat, nusquam perspicue subjungit. Sed arbitror eundem prophetam longius progressum, hunc terræmotum describere, ubi ait: « Vidi Dominum stantem super altare, et dixit: Percute super altare, et commovebuntur vestibula, et cæde in capita omnium, et qui reliqui fuerint ex ea, in gladio interficiam ^{1.2.} » Quibus illud verbis censeo canere terræmotum, rerumque Judaicæ gentis et gloriæ, necnon ritus, qui ab illis in Jerusalem celebrabatur, eversionem, præterea interitum, qui illos post Salvatoris nostri adventum invaserit, quo videlicet tempore, recusantibus illis Christum Dei, **292** eum qui verus est sacerdos, lepra animis illorum oborta est, sicut etiam Ozia temporibus, quando vi quadam invisibili Dominus altare insistens illorum, potestatem fecit percipienti, dicens: « Percute altare. » Certe sua ipsius potestate hoc ipsum declaravit, dicens: « Relinquitur vobis domus vestra deserta ^{3.} » Protinus namque dum ille pateretur, velum templi scissum est, a summo usque ad imum, quemadmodum Josephus narrat contigisse Ozia regis temporibus: tum primum quidem commota sunt vestibula, cum terra mota est passionis illius tempore. Deinde haud multo post, extremum quoque pertulit casum, acceptaque potestate percutiens cecidit in capita omnium: hoc igitur tempore vallis montium Dei obturata est, quemadmodum Ozia temporibus evenit. Quod si dictum quidem ac verba sequimur, factum sane id fuerit in ipsa obsidione Romanorum, secundum quam puto quædam talia accidisse; si vero sententiam, quo tempore corporalis illa et humum spectans Mosaicæ legis adoratio exclusa est, ut non amplius celebretur, propter terræmotum ex illo prophetice prædictum, qui Judaicam gentem invasit, ac propter cætera quæ palam memoriæ prodita sunt. Post hæc ad Domini adventum revertens oraculum, in ipsum planius denuntiat, dicens: « Et adveniet Dominus Deus meus, et omnes sancti cum eo, » ubi dum sanctos nominat, vel apostolos ejus intelligit ac discipulos, vel potestates quasdam invisibiles et spiritus ministros, de quibus dictum est: « Et accesserunt angeli ac ministrabant ei. ^{4.} » Deinde: « In adventu Domini, inquit, erit dies et non erit lux, sed frigus et glacies

ἀληθῆ ἀρχιερέα, λέπρα κατὰ τῶν ψυχῶν ἐξήνθησεν, ὡσπεροῦν καὶ ἐπὶ τοῦ Ὁζίου, ὅτε καὶ ἀοράτῳ δυνάμει αὐτὸς ὁ Κύριος ἐπιστὰς τῷ θυσιαστηρίῳ αὐτῶν, τὴν ἐξουσίαν ἔδωκε τῷ πατάσσοντι, φήσας· « Πάταξον τὸ θυσιαστήριον. » Δυνάμει γοῦν τοῦτο ἐδήλου, λέγων· « Ἀφίεται ὁ μὲν ὁ οἴκος ὑμῶν ἐρημος. » Δύτιστα γοῦν ἐπὶ τῷ πάθει αὐτοῦ τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ἐσχίσθη ἀπὸ ἀνωθεν ἕως κάτω, ὡσπεροῦν ὁ Ἰώσηπος ἱστορεῖ γεγονέναι κατὰ τοὺς Ὁζίου χρόνους. Εἶτα πρότερον μὲν ἐσεισθη τὰ πρόπυλα, ὅτε ἡ γῆ ἐσεισθη κατὰ τὸν τοῦ πάθους αὐτοῦ καιρὸν· μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ τὴν ἐσχάτην ὑπέμεινε πτώσιν. Λαθῶν τε τὴν ἐξουσίαν ὁ πατάσων, διέκοψεν εἰς κεφαλὰς ἀπάντων. Κατὰ τοῦτο δὴ οὖν τοῦ καιροῦ καὶ ἡ κοιλὰς τῶν τοῦ Θεοῦ ὄρων ἐνεφράγη, ὡσπεροῦν γέγονεν ἐπὶ Ὁζίου· πρὸς μὲν ῥητὸν καὶ λέξιν, κατὰ τὴν Ῥωμαίων πολιορκίαν, καθ' ἣν οἶμαι συμβῆναι τινα τοιαῦτα· πρὸς δὲ διάνοιαν, ὅτε ἡ σωματικὴ καὶ ταπεινότερα τοῦ Μωϋσέως νόμου λατρεία ἀπεκλείσθη, εἰς τὸ μηκέτι ἐνεργεῖσθαι, διὰ τὸν σεισμὸν τὸν ἐπελθόντα προφητικῶς ἐξ ἐκείνου τῷ Ἰουδαίῳ ἔθνεϊ, καὶ διὰ τὰ λοιπὰ, τὰ ἀναγεγραμμένα. Μετὰ ταῦτα ἐπαναλαβὼν ὁ λόγος τὴν τοῦ Κυρίου παρουσίαν σαφέστερον ἀνακηρύττει, λέγων· « Καὶ παρέσται Κύριος ὁ Θεὸς μου, καὶ πάντες οἱ ἄγιοι μετ' αὐτοῦ. » Εἴτε τοὺς ἀποστόλους αὐτοῦ καὶ μαθητὰς ὀνομάζων ἄγιους αὐτοῦ, εἴτε δυνάμεις τινὰς ἀοράτους καὶ πνεύματα λειτουργικὰ, περι ὧν εἰρηγὰ· « Προσῆλθον ἄγγελοι, καὶ διηκόνουν αὐτῷ. » Εἶτα ἐπὶ τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου, « Ἔσται, φησὶν, ἡμέρα, καὶ οὐκ ἔσται φῶς, καὶ ψῦχος καὶ πάγος ἔσται μίαν ἡμέραν. » Ἀνθ' οὗ τοῦ Σύμμαχος ἡρμήνευσε, « Καὶ ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ οὐκ ἔσται φῶς, ἀλλὰ ψῦχος καὶ πάγος ἔσται μίαν ἡμέραν, ἥτις ἐγνωστὰ τῷ Κυρίῳ, οὐχ ἡμέρα οὐδὲ νύξ, ἀλλ' ἔσται τὸ πρὸς ἑσπέραν φῶς. » Καὶ ὅρα εἰ μὴ διὰ τούτων λευκότατα τὴν ἡμέραν τοῦ πάθους τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν δηλοῖ, ἐν ἣ ἡμέρᾳ τὸ μὲν, « Οὐκ ἔσται φῶς, » ἐπληροῦτο, ἡνίκα ἀπὸ ἕκτης ὥρας σκότος ἐγένετο ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν ἕως ὥρας ἐνάτης· τὸ δὲ, « Ἀλλὰ ψῦχος καὶ πάγος, » ὅτε, κατὰ τὸν Λουκᾶν, παραλαβόντες τὸν Ἰησοῦν ἤγαγον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἀρχιερέως· ὁ δὲ Πέτρος ἠκολούθει μακρόθεν· περιψάντων δὲ πῦρ ἐν μέσῳ τῆς αὐλῆς, ἐκάθητο, κατὰ τὸν Μάρκον, μετὰ τῶν λοιπῶν θερμαινόμενος. Ὁ δὲ Ἰωάννης ἀντικρυς καὶ τοῦ ψύχους ἐμνημόνευσε, εἰπόν· « Εἰστήκεισαν οἱ δοῦλοι καὶ οἱ ὑπρέται ἀνθρακίαν πεποιηκότες, ὅτι ψῦχος ἦν, καὶ ἐθερμαίνοντο. » — Ἐγνωστὴ δὲ, φησὶν, ἦν αὕτη ἡ ἡμέρα τῷ Κυρίῳ, καὶ οὐκ ἦν ἡμέρα, καὶ οὐκ ἦν νύξ· οὐχ ἡμέρα μὲν, διὰ τὸ προκεῖσθαι, « Οὐκ ἔσται φῶς· » ὁ καὶ ἐπληροῦτο, ὅτε ἀπὸ ἕκτης ὥρας σκότος ἐγένετο ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν ἕως ὥρας ἐνάτης· « Οὐδὲ νύξ δὲ, » διὰ τὸ ἐπλέεσθαι, « Πρὸς ἑσπέραν ἔσται φῶς. » Ὁ καὶ αὐτὸ τέλους ἐτύγγανεν, ὅτε μετὰ τὴν ἐνάτην ὥραν αὖθις τὸ σύνθημα φῶς ἀπελάμβανεν ἡ ἡμέρα· καὶ κατὰ διάνοιαν δὲ ταῦτα ἐπληροῦτο. Καθόλου μὲν ἐπὶ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος, μετὰ τὴν κατὰ τοῦ Χριστοῦ,

^{1.2.} Amos ix, 1. ^{3.} Matth. xxiii, 38. ^{4.} Matth. iv, 11.

τοίμαν, σκότους και πάγου και φύχους γεγεννημένου, σκοτισθείσης αὐτῶν τῆς διανοίας εἰς τὸ μὴ αὐγάσαι φῶς φωτισμὸν τοῦ Εὐαγγελίου ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν, ψυγείσης τε τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης. Ἐμπάλιν δὲ πρὸς τῆ ἑσπέραν τὸ φῶς τῆς γνώσεως τοῦ Χριστοῦ ἀνατέταλκεν, ὡς τοὺς πάλα καθημένους ἐν σκότει και σκιᾷ θανάτου τὸ μέγα φῶς ἰδεῖν, κατὰ τὰς τοῦ Ἡσαίου φωνάς· « Ἐν αὐτῇ δὴ οὖν τῇ τοιαύτῃ ἡμέρᾳ τοῦ Κυρίου, ἐξελεύσεται, » φησὶν, « ὕδωρ ζῶν ἐξ Ἱερουσαλήμ. » Τοῦτο δὲ ἦν τὸ λογικὸν και πότιμον, ζωτικὸν τε και σωτήριον τῆς τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας ποτὸν, περὶ οὗ και αὐτὸς ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην-Εὐαγγελίῳ τὴν Σαμαρείτιν παιδεύων ἔλεγεν· « Εἰ ἤδεα τις ἐστὶν ὁ λέγων σοι· Δός μοι πιεῖν, σὺ ἂν ἤτησας αὐτόν, και ἔδωκεν ἂν σοι ὕδωρ ζῶν. » Αὐτὸ οὖν τοῦτο τὸ σωτήριον ποτὸν ἐξ αὐτῆς τῆς Ἱερουσαλήμ προήλθεν· ἐνθένδε γοῦν ὤρητο αὐτὸς Εὐαγγέλιον, και οἱ τοῦτου κήρυκες πᾶσαν κατέπλησαν τὴν οἰκουμένην· δ και δηλοῦται διὰ τοῦ λέγεσθαι· « Εἰς τὴν θάλασσαν τὴν πρώτην, και εἰς τὴν θάλασσαν τὴν ἐσχάτην » τὸ ζῶν ὕδωρ ἐξελεύσεσθαι. Δι' ὧν τὰ τῆς συμπάσης γῆς κέρατα δηλοῦται, τὰ τε πρὸς τῷ ἀνατολικῷ Ὠκεανῷ πρώτην θάλαττα ὀνομαζόμενα, και τὰ κατὰ δύοντα ἥλιον διὰ τῆς θαλάττης τῆς ἐσχάτης σημειώμενα, δ και πεπλήρωκε τὸ ζῶν ὕδωρ τῆς σωτηρίου και εὐαγγελικῆς διδασκαλίας, περὶ οὗ πάλιν ἐπαίδευε, λέγων· « Ὅς ἂν πῆν τοῦ ὕδατος, οὐ ἐγὼ δώσω αὐτῷ, οὐ μὴ διψήσει εἰς τὸν αἰῶνα. » Και πάλιν· « Ποταμοὶ, φησὶν, ἐκ τῆς κοιλίας αὐτοῦ βεῦσουσιν ὕδατος ζῶντος, ἀλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον. » Και αὖθις· « Εἰ τις διψᾷ, ἐρχέσθω πρὸς με, και πινέτω. » Μετὰ γοῦν ἀνομβρῆσαν ἐκ τῆς Ἱερουσαλήμ ἐπὶ πᾶν γένος ἀνθρώπων σωτήριον και λογικὸν νᾶμα, ὅπερ σαφέστερον ἐν ἐτέρῳ δηλοῦται διὰ τοῦ· « Ἐκ γὰρ Σιών ἐξελεύσεται νόμος, και λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ, και κρινεῖ ἀνὰ μέσον τῶν ἐθνῶν. » « Ἔσται, φησὶ, Κύριος εἰς βασιλεία. » Οὐκ ἔσται δὲ ἐν Ἱερουσαλήμ, οὐδὲ ἐπὶ τοῦ Ἰουδαίου ἔθνους, ἀλλὰ ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ. Και ἔσται Κύριος εἰς, και τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐν, κυκλοῦν πᾶσαν τὴν γῆν. » Ἄ και αὐτὰ συνάδει τοῖς ἀπὸ τῶν Ἑβραίων παρατεθεῖσι, δι' ὧν ἐλέγετο· « Ἐβασίλευσεν ὁ Θεὸς ἐπὶ τὰ ἔθνη. » και πάλιν· « Εἰπατε ἐν τοῖς ἔθνεσιν· Ὁ Κύριος ἔβασίλευσε. » Ταῦτα δὲ ὁμοῦ πάντα ἐν ταῖς τοῦ Κυρίου ἡμέραις ἔσεσθαι προφητεύεται. Ἐν ἀρχῇ γοῦν τῆς ὅλης προφητείας, « Ἰδοὺ ἡμέραι, φησὶν, ἐρχονται τοῦ Κυρίου, και ἔσται τάδε. » Τίνα δὲ ταῦτα ἀλλ' ἢ ἡ πολιορκία τῆς Ἱερουσαλήμ, και ἡ τοῦ Κυρίου μετέστας ἐπὶ τὸ τῶν Ἑλαιῶν ὄρος, και τὸ, Παρέσται Κύριος, » και τὰ συμβεβηκότα περὶ τὴν ἡμέραν τοῦ πάθους αὐτοῦ; και τὸ ζῶν ὕδωρ, τὸ ἐπὶ πᾶσαν βεῦσαν τὴν οἰκουμένην; και ἐπὶ πᾶσι τούτοις ἡ βασιλεία πάντων τῶν ἐθνῶν ἀρχουσα, και τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐν, πληροῦν πᾶσαν τὴν γῆν; ἅπερ ὁποίου τέλους ἔτυχεν, ὡς ἐν ἐπιτομῇ διειλήφαμεν. Πρῶτον δὲ και πῶς ἀπὸ τῆς τοῦ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ προσηγορίας, τὸ Χριστιανῶν

A erit uno die. » Pro quo Symmachus interpretatus est : « Et in die illa non erit lux, sed frigus et glacies erit uno die, qui cognitus est Domino, non dies neque nox, sed erit ad vesperam lux. » Et sane vides quemadmodum in his verbis planissime diem, quo Salvator noster supplicio est affectus, significet, in quo die illud quidem, « Non erit lux, » completum est, quando a sexta hora tenebræ factæ sunt in universam terram, usque ad horam nonam. Illud autem : « Sed frigus et glacies, » quo tempore, ut Lucas scribit ⁶, comprehendentes Jesum, duxerunt ad domum principis sacerdotum. Petrus autem sequebatur eum a longe : accenso autem igne in medio atrii, sedebat, ut ait Marcus ⁵, cum reliquis, **293** calefaciens se. Joannes vero plane etiam frigus commemoravit, ubi ait : « Stabant servi et ministri ad prunas, quia frigus erat, et calefaciebant se ⁶. » — « Cognitus autem, inquit, est hic dies Domino, et non erit dies, neque erit nox, non quidem dies : » propterea quod dictum est ante, « Non erit lux, » quod sane etiam completum est, quando a sexta hora tenebræ factæ sunt super universam terram, usque ad horam nonam : « Neque item nox : » propterea quod additum est, « Ad vesperam erit lux, » quod etiam ipsum exitum invenit, quando post nonam horam, rursus consuetum lumen recepit dies. Præterea sententiam quoque si sequimur, hæc completa erunt in universo quidem super Judaica gente, postquam adversus Christum illud immane facinus ausa est, et tenebræ, et glacies, et frigus facta sunt, quippe cum illorum mens obtenebrata sit, adeo ut Evangelii lumen radios in corda illorum immittere nequierit, et charitas erga Deum sit refrigerata. Econtrario autem ad vesperam lumen cognitionis Christi ortum est, adeo ut ii qui olim in tenebris et umbra mortis sedebant, lumen viderint, sicut apud Isaiam prophetam scriptum est : « In ipso igitur Domini hujuscemodi die, egredietur, inquit, aqua vivens de Jerusalem. » Hæc autem est rationalis et ad bibendum suavis, et vitam suppeditans, et salutaris Christi doctrinæ potio, de qua ipse in Evangelio quod Joannes scripsit, Samaritanam illam mulierem instruens loquebatur, dicens : « Si scires quis est qui dicit tibi : Da mihi bibere, tu petisses ab eo, et dedisset tibi aquam vivam ⁷. » Ipsa igitur hæc salutaris potio de Jerusalem profuxit : inde illius profectum est Evangelium, et illius nuntii et præcones totum terrarum orbem impleverunt, quod quidem declaratur per id quod dicitur, « In mare primum, et in mare ultimum, » viventem aquam exituram, quibus verbis universæ terræ fines significantur, et ii videlicet qui ad Oceanum orientis spectant, qui primum mare nominantur, et qui ad occidentem solem, qui per ultimum mare significantur, quos utique fines, salutaris evangelicæque doctrinæ aqua vivens implevit, de qua rursus da-

⁶ Cap. xii, 54-55. ⁵ Cap. xiv, 66. ⁶ Joan. xviii, 18. ⁷ Joan. iv, 10.

bat præcepta, cum dicebat : « Quicumque biberit ex aqua quam ego illi dabo, non sitiet in æternum ⁸. » Et rursus : Flumina, inquit, « de ventre ejus fluent aquæ vivæ salientis in vitam æternam ⁹. » Et rursus : « Si quis sitit, veniat ad me et bibat ¹⁰. »

Post hanc igitur **294** de Jerusalem irrigantem influentemque super omne genus hominum, salutarem rationalemque aquam, quæ quidem planius alio quodam in loco indicatur illis verbis : « Ex Sion enim exibit lex, et Verbum Domini de Jerusalem, et judicabit inter gentes ¹¹. » — « Erit, inquit, Dominus in regem. » Non erit autem in Jerusalem, neque super gente Judæorum, sed « in omnem terram in die illa. Et erit Dominus unus, et nomen ejus unum, ambiens omnem terram. » Quæ ipsa quoque concordant cum illis quæ a *Psalms* accepta sunt, et hic apposita, ubi dicebatur : « Regnavit Dominus super gentes ¹². » Et rursus : « Dicite in gentibus, Dominus regnavit ¹³. » Hæc autem uno tempore omnia in diebus Domini futura esse prophetia significat. Nam totius prophetiæ initio : « Ecce dies, inquit, veniunt Domini, et erunt hæc. » Quæ porro hæc alia, nisi obsidio Jerusalem? et ipsius Domini translatio super montem Olivarum? juxta illud, « Adveniet Dominus, » et quæ acciderunt eo die quo ipse passus est? et aqua vivens, quæ in totum terrarum orbem effluxit? et denique regnum Domini omnium gentium obtinens principatum, nomenque ejus unum, complens universam terram? quæ omnia, quem quidem exitum sortita sint, jam ut in compendio exposuimus. Constat vero etiam illud, quemadmodum ab appellatione Christi Dei derivatum Christianorum nomen, totum terrarum orbem impleverit, quod ipsum sane, oraculum quoque declarat, cum dicit : « Et nomen ejus unum, ambiens omnem terram et solitudinem. » Tibi vero per otium licebit, cum singula verba exploraveris, latius quæ intellexeris contemplari.

CAPUT XIX.

A Baruch. — Quemadmodum ipse prophetarum Deus, cum omnem viam scientiæ per eam legem, quæ a Moysæ data est, iis qui ad circumcisionem pertinent, ordinasset, posterioribus in terra olim conspiciendus, atque inter homines versaturus canitur.

295 « Quis ascendit in cælum, et accepit eam (dicit autem Sapientiam), et deduxit eam de nubibus? Quis transfretavit mare, et invenit eam, et feret eam super aurum electum? Non est qui cognoscat vitam ejus, neque qui excogitet semitam ejus. Sed qui scit universa novit eam, repperit eam prudentia sua : qui instruxit eam in sempiternum tempus, implevit eam jumentis quadrupedibus; qui emittit lumen, et vadit, vocavit illud, et obedivit ei cum tremore : et stellæ splenduerunt in custodiis suis et lætata sunt; vocavit eos, et dixerunt : Adsumus; splenduerunt cum lætitia ei qui fecit ipsas. Hic est Deus noster, non reputabitur alius ad ipsum : reperit omnem viam scientiæ, et dedit eam Jacob puero suo, et Israel dilecto suo. Post hæc in terra visus est, et cum hominibus versatus est ¹⁴. » Nihil adjungere oportet divinis vocibus, quæ evidentissime propositum nostrum confirmant.

CAPUT XX.

Ab Isaia. — Quemadmodum Christus in Ægyptum iturus canebatur, et quæcunque in adventu ejus futura fuerant.

Visio Ægypti.

« Ecce Dominus sedet super nube levi, et veniet in Ægyptum, et commovebuntur manufacta Ægypti a facie ejus, et cor eorum superabitur in eis, et

⁸ Joan. iv, 13. ⁹ Joan. vii, 38. ¹⁰ ibid. 37. ¹¹ Isa. ii, 3. ¹² Psal. xlvj, 9. ¹³ Psal. xcvi, 10. ¹⁴ Baruch iii, 29-38.

A ὄνομα κατέπλησε τὴν πᾶσαν οἰκουμένην· ὁ καὶ αὐτὸς παρίστησιν ὁ φάσκων λόγος· « Καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐν, κυκλοῦν πᾶσαν τὴν γῆν, καὶ ἔρημον. » Καὶ σοὶ δὲ ἐπὶ σχολῆς παρέσται ἐκάστῃ βασιανίσαντι λέξιν ἐπὶ πλάτους θεωρησαὶ τὰ νενομημένα.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

Ἀπὸ τοῦ Βαροῦχ. — Ὡς αὐτὸς ὁ τῶν προφητῶν Θεὸς, πᾶσαν ὁδὸν ἐπιστήμης διὰ τῆς κατὰ Μωϋσέα νομοθεσίας ἐκ περιτομῆς διαταξάμενος, ὑστερόν ποτε ἐπὶ τῆς γῆς ὄψθησεν, καὶ ἐν τοῖς ἀνθρώποις συναναστραφήσεται προφητεύεται.

« Τίς ἀνέβη εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ ἔλαβεν αὐτὴν (δηλοῖ δὲ τὴν σοφίαν), καὶ κατεβίβασεν αὐτὴν ἐκ τῶν νεφελῶν; Τίς διεβῆ πέραν τῆς θαλάσσης, καὶ εὔρεν αὐτὴν, καὶ οἶσει αὐτὴν χρυσοῖο ἐκλεκτοῦ; Οὐκ ἔστιν ὁ γινώσκων τὴν ὁδὸν αὐτῆς, οὐδ' ὁ ἐνθυμούμενος τὴν τρίβον αὐτῆς· ἀλλὰ ὁ εἰδώς τὰ πάντα γινώσκει αὐτὴν, ἐξεῦρεν αὐτὴν τῇ συνέσει ἑαυτοῦ. Ὁ κατασκευάσας αὐτὴν εἰς τὸν αἰῶνα χρόνον ἐνέπλησεν αὐτὴν κτηνῶν τετραπόδων. Ὁ ἀποστέλλων τὸ φῶς, καὶ παρεύεται, ἐκάλεσεν αὐτὸ, καὶ ὑπήκουσεν αὐτῷ τρόμος, καὶ οἱ ἀστέραις ἔλαμψαν ἐν ταῖς φυλακαῖς αὐτῶν, καὶ τὸ φρόνθησαν, ἐκάλεσεν αὐτούς, καὶ εἶπον· Πάρεσμεν ἔλαμψαν μετὰ εὐφροσύνης τῷ ποιήσαντι αὐτούς. Οὗτος ὁ Θεὸς ἡμῶν, οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν· ἐξεῦρε πᾶσαν ὁδὸν ἐπιστήμης, καὶ ἔδωκεν αὐτὴν Ἰακώβ τῷ παιδί αὐτοῦ, καὶ Ἰσραὴλ τῷ ἡγαπημένῳ ὑπ' αὐτοῦ. Μετὰ ταῦτα ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη. » Οὐδὲν ἐπιλέγειν δεῖ ταῖς θείαις φωναῖς, ἐναργῶς τῷ προβλήματι παρισταμέναις.

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Ἀπὸ τοῦ Ἡσαίου. — Ὡς ὁ Χριστὸς εἰς Αἴγυπτον ἦξειν προφητεύετο, καὶ ὅσα ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ γενήσονται ἐμελλεν.

D

Ὅρασις Αἴγυπτου.

« Ἰδοὺ Κύριος κάθηται ἐπὶ νεφέλῃς κούφης, καὶ ἦξει εἰς Αἴγυπτον, καὶ σεισθήσεται τὰ χειροποίητα Αἰγύπτου ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ, καὶ ἡ καρβία αὐτῶν

ήγηθήσεται ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐπαρθήσονται Αἰγύπτιοι ἐπὶ Αἰγυπτίους, καὶ πολεμήσει ἄνθρωπος τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, καὶ ἄνθρωπος τὸν πλησίον αὐτοῦ. Πόλις ἐπὶ πόλιν, καὶ νόμος ἐπὶ νόμον· καὶ ταραχθήσεται τὸ πνεῦμα τῶν Αἰγυπτίων ἐν αὐτοῖς. Καὶ τὴν βουλὴν αὐτῶν διασχεδάσω. Καὶ ἐπερωτήσουσι τοὺς θεοὺς αὐτῶν, καὶ τὰ ἀγάλματα αὐτῶν, καὶ τοὺς ἐκ τῆς γῆς φωνούντας, καὶ τοὺς ἐγγαστριμύθους, καὶ παραδώσω Αἴγυπτον εἰς χεῖρας ἀνθρώπων κυρίων, σκληρῶν, καὶ βασιλεῖς σκληροὶ κυριεύσουσιν αὐτῶν, καὶ τὰ τούτοις ἐξῆς. Καὶ νῦν τὸν δεύτερον μετὰ τὸν τῶν ὧν Θεὸν καὶ Κύριον, αὐτὸν δὴ τοῦ Θεοῦ Λόγον ἤξειν εἰς Αἴγυπτον, ἢ παρούσα προφητεία σημαίνει, καὶ ἤξειν οὐκ ἀφανῶς, οὐδ' ἀοράτως, οὐδ' ἄνευ τινὸς σωματικῆς περιβολῆς, ἀλλ' ἐπὶ νεφέλης κούφης ὄχου-
B μενον, μάλλον δὲ ἐπὶ πάχους ἐλαφροῦ. Οὕτω γὰρ ἔχειν φασὶ τὴν Ἑβραίων φωνήν. Λεγέτωσαν ὅσα Ἑβραίων παῖδες, πότε μετὰ τοὺς Ἡσαίου χρόνους ὁ Κύριος Αἰγυπτίους ἐπιδημήσῃ, καὶ ποῖος Κύριος· εἰς γὰρ ὁ ἐπὶ πάντων Θεός· καὶ πῶς ἐπὶ πάχους ἐλαφροῦ οὗτος ἐποχεῖσθαι λέγεται, καὶ τροπικῶς ἐπιθαίνειν μέρει τινὶ τῆς γῆς. Ἐρμηνεύτωσαν δὲ καὶ τὸ πάχος ἐλαφρὸν, τί ποτε ἄρα ἐστὶ, καὶ διὰ τί μὴ ὄνευ τούτου λέγεται ὁ Κύριος ἐπιδημῆσαι τῇ Αἰγύπτῳ· πότε δὲ καὶ ἱστορεῖται τὰ ἐν τῇ προφητείᾳ εἰρημένα τέλους τετυχηκέναι, τὸ σεισθῆναι, λέγω, τὰ εἰδῶλα τὰ χειροποίητα Αἰγύπτου, καὶ τὸ Αἰγυπτίους Αἰγυπτίους πολεμῆσαι, διὰ τὴν τοῦ Κυρίου εἰς ἀνθρώπους παρουσίαν· καὶ τοὺς θεοὺς αὐτῶν, δηλαδὴ τοὺς δαίμονας, πολλὰ τὸ παλαιὸν δυναμένους, μηκέτι ἰσχύειν, μηδὲ ἀποκρίνασθαι τοῖς ἐπερωτῶσι, διὰ τὸ τοῦ Κυρίου
C ἄδος· εἰς χεῖρας δὲ ποίων κυρίων σκληρῶν, ποίων δὲ βασιλείων μετὰ τὴν θεοσιζομένην τοῦ Κυρίου παρουσίαν παρεδόθη Αἴγυπτος· καὶ διὰ τί Κυρίου παρόντος σκληροὶ ἄρχουσι παραδίδονται· καὶ τὰ λοιπὰ δὲ τούτοις παραπλησίως ὁ βουλούμενος ἐρμηνεύσάτω. Ἡμεῖς γὰρ οὐκ ἄλλως ταῦτα φάμεν συνίστασθαι ἢ διὰ μόνης τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς ἀνθρώπους ἐπιφανείας. Οὗτος γὰρ Θεοῦ Λόγος ὢν, καὶ Θεοῦ δύναμις κατὰ διάνοιαν, καὶ πρὸς λέξιν ἐπιδημήσας τῇ Αἰγυπτίων χώρᾳ διὰ νεφέλης κούφης, ἐπλήρου τὰ προηγορευμένα. Νεφέλην δὲ κούφην ἀλληγορικῶς ὀνομάζει τὴν δι' οὐ ἀνέλιψε σώματος ἐκ Παρθένου καὶ ἀγίου Πνεύματος ἐπιδημίαν αὐτοῦ, ὥσπερ οὖν ἡ Ἑβραίων γραφή. Καὶ ὁ Ἀκύλας σαφέ-
D στερον ἠνείκατο εἰπών· «Ἰδοὺ Κύριος ἐπιθαίνει ἐπὶ πάχος ἐλαφρὸν, καὶ ἔρχεται ἐπ' Αἴγυπτον·» πάχος ἐλαφρὸν, τὸ ἐξ ἀγίου Πνεύματος σῶμα προσαγορεύσας. Καὶ τοῦτο τοιγαροῦν τὸ τῆς προφητείας μέρος πρὸς λέξιν τέλους ἐτύγχανεν, ὅτε ἄγγελος Κυρίου ἔναρ ἐπιφανὲς εἶπε τῷ Ἰωσήφ· «Ἐγερθεὶς παράλαβε τὸ παιδίον, καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ φεύγε εἰς Αἴγυπτον, καὶ ἴσθι ἐκεῖ ἕως ἂν εἰπω σοι.» Τότε γοῦν αὐτὸς ὁ Κύριος ὁ Θεὸς Λόγος ἐπιπαρῶν τῇ τοῦ παιδὸς ηλικίᾳ, καὶ ἐν τῇ συστάσει αὐτοῦ ἐξ ἀγίας Παρθένου, σαρκὶ παχεῖα μὲν οὖση διὰ τὸ τῆς σωματικῆς ὕλης ἀντίτυπον· ἐλαφρᾶ δὲ πάλιν διὰ

A excitabuntur Ægyptii contra Ægyptios, et bellum geret homo contra fratrem suum, et homo contra proximum suum. Civitas adversus civitatem, et lex adversus legem, et conturbabitur spiritus Ægyptiorum in eis, et consilium eorum dissipabo, et interrogabunt deos suos, et simulacra sua, et eos qui de terra vocem emittunt, et pythones, et tradam Ægyptum in manus hominum dominorum, asperorum, et reges asperi dominabuntur eis ¹⁰, » **296** et quæ sequuntur. Etiam nunc Deum et Dominum, ipsum utique Dei Verbum, iturum in Ægyptum præsens prophetia significat, et iturum non obscure neque invisibiliter, neque sine corporali aliquo indumento, sed levi nube vectum, ac potius super crassitudinem levi. Sic enim habere aiunt Hebraicam
B vocem. Dicant ergo Hebræi quando post Isaïæ tempora Dominus apud Ægyptios sit versatus et quis Dominus, unus est enim supremus Deus, et quonam pacto super crassitudine levi hic invectus esse dicatur, et particularem aliquem locum terræ ascendisse. Interpretentur præterea crassitudinem levem, quid tandem ea sit; et quamobrem non sine hac, dicatur Dominus versari in Ægypto. Et quando memoriæ proditum sit, ea, quæ in hac prophetia continentur, finem contigisse: commota esse, inquam, simulacra manufacta Ægypti, et Ægyptios cum Ægyptiis pugnasse, propter Domini ad homines adventum, et deos illorum, dæmones videlicet, qui multum prius valebant, nihil amplius posse, neque respondere sciscitantibus, propter Domini timorem, et in quorum dominorum manus, qui asperi exstiterint, quorumve regum, post eum qui hic canitur Domini adventum, tradita sit Ægyptus. Et quamobrem, Domino præsentē, principibus asperis tradantur: et reliqua eadem ratione cum iis quæ dicta sunt, qui velit, interpretetur. Nos enim non alias hæc dicimus exstitisse, quam sub unum duntaxat Salvatoris nostri Jesu Christi ad homines adventum. Hic enim cum Dei Verbum sit, et Dei virtus, tam si ad sensum quam si ad verbum accipias, versatus in regione Ægyptiorum per nubem levem, complevit ea quæ prædicta fuerant. Nubem vero levem figurate nominat commotionem ejus inter homines, qua per corpus quod de Virgine et Spiritu sancto assumpsit, usus est, nimirum quemadmodum Hebræorum habet scriptura, et Aquila planius significavit, cum dixit: «Ecce Dominus ascendit super crassitudinem levem, et venit in Ægyptum:» crassitudinem levem, corpus de Spiritu sancto conceptum appellans. Igitur etiam ipsa hæc prophetiæ particula ad verbum exitum sortita est, quo tempore angelus Domini in somnis visus ipsi Joseph dixit: «Surgens accipe puerum, et matrem ejus, et fuge in Ægyptum, et esto ibi, donec dicam tibi ¹¹.» **297** Tunc igitur ipse Dominus Deus Verbum, puerilem ætatem ingressus, et suo corpori, quod ex sancta Virgine

¹⁰ Isa. xix, 1-4. ¹¹ Matth. ii, 13.

acceperat, conjunctus (quod sane corpus, crassum quidem erat ob corporeæ materiæ duriorem naturam; at rursus leve, eo quod præstantius esset quam ea quæ ad nos pertinent, ex quo etiam levis nubes nominatur, propterea quod non ex voluptaria corruptione, sed de Spiritu sancto constabat), in terra Ægyptiorum diversatur. Causa autem cur illic accesserit, rationem hanc habet. Quoniam enim in Ægypto initium accepisse ea quæ ad errorem colendi simulaera pertinent, memorantur, et videbantur omnium hominum superstitionisissimi esse Ægyptii, inimicique atque hostes populi Dei, longissimeque a prophetis abesse, merito primum apud illos Dei virtus commorata est: quapropter plus apud Ægyptios, quam apud omnes alios homines, evangelicæ illius doctrinæ verbum invaluit: ex quo ipsum Dominum ad illos accessurum, et eum illis moraturum præsens prophetia divinat. At non Ægyptios in terram Judæorum venturos, neque Hierosolyma, ut ibi illum adorent, neque vero ibidem inter Judæos ex iis quæ a Mose instituta sunt peregrinatos, neque sacrificatos in eo, quod est in Jerusalem, altari: sed horum quidem nihil prorsus ait futurum, at ipsum Dominum aditurum Ægyptios, et suo adventu homines dignaturum, magnorumque bonorum ipsis auctorem futurum. Directuram siquidem perfecturamque illius inter illos commorationem, ea quæ jam re ipsa post Salvatoris nostri Jesu Christi adventum, completa cernuntur; quæ porro hæc sunt, inspiciamus. Ii qui prius incolebant Ægyptum, vitiosi pravique dæmones, per multa sæcula in simulaeris latitantes, animasque Ægyptiorum omni superstitionis errori addicentes ac subjicientes, cum sensissent novam quamdam divinamque virtutem ad se accessisse, illico commoti sunt, et fluctuationem ac perturbationem in seipsis pertulerunt, corque ipsorum et vis intelligendi intrinsecus in ipsis convicta sunt, cesseruntque ac fugata sunt ab ea virtute, quæ visum effugiens illos compellebat, et ignis instar ineffabili quadam ratione adurebat. Et tunc quidem invisibiliter dæmones talia passi sunt, cum Salvator noster Jesus Christus in Ægyptum cum visibili corpore pervenit. **298** At vero postquam plane jam ipsius Evangelium ad Ægyptios, sicut ad reliquas gentes perlatum est, et invisibilis ejus virtus, una cum ejus apostolis adfuit, quæ latenter illos adjuvaret, et una cum illis rem negotiumque gereret, ac per eos religiosam piamque ipsius doctrinam denuntiaret, unumque solum ac verum Deum colere adhortaretur, et eos a dæmonibus averteret, qui prius decepti fuerant: hic jam tum Ægyptiis sicut etiam reliquis gentibus seditio bellumque intestinum exortum est, cum alii quidem ab errore colendi plures deos recederent, et ad Christi Dei Verbum concurrerent, alii vero e contrario hos ipsos oppugnarent, atque ad hujusmodi facinus a domesticis dæmonibus furore quodam concitarentur, adeo ut fratres a fratribus disjun-

Α τὸ κρείττονα ἢ καθ' ἡμᾶς εἶναι. Καὶ νεφέλη κοίφη ὀνομαζομένη, διὰ τὸ μὴ εἶ ἠδουπαθοῦς φθορᾶς, ἀλλὰ ἐξ ἁγίου Πνεύματος συστήναι, τῇ τῶν Αἰγυπτίων ἐπιδημεί χωρᾶ. Ἡ δ' αἰτία τῆς ἐκεῖσε ἐπιδημίας αὐτοῦ τούτου ἔχει τὸν λόγον. Ἐπεὶ γὰρ ἐν αὐτῇ πρώτῃ κατάρξει τὰ τῆς εἰδωλολάτρου πλάνης ἠγμονεύεται, ἐδόκουν τε πάντων ἀνθρώπων μάλιστα δεισιδαιμονέστατοι τυγχάνειν, ἐχθροὶ τε εἶναι καὶ πολέμιοι τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ, τῶν προφητῶν κατὰ πλείστον ὅσον ἀφεστώτες· εἰκότως αὐτοῖς πρώτοις ἢ τοῦ Θεοῦ ἐφίστη δύναμις· διὸ καὶ πάντων ἀνθρώπων μᾶλλον παρ' Αἰγυπτίους Ἰσχυσεν ὁ τῆς εὐαγγελικῆς αὐτοῦ διδασκαλίας λόγος. Ὅθεν ἡ παροῦσα προφητεία αὐτὸν αὐτοῖς ἐπιδημήσειν τὸν Κύριον θεοπίσει, ἀλλ' οὐχὶ τοὺς Αἰγυπτίους ἤξεν εἰς τὴν Ἰουδαίων χωρᾶν, οὐδὲ γε εἰς τὰ Ἱερουσόλυμα προσκυνήσειν αὐτῷ, οὐδ' ἐνταῦθα, κατὰ τὰ παρὰ Μωϋσεῖ προστεταγμένα, προσηλυτεύσειν Ἰουδαίους, οὐδὲ θύσειν θυσίας ἐν τῷ πρὸς τῇ Ἱερουσαλὴμ θυσιαστηρίῳ· ἀλλὰ τούτων μὲν ἔσεσθαί φησιν οὐδὲν, τὸν δὲ Κύριον αὐτὸν ἐπιδημήσειν τοῖς Αἰγυπτίοις, καὶ τῆς αὐτοῦ παρουσίας καταξιώσειν τοὺς ἄνδρας, μεγάλων τε ἀγαθῶν καταστήσασθαι αἰτίον αὐτοῖς. Κατορθώσειν γοῦν αὐτοῦ τὴν ἐπιδημίαν ταῦτα, ἅπερ καὶ αὐτοῖς ἔργους μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ ἐπιφάνειαν συνίσταται πεπληρωμένα. Τίνα δὲ ἦν, θεασώμεθα. Οἱ πρὶν τὴν Αἰγυπτὸν οἰκοῦντες φαῦλοι καὶ μοχθηροὶ δαίμονες, ἐξ αἰῶνος μακροῦ τοῖς ἰσοάνεις ἐμφωλεύοντες, καὶ τὰς τῶν Αἰγυπτίων ψυχὰς πάσῃ δεισιδαιμονίας πλάνῃ καταδουλοῦμενοι, συναισθόμενοι ξένης τινὸς καὶ ἐνθέου δυνάμεως ἐπιδημύσης αὐτοῖς, αὐτίκα συνεχινούντο σάλον· καὶ κλόνον ἐν ἑαυτοῖς πάσχοντες, ἢ τε καρδία αὐτῶν καὶ διανοητικὴ δύναμις ἠτάτο ἔνδον ἐν ἑαυτοῖς, ὑποχωροῦσα καὶ νικωμένη ὑπὸ τῆς ἀοράτως συναλαουσύσης, καὶ πυρὸς δίκην ἀρήτην λόγῳ φλεγούσης αὐτοῦς δυνάμεως. Ἀλλὰ τότε μὲν ἀοράτως οἱ δαίμονες ταῦτα ἔπασχον ἐπὶ τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τὴν Αἰγυπτὸν ἐνσάρκῳ ἐπιδημίᾳ. Ἐπειδὴ δὲ μετὰ ταῦτα γυμνῶς ἦδη λοιπὸν τὸ περὶ αὐτοῦ Εὐαγγέλιον τοῖς Αἰγυπτίοις, ὥσπεροῦν καὶ τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν, ἐκλήρυττετο, ἢ τε ἀόρατος αὐτοῦ δύναμις σὺν τοῖς ἀποστόλοις αὐτοῦ παρῆν ἀφανῶς συμπράττουσα αὐτοῖς, καὶ συνεργούσα, καὶ καταγγέλλουσα δι' αὐτῶν τὴν εὐσεβῆ διδασκαλίαν αὐτοῦ, μόνον τὸν ἕνα, καὶ μόνον ἀληθῆ Θεὸν εὐσεβεῖν παρακελευομένη, τῶν δὲ δαιμόνων τοὺς πάλαι πεπληρωμένους ἀφιστῶσα· ἐνταῦθα λοιπὸν ἦδη Αἰγυπτίους, ὥσπεροῦν καὶ τοῖς λοιποῖς ἔθνεσι, στάσις καὶ πόλεμος ἐμφύλιος συνίστατο, τῶν μὲν ἀναχωρούντων τῆς πολυθέου πλάνης, καὶ τῷ Θεοῦ Χριστοῦ λόγῳ προστρεχόντων, τῶν δὲ ἐξ ἐναντίας τούτοις πολεμούντων, καὶ ὑπὸ τῶν οἰκείων δαιμόνων ἐξοιστρομένων, ὡς καὶ ἀδελφοὺς ἀλλήλων διίστασθαι, καὶ τοὺς φιλάτους διὰ ξιφῶν χωρεῖν τῆς τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας ἕνεκεν. Φησὶν ὁ χρησμός· «Καὶ ἐπεγερόθησονται Αἰγύπτιοι ἐπ' Αἰγυπτίους, καὶ πολεμήσει ἄνθρωπος τὸν ἀδελφόν αὐτοῦ, καὶ ἄνθρωπος τὸν πλησίον αὐτοῦ.» Πιστοῦται δὲ τὴν προφητικὴν πρόβησιν καὶ

αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, φάσκων ἐν τοῖς Εὐαγγέλοις· Ἐξαιτίας ἀδελφῶν ἀδελφῶν εἰς θάνατον, καὶ πατὴρ τέκνον, καὶ ἐπαναστήσονται τέκνα ἐπὶ γονεῖς, καὶ θανατώσουσιν αὐτούς. » Καὶ αὖθις· Ἐπισημαίνετε, ὅτι ἦλθον εἰρήνην δοῦναι ἐν τῇ γῆ, οὐχὶ λέγω ὑμῖν, ἀλλ' ἡ διαμερισμὸν· Ἔσονται γὰρ ἀπὸ τοῦ νῦν πάντες ἐν οἴκῳ ἐνὶ διαμερισμένοι· τρεῖς ἐπὶ δυσὶν, καὶ δύο ἐπὶ τρισί. Διαμερισθῆσονται πατὴρ ἐπὶ υἱῷ, καὶ υἱὸς ἐπὶ πατρὶ, μήτηρ ἐπὶ τὴν θυγατέρα, καὶ θυγάτηρ ἐπὶ τὴν μητέρα, πενθερά ἐπὶ τὴν νύμφην, καὶ νύμφη ἐπὶ τὴν πενθεράν. » Τί γὰρ ταῦτα τῆς προφητικῆς διαφέρει ἀν φωνῆς, ἐπὶ τῇ τοῦ Κυρίου εἰς Αἴγυπτον παρουσίᾳ λεγούσης, ἐπεγερόθησθαί Αἴγυπτίους κατ' Αἴγυπτίων, καὶ πολεμήσειν ἄνθρωπον τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ; Καὶ νόμος δὲ ὁ τῆς Καινῆς Διαθήκης τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ νόμον τὸν τῆς πολυθέου δεισιδαιμονίας ἠγείρετο, ὅτε τῶν εἰδωλολατρῶν ἔθνῶν νόμος τὴν Χριστοῦ πολεμῶν διδασκαλίαν, πόλις τε καὶ πολιτεία τῆς ἐν Χριστῷ Ἐκκλησίας τοῖς τῶν ἀπίστων ἔθνῶν πολιτεύμασιν ἐπανίστατο. Διὸ λέλεκται· Ἐπισημαίνετε ἐπὶ πόλιν, καὶ νόμος ἐπὶ νόμον. » Ἔστι δὲ ἐπὶ τούτοις τοὺς Αἴγυπτίους πάντας τοὺς εἰδωλολάτρας, τὸ τε ἐνεργεῖν ἐν αὐτοῖς τῆς εἰδωλολατρίας πνεῦμα, συνιδεῖν ταρρατομένους εἰσέτι νῦν, καὶ πολλὰ μὲν βουλευομένου κατὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας, ὡς ἂν σβέσοιεν αὐτήν, καὶ ἐξ ἀνθρώπων ἀφανίσουσι, διασκεδαννόμενοι δὲ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, φήσαντος ἐν τῇ προφητείᾳ· Ἐπισημαίνεται τὸ πνεῦμα τῶν Αἴγυπτίων ἐν αὐτοῖς, καὶ τὴν βουλήν αὐτῶν διασκεδάσω. » Μυρία δὲ ὅσα πυθανόμενοι καὶ ἐπερωτῶντες κατ' ἡμῶν ἐν τε χρησμοῖς καὶ μαντείαις τοὺς θεοὺς αὐτῶν, καὶ τοὺς ἐν τοῖς ἀγάλμασιν ἐμφωλεύοντας δαίμονας, τοὺς τε πάλαι ἐν αὐτοῖς πολλὰ δυναμένους ἐγγαστριμύθους, οὐδὲν τι πλέον ἐξ αὐτῶν ἔχουσι. Διὸ φησὶν ὁ λόγος· Ἐπισημαίνεται τοὺς θεοὺς αὐτῶν, καὶ τὰ ἀγάλματα αὐτῶν, καὶ τοὺς ἐγγαστριμύθους. » Ἄλλ' οὐδεμίᾳ γὰρ, φησὶ, τεύζονται βοήθειαι οἱ ἐπὶ τοὺς πεπλανημένως δοκοῦντας αὐτῶν εἶναι θεοὺς καταφεύγοντες, τότε μάλιστα αὐτοὺς τοῦ Θεοῦ κυριοῖς σκληροῖς καὶ βασιλεῦσι παραδιδόντας, ὅτε τοῖς δαίμοσιν αὐτῶν πειθόμενοι, καὶ ὑπ' αὐτῶν ἐνεργοῦμενοι, τοὺς κατὰ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ διωγμοὺς ἐπεχειροῦσιν. Ἐνθα μοι τὸν νοῦν ἐπιστήσεις, τίνα τρόπον μέχρι μὲν τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Τησοῦ Χριστοῦ ἐπιφανείας οικείοις βασιλεῦσιν ἰδίως καὶ κατ' ἑαυτὴν πᾶσα Αἴγυπτος κέχρητο, ἐν αὐτονομίᾳ τε καὶ ἐν ἐλευθερίᾳ διήγον οἱ Αἴγύπτιοι, δυναστεία δὲ αὐτῶν ἐξ αἰῶνος μακρὰ τις καὶ πολλὴ βεβόητο, ἐξ ἐκείνου τε πρώτου Ῥωμαίων Ἀγούστου, κατ' ὃν ὁ Κύριος ἡμῶν ἐγεγέννητο, χειρωσαμένου τὴν Αἴγυπτον, ὑστάτης τε τῶν Πτολεμαίων Κλεοπάτρας ἀλούσης, ὑπὸ τὴν Ῥωμαίων γεγονάσιν ἐξουσίαν, ὑπὸ τε τοὺς αὐτῶν νόμους, καὶ ἐπιτάγματα, τῆς προτέρας αὐτονομίας καὶ ἐλευθερίας ἀφηρημένοι· ὡς καὶ ἐν τούτῳ τὸ προφητικὸν ἐπαληθεύειν λόγιον, περὶ μὲν τῶν εἰς τοὺς τόπους ἐκπεμπομένων ἐπιτροπῶν τε καὶ ἡγουμένων, καὶ περὶ τῶν λοιπῶν ἐν μέρει

gerentur, et doctrinæ Christi causa, etiam charissimos sibi gladiis transfigerent. Ait enim oraculum : « Et excitabuntur Ægyptii contra Ægyptios, et bellum geret homo contra fratrem suum, et homo contra proximum suum. » Confirmat autem prophetica prædictionem etiam ipse Salvator noster in Evangeliiis, dicens : « Tradet frater fratrem in moventem, et pater filium, et consurgent filii adversus parentes, et interficient eos¹⁷. » Et rursus : « Nolite putare quod venerim pacem mittere in terram, non dico vobis, sed separationem; erunt enim ex hoc, quinque in domo una, tres divisi adversus duos, et duo adversus tres. Separabuntur, pater contra filium, et filius contra patrem, mater contra filiam, et filia contra matrem, socrus contra nurum, et nurus contra socrum¹⁸. » Hæc enim in quo tandem a voce prophetica differunt, quæ quo tempore Dominus in Ægyptum adveniet, ait surrecturos Ægyptios contra Ægyptios? et bellum gesturum hominem contra fratrem suum? Tunc vero Novi Testamenti lex, cujus Christus auctor, contra legem superstitionis, in qua plures dii colebantur, surrexit, cum videlicet gentium simulacra adorantium lex, Christi doctrinam oppugnans, et civitas ac respublica ejus Ecclesiæ quæ in Christo consistit, adversus ritus atque instituta non credentium nationum suscitata est. Ex quo illud dictum est : « Civitas adversus civitatem, et lex adversus legem. » Deinde licet plane Ægyptios et omnes simulacrorum cultores, eumque qui in ipsis vim suam exercet superstitionis spiritum, intueri etiam nunc perturbatos, **299** et multum quidem consultantes, et comminantes contra Christi doctrinam, ut eam extinguant, atque ex hominibus deleant : dispergi autem ac dissipari a Deo, qui ait in ipsa prophætia : « Et conturbabitur spiritus Ægyptiorum in eis, et consilium eorum dissipabo. » Cumque innumeralia sint quæ interrogent ac sciscitentur in oraculis ac divinationibus, adversus nos, quoties deos suos, et latitantes in simulacris dæmonas, et eos qui prius in ipsis multum poterant, pythonas, adeunt : nihil tamen amplius ex illis habent. Quapropter oraculum ait : « Et interrogabunt deos suos, et simulacra sua, et pythonas. » Sed enim, inquit, nullum plane obtinebunt auxilium, quinque ad eos qui ipsorum dii esse videantur, quique ipsos antea deceperint, confugient, tunc utique maxime eos ipsos dominis ac regibus asperis tradente Domino, cum dæmonibus suis auscultantes, et ab illis instincti, insectationes adversus Dei Ecclesiam concitabunt. Hic mihi animum advertas diligenter velim, quonam pacto usque ad Salvatoris nostri Jesu Christi adventum, suis regibus seorsum ac per se tota Ægyptus uteretur, et in suo ipsorum jure ac libertate degerent Ægyptii, potestasque illorum ab initio quam longa et quam multa fama feratur fuisse, et quemadmodum ex

¹⁷ Matth. x, 21. ¹⁸ Luc. xii, 51-53.

illo, cum primus Romanorum Augustus, cujus temporibus Dominus noster natus est, Ægyptum subegisset, et novissima Ptolemaeorum Cleopatra capta esset, in Romanorum potestatem devenirent, et sub illorum leges atque edicta missi sint, suoque ipsorum proprio jure, suaque libertate privati, ut propheticum oraculum etiam in hoc plane veritatem suam demonstret, quod quidem de iis qui ad loca, procurandi gratia mittendi essent, deque prætoribus ac reliquis per singulas partes magistratibus, ita loquitur: « Et tradam Ægyptum in manus hominum, dominorum asperorum. » De iis vero qui totum imperium obirent, summumque jus obtinerent, id quod sequitur, pro quo Aquila ait: « Et rex corroboratus, potestatem obtinebit in eis. » Symmachus autem, « Et rex fortis jus in illos habebit. » Sic autem ipse regnum Romanorum arbitror vocatum esse, quo tanquam freno ac vinculo impediti, non solum Ægyptii omnium hominum superstitiosissimi, sed reliqui quoque universi homines, nihil possunt jam audienter contra Salvatoris nostri Ecclesiam oblatrare. **300** Post hæc, in eadem prophetia ordine sequuntur obscuriora quædam, et nodis ac difficultatibus implicata, quæ longioris atque altioris, ob figuram qua enuntiata sunt, interpretationis indigeant, quibus quidem nos per otium, cum tempus ad-erit, aptam expositionis lucem adhibere non gravabimur, ubi Deo favente divinarum promissionum rationem absolverimus.

CAPUT XXI.

Ab eodem. — Bonorum promissio ad eam, quæ prius deserta erat, ex gentibus collectam Ecclesiam, et ad afflictas vexatasque animas manifestus Dei adventus, et saltares miraculorum prodigiorumque ostentationes.

« Lætare, deserta sitiens, exsulet deserta, et floreat ut lilium: et efflorebunt, et exsultabunt deserta Jordanis. Et gloria Libani data est ei, et honor Carmeli; et populus meus videbit gloriam Domini, et altitudinem Dei. Convalescite manus remissæ, et genua dissoluta: consolamini pusillanimes intellectu, convalescite, ne timete. Ecce Deus noster judicium reddit, et reddet: ipse veniet, et salvos faciet nos. Tunc aperientur oculi cæcorum, et aures surdorum audient: tunc saliet et cervus, claudus, et plana erit lingua mutorum. Quoniam erupit in deserto aqua, et convallis in terra sitienti: et erit quæ caret aqua in stagna, et in terram sitientem fons aquæ erit ¹⁹. » Hoc etiam in loco palam salutaris Dei canitur adventus, qui multa bona sit allaturus; surdis enim auditum, et cæcis visum, præterea claudis et linguam impeditam habentibus, medelam prædicatur redditurus: quæ omnia non alias exitum invenerunt, nisi postquam Salvator noster Jesus Christus advenit, a quo et cæcorum oculi aperti sunt, et surdi auditum receperunt; quid vero dicere opus est, quam multi per illius discipulos, et soluta membra habentes, et muti et claudi, naturales sanationes recuperaverint? **301** quamque alii innumerabiles, qui variis ægri tudinum languorumque generibus vexarentur, ab illo et curatione

ἄρχόντων φάσκον· « Καὶ παραδώσω Ἄγυπτον εἰς χεῖρας ἀνθρώπων κυρίων σκληρῶν· » περὶ δὲ τῶν τῆν καθ' ὅλου διεπόντων ἀρχὴν τὸ ἐξῆς, ἀνθ' οὗ ὁ Ἄκυλας φησὶ, « Καὶ βασιλεὺς κεκραταιωμένος ἐξουσιάζει ἐν αὐτοῖς· » ὁ δὲ Σύμμαχος· « Καὶ βασιλεὺς ἰσχυρὸς ἐξουσιάζει αὐτῶν. » Οὕτω δὴ τὴν Ῥωμαίων ἡγοῦμαι κεκλήσθαι βασιλείαν, ὑφ' ἧς, ὡς περ χαλιῶν καὶ δεσμῶν, πεπεδημένους, οὐ μόνον τοὺς πάντων ἀνθρώπων δεισιδαιμονεστάτους Αἰγυπτίους, ἀλλὰ καὶ τοὺς λοιποὺς πάντας ἀνθρώπους μηδὲν δύνασθαι τολμᾶν κατὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἐκκλησίας δυσφημεῖν. Μετὰ ταῦτα προφητεύεται τούτοις ἐξῆς σκοτεινότερά τινα, καὶ δι' αἰνιγμάτων μακροτέρας καὶ βαθυτέρας τῆς κατὰ τροπολογίαν δεόμενα ἐρμηνείας, ἃ δὴ ἐπὶ σχολῆς κατὰ τὸν προσήκοντα καιρὸν τῆς προσηκούσης τεύξεται διηγήσεως, ἐπὶ ἅν ὁ Θεὸς τὸν περὶ τῶν ἐπαγγελιῶν ἀποδώσωμεν λόγον.

freno ac vinculo impediti, non solum Ægyptii omnium hominum superstitiosissimi, sed reliqui quoque universi homines, nihil possunt jam audienter contra Salvatoris nostri Ecclesiam oblatrare. **300** Post hæc, in eadem prophetia ordine sequuntur obscuriora quædam, et nodis ac difficultatibus implicata, quæ longioris atque altioris, ob figuram qua enuntiata sunt, interpretationis indigeant, quibus quidem nos per otium, cum tempus ad-erit, aptam expositionis lucem adhibere non gravabimur, ubi Deo favente divinarum promissionum rationem absolverimus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Ἀγαθῶν ἐπαγγελία τῇ κρινῇ ἐρήμῳ ἐξ ἔθνων Ἐκκλησία, καὶ ταῖς κενκαωμέναις ψυχαῖς ἐμψυχῆς Θεοῦ παρουσία, σωτηριοὶ τε παραδοξοποιαί.

« Εὐφράνθητι, ἔρημος διψῶσα, ἀγαλλιάσθω ἔρημος, καὶ ἀνθεῖτω ὡς κρίνον· καὶ ἐξανθήσει καὶ ἀγαλλιάσεται τὰ ἔρημα τοῦ Ἰορδάνου. Καὶ ἡ δόξα τοῦ Λεβάνου ἐδόθη αὐτῇ, καὶ ἡ τιμὴ τοῦ Καρμήλου, καὶ ὁ λαὸς μου ὀψεται τὴν δόξαν Κυρίου, καὶ τὰ ὕψος τοῦ Θεοῦ. Ἰσχύσατε, χεῖρες ἀνειμέναι, καὶ γόνατα παραλελυμένα παρακαλέσατε· οἱ ὀλιγόψυχοι τῇ διανοίᾳ, ἰσχύσατε, μὴ φοβεῖσθε. Ἰδοὺ ὁ Θεὸς ἡμῶν κρίσιν ἀνταποδώσει, καὶ ἀνταποδώσει· αὐτὸς ἤξει, καὶ σώσει ἡμᾶς. Τότε ἀνοιχθήσονται ὀφθαλμοὶ τυφλῶν, καὶ ὅσα ἀκούσονται· τότε ἀλείται ὡς ἔλαφος ὁ χυλὸς, καὶ τρανὴ ἔσται γλῶσσα μογιάλων. Ὅτι ἐρήμῳ ἐν τῇ ἐρήμῳ ὕδωρ, καὶ φάραγξ ἐν γῆ διψώσῃ· καὶ ἔσται ἡ ἀνδροσ εἰς ἔλη, καὶ εἰς τὴν διψῶσαν γῆν πηγὴ ὕδατος ἔσται. » Κάνταῦθα διαβρήδην Θεοῦ ἀφίξις θεσπίζεται σωτήριος, καὶ πολλῶν ἀγαθῶν αἰτία· κωφοὶ γοῦν ἴασις, καὶ τυφλοὶ ἀνάβλεψις, προσέτι τε χυλοὶς καὶ τὴν γλῶτταν συνδεμένους θεραπεία ἔσσεσθαι προφητεύεται· ἃ καὶ τέλους ἔτυχεν οὐκ ἄλλως ἢ διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίας, ὑφ' οὗ καὶ τυφλῶν ἀνεψύθησαν οἱ ὀφθαλμοὶ, καὶ κωφοὶ τὴν ἀκοὴν ἀπειλήφασιν. Τί δεῖ λέγειν, ὅσοι καὶ διὰ τῶν αὐτῶν μαθητῶν παρειμένοι, καὶ κωφοὶ, καὶ χυλοὶ τὰς κατὰ φύσιν βάσεις ἀπελάμβανον; ἄλλοι τε μυριοὶ ποικιλίας νόσοις καὶ μαλακίαις τετραρυχωμένοι τῆς παρ' αὐτοῦ θεραπείας τε καὶ σωτηρίας ἤξιοῦντο, κατὰ τε τὴν ἔνθεον τῆς προφητείας

¹⁹ Isa. xxiv, 1-7.

πρόρρησιν, καὶ κατὰ τὴν ἀψευδεστάτην τῶν ἱερῶν Εὐαγγελίων μαρτυρίαν. Ἐρημον δὲ ἐν τούτοις ὁ λόγος, αἰνίττεται τὴν ἐξ ἔθνῶν Ἐκκλησίαν, ἣν πάλα Θεοῦ ἔρημον ὄσαν διὰ τῶν ἐν χερσὶν εὐαγγελίζεται. Καὶ ταῦτα δὲ πρὸς τοὺς ἄλλοις τῆ ἑρήμῃ φησὶν ὁ λόγος, δοθήσεσθαι τὴν δόξαν τοῦ Λιβάνου. Λιβανὸν δὲ τὴν Ἱερουσαλήμ ἀλληγορικῶς σύνηθές ἐστιν ἀποκαλεῖν, ὡς ἐπὶ καιροῦ διὰ τῶν ἀπὸ τῆς θείας Γραφῆς ἀποδείξωμεν παραστήσομεν. Ἐν δὲ οὖν τῇ τοῦ Θεοῦ εἰς ἀνθρώπους παρουσίᾳ, τῇ δηλωθείσῃ ἑρήμῃ, λέγω δὲ τῇ ἐξ ἔθνῶν Ἐκκλησίᾳ, τὴν δόξαν τοῦ Λιβάνου ὑποφάσεσθαι ἢ προκειμένην διδάσκει πρόρρησις. Ἄντι δὲ τοῦ, « καὶ ἡ τιμὴ τοῦ Καρμήλου, » ὁ μὲν Ἀκύλας φησὶ· « Διαπρέπεια τοῦ Καρμήλου καὶ τοῦ Σαρῶν, αὐτοὶ ὄφονται δόξαν Κυρίου. » ὁ δὲ Σύμμαχος· « Εὐπρέπεια τοῦ Καρμήλου καὶ τοῦ πεδίου, αὐτοὶ ὄφονται τὴν δόξαν Κυρίου. » Καὶ ὁ Θεοδοσίω δὲ, « Ὁραϊότης, φησὶ, τοῦ Καρμήλου καὶ τοῦ Σαρῶν, αὐτοὶ ὄφονται τὴν δόξαν Κυρίου. » δι' ὧν αἰνίττεσθαι ἡγοῦμαι τὴν προφητείαν οὐ τὴν Ἱερουσαλήμ, οὐδὲ τὴν Ἰουδαίαν, ἀλλὰ τὴν τῶν ἔθνῶν χώραν καταξιοθῆσεσθαι τῆς ἐν-θέου γνώσεως. Ὁ γοῦν Κάρμηλος, καὶ ὁ καλούμενος Σαρῶν τόποι τῶν ἀλλοφύλων ὑπῆρχον ἔθνῶν. Ταῦτα μὲν οὖν πρὸς λέξιν· καὶ κατὰ διανοίαν δὲ εἰσέτι σημερον οἱ πρὶν τὰς ψυχὰς πεπρωμένοι, ὡς ξύλα, καὶ λίθους, καὶ τὴν λοιπὴν ἀψυχὸν ὕλην, δαίμονάς τε περιγείους, καὶ πνεύματα πονηρά, ἀντὶ τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων προσκυνεῖν, οἱ τε τὰ ὅλα τῆς διανοίας κεραιωμένοι, καὶ σκάζοντες, καὶ παρειμένον τὸν πάντα ἑαυτῶν βίον, τούτων ἀπάντων καὶ τῶν ἄλλων παθῶν τε καὶ ἀβρῶστημάτων διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰη-σοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας εἰσέτι καὶ νῦν ἀπαλλάττονται, πολὺ κρείττονος ἢ κατὰ σῶμα ἰάσεως καὶ ὠφελείας ἀξιούμενοι, καὶ τῆς εἰς ἀνθρώπους τοῦ Θεοῦ Λόγου παρουσίας ἐναργῆ τὴν θεῖαν καὶ ὑπὲρ ἀνθρώπου δύναμιν ἐπιδεικνύμενοι.

per Salvatoris nostri Jesu Christi doctrinam etiam nunc liberantur, et multo præstantiorem quam ea est, quæ ad corpus pertinet, salutem opemque recipiunt, et Dei Verbi ad homines adventus divi- nam et plus quam humanam virtutem detegunt ac demonstrant.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Ὡς ὁ πρῶτος καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὁ τῶν ὄλων Δημιουργός, ὑπὸ Κυρίου τοῦ Πατρὸς καὶ νῦν ἀπεσταλ-θαι ἑαυτὸν ὁμολογεῖ.

« Ἀκούε μου, Ἰακώβ, καὶ Ἰσραὴλ, ὃν ἐγὼ καλῶ· ἐγὼ εἰμι πρῶτος, καὶ ἐγὼ εἰμι εἰς τὸν αἰῶνα· καὶ ἡ χεὶρ μου ἐθεμελίωσε τὴν γῆν, ἢ δεξιὰ μου ἐστερέωσε τὸν οὐρανόν. » Καὶ ἐπιφέρει λέγων· « Καὶ νῦν Κύριος ἀπέσταλκέ με, καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ. » Ἐγεις κἀνταῦθα καὶ τὸν ἀποστελλόμενον, καὶ τὸν ἀποστελλόντα, δηλαδὴ τὸν Πατέρα καὶ Θεὸν τῶν ὄλων, συνήθως δις Κύριον ὀνομαζόμενον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Ὡς αὐτὸς ὁ Κύριος τὸ Ἰουδαίων ἔθνος ἀπελέγγει, ὅτι δὴ ἐλιθῶνται αὐτὸν οὐ παραδέχονται, οὐδὲ καλοῦντι ὑπακούσονται, ὁποῖα τε πείσεται πρὸς αὐτῶν.

« Ὅτω λέγει Κύριος· Ποῖον τοῦτο τὸ βέβηλον

et salute digni judicati, utrumque consecuti sint bonum, cui rei et divina prophetiæ prædictio, et ab omni mendacio alienissimum sacrorum Evangeliorum testimonium, indubitatum fidem facit. Desertam vero in his verbis oraculum significat eam quæ de gentibus collecta est, Ecclesiam, quæ cum antea sine Deo esset, per eos de quibus nunc agitur, Evangelium accipit. Præterea idem oraculum ait, huic desertæ dandam esse gloriam Libani. Libanum autem figuratè Jerusalem appellari consuetum est, sicut suo tempore per eas demonstrationes, quas de divina Scriptura conficiam, probaturus sum: itaque in ipsius Dei ad homines adventu, illi desertæ, de qua dictum est, Ecclesiæ, inquam, quæ de gentibus collecta est, gloriam Libani dandam esse, propositum docet oraculum. Pro eo autem quod dictum est, « et honor Carmeli, » Aquila quidem convertit, « Splendor Carmeli et Saron, ipsi videbunt gloriam Domini. » Symmachus vero, « Decor Carmeli et campi, ipsi videbunt gloriam Domini. » Theodotion autem: « Species, inquit, Carmeli et Saron, ipsi videbunt gloriam Domini. » Quibus verbis significare arbitror prophetiam, non ipsam Jerusalem neque Judæam, sed ipsarum gentium terram, cui divina cognitio exhibenda sit. Carmelus enim, et qui vocatur Saron, externarum gentium loca erant. Et hæc quidem ad verbum, ad sensum vero interpretantibus, dicendum erit, quod ii qui prius animis excæcati erant, adeo ut ligna et lapides et reliquam animæ expertem materiam, necnon dæmonas circum terram versantes, aliosque spiritus depravatos, loco summi Dei colerent, quique auribus intelligentiæ obsurduerant; et claudicantes solutique omni vita erant, his omnibus malis aliisque et perturbationum et ægritudinum generibus,

et multo præstantiorem quam ea est, quæ ad corpus pertinet, salutem opemque recipiunt, et Dei Verbi ad homines adventus divi- nam et plus quam humanam virtutem detegunt ac demonstrant.

302 CAPUT XXII.

Ab eodem. — Quemadmodum primum sempiternum- que Dei Verbum, ipse universi Opifex a Domino Patre etiam nunc se missum esse confitetur.

« Audi me, Jacob et Israel, quem ego voco: ego sum primus, et ego sum in sempiternum: et manus mea fundavit terram, dextera mea firmavit caelum. » Et adjungit paulo post: « Et nunc Dominus misit me et Spiritus ejus. » Habes igitur hic quoque Dominum, qui mittitur et qui mittit, Patrem videlicet ac Deum universi, qui consuevit his Dominus nominari.

CAPUT XXIII.

Ab eodem. — Quemadmodum ipse Dominus Judæorum gentem redarguit, eo quod venturum ipsum susceperunt non sint, neque vocanti sibi auscultaturi, et quæ passurus sit ab eis.

« Sic dicit Dominus, Qualis est hic liber repudiū

¹⁰ Isa. XLVIII, 13. ¹¹ ibid. 16.

matris vestræ, quo dimisi eam? aut cui debitori vendidi vos? ecce peccatis vestris venditi estis, et iniquitatibus vestris emisi matrem vestram, quoniam veni, et non erat homo; vocavi, et non erat qui audiret. Nunquid non potest manus mea liberare? aut nunquid non possum eripere? » Deinde in eadem prophetia paululum progressus: « Ego vero, inquit, non contumax sum, neque contradico: tergum meum dedi in flagella, et maxillas meas in alapas: faciem vero meam non averti a probro sputorum ». Ipse Dominus, cum in his verbis suum ad homines adventum fateatur, redarguit **303** populum Judæorum, quod venientem eum suscepturi non sint, neque vocanti auscultaturi, et hanc, quasi seipsum defendens, causam illorum ipsorum rejectionis docet fuisse: nam « Quoniam veni, inquit, et non erat in vobis homo, vocavique et nullus erat, qui audiret: idcirco, inquit, peccatis vestris venditi estis, » tanquam ipsi per vos ipsos meæ vocationis repudiatores exstiteritis, neque vero ipse vobis libellum repudii dederim. Hæc autem evidentissime ad eum populum qui ad circumcissionem pertinet, directa sunt, et simul ea, quæ illi contra ipsum in passione ausi sunt, significat, dicens: « Tergum meum dedi in flagella, et maxillas meas in alapas, » et quæ sequuntur. Hæc quoque per otium a nobis iusta interpretatione explanantur.

CAPUT XXIV.

Ab eodem. — Quemadmodum ipse qui in prophetis olim canebat Dominus, venturus ad homines, et ipsis oculis inspiciendus, et a gentibus cognoscendus, expectaretur.

« Hæc dicit Dominus: Propter vos nomen meum blasphematur in gentibus, idcirco cognoscat populus meus in die illa, quod ego sum, ipse qui loquor, adsum, ut formositas in montibus, ut pedes evangelizantis auditum pacis, ut qui nuntiat bona, quoniam auditam faciet salutem tuam dicens: Sion, rex tuus erit Deus. Vox custodientium te exaltata est, et cum voce simul lætabantur, quoniam oculis ad oculos videbunt, quando miserebitur Dominus Sion: erumpant lætitiæ simul deserta Jerusalem, quoniam miseratus est Dominus ipsam, et liberavit Jerusalem, et revelabit brachium sanctum suum, in conspectu omnium gentium, et videbunt omnia extrema terræ salutem a Deo nostro ». His ipsis deinceps adnexa est sub uno et eodem contextu, de passione Christi prophetia, quam item per otium expositurus sum. Cum vero unus et idem sit Dominus, qui ait in particula ante hanc proxime exposita, ad ipsum Judæum populum: **304** « Peccatis vestris venditi estis, et iniquitatibus vestris dimisi matrem vestram, quoniam veni, et non erat homo; vocavi, et non erat qui audiret »; in his de quibus nunc agitur verbis, ad eosdem ait: « Propter vos nomen meum blasphematur

τοῦ ἀποστατοῦ τῆς μητρὸς ὑμῶν ᾧ ἐξαπέστειλα αὐτήν; ἢ τίνοι ὑπόχρεω πέπρακα ὑμᾶς; Ἰδοὺ ταῖς ἀμαρτίαις ὑμῶν ἐπράθητε, καὶ ταῖς ἀνομίαις ὑμῶν ἐξαπέστειλα τὴν μητέρα ὑμῶν· διότι ἦλθον, καὶ οὐκ ἦν ἀνθρώπος· ἐκάλεσα, καὶ οὐκ ἦν ὁ ὑπακούων. Μὴ οὐχὶ ἰσχύει ἡ χεὶρ μου τοῦ ῥύσασθαι; ἢ οὐκ ἰσχύω τοῦ ἐξελεῖσθαι; » Εἶτ' ἐπὶ τῆς αὐτῆς προφητείας ὑποδάξ, « Ἐγὼ δὲ, φησὶν, οὐκ ἀπειθῶ, οὐδὲ ἀντιλέγω. Τὸ νῶτόν μου ἔδωκα εἰς μάστιγας, τὰς δὲ σιαγόνας μου εἰς βραπίσματα· τὸ δὲ πρόσωπόν μου οὐκ ἀπέστρεψα ἀπὸ αἰσχύνῃς ἐμπυυματῶν. » Αὐτὸς ὁ Κύριος διὰ τούτων τὴν εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ παρουσίαν σαφῶς ὁμολογῶν, ἀπελέγχει τὸν Ἰουδαίων λαόν, ὅτι μὴ ἐλθόντα αὐτὸν καταδέξονται, μηδὲ καλοῦνται ὑπακούσονται. Καὶ τοῦθ' ὡστερ ἀπολογούμενος, αἴτιον τῆς αὐτῶν ἐκείνου ἀποβολῆς γεγρονῆναι διδάσκει. « Ἐπεὶ γὰρ ἦλθον, φησὶ, καὶ οὐκ ἦν ἐν ὑμῖν ἀνθρώπος, ἐκάλεσά τε, καὶ οὐδεὶς ἦν ὁ ὑπακούων· διὰ τοῦτο, φησὶ, ταῖς ἀμαρτίαις ὑμῶν ἐπράθητε, » ἅτε αὐτοὶ ἀφ' ἑαυτῶν ἀποστάται τῆς ἐμῆς κλήσεως καταστάνας, ἀλλ' οὐκ ἐμοῦ βιβλίον ὑμῖν ἀποστατοῦ δεδωκότος. Σαφῶς δὲ ταῦτα πρὸς τὸν ἐκ περιτομῆς λαόν ἀποτείνεται. Ὁμοῦ δὲ τὰ περὶ τὸ πάθος τετολημμένα αὐτοῖς δηλοῖ λέγων· « Τὸν νῶτόν μου δέδωκα εἰς μάστιγας, τὰς δὲ σιαγόνας μου εἰς βραπίσματα, » καὶ τὰ τοῦτοις ἐξῆς. Καὶ ταῦτα ἐπὶ σχολῆς τῆς προσηκούσης τεύξεται ἐρμηνείας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Ὡς αὐτὸς ὁ ἐν τοῖς προφήταις κάλει θεοπίζων Κύριος ἤξειν εἰς ἀνθρώπους, καὶ αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς θεαθῆσθαι, καὶ τοῖς ἔθνεσι γνωσθῆσθαι μελλήσει.

« Τάδε λέγει Κύριος· Δι' ὑμᾶς διὰ παντὸς τὸ δνομά μου βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσι· διὰ τοῦτο γινώσεται ὁ λαὸς μου ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, ὅτι ἐγὼ εἰμι, αὐτὸς ὁ λαλῶν, πάρεμι, ὡς ὥρα ἐπὶ τῶν ὀρέων, ὡς πόδες εὐαγγελιζομένου ἀκοῆν εἰρήνης, ὡς εὐαγγελιζόμενος ἀγαθὰ· ὅτι ἀκουσθὴν ποιήσει τὴν σωτηρίαν σου, λέγων· Σιών, βασιλεύσει σου ὁ Θεός. Φωνὴ τῶν φυλασσόντων σε ὑψώθη, καὶ τῇ φωνῇ ἅμα εὐφρανθήσονται, ὅτι ὀφθαλμοῖς πρὸς ὀφθαλμούς ὄψονται, ἡνίκα ἂν ἐλεήσει Κύριος τὴν Σιών. Ἐρηξάτω εὐφροσύνην ἅμα τὰ ἔρημα Ἰερουσαλήμ, ὅτι ἤλεσε Κύριος αὐτήν, καὶ ἐβρύσατο Ἰερουσαλήμ, καὶ ἀποκαλύψει τὸν βραχίονα τὸν ἅγιον αὐτοῦ ἐνώπιον πάντων τῶν ἔθνων, καὶ ὄψονται πάντα τὰ ἄκρα τῆς γῆς τὴν σωτηρίαν τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. » Τούτοις ἐξῆς ἐπισυνήπτται ὑφ' ἑνα καὶ τὸν αὐτὸν εἰρμὸν ἢ περὶ τοῦ πάθους Χριστοῦ προφητεία, ἣν καὶ ἐπὶ σχολῆς ἐκθήσομαι. Εἰς δὲ ὦν καὶ ὁ αὐτὸς Κύριος ἀφῆσας ἐν τῇ πρὸ ταύτης περικοπῇ πρὸς τὸν Ἰουδαίων λαόν· « Ταῖς ἀμαρτίαις ὑμῶν ἐπράθητε, καὶ ταῖς ἀνομίαις ὑμῶν ἐξαπέστειλα τὴν μητέρα ὑμῶν· διότι ἦλθον, καὶ οὐκ ἦν ἀνθρώπος, ἐκάλεσα, καὶ οὐκ ἦν ὁ ὑπακούων· » διὰ τῶν ἐν χερσὶ πρὸς τοὺς αὐτοὺς φησὶ· « Διὰ ὑμᾶς τὸ δνομά μου βλασφημεῖται ἐν

³⁰³ Isa. l, 1. ³⁰⁴ ibid. 5-6. ³⁰⁵ Isa. lii, 5-10. ³⁰⁶ Isa. xxx, 1-2.

τοῖς ἔθνεσιν. » Εἶθ' ὡς ἔχων ἕτερον παρ' αὐτοὺς λαόν, ἐπιφέρει · « Διὰ τοῦτο γινώσεται ὁ λαὸς μου τὸ ὄνομά μου · » διδάσκει τε, ὅτι μὴ ἕτερος, ἀλλ' αὐτὸς ὁ ἐν τοῖς προφήταις λαλήσας Κύριος ἐπιδημήσει ποτὲ τῷ βίῳ, λέγων · « Ἐγὼ εἰμι, αὐτὸς ὁ λαλῶν, πάρεμι. » Τὸ δέ, « Ὡς ὦρα ἐπὶ τῶν ὄρεων, ὡς πόδες εὐαγγελιζομένου ἄκοην εἰρήνης, ὡς εὐαγγελιζόμενος ἀγαθὰ, ἀκουστὴν ποιήσω τὴν σωτηρίαν σου, λέγων · Σιών, βασιλεύσει σου ὁ Θεός, » σαφέστερον οἱ λοιποὶ ἐκδεδώκασιν ἐρμηνευταί · ὁ μὲν Ἀκύλας εἰπὼν, « Τί ὠραιοῦθησαν ἐπὶ τὰ ὄρη πόδες εὐαγγελιζομένου, ἀκουτίζοντος σωτηρίαν, εὐαγγελιζομένου ἀγαθὸν, ἀκουτίζοντος σωτηρίαν, λέγοντος τῇ Σιών · Ἐβασίλευσεν ὁ Θεός σου ; » καὶ ὁ Σύμμαχος φήσας · « Τί εὐπρεπεῖς ἐπὶ τῶν ὄρεων πόδες εὐαγγελιζομένου, ἀκουστὴν ποιούντος εἰρήνην, εὐαγγελιζομένου ἀγαθὰ, ἀκουστὴν ποιούντος σωτηρίαν, λέγοντος τῇ Σιών · Ἐβασίλευσεν ὁ Θεός σου ; » ἀντὶ δὲ τῶν, « Φωνὴ τῶν φυλασσόντων σε ὑψώθη, καὶ τῇ φωνῇ ἅμα εὐφρανθήσονται · ὅτι ὀφθαλμοῖς πρὸς ὀφθαλμοὺς ἔβησαν. » ὁ μὲν Σύμμαχος οὕτως ἡρμήνευσε · « Φωνὴ τῶν σκοπῶν σου ἐπῆραν φωνήν, ἐπὶ τὸ αὐτὸ αἰνέσουσιν · ὀφθαλμοφανῶς γὰρ ἔβησαν. » Λέγουσιν δ' ἂν ἐν τούτοις σκοποὶ οἱ ἱεροὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀπόστολοι, οἳ καί, ὀφθαλμοφανῶς ἰδόντες πρὸν προφητευόμενον, ὑψώσαν αὐτῶν τὴν φωνὴν εἰς πᾶσαν τὴν οἰκουμένην κηρύξαντες. Σιών δὲ καὶ Ἱερουσαλήμ τὴν ἐν τοῖς τόποις εὐαγγελιζομένην οἶδεν ἐπουρανίου ὁ Ἀπόστολος, δι' ὧν φησιν · « Ἡ δὲ ἄνω Ἱερουσαλήμ ἐλευθέρη ἐστίν, ἥτις ἐστὶ μήτηρ ἡμῶν » καὶ, « Προσεληλύθατε Σιών θρεῖ καὶ πόλει Θεοῦ ζώντος, Ἱερουσαλήμ ἐπουρανίῳ, καὶ μυριάσιν ἀγγέλων πανηγύρει. » Λέγουσιν δ' ἂν Σιών καὶ ἡ εἰς πάντα τὸν ἐπὶ γῆς τόπον διὰ Χριστὸν συστάσα Ἐκκλησία, ὡς καὶ Ἱερουσαλήμ πᾶν τὸ θεοσεβὲς τόπισμα, ὃ καὶ παρὰ μόνους Ἰουδαίων τοῖς πάλαι τοὺς πρὶν συνεστὸς εἰς ἐρημίαν διὰ τὰς δυσσεβείας αὐτῶν περιέτραπται · εἴτ' αὖ πάλιν τῆς ἐπὶ τὸ κρεῖττον ἀνανεώσεως ἔτυχε διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφανείας · Διὸ φησιν ἡ προφητεία · « Πηξάτω εὐφροσύνην ἅμα τὰ ἔρημα Ἱερουσαλήμ · ὅτι ἠλέησε Κύριος αὐτήν, καὶ ἐβρύσατο Ἱερουσαλήμ. » Οὐκ ἂν δὲ ἀμάρτοις τὴν παντὸς ἀγίου καὶ θεοφιλοῦς ψυχὴν, καθὼ μὲν ἐπῆρται τῷ βίῳ, τὸ πολίτευμα ἔχουσα ἐν οὐρανοῖς, σκοποῦσα τὰ ὑπερκόσμημα, Σιών ὀνομάζων (ἐρμηνεύεται γὰρ σκοπευτήριον) · καθὼ δὲ ἐν εὐσταθεῖ καὶ γαλήνῃ παθῶν καθέστηκεν, Ἱερουσαλήμ αὐτὴν ἀποκαλῶν · δρασίω γὰρ εἰρήνης μεταληφθὲν τὸνομα σημαίνει. Τούτοις ἀκολουθῶς ἡ τῶν ἐθνῶν ἐπὶ τὴν εὐσεβείαν τοῦ Θεοῦ κλήσις ἐναργέστατα δηλοῦται διὰ τοῦ, « Καὶ ἀποκαλύψει Κύριος ὁ Θεὸς τὸν βραχίονα τὸν ἅγιον αὐτοῦ ἐνώπιον πάντων τῶν ἐθνῶν » καὶ ἔβησαν πάντα τὰ ἄκρα τῆς γῆς τὴν σωτηρίαν τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. » Βραχίονα δὲ τοῦ Θεοῦ μὴ ἄλλον εἶναι τοῦ Λόγου, καὶ τῆς Σοφίας, καὶ αὐτοῦ τοῦ Κυρίου, ὃς ἐστὶν ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, νόμιζε. Τοῦτο γοῦν ἐκ πολλῶν παραστήσαι βῆδιον. Ἐχεις δὲ καὶ ἐν Ἐξόδῳ τὸν Ἰσραὴλ βραχίονι Θεοῦ βυσθέντα τῆς ὑπ' Αἰγυ-

A matur in gentibus. » Deinde quasi habens alium præter illos populum, adjungit : « Idcirco cognoscet populus meus nomen meum. » Deinde docet quod non alius, sed ipse qui in prophetis loquebatur Dominus, versabitur olim in hac vita, bis verbis : « Ego sum, ipse qui loquor, adsum. » Illud autem : « Ut formositas in montibus, ut pedes evangelizantis auditum pacis, ut qui nuntiat bona, auditam faciam salutem tuam, dicens : Sion, rex tuus erit Deus, » manifestius reliqui converterunt interpretes : Aquila quidem in hunc modum : « Quid speciosi facti sunt super montes, pedes evangelizantis? ejus qui audire facit pacem? ejus qui nuntiat bonum, qui audire facit salutem, dicentis ipsi Sion : Regnavit Deus tuus? » Symmachus vero : « Cur decentes in montibus pedes evangelizantis? auditam facientis pacem, evangelizantis bona, auditam facientis salutem? dicentis ipsi Sion : Regnavit Deus tuus? » pro eo vero quod est : « Vox custodientium te exaltata est, et cum voce simul lætabuntur, quoniam oculis ad oculos videbunt, » Symmachus quidem sic interpretatus est : « Vox speculatorum tuorum extulerunt vocem, in id ipsum laudabunt, palam enim oculis videbunt. » Dicit porro in his speculatores videntur, sacrosancti Salvatoris nostri apostoli, qui palam oculis intuiti eum, de quo prophetæ loquebantur, extulerunt vocem suam in totum terrarum orbem, illum ipsum prædicantes. Ipsam vero Sion ac Jerusalem quæ in locis evangelizatur, in cælo agnovit ipse Apostolus, illis verbis : « Superior autem Jerusalem libera est, quæ est mater nostra²⁶, » et : « Accessistis ad Sion montem et ad civitatem Dei viventis Jerusalem cælestem, et multorum millium angelorum frequentiam²⁷. » Dicit vero Sion poterit etiam ea, quæ in omnem terræ locum, per Christum constituta est Ecclesia, quemadmodum Jerusalem omne pium ac religiosum civile institutum, quod cum apud solos veteres Judæos olim existeret, in solitudinem propter ipsorum impietates conversum est, deinde rursus renovationem in melius consecutum est, per Christi Salvatoris nostri adventum. **305** Quapropter ait prophetia : « Erumpant lætitiæ simul deserta Jerusalem, quoniam miseratus est Dominus ipsam, et liberavit Jerusalem. » Cæterum, nusquam sane aberres, si uniuscujusque viri sancti Deoque amici animam, quatenus quidem supra hanc vitam elata est, quippe cum in cælo sum jus civitatis habeat, contempleturque ea quæ ipso mundo sunt superiora, Sion nomines (nam ex interpretatione *speculatorium* significat); quatenus autem in bono statu et quiete perturbationum constituta est, Jerusalem eandem appelles. Illud enim nomen conversum, *visionem pacis* significat. Ordine posthac Dei ad veram religionem vocatio gentium, evidentissime declaratur illis verbis : « Et revelabit Dominus Deus brachium sanctum suum, in conspectu omnium gentium, et videbunt omnes fines terræ salutem a Deo nostro. » Porro bra-

²⁶ Galat. iv, 26. ²⁷ Hebr. xii, 22.

chium Dei neutiquam aliud esse arbitreris quam Verbum et Sapientiam, et ipsum Dominum, qui est Christus Dei. Hoc enim ex multis ostendere facile est. Habes præterea in *Exodo*, Israel ab Ægyptiaca servitute liberatum brachio Dei. Ipsum igitur illud brachium Dei, quod veteri populo salutem manifestissime attulit, omnibus gentibus aperiendam ac detegendam, tanquam id quod prius occultum esset, præsens prophetia significat. Salutem vero superius indicavit cum dixit: « Auditam faciam salutem tuam, » cito apud Hebræos ipso Jesus nomine appellari.

CAPUT XXV.

Ab eodem. — Quod rursus Dominus, ipsum plane Dei Verbum, venturus et gentes congregaturus caneretur.

« Ecce Dominus ut ignis veniet, et sicut tempestas currus ejus ²⁸, » et quæ sequuntur. « Dixit Dominus: Et ego opera eorum et cogitationem eorum scio, et ego venio congregare omnes gentes et linguas, et venient et videbunt gloriam meam, et relinquam eis signum, et emittam ex eis qui salvati fuerint ad gentes, **306** in Tharsis, et Phud, et Lud, et Mosoch, et Thobel, et in Græciam, et ad insulas remotas, ad eos qui non audierunt nomen meum, neque viderunt meam gloriam, et nuntiabunt mea opera in gentibus ²⁹. » Planissime etiam in his Domini adventus ad homines indicatur; et quoniam hic dictum est, illum ut ignem venturum, merito Salvator noster ait: « Ignem veni mittere in terram, et quid volo si jam accensus est ³⁰? » Currus vero ejus, stipantes ipsum divinas potestates inservientesque ipsi sanctos angelos, commode dixeris, de quibus illud dictum est: « Et accesserunt angeli et ministrabant ei ³¹, » sanctos item ejusdem apostolos ac discipulos, quibus invecum divina atque invisibili virtute Dei Verbum, omnem permeavit terrarum orbem. Potest etiam aliter dici ad verbum: Ignem et currus una cum ejus adventu denuntiari, propter eam, quæ Jerusalem oppressit, obsidionem post Salvatoris nostri adventum: post quem haud multo, templum quidem ipsum igne incensum est, et extremam pertulit vastationem. Urbs vero circumdata est curribus et exercitibus bellicis; post quem casum etiam ea quæ de cunctis gentibus prædicta fuerant, huic prophetiæ consentaneum finem sortita sunt. Cæterum, quis non admiretur audiens Dominum per prophetam dicentem: « Venio congregare omnes gentes et linguas, » cum videat in omni, quæcunque ab hominibus habitatur, terra, per Salvatoris nostri Jesu Christi adventum ac vocationem, conventus gentium in Christi nomine celebrari, linguasque omnium nationum omni genere sermonis unum Deum ac Dominum invocantes? Denique post omnia hæc quis inspiciens omnes, quicumque in Christi fidem venerunt, salutari signo pro annuli nota utentes, non merito obstupescat, si audiat tanto ante ipsum

Α πτίοις δουλείας. Αὐτὸν δὴ ἐκεῖνον τὸν βραχίονα τοῦ Θεοῦ τὸν ἀναφανέντα σωτήρα τοῦ πάλαι λαοῦ πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἀποκαλυφθῆσθαι, ὡς ἂν τὸ πρὶν ἐπιχειρημένον, ἢ παρούσα σημαίνει προφητεία. Τὴν δὲ σωτηρίαν, ἣν φησιν « ὄψεσθαι πάντα τὰ ἄκρα τῆς γῆς, » καὶ ἣν ἀνώτερον ἐδήλου λέγων, ὅτι « Ἀκουσθὴν ποιήσω τὴν σωτηρίαν σου, » ἴσθι τῇ Ἑβραίων φωνῇ τῷ τοῦ Ἰησοῦ ὀνόματι προσαγαρεύεσθαι.

quam dicit « visuros omnes terræ fines, » et quam salutem tuam, » cito apud Hebræos ipso Jesus nomine

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ΄.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Ὁς αὐτοῖς Κύριος, ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ἐρχόμενος, καὶ τὰ ἔθνη συνάξειν ὁσπίζεται.

B « Ἰδοὺ Κύριος ὡς πῦρ ἔξει, καὶ ὡς καταγιγῆς τὰ ἄρματα αὐτοῦ. » καὶ ἐξῆς. « Εἶπε Κύριος. Κἀγὼ τὰ ἔργα αὐτῶν καὶ τὸν λογισμὸν αὐτῶν ἐπίσταμαι, καὶ ἐρχομαι συναγαγεῖν πάντα τὰ ἔθνη καὶ τὰς γλώσσας, καὶ ἔξουσι, καὶ ὄψονται τὴν δόξαν μου. Καὶ καταλείψω ἐπ' αὐτῶν σημεῖον, καὶ ἐξαποστελώ ἐξ αὐτῶν σεσωσμένους εἰς τὰ ἔθνη, εἰς Θαρσῆς, καὶ Φουδ, καὶ Λουδ, καὶ Μοσὺχ, καὶ Θεβὲλ, εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ εἰς τὰς νήσους τὰς πόρρω, οἳ οὐκ ἤκουσαν μου τὸ ὄνομα, οὐθ' ἐρωτάσασί μου τὴν δόξαν, καὶ εὐαγγελιοῦσί μου τὰ ἔργα ἐν τοῖς ἔθνεσιν. » Ἄντικρυς καὶ ἐν τούτοις ἡ τοῦ Κυρίου εἰς ἀνθρώπους παρουσία δηλοῦται. Καὶ ἐπειδὴ περ εἴρηται, ὡς πῦρ ἔξειν, εἰκότως φησὶν ὁ Σωτὴρ ἡμῶν. « Πῦρ ἦλθον βαλεῖν ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ τί θέλω εἰ ἢ δὴ ἀνήφθη; » Ἄρματα δὲ αὐτοῦ τὰς δορυφορούσας αὐτὸν θείας δυνάμεις, καὶ τοὺς ἐξυπηρετούμενους αὐτῷ ἱεροὺς ἀγγέλους, εἶποις ἂν, περὶ ὧν εἴρηται. « Καὶ προσῆλθον ἄγγελοι, καὶ διηκόνουν αὐτῷ. » καὶ τοὺς ἱεροὺς ἀποστόλους αὐτοῦ καὶ μαθητὰς, οἳς ἐποχούμενος ἐνθέμω καὶ ἀοράτῳ δυνάμει ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, τὴν πᾶσαν διέδραμεν οἰκουμένην. Λέγοιτο δ' ἂν καὶ ἄλλως πρὸς λέξιν. Πῦρ καὶ ἄρματα καταγγέλλεσθαι σὺν τῇ αὐτοῦ παρουσίᾳ διὰ τὴν καταλαβοῦσαν πολιορκίαν τὴν Ἰερουσαλήμ μετὰ τὴν ἐς ἡμᾶς ἀφίξιν, μεθ' ἣν οὐκ εἰς μακρὰν ὁ μὲν νεὼς αὐτὸς ἐπυρπολεῖτο, καὶ τὴν ἐσχάτην ὑπέμεινεν ἐρημίαν, ἡ δὲ πόλις ἐκυκλώθη ὑπὸ ἁρμάτων καὶ στρατοπέδων πολεμικῶν, μεθ' ἧ καὶ περὶ τῶν ἐθνῶν ἀπίτων προηγγελμένα συμφώνως τῇ προφητείᾳ τέλους ἔτυχε. Τίς δ' οὐκ ἂν θαυμάσειεν ἀκούων τοῦ Κυρίου διὰ τοῦ προφήτου λέγοντος. « Ἐρχομαι συναγαγεῖν πάντα τὰ ἔθνη καὶ τὰς γλώσσας, » ὁρῶν καθ' ὅλης τῆς τῶν ἀνθρώπων γῆς διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ παρουσίας τε καὶ κλήσεως τὰς τῶν ἐθνῶν συναγωγὰς ἐπ' ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ συγκροτούμενας; τὰς τε γλώσσας ἀπάντων τῶν ἐθνῶν ἐν παντοίαις διαλέκτοις ἀνθρώπων τὸν ἓνα Θεόν, καὶ Κύριον ἐπικαλούμενας; καὶ ἐπὶ πᾶσι δὲ τούτοις, τίς θεώμενος τῷ σωτηριῶδει σημεῖω πάντας τοὺς εἰς Χριστὸν πεπιστευκότας, σφραγίδι χρωμένους, οὐκ ἂν εὐλόγως καταπλαγείη ἀκούων πρόπαιαι τοῦ Κυρίου εἰρηκότος. « Καὶ ἔξουσι καὶ ὄψονται τὴν δόξαν μου,

²⁸ Isa. lxxvi, 15. ²⁹ ibid. i8, 19. ³⁰ Luc. xii, 49.

³¹ Matth. iv, 11.

καὶ καταλείψω ἐπ' αὐτῶν σημεῖον; » Ἐν μέρει μὲν ἅν ἐντεῦθεν ἤδη κατὰ τὴν προτέραν τοῦ Σωτήρος ἡμῶν εἰς ἀνθρώπους ἐπιφάνειαν αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς ὁρῶμεν τῶν θεῶν χρησμῶν τὰ ἀποτελέσματα· γένοιτο δ' ἂν ἐντελῆ ταῦτα καὶ κατὰ τὴν δευτέραν καὶ ἔνδοξον αὐτοῦ παρουσίαν, ὅτε πάντα τὰ ἔθνη ὄψονται τὴν δόξαν αὐτοῦ, ἐρχόμενόν τε αὐτὸν ἐξ οὐρανῶν μετὰ δυνάμει καὶ δόξης πολλῆς. Ἀναχθείη δ' ἂν εἰς ἐκεῖνο καιροῦ καὶ τὰ λοιπὰ τῶν ἐν τῇ προρῆσει δηλουμένων, ὡσπεροῦν συστήσομεν κατὰ τὴν οἰκείαν ὑπόθεσιν. Τοσοῦτων ἡμῖν ἐπὶ τοῦ παρόντος συνειλεγμένων περὶ τῆς εἰς ἀνθρώπους θεσπιζομένης ἔσεσθαι παρουσίας Θεοῦ, ἐξῆς ἂν εἴη ἐπισυνάψαι ὁποῖός τις ὁ τρόπος τῆς προτέρας αὐτοῦ εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον παρόδου γενήσεσθαι προανεφωνεῖτο.

A Dominum dixisse : « Et veniet et videbunt gloriam meam, et relinquam in eis signum? » Jam inde igitur saltem in parte, secundum priorem Salvatoris nostri ad homines adventum, ipsis oculis intuemur divinorum oraculorum eventa. Cæterum eadem hæc plenius absolventur in secundo et glorioso ejusdem adventu, quando omnes gentes videbunt gloriam ejus, venientemque ipsum de cælo cum **307** potestate et gloria multa. Referri vero ad illud tempus etiam reliqua poterunt quæ in ipso oraculo prædicta sunt, quemadmodum quidem nos proprio atque huic rei dicato opere ostensuri sumus. Cum igitur ad hunc usque locum hæc tan: multa collegerimus, de eo, qui olim canebatur futurus, Dei ad homines adventu, sequitur ut his adjungamus quisnam modus in iisdem oraculis prædiceretur futurus prioris ejusdem ad humanam vitam accessus.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ

ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ

ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ

BIBLION ΕΒΔΟΜΟΝ.

EUSEBII PAMPHILI

DEMONSTRATIONIS EVANGELICÆ

LIBER SEPTIMUS.

ΤΑΣΔ ΕΝΕΣΤΙΝ ΕΝ ΤΩ ΕΒΔΟΜΩ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΗΜΩΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ.

Α'. Τίς ὁ τρόπος τῆς τοῦ Θεοῦ εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίας, ἐκ τῶν ὑποσημειωμένων Γραφῶν.

- α'. Ἀπὸ τοῦ Ἠσαίου.
- β'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
- γ'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.

Β. Ποῦ γῆς ὁ Χριστὸς γεννηθήσεσθαι προεφητεῦτο.

- δ'. Ἀπὸ τοῦ Μιχαίου.
- ε'. Ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ ρα'.

Γ. Ἀφ' οἴου γένους προελεύσεσθαι ἐβοῶτο.

- ς'. Ἀπὸ τῆς β' τῶν Παραλειπομένων.
- ζ'. Ἀπὸ ψαλμοῦ οα'.
- η'. Ἀπὸ τοῦ Ἠσαίου.
- θ'. Ἀπὸ τοῦ Ἰερεμίου.
- ι'. Ἀπὸ τῆς Γενέσεως.

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

Θεὸν εἰς ἀνθρώπους ἀφίξεσθαι, καὶ σὺν ἀνθρώποις καὶ γῆς πολιτεύεσθαι, δύο τε ταῦτα μέγιστα τεκμή-

B 308 HÆC INSUNT IN SEPTIMO LIBRO EVANGELICÆ DE SALVATORE NOSTRO DEMONSTRATIONIS.

1. Quisnam modus accessus Dei ad homines, ex subnotatis Scripturæ locis.

- 1. Ab Isaia.
- 2. Ab eodem.
- 3. Ab eodem.

II. Ubi terrarum Christus oriturus prædiceretur a prophetis.

- 4. A Michæa.
- 5. A psalmo cxxxi.

III. De quo genere progressurus caneretur.

- 6. De II Paralipomenon.
- 7. A psalmo lxxi.
- 8. Ab Isaia.
- 9. Ab Jeremia.
- 10. A Genesi.

PROCEMIUM.

Cum proximo libro Deum ad homines venturum, et cum hominibus in terra versaturum, duoque

hæc maxima signa illius adventus futura : gentium per totum orbem ad accipiendam veram Dei notitiam, vocationem, et Judaicæ gentis propter incredulitatem in illum, ruinam ac solitudinem, ex propheticis vocibus didicerimus, ibidemque inspeximus, **309** quem tandem exitum invenerint ea quæ prædicta fuerant, ipse deinceps ordine, in hoc septimo *Evangelicæ Demonstrationis* volumine, modum contemplari conabimur, secundum quem sit se ad homines commigrasse. Jam inde igitur videamus, quisnam modus Dei ad homines migrationis caneretur futurus, et ubinam gentium oriturus prædiceretur, et de quo genere profecturus sanctorum hominum vocibus ferretur.

CAPUT I.

Ab Isaia. — Quisnam modus accessus Domini ad homines.

Prædictio Judæorum incredulitatis erga Christum, et signum eis a Domino datum. Fuit autem illud : Virgo generans Deum ; sub cujus generatione universalis Judæorum nationis purgatio canebatur ; et sicut externi et hostes regionem illorum occupabunt, et quemadmodum quæ ante desertum fuit, agriculturam sortita divinam, secunda erit. Ecclesia ex gentibus collecta hunc ostendente modum quemadmodum divinus evangelista Joannes, plus quam humana voce de Salvatore ac Domino nostro, de ipso, inquam, Dei Verbo disserens, sacramque illius Scripturam narrationemque aggre-
diens, una cum ipsa de illa theologia ejusdem ad homines accessum, per assumptum corpus exponit, sic dicens : « In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum ²². » Hoc erat in principio apud Deum, omnia per ipsum facta sunt : atque his deinceps adjungens : « Et Verbum caro factum est, et habitavit in nobis ²³. » Ita divino Spiritu afflatus propheta, cum Deum de Virgine genitum esset nuntiaturus, visionem antea quamdam illius gloriæ contemplatur, talemque theologiam describit : « Vidi Dominum Sabaoth sedentem super solio excelso et sublimes, et plena erat domus gloria ejus, et seraphim stabant circum eum, sex alæ uni, et sex alæ alteri, et duabus quidem tegebant faciem, duabus autem velabant pedes, et duabus volabant, et **310** clamabant alter ad alterum, et dicebant : Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Sabaoth, plena est omnis terra gloria ejus ²⁴. » Et deinceps adjungit : « Et audivi vocem Domini dicentis : Quem mittam, et quis ibit ad populum hunc. Et dixi : Ecce ego, mitte me. Et dixit ad me : Vade, et dic populo huic : Auditum audietis, et non intelligetis : et intuentes intuebimini, et non videbitis. Crassum enim factum est cor populi hujus, et auribus suis graviter audierunt, et oculos suos clausurunt, ne quando videant oculis, et corde intelligant, et convertantur, et sanem eos,

Α ρια τῆς αὐτοῦ παρουσίας ἔσεσθαι· κλησὶν ἐπ' ἀναλή-
φει τῆς ἀληθοῦς θεογνωσίας τῶν ἀνὰ τὴν οἰκουμένην
ἔθνῶν, ἀπόπτωσιν τε καὶ ἐρημίαν διὰ τὴν εἰς αὐτὸν
ἀπιστίαν τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, ἐν τῷ πρὸ τούτου
συγγράμματι διὰ τῶν προφητικῶν φωνῶν μεμαθηκό-
τες, ἐπισκεψάμενοι τε κατὰ τὸ αὐτὸ ὁποῖου τέλους
ἔτυχε τὰ προηγορευμένα, ἐξῆς καὶ ἀκολούθως ἐν
ἐβδόμῳ τούτῳ συγγράμματι τῆς Εὐαγγελικῆς Ἀπο-
δείξεως τὸν τρόπον ἐπιθεωρῆσαι πειρασόμεθα, καθ'
ὄν φησιν αὐτὸν τὴν εἰς ἀνθρώπου ποιήσασθαι πάρο-
δον. Φέρε οὖν ἐντεῦθεν ἡδη σκοπήσωμεν, ὁποῖός τις
ὁ τρόπος ἔσεσθαι τῆς τοῦ Θεοῦ εἰς ἀνθρώπου ἐπιδη-
μίας ἐθεσπίζετο, καὶ τοῦ γῆς γεννηθήσεσθαι προ-
εκηρύττετο, ἀπὸ ποίου τε γένους προελεύσεσθαι
ἐθοῶτο.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ἀπὸ τοῦ Ἰσαίου. — Τίς ὁ τρόπος τῆς τοῦ Κυρίου
εἰς ἀνθρώπου ἐπιδημίας.

Πρόρρησις τῆς εἰς Χριστὸν ἀπιστίας τοῦ Ἰουδαίων
ἔθνους, καὶ σημεῖον αὐτοῖς ἀπὸ Κυρίου διδόμενον. Ἦν
δὲ τοῦτο· Παρθένος Θεὸν γεννώσα, ἐφ' οὗ τῇ γενέσει
καθαίρειαι παντελῆς τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἐθεσπίζετο,
καὶ ὡς ἀλλόφυλοι καὶ πλῆθιοι τὴν χώραν αὐτῶν καθ-
έξουσι, καὶ ὡς ἡ πόλις ἔρημος τῆς ἐνθέου τυχοῦσα
γεωργίας, εὐφορήσει· τῆς ἐξ ἔθνῶν Ἐκκλησίας
τοῦτον δηλουμένης τὸν τρόπον· ὡσπερ ὁ θαυμάσιος
εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης, μεῖζονι ἢ κατὰ ἀνθρώπου
μεγαλοφωνίᾳ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν θεο-
λογῶν, αὐτὸν δὴ τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, τῆς γε ἱερᾶς
C Γραφῆς αὐτοῦ ἀπαρχόμενος, ὁμοῦ τῇ θεολογίᾳ καὶ τὴν
ἑσαρχον αὐτοῦ εἰς ἀνθρώπου παρίστησιν ἐπιδημίαν·
« Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν,
καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν·
πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, » φήσας· τούτοις ἐξῆς ἐπα-
γίων· « Καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, καὶ ἐσκήνωσεν ἐν
ἡμῖν. » Τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον καὶ ὁ θεσπέσιος προφη-
της Θεοῦ ἐκ Παρθένου γεγεννημένον μέλλων ἀνακη-
ρύττειν, τὴν ἔνδοξον αὐτοῦ θεοπειαν προθεωρεῖ, ὡς
τὴν θεολογίαν ὑπογράφων· « Εἶδον τὸν Κύριον Σα-
βαώθ καθήμενον ἐπὶ θρόνου ὑψηλοῦ καὶ ἐπηρμένου,
καὶ πλήρης ὁ οἶκος τῆς δόξης αὐτοῦ, καὶ σεραφίμ
εἰστήκεισαν κύκλῳ αὐτοῦ· ἐξ πτέρυγες τῷ ἐνὶ, καὶ ἐξ
πτέρυγες τῷ ἐνὶ· καὶ ταῖς μὲν δυσὶν ἐκάλυπτον τὸ
πρῶτον, ταῖς δὲ δυσὶ κατεκάλυπτον τοὺς πόδας·
D ταῖς δὲ δυσὶν ἐπέταντο. Καὶ ἐκέκραγον ἕτερος πρὸς
τὸν ἕτερον, καὶ ἔλεγον· Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος, Κύριος
Σαβαώθ, πλήρης πάσα ἡ γῆ τῆς δόξης αὐτοῦ. » Καὶ
ἐξῆς ἐπιλέγει· « Καὶ ἤκουσα τῆς φωνῆς Κυρίου λέ-
γοντος· Τίνα ἀποστελῶ, καὶ τίς πορεύσεται πρὸς
τὸν λαὸν τούτον; Καὶ εἶπα· Ἴδοὺ ἐγὼ εἰμι, ἀπόστει-
λόν με. Καὶ εἶπε πρὸς μέ· Πορεύθητι, καὶ εἰπὸν τῷ
λαῷ τούτῳ· Ἀκοῆ ἀκούσετε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε, καὶ
βλέποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε. Ἐπαχύνθη γὰρ
ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοῖς ὤσιν αὐτῶν βαρέως
ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν, μή-
ποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ τοῖς ὤσιν ἀκούσῃσι,
καὶ ἰάσωμαι αὐτούς. Καὶ εἶπα· Ἐως πότε, Κύριε.

²² Joan. i, 1. ²³ ibid. 14. ²⁴ Isa. vi, 1-3.

Καὶ εἶπεν· « Ἔως ἂν ἐρημωθῶσι πόλεις, παρὰ τὸ μὴ ἄκατοικεῖσθαι, καὶ οἶκοι παρὰ τὸ μὴ εἶναι ἀνθρώπους. » Ποῖον δὲ θεμιτὸν φάσκειν τὸν προφήτην ἑωρακέναι Κύριον; ἢ ὃν τοῖς περὶ τὸν Ἀβραὰμ προπάτορσιν ὤρθαι τε καὶ ὠμιληκέναι ἐν τοῖς πρὸ τούτων ἀπείδεξιαι; Τούτων γὰρ ὁμοῦ θεὸν καὶ Κύριον, καὶ δὴ ἄγγελον εἶναι, καὶ ἀρχιστράτηγον δυνάμειος Κυρίου προμεμαθήκαμεν. Μέλλων τοιγαροῦν τὴν εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ πάροδον ὁ παρῶν λόγος θεσπίζειν, τὴν ἐνθεον αὐτοῦ προθεωρεῖ βασιλείαν, δι' ἧς φησιν ἑωρακέναι αὐτὸν καθήμενον ἐπὶ θρόνου ὕψηλου καὶ ἐπηρμενευ. Οὗτος δ' ἂν εἴη ὁ θρόνος αὐτοῦ ἐκεῖνος ὁ καὶ ἐν τῷ περὶ τοῦ ἀγαπητοῦ ψαλμῷ δεδηλωμένος, κατὰ τὸ· « Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος, » ἐφ' ὃν καὶ ὁ ἀνωτάτω τῶν ὄλων ποιητῆς Θεὸς Πατὴρ τε αὐτοῦ ὡς ἂν μονογενεὶ καὶ ἀγαπητῷ καθέζεσθαι παρεκελεύετο, λέγων· « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. » Συνίστησι δὲ ταύτην ἡμῶν τὴν εἰς τοὺς τόπους ἐρμηνείαν Ἰωάννης ὁ Εὐαγγελιστής, ὃς, παραθέμενος τὰς προκειμένας τοῦ Ἡσαίου φωνάς, ἐν αἷς εἶρητο· « Ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοῖς ὤσιν αὐτῶν βραβέως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν, » ἐπιφέρει περὶ τοῦ Χριστοῦ λέγων· « Ταῦτα εἶπεν Ἡσαίας, ὅτε εἶδε τὴν δόξαν αὐτοῦ, καὶ ἐμαρτύρησε περὶ αὐτοῦ. » Ἰδὼν δὲ οὖν ὁ προφήτης τὴν ἐπὶ τοῦ πατρικοῦ θρόνου τῆς ἐνθέου δόξης τε καὶ βασιλείας Ἰδρυσιν τοῦ Σωτήρος ἡμῶν, τῷ τε ἁγίῳ ἐπιθείσας Πνεύματι, καὶ μέλλων ἐξῆς τὴν εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ πάροδον, καὶ τὴν ἐκ Παρθένου γέννησιν ὑπογράφειν, προμαρτύρεται τὴν εἰς πᾶσαν τὴν γῆν μέλλουσαν ἔσεσθαι γινῶσιν τε καὶ δοξολογίαν, τὰ σεραφίμ εἰσάγων κυκλοῦντα αὐτὸν καὶ φάσκοντα· « Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος, Κύριος Σαβαώθ, πλήρης πᾶσα ἡ γῆ τῆς δόξης αὐτοῦ. » Τίνα δ' ἂν εἴη τὰ σεραφίμ, τὰ τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ δορυφοροῦντα, ἢ τὰχα ἰσως ἀγγέλων καὶ θαίων δυνάμειων χοροί, ἢ καὶ προφητῶν καὶ ἀποστόλων; ἐρμηνεύεται γὰρ τὰ σεραφίμ ἀρχὴ στόματος αὐτῶν. Τοιοῦτοι δὲ οἱ προφήται· καὶ ἀπόστολοι, ὧν διὰ τῶν στόματος ἢ ἀπαρχὴ γέγονε τοῦ σωτηρίου κληρύγματος· διὸ ταύτης ἔτυχον τῆς προσηγορίας, ὧν καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος αἱ δυνάμεις, πτέρυγες ὠνομασμέναι, τὰ μὲν πρῶτα καὶ τὰ ὑστάτα τῆς τοῦ Θεοῦ Λόγου γνώσεως ἐπικρύπτουσιν, ὡς ἄρρητα καὶ ἀκατάληπτα ὄντα τὴν φύσιν, τὰ δὲ μέσα τῆς περὶ αὐτοῦ οικονομίας ἐκφαίνουσιν, ὅτι δὴ μόνω γνωστὰ ταῦτα ἀνθρώπων φύσει, τῶν ἐπέκεινα καὶ τῶν μετὰ ταῦτα ἐν ἀπορρήτοις σεσηγημένων. Καὶ δυνάμεις δὲ θεῖαι καὶ οὐράνιοι εἶεν ἂν, διὰ τὸ σεραφίμ ἐρμηνεύεσθαι ἐμπρησμοί· διὸ εἶρηται· « Ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρὸς φλόγα. » Κεκράγασι δὲ οὗτοι καὶ βοῶσιν ἕτερος τῷ ἑτέρῳ κατὰ τὴν οἰκειαν δύναμιν, τὴν ἀγιότητα τοῦ θεολογουμένου παριστῶντες, καὶ τόγε πάντων παραδοξότατον, θεολογοῦντες. Ὅτι μὴ μόνος καὶ τὰ ἐν οὐρανῷ πάντα πλήρη τυγχάνει τῆς δοξολογίας αὐτοῦ,

et dixit : Quousque, Domine? Et dixit : Donec desertæ sint civitates, eo quod non sit qui inhabitet : et domus, eo quod non sint homines ²⁶. » At enim quem tandem Dominum fas est dicere visum fuisse a propheta præter eum, quem et Abrahæ, et reliquis Abrahæ similibus priscis patribus visum fuisse, et cum iisdem locutum esse, in prioribus libris ostendimus? Hunc enim pariter et Deum et Dominum, et item angelum esse, et primum imperatorem copiarum Domini, antea didicimus. Cum ergo præsens oraculum esset illius ad homines commigrationem prædicturum, divinum antea illius regnum contemplatur, ubi ait se vidisse illum sedentem in solio excelso, et sublimi. Hoc autem illius solium illud esse existimandum est, quod in Psalmo de dilecto ostensum est. in illis verbis : « Sedes tua, Deus, in sæculum sæculi ²⁶, » super quam supremus et universi conditor Deus, et ipsius Pater, ipsum tanquam unicum ac dilectum sedere jubebat, dicens : « Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum ²⁷. » Confirmat vero hanc nostram in hos locos interpretationem, Joannes evangelista, qui postquam citavit proxime expositas Isaïæ voces, in quibus dictum est : « Crassum enim factum est cor populi hujus, et auribus suis graviter audierunt, et oculos suos clauserunt, » adjungit de Christo, et dicit : « Hæc dicit Isaïas, quando vidit gloriam ejus, et testificatus est de eo ²⁸. » Cum ergo vidisset propheta Salvatoris nostri super paterna divinæ majestatis ac regni sede collocationem, divinoque ipso esset Spiritu instinctus, essetque deinceps ejusdem ad homines accessum, ortumque de Virgine descripturus, prius testificatur eam, **311** quæ in omnem terram perventura erat, cognitionem, et gloriæ prædicationem, ipsa seraphim inducens, quæ circum illum starent, ac dicerent : « Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Sabaoth, plena est omnis terra gloria ejus. » Sed quænam existimanda sunt hæc seraphim, Christum Dei stipantia? Num forsitan angelorum ac divinarum potestatum chori, an vero prophetarum atque apostolorum? nam seraphim si interpreteris, *initium oris ipsorum* audias. Tales vero et prophetae et apostoli, per quorum os, instar primitiarum, initium salutaris prædicationis factum est, ex quo appellationem hanc sortiti sunt, sicut etiam sancti Spiritus potestates, quæ alæ nominatæ sunt, primas quidem atque extremas de Deo Verbo notitiæ partes occultant, tanquam eas quæ suapte natura neque dici neque comprehendi possint; quæ vero ipsius de illo dispensationis mediæ sunt, eas ostendunt, propterea quod sola hæc naturæ hominum cognoscibilia, cum ea quæ supra hæc et post hæc reliqua sunt, in arcanis habitata sileantur. Præterea divinæ ac cœlestes potestates, poterunt item vocabulo seraphim intelligi, quatenus alia quadam ratione, seraphim ex inter-

²⁶ Isa. vi, 8-11. ²⁷ Psal. xlii, 7. ²⁸ Psal. cix, 1, 2. ²⁹ Joan. xii, 40, 41.

pretatione, incendia significant, ex quo illud dictum est : « Qui facit angelos suos spiritus, et ministros suos ignis flammam »³⁹. Clamant porro hi et vociferantur alter ad alterum pro suis quisque viribus, sanctitatem ejus, de quo ut de Deo loquitur propheta, commendantes, et quod omnium admiratione dignissimum est, theologicè declarantes, quod non modo cœlum, et quæ in cœlo sunt, universa plena sunt majestate et gloria ejus, sed etiam omnis terra ejusdem facultatis ac virtutis est particeps, propter ejus, qui canitur de cœlo ad homines, descensum, de quo deinceps longius progressum oraculum vaticinatur, nec non et ortum de Virgine, et per hunc latius in omnem terram disseminatam gloriæ ejus celebrationem, denuntiat. Dominus autem Sabaoth ex interpretatione, est *Dominus exercituum* : is autem erit primus imperator exercituum Domini, quem in tertio ac vicesimo psalmo Dominum Sabaoth, divinæ rursus potestates appellant, ubi ejusdem de terra ad cœlum rursus divinant, et canunt verbis illis : « Tollite portas, principes, vestras, et elevamini, portæ æternæ, et introibit Rex gloriæ. Quis est iste rex gloriæ? Dominus exercituum, ipse est rex gloriæ »⁴⁰.
312 Hebraicus enim cocontextus hoc loco rursus Dominum Sabaoth illum vocat : et quoniam ipse est Rex gloriæ, et propter ejus adventum, futurum erat ut omnis terra impleretur gloria ejus, merito quod futurum erat, et in propheta, et in psalmo dictum est. In propheta quidem illis verbis : « Plena est omnis terra gloria ejus ; » in psalmo autem initio statim ubi ait : « Domini est terra et plenitudo ejus, orbis terrarum, et omnes qui habitant in eo »⁴¹. His autem vaticinio comprehensis, deinceps progressus propheta testificatur quod licet omnis terra futura sit plena gloria ejus, attamen illum Judaica gens acceptura non sit. Itaque ait : Et dixit Dominus (ille videlicet qui visus fuerat Dominus Sabaoth), Quem mittam, et quis vadet ad populum hunc? Et dixi, Ecce ego sum, mitte me. Et dixit : Vade, et dic populo huic, auditu audietis et non intellegitis, et intuentes intuebimini, et non videbitis. Crassum enim factum est cor populi hujus, et auribus suis graviter audierunt, et oculos suos clauserunt, ne quando videant oculis suis, et auribus suis audiant, et corde intelligant, et convertantur et sanem eos. Quibus verbis manifestissime canit futuram adversum se accusationem Judæorum, et quod intuebuntur quidem ipsi, non tamen animadvertent quis sit, quodque loquentem inter ipsos et docentem audient, non tamen etiam intelligent quisnam is sit qui cum ipsis loquatur, neque item quænam ea sint novæ doctrinæ præcepta quæ ipse illis tradet. Comprobat vero hujus oraculi eventum evangelista Joannes, qui de Salvatore nostro sic ait : « Cum autem tam multa signa fecisset coram eis, non crediderunt in eum, ut sermo Isaïæ prophetæ

ἀλλὰ καὶ πάντα ἡ γῆ τῆς αὐτῆς μετέσχε δυνάμεως, διὰ τὴν ἐξ οὐρανῶν εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ θεοπικρομένην κήθοδον, ἣν προῖων ἐξῆς ὁ λόγος προφητεύει, τὴν ἐκ Παρθένου γένεσιν καὶ τὴν διὰ ταύτης εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐφαπλωθεῖσαν δοξολογίαν αὐτοῦ κηρύττων. Κύριος δὲ Σαβαώθ ἐρμηνεύεται Κύριος τῶν δυνάμεων· αὐτὸς δ' ἂν εἴη ὁ ἀρχιστράτηγος δυνάμεως Κυρίου, ὃν καὶ ἐν κγ' ψαλμῷ Κύριον Σαβαώθ αἰθεῖαι πάλιν ἀποκαλοῦσι δυνάμεις, τὴν ἀπὸ γῆς εἰς οὐρανούς ἄνοδον αὐτοῦ θεοπικροῦσαι, δι' ὧν φασιν· « Ἄρατε πύλας, οἱ ἄρχοντες, ὑμῶν, καὶ ἐπάρθητε, πύλαι αἰώνιοι, καὶ εἰσελεύσεται ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης. Τίς ἐστὶν οὗτος ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης; Κύριος τῆς δυνάμεως, αὐτὸς ἐστὶν ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης. » Τὸ γοῦν Ἑβραϊκὸν πάλιν ἐνταῦθα Κύριον Σαβαώθ αὐτὸν καλεῖ· καὶ ἐπειδήπερ αὐτὸς ἐστὶν ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης, διὰ τε τὴν ἐπιδημίαν αὐτοῦ ἐμελλε πᾶσα ἡ γῆ πληροῦσθαι τῆς δόξης αὐτοῦ, εἰκότως τὸ μέλλον ἔσεσθαι ἐν τε τῷ προφήτῃ λέλεκται, καὶ ἐν τῷ ψαλμῷ· ἐν μὲν τῷ προφήτῃ διὰ τοῦ, « Πλήρης πᾶσα ἡ γῆ τῆς δόξης αὐτοῦ » ἐν δὲ τῷ ψαλμῷ διὰ τῆς ἀρχῆς φασκούσης· Τοῦ Κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλῆρωμα αὐτῆς, ἡ οἰκουμένη, καὶ πάντες οἱ κατοικοῦντες ἐν αὐτῇ. » Τούτων θεθεσπισμένων, ἐξῆς ὑποδάσει προφήτης μαρτύρεται, ὅτι δη, εἰ καὶ πλήρης ἔσται πᾶσα ἡ γῆ τῆς δόξης αὐτοῦ, ἀλλὰ γε τὸ Ἰουδαίων ἔθνος οὐ προσήσεται· διό φησι· « Καὶ εἶπε Κύριος, αὐτὸς δηλαδὴ ὁ θεωρημένος Κύριος Σαβαώθ· Τίνα ἀποστείλω; καὶ τίς πορεύσεται πρὸς τὸν λαὸν τοῦτον; Καὶ εἶπα· Ἰδοὺ εἰμι ἐγὼ, ἀποστείλον με. Καὶ εἶπε· Πορευθήτω, καὶ εἶπον τῷ λαῷ τούτῳ· Ἄκοψ ἀκούσατε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε· καὶ βλέποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴθῃτε. Ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοῖς ὤσιν αὐτῶν βαρέως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμυσαν, μήποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτῶν, καὶ τοῖς ὤσιν αὐτῶν ἀκούσωσι, καὶ τῆ καρδία συνῶσι, καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ λάσωμαι αὐτούς. » Δι' ὧν ἀντικρυς θεοπικροῖσι τὴν ἐσομένην εἰς αὐτὸν ἀντιλογίαν τοῦ Ἰουδαίων λαοῦ, καὶ ὡς ἔφονται μὲν αὐτὸν, οὐ μὴν προσέξουσι, τίς εἴη· λέγοντός τε ἐν αὐτοῖς καὶ διδάσκοντος ἀκούσονται, οὐ μὴν καὶ συνήσουσιν οὐθ' ὅστις ὦν αὐτοῖς διαλέξοιτο, οὐθ' ἄπερ αὐτοῖς τῆς καινῆς διδασκαλίας παραδώσει μαθήματα. Μαρτυρεῖ δὲ τοῖς τῶν λόγων ἀποτελέσμασιν ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν λέγων· « Τοσαῦτα δὲ αὐτοῦ σημεῖα πεποιηκότος ἐμπροσθεν αὐτῶν, οὐκ ἐπίστευσαν εἰς αὐτὸν, ἵνα ὁ λόγος Ἡσαίου τοῦ προφήτου πληρωθῆ, ὃν εἶπε· Κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν; καὶ ὁ βραχίων Κυρίου τίμι ἀπεκαλύφθη; διὰ τοῦτο οὐκ ἠδύναντο πιστεῦσιν, ὅτι πάλιν εἶπεν Ἡσαίας· Τετύφλωκεν αὐτῶν τοὺς ὀφθαλμοὺς, καὶ πεπώρωκεν αὐτῶν τὴν καρδίαν, ἵνα μὴ ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ νοήσωσι τῇ καρδίᾳ, καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ λάσωμαι αὐτούς. Ταῦτα εἶπεν Ἡσαίας ὅτε εἶδεν τὴν δόξαν αὐτοῦ, καὶ ἐμαρτύρησε περὶ αὐτοῦ. » Ἀναμφιλόγως οὖν ἐπὶ τὸν Χριστὸν ἀνήνεγκε τὴν ἐν τῷ Ἡσαίᾳ

³⁹ Hebr. 1, 7. ⁴⁰ Psal. xxiii, 7, 8. ⁴¹ ibid. 4.

θεοφάνειαν ὁ εὐαγγελιστὴς, καὶ ἐπὶ τὸν Ἰουδαίων λαὸν οὐ παραδεγεμένον τὸν ἐωραμένον τῷ προφήτῃ Κύριον, κατὰ τὴν περὶ αὐτοῦ πρόβησιν. Τῷ γοῦν προφήτῃ ἐωρακότεν τὸν Κύριον Σαβαώθ φησιν ὁ χρησμὸς εἰπεῖν τῷ Ἰουδαίων ἔθνεϊ, ὅτι δὴ καὶ αὐτοὶ εἶπονται ποτε τὸν αὐτὸν, ἀλλ' οὐ συνήθουσιν ὅστις εἴη, καὶ ἀκούσονται αὐτοῦ λέγοντος ἐν αὐτοῖς καὶ διδάσκοντος, ἀλλ' οὐ νοήσουσι, διὰ τὸ πεπωρῶσθαι αὐτῶν τὴν καρδίαν. Ταῦτ' οὖν ὁ Ἡσαίας δι' ὧν παρεθέμεθα λέξεων θεσπίσας, ἐν ιστορίας ἀφηγησεί πολεμίων ἐφοδὸν κατὰ τοῦ Ἀχαζ, ὃς ἐπέχεε τότε τὰ τῆς βασιλείας τῶν Ἰουδαίων λαοῦ, ὑπογράφει, καὶ τὴν τῶν μὲν αἰσθητῶν πολεμίων καθαίρεσιν αὐτίκα, καὶ οὐκ εἰς μακρὰν γενήσεσθαι σημαίνει· ὧν δὲ σύμβολα ἔφερε νοητῶν καὶ ἀοράτων ἐχθρῶν, δαιμόνων τινῶν, καὶ ἀφανῶν δυνάμεων, περὶ ὧν ἀρχόμενοι τῆς ὅλης πραγματείας διεληλύθαμεν, ὡς οὐ μόνον τὸ Ἰουδαίων ἔθνος, ἀλλὰ καὶ πᾶν τὸ ἀνθρώπειον γένος ἐπὶ πᾶν εἶδος κακίας, καὶ ἐπὶ αὐτῆν γε τὴν θῆρον εἰδωλολατρειαν κατασεβληκότων, οὐκ ἄλλως τὴν ἤτταν ἔσεσθαι δηλοῖ ἢ διὰ μόνης τῆς θεσπιζομένης εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίας τοῦ Θεοῦ Λόγου, ἐξ ἀπειρογάμου Παρθένου σκῆνος ἀνθρώπειον ἀναληφόμενου. Τίς δὲ αὐτῷ ἡ τούτου χρεία ἦν, καιρὸς ἂν εἴη διαλαθεῖν.

visum non cadentes potestates, de quibus initio totius operis disseruimus, quod non solam Judaicam gentem, sed omne prorsus humanum genus, in omne malitiæ genus, ac denique in ipsum omni religioni contrarium simulacrorum cultum compulerint), hos non aliter vinci posse demonstrat, quam per unum, qui canitur Dei Verbi ad homines accessum, quod quidem Dei Verbum esset ex in-nupta Virgine humanum corpus assumpturum. Sed hujus illi quisnam usus fuerit, jam tempus esse videtur, ut latius inquiramus.

Τὰ περὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιδημίας.

Ἐπειδὴ ἡ δι' ἀνθρώπου θάνατος εἰσῆλθεν εἰς τὸν κόσμον, φησὶν ὁ Ἀπόστολος, χρῆν δὴ περὶ τοῦ αὐτοῦ ἀνθρώπου τὴν κατὰ τοῦ θανάτου βραδευθῆναι νίκην, καὶ τὸ σῶμα τοῦ θανάτου σῶμα ζωῆς ἀναδειχθῆναι, καὶ τῆς ἀμαρτίας τὴν βασιλείαν ἐν τῷ θνητῷ σώματι τὸ πρὶν ἐνεργούσαν καταλυθῆναι, μηκέτι ἀμαρτίας αὐτοῦ, ἀλλὰ δικαιοσύνης κρατούσης· καὶ ἐπειδὴ διὰ τῶν τῆς σαρκὸς ἀμαρτημάτων πάλαι πρότερον ἡ πτώσις ἐγένετο πᾶσιν ἀνθρώποις, εἰκότως πάλιν δι' ἀναμαρτήτου, καὶ πάσης ἀχράντου κακίας τὰ κατὰ τῶν ἐχθρῶν ἀνηγείρετο τρόπαια. Τίνων δὲ ἐχθρῶν ἢ τῶν πάλαι διὰ τῶν τῆς σαρκὸς ἡδονῶν κατακαλαιόντων τὸ ἀνθρώπειον γένος; καὶ ἄλλως δὲ ἐχρῆν, ἀνθρώποις Θεοῦ Λόγον ὀμιλεῖν μέλλοντα, καὶ σαρκὸς ἀκοαίς τὰ τῆς εὐσεβείας μαθήματα παραδύσσοντα, τερατείας τε καὶ παραδοξοποιίας ἀνθρώπων ὀφθαλμοῖς, Θεοῦ τε δυνάμειν ἐναργῆ παραστήσοντα, μὴ ἄλλως ἢ διὰ τοῦ συνήθους ἡμῖν ὄργάνου τοῦτο πρᾶξαι· ὅτι οὐδὲ πλέον οὐδὲν σωμάτων ὄργᾶν ἀνθρώπων δυνατὸν ἦν ὀφθαλμοῖς, οὐδ' ἀκούσειν ἀκοῆν πλέον τι τοῦ διὰ γλώττης προφερομένου ἤχου. Ἴν' οὖν καὶ διὰ σωμάτων αἰσθήσεως τῆς τῶν νοητῶν καὶ ἀσώματων ἐννοίας ἐπιλαβόμεθα, τὸν ἡμῖν συγγενῆ καὶ γνώριμον λόγον αὐτὸς ὁ Θεὸς Λόγος ἀνελάμβανε, καὶ πάντα γε δι' αὐτοῦ τὰ σωτήρια τοῖς ἀτυχήκοις καὶ ἀτόπταις

A impleretur, quem dixit : Domine, quis credidit auiditui nostro, et brachium Domini cui revelatum est? propterea non poterant credere, quia iterum dixit Isaias : Excæcavit oculos eorum, et induravit cor eorum, ne videant oculis, et corde intelligant, et convertantur, et sanem eos. Hæc dixit Isaias quando vidit gloriam ejus, et testificatus est de eo⁴². Ergo absque controversia visionem illam Dei ad Christum retulit evangelista Joannes, et ad Judaicum populum, qui visum a propheta Dominum, quemadmodum ab illo ipso prædictum est, non suscepit.

313 Nam cum Dominum Sabaoth propheta vidisset, refert oraculum, quemadmodum ipsi præceperit, ut ad Judæos diceret : quod ipsi illum quidem aliquando videbunt, sed non intelligent quis sit, et audient illum loquentem inter ipsos et docentem, sed non percipient, propterea quod induratum erit cor eorum. Cum hæc igitur Isaias his quæ appositum, verbis canat, in historiciæ modum hostium adversus Achæz impetum, qui tunc Judaici populi regnum obtinuerat, describit, et a visibilibus quidem hostibus ruinam brevi, neque haud multo post futuram significat. Quorum vero signa quædam duntaxat attulit (hi porro sunt intelligibiles atque invisibiles quidam hostes, dæmones utique ac sub

accessum, quod quidem Dei Verbum esset ex in-nupta Virgine humanum corpus assumpturum. Sed hujus illi quisnam usus fuerit, jam tempus esse videtur, ut latius inquiramus.

Quæ spectant ad Salvatoris nostri adventum.

Quia per hominem mors intravit in mundum, ait Apostolus⁴³, idcirco adversus mortem victoriam obtineri per eundem hominem oportuit, et quod mortis fuerat corpus, vitæ corpus declarari, et peccati regnum, quod prius in corpore mortali vim suam exercebat, deleri usque adeo, ut non amplius illi peccatum, sed justitia dominaretur, et quoniam ex peccatis corporis, antea cunctis hominibus ruina facta est, merito rursus per omnis peccati expers corpus, omnique prorsus malitia intactum, tropæa adversus hostes erigenda fuerunt. Sed quos tandem hostes, nisi eos qui olim per corporeas voluptates humanum genus prosternebant? præterea cum Dei Verbum esset cum hominibus collocaturum, et corporeis auribus præcepta de pietate traditurum, prodigiaque et miracula oculis hominum, **314** Deique virtutem evidentem atque aperte demonstraturum, non aliter quam per consuetum, nobisque familiare instrumentum, hoc facere ipsum oportuit, quoniam nihil quidem amplius, quam quæ corpora sunt, mortalibus oculis ut cerneremus, fieri poterat, neque ut auribus perciperemus, quam sonum, qui lingua proferri consuevit. Ut igitur corporeis quoque sensibus intelligibilium incorporearumque rerum notiones capere-

⁴² Joh. xii, 37-41. ⁴³ Rom. v, 12.

inus, eum qui nobis et cognatus et familiaris esset, ipse Deus Verbum assumpsit, omniaque per illum quæcunque salutaria essent, iis, qui ipsi audiebant, ipsique fidebant, tam quæ in divinis ipsis verbis, quam quæ in factis consisterent, exposuit. Atque hæc omnia administravit, nusquam ut nos simili ratione corporis necessitatibus illigatus, neque ipse quidquam aut deterius aut amplius sua ipsius divinitate perpetuens, neque vero ut anima hominis, ita ipse tali corpore impeditus, ut divina interim munera obire non posset, aut ubique adesse, qui Dei Verbum est, omniaque implet, per omnia penetrat, neque item aut sordibus ullis, aut corruptione, aut fœditate, ex eo corpore quod assumpsit inquinatus, propterea quod cum ipse natura sit expers et corporis, et carnis, et omnis materiæ, tanquam Dei Verbum, divina quadam virtute rationibusque ineffabilibus, omnem sustinuit dispensationem, quæ sua essent impertiens, non autem contra sibi vindicans, aut usurpans quæ aliena. Ergo cur ita hanc illius in corpore dispensationem formidare opus est, quando neque fœdatus est is qui fœdari non potest, neque ex carne assumpta inquinatus, qui non potest inquinari, neque vero propria corporis natura corruptus, cum ipsum sit Dei Verbum ab omni patiendi natura prorsus alienum? Quandone solis quidem radii dum cadavera et omnis generis corpora attingunt, quidquam omnino pati dicuntur? ad ipso autem divino Verbo etiam contra, quod corruptibile erat in melius commutatum est, sanctumque atque immortale, quemadmodum ipsius voluntas fuit, effectum est: quinetiam divinis sui Patris consiliis, atque actionibus, ipse interim inserviebat. Totum igitur hoc hominum amantissimus Deus Deique Verbum pro cunctorum hominum medela et salute, vocibus interim prophetarum consentanea gerens effecit, qui quidem prophetæ tanto ante a priscis usque temporibus, admirabilem ipsius de Virgine ortum testificati fuerant. Porro autem admodum necessario huic Christi ortui de Virgine, propheta anteponit id quod reddat attentum, **315** inclamans ad eos qui ipsa hæc audiant, illud: « Si non credideritis, non intelligetis; » cui deinceps adjungit ea quæ in hunc modum se habent: **D** « Si non credideritis, non intelligetis. » — « Et adjecit Dominus loqui ad Achaz dicens: Pete tibi signum a Domino Deo tuo in profundum aut in excelsum. Et dixit Achaz: Non petam, neque tentabo Dominum. Et dixit: Audite jam, domus David: Num parum vobis est, hominibus exhibere certamen? et cur Domino exhibetis certamen? propter hoc dabit Dominus ipse vobis signum: ecce Virgo in utero capiet, et pariet filium, et vocabis nomen ejus Emmanuel. Butyrum et mel comedet, priusquam cognoscat ipse, aut eligat mala, ut seligat bonum: quia prius quam cognoscat puer bonum aut malum, non est obediens malitiæ, ut seligat bonum. Et comprehendetur terra, quam tu times a

A τῶν ἐνθέων αὐτοῦ λόγων τε καὶ ἔργων προεβάλλετο. Καὶ ταῦτ' ἔπραττε ταῖς τοῦ σώματος ἀνάγκαις ὁμοίως ἡμῖν οὐδαμῶς καταδεσμούμενος, οὐδέ τι χειρὸν ἢ μείζον αὐτὸς ἑαυτοῦ τῆς θεότητος ὑπομένων, οὐδ' οὕτως ὡσθ' οἷα ἀνθρώπου ψυχῆ, τῷ σώματι παρεῖναι Θεοῦ Λόγον ἦντα, καὶ τὰ πάντα πληροῦντα, καὶ διὰ πάντων ἤκοντα· ἀλλ' οὐδὲ ῥύπον, ἢ φθοράν, ἢ μίαισμα, ἐξ ἧς ἀνεληφε σαρκὸς ἐπενηνεγμένος, ὅτι δὴ ἀσώματος ὦν τὴν φύσιν, καὶ ἄυλος καὶ ἄσαρκος, οἷα Θεοῦ Λόγος, ἐνθέῳ δυνάμει καὶ λόγοις ἡμῖν ἀρρήτοις πᾶσαν ὑπέηκε τὴν οἰκονομίαν, τῶν οἰκείων μεταδιδούς, ἀλλ' οὐκ ἀντεπαγόμενος τῶν ἀλλοτρίων. Οὐκοῦν τί φοβέσθαι χρὴ τὴν ἑνσαρκον οἰκονομίαν, ἐπεὶ μὴ ἐμολύνετο ὁ ἀμόλυντος, μηδὲ ἐκ τῆς σαρκὸς ὁ ἀμίαντος ἐμιάινετο, μηδὲ συνεφείρετο τῇ τοῦ σώματος οἰκείᾳ φύσει ὁ ἀπαθὴς τοῦ Θεοῦ Λόγος; ἐπεὶ μηδὲ ἡλίου πάθειεν ἂν τι ἀκτινες νεκρῶν καὶ παντοίων σωματίων ἐπαφώμεναι. Τῷ δὲ θεῷ Λόγῳ τοῦ μ. παλιν τὸ φθαρόν μετεσκευάζετο, καὶ ἕγιόν τε καὶ ἀθάνατον, ἃ τε καὶ ἦν αὐτῷ βουλευτόν, ἀπετελείτο. Ναὶ μὴν καὶ ταῖς ἐνθέοις τοῦ Πνεύματος βουλαῖς τε καὶ πράξεσι διηκονεῖτο. Τοῦτο οὖν ὅλον τῷ φιλανθρωποτάτῳ Θεῷ τε καὶ Θεοῦ Λόγῳ ὑπὲρ τῆς πάντων ἀνθρώπων θεραπείας τε καὶ σωτηρίας ταῖς τῶν προφητῶν ἀκολούθως ἐνηργεῖτο φωναῖς, ζῶνθεν ἐκ παλαιῶν χρόνων τὴν θαυμασίαν ἐκ Παρθένου γέννησιν αὐτοῦ προμαρτυρομένηαι. Σφόδρα δὲ ἀναγκαιῶς ὁ προφήτης προτάττει τῆς ἐκ Παρθένου γενέσεως τοῦ Χριστοῦ τὸ ἐπιστρέφειν, ἐπιφωνῶν ἀντικρὺς τοῖς τούτων ἀκρωμένοις τὸ, « Ἐὰν μὴ πιστεύσητε, οὐδὲ μὴ συνῆτε. » ὃ ἔπιφέρει ἐξ ἧς τὰ τοῦτον ἔχοντα τὸν τρόπον: « Ἐὰν μὴ πιστεύσητε, οὐδὲ μὴ συνῆτε. » « Καὶ προσέθετο Κύριος λαλῆσαι τῷ Ἀχαζ, λέγων· Αἰτήσαι σεαυτῷ σημεῖον παρὰ Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου εἰς βάθος ἢ εἰς ὕψος. Καὶ εἶπεν Ἀχαζ· Οὐ μὴ αἰτήσω, οὐδὲ μὴ πειράσω Κύριον. Καὶ εἶπεν· Ἀκούσατε δὴ, οἶκος Δαυὶδ· Μὴ μικρὸν ὑμῖν ἀνθρώποις παρέχειν ἀγῶνα; καὶ πῶς Κυρίῳ παρέχετε ἀγῶνα; Διὰ τοῦτο δώσει Κύριος αὐτὸς ὑμῖν σημεῖον· ἰδοὺ ἡ Παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται, καὶ τέξεται υἱόν, καὶ καλέσει τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουὴλ. Βούτυρον καὶ μέλι φάγεται, πρὶν ἢ γυνῶναι αὐτὸν ἢ προελεσθαι πονηρὰ, ἐκ λέξεσσι τὸ ἀγαθόν· διότι πρὶν ἢ γυνῶναι τὸ παιδίον ἀγαθὸν ἢ κακόν, ἀπειθεῖ πονηρὰ, τοῦ ἐκλέξασθαι τὸ ἀγαθόν. Καὶ καταλειφθήσεται ἡ γῆ, ἣν σὺ φοβῆ, ἀπὸ προσώπου τῶν δύο βασιλέων. » Καὶ τὰ μὲν τῆς προφητείας ὡδὲ πη εἶχεν· ἐπιστῆσαι δὲ ἄξιον τῷ τοῦ λόγου προομιλίῳ μαρτυρομένῳ τοῖς ἐντυγχάνουσιν, ὅτι, ἐὰν μὴ πιστεύσωσιν, οὐδὲ μὴ συνῶσι. Καὶ ἀναγκαίως χρῆν ἐπισημῆνασθαι, δεικνύντας, ὅτι μὴ μόνον συνέσεως, ἀλλὰ καὶ πίστεως δεῖ τοῖς ἐντευχομένοις, καὶ οὐ μόνον πίστεως, ἀλλὰ καὶ συνέσεως. Ὅθεν οἱ ἐκ περιτομῆς μὴ πιστεύσαντες εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, εἰσέτι καὶ νῦν τούτων ἀκρωμένοι, οὔπω καὶ εἰς δεῦρο συνήκαν τὸν προφητευόμενον, ὥστε ἐπ' αὐτοῖς πρώτους ἐπαληθεῦσαι τὴν προρρήτησιν· ἀκοῆ γὰρ τῶν περὶ τοῦ Χριστοῦ προφητειῶν διὰ πάσης ἡμέρας ἀκούοντες, ὡσὶ διαβολὰς οὐκ ἀκούουσιν. Τῆς τε ἀγνοίας αὐτῶν αἴτιον οὐδὲν ἕτερον ἢ

ἀπιστία τυγχάνει, καὶ τοῦτο τῆς προρρήσεως ἀφευ-
δῶς περὶ αὐτῶν καὶ πρὸς αὐτοὺς ἀποφηνάμενης.
· Ἐὰν γάρ, · φησί, « μὴ πιστεύσητε, οὐδὲ μὴ συνήτε. »
· Ἄλλ' εἰ φατεῖν μὴ Παρθένον, νεάνην δὲ ὀνομάσθαι
ἐν τῇ Γραφῇ (οὕτω γάρ φασι φέρεσθαι παρ' αὐτοῖς),
καὶ ποῖον ἂν γένοιτο, φήσομεν, σημεῖον ἐπαγγελίας
Θεοῦ ἄξιον, εἰ συνήθως τίχτειν, ὅσα καὶ πᾶσαι γυ-
ναῖκες, ἐξ ὁμιλίας ἀνδρὸς ἐν γαστρὶ λαβοῦσα νεάνις
τις ἐμελλε; Πῶς δὲ καὶ Θεὸς ἦν ὁ ἐξ αὐτῆς γεννώμε-
νος; καὶ οὐχ ἀπλῶς Θεός, ἀλλ' ὁ μεθ' ἡμῶν; τοῦτο
γάρ σημαίνειν βούλεται τὸ Ἐμμανουήλ, ὅπερ φησὶ
δεῖν ὀνομάζειν τὸν γεννώμενον. « Ἴδου γάρ ἡ Παρ-
θένος, φησὶν, ἐν γαστρὶ λήψεται, καὶ τέξεται υἱόν,
καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ. » ὁ ἐστὶ
μεθερμηνευόμενον, μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός. Ποῖος δὲ καὶ
ἀγὼν Θεῷ, ἢ ποῖος ἂν εἴη κόπος, καὶ μόχθος ἐπι-
συνήθει τρόπῳ γυναικὸς τικτούσης; Ἐν μὲν γάρ τοῖς
ἡμετέροις ἀντιγράφοις, ὡς Ἐβδομήκοντα ἀνδρῶν
ἔκωθεν μὲν Ἑβραίων τὸ γένος, ἐπ' ἀκριβείᾳ δὲ τῆς
πατρίου παιδείας δεδοκιμασμένων ἡρμηνευμένοις,
ὧδὲ πως φέρεται. « Μὴ μικρὸν ὑμῖν ἀγῶνα παρ-
έχειν ἀνθρώποις; καὶ πῶς Κυρίῳ παρέχετε ἀγῶνα;
διὰ τοῦτο δώσει Κύριος αὐτὸς ὑμῖν σημεῖον. Ἴδου ἡ
Παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται, καὶ τέξεται υἱόν, ὃς
καλεῖσεται ὁ μεθ' ἡμῶν Θεός. » Τοῦτο γάρ, ὡς
ἔφη, δηλοῦν βούλεται τὸ Ἐμμανουήλ ὄνομα. Ἐν δὲ
τοῖς αὐτῶν Ἰουδαίων ἀντιγράφοις, κατὰ τὴν Ἀκού-
λου μεταβολὴν φερομένοις (προσθήλυτος· δὲ ὁ Ἀκού-
λος ἦν, οὐ φύσει Ἰουδαῖος, ὅμως δ' οὖν καὶ κατ' αὐ-
τὸν τοῦτον εἴρηται τὸν τρόπον. « Ἀκούσατε δὲ,
οἶκος Δαυὶδ· μῆτι ὀλίγον ἀπὸ ὑμῶν μοχθοῦν ἀνδρας,
ὅτι μοχθοῦτέ γε καὶ τὸν Κύριον Θεόν μου; διὰ τοῦτο
δώσει αὐτὸς ὑμῖν σημεῖον. Ἴδου ἡ νεάνις ἐν γαστρὶ
συλλαμβάνει, καὶ τίχτει υἱόν, καὶ καλέσεις ὄνομα αὐ-
τοῦ Ἐμμανουήλ. » Παρὰ δὲ τῷ Συμμαχῷ ταῦθ' οὕ-
τως ἔχει· (λέγεται δὲ ὁ Σύμμαχος Ἐβιωναῖος εἶναι·
αἵρεσις δὲ ἦν οὕτω καλουμένων τινῶν Ἰουδαίων εἰς
Χριστὸν πιστεύειν λεγομένων, ἐξ ὧν ὁ Σύμμαχος ἦν.)
παρ' ᾧ καὶ αὐτῷ ταῦτα οὕτως ἔχει· « Ἀκούσατε,
οἶκος Δαυὶδ· Μὴ οὐκ αὐταρχεῖς ὑμῖν κοποῦν ἀνθρώ-
πους, ὅτι κοποῦτε τὸν Θεόν μου; διὰ τοῦτο δώσει
αὐτὸς ὑμῖν σημεῖον. Ἴδου ἡ νεάνις συλλαμβάνει, καὶ
τίχτει υἱόν, καὶ καλέσεις ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ. »
Ἐπειδὴ γάρ τοῦ Ἰουδαίων ἔθους τὸ σκληρὸν τοῦ
τρόπου, καὶ πρὸς εὐσέθειαν δυσένδοτον, ἰδρωτὰ καὶ
κόπον, μόχθον τε οὐ τὸν τυχόντα, καὶ ἀγῶνα παρῆχε
τοῖς πάλα; θεοφιλέτι προφήταις, τούτου χάριν, « Οὐκ
αὐταρχεῖς ὑμῖν, · φησὶ, « τοὺς προφήτας τοῦ Θεοῦ
μοχθοῦν, καὶ ἀγῶνα παρέχειν ἀνθρώποις; ἀλλ' ἤδη
καὶ τὸν Θεόν μου κοποῦτε, καὶ ἀγῶνα παρέχετε καί
γε τῷ Θεῷ μου; » Οὕτω γάρ καὶ Θεοδοσίω ἐξέδω-
κεν. Ὁ γοῦν προφήτης ἰδίως ἑαυτοῦ Θεόν, ἀλλ'
οὐχὶ καὶ τῶν πρὸς οὓς ὁ λόγος, τὸν κοποῦμενον καὶ
ἐπὶ τὸν ἀγῶνα ἀποδύομενον προσείπεν, οὐκ ἂν φήσας,
Θεόν μου τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν ἐν Ἰουδαίῳ, παρ' οἷς
ἐκ πατέρων τὸ περὶ τὸν τῶν πάντων δημιουργὸν Θεόν
εἶδασ; ἐφυλάττετο. Τίς δ' ἂν εἴη ὁ ἀγὼν καὶ μόχθος,

A facie duorum regum⁴³. » Et quæ quidem ad prophe-
tiam pertinent, in hunc modum se habent. Diligen-
tius vero attendere par est ipsius oraculi exordium,
quod legentes admonet, si non crediderint, ne in-
tellecturos quidem esse; et sane adnotare necesse
fuit, atque ostendere, quod non solum intellectu,
sed etiam fide iis qui lecturi sunt, opus sit, et vicis-
sim, non solum fide sed etiam intellectu. Ex quo
Judæi qui in Christum Dei non crediderunt etiam
nunc hæc audientes, nondum tamen quis sit, de
quo propheta loquitur intellexerunt, ut in ipsis pri-
mis veritatem suam probaverit vaticinium: auditu
enim tota die prophetias de Christo audientes, au-
ribus intelligentiæ non audiunt. Atque ipsorum
ignorantiæ alia nulla est causa quam incredulitas,
cum ipsum hoc absque mendacio et de ipsis, et ad
ipsos vaticinium, plane enuntiaverit: « Si enim non
credideritis, inquit, ne intelligetis quidem. » Quod
si dixerint non Virgineam, sed puellam apud Scri-
pturam nominatam esse (sic enim aiunt apud ipsos
haberi), cujusmodi tandem signum hoc futurum
dicemus, quod divina promissione sit dignum, si
usitate, quemadmodum cæteræ omnes mulieres, ubi
ex viri conjunctione prægnans avaserit, puella
quæpiam fuit paritura? Quomodo præterea Deus
erit qui ex illa nascatur, neque simpliciter Deus,
sed nobiscum Deus? hoc enim significat vox Em-
manuel, quo nomine ait esse vocandum illum qui
nascetur: « Ecce enim, inquit, Virgo in utero
capiet, 316 et pariet filium, et vocabis nomen ejus
Emmanuel, » quod est, si quis interpretetur, nobis-
cum Deus. Cujusmodi autem certamen Deo, aut
quis tandem labor, quæve difficultas objecta, si de
more paritura fuit mulier? In nostris enim exem-
plaribus, quæ quicumque interpretati sunt, ii et
genere ab Hebræis oriundi fuerunt, et patriæ ipso-
rum linguæ peritissimi, et in ea eruditione proba-
tissimi, sic habetur: « Num parum vobis est, certa-
men exhibere hominibus? et cur Domino exhibetis
certamen? propter hoc dabit Dominus ipse vobis
signum. Ecce Virgo in utero capiet, et pariet
filium, qui vocatur nobiscum Deus. » Hoc enim sibi
vult, quemadmodum dixi, ipsa vox Emmanuel. In
ipsis autem Judæorum exemplaribus, quæ secun-
dum Aquilæ conversionem feruntur (adventitius
autem Aquila fuit, non natura Judæus), sed tamen
etiam secundum hunc, hoc sane scriptum est mo-
do: « Nunquid parum est a vobis fatigari viros?
quod laborem exhibetis etiam Deo meo? Propter
hoc dabit ipse vobis signum: Ecce puella in utero
concipit, et parit filium, et vocabis nomen ejus
Emmanuel. » Apud Symmachum vero hæc ita se
habent (porro Symmachus dicitur Ebionæus fuisse:
secta autem hæc fuit Judæorum, qui eo nomine
vocabantur, et in Christum credere dicebantur, ex
quibus Symmachus fuit); apud ipsum hunc igitur
hæc ita se habent: « Audite, domus David, nunquid

⁴³ Isa. vii, 10-16.

non satis vobis est fatigare homines, quod fatigatis Deum meum? propter hoc dabit Dominus ipse vobis signum: Ecce puella concipit et parit filium, et vocabis nomen ejus Emmanuel. » Quibus enim Judaicæ gentis mores asperrimi, et a pietate admodum abhorrentes, sudorem laboremque, ac fatigationem non vulgarem, atque certamen, antiquis illis Deo amicis prophetis exhibebant, idcirco, « non satis est, inquit, vobis, Dei prophetas affligere, hominibusque exhibere certamen, nisi jam etiam Deum meum fatigetis, eique exhibeatis certamen? » nec Deo simpliciter, sed Deo meo? Sic enim Theodotion quoque convertit. Propheta igitur suum peculiariter Deum, et non eorum ad quos sermo dirigebatur, eum qui vexaretur, et in certamen daretur, appellavit, qui quidem nunquam Deum meum dixisset eum qui apud Judæos supremus habetur, apud quos, quem a patribus rerum omnium conditoris Dei **317** cultum ipsi acceperant, is diligentissime servabatur, sed quod tandem esse potest certamen, quæ labor, quæ fatigatio ejus Dei, de quo propheta loquitur, nisi illud ad hominum generationem accedere, et tum secundum nos, tum secundum Septuaginta interpretationem de Virgine nasci: secundum vero eam quæ apud juniores fertur Judæos, de puella? Cæterum apud Mosem quoque invenies eam, quæ absque controversia sit virgo, puellam appellari: siquidem eam quæ alii desponsata sit, alia vero repudiata, hac appellatione vocavit. Is præterea qui de tali semina sit edendus nomine Emmanuel, majore fertur potentia, quam omnium aliorum hominum, quippe qui eligat bonum prius quam cognoverit mala, et malitiæ non obtemperet boni eligendi gratia, eo magis quod hæc præstet non in virili jam, sed in puerili adhuc ætate constitutus; ex quo illud dictum est: Prius quam noverit puer bonum aut malum, non paret malitiæ, ut eligat bonum. » Quibus verbis prorsus quod ille de quo agitur nullam malitiam attigerit, demonstratur. Sed excellentiorem quoque denominationem, quam hominis ulla esse possit appellatio, nanciscitur is qui nobiscum est Deus: quare signum item quod de illo datur, profunditatem simul habere dicitur, et simul altitudinem: profunditatem quidem propter descensum ad homines, aut etiam usque ad mortem accessum: altitudinem vero propter divinitatis a profunditate restitutionem, aut etiam propter divinæ ejus substantiæ, quæ omni natura prior est, theologiam. Quis vero alius sit nobiscum Deus, quam is quem superioribus libris Deum Dominumque ostendimus? quique item Abraham quondam non alia quam hominis forma visus est? Quod si Judæi hæc ad Ezechiam referant filium Achaz, et dicant hunc esse qui patri suo futurus oraculo promittatur, videant quomodo nobiscum Deus fuerit Ezechias, aut quodnam signum sua majestate dignum, Deus in illo ostenderit: sed neque certamen ullum, neque labor in illius ortu Deo exhibitus est: præterea plane a prophetia excluditur,

ἢ ὁ κόπος τοῦ προφητευομένου Θεοῦ, ἢ τὸ εἰς ἀνθρώπων γένεσιν ἐλθεῖν; κατὰ μὲν ἡμᾶς καὶ τὴν τῶν Ἑβδομήκοντα ἐρμηνείαν, ἐκ Παρθένου γεννώμενον, κατὰ δὲ τὴν νῦν παρὰ Ἰουδαίους φερομένην, ἐκ νεάνιδος. Εὐροῖς δ' ἂν παρὰ Μωσῆι καὶ τὴν ὁμολογούμενους Παρθένου νεάνιν προσηγορευμένην. Τὴν γοῦν ἐτέρω μεμνηστευμένην, ὅφ' ἐτέρου δὲ ἐκβεβιασμένην τούτῳ κέκληκε τῷ προσήματι. Ἄλλὰ καὶ ὁ ἐκ τῆς δηλουμένης τεθηθῆσῃς Ἐμμανουὴλ μείζονα ἢ κατὰ τὸν κοινὸν ἀνθρώπων ἐπιφέρεται δύναμιν, ἐκλεγόμενος τὸ ἀγαθὸν πρὶν ἢ γινῶναι πονηρὰ, καὶ ἀπειθῶν πονηρίᾳ, τοῦ ἐκλέξασθαι τὸ ἀγαθόν· καὶ ταῦτα οὐκ ἐν τῇ τοῦ ἀνδρὸς ἡλικίᾳ, ἀλλ' ἐν τῇ τοῦ παιδίου. Διὸ εἴρηται: « Πρὶν ἢ γινῶναι τὸ παιδίον ἀγαθὸν ἢ κακὸν, ἀπειθεῖ πονηρίᾳ, τοῦ ἐκλέξασθαι τὸ ἀγαθόν· » δι' ὧν παντελῶς τὸ τῆς κακίας ἀπειρον τοῦ δηλουμένου παρίσταται. Ἄλλὰ καὶ κρείττονα ἢ κατὰ ἀνθρώπων ἐπάγεται τὴν ἐπανουμίαν ὁ μεθ' ἡμῶν ὑπάρχων Θεός· διὸ καὶ τὸ περὶ αὐτοῦ σημεῖον βάθος ἐλέγεται περιέχειν, ὁμοῦ δὲ καὶ ὕψος· βάθος μὲν διὰ τὴν εἰς ἀνθρώπους κάθοδον, ἢ καὶ τὴν μέχρι θανάτου παρουσίαν, ὕψος δὲ διὰ τὴν ἐνθεον ἐκ τοῦ βάθους ἀποκατάστασιν, ἢ διὰ τὴν τῆς ἐνθέου προϋπάρξεως αὐτοῦ θεολογίαν. Τίς δ' ἂν εἴη ὁ μεθ' ἡμῶν Θεός ἢ ὁ διὰ τῶν πρόσθεν ἀποδεδειγμένος Θεός Κύριος; ὁ καὶ τῷ Ἀβραάμ οὐκ ἄλλως ἢ δι' ἀνθρώπου μορφῆς τεθεαμένος; Εἰ δ' ἀναφέρειον ἐπὶ τὸν Ἐζεκιάν οἱ ἐκ περιτομῆς ταῦτα, τὸν τοῦ Ἄχαζ παῖδα, τοῦτον εἶναι φάσκοντες τὸν τῷ πατρὶ προσημαίνόμενον, ἀλλ' οὔτε ὁ μεθ' ἡμῶν Θεός Ἐζεκίας ἦν, οὔτε σημεῖον θεοπρεπές πέπρακται· τι ἐπ' αὐτῷ· ἀλλ' οὐδὲ ἀγῶν ἢ μόχος τῷ Θεῷ ἦν περὶ τὴν ἐκεῖνου γένεσιν· καὶ ἄλλως παρὰ ταῦτα δεικνύται ὁ Ἐζεκίας ἀποκλειόμενος τῶν χρόνων τῆς προφητείας. Ταῦτα μὲν γὰρ βασιλεύοντος αὐτοῦ δὴ τοῦ πατρὸς Ἄχαζ περὶ μελλόντων ἐθεσπίετο· ὁ δὲ Ἐζεκίας πρὸ τοῦ βασιλεύσαι τὸν Ἄχαζ συνίσταται γεγεννημένος. Εἰ δὲ μὴ ἐπὶ τοῦτον ἀναγείη τὰ τῆς προκειμένης προρρήσεως, πολλοῦ δεῖ ἐφ' ἕτερον τῶν παρὰ Ἰουδαίους μετὰ τοὺς τῆς προφητείας χρόνους γενομένων. Ἐπὶ γὰρ μὴν τῆς τοῦ ἀληθοῦς Ἐμμανουήλ, τοῦτ' ἐστι τοῦ γεγονότος μεθ' ἡμῶν Θεοῦ γενέσεως, καὶ ἐπὶ μόνῃς τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τοῦ Θεοῦ Λόγου εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίας· τῶν γὰρ δυσὶν βασιλέων καθηρημένων, κατελείφθη ἔρημος ἡ τῶν Ἰουδαίων γῆ, ὡσπερ ἐσεσθαι φησὶν ὁ χρησμὸς εἰπῶν· « Καταλειφθήσεται ἡ γῆ ἀπὸ προσώπου τῶν δύο βασιλέων· » ὁ καὶ αὐτὸ ῥητῶς καὶ κατὰ λέξιν οὕτως ἂν ἀποδοθείη. Κατὰ γὰρ βασιλεῖα Ἄχαζ, καὶ Ἡσαΐαν υἱὸν Ἀμώς, καὶ τοὺς τῆς προφητείας χρόνους, βασιλεὺς Συρίας ὁ ἐν Δαμασκῷ, καὶ βασιλεὺς Ἰσραὴλ ὁ ἐν Σαμαρείᾳ, οὐχ ὁ ἐν Ἱερουσαλὴμ, ἀλλ' ὁ τοῦ πλείους τῶν Ἰουδαίων τῶν ἀποστάντων τοῦ θεοῦ νόμου, συνθήκας πρὸς ἀλλήλους θέμενοι, τοὺς ὑπὸ τοῖς διαδόχοις τοῦ Δαυὶδ βασιλευσόμενος ἐπολιόρχουν. Τούτων οὖν ἀμφοῖν τὴν καθαιρέσιν ἡ προφητεία θεσπίζουσα, αὐτοὺς μὲν τοὺς κατ' ἐκεῖνο καιροῦ Ἰουδαίους τε καὶ ἄλλοφύλους, κατὰ τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ δεξιὰς ἀλλήλοις δεδωκότας, αὐτίκα μάλᾳ διαλυθήσεσθαι καὶ ἀποχωρήσειν τοῦ πολέμου

φησὶ τὴν γε μὴν βασιλείαν αὐτῶν καὶ τὴν διαδοχὴν εἰς τὸ παντελὲς καταλυθῆσθαι, καὶ ἀποσβεσθῆσθαι ἐπὶ τῆς τοῦ προφητευσομένου, μεθ' ἡμῶν Θεοῦ, γενέσεως. Ἐπίστησον τοίνυν πότε ἡ Δαμασκηῶν ὁμοῦ καὶ Ἰουδαίων κατελύθη βασιλεία, καὶ κατὰ ποίους χρόνους κατελείφθη ἡ γῆ τῶν Ἰουδαίων ἀβασίλευτος, καὶ αὐτὴ γε ἡ πρὶν πολλὰ δυναμένη Δαμασκηῶν χώρα, μεγάλη χειρὶ τὸ παλαιὸν τῆς Συρίας ἀπάσης βασιλεύουσα. Ἐπὶ γὰρ τῆς τούτων καθαιρέσεως τὸν Ἐμμανουὴλ πάντως που γεννηθῆσθαι εἰκός, καὶ τὸν προφητευόμενον ἐληλυθέναι. Εἰ μὲν οὖν τῶν δηλουμένων παρῆν ὄραϊν συνεστῶσας τὰς βασιλείας, οὐδὲν χρῆν περαιτέρω ζητεῖν, μόνον δὲ ἐστὶ καὶ νῦν εἰς μέλλοντα χρόνον ἀναρτῆν τὰς ἐλπίδας· εἰ δὲ ἐργῶ προσανῆς ἡ καθαιρέσις τῶν εἰρημένων, ὡς μήτε ἐν Δαμασκῷ, μήτε ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς φαίνεσθαι βασιλεία, πρόδηλον ὡς τέλους ἔτυχε τὸ λόγιον φῆσαν· « Καὶ καταλειφθήσεται ἡ γῆ ἀπὸ προσώπου τῶν δύο βασιλέων, ὧν σὺ φοβῆ, ἀπὸ προσώπου αὐτῶν » τῶν βασιλέων, ἀντὶ τῶν βασιλείων ὀνομασμένων. Ὁ γοῦν Σύμμαχος φησιν· « Ἐγκαταλειφθήσεται ἡ γῆ, ἀφ' ἧς σὺ ἐγκαχεῖς, ἀπὸ προσώπου τῶν δύο βασιλέων αὐτῆς » καὶ ὁ Ἀκύλας· « Ἐγκαταλειφθήσεται ἡ χθὼν, ἣν σὺ σιχαίνεις, ἀπὸ προσώπου τῶν δύο βασιλέων αὐτῆς. » Καὶ ὁ Θεοδοσιῶν δὲ τοῦτον ἠρμήνευσεν τὸν τρόπον· « Ἐγκαταλειφθήσεται ἡ γῆ, ἣν σὺ βδελύσσει, ἀπὸ προσώπου τῶν δύο βασιλέων αὐτῆς. » Ὁρᾷς ὅπως τῆν γῆν καταλειφθήσεται ἀβασίλευτον θασιπίζει; Ποίαν δὲ γῆν, ἢ τὴν τῶν Δαμασκηῶν, καὶ τὴν τοῦ Ἰσραὴλ; τούτων γὰρ ἦσαν οἱ δύο βασιλεῖς, οἱ περὶ ὧν ὁ λόγος· ὧν ὁ Ἀχάζ τὴν γῆν ἐσίχαιεν, ἢ ἐβδελύσσειτο, ἀποκάμων ἢ ἐγκακῶν ἀπ' αὐτῆς. Πότε οὖν τοῦτο γέγονε; τούτων γὰρ συμπερασθέντων, πᾶσα ἀνάγκη καὶ τὸ προλεγομένον μέρος τῆς προφητείας εἰς ἔργον κειρωρηκέναι· τοῦτο δὲ ἦν τὸ τὴν Παρθένον τεκεῖν τὸν μεθ' ἡμῶν Θεόν. Καὶ δὴ πρόδηλον τοῖς τὰς ἱστορίας ἐξετάζουσιν, ὡς μέχρι μὲν τῶν χρόνων τῆς ἐπιφανείας τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐπὶ τῆς Δαμασκῶν συνειστήκει τὸ ἐκ προγόνων διδοχῆς βασιλείον. Μέννηται γοῦν ὁ ἱερὸς ἀπόστολος Ἀρέτα τοῦ βασιλέως Δαμασκηῶν· καὶ τοῦ Ἰουδαίων δὲ ἔθνους ἡ ἀτακτος, καὶ οὐ κατὰ νόμον εἰσέτι τότε διέμενε βασιλεία. Οὐ γὰρ ἀπὸ γένους Δαυὶδ ἔφερον τὴν τῆς ἀρχῆς διαδοχὴν Ἡρώδης καὶ οἱ μετ' αὐτὸν ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν γενόμενοι. Μετὰ δὲ τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ, καὶ τὸ εὐαγγελικὸν εἰς πάντας ἀνθρώπους τοῦ ἐκ τῆς Παρθένου παιδὸς κήρυγμα, καταλείπεται αὐτίκα ἡ γῆ ἀπὸ προσώπου τοῦν δυεῖν βασιλέων. Ἐξ ἐκεῖνου γὰρ τῆς Ῥωμαίων μοναρχίας τῶν ἐθνῶν ἐπικρατησάσης, ἐλέλυτο μὲν καὶ πᾶσα ἡ κατὰ τοὺς τόπους ἐθναρχία τε καὶ πολιαρχία· τέλος δὲ μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τὰ τῆς ἐν χειρὶν ἐλάμβανε προφητείας. Ῥητὰ μὲν οὖν τάδε· πρὸς δὲ διάνοιαν ὁ τῆς προφητείας λόγος ἀπάσης ψυχῆς τὸ εὐσταθὲς καὶ γαληναῖον, καὶ εἰρηναῖον σημαίνει τῆς τὸν γεννηθέντα Θεόν αὐτὸν δὴ τὸν Ἐμμανουὴλ παραδεξαμένης. Ἐνδὲ γὰρ Χριστοῦ καὶ τοῦ καταγαλθέντος πρὸς αὐτοῦ λόγου τῆς τῶν ἀνθρώπων

ratione temporum Ezechias. Hæc enim ipso jam tum patre Achaz regnante futura canebantur. Ezechiam vero antequam regnum acceperit Achaz, genitum esse constat. Quod si ad hunc ea quæ ad propositum oraculum pertinent, minime referri possunt, multo minus ad alium quempiam eorum, qui apud Judæos post prophetiæ tempora exstiterint, præterquam ad ortum ejus, qui verus est Emmanuel, **318** hoc est ejus qui exstiterit vere nobiscum Deus, et ad unum Salvatoris nostri Dei Verbi ad homines accessum: duobus enim sublatis regibus, deserta et sola relicta est Judæorum terra, sicut oraculum ait futurum, dicens: « Relinquetur terra a facie duorum regum; » quod quidem ipsum etiam plane ad verbum sic demonstrabitur. Temporibus enim regis Achaz, et Isaïæ filii Amos, quibus prophetia illa edita est, rex Syriæ qui Damasci, et rex Israel non is qui in Jerusalem, sed is qui Samariæ regnabat, et multitudini Judæorum, qui a divina lege defecerant, imperabat, fœdere inter se icto, eos quibus Davidis successores imperabant, obsidere cœperunt. Hosce igitur ambos cum prophetia tollendos atque evertendos canat, ipsos quidem illius temporis Judæos et externos, qui adversus populum Dei sibi dextras inter se dederant, e vestigio dissolvendos, et discessuros a bello prædicit; regnum tamen illud ac successionem eorum prorsus dissolutum extinctumque iri, sub illius, de quo prophetia loquitur, nobiscum Dei, ortum. Attende igitur diligenter quo tempore Damascenorum simul ac Judæorum dissolutum est regnum, et quando tandem relicta est terra Judæorum sine rege, necnon ipsa quæ prius multum poterat, magna manu quondam Syriæ universæ imperitans, Damascenorum regio. Namque sub horum eversionem atque interitum, ipsum Emmanuel prorsus oriturum fuisse par est, et cum de quo prophetia loquitur venturum. Si igitur horum ipsorum, de quibus dictum est, regna, adhuc stare intueri liceret, nihil amplius quærere opus esset, sed etiam nunc in futurum tempus spem omnem intendere. Sin autem reipsa constat ea de quibus dictum est, eversa sublataque esse, usque adeo ut neque in Damasco, neque in Judæa, nostris temporibus regem intueri liceat, quid amplius dubitandum est, oraculum suum finem accepisse, quod ait? « Et relinquetur terra a facie ipsorum; » quibus in verbis reges pro regnis nominati sunt. Siquidem Symmachus ita ait: « Relinquetur terra, a qua tu mala pateris, a facie duorum regum ipsius. » Aquila vero: « Relinquetur terra, quam tu fastidis, a facie duorum regum ipsius. » Theodotion quoque eodem interpretatus est modo. **319** « Relinquetur, inquit, terra quam tu abominaris a facie duorum regum ipsius. » Cernis vaticinetur terram relinquentem esse sine rege Sed quam tandem terram, nisi Damascenorum atque Israel? Horum enim duo reges erant, de qui-

Ἐξῆς δὲ τούτων τίνα καὶ ὅποσα λέγεται ἔσεσθαι ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, ὁπλὸν δὲ, ὅτι ἐν τῷ χρόνῳ τῆς ἐπιφανείας τοῦ Ἐμμανουὴλ, φέρε, κατανοήσωμεν· « Συριεῖ, φησί, «Κύριος μυταίς, αἱ κυριεύουσι μέρους ποταμοῦ Αἰγύπτου, καὶ τῇ μελίσση, ἣ ἐστὶν ἐν χώρᾳ Ἀσσυρίων, καὶ ἐλεύσονται, καὶ ἀναπαύονται ἐν ταῖς φάραγξι τῆς χώρας, καὶ ἐν ταῖς τρώγλαις τῶν πετρῶν, καὶ εἰς τὰ σπήλαια, καὶ εἰς πᾶσαν βράχδα, καὶ ἐν παντὶ ξύλῳ. Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ξυρήσει Κύριος ἐν τῷ ξυρῷ τῷ μεγάλῳ, τῷ μεμισθωμένῳ πέραν τοῦ ποταμοῦ βασιλέως Ἀσσυρίων, τὴν κεφαλὴν, καὶ τὰς τρίχας τῶν ποδῶν, καὶ τὸν πύγωνα ἀφέλει. Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, θρέψει ἄνθρωπος δάμαλιν βοῶν, καὶ δύο πρόβατα, καὶ ἔσται ἀπὸ τοῦ πλείστον ποιεῖν γάλα· φάγεται βούτυρον, ὅτι βούτυρον καὶ μέλι φάγεται πᾶς ὁ καταλειφθεὶς ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, πᾶς τόπος, οὗ ἂν ὡσι χλίαι ἀμπελοὶ χιλίων σίκλων, εἰς χέρσου ἔσσονται καὶ εἰς ἀκανθαν, μετὰ βέλους καὶ τοξεύματος εἰσελεύσονται ἐκεῖ, ὅτι χέρσος καὶ ἀκανθα ἔσται πᾶσα ἡ γῆ, καὶ πᾶν ἕρος ἀροτριώμενον ἀροτριαθήσεται. Οὐ μὴ ἐπέβη ἐκεῖ φόβος· ἔσται γὰρ ἀπὸ τῆς χέρσου σου καὶ ἀκάνθης εἰς βόσκημα προβάτου, καὶ καταπάτημα βοῶν. » Τοσαῦτα ἔσεσθαι ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Ἐμμανουὴλ ἡ παρούσα προφητεία περιέχει· ἅπερ ὁποίας ἔχεται θεωρίας ὥρα διαλεθῆν, τὴν διάνοιαν ἐπιτεμονόμενος. « Συριεῖ, φησί, «Κύριος μυταίς ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, αἱ κυριεύουσι μέρους ποταμοῦ Αἰγύπτου, καὶ τῇ μελίσση, ἣ ἐστὶν ἐν χώρᾳ Ἀσσυρίων· ταῖς μὲν προτέραις εἰδωλοατρῶν ἀνδρῶν ψυχαῖς ἡ καὶ δυνάμεσιν, ὡς οἶμαι, ἀκαθάρτοις καὶ ἀηδέσι μυταῖς ὀνομαζομέναις, καὶ μυταῖς Αἰγυπτιακαῖς, θυσιαῖς καὶ αἵμασιν εἰδώλων χαιρούσαις· τῇ δὲ μελίσση ζῶν κέντρον ἐπιφερομένην, βασιλεύειν τε καὶ βασιλεύεσθαι, καὶ πολεμεῖν ἐπισταμένην, ἀμύνεσθαι τε καὶ τιτρώσκειν εἰδότε τοὺς ἀνθισταμένους. Ταύτας οὖν ὁμοῦ συνελθούσας, τὰς μὲν ἐκ τῆς τῶν εἰδωλοατρῶν χώρας, τὰς δὲ ἀπὸ τῆς τῶν κατευθυνόντων γῆς (κατευθυνόντες γὰρ οἱ Ἀσσύριοι ἐρημγεύονται), κελεύσει ὡς περ σύρισμα ἱ τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ τῶν ὄλων τῆς Ἰουδαίας ἀπάσης ἐπικρατήσκειν διὰ τὴν εἰς Χριστὸν ἀπιστίαν αὐτῶν, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Ἐμμανουὴλ, φησί. Σημαίνει δὲ διὰ τούτων ἔθνη ἀλλόφυλα καὶ στρατιωτικὰ οἰκήσειν τὴν Ἱερουσαλήμ καὶ τὴν Ἰουδαίαν γῆν· ὅπερ καὶ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν λευκοτέρους ὀνόμασιν ἐθέσπισεν, εἰπὼν, « Καὶ Ἱερουσαλήμ ἔσται πατουμένη ὑπὸ ἐθνῶν· » ὁ καὶ τέλους ἔτυχε, μετ' οὐ πολὺν χρόνον τῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν φωνῶν, Ῥωμαίων τὴν πόλιν ἐλόντων, ἀλλοφύλους τε διδράς αὐτόθι κατοικισάντων καὶ ἐπὶ τοῦ τόπου καταστησάντων. Πάλιν δὲ ὁ αὐτὸς Κύριος ξυρήσειν λέγεται ἐν τῷ τοῦ βασιλέως Ἀσσυρίων ξυρῷ, ἦτοι τῇ κολαστικῇ δυνάμει τοῦ ἀρχοντος τοῦ αἰῶνος τούτου, τὴν κεφαλὴν, καὶ τοὺς πόδας, καὶ τὸν πύγωνα, οὐκ ἄλλου τινὸς ἢ αὐθις τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, τοῦτ' ἔστι τὸν κόσμον αὐτῶν καὶ τὴν δόξαν περιελεῖν διὰ τῆς τῶν καθόλου ἐπικρατούντων ἀρχῆς. Ῥωμαίους δὲ εἶναι τούτους αἰνίττεται. Διὰ γὰρ τοῦ τῶν Ἀσσυρίων

Post hæc autem, quænam et quot futura esse dicantur, vel bona, vel mala in die illa, hoc est, quo tempore adveniet Emmanuel, hinc jam considerare mus : « Sibilabit, inquit, Dominus muscis, quæ dominantur in parte fluminis Ægypti, et apî quæ est in terra Assyriorum, et veniet, et quiescent in convallibus regionis, et in foraminibus petrarum, et in speluncis, et in omni scissura, et in omni ligno. In die illa radet Dominus in novacula magna, quæ mercede conducta est, ultra fluvium regis Assyriorum, **321** caput et pilos pedum, et barbam auferet, et erit in die illa, nutriet homo juvencam boum et duas oves, et erit ex eo quod plurimum faciet lac, comedet butyrum : quoniam butyrum et mel comedet omnis qui relictus fuerit in terra, et erit in die illa, omnis locus ubicunque fuerint mille vites pro mille siclis, in terram incultam erunt, et in spinam, cum sagitta et arcu ingredientur illuc, quoniam terra inculta et spina erit omnis terra, et omnis mous qui aratur, arabitur. Non accedet illuc terror, erit enim a terra inculta et spina in pascua ovis, et in conculcationem bovis ». Hæc tam multa futura in die Emmanuel, præsens prophetia complexa est, quæ quali contemplatione scrutanda sint, jam experiri tempus est, ipsam interim sententiam dividentes : « Sibilabit, inquit, Dominus muscis in die illa, quæ dominantur in parte fluminis Ægypti, et apî quæ est in terra Assyriorum, » ubi virorum prius simulacra adorantium animas, aut etiam quasdam et immundas et infestas potestates, muscas arbitror nominari, et muscas Ægyptiacas, quæ sacrificiis et cruoribus simulacrorum gaudent. Apis vero est animal aculeo armatum, et quod regnandi, ac sub rege degendi, bellandique scientiam habet, et ulcisci ac vulnerare adversantes idoneum est. Hasce igitur in locum unum convenientes, alias quidem de regione eorum qui simulacra adorant, alias vero de terra gubernantium (Assyrii enim ex interpretatione nominis gubernantes intelliguntur), jussu et quasi sibilatione Domini et Dei rerum omnium, Judææ universæ imperaturas, propter ipsius in Christum incredulitatem ait, in die Emmanuel. His autem verbis significat gentes externas et militares, habitaturas Jerusalem et Judæam terram. Quod quidem ipsum evidentioribus verbis Salvator noster cecinit, ubi ait : « Et Jerusalem conculcabitur a gentibus, » quod oraculum hanc ita multo post illas Salvatoris nostri voces exitum invenit, Romanis ipsam urbem expugnantibus, illicque diversi generis viros conlocantibus et in loco statuentibus. Rursus idem Dominus abrasurus dicitur in regis Assyriorum novacula, hoc est, castigatoria vi principis sæculi hujus, caput et pedes et barbam, non alterius cujuscquam quam rursus Judaicæ gentis, hoc est, **322** ornamentum et gloriam ablaturus per eorum, qui universo imperant, principatum. Hos autem non alios quam Romanos esse inquit. Nomine enim As-

•• Isa. vii, 18-25.

φανείας) « Θρέψει, » φησίν, « ἄνθρωπος δάμαλιν βοῶν, καὶ δύο πρόβατα· καὶ ἔσται, ἀπὸ τοῦ πλείστον ποιεῖν γάλα, βούτυρον καὶ μέλι φάγεται πᾶς ὁ καταλειφθεὶς ἐπὶ τῆς γῆς. » Δι' ὧν φαίη ἂν τις ἦτοι λιμὸν αἰνίττεσθαι, καὶ πτωχείαν ὑπερβάλλουσαν τοῦ ἐκ περιτομῆς λαοῦ, μὴ εὐποροῦντος μὲν τῆς ἀπὸ σίτου κατὰ φύσιν τροφῆς, μηδὲ γῆν ἀροῦντος, καὶ σπείροντος, καὶ θερίζοντος, μηδὲ ποίμνας προβάτων, μηδὲ βοῶν ἀγέλας κεκτημένου, ἐχομένου δὲ δύο προβάτων καὶ θαμάλειος μιᾶς, τὸ τούτων γάλα ποριζομένου. Ἡ ἄλλως τροπολογῶν, τὸν μὲν καταλειφθέντα ἐπὶ τῆς γῆς αἰνίττεσθαι φαίη ἂν τὸν τῶν ἐκ περιτομῆς εἰς τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν πεπιστευκότων ἀπιστολῶν τε καὶ εὐαγγελιστῶν χορὸν· ὧν ἕκαστος, λεῖμμα κατ' ἐκλογὴν χάριτος γεγονώς, καὶ διὰ τοῦτο ὁ καταλειφθεὶς ἐπὶ τῆς γῆς ὠνομασμένος, θρέψειν ἔγεται δάμαλιν βοῶν, καὶ δύο πρόβατα, τρία καθ' ἕκαστην Ἐκκλησίαν τάγματα, ἐν μὲν τὸ τῶν ἡγουμένων, δύο δὲ τὰ τῶν ὑποθεθηκότων, τοῦ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ λαοῦ εἰς δύο τάγματα διηρημένου, τρις τε τὸ τῶν πιστῶν, καὶ τῶν μηδέπω τῆς διὰ λουερῶ παλιγγενεσίας ἴξωμένων, οἷς καὶ φησιν ὁ θεὸς Ἀπόστολος· « Γάλα ὑμᾶς ἐπότισα, οὐ βρώμα. » Τοὺς δὲ ἐν ἡδῇ τελειοτέρᾳ καθεστῶτας ἔξει, δάμαλιν βοῶν εἰκότως ἀποκαλεῖ, γεννήματα τελειοτέρων βοῶν τυγχάνοντας, οἷος αὐτὸς ἦν ὁ Ἀπόστολος, περὶ ἑαυτοῦ καὶ τῶν παραπλησίως αὐτῷ καμόντων λέγων· « Μὴ τῶν βοῶν μέλει τῷ Θεῷ ; » ἢ δι' ἡμᾶς πάντως λέγει; Εἴη δὲ ἂν καὶ πᾶν τὸ τάγμα τῶν τῆς Ἐκκλησίας προεστῶτων, ἀροῦν τε καὶ γεωργεῖν τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς ἐγκρατεῖσμένων, δάμαλιν ὠνομασμένη βοῶν, γεννήματα τυγχάνουσα τῶν ἀποστολικῶν τρόπων τε καὶ μαθημάτων, οἱ καὶ εἰς τοσοῦτον ἀρετῆς ἐπιδύσσειν λέγονται, ὡς ἐκ παλυγονίας τοσοῦτον προβάλλεσθαι γόνιμον καὶ λογικὸν ταῖς εἰσαγωγικαῖς διδασκαλίαις γάλα, ὡς καὶ ἐτέρους μυρίους τρέφεσθαι ἐξ αὐτῶν. Τούτων δὲ περὶ τῶν καταλειφθέντων ἐπὶ τῆς γῆς γεννησομένων, ἕτερόν τι συμβῆσεσθαι ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, (δῆλον δὲ ὅτι ἐν τῷ χρόνῳ τῆς τοῦ Ἐμμανουὴλ παρουσίας,) προαναφωνεῖ. Τί δὲ τούτο ; « Πᾶς τόπος, » φησὶ, « τοῦ ἐκ περιτομῆς λαοῦ, ἐφ' οὗ ἦσαν χίλια ἄμπελοι· χιλίων σίκλων, εἰς χέρσον ἔσονται καὶ εἰς ἀκανθὰν. Μετὰ γὰρ βέλους καὶ τοξέυματος εἰσελεύσονται ἐκεῖ (δῆλον ὅτι οἱ πολέμιοι), ὅτι χέρσος καὶ ἀκανθὰ ἔσται πᾶσα ἡ γῆ. » Καὶ θεὰ γε ὅσα ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Ἐμμανουὴλ, λέγω δὲ ἐν τῷ τῆς ἀνατολῆς καιρῷ λογικοῦ φωτός, τοῦ διὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εἰς πάντας ἀνθρώπους ἐπιλάμψαντος, περὶ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος ἔσεσθαι ὁ λόγος θεσπίζει, δυνάμεις τε ἀκαθάρτους, καὶ πολεμικὰς τὰς πάλαι ἐν τοῖς ἔθνεσιν ἐνεργούσας ἐν τε Αἰγύπτῳ καὶ τῇ χώρᾳ τῶν Ἀσσυρίων· ἃς τοῦ Κυρίου συρσαντος, καὶ ὡσπερὶ παραρομήσαντος, καὶ παρακλευσσαμένου αὐταῖς, τῇ χώρᾳ φησὶν αὐτῶν ἐπελεύσεσθαι, διὰ τὸ τοιοῦτῶν ἀξίαν γεγονέναι· καὶ ἀναπαύσεσθαι τὰς εἰρημένας δυνάμεις φησὶν ἐν φάραγγι, καὶ ἐν τρύγλαις πετρῶν, εἰς τε τὰ σπῆλαια, καὶ εἰς πᾶσαν βραχάδα αὐτῶν,

anuel, quæ est dies adventus Christi, « Nutriet, » inquit, « homo juveneam boum, et duas oves, et erit, ex eo quod plurimum faciet lac, butyrum et mel comedet, omnis qui relictus fuerit in terra. » In quibus verbis sane dixerit aliquis, Judaici populi famem paupertatemque immensam significari, quippe qui neque triticeo naturalique cibo sit abundanturus, ex eo quod neque terram arabit, neque seminabit, neque metet, neque greges ovium, neque boum armenta possessurus, sed habiturus duas oves et juveneam unam, quibus lac sibi ipsi suppeditet : aut aliter, figurate loquens, eum qui in terra relictus sit, significare dixerit ex Judæis qui in Salvatorem ac Dominum nostrum crediderint, apostolorum atque evangelistarum chorum, e quibus unusquisque, cum secundum electionem gratiæ relictus sit, et ob id, relictus in terra nominatus, juveneam boum et duas oves dicitur nutriturus, ternos videlicet per singulas Ecclesias ordines, unum quidem eorum qui præsent, duos autem eorum qui subjecti sint, cum Ecclesiæ Christi populus in duos ordines sit divisus, in eorum qui credunt, et eorum qui nondum ad lavacri regenerationem assumpti sint, ad quos etiam divinus Apostolus ait : « Lac vobis potum dedi, non escam ⁶⁶. » Eos vero qui jam tum in habitu perfectiore constiterint, juveneam boum merito appellat, quippe qui perfectiorum boum fetus sint, cujusmodi ipse fuit Apostolus, qui de seipso atque iis qui simili modo ut ipse laborant, ita ait : « Nunquid de bobus cura est Deo? ⁶⁷ » an propter nos omnino dicit ⁶⁷? » erit autem omnis quoque ordo eorum qui Ecclesiæ præsent, quibusque arandi et colendi animas hominum cura mandata est, juveneæ boum nomine significatus, quippe qui apostolicorum rituum ac præceptorum fetus existat, quique etiam in virtute usque adeo incrementum accepturus dicitur, ut ex fetus multiplici- tate, tantum genitalis rationalisque lactis introductoris doctrinis sit suffecturus, ut ex eo innumera- biles alii nutriendi sint. Porro cum hæc iis qui in terra relictus fuerint, futura tum essent, aliud quid- dam in die illa, tempore videlicet adventus Emman- uel, eventurum prædicat. Quod autem hoc? « Omnis, » inquit, « locus Judaici populi, in quo erant mille vites pro mille siclis, in terram incultam erit, et in spinam. Nam cum sagitta et arcu ingredientur illuc (constat vero hoc dici de hostibus), quoniam terra inculta et spina erit omnis terra. » Et sane specta quam multa in die Emmanuel, dico autem quo tempore rationale lumen est oriturum, quod per Salvatorem nostrum in omnes homines emicabit, Judaicæ genti eventura oraculum canat. Im- mundas enim atque hostiles potestates, quæ quon- dam inter gentes efficaciam suam exercebant et in Ægypto, et in regione Assyriorum, Domino sibi- lante et quasi impellente atque adhortante eas, re- gionem ipsorum invasuras ait, propterea quod la-

⁶⁶ I Cor. II, 2. ⁶⁷ I Cor. IX, 9.

libus digna evaserit, easdemque potestates quieturas in convallibus et foraminibus petrarum, et in speluncis, et in omni scissura ipsorum : ad sensum quidem in auimis ipsorum, et in ipsis corporis sensibus, et cogitationibus, et discissis ipsorum mentibus ; ad verbum autem (quod quidem in promptu est), per totam ipsorum regionem. Quod ipsum sane quis non admiretur, cum oculis cernat inimicos ipsorum omnem Judææ locum occupasse, et externos simulacrorumque cultores homines in cunctis ipsorum civitatibus et regionibus quiescisse? Non igitur his solis eos esse alliciendos ait oraculum, sed etiam novacula ejus Assyriorum regis, quem nos intelligimus, et caput eorum, et pilos pedum, et barbam, omnem videlicet, quo ipsi quondam affecti erant, ornatum abradendum. Sub eandem vero diem hanc et sub idem tempus ad extremam ipsos divitiarum Dei penuriam minatur esse redigendos, usque adeo ut et pane rationali, **325** et solido spiritualique cibo sint carituri, satisque habituri, si lacte, hoc est puerili introductorioque sermone, nutriantur. Ad hæc, vites ipsorum in terram incultam fore. « Postquam enim, » ut ipse propheta ait, « agricola idem et eorum Dominus expectavit, dum vinea uvam ferret, » eaque protulit spinas, et vociferationem quamdam, non autem justitiam (quocirca etiam sepem ejus auferens, et parietem everiens, ad terram incultam vineam redacturum se affirmat, et eam inimicis traditurum, quos cum sagitta et arcu illuc ait ingressuros, ubi a Deo, qui eos non injuria, sed jure optimo traderit, acceperint potestatem, eo quod terra inculta et spina omnis ipsorum terra facta sit, propterea, inquam, quod ad terram incultam et spinam ipsi se ipsos redegerunt), « Ingredientur, » inquit, « illuc cum sagitta et arcu, qui contra ipsos potestatem acceperint. »

Cæterum noli, quæso, mirari, si hæc quoque adumbrate et per figuras obscurissimas reddita sunt. Jam enim prius dispensationis hujusmodi causa dicta est, quod utique oraculum voluerit extremum Judaicæ gentis occultare interitum, ut apud eam Scriptura ad nostrum ipsarum gentium profectum utilitatemque servaretur. Nam si ipsis quidem palam interitum, gentibus autem bona prophetiæ pollicitæ essent, ac prædixissent, nemo apud Judæos earum studiosus fuisset, sed eas tanquam ipsis contrarias atque inimicas delevisset, atque ita nobis, qui de gentibus profecti sumus, neutiquam licuisset prophetarum de Salvatore nostro et de nobis ipsis testimoniis uti. Cæterum cum tam multa in die Emmanuel Judaicæ genti, secundum alteram interpretationem, eventura essent, eorum qui ex ipsis relinquendi sint paucitas quædam futura dicitur, de qua ait Apostolus : « Reliquiæ secundum electionem gratiæ factæ sunt ⁴⁴ : » Ex hac autem paucitate qui fuerit, « nutriet, inquit, juveneam bovem, et duas oves, » et ex eo quod plurimum « faciet lac, butyrum et mel comedet. » Talis autem

κατὰ μὲν διάνοιαν, ἐν ταῖς ψυχαῖς αὐτῶν, καὶ ἐν ταῖς τοῦ σώματος αἰσθήσεσι, τοῖς τε λογισμοῖς καὶ ταῖς διεβρωγυῖαις αὐτῶν διανοίαις· κατὰ δὲ τὴν πρόχειρον λέξιν, καθ' ὅλης αὐτῶν τῆς χώρας. Ὁ καὶ τίς οὐκ ἂν ἀποθαυμάσειεν, ὀφθαλμοῖς ὄρων τοὺς πολεμίους αὐτῶν πάντα τόπον τῆς Ἰουδαίας κατελιγφώτας, καὶ τοὺς γε ἀλλοφύλους καὶ εἰδωλολάτρους ἀνθρώπους ἐν πάσαις αὐτῶν πόλεσι τε καὶ χώραις ἀναπεπαυμένους; Οὐ ταῦτα δὲ ἄρα μόνον διαθήσειεν φησὶν αὐτοὺς ὁ λόγος, ἀλλὰ ξυρῶν τοῦ νενοημένου ἡμῖν βασιλέως Ἀσσυρίων τὴν κεφαλὴν αὐτῶν, καὶ τὰς τρίχας τῶν ποδῶν, καὶ τὸν πῶγωννα, πάντα δηλαδὴ τὸν πάλαι περικείμενον αὐτοῖς κόσμον ξυρήσειεν. Κατὰ δὲ τὴν αὐτὴν ἡμέραν, καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ἀπειλεῖ ἐν ἐσχάτῃ πενίᾳ τοῦ κατὰ Θεὸν πλοῦτου καταστήσεσθαι αὐτούς, ὡς μὴ ἄρτων λογικῶν εὐπορεῖν, μήτε στερεᾶς καὶ πνευματικῆς τροφῆς, ἀγαπᾶν δὲ γάλακτι τρέφεσθαι, τῷ νηπιῶδει καὶ εἰσαγωγικῷ λόγῳ. Ἔτι πρὸς τοῦτοις καὶ τὰς ἀμπέλους αὐτῶν εἰς χέρσον ἔσεσθαι. « Ἐπεὶ δὲ γὰρ, » ὡς ὁ αὐτὸς προφήτης φησὶν, « ἐμείνεν ὁ γεωργὸς ἄμα καὶ δεσπότης αὐτοῦ, τοῦ ποιῆσαι σταφυλὴν τὸν ἀμπελῶνα· » ὁ δὲ ἐποίησεν ἀκάνθας, καὶ οὐ δικαιοσύνην, ἀλλὰ κραυγὴν (διὸ καὶ ἀφαιρῶν τὸν φραγμὸν αὐτοῦ, καὶ καθαιρῶν τὸν τοίχον εἰς χέρσον, καταστήσειεν τὸν ἀμπελῶνα μαρτύρεται, καὶ τοῖς ἐχθροῖς παραδώσειεν αὐτὸν, οὗς μετὰ βέλους καὶ τοξεύματος εἰσελεύσεσθαι φησὶν ἐκεῖ τοὺς τὴν ἐξουσίαν εἰληφότας ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, τοῦ παραδότος αὐτοῖς οὐκ ἀκριταίς, ἀλλ' εὖ μάλα ἐν δικῇ, ὅτι δὴ χέρσος καὶ ἀκανθα αὐτῶν γέγονε πᾶσα ἡ γῆ) διὰ τοῦτο γοῦν ἐπεὶπερ εἰς χέρσον καὶ ἀκανθὰν αὐτοὶ ἑαυτοὺς κατέστησαν, « εἰσελεύσονται, » φησὶν, « ἐκεῖ μετὰ βέλους καὶ τοξεύματος, οἱ τὴν κατ' αὐτῶν ἐξουσίαν εἰληφότες. »

Μὴ θαύμαζε δ' εἰ καὶ ταῦτα συνεσκιασμένως καὶ δι' αἰνιγμάτων ἀποδίδεται. Λέλεκται γοῦν ἤδη πρότερον ἡ αἰτία τῆς τοιαύτης οἰκονομίας τοῦ λόγου, βουληθέντος ἐπικρῦψασθαι τὸν ἔσχατον τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους βλεθρον, ὡς ἂν φυλάττοιο παρ' αὐτοῖς ἡ Γραφή εἰς ἡμῶν τῶν ἔθνῶν βελτίωσίν τε καὶ ὠφέλειαν. Εἰ γοῦν ἀναφανδὸν αὐτοῖς μὲν βλεθρον, τοῖς δὲ ἔθνεσιν ἀγαθὰ προσκλήρυττον αἱ προφητεῖαι, οὐδεὶς ἂν περὶ αὐτάς ἐσπούδασε τῶν ἐκ περιτομῆς, ἀλλὰ ὡς αὐτοῖς ἐναντίας οὐσας καὶ ἐχθράς διέφθειραν ἂν αὐτάς, καὶ οὐκέθ' ἡμῖν τοῖς ἐξ ἔθνῶν παρῆν ταῖς τῶν προφητῶν περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, καὶ περὶ ἡμῶν αὐτῶν μαρτυρίας χρῆσασθαι. Ἀλλὰ γὰρ τισούτων ἐν τῇ τοῦ Ἐμμανουὴλ ἡμέρᾳ περὶ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος γενησομένων, κατὰ τὴν ἑτέραν ἐρμηνείαν, σπάνιός τις ἔσεσθαι λέγεται ὁ καταλειφθεὶς ἐξ αὐτῶν, περὶ οὗ φησὶν ὁ Ἀπόστολος· « Λεῖμμα κατ' ἐκλογὴν χάριτος γέγονεν· ὃς δὲ θρῆψει δάμαλιν βοῶν, καὶ δύο πρόβατα, καὶ ἀπὸ τοῦ πλείστον ποιεῖν γάλα, βοῦτυρον καὶ μέλι φάγεται. » Τοιοῦτος δὲ ἡμῖν ἀπεδείχθη κατὰ τὴν δευτέραν ἀπόδοσιν πᾶς ὁ ἀποστολικὸς τῶν μαθητῶν χορὸς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

⁴⁴ Rom. xi, 5.

Ἰσραὴρ δὲ ὁ καταλειφθείς οὗτος τοιοῦτος ἔσθαι ἁπλοῦς ἀποφθεύεται, οὕτω καὶ τῆς χώρας ἀπάσης τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, τοῦ τε ἀμπελιῶνος αὐτῶν εἰς χέρσον καὶ ἄκανθαν μεταβληθέντος, καὶ διὰ ταῦτα τοῖς πολεμίοις παραδεδωμένου, ἔμπαιιν ἐκ θατέρου μέρους πᾶν ἄροτριώμενον ἄροτριάθησθαι προφητεύεται. Ἡγοῦμαι δὲ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν οὕτως αἰνίττεσθαι, περὶ ἧς καὶ αὐτὸς φησιν· « Οὐ δύναται πόλις κρυβῆναι ἐπάνω ἔρουσ κσιμένη. » Τὸ γὰρ ἐπιρμόνον μετέωρον τε καὶ ὑψιπετὲς τοῦ τῆς Ἐκκλησίας πολιτεύματος ἔρουσ ἡγοῦμαι διὰ τούτων ἀνηγορευῆσθαι. Τοῦτο δ' οὖν, φησὶ, τὸ ἔρουσ ἄροτριώμενον ἄροτριάθησθαι· ὡς μὴ ἐπελεθεῖν ἐκεῖ φόβον, ἀλλὰ καὶ εἰς τοσοῦτον αὐτὸ μεταβαλεῖσθαι ἀπὸ τῆς προτέρας ἐρημίας, καὶ χέρσου καὶ ἀκάνθης, ὡς ἐπιτηδεῖον καταστῆναι εἰς βόσκημα προβάτου, καὶ καταπάτημα βοῆς. Καὶ πάρεστί γε ἐπιλογισασθαι, ὅπως ἡ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία, πάλαι οὔσα χέρσος καὶ ἄκανθα, διὰ τῆς αὐτοῦ χάριτος εἰς τοσοῦτον ἤλασε μεταβολῆς, ὥστε πᾶσαν καὶ βοτάνην εὐθετον τῆς λογικῆς καρποφορίας ἐπὶ τοσοῦτον βλαστῆσαι, ὡς καὶ τοὺς προδατώδεις καὶ ἀπλουστέρους ἀπολαύειν αὐτῆς δύνασθαι, τοὺς τε ἐν ἔξει τελειοτέρᾳ προβεδηκτότας ἄρουσ καὶ γεωργεῖν αὐτῆν, βόας προσαγορευομένους, ὥσπερ οὖν τὸν θεῖον Ἀπόστολον παιδεύοντα παρετήσαμεν ἐν τῷ φάσει· « Μὴ τῶν βοῶν μέλει τῷ Θεῷ; ἢ δι' ὑμᾶς πάντως λέγει; δι' ὑμᾶς γὰρ ἐγράφη, ὅτι ὀφείλει ὁ ἄροτριῶν ἐπ' ἐλπίδι ἄροτρίαν, καὶ ὁ ἀλόων ἐπ' ἐλπίδι τοῦ μετέχειν. » Οὕτως ἡ πάλαι ἐρημος καὶ χέρσος μεταβλήθη κατὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν, ὡς καὶ τοῖς οὕτω νενοημένοις βουσίην εἰς τὴν κατὰ τὴν γεωργίαν ἐπιτηδεῖως ἔχειν. Ἐπίστησον δὲ τίνα τρόπον ὑπὸ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν διάνοιαν γένεσις ἐκ Παρθένου προφητεύεται, καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ φησὶν ὁ λόγος τὴν μὲν πάλαι καρποφόρον γῆν, τὸν πρὶν οὔσαν χιλίων σίκλων, εἰς χέρσον ἔσθαι καὶ εἰς ἄκανθαν, πᾶσαν τε τὴν γῆν αὐτῶν, διὰ τὸ γενέσθαι εἰς ἄκανθαν καὶ εἰς χέρσον, παραδεδωκεῖσθαι τοῖς μετὰ βέλους καὶ τοξέματος εἰσελευσομένοις. Τούναντιον δὲ πείσεσθαι πᾶν ἔρουσ· ἀπὸ γοῦν τῆς προτέρας χέρσου καὶ ἀκάνθης μεταβαλεῖσθαι εἰς βόσκημα προβάτου, καὶ καταπάτημα βοῆς, ὥστε αὐτὸ ἄροτριώμενον ἄροτριάθησθαι, καὶ μὴ ἐπελεῦσεσθαι ἐκεῖ φόβον. Δι' ὧν σαφῶς ἡγοῦμαι σημαίνεσθαι τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐκ Παρθένου γένεσιν, καὶ τὰ μετὰ ταύτην ὁμοῦ καὶ ἀθρόως Ἰουδαίους τε καὶ τοῖς λοιποῖς ἔθνεσι συμβεδηκτότα τὴν γοῦν ἑκατέρων τῶν ταγμάτων εἰς τούναντιον μεταβολῆν, τῶν μὲν τὴν ἀπὸ τῶν κρειτόνων ἐπὶ τὸ χειρόν, τῆς δὲ ἐξ ἔθνων Ἐκκλησίας τὴν ἀπὸ τῆς πάλαι ἐρημίας ἐπὶ τὴν κατὰ Θεὸν καρποφορίαν, ἅπερ, καθ' ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν καιρὸν τῆς τοῦ Ἐμμανουὴλ ἐπιφανείας ἐπιτελεσθήσεσθαι προφητευθέντα, ταῖς προρρήσεσιν ἀκολούθως οὐκ ἄλλοτε, ἢ μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίαν τέλος εὐληφότα δείκνυται, διὰ τε τῶν ἐμφανῶς εἰρημένων κατὰ Ἰουδαίους πραγμάτων, καὶ διὰ τῆς ἐξ ἔθνων Ἐκκλησίας. Εἰ μὲν γὰρ κατὰ τὴν παρ-

A a nobis in secunda expositione omnis apostolicus discipulorum Salvatoris nostri Jesu Christi chorus demonstratus est : sed quemadmodum hic qui relictus sit, talis futurus ex prophetia declaratur, ita postquam universa Judaicæ gentis regio, et vinea ejusdem, in terram incultam et spinam commutata fuerit, et propterea hostibus tradita, rursus ex altera parte omnis mons qui aratur, arandus esse ab eadem prophetia prædicatur. **326** Arbitror autem Salvatoris nostri Jesu Christi Ecclesiam eo modo significari, de qua ipse ait : « Non potest civitas abscondi supra montem posita ⁴⁹ ; » quod enim in Ecclesia publicis actionibus elatum et sublime et ad superna tendens sit, montem arbitror his verbis appellari : hunc igitur montem, qui aratur, aratum iri ait, ita quidem ut illuc terror accessurus non sit, quin potius usque adeo a priore solitudine, et terra inculta et spina commutandum, ut idoneus futurus sit qui evadat in pascua ovis et conculcationem bovis. Et sane ratione colligere possumus quemadmodum Christi Ecclesia, quæ olim erat terra inculta et spina, ad tantam commutationem per ipsius gratiam pervenerit, ut herbam rationalis fertilitatis et pabulum opportunum usque adeo protrulerit, ut et ovis similes et simpliciores ea frui possint, et qui ad habitum perfectiorem pervenerint, qui boves appellantur, eandem arare et colere, eo sane modo quo divinum Apostolum docentem ostendimus, ubi ait : « Nunquid de bobus cura est Deo? An propter vos omnino dicit, propter vos enim scripta sunt, quoniam debet qui arat, in spe arare, et qui triturat, in spe participare ⁵⁰. » Ita quæ olim deserta incultaque erat terra, post Christi adventum commutata est, ut quos eo modo boves intelleximus, iis convenientis aptæque agriculturalionis usum idoneum præbeat. Attende vero quoniam modo sub uno eodemque sensu ortus de Virgine canitur : et pariter, inquit, oraculum, quæ olim fertilis terra et quæ prius mille siclorum erat, in terram incultam erit, et in spinam, omnisque eorum terra, propterea quod futura sit in spinam et terram incultam, tradetur iis qui cum sagitta et arcu accedent. Contrarium vero patietur omnis mons : nam a priore inculta terra et spina mutabitur in pascua ovis et conculcationem bovis ; itaque ipse qui aratur arabitur, neque illuc terror adveniet. Quibus verbis plane arbitror significare Salvatoris nostri ortum de Virgine, et quæ post illum simul atque acervatim, et Judæis et reliquis gentibus eventura erant : siquidem utriusque ordinis mutationem in contrarium prophetia demonstrat, Judaicæ quidem gentis a meliore in pejus, collectæ autem de gentibus Ecclesiæ, a priore sterilitate ac solitudine, in fertilitatem secundum Deum ; quæ quidem dum sub unum **327** et idem tempus quo Emmanuel adveniet absolvenda canuntur, oraculi veritatem eventus com-

⁴⁹ Matth. v, 14. ⁵⁰ I Cor ix, 9, 10.

probavit. Non enim alias quam post Salvatoris nostri adventum, finem accepisse demonstrantur, tum ex iis rebus quæ plane de Judæis dictæ sunt, tum ex ipsa quæ de gentibus collecta est Ecclesia. Nam si post adventum Salvatoris nostri, ipsius, inquam, Jesu Christi, regnum ac principatus apud Judæos et apud Damascenos esse non desiisset; et nisi ante oculos nostros, nobis ipsis intueri liceret relictam ab illis terram, et ab externis ac simulacrorum cultu tribus nationibus habitatam; præterea, si non in terram incultam et spinam, omne quodcumque olim venerabilissimum sacri apud illos sanctuarii decus habebatur, commutatum esset, et nisi cultores simulacrorum, impurissimi homines, illorumque hostes cum sagitta et arcu invadentes, et ab ipso Domino impulsus ab externis regionibus venissent, et in ipsorum terris quievisset, omnemque locum omnemque civitatem ipsorum occupasset: et rursus, nisi a terra inculta et spina, et ab ea quæ prius erat colendi negligentia, per Salvatoris nostri doctrinam commutatæ omnes, quæcumque in ipsum crediderunt, gentes, religiosam et secundum Deum rationalem fertilitatem cultumque accepissent; ad hæc, nisi oculis Christum intuiti, non credidissent, et nisi docentem audivissent, auditumque respuisent, et nisi reliqua quæ in eadem prophetia continentur, post tempora Jesu Salvatoris nostri exitum sortita esse ostenderentur, sane non ipse esset habendus, quem prophetæ intelligunt. Sed si cuivis, vel cæco, ut aiunt, perspicua oraculorum eventa existunt, quæ quidem non alias quam post tempora adventus illius completa sunt, quid amplius opus est de illius ortu ex Virgine dubitare, ac non potius benigna quadam ratiocinatione ex iis quæ adhuc cernuntur, rerum quoque ipsarum initio fidem facere? Hæc vero ipsa quæ adhuc cernuntur, quæ tandem sunt, nisi Judæorum in illum incredulitas (quæ planissime secundum ipsum oraculum completur, quod ait: « Auditu audietis et non intelligetis, et intuentes intuebimini, et non videbitis: crassum enim factum est cor populi hujus »), et ipsius Jerusalem obsidio, et prisci illius sanctuarii extrema solitudo, et externarum gentium, quæ stimulis, hoc est asperioribus imperiis, ipsos in servitute redigunt, in ipsorum terra habitatio, **328** (hoc enim significabant muscarum atque apum exempla), et denique ipsarum gentium a priore solitudine ad culturam secundum Deum commutatio? Hæc igitur quæ oculis cernuntur, quis non admiratur atque obstupescat? Quis porro non vere divinum fateatur vaticinium? cum audiat ante totos mille annos apud majores hæc in libris ipsorum contineri et versari, quæ tamen non alias ad finem pervenerint, quam post Salvatoris nostri adventum? Quod si admirabilis est prædictio, itemque admirabilior et supra omnem rationem ipsius prædictionis eventus, quid amplius dubitare opus est, utrum primus ejus de quo prophetæ loquuntur accessus, admirabilem et supra omnem hominis

ουσίαν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, αὐτοῦ δὴ Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ, μὴ πέπαυται βασιλευομένη ἡ τῶν Δαμασκηνῶν ἀρχὴ καὶ τῶν Ἰουδαίων, καὶ εἰ μὴ ἐνδύσειν ἡμῖν αὐτοῖς νῦν θεωρεῖται καταλειμμένη ὑπὲρ αὐτῶν ἡ γῆ, καὶ ὑπὲρ ἔθνῶν ἀλλοφύλων καὶ εἰδωλολατρῶν κατοικοῦμένη· καὶ πρὸς τούτοις εἰ μὴ γέγονεν εἰς χέρσον καὶ ἄκαυθον πᾶσα ἡ πάλαι σεμνοτάτη, αὐτοῦ δὴ τοῦ ἱεροῦ αὐτῶν ἀγιάσματος ὥρα, καὶ εἰ μὴ εἰδωλολάτραι, ἀκάθαρτοι ἄνδρες, οἳ τε πολέμιοι αὐτῶν κατὰ βέλους καὶ τοξέυματος ἐπελθόντες, ὑπὲρ αὐτοῦ γε τοῦ Κυρίου παρ-ορμηθέντες ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς ἐληλύθασιν, ἀνεπαύσαντό τε ἐν ταῖς χώραις αὐτῶν πάντα τόπον καὶ πάσας τὰς πόλεις αὐτῶν ἰδιοποιήσαμενοι· καὶ ἔμπαλιν, εἰ μὴ ἀπὸ χέρσου καὶ ἀκάνθης τῆς πρὶν ἀγεωργίας διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διδασκαλίας μεταβαλόντα πάντα τὰ εἰς αὐτὸν πεπιστευκότα ἔθνη τὴν εὐσεβῆ καὶ κατὰ Θεὸν λογικὴν ἀπειλήγει καρποφορίαν· καὶ ἐπὶ τούτοις, εἰ μὴ ὀφθαλμοῖς τὸν Χριστὸν ἰδόντες οὐκ ἐπίστευσαν, καὶ διδάσκοντος ἀκούσαντες εἰ μὴ παρήκουσαν, καὶ εἰ μὴ τὰ λοιπὰ τῆς προφητείας ἐναργέστατα τέλους τυγχόντα ἀπὸ τῶν χρόνων Ἰησοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν δεικνύται, οὐκ ἂν εἴη αὐτὸς ὁ προφητευόμενος. Εἰ δὲ καὶ τυφλῷ, ὡς φασί, δῆλα τὰ τῶν λόγων ἀποτελέσματα, οὐκ ἄλλοτε ἢ ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ πεπληρωμένα, τί χρὴ λοιπὸν καὶ περὶ τῆς ἐκ Παρθένου γενέσεως αὐτοῦ ἀμφιβόλως ἔχειν, οὐχὶ δὲ εὐγνώμονι λογισμῷ ἀπὸ τῶν εἰσέτι νῦν ὀρωμένων καὶ τὴν καταρχὴν τῶν πραγμάτων πιστεύσθαι; ὀρώμενα δὲ εἰσέτι· νῦν τίνα ἂν εἴη ἄλλ' ἢ ἡ Ἰουδαίων εἰς αὐτὸν ἀπιστία, (ἐναργῶς κατὰ τὸν χρησμοὶν πληρουμένη τὸν φάσκοντα· « Ἀκοῆ ἀκούσετε, καὶ οὐ μὴ συνήτε, καὶ βλέποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε· ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου· ») καὶ ἡ πολιορκία τῆς Ἱερουσαλήμ, καὶ τοῦ πάλαι αὐτῶν ἀγιάσματος ἡ παντελῆς ἐρήμωσις, τῶν τε ἀλλοφύλων ἔθνῶν ἐπὶ τῆς χώρας αὐτῶν κατοικίης, μετὰ κέντρων αὐτούς, τοῦτ' ἔστι μετὰ σκληρῶν ἐπιταγμάτων, καταδουλουμένων, (τοῦτο γὰρ ἐδύλου τῶν μυιῶν καὶ μελιτῶν τὰ παραδείγματα·) καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἢ τῶν ἔθνῶν ἀπὸ τῆς προτέρας ἐρημίας εἰς τὴν κατὰ Θεὸν γεωργίαν μεταβολή; Ταῦτα δὲ οὐν ὀφθαλμοῖς ὀρώμενα τίς οὐκ ἂν ἐκπλαγείη θαυμάσας; τίς δὲ οὐ θέλει ὡς ἀληθῶς ὁμολογήσειεν ἂν τὴν πρόρρησιν, ἀκούων ἄνωθεν πρὸ χιλιῶν ὄλων ἐτῶν ἐν βίβλοις ἀποκείμενα ταῦτα καὶ μελετώμενα, οὐ μὴν ἄλλοτε εἰς τέλος ἀχθέντα ἢ μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίαν; Εἰ δὲ οὐν θαυμάσιος ἡ πρόρρησις, καὶ ἐτι θαυμασιώτερα, καὶ ὑπὲρ πάντα λόγον ἡ τῆς πρόρρησεως ἔκδοσις, τί δεῖ ἀπιστεῖν εἰ καὶ ἡ πρώτη τοῦ προφητευομένου πάροδος παράδοξον καὶ ὑπὲρ πᾶσαν ἀνθρώπου φύσιν τὴν τῆς γενέσεως καταβολὴν εἰληγεν, ὅποτε καὶ ἡ τῶν λοιπῶν θαυμάτων ἐναργῆς ἔβρις, οὐχ ἤτων οὔσα, ἀπὸ τῆς γενέσεως αὐτοῦ βιάζεται καὶ τὴν τῶν ἄλλων τῶν κατ' αὐτὸν πραχθέντων ἀποδέχεσθαι μαρτυρίαν; Ἀλλὰ γὰρ τούτοις ἐξῆς μετὰ τὸ, « Εἰ βόσκημα προβάτου καὶ καταπάτημα βοῆς, » συνήπται δευτέρα τίς πρόρρησις συγγενῆς τῇ προτεθειμένῃ, ἀρχυμένη ἀπὸ τοῦ, « Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς μέ· Λάβε

σεαυτῷ τόμον, ἢ ἦν καὶ αὐτὴν ἐκθέμενοι, φέρε, δια-
σκοπήσωμεν.

quæ illius ortu haudquaquam minor est, cogit etiam aliorum, quæ circa illum gesta sunt, accipere testimonium? Cæterum, ordine deinceps his quæ dicta sunt post illud: « In pascua ovis, et conculcationem bovis ⁵¹, » annexa est altera quædam prædictio cognata ejus quæ exposita est, quæ quidem ab eo loco incipit, « et dixit Dominus ad me: Sume tibi librum ⁵², » quam etiam ipsam tempus jam est, ut exponamus et contemplemur.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.—Ἐπὶ καινῆς Γραφῆς, τῆς Και-
νῆς δηλαδὴ Διαθήκης, προφήτης ἐξ ἁγίου Πνεύ-
ματος συλλήψεσθαι καὶ τέξεσθαι Υἱὸν λέγεται,
ὃς, τῶν ἐχθρῶν καὶ πολεμίων κρατήσας, ἀπι-
στηθήσεται μὲν ὑπὸ Ἰουδαίων, τοῖς δὲ ἔθνεσιν
ἔσται σωτήριος· ὁ δὲ τε κείσεται τὸ Ἰουδαίων
ἔθνος μετὰ τὴν εἰς αὐτὸν ἀπιστίαν κατὰ τὸ
αὐτὸ δηλοῦται.

« Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς μέ· Λάβε σεαυτῷ τόμον
καινὸν, μέγαν, καὶ γράψον εἰς αὐτὸν γραφίδι ἀνθρώ-
που, τοῦ ἄξέως προνομήν ποιῆσαι σκύλων, πάρεστι
γάρ, καὶ μάστιγός μοι ποίησον πιστοῦς ἀνθρώπους,
ἐδὼν Οὐρίαν τὸν ἱερέα, καὶ Ζαχαρίαν υἱὸν Βαραχίου.
Καὶ προσῆλθον πρὸς τὴν προφήτιν, καὶ ἐν γαστρὶ
ἔλαβε, καὶ ἔτεκεν υἱόν. Καὶ εἶπε Κύριός μοι· Κά-
λεσον τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ταχέως σκύλευσον, ὄξέως προ-
νόμησον· διότι πρὶν ἢ γυνῶναι τὸ παιδίον καλεῖν πα-
τέρα ἢ μητέρα, λήψεται δύναμιν Δαμασκού, καὶ τὰ
σκύλα Σαμαρείας ἐναντι βασιλείως Ἀσσυρίων. » Ἐγε-
ται τῆς προτεταγμένης καὶ ἡ παρούσα προφητεία.
Ἡ γὰρ ἐκεῖ Παρθένος ἡ τὸν μεθ' ἡμῶν Θεὸν τίκτηεν
λεγόμενη, προφήτης ἐπὶ τοῦ παρόντος ὠνόμασται. Ζη-
τούμενον δὲ πῶθεν ἄρα συλλήψεσθαι ἀπειρόγαμος οὖσα,
τοῦτο νῦν ὁ λόγος διδάσκει, « Καὶ προσῆλθον, » λέ-
γων, « πρὸς τὴν προφήτιν, καὶ ἐν γαστρὶ ἔλαβε, καὶ
ἔτεκεν υἱόν. » Ἀκουστέον δὲ ταῦτα ὡς ἐξ ἁγίου Πνεύ-
ματος, ὅφ' οὐ θεοφορούμενος ὁ προφήτης ἐθέσπιζεν.
Αὐτὸ δὲ οὐκ ἐπὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον προσεληθέναι ὁμο-
λογεῖ τῇ προφήτιδι· ὃ καὶ σαφῶς πεπλήρωται ἐπὶ
τῆς τοῦ Σωτήρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ γενέσεως, ὅτε
« ἀπεστάλη ἄγγελος Γαβριὴλ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς πόλιν
τῆς Γαλιλαίας ἣ ὄνομα Ναζαρεθ, πρὸς παρθένον
μεμνηστευμένην ἀνδρὶ ᾧ ὄνομα Ἰωσήφ, ἐξ οἴκου καὶ
πατριᾶς Δαυὶδ· ἣ καὶ εἶπε· Χαῖρε, κεχαριτωμένη,
ὁ Κύριος μετὰ σοῦ, εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξί. » Καὶ
πάλιν· « Μὴ φοβῶ· εὗρες γὰρ χάριν παρὰ τῷ Θεῷ·
καὶ ἰδοὺ, συλλήψῃ ἐν γαστρὶ καὶ τέξῃ υἱόν, καὶ καλέ-
σεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν. » Εἰπούσης τε τῆς Μα-
ρίας· « Πῶς ἔσται τοῦτο, ἐπεὶ ἄνδρα οὐ γινώσκω; »
ἀπεκρίνατο· « Πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σέ, καὶ
δύναμις Ὑψίστου ἐπισκιάσει σοί. Διὸ καὶ τὸ γεννώ-
μενον ἅγιον κληθήσεται Υἱὸς Θεοῦ. » Καὶ ἐν μὲν τῇ
πρὸ ταύτης προφητείας ἅμα τῇ γενέσει τοῦ Ἐμμα-
νουὴλ, πρὶν ἢ γυνῶναι τὸ παιδίον ἀγαθὸν ἢ κακόν, ἐλέ-
γετο ἐγκαταλειφθήσεσθαι τὴν γῆν ἀπὸ τῶν πολιτο-
κούντων αὐτὴν δουεῖν βασιλέων, ἐνὸς μὲν τοῦ τῆς Σα-
μαρείας, θατέρου δὲ τοῦ τῆς Δαμασκού· ἐπὶ δὲ τῆς
παρούσης, πρὶν ἢ γυνῶναι τὸ παιδίον καλεῖν πατέρα ἢ
μητέρα, λήψεται δύναμιν Δαμασκού, καὶ τὰ σκύλα
Σαμαρείας· ὧν καὶ πρόσθεν καταλυθήσεσθαι τοὺς
βασιλεῖς ἐπὶ τῇ γενέσει τοῦ Ἐμμανουὴλ ἐθέσπιζεν.

Ab eodem.—In nova Scriptura, Novo scilicet Testamento, prophetissa ex Spiritu sancto conceptura et paritura Filium dicitur, qui cum inimicos et hostes vicerit, non crederetur quidem a Judæis, gentibus autem erit salutaris. Qualia etiam patitur Judaica natio post incredulitatem in eum, per idem declaratur.

« Et dixit Dominus ad me: Accipe tibi ipsi librum novum grandem, et scribe in eo stilo hominis, ut celeriter direptionem facias spoliolum, adest enim, et testes mihi facito fideles homines, Uriam sacerdotem, et Zachariam filium Barachiz, et accessi **329** ad prophetissam, et in utero accepit, et peperit filium, et dixit Dominus ad me, voca nomen ejus Accelera spolia detrahare, Cito prædare, quia antequam sciat puer vocare patrem aut matrem, accipiet potestatem Damasci, et spolia Samariæ coram rege Assyriorum ⁵³. » Continuat cum superiore prophetia hæc: Quæ enim illic Virgo, nobiscum Deum, parere dicitur, prophetissa in præsentia nominata est. Sed cum quæstio oriretur undenam esset conceptura, quæ virum experta non esset, ipsum hoc de quo quæritur, nunc oraculum docet: « Et accessi, inquit, ad prophetissam, et in utero accepit, et peperit filium. » Est autem intelligendum de Spiritu sancto, a quo afflatus propheta divinabat. Ipse enim sanctus Spiritus se accessisse ad prophetissam fatetur, quod quidem ipsum plane completum est in Salvatoris nostri Jesu Christi ortu, quo tempore « missus est angelus Gadril a Deo in civitatem Galilææ, cui nomen Nazareth, ad virginem desponsatam viro, cui nomen Joseph, de domo et familia David, ad quam dixit: Ave, gratia plena, Dominus tecum, benedicta tu in mulieribus ⁵⁴. » Et rursus: « Ne timeas, invenisti enim gratiam apud Deum, et ecce concipies in utero, et paries filium, et vocabis nomen ejus Jesum ⁵⁵; » et cum dixisset Maria: « Quomodo erit istud? quoniam virum non cognosco ⁵⁶? » respondit: « Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi. Ideoque quod gignitur, sanctum vocabitur, Filius Dei ⁵⁷: » et in superiore quidem prophetia in ortu ipsius Emmanuel, priusquam sciret puer bonum aut malum, dicebatur, relinquentem esse terram ab obsidentibus eam duobus regibus, uno quidem Samariæ, altero autem Damasci; in præsentia vero, priusquam sciat vocare patrem aut matrem, puerum accepturum potestatem Damasci, et spolia Samariæ: quarum prius abolendos esse reges in ortu ipsius Emmanuel cecinit.

⁵¹ Isa. vii, 25. ⁵² Isa. viii, 1. ⁵³ ibid. 1-4. ⁵⁴ Luc. 1, 26-28. ⁵⁵ ibid. 30, 31. ⁵⁶ ibid. 34. ⁵⁷ ibid. 35.

Et ad verbum quidem in diebus Achaz regis Juda, et ipsius prophetæ Isaiæ, duo reges ex composito, eos qui successionibus David parebant, obsoderunt, sicut etiam prius ostensum est, alter quidem Damasci gentium simulacra adorantium rex, alter vero Judaicæ multitudinis in ea Palæstinæ civitate quæ tunc quidem vocabatur Samaria, nunc autem a nostris Sebaste nominatur : **330** de quibus Deus per prophetam ad Achaz dixit : « Ne timeas, neque anima tua langueat a duobus lignis, a terrificis his fumigantibus ; » et cum interitum virorum continuo neque multo post futurum dixisset, deinceps canit quemadmodum in nobiscum futuri Dei ortu, penitus amborum extinguetur et dissolvetur regnum. Ostendimus autem ab historia quemadmodum usque ad tempora adventus Salvatoris nostri Jesu Christi, utrumque et Judæorum et Damascenorum permanserit regnum. Postquam vero ille ad omnes homines advenit, sicut oraculum ipsum prædixerat, defecerunt, quo tempore imperium Romanorum una cum Salvatoris nostri publicatione invaluit : et hæc ad verbum cum cecinisset oraculum, transivit ad sensum et intelligentiam, et ad universalem majoris spiritus in contemplando expositionem, et cum duos ordines hostium atque inimicorum invisibilium, hoc est malorum dæmonum, instituisset, qui omne hominum genus variis modis oppugnant, unum quidem eorum qui et undique et semper inter homines cultus simulacrorum et in opinionibus falsas sententias generant atque efficiunt, alterum vero eorum qui in moribus animarum perditionem atque interitum moluntur, cumque erroris in simulacris colendis imaginem ferre ostendisset eum qui Damasci imperaret, ejus vero per quem homines a temperanti sanoque victu deducuntur, figuram esse, eum qui Samariæ : non prius ait terram ab hisce liberandam (sic utique vocans homines in terra habitantes) quam in terra conspiciatur Emmanuel Deus : ubi autem hic illuxerit, et in hominis anima regnaverit, neminem posthac superfuturum eorum qui antea ipsum possidebant. Sic sane etiam hoc in loco dictum esse illud, « accipiet potestatem Damasci, et spolia Samariæ, » utpote cum Salvatoris nostri Jesu Christi vis acervatim eversura esset cunctos invisibiles nobis hostes, qui jampridem his, quæ superius dictæ sunt, a Deo alienis et noxiis operationibus, universos homines occidebant. Nec non rursus si ad verbum interpreteris, videas protinus in ortu atque adventu Salvatoris nostri, Damasci potentiam eversam, et spolia Samariæ sublata, hoc est, earum regna, quæ usque ad tempora de quibus dictum est, duraverint, ex illo ad hunc usque diem ut ab oraculis prædictum est, defecerunt. **331** Quidam vero etiam aliter dicunt, Magos qui ab Oriente venerunt, et Christum, qui puer adhuc erat, adoraverunt, hos ipsos esse, potestatem Damasci. Potes etiam magis in universum dicere, omnes quicumque alienam a Deo multitudinique

Αἰσθητῶς μὲν οὖν ἐν ἡμέρᾳ Ἄχαζ βασιλέως Ἰουδα, καὶ κατ' αὐτὴν Ἡσαΐαν τὸν προφήτην, δύο βασιλεῖς ἐκ συνθήκης τοὺς ὑπὸ τοῖς διαδόχοις αὐτῷ βασιλευμένους ἐπολιόρχουν, ὡς ἔδη πρότερον δεδήλωται, ὁ μὲν ἐπὶ τῆς Δαμασκοῦ τῶν εἰδωλοατρῶν ἔθνῶν βασιλεύς, ὁ δὲ τοῦ πλήθους τῶν Ἰουδαίων ἐν τῇ καλουμένῃ Σαμαρείᾳ πόλει τῆς Παλαιστίνης, ἣν Σεβαστήν οἱ καθ' ἡμᾶς ὀνομάζουσι· περὶ ὧν ὁ Θεὸς διὰ τοῦ προφήτου τῷ Ἄχαζ εἶπε· « Μὴ φοβοῦ, μηδὲ ἡ ψυχὴ σου ἀσθενεῖτω ἀπὸ τῶν δύο ξύλων, τῶν δαλῶν τῶν καπνίζομένων τούτων· » καὶ τὴν ἀπόλειάν γε τῶν ἀνδρῶν αὐτίκα μάλα καὶ οὐκ εἰς μακρὰν ἔσσεσθαι εἰπὼν, ἐξ ἧς προφητεῦει, ὡς ἐπὶ τῇ τοῦ μεθ' ἡμῶν ἐσομένου Θεοῦ γενέσει πάμπαν ἀμφοτέρων σεθεθήσεται καὶ καταλυθήσεται ἡ βασιλεία. Δείκνυμεν δὲ ἀπὸ τῆς ἱστορίας, ὡς μέχρι τῶν χρόνων τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ παρουσίας, διαμεμένηκεν ἡ τε τῶν Ἰουδαίων καὶ Δαμασκηνῶν βασιλεία. Μετὰ δὲ τὴν εἰς πάντας ἀνθρώπους ἐπιφάνειαν αὐτοῦ, ἀκολούθως τῇ προῤῥήσει διασλοίπασι, τῆς Ῥωμαίων μοναρχίας ἐπικρατησάσης οὖν τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν κηρύγματι. Καὶ ταῦτά γε πρὸς λέξιν θεσπίσας ὁ λόγος, μετέβαιεν ἐπὶ τὴν διάνοιαν, καὶ τὴν καθόλου πνευματικωτέραν ἐν θεωρίαις ἀπόδοσιν· ὑποστησάμενός τε δύο στίφη ἀοράτων ἐχθρῶν καὶ πολεμίων δαιμόνων πονηρῶν, τὸ πάντων ἀνθρώπων γένος διαφόρως πολεμοῦντων, ἐν μὲν τῶν τὰς ἐν ἀνθρώποις ἐνεργούντων ἀεὶ καὶ πάντοτε εἰδωλοατρείας, καὶ τὰς ἐν δόγμασι ψευδοδοξίας, θάτερον δὲ τῶν ἐν ἔθεσι ψυχῶν διαφορὰν κτετραζομένων· καὶ τὸ μὲν τῆς εἰδωλοατρῶν πλάνης εἰκόνα φέρειν ἀποδείξας, τὸν ἀρχοντα τῆς Δαμασκοῦ, τὸ δὲ τῶν ἐν ἀποπτύσει τοῦ σώφρονος καὶ ὕγιους βίου τύπων εἶναι, τὸν τῆς Σαμαρείας, οὐ πρότερόν φησι τούτων ἀπαλλαγῆσθαι τὴν γῆν, (οὕτω καλῶν τοὺς ἐπὶ γῆς κατοικοῦντας ἀνθρώπους,) ἢ φανῆναι ἐπὶ γῆς τὸν Ἐμμανουὴλ Θεόν· τούτου δὲ ἐπιλάμψαντος, καὶ βασιλεύοντος ἀνθρώπου ψυχῆς, μηδένα εἶτι λείπεσθαι τῶν πάλαι κατακρατούμενων αὐτῆς. Οὕτω δὲ οὖν καὶ ἐνθάδε περὶ τῶν αὐτῶν εἰρησθαι νοήσεις τὸ, « Ἀθήσεται δύναμιν Δαμασκοῦ, καὶ τὰ σκῦλα Σαμαρείας, » τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ δυνάμεως καθαιρουσῆς ἀθρόως πάντας τοὺς ἀοράτους ἡμῶν ἐχθροὺς, οἳ δὲ πάλαι πρότερον ταῖς προειρημέναις ἀθέοις καὶ ἐπιβλαβέσιν ἐνεργείαις πάντας ἀνθρώπους ἐπολιόρχουν. Καὶ πρὸς λέξιν δὲ πάλιν ἴδοις ἂν ὁμοῦ τῇ γενέσει καὶ ἐπιφάνειᾳ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τὴν δύναμιν Δαμασκοῦ καθηρημένην, καὶ τὰ σκῦλα Σαμαρείας ἠρμένα, τοῦτ' ἐστὶ τὰς βασιλείας αὐτῶν, αἷ, μέχρι τῶν δηλουμένων χρόνων διαρκέσασαι, ἐξ ἐκείνου καὶ εἰς δεῦρο διαλελοίπασι, κατὰ τὰς θέας προῤῥήσεις. Φασὶ δὲ τινες καὶ ἄλλως, τοὺς ἀπ' Ἀνατολῆς ἐηλυθότας Μάγους, καὶ τῷ Χριστῷ παιδίῳ ἦντι προσκεκνηχότας, τούτους εἶναι τὴν δύναμιν Δαμασκοῦ. Εἰποῖς δ' ἂν καθολικώτερον, πάντας τοὺς τὴν μὲν ἄθεον καὶ πολυθεον εἰδωλοατρείαν ἀποστραφέντας, τῷ δὲ τοῦ Χριστοῦ λόγῳ καταδουλωθέντας, μάλιστα εἰ δυνατοὶ τινες εἴεν ἐν λόγῳ καὶ σοφίᾳ τοῦ αἰῶνος τούτου, αὐτοὺς εἶναι τοὺς ὀνομαζομένους δύναμιν Δαμασκοῦ. Κατὰ ταῦτα,

ὅς καὶ τὰ σκῦλα Σαμαρείας νόησεις, τοὺς ἀπὸ τοῦ
 Ἰουδαίων ἔθνους τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν μαθητάς καὶ
 ἀποστόλους, οὗς ὡσπερ ἐκ πολεμίων τῶν ἐκ περι-
 τομῆς κατ' αὐτοῦ στρατευσαμένων σκῦλα ὑφ' αὐ-
 τῶν λαθῶν ἐξ ἐναντίας καθόπισσε τοῦ τῶν Ἀσ-
 συρίων βασιλέως, οὗτω πάλιν τροπικῶς δηλου-
 μένου τοῦ ἀρχοντος τοῦ αἰῶνος τούτου. Ἐπεὶ δὲ
 τὸ « ἐναντίον βασιλέως Ἀσσυρίων, » σαφέσταρον ὁ
 Ἀκύλας ἐξέδωκεν, εἰπὼν, « εἰς πρόσωπον βασι-
 λέως Ἀσσυρίων, » ἐπίστησον μήποτε ἄρα καὶ ἐν
 τούτοις τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν δηλοῖ, εἰ γε κατευ-
 θύνοντες, ἢ κατευθυνόμενοι Ἀσσύριοι μεθερμη-
 νεύονται, κατὰ τὰ μικρῶ πρόσθεν ἀποδοθέντα.
 Ἐπεὶ τοίνυν τῇ περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν προφ-
 ῆσει καὶ νῦν ὁ τῶν Ἀσσυρίων συμπλέκεται
 βραχίονας, εἰκότως ἡμῖν κἀναυθα ἡ Ῥωμαίων
 ἀρχὴ παρείληπται, διὰ τὸ πρὸς τὸ Θεοῦ εἰς
 τὴν τῶν ἔθνῶν ὑποταγὴν κατευθύνεσθαι. Λη-
 ψεσθαι τοιγαροῦν τὸ τιχτόμενον παιδίον τὴν
 δύναμιν Δαμασκῶ, καὶ τὰ σκῦλα Σαμαρείας,
 καὶ κτραδῶσαι εἰς πρόσωπον Ἀσσυρίων, καὶ ἐν
 ὀφθαλμοῖς τῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κατευθυνόμενων
 θεσπίζεσθαι καὶ ταῦτα ποιήσῃν ἅμα τῇ αὐτοῦ γε-
 νέσει, ἀρόρητῶ καὶ ἐνθέῳ δυνάμει, ἔτι νηπιό-
 ζοντι σώματι τῶσαῦτα ἐν ἀνθρώποις οἰκονομού-
 μενος. Πάντα δὲ ταῦτα ὁ προφήτης ἐν τόμῳ καινῶ
 καὶ μεγάλῳ γραφῇ παραδοῦναι ἀνθρώπου προσ-
 τάσσεται, τοῦτον καὶ τῆς καινῆς Διαθήκης δηλου-
 μένης τὸν τρόπον. Προσπαρλαμβάνει δὲ τῶν
 εἰρημένων μάρτυρας ἱερέα καὶ προφήτην, τοῦ
 λόγου παιδεύοντος, ὡς οἱ δεήσει ἐν ταῖς ἀποδει-
 ξεσι ταῖς περὶ τοῦ Χριστοῦ τὰς ἀπὸ τῆς ἐν νό-
 μῳ ἱερουργίας καὶ τῶν μετὰ ταῦτα προφητῶν
 μαρτυρίας παραλαμβάνειν. Ἱστοῦς δὲ βούλεται
 καὶ ἄλλως μάρτυρας εἶναι τοὺς τὴν γένεσιν τοῦ
 δηλουμένου παιδίου μέλλοντας ἐποπτεύειν, εἰς τὸ
 συνιέναι δύνασθαι τὰ προφητευόμενα. « Ἐὰν
 γὰρ μὴ πιστεύσητε, οὐδὲ μὴ συνῆτε, » ἐλέγετο
 ἀνωτέρω καὶ τὸν μὲν ἔχειν φῶς Θεοῦ· (τούτο
 γὰρ ὁ Οὐρίας ἐρμηνεύεται), τὸν δὲ υἱὸν ὄντα
 εὐλογίας, τὴν μνήμην τοῦ Θεοῦ ἐν ἑαυτῷ
 φέρειν· τούτο γὰρ καὶ ὁ τοῦ Βαραχίου Ζαχα-
 ρίας δηλοῖ. Ταῦτα μὲν οὖν εἰς τοὺς τόπους ἡμεῖς
 ἐπιβεβλήκαμεν. Εἰ δὲ τις τῶν ἐκ περιτομῆς
 οὐ ταῦτα οὕτως ἔχειν βούλεται, ὅρα ἡμῖν αὐτὸν
 ἀποδεικνύειν, τίς πώποτε παρ' αὐτοῖς Ἐμ-
 μανουὴλ γέγονε, καὶ πῶς ὁ προφήτης προσ-
 ῆλθε πρὸς τὴν προφήτιν, καὶ τίνα ταύτην,
 καὶ πῶς παραχρῆμα συνέλαβε, καὶ τίς ὁ ἐκ
 τῆς προφητεῖδος ἀποτεχθεὶς υἱός, ὃς αὐτὸς ὁ Κύ-
 ριος ἐπιτίθειται ὄνομα, « Τυχῶς σκύλευσον, » καὶ
 τίς ἡ αἰτία τῆς τοιαύτης τοῦ τεχθέντος προσ-
 ηγορίας. Δεικνύτωςαν δὲ καὶ τὸ, « Πρὶν ἢ γινῶ-
 ναι τὸ παιδίον καλεῖν πατέρα καὶ μητέρα, » τὴν
 δύναμιν εἰληφότα Δαμασκῶ, καὶ τὰ σκῦλα Σα-
 μαρείας, ἐναντι βασιλέως Ἀσσυρίων. Ἡμεῖς γὰρ
 ταῦτα, καὶ πρὸς λέξιν, καὶ τροπικῶς ἐξείλη-
 φότες, πεπληρώσασθαι αὐτὰ δεῖκνυμένους ἐπὶ τῆς τοῦ
 Σωτῆρος ἡμῶν γενέσεως, παριστῶντες τοτὲ μὲν

PATROL. GR. XXII.

A deorum addictam simulacrorum culturam aspernat
 sunt, et Christi verbo seipso addixerunt, præsenti
 si in verbo et sapientia sæculi hujus potentes
 sint, eos ipsos esse qui Damasci potentia no-
 minentur. Eodem sensu etiam spolia Samariæ ac-
 cipies, de Judaica gente assumptos Salvatoris no-
 stri discipulos et apostolos, quos quasi de hostibus
 ad circumcissionem spectantibus, qui adversum se
 militaverint, prædæ instar sibi ipsi subjiciens,
 contra Assyriorum regem armavit, quandoquidem
 sic rursus per figuram sæculi hujus princeps si-
 gnificatur. At vero quoniam illud « ante regem
 Assyriorum, » manifestius Aquila reddidit, ubi sic
 ait, « in faciem regis Assyriorum, » vide ne forte in
 his verbis Romanorum imperium significet, siqui-
 dem ex iis quæ paulo ante a nobis exposita sunt,
 Assyrii sermone nostro, et qui dirigunt, et qui di-
 riguntur intelligi solent. Quoniam igitur oraculo
 quod nunc de Salvatore nostro redditur, etiam rex
 Assyriorum implicitus est, merito hic quoque a
 nobis Romanorum imperium acceptum est, quippe
 quod ad subjiciendas gentes ab ipso Deo dirigatur.
 Ergo qui nascitur puer, accepturus potentiam Da-
 masci, et spolia Samariæ, et traditurus in faciem
 Assyriorum et in oculis eorum qui a Deo dirigun-
 tur, canitur : atque hæc ipsa in ortu suo facturus
 vi quadam divina atque ineffabili, qui quidem ad-
 huc in puerili corpore constitutus tanta inter ho-
 mines dispensatione fungetur. Omnia vero hæc
 propheta in novo et grandi libro stylo et scripturæ
 hominis tradere jubetur : hoc enim sermone No-
 vum significatur Testamentum. Assumit autem
 eorum quæ dicta sunt testes sacerdotem et pro-
 phetam, oraculo docente, fore opus in demonstra-
 tionibus de Christo tum a sacerdotio quod in lege
 continetur, tum a prophetis qui postea fuerunt,
 accipere testimonia ; et alioqui fideles vult esse
 testes, eos qui pueri de quo agitur, inspecturi sint
 ortum, ut ea quæ in ipsa prophetia continentur,
 intelligere possint. Supra enim dicebatur, « Si non
 credideritis, non intelligetis, » et alterum quidem
 lumen Dei habere : **332** id enim Urias ex inter-
 pretatione significat : alterum vero, qui benedictio-
 nis sit filius, Dei in seipso memoriam ferre. Id enim
 sibi vult Barachizæ Zacharias : hæc igitur nos in
 figuris conjecimus. Si quis autem ex Judæis hoc
 nolit sic se habere, is, quæso, nobis ostendat, quis
 unquam apud ipsos Emmanuel fuerit, et quomodo
 propheta ad prophetissam accesserit, et quæ tan-
 dem ea sit, et quomodo e vestigio conceperit, et
 quisnam iste ex prophetissa natus filius, cui nomen
 ipse Dominus imposuerit, « Celeriter detrabe spolia,
 Cito prædare, » et quænam sit causa hujusce, ejus
 qui natus sit, appellationis. Ostendant præterea
 illud quid sit, « prius quam sciat puer vocare pa-
 trem et matrem, » potestatem accepisse Damasci,
 et spolia Samariæ coram rege Assyriorum. Nos
 enim ista, et ad verbum, et figurate accipientes,
 jam nunc completa esse demonstramus in ortu

17

Salvatoris nostri, quippe qui illud item ostendimus alias quidem ad verbum, et secundum eam sententiam quæ in promptu sit, alias vero figurate oportere in ipsas prophetias incumbere; continuo namque post eas quæ antea dictæ sunt voces, per obscuriores quasdam figuras adjungitur: « Et adjecit Dominus loqui ad me adhuc, eo quod nolit populus iste aquam Siloam, quæ vadit cum silentio, sed velit habere Rhaasim, et filium Romeliæ. Idcirco ecce Dominus adducet super vos aquam fluminis fortem et multam, regem Assyriorum, et gloriam ejus: et ascendet super omnem convallem vestram, et ambulabit super omnem murum vestrum, et auferet de Judæa hominem, qui possit caput tollere: aut qui idoneus sit consummare aliquid, et erunt castra ejus, ita ut impleant latitudinem regionis tuæ, nobiscum Deus. Cognoscite gentes et vincimini, exaudite usque ad extremum terræ⁸⁸. » Planissime enim hæc nulla alia ratione, quam ex figura, et inmutatione, conversioneque sermonis, sententiam servant: significant namque per aquam Siloam quæ vadit cum silentio, evangelicam salutaris verbi doctrinam: nam ex interpretatione, Siloam dicitur *missus*. Porro hic quisnam alius sit, nisi qui a Patre ad nos missus Deus Verbum? de quo etiam Moses ait: « Non deficiet princeps de Juda, neque dux de femoribus ejus, donec veniat cui repositum est, et ipse erit exspectatio gentium⁸⁹. »

333 Pro illo enim, « cui repositum est, » in Hebraico habetur « Siloam, » eum videlicet qui hic habetur Siloam, hoc est, missum, etiam illic significante oraculo. Porro Rhaasim rex fuit earum gentium quæ simulacra Damasci colebant, sicut Romeliæ filius ejus Judaicæ gentis, quæ in Samaria patriam religionem deseruerat. Minatur ergo Deus iis qui Siloam, hoc est, missum Emmanuel, et eum qui ex muliere prophetica natus sit, filium, potabileque ac secundum ejus Verbum non susceperint, sed illud quamvis mansuete et cum silentio feratur, recusaverint, et contra seipsum aut gentium simulacra colentium, aut populi Dei defectionis principem optaverint, se inducturum aquam fluminis fortem et multam, quam sane aquam, ipsum prophetiæ oraculum interpretatur dicens, ipsum esse regem Assyriorum. Sic enim rursus secundum sententiam, aut significat principem sæculi hujus, aut, quod nunc rerum potitur, Romanorum imperium, cui imperio traditi sunt, qui eam, de qua dictum est, aquam Siloam, quæ cum silentio vadit, recusaverunt, adversariis autem atque hostibus rectæ rationis sententiis atque opinionibus, seipsum subjecerunt: e vestigio enim, neque ita post multum tempus, in eos qui Salvatoris nostri Evangelium non susceperant, sed potum Siloam, qui labitur cum silentio, recusaverant, Romanorum ab ipso Deo directus exercitus, facto impetu, penetravit in omnem convallem ipsorum, et ambulavit super omnem murum ipso-

A ῥητῶς κατὰ τὴν πρόχειρον διάνοιαν, τοτὲ δὲ τροπικῶς δεῖν ἐπιβάλλειν ταῖς προφητείας. Αὐτίκα ἐξῆς ταῖς προειρημέναις φωναῖς δι' αἰνιγμάτων αὐθις ἐπιλέγεται: « Καὶ προσέθετο Κύριος λαλῆσαι μοι ἔτι, διὰ τὸ μὴ βούλεσθαι τὸν λαὸν τοῦτον τὸ ὕδωρ τοῦ Σιλωάμ τὸ πορευόμενον ἡσυχῇ, ἀλλὰ βούλεσθαι ἔχειν τὸν Ῥασσίμ, καὶ τὸν υἱὸν Ῥομελίου. Διὰ τοῦτο ἰδοὺ Κύριος ἀνάγει ἐφ' ὑμᾶς τὸ ὕδωρ τοῦ ποταμοῦ τὸ ἰσχυρὸν καὶ τὸ πολὺ, τὸν βασιλέα τῶν Ἀσσυρίων, καὶ τὴν δόξαν αὐτοῦ: καὶ ἀναθήσεται ἐπὶ πᾶσαν φάραγγα ὑμῶν, καὶ περιπατήσει ἐπὶ πᾶν τεῖχος ὑμῶν, καὶ ἀφελεῖ ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας ἄνθρωπον, ὃς δυνήσεται κεφαλὴν ἄραι, ἢ δυνατὸν συντελέσασθαι τι: καὶ ἔσται ἡ

B παρεμβολὴ αὐτοῦ, ὥστε πληρῶσαι τὸ πλάτος τῆς χώρας σου: μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός. Γινώτε, ἔθνη καὶ ἠτᾶσθε, ἐπακούσατε ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. » Σαφῶς γὰρ ταῦτα οὐδὲ ἄλλως ἢ μετὰ θεωρίας τῆς κατὰ μόνην τροπολογίαν τὴν διάνοιαν σώζει: δηλοῖ γοῦν καὶ αὐτὰ διὰ μὲν τοῦ ὕδατος τοῦ Σιλωάμ τοῦ ἡσυχῇ πορευομένου τὴν εὐαγγελικὴν τοῦ σωτηρίου λόγου διδασκαλίαν: ἐρμηνεύεται γὰρ Σιλωάμ ἀπεσταλμένος. Οὗτος δ' ἂν εἴη ὁ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἡμῖν ἀπεσταλμένος Θεὸς Λόγος: περὶ οὗ καὶ Μωσῆς φησιν: « Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, οὐδὲ ἡγούμενος ἐκ τῶν μερῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ ᾧ ἀπόκειται, καὶ αὐτὸς ἔσται προσδοκία ἐθνῶν. »

C Ἀντὶ τοῦ γὰρ ἐφ' ἀπόκειται, τὸ Ἑβραϊκὸν « Σιλωάμ » περιέχει, τὸν ἐνταῦθα Σιλωάμ, τοῦτ' ἔστι, τὸν ἀπεσταλμένον κακῆι δηλοῦντος τοῦ λόγου. Ὁ δὲ Ῥασσίμ βασιλεὺς ἦν πάλιν τῶν ἐν Δαμασκῷ εἰδωλολατρῶν ἐθνῶν, ὡς καὶ ὁ υἱὸς Ῥομελίου τῶν ἐν Σαμαρείᾳ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἀποστάντων τῆς πατρῆου θρησκείας. Ἀπειλεῖ τοιγαροῦν ὁ Θεὸς τοῖς μὴ τὸν Σιλωάμ, τοῦτ' ἔστι τὸν ἀπεσταλμένον Ἐμμανουήλ, καὶ τὸν ἐκ τῆς προφητείδος γεγεννημένον υἱὸν, τὸν τε πότιμον καὶ γόνιμον αὐτοῦ Λόγον παραδεξαμένους, ἀλλὰ τοῦτον μὲν, καίτοι πρᾶως καὶ ἡσυχῇ φερόμενον, παραιτησαμένους, καθ' ἑαυτῶν δὲ ἦτοι τὸν τῶν εἰδωλολατρῶν ἐθνῶν ἄρχοντα, ἢ τὸν τῆς ἀποστασίας τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ ἐλομένους ἐπάξουν τὸ ὕδωρ τοῦ ποταμοῦ τὸ ἰσχυρὸν καὶ τὸ πολὺ, ὅπερ ὕδωρ αὐτὸς ὁ τῆς προφητείας λόγος ἐρμηνεύει, λέγων αὐτὸν εἶναι τὸν βασιλέα τῶν Ἀσσυρίων: οὕτω πάλιν ἦτοι κατὰ διάνοιαν σημαίνων τὸν ἄρχοντα τοῦ αἰῶνος τούτου, ἢ τὴν νῦν ἐπικρατοῦσαν Ῥωμαίων ἀρχὴν, ἢ καὶ παρεδόθησαν οἱ τὸ μὲν δηλωθὲν τοῦ Σιλωάμ ὕδωρ τὸ πορευόμενον ἡσυχῇ παραιτησάμενοι, τοῖς δὲ ἐναντίοις καὶ πολεμίοις τοῦ ὀρθοῦ λόγου δόγμασιν ἑαυτοὺς ὑποβελήκότες. Αὐτίκα γοῦν καὶ οὐκ εἰς μακρὰν μὴ παραδεξαμένους αὐτοῖς τὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Εὐαγγέλιον, παραιτησαμένους δὲ τὸ τοῦ Σιλωάμ ποτὸν τὸ πορευόμενον ἡσυχῇ, ἐπελθὼν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κατευθυνόμενος Ῥωμαίων στρατὸς, ἀνεληλύθεν ἐπὶ πᾶσαν φάραγγα αὐτῶν, καὶ περιεπάτησεν ἐπὶ πᾶν τεῖχος αὐτῶν, καὶ ἀφείλεν ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας ἄνθρωπον, ὃς δυνήσεται κεφαλὴν ἄραι, καὶ δυνατὸν συντελέσασθαι τι: καὶ

⁸⁸ Isa. viii, 5-8. ⁸⁹ Gen. xlix, 10.

γέγονεν ἡ παρεμβολή τοῦ δηλωθέντος τῶσαύτη, ὥστε πληρῶσαι τὸ πλάτος τῆς Ἰουδαίας ἀπάσης. Καὶ τοῦτο γε πρὸς λέξιν οὕτως εἰς ἐκείνους ἐκπεπληρωται. Διὰ ποίαν αἰτίαν, εἰ δὴ μαθεῖν ἐθέλεις, ἄκουε. Ὅτι μεθ' ἡμῶν ὁ Θεὸς Ἐμμανουήλ, ὁ ἐκ τῆς Παρθένου γεγεννημένος, ἀλλ' οὐ καὶ μετ' αὐτῶν ἦν ὡς εἴ γε εἶχον αὐτὸν, οὐκ ἂν ταῦτα πεπόνθεισαν. Διὸ δὴ ἐξῆς ὁ λόγος τοῖς ἔθνεσιν ἐπιβοᾶται τὸν Ἐμμανουήλ, λέγων· « Μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός· γινώτε, ἔθνη, καὶ ἡ- τὰσθε. » Καὶ ταῦτα δ' ἡμῖν ἐρμηνεύεται, εἰς τὸ παραστῆσαι, ὡς ποτὲ μὲν κατὰ λέξιν, ποτὲ δὲ δι' αἰνιγμῶν τὰ πλείστα τῶν προφητειῶν ἐκλαμβάνειν δεῖ· ἔνθεν δὲ ὁρμωμένους προσήκει καὶ τὰ λοιπὰ τῆς ἐν χερσὶ προφητείας ὁμοίως ἐπιθεωρεῖν.

riores figuras maximam prophetiarum partem intelligere oportet; cæterum jam inde abeuntes, con- venit etiam id quod de eadem prophetia superest, simili ratione contemplari.

Εἰ δὲ εἴτε καὶ νῦν εἰς μέλλοντά ποτε χρόνον γενήσεσθαι ταῦτα οἱ ἐκ περιτομῆς φασίν, ἐπὶ τοῦ προσδοκωμένου αὐτοῖς Χριστοῦ, ῥητῶς μόνον καὶ πρὸς λέξιν ἔσεσθαι αὐτὰ προσδεχόμενοι, ἐρωτητέον αὐτούς, πῶς ὁ μέ- λων ἤξειν κατ' αὐτούς λήψεται δύναμιν Δαμασκού, καὶ τὰ σκῦλα Σαμαρείας ἐναντι βασιλείως Ἀσσυρίων, καθηρημένης μὲν ἦδη τῆς Σαμαρείας κατὰ τὸν πα- ρόντα καιρὸν, καὶ μηκέτι οὐσης, ἀλλὰ καὶ τῆς ὀνο- μαζομένης δυνάμει Δαμασκού μηδαμῶς ὑπαρχού- σης, μηδὲ τῆς τῶν Ἀσσυρίων δυναστείας, ἣν Μῆδοι καὶ Πέρσαι καθελόντες πάλαι ποτὲ διεδέξαντο; ὡν ὁμοῦ πάντων κατὰ τὸν ἐνεστῶτα καιρὸν μηδὲ τὴν ἀρχὴν ὑφ' ἐστῶτων, πῶς δυνατὸν εἰς μέλλοντα χρόνον τὴν καθαιρέσιν αὐτῶν προσδοκᾶν; Ἀλλ' οὔτε ἄλλοτε πώποτε πάλαι πρότερον γεγενῆσθαι τὰ προφητευό- μενά ἐστιν εἰπεῖν. Οὐδεὶς γοῦν παρ' Ἑβραίοις κί- ωποτε ἐκ προφητεῖδος μητρὸς, καὶ Ἠσαίου τοῦ προ- φῆτου γεννηθείς, σκῦλα Σαμαρείας καὶ δύναμιν Δα- μασκού κατὰ τοῦ βασιλείως Ἀσσυρίων στρατεύσας, ὡς πρὸς ῥητὴν διάνοιαν λαβῶν ἱσθόρηται· ὥστε ἐξ ἅπαντος ὁμολογεῖν, αὐτὰ κατὰ τὴν ἀποδοθείσαν διά- νοιαν μόνως πεπληρωσθαι, οὐκ ἄλλοτε δηλαδὴ ἢ κατὰ τὴν γενομένην παρουσίαν Ἰησοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, καθ' ὃν ἀπεδείξαμεν τέλος εἰληφέναι τὰ προηγορευ- μένα. Ἐγράφη δ' οὖν κατὰ τὴν προφητείαν καὶ ὁ καιρὸς τόμος ἐπὶ τῆς αὐτοῦ παρουσίας, ὁ τῆς καινῆς Διαθήκης λόγος τὴν γένεσιν περιέχων τοῦ τῆς προ- φητεῖδος υἱοῦ, ὃς καὶ πρὸς λέξιν καὶ Δαμασκού, καὶ Συρίας ἀπάσης τὴν βασιλικὴν δύναμιν, τὰ τε ἐρμη- νευθέντα ἡμῖν σκῦλα Σαμαρείας ἀρῆτην καὶ ἐνθὲν δυνάμει εἰς χεῖρας τῆς Ῥωμαίων βασιλείας παρέδω- κεν· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ κατὰ διάνοιαν τοῦς ἐξ Ἰου- δαίων αὐτοῦ μαθητάς, ὡς περὶ τινὰ σκῦλα περιπεποιη- μένος, νοητοῖς καὶ λογικοῖς ὀπλοῖς περιφράξας, εἰς πρόσωπον τοῦ δηλωθέντος βασιλείως Ἀσσυρίων κατε- στῆσατο, καὶ τούτους μὲν ὡς οἰκείους στρατιώτας ὀπλίτας παρεσκευάσεν· τοῦς γε μὴν παραιτησαμένους τὸ γόνιμον καὶ ζωτικὸν ὕδωρ τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας τὸ πορευόμενον ἡσυχῇ, ἐλομένους δὲ τὰ πολεμικὰ καὶ ἐχθρὰ τῷ Θεῷ, τῷ τῶν Ἀσσυρίων ἐξέδωκε βασιλεῖ, ᾧ καὶ εἰσέτε· νῦν τυγχάνουσι δεδουλωμένοι. Ἀνέβη γοῦν οὗτος ἐπὶ πᾶσαν φάραγγα αὐτῶν, καὶ ἐπὶ πᾶν τεῖχος αὐτῶν, καὶ ἀφείλεν ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας πάντα

A rum, et abstulit de Judæa hominem, qui posset caput tollere, aut qui idoneus esset consummare aliquid: et facta sunt ejus castra adeo magna, ut universæ Judææ latitudinem impleverint. Et hoc quidem cur ita ad verbum contra illos completum sit, si vis discere, audi jam. Nempe quoniam ille Deus Emmanuel, qui de Virgine natus est, nobiscum fuit, non cum illis; nam si illum habuissent, nunquam talia passi essent. Quapropter jam deinceps oraculum ad gentes inclamat ipsum Emmanuel, dicens: « Nobiscum Deus, cognoscite, gentes, et vincimini. » Et hæc quidem nos hoc modo interpretati sumus, ut ostenderemus, quemadmodum nunc quidem ad verbum, nunc autem per obscuriores figuras maximam prophetiarum partem intelligere oportet; cæterum jam inde abeuntes, con- venit etiam id quod de eadem prophetia superest, simili ratione contemplari.

B 334 Quod si etiam nunc Judæi, hæc alio quodam tempore futura esse dicant, utpote cum ea ex scripto duntaxat, atque ad verbum, de eo, qui ab ipsis adhuc exspectatur, Christo accipere soleant, interrogandi sunt protinus, quomodo qui venturus est, ut ipsi aiunt, potestatem Damasci, et spolia Samariæ accipiet coram rege Assyrio- rum, cum in præsentī tempore Samaria sublata sit, neque amplius exsistat, et ea quæ potestas Da- masci nominatur, nusquam appareat, neque item potentia Assyriorum, quam quidem cum Medi ac Persæ evertissent, in ejus locum jampridem suc- cesserunt? quæ simul omnia cum sui ipsorum, hoc ipso tempore vix exiguum quoddam vesti- gium demonstrent, quo possimus ea fuisse ali- quando conjicere, qui tandem fieri potest ut in futurum tempus eorum exspectetur eversio? atqui ne antea quidem ullo unquam tempore facta esse ea quæ in hujusmodi prophetia continentur, dicere ullo modo possunt. Nullus certe unquam apud Hebræos ex prophetica matre et Isaia propheta natus, spolia Samariæ et potestatem Damasci, exercitu contra regem Assyriorum comparato (ut eam sen- tentiam sequamur quæ a verbis non recedit), accepisse memoratur. Omni itaque ratione fateri cogimur ea tantummodo secundum superius redditam a nobis sententiam completa esse, hoc est, nusquam alias quam post adventum Jesu Salvatoris nostri, quo tempore demonstravimus, ea quæ hoc modo prædicta sunt, sinem accepisse. Ergo in hujus adventu, sicut in ipsa prophetia continetur, scriptus est novus liber, Novi utique Testamenti verba complectens, et in his ortus prophetiæ mulieris filii, qui secundum verba prophetiæ, et Damasci et Syriæ universæ regalem potentiam, et quæ nos interpretati sumus, spolia Samariæ, inef- fabili quadam divinaque virtute in manus regum Romanorum tradidit; verumtamen sententiam quoque sequentibus, suos idem de Judæis discipulos, quasi spolia quædam adeptus, intelligibilibus rationalibusque armis munitos, in faciem ejus de quo dictum est regis Assyriorum, constituit, atque hos tanquam suos proprios scutatos milites

comparavit. Attamen eos qui secundam vitalemque doctrinæ suæ aquam, quæ cum silentio labitur recusaverint, et hostiles Deoque inimicas partes elegerint, regi Assyriorum tradidit, cui quidem etiam nunc addicti serviunt. **335** Ascendit igitur hic super omnem convallem ipsorum, et super omnem murum ipsorum, et abstulit de Judæa omnem principem ac regem, qui hoc in loco caput nominatur, et omnem potentem, qui aliquid conficeret; itaque ex illo in hunc usque diem illi neque ullum caput habent, neque aliquem in divinis potentem, qualis quondam erat, qui illis ornamentum decusque addebat, sive propheta, sive alioqui justus Deoque amicus vir. Constat autem illud quoque, quemadmodum omnis ipsorum regio inimicis hostibusque ipsorum subjecta, in hunc usque diem vexetur, et hæc universa in ipsius Emmanuel adventu suum finem sortita sint. Hoc ipsum sane Hebræorum scripta continent, quæ propemodum significant, ipsum Emmanuel, cui credere noluerunt Judæi, auctorem illis tantarum calamitatum exstitisse; nobis autem gentibus, quæ illi credidimus, et salutem et Dei notitiam, ut jam demonstratum est, attulisse. Quare deinceps adjungitur: « Nobiscum Deus: cognoscite, gentes, et vincimini. » Siquidem nos ex gentibus victi sumus re vera, qui ipsi veritati, et stantis nobiscum Dei virtuti cedentes, in illum credidimus, cedentesque eidem parvimus omnes pariter, quicumque usque ad extrema terræ habitamus, ut in prophetia scriptum est, quæ ait: « Exaudite usque ad extremum terræ, » et nos quidem, et victi sumus, et vocanti obtemperavimus. Ad eos vero qui de ipsis gentibus non crediderint, ea dirigit quæ sequuntur, dicens: « Qui fortes fuistis, vincimini. Si enim rursus fortes fueritis, rursus vincimini, et quamcunque rationem inieritis, non manebit in vobis, quoniam nobiscum Deus ». Sic dicit Dominus forti manui non credentibus: quibus verbis oraculum ad eos, qui jugum detrectant, et doctrinæ Christi resistunt, et potenti ipsius manui non credunt, planissime vaticinatur, quod futurum sit, ut ne valeant quidem oppugnare nobiscum Deum, quamvis experiantur, et quod omne quodcunque adversum nos comminiscuntur, ipsis non constaturum sit, propterea quod nobiscum sit Emmanuel, et hanc quidem sententiam facile est, ut ii attendant, eique assentiantur, qui minas adversum nos, et principum per singula tempora insolentias atque impetus animadverterint, atque ut incassum eis omnium minarum eventa, propter nobiscum Deum, evaserint.

336 *Ab eodem. — Quemadmodum natus ex prædicta sive virgine, sive prophetissa filius, Deus simul et magni consilii angelus, aliisque inopinatis nominibus appellatus est; et quemadmodum ortus ejus luminis pietatis causa adjuvans gentibus constituetur.*

« Hoc primum, bibe, cito fac, regio Zabulon, et terra Nephthalim, et reliqui qui maritimam habitant trans Jordanem, Galilæa gentium, populus sedens in tenebris, videte lucem magnam, sedentibus in regione et umbra mortis, lux exorta est eis », et quæ sequuntur; quibus adjungit, « quo-

Α ἄρχοντα καὶ βασιλέα, κεφαλὴν ὀνομαζόμενον, καὶ πάντα δυνατὸν συντελεσασθαι τι· ὥστε ἐξ ἐκείνου καὶ εἰς δεῦρο μῆτε κεφαλὴν αὐτοῦς κεκτῆσθαι, μῆτε τινὰ δυνατὸν ἐν τοῖς θεοῖς, οἷος ἦν ὁ πάλα διαπρέπων ἐν αὐτοῖς, εἴτε προφήτης, εἴτε ἄλλως δίκαιος καὶ θεοφιλὴς ἀνὴρ. Πρῶτον δὲ ὅπως καὶ πᾶσα αὐτῶν ἡ χώρα ὑποχείριος τοῖς αὐτῶν ἐχθροῖς καὶ πολλοῖς εἰσέτι νῦν καθέστηκε, καὶ ὡς ταῦτα πάντα ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ τοῦ Ἐμμανουὴλ τετέλεσται. Οὕτω γοῦν ἡ Ἑβραίων γραφὴ περιέχει, μονοουχὶ σημαίνουσα, τὸν Ἐμμανουὴλ τὸν ἀπιστηθέντα μὲν ὑπὸ Ἰουδαίων, καὶ αἴτιον αὐτοῖς τῶν τοσοῦτων γενόμενων συμφορῶν, ἡμῖν δὲ τοῖς ἔθνεσι πιστευθέντα, σωτηρίας τε καὶ γνώσεως Θεοῦ παραίτιον ἀποδεχθέντα. Διὸ ἐξῆς ἐπιλέγεται· « Μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός· γινώτε, ἔθνη, καὶ ἡτῶσθε. » Ἡτῶμεθα γοῦν ὡς ἀληθῶς ἡμεῖς οἱ ἐξ ἔθνων εἰς αὐτὸν πιστευούκτες, νικηθέντες ὑπὸ τῆς ἀληθείας καὶ τῆς τοῦ γενομένου μεθ' ἡμῶν Θεοῦ δυνάμεως· ἡτῶθέντες τε ὑπηκούσαμεν αὐτῷ πάντες ὁμοῦ οἱ μέχρι τῶν ἐσχάτων κατοικοῦντες τῆς γῆς, κατὰ τὴν φήσασαν προφητείαν· « Ἐπακούσατε ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. » Ἄλλ' ἡμεῖς μὲν καὶ ἡτῶμεθα, καὶ κάλοῦντι ὑπηκούσαμεν· τοῖς δὲ ἐτι τῶν ἔθνων ἀπειθοῦσι τὰ ἐξῆς ἀποπεινεται λέγων· « Ἰσχυρότες ἡτῶσθε. Ἄν γὰρ πάλιν ἰσχύσητε, πάλιν ἡτῶθήσεσθε· καὶ λόγον ἔν ἂν βουλευσῆσθε, οὐ μὴ ἐμμείνῃ ἐν ὑμῖν, ὅτι μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός. » Οὕτω λέγει Κύριος τῇ ἰσχυρᾷ χειρὶ ἀπειθοῦσιν· δι' ὧν σαφῶς ὁ λόγος ἀφηνῶσι καὶ ἀντιταττομένοις τῇ τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίᾳ, καὶ τοῖς ἀπειθοῦσι τῇ κραταίᾳ αὐτοῦ χειρὶ θεσπίζει, ὅτι μὴδὲ ἰσχύουσι προσπολεμεῖν τὸν μεθ' ἡμῶν Θεὸν περιώμενοι, καὶ ὅτι πᾶν ὃ ἂν βουλευσῶνται καθ' ἡμῶν, οὐ μὴ ἐμμείνῃ αὐτοῖς, διὰ τὸ μεθ' ἡμῶν εἶναι τὸν Ἐμμανουὴλ. Καὶ τοῦτ' ἔτι τῷ συμπεράσματι βῆδιον ἐπιστήσαι τὰς καθ' ἡμῶν ἀπειλὰς, καὶ τὰς κατὰ χρόνους τῶν ἀρχόντων ἐπαναστάσεις συνωρῶντα, καὶ ὡς ἄπρακτον αὐτοῖς διὰ τὸν μεθ' ἡμῶν Θεὸν αἰεὶ καθίσταται τῶν ἀπειλῶν τὸ τέλος.

D Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Ὡς ὁ τεχνησόμενος υἱὸς ἐκ τῆς προφητειομένης, εἴτε κερθένος, εἴτε προφητεῖδος, Θεὸς ὁμοῦ καὶ μεγάλης βουλῆς ἀγγελος, ἐτέραις τε παραδόξοις ἐκωνυμῖαις ἀηγησθῆναι· καὶ ὡς ἡ γένεσις αὐτοῦ φωτὸς εὐσεβείας παρατίτα τοῖς ἔθνεσι καταστήσεται.

« Τοῦτο πρῶτον, καὶ ταχὺ ποιεῖ, χώρα Ζαβουλῶν, καὶ γῆ Νεφθαλεμ, καὶ οἱ λοιποὶ οἱ τὴν παραλίαν κατοικοῦντες πέραν τοῦ Ἰορδάνου· Γαλιλαία τῶν ἔθνων· ὁ λαὸς ὁ καθήμενος ἐν σκότει, ἴδετε φῶς μέγα· καὶ τοῖς καθημένοις ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου φῶς ἀνέτειλεν αὐτοῖς, » καὶ τὰ ἐξῆς· ὅς ἐπιλέγει, « ὅτι

•• Isa. vii, 9-11. •• Isa. ix, 1, 2.

πᾶσαν στολὴν ἐπισυνγερμένην δόλω, καὶ ἱμάτιον μετὰ
 κριταλλῆς ἀποτίσουσιν, καὶ θελήσουσιν εἰ ἐγενήθη-
 σαν πυρίκαυτοι· ὅτι παιδίον ἐγενήθη ἡμῖν, καὶ
 υἱὸς ἐδόθη ἡμῖν, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ· καὶ
 καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ μεγάλης βουλῆς ἄγγελος,
 θαυμαστὸς σύμβουλος, Θεὸς ἰσχυρὸς, ἐξουσιαστὴς,
 ἄρχων εἰρήνης, πατὴρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Ἄξω
 γὰρ εἰρήνην ἐπὶ τοὺς ἄρχοντας, καὶ ὑγείαν αὐτῶν.
 Μεγάλη ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ, καὶ τῆς εἰρήνης αὐτοῦ οὐκ
 ἔστιν ὄριον, ἐπὶ τὸν θρόνον Δαβὶδ, καὶ τὴν βασιλείαν
 αὐτοῦ, κατορθῶσαι αὐτήν, καὶ ἀντιλαβέσθαι ἐν κρί-
 ματι καὶ δικαιοσύνῃ ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸν αἰῶνα.
 Ὁ ζῆλος Κυρίου Σαβαὼθ ποιήσει ταῦτα. Ὁ τοῦτο
 τρίτον ἦδη τὸ παιδίον προφητεύεται, τοῦ αὐτοῦ ποι-
 κίλως σημαινομένου. Ἐπειδὴ τοίνυν πρόκειται νῦν
 ἡμῖν τὸν τρίτον τῆς εἰς ἀνθρώπους τοῦ Θεοῦ παρου-
 σίας ἐπιδείξει, θέα δι' ὅσων οὗτος καὶ ὅπως παρίστα-
 ται. Ἐδεικνύετο πρῶτον ὁ ἐπικληθεὶς Ἐμμανουὴλ,
 Θεὸς ἐκ παρθένου γεννώμενος· δεύτερον τὸ ἐκ τῆς
 προφήτιδος καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος παιδίον, οὐκ
 ἄλλο τυγχάνον τοῦ προηγορευμένου· τρίτον ὁ μετὰ
 χεῖρας, εἰς ὃν καὶ ὁ αὐτὸς τοῖς προτέροις. Ἐ καὶ
 τοῦτω γούν ὄνομα εἶναι λέγεται, κατὰ μὲν τοὺς
 Ἑβδομήκοντα ὁ μεγάλης βουλῆς ἄγγελος, καὶ ὡς τινα
 τῶν ἀντιγράφων ἔχει, ἔθαυμαστὸς σύμβουλος,
 Θεὸς ἰσχυρὸς, ἐξουσιαστὴς, ἄρχων εἰρήνης, πατὴρ
 τοῦ μέλλοντος αἰῶνος· κατὰ δὲ τὸ Ἑβραϊκόν, ὡς ὁ
 μὲν Ἀκύλας φησὶν· Ὅτι παιδίον ἐγενήθη ἡμῖν,
 υἱὸς ἐδόθη ἡμῖν, καὶ ἐγένετο μέτρον ἐπ' ὤμου αὐτοῦ.
 Καὶ ἐκλήθη τὸ ὄνομα αὐτοῦ θαυμαστὸς σύμβουλος,
 ἰσχυρὸς, δυνατὸς, πατὴρ, ἔτι ἄρχων εἰρήνης, καὶ
 τῆς εἰρήνης αὐτοῦ οὐκ ἔστι πέρας· ὡς δὲ ὁ Σύμ-
 μαχος· Ἐναντίας γὰρ ἐδόθη ἡμῖν, υἱὸς ἐδόθη ἡμῖν.
 Καὶ ἔσται ἡ παιδεία αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ, καὶ
 κληθήσεται τὸ ὄνομα αὐτοῦ Παραδοξασμὸς, βουλευτι-
 κὸς, ἰσχυρὸς, δυνατὸς, πατὴρ αἰῶνος, ἄρχων εἰρή-
 νης, καὶ τῆς εἰρήνης αὐτοῦ οὐκ ἔστι πέρας. Ὁκοῦν
 οὐκ ἀπλῶς ἄγγελος κατὰ τοὺς Ἑβδομήκοντα, ἀλλὰ
 τῆς μεγάλης βουλῆς ἄγγελος, καὶ θαυμαστὸς σύμβου-
 λος, καὶ Θεὸς ἰσχυρὸς, καὶ ἐξουσιαστὴς, καὶ ἄρχων
 εἰρήνης, καὶ πατὴρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος· γεννηθή-
 σεσθαι, καὶ παιδίον ἔσεσθαι διὰ τούτων ἐθεσπίζετο.
 Ἐχεις δὲ ἐν τοῖς προτέροις τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, καὶ
 Θεόν, καὶ Κύριον διαφέρως ἀνηγορευμένον, ὁμοῦ δὲ
 τὸν αὐτὸν ἄγγελον ὀνομασμένον τοῦ Πατρὸς, καὶ ἀρ-
 χιστράτηγον δυνάμεως Κυρίου. Τίς δ' ἂν οὖν γένοιτο
 κατὰ μὲν τὸν Ἀκύλαν καὶ τὰς εἰσέτι νῦν φερομένας
 παρ' Ἑβραίοις μαρτυρίας, ἐν ἀνθρώποις γεννώμενος,
 καὶ ἔτι παιδίον· γινώμενος, ἔθαυμαστὸς σύμβουλος, καὶ
 ἰσχυρὸς, δυνατὸς, καὶ πατὴρ, ἔτι καὶ ἄρχων εἰρήνης,
 οὐ ποτέ (1) φησὶν ἔσεσθαι τέλος· κατὰ δὲ τὸν Σύμμαχον
 ἔτι Παραδοξασμὸς, βουλευτικὸς, ἰσχυρὸς, δυνατὸς, πα-
 τὴρ αἰῶνος, ἄρχων εἰρήνης, καὶ ταύτης ἀπέριου καὶ
 ἀτελευτήτου· καὶ κατὰ Θεοδοτίωνα, ἔθαυμαστὸς
 βουλευτὴν, ἰσχυρὸς, δυνάστης, πατὴρ, ἄρχων εἰρήνης,
 οὗ πληθύνειν τὴν παιδείαν, οὐ τῆς εἰρήνης οὐκ ἔστι
 πέρας. Ἐ καὶ αὐτῶ σοι τὰ ἐξῆς καταλείπω σκοπεῖν,
 ἵνα ἴσῃ.

A niam omnem vestem congregatam dolo, et indi-
 cumentum, cum consiliatione soluturi sunt, et vo-
 lent si fuerint igne combusti: quoniam puerulus
 natus est nobis, et filius datus est nobis, ejus im-
 perium super humerum ipsius, et vocatur nomen
 ejus magni consilii angelus, admirabilis consilia-
 rius, Deus fortis, potentiam habens, princeps pa-
 cis, pater futuri sæculi. Adducam enim pacem su-
 per principes, et sanitatem ei, magnum imperium
 ejus, et pacis ejus non est finis, super solum Da-
 vid et regnum ejus ut dirigat illud, et suscipiat in
 judicio et justitia ex hoc tempore et usque in sæ-
 culum: zelus Domini Sabaoth faciet hæc ⁶⁴. Jam
 nunc tertio puerum hunc prophetia commemorat,
 quæ eandem rem variis modis significat. Quoniam
 igitur nunc propositum nobis est, adventus Dei
 ad homines modum ostendere, vide, quæso, hic
 quam multis modis demonstratur. Primo quidem di-
 ctus est Emmanuel, Deus qui de Virgine nasce-
 retur. Secundo, ex prophetica muliere et Spi-
 ritu sancto puerulus, qui non alius est quam is
 de quo jam diximus. Tertio is, de quo nunc agi-
 mus, qui cum prioribus unus est atque idem.
 Huic igitur esse nomen dicitur, ut legitur apud
 Septuaginta, « magni consilii angelus: » et, ut qui-
 dam codices habent, « admirabilis consiliarius, Deus
 fortis, potentiam habens, princeps pacis, pater
 futuri sæculi. » Ut vero est in Hebraico, sicut
 Aquila testificatur: « Quoniam puerulus natus est
 nobis, filius datus est nobis, et facta est mensura
 super humerum ejus, et vocatum est nomen ejus,
 Admirabilis consiliarius, fortis, potens, pater,
 imperator pacis, et pacis ejus non est finis. » Sicut
 autem Symmachus: « Adolescentulus enim datus
 est nobis, filius datus est nobis, et erit disciplina
 ejus super humerum ejus, et vocabitur nomen ejus
 Admirabilitas, consiliarius, fortis, potens, pater
 sæculi, princeps pacis, et pacis ejus non est finis. »
 Ergo non simpliciter angelus secundum ipsos
 LXX, sed « magni consilii angelus, et admirabilis
 consiliarius, et Deus fortis, et potentiam habens, et
 princeps pacis, et pater futuri sæculi » oriturus ali-
 quando, et puerulus natus, iis verbis canebatur.
 Habes etiam in iis quæ prius dicta sunt, Dei
 Verbum, et Deum, et Dominum diversis modis ap-
 pellatum, et pariter eundem angelum patris nomi-
 natum, et primum imperatorem copiarum Domini.
 Sed quis tandem hic sit? Secundum Aquilam qui-
 dem et secundum ea quæ etiam nunc apud Hebræos
 feruntur testimonia, qui inter homines nascetur, et
 « puerulus » exsistet, « admirabilisque consilia-
 rius, et fortis, et potens, et pater etiam et princeps
 pacis, » cujus pacis nunquam ait futurum finem.
 Secundum Symmachum autem « Admirabilitas,
 consiliarius, fortis, potens, pater sæculi, princeps
 pacis, et pacis infinitæ atque interminatæ. » At,
 sicut Theodotion voluit, « admirabiliter consulens,

⁶⁴ Isa. ix, 3, 7.

(1) Οὐ ποτε. Lege οὐ ποτὸ οὐ, et accipe ποτέ sensu οὐ ποτε, vel puta excidisse voculam ἥς ante οὐ ποτε. Εἰρη.

fortis, potens, pater, princeps pacis, ad multiplicandam disciplinam, cujus pacis non est finis. » Cæterum, quæ sequuntur tibi ipsi contemplanda relinquo, hoc unum duntaxat adnotasse contentus, quod ipse hic, qui dicitur « pater sæculi, et infinitæ pacis princeps, magnique consilii angelus, » oritur aliquando et puerulus futurus prophetia declaratur, et in ortu suo inter homines volet olim esse igne combustos eos qui in ea salute gentium, cujus ipse auctor erit, odiosi futuri sunt, sive ii mali quidam dæmones, sive etiam impii homines intelligantur, de quibus ait : « Quod omnem vestem collectam dolo, et vestimentum, cum conciliatione solvent. » Sed qui tandem hi fuerint, nisi de quibus alibi ex ipsius Salvatoris nostri persona dictum est : « Partiti sunt vestimenta mea sibi, et super vestem meam miserunt sortem ⁶³, » et quicumque ejusdem impietatis ac sceleris participes fuerunt? **338** Qui quidem dum seipsum ad extremum condemnatos videbunt, optabunt se ante talem impietatem igne fuisse combustos, potius quam magni consilii angelum a seipsis violatum fuisse. Tu vero tecum ipse considera num omnem humanam naturam transiliat, quod illius pax nullum finem habitura esse dicatur, et quod pater sæculi nominetur; præterea quod non simpliciter angelus vocetur, sed « magni consilii angelus, et Deus fortis, » et quæcumque una cum his adnumerata sunt. Item ait per illum regnum David esse dirigendum, quod ipsum sane hoc intelliges modo. Plurima quidem ea sunt quæ ipsi David promisit Deus, in quibus etiam illa : « Et ponam in mari manum ejus, et in luminibus dexteram ejus, ipse invocabit me, pater meus es tu, Deus meus, et susceptor salutis meæ, et ego primogenitum ponam illum, excelsum præ regibus terræ, in æternum servabo illi misericordiam meam, et testamentum meum fidele ipsi, et ponam in sæculum sæculi semen ejus, et thronum ejus sicut dies cæli ⁶⁴. » Et rursus : « Semel juravi in sancto meo, si David mentiar, semen ejus in æternum manebit, et thronus ejus sicut sol in conspectu meo, et sicut luna perfecta in æternum ⁶⁵. » Cum in Psalmis Deus ipsi David tam multa promiserit, contraria tamen iis quæ promissa sunt, illius successoribus evenisse constat propter ipsorum impietates. Etenim cum ex semine David reges usque ad Jechoniam et usque ad Babylonicam templi obsidionem permanserint, ubi hoc ipsum accidit, tum vero dissolutum est regnum, adeo quidem, ut ex illo tempore non amplius sedes David, neque de semine ejus quisquam apud Judaicam gentem regnaverit, et hanc quidem earum rerum, quæ, ut proxime posita psalmi particula demonstrat, ipsi David promissæ sunt, jacturam, Spiritus divinus in hunc modum canit : « Tu vero repulisti et despexisti, distulisti Christum tuum, evertisti testamentum servi tui, profanasti in terra sanctua-

⁶³ Psal. cxi, 18; Matth. xxvii, 35. ⁶⁴ Psal. lxxxviii, 26-30. ⁶⁵ ibid. 36-38.

Α τοσοῦτον ἐπισημηνάμενος, ὡς ἄρα αὐτὸς οὗτος ὁ λεγόμενος « πατὴρ αἰῶνος, καὶ ἀπειροῦ εἰρήνης ἀρχῶν, μεγάλης τε βουλῆς ἄγγελος » γεννηθῆσθεσθαι, καὶ παιδῶν ἔσσεσθαι προφητεύεται, ἐπὶ τε τῇ εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ γενέσει· πυρκαϊστούς ἐβελήσεν ἔσσεσθαι τοὺς ἐπὶ τῇ δι' αὐτοῦ γενομένη ἑσπερίᾳ τῶν ἔθνων διαφθονομένους, εἴτε δαίμονας πονηροὺς, εἴτε καὶ ἀσεβεῖς ἀνδράς, περὶ ὧν φησιν· « Ὅτι πᾶσαν στολὴν ἐπισυντηγμένην δόλω, καὶ ἱμάτιον μετὰ καταλλαγῆς ἀποτίσουςι. » Τίνες δὲ ἄρα ἦσαν οὗτοι, ἧ περὶ ὧν ἀλλαγῆς ἐξ αὐτοῦ προσώπου τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εἴρηται : « Διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμὸν μου ἔβαλον κλῆρον, » οἳ τε τῆς τούτων μέτοχοι δυσσεβείας, οἳ καὶ θελήσουςι, τὴν σφῶν αὐτῶν κρίσιν ὑστερόν ποτε ὀφόμενοι, εἰ πρὸ τῆς ἀσεβείας αὐτῶν ἐγεγόνεισαν πυρκαϊστοὶ, πρὶν ἢ τὸν τῆς μεγάλης βουλῆς ἄγγελον πρὸς αὐτῶν ἀσεβηθῆναι. Καὶ σὺ δὲ παρὰ σαυτῷ σκέψαι εἰ μὴ ὑπερβαίνει πᾶσαν φύσιν ἀνθρώπων τὸ μὴ τέλος ἔχειν τὴν εἰρήνην αὐτοῦ λέγεσθαι, καὶ τὴ πατέρα ὀνομάζεσθαι αἰῶνος· καὶ αὐτὸ δὲ τὸ καλεῖσθαι αὐτὸν οὐχ ἀπλῶς ἄγγελον, ἀλλὰ « τῆς μεγάλης βουλῆς ἄγγελον, καὶ Θεὸν ἰσχυρόν, » καὶ ὅσα τούτοις συγκαταλέκεται. Ἐτι δὲ φησι δι' αὐτοῦ καθορθωθῆσθεσθαι τὴν τοῦ Δαβὶδ βασιλείαν, ὃ καὶ αὐτὸ τοῦτον νοήσεις τὸν τρόπον. Πλείστα ὅσαι τῷ Δαβὶδ γεγονάσιν ἐπαγγελίαι, ἐν αἷς εἴρηται : « Καὶ θήσομαι ἐν θαλάσῃ χειρὰ αὐτοῦ, καὶ ἐν ποταμοῖς δεξιὰν αὐτοῦ. Αὐτὸς ἐπιχαλέσεται με· Πατὴρ μου εἰ σὺ, Θεὸς μου καὶ ἀντιλήπτωρ τῆς σωτηρίας μου. Κἀγὼ πρωτότοκον θήσομαι αὐτὸν, ὑψηλὸν παρὰ τοὺς βασιλεῦσι τῆς γῆς. Εἰς τὸν αἰῶνα φυλάξω αὐτῷ τὸ ἑλεῖός μου, καὶ ἡ διαθήκη μου πιστὴ αὐτῷ. Καὶ θήσομαι εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος τὸ σπέρμα αὐτοῦ, καὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ, ὡς τὰς ἡμέρας τοῦ οὐρανοῦ. » Καὶ αὖθις· « Ἀπαξ ὤμοσα ἐν τῷ ἁγίῳ μου, εἰ τῷ Δαβὶδ ψεύσομαι, τὸ σπέρμα αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα μενεῖ, καὶ ὁ θρόνος αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος ἐναντίον μου, καὶ ὡς ἡ σελήνη καθηρισμένη εἰς τὸν αἰῶνα. » Τοσαῦτα ἐν τοῖς Ψαλμοῖς τοῦ Θεοῦ τῷ Δαβὶδ ἐπαγγελλόμενος, τάναντία συνέθη ταῖς ἐπαγγελίαις ἐπελθεῖν διὰ τὰς τῶν διαδόχων αὐτοῦ δυσσεβείας. Ἡ γοῦν ἐκ σπέρματος Δαβὶδ βασιλεία, διαρκέσασα μέχρις Ἰεχονίου καὶ τῆς ὑπὸ Βαβυλωνίοις τοῦ ἱεροῦ πολιορκίας, λέλυτο, ὡς ἐξ ἐκείνου μηκέτι τὸν θρόνον Δαβὶδ, μηδὲ τοὺς ἐκ σπέρματος αὐτοῦ βασιλεῦσαι τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους. Καὶ ταύτην γε τὴν γενομένην διάπτωσιν τῆς πρὸς τὸν Δαβὶδ ἐπαγγελίας κατὰ τὴν προειρημένην τοῦ ψαλμοῦ παράθεσιν τὸ θεῖον ὧδέ πως Πνεῦμα θεσπίζει· « Σὺ δὲ ἀπίσω καὶ ἐξουδένωσας, ἀνεβάλου τὸν Χριστὸν σου· κατέστρεψας τὴν διαθήκην τοῦ δούλου σου, ἐβεβήλωσας εἰς τὴν γῆν τὸ ἅγιασμα αὐτοῦ· καθεῖλες πάντας τοὺς φραγμοὺς αὐτοῦ· » καὶ μετ' ὀλίγα· « Τὸν θρόνον αὐτοῦ εἰς τὴν γῆν κατέρραξας, ἐσμίχρυνας τὰς ἡμέρας τοῦ χρόνου αὐτοῦ, κατέχεας αὐτοῦ αἰσχύνην. » Ἄ καὶ ἐναργῶς ἀρξάμενα συντελεῖσθαι ἀπὸ τῆς εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίας τοῦ λαοῦ μέχρι τῆς Ῥωμαίων καὶ Τιβερίου παρεξέταθη βασιλείας. Οὐδέλις γοῦν ἐκ τῆς τοῦ Δαβὶδ διαδοχῆς ἐν τοῖς μεταξῶ

χρόνους φαίνεται ἐπὶ τὸν βασιλικὸν τοῦ Ἑβραίων ἔθους καθεσθῆαι θρόνον μέχρι τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας. Τοῦ δὲ ἐκ σπέρματος Δαβὶδ γενομένου Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ βασιλέως ἐπὶ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἀνακηρυχθέντος, ὡσπερ ἀπὸ γῆς καὶ πτώματος ἀνανεωθείς αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ θρόνος Δαβὶδ διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐνθέου βασιλείας ἀνὴρθῶνται, καὶ διαμενεῖ εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ εἰσέτι γε, ὡς ὁ ἥλιος ἐναντίον τοῦ Θεοῦ, τὴν πᾶσαν καταλάμπων οἰκουμένην ταῖς ἀκτίσι τοῦ φωτὸς τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, ἀκολουθῶν τῇ τε ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ μαρτυρίᾳ, καὶ τοῦ μετὰ χειρᾶς προφήτου, περὶ τοῦ γεννηθησομένου παιδίου λέγοντος, ἐπὶ τὸν θρόνον Δαβὶδ, δηλαδὴ τὸν αἰώνιον καὶ διαρκῆ, τὸν δὴ καὶ ἐπηγελημένον τῷ Δαβὶδ καθεσθῆσθαι αὐτὸν ἐπὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, κατορθῶσαι αὐτὴν καὶ ἀντιλαβέσθαι ἐν κρίματι καὶ δικαιοσύνῃ ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸν αἰῶνα. Ὅπως δὲ ταῦτα ἐπληροῦτο, διδάσκαλος γένοιτο ἂν ἀξιόχρεως Γαβριὴλ ὁ ἄγγελος ἐν τῷ πρὸς τὴν Παρθένον χρηματισμῷ φάσκων· « Μὴ φοβοῦ, Μαριάμ· εὐρες γὰρ χάριν παρὰ τῷ Θεῷ· καὶ ἰδοὺ συλληψῇ ἐν γαστρὶ, καὶ τέξῃ υἱόν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν. Οὗτος ἔσται μέγας, καὶ υἱὸς Ὑψίστου κληθήσεται, καὶ δώσει αὐτῷ Κύριος ὁ Θεὸς τὸν θρόνον Δαβὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, καὶ βασιλεύσει ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰακώβ εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ οὐκ ἔσται τέλος. » Ταύτην ἐν τῷ προειρημένῳ ψαλμῷ καὶ ὁ προφήτης προσδοκῶν τὴν τοῦ Χριστοῦ γένεσιν, τὴν τε ὑπέρβειν αὐτῆς, καὶ ἀναβολὴν ὡσπερ αἰτίαν συνορῶν τῆς τοῦ θρόνου Δαβὶδ ἀποπτώσεως, ἀποδυσπετεῖ λέγων· « Σὺ δὲ ἀπόσω καὶ ἐξουδένωσας, ἀνεβάλου τὸν Χριστόν σου. » Εὐχεται δὲ ὡσπερ δυσωπῶν τὸ Θεῖον, ἢ τάχος πληρωθῆναι τὰ τῆς ἐπαγγελίας, φάσκων· « Ποῦ ἔστι τὸ ἐλεῆ σου τὸ ἀρχαῖα, Κύριε, ἃ ὤμοσας τῷ Δαβὶδ ἐν τῇ ἀληθείᾳ σου; » ἃ δὴ σαφέστατα καὶ αὐτὰ δὴ ταῦτα πληρωθῆσθαι ἐπὶ τῇ γενέσει τοῦ τῆς μεγάλης βουλῆς ἀγγέλου θεσπίζει· Ἐφ' ᾧ θελήσουςι, φησὶν, οἱ προαποδοθέντες εἰ ἐγενήθησαν πυρίκαυτοι· « δίδωμι παιδίον ἐγενήθη ἡμῖν, καὶ υἱὸς ἐδόθη ἡμῖν ὁ τῆς μεγάλης βουλῆς ἄγγελος. » Τίσι δὲ ἡμῖν ἢ τοῖς εἰς αὐτὸν πεπιστευκόσι τοῖς ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ τῶν ἐθνῶν, οἷς αἴτιος γεγένηται φωτὸς καὶ εὐφροσύνης, καινοῦ τε καὶ νέου ποτοῦ, τῆς καινῆς Διαθήκης μυστηρίου, κατὰ τὴν φήσασαν προφητείαν, « Τοῦτο πρῶτον, πίε, ταχὺ ποιεῖ, χώρα Ζαβουλὼν, καὶ γῆ Νεφθαλεμ, καὶ οἱ λοιποὶ οἱ τὴν παραλίαν οἰκοῦντες πέραν τοῦ Ἰορδάνου, Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν· ὁ λαὸς ὁ καθήμενος ἐν σκότει, φῶς ἴδετε μέγα· καὶ τοῖς καθημένοις ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου, φῶς ἀνέτειλεν αὐτοῖς; » Εἶεν δ' ἂν ἐν τοῦτοις δηλούμενοι ὡς τε ἐξ ἐθνῶν εἰς τὸν Χριστόν τοῦ Θεοῦ πεπιστευκότες, καὶ οἱ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν μαθηταὶ καὶ ἀπόστολοι, οὗς ἀπὸ γῆς Ζαβουλὼν καὶ Νεφθαλεμ ἀνακαλεσάμενος, ἐξελέξατο κήρυκας τοῦ Ἐυαγγελίου. Τοῦτοις μὲν οὖν ὁ τῆς μεγάλης βουλῆς ἄγγελος υἱὸς ἐδόθη, σωτηρίας αἰτίος τοῖς δὲ εἰς αὐτὸν ἠπιστηκόσι, πυρὸς δηλαδὴ καὶ καύσεως. Ὅλως δὲ

rium ejus, destruxisti omnes sepes ejus ⁶⁶. » Et post pauca : « Sedem ejus in terram collisisti, minuisti dies temporis ejus, perfudisti eum confusione ⁶⁷. » Quæ omnia cum jam perfici inceperint, ab eo tempore quo populus in Babylonem captivus ductus est, usque ad Romanorum et Tiberii imperium prolata provectaque sunt. **339** Nullus enim ex genere David hoc toto intermedio tempore in Hebraicæ gentis regia sede videtur sedisse, usque ad Christi adventum. Ubi vero Dominus et Salvator noster Jesus Christus, qui de semine David ortus est, in totum orbem rex denuntiatus est, tanquam ea quæ de terra et ruina instaurata sit, ipsa illa sedes David per divinum Salvatoris nostri regnum erecta est, et permanebit in æternum, veluti sol in conspectu Dei, illius lucis radiis, quam doctrina illius præ se fert, totum orbem terrarum illustrans; quod quidem et psalmi proximo testimonio consentaneum est, et huic prophetæ, de quo nunc agimus, qui de puero orituro ait, ipsum in sede David, æterna videlicet ac permanente, quæ etiam ipsi David promissa est, sessurum in regno ipsius, ut dirigat illud et suscipiat in judicio et justitia ab hoc ipso tempore usque in sæculum. Porro autem quomodo hæc ipsa completa sint, satis abunde docere nos potest angelus Gabriel, in ea allocutione qua ad Virginem usus est sic dicens : « Ne timeas, Maria, invenisti enim gratiam apud Deum; ecce concipies in utero et paries filium, et vocabis nomen ejus Jesum, hic erit magnus, et filius Altissimi vocabitur, et dabit ei Dominus Deus sedem David patris ejus, et regnabit in domo Jacob in æternum, et regni ejus non erit finis ⁶⁸, » ipsum hunc in psalmo superiore etiam propheta exspectans Christi ortum, et moram ejus, dilationemque quasi ruinæ sedis David causam inspiciens, tædio ingenti afficitur, et ait : « Tu vero repulisti et despexisti, distulisti Christum tuum. » Deinde quasi timens ac suspiciens, Deum ipsum orat, ut quam celerrime ac promissa sunt exhibeantur, dicens : « Ubi sunt misericordiæ tuæ antiquæ, Domine, quas jurasti David in veritate tua ⁶⁹? » quæ quidem ipsa, ipsa, inquam, hæc planissime complenda esse in ortu magni consilii angeli vaticinatur : in quo volent, inquit, ii de quibus antea dictum est, si fuissent igne combusti. Quoniam puerulus natus est nobis, et filius datus est nobis, magni consilii angelus. Quibus autem nobis, nisi iis qui in ipsum credidimus, qui in Galilæa gentium sumus, quibus auctor factus est luminis et lætitiæ, et recentis novique potus, Novi Testamenti mysterii, ut ipsa quoque prophetia ait, **340** « Primum bibe, cito fac, regio Zabulon, et terra Nephthalim, et reliqui maritimam incolentes ultra Jordanem, Galilæa gentium : populus sedens in tenebris, videte lucem magnam, et sedentibus in tenebris et umbra mortis, lux orta est eis ⁷⁰ »? Sunt vero ii qui in his verbis

⁶⁶ Psal. LXXXVIII, 59-61. ⁶⁷ ibid. 45, 46 ⁶⁸ Luc. 1, 30-33. ⁶⁹ Psal. LXXXVIII, 50. ⁷⁰ Isa. ix, 1, 2.

significantur et quicumque ex gentibus in Christum Dei crediderunt, et Salvatoris nostri discipuli atque apostoli, quos de terra Zabulon et Nephtholim evocatos, præcones Evangelii sui elegit. Hisce enim magni consilii angelus filius datus est auctor salutis. Iis vero qui in ipsum non crediderint, ignis videlicet atque incendii. Universæ autem hujusce dispensationis causam fuisse ait zelum Domini, sic dicens: «Zelus Domini Sabaoth faciet hæc⁷¹.» Sed quis tandem hic sit zelus nisi is cujus meminit Moses, ubi ait: «Ipsi mihi zelum iniecerunt in eo qui non erat Deus, et irritaverunt me in simulacris suis; et ego zelum injiciam eis in ea quæ non est gens, in gente stulta irritabo illos⁷².» Sed quoniam favente Deo jam nunc ea quæ ad ejus adventum ad homines pertinent, de quo apud prophetas agitur, necnon ejusdem adventus modus, ex propheticis testimoniis demonstrata sunt, tempus jam esse videtur ut inspiciamus, ubi terrarum oriturus, et ex quo genere venturus, item ex qua Hebræorum tribu profecturus nuntiaretur; quæ quidem ipsa si placet, obsecro, scrutemur.

CAPUT II.

A Michæa. — De loco ubi esset oriturus is Deus, quem propheta nuntiavit: et quemadmodum de Bethlehem regione Palæstinæ procedet a saculo præexistens piorum gentis princeps, et quemadmodum ille Dominus ducturus divinator eos qui ab ultimis usque terræ finibus in eum crediderint.

«Et tu, Bethlehem, domus Ephrata, minima es ut sis in millibus Juda; ex te mihi egredietur qui præsit, ut sit princeps in Israel, et exitus ejus ab initio ex diebus sæculi. Idecirco dabit eos usque ad tempus parientis; pariet, et reliqui fratrum ipsorum convertentur ad filios Israel, et consistet, et videbit, et pascet gregem suum in robore Dominus, et in gloria nominis Domini Dei ipsorum existent, quoniam nunc magnificabuntur usque ad extrema terræ, et erit hæc pax⁷³.» Quod quidem ipse Emmanuel, qui ex interpretatione est nobiscum Deus, de Virgine nascatur, et quod puer fiat magni consilii angelus, planissime ex iis quæ ante proposita sunt, demonstratum est. Cæterum, oportebat etiam locum, in quo ille oriturus esset, significari. Divinitus ergo prædicatur de Bethlehem quidam egressurus princeps in Israel, exitus ab initio ex diebus sæculi habens. Hoc autem ipsum nunquam humanæ naturæ accommodari poterit, sed soli Emmanuel et magni consilii angelo. Quod enim ab æterno existat, cui tandem sit accommodandum nisi soli Deo? Igitur de Bethlehem (est autem hic Judææ locus, non procul ab ipsa Jerusalem situs) dicitur quidam ab æterno existens progressurus. Nullum vero nisi unum David invenimus gloria præditum ac celebrem, qui inde sit exortus, et post ipsum David, alterum duntaxat, nostrum utique Salvatorem Jesum, qui Christus est Dei: præter hos autem nullum alium prorsus. At vero ipse quidem David hujusce prophetiæ tempora antecessit, et plurimis

αὐτῆς τῆς οἰκονομίας ὑπόθεσιν γεγονέναι φησὶ τὸν ζῆλον Κυρίου, λέγων· «Ὁ ζῆλος Κυρίου Sabaoth ποιήσει ταῦτα.» Ποῖος δὲ ζῆλος; ἢ οὐ μέμνηται Μωσῆς, λέγων· «Αὐτοὶ παρεζήλωσάν με ἐπὶ οὐ Θεῷ, παρώργισάν με ἐν τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν· καγὼ παραζήλωσω αὐτούς ἐπὶ οὐκ ἔθνει· ἐπὶ ἔθνει ἀσύνετῳ παροργιῶ αὐτούς.» Ἄλλ' ἐπεὶ σὺν Θεῷ τὰ περὶ τῆς τοῦ προφητευομένου εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίας, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὁ τρόπος τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ διὰ τῶν προφητικῶν ἀποδέδεικται μαρτυριῶν, καιρὸς ἂν εἴη συνιδεῖν, ποῦ γῆς γεννηθήσεσθαι, καὶ ὅθεν γένους ἔξειν, ἐξ ὁποίας τε Ἑβραίων προελεύσεσθαι φυλῆς ἐκηρύττετο· ἃ καὶ αὐτὰ, φέρε, ἐρουνήσωμεν.

Sed quoniam favente Deo jam nunc ea quæ ad ejus adventum ad homines pertinent, de quo apud prophetas agitur, necnon ejusdem adventus modus, ex propheticis testimoniis demonstrata sunt, tempus jam esse videtur ut inspiciamus, ubi terrarum oriturus, et ex quo genere venturus, item ex qua Hebræorum tribu profecturus nuntiaretur; quæ quidem ipsa si placet, obsecro, scrutemur.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Ἀπὸ τοῦ Michæa. — Περὶ τοῦ τόπου τῆς γενέσεως τοῦ προκηρυττομένου Θεοῦ· καὶ ὡς ἐκ Βηθλεὲμ, χωρίου τῆς Παλαιστίνης, ἐξ αἰῶνος τις ἀρχὸν ἔσται, ἡγούμενος τοῦ τῶν θεοσεβῶν γένους προελεύσεσθαι, καὶ ὡς αὐτὸς ὁ Κύριος ποιμνεῖν θεοπίζηται τοὺς μέχρι τῶν ἐσχατιῶν τῆς γῆς εἰς αὐτὸν πεπιστευότας.

«Καὶ σὺ, Βηθλεὲμ οἶκος τοῦ Ἐφραθὰ, ὀλιγοστὸς εἶ τοῦ εἶναι ἐν χιλιάσιν Ἰούδα· Ἐκ σοῦ μοι ἐξελεύσεται ἡγούμενος, τοῦ εἶναι ἀρχοντα ἐν τῷ Ἰσραὴλ, καὶ αἱ ἐξόδοι αὐτοῦ ἀπ' ἀρχῆς ἐξ ἡμερῶν αἰῶνος. Διὰ τοῦτο δώσει αὐτοὺς ἕως καιροῦ τικτούσης. Τέξεσθαι, καὶ οἱ ἐπιλοιποὶ τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν ἐπιστρέψουσιν ἐπὶ τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ· καὶ στήσεται, καὶ ὄψεται, καὶ ποιμανεῖ τὸ ποίμνιον αὐτοῦ ἐν ἰσχυρί Κυρίου, καὶ ἐν τῇ δόξῃ τοῦ ὀνόματος Κυρίου Θεοῦ αὐτῶν ὑπάρξουσι· διότι νῦν μεγαλυνθήσονται ἕως ἄκρων τῆς γῆς, καὶ ἔσται αὕτη εἰρήνη.» Ἐμμανουὴλ μεθερμηνεύμενος μεθ' ἡμῶν Θεός, ἐκ τῆς Παρθένου γεννώμενος, καὶ παιδίον γινόμενος ὁ τῆς μεγάλης βουλῆς ἀγγελος, σαφῶς ἐδείχθη διὰ τῶν προεκτεθειμένων. Ἄλλ' ἐχρῆν καὶ τὸν τῆς γενέσεως αὐτοῦ σιμανθῆναι τόπον. Προφητεύεται ὀρθῶς ἐκ Βηθλεὲμ τις ἐξελεύσεσθαι ἀρχων ἐν τῷ Ἰσραὴλ, τὰς ἐξόδους ἀπ' ἀρχῆς ἐξ ἡμερῶν αἰῶνος ἔχων. Τοῦτο δὲ οὐκ ἂν ἐφαρμόσειεν ἀνθρώπου φύσει, εἰ μὴ μόνῳ τῷ Ἐμμανουὴλ, καὶ τῷ τῆς μεγάλης βουλῆς ἀγγέλῳ. Τὸ γὰρ ἐξ αἰῶνος ὑφεστάναι, τίμη ἀρα ἐφαρμόστωι ἂν ἢ μόνῳ Θεῷ; Ἐκ τοίνυν τῆς Βηθλεὲμ (χωρίον δὲ ἐστὶ τῆς Ἰουδαίας, οὐ πόλις τῆς Ἱερουσαλήμ διεστῶς) λέγεται τις ἐξ αἰῶνος ὑπάρχων προελεύσεσθαι. Οὐδ' (1) ἕτερον δὲ ἐνθένδε ἢ μόνον τὸν Δαβὶδ εὐρομεν ἐπίδοξον γεγεννημένον, καὶ ἐπειτα μετ' ἐκεῖνον τὸν ἡμέτερον Σωτήρα Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ· ἕτερον δὲ παρὰ τούτους οὐδένα. Ἄλλ' ὁ μὲν Δαβὶδ, τοὺς χρόνους τῆς προφητείας προειληφώς, τετελευτήκει πλείστοις πρότερον ἔτεσι τῆς προβλέψεως· ἀλλ' οὐδὲ δὲ (2) ἀφ' ἡμερῶν αἰῶνος οὗτος τὰς ἐξόδους πεποίητο.

⁷¹ Isa. xxxvii, 32. ⁷² Deut. xxii, 21. ⁷³ Mich. v, 2-5.

(1) Οὐδ'. Ego οὐχ. EDIT.

(2) Οὐδέ δέ. Lege, ut sæpe, pro οὐδέ, οὐ, et huic conjunge δὲ sequens, ut sit οὐδέ solum. EDIT.

Οὐκ οὖν λείπεται ἐπὶ τὸν μετὰ ταῦτα ἐκ Βηθλεὲμ γενόμενον τὸν ἀληθῶς Ἐμμανουήλ, τὸν πρὸ πάσης κτίσεως προόντα Θεὸν Λόγον καὶ μεθ' ἡμῶν Θεὸν λεγόμενον, συμπληροῦσθαι τὰ γεγραμμένα· ἐπεὶ καὶ ἔν Βηθλεὲμ γένεσις αὐτοῦ ἀντικρὺς Θεοῦ παρουσίαν Ἐδῆλου διὰ τῶν κατ' αὐτὴν παραδόξων. Γράφει γοῦν ὁ Λουκᾶς τοῦτον ἱστορῶν τὸν τρόπον· « Ἐγένετο δὲ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις, ἐξῆλθε δόγμα παρὰ Καίσαρος Αὐγούστου τοῦ ἀπογράψασθαι πᾶσαν τὴν οἰκουμένην· αὕτη ἀπογραφή πρώτη ἐγένετο ἡγεμονεύοντος τῆς Συρίας Κυρηνίου. Καὶ ἐπορεύοντο πάντες ἀπογράψασθαι, ἕκαστος εἰς τὴν ἑαυτοῦ πόλιν. Ἀνέβη δὲ καὶ Ἰωσήφ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, ἐκ πόλεως Ναζαρεθ εἰς τὴν Ἰουδαίαν, εἰς πόλιν Δαβὶδ, ἥτις καλεῖται Βηθλεὲμ, διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν ἐξ οἴκου καὶ πατριᾶς Δαβὶδ, ἀπογράψασθαι σὺν Μαρίας τῇ μεμνηστευμένη αὐτῷ γυναικὶ οὔσῃ ἐγκύῳ. Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ αὐτοῦ εἶναι ἐκεῖ, ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ τεκεῖν αὐτὴν. Καὶ ἔτεκε τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον, καὶ ἐσπαργάνωσεν αὐτὸν, καὶ ἀνέκλιεν αὐτὸν ἐν τῇ φάτνῃ, διότι οὐκ ἦν αὐτοῖς τόπος ἐν τῷ καταλύματι. Καὶ ποιμένες ἦσαν ἐν τῇ χώρῃ τῇ αὐτῇ ἀγραιοῦντες, καὶ φυλάσσοντες φυλακὰς τῆς νυκτὸς ἐπὶ τὴν ποιμνὴν αὐτῶν· καὶ ἄγγελος Κυρίου ἐπέστη αὐτοῖς, καὶ δόξα Θεοῦ περιελαμψεν αὐτούς, καὶ ἐφωτίθησαν φόβον μέγαν. Καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ ἄγγελος· Μὴ φοβεῖσθε· ἰδοὺ γὰρ εὐαγγελίζομαι ὑμῖν χαρὰν μεγάλην, ἥτις ἔσται παντὶ τῷ λαῷ· ὅτι ἐτέχθη ὑμῖν σήμερον Σωτὴρ, ὃς ἔστι Χριστὸς Κύριος, ἐν πόλει Δαβὶδ. Καὶ τοῦτο ὑμῖν τὸ σημεῖον· εὐρήσατε βρέφος ἐσπαργανωμένον ἐν φάτνῃ. Καὶ ἐξαίφνης ἐγένετο σὺν τῷ ἀγγέλῳ πλῆθος στρατιᾶς οὐρανόθεν αἰνούτων τῶν Θεῶν, καὶ λεγόντων· Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία. Καὶ ἐγένετο, ὡς ἀπῆλθον ἀπ' αὐτῶν εἰς τὸν οὐρανὸν οἱ ἄγγελοι, οἱ ποιμένες εἶπον πρὸς ἀλλήλους· Διέλωμεν δὴ ἕως Βηθλεὲμ, καὶ ἴδωμεν τὸ ῥῆμα τοῦτο τὸ γενόμενον, ὃ ὁ Κύριος ἐγνώρισεν ἡμῖν. Καὶ ἦλθον σπεύσαντες, καὶ εὗρον τὴν Μαρίαν καὶ τὸν Ἰωσήφ, καὶ τὸ βρέφος κείμενον ἐν τῇ φάτνῃ. Ἰδόντες δὲ ἐγνώρισαν περὶ τοῦ ῥήματος τοῦ λαληθέντος αὐτοῖς περὶ τοῦ παιδιοῦ τούτου· καὶ πάντες οἱ ἀκούσαντες ἐθαύμασαν περὶ τῶν λαληθέντων ὑπὸ τῶν ποιμένων πρὸς αὐτούς. » Ταῦτα μὲν ὁ Λουκᾶς. Καὶ ὁ Ματθαῖος δὲ τὰ περὶ τὴν γένεσιν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἱστορῶν, τοῦτον γράφει τὸν τρόπον· « Τοῦ δὲ Ἰησοῦ γεννηθέντος ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας ἐν ἡμέραις Ἡρώδου τοῦ βασιλέως, ἰδοὺ Μάγοι παρεγένοντο ἀπὸ ἀνατολῶν εἰς Ἱερουσαλήμ, λέγοντες· Ποῦ ἔστιν ὁ τεχθεὶς βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων· εἰδομεν γὰρ αὐτοῦ τὸν ἀστέρα ἐν τῇ ἀνατολῇ, καὶ ἦλθομεν προσκυνῆσαι αὐτῷ. Ἀκούσας δὲ ὁ βασιλεὺς Ἡρώδης ἐταράχθη, καὶ πᾶσα ἡ Ἱερουσαλίμα μετ' αὐτοῦ. Καὶ συναγαγὼν πάντας τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ γραμματεῖς τοῦ λαοῦ, ἐπυνθάνετο παρ' αὐτῶν, ποῦ ὁ Χριστὸς γεννᾶται. Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ· Ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας. Οὕτω γὰρ γέγραπται διὰ τοῦ προφήτου· Καὶ σύ, Βηθλεὲμ, οἶκος τοῦ Ἐφραθὰ, οὐδαμῶς ἐλαχίστη εἶ ἐν τοῖς ἡγεμόσιν Ἰουδα. Ἐκ σοῦ

Luc. II, 1-18.

ante hoc oraculum annis mortuus est; præterea ne a diebus quidem sæculi exitus suos fecit David. Superest igitur ut in eo, qui posthac de Bethlehem proficiscitur, re vera Emmanuel, quippe omnia quæ creata sunt antecedit, et Deus Verbum, et nobiscum Deus appellatur, quæ hic scripta sunt compleantur: quoniam ipse quoque illius in Bethlehem ortus, planissime Dei adventum significavit, ex iis admirabilibus rebus, quæ apud ipsam illam Bethlehem evenerunt. Siquidem Lucas in hunc modum enarrans describit: « Factum est autem in diebus illis. Exiit edictum a Cæsare Augusto, ut describeretur universus orbis: hæc descriptio prima facta est præside Syria Cyrenio. Et ibant omnes ut profiterentur singuli in suam civitatem. Ascendit autem et Joseph a Galilæa de civitate Nazareth, in Judæam, in civitatem David, quæ vocatur Bethlehem, eo quod esset de domo et familia David, ut profiteretur cum Maria desponsata sibi uxoro prægnante. Factum est autem, cum essent ibi, impleti sunt dies ut pareret, et peperit filium suum primogenitum, et pannis eum involvit, et reclinavit eum in præsepio, quia non erat eis locus in diversorio. Et pastores erant in regione eadem vigilantes, et custodientes vigiliis noctis super gregem suum: et angelus Domini stetit super eos, et gloria Dei circumfulsit illos, et timuerunt timore magno. Et dixit illis angelus: Nolite timere, ecce enim evangelizo vobis gaudium magnum, quod erit omni populo, quoniam natus est vobis hodie Salvator, qui est Christus Dominus in civitate David: et hoc vobis signum. Invenietis infantem pannis involutum, et positum in præsepio. Et subito facta est cum angelo multitudo militiæ cælestis laudantium Deum: et dicentium: Gloria in altissimis Deo, et in terra pax, in hominibus bona voluntas. Et factum est, ut discesserunt ab iis in cælum angeli, pastores dixerunt ad se invicem, transeamus usque Bethlehem, et videamus hoc verbum quod factum est, quod Dominus ostendit nobis: et venerunt festinantes, et invenerunt Mariam et Joseph, et infantem positum in præsepio. Videntes autem cognoverunt de verbo, quod dictum erat illis de puero hoc: et omnes qui audierunt mirati sunt de iis quæ dicta erant a pastoribus ad ipsos. » Hæc quidem Lucas. Matthæus autem ubi ea quæ ad ortum Salvatoris nostri exponit, scribit in hunc modum: « Cum autem natus esset Jesus in Bethlehem Judææ in diebus Herodis regis, ecce Magi ab oriente venerunt in Jerusalem, dicentes: Ubi est qui natus est rex Judæorum? vidimus enim stellam ejus in oriente, et venimus ut adoremus eum. Audiens autem Herodes rex turbatus est, et omnis Hierosolyma cum illo: et congregans omnes principes sacerdotum et scribas populi, sciscitabatur ab eis ubi Christus nasceretur. At illi dixerunt ei, in Bethlehem Judææ. Sic enim scriptum est per prophetam: Et tu, Bethlehem domus Ephratha, æquivaquam

minima es in principibus Juda. Ex te enim exiit A
dux, qui pascet populum meum Israel. Tunc Herodes clam vocatis Magis, diligenter didicit ab eis tempus stellæ quæ apparuit eis, et mittens eos in Bethlehem, **343** dixit : Ite et interrogate diligenter de puero, et cum inveneritis, renuntiate mihi, ut et ego veniens adorem eum. Qui cum audiissent regem, abierunt, et ecce stella, quam viderant in oriente, antecedebat eos, donec veniens staret supra ubi erat puer. Videntes autem stellam gavisissimi sunt gaudio magno valde, et intrantes domum viderunt puerum cum Maria matre ejus, et proci dentes adoraverunt eum, et apertis thesauris suis, obtulerunt ei munera, aurum et thus et myrrham ; et responso accepto in somnis ne redirent ad Herodem, per aliam viam reversi sunt in regionem suam ⁷⁵. » Hæc autem universa exposui, ut demonstrarem ea quæ in ortu Salvatoris nostri in Bethlehem gesta sunt, certissima præbere argumenta, illum esse de quo loquitur prophetia. Atque hodie quoque, qui locum illum incolunt, tanquam a patribus ipsorum accepta memoria, iis, qui visendi loci gratia Bethlehem petere consueverunt, testimonium suum afferunt, veritati fidem facientes, agrumque demonstrantes, ubi Virgo enixa infan-
tem deposuit : qua de re ipsa prophetia sic ait : « Idcirco dabis eos usque ad tempus parientis : pariet, et reliqui fratrum ipsorum convertentur. » Consentaneæ autem hic quoque parientem intelligit eam, quæ in superioribus oraculis Virgo nominata est, et prophetica mulier, quæ ipsum Emmanuel et magni consilii angelum erit paritura. Nam usque ad hujusce tempora, ejusque qui de ipsa erat oriturus, quæ ad priorem populum pertinent, steterunt, quippe cum eis præscriptio temporis data esset usque ad tempus parientis, hoc est, usque ad mirabilem ortum ejus, qui de Virgine nasceretur : post quem, sublatus quidem est ipsorum regnum; qui vero reliqui fratrum ipsorum dicuntur, ii sunt accipiendi, qui in Christum Dei crediderunt, apostoli et discipuli et evangelistæ Salvatoris nostri : quos conversos ipse Dominus pascere dicitur, non sicut prius per angelos, aut per administratos homines, sed ipse per seipsum, usque adeo ut propter hoc magnificari eos contigerit usque ad extremum terræ. Magnificati enim sunt, quo tempore in omnem terram exiit sonus eorum, et in fines orbis terræ verba eorum. Constat vero etiam illud, quam magnus grex per universam terram ut rationalibus humanisque ovibus ipsi **344** Domino per apostolos suos collectus sit. Quem sane gregem ipse Dominus per seipsum, qui ejus pastor simul et Dominus est, visurus pasturusque in robore dicitur, adeo quidem, ut in manu forti et brachio excelso a Domino et pastore conservatæ oves nihil mali patientur ab insidiantibus asperis et immitibus feris. Et ea quidem quæ ad ortum in Bethlehem, quæ-

γάρ ἐξελεύσεται ἡγούμενος, ὅστις ποιμαίνει τὸν λαόν μου τὸν Ἰσραὴλ. Τότε Ἡρώδης, λάθρα καλέσας τοὺς μάγους, ἠκρίβωσε παρ' αὐτῶν τὸν χρόνον τοῦ φαινομένου ἀστέρος· καὶ πέμψας αὐτοὺς εἰς Βηθλεὲμ, εἶπε· Πορευθέντες ἐξετάσατε ἀκριβῶς περὶ τοῦ παιδίου. Ἐπὰν δὲ εὕρητε, ἀναγγεῖλατέ μοι, ὅπως καγὼ ἐλθὼν προσκυνήσω αὐτῷ. Οἱ δὲ ἀκούσαντες τοῦ βασιλέως ἐπορεύθησαν. Καὶ ἰδοὺ ὁ ἀστήρ, ὃν εἶδον ἐν τῇ ἀνατολῇ, προῆγεν αὐτοὺς, ἕως ἐλθὼν ἔστη ἐπάνω οὐ ᾔην τὸ παιδίον. Ἰδόντες δὲ τὸν ἀστέρα ἐχάρησαν χαρὰν μεγάλην σφόδρα· καὶ ἐλθόντες εἰς τὴν οἰκίαν εἶδον τὸ παιδίον μετὰ Μαρίας τῆς μητρὸς αὐτοῦ, καὶ πεσόντες προσεκύνησαν αὐτῷ· καὶ ἀνοίξαντες τοὺς θησαυροὺς αὐτῶν, προσήνεγκαν αὐτῷ δῶρα, χρυσὸν, καὶ λίβανον, καὶ σμύρναν. Καὶ χρηματισθέντες κατ' ὄναρ μὴ ἀνακάμψαι πρὸς Ἡρώδην, δι' ἄλλης ὁδοῦ ἀνεχώρησαν εἰς τὴν χώραν αὐτῶν. » Ὅλα δὲ ταῦτα ἐξεθέμην εἰς παράστασιν τῶν πεπραγμένων ἐπὶ τῇ ἐν Βηθλεὲμ γενέσει τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, ἐναργῆ τεκμήρια παρέχοντα αὐτὸν εἶναι τὸν ὑπὸ τῆς προφητείας δηλούμενον. Καὶ εἰς δεῦρο δὲ οἱ τὸν τόπον οἰκοῦντες, ὡς ἐκ πατέρων εἰς αὐτοὺς καταληθούσης παραδόσεως, τοῖς τῶν τόπων ἱστορίας χάριν εἰς τὴν Βηθλεὲμ ἀφικνουμένοις μαρτυροῦσι, τῶν λόγων πιστοῦμενοι τὴν ἀλήθειαν διὰ τῆς τοῦ ἀγροῦ δείξεως, ἐν ᾧ τεκῶσα ἡ Παρθένος κατατίθεται τὸ βρέφος· ἐφ' οἷς ἡ προφητεία φησὶ· « Διὰ τοῦτο δώσει αὐτοὺς ἕως καιροῦ τικτούσης. Τέξεται, καὶ οἱ ἐπιλοιποὶ τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν ἐπιστρέψουσιν. » Ἀκολούθως δὲ κἀναταῦθα τίκτουςαν δηλοῖ τὴν ἐν ταῖς πρόσθεν προφητεῖαις Παρθένον ὠνομασμένην καὶ προφήτιδα, τὴν τὸν Ἐμμανουὴλ καὶ τὸν τῆς μεγάλης βουλήs ἀγγελὸν ἀποτεχομένην. Ἔως γὰρ τῶν ταύτης καιρῶν καὶ τοῦ ἐξ αὐτῆς ἀποτεχθέντος καὶ τὰ τοῦ προτέρου λαοῦ συνειστέχῃ, δοθείσης αὐτοῖς προθεσμίας ἕως καιροῦ τικτούσης, τοῦτ' ἔστιν ἕως τῆς παραδόξεω γενέσεωσ τοῦ ἐκ τῆς Παρθένου τεχθέντος, μεθ' ὃν ἤρθῃ μὲν αὐτῶν ἡ βασιλεία. Οἱ δὲ ἐπιλοιποὶ τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν, οἷτοι ἂν εἴεν οἱ εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ πεπιστευκότες ἀπόστολοι, καὶ μαθηταί, καὶ εὐαγγελισταὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, οὓς ἐπιστρέψαντας αὐτὸς ὁ Κύριος ποιμαίνει λέγεται, οὐ καθὼς τὸ πρὶν δι' ἀγγέλων ἢ διὰ θεραπεύοντων ἀνθρώπων, ἀλλ' αὐτὸς δι' ἑαυτοῦ, ὥστε διὰ τοῦτο μεγαλυνθῆναι αὐτοὺς ἕως ἄκρου τῆς γῆs. Ἐμεγαλύνθησαν γὰρ ὅτε εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος αὐτῶν, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένηs τὰ ῥήματα αὐτῶν. Πρῶτον δὲ καὶ ὅποσον μέγα ποίμνιον καθ' ὅλης τῆς γῆs ἐκ λογικῶν καὶ ἀνθρωπείων προβάτων τῷ Κυρίῳ διὰ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ συνέστη· ὃ καὶ αὐτὸς ὁ Κύριος δι' ἑαυτοῦ, ποιμὴν ὁμοῦ καὶ Κύριος ὦν τῆs ποιμνῆs, ἐπόψεσθαι καὶ ποιμαίνειν ἐν ἰσχύϊ λέγεται, ὥστε ἐν χειρὶ κραταίᾳ καὶ ἐν βραχίονι ὑψηλῷ πρὸς τοῦ δεσπότου καὶ ποιμένου φυλαττόμενα τὰ πρόβατα μηδὲν τι παθεῖν δεινὸν πρὸς τῶν ἐφεδρευόντων αὐτοῖς ἀγρίων καὶ ἀπηνῶν θηρίων. Καὶ τὰ μὲν περὶ τῆs ἐν Βηθλεὲμ, καὶ τῆs ἀπὸ ταύτης προόδου τοῦ προκηρυττομένου Θεοῦ, τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον· τὴν

⁷⁵ Matth. II, 1-12.

δὲ ἐξ οὐρανῶν εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίαν αὐτοῦ τοῦ Κυρίου καὶ ποιμένος ἤδη καὶ πρότερον ἐξ αὐτοῦ τοῦ μετὰ χεῖρας προφήτου παρατίθειμαι, δι' ὧν ἔλεγεν· « Ἀκούσατε, λαοὶ πάντες, καὶ προσεχέτω ἡ γῆ, καὶ πάντες οἱ ἐν αὐτῇ, καὶ ἔστα: Κύριος ὑμῖν εἰς μαρτύριον, Κύριος ἐξ οἴκου ἀγίου αὐτοῦ· διότι ἰδοὺ Κύριος Κύριος ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ, καὶ καταβήσεται, » καὶ τὰ ἐξῆς· οἷς ἐπιλέγων ἔφασκε· « Δι' ἀσέθειαν Ἰακώβ πάντα ταῦτα, καὶ δι' ἁμαρτίαν οἴκου Ἰσραὴλ· » Σαφὲς δὲ καὶ ἀπὸ τῶν ἐξῆς τοῦ αὐτοῦ προφήτου, ὅτι μὴ μόνον διὰ τὰς ἀσθενείας τοῦ Ἰουδαίου ἔθνους τὴν ἐξ οὐρανῶν ὁ Κύριος πεποιήτο κάθοδον, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν σωτηρίαν καὶ κλήσιν τῶν ἔθνῶν ἀπάντων. Ἐπιλέγει δ' οὖν ἐξῆς· « Καὶ ἔσται ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν ἐμφανὲς τὸ ὄρος Κυρίου, καὶ σπεύσουσιν ἐπ' αὐτὸ λαοὶ πολλοὶ, καὶ πορεύονται ἔθνη πολλὰ, καὶ ἔροῦσι· Δεῦτε, ἀναβῶμεν εἰς τὸ ὄρος Κυρίου. » Διὸ καὶ μετὰ ταῦτα τὸν πρὸ αἰῶνων ἀπὸ τῆς Βηθλεὲμ ἐξελεύσεσθαι ἀνακηρύξας, οὐκέτι τοῦ Ἰσραὴλ μόνου, ἀλλὰ ἀθρόως πάντων ἀνθρώπων ἕως καὶ τῶν ἄκρων τῆς γῆς ἄρξεν αὐτὸν φησι· λέγει δ' οὖν· « Καὶ στήσεται, καὶ ὕψεται, καὶ ποιμανεῖ τὸ ποιμνιον αὐτοῦ ἐν ἰσχύϊ Κυρίου, καὶ ἐν τῇ δόξῃ τοῦ ὀνόματος Κυρίου Θεοῦ αὐτῶν ὑπάρξουσι· διότι νῦν μεγαλυνθήσονται· ἕως ἄκρων τῆς γῆς, καὶ ἔσται αὕτη εἰρήνη. » Τίνι δὲ ἔσται αὕτη εἰρήνη ἀλλ' ἢ τῇ γῆ, ἐν ἣ μεγαλυνθήσονται τὰ ποιμνία τοῦ Κυρίου; Καὶ τοῦτο δὲ, ὁποίου τέλους ἐτυχε μετὰ (1) τοῦ Σωτήρος ἡμοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίαν, παντὶ τῷ πρόδηλον· πολλῆς γὰρ οὐσίας πρὸ τούτου πολυαρχίας, καὶ τῶν ἔθνῶν ἀπάντων τυραννουμένων ἢ δημοκρατουμένων, ὡς μηδεμίαν πρὸς ἀλλήλους ἐπιμιξίαν τοὺς ἀνθρώπους ἔχειν, ἰδίως δὲ, φέρε εἰπεῖν, Αἰγυπτίων ὑπὸ οἰκειῶ ἀρχόντι βασιλευσσομένων, καὶ Ἀράβων ὡσαύτως, καὶ Ἰουδαίων, Φοινίκων τε καὶ Σύρων, καὶ τῶν ἄλλων ἔθνῶν, ἐπανισταμένων τε ἔθνῶν ἔθνεσι, καὶ πόλεων πόλεσι, πολιτορκιῶν τε μυρίων καὶ αἰχμαλωσιῶν κατὰ πάντα τόπον τε καὶ χώραν ἐπιτελουμένων, ἐπειδὴ παρῆν ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος, ἰδοὺ τῇ εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ παρόντι, πρώτου τοῦ Ῥωμαίων Λόγουστος τῶν ἔθνῶν ἐπικρατήσαντος, λάλυτο μὲν ἡ πλείστη πολυαρχία, εἰρήνη δὲ διελάμβανε τὴν σύμπασαν γῆν, τῇ μετὰ χεῖρας ἀκολούθως προῤῥήσει, διαῤῥήδην φησάση περὶ τῶν τοῦ Χριστοῦ μαθητῶν· « Διότι νῦν μεγαλυνθήσονται ἕως ἄκρου τῆς γῆς· καὶ ἔσται αὕτη εἰρήνη· » ὧ συνάδει τὸ ἐν Ψαλμοῖς φάσκον περὶ τοῦ Χριστοῦ λόγιον· « Ἀνατελεῖ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ δικαιοσύνη, καὶ πᾶθος εἰρήνης. » Διὸ μοι δοκεῖ ἀρχῶν εἰρήνης ἐν τῇ πρὸ ταύτης παρατεθείσῃ προφητείᾳ ὀνομάσθαι. Ἐπίστησόν γε μὴν τίνα τρόπον ὁ μετὰ χεῖρας προφήτης καὶ ἐξελεύσεσθαι μὲν ἐξ οὐρανῶν τὸν Κύριον ἀρχόμενος ἔφησεν, οὐ πρότερον δὲ ποιμανεῖν τοὺς ἀνθρώπους, ἢ γεννηθῆναι τὸν θεοσπικόμενον ἐν τῇ Βηθλεὲμ· ὅπως δὲ ταῦτα ἐπὶ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν ἐπεραιούτο, ἐμαρτύρησεν ὁ Εὐαγγελιστής, δι' ὧν προεξεθέμην αὐτοῦ φωνῶν. Ποιμὴν δὲ καὶ ἡγούμενον ὁ Χριστὸς ἀναδει-

A que ad progressum ex eo pertinent, ejus Dei quem prophetæ nuntiabant, in hunc modum se habent. Adventum autem ipsius Domini et pastoris de cælo ad homines jampridem ex eodem propheta, qui nunc in manibus est, proposui, ubi sic aiebat: « Audite, populi omnes, et attendat terra, et omnes qui sunt in ea, et erit Dominus vobis in testimonium: Dominus ex domo sancta sua, quia ecce Dominus Dominus egredietur de loco suo, et descendet ⁷⁶, » et cætera; quibus adjungit: « Propter impietatem Jacob omnia hæc, et propter peccatum domus Israel ⁷⁷. » Ab iis autem quæ sequuntur apud eundem prophetam etiam illud planum est, quod non solum propter impietates Judaicæ gentis Dominus de cælo descendit, sed etiam propter salutem et vocationem gentium cunctarum. Adjungit igitur deinceps: « Et erit in novissimis diebus manifestus mons Domini, et festinabunt ad ipsum populi multi, et ibunt gentes multæ, et dicent: Venite, ascendamus in montem Domini ⁷⁸. » Quaro posthac ubi eum qui est ante sæcula de Bethlehem egressurum nuntiavit, non soli Israel amplius, sed confertim omnibus gentibus usque ad extrema terræ illum imperaturum affirmat. Dicit igitur: « Et stabit, et videbit, et pascet gregem suum in fortitudine Dominus, et in gloria nominis Domini Dei ipsorum existent. Quoniam nunc magnificabuntur usque ad extrema terræ: et erit hæc pax ⁷⁹. » Cui porro erit hæc pax, nisi terræ in qua magnificabuntur greges Domini? Id ipsum autem, quem finem sortitus sit post Salvatoris nostri Jesu Christi adventum, nemini obscurum esse potest: nam cum ante hunc adventum, principum esset multitudo, et universæ gentes aut sub tyrannis, aut in statu populari essent constitutæ, ut nullum inter se commercium homines haberent, sed privatim: exempli gratia, apud Ægyptios suus princeps regnaret, apud Arabas item suus, apud Idumæos, Phœnicas, **345** Syros aliasque item gentes; cumque gentes adversus gentes, et civitates adversus civitates consurgerent, obsidionesque innumerabiles et captivitates per omnem locum ac regionem fierent, tum vero ubi Salvator noster ac Dominus adfuit, una cum illius ad homines adventu, jam tum primo Romanorum Augusto imperium in orbis nationes obtinente, solutus illico est ille multiplex principatus, et pax universam terram accepit, ei prophetiæ quæ nunc tractatur concordans, apertissime de Christi discipulis dicenti: « Quoniam nunc magnificabuntur usque ad extremum terræ: et erit hæc pax. » Cui consentaneum est quod in Psalmis legitur de Christo oraculum, dicens: « Orietur in diebus ejus justitia et abundantia pacis ⁸⁰. » Ex quo mihi videtur princeps pacis in ea, quæ proxime exposita est, prophetia nominari. Animadvertite tamen, quæso, quoniam pacto is de quo nunc agimus propheta, Dominum de cælo egressurum initio ait, ac non prius

⁷⁶ Mich. i, 2, 3. ⁷⁷ ibid. 5. ⁷⁸ Mich. iv, 1, 2. ⁷⁹ Mich. v, 4, 5. ⁸⁰ Psal. lxxi, 7.

(1) Typographorum incuria interciderit videtur τὴν, quod referatur ad παρουσίαν, Ed. 17.

erga homines pastoris officio functurum, quam nascetur is qui a prophetis canitur, in Bethlehem: quomodo vero hæc in Salvatore ac Domino terminata sint, testimonio suo planum fecit evangelista in iis verbis, quæ ab illo nuper accipiens proposui. Pastor autem et dux ipsius Israel declarandus dicitur Christus, cum hæc sacrarum litterarum sit consuetudo, ut sententiam sequentibus, verum Israel nomen omnem eum qui contemplari facile possit, et gratam Deo vitam sequatur: sicut e contrario Judæos post peccatum, Chananæos, et semen, non Juda, sed Chanaan, et principes Sodomorum et populum Gomorrhæ ad mores illorum alludentes vocare solitæ sunt: alioqui vero etiam ad verbum interpretantibus, omnis Salvatoris nostri vitæ consuetudo apud Judaicam gentem fuit, et multorum ex Israel dux exstitit, eorum videlicet qui ipsum agnoverunt, atque ex circumcisione in ipsum crediderunt, et id quidem quod ad expositum oraculum pertinet, talem exitum invenit; quæ autem sequuntur altero assumpto initio legenda sunt, quæ sic quidem se habent: « Assyrius cum venerit in terram vestram, et cum ascenderit in regionem vestram, excitabuntur in illum septem pastores, et octo morsus hominum⁸¹, » et reliqua; quæ quo sensu sint accipienda, non est nunc enarrandi locus. Dixerit autem quispiam post Assyriorum in Judæam adventum, 346 quo Judaica gens ab illis capta est, tam multas incursiones atque insolentias contra illos exstitisse, quam multæ septem pastoribus et octo morsibus indicantur. Hæc autem sciri posse ab iis qui res Assyriorum memoriæ prodiderint: quorum post finem, eum de quo prophetæ loquuntur de Bethlehem exstitisse, post septem videlicet pastores et post octo morsus qui Assyrios invaserint, temporibus quæ illorum in Judæam accessum subsecuta sunt. Cæterum, hæc plurimam postulantiæ indagantem, non est nunc curiosius explorandi tempus.

A psalmo cxxxi. — *Querenti David quisnam locus esset Ephrata, in qua Deus prænuntiatus a prophetis nasceretur, ipsa autem est Bethlehem, per Spiritum sanctum manifestatur.*

« Memento, Domine, David, et omnis mansuetudinis ejus: sicut juravit Domino, votum vovit Deo Jacob: si introiero in tabernaculum domus meæ, si ascendero in lectum strati mei: si dederò somnum oculis meis, et palpebris meis dormitationem, [et requiem temporibus meis,] donec inveniam locum Domino, tabernaculum Deo Jacob. Ecce audivimus eam in Ephrata, invenimus eam in campis sylvæ: introibimus in tabernacula ejus, adorabimus in loco ubi steterunt pedes ejus⁸². » Tum deinceps adjungit: « Propter David servum tuum, ne avertas faciem Christi tui. Juravit Dominus David veritatem, et non frustrabitur eum, de fructu ventris tui ponam super sedem tuam⁸³. » Et adjungit his item dicens: « Illuc producam cornu David, paravi lucernam Christo meo: inimicos ejus induam confusione, super ipsum autem effloret sanctificatio mea⁸⁴. » Etiam hæc prophetia cum superiore concordat, quæ

χθίσεσθαι τοῦ Ἰσραὴλ εἰρηται, συνθήβως τῆς ἑραδῆ Γραφῆς τὸν ἀληθῆ Ἰσραὴλ κατὰ διάνοιαν πάντα τὸν διορατικὸν, καὶ ἀρετῶς Θεῷ βιούντα ἐπονομαζούσης· ὡς ἔμπαλιν τοὺς ἐκ περιτομῆς, ὀπόθ' ἀμαρτάνοιεν, Χαναναίους καὶ σπέρμα Χαναάν, καὶ οὐκ Ἰούδα, ἀρχοντάς τε Σοδὼμων, καὶ λαὸν Γομορράς, ἐμπερῶς αὐτῶν τοῖς τρόποις ἀποκαλούσης. Ἄλλως δὲ πρὸς λέξιν, ἡ πᾶσα τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διατριβὴ παρὰ τῷ Ἰουδαίων ἔθνει γέγονε, καὶ πολλῶν γε τοῦ Ἰσραὴλ ἡγήσατο, ὅσοι δὴ ἔγνωσαν αὐτὸν, καὶ εἰς αὐτὸν πεπιστεύκασι τῶν ἐκ περιτομῆς. Καὶ τὸ μὲν τῆς ἐκτεθείσης προβήσεως τοιαύτην εἰληψε τὴν ἐκδοσιν· τὰ δὲ ἐξῆς ἀφ' ἑτέρας ἀναγνωστοῦν ἀρχῆς, οὕτως ἔχοντα· « Ἀσσύριος ὅταν ἐπέλθῃ ἐπὶ τὴν γῆν ὑμῶν, καὶ ὅταν ἐπιβῇ ἐπὶ τὴν χώραν ὑμῶν, καὶ ἐπεγεροθήσονται ἐπ' αὐτὸν ἑπτὰ ποιμένες, καὶ ὅκτω δῆγματα ἀνθρώπων, » καὶ τὰ τοῦτοις ἀκόλουθα· ἃ καὶ ὁποίας ἔγεται διανοίας, οὐ τοῦ παρόντος συγγάνει διηγήσασθαι καίρου. Εἶποι δ' ἂν τις μετὰ τὴν Ἀσσυρίων εἰς τὴν Ἰουδαίαν ἐπιδημίαν, καθ' ἣν ἔβλον τὸ Ἰουδαίων ἔθνος, τοσαύτας ἐπαναστάσεις κατ' αὐτῶν γεγονέναι, ὅσαι δηλοῦνται διὰ τῶν ἑπτὰ ποιμένων καὶ διὰ τῶν ὀκτὼ δηγμάτων· ταῦτα δὲ δύνασθαι εἶδέναι τοὺς τὰ Ἀσσυρίων ἱστορηκότας, ὧν ἐπὶ τέλει τὸν ἐκ τῆς Βηθλεὲμ προφητεύμενον γεγονέναι, κατὰ τοὺς ἑπτὰ δηλαδὴ ποιμένας καὶ τὰ ὀκτὼ δῆγματα τοῖς Ἀσσυρίοις συμβάντα ἐν ὑστέροις χρόνοις τῆς εἰς τὴν Ἰουδαίαν αὐτῶν ἐφόδου. Ταῦτα δὲ πλείστης ἐρεύνης δεόμενα, οὐ νῦν πολυπραγματεῖν καιρός.

Ἀπὸ ψαλμοῦ ρα'. — *Πυθόμενῳ τῷ Δαβὶδ, ποῖος ἄρ' εἴη ὁ τοῦ προκηρυττομένου Θεοῦ γεισσεως τόπος, ἡ Ἐφραθὰ, αὕτη δὲ ἐστὶν ἡ Βηθλεὲμ, διὰ τοῦ θείου Πνεύματος φανεροῦται.*

« Μνήσθητι, Κύριε, τοῦ Δαβὶδ, καὶ πάσης τῆς πραότητος αὐτοῦ· ὡς ὤμοσε τῷ Κυρίῳ, ἠΐξαστο τῷ Θεῷ Ἰακώβ· Εἰ εἰσελεύσομαι εἰς σκήνωμα οἴκου μου, εἰ ἀναθήσομαι ἐπὶ κλίνης στρωμνῆς μου· εἰ δώσω ὕπνον τοῖς ὀφθαλμοῖς μου, καὶ τοῖς βλεφάροις μου νυσταγμὸν, ἕως οὗ εὕρω τόπον τῷ Κυρίῳ, σκῆνωμα τῷ Θεῷ Ἰακώβ. Ἰδοὺ ἠκούσαμεν αὐτὴν ἐν Ἐφραθὰ, εὕρομεν αὐτὴν ἐν τοῖς πεδίοις τοῦ δρυμοῦ· εἰσελεύσομεθα εἰς τὰ σκηνώματα αὐτοῦ, προσκυνήσομεν εἰς τὸν τόπον, οὗ ἔστησαν οἱ πόδες αὐτοῦ. » Εἶθ' ἐξῆς ἐπιλέγει· « Ἐνεκεν Δαβὶδ τοῦ δούλου σου, μὴ ἀποστρέψῃς τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ σου. Ὄμοσε Κύριος Δαβὶδ ἀλήθειαν, καὶ οὐ μὴ ἰαθεθῆσει αὐτόν· Ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου θήσομαι ἐπὶ τὸν θρόνον σου. » Καὶ ἐπιφέρει τοῦτοις λέγων· « Ἐκεῖ ἐξανταλῶ κέρας τῷ Δαβὶδ, ἡτοίμασα λύχνον τῷ Χριστῷ μου· τούτους ἐχθροὺς αὐτοῦ ἐνδύσω αἰσχύνῃ, ἐπὶ δὲ αὐτὸν ἐξανθήσει τὸ ἅγλασμά μου. » Συνάδει τῇ πρὶ ταύτης καὶ ἡ παρούσα προφητεία, ἐκ Βηθλεὲμ τὸν προκηρυττό-

⁸¹ Mich. v, 5. ⁸² Psal. 131, 1-7. ⁸³ ibid. 10, 11. ⁸⁴ ibid. 17, 18.

μενον Θεὸν προσελεύσεσθαι σημαίνουσα. Τοῦτο δὲ οὖν αὐτὸ καὶ ὁ Δαβὶδ, πρότερον μὲν ἀγνοῶν, εὐχεταὶ παρὰ τοῦ Θεοῦ μαθεῖν, εἴτ' εὐξάμενος πιδαύεται. Ἐπειδὴ γὰρ τετύχηκε χρησμοῦ τοῦ πρὸς αὐτὸν ἐν τῷ ψαλμῷ φήσαντος, « Ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου θήσομαι ἐπὶ τὸν θρόνον σου, » καὶ αὖθις, « Ἐκεῖ ἐξαναταλῶ κέρασ τῷ Δαβὶδ, ἡτοίμασα λύχνον τῷ Χριστῷ μου, » εἰκότως προσπίπτει τῷ Θεῷ, καὶ προσπεσῶν ἐπ' ἐδάφους ποτινιάται· ἐπὶ πλέον δὲ τῇ προσευχῇ προσκαρτερῶν ἡμνυσι τῷ Θεῷ, μὴ πρότερον εἰσελεύσεσθαι εἰς σκῆνωμα οἴκου αὐτοῦ, μηδὲ δώσειν τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ ὕπνον, καὶ τοῖς βλεφάροις αὐτοῦ νυσταγμῶν, μηδὲ ἀναθήσεσθαι ἐπὶ κλίνης στρωμνῆς αὐτοῦ, κεῖσθαι δὲ χαμαὶ προσκυνούντα, καὶ ποτινώμενον, ἔστ' ἂν εὐρη τόπον τῷ Κυρίῳ, καὶ σκῆνωμα τῷ Θεῷ Ἰακώβ, τοῦτ' ἔστιν ἕως ἂν μάθῃ, τοῦ Κυρίου φανερώσαντος αὐτῷ, τὴν γένεσιν τοῦ Χριστοῦ· εὐξάμενος δὲ, καὶ τοιαῦτα γίνονται ποθήσας, οὐκ εἰς μακρὰν τῷ θεῷ Πνεύματι τὰ μέλλοντα ἔσσεσθαι θεωρεῖ, τοῦ Θεοῦ τοῖς οἰκείοις ἐπαγγελιαμένου ἔτι γε λαλούντων ἐπακουσέσθαι. Ἐπακουσθεὶς δὴτα καταξιοῦται χρησμοῦ τὴν Βηθλεὲμ ἐπιφωνούντος αὐτῷ, ὡς ἂν ἐνθάδε τοῦτό που τοῦ Κυρίου, καὶ τοῦ σκηνώματος τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ συστησόμενου. Ταῦτα τοιγαροῦν τοῦ θεοῦ Πνεύματος ἐν αὐτῷ θεασάμενος, αὐτὸς αὐτοῦ ἐπακουσας ἐπιλέγει· « Ἴδου ἤκουσαμεν αὐτὴν ἐν Ἐφραθᾶ. » Ἐφραθᾶ δὲ ἡ αὐτὴ ἐστὶ τῇ Βηθλεὲμ, ὡς δῆλόν ἐστι ἀπὸ τῆς Γενέσεως, ἐνθα περὶ τῆς Ῥαχὴλ εἴρηται, ὅτι « Ἐθαψαν αὐτὴν ἐν τῷ ἵπποδρόμῳ Ἐφραθᾶ, αὕτη ἐστὶ Βηθλεὲμ. » Καὶ ἡ περὶ ταύτης δὲ περιεῖχε προφητεία· « Καὶ σὺ, Βηθλεὲμ οἶκος τοῦ Ἐφραθᾶ. — Ἴδου, φησὶν, « ἤκουσαμεν αὐτὴν, » δῆλον δ' ὅτι τὴν τοῦ Χριστοῦ γένεσιν, καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ κατασκηνώσιν. Ποῖον δ' ἂν εἴη τὸ σκῆνωμα τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ ἢ τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ τὸ ἐν τῷ τόπῳ τῆς Βηθλεὲμ γεγεννημένον; ἐν ᾧ ὡς ἐν σκηνώματι, ἢ θεότης τοῦ Μονογενοῦς κατεσκήνωσε. Οὐχ ἀπλῶς δὲ Θεοῦ, ἀλλὰ μετὰ προσθήκης τῆς « τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ, » λέγεται τὸ σκῆνωμα εἶναι, διὰ τὸ μὴ ἄλλο εἶναι τὸ σκηνώσαν ἐν αὐτῷ ἢ τὸν τῷ Ἰακώβ ἐν ἀνθρώπου εἶδει καὶ σκῆματι ὀφθέντα Θεόν, εἰ ὄν καὶ τῆς ἐπὶ τῷ Ἰσραὴλ προσωνομίας ἡξιώθη, ὁρῶν Θεόν· τοῦτο γὰρ ἐρμηνεύεται τὸ ὄνομα προσαγορευθεῖς· οὐκ ἄλλον δὲ ὄντα τοῦ Θεοῦ Λόγου τὸν τῷ Ἰακώβ ὀφθέντα ἐν τοῖς πρώτοις τῆς μετὰ χεῖρας ὑποθέσεως παρεστήσαμεν. Ἐδείχθη τοιγαροῦν τῷ Δαβὶδ εὐξάμενον, καὶ ποθήσαντι τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ Ἰακώβ τὸν τόπον καὶ τὸ σκῆνωμα εὐρεῖν, ὁ ἐπὶ τῆς Βηθλεὲμ τόπος· διόπερ εἰπὼν, « Ἴδου ἤκουσαμεν αὐτὴν ἐν Ἐφραθᾶ, » ἐπιφέρει λέγων· « Προσκυνήσωμεν εἰς τὸν τόπον οὗ ἔστησαν οἱ πόδες αὐτοῦ. » Σαφῶς τοιγαροῦν καὶ ἐν τοῦτοις ἐν τῇ Ἐφραθᾶ, ἦτις ἐστὶν ἡ Βηθλεὲμ, αὐτὸς ὁ Κύριος καὶ Θεὸς Ἰακώβ τόπον ἑαυτῷ καὶ σκῆνωμα συστήσεσθαι προσητεύετο, ὁμοφώνως τῇ τοῦ Μιχαίου προφητεῖα φησάσῃ· « Καὶ σὺ, Βηθλεὲμ οἶκος τοῦ Ἐφραθᾶ, ἐκ σοῦ μοι ἐξελεύσεται ἡ γούμενος, καὶ αἱ ἔξοδοι αὐτοῦ ἀπ' ἀρχῆς ἐξ ἡμερῶν αἰῶνος. » ἄπερ

illum Deum, qui nuntiatur venturus, de Bethlehem progressurum significat. Ipsum hoc igitur David quoque, prius quidem ignorans, optat discere ab ipso Deo, tum vero ubi optavit votoque poposcit, id ipsum docetur, **347** Postquam enim oraculum accepit, quod ad ipsum in psalmo ait, « De fructu ventris tui ponam super sedem tuam; » et rursus, « Illuc producam cornu David, paravi lucernam Christo meo, » merito procumbit ipsi Deo, atque ita hærens solo, supplicat et precatur: longius autem constantiusque in oratione perseverans, jurat Deo, non prius se ingressurum in tabernaculum domus suæ, neque daturum oculis suis somnum, et palpebris suis dormitationem, neque ascensurum in lectum strati sui, humi stratum soloque adherentem, eoque modo adorantem ac supplicantem mansurum, donec inveniat locum Domino, et tabernaculum Deo Jacob, hoc est, donec discat, Domino sibi indicante, ipsius Christi ortum: cum autem voto id postulasset, et talia cognoscere expectivisset, haud ita multo post, quæ futura erant divino indicante Spiritu contemplatur, quippe cum suis Deus pollicitus sit, se amplius loquentes exauditurum. Itaque illi in hunc modum exaudito, oraculum redditur, quo ipsa Bethlehem inelamatur, tanquam illic locus Domino, et tabernaculum Deo Jacob constituenda sint. Hæc igitur ubi divinus Spiritus apud se ipsum cecinit, ipse seipsum exaudiens adjungit, « Ecce audivimus eam in Ephrata: » Ephrata vero eadem est et Bethlehem; sicut in Genesi constat, ubi de Rachel dictum est: « Et sepelierunt eam in hippodromo Ephrata, hæc est Bethlehem ⁸⁴. » Et superior prophetia habebat illud: « Et tu Bethlehem domus Ephrata. » — « Ecce, inquit, audivimus eam ⁸⁵: » constat autem quod per illud eam Christi originem intelligit, et ipsius Dei Jacob, habitationem. Sed quæ tandem hæc fuerit habitatio Dei Jacob, nisi ipsius Christi corpus, quod in Bethlehem natum est, in quo tanquam in tabernaculo, unici filii divinitas habitavit? Cæterum non simpliciter Dei, sed cum additione, « Dei Jacob ⁸⁷ » tabernaculum esse dicitur, propterea quod non aliud sit quidquam quod in illo habitet, quam is Deus qui ipsi Jacob in hominis specie ac figura sit visus. Cujus sane gratia illo etiam cognomine Israel dignus est habitus, tanquam is qui Deum viderit; nam id nomen si interpretetis, eum, qui Deum videat, habebis: quod vero non alius sit quam Deus Verbum, qui ipsi Jacob visus sit, in hujusce operis primordiis demonstravimus. Precanti ergo David, et videre cupienti locum ac tabernaculum Domini Deique Jacob, ipse Bethlehem locus ostensus est: **348** quapropter cum dixisset, « Ecce audivimus eam in Ephrata, » adjungit dicens: « Adoremus in loco ubi steterunt pedes ejus ⁸⁶. » Planissime igitur in bis quoque verbis in Ephrata, quæ est Bethlehem, ipse Dominus

⁸⁴ Gen. xxxv, 19. ⁸⁵ Psal. cxxxi, 6. ⁸⁷ ibid. 5. ⁸⁶ ibid. 7.

ac Deus Jacob locum sibi ac tabernaculum constitutus concipitur, quod ipsum cum Michææ prophetia concordat dicente : « Et tu, Bethlechem domus Ephratha. Ex te mihi egrediatur dux : et egressus ejus ab initio ex diebus sæculi ; » quæ cum proxime scrutaremur, ostendimus ad nullum alium esse referenda, quam ad unum Salvatorem ac Dominum nostrum Jesum qui Christus est Dei, qui que in Bethlechem, sicut prophetiæ prædixerant, natus est. Nullum enim alium quispiam unquam ostendet, qui inde cum gloria post ipsius prophetiæ tempora prodierit : nullus enim neque rex, neque propheta, neque alius quispiam eorum qui apud Hebræos Deo amici fuerint, præter unum Salvatorem ac Dominum nostrum qui Christus est Dei, utrumque habuisse demonstratur, et quod de semine David, et quod in eo loco sit natus. Tempus igitur jam est ut illum ipsum esse non alium quempiam fateamur, qui in his propheticis verbis significatur, evidenterque in iis quæ sequuntur eundem psalmum, dum nominatim Christum appellat, hoc ipsum ostendere, ubi ait : « Propter David servum tuum, ne avertas faciem Christi tui⁸⁹. » Et rursus : « Illuc producam cornu David : paravi lucernam Christo meo. Inimicos ejus induam confusione, super ipsum autem effloreat sanctificatio mea⁹⁰. » Sed ubi tandem ait se producturum cornu David, nisi in Bethlechem atque in Ephratha? Inde enim cornu David Christus quatenus ad naturam pertinet humanam, quasi ingens lumen exortum est. Hic item Christi lucerna ab ipso Deo universi præparata est : fuerit autem hæc lucerna quasi intelligibilis lucis, humanum corpus, per quod instar testacei vasis, tanquam per lucernam, proprii luminis radios in omnes, quicumque ignorantia Dei et profundis tenebris premebantur, emisit. Etenim in his quoque demonstrari planissime arbitror Deum Jacob, qui ab initio et ex diebus sæculi existit, ad homines venturum, et oriturum non alibi terrarum quam in Bethlechem loco, qui non procul ab Hierosolymis hodie quoque visitur, ubi sane non alius post prophetarum tempora illustris, et apud omnes homines gloria celebris, **349** quam unus Jesus Christus ab omnibus ejus loci incolis (qui quidem sic cum evangelicis vocibus concordant) natus esse perhibetur. Est autem Bethlechem, ex interpretatione, *domus panis*, quæ sic quidem ejusdem est nominis cum eo qui de ipsa profectus est, Salvatore nostro, qui cum sit Dei Verbum et ratio, animalium rationalium est alimentum. Quam rem ipse quoque demonstrat, ubi ait : « Ego sum panis qui de cælo descendi⁹¹. » Verum quoniam hæc eadem ipsius David patria fuit, merito qui ratione humanæ naturæ David filius fuit, ex hoc ipso loco profectus est, in eo sane cum propheticis concordans oraculis : itaque obscura esse amplius causa non potest, cur sibi Bethlechem

⁸⁹ Psal. cxxxi, 10. ⁹⁰ ibid. 17, 18. ⁹¹ Joan. vi, 41.

(1) Οὐδ'. Lege οὐχ· item et paulo post. EDIT.

ἀρτίως ἐξετάσαντες ἐδείκνυμεν ἀναφέρεσθαι οὐδ' ἐφ' ἕτερον ἢ ἐπὶ μόνον τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, ἐν Βηθλεὲμ ταῖς προρρήσεσιν ἀκολούθως γεγεννημένον. Οὐκ ἂν γοῦν ἄλλον τις ἐπίδειξεν ἐκ ταύτης ἐνδόξως μετὰ τοὺς προφητείας χρόνους προσελθόντα· οὔτε γὰρ βασιλεὺς, οὔτε προφήτης, οὐδ' ἕτερός τις τῶν παρ' Ἑβραίοις θεοφιλῶν, ἢ μόνος ὁ Σωτῆρ καὶ Κύριος ἡμῶν ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, ὁμοῦ καὶ ἐκ σπέρματος Δαβὶδ, καὶ αὐτόθι γεγεννημένος ἀποδείκνυται. Ὡρα τοιγαροῦν αὐτὸν ἐκείνον εἶναι, καὶ οὐδὲ (1) ἄλλον τὸν καὶ ἐν τοῦτοις προφητευόμενον ὁμολογεῖν, ὅτι τε σαφῶς ἐν τοῖς ἐξῆς ὁ αὐτὸς ψαλμὸς ὀνομαστὶ τὸν Χριστὸν προσαγορεύων τοῦτο παρίστησι, δι' ὧν φησιν· « Ἐνεκεν Δαβὶδ τοῦ δούλου σου μὴ ἀποστρέψῃς τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ σου » καὶ πάλιν· « Ἐκεὶ ἐξανατελῶ κέρας τῷ Δαβὶδ, ἡτοίμασα λύχνον τῷ Χριστῷ μου. Τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ ἐνδύσω αἰσχύνῃ, ἐπὶ δὲ αὐτὸν ἐξανθήσει τὸ ἀγίασμά μου. » Ποῦ δὲ φησιν, « Ἐκεὶ ἐξανατελῶ κέρας τῷ Δαβὶδ, » ἢ ἐν τῇ Βηθλεὲμ τῇ Ἐφραθᾷ; ἐντεῦθεν γὰρ τὸ κέρας τοῦ Δαβὶδ ὁ Χριστὸς τὸ κατὰ σάρκα οἷόν τι μέγα φῶς ἐξανέτειλεν, ἐνταῦθ' αὖτε ἡτοίμαστο ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων ὁ τοῦ Χριστοῦ λύχνος. Εἶη δ' ἂν λύχνος αὐτοῦ, οἷα νοεροῦ φωτός, τὸ ἀνθρώπιον σκῆνος, δι' οὗ δίκην ὀστρακίνου σκεύους, ὡς περ διὰ λύχνου, τὰς τοῦ ἰδιοῦ φωτός ἀκτῖνας πᾶσι τοῖς ἐν ἀγνοίᾳ Θεοῦ καὶ σκότῳ βαθεῖ πιεζομένοις ἐξέλαμψεν. Ἀλλὰ γὰρ καὶ ἐν τοῦτοις ἀποδείξεσθαι σαφῶς ἠγγύματι Θεὸν Ἰακώβ ἀπ' ἀρχῆς καὶ ἐξ ἡμερῶν τυγχάνοντα αἰῶνος ἀνθρώπους ἐπίδημήσειν, καὶ γεννηθῆσεσθαι οὐκ ἀλλαχόθι γῆς ἀλλ' ἢ ἐν τῷ κατὰ Βηθλεὲμ τόπῳ, πρὸς τοῖς Ἱεροσολύμοις εἰσέτι καὶ νῦν ἐπίδεικνυμένῳ χωρίῳ, ἐνθα οὐδ' ἄλλος μετὰ τοὺς τῶν προφητῶν χρόνους ἐπιφανῆς καὶ εἰς πάντας ἀνθρώπους ἐπίδοξος ἢ μόνος Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς πρὸς τῶν ἐπιχωρίων ἀπάντων ἀκολούθως ταῖς εὐαγγελικαῖς φωναῖς γεγονὸς μαρτυρεῖται. Ἐρμηνεύεται δὲ ἡ Βηθλεὲμ οἶκος ἄγτου, φερώνυμος οὔσα τοῦ προσελθόντος ἐξ αὐτῆς Σωτῆρος ἡμῶν ὄντος Θεοῦ Λόγου, ψυχῶν λογικῶν ὀρεπτικοῦ· ὃ καὶ παρίστησιν αὐτὸς λέγων· « Ἐγὼ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς. » Ἀλλ' ἐπειδὴ καὶ τοῦ Δαβὶδ γέγονεν αὕτη πατρίς, εἰκότως καὶ ὁ κατὰ σάρκα γενόμενος υἱὸς Δαβὶδ τὴν πρόδον ἐξ αὐτῆς ἐποίησατο, ἀκολούθως ταῖς προφητικαῖς προρρήσεσιν· ὥστε οὐκ ἄδρῳλον εἶναι καὶ τὴν αἰτίαν δι' ἣν πατρίδα τὴν Βηθλεὲμ ἐπεγράψατο. Ἀλλὰ καὶ ἐν Ναζαρέτις ἀνατραφεὶς λέγεται, καὶ πάλιν Ναζαρεῖος κληθῆσεσθαι. Ἰστέον οὖν, ὅτι· καὶ τὸ Ναζαρεῖον ὄνομα Ἑβραϊκὸν τυγχάνει ἐν Λευιτικῷ ἐπὶ τοῦ χρίσματος τοῦ παρ' αὐτοῖς Χριστοῦ. Ἦν δὲ οὗτος ὁ ἄρχων κατ' εἰκόνα τοῦ μεγάλου καὶ ἀληθῶς ἀρχιερέως τοῦ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ, σκιάδῃ τινὰ καὶ τυπικὸν Χριστὸν ἐπιφερόμενος. Ἐν οἷς γοῦν εἰρηται κατὰ τοὺς Ἑβδομήκοντα περὶ τοῦ Ἀρχιερέως· « Καὶ οὐ βεβηλώσει τὸν ἡγιασμένον τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ· ὅτι τὸ ἅγιον ἔλαιον Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ· » τὸ μὲν Ἑβραϊκόν, « Ὅτι Ναζὲρ ἔλαιον, » περιέχει· ὁ δὲ Ἀκύλας· « Ὅτι ἀφ-

έρισμα, ελαιον αλείμματος Θεού αὐτοῦ ἐπ' αὐτῷ · ὁ δὲ Σύμμαχος · « Ὅτι ἄθικτον ελαιον τοῦ χρίσματος τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ ἐπ' αὐτῷ · ὁ δὲ Θεοδοτίων · « Ὅτι τὸ Ναζῆρ ελαιον τὸ χριστὸν παρὰ Θεοῦ αὐτοῦ ἐπ' αὐτῷ · ὥστε εἶναι τὸ Ναζῆρ, κατὰ μὲν τοὺς Ἑβδομήκοντα, ἅγιον, κατὰ δὲ τὸν Ἀκύλον, ἀφ'έρισμα, κατὰ δὲ τὸν Σύμμαχον, ἀθικτον· ὥστε ἐκ τούτου τὸ Ναζιραϊον ὄνομα σημαίνειν ἦτοι τὸν ἅγιον, ἢ τὸν ἀφωρισμένον, ἢ τὸν ἀθικτον. Ἄλλ' οἱ μὲν πάλαι ἱερεῖς, εἰ' ελαίου σκευαστοῦ, τοῦ παρὰ Μωσεὶ Ναζῆρ καλουμένου, χριόμενοι, παραγωγῶς ἀπὸ τοῦ Ναζῆρ ἐκαλεῦντο Ναζιραῖοι· ὁ δὲ Σωτῆρ καὶ Κύριος ἡμῶν κατὰ φύσιν ἔχων τὸ ἅγιον, καὶ τὸ ἀθικτον, καὶ τὸ ἀφωρισμένον, οὐ δεόμενός γε χρίσματος ἀνθρωπίνου, ὁμῶς τῆς τοῦ Ναζιραίου προσηγορίας παρ' ἀνθρώποις ἔτυχεν, οὐκ ἀπὸ τοῦ καλουμένου Ναζῆρ ελαίου Ναζιραῖος γεγωνός, ἀλλ' ὧν μὲν τῇ φύσει τοιοῦτος, κληθεὶς δὲ καὶ παρ' ἀνθρώποις Ναζιραῖος ἀπὸ τῆς Ναζαρεθ, ἐνθα παρὰ τοῖς κατὰ σάρκα γονεῦσι τὴν ἐν παισὶν ἀνατροφὴν ἔσχηκε. Διὸ λέλεκται παρὰ τῷ Ματθαίῳ · « Χρηματισθεὶς δὲ κατ' ὄναρ (δῆλον δὲ, ὅτι ὁ Ἰωσήφ), ἀνεχώρησεν εἰς τὰ μέρη τῆς Γαλιλαίας· καὶ ἐλθὼν κατώκησεν εἰς πόλιν λεγομένην Ναζαρεθ, ὅπως πληρωθῆ τὸ ῥῆθὲν διὰ τῶν προφητῶν, ὅτι Ναζαραῖος κληθήσεται. » Ἐδεῖ μὲν γὰρ αὐτὸν ἐξ ἄπαντος φύσει καὶ ἀληθεῖα Ναζιραῖον ὄντα, τοῦτ' ἔστιν ἅγιον καὶ ἀθικτον καὶ ἀφωρισμένον, ἐξ ἀνθρώπων κληθῆναι ταύτῃ τῇ προσηγορίᾳ· ἀλλ' ἐπεὶ μὴ ἐκ τοῦ Ναζῆρ ελαίου ταύτης ἔτυχε τῆς προσηγορίας, μὴ δεηθεὶς ἀνθρωπίνου χρίσματος, ἐκ τοῦ τόπου τῆς Ναζαρεθ τὴν ἐπωνυμίαν ἐκτήσατο. Τούτων οὕτως ἀποδείξιμένων, καιρὸς ἐπισκέψασθαι καὶ ἐξ ὅποιου γένους, ἐξ ὅποιας τε Ἑβραίων φυλῆς ὁ Σωτῆρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν, ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ προελθεῖναι ἐκηρύττετο. Πρώτας δὲ τὰς εὐαγγελικὰς καὶ περὶ τούτου παραθήσομαι λέξεις· εἰθ' ὡσπερ ἀρμονίους σφραγίδας τὰς προφητικὰς αὐταῖς ἐπιθήσω μαρτυρίας. Ὁ μὲν οὖν Ματθαῖος ὕδα τὸν Χριστὸν κατὰ σάρκα γενεαλογεῖ· « Βίβλος γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ, υἱοῦ Δαβὶδ, υἱοῦ Ἀβραάμ. Ἀβραάμ ἐγέννησε τὸν Ἰσαάκ, Ἰσαάκ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰακώβ, Ἰακώβ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰούδαν, καὶ τὰ ἑξῆς. Συνάδει δὲ αὐτῷ καὶ ὁ Ἀπόστολος, λέγων ἀφωρίσθαι εἰς εὐαγγέλιον Θεοῦ, ὃ προεπηγγείλατο διὰ τῶν προφητῶν αὐτοῦ ἐν Γραφαῖς ἁγίαις περὶ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ τοῦ γενομένου ἐκ σπέρματος Δαβὶδ κατὰ σάρκα. » Γένοιτο δ' ἂν σύμφωνά ταῦτα ταῖς οὕτως ἐχούσαις προρῆσειςιν.

A patriam ascripserit. Cæterum etiam in Nazaris educatus esse dicitur, et sic Nazareus vocandus. Scire igitur oportet quod nomen est Hebraicum Naziræum in Levitico, in ejus Christi unctione quem ipsi habebant. Porro hic erat principatum obtinens secundum imaginem magni et veri Pontificis Christi Dei, adumbratum videlicet quemdam et figuratum Christum representans. Ubi vero LXX de Pontifice ita interpretati sunt, « et non polluet quod sanctificatum est Dei sui, quoniam sanctum oleum unctionis Dei sui », in Hebraico legitur, « quoniam Nazer oleum : » Aquila autem sic convertit, « quoniam segregatio, oleum unctionis Dei sui super ipsum. » Symmachus autem, « quoniam intactum oleum unctionis Dei sui super ipsum. » Theodotia vero, « quoniam Nazer oleum unctionis a Deo suo super ipsum. » Quare Nazer ipsos quidem LXX sequentibus *sanctum* erit, ipsum vero Aquilam, *separatio*, Symmachum autem, *intactum*; itaque ex his Naziræum nomen significabit, aut sanctum, aut segregatum, aut intactum. At vero prisca quidem sacerdotes, cum oleo comparato, quod apud Mosen Nazer appellatur, ungerentur, ex derivatione a Nazer vocabantur Naziræi. Sed Salvator et Dominus noster, suapte natura in se habens, et sanctum, et intactum, et separatam, neque alicujus indigens humanæ unctionis, tamen Naziræi appellationem apud homines obtinuit, non quod ab oleo quod Nazer vocaretur Naziræus exstiterit, sed quod quævis natura quidem talis esset, tamen a civitate Nazareth apud homines Naziræus vocatus sit, ubi apud suos, qua homo erat, parentes, puerilem educationem obtinuit. Ex quo apud Matthæum dictum est : **350** « Responso autem in somnis accepto (ipse videlicet Joseph) secessit in partes Galilææ; et veniens habitavit in civitate quæ dicitur Nazara, ut impleretur quod dictum est per prophetam, quod Nazareus vocabitur ». Oportebat enim usquequaque cum ipse suapte natura et revera Naziræus esset, hoc est sanctus, intactus, segregatus, illum ab hominibus hæc appellatione vocari; sed quoniam non a Nazer oleo hanc obtinuit appellationem, quippe qui humanæ nullius unctionis indigeret, a loco Nazareth denominationem accepit. Cum igitur hæc in hunc modum ostensa sint, tempus jam esse videtur inspicere, et ex quo genere, D et ex qua Hebræorum tribu, animarum nostrarum

⁷⁸ Levit. xxi, 12. ⁷⁹ Matth. ii, 22, 25. ⁸⁰ Matth. i, 1, 2. ⁸¹ Rom. i, 1-3.

CAPUT III.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

A *secundo Paralipomenon*. — *Ex qua gente et ex qua Judæorum tribu progressurus Christus prædicebatur.*

Ἀπὸ τῆς δευτέρας τῶν Παραλειπομένων. — Ἀπὸ ποίου γένους καὶ ἀπὸ ποίας Ἑβραίων φυλῆς προσλεύσεσθαι ὁ Χριστὸς προεφητεύετο.

Dominus per Nathan prophetam hæc David prædicit, in secundo [primo] Paralipomenon: « Et erit, cum completi fuerint dies tui, et dormieris cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te, quod erit ex ventre tuo, et parabo regnum ejus. Ipse ædificabit mihi domum in nomine meo, et erigam sedem ejus usque in sempiternum. Ego ero illi in patrem, **351** et ipse erit mihi in filium⁹⁶. » In octavo autem et octogesimo psalmo de eodem tanquam de David dicta hæc sunt: « Ipse invocabit me, pater meus es tu, Deus meus et susceptor salutis meæ. Et ego primogenitum ponam illum, excelsum præ regibus terræ; in æternum servabo illi misericordiam meam, et testamentum meum fidele ipsi⁹⁷. » Et rursus: « Juravi David servo meo, in sæculum parabo semen tuum, et ædificabo in generationem et generationem sedem tuam⁹⁸. » Et rursus: « Semel juravi in sancto meo, si David mentiar, semen ejus in æternum manebit, et thronus ejus sicut sol in conspectu meo, et sicut luna perfecta in æternum⁹⁹. » Et rursus: « Et ponam in sæculum sæculi semen ejus¹. » Fuerint vero his similia etiam illa in quibus dictum est: « Juravit Dominus David veritatem, et non frustrabitur eum: de fructu ventris tui ponam super sedem tuam¹. » Salomon quidem, cum esset filius David, eidem

Ὁ Κύριος διὰ Νάθαν τοῦ προφήτου ταῦτα τῷ Δαβὶδ θεσπίζει ἐν δευτέρᾳ Παραλειπομένων: « Καὶ ἔσται, ἐὰν πληρωθῶσιν αἱ ἡμέραι σου, καὶ κοιμηθῆσῃ μετὰ τῶν πατέρων σου, καὶ ἀναστήσω τὸ σπέρμα σου μετὰ σέ, ὃς ἔσται ἐκ τῆς κοιλίας σου, καὶ ἐτοιμάσω τὴν βασιλείαν αὐτοῦ. Αὐτὸς οἰκοδομήσει οἶκον τῷ ὀνόματί μου, καὶ ἀνορθώσω θρόνον αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα. Ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν. » Καὶ ἐν ὀγδόῳ δὲ καὶ ὀγδοηκοστῷ ψαλμῷ περὶ τοῦ αὐτοῦ, ὡς περὶ Δαβὶδ, τάδε εἴρηται: « Αὐτὸς ἐπικαλέσεται με· Πατὴρ μου εἶ σύ, Θεὸς μου, καὶ ἀντιλήπτωρ τῆς σωτηρίας μου· κατὰ τὸν πρωτότοκον θήσομαι αὐτὸν, ὕψηλόν παρὰ τοῖς βασιλεῦσι τῆς γῆς· εἰς τὸν αἰῶνα φυλάξω αὐτῷ τὸ ἐλεός μου, καὶ ἡ διαθήκη μου πιστὴ αὐτῷ. » καὶ αὖθις: « Ὁμοσα Δαβὶδ τῷ δούλῳ μου· Ἔως αἰῶνος ἐτοιμάσω τὸ σπέρμα σου, καὶ οἰκοδομήσω εἰς γενεάν καὶ γενεάν τὸν θρόνον σου. » καὶ πάλιν: « Ἄπαξ ὤμοσα ἐν τῷ ἁγίῳ μου· Ἐἰ τῷ Δαβὶδ ψεύσομαι, τὸ σπέρμα αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα μενεῖ, καὶ ὁ θρόνος αὐτοῦ, ὡς ἥλιος ἐναντίον μου, καὶ ὡς ἡ σελήνη κατηρητισμένη εἰς τὸν αἰῶνα. » καὶ αὖθις: « Καὶ θήσομαι εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος τὸ σπέρμα αὐτοῦ. » Ὁμοια δ' ἂν εἴη τοῦτοις καὶ τὰ δι' ὧν εἴρηται: « Ὁμοσα Κύριος τῷ Δαβὶδ ἀλήθειαν, καὶ οὐ μὴ ἀθετήσῃ αὐτόν· ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου θήσομαι ἐπὶ τὸν θρόνον σου. » Σολομῶν, παῖς μὲν ὢν τοῦ Δαβὶδ, καὶ τῆς βασιλείας διάδοχος πέφηνεν ὁμολογουμένως· οὗτος δὲ καὶ τὸν ἐν Ἱερουσολύμοις νεὸν τῷ Θεῷ πρῶτος ἐδείματο. Καὶ τοῦτον εἰκὸς ὑπολήψεσθαι τοὺς ἐκ περιτομῆς τὸν προφητευόμενον εἶναι· οὗς ἐπιστῆσαι καλὸν εἰ οἶόν τε εἶεν (1) ἐπὶ Σολομῶνα ἀνάγειν τὸν χρησμένον φάσκοντα· Καὶ ἀνορθώσω τὸν θρόνον αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα· καὶ αὖθις μεθ' ὄρκου διατάσεως ὁμωμοκέναι τὸν Θεὸν ἐν τῷ ἁγίῳ αὐτοῦ, ὡς ἄρα ἔσται ὁ θρόνος τοῦ προφητευομένου, ὡς ὁ ἥλιος καὶ αἱ ἡμέραι τοῦ οὐρανοῦ· εἰ γὰρ δὴ τις τοὺς χρόνους ἐξετάσειε τῆς τοῦ Σολομῶνος βασιλείας, τεσσαράκοντα ἔτη, οὐ πλείονα εὕρησει. Εἰ δὲ καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ συνάξοι, οὐδ' ἐφ' ὄλιος πεντακασίους ἔτεσιν εὔροι δ' ἂν τοὺς πάντας διαγενομένους. Ἄλλὰ ἔστω τοὺς αὐτοὺς καὶ μέχρι τῆς ὑστάτης ὑπὸ Ῥωμαίων πολιτοκίας τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους διαρκέσαι νομίζεσθαι· τί οὖν τοῦτο πρὸς τὴν προφητείαν, « εἰς τὸν αἰῶνα, » καὶ ὡς τὸν ἥλιον, καὶ ὡς τὰς ἡμέρας τοῦ οὐρανοῦ διαμενεῖν τὸν θρόνον αὐτοῦ θεσπίζουσαν; Τὸ δὲ, « Καὶ ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν, » πῶς ἂν τῷ Σολομῶνι ἀρμόζοιεν; Ὅτε διαβρήθην ἡ κατὰ αὐτὸν ιστορία, ἀλλότρια καὶ ἀπυκισμένα τῆς τοῦ Θεοῦ εἰσποιήσεως περὶ αὐτοῦ διδάσκει. Ἄκουε δ' οὖν οἷαν κατηγορίαν αὐτοῦ καταλέ-

⁹⁶ 1 Par. xviii, 11-14. ⁹⁷ Psal. lxxxviii, 27-29. cxxxii, 11.

⁹⁸ ibid. 4, 5. ⁹⁹ ibid. 36-38. ¹ ibid. 30. ² Psal

(1) *Οἶόν τε εἶσρ.* Forte legendum vel οἶόν τε εἶσρ, vel οἶόν τε εἴη. EDIT.

γει· « Καὶ Σολομών ἦν φιλογύναικος, καὶ ἔλαβε γυναίκας ἄλλοτρίας πολλὰς, καὶ τὴν θυγατέρα Φαραῶν, Μωαβίτιδας, Ἀμμανιτιδας, καὶ Ἰδουμαίας, Σύρας καὶ Χετταίας, καὶ Ἀμορραίας, ἐκ τῶν ἐθνῶν, ὧν ἀπέβη Κύριος ὁ Θεὸς τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, οὐκ ἐσελεύσασθαι εἰς αὐτάς. » Καὶ ἐπιφέρει τοῦτοις· « Καὶ οὐκ ἦν ἡ καρδία αὐτοῦ εὐθεῖα μετὰ Κυρίου τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ, καθὼς ἡ καρδία Δαβὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ· καὶ ἐπορεύθη Σολομών ὀπίσω τῆς Ἀστάρτης, βδελύγματος Σιδωνίων, καὶ ὀπίσω τοῦ βασιλέως αὐτῶν, εἰδύλου υἱῶν Ἀμμῶν· καὶ ἐποίησε Σολομών τὸ πονηρὸν ἐνώπιον Κυρίου. » Καὶ αὐτὸς ἐξῆς ἐπιλέγει· « Καὶ ἤγειρε Κύριος Σατάν τῷ Σολομῶνι, τὸν Ἄδερ τὸν Ἰδουμαῖον. » Τὸν δὲ ἐπὶ τοσοῦτοις καὶ τοιοῦτοις διαβεβημένον τίς ἂν αἰρεῖ λόγος πατέρα τὸν Θεὸν τολμᾶν ἐπιγράφεσθαι, καὶ τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν υἱὸν αὐτοῦ πρωτότοκον ἀναγορεύειν αὐτόν; Πῶς δὲ ταῦτα τοτὲ μὲν ὡς περὶ αὐτοῦ λέγεται τοῦ Δαβὶδ, τοτὲ δὲ ὡς περὶ σπέρματος αὐτοῦ; Ἄλλ' οὐδὲ τῷ Δαβὶδ ἐφαρμόζοι ἂν, ὡς ἐπιστήσαντί σοι δὴλον ἔσται. Οὐκοῦν τὸν ἐκ σπέρματος Δαβὶδ ἀναστήσεσθαι ἐν τοῦτοις δηλούμενον ἕτερον ζητητέον. Ἄλλ' οὐδεὶς ἄλλος τοιοῦτος ἐξ αὐτοῦ γέγονεν, ὡς ἱστορεῖται, ἢ ὅτι γε εἰς ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, ὃς μόνος τῶν πρότερον ἐκ σπέρματος Δαβὶδ βεβασιλευκότων καθ' ὅλης ἀνηγόρευται τῆς οἰκουμένης υἱὸς Δαβὶδ, κατὰ τὴν ἐνσαρκίαν αὐτοῦ γένεσιν ὁμολογούμενος, καὶ τοῦτου γε μένει καὶ διαμενεῖ ἡ βασιλεία, εἰς τὸν ἄπειρον αἰῶνα παρατείνουσα, καίτοι μυρία μὲν ἐπιβεβουλευμένη, θεῖα δὲ καὶ ὑπὲρ ἀνθρώπων οὐνάμια τὸ ἐνθεον καὶ ἀήτητον τῆς περὶ αὐτοῦ προφητείας ἀκολούθως ἐπιδεικνυμένη. Εἰ δὲ ἐμύνυται τὸν Θεὸν ἀκούεις κατὰ τοῦ ἁγίου αὐτοῦ, ὡς πατὴρ ἀκούε ἐμύνυτος κατὰ τοῦ Θεοῦ Λόγου, τοῦ πάντων αἰῶνων προῦφαστώτος, ἁγίου καὶ μονογενοῦς αὐτοῦ Παιδός, ὃν ποικίλως ἐθεολόγησαν αἱ πρόσθεν ἡμῖν παρατεθεισάι φωναί, καθ' οὗ ἡμῶν οὗ Θεὸς καὶ πατὴρ αὐτοῦ, ὡς κατὰ ἡγαπημένον, τὸν ἐκ σπέρματος Δαβὶδ τὸν ἄπειρον αἰῶνα δοξάσειν· ὃ καὶ γέγονεν ὅτε ὁ Λόγος σὰρξ γενόμενος τὸν ἐκ σπέρματος Δαβὶδ ἀνεληφθε τε καὶ ἐθεοποίησε. Διὸ καὶ υἱὸν αὐτὸν ἀναγορεύει λέγειν, « Ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν· » καὶ πάλιν· « Κάγῳ πρωτότοκον θήσομαι αὐτόν. » Σαφῶς τοιγαροῦν ἐκ τούτων ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ὁ πρωτότοκος ἐκ σπέρματος ἔσεσθαι Δαβὶδ ἀνεληφθε, ὥστε ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν εἶναι τὸν υἱὸν τοῦ Δαβὶδ τῷ Θεῷ Υἱῷ, καὶ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τῷ υἱῷ Δαβὶδ· δι' ὧν ἐναργῶς ὁ Πρωτότοκος πάσης κτίσεως αὐτὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ υἱὸς ἀνθρώπου γενήσεσθαι προεφητεύετο. Καὶ τοῦτο δὲ τὸ λόγιον ἡ τοῦ Εὐαγγελίου γραφὴ ἐπισφραγίζεται, δι' ὧν φησὶν ἐπιστάντα τὸν Γαβριὴλ τῇ ἁγίᾳ Παρθένῳ φάσαι περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν· « Οὗτος ἔσται μέγας, καὶ υἱὸς Ὑψίστου κληθήσεται, καὶ ὀνομασθήσεται Κύριος ὁ Θεὸς τὸν θρόνον Δαβὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, καὶ βασιλεύσει ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰακώβ εἰς τοὺς αἰῶνας, καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ οὐκ ἔσται τέλος. » Καὶ μετὰ βραχέα δὲ ἐν τῷ

A Salomon fuit mulierum amator, et accepit externas feminas multas, et filiam Pharaonis, et Moabitidas, et Ammanitidas, et Idumæas, et Syras, et 352 Chettæas, et Amorriæas, ex gentibus quas interdixit Dominus Deus filiis Israel, non ingredi ad eas ¹. » Et adjungit : « Et non erat cor ejus rectum cum Domino Deo suo, sicut cor David patris ejus ; et abiit Salomon post Astartem, abominatorem Sidoniorum, et post regem eorum, simulacrum filiorum Ammon, et fecit Salomon malum in conspectu Domini ². » Et rursus addit in iis quæ sequuntur : « Et suscitavit Dominus Satan Salomoni, Ader Idumæum ³. » Eum igitur qui in talibus et tantis accusetur, quæ unquam ratio dictabit, patrem sibi audere Deum ascribere, ipsumque supremum Deum filium hunc suum primogenitum appellare? Quam autem ob causam hæc alias quidem quasi de ipso dicuntur David, alias vero quasi de illius semine? Atqui ipsa hæc ipsi quidem David nunquam accommodari poterunt, quemadmodum tibi diligenter observanti fiet manifestum : igitur alium ex semine David surrecturum, de quo hæc oracula loquantur, quærere oportet. At enim ex illo quatenus aut monumenta litterarum prodiderint, aut in memoria hominum resideat, nullus alius talis exstitit, nisi unus Salvator et Dominus noster Jesus qui Christus est Dei, qui quidem unus est omnibus qui unquam de semine David regnaverunt, in toto orbe terrarum filius David appellatur, hocque secundum illius ortum qui ad humanam naturam pertinet omnes conflentur : atque hujus regnum et manet nunc et permansurum est posthac in infinitum ævum perseverans, neque innumera-biles adversus illud insidiæ proficiunt, sed divina sua et plus quam humana virtute, quod divinitus afflatum atque insuperabile habuit prophetia quæ de ipso exstat, palam omni tempore demonstrabit. Ubi vero Deum per sanctum suum jurantem audis, Patrem accipe jurantem per Deum Verbum, qui omnia sæcula antecedit, sanctum utique atque unicum suum Filium, quem varie ut Deum ante a nobis expositi sermones celebraverunt, per quem jurat Deus et pater ipsius tanquam per dilectum, se enim qui de semine David oriatur in infinitum sæculum glorificaturum ; quod ipsum etiam est factum quo tempore Verbum caro effectum est, et eum qui de semine David oriebatur, assumpsit Deumque effecit. Quocirca Filium quoque eundem appellat dicens : « Ego ero illi in patrem, et ipse erit mihi in filium. » Et rursus : « Et ego primogenitum ponam illum. » Planissime igitur in his verbis Filius Dei 353 primogenitus de semine David futurus dictus est, adeo quidem, ut unus atque idem sit filius David cum Filio Dei, et Filius Dei cum filio David, in quibus evidentissime primogenitus omnis creaturæ ipse Filius Dei, filius hominis futurus canebatur. Hoc autem oraculum Scriptura evangelica

¹ III Reg. xi, 1. ² ibid. 4-6. ³ ibid. 14.

quasi signo impresso confirmat, ubi ait, Gabriel, cum astitisset Virgini, dixisse de Salvatore nostro, « Hic erit magnus, et Filius Altissimi vocabitur, et dabit ei Dominus Deus sedem David patris ejus, et regnabit in domo Jacob in æternum, et regni ejus non erit finis⁶. » Et post pauca in eodem Evangelio, Zacharias Joannis pater hæc de Christo divinat : « Benedictus Dominus Deus Israel, quia visitavit et fecit redemptionem populo suo, et erexit cornu salutis in nobis in domo David pueri sui, sicut locutus est per os sanctorum, qui a sæculo sunt prophetarum ejus⁷. » Quod vero promissam ipsi David æternam sedem Salvator et Dominus noster Jesus, qui Christus est Dei, neque alius ex hominum genere quispiam acceperit, satis ea quæ superius posita sunt testimonia comprobaverint, necnon ipsius Gabriel et Zachariæ, in quibus etiam illud confirmatur, quod, quatenus ad humanam ejus naturam pertinet, de semine David natus est. Cæterum, quia ratione ipsius Joseph genus sancti evangelistæ describant, quamvis Salvator noster ex eo natus non sit, sed de Spiritu sancto et sancta Virgine, quoque modo hæc ipsius Domini mater de genere ex semine David fuisse ostendatur, in primo et quæstionum et solutionum quæ ad generis Salvatoris nostri seriem atque enarrationem pertinent, explicavimus. Ad illa igitur eos qui discere cupiunt remittimus, quando ad aliud scribendi argumentum præsens nos tempus revocat atque impellit.

A psalmo LXXI. — De Salomone et eo qui ex semine ejus procedet.

« Deus, judicium tuum regi da, et justitiam tuam filio regis⁸, » ac deinceps 354 adjungit : « Et permanebit cum sole et ante lunam, generationes generationum, descendet sicut pluvia in vellus, et sicut stillicidia stillantia super terram, orietur in diebus ejus justitia, et abundantia pacis, donec auferatur luna, et dominabitur a mari usque ad mare, et a flumine usque ad terminos orbis terræ⁹. » Et post pauca, sic ait : « Superextolletur super Libanum fructus ejus, erit nomen ejus benedictum in sæcula, ante solem permanebit nomen ejus, et benedicentur in ipso omnes tribus terræ, omnes gentes beatificabunt eum¹⁰. » Quando ergo in Salomonem scriptus est psalmus, primus psalmi versiculus ad illum referatur; quæ vero sequuntur omnia ad filium Salomonis, non Roboam, qui post illum regnavit in Hierusalem, sed ad eum qui de ejus semine, ratione humanæ naturæ profectus est, Christum Dei. Quod enim neque ad Salomonem, neque ad ejus successorem referri possint ea quæ in psalmo continentur, propter ea, quæ de illo cognita habentur, quicumque divinarum Scripturarum imperitus non est, facile constabitur. Etenim qui fieri potest ut de Salomone, aut de ejus filio Roboam accipiantur, quæ per totum psalmum feruntur, quale est illud : « Dominabitur a mari usque ad mare, et a flumine usque ad terminos orbis terræ; » et illud : « Permanebit cum sole et ante lunam generationes generationum, » et quæcunque alia his

A αὐτῷ Εὐαγγελίῳ Ζαχαρίας ὁ τοῦ Ἰωάννου πατρὸς τὰδε περὶ τοῦ Χριστοῦ θεοπέζει : « Εὐλογητὸς Κύριος ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ, ὅτι ἐπεσκέψατο, καὶ ἐποίησε λύτρωσιν τῷ λαῷ αὐτοῦ, καὶ ἤγειρε κέρασ σουτηρίας ἡμῖν ἐν οἴκῳ Δαβὶδ τοῦ παιδὸς αὐτοῦ, καθὼς ἐλάλησε διὰ στόματος τῶν ἁγίων ἀπ' αἰῶνος αὐτοῦ προφητῶν. » Ἄλλ' ὅτι μὲν τὸν ἐπηγγελμένον τῷ Δαβὶδ αἰώνιον θρόνον ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ οὐδὲ ἄλλος ἀνθρώπων ἀπέληφεν, ἱκανὰ πιστώσασθαι αἱ προπαρατεθεῖσαι μαρτυρίαι, ἧ τε τοῦ Γαβριὴλ καὶ ἡ τοῦ Ζαχαρίου, δι' ὧν καὶ συνίσταται ἐκ σπέρματος γενονὸς Δαβὶδ κατὰ σάρκα. Τίνι δὲ λόγῳ τὸν Ἰωσήφ γενεαλογούσιν οἱ ἱεροὶ εὐαγγελισταί, καίπερ μὴ ἦτος τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ἐξ ἁγίου Πνεύματος καὶ τῆς ἁγίας Παρθένου, ὅπως τε καὶ αὕτη ἡ τοῦ Κυρίου μήτηρ ἀπὸ γένους καὶ σπέρματος ἀποδείκνυται εἶναι Δαβὶδ, ἐν τῷ πρώτῳ τῶν εἰς τὴν γενεαλογίαν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ζητημάτων καὶ λύσεων διεληφότες, ἐπ' ἐκεῖνα τοὺς φιλομαθεῖς ἀναπέμπομεν, ἐφ' ἑτέραν ἡμᾶς ὑπόθεσιν κατεπειγόντος τοῦ παρόντος καιροῦ.

generis ex semine David fuisse ostendatur, in primo et quæstionum et solutionum quæ ad generis Salvatoris nostri seriem atque enarrationem pertinent, explicavimus. Ad illa igitur eos qui discere cupiunt remittimus, quando ad aliud scribendi argumentum præsens nos tempus revocat atque impellit.

Ἄπὸ ψαλμοῦ σα'. — Περὶ Σολομῶντος καὶ τοῦ ἐκ σπέρματος αὐτοῦ προελθυσσμένου.

C « Ὁ Θεὸς, τὸ κρίμά σου τῷ βασιλεῖ δὸς, καὶ τὴν δικαιοσύνην σου τῷ υἱῷ τοῦ βασιλέως. » καὶ ἐξῆς ἐπιλέγει : « Καὶ συμπαραμενεῖ τῷ ἡλίῳ, καὶ πρὸ τῆς σελήνης γενεὰς γενεῶν, καταθήσεται ὡς ὕετος ἐπὶ πόκον, καὶ ὡσεὶ σταγόνες στάζουσαι ἐπὶ τὴν γῆν· ἀνατελεῖ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ δικαιοσύνη, καὶ πληθὸς εἰρήνης, ἕως οὗ ἀνταναιρεθῆ ἡ σελήνη, καὶ κατακυριεύσει ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ ποταμοῦ ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης. » Καὶ μετὰ βραχέα φησὶν : « Ὑπερέρθησεται ὑπὲρ τὸν Λίθον ὁ καρπὸς αὐτοῦ· ἔσται τὸ ὄνομα αὐτοῦ εὐλογημένον εἰς τὸν αἰῶνα, πρὸ τοῦ ἡλίου διαμενεῖ τὸ ὄνομα αὐτοῦ, καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν αὐτῷ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς, πάντα τὰ ἔθνη μακαριοῦσιν αὐτόν. » Ἐπειδὴ γέγραπται εἰς Σολομῶνα ὁ ψαλμὸς, ὁ πρῶτος τοῦ ψαλμοῦ στίχος εἰς αὐτὸν ἀναφέροιο, τὰ δὲ ἐπόμενα πάντα εἰς τὸν υἱὸν Σολομῶνος, οὐ τὸν Ῥοβοάμ, ὃς μετ' αὐτὸν ἐβασίλευσε τοῦ Ἰσραὴλ, ἀλλὰ τὸν ἐκ σπέρματος αὐτοῦ κατὰ σάρκα γενόμενον, τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ. Ὅτι γὰρ οὐκ ἐπὶ τὸν Σολομῶνα, οὐδὲ ἐπὶ τὸν τούτου διάδοχον ἀναφέρειν δυνατὸν τὰ ἐν τῷ ψαλμῷ διὰ τὰ περὶ αὐτοῦ δεδωλμένα, πᾶς ὁ μὴ ἀνεπιστήμων τῶν θείων ὁμολογήσει Γραφῶν. Ἀλλὰ καὶ πῶς οἶόν τε ἐπὶ Σολομῶνα, ἢ ἐπὶ τὸν τούτου υἱὸν Ῥοβοάμ ἐκλαμβάνειν τὰ ἐμφερόμενα δι' ὅλου τοῦ ψαλμοῦ ; οἷον τὸ, « Κατακυριεύσει ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ ποταμοῦ ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης » καὶ τὸ « Συμπαραμενεῖ τῷ ἡλίῳ, καὶ πρὸ τῆς σελήνης γενεὰς γενεῶν »

⁶ Luc. 1, 32, 33. ⁷ ibid, 68-70. ⁸ Psal. LXXI, 2. ⁹ ibid. 3-8. ¹⁰ ibid. 16, 17.

καὶ ὅσα ἄλλα τούτοις ὁμοία ἐπιλέγεται. Διόπερ ἀβασανίστως ἀποδοθεῖν ἂν ὁ μὲν φάσκων ἐν ἀρχῇ τοῦ ψαλμοῦ λόγος· « Ὁ Θεός, τὸ κράμα σου τῷ βασιλεῖ δὲς, » ἐπ' αὐτὸν ἐκείνον Σολομῶνα· ὁ ἐπιλέγων δὲ, « Καὶ τὴν δικαιοσύνην σου τῷ υἱῷ τοῦ βασιλέως, » ἐπὶ τὸν Σολομῶνα υἱὸν, οὐ τὸν πρωτότοκον ἐκείνον τὸν διάδοχον αὐτοῦ τῆς βασιλείας γενόμενον, (οὐδ' ὅλοις γὰρ ἐκεῖνος ἑπτακαίδεκα ἔτεσι μόνου τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους προστάς, κάκιστα κέχρητο τῇ ἀρχῇ) ἀλλ' οὐδ' ἐφ' ἕτερον τῶν Ῥοβοὰμ τὸν θρόνον τῆς τοῦ Σολομῶνος βασιλείας διαδεξαμένων, ἐπὶ μόνον δὲ τὸν ἐκ σπέρματος Δαβὶδ, οὕτω καὶ τοῦ Σολομῶνος υἱὸν, ὡς καὶ τοῦ Δαβὶδ χρηματίσαντα. Οὗτος δ' ἦν ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστός. Τούτου γὰρ μόνου, καὶ οὐδ' ἑτέρου τῶν πώποτε, ὁ τῆς ἐνθέου βασιλείας θρόνος συμπαραμενεῖ τῷ ἡλίῳ· καὶ οὗτός γε, ἀλλ' οὐδεὶς ἕτερος ἀνθρώπων, πρὸ τῆς σελήνης καὶ πρὸ τῆς τοῦ κόσμου συστάσεως, ἅτε Λόγος ὢν Θεοῦ, προὔπηρχεν, ἕσταξέ τε μόνος οὗτος οὐρανῶθεν δρόσου δίκην ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. Εἴρηται δὲ καὶ εἰς πάντας ἀνθρώπους ἀνατεταλκέναι, κατὰ τὰ μικρῶ πρόσθεν ἡμῖν ἀποδοδομένα, καὶ δικαιοσύνη παραμένοντα μέχρι τῆς τοῦ βίου συντελείας, ἥτις ἀνταναλίψεις ὠνόμασται τῆς σελήνης. Ἐναργῶς τε ἡ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν δύναμις κρατεῖ καὶ κυριεύει τῶν ἐξ εἴρας θαλάσσης καὶ ἐπὶ δύνοντα ἥλιον, ἐνεργεῖν μὲν ἀρξάμενη ἀπὸ ποταμοῦ, ἦτοι τοῦ κατὰ λουτρὸν μυστηρίου, ἧ καὶ ἀφ' οὐπερ κατὰ τὸν Ἰορδάνην πρῶτον φανεῖς ἤρξατο τῆς εἰς ἀνθρώπους εὐεργεσίας. Παρεκταθεῖσα γοῦν ἐξ ἐκείνου ἡ ἐν ἀνθρώποις βασιλεία αὐτοῦ, διήλθε καὶ ὅλης τῆς οἰκουμένης· Λιβάνου δὲ ἐπινοουμένης τῆς Ἱερουσαλήμ, ὡς ἀπὸ πλείπτων ὄσων προφρητιῶν ἀποδείκνυται, διὰ τὸ πάλαι ἐν αὐτῇ ἁγίασμα, καὶ τὸ θυσιαστήριον, τὰ τε ἐπὶ τούτῳ εἰς τιμὴν ἀναφερόμενα λιβάνου δίκην τῷ Θεῷ, ὁ τοῦ Χριστοῦ καρπὸς ἡ ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησία ὑπὲρ τὸν Λίβανον ἀρθήσεται θεοσπίζεται. Ἐπὶ σχολῆς δ' ἂν ὁ φιλομαθὴς ἑαυτῷ τὸν ψαλμὸν πρὸς λέξιν βασιανίας, μόνῳ τῷ ἡμετέρῳ Κυρίῳ τὰ ἐν αὐτῷ προσήκειν ὁμολογήσειεν ἂν· ἀλλὰ οὐτε τῷ παλαιῷ Σολομῶνι, οὐτε ἑτέρῳ τῶν μετ' αὐτὸν βασιλέων ἐνὸς ἔθνους τῶν Ἰουδαίων ἀρξάντων, καὶ οὐ πλείον ὀλιγοστῶν ἐθνῶν, καὶ οὐδ' ἐφ' ἑτέρας ἢ μόνης τῆς Ἰουδαίας γῆς.

Ἐκ τοῦ Ἡσαΐου — Περὶ Ἰεσσαί, καὶ τοῦ ἐκ σπέρματος αὐτοῦ γενησομένου.

« Καὶ ἐξελεύσεται ῥάβδος ἐκ τῆς ρίζης Ἰεσσαί, καὶ ἄνθος ἐκ τῆς ρίζης ἀναθήσεται, καὶ ἐπαναπαύσεται ἐπὶ αὐτὸν πνεῦμα Θεοῦ, πνεῦμα σοφίας καὶ συνέσεως, πνεῦμα βουλῆς καὶ ἰσχύος, πνεῦμα γνώσεως καὶ εὐσεβείας· ἐμπλήσει αὐτὸν πνεῦμα φόβου Θεοῦ. Οὐ κατὰ τὴν δόξαν κρινεῖ, οὐδὲ κατὰ τὴν λαλιὰν ἐλέγξει, ἀλλὰ κρινεῖ ταπεινῶ χρίσιν, καὶ ἐλέγξει τοὺς ταπεινοὺς τῆς γῆς. Καὶ ἔσται δικαιοσύνη ἐξωσμένος τὴν ὄσφιν αὐτοῦ, καὶ ἀληθεῖς εἰλημένος τὰς πλευρὰς αὐτοῦ, καὶ συμβοσκηθήσεται λύκος μετὰ ἀρνός, καὶ πάρδαλις συναναπαύσεται ἐρίφῳ, καὶ μοσχάριον καὶ λέων ἅμα βοσκηθήσονται. Καὶ ἔσται

A ipsis similia adiunguntur. Quapropter sine multa admodum exploratione, quæ quidem verba initio psalmi habentur : « Deus, iudicium tuum regi da, » sane ad illum ipsum Salomonem referantur; quæ vero sequuntur : « Et iustitiam tuam filio regis, » ad Salomonis filium, non illum primogenitum, qui illi in regno successit (nam ille cum soli Judaicæ genti ne totos quidem decem et septem annos præfuisset, pessime usus est imperio), sed nec ad alium præterea quempiam eorum qui post Roboam in regno Salomonis successerint, sed ad solum a David oriundum, qui ita Salomonis filius ut ipsius David dictus est. Hic autem fuit Salvator et Dominus noster Jesus Christus. Hujus enim unius, nec alterius cujuscumque eorum, qui unquam fuerint, divini regni atque imperii sedes permansura est cum sole, et hic idem nec alius quispiam ex hominum genere, ante lunam et ante **355** mundi constitutionem, tanquam is qui Dei sit Verbum, ab initio fuit, atque hic solus cœlitus in omnem terram roris instar stillavit. Dictum quoque est, illum ad omnes homines exortum esse, in iis quæ paulo ante a nobis exposita sunt, et iustitiam permanentem usque ad vitæ consummationem, quæ lunæ sublatio nominata est. Evidenter vero Salvatoris nostri virtus dominatur atque imperat ab Eoo mari usque ad solem occidentem; quæ quidem virtus actionum suarum initium fecit a flumine, quod est, aut lavacri mysterio, aut a Jordane, ubi cum primum se videntem præbuerit, hominibus cœpit esse beneficus. Ex illo ergo profectum illius inter homines regnum universam terram peragravit. Cum vero per Libanum Hierusalem intelligatur, ut ex quamplurimis prophetiis apparet, propter antiquum in illa sanctuarium, et altare, et quæ in eo ad honorem Deo thuris instar offerebantur, Christi fructus, quæ est ex gentibus Ecclesia, super Libanum extollendus canitur. Cæterum, studiosior quispiam discendi ubi per otium apud seipsum per singula verba eundem psalmum exploraverit, uni Domino nostro convenire quæ in eo continentur, facile constabitur. Salomoni autem, aut alii cuiquam eorum regum qui post Salomonem paucis annis non amplius uni Judaicæ genti non alibi quam in una Judæa terra imperaverint, nequaquam.

Ab Isaia. — De Jesse, et eo qui ex semine ejus nascetur.

« Et egredietur virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet, et requiescet super eum Spiritus Dei, spiritus sapientie et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis, spiritus scientie et pietatis; replebit eum spiritus timoris Dei, non secundum opinionem judicabit, neque secundum loquelam redargnet, sed judicabit humili iudicium, et redarguet humiles terræ, et erit iustitia cingulum lumborum ejus, et veritas indumentum laterum ejus, et pascetur simul lupus cum agno, et pardus simul quiescet cum hædo, et vitulus et leo simul pascuntur, **356** et erit radix Jesse, et qui surgit impe-

rare gentibus, in eo gentes sperabunt, et erit requies ejus honor¹¹. » Hic Jesse, qui hoc in loco indicatur, pater fuit David. Quemadmodum enim in iis prophetiis quæ ipsam hanc antecesserunt, de fructu et semine David proditurus dicebatur, atque item de semine Salomonis, eodem modo etiam hic plurimis annis post mortem non solum David, sed etiam Salomonis, de radice Jesse, hoc est de radice David proditurus quidam prædicitur. Præsens autem ratio ea dissolvit, quæ in superioribus apud Judæos de Salomone credebantur, cum illius mortis tempus constet, et hæc eadem Isaias de quodam alio vaticinetur, qui sit de radice Jesse et de semine David proditurus. Quod vero non ad alium quam ad nostrum Salvatorem Christum Dei, qui de radice David et Jesse ortus est, referenda sint quæ proxime citavimus, dubitaturum arbitror neminem, qui et promissum oraculi attenderit, quod ait : « Et erit radix Jesse, et qui surgit ut imperet gentibus, in eo gentes sperabunt, » et rerum eventa quæ de Salvatore nostro demonstrantur. Solus enim hic ubi a morte surrexit, propter quod etiam illum surgentem vocatum esse arbitror, non Judaico populo, sed universis gentibus imperavit, adeo quidem, ut ne ulla quidem interpretatione indigere videatur oraculum, cum planissime constet in illo finem accepisse una cum aliis illud quoque : « In eo gentes sperabunt. » Quæ vero tanquam de animalibus et feris mansuefaciendis, et agrestes mores atque indomitos deposituris, in ejus adventu de quo loquitur prophetia, dicuntur, per figuram referri poterunt ad mores immites atque agrestes, et ad victus hominum feros, qui per Christi doctrinam, immanitatem priorem ac feritatem abjecerint. Planissime autem horum figuratus sensus aperietur, si quis radicem Jesse, quæ in prophetia continetur, et virgam, et florem ad sensum convertens interpretetur, exponatque qua ratione intelligatur justitia latera cinxisse, et veritate lumbos induisse. Sicut enim hæc non aliter possumus quam per figuratam expositionem interpretari, ita sequitur, ut ea quoque accipere oporteat, quæ variis in locis sub animalium nominibus proferuntur.

357 *Ab Jeremia. — Ortus justus ex semine David exurgens, et hominum idem rex, novaque constituenda appellatio iis, qui sub eo regnabunt, itemque priorum peccatorum solutio.*

« Ecce dies veniunt, dicit Dominus, et suscitabo ipsi David ortum justum, et regnabit rex, et intelliget, et faciet judicium, et justitiam in terra, in diebus ejus servabitur Judas, et Israel habitabit confidens, et hoc nomen quo vocabit ipsum, Dominus, Josedecim inter prophetas¹². In die illa, dixit Dominus, conteram jugum de collo eorum, et vincula eorum frangam, et non operabuntur amplius diis alienis, sed operabuntur Domino Deo ipsorum,

A ἡ ρίζα τοῦ Ἰεσσαί, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν, ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιούσι, καὶ ἔσται ἡ ἀνάπαυσις αὐτοῦ τιμῆ. » Ὁ δηλούμενος ἐνταῦθα Ἰεσσαί πατήρ ἦν τοῦ Δαβίδ. Ὡς περ οὖν ἐν ταῖς πρὸ ταύτης προφητεῖαις ἐκ καρποῦ καὶ σπέρματος Δαβίδ προελεύσεσθαι ἐλέγετο, καὶ πάλιν ἐκ σπέρματος Σολομῶνος, τὸν αὐτὸν τρόπον κἀνταῦθα πλείστοις ὑστερον τῆς τοῦ Δαβίδ οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ τῆς τοῦ Σολομῶνος τελευτῆς ἔτεσιν, ἐκ ρίζης Ἰεσσαί, δῆλον δ' ὅτι καὶ ἐκ τῆς τοῦ Δαβίδ προελεύσεσθαι τις θεσπίζεται. Λύσει δὲ ὁ παρῶν λόγος τὴν ἐν τοῖς πρόσθεν νομιζομένην παρὰ Ἰουδαίοις περὶ τοῦ Σολομῶνος τελευτῆς χρόνου. Ταῦτα Ἰσαίας περὶ τινος ἐτέρου προφητεύει, μέλλοντος ἐκ ρίζης Ἰεσσαί καὶ ἐκ σπέρματος Δαβίδ ἀναφανήσεσθαι. Ὅτι δὲ οὐδ' ἐφ' ἕτερον ἢ ἐπὶ τὸν ἡμέτερον Σωτῆρα τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ ἀνάγεται τὰ δηλούμενα, ἐκ ρίζης γενόμενον Δαβίδ τε καὶ Ἰεσσαί, οὐκ οἶμαι τινα ἀμφιβάλλειν, ἐπιστήσαντα τῇ τε ἐπαγγελίᾳ τῆς προρρήσεως φασκούσῃ· « Καὶ ἔσται ἡ ρίζα τοῦ Ἰεσσαί, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν, ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιούσι, » καὶ τοῖς ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν δεικνυμένοις ἀποτελέσμασι. Μόνος γοῦν οὗτος μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν, δι' ἣν καὶ οἶμαι αὐτὸν ἀνιστάμενον ἐπικεκλησθαι, οὐ τοῦ Ἰουδαίων λαοῦ, ἀλλὰ τῶν ἐθνῶν ἀπάντων ἤρξεν, ὡς μὴ δεεῖσθαι τὸ λόγιον ἐρμηνείας, σαφῶς προδήλου καθεστῶτος, ὅπως εἰς αὐτὸν τέλος εἰληψε μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τὸ, « Ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιούσιν. » Τὰ δ' ὡς περὶ ζῶων καὶ θηρίων ἡμερουμένων ἐν ἱπιδῆμα λεγόμενα ἀλληγοροῦν' ἂν ἐπὶ τρόπους ἀπνηεῖς καὶ ἀγρίους, καὶ ἡθὴ ἀνδρῶν θηριώδη, διὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας τῆς ἀλογίας καὶ θηριωδίας μεταθησόμενα. Ἀλληγοροῖτο δ' ἂν ταῦτα σαφῶς οὕτως, ἂν καὶ τὴν δηλούμενν διὰ τῆς προφητείας ρίζαν Ἰεσσαί, καὶ τὴν ῥάβδον, καὶ τὸ ἄνθος τροπολογῶν τις εἴη ἐρμηνεύσειε καὶ ὡς ἂν ἐπινοηθεῖ δικαιοσύνη μὲν τὰς πλευρὰς ζωννύμενος, ἀληθεῖα δὲ τὴν ἄσφον εἰλημένος. Ὡς γὰρ οὐ δυνατόν ἐτέρως ταῦτα ἢ διὰ μόνης ἀλληγορικῆς ἀποδόσεως ἐρμηνεύειν, τὸν αὐτὸν τρόπον ἔπεται καὶ τὰ περὶ τῶν κατὰ τοὺς τόπους ὀνομαζομένων ζῶων χρῆναι δεῖν ἐκλαμβάνειν.

D Ἀπὸ τοῦ Ἰερემίου. — Ἀνατολὴ δικαία ἐκ σπέρματος Δαβίδ ἀνισταμένη, καὶ ἀνθρώπων ὁ αὐτὸς βασιλεὺς, καινὴ τε προσηγορία τεθησομένη τοῖς ὑπ' αὐτῷ βασιλευθησομένοις, καὶ τῶν προτέρων ἀμαρτημάτων λύσις.

« Ἰδοὺ ἡμέραι ἐρχονται, λέγει Κύριος, καὶ ἀναστήσω τῷ Δαβίδ ἀνατολὴν δικαίαν, καὶ βασιλεύσει βασιλεὺς, καὶ συνήσει, καὶ ποιήσει κρίμα καὶ δικαιοσύνην ἐπὶ τῆς γῆς. Ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ σωθήσεται Ἰούδας, καὶ Ἰσραὴλ κατασκηνώσει πεποιθὸς, καὶ τοῦτο τὸ ὄνομα ᾧ καλέσει αὐτὸν Κύριος, Ἰωσεδεκεῖμ ἐν τοῖς προφήταις. Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, εἶπε Κύριος, συντρίψω τὸν ζυγὸν ἀπὸ τραχήλου αὐτῶν, καὶ τοὺς δεσμοὺς αὐτῶν διαρρήξω, καὶ οὐκ ἐργῶνται

¹¹ Isa. xi, 10. ¹² Jer xxiii, 5, 6.

ἔτι θεοὶ ἑτέροις, ἀλλὰ ἐργῶνται Κυρίῳ τῷ Θεῷ αὐ-
 τῶν, καὶ τὸν Δαβὶδ βασιλέα αὐτῶν ἀναστήσω αὐ-
 τοῖς. » Μετὰ πλείστον τῆς τελευτῆς τοῦ Δαβὶδ, ἀλλὰ
 καὶ τοῦ Σολομῶνος χρόνον, ταῦτα καὶ Ἱερεμίας περὶ
 τοῦ μέλλοντος ἐκ σπέρματος ἀναστήσεσθαι Δαβὶδ βα-
 σιλέως θεσπίζει· ὃν πρῶτον μὲν ἀνατολὴν καλεῖ, καὶ
 οὐχ ἀπλῶς, ἀλλὰ δικαίαν, ὡς ἂν ἐξ ἡλίου δικαιοσύνης
 συστησόμενον, περὶ οὗ διειλήφραμεν ἐν ταῖς περὶ τοῦ
 Θεοῦ Λόγον, μυρίαὶ κεχρημένοι ἐπωνυμίας, καὶ
 ἡλιον δικαιοσύνης ὀνομάζεσθαι ἀπεδείκνυμεν, τὴν
 φάσκουσαν προφητεῖαν, « Τοῖς δὲ φοβουμένοις με
 ἀνατελεῖ ἡλιος δικαιοσύνης, » παραθέμενοι. Ὡσπερ
 οὖν ἡλιον δικαιοσύνης, οὕτω καὶ ἀνατολὴν δικαίαν ὁ
 λόγος ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀναστήσειν τῷ Δαβὶδ προφη-
 τεύει. Τὸν αὐτὸν δὲ τοῦτον βασιλέα συνιέντα, καὶ
 ποιῶντα κρίμα καὶ δικαιοσύνην ἐπὶ τῆς γῆς προ-
 αγορεύει. Εἶτα καὶ ὁμωνύμως τὸν αὐτὸν καλεῖ τῷ
 πάλαι πρότερον τετελευτηκῶτι Δαβὶδ. Πρόσχες γὰρ
 ἐπιμελῶς τῷ ἀνωτέρῳ μὲν, « Καὶ ἀναστήσω τῷ Δα-
 βὶδ ἀνατολὴν δικαίαν, » ἐπὶ τέλει δὲ ἐπιφερομένῳ τῷ,
 « Καὶ τὸν Δαβὶδ βασιλέα αὐτοῦ ἀναστήσω αὐτῷ. »
 Τίνι δὲ αὐτῷ ἢ τῷ Δαβὶδ; τούτῳ γὰρ ἐφῆσεν ἀναστή-
 σαι τὴν ἀνατολὴν τὴν δικαίαν. Καὶ ὁ Ζαχαρίας δὲ
 περὶ τοῦ αὐτοῦ προφητεῶν ὁμοίως ἀνατολὴν αὐτὸν
 καλεῖ, λέγων· « Ἰδοὺ ἀνὴρ, ἀνατολὴ ὄνομα αὐτοῦ, καὶ
 ὑποκάτωθεν αὐτοῦ ἀνατελεῖ δικαιοσύνη· » καὶ πάλ-
 λιν· « Καλέσω τὸν δούλον μου ἀνατολὴν. » Ἄλλ' οὐ-
 δεις γε μετὰ τοὺς Ἱερεμίῳ χρόνους, ἀλλ' οὐδὲ μετὰ
 τοὺς τοῦ Ζαχαρίου τοιοῦτος ἀνέστη τοῖς ἐκ περιτο-
 μῆς, ὡς « ἀνατολὴ δικαία » κληθῆναι, καὶ « συνιεὶς
 βασιλεὺς, καὶ ποιῶν κρίμα καὶ δικαιοσύνην ἐπὶ τῆς
 γῆς. » Εἰ δὲ λέγοι τις διὰ τούτων Ἰησοῦν τὸν τοῦ
 Ἰωσεδὲκ δηλοῦσθαι, λεκτέον, ὅτι οὐ συνέστηκεν ὁ λό-
 γος αὐτῷ. Οὕτε γὰρ ἀπὸ γένους Δαβὶδ οὗτος ἦν, οὔτε
 ὡς βασιλεὺς ἐβασίλευσεν. Πῶς δὲ ἐπ' ἐκεῖνον δύναται
 ἀρμόττειν τὸ, « Καὶ τὸν Δαβὶδ βασιλέα ἀναστήσω αὐ-
 τῷ; » ὅποτε φυλῆς μὲν ἦν Λευὶ, τάξεως δ' ἀρχιερα-
 τικῆς, καὶ γένους ἑτέρου παρὰ τὸν Δαβὶδ, βασιλεὺς
 δ' οὐδαμῶς γεγονὼς ἱστορηται. Ὡστε, εἰ μηδεὶς ἕτε-
 ρος εὐρίσκειτο τοιοῦτος, ὥρα τὸν προφητευόμενον
 καὶ διὰ τούτων ὁμολογεῖν μόνον εἶναι τὸν Σωτῆρα
 καὶ Κύριον ἡμῶν, τὸν καὶ ἐν ἑτέροις « φῶς τοῦ
 κόσμου καὶ φῶς τῶν ἐθνῶν » ἀνηγορευμένον. Αὐτὸς
 τοιγαροῦν εἶη ἂν ἀνταῦθα ὁ προφητευόμενος, καὶ
 συνέστηκεν ἀψευδῆς ἢ πρόβησις. Μόνος γὰρ ἐκ
 σπέρματος Δαβὶδ ὁμωνύμως τῷ προπατορι κατὰ
 διάνοιαν, ἐπεὶ ἐρμηνεύεται « δυνατὸς χειρὶ, » χρη-
 ματίστας, « κρίμα καὶ δικαιοσύνην » διὰ τῆς αὐτοῦ
 διδασκαλίας τοῖς ἐπὶ γῆς ἄπασιν ἐκῆρυξε, καὶ μόνος
 τῶν πάντων οὐκ ἐπὶ μέρους ἐβασίλευσε τῆς οἰκουμέ-
 νης, ἀλλὰ ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν, καὶ μόνος ἀνέτειλε δι-
 καιοσύνην, ἀκολούθως καὶ τῷ ἐν ψαλμῷ περὶ αὐτοῦ
 λεγομένῳ· « Ἀνατελεῖ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ δι-
 καιοσύνη, καὶ πλῆθος εἰρήνης. » Ἰουδας δὲ σωθη-
 σόμενος καὶ Ἰσραὴλ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ πάντες
 εἰσὶν οἱ τῆ δι' αὐτοῦ θεοσεβεῖα προσελθλυθότες τοῦ

et regem David suscitabo eis ¹¹. » Longo admodum
 tempore post mortem non solum David, sed etiam
 Salomonis, hæc Jeremias de eo rege, qui de semine
 David esset oriturus, divinat : quem primo quidem
 ortum vocat, neque simpliciter ortum, sed ortum
 justum, tanquam eum qui ex sole justitiæ sit con-
 stituendus, de quo sane disseruimus in iis, quæ
 antea de Deo Verbo demonstravimus, in quibus
 Dei Verbum, quod antea erat innumerabilibus ap-
 pellatum nominibus, etiam justitiæ solem nominari
 planum fecimus, ubi prophetiam quæ ita ait : « Iis
 autem qui me timent, oriatur sol justitiæ ¹², » cita-
 vimus. Sicut ergo solem justitiæ, ita etiam ortum
 justum præsens oraculum surrecturum ipsi David
 vaticinatur. Porro eundem regem intelligentem et
 facientem iudicium et justitiam in terra appellat.
 Deinde eundem vocat uno et eodem nomine cum
 eo, qui multo ante decessit, David. Attende enim
 diligenter cum illud superius : « Et suscitabo ipsi
 David ortum justum, » tum illud quod ad extre-
 mum additum est : « Et David regem suum susci-
 tabo ei. » Cui vero ei, nisi ipsi David? huic enim
 dixit se suscitaturum ortum justum. **358** Zacha-
 rias item de eodem vaticinans, ortum illud simili-
 ter vocat : « Ecce vir, ortus nomen ei, et subter
 eum oriatur justitia ¹³. » Et rursus : « Vocabo ser-
 vum meum, ortum ¹⁴ : » Sed enim nullus post
 Jeremiæ tempora, ac ne post Zachariæ quidem
 apud Judæos talis exstitit, ut « oriens justus » voca-
 retur et « intelligens rex, et faciens iudicium et ju-
 stitiam in terra. » Quod si quis dicat in his Jesum
 illum Josedec significari, dicendum erit quod ratio
 hæc illi constare non potest. Nam hic neque de
 genere David fuit, neque tanquam rex regnavit.
 Quomodo autem illi potest accommodari illud, « et
 David regem suscitabo ei? » cum et ex tribu Levi
 et ex ordine pontificio fuerit, et genere a David
 alienus, neque rex ullo modo exstitisse memore-
 tur? quare si nullus alius invenitur talis, tempus
 jam fuerit eum de quo in his oraculis mentio facta
 est, et de quo illa præcipue loquuntur, fateri unum
 esse Salvatorem ac Dominum nostrum, qui alibi et
 « lux mundi et lumen gentium » vocatur. Ipse igitur
 etiam hoc loco fuerit de quo propheta loquitur, et
 sane absque mendacio constitit vaticinium. Solus
 enim de semine David qui eodem nomine cum
 prisco suo parente ad sensum sit dictus, quando
 ex interpretatione ille est manu potens, iudicium
 et justitiam per suam ipsius doctrinam omnibus
 qui essent in terra nuntiavit, et solus omnium eo-
 rum qui unquam fuerint non in parte aliqua orbis
 regnavit, sed in omni prorsus terra, et solus ut
 exoriretur justitia auctor fuit, quemadmodum de
 ipso in psalmo dictum est, « oriatur in diebus ejus
 justitia et abundantia pacis ¹⁵. » Judas autem atque
 Israel, qui in diebus illius servandi sunt, omnes
 sunt qui illius pietatem ac cultum ex Judaico po-

¹¹ Jer. xxx, 8, 9 ¹² Malach. iv, 2. ¹³ Zachar. vi, 12. ¹⁴ Zachar. iii, 8. ¹⁵ Psal. lxxi, 7.

pulo acceperint, apostoli ejusdem et discipuli et evangelistæ, aut etiam omnes qui in occulto Judæum, verumque Israel conservent, eum utique qui secundum sententiam Deum videat. « Non enim qui in aperto Judæus est, inquit Apostolus, neque quæ in aperto in carne est circumcisio, sed qui in occulto Judæus, et circumcisio cordis in spiritu, non in littera, cujus laus non ex hominibus, sed ex Deo est ¹⁸. » Hos igitur ex Christi vocatione Judæum in occulto et verum Israel referentes alio nomine esse vocandos dicit, non utique Judæos aut Israel, sed novo quodam præter hæc. **359** Hoc enim, inquit, nomen, quo vocabit eos Dominus Josedecim, quod ex interpretatione est, *qui justii sunt Dei*. Considera autem num forsitan a Josue factum sit nomen, et Josedecim discipuli Jesu appellentur apud Deum, qui apud homines quidem Græco quodam more a Christo denominentur, Hebraica autem lingua tam apud ipsos quam apud prophetas, ab ipso Jesu tanquam per illum servati Josedecim. Ex quo illud dictum est, « et hoc nomen quo vocabit eos Dominus Josedecim inter prophetas. » Nam qui ejus de quo propheta loquitur, inquit, populus futurus est, cum ad sensum acceptus Judas sit atque Israel, ab Josue nominabitur Josedecim, atque hæc, inquit, appellatione vocabuntur non apud homines, sed apud Deum, et apud prophetas ejus. Attende enim diligenter ipsum oraculum, dum ait : « et hoc nomen, quo vocabit eos Dominus, Josedecim inter prophetas, » quod nomen, ut dixi, in nostram linguam conversum justos Dei significat. Cum autem hi sic servandi sint, antiquum et grave acerbissimorum dæmonum se contriturum jugum, et quibus antea tenebantur impietatis vinculis, ea se perfracturum pollicetur Deus. Quocirca non amplius alienis inservient, sed uni ipsi fructum gratissimum afferent. Huc adde illud quod in secundo psalmo de adventu Christi, vocationeque gentium dicit oraculum : « Dirumpamus vincula eorum, et projiciamus a nobis jugum ipsorum ¹⁹. » cui cognatum et simile esse arbitror quod nunc in manibus est, dicens : « In die illa, dixit Dominus, conteram jugum de collo eorum, et vincula eorum confringam, neque operabuntur amplius diis alienis, sed operabuntur Domino Deo suo. » Cæterum, quod de fructu quidem ventris David, et de semine Salomonis, deque radice Jesse Christus Dei oriturus sit dictus, quod etiam ipsum factum est, quando cum innumerabilibus aliis appellationibus, etiam David ipsum divina vocant oracla, satis abunde probaverint ea, quæ jam dicta sunt. Quod vero etiam de tribu Juda dicatur proditurus, ne quærendum quidem fuerit, cum ex alia nulla tribu, quam ex hac ipsa ortus sit ipse David. Porro idem hoc plenioris cujusdam fidei gratia oraculum quoque illud ostenderit quod apud Mosem in hunc modum se habet.

ἐκ περιτομῆς λαοῦ, ἀπόστολοι τε αὐτοῦ καὶ μαθηταί, καὶ εὐαγγελισταί, ἢ καὶ πάντες οἱ τῶν ἐν κρυπτῶ Ἰουδαίων καὶ τῶν ἀληθινῶν Ἰσραὴλ τὸν κατὰ διάνοιαν ὄρωντα Θεὸν ἀποσώζοντες. « Οὐ γὰρ ὁ ἐν φανερῶ Ἰουδαῖός ἐστι, » φησὶν ὁ Ἀπόστολος, « οὐδὲ ἡ ἐν τῷ φανερῶ ἐν σαρκὶ περιτομή, ἀλλ' ὁ ἐν τῷ κρυπτῶ Ἰουδαῖος, καὶ περιτομὴ καρδίας ἐν πνεύματι, οὐ γράμματι, οὗ ὁ ἔπαινος οὐκ ἐξ ἀνθρώπων, ἀλλὰ ἐκ τοῦ Θεοῦ. » Τούτους οὖν διὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ κλησεως τὸν ἐν κρυπτῶ Ἰουδαῖον καὶ τὸν ἀληθῶς Ἰσραὴλ φέροντας ἐτέρῳ φησὶ κληθῆσθαι ὀνόματι, οὐχὶ δὲ τῷ τοῦ Ἰουδαίου, οὐδὲ τῷ τοῦ Ἰσραὴλ, ἀλλὰ ξένῳ τινὶ παρὰ ταῦτα. Τούτου γὰρ φησὶ τὸ ὄνομα, ὃ καλέσει αὐτοὺς Κύριος Ἰωσεδεκεῖμ, ὅπερ ἐρμηνεύεται, *οἱ τοῦ Θεοῦ δίκαιοι*. Ἐπίστημι δὲ μὴ ποτε πεποιημένον ἔσθι τούνομα ἀπὸ τοῦ Ἰσοῦ ἐπὶ Ἰωσεδεκεῖμ, ἔπαρὰ τῷ Θεῷ οἱ τοῦ Ἰησοῦ μαθηταὶ κέκληνται, παρ' ἀνθρώποις μὴν ἐλληνικώτερον προσαγορευόμενοι ἀπὸ τῆς τοῦ Χριστοῦ παρωνυμίας, κατὰ δὲ τὴν Ἑβραίων φωνὴν καὶ παρὰ αὐτοῖς τοῖς προφήταις, ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ, ὡς ἂν δι' αὐτοῦ σασωσμένοι, Ἰωσεδεκεῖμ. Διὰ λέλεκται, « καὶ τούτο τὸ ὄνομα ὃ καλέσει αὐτοὺς Κύριος, Ἰωσεδεκεῖμ ἐν τοῖς προφήταις. » Ὁ δὲ οὖν μέλλων, φησὶ, διὰ τοῦ προφητευσμένου λαοῦ, κατὰ διάνοιαν Ἰούδας ὄντες καὶ Ἰσραὴλ, ὀνομασθήσονται ἀπὸ τοῦ Ἰσοῦ ἐπὶ Ἰωσεδεκεῖμ, καὶ τούτω γέ φησὶ, κληθήσονται τῷ προσρήματι οὐ παρ' ἀνθρώποις, ἀλλὰ παρ' αὐτῷ τῷ Θεῷ, καὶ παρὰ τοῖς προφήταις αὐτοῦ. Ἐπιμελῶς γὰρ πρόσχευς τῷ λόγῳ φήσαντι, « καὶ τούτο τὸ ὄνομα, ὃ καλέσει αὐτοὺς Κύριος, Ἰωσεδεκεῖμ ἐν τοῖς προφήταις. » Μεταλαμβάνεται δὲ, ὡς ἔφη, τούνομα εἰς τὴν Ἑλλήνων φωνὴν, οἱ τοῦ Θεοῦ δίκαιοι· τούτων δὲ οὕτως σωθησομένων, τὸν παλαιὸν καὶ βαρὺν τῶν πικρῶν δαιμόνων ζυγὸν συντρίψειν καὶ τοὺς οἷς τὸ πρὶν συνέχοντο, δεσμοὺς τῶν ἀσεδημάτων διαρρήξειν ὁ Θεὸς ἐπαγγέλλεται, ὡς μηκέτι θεοῖς ἄλλοτρίοις δουλεύειν αὐτοὺς, μόνῳ δὲ αὐτῷ καρποφορεῖν ἀρεσκόντως. Παράθευς δὲ τούτοις τὸ ἐν δευτέρῳ ψαλμῷ ἐπὶ τῇ τοῦ Χριστοῦ παρουσίᾳ, καὶ τῇ τῶν ἔθνῶν κλήσει φάσκον λόγιον, « Διαρρήξωμεν τοὺς δεσμοὺς αὐτῶν, καὶ ἀπορρίψωμεν ἀφ' ἡμῶν τὸν ζυγὸν αὐτῶν, » ἢ συγγενὲς, ἡγοῦμαι, τυγχάνει τὸ μετὰ χεῖρας λέγον· « Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, εἶπε Κύριος, συντρίψω ζυγὸν ἀπὸ τραχήλου αὐτῶν, καὶ τοὺς δεσμοὺς αὐτῶν διαρρήξω, καὶ ὡς ἐργῶνται ἐτι θεοῖς ἄλλοτρίοις, ἀλλ' ἐργῶνται Κυρίῳ τῷ Θεῷ αὐτῶν. » Ἄλλ' ὅτι μὲν ἐκ καρποῦ τῆς κοιτίας Δαβὶδ καὶ ἐκ σπέρματος Σολομῶνος, καὶ ἐκ βίβης Ἰεσσαὶ ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ γεννηθήσεται προεῖρηται, ὅπερ καὶ γέγονεν, ὅτι μετὰ μυρίων ἄλλων προσηγοριῶν καὶ Δαβὶδ αὐτὸν ὀνομάζουσιν οἱ θεοὶ λόγοι, αὐτάρχη πιστώσασθαι τὰ εἰρημένα. Ὅτι δὲ καὶ ἐκ φυλῆς Ἰούδα λέγεται προελεύσεσθαι, οὐδ' ἂν ζητηθεῖη, τῷ μὲν ἑτέρας ἢ τῆς δηλωθείσης φυλῆς καὶ αὐτὸν εἶνα· τὸν Δαβὶδ. Γένοιτο δ' ἂν ἐκ περιουσίας καὶ τούτου παραστατικὸν τὸ παρὰ Μωϋσεὶ λόγιον, τούτων ἔχον τὸν τρόπον.

¹⁸ Rom II, 28-29 ¹⁹ Psal. II, 3.

Ἀπὸ τῆς Γενέσεως.—Ὡς ἐκ φυλῆς Ἰούδα γεννηθήσεται, καὶ τῶν ἐθνῶν προσδοκία ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ κατασταθήσεται. **A 360** A Genesi. — *Quemadmodum ex tribu Juda nascetur qui Christus est Dei, idemque gentium expectatio constituetur.*

« Ἰούδα, σὲ αἰνέσουσιν οἱ ἀδελφοί σου, αἱ χεῖρές σου ἐπὶ κώτου τῶν ἐχθρῶν σου, προσκυνήσουσί σοι οἱ υἱοὶ τοῦ πατρὸς σου. Σκύμος λέοντος, Ἰούδα, ἐκ βλαστοῦ μου, υἱὸς ἀνέβης. Ἀναπεσὼν ἐκοιμήθης ὡς λέων, καὶ ὡς σκύμος. Τίς ἐγερεῖ αὐτόν; Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, οὐδὲ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ ᾧ ἀπόκειται, καὶ αὐτὸς ἔσται προσδοκία ἐθνῶν. » Δώδεκα φυλῶν παρ' Ἑβραίοις οὐσῶν, δι' ὧν τὸ πᾶν ἔθνος συνεστήκει, μιᾶς τούτων προπάτωρ γέγονε καὶ ἀρχιφυλὸς ὁ Ἰούδας, πρὸς δὲ θεόσπιστοι τὰ προκείμενα, ἐξ αὐτοῦ τὸν Χριστὸν προελεύσεσθαι σημαίνοντα. Εἰ γοῦν συναγάγοις ἐπὶ ταῦτ', καὶ παραθείης τῇ μετὰ χεῖρας τὰς ἐν τοῖς πρόσθεν θεθείσας προφητείας, εὐροῖς ἂν ὁμοίως κατὰ τι κοινὸν σημεῖον τὸν αὐτὸν κηρυττόμενον. Ἡ μὲν γὰρ ἔλεγε περὶ τοῦ ἐκ ρίζης Ἰεσσαὶ ἀναστησομένου τῷ, « Καὶ ἔσται ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν, ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἔλπιουσιν. » ἡ δὲ περὶ τοῦ υἱοῦ Σολομῶνος τῷ, « κατακυριεύσει ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ ποταμοῦ ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης, καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν αὐτῷ πάντα τὰ ἔθνη. » ἡ δὲ μετὰ χεῖρας παραπλησίως, « ἕως ἂν ἔλθῃ, » φησὶν, « ᾧ ἀπόκειται, καὶ αὐτὸς ἔσται προσδοκία ἐθνῶν. » Εἰ δὲ οὖν συνάδουσιν αἱ περὶ τῶν ἐθνῶν προρήσεις, ἀπεδείχθησαν δὲ αἱ πρὸ τούτων ὀρώσαι τὸν ἡμέτερον Σωτῆρα, οὐδὲν ἂν εἴη ἐμποδῶν μὴ οὐχὶ τὸν αὐτὸν βλέπειν καὶ τὴν παροῦσαν, εἴπερ σύμφωνα ἀλλήλαις ὁμολογῶνται θεσπίζειν· μάλιστα ὅτε μέχρι μὲν τῶν χρόνων τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφανείας οἱ τοῦ Ἰουδαίου ἔθνους ἄρχοντες καὶ ἡγούμενοι αὐτῶν ἐκ προγόνων διαδοχῆς συνεστήκεσαν, ἅμα δὲ τῇ αὐτοῦ παρουσίᾳ διελελοίπεσαν, ὁμοῦ τε ἡ τῶν ἐθνῶν προσδοκία τέλος ἐπέγγε τῇ τοῦ Ἰακώβ προρήσει. Οὐκοῦν κἀνταῦθα ὁ Χριστὸς δηλούμενος, καὶ οὐδὲ ἄλλος, ἐκ φυλῆς Ἰούδα προελεύσεσθαι. Καὶ ὅτε δὲ ἐκ Δαβὶδ καὶ Σολομῶνος, ἐκ τε τῆς ρίζης Ἰεσσαὶ γεγονὼς ἐδηλοῦτο, ἐκ τῆς αὐτῆς φυλῆς ὧν ἐδείκνυτο. Παῖς μὲν γὰρ ἦν τοῦ Ἰεσσαὶ Δαβὶδ, τοῦ δὲ Δαβὶδ Σολομῶν, συστάντες ἐκ φυλῆς Ἰούδα. Εἴη ἂν τοιγαροῦν ἐξ αὐτῆς ὁ Σωτῆρ καὶ Κύριος ἡμῶν, ὡσπεροῦν ὁ θαυμασιος εὐαγγελιστὴς γενεαλογεῖ Ματθαῖος λέγων· « Βίβλος γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ, υἱοῦ Δαβὶδ, υἱοῦ Ἀβραάμ. Ἀβραάμ ἐγέννησε τὸν Ἰσαάκ· Ἰσαάκ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰακώβ· Ἰακώβ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰούδαν· » καὶ τὰ ἐξῆς. Ἀλλὰ γὰρ καὶ τούτων τὴν οἰκείαν ἀπόδειξιν ἀπειληφότων, καιρὸς καὶ τοὺς χρόνους συνιδεῖν τῆς τῶν προγορευμένων ἀποπληρώσεως. Jacob autem genuit Judam²⁰, » et cætera. Sed explicavimus, tempus jam fuerit intueri quibus

« Juda, te laudabunt fratres tui, manus tuæ in tergo inimicorum tuorum, adorabunt te filii patris tui. Catulus leonis Juda, de germine, mi filii, ascendisti, recumbens dormivisti ut leo, et ut catulus, quis excitabit eum? non deficiet princeps de Juda, neque dux de femoribus ejus, donec veniat cui repositum est, et ipse erit expectatio gentium²⁰. » Cum duodecim apud Hebræos tribus essent, ex quibus gens universa constabat, unius harum primus parens ac princeps exstitit Judas, ad quem ea, quæ modo citavimus ab oraculo directa sunt, quæ de illo ipso Christum proditurum significant. Quod si eodem congesseris, et huic quam nunc tractamus, eas item quæ in superioribus posite sunt, prophetias apposueris, invenies simili ratione ad quoddam signum commune, unum atque eundem nuntiari. Illa quidem de eo dicebat, qui de radice Jesse esset surrecturus, « et erit qui surgit imperare gentibus, in ipso gentes sperabunt²¹. » Alia vero de filio Salomonis, « et dominabitur a mari usque ad mare, et a flumine usque ad fines orbis terræ, et benedicentur in eo omnes gentes²². » Ea vero quam nunc tractandam assumpsimus, itidem : « Donec veniat, inquit, cui repositum est, et ipse erit expectatio gentium. » Quod si hæc de gentibus oracula concordant, et ostensum est quemadmodum ea quoque quæ hæc ipsa antecesserunt, ad Salvatorem nostrum spectant, nihil amplius fuerit impedimento, quin hoc ipsum quoque quod nunc tractamus, eundem illum respiciat : quandoquidem jam concessum est, consentanea inter se ab omnibus illis divinari : præsertim cum usque ad tempora adventus Salvatoris nostri, Judaicæ gentis principes ejusdemque duces ex majorum suorum successione permanserint, una vero cum ejus adventu defecerint, gentiumque pariter expectatio finem ipsius Jacob vaticinio imposuerit. Igitur hoc etiam in loco Christus, qui ipse non alius de tribu Juda proditurus significatur, quique ex David et Salomone, **361** atque ex radice Jesse exiturus ferebatur, ex eadem tribu profectus ostenditur. Nam Jesse quidem filius fuit David : ipsius autem David Salomon, qui de tribu Juda oriundi sunt. Erit ergo ex eadem Salvator ac Dominus noster : sicut etiam divinus evangelista Matthæus in ejus genere narrando testificatur dicens : « Liber generationis Jesu Christi filii David, filii Abraham. Abraham genuit Isaac : Isaac autem genuit Jacob : quando harum rerum propriam demonstrationem temporibus ea quæ prophetæ prædixerant, com-

²⁰ Gen. XLIX, 8-10. ²¹ Isa. LI, 40. ²² Psal. LXXI, 8, 17. ²³ Matth. I, 1, 2.

362 ΕΥΣΕΒΙΟΥ

ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ

ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΟΓΔΩΟΝ.

EUSEBII PAMPHILI

DEMONSTRATIONIS EVANGELICÆ

LIBER OCTAVUS.

HÆC INSUNT IN OCTAVO LIBRO EVANGELICÆ DE SALVATORE NOSTRO DEMONSTRATIONIS.

De temporibus ejus ad homines adventus ex subnotatis divinæ Scripturæ locis.

1. A Genesi.
2. A Daniele.
3. A Michæ.
4. A Zacharia.
5. Ab Isaia.

PROOEMIUM.

Cum antea demonstraverimus in quam multis Scripturæ divinæ locis Dei Verbum ad homines venturum caneretur, undeque et ubi, et quomodo iis qui in terra versarentur videndum propheticis apud Hebræos vocibus nuntiaretur, et quod idem non alius, sed ipse ille esset Dei Filius, qui omnia sæcula antecedit, quemque in alia, et Deum, et Dominum, et primum imperatorem, et magni consilii angelum, et Dei pontificem esse antea didicimus: sequitur ut post illa omnia quæ superius explicata sunt, ejusdem adventus tempora ex ipsis rursus propheticis prædictionibus ac testimoniis demonstreremus, indeque initium 363 hujusce rei capiamus. Temporum enim quibus Christi adventus futurus esset, signa evidentia hæc fore, sacræ litteræ nuntiant. Cum tria insigniora vigerent apud Hebræos magistratum genera, a quibus gens ipsa nomen et decus obtinebat, unum regium, alterum propheticum, tertium pontificium, horum simul omnium dissipationem atque extremam eversionem, significare adventum Christi adesse vaticinantur: argumenta vero atque indicia eorundem esse temporum, cum Mosaico ritui finem injectum, tum ipsius Jerusalem templique, quod in sacra erat solitudine, tum etiam universæ Judaicæ genti ab inimicis atque hostibus jugum servitutis impositum.

Α ΤΑΔΕ ΕΝΕΣΤΙΝ ΕΝ Τῷ ΟΓΔΩῶ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΗΜΩΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ.

Περὶ τῶν χρόνων τῆς εἰς ἀνθρώπους ἐπιφανείας αὐτοῦ, ἐκ τῶν ὑποσημειωμένων Γραφῶν.

- α'. Ἀπὸ τῆς Γενέσεως.
- β'. Ἀπὸ τοῦ Δανιήλ.
- γ'. Ἀπὸ τοῦ Μιχαία.
- δ'. Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου.
- ε'. Ἀπὸ τοῦ Ἰσαίου.

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

Ἀποδείξαντες δι' ὧν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος εἰς ἀνθρώπους ἤξειν θεοσπίζετο, ὅθεν καὶ ὄπη καὶ ὄπως ὀφθῆσθαι τοῖς ἐπὶ γῆς ἐν ταῖς παρ' Ἑβραίοις προφητικαῖς φωναῖς ἐκηρύττετο, ὅτι τε αὐτὸς ἐκεῖνος ἦν, καὶ οὐδ' ἄλλος, ὁ τῶν αἰώνων προῤφεστῶς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὃν διὰ τῶν ἐτέρων Θεόν τε καὶ Κύριον, ἀρχιστράτηγον καὶ μεγάλης βουλῆς ἄγγελον, Θεοῦ τε ἀρχιερέα τυγχάνειν προεμαθήκαμεν, ἀκολούθως μετὰ τὰ προδιεξωδευμένα, τοὺς χρόνους τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ πάλιν ἐξ αὐτῶν τῶν προφητικῶν προβήσεων ἐπιμαρτυρώμεθα, ἐνθένδε ἀρξάμενοι. Τῶν χρόνων τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας ἐκφανῆ σημεῖα τὰδε ἔσεσθαι προκηρύττουσιν αἱ ἱερὰ Γραφαί. Ὅντων τριῶν τῶν ἐπιφανῶν ἀξιωματῶν παρὰ Ἑβραίοις διαπρεπόντων, δι' ὧν τὸ ἔθνος συνεκροτεῖτο, ἐνδὸς μὲν τοῦ βασιλικοῦ, ἐτέρου δὲ τοῦ προφητικοῦ, καὶ ἐπὶ τούτοις τοῦ ἀρχιερατικοῦ, τούτων ὁμοῦ τὴν κατάλυσιν καὶ τὴν παντελῆ καθαίρεσιν σημεῖα τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας ἔσεσθαι θεοσπίζουσι. Δείγματα δὲ τῶν αὐτῶν εἶναι χρόνων καὶ τῆς κατὰ Μωϋσέα θρησκείας τὴν περιγραφὴν, τῆς τε Ἱερουσαλήμ καὶ τοῦ πρὸς αὐτῇ ἱεροῦ τὴν ἐρήμωσιν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τοῦ παντὸς Ἰουδαίων ἔθνους τὴν ὑπὸ τοῖς ἐχθροῖς καὶ πολεμίοις δουλείαν, καὶ ἄλλα δὲ τῶν αὐτῶν ὑποβάλλουσι σημεῖα χρόνων, πλῆθος εἰρήνης, ἐθνῶν τῆς ἐξ αἰῶνος κατ' ἔθνος καὶ κατὰ πόλιν τοπαρχίας καὶ

πολιταρχίας ἀναίρεσιν, τῆς πολυθείου καὶ δαιμονικῆς A εἰδωλοατρείας ἀποστροφῆν, ἐπίγνωσιν εὐσεβείας ἐνὸς τοῦ ἐπὶ πάντων δημιουργοῦ Θεοῦ. Ταῦτα οὖν ἅπαντα, μὴ ὄντα πάλαι κατὰ τοὺς τῶν προφητῶν χρόνους, ἐπὶ τῆς Χριστοῦ παρουσίας γενήσεσθαι οἱ Θεοὶ χρησμοὶ προηγόρευον, ἃ καὶ ταῖς προρρήσεσιν ἀκολούθως εἰς πέρας ἐλθόντα ὅσον οὕτω παραστήσεται. Τὰ γε μὴν αἷτια τοῦ μὴ πρότερον, ἀλλὰ νῦν ἐπ' ἐσχάτων καιρῶν μετὰ τὸν μακρὸν καὶ πολὺν αἰῶνα τὸν Χριστὸν ἐμφανῆ γενέσθαι τῷ βίῳ, λέλεκται μὲν ἤδη καὶ πρόσθεν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ νῦν ἐν βραχείσιν εἰρήσεται. Πολὺς ἦν πάλαι πρότερον τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς ἐπισκοτῶν ἀφροσύνης καὶ ἀσεβείας αὐχμῶς, δεινὴ τε ἀθεότης κατακρατοῦσα τοῦ παντὸς ἀνθρώπων βίου, ὡς μηδὲν τῶν ἀγρίων καὶ ἀτιθάτων θηρίων διαφέρειν δοκεῖν· μήτε γοῦν πόλεις, μήτε πολιτείας, μήτε νόμους, μήτε τι σεμνὸν καὶ βιωφελὲς εἰδότες, μηδὲ μὴν ἐπιστήμας καὶ τέχνας ἐν νῷ τιθέμενοι, ἀρετῆς τε καὶ φιλοσοφίας οὐδ' εἰς ἐν νοίαν ἰόντες, μόναις ἐπ' ἐρημίαις, ἐν τε ὄρεσι καὶ σπηλαίοις καὶ κύμασι τὰς διατριβὰς ἐποιούντο, ληστικώτερον ἐπιτιθέμενοι τοῖς πλησιάζουσι, πορίζου- C τες τὰ πρὸς τὸ ζῆν οὐκ ἄλλοθεν ἀλλ' ἢ ἐκ τῆς τῶν καταδεεστέρων καταδυναστείας. Ἀλλὰ μὴν οὐδὲ Θεὸν τὸν ἐπὶ πάντων ἤδεσαν, οὐδὲ γε εὐσεβείας ἀληθοῦς τρόπον, φυσικαῖς δὲ ἐννοίαις ἀνακινούμενοι, τὸ μὲν ὑπάρχειν ἐν τοῖς οὐσι θεῖαν τινὰ δύναμιν καὶ Θεὸν εἶναι, καὶ ὀνομάζεσθαι, σωτήριόν τε καὶ εὐεργετικὴν τυγχάνειν τὴν προσηγορίαν αὐτοφειλῶς διδασκαλίᾳ συνωμολόγουν· τὸ δὲ μὴ ἄλλο τι νομίζουσιν ἢ ἐπέ- C κεινα ἀπάτης τῆς ὀρωμένης οὐσίας, οὐκ ἔθ' οἷοι τε ἦσαν ἀποδέχεσθαι. Διόπερ ἢ οἱ μὲν αὐτῶν ἐσεβάσθησαν, καὶ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα· οἱ δὲ ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν, καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος αὐτῶν καρδία, ὡς ἐναλλάξαι τὴν ὄψαν τοῦ ἀφθάρτου Θεοῦ ἐν ὁμοίματι εἰκόνας φαρτοῦ ἀνθρώπου, καὶ πετεινῶν καὶ τετραπόδων, καὶ ἔρπετων. Ἐκερῶν δὲ οὖν οἷδε ἀνδρῶν δυναστῶν τικων, ἢ καὶ τυράννων πάλαι γενομένων εἰκόνας ἀνεἰδωλοποίησαντες, καὶ ταύταις τὸ θεῖον περιέψαντες σέβας, τὰς τε ἐκτύπους καὶ ἀκολάστους τῶν αὐτῶν πράξεις, ὡς θεῶν κατορθώματα σεμνύνειν ἐθεολόγησαν. Πῶς οὖν τοῖς τυγχάνουσιν ἐν τοιαύτῃ βίου καταστάσει ὁ πάνσοφος καὶ πανάρετος τοῦ Χριστοῦ λόγος τὴν εἰς ἄκρον καταγγέλλων φιλοσοφίαν, τοῖς D τε ἐν τοσοῦτῳ βᾶθει κακίας καλινδουμένοις δύναται ἀρμόττειν; διὸ δὴ ἐκείνους ἢ εἰς τὰ πάντων ἐφορος δίκη, ὡς ἀγρίαν καὶ βλαβερωτάτην ὕλην περικόπτουσα, τοτὲ μὲν κατακλυσμοῖς, τοτὲ δὲ πυρπολήσεσι μετῆι· τοτὲ δὲ αὐτοὺς τοῖς κατ' ἀλλήλων πολέμοις, ἀνδροκτασίαις τε καὶ πολιορκίαις ἐπ' ἀλλήλους παρεδίδου, πρὸς αὐτῶν τῶν δαιμόνων, τῶν δὴ θεῶν αὐτοῖς νενομισμένων, ἐπὶ τὸν κατ' ἀλλήλων πόλεμον ἐξοιστρούμενους· ὥστε ἄδαιτον εἶναι τοῖς πλησιοχώροις, ἀνεπίμικτόν τε καὶ ἀκοινωνῆτον τὸν τότε τῶν ἀνθρώπων βίον. Βραχεῖς δὲ τινὰς, ὡς ἐν τοιαύτῃ καταστάσει, καὶ ἀριθμῶ ληπτοὺς, ὧν τὰ παρ' Ἑβραίων

Sed alia præterea eorumdem subijciunt signa tem- porum, abundantiam pacis, principatum rerum- que publicarum, quæ a condito ævo fuissent, per singulas gentes atque urbes interitum, a simulacro- rum cultu, quo plures sive dii sive dæmones cole- bantur, aversionem, unius supremi officis Dei cog- nitionem ac venerationem. Hæc igitur universa quorum nihil quondam temporibus prophetarum erat, sub ipsius Christi adventum futura divina oracula prædicabant, quæ etiam cum ipsis oraculis concordantia suum finem attigisse, haud ita multo post demonstrabuntur. Cæterum cur non prius, sed nunc duntaxat hisce extremis temporibus post longum multumque ævum Christus videndum seipsum in vita præbuerit, causæ quidem antea quoque B dictæ sunt, verumtamen etiam nunc paucis atque in summa repetentur. Cum multus esset quondam qui humanas animas obtenebraret impietatis et amentię squalor, et gravis quædam a Deo alienatio omnem vitam hominum subegisset atque occupasset, adeo ut ab agrestibus et immitibus feris nihil differre homines viderentur, tum illi neque civitates, neque respublicas, neque leges, neque honestum quidquam aut vitæ conducibile noverant, neque vero scientias ullas aut artes animo complecteban- tur, virtutis autem ac philosophiæ ne minimam qui- dem notionem tenebant, sed in solis desertis locis, in montibus ac speluncis et vicis degentes versaban- tur, et latronum instar eos qui propius accessis- sent invadebant, nec aliunde sibi victum quære- bant, quam ex eorum oppressione quos imbecil- liores nacti essent: iidem porro neque supremum Deum, neque ullum religionis veræ modum noverant, sed solis quibusdam naturalibus notionibus instincti, existere quidem 364 in rebus divinam quandam vim, Deumque esse ac nominari, et eam salutarem ac beneficam sentire appellationem, naturali quadam doctrina fatebantur; ut vero non aliud quidquam putarent, quam eum qui est supra omnem quæ cernitur naturam, nequaquam adduci poterant. Proinde et nonnulli quidem eorum cultum suum tribuerunt, ac servierunt creaturæ potius quam Creatori: alii vero evanuerunt in cogitationibus suis, et obscuratum est insipiens cor eorum, adeo quidem ut mutaverint gloriam incorruptibilis Dei, in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, et volucrum, et quadrupedum, et serpentium³¹. Itaque mortuorum virorum quorundam potentium, aut etiam tyrannorum qui antiquitus fuissent, cum ima- gines pro simulacris erexissent, hisque divinum tribuissent cultum, tum deformia atque impudica eorumdem facta quasi decorum gesta pulcherrima venerari, theologicis quibusdam ritibus instituerunt. Qui igitur fieri potuisset ut in tali statu vitæ degentibus, atque in tanta profunditate malitiæ versantibus, sapientissimum atque omnem virtutem in se continens Christi Verbum, dum summam perle-

³¹ Rom. 1, 23, 21 23.

ctamque nuntiat philosophiam, accommodaretur? Quapropter illos divina omniaque curans justitia, quasi agrestem et nocentissimam silvam attendens atque amputans, nunc quidem diluviis, nunc autem incendiis castigabat: interdum vero eosdem mutuis bellis et cædibus et obsidionibus assiduis tradebat, quippe quos ipsi dæmones, ipsi, inquam, illi quos deos suos censebant, in furores bellorum, quibus contra se invicem grassarentur, inflammarent. Ex quo fiebat ut nullos inter se aditus haberent finitimi, sed impermista incommunicabilisque hominum esset illis temporibus vita. Paucos autem quosdam, ut in ejusmodi statu, et facile numerabiles, quorum sacra apud Hebræos oracula meminerunt, Dei studiosos amicosque nacta, hos ipsos et responsis alloquebatur, et ad divinas visiones admittere, eosdemque interim quasi manu captans curabat, et legibus, quas Moses fixerat, cultiores reddebat. Sed ubi jam ex legibus quæ his ipsis datæ fuerant, atque ex propheticis posthac disciplinis, in omnes homines fragrantis cujusdam instar profusus, quod supererat, multorum animi mansuetiores evaserant, **365** multisque gentibus et civiles mores, et legum institutiones constabant, virtutisque ac philosophiæ nomen apud multos audiebatur, quasi prisca illa feritate desinente, et agresti immanique victu in mitiorem jam commutato, ipse jam tum temporis opportunitatem nactus, ipse inquam perfectorum celestiumque institutorum disciplinarumque perfectus cælestisque magister, veræque Dei notitiæ introductor Deus Verbum seipsum exhibuit, ad præscriptum humanæ a se assumendæ naturæ tempus, unamque gentibus universis tam Græcis quam barbaris, omni utique humano generi, Patris sui clementiam pietatemque nuntiare tum cæpit, et ad unam cunctos homines in Deo adhortari salutem, ipsamque veritatem veræque religionis lumen, nec non cæleste regnum ac sempiternæ vitæ promissionem, omnibus ipse prior spondere ac parare. Hactenus igitur hæc dicta sint de temporibus, quam utique ob causam non jam diu, sed nunc demum, Christus Dei in omnes homines suum lumen emisit. Cæterum ad superiora redeuntes, temporum adventus illius particulatim quæ signa extiterint, consideremus, evangelicasque in primis de ortu ejus voces adnotemus. Mathæus igitur tempus quo ille in corpore humano videri cæpit, in hunc modum narrat: « Cum esset, inquit, natus Jesus in Bethlehem Judææ in diebus Herodis regis ²⁵. » Et paulo post: « Audiens, inquit, quod Archelaus regnaret in Judæa pro Herode patre suo ²⁶. » Lucas autem quo tempore ille et docere et seipsum ostendere cæperit, demonstrat, ubi ait: « Anno xv imperii Tiberii Cæsaris, procurante Pontio Pilato Judæam, tetrarcha autem Galilææ Herode, Philippo autem fratre ejus tetrarcha Ituriæ et Trachonitidis regionis, et Lysania Abilenæ tetrarcha, sub principibus sacerdotum Anna et Caïpha ²⁷. » His igitur si Jacob prophetiam quæ est apud Mosem apponamus, operæ pretium fecerimus, quæ in hunc modum se habet.

Α μνημονεύει λόγια, θεοφιλεῖς εὐροῦσα, τούτοις διὰ χρησμῶν καὶ θειοτέρας ἐπιφανείας ὠμίλει, δεξιουμένην τοὺς ἄνδρας καὶ θεραπεύουσα νόμοις τοῖς παρὰ Μωϋσέως εἰσαγωγικοῖς καὶ βιωφελέσιν. Ἄλλ' ὅτε δὴ ἐκ τῆς τούτοις διαταγῆς νομοθεσίας ἐκ τῶν μετὰ ταῦτα προφητικῶν μαθημάτων εἰς πάντας ἀνθρώπους εὐδοκίας δίκην προχομένων, ἤδη λοιπὸν ἡμέρωτο τῶν πολλῶν τὰ φρονήματα, τοῖς τε πολλοῖς ἔθνεσι πολιτεία καὶ νομοθεσία²⁵ συνίσταντο, ἀρετῆς τε καὶ φιλοσοφίας ὄνομα παρὰ τοῖς πολλοῖς ἐδοῶτο, ὡς ἂν πεπυμμένης τῆς παλαιᾶς θηριωδίας, μετατιθεμένης δὲ τῆς ἀγρίας καὶ ἀπηνοῦς διαίτης ἐπὶ τὸ πραότερον, αὐτὸς ἤδη λοιπὸν κατὰ καιρὸν τὸν προσήκοντα ὁ τῶν τελείων τε καὶ οὐράνιων δογμάτων τε καὶ μαθημάτων τέλειος καὶ οὐράνιος διδάσκαλος, ὁ τῆς ἀληθοῦς θεογνωσίας εἰσαγωγεὺς, ὁ Θεὸς Λόγος ἐπέφανεν ἐξουτὸν, κατὰ τὸν ὑπογραφέντα τῆς ἐνανθρωπήσεως αὐτοῦ χρόνον, μίαν τοῖς πᾶσιν ἔθνεσιν, Ἑλλήσι τε καὶ βαρβάροις, τῷ τε παντὶ ἔθνει τῶν ἀνθρώπων τὴν τοῦ Πατρὸς φιλανθρωπίαν εὐαγγελιζόμενος, ἐπὶ μίαν τε τοὺς πάντας παρορμῶν ἐν θεῷ σωτηρίαν, ἀληθειάν τε αὐτὴν καὶ φῶς ἀληθοῦς εὐσεβείας, βασιλείαν τε οὐρανῶν, καὶ αἰωνίου ζωῆς ἐπαγγελίαν τοῖς πᾶσι προμνόμενος. Ταῦτα μὲν οὖν περὶ τῶν χρόνων εἰρήσθω, δι' ἣν αἰτίαν νῦν, ἀλλ' οὐ πάλαι πρότερον ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ εἰς πάντας ἐξέλαμψεν ἀνθρώπους. Φέρε δὲ ἐπανελθόντες τῶν χρόνων τῆς ἀρξίσεως αὐτοῦ τὰ σημεῖα κατὰ μέρος ἐπισκεψόμεθα, τὴς εὐαγγελικᾶς περὶ τῆς γενέσεως αὐτοῦ φωνᾶς ἐν πρώτοις ἐπισημειωσάμενοι. Ὁ μὲν οὖν Ματθαῖος τὸν χρόνον τῆς ἐσάρκου αὐτοῦ ἐπιφανείας ὡδὲ πως ἱστορεῖ λέγων· « Τοῦ δὲ Ἰησοῦ γεννηθέντος ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας, ἐν ἡμέραις Ἡρώδου τοῦ βασιλέως· » καὶ μετ' ὀλίγα φησὶν· « Ἀκούσας δὲ, ὅτι Ἀρχελαὸς βασιλεύει τῆς Ἰουδαίας ἀντὶ Ἡρώδου τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. » Ὁ δὲ Λουκᾶς τὸν τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ καὶ ἀναδείξεως χρόνον παρέστησε λέγων· « Ἐν ἔτει πεντεκαιδεκάτῳ τῆς ἡγεμονίας Τιβερίου Καίσαρος, ἐπιτροπεύοντος Ποντίου Πιλάτου τῆς Ἰουδαίας, τετραρχοῦντος δὲ τῆς Γαλιλαίας Ἡρώδου, Φιλίππου δὲ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ τετραρχοῦντος τῆς Ἰτουραίας καὶ Τραχωνιτιδος χώρας, καὶ Λυσανίου τῆς Ἀβιλιγνῆς τετραρχοῦντος, ἐπὶ ἀρχιερέως Ἄννα καὶ Καϊάφα. » Τούτοις δὴ οὖν καλῶς ἔχει παραθέσθαι τὴν παρὰ Μωσεί τοῦ Ἰακώβ προφητείαν, τοῦτον ἔχουσαν τὸν τρόπον.

²⁵ Matth. II, 1. ²⁶ ibid. 26. ²⁷ Luc. III, 1.

Ἀπὸ τῆς Γενέσεως. — Περὶ τῶν χρόνων τῆς εἰς ἀνθρώπους ἐπιφανείας αὐτοῦ. Ὡς καθ' οὗς χρόνους τὸ πῦρ Ἑβραίων ἐπιλείψει βασιλείου, τὸ τηρικαῦτα ἢ τῶν ἔθνων ἐπιστήσεται προσδοκία· ὃ καὶ γέγονεν ἐπὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφανείας.

ε Ἐκάλεσε δὲ Ἰακώβ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ καὶ εἶπε· Συνάθητε ἵνα ἐπαγγελίω ὑμῖν τί ἀπαντήσεται ὑμῖν ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν· ἀθροίσθητε, καὶ ἀκούσατε, υἱοὶ Ἰακώβ, ἀκούσατε, Ἰσραὴλ, τοῦ πατρὸς ὑμῶν. » Εἶτα τοῦτοις ἐξῆς ἐπιμεμφάμενος τινὰ τισὶ τοῖς προτέροις υἱοῖς, ὡς διὰ τινὰ αὐτῶν πλημμελήματα γενομένοις ἀναξίους τῆς μελλούσης ἐπιλέγεσθαι προρρήσεως, τῷ τετάρτῳ ὡς τὸν βλον κρείττονα τῶν λοιπῶν ἀδελφῶν ἐπιδεδειγμένῳ τάδε θεσπίζει· « Ἰούδα, σὲ αἰνέσουσιν οἱ ἀδελφοὶ σου· αἱ χεῖρές σου ἐπὶ κούτου τῶν ἐχθρῶν σου· προσκυνήσουσί σε οἱ υἱοὶ τοῦ πατρὸς σου. Σκύμνος λέοντος, Ἰούδα, ἐκ βλαστοῦ, υἱέ μου, ἀνέβης· ἀναπεσῶν ἐκοιμήθης ὡς λέων καὶ ὡς σκύμνος. Τίς ἐγερεῖ αὐτόν; οὐκ ἐκλείψει ἀρχὴν ἐξ Ἰουδα, οὐδὲ ἠγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἀνέλθῃ τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ· καὶ αὐτὸς προσδοκία ἔθνων. » Σκόπει δὴ πρῶτον τίνα ἄρα φησὶν εἶναι τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ· καὶ ὅρα εἰ μὴ αὐτὰ ἦν, ἃ τοῖς ἀμφὶ τὸν Ἀβραὰμ προπάτορι περὶ τῆς τῶν ἔθνων κλήσεως ὁ Θεὸς ἀνείρηκε, θεσπίσας. Γέγραπται γοῦν, ὡς ἄρα εἶπεν ὁ Θεὸς τῷ Ἀβραὰμ· « Καὶ ἔση εὐλογητὸς, καὶ εὐλογῆσω τοὺς εὐλογοῦντάς σε, καὶ τοὺς καταρωμένους σε καταράσονται· καὶ ἐνευλογῆσονται ἐν σοὶ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς. » Καὶ αὖθις « Ἀβραὰμ δὲ, » φησὶ, « γινόμενος ἔσται εἰς ἔθνος μέγα καὶ πολὺ, καὶ ἐνευλογῆσονται ἐν αὐτῷ πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς. » Τὰ ὁμοία δὲ καὶ τῷ Ἰσαὰκ ὁ χρησμὸς τοῦτον ἐκφωνεῖ τὸν τρόπον· « Καὶ πληθυνῶ τὸ σπέρμα σου ὡς τοὺς ἀστέρας τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἐνευλογῆσονται ἐν τῷ σπέρματί σου πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς. » Ἔτι δὲ καὶ τῷ Ἰακώβ τοιαῦτα δὴ εἴρηται· « Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ τοῦ πατρὸς σου, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ· μὴ φοβοῦ, » καὶ ἐξῆς· « καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν σοὶ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς. » Καὶ ἄλλοτε εἶπεν αὐτῷ ὁ Θεός· « Ἐγὼ ὁ Θεός σου, αὐξάνου καὶ πληθύνου· ἔθνη καὶ συναγωγὰς ἔθνων ἐξελεύσονται ἐκ σοῦ, καὶ βασιλεῖς ἐκ τῆς ὀσφύος σου ἐξελεύσονται. » Τοσαῦτα περὶ τῆς τῶν ἔθνων κλήσεως προρρήσεις τοῦ Θεοῦ προγεμαθηκῶς ὁ Ἰακώβ, παίδων αὐτῷ τὸν ἀριθμὸν γεγεννημένων δεκαδύο, πρὸς τῇ τελευτῇ συγκαλέσας τοὺς πάντας, περιεσκόπει, ἐξ ὁποίου ἄρα αὐτῶν τῆς διαδοχῆς τὰ τῶν τοῦ Θεοῦ προρρήσεων ἐπὶ τέλος ἔξει. Εἶτ' ἐπιθεὶς τρισὶ μὲν τοῖς πρώτοις αὐτῷ γενομένοις παισὶν ἐλέγχους ὡν ἐπλημμέλησαν, ἐπιφέρει διδάσκων, ὅτι τῶν τετολμημένων αὐτοῖς ἕνεκα οὐ δι' αὐτῶν ἐκπληρωθήσεται τὰ τῶν προρρήσεων ἀποτελέσματα· ἐπὶ δὲ τὸν τέταρτον ἐλθὼν τὸν Ἰούδαν, ὁμοῦ τὸν φήσαντα αὐτῷ χρησμὸν, « Βασιλεῖς ἐκ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ ἐξελεύσονται, » διὰ τῆς τούτου διαδοχῆς τέλος λήψεσθαι θεσπίζει· πρόβηλον γάρ ὡς ἐκ τῆς Ἰουδα φυλῆς τὸ βασιλικὸν

A 366 A Genesi. — Quibus temporibus Christus ad homines advenerit. Quemadmodum quibus temporibus regnum apud Hebræos defecerit. iisdem gentium instabit exspectatio : quod sane etiam factum est sub ipsum Salvatoris nostri adventum.

ε Vocavit autem Jacob filios suos et dixit : Congregamini ut annuntiem vobis quid eventurum sit vobis in diebus novissimis : congregamini et audite, filii Jacob, audite, Israel, patrem vestrum ²⁹. » Deinde ubi prioribus filiis alia aliis crimina objecit, tanquam iis qui ob suam ipsorum culpam, eo quod nunc dicendum est, oraculo indigni evasisent, quarto eorum tanquam ei qui reliquos fratres probitate vitæ anteiret, hæc futura prædicit : « Juda, te laudabunt fratres tui : manus tuæ in tergo inimicorum tuorum : adorabunt te filii patris tui. Catulus leonis Juda, de germine, filii mi, ascendisti ; recumbens dormivisti ut leo et ut catulus. Quis excitabit ipsum ? Non deficiet princeps de Juda, neque dux de femoribus ejus, donec veniant quæ ipsi reposita sunt : et ipse exspectatio gentium ³⁰. » Considera, quæso, primum quænam ea esse dicat quæ ipsi reposita sunt ; et vide num ea sint quæ ad Abraham et ad veteres eidem similes patres, de vocatione gentium Deus olim canens responderit. Scriptum igitur est, quemadmodum ad Abraham Deus dixerit : « Et eris benedictus, et benedicam benedicientibus tibi, et maledicentibus tibi maledicam, et benedicentur in te omnes tribus terræ ³¹. » Et rursus : « Abraham vero, inquit, futurus est in gentem magnam et multam, et benedicentur in ipso omnes gentes terræ ³². » Sed etiam ipsi Isaac similia in hunc modum respondet oraculum : « Et multiplicabo semen tuum sicut stellas cæli, **367** et benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ ³³. » Ipsi item Jacob olim talia dicta sunt : « Ego Dominus Deus Abraham patris tui, et Deus Isaac : ne timeas ³⁴, » et cætera, « et benedicentur in te omnes tribus terræ ³⁵. » Et alias dixit ad ipsum Deus : « Ego Deus tuus, cresce et multiplicare, gentes et congregationes gentium egredientur de te, et reges de lumbis tuis egredientur ³⁶. » Cum tam multa de vocatione gentium oracula Jacob antea perepisset, et liberos mares duodecim numero genuisset, omnibus illis extremo suo tempore convocatis, circumspiciebat, de cujus illorum propagatione divina oracula finem suum essent acceptura ; deinde cum tribus primis crimina propria objecisset, docuit deinceps quemadmodum propter scelera, quæ ipsi ausi fuerant, non in ipsis complenda essent, quæ in prioribus oraculis eventa continebantur. Cum autem venisset ad quartum, qui Judas fuit, tum vero oraculum quod ipsi olim responsum fuerat, « Reges de lumbis ejus egredientur, » ex hujus posteritate suum finem accepturum planissime cecinit : constat enim quemadmodum

²⁹ Gen. xlix, 1. ³⁰ ibid. 8-10. ³¹ Gen. xii, 3. xxviii, 13. ³² ibid. 14. ³³ Gen. xxxv, 11.

³⁴ Gen. xviii, 18. ³⁵ Gen. xxvi, 4. ³⁶ Gen.

de tribu Juda regium genus exstiterit, et simul Dei A
 responsa gentiumque promissa quibus instarent
 temporibus, ostendit. Atque ex eo proditurum esse
 docuit eum, qui esset omnibus gentibus cunctisque
 tribubus terræ similis ipsi Abrahami benedictionis
 auctor futurus. Hæc igitur universa fuerunt quæ
 ipsi Juda reposita erant, ea videlicet quæ de ipsis
 gentibus olim responsa fuerant : et illud, « Reges
 de lumbis tuis egredientur, » quare etiam reliquis
 fratribus antepositus regiam ipsam, cæterisque
 illustriorem tribum sortitus est. Continuo enim in
 totius populi ordinatione ipsius Mosis temporibus
 reliquis tribubus hanc præesse imperat Deus. Scri-
 ptum est enim, « Et locutus est Dominus ad Mosem
 et Aaron dicens : Singuli per turmas, signa, atque
 vexilla et domus cognationum suarum, castrame-
 tentur filii Israel in conspectu Domini per gyrum
 tabernaculi testimonii, et castrametantes primi ad
 orientem, acies castrorum filiorum Juda, cum copi-
 is suis ³⁶. » Ac deinceps in iis quæ ad innovatio-
 nem tabernaculi referuntur : « Dixit Dominus ad
 Mosem : Princeps unus per singulos dies offeret mu-
 nera sua ; et fuit offerens primo die munus suum,
 Naasson filius Aminadab, princeps tribus Juda ³⁷. »
368 Et in libro Jesu Nave cum terra promissionis
 sorte cæteris tribubus distributa esset, sine
 sorte omniumque prima tribus Juda propriam terræ
 partem accepit. Sed etiam post mortem Jesu roga-
 verunt filii Israel in Domino dicentes : « Quis ascen-
 det ante nos contra Chananzæum, et erit dux belli
 in eum? Et dixit Dominus, Judas ascendet : ecce
 dedi terram in manus ejus ³⁸. » Plane igitur omni
 Israel præesse tribum Juda Deus in his verbis ju-
 bet. Quocirca deinceps scriptum est : « Et ascendit
 Judas, et tradidit Dominus Chananzæum et Phere-
 zæum in manum ejus ³⁹. » Et rursus : « Et bellave-
 runt filii Juda in Jerusalem, et comprehenderunt
 eam, et descenderunt filii Juda in Chananzæum ⁴⁰. »
 Et rursus : « Et abiit Judas cum Symeon fratre
 suo ⁴¹. » Et deinceps : « Et fuit Dominus cum Juda,
 et possedit montem ⁴². » Et post hæc : « Et ascende-
 runt filii Joseph ipsi quoque in Bæthel et Judas
 cum ipsis ⁴³. » Itaque cum in libro Judicum, diver-
 sis temporibus (tametsi diversarum tribuum esse
 videbantur), judices populo præessent, tribus tamen D
 Juda in universum totius gentis dux erat : id ipsum
 vero temporibus David successorumque ejus multo
 magis, quippe cum plane de tribu Juda illi exsiste-
 rent, et regnum usque ad Babylonicam ipsorum
 cladem prouderint, post quam cladem iis qui de
 illa servitute in patriam terram reversi sunt, rursus
 præfuit Zorobabel, Salathiel filius de tribu Juda.
 Inde etiam Scriptura quæ Paralipomenon dicitur,
 duodecim tribuum Israel seriem generis enarrans,
 ab ea quæ est ipsius Juda fecit initium : ergo ipso
 ordine sequitur ut etiam posterioribus temporibus
 fateamur eandem tribum reliquis præfuisse, quam-

συνέστη γένος· ὁμοῦ καὶ τὰς τοῦ Θεοῦ προῤῥήσεις·
 καὶ τὰς τῶν ἐθνῶν ὑποσχέσεις, καθ' ὅποιους ἐνοστήσου-
 νται χρόνους πλείστῃσιν, ἐξ αὐτοῦ τε προελεύσεσθαι
 διδάσκει τὸν μέλλοντα αἴτιον καταστήσεσθαι πᾶσι ταῖς
 ἔθνεσι, καὶ πάσαις ταῖς φυλαῖς τῆς γῆς τῆς παρα-
 πλησίας τῷ Ἀβραάμ εὐλογίας. Ταῦτα οὖν ἅπαντα
 ἦν τὰ ἀποκείμενα τῷ Ἰούδα, δηλαδὴ τὰ πάλαι προ-
 θεσπισθέντα περὶ τῶν ἐθνῶν, καὶ τὸ, « Βασιλεῖς ἐκ
 τῆς ὀσφύος σου ἐξελεύσονται· » διὸ καὶ τῶν λοιπῶν
 ἀδελφῶν προκρίθεις βασιλικῆς φυλῆς καὶ διαπρεπε-
 στέρας παρὰ τὰς λοιπὰς ἔξωσθη. Αὐτίκα ἐπὶ τῆς
 διατάξεως τοῦ παντὸς λαοῦ κατὰ τοὺς Μωϋσείως χρό-
 νους ἠγεῖσθαι ταύτην ὁ Θεὸς τῶν λοιπῶν φυλῶν προ-
 τάττει. Γέγραπται γάρ· « Καὶ ἐλάλησε Κύριος πρὸς
 Μωϋσῆν καὶ Ἀαρὼν, λέγων· ἄνθρωπος ἐχόμενος
 B κατὰ τάγματα αὐτοῦ, κατὰ σημαίας, κατ' ὄγκους πα-
 τριῶν αὐτῶν παρεμβάλετωσαν οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ ἔναντι
 Κυρίου, κύκλῳ τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου, καὶ οἱ
 παρεμβάλλοντες πρῶτοι κατὰ ἀνατολὰς, τάγμα παρ-
 εμβολῆς υἱῶν Ἰούδα, σὺν δυνάμει αὐτῶν. » Καὶ
 ἐξῆς ἐπὶ τῶν εἰς τὸν ἐγκαινισμὸν τῆς σκηνῆς ἀναφε-
 ρομένων· « Εἶπε Κύριος πρὸς Μωϋσῆν· ἄρχων εἰς
 καθ' ἡμέραν προσοίσουσι τὰ δῶρα αὐτῶν. Καὶ ἦν
 ὁ προσφέρων τῇ ἡμέρᾳ τῇ πρώτῃ τὸ δῶρον αὐτοῦ,
 Ναασσών υἱὸς Ἀμιναδάβ, ἀρχὼν τῆς φυλῆς Ἰούδα. »
 Καὶ ἐν τῇ βίβλῳ δὲ τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ τῆς γῆς
 τῆς ἐπαγγελίας κλήρω κατὰ τῶν λοιπῶν φυλῶν δια-
 νεμηθείσης, ἀκληρωτὶ καὶ πασῶν πρώτη ἡ τοῦ
 Ἰούδα φυλὴ τὸ οἰκεῖον μέρος τῆς γῆς ἀπολαμβάνει.
 C Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν τελευτὴν Ἰησοῦ ἐπηρώτων οἱ
 υἱοὶ Ἰσραὴλ ἐν Κυρίῳ, λέγοντες· « Τίς ἀναβήσεται
 ἡμῖν πρὸς τὸν Χαναανῆτα, ἀφηγούμενος τοῦ πολεμή-
 σαι ἐν αὐτῷ; Καὶ εἶπε Κύριος· Ἰούδας ἀναβή-
 σεται. Ἰδοὺ δέδωκα τὴν γῆν εἰς χεῖρας αὐτοῦ. »
 Σαφῶς οὖν τοῦ παντὸς Ἰσραὴλ ἠγεῖσθαι τὴν τοῦ
 Ἰούδα φυλὴν ὁ Θεὸς διὰ τούτων προστάττει· ὅθεν
 ἐξῆς γέγραπται· « Καὶ ἀνέβη Ἰούδας, καὶ παρέδωκε
 Κύριος τὸν Χαναανῆτα καὶ τὸν Φερεζαῖον ἐν χειρὶ αὐ-
 τοῦ· » καὶ πάλιν· « Καὶ ἐπολέμησαν οἱ υἱοὶ Ἰούδα
 ἐν Ἱερουσαλήμ, καὶ κατελάβοντο αὐτήν, καὶ κατε-
 ἔβησαν υἱοὶ Ἰούδα, πολεμήσαι ἐν τῷ Χαναναίῳ. »
 Καὶ αὖθις· « Καὶ ἐπορεύθη Ἰούδας μετὰ Συμεὼν
 τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ. » Καὶ ἐξῆς· Καὶ ἦν Κύριος
 μετὰ Ἰούδα, καὶ ἐκληρονόμησε τὸ μέρος· » καὶ με-
 τὰ ταῦτα· « Καὶ ἀνέβησαν οἱ υἱοὶ Ἰωσήφ, καὶ γε-
 αὐτοὶ ἐν Βαιθήλ, καὶ Ἰούδας μετ' αὐτῶν. » Καὶ ἐν
 τῇ βίβλῳ δὲ τῶν Κριτῶν διαφόρων κατὰ χρόνους
 προϊσταμένων τοῦ λαοῦ, εἰ καὶ ἐκ διαφόρων ἐδόκουν
 εἶναι φυλῶν οἱ κριταί, ὅμως δὲ καθόλου ἡ τοῦ Ἰούδα
 φυλὴ τοῦ παντὸς ἔθνους ἠγεῖτο· πολλῶν δὲ πλεόν ἐπι-
 τῶν χρόνων τοῦ Δαβὶδ, καὶ τῶν τούτου διαδόχων, ἐκ
 φυλῆς μὲν τοῦ Ἰούδα γεγονότων, μέχρι δὲ τῆς εἰς
 Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίας τὴν βασιλείαν διενεγκάντων,
 μεθ' ἧν τῶν ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας ἐτι τὴν οἰκίαν γῆν
 ἐπανόντων αὖθις ἠγεῖται Ζοροβάβελ, ὁ τοῦ Σαλαθιὴλ
 ἐκ φυλῆς Ἰούδα, ὁ καὶ τὸν νεῶν ἐγεῖρας. Ἐνθεν καὶ
 ἡ τῶν Παραλειπομένων γραφή, τὰς δώδεκα φυλὰς

³⁶ Num. 11, 2, 3. ³⁷ Num. v. 1, 11, 12. ³⁸ Judic. 1, 1, 2. ³⁹ ibid 4. ⁴⁰ ibid: 3, 9. ⁴¹ ibid. 17.
⁴² ibid. 19. ⁴³ Ibid. 22.

τοῦ Ἰσραὴλ γενεαλογοῦσα, ἀπὸ τῆς τοῦ Ἰούδα τὴν καταρχὴν ἐποίησατο. Ἐπεταὶ δὴ οὖν τούτοις ἀκολούθως καὶ ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις τὴν αὐτὴν φυλὴν τῶν λοιπῶν ὁμολογεῖν ἠγεῖσθαι, εἰ καὶ ἐν μέρει διάφοροι προειστήκεισαν τοῦ λαοῦ· ὣν οὐ καθ' ἡμῖν δυνατὸν ἐξακριβάζεσθαι τὰ γένη, τῷ μηδὲ φέρεσθαι θείαν βίβλον ἐξ ἐκείνου καὶ μέχρι τῶν τοῦ Σωτῆρος χρόνων. Πλὴν εἰς τοσοῦτον διαρκεῖται λόγος φανερὸς αἰρεῖ τὴν τοῦ Ἰούδα φυλὴν, εἰς ὅσον τὸ πᾶν ἔθνος ἐλευθερίᾳ καὶ αὐτονομίᾳ χροῦμενον ὑπὸ οἰκείοις ἄρχουσιν καὶ ἡγουμένοις ἐπολιτεύετο. Τοῦτο δὲ αὐτοῖς ἐξ ἀρχῆς ὑπῆρξε, καὶ μέχρι τῶν Αὐγούστου χρόνων, κατ' οὗς, Ἰησοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν φανέντος ἐν ἀνθρώποις, τὸ πᾶν ἔθνος δούλον Ῥωμαίοις καθίσταται καὶ ἀντὶ τῶν πατρῶθεν αὐτοῖς καὶ κατὰ νόμους ἡγουμένων πρώτος Ἡρώδης ἀλλόφυλος αὐτῶν ἡγεῖται καὶ βασιλεὺς Αὐγουστος. Ἔως μὲν οὖν οὐδὲ πω διαλελοίπει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, οὐδὲ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, τῶν προφητειῶν οἱ χρόνοι ἐκ τῆς τῶν ἀρχόντων τοῦ ἔθνους παραθέσεως ἀνεγράφοντο. Οὕτως οὖν Ἡσαΐας ἐν βασιλείᾳ Ὀζίου καὶ Ἰωάθαν, καὶ Ἀχαζ, καὶ Ἐζεκιου, οἱ ἐδασίλευσαν τῆς Ἰουδαίας, προφητεύει· ὁμοίως δὲ καὶ Ἄση. Ὁ δὲ Ἀμὼς ἐν ἡμέραις Ὀζίου βασιλέως Ἰούδα, καὶ ἐν ἡμέραις Ἰεροβοάμ υἱοῦ Ἰωάκ, βασιλέως Ἰσραὴλ, καὶ Σοφονίας ἐν ἡμέραις Ἰωσίου, υἱοῦ Ἀμὼς, βασιλέως Ἰούδα. Ὁμοίως δὲ καὶ Ἰερεμίας. Ἄλλ' ὅτε ἐκλέλοιπει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, καὶ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, τῆς διὰ τοῦ Χριστοῦ προφητευομένης προσδοκίας τῶν ἐθνῶν ὅσον οὐπω μελλούσης ἐπιλάμπειν τῷ βίῳ, οὐκέτι μὲν βασιλεῖς ἐχρημάτισαν Ἰούδα, οὐδὲ ἡγούμενοι Ἰσραὴλ. Τούτων δὲ ταῖς προφητεῖαις ἀκολουθῶν κατὰ τοὺς ὠρισμένους χρόνους διαλελοίπων, πρώτος μὲν Αὐγουστος, δεύτερος δὲ Τιβερίος, μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἀνηγορεύθησαν βασιλεῖς, οἱ τε κατὰ τούτους τῆς Ἰουδαίας ἐπίτροποι καὶ τετράρχαι, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ Ἡρώδης, ὡς ἔφην ἦδη καὶ πρότερον, οὐ προσήκων Ἰουδαίοις τὸ γένος, ὅς καὶ αὐτὸς παρὰ Ῥωμαίων τὴν ἀρχὴν τὴν κατὰ Ἰουδαίων ἐγγεμίζεσθαι. Τούτων ἡμῖν προτετηρημένων, καιρὸς ἦδη καλεῖ τῆς εἰς τὴν προφητείαν θεωρίας ἐφάψασθαι, ἢ Ἰούδα, σὲ αἰνεσοῦσιν οἱ ἀδελφοί σου· ἢ ἑξήδεκα τῶν ἔλων ὑπάρχοντων παιδῶν τῷ Ἰακώβ, τέταρτος Ἰούδας ἦν, ὡς καὶ φθάσαντες εἰρήκαμεν, εἰς καὶ αὐτὸς ἀρχιφυλος τοῦ Ἑβραίων ἔθνους. Ἄλλ' ὅτι γε οὐκ αὐτὸν ἐκείνον ἑώρα τὸν ἄνδρα τὰ ὡς πρὸς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ πατρὸς εἰρημένα, σαφὲς ἂν γένοιτο τοῖς ἐπιστήσασιν ταῖς λέξεσι τῆς θείας Γραφῆς, πρῶτον τοῦ Ἰακώβ πρὸς τοὺς υἱοὺς φωνῆς λεγούσης· Ἐκάλεσε δὲ Ἰακώβ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ, καὶ εἶπε· Συνάχθητε, καὶ ἀναγγελῶ ὑμῖν, τί ὑμῖν ἀπαντήσεται ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν· ἀβροσθήτε, καὶ ἀκούσατε, υἱοὶ Ἰακώβ, ἀκούσατε Ἰσραὴλ, τοῦ πατρὸς ὑμῶν. Σαφῶς γὰρ ἐπαγγέλλεται προφητεύειν αὐτοῖς τὰ μέλλοντα αὐτοῖς ἀπαντήσασθαι μακροῖς ὕστερον χρόνοις, καὶ ὡς αὐτὸς φησιν, ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν. Καὶ ἄλλως δὲ τὰ ὡς πρὸς τὸν Ἰούδαν εἰρημένα οὐκ ἂν εὐλόγως ἐφαρμόσαιεν τῷ πρώτῳ ἐκείνῳ ἀνδρὶ· οὐ γὰρ ἐκείνον τὸν Ἰούδαν

A vis in parte aliqua varii diversique populo præcicerentur, quorum singillatim genus solita diligentia enarrare nequaquam nos possumus, propterea quod nullus amplius fertur divinus liber, qui ex illo usque ad tempora Salvatoris nostri narrationem continuaverit. Verumtamen et fama et ratio dictabit durasse tandiu tribum Juda, quandiu tota gens libertate et suis legibus utens, sub domesticis principibus ducibusque vitam egerit. Porro hoc illis contigit ab initio usque ad tempora Augusti, in quibus cum Salvator noster Jesus hominibus se videndum præbuerit, tum vero in servitutem Romanis universa gens cessit : **369** et pro patriis ac legitimis ducibus primus Herodes externus illis præfuit, et rex Augustus. Quandiu igitur non defecit principes de Juda, neque dux de femoribus ejus, prophetarum tempora appositis principum gentis nominibus notabantur : sic enim Isaias sub regibus Ozia, Joathan, Achaz, et Ezechia, qui in Judæa regnarunt, prophetiam suam contexit : similiter Osee. Amos vero in diebus Ozia regis Israel : et Sophonias in diebus Jesu filii Joas regis Israel : et Sophonias in diebus Josia filii Amos regis Juda : similiter Jeremias. Sed ubi defecit princeps de Juda et dux de femoribus ejus, cum expectatio gentium, de qua prophetæ locuti fuerant, jamjam per Christum vitam esset illustrata, non amplius reges Juda censi, neque duces Israel cœpere, sed his ipsis, quemadmodum prophetiæ significaverant, suo certo et finito tempore deficientibus, primus quidem Augustus, secundus autem Tiberius et aliarum et Judaicæ gentis nuncupati sunt reges, nec non alii secundum hos ipsos Judææ procuratores atque tetrarchæ, quibus adnumeretur Herodes, a Judæorum genere, ut jam antea dixi, alienus, qui etiam ipse a Romanis Judæorum principatum accepit. Cum hactenus hæc observaverimus, tempus jam fuerit ipsius prophetiæ contemplationem attingere, « Juda, te laudabunt fratres tui : » cum duodecim omnino essent filii Jacob, eorum quartus fuit Juda, quemadmodum antea diximus, unus etiam ipse de principibus tribum gentis Hebraicæ : sed quod non ipsum illum respicerent ea, quæ quasi ad ipsum a patre dicta sunt, ii planissime intellexerint, qui verba D divinæ Scripturæ diligenter attenderint, et in primis ea quæ in sermone Jacob continentur, ad filios dicentis : « Vocavit autem Jacob filios suos et dixit, Congregamini, et annuntiabo vobis quid eventurum sit vobis in diebus novissimis; congregamini et audite, filii Jacob, audite Israel patrem vestrum. » Plane enim in his pollicetur se prædicaturum eis quæ ipsis eventura sint longo post tempore et, ut ipse ait, in novissimis diebus : præterea illa ipsa quæ quasi ad Judam dicta sunt, nullo modo in primo viro accommodari possunt. Non enim fratres sui Judam illum laudaverant : etenim pro quibus tandem præclare gestis debuerunt hoc facere? Sed ne adorarunt quidem illum filii patriæ sui. **370** Longe autem magis oraculum conventi-

ret, si ipsi Joseph dictum esset, quandoquidem hunc ipse Judas una cum reliquis fratribus adrasse perhibetur, tametsi id ipsum ante hujus prophetiæ verba : posthac enim ne ipsi quidem Joseph tale quidquam contigisse, ac multo etiam minus ipsi Juda, historia significat. Et illud : « Recumbens autem dormivisti ut leo, et ut catulus, » majorem sane postulaverit contemplationem, quam ea sit quæ Judam respiciat. Quin etiam illud quod post ea dictum est : « Non deficiet princeps de Juda, neque dux de femoribus ejus, donec veniant quæ ipsi reposita sunt, et ipse exspectatio gentium, » tempora mihi significare videtur ejus, de quo prophetia loquitur, adventus. Hoc enim, inquit, non erit, donec illud eveniat ; neque enim prius desinent in Judaica gente principes ac duces, quam gentium veniat exspectatio, et quæ reposita sunt ei de quo propheta loquitur. Hæc autem interpretans Theodotion, ab ipsis LXX non differt. Aquila vero in hunc modum exposuit, « non suscitabitur sceptrum de Juda, et qui exquisite cognoscat de medio pedum ejus, donec veniat et ipsi congregatio populorum. » Ubi cum dicitur, « non deficiet princeps de Juda, » hoc item de ipso illo primo Juda non oportet accipere, sicut nec illud, « Juda, te laudabunt fratres tui, » et quæ sequuntur, ad eundem illum referri possunt : multis enim sæculis principes ac duces in Judaica gente exstiterunt, qui de illius viri genere profecti non sunt. Primus namque ipse Moses dux populi fuit, qui non de Juda, sed de Levi natus est ; deinde Jesu de tribu Ephrem, post quem præfuit Debbora de tribu item Ephrem, et Barac de tribu Nephthahim, post quos Gedeon de tribu Manassè, deinde filius Gedeon, et post hunc Thola de eadem tribu, postea Esebon ex Bethlehem, et post hunc Ailon de tribu Zabulon ; hunc secutus est Labdon de tribu Ephrem, deinde Sampson de tribu Dan ; postea cum sine principe essent, præfuit ipsis Hei sacerdos de tribu Levi : hi cuncti iudices qui judicabant Israel non de genere ipsius Juda, sed ex diversis tribubus ex alia alius oriundi, et qui post hos primus apud eos regiam dignitatem accepit Saul, de tribu fuit Benjamin. Quomodo igitur illud : « Non deficiet princeps de Juda, neque dux de femoribus ejus, » ut quispiam fortasse putaverit, **371** ad principes de tribu Juda ac duces referretur, quando videntur ex quo tempore mortuus est Jacob totis propemodum mille annis, non ex una tribu ipsius Juda profecti, sed ex alia alius usque ad tempora David ? quod si post tam multos et David, et qui ipsi David in regno apud Judaicam gentem successerunt, de tribu Juda nati sunt, sciendum tamen tibi est, quod hi ipsi ne totos quidem quingentos annos totius gentis regnum obtinere poterunt, sed trium duntaxat tribuum, ac ne harum quidem solidarum, quippe cum iisdem temporibus alii quidam in parte gentis ampliore, et in totis novem tribubus regnaverint : nam post mortem Salomonis, cum tota gens ab Juda divisa fuerit, ip-

νησαν οι αδελφοί. Ἐπὶ ποίῳ γὰρ αὐτοῦ κατορθώματι τοῦτο ἐποίησαν ἄν ; οὐδὲ μὴν ἐκείνην προσεκήνησαν οἱ υἱοὶ τοῦ πατρὸς. Μᾶλλον δ' ἂν ὁ λόγος ἤρμοσεν, εἰ τῷ Ἰωσήφ εἶρητο · ἐπειδὴ τοῦτον ἅμα τοῖς λοιποῖς ἀδελφοῖς καὶ αὐτῆς Ἰούδας προσκυνήσας φαίνεται · πληρὴ ἄλλα πρὸ τῶν λόγων τῆς προφητείας. Μετὰ γὰρ τούτους οὐδὲν τι τοιοῦτον, οὐδὲ περὶ τὸν Ἰωσήφ, ἔπου γε περὶ τὸν Ἰούδα γενεὸς ἡ ἱστορία παρίστησι. Καὶ τὸ, « Ἀναπεσὼν δὲ ἐκοιμήθη ὡς λέων καὶ ὡς σκύμνος, » μερίζον ἀνδέοιτο ἢ κατὰ τὸν Ἰούδα θεωρίας. Ἄλλα καὶ τὸ μετὰ ταῦτα εἰρημένον · « Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, οὐδὲ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ τὰ ἀποκαίμενα αὐτῷ, καὶ αὐτὸς προσδοκία ἐθνῶν, » τοὺς χρόνους αἰνίττεσθαί μοι δοκεῖ τῆς τοῦ προφητευομένου παρουσίας. Τόδε γὰρ, φησὶν, οὐκ ἔσται, ἔστ' ἂν γένοιτο τόδε · οὐδὲ γὰρ πρότερον παύσονται τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἄρχοντες καὶ ἡγούμενοι, ἢ τὴν τῶν ἐθνῶν προσδοκίαν ἐλθεῖν, καὶ τὰ ἀποκαίμενα τῷ προφητευομένῳ. Ταῦτα δὲ ὁμοίως τοῖς Ἐβδομήκοντα καὶ ὁ Θεοδοτίων ἠρμήνευσεν. Ὁ δὲ Ἀκύλας τοῦτον ἐξέδωκε καὶ τὸν τρόπον · « Οὐκ ἀναστήσεται σκήπτρον ἀπὸ Ἰούδα, καὶ ἀκριθαζόμενος ἀπὸ μεταξὺ ποδῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ καὶ αὐτῷ σύστημα λαῶν. » Ἐνθα λεγόμενου τοῦ, « Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, » πάλιν οὐ περὶ τοῦ Ἰούδα, αὐτοῦ δὴ ἐκείνου τοῦ πρώτου ἀνδρὸς ἀκούειν δεήσει, ὡσπερ οὐδὲ τὸ, « Ἰούδα, σὲ αἰνέσουσιν οἱ ἀδελφοί σου, » καὶ τὰ ἐξῆς, ἐπ' ἐκείνον ἀναφέροιο. Πλείστοις δ' οὖν χρόνοις ἄρχοντες καὶ ἡγούμενοι τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους κατέστησαν, οὐκ ἐκ τῆς ἐκείνου τοῦ ἀνδρὸς διαδοχῆς. Πρῶτος μὲν γὰρ Μωϋσῆς αὐτὸς ἠγήσατο τοῦ λαοῦ, μὴ ἐκ τοῦ Ἰούδα, ἀλλ' ἐκ τοῦ Λευὶ γεγονώς. Εἶτα Ἰησοῦς ἐκ φυλῆς Ἐφραΐμ, μεθ' ὃν ἤρξεν αὐτῶν Δεβδώρα ἐκ φυλῆς Ἐφραΐμ, καὶ Βαράκ ἐκ φυλῆς Νεφθαλεμ· μεθ' οὗς Γεδεὼν ἐκ φυλῆς Μανασσῆ · ἔπειτα ὁ τοῦ Γεδεὼν παῖς, καὶ μετ' αὐτὸν Θωλὰ ἐκ φυλῆς τῆς αὐτῆς · ἔπειτα Ἐσεθὼν ἐκ Βηθλεέμ· καὶ μετὰ τοῦτον Αἰλὼν ἐκ φυλῆς Ζαβουλῶν · ἔπειτα Λαβδὼν ἐκ φυλῆς Ἐφραΐμ· καὶ αὐτὸς Σαμψὼν ἐκ φυλῆς Δάν· ἔπειτα ἀναρχίας αὐτῶν γενομένης, ἠγείτο αὐτῶν Ἥλει ὁ ἱερεὺς ἐκ φυλῆς Λευὶ· οὗτοι πάντες κριταὶ κρίναντες τὸν Ἰσραὴλ οὐκ ἐκ διαδοχῆς Ἰούδα, ἐκ διαφόρων δὲ φυλῶν, ἄλλοθεν ἄλλος γενόμενος· καὶ ὁ γε μετὰ τούτους πρῶτος αὐτῶν βασιλεύσας Σαοὺλ ἐκ φυλῆς ἦν Βενιαμίν. Πῶς οὖν τὸ, « Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, οὐδὲ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ (ὡς ἂν τις ποιεῖν), » ἐπὶ τοὺς ἐκ φυλῆς Ἰούδα ἄρχοντας καὶ ἡγούμενους ἀνερχθήσεται, ὅτε φαίνονται ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς τοῦ Ἰακώβ τελευτῆς ὅλοις ἔτεσιν ἑγγύς που χιλίοις οὐκ ἐκ μόνῃς τῆς Ἰούδα φυλῆς προαχθέντες, ἀλλ' ἄλλοτε ἐξ ἄλλης, μέχρι τῶν Δαβὶδ χρόνων ; Εἰ δὲ μετὰ τοὺς τοσούτους ὁ Δαβὶδ οἶ τε ἐκ τῆς τούτου διαδοχῆς βασιλεύσαντες τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἐκ φυλῆς γεγονάσιν Ἰούδα, ἀλλὰ χρὴ σε εἰδέναι ὅτι οὐδὲ ὅλοις πεντακοσίοις ἔτεσι διήρκεσαν οὗτοι, οὐ παντὸς ἔθνους βασιλεύσαντες, ἀλλὰ μόνων φυλῶν τριῶν, καὶ οὐδὲ ὅλων τούτων ; καθ' οὗς ἕτεροὶ τινες ἐτύγχανον τοῦ πλείονος ἔθνους, καὶ ὅλων γε ἑννέα φυλῶν τὴν βασι-

λέξαν διέποντες· μετὰ γὰρ τὴν τοῦ Σολομῶνος τελευ-
τὴν διαιρεθέντος τοῦ παντὸς ἔθνους ἐξ Ἰούδα, τοῦ
Δαβὶδ· διαδόχοι τριῶν, ὡς ἔφη, οὐδ' ὅλων φυλῶν ἐπὶ
τῆς Ἱερουσαλὴμ ἐβασίλευον μέχρι τῆς εἰς Βαβυλῶνα
αἰχμαλωσίας. Κατ' αὐτοὺς δὲ ἐπὶ τούτοις ἐπὶ τῆς Σα-
μαρείας οὕτω καλουμένης πόλεως, τῶν ἐννέα φυλῶν
ἡγούμενοι οὐκ ἐξ Ἰούδα, ἀλλ' ἐξ ἐτέρων φυλῶν ἕτε-
ροῦ διετέλεσαν, ὧν πρῶτος ἦν Ἱεροβοάμ ἐκ φυλῆς
Ἐφραϊμ, καὶ οἱ καθεξῆς μετὰ τοῦτον· ὡς μὴδ' ἐν
τοῖς μεταξὺ χρόνοις τοῖς ἀπὸ Δαβὶδ ἐπὶ τὴν εἰς Βα-
βυλῶνα αἰχμαλωσίαν τοὺς ἐκ φυλῆς Ἰούδα τοῦ παν-
τὸς ἔθνους ἠγῆσασθαι. Τί δεῖ λέγειν, ὡς μετὰ τὴν
ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπάνοδον αὐθις ὑπὲρ τὰ πεντακόσια
ἔτη μέχρι τῆς τοῦ Χριστοῦ γενέσεως διετέλεσαν πο-
λιτεία χριώμενοι ἀριστοκρατικῆ, τῶν μὲν κατὰ χρό-
νους ἀρχιερέων ἡγουμένων τοῦ ἔθνους, οὐδενὸς δὲ ἐκ
τῆς τοῦ Ἰούδα φυλῆς; ὥστε ἐξ ἀπάντων τούτων
παρίστασθαι, μὴ ἐπὶ τὸν πρῶτον ἐκείνον ἄνδρα τὸν
Ἰούδαν, μὴδὲ ἐπὶ τοὺς διαδόχους αὐτοῦ ἀναφέρεσθαι
τὸ φάσκον λόγιον· « Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα,
οὐδὲ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ· » μόνως δ' ἂν
συσταίη τὰ κατὰ τὸν τόπον, εἰ κατὰ τὰ πρόσθεν ἡμῖν
ἀποδοδομένα, περὶ τῆς φυλῆς ἀπάσης λέγεσθαι ταῦτα
νοήσαιμεν. Αὕτη γοῦν ἀρχῆθεν, ἐξ αὐτῶν τῶν κατὰ
Μωϋσέα χρόνων, τοῦ παντὸς ἔθνους ἠγῆσατο· κατὰ
γοῦν τὴν ταύτης ἐπικράτειαν, ὡς ἂν ἀρχῆθεν ἡγεῖ-
σθαι προκεχειρισμένης ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, Ἰουδαία τε εἰσ-
εῖτι νῦν ἀπὸ τῆς φυλῆς ἣ γε χώρα ἐπικέκληται, καὶ
τὸ πᾶν αὐτῶν σύστημα Ἰουδαίων προσαγορεύεται.
Οὕτω τοίνυν νοήσαιμεν τὸ λεγόμενον, ὡς εἰ σαφέστε-
ρον ἔλεγεν· Οὐκ ἐκλείψει τοῦ παντὸς ἔθνους ἡγου-
μένη ἡ τοῦ Ἰούδα φυλή. Ὁ γοῦν Σύμμαχος, « οὐ περι-
αιρεθῆσεται, φησὶν, ἐξουσία ἀπὸ Ἰούδα, » τὸ ἐξου-
σιαστικὸν δῆπου καὶ ἀρχικὸν ἀξίωμα τῆς μετὰ ταῦτα
ὑποστάτης τοῦ Ἰούδα φυλῆς παριστάς. Ταύτης γοῦν
οὕτε τὸ σκήπτρον, ὡς ὁ Ἀκύλας φησὶ (βασιλικῆς δὲ
τοῦτο σύμβολον ἦν ἀρχῆς), οὕτε τὴν ἐξουσίαν, κατὰ
τὸν Σύμμαχον, περιαιρεθῆσθαι θεσπίζει, « ἕως ἂν
ἔλθῃ, φησὶν, ᾧ ἀπόκειται, » καὶ αὐτὸν ἐσεσθαι τῶν
ἔθνῶν προσδοκίαν. Ποίαν ταύτην προσδοκίαν ἢ τὴν
πάλαι τῷ Ἀβραάμ καὶ τοῖς μετ' αὐτὸν προπάτορσι
κερηματισμένην; Πρῶτον μὲν οὖν θαυμάζειν ἄξιον,
ὅπως, δώδεκα οὐσῶν τῶν παρ' Ἑβραίοις φυλῶν, ἐξ
οὐδεμιᾶς ἄλλης ἢ ἀπὸ μόνης τῆς Ἰούδα ἢ τοῦ ἔθνους
εἰσέτι νῦν ἀναγορεύεται προσηγορία· οὐ δι' ἕτερον ἢ
διὰ τὸ τῆς προφητείας λόγιον, τῆ τοῦ Ἰούδα φυλῆς τὸ
ἀρχικὸν περιάψαν ἀξίωμα. Ἀλλὰ καὶ τὴν πάτριον
αὐτῶν χώραν Ἰουδαίαν διὰ τὴν αὐτὴν ἀποκαλεῖσθαι
συμβαίνει αἰτίαν. Ἐπεὶ διὰ τί μὴ ἀπὸ τοῦ πρώτου
τῶν δώδεκα, λέγω δὲ ἀπὸ τοῦ Ρουβὶμ, τὸ ἔθνος αὐ-
τῶν ἐχρημάτισε; Καίτοι παρὰ τῷ θείῳ νόμῳ τῶν
πρωτοτόκων τετιμημένων; Διὰ τί δὲ μὴ ἀπὸ τῆς τοῦ
Λευὶ, ὁμοῦ καὶ τῷ χρόνῳ καὶ τῷ τῆς ἱερωσύνης τι-
μήματι τὸν Ἰούδαν παρεξάγοντος; Τί δὲ οὐχὶ μάλλον
ἀπὸ τοῦ Ἰωσήφ χρηματίσαι συνέβη τὸ πᾶν ἔθνος καὶ
τὴν χώραν, διὰ τὸ καὶ πάλαι πάσης οὐ μόνον Αἰγύ-
πτου, ἀλλὰ καὶ τῶν οἰκείων τὸ κράτος ἀνάψασθαι
τοῦτον, τοὺς τε ἐξ αὐτῶν γενομένους μακροῖς ὕστε-
ρον χρόνοις ἐπὶ πλείστον ὅσον ὅλων ἐννέα φυλῶν τοῦ

A sius David successores trium, ut dicebam, tribuum,
ac ne harum quidem solidarum in Jerusalem reges
fuerunt usque ad Babylonicam cladem. Iisdem vero
temporibus in civitate quæ vocatur Samaria, no-
vem tribuum duces non de tribu Juda, sed ex aliis
alii exsisterunt : quorum primus Jeroboam fuit, de
tribu Ephrem, ac deinceps qui hunc secuti sunt,
ut ne mediis quidem temporibus a David usque ad
tempus quo in Babylone captivi ducti sunt, ulli
de tribu Juda universæ genti præfuerint. Porro au-
tem quid dicendum est, quemadmodum post redi-
tum de Babylone rursus quingentis annis amplius
usque ad Christi ortum vixerint eo statu civitatis
utentes, in quo soli optimates rem administrave-
runt, pontificibus utique toti genti imperantibus,
B quorum nullus plane de tribu Juda oriebatur ? ut
jam ex his omnibus perspicui possit, non ad primum
illum Judam, neque ad illius successores referen-
dum esse oraculum illud, dicens : « non deficiet prin-
ceps de Juda, neque dux de femoribus ejus, » sed
ea quæ ad hunc locum pertinent, uno duntaxat modo
constare posse, si secundum ea quæ prius a nobis
de tota tribu exposita sunt, hæc ipsa intelligenda
esse dixerimus. Hæc enim tribus ab initio et ab
ipsius usque Mosis temporibus universæ gentis dux
fuit : itaque secundum hujus principatum, utpote
quam Deus cæteris ab initio præfecerit, et ipsa re-
gio etiam nunc ab ea ipsa tribu, Judææ vocabulum
obinet, et omnis illorum conventus Judæorum ap-
pellatur. Sic igitur intelligamus quod dictum est,
C tanquam si manifestius dixisset, non desinet toti
genti præesse tribus Juda, 372 ex quo Symmachus,
« Non auferetur, inquit, potestas de Juda, » sic
utique juris cujusdam amplioris, et principatus au-
toritatem ejus quæ postea futura esset tribus Ju-
da, nobis intelligendam proponens. Hujus enim
neque sceptrum, ut Aquila inquit (regii porro prin-
cipatus signum hoc erat), neque potestatem, ut
Symmachus, sublatum iri vaticiniatur, « donec ve-
niat, inquit, cui repositum est, » atque ipsum fore
expectationem gentium. Sed quam tandem exspec-
tationem, nisi de qua olim et ipsi Abraham, et iis
qui Abraham secuti sunt patribus, oracula reddita
sunt? Primum igitur admirari operæ pretium fuerit,
D quid ita, cum duodecim Hebræorum tribus essent, a
nulla alia nisi ab una ipsius Juda, gentis etiam nunc
appellatio usurpetur. Quod ego quidem non ob aliud
contigisse arbitror, quam ob ipsius prophetiæ ora-
culum, quod uni tribui Juda principatus dignitatem
attribuit. Quin etiam patria ipsorum terra, eadem
de causa Judææ appellationem sortita est. Curenim
quæso cum duodecim fuerint, non ab eorum primo
Ruben gens eorumdem appellata est ? cum præser-
tim natu maximi potiores in lege divina haberentur?
Cur non item a Levi, qui et ætate et sacræ functionis
honore Judam anteibat ? Cum vero ipsi Joseph
quondam non modo Ægypti universæ, sed etiam
suorum imperium obtigerit, cumque ab illo oriundi
multis post sæculis diu admodum, totis ejus gentis

novem tribubus præfuerint, cur non ab eo potissimum tota gens, ipsaque regio nomen accepit, quandoquidem ob eos ipsos, quos ab Joseph oriundos diximus, longe honestius probabiliusque erat, totam gentem totamque regionem a primo illo ipsorum parente denominari? Denique præter hos omnes quis non concedat, merito illos a Benjamin fuisse denominandos, cujus posteritati ac tribui, celeberrima ipsorum civitas, quæ regum apud ipsos domicilium fuit, et quod in ea sanctissimum Dei templum erectum est, in sortem concessit? Attamen neque ab harum aliqua, neque a reliquarum, sed ab una ipsius Juda tribu totius gentis ac regionis appellatio ducta est, sicut prophetia prædixerat. Sic sane illud: « Non deficiet princeps de Juda, » ad ipsam tribum a nobis relatum est, et hoc immoderate modo oraculi veritas locum habet. Namque a Mosis usque temporibus, deinceps non defecerunt particulares quidem ipsorum principes qui ex diversis, ut dictum est, tribubus, genti præfuerint, **373** in universum autem tribus Juda, quæ totius gentis principatum tenuerit. Exemplo autem id quod tunc dictum est, tibi apertius liquebit. Ut enim in Romano imperio singularum gentium procuratores, et præsides prætoresque et castrorum præfecti, et qui omnes dignitate anteeunt, reges, non omnino omnes de ipsa Romana urbe capiuntur neque de Remi sive Romuli genere, sed ex innumerabilibus, alius aliunde, nationibus, omnes tamen et reges et qui post ipsos secundo loco principes, præsidesque habentur, Romanorum appellatione notantur, et Romanorum denominationem imperium, et eam denominationem in universum omnes magistratus attingunt; sic etiam in rebus Hebræorum constituere intelligereque oportet, tanquam una quidem in universum tribus Juda, totam gentem de suo nomine illustrem reddiderit, particulares vero duces ac reges ex diversis exstiterint tribubus, qui tamen communi illa Judæ appellatione honorem acceperint. Non alio ergo quam ad totam tribum referatur illud, quod a propheta dictum est: « Juda, te laudabunt fratres tui. » Noverat enim illam tanquam prærogativæ munus consecutam, honore cæteris tribubus esse anteponendam, et quoniam princeps fuit in bellis, et sola in apparatus præliorum adversus hostes genti suæ universæ præfuit, merito deinceps ad eandem illud quoque dicitur: « Manus tuæ in tergo inimicorum tuorum. » Deinde propter principatum, propterque regiam dignitatem, « catulus leonis » esse dicitur. Gloriæ igitur sibi tribuens hic tum generis princeps, tum etiam propheta hujusce tribus dignitatem, adjungit quod sequitur: « De germine, fili mi, ascendisti. » Illud autem: « recumbens dormivisti ut leo, et ut catulus leonis, » ejusdem tribus magnificum animi ingenium et confidens, ostendit, quodque nullis extrinsecus ingruentibus rebus concutiatur, et quod tum intrepidum se præbeat, tum contemptui habeat inimicos. Illum vero hoc modo se habentem, ac po-

ἔθνους ἡγήσασθαι, δι' οὗς καὶ μάλλον εἰκὸς ἦν τὴν τοῦ προπάτορος ἑπωνυμίαν τὸ πᾶν ἔθνος καὶ τὴν χώραν ἐπιγράφασθαι; Τίς δ' οὐκ ἂν ὀμολογήσει παρὰ τούτους ἅπαντας εὐλόγως ἂν ἐκ τοῦ Βενιαμίν τὴν ἑπωνυμίαν αὐτοῦ λαβεῖν, ἐπειδήπερ τῆ τοῦτου φυλῆς ἡ περιβόητος αὐτῶν βασιλικὴ μητρόπολις, ὃ τε ἐπὶ ταύτης ἀγιώτατος τοῦ Θεοῦ νεῶς κεκλήρωτο; Ἄλλ' ὅμως οὐδ' ἐκ τούτων, οὐδ' ἐξ ἐτέρας ἢ μόνης, ἐκ τῆς Ἰουδα φυλῆς ἢ τῆς χώρας καὶ τοῦ παντός, ἔθνους προσηγορία διέπρεψε τῆ προφητείας ἀκολουθως. Οὕτω γέ τοι τὸ, « οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰουδα, » ἐπὶ τὴν φυλὴν ἡμῶν ἀνενηνέχεται, καὶ μόνως οὕτως ἀληθῶς ἢ πρόβρῃσις ἀποδόδοται. Ἀπὸ γοῦν τῶν Μωυσέως χρόνων καθεξῆς οὐ δέλιπον μερικοὶ μὲν αὐτῶν ἄρχοντες, ἐκ διαφόρων, ὡς ἔφην, φυλῶν ἡγήσάμενοι, καθόλου δὲ ἡ τοῦ Ἰουδα φυλῆς παντὸς προεστῶσα τοῦ ἔθνους Παραδειγμάτι δὲ καταδέξῃ τὸ εἰρημένον. Ὡς γὰρ ἐπὶ τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς οἱ μὲν κατ' ἔθνος ἐπιτροποὶ τε καὶ ἡγούμενοι, ἐπαρχοὶ τε καὶ στρατοπεδάρχαι, οἱ τε πάντων ἀνωτάτω βασιλεῖς, οὐ πάντες ἐκ τῶν Ῥωμαίων ὀρμῶνται πόλεως, οὐδὲ ἀπὸ τοῦ Ῥώμου καὶ Ῥωμύλου σποράς, ἀλλ' ἐκ μυρίων, ἄλλοι ἄλλοθεν, ἔθνῶν, ὅμως δὲ οἱ πάντες βασιλεῖς τε, καὶ οἱ μετ' αὐτοῦς ἄρχοντες καὶ ἡγούμενοι τῶν Ῥωμαίων ἐπιγράφονται προσηγορίαν, Ῥωμαίων τε τὸ κράτος ἐπωνόμασται, καὶ ταύτης ἐξήπται τῆς ἐπωνυμίας ἡ καθ' Ἑβραίουσιν ἡγεμονία τῶν πραγμάτων· μίᾳ μὲν καθόλου τῆς τοῦ Ἰουδα φυλῆς κατὰ τὸ παντὸς ἔθνους ἐπιπεφημισμένης, τῶν δὲ κατὰ μέρος ἡγουμένων τε καὶ βασιλέων ἐκ διαφόρων καθισταμένων φυλῶν, καθόλου δὲ τῆ τοῦ Ἰουδα τιμωμένων προσηγορίᾳ. Λεγέσθω τοίνυν ὡς πρὸς τὴν ὅλην φυλὴν ὑπὸ τοῦ προφήτου τὸ. « Ἰουδα, σὲ αἰνέσουσιν οἱ ἀδελφοί σου. » Οἶδς γὰρ αὐτὴν, ἅτε προνομίας ἡξιωμένην, πρὸ τῶν λοιπῶν φυλῶν τιμηθεῖσθαι· καὶ ἐπειρῆσεν ἐν πολεμίοις, καὶ μόνῃ τοῦ παντός ἔθνους ἡγεῖτο ἐν ταῖς πρὸς τοὺς ἐχθροὺς παρατάξεσιν, εἰκότως ἐπιλέγεται πρὸς αὐτὴν· « Αἱ χεῖρές σου ἐπὶ νῶτον τῶν ἐχθρῶν σου. » Εἶτα διὰ τὸ ἀρχικὸν καὶ βασιλικὸν ἀξίωμα, « σκύμνος λέοντος, » εἶναι λέγεται. Σεμνυνόμενος δὲ ὁ προπάτωρ ὁμοῦ καὶ προφήτης ἐπὶ τῆς φυλῆς ἀξιώματι, προστίθησι λέγων· « Ἐκ βλαστοῦ, υἱέ μου, ἀνέστης. » Τὸ δὲ, « Ἀναπεσῶν ἐκοιμήθης ὡς λέων, καὶ ὡς σκύμνος λέοντος, » τὸ γαῦρον ὁμοῦ καὶ θαρσαλέον, καὶ τὸ τῶν ἐξωθεν ἐπόντων ἀκατάπληκτον, τὸ τε ἄφοβον καὶ τῶν ἐχθρῶν καταφρονητικὸν παραίστησι. Τοιοῦτον δὲ αὐτὸν ὄντα, μάλλον δὲ τοιαύτην οὔσαν τὴν φυλὴν, « Τίς, φησὶν, ἀναστήσει; » μέγαν τινα καὶ θαυμαστὸν, σπάνιον τε καὶ δυσθεώρητον εἶσθαι τὸν μέλλοντα ἀναστήσειν τοῦ θρόνου, καὶ μεταστήσειν τοῦ ἀρχικοῦ ἀξιώματος τὴν δηλωθεῖσαν φυλὴν αἰνιξάμενος. Τίς δὲ ἄρα οὗτος ἦν, ἐξῆς ἡμᾶς ἐφίστησι, τοῦτον εἶναι διδάσκων τὸν μέλλοντα προσδοκίαν εἶσθαι τῶν ἔθνῶν, ὃς οὐ πρότερον φανήσθαι ἐν ἀνθρώποις, ἢ ἐκλείπειν ἄρχοντα, καὶ ἡγούμενον μετασταθήσθαι, καὶ ἀπαναστήσθαι τῆς ἀρχῆς τὴν τοῦ Ἰουδα φυλὴν προφητεύεται. Τίς δὲ οὗτος ἦν ἢ ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστός; οὗ ἐπὶ τῆς γενέσεως, ἀκολουθῶς τῆ προ-

κειμένη προῤῥήσει, ἐξέλιπον μὲν ἄρχοντες καὶ ἡγού-
 μενοι ἐξ αὐτῶν Ἰουδαίων ἐπὶ τὸ ἔθνος αὐτῶν καθ-
 ιστάμενοι, ἡ δὲ τοῦ Ἰούδα φυλὴ αὐτῶ ἔθνεϊ παντὶ,
 τοῦ ἐξ αἰῶνος ἀρχικοῦ καὶ βασιλικῷ ἀξιώματος κα-
 θαιρεθεῖσα, τοῖς ἔτι καὶ νῦν κρατοῦσιν ἐξ ἐκείνου καὶ
 εἰς δεῦρο δουλεύει Ῥωμαίοις, μετὰ τῶν λοιπῶν καὶ
 τὸ Ἰουδαίων ἔθνος χειρωσαμένοις. Παρ' ὧν Ἡρώδης
 πρῶτος, ἐξ ἀλλοφύλου γένους ὑπάρχων ἰδίως τοῦ
 ἔθνους αὐτῶν, ὑπὸ τε Αὐγούστου καὶ τῆς Ῥωμαίων
 συγκλήτου βουλῆς βασιλεὺς ἀναδέδεικται. Ἦν γοῦν
 ὁ Ἡρώδης Ἀντίπατρου παῖς. Ὁ δὲ Ἀντίπατρος
 Ἀσκαλωνίτης, ἐκ τινος τῶν περὶ τὸν νεῶν τοῦ
 Ἀπόλλωνος ἱεροδούλων καλουμένων, ὃς δὴ Κυπρίνην
 ὀνόματι, τὸ γένος τῶν ἐξ Ἀραβίας, γυναῖκα πρὸς
 γάμον ἀγαγόμενος, τὸν Ἡρώδη ποιεῖται. Οὗτος δὲ
 οὖν πρῶτος ἐκ τοιοῦτου γένους ὀρμώμενος, τὸν ἐκ
 διαδοχῆς τῶν ἀρχιερέων ὑστατον ἡγησάμενον Ἰρκα-
 νὸν, ἐφ' ὃν τὰ τῆς οἰκείας ἀρχῆς τοῦ Ἰουδαίων
 ἔθνους κατέληξεν, ἐκποδῶν μεθίστησιν ἀνελῶν, πρῶ-
 τός τε αὐτός, ὡς ἔφη, ἐξ ἀλλοφύλου γένους Ἰουδαίων
 ἀναγορεύεται βασιλεὺς· καθ' ὃν γεννηθέντος Ἰησοῦ
 τοῦ Χριστοῦ, καθήρητο μὲν ὀμοῦ καὶ τῆς Ἰούδα
 φυλῆς τὸ ἀξίωμα, καθήρητο δὲ καὶ ἡ τῶν Ἰουδαίων
 ἀρχὴ τε καὶ βασιλεία, πεπλήρωτο δὲ καὶ ἡ προτε-
 ταχμένη προφητεία· «Ὀὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα,
 οὐδὲ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ,» φήσασα, «ἕως
 ἂν ἔλθῃ τὰ ἀποκαίμενα αὐτῶ·» ὃν καὶ φησι γενήσε-
 σθαι οὐ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, ἀλλὰ τῶν ἐθνῶν προσ-
 δοκίαν. Ἐπειδὴ τοίνυν ἀπέκειτο ἡ πρόπαλαι τῶ
 Ἀβραάμ χρηματισθεῖσα τῶν ἐκ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους
 ἀρχόντων τε καὶ ἡγούμενων μετὰ τῆς κατ'
 αὐτοὺς ἀρχῆς ἐπὶ Ῥωμαίους, καὶ τὸν ἐξ ἐθνῶν δεδη-
 λωμένον Ἡρώδη, εἰκότως ὁ μὲν εὐαγγελιστῆς Λου-
 κᾶς, ἐπισημαινόμενος τοὺς χρόνους τῆς ἐκλείψεως
 τῶν Ἰουδαίων ἀρχόντων, τὴν καταρχὴν τῆς Χριστοῦ
 διδασκαλίας ἱστορεῖ γεγονέναι ἐν ἔτει πεντεκαίδεκά-
 τῃ τῆς ἡγεμονίας Τιβερίου Καίσαρος, ἡγεμονεύον-
 τος Ποντίου Πιλάτου τῆς Ἰουδαίας· καὶ Ματθαῖος
 ἐκ τούτου αὐτὸ αἰνιττόμενος σημαίνει. Ὑπογράφας
 γοῦν τὴν τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν γένεσιν,
 ἐπιλέγει· «Τοῦ δὲ Ἰησοῦ γεννηθέντος ἐν Βηθλεὲμ
 τῆς Ἰουδαίας ἐν ἡμέραις Ἡρώδου τοῦ βασιλέως, ἰδοὺ
 μάγοι ἀπὸ ἀνατολῶν παρεγένοντο εἰς Ἱερουσόλυμα, λέ-
 γοντες· Πού ἐστιν ὁ τέχθεις βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων;»
 δι' ὧν σαφῶς παρίστησι, καὶ τοῦ ἀλλοφύλου τὴν
 αὐτῶν ἀρχὴν, καὶ τῶν ἐξ ἀνετολῆς ἀλλοφύλων
 ἐθνῶν τὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κλήσιν. Ὀμοῦ τε γὰρ
 Ἰουδαίων ἀλλόφυλοι ἐκράτουν, καὶ τὸν πάλαι προ-
 φητεῦόμενον Χριστὸν τοῦ Θεοῦ ἐγγίνωσκόν τε καὶ
 προσεκύνουν ἀλλόφυλοι, ἐξ ἀνατολῶν ἐπιστάντες.
 Οὐκ οὖν σαφῶς διὰ τούτων τέλος ἔχουσα τοῦ Ἰακώβ
 ἡ προφητεία δεικνύεται, ἐπ' ἐσχάτου τῆς συστάσεως
 τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἀποκατεσθεῖσα, ὡσπερ οὖν αὐτὸς
 τοῖς ἑαυτοῦ παισὶν ἐθέσπισεν, εἰπὼν· «Συνάχθητε ἵνα
 ἀπαγγελῶ ὑμῖν τί συμβήσεται ὑμῖν ἐπ' ἐσχάτου
 τῶν ἡμερῶν·» ἐσχάτας ἡμέρας νοούντων ἡμῶν τὰ
 ἔσχατα τῆς συστάσεως τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους. Τί δὲτα

A tius ipsam tribum quæ hujusmodi sit, quis, inquit,
 excitabit? » ubi cum magnum quemdam et admira-
 bilem et rarum, et spectatu difficilem fore signifi-
 caverit eum, qui sit hujuscemodi tribum de sedo
 excitaturus, deque principatus gradu ac dignitate
 exturbaturus, tum demum quisnam hic sit, nos ad-
 monet, docetque hunc illum esse, qui exspectatio
 gentium sit futurus, qui videlicet a propheta non
 prius inter homines videndus prædicitur, quam et
 princeps deficiat, et dux amoveatur, et de princi-
 palu exturbetur tribus Juda. **374** Cæterum, quis-
 nam, quæso, alius hic sit quam Salvator et Domi-
 nus noster Jesus Christus, in cujus ortu, sicut pro-
 xime exposita prophetia volebat, ex Judæis quidem
 defecerunt principes ac duces, qui genti præside-
 rent, ipsa vero tribus Juda una cum tota gente,
 principatu ac regno, quod ab initio obtinuerat, spo-
 liata, Romanis etiam nunc dominantibus ex illo ad
 hunc usque diem famulatur, qui una cum reliquis
 gentibus etiam Judæos subegere? A quibus item
 Herodes primus externo genere ortus, et impera-
 toris Augusti, et Romani senatus auctoritate rex
 declaratus est. Fuit igitur Antipatri filius hic He-
 rodes. Ipse vero Antipater Ascalonita ab eorum necio
 quo ortus, qui in templo Apollinis versantes,
 sacri servi appellabantur. Qui cum uxorem duxis-
 set quamdam, cui nomen quidem Cyprinæ, genus
 vero ex Arabia, Herodem creavit. Hic igitur primus
 tali genere natus, Hyrcanum qui ultimus ex suc-
 cessione ac serie pontificum Judæis præfuit, et in
 quo domesticus Judæicæ gentis principatus defecit,
 necatum tollit de medio. Isque primus, ut dicebam,
 externo genere ortus Judæorum rex est appellatus.
 Hujus ergo temporibus cum Jesus Christus esset
 natus, Judææ tribus dignitas sublata est: sublatum
 est Judæorum imperium et regnum, completa est
 proxime exposita prophetia: «Non deficiet princeps
 de Juda, neque dux de femoribus ejus, donec veni-
 ant quæ reposita sunt ei.» Hunc autem dicit fu-
 turum non Judæicæ gentis, sed gentium exspecta-
 tionem. Quoniam igitur reposita erat illa gentium
 vocationis exspectatio, quæ ex oraculo ipsi Abra-
 hæ promissa est, cum ex Judæica gente jam defe-
 cissent et principes et duces, translatumque ab ea
 esset imperium in Romanos, et in illum Herodem,
 de quo dictum est, merito tempora quibus Judæorum
 principes defecissent Lucas evangelista signifi-
 cans, initium doctrinæ Christi narrat factum esse
 in anno xv imperii Tiberii Cæsaris, procurante
 Pontio Pilato Judæam. Matthæus quoque eandem
 rem innuens notat: nam ortu Domini ac Salvatoris
 nostri descripto, deinceps adjungit: «Cum autem Je-
 sus natus esset in Bethlehem Judææ, in diebus Hero-
 dis regis, ecce Magi ab Oriente venerunt Hierosoly-
 mam, dicentes: Ubi est qui natus est rex Judæo-
 rum^{42. 43}» **375** in quo plane ostendit et externi homi-
 nis in illos imperium, et externarum ab Oriente gen-

^{42. 43} Matth. II, 1, 2.

tium a Deo vocationem. Eodem enim tempore et externi Judæis imperabant, et Christum Dei, de quo prophetæ locuti fuerant, externi ab Orientis partibus profecti, et cognoverunt, et adoraverunt. Ergo plane in his finem suum contingens prophetia Jacob, apparet quemadmodum completa sit, cum ad extremum sui status Judaica gens venisset, sicut ipse quoque ad suos filios cecinit cum dixit: « Congregamini ut annuntiet vobis, quid eventurum sit vobis in extremo dierum. » Nos enim extremos intelligimus dies, extrema status Judaicæ gentis tempora. Cæterum, quid tandem illi eventurum fuit? Nempe defectus honoris Judæ, et universæ ejus gentis sublatio, quies et terminatio ducum ejusdem, tribus ipsius principatus, regisæque dignitatis dissipatio, Christi imperium et regnum, non quod in Israel, sed quod in omnibus gentibus dominaretur, juxta illud: « Et ipse exspectatio gentium. » Sed quis non plane fateatur, omnia hæc in Salvatoris nostri adventu completa esse? Siquidem qui ante Christi ortum domesticis principibus ac ducibus, et solertibus divinarum lectionum auditoribus, suis item propriis regibus et pontificibus et prophetis gloriabantur, quæque olim regalis cum esset, tum suos hostes atque inimicos superabat, tum suæ gentis universæ princeps et dux exsistebat, tribus Juda. Postremo, quicumque inter illos quondam excellabant, ex illo ad hunc usque diem Romanis tributarii facti, parent ac serviunt. Plane enim Christus Dei videndum se præbuit. Atque ex illo, quæ dicebatur exspectatio gentium, omnibus gentibus palam nuntiata est. Aut dicat mihi aliquis, utrum in adventu Jesu Salvatoris nostri, quæcunque apud Hebræos majestatem aliquam haberent, necnon mater ipsorum civitas una cum templo, et eo quod in templo celebrabatur sacrificio, cumque domesticis ducibus ac principibus non defecerint, et utrum quæ in spe posita erant, gentiumque quæ in toto orbe essent, exspectatio, ex illo tempore appa- ruerint, quando etiam ea, quæ Domino reposita erant, venerunt. Sed quæ tandem hæc habenda sunt, nisi ea quæ continet oraculum illud? « Juda, te laudabunt fratres tui, manus tuæ in tergo inimicorum tuorum, catulus leonis Juda, de gemine, fili mi, ascendisti, recumbens dormivisti ut leo, et ut catulus leonis, quis excitabit eum? » **376** Hæc enim alio sensu ea sunt, quæ illi reposita erant, quæ ipsa quoque jam tempus est ut contemplemur, si hoc primum attenderimus diligenter, variis diversisque Christum nominibus divina oracula appellare consuevisse. Nam modo illum vocant Jacob: « Jacob puer meus, suscipiam eum, Israel electus meus, suscepit eum anima mea, judicium gentibus proferet ⁴³, » et quæ sequuntur; quibus ad extremum illud additur: « Donec ponat in terra judicium, et in nomine ejus gentes sperabunt ⁴⁴; » modo eundem Salomonem et David nominant, Salomonem qui

A αὐτοῖς ἀπαντᾶν ἐμελλεν; ἐκλειψίς μὲν τῆς ἀρχῆς Ἰουδα, καὶ τοῦ παντὸς ἔθνους αὐτῶν καθαίρεισις, παῦλά τε καὶ λήξις τῶν ἡγουμένων αὐτῶν, καὶ τῆς φυλῆς αὐτοῦ τοῦ βασιλικοῦ καὶ ἀρχικοῦ ἀξιώματος κατάλυσις, Χριστοῦ δὲ ἀρχὴ καὶ βασιλεία, οὐ τοῦ Ἰσραὴλ, ἀλλὰ τῶν ἐθνῶν ἀπάντων ἀρχουσα, κατὰ τὸ « Καὶ αὐτὸς προσδοκία ἐθνῶν. » Τίς δ' οὐκ ἂν ὁμολογήσειε ταῦτα οὕτω σαφῶς ἐπὶ τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφανείᾳ πεπληρωσθαι; ὅτε οἱ πάλαι πρὸ τῆς τοῦ Χριστοῦ γενέσεως ἐπ' οἰκειοῖς ἀρχουσι καὶ ἡγουμένοις, καὶ συντοῖς τῶν θείων ἀναγλωσμάτων ἀκροαταῖς, βασιλεῦσι τε ἰδίοις καὶ ἀρχιερεῦσι καὶ προφήταις λαμπρυνόμενοι, αὐτὴ τε ἡ τοῦ Ἰουδα φυλὴ βασιλικὴ οὔσα, τῶν ἐχθρῶν καὶ πολεμίων ἐπικρατοῦσα, κατάρχουσα τε καὶ ἡγουμένη τοῦ παντὸς ἔθνους, οἱ τε ἐν αὐτοῖς πάλαι διαπρέποντες, ἐξ ἐκείνου καὶ εἰς δεῦρο Ῥωμαίοις ὑποτελεῖς καθεστήκασιν. Ἐπεφάνη γὰρ σαφῶς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐξ ἐκείνου ἡ λεγομένη προσδοκία τῶν ἐθνῶν εἰς πάντα τὰ ἔθνη ἀνακεκλήρυκται. Ἡ λεγέτω τις, εἰ μὴ κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν Ἰησοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, τὰ μὲν παρὰ Ἰουδαίοις σεμνὰ, ἢ τε μητρόπολις αὐτῶν ἄμα τῶν ἱερῶν, καὶ τῆ ἐν τούτῳ συντελουμένη ἀγιότης, μετὰ καὶ τῶν οἰκείων ἡγουμένων τε καὶ ἀρχόντων διαλέλοιπεν· ἀναδέδεικται δὲ ἐξ ἐκείνου τὰ τῆς ἐλπίδος, καὶ προσδοκία τῶν ἐθνῶν τῶν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης, ὅτε καὶ ἐλήλυθε τὰ ἀποκείμενα τῷ Κυρίῳ. Τίνα δὲ ἢ τὰ δηλούμενα διὰ τοῦ· « Ἰούδα, σὲ ἀνέσουςιν οἱ ἀδελφοί σου, αἱ χεῖρές σου ἐπὶ νύκτου τῶν ἐχθρῶν σου. Σκύμνος λέοντος Ἰουδα, ἐκ βλαστοῦ, υἱέ μου, ἀνέθης. Ἀναπεσῶν ἐκοιμήθης ὡς λέων, καὶ ὡς σκύμνος λέοντος. Τίς ἐγερεῖ αὐτόν; » Ταῦτα γὰρ καθ' ἑτέραν διάνοιαν τὰ αὐτῶ ἀποκείμενα· θ καὶ αὐτὰ, φέρε, κατανοήσωμεν, πρῶτον τούτῳ ἐπιστήσαντες, ὡς διαφόροις τὸν Χριστὸν ὀνόμασι προσγοροῦσιν εἰθῆσιν οἱ θεοὶ χρησιμοί. Τοτὲ μὲν γὰρ αὐτὸν καλοῦσιν Ἰακώβ· « Ἰακώβ ὁ παῖς μου, ἀντιλήφομαι αὐτοῦ, Ἰσραὴλ ὁ ἐκλεκτός μου, προσεδέξατο αὐτὸν ἡ ψυχὴ μου· κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἐξοίσει, » καὶ τὰ ἐξῆς· οἷς ἐπέριηται· « Ἔως ἂν θῆ ἐπὶ τῆς γῆς κρίσιν, καὶ ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπίουσι· » τοτὲ δὲ αὐτὸν Σολομῶνα καὶ Δαβὶδ ὀνομάζουσι· Σολομῶνα μὲν, ὡς ἐν σα' ψαλμῷ, ἐπιγεγραμμένῳ μὲν *Εἰς Σολομῶνα*, σαφῶς δὲ τὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ περιέχοντι· τὸ γὰρ, « Κατακυριεύσει ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ ποταμοῦ ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης, καὶ πάντα ἔθνη δουλεύσουσιν αὐτῷ, » καὶ ὅσα τούτοις ἐξῆς ὁ ψαλμὸς περιέχει, μόνῳ τῷ Χριστῷ ἀρμόζοι ἂν· Δαβὶδ δὲ ἐν πη' ψαλμῷ πάλιν ὁ Χριστὸς ἀνηγόρευται· ἐπεὶ μὴ τῷ Δαβὶδ, μόνῳ δὲ αὐτῷ κατὰ ἄλλα ἂν εἴη καὶ τὰ ἐν τούτῳ λεγόμενα, οἷον τὸ· « Αὐτὸς ἐπικαλέσεται με· Πατὴρ μου εἰ σὺ, χάρις πρωτότοκον θῆσομαι αὐτὸν, ὑψηλὸν παρὰ τοῖς βασιλεῦσι τῆς γῆς. Εἰς τὸν αἰῶνα φυλάξω αὐτῷ τὸ ἔλεός μου· » καὶ πάλιν· « Τὸ σπέρμα αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα μενεῖ, καὶ ὁ θρόνος αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος ἐναντίον μου, καὶ ὡς ἡ σελήνη κατηρτισμένη εἰς τὸν αἰῶνα. »

⁴³ Isa. XLII, 1. ⁴⁴ ibid. 4.

ὄντως οὖν μετὰ μυρίων ἄλλων τοῦ Χριστοῦ προσ-
 ηγοριῶν, δι' ὧν αὐτὸν οἱ θεοὶ λόγοι σημαίνουσι, καὶ
 Ἰούδας ὁμοίως διὰ τῶν προκειμένων ἀνειρηθῆαι δύ-
 ναται, ὅτι καὶ ἐκ τῆς Ἰούδα γέγονε φυλῆς. Πρόδηλον γάρ
 κατὰ τὸν Ἀπόστολον, ὅτι ἐκ φυλῆς Ἰούδα ἀνατέταλ-
 κεν ὁ Σωτῆρ καὶ Κύριος ἡμῶν. Τοῦτ' ἄρα οὖν κατὰ
 διάνοιαν τῷ Ἰούδα ἀποκείμενα ἦν τὰ προφητευόμενα.
 Τίνα δὲ ἦν ταῦτα; πρῶτον μὲν τὸ ἐπαυθῆναι ὑπὲρ
 τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ· δεύτερον κατὰ νότου τῶν
 ἐχθρῶν αὐτοῦ τὰς χεῖρας ἐπιβαλεῖν· τρίτον προσκυνη-
 θῆναι ὑπὸ τῶν υἱῶν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. Ἄ καὶ τέλους
 ἐτύγγανεν ὀπηνίκα τέως μὲν τὰς παραδόξους δυνάμεις,
 καὶ τὰ τεράστια θαύματα ἐπιτελῶν ἐθαυμάζετο,
 καὶ ἐπηνείτο, καὶ προσεκυνεῖτο πρὸς τῶν ἑαυτοῦ
 μαθητῶν τε καὶ ἀποστόλων, οὓς καὶ ἀδελφοὺς ἀπο-
 καλεῖν οὐκ ὤκνει, διὰ μὲν τοῦ ψαλμοῦ λέγων, « Ἀπα-
 γαλῶ τὸ δνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου, ἐν μέσῳ
 Ἐκκλησίας ὁμνήσω σε » ταῖς δὲ ἀμφὶ τὴν Μαριάμ
 προστάτων εὐαγγελίσεσθαι αὐτοῖς ὡς ἀδελφοῖς·
 « Ἀπαγγείλατε, ἰ γάρ φησι, « τοῖς ἀδελφοῖς μου,
 ὅτι ἀνέρχομαι πρὸς τὸν Πατέρα μου, καὶ Πάτέρα
 ὑμῶν, καὶ Θεὸν μου, καὶ Θεὸν ἡμῶν (1). » Οὕτω δῆτα
 αὐτὸν οἱ ἀδελφοὶ τὰ μὲν πρῶτα ἐπὶ τοῖς παραδόξοις ὡς
 θαυμάσιον ἄνδρα μόνον ἐπήρουν, ἕνα τινά, ὡς εἰκός,
 τῶν προφητῶν εἶναι ὑπειληφότες· ἐπεὶ δὲ ἐν τῷ με-
 ταξὺ τὰς θαυμασίους παραδοξοποιίας αὐτοῦ ὀρῶντες,
 καὶ ὡς καθέλεν ἐχθρὸν τε καὶ ἐκδικητὴν, τὸν γε θά-
 νατον ἀρχοντα τοῦ αἰῶνος τούτου, ἕμα ταῖς λοιπαῖς
 ἀοράτοις καὶ ἐχθραῖς δυνάμει, τὸ τριηκᾶθε Θεὸν αὐ-
 τὸν εἶναι πιστεύσαντες, προσεκύνθησαν. Αἱ δὲ χεῖρες
 τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν κατὰ νότου τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ ἐγι-
 νοντο, ὅτε πάσας τὰς πράξεις αὐτοῦ, τὰς τε δυνάμεις
 καὶ παραδοξοποιίας, ἐπὶ καθαιρέσει τῶν δαιμόνων καὶ
 τῶν πονηρῶν πνευμάτων ἐποιεῖτο. Ἀλλὰ καὶ ὀπηνίκα
 ἐξεπέτασε τὰς χεῖρας αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, καὶ
 οὕτως αἱ χεῖρες αὐτοῦ, φευγόντων τῶν ἐχθρῶν καὶ
 τὰ νῦτα παραχωρούντων αὐτῷ, κατὰ νότου τῶν
 ἐχθρῶν ἐγίνοντο, καὶ μᾶλλον ὅτε τὸ πνεῦμα παραδούς
 τῷ Πατρὶ, ἄσαρκος καὶ γυμνός οὐ ἀνελήφει σῶματος,
 ἐπὶ τῶν ἐχθρῶν καθῆι χωρίον, αὐτοζῶη τυγχά-
 νων, θάνατον καταλύσων, καὶ τὰς ἐπανισταμένας
 αὐτῷ δυνάμεις, ἅς εἰκός κατ' ἀρχὰς μὲν κοινὸν ἄν-
 θρωπον, καὶ τοῖς πολλοῖς ὁμοίον αὐτὸν ὑπειληφέναι,
 οὕτω τε κυκλῶσαι αὐτὸν καὶ ὡσάν τῷ τυγχόντι ἐφορ-
 μῆσαι· ἐπεὶ δὲ ἐγνωσαν κρείττονα ἢ κατ' ἄνθρωπον
 καὶ θειοτέραν φύσιν, τραπῆναι καὶ τὰ νῦτα παραχω-
 ρῆσαι αὐτῷ, καθ' ὧν τὰς χεῖρας ἀφείλ, τοῖς ἐνθέοις
 αὐτοῦ καὶ ἠκονημένοις βέλεσι φευγόντας ἤλαυνεν, ὡς
 διὰ τοῦτο εἰρηθῆαι· « Αἱ χεῖρές σου ἐπὶ νότου τῶν
 ἐχθρῶν σου. » Εἰ δὲ καὶ εἰσέτι νῦν μυρίοι τοῦ Σωτῆ-
 ρος ἡμῶν ἐχθροὶ, τὴν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ κατὰ καιροὺς
 πολεμεῖν ἐπιχειροῦσιν, ἀλλὰ καὶ τούτους ἀοράτῳ
 χειρὶ καὶ ἐνθέῳ δυνάμει τροποῦται, ὡς καὶ περὶ αὐ-
 τῶν εἰρηθῆαι τό· « Αἱ χεῖρές σου ἐπὶ νότου τῶν
 ἐχθρῶν σου. » Ἐπειδὴ δὲ ἤδη λοιπὸν τὰ κατὰ τῶν
 ἐχθρῶν νικητήρια ἀνελήφει, τριηκᾶτα ἐπληροῦτο
 καὶ τὸ, « Προσκυνήσουσὶ σε οἱ υἱοὶ τοῦ Πατρὸς σου, »

⁴⁷ Psal. lxxi, 8-11. ⁴⁸ Psal. lxxxviii, 28, 29.

dem, ut in lxxi psalmo, qui *In Salomonem* quidem
 inscriptus est, plane autem quæ ad Christum refe-
 renda sunt, continet. Illud enim : « Et dominabi-
 tur a mari usque ad mare, et a flumine usque ad
 fines orbis terræ, et omnes gentes servient ei ⁴⁷, »
 et quæcunque post ipsa hæc deinceps Psalmus con-
 tinet, uni utique Christo sunt accommodanda. Da-
 vid vero rursus appellatus est Christus, in psalmo
 lxxxviii, quandoquidem nusquam ipsi David, sed
 uni illi, quæ in hoc item dicuntur, convenire pos-
 sunt, veluti illud : « Ipse vocabit me : Pater meus
 es tu, et ego primogenitum ponam eum, excelsum
 præ regibus terræ, in æternum servabo illi miseri-
 cordiam meam ⁴⁸. » Et rursus : « Semen ejus in
 æternum manet, et sedes ejus ut sol in conspectu
 meo, et ut luna perfecta in æternum ⁴⁹. » Sic igitur
 una cum aliis innumerabilibus Christi appella-
 tionibus, quibus illum divina oracula significanti,
 eadem ratione ut Judas quoque in iis quæ modo ex-
 ponebamus, sit appellatus, fieri potest, cum de tribu
 Judæ sit natus. Constat enim ex Apostolo, Salvato-
 rem ac Dominum nostrum de tribu Judæ ortum esse.
 Huic igitur Judæ, si secundum sententiam inter-
 pretemur, reposita erant illa, quæ in propheta
 continentur. Sed quænam hæc fuerunt? Primum
 quidem, quod a fratribus suis esset laudandus;
 deinde quod manus in tergum inimicorum suorum
 esset injecturus; postremo quod adorandus a filiis
 patris sui. Quæ etiam suum finem consecuta sunt
 quo tempore, dum admirabiles virtutes et prodi-
 giosa miracula ederet, admirationi erat, et lauda-
 batur, et adorabatur a suis discipulis et apostolis,
 quos etiam fratres vocare non gravatus est, dum in
 psalmo sic dicit : « Annuntiabo nomen tuum fratribus
 meis; in medio Ecclesiæ laudabo te ⁵⁰. » Dum autem
 Mariæ et reliquis mulieribus imperat, ut quæ bona
 viderint nuntiant, quasi fratribus nuntiarum imperat :
377 « Nuntiate, inquit, fratribus meis, quod as-
 cendo ad Patrem meum, et Patrem vestrum, Deum
 meum, et Deum vestrum ⁵¹. » Sic sane illum fra-
 tres miraculorum gratia, tanquam admirabilem
 virum duntaxat ab initio laudabant, quippe qui
 unum aliquem de prophetis, ut verisimile est, illum
 esse suspicarentur. Sed ubi interim admirabiles,
 et omnem fidem superantes illius actiones intuen-
 tur, et quemadmodum inimicum et ultorem, mor-
 temque sæculi hujus dominum, una cum reliquis
 invisibilibus et inimicis potestatibus sustinisset,
 tum vero Deum illum esse credentes, adoraverunt :
 manus autem Salvatoris nostri in tergo inimico-
 rum suorum fuere, quo tempore videlicet omnes
 actiones suas, et virtutes, et gesta prodigiosa, ad
 delendos dæmones et malignos spiritus intende-
 bat. Quin etiam cum manus suas expandisset in
 cruce, tum quoque manus ejus, fugientibus inimi-
 cis et eidem terga dantibus, in tergo inimicorum
 fuerunt, magisque etiam cum Patri reddito spiritu,

⁴⁹ ibid. 37, 38. ⁵⁰ Psal. xxi, 23. ⁵¹ Joan. xx, 17.

(1) Ἡμῶν. Forte ὑμῶν, ut et interpres legisse videtur. Edr.

et suæ carnis expers, et eo quod assumpserat corpore nudatus, qui ipsa vita erat, ad loca inimicorum descendit, ut et mortem et reliquas quæ adversus ipsum surrexerant potestates, dissiparet; quas quidem verisimile est communem quemdam hominum, ac reliquis similem ratas esse illum, itaque circum eumdem stetisse, et quasi unum de multis adortas, atque ubi præstantiorem agnoverint, quam ut homo existimari posset, ac diviniore natura præditum, et conversas esse et terga illi dedisse, contra quas immisissis manibus, divinis suis et acutis sagittis, fugientes exegit, ut propterea dictum sit: « Manus tuæ in tergo inimicorum tuorum. » Quod si etiam nunc innumerabiles Salvatoris nostri inimici, Ecclesiam ejus variis occasionibus oppugnare conantur, attamen hos quoque invisibili quadam manu, et sua divina virtute in fugam vertit, ut de his item dictum sit illud: « Manus tuæ in tergo inimicorum tuorum. » Ubi vero jam, quod reliquum fuit, insignia illius victoriæ præclara de hostibus recepit, tum vero illud completum est: « Adorabunt te filii patris tui, » omnes videlicet, qui in cælo sunt angeli, spiritusque inservientes, ac divinæ potestates, necnon degentes in terra apostoli et evangelistæ, post quos quicumque per ipsum, uni et soli vero Patri Deo seipsum addixerunt, qui quidem ubi Deum Verbum Christum esse didicere, tum se illum ut Deum adorare confessi sunt. **378** Sed quoniam et ortus ejusdem et mortis mysteria, eadem prophelia complecti oportebat, merito post illa quæ jam dicta sunt vaticinans Jacob, adjungit: « Catulus leonis Juda, de germine, filii mi, ascendisti, recumbens dormivisti ut leo, et ut catulus: quis excitabit eum? » Catulum itaque leonis ipsum nominat, propterea quod de regia tribu sit natus. De semine igitur David fuit ratione corporis, « de germine » autem, inquit, « filii mi, ascendisti, » quoniam de semine et radice ejus, qui hæc prædicebat Jacob, pullulavit, cum prius quidem esset Deus Verbum, postea vero etiam Filius hominis sit factus, propter eam quam pro nobis assumpsit, dispensationem. Potest etiam mortem ejusdem significare illud: « Recumbens dormivisti ut leo, et ut catulus, » ex quadam ipsius Scripturæ consuetudine, quæ sua quadam propria consideratione, etiam mille aliis in locis mortem, dormitionem somnumque appellat. Illud autem, « Quis excitabit eum? » de reditu ejus a morte ad vitam cum admiratione dictum est. Si quidem excitandum ad vitam illum plane novit, qui ait: « Quis excitabit ipsum? » cum admiratione vero interrogat, quisnam hoc facturus sit atque illum excitaturus, ut sic nos ad quærendum invitet, quisnam hic sit, qui Dominum nostrum post susceptam pro nobis mortem a morte sit revocaturus ad vitam. Quis porro hic sit alius quam universi Deus et illius ipsius Pater, cui soli tribuenda est Salvatoris nostri in vitam restitutio, sicut Scriptura testificatur, quæ ait, « Quem Pater suscitavit a mortuis? »

²² Gal 1, 1. 1 Thess. 1, 10.

Α πάντες ἠγαθὴ οἱ κατ' οὐρανὸν ἄγγελοι, τὰ τε πνεύματα τὰ λειτουργικὰ, καὶ αἱ θεῖαι δυνάμεις, οἳ τε ἐπὶ γῆς ἀπόστολοι καὶ εὐαγγελισταί, καὶ μετὰ τούτους ἅπαντες οἱ ἐξ ἐθνῶν δι' αὐτοῦ, τὸν ἕνα καὶ μόνον ἀληθῆ Πατέρα Θεὸν ἐπιγραφάμενοι, οἵτινες, Θεὸν Λόγον ὄντα τὸν Χριστὸν μεμαθηκότας, ὡς Θεὸν προσκυνεῖν αὐτὸν ὁμολογοῦνται. Ἄλλ' ἐπεὶ ἐχρῆν καὶ τὰ τῆς γενέσεως αὐτοῦ καὶ τὰ τοῦ θανάτου μυστήρια τῆ περὶ αὐτοῦ προφητεία συμπεριλαβεῖν, εὐκρίτως μετὰ τὰ προειρημένα θεσπίζων ὁ Ἰακώβ ἐπιλέγει· « Σκύμνος λέοντος Ἰούδα, ἐκ βλαστοῦ, υἱέ μου, ἀνέθης, ἀναπεσῶν ἐκοιμήθης ὡς λέων, καὶ ὡς σκύμνος· τίς ἐγερεῖ αὐτόν; » Σκύμνον μὲν οὖν λέοντος αὐτὸν ὀνομάζει, διὰ τὸ ἐκ βασιλικῆς αὐτὸν γεγονέναι φυλῆς· ἐκ σπέρματος γούν ἦν τοῦ Δαβὶδ κατὰ σάρκα· « Ἐκ βλαστοῦ δὲ ἀνέθης, υἱέ μου, » φησὶν, ἐπειπερ ἐκ σπέρματος καὶ ρίζης τοῦ ταῦτα προαναφαινούντος Ἰακώβ ἀνέψυ, πρότερον μὲν Θεὸς Λόγος ὢν, γενόμενος δὲ δεῦτερον υἱὸς ἀνθρώπου, δι' ἣν ἀνεδέξατο ὑπὲρ ἡμῶν οἰκονομίαν. Εἶη δ' ἂν καὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ δηλωτικὸν τὸ, « Ἀναπεσῶν ἐκοιμήθης ὡς λέων, καὶ ὡς σκύμνος, » ἐξ ἔθους τῆς Γραφῆς, κατὰ τι οἰκεῖον θεώρημα, τὸν θάνατον καὶ ἐπὶ μυρίων ἄλλων κοιμησὶν ἀποκαλοῦσης. Τὸ δὲ, « Τίς ἐγερεῖ αὐτόν; » περὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως αὐτοῦ θαυμαστικῶς εἴρηται. Ἐγερθησόμενον γὰρ αὐτὸν σαφῶς οἶδεν ὁ φάσκων, « Τίς ἐγερεῖ αὐτόν; » Θαυμαστικῶς δὲ ἐπιλέγει τὸ, Τίς ἔρα ὁ τοῦτο ποιήσων καὶ ἀναστήσων αὐτόν, ἡμᾶς ἐπὶ τὸ ζητεῖν διεγείρων, τίς ἂν εἴη ὁ τὸν Κύριον ἡμῶν τὸν ὑπὲρ ἡμῶν θάνατον ἀναδεξάμενον, ἐκ νεκρῶν ἀναστήσων. Τίς δ' ἂν εἴη ἄλλος ἢ ὁ τῶν ὅλων Θεὸς καὶ Πατὴρ αὐτοῦ, ὃ μὲν ἀναθετέον τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀνάστασιν, κατὰ τὴν λέγουσαν Γραφήν, « Ὁνὸ Πατὴρ ἠγερειν ἐκ νεκρῶν; » Ἀντὶ δὲ τοῦ, « Σκύμνος λέοντος Ἰούδα, ἐκ βλαστοῦ, υἱέ μου, ἀνέθης, ἀναπεσῶν ἐκοιμήθης, » ἐμφαντικώτατα ὁ μὲν Ἀκύλας φησὶ· « Σκύλαξ λέοντος Ἰούδα, ἀπὸ ἀλώσεως, υἱέ μου, ἀνέθης, κάμψας κατεκλίθης· » ὁ δὲ Σύμμαχος φησὶ· « Σκύμνος λέοντος Ἰούδα, ἐκ θηριαλώσεως, υἱέ μου, ἀνέθης, ὀκλάσας ἠδράσθης· » δι' ὧν σαφῶς παρίσταται ἡ ἐκ νεκρῶν ἀνάστασις, καὶ ἡ ἐξ ἄδου, ὡσπερ ἐκ τινος θηριαλώσεως, τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀποφυγῆ. Τὸ δὲ ὀκλάσαι, καὶ ἔδρασθῆναι, ἀλλὰ μὴ καταπεσεῖν, ὁμοῦ τὸν θάνατον ἐδειξε διὰ τοῦ ὀκλάσαι· καὶ τὸ μὴ ὑποσυρῆναι ὁμοίως ταῖς τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων ψυχαῖς, διὰ τοῦ ἠδράσθαι. Ταῦτα μὲν οὖν πάντα προαπέκειτο τῷ Χριστῷ· πλήν ἕως οὐδέπω τέλους ἐτύγχανε, τὸ Ἰουδαίων συνειστέχει ἔθνος, καὶ οἱ ἐξ αὐτῶν ἄρχοντες καὶ ἠγούμενοι, οἳ τε ἐξακριβαζόμενοι τὰς θείας συντετῶς περὶ τοῦ Χριστοῦ προφητείας διέπρεπον ἐν αὐτοῖς. Ἐπεὶ δὲ ἐλήλυθε τὰ ἀποκείμενα τῷ Ἰούδῃ, ἐφάνη τε ἐπὶ γῆς ὁ προφητευόμενος ἐκ σπέρματος καὶ βλαστοῦ γενόμενος τοῦ ταῦτα θεασπικόντος, ἀναπεσῶν τε καὶ κοιμηθείς, ἢ ὀκλάσας κατὰ τὸν Σύμμαχον, ἠδράσθη καὶ ἀνηγέρθη, τὰς χεῖρας αὐτοῦ κατὰ κέντρο τῶν ἀοράτων καὶ νοητῶν ἐχθρῶν ἐπιβαλὼν· οἳ τε ἀδελφεαὶ αὐτοῦ καὶ μαθηταὶ πρότερον ἐπαινοῦντες αὐτὸν καὶ θαυμάζοντες, ὕστερον καὶ ὡς Θεὸν ὠμολόγησαν εἶναί.

καὶ ὡς θεὸν προσεκύνησαν· τῆνικαῦτα ἐπληροῦτο τὰ ἀποκειμένα αὐτῶ, ὡς διὰ τοῦτο ἀνειρηθῆσαι τὸ· Ἔως ἂν ἔλθῃ τὰ ἀποκειμένα αὐτῶ. » Ἐξ ἐκεῖνου γάρ τοι καὶ εἰς δεῦρο εἰς πέρας ἑλθόντων τῶν ἀποκειμένων αὐτῶ, διαλελοίπασι μὲν οἱ ἄρχοντες καὶ ἡγούμενοι τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, κατέστησάν τε ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῶν ἄρχοντες ἔθνῶν, ἔμπαιιν δὲ τὰ ἔθνη τὸν Χριστὸν ἐπιγνόντα τοῦ Θεοῦ, αὐτὸν ἐπεγράψαντο Σωτῆρα καὶ προσδοκίαν. Μετὰ ταῦτα πάντα ἐπιλέγεται· « Δεσμεῦναι πρὸς ἄμπελον τὸν πῶλον αὐτοῦ, καὶ τῆ ἑλικί τὸ ὑποζύγιον τῆς θνου αὐτοῦ, πλυνεῖ ἐν οἴνῳ τὴν στολὴν αὐτοῦ, καὶ ἐν αἵματι σταφυλῆς τὴν περιβολὴν αὐτοῦ. Χαροποιοὶ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ἀπὸ οἴνου, καὶ λευκοὶ οἱ ὀδόντες αὐτοῦ ἢ γάλα. » Αἰνίττεσθαι δὲ ἡγοῦμαι διὰ τούτων τὸν μὲν πῶλον αὐτὸν τὸν τῶν ἀποστόλων καὶ μαθητῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν χορὸν· τὴν δὲ ἄμπελον ἐν ἣ τὸν πῶλον προσέδησε, τὴν ἐν-θεον καὶ ἀόρατον αὐτοῦ δύναμιν, ἣν αὐτὸς παριστάς ἐδίδασκε, λέγων· « Ἐγὼ εἰμι ἡ ἄμπελος ἡ ἀληθινή, ὁ Πατὴρ μου ὁ γεωργὸς ἐστίν. » Ἐλιξ δὲ τῆς ἀμπέλου τῆς ἀποδοθείσης ἐῆ ἂν ἡ τοῦ Θεοῦ Λόγου διδασκαλία, ἐν ἣ τὸν πῶλον τῆς θνου κατεδύσατο, τὸν νέον ἐξ ἔθνῶν λαὸν, γέννημα τυγχάνοντα τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ. Εἴποι δ' ἂν τις καὶ πρὸς λέξιν ταῦτα τέλους τετυχηκέναι, ὅτε κατὰ τὸν Ματθαῖον εἶπεν ὁ Κύριος τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς· « Πορεύεσθε εἰς τὴν κατέναντι ὑμῶν κώμην, καὶ εὐθέως εὐρήσετε θνον δεδεμένον, καὶ πῶλον μετ' αὐτῆς· λύσαντες ἀγάγετέ μοι. » Καὶ ἔστι γε ἀληθῶς τῷ λόγῳ ἐπιστήσαντα ἀποθαυμάσαι τὴν τοῦ προφήτου πρόρρησιν, τῷ θεῷ Πνεύματι προτεθειρωγκτός, ὅτι δὴ μελλήσει ὁ προφητευόμενος, οὐχ οἶά τις ἐπίδοξος ἐν ἀνθρώποις βασιλεὺς, ἐφ' ἄρμάτων καὶ ἵππων ὄχησασθαι, ἀλλὰ ἐπὶ θνου καὶ πῶλου, οἶά τις τῶν πολλῶν κοινὸς ἀνὴρ καὶ πένης. Τοῦτο γὰρ καὶ ἄλλος προφητῶν ἐθαύμασε, φήσας· « Χαῖρε σφόδρα, θύγατερ Σιών, ἰδοὺ ὁ βασιλεὺς σου ἔρχεται σοι πρῶτος, ἐπιθεδικῶς ἐπὶ ὑποζύγιον καὶ πῶλον νέον. » Τὸ δὲ, « Πλυνεῖ ἐν οἴνῳ τὴν στολὴν αὐτοῦ, καὶ ἐν αἵματι σταφυλῆς τὴν περιβολὴν αὐτοῦ, » σκέψαι καὶ αὐτὸς μήποτε ὡς ἐν ἀπορρήτοις τὸ μυστικὸν αἰνίττεται πάθος αὐτοῦ, ἐν ᾧ τὴν στολὴν αὐτοῦ καὶ τὸ περιβόλαιον ἀπέπλυνε λουτρῶ, δι' οὗ τῶν εἰς αὐτὸν πεπιστευκότων ἀποπλύνειν τὰ παλαιὰ ῥύπη δηλοῦται. Διὰ γὰρ τοῦ οἴνου, ὅπερ ἦν τοῦ αἵματος αὐτοῦ σύμβολον, τοὺς εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ βαπτιζομένους, καὶ ἐπὶ τὸ αἷμα αὐτοῦ πεπιστευκότας τῶν πάλαι κακῶν ἀποκαθαίρει, ἀποπλύνων αὐτῶν καὶ ἀποσμήχων τὴν παλαιὰν αὐτῶν στολὴν καὶ τὸ περιβόλαιον· ὥστε αὐτοὺς τῷ τιμίῳ αἵματι τῆς ἐν-θέου καὶ πνευματικῆς σταφυλῆς, τῷ τε ἐκ τῆς ἀποδοθείσης ἀμπέλου οἴνῳ λευκωμένους ἀποδύσασθαι μὲν τὸν παλαιὸν ἀνθρωπὸν σὺν ταῖς πράξεσιν αὐτοῦ, ἐνδύσασθαι δὲ τὸν νέον, τὸν ἀνακαινούμενον εἰς ἐπιγῶσιν κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος. Καὶ τὸ, « Χαροποιοὶ αὐτοῦ οἱ ὀφθαλμοὶ ἀπὸ οἴνου, » καὶ τὸ, « Λευκοὶ οἱ ὀδόντες αὐτοῦ ἢ γάλα, » πάλιν ἀπορρήτως τῆς Καινῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Διαθήκης τὰ μυστήρια

Pro illo autem, « Catulus leonis Juda, de germine, filii mi, ascendisti, recumbens dormivisti, » significantius Aquila convertit : « Catulus leonis Juda, de captura, filii mi, ascendisti, cum flexisses cubuisti ; » Symmachus autem, « Catulus, inquit, leonis Juda, de ferarum captura, filii mi, ascendisti, genibus flexis confirmatus es ; » ex quibus verbis planissime apparet ipsa de morte ad vitam restitutio, et ab inferis veluti a quadam ferarum captura Salvatoris nostri evasio. Quod vero illum dixerit et genera flexisse et confirmatum esse, non autem cecidisse, in eo quidem quod genua flexerit, mortem interim demonstravit ; quod autem sit confirmatus, non raptatum esse more aliarum animarum. Hæc igitur omnia Christo prius reposita erant, quæ tamen quamdiu finem suum consecuta non sunt, tamdiu Judaica gens stetit, Judæorumque principes ac duces, exquisitique ac sapientes divinatorum de Christo oraculorum interpretes apud ipsos floruerunt. **379** Postquam autem venerunt quæ ipsi Judæ reposita erant, tum is in terra est visus, qui a prophetis dictus erat de semine ac stirpe ejus, qui hæc divinaverat oriturus, recumbensque ac sopitus, vel, ut ait Symmachus, « genibus flexis » confirmatus est et surrexit, manibus in tergum invisibilem atque intelligibilem hostium injectis, ejusque fratres ac discipuli antea illum laudantes atque admirantes, post ubi Deum esse confessi sunt, etiam ut Deum adoraverunt, tum vero illa ipsa completa sunt, quæ ipsi reposita erant, ut propter hoc illud redditum sit oraculum : « Donec veniant quæ reposita sunt ipsi. » Cum enim ex illo ad hunc usque diem, ea quæ ipsi reposita erant, ad finem pervenerint, desererunt quidem principes ac duces Judæorum, eisque supra caput gentium principes collocati sunt. E contrario autem ipsæ gentes ubi Christum Dei agnoverunt, illum sibi et Salvatorem et exspectionem ascripserunt. Post hæc omnia illud adjungitur : « Ligans ad vitem pullum suum, et ad capreolum vitis pullum asinæ suæ, lavabit in vino stolam suam, et in sanguine uvæ pallium suum, gratiosi oculi ejus a vino, et albi dentes ejus ut lac ²². » In his autem significari arbitror per pullum quidem, ipsum apostolorum ac discipulorum Salvatoris nostri chorum, per vitem autem ad quam pullus est alligatus, divinam invisibilemque ejus vim, quam ipse dum ostenderet, docebat his verbis : « Ego sum vitis vera, et Pater meus agricola est ²³. » Ejusdem porro vitis capreolus Dei Verbi doctrina fuerit, ad quem pullum asinæ suæ alligavit, qui quidem pullus novum de gentibus populum, quasi genituram quamdam apostolorum ejus, et prolem significaverit. Possumus item vel ad verbum dicere hæc suum finem contigisse, quo tempore, ut apud Matthæum legitur, Dominus dixit ad suos discipulos : « Ite in castellum quod contra vos est, et statim invenietis asi-

²² Gen xlii, 11, 12. ²³ Joan. xv, 1.

ἵσπερινῆς, καὶ συνέτισέ με, καὶ ἐλάλησε μετ' ἐμοῦ, καὶ εἶπε· Δανιήλ, νῦν ἐξῆλθον συμβιβάζσαι σε σύνεσιν· ἐν ἀρχῇ τῆς δεήσεώς σου ἐξῆλθεν ὁ λόγος, καὶ ἐγὼ ἦλθον ἀναγγεῖλαι σοι, ὅτι ἀνὴρ ἐπιθυμιῶν σὺ εἶ, καὶ ἐνοήθητι ἐν τῷ ῥήματι, καὶ σύνης ἐν τῇ ὄπτασίᾳ, ὅτι ἀνὴρ ἐπιθυμιῶν εἶ σὺ. Ἐβδομηκοντα ἑβδομάδες συνετεμήθησαν ἐπὶ τὸν λαόν σου, καὶ ἐπὶ τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν, τοῦ συντελεσθῆναι ἀμαρτίαν, καὶ τοῦ σφραγίσαι ἀμαρτίας, καὶ τοῦ ἀπαλεῖψαι τὰς ἀνομίας, καὶ τοῦ ἐξιλάσασθαι ἀδικίας, καὶ ἀγαγεῖν δικαιοσύνην αἰώνιον, καὶ τοῦ σφραγίσαι ὄρασιν καὶ προφητείαν, καὶ τοῦ χεῖρσαι ἅγιον ἄγιον· καὶ γνώση καὶ συνήσεις ἀπὸ ἐξόδου λόγου, τοῦ ἀποκριθῆναι, καὶ τοῦ οἰκοδομῆσαι Ἱερουσαλήμ ἕως Χριστοῦ ἡγουμένου. Ἐβδομάδες ἑπτὰ, καὶ ἑβδομάδες ἐξηκονταδύο, καὶ ἐπιστρέψει, καὶ οἰκοδομηθήσεται πλατεῖα καὶ τείχος, καὶ κενωθήσονται οἱ καιροί· καὶ μετὰ τὰς ἑβδομάδας τὰς ἐξηκονταδύο, ἐξολοθρευθήσεται χρίσμα, καὶ κρίμα οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ, καὶ τὴν πόλιν καὶ τὸ ἅγιον διαφθερεῖ σὺν τῷ ἡγουμένῳ τῷ ἐρχομένῳ, καὶ ἐκκοπήσονται ἐν κατακλυσμῷ, καὶ ἕως τέλους πολέμου συνετεταμένον ἀφανισμοῖς, καὶ δυναμώσει διαθήκην πολλοῖς ἑβδομάς μία, καὶ ἐν τῷ ἡμίσει τῆς ἑβδομάδος ἀρθήσεται θυσία καὶ σπονδή, καὶ ἐπὶ τὸ ἱερὸν βδέλυγμα τῶν ἐρημώσεων ἔσται, καὶ ἕως συντελείας καιροῦ συντέλεια δοθήσεται ἐπὶ τὴν ἐρημωσιν. » Τῆς τοῦ Ἰουδαίων ἐθνους εἰς Βαβυλῶνα ἑβδομηκονταετοῦς αἰμαλωσίας εἰς πέρας ἦδη συνελαυνούσης, τῷ Δανιήλ εὐχαμένῳ, εἰς τῶν ἁγίων λειτουργῶν τοῦ Θεοῦ, Γαβριὴλ ὁ ἀρχάγγελος, ἐπιφανείς, τὴν ἀνανέωσιν τῆς Ἱερουσαλήμ αὐτίκα τε καὶ οὐκ εἰς μακρὰν ἔσεσθαι θεσπίσει, τὸν τε κατὰ τὴν ἀνανέωσιν αὐτῆς χρόνον εἰς ἐτῶν ἀριθμὸν περιορίζει· προλέγει τε ὡς κατὰ τὴν ὠριζμένην προθεσμίαν αὐτῆς καθαιρεθήσεται, καὶ ὡς, τὴν δευτέραν ὑπομείνασα ἄλωσιν καὶ πολιορκίαν, οὐκέτι τῆς Θεοῦ τεύξεται ἐπισκοπῆς, μενεῖ δὲ ἔρημος, συγκαθαυρούμενης αὐτῇ τῆς κατὰ τὸν Μωσέως νόμον λατρείας, ἐτέρας δὲ ἀντ' ἐκείνης τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων Καινῆς Διαθήκης ἀντεισαχθισμένης. Καὶ ταῦτα ὁ Γαβριὴλ ὡς ἐν χρησμοῖς ἐπιχεκρυμμένως ἐκφαίνειν ὑμολογεῖ τῷ προφήτῃ. Φησὶ γοῦν τῷ Δανιήλ· « Νῦν ἐξῆλθον συμβιβάζσαι σε σύνεσιν· ἐν ἀρχῇ τῆς δεήσεώς σου ἐξῆλθεν ὁ λόγος, καὶ ἐγὼ ἦλθον ἀναγγεῖλαι σοι, ὅτι ἀνὴρ ἐπιθυμιῶν σὺ εἶ, καὶ ἐνοήθητι ἐν τῷ ῥήματι, καὶ σύνης ἐν τῇ ὄπτασίᾳ· » σαφῶς διεγείρων αὐτὸν εἰς βαθυτέραν ἔνοιαν καὶ σύνεσιν τῆς τῶν λεγομένων Ἡεωρίας. Ὅπτασιαν γοῦν αὐτὰ γέ φησι διὰ τὸ βαθυτέρας ἔσεσθαι διανοίας, καὶ οὐ τῆς πυχούσης συνέσεως δεῖσθαι· διόπερ καὶ αὐτοὶ τὸν δωρούμενον σύνεσιν ἀνθρώποις, ἐπικαλεσάμενοί τε ὑπ' αὐτοῦ φωτισθῆναι τοὺς τῆς διανοίας ὀφθαλμοὺς, ἐπιπαρθῆσωμεν τῇ κατὰ τοὺς τόπους θεωρίᾳ· « Ἐβδομηκοντα, » φησὶν, « ἑβδομάδες συνετεμήθησαν ἐπὶ τὸν λαόν σου καὶ ἐπὶ τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν σου, τοῦ συντελεσθῆναι ἀμαρτίαν, καὶ ἀπαλεῖψαι τὰς ἀνομίας, καὶ τοῦ ἐξιλάσασθαι ἀδικίας, καὶ ἀγαγεῖν δικαιοσύνην αἰώνιον, καὶ τοῦ σφραγίσαι

A tus est mecum, et dixit : Daniel, nunc egressus sum ut afferam tibi intelligentiam : ab initio precum tuarum egressus est sermo, et ego veni ut indicarem tibi, quod vir desideriorum tu es, et animadverte in verbo, et intellige in visione, quod vir desideriorum es tu. Septuaginta hebdomades compendium accipere super populum tuum, et super civitatem sanctam, ut consummetur peccatum, et signentur quasi annulo peccata, et deleantur iniquitates, et expientur injustitiæ, et adducatur justitia sempiterna, et quasi signo impresso claudatur visio, et prophetia, et ungatur sanctus sanctorum, et cognosces et intelliges ab exitu sermonis, ut respondeatur, et ædificetur Hierusalem usque ad Christum ducem. Hebdomades septem, et hebdomades sexaginta **382** duæ, et revertetur, et ædificabitur platea et murus, et evacuantur tempora : et post hebdomadas sexaginta duæ, peribit unctio, et iudicium non est in ea, et civitatem et sanctum disperdet cum duce venturo, et excidentur in diluvio, et usque ad finem belli in compendium redacti internecionibus, et confirmabit pactum multis hebdomada una, et in medio hebdomadis auferetur sacrificium et libatio, et super templum abominatio desolationum, et usque ad consummationem temporis, consummatio dabitur in desolationem ⁵⁹. » Cum Judaicæ gentis septuagenaria apud Babylonios servitus jam ad finem tenderet, Danieli oranti unus ex sanctis Dei ministris visus Gabriel archangelus, renovationem urbis Hierusalem primo quoque tempore et sine mora futuram canit, et tempus usque ad eam renovationem numero annorum determinat : prædicatque ut post definitum illud temporis spatium, rursus evertetur, utque post secundam expugnationem avertetur, non ultra Deo tutore gaudebit, sed sola ac deserta secum una Mosaicæ legis ritu sublato, permanebit, quippe cum in ejus ritus locum, in vitam hominum alterum sit introducendum Testamentum, quod Novum dicatur. Et hæc, ut in oraculis mos est, latenter se ipsi prophetæ indicare Gabriel profitetur. Ait igitur ad illum : « Nunc egressus sum ut afferam tibi intelligentiam : ab initio precum tuarum egressus est sermo, et ego veni ut indicarem tibi, quod vir desideriorum tu es, et animadverte in verbo, et intellige in visione. » Quibus verbis plane illum excitat, ut profundius animadvertat, profundiusque intelligat ea quæ in verbis ab ipso proferendis contemplatione digna sunt. Siquidem illa visionem appellat, propterea quod profundiozem quemdam sensum attingunt, neque vulgari quadam prudentia indigent : quamobrem ipsi quoque eum invocantes, qui dat hominibus sapientiam, rogantesque ut mentis oculos nobis illuminet, confidenter aggrediamur, quæ ad horum locorum interpretationem pertinent : « Septuaginta, inquit,

⁵⁹ Dan. ix, 20-27.

hebdomades compendium accipere super populum tuum, et super civitatem sanctam, ut consummetur peccatum, et quasi annulo signentur peccata: et deleantur iniquitates, et expientur injustitiæ, et adducatur iustitia sempiterna, et quasi signo impresso claudatur visio et prophetia, et ungatur Sanctus sanctorum. » **383** Quod igitur septuaginta hebdomadarum spatium, si in annos resolvatur, nonaginta supra quadringentos summam conficiat, nemini, puto, dubium est. Tantum igitur temporis compendium accepit super populum tuum, ubi sane omnem Judaicæ gentis terminationem concludit: nec tamen illos in his amplius Dei populum vocat, sed alloquens ipsum Daniel, « Populum, » inquit, « tuum: » namque alias quoque tanquam eum qui impie egisset, et simulacris se addixisset, non amplius suum populum Deus, sed Mosis appellavit, cum dixit: « Vade, descende, peccavit enim populus tuus ⁶⁰. » Nunc igitur eodem modo causam, cur illud temporis spatium contra illos præfinaerit docet: hoc autem est, eos non amplius dignos esse, qui populus Dei appellentur. Deinde adjungit illud, « Et Super civitatem sanctam; » ubi illud tuam rursus a superiori subaudivimus: ut ita dictum esse videatur, « super populum tuum et super civitatem sanctam tuam, » non secus ac si dixisset: Quæ a te sancta existimatur. Nam et Hebraicus contextus, et reliqui interpretes uno ore, non solum ad populum illud « tuum, » sed etiam ad civitatem, illud « tuam » adjungunt. Aquila igitur, « Super populum, » inquit, « tuum, et super civitatem sanctificatam tuam: » Symmachus autem: « Adversus populum tuum, et civitatem sanctam tuam. » Quocirca in bonis quoque LXX Interpretum codicibus, illud « tuam, » stellula apposita adjectum est: nam cum orans Daniel in illis suæ supplicationis verbis, sæpius populum, Dei populum nominasset, civitatis autem locum, sanctum Dei locum, vertens in diversum qui respondebat, neque civitatem sanctam Dei, neque populum Dei esse fatetur, sed « tuum, » inquit, qui oras, et qui talia de populo et de loco civitatis dixisti. Verba ipsius Daniel hoc modo se habent: « Avertatur furor tuus et ira tua a civitate tua Jerusalem et monte sancto tuo ⁶¹. » Item: « Populus tuus factus est in opprobrium omnibus in circuitu nostro ⁶². » Et rursus: « Ostende faciem tuam super sanctuarium tuum, quod desertum est ⁶³. » Et rursus: « Vide interitum civitatis tuæ super quam invocatum est nomen tuum ⁶⁴. » Ac deinceps: « Quia nomen tuum invocatum est super civitatem tuam, et super populum tuum ⁶⁵. » Talibus cum orasset, adjunxit: « Et cum adhuc loquerer et orarem, ecce Gabriel quem videram in visione mea, volans tetigit me, et dixit ea utique quæ superius descripta habes. » **384** Plane igitur in his propheta non simpliciter civitatem,

ὄρασιν καὶ προφητεῖαν, καὶ τοῦ χριστοῦ ἄγιον ἄγιον. »
 Ὅτι τῶν ἑβδομήκοντα ἑβδομάδων ὁ χρόνος, ἐν ἑταίρῳ ἀναλυόμενος, ἐννεμήκοντα πρὸς τοὺς τετρακοσίου ἀριθμὸν συνάγει, παντὶ που δήλον. Τοσοῦτος τοι γάρ οὖν συνετιμήθη χρόνος ἐπὶ τὸν λαόν σου, τὸ πᾶν συμπέρασμα τοῦ Ἰουδαίου περιορίζων ἔθνους· καὶ οὐκέτι γε αὐτοῦ ἐν τούτοις Θεοῦ λαὸν προσαγορεύει, ἀλλὰ τῷ Δανιήλ φησι, « λαόν σου. » Ὅσπερ γὰρ ἀσεβήσαντά ποτε καὶ εἰδωλολατρῆσαντά ἐπὶ τῆς ἐρήμου, οὐκέτι λαὸν ἑαυτοῦ ὁ Θεός, ἀλλὰ τοῦ Μωσέως προσεῖπε, φήσας· « Βάδιζε, κατάβηθι· ἠνόμησε γὰρ ὁ λαός σου· » τὸν αὐτὸν τρόπον κἀνταῦθα τοῦ περιωρισθαι κατ' αὐτῶν τὸν δηλωθέντα χρόνον τὸ αἴτιον ἐκδιδάσκει· τοῦτο δ' ἦν τὸ μηκέτι τοῦ Θεοῦ λαὸν αὐτοῦ καταξιούσθαι χρηματίζειν. Ἐπιλέγει δέ, « Καὶ ἐπὶ τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν· » τὸ σου πάλιν ἐξακουόντων ἡμῶν κατὰ κοινού, ὡς εἶναι τὸ λεγόμενον τοιοῦτον, « Ἐπὶ τὸν λαόν σου, καὶ ἐπὶ τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν σου, » ὡς εἰ ἔφασκε· Τῆν σὸι νενομισμένην ἁγίαν. Τὸ γοῦν Ἑβραϊκόν, καὶ οἱ λοιποὶ συμφώνως ἐρμηνευταί, οὐ μόνον ἐπὶ τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς πόλεως τὸ σου προσκειμένον περιέχουσιν. Ὁ γοῦν Ἀκύλας φησὶν· « Ἐπὶ τὸν λαόν σου, καὶ ἐπὶ πόλιν ἡγιασμένην σου· » ὁ δὲ Σύμμαχος· « Κατὰ τοῦ λαοῦ σου, καὶ τῆς πόλεως τῆς ἁγίας σου. » Ὅθεν καὶ παρὰ τοῖς ἀκριβέσι ἀντιγράφοις τῶν ἑβδομήκοντα τὸ σου μετὰ ἀπτερίσκου παραθέσεως πρόκειται. Ἐπεὶ γὰρ εὐξάμενος Δανιήλ ἐν τοῖς τῆς ἰκεσίας αὐτοῦ ῥήμασι, πολλάκις τὸν μὲν λαόν, Θεοῦ λαὸν ὠνόμασε, τὸν δὲ τῆς πόλεως τόπον, ἅγιον Θεοῦ τόπον, ἀντιστρέφας ὁ χρηματίζων, οὕτε τὴν πόλιν ἁγίαν τοῦ Θεοῦ, οὕτε τὸν λαὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι ὁμολογεῖ, ἀλλὰ « σοῦ » φησι τοῦ προσευχομένου, καὶ τοιαῦτα περὶ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ τόπου καὶ τῆς πόλεως εἰρηκότος. Ἐχουσι δὲ τοῦ Δανιήλ αἱ φωναὶ οὕτως· « Ἀποστραφῆτω δὴ ὁ θυμὸς σου, καὶ ἡ ὀργὴ σου ἀπὸ τῆς πόλεως σου Ἱερουσαλὴμ ὄρους ἁγίου σου· » καὶ· « Ὁ λαός σου ἐγένετο εἰς ὀνειδιζμὸν ἐν πᾶσι τοῖς περικύκλω ἡμῶν· » καὶ πάλιν· « Ἐπίφανον τὸ πρόσωπόν σου ἐπὶ τὸ ἁγίασμά σου τὸ ἔρημον· » καὶ αὖθις· « Ἴδε τὸν ἀφανισμὸν τῆς πόλεως σου, ἐφ' ἧς ἐπικέκληται τὸ ὄνομα σου ἐπ' αὐτῆς· » καὶ ἐξῆς· Ὅτι τὸ ὄνομα σου ἐπεκλήθη ἐπὶ τὴν πόλιν σου καὶ ἐπὶ τὸν λαόν σου. » Τοιαῦτα εὐξάμενος ἐπιλέγει· « Καὶ ἔτι μου λαλοῦντος καὶ προσευχομένου, ἰδοὺ Γαβριήλ, ὃν εἶδον ἐν τῇ ὄρασει μου, πετόμενος, καὶ ἤψατό μου, καὶ εἶπε· τὰ ἀναγεγραμμένα. Σαφῶς οὖν διὰ τούτων ὁ μὲν προφήτης πόλιν οὐχ ἀπλῶς, ἀλλὰ « τοῦ Θεοῦ πόλιν » ὠνόμασε, καὶ τὸ ἁγίασμα « τοῦ Θεοῦ ἁγίασμα, » καὶ τὸν λαὸν « τοῦ Θεοῦ λαόν, » διαθέσει τῇ πρὸς τὸν λαόν. Οὐκέτι μὴν καὶ ὁ Γαβριήλ ὁμοίως αὐτῷ καλεῖ τὰ δηλούμενα, ἔμπαλιν δέ, « Ἐπὶ τὸν λαόν σου, » φησὶ, « καὶ ἐπὶ τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν σου, » μονονουχὶ καὶ τὴν πόλιν, καὶ τὸν λαόν, καὶ τὸ ἁγίασμα ἀνάξιον εἶναι τῆς τοῦ Θεοῦ προσηγορίας ἀποφῆνας. Τοσοῦτον δὴ οὖν χρόνον ὠρισθαι κατὰ τοῦ λαοῦ πρῶτον, ἔπειτα καὶ κατὰ τῆς πόλεως διδάσκει, καὶ τοσοῦτος γε ὢν ἀποδείκνυται ἀπὸ τῆς

⁶⁰ Exod. xxxii, 7. ⁶¹ Dan. ix, 16. ⁶² ibid. ⁶³ ibid. 17. ⁶⁴ ibid. 18. ⁶⁵ ibid. 19.

ἀνανεώσεως τῆς Ἱερουσαλήμ, ὃ γέγονεν ἐπὶ Δαρείου Α sed « Dei civitatem, » nominavit, et sanctuarium, « Dei sanctuarium, » et populum, « Dei populum, » ita videlicet animo erga illum populum affectus : at vero Gabriel non item ut ipse, ea quæ jam dicta sunt vocat, sed ex contrario, « Super populum tuum, inquit, et super civitatem sanctam tuam, » ubi propemodum et civitatem, et populum, et sanctuarium illa Dei appellatione indigna esse demonstrat. Tantum igitur temporis spatium primum contra populum, deinde contra civitatem præfinitum esse docet : et quod tantum sit, ostendit ex renovatione Jerusalem. Id porro continetur a Dario Persarum rege usque ad Augusti dominatum in Romanos, et Herodem Judæorum regem, qui alieno genere natus est, quorum temporibus ea quæ ad ortum Salvatoris nostri pertinent, enarrantur, quemadmodum longius progressa oratio demonstrabit. Ordine deinceps sequitur : « Ut consummatur peccatum, et quasi annulo signentur peccata, et deleantur iniquitates, et expientur injustitiæ, et inducatur justitia sempiterna, et quasi signo impresso claudatur visio et prophetia, et ungatur Sanctus sanctorum. » Pro eo autem quod est, « Ut consummatur peccatum, et quasi annulo signentur peccata, » Aquila vertit, « Ad consummandam prævaricationem, et finem imponendum peccato. » Illud enim, « Implete mensuram patrum vestrorum ⁶⁶, » quod a Salvatore nostro ad Judæos dictum est, etiam in his arbitror contineri ac significari : nam dum insidias illi Judaica gens molitur et conficit, peccatum suum consummavit : et ejusdem, ut Aquila vertit, adversus Deum prævaricationem finem accepit. Jainpridem enim illos quamvis innumera-bilia peccata perpetrantes ante Salvatoris nostri adventum, Dei tamen clementia ferebat, quemadmodum videlicet prophetica ipsa verba demonstrant : verumtamen sicut de illis qui genere ab Hebræis differentes, terram promissionis incolebant ad Abraham dictum est : « Nondum enim completa sunt peccata Amorrhæorum : » et quamdiu completa non fuere, de terra ipsorum patria expulsi non sunt. Ubi autem completa sunt, tum vero omnes in interitum inciderunt, quæ sane clades illos excepit temporibus illius Jesu qui Mosi successit : ita etiam de priore tibi intelligendum est populo : quamdiu enim illorum peccata completa non sunt, Dei illos patientia et benignitas tulit, et per prophetas undique ad conversionem invitavit.

385 Postquam autem, ut Salvator ad ipsos dixit, impleverunt mensuram patrum suorum, tum vero in eundem locum coacta omnia, extremum illis maturaverunt interitum, sane quemadmodum item Dominus noster nos docet, ubi ait : « Omnem sanguinem effusum a constitutione mundi, a sanguine Abel justi usque ad sanguinem Zachariæ, venturum super generationem istam ⁶⁷. » Cum igitur ad extremum manus injicere Fili) Dei ausi sunt,

ἀνανεώσεως τῆς Ἱερουσαλήμ, ὃ γέγονεν ἐπὶ Δαρείου Α sed « Dei civitatem, » nominavit, et sanctuarium, « Dei sanctuarium, » et populum, « Dei populum, » ita videlicet animo erga illum populum affectus : at vero Gabriel non item ut ipse, ea quæ jam dicta sunt vocat, sed ex contrario, « Super populum tuum, inquit, et super civitatem sanctam tuam, » ubi propemodum et civitatem, et populum, et sanctuarium illa Dei appellatione indigna esse demonstrat. Tantum igitur temporis spatium primum contra populum, deinde contra civitatem præfinitum esse docet : et quod tantum sit, ostendit ex renovatione Jerusalem. Id porro continetur a Dario Persarum rege usque ad Augusti dominatum in Romanos, et Herodem Judæorum regem, qui alieno genere natus est, quorum temporibus ea quæ ad ortum Salvatoris nostri pertinent, enarrantur, quemadmodum longius progressa oratio demonstrabit. Ordine deinceps sequitur : « Ut consummatur peccatum, et quasi annulo signentur peccata, et deleantur iniquitates, et expientur injustitiæ, et inducatur justitia sempiterna, et quasi signo impresso claudatur visio et prophetia, et ungatur Sanctus sanctorum. » Pro eo autem quod est, « Ut consummatur peccatum, et quasi annulo signentur peccata, » Aquila vertit, « Ad consummandam prævaricationem, et finem imponendum peccato. » Illud enim, « Implete mensuram patrum vestrorum ⁶⁶, » quod a Salvatore nostro ad Judæos dictum est, etiam in his arbitror contineri ac significari : nam dum insidias illi Judaica gens molitur et conficit, peccatum suum consummavit : et ejusdem, ut Aquila vertit, adversus Deum prævaricationem finem accepit. Jainpridem enim illos quamvis innumera-bilia peccata perpetrantes ante Salvatoris nostri adventum, Dei tamen clementia ferebat, quemadmodum videlicet prophetica ipsa verba demonstrant : verumtamen sicut de illis qui genere ab Hebræis differentes, terram promissionis incolebant ad Abraham dictum est : « Nondum enim completa sunt peccata Amorrhæorum : » et quamdiu completa non fuere, de terra ipsorum patria expulsi non sunt. Ubi autem completa sunt, tum vero omnes in interitum inciderunt, quæ sane clades illos excepit temporibus illius Jesu qui Mosi successit : ita etiam de priore tibi intelligendum est populo : quamdiu enim illorum peccata completa non sunt, Dei illos patientia et benignitas tulit, et per prophetas undique ad conversionem invitavit.

385 Postquam autem, ut Salvator ad ipsos dixit, impleverunt mensuram patrum suorum, tum vero in eundem locum coacta omnia, extremum illis maturaverunt interitum, sane quemadmodum item Dominus noster nos docet, ubi ait : « Omnem sanguinem effusum a constitutione mundi, a sanguine Abel justi usque ad sanguinem Zachariæ, venturum super generationem istam ⁶⁷. » Cum igitur ad extremum manus injicere Fili) Dei ausi sunt,

⁶⁶ Math. xxiii, 32. ⁶⁷ ibid. 35.

« consummaverunt prævaricationem, et finem peccato suo imposuerunt, » sicut Aquila interpretatus est, at, sicut LXX, « eorum peccatum alligatum signatumque est. » Sed quoniam non solum in ruinam, verum etiam in reparationem multorum venit in Israel, sicut de ipso dixit Simeon, « Ecce hic positus est in ruinam et in resurrectionem multorum in Israel ⁶⁸, » merito Daniel ad ea quæ dicta sunt, adjungit : « Et ut deleantur peccata, et expientur injustitiæ. » Cum enim sanguis taurorum et hircorum auferre peccata non posset, et omne hominum genus expiatione viva veraque indigeret (cujus figuram gerebat id quod apud Mosem constructum vocatur propitiatorium), nulla autem propitiatio viva veraque esset, nisi Salvator et Dominus noster, ille Agnus Dei, de quo dictum est : « Ecce Agnus Dei qui tollit peccata mundi ⁶⁹. » Nam rursus, « Idem propitiatio est pro peccatis nostris, » nec pro nostris tantum ipse est pretium ac redemptio, sed etiam pro totius mundi, ut ait Apostolus ⁷⁰ : « Qui factus est, sapientia nobis a Deo, justitiæque et sanctificationis et redemptionis ⁷¹. » Merito ejus adventum, simul complementum perfectionemque peccati esse docet eorum, qui contra ipsum impii fuerunt, simul abstersionem et purgationem peccatorum et injustitiarum expiationem eorum qui in ipsum crediderunt : nam cum Aquila, « Ad consummandam prævaricationem, et finem peccato imponendum, » dixerit, tum illud adjecit, « Et ad expiandum iniquitatem, » sic plane illum omnis iniquitatis, quæ olim per ignorantiam admissa sit, expiationem esse, pro concessio sumens. Post ipsa hæc, illud sequitur : « Ut inducatur justitia sempiterna. » Est sane ipse Dei Verbum justitia sempiterna, « qui factus est nobis sapientia a Deo, justitiæque et sanctificatio et redemptio, » ut ait Apostolus, verumtamen adventu suo omnibus hominibus conciliavit justitiam, reipsa ostendens, etiam « non **386** solum Judæorum est Deus, sed etiam gentium. » Quandoquidem unus est Deus qui justificabit circumcisionem ex fide, et præputium per fidem ⁷². » Ex quo eos qui cum Cornelio aderant, quique jam Spiritum sanctum accipere meruerant, admirans Petrus, « Vere, inquit, novi quod non est acceptor personarum Deus, sed in omni gente, qui timet illum et exercet justitiam, acceptus est illi ⁷³. » Quin Paulus quoque Evangelium justitiæ affirmat esse, ubi ait : « Virtus enim Dei est ad salutem omni credenti, Judæo primum et Græco : justitia enim Dei in eo revelatur ⁷⁴. » In Psalmis quoque de Christo dictum est : « Orietur in diebus ejus justitia et abundantia pacis ⁷⁵. » Et sane illius opus re vera Dei justitiam demonstravit, utpote quod omne genus hominum pari vocatione dignum reddiderit. At quæ per Mosem edita sunt, nequaquam talia, sed uni soli Ju-

Α αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου· καὶ πάλιν· « Δύ-
 τὸς ἱλασμὸς ἐστὶ περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, » οὐ περὶ
 τῶν ἡμετέρων δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ περὶ ὅλου τοῦ κό-
 σμου, αὐτὸς ὢν καὶ ἀπολύτρωσις, κατὰ τὸν Παῦλον,
 φάσκοντα· « Ὅς ἐγενήθη σοφία ἡμῖν ἀπὸ Θεοῦ, δι-
 καιοσύνη τε καὶ ἁγιασμὸς, καὶ ἀπολύτρωσις· » εἰκότως
 τὴν παρουσίαν αὐτοῦ μὲν συμπλήρωσιν καὶ τε-
 λείωσιν ἁμαρτίας εἶναι διδάσκει τῶν εἰς αὐτὸν ἡσι-
 θηκότων, ὁμοῦ δὲ ἀπάλειψιν καὶ καθαρισμὸν ἁμαρ-
 τιῶν, καὶ ἀδικιῶν ἱλασμὸν τῶν εἰς αὐτὸν πεπιστευ-
 χότων. Καὶ ὁ Ἀκύλας δὲ, « Τοῦ τελέσαι τὴν ἀθεσίαν,
 καὶ τοῦ τελειῶσαι τὴν ἁμαρτίαν, » εἰπὼν, ἐπήγαγε τὸ,
 « Τοῦ ἐξιλιάσασθαι ἀνομίαν, » σαφῶς ἱλασμὸν αὐτὸν
 εἶναι πάσης ἀνομίας τῆς πάλαι κατὰ ἄγνοιαν γενο-
 μένης ὑποτιθέμενος. Ἐξῆς τούτοις εἴρηται, « Τοῦ
 ἀγαγεῖν δικαιοσύνην αἰώνιον. » Ἔστι μὲν οὖν αὐτὸς ὁ
 τοῦ Θεοῦ Λόγος αἰώνιος δικαιοσύνη, « ὃς ἐγενήθη σο-
 φία ἡμῖν ἀπὸ Θεοῦ, δικαιοσύνη τε καὶ ἁγιασμὸς, καὶ
 ἀπολύτρωσις, » κατὰ τὸν Ἀπόστολον. Πλὴν ἀλλὰ σὺν
 τῇ ἑαυτοῦ παρουσίᾳ καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις προῦξήνησε
 δικαιοσύνην, ἔργοις ἐπιδείξας, ὅτι « μὴ μόνον Ἰουδαίων
 ἐστὶν ὁ Θεὸς, ἀλλὰ καὶ ἐθνῶν. » Ἐπειπερ εἰς ὁ Θεὸς,
 ὃς δικαιώσει περιτομὴν ἐκ πίστεως, καὶ ἀκροβυστίαν
 διὰ τῆς πίστεως, « Ὅθεν τοὺς ἀμφὶ τὸν Κορνήλιον
 τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἤξιωμένους ἀποθαυμάσας ὁ
 Ηέτρος, « Ἐπ' ἀληθείας, » φησὶν, « οἶδα, ὅτι οὐκ ἐστὶ
 προσωπολήπτης ὁ Θεὸς, ἀλλ' ἐν παντὶ ἔθνη ὁ φοβούμε-
 νος αὐτῶν, ἐργαζόμενος δικαιοσύνην, δεκτὸς αὐτῶ
 ἔστι. » Καὶ ὁ Παῦλος δὲ τὸ Εὐαγγέλιον δικαιοσύνης
 εἶναι φησὶ, λέγων· « Δύναμις γὰρ Θεοῦ ἐστὶν εἰς σω-
 τηρίαν παντὶ τῷ πιστεύοντι, Ἰουδαίῳ τε πρῶτον καὶ
 Ἑλληνι· δικαιοσύνη γὰρ Θεοῦ ἐν αὐτῷ ἀποκαλύπτε-
 ται. » Καὶ ἐν Ψαλμοῖς δὲ εἴρηται περὶ τοῦ Χριστοῦ·
 « Ἀνατελεῖ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ δικαιοσύνη, καὶ
 πλῆθος εἰρήνης. » Καὶ τὸ ἔργον δὲ αὐτοῦ ὡς ἀληθῶς
 Θεοῦ δικαιοσύνην ἐνεδείξατο, τὸ πᾶν γένος ἀνθρώπων
 ἐξ Ἰσοῦ τῆς παρὰ τῷ Θεῷ καταξιώσαντος κλήσεως.
 Ἄλλὰ οὐ τοιαῦτα ἦν τὰ διὰ Μωσέως, ἐνὶ δὲ μόνῳ τῷ
 Ἰουδαίων ἔθνη δεδωρημένα· διὸ καὶ πρὸς καιρὸν
 φανέντα παρελήλυθεν. Ἡ δὲ διὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν
 κατηγγελημένη δικαιοσύνη, διαμένουσα εἰς τὸ διηνε-
 κῆς, εἰκότως αἰώνιος προσηγόρευται δικαιοσύνη, κα-
 τὰ τὸν Γαβριὴλ φησάντα· « Καὶ τοῦ ἀγαγεῖν δικαιο-
 σύνην αἰώνιον· » ἀντὶ δὲ, « Καὶ τοῦ σφραγίζεσθαι ὄρασιν
 καὶ προφήτην, » κυριώτερόν μοι δοκεῖ πεποιηκῆναι ὁ
 Ἀκύλας, εἰπὼν· « Καὶ τοῦ τελέσαι δράματισμὸν καὶ
 προφήτην. » Οὐ γὰρ ἀποκλείσαι, καὶ ὡσπερ σφραγι-
 σαι τὰς προφητικὰς ὁράσεις ἐπιτεδήμηκεν ὁ Σωτὴρ
 καὶ Κύριος ἡμῶν, ὃς γε καὶ πάλαι οὐσας ἀσαφεῖς καὶ
 κατεσφραγισμένας, ὡσπερ ἐπικειμένας περιεάλων
 σφραγίδας, ἀνέφεξέ τε καὶ ἀνήπλωσε, τοῖς ἑαυτοῦ
 μαθηταῖς τὸν νοῦν τῶν θείων παραβιδοῦς γραμμάτων.
 Ὅθεν, « Ἰδοὺ, » φησὶν, « ἐνίκησεν ὁ λέων ὁ ἐκ φυλῆς
 Ἰουδα· » καὶ αὐτὸς ἤνοιξε τὰς σφραγίδας τὰς ἐπικει-
 μένας τῷ βιβλίῳ, κατὰ τὴν Ἀποκάλυψιν Ἰωάννου·
 Ποίας δὲ σφραγίδας ἢ τῶν προφητῶν τὰς ἀσαφείας;

⁶⁸ Luc. II, 34. ⁶⁹ Joan. I, 29. ⁷⁰ I Joan. II, 2. ⁷¹ I Cor. I, 30. ⁷² Rom. III, 29, 30. ⁷³ Act. X, 31, 35. ⁷⁴ Rom. I, 16, 17. ⁷⁵ Psal. LXXI, 7.

δς εὖ μάλα ἐπιστάμενος ἀκριβῶς καὶ ὁ Ἡσαίας ἔλεγε· « Καὶ ἔσονται οἱ λόγοι οὗτοι ὡς οἱ λόγοι τοῦ βιβλίου τοῦ ἐσφραγισμένου. » Οὐκ ὄρα τοῦ ἀποκλείσθαι ὄρασιν καὶ προφήτην ἐλήλυθεν ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, μᾶλλον δὲ ἀναπετάσαι, καὶ εἰς φῶς ἀγαγεῖν. Ὅθεν δοκεῖ μοι κυριώτερον ὁ Ἀκύλας φάναι· « Τοῦ τελέσαι ὄραματισμὸν καὶ προφήτην· » ὁ καὶ συνῆδει τῷ, « Οὐκ ἤλθον καταλῦσαι τὸν νόμον ἢ τοὺς προφήτας, ἀλλὰ πληρῶσαι, » πρὸς αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος εἰρημένῳ. Τέλος γὰρ νόμου Χριστὸς, καὶ πᾶσαι γε αἱ περὶ αὐτοῦ προφητεῖαι ἀπλήρωτοι καὶ ἀτελεῖς ἔμενον, εἰσὸς αὐτὸς ἐπιστάς ἐπιτέθεικεν ἅπασιν τέλος τοῖς περὶ αὐτοῦ προαναπεφωνημένοις. Δύναται δὲ καὶ κατὰ τὴν τῶν Ἑβδομήκοντα ἑρμηνεῖαν, τοιαύτην ἔχειν διάνοιαν τὸ, « τοῦ σφραγίσαι ὄρασιν καὶ προφήτην· » ἐπεὶ ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται μέχρις Ἰωάννου διήρκεσαν, ἐξ ἐκείνου τε διαλελοίπασιν οἱ πάλαι παρὰ τῷ Ἰουδαίῳ ἔθνῳ πνευματοφορούμενοι, καὶ τὰς περὶ Χριστοῦ προρόσεις ἀνακηρύττοντες, καὶ τὰς ἐν τοῖς ἱεροῖς λόγοις ὁράσεις ὑγιῶς ἐποπτεύοντες, οἱ καὶ ἄτε ἀποκλεισθείσης αὐτῆς τῆς θείας χάριτος, καὶ σφραγίσιν ὡσπερ καταθεθείσης, ἐξέλιπον· διδὸς συμβαίνει ἐξ ἐκείνου μηκέτι προφήτην ἐνεργεῖν, μηδὲ ὄρωντα χρηματίζεσθαι ἐν αὐτοῖς, ἀπὸ τῶν δηλουμένων χρόνων καὶ εἰς ἡμᾶς τούτων ἀπάντων διαλελειπότην. Τούτοις ἐπιφέρει· « Καὶ χριστοὶ ἄγιων. » Καὶ τοῦτο δὲ αὐτὸθεν πρόδηλον, ὡς μέχρι τῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν χρόνων ἄγιοι ἄγιοι παρ' Ἑβραίοις ἀρχιερεῖς ἐχρίοντο, κατὰ τὴν κατὰ τὸν τοῦ Μωσέως νόμον ἐπιτελουμένην ἀγιστεῖαν· ἐξ ἐκείνου δὲ καὶ οὗτοι διαλελοίπασιν καταλλήλως τῇ προφητεῖα. Ἡ μὲν οὖν τοῦ Ἰακώβ πρὸς τὸν Ἰούδαν ἀναφώνησις ἡγουμένων καὶ ἀρχόντων τοῦ Ἰουδαίου ἔθνους ἔκλειψεν ἐδῆλου, κατὰ τὰ προτεταγμένα· ἐπειδὴ δὲ τὰ τῆς προσασίας τοῦ λαοῦ προφητῶν καὶ ἱερέων πάλαι πρότερον ἤρτητο, ἀκολούθως προθεσπίσας ὁ λόγος διὰ τῆς προπαρθεθείσης προφητείας τὴν τῶν ἀρχόντων καὶ ἡγουμένων τοῦ Ἰουδαίου ἔθνους καθάρσεις ἐπὶ τῇ τοῦ Χριστοῦ παρουσίᾳ, διὰ τῆς μετὰ χεῖρας προφητείας τὴν τῶν προφητῶν καὶ τῶν ἱερέων τῶν παρ' αὐτοῖς πάλαι διαπρεπόντων ἔκλειψεν ἀναφωνεῖν, ὡς καὶ τούτων ἐπὶ τῇ τοῦ Χριστοῦ ἐπιφανείᾳ διαλειφόντων· ὁ καὶ αὐτὸ τοῖς ἔργοις ἢ παρουσίᾳ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιστάστω. Ἐπεὶ δὲ ὁ Ἀκύλας, « τοῦ ἀλείψαι ἡγιασμένον ἡγιασμένων, » ἐξέδωκεν, οἴησεται μὲν τις τὸν πάλαι παρὰ Ἰουδαίοις ἀρχιερέα δηλοῦσθαι, τῶν μὲν τούτῳ ὑποθετικῶν πολλῶν ἱερέων ἁγίων προσαγορευομένων, ἁγίου δὲ ἁγίου μόνου τοῦ ὑπὲρ πάντας ἀρχιερέως. Ἐπειδὴ τοῦτο καὶ προχείρως νοούμενόν ἐστιν ἀληθές. Μέχρι γὰρ τῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν χρόνων οἱ ἀνέκαθεν κατὰ διαδοχὴν ἀρχιερεῖς ὁμοῦ καὶ τοῦ παντὸς ἡγούνο λαοῦ, καὶ τὰ τῆς τοῦ Θεοῦ θεραπείας, ἀκολούθως τῇ παρὰ Μωσῆν νενομοθετημένῃ λατρείᾳ διαρκῶς ἐπετέλουν. Ἀπὸ δὲ τῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν χρόνων πρῶτον μὲν συνεχύθη καὶ ἡ κατὰ τούτους τάξις, μικρὸν δὲ ὕστερον καὶ παντελῶς ἀπέσθη. Ἄλλ' ἔγωγε τῆς θείας Γραφῆς οὐδαμοῦ εὐρῶν τὸν παρὰ

A daicæ genti donata : quocirca ad tempus duntaxat prodita præterierunt. At enim quæ per Salvatorem nostrum iustitia denuntiata est, in perpetuum permanens, merito æterna iustitia nuncupata est, quemadmodum dixit Gabriel : « Et ut adducatur iustitia sempiterna : » pro eo autem quod est, « Et quasi signo impresso claudatur visio et propheta, » magis aliquanto proprie mihi videtur Aquila reddidisse : « Et ad consummandum visionis munus et prophetam. » Non enim ut clauderet et quasi anulo signaret propheticas visiones, Salvator ac Dominus noster advenit, qui etiam illas, quæ antea obscuræ et quasi signo impresso clausæ erant, et aperuit et latius explicavit, quo tempore suis discipulis sensum divinarum Scripturarum exposuit. Ex quo, « Ecce, inquit, vicit leo de tribu Juda⁷⁵ : » et ipse aperuit sigilla libro apposita, ut apud Joannem legimus in Apocalypsi. Cæterum quæ tandem sigilla, nisi prophetarum obscuritates? quas cum plane bene notas haberet etiam Isaias, dixit : « Et erunt verba hæc tanquam verba libri signati⁷⁶ : » non ergo ut clauderet visionem et prophetam venit Christus Dei, sed ut aperiret potius et in lucem proferret. Quare magis mihi proprie videtur Aquila dixisse : « Ad consummandum visionis munus et prophetam, » quod sane cum illo concordat : « Non veni solvere legem aut prophetas, sed complere⁷⁷, » quod a nostro Salvatore dictum agnoscimus. **387** Finis enim legis Christus, et omnes de illo prophetiæ inanes atque imperfectæ manserunt, donec ille seipsum ostendens, omnibus quæ de ipso a prophetis prædicta fuerant, finem imposuit. Potest etiam ex interpretatione Septuaginta talem habere sensum, illud quod dictum est : « Ut quasi signo impresso claudatur visio et propheta : » cum lex et prophetæ usque ad Joannem permanserint, et ex illo defecerint, qui prius Spiritu divino affati divinabant, et vaticinia de Christo omnibus palam prodebant, quique in sacris responsis visiones puras et sinceræ contemplabantur, tanquam si ipsis divina gratia et clausa, et quasi signis impressis colligata esset, merito evenit ut ab illo, de quo dictum est, tempore, non amplius apud illos munere suo fungeretur propheta, neque qui ab illis videns nominabatur, sed omnia hæc usque ad nostram ætatem sublata evanuerint. Deinceps sequitur : « Et ungetur Sanctus sanctorum. » Hoc item nobis eodem argumento constabit : nam usque ad tempora Salvatoris nostri, qui Sancti sanctorum pontifices erant apud Hebræos, ii ceremoniis quas ex Mosaica lego acceptas servabant, ungebantur : sed hi quoque posthæc sicut prophetia prædixerat, defecere. Itaque quod ab Jacob ad Judam oraculum enuntiatum est, secundum ea quæ prius a nobis exposita sunt, Judaicæ gentis ducum principumque defectum divinabat. Sed quoniam prophetarum et sacerdotum,

⁷⁵ Apoc. v, 5. ⁷⁶ Isa lxxix, 41. ⁷⁷ Matth. v, 17.

qui populo præerant, jampridem honor dilatus fuerat, ordine deinceps sermo, ubi interitum Judaicæ gentis ducum et principum sub ipsum Christi adventum, per eam quæ prius citabatur prophetiam, prædixit, per eam quæ nunc in manibus est, et prophetarum et sacerdotum, qui olim apud illos florebant, defectum plane significat, tanquam hi quoque ubi Christus advenisset defecturi essent, quod quidem vaticinium, Salvatoris nostri adventus re ipsa comprobavit. Quia vero Aquila, « ad unguentum Sanctificatum sanctificatorum, » interpretatus est, ex eo aliquis suspicabitur veterem Judæorum pontificem designari: quippe cum multi quidem illo ipso inferiores sacerdotes sancti appellarentur, solus autem pontifex, qui omnes dignitate anteibat, Sanctus sanctorum. Siquidem hoc vel eo sensu acceptum quod unicuique in promptu sit, verum est. Nam usque ad tempora Salvatoris nostri, qui a prima origine per successionem erant pontifices, iidem etiam toti populo præerant, **388** et quæ ad cultum Dei pertinent, ritum illum sectantes, qui in lege Mosis sancitus fuerat, abunde satis administrabant. Ex quo autem Salvator noster venit, primum quidem eorum quoque ordo confusus est: non multo autem post, etiam penitus extinctus. Cæterum, cum ego quidem nusquam in sacris litteris invenerim, Judæorum pontificem Sanctum sanctorum nominari, arbitror in unicum duntaxat Dei Filium Verbum et proprie designari, et vere dignum tali appellatione constitui. Iis enim qui ex hominibus profecti sint, et ad eum virtutis gradum pervenerint, quem natura mortalis contingere potest, satis superque fuerit, si quando in partem et communicationem quamdam assumpti ejus qui dixit, « Sancti eritis, quoniam sanctus ego Dominus ⁷⁸, » sancti appellentur. Sanctus autem sanctorum, quis tandem sit apud homines nominandus, præter unum sancti dilectum Puerum, qui ut Rex regum, et dominorum Dominus, ita etiam sanctorum Sanctus est appellatus? uni igitur ei, utpote qui præstantiori quodam modo sit unctus, quam omnes qui unquam terreno illo atque elaborato Mosis oleo uncti fuerint, dictum est illud: « Dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem: propterea unxit te Deus Deus tuus oleo exsultationis præ participibus tuis ⁷⁹. » Quo quidem oleo unctus ex propria persona apud Isaiam ipse ait: « Spiritus Domini super me, propter quod unxit me ⁸⁰. » Quoniam igitur excellenti et spirituali ac potius ipsius divinitatis unguento solus præter omnes, qui unquam fuerint, Salvator noster unctus esse perhibetur, merito Sanctus sanctorum, tanquam si diceretur, Pontifex pontificum, est nominatus, aut etiam Sanctificatus sanctificatorum, ut est in Gabrielis oraculo. Hæc porro omnia completis hebdomadibus septuaginta, finem suum contingere, non alias sane quam quo tempore Salvator noster

Ἰουδαίοις ἀρχιερέα ἅγιον ἁγίων ὀνομασμένον, ἡγοῦμαι ἐν τούτοις μόνον αὐτὸν τὸν μονογενῆ τοῦ Θεοῦ Λόγον δηλοῦσθαι, κυρίως τε καὶ ἀληθῶς ταύτης ἄξιον τῆς ἐπωνυμίας. Τοῖς μὲν γὰρ ἐξ ἀνθρώπων προκεκοφῶσι, καὶ εἰς τὸ ἐφικτὸν ἀρετῆς χωρήσασιν, ἀγαπητὸν ἁγίοις ποτὲ χρηματῖσαι, μετὰ μετοχὴν καὶ μετουσίαν τοῦ φήσαντος: « Ἅγιοι ἔσεσθε, ὅτι ἅγιος ἐγὼ Κύριος. » Ἅγιον δὲ ἅγιος τίς ἂν κυρίως ἐν ἀνθρώποις ὀνομασθεῖη, ἢ μόνος ὁ ἡγαπημένος τοῦ ἁγίου Πατρὸς, ὡς περ βασιλεὺς βασιλέων, καὶ κυρίων Κύριος, οὕτω καὶ ἁγίων ἅγιος ἀναγορευόμενος; μόνῳ γοῦν αὐτῷ, ἅτε διαφερόντως παρὰ τοὺς πώποτε Μωσέως ἐλάφῳ γεώδει καὶ σκευαστῶ χειρισμένους, εἴρητο: « Ἡγάτησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν· διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεός, ὁ Θεός σου, ἔλαιον ἀγαλλιᾶσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. » ὃ χρισθεὶς, ἐξ ἰδίου προσώπου καὶ αὐτός φησιν ἐν Ἡσαΐα: « Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμέ, οὗ εἶνεκεν ἔχρισέ με. » Ἐπεὶ οὖν διαφέροντι καὶ πνευματικῷ, μᾶλλον δὲ θεότητος χρίσματι μόνος παρὰ τοὺς πώποτε ὁ ἡμέτερος Σωτὴρ κεχρίσθαι μαρτυρῆται, εἰκότως « ἅγιος ἁγίων, » ὡς ἂν τις εἴποι, « ἀρχιερεὺς ἀρχιερέων, » ὀνόμασται, καὶ ἡγιασμένος ἡγιασμένων, » κατὰ τὸν τοῦ Γαβριὴλ χρησμόν. Ταῦτα δὲ πάντα, συμπεριουμένων τῶν ἑβδομηκοντα ἑβδομάδων, τέλος ἐλάμβανεν οὐκ ἄλλοτε ἢ ἐπὶ τῶν χρόνων τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφανείας. Ἐπειδὴ τοίνυν ταῦθ' οὕτως ἔσεσθαι ὁ προδηλωθεὶς ἄγγελος κεφαλαιωδῶς ἐθέσπιζε τῷ προφήτῃ, αὐθις ἐπαναλαμβάνει τὸν περὶ τῶν ἑβδομηκοντα ἑβδομάδων λόγον, διδάσκων κατὰ μέρος ἕκαστα ἀκριβῶς, ὅθεν ἀπάρχεσθαι δεῖ τῆς τῶν χρόνων ἀπαριθμήσεως, καὶ τίνα κατὰ τοὺς δηλούμενους καιροὺς ἀπαντήσεται. Λέγει δ' οὖν: « Καὶ γνώση, καὶ συνήσεις ἀπὸ ἐξέδου λόγου, τοῦ ἀποκριθῆναι, καὶ τοῦ οἰκοδομησαί Ἱερουσαλήμ: ἑβδομάδες ἑπτὰ καὶ ἑβδομάδες ἐξηκονταδύο, καὶ ἐπιστρέψει, καὶ οἰκοδομηθήσεται πλατεία καὶ τεῖχος. » Ἐν οἷς δοκεῖ μοι καλῶς ἔχειν καὶ τὴν τοῦ πρὸ ἡμῶν εἰς τοὺς τόπους θεωρίαν μὴ ἀποκρύψασθαι, παραθεῖναι δὲ καὶ ταύτην ὡς οἰκείαν τοῖς ἐντευξομένοις. Κοινὰ γοῦν, καλῶς εἴρηται, τὰ τῶν φίλων· καὶ ἐπειδὴ προσήκει συγχρῆσθαι μὲν εὐγνωμονοῦντας τοῖς καλῶς ὑφ' ἐτέρων εἰρημένοις, μὴ μὴν ἀποστερεῖν τοὺς πατέρας τῶν ἐγγόνων, μὴδὲ τοὺς πρώτους φυτεῦσαντας τῶν οἰκείων σπερμάτων, τὰς αὐτοῦ παραθήσομαι λέξεις. Φέρονται δὲ αὐταὶ Ἀφρικανῶν ἐν τῷ πέμπτῳ τῶν Χρονογραφίων, τοῦτον ἔχουσαι τὸν τρόπον: « Ἡ μὲν οὖν περικοπὴ οὕτω πως ἔχουσα πολλὰ τε καὶ παράδοξα σημαίνει: νῦν δὲ ὧν χρεῖα περὶ τοὺς χρόνους καὶ τὰ τούτοις συντείνοντα τὸν λόγον ποιησάμεθα. Ὅτι μὲν οὖν περὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας λέγεται ταῦτα, μετὰ ἑβδομάδας ἑβδομηκοντα μέλλοντος ἐπιφανῆσθαι, δῆλον. Ἐπὶ γὰρ τοῦ Σωτῆρος, ἢ ἀπὸ τούτου, τὰ τε παραπτώματα παλαιούται, καὶ αἱ ἀμαρτίαι συντελοῦνται. Διὰ δὲ τὴν ἀρεσὶν αἱ τε ἀνομίαι ἐξίλασθῶ μετὰ τῶν ἀδικιῶν ἐξαλει-

⁷⁸ Levit. xx, 25. ⁷⁹ Psal. xlv, 8. ⁸⁰ Isa. lxi, 1.

φονται, δικαιοσύνη τε αἰώνιος καταγγέλλεται ἅπαρ τὴν ἐκ νόμου, ὁράσεις τε καὶ προφητείας μέχρις Ἰωάννου, χρίεται δὲ ἅγιος ἁγίων. Πρὸ γὰρ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίας οὐκ ἔντα ταῦτα προσεδοκᾶτο μόνον. Ἄρξασθαι δὲ τῶν ἀριθμῶν, τουτέστι τῶν ἑβδομήκοντα ἑβδομάδων, ἃ ἔστιν ἑτη τετρακόνσια ἐννεμήκοντα, ὁ ἄγγελος ὑποτίθεται ἀπὸ ἐξόδου λόγου τοῦ ἀποκριθῆναι καὶ τοῦ οἰκοδομηθῆναι Ἱερουσαλήμ. Συνέθη δὲ ταῦτα ἐπὶ Ἀρταξέρξου τοῦ Περσῶν βασιλεύοντος εἰκοστῷ ἔτει. Νεεμίας γὰρ ὁ τούτου ὀνόματος, δευθεὶς, ἀποκρίσεως ἔτυχεν οἰκοδομηθῆναι Ἱερουσαλήμ, καὶ λόγος ἐξήλθε κελύων ταῦτα. Μέχρι μὲν γὰρ ἐκείνου τοῦ χρόνου ἡ πόλις ἠρήμωτο. Κύρου γὰρ, μετὰ τὴν ἑβδομηκονταετίαν τῆς αἰχμαλωσίας, τῶν βουλομένων ἕκαστον ἕκουσιαστὴ καταπέμφαντος, οἱ μετὰ Ἰησοῦ τοῦ μεγάλου ἱερέως καὶ Ζοροβάβελ κατελήθοντες, καὶ οἱ ἐπὶ τούτοις ἅμα Ἐσθῆρ, τὴν νεῶν οἰκοδομεῖν ἐκωλύοντο τὰ πρῶτα, καὶ τεῖχος τῇ πόλει περιβάλλειν, ὡς οὐ κεκελευσμένου τούτου. Ἐμεινεν οὖν ἕως Νεεμίου καὶ βασιλείας Ἀρταξέρξου, καὶ τῆς Περσῶν ἡγεμονίας ἕτους πεντακαίδεκάτου καὶ ἑκατοστοῦ· ἀπὸ δὲ τῆς ἀλώσεως Ἱερουσαλήμ ἑκατὸν ὀγδοήκοντα πέντε ἑτη γίνεται. Καὶ τότε βασιλεὺς Ἀρταξέρξης ἐκέλευσεν οἰκοδομηθῆναι τὴν πόλιν. Νεεμίας δὲ καταπεμφθεὶς, τοῦ ἔργου πρόεστη· ἡ δὲ ὀικοδομήθη πλατεία καὶ περίτειχος, ὡς προφητεύθη. Κάκειθεν ἀριθμοῦσιν ἡμῖν ἑβδομήκοντα ἑβδομάδες εἰς τὸν Χριστὸν συντελοῦνται· εἰ γὰρ ἄλλοθεν ποθεν ἀριθμεῖν ἀρξαίμεθα, καὶ οὐκ ἐντεῦθεν, οὔτε ὁ χρόνος συνδραμεῖται, καὶ πλεῖστα ἄτοπα ἀπαντήσεται. Ἐάν τε γὰρ ἀπὸ Κύρου καὶ τῆς πρώτης καταπομπῆς τὴν ἀρχὴν ποιησώμεθα τῆς ἀριθμήσεως τῶν ἑβδομήκοντα ἑβδομάδων, εἰς ἑτη ἑκατὸν καὶ προσέτι περισσεύει. πλείων δὲ χρόνος, εἰ ἀφ' ἧς ἡμέρας τῷ Δανιὴλ ὁ ἄγγελος προεφήτευσεν, πολλῶν δὲ πλείων, εἰ ἀπ' ἀρχῆς τῆς αἰχμαλωσίας. Εὐρίσκαμεν γὰρ τὴν Περσῶν βασιλείαν ἕτεσι διακοσίοις τριάκοντα περιγραφομένην, τὴν τε Μακεδόνων εἰς ἑτη τριακόσια ἑβδομήκοντα παρατείνουσιν, κάκειθεν ἐπὶ τὸ Τιβερίου Καίσαρος ἑκαταδέκατον ἔτος εἰς ἑτη ἐξήκοντα. Ἀπὸ δὲ Ἀρταξέρξου αἱ ἑβδομήκοντα ἑβδομάδες εἰς τὸν ἐπὶ Χριστὸν συντελοῦνται χρόνον, κατὰ τοὺς Ἰουδαίων ἀριθμούς. Ἀπὸ γὰρ Νεεμίου, ὃς ὑπὸ Ἀρταξέρξου τὴν Ἱερουσαλήμ ἀνοικοδομήσων ἐπέμφθη ἕτεσι πεντακαίδεκάτῳ καὶ ἑκατοστῷ τῆς Περσῶν βασιλείας, αὐτοῦ δὲ Ἀρταξέρξου βασιλείας εἰκοστῷ ἔτει, καὶ Ὀλυμπιάδος ὀγδοηκοστῆς τρίτης ἕτεσι τετάρτῳ, ἐπὶ τούτων τὸν χρόνον, ὃς ἦν Ὀλυμπιάδος διακοσιοστῆς δευτέρας ἔτος δεύτερον, Τιβερίου δὲ Καίσαρος ἡγεμονίας ἔτος ἑκαταδέκατον, ἑτη συνάγεται τετρακόσια ἑβδομήκοντα πέντε, ἅπερ Ἑβραϊκὰ τετρακόσια ἐννεμήκοντα γίνεται, κατὰ τὸν σελημιαίων δρόμον τοὺς ἐνιαυτοὺς ἐκείνων ἐξαριθμουμένων, ὡς ἔστι πρόχειρον εἰπεῖν, ἡμερῶν τρια-

hominibus se videndum exhibuit. Ergo cum hæc sic fore angelus is, de quo dictum est, summam ipsi prophetæ cecinerit, rursus sermonem de lxx hebdomadibus renovat, exquisitissime per singulas partes docens, unde incipere oporteat numerare tempora, et quidnam talibus temporibus evenaturum sit. Et cognosces et intelliges ab exitu sermonis, ut respondeatur et ædificetur Jerusalem: hebdomades septem, et hebdomades sexaginta duæ, et revertetur et ædificabitur platea et murus. » **389** Quæ sane verba ut reddam planiora, pulchre mihi officio functus esse videbor, si commentationem in ejusmodi locos ejus viri, qui ante nos idem studium coluerit, non occultavero, sed eam quoque apposuro, ut accommodata iis, qui lecturi sint hæc. Pulchre enim illud dici solet, quæ amicorum sunt, ea esse communia: et quia uti quidem quasi communibus convenit iis, quæ alii probe dixerint, sed ita ut agnoscamus auctores, neque aut sua sobole patres, aut eos, qui primi consueverint, propriis seminibus defraudemus, illius verba non gravabor apponere. Ea seruntur Africani in quinto eorum quæ de temporibus scripsit, quæ quidem in hunc modum se habent: « Ipsa quidem particula, inquit, quæ fere sic se habet, tum multa tum admirabilia significat: attamen nunc de iis duntaxat quæ nobis ad rationem temporum, et eorum quæ ad tempora pertinent conductura sint, verba faciamus. Quod igitur hæc de adventu Christi dicantur, qui post hebdomadas lxx ab hominibus esset videndus, neutiquam dubium est: tempore enim Salvatoris nostri aut ex illo ipso, et antiquantur delicta, et peccata consummantur: per remissionem autem, iniquitates cum injustitiis expiatione delentur, justitiæque sempiterna denuntiatur, præter eam quæ ex lege acquirebatur. Visiones autem et prophetiæ usque ad Joannem, et Sanctus sanctorum ungitur: nam cum ante Salvatoris nostri adventum hæc non essent, expectabantur tamen. Numeri vero initium accipere, hoc est lxx hebdomadarum, qui sunt anni quadringenti nonaginta, angelus præcipit ab exitu sermonis ut respondeatur, et ædificetur Jerusalem. Porro hæc contigerunt regni Artaxerxis, qui Persarum rex fuit, anno vicesimo: hujus enim pincerna Nehemias cum eum ipsum rogasset, responsus accepit, ut ædificaretur Jerusalem. Et sermo exivit quo ipsum hoc jubebatur: nam ad illud usque tempus civitas deserta manserat. Cum enim Cyrus post septuagenariam servitutem volentem unumquemque voluntarie emisisset, qui cum Jesu magno sacerdote et Zorobabel, quique post hos ipsos cum Esdra descenderant, ædificare templum et murum civitati circumdare initio prohibebantur, tanquam hoc imperatum non esset. Mansit igitur usque ad Nehemiam et regnum Artaxerxis, annumque imperii Persarum centesimum et quintum decimum: cum vero a capta Jerusalem annus centesimus atque octogesimus ageretur, **390** tum rex Artaxerxes jussit ædificari

civitatem, et Nehemias, unus eorum qui emissi fuerant, operi præfuit: et platea et muri ambitus edificata sunt, sicut futurum prophetia significaverat. Inde igitur nobis numerare incipientibus **lxx** hebdomades in Christum terminantur: nam si ab illo quovis tempore numerandi initium fecerimus, neque tempus ipsū conveniet, et multa incommoda subire necesse erit. Sive enim a Cyro, primaque emissione, septuaginta hebdomadas numerare cœperimus, anni centum et amplius supererunt, sive ab eo die quo angelus ipsi Daniel oraculum reddidit, etiam major fiet annorum numerus. Multo autem major, si ab initio captæ urbis. Invenimus enim regnum Persarum intra annos **cc** atque **xxx** contineri. Deinde Macedonum ad annorum numerum continuari trecentorum et septuaginta. Inde vero ad Tiberii Cæsaris annum sextum decimum, annos sexaginta. Ab Artaxerxe autem septuaginta hebdomades ad Christi tempus perveniunt, si Judæorum numerus sequimur. Siquidem a Nehemia, qui ut ædificaret Jerusalem est missus, anno regni Persarum centesimo et quinto decimo, qui fuit ipsius regni Artaxerxis vicesimus, atque idem octogesi-^{mæ} tertiæ olympiadis quartus, ad illud tempus qui fuit olympiadis ducesimæ secundæ annus secundus, imperii autem Tiberii Cæsaris sextus decimus, anni numerantur quadringenti septuaginta quinque, qui Hebraica ratione fiunt quadringenti nonaginta: utpote, cum illi ad cursum lunæ annos computare consueverint, ut hac ratione annus sit, quod dictu facile est, dierum trecentorum quinquaginta quatuor, cum tamen solaris cursus dies conficiat trecentos sexaginta quinque cum unius diei parte quarta. Ex quo apparet lunares cursus duodecim, ab uno solari cursu, undecim diebus et quarta unius diei superari. Idcirco et Græci et Judæi ternos intercalares menses octavo cuique anno adijciunt. Et epim si undenos cum unius parte quarta octies repetiveris, trium mensium spatium conficies. Quadringenti igitur septuaginta quinque anni, octennia reddunt quinquaginta novem et annos præterea tres. Cum vero octavo cuique anno terni intercalentur menses, conficitur annorum **xv** summa, paucis detractis diebus. **391** Quos si ad quadringentos septuaginta quinque addideris, hebdomadas **lxx** conficies. » Hactenus quidem Africanus. Quod si nos quoque oportet in ejusmodi locos propriam commemorationem in medium afferre, dico non frustra neque temere divisionem ab oraculo esse factam septuaginta hebdomadarum. Nam cum eas diviserit in primas septem, ac deinde in alias sexaginta duas, et post plurima, quæ media interponuntur, unam reliquam adjecerit, eo modo numerum septuaginta hebdomadam complevit. Dicit igitur: « Et cognosces et intelliges ab exitu sermonis, ut respondeatur, et ædificetur Jerusalem usque ad Christum ducenti, hebdomades septem, et hebdomades sexaginta duæ. » Deinde aliis quibusdam interpositis rebus, novissi-

Α κοσίων πεντήκοντα τεσσάρων, τοῦ ἡλιακοῦ κύκλου ὑπάρχοντος ἡμερῶν τριακοσίων ἐξήκοντα πέντε τετάρτου. Τὴν γὰρ κατὰ σελήνην δωδεκάμηνον παραλλάσσει ἡμέραις ἕνδεκα καὶ τετάρτῳ. Διὰ τοῦτο Ἕλληνας καὶ Ἰουδαίους, τρεῖς μῆνας ἐμβολίμους ἔτεσιν ὀκτὼ παρεβάλλουσιν· ὀκτάκις γὰρ τὰ ἕνδεκα τέταρτον ποιεῖ τρίμηνον. Τὰ τοίνυν τετρακόσια ἑβδομήκοντα πέντε ἔτη, ὀκταετηρίδες γίνονται πεντήκοντα ἑνέα καὶ μῆνες τρεῖς· ὡς τρίμηνον δὲ ἐμβολίμου τῆ ὀκταετία γινομένης, ἔτη πεντεκαίδεκα ὀλίγων ἡμερῶν ἀποδεόντων γίνονται. Ταῦτα δὲ πρὸς τοῖς τετρακοσίοις ἑβδομήκοντα πέντε ἔτεσιν, αἱ ἑβδομήκοντα ἑβδομάδες συντελούνται. » Ταῦτα μὲν οὖν Ἀφρικανός. Εἰ δὲ χρῆ καὶ ἡμᾶς οικεῖαν εἰς τοὺς τόπους ἀπόδοσιν εἰς μέσον ἀγαγεῖν, **B** φημί μὴ μάτην, μηδὲ ὡς ἔτυχε τὴν διαίρεσιν πεποιησθαι τὸν λόγον τῶν ἑβδομήκοντα ἑβδομάδων. Διελὼν γὰρ αὐτὰς εἰς πρώτας ἑπτὰ, ἔπειθ' ἑτέρας ἐξήκοντα δύο, καὶ μετὰ πλείστα τὰ μεταξὺ ἐπιλεγόμενα, τὴν μίαν ἐπιθεῖς, οὕτω τὸν ἀριθμὸν τῶν ἑβδομήκοντα ἑβδομάδων ἀφωρίσατο. Λέγει δ' οὖν· « Καὶ γνώσῃ, καὶ συνήσεις ἀπὸ ἐξόδου λόγου τοῦ ἀποκριθῆναι καὶ τοῦ οἰκοδομησάαι Ἰερουσαλήμ ἕως Χριστοῦ ἡγουμένου, ἑβδομάδες ἑπτὰ, καὶ ἑβδομάδες ἐξηκονταδύο. » Εἰθ' ἑτέρα τινα μεταξὺ ἐπαγαγὼν, τὴν τελευταίαν προστίθει, φησας· « Καὶ δυναμώσει διαθήκη πολλοῖς ἑβδομάς μία. » Ὅτι δ' οὐ μάτην ταῦτα, οὐδ' ἄνευ τῆς θείας ἐπιπνοίας ἐσχεδιάσται, πάνθ' ὄντινα οὖν τῶν ὡς Θεοῦ ῥήμασιν αὐτοῖς προσεχόντων ὁμολογήσειν ἡγοῦμαι. Τοῦτο μὲν οὖν πρῶτον ἡμῖν καλῶς **C** ἔδοξεν ἐπισημήσασθαι, καταλιπεῖν τε τοῖς ἐντυγχάνουσι τὴν τοῦ ζητηθέντος ἀκριβῆ λύσιν. Εἰ δὲ χρῆ καὶ ἡμᾶς τὸ ἐπεισεῖν μὴ ἀποκρύψασθαι, φημί καθ' ἑτέραν διάνοιαν ἦτοι ἐκδοχὴν τὸν ἐν τῇ προκειμένῃ γραφῇ δηλούμενον Χριστὸν ἡγουμένον, κατὰ τὰ, « Ἀπὸ ἐξόδου λόγου τοῦ ἀποκριθῆναι καὶ τοῦ οἰκοδομησάαι Ἰερουσαλήμ ἕως Χριστοῦ ἡγουμένου, » οὐκ ἄλλον εἶναι τοῦ καταλόγου τῶν μετὰ τὴν προφητείαν, καὶ τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπάνοδον, ἡγησαμένων τοῦ λαοῦ ἀρχιερέων, οὓς Χριστοὺς ἔθος ἀποκαλεῖν τῇ Γραφῇ. Μόνους γὰρ τοῦτους καθηγῆσασθαι τοῦ ἔθνους, ἀρξασμένους ἀπὸ Ἰησοῦ τοῦ Ἰωσεδὲκ, τοῦ ἱερέως τοῦ μεγάλου, μετὰ τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπάνοδον, καὶ μέχρι τῶν χρόνων τῆς τοῦ Σωτήρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίας παρελήψαμεν. Οἶμαι γοῦν τὸν μεταξὺ χρόνον τῆς τούτων προστασίας, καθ' ὃν ἡγήσαντο, δηλοῦσθαι διὰ τοῦ, « Ἀπὸ ἐξόδου λόγου τοῦ ἀποκριθῆναι καὶ τοῦ οἰκοδομησάαι Ἰερουσαλήμ ἕως Χριστοῦ ἡγουμένου, ἑβδομάδες ἑπτὰ, καὶ ἑβδομάδες ἐξηκονταδύο. » τῶν ἐτῶν δὲ τὰς ἑβδομάδας, συναγομένας εἰς ἔτη τετρακόσια ὀγδοήκοντα τρία, ἀπὸ τῆς Κύρου βασιλείας ἐπὶ τὴν Ῥωμαίων παρεκτείνεσθαι ἀρχὴν, καθ' ἣν Πομπήιος Ῥωμαίων στρατηγὸς ἐπιστάς τοῖς Ἰεροσολύμοις, εἶλε μὲν πολιορκίᾳ τὴν πόλιν, τὸ δὲ πᾶν ἔθνος δούλον Ῥωμαίοις κατεστήσατο, ὡς καὶ φόρους ἐξ ἐκείνου τελεῖν, καὶ τοῖς Ῥωμαίων πειθαρχεῖν ἐπιτάγμασιν. Ἐπὶ τοῦτον γοῦν τὸν χρόνον ὁ τῶν τετρακοσίων ὀγδοήκοντα τριῶν ἐτῶν περι- **D** ορίζεται ἀριθμὸς, ἐφ' ὃν καὶ κατέληξαν οἱ κατὰ τὸν

Μωσῶς νόμον ἐκ πατέρων διαδοχῆς τὴν προστασίαν τοῦ ἔθνους, καὶ τὴν ἱερωσύνην διειληφότες· οὗς Χριστὸν ἠγούμενον τὴν θείαν ἐπὶ τοῦ παρόντος Γραφῆν ὀνομάζειν ὑπολαμβάνω. Εἰ δὲ χρῆ καὶ τὸν κατάλογον ἐκθέσθαι τῆς τῶν ἀρχιερέων διαδοχῆς, τῶν ἐν τῷ δηλωμένῳ μεταξὺ χρόνῳ διαγενομένων, καὶ τοῦτο οὐδεὶς φθόνος εἰς παράστασιν τῆς τῶν εἰρημένων ἀληθείας ποιήσασθαι.

ne nos quidem quod in mentem venit, occultare oportet, dico alio quodam sensu Christum ducem, qui in proxime exposita scriptura significatur esse accipiendum, in illis utique verbis : « Ab exitu sermonis ut respondeatur, et ædificetur Jerusalem usque ad Christum ducem, hebdomades septem et hebdomades sexaginta duæ ; » annorum vero hebdomadas, si redigantur in annos, quadringentos octoginta tres, a regno Cyri usque ad Romanorum imperium propagari, quo tempore Pompeius Romanorum imperator Hierosolyma aggressus, obsidione quidem urbem ipsam cepit, totam vero gentem Romanis 392 servire coegit, usque adeo, ut ex illo tempore et tributa pendens et Romanorum jussibus obtemperans fuerit. Ad hoc igitur tempus, quadringentorum octoginta trium annorum numerus ducitur, in quo desierunt, qui secundum Mosaicam legem ex majorum successione ac serie, totius gentis principatum et sacerdotium capiebant, quos Christum ducem a Scriptura divina hoc in loco nominari suspicor. Quod si opus est enumeratione quoque uti, et quinam illo intermedio tempore de quo loquimur, quibus successerint, locumque illum lutati sint, exponere, ne hoc quidem facere gravabimur, ut eorum quæ dicta sunt, veritatem ostendamus.

Πρῶτος τοίνυν μετὰ τὴν τοῦ Δανιὴλ προφητείας, ἐπὶ Κύρου τοῦ βασιλέως Περσῶν, μετὰ τὴν ἀπὸ Βαβυλωνίως ἐπάνοδον, Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ἰωσεδέκ, ὁ ἱερεὺς ὁ μέγας χρηματίας, ἅμα Ζοροβάβελ ἀνεισὶν ἀπὸ τῆς αἰχμαλωσίας, καὶ θεμελίους καταβάλλεται τοῦ ἱεροῦ. Ἄλλ' ἐπιτρεθέντος τοῦ ἔργου ὑπὸ τῶν περιοίκων, αἱ πρῶται ἐπτά ἑβδομάδες τῶν ἐτῶν αἱ διὰ τοῦ προφήτου δηλούμεναι συμβραίνονται, καθ' ἃς ἀτελὲς διέμενε τὸ ἔργον τῆς τοῦ ναοῦ οἰκοδομῆς. Διόπερ ὁ θεὸς λόγος τῆς συναφῆς τῶν λοιπῶν ἑβδομάδων ἀφορίζει τὰς πρώτας ἐπτά, εἰπὼν, « Ἐβδομάδες ἐπτά, » ἐπειθ' ἐξῆς μετὰ διαστολῆς ἐπαγαγὼν, « Καὶ ἑβδομάδες ἐξηκονταδύο. » Ἐπτά γοῦν ἀπὸ Κύρου καὶ ἐπὶ τὴν συμπλήρωσιν τῆς τοῦ ἱεροῦ οἰκοδομῆς ἑβδομάδες ἐτῶν εὐρίσκονται. Ἐνθεν ὀρμώμενοι τῷ Σωτῆρι ἡμῶν ἔλεγον οἱ Ἰουδαῖοι : « Τεσσαράκοντα καὶ ἕξ ἔτεσιν ὠκοδομήθη ὁ ναὸς οὗτος, καὶ σὺ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερεῖς αὐτόν ; » Ἄλλ' οἷτοι μὲν τεσσαράκοντα καὶ ἕξ ἔτεσιν ὠκοδομήσθαι τὸν ναὸν ἔφασαν· τσαῦτα γὰρ ἀπὸ πρώτου Κύρου βασιλείας, ὃς πρῶτος ἀνῆκε τῆς Βαβυλωνίως τοὺς βουλομένους τῶν Ἰουδαίων εἰς τὴν οἰκίαν γῆν ἐπανέειναι, ἐπὶ τὸ ἕκτον ἔτος Δαρείου βασιλείας συνάγεται, καθ' ὃν τὸ πᾶν ἔργον τῆς οἰκοδομῆς τέλος ἐληφεν· ὃ γε μὴν ἐξ Ἑβραίων Ἰώσηπος καὶ ἄλλοι τριετὴ χρόνον εἰς τὴν τῶν ἔξωθεν τῶν ἀμφὶ τὸν ναὸν κατασκευασμάτων συμπλήρωσιν ἐφησεν, ὥστ' εἰκότως διὰ ταῦτα τὰς ἐπτά πρώτας ἑβδομάδας, εἰς ἕτη ἑννέα καὶ τεσσαράκοντα συντεινούσας, ἀφωρίσθαι, κατὰ τὸν τῆς προφητείας λόγον· τὰς δὲ λοιπὰς ἐξηκονταδύο

A mam adjungit, his verbis : « Et confirmabit pactum multis hebdomada una. » Quod autem hæc non frustra neque absque divino afflatu temere effusa sint, eorum qui hæc tanquam Dei verba acceperint, negaturum arbitror neminem. Hoc igitur primum commode nobis visum est adnotari oportere, legentibusque ut hujusce quæstionis exquisitam solutionem inveniant, locum relinquere. Attamen si

Primum igitur post ipsius Daniel prophetiam, Cyro apud Persas regnante, post reditum de Babylone, Jesus filius Josedec, qui sacerdos magnus est dictus, una cum Zorobabel de Babylonica servitute revertitur, et sic fundamenta templi jaciuntur. Sed dum a vicinis impeditur opus, septem primæ annorum hebdomades, quas propheta dicit, abierunt, quibus templi ædificatio inchoata remansit. Qua de causa divinum oraculum primas septem hebdomadas a reliqua summa disjungit, dum dicit, « Hebdomades septem, » ac deinde ex intervallo adjungit : « Et hebdomades sexaginta duæ. » Septem igitur a Cyro ad templi ædificationem absolutam annorum hebdomades reperiuntur. Inde animos sumentes Judæi ad Salvatorem nostrum dicebant :

« Quadraginta et sex annis ædificatum est templum hoc, et tu in tribus diebus excitabis illud ? » At illi quidem quadraginta et sex annis ædificatum esse templum dixere : tot enim a regno Cyri prioris, qui primus Judæorum quibusque volentibus concessit de Babylone in patriam terram reverti, ad sextum Darii regni annum, colliguntur : sub quo omnis ædificatio finem accepit. Sed Josephus, auctor Hebræus, alios tres annos adjungit ad ea, quæ templo extrinsecus accedunt ornamenta absolvenda, ut propterea merito septem primas hebdomadas, quæ summam quadraginta novem annorum conficiunt, a cæteris oraculum propheticum separaverit, et reliquas sexaginta duas a Darii regno numerare contingat : sub quo rursus Jesus filius Jose-

⁸¹ Joan. 11, 8.

dec, et Zorobabel filius Salathiel, cum adhuc **393** viverent, ambo instaurationi templi præfuerunt, prophetiæ munus interim exercentibus Aggæo et Zacharia, post quos Esdras et Nehemias de Babylone itidem reversi, murum circumdederunt civitati. Tunc autem pontificatum administrabat Joachim, qui Jesu filii Josedec filius fuerat, post quem successit Eliasib; deinde Jodæ, quem secutus est Jonathas; hunc excepit Jaddus. Horum etiam apud Esdras fit mentio, his verbis: « Et Jesus genuit Joachim, et Joachim genuit Eliasib, et Eliasib genuit Jodæ, et Jodæ genuit Jonathan, et Jonathan genuit Jaddum²². » Tempore autem hujus Jaddu, Alexander Macedo Alexandriam condidit, ut Josephus scriptum reliquit, et Hierosolyma ingressus Deum adoravit. Mortuus est autem Alexander ineunte centesima et quarta decima olympiade, post Cyrum ducentis triginta sex annis, qui apud Persas regnare cœpit ineunte olympiade quinta supra quadragesimam. Post mortem vero Alexandri Macedonis, et post quem proxime diximus pontificem, Onias ipse quoque pontificatus honore suscepto, genti præfuit: cujus temporibus cum Seleucus Babylonom cepisset, Asiæ sibi diadema circumdedit, anno post Alexandri mortem duodecimo. Ad quem a Cyro incipientibus, omnis temporis summa annorum ducentorum quadraginta octo colligitur. Ab hoc ipso tempore Græcorum regnum numerare incipit Machabæorum historia. Cæterum, post Oniam Judæorum suscepit principatum pontifex Eleazarus, sub quo LXX viri divinas interpretati Scripturas, Alexandrinis bibliothecis dedicarunt. Post hunc secutus est alter Onias: cui successit Simon, cujus tempestate Jesus filius Sirach fama celebris fuit, qui *Sapientiam* titulo omnia virtutum genera profitentem composuit. Post quem alius eodem cum prioribus nomine Onias præfuit. Hujus pontificis tempore Antiochus, cum Judæos obsidione fatigasset, Græcorum ritibus uti coegit. Hunc secutus Judas, cognomiento Machabæus, dum rebus Judæorum præest, regionem ab impiis et profanis expurgatam liberavit. Cui succedit frater Jonathas, deinde Simon: sub cujus mortem regni quod apud Syros viguit, annus numeratur septimus et septuagesimus supra centesimum, ad quod sane tempus primus, qui *Machabæorum* vocatur liber, historiam deducit, ac deductam relinquit. **394** Itaque a primo anno Cyri, regnique Persarum, ad extremum historiæ Machabæorum finem, Simonisque pontificis mortem, anni colliguntur quadringenti viginti quinque. Posthac vero Jonathas, ut scribit Josephus, pontificatum exceptum per annos viginti novem administrat. Hunc secutus Aristobulus, annum unum præest. Hic primus post reditum de Babylone ad pontificiam dignitatem amplius regum diadema additum sibi imposuit. Huic succedit et rex idem et pontifex Alexander, qui et ipse annos

ἀπὸ τῆς Δαρείου καταριθμεῖσθαι βασιλείας συμβαίνει, καθ' ὃν αὖθις Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ἰωσεδέκ, καὶ Ζοροβάβελ ὁ τοῦ Σαλαθιήλ εἰς ἐκεῖνον τὴν ζωὴν παρατείναντες, ἄμφω πρόσστησαν τῆς τοῦ ἱεροῦ ἀνανεώσεως, προφητευσόντων Ἀγγαίου καὶ Ζαχαρίου· μεθ' οὗς Ἔσδρας καὶ Νεεμίας, ὁμοίως ἐκ Βαβυλῶνος ἀνελθόντες, τὸ τεῖχος ἐδείμαντο τῇ πόλει, τὴν ἀρχιερωσύνην διέποντος Ἰωακείμου· παῖς δὲ οὗτος ἦν Ἰησοῦ τοῦ Ἰωσεδέκ· μεθ' ὃν διαδέχεται τὴν ἀρχιερωσύνην Ἐλιασοῦδος· ἐπειτα Ἰωδαέ· μεθ' ὃν Ἰωνάθαν· μεθ' ὃν Ἰαδδοῦς. Τούτων μὲνηται καὶ ἡ Ἔσδρα γραφή, λέγουσα· « Καὶ Ἰησοῦς ἐγέννησε τὸν Ἰωακείμ, καὶ Ἰωακείμ ἐγέννησε τὸν Ἐλιασίθ, καὶ Ἐλιασίθ ἐγέννησε τὸν Ἰωδαέ, καὶ Ἰωδαέ ἐγέννησε τὸν Ἰωνάθαν, καὶ Ἰωνάθαν ἐγέννησε τὸν Ἰαδδοῦ. » Κατὰ τοῦτον τὸν Ἰαδδοῦ ἔ Μακεδὼν Ἀλέξανδρος Ἀλεξάνδρειαν κτίζει, ὡς Ἰώσηπος ἱστορεῖ, ἀφικόμενός τε εἰς τὴν Ἱερουσόλυμα, τῷ Θεῷ προσκυνεῖ. Τελευτᾷ δὲ τὸν βίον Ἀλέξανδρος ἐν ἀρχῇ τῆς ἑκατοστῆς καὶ τεσσαραεκαίδεκάτης Ὀλυμπιάδος, μετὰ ἔτη διακόσια τριάκοντα ἐκ Κύρου, ὃς ἐδασίλευσε Περσῶν κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος πέμπτης καὶ πεντηκοστῆς Ὀλυμπιάδος. Μετὰ δὲ τὴν τελευτὴν Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνος, καὶ μετὰ τὸν θηλωθέντα ἀρχιερέα, Ὀνίας ἡγείται τοῦ ἔθνους, τῆς τῶν ἀρχιερέων καὶ αὐτὸς ἐπισημμένος τιμῆς· καθ' ὃν Σέλευκος, Βαβυλῶνα κρατήσας, τὸ τῆς Ἀσίας περιτίθεται διάδημα ἔτει δωδεκάτῳ μετὰ τὴν Ἀλεξάνδρου τελευτὴν, καθ' ὃν συνάγεται ὁ πᾶς χρόνος ὁ ἀπὸ Κύρου εἰς ἔτη διακόσια τεσσαρακονταοκτώ. Ἐντεῦθεν τὴν Ἑλλήνων βασιλείαν ἢ τῶν Μακκαβαίων γραφὴ καταριθμεῖσθαι ἄρχεται. Μετὰ δὲ τὸν Ὀνίαν ἡγείται τῶν Ἰουδαίων ἀρχιερεὺς Ἐλεάζαρος, καθ' ὃν οἱ Ἐβδομηκοντα, τὰς θέλας ἐρμηνεύσαντες Γραφὰς, ταῖς κατὰ Ἀλεξάνδρειαν βιβλιοθήκαις ἀνατεθείκασι· μεθ' ὃν ἕτερος Ὀνίας, ὃν διαδέχεται Σίμων, καθ' ὃν Ἰησοῦς ὁ τοῦ Σιράχ ἐγνωρίζετο, ὁ τὴν καλουμένην πανάρετον *Σοφίαν* συντάξας· μεθ' ὃν ἕτερος ὁμόνομος τοῖς πρόσθεν Ὀνίας ἡγείται, καθ' ὃν Ἀντίοχος, τοὺς Ἰουδαίους πολιορκήσας, Ἐλληνίζειν κατηνάγκαζε· μεθ' ὃν προστάς τῶν πραγμάτων Ἰούδας, ὁ ἐπικληθεὶς Μακκαβαῖος, ἐξεκάρηρε τῶν ἀσεβῶν τὴν χώραν· ὃν ὁ ἀδελφὸς Ἰωνάθης διαδέχεται· καὶ πάλιν Σίμων, οὗ κατὰ τὴν τελευτὴν ἔβδομον καὶ ἔβδομηκοστὸν καὶ ἑκατοστὸν ἔτος ἐξαριθμεῖται τῆς κατὰ Συρίαν ἀρχῆς, ἢ τε πρώτη καλουμένη τῶν Μακκαβαίων βίβλος εἰς τοῦτο τοῦ χρόνου κατέλυσε τὴν ἱστορίαν. Ὅσα συνάγεσθαι ἀπὸ πρώτου ἔτους Κύρου καὶ Περσῶν βασιλείας ἐπὶ τὸ τέλος τῆς τῶν Μακκαβαίων γραφῆς, καὶ ἐπὶ τὴν Σίμωνος τοῦ ἀρχιερέως τελευτὴν, ἔτη τετρακόσια εἰκοσιπέντε· μεθ' ἃ Ἰωνάθης τὴν ἀρχιερωσύνην, ὡς ὁ Ἰώσηπος φησι, διαδέχεται ἐπὶ ἔτεσιν ἑννέα καὶ εἴκοσι· μεθ' ὃν Ἀριστόβουλος ἐνιαυτὸν ἡγείται, ὃς πρῶτος μετὰ τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπόνονδον διάδημα βασιλικὸν περιτίθεται πρὸς τῇ ἀρχιερωσύνῃ. Τοῦτον διαδέχεται Ἀλέξανδρος, βασιλεὺς ἄμα καὶ ἀρχιερεὺς, ἔτεσι καὶ αὐτὸς ἐπὶ καὶ εἴκοσι προστάς

²² II Esdr. xii, 40, 41.

τῶν πραγμάτων· εἰς ὃν συνάγεται τὰ πάντα ἀπὸ πρώτου ἔτους βασιλείας Κύρου καὶ τῆς ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπανόδου τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἔτη τετρακόσια ὄγδοηκονταδύο, οὗ προέστησαν ἀρχιερεῖς, οὓς ἠγοῦμαι Χριστὸν ἠγοῦμενον ὑπὸ τῆς προφητείας ὀνομάζεσθαι· μεθ' οὗς, τελευταίαντος τοῦ ὑστάτου αὐτῶν ἀρχιερέως Ἀλεξάνδρου, ἀναρχα καὶ ἀπροστάτητα τὰ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἀπολείπεται, ὥστε εἰς γυναῖκα περιστῆναι τὴν βασιλείαν αὐτῶν. Τῶν δὲ δύο παίδων, Ἀριστοβούλου καὶ Ἰρκανοῦ, στασιασάντων πρὸς ἀλλήλους, ἐπιστάς τοῖς Ἱεροσολύμοις Πομπήσιος, Ῥωμαίων στρατηγὸς ὢν, αἰρεῖ μὲν πολιορκίᾳ τὴν πόλιν, μαιίνει τε τὰ ἅγια, μέχρι τῶν ἀδύτων τῶν ἱερῶν προελθῶν. Καὶ ταῦτα συμβαίνει ἔτους πρώτου τῆς ἑκατοστῆς ἑβδομηκοστῆς ἐνάτης Ὀλυμπιάδος, μετὰ τετρακόσια ἐννεήκοντα πέντε ἔτη τῆς Κύρου βασιλείας, ἧτις ἠρξάτο ἐπὶ τῆς πεντηκοστῆς πέμπτῆς Ὀλυμπιάδος. Τότε δ' οὖν ὁ Πομπήσιος, ἔλθων κατὰ κράτος τὴν Ἱερουσαλήμ, τὸν προειρημένον Ἀριστοβούλου ἐκπέμφας δέσμιον ἐπὶ Ῥώμης, τῷ τούτου ἀδελφῷ Ἰρκανῷ τὴν ἀρχιερωσύνην παραδίδωσι, τὸ τε πᾶν ἔθνος ἐξ ἐκείνου ὑποτελὲς Ῥωμαίοις κατεστήσατο· μεθ' ὃν Ἡρώδης ὁ Ἀντιπάτρου παῖς, Ἰρκανὸν ἀνελθὼν, τὴν τῶν Ἰουδαίων βασιλείαν ὑπὸ τῆς Ῥωμαίων συγκλήτου βουλῆς ἐγχειρίζεται, πρῶτός τε αὐτὸς ἐξ ἀλλοφύλου γένους βασιλεύει τοῦ ἔθνους, τὴν τῶν ἀρχιερέων κατὰ τὸν Μωυσέως νόμον διαφθεύρας τάξιν. Ὁ μὲν γὰρ θεῖος νόμος διὰ βίου ἱεραθεῖαι τῷ θεῷ τὸν ἀνωτάτω προστάττει ἀρχιερέα· ὁ δ' Ἡρώδης οὐ τοῖς ἀπὸ γένους, οὐδ' οἷς προσήκον ἦν ἀπεδίδου τὴν λειτουργίαν, ἀπεξνωμένους δὲ τισι, καὶ ἀλλοτρίοις τῆς τῶν ἀρχιερέων διαδοχῆς, καὶ οὐδὲ τούτοις διαρκῶς, πρὸς βραχὺν δὲ τινα καὶ περιωρισμένον χρόνον, ἄλλοτε ἄλλοις τὴν τιμὴν ἀντιδωρούμενος, ὥστε τὰς μὲν πρώτας ἑπτὰ ἑβδομάδας ἀπὸ Κύρου καὶ ἐπὶ Δαρείου, τὰς δὲ λοιπὰς ἑξηκονταδύο ἀπὸ Δαρείου καὶ ἐπὶ Πομπήσιον τὸν Ῥωμαίων στρατηγὸν περιορίζεσθαι. Καὶ κατὰ τρίτην δὲ θεωρίαν εὐροις ἂν ἄλλως ἐπαριθμούμενος τοὺς χρόνους τῶν ἑπτὰ καὶ ἑξηκονταδύο ἑβδομάδων, αἱ συντείνουσιν εἰς ἔτη τετρακόσια ὄγδοηκοντατρία, ἐπ' αὐτὸν Αὐγουστον καὶ ἐπὶ Ἡρώδην τοὺς πρώτους ἐξ ἀλλοφύλου γένους βασιλεύσαντας, καθ' οὓς ἡ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ γένεσις ἱστορεῖται περιγραφομένη, εἰ, ἀρξάμενος ἀπὸ Δαρείου καὶ τῆς συμπληρώσεως τοῦ ναοῦ, τὸν δηλούμενον ἀριθμὸν ἀναλογίσῃ. Δαρείου γὰρ κατὰ τὸ δεύτερον ἔτος, τὸν ἑβδομηκονταετῆ χρόνον τῆς ἐρημώσεως Ἱερουσαλήμ συμπεπεράσθαι ὁ προφήτης Ζαχαρίας δηλοῖ λέγων· « Τῆ τετραδί καὶ εἰκάδι, ἐν τῷ ἑνδεκάτῳ μηνί, αὐτός ἐστι Σαβᾶτ, ἐν τῷ δευτέρῳ ἔτει Δαρείου, ἐγένετο λόγος Κυρίου πρὸς Ζαχαρίαν τὸν τοῦ Βαραχίου. » Εἶθ' ἑξῆς ἐπιλέγει· « Καὶ ἀπεκρίθη ὁ ἄγγελος Κυρίου, καὶ εἶπε· Κύριε παντοκράτωρ, ἕως τίνος οὐ μὴ ἐλεήσης τὴν Ἱερουσαλήμ, καὶ τὰς πόλεις Ἰούδα, ἃς ὑπερέβδεις τοῦτο ἑβδομηκοστὸν ἔτος; » Τοῦτον δὲ οὖν αὐτὸν τῷ θεῷ Πνεύ-

A septem et viginti rebus Judæorum præst. Ad cuius principatum a primo regis Cyri anno, et Judaicæ gentis reditus de Babylone, omnis summa annorum colligitur quadringentorum octoginta duorum, quo toto tempore pontifices præfuerunt, quos ego quidem Christi ducis appellatione, a prophetia significari arbitror : post quos, ipsorum novissimo Alexandro decedente, res Judæorum sine principe, sine duce, neminem qui præesset habentes, relinquuntur. Factum itaque est, ut eorum regnum in feminam tandem reciderit. Cujus filii duo Aristobulus atque Hyrcanus, dum inter se de principatu contendunt, Pompeius interea Romanorum imperator, Hierosolyma aggressus, cum obsidione urbem capit, tam usque ad penetralia templi progressus, quæ sancta in illis dicebantur, profanat. Et hæc Judæis accidit centesimæ septuagesimæ novæ olympiadis anno primo, qui fuit annus a Cyri regno quadringentesimus nonagesimus quintus, cuius regni initium quinquagesima quinta olympiade factum est. Per id igitur temporis Pompeius, vi captis Hierosolymis, et vinctum Aristobulum Romanam mittit, et hujus fratri Hyrcano sacerdotium tradit, atque ex illo tempore universa Judæorum natio Romanis tributaria facta est. Post Hyrcanum Herodes, Antipatri filius, ipso interfecto Hyrcano, largiente Romano senatu, Judæorum obtinet regnum. Hic primus alieno ortus genere, perturbato pontificum ordine, qui Mosaica lege sancitus fuerat, in illa gente regnat. Lex enim divina jubebat, ut maximus pontifex quam diu viveret sacerdotio fungeretur. At Herodes non iis qui legitimo genere orti essent, neque iis qui id juris haberent, sed supposititiis quibusdam, atque a serie ac successionem pontificum alienis id muneris attribuit, ac ne iis quidem in perpetuum, sed ad breve quoddam determinatumque tempus gratificans, 395 atque alio tempore aliis ejusmodi honorem impertiens, ut hac ratione, primæ quidem hebdomada septem a Cyro ad Darium, reliquæ vero sexaginta duæ, a Dario ad imperatorem Romanorum Pompeium contineantur. At si tertiam præterea contemplationem velis insistere, atque alia quadam ratione tempora septem et sexaginta duarum hebdomadum numerare, quæ annos continent quadringentos octoginta tres, invenias ideam temporis spatium ad Augustum usque atque Herodem, qui primi externi generis regnarunt, quorumque temporibus Salvatoris nostri Jesu Christi ortus fuisse memoratur, propagari, si modo hunc quem dixi numerum sumpto initio a Dario templique absolutione recolligas. Ad secundum enim Darii annum, tempus solitudinis urbis Jerusalem, quod septuagenarium fuit, pervenisse propheta Zacharias indicat bis verbis : « In die vicesimo quarto undecimi mensis (is est Sabat) in anno secundo Darii, factum est verbum Domini ad Zachariam filium Barachiae ». Deinde progressus

³³ Zachar. 1, 7.

adjungit : « Et respondit angelus Domini et dixit : Domine omnipotens, quousque misereberis Jerusalem et urbium Juda, quas despexisti hunc septuagesimum annum ⁸¹? » Hoc igitur ipsum tempus Daniel cum divino Spiritu afflatus vidisset, his verbis notavit : « Ego Daniel intellexi in libris numerum annorum, de quo factus est sermo Domini ad Jeremiam prophetam, ut complerentur desolationis Jerusalem septuaginta anni, et dedi faciem meam ad Dominum Deum meum, ut orarer ac deprecarer⁸². » Deinde post deprecationem angelus, qui illi seipsum ostendit, ea divinat, quæ ad septuaginta hebdomadas pertinent, et tempus unde numerandi initium capiendum est, significat dicens : « Et cognosces et intelliges ab exitu sermonis ut respondeatur et ædificetur Jerusalem usque ad Christum ducentem. » Porro autem a Cyro primum responsum est, ut ædificaretur Jerusalem, nec tamen ipsum opus effectum est, cum id vicini undique prohiberint. Postea vero cum Darius jusserit, eoque regnante absolutum sit templi ædificium, inde ab hoc ipso tempore prophetæ Daniel oraculum sui eventus initium sumit, cujus verba illa sunt, « ut respondeatur et ædificetur Jerusalem, » in quo etiam illud dictum est : « Ego Daniel intellexi in libris numerum annorum, **396** de quo factus est sermo Domini ad Jeremiam prophetam, ut complerentur desolationis Jerusalem septuaginta anni. » Anno igitur Darii secundo apparere completos esse annos illos septuaginta, ut nos omni ratione oporteat septuaginta hebdomadam initium facere a **xxvi** olympiade, atque a Darii anno secundo, in quo omnis illa urbis Jerusalem ædificatio absoluta est : inde igitur si tempora quæ sequuntur numeres, invenias ad ipsum usque Herodem et monarcham Romanorum Augustum, sub quibus Salvatoris nostri ortus vitæ hominum illuxit, quadringentos octoginta tres annos contineri, qui septem et sexaginta duarum hebdomadam summam secundum ipsius Daniel prophetiam conficiunt. A sexagesima enim sexta olympiade ad centesimam oologesimam sextam intermedie olympiades colliguntur centum et viginti una : qui sunt anni quadringenti octoginta quatuor, singulis utique olympiadibus quaternos annos continentibus. Quo tempore Augustus Romanorum rex quintum decimum sui regni annum agens, et Ægyptum et reliquam orbem terrarum imperium obtinet; sub quo primus alieni generis Herodes Judæorum accipit regnum, et Salvator Dominusque noster Jesus, qui Christus est Dei, nascitur, dum videlicet et ortus illius tempus, et septem ac sexaginta duarum hebdomadam finis, de quibus loquitur propheta Daniel, in idem concurrunt, post quas cum segregetur, et longius post plurima ea videlicet quæ in medio prophetice prædicuntur, amandetur una, quæ reliqua est, hebdomada, cætera omnia quæcumque inter mediam oraculi prædictionem dicta sunt, perficiuntur, quæ in hunc modum ipsa

ματι θεωρήσας ὁ Δανιὴλ τὸν χρόνον, σημειοῦτα λέγων· « Ἐγὼ Δανιὴλ συνῆκα ἐν ταῖς βίβλοις τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐτῶν, περὶ οὗ ἐγενήθη λόγος Κυρίου πρὸς Ἱερεμίαν τὸν προφήτην, εἰς συμπλήρωσιν ἐρημώσεως τῆς Ἱερουσαλήμ, ἑβδομήκοντα ἔτη, καὶ ἔδωκα τὸ πρόσωπόν μου πρὸς Κύριον τὸν Θεόν μου, τοῦ ἐκζητῆσαι προσευχὴν καὶ δέησιν. » Ἐῖτα μετὰ τὴν εὐχὴν ἐπιφανεὶς αὐτῷ ὁ ἄγγελος θεσπίζει τὰ περὶ τῶν ἑβδομήκοντα ἑβδομάδων, καὶ τὸν χρόνον ὅθεν δεῖ ἀρχεσθαι ἀριθμεῖν, σημαίνει, λέγων· « Καὶ γνώσῃ καὶ συνήσῃς ἀπὸ ἐξόδου λόγου, τοῦ ἀποκριθῆναι καὶ τοῦ οἰκοδομῆσαι Ἱερουσαλήμ, ἕως Χριστοῦ ἡγουμένου. » Γέγονε μὲν οὖν ἀπόκρισις πρώτη Κύρου, οἰκοδομηθῆναι τὴν Ἱερουσαλήμ, οὐ μὴν εἰς ἔργον ἐχώρησε, τῶν περιόικων κεκλυκότων· Δαρείου δὲ μετὰ ταῦτα κελεύσαντος, καὶ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ἱεροῦ κατ' αὐτὸν συντελεσθείσης, ἡ τοῦ Δανιὴλ ἐντεῦθεν προφητεία τὴν καταρχὴν τῆς ἐκβάσεως ἐλάμβανεν, ἣ τε φάσκει· « Ἀπὸ ἐξόδου λόγου, τοῦ ἀποκριθῆναι καὶ τοῦ οἰκοδομῆσαι Ἱερουσαλήμ, καὶ δι' ἧς εἰρηται· « Ἐγὼ Δανιὴλ συνῆκα ἐν ταῖς βίβλοις τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐτῶν, περὶ οὗ ἐγενήθη λόγος Κυρίου πρὸς Ἱερεμίαν τὸν προφήτην, εἰς συμπλήρωσιν ἐρημώσεως Ἱερουσαλήμ, ἑβδομήκοντα ἔτη. » Κατὰ γοῦν τὸ δεύτερον ἔτος Δαρείου ἡ συμπλήρωσις τῆς ἑβδομηκονταετηρίδος ἀποδέδεικται περαιωθείσα, ὥστε ἐξ ἀπαντος ἀρχεσθαι δεῖν ἡμᾶς τῶν ἑβδομήκοντα ἑβδομάδων ἀπὸ τῆς ἐξηκοστῆς καὶ ἑκτῆς Ὀλυμπιάδος, καὶ ἀπὸ δευτέρου ἔτους Δαρείου, ἐν ᾧ τὰ τῆς οἰκοδομῆς περαιούται. Ἐντεῦθεν γοῦν εἰ τοὺς ἐπομένους χρόνους ἀριθμήσεις, εὗροις ἂν ἐπ' αὐτὸν Ἡρώδην μόναρχόν τε Ῥωμαίων Ἀυγουστον, καθ' οὗς ἡ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπέφανε τῷ βίῳ γενεσις, τὰ τετρακόσια ὀγδοήκοντα τρία ἔτη, αἶ εἰσιν ἑπτὰ καὶ ἐξηκονταδύο ἑβδομάδες, κατὰ τὴν τοῦ Δανιὴλ προφητείας περὶ ἡμῶν. Ἀπὸ γὰρ τῆς ἐξηκοστῆς καὶ ἑκτῆς Ὀλυμπιάδος ἐπὶ τὴν ἑκατοστὴν ὀγδοηκοστὴν ἑκτὴν γίνονται Ὀλυμπιάδες μεταξύ ἑκατὸν εικοσιμία, ἔτη τετρακόσια ὀγδοήκοντα τέσσαρα, τετραετίαν τῆς Ὀλυμπιάδος ἐπεχούσης, καθ' ἣν καιρὸν Ἀυγουστὸς Ῥωμαίων βασιλεὺς, πεντεκαίδεκατον ἔτος τῆς βασιλείας ἐπέχων, Αἰγύπτου κρατεῖ, καὶ τῆς λοιπῆς οἰκουμένης, ὅφ' οὐ πρῶτος ἀλλόφυλος Ἡρώδης τὴν τῶν Ἰουδαίων ἐγχειρίζεται βασιλείαν. Γεννᾶται δὲ ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὸ αὐτὸ συντεχόντων τῶν χρόνων τῆς γενέσεως αὐτοῦ καὶ τῆς συμπληρώσεως τῶν παρὰ τῷ Δανιὴλ ἑπτὰ καὶ ἐξηκοντα δύο ἑβδομάδων· μεθ' ἧς διηρημένης καὶ μακρᾶν ἀπεσχονισμένης, μετὰ πλείστα ὅσα τὰ μεταξὺ προφητευόμενα, τῆς λειπούσης μῆδος ἑβδομάδος, τὰ λοιπὰ πάντα διὰ μέσου τῆς τοῦ χρησιμοῦ προρόβησεως εἰρημμένα ἐπιτελεῖται, καὶ αὐτὰ τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον· « Μετὰ τὰς ἑβδομάδας τὰς ἑπτὰ καὶ ἐξηκονταδύο ἐξολοθρευθήσεται χρίσμα, καὶ χρίμα οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ· καὶ τὴν πόλιν καὶ τὸ ἅγιον διαφθερεῖ σὺν τῷ ἡγουμένῳ τῷ ἐρχομένῳ, καὶ ἐκκοπήσονται ἐν κατακλυσμῷ, καὶ ἕως τέλους πολέμου συντετημημένου

⁸¹ Zachar. 1, 12. ⁸² Dan. ix, 2, 3.

ἀφανισμοῖς. » Καὶ ταῦτα δὲ ἐναργῆ τὴν ἔκβασιν Ἀ
 εἴληφε κατ' αὐτὸν Αὐγουστον καὶ Ἡρώδην, εἰς οὓς
 τὰς προσηρημένας ἑπτὰ ἐβδομάδας συγκεφαλαιοῦσθαί
 φασιν. Ὅδῃ γοῦν καὶ τάξει τοῦ κατὰ τὴν ἀρχιερω-
 σύνην χρίσματος, μέχρι τῶν Ἡρώδου καὶ Αὐγούστου
 χρόνων διαρκέσαντος, τῆς δὲ διαδοχῆς τῶν πάλαι
 ἀρχιερέων ἐπὶ Ἀλέξανδρον τὸν Ἰρκανοῦ πατέρα
 περιγραφείσης, Ἡρώδης τὸν Ἰρκανὸν ἀνελὼν,
 οὐκ ἐτί τοῖς ἐκ πατέρων διαδόχοις ἐπιτρέψαι λέγεται
 τὴν λειτουργίαν, ἀλλὰ τισὶν ἀσημοῖς καὶ ἀφανέσιν
 ἀνθρώποις. Τοῦτο δὲ καὶ ὁ χρησμὸς προλαβὼν ἐπε-
 θέσπισεν, εἰπὼν· « Καὶ μετὰ τὰς ἐβδομάδας τὰς
 ἑπτὰ καὶ ἐξηκονταδύο ἐξολοθρευθήσεται χρίσμα, καὶ
 κρίμα οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ. » ὅπερ σαφῶς καὶ λοιποὶ
 θεθείκασιν ἐρμηνεύται· ὁ μὲν Ἀκύλας φήσας· « Καὶ
 μετὰ τὰς ἑπτὰ ἐβδομάδας καὶ ἐξηκονταδύο ἐξολοθρευ-
 θήσεται ἡλειμμένος, καὶ οὐκ ἔστιν αὐτῷ. » ὁ δὲ
 Σύμμαχος· « Καὶ μετὰ τὰς ἐβδομάδας ἑπτὰ καὶ ἐξη-
 κονταδύο ἐκκοπήσεται Χριστὸς, καὶ οὐκ ὑπάρξει αὐτῷ. »
 Ὅθεν μάλιστα παρίστασθαί μοι δοκεῖ Χριστὸς ἡγού-
 μενος εἶναι ὁ κατὰ τὴν ἡμετέραν ἀπόδοσιν δεδηλωμέ-
 νος. Μετὰ γοῦν τὴν τῶν εἰρημένων ἐβδομάδων συμπλή-
 ρωσιν, ἐξολοθρευθήσεται Χριστὸς, ἡφσί. Τίς δὲ οὗτος
 ἢ ὁ ἡγούμενος, καὶ ὁ κατὰ διαδοχὴν ἐξ ἐρατικῶν γένους,
 τοῦ ἔθνους προεστῆς; Διέμενος γοῦν οὗτος εἰς ὅσον
 οὕτω τὰ τῶν ἐβδομάδων ἐπληροῦτο· ἐπειδὴ δὲ τέλος
 ἐλάμβανον αὐταί, ἀκολουθῶς τῇ προφητείᾳ ἐξεκόπη
 ὁ ἐκ διαδοχῆς γένους, τοῦ ἔθνους προεστῆς. Οὗτος
 δὲ ἦν Ἰρκανὸς, ὃν αὐτὸς Ἡρώδης ἀνελὼν, τὴν κατὰ
 τοῦ ἔθνους βασιλείαν μὴδὲν αὐτῷ διαφέρουσαν ὑφαρ-
 πάξει, πρῶτός τε αὐτὸς ἀλλόφυλος ἡγήται. Οὐ
 μόνος δὲ ἄρα ὁ Ἰρκανὸς Χριστὸς ὢν, καὶ τῶν πάλαι
 ἀρχιερέων ὕστατος, ἐξεκόπη, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐκ προγόνων
 ἀνωθεν ἐκ τῶν πρόπαλαι ἀρχιερέων κατιούσα
 διαδοχὴ, αὐτὸ τε τὸ κατὰ νόμου χρίσμα οὐκ
 ἔτι κατὰ κρίσιν γινόμενον, ἀτάκτως δὲ καὶ συγκε-
 χυμένως, οὐ κατὰ τὰ παρὰ Μωϋσεὶ νενομοθετη-
 μένα, συνέτρεχε δὲ ὁμοῦ πάντα ἀκολουθῶς τῇ προ-
 φητείᾳ φησάση· « Ἐξολοθρευθήσεται χρίσμα, καὶ
 κρίμα οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ. » Μάρτυς δ' ἀξιώχρως
 τούτων ὁ ἐξ αὐτῶν Ἑβραίων Ἰώσηπος, ὃδὲ πως
 ἱστορῶν τὰ κατὰ τοὺς χρόνους ἐν ὀκτωκαιδεκάτῳ
 τῆς Ἰουδαϊκῆς Ἀρχαιολογίας· « Τὴν δὲ βασιλείαν
 Ἡρώδης παρὰ Ῥωμαίων ἔγχειρισθεὶς, οὐκ ἔτι τοὺς
 ἐκ τοῦ Ἀσαμωναίου γένους (οὗτοι δὲ ἦσαν οἱ καλού-
 μενοι Μακκαβαῖοι), καθίστησιν ἀρχιερεῖς, ἀλλὰ
 τινὰς ἀσημοῦς καὶ μόνον ἐξ Ἑβραίων ὄντας, κατα-
 στήσας ἀρχιερεῖς, τῇ ἀδελφῇ αὐτοῦ συνῆκε Μαριάμ-
 μῃ, τὴν τοῦ πληθῆους πρὸς αὐτὸν θηρώμενος εὐνοίαν
 διὰ τὴν Ἰρκανοῦ μνήμην. Εἶτα δεδιὼς μὴ πρὸς τὸν
 Ἀριστόβουλον πάντες ἀποκλίνωσιν, ἀνέλεν αὐτὸν ἐν
 Ἱεριχοῖ, πνιγῆναι μηχανησάμενος καλυμδῶντα, καθ-
 ὡς ἤδη δεδηλώκαμεν. Μετὰ τούτων οὐκ ἔτι τοῖς
 ἐκ γόνου τῶν Ἀσαμωναίου παιδῶν τὴν ἀρχιερωσύνην
 ἐπίστευσεν. Ἐπραξε δὲ ὁμοίαν τῷ Ἡρώδῃ περὶ τῆς
 καταστάσεως τῶν ἀρχιερέων, Ἀρχελάος τε ὁ παῖς
 αὐτοῦ, καὶ μετὰ τούτων Ῥωμαῖοι τὴν τῶν Ἰουδαίων
 βασιλείαν παρελήφότες. » Πάλιν ἐν ἑτέροις ταῦτα

quoque se habent : « Post hebdomadas septem et
 sexaginta duas peribit unctio, et iudicium non est
 in ea; et civitatem et sanctum disperdet cum dure
 venturo : et excidetur in diluvio, et usque ad finem
 belli in compendium redacti, interneconibus. » Et
 hæc quidem perspicuum exitum nacta sunt Augusti
 Herodisque temporibus : in quos cas, de quibus
 dicebamus, septem hebdomadas consummari affir-
 mamus. Nam cum suum progressum atque ordinem
 pontificia illa unctio usque ad Herodem et Augu-
 stum constanter servaverit, et veterum pontificum
 successio in Alexandro Hyrcani patre terminetur,
 Herodes ipso Hyrcano interfecto 397 non amplius
 iis, qui a parentibus succedendi jus haberent, mi-
 nisterium illud concessisse dicitur, sed ignobilibus
 quibusdam obscurisque hominibus. Sed etiam ora-
 culum hanc ipsam rem anticipans divinavit, his
 verbis : « Et post hebdomadas septem et sexaginta
 duas peribit unctio, et iudicium non est in ea. »
 Quod quidem perspicue reliqui quoque posuerunt
 interpretes : Aquila quidem sic : « Et post septem
 hebdomadas et sexaginta duas peribit unctus, et
 non est ei. » Symmachus autem sic : « Et post
 hebdomadas septem et sexaginta duas excidetur
 Christus, et non aderit ei. » Ex quo maxime mihi
 constare videtur, Christum duce[m] esse eum, quem
 expositio nostra deciaravit. Post eas igitur de qui-
 bus diximus completas hebdomadas, « peribit Chri-
 stus, » inquit. Sed quis tandem hic Christus, nisi
 dux qui legitime succedens ex pontificio genere, suæ
 genti præset? Mansit igitur hic Christus, quoad
 hebdomades illæ duraverunt; ubi autem illarum
 finis advenit, excisus est, qui de generis successio-
 ne genti præset. Porro hic fuit Hyrcanus, quem
 cum Herodes interfecisset, regnum protinus quod
 ad ipsum nihil spectabat, arripuit, primusque ipse
 præfuit ex alieno genere. Cæterum non solus Hyr-
 canus, qui Christus erat, et priscorum pontificum
 novissimus, excisus est, sed etiam ea quæ altius a
 maioribus longeque superioribus pontificibus repe-
 tita fuerat successio, ipsaque legitima unctio :
 quippe quæ non ultra ex iudicio facta sit, sed in-
 ordinate et confuse, non secundum ea, quæ Moses
 in suis legibus sanxerat, concurreruntque in unum
 omnia, quemadmodum prophetia prædixerat, illis
 verbis : « Peribit unctio, et iudicium non est in
 ea. » Atque optimus huiusce rei testis est Hebraicus
 auctor Josephus, qui in xviii *Judaicæ Antiquitatis*
 libro, quæ ad illa tempora pertinent, in hunc mō-
 dum exponit : « Herodes autem, regni administratio-
 ne a Romanis accepta, nullos amplius ex Asamo-
 næo genere (hi autem erant qui Machabæi vocan-
 tur) pontifices declarat, sed ignobiles quosdam et
 ab Hebræis tantummodo oriundos, præter unum
 Aristobulum, qui Hyrcani filius fuit. Hunc enim
 cum pontificem declarasset, sororem ejus Mariam-
 mam duxit uxorem, quippe qui multitudinis erga
 illum captaret benevolentiam, propter Hyrcani me-
 moriam. 398 Deinde veritus ne omnes ad Aristō-

bulum desciscerent, hominem de medio sustulit, dum esset in oppido Hierichunte. Illi enim natantivique interim sub aqua decento, necem est machinatus, uti jam planum fecimus. Post hunc non amplius ex Asamonæi prole oriundi pontificatum pontificum: Herodem imitatus est in constitutione pontificum: ejus filius Archelaus, et post hunc ipsum Romani, qui Judæorum regnum occuparunt. » Rursus de iis alio in loco dicit hæc: « Herodes autem rex ubi turrinam hanc in idoneo loco sitam magno sumptu instruxit, Antoniam appellavit nomine: vestem præterea pontificiam assumpsit, et eam quæ deposita erat retinuit. Herodi similia patravit, qui ab ipso rex declaratus est Archelaus ipsius filius, a quo Romani accepto principatu, veste pontificis quæ reposita erat sub signo in domo ex lapide constructa obtinuerunt. » Ex his plane cuivis intellectum esse arbitror, quisnam fuerit eventus oraculi dicentis: « Et post hebdomadas VII et LXI peribit unctio, et iudicium non est in ea. » Magis etiam intueberis, quo sensu dictum sit illud: « Et iudicium non est in ea, » si nullo iudicio creatos pontifices eos, qui post Herodem, quique temporibus Salvatoris nostri fuerunt, consideraveris. Cum enim ex divina lege pontifex totum suæ vitæ tempus sacrum munus obire, idemque legitimo filio successoris tradere juberetur, per ea tempora quæ modo explorabamus, post interitum sacræ unctionis, sicut prophetia significaverat, primus quidem Herodes, post Herodem vero etiam Romani, absque iudicio, nulla servata lege, quos ipsi probassent, pontifices declarare instituerunt, plebeiis quibusdam viris atque ignobilibus hunc honorem largientes, idque nominis venale habere, et cauponum more pro eo pretium accipere, modo hos, modo illos annua dignitate donantes. Quocirca sanctus evangelista Lucas, dum prædicandæ Salvatoris nostri doctrinæ tempus describit, hoc ipsum mihi notare videtur, cum ait: « In anno quinto decimo imperii Tiberii Cæsaris, procurante Pontio Pilato Judæam, tetrarchiam vero obtinentibus Herode, et Philippo, et Lysania sub principibus sacerdotum Anna et Caïpha. » Namque ⁹⁹ hi duo quo tandem pacto eodem tempore fuissent pontifices, nisi legi quæ de pontificibus sancita fuerat, vis illata fuisset? **399** Hæc eadem Josephus quoque testificans, sic scribit: « Valerius Gratus, Romanorum imperator, cum Anano pontifici sacrum munus abrogasset, Ismaelum Tuptheba pontificem declaravit, cui item ipsi cum haud multo post honorem admississet, Eleazarum, Anani pontificis filium, pontificem creat. Deinde anno peracto hunc quoque rejicit, et Simonem, Cathimi filio, pontificatum tradit: huic quoque non plus annuo honore perfuncto abiit tempus, et in locum ejus Josephus, qui etiam Caïphas, suffectus est. » Hæc necessario posui propter illud: « Peribit unctio, et iudicium non est in ea, » quæ ego quidem arbitror indubitatum demonstrationem habere. His deinde addit prophetia, « Et civitatem

⁹⁹ Luc. III, 1.

περὶ αὐτῶν φησιν· « Ἡρώδης δὲ βασιλεύσας, τὴν τε βάρην ταύτην ἐν ἐπιτηδείῳ τόπῳ κειμένην κατασκευάσας πολυτελῶς, Ἀντωνίαν καλεῖ ὄνομα, καὶ τὴν στολὴν τὴν ἀρχιερατικὴν λαμβάνει, τὴν δὲ κειμένην κατεχε. πιστευόντων οὐδὲν νεωτερίσειν τὸν λαὸν δι' αὐτὴν. Ἐπραξε δ' ὅμοια τῷ Ἡρώδῃ καὶ ὁ ἐπικατασταθεὶς αὐτῷ βασιλεὺς Ἀρχέλαος, υἱὸς ὧν αὐτοῦ, παρ' οὗ Ῥωμαῖοι διαδεξάμενοι τὴν ἀρχὴν, ἐκράτουν τῆς στολῆς τοῦ ἀρχιερέως ἀποκειμένης ἐν οἴκῳ λίθου οἰκοδομηθέντι, ὑπὸ σφραγίδι. « Διὰ τούτων τὸ ἀποτέλεσμα παντὶ τῷ νομίῳ καταφανὲς γεγενῆσθαι τοῦ φήσαντος χρησμοῦ. » Καὶ μετὰ τὰς ἐβδομάδας τὰς ἑπτὰ καὶ ἑξήκοντα δύο ἐξολοθρευθήσεται χρίσμα, καὶ κρῖμα οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ. » Ἐτι δὲ μᾶλλον ὄψει πῶς εἴρηται τὸ, « Κρῖμα οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ, » τὸ ἀκριτον συνιδὼν τῆς τῶν ἀρχιερέων καταστάσεως, τῶν μετὰ Ἡρώδην, καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν γεγενημένων. Τοῦ γὰρ κατὰ τὸν θεῖον νόμον ἀρχιερέως πάντα τὸν τῆς ζωῆς χρόνον τὴν λειτουργίαν διέπειν κεκελευσμένου ἐπὶ διαδόχῳ παιδί γνησίῳ, κατὰ τοὺς ἐξεταζομένους καιροὺς, μετὰ τὸ ἐξολοθρευθῆναι τὸ χρίσμα, τῇ προφητείᾳ συμφώνως, πρῶτος μὲν Ἡρώδης, ἔπειτα δὲ καὶ Ῥωμαῖοι μετὰ τοῦτον, ἀκρίτως καὶ οὐ κατὰ τὸν νόμον, τοὺς ἀρχιερεῖς καθίστανον οὓς ἐδόκει αὐτοῖς, δημοτικοῖς τισι καὶ ἀσήμεροις ἀνδράσι τὴν τιμὴν χαριζόμενοι, ἐπίπρασκόν τε καὶ ἐκατήλευον τοῦνομα, ἄλλοτε ἄλλοις ἐνιαυσιαῖον τὸ ἀξίωμα δωρούμενοι. Διὸ μοι δοκεῖ ὁ ἱερὸς εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς, τὸν χρόνον τοῦ κηρύγματος τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ὑπογράφων, σημειοῦσθαι τοῦτο, δι' ὧν φησιν· « Ἐν ἔτει πεντεκαίδεκάτῃ τῆς ἡγεμονίας Τιθερίου Καίσαρος, ἡγεμονουόντων Ποντίου Πιλάτου τῆς Ἰουδαίας, τετραρχούντων δὲ Ἡρώδου, καὶ Φιλίππου, καὶ Λυσανίου, ἐπὶ ἀρχιερέως Ἄννα καὶ Καϊάφα· δύο γὰρ οὗτοι κατὰ τὸ αὐτὸ ἀρχιερεῖς πῶς ἂν ἐγένοντο ἢ καταλυθείσης τῆς περὶ τῶν ἀρχιερέων νομοθεσίας; Τοῦτοις γοῦν καὶ Ἰώσηπος ἐπιμαρτυρῶν ταῦτα γράφει· « Οὐαλέριος Γράτος Ῥωμαίων στρατηγὸς, παύσας ἀρχιερεῖσθαι Ἄνανον, Ἰσμαῆλον ἀρχιερέα ἀποφαίνει τὸν Τουφθέβα καὶ τοῦτον μετ' οὐ πολὺ μεταστήσας, Ἐλεάζαρον τὸν τοῦ Ἀνάνου τοῦ ἀρχιερέως υἱὸν ἀποδείκνυσιν ἀρχιερέα. Ἐνιαυτοῦ δὲ διαγενομένου καὶ τόνδε παύσας, Σίμωνι τῷ Καθίμου τὴν ἀρχιερωσύνην παραδίδωσιν. Οὐ πλέον δὲ καὶ τῷδε ἐνιαυτοῦ τὴν τιμὴν ἔχοντι διεγένετο χρόνος, καὶ Ἰώσηπος, ὃ τε Καϊάφας, διάδοχος ἦν αὐτῷ. » Ταῦτα ἀναγκαίως παρεθέμην διὰ τὸ, « Ἐξολοθρευθήσεται χρίσμα, καὶ κρῖμα οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ, » ἃ καὶ ἡγοῦμαι ἀναμφίλεκτον τὴν ἀπόδειξιν εἶχειν. Ἐξῆς τούτοις φησιν ἡ προφητεία, « Καὶ τὴν πόλιν, καὶ τὸ ἅγιον διαφθερεῖ, σὺν τῷ ἡγουμένῳ τῷ ἐρχομένῳ. » Ἐνθα πάλιν τὸν Ἡρώδην αὐτὸν, καὶ τοὺς μετὰ αὐτὸν ἄρξαντας ἐξ ἄλλοφύλου γένους ὑπολαμβάνω δηλοῦσθαι· ὡς γὰρ ἀνευτέρῳ ὀνόμαζε Χριστοὺς ἡγουμένους τοὺς ἀρχιερεῖς, λέγων, « Ἔως Χριστοῦ ἡγουμένου. » τὸν αὐτὸν τρόπον μετὰ ἐκείνους καὶ τὴν ἐκείνων κατάπαιυσιν οὐκ ἄλλος ἡγοῦμενος ἐρχόμενος ἢ ὁ δηλωθεὶς ἐξ ἄλλοφύλου γένους, καὶ οἱ λοιποὶ ὅσοι καθεξῆς μετ'

λείνους ἠγάσαντο τοῦ ἔθνους, σὺν οἷς καὶ μετ' ὧν, ὡσπερὶ συνεργοί· χρώμενος, ὁ μισόκαλος καὶ τῶν ἀγαθῶν φθορεὺς, καὶ τὴν πόλιν καὶ τὸ ἅγιον διαφθερεῖν εἰρήται. Καὶ γὰρ διέφθειρεν ἀληθῶς ἅπαν τὸ ἔθνος, τοτὲ μὲν τὴν τῆς ἱερουσάλης τάξιν εἰς παρανομίαν ἄγων, τοτὲ δὲ τὴν πάντα λαβὸν διαστρέφων, καὶ τὴν πόλιν, οὕτω τῶν πολιτῶν μεταφορικῶς ὠνομασμένων, εἰς ἀσέθειαν ἐκκαλούμενος. Συνάδει δὲ ἡμῶν τῇ ἀποδόσει καὶ ὁ Ἀκύλας τοῦτον ἐρμηνεύσας τὸν τρόπον· « Καὶ τὴν πόλιν καὶ τὸ ἅγιον διαφθερεῖ λαὸς ἡγουμένου ἐρχομένου. » Οὐ μόνον γὰρ ὁ ἐρχόμενος, ὁ κατὰ τὰ ἀποδεδομένα ἡμεῖν· δηλωθεὶς διέφθειρε τὴν πόλιν καὶ τὸ ἅγιον, ἀλλὰ καὶ ὁ τούτου λαός. Εἴποι δ' ἂν τις οὐκ ἀπὸ σκοποῦ καὶ τὸν Ῥωμαίων ἡγεμόνα οὐκ ἂν τῶν προκειμένων δηλοῦσθαι, τὸν τε τούτου λαόν, δι' οὐ νομίζω σημαίνεσθαι· τὰ στρατόπεδα τῶν Ῥωμαίων ἀρχόντων, ἐξ ἐκείνου κρατησάντων τοῦ ἔθνους, οἱ καὶ τὴν πόλιν αὐτὴν Ἱερουσαλήμ, καὶ τὸν πάλαϊ ἐν αὐτῇ σεμνὸν καὶ ἁγίον νεὼν διέφθειραν. Ὑπὸ τούτων γούν καὶ ἐξεκόπησαν ὡς ἐν κατακλυσμῷ, καὶ ἕως τέλους πολέμου συντετμημένου ἀφανισμοῖς ἐφθασαν, ὥστε ἦδη, κατὰ τὴν προφητείαν, παντελῆ ὑπομεῖναι ἐρημίαν κατὰ τὴν κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιβουλήν αὐτῶν, μεθ' ἣν καὶ τὴν ἐσχάτην ὑπέμειναν πολιορκίαν. Ἔχεις καὶ ταῦτα ἀκριβῶς ἐν ταῖς γραφείσαις αὐτῷ Ἰωσήφῳ ἱστορίαις. Τούτων δὲ περὶ τῶν συμβεβηκότων τῷ Ἰουδαίῳ ἔθνεϊ ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ τῶν ἑπτὰ καὶ ἐξήκοντα δύο ἑβδομάδων προσηφτευμένων, ἀκολουθῶς ἡ δὴλωσις τῆς ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν καταγγελθείσης καινῆς Διαθήκης θεσπίζεται. Τοσοῦτων γούν οὐκ μέσου καὶ μεταξὺ τῶν ἑπτὰ καὶ ἐξήκοντα δύο ἑβδομάδων εἰρημένων, ἐπιλέγεται· « Καὶ δυναμώσει Διαθήκην πολλοῖς ἑβδομάς μία, καὶ ἐν τῷ ἡμίσει τῆς ἑβδομάδος ἀρθῆσεται θυσία καὶ σπονδή, καὶ ἐπὶ τὸ ἱερόν βδέλυγμα τῶν ἐρημίσεων ἔσται, καὶ ἕως συντελείας καιροῦ συντέλεια δοθήσεται ἐπὶ τὴν ἐρήμωσιν. » Τίνα δὲ τρόπον καὶ ταῦτα ἐπληροῦτο κατανοήσωμεν. Ἰστορεῖται δὲ ὁ πᾶς τῆς δ.θασκαλίας καὶ παραδοξοποιίας ὁμοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν χρόνος τριῶν ἡμισυ γεγωνῶς ἐτῶν, ὅπερ ἐστὶν ἑβδομάδος ἡμισυ. Τοῦτο πῶς Ἰωάννης ὁ εὐαγγελιστῆς ἀκριβῶς ἐφιστάσιν αὐτοῦ τῷ Εὐαγγελίῳ παραστήσει. Εἴη ἂν οὖν ἑβδομάς ἐτῶν μία ὁ πᾶς χρόνος τῆς μετὰ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ συνδιατριβῆς, ὁ τε πρὸ τοῦ πάθους καὶ ὁ μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν αὐτοῦ. Πρὸ μὲν γὰρ τοῦ πάθους ἐπὶ τρία καὶ ἡμισυ ἔτη τοῖς πᾶσιν ἑαυτὸν παρέχων μαθηταῖς τε καὶ τοῖς μὴ τοιοῦτοις ἀναγέγραπται· καθ' ὃν διδασκαλαῖς παραδόξοις τε θεραπεύει, τῆς θεότητος αὐτοῦ τὰς δυνάμεις πᾶσιν ἀπλῶς ἑλληνίσαι τε καὶ Ἰουδαίους παρείχετο· μετὰ δὲ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν τὸν ἴσον, ὡς εἰκόσ, τῶν ἐτῶν χρόνον τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς καὶ ἀποστόλοις συνῆν, δι' ἡμερῶν τεσσαράκοντα ὀπτανόμενος αὐτοῖς, καὶ συναυλιζόμενος, καὶ λέγων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ὡς γούν αἱ Πράξεις τῶν ἀποστόλων περιέχουσιν· ὡς εἶναι ταύτην τὴν δηλωμένην τῆς προφητείας τῶν ἐτῶν ἑβδομάδα, καθ' ἣν ἐνεδυνάμωσε Διαθήκην πολλοῖς, τὴν καινὴν δηλαδὴ Διαθήκην τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος κρατῶντων. Τίσι δὲ

A et sanctum disperdet cum duce venturo. » Ubi ego rursus et ipsum Herodem, et eos qui post Herodem ex alieno genere imperaverint, puto intelligendos : nam quemadmodum superius nominabat Christus duces, cum in illis verbis pontifices diceret, « usque ad Christum ducem, » ita post eos, et post eorum abrogationem, non alius fuerit venturus quam is qui dictus est ex alieno genere, cæterique quicunque post illos deinceps genti præfuerunt, quibus tanquam adjutoribus utens, unæ cum iisdem ipse honesti inimicus bonorumque corruptor, et civitatem et sanctum perditurus dicitur. Etenim vere perdidit totam gentem, modo quidem sacerdotii ordinem præter legem perturbans, modo vero cunctum populum pervertens, et civitatem (sic enim cives figurate nominantur) evocans ad impietatem et nefas ; huic autem commentationi nostræ Aquila quoque concordat, qui interpretatus est in hunc modum : « Et civitatem et sanctum disperdet populus ducis venturi. » Non solum enim qui venturus fuit dux, quem nos superiore expositione prodidimus, corruptit civitatem et sanctum, sed etiam illius populus : præterea non forsitan quispiam a recto aberraverit si dixerit, etiam Romanum ducem iisdem verbis designari, ejusque ducis populum. Per quæ arbitror significari exercitus Romanorum principum, qui ex illo tempore gentis imperium tenere, quique civitatem ipsam Jerusalem, et in ea quondam venerabile et sanctum templum corruerunt. Siquidem ab iis etiam excisi sunt tanquam in diluvio, et usque ad finem belli in compendium acti itineribus pervenere, usque adeo ut, quemadmodum prophetia dixerat, extremam tum passi sint solitudinem, post ipsorum nefarias 400 contra Salvatorem nostrum insidias ; nam postquam id moliti sunt, extremam sane obsidionem pertulere. Hæc quoque ipsa adamussim explorata habes in iis quas Josephus scripsit historiis. Cæterum cum hæc de iis quæ intermedio VII et LXII hebdomadam tempore Judaicæ genti acciderunt, per prophetiam prædicta sint, ordine deinceps Novi per Salvatorem nostrum denunciandi Testamenti significatio canitur. Ergo ubi tam multa in medio inter septem et sexaginta duas hebdomadas dicta sunt, tum adjungitur : « Et confirmabit pactum multis hebdomada una, et in medio hebdomadis auferetur sacrificium et libatio, et in templo abominatio desolationum erit, et usque ad consummationem temporis consummatio dabitur in desolationem. » Sed jam hæc quoniam pacto completa sint, exploremus. Sane proditum est memoriæ omne doctrinæ eruditionisque miraculorum Salvatoris nostri tempus, trium annorum et semis fuisse : quod quidem est hebdomadis unius dimidium. Hoc ipsum quodam modo Joannes evangelista attentissime ejus Evangelium observantibus declarabit. Erit igitur hebdomas annorum una omne tempus, quod cum apostolis suis versatus est, tum antequam passus est, tum postquam de morte ad vitam revenit ; nam quod ante-

quam sit passus per tres annos et semis, omnibus et discipulis et non discipulis seipsum exhibuerit, palam ex iis quæ scripta sunt de ipso, proditum est : quo tempore et documentis et admiratione dignis curationibus, divinitatis suæ vires omnibus simpliciter tam Græcis quam Judæis ostendit. Ubi vero a morte ad vitam est restitutus, quod idem temporis, eundemque annorum numerum cum suis versatus sit, discipulis et apostolis, rationi sane consentaneum est, per dies **xl** apparens eis, et consuescens, et de regno Dei loquens, quemadmodum quidem in apostolorum Actis continetur, ut hæc sit illa, de qua prophetia loquitur, annorum hebdomas, in qua confirmavit pactum multis, munius videlicet reddens novum evangelicæ prædicationis testamentum. Sed quibus multis id confirmavit? Nempe suis discipulis et apostolis, iisque omnibus quicumque ex Hebræis in fidem ejus venerunt. Cæterum in hujusce unius hebdomadis medio, in qua illud ipsum de quo diximus testamentum multis confirmavit, sublatum est sacrificium, **401** et libatio, abominatioque desolationis inchoata est, quandoquidem hac ipsa hebdomade jam ad medium sui spatium ducta, post trium annorum tempus et semis doctrinæ illius, quo tempore passus est, velum templi scissum est a summo usque deorsum : ut ex illo jam vi quadam sublata fuerit ab eis libatio et sacrificium et abominatio desolationis in templo sederit, utpote cum eos virtus illa reliquerit solos, quæ ab initio ad illud usque tempus, et tutelam et providentiam ejus loci gerebat : nam ad illud usque tempus quo ille pro salute nostra passus est, divinam quamdam vim fuisse quæ et templum et Sanctum sanctorum tueretur, existimare par est. Alioqui quid oportebat, illum una cum aliis multis sedere in templo et ex legibus festos dies celebrare, si novisset non amplius consistere locum illum, neque Dei præsentia dignum esse? Fuerunt igitur ad illud usque temporis nonnulli in templo divinantes, qualis Anna prophetica mulier filia Phanuel, et Simeon qui in ulnas ipsum adhuc infantem accepit, qui etiam cecinerunt ea quæ publicæ memoriæ prodita sunt, sed neque ipse Dominus noster dixisset leproso : « Abi, ostende te sacerdoti, et offer sacrificium, quod præcepit Moses in testimonium eis ⁸⁷, » si illo in loco non ultra existimasset quæ ad ritus legesque pertinent tanquam in sancto et Dei præsentia digno loco celebrari oportere, neque vendentes et ementes ejiciens dixisset verba illa : « Scriptum est, domus mea domus orationis vocabitur, vos autem eam facitis speluncam latronum ⁸⁸. » Et rursus : « Auferte ista hinc, et nolite facere domum Patris mei domum negotiationis ⁸⁹, » nisi adhuc plane censuisset venerabilem esse locum putare oportere. At enim ubi illorum extremum scelus appropinquavit, tum omnia indicavit dicens : « Ecce relinquitur vobis domus ve-

A πολλοῖς ταύτην ἐνεδυνάμωσεν, ἢ δηλονότι τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς καὶ ἀποστόλοις, καὶ τοῖς ἐξ Ἑβραίων εἰς αὐτὸν πεπιστευκόσιν ἅπασαι; Πλὴν ἀλλὰ τῆς μιᾶς ταύτης ἑβδομάδος, καθ' ἣν ἐνεδυνάμωσε τὴν δηλωθεῖσαν διαθήκην τοῖς πολλοῖς, ἐν τῷ ἤμισι κρηθῆ ἑορτασάν καὶ σπονδῆν, τὸ τε βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως ἤρξατο· ἐπειδὴ περ μεσαζούσης τῆς ἑβδομάδος ταύτης μετὰ τὸν ἤμισον καὶ τριετῆ χρόνον τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, καθ' ἣν καιρὸν πέπονθε, τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ἐβράβη ἀπὸ ἀνωθεν ἕως κάτω· ὡς ἐξ ἐκείνου δυνάμει ἤρθαι ἐξ αὐτῶν τὴν σπονδὴν, καὶ τὴν θυσίαν, καὶ τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως ἐπὶ τὸ ἱερὸν ἤρχθαι, καταλιπούσης αὐτοὺς ἐρήμους τῆς ἀνάκαθεν εἰς ἐκεῖνον καιροῦ τὸν τόπον ἐφορώσης καὶ ἐπισκοπούσης δυνάμεως. Μέχρι γοῦν τοῦ σωτηρίου πάθους εἶναι τινα Θεοῦ δυνάμιν ἐπισκοποῦσαν τὸ ἱερὸν καὶ τὸ Ἅγιον τῶν ἁγίων ἠγεῖσθαι προσήκει. Οὐ γὰρ ἂν ἄλλως καὶ αὐτὸς ἅμα τοῖς πολλοῖς συνήβρευεν ἐν τῷ ἱερῷ, τὰς κατὰ νόμους ἑορτὰς ἐπιτελῶν, μὴ οὐχὶ ἐτι συνεστῆτα, καὶ Θεοῦ εἶναι ἄξιον τὸν τόπον εἰδώς. Ἦσαν οὖν ἐν τῷ ἱερῷ καὶ προφητεύοντες τινες εἰς ἐκεῖνον τοῦ καιροῦ, ὡς περ Ἄννα ἡ προφητις ἡ τοῦ Φαναυῆλ, καὶ Συμεὼν ὁ ἐπὶ τὰς ἀγκάλας αὐτὸν, βρέφος ἐτι ὄντα, λαβὼν, οἱ καὶ προφητεύουσι τὰ ἀναγεγραμμένα· οὐδ' ἂν αὐτὸς ὁ Κύριος ἡμῶν εἰρηκαί τῷ λεπτῷ· « Ὑπαγε, δεῖξον σεαυτὸν τῷ ἱερεῖ, καὶ προσήνεγκε τὴν θυσίαν, ἣν προσέταξε Μωσῆς εἰς μαρτύριον αὐτοῖς, » μὴ οὐχὶ ἐτι δεῖν ἠγοούμενος τὰ κατὰ νόμους ἐπιτελεῖσθαι αὐτόθει, ὡς ἐν ἁγίῳ καὶ Θεοῦ ἀξίῳ τόπῳ· οὐδ' ἂν τοὺς ἀγοράζοντας καὶ πιπράσκοντας ἐξωθῶν ἔλεγε· « Γέγραπται, ὅτι ὁ οἶκός μου οἶκος προσευχῆς κληθήσεται, ὑμεῖς δὲ αὐτὸν ποιεῖτε σπηλαῖον ληστῶν· » καὶ αὖθις· « Ἄρατε ταῦτα ἐνεῦθεν, καὶ μὴ ποιεῖτε τὸν οἶκον τοῦ Πατρὸς μου οἶκον ἐμπορεύου· » εἰ μὴ ἐτι τίμιον σαφῶς δεῖν ἐνόμιζεν ὑπολαμβάνειν εἶναι τὸν τόπον. Ἀλλὰ γὰρ πλησιαζούσης αὐτῶν τῆς ἐσχάτης δυσσεβείας, μετὰ ταῦτα πάντα ἀπεφήνατο εἰπὼν· « Ἰδοὺ ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἐρημος· » ὁ καὶ αὐτὸ ἐπληροῦτο ὅτε, παθόντος αὐτοῦ, τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ὅλον δι' ὅλον μέσον ἐβράβη, καθήρητό τε ἐξ ἐκείνου δυνάμει ἡ προσηγῆς τῷ Θεῷ κατὰ τὴν τοῦ νόμου διάταξιν θυσία καὶ σπονδῆ, ἥς ἀρθείσης, καὶ τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως, κατὰ τὴν ἐν χερσὶ προφητεῖαν, ἐπηκολούθησε τῷ τόπῳ. Εἰ δὲ καὶ ἐπὶ τινὰ χρόνον παραμένειν ἔδοξε τὰ τῆς ἐν τῷ τόπῳ λειτουργίας, ἀλλ' οὐκέτι γε ταῦτα ἀρεστὰ τῷ Θεῷ ἦν, ἀκρίτως καὶ οὐ κατὰ νόμον ἐπιτελούμενα. Ὅσπερ γὰρ πρόπαλαι ἐξολοθρευθέντος τοῦ χρίσματος, καὶ τῶν κατὰ διαδοχὴν νομιμῶν ἀρχιερέων πεπαυμένων, ἀπὸ τῆς Ὑρκανοῦ τελευτῆς, οἱ μετὰ ταῦτα παρίοντες ἀτάκτως καὶ παρανόμως, ἐδόκουν μὲν τι ποιεῖν, οὐ μὴν κατὰ τοὺς πρόποντας ἔπραττον θεσμούς, δι' οὓς καὶ ἔφασκεν ἡ προφητεία· « Ἐξολοθρευθήσεται χρίσμα, καὶ χρίμα οὐκ ἐστὶν ἐν αὐτῷ, » τὸ ἀκριτον καὶ παράνομον αὐτῶν διαβάλλουσα· οὕτω δὲ καὶ ἐπὶ τῆς θυσίας καὶ τῆς σπονδῆς συμβεβηκέναι γήσεις, ὀρθῶς μὲν καὶ κατὰ νόμον πρὸ τοῦ πάθους τοῦ Σω-

⁸⁷ Matth. viii, 4. ⁸⁸ Matth. xxi, 15. ⁸⁹ Joan. ii, 16.

τῆρος ἡμῶν ἐπιτελουμένης, διὰ τὴν εἰσέτι τότε τὰ τῶν ἁγίων τόπων ἐφορῶσαν δύναμιν, περιαιρεθείσης δὲ αὐτίκα μετὰ τὴν αὐτοῦ τελείαν καὶ θεοπρεπῆ θυσίαν, ἣν προσήνεγκεν αὐτὸς ἑαυτὸν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, αὐτὸς ὢν ὁ ἀμὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, ἥς θυσίας πᾶσιν ἀνθρώποις κατὰ τὰ καινὰ μυστήρια τῆς καινῆς Διαθήκης παραδοθείσης, τὰ τῆς παλαιᾶς περιήρητο. Ὁμοῦ γὰρ τῷ πληροῦσθαι τὸ φάσκον λόγιον, « Καὶ δυναμώσει Διαθήκη πολλοὺς ἐδομας μία, ἢ τῆς παλαιᾶς Διαθήκης περιήρητο. » Πότε δὲ τὰ τῆς Διαθήκης τῆς καινῆς ἐδυναμοῦτο, ἢ ὅτε ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, μέλλων τελεῖν τὸ μέγα μυστήριον τῆς εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ παρόδου, ἢ νυκτὶ παρεδίδοτο, τὰ σύμβολα τῶν κατ' αὐτὸν ἀπορρήτων τῆς καινῆς Διαθήκης λόγων τοῖς αὐτοῦ παρεδίδοτο μαθηταῖς; ὁμοῦ γὰρ ταῦτ' ἐτελεῖτο, καὶ ἡ κατὰ Μωϋσέα παλαιὰ Διαθήκη περιήρητο, ἕπερ ἐδήλου τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ, κατὰ τὸν αὐτὸν ῥηγνύμενον χρόνον. Ἀρθείσης γοῦν ἐξ ἐκεῖνου, καὶ δυνάμει καὶ ἀληθείᾳ καταλυθείσης θυσίας καὶ σπονδῆς, αἱ μετὰ ταῦτα νομιζόμενα αὐτόθι ἐπιτελεῖσθαι θυσίαι ἀσπονδοὶ καὶ ἀνίεροι ἐν βεδήλῳ τόπῳ καὶ ὑπὸ βεδήλων καὶ ἀνιέρων ἐπετελοῦντο. Δέχου δὲ καὶ τὰς περὶ τούτων Ἰωσήπου μαρτυρίας. « Κατὰ δὲ τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς νύκτωρ οἱ ἱερεῖς παρελθόντες εἰς τὸ ἱερὸν, ὡσπερ αὐτοῖς ἔθος ἦν, πρὸς τὰς λειτουργίας, πρῶτον μὲν κινήσεως ἔφασαν ἀντιλαμπάνεσθαι καὶ κτύπου· μετὰ δὲ ταῦτα φωνῆς ἀθρόας λεγούσης· *Μεταβαίτωμεν ἐρετεύθεν.* » Ταῦτα δὲ ἱστορεῖ μετὰ τὸ πάθος τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν γεγονέναι. Καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς φησι, « Πιλάτον τὸν ἡγεμόνα, ὁ αὐτὸν δὲ ἐκεῖνον τὸν ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, « τὰς Καίσαρος εἰκόνας νύκτωρ εἰς τὸ ἱερὸν, ὅπερ οὐκ ἦν θέμις, εἰσκομίσαι, μεγίστην τε ταραχὴν, θορύβου τε καὶ στάσεως ἐμβεδλήσθαι τοῖς Ἰουδαίοις. » Αὐτὰ δὲ ταῦτα καὶ ὁ Φίλων συμμαρτυρεῖ, « τὰς σημαίας φάσκων τὰς βασιλικὰς τὸν Πιλάτον νύκτωρ ἐν τῷ ἱερῷ ἀναθεῖναι, ἀρχὴν τε στάσεων καὶ συμφορῶν ἐπαλλήλων ἐξ ἐκεῖνου τοῖς Ἰουδαίοις συμπεσεῖν. » Οὐ διέλιπον οὖν ἔκτοτε τὸ πᾶν ἔθνος καὶ τὴν μητροπολιν αὐτῶν παντοίων κακῶν ἐπαναστάσεις· ἕως τοῦ ὑστάτου κατ' αὐτῶν πολέμου. καὶ τῆς ἐσχάτης πολιορκίας, καθ' ἣν παντοίως ἀφανισμοῖς, λιμοῦ τε καὶ λοιμοῦ, καὶ μαχαίρας, καταποντισμοῦ δίκην τοῦ κατ' αὐτῶν ἰσθμοῦ συρρέουσιν, πάντες οἱ κατασυστάντες τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἠβηδὸν ἐξεκόπησαν· ὅτε καὶ τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως ἐπὶ τὸ ἱερὸν ἔστη, ὃ καὶ εἰς δεῦρο διέμεινεν, ὅσημέραι ἐπὶ τὸ χεῖρον ἐρημίας θλαῦνον. Εἰκός δὲ καὶ ἐπιτελεῖν αὐτὸ μέχρι τῆς τοῦ βίου συντελείας, κατὰ τὸν ὑπὸ τῆς προφητείας ἀποφανθέντα ὅρον, φήσαντα· « Καὶ ἕως συντελείας καροῦ συντέλεια δοθήσεται ἐπὶ τὴν ἐρήμωσιν. » ἦντινα φωνὴν ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς ἐπεσφραγίσαστο εἰπών· « Ὅτ' ἂν δὲ ἔθῃτε τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως, τὸ ῥηθὲν διὰ Δανιὴλ τοῦ προφήτου, ἕστως ἐν τόπῳ ἁγίῳ, τότε γινώσκατε, ὅτι ἤγγικεν ἡ ἐρήμωσις αὐτῆς. » Εἰ δὲ δυσπίστως

A *stra deserta* **, ὃ quod quidem ipsum completum est quo tempore dum ille cruci affixus est, velum templi medium toto peditus altitudinis suæ spatio scissum est, sublatumque est ex illo, vi quadam, Deo gratum ex institutione legis sacrificium et libatio, qua sublata, abominatio desolationis, secundum eam quæ nunc in manibus est, prophetiam in loco illo secuta est. Quod si per aliquod tempus permanens visa sunt ea. quæ ad functionem illam in tali loco pertinent, non tamen eadem amplius grata Deo fuerunt, quippe cum et sine iudicio et præter leges celebrarentur. **402** Sicut enim antea, unctioe abolita, et legitimis ex succedendi serie pontificibus post Hyrcani interitum abrogatis, qui posthac sine ordine et præter leges ad illud munus accedebant, videbantur illi quidem aliquid facere, et tamen id nullo laudabili instituto præstabant, propter quos etiam dixit prophetia : « Peribit unctio, et iudicium non est in ea, » talibus interim verbis iudiciorum legumque in illis contentum accusans : ita etiam circa libationem et sacrificium contigisse affirmabis, quæ recte quidem ex lege antequam Salvator noster sit passus, celebrabantur propter virtutem illam quæ ad illud usque tempus loci sanctitatem tuebatur. Cæterum et sublata est illico post illius perfectum Deoque conveniens sacrificium, quod ipse se ipsum pro peccatis nostris obtulit, cum ipse esset ille « Agnus Dei qui tollit peccata mundi » : ὃ quo quidem sacrificio cunctis hominibus secundum nova Novi Testamenti mysteria tradita, quæ Veteris propria erant sublata sunt. Eodem enim tempore et oraculum illud completum est : « Et confirmabit pactum multis hebdomas una, et quæ ad Vetus Testamentum spectant sublata sunt. » Cæterum quando tandem quæ ad Novum pertinent Testamentum sunt confirmata, nisi cum Salvator ac Dominus noster magno illo sui ad mortem accessus mysterio iuncturus, qua nocte tradebatur, occultarum et ad ipsum spectantium Novi Testamenti rationum signa et notas suis discipulis tradidit? eodem enim tempore et hæc perfecta sunt, et a Mose descriptum Vetus Testamentum sublatum est, quam rem plane declaravit velum templi quod per idem tempus scissum est. Sublato igitur ex illo deinceps, et non minus re vera D quam vi, soluto sacrificio ac libatione, quæ posthac existimabantur illic perfici sacrificia, sine gratia, rebus sacris aliena, in profano loco a profanis et a re sacra alienis perficiebantur. Cæterum bis de rebus etiam Josephi testimonium accipe : « Ipso autem die Pentecostes noctu sacerdotes in templum ingressi, sicut eis mos erat, ad munera obeunda, primum quidem se motum quemdam strepitumque sensisse dixerunt, deinde vero subitam vocem crebro repetentem, *Migremus hinc.* » Hæc autem ille scribit facta esse post Salvatoris nostræ mortem. Rursus idem ait : « Pilatum præsidem, » ip

** Matth. xxiii, 38. ** Joan. 1, 29.

sum utique illum qui tempore Salvatoris nostri præfuit, et noctu in templum contra fas imagines Cæsaris intulisse, **403** magnamque perturbationem seditionis atque tumultus Judæis injecisse. » Eadem hæc etiam Philo confirmat, qui ait : Regias imagines Pilatum noctu in templo dicasse, initiumque seditionum et mutuarum inter ipsos calamitatum, ex illo Judæis accidisse. Non desierunt ergo posthac quæ universam gentem eorumdemque principem civitatem invaderent omnis generis mala, usque ad ultimum illud quod contra illos gestum est bellum, extremamque illam obsidionem, in qua omnis generis interfectionibus, et famis et pestilentiæ, et gladii, cum perniciis adversus eos diluvii instar conflueret, omnes quicunque adversus Salvatorem nostrum conspiraverant, cujuscunque essent ætatis, excisi sunt : quo sane tempore etiam desolationis illius abominatio in templo constituit, quæ quidem ad hunc usque diem permansit singulis diebus in deteriorem solitudinem corruens. Par autem est eam itidem usque ad vitæ consummationem duraturam, juxta terminum quem prophetia indicaverat, illis verbis : « Et usque ad consummationem temporis consummatio dabitur in solitudinem, » quam vocem Salvator ac Dominus noster Jesus Christus quasi signo impresso confirmavit dicens : « Cum autem videritis abominationem desolationis, quæ dicta est per Danielem prophetam stantem in loco sancto : tunc scitote quod appropinquavit desolatio ejus⁹². » Quod si Judæi non credere se ista respondeant, arguendi sunt tanquam ii, qui non solum impudenter rebus veris ac manifestis repugnent, sed etiam ratiocinia sua ut falsa, quantum in ipsis est, calumniantur, si illa quidem in LXX annorum hebdomadas universum tempus includunt, dum quæ intermedio tempore eventura sunt divinant : ipsi vero cum jam ab ipsa prophetia usque ad nos prope millesimus agatur annus, nihil eorum quæ scripta sunt factum esse demonstrant, tametsi ipsorum unctio, ut divinum prædixerat oraculum, delicta est, et sanctum eorumdem una cum prioribus incolis disperditum atque excisum in diluvio belli contracti interfectionibus, et in eo loco adhuc cernitur, id quod omnium admirationem superat : dico autem abominationem desolationis adhuc stare eo in loco qui antea sanctus erat, quæ de re etiam Salvator ac Dominus noster exposita nuper verba enuntiavit. Quæ quidem res cum planissime sub oculos nobis **404** subjectæ sint, atque etiam nunc cernantur, Judæos admirari operæ pretium est, non tam quod adversus ea quæ ita perspicua sunt intendere oculos audeant, quam quod ita caligent, eorumque mens ita involvatur tenebris, ut non videant ea, quæ tam clara tamque evidentia sunt divinarum Scripturarum eventa, quod quidem eis secundum illam Isaie vocem, quæ in hoc quoque adversus illos completa est, accidit, ubi utitur illis verbis : « Auditum audietis, et non intelligetis : et intuentes intuebimini, et non videbitis ; crassum enim factum est cor populi hujus : et auribus suis graviter audierunt, et oculos suos clauserunt, ne quando videant oculis, et auribus audiant, et corde intelligant, et convertantur, et sanentur eos⁹³. » Sed quoniam de gentibus quæ in fidem Christi Dei venerunt olim prius dictum fuerat : « Quibus nuntiatum non est de illo, ii videbunt, et qui non audierunt, ii intelligent⁹⁴, » nos item illius atque ejus, qui misit illum, Patris beneficio, pro viribus, quæ visa sunt dicenda in hos locos jam diximus, necnon quæ Africano superioris ætatis viro sunt visa, illi ipsi accepta referentes apposimus, quæ ipsa quoque diligenter atque accurate excogitata sunt : quare illis ut bene inventis erit utendum.

πρὸς ταῦτα ἔχοιεν οἱ ἐκ περιτομῆς, ἐλεγκτέον οὐτοὺς μὴ μόνον ἀναιδῶς πρὸς τὰ ἀληθῆ καὶ ἐναργῆ ἱσταμένους, ἀλλὰ καὶ τὰς προρρήσεις ὡς ψευδεῖς. τὸ ὅσον ἐπ' αὐτοῖς, διαβάλλοντας, εἶγε αἱ μὲν εἰς ἑβδομήκοντα ἑβδομάδας ἐτῶν τὸν πάντα περιορίζουσα χρόνον, τὰ ἐν τῷ μεταξύ συμβησόμενα θεσπίζουσαι· αἱ δὲ, σχεδὸν ἡδὴ χιλιοστοῦ ἔτους ἀπὸ τῆς προφητείας καὶ εἰς ἡμᾶς ἐλαύνοντος, οὐδὲν τῶν γεγραμμένων γεγονὸς ἐπιδείκνυνται, καίτοι ἐξολοθρευθέντες αὐτῶν τοῦ χρισματος, κατὰ τὴν θεῖαν προρρήσιν, καὶ τοῦ ἀγιάσματος αὐτῶν, καὶ τῶν πρὶν οἰκητόρων διαφθαρῶν καὶ ἐκκοπῶν ἐν κατακλυσμῷ πολέμου συντετηγμένου ἀφανισμοῖς, καὶ τοῦ γε πάντων παραδοξοτάτου εἰσέτι νῦν αὐτέθι ὀρωμένου· λέγω δὴ τοῦ βδελύγματος τῆς ἐρημισσεως εἰς δεῦρο ἐστῶτος ἐν τῷ πρὶν ἀγίῳ τόπῳ, περὶ οὗ καὶ ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν τὰς ἐκτεθείσας προήκατο φωνάς. Ἐν σαφῶς ὑπ' ὀφθαλμοῖς ὀρωμένων ἡμῶν εἰσέτι νῦν, θαυμάσαι ἐστὶ τοὺς ἐκ περιτομῆς, οὐχ οὕτως ἀντιβλέπειν τοῖς ἐναργεῖσι τολμῶντας, ὅσον ἀδελφεοῦντας καὶ τὴν διάνοιαν ἐσκοτωμένους, πρὸς τὸ μὴ ὄρῆν τὰ οὕτω σαφῆ καὶ ἐναργῆ τῶν θεῶν Γραφῶν ἀποτελέσματα· ὃ καὶ πεπόνθασιν κατὰ τὴν εἰς αὐτοὺς πληρωθεῖσαν κἄν τούτῳ τοῦ Ἡσαίου φωνῆν, δι' ἧς ἐθέσπισεν αὐτοῖς, εἰπὼν· « Ἀκοῆ ἀκούσετε, καὶ οὐ μὴ συνήτε, καὶ βλέποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε· ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου· καὶ τοῖς ὤσιν αὐτῶν βαρέως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν, μὴποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ ὤσιν ἀκούσωσι, καὶ τῇ καρδίᾳ συνῶσι, καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ ἴσωμαι αὐτοῦς. » Ἄλλ' ἐπεὶ καὶ περὶ τῶν πεπιστευκότων ἐθνῶν εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ πάλαι πρότερον εἶρητο· « Οἷς οὐκ ἀνηγγέλη περὶ αὐτοῦ, ὕψονται, καὶ οἱ οὐκ ἀκηκόασιν, συνήσουσι, τῇ αὐτοῦ χάριτι καὶ τῇ τοῦ πέμψαντος αὐτὸν Πατέρος, » ἡμεῖς τε κατὰ τὸ δυνατόν τὰ φανέντα εἰς τοὺς τόπους εἰρήκαμεν, καὶ τὰ τῷ πρὸ ἡμῶν Ἀφρικανῶν εὐγνωμόνως δόξαντα παρεθήκαμεν, ἐχόμενα καὶ αὐτὰ ἀκριβεῖας· ὅθεν καὶ αὐτοῖς ὡς καλῶς ἔχουσι χρηστέον.

⁹² Luc. xxi, 20. ⁹³ Isa. vi, 10. ⁹⁴ Rom. xv, 21.

Ἀπὸ τοῦ *Michaa*. — *Signa hæc temporum t̄is t̄is τοῦ Κυρίου εἰς ἀνθρώπους καθόδου τάδε ἔσεσθαι ὁ προφήτης θεσπίζει· καθάρσει πάντεσσι τῶν παρὰ Ἰουδαίους σεμνῶν, ἐθνῶν ἐπλήρωσιν τοῦ παρὰ τοῖς προφήταις καταγελλομένου Θεοῦ, εἰρήνην βαθυτάτην πάντων τῶν ἐθνῶν.*

« Ἀκούσατε, λαοὶ πάντες, καὶ προσεχέτω ἡ γῆ, καὶ πάντες οἱ ἐν αὐτῇ, καὶ ἔσται Κύριος ὑμῖν εἰς μαρτύριον, Κύριος ἐξ οἴκου ἀγίου αὐτοῦ· διοτι ἰδοὺ Κύριος ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ, καὶ καταθήσεται, καὶ ἐπικείμεται ἐπὶ τὰ ὕψη τῆς γῆς. Καὶ σαλευθήσεται τὰ ὄρη ὑποκάτωθεν αὐτοῦ, καὶ αἱ κοιλάδες ταχίσονται ὡς κηρὸς ἀπὸ προσώπου πυρὸς, καὶ ὡς ὕδωρ καταφερόμενον ἐν καταβάσει. Δι' ἀσέθειαν Ἰακώβ πάντα ταῦτα, καὶ δι' ἁμαρτίαν οἴκου Ἰσραὴλ. » Εἶτα μεθ' ἕτερα πλείστα μεταξὺ ἐπισυνάπτει λέγων· « Ἀκούσατε δὴ ταῦτα, οἱ ἠγούμενοι οἴκου Ἰακώβ, καὶ οἱ κατάλοιποι οἴκου Ἰσραὴλ, οἱ βδελυσσόμενοι κρῖμα, καὶ πάντα τὰ ὀρθὰ διαστρέφοντες, οἱ οἰκοδομοῦντες Σιών ἐν αἵμασι, καὶ Ἱερουσαλήμ ἐν ἀδικίαις. Οἱ ἠγούμενοι αὐτῆς μετὰ δώρων ἔκρινον, καὶ οἱ ἱερεῖς αὐτῆς μετὰ μισθοῦ ἀπεκρίνοντο, καὶ οἱ προφῆται αὐτῆς μετὰ ἀργυρίου ἔμαντεῦοντο, καὶ ἐπὶ τὸν Κύριον ἐπανεπαύοντο, λέγοντες· Ὁχὶ Κύριος ἐν ἡμῖν ἔστιν; οὐ μὴ ἐπέλθῃ ἐφ' ἡμᾶς κακὰ. Διὰ τοῦτο δι' ὑμᾶς Σιών ὡς ἀγρὸς ἀροτριάθησεται, καὶ Ἱερουσαλήμ ὡς ὄπωροφυλάκιον ἔσται, καὶ ἡ ὄρος τοῦ οἴκου Κυρίου εἰς ἄλλος δρυμοῦ· καὶ ἔσται ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν ἐμφανὲς τὸ ὄρος Κυρίου, ἔτοιμον ἐπὶ τὰς κορυφὰς τῶν ὄρεων, καὶ μετεωρισθήσεται ὑπεράνω τῶν βουνῶν, καὶ σπεύσουσιν ἐπὶ αὐτὸ λαοὶ, καὶ πορεύσονται ἔθνη πολλὰ, καὶ ἐροῦσι· Ἄσπετε, καὶ ἀναθῶμεν εἰς τὸ ὄρος Κυρίου, καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ· καὶ δεῖξουσιν ἡμῖν τὴν ὁδὸν αὐτοῦ, καὶ πορεύσόμεθα ἐν ταῖς τρίβοις αὐτοῦ· ἐκ γὰρ Σιών ἐξελεύσεται νόμος, καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ. Καὶ κρινεῖ ἀνὰ μέσον πολλῶν ἐθνῶν, καὶ ἐλέγξει ἔθνη ἰσχυρὰ ἕως εἰς γῆν μακράν. Καὶ συγκόρουσι τὰς μαχαίρας αὐτῶν εἰς ἄροτρα, καὶ τὰ δόρατα αὐτῶν εἰς δρέπανα· καὶ οὐ λήψεται ἔτι ἔθνος ἐπ' ἔθνος μάχαιραν, καὶ οὐ μὴ μάθωσιν ἔτι πολεμεῖν. Καὶ ἀναπαύσεται ἕκαστος ὑποκάτω τῆς ἀμπέλου αὐτοῦ, καὶ ὑποκάτω συκῆς αὐτοῦ. Καὶ οὐκ ἔσται ὁ ἐκφοβῶν αὐτοῦς· ὅτι τὸ στόμα Κυρίου παντοκράτορος ἐλάλησε ταῦτα. » Ἦδη καὶ πρότερον ταῦτα ἡμῖν εἰς τοὺς τόπους θεθεώρηται· δέδεικται δὲ ὅπως οὐδ' ἄλλοτε ποτε ἢ ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς ἀνθρώπους ἐπιφανείας τὰ πάλαι σεμνὰ τῶν Ἰουδαίων, ὄρη Σιών ἐπικαλούμενα καὶ Ἱερουσαλήμ, τὰ τε ἐπὶ τούτων οἰκοδομήματα, ὁ νεὺς δηλαδὴ, καὶ τὸ Ἅγιον τῶν ἁγίων, καὶ τὸ θυσιαστήριον, καὶ ὅσα ἄλλα αὐτόθι εἰς τιμὴν ἀνέκειτο τοῦ Θεοῦ ἐκ μέσου ἀρθέντα σεσάλευται, ἀκολούθως τῷ λόγῳ φήσας· « Ἰδοὺ Κύριος Κύριος ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ, καὶ καταθήσεται ἐπὶ τὰ ὕψη τῆς γῆς, καὶ σαλευθήσονται τὰ ὄρη ὑποκάτωθεν αὐτοῦ, ὡς σαλευθέντων, τῶν ἐκ περιτομῆς αἱ ψυχαὶ, κοιλάδες ὀνομαζόμεναι διὰ τὸ ταπεινὸν αὐτῶν, παραθήσει τῶν

A Michaa. — Signa hæc temporum descensus Domini ad homines futura canit propheta, extremum rituum atque institutorum, quæ apud Judæos cum veneratione servabantur, interitum agnitione ejus Dei qui a prophetis venurus denuntiabatur, pacem omnium gentium profundissimam.

« Audite, populi omnes, et attendat terra, et omnes qui in ea sunt, et erit Dominus vobis testimonium, Dominus de domo sancta sua : quoniam ecce Dominus egredietur de loco suo. Et descendet, et insistet super altitudines terræ. Et commovebuntur montes subter eo : et valles liquescent sicut cera a facie ignis, et sicut aqua quæ defertur in præceps. **405** Propter impietatem Jacob omnia hæc, et propter peccatum domus Israel ⁹⁹. » Deinde post alia plurima quæ in medio collocat, verba hæc adjungit : « Audite jam hæc, duces domus Jacob, qui reliqui estis domus Israel, qui abominamini judicium, et omnia recta pervertitis, qui ædificatis Sion in sanguinibus, et Jerusalem in injustitiis. Duces ejus cum muneribus judicabant, et sacerdotes ejus cum mercede respondebant, et prophetæ ejus cum argento divinabant, et super Dominum requiescebant, dicentes : Nonne Dominus in nobis est? non venient super nos mala. Idcirco propter vos Sion ut ager arabitur, et Jerusalem ut pomorum custodia erit, et mons domus Domini in lucum sylvæ : et erit in novissimis diebus manifestus mons Domini, paratus super vertices montium, et extolletur super colles, et festinabunt ad eum populi, et ibunt gentes multæ et dicent : Venite, ascendamus in montem Domini et in domum Dei Jacob : et ostendent nobis viam ejus, et ambulabimus in semitis ejus : nam ex Sion exhibit lex, et Verbum Domini de Jerusalem. Et judicabit inter multas gentes, et redarguet gentes fortes usque ad terram longinquam. Et concident gladios suos in vomeres, et hastas suas in falces : et non arripiet ultra gens contra gentem gladium, et non discent amplius bella gerere. Et quiescet unusquisque sub vite sua, et sub ficu sua. Et non erit qui deterreat eos : quoniam os Domini omnipotentis locutum est hæc ⁹⁹. » Jam antea hæc suo loco nos contemplati sumus : ubi ostendimus quemadmodum non alias quam post adventum Salvatoris nostri Jesu Christi ad homines, D quæ olim apud Judæos dignitatem venerationemque habebant, montesque Sion et Jerusalem vocabantur, quæque in iis ædificia erant, templum videlicet Sanctumque sanctorum, atque altare, atque alia quæcunque ibidem in Dei honorem dedicata fuerant, de medio sublata concussaque sunt, sicut oraculum illud prædixerat : « Ecce Dominus Dominus egredietur de loco suo, et descendet super altitudines terræ, et concutientur montes subter eo, a quibus concussis Judæorum animæ, quæ valles nominantur ob ipsarum humilitatem, dum priscis altitudinibus confèrentur, eorum quæ nuper dicta sunt, interitum deplorantes « tanquam cera a facie

⁹⁹ Mich. i, 2-5. ⁹⁹ Mich. iii, 9-12; iv, 1-4.

ignis **406** liquescent, et quasi aqua quæ defertur in præceps, » propter multitudinem eorum qui in illis quotidie a melioribus ad deteriora labuntur : et omnia hæc ait futura « propter impietatem domus Jacob, et propter peccatum domus Israel. » Quænam vero sit hæc impietas et quod peccatum, progressus longius adjungit : « Qui abominamini, inquit, judicium, et omnia recta pervertitis. Qui ædificatis Sion in sanguinibus, et Jerusalem in injustitiis, » in quibus sanguinibus etiam ille fuit, qui illis extremorum malorum initium causamque præbuit, propter quem impiam illam vocem contra seipsos emiserunt, dicentes : « Sanguis ejus super nos et super filios nostros ». » Itaque propter ipsa hæc, inquit, « Sion quasi ager arabitur, et Jerusalem quasi pomorum custodia erit : » quæ quidem nullo unquam alio tempore, quam post illa quæ contra Salvatorem nostrum ausi sunt, verum exitum accipere. Ex illo enim ad hunc usque diem locis illis extrema solitudine occupatis, mons Sion qui apud illos antea celeberrimus erat, loco antiquæ illius meditationis atque exercitationis, quæ in illo vigeat, propheticorum divinorumque oraculorum, quæ antea viri Hebræi Deique familiares prophetæ sacerdotesque et magistri totius gentis in eodem magno cum studio reddebant, per viros Romanos in nulla re a reliqua regione differens aratur et colitur, ut nos quoque ipsi inspexerimus boum opera locum et arari et seminari. Ipsa vero Jerusalem tanquam pomorum custodia, corrupto vetere qui in ipsa erat fructu, effecta est, ac potius lapidum collectio, sicut in contextu Hebraico legitur. Sic enim Aquila convertit : « Idcirco propter vos, Sion terra arabitur, et de Jerusalem lapides colligentur. » Ab externis enim hominibus habitata, hodie quoque lapides legentibus præbet, cum omnes qui nostris temporibus eam urbem incolunt, ruinæ illius lapides colligant tam de privatis, quam de communibus et publicis ædificiis : et licet oculis tristissimum spectaculum intueri, ex ipso templo et ex ipsis quondam adytis, ex iis quæ sancta vocabantur, lapides pro simulacrorum fanis, proque spectaculis, quo omnes populi concurrant, ædificandis assumi, quæ cum adeo evidenter ab omnibus cernantur, quod nova item lex, quodque novum Novi a Salvatore nostro Jesu Christo, conditi Testamenti verbum illinc omnino profectum sit, sone constiterit. **407** Quandoquidem innumerabiles populorum conventus, omnisque generis nationes, relictis diis ipsorum patriis, relictoque vetere superstitionis errore, unum supremum Deum invocant : quare etiam profundissimæ pacis compotes evaserunt, quando non amplius multiplices principatus, « neque regna per loca cernuntur, neque gens adversus gentem gladium sumit, neque ut antea mutuis inter se bellis student, sed agricola omnis sub vite et sub ficu sua quiescit, nemine illos exterrente, » sicut pro-

παλαιῶν ὕψωμάτων τὸν τῶν προειρημένων ἀφανισμόν ἀπολοφυρόμεναι, « ὡς κηρὸς ἀπὸ προσώπου πυρὸς ἐκταχέσσονται, καὶ ὡς ὕδωρ καταφερόμενον ἐν καταβάσει, » διὰ τὸ πλῆθος τῶν ἐν αὐταῖς ἀπὸ τῶν κριτόνων ἐπὶ τὰ χεῖρω καταπιπτόντων ὁσημέραι. Πάντα δὲ ταῦτά φησιν ἔσεσθαι « δι' ἀσέβειαν οἴκου Ἰακώβ, καὶ δι' ἁμαρτίαν οἴκου Ἰσραὴλ. » Τίς δ' ἦν ἡ ἀσέβεια καὶ ἡ ἁμαρτία, προῖων ἐξῆς ἐπιλέγει· « Οἱ βδελυσσόμενοι κρέμα, καὶ πάντα τὰ ὀρθὰ διασπρέφοντες· οἱ οἰκοδομοῦντες Σιών ἐν αἵμασιν, καὶ Ἱερουσαλήμ ἐν ἀδικίαις » ἐν οἷς αἵμασι κάκεινο ἦν τὸ τῶν ὑστάτων κακῶν παραίτιον αὐτοῖς γενόμενον, ἐφ' ᾧ τὴν ἀσεβῆ φωνὴν εἰς ἑαυτοὺς ἐπεσπάσαντο, φήσαντες· « Τὸ αἶμα αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς, καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ἡμῶν. » Διὸ γοῦν, φησὶ, αὐτὰ ταῦτα, « ὡς ἀγρὸς Σιών ἀρσστριαθήσεται, καὶ Ἱερουσαλήμ ὡς ὀπωροφυλάκιον ἔσται· » ἅπερ οὐδ' ἄλλοτε πώποτε ἢ μετὰ τὰ κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τετολημμένα ἀληθῆ τὴν ἔκδοσιν εἴληγεν. Ἐξ ἐκείνου γάρ τοι καὶ εἰς δεῦρο ἐσχάτης ἐρημίας καταλαβούσης τοὺς τόπους, τὸ μὲν πρὶν διαδόχρον αὐτῶν Σιών ὄρος, ἀντὶ τῆς πάλαι ἐν αὐτῷ μελέτης καὶ ἀσκῆσεως τῶν προφητικῶν καὶ θείων λόγων, ὧν παῖδες τὸ πρὶν Ἑβραίων καὶ θεοφιλεῖς προφήται, ἱερεῖς τε καὶ διδάσκαλοι τοῦ παντὸς ἔθνους ἐν αἰσῆ διὰ σπουδῆς ἐποιούντο, διὰ Ῥωμαίων ἀνδρῶν κατ' οὐδὲν τῆς λοιπῆς διαφέρουσα χώρας γεωργεῖται, ὡς καὶ ἡμᾶς αὐτοὺς ὀφθαλμοῖς παραλαβεῖν βουσὶν ἀρούμενον, καὶ κατασπειρόμενον τὸν τόπον· ἢ δὲ Ἱερουσαλήμ αὐτὴ ὡς ὀπωροφυλάκιον τῆς ἐν αὐτῇ παλαιᾷ ὀπώρας διαφθαρείσης γέγνετο, μάλλον δὲ εἰς λιθολογίαν κατὰ τὴν Ἑβραϊκὴν ἀνάγνωσιν. Ὁ γοῦν Ἀκύλας φησὶ· « Διὰ τοῦτο χάριν ὑμῶν Σιών χώρα ἀρσστριαθήσεται, καὶ Ἱερουσαλήμ λιθολογηθήσεται. » Ὑπὸ γὰρ ἀλλοφύλων ἀνδρῶν κατοικισθεῖσα, εἰσέτι καὶ σήμερον λιθολογεῖται, πάντων καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς τῶν τὴν πόλιν οἰκούντων τοὺς ἀπὸ τῆς πτώσεως αὐτῆς λίθους ἀναλεγόμενων εἰς τε τὰ ἴδια καὶ κοινὰ καὶ δημόσια οἰκοδομήματα· καὶ ἔστιν ὀφθαλμοῖς παραλαβεῖν σκυθρωπὸν θέαμα, τοὺς ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἱεροῦ καὶ αὐτῶν τῶν πάλαι ἀδύτων καὶ ἀγίων λίθους εἰς τὰ τῶν εἰδώλων τεμένη, εἰς τε τὰ τῶν πανδήμων θεαμάτων κατασκευάσματα ἀπειλημμένους· ὧν οὕτως ἐναργῶς τοῖς πᾶσιν ὁρωμένων, καὶ ὁ καινὸς νόμος καὶ λόγος ὁ τῆς καινῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ Διαθήκης ἐκεῖθεν κοθεν προελθὼν ὄηλος ἂν εἴη. Ἐφ' ᾧ μυρία πλήθη λαῶν, ἔθνη τε παντοῖα τῶν πατριῶν ἀποστάνα θεῶν, καὶ τῆς παλαιᾶς δεισιδαίμονος πλάνης, τὸν ἐπὶ πάντων θεῶν ἀνακαλεῖται διὸ καὶ κατηξίεται τῆς βαθυτάτης εἰρήνης, ὡς μηκέτι πολυαρχίας εἶναι, « μηδὲ βασιλείας κατὰ τόπους, μηδὲ ἔθνος ἐπ' ἔθνος ῥομφαίαν αἰρεῖν, μηδ' ὡς τὸ πρὶν, πολέμοις τοῖς κατ' ἀλλήλων σκολάζειν, ἀναπαύεσθαι δὲ τῶν γεωργῶν ἕκαστον ὑποκάτω ἀμπέλου, καὶ ὑποκάτω συκῆς αὐτοῦ, μηδενὸς ἐκφοβοῦντος αὐτοῦ, » κατὰ τὴν προφητείαν. Ἦν οὕτως οὐδ' ἄλλοτε πω ἐξ αἰῶνος πρότερον, ἢ κατὰ τὴν τῶν Ῥωμαίων ἐπικράτησιν ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἐπιφανείας τοῦ Σωτῆρος

⁴⁷ Matth. xxvii, 25.

ἡμῶν καὶ εἰς δεῦρο συντελουμένων, ἀναμφισβητον Α
ἡγοῦμαι τὴν ἀπόδειξιν εἰληφέναι τὸν χρόνον τῆς Θε-
σπισομένης εἰς ἀνθρώπους τοῦ Κυρίου παρουσίας.
usque diem contigerint, indubitata demonstratione ostensum esse arbitror ejus, quem prophetæ canebant, Domini adventus ad homines, tempus.

Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου.— Σημεῖα χρόνων τῆς τοῦ Θεοῦ
Λόγου εἰς ἀνθρώπους παρουσίας, κλήσις τε
ἔθνων, ὑστάτη τε καθάρσεις τῆς Ἱερουσαλήμ.

« Τέρπου καὶ εὐφραίνου, θύγατερ Σιών, διότι ἰδοὺ
ἐγὼ ἔρχομαι, καὶ κατασκηνώσω ἐν μέσῳ σου, λέγει
Κύριος. Καὶ καταφεύξονται ἔθνη πολλὰ ἐπὶ τὸν Κύ-
ριον ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, καὶ ἔσονται αὐτῷ εἰς λαὸν,
καὶ κατασκηνώσουσιν ἐν μέσῳ σου, καὶ ἐπιγνώσῃ ὅτι
Κύριος παντοκράτωρ ἐξαπέσταλκέ με πρὸς σέ. » Καὶ
μεθ' ἕτερα πλείστα μεταξὺ ἐπιλέγει· « Χαῖρε σφόδρα,
θύγατερ Σιών, κήρυσε, θύγατερ Ἱερουσαλήμ· ἰδοὺ ὁ
βασιλεὺς σου ἔρχεται σοι δίκαιος καὶ σώζων, αὐτὸς
πραῦς καὶ ἐπιθεδικῶς ἐπὶ ὑποζύγιον καὶ πῦλον νέον.
Καὶ ἐξολοθρευθεὶς ἄρματα ἐξ Ἐφραΐμ, καὶ ἵππον ἐξ
Ἱερουσαλήμ· καὶ ἐξολοθρευθήσεται τόξον πολεμικόν,
καὶ πλῆθος εἰρήνης ἐξ ἔθνων. Καὶ κατάρξει ἀπὸ θα-
λάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ ποταμῶν δι' ἐκβολὰς
γῆς. » Ταῦτα περὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίας
θεσπίσας καὶ νῦν ὁ λόγος, μεθ' ἕτερα περὶ τῆς ἐσχά-
της ἑρημώσεως τῆς Ἱερουσαλήμ, τοτὲ μὲν ἐπικε-
κρυμένως καὶ δι' αἰνιγμάτων, τοτὲ δὲ ἀκαλύπτως
ἀναφωνεῖ· δι' αἰνιγμάτων μὲν ἐν οἷς φησι· « Διάνοι-
ξον, ὁ Λιβανος, τὰς πύλας σου, καὶ καταφαγέτω πῦρ
φῆς κέδρους σου. Ὀλοοῦξάτω πίτυς, διότι πέπτωκε
κείδος, διότι· μεγάλως μεγιστάνες ἐταλαιπώρησαν.
Ὀλοοῦξατε, ὄρυες τῆς Βασανιτίδος, ὅτι κατεσπάσθη
ὁ ὕρμος ὁ σύμφυτος· φωνὴ θρηγούτων ποιμένων,
ὅτι τεταλαιπώρηκεν ἡ μεγαλωσύνη αὐτῶν· φωνὴ
ἠρηγομένων λεόντων, ὅτι τεταλαιπώρηκε τὸ φρύαγμα
τοῦ Ἰορδάνου. » Ταῦτα μὲν δι' αἰνιγμάτων· τὴν δὲ
τούτων ἑρμηνεῖαν ἀνακαλύπτως ὁ αὐτὸς προφήτης
ἐπιφέρει λέγων· « Ἰδοὺ ἐγὼ τίθημι τὴν Ἱερουσα-
λήμ ὡς πρῆπουλα σαλευόμενα ἅπανι τοῖς λαοῖς κύ-
κλιω, καὶ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ· καὶ ἔσται περιοχή ἐπὶ Ἱε-
ρουσαλήμ. Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, θήσομαι
τὴν Ἱερουσαλήμ λίθον καταπατούμενον πᾶσι τοῖς
ἔθνεσι. Πᾶς ὁ καταπατῶν αὐτὴν ἐμπαίζων ἐμπαίξε-
ται, καὶ ἐπισυναχθήσονται ἐπ' αὐτὴν πάντα τὰ ἔθνη
τῆς γῆς. » Καὶ μετὰ βραχεία ἐπιλέγει· « Καὶ ἐπι-
θλέψονται πρὸς με, ἄνθ' ὧν κατωρρήσαντο· καὶ κό-
ψονται ἐπ' αὐτὸν κοπετὸν ὡς ἐπ' ἀγαπητῷ, καὶ οὐδύ-
νην ὡς ἐπὶ πρωτοτόκῳ. Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ μεγα-
λυθήσεται ὁ κοπετὸς Ἱερουσαλήμ, ὡς κοπετὸς
Ῥωῶνος ἐν πεδίῳ ἐκκοπτομένου. Καὶ κόψεται ἡ γῆ
κατὰ φυλάς, φυλὴ οἴκου Δαβὶδ καθ' ἑαυτὴν, καὶ αἱ
γυναῖκες αὐτῶν καθ' ἑαυτάς· φυλὴ οἴκου Νάθαν καθ'
ἑαυτὴν, καὶ αἱ γυναῖκες αὐτῶν καθ' ἑαυτάς· φυλὴ
οἴκου Λευὶ καθ' ἑαυτὴν, καὶ αἱ γυναῖκες αὐτῶν καθ'
ἑαυτάς· φυλὴ τοῦ Συμεὼν καθ' ἑαυτὴν, καὶ αἱ γυ-
ναῖκες αὐτῶν καθ' ἑαυτάς· πᾶσαι αἱ ὑπολειμμέναι
φυλαὶ, φυλὴ καθ' ἑαυτὴν, καὶ αἱ γυναῖκες αὐτῶν καθ'
ἑαυτάς. » Καὶ πάλιν μεθ' ἕτερα τὴν ἐσχάτην τῆς
Ἱερουσαλήμ πολιορκίαν σαφέστερον κηρύττει, λέγων·

pheta prælixerat. Quæ cum sic nunquam alias ante
a condito ævo, nisi post adventum Salvatoris no-
stri, Romanis imperium obtinentibus, ad hunc
ostensum esse arbitror ejus, quem prophetæ canebant,

A Zacharia. — Signa temporum Dei ad homines
adventus, et vocatio gentium, extremaque urbis
Jerusalem eversio.

« Gaude et lætare, filia Sion, quia ecce ego ve-
nio, et habitabo in medio tui, dicit Dominus. Et
confugient gentes multæ ad Dominum in die illa,
et erunt ei in populum. Et habitabunt in medio
tui : et cognosces quod Dominus omnipotens mis-
sit me ad te ²². » Et post alia plurima quæ in me-
dio ponit, adjungit : « Gaude vehementer, filia Sion.
Prædica, filia Jerusalem : ecce Rex tuus venit tibi
justus et Salvator, ipse mansuetus et impositus
super jumentum et pullum adolescentem. Et perdet
currus ex Ephrem, et equum ex Jerusalem : et
perdetur arcus bellicus, et abundantia pacis ex
gentibus. Et principatum obtinebit a mari usque
ad mare, et a fluminibus per ejectiones terræ ²³. »
Hæc ubi de Salvatoris nostri adventu hoc item
loco oraculum cecinit ; tum post alia quæ inter-
ponit, etiam de extrema Jerusalem desolatione,
nunc occulte ac per obscuros sermones, nunc
explicite atque aperte verba facit, obscure quidem
ac figurate, ubi ait : **408** « Aperi, Libane, portas
tuas, et comedat ignis cedros tuas. Ululet pinus,
quoniam cecidit cedrus, quoniam magnopere ma-
gnifici afflicti sunt. Ululate, quercus Basanitidis,
quoniam convulsus est saltus consitus. Vox lamen-
tantium pastorum, quoniam afflicta est magnificen-
tia eorum. Vox rugientium leonum, quoniam affli-
cta est superbia Jordanis ¹. » Et hæc quidem per
ænigmata : sed eorum interpretationem aperte idem
propheta adjungit, dicens : « Ecce ego pono Jeru-
salem ut vestibula quæ quatiuntur omnibus populis
in circuitu, et in Judæa : et erit ambitus in cir-
cuito contra Jerusalem. Et erit in die illa, ponam
Jerusalem lapidem, qui conculcetur ab omnibus
gentibus. Omnis qui conculcet eam, illudens illu-
detur : et congregabuntur super eam omnes gentes
terræ ². » Et post pauca adjungit : « Et respicient
ad me, quem confixerunt, propterea quod insulta-
verunt : et plangent super eo planctum ut su-
per dilecto, et dolorem ut super primogenito. In die
illa magnificabitur planctus Jerusalem, ut planctus
Rhoonos in campo ejus qui excidit. Et plangent
terra tributim : tribus domus David seorsum, et
mulieres eorum seorsum : tribus domus Nathan se-
orsum, et mulieres eorum seorsum : tribus domus
Levi seorsum, et mulieres eorum seorsum : tri-
bus Simeon seorsum, et mulieres eorum seorsum :
omnes reliquæ tribus, tribus seorsum, et mulieres
eorum seorsum ³. » Rursus post alia, extremam
urbis Jerusalem obsidionem planius enuntiat, di-
cens : « Ecce dies veniunt Domini, et dividuntur

²² Zach. II, 10, 11.

²³ Zachar. IX, 9, 10.

¹ Zachar. XI, 1-3.

² Zachar. XII, 2, 3.

³ ibid. 10-14

spolia tua in te, et congregabo omnes gentes ad Jerusalem in bellum, et capietur civitas, et diripientur domus, et mulieres polluentur, et egredietur dimidium civitatis in captivitatem: reliqui autem de populo meo non peribunt de civitate, et egredietur Dominus, et comparabitur ad prælium in gentibus illis, sicut dies prælii ejus, in die belli, et stabunt pedes ejus in die illa in monte Olivarum quod est contra Jerusalem ⁶. » Deinde post alia quæ in medio ponit, hæc ait: « Et erit Dominus unus, et nomen ejus unum complectens omnem terram et desertum ⁷. » 409 Rursus post alia dum prophetiæ libro terminum ponit, vocationem gentium his verbis divinat: « Et erit, quicumque relictus fuerint ex omnibus gentibus, quæ venerint in Jerusalem, et ascendent singulis annis, ut adorent Regem Dominum omnipotentem, et celebrent diem festum Tabernaculorum. Et erit, quicumque non ascenderit ex omnibus tribus terræ in Jerusalem ut adorent Regem Dominum omnipotentem, etiam hi illis addentur. Si autem tribus Ægypti non ascenderit, neque venerit illuc, etiam super his erit ruina, qua percutiet Dominus omnes gentes terræ, quæcunque non ascenderit ad celebrandum solemne Tabernaculorum. Hoc erit peccatum Ægypti, et peccatum omnium gentium, quæcunque non ascenderit ad celebrandum diem festum Tabernaculorum ⁸. » Hæc sane Zacharias post reditum de Babylone, Dario apud Persas regnante, vaticinatur, quo tempore urbs Jerusalem a priore desolatione excitata instaurataque nuper fuerat, quæ desolatio illi a Babiloniis fuerat illata. Colligit autem omne tempus a Dario Persarum, sub quo Zacharias prophetiæ munere fungitur, ad Augustum Romanorum regem, annorum hebdomadas septem et sexaginta duas, quæ apud Daniele feruntur: quæ summa annorum efficitur quadringentorum octoginta trium, ut ostendimus in iis quæ paulo ante a nobis tractata sunt. Cæterum post imperium Macedonum ab Alexandro usque ad Augustum, etiam si ipsius Augusti regnum complectare, nihil sane quod prophetæ verbis concordet aut simile sit, invenias esse completum. Quando enim per illa tempora is Dominus, quem prophetæ ut Deum celebrant, cum hominibus versatus est? et gentes multæ illum agnoverunt? eundemque solum Deum confessæ sunt? et ad ipsum confugientes factæ sunt ei in populum? vel quando tandem toto Persarum aut Macedonum tempore, is Rex de quo Propheta loquitur, « venit impositus jumento et pullo adolescenti? » et veniens Judaicæ gentis, quæ Ephrem hoc loco dicitur, et ipsius Jerusalem regiam aciem, quæ currum atque equi vocabulo nominatur, perdidit? et armatas Judaicæ gentis copias delevit? Hoc enim significabat oraculum illud dicens: « Ecce Rex tuus venit tibi justus et Salvator, ipse mansuetus et impositus super jumentum

A « Ἰδοὺ ἡμέραι ἔρχονται τοῦ Κυρίου, καὶ διαμερισθήσονται τὰ σκυλά σου ἐν σοὶ, καὶ ἐπισυνάξω πάντα τὰ ἔθνη ἐπὶ Ἱερουσαλήμ εἰς πόλεμον, καὶ ἀλώσεται ἡ πόλις, καὶ διαρπαγήσονται αἱ οἰκίαι, καὶ γυναῖκες μολυνθήσονται, καὶ ἐξελεύσεται τὸ ἦμισυ τῆς πόλεως ἐν αἰχμαλωσίᾳ· οἱ δὲ κατάλοιποι τοῦ λαοῦ μου οὐ μὴ ἐξολοθρευθῶσιν ἐκ τῆς πόλεως. Καὶ ἐξελεύσεται Κύριος, καὶ παρατάξεται ἐν τοῖς ἔθνεσιν ἐκείνοις, καθὼς ἡμέρα παρατάξω αὐτοῦ ἐν ἡμέρᾳ πολέμου, καὶ στήσονται οἱ πόδες αὐτοῦ ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἐπὶ τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν τὸ κατέναντι Ἱερουσαλήμ. » Εἶτα μεθ' ἕτερα τὰ μεταξύ φησιν· « Καὶ ἔσται Κύριος εἰς, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐν, κυκλοῦν πᾶσαν τὴν γῆν, καὶ τὴν ἔρημον. » Καὶ αὐτὸς μεθ' ἕτερα περιγράφων τὴν βίβλον τῆς προφητείας, τὴν κλησιν τῶν ἐθνῶν διὰ τούτων θεσπίζει· « Καὶ ἔσται, ὅσοι ἐὰν καταλειφθῶσιν ἐκ πάντων τῶν ἐθνῶν τῶν ἐλθόντων ἐπὶ Ἱερουσαλήμ, καὶ ἀναθήσονται κατ' ἐνιαυτὸν, τοῦ προσκυνῆσαι τῷ βασιλεῖ Κυρίου παντοκράτορι, καὶ τοῦ εορτάζειν τὴν εορτὴν τῆς Σκηνοπηγίας. Καὶ ἔσται, ὅσοι ἐὰν μὴ ἀναβῶσιν ἐκ πασῶν τῶν φυλῶν τῆς γῆς εἰς Ἱερουσαλήμ, τοῦ προσκυνῆσαι τῷ βασιλεῖ Κυρίου παντοκράτορι, καὶ οὗτοι ἐκείνοις προστεθήσονται. Ἐὰν δὲ φυλὴ Αἰγύπτου μὴ ἀναβῆ, μηδὲ ἔλθῃ ἐκεῖ, καὶ ἐπὶ τούτων ἔσται ἡ πτώσις, ἣν πατάξει Κύριος πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς, ὅσα ἐὰν μὴ ἀναβῆ τοῦ εορτάσαι τὴν εορτὴν τῆς Σκηνοπηγίας. Αὕτη ἔσται ἡ ἁμαρτία Αἰγύπτου, καὶ ἡ ἁμαρτία πάντων τῶν ἐθνῶν, ὅσα ἂν μὴ ἀναβῆ τοῦ εορτάσαι τὴν εορτὴν τῆς Σκηνοπηγίας. » Ταῦτά καὶ C « τοῦ Ζαχαρίας μετὰ τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπάνοδον, Δαρείου Περσῶν βασιλεύοντος, προφητεύει, τῆς Ἱερουσαλήμ ἄρτι τότε ἀνεγνηγερμένης ἐκ τῆς προτέρας ἐρημίας, ἣν ὑπὸ Βαβυλωνίων πέπονθε. Συνάγεται δὲ ὁ πᾶς χρόνος ἀπὸ τῆς Δαρείου τοῦ Πέρσου, καθ' ἣν ὁ Ζαχαρίας προφητεύει, καὶ ἐπὶ Αὐγουστον Ῥωμαίων βασιλέα εἰς ἐτῶν ἑβδομάδας ἑπτὰ καὶ ἐξηκονταδύο, τὰς ἐν τῷ Δανιὴλ φερομένας, ἃ γίνεται ἔτη τετρακόσια ὀγδοήκοντα τρία, ὡς ἀπεδείξαμεν ἐν τοῖς μικρῷ πρόσθεν γεγυμνασμένοις. Οὕτε δὲ ἐπὶ τῆς Μακεδόνων ἀπὸ Ἀλεξάνδρου καὶ μέχρις Αὐγούστου παραταθείσης, τῶν ἐπιφερομένων τοῖς τοῦ προφήτου λόγοις συνίσταται ἡ πεπληρωμένον. Πότε γὰρ κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους τοῦ παρὰ τοῖς προφήταις θεολογούμενου Κυρίου ἀνθρώποις ἐπιστάντος, ἔθνη πολλὰ D ἐπιγόντα αὐτὸν, καὶ μόνον θεὸν αὐτὸν ὁμολογήσαντα, ἐπ' αὐτὸν καταπέφουγε, καὶ γέγονεν αὐτῷ εἰς λαόν; πότε κατὰ τοὺς Περσῶν ἢ Μακεδόνων χρόνους ὁ προφητευόμενος βασιλεὺς ἐλήλυθεν, « Ἐπιβεθῆκώς ἐπὶ ὑποζύτιον, καὶ πῶλον νέον; » ἐλθὼν τε τοῦ Ἰουδαίου ἔθνους Ἐφραΐμ ὀνομαζομένου, καὶ τῆς Ἱερουσαλήμ αὐτῆς τὴν βασιλικὴν παράταξιν, ἄρματα καὶ ἵππον ἐπικαλουμένην ἐξωλόθρευσε, τὸ τε ὀπλιτικὸν τοῦ Ἰουδαίου ἔθνους καθελε; Τοῦτο γὰρ ἐδήλου τὸ λόγιον φάσκον· « Ἰδοὺ ὁ Βασιλεὺς σου ἔρχεται σοὶ δίκαιος καὶ σώζων, αὐτὸς πραῦς, καὶ ἐπιβεθῆκώς ἐπὶ ὑποζύτιον καὶ πῶλον νέον, καὶ ἐξολοθρευθήσεται τὸ ἔθνος

⁶ Zachar. xiv. 1-4. ⁷ ibid. 9, 10. ⁸ ibid. 10-19.

πολεμικόν. » Ταῦτα γὰρ περὶ τῆς καθαιρέσεως τῆς βασιλικῆς ἀξίας τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους θεσπίζετο, ἐφ' ἣ πάλιν τὰ τῆς τῶν ἔθνῶν εἰρήνης συμφωνίας τοῖς πρόσθεν ἀποδομένοις ἐπιλέγεται διὰ τοῦ· « Καὶ πλῆθος εἰρήνης ἐξ ἔθνῶν, » ἀνθ' οὗ ὁ Ἀκύλας καὶ οἱ λοιποὶ ἑρμηνευταὶ ἐκδεδύκασιν· « Καὶ λαλήσει εἰρήνην τοῖς ἔθνεσιν, » ὃ καὶ μάλιστα ἀπὸ τῆς Αὐγούστου βασιλείας συνίσταται, καὶ πρὸς λέξιν πεπληρωμένον, πάσης μὲν ἐξ ἐκείνου καταλυθείσης πολυαρχίας, εἰρήνης δὲ τὰ πλεῖστα τῆς οἰκουμένης ἔθνη διαλαβούσης. Τίς δὲ πρὸ τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων, ἐπὶ τῶν Περσικῶν, ἢ τῶν Μακεδονικῶν τοιοῦτος γέγονεν Ἰουδαίων βασιλεὺς, ὡς ἄρξαι αὐτὸν ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ ποταμῶν ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης; Τοῦτο γοῦν ἐδήλωσαν οἱ λοιποὶ ἑρμηνευταί. Ὁ γοῦν Ἀκύλας φησὶ· « Καὶ λαλήσει εἰρήνην τοῖς ἔθνεσιν, καὶ ἡ ἐξουσία αὐτοῦ ἀπὸ θαλάσσης, καὶ ἀπὸ ποταμοῦ ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης. » ἢ συνῆδει καὶ τὸ ἐν ἐβδομηκοστῷ πρώτῳ ψαλμῷ περὶ τοῦ ἐκ σπέρματος Σολομῶνος γεννησομένου Χριστοῦ, ὡς ἐπιειρημένον· « Ἀνατελεῖ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ δικαιοσύνη, καὶ πλῆθος εἰρήνης, ἕως οὗ ἀνταναιρεθῆ ἡ σελήνη, καὶ κατακυριεύσει ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ ποταμοῦ ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης. » ταῦτα γὰρ περὶ τοῦ υἱοῦ Σολομῶνος ἐλέγετο, οὐδὲν λοιπόμενα τῶν ἐν τῷ προφήτῃ εἰρημένων. Πότε οὖν ταῦτα καὶ πῶς, ἢ κατὰ ποίους χρόνους γέγονεν, ὃ βουλόμενος ἑρμηνεύτω· ἢ πότε ἄλλοτε μετὰ τὴν ὑπὸ Βαβυλωνίους πολιορκίαν δεύτερον ἐμπρησθῆν ὑπέμεινεν Ἰερουσαλήμ, καὶ ὃ ἐν αὐτῇ κατεβρίβη νεώς. Ὁ καὶ αὐτὸ θαῦμα μέγα ἔχει, ὡς ἠνίκατο ὁ προφήτης εἰπών· « Διάνοιξον, ὁ Λίβανος, τὰς θύρας σου, καὶ καταφαγέτω πῦρ τὰς κέδρους σου. » Λίβανον γὰρ ἐν τούτοις συνήθως αὐτὸ τὸ ἱερὸν ὀνομάζει· ἐπεὶ καὶ δι' ἐτέρων προφητειῶν ἀποδείκνυται Λίβανος αὐτὸς ὁ νεὺς ἐπικεκλημένος. Τοῦτο δὲ καὶ αὐτοὶ παῖδες Ἰουδαίων εἰσέτι νῦν ὁμολογοῦσιν· ἐπεὶ καὶ Ἡσαίας ἐμπερητῶ μετὰ χειρᾶς προφήτῃ θεσπίζων ἐφησεν· « Ἰδοὺ Κύριος Σαβαὼθ συνταράσσει τοὺς ἐνδόξους μετὰ ἰσχύος, καὶ οἱ ὑψηλοὶ τῆ ὕβρις συντριβήσονται. Ὁ δὲ Λίβανος σὺν τοῖς ὑψηλοῖς πεσεῖται, καὶ ἐξελεύσεται βλάβος ἐκ τῆς ρίζης Ἰεσσαί, καὶ ἄνθος ἐκ τῆς ρίζης ἀναθήσεται, καὶ ἐπαναπαύσεται ἐπ' αὐτὸν πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. » οἷς ἐπιλέγει· « Καὶ ἔσται ἡ ρίζα τοῦ Ἰεσσαί, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἔθνῶν, ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ὀλπιούσι. » Καὶ ἐνταῦθα γὰρ ὁμοῦ τῆ ἐκ σπέρματος Ἰεσσαί καὶ Δαβὶδ γενέσει τοῦ Χριστοῦ, Λιβάνου καθαιρέσεις καὶ ἔθνῶν κλήσεις συνήπται. Λίβανον δὲ τὴν Ἰερουσαλήμ διαβρίβησιν ὃ καὶ Ἰεζεκιήλ σημαίνει λέγων· « Ὁ ἀετὸς ὁ μέγας, ὁ μεγαλοπτερυγός, ὃ ἔχων τὸ ἦγγμα εἰσελεύσεται εἰς τὸν Λίβανον, καὶ ἀπεκρίσει τὰ ἀπλάτῃ τῆς κέδρου. » Ταῦτα γοῦν ὃ αὐτὸς ἐξῆς διασαφῶν ἐπιλέγει· « Ὅτ' ἂν ἔλθῃ Ναβουχοδονόσορ ἐπὶ Ἰερουσαλήμ, καὶ λάβῃ τοὺς ἄρχοντας αὐτῆς, » καὶ τὰ ἐξῆς. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὃ Ἰεζεκιήλ περὶ τῆς πρώτης ἐδήλου πολιορκίας, μεθ' ἣν ὁ Ζαχαρίας περὶ τῆς δευτέρας θεσπίζει. Πότε οὗτος μετὰ

A et pullum adolescentem : et perdetur arcus bellicus. » **410** Hæc de eversione regni dignitatis Judaicæ gentis prædicta sunt, qua prædicta eversio, rursus ea quæ ad pacem gentium pertinent, consentanea iis quæ prius exposita sunt, adjunguntur hoc modo : « Et abundantia pacis ex gentibus, » pro quo Aquila et reliqui interpretes reddiderunt : « Et loquetur pacem gentibus, » quod quidem maxime ab Augusti imperio constat vel ad verbum esse completum, cum ex illo omnis quidem principum multitudo disperierit, pax autem plurimas orbis gentes complexa sit. Quis porro ante Romana tempora vel Persico vel Macedonico stante imperio, talis exstitit rex Judæorum, ut dominatus sit a mari usque ad mare, et a fluminibus usque ad terminos orbis terræ? itaque hoc significarunt reliqui interpretes. Aquila enim sic ait : « Et loquetur pacem gentibus, et potestas ejus a mari usque ad mare, et a fluminibus usque ad terminos orbis terræ. » Cui concordat etiam illud quod in lxxi psalmo de Christo canitur, qui erat de semine Salomonis oriturus, quod quidem in hunc modum se habet : « Orietur in diebus ejus justitia, et abundantia pacis, donec auferatur luna, et dominabitur a mari usque ad mare, et a flumine usque ad terminos orbis terræ. » Hæc enim de filio Salomonis dicta sunt quæ nihil differunt ab iis, quæ apud Prophetam leguntur. Quando igitur hæc, vel quomodo, aut quibus tandem temporibus exstiterint, si quis est qui possit, interpretetur. Aut quonam alio tempore post Babyronicam obsidionem, alterum perpessa sit incendium Jerusalem, et quod in ipsa templum erat, dejectum sit. Quod etiam ipsum magnam affert admirationem, quemadmodum propheta id significaverit, dicens : « Aperi, Libane, portas tuas, et comedat ignis cedros tuas. » Nam Libanum in his verbis more suo templum ipsum nominat : quoniam in aliis quoque prophetiis ostensum est, Libanum ipsum templum vocari. Id autem ipsi quoque Judæi adhuc confitentur, quandoquidem Isaias huic propheta, qui nunc tractatur, similia canens dixit : « Ecce Dominus Sabaoth conturbabit gloriosos cum robore, et excelsi contumelia conterentur. Libanus autem cum excelsis cadet, et egredietur virga de radice Jesse, et flos de radice ascendet, et requiescet super eum spiritus Dei ; » quibus adjungit : « Et erit radix Jesse, et qui surgit ut imperet gentibus, in ipso **411** gentes sperabunt. » Etenim hic quoque una cum ortu Christi de semine Jesse et David, Libani eversio et gentium vocatio conjuncta est. Libanum autem ipsam Jerusalem intelligi, Ezechiel plane significat his verbis : « Aquila grandis magnarum alarum, quæ habet auctoritatem ingrediendi in Libanum, et evulsit tenera cedri. » Et hæc ipsa deinceps explanans idem propheta, adjungit : « Cum venerit Nabuchodonosor in Jerusalem, et accepe-

⁷ Psal. lxxi, 7, 8. ⁸ Isa. xi, 1, 2. ⁹ ibid. 10.

¹⁰ Ezech. xvii, 3.

rit princeps ejus¹¹, » et quæ sequuntur. Cæterum, A Ezechiel quidem hæc de prima Jerusalem obsidione prædixit : post cujus obsidionis tempus Zacharias de secunda divinat. Quando igitur post Zachariæ tempora, sub imperio Macedonum templum incensum est? certe nunquam. Siquidem post Babyloniorum depopulationem atque incendium, nullam ignis alteram vastationem unquam perpessa est urbs, nisi sub Vespasiano ac Tito Romanorum imperatoribus, ob quam sane vastationem rursus obscure et per figuras eos, qui olim genti imperabant, ad deploraciones et lamenta invitatur oraculum, dicens : « Ululet pinus, quoniam cecidit cedrus, quoniam magnopere magnifici afflicti sunt : ululate, quercus Basanitidis, quoniam convulsus est saltus consitus, vox lamentantium pastorum, quoniam afflicta est magnificentia eorum. » Tunc sane facta est Jerusalem quasi vestibula quæ quatiuntur omnibus populis in circuitu, et in Judæa facta est munitio ambiens, et ab eis sacrosanctus existimatus locus, usque in hodiernum diem lapis existit, qui conculcatur ab omnibus gentibus, et quicquidque illum conculcat illudens illudetur, sicut propheta prædixerat. Quin etiam propterea quod illi Domino, qui hæc cecinerat, insultaverunt, non defecit eos neque planetus, neque luctus, neque lamentatio. Nunquam igitur alias nisi post Salvatoris nostri adventum usque ad hanc tempestatem, omnes tribus Judæorum quidquam lamentatione planctuve dignum passæ sunt, propter plagam quæ ipsos Deo feriente deprehenderit, ex qua etiam ipsorum mater civitas externis gentibus tradita est, et templum eversum suffossumque est, ipsique de propria regione expulsi sunt, in terra hostili inimicis servientes. Quas ob res, omnis ipsorum domus, omnisque ipsorum anima in hunc usque diem lamentationibus afflicta est. Quapropter propheta sic ait : « Et plangent singulæ tribus per seipsas : **412** tribus domus David seorsum, et mulieres eorum seorsum¹², » et quæ sequuntur. Sed qui tandem post Zachariæ tempora secuti sunt dies, in quibus spolia Jerusalem divisa sunt? et gentes universæ ad bellum contra eam coiverint? et civitas capta sit, et domus direptæ, et mulieres pollutæ atque in servitutem abactæ? et quando simul sub idem tempus Dominus gentibus Jerusalem oppugnantibus subveniens, comparavit se ad prælium cum illis? aut quando steterunt pedes ejus in monte Olivarum? aut quando exstitit Dominus in Regem per universam terram? ipseque unus Dominus apud omnes homines? et nomen ejus ambiens universam terram et solitudinem? hæc enim nunquam quisquam antea ad suum finem perducta demonstrare poterit, nisi Romanorum temporibus, quibus post Babylonicum incendium, altero rursus incendio ipsorum templum vastatum est, et civitas ex illo ad hunc usque diem ab externis gentibus habitari ostenditur. Quo tempore etiam

Α τὸς Ζαχαρίου χρόνους ἐπὶ τῆς Μακεδόνων βασιλείας ἐμπρησµὸν ὑπέμεινε ὁ νεὺς ; ἀλλ' οὐκ ἔστιν εἰπεῖν. Μετὰ γὰρ τὴν ὑπὸ Βαβυλωνίων πυρπόλησιν, οὐδ' ἄλλοτε δευτέραν ἢ κατὰ Τίτον καὶ Οὐεσπασιανὸν Ῥωµαίων αὐτοκράτορας, τὴν διὰ πυρὸς ὑπέμεινε φθορὰν, ἐφ' ἣ πάλιν διὰ αἰνίγματος τοὺς πάλαι ἄρχοντας τοῦ ἔθνους ἐπὶ θρήνους καὶ ὀλοφυρµοὺς ἀνακαλεῖ φάσκων ὁ λόγος · « Ὀλουξάτω πίτυς, διότι πέπτωκε κέδρος, ὅτι µεγάλως µεγιστάνες ἐταλαιπώρησαν. Ὀλούξατε, δρύες τῆς Βασανίτιδος, ὅτι κατεσπάσθη ὁ δρυµὸς ὁ σύµφυτος · φωνῆ θρηνησόντων ποιµένων, ὅτι τεταλαιπώρηκεν ἡ µεγαλωσύνη αὐτῶν. » Τότε γοῦν καὶ γέγονεν ἡ Ἱερουσαλήµ ὡς πρόθυρα σαλευόµενα πᾶσι τοῖς λαοῖς κύκλῳ, καὶ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ γέγονε περιοχὴ, ὃ τε νενοµισµένος αὐτοῖς ἅγιος καὶ ἱερὸς τόπος, εἰσέτι καὶ σήμερον λίθος τυγχάνει καταπατούµενος πᾶσι τοῖς ἔθνεσι, καὶ πᾶς ὁ καταπατῶν αὐτὴν ἐµπαίζων ἐµπαίζεται, ἀκολουθῶς τῇ προφητείᾳ. Ἄλλὰ καὶ ἄνθ' ὧν κατορχήσαντο τοῦ ταῦτα θεσπίσαντος Κυρίου, οὐ διαλέλοιπεν αὐτοὺς κοπετὸς καὶ ὄδυρµος καὶ θρήνος. Οὐ πώποτε γοῦν ἄλλοτε ἢ μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡµῶν παρουσίαν, καὶ εἰς τὸν καθ' ἡµᾶς χρόνον, πᾶσαι αἱ φυλαὶ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους θρήνους καὶ κοπετῶν ἄξια πεπόνθασιν διὰ τὴν καταλαθοῦσαν αὐτοὺς ἐκ Θεοῦ πληγὴν, ὑφ' ἧς καὶ ἡ μητρόπολις αὐτῶν ἀλλοφύλοις ἔθνεσιν ἐξεδόθη, καὶ τὸ ἱερὸν κατεσκάφη, αὐτοὶ τε τῆς ἰδίας χώρας ἀπεληλάντο, ἐν τῇ πολεµίᾳ ἐχθροῖς δουλεύοντες · ὧν ἐνεκα πᾶς ὁ οἶκος αὐτῶν, καὶ πᾶσα ψυχὴ αὐτῶν εἰσέτι καὶ σήμερον θρήνοις ὑποβέβληται. Διὸ φησιν ἡ προφητεία · « Καὶ κόψεται φυλὴ κατὰ φυλὴν, φυλὴ οἴκου Δαβὶδ καθ' ἑαυτὴν, καὶ γυναῖκες αὐτῶν καθ' ἑαυτάς, » καὶ τὰ τοῦτοις ἐπόµενα. Ποῖαι δὲ μετὰ τοὺς τοῦ Ζαχαρίου χρόνους γεγόνασιν ἡμέραι, ἐν αἷς διεµερίσθη τὰ σκύλα τῆς Ἱερουσαλήµ, καὶ ἐπισυνήχθη πάντα τὰ ἔθνη ἐπ' αὐτὴν εἰς πόλεμον, ἦλθε τε ἡ πόλις, καὶ διηρπάγησαν αἱ οἰκίαι, καὶ αἱ γυναῖκες ἐµολύνησαν, ἀπήχθησάν τε εἰς αἰχµαλωσίαν, ὁμοῦ τε καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ ὁ Κύριος, συµμαχῶν τοῖς ἔθνεσι τοῖς τὴν Ἱερουσαλήµ πολεμοῦσι, παρετάξατο ἐν αὐτοῖς ; ἢ πότε ἔστησαν οἱ πόδες αὐτοῦ ἐπὶ τὸ ὄρος τῶν Ἑλαιῶν ; ἢ πότε γέγονε Κύριος εἰς βασιλεῖα ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν, αὐτός τε εἰς Κύριος ἐπὶ πάντα ἀνθρώπους, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐγκυκλοῦν πᾶσαν τὴν γῆν καὶ τὴν ἔρημον ; ταῦτα γὰρ οὐδ' ἄλλοτε πω πρότερον ἔχοι ἂν τις εἰς πέρας δεῖξαι ἀγθέντα, ἢ κατὰ τοὺς Ῥωµαίων χρόνους, καθ' οὓς ἐμπρησµὸν ὑπέμεινε δευτέρον, μετὰ τὸν ὑπὸ Βαβυλωνίων, ὁ νεὺς αὐτῶν, ἢ τε πόλις ἐξ ἐκεῖνου καὶ εἰς δεῦρο ὑπὸ ἀλλοφύλων ἔθνῶν κατοικισθεῖσαι δείκνυται · ὅτε καὶ ὁ Κύριος ἡµῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ τὰς οἰκείας ἐποιεῖτο διατριβάς ἐπὶ τοῦ ἐλαιῶνος τοῦ ἀντικρῶς τῆς Ἱερουσαλήµ ὄρους, πληρουµένου τοῦ φάσκοντος λόγου · « Καὶ στήσονται οἱ πόδες αὐτοῦ ἐπὶ τὸ ὄρος τῶν Ἑλαιῶν τὸ κατέναντι Ἱερουσαλήµ. » τοῦτ' ἔστι τοῦ θεοσεβοῦς πολιτεύµατος καθ' ὅλης τῆς ἀνθρώπων οἰκουµένης ἀνοικοδομηθέντος, πάντα τὰ ἔθνη, κατὰ

¹¹ Ezech. xvii, 12. ¹² Zachar. xii, 12-14.

τὴν προφητείαν, τὴν ἐορτὴν τῆς Σκηνοπηγίας ἐν παντὶ τόπῳ τῷ Θεῷ τῶν προφητῶν πανηγυρίζει, Αἰγύπτιοί τε, ἐξ ἐκείνου τὸν τῶν ὄλων Θεὸν ἐπιγνόντες, τὰς σκηνὰς αὐτῶν ἐφ' ἐκάστης πόλεως καὶ χώρας κατεπέψαντο. Εἶεν δ' ἂν αὐταὶ αἰ κατὰ τόπον Ἐκκλησίου τοῦ Χριστοῦ. Ταύτας γὰρ πολὺ κρείττους τῶν παρὰ Μωϋσεὶ σκηνῶν ἢ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ δύναμις καθ' ὅλης συνεπέψατο τῆς ἀνθρώπων οἰκουμένης, εἰς τὸ πᾶν γένος ἀνθρώπων καὶ πάντα τὰ ἔθνη, Σκηνοπηγίας ἐορτὴν τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ ἐπιτελεῖν. Ὅτε τοίνυν καὶ ταῦτα τὰ πρό- παλαι τοῖς ἔθνεσι προαναφωνηθέντα καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς ὀρώμεν τὴν ἔκθασιν ἀπειληφότα, τὰ τε τοῦ θρήνου καὶ τοῦ κοπετοῦ ταῖς φυλαῖς τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους προκεκρυγμένα, τὰ τε τῆς πυρπολήσεως τοῦ ἱεροῦ, καὶ τῆς ἐσχάτης αὐτῶν ἐρημίας, ὁμοίως καὶ ταῦτα ταῖς προρρήσεσιν εἰσέτι καὶ σήμερον ὀφθαλμοῖς θεω- ρεῖται· τί λείπεται ἐπὶ τοῦτοις ἢ καὶ τὸν προφητευόμενον Βασιλεῖα τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ ἐληλυθέναι ὁμο- λογεῖν, τῶν κατὰ τὴν παρουσίαν αὐτοῦ σημείων ἐφ' ἐκάστῳ τῶν εἰρημένων ἐναργῆ τὴν ἔκθασιν εἰληφέναι ἀποδειγμένον;

ab oraculis discrepantia usque ad hodiernum diem vel oculis possumus intueri; 413 quid amplius superest, nisi ut Regem, de quo prophetæ loquuntur, cum qui Christus Dei est, venisse fateamur? cum utique illius adventus signa in singulis, quæ de illo dicta sunt, evidentem exitum accepisse jam demonstraverimus.

Ἀπὸ τοῦ Ἡσαίου. — Σημεῖα χρόνων τῆς τοῦ Κυρίου παρουσίας· Αἰγυπτίῳ ἐπίγνωσις τοῦ τῶν προφητῶν Κυρίου.

« Ἰδοὺ Κύριος κάθηται ἐπὶ νεφέλῃς κούφῃς, καὶ ἔξει εἰς Αἴγυπτον, καὶ σεισθήσεται χειροποίητα Αἰγύπτου ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ, καὶ ἡ καρδία αὐτῶν ἠττηθήσεται ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐπεγερθήσονται Αἰγύπτιοι ἐπ' Αἰγυπτίους, καὶ πολεμήσει ἄνθρωπος τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, καὶ ἄνθρωπος τὸν πλησίον αὐτοῦ· ἐπεγερθήσονται πόλεις ἐπὶ πόλιν, καὶ νόμος ἐπὶ νόμον, καὶ ταραχθήσεται τὸ πνεῦμα τῶν Αἰγυπτίων ἐν αὐτοῖς, καὶ τὴν βουλὴν αὐτῶν διασκεδάσω, καὶ ἐπερωτήσωσι τοὺς θεοὺς αὐτῶν, καὶ τὰ ἀγάλματα αὐτῶν, καὶ τοὺς ἐγγαστριμύθους, καὶ τοὺς ἐκ τῆς γῆς φωνούντας· » καὶ ἐξῆς μετὰ πλεῖστα δι' αἰνιγμάτων εἰρημένα, ἐπιλέγεται· « Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἔσται θυσιαστήριον τῷ Κυρίῳ ἐν χώρᾳ Αἰγύπτου, καὶ στήλη πρὸς τὸ ὄριον αὐτῆς τῷ Κυρίῳ, καὶ ἔσται εἰς σημεῖον εἰς τὸν αἰῶνα τῷ Κυρίῳ ἐν χώρᾳ Αἰγύπτου, ὅτι κερᾶξονται πρὸς Κύριον διὰ τοὺς θλίβοντας αὐτούς, καὶ ἀποστελεῖ αὐτοῖς Κύριος ἄνθρωπον, ὃς σώσει αὐτούς, κρίνων σώσει αὐτούς, καὶ γνωστὸς ἔσται Κύριος τοῖς Αἰγυπτίοις, καὶ γνώσονται οἱ Αἰγύπτιοι Κύριον τὸν Θεὸν ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, καὶ ποιήσονται θυσίας, καὶ εὐξονται εὐχὰς τῷ Κυρίῳ, καὶ ἀποδώσουσι. » Καὶ ταῦτα προλαβόντες ἐκ μέρους διεσαφῆσμεν. Εἰ μὲν οὖν μὴ, τοὺς πατέρας θεοὺς καταλιπόντες Αἰγύπτιοι, καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς ὀρώνται τὸν τῶν προφητῶν Θεὸν ἐπικαλούμενοι· εἰ μὴ καθ' ὅλης τῆς Αἰγύπτου, κατὰ πάντα τόπον καὶ πόλιν καὶ χώραν ἀνεγίγεται θυσιαστήριον τῷ παρὰ ἄλλοις Ἑβραίοις

A Dominus noster Jesus Christus Dei versari in oliveto consuevit, quod est in monte contra Jerusalem, completumque est oraculum quod ait : « Et stabunt pedes ejus in monte Olivaram, qui est contra Jerusalem, » hoc est religioso pioque vivendi instituto per orbem terrarum condito et erecto, omnes secundum prophetiam, diem festum Tabernaculorum celebrabunt Deo prophetarum, et Ægyptii ex illo Deum universi agnoscentes tabernacula sua in singulis civitatibus et regionibus figent. Hæ porro sint Christi in omni loco conditæ Ecclesiæ. Has enim multo præstantiores Mosaicis tabernaculis Salvatoris nostri Jesu Christi potentia, in omni ab hominibus habitato orbe per omne hominum genus, per omnes gentes fixit, ut Deo omnia

B sub se habenti celebrent diem festum Tabernaculorum. Quando igitur hæc quæ jam diu gentibus denuntiata fuerunt, nostris temporibus videmus exitum sortita esse, et quæ de lamento et planctu tanto ante ad Judaicas tribus divinitus inclamata sunt, quæque de vastatione incendioque templi, extremaque ipsorum solitudine prædicta, ea ipsa nusquam

Ab Isaia. — Signa temporum adventus Domini : Ægyptiorum agnitio Domini prophetarum.

« Ecce Dominus sedet super nube levi, et veniet in Ægyptum, et commovebuntur manufacta Ægypti a facie ejus, et cor eorum vincetur in ipsis, et excitabuntur Ægyptii contra Ægyptios, et bellum geret homo contra fratrem suum, et homo contra proximum suum : excitabitur civitas in civitate, et lex in legem, et turbabitur spiritus Ægyptiorum in ipsis, et consilium eorum dissipabo, et interrogabunt deos suos et simulacra sua, et Pythones, et eos qui de terra vocem emittunt¹³. » Et deinceps post plurima quæ figurate et obscure dicta sunt, adjungitur : « In die illa erit altare Domino in terra Ægypti, et titulus juxta terminum ejus Domino : et erit in signum in æternum Domino in terra Ægypti, quoniam clamabunt ad Dominum propter affligentes se, et mittet eis Dominus hominem, qui salvabit eos, judicans salvabit eos, et cognitus erit Dominus Ægyptiis, et cognoscent Ægyptii Dominum Deum in die illa, et facient sacrificia, et vovebunt vota Domino, et reddent¹⁴. » Hæc nos quidem antea quoque citavimus, et in parte saltem planiora reddidimus : quod si non patriis diis relictis Ægyptios hoc ipso tempore videmus prophetarum Deum invocantes ; si per universam Ægyptum in omni loco, et civitate, et regione, altare illi Deo erectum non est, qui apud solos Hebræos laudibus celebratur, si manufacta Ægypti commota non sunt, 414 et dæmonica vis quæ circum illa versabatur, nou

¹³ Isa. xix, 1-3. ¹⁴ ibid. 19-21.

defecit, vetusque Ægyptiorum superstitio ex animis eorum subtrata non est; præterea, si per singulas civitates et per singulas domos, bellum intestinum apud Ægyptios non grassatur, dum alii quidem Dominum et cultum Dei prophetarum accipiunt, erroremque quo ab initio deos multos colebant, aversantur, alii vero propterea quod patriis adhuc malis affecti iis adhærent, eos qui Dominum acceperint, oppugnant, si non hodie quoque dum suos deos suaque simulacra, eosque qui de terra voces emittunt, et Pythones rogare conantur, infectum atque inane ad cuncta hæc perfugium experiuntur, propterea quod non amplius ut antea itidem vim suam exercere dæmones possunt; si non universa hæc reipsa finem suum invenisse ostenduntur: sane nondum quisquam mihi arbitretur propheticum esse completum oraculum, neque Dominum illum ipsum, quem prophetae canunt, apud homines vixisse. Si vero re ipsa, quæ verbis longe est evidentior, qui Ægyptum incolunt cernuntur interim, pars quidem prophetarum Deum agnovisse, et propter illum patrios deos reliquisse, alii vero contra hos seditiones assidue concitare, et alii deos suos, suaque simulacra, eosque qui de terra voces emittunt, invocantes nihil posse proficere, alii Domino prophetarum in omni Ægyptia regione, altare per singulas ecclesias erexisse, inque afflictionibus et sibi infestis insectationibus, non amplius belluas neque reptilia terræ deos, neque agrestes feras et bruta animalia, parentum suorum instar, sed supremum Deum invocare, solumque eum, ejusque timorem in suis mentibus conceptum tenere, voverique eidem vota, non autem dæmonibus ut prius, et quæ ipsi Deo convenient promissa reddere: cur non sequitur, ut fateamur etiam ea, quæ ipsos eventus antecesserunt in opus jam processisse, nec futura prius in posterum, sed in præteritum abiisse? Porro ipsa hæc sunt ipsius Domini ad Ægyptios olim futurus, non sine corpore adventus, sed per nubem levem, ac potius per crassitudinem agilem. Sic enim Hebraicus habet contextus, dum illius corporeum adventum obscure significat. Proinde hunc ipsum progressa longius oratio, hominem Salvatorem vocavit, **415** his verbis: « Et mittet eis Dominus hominem, qui salvabit eos. » Nam hic rursus in Hebraico sic est: « Et mittet eis Dominus Salvatorem, qui salvabit eos. » Quæ cum adeo evidentem demonstrationem exhibent, arbitror etiam constituisse, quibus temporibus ea futura canerentur, quæ ad Domini adventum ad homines pertinebant. Hæc sane paucis a nobis collecta sunt, de temporibus quibus Dominus fuit ad homines venturus. Plura autem per otium quispiam inveniet, si reliquas item Scripturas percurrerit. Nos autem his contenti quæ hactenus dicta sunt, jam nunc reliquas quoque aggrediamur prophetias. Quare quæ ab illo inter homines suo ordine sunt administrata, ex divinis oraculis colligamus.

A θεολογουμένῳ Θεῷ· εἰ μὴ σέσειται τὰ χειροποίητα Αἰγύπτου, τῆς περὶ αὐτὰ δαιμονικῆς δυνάμεως ἐκλειψίτιδος, καὶ τῆς παλαιᾶς δεσποτικῆς ἐκ τῆς τῶν Αἰγυπτίων ψυχῆς ἀρθείσης· καὶ ἔτι πρὸς τοῦτους εἰ μὴ καθ' ἐκάστην πόλιν καὶ καθ' ἕκαστον οἶκον πόλεμος ἐμφύλιος τοῖς Αἰγυπτίοις συνίσταται, τῶν μὲν τὸν Κύριον καὶ τὸ σέβας τοῦ Θεοῦ τῶν προφητῶν ἀποδεξαμένων, καὶ ἀποστραφέντων τὴν ἐξ αἰῶνος πολύθεον πλάνην, τῶν δὲ, διὰ τὸ τοῖς πατρίοις εἶτι προστετηκέναι κακοῖς, τοῦ, τὸν Κύριον παραδεξαμένους πολεμοῦντων· εἰ μὴ εἰσέτι καὶ δεῦρο ἐπερωτῶν πειρώμενοι τοὺς ἑαυτῶν θεοὺς καὶ τὰ ἀγάλματα, καὶ τοὺς ἐκ τῆς γῆς φωνοῦντας, καὶ τοὺς ἐγγαστριμύθους, ἀτελῆ καὶ ἀπρακτὸν τὴν ἐπὶ τὰδε καταφυγῆ ποιούνται, διὰ τὸ μηκέτ' ὁμοίως ἐνεργεῖν δύνασθαι, ὡσπερ τὸ πρὶν, τοὺς δαίμονας· εἰ μὴ πάντα ταῦτα ἔργοις αὐτοῖς τέλος εἰληφῶτα δεῖκνυται, μὴ πῶ μοι νομίζοιτο τὸ προφητικὸν πεπληρῶσθαι λόγιον, μηδὲ τὸν θεσπιζόμενον Κύριον ἐπιδεδηκέναι τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων. Εἰ δὲ αὐτοῖς ἔργοις κατὰ πολὺ τῶν λόγων ἐναργεστέρους εἰσέτι δεῦρο θεωροῦνται οἱ τὴν Αἰγύπτου οἰκοῦντες, οἱ μὲν τὸν Θεὸν τῶν προφητῶν ἐπεγνωκότες, καὶ δι' αὐτὸν τοὺς πατρίους καταλειπότες θεοὺς, οἱ δὲ πρὸς τοῦτους στασιαστικῶς ἔχοντες· καὶ οἱ μὲν τοὺς θεοὺς αὐτῶν εἰσέτι νῦν ἐπικαλούμενοι καὶ τὰ ἀγάλματα, καὶ τοὺς ἐκ τῆς γῆς φωνοῦντας, μηδὲν τε ἐνεργεῖν δύνασθαι, οἱ δὲ τῷ Κυρίῳ τῶν προφητῶν ἐν πάσῃ τῇ Αἰγύπτῳ χωρᾷ θεοσιαστήριον καθ' ἐκάστην ἐκκλησίαν συστησάμενοι, ἐν τε ταῖς θλίψεσι καὶ τοῖς κατ' αὐτῶν διωγμοῖς οὐκέτι τὰ κνώδαλα, οὐδὲ τὰ ἔρπετά τῆς γῆς, ὡς θεοὺς, οὐδὲ τοὺς ἀγρίους θήρας καὶ τὰ ἄλογα ζῶα, ὁμοίως τοῖς αὐτῶν πατράσι, ἀλλὰ τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν ἐπικαλούμενοι, καὶ μόνον αὐτὸν καὶ τὸν αὐτοῦ φόβον ἐν ταῖς αὐτῶν διανοαῖς κατελιφότες, εὐχόμενοι τε αὐτῷ εὐχὰς, ἀλλ' οὐκέτι τοῖς δαίμοσι, καὶ ἀποδιδόντες τὰς θεοπρεπεῖς ἐπαγγελίας, πῶς οὐχ ἔπειτα συνομολογεῖν καὶ τὰ πρὸ τῶν ἀποτελεσμάτων εἰς ἔργον ἦδη κευχωρῆναι; ἢ δὲ ταῦτα, τοῦ Κυρίου παρουσίας εἰς Αἰγύπτου οὐκ ἀσάματος ἀποδοσμένην, ἀλλὰ διὰ νεφέλης κούφης, ἣ καὶ μᾶλλον διὰ πάχους ἐλαφροῦ. Οὕτω γὰρ τὸ Ἑβραϊκὸν περιέχει, τὴν ἑσαρκον αὐτοῦ παρουσίαν αἰνιττόμενον. Τοῦτον δὲ οὖν αὐτὸν προῶν ἐξῆς ὁ λόγος ἀνθρώπων Σωτῆρα ἀπεκάλεσε, φήσας· « Καὶ ἀποστελεῖ αὐτοῖς Κύριος ἀνθρώπον, ὃς σώσει αὐτούς. » Πάλιν γοῦν κἀναυθα τὸ Ἑβραϊκόν, « Καὶ ἀποστελεῖ αὐτοῖς Κύριος Σωτῆρα, ὃς σώσει αὐτούς, » ἔχει. Ὡς οὕτως ἐναργῆ τὴν ἀποδείξιν παρεχομένων, ἠγοῦμαι καὶ τοὺς χρόνους σαφεῖς γεγονέναι, καθ' οὓς τὰ τῆς εἰς ἀνθρώπους τοῦ Κυρίου παρουσίας ἐθεσπίετο. Τοσαῦτα διὰ βραχέων καὶ τὰ περὶ τῶν χρόνων τῆς τοῦ Κυρίου εἰς ἀνθρώπους φανείας συνήχται· πλείονα δ' ἂν τις ἐπὶ σχολῆς εὔροι, καὶ τὰς λοιπὰς ἐκπεριῶν Γραφᾶς. Ἡμεῖς γε μὴν, τοῖς εἰρημίνοις ἀρκεσθέντες, μέτιμεν ἦδη καὶ ἐπὶ τὰς λοιπὰς προφητείας, δι' ὧν τὰ οἰκονομηθέντα ἐν ἀνθρώποις ἀκολουθῶς αὐτῷ ἐκ τῶν θείων προρρήσεων ἀναλεξόμεθα.

416 ΕΥΣΕΒΙΟΥ

ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ

ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ

BIBLION ENNATON

EUSEBII PAMPHILI

DEMONSTRATIONIS EVANGELICÆ

LIBER NONUS.

ΕΝΕΣΤΙΝ ΕΝ Τῷ ΕΝΝΑΤῷ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΗΜῶΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ.

HÆC INSUNT IN NONO LIBRO EVANGELICÆ DE SALVATORE NOSTRO DEMONSTRATIONIS.

Παρατίθηται κατὰ τὴν ἐνανθρώπησιν αὐτοῦ πραχθέντων ἐκ τῶν ὑποσημειωμένων αὐτοῦ ἰστορηθεισῶν.

De iis quæ secundum humanam ab eo assumptam naturam administranda fuerunt: ex subnotatis divinæ Scripturæ locis.

- α. Ἀπὸ τῶν Ἀριθμῶν.
- β. Ἀπὸ τοῦ Ἠσαίου.
- γ. Ἀπὸ τῶν Ἀριθμῶν.
- δ. Ἀπὸ τοῦ Ὠσηέ.
- ε. Ἀπὸ τοῦ Ἠσαίου.
- ς. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
- ζ. Ἀπὸ ψαλμοῦ ι.
- η. Ἀπὸ τοῦ Ἠσαίου.
- θ. Ἀπὸ ψαλμοῦ ξς.
- ι. Ἀπὸ τοῦ Ἠσαίου.
- ια. Ἀπὸ τοῦ Δευτερονομίου.
- ιβ. Ἀπὸ τοῦ Ἰώβ.
- ιγ. Ἀπὸ τοῦ Ἠσαίου.
- ιδ. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
- ιε. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
- ισ. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
- ις. Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου.
- ιη. Ἀπὸ ψαλμοῦ ρις.

B

1. A Numeris.
2. Ab Isaia.
3. A Numeris.
4. Ab Osee.
5. Ab Isaia.
6. Ab eodem.
7. A Psalmo xc.
8. Ab Isaia.
9. A Psalmo lxxvii.
10. Ab Isaia.
11. A Deuteronomio.
12. Ab Job.
13. Ab Isaia.
14. Ab eodem.
15. Ab eodem.
16. Ab eodem.
17. A Zacharia.
18. A Psalmo cxvii.

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

PROŒMIUM.

Τι δὴ λείπεται ἐπὶ τούτοις ἀλλ' ἢ ταῖς ὑποσχέσεσιν ἀκολουθῶσας διελθεῖν τὰ οἰκονομηθέντα ἐπὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως αὐτοῦ δὴ τοῦ Θεοῦ Λόγου; περὶ οὗ τὰ προπεπονημένα ἐν ὀκτώ τοῖς πρὸ τούτου συγγράμμασι διεληλύθαμεν, τότε μὲν τὴν κατ' αὐτὸν θεολογίαν διερευνώμενοι, τότε δὲ τὴν οὐρανόθεν εἰς ἡμᾶς κάθοδον, καὶ τὸν τε τρόπον ὁμοῦ καὶ τὴν προσηγορίαν, καὶ τὸν χρόνον τῆς ἀφ' ἑωσ αὐτοῦ διασκοπούμενοι. Ὡς ἀποδειγμένων, καιρὸς ἦδη τὰ κατὰ τὴν ἐπιράνειαν αὐτοῦ συνιδεῖν, παραστήσαι τε ὅπως καὶ τούτων ἕκαστα παρ' Ἑβραίοις προαναπεφώνητο. Τότε μὲν τῆς προῤῥήσεως ἀποτέλεσμα διὰ τῆς τῶν ἱερῶν εὐαγγελιστῶν μαρτυρίας, καὶ τῆς δι' αὐτῶν ἱστορηθείσης τῶν πραγμάτων ἀποδόσεως, ἐπισφραγισθήσεται. Πρῶτον οὖν ἀπάντων, ἐπειδὴ τὰ περὶ

Nihil sane postnec reliquum esse video, nisi ut ea quæ polliciti sumus sequentes, eam dispensationis partem persequamur, quæ humanæ a Deo Verbo assumptæ naturæ propria est. Quæ de re ea, quæ superioribus octo libris continentur, a nobis 417 tractata sunt, modo quæ ad ejus rei theologiam pertinent scrutantibus, modo illius ad nos de cælo descensum, simulque et modum et appellationem et tempus illius adventus explorantibus. Quibus demonstratis rebus, tempus jam fuerit ea contemplari, quæ quo tempore ille in apertum prodiiit, gesta sunt, quoque modo ea singula apud Hebræos prædicta sint, ostendere. Oraculorum tamen efficacia, veritasque et sanctorum evangelistarum testimonio, et ipso rerum quæ ab illis proditæ sunt

defecit, vetusque Ægyptiorum superstitio ex animis eorum subtrata non est; præterea, si per singulas civitates et per singulas domos, bellum intestinum apud Ægyptios non grassatur, dum alii quidem Dominum et cultum Dei prophetarum accolebant, errorumque quo ab initio deos multos colebant, aversantur, alii vero propterea quod patriis adhuc malis affecti iis adhærent, eos qui Dominum acceperint, oppugnant, si non hodie quoque dum suos deos suaque simulacra, eosque qui de terra voces emittunt, et Pythones rogare conantur, infectum atque inane ad cuncta hæc per fugium experiuntur, propterea quod non amplius ut antea itidem vim suam exercere dæmones possunt; si non universa hæc re ipsa finem suum invenisse ostenduntur: sane nondum quisquam mihi arbitratum propheticum esse completum oraculum, neque Dominum illum ipsum, quem prophetæ canunt, apud homines vixisse. Si vero re ipsa, quæ verbis longe est evidentior, qui Ægyptum, incolunt cernuntur interim, pars quidem prophetarum Deum agnovisse, et propter illum patrios deos reliquisse, alii vero contra hos seditiones assidue concitare, et alii deos suos, suaque simulacra, eosque qui de terra voces emittunt, invocantes nihil posse proficere, alii Domino prophetarum in omni Ægyptia regione, altare per singulas ecclesias crexisse, inque afflictionibus et sibi infestis insectationibus, non amplius belluas neque reptilia terræ deos, neque agrestes feras et bruta animalia, parentum suorum instar, sed supremum Deum invocare, solumque eum, ejusque timorem in suis mentibus conceptum tenere, voverequè eidem vota, non autem dæmonibus ut prius, et quæ ipsi Deo convenient promissa reddere: cur non sequitur, ut fateamur etiam ea, quæ ipsos eventus antecesserunt in opus jam processisse, nec futura amplius in posterum, sed in præteritum abiisse? Porro ipsa hæc sunt ipsius Domini ad Ægyptios olim futurus, non sine corpore adventus, sed per nubem levem, ac potius per crassitudinem agilem. Sic enim Hebraicus habet contextus, dum illius corporeum adventum obscure significat. Proinde hunc ipsum progressa longius oratio, hominem Salvatorem vocavit, **415** his verbis: « Et mittet eis Dominus hominem, qui salvabit eos. » Nam hic rursus in Hebraico sic est: « Et mittet eis Dominus Salvatorem, qui salvabit eos. » Quæ cum adeo evidentem demonstrationem exhibeant, arbitror etiam constituisse, quibus temporibus ea futura canerentur, quæ ad Domini adventum ad homines pertinebant. Hæc sane paucis a nobis collecta sunt, de temporibus quibus Dominus fuit ad homines venturus. Plura autem per otium quispiam inveniet, si reliquas item Scripturas percurrerit. Nos autem his contenti quæ hactenus dicta sunt, jam nunc reliquas quoque aggrediamur prophetias. Quare quæ ab illo inter homines suo ordine sunt administrata, ex divinis oraculis colligamus.

θεολογουμένῳ Θεῷ· εἰ μὴ σέσειται τὰ χειροποίητα Αἰγύπτου, τῆς περὶ αὐτὰ δαιμονικῆς δυνάμεως ἐκλειπτίας, καὶ τῆς παλαιᾶς δεσποδαμονίας ἐκ τῆς τῶν Αἰγυπτίων ψυχῆς ἀρθείσης· καὶ ἔτι πρὸς τοῦτους εἰ μὴ καθ' ἑκάστην πόλιν καὶ καθ' ἕκαστον οἶκον πόλεμος ἐμφύλιος τοῖς Αἰγυπτίοις συνέσταται, τῶν μὲν τὸν Κύριον καὶ τὸ σέβας τοῦ Θεοῦ τῶν προφητῶν ἀποδεξαμένων, καὶ ἀποστραφέντων τὴν ἐξ αἰῶνος πολύθεον πλάνην, τῶν δὲ, διὰ τὸ τοῖς πατρίοις ἔτι προστετηκέναι κακοῖς, τοὺς τὸν Κύριον παραδεξαμένους πολεμοῦντων· εἰ μὴ εἰσέτι καὶ δεῦρο ἐπερωτῆν πειρώμενοι τοὺς ἑαυτῶν θεοὺς καὶ τὰ ἀγάλματα, καὶ τοὺς ἐκ τῆς γῆς φωνοῦντας, καὶ τοὺς ἐγγαστριμύθους, ἀτελῆ καὶ ἀπρακτον τὴν ἐπὶ τὰδε καταφυγὴν ποιοῦνται, διὰ τὸ μηκέθ' ὁμοίως ἐνεργεῖν δύνασθαι, ὡσπερ τὸ πρὶν, τοὺς δαίμονας· εἰ μὴ πάντα ταῦτα ἔργοις αὐτοῖς τέλος εἰληφῶσα δέικνυται, μὴ πῶ μοι νομίζοιτο τὸ προφητικὸν πεπληρωθῆαι λόγιον, μηδὲ τὸν θεσπιζόμενον Κύριον ἐπιδοδημηκέναι τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων. Εἰ δὲ αὐτοῖς ἔργοις κατὰ πολὺ τῶν λόγων ἐναργεστέροις εἰσέτι δεῦρο θεωροῦνται οἱ τὴν Αἰγυπτῶν οἰκοῦντες, οἱ μὲν τὸν Θεὸν τῶν προφητῶν ἐπεγνωκότες, καὶ δι' αὐτὸν τοὺς πατρίους καταλειπότες θεοὺς, οἱ δὲ πρὸς τοῦτους στασιαστικῶς ἔχοντες· καὶ οἱ μὲν τοὺς θεοὺς αὐτῶν εἰσέτι νῦν ἐπικαλούμενοι καὶ τὰ ἀγάλματα, καὶ τοὺς ἐκ τῆς γῆς φωνοῦντας, μηδὲν τε ἐνεργεῖν δύνασθαι, οἱ δὲ τῷ Κυρίῳ τῶν προφητῶν ἐν πάσῃ τῇ Αἰγυπτίων χώρα θυσιαστήριον καθ' ἑκάστην ἐκκλησίαν συστήσαντες, ἐν τε ταῖς θλίψεσι καὶ τοῖς κατ' αὐτῶν διωγμοῖς οὐκ ἔτι τὰ κνώδαλα, οὐδὲ τὰ ἕρπετὰ τῆς γῆς, ὡς θεοὺς, οὐδὲ τοὺς ἀγρίους θήρας καὶ τὰ ἄλογα ζῶα, ὁμοίως τοῖς αὐτῶν πατράσι, ἀλλὰ τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν ἐπικαλούμενοι, καὶ μόνον αὐτὸν καὶ τὸν αὐτοῦ φόβον ἐν ταῖς αὐτῶν διανοαῖς κατεληφότες, εὐχόμενοι τε αὐτῷ εὐχὰς, ἀλλ' οὐκ ἔτι τοῖς δαίμοσι, καὶ ἀποδιδόντες τὰς θεοπρεπεῖς ἐπαγγελίας, πῶς οὐχ ἔπειτα συνομολογεῖν καὶ τὰ πρὸ τῶν ἀποτελεσμάτων εἰς ἔργον ἤδη κεχωρηκέναι; ἦν δὲ ταῦτα, τοῦ Κυρίου παρουσία εἰς Αἰγυπτῶν οὐκ ἀσώματος ἀποδησομένη, ἀλλὰ διὰ νεφέλης κούφης, ἣ καὶ μάλλον διὰ πάχους ἐλαφροῦ. Οὕτω γὰρ τὸ Ἑβραϊκὸν περιέχει, τὴν ἑσαρκον αὐτοῦ παρουσίαν αἰνιττόμενον. Τοῦτον δὲ οὖν αὐτὸν προῶν ἐξῆς ὁ λόγος ἀνθρωπῶν Σωτῆρα ἀπεκάλεσε, φήσας· « Καὶ ἀποστελεῖ αὐτοῖς Κύριος ἀνθρωπῶν, ὃς σώσει αὐτούς. » Πάλιν γοῦν κἀναυθῆα τὸ Ἑβραϊκόν, « Καὶ ἀποστελεῖ αὐτοῖς Κύριος Σωτῆρα, ὃς σώσει αὐτούς, » ἔχει. Ὡς οὕτως ἐναργῆ τὴν ἀπόδειξιν παρεχομένων, ἠγοῦμαι καὶ τοὺς χρόνους σαφεῖς γεγονέναι, καθ' οὓς τὰ τῆς εἰς ἀνθρώπους τοῦ Κυρίου παρουσίας ἐθεσπίζετο. Τοσαῦτα διὰ βραχέων καὶ τὰ περὶ τῶν χρόνων τῆς τοῦ Κυρίου εἰς ἀνθρώπους φανείας συνήχεται· πλείονα δ' ἂν τις ἐπὶ σχολῆς εὔροι, καὶ τὰς λοιπὰς ἐκπεριῶν Γραφάς. Ἡμεῖς γε μὴν, τοῖς εἰρημένοις ἀρχεσθέντες, μέτιμεν ἤδη καὶ ἐπὶ τὰς λοιπὰς προφητείας, δι' ὧν τὰ οἰκονομηθέντα ἐν ἀνθρώποις ἀκολουθῶς αὐτῷ ἐκ τῶν θείων προρρήσεων ἀναλεξόμεθα.

416 ΕΥΣΕΒΙΟΥ
ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ
ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ
BIBLION ENNATON

—

EUSEBII PAMPHILI
DEMONSTRATIONIS EVANGELICÆ
LIBER NONUS.

—

ΤΑΔΕ ΕΝΕΣΤΙΝ ΕΝ Τῷ ΕΝΝΑΤῷ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΗΜΩΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ.

Περὶ τῶν κατὰ τὴν ἐνανθρώπησιν αὐτοῦ πραχθησομένων· ἐκ τῶν ὑποσεσημασμένων αὐτοῦ Γραμμάτων.

- α'. Ἀπὸ τῶν Ἀριθμῶν.
- β'. Ἀπὸ τοῦ Ἠσαίου.
- γ'. Ἀπὸ τῶν Ἀριθμῶν.
- δ'. Ἀπὸ τοῦ Ὠσηέ.
- ε'. Ἀπὸ τοῦ Ἠσαίου.
- ς'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
- ζ'. Ἀπὸ ψαλμοῦ ι.
- η'. Ἀπὸ τοῦ Ἠσαίου.
- θ'. Ἀπὸ ψαλμοῦ ξζ'.
- ι'. Ἀπὸ τοῦ Ἠσαίου.
- ια'. Ἀπὸ τοῦ Δευτερονομίου.
- ιβ'. Ἀπὸ τοῦ Ἰώβ.
- ιγ'. Ἀπὸ τοῦ Ἠσαίου.
- ιδ'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
- ιε'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
- ισ'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
- ις'. Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου.
- ιγ'. Ἀπὸ ψαλμοῦ ριζ'.

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

Τί δὴ λελπεται ἐπὶ τούτοις ἀλλ' ἢ ταῖς ὑποσχέσεσιν ἀκολουθῶν διελεῖν τὰ οἰκονομηθέντα ἐπὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως αὐτοῦ δὴ τοῦ Θεοῦ Λόγου; περὶ οὗ τὰ προπεποιημένα ἐν ὁκτώ τοῖς πρὸ τούτου συγγράμμασι διεληλύθαμεν, τοτὲ μὲν τὴν κατ' αὐτὴν θεολογίαν διερευνώμενοι, τοτὲ δὲ τὴν οὐρανόθεν εἰς ἡμᾶς κάθοδον, καὶ τὸν τε τρόπον ὁμοῦ καὶ τὴν προσηγορίαν, καὶ τὸν χρόνον τῆς ἀφ' ἑωσὶς αὐτοῦ διασκοπούμενοι. Ὅν ἀποδεδειγμένων, καιρὸς ἤδη τὰ κατὰ τὴν ἐπιράνειαν αὐτοῦ συνιδεῖν, παραστήσαι τε ὅπως καὶ τούτων ἕκαστα παρ' Ἑβραίοις προαναπεφώνητο. Τό γε μὴν τῆς προρρήσεως ἀποτέλεσμα διὰ τῆς τῶν ἱερῶν εὐαγγελιστῶν μαρτυρίας, καὶ τῆς δι' αὐτῶν ἱστορηθείσης τῶν πραγμάτων ἀποδόσεως, ἐπισφραγισθήσεται. Πρῶτον οὖν ἀπάντων, ἐπειδὴ τὰ περὶ

PATROL. GR. XXII.

HÆC INSUNT IN NONO LIBRO EVANGELICÆ DE SALVATORE NOSTRO DEMONSTRATIONIS.

De iis quæ secundum humanam ab eo assumptam naturam administranda fuerunt: ex subnotatis divinæ Scripturæ locis.

- 1. A Numeris.
- 2. Ab Isaia.
- 3. A Numeris.
- 4. Ab Osee.
- 5. Ab Isaia.
- 6. Ab eodem.
- 7. A Psalmo xc.
- 8. Ab Isaia.
- 9. A Psalmo lxxvii.
- 10. Ab Isaia.
- 11. A Deuteronomio.
- 12. Ab Job.
- 13. Ab Isaia.
- 14. Ab eodem.
- 15. Ab eodem.
- 16. Ab eodem.
- 17. A Zacharia.
- 18. A Psalmo cxvii.

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

Nihil sane postnec reliquum esse video, nisi ut ea quæ polliciti sumus sequentes, eam dispensationis partem persequamur, quæ humanæ a Deo Verbo assumptæ naturæ propria est. Qua de re ea, quæ superioribus octo libris continentur, a nobis 417 tractata sunt, modo quæ ad ejus rei theologiam pertinent scrutantibus, modo illius ad nos de cælo descensum, simulque et modum et appellationem et tempus illius adventus explorantibus. Quibus demonstratis rebus, tempus jam fuerit ea contemplari, quæ quo tempore ille in spertum prodiiit, gesta sunt, quoque modo ea singula apud Hebræos prædicta sint, ostendere. Oraculorum tamen efficacia, veritasque et sanctorum evangelistarum testimonio, et ipso rerum quæ ab illis proditæ sunt

21

eventu, declarabitur. Cum igitur primum omnium ea, quæ ad illius et ortum, et genus, et tribum, et semen pertinent, demonstrata sint, nunc jam quid de sidere illo sit dicendum, quod novum et insolitum præter consueta et nobis cognita sidera in ortu illius emicuit, quæso contemplemur. Nam hoc ipsum quoque jam pridem ab antiquis usque et primis temporibus apud Mosen celebratum invenitur, atque

της γενέσεως αὐτοῦ, γένους τε καὶ φυλῆς, καὶ σπέρματος ἀποδέδεικται, φέρε τὰ περὶ τοῦ φανέντος ἐπὶ τῇ γενέσει αὐτοῦ νέου τινὸς καὶ ξενίζοντος παρὰ τοὺς συνήθεις ἀστέρος θεασώμεθα. ἔπει καὶ τοῦτο πάλαι πρότερον ἐκ μακρῶν ἀνωθεν χρόνων παρὰ Μωϋσεὶ βωόμενον τοῦτον ἱστέρηται τὸν τρόπον.

A Numeris. — De rebus secundum humanam ab illo assumptam naturam gerendis, et de stella quæ in ortu Salvatoris nostri apparuit.

Ἀπὸ τῶν Ἀριθμῶν. — Περί τῶν κατὰ τὴν ἐνανθρώπησιν αὐτοῦ παραχθισομένων, καὶ περὶ τοῦ φανέντος ἐπὶ τῇ γενέσει Σωτῆρος ἡμῶν ἀστέρος.

Moses in Numeris de stella, quæ in ortu Salvatoris nostri visa est, hæc ait : « Dixit Balaam filius Beor, dixit homo qui vere videt, qui audit verba Dei, qui novit scientiam Altissimi, et qui visionem Dei vidit, in somno aperti oculi ejus : ostendam illi, sed non nunc : beatum dico, sed non appropinquat : oriatur stella ex Jacob, et surget homo ex Israel, et franget ductores Moab, et captivos ducet omnes filios Seth, et erit Edom hæreditas, et erit hæreditas Esau inimicus ejus, et Israel fecit in robore, et excitabitur ex Jacob, et perdet eum, qui servatur de civitate ¹⁶. » Hoc vaticinio commotos ait successores Balaam (id enim incolume exstitisse adhuc, ut par est, apud illos, cum in cælo ignotum quoddam sidus præter cognita nobis et consueta, supra verticem, ut sic dixerim, et ad perpendiculum terræ Judææ constitutum inspexerunt) festinasse ut in Palæstinam terram **418** C pervenirent, utque sciscitarentur de rege qui per eam stellam quam ipsi viderant, significabatur. Fidem his facit evangelista Matthæus, his verbis : « Cum autem Jesus natus esset in Bethlehem Judææ in diebus Herodis regis, ecce Magi ab Oriente venerunt in Jerusalem, dicentes : Ubi est, qui natus est rex Judæorum? Vidimus enim stellam ejus in Oriente, et venimus adorare eum ¹⁷, » quo tempore iidem missi in Bethlehem abierunt, « et ecce rursus eadem stella quam viderant in Oriente, antecedebat eos, donec veniens staret supra ubi erat puer. Videntes autem stellam gavisii sunt gaudio magno valde, et ingressi domum, viderunt puerulum cum Maria matre ejus, et procumbentes adoraverunt eum ¹⁸. » Hactenus quidem Evangelium sanctum. At vero ipsius prophetia: oraculum quid ait tandem fore aut in illius novi sideris eruptione, aut in Salvatoris nostri Jesu Christi ortu, dignum quod cognoscatur? nempe fractionem ductorum Moab, et direptionem filiorum Seth, præterea reliquorum Judaicæ gentis hostium hæreditatem, qui quidem hostes erant Edom et Esau. Cæterum, quid aliud tandem significavit his verbis, quam per ductores Moab, invisibilium hostium eversionem, ipsorum, inquam, dæmonum, qui olim apud Moabitas deorum loco ferebantur? Atqui aliorum mentionem non fecit, propter simulacrorum ipsius Israel

Μωϋσῆς, ἐν Ἀριθμοῖς, περὶ τοῦ φανέντος ἐπὶ τῇ γενέσει τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀστέρος φησί· « Φησὶ Βαλαὰμ υἱὸς Βεὼρ, φησὶν ὁ ἀνθρώπος ὁ ἀληθινῶς ὄρων, ἀκούων λόγια Θεοῦ, ἐπιστάμενος ἐπιστήμην Ὑψίστου, καὶ ὄρασιν τοῦ Θεοῦ ἰδῶν, ἐν ὕπνῳ ἀποκεκαλυμμένοι οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ· δεῖξω αὐτῷ, καὶ οὐχὶ νῦν, μακαραίξω, καὶ οὐκ ἐγγίξει. Ἄνατελεῖ ἄστρον ἐξ Ἰακώβ, καὶ ἀναστήσεται ἄνθρωπος ἐξ Ἰσραὴλ, καὶ θραύσει τοὺς ἀρχηγούς Μωάβ, καὶ προνομεύσει πάντας υἱούς Σὴθ. Καὶ ἔσται Ἐδὼμ κληρονομία, καὶ ἔσται κληρονομία Ἡσαῦ ὁ ἐχθρὸς αὐτοῦ, καὶ Ἰσραὴλ ἐποίησεν ἐν ἰσχύϊ, καὶ ἐξεγερεθήσεται ἐξ Ἰακώβ, καὶ ἀπολεῖ σωζόμενον ἐκ πόλεως. » Ἐπὶ ταύτῃ φησὶ τῇ προφητείᾳ κινήθοντας τοὺς διαδόχους Βαλαάμ. Σεσωσθαι γὰρ αὐτήν, ὡς καὶ ἦν εἰκὸς, παρ' αὐτοῖς. Ὅσπηγικα συνειδὼν ἐν οὐρανῷ ξενίζοντά τινα παρὰ τοὺς συνήθεις ἀστέρα, κατὰ κορυφῆς, ὡς ἂν εἴποι τις, καὶ κατὰ κάθετον τῆς Ἰουδαίας ἐστηριγμένον, σπουδῆν πεποιτῆσθαι ἐπὶ τὴν Παλαιστίνων ἀφικέσθαι γῆν, ἱστορίας ἔνεκα τοῦ διὰ φανέντος ἀστέρος σημαινόμενος βασιλέως. Μαρτυρεῖ τοῦτοισ ἐυαγγελιστὴς Ματθαῖος λέγων· « Τοῦ δὲ Ἰησοῦ γεννηθέντος ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας ἐν ἡμέραις Ἡρώδου τοῦ βασιλέως, ἰδοὺ μάγοι ἀπὸ ἀνατολῶν παρεγένοντο εἰς Ἱερουσαλήμ, λέγοντες· Ποῦ ἐστὶν ὁ τεχθεὶς βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; εἶδομεν γὰρ αὐτοῦ τὸν ἀστέρα ἐν τῇ ἀνατολῇ, καὶ ἤλθομεν προσκυνῆσαι αὐτῷ. » ὅτε καὶ παραπεμφθέντες εἰς Βηθλεὲμ ἐπορεύθησαν, « καὶ ἰδοὺ πάλιν ὁ αὐτὸς ἀστήρ, ὃν εἶδον ἐν τῇ ἀνατολῇ, προῆγεν αὐτοὺς, ἕως ἔλθῶν ἐστάθη ἐπάνω οὗ ἦν τὸ παιδίον. Ἰδόντες δὲ τὸν ἀστέρα ἐχάρησαν χαρὰν μεγάλην σφόδρα, καὶ εἰσελθόντες εἰς τὴν οἰκίαν, εἶδον τὸ παιδίον μετὰ Μαρίας τῆς μητρὸς αὐτοῦ, καὶ προσκύνησαν αὐτῷ. » Ταῦτα μὲν τὸ ἱερὸν εὐαγγέλιον· ὁ δὲ γε τῆς προφητείας λόγος ἐπὶ τῇ τοῦ ἀστέρος ἐπιτολῇ, καὶ τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ γενέσει τίνα φησὶν ἐσεσθαι, συνιδεῖν ἄξιον· Θραύσιν ἀρχηγῶν Μωάβ, καὶ προνομήν υἱῶν Σὴθ, καὶ τῶν γε λοιπῶν τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους πολεμίων κληρονομίαν· οὗτοι δὲ ἦσαν Ἐδὼμ καὶ Ἡσαῦ. Τί δὲ ἠνέζατο διὰ τούτων, ἢ διὰ μὲν τῶν ἀρχηγῶν Μωάβ τὴν τῶν ἀοράτων ἀρχόντων καθάρσειν, αὐτῶν δὲ τῶν πάλαι παρὰ τοῖς Μωαβίταις θεολογουμένων δαιμόνων; ἀλλ' οὐχ ἐτέρων ἐμνήσθη διὰ τὴν εἰδωλολατρείαν τοῦ Ἰσραὴλ τὴν ἐπὶ τῆς ἐρήμου γενομένην, ὅτε ἐτελέσθη ὁ λαὸς τῷ Βεελ-

¹⁶ Num. xxiv, 15-19. ¹⁷ Matth. ii, 1, 2. ¹⁸ ibid. 9-11.

φεγώρ· δαίμων δὲ ἦν οὗτος ὡς θεὸς παρὰ τῷ βασιλεὶ Μωάβ τῷ Βαλάκ τιμώμενος. Ἐπεὶ οὖν νενίκητο ὁ Ἰσραὴλ κατὰ τοῦτο τοῦ καιροῦ πρὸς τῶν ἀοράτων ἀρχόντων τοῦ Μωάβ, λέγω δὲ τῶν παρὰ τοῖς Μωαβίταις νενομισμένων θεῶν· (εἰδωλολάτρησαν γοῦν καὶ προσεκύνησαν τοῖς γλυπτοῖς, ὡς φησὶν ἡ Γραφή· « Καὶ ἐτελέσθησαν τῷ Βεελφεγώρ, » δαίμων δὲ οὗτος τῶν Μωαβιτῶν ἦν, ὅτε καὶ ἐξεπόρνευσαν εἰς τὰς Μωαβίτιδας·) εἰκότως τὸ μέλλον ἐσσεσθαι ποτε, καὶ τὴν εἰς τὸνναντίον τῶν πραγμάτων μεταβολὴν κατὰ καιρὸν ὁ Βαλαὰμ θεσπίζει, λέγων· « Ἀνατελεῖ ἄστρον ἐξ Ἰακώβ, καὶ ἀναστήσεται ἄνθρωπος ἐξ Ἰσραὴλ· καὶ θραύσει ἡγεμόνας Μωάβ. » Ὡσαύτως σαφέστερον ἔλεγε, τοὺς μεγαλαυχήσαντας κατὰ τοῦ Ἰσραὴλ δαίμονας τῶν Μωαβιτῶν ἐπὶ τῇ γενέσει τοῦ προφητευσομένου, θραύσιν ποτε καὶ πύσιν παθεῖν· ὧν θραυσθέντων, τοὺς υἱοὺς Σὴθ, καὶ Ἐδώμ, καὶ Ἡσαῦ, καὶ τὰ λοιπὰ ἔθνη, ἃ διὰ τούτων σημαίνεσθαι ἠγοῦμαι, τὰ πάλαι καταδεδουλωμένα τῇ δαιμονικῇ πλάνῃ, μεταβαλόντα τῆς δεισιδιμονίας, οἰκεία τοῦ θεσπιζομένου γενήσεσθαι. « Καὶ ἔσται, γὰρ φησὶν, Ἐδώμ κληρονομία, καὶ ἔσται κληρονομία Ἡσαῦ ὁ ἐχθρὸς αὐτοῦ. » Οἱ γὰρ πάλαι ἐχθροὶ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Ἰσραὴλ, φησὶ, γενήσονται κληρονομία τοῦ προφητευσομένου. Αὐτὸς γὰρ ἦν ὃ εἰρητο πρὸς τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς αὐτοῦ· « Αἰτησαὶ παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοὶ ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου· » ὧν εἰς τὸν κληρονόμῳ τῶν ἁγίων μεταστάντων, τάναντία τῷ Ἰσραὴλ ἐσσεσθαι θεσπίζει. Φησὶ γοῦν· « Καὶ Ἰσραὴλ ἐποίησεν ἐν ἰσχύϊ. » Τὸ δὲ, ἐποίησεν ἐν ἰσχύϊ τὴν πάντων μεγίστην ἀσέβειαν· διὸ ἐξεγερθήσεται ἀπ' αὐτῶν καὶ ἔξαναστήσεται. Τίς οὗτος ἢ ὁ προφητευσόμενος τοῦ Θεοῦ λόγος, ὃς καὶ ἀπόλεσε σωζόμενοι ἐκ πόλεως; οἶμαι δὲ τὴν Ἱερουσαλὴμ αἰνιττεσθαι, ἐξ ἧς ὤλετο πᾶς σωζόμενος, ἢ καὶ τὸ πᾶν τοῦ ἔθνους αὐτῶν πολίτευμα. Ταῦτα δὲ ὅποι τέλους ἔτυχεν, ὁμοῦ τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εἰς ἀνθρώπους ἐκλάμψει τῶν μὲν πρὶν εἰδωλολατρῶν ἔθνῶν εἰς τὸν αὐτῶν μεταστάντων κληρονόμῳ, τοῦ δὲ Ἰουδαίων ἔθνους καὶ τῆς μητροπόλεως αὐτῶν πεπονηθῶτων ὅποια οὐδεπώποτε, οὐ μακρῶν δεῖν οἶμαι λόγων. Ἀλλὰ τὰ μὲν τῆς συμφωνίας, τῆς τε προφητικῆς προρρήσεως, καὶ τῆς εὐαγγελικῆς συμπεράσεως, ὧδε πως ἐχέτω τέλος. Τί δ' ἦν τὸ αἴτιον τῆς ἐπιλάμψεως τοῦ φανέντος ἀστέρος, συνιδεῖν ἄξιον. Εἰς σημεῖά φησὶν ὁ Μωϋσῆς, καὶ εἰς καιροὺς θεθεῖσθαι τοὺς πάντας ἐν τῷ στερεώματι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀστέρας· ξένος δὲ οὖν καὶ οὐ συνήθης, οὐδὲ τῶν πολλῶν καὶ γνωρίμων εἰς, ἀλλὰ τις καινὸς καὶ νέος ἀστὴρ ἐπιφανεὶς τῷ βίῳ, σημεῖον ξένου φωστῆρος ἐδῆλου καταλάμψαντος τῷ παντὶ κόσμῳ, ὃς ἦν ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, μέγας καὶ νέος ἀστὴρ, οὗ τὴν εἰκόνα συμβολικῶς ὁ φανεὶς τότε τοῖς μάγοις ἐπέφερετο. Ἐπειδὴ γὰρ καθ' ὅλης τῆς Ἰερῆς καὶ θεοπνεύστου Γραφῆς ὁ προηγούμενος τῆς διανοίας σκοπὸς μυστικώτερα καὶ θεῖα βούλεται παιδεύειν, μετὰ τοῦ καὶ τὴν πρόχειρον διάνοιαν σώζεσθαι ἐν μέρει ἱστορικῶς πεπραγμένων, εἰκότως καὶ ἡ μετὰ χεῖρας

A cultum, quo in deserto usus est, quo tempore populus initiatus est Beelphegor. Erat porro hic daemon, qui ut deus a rege Moab ipso Balac colebatur. Quoniam igitur victus est Israel illo tempore a principibus Moab visum effugientibus, dico autem ab iis qui apud Moabitas pro diis colebantur (sane idcirco et simulacra coluerunt, et adoraverunt sculptilia, ut ait Scriptura : « Et initiati sunt Beelphegor ¹⁹, » qui Beelphegor daemon erat apud Moabitas, quo tempore iidem cum feminis Moabitarum fornicati sunt), merito quod olim erat futurum, rerum utique in contrarium mutationem in tempore divinat Balaam, dicens : « Orietur stella ex Jacob, et surget homo ex Israel. Et franget duces Moab. » Tanquam si manifestius diceret, Moabitarum demones qui nunc adversus Israel gloriati sunt in ortu ejus de quo ipse vaticinatur, fractionem tandem et ruinam passuros : quibus fractis, filios **419** Seth, et Edom, et Esau, et reliquas gentes, quas his nominibus significari arbitror, ut olim demoneo errori addictæ erant, sic rejecta superstitione, familiares illius futuras, qui venturus canitur. « Et erit, inquit, Edom hæreditas, et erit hæreditas Esau inimicus ejus; » veteres, inquit, hostes Dei atque Israel erunt hæreditas ejus, qui canitur futurus; ipse enim est cui dictum est a Deo et Patre suo : « Postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam ²⁰. » Quæ cum in sortem sanctorum transierint, contraria ipsi Israel fore divinat. Ait igitur : « Et Israel fecit in robore, » fecit autem in robore omnium maximum scelus; quapropter excitabitur et exsurget. Quis tandem iste nisi is qui a prophetis canitur Dei Verbum, qui etiam perdidit eum qui servatur ex civitate? Quibus verbis ipsam Jerusalem significari arbitror, ex qua perii omnis quicumque superstes mansit : aut etiam omne ejus gentis civile institutum. Hæc autem quemnam exitum sortita sint, cum gentes prius simulacra colentes una cum Salvatoris nostri inter homines exortu, in illorum sortem translatae sint, Judaica vero gens, et Judæorum mater civitas ea perpersæ sint quæ nunquam antea, non longiori arbitror oratione indigere ut apertius ostendatur. Atamen quæ ad consensum pertinent tum prophetiæ prædictionis, tum evangelicæ consummationis, talem sane habeant exitum. Cæterum quæ tandem causa exstitit propter quam stella quæ tum visa est, illuxerit, quæ quidem causa contemplatu digna sit? Moses quidem in signa ait et tempora in firmamento a Deo posita fuisse sidera universa; at vero hoc et peregrinum et insolitum, neque idem ex multis et cognitis unum, sed novum potius quoddam neque antea visum sidus, quod vitæ hominum illuxit, recentis cujusdam luminaris signum, quod universum mundum illustraret, indicabat : quod quidem luminare Christus Dei erat, ingens illud novumque sidus, cujus imaginem ex comparatione ac si-

¹⁹ Psal. cv, 28. ²⁰ Psal. II, 8.

militudine quadam, illud quod tunc magis apparuit, referebat. Cum enim per totam sacrosanctam et a divino Spiritu traditam Scripturam, si quis eam ad sensum interpretetur, primum sit propositum, ut mystica quædam divinaque doceat, servato tamen saltem in parte etiam vulgari apertoque sensu eorum quæ historice gesta sunt: merito hoc quoque quod nunc tractatur oraculum, in ejus sideris, prophetia quod in ortu Salvatoris nostri oriturum denuntiabatur, etiam ad verbum completum est.

420 Exsistunt quidem aliis quoque gloriosis et illustribus viris insolitarum stellarum ignes, ut earum quæ a quibusdam crinitæ vocantur, item quæ trabis, aut quæ barbæ similitudinem ferentes, utique etiam quarundam aliarum his similitum, quæ magnis imminentibus rebus solent exsistere. At enim quid tandem aut excellentius aut majus toti mundo unquam contigerit, quam quod per salutarem adventum omnibus illuxit mortalibus intelligentiæ lumen, quod et pietatis et veræ agnitionis Dei perceptionem animis rationalibus attulit, cujus gratia, ingens signum id, de quo antea dictum est, indicabat sidus, dum ingens et novum luminare quod totum illustravit mundum, Christum utique Dei omnibus significat? Eodem vero loco prophetia, et hominem et sidus futurum divinat, his verbis:

« Exoriatur stella ex Jacob, et surget homo ex Israel, » utpote quæ et cœleste luminare Deum Verbum esse significet, et tamen eundem hominem appellet. Varie porro illum aliis quoque in locis et ortum simul, et lumen et solem justitiæ vocat, ut in prioribus libris ostendimus. Cæterum quod quidem in illo divinius est, tanquam id quod illuminet omnem hominem venientem in hunc mundum, ortus vocabulo celebravit, in hunc modum: « Orietur stella ex Jacob. » Hominem vero eundem propter afflictionem ac mortem quam pertulit, tanquam eum qui ceciderat, surrecturum divinat, quibus similia de eodem Isaias canit: « Et erit radix Jesse, et qui surgit ut imperet gentibus: in eo gentes sperabunt²¹. » Et manifestum quidem est, quoniam modo Salvatoris nostri lumen de Jacob exortum, hoc est de Judaico populo, non ipsi Jacob unde profectum est, sed omnibus gentibus illuxerit. Hoc vero cum ex aliis plurimis prophetiis discere possumus, tanquam ad ipsum Christum dicentibus:

« Ecce posui te in Testamentum generis, in lumen gentium²²; » tum etiam ex ipsius Balaam verbis, quæ sic habent: « Egredietur de semine ejus homo, et dominabitur gentibus multis²³. » Atqui de quoniam alio semine quam de Israel, ut facile constat ex ipsius orationis contextu? Proinde jam gentium dominatu accepto Salvatoris nostri Verbum, cum ipsa prophetia concordans, omnes quæcunque illis quondam imperabant, invisibiles et perniciosas potestates delevit, necnon spiritualia malitiæ catervamque dæmonicam, quæ ductores Moab, et Seth, et Edom, et **421** Esau, figuratius in iis quæ nunc tractamus, denominata sunt. Cum autem apud LXX obscurius positum sit illud: « Ostendam illi, sed

Α πρόβησις ἐπληροῦτο πρὸς λέξιν ἐπὶ τῇ τοῦ προαναφωνηθέντος ἀστέρα ἐπὶ τῇ γενέσει τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν προφητεία. Γίνονται μὲν οὖν καὶ ἐφ' ἐτέρων ἐπιδόξων καὶ ἐπιφανῶν ἀνδρῶν ξενιζόντων ἀστέρων ἐκλάμψεις, οἷον τῶν καλουμένων παρὰ τισὶ κομητῶν, ἢ δοκίδων, ἢ παγωγιῶν, ἢ τινων ἐτέρων τούτοις παραπλησίων, ἐπὶ μεγάλοις πράγμασιν ἐξ ἔθους ἀναφαινομένων. Ἄλλα τί γὰρ κρείττον ἢ μεῖζον τῷ παντὶ κόσμῳ γένοιτ' ἂν ποτε ἢ τὸ διὰ σωτηρίου ἐπιφανείας πᾶσιν ὑπάρξαν ἀνθρώποις νοερόν φῶς, εὐθελείας καὶ θεογνωσίας ἀληθοῦς κατάληψιν λογικῆς ψυχῆς νομιζόμενον; οὐ δὴ χάριν τὸ μέγα σημεῖον ὁ προφανῆς ἐδήλου ἀστὴρ, μέγαν καὶ νέον φωστῆρα ἐπιλάμψαντα τῷ παντὶ κόσμῳ τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ πᾶσιν αἰνιττόμενος. Κατὰ τὸ αὐτὸ δὲ ἡ προφητεία Β ἄνθρωπον ὁμοῦ καὶ ἀστέρα θεσπίζει δι' ὧν φησιν· « Ἀνατελεῖ ἄστρον ἐξ Ἰακώβ, καὶ ἀναστήσεται ἄνθρωπος ἐξ Ἰσραὴλ. » τὸν μὲν οὐράνιον φωστῆρα τὸν Θεὸν Λόγον εἶναι, τὸν αὐτὸν δὲ ἄνθρωπον ὀνομάζουσα. Διαφόρως δὲ αὐτὸν καὶ ἐν ἐτέροις ἀνατολῆν ὁμοῦ, καὶ φῶς, καὶ ἥλιον δικαιοσύνης ἀποκαλεῖ, ὡς ἐν τοῖς πρώτοις ἀπεδείξαμεν. Εἶτα τὸ μὲν θεϊότερον αὐτοῦ, ἅτε φωτίζον πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον, τῷ τῆς ἀνατολῆς ἐπεφήμισε προσρήματι φήσας· « Ἀνατελεῖ ἄστρον ἐξ Ἰακώβ. » τὸν δὲ ἄνθρωπον διὰ τὸ συμβῆναι περὶ αὐτὸν πάθος, ὡς ἂν πεπτωκότα, ἀναστήσασθαι θεσπίζει, ὁμοίως οἷς καὶ Ἡσαίας περὶ αὐτοῦ φησὶ· « Καὶ ἔσται ἡ ρίζα τοῦ Ἰσσαι, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν, ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἔλπιουσι. » Καὶ σαφὲς γέ τινα τρόπον τὸ φῶς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐκ τοῦ Ἰακώβ ἀνατελεῖν, τοῦτ' ἔστιν ἀπὸ τοῦ ἐκ περιτομῆς λαοῦ, πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν, ἀλλ' οὐχὶ τῷ Ἰακώβ, ὅθεν καὶ προῆλθεν, ἐξέλαμψε. Τοῦτο δὲ καὶ ἀπὸ πλείστων ἐτέρων πάρεστιν ἐκλαθεῖν προφητειῶν, ὡς πρὸς αὐτὸν φασκουσῶν τὸν Χριστόν· « Ἰδοὺ τέθεικά σε εἰς Διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἐθνῶν. » οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν τοῦ Βαλαὰμ λόγων, δι' ὧν φησιν· « Ἐξέλυσεται ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ ἄνθρωπος, καὶ κυριεύσει ἐθνῶν πολλῶν. » Τίνος δὲ ἐκ σπέρματος ἢ τοῦ Ἰσραὴλ, ὡς ἡ σύμφρασις παρέστησε; καὶ δὴ κυριεύσας ἐθνῶν ὁ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Λόγος, ἀρχούσας ἀοράτους καὶ μοχθηρὰς δυνάμεις καθέλει, καὶ τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας, τὸ τε σίφος τὸ δαιμονικόν, ἀρχηγούς Μωάβ, καὶ Σὴθ, καὶ Ἐδώμ, καὶ Ἡσαὺ τροπικώτερον ἐν τοῖς μετὰ χεῖρας ὀνομασμένα. Ἀσαφῶς δὲ κείμενον παρὰ τοῖς Δ Ἐβδομήκοντα τὸ, « Δεῖξω αὐτῷ, καὶ οὐχὶ νῦν, μακαρίζω, καὶ οὐκ ἐγγίζει, » σαφέστερον ὁ μὲν Ἀκύλας ἐξέδωκεν· « Ὁψομαι αὐτὸν, καὶ οὐ νῦν, προσκοπῶ, ἀλλ' οὐκ ἐγγύς. » ὁ δὲ Σύμμαχος λευκότερον, φήσας· « Ὁρῶ αὐτὸν, ἀλλ' οὐκ ἐγγύς. » Λέγοιτο δ' ἂν ταῦτα ὑπὸ τοῦ Βαλαὰμ, ὡς μακροῖς ὕστερον μετ' αὐτὸν χρόνοις μελλόντων ἐπιτελεσθήσασθαι τῶν δηλουμένων· μετὰ γοῦν δισχιλιοστὸν ἔτος τῆς προβόρῆσεως ἐπληροῦτο ταῦτα, ἐπὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίας.

²¹ Isa. xi, 10. ²² Isa. xlii, 6. ²³ Num. xxiv, 19.

non nunc, beatum dico, sed non appropinquat, idem illud apertius Aquila edidit: « Videbo illum sed non nunc, prospicio illum, sed non prope. » Symmachus autem, candidius: « Video, inquit, illum, sed non prope. » Dicit vero hæc videntur a Balaam, tanquam longis deinceps post ipsum temporibus perficienda essent ea, quæ ab ipso canebantur: nam duobus millibus annorum post illud vaticinium completa sunt hæc, quo videlicet tempore Salvator noster cum hominibus versatus est.

Ἀπὸ τοῦ Ἡσαίου. — Ὡς ὁ Κύριος, ἐπιβὰς οὐρανὸν ἀνελήφεν ἐξ ἁγίας Παρθένου σώματος, ἤξειν εἰς Αἴγυπτον ρητῶς τε καὶ κατὰ διάνοιαν ἐθεσπίζετο, πᾶσά τε ἐπὶ τῆς παρουσίας αὐτοῦ καθαιρεθήσονται τῶν ἐθνῶν δεισιδαιμονία.

Ἐ τοῦ Κυρίου κάθηται ἐπὶ νεφέλης κούφης, καὶ ἤξει εἰς Αἴγυπτον· καὶ σεισθήσεται τὰ χειροποίητα Αἰγύπτου ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ, καὶ ἡ καρδία αὐτῶν ἠττηθήσεται ἐν αὐτοῖς. Ἐ τὸ δ' αἴτιον τοῦ τὸν Κύριον ἤξειν εἰς Αἴγυπτον θεσπίζεσθαι, τὸδε μοι εἶναι δοκεῖ. Πρῶτοι μὲν πάντων Αἰγύπτιοι τῆς πολυθέου καὶ δαιμονικῆς πλάνης ἀπάρξασθαι λέγονται, καὶ τοῖς λοιποῖς πᾶσιν ἀνθρώποις αἴτιοι καταστῆναι δεισιδαιμονίας, ἀλλὰ καὶ πάντων μᾶλλον περὶ τὰς δαιμονικὰς ἐνεργείας τε καὶ περιεργείας ἠσυχολῆσθαι· οὗτοι δὲ καὶ ὑπὸ τῆς ἐνθέου Γραφῆς ἐχθροὶ τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ ἀνωθεν καὶ ἐξ ἀρχῆς γεγονέναι μαρτυροῦνται· καὶ ὁ γε παλαιὸς αὐτῶν βασιλεὺς ὁμολογῶν μὴ εἰδέναι τὸν Κύριον ἀναγέγραπται, ὅτε δὴ ἔφασκεν· « Οὐκ οἶδα τὸν Κύριον, καὶ τὸν Ἰσραὴλ οὐκ ἐξαποστελῶ. » Τὸ δὴ οὖν μέγα θαῦμα τῆς ἐνθέου τοῦ Χριστοῦ δυνάμει παραστῆσαι βουλόμενος ὁ λόγος, θεσπίζει τοῦ Κυρίου τὴν εἰς Αἴγυπτον ἔφθιν, ἐφ' ἣ μεταβολὴν οὐ τὴν τυχοῦσαν τῶν Αἰγυπτίων εἶσθαι προφητεύει, λέγων ἐξῆς· « Καὶ γινώσκονται οἱ Αἰγύπτιοι τὸν Κύριον, » οἱ πρὶν μὴ εἰδότες αὐτὸν, « καὶ εὐξονται τῷ Κυρίῳ εὐχάς, » καὶ τὰ τοῦτοις παραπλήσια. Ἀνωτέρω μὲν οὖν ἐν τῷ πρῶτῳ τούτου κεφαλαίῳ κληρονομία τοῦ θεσπιζομένου Ἐδῶμ καὶ Ἡσάμ ἐλέγετο, τῶν ἀλλοτρίων Ἰσραὴλ οὕτω σηματομενῶν· ἐνταῦθα δὲ ἡ Αἴγυπτος, λαὸς οὐκ ἔτι, τῶν εἰδῶλων, ἀλλ' αὐτοῦ τοῦ παρὰ τοῖς Ἰουδαίον προφηταῖς θεολογουμένου Κυρίου θεσπίζεται. Ἄπερ εἰ μὲν μὴ ὄφει συντελούμενα θεωρεῖται, οὐκ ἔστιν εἰπεῖν τὴν θεσπιζομένην ἔφθιν τοῦ Κυρίου εἰς τὴν Αἴγυπτον γεγονέναι· εἰ δὲ ὑπὲρ πάντα λόγον ἡ ἀληθεῖα μαρτυρεῖ τοῖς πράγμασι, καὶ τοῖς ἀγνωμονεστάτοις ἐναργῶς δεικνυσὶν αὐτοὺς Αἰγυπτίους, τῆς μὲν ἐξ αἰῶνος πατροπαράδοτου δεισιδαιμονίας ἀνακεχωρηκτάς, οἰκειωθέντας δὲ τῷ Θεῷ τῶν ταῦτα προαναφωρησάντων προφητῶν, καὶ τοῦτον μόνον σέβοντας, καὶ πάντα θάνατον ἀσπαζομένους ὑπὲρ τῆς εἰς αὐτὸν εὐσεβείας· ὥρα μὴ ἄλλως ταῦτα γεγονέναι συνολογεῖν ἢ τοῦ Κυρίου ἐληλυθότος εἰς Αἴγυπτον ἀκολούθως τῇ προκειμένη προρρήσει. Ἔστι μὲν οὖν καὶ ἄλλως τὸν λόγον αἰνίττεσθαι τροπικῶς τὸν περιγίειον κόσμον, εἰς ὃν ὁ λόγος προφητεύει τὸν Κύριον ἐπὶ νεφέλης κούφης ἤξειν, οὕτω τὸν ἐκ Παρθένου καὶ Πνεύματος ἁγίου ληφθέντα αὐτῷ ἀνθρώπῳ αἰνιττόμενος· χειροποίητα δὲ Αἰγύπτου σεισθήσονται τὰ τῶν ἐθνῶν ξόανα, καὶ τοὺς ἐν αὐτοῖς δαίμονας, ὡς αὐτὸν κάλιν Αἰγυπτίους ἠετωμένους πάντας τοὺς πάλας πρότερον περὶ τὴν εἰδωλολατρειᾶν ἐπτοημένους.

Ab Isaia. — Quemadmodum Dominus insistens illud quod de sancta Virgine assumpsit corpus, venturus in Ægyptum et secundum verba, et secundum sententiam prædictus est, omnisque in ejus adventu evertenda gentium superstitio.

« Ecce Dominus sedet super nube levi, et veniet in Ægyptum: et commovebuntur manufacta Ægypti a facie ejus, et cor eorum vincetur in ipsis ²⁴. » Causa porro cur Dominus ita in Ægyptum destinetur venturus, hæc mihi esse videtur. Primi siquidem omnium Ægyptii errori colendi multos deos ac dæmonas initium dedisse dicuntur, et reliquis universis mortalibus superstitionis auctores existisse, quin etiam omnium aliorum maxime, dæmonicis operationibus et curiositatibus studuisse: iidem præterea ab ipsa Scriptura divina hostes populi Dei fuisse perhibentur. Sed antiquus quoque ipsorum rex fateri se non nosse Dominum, palam descriptus est, dum sic ait: « Non novi Dominum, et Israel non emittam ²⁵. » Ergo ingens quoddam divinæ Christi virtutis miraculum exhibere nobis volens prophetica oratio, Domini in Ægyptum canit adventum, **422** sub quem non levem futuram Ægyptiorum mutationem, divinat deinceps sic dicens: « Et cognoscent Ægyptii Dominum, » qui videlicet non cognoscebant illum prius, « et vovebunt Domino vota ²⁶, » et quæ his similia sequuntur. Superiori quidem proximo capite hæreditas ejus, qui venturus canitur, Edom et Esau dicebatur, quippe cum alieni ab Israel eo modo significarentur: hic vero et Ægyptus et Ægypti populus, non simulacrorum amplius futurus canitur, sed ejus Domini qui apud Judæorum prophetas pro Deo celebratur. Quæ si oculis completa non cernuntur, ne dicamus sane adventum illum Domini, qui in Ægyptum futurus prædicatur, fuisse adhuc. Sed si supra omnem rationem, rebus fidem ipsa veritas facit, atque etiam rudissimis et sensu omni carentibus evidenter ostendit, ipsos Ægyptios ab ea superstitione recessisse, quam usque ab initio a patribus suis acceperant, illique Deo adhæsisse, qui a prophetis hæc ipsa divinantis colabatur, et unum hunc interim colere, neque ullam mortem recusare pro cultu et pietate erga illum: quid aliud jam superest, nisi ut fateamur non aliter ista contigisse, quam per Domini in Ægyptum adventum, sicut vaticinium proxime expositum significabat? Et nihil quidem impedit aliter quoque idem accipere oraculum, ut videlicet figurate terrenum hunc mundum significet: in quem verba ipsa Dominum super nube levi venturum vaticinentur: quippe quæ hoc modo hominem ab illo de Virgine et Spiritu sancto assumptum, intelligi velint. Manu autem facta

²⁴ Isa. xix, 1. ²⁵ Exod. vi, 2. ²⁶ ibid. 21.

Ægypti commovenda, ipsa gentium simulacra, et in illis habitantes dæmonas, sicut rursus Ægyptios victos, omnes prioribus olim temporibus colendis simulacris addictos. Attamen cum etiam ipso corpore Salvator noster in terram Ægyptiam vectus sit, quo tempore oraculo monitus Josephi surrexit, Mariamque una cum puerulo accepit, et cum occulta sua virtute atque efficacia in Ægyptum pervenit, malignas ibi prius habitantes potestates, non mediocriter commotas fuisse par est, et maxime cum postea per illius doctrinam innumerabiles eorum, qui Ægyptum incolunt conventus, ab errore ac fraude dæmonum recedentes, etiam nunc unum universi Deum se nosse fateantur. **423** Quæ vero deinceps sequuntur, cum obscurioribus figuris implicita sint, curæque ac diligentia majoris indigeant, alias seorsum, cum per otium licebit, interpretabimur.

A Numeris. — Quemadmodum Christus in Ægyptiam venturus, atque illinc reversurus prædictus fuerit.

« Dixit Balaam filius Beor : dixit homo qui vere vidit, dixit qui audit oracula fortis, qui visionem Dei vidit, in somno aperti oculi ejus, quam pulchræ domus tuæ Jacob, tabernacula tua Israel, ut saltus umbrosi, et quasi hortus juxta flumina, et quasi tabernacula quæ fixit Dominus, quasi cedrus juxta aquas. Egredietur homo de semine ejus, et dominabitur gentibus multis, et extolletur Gog regnum, et augebitur regnum ejus. Deus duxit illum ex Ægypto, quasi gloria rhinocerotis illi, Devorabit gentes inimicorum suorum, et crassitudines eorum attenuabit, et jaculis suis feriet inimicum. Accubans quievit ut leo, et ut catulus, quis excitabit illum? qui benedicunt tibi, ipsis benedictum est, et qui maledicunt tibi, ipsis maledictum est. » Superius per eam prophetiam quæ proxime exposita est, dum oraculum, venturum in Ægyptum Dominum affirmat, Salvatoris nostri Jesu Christi migrationem una cum parentibus suis in Ægyptum illi ipsi futuram indicabat. Hic autem reditum ab Ægypto, ut ordo postulat, quo in terram Israel una cum parentibus reversus est, canit his verbis : « Deus duxit illum ab Ægypto. » Solus autem exstitit Salvator et Dominus noster Jesus, qui Christus est Dei, neque alius præterea quisquam, ex semine Israel, et Judaica gente profectus, qui multis dominatus sit gentibus, ut absque hæsitacione fateri necesse sit, præsens vaticinium in illo exitum suum invenisse, utpote quod palam enuntiet, de Judaica gente egressurum quemdam hominem **424** et dominaturum gentibus multis : aut quisvis mihi dicat, utrum habeat ex iis qui apud Hebræos unquam illustres fuerint alium quem proferat, qui multarum gentium dominatum acceperit. Atqui nemo unquam istud dixerit, quoniam ne factum quidem est. At vero in Salvatore nostro, etiamsi nos nihil dicamus, ipsa tamen nihilominus veritas clamabit, et vehementer vociferabi-

μὴν ἀλλὰ καὶ σωματικῶς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπεὶ κομισθέντος τῇ Αἰγυπτίων χώρῃ, ὅτε, κατὰ τὸν χρησμὸν, ἀναστὰς ὁ Ἰωσήφ παρέλαβε τὴν Μαριάμ καὶ τὸ παιδίον, καὶ ἦλθεν εἰς Αἴγυπτον, ἀπορρήτων δυνάμει καὶ ἐνεργείᾳ τὰς αὐτῶν τὸ πρὶν οἰκούσας πονηρὰς δυνάμεις εἰκὸς οὐ μικρῶς κεκινήσθαι, καὶ μάλιστα ὅτε διὰ τῆς μετέπειτα διδασκαλίας αὐτοῦ μύρια πλήθη τῶν τῆν Αἴγυπτον οἰκούντων, τῆς τῶν δαιμόνων ἀποφυγόντα πλανήσεως, ἔτι καὶ νῦν τῶν τῶν ὅλων ὁμολογεῖ μόνον εἰδέναι Θεόν. Τὰ δ' ἐν ταῖς ἐξῆς ἐπιλεγόμενα, αἰνιγματώδη ὄντα, πλείονός τε δεόμενα πραγμάτων, ἐπ' οἰκείας σχολῆς ἐρμηγέυσμεν.

Quæ vero deinceps sequuntur, cum obscurioribus figuris implicita sint, curæque ac diligentia majoris indigeant, alias seorsum, cum per otium licebit, interpretabimur.

B Ἀπὸ τῶν Ἀριθμῶν. — Ὡς ὁ Χριστὸς εἰς Αἴγυπτον ἦξειν, κάκειθεν ἐπανελεύσεσθαι προειρητο.

« Φησὶ Βαλαὰμ υἱὸς Βεὼρ· φησὶν ὁ ἄνθρωπος ὁ ἀληθινῶς ὄρων, φησὶν ἀκούων λόγια ἰσχυροῦ, ὅστις ὄρασιν Θεοῦ εἶδεν, ἐν ὕπνῳ ἀποκεκαλυμμένοι οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ, ὡς καλοὶ οἱ οἶκοί σου, Ἰακώβ, ἀσκηναὶ σου, Ἰσραὴλ, ὡσεὶ νάπαι σκιάζουσαι, καὶ ὡς παράδεισος ἐπὶ ποταμῶν, καὶ ὡσεὶ σκηναί, ἃς ἐποίησε Κύριος, ὡσεὶ κέδροι παρ' ὕδατα. Ἐξελεύσεται ἄνθρωπος ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ, καὶ κυριεύσει ἐθνῶν πολλῶν, καὶ ὑψωθήσεται ἡ Γῶγ βασιλεῖα, καὶ αὐξηθήσεται ἡ βασιλεῖα αὐτοῦ. Θεὸς ὠδήγησεν αὐτὸν ἐξ Αἰγύπτου, ὡς δόξα μονοκέρωτος αὐτοῦ. Ἔδεταί ἐθνη ἐχθρῶν αὐτοῦ, καὶ τὰ πάχη αὐτῶν ἐκχυλίει, καὶ ταῖς βολαῖς αὐτοῦ κατατοξεύσει ἐχθρόν. Κατακλιθεὶς ἀνεπαύσατο ὡς λέων, καὶ ὡς σκύμνος· τίς ἐγερεῖ αὐτόν; οἱ εὐλογοῦντές σε εὐλόγηται, καὶ οἱ καταρώμενοί σε κεκαθήρνανται. » Ἀνωτέρω διὰ τῆς προτεταγμένης προφητείας φήσας ὁ χρησμὸς τὸν Κύριον ἦξειν εἰς Αἴγυπτον, ἐδήλου τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ διακομιδὴν, τὴν ἅμα τοῖς γονεῦσιν εἰς Αἴγυπτον αὐτῷ γεννησομένην· ἐν τούτοις δὲ τὴν ἐπάνοδον ἐξῆς καὶ ἀκολούθως τὴν ἀπ' Αἰγύπτου, ἣν ἅμα τοῖς γονεῦσιν εἰς τὴν γῆν τοῦ Ἰσραὴλ ἐποιήσατο, θεσπίζει λέγων· « Θεὸς ὠδήγησεν αὐτὸν ἐξ Αἰγύπτου. » Μόνος δὲ ἦν ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ οὐδὲ ἄλλος, ὁ ἐκ τοῦ σπέρματος Ἰσραὴλ, καὶ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους προελθὼν, καὶ πολλῶν κατακυριεύσας ἐθνῶν, ὥστε ἀναμφύλογως ὁμολογεῖσθαι πέρας ἔχειν ἐπ' αὐτῷ καὶ τὴν παρούσαν πρόβησιν διαρρήδην ἐκχωνοῦσαν, ὅτι δὴ ἐκ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἐξελεύσεται τις ἄνθρωπος, καὶ κυριεύσει ἐθνῶν πολλῶν· ἢ λεγέτω ὁ βουλόμενος, εἰ ἔχοι ἄλλον συστήσαι τῶν πώποτε παρ' Ἑβραίοις ἐνδόξων, πολλῶν ἐθνῶν ἄρξαντα· ἀλλ' οὐκ ἂν εἴποι τις, ὅτι μηδὲ γέγονεν. Ἐπὶ δὲ γε τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἂν καὶ ἡμεῖς μὴ λέγωμεν, αὐτῇ γε ἡ ἀλήθεια βοήσῃ καὶ μέγα κεκράξεται, ἀντικρὺς παριστώσα, ὅπως ἡ ἐνθεὸς αὐτοῦ δύναμις, διὰ τοῦ ἀναγφθέντος αὐτῷ ἐκ σπέρματος Ἰσραὴλ τοῦ γὰρ

⁴⁷ Num. xxxiv, 3-9.

σάρκα ἀνθρώπου ἐκυρίευσε, καὶ εἰσέτι νῦν κυριεύσει ἁθῶν πολλῶν. Αὐτὸς ἄρα οὗτος ἐκεῖνος ἦν, καὶ οὐδ' ἄλλος, ὃν ἡ προφητεία προηγόρευσε, καθ' ὃν καὶ ἡ Γῶγ ὑψώθη βασιλεία, τῆς Χριστοῦ δυνάμεως συναυξούσης. Τοῦτον δ' ἐνταῦθα φησὶν αἰνίττεσθαι καθ' Ἑβραίους τὸν τρόπον τὴν τῶν Ῥωμαίων βασιλείαν, ἣ καὶ συνήκμασεν ἡ Χριστοῦ διδασκαλία. Μέννηται ἔξ τοῦ Γῶγ καὶ ὁ προφήτης Ἰεζεκιήλ, ἄρχοντα Ῥῶς, Μοσχ καὶ Θοβὲλ ὀνομάζων· διὰ μὲν τοῦ Ῥῶς τὴν Ῥωμαίων, ὡς ἔοικε, πόλιν αἰνιττόμενος, ἐπεὶ καὶ ἀρχὴ καὶ κεφαλὴ κατὰ τὴν Ἑβραίων φωνὴν διὰ τοῦ Ῥῶς δηλοῦται· διὰ δὲ τοῦ Μοσχ τὴν Μυσίαν, καὶ τὰ πέριξ ταύτης ἔθνη, ὅσα νῦν οἰκεῖα Ῥωμαίων ἐστί· διὰ δὲ τοῦ Θοβὲλ τὴν Ἰθρηίαν, οὕτω πως ἀπὸ τοῦ Θοβὲλ γεγονέναι φάσκων Θοβεῖλους τοὺς Ἰθρηάων ἀπάντων ἄρχοντα τὸν Γῶγ ὑψώθησεν φησὶν ἐπὶ τῆς τοῦ προφητειομένου Χριστοῦ παρουσίας, ὃν ὁ Θεὸς ὠδήγησεν ἐξ Αἰγύπτου, ὅτε κατὰ τὸν Ματθαῖον, ἐπιβουλεύοντος τοῦ Ἡρώδου παιδὸς ἦντι αὐτῷ, χρηματισθεὶς ὁ Ἰωσήφ παρέλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ ἐπανήλθεν εἰς γῆν Ἰσραὴλ. Δόξα δὲ μονοκίρωτος αὐτῷ τῷ Χριστῷ παρῆν, διὰ τὸ ἐν αὐτῷ εὐδοκῆναι κατοικῆσαι πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος, κατὰ τὸν ἱερὸν Ἀπόστολον. Διόπερ ὡς κέρως ἐπιγραφόμενος τὸν τῶν ὄλων Θεὸν καὶ Πατέρα αὐτοῦ, μονόκρωτος καὶ ἐν ἐτέραις Γραφαῖς ὀνομάσθη. Ὁ δ' αὐτὸς τοῦ Θεοῦ Λόγος τοῖς νοητοῖς καὶ λογικοῖς αὐτοῦ βέλεις τὸν ἐχθρὸν καὶ ἀντικείμενον αὐτῷ διάβολον, πάσας τε τὰς ἀμφ' αὐτὸν ἀράτους καὶ πονηρὰς δυνάμεις, διὰ κρείττονος καὶ ἀκαταμάχου δυνάμεως ἤλωνεν, εἰσέτι τε νῦν κυριεύει ἔθνῶν πολλῶν, ὧν τὰ πάχη καὶ τὸ φρόνημα τῆς σαρκὸς λεπύνων, ἐπὶ τὴν στενήν ὁδὸν τῆς αἰωνίου ζωῆς ἐπιτιθεῖσθε κατασκευάζει. Ἀλλὰ καὶ κατακλιθεὶς αὐτὸς οὗτος ὁ ἐξ Ἰσραὴλ προελθὼν ἄνθρωπος, ὁ κατακυριεύσας ἔθνῶν πολλῶν, « ἀνεπαύσατο, φησὶν, ὡς λέων, » οὕτω δηλῶν ἦν ἀνδεῆξαι οἰκονομίαν, καθ' ἣν ὡσπερ τις βασιλικὸς καὶ θαρβυλάος ἦν ἀνεπαύσατο, μηδενὸς αὐτοῦ τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν βασιλείαν μεταστήσασθαι δυναμένου· πάντες τε οἱ τὸν Χριστὸν εὐλογοῦντες, λόγῳ τε καὶ βίῳ σεμνύνοντες τὴν ἀρετὴν τοῦ διδασκάλου, τῆς ἐκ Θεοῦ μετεληφασιν εὐλογίας, ἀβζοντες ὁσημέραι καὶ πληθύνοντες, κατὰ τὸ, « Αὐξάνεσθε, καὶ πληθύνεσθε, καὶ πληρώσατε τὴν γῆν, » ἀληθέστερον ἐπ' αὐτῶν καὶ θεοπρεπέστερον τῆς θείας ἐκτελουμένης φωνῆς. Ὡς ἔμπαιιν οἱ ἀπὸ πρώτης τῆς κατ' αὐτοῦ ἐπιβουλῆς εἰσέτι καὶ νῦν αὐτὸν ἐν τοῖς αὐτῶν συνεδρῶσις ἀρώμενοι, τὴν ἐκ Θεοῦ κατάραν ἐξ ἐκείνου καὶ εἰσέτι δεῦρο καθ' ἑαυτῶν ἐπεσπάσαντο. Διὸ καὶ τὴν ἐσχάτην οὐ μόνον τῆς βασιλείας, ἀλλὰ καὶ τοῦ πάλαι σεμνοτάτου αὐτῶν ἀγιάσματος ἐρημίαν τε καὶ φθορὰν οὐ παύονται· ὀφθαλμοῖς ὀρώντες. Ἄξιον δὲ παραθεῖναι τοῖς μετὰ χεῖρας τὴν πρὸς τὸν Ἰούδαν τοῦ Ἰακώβ προφητείαν, ἣν καὶ αὐτὴν ἐναργέστατα εἰς τὸν ἡμέτερον Σωτῆρα ἐφαρμόζειν προπαρεστήσαμεν, συνιδεῖν τε τὴν ἐν ἐκτέροις συμφωνίαν. Ὡς γὰρ ἐνταῦθα εἰρηται· « Ἐξελεύσεται ἄνθρωπος ἐκ τοῦ σπέρματος αὐ-

tur, planissime indicans, quemadmodum divina illius virtus per illum, qui ab ipso de semine Israel ratione corporis assumptus est, hominem dominata est, atque etiam nunc dominatur gentibus multis. Hic igitur ille ipse erat, non alius quispiam, quem propheta prædixerat, cuius tempore etiam Gog regnum in sublime adauctum est, cum eo simul Christi virtute ac potentia crescente. Hoc autem modo aiunt Romanorum regnum secundum Hebræos significari, cum quo simul Christi doctrina robur atque incrementum accepit. Meminit autem Gog etiam propheta Ezechiel, dum principem Ros, Mosoch et Thobel nominat, ubi per illum quidem Ros, Romanorum, ut par est, civitatem significat: quandoquidem principatus et caput ea voce apud Hebræos intelligitur; per Mosoch autem Mysiam, et ei finitimas gentes, quæcunque nunc sub Romanorum imperio sunt, et per Thobel, Iberiam Josephus intelligit, qui a Thobel dicit factos esse Thobelos, qui Iberes dicuntur, quibus omnibus imperantem Gog in sublime adaugendum ait, sub ejus Christi de quo prophetæ loquuntur adventum, quem Deus duxit ex Ægypto, quo tempore, ut apud Matthæum legitur, dum ipsi adhuc puero insidiatur Herodes, Joseph accepto oraculo, accepit puerum et matrem ejus, et reversus est in terram Israel. Rhinocerotis vero gloria ipsi Christo adfuit, propterea quod placuerit in eo habitare omnem plenitudinem divinitatis, ut ait sanctus Apostolus. Quapropter dum veluti cornu sibi universi Deum Patrem ascribit, etiam unicornis in aliis quibusdam Scripturis est nominatus. Idem porro Dei Verbum intelligibilibus rationalibusque suis sagittis, inimicum sibi adversantem diabolum, omnesque circa illum versantes invisibiles et malignas potestates, præstantiori sua et inexpugnabili virtute confixit, atque etiam nunc gentibus multis dominatur, quarum crassitudines et fastum corporeæ massæ extenuans ad angustam æternæ vitæ viam ingrediendam idoneas comparat.

425 Sed etiam recumbens idem hic homo ex Israel profectus, qui multis dominatus est gentibus, « quievit, inquit, ut leo, » quibus verbis quam ille assumpsit dispensationem, significat, secundum quam quasi quidam regulus, et quasi fera quædam audacior quievit, dum illius principatum ac regnum movere loco nemo est qui possit. Omnes autem qui Christo favent ac benedicunt, et tum oratione tum vita virtuti præceptoris addunt cultum et reverentiam, favoris benedictionisque divinæ vicissim participes facti, auferuntur quotidie ac multiplicantur, utpote cum in ipsis divina illa vox: « Crescite et multiplicamini et replete terram ²⁸, » et verius et Deo convenientius finem suum consequatur: sicut econtrario, qui a prima adversus illum conspiratione etiam nunc in suis illum consiliis exsecrantur, Dei in seipsos execrationem ex illo in

²⁸ Gen. 1, 28.

hunc usque diem contraxerunt. Quapropter non regni solum, sed etiam sui illius, quod honore omni ac reverentia colebant, sanctuarii, extremam solitudinem atque interitum in oculis habere, atque intueri non desinunt. Non abs re autem fuerit hisce quæ nunc tractamus, ipsius Jacob ad Judam prophetiam adjungere, quam etiam ipsam evidentissime Salvatori nostro accommodari jam demonstravimus, contemplarique eam, quæ in utrisque est, concordiam. Quemadmodum enim hic dictum est : « Egredietur homo de semine ejus (ipsius videlicet Jacob), » ita etiam illic dictum est : « De germine, filii mi, ascendisti »²⁹, » ab ipso Jacob, ad eum de quo ipse vaticinatur. Utque in præsentia dicitur illud : « Et dominabitur gentibus multis, » sic in illis quoque illud : « Et ipse erit expectatio gentium »³⁰. » Et rursus hic quidem : « Devorabit, inquit, gentes inimicorum suorum, et jaculis suis feriet inimicum; » in illis autem simili ratione illud dictum est : « Manus tuæ in tergo inimicorum tuorum »³¹. » Item illud : « Catulus leonis Juda, » et illud : « Recumbens dormivisti ut leo, et ut catulus, quis excitabit illum »³²? » quod in illis dictum est, nihil mihi differre videtur ab eo, quod nunc tractamus oraculo, cujus illa sunt verba : « Recumbens quievit ut leo, et ut catulus, quis excitabit illum? » Hæc autem non abs re unum in locum coegimus, ut quasi in ore duorum testium, ejus quæ in prophetiis spectatur concordia, de Salvatore nostro demonstratio firmiorem accipiat auctoritatem. Sed omnia quæcunque in vaticinium Jacob contemplanda contulimus, huic item quod a Balaam dictum est, 426 accommodari poterunt, propter eorum quæ dicta sunt similitudinem. Quod si illa in nostro Salvatore completa esse ampliori demonstratione tum constitit, sequitur jam ut præsentia quoque fateamur.

Ab Osee. — Item de illo quod dictum est : « Ex Ægypto vocavi filium meum, » et de Herode rege, et eversione regni Judæorum.

« Et exsurget perditio in populo tuo, et omnia munera tua peribunt, ut princeps Salaman de domo Jeroboam. In diebus belli matrem super filiis alliserunt. Sic faciam, vobis domus Israel, a facie injuriarum vestrarum. Mane ejecti sunt : ejectus est rex Israel, quoniam infans Israel. Et ego dilexi eum : et ex Ægypto evocavi filios ejus »³³. » Sed Aquila, Hebraicæ elocutioni inserviens, « Ex Ægypto vocavi filium meum, » interpretatus est. Ego autem necessario ad verbum notavi locum, quoniam Matthæus quoque posuit prophetiam, ubi in Ægyptum commigrasse Jesum, et illinc rediisse in terram Israel indicavit; si quis autem Salvatoris nostri in Ægyptum profectionem accuset, sciat id totum maxima cum ratione factum fuisse. Neque enim Herodia voluntariam malitiam cohibere par erat, neque rursus Salvatorem, puerum adhuc miracula exordiri jam tum, atque ante tempus divinitam ostentare virtutem : quod sane factum fuisset, si mirabili quadam ratione insidiantem sibi Herodem punivisset, neque ullo modo illam in Ægyptum una cum parentibus secessionem pertulisset. Ve-

τού, » (ἄλλον δ' ὅτι τοῦ Ἰακώβ,) οὕτω κάκει· « Ἐξ βλαστοῦ, υἱέ μου, ἀνέβης, » εἰρητο ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ἰακώβ πρὸς τὸν προφητευόμενον. Καὶ ὡς ἐπὶ τοῦ παρόντος λέγεται τὸ, « Καὶ κυριεύσει ἐθνῶν πολλῶν, » ὁμοίως καὶ ἐν ἐκείνοις τὸ, « Καὶ αὐτὸς ἔσται προσδοκία ἐθνῶν. » Καὶ πάλιν ἐνταῦθα μὲν, « Ἐδεταί, φησὶν, » ἔθνη ἐχθρῶν αὐτοῦ, καὶ ταῖς βολίαις αὐτοῦ κατατοξεύσει ἐχθρόν· » Ὡσαύτως δὲ καὶ ἐν ἐκείνοις, « Αἱ χεῖρές σου ἐπὶ νώτου τῶν ἐχθρῶν σου, » ἐλέγετο. Καὶ τὸ, « Σκύμνος λέοντος τοῦτα, » καὶ τὸ, « Ἀνιπεσὼν ἐκοιμήθης ὡς λέων, καὶ ὡς σκύμνος· τίς ἐγερεῖ αὐτόν; » ἐν ἐκείνοις εἰρημένον, οὐδὲν μοι δοκεῖ διαφέρειν τῆς μετὰ χειρὸς λέξεως φασκούσης· « Κατακλιθεὶς ἀνεπαύσατο ὡς λέων, καὶ ὡς σκύμνος· τίς ἀναστήσει αὐτόν; » Ταῦτα δὲ εἰκότως εἰς ταῦτ' ὡς περ ἐπὶ στόματος δύο μαρτύρων συνηγόμεν, ἴν' ὡς περ ἐπὶ στόματος δύο μαρτύρων τῆς ἐν ταῖς προφητείαις συμφωνίας ἡ περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀπόδειξις βεβαιωτέραν λάβοι τὴν κύρωσιν. Πάντα δ' οὖν τὰ εἰς τὴν τοῦ Ἰακώβ πρόβησιν θεωρημένα ἀρμόσειεν ἂν καὶ εἰς τὴν τοῦ Βαλαάμ τῆς ὁμοιότητος τῶν λεγομένων ἕνεκα. Εἰ δὴ ἐκεῖνα διὰ πολλῆς ἀποδείξεως ἐπὶ τὸν ἡμέτερον Σωτῆρα πεπληρωμένα συνέστη, ἀκόλουθον ἂν εἴη καὶ τὰ παρόντα ὁμολογεῖν.

« Καὶ ἐξαναστήσεται ἀπόλωτα ἐν τῷ λαῷ σου, καὶ πάντα τὰ περιτετειχισμένα σου οἰχθήσεται, ὡς ἄρχων Σαλαμὴν ἐκ τοῦ οἴκου Ἰεροβοάμ. Ἐν ἡμέραις πολέμου μητέρα ἐπὶ τέκνοις τῶν δάφισαν. Οὕτω ποιήσω ὑμῖν, οἶκος Ἰσραὴλ, ἀπὸ προσώπου τῶν ἀδικιῶν ὑμῶν. Ὁρθροῦ ἀπεβλήθησαν ἀπεβλήθη βασιλεὺς Ἰσραὴλ, διότι νήπιος Ἰσραὴλ. Καὶ ἐγὼ ἠγάπησα αὐτόν, καὶ ἐξ Αἰγύπτου μετεκάλεσα τὰ τέκνα αὐτοῦ. » Δουλεύσας τῷ Ἑβραϊκῷ, « Ἐξ Αἰγύπτου ἐκάλεσα τὸν υἱόν μου, » ἐξέδωκεν ὁ Ἀκύλας. Ἀναγκάτως δὲ τὸ ρητὸν ἐπεσημειώσαμεν, ἐπεὶ περ καὶ ὁ Ματθαῖος θέτειται τὴν προφητείαν, ὁπνίκα εἰς Αἴγυπτον διακομισθῆναι τὸν Ἰησοῦν, κάκειθεν ἐπανελθεῖν ἐπὶ τὴν γῆν τοῦ Ἰσραὴλ ἐδήλου. Εἰ δὲ ἐπιμέμοιτο τις τῇ εἰς Αἴγυπτον ἀναχωρήσει τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, ἴστω κατὰ λόγον αὐτὴν γεγενῆσθαι. Οὕτε γὰρ ἐπιχεῖν τὸν Ἡρώδη τῆς αὐτοπροαιρέτου κακίας προσήκον ἦν, οὐτ' ἂν βρέφος ἔτ' ὄντα τὸν Σωτῆρα τῶν θαυμάτων ἀπάρξασθαι, καὶ πρὸ καιροῦ τὴν θείαν ἐπιδεικνυσθαι δύναμιν· ὅπερ ἂν ἐπράχθη, εἰ παραδόξως ἐπιβουλεύοντα αὐτῷ τὸν Ἡρώδη μετέλθε, μηδαμῶς ὑπομείνας τὴν εἰς Αἴγυπτον ἅμα τοῖς γονεῦσιν ἀναχώρησιν. Ἄλλὰ γὰρ ἦν τῆς κρείττονος οἰ-

²⁹ Gen. xlix, 9. ³⁰ ibid. 10. ³¹ ibid. 8. ³² ibid. 9. ³³ Ose. x, 14, 15; xi, 1.

κονομίας ἐπὶ καιροῦ τοῦ προσήκοντος τῶν τῆς θεότη-
τος ἀπέβρασθαι θαυμάτων, ὧ γε διὰ παντὸς τοῦ βίου
τὸ πρῶτον καὶ ἀνεξίτητον μεμαρτύρηται, προχείρων
μὲν εἰς τὰς εὐποιίας καὶ τὰς κοινὰς εὐεργεσίας γε-
νομένων, μηδένα δὲ τῶν μὴ ἀκουόντων ἀμυνομένων,
μηδὲ ὅτε ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἦγετο, καὶ ὡς
ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείροντος ἄφρωνος. Πῶς οὖν εἰκὼς
ἦν τὸν τοιοῦτον δεῖν ἐν παιδίῳ μὴ οὐχὶ ὑποχωρῆσαι
τῇ τοῦ Ἡρώδου κακίᾳ, ὧ καὶ ἐν ἀνδρὶ τὸ ἀναχωρεῖν
καὶ τοὺς πονηροὺς ἐκκλίνειν μεμαρτύρηται, ἐπικρύ-
πτεσθαι τε καὶ ὑποφύγειν τὸν ἐπὶ ταῖς παραδοξο-
ποιίαις ἐπαινον; πᾶρῆνει γοῦν τοῖς ὑπ' αὐτοῦ θερα-
πευομένοις μηδὲν λέγειν. Εἰ δ' ἐπὶ τὸν λαὸν τὴν προ-
φητεῖαν ἀναφέρει τις, φάσκων περὶ τοῦ ἐκ σπέρμα-
τος τοῦ Ἰσραὴλ λαοῦ εἰρησθαι, ἐπιστησάτω τῇ τοῦ
λόγου ἀκολουθίᾳ, ταῦτα ἔσσεσθαι φησάση μετὰ τὸ εἰ-
πεῖν ὡς πρὸς αὐτὴν τὴν Ἱερουσαλήμ. « Καὶ ἐξανα-
στήσεται ἀπίστευα ἐν τῷ λαῷ σου, καὶ πάντα περιτε-
τειχισμένα σου οὐχίσειται. » Καὶ ἄπειρ, φησὶν, ὁ τοῖσο-
δε ἄρῃων πέπονθε κατὰ τὸν ἐπελήθοντα αὐτῷ πόλε-
μον, ἐν ᾧ μητέρα ἐπὶ τέκνους ἠδάρισαν, τὰ παρα-
κλήσια καὶ ἴμην αὐτοῖς ποιῆσω διὰ τὰς κακίας ὑμῶν.
Ἵμῖν δὲ τίσι ἢ τοῖς καλουμένοις Ἰσραηλίταις, οἳ
καὶ ἀπεβράβητε σὺν τῷ βασιλεῖ ὑμῶν; τὸν Ἡρώδην
αἰνιτιττόμενος· καὶ ταῦτά γε πάντα πεπόνθατε, « ἰδίῃ
παῖς, » φησὶν, « Ἰσραὴλ, καὶ ἐγὼ ἠγάπησα αὐτὸν,
καὶ ἐξ Αἰγύπτου ἐκάλεσα τὸν Υἱὸν μου. » Πῶς γὰρ
οἶόν τε κατὰ τὸ αὐτὸ τοῖς αὐτοῖς ἐπιμέμφεσθαι, καὶ
πάλιν τοὺς αὐτοὺς ἐπαινεῖν; Ἄλλ' ἦν ὁ ἀληθὴς νοῦς
ταύτην ἔχων θεωρίαν. Ἰσραὴλ γὰρ ὁ Χριστὸς καὶ καθ'
ἑτέρας ἀνηγόρευται προφητείας, ὡς περὸν καὶ ἐπὶ
τῆς παρούσης. Ἐπειδὴ τοίνυν οὗτος, φησὶν, ὑπήκοός
μοι γενόμενος, μορφὴν δούλου ἐλήψε, καὶ γέγονε παι-
δίον ἀγαπητὸν ἐμοί, πᾶσαν τὴν ἐμὴν ἐκτελέσας βου-
λήν, διὰ τοῦτο αὐτὸν μὲν ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου, εἰς ἣν
ἐνανθρωπήσας κατελήλυθεν, οὕτω δηλουμένου τοῦ πε-
ριγείου τόπου, ἢ καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς προχείρου οἴᾳ γνή-
σιον καὶ ἀγαπητὸν Υἱὸν ἀνεκαλέσάμην· ὑμᾶς δὲ, τοὺς
πρὸς οὓς ὁ λόγος, σὺν καὶ τῇ ὑμετέρᾳ βασιλείᾳ ὄλε-
θρος καὶ ἀπίστευα παραλήψεται. Ταῦτα μὲν ἡ προ-
φητεία· πρῶτον δὲ ὅπως ἀπὸ τῶν τοῦ Σωτῆρος
ἡμῶν χρόνων πολιορκηθείσης τῆς Ἱερουσαλήμ, καθ-
ἡρέθη καὶ εἰς τὸ παντελὲς ἀπεβράβη ἡ μέχρι τότε
συστάσασα τοῦ Ἰουδαίου ἔθνους αὐτονομία τε καὶ ἀρχή.
Πλὴν ἀλλὰ τρίτον ἦδη τὰ περὶ τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς
αὐτῆς ἀφίξεως αὐτοῦ προπεφήτευται. Εἰ δὲ τις αὐτὰ
μηδαμῶς ἐφαρμόζειν ἐπὶ τὸν ἡμέτερον λέγοι Σωτῆ-
ρα, ἀλλὰ τὰ γε τῆς τοῦ Ματθαίου παραθέσεως ἀπὸ
τῆς παρὰ Μωϋσεῖ μαρτυρίας αὐτῷ παρελημμένα,
ἦν καὶ ἀρτίως διεληλύθαμεν, τὸ, « Ὁ Θεὸς ὠδήγησεν
αὐτὸν ἐξ Αἰγύπτου, » διηγουμένοι· ἐπεὶ μηδ' αὐτὸς ὁ
εὐαγγελιστὴς ἀπὸ τῆς τοῦ Ὡσηε προφητείας εἰληφθαι
αὐτῷ τὸ λόγιον ἔφησεν, ὡς δύνασθαι, καὶ πόθεν ἐπι-
ζητήσαντας, εὐρεῖν αὐτὸ κείμενον· ὅθεν εἰκὼς τὸν
εὐαγγελιστὴν πεποιθῆσθαι αὐτοῦ τὴν ἐκθεσιν.

Ossem ab illo accepta, ne neget, quod paulo ante
tractavimus, dum illud 428 : « Deus duxit illum ex
Ægypto, » enarremus, quando ne ipse quidem evangelista, se ab ipsius
Osee prophetia oraculum ac-
cepisse indicavit, ut undecunque quærentes possint illi ubicunque positum sit, invenire : ibi videlicet
unde par est evangelistam illud protulisse.

A rum enim præstantioris cujusdam dispensationis
ac sapientiæ fuit, suo atque accommodato tempore
miraculorum, quæ ad divinitatem pertinent. ini-
tium facere eum cui in tota vita mansuetudinis et
clementiæ testimonium redditum est, quique ad
promerendum, atque ad communia officia fungen-
da propensus exstitit, nec aliquem unquam eorum
qui non ipsi auscultaverunt, ultus est, ne tunc qui-
dem cum ut ovis ad occisionem ducedatur, atque
ut agnus coram tondeute se, obmutescebat. 427
Qui autem, quæso, convenisset, eum, qui talis erat,
puerum adhuc Herodis malitiæ non concedere, cui
etiam ad virilem ætatem profecto, concedendi et
malignos declinand, testimonium redditum est ?
quique et se occultare, et in miraculis edendis
B laudem effugere consueverit ? nam quos ipse curas-
set, iis imperabat ut nemini dicerent. Quod si quis
prophetiam hanc ad populum referat, dicatque hæc
de populo ex semine Israel oriundo dicta esse, is
attendat verborum ordinem in quibus hæc futura
dicuntur, postquam dictum est quasi ad ipsum Jeru-
salem, « et exsurget perditio in populo tuo, et
omnia munita tua peribunt ; » et quæ quidem
princeps passus est in bello, in quo matrem super
filiis, terræ alliserunt, eadem vobis quoque ipsis
faciam propter malitias vestras. Vobis porro qui-
bus tandem aliis, nisi qui vocamini Israelitæ ?
quique etiam rejecti estis cum rege vestro ? ubi He-
rodem obscurius indicat : et hæc omnia passi
estis, « quoniam puer, inquit, est Israel, et ego di-
lexi eum : et de Ægypto vocavi filium meum. »
C Qui enim fieri potest, ut eodem in loco eosdem et
accuset et laudet ? sed verus sensus est is, qui hanc
habet contemplationem. Israel enim in alia proph-
etia dictus est Christus, quemadmodum in hac quo-
que quam nunc tractamus. Quoniam igitur hic,
inquit, obediens mihi factus, formam servi accepit,
et factus est puer mihi dilectus, dum omnia quæ-
cunque volo efficit, idcirco illum ex Ægypto, ad
quam hominis forma assumpta descendit, dum ea
voce terrenus locus significatur, aut etiam ex illa
vulgatiore tanquam legitimum dilectumque Filium
evocavi : vos autem ipsos ad quos sermo directus
est, una cum regno vestro interitus et perditio
comprehendet. Hæc quidem ipsa prophetia : con-
stat autem quemadmodum post Salvatoris nostri
tempora, cum obsessa fuisset ac vastata Jerusa-
lem, sublatus est, et ad extremam perniciem rejectus,
qui usque ad illud tempus steterat Judaicæ
gentis legum usus omnisque principatus. Verum-
tamen jam tertio, quæ ad Ægyptum pertinent,
quæque ad iter quod in illam est factum, divinitus
prædicta sunt : quod si quis nullo modo fateatur
ea nostro Salvatore convenire, at saltem cum ea
Matthæus apposuerit, de testimonio quod est apud
tractavimus, dum illud 428 : « Deus duxit illum ex

Ab Isata. — De Joannis in deserto prædicatione.

« Vox clamantis in deserto : Parate viam Domini : rectas facite semitas ejus. Omnis vallis implebitur, et omnis mons et collis humiliabitur : et erunt prava in rectam, et asperæ in vias planas : et videbitur gloria Domini. Et videbit omnis caro salutare Dei, quoniam Dominus locutus est³⁴. » Hoc quoque vaticinium oportebat sub Salvatoris nostri tempus suum finem contingere. Quocirca, ut apud Lucam evangelistam scriptum est, « In anno quinto decimo imperii Tiberii Cæsaris, procurante Pontio Pilato Judæam, » cæterisque imperantibus qui cum hoc connumerantur, « factum est verbum Dei ad Joannem Zachariæ filium, in deserto. Et cum venisset in omnem terram, quæ est circum Jordanem, prædicavit baptismum penitentiam in remissionem peccatorum³⁵. » Hisce autem evangelista adjicit testimonium, dicens : « Sicut scriptum est in libro sermonum Isaie prophetæ : Vox clamantis in deserto : Parate viam Domini³⁶, » et quæ sequuntur. Quid igitur tandem aliud clamabat Joannis illa in deserto prædicans vox ad turbas exeuntes, ut ab ipso baptizarentur, tanquam ad reptilia deserti, quam conveniens accommodatumque illud : « Germina viperarum, quis ostendit vobis fugere a ventura ira³⁷? » Et rursus dum pravos animas in rectas, et asperas in vias planas reparat, dicebat iisdem : « Facite igitur fructus dignos penitentiam³⁸. » Et hæc scilicet complebantur, dum Joannes præparabat eos qui visuri erant gloriam Domini, et quod vocatur salutare Dei, quod quidem nihil aliud est, quam Christus, sicut verbis illis testificatur : « Ego quidem vos aqua baptizo : venit autem fortior me post me, **429** cujus non sum dignus calceamenta gestare. Ipse vos baptizabit in Spiritu sancto et igne³⁹. » Qui etiam cum Jesum vidisset venientem, exclamavit : « Ecce Agnus Dei qui tollit peccatum mundi. Hic est, de quo ego dixi : Post me venit vir, qui ante me factus est⁴⁰. » Quod vero idem esset salutare Dei, Simeon quoque testificatus est, qui accepto in ulnas puero Jesu, dixit : « Nunc dimittis servum tuum, Domine, secundum verbum tuum, in pace. Quia viderunt oculi mei salutare tuum, quod parasti ante faciem omnium populorum, lumen ad revelationem gentium⁴¹. » Quibus etiam propheta consentit, dum ait : « Et videbit omnis caro salutare Dei. » Illud enim, « omnis caro, » pro omnibus gentibus dictum est. Ut autem demonstretur quomodo hæc suum finem contigerint, et gentes Christum Dei agnoverint, multis non opus est verbis : et quæ quidem ad verbum solent considerari, in hunc completa sunt modum. Cæterum quid, quæso, fuit in causa, ut non in urbibus neque in ipsa Jerusalem, sed in deserto, Joannes suggestum sibi ad prædicandum elegerit? ad hoc quæsi

³⁴ Isa. xl, 3-5. ³⁵ Luc. iii, 1-5. ³⁶ ibid. 4. ³⁷ ibid. 7. ³⁸ ibid. 8. ³⁹ ibid. 16. ⁴⁰ Joan. i, 23, 30. ⁴¹ Luc. ii, 29-32.

A Ἀπὸ τοῦ Ἠσαίου. — Περὶ τοῦ κατὰ τὴν ἔρημον Ἰωάννου κηρύγματος.

« Φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἔρημῳ· Ἐτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου· εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ. Πᾶσα φάραξ πληρωθήσεται, καὶ πᾶν ὄρος καὶ βουνὸς ταπεινωθήσεται· καὶ ἔσται τὰ σκολιὰ εἰς εὐθείαν, καὶ αἱ τραχεῖαι εἰς ὁδοὺς λείας· καὶ ὀρθήσεται ἡ ὄψα Κυρίου. Καὶ ἔσται πᾶσα σὰρξ τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ, ὅτι Κύριος ἐλάλησεν.» Ἐδὲ καὶ ταύτην ἐπιτίτων χρόνων τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπὶ πέρας ἔλθειν τὴν πρόβησιν. Διόπερ κατὰ τὸν εὐαγγελιστὴν Λουκᾶν, « Ἐν ἔτει πεντεκαίδεκάτῃ τῆς ἡγεμονίας Τιβερίου Καίσαρος, ἐπιτροπεύοντος Ποντίου Πιλάτου τῆς Ἰουδαίας, » καὶ τῶν τούτῳ συναριθμουμένων, « ἐγένετο ῥῆμα Θεοῦ ἐπὶ Ἰωάννην τὸν τοῦ Ζαχαρίου υἱὸν ἐν τῇ ἔρημῳ· ὃς ἔλθων εἰς πᾶσαν τὴν περιχώρον τοῦ Ἰουδαίου, ἐκήρυσσε βάπτισμα μετανοίας εἰς ἄρσιν ἁμαρτιῶν. Τούτοις δ' οὖν ὁ εὐαγγελιστὴς ἐπιμαρτυρεῖ λέγων· « Καθὼς γέγραπται ἐν βίβλῳ λόγων Ἠσαίου τοῦ προφήτου· Φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἔρημῳ· Ἐτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου· » καὶ τὰ ἑξῆς. Τί δὲ οὖν ἔδοξα ἡ δὲ τοῦ Ἰωάννου φωνὴ ἐπὶ τῆς ἔρημου κηρύσσουσα ἡ τοῖς ἐκπορευομένοις ὄχλοις βαπτισθῆναι ὑπ' αὐτοῦ, ὡς ἐρπετοῖς ἐρήμου τυγγάνουσιν, εἰκαίως τῇ προφητείᾳ· Ἐγενήματα ἐχιδνῶν, τίς ὑπέδειξεν ὑμῖν φυγεῖν ἀπὸ τῆς μελλούσης ὀργῆς; » Πάλιν τε αὐτὰς σκολιάς ψυχὰς εἰς εὐθείας, καὶ τὰς τραχεῖας εἰς ὁδοὺς λείας μετασκευάζουσα ἔφασκε τοῖς αὐτοῖς· « Ποιήσατε οὖν καρποὺς ἀξίους τῆς μετανοίας. » Καὶ ταῦτά γε συντελεῖτο προπαρασκευάζοντος **430** Ἰωάννου τοὺς ὀφειμένους τὴν δόξαν Κυρίου, καὶ τὸ καλούμενον σωτήριον τοῦ Θεοῦ, οὐκ ἄλλον ὄντα τοῦ Χριστοῦ, ὡς ἐμαρτυρεῖ λέγων· « Ἐγὼ μὲν ὑμᾶς ὕδατι βαπτίζω· ἔρχεται δὲ ὁ ἰσχυρότερός μου ἔπισω μου· οὗ οὐκ εἰμὶ ἄξιος· τὰ ὑποδήματα βαπτῆσαι, αὐτὸς ὑμᾶς βαπτίσει ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρὶ. » Ὅς καὶ ἰδὼν τὸν Ἰησοῦν ἐρχόμενον ἀνεζώησεν· « Ἰδὲ ὁ Ἄμνος τοῦ Θεοῦ ὁ αἴρων ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου. Οὗτός ἐστι περὶ οὗ εἶπον· « Ὁπίσω μου ἔρχεται ἄνθρωπος, ὃς ἐμπροσθέν μου γέγονε. » Τὸν αὐτὸν δὲ εἶναι τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ καὶ ὁ Συμεὼν ἐμαρτύρησεν, ὃς λαβὼν ἐπὶ ταῖς ἀγκάλαις βρέφος ὄντα τὸν Ἰησοῦν, ἔφη· « Νῦν ἀπολύεις τὸν δούλον σου, Δέσποτα, κατὰ τὸ ῥῆμά σου, ἐν εἰρήνῃ. Ὅτι εἶδον οἱ ὀφθαλμοί μου τὸ σωτήριόν σου, ὃ ἠτοίμασας κατὰ πρόσωπον πάντων τῶν λαῶν, φῶς εἰς ἀποκάλυψιν ἐθνῶν· » οἷς συνάδει καὶ ὁ προφήτης εἰπὼν· « Καὶ ἔσται πᾶσα σὰρξ τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ. » Τὸ γὰρ « πᾶσα σὰρξ, » ἀντὶ πάντων εἴρηται τῶν ἐθνῶν. Ὅπως δὲ ταῦτα τέλους ἔτυχε, καὶ τὰ ἔθνη τὸν Χριστὸν ἐπέγνω τοῦ Θεοῦ, μακρῶν οὐ δεῖ λόγων. Καὶ τὰ μὲν ῥητὰ τοῦτον ἐπιτρύπητο τὸν τρόπον. Τί δ' ἦν τὸ αἴτιον τοῦ μὴ ἐν πόλεσι, μηδ' ἐπ' αὐτῆς τῆς Ἰερουσαλήμ, ἀλλ' ἐπὶ τῆς ἔρημου Ἰωάννην παρελθόντα κηρύττειν; ὁ μὲν τις φῆσαι ἂν εἰς ἀποπλήρωσιν τῆς προφη-

τέλας τοῦτο αὐτὸν πεποιημένοι· ἀλλ' ὁ ἀκριθῆς εὐθέως ἐξετάζων, αὐτὴ δὲ ἡ προφητεία τί ποτ' ἄρα σημαίνειν βουλομένη τὴν ἔρημον καὶ τὰ κατ' αὐτὴν ἐδήλου, πεύσεται· πρὸς δὲ φήσομεν, ὅτι καὶ τοῦτο σημείον ἦν καθαιρέσεως τῆς Ἱερουσαλήμ, καὶ τοῦ πρὸς αὐτὴν θυσιαστηρίου, τῆς τε κατὰ τὸν Μωϋσέως νόμον λατρείας, ὅτε μηκέτ' αὐτοῖς διὰ τῶν κατὰ νόμον θυσιῶν τὰ τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν προὔξενεῖτο, ἀλλὰ διὰ καθάρσεως λουτροῦ ἐπὶ τῆς πάλας διψάδος καὶ ἐρήμου, λέγω δὲ τῆς τῶν ἐθνῶν Ἐκκλησίας, παραδιδόμενου, ἐν ἧ καὶ ἡ προφητικὴ γενομένη φωνὴ ἐτοιμάζειν παρακελεύεται τὴν ὁδὸν Κυρίου, τὰς μὲν κάτω που εἰς βάθος κακίας, ὡς ἐν φάραγγι κειμένας ψυχὰς ἐπαρθήσεσθαι, τὰ δὲ πάλαι ὑψώματα τῆς Ἱερουσαλήμ, καὶ τῶν ἐπ' αὐτῆς ἀρχόντων τε καὶ βασιλέων, ὄρη καὶ βουνούους ὀνομαζόμενα, ταπεινωθήσεσθαι θεοπίζουσα· ὧν ἐπιτελεσθέντων, φησί· « Πᾶσα σὰρξ ὑψεται τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ. » Δῆλον δ' ὅτι πᾶσα ἡ ἐν σαρκὶ ἐπὶ γῆς ἀναστρέφουσα ψυχὴ Ἑλλήνων ὄμοῦ καὶ βαρβάρων, καὶ πάντων ἀπαξιαπλῶς τῶν ἐθνῶν· ἃ καὶ τῇ προρόθῃσει ἀκολουθῶν εἰς πέρας ἐλθόντα δεικνύονται. Ζητῶ δὲ παρ' ἐμαυτοῦ, τί ἄρα ἦν τὸ ἐκπλήξαν τοὺς πολλοὺς ἐν τῷ Ἰωάννῃ, ὡς θαυμάσαι αὐτὸν καὶ κηρύττοντι βάπτισμα μετανοίας πιστεῦσαι, πάντας τε πανταχόθεν τὰ οἰκεία ἀπολιπόντας συρρεῖν ἐπὶ τὴν ἔρημον, μάλιστα ὅτε μηδεμίαν αὐτοῦ πρᾶξιν ἱστοροῦσιν οἱ λόγοι. Οὕτε γὰρ νεκρούς ἐγείρας, οὔτε ἕτερα θαύματα πεποιηκῶς ἀναγέγραπται. Τί δὲ ἴσιν ἦν τὸ ἐκπλήξαν τοὺς πάντας; ἢ μήποτε ὁ ξένος καὶ παραλλάτων τῶν πολλῶν αὐτοῦ βίος; προφητεία γὰρ ἐκ τῆς ἐρήμου ξένην ἡμιεσμένος στολήν, πᾶσαν δὲ τὴν κοινήν ἀνθρώπων διατριβὴν ἐκπεπόμενος· οὔτε γοῦν εἰς κόμην, οὔτε εἰς πόλιν, οὔτε εἰς κοινὸν σύλλογον ἀνδρῶν παρέβαλλεν. Ἀλλὰ οὐδὲ τῆς κοινῆς μετείχε τροφῆς· γέγραπται γοῦν, ὡς « ἐκ τῆς τοῦ παιδὸς ἡλικίας ἦν ἐν ταῖς ἐρήμοις ἕως ἡμέρας ἀναδείξιος αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἰσραὴλ. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἐνδομα αὐτοῦ ἦν ἐκ τριχῶν καμήλων πεποιημένον, ἢ δὲ τροφὴ αὐτοῦ ἀκριδῶς καὶ μέλι ἄγριον. » Μὴ πη οὖν, ὁρῶντες ἄνδρα Ναζιραῖον μὲν Θεοῦ τὴν τρίχα, θεοπροπέως δὲ πρόσωπον ὑποφαίνοντα, σχημά τε ξένον περιβολῆς ἡμιεσμένον, ἀθρόως ποθὲν ἐξ ἀφανῶς ἐρήμου φαινόμενον, καὶ μετὰ τὸ κήρυγμα πάλιν εἰς τὴν ἔρημον καὶ εἰς τὸ ἀφανὲς ὑποχωροῦντα, καὶ ἄποτον, ἄτροφον, ἀκοινωνητόν τοῖς πολλοῖς, εἰκότως ἐξεπλήττοντο, μηδ' ἀνθρώπων αὐτὸν ὑπονοοῦντες ὑπάρχειν; πῶς γὰρ τὸν μηδὲ ἐν χρεῖζ τροφῆς γινόμενον; διὸ καὶ ἄγγελον ὑπείληφεν εἶνα· τοῦτον αὐτὸν ἐκεῖνον, τὸν διὰ τοῦ προφήτου δηλούμενον, κατὰ τὸ, « Ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδὸν σου ἐμπροσθέν σου. » Κέχρηται γοῦν τῇ παραθέσει καὶ ταύτης τῆς Γραφῆς Μάρκος ὁ εὐαγγελιστῆς. Καὶ ὁ Σκο-

A fortasse responderit, illum hoc fecisse ut prophetia compleretur. Sed qui exquisitius ac diligentius se doceri voluerit, illico interrogabit : Atqui prophetia hæc quid tandem sibi volebat, cum desertum, et ea quæ ad id genus pertinent enuntiabat? cui respondimus, quod hoc quoque signum erat evertendæ urbis Jerusalem, et ejus quod in ipsa erat altaris, ritusque illius, qui secundum Mosaicam legem servabatur, quando non amplius per legitima sacrificia remissio illis peccatorum conciliabatur, sed per purgationem lavacri, quod in olim sitibunda ac deserta, dico autem, in collecta de gentibus Ecclesia, tradebatur, in qua etiam illa quæ facta est prophetica vox, parare viam Domini jubet, dum malitias in imo quodam fundo, quasi in convalle positas animarum auferendas, et veteres urbis Jerusalem atque eorum qui in illa imperabant principum ac regum, qui montes et colles nominantur, altitudines dejiciendas vaticinatur, quibus perfectis, « Omnis, inquit, caro videbit salutare Dei. » Hoc est omnis quæcunque corpori inclusa in terra versatur anima, tam barbarorum quam Græcorum, hoc est, omnium omnino gentium : quæ quidem ipsi vaticinio consentanea ad suum finem pervenisse demonstrantur. **430** Dum igitur mecum tacitus quæro, oborta mihi est dubitatio, quid tandem illud esset in Joanne, quo capta multitudo illa admiraretur hominem, et prædicanti baptismi pœnitentiæ fidem haberet, quidque illud quo ducti omnes undique rebus propriis relictis confluerent in desertum, cum præsertim nulla illius gesta memoriæ prodita sint : neque enim quod aut mortuos excitaverit, aut alia miracula fecerit, scriptum exstat. Quid igitur illud erat quod admirandos omnes redderet? Num forsitan novum et quod a multitudine abhorreret vitæ illius genus? procedebat enim ex deserto inusitatum indutus habitum, omnemque communem hominum consuetudinem declinans : nam neque in vicum ullum, neque in urbem, neque in communem aliquem virorum cœtum commeabat. Sed ne victu quidem communi vesceretur : siquidem scriptum est, quod « a puerili ætate in solitudine versaretur ad illum usque diem, quo ipsi Israel ostenderetur. Quin etiam ejus vestimentum ex pilis camelorum confectum erat, et cibus locustæ et mel silvestre. » Nunquid igitur cum capillo quidem Naziræum Dei viderent, qui, quæ Deum facile deceat, faciem ostentaret, vestimenti autem inusitatum genus indutum, repente nescio unde e latebris solitudinis prodeuntem, et post prædicationem, rursus in solitudinem et in latebras recedentem, sine potu, sine cibo, abhorrentem a multitudine, merito obstupescerant, et ne hominem quidem illum esse arbitrabantur? quidni illum qui vel nullo cibo indigeret? quocirca eundem angelum esse credebant illum ipsum de quo propheta loquitur, dum dicit : « Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui parabit viam

tuam ante te ⁴¹. » Eundem Scripturæ locum Marcus quoque evangelista citavit. Quin etiam ipse Salvator huic rei tēstimonium exhibet, dicens : « Venit Joannes ad vos, neque comedens neque bibens, et dicitis, dæmonium habet ⁴². » Incredulos enim et adversus veritatem difficiles et perveraces, credibile est propter illud quo Joannes utebatur vitæ genus, talia in illum probra jactasse, sicut econtrario qui virtutis illius sensu afficiebantur, angelum existimasse. Hæc igitur arbitror ipsum Joannem intuentibus admirationem, ac stuporem erga hominem attulisse : quapropter ad eam animæ purgationem, quæ ab illo denuntiabatur, undique concurrebant. **431** Meminit autem hujusce, quæ de illo fertur, historiæ, etiam Josephus in decimo octavo *Judææ Antiquitatis* libro, in hunc modum scribens : « Nonnulli autem Judæorum putabant ideo periisse Judæorum exercitum, quod Deus justissime ulcisci voluerit supplicium Joannis, qui Baptista vocabatur : hunc enim occiderat Herodes virum bonum, et Judæos adhortantem ut exercitatione virtutis, mutuaque inter seipos justitia atque erga Deum pietate utentes, ad baptismum accederent : sic namque ablutionem quoque ipsi videri acceptam. »

Ab eodem. — Item de solitudine, ipsoque nomine Jordane fluvio, apud quem Joannes baptizabat.

« Lætare, solitudo sitiens : exsulet desertum, et floreat ut lilium, et effloebunt et exsultabunt deserta Jordanis, et gloria Libani data est ei, et honor Carmeli, et populus meus videbit gloriam Domini ⁴³. » Quibus adjungit : « Convalescite, manus remissæ, et genua soluta : consolamini pusillanimis intellectu : confirmamini, ne timeate. Ecce Deus noster judicium reddit, et reddet. Ipse veniet et salvabit nos. Tunc aperientur oculi cæcorum, et aures surdorum audient. Tunc saliet, ut cervus, claudus, et plana erit lingua mutorum. Quoniam erupit in deserto aqua, et scissura inundans in terra sitiendi ⁴⁴. » Hæc autem Salvatoris nostri plane admirabilibus gestis completa sunt, post Joannis prædicationem. Contemplare igitur, quemadmodum solitudinem evangelice instruit, neque id simpliciter aut quamvis solitudinem, sed definite illam et solam, quæ est apud Jordanem fluvium : quandoquidem juxta hanc versans Joannes baptizabat, ut Scriptura ipsa fides facit, dicens : « Erat Joannes in solitudine baptizans, et exibat ad illum omnis Judæa regio, et Hierosolymorum incolæ omnes, et baptizabantur ab illo in Jordane ⁴⁵. » Hanc igitur solitudinem ejus quæ quondam ab omnibus bonis deserta erat, dico autem **432** collectæ de gentibus Ecclesiæ, signum gestare arbitror, ipsum vero fluvium in solitudine, purgantem omnes qui in ipso abluerentur, purgationis cujusdam, quæ secundum sententiam intelligatur, imaginem generare, qua de re loquuntur Scripturæ dicentes :

« τὴν δὲ μαρτυρεῖ λέγων· Ἐΐθλθεν ὁ Ἰωάννης πρὸς ὑμᾶς μῆτε ἐσθίων, μῆτε πίνων, καὶ λέγετε· Δαιμόνιον ἔχει. » Τοὺς γὰρ ἀπιστοῦντας καὶ πρὸς τὰ ἀληθῆ δυσχερεῖς καὶ δυσενδότους εἰκὼς ἦν διὰ τὸν εἰρημένον τοῦ Ἰωάννου βίον τοιαῦτα αὐτὸν βλασφημεῖν, ὡς ἔμπαινον τοὺς συνθησθημένους τῆς κατ' αὐτὸν ἀρετῆς ἀγγελον ὑπολαμβάνειν. Ταῦτα γοῦν ἡγοῦμαι τοῖς τὸν Ἰωάννην ὀρώσει θαῦμα περὶ αὐτοῦ παρασεῖν· διὸ καὶ συνέτρεχον πανταχόθεν ἐπὶ τὴν δι' αὐτοῦ κηρυττομένην τῆς ψυχῆς κάθαρσιν. Μένονται δὲ τῆς κατ' αὐτὸν ἱστορίας Ἰωσήπος ἐν ὀκτωκαιδέκατῳ τῆς Ἰουδαϊκῆς Ἀρχαιολογίας, τοῦτον γράφων τὸν τρόπον· « Τισὶ δὲ τῶν Ἰουδαίων ἐδόκει ὀλωλέναι τὸν Ἰουδαίων στρατὸν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ μᾶλα δικαίως τιννυμένου κατὰ ποινὴν Ἰωάννου τοῦ καλουμένου Βαπτιστοῦ. Κτείνει γὰρ τοῦτον Ἡρώδης ἀγαθὸν ἄνδρα, καὶ τοῖς Ἰουδαίοις κελεύοντα ἀρετὴν ἐπασκοῦσι, καὶ τῇ πρὸς ἀλλήλους δικαιοσύνῃ, καὶ πρὸς Θεὸν εὐσεβεῖα χρωμένοις βαπτισμῶ συνίεναι· οὕτω γὰρ δὴ καὶ τὴν βάπτισιν ἀποδεκτὴν αὐτῷ φαίνεσθαι. »

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Ἔτι περὶ τῆς ἐρήμου, καὶ αὐτοῦ δὴ ὀνομαστί τοῦ Ἰορδάνου ποταμοῦ, παρ' ᾧ Ἰωάννης ἐβάπτισεν.

« Εὐφράνθητι, Ἐρημος διψῶσα· ἀγαλλιᾶσθω Ἐρημος, καὶ ἀνθείτω ὡς κρίνον, καὶ ἐξανθήσει, καὶ ἀγαλλιᾶσεται τὰ ἔρημα τοῦ Ἰορδάνου· καὶ ἡ δόξα τοῦ Λιβάνου ἐδόθη αὐτῇ, καὶ ἡ τιμὴ τοῦ Καρμῆλου, καὶ ὁ λαὸς μου ὕψεται τὴν δόξαν Κυρίου· » οἷς ἐπιλέγει· « Ἰσχύσατε, χεῖρες ἀνεμῆναι, καὶ γόνατα παραλελυμένα· παρακαλέσατε, οἱ ὀλιγόψυχοι τῇ διανοίᾳ, ἰσχύσατε, μὴ φοβείσθε. Ἰδοὺ ὁ Θεὸς ἡμῶν κρίσιν ἀνταποδίδωσι, καὶ ἀνταποδύσει. Αὐτὸς ἔξει, καὶ σώσει ἡμᾶς. Τότε ἀνοιχθήσονται ὀφθαλμοὶ τυφλῶν, καὶ ὧτα κωφῶν ἀκούσονται· τότε ἀλείψεται ὡς ἔλαφος ὁ χωλὸς, καὶ τρανὴ ἔσται γλώσσα μογιάλων· ὅτι ἐβράγη ἐν τῇ ἐρήμῳ ὕδωρ, καὶ φάραγξ ἐν γῆ διψώσῃ. » Καὶ ταῦτα διὰ τῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν προφανῶς παραδόξων ἔργων ἐπληροῦτο μετὰ τὸ Ἰωάννου κήρυγμα. Ὅρα τοιγαροῦν, ὅπως τὴν ἔρημον εὐαγγελίζεται, οὐχ ἀπλῶς, οὐδὲ τὴν τυχοῦσαν, ἀλλ' ἐκεῖνην ἀφωρισμένην, καὶ μόνην τὴν παρὰ τῷ Ἰορδάνῳ ποταμῷ· ἐπειδὴ περ παρὰ ταύτῃ διατρέβων ὁ Ἰωάννης ἐβάπτισεν, ὡς ἡ Γραφὴ μαρτυρεῖ, λέγουσα· « Ἐγένετο Ἰωάννης ἐν τῇ ἐρήμῳ βαπτίζων, καὶ ἐξεπορεύετο πρὸς αὐτὸν πᾶσα ἡ Ἰουδαία χώρα, καὶ οἱ Ἱεροσολυμίται πάντες, καὶ ἐβαπτίζοντο ὑπ' αὐτοῦ ἐν τῷ Ἰορδάνῳ. » Τὴν μὲν οὖν Ἐρημον, τῆς πάλαι πάντων τῶν κατὰ Θεὸν ἀγαθῶν ἐρήμου, λέγω δὴ τῆς ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίας, σύμβολον περιέχειν ἡγοῦμαι, τὸν δὲ ποταμὸν τὸν ἐπὶ τῆς ἐρήμου, καθάροντα πάντας τοὺς ἀπολουομένους ἐν αὐτῷ, καθαρᾶτου τινὸς εἶναι

⁴¹ Ma ach. III, 1. ⁴² Matth. XI, 18. ⁴³ Isa. XXXV, 1, 2. ⁴⁴ ibid. 3-6. ⁴⁵ Marc. I, 5.

κατὰ διάνοιαν θεωρουμένου εικόνα, περὶ οὗ διαλα-
λοῦσιν αἱ Γραφαὶ λέγουσαι· «Τοῦ ποταμοῦ τὰ ὀρ-
μήματα εὐφραίνουσι τὴν πόλιν τοῦ Θεοῦ.» Σημαί-
νει δὲ τοῦτο τὴν ἀέναον ἐπιβρόχην τοῦ θεοῦ Πνεύ-
ματος, ἀνωθεν πηγάζοντος, καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ πόλιν
ἄρδοντος, οὕτω καλουμένης τῆς κατὰ Θεὸν πολι-
τείας. Οὗτος δὴ οὖν ποταμὸς τοῦ Θεοῦ καὶ μέχρι
τῆς ἐρήμου κατελήλυθε, δηλαδὴ τῆς ἐξ ἔθνῶν Ἐκ-
κλησίας, καὶ ταύτη τῶν ἐν αὐτῷ ζωτικῶν ναμά-
των εἰσέτι νῦν ἐπιχορηγεῖ. Πρὸς τοῦτοις ἡ προφη-
τεία τῇ δηλωθείσῃ ἐρήμῳ δοθήσεσθαι φησι τὴν
δόξαν τοῦ Λιβάνου, καὶ τὴν τιμὴν τοῦ Καρμήλου.
Τίς δ' ἐστὶν ἡ δόξα τοῦ λιβάνου ἢ ἡ διὰ θυσιῶν,
κατὰ τὸν Μωϋσέως νόμον, ἐπιτελουμένη λατρεία;
ἢν παραιτησάμενος ὁ Θεὸς διὰ τῆς λεγούσης προ-
φητείας, « Ἴνα τί μοι Λιβάνον ἐκ Σαβὰ φέρετε;
καὶ τί μοι πληθὸς τῶν θυσιῶν ὑμῶν; » ἐπὶ τὴν
ἐρημον τοῦ Ἰορδάνου μετατέθηκε τὴν δόξαν τῆς
Ἱερουσαλήμ, τῆς κατ' εὐσέβειαν ἀγωγῆς οὐκ ἐπὶ
Ἱερουσαλήμ, ἀλλ' ἐπὶ τῆς ἐρήμου συντελεῖσθαι
ἄρξαμένης ἀπὸ τῶν Ἰωάννου χρόνων. Ἰσαύτως
δὲ καὶ ἡ τιμὴ τοῦ νόμου, τῶν τε κατ' αὐτὸν σω-
ματικώτερον νομοθετημένων δέδοται τῇ ἐρήμῳ τοῦ
Ἰορδάνου διὰ τὴν ἀποδοθεῖσαν αἰτίαν, ὅτι μηκέτ'
ἐπὶ τὴν Ἱερουσαλήμ προσέφευγον οἱ τῆς κατὰ ψυ-
χὴν θεραπείας δεόμενοι, ἀλλὰ ἐπὶ τὴν ὀνομαζομέ-
νην Ἴερημον, τῆς ἐν αὐτῇ κηρυττομένης ἀφέσεως τῶν
ἀμαρτημάτων ἔνεκεν. Οἶμαι δὲ καὶ τοῦ Σωτῆρος
ἡμῶν τὴν ἐπὶ τὸ βάπτισμα παρουσίαν δηλοῦσθαι
διὰ τοῦ, « Καὶ ὁ λαὸς μου ἔβηται τὴν δόξαν Κυρίου,
καὶ τὸ ὕψος τοῦ Θεοῦ. » Τότε γὰρ καὶ ὤφθη τοῦ
Σωτῆρος ἡμῶν ἡ δόξα, ὅτε βαπτισθεὶς « ἀνέβη ἀπὸ
τοῦ ὕδατος, καὶ ἀνέψυξαν αὐτῷ οἱ οὐρανοὶ, καὶ
εἶδε τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ καταβαίνον ὡσεὶ περιστε-
ρᾶν, καὶ μένον ἐπ' αὐτόν. » ὅτε καὶ φωνὴ ἐκ τῶν
οὐρανῶν ἠκούσθη λέγουσα· « Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός
μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ ἠδόκησα. » Ἀλλὰ καὶ πᾶς
ὁ γνησίως ἐπὶ τὸ τοῦ λουτροῦ παριῶν μυστήριον,
τὴν περὶ τοῦ Χριστοῦ παραλαβὴν θεολογίαν, τὴν δό-
ξαν αὐτοῦ θεάσεται, λέξων ἂν ὁμοίως τῷ Παύλῳ·
« Εἰ καὶ ἐγνώκαμεν κατὰ σάρκα Χριστὸν, ἀλλὰ
νῦν οὐκέτι γινώσκομεν. »

Ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ ι. — Περὶ τοῦ μετὰ βάπτισμα
πειρασμοῦ τοῦ Χριστοῦ.

« Ὁ κατοικῶν ἐν βοηθείᾳ τοῦ Ὑψίστου, ἐν σχέπῃ
τοῦ Θεοῦ οὐρανοῦ ἀύλισθήσεται. Ἐρεῖ τῷ Κυρίῳ·
Ἀντιλήπτω μου εἶ, καὶ καταφυγὴ μου. Ὁ Θεός
μου βοηθός μου, καὶ ἐλπίω ἐπ' αὐτόν· ὅτι αὐτὸς ρύ-
σεται με ἐκ παγίδος θηρευτῶν, καὶ ἀπὸ λόγου τα-
ραχώδους. Ἐν τοῖς μεταφρένοις ἑαυτοῦ ἐπισκιάσει
σοι, σὺ δὲ τὰς πτέρυγας αὐτοῦ ἔλπιεις. Ὅπλῳ κυκλώ-
σει σε ἡ ἀλήθεια αὐτοῦ, οὐ φοβηθήσῃ ἀπὸ φόβου
ωκτερινοῦ, ἀπὸ βέλους πετωμένου ἡμέρας, ἀπὸ
πράγματος διαπορευομένου ἐν σκότει, ἀπὸ συμπτώ-
ματος, καὶ δαιμονίου μεσημβρινοῦ. Περσεύεται ἐκ τοῦ
κλίτους σου χιλιὰς, καὶ μυριάς ἐκ δεξιῶν σου· πρὸς
σὲ δὲ οὐκ ἐγγίει. Πλὴν τοῖς ὀφθαλμοῖς σου κατανοή-

A « Fluminis impetus laetificat civitatem Dei⁴⁷. » Si-
gnificat porro hoc perpetuam influxionem divini
Spiritus, qui desuper inundat, et Dei civitatem ir-
rigat, sic autem vocatur vitæ genus, ejus quæ a
Deo dirigitur. Hic igitur Dei fluvius usque ad soli-
tudinem devenit, collectam videlicet de gentibus
Ecclesiam : et huic quas in se ipso habet aquas vita-
les etiam nunc abunde largitur. Postea idem vati-
cinium eidem solitudini canit datum iri gloriam
Libani, et honorem Carmeli : sed quænam est gloria
Carmeli nisi is qui ex lege Moysis per sacrificia
celebrabatur ritus? quem ubi repudiavit Deus per
eam prophetiam quæ ait : « Cur mihi thus de Saba
affertis? et quid mihi multitudo sacrificiorum ve-
strorum⁴⁸? » in solitudinem Jordanis transtulit glo-
riam Jerusalem, postquam ratio pie religioseque
vivendi non in Jerusalem, sed in deserto consum-
mari cœpta est, quod videlicet accidit post Joan-
nis tempora. Simili ratione, etiam honor legis et
eorum quæ in lege corporaliter sancita sunt, Jorda-
nis solitudini datus est, propter eandem causam,
quoniam non amplius in Jerusalem confugiebant,
qui curationis indigebant ejus quæ ad animum
pertinet, sed in id quod nominatur desertum, pro-
pter eam quæ in illo prædicabatur remissionem
peccatorum. Puto etiam Salvatoris nostri ad bap-
tismum accessum significari illis verbis : « Et po-
pulus meus videbit gloriam Domini, et altitudinem
Dei ; » tunc enim visa est Salvatoris nostri gloria,
cum ascendit de aqua, et ei aperti sunt cœli, et
vidit spiritum Dei descendentem quasi columbam,
et manentem super eo⁴⁹. » Cum vox quoque de cœlo
audita est, dicens : « Hic est Filius meus dilectus,
in quo mihi complacui⁵⁰. » Sed etiam quicumque
legitime ad lavacri mysterium accedit, ubi theolo-
giam de Christo acceperit, gloriam ejus intuebitur,
et cum Paulo dicere poterit : « Etsi cognovi-
mus secundum carnem Christum, at nunc tamen
non amplius cognoscimus⁵¹. »

433 A psalmo xc. — De Christi post baptismum
tentatione.

« Qui habitat in adjutorio Altissimi, in prote-
ctione Dei cœli commorabitur. Dicit Domino : Sus-
ceptor meus es, et refugium meum, Deus meus
adjutor meus, et sperabo in eum : quoniam ipse
liberabit me de laqueo venatorum, et ab oratione
turbulenta. In scapulis suis obumbrabit tibi, et
sub alis ejus sperabis. Scuto circumdabit te ve-
ritas ejus, non timebis a timore nocturno, a sag-
itta volante in die, a negotio perambulante in
tenebris, ab incursu, et dæmonio meridiano. Ca-
dent a latere tuo mille, et decem millia a dextris
tuis : ad te autem non appropinquabit. Verum-
tamen oculis tuis considerabis, et retributionem

⁴⁷ Psal. xlv, 5. ⁴⁸ Jer. vi, 20. ⁴⁹ Marc. i, 40.

⁵⁰ Math. iii, 17. ⁵¹ II Cor. v, 16.

peccatorum videbis : quoniam tu Domine spes mea, Altissimum posuisti refugium tuum. Non accedent ad te mala, et flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo : quoniam angelis suis mandavit de te, ut custodiant te in omnibus viis tuis. In manibus portabunt te, ne forte offendas ad lapidem pedem tuum. Super aspidem et basiliscum ambulabis, et conculcabis leonem et draconem ²². » Salvator et Dominus noster Jesus qui Christus Dei est, dum quatenus homo factus est, consideratur, habitans dicitur in adjutorio Altissimi, utpote cum in protectione Dei et Patris commoretur. Hic igitur unum Patrem nec alium præterea quempiam, quo tempore a diabolo tentatus est, per fugium nactus, liberatus est olim de laqueis adversantium potestati, quæ venatores hoc loco appellantur, cum instar cujusdam communis hominis « ductus est in desertum », ut tentaretur a diabolo, et fuit in deserto quadraginta dies et quadraginta noctes, et tentatus est a Satana : fuitque, » ut evangelista auctor est, « cum bestiis ²³. » Sed quæ tandem hæc bestię nisi quas commemorat is, qui nunc tractatur psalmus ad eum, qui in adjutorio Altissimi habitat, ubi ait : « Super aspidem et basiliscum ambulabis, et conculcabis leonem et draconem? » cæterum non ab his solum liberatum iri eum dicit, sed etiam ab oratione turbulenta. **434** At vero quæ tandem hæc fuit oratio, nisi qua illi objecit tentator, ut in sacro Evangelio scriptum est? Operæ autem pretium est contempleri, quæ causa fuerit, ut Salvator noster, qui talis tantusque est, tentationem perpressus sit. Cum igitur omnem ex hominibus ægritudinem omnemque languorem, infestusque spiritus atque impuros dæmonas, qui plurimis ante sæculis omnes qui in terra versabantur, per eam superstitionem, quæ multos deos colit, subegerant, esset expulsurus, non ex abdito quasi latitans ad ea quæ dicta sunt, accessit. Sed contra infestos prius eosdemque invisibiles principes, per eum, quem assumpsit hominem, militantium more profectus, et in ipsius diaboli medium, omnisque dæmonicæ catervæ progressus, ubi super aspidem et basiliscum ambulavit, et conculcavit leonem et draconem, multoque prius regnantium inimicorum, et millia et dena millia subvertit, principatus videlicet ac potestates, alias quidem a dextris, alias vero a sinistris bellantes, itemque eos, qui mundi rectores harum tenebrarum dicuntur, ac spiritualia malitiæ; omnia, inquam, hæc, ubi nihil posse redarguit, ac denique ipsum malorum principem diabolum verbo oris sui procul extrusit, percurritque atque inambulavit, omnem adversantem potestatem, ac seipsum quidem adire ac tentare volentibus exhibuit, nec quisquam omnino adversus illum stare potuit; tum demum ad hominum salutem accessit. Quocirca intuentes illum dæmones agnoscebant, propter eam de qua dictum est

σεις, καὶ ἀναπαύσῃς ἀμαρτωλῶν ὄψει· ὅτι σὺ, Κύριε ἡ ἐλπίς μου, τὸν Ὑψίστον ἔθου καταφυγὴν σου. Οὐ προσελεύσεται πρὸς σέ κακὰ, καὶ μάστιξ οὐκ ἐγγίει τῷ σκηνώματι σου· ὅτι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ, τοῦ διαφυλάξαι σε ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς σου. Ἐπὶ χειρῶν ἄρουσί σε, μήποτε προσκόψῃς πρὸς λίθον τὸν πόδα σου. Ἐπὶ ἀσπίδα καὶ βασιλίσκον ἐπιθήσῃ, καὶ καταπατήσῃς λέοντα καὶ δράκοντα. » Ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, καθ' ὃ ἐνηθρόπει ἐπινοούμενος, ὁ κατοικῶν λέγεται ἐν βοθηεῖα τοῦ Ὑψίστου, ἐν σκέπη τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς αὐλιζόμενος. Οὗτος δὴ οὖν, μόνον τὸν Σωτῆρα καὶ οὐδ' ἕτερον καταφυγὴν ἐν τῷ καιρῷ τοῦ κατὰ τὸν διάβολον πειρασμοῦ κεκτημένος ἐβρύσθη ποτὲ ἐκ τῶν παγίων τῶν ἀντικειμένων δυνάμεων, Β θηρευτῶν νῦν ὀνομαζομένων, ὀπηνίκα, οἷά τις κοινὸς ἄνθρωπος, « ἀνήχθη εἰς τὴν ἔρημον, πειρασθῆναι ὑπὸ τοῦ διαβόλου, καὶ ἦν ἐν τῇ ἐρήμῳ τεσσαράκοντα ἡμέρας καὶ τεσσαράκοντα νύκτας πειραζόμενος ὑπὸ τοῦ Σατανᾶ· καὶ ἦν, » ὡς ὁ εὐαγγελιστὴς μαρτυρεῖ, « μετὰ τῶν θηρίων. » Ποίων δὲ τούτων ἦ ὧν μνημονεύει ὁ μετὰ χειρᾶς ψαλμῶς, πρὸς τὸν ἐν βοθηεῖα τοῦ Ὑψίστου κατοικοῦντα λέγων· « Ἐπὶ ἀσπίδα καὶ βασιλίσκον ἐπιθήσῃ, καὶ καταπατήσῃς λέοντα καὶ δράκοντα. » Τίς δ' ἂν εἴη καὶ οὗτος ἡ ὄνπερ αὐτῷ προὔτεινεν ὁ πειράζων κατὰ τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον; Τὸ δ' ἄκτιον τοῦ πειράζεσθαι τὸν τηλικούτον Σωτῆρα ἡμῶν σκοπήσῃ αἰξίον. Μέλλων ἐξ ἀνθρώπων πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν, τὰ τε ἐνοχλοῦντα πνεύματα, καὶ τοὺς ἀκαθάρτους δαίμονας ἐξ αἰῶνος μακροῦ τῶν ἐπὶ γῆς πάντων διὰ τῆς πολυθέου δεισιδαιμονίας κεκρατηκότας ἐλαύνειν, οὐκ ἐκ τοῦ ἀφανοῦς, ὡςπερ ἐπικυρπτόμενος, ἐπὶ τὰ εἰρημένα παρῆει. C Τοῖς παρενοχλοῦσι δὲ πρότερον ἀοράτοις ἀρχουσι, δι' οὓς ἀνείληφεν ἀνθρώπου ἐπιστρατεύσας, καὶ εἰς μέσον αὐτοῦ τοῦ διαβόλου, καὶ παντὸς τοῦ δαιμονικοῦ στίφους παρελθὼν, ἐπιβάς τε ἀσπίδι καὶ βασιλίσκῳ, καὶ καταπατήσας λέοντα καὶ δράκοντα, καὶ πολλὸν πρότερον καθελὼν τῶν ἀρχοντικῶν ἐχθρῶν χιλιάδας καὶ μυριάδας, τὰς μὲν ἐκ τῶν δεξιῶν, τὰς δὲ ἐκ τῶν εὐωνύμων πολεμούσας, ἀρχάς τε καὶ ἐξουσίας, καὶ δὴ καὶ τοὺς λεγομένους κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τούτου, τὰ τε πνευματικὰ τῆς πονηρίας· πάντα δὴ οὖν ταῦτα τὸ μηδὲν ἰσχύειν ἀπελέγξας, καὶ τέλος αὐτὸν τὸν τῶν κακῶν ἐξαρχὸν διάβολον τῷ λόγῳ τοῦ στόματος αὐτοῦ μακρὰν ἀποσοδήσας, διελθὼν τε καὶ ἐμπεριπατήσας τὴν ἀντικειμένην ἅπασαν δύναμιν, καὶ ἑαυτὸν μὲν παρασχὼν τοῖς θέλουσι προσεῖναι καὶ πειράζειν, μηδενὸς δὲ στήναι πρὸς αὐτὸν δεδυνημένου, οὕτως ἐπὶ τὴν τῶν ἀνθρώπων σωτηρίαν παρῆει. Διὸ καὶ ἕρῳντες αὐτὸν σὶ δαίμονες ἐπεγίνωσκον ἀπὸ τῆς προδηλωθείσης κατὰ τὴν ἔρημον διατριβῆς, φάσκοντες αὐτῷ· « Τί ἡμῖν καὶ σοι, Ἰησοῦ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ; » Ταῦτα μὲν οὖν περὶ τῶνδε· τὰ δὲ ἐξῆς τοῦ ψαλμοῦ πρὸς αὐτὸν ἀναπεφώνηται τὸν Χριστὸν, ἀπὸ τοῦ, « Ἐν τοῖς μεταφρονεῖσι αὐτοῦ ἐπισκιάσει σοι, » δηλονότι ὁ Ὑψίστος, « καὶ ὑπὸ τὰς πτέρυγας αὐτοῦ

²² Psal. xc, 4-13. ²³ Matth. iv, 1, 2; Marc. i, 13, 13.

ἐλπεις. Ὅπλῳ κυκλώσει σε ἡ ἀλήθεια αὐτοῦ· » καὶ ἔπειδήπερ ἡμέραις τεσσαράκοντα καὶ ταῖς τοσαύταις νυξίν ἐπειράζετο, περὶ μὲν τῶν ἀμφὶ τὰς νύκτας ἐπιόντων αὐτῷ λέλεχται· Ὁὐ φοβηθήσῃ ἀπὸ φόβου νυκτερινοῦ· » περὶ δὲ τῶν ἀμφὶ τὰς ἡμέρας αὐτὸν πολεμοῦντων, τὸ, « Ἀπὸ βέλους πετωμένου ἡμέρας· » καὶ αὐτίς περὶ μὲν τῶν ἐν νυκτί· « Ἀπὸ πράγματος ἐν σκότει διαπορευομένου· » περὶ δὲ τῶν ἐν ἡμέρᾳ· « Ἀπὸ συμπτώματος καὶ δαιμονίου μεσημβρινοῦ. » Εἶτ' ἐπέλεπερ ἐν τῷ πειράζειν δυνάμεις πονηραὶ ἐκύκλουν αὐτὸν, καὶ αἱ μὲν τὰ δεξιὰ πλευρὰ συνείχον αὐτοῦ, πολὺ δὲ πλείους τῶν ἀριστερῶν, ὡς ἂν κρατεριώτερα μὲν τὰ δεξιὰ, εἰκότως αὐτῷ ἐπιλέγεται· « Πεσεῖται ἐκ τοῦ κλίτους σου χιλιάς καὶ μυριάς ἐκ δεξιῶν σου· πρὸς σὲ δὲ οὐκ ἔγγισί. » « Κλίτους » ἀντὶ τοῦ ἀριστεροῦ ὀνομασμένου, παρασειωπημένου δὲ εἰκότως τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀριστεροῦ, τῷ μηδὲν σκαῖν, μηδὲ ἀριστερὸν εὐρίσκεισθαι ἐν αὐτῷ. Καὶ ἐπειδὴ ὅλη μυριάς ὁμοῦ δὲ καὶ χιλιάς ἐκ τε τοῦ κλίτους αὐτοῦ καὶ ἀπὸ τῶν δεξιῶν πεσεῖσθαι λέγονται, εἰκότως ἐπὶ τοῦτοις ἐξῆς εἴρηται· « Ἦλθῃ τοῖς ὀφθαλμοῖς σου κατανοήσεις, καὶ ἀναπόδοσιν ἀμαρτωλῶν ὄψει. » Καὶ ἔσται ταῦτα, φησὶ, περὶ σὲ τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, « ἐπειδὴπερ σὺ » αὐτὸς, ὦ Κύριε, ὃς τυγχάνεις ὡς ἡ ἐμὴ ἐλπίς, τὸν Ὑψιστον ἔθου καταφυγὴν σου. » Ἐνθα καὶ ἐπιστήσεις, τίνα τρῶπον ὁ προφήτης πρὸς αὐτὸν τὸν Κύριόν φησιν· « Ὅτι σὺ, Κύριε ἐλπίς μου, τὸν Ὑψιστον ἔθου καταφυγὴν σου, » διαιρῶν ἀκριβῶς ἕτερον ἰδίως Κύριον, καὶ τὸν τοῦτου Πατέρα Θεὸν Ὑψιστον διὸ ἐπειδὴπερ αὐτὸν, ὡς Πατέρα καὶ Θεὸν Ὑψιστον καταφυγὴν ἑαυτοῦ ὁ Χριστὸς τέθειται, λέλεχται αὐτῷ τὸ, « Οὐ προσελύσεται πρὸς σὲ κακὰ, καὶ μάστιγι οὐκ ἔγγισί τῷ σκηνώματί σου. Ὅτι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ, τοῦ διαφυλάττει σε ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς σου. Ἐπὶ χειρῶν ἀρούσι σε, μήποτε προσκόψῃς πρὸς λίθον τὸν πόδα σου. » Καὶ ἐπιμελῶς γὰρ τήρει τίνα τρῶπον ἐν τῷ, « Ὅτι σὺ, Κύριε ἐλπίς μου, τὸν Ὑψιστον ἔθου καταφυγὴν σου, » τὸ, « Κύριε, » διὰ τοῦ τετραγράμμου ὀνόματος ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ φέρεται, ὅπερ ἀνεκφώνητον εἶναι λέγοντες Ἑβραίων παιῖδες, ἐπὶ μόνου τοῦ Θεοῦ παραλαμβάνειν εἰώθασιν· ἡμεῖς δὲ καὶ ἐπὶ τῆς τοῦ Λόγου θεότητος ἐν πλείσταις κείμενον Γραφαῖς προσηλάξαμεν, ὡσπερ καὶ ἐν τῷ μετὰ χειρῶν ψαλμῷ, ὃς φησιν εἰς πρόσωπον αὐτοῦ τοῦ Κυρίου· « Ὅτι σὺ, Κύριε ἐλπίς μου, τὸν Ὑψιστον ἔθου καταφυγὴν σου· » μονονουχὶ λέγων· Ὅτι σὺ αὐτὸς, ὦ Κύριε, ὃς ἐμοῦ τοῦ ταῦτα προφητεύοντος ἐλπίς ὡς τυγχάνεις, μετὰ σου τοῦ Θεοῦ τὸν Ὑψιστον εἰδῶς ἐξείνον, αὐτὸν ἔθου καταφυγὴν σου· ὅθεν καὶ ἐν ἀρχῇ ἐλέγετο τοῦ ψαλμοῦ περὶ τοῦ αὐτοῦ· « Ὁ κατοικῶν ἐν βοήθειᾳ τοῦ Ὑψιστου, ἐν σκέπῃ τοῦ Θεοῦ οὐρανοῦ αὐλοσθήσεται. Ἐρεῖ τῷ Κυρίῳ· Ἀντιλήπτωρ μου εἶ καὶ καταφυγὴ μου, ὁ θεός μου, βοηθός μου, καὶ ἐλπὼς ἐπ' αὐτόν. Ἐπειδὴ τοῖσιν σὺ, ὦ Κύριε, τὸν Ὑψιστον ἔθου καταφυγὴν σου, » τοῦτου χάριν αὐτὸς ὁ Ὑψιστος, φησὶ, « ῥύσεται

A in deserto commorationem, cum ad ipsum dicerent : « Quid nobis et tibi Jesu, Fili Dei ²⁴ ? » Hæc igitur de his dicta sunt. Quæ vero deinceps in psalmo sequuntur, ad ipsum Christum enuntiantur ex illo : « In scapulis suis obumbrabit tibi, » Altissimus videlicet, « et sub alis ejus sperabis, scuto circumdabit te veritas ejus, » et quoniam diebus xl noctibusque totidem tentatus est, de iis quidem qui noctu illum invadebant, dictum est ad ipsum : « Non timebis a timore nocturno ; » de iis vero qui eundem per diem oppugnabant, illud : « A sagitta volante in die ; » item de nocturnis illis, illud : « A negotio perambulante in tenebris ; » de diurnis vero illud : « Ab incursu et dæmonio meridiano. » **435** Ad hæc, quoniam dum tentabatur, malignæ potestates illum circumstabant, et quæ quidem illius latus dextrum stipabant, sinistris multo plures erant, utpote cum dextra longe sint valentiora, merito adjungitur ad eundem : « Cadent a latere tuo mille, et decem millia a dextris tuis, ad te autem non appropinquabit. » Ubi « a latere » dictum est, pro eo quod est a sinistro. Cum autem nomen sinistri merito prætermissum sit ac tacitum, ne adversi quidpiam aut sinistri in illo reperiri videatur, cumque tota decem millia, necnon ipsa mille, tum a latere ejus, tum a dextris casura esse dicantur, jure optimo post ipsa hæc deinceps dictum est illud : « Veruntamen oculis tuis considerabis, et retributionem peccatorum videbis. » Et hæc, inquit, circum te erunt, qui es Christus Dei, « quoniam tu » ipse, qui es « spes mea, Altissimum posuisti refugium tuum. » Ubi etiam diligenter observabis quonam pacto propheta ad ipsum Dominum dicat : « Quoniam tu Domine, spes mea, Altissimum posuisti refugium tuum : » ubi exquisite alterum, qui privatim est Dominus, ab altero distinguit qui et hujus ipsius est Pater, et præterea Deus altissimus dicitur : quapropter, cum illum ut Patrem, utque Deum altissimum, refugium suum, Christus posuerit, dictum est ei illud : « Non accedent ad te mala, et flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo. Quoniam angelis suis mandabit de te, ut custodiant te in omnibus viis tuis. In manibus portabunt te, ne forte offendas ad lapidem pedem tuum. » Et sane diligenter observa quonam modo, in illo : « Quoniam tu, Domine spes mea, Altissimum posuisti refugium tuum ; » illud : « Domine, » per id nomen quod quatuor litteris constat, in Hebraico scriptum sit, quod cum inenuntiable esse dicant Hebræi, pro solo Deo et Patre usurpare consueverunt ; nos autem idem nomen ubi de Verbi quoque divinitate agitur, in plurimis positum esse Scripturis antea demonstravimus, ut item in eo psalmo qui nunc in manibus est, qui ait in personam ipsius Domini : « Quoniam tu, Domine, spes mea, Altissimum posuisti refugium tuum, » tanquam si diceret : Quoniam tu ipse, o Domine,

²⁴ Matth. viii, 29

qui mea spes es divinantis hæc; illum a quo ipse es Deum altissimum nosti, et hunc ipsum posuisti refugium tuum, ex quo etiam in principio psalmi de eodem dicebatur: « Qui habitat in adjutorio Altissimi, in protectione Dei cœli commorabitur. **436** Dicet Domino, susceptor meus es, et refugium meum, Deus meus, adjutor meus, et sperabo in eum: quoniam igitur tu, o Domine, Altissimum posuisti refugium tuum, » idcirco, inquit, ipse Altissimus « liberabit te a laqueo venatorum et ab oratione turbulenta, et in scapulis suis obumbrabit tibi. » Quapropter cum tali fultus sis paterno Altissimi auxilio, « non timebis a timore nocturno, » neque omnino a quopiam eorum quæ prædicta sunt, ac ne ab iis quidem quæ deinceps adduntur: nam « quoniam tu, Domine, Altissimum posuisti refugium tuum, » idcirco « non accedent ad te mala, et flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo. » Flagella porro efficacias ipsorum dæmonum etiam in Evangeliiis nominari deprehendes, quas ne appropinquare quidem audere idoneas esse ait tabernaculo Christi, hoc est corpori ejus. Qui enim id potuissent, quando solo verbo eas ex hominibus expellebat? de hoc autem tabernaculo, etiam David quodam in loco, « juravit Domino, et votum vovit Deo Jacob ⁵⁵, » his verbis: « Si ascendero in lectum strati mei, si dederò somnum oculis meis, et palpebris meis dormitationem, et requiem temporibus meis, donec inveniam locum Domino, tabernaculum Deo Jacob ⁵⁶. » Hujus igitur tabernaculi causa dicebatur: « Non timebis a timore nocturno, » et illud: « Ipse liberabit te de laqueo venatorum, et ab oratione turbulenta, » et illud: « Non accedent ad te mala, et flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo, » et quæcunque ad hominem magis spectantia de illo dicta sunt, sicut etiam illud: « Angelis suis mandabit de te, ut custodiant te, » et illud: « In manibus portabunt te, ne forte offendas ad lapidem pedem tuum. » Talia enim ad Deum dici nunquam conveniet: at vero ad tabernaculum ejus, quod propter nos assumpsit, quo tempore « Verbum caro factum est, et habitavit in nobis ⁵⁷, » conveniet. Cæterum non abs re mihi quidem videbor facere, si, quo exquisitius ac stabilius ea quæ dicta sunt confirmantur, reliquorum quoque interpretum sententias editionesque hoc loco posuero, quorum unus Aquila in hunc modum reddidit: « Quoniam tu, Domine, spes mea, Altissimum posuisti habitaculum tuum. Non traducentur ad te mala, et tactus non appropinquabit in protectione tua: quoniam angelis suis mandavit, ut custodiant te in omnibus viis tuis. » Sed Symmachus, « Tu enim, inquit, Domine, securitas mea, altissimam posuisti habitationem tuam. **437** Non invalescet adversum te malum, neque tactus appropinquabit tentorio tuo: quoniam angelis suis mandabit de te, ut custodiant te in om-

σε ἐκ παγίδος θηρευτῶν καὶ ἀπὸ λόγου παραχίδου, καὶ ἐν τοῖς μεταφράσεσι αὐτοῦ ἐπισκιάσει σοι. » Διόπερ τὴν τοιαύτην ἔχων πατρικὴν τοῦ Ὑψίστου βοήθειαν, οὐ φοβηθήσῃ ἀπὸ φόβου νυκτερινοῦ, οὔτε ἀπὸ τίνος τῶν προκατειλεγμένων, ἀλλὰ οὐδὲ ἐκ τῶν ἐξῆς ἐπιφερομένων. « Ἐπεὶ » γὰρ « σὺ, Κύριε, τὸν Ὑψίστον ἔθου καταφυγὴν σου, διὰ τοῦτο οὐ προσελεύσεται πρὸς σε κακὰ, καὶ μάστιγι οὐκ ἐγγίει τῷ σκηνώματι σου. » Μάστιγας δὲ τὰς ἀπὸ δαιμόνων ἐνεργείας καὶ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ὀνομαζομένας ἀν εὐροῖς, ἅς οὐδὲ πλησιάζειν τολμᾶν τῷ σκηνώματι τοῦ Χριστοῦ, τουτέστι τῷ σώματι αὐτοῦ, δυνατὰς εἶναι φησι. Πῶς γὰρ, ὅτε λόγῳ μόνον αὐτὰς ἐξ ἀνθρώπων ἤλασε; Περὶ τούτου δὲ τοῦ σκηνώματος καὶ ὁ Δαβὶδ ποτε « ὤμωσε τῷ Κυρίῳ, καὶ ἠΐξαστο τῷ Θεῷ Ἰακώβ, » λέγων· « Εἰ ἀναθήσομαι ἐπὶ κλίνης στρωμνῆς μου, εἰ δώσω ὑπνον τοῖς ὀφθαλμοῖς μου, καὶ τοῖς βλεφάροις μου νυσταγμῶν, καὶ ἀνάπαυσιν τοῖς κροτάφοις μου, ἕως οὗ εὐρω τόπον τῷ Κυρίῳ, σκῆνωμα τῷ Θεῷ Ἰακώβ. » Καὶ τούτου γε ἕνεκα τοῦ σκηνώματος ἐλέγετο· « Οὐ φοβηθήσῃ ἀπὸ φόβου νυκτερινοῦ, » καὶ τὸ, « Αὐτὸς ῥύσεται σε ἐκ παγίδος θηρευτῶν καὶ ἀπὸ λόγου παραχίδου, » καὶ τὸ, « Οὐ προσελεύσεται πρὸς σὲ κακὰ, καὶ μάστιγι οὐκ ἐγγίει τῷ σκηνώματι σου, » καὶ ὅσα ἀνθρωπινότερα περὶ αὐτοῦ λέλεκται· ὡς καὶ τὸ, « Τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ, τοῦ διαφυλάξαι σε· » καὶ τὸ, « Ἐπὶ χειρῶν ἀρούσι σε μήποτε προσκόψῃς πρὸς λίθον τὸν πῶδα σου. » Ταῦτα γὰρ οὐκ ἂν ὡς πρὸς Θεὸν λέγεσθαι ἀρμόσιοι, πρὸς δὲ τὸ σκῆνωμα αὐτοῦ, ὅπερ δι' ἡμᾶς ἀνέληφεν, ὅτε « ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν. » Δοκεῖ δέ μοι καλῶς ἔχειν ὑπὲρ ἀκριβοῦς βεβαιώσεως τῶν εἰρημένων καὶ τὰς τῶν λοιπῶν ἐρμηνευτῶν παραθεῖναι φωνάς· ὧν ὁ μὲν Ἀκύλας οὕτως ἐφησεν· « Ὅτι σὺ, Κύριε ἱλιπὶς μου, Ὑψίστον ἐθήκας οἰκητήριόν σου. Οὐ μεταχθήσεται πρὸς σὲ κακὰ, καὶ ἀφ' οὐκ ἐγγίει ἐν σκέπη σου· ὅτι ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται, τοῦ φυλάξαι σε ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς σου· » ὁ δὲ Σύμμαχος· « Σὺ γὰρ, Κύριε, ἀφοβία μου, ὑψίστην ἔθου τὴν οἰκισίν σου. Οὐ κατισχύσει σου κακὸν, οὐδὲ ἀφ' ἐγγίει τῇ σκηνῇ σου· ὅτι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ, τοῦ διαφυλάξαι σε ἐν πάσαις ὁδοῖς. » Οὐκοῦν διὰ τούτων αὐτῶν τῷ Κυρίῳ λέλεκται· ὡς περὶ ἐτέρου μειζονος τὸ, « Τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ, τοῦ διαφυλάξαι σε ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς. Ἐπὶ χειρῶν ἀρούσι σε, δηλαδὴ σὲ τὸν Κύριον, μήποτε σὺ ὁ Κύριος προσκόψῃς πρὸς λίθον τὸν πῶδα σου. » Ταῦταις δὲ καὶ ὁ διάβολος ταῖς λέξεσιν ἐν τῷ κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν πειρασμῷ κέχρηται, ὅτε, « Παραλαβὼν αὐτὸν εἰς τὴν ἄγλαν πλῖν, ἕστησεν αὐτὸν ἐπὶ τὸ πτερύγιον τοῦ ἱεροῦ, καὶ εἶπεν αὐτῷ· Εἰ Ἰῆδς εἶ τοῦ Θεοῦ, βάλε σεαυτὸν ἐντεῦθεν κάτω. Γέγραπται γὰρ, ὅτι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ, καὶ ἐπὶ χειρῶν ἀρούσι σε, μήποτε προσκόψῃς πρὸς λίθον τὸν πῶδα σου. Πρὸς δὲ ὁ Κύριος ἡμῶν ἀποκριθεὶς εἶπε· Γέγραπται· Οὐκ ἐκπειράσεις Κύριον τὸν

⁵⁵ Psal. cxxxi, 2. ⁵⁶ ibid. 3 5. ⁵⁷ Joan. 1, 14.

Θεόν σου. » Εἰτε ἐπεὶ ἐν τῷ πειρασμῷ μετὰ τῶν θηρίων, κατὰ τὴν εὐαγγελιστὴν, διέτριβε, ποίων δὲ οὐκ ἀνατίγραπται, σαφέστερον τοῦτο αὐτὸ ἢ τοῦ ψαλμοῦ προφητεία τὰ εἶδη τῶν θηρίων ἀνιτυτομένη φησὶν· « Ἐπὶ ἀσπίδα καὶ βασιλίσκον ἐπιθήσῃ, καὶ καταπατήσεις λέοντα καὶ δράκοντα. » Αὐτὸς μὲν οὖν τὰ ἀρχικώτατα τῶν νοητῶν θηρίων λέοντα καὶ δράκοντα, ἀσπίδα καὶ βασιλίσκον, αὐτὸν δηλαδὴ τὸν διάβολον, καὶ τὰς μετ' αὐτοῦ ἀρχοντικὰς καὶ πονηρὰς δυνάμεις καταπατήσιν μεμαρτύρηται· τοῖς δὲ τὴν ὁμοίαν ἀρετὴν αὐτῷ κεκτημένοις μαθηταῖς καὶ ἀποστόλοις αὐτοῦ τὴν ἐξουσίαν αὐτὸς τοῦ πατεῖν ἐπάνω ὄρων καὶ σκορπίων δωρεῖται, οὐκ ἔων αὐτοὺς πειρασθῆναι ὑπὲρ τῆς δυνάμεως· μόνου γὰρ ἦν αὐτοῦ τὰς χεῖρας ἐν πονηρίᾳ δυνάμεις, καὶ αὐτὸν δὴ τὸν πάντων ἀρχοντα καὶ τύραννον τοῦ αἰῶνος τούτου, τῇ ἐνθέρῳ αὐτοῦ δυνάμει καθαιρεῖν.

ptum est palam, eam rem ipsius psalmi vaticinium, eloquitur, his verbis : « Super aspidem et basiliscum ascendes, et conculcabis leonem et draconem ; » ubi aspidem et basiliscum, ipsum utique diabolum, et qui ipsum sequuntur, principatus malasque potestates, conculcaturum affirmat. Iis autem, qui similem ipsi virtutem nacti sunt, discipulis utique suis atque apostolis, potestatem incedendi super serpentes et scorpiones donavit, non permittere eos tentari supra quam ferre possent : ad illum enim solum spectabat, pejores in nequitia potestates, nec non ipsum omnium principem sæculique

nibus viis. » Igitur hisce ipsis auctoribus, ad Dominum tanquam de Domino dictum est illud : « Angelis suis mandavit de te, ut custodiant te in omnibus viis tuis. In manibus portabunt te, videlicet te Dominum, ne forte tu Dominus offendas ad lapidem pedem tuum. » Quin etiam diabolus in tentatione adversus Salvatorem nostrum, eisdem usus est verbis, quando « assumptum illum in sanctam civitatem constituit supra pinnaculum templi, et dixit ei : Si Filius Dei es, mitte teipsum hinc deorsum. Scriptum est enim, quod angelis suis mandabit de te, et in manibus portabunt te, ne forte offendas ad lapidem pedem tuum. Ad quem Dominus noster respondens, ait : Scriptum est, non tentabis Dominum Deum tuum⁸⁸. » Præterea quoniam

in tentatione cum feris, ut ipse evangelista est auctor, versabatur, cum quibus autem non describunt genera ferarum commemorat, manifestius dum genera ferarum commemorat, manifestius ascendes, et conculcabis leonem et draconem ; » ubi aspidem et basiliscum, ipsum utique diabolum, et qui ipsum sequuntur, principatus malasque potestates, conculcaturum affirmat. Iis autem, qui similem ipsi virtutem nacti sunt, discipulis utique suis atque apostolis, potestatem incedendi super serpentes et scorpiones donavit, non permittere eos tentari supra quam ferre possent : ad illum enim solum spectabat, pejores in nequitia potestates, nec non ipsum omnium principem sæculique hujus tyrannum, divina sua virtute prosternere.

Ἄπὸ τοῦ Ἡσαίου. — Περὶ τῆς Γαλιλαίας τῶν ἔθνων, ἐφ' ἣ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν τὰ πλεῖστα τῶν παραδόξων εἰργάσατο, καὶ περὶ τῆς τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ κλήσεως.

« Τοῦτο πρῶτον πλε, ταχὺ ποιεῖ, χώρα Ζαβουλῶν, ἡ γῆ Νεφθαλεμ, καὶ οἱ λοιποὶ οἱ τὴν παραλίαν κατοικοῦντες, καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου, Γαλιλαία τῶν ἔθνων, ὁ λαὸς ὁ περιουόμενος ἐν σκότει, ὄψεως μέγα, καὶ τοὺς κατοικοῦσιν ἐν χώρα καὶ σκιᾷ θανάτου, φῶς λάμψει ἐφ' ὑμᾶς. Τὸ πλεῖστον τοῦ λαοῦ ὃ κατήγαγες ἐν εὐφροσύνῃ σου, καὶ εὐφρανθήσονται ἐνώπιόν σου, ὡς οἱ εὐφραίνόμενοι ἐν ἀμνητῶν, καὶ ὃν τρόπον οἱ διαιρούμενοι σκύλα· διότι ἀφαιρέθησεται ὁ ζυγὸς ὃ ἐπ' αὐτῶν κείμενος, καὶ ἡ βάβδος ἡ ἐπὶ τοῦ τραχήλου ἐστών. Τὴν γὰρ βάβδον τῶν ἀπαιτούντων διεσκέδασε Κύριος, ὡς τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἐπὶ Μαδιάμ· ὅτι πᾶσαν στολὴν ἐπισυνηγμένην ὄλω, καὶ ἱμάτιον μετὰ καταλλαγῆς ἀποτίσουσι, καὶ θελήσουσιν εἰ ἐγενήθησαν πυρίκαυστοι· ὅτι παιδίον ἐγενήθη ἡμῖν, καὶ υἱὸς ἐδόθη ἡμῖν, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐγενήθη ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ. Καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ μεγάλης βουλῆς ἀγγελος, ἀρχὸν εἰρήνης, ἐξουσιαστής, Θεὸς ἰσχυρὸς, πατὴρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. » Πρὸς ἅπασιν τοῖς ἄλλοις ἐπληροῦτο καὶ ταῦτα ἐπὶ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, ὅτε κατὰ τὴν θαυμαστὴν εὐαγγελιστὴν, « Ἀκούσας, ὅτι Ἰωάννης παρεδόθη, ἀνεχώρησεν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, καὶ καταλιπὼν τὴν Ναζαρεθ ἐλθὼν κατώκησεν εἰς Καπερναοὺμ τὴν παραθαλασσίαν ἐν ὄρει Ζαβουλῶν καὶ Νεφθαλεμ, ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ Ἡσαίου τοῦ προφήτου λέγοντος· Ἦν Ζαβουλῶν, καὶ γῆ Νεφθαλεμ, ὁδὸν θαλάσσης, πέραν τοῦ Ἰορδάνου, Γαλιλαία τῶν ἔθνων, ὁ λαὸς καθήμενος ἐν σκότει· φῶς εἶδε μέγα, καὶ τοὺς κατοικοῦσιν

Ab Isaiâ. — De Galilæa gentium, in qua Salvator noster maximam suorum miraculorum partem edidit, et de apostolorum ipsius vocatione.

438 « Hoc primum bibe, cito fac, regio Zabulon, terra Nephthalim, et reliqui maritimam incolentes, et trans Jordanem Galilæa gentium, populus ambulans in tenebris, videte lucem magnam, habitantes in regione et umbra mortis, lux splendet super vos. Plurimum populi quod deduxisti in lætitia tua : et lætabuntur coram te, tanquam qui lætantur in messe, et quemadmodum qui dividunt spolia : quoniam auferetur jugum quod super ipsis positum est, et virga quæ super collo ipsorum. Virgam enim repetentium dissipavit Dominus, sicut in die super Madiam, quoniam omnem vestem congregatam dolo, et vestimentum cum permutatione persolvent, et volent si facti fuerint igne combusti : quoniam puerulus natus est nobis, et filius datus est nobis, cujus principatus exstitit super humerum ejus. Et vocabitur nomen ejus magni consilii angelus, princeps pacis, jus et potentiam habens, Deus fortis, pater futuri sæculi⁸⁹. » Præter alia omnia completa sunt etiam hæc in Salvatore ac Domino nostro Jesu, qui Christus Dei est, quo tempore, ut divinus evangelista auctor est, « Audiens quod Joannes traditus esset, secessit in Galilæam, et relicta Nazareth, veniens habitavit in Capernaum juxta mare in finibus Zabulon et Nephthalim, ut impleretur quod dictum est per Isaiam prophetam dicentem : Terra Zabulon, et terra Nephthalim, viam maris, trans Jordanem Galilæa gentium : populus sedens in tenebris vidit lucem magnam, et habitantibus in regione et umbra mortis, lux orta

⁸⁸ Matth. iv, 5-7. ⁸⁹ Isa. ix, 1-6.

est cis. Ex illo igitur cœpit Jesus prædicare et dicere : Pœnitentiam agite, quoniam appropinquavit regnum cœlorum. Præteriens autem juxta mare Galilææ vidit duos fratres, Simeonem qui vocatur Petrus, et Andream fratrem ejus mittentes rete in mare : erant enim piscatores; et ait illis : Venite post me, et faciam vos piscatores hominum. Illi autem statim relictis retibus secuti sunt eum. Et profectus inde vidit alios duos fratres, Jacobum Zebedæi, et Joannem fratrem ejus in navi cum Zebedæo patre ipsorum rescientes retia sua, et vocavit eos : illi autem continuo relicta navi et patre ipsorum, secuti sunt eum. Et circuibat Jesus totam Galilæam docens in conventibus eorum, **439** et prædicans Evangelium regni, et sanans omnem ægritudinem et omnem languorem in populo. Et abiit opinio ejus in totam Syriam : et afferebant ei omnes male habentes, variis morbis et cruciatibus comprehensos, et dæmonia habentes, et lunaticos, et paralyticos, et sanabat eos, et sequebantur eum turbæ multæ a Galilæa ⁶⁰. » Sane hæc omnia propter prophetiam exposui, quæ in Galilæa magnum lumen fore pollicetur, et in regione Zabulon ac Nephtholim, cum tamen neutra sit Galilæa gentium. Cur autem in Galilæa gentium plurimum diversatus est? Nimirum ut omnium gentium vocationis exordia constitueret; etenim inde profectos discipulos suos evocavit. Quocirca paulo post in eodem Evangelio invenies Matthæum de Galilæa vocatum fuisse : et in alio rursus Levi. Philippus autem, ut apud Joannem legitur, de Bethsaida profectus est civitate Andree et Petri : atqui hæc ipsa erat Galilææ. Quin etiam apud eundem evangelistam nuptiæ factæ sunt in Cana Galilææ, ubi cum Dominus admirabiliter aquam in vinum commutasset, miraculorum ibidem initium fecit, quo tempore « declaravit gloriam suam, et crediderunt in eum discipuli ⁶¹. » Considera vero num hoc ipsum primum Salvatoris nostri miraculum, quod in Cana Galilææ editum est, dum aqua in vinum commutatur, divinans in ipso prophetiæ principio, ea quæ nunc tractatur oratio significet illis verbis : « Hoc primum bibe, cito fac, regio Zabulon et terra Nephtholim, Galilæa gentium. » Quod si tale miraculum nota quædam fuit æcanioris misturæ ex ea commutatæ, quæ ad corpus magis spectaret, in intelligentem ac spirituales lætitiæ spectantis ad fidem Novi Testamenti misturæ, vide ne hoc ipsum quoque ad ea quæ de Galilæa dicta sunt, accommodare significaverit, canens quemadmodum sub Christi adventum primi omnium, ii qui Zabulon ac Nephtholim habitarent, non autem qui Judæam et Jerusalem, potus evangelicæ prædicationis participes futuri essent. Porro his lætitiæ causam ait fuisse, ingentis lucis illustrationem, qui quidem ante adventum in tenebris sedentes, in regione et umbra mortis sedebant. Exorto autem illis salutari lumine, ita

Α ἐν χώρᾳ καὶ σιὼθ̄ θανάτου, φῶς ἀνέτειλεν αὐτοῖς. Ἄπὸ τότε γοῦν ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς κηρῦσαι καὶ λέγειν· Μετανοεῖτε, ὅτι ἤγγικεν ἡ βασιλεῖα τῶν οὐρανῶν. Παράγων δὲ παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας εἶδε δύο ἀδελφοὺς, Σίμωνα τὸν καλούμενον Πέτρον, καὶ Ἀνδρέαν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, βάλλοντας ἀμφίβληστρον εἰς τὴν θάλασσαν· ἦσαν γὰρ ἀλιεῖς· καὶ λέγει αὐτοῖς· Δεῦτε ὀπίσω μου, καὶ ποιήσω ὑμᾶς ἀλιεῖς ἀνθρώπων. Οἱ δὲ εὐθέως ἀφέντες τὰ δίκτυα ἠκολούθησαν αὐτῷ. Καὶ προβάς ἐκεῖθεν εἶδεν ἄλλους δύο ἀδελφοὺς, Ἰακώβον τὸν τοῦ Ζεβεδαίου, καὶ Ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἐν τῷ πλοίῳ μετὰ Ζεβεδαίου τοῦ πατρὸς αὐτῶν καταρτίζοντας τὰ δίκτυα αὐτῶν, καὶ ἐκάλεσεν αὐτούς. Οἱ δὲ εὐθέως, ἀφέντες τὸ πλοῖον καὶ τὸν πατέρα αὐτῶν, ἠκολούθησαν αὐτῷ. Καὶ περιῆγεν ὁ Ἰησοῦς ὅλην τὴν Γαλιλαίαν, διδάσκων ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν, καὶ κηρῦσων τὸ Εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας, καὶ θεραπεύων πᾶσαν νόσον, καὶ πᾶσαν μαλακίαν ἐν τῷ λαῷ. Καὶ ἀπήλθεν ἡ ἀκοή αὐτοῦ εἰς ὅλην τὴν Συρίαν· καὶ προσήνεγκαν αὐτῷ πάντας τοὺς κακῶς ἔχοντας, ποικίλαις νόσοις καὶ βασάνοις συνεχομένους, δαιμονιζομένους, καὶ σεληνιαζομένους, καὶ παραλυτικούς, καὶ ἐθεράπευσεν αὐτούς, καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοὶ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας. » Ὅλα δὲ ταῦτα ἐκτέθειμαι τῆς προφητείας ἕνεκεν, τῇ Γαλιλαίᾳ μέγα φῶς ἐσεσθαι ἐπαγγελλομένης τῆ τε χώρᾳ Ζαβουλῶν καὶ Νεφθαλεῖμ, οὐδετέρᾳ τυγχανούσῃ τῆς Γαλιλαίας τῶν ἐθνῶν. Διὰ τί δὲ ἐπὶ τῆς Γαλιλαίας τῶν ἐθνῶν κλήσεως προοίμια καταβαλλόμενος; ἐντεῦθεν γοῦν ὀρμωμένους τοὺς αὐτοῦ μαθητὰς ἀνακέκλητο. Διὸ μετὰ βραχέα τοῦ Εὐαγγελίου εὐρήσεις ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας τὸν Ματθαῖον κεκλημένον, καὶ ἐν ἐτέρῳ δὲ πάλιν τὸν Λευὶν. Καὶ ὁ Φίλιππος δὲ κατὰ τὸν Ἰωάννην ἀπὸ Βηθσαῖδᾶ ὠρμάτω ἐκ τῆς πόλεως Ἀνδρέου καὶ Πέτρου· καὶ αὕτη δὲ τῆς Γαλιλαίας ἦν. Ἀλλὰ καὶ παρ' αὐτῷ τῷ εὐαγγελιστῇ γάμος ἐγένετο ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας, ἐνθα παραδόξως ὁ Κύριος τὸν ἐξ ὕδατος οἶνον μετασκευάσας, ἀρχὴν αὐτοῖσι τῶν σημείων ἐποίησατο, ὅτε καὶ « ἐφανέρωσε τὴν δόξαν αὐτοῦ, καὶ ἐπίστευσαν οἱ μαθηταί. » Θέα δὲ εἰ μὴ αὐτὸ τοῦτο πρῶτον τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν θαῦμα, ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας γενόμενον ἐπὶ τῆς τοῦ οἴνου μεταβολῆς, θεσπίζων ἐν ἀρχῇ τῆς προφητείας παρίστησιν ὁ παρὼν λόγος, φάσκων· « Τοῦτο πρῶτον πίε, ταχὺ ποιεῖ, χώρα Ζαβουλῶν καὶ γῆ Νεφθαλεῖμ, Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν. » Εἰ δὲ σύμβολον ἦν τὸ παράδοξον μυστικωτέρου χράματος, μεταβληθέντος ἐκ τῆς σωματικωτέρας ἐπὶ τὴν νοερὰν καὶ πνευματικὴν εὐφροσύνην τοῦ πιστικοῦ τῆς καινῆς Διαθήκης χράματος, ὅρα μήποτε καὶ τοῦτο τοῖς περὶ τῆς Γαλιλαίας δηλουμένοις ἀκολουθῆσιν ἡντίτετο, θεσπίζων, ὡς ἄρα μελλήσουσιν ἐπὶ τῷ Χριστῷ παρουσία πρῶτιστοι πάντων οἱ τὴν Ζαβουλῶν καὶ Νεφθαλεῖμ οἰκοῦντες, ἀλλ' οὐχ οἱ τὴν Ἰουδαίαν καὶ τὴν Ἱερουσαλήμ, τοῦ πόματος τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος μεταλήψεσθαι. Αἰτίαν δὲ τούτοις τῆς εὐφροσύνης φησὶ γενέσθαι τὴν

⁶⁰ Matth iv, 12-25. ⁶¹ Joan. ii, 11.

τοῦ μεγάλου φωτὸς Ἐκλαμψιν, οἱ, πρὸ τῆς παρουσίας αὐτοῦ ἀνατεταλκότες δὲ αὐτοῦ τοῦ σωτηρίου φωτὸς, τοῦτον εὐφρανθήσονται τὸν τρόπον οἱ διαιρούμενοι σκῦλα. Καὶ ταῦτα δὲ ἔργω ἐπληροῦτο, ὅτε, τοὺς ἀποστόλους ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας προσκαλεσάμενος, τὰ παράδοξα τῶν ἔργων καὶ τὴν διδασκαλίαν αὐτοῖς ἐπεδείκνυτο· εὐφρανθήσονται δὲ αὐτοὺς ἐναντίον αὐτοῦ ἡ προφητεία θεσπίζει, δίκην τῶν εὐφραινομένων ἐν ἀμνητῷ. Ποιῶ δὲ τούτῳ, ἢ περὶ οὗ διδάσκων αὐτοὺς ἔλεγεν· « Ἐπάρατε τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν, καὶ ἴδετε τὰς χώρας, ὅτι λευκαὶ εἰσι πρὸς θερισμὸν ἤδη; » Ἐδῆλου δὲ διὰ τούτων τῆν τῶν ἐθνῶν ἐπισυναγωγὴν· περὶ τῶν αὐτῶν δὲ εἴρηται, ὅτι « εὐφρανθήσονται, ὅν τρόπον οἱ διαιρούμενοι σκῦλα. » Διελόμενοι γοῦν εἰς ἀλλήλους τὰς χώρας τῶν ἐθνῶν καὶ τὴν ὑφ' ἡλίον πᾶσαν οἱ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν μαθηταὶ τε καὶ εὐαγγελισταί, μυρίους ὄρους ἐσκύλευσαν ἄρχοντας τοῦ αἰῶνος τούτου, τοὺς πρότερον τῶν ἐθνῶν κρατοῦντας. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἄλλο πᾶσι τοῦ εὐφρανθήσονται αὐτοὺς φησι, τὸ ἦρθαι· ἀπ' αὐτῶν τὸν σωματικὸν τοῦ νόμου ζυγόν, τὸν πάλαι πρότερον ἐπιχειμένον αὐτοῖς, ὃν οὔτε αὐτοὶ οὔτε οἱ πατέρες αὐτῶν ἠδυνήθησαν βαστάσαι. Οὐ μόνον δὲ ὁ ζυγὸς ἀφῆρηται αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ βλάβος τῶν ἀπαιτούντων ἢ πρότερον ἐπὶ τοῦ τραχήλου αὐτῶν ἐπιχειμένην. Δηλοῖ δὲ τοὺς ἀπαιτοῦντας ἐν ἑτέρῳ, λέγων· « Λαὸς μου, οἱ πράκτορες ὑμῶν καλαμῶνται ὑμᾶς, καὶ οἱ ἀπαιτοῦντες χυριεῦσουσιν ὑμῶν. » Ἄλλ' οὗτοι μὲν οἱ ἀπὸ τῆς Ζαβουλῶν καὶ Νεφθαλεμὶ τὸ μέγα φῶς τεθεαμένοι εὐφρανθήσονται διὰ τὰ προειρημένα· οἱ δὲ πάλαι ἀπαιτοῦντες αὐτοὺς ἐκπραχθήσονται μέχρι κοδράντου ἐσχάτου, πᾶσαν τε στολὴν καὶ πᾶν ἱμάτιον ἀποτίσαντες, πυρίκαυστοι γενήσονται ἐν τῷ τῆς ἐκπράξεως καιρῷ· καὶ ταῦτα γε πάντα φησὶ πείσεσθαι, διότι « παιδίον ἐγεννήθη ἡμῖν, καὶ υἱὸς ἐδόθη ἡμῖν, ὁ τῆς μεγάλης βουλής ἄγγελος. » Τίσι δὲ ἡμῖν ἢ τοῖς εἰς αὐτὸν πεπιστευκόσι, καὶ πάσῃ δηλαδὴ τῇ Γαλιλαίᾳ τῶν ἐθνῶν, οἷς τὸ μέγα φῶς ἀνατέταλκε; τί δὴ ἦν τοῦτο, ἀλλ' ἢ « τὸ γεγεννημένον παιδίον, καὶ ὁ πατὴρ τοῦ Θεοῦ δοθεὶς υἱὸς, μεγάλης βουλής ἄγγελος, καὶ ἄρχων εἰρήνης, καὶ ἐξουσιαστής, καὶ Θεὸς ἰσχυρὸς, καὶ πατὴρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ὠνομασμένος; » ταῦτα δὴ ἤδη φθάσαντες ἐπὶ μόνον ἀναφέρεισθαι τὸν Σωτῆρα καὶ

A lætabuntur, ut ii qui lætantur in messe, utque ii qui dividunt spolia. 440 Hæc vero ipsa re completa sunt, cum de Galilæa vocatis apostolis, mirabilia opera sua et doctrinam Salvator ac Dominus noster illis palam exhibuit: lætatueros autem eos coram ipso prophetia divinat, instar lætantium in messe. Sed in qua tandem messe, nisi in ea de qua ipse dicebat: « Attollite oculos vestros, et videte regiones, ut albæ sunt ad messem jam nunc⁶⁰. » His autem verbis gentium congregationem significabat: de eisdem vero dictum est, quod « lætabuntur ut ii qui dividunt spolia⁶¹. » Cum ergo gentium inter se regiones et universam quæ sub sole est terram, Salvatoris nostri discipuli atque evangelistæ divisissent, innumerabiles sæculi hujus principes spoliaverunt, eos utique qui prius gentibus imperabant. Attamen aliam quoque causam, propter quam lætitia sint afficiendi, commemorat, quod auferendum sit ab ipsis corporale legis jugum janipridem ipsis impositum, quod neque ipsi neque patres ipsorum potuerunt ferre. Cæterum non modo jugum sublaturum est ab ipsis, sed etiam virga repetentium, quæ prius in collo ipsorum imposita erat. Declarat porro qui sint repetentes alibi, dicens: « Populus meus, exactores vestri spicas vestras colligunt, et repetentes dominantur vobis. « Verum hi quidem a Zabulon et Nephthali oriundi, qui ingens lumen intuiti sunt, lætabuntur propter illa quæ jam antea dicta sunt; qui vero ab ipsis repetebant, ab iis repetetur usque ad ultimum quadrantem, iidemque ubi omnem vestem omneque vestimentum persolverint, igne combusti fient in ipso exactionis tempore, omniaque hæc passuros ait, propterea quod « puerulus natus est nobis, et filius datus est nobis, ipse magni consilii angelus. » At vero quibus tandem nobis, nisi qui in ipsum credidimus, et omni videlicet Galilææ gentium, quibus magnum lumen ortum est? sed quodnam quæso, nisi ipse « natus puerulus, et qui a Deo datus est filius, qui magni consilii angelus, et princeps pacis, et jus potentiamque habens, et Deus fortis, et patet futuri sæculi nominatus est? » verum hæc ipsa jam antea ad unum referenda esse Salvatore Dominumque nostrum, suo tempore demonstravimus.

Κύριον ἡμῶν κατὰ τὸν οἰκεῖον καιρὸν προαπεδεί-

Ἄπὸ ψαλμοῦ ξζ'. Περὶ τῆς τῶν ἀποστόλων κλήσεως.

D 441 A psalmo LXVII. — De apostolorum vocatione.

« Ἐθεωρήθησαν αἱ πορεῖαι σου, ὁ Θεὸς, αἱ πορεῖαι τοῦ Θεοῦ μου τοῦ βασιλέως, τοῦ ἐν τῷ ἁγίῳ. Προέφρασαν ἄρχοντες ἐχόμενοι ψαλλόντων, ἐν μέσῳ νεανίδων τυμπανιστριῶν. Ἐν ἐκκλησίαις εὐλογεῖτε τὸν Θεὸν Κύριον ἐκ πηγῶν Ἰσραὴλ. Ἐκεῖ Βενιαμὶν νεώτερος ἐν ἐκστάσει, ἄρχοντας Ἰουδα, ἡγεμόνες αὐτῶν, ἄρχοντας Ζαβουλῶν, ἄρχοντας Νεφθαλεμ. » Κάνταῦτα τοὺς δηλουμένους ἄρχοντας Νεφθαλεμ οὐκ

« Visa sunt itinera tua, Deus, itinera Dei mei regis, qui est in sancto. Prævenerunt principes conjuncti psallentibus in medio adolescentularum tympanistriarum. In ecclesiis benedicite Deo Domino de fontibus Israel. Illic Benjamin junior in mentis excessu, principes Juda, duces ipsorum, principes Zabulon; principes Nephtholim⁶². » Hoc quoque in loco eos qui dicuntur principes Nephtholim non

⁶⁰ Joann. iv, 35. ⁶¹ Isa. xvii, 5. ⁶² Psal. lxxvii, 25-28.

alios esse censeo quam apostolos : inde enim eos A
Salvator ac Dominus noster elegit, ut a Matthæo
scriptum est. Ingressum vero ad homines, adventumque Dei Verbi cum corpore, dum canit Scriptura, sic ait : « Visa sunt itinera tua, Deus, » et cætera. Hujusce porro adventus cum quasi præcursores fuerint veteres Deo amici prophetæ, ad psalterium et ad omnis generis spiritalia instrumenta illum in choris prædicantes, et laudibus celebrantes antevenerunt, in medio adolescentularum tympanistriarum. Ubique enim in medios Judæorum conventus progressi divini prophetæ, Christi tanto ante denuntiabant adventum : quin etiam iidem divino spiritu afflati Salvatoris nostri discipulos alloquebantur dicentes : « In Ecclesiis benedicite Deo Domino de fontibus Israel. » Fontes autem Israel verba fuerint, quæ ipsi Israel tradita sunt : primis enim illis credita sunt Dei oracula, unde nos quoque haurientes Christi Ecclesias irrigare oportebit. Adolescentulas autem et tympanistras dixit, ut eo modo animas olim vitam suam ad Mosis legem dirigentes, et secundum corpus plurimum degentes significaret, ubi dum adolescentulas quidem vocat, earum rudius atque imperfectius propositum notat, dum autem tympanistras, earumdem corporalis adorationis usum intelligi vult.

442 Ab Isaia. — De prophetica lectione, quam ipse Dominus noster in conventu Judæorum exhibuit.

« Spiritus Domini super me, propter quod unxit me. Evangelizare pauperibus misit me, sanare contritos corde, prædicare captivis remissionem, et cæcis visum, vocare annum Domini acceptum, et diem retributionis ». Hoc quoque vaticinium ipse Dominus noster in seipso completum esse confirmat, quo tempore cum venisset in Nazareth, ubi fuerat educatus, ingressus est, ut solebat, quodam Sabbatorum die in conventum, siquidem surgent; illi porrectus est liber Isaia prophetæ, quem cum evolvisset, legit illud quod in eo scriptum est : « Spiritus Domini super me, propter quod unxit me. Evangelizare pauperibus misit me, prædicare captivis remissionem, et cæcis visum, dimittere confractos in remissionem : vocare annum Domini acceptum. Et cum plicuisset librum, reddidissetque ministro, tum sedit : et omnium oculi in conventu erant intenti in illum. Itaque cœpit ad illos dicere, quod illo die completa esset scriptura illa in auribus illorum ». Ergo Salvator ac Dominus noster ex hac plane scriptura videtur longe excellentius ac melius quam illi sacerdotes qui olim corporali unctione ungebantur, non oleo comparato neque ab hominibus, ut alii solebant, sed divino, hoc est, Dei Patrisque sui Spiritu unctus : a quo etiam ejus divinitatis quæ facta non est, compos effectus Deus ac Dominus in sacris dictus est Libris. Huic prophetiæ quæ nunc tractatur similia

ἄλλους ἡγοῦμαι τῶν ἀποστόλων τυγχάνειν· ἐνθένδε γὰρ αὐτοὺς ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν ἀναλέλεκται, κατὰ τὴν Ματθαίου παράθεσιν. Τὴν εἰς ἀνθρώπους δὲ πορείαν καὶ τὴν ἐνσαρκον ἐπιδημίαν τοῦ Θεοῦ Λόγου θεσπίζουσα ἡ Γραφή φησιν, « Ἐθεωρήθησαν αἱ πορεῖαι σου ὁ Θεός, » καὶ τὰ ἐξῆς. Ταύτης δὲ τῆς ἐπιφανείας ὡσανεὶ πρόδρομοι γεγονότες οἱ πάλαι θεοφιλεῖς προφῆται, διὰ ψαλτηρίου καὶ χορῶν καὶ παντοίων πνευματικῶν ὀργάνων κηρύττοντες, καὶ ἀνυμνοῦντες προέφθασαν ἐν μέσῳ νεανίδων τυμπανιστριῶν. Πάντως γὰρ πού τῶν ἐκ περιτομῆς συναγωγῶν εἰς μέσον παριόντες οἱ θεοὶ προφῆται τὴν τοῦ Χριστοῦ προκατήγγελον ἀφίξιν· οἱ δὲ αὐτοὶ τῷ θείῳ πνεύματι τοῖς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀποστόλοις προεφώνουν λέγοντες· « Ἐν Ἐκκλησίαις εὐλόγητε τὸν Θεὸν Κύριον ἐκ πηγῶν Ἰσραὴλ. » Πηγαὶ δὲ Ἰσραὴλ οἱ λόγοι ἀνείων, οἱ τῷ Ἰσραὴλ παραδεδομένοι· πρῶτοι γὰρ ἐπιστεύθησαν τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ, ὅθεν ἀντλοῦντας καὶ ἡμᾶς ἀρδεύειν δεήσει τὰς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ. Νεανίδας δὲ καὶ τυμπανιστρίδας τὰς πάλαι σωματικώτερον κατὰ τὸν Μωϋσείως νόμον βιούσας ψυχὰς ἤνιξατο, διὰ μὲν τὸ νεώτερον καὶ ἀτελες τοῦ φρονήματος νεανίδας, διὰ δὲ τὸ περὶ σωματικῆν κατατρίβεσθαι θρησκείαν τυμπανιστρίδας αὐτὰς ἀποκαλέσας·

Ἀπὸ τοῦ Ἡσαίου. — Περὶ τῆς προφητικῆς ἀναγνώσεως, ἣν αὐτὸς ὁ Κύριος ἡμῶν διήλθεν ἐπὶ τῆς συναγωγῆς τῶν Ἰουδαίων.

« Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμέ, οὐ εἶνεκεν ἔχρισέ με. Εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, ἰατῶσθαι τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν, καὶ κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν, καὶ τυφοῖς ἀνάβλεψιν, καλέσαι ἑνιαυτὸν Κυρίου δεκτὸν, καὶ ἡμέραν ἀνταποδόσεως. » Καὶ ταύτην αὐτὸς ὁ Κύριος ἡμῶν τῆς πρόβρῆσιν εἰς ἑαυτὸν ὁμολογεῖ πεπληρωσθαι, ὅτε, ἐλθὼν εἰς τὴν Ναζαρεθ, οὗ ἦν ἀνατεθραμμένος, εἰσῆλθεν, κατὰ τὸ εἰρηθὸς αὐτῷ, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῶν Σαββάτων εἰς τὴν συναγωγὴν ἀναστάντι δὲ αὐτῷ ἐπεδόθη Ἡσαίας ὁ προφήτης, οὗ καὶ ἀναπτύξας τὴν βιβλίον, ἀνέγνω τὸ ἐγγεγραμμένον· « Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμέ, οὐ εἶνεκεν ἔχρισέ με. Εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν, καὶ τυφοῖς ἀνάβλεψιν, ἀποστεῖλαι τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει, καλέσαι ἑνιαυτὸν Κυρίου δεκτὸν. Καὶ πτύξας τὸ βιβλίον, ἀποδοὺς τῷ ὑπηρέτῃ, ἐκάθισε. Καὶ πάντων οἱ ὀφθαλμοὶ ἐν τῇ συναγωγῇ ἦσαν ἀτενίζοντες αὐτῷ. Ἦρξατο δὲ λέγειν πρὸς αὐτούς, ὅτι, Σήμερον πεπληρωται ἡ Γραφή αὕτη ἐν τοῖς ὠσίν ἡμῶν. » Ὁ μὲν οὖν Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν διὰ ταύτης φαίνεται σαφῶς τῆς Γραφῆς διαφερόντως καὶ κρείττονως παρὰ τοὺς πάλαι σωματικώτερον χριστομένους ἱερέας, οὐκ ἐλαίῳ σκευαστῷ, οὐδὲ ὑπ' ἀνθρώπων, ὁμοίως τοῖς ἄλλοις, ἀλλ' ἐνὸς πνεύματι αὐτοῦ δὴ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς αὐτοῦ κεχρισμένος· παρ' οὗ καὶ τῆς ἀγεννήτου θεότητος μετασχὼν, Θεὸς καὶ Κύριος πρὸς τῶν ἱερῶν ἀνηγόρευται Ἰσραῶν. Ἀκολουθῶν δὲ τῇ μετὰ χεῖρας προφη-

“ Isa. Lxi, 1. “ Luc. iv, 18-21.

τεία πτωχοῖς εὐαγγελιζόμενος εισάγεται παρὰ τῷ Ματθαίῳ, ὅτε ἐ ἰδὼν τοὺς ὄχλους ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος, καὶ καθίσαντος αὐτοῦ, προσήλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ ἀνοίξας τὸ στόμα αὐτοῦ ἐδίδασκεν αὐτούς, λέγων· Μακάριοι οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι, ὅτι αὐτῶν ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. » Καὶ τυφλοὶ δὲ ἀνάβλεψιν παρεσχημένοι οὐκ ὀλίγοις ἀναγέγραπται· οὐ μόνον γὰρ τοῖς τὰς ὄψεις τοῦ σώματος ἠφανισμένοις τὸ βλέπειν ἐδωρεῖτο, ἀλλὰ γε καὶ τοῖς πρότερον τῆ ψυχῆ τυφλωτούσιν αἴτιος τῆς κατὰ νοῦν θεωρίας, καὶ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ γέγονεν. Καὶ ἄλλως τῆς οἷσι δεσμῶσι καὶ ἀπηγμένοις αἰχμαλώτοις ὑπὸ τῆς ἀοράτου καὶ δαιμονικῆς δυνάμεως, κακῶν τε σειραῖς πεπεδημένοις ἐλευθερίαν καὶ ἀνεσιν τῶν συνεχόντων ἐκήρυττεν, εἰ καὶ αὐτοὶ, τῷ κηρύγματι πιστεύσαντες, οἷα λυτρωτῆ καὶ Σωτῆρι προσδράμοιεν αὐτῷ, καὶ τοῖς αὐτοῦ πεισθεῖεν παραγγέλμασι. Καὶ τὰ λοιπὰ δὲ τοῦ λόγιου κατὰ καιρὸν ἐν τοῖς περὶ τῶν ἐπαγγελιῶν ἐξετασθήσεται.

Ἄπὸ τοῦ Δευτερονομίου. — Περὶ τῆς κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ νομοθεσίας.

« Προφήτην ἐκ τῶν ἀδελφῶν σου ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεός σου ὡς ἐμέ· αὐτοῦ ἀκούσεσθε κατὰ πάντα ὅσα ἠτήσῃ παρὰ Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου ἐν Χωρὴβ τῇ ἡμέρᾳ τῆς ἐκκλησίας, λέγοντες· Οὐ προσθήσομεν ἀκοῦσαι τῆς φωνῆς τοῦ Κυρίου τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, καὶ τὸ πῦρ τὸ μέγα τοῦτο οὐκ ὀψόμεθα ἔτι, οὐδὲ μὴ ἀποθάνωμεν. Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς μέ· Ὁρθῶς πάντα ὅσα ἐλάλησαν· Προφήτην ἐκ τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν ἀναστήσω αὐτοῖς ὡς περ σε, καὶ δώσω τὸ βῆμά μου εἰς τὸ στόμα αὐτοῦ, καὶ λαλήσει αὐτοῖς καθ' ὅ τι ἂν ἐντελωμαι αὐτῷ, καὶ ὁ ἄνθρωπος ὅς ἐάν μὴ ἀκούσῃ πάντα ὅσα ἐάν λαλήσῃ ὁ προφήτης ἐπὶ τῷ ὄνοματι μου, ἐγὼ ἐκδικήσω ἐξ αὐτοῦ. » Ἐπίστησον ὅτι μηδεὶς παρ' Ἑβραίοις Μωϋσῆι παραπλήσιος προφήτης ἐγήγερται, τούτεστι νομοθέτης, καὶ εὐσεβείας ἀνθρώποις εἰσηγητής, ἢ μόνος ὁ ἡμέτερος Σωτῆρ, ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ· πρὸς γοῦν τῷ τέλει τοῦ Δευτερονομίου λέγεται· Οὐκ ἀνέστη ἔτι προφήτης ἐν Ἰσραὴλ ὡς Μωϋσῆς. » Καὶ μὴν μυριοὶ προφήται μετὰ τούτων γεγόνασιν, ἀλλὰ οὐχ ὡς αὐτός. Ἴλον δὲ τοῦτο ἡ τοῦ Θεοῦ ὑπόσχεσις ἐπαγγέλλεται, ἴνα τινὰ, οὐχὶ δὲ πολλοὺς, καὶ ὁμοιον ἀναστήσει αὐτῷ. Δηλοῖ δὲ τοῦτον νομοθέτην καὶ εὐσεβείας ἀνθρώπων διδάσκαλον, οἷος μόνος ὁ Σωτῆρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, καὶ οὐδὲ ἄλλος ἀναδέδεικται, νομοθέτης ὁμοῦ καὶ προφήτης τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ, καὶ Πατὴρ αὐτοῦ γενόμενος. Ἄλλ' ὁ μὲν ἔθνος ἐνός ὁ Μωϋσῆς ἠγήσατο, καὶ κατάλληλα δὲ τούτῳ μόνῳ, οὐχὶ δὲ καὶ ἄλλοις ἔθνεσι νομοθετῶν ἀποδέδεικται· ὁ δὲ γε Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, λαβὼν ἐπαγγελίαν παρὰ τοῦ Πατρὸς τὴν, « Αἴτησαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου· » ὡς ἂν μὴ μόνον Ἰουδαίους, ἀλλὰ καὶ τῷ παντὶ τῶν ἀνθρώπων γένει καινῶς νομοθέτης εὐσεβείας ὑπὸ τοῦ Πατρὸς καταστήται τῆ πάντων τῶν ἔθνῶν κλήσει δυνατὴν καὶ ἀρμόδιον προεβλήται νο-

scribit Matthæus, ubi illum pauperes evangelicæ instruentem inducit, quo tempore « videns turbas ascendit in montem, et cum sedisset, accesserunt ad illum discipuli ejus, et aperiens os suum docebat eos, dicens : Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cœlorum 67. » Nam etiam illud scripto proditum est, quod cæcis non paucis visum restituerit; 443 non solum enim iis, qui oculis corporis capti erant, visum largiebatur, sed etiam iis, qui in altero genere caligabant, ut animo Deum universi intuerentur atque agnoscerent, auctorem se exhibebat. Alioqui vero etiam iis, qui ab invisibili ac dæmonica potestate vincti essent captivique abducti ac malorum catenis impliciti, libertatem, dissolutionemque earum rerum, a quibus tenebantur, denuntiabat, si modo ipsi quoque illius prædicationi fidem adhibentes, ad illum tanquam ad redemptorem et Salvatorem accurrebant et illius præceptis obtemperabant. Cæterum, quæ ex hoc oraculo supersunt, suo tempore in iis, quæ de promissionibus tractanda sunt, exquirentur.

A Deuteronomio. — De novæ legis in Evangelio Christi sanctione.

« Prophetam de fratribus tuis suscitabit tibi Dominus Deus tuus sicut me : illum audietis in omnibus quæcunque postulasti a Domino Deo tuo in Choreb in die concionis dicentes : Non ultra audiemus vocem Domini Dei nostri, et ignem hunc grandem non videbimus amplius, neque moriemur ; et dixit Dominus ad me : Recte omnia locuti sunt ; prophetam ex fratribus ipsorum suscitabo eis sicut te, et dabo Verbum meum in os ejus, et loquetur eis secundum quodcunque præcepero illi, et quicumque homo non audierit omnia quæcunque loquetur propheta ille in nomine meo, ego ulciscar in eo 68. » Animadvertite diligenter ut nullus plane apud Hebræos Mosi similis propheta surrexerit, hoc est, qui et legum auctor, et pietatis apud homines introductor exstiterit, nisi unus Salvator noster Christus Dei ; itaque in fine Deuteronomii legitur . « Non surrexit ultra propheta in Israel sicut Moses 69. » Nam etsi innumerabiles prophetæ post illum exstiterunt, at non tamen sicut ille. Totum vero hoc ipsa Dei pollicitatio complexa est, quippe quæ unum duntaxat non multos et eundem similem illi suscitandum promittat. Significat autem hunc et legum auctorem et pietatis apud homines magistrum futurum, cujusmodi unus Salvator ac Dominus noster Jesus Christus, nec alius præterea 444 quispiam fuisse demonstratur, et legum auctor videlicet, et idem sui patris, qui Deus est universi, propheta. Et Moses quidem unius duntaxat gentis dux fuit, et quæ uni illi, non autem cæteris quoque gentibus accommodari possent, in legibus suis sanxisset reperitur, at vero ipse Christus Dei, ubi a Patre promissum illud accepit : « Postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam 70 : » utpote qui non solis Judæis, sed etiam

67 Math. v, 1-3. 68 Deut. xviii, 15 19. 69 Deut. xxxiv, 10. 70 Psal. ii, 8.

universo hominum generi novus legum pietatisque auctor a patre constitueretur, vocationi omnium gentium, tum facilem, tum accommodatam legum disciplinam exposuit. Cum ergo ampliori quam quæ hominem deceat auctoritate, leges invenerit, diviniore etiam quam quæ a Mose præstari potuerit virtute, in toto orbe servandas sacrosanctas suas leges per suos evangelistas descripsit, dum ita ad illos dicit. « Audistis quod dictum sit antiquis : Non occides ; ego autem dico vobis ne irasci ; quidem temere ⁷¹, et quæcumque his adjuncta in publicè descriptis ipsius documentis circumferuntur, quæ quidem ipse etiam evangelista commendat, quod utique obstupescerent omnes doctrinam illius, eo quod « doceret eos tanquam potestatem habens, non tanquam scribæ ipsorum ⁷². » Cum autem totius operis initio, quis esset Salvatoris nostri, tum in doctrina, tum in legibus sancientis modus, explanaverimus, ubi quid esset Christianismus in medium protulimus, ad illa ipsa legentes etiam nunc remittimus. Sed diligentiori quadam animalversione res digna esse videtur, cur ita Dominus prophetam illis se suscitaturum polliceatur. Quoniam igitur Mosem ipse Dominus jussérat universum populum triduo expiare, ut simul et spectatores illi et auditores divini adventus efficerentur, illi autem infirmiores ad gratiam Dei existebant, ut propterea cum jam et intueri et audire inciperent, eam rem ipsi recusaverint, dicentes ad Mosem : « Tu loquere ad nos, neque loquatur ad nos Deus, ne moriamur ⁷³. » merito ob eam rem suscipit quidem illorum pietatem ac reverentiam Dominus, idem vero ait : « Recte omnia quæcumque locuti sumus, prophetam excitabo illis de mediis fratrum sicut te. » Sic ergo causam quoque docuit, cur tanquam propheta fuerit venturus ad homines. Ea vero fuit hominum imbecillitas, et præstantioris visus recusatio. Habes igitur causam, cur propheta ille, qui venturus canebar, homo esset futurus.

445 Merito igitur expectantes illum Judæi, Joannem Baptistam interrogabant, ac dicebant : « Ipse propheta es tu ? et respondit, non ⁷⁴. » Verum cum Joannes verum fateretur, non se prophetam esse negavit ; erat enim, sed æ illum esse prophetam duntaxat, quem Moses venturum prædixisset. Quod vero ante illum prophetam missus esset, planissime demonstravit. Cæterum, quoniam prophetica oratio unis iis qui ad circumcisionem pertinent, suscitandum esse prophetam canebar, merito Salvator ac Dominus noster, utpote qui ipse esset ille antea denuntiatus, « Non veni, inquit, nisi ad oves quæ perierunt domus Israel ⁷⁵, » Apostolos autem suos monebat, dicens : « In viam gentium ne abieritis, et in civitatem Samaritanorum ne intraveritis. Ite vero potius ad oves quæ perierunt domus Israel ⁷⁶ ; » ubi plane ostendit, se primo loco ad illos esse missum, sicut etiam ab ipsa prophetia

Α μοθεσίαν. Θειοτέρη γοῦν ἢ κατὰ Μωϋσέα δυνάμει κατὰ παντός τοῦ κόσμου τοὺς ἱεροὺς αὐτοῦ νόμους διὰ τῶν εὐαγγελιστῶν αὐτοῦ διατάξατο, μείζονι ἢ κατὰ ἀνθρώπων ἐξουσίᾳ νομοθετήσας, εἰπὼν· « Ἠκούσατε, ὅ τι ἐβρόβηθι τοῖς ἀρχαίοις· Οὐ φονεύετε· ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν μηδὲ ὀργίζεσθαι ; εἰκῆ, καὶ τὰ τούτοις ἀκόλουθα ὅσα δὴ ἐν ταῖς ἀναγράφοις αὐτοῦ διδασκαλαῖς ἐμφέρεται, ἐφ' οἷς μαρτυρεῖ λέγων ὁ εὐαγγελιστῆς, ὅτι ἐξέπληττοντο πάντες ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ· ἦν γὰρ ἡ διδασκων αὐτοῦ ὡς ἐξουσίαν ἔχων, καὶ οὐχ ὡς οἱ γραμματεῖς αὐτῶν. » Τὸν δὲ τρόπον τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διδασκαλαῖς τε καὶ νομοθεσίας ἐν ἀρχαῖς τῆς παρουσίας ὑποθέσεως διεληθόντες, ὅτε τὸν Χριστιανισμόν, ὃ τί ποτέ ἐστιν εἰς φανερόν ἤγομεν, ἐπ' ἐκεῖνα καὶ νῦν τοὺς ἐντυγχάνοντας παραπέμφομεν.

Β Ἐπιστῆσαι δὲ τῷ λόγῳ βῆξιν, δι' ὃν ὁ Κύριος ὑπισχνεῖται προφήτην ἀναστήσειν αὐτοῖς. Ἐπειδὴ γὰρ κεκελεύκει μὲν αὐτοὺς τῷ Μωϋσεὶ ἀγνίσει τὸν πάντα λαὸν ἐφ' ἡμέραις τρισίν, ὡς ἀν γένοιτο θεαταὶ ἡμοῦ καὶ ἀχροαταὶ τῆς ἐνθέου ἐπιφανείας, οἱ δὲ ἐξησθένησαν πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ χάριν· διὸ ἐν ἀρχῇ γενόμενοι τῆς θεωρίας, μαρτυροῦντο λέγοντες τῷ Μωϋσεὶ· « Σὺ λάλει πρὸς ἡμᾶς, καὶ μὴ λαλεῖτω πρὸς ἡμᾶς ὁ Θεός, ἵνα μὴ ἀποθάνωμεν. » Εἰκότως διὰ ταῦτα ἀποδέχεται μὲν αὐτοὺς ὁ Κύριος τῆς εὐλαθείας, φησὶ δέ· « Ὁρθῶς πάντα ὅσα ἐλάλησαν· Προφήτην ἀναστήσω αὐτοῖς ἐκ μέσου τῶν ἀδελφῶν, ὡσπερ σέ. » Οὐκοῦν τὸ αἴτιον ἐδίδαξεν τοῦ δικῆν προφήτου μέλλειν αὐτὸν εἰς ἀνθρώπους ἐπιφάνειαν ποιεῖσθαι· τοῦτο δ' ἦν ἀσθένεια ἀνθρώπων, καὶ τῆς κρείττονος θεωρίας παραίτησις. Ἐχεις τοιγαροῦν καὶ τὴν αἰτίαν τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ θεσπιζομένου προφήτου. Εἰκότως οὖν προσδοκῶντες αὐτὸν οἱ ἐκ περιτομῆς ἐπυνθάνοντο τοῦ βαπτιστοῦ Ἰωάννου, καὶ ἔλεγον· « Ὁ προφήτης εἶ σὺ ; Ὁ δὲ ἔφη· Οὐκ. » Ἄλλ' ὁ Ἰωάννης, τάληθες ὁμολογῶν, οὔτε προφήτης εἶναι ἠρνήσατο, ἦν γὰρ, ἀλλὰ τὸ αὐτὸς εἶναι ὁ προφήτης ὁ πρὸς τοῦ Μωϋσεῶς δεδηλωμένος· ὅτι δὲ ἀπεσταλμένος εἶη ἐμπροσθεν τοῦ προφήτου ἐκείνου ἐδίδαξα. Καὶ ἐπειδὴ περ ὁ λόγος αὐτοῖς δὴ τοῖς ἐκ περιτομῆς ἀναστήσεσθαι τὸν προφήτην ἐθέσπιζεν, εἰκότως ὁ Σωτῆρ καὶ Κύριος ἡμῶν, ἅτε δὴ αὐτὸς ὢν ὁ προκεκηρυγμένος, « Οὐκ ἦλθον, φησὶν, εἰ μὴ εἰς τὰ πρόβατα ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραὴλ. » Τοῖς δὲ ἀποστόλοις αὐτοῦ παρήκει λέγων· « Εἰς ὁδὸν ἐθνῶν μὴ ἀπέλθητε, καὶ εἰς πόλιν Σαμαρειτῶν μὴ εἰσέλθητε· πορεύεσθε δὲ μᾶλλον πρὸς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραὴλ. » σαφῶς διδάσκων, ὅτι δὴ αὐτοῖς προηγουμένως ἀπέσταλτο, τῇ προφητείᾳ ἀκολούθως. Ἐπειδὴ δὲ οὐκ ἐδέξαντο τὴν χάριν, ἀπελέγχει μὲν αὐτοὺς ἐν ἑτέροις, λέγων· « Διότι ἦλθον, καὶ οὐκ ἦν ἀνθρώπος· ἐκάλεσα, καὶ οὐκ ἦν ὑπακούων. » Φησὶ δὲ πρὸς αὐτούς· « Ἀρθῆσεται ἀφ' ὑμῶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, καὶ δοθήσεται ἔθνοις ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς. » Καὶ τοῖς γε αὐτοῦ μαθηταῖς μετὰ τὴν ἐκείνων παραίτησιν προστάττει· « Πορεύθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη ἐν τῷ ὀνόματι μου. » Οὕτω δὴ τα ἡμεῖς μὲν τὰ ἔθνη

⁷¹ Matth. v, 21, 22.

⁷² Matth. vii, 29.

⁷³ Exod. xi, 19.

⁷⁴ Jean. i, 21.

⁷⁵ Matth. xv, 24.

⁷⁶ Matth. x, 5, 6.

τὸν προαναφωρηθέντα και πρὸς τοῦ Πατρὸς ἀπεσταλ-
 μένον προφήτην, ἅτε νομοθέτην ἅπασι γενόμενον ἀν-
 θρώπου τῆς εἰς τὸν τῶν ὅλων Θεὸν εὐσεβείας, διὰ
 τῆς σωτηρίου και εὐαγγελικῆς διδασκαλίας ἔγνωμεν
 και καταδεξάμεθα, πληρουμένῃ κατὰ τὸ αὐτὸ και
 ἐτέρας προρρήσεως, δι' ἧς εἰρηται· « Κατάστησον,
 Κύριε, νομοθέτην αὐτοῖς, γνώτωσαν ἔθνη, ὅτι ἀνθρω-
 ποὶ εἰσι· » τὸ δὲ Ἰουδαίων ἔθνος μὴ παραδεξάμενον
 τὸν προφητευόμενον, δίκην ἔτισε τὴν ἀξίαν, κατὰ τὴν
 θεῖαν προρρήσιν φήσασαν· « Καὶ ὁ ἀνθρωπος ὃς ἐάν
 μὴ ἀκούσῃ πάντα ὅσα ἐάν λαλήσῃ ὁ προφήτης ἐν τῷ
 ὄνοματί μου, ἐγὼ ἐκδικήσω ἐξ αὐτοῦ. » Ἐκδεδίκηται
 γοῦν ἐκ τοῦ λαοῦ ἐκείνου πᾶν αἷμα ἐκχυθὲν ἐπὶ τῆς
 γῆς, ἀπὸ αἵματος Ἄβελ ἕως αἵματος Ζαχαρίου, και
 αὐτοῦ γε ἐπὶ πᾶσι τοῦ Χριστοῦ, οὗ τὸ αἷμα καθ' ἑαυ-
 τῶν ἐξαιτησάμενοι και κατὰ τῶν ἰδίων παίδων, εἰσ-
 ἔτι νῦν τῆς τολμηθείσης αὐτοῖς ἀσεβείας τὴν τιμω-
 ρίαν ὑπέχουσιν.

propheta divina significaverat, cum dixit : « Et quicumque homo non audierit omnia quaecunque loquetur propheta ille in nomine meo, ego ulciscar ex eo. » Ultus igitur est de populo illo omnem sanguinem effusum in terram a sanguine Abel, usque ad sanguinem Zachariæ, et ad extremum ipsius Christi, cujus sanguinem cum super se, et super filios suos expoposcissent, in hunc usque diem ejus scelerosis, quod audacissime perpetrarunt, supplicium pendunt.

Ἀπὸ τοῦ Ἰωβ. — Περὶ τῆς ἐν θαλάττῃ πορείας τοῦ Χριστοῦ.

« Ὁ λέγων τῷ ἡλίῳ, και οὐκ ἀνατέλλει, κατὰ δὲ
 ἀστρων κατασφραγίζει, ὁ ταυῖσας τὸν οὐρανὸν μό-
 νος, και περιπατῶν ἐπὶ θαλάσσης ὡς ἐπ' ἐδάφους. »
 Καὶ ταῦτα μόνῳ τῷ Σωτῆρι και Κυρίῳ ἡμῶν, ὡς
 ἀν Θεοῦ Λόγῳ, δημιουργῶ τῶν ὅλων τυγχάνοντι ἀρ-
 μῶσοι ἄν· μόνος γοῦν τῶν πῶποτε κατὰ τοὺς τῆς
 ἐνανθρωπήσεως χρόνους, σῶμα και σχῆμα ἀνθρώπι-
 νον ἀναλαβὼν, ἐπὶ τῆς θαλάσσης περιπατήσαι λέγε-
 ται, ὅτε τοὺς ἑαυτοῦ μαθητὰς ἠνάγκασεν ἐμβῆναι εἰς
 πλοῖον, και προάγειν αὐτὸν εἰς τὸ πέραν, ἕως οὗ αὐτὸς
 ἀπολύσῃ τοὺς θχλους· και ἀπολύσας τοὺς θχλους ἀνέβη
 εἰς τὸ ὄρος, και ἰδίαν προσεύξαται. Ὁψίλας δὲ γενο-
 μένης μόνος ἦν ἐκεῖ. Τὸ δὲ πλοῖον ἦδη ἦν ἐν μέσῳ τῆς
 θαλάσσης. Ἰδόντες δὲ αὐτὸν ἐπὶ τῆς θαλάσσης, ἐτα-
 ράθησαν, λέγοντες, ὅτι φάντασμα ἐστι, και ἀπὸ τοῦ
 φόβου ἔκραξαν. Εὐθέως δὲ ἐλάλησεν αὐτοῖς, λέγων·
 « Θαρσεῖτε, ἐγὼ εἰμι, μὴ φοβεῖσθε. » Ἄλλως δὲ οὐκ
 ἄν γένοιτο ἀξιοπρεπῆ θεολογίαν δοκεῖν περιέχειν, εἰ
 ἐπὶ τοῦ ἀνωτάτω Θεοῦ και Πατρὸς τῶν ὅλων ἐκλαμ-
 βάνοι τις τὸ λόγιον. Τί γάρ ἔχει σεμνὸν και ἀξιόλογον
 ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων περιπατεῖν λέγεσθαι ἐπὶ τῆς
 θαλάσσης; Πῶς δὲ και νοηθεῖν περίπατος ἐπὶ τῆς
 θαλάσσης τοῦ τὰ πάντα περιέχοντος, και τὸν οὐρα-
 νὸν και τὴν γῆν πληροῦντος; και μονοουχὶ λέγοντος·
 « Ὁ οὐρανός μοι θρόνος, ἡ δὲ γῆ ὑποπόδιον τῶν πο-
 δῶν μου· » και· « Τῶν οὐρανὸν και τὴν γῆν ἐγὼ
 πληρῶ, λέγει Κύριος. » Ὁ δὲ γε Σωτὴρ και Κύριος
 ἡμῶν, ἑαυτὸν κενώσας, και μορφῆν δούλου λαβὼν,
 και σχήματι εὐρεθείς ὡς ἀνθρωπος, δεῖγμα τῆς λαν-
 θανούσης τοὺς πολλοὺς ἐνθέου δυνάμεως ἑαυτοῦ παρ-
 ἔχων ὄρῳ τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς, και τοῖς θαλαττίοις

A dictum fuerat. Sed cum talem gratiam non accepis-
 sent, eosdem alibi redarguit, dicens : « Eo quod
 veni, et non fuit homo, vocavi, et non fuit qui au-
 diret. » Deinde ad illos dicit : « Auferetur a vobis
 regnum Dei, et dabitur genti ferenti fructus ejus. »
 Suis vero discipulis post illorum rejectionem im-
 perat : « Ite et docete omnes gentes in nomine
 meo. » Sic igitur nos quidem gentes, antea de-
 nuntiatum illum et a Patre missum prophetam,
 tanquam eum qui omnibus hominibus et legum et
 pietatis erga Deum universi auctor exstiterit, per
 salutarem ipsius evangelicamque doctrinam agnovi-
 mus, et suscepimus, cum in hoc alia quoque
 propheta completa sit, quæ ait : « Constitue, Do-
 mine, legislatorem apud eos, agnoscant gentes quod
 homines sunt. » Judæi vero contra qui illum,
 quem sua ipsorum oracula venturum prædicabant
 non susceperunt, idoneum dedere supplicium, sicut

quicumque homo non audierit omnia quaecunque loquetur propheta ille in nomine meo, ego ulciscar ex eo. » Ultus igitur est de populo illo omnem sanguinem effusum in terram a sanguine Abel, usque ad sanguinem Zachariæ, et ad extremum ipsius Christi, cujus sanguinem cum super se, et super filios suos expoposcissent, in hunc usque diem ejus scelerosis, quod audacissime perpetrarunt, supplicium pendunt.

446 Ab Job. — De ambulatione Christi in mari.

« Qui dicit soli, et non oritur, et astra quasi signo
 impresso claudit, qui extendit cælum solus, qui
 ambulat in mari sicut in solo. » Hæc item uni
 Salvatore ac Domino nostro, tanquam Dei Verbo et
 rerum omnium opifici accommodari possunt ; solus
 enim ex omnibus inquam fuerint, quo tempore
 homo factus est, et corpore et figura hominis as-
 sumpta, in superficie maris ambulasse dicitur : cum
 suos discipulos compulit ascendere in naviculam,
 et præcedere ipsum trans fretum, donec ipse dimit-
 teret turbas, et dimissis turbis ascendit in montem
 ut solus oraret. Vespere autem facto solus erat ibi.
 Navicula autem jam erat in medio mari. Videntes
 autem eum supra mare turbati sunt, dicentes quod
 phantasma esset, et præ timore clamaverunt. Sta-
 tim vero locutus est eis, dicens : « Confidite, ego sum,
 nolite timere. » Nam alioqui fieri non poterit ut
 Deo convenientem theologiam comprehendere vi-
 deatur oraculum, si quis illud de supremo Deo et
 Patre universi intelligat. Quid enim venerationis
 aut dignitatis habeat si Deus universi ambulare in
 mari dicatur? Cujusmodi autem ambulatio in mari
 intelligetur illius, qui omnia complectitur, ac cœ-
 lum terramque complet, et propemodum dicit :
 « Cælum mihi sedes, terra autem scabellum pedum
 meorum. » item : « Cælum et terram ego impleo,
 dicit Dominus. » Salvator autem ac Dominus
 noster, cum seipsum evacuaverit et formam servi
 acceperit, et habitu inventus sit ut homo, dum si-
 gnum ejus quæ multos lajebat divinæ virtutis suæ
 videndum suis præbet discipulis, super marinos

⁷⁷ Isa. l. 2. ⁷⁸ Matth. xxviii, 19. ⁷⁹ Psal. ix, 21. ⁸⁰ Job ix, 7, 8. ⁸¹ Matth. xiv, 22-27. ⁸² Isa. lxxvi, 1. ⁸³ Jer. xxiii, 24.

fluctus incessisse, et tempestatem, ventosque cohibuisse, publicæ scripturæ testimonio dictus est, quo tempore ii, qui talia intuebantur, obstupescabant dicentes : « Quis est hic, cui venti mareque obtemperant ⁸⁵? » fuerit vero hoc etiam alterius cujusdam, quod intelligitur, vastioris maris signum, in quo draco quidam esse dicitur, factus ut in eum illudant angeli Dei, super quo item mari Salvator ac Dominus noster **447** inambulans caput illic constituti draconia, reliquorumque illo inferiorum draconum dicitur contrivisse, juxta illud : « Tu contrivisti capita draconum super aquam, tu confregisti caput draconis ⁸⁶ : » plane alterius quod intelligitur maris, de quo idem rursus in psalmo ait : « Deveni in profunda maris ⁸⁷. » Et ad Job de seipso disserens . « Venisti, inquit, ad fontem maris, et in vestigiis abyssi deambulasti? aperiuntur vero tibi timore portæ mortis? et janitores inferorum videntes te expaverunt ⁸⁷? » Merito igitur etiam in ea, quæ ad nos pertinet vita, dum ipsum mare ingreditur et ventos, tempestatemque increpat, rerum in arcanis positularum signa interim obit ac peragit.

Ab Isaia. — De rebus ab ipso admirabilibus aestis.

« Convalescite, manus remissæ et genua dissoluta, consolamini, pusillanimes intellectu, fortes estote, et nolite timere : ecce Deus noster judicium reddit et reddet, ipse veniet et salvos faciet nos : tunc aperiuntur oculi cæcorum, et aures surdorum audient ; tunc saliet sicut cervus claudus, et plana erit lingua xutorum ⁸⁸. » Harum igitur rerum eventa in Evangeliiis habes ; nunc quidem, dum ad ipsum Salvatorem ac Dominum nostrum, paralyticum afferunt in lecto jacentem, quem pristinæ sanitati uno suo verbo restituit, nunc vero dum innumerabiles cæci et dæmonia habentes, necnon variis ægritudinibus et languoribus affecti, salutaris illius virtutis beneficio ab omnibus morbis liberantur. Præterea etiam nunc in iis, quæ in toto orbe terrarum ostendit, dum innumerabiles multitudines variis malitiæ generibus implicitas, et ignoratione supremi Dei refertas animas habentes, admirabiliter et supra omnem rationem doctrinæ suæ medicamentis curat et sanat, et tamen quod etiam in his Deus appelletur suo tempore, tanquam is qui talia efficiat, jam pridem a nobis, ubi de divinitate ejus testimonia protulimus, demonstratum est, et sane si unquam alias, nunc maxime convenerit Deum **448** illum consiteri, quando et divinæ et revera Deum complexæ virtutis jam plane opera edidit. Si quidem unius Dei nec alterius præterea cujuspiam munus fuerit, corroborare dissolutos, vitæ reddere mortuos, præbere salutem ægrotantibus, cæcorum aperire oculos, auresque item sanare surdorum, et erigere claudos, et linguam impeditam

ἐπιθαίνων κύμασι, καὶ τῷ κλύδωνι καὶ τοῖς ἀνεμοῖς ἐπιτιμῶν ἀναγέγραπται· ὅτε καὶ οἱ ὀρώντες ἐξεπλήκτοντο λέγοντες· Ἐποταπὸς ἐστὶν οὗτος, ὅτι καὶ οἱ ἀνεμοὶ καὶ ἡ θάλασσα αὐτῷ ὑπακούει· ἢ ἦν δὲ καὶ τοῦτο ἄλλου τινὸς μείζονος σύμβολον νοουμένης ἐτέρας θαλάσσης, ἐν ἣ λέγεται δράκων τις εἶναι, πεποιημένος ἐγκαταπαίζεσθαι ὑπὸ τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ, ἐφ' ἣν καὶ αὐτὴν ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν ἐμπεριπατήσας, τὴν κεφαλὴν τοῦ αὐτόθι δράκοντος καὶ τῶν λοιπῶν ὑποβεδηχόντων δρακόντων λέγεται συντετριφέναι, κατὰ τό· Ἐὺ συνέθλασας τὰς κεφαλὰς τῶν δρακόντων ἐπὶ τοῦ ὕδατος, καὶ σὺ συνέθλασας τὰς κεφαλὰς τοῦ δράκοντος· σαφῶς ἐτέρας νοουμένης θαλάσσης, περὶ ἧς αὐτὸς πάλιν ἐν ψαλμῷ φησιν· Ἦλθον εἰς τὰ βάθη τῆς θαλάσσης· καὶ πρὸς τὸν Ἰὼδ τὰ περὶ ἑαυτοῦ διεξιῶν· Ἦλθες δὲ ἐπὶ πηγὴν θαλάσσης, ἐν δὲ ἔχουσιν ἀδύσσου περιεπάτησας; ἀνοίγονται δὲ σοὶ φόβῳ πύλαι θανάτου, πύλωροι δὲ ἄδου ἰδόντες σε ἐπτήξαν; Ἐϊκότως οὖν ἀν τῷ καθ' ἡμᾶς βίῳ ἐπιβάς τῇ θαλάττῃ, καὶ τοῖς ἀνεμοῖς ἐπιτιμῆσας καὶ τῷ κλύδωνι, τὰ σύμβολα τῶν ἀποβήτοτερόν ἐπιτελεῖ.

Ἀπὸ τοῦ Ἠσαίου. — Περὶ τῶν ἐπιτελεσθέντων ἐπ' αὐτοῦ παραδόξων.

« Ἰσχύσατε, χεῖρες ἀνεμῆναι, καὶ γόνατα παραλελυμένα· παρακαλέσατε οἱ θλιγόμενοι, τῇ διανοίᾳ, ἰσχύσατε, μὴ φοβεῖσθε· ἰδοὺ ὁ Θεὸς ἡμῶν κρίσιν ἀνταποδίδωσι, καὶ ἀνταποδώσει, αὐτὸς ἤξει καὶ σώσει ἡμᾶς. Τότε ἀνοιγήσονται ὀφθαλμοὶ τυφλῶν, καὶ ὅτα κωφῶν ἀκούσονται· τότε ἀλείψεται ὡς ἔλαφος ὁ χυλὸς, καὶ τρανὴ ἔσται γλῶσσα μογιάλων. » Καὶ τούτων ἔχει ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις τὰ ἀποτελέσματα· τούτου μὲν, ὁπνίκα τῷ Σωτῆρι καὶ Κυρίῳ ἡμῶν προσέφερον παραλυτικὸν ἐπὶ κλίνῃς βεβλημένον, ὃν καὶ ὑγιῆ λόγῳ κατεστήσατο· τούτου δὲ, ὅτε μυρία τυφλοὶ καὶ δαιμονιώντες, ἔτι μὴν διαφόροις νόσοις καὶ μαλακίαις καταπονόμενοι πρὸς τῆς αὐτοῦ σωτηρίου δυνάμεως τῶν παθῶν ἀπηλλάκτοντο· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ δι' ὧν εἰσέτι νῦν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης μυρία πλήθη πολυτρόποις κακίας εἶδеси δεδεμένα, ἀγνωσίας τε τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ τὰς ψυχὰς πεπληρωμένα, θαυμασίως καὶ ὑπὲρ πάντα λόγον τοῖς τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ φαρμάκοις ἰάται καὶ θεραπεύει. Πλὴν ὅτι καὶ Θεὸς ἐν τούτοις ἀνηγόρευται κατὰ καιρὸν, ὡς ἂν τοιαῦτα ἐνεργῶν, ἤδη πρότερον ἡμῖν ἐν ταῖς περὶ τῆς θεότητος αὐτοῦ μαρτυρίαις ἀποδέδεικται. Καὶ ἔμπρὲ γὰρ νῦν γούν, εἰ καὶ ἄλλοτε, Θεὸν αὐτῶν ὁμολογεῖσθαι, ὅτι καὶ ἔργα θείας καὶ ὡς ἀληθῶς ἐνθέου δυνάμεως ἐπεδείκνυτο. Θεοῦ γὰρ μόνου ἦν καὶ οὐδὲ ἄλλου βωννύναι μὲν παρειμένους, ζωογονεῖν δὲ νεκρούς, ὁσπηριαν τε ἀσθενούσι παρέχειν, ἀνοίγειν τε ὀφθαλμοὺς τυφλῶν, καὶ κωφῶν ὡσαύτως ἀκοῆς ἰᾶσθαι, χυλοὺς τε ἀνορθοῦν, καὶ τοὺς τὴν γλῶτταν δεδεμένους εὐλόλους ἀποκαθιστᾶν· ἅπερ ἅπαντα ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ πέπρακται, οἷα ὑπὸ Θεοῦ, καὶ μεμαρτύρηται γὰρ ὑπὸ

⁸⁵ Matth. viii, 27. ⁸⁶ Psal. lxxiii, 13, 14.

⁸⁷ Psal. lxxiii, 13, 14.

⁸⁸ Psal. lxxviii, 3.

⁸⁹ Job xxxviii, 16-17.

⁹⁰ Isa.

xxxv, 3-5.

πλειόντων τῶν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης κηρυζάντων αὐτόν· ὡν τὸ ἀπλαστον καὶ ἀληθές τῆς μαρτυρίας πιστοῦται ἢ διὰ βασάνων πείρα, καὶ ἡ μέχρι θανάτου ἔνστασις, ἦν ἐπὶ βασιλείων, ἀρχόντων τε καὶ ἡγεμόνων, καὶ ὄλων ἐθνῶν ἐνεδειξάντο, τοῖς ὑπ' αὐτῶν κηρυττομένοις ἀλήθειαν ἐπιμαρτυρήσαντες. Τούτοις δὲ αὐτοῖς ἡγοῦμαι τοῖς εὐαγγελισταῖς αὐτοῦ καὶ ἀποστόλοις ἐπιφωνεῖν τὸ πνεῦμα τὸ προφητικὸν τὰ ἀπὸ τοῦ, « Ἰσχύσατε, χεῖρες ἀνειμέναι, καὶ γόνατα παραλελυμένα. » Ἐπεὶ γὰρ τὰς χεῖρας καὶ τὰς πρακτικὰς δυνάμεις οὗτοι, τὰς τε βάσεις καὶ τὴν πορείαν ἀπὸ τῆς μακρᾶς περιόδου τῆς κατὰ τὸν Μωϋσέως νόμον λατρίας παρεβήσαν, διεγείρων αὐτοὺς ἐπὶ τὴν κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον πολιτείαν· « Ἰσχύσατε, φησὶ, χεῖρες ἀνειμέναι, καὶ γόνατα παραλελυμένα, » εἰς ἐτοιμασίαν δηλαδὴ τοῦ κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον δρόμου. Ἰσχύσατε δὲ καὶ εἰς τὸ παρακαλεῖν ἑτέρους, καὶ παρορμᾶν ἔχεισθαι τῆς εὐαγγελικῆς σωτηρίας, ὅμοις οἱ τὸ πρὶν ὀλιγόψυχοι, καὶ μὴ τις ὑμᾶς αἰεῖτω φόβος τῶν ἐξωθεν ἀνθισταμένων τῷ εὐαγγελικῷ κηρύγματι· ἀλλὰ καὶ πρὸς τούτους ἰσχύσατε, καὶ μὴ φοβεῖσθε. Θεὸς γὰρ ἦν καὶ Θεοῦ Λόγος, ἀλλ' οὐ Μωϋσεὶ τις παραπλήσιος, οὐδέ τις τοῖς προφήταις ὁμοῖος, οὐ μόνων τῶν παραδόξων ποιητῆς θαυμάτων, ἀλλὰ καὶ ὑμῖν αὐτοῖς τῆς ἰσχύος γεγονώς αἴτιος. Πίστις δ' ἂν γένοιτο ἑναργεστάτη τῆς τοῦ προφητευομένου Σωτῆρος ἡμῶν ἐνθέου δυνάμεως, δι' ἧς ἀληθῶς χωλοὺς καὶ τυφλοὺς, καὶ λεπρούς, καὶ παρειμένους ἰάσατό ποτε λόγῳ, κατὰ τὰς περὶ αὐτοῦ Γραφάς, ἡ καὶ εἰσέτι νῦν ἐνεργουμένη πρὸς τῆς αὐτοῦ θεότητος καθ' ὅλης τῆς ἀνθρώπων οἰκουμένης ἀρετῆ, δι' ἧς αὐτοῖς ἔργοις ὁποῖός τις ἦν καὶ τότε, τοῖς οἰοῖς τε συνορᾶν ἐπιδεικνύται· ὅτε καὶ ἐπὶ τοσούτοις μετὰ ταῦτα χρόνοις διαρκῆς καὶ ἀνίκητος, καὶ ὡς ἀληθῶς Θεοῦ Λόγος, ὁ πρὸς αὐτοῦ καταγγελλεῖς ἀποδεικνύται, πάντας ὑπερβαλλόμενος τοὺς ἀρχῆθεν καὶ μέχρι τοῦ νῦν τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ πολεμεῖν παρεσκευασμένους, ἐξ ἀπάσης τε τῆς οἰκουμένης ὑπαγόμενος ἑαυτῷ μυρία πλήθη, καὶ πάσης μὲν ἀμαρτίας καὶ τῶν κατὰ ψυχὴν παθῶν τε καὶ νοσημάτων τοὺς αὐτῷ προσιόντας ἀπαλλάσσει, ἐπὶ δὲ τὴν εὐσεβῆ διδασκαλίαν αὐτοῦ πᾶν γένος Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων προσκαλούμενος, μυρίους τε ὄσους προσάγων ἐπὶ τὴν τοῦ μόνου καὶ ἀληθοῦς Θεοῦ γνῶσιν, ἐπὶ τε τὸν ὑγιῆ καὶ σώφρονα βίον, ὃς δὴ καὶ πρέπων εἴη ἂν ἐπαγγελίᾳ θρησκείας τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ. Οὗτος δὲ αὐτὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἅτε τυγχάνων Θεοῦ Λόγος, « Κρίσιν, φησὶν, ἀνταποδίδωσι, καὶ ἀνταποδώσει, αὐτὸς ἤξει καὶ σώσει ἡμᾶς. » Κατὰ γὰρ τὸν ψαλμὸν φησαντα· « Ὁ Θεός, τὸ κρίμά σου τῷ βασιλεῖ δός, » καὶ κατὰ τὴν εὐαγγελικὴν διδασκαλίαν, δι' ἧς εἴρηται· « Ὁ Πατὴρ κρίνει οὐδένα, ἀλλὰ τὴν κρίσιν πᾶσαν δέδωκε τῷ Υἱῷ, » παρὰ τοῦ Πατρὸς τὴν τοῦ κρίνειν ἐλιγφῶς ἐξουσίαν, δικαιοσύνη κρίνων, τῷ μὲν ἐκ περιτομῆς λαῷ τὴν προσήκουσαν τῶν εἰς αὐτόν τε καὶ τοὺς αὐτοῦ προφήτας τετολημμένων δικὴν ἀποδέδωκε, πάντας δὲ ἀπαξιαπλῶς ἀνθρώπους τοὺς αὐτῷ προσιόντας ἐξ Ἰσου κατὰ τὸ δίκαιον ἀνεσώσατο· ὡν τὰ ὅσα τῆς διανοίας καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀνέφικεν.

A habentibus facultatem loquendi restituere, quæ omnia Salvator ac Dominus noster Jesus Christus admirabiliter præstitit, tanquam is qui verus sit Deus, et hæc omnia multorum testimonio, qui illum in toto orbe prædicarunt, fidem acceperunt: quorum testimonii et simplicitatem et veritatem exploratio per tormenta confirmat, et usque ad mortem certandi perseverantia, quam in conspectu et regum, et principum, et præsidum et universarum gentium præstiterunt, dum eorum, quæ ab ipsis prædicabantur, veritati fidem sic faciunt. Porro autem ad hos ipsos et evangelistas ejus et apostolos, spiritum arbitror inclamare propheticum, ea quæ deinceps sequuntur, ab illo loco: « Convalescite, manus remissæ, et genua dissoluta. » Nam quoniam hi et manibus, et viribus quæ ad agendum pertinent, et plantis ipsis et incesso, ex longo adorationis secundum Mosaicam legem circuitu elanguerant, solutioresque evaserant, idcirco excitans illos ad evangelicam vitæ institutionem: « Convalescite, inquit, manus remissæ, et genua dissoluta, » ad alacritatem videlicet evangelici cursus. Confirmamini etiam ad exhortandos, concitandosque alios, ut evangelicam salutem amplectantur, vos, inquam, qui prius eratis pusillo animo, neque ullus vos capiat timor eorum, qui extrinsecus evangelicæ prædicationi resistunt: verum contra hos quoque robur accipite, et ne timete. Deus enim est et Dei Verbum, non autem quispiam Mosi similis, ac ne ullus quidem prophetarum huic est comparandus, qui non solum miracula inusitata edere consuevit, verum etiam vobis ipsis omnis fortitudinis et constantiæ auctor existit. Argumentum vero certissimum fuerit divinæ ejus, quem prophetæ venturum nuntiarunt Salvatoris nostri virtutis, per quam re vera et claudos, et cæcos, et lepris infectos, et membris dissolutos, verbo, ut Scripturæ quæ de illo exstant fidem faciunt, aliquando sanaverit, ea quæ etiam nunc efficaciam suam ex illius divinitate in toto, qui ab hominibus incolitur orbe, ostendit virtus, per quam rebus ipsis et factis qualis tunc quoque fuerit iis, qui intueri possunt, ostenditur: **449** quando in tam multos annos post illa quæ scripta sunt durat invictus, et revera Dei Verbum esse, quod ab ipso denuntiatum est, demonstratur, utpote quod omnes jam vicerit, quicumque ab initio in hunc usque diem doctrinam ipsius oppugnare conati sint, et ex universo orbe innumera-biles conventus ad seipsum assidue trahat, et ab omni peccato, omnibusque animi et perturbationibus et morbis eos qui ad se accesserint, liberet, et ad religiosam, piamque doctrinam omne et Græcorum et barbarorum genus invitet, innumera-bilesque ad unius verique Dei cognitionem, et sanum ac moderatum vivendi institutum adducat; quemadmodum videlicet cum deceat, qui supremi Dei cultum profiteatur. Quinetiam hic idem Deus noster, tanquam is qui sit Dei Verbum, « judicium, inquit, reddit et reddet, ipse veniet et servabit

nos. » Nam ut est in psalmo, qui ait : « Deus, judicium tuum regi da⁹⁹, » utque est in doctrina evangelica, in qua illud dictum est : « Pater non judicat quempiam, sed omne judicium dedit Filio⁹⁹, » accepta a Patre judicandi potestate, dum juste judicat, populo quidem ad circumcisionem spectanti, pro iis quæ et in seipsum et in prophetas suos ausi sunt, meritum, conveniensque supplicium assignavit, omnes autem omnino, qui ad ipsum accesserunt homines ex æquo ut justum esset, conservavit : quorum utique et aures et oculos mentis aperuit. Quocirca tempus illius adventus, tempus retributionis divinum vocat oraculum, quod in aliis item sic ait : « Vocare annum Domini acceptum, et diem retributionis⁹¹. » Porro hoc fuit retributionis tempus, in quo omnis sanguinis effusi, a sanguine Abel, usque ad sanguinem Zachariæ, et ipsum pretiosum sanguinem Jesu, ultio sumpta est, et supplicium de illorum natione, qui in illum peccaverunt, usque adeo, ut ex illo extremum interitum extremamque vastationem pertulerint. Et quod quidem ad illos pertinet judicium, talem contra illos retributionem molitum est : ex quo propheta sic ait : « Ecce Deus noster judicium reddit et reddet. » Quod vero ad illos spectat, qui servandi sunt, in sequentibus indicatur, illis verbis : « Ipse veniet, et servabit nos : tunc aperientur oculi cæcorum, et aures surdorum audient, » et quæ sequuntur. Hoc vero salutare judicium a Christo esse proferendum, alia quoque propheta denuntiat, quæ sic ait : **450** « Ecce puer meus, suscipiam eum : electus meus, suscepit eum anima mea : judicium gentibus proferet⁹². » Proinde etiam de verbo Novi Testamenti dictum est : « De Sion exhibit lex, et verbum Domini de Jerusalem, et judicabit inter gentes⁹³. » Divino enim judicio, rationibusque nobis occultis atque ineffabilibus ea quæ ad vocationem pertinent eorum, qui ad ipsum convertuntur, administrare illum par est. Quin etiam dum nos divinum docet judicium, dumque ut omnia cum judicio faciamus, instituit, judicium gentibus dicitur prolaturus.

Ab eodem. — De signis et prodigiis quæ edidit.

« Tunc manifesti erunt qui signant et claudunt legem, ne discant. Et dicit : Expectabo Deum, qui avertit faciem suam a domo Jacob, et confidens ero in ipso. Ecce ego et pueri, quos mihi dedit Deus. Et erunt signa et prodigia in Israel a Domino Sabaoth, qui habitat in monte Sion : et si dixerint ad vos, quærite Pythonas, et eos, qui de terra voces edunt, qui inania loquuntur, qui de ventre voces emittunt. Non gens ad Deum suum? quid exquirunt de viventibus a mortuis? legem enim in auxilium dedit⁹⁴. » Paulus quidem apostolus in epistola ad Hebræos, citans hujus loci verba illa : « Ecce ego et pueri, quos dedit mihi Deus : » exsequitur explanationem de Christo, dicens : **D**

A Διὸ καὶ τὸν καιρὸν τῆς παρουσίας αὐτοῦ, καιρὸν ἀναποδόσεως ὁ θεὸς ἀποκαλεῖ λόγος, ἐν ἑτέροις φάσκων « Καλέσαι ἐνιαυτὸν Κυρίου δεκτὸν, καὶ ἡμέραν ἀναποδόσεως. » Οὗτος δὲ ἦν καιρὸς τῆς ἀναποδόσεως, καὶ καθ' ὃν πᾶν αἷμα ἐκχυθὲν ἀπὸ αἵματος Ἄβελ ἕως αἵματος Ζαχαρίου, καὶ αὐτοῦ γε τοῦ τιμίου αἵματος Ἰησοῦ, ἐκδεδίκηται ἀπὸ τῆς γενεᾶς τῶν εἰς αὐτὸν πεπλημεληκότων, ὡς ἐξ ἐκείνου τὸν ἔσχατον αὐτοὺς ὑπομείναι βλεθρον, καὶ τὴν ἐσχάτην πολιορκίαν. Καὶ ἡ μὲν κατ' ἐκείνους κρίσις τοιαύτην ἐποιήσατο κατ' αὐτῶν τὴν ἀναπόδοσιν· διὸ φησὶν ἡ προφητεία· « Ἰδοὺ ὁ θεὸς ἡμῶν κρίσιν ἀναποδίδωσι· καὶ ἀναταπώσκει. » Ἡ δὲ περὶ τῶν δι' αὐτοῦ σωθησομένων ἐξῆς δηλοῦται διὰ τοῦ· « Αὐτὸς ἔξει, καὶ σώσει ἡμᾶς. Τότε ανοιχθήσονται ὀφθαλμοὶ τυφλῶν, καὶ ὠτα κωφῶν ἀκούσονται, » καὶ τὰ ἐξῆς. Ταύτην δὲ τὴν σπητήριον κρίσιν καὶ ἄλλη προφητεία ἐξοίσει τὸν Χριστὸν ἐπαγγέλλεται φάσκουσα· « Ἰδοὺ ὁ παῖς μου, ἀντιλήψομαι αὐτοῦ· ὁ ἐκλεκτός μου, προσεδέξατο αὐτὸν ἡ ψυχὴ μου· κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἐξοίσει. » Διὸ καὶ περὶ τοῦ λόγου τῆς καινῆς Διαθήκης εἴρηται· « Ἐκ γὰρ Σιών ἐξελεύσεται νόμος, καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ, καὶ κρινεῖ ἀνά μέσον τῶν ἔθνων. » Κρίσει γὰρ θεὸς καὶ λόγοις ἡμῶν ἀρρήτοις, καὶ τὰ τῆς κλήσεως τῶν εἰς αὐτὸν ἐπιστρεφόντων εἰκὸς αὐτὸν ἐνεργεῖν. Ἀλλὰ καὶ τὴν θεῖαν διδάσκων ἡμᾶς κρίσιν, καὶ πάντα κεκριμένους ἡμᾶς πράττειν παιδεύων, κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἐξοίσειν λέγεται.

B Διὸ καὶ τὸν καιρὸν τῆς παρουσίας αὐτοῦ, καιρὸν ἀναποδόσεως ὁ θεὸς ἀποκαλεῖ λόγος, ἐν ἑτέροις φάσκων « Καλέσαι ἐνιαυτὸν Κυρίου δεκτὸν, καὶ ἡμέραν ἀναποδόσεως. » Οὗτος δὲ ἦν καιρὸς τῆς ἀναποδόσεως, καὶ καθ' ὃν πᾶν αἷμα ἐκχυθὲν ἀπὸ αἵματος Ἄβελ ἕως αἵματος Ζαχαρίου, καὶ αὐτοῦ γε τοῦ τιμίου αἵματος Ἰησοῦ, ἐκδεδίκηται ἀπὸ τῆς γενεᾶς τῶν εἰς αὐτὸν πεπλημεληκότων, ὡς ἐξ ἐκείνου τὸν ἔσχατον αὐτοὺς ὑπομείναι βλεθρον, καὶ τὴν ἐσχάτην πολιορκίαν. Καὶ ἡ μὲν κατ' ἐκείνους κρίσις τοιαύτην ἐποιήσατο κατ' αὐτῶν τὴν ἀναπόδοσιν· διὸ φησὶν ἡ προφητεία· « Ἰδοὺ ὁ θεὸς ἡμῶν κρίσιν ἀναποδίδωσι· καὶ ἀναταπώσκει. » Ἡ δὲ περὶ τῶν δι' αὐτοῦ σωθησομένων ἐξῆς δηλοῦται διὰ τοῦ· « Αὐτὸς ἔξει, καὶ σώσει ἡμᾶς. Τότε ανοιχθήσονται ὀφθαλμοὶ τυφλῶν, καὶ ὠτα κωφῶν ἀκούσονται, » καὶ τὰ ἐξῆς. Ταύτην δὲ τὴν σπητήριον κρίσιν καὶ ἄλλη προφητεία ἐξοίσει τὸν Χριστὸν ἐπαγγέλλεται φάσκουσα· « Ἰδοὺ ὁ παῖς μου, ἀντιλήψομαι αὐτοῦ· ὁ ἐκλεκτός μου, προσεδέξατο αὐτὸν ἡ ψυχὴ μου· κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἐξοίσει. » Διὸ καὶ περὶ τοῦ λόγου τῆς καινῆς Διαθήκης εἴρηται· « Ἐκ γὰρ Σιών ἐξελεύσεται νόμος, καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ, καὶ κρινεῖ ἀνά μέσον τῶν ἔθνων. » Κρίσει γὰρ θεὸς καὶ λόγοις ἡμῶν ἀρρήτοις, καὶ τὰ τῆς κλήσεως τῶν εἰς αὐτὸν ἐπιστρεφόντων εἰκὸς αὐτὸν ἐνεργεῖν. Ἀλλὰ καὶ τὴν θεῖαν διδάσκων ἡμᾶς κρίσιν, καὶ πάντα κεκριμένους ἡμᾶς πράττειν παιδεύων, κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἐξοίσειν λέγεται.

C Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Περὶ τῶν σημείων καὶ τεράτων, ὧν κατεργάσεται.

Τότε φανεροὶ ἔσονται οἱ σφραγιζόμενοι τὸν νόμον, τοῦ μὴ μαθεῖν. Καὶ ἐρεῖ· Μενῶ τὸν Θεὸν, τὸν ἀποστρέψαντα τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ οἴκου Ἰακώβ, καὶ πεποισθῆς ἔσομαι ἐπ' αὐτῷ. Ἰδοὺ ἐγὼ, καὶ τὰ παιδία ἃ μοι ἔδωκεν ὁ Θεός. Καὶ ἔσται σημεῖα καὶ τέρατα ἐν τῷ Ἰσραὴλ παρὰ Κυρίου Σαβαὼθ, ὃς κατοικεῖ ἐν τῷ ὄρει Σιών· καὶ ἐὰν εἴπωσι πρὸς ὑμᾶς· Ζητήσατε τοὺς ἐγγαστριμύθους, καὶ τοὺς ἀπὸ γῆς φωνοῦντας, τοὺς κενολογούντας, οἳ ἐκ τῆς κοιλίας φωνοῦσιν. Οὐκ ἔθνος πρὸς Θεὸν αὐτοῦ; τί ἐκζητοῦσι περὶ τῶν ζώντων τοὺς νεκρούς; νόμον γὰρ εἰς βοήθειαν ἔδωκεν. » Ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῇ παραθεῖς ὁ Ἀπόστολος τὴν φάσκουσαν λέξιν· « Ἰδοὺ ἐγὼ, καὶ τὰ παιδία ἃ μοι ἔδωκεν ὁ Θεός, » ἐπεξεργάζεται περὶ τοῦ Χριστοῦ λέγων· « Ἐπεὶ οὖν τὰ παιδία κεκοινωνήκεν αἵματος καὶ σαρκός, καὶ αὐτὸς παραπλησίως μετέσχε τῶν αὐτῶν, ἵνα διὰ τοῦ θανάτου καταργήσῃ τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου. » Παῖδας δὲ αὐτοῦ ἐν τούτοις τοὺς ἀποστόλους ὀνομάζει, ἐφ' ὧν σημεῖα καὶ

⁹⁹ Psal. LXXI, 2. ⁹⁰ Joan. v, 22. ⁹¹ Isa. LXI, 2. ⁹² Isa. XLII, 1. ⁹³ Isa. II, 3, 4. ⁹⁴ Isa. VIII, 15-19. ⁹⁵ Hebr. II, 14.

τέρατα ἐν τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ ποιήσῃσιν τὸν Κύριον Σαβαὶθ, τὸν κατοικοῦντα ἐν τῷ ὄρει Σιών, διδάσκει· τοὺς δὲ αὐτοὺς φανεροὺς ἔσεσθαι συνήθως ἡμῖν τὰ πρόσωπα σφραγισμένους τῇ τοῦ Χριστοῦ σφραγίδι, παιδευομένους τε μηκέτι τὸν Μωϋσέως νόμον μαθάνειν, τῷ μηκέτι συνεστάναι αὐτὸν, καὶ τῷ τὸν καλούμενον οἶκον Ἰακώβ καταλειφθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ· ἀσφαλῶς δὲ παρὰ τοῖς Ἑβδομήκοντα εἰρημένον· « Τότε φανεροὶ ἔσονται οἱ σφραγιστένοι τὸν νόμον τοῦ μὴ μαθεῖν. Καὶ ἐρεῖ· Μενῶ τὸν Θεὸν τὸν ἀποστρέψαντα τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ οἴκου Ἰακώβ, καὶ πεποιθὼς ἔσθαι ἐπ' αὐτῷ. » Σαφέστερον ὁ Σύμμαχος ἐξέδωκεν εἰπὼν· « Δῆσον μαρτύριον, σφράγιον νόμον ἐν τοῖς διατάγμασί μου. Καὶ προσδοκῆσω τὸν Κύριον τὸν κρυβόντα τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ οἴκου Ἰακώβ, καὶ ἀναμενῶ αὐτόν. » Καὶ ὁ Ἀκύλας δὲ τοῦτον καὶ αὐτὸς ἐξέδωκε τὸν τρόπον· « Ἐνδύσον μαρτύριον, σφράγιον νόμον ἐν διδασκαλίᾳ μου, καὶ προσδέξομαι τὸν Θεὸν τὸν ἀποκρυβόντα τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ οἴκου Ἰακώβ, καὶ ὑπομενῶ αὐτόν. » Ταῦτα δ' οὖν οἱ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀπόστολοι διδάσκονται ποιεῖν, ὡς ἐξῆς ἐπιλέγει· « Ἰδοὺ ἐγὼ καὶ τὰ παιδία, ἃ μοι ἔδωκεν ὁ Θεός. Καὶ ἔσται εἰς σημεῖα καὶ τέρατα ἐν τῷ Ἰσραὴλ παρὰ Κυρίου Σαβαὶθ. » Ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ἐν ᾧ ἀνεβίηφεν ἀνθρώπων, καὶ τὰς διατριβὰς πεποιημένος ἐν τῷ ὄρει Σιών, σημεῖα τε καὶ τέρατα διαπραξάμενος, ὁμοῦ τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς, καὶ πᾶσι τοῖς εἰς αὐτὸν πεπιστευκόσιν ἐξ ἀπάντων τῶν πρὶν εἰδωλοπατρῶν παρακαλεῖται μηκέτι δεδιέναι κατὰ μηδένα τρόπον τὴν δεισιδαίμονα πλάνην· ἀλλ' εἰ καὶ παρακαλοῦσιν αὐτοὺς, ἢ καὶ ἀναγκάζουσιν οἱ ἐξ ἐθνῶν εἰδωλοπάτριαι ζητεῖν τοὺς ἐγγαστριμύθους, καὶ τὰ τῶν δαιμόνων μαντεῖα ὡς θαυμάσια, καὶ κατ' οὐδὲν λείποντα τῆς τῶν θεῶν καὶ θεοφιλῶν ἀνδρῶν προφητικῆς διαίτης, αὐτοὺς δεῖν ἀποκρίνεσθαι καὶ λέγειν διδάσκει· « Τί ἐκζητοῦσι περὶ τῶν ζώντων τοὺς νεκρούς; νόμον γὰρ εἰς βοήθειαν δέδωκε, » καὶ τὰ τοῦτοις ἀκόλουθα. Τοὺς γὰρ ἅπασι νόμον εὐληφότες καὶ σωτηρίους ἐντολὰς ἐπὶ βοήθειᾳ καὶ θεραπείᾳ τοῦ ἰδίου βίου περιττὸν μαντείας πολυπραγμονεῖν διὰ τῆς δαιμονικῆς ἀπάτης ἐνεργουμένας.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — *Περὶ τοῦ μὴ φανητῶν ἐν τῷ παραδοξοποιεῖν τὸν Χριστόν.*

« Ἰακώβ ὁ παῖς μου, ἀντιλήψομαι αὐτοῦ Ἰσραὴλ ὁ ἐκλεκτός μου, προσεδέξατο αὐτόν ἢ ψυχὴ μου. Κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἐξοίσει, οὐ κεκράζεται, οὐδὲ ἀνήσει, οὐδὲ ἀκουσθήσεται ἔξω ἢ φωνῆ αὐτοῦ. Κάλαμον συντετριμμένον οὐ κατεάξει, καὶ λίνον καπνισζόμενον οὐ σβέσει, ἀλλ' εἰς ἀλθρῆϊαν ἐξοίσει κρίσιν. Ἀναλάμψει καὶ οὐ θραυσθήσεται, ἕως ἂν θῆ ἐπὶ γῆς κρίσιν, καὶ ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιοῦσιν. Οὕτω λέγει Κύριος ὁ Θεός, ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν, καὶ πῆξας αὐτόν, ὁ στερεώσας τὴν γῆν καὶ τὰ ἐν αὐτῇ, καὶ διδοὺς πνοὴν τῷ λαῷ τῷ ἐπ' αὐτῆς, καὶ πνεῦμα τοῖς πατοῦσιν αὐτῆν. Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεός ἐκάλῃσα σε, καὶ ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ κρατήσω τῆς χειρός σου, καὶ ἐνισχύσω σε, καὶ ἔδωκά σε εἰς διαθέκην γένους, εἰς φῶς ἐθνῶν, ἀνοῖξαι

A in monte Sion, signa et prodigia in domo Israel editurum indicat, eosdemque fore manifestos, dum more nostro vultus Christi annulo impressos et signatos gerent, monebunturque ne amplius Mosis legem discant, quippe quæ amplius non consistat, eo quod quæ vocatur domus Jacob, a Deo relicta sit. Cum vero obscurius apud LXX dictum sit illud : « Tunc manifesti erunt qui signant et claudunt legem ne discant. »

451 Et dicet : Exspectabo Deum qui avertit faciem suam a domo Jacob, et confidens ero in eo. » Planius idem reddidit Symmachus his verbis : « Liga testimonium, signa legem in ordinationibus meis. Et exspectabo Dominum qui abscondit faciem suam a domo Jacob, et exspectabo ipsum. » Aquila vero etiam ipse in hunc modum convertit : « Illiga testimonium, signa legem in docibilibus meis, et assumam Deum qui abscondit faciem suam a domo Jacob, et exspectabo ipsum. » Hæc igitur facere Salvatoris nostri discipuli docentur, post quæ deinceps subjungit : « Ecce ego et pueri quos dedit mihi Deus. Et erunt in signa et portenta in Israel a Domino Sabaoth, qui habitat in monte Sion. » Porro Dominus Sabaoth, ipsum Dei Verbum, postquam habitavit in eo homine, quem assumpsit, et in monte Sion versatus est, signaque et portenta edidit : tum vero suis discipulis, et omnibus, quicumque antea simulacris addicti, in fidem ipsius venissent, præcepit, ne amplius superstitionis errorem ullo modo timerent, verum potius, quamvis ipsos agitent, aut etiam cogent, qui apud gentes colebant simulacra, quærere Pythones et oracula dæmonum tanquam admirabilia, et nullis partibus inferiora divinorum Deoque amicorum hominum, prophetico ritu, attamen ipsi illis responderent ac dicerent : « Quid interrogant de viventibus mortuos? legem enim in auxilium dedit : » et quæ deinceps sequuntur. Eos enim qui semel et legem et salutaria præcepta ad propriæ ipsorum vitæ opem atque medelam acceperint, oracula quæ dæmonicis fraudibus nixa respondeant, curiosius inquirere supervacaneum inaneque fuerit.

Ab eodem. — *De enuntiando aut indicando, dum miracula ederet Christus.*

« Jacob puer meus, suscipiam eum : Israel electus meus, assumpsit eum anima mea : judicium gentibus proferet, non clamabit, neque remittet, neque 452 audietur foris vox ejus, calamus contritum non franget, et linum fumigans non exstinguet, sed in veritate proferet judicium, resplendet et non conquassabitur, donec ponat in terra judicium, et in nomine ejus gentes sperabunt. Sic dicit Dominus Deus qui fecit cælum, et intendit illud, qui firmavit terram et ea quæ sunt in ipsa, quique dat flatum populo, qui est in ea, et spiritum calcantibus eam. Ego Dominus Deus tuus vocavi te in justitia, et apprehendam manum tuam, et corroborabo te, et dedi te in testamen-

tum generis in lumen gentium, ut aperires oculos A cæcorum, et educeres ex vinculis illigatos, et de domo carceris sedentes in tenebris ⁹⁶. » Atque hujus loci evangelista meminit, quo tempore Pharisæi consilium ceperunt contra Salvatorem nostrum, ut eum interficerent, propterea quod Sabbatis ægrotantes curaret; « tunc enim, inquit, Jesus intellecta adversum se conspiratione, secessit inde, et secutæ sunt eum turbæ multæ, et curavit eos omnes, et præcepit eis ne manifestum ipsum facerent ⁹⁷. » Quibus hæc adjungit deinceps: « Et hæc omnia, inquit, facta sunt: » hoc est quod secesserit, quod declinaverit insidiatores, quod latere studuerit, dum miracula ederet, quodque eis quos curasset, præceperit, ne manifestum ipsum facerent, « ut impleretur quod dictum est per prophetam dicentem: Ecce puer meus, in quo complacui: dilectus meus, quem elegit anima mea. Ponam spiritum meum super eum, et judicium gentibus nuntiabit. Non contendet neque clamabit, neque audiet quispiam in plateis vocem ejus. Arundinem quassatam non confringet, et linum fumigans non exstinguet, donec eiciat in victoriam judicium, et in nomine ejus gentes sperabunt ⁹⁸. » Animadvertite diligenter quoniam modo Matthæus ubi dixit: « Ecce puer meus quem elegi, dilectus meus in quo complacuit anima mea, » neque Jacob, neque Israel nominaverit; non enim dixit: Jacob puer meus, Israel electus meus, sed indefinite enuntiavit, dicens: « Ecce puer meus, et dilectus meus. » Quocirca, quasi in Hebraico ea prophetia non sit, apud ipsos quidem LXX obelisco signatum est nomen Jacob, atque Israel: apud reliquos autem interpretes silentio præteritum, propterea quod ne in Hebraico quidem feratur. **453** Proinde etiam evangelista merito id præterminavit, quippe qui et Hebræus esset, et in prophetiæ positione Hebraicos libros sequeretur. Ergo ne sententiam quidem si spectes, populo ad circumcisionem spectanti, oraculum accommodari poterit, sed uni Christo Dei, cui et ipsa evidentia et eventus rerum fidem indubitatam facit. Unus enim hic futurum judicium gentibus publice denuntiavit, cum seipsum tacite in vitam hominum insinuaverit, atque in terra judicium posuerit, et non modo arundinem contritam non confregit, sed, si fas est dicere, colligavit, cum infirmos et contritos corde erexerit, fortesque reddiderit, et quemadmodum infirmos ac debiles, et suæ ipsius curationis indigentes non despiciebat, neque quos prioris vitæ poenitisset, condemnabat, aut conterebat; sic ne illos quidem qui in malis perseverarent. aut qui pravis animi affectibus incenderentur, exstinguerebat, aut ne ex suo proposito suaque ipsorum libidine agerent, prohibebat; neque vero præter tempus unquam horum aliquem supplicio affecit, quippe qui talibus debitas pro meritis pœnas in tempus com-

Α οφθαλμούς τυφλῶν, καὶ ἐξαγαγεῖν ἐκ δεσμῶν δεδεμένους, καὶ ἐξ οἴκου φυλακῆς καθημένους ἐν σκότει. » Καὶ ταύτης ὁ εὐαγγελιστὴς μνημονεύει τῆς λέξεως, ὅτε ἐξεληθόντες οἱ Φαρισαῖοι συμβούλιον ἔλαβον κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, ὅπως αὐτὸν ἀπολέσωσιν. ἐπειδὴ τοῖς Σάββασι τούτοις κάμνοντας ἐθεράπευε. « Τὸ τηνικαῦτα γὰρ, ὡς φησι, γνοὺς ὁ Ἰησοῦς τὴν καθ' αὐτοῦ συσκευὴν, ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν, καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοὶ, καὶ ἐθεράπευσεν αὐτοὺς πάντας, καὶ ἐπέπληξεν αὐτοῖς ἵνα μὴ φανερόν αὐτὸν ποιήσωσιν. » οἷς ἐπιφέρει λέγων· « Καὶ ταῦτα πάντα γέγονε, » τούτεστι τὸ ἀναχωρεῖν αὐτὸν, καὶ τὸ ἐκκαλεῖν τοὺς ἐπιδοῦλους, καὶ τὸ λανθάνειν σπουδάζειν ἐν οἷς ἐπραξε παραδόξως, καὶ τὸ παρεγγυᾶν τοῖς θεραπευομένοις μὴ φανερόν αὐτὸν ποιεῖν, « ἵνα πληρωθῇ τὸ ρηθὲν διὰ τοῦ προφήτου λέγοντος· Ἰδοὺ ὁ παῖς μου, ὃν ἠρέτισα, ὁ ἀγαπητός μου εἰς ὃν εὐδόκησεν ἡ ψυχὴ μου. Θήσω τὸ πνευμά μου ἐπ' αὐτόν, καὶ κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἀπαγγελεῖ. Οὐκ ἐρίσει οὐδὲ κραυγᾶσει, οὐδὲ ἀκούσεται τις ἐν ταῖς πλατείαις τὴν φωνὴν αὐτοῦ. Κάλαιμον συντετριμμένον οὐ κατεάξει, καὶ λίνον τυφόμενον οὐ σβέσει, ἕως ἂν ἐκβάλῃ εἰς νίκην τὴν κρίσιν καὶ ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἔλπιουσι. » Τῆρει δὲ ἐπιμελῶς τίνα τρόπον ὁ Ματθαῖος εἰπὼν· « Ἰδοὺ ὁ παῖς μου, ὃν ἠρέτισα, ὁ ἀγαπητός μου, ἐν ᾧ εὐδόκησεν ἡ ψυχὴ μου, » οὕτε τοῦ Ἰακώβ οὕτε τοῦ Ἰσραὴλ ἐμνήσθη. Οὐ γὰρ εἶπεν· Ἰακώβ ὁ παῖς μου, Ἰσραὴλ ὁ ἐκλεκτός μου, ἀορίστως δὲ ἐξήνεγκεν εἰπὼν· « Ἰδοὺ ὁ παῖς μου, καὶ ὁ ἀγαπητός μου. » Ὅθεν, ὡς μηδὲ ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ τῆς προφητείας κειμένης, παρὰ μὲν τοῖς Ἑβδομήκοντα ὠβελίσταται τὸ τοῦ Ἰακώβ καὶ τὸ τοῦ Ἰσραὴλ ὄνομα· καὶ παρὰ τοῖς λοιποῖς δὲ ἑρμηνευταῖς παρασεσώπηται, ἐπεὶ μηδ' ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ φέρεται. Ἔνθεν εἰκότως οὐδὲ παρὰ τῷ εὐαγγελιστῇ εἴρηται Ἑβραῖω ὄντι, καὶ ἀκολουθῶς τῇ Ἑβραίων γραφῇ τὴν προφητείαν ἐκθεμένῃ. Τοιγαροῦν οὕτε κατὰ διανοίαν τῷ ἐκ περιτομῆς λαῷ τὰ θεοπιζόμενα ἀρμόζει, μόνῃ δὲ τῷ Χριστῷ τοῦ Θεοῦ μαρτυρουμένῃ ὑπὸ τῆς ἐναργείας καὶ τῆς τῶν πραγμάτων ἐκβάσεως. Μόνος γὰρ οὗτος τὴν μέλλουσαν κρίσιν τοῖς ἔθνεσι προσήκουσεν, ἡσυχῇ τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων ἐπιδημήσας, καὶ κρίσιν ἐπὶ τῆς γῆς θέμενος· καὶ οὐ μόνον κάλαιμον συντετριμμένον οὐ κατεάξεν, ἀλλὰ, εἰ ἔστιν εἰπεῖν, συνέδησεν, ἀνορθώσας καὶ ἰσχυροὺς ἀπεργασάμενος τοὺς ἀσθενεῖς, καὶ τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν. Ὅσπερ δὲ τοὺς ἀσθενεῖς καὶ σαθροὺς, καὶ τῆς αὐτοῦ θεραπείας δεομένους οὐ παρεώρα, οὐδὲ μετανοοῦντας κατακρίνων συνέτριβεν· οὕτως οὐδὲ τοὺς τοῖς κακοῖς ἐπιμένοντας, καὶ ὑπὸ τῶν παθῶν τυφομένους ἐσθένυε, κωλύων παρὰ τὴν αὐτῶν προαίρεσιν ἐνεργεῖν· οὐδὲ μὴν παρὰ καιρὸν ἐτιμωρεῖτό τινα τούτων, τὴν καθ' ἑξῆς αὐτῶν κόλασιν εἰς τὸν τῆς καθόλου κρίσεως καιρὸν ὑπερτιθέμενος· διὸ λέλεκται· « Καὶ λίνον τυφόμενον οὐ σβέσει. » Ἀντικρυς δὲ πέρας εἰληψε τὸ, « Καὶ ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἔλπιουσιν. » Ἐπὶ μόνῃ γοῦν τῷ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ὀνόματι ἤλπισεν τὰ Χριστιανῶν

⁹⁶ Isa. XLII, 1-7. ⁹⁷ Matth. XII, 13, 16. ⁹⁸ ibid. 17-21.

ἔθνη, τὴν ἐπωνυμίαν αὐτοῦ ὡς πατρὸς ἧς παρειλ-
 φασιν εὐσεβείας ἐπιγραφόμενα. Καὶ γὰρ εἰς φῶς οὐκ
 ἕλλοις ἢ τοῖς ἔθνεσι δεδῶσθαι προπεφώνηται, δι' αὐ-
 τοῦ τε, τῆ προβρόήσει ἀκολούθως, ὀφθαλμοὶ τυφλῶν
 τῶν πάλαι τὴν διάνοιαν πεπληρωμένων, καὶ οὐ μόνον
 τούτων, ἀλλὰ καὶ τῶν αὐτὸ τὸ σῶμα φανισμένων,
 καὶ οἱ δεσμοὶ τε καὶ σειραὶς ἀμαρτιῶν, ἐν σκότει καὶ
 ἀγνοίᾳ τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας τὸ πρὶν κεκαλινθημέ-
 νοι, δι' αὐτοῦ τῶν ἀμαρτιῶν λυθέντες, τοῦ φωτὸς τῆς
 γνώσεως καὶ τῆς παρὰ τῷ Θεῷ ἐλευθερίας ἤξιωνται.
 Καὶ σὺ δὲ, ἐπὶ σχολῆς τοῖς ἀποδοδομένοις ἀκολούθως
 βασιανίσας τὴν λέξιν, ἐπὶ μόνῳ ἂν εὐροις τῷ Κυρίῳ
 καὶ Σωτῆρι ἡμῶν ἕκαστον ἀκριθῶς τῶν δι' αὐτῆς
 ἐγλουμένων πεπληρωμένων.

prius versabantur, per eundem a peccatis soluti,
 pere meruerunt. Tu vero ad horum exemplar quæ exposita sunt, si reliquam item dictionem explo-
 raveris, in solo Domino Salvatoreque nostro, unumquodque eorum, quæ in illa continentur, absolute
 completum invenies.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Περὶ τοῦ μὴ πιστεύειν εἰς B 454 Ab eodem — De eo quod Judaicus populus in
 αὐτὸν τὸν τῶν Ἰουδαίων λαόν.

« Εἶδον τὸν Κύριον καθήμενον ἐπὶ θρόνου ὑψηλοῦ
 καὶ ἐπηρμένου, καὶ σεραφεῖμι εἰστήκεισαν κύκλῳ αὐ-
 τοῦ. » Εἶθ' ὑποδάξ φησι · « Καὶ ἤκουσα τῆς φωνῆς
 Κυρίου λέγοντος · Τίνα ἀποστείλω, καὶ τίς πορεύε-
 ται πρὸς τὸν λαὸν τούτον; Καὶ εἶπα · Ἰδοὺ ἐγὼ εἰμι,
 ἀποστειλὼν με. Καὶ εἶπε · Πορεύθητι, καὶ εἰπὲ τῷ
 λαῷ τούτῳ · Ἀκοῆ ἀκούσατε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε, καὶ
 βλέποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴθητε. Ἐπαχύνθη γὰρ
 ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοῖς ὠσίν αὐτῶν βα-
 ρέως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμου-
 σεν, μήποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ τοῖς ὠσίν
 ἀκούσωσι, καὶ τῆ καρδίᾳ συνῶσι, καὶ ἐπιστρέψωσι,
 καὶ ἰάσωμαι αὐτούς. » Ἐχεις καὶ τούτων τὸ ἀπο-
 τέλεσμα ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, κατὰ μὲν τὸν Ἰωάν-
 νην φήσαντα · « Τσαῦτα δὲ αὐτοῦ σημεῖα πεποιη-
 κότες ἔμπροσθεν αὐτῶν, οὐκ ἐπίστευσαν εἰς αὐτὸν,
 ἵνα ὁ λόγος Ἡσαίου τοῦ προφήτου πληρωθῆ, ὃν
 εἶπε · Κύριε, τίς ἐπίστευσε τῆ ἀκοῆ ἡμῶν, καὶ ὁ
 βραχίον Κυρίου τίνοι ἀπεκαλύφθη, διὰ τοῦτο οὐκ
 ἰδύναντο πιστεῦειν · εἶπε γὰρ πάλιν Ἡσαίας · Τετύ-
 φλωκεν αὐτῶν τοὺς ὀφθαλμοὺς, καὶ ἐπώρρωσεν αὐτῶν
 τὴν καρδίαν, ἵνα μὴ ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ νοή-
 σωσι τῆ καρδίᾳ, καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ ἰάσωμαι αὐ-
 τοὺς. Ταῦτα εἶπεν Ἡσαίας, ὅτε εἶδε τὴν δόξαν αὐ-
 τοῦ, καὶ ἐλάλησε περὶ αὐτοῦ. » κατὰ δὲ τὸν Ματθαῖον,
 ὅτε προσελθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἶπον αὐτῷ ·
 Διὰ τί ἐν παραβολαῖς αὐτοῖς λαλεῖς; ὃ δὲ ἀποκριθεὶς
 εἶπεν · Ὑμῖν δέδοται γινῶναι τὰ μυστήρια τῆς βασι-
 λείας, ἐκείνοις δὲ οὐ δέδοται · διὰ τοῦτο ἐν παραβολαῖς
 αὐτοῖς λαλῶ, ἵνα βλέποντες μὴ βλέπωσι, καὶ ἀκού-
 οντες μὴ ἀκούωσι, μὴ ποτε ἐπιστρέψωσι, καὶ ἰάσω-
 μαι αὐτούς. Τότε ἐπληρώθη ἐπ' αὐτοὺς ἡ προφητεία
 Ἡσαίου ἢ λέγουσα · « Πορεύθητι, καὶ εἰπὲ τῷ λαῷ
 τούτῳ · Ἀκοῆ ἀκούσατε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε, » καὶ τὰ
 τούτοις ἐξῆς. Ἐπιτίθει δὲ τίνα τρόπον ὁ Ἰωάννης
 ἐπάγει λέγων · « Ταῦτα εἶπεν Ἡσαίας, ὅτε εἶδε τὴν
 δόξαν αὐτοῦ, καὶ ἐλάλησε περὶ αὐτοῦ, » ὡς τὸν Χριστὸν

A munis iudicii reservaret, ex quo illud dictum est ·
 « Et linum fumigans non exstinguet. » Planissime
 autem finem suum accepit etiam illud : « Et in no-
 mine ejus gentes sperabunt : in solo enim Salva-
 toris nostri Jesu Christi nomine, Christianæ gentes
 speraverunt, quæ etiam ex religione quam accepe-
 re, illius quasi parentis cognomine notatæ sunt.
 Etenim quod nullis aliis nisi gentibus in lucem sit
 datus, jam antea dictum fuerat : et per eundem,
 ut ipsum oraculum significaverat, oculi cæcorum,
 eorum utique qui quondam mente excæcati erant,
 aperti sunt, neque eorum modo, sed etiam qui ip-
 sum corpus perdidissent. Atqui vinculis et catenis
 peccatorum in tenebris et ignoratione veræ pietatis

lumen cognitionis libertatemque apud Deum acci-
 pere meruerunt. Tu vero ad horum exemplar quæ exposita sunt, si reliquam item dictionem explo-
 raveris, in solo Domino Salvatoreque nostro, unumquodque eorum, quæ in illa continentur, absolute
 completum invenies.

Ab eodem — De eo quod Judaicus populus in
 ipsum crediturus non esset.

« Vidi Dominum sedentem super solio excelso et
 sublimi : et seraphim stabant in circuitu ejus¹. »
 Deinde paululum progressus sic ait : « Et audi-
 vi vocem Domini dicentis : Quem mittam? et quis
 ibit ad populum hunc? Et dixi : Ecce ego adsum,
 mitte me. Et dixit : Vade, et dic populo huic,
 auditu audietis, et non intelligetis, et intuentes inue-
 bimini, et non videbitis. Crassum enim factum est
 cor populi hujus, et auribus suis graviter audierunt,
 et oculos suos clauserunt, nequando videant oculis,
 et auribus audiant, et corde intelligant, et conver-
 tantur, et sanem eos¹. » Harum quoque rerum
 habes eventum in Salvatore nostro, ut apud Joan-
 nem legimus, qui ait : « Cum autem tam multa
 signa fecisset coram eis, non crediderunt in eum,
 ut sermo Isaïæ prophetæ impleretur, quem dixit :
 Domine, quis credidit auditui nostro? et brachium
 Domini, cui revelatum est? propterea non poterant
 credere, quia iterum dixit Isaïas : Excæcavit ocu-
 los eorum, et induravit cor eorum, ne videant ocu-
 llos, et corde intelligant, et convertantur, et sanem
 eos. Hæc dixit Isaïas, quando vidit gloriam ejus,
 et locutus est de eo². » Cæterum, ut est apud
 Mattheum, accedentes discipuli ejus dixerunt ei :
 « Quare in parabolis loqueris eis? qui respondens
 ait illis : Vobis datum est nosse mysteria regni, illis
 autem non est datum : ideo in parabolis loquor
 eis, ut videntes non videant, et audientes non au-
 diant, ne quando convertantur, et sanem eos. Tunc
 completa est in eis prophetia Isaïæ, quæ dicit :
 Vade, et dic populo huic, auditu audietis, et non
 intelligetis³, » et quæ sequuntur. Attende vero
 quid sit quod Joannes adjungit, ubi ait : « Hæc
 dixit Isaïas, quando vidit gloriam ejus, et locutus
 est de eo. » Quod sane non aliter accipien-
 dum est, ac si Christum Christique gloriam
 propheta in ea visione viderit, in qua ait :

¹ Isa. vi, 1, 2. ² ibid. 8-10. ³ Joan. xii, 37-41. ⁴ Matth. xiii, 10-14.

455 « Vidi Dominum Sabaoth sedentem in solio excelso et sublimi, » et quæ sequuntur. Quis autem non admiretur oraculum? cum etiam nunc adeo evidenter intueri liceat Judaici populi adversus Christum incredulitatem? Nam olim quidem illum hominem factum, miraculaque edentem apud se intuentes, animi atque intelligentiæ oculis cernere non poterant, neque apud ipsos ullus erat animæ intelligentis intuitus, quo perspicerent, quænam esset in mediis ipsis virtus, quæ tanta et tam multa miracula efficeret. Quin etiam cum auribus verba vitæ æternæ percipere idonei redditi essent, et vocem divinæ sapientiæ audirent, auribus mentis non audiebant, ut sic videlicet ipsimet prophetiæ manifestum finem imponerent. Adhuc autem cum divinam Christi virtutem, per quam omne genus hominum patriis superstitionibus liberatum, suæ ipsius religioni subiecit, tam clare micantem inspiciant, nequaquam vi mentis attendunt, neque animadvertunt, quemadmodum, quod neque a Mose neque a posterioribus Mose prophetis in solis ipsis obtineri potuit, hoc est ne simulacris addicerentur, neque multorum deorum superstitioni adhærent, ipsum hoc in cunctis gentibus divina Salvatoris nostri virtus, ut constitueretur, effecerit. Deinde prophetica de illo testimonia assidue versantes, auditu quidem audiunt, sed non intelligunt, utpote cum etiam nunc prophetia, quæ nunc in manibus est, contra ipsos revera compleatur.

A Zacharia. — Quemadmodum super pullo sedens Hierosolyma ingressurus oraculo dicatur.

« Gaude vehementer, filia Sion; prædica, filia Jerusalem. Ecce Rex tuus venit tibi justus et salvos faciens: ipse mansuetus et impositus super jumentum et pullum adolescentem. Et perdet currum ex Ephrem, et equum ex Jerusalem: et peribit arcus bellicus, et abundantia pacis ex gentibus. Et principatum obtinebit a mari usque ad mare, et a fluminibus per exporrectiones terræ. » Cum hæc post reditum de Babylone, novissimis prophetarum temporibus Zacharias cecinerit, **456** nullus post ejus prophetiæ tempus rex apud Judæos fuisse memoratur, qualem hæc prophetia describit, nisi unus duntaxat Salvator ac Dominus noster Jesus, Christus Dei, cujus tempore hoc quoque vaticinium suum finem est consecutum, cum ad suos discipulos verba illa dixit: « Ite in vicum qui contra vos est, et invenietis asinam et pullum alligatum. Solve illud et adducite: et si quis vobis dixerit, quid facitis? dicite illi: Dominus his indiget. Et abeuntes illi fecerunt ut præceperat illis Jesus. » Et ea quidem quæ vel ad oraculum, vel ad oraculi eventum pertinent, in hunc modum se habent. Sed quid tandem sibi vult hæc illius in asino vectatio, nisi humilem illius et obscurum significare adventum, cujus tempore primum ipsius accessum peregit? nam est alter item gloriosus, de quo Daniel

ἑωρακότος καὶ τὴν Χριστοῦ δόξαν τοῦ προφήτου, κατὰ τὴν ὄπτασιαν, ἐν ἧ ἔφησεν: « Εἶδον τὸν Κύριον Σαβαώθ καθήμενον ἐπὶ θρόνου ὑψηλοῦ καὶ ἐπηρμένου, » καὶ τὰ ἑξῆς. Τίς δ' οὐκ ἂν ἐκπλαγείη τὴν πρόβησιν, ἐναργῶς οὕτως εἰσέτι νῦν ὄρων τῶν ἐκ περιτομῆς τὴν εἰς Χριστὸν ἀπιστίαν; καὶ πάλαι μὲν γὰρ ἐνανθρωποῦντα καὶ παραδοξοποιούντα ἐν αὐτοῖς ὄρωντες αὐτὸν, ὀφθαλμοῖς ψυχῆς καὶ διανοίας ὀφθαλμοῖς οὐκ ἐθεώντο, οὐδέ τις ἦν ἐν αὐτοῖς νοερᾶς ἐνθυμητικῆς ὄρασις, εἰς τὸ συνιέναι τίς ποτ' ὄρα ἦν ἡ τὰ τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα θαυματουργοῦσα ἐν αὐτοῖς δύναμις. Ἀλλὰ καὶ αὐταῖς ἀκοαῖς ῥήματα ζωῆς αἰωνίου δέξασθαι κατηξιωμένοι, καὶ φωνῆς ἐνθέου σοφίας ἀκροῶμενοι, ὡς διανοίας οὐκ ἤκουον, ὡς ἐναργῶς τέλος ἐπαγαγεῖν αὐτοὺς τῇ προφητείᾳ. Καὶ εἰς δεῦρο δὲ τὴν ἐνθεον τοῦ Χριστοῦ δύναμιν, δι' ἧς πᾶν γένος ἀνθρώπων ἀποστήσας τῆς πατρῴου δεισιδαιμονίας, ὑπηγάγετο τῇ κατ' αὐτὸν θεοσεβείᾳ, ἐναργῶς οὕτως ἐμφαινόμενῃ ὑψώνεζ, οὐδαμῶς ἐπιστώσιν τῇ διανοίᾳ, οὐδ' ἐπιβάλλουσιν, ὅπως τὸ μῆτε Μωυσεῖ, μῆτε τοῖς μετὰ Μωυσέα προφήταις ἐπὶ μόνων αὐτῶν κατορθωθῆν, τοῦτο δὴ τὸ μὴ εἰδωλολατρεῖν, μῆδὲ τῇ πολυθῆμῃ προσέχειν πλάνῃ, τοῦτ' ἐπὶ πάντων ἐθνῶν ἡ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐνθεος ἀρετὴ συνεστήσατο. Εἶτα δὲ ταῖς προφητικαῖς ἐντυγχάνοντες περὶ αὐτοῦ μαρτυρῆσαι, ἀκοῆ μὲν ἀκούουσιν, ἀλλ' οὐ συνιδῶσιν, ἔρηρη πληρουμένης εἰσέτι καὶ νῦν κατ' αὐτῶν τῆς ἐν χειρὶ προφητείας.

Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου. — Ὅς ἐπὶ πῶλον ὀχοῦμετος ἐλάσειν εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα προφητεύεται.

« Χαῖρε σφόδρα, θύγατερ Σιών, κήρυσε, θύγατερ Ἱερουσαλήμ. Ἰδοὺ ὁ βασιλεὺς σου ἔρχεται σοι δίκαιος καὶ σώζων, αὐτὸς πραῦς, καὶ ἐπιθεδικῶς ἐπὶ ὑποζύγιον καὶ πῶλον νέον. Καὶ ἐξολοθρεῦσει ἄρματα ἐξ Ἐφραῖμ, καὶ ἵππον ἐξ Ἱερουσαλήμ: καὶ ἐξολοθρευθήσεται τόξον πολεμικόν, καὶ πλῆθος εἰρήνης ἐξ ἐθνῶν, καὶ κατάρξει ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ ποταμῶν εἰς διεκβολὰς γῆς. » Ταῦτα μετὰ τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπάνοδον τοῦ Ζαχαρίου εἰς τὰ ὕστατα τῶν προφητῶν θεσπίσαντος, οὐδὲς μετὰ τοὺς τῆς προφητείας χρόνους βασιλεὺς παρὰ Ἰουδαίους γεγωνὸς ἱστορεῖται, οἷον ἡ προφητεία παρίστησιν, εἰ μὴ μόνος ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, καθ' ὃν καὶ αὕτη τέλους ἐτύγγανεν ἡ πρόβησις, ὅτε τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς πρὸς λέξιν εἰπὼν: « Πορευθέντες εἰς τὴν ἀπέναντι κώμην, εὐρήσατε δνον καὶ πῶλον δεδεμένον. Λύσαντες αὐτὸν ἀγάγετε: καὶ ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ: Τί ποιεῖτε; εἰπατε αὐτῷ: Ὁ Κύριος αὐτῶν χρεῖαν ἔχει. Καὶ ἀπελθόντες ἐκεῖνοι ἐποίησαν καθ' ὃ προσέταξεν αὐτοῖς. » Τὰ μὲν οὖν τῆς πρόβησεως καὶ τὰ τοῦ συμπεράσματος τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον. Τί δὲ ἄρα ἐβούλετο σημαίνειν ἡ ἐπὶ ὄνυ δηξις αὐτοῦ ἀλλ' ἢ τὴν ταπεινὴν καὶ ἄδοξον αὐτοῦ παρουσίαν, καθ' ἣν ἐποίησατο τὴν πρῶτην ἀφιξίν; οὐσης γὰρ καὶ δευτέρας ἐνδόξου, περὶ ἧς καὶ Δανιὴλ γυμνότερον ἐκκαλύπτων τὴν θεωρίαν

¹ Zachar. ix, 9, 10. ² Matth. xxi, 2, 3, 6; Marc. xi, 1-6; Luc. xix, 30-34.

εἶρκεν· ἡ Ἐθεώρου ἕως οὗ θρόνοι ἐτέθησαν, καὶ Παλαιὰς ἡμερῶν ἐκάθητο. Χίλια χιλιάδες ἐλειτούργουν αὐτῷ, καὶ μυρία μυριάδες παρεστῆκεισαν ἔμπροσθεν αὐτοῦ. Καὶ ἰδοὺ μετὰ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ, ὡς Υἱὸς ἀνθρώπου ἐρχόμενος. Καὶ ἕως τοῦ Παλαιοῦ τῶν ἡμερῶν ἔφρασε, καὶ αὐτῷ ἐδόθη ἡ ἀρχὴ, καὶ ἡ τιμὴ, καὶ ἡ βασιλεία, καὶ πάντες οἱ λαοί, φυλαί, γλώσσαι αὐτῷ δουλεύουσιν. Ἡ ἐξουσία αὐτοῦ ἐξουσία αἰώνιος, ἥτις οὐ παρελεύσεται, καὶ ἡ βασιλεία αὐτοῦ οὐ διαφθαρήσεται. Ὅτι μὲν τῆς πρώτης ἀφίξεως τῆς ἐνανθρωπικωτέρας καὶ ταπεινῆς μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τοῦτο ἔχει μέγα δεῖγμα καὶ σημεῖον, τὸ πρῶτον λέγεσθαι καὶ ἡσύχιον, ἤξειν τε οὐχόμενον ὑποζυγίω προφητεύεσθαι· τοῦτο γὰρ κοινοῦ καὶ ἀνθρωπίνου βίου γένοιτο· ἂν τεκμήριον· τὰ δὲ τῆς δευτέρας καὶ ἐνθέου λαμπρότατα δηλοῦται διὰ τῆς ἐπὶ νεφελῶν οὐρανοῦ παρακομιδῆς, καὶ τῆς αἰωνίου πάντων τῶν ἐθνῶν βασιλείας. Καὶ ἦν γε καλὸν ἀμφοτέρας παραθεῖναι τοῖς ἐκ περιτομῆς, λόγον τε αὐτοῦ ἀπαιτῆσαι, πῶς ἂν ὠσαίεν τὰς προφητείας, μίαν ἀφίξιν Χριστοῦ προσδοκῶντες· ἐπεὶ γὰρ ἐκατέραν τῶν παραθεσιῶν προφητεῖαν καὶ αὐτοὶ τὸν Χριστὸν ὄραν ὁμολογοῦσιν, ὡρα λέγειν, καὶ πυνθανομένους ἡμῖν ἀποκρίνασθαι, πῶς οἶόν τε ὕφ' ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν καιρὸν, καὶ ὑπὸ μίαν ἀφίξιν, ἐπὶ νεφελῶν οὐρανοῦ φέρεσθαι τὸν αὐτὸν, καὶ ἐπὶ ὑποζυγίῳ καὶ πώλου νέου ὀχεῖσθαι. Ἐπὶ πολὺ γὰρ ταῦτα διέστηκεν ἀλλήλων. Μυρίας δ' οὖν τοιαύτας καὶ ἄλλας περὶ τοῦ Χριστοῦ προφητείας συναγαγὼν, παραθείς τε καὶ συγκρούσας τὰ διαφόρως σημαινόμενα, ἐναργέστατα καταλήψῃ τινὰς μὲν τῆς πρώτης αὐτοῦ παρουσίας δηλώματα περιεχούσας, πεπληρωμένας κατὰ τὴν πρώτην ἐπιφάνειαν αὐτοῦ, τινὰς δὲ εἰς τὴν δευτέραν αὐτοῦ καὶ ἐνδοξὸν ἀφίξιν ἀναφερομένας. Ἐξωλόθρευσε γὰρ λεληθότως ἄρματα, καὶ ἔππον, καὶ πᾶν τόξον πολεμικὸν ἢ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐνθεοῦ δύναμις, κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ παρουσίαν, ἐκ τῆς σωματικωτέρας Ἱερουσαλήμ, καὶ τοῦ καλουμένου Ἐφραῖμ λαοῦ· διὰ ἐξ ἐκεῖνου καὶ εἰς δεῦρο οὐκ ἔτι συνέστη αὐτῶν τὸ βασίλειον, οὐδὲ ἡ πάλαι ἐν πολέμοις ἰσχύστασά παρασκευῆ τε αὐτῶν καὶ ὀπλιτικῆς δύναμις. Καλῶς δὲ ἐν τοῦτοις τὸν πάντα τῶν Ἰουδαίων λαὸν Ἐφραῖμ ὀνόμασεν, ἀλλ' οὐχὶ Ἰσραὴλ, οὐδὲ Ἰούδαν, ἵνα μὴ τὰς σεμνοτέρας διαβάλλοι προσηγορίας. Εὐροῖς δ' ἂν καὶ ταῖς ἄλλαις προφητεῖαις τὸ πᾶν ἔθνος Ἐφραῖμ μετὰ πολλῆς διαβολῆς καὶ κατηγορίας ὀνομασμένον, ὡσπερ καὶ νῦν. Μετὰ γοῦν τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπάνοδον, μηκέθ' ὁμοίως, ὡς τὸ πρῖν, διηρημένου τοῦ λαοῦ, τίνας ἦν εἰκὸς δηλοῦσθαι διὰ τοῦ Ἐφραῖμ ἢ αὐτοῦ τοῖς τὴν Ἱερουσαλήμ οἰκοῦντας; ὧν τὴν πολεμικὴν καὶ ὀπλιτικὴν δύναμιν, μέχρι τῶν Ῥωμαίων χρόνων διαρκέσασαν, ἢ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσία ἐνθέου καὶ ἀπορρήτων δυνάμει καθέλειν, ὁμοίως τῇ προφητεῖᾳ. Ταῦτα δὲ τὴν ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίαν εὐαγγελίζεται ὁ λόγος, οὐχ ἀπλῶς χαίρειν, ἀλλὰ καὶ σφόδρα χαίρειν αὐτῇ παρακελευόμενος διὰ τὴν τοῦ Θεοῦ Λόγου εἰς αὐτὴν παρουσίαν, ἣν καὶ θυγατέρα

A apertius prodens quæ contemplanda sint, exponit : « Aspiciebam donec throni positi sunt, et Antiquus dierum sedit. Millia millium ministrabant ei, et decies millies dena millia astabant in conspectu ejus. Et ecce cum nubibus cœli quasi Filius hominis veniens. Et usque ad Antiquum dierum pervenit : et datus est ei principatus, et honor, et regnum. Et omnes populi, tribus, linguæ, serviunt ei. Potestas ejus, potestas æterna, quæ non præteribit, et regnum ejus non corrumpetur ». Verum ea quidem, quæ ad primum adventum pertinent, qui et humanior et abjectior fuit, cum aliis, hoc quoque argumenti signique habent, quod mansuetus et placidus futurus dicatur, venturusque insidens jumento eodem oraculo declaretur : hoc enim communis humanique victus argumentum fuerit. Quæ vero ad alterum illum et divinitatis amplius præ se ferentem, manifestissime indicantur per illam in nubibus cœli advectionem, perque illud æternum in omnibus gentibus regnum : nec sane ab re fuerit utrumque Judæis proponere, rationemque ab illis postulare, quoniam pacto, si unum dimtaxat Christi adventum expectant, prophetias suas sibi velint constare : nam cum utramque earum, quæ expositæ sunt, ad Christum pertinere ipsi quoque fateantur, dicant quæso, et interrogantibus nobis respondeant, qui fieri possit ut uno eodemque tempore, sub unum eundemque adventum, idem et in nubibus cœli feratur, et jumento pulloque adolescente insidens vehatur. 457

C Longe enim hæc a se invicem distant : quæ propter si tu quoque innumerabiles alias his similes de Christo prophetias collegeris et contuleris, et earum significata diversa simul contenderis, alias quidem earum invenies simul illius adventus vaticinia comprehendere, quæ etiam sub eundem primum completa sunt, alias vero ad secundum eundemque gloriosum referri oportere. Et currus enim et equum et omnem arcum bellicum Salvatoris nostri divina virtus in priore ipsius adventu, de illa ad corpus unbramque pertinente Jerusalem, deque eo qui Ephrem vocatur populo, latenter ejecit ac perdidit : quare ex illo ad hunc usque diem nusquam amplius illorum regia dignitas constat, neque eorumdem qui olim valebat in bellis, apparatus et in armis virtus. Sapienter vero in his omnem Judæicum populum Ephrem nominavit, non autem Israel, neque Juda, ne veneratione digniores calumniatur appellationes. Invenies autem in aliis quoque prophetiis totam gentem Ephrem cum multa calumnia et accusatione nominari, sicut hic quoque. Cum igitur post reditum de Babylone non amplius itidem ut prius in tribus divisus esset populus, quos tandem per Ephrem merito significari intellexeris, nisi eos qui ipsam Jerusalem habitarent? quorum in bellis et in armis egregiam virtutem, quæ usque ad Romana tempora vigenis fuit, Salvatoris nostri

• Dan. vii, 9-14.

adventus, sicut in prophetia dictum fuerat, divina A et ineffabili virtute delevit. Proinde collectam de gentibus Ecclesiam oraculum evangelice instruit ac monet, non ut simpliciter gaudeat, sed ut vehementer gaudeat, quippe quod illam ad id faciendum exhortetur propter Dei Verbi ad ipsam adventum, quam item cœlestis Sion, aut etiam prioris congregationis filiam vocat, propterea quod nos omnes qui ex gentibus profecti in Christum Dei credidimus, Christi apostolorumque ejus proles et filii sumus, utpote qui de Judæorum congregatione tanquam de matre orti simus: nam etiam quod sequitur, in Salvatoris nostri adventu completum esse constat. Quis enim ignorat ejusmodi pacem ex gentibus post adventus illius tempora existisse, cujusmodi nunquam antea fuisset? neque enim ut prius, sic nunc civitates a civitatibus oppugnantur, neque gentes cum gentibus colliduntur, neque vero ut priscis temporibus, sic nostris vita hominum inquieta instabilisque est, **458** quippe cum neque Athenienses contra Lacedæmonios ferantur, neque Syri adversus Phœnicas, neque Arabes in Palæstina, neque item Ægyptii adversus finitimos militiam exercent. Sed ex illo in hunc usque diem, Deo favente, in unum omnia coivere, et revera, sicut in prophetia dictum fuerat, abundantia pacis ex gentibus prodiit, et unus Jesus, et ab ipso denuntiatur evangelicæ doctrinæ verbum, principatum, a mari usque ad mare, hoc est ab oriente sole usque ad occidentem, et a fluminibus ad expunctiones terræ, sicut ea significaverant, quæ apud prophetam prædicta sunt, accepit; quæ sane Aquila quoque in hunc modum interpretatus est: « Et loquetur pacem in gentibus, et potestas ejus a mari usque ad mare, et a fluminibus usque ad fines terræ. » Tu vero hæc comparato cum illis quæ in psalmo continentur, qui inscriptus est in Salomonem, quæ videlicet de filio regis ex semine Salomonis oriundo dicuntur; de quo is psalmus ita loquitur: « Et dominabitur a mari usque ad mare, et a fluminibus usque ad fines orbis terræ? » Porro idem hic psalmus eam item quæ hic significatur, pacem, sic futuram describit: « Orietur in diebus ejus justitia et abundantia pacis ». Isaias quoque cum his ipsis concordat, cum ait: « Et conflabunt gladios suos in vomeres, et lanceolas suas in falces. Et non sumet amplius gens in gentem gladium, et non discent ultra bellum gerere ». Cæterum Michæam quoque invenies iisdem consentanea dicentem, itemque alios ex prophetis multos. Si vero diligenter, ut alias dixi, tempora observaveris, facile intueri poteris, quemadmodum ab Augusti temporibus, et a Salvatoris nostri adventu, qui per ea tempora emicuit, cum ad unum redactum Romanorum imperium omnia obtinisset, veteres gentium differentiæ, et multiplices principatus aboliti sunt, atque ex illo in hunc modum, quæ ad pacem pertinerent, quam prophetæ prædixerant, ea finem suum contingere cœperint. Cæterum hactenus quidem cœpit, tempus autem veniet, cum plenissime prophetia complebitur, ubi gentium plenitudo ingressa illud fuerit, quod a sancto Apostolo dictum est *.

τῆς ἐπουρανίου Σιών, ἢ καὶ τῆς προτέρας συναγωγῆς ἀποκαλεῖ, διὰ τὸ πάντας ἡμᾶς τοὺς ἐξ ἐθνῶν εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ πεπιστευκότας γεννήματα εἶναι καὶ τέκνα Χριστοῦ καὶ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ, οἷα ἐκ μητρὸς τῆς τῶν Ἰουδαίων συναγωγῆς προελθόντας. Καὶ τὸ ἐξῆς δὲ ἐπληροῦτο ἐπὶ τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίᾳ. Εἰρήνη γοῦν ἐξ ἐθνῶν γέγονεν ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ, οἷα οὐδεπώποτε οὐκ ἔτι γοῦν πόλεις πόλεσιν, ὡς τὸ πρὶν, πολεμοῦσιν, οὐδὲ ἔθνη ἔθνεσι συρράσσουσιν, οὐδ', ὡς τὸ παλαιόν, ὁ τῶν ἀνθρώπων βίος ἀκαταστατεῖ, οὐδ' Ἀθηναῖοι μὲν Λακεδαιμονίοις ἐπιστρατεύονται, Σύροι δὲ Φοινίξιν, Ἀράβιοι δὲ Παλαιστίνους, καὶ Αἰγύπτιοι τοῖς πλησιοχώροις. Ἦνωται δὲ ἐξ ἐκείνου σὺν Θεῷ τὰ πάντα, καὶ ἀληθῶς πλήθος εἰρήνης ἐξ ἐθνῶν ἐξ ἐκείνου καὶ εἰς δεῦρο γέγονεν, ἀκολούθως τῇ προφητείᾳ. Μόνος δὲ Ἰησοῦς, καὶ ὁ δι' αὐτοῦ κηρυχθεὶς τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας λόγος ἤρξεν ἀπὸ τῆς θαλάσσης ἕως θαλάσσης, ἀπὸ τῆς ἕως εἰς τὸν καταδυόμενον ἥλιον, καὶ ἀπὸ ποταμῶν εἰς τὰς διεκβολὰς τῆς γῆς, ἀκολούθως τοῖς ἐν τῷ προφήτῃ προλελεγμένοις. Ἀπερ καὶ ὁ Ἀκύλλας ὡδὲ πως ἠρμήνευσεν εἰπὼν· « Καὶ λαλήσει εἰρήνη ἐν τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἡ ἐξουσία αὐτοῦ ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ ποταμῶν ἕως περάτων τῆς γῆς. » Ταῦτα δὲ τοῖς ἐν τῷ ψαλμῷ σύγκρινον τῷ ἐπιγεγραμμένῳ εἰς Σολομῶνα περὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ βασιλέως, δηλαδὴ τοῦ ἐκ σπέρματος Σολομῶνος προελευσμένου, λεγομένου, περὶ οὗ φησὶν ὁ ψαλμὸς· « Καὶ κατακυριεύσει ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ ποταμῶν ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης. » Σημαίνει δὲ καὶ τὴν ἐνταῦθα δηλουμένην εἰρήνην ὁ αὐτὸς ψαλμὸς φάσκων· « Ἀνατελεῖ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ δικαιοσύνη, καὶ πλήθος εἰρήνης. » Καὶ Ἡσαίας δὲ τούτοις συντρέχει δι' ὧν φησι· « Καὶ συγκόψουσι μαχαίρας αὐτῶν εἰς ἀροτρα, καὶ τὰς ζιβύνας αὐτῶν εἰς ὄρεπανά. Καὶ οὐ λήφεται ἔτι ἔθνος ἐπ' ἔθνος μάχαιραν, καὶ οὐ μὴ μάθωσιν ἔτι πολεμεῖν. » Εὐροῖς δ' ἂν καὶ Μιχαῖαν τούτοις συνῶδοντα, καὶ ἄλλους πλείους τῶν προφητῶν. Ἐπιστήσας δὲ, ὡς ἔφην, τοῖς χρόνοις, δυνήσῃ συνιδεῖν, ὡς ἀπὸ τῶν Αὐγούστου χρόνων, καὶ τῆς κατ' αὐτὸν ἐπιλαμπάσης τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφανείας, τῆς Ῥωμαίων μοναρχίας ἐπικρατησάσης, ἀπάλαι τῶν ἐθνῶν διελύθησαν διαστάσεις καὶ πολυαρχίαι, καὶ τόνδε ἐξ ἐκείνου τρόπον τέλους ἤρξατο τυγχάνειν τὰ τῆς προφητευσμένης εἰρήνης. Ἀλλὰ νῦν μὲν τέλος ἤρξατο, ἔσται δὲ ὅτε πληρέστατα ἡ προφητεία συμπαραστήσεται, ἐπὶ τὸ πλήρωμα τῶν ἐθνῶν εἰσέλθῃ τὸς πρὸς τοῦ ἱεροῦ Ἀποστόλου δεδηλωμένον.

* Psal. lxxi, 8. * ibid. 7. * Isa. ii, 4. * Rom. xi, 25.

Ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ ριζ'. — Περὶ Ὡς ἀνὰ τῷ υἱῷ A 459 A psalmo cxvii. — De acclamatione, Hosanna filio David, ἐπιφωνήματος.

« Λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας. Παρὰ Κυρίου ἐγένετο αὕτη, καὶ ἐστὶ θαυμαστὴ ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν. Αὕτη ἡ ἡμέρα ἦν ἐποίησεν ὁ Κύριος, ἀγαλλιασώμεθα καὶ εὐφρανθώμεν ἐν αὐτῇ. Ὡ Κύριε, σῶσον δὴ, ὦ Κύριε, εὐδόωσον δὴ. Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου. Θεὸς Κύριος καὶ ἐπέφανεν ἡμῖν. » Τοῦ Σωτήρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰσελθόντος ποτὲ εἰς τὰ Ἱερουσόλυμα, ὅτε κατὰ τὴν πρὸ ταύτης προφητεῖαν ὁχούμενος ὄνῃ τὴν ἐν τῷ Ζαχαρίᾳ πρόρρησιν ἐπλήρου, κατὰ τὸν θεῖον εὐαγγελιστὴν, οἱ ὄχλοι προάγοντες αὐτὸν καὶ ἀκολουθοῦντες ἐπευφύμουν λέγοντες : « Ὡς ἀνὰ τῷ υἱῷ Δαβὶδ. Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου, ὡς ἀνὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις. » Ὅτε καὶ εἰσελθόντος αὐτοῦ εἰς τὰ Ἱερουσόλυμα ἐσείσθη πᾶσα ἡ πόλις λεγόντων· Τίς ἐστὶν οὗτος; Οἱ δὲ ὄχλοι ἔλεγον· Οὗτός ἐστιν ὁ προφήτης Ἰησοῦς, ὁ ἀπὸ Ναζαρεθ τῆς Γαλιλαίας. » Ἐπεὶ τοίνυν ἐκ τοῦ προκειμένου ψαλμοῦ εἰρηται, τὸ, Ὡς ἀνὰ, ὅπερ ἐρμηνευθὲν δηλοῖ, Σῶσον δὴ, τὸ δὲ Ἑβραϊκῶν, Ἀνὰ Ἀδωναὶ ὡς ἀνὰ, περιέχει. Ἀλλὰ καὶ τὸ, εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου, » ἐπειδὴ περ καὶ αὐτὸ ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ ψαλμοῦ μετείληπται, ταῦτα δὲ σαφῶς ἐπὶ τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ ἀνεήνεκται· εἰκότως εἰς αὐτὴν καὶ τὰ λοιπὰ τῆς προρρήσεως ἐξειλήφαμεν. Οὗτος γὰρ ὢν τυγχάνει εὐλογημένος, ὁ καὶ δι' ἐτέρου προφήτου ὀνομασμένος ὁ ἐρχόμενος, τοῦ φησαντος· « Ἐτι μικρὸν, καὶ ὁ ἐρχόμενος ἔξει, καὶ οὐ μὴ χρονίσῃ, » ἧς καὶ ἐλήλυθεν ἐν ὀνόματι Κυρίου τοῦ Θεοῦ, καὶ Πατρὸς αὐτοῦ. Αὐτὸς δ' ἂν εἴη καὶ « Θεὸς Κύριος ὁ ἐπιφανὴς ἡμῖν. » Ἐν ὀνόματι γοῦν τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ ὁμολογεῖ ἐλήλυθεν εἰς λέγων πρὸς τοὺς Ἰουδαίους· « Ἐγὼ ἐλήλυθα ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Πατρὸς μου, καὶ οὐ λαμβάνετε με· ἄλλος ἐὰν ἔλθῃ ἐν τῷ ὀνόματι τῷ ἰδίῳ, ἐκείνου λήψετε. » Αὐτὸς δὲ ὄν ἐπιφανὴς ἡμῖν Θεὸς Κύριος, ὁ εὐλογημένος, ὁ ἐλθὼν ἐν ὀνόματι Κυρίου, αὐτὸς ἦν καὶ ὁ λίθος, ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ πάλοι πρότερον τὸν ἐκ περιτομῆς λαὸν διὰ τῆς Μωσαϊκῆς διδασκαλίας οἰκοδομοῦντες, ὃς καὶ ἀποδοκιμασθεὶς ὑπ' αὐτῶν, εἰς κεφαλὴν ἐτέρας γωνίας τῆς ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίας κατέστη, ἦν ὡς μὴ τοῖς πᾶσιν ὀρωμένην, μόνοις δὲ τοῖς προφητικαῖς ὀφθαλμοῖς, θαυμαστὴν εἶναι φησιν ὁ λόγος φάσκων· « Καὶ ἐστὶ θαυμαστὴ ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν. » Τὴν δὲ ἐπιφάνειαν αὐτοῦ πάλιν ἡμέραν ὀνομάζει, ἦν ἐποίησεν ὁ Κύριος, ἐπεὶ καὶ φῶς ἦν αὐτὸς τὸ ἀληθινόν, καὶ ἥλιος δικαιοσύνης, καὶ ἡμέρα τοῦ Θεοῦ, ἐν ἧ ἔγένετο καὶ ἡμᾶς εἰπεῖν· « Αὕτη ἡ ἡμέρα ἦν ἐποίησεν ὁ Κύριος, ἀγαλλιασώμεθα καὶ εὐφρανθώμεν ἐν αὐτῇ. » Καὶ τούτων δὲ τοῦτον συντεταγμένων τὸν τρόπον, καιρὸς καὶ ἐπὶ τὰς περὶ τοῦ πάθους αὐτοῦ μεταθῆναι προφητείας.

ea. » Cæterum cum hæc a nobis in hunc modum breviter comprehensa sint, tempus jam fuerit, ad eas quæ de passione illius loquuntur, prophetias, transire.

« Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli. A Domino factum est istud, et est mirabile in oculis nostris. Hæc dies quam fecit Dominus, exultemus et lætemur in ea. O Domine, salvum fac jam nunc; o Domine, da profectum jam nunc. Benedictus qui venit in nomine Domini : [Benediximus vobis de domo Domini :] Deus Dominus, et illuxit nobis ¹⁰. » Salvatore nostro Jesu Christo ingresso quondam in urbem Hierosolyma, quo tempore, sicut prophetia, quam proxime ante hanc exposuimus, continet, dum asello insidens vehitur, fidem huic rei faciente evangelista, vaticinium quod est apud Zachariam complevit, turbæ quæ præibant et quæ sequebantur, acclamabant benedicentes : « Hosanna filio David. Benedictus qui venit in nomine Domini, hosanna in altissimis. Quo etiam tempore cum intrasset Hierosolymam, commota est universa civitas, dicens : Quis est hic? Turbæ autem dicebant : Hic est propheta Jesus a Nazareth Galilææ ¹¹. » Quoniam igitur ex proximo psalmo dictum est illud, hosanna, quod si interpreteris, significat, salvum fac jam nunc, et Hebraicæ contextus, Anna Adonai hosanna, habet, necnon illud : « Benedictus qui venit in nomine Domini, » ipsum quoque ab eodem psalmo est acceptum, et hæc ipsa plane ad Christum Deum referri constat : merito ad eundem reliqua quoque ejusdem vaticinii hoc in loco retulimus. Hic enim est ille benedictus, qui ab alio propheta veniens est nominatus, ubi sic ait : « Adhuc modicum, et veniens veniet et non tardabit ¹², » qui item venit in nomine Dei et Patris sui. Idem vero fuerit etiam « Deus Dominus qui illuxit nobis. » Itaque in nomine Patris sui confitetur se venisse ad Judæos, dicens : « Ego veni in nomine Patris mei, et non accipitis me. Alius cum venerit in nomine proprio, illum accipietis ¹³. » Hic ipse igitur, qui illuxit nobis Deus Dominus benedictus, qui venit in nomine Domini, lapis illi fuit, quem reprobaverunt, qui quondam antea populum circumcissione signatum, **460** per Mosaicam doctrinam ædificabant : qui item ab illis reprobatus in capite alterius anguli, collectæ utique de gentibus Ecclesiæ, est constitutus, quam sane Ecclesiam, non ut eam quæ ab omnibus, sed ut eam quæ ab unis propheticis oculis cernatur, admirabilem esse, ait oraculum, ubi sic ait : « Et est mirabile in oculis nostris. » Adventum vero ejus, rursus diem nominat, quem fecit Dominus, quandoquidem ipse etiam lux fuit vera, et sol justitiæ, et dies Dei, in qua utinam nobis quoque dicere liceat : « Hæc dies quam fecit Dominus, exultemus et lætemur in

¹⁰ Psal. cxvii, 22-26. ¹¹ Matth. xxi, 9-11. ¹² Habac. ii, 3 ¹³ Joan. v, 43.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ
ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ
ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ
ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ.

—

EUSEBII PAMPHILI
DEMONSTRATIONIS EVANGELICÆ
LIBER DECIMUS.

—

461 HÆC INSUNT IN DECIMO LIBRO A TΑΔΕ ΕΝΕΣΤΙΝ ΕΝ ΤΩ ΔΕΚΑΤΩ ΣΥΓΓΡΑΜ-
 EVANGELICÆ DE SALVATORE NOSTRO MΑΤΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΗΜΩΝ
 DEMONSTRATIONIS. ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ.

De Juda proditore, et futura cum eo adversus Christum conspiratione, ex subnotatis divinæ Scripturæ locis.

1. A psalmo XL.
2. A psalmo LIV.
3. A psalmo CVIII.
4. A Zacharia.
5. A Jeremia.

De iis quæ sub illius passionis tempus evenere.

6. Ab Amos.
7. A Zacharia.
8. A psalmo XXI.

PROCEMIUM.

Post exposita oracula de illius Dei ad homines accessu, qui antea nuntiabatur venturus, invitat jam nunc tempus nos, ut de iis disseramus, quæ consideranda sunt in ejusdem de vita humana discessu, videamusque diligenter, quæ rursus ea forent, quæ illi ab initio et a propheticis usque temporibus eventura **462** canerentur, ac primum ea putamus esse tractanda, quæ ad illos pertinent, qui illi mortem ac cædem machinati sunt, quæ sane non parvam rerum hoc loco propositarum sibi vindicant partem : sed antequam ad id veniamus, ea nobis firmiter tenenda sunt, quæ plerumque diximus de dispensatione, quæ omnes illius rationes complexa est, in qua illud considerari solet, quod alia sunt quæ ad ejusdem divinitatem, alia quæ ad assumptam humanitatem pertinent. Alias enim induci solet tanquam et Dei Verbum, et Dei virtus, et Dei sapientia : item magni consilii Angelus, magnusque et æternus Pontifex, qui ut omnia quæcumque genita sunt et sint id quod sunt, et in eo con-

Περὶ τοῦ Ἰούδα τοῦ προδότου, καὶ τῆς σὺν αὐτῷ κατὰ τοῦ Χριστοῦ γερησομένης συσκευῆς, ἐκ τῶν ὑποσημειωμένων Γραφῶν.

- α'. Ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ μ'.
- β'. Ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ νδ'.
- γ'. Ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ ρη'.
- δ'. Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου.
- ε'. Ἀπὸ τοῦ Ἰερεμίου.

Περὶ τῶν ἀμφὶ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους αὐτοῦ συμβεβηκότων.

- ς'. Ἀπὸ τοῦ Ἀμώς.
- ζ'. Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου.
- η'. Ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ κα'.

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

B Μετὰ τὰς ἀποδεδομένας προρρήσεις περὶ τῆς εἰς ἀνθρώπους ἀφίξεως τοῦ προκηρυττομένου Θεοῦ καλεῖ δὴ καιρὸς καὶ τὰ περὶ τὴν ἀπαλλαγὴν τοῦ ἐξ ἀνθρώπων αὐτοῦ βίου διεξελθεῖν, συνιδεῖν τε αὐθις οἷα συμβῆσεσθαι περὶ αὐτῶν ἄνωθεν ἐκ τῶν προφητικῶν ἐθεσπίζετο χρόνων. Πρῶτα δὲ διελεύσομαι τὰ περὶ τῶν τὸν θάνατον αὐτῷ συσκευωρησαμένων, μέρος εὖ μικρὸν τυγχάνοντα τῆς προκειμένης προτάσεως. Πρὸ δέ γε τοῦ λόγου τὰ πολλάκις ἡμῖν εἰρημένα περὶ τῆς κατ' αὐτὸν οἰκονομίας τηρητέον, ὅτι δὴ τὰ μὲν κατὰ τὴν θεότητα αὐτοῦ, τὰ δὲ κατὰ τὴν ἐνανθρώπησιν ἐπινοεῖται. Πῆ μὲν γὰρ εἰσάγεται Λόγος ὢν Θεοῦ, καὶ Θεοῦ δύναμις, καὶ Θεοῦ σοφία· μεγάλης τε βουλῆς ἀγγελος, μέγας τε καὶ αἰώνιος ἀρχιερεὺς, ὑπὲρ τῆς τῶν γεννητῶν ἀπάντων οὐσιωσέως τε καὶ σωτηρίας ἱερωμένοσ, καὶ ἰλοούμενος τὸν Πατέρα· πῆ δὲ ὁ Ἀμὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ ἀίρων τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου, καὶ πρόβατον ἐπὶ σφαγῆν ἀγόμενον. Τοῦτο δὲ ἦν τὸ ἀνθρώπειον σῆχος, ὃ δίκην ἀμνοῦ καὶ προβάτου ἐκ τῆς ἡμετέρας ἀγέλης, οἷά τις ἀρχιερεὺς, ἀναλαβὼν,

καὶ τὴν ἀπαρχὴν τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους καλλι-
 ερησάμενος, προσηγάγετο τῷ Πατρὶ, δι' οὗ καὶ τῆ
 τῶν ἀνθρώπων ὠμίλησε φύσει, οὐκ ἄλλως δυναμένη
 Λόγου Θεοῦ καὶ δυνάμεως ἀσωμάτου καὶ νοεράς ἐπι-
 κόψ γενέσθαι, οὐδέ τι μείζον σαρκῶν καὶ σωμάτων
 δι' ὀφθαλμῶν σαρκὸς ἐπινοῆσαι. Ὅσα τοίνυν ἐπὶ τῷ
 ταπεινότερον δόξειεν ἐν τοῖς προκειμένοις περὶ αὐτοῦ
 λέγεσθαι, ταῦτα τὸν Ἄμνον ὄραν τοῦ Θεοῦ, τὸν αἰρῶντα
 τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, καὶ τὸ σκῆνος τὸ ἀνθρώ-
 πειον ὑποβάλλει νοεῖν. Ἄμνος μὲν γὰρ ἦν αἰρων
 τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, κατὰ τὸν Βαπτιστὴν Ἰωάν-
 νην τὸν λέγοντα· « Ἴδὲ ὁ Ἄμνος τοῦ Θεοῦ, ὁ αἰρων
 τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου· » ἄμνος δὲ ἦν καὶ ὁ ἐπὶ
 σφαγῆν ἀγόμενος, κατὰ τὸ παρὰ τῷ Ἡσαΐα λόγιον
 φάσκον· « Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγῆν ἤχθη, καὶ ὡς
 ἄμνος ἐναντίον τοῦ κείροντος ἀφωσός. » Περὶ τοῦ
 αὐτοῦ δὲ ὡς περὶ ἀμνοῦ ἐλέγετο καὶ τὸ, « Ἀπὸ τῶν
 ἁμαρτιῶν τοῦ λαοῦ μου ἤχθη εἰς θάνατον· » ἔδει γὰρ
 τὸν Ἄμνον τοῦ Θεοῦ τὸν ὑπὸ τοῦ μεγάλου ἀρχιερέως
 ἀναληφθέντα ὑπὲρ τῶν λοιπῶν συγγενῶν ἀμνῶν, καὶ
 ὑπὲρ πάσης τῆς ἀνθρωπίνης ἀγέλης θυσίαν τῷ Θεῷ
 προσασθῆναι. « Ἐπειδὴ γὰρ δι' ἀνθρώπου ὁ θά-
 νατος καὶ δι' ἀνθρώπου ἡ ἀνάστασις ἡ ἐκ νεκρῶν, »
 φησὶν ὁ Ἀπόστολος· καὶ ὡς περὶ δι' ἑνὸς παραπτώ-
 ματος εἰς πάντας ἀνθρώπους εἰς κατάκριμα, οὕτω
 καὶ δι' ἑνὸς δικαιοῦματος εἰς πάντας ἀνθρώπους εἰς
 δικαιοσιν ζωῆς· » ἔθεν καὶ αὐτὸς τοὺς μὲν αὐτοῦ
 μαθητὰς ζῶν καὶ φῶς καὶ ἀλήθειαν αὐτὸν εἶναι,
 καὶ τὰς λοιπὰς ἐπινοίας τῆς κατ' αὐτὸν θεολογίας
 ἐπαίδευσεν, τοῖς δὲ ἀμύητοις τῶν κατ' αὐτὸν ἀπορρήτων
 ἔλεγε· « Τί με ζητεῖτε ἀποκτείνειν ἀνθρώπον, ὃς τὴν
 ἀλήθειαν ὑμῖν λελάληκα; » Ὡς περὶ οὖν τὰ τῆς θεολο-
 γίας ἰδιώματα ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἀποδόδοται, τὸν
 ὁμοίον δὴ τρόπον κἀνταῦθα τοῦ ἀμνοῦ τὰ ἀνθρω-
 ποπαθῆ παρατηρεῖται, τῶν πρὸ τοῦ πάθους αὐτοῦ
 μέσων ὄντων, ὁμοῦ τε ἀμφω, τὰ τε κατὰ τὸν Θεὸν
 καὶ τὰ κατὰ τὸν ἀνθρώπον αὐτοῦ περιειληφότων.
 Τοῦτων χρῆσιμός ἡμῖν προτετηρημένων, ἦδη καὶ
 τῶν λογίων αὐτῶν ἐπραψόμεθα, περὶ τῆς Ἰούδα τοῦ
 προδότου, καὶ τῶν σὺν αὐτῷ κατὰ τοῦ Χριστοῦ γενο-
 μένης συσκευῆς, περὶ τε τῶν ἀμφὶ τὸν καιρὸν τοῦ
 πάθους αὐτοῦ συμβεβηκότων.

quæ mediî cuiusdam instar fuere, ad ea quæ passionem illius antecesserunt, et utraque simul tum
 ea quæ ad Deum pertinent, tum ea quæ ad hominem, qui ille erat, complexa sunt. Postquam igitur
 hæc a nobis non inutiliter observata, retentaque sunt, jam tum ipsa etiam oracula aggredi tempus
 esse videtur, quæ et Judam proditorem, cumque eo futuram adversus Christum conspirationem, et quæ
 illi sub ipsum passionis tempus eventura erant, significabant.

Ἀπὸ ψαλμοῦ μ'. — Περὶ Ἰούδα τοῦ προδότου, καὶ τῶν σὺν αὐτῷ τὴν κατὰ τοῦ Σωτῆρος
 ἡμῶν ἐπιβουλήν συσκευασαμένων.

« Μακάριος ὁ συνῶν ἐπὶ πτωχῶν καὶ πένητα, ἐν
 ἡμέρᾳ πονηρᾶ ῥύσεται αὐτὸν ὁ Κύριος. Κύριος δια-
 φυλάξει αὐτὸν, καὶ ζήσεται αὐτὸν, καὶ μακαρίσεται αὐτὸν
 ἐν τῇ γῆ, καὶ μὴ παραδῶ αὐτὸν εἰς χεῖρας ἐχθρῶν
 αὐτοῦ. Κύριος βοηθήσει αὐτῷ ἐπὶ κλίνης ὀδύνης αὐ-
 τοῦ, ὅλην τὴν κοίτην αὐτοῦ ἔστρεψας ἐν τῇ ἀβύσσῳ
 αὐτοῦ. Ἐγὼ εἶπα· Κύριε, ἐλέησόν με, ἴσασαι τὴν

¹⁶ Joan. 1, 29. ¹⁸ Isa. LIII, 7, ¹⁹ ibid. 8.
 VIII, 40.

A servantur, dum sacro munere fungitur, patrem
 suum exorat. Alias autem tanquam et Agnus Dei,
 qui tollat peccata mundi, et ovis quæ ad cædem
 ducatur. Hoc autem fuit ipsum humanum corpus,
 quod ille instar agni atque ovis, cum de nostro
 grege veluti Pontifex assumpsisset, primitiis hu-
 mani generis fauste feliciterque operatus, Patri
 munus attulit, per quod etiam cum humana natura
 commercium habuit, quæ alioqui neque Dei Ver-
 bum, neque vim incorpoream atque intelligentem
 exaudire aut percipere potuisset, neque quidquam
 supra carnem aut corpus per oculos corporis in-
 tueri. Quæcunque igitur de illo in his quæ nunc
 tractamus, humiliter abjectiusque dici videbuntur,
 ea spectare Agnum Dei, qui tollit peccatum mundi,
 corpusque illud humanum, meminisse oportebit.
 Agnus ille quidem fuit, tollens peccatum mundi, ut
 Baptista Joannes dicebat : « Ecce, inquit, Agnus
 Dei, qui tollit peccatum mundi ¹⁶; » agnus item, ad
 cædem ductus, ut est in Isaïæ prophetæ oraculo,
 quod ita ait : « Tanquam ovis ad cædem ductus
 est, et tanquam agnus coram tondente obmutuit ¹⁷. »
 De eodem vero tanquam de agno etiam
 illud dictum est : « Ex peccatis populi mei ductus
 est ad mortem ¹⁸; » oportebat enim Agnum Dei,
 qui a maximo Pontifice assumptus fuerat, pro re-
 liquis cognatis agnis, et pro omni humano grege,
 Deo victimam afferri. Nam « quoniam per homi-
 nem mors, per hominem etiam resurrectio a mor-
 tuis ¹⁷, » inquit Apostolus, et « sicut per unius delictum
 in omnes homines in condemnationem, sic per unius
 justitiam, in omnes homines in justificationem vitæ ¹⁸, »
 ex hoc ipse quoque suis quidem
 discipulis se et vitam, et lucem, et veritatem esse,
 et reliqua **463** omnia quæ ex theologia de illo
 considerantur, ostendebat. Ad profanos autem, et
 arcanorum ipsius expertes dicebat : « Quid me
 quæritis interficere hominem, qui veritatem vobis
 locutus sum ¹⁹; » Quemadmodum igitur quæ theolo-
 giæ de illo propria sunt, in prioribus libris sunt
 exposita, ita in hoc quæ ad agni humanas affectio-
 nes, patibilemque naturam pertinent, tractabuntur :

D A psalmo XL. — De Juda proditore, et iis qui cum
 eo insidias adversus Salvatorem nostrum construxere.

« Beatus qui intelligit super egenum et pauperem,
 in die mala liberabit eum Dominus. Dominus con-
 servet eum, et vivificet eum, et beatum faciat eum
 in terra, et non tradat eum in manus inimicorum
 ejus. Dominus opem feret illi super lectum doloris
 ejus, universum stratum ejus versasti in infirmitate
 ejus. Ego dixi : Domine, miserere mei, sana animam

¹⁷ I Cor. xv, 21. ¹⁸ Rom. v, 18. ¹⁹ Joan.

meam, quia peccavi tibi; inimici mei dixerunt mala mihi: quando morietur, et peribit nomen ejus? Et si ingrediebatur ut videret, vana loquebatur cor ejus, congregavi iniquitatem sibi, egrediebatur foras, et loquebatur in idipsum, adversum me susurrabant omnes inimici mei, adversum me cogitabant mala mihi, verbum iniquum constituerunt adversum me, nunquid qui dormit, non adjiciet ut resurgat? et enim homo pacis meæ, in quo speravi, qui edebat panes meos, magnificavit super me supplantationem. Tu autem, Domine, miserere mei, et resuscita me, et retribuam eis; in hoc cognovi quod voluisti me, quoniam **464** non gaudebit inimicus meus super me, me autem propter innocentiam suscepisti, et confirmasti me in conspectu tuo in æternum ²⁰. Quoniam nonnulli suspicati sunt librum Psalmorum, hymnos tantum in Deum et carmina theologica continere, præsentia vero aut de rebus futuris prophetias non item, primum illud erit observandum, quod innumerabilia sunt, quæ in illis futura canuntur, quæ quidem longum esset in præsentia colligere, sed satis fuerit ad hujusce propositi confirmationem, duobus nunc uti psalmis, qui ipsi quidem Asaph inscripti sunt, dicti vero ipsius David temporibus. Tunc enim cum Asaph unus esset ex iis viris sanctis qui psalmos canebant, ut scriptum est in libro qui *Paralipomenon* inscribitur, psalmos qui illi attribuentur, divino afflatus Spiritu enuntiavit. Quid igitur hujusmodi psalmi continent? nimirum vaticinia, quibus Judæorum regni civitatis vastatio prædicatur, quæ vastatio Judæis accidit anno circiter quingentesimo post ejusmodi vaticinium. Ergo psalmus septuagesimus tertius, qui intellectus Asaph inscribitur, ita habet: « Ut quid, Deus, repulisti in finem? iratus est furor tuus super oves pascuæ tuæ? memor esto congregationis tuæ, quam possedisti ab initio, redemisti virgam hæreditatis tuæ, mons Sion hic, in quo habitasti in eo, leva manus tuas in superbias eorum in finem, quanta malignatus est inimicus in sanctis tuis, et gloriati sunt qui oderunt te in medio solemnitatis tuæ, posuerunt signa sua signa: et non cognoverunt sicut in exitu desuper, quasi in silva lignorum securibus exciderunt januas ejus in idipsum, in securi et vecte dejecerunt eam, incenderunt igni sanctuarium tuum, in terra polluerunt tabernaculum nominis tui ²¹. » Hæc quidem septuagesimus tertius psalmus. Septuagesimus autem octavus, qui ipse quoque est Asaphi, hæc continet: « Deus, venerunt gentes in hæreditatem tuam, polluerunt templum sanctum tuum, posuerunt Jerusalem quasi poniorum custodiam, posuerunt morticina servorum tuorum escas volatilibus cæli, carnes sanctorum tuorum bestiis terræ ²². » Ex his ea quæ prius recitata sunt, dico autem ea, quæ de septuagesimo psalmo accepimus, prædicta sunt adhuc regnante David, antequam templum a Salomone constructum esset. **465** Sed suum finem contingere, non

ψυχὴν μου, ὅτι ἤμαρτόν σοι. Οἱ ἐχθροὶ μου εἶπαν κακὰ μοι· πότε ἀποθάνεται καὶ ἀπολείται τὸ ὄνομα αὐτοῦ; Καὶ εἰ εἰσπορεύετο τοῦ ἰδεῖν, μάτην ἐλάλει ἡ καρδία αὐτοῦ, συνήγαγεν ἀνομίαν ἑαυτοῦ. Ἐξπορεύετο ἔξω, καὶ ἐλάλει ἐπὶ τὸ αὐτό. Κατ' ἐμοῦ ἐφθύριζον πάντες οἱ ἐχθροὶ μου, κατ' ἐμοῦ ἔλογίζοντο κακὰ μοι. Μὴ ὁ κοιμώμενος οὐχὶ προσθήσει τοῦ ἀναστήναι; καὶ γὰρ ὁ ἄνθρωπος τῆς εἰρήνης μου, ἐφ' ὃν ἤλπισα, ὁ ἐσθίων ἄρτους μου, ἐμεγάλυνεν ἐπ' ἐμὲ περυσμόν. Σὺ δὲ, Κύριε, ἐλέησόν με, καὶ ἀνάστησόν με, καὶ ἀναπαύσῃς αὐτοὺς. Ἐν τούτῳ ἔργων, ὅτι θεόληπτός με, ὅτι οὐ μὴ ἐπιχαρῆ ὁ ἐχθρός μου ἐπ' ἐμοῦ. Ἐμοῦ δὲ διὰ τὴν ἀκακίαν ἀντελάθου, καὶ ἐδεδαιώσας με ἐνώπιόν σου εἰς τὸν αἰῶνα. » Ἐπειδὴ τινες ὑπελήφασιν τὴν βίβλον τῶν Ψαλμῶν ὕμνους μόνον εἰς θεὸν, καὶ ὥδας θεολογικὰς περιέχειν, οὐ μὴν καὶ προγνώσεις, οὐδὲ μελλόντων προφητείας, τοῦτο πρῶτον ἐπιτηρητέον, ὡς μυρία θεσπίζεται δι' αὐτῶν, ἃ καὶ μακρὸν ἂν εἴη συναγαγεῖν ἐπὶ τοῦ παρόντος, ἀρκεῖ δὲ χρῆσασθαι εἰς μαρτυρίαν τοῦ λόγου δύο ψαλμοί· ἐπιγεγραμμένως δὲ κατὰ τοῦ Δαβὶδ χρόνους. Τῆς τῆνικαῦτα γὰρ εἰς τῶν ἱεροψαλτῶν ὁ Ἀσάφ τυγχάνων, ὡς ἐν τῇ βίβλῳ φέρεται τῶν Παραλειπομένων, τοὺς ἐπιγεγραμμένους αὐτὸν ψαλμοὺς θελεῖ Πνεύματι προσεφώνησε. Τί δὴ οὖν περιέχουσιν οἱ ψαλμοί; προρρήσεις τῆς πολιορκίας τῆς βασιλικῆς πόλεως τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, ἧτις γέγονεν ἐγγύς που πεντακοσίοις ἔτεσι μετὰ τὴν προρρήσιν. Λέγει δ' οὖν ὁ ἔβδομηκοστὸς τρίτος ἐπιγεγραμμένος συνέσεως τῶν Ἀσάφ, « Ἰνα τί ἀπέσω, ὁ θεός, εἰς τέλος; ὠργίσθη ὁ θυμός σου ἐπὶ πρόβητα νομῆς σου; μνήσθητι τῆς συναγωγῆς σου, ἧς ἐκτίσω ἀπ' ἀρχῆς, ἐλυτρώσω ῥάβδον κληρονομίας σου. Ὅρος Σιών τοῦτο, ὃ κατεσχῆνωσας ἐν αὐτῷ, ἔπαρον τὰς χεῖράς σου ἐπὶ τὰς ὑπερηφανίας αὐτῶν εἰς τέλος. Ὅσα ἐπονηρεύσατο ὁ ἐχθρός ἐν τοῖς ἁγίοις σου, καὶ ἐνεκαυχῆσαντο οἱ μισοῦντές σε ἐν μέσῳ τῆς ἑορτῆς σου, ἔθεντο τὰ σημεῖα αὐτῶν σημεῖα· καὶ οὐκ ἔγνωσαν ὡς εἰς τὴν ἔξοδον ὑπεράνω. Ὡς ἐν δρυμῷ ξύλων, ἀξίναις ἐξέκοψαν τὰς θύρας αὐτῆς ἐπὶ τὸ αὐτό, ἐν πελέκει καὶ λαξευτηρίῳ κατέρραξαν αὐτήν. Ἐνεπύρισαν ἐν πυρὶ τὸ ἁγιαστήριόν σου, εἰς τὴν γῆν ἐδεθήλωσαν τὸ σῆνωμα τοῦ ὀνόματός σου. » Ταῦτα μὲν ὁ ἔβδομηκοστὸς τρίτος ψαλμός· καὶ ὁ ἔβδομηκοστὸς δὲ ἡγδοῦς, τοῦ Ἀσάφ καὶ αὐτὸς τυγχάνων, τάδε περιέχει· « Ὁ θεός, εἰσήλθουσαν ἔβη εἰς τὴν κληρονομίαν σου, ἐμίαναν τὸν ναὸν τὸν ἅγιόν σου. Ἐθεντο Ἱερουσαλήμ ὡς ὄπαροφυλάκιον, ἔθεντο τὰ θνησιμαῖα τῶν δούλων σου βρώματα τοῖς πετεινοῖς τοῦ οὐρανοῦ, τὰς σάρκας τῶν ὀσίων σου τοῖς θηρίοις τῆς γῆς. » Τούτων δὲ τὰ μὲν πρῶτα, λέγω δὲ τὰ ἀπὸ τοῦ ἔβδομηκοστοῦ τρίτου ψαλμοῦ, εἰρητὸ βασιλεύοντος ἐπι τοῦ Δαβὶδ, πρὸ τοῦ τὸν ναὸν ὑπὸ Σολομῶνος κατασκευασθῆναι· τῆλος δὲ ἔτυχεν οὐκ ἄλλοτε ἢ πρῶτον μὲν ἐπὶ τῆς Βαβυλωνίων πολιορκίας, δευτέρον δὲ ἐπὶ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ πρὸς Ἰουδαίους πολέμου· ἕκαστα γὰρ τῶν εἰρημένων ἐπληροῦτο ἐπὶ τε τῆς πρώτης καὶ δευ-

²⁰ Psal. xl, 2-15. ²¹ Psal. lxxiii, 1-7. ²² Psal. lxxviii, 1, 2.

τέρας τοῦ ἱεροῦ κατασκαφῆς, προγνωσθέντα καὶ ἀναφωνηθέντα ἐν τοῖς εἰρημένους Ψαλμοῖς ὑπὸ τοῦ Ἀσάφ. Τὰ δὲ δευτέρα ἀπὸ τοῦ ἑβδομηχοστοῦ ὄγδου, ἐπληροῦτο κατὰ τοὺς Ἀντιόχου χρόνους, τοῦ κληθέντος Ἐπιφανοῦς, ὃς, τῆς Συρίας βασιλεύσας, ὑπάγεται μὲν τὰ Ἱεροσόλυμα, μιαινεί δὲ τὸν ναὸν, καὶ καθαιρεῖ τὸ θυσιαστήριον· ἔπειτα τοὺς Ἰουδαίους Ἑλληνίζων, πλείστους ὄσους αὐτῶν ἄνδρας καὶ γυναῖκας ὑπὲρ τοῦ οἰκείου νόμου καὶ τῆς πατρίδας εὐσεβείας ἀνήρει, ποικίλαις προαικίζόμενος τιμωρίαις. Εἰς ἐκεῖνον τοιγαροῦν τὸν καιρὸν, καὶ εἰς τοὺς μετὰ ταῦτα τῷ Ἀντιόχῳ τὰ Ἰσα πράξαντας, ἀναφωνεῖ ὁ Ἀσάφ τὸ ἀπὸ τοῦ ἑβδομηχοστοῦ ὄγδου ψαλμοῦ. Μαρτυρεῖ δὲ τῷ λόγῳ ἡ τῶν καλουμένων Μακκαβαίων γραφή, τοῦτον ἔχουσα τὸν τρόπον·

« Καὶ προσεπισυνήχθησαν πρὸς Ἰάκειμον καὶ Βακχίδην συναγωγῇ γραμματέων ἐκζητοῦσα δίκαια. » Καὶ ἐξῆς ἐπιλέγει· « Καὶ ὤμοσεν αὐτοῖς λέγων· Οὐκ ἐκζητήσομεν ὑμῖν κακὸν, καὶ τοῖς φίλοις ὑμῶν· καὶ ἐνεπίστευσαν αὐτῷ· καὶ συνέλαβεν ἐξ αὐτῶν ἐξήκοντα ἄνδρας, καὶ ἀπέκτεινεν αὐτούς ἐν ἡμέρᾳ μιᾷ, κατὰ τὸν λόγον Ἀσάφ ὃν ἔγραψεν, ἔδωκαν τὰ θνησιμαῖα τῶν δούλων σου βρώματα τοῖς πετεινοῖς τοῦ οὐρανοῦ, σάρκας ὀσίων σου τοῖς ζώοις τῆς γῆς, αἵματα αὐτῶν ἐξέχεαν κύκλῳ Ἱερουσαλήμ, καὶ οὐκ ἦν ὁ θάπτων. » Τοῦτων οὕτω προῤῥήθέντων καὶ ἀποτελεσθέντων, οὐ θαυμαστὸν, εἰ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τὰ προεκτεθέντα τοῦ τεσσαρακοστοῦ ψαλμοῦ λόγια σημαίνει τὰ μέλλοντα ἔσεσθαι κατὰ τὸν τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιβουλῆς χρόνον, ἅπερ μὴ πάντων ἀνθρώπων συνιέντων, ὅπως Λόγος ὢν Θεοῦ, καὶ σοφία, καὶ ζωὴ, καὶ φῶς ἀληθινόν, καὶ πάντα πλοῦτον ἀγαθῶν κεκτημένος, δι' ἡμᾶς ἐπτώχευσε σάρκα λαλῶν, καὶ τοῖς τὸ γένος θνητοῖς ἀνθρώποις καὶ πτωχοῖς ὁμοιωθεὶς, μορφῆν τε δούλου καὶ πένητος ἀνεῖλη φῶς, καὶ μάλιστα καθ' ὃν καιρὸν ἐπλήρου τὴν ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ προφητείαν, εἰκότως ἐν ἀρχῇ τοῦ ψαλμοῦ μακαρίζεται ὁ ταῦτα περὶ αὐτοῦ συνειὶς, ἐπαγγελίας τυγχάνων τῆς ἀναγεγραμμένης. Εἰδ' ἐξῆς ἐκ προσώπου λοιπὸν δὴ τοῦ πένητος καὶ πτωχοῦ, αὐτοῦ δηλαδὴ τοῦ δι' ἡμᾶς πτωχεύσαντος Σωτῆρος ἡμῶν, ἐπιλέγεται· « Ἐγὼ εἶπα· Κύριε, ἐλέησόν με. » Ὅτι δὲ ἐκ προσώπου τοῦ Σωτῆρος τὰ ἐν τῷ ψαλμῷ θεσπίζονται, αὐτάρκης μάρτυς ὁ εὐαγγελιστῆς Ἰωάννης τυγχάνει. Ἱστορεῖ γάρ, ὅτι « Λαβὼν ὁ Ἰησοῦς ποτε

A alias, quam semel quidem populantibus Babylonis; iterum autem bello quod adversum Judæos a Romanis gestum est, unumquodque enim eorum, quæ dicta sunt, completum est tam prima templi eversione, quam ea quæ secuta est, tametsi in hisce duobus psalmis et provisum et enuntiatum est. Quæ vero secundo loco recitavimus, et a septuagesimo octavo psalmo accepimus, completa sunt ejus Antiochi temporibus, qui vocatus est Illustris, qui cum in Syria regnaret, irrupit quidem in urbem Hierosolyma, sædavit vero templum, et sanctuarium evertit. Dumque Judæos Græcorum moribus cogit vivere, quamplurimos eorum tam mares quam feminas, qui neque proprias leges neque patriam pietatem deserere volebant, variis prius vexatos suppliciiis, interfecit. In illud ergo tempus, et in eos qui posthac, eadem quæ Antiochus patraverint, clamat Asaph ea quæ septuagesimo octavo psalmo continentur. Fidem huic rei facit, ea quæ vocatur Macabæorum historia, quæ in hunc modum se habet : « Et convenerunt ad Jacimum et Bacchidem congregatio scribarum requirentium quæ justa sunt²³, » et deinceps adjungit : « Et juravit illis dicens : Non inferemus vobis malum, neque amicis vestris, et crediderunt ei, et comprehendit ex iis sexaginta viros, et occidit eos in uno die, secundum verbum Asaph quod scripsit, dederunt morticina servorum tuorum escas volatilibus cæli, carnes sanctorum tuorum bestiis terræ, sanguinemque eorum effuderunt in circuitu Jerusalem, et non erat qui sepeliret²⁴. » Cum hæc in hunc modum et prædicta et completa sint, mirum videri non debet, si eodem modo etiam oracula de quadagesimo psalmo nuper accepta, quid futurum esset per id tempus, quo Judæi adversus Salvatorem nostrum conspirarunt, significant : ex quibus cum universi homines non intelligerent, quoniam pacto qui Verbum Dei est, et sapientia, et vita, et lumen verum, et omnes bonorum divitias possidens, propter nos assumpto corpore, et pauper et natura mortalibus hominibus et egenis similis sit factus, formamque et servi et pauperis acceperit, maxime quo tempore complebat ea quæ ad prophetiam hujus psalmi pertinent, merito in initio psalmi, is ut beatus commendatur, qui hæc de illo intellexerit, utpote qui promissum publicæ memoriæ traditum obtineat. **466** Tum deinceps, quod superest, ex ipsius pauperis atque egeni persona, ipsius videlicet Salvatoris nostri, qui propter nos inopem vitam assumpsit, adjungitur : « Ego dixi, Domine, miserere mei²⁵. » Quod vero ex persona Salvatoris, quæ ad hunc psalmum pertinent, prædicta sint, optimus sane sit testis evangelista Joannes. Narrat enim, ut olim Jesus, cum accepisset linteam, præcinxerit se, cum quo pedes discipulorum suorum abluisset, dixerit : « Ego scio quos elegerim, sed ut compleatur Scriptura : Qui edit mecum panem, levavit contra me calca-

²³ I Machab. vii, 12. ²⁴ ibid. 15-17. ²⁵ Psal. xl, 5.

neum suum²⁶. » Etenim quam tandem aliam in his Scripturam completam esse dicebat, nisi eam quæ in hoc psalmo habetur, qui nunc in manibus est, in quo quidem psalmo illud dictum est : « Etenim homo pacis meæ in quo speravi, qui edebat panes meos, magnificavit super me supplantationem²⁷. » Initio ergo sic ait : « Ego dixi, Domine, miserere mei, sana animam meam, quia peccavi tibi²⁸ : » et per totum psalmum, ea quæ planius in hunc modum Symmachus edidit : « Me dicente, Domine, miserere mei, sana animam meam ; et si peccavi tibi, inimici mei dixerunt de me mala, quando morietur, et peribit nomen ejus? et cum ingredere- tur, vana loquebatur cor ejus, congregabat injusti- tiam sibi. Cum egredere- tur foras, obloquebatur, uno animo susurrabant contra me omnes qui ode- rant me, de me cogitabant mala mihi, verbum ini- quum effusum erat inter ipsos, et qui cecidit non amplius surget, sed et homo qui pacem habebat mecum, cui confidebam, comedens mecum panem meum, magnificatus est contra me consequenter ; tu autem, Domine, miserere mei, et suscita me, ut retribuam eis : propter hoc cognoscam quod volēs, si non obloquetur inimicus meus, me autem propter simplicitatem suscepisti, et constitues me in cons- pectu tuo in æternum. » Cum his vero quæ Sym- machus edidit concordant etiam ea quæ ab Aquila edita sunt, sensuque idem valent. Primum igitur de eo quod ex persona Salvatoris nostri euuntiari videatur, illud quod dictum est : « Sana animam meam, quia peccavi tibi, » observato, quæso te, ut idem apud Symmachum non eodem modo se ha- beat, sed sic : Sana animam meam, et si peccavi tibi. » Sic autem hoc ille ait, propterea quod nostra secum ipse peccata communicavit. Ex quo illud dictum est : « Et Dominus tradidit eum peccatis nostris, et, ipse peccata nostra fert²⁹. » 467 Factus est igitur pro nobis execratio ille Agnus Dei, qui tollit peccatum mundi, quem non cognoscentem peccatum, Deus pro nobis peccatum fecit, dum illum pretium animatum ac vivum pro nostris om- nium animis tradit, ut nos efficiamur justitia Dei in ipso. Sed quando etiam in similitudinem carnis peccati factus, condemnavit peccatum in carne, merito proferuntur ea quæ jam exposita sunt. Quod autem peccata nostra, sua faciens propter charitatem erga nos ac benevolentiam, hæc dicat, deinceps oratione progressus in eodem psalmo demon- strat, dicens : « Me autem propter innocentiam suscepisti³⁰. » Quibus verbis planissime Agnum Dei, omnis mali expertem et innocuum ostendit. Sed quo tandem modo ille peccata nostra sua fe- cit, et quo item modo iniquitates nostras tulit? num ex eo quod corpus illius nos esse dicti sumus, ut ait Apostolus : « Vos autem estis corpus Christi et membra ex parte, et ex eo quod dum unum membrum patitur, simul omnia cum eo membra

ρόν με, ἴασαι τὴν ψυχὴν μου, καὶ εἰ ἡμαρτὸν σοι, οἱ ἐχθροὶ μου ἔλεγον περὶ ἐμοῦ κακὰ· Πότε ἀποδάνῃ, καὶ ἀπολείται τὸ δνομα αὐτοῦ ; Ἐξερχόμενος ἐπισκέ- φασθαι, μάταια ἐλάλει ἡ καρδία αὐτοῦ, ἤβρολεν ἀδικίαν ἑαυτῆ. Ἐξερχόμενος δὲ ἔξω καταλάλει. Ὁμο- θυμαδὸν ἐπιθύριζον κατ' ἐμοῦ πάντες οἱ μισούντες με, περὶ ἐμοῦ ἐνοοῦντες κακὰ μοι. Λόγος παράνομος ἐκκέχυτο ἐνδον αὐτῶν, καὶ πεσῶν οὐκέτι ἀναστήσα- ται· ἀλλὰ καὶ ἄνθρωπος, ὃς εἰρήνευέ μοι, ᾧ ἐπα- ποθεῖν, συνεσθίων μοι ἄρτον ἐμὸν, κατεμεγαλύνθη μοι. Ἀκλούθως, σὺ δὲ, Κύριε, σὺ κτεῖρόν με, καὶ ἀν- ἐγειρόν με, ἵνα ἀνταποδώσω αὐτοῖς. Διὰ τοῦτο γινώ- σομαι, ὅτι θελήσεις, ἐὰν μὴ καταλάβῃ ὁ ἐχθρὸς μου. Ἐμοῦ δὲ διὰ τὴν ἀπλότητα ἀντέσχου, καὶ παρα- στήσεις με ἔμπροσθέν σου δι' αἰῶνος. » Ἰσοδυναμεί δὲ τοῖς τοῦ Συμμάχου καὶ τὰ Ἀκύλου. Πρῶτον οὖν περὶ τοῦ δοκεῖν ἀπεμφαίνειν ἐκ προσώπου τοῦ Σω- τήρος ἡμῶν τὸ εἰρημίζον, τὸ, « Ἰασαι τὴν ψυχὴν μου, ὅτι ἡμαρτὸν σοι, » τῆρσεις τὸ παρὰ τῷ Συμμάχῳ μὴ οὕτως ἔχον, ἀλλὰ, « Ἰασαι τὴν ψυχὴν μου, καὶ εἰ ἡμαρτὸν σοι. » Καὶ οὕτω δὲ τοῦτό φησιν, ἐπειδὴ τὰς ἡμετέρας κοινοποιεῖ εἰς ἑαυτὸν ἀμαρτίας. Διὸ λέλεται : « Καὶ Κύριος παρέδωκεν αὐτὸν ταῖς ἀμαρ- τίας ἡμῶν » καὶ, « Αὐτὸς ἀμαρτίας ἡμῶν φέρει. » Γέγονε γοῦν ὑπὲρ ἡμῶν κατάρα ὁ Ἄμνός τοῦ Θεοῦ, ὁ αἴρων τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου· ὃν καὶ μὴ γινόντα ἀμαρτίαν ὁ Θεὸς ὑπὲρ ἡμῶν ἀμαρτίαν ἐποίησεν, ἀντίψυχον ὑπὲρ πάντων ἡμῶν προέμενος αὐτὸν, ἵνα ἡμεῖς γενώμεθα δικαιοσύνη Θεοῦ ἐν αὐτῷ. Ἄλλ' ἐπεὶ καὶ ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἀμαρτίας γενόμενος κατ- ἔκρινε τὴν ἀμαρτίαν ἐν τῇ σαρκί, εἰκότως προζέρεται τὰ ἐκκεῖμενα. Ὅτι ἐπὶ τὰς ἡμετέρας ἀμαρτίας ἐξο- κιοῦμενος, διὰ τὴν πρὸς ἡμᾶς ἀγάπην καὶ φιλαν- θρωπίαν, ταῦτα φησιν, ἕξις ὑποκαταβάς ἐν αὐτῷ τῷ ψαλμῷ ἐπιφέρει, λέγων· « Ἐμοῦ δὲ διὰ τὴν ἀνακίαν ἀντελάβου· » σαφῶς τὸ ἀπειρόκαχον τοῦ Ἄρνου τοῦ Θεοῦ περισταῖς. Πῶς δὲ τὰς ἡμετέρας ἀμαρτίας ἐξο- κιοῦται ; καὶ πῶς φέρειν λέγεται τὰς ἀνομίας ἡμῶν, ἢ καθ' ὃ σῶμα αὐτοῦ εἶναι λεγόμεθα ; κατὰ τὸν Ἀπό- στολον φησαντα· « Ὑμεῖς δὲ ἐστε σῶμα Χριστοῦ, καὶ μέλη ἐκ μέρους· καὶ καθ' ὃ πάσχοντος ἐνὸς μέλους, συμπάσχει πάντα τὰ μέλη, » οὕτω τῶν πολλῶν μελῶν πασχόντων καὶ ἀμαρτανόντων, καὶ αὐτὸς κατὰ τοὺς τῆς συμπαθείας λόγους, (ἐπειδὴ περ εὐδόκησε, Θεοῦ Λόγος ὢν, μορφὴν δούλου λαβεῖν, καὶ τῷ κοινῷ πάν- των ἡμῶν σκηνώματι συναφθῆναι·) τοὺς τῶν πα- σχόντων μελῶν πόνους εἰς ἑαυτὸν ἀναλαμβάνει, καὶ τὰς ἡμετέρας νόσους ἰδιοποιεῖται, καὶ πάντων ἡμῶν ὑπερπαγεῖ καὶ ὑπερπονεῖ, κατὰ τοὺς τῆς φιλανθρω- πίας νόμους. Οὐ μόνον δὲ ταῦτα πράξας ὁ Ἄμνός τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ ἡμῶν κολασθεὶς καὶ τιμωρίαν ὑποσχῶν, ἦν αὐτὸς μὲν οὐκ ὤφειλεν, ἀλλ' ἡμεῖς τοῦ πληθους ἔνεκεν τῶν πεπλημμελημένων, ἡμῖν αἰτίος τῆς τῶν ἀμαρτημάτων ἀφέσεως κατέστη, ἅτε τὸν ὑπὲρ ἡμῶν ἀναδεξάμενος θάνατον, μάλιστα γὰρ τε καὶ ὕβρεις, καὶ ἀτιμίας ἡμῖν ἐποφειλομένας εἰς αὐτὸν μεταθεῖς, καὶ τὴν ἡμῖν προστετιμημένην κατάραν

²⁶ Joan. XIII, 18. ²⁷ Psal. XL, 10. ²⁸ ibid. 3. ²⁹ Isa. LIIT, 4-6. ³⁰ Psal. XL, 13.

ἑφ' ἑαυτὸν ἐλύσας, γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κατὰρα· καὶ εἰ γὰρ ἄλλο, ἢ ἀντίψυχον; διὸ φησὶν ἐξ ἡμέτερου προσώπου τὸ λόγιον· « Τῷ μῶλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς λάθηνμεν· καὶ Κύριος παρέδωκεν αὐτὸν ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν. » Ὡστε εἰκότως ἐνῶν ἑαυτὸν ἡμῖν, ἡμᾶς τε αὐτῷ, καὶ τὰ ἡμέτερα πάθη ἰδιοποιούμενός φησιν· « Ἐγὼ εἶπα· Κύριε, ἐλέησόν με, ἵασαι τὴν ψυχὴν μου, ὅτι ἡμαρτόν σοι. » Ὁρῶντας δὲ εἰκότως τοὺς ἐπιβουλεύοντας οὐ μόνον ἀνθρώπους ἀλλὰ καὶ ἀοράτους δυνάμεις τὴν ὑπερβάλλουσαν ἰσχὴν αὐτοῦ τῆς θείας προσηγορίας καὶ τοῦ ὀνόματος, δι' οὗ μικρὸν ὕστερον Χριστιανῶν τὴν πᾶσαν κατέπλησεν οἰκουμένην, σθέσειν αὐτὴν οἶμαι ὑπειληφέναι, εἰ τὰ πρὸς θάνατον ἐπιβουλεύσαιεν αὐτῷ. Τοῦτο δὲ οὖν αὐτὸ διελέγχει φάσκων· « Οἱ ἐχθροὶ μου εἶπαν κακά μοι· Πότε ἀποθανεῖται καὶ ἀπολείται τὸ ὄνομα αὐτοῦ; » Ἐπει δὲ καθυποκρινόμενοι προσήεσαν πειράζοντες ὅπως αὐτὸν παγιδεύσωσιν, ὡς ἡ θεία Γραφή μαρτυρεῖ, ἄλλοτε ἄλλας αὐτοὺς προφάσεις καὶ κατηγορίας κατ' αὐτοῦ συσκευάζεσθαι ἱστοροῦσα, τούτων ἕνακα ἐπιλέγει· « Καὶ εἰ εἰσπορευέτο τοῦ ἰδεῖν, μάτην ἐλάλει ἢ καρδίᾳ αὐτοῦ, συνήγαγεν ἀνομίαν ἑαυτοῦ. Ἐξεπορευέτο ἔξω καὶ ἐλάλει ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατ' ἐμοῦ. » Ἐξῆς δὲ τούτοις ἤδη σαφῶς ἐμφαίνει καὶ αὐτὸν ἐκείνων τὸν δυσσεβέστατον προδότην· ἐπειδὴ συνέβαινε μεθ' ἃς πεποιήτο συνθήκας τοῖς ἄρχουσι τῶν Ἰουδαίων περὶ τῆς τοῦ διδασκάλου προδοσίας, μηκέτ' ἀπαντᾶν αὐτὸν συνθήκας ἐπὶ τὴν τῶν δειῶν μαθημάτων διδασκαλίαν, μηδ' ὡς παρὰ διδάσκαλον φοιτᾶν, μηδ' ὁμοίως τοῖς ἐτέροις παραβάλλειν τῇ τοῦ Σωτῆρος διατριβῇ, ἀλλ' ἐπὶ τῷ κατοπτεῦειν καὶ θηρεύειν καιρὸν, ὅτε δέοι ἐπιθέσθαι αὐτῷ. Τοῦτο δ' οὖν καὶ κατηγορεῖται πράττων ὑπὸ τῶν ἱερῶν εὐαγγελιστῶν, ὧν ὁ μὲν Ματθαῖός φησι· « Τότε πορευθεὶς εἰς τῶν δώδεκα, ὁ λεγόμενος Ἰούδας Ἰσκαριώτης, πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς, εἶπεν αὐτοῖς· Τί θέλετέ μοι δοῦναι, καὶ γὼ ὑμῖν παραδώσω αὐτόν; Οἱ δὲ ἔστησαν αὐτῷ τριάκοντα ἀργύρια. Καὶ ἀπὸ τότε ἐζήτηε εὐκαιρίαν, ἵνα αὐτὸν παραδῷ αὐτοῖς. » ὁ δὲ Μάρκος· « Καὶ Ἰούδας ὁ Ἰσκαριώτης εἰς τῶν δώδεκα ἀπῆλθε πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς ἵνα αὐτὸν παραδῷ αὐτοῖς. Οἱ δὲ ἀκούσαντες ἐχάρησαν, καὶ ἐπηγγέλαντο αὐτῷ ἀργύριον δοῦναι. Καὶ ἐζήτηε πῶς αὐτὸν εὐκαιρῶς παραδῷ. » ὁ δὲ Λουκᾶς γράφει λέγων· « Εἰσῆλθε δὲ ὁ Σατανᾶς εἰς Ἰούδαν τὸν ἐπικαλούμενον Ἰσκαριώτην, ὄντα ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δώδεκα. Καὶ ἀπελθὼν συνελάλησε τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ γραμματεῦσι, καὶ τοῖς στρατηγοῖς τοῦ ἱεροῦ, ἵνα αὐτὸν παραδῷ αὐτοῖς. Καὶ ἐχάρησαν, καὶ συνέθεντο αὐτῷ ἀργύριον δοῦναι. Καὶ ἐζήτηε εὐκαιρίαν τοῦ παραδοῦναι αὐτὸν αὐτοῖς ἄτερ ὄχλου. » Ταῦτα δὲ οὖν αὐτὰ θεσπίζουσα ἡ μετὰ χειρᾶς πρόβρῃσις ἐπιλέγει· « Καὶ εἰ εἰσπορευέτο τοῦ ἰδεῖν, μάτην ἐλάλει ἢ καρδίᾳ αὐτοῦ, συνήγαγεν ἀνομίαν ἑαυτοῦ. Ἐξεπορευέτο ἔξω, καὶ ἐλάλει ἐπὶ τὸ αὐτό. Κατ' ἐμοῦ ἐψευδίζον πάντες οἱ ἐχθροὶ μου. » Ὁ γὰρ ὁ Σύμμαχος, « Εἰσερχόμενος, » φησὶν, « ἐπισκοπήσαι, μάταια ἐλάλει ἢ καρδίᾳ αὐτοῦ, ἤθροισεν ἀδικίαν ἑαυτοῦ. » Ἐξερχόμενος δὲ ἔξω

A patiuntur²¹, » ita nimirum, multis enim patientibus et peccantibus membris, ipse quoque ratione consentientis sibi invicem naturæ (quandoquidem cum Dei Verbum esset, ei placuit, et formam servi accipere, et communi omnium nostro domicilio copulari) patientium membrorum labores in seipsum assumpsit, et nostras valetudinis infirmitates, suas fecit, et ex legibus humanitatis pro omnibus nobis et dolores et labores sustinuit. Cæterum non modo rebus his gestis Dei Agnus, verum etiam pro nobis tormenta passus, supplicioque affectus, quo ipse quidem dignus minime erat, sed nos ipsi propter multitudinem peccatorum, ut peccata nobis dimitterentur, auctor exstitit: utpote qui pro nobis et mortem subierit, et verbera, et probra, et contumelias, quibus nos digni eramus, in seipsum transtulerit, et exsecratio pro nobis factus, exsecrationem quæ nobis debebatur, ad seipsum attraxerit. Quid enim aliud ille, quam pro animis nostris pretium? Itaque ex persona nostra oraculum ait: « Livore ejus nos sanati sumus: et Dominus tradidit eum peccatis nostris²². » Proinde merito dum seipsum nobis conjungit, et nos ac vitia nostra sibi arcescit, ita ait: « Ego dixi, Domine, miserere mei, sana animam meam, quia peccavi tibi: » videntesque item merito non solum insidiatores homines, **468** sed etiam insidiatrices invisibiles potestates, vim immensam illius divinæ appellationis et nominis, quo haud ita multo post totum orbem terrarum Christianis implevit, illam se posse extinguere putaverunt, si mortem illi machinarentur. Hoc ipsum igitur his verbis redarguit: « Inimici mei dixerunt mala mihi, quando morietur et peribit nomen ejus²³? » Quoniam autem simulatis verbis accedebant, tentantes ut ipsum caperent in sermone, ut legimus apud divinam Scripturam, quæ illos contra illum alias aliis et occasionibus et criminibus utentes inducit, idcirco illud adjungit: « Et ingrediebatur ut videret, vana loquebatur cor ejus, congregavit iniquitatem sibi, egrediebatur foras et loquebatur in idipsum contra me²⁴. » Hæc vero rebus expositis, deinceps ipsum illum scelestissimum proditorem verbis indicat: quandoquidem illud evenit, ut postquam de prodendo præceptore cum principibus Judæorum pactus esset, non amplius ut solebat ad divina præcepta perdiscenda conveniret, neque vero tanquam ad præceptorem accederet, aut aliorum more præceptoris consuetudine uteretur, sed tempus duntaxat circumspiceret atque observaret, quo adoriri illum posset. Proinde illum ista molientem ac patrantem, sancti evangelistæ: criminantur: quorum unus Matthæus ita ait: « Tunc abiens unus ex duodecim, qui dicebatur Judas Iscariotes ad principes sacerdotum, ait illis: Quid vultis mihi dare, et ego eum vobis tradam? illi autem constituerunt ei triginta argenteos. Et ex illo quærebat opportunitatem, ut

²¹ 1 Cor. xii, 26, 27. ²² Isa. lxxiii, 4-6. ²³ Psal. xl, 6. ²⁴ ibid. 7, 8.

ipsum eis traderet²⁵. » Marcus autem sic : « Et Judas Iscariotes unus ex duodecim, abiit ad principes sacerdotum ut eum illis traderet. Illi autem audientes gavisi sunt. Et promiserunt se argentum ei duros : et quærebat quomodo illum opportune traderet²⁶. » Lucas vero in hunc modum scribit : « Intravit autem Satanas in Judam qui vocatur Iscariotes, unum de duodecim. Et abiit et locutus est cum principibus sacerdotum et scribis et ducibus templi, ut eum illis traderet. Et gavisi sunt, et pacti sunt argentum illi dare : et quærebat opportunitatem, ut traderet illum sine turbis²⁷. » Eadem igitur hæc, vaticinium quod nunc in manibus est, canens, ita ait : « Et ingrediebatur ut videret, vana loquebatur cor ejus, congregavit iniquitatem sibi. **469** Egrediebatur foras, et loquebatur in idipsum. » Contra me susurrabant omnes inimici mei. Symmachus autem : « Ingressus, inquit, ut inspiceret, vana loquebatur cor ejus, congregabat injustitiam sibi. Egrediens autem foras obloquebatur. Uno animo susurrabant contra me omnes qui oderunt me. » Solus igitur tanquam familiaris et discipulus ingressus, circumspiciebat et explorabat intus, insidias in corde suo occultans. Egressus autem, cum pluribus uno animo et in idem obloquebantur, dum Salvatorem inimicis tradebat, et latenter paciscebatur cum principibus Judæorum cum de aliis rebus, tum vero etiam de pecunia qua se traditurum illum promittebat, et de qua una cum ipsis illis susurrabat. Ex quo ait : « Egrediebatur foras, et loquebatur in idipsum. Adversus me susurrabant omnes inimici mei. Adversum me cogitabant mala mihi. Verbum iniquum constituerunt adversum me²⁸. » Videtur autem pactionem de argenteis, verbum iniquum, prophetice nominare : aut etiam ita dicit, propterea quod nefaria et iniqua adversus illum cogitabant, utpote qui illum extinguendum et post necem abolendum, neque amplius inter vivos requirendum arbitrarentur. Tale est enim illud : « Nunquid qui dormit, non adjiciet ut resurgat²⁹ ? » quod lucidius protulit Symmachus his verbis : « Et qui cecidit non ultra resurget. » Aquila vero, « Et qui, inquit, dormierit, non adjiciet ut resurgat³⁰ : » et hæc quidem adhuc communiter de universis dicta sunt, qui sub ipsum passionis tempus insidias illi fecerunt. At seorsum de proditore, tanquam de eo quem ipse ut discipulum instituisset, deinceps adjungit, dicens : « Et enim homo pacis meæ, in quo speravi, qui edebat panes meos, magnificavit super me supplantationem³¹. » Pro quo rursus Symmachus : « Et homo, inquit, qui pacem habebat mecum, cui confidebam, comedens mecum panem meum, magnificavit est contra me. » Pessimus enim revera omnium et sceleratissimus, qui post communem mensam, et post cibi inter verba præceptoris assumptionem,

κατελάλει. Ὁμοθυμαδὸν ἐπιθύριζον κατ' ἐμοῦ πάντες οἱ μισοῦντές με. » Μόνος μὲν σὺν ὡς ἂν γινώριμος καὶ μαθητῆς παρὰ διδάσκαλον εἰσιῶν, περιεσκόπει καὶ κατεμάνθανεν, ἔνδον ἐπὶ τῆς ἑαυτοῦ καρδίας κρύπτων τὴν ἐπιβουλὴν. Ἐξῶν δὲ, μετὰ πλειόνων ὁμοθυμαδὸν καὶ ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατελάλει, τοῖς ἔχθροῖς προδοῦς τὸν Σωτῆρα, καὶ συνταττόμενος τοῖς τῶν Ἰουδαίων ἄρχουσι λεληθότως περὶ ἐτέρων, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν χρημάτων, ἐφ' οἷς παραδώσει αὐτὸν ὑπισχνεῖτο, περὶ ὧν μετ' αὐτῶν ἐκεῖνων ἐπιθύριζε. Διὸ φησιν· « Ἐξεπορεύετο ἔξω, καὶ ἐλάλει ἐπὶ τὸ αὐτό. Κατ' ἐμοῦ ἐπιθύριζον πάντες οἱ ἔχθροί μου, κατ' ἐμοῦ ἐλογίζοντο κακά μοι. Λόγον παράνομον κατέθεντο κατ' ἐμοῦ. » Ἔοικε δὲ τὴν συνταγὴν τὴν περὶ τῶν ἀργυρίων λόγον παράνομον διὰ τῆς προφητείας ὀνομάζειν· ἢ καὶ ὅτι ἀσεβῆ καὶ παράνομον κατ' αὐτοῦ διεννοοῦντο, ὡς ἂν σεβασθησομένου καὶ διαφθαρησομένου μετὰ τὸν θάνατον, καὶ μηκέτι ζῶσιν ἐξετασθησομένου. Τοιοῦτον γὰρ ἐστὶ τὸ, « Μὴ ὁ κοιμώμενος οὐχὶ προσθήσει τοῦ ἀναστῆναι ; » ἔπερ λευκότερον ὁ Σύμμαχος ἐξέφηγεν εἰπῶν· « Καὶ πεσὼν οὐκέτ' ἀναστήσεται ; » ὁ δὲ Ἀκύλας φησὶν, « Καὶ ὅς ἂν κοιμηθῆ, οὐ προσθήσει τοῦ ἀναστῆναι ; » Καὶ ταῦτα ἐστὶ κοινῶς περὶ πάντων εἰρηται τῶν κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους ἐπιβεβουλευκώτων αὐτῷ· ἰδίως δὲ πάλιν περὶ τοῦ προδότου, ὡς ἂν περὶ μαθητευθέντος αὐτῷ, ἐξῆς ἐπιφέρει λέγων· « Καὶ γὰρ ὁ ἄνθρωπος τῆς εἰρήνης μου, ἐφ' ὃν ἠλπισα, ὁ ἐσθλὸς ἄρτους μου, ἐμεγάλυνεν ἐπ' ἐμὲ περὶρισμόν· » ἀπὸ οὗ πάλιν ὁ Σύμμαχος, « Καὶ ἄνθρωπος, » φησὶν, « ὅς εἰρήνευέ μοι, ὃ ἐπεποίηθαι, συνεσθίων μοι ἄρτον ἐμὸν, κατεμεγαλύνθη μου. » Χείριστος γὰρ ἀληθῶς ἀπάντων καὶ ἐναργέστατος ὁ μετὰ κοινὴν τράπεζαν καὶ τὴν ἐν λόγοις τοῦ διδασκάλου τροφὴν ἐπὶ τὰ χεῖρα τραπέζης, καὶ τοῖς ἐναντιοῖς τὸν εὐεργέτην ἀνταμειψάμενος. Ἄλλ' ἐπειδήπερ ἐπιβουλεύοντες οἱ ἔχθροί ἐλεγον· « Πότε ἀποθάνειται, καὶ ἀπολείται τὸ ὄνομα αὐτοῦ ; » φρονό τε κοιμηθέντα μηκέτ' ἀναστήσεται, τούτου χάριν αὐτὸς ὁ Σωτῆρ καὶ Κύριος ἡμῶν τὰν ἀνὰ τὰ τοῦτο εὐλόγησεν, καὶ τῆς ἀναστάσεως ἀκωλύτως τυχεῖν ἀξίων τὸν Πατέρα, φησὶ· « Σὺ δὲ, Κύριε, ἐλέησόν με, καὶ ἀνάστησόν με, καὶ ἀνταποδώσω αὐτοῖς. » Ἐν τούτῳ ἔγνω, ὅτι τεθέληκός με, ὅτι οὐ μὴ ἐπιχαρῆ ὁ ἔχθρός μου ἐπ' ἐμοῖ. Καὶ πρόδηλον γέ τίνα τρόπον μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν αὐτοῦ, παραχρῆμα καὶ οὐκ εἰς μακρὰν μετήλθε τοὺς ἐπιβεβουλευκώτας αὐτῷ ἢ ἀνταπόδοσις, ὅπως τε ὁ ἔχθρός αὐτοῦ, ζωῆς τυγχάνουτος, θάνατος κατησχύνθη, ὥστε τοὺς ἐπονειδίζοντας εἰπεῖν· « Ποῦ σου, θάνατε, τὸ κέντρον ; ποῦ σου, θάνατε, τὸ νίκος ; » Ἐντυχὼν δὲ τις τὰς μετὰ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἱστορίας τῷ Ἰωσήφῳ γραφείσαις, εἴσεται τὰς μετελθοῦσας τὸ Ἰουδαίων ἔθνος καὶ τοὺς ἄρχοντας αὐτῶν συμφορὰς, αἷς εἰκότως περιπετώμασι, τὰ ἐπίχειρα ὧν εἰς αὐτὸν ἐδρασαν ἀπολαμβάνοντες. Καὶ ταῦτα μὲν εἰς ἐκεῖνους ἐπληροῦτο πάντα, κατὰ

²⁵ Matth. xxvi, 14. ²⁶ Marc. xiv, 10, 11. ²⁷ Luc. xxii, 3, 6. ²⁸ Psal. xl, 7, 8. ²⁹ ibid. 9. ³⁰ ibid. ³¹ ibid. 10.

τὴν πρόβρῃσιν· τοῦ δὲ Σωτῆρος ἡμῶν ἡ ἐκ νεκρῶν ἀνάστασις διδάξει τοῖς πᾶσιν, ὅπως ἐν αὐτῷ εὐδόκῃσεν ὁ Πατήρ, ὃς καὶ αὐτὸς διδάσκει λέγων· « Ἐλέησόν με, καὶ ἀνάστησόν με, καὶ ἀναποδώσω αὐτοῖς. Ἐν τούτῳ ἔγνω, ὅτι θεβλήκας με, ὅτι οὐ μὴ ἐπιχαρῆ ὁ ἐχθρὸς μου ἐπ' ἐμοί. » Τούτοις ἐπιλέγει· « Ἐμοῦ δὲ διὰ τὴν ἀκακίαν ἀντελάβου. » Καὶ τῆρει γε τίνα τρόπον αὐτῷ τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ αὐτοῦ τὴν εὐχὴν ἀναπέμπων, ἐπὶ τῷ αὐτῷ θεοῦ τῆς ἀκακίας ἐαυτοῦ μαρτυρεῖν, καὶ τοῖς ἀνωτέρω φήσας· « Ἰασαὶ τὴν ψυχὴν μου, ὅτι ἡμαρτόν σοι. » Ἄλλὰ τὸ μὲν, « ἡμαρτόν σοι, » ὅποιας ἔχεται διανοίας προδιειληφάμεν. Καὶ ὁ Σύμμαχος δὲ σαφέστερον παρέστησεν εἰπών· « Ἰασαὶ τὴν ψυχὴν μου, καὶ εἰ ἡμαρτόν σοι. » ὃ καὶ αὐτὸ λέγοιτ' ἂν περὶ τῶν ἡμετέρων ἀμαρτημάτων, ἅπερ ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν εἰς ἑαυτὸν ἀνεδέξατο. Τὸ δὲ, « Ἐμοῦ δὲ διὰ τὴν ἀκακίαν ἀντελάβου, » τὴν δὲ ὅλου καθαρότητα τῆς αὐτοῦ φύσεως παρίστησι, δι' ἣν καὶ τὸ ἔδραϊον καὶ ἀσειστον τῆς ζωῆς, καὶ τῆς μετὰ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ σωτηρίας διδάσκων ἐπιλέγει· « Καὶ ἐβεβαίωσάς με ἐνώπιόν σου εἰς τὸν αἰῶνα. » ἢ, « Καὶ παραστήσεις με ἔμπροσθέν σου δι' αἰῶνος, » κατὰ τὸν Σύμμαχον.

traverant præmia digna reciperent : et hæc quidem prædixerat. Salvatoris autem nostri de morte ad vitam reditio plane omnibus demonstravit, quantum sibi Pater in illo placuerit, quam quidem rem ipse ostendit, dicens : « Miserere mei, et suscita me, et retribuam eis. In hoc cognovi quod voluisti me, quod non gaudebit inimicus meus super me. » Deinde adjungit : « Me autem propter innocentiam suscepisti. » Attende autem quonam pacto ipsi Deo et Patri suo supplicans, tanta utatur libertate loquendi, ut sibi ipsi innocentæ testimonium exhibeat, tametsi superius dixit : « Sana animam meam, quia peccavi tibi. » Sed illud quidem, « peccavi tibi, » quo sensu sit accipiendum, antea planum fecimus, quod Symmachus apertius exposuit, cum dixit : « Sana animam meam, etsi peccavi tibi : » quod sane ipsum etiam de peccatis nostris dici potest, quæ Salvator ac Dominus noster in seipsum suscepit. Illud autem : « Me autem propter innocentiam suscepisti, » puritatem naturæ ipsius, quam totam possidebat, demonstrat, ex qua puritate vitam quoque et salutem stabilem atque inconcussam post reditum ipsius ad vitam exponens adjungit : « Et confirmasti me in conspectu tuo in æternum, » aut aliter : « Et constitues me ante te in æternum, » ut interpretatus est Symmachus.

Ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ γδ'. — Ἐτι περὶ τοῦ Ἰούδα, καὶ τῶν σὺν αὐτῷ τὴν κατὰ τοῦ Χριστοῦ συσκευηὴν πεποιτημένων.

« Ἐνώτισαι, ὁ Θεός, τὴν προσευχὴν μου, καὶ μὴ ὑπερίδης τὴν δέησίν μου. Πρόσχες μοι, καὶ εἰσακούσόν μου. Ἐλυπήθην ἐν τῇ ἀδολεσχίᾳ μου, καὶ ἐταράχθην ἀπὸ φωνῆς ἐχθροῦ, καὶ ἀπὸ θλίψεως ἀμαρτωλοῦ· ὅτι ἐξέκλιναν ἐπ' ἐμὲ ἀνομίαν, καὶ ἐν ὀργῇ ἐνεκότου μοι. Ἡ καρδία μου ἐταράχθη ἐν ἐμοί, καὶ δειλία θανάτου ἐπέπεσεν ἐπ' ἐμέ. Φόβος καὶ τρόμος ἤλθεν ἐπ' ἐμέ, καὶ ἐκάλυψέ με σκότος, » καὶ τὰ ἐξῆς· οἷς ἐπιλέγει· « Καταπόντισον, Κύριε, καὶ καταδίελε τὰς γλώσσας αὐτῶν· ὅτι εἶδον ἀνομίαν καὶ ἀντιλογίαν ἐν τῇ πόλει. Ἡμέρας καὶ νυκτὸς κυκλώσει αὐτὴν ἐπὶ τὰ τεῖχη αὐτῆς, καὶ ἀνομία καὶ κόπος ἐν μέσῳ αὐτῆς, καὶ ἀδικία· καὶ οὐκ ἐξέλιπεν ἐκ τῶν πλατειῶν αὐτῆς τόκος καὶ δόλος. Ὅτι, εἰ ἐχθρὸς ὠνεῖσέ με, ὑπήνεγκα ἄν. Εἰ ὁ μισῶν με ἐπ' ἐμὲ ἐμεγαλοβρῆμόνησεν, ἐκρύβην ἂν ἐπ' αὐτοῦ

se ad deteriora convertit, et contrariis rebus eum a quo juvabatur, et beneficia capiebat, remuneravit. At vero quoniam inimici insidiantes dicebant, « quando morietur, et peribit nomen ejus ? » et putabant morte sopitum non amplius surrecturum, idcirco ipse Salvator ac Dominus **470** noster his adversa precatur, et reditiois ad vitam sine impedimento se compotem fieri Patrem suum orat, dicens : « Tu autem, Domine, miserere mei, et suscita me, et retribuam eis. In hoc cognovi quod voluisti me, quod non gaudebit inimicus meus super me ». Et sane haud obscurum est, quem in modum postquam a mortuis rediit, e vestigio neque ita multo post, eos qui illi insidias struxerant retributio ulta sit, utque ea, quæ vitæ ejus inimica erat mors, sit pudore confusa, adeo illa quidem ut quasi probrum ei objicientes dicerent : « Ubi est, mors, stimulus tuus? ubi est, mors, victoria tua? » Cæterum, si quis historias tempora post reditio-nem ad vitam Salvatoris nostri complexas, quæ a Josepho conscriptæ sint, evolverit, facile videbit quænam calamitates Judaicam gentem atque ejus principes invaserint, atque afflixerint, in quas merito illi inciderunt, ut sceleris quod in illum patravant omnia adversus illos completa sunt, ut oraculum prædixerat. Salvatoris autem nostri de morte ad vitam reditio plane omnibus demonstravit, quantum sibi Pater in illo placuerit, quam quidem rem ipse ostendit, dicens : « Miserere mei, et suscita me, et retribuam eis. In hoc cognovi quod voluisti me, quod non gaudebit inimicus meus super me. » Deinde adjungit : « Me autem propter innocentiam suscepisti. » Attende autem quonam pacto ipsi Deo et Patri suo supplicans, tanta utatur libertate loquendi, ut sibi ipsi innocentæ testimonium exhibeat, tametsi superius dixit : « Sana animam meam, quia peccavi tibi. » Sed illud quidem, « peccavi tibi, » quo sensu sit accipiendum, antea planum fecimus, quod Symmachus apertius exposuit, cum dixit : « Sana animam meam, etsi peccavi tibi : » quod sane ipsum etiam de peccatis nostris dici potest, quæ Salvator ac Dominus noster in seipsum suscepit. Illud autem : « Me autem propter innocentiam suscepisti, » puritatem naturæ ipsius, quam totam possidebat, demonstrat, ex qua puritate vitam quoque et salutem stabilem atque inconcussam post reditum ipsius ad vitam exponens adjungit : « Et confirmasti me in conspectu tuo in æternum, » aut aliter : « Et constitues me ante te in æternum, » ut interpretatus est Symmachus.

C 471 A psalmo lrv. — Item de Juda et de iis qui cum eo adversus Christum conjurationem fecerunt.

« Auribus percipe, Deus, orationem meam, et ne despexeris deprecationem meam. Præsta attentum te mihi, et exaudi me. Contristatus sum in nugatione mea, et conturbatus sum a voce inimici, et a tribulatione peccatoris : quoniam declinaverunt in me iniquitatem, et in ira molesti erant mihi. Cor meum conturbatum est in me, et formido mortis cecidit super me. Timor et tremor venerunt super me, et contexterunt me tenebræ », et quæ sequuntur, quibus adjungit : « Præcipita, Domine, et divide linguas eorum : quoniam vidi iniquitatem et contradictionem in civitate. Die ac nocte circumdabit eam super muros ejus, et iniquitas et labor in medio ejus et injustitia : et non defecit de plateis ejus usura et dolus. Quoniam si inimicus probro me affecisset, sustinuissem utique. Et si is qui oderat

⁴⁰ Psal. xl, 41, 42. ⁴¹ I Cor. xv, 55. ⁴² Psal. lrv, 2-6.

me, super me magna locutus fuisset, abscondissem me forsitan ab eo. Tu vero homo unanimitis, et dux meus, et notus meus : qui in idem dulces comparabas mihi cibos. In domo Dei ambulavimus cum consensu ⁴⁵. » Ex his igitur illud : « Si inimicus probro me affecisset, sustinuissem utique. Et si is qui oderat me, super me magna locutus fuisset, abscondissem me forsitan ab eo. Tu vero homo unanimitis, et dux meus, et notus meus, qui in idem dulces comparabas mihi cibos, » simile est illi : « Etenim homo pacis meæ, in quo speravi, qui edebat panes meos, magnificavit super me supplantationem ⁴⁶ : » quod cum de Juda sit accipiendum, in superiori prophetia positum est. Ut ergo in illo dicebatur, homo pacis aliquando fuisse, qui quondam a Salvatore instituebatur, cum ipse quoque ex numero apostolorum unus esset, sic etiam in præsentia, et unanimitis, et dux, et notus dictus est. Item quemadmodum in illo de eodem dictum est : « Qui edebat panes meos, magnificavit super me supplantationem, » ita etiam nunc ex persona ipsius dicitur illud : « Qui in idem dulces comparabas mihi cibos. » Etenim ex iis ipse quoque unus erat, qui ad arcanam, qua cum suis discipulis utebatur, Salvatoris nostri consuetudinem spiritualemque cibum assumpti fuerant : **472** nam ad profanam multitudinem et ad turbas cum verba faceret, parabolis utebatur. Solis vero suis discipulis, in quorum ordinem etiam Judas admissus fuerat, apertius omnia demonstrabat. Ex quo illud dictum est : « Qui edebat panes meos, magnificavit super me supplantationem ; » et illud : « qui in idem dulces comparabas mihi cibos, » quod sane evidentius expressit Aquila quidem sic : « Qui simul dulce comparabamus arcanum. » Symmachus autem sic : « Qui inter nos communicabamus dulcem sermonis consuetudinem. » Pro illo vero : « Tu autem homo unanimitis, dux meus, et notus meus, » Symmachus ita convertit : « Tu autem homo moris ejusdem mecum, et dux meus, et notus meus : » nam cum ad tantam dignitatem assumptus esset, et ob id inter primos Salvatoris amicos censeretur, merito de eo sic ait : « Si inimicus probro me affecisset, sustinuissem utique, » et quæ sequuntur. Ubi autem hæc de Juda cecinit, ordine deinceps liberationem a morte evasionemque suam tanto ante indicat illis verbis : « Ego ad Deum clamavi, et Dominus salvavit me. Vespere et mane et meridie narrabo et annuntiabo, et exaudiet vocem meam, redimet in pace animam meam ⁴⁷. » Sic tanquam in prece tempus quod mortem antecessit, significat, quo quidem tempore Judas quoque ad proditorem comparabatur contra illum. Tunc enim Salvator ac Dominus noster, veluti ob perniciem atque interitum sui familiaris dolens mœrensque, ac multo etiam magis ob totius Judaicæ gentis perditionem, tanquam ob suos ad insaniam redactos, et tanquam

Σὺ δὲ, ἀνθρώπε Ἰσάφυγε, ἡγεμὼν μου καὶ γνωστὴ μου, ὃς ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐγλύκανάς μοι ἐδέσματα, ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ ἐπορεύθημεν ἐν ὁμονοίᾳ. » Τὸ, « Εἰ ἐχθρὸς ὄνειδισέ με, ὑπήνεγκα ἄν, » καὶ « Εἰ ὁ μισῶν με ἐπ' ἐμὲ ἐμεγαλορρήμονησεν, ἐκρύβην ἄν ἐπ' αὐτοῦ. Σὺ δὲ, ἀνθρώπε Ἰσάφυγε, ἡγεμὼν μου καὶ γνωστὴ μου, ὃς ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐγλύκανάς μοι ἐδέσματα, » ὁμοίον ἐστὶ τῷ, « Καὶ γὰρ ὁ ἄνθρωπος τῆς εἰρήνης μου, ἐφ' ὃν ἤλπισα, ὁ ἐσθίων ἄρτους μου, ἐμεγάλυνεν ἐπ' ἐμὲ πτερινισμόν. » περὶ τοῦ Ἰουδα ἐν τῇ πρὸ ταύτης προφητεῖᾳ κειμένῳ. Ὡστερ οὖν ἐν ἐκείνῳ ἐδείκνυτο ἀνθρώπος εἰρήνης ποτὲ γεγονώς, ὅτε τῷ Σωτῆρι ἐμαθητεύετο, εἰς καὶ αὐτὸς τοῦ τῶν ἀποστόλων ἀριθμοῦ χρηματίσας· οὕτω καὶ ἐν τῷ προκειμένῳ Ἰσάφυχος καὶ ἡγεμὼν καὶ γνωστὸς αὐτῷ προσ-αγορεύεται. Καὶ πάλιν ὡς ἐν ἐκείνῳ περὶ αὐτοῦ εἴρητο· « Ὁ ἐσθίων ἄρτους μου, ἐμεγάλυνεν ἐπ' ἐμὲ πτερινισμόν. » τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς αὐτοῦ πρόσωπον λέγεται τὸ, « Ὅς ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐγλύκανάς μοι ἐδέσματα. » Καὶ γὰρ τῶν καταξιουμένων καὶ αὐτὸς εἰς ἦν τῆς ἀπορρήτου πρὸς τοὺς μαθητὰς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ὁμιλίας τε καὶ πνευματικῆς τροφῆς· τοῖς μὲν γὰρ ἔξω πλῆθεσι καὶ τοῖς ὄχλοις ἐν παραβολαῖς ἐλάλει, μόνοις δὲ τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς, ἐν οἷς καὶ ὁ Ἰούδας ἐξητάζετο, ἐπέλυεν ἅπαντα. Διὸ λέλεχται· « Ὁ ἐσθίων ἄρτους μου ἐμεγάλυνεν ἐπ' ἐμὲ πτερινισμόν, » καὶ, « Ὅς ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐγλύκανάς μοι ἐδέσματα. » ἄπερ σαφέστερον ἐξέφηνεν ὁ μὲν Ἀκύλας εἰπών· « Οὐ ὁμοῦ ἐγλυκάναμεν ἀπορρήτον. » ὁ δὲ Σύμμαχος· « Ὅτινες ἐκοινολογοῦμεθα γλυκαῖαν ὁμιλίαν. » Ἀντὶ δὲ τοῦ, « Σὺ δὲ, ἀνθρώπε Ἰσάφυγε, ἡγεμὼν μου, καὶ γνωστὴ μου, » ὁ Σύμμαχος φησὶ· « Σὺ δὲ, ἀνθρώπε ὁμότροπέ μοι, καὶ ἡγεμὼν μου, καὶ γνωστὴ μου. » ἐπειδὴ περ τοσοῦτων ἡξιωμένος φίλος ἐν τοῖς μάλιστα ἦν τοῦ Σωτῆρος, εἰκότως φησὶ περὶ αὐτοῦ τὸ, « Ὅτι, εἰ ἐχθρὸς ὄνειδισέ με, ὑπήνεγκα ἄν. » καὶ τὰ ἐξῆς. Ταῦτα δὲ περὶ τοῦ Ἰουδα θεσπίσας, ἀκολούθως τὴν ἐκ τοῦ θανάτου σωτηρίαν καὶ ἀποφυγὴν ἑαυτοῦ προδιδάσκει λέγων· « Ἐγὼ πρὸς τὸν Θεὸν ἐκέκραξα, καὶ ὁ Κύριος ἔσωσέ με. Ἐσπέρας καὶ πρωτὶ καὶ μεσημβρίας διηγῆσομαι καὶ ἀπαγγελάω, καὶ εἰσακούσεται τῆς φωνῆς μου. Αὐτρώσεται ἐν εἰρήνῃ τὴν ψυχὴν μου. » ὡς ἐν εὐχῇ τὸν πρὸ τοῦ θανάτου καιρὸν σημαίνει, καθ' ὃν καὶ ὁ Ἰούδας τὰ τῆς κατ' αὐτοῦ προδοσίας συνεσκευάσατο. Τότε οὖν ὁ Σωτῆρ καὶ Κύριος ἡμῶν, ὡς ἐπὶ ἐλέθρῳ καὶ ἀπολείᾳ τοῦ γνωρίμου δυσφορῶν, καὶ ἐτι μᾶλλον ἐπὶ τῇ τοῦ παντὸς Ἰουδαίου ἔθνους ἀποβολῇ, ὡστερ ἐπὶ μεμνηθῶσι οἰκειοῖς, καὶ ὡς ἐπὶ φιλιτάτοις συμπάσχω, πᾶσαν τὴν πρὸς αὐτοὺς ὁμιλίαν καὶ διδασκαλίαν, διὰ τὸ μηδὲν αὐτοὺς ὠφελῆκεναι, ἀδολεσχίαν ἀποκαλεῖ, φάσκων· « Ἐλυπηθῆν ἐν τῇ ἀδολεσχίᾳ μου, καὶ ἐταράχθην ἀπὸ φωνῆς ἐχθροῦ, καὶ ἀπὸ θλίψεως ἀμαρτωλοῦ· ὅτι ἐξέκλιναν, » φησὶν, « ἐπ' ἐμὲ ἀνομίαν καὶ ἐν ὀργῇ ἐνεκόντων μοι. » ἄπερ δύναται μὲν καὶ ἐπὶ τοὺς ἄρχοντας τῶν ἐκ περιτομῆς ἀναφέρεσθαι, τοὺς ἐχθρωδῶς καὶ ἐπιβουλευτικῶς ἐνεδρεῦειν αὐτῶν

⁴⁵ Psal. LIV, 10-15. ⁴⁶ Psal. LX, 10. ⁴⁷ Psal. LIV, 17-19.

πειρωμένους· δύναται δὲ καὶ περὶ δυνάμεων ἀοράτων
 ἔξωθεν αὐτὸν προσπολεμουσῶν, καὶ τὴν δι' ἀνθρώπων
 κατασκευὴν ἐνεργουσῶν λέγεσθαι· ἃ καὶ συνάδειν
 μοι δοκεῖ τοῖς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ὑπ' αὐτοῦ λελεγμέ-
 νοις κατὰ τὸν τοῦ πάθους καιρὸν, ὅτε λέγει τοῖς ἑαυ-
 τοῦ μαθηταῖς· « Περὶλυτός ἐστιν ἡ ψυχὴ μου
 ἕως θανάτου. Μείνατε ὧδε, καὶ γρηγορεῖτε μετ'
 ἐμοῦ· » καὶ πάλιν· « Νῦν ἡ ψυχὴ μου τετάρακται. »
 Ὁμοια γοῦν τούτοις ἐστὶ καὶ τὰ ἐν τῷ ψαλμῷ, ἐν ᾧ
 λέλεκται· « Ἡ καρδία μου ἐταράχθη ἐν ἐμοί, καὶ
 δειλία θανάτου ἐπέπεσεν ἐπ' ἐμέ. Φόβος καὶ τρόμος
 ἦλθεν ἐπ' ἐμέ, καὶ ἐκάλυψέ με σκότος· » δι' ὧν τῶν
 ἀντικειμένων δυνάμεων τὰς καθ' αὐτοῦ ὁρμὰς σημαί-
 νει. Ὁς γοῦν ἐν ταῖς προφητείαις ὠνόμασται τι
 πνεῦμα πορνείας, κατὰ τὸ, « Πνεύματι πορνείας
 ἐπλανήθησαν, » καὶ ἄλλο πνεῦμα πλανήσεως ἐν τῇ
 ἐρήμῳ· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ πνεῦμα θανάτου εἴη
 ἂν δειλίας ποιητικόν, ὡς καὶ πνεῦμα ἰσχύος καὶ δυνά-
 μεως καὶ ἀνδρείας τῆς κατὰ Θεὸν ἐνεργητικόν. Οὕτω
 δ' ἂν λεχθεῖν πνεῦμα φόβου καὶ τρόμου, καὶ πάλιν
 ἕτερον παρὰ ταῦτα πνεῦμα φόβου καὶ συγχύσεως, ἃ
 καὶ σχεδὸν, εἰπεῖν, ἅπασιν μὲν τοῖς ἐν μαρτυρίῳ τὸν
 ὑπὲρ εὐσεβείας θάνατον ἀναδεχομένοις ἐφορμῶν
 εἶθε, πλὴν πλέον δὲ καὶ μᾶλλον ἐπιτίθεται αὐτῷ
 ἐὼν ὑπὲρ ἀπάντων θάνατον ὑπομείναντι. Πλὴν ἀλλ'
 εἶτε πνεῦμα δειλίας καὶ θανάτου, εἶτε φόβου καὶ τρό-
 μου, ἢ εἰ τις ἐτέρα τοιαύτη δύναμις ἐπιπέπτωκεν
 αὐτῷ, ἀλλ' οὐτι γὰρ κατέβραξεν αὐτόν· ἐπεὶ, οἷα γεν-
 ναῖος ἀθλητῆς, τὴν μὲν δειλίαν τοῦ θανάτου, πεποι-
 θῆς ἐς ζωῆς, (αὐτὸς γὰρ ἡ ζωῆς,) μακρὰν ἀπέβρῳψεν
 ἀποεισάμενος. Ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ ἐπελθὼν αὐτῷ
 πνεῦμα φόβου ἢ τρόμου ποιητικόν πνεύματι θάρρους
 καὶ δυνάμεως καὶ ἰσχύος πορρωτάτω ἀπηκόντισεν·
 ἐπεὶ, κατὰ τὸν Ἡσαΐαν, « ἐπανεπαύσατο ἐπ' αὐτὸν
 μετὰ τῶν ἄλλων πνευμάτων καὶ πνεῦμα βουλής καὶ
 ἰσχύος. » Οὕτω καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ σκότους τῆ τοῦ
 Ἰδίου φωτός ἀπεσκέδασε δυνάμει· ἐπεὶ « τὸ φῶς ἐν
 τῇ σκοτίᾳ αὐτὸ οὐ κατέλαβεν. » Εὐροὶς δ' ἂν τὰ πα-
 ραπλήσια τούτοις καὶ ἐν εἰκοσιῷ πρώτῳ ψαλμῷ, ἐν
 τῷ πάλιν ἐκ τοῦ αὐτοῦ λέλεκται προσώπου· « Περι-
 ἐκύκλωσάν με μόσχοι πολλοὶ, ταῦροι πίονες περιέσχον
 με. Ἦνοιξαν ἐπ' ἐμέ τὸ στόμα αὐτῶν, ὡς λέων ὁ
 ἀρπάζων καὶ ὠρυόμενος· » καὶ πάλιν· « Ὅτι ἐκύ-
 κλωσάν με κύνες πολλοὶ, συναγωγὴ πονηρευομένων
 περιέσχον με· » καὶ αὖθις· « Ῥῦσαι ἀπὸ βρομφαίας
 τὴν ψυχὴν μου, καὶ ἐκ χειρὸς κυνὸς τὴν μονογενῆ
 μου. Σῶσόν με ἐκ στόματος λέοντος, καὶ ἀπὸ κερά-
 των μονοκερῶτων τὴν ταπεινώσιν μου. » Σαφῶς γὰρ
 ἐν τούτοις δυνάμεις πονηρὰς, ταύρους, καὶ μόσχους,
 καὶ λέοντας, καὶ κύνες, καὶ μονοκέρωτας ἀποκαλεῖ,
 αἱ περιέσχον μὲν αὐτόν καὶ περιεκύκλωσαν κατὰ τὸν
 τοῦ πάθους αὐτοῦ καιρὸν, οὐ μὴν καὶ ἐνεργῆσαι τι
 κατ' αὐτοῦ δεδύνηται. Καὶ ταῦτα μὲν, εἰ καὶ ταῦτα
 τοῦ ψαλμοῦ τὰ μέρη ἐπὶ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον
 ἡμῶν ἀνάγοιτο· εἰ δὲ μὴ ἐπ' αὐτόν, ἀλλ' ἐφ' ἕτερον
 πρόσωπον, ἐπιστήσεις καὶ αὐτὸς ὡς ἂν ἐξομαλι-
 σθέντα τὰ κατὰ τὸν τόπον. Πλὴν ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς

A ob sibi charissimos misericordia commotus, oni-
 nem qua cum illis utebatur sermonis consuetudi-
 nem ac doctrinam, eo quod illis nihil profuisset,
 nugationem appellat, dicens : « Contristatus sum
 in nugatione mea, et conturbatus sum a voce ini-
 mici, et a tribulatione peccatoris : quoniam decli-
 naverunt, inquit, in me iniquitatem, et in ira mo-
 lesti erant mihi : » quæ quidem possunt etiam ad
 principes Judæorum referri, qui inimico insidiantique
 animo circumvenire illum conabantur. Possunt
 etiam de potestatibus invisibilibus, quæ extrinsecus
 illum oppugnabant, ac per homines talia illi
 machinabantur, intelligi. Proinde eadem mihi vi-
 dentur concordare cum iis quæ ab ipso in Evan-
 gelio dicta sunt sub ipsum passionis tempus, ubi
 ait ad suos discipulos : « Tristis est anima mea
 usque ad mortem, manete hic et vigilate mecum ⁴⁸. »
 Et rursus : « Nunc anima mea conturbata est ⁴⁹. »
 473 Similia namque his sunt etiam, quæ psalmus
 hic continet, ubi sic ait : « Cor meum conturba-
 tum est in me, et formido mortis cecidit super me,
 et contexerunt me tenebræ : » quibus verbis con-
 trariarum potestatum conatus adversum se significat.
 Quemadmodum enim in prophetiis nominatur qui-
 dem spiritus fornicationis, ut est illud : « spiritu
 fornicationis aberraverunt, ⁵⁰ » et alius spiritus er-
 roris in deserto, ita etiam spiritus fuerit formidi-
 nem mortis efficiens : sane ut etiam spiritus robo-
 ris, et potentia, et fortitudinis ejus, quæ Deo
 aliena non est, auctor. Quare sic etiam dicitur
 spiritus timoris ac tremoris, et rursus alius præter
 hos, spiritus timoris et confusionis, qui quidem
 pæne, ut ita dixerim, omnes mortem pro vera reli-
 gione testimonii gratia subeuntes, invadere con-
 sueverunt, ac multo etiam magis longeque vehemen-
 tius illum aggressi sunt, qui pro omnibus mortem
 sustinuit : verumtamen sive spiritus formidinis et
 mortis, sive timoris et tremoris, sive alia quæpiam
 ejusdem generis potestas illum adorta est, ea illum
 non confregit, propterea quod tanquam generosus
 certator, formidinem quidem mortis, confidentia
 vitæ (ipse enim vita), procul deturbatam abjecit.
 Alium autem qui ipsum item invaserat spiritum
 timoris et tremoris efficientem, spiritu confidentiæ,
 D et potentia, et roboris, longissime a se præcipita-
 vit : quandoquidem, ut est apud Isaiam, quievit
 super eum una cum aliis spiritibus, etiam spiritus
 consilii et fortitudinis. Sic porro etiam spiritum
 tenebrarum proprii luminis vi dissipavit, propterea
 quod « lux in tenebris lucet, et tenebræ eam non
 comprehenderunt ⁵¹. » Cæterum, his similia etiam
 in vigesimo primo psalmo invenire poteris, in quo
 ex ejusdem persona rursus illud dictum est : « Cir-
 cumdederunt me vituli multi : tauri pingues obse-
 derunt me. Aperuerunt super me os suum sicut leo
 rapiens et rugiens ⁵². » Et rursus : « Quoniam cir-
 cumdederunt me canes multi : concilium malignan-

⁴⁸ Matth. xxvi, 38. ⁴⁹ Joan. xii, 27. ⁵⁰ Ose. iv, 12. ⁵¹ Joan. i, 5. ⁵² Psal. xxi, 13, 14.

tiū obsedit me⁵⁵. » Et rursus : « Erue a framea, Deus, animam meam, et de manu canis unicam meam. Salva me ex ore leonis, et a cornibus unicornium humilitatem meam⁵⁶. » Plane enim in his malignas potestates, taurorum, et vitulorum, et leonum, et canum, et unicornium nominibus appellat, quæ quidem illum sub ipsum passionis tempus obsederunt ac circumdederunt, **474**, non tamen etiam aliquid efficere contra illum potuerunt. Et hæc quidem talem habeant rationem, si modo etiam hæc psalmi partes, ad Salvatorem Dominumque nostrum referantur. Quod si non ad illum, sed ad aliam personam, ipse quoque diligenter attendes, ut ea quæ ad ipsum hunc locum pertinent, sibi invicem æquata respondeant. Verumtamen de ipsa etiam Judæorum civitate, de ipsa inquam, Jerusalem, ordine deinceps post vaticinium de iis qui insidias illi fecerint, adjungit in hunc modum : « Vidi iniquitatem et contradictionem in civitate : » et quæ sequuntur, quæ quo sensu sint accipienda, non est nunc narrandi tempus.

A psalmo cviii. — Item de Juda, et de suffecto in B locum ejus apostolo, et de gente Judaica.

« Deus, laudem meam ne tacueris, quia os peccatoris et os dolosi super me apertum est. Locuti sunt adversum me lingua dolosa, et sermonibus odii circumdederunt me, et oppugnaverunt me gratis. Pro eo ut me diligenter, detrahebant mihi ; ego autem orabam. Et posuerunt adversum me mala pro bonis, et odium pro dilectione mea. Constitue super eum peccatorem, et diabolus stet a dextris ejus. Dum judicatur, exeat condemnatus, et oratio ejus fiat in peccatum. Fiant dies ejus pauci, et episcopatum ejus accipiat alter⁵⁷. » Quod etiam hæc ad proditorem Judam sint referenda, idoneus sane esto testis apostolus Petrus, qui post Salvatoris nostri ascensum, coactis in unum locum apostolis omnibus, aliisque quamplurimis fratribus, in mediis illis stetit atque ait : « Viri fratres, oportuit impleri Scripturam hanc, quam prædixit Spiritus sanctus per os David de Juda, qui fuit dux eorum qui comprehenderunt Jesum ; quia numeratus erat nobiscum, et sortitus erat sortem ministerii hujus. Hic igitur possedit agrum de mercede injustitiæ suæ : et suspensus crepuit medius, et effusa sunt omnia viscera ejus. **475** Et notum factum est omnibus habitantibus Jerusalem : ita ut appellaretur ager ille lingua eorum, Akeldamach, hoc est, Ager sanguinis. Scriptum est enim in libro Psalmorum : « Fiat commoratio ejus deserta, et non sit qui habitet in ea, et episcopatum ejus accipiat alter⁵⁸. » Petrus vero cum talia dixisset, subiecit in locum Judæ alium assumi oportere, quo duodecim apostolorum numerus, qui diminutus fuerat, compleretur, ut prophetia suum finem contingeret. Quo etiam tempore cum sors jacta esset, ea cecidit super Matthiam, et connumeratus est cum duodecim apostolis. Cum hæc igitur in hunc modum peracta sint, sequitur ut personam quæ in hoc psalmo loquitur, non aliam esse arbitremur, quam Salvatoris nostri, qui assignatam sibi a Patre sub ipsum passionis tempus orationem, publica tanto ante per Spiritum san-

των Ἰουδαίων μητροπόλεως, αὐτῆς δὴ τῆς Ἱερουσαλήμ, ἀκολούθως μετὰ τὴν κατὰ τῶν ἐπιβουλεύσαντων αὐτῷ πρόβησιν ἐπιλέγει ἐξῆς· « Εἶδον ἀνομίαν καὶ ἀντιλογίαν ἐν τῇ πόλει· » καὶ τὰ τοῦτοις ἀκόλουθα, ἃ καὶ ὁποίας ἔχεται διανοίας οὐ νῦν σχολῆ διηγεῖσθαι.

« Ὁ Θεός, τὴν αἰνεσίαν μου μὴ παρασιωπήσης. ὅτι στόμα ἁμαρτωλοῦ καὶ στόμα δολίου ἐπ' ἐμὲ ἠνοήχθη. Ἐλάλησαν κατ' ἐμοῦ γλώσση δολία, καὶ λόγοις μίσους ἐκύκλωσάν με, καὶ ἐπολέμησάν με δωρεάν. Ἄντι τοῦ ἀγαπᾶν με, ἐνδιέβαλλόν με· ἐγὼ δὲ προσηχόμην. Καὶ ἔθεντο κατ' ἐμοῦ κακὰ ἀντι ἀγαθῶν, καὶ μίσος ἀντι τῆς ἀγαπήσεώς μου. Κατάστησον ἐπ' αὐτὸν ἁμαρτωλὸν, καὶ διάβολος στήτω ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ. Ἐν τῷ κρίνεσθαι αὐτὸν ἐξέλθοι καταδεδικασμένος, καὶ ἡ προσευχὴ αὐτοῦ γενηθήτω εἰς ἁμαρτίαν. Γενηθήτωσαν αἱ ἡμέραι αὐτοῦ ὀλίγαι, καὶ τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ λαβέτω ἕτερος. » Καὶ τῆς τῶν προκειμένων ἐπι τὸν προδότην Ἰούδα ἀναφορᾶς ἐγγύχου μαρτύρος ὁ ἀπόστολος Πέτρος, μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀνάληψιν συνηγμένων τῶν ἀποστόλων πάντων σὺν καὶ ἄλλοις πλείοσιν ἀδελφοῖς, μέσος ἀναστὰς, καὶ ταῦτα φήσας· « Ἄνδρες ἀδελφοί, εἶδε πληρωθῆναι τὴν Γραφὴν, ἣν προεῖπε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ στόματος Δαβὶδ περὶ Ἰούδα τοῦ γενομένου ὁδηγοῦ τοῖς συλλαβοῦσιν Ἰησοῦν ὅτι κατηριθμημένος ἦν ἐν ἡμῖν, καὶ ἔλαχε τὸν κλῆρον τῆς διακονίας ταύτης. Οὗτος μὲν οὖν ἐκτῆσατο χωρίον ἐκ μισθοῦ τῆς ἀδικίας αὐτοῦ, καὶ πρηνῆς γενόμενος ἐλάκησε μέσος, καὶ ἐξεχύθη πάντα τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ. Καὶ γνωστὸν ἐγένετο πᾶσι τοῖς κατοικοῦσιν Ἱερουσαλήμ, ὥστε κληθῆναι τὸ χωρίον ἐκεῖνο τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν Ἀκeldamach, ὃ ἐστὶ Χωρίον αἵματος. Γέγραπται γὰρ ἐν βίβλῳ Ψαλμῶν· « Γενηθήτω ἡ ἐπαυλις αὐτοῦ ἔρημος, καὶ μὴ ἔστω ὁ κατοικῶν ἐν αὐτῇ, καὶ τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ λαβέτω ἕτερος. » Ταῦτα γοῦν ὁ Πέτρος εἰπὼν ὑποτίθεται ἕτερον ἀντι τοῦ Ἰούδα δεῖν παραλαβεῖν εἰς τὸν λείποντα τῶν δώδεκα ἀποστόλων ἀριθμὸν, ὅπως πληρωθῇ τὸ τῆς προφητείας. Ὅτε, κλήρου γενομένου, ἔπεσεν ὁ κλῆρος ἐπὶ Μαθθίαν, καὶ συγκατεψηφίσθη μετὰ τῶν δώδεκα ἀποστόλων. Τοῦτον οὕτως ἐκτελεσθέντων, ἀκολούθως ἀν εἶη τὸ λέγον ἐν τῷ ψαλμῷ πρόσωπον οὐχ ἕτερον τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, ὃς τῷ Πατρὶ τὴν ἀναπεμφθεῖσαν αὐτῷ παρὰ τὸν τοῦ πάθους καιρὸν εὐχὴν τῆς διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀναγραφῆς προλαβὼν κατηξίωσε, τὸ μέλλον

⁵⁵ Psal. xxi, 17. ⁵⁶ ibid. 21, 22. ⁵⁷ Psal. cviii, 2-8. ⁵⁸ Act. 1, 16-20.

καρὶ αὐτοῦ συμβῆσθαι θεοπίστας. Φησὶν οὖν· « Ὁ Θεός, τὴν ἀνεσίμ μου μὴ παρασιωπήσης, » τὴν ὑπ' αὐτοῦ παραδοθεῖσαν τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς διδασκαλίαν, καὶ τῆς καινῆς Διαθήκης τὴν ἀνεσίμ παρακαλῶν μὴ κατασιγασθῆναι, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν ἐξῆς ἅπαντα αἰῶνα παραμεῖναι τῷ βίῳ. « Στόμα δὲ ἀμαρτωλοῦ καὶ στόμα δολίου » κυρίως ἂν λεχθεῖ τὸ τοῦ Ἰουδα, ὃς πορευθεὶς πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς εἶπεν αὐτοῖς· « Τί θέλετέ μοι δοῦναι, γὰγὼ ὑμῖν παραδώσω αὐτόν; Οἱ δὲ ἔστησαν αὐτῷ τριάκοντα στατήρας. Καὶ ἀπὸ τότε ἐξήτει εὐκαιρίαν, ἵνα αὐτὸν παραδῶ. » Τοιαῦτα γοῦν κατ' αὐτοῦ συνθέμενος, εἰς τὴν τῶν μετὰ ταῦτα σὺν σὺτῷ ἀνακειμένων ἐν τῷ τοῦ Πάσχα συμποσίῳ, ὅτε καὶ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ἀνέκειτο μετὰ τῶν δώδεκα, ἐσθιόντων τε αὐτῶν εἶπεν· « Ἄμην ἀμην λέγω ὑμῖν, ὅτι εἷς ἐξ ὑμῶν παραδώσει με. » Καὶ λυπούμενοι σφόδρα ἤρξαντο λέγειν ἕκαστος αὐτῶν· « Μῆτι ἐγὼ εἰμι, Κύριε; » ἐν οἷς ἦν καὶ Ἰούδας, ὃς, τὸ πλήρες παντὸς δόλου καὶ εἰρωνείας ἀνοίξας στόμα, ἀποκριθεὶς εἶπεν· « Μῆτι ἐγὼ εἰμι, Ῥαββί; » Δόλιον στόμα, δι' οὗ τὸ σημεῖον τοῖς ἐπιβουλοῖς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐδήλου, λέγων· « Ὅν ἐάν φιλήσω, αὐτός ἐστι· κρατήσατε αὐτόν. » ὃ καὶ εἰπὼν, ἔργῳ τὸν δόλον ἀπεπλήρου, ὅτε προσελθὼν τῷ Ἰησοῦ, εἶπεν αὐτῷ· « Χαῖρε, Ῥαββί· καὶ κατεφιλήσεν αὐτόν. Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ· « Ἐταίρε, ἐφ' ᾧ πάρε; » καὶ πάλιν· « Ἰούδα, φιλήματι τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου παραδίδως; Τούτων δ' οὖν ἕνεκα προλαβὼν διὰ τοῦ ψαλμοῦ φησιν· « Ὅτι στόμα ἀμαρτωλοῦ καὶ στόμα δολίου ἐπ' ἐμὲ ἠνοίχθη. Ἐλάλησαν κατ' ἐμοῦ γλώσση δολία, καὶ λόγοις μίσους ἐκύκλωσάν με δωρεάν. » Ἐνθα μετὰ τοῦ Ἰουδα καὶ τῶν λοιπῶν τῶν ἐπιβουλευσάντων αὐτῷ μνημονεύει. Λέγει δ' οὖν τὸ Εὐαγγέλιον, ὡς ἄρα, τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐτι τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς λαλοῦντος, « Ἰδοὺ Ἰούδας εἰς τὴν δώδεκα ἦλθε, καὶ μετ' αὐτοῦ ὄχλος πολλὸς μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων, ἀπὸ τῶν ἀρχιερέων καὶ πρεσβυτέρων τοῦ λαοῦ. » οἷς καὶ εἶπεν ὁ Κύριος· « Ὡς ἐπὶ ληστὴν ἐξήλθετε, μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων συλλαβεῖν με; καθ' ἡμέραν πρὸς ὑμᾶς ἔκαθεζόμην ἐν τῷ ἱερῷ διδάσκων, καὶ οὐκ ἔκρατήσατέ με. Τοῦτο δὲ ὄλον γέγονεν, ἵνα πληρωθῶσιν αἱ Γραφαὶ τῶν προφητῶν. » Ἐτι δὲ φησιν ἐν τῷ ψαλμῷ· « Ἄντι τοῦ ἀγαπᾶν με, ἐνδιέβαλλον με· ἐγὼ δὲ προσηχόμην. » αὐτὸ τέλος ἐτύγχανεν, ὅτε, τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐν τῷ καλουμένῳ Γεθσημανῆ χωρίῳ μετὰ τῶν ἕνδεκα ἀποστόλων προσευχομένου, μικρόν τε ἀναχωρήσαντος αὐτῶν, καὶ προσπεσόντος τῷ Πατρὶ, δευτέρῳ τε σύξαμένου καὶ τρίτον, ὁ Ἰούδας σὺν τοῖς ἀρχουσι τῶν Ἰουδαίων τὰ τῆς ἐπιβουλῆς αὐτῷ κατήρτυε, συνάγων καὶ προξενῶν τὸ πλήθος τῶν μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων συλλαβεῖν αὐτὸν παρεσκευασμένων. Κακὰ δὲ εἰς αὐτὸν ἔθεντο ἀντι ἀγαθῶν, καὶ μίσος ἀντι τῆς ἀγαπήσεως αὐτοῦ, ὅτε πονηρὰ διετέθειντο τὸν Σωτῆρα καὶ εὐεργέτην καὶ διδάσκαλον, μυρίας ὄσας ἰάσεις καὶ θεραπείας, λόγων

A cum descriptione dignatus, quod sibi usu venturum erat, cecinit. Ait igitur : « Deus, laudem meam ne tacueris : » ubi videlicet doctrinam quam ipse suis discipulis tradit, et laudem novi Testamenti, non esse premendam silentio exhortatur, sed in omne futurum ævum ad vitæ humanæ utilitatem permanere. « Os autem peccatoris, et os dolosi, » os ipsius Judæ proprie nominaverit quispiam, qui cum abiisset ad principes sacerdotum, eis dixit : « Quid vultis mihi dare, et ego eum vobis tradam ? At illi constituerunt ei triginta stateres. Et ex illo quærebat occasionem, ut illum eis proderet ⁵⁷. » Cum ergo talia contra illum molitus esset, unus postea fuit ex iis qui cum illo in paschali cœna accubuerunt, quo tempore ipse quoque Salvator ac Dominus noster accumbebat una cum ipsis duodecim, qui etiam comedentibus illis dixit : « Amen amen dico vobis, quod unus vestrum me tradet. » Et dum valde contristantur, cœperunt singuli dicere : « Nunquid ego sum, Domine ⁵⁸ ? » In quibus erat etiam Judas, qui cum omni doli ac simulationis plenum os aperuisset respondit, ac dixit : « Nunquid ego sum, Rabbi ⁵⁹ ? » Dolosum ergo os, quo insidiatoribus Salvatoris nostri signum proposuit, dicens : « Quemcumque osculatus fuero, ipse est, tenete eum ⁶⁰. » Quod cum dixisset verbo, re quoque ipsa dolum complevit, quo videlicet tempore cum ad Jesum accessisset, dixit ei : « Salve, Rabbi : et osculatus est eum ⁶¹. » Jesus vero ad illum dixit : « Amice, ad quid venisti ? » Et rursus : « Juda, osculo filium hominis tradis ⁶² ? » **476** Harum ergo rerum causa tanto ante in psalmo ait : « Quoniam os peccatoris et os dolosi super me apertum est. Locuti sunt contra me lingua dolosa et sermonibus odii circumdederunt me, et oppugnaverunt me gratis : » ubi cum ipso Juda etiam reliquorum meminit, qui ipsi insidias fecerunt. Itaque ipsum Evangelium narrat, quemadmodum Salvatore nostro suos adhuc alloquente discipulos, ille venerit : « Ecce, inquit, Judas unus de duodecim venit, et cum eo turba multa cum gladiis et lignis, a principibus sacerdotum et senioribus populi ⁶³. » Quibus etiam Dominus dixit : « Tanquam ad latronem exivistis cum gladiis et lignis comprehendere me ? quotidie apud vos sedebam in templo docens, et non tenuistis me. Hoc autem totum factum est, ut impleantur Scripturæ prophetarum ⁶⁴. » Præterea vero quod ait in psalmo : « Pro eo ut me diligerent, detrahebant mihi, ego autem orabam : » ipsum quoque tunc suum finem contigit, cum Salvatore nostro in loco qui dicitur Gethsemani cum undecim apostolis orante, paululunque ab illis digresso ut proeumbens Patrem precaretur, iterumque et tertio supplicante, Judas cum principibus Judæorum insidias illi maturavit, dum cogit ipse et conducit copias quæ cum gladiis

⁵⁷ Matth. xxvi, 14, 15. ⁵⁸ ibid. 21, 22. ⁵⁹ ibid. 25. ⁶⁰ ibid. 48. ⁶¹ ibid. 49. ⁶² Luc. xxi, 48. ⁶³ Matth. xxvi, 47. ⁶⁴ ibid. 55, 56.

et fustibus, ut illum comprehenderent, paratæ erant. Tunc autem mala adversus ipsum posuerunt pro bonis, et odium pro dilectione ipsius, cum malis affecerunt ipsum Salvatorem et bene de ipsis meritum, et magistrum, qui innumerabiles sanationes et medelas, sermonumque documenta, et omnis generis utilitates ipsis præstiterat: quas ob res cum mala pro bonis adversus ipsum posuerint, et odium pro dilectione ipsius, merito adjungit: « Constitue super eum peccatorem, et diabolus stet a dextris ejus. Dum judicatur, exeat condemnatus, et oratio ejus fiat in peccatum. Fiant dies ejus pauci, et episcopatum ejus accipiat alter. » Quæ quidem ipsa quem exitum sortita sint, sanctus apostolus Petrus paulo ante indicavit, dum Scripturam hanc ad ipsum proditore accommodat. Et sane tibi ipsi interim licet intueri, num super Judaicam gentem constitutus sit princeps ac dux peccator, cui videlicet post scelera adversus Salvatorem nostrum audacissime commissa, traditæ sunt, interim pro antiquis et ipsorum domesticis Deoque amicis principibus, externis 477 et simulacra colentibus servire coacti. Cæterum quis tandem non obstupescat ipsius prædictionis eventum? nam cum oraculum dixerit, « Fiant dies ejus pauci, » constat plane quam breve post structas adversus Salvatorem nostrum ab illis insidias, omne fuerit tempus, quo manere visi sunt. Post quod tempus novissimam vastationem extremumque interitum passi sunt, ex quo etiam episcopatum eorum accepit alter, conditus videlicet per Christum novus populus. Porro etiam reliqua hujus psalmi omnia per horum ipsorum exempla intelliges: quæ vero sequuntur, et quasi de quibusdam Judæ filii dici videntur, illis verbis: « Fiant filii ejus orphani 66, » et quæcumque alia his similia sunt, referentur primo quidem loco in ipsum Judam, post illum vero etiam in omnes illi similes salutare verbum prodentes. Eadem vero ratione intelliges uxorem quoque ejus, et peccata patris, et ejus quæ ipsius mater dicitur, Judaicæ gentis videlicet congregationis. De hac enim arbitrator dici illud: « Et peccatum matris ejus non deleatur 66. » Verumtamen sicut in ea quæ proxime antecessit prophetia, egeus et pauper nominabatur Salvator ac Dominus noster, veluti demonstravimus in illo: « Beatus qui intelligit super egeum et pauperem 67: » ita etiam in præsentis psalmo iisdem vocatur nominibus. Fiant enim illa et illa ipsi Judæ, iisque qui illi similia æmulati sint, propter illa quæ est ausus, inquit. Quænam vero ista sint, adjungit, dicens: « Pro eo quod non est recordatus facere misericordiam, et persecutus est hominem pauperem et egeum, et compunctum corde, ut morte afficeret. Et dilexit execrationem, et veniet ei. Et noluit benedictionem, et procul amovebitur ab eo 68. » Post quæ verba deinceps

τε διδασκαλίας, καὶ παντοίας ὠφελείας αὐτοῖς παρεσχήμενον· ἀνθ' ὧν, ἐπειδήπερ κακὰ ἀντὶ ἀγαθῶν ἔθεντο κατ' αὐτοῦ, καὶ μῖσος ἀντὶ τῆς ἀγαπήσεως αὐτοῦ, εἰκότως ἐπιλέγει· « Κατάτησον ἐπ' αὐτὸν ἀμαρτωλῶν, καὶ διάβολος στήτω ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ. Ἐν τῷ κρίνεσθαι αὐτὸν ἐξέλθοι καταδεδικασμένος, καὶ ἡ προσευχὴ αὐτοῦ γενηθήτω εἰς ἀμαρτίαν. Γενηθήτωσαν αἱ ἡμέραι αὐτοῦ ὀλίγαι, καὶ τὴν ἐπισκοπήν αὐτοῦ λαβέτω ἕτερος· » ἃ καὶ αὐτὰ ὀπίσσω ἐλήφθη ἐκ τῶν ἔκθασιν, ὁ ἱερὸς ἀπόστολος Πέτρος παραλαβὼν διεσάφησεν, ἐπ' αὐτὸν προδότην ἐφαρμύσας τὴν Γραφὴν. Καὶ σοὶ δὲ αὐτῷ πάρεστι συνοραῶν, εἰ μὴ καθέσταται ἐπὶ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος ἀρχῶν καὶ ἡγούμενος ἀμαρτωλῶς, ᾧ μετὰ τὰ τολμηθέντα αὐτοῖς κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρεδόθησαν, ἀντὶ τῶν πάλαι οικείων καὶ θεοφιλῶν ἀρχόντων ἀλλοφύλους καὶ εἰδωλολάτραις δουλεύειν καταναγκασμένοι. Τίς δ' οὐκ ἀνθαυμάσει προρῆψεως τὸ ἀποτέλεσμα; φήσαντος γὰρ τοῦ λόγου· « Γενηθήτωσαν αἱ ἡμέραι αὐτοῦ ὀλίγαι, » σαφὲς ὅπως βραχὺς ὁ πᾶς διεγένετο μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιβουλήν αὐτῶν χρόνος, καθ' ὃν ἔδοξαν διαμένειν· μεθ' ὃν τὴν ὑστάτην ὑπέμειναν πολιορκίαν καὶ τὴν παντελῆ καθάρσειν, ἐφ' ἣ καὶ τὴν ἐπισκοπήν αὐτῶν ἔλαβεν ἕτερος, ὁ διὰ Χριστοῦ συγκροτηθεὶς. Καὶ τὰ λοιπὰ δὲ τοῦ ψαλμοῦ αὐτοῖς τούτοις καταλλήλως νοήσεις· τὰ δὲ ἐξῆς, ὡς περὶ τινῶν υἱῶν τοῦ Ἰουδα λεγόμενα, ἐν τῷ, « Γενηθήτωσαν οἱ υἱοὶ αὐτοῦ ὄρφανοί, » καὶ τὰ παραπλήσια, ἀνάγοιτ' ἀν καὶ ἐπ' αὐτὸν μὲν προηγουμένως τὸν Ἰουδα, μετ' ἔκεινον δὲ καὶ ἐπὶ πάντας τοὺς ὁμοίους αὐτῷ τὸν σωτήριον λόγον προδιδόντας. Καταλλήλως δὲ νοήσεις καὶ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ τὰς ἀμαρτίας τῶν πατέρων αὐτοῦ, καὶ τῆς λεγομένης μητρὸς αὐτοῦ, τῆς τοῦ Ἰουδαίου ἔθνους συναγωγῆς. Περὶ αὐτῆς γὰρ ἡγοῦμαι λέγεσθαι τὸ, « Καὶ ἡ ἀμαρτία τῆς μητρὸς αὐτοῦ μὴ ἐθαλειφθῆι. » Πλὴν ὡσπερ ἐν τῇ πρὸ ταύτης προφητείᾳ πτωχὸς καὶ πέννης ὠνομάζετο ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, καθάπερ ἀπεδείξαμεν ἐν τῷ, « Μακάριος ὁ συνίων ἐπὶ πτωχῶν καὶ πέννητα· » τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἐν τῷ παρόντι ψαλμῷ τούτοις ἐπιπέκληται τοῖς ὀνόμασι. Τάδε γὰρ καὶ τάδε γενηθήτω τῷ Ἰουδα, καὶ τοῖς τὰ ὅμοια αὐτῷ ἐξηλωκόσι διὰ τὰ τετολμημένα αὐτῷ, φησί. Τίνα δὲ ταῦτα, ἐπιφέρει λέγων· « Ἀνθ' ὧν οὐκ ἐμνήσθη τοῦ ποιῆσαι ἔλεος, καὶ κατεδίωξεν ἄνθρωπον πέννητα καὶ πτωχὸν καὶ κατανευυγμένον τῇ καρδίᾳ τοῦ θανατώσαι. Καὶ ἠγάπησε κατάραν, καὶ ἤξει αὐτῷ· καὶ οὐκ ἠθέλησεν εὐλογῆναι, καὶ μακρυνθήσεται ἀπ' αὐτοῦ. » Οἷς ἐξῆς ἐπικαταβάς, αὐθις πέννητα καὶ πτωχὸν ἐαυτὸν ὀνομάζει λέγων· « Καὶ σὺ, Κύριε, Κύριε, ποιήσον μετ' ἐμοῦ ἔλεος ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός σου, ὅτι χρηστὸν τὸ ἔλεός σου. Ῥῦσαι με, ὅτι πτωχὸς καὶ πέννης εἰμι ἐγὼ. » Οἷς μεθ' ἕτερα ἐπιλέγει· « Τὰ γονατὰ μου ἠσθένησαν ἀπὸ νηστείας, καὶ ἡ σάρξ μου ἠλλοιώθη δι' ἔλασον· καὶ ἐγὼ ἐγενήθην δνειδὸς αὐτοῖς. Εἰδοσάν με, καὶ ἐσάλειψαν κεφαλὰς αὐτῶν. » Ἄ καὶ αὐτὰ τέλους ἐτύγχανεν ὅτε· οἱ παραπορευ-

66 Psal. cviii, 9.

67 ibid. 14.

68 Psal. xl, 2.

69 Psal. cviii, 16-18.

μενοι ἐβλασφημοῦν αὐτὸν, κινουῦντες τὰς κεφαλὰς αὐτῶν, καὶ λέγοντες· Ἄλλως ἔσωσεν, ἑαυτὸν οὐ δύναται σῶσαι. Ἐπεὶ δὲ εἰσέτι νῦν οἱ ἐκ περιτομῆς, τῆν τῶν πατέρων αὐτῶν εἰς ἑαυτοὺς ἀρὰν ἐπισπώμενοι, βλασφημίας καὶ ἀσεβείας ῥήμασι ἀναθεματίζειν τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν, καὶ τοὺς εἰς αὐτὸν πεπιστευκότας ἅπαντας εἰκόθασαι, τοῦτου χάριν ἐξῆς ἐπιλέγει· Καταράσσονται αὐτοὶ, καὶ σὺ εὐλόγησεις. Οἱ ἐπανιστάμενοί μοι αἰσχυνθήτωσαν· ὁ δὲ δούλος σου εὐφρανθήσεται. Ἐνδυσάσθωσαν οἱ ἐνδιαβάλλοντές με ἄνθρωποι, καὶ περιβαλέσθωσαν ὡς διπλοῖδα αἰσχυνῆν αὐτῶν. Ἐγὼ δὲ ἐξομολογήσομαι τῷ Κυρίῳ σφόδρα ἐν τῷ στόματί μου, καὶ ἐν μέσῳ πολλῶν αἰνέσω αὐτόν· ὅτι παρέστη ἐκ δεξιῶν πένητος, τοῦ σῶσαι ἐκ τῶν καταδικαζόντων τὴν ψυχὴν μου. Καὶ πρόδηλόν γε ὀπίσθους εἰσέτι καὶ νῦν οἱ τὰς κατ' αὐτοῦ ἀρὰς ἐν ταῖς αὐτῶν συναγωγαῖς ποιούμενοι παλαιούσι κακοῖς, ἀπὸ τῶν αὐτῶν χρόνων μὴδ' ὄλως ἀνανεῦσαι δεδουημένοι, ὅπως τε αὐτὸς αἶνον τῷ Πατρὶ ἐν μέσῳ πολλῶν ἔθων τὸν διὰ τῆς καινῆς Διαθήκης αὐτοῦ καταρτίζεται, συνεργὸν τὸν Πατέρα, καὶ τῆς αὐτοῦ δεξιᾶς πάρεδρον κεκτημένος· διὸ φησιν· Ἐν μέσῳ πολλῶν αἰνέσω αὐτόν, ὅτι παρέστη ἐκ δεξιῶν πένητος. Καὶ τὴν μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ σωτηρίαν διδάσκει, λέγων· Τοῦ σῶσαι ἐκ τῶν καταδικαζόντων τὴν ψυχὴν μου. Ἀνωτέρω γοῦν φήσας τό· Κατεδίωξεν ἄνθρωπον πένητα καὶ πτωχόν, καὶ κατανενυγμένον τῇ καρδίᾳ τοῦ θανατῶσαι, καὶ σαφῶς δηλώσας αὐτοῦ τὸν θάνατον περιγράφων τὴν προφητείαν τὴν μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ σωτηρίαν ἠνίκατο εἰπών· Ὅτι παρέστη ἐκ δεξιῶν πένητος, τοῦ σῶσαι ἐκ τῶν καταδικαζόντων τὴν ψυχὴν μου.

cumdem Patrem adiutorem et suæ dextræ assessorem obtinet, quas ob res ita loquitur: « In medio multorum laudabo eum, quia astitit a dextris pauperis. » Salutem præterea quæ ipsius mortem secuta est, docet his verbis: « Ut salvam faceret a persequentibus animam meam. » Supra enim cum illud dixerit: « Persecutus est hominem pauperem et egenum, et compunctum corde, ut morte afficeret, » planeque suam mortem indicaverit, dum prophetiam circumscribit: tum vero salutem quæ mortem ipsius secuta est, significavit, dicens: « Quoniam astitit a dextris pauperis, ut salvam faceret a persequentibus animam meam. »

Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου.—Ἔτι περὶ τοῦ Ἰουδα καὶ τῶν ἀργυρίων ἀνθ' ὧν τὸν Κύριον προῦδωκε, καὶ περὶ τῆς ἀποβολῆς τῶν παρὰ Ἰουδαίους ἀρχόντων τε καὶ ἀρχομένων.

« Καὶ λήψομαι ἐμαυτῷ δυο ῥάβδους, τὴν μίαν ἐκάλεσα κάλλος, καὶ τὴν ἑτέραν ἐκάλεσα σχολίνισμα, καὶ ποιμανῶ τὰ πρόβατά μου, καὶ ἐξαρῶ τοὺς τρεῖς ποιμένας ἐν μηνὶ ἐνὶ, καὶ βαρυνθήσεται ἡ ψυχὴ μου ἐπ' αὐτούς. Καὶ γὰρ αἱ ψυχαὶ αὐτῶν ἐπωρύνοντο ἐπ' ἐμὲ, καὶ εἶπα· Οὐ ποιμανῶ ὑμᾶς· τὸ ἀποθνήσκον ἀποθνησκέτω, καὶ τὸ ἐκλείπον ἐκλείπέτω, καὶ τὰ κατὰλοιπα ἐσθιέτωσαν, ἕκαστος τὰς σάρκας τοῦ πλησίον αὐτοῦ. Καὶ λήψομαι τὴν ῥάβδον τὴν καλὴν, καὶ ἀποβρῖψω αὐτὴν τοῦ διασκεδάσαι τὴν Διαθήκην μου, ἣν διεθέμην πρὸς πάντας τοὺς λαούς. Καὶ διασκεδασθήσεται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, καὶ γινώσκονται οἱ Χαναναῖοι τὰ πρόβατα τὰ φυλασσόμενά μοι, ὅτι Λόγος Κυρίου ἐστίν. Καὶ ἐρῶ πρὸς αὐτούς· Ἐὶ καλὸν ἐνώπιον

oratione progressus, rursus pauperem atque egenum seipsum nominat, dicens: « Et tu, Domine, Domine, fac mecum misericordiam propter nomen tuum, quia benigna est misericordia tua Libera me, quia egenus et pauper sum ego ». Quibus post alia adjungit: « Genua mea infirmata sunt a jejunio, et caro mea immutata est propter oleum: et ego factus sum opprobrium illis. Viderunt me et moverunt capita sua ». quæ sane ipsa nihilominus suum finem consecuta sunt, quo tempore qui præteribant, maledicebant ei moventes capita sua et dicentes: « Alios salvos fecit, seipsum non potest salvum facere ». Quoniam vero etiam nunc Judæi patrum suorum in seipsos **478** execrationem atrahentes execrabilibus et nefariis verbis detestari Salvatorem ac Dominum nostrum, omnesque quicumque in fidem ejus transierint, consuevere, idcirco deinceps adjungit: « Maledicent illi, et tu benedices. Qui insurgunt in me, confundantur: servus autem tuus lætabitur. Induantur qui detrahunt mihi, pudore, et operiantur sicut diploide, confusione sua. Ego autem constabor Domino in ore meo: et in medio multorum laudabo eum. Quoniam astitit a dextris pauperis, ut salvam faceret a persequentibus animam meam ». Et sane constat quam multis etiam nunc rebus adversus illum in suis conventibus jactant', quippe qui ab iisdem temporibus ne respirare quidem, aut suspicere unquam potuerint, quamque ille feliciter in medio multarum gentium per suum ipsius Novum Testamentum suo Patri laudem perficiat, dum

A Zacharia. — *Item de Juda et argenteis quibus Dominum prodidit, deque rejectione apud Judæos, tam eorum qui imperabant, quam eorum quibus imperabatur.*

« Et capiam mihi duas virgas, unam vocavi pulchritudinem, et alteram vocavi funiculum, et pascam oves meas, et auferam tres pastores in mense uno, et gravabitur anima mea super eos. **479** Etenim animæ eorum rugierunt super me, et dixi, Non pascam vos; quod moritur, moriatur, et quod deficit, deficiat: et quæ reliqua sunt devorent, unusquisque carnes proximi sui, et capiam virgam pulchram, et abjiciam eam, ad dissipandum Testamentum meum, quod disposui ad omnes populos, et dissipabitur in die illa, et cognoscent Chananæi oves quæ custodiuntur mihi, quod Verbum Domini est, et dicam ad eos: Si honestum est in conspectu vestro, date mercedem meam, aut renuite, et constituerunt mercedem meam, triginta argenteos. et

⁶⁹ Palm. cviii, 21, 22. ⁷⁰ ibid. 24, 25. ⁷¹ Matth. xxvii, 41, 42. ⁷² Psal. cviii, 28-31.

dixit Dominus ad me, Dimitte eos in fornacem, et specta num approbatum sit, quemadmodum probatus sum pro illis, et accepi triginta argenteos, et projeci eos in domo Domini in fornacem, et abjeci virgam alteram, quæ dicitur funiculus, ad dissipandum Testamentum inter Judam et Israel ⁷³. » Hæc igitur suum finem consecuta sunt, quo tempore, ut est apud Lucam, « abiens Judas locutus est cum principibus sacerdotum et scribis, et ducibus templi, quomodo illum eis traderet; et gavisus sunt, et pacti sunt argentum illi dare ⁷⁴. » Ut vero apud Marcum legimus, cum abiit « ad principes sacerdotum, ut illum proderet; illi autem gavisus sunt, et promiserunt ei se argentum daturus. » Verum apud hos quidem argentum simpliciter nominatum est. Apud Matthæum autem numerus quoque indicatur, qui sane ab eo quem posuit Zacharias minime discrepat. Dicit igitur Matthæus : « Tunc abiens unus de duodecim, qui dicitur Judas Iscariotes, ad principes sacerdotum, dixit eis : Quid vultis mihi dare, et ego eum vobis tradam ? illi autem constituerunt ei triginta stateres ⁷⁵. » Consentanea igitur hæc sunt ei quod in propheta dictum est a Domino : « Et constituerunt mercedem meam triginta argenteos. » Pro quo Symmachus quidem ait : « Et apprehenderunt mercedem meam triginta argenteos. » Aquila vero : « Et constituerunt mercedem meam triginta argenteos, » quibus illud adjungitur : « Et dixit Dominus ad me : Dimitte eos in fornacem, et vide num probatum sit, quemadmodum probatus sum pro illis. » Pro quo rursus Aquila quidem sic ait : « Et dixit Dominus ad me : Dimitte eos in fornacem, projice eos ad figulum, immensum pretium quo æstimatus sum pro illis, » **480** et sane attende quoniam pacto ipse Dominus pretium suum constietur triginta argenteos datum esse. Videtur autem ipsa verborum excogitatio talem præ se ferre sensum : Ego quidem Dominus a primo incipiens die nunquam desii meæ benignitatis indicia vobis Judæis impendere, innumerabilibusque vos beneficiis afficere, non solum dum ad vos ab initio prophetas mitto, sed etiam dum me ipsum vobis præsentem exhibeo, tum in monitis ac documentis, rationalibusque præceptis, tum in signis et portentis et aliis miraculorum generibus, tum etiam in sanationibus et medelis; vos ergo qui tanta beneficia digni habiti estis, date mercedem meam, aut renuite : sic quidem ab illis, ut par est, fructus pietatis, et indicia fidei erga se ipsum postulans. At illi (ut in ea quam proxime ante hanc posuimus propheta, dictum est), « pro eo ut me diligere, detrahebant mihi, et posuerunt adversum me mala pro bonis, et odium pro dilectione mea ⁷⁶; » et cum triginta argenteos constituerint, tanquam eum qui tanti venderetur, æstimaverunt. Sed quoniam uniuscujusque opus quale sit ignis probabit, merito imperat ut mittantur in fornacem

ὑμῶν ἐστι, ὄτε τὸν μισθὸν μου, ἢ ἀπέλασθε. Καὶ ἔστησαν τὸν μισθὸν μου τριάκοντα ἀργυροῦς. Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς μέ· Κάθεσ αὐτοὺς εἰς τὸ χωνευτήριον. Καὶ σκέψαι εἰ δοκιμὸν ἐστίν, ὃν τρόπον ἔδοκιμάσθην ὑπὲρ αὐτῶν. Καὶ ἔλαβον τοὺς τριάκοντα ἀργυροῦς, καὶ ἐνέβαλον αὐτοὺς εἰς τὸν οἶκον Κυρίου εἰς τὸ χωνευτήριον, καὶ ἀπέβριψα τὴν βλάβην τὴν δευτέραν τὸ σχοίνισμα, τοῦ διασκεδάσαι τὴν διαθήκην ἀνὰ μέσον Ἰούδα καὶ ἀνὰ μέσον Ἰσραὴλ. » Καὶ ταῦτα τέλους ἐτύγγανεν, ὅτε, κατὰ μὲν τὸν Λουκᾶν, « ἐπελάθον ἡ Ἰούδας συνελάλει τοὺς ἀρχιερεῦσι καὶ στρατηγῶσι τοῦ ἱεροῦ, ὅπως αὐτὸν παραδῶ αὐτοῖς· καὶ ἐχάρησαν, καὶ συνέθεντο αὐτῷ ἀργύρια δοῦναι. » Κατὰ δὲ τὸν Μάρκον, ὅπηνίκα ἐπέηλε πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς, ἵνα παραδῶ αὐτόν. Οἱ δὲ ἐχάρησαν, καὶ ἐπεγγέλαντο αὐτῷ ἀργύρια δοῦναι. » Ἄλλ' ἐν τούτοις μὲν ἀπλῶς τὸ ἀργύριον ὀνόμασται· παρὰ δὲ τῷ Ματθαίῳ μνημονεύεται καὶ ὁ ἀριθμὸς, συνάδων τῇ ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου παραθέσει. Λέγει δ' οὖν ὁ Ματθαῖος· « Τότε παρευθεὶς εἰς τῶν δώδεκα, ὁ λεγόμενος Ἰούδας Ἰσκαριώτης, πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς, εἶπεν αὐτοῖς· Τί θέλετέ μοι δοῦναι, καὶ γὰρ ὑμῖν παραδώσω αὐτόν; Οἱ δὲ ἔστησαν αὐτῷ τριάκοντα στατήρας. » Σύμφωνα οὖν ταῦτά ἐστι τῷ, « Καὶ ἔστησαν τὸν μισθὸν μου τριάκοντα ἀργυροῦς, » ἐν τῇ προφητείᾳ εἰρημένῳ ὑπὸ τοῦ Κυρίου. Ἀνθ' οὗ ὁ μὲν Σύμμαχος ἐποίησε· « Καὶ ἐστάθμισαν τὸν μισθὸν μου τριάκοντα ἀργυροῦς· » ὁ δὲ Ἀκύλας· « Καὶ ἔστησαν τὸν μισθὸν μου τριάκοντα ἀργυροῦς· » οἷς ἐπιλέγεται· « Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς μέ· Κάθεσ αὐτοὺς εἰς τὸ χωνευτήριον, καὶ σκέψαι εἰ δοκιμὸν ἐστίν, ὃν τρόπον ἔδοκιμάσθην ὑπὲρ αὐτῶν. » Ἀνθ' οὗ πάλιν ὁ μὲν Ἀκύλας φησί· « Καὶ εἶπε Κύριος· Ἦψον αὐτὰ πρὸς τὸν πλάστην. Ὑπερμεγέθης ἡ τιμὴ, ἣν ἐτιμήθην ὑπὲρ αὐτῶν. » Καὶ πρόσθετι τίνα τρόπον αὐτοῦ; ὁ Κύριος τιμὴν ἑαυτοῦ ὁμολογεῖ τοὺς τριάκοντα ἀργυροῦς δεδόσθαι. Ἔοικε δὲ ἡ τῆς λέξεως διάνοια τοιοῦτόν τινα ἐμφαίνειν νοῦν· Ἐγὼ μὲν ὁ Κύριος, ἐκ πρώτης ἀρχαίμενος ἡμέρας, οὐ διέλιπον τῆς ἑμαυτοῦ χρηστότητος ὑμῖν τοῖς ἐκ περιτομῆς δείγματα παρέχων, καὶ μυρία ὅσα ὑμᾶς εὐεργετῶν, οὐ μόνον τὰ διὰ τῶν ἀνεκαθεν προφητῶν, ἀλλὰ καὶ τὰ διὰ τῆς ἑμαυτοῦ παρουσίας, ἐν τε ταῖς προτρεπτικαῖς διδασκαλίαις καὶ τοῖς λογικοῖς μαθήμασιν, ἐν τε τοῖς σημείοις καὶ τέρασι, καὶ ταῖς δι-
 λαις ἱπαραδοξοποιαῖς, ταῖς τε ἰάσεσι καὶ ταῖς θεραπειαις· ὑμεῖς δὲ οἱ τῆς τοσαύτης εὐεργεσίας ἡξιωμένοι ὄτε τὸν μισθὸν μου, ἢ ἀπέλασθε· αἰτῶν αὐτοῦς, ὡς εἰκός, καρποῦς εὐσεβείας, καὶ δείγμα τῆς εἰς αὐτόν πίστεως. Οἱ δὲ, (κατὰ τὸ εἰρημένον ἐν τῇ πρὸ ταύτης παραθέσει,) « ἀντὶ τοῦ ἀγαπᾶν με ἐνδιέβαλλον με, καὶ ἔθεντο κατ' ἐμοῦ κακὰ ἀντὶ ἀγαθῶν, καὶ μίσος ἀντὶ τῆς ἀγαπήσεώς μου, » τριάκοντα ἀργυροῦς στήσαντες, ὡσπερ τοσοῦτου αὐτὸν πωλούμενον ἐτιμήσαντο. Ἄλλ' ἐπεὶ τὸ ἐκάστου ἔργον ὁποῖόν ἐστι τὸ πῦρ αὐτὸ δοκιμάσει, εἰκότως προστάττει καθῆναι αὐτοὺς εἰς τὸ χωνευτήριον, ἐπιλέγων· « Ὅν τρόπον ἔδοκιμάσθην ὑπὲρ αὐτῶν. » Χωνευτήριον δὲ

⁷³ Zachar. xi, 7, 14. ⁷⁴ Luc. xxii, 4, 5. ⁷⁵ Matth. xxvi, 14, 15. ⁷⁶ Psal. cviii, 4, 5.

ἐνταῦθα εἰσε τὸν οἶκον Κυρίου ὀνομάζειν. Εἰπόντος αὐτοῦ τοῦ Κυρίου, κατὰ τοὺς Ἑβδομήκοντα· «Κάθες αὐτούς εἰς τὸ χωνευτήριον, » ἐπιφέρει· «Καὶ ἐνέβαλον αὐτούς εἰς τὸν οἶκον Κυρίου, εἰς τὸ χωνευτήριον. » Κατὰ δὲ τὴν Ἀκύλαν· «Εἰπόντος τοῦ Κυρίου· Ῥίψον αὐτὸ, » ὁ δὲ ἔφη· «ὅτι τὸ ἀργύριον, πρὸς τὸν πλάστην, ἐπιφέρει· «Καὶ ἔρριψα ἐν οἴκῳ Κυρίου πρὸς τὸν πλάστην. » Κατὰ δὲ τὸν Σύμμαχον· «Εἰπόντος τοῦ Κυρίου· Ῥίψον αὐτὸ εἰς τὸ χωνευτήριον, » ἐπιφέρει λέγων· «Καὶ ἔρριψα αὐτὸ εἰς τὸν οἶκον Κυρίου, εἰς τὸ χωνευτήριον. » Μήποτε δὲ καὶ τοῦτο ἐπληροῦτο; ὅτε· «Ἰούδας, » ὁ παραδίδους τὸν Κύριον, εἰδὼν, ὅτι κατεκρίθη, μεταμεληθεὶς ἀπέστρεψε τὸ ἀργύριον τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ πρεσβυτέροις, λέγων· Ἥμαρτον παραδούς αἷμα ἀθῶον. Οἱ δὲ εἶπαν αὐτῷ· Τί πρὸς ἡμᾶς; σὺ ἔφει. Καὶ ρίψας τὰ ἀργύρια εἰς τὸν ναόν, ἀνεχώρησε· καὶ ἀπελθὼν ἀπήγγεστο. Οἱ δὲ ἀρχιερεῖς, λαθόντες τὰ ἀργύρια, εἶπαν· Οὐκ ἔστι βαλεῖν αὐτὰ εἰς τὸν κορβανᾶν, ἐπεὶ τιμὴ αἵματος ἐστίν. Συμβούλιον δὲ λαθόντες, ἠγόρασαν ἐξ αὐτῶν τὴν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως εἰς ταφὴν τοῖς ξένοις. Διὸ ἐκλήθη ὁ ἀγρὸς ἐκείνος ἀγρὸς αἵματος, ἕως τῆς σήμερον ἡμέρας. Τότε ἐπληρώθη τὸ ρῆθὲν διὰ Ἰερεμίου τοῦ προφήτου λέγοντος· Καὶ ἔλαβον τὰ τριάκοντα ἀργύρια, τὴν τιμὴν τοῦ τιμημένου, ὃν ἐτιμήσαντο ἀπὸ υἱῶν Ἰσραὴλ. Καὶ ἔδωκαν αὐτὰ εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως, καθὰ συνέταξέ μοι Κύριος. Ἐνθα καὶ ἐπιστήσεις, ἐπεὶ μὴ ταῦτα φέρεται ἐν τῇ τοῦ Ἰερεμίου προφητείᾳ, εἴτε χρὴ ὑπονοεῖν περιηρησθαι αὐτὰ ἐξ αὐτῆς κατὰ τινὰ βῆδιουργίαν, ἢ καὶ σφάλμα γραφικὸν γεγενῆσθαι, τῶν ἀμελέστερον τὰ τῶν ἱερῶν Εὐαγγελίων ἀντίγραφα πεποιημένων σφαλόντος τινός, καὶ ἀντὶ μὲν τοῦ Ζαχαρίου Ἰερεμίαν θεοεικότος, ὡς θεὸν οὕτως ἀναγεγράφαι· «Τότε ἐπληρώθη τὸ ρῆθὲν διὰ Ζαχαρίου τοῦ προφήτου· » ἀντὶ δὲ τοῦ, «Ἐνέβαλον αὐτούς εἰς τὸν οἶκον Κυρίου, εἰς τὸ χωνευτήριον, » ἐσφαλμένως πεποιηκότος· Καὶ ἔδωκαν αὐτὰ εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως. Σαφῶς γὰρ διὰ μὲν τῆς προφητείας εἰς τὸν τοῦ Κυρίου ναὸν ἔρριφθαι λέγεται τὸ ἀργύριον, καὶ δι' αὐτοῦ δὲ τοῦ Εὐαγγελίου εἰς τὸν ναόν. Ῥίψας γοῦν, φησὶν, «Ἰούδας τὰ ἀργύρια εἰς τὸν ναόν, ἀνεχώρησε. » Καὶ εἰκόσ γε ἐξ ἐκείνων τῶν ἀργυρίων βέβηλον γεγενῆσθαι τὸν ναόν, καὶ πεπληρωσθαι τὸ, «Ἰδοὺ ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἐρημος. » Καὶ ὅρα γε μήποτε χωνευτήριον ὁ οἶκος Κυρίου διὰ τοῦτο κέκληται, ἐπεὶ περ ὡς ἐν χωνείᾳ, μεταπλάττεσθαι τὰς ψυχὰς ἐκ τῆς τῶν θείων λόγων πυρώσεως ἐν τῷ τοῦ Θεοῦ οἴκῳ συμβαίνει· ἢ ἄλλως ἀπελέγχεται μὴ καθαρὰς, ὡς ἐν χωνευτηρίῳ πυρουμένας καὶ δοκιμαζομένας. Ὅπερ ὁ Ἀκύλας, «Ἐρριψα, » φησας, «τὸ ἀργύριον ἐν τῷ οἴκῳ Κυρίου πρὸς τὸν πλάστην, » σαφῶς διδάσκει, ὡς τοῦ Λόγου τοῦ θείου δίκην πλάστου κατοικοῦντος εἰς τὸν οἶκον Κυρίου, καὶ πλάττοντος καὶ ἀνανεοῦντος τὰς τῶν προσιόντων ψυχὰς. Πλὴν ἀλλ' ἐκείπερ ἡ τιμὴ τοῦ τιμημένου εἰς ἐκεῖνον μεταβληθεῖσα τὸν οἶκον βέβηλον αὐτὸν κατεστήσατο, εἰκότως εὐθὺς ἐπιλέγει· «Καὶ ἀπέρριψα τὴν βάρβαν

cem, illud adjungens : « Quemadmodum probatus sum pro illis. » Fornacem vero hoc loco ipsam domum Domini nominare videtur. Nam cum Dominus dixerit, ut est apud LXX, « Dimitte eos in fornacem, » tum adjungit : « Et projeci eos in domo Domini in fornacem. » Ut vero est apud Aquilam, « cum Dominus dixerit : Projice illud ipsum videlicet argentum ad figulum, » tum adjungit : « Et projeci illud in domo Domini ad figulum. » At vero, ex Symmachi editione, « cum Dominus dixerit, projice illud in fornacem, » tum adjungit verba illa : « Et projeci illud in domo Domini in fornacem. » Num igitur hoc tunc forsitan completum est, cum « Judas » qui Dominum prodidit, « videns quod condemnatus esset, pœnitentia ductus, retulit argentum principibus sacerdotum et senioribus, dicens : Peccavi tradens sanguinem innocentem. At illi dixerunt ei : Quid ad nos ? tu videris, et projectis argenteis in templo, recessit : et abiens laqueo se suspendit. Principes autem sacerdotum acceptis argenteis dixerunt : Non licet eos mittere in corbanam, quia pretium sanguinis est. Consilio autem inuito, emerunt ex illis agrum figuli in sepulturam peregrinorum. 481 Quapropter vocatus est ager ille, ager sanguinis, usque ad præsentem diem. Tunc impletum est quod dictum est per Jeremiam prophetam dicentem : Et acceperunt triginta argenteos pretium appetiati, quem appetiaverunt a filiis Israel, et dederunt eos in agrum figuli, sicut constituit mihi Dominus 77. » Ubi diligenter considerabis, cum hæc non habeantur apud Jeremiam prophetam, num arbitrari oporteat ea per quamdam malitiam ex illo sublata esse, an vero librarii erratum fuisse, qui negligentius sanctorum Evangeliorum exemplaria confecerit, et ex negligentia in errorem inciderit, et pro Zacharia posuerit Jeremiam : utpote, cum ita scripto opus fuerit, « tunc completum est, quod dictum est per Zachariam prophetam. » Pro eo autem quod perperam conversum est : « Et miserunt eos in domo Domini in fornacem, » dictum est illud : « Et dedi eos in agrum figuli. » Plane enim in ipsa prophetia in templo Domini projectum fuisse argentum dicitur, et ab Evangelio itidem in templo : « Projectis enim, inquit, Judas argenteis in templo, recessit. » Et sane æquum est ex illis argenteis templum fuisse profanatum, et completum fuisse illud : « Ecce relinquitur vobis domus vestra deserta 78. » Porro autem etiam illud contemplare, num fornax dicta sit domus Domini, propterea quod in templo Dei quasi in fornace conflatoris, animos ex divinorum sermonum calore atque igne transformari contingit, aut alioqui non puros dum tanquam in fornace igne explorantur, redargui. Idcirco Aquila dum ita convertit : « Et projecit argentum in domo Domini ad figulum, » plane nos docet quemadmodum divinum Verbum instar figuli habitet in domo Domini, et eorum qui

⁷⁷ Matth. xxvii, 3-40. ⁷⁸ Matth. xxiii, 38.

illuc accedunt animas informet ac renovet. Verumtamen cum pretium appretiati in illa domo projectum, eam ipsam profanam reddiderit, merito statim adjungit : « Et abjeci virgam alteram, quæ dicitur funiculus, ad dissipandum testamentum inter Judam et Israel. » Ex illo enim illa gentis multitudo abjecta est procul ab antiqua Dei tutela, quæ prius illos conservabat. Alteram autem virgam puto pro universa simul Judaica gente hoc in loco accipi oportere. Qua de causa illam etiam funiculum vocat, dicens : **482** « Unam vocavi pulchritudinem, et alteram vocavi funiculum. » Tum de altera evidenter adjungit illud : « Et abjeci virgam alteram, quæ dicitur funiculus, ad dissipandum testamentum inter Judam et Israel : » siquidem hi erant et funiculus et virga altera. Prior autem quæ pulchritudo nominata est, non alia fuerit quam ipsa Jerusalem, adoratioque Mosaica, omnisque prisca constitutio, quæ vetus dicitur testamentum, hocque ipsum vel ex ipsa prophetia plane constiterit, dum ait : « Et capiam virgam meam pulchram, et abjiciam eam ad dissipandum testamentum meum. » Vides ut testamentum quidem suum, virgam prioris esse dixerit ; alteram vero virgam, funiculum, et tamen se utramque abjecturum minatur, quamvis prius dixerit : « Et capiam mihi ipsi duas virgas, unam vocavi pulchritudinem, et alteram vocavi funiculum : » pro quo Aquila quidem sic convertit : « Unam vocavi decorem, et alteram vocavi funiculum. » Symmachus autem : « Hanc quidem vocavi decorem, illam autem vocavi funiculum. » Hoc igitur universæ gentis pulchritudinis decorisque nomine, divinam legem, et quod in ea continetur testamentum, merito appellat. Venerabilitas enim illa urbis Jerusalem, et quæ in ea ad munus pontificum sacerdotumque pertinebant, tum etiam omnia quæcunque olim apud illos populos ex divinis legibus, et ex veteri testamento de more prius administrabantur, decens quidam ornatus iis erant, qui talibus rebus ornarentur. Funiculus autem ipsa gentis multitudo apud ipsum quoque Mosem vocata est, in illis verbis : « Facta est portio Domini populus ejus Jacob, funiculus hereditatis ejus Israel. » At vero hujusce utriusque virgæ mutationem, magno impetu futuram iis temporibus, de quibus dictum est, divinat : utpote, cum et vetus, quod prius in ea erat, testamentum, et pulchritudo quæ in eadem olim cernebatur, delenda fuerit et ad nihilum redigenda, simulac pretio illius æstimato, qui triginta argenteis æstimatus est, illi pro sua ipsorum impietate meritæ ignominie obnoxii facti sunt; dicit igitur : « Et capiam virgam meam pulchram, et abjiciam eam ad dissipandum testamentum meum. » Et rursus : « Et abjeci virgam alteram, quæ dicitur funiculus. » Ad hæc, cum in prophetia dicitur illud : « Et auferam tres pastores in mense uno, » **483** arbitror sic tres ordines eorum significari, qui olim populo Dei præerant regum, pontificum et prophetarum; quoniam ab his tribus, quasi pa-

A τὴν δευτέραν τὸ σχοίνισμα, τοῦ διασκεδάσαι τὴν Διαθήκην ἀνὰ μέσον Ἰουδα καὶ ἀνὰ μέσον Ἰσραήλ. » Ἐξ ἐκείνου γὰρ τοι τὴ πληθὸς τοῦ ἔθνους ἀπερρίφη τῆς πάλαι πρότερον ἐφορώσης αὐτοὺς ἐπισκοπῆς τοῦ Θεοῦ. Δευτέραν δὲ βάρδον ἡγοῦμαι τὸ πᾶν ἀθρόως Ἰουδαίων ἔθνος ἐνταῦθα δηλοῦσθαι. Καλεῖ δ' οὖν αὐτὴν σχοίνισμα, λέγων· « Τὴν μίαν ἐκάλεσα κάλλος, καὶ τὴν δευτέραν ἐκάλεσα σχοίνισμα. » Καὶ σαφῶς ἐπιλέγει περὶ τῆς δευτέρας φάσκων· « Καὶ ἀπερρίψα τὴν βάρδον τὴν δευτέραν τὸ σχοίνισμα, τοῦ διασκεδάσαι τὴν Διαθήκην ἀνὰ μέσον Ἰουδα καὶ ἀνὰ μέσον Ἰσραήλ. » Οὗτοι γὰρ ἦσαν τὸ σχοίνισμα καὶ ἡ βάρδος ἡ δευτέρα. Ἡ δὲ πρότερα κάλλος ὠνομασμένη οὐδ' ἄλλη γένοιτο τῆς Ἱερουσαλήμ αὐτῆς, καὶ τῆς κατὰ Μωσέα λατρείας, ἀπάσης τε τῆς παλαιᾶς Διαθήκης· καὶ τοῦτο δὲ ἐξ αὐτῆς παρίσταται τῆς προφητείας φησάσης· « Καὶ λήψομαι τὴν βάρδον μου τὴν καλὴν, καὶ ἀπορρίψω αὐτήν, τοῦ διασκεδάσαι τὴν Διαθήκην μου. » Ὅρθῶς ὡς τὴν μὲν Διαθήκην ἑαυτοῦ τὴν βάρδον ἐφησεν εἶναι τὴν πρώτην, τὴν δευτέραν δὲ βάρδον τὸ σχοίνισμα, πληρὴ ἀμφοτέρως τὰς βάρδους ἀπορρίψειν ἀπειλεῖ, προειπὼν πρότερον· « Καὶ λήψομαι ἑμαυτῶ δύο βάρδους· τὴν μίαν ἐκάλεσα κάλλος, καὶ τὴν δευτέραν ἐκάλεσα σχοίνισμα· ἀνθ' ὧν ὁ μὲν Ἀκύλας φησὶ· « Τὴν μίαν ἐκάλεσα εὐπρέπειαν, καὶ τὴν ἐτέραν ἐκάλεσα σχοίνισμα. » ὁ δὲ Σύμμαχος· « Τὴν μὲν ἐκάλεσα εὐπρέπειαν, τὴν δὲ μίαν ἐκάλεσα σχοίνισμα. » Τοῦτο μὲν οὖν παντὸς ἔθνους κάλλος καὶ εὐπρέπειαν, τὸν θεῖον νόμον καὶ τὴν ἐν αὐτῷ περιεχομένην Διαθήκην ὠνόμασεν εἰκότως. Τὰ τε γὰρ σεμνὰ τῆς Ἱερουσαλήμ, καὶ τὰ τῆς ἀρχιερατικῆς λειτουργίας, καὶ πάντα ὅσα πάλαι πρότερον ἐν αὐτοῖς κατὰ τοὺς θεοὺς νόμους, καὶ κατὰ τὴν παλαιὰν Διαθήκην ἐπολιτεύετο, κόσμος εὐπρεπῆς ὑπῆρχε τοῖς ὑπὸ τούτων κοσμουμένοις. Σχοίνισμα δὲ τὸ πλῆθος τοῦ ἔθνους καὶ παρὰ Μωσεί κέκληται λέγοντι· « Ἐγενήθη μερὶς Κυρίου λαὸς αὐτοῦ Ἰακώβ, σχοίνισμα κληρονομίας αὐτοῦ Ἰσραήλ. » Ἀλλὰ γὰρ τῶν δύο τούτων βάρδων ἀθρόως μεταβολὴν γενήσεσθαι κατὰ τοὺς δηλοῦμένους χρόνους θεοπίζει, ὡς καὶ τῆς πάλαι ἐν αὐτῇ παλαιᾶς Διαθήκης, καὶ τοῦ πάλαι ἐν αὐτῇ κάλλους ἀφανισθησομένου, τοῦ τε σχοίνισματος καὶ τοῦ παντὸς ἔθνους διασκεδασθησομένου, ἐπὶ τὴν τιμὴν τοῦ τετιμημένου τριάκοντα ἀργυρίων τιμησάμενοι, τῆς σφῶν δυσσεβείας τὴν προσέκουσαν ἀτιμίαν ὑπόσχοιεν. Λέγει δ' οὖν· « Καὶ λήψομαι τὴν βάρδον μου τὴν καλὴν, καὶ ἀπορρίψω αὐτήν, τοῦ διασκεδάσαι τὴν Διαθήκην μου. » καὶ πάλιν· « Καὶ ἀπερρίψα τὴν βάρδον τὴν δευτέραν τὸ σχοίνισμα. » Ἐπὶ τούτοις ἐπὶ τὴ προφητεία φάσκει· « Καὶ ἐξαρθῶ τοὺς τρεῖς ποιμένας ἐν μηνὶ ἐνί, » νομίζω τρία τάγματα ἀνέντεσθαι τῶν πάλαι τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ προσώτων, βασιλέων, καὶ ἀρχιερέων, καὶ προφητῶν· ἐπεὶ καὶ διὰ τῶν τριῶν τούτων ποιμένων πάντα τὰ κατὰ τοὺς πάλαι πρότερον ὠνομαζέτο. Ἀλλ' ἐπειδὴ διαστρόφηται οἱ τρεῖς οὗτοι πεπύθασαι ποιμένας, καθ' ἕνα καιρὸν τὸν ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν (ὁ τε γὰρ βασιλεὺς παρανόμως αὐτῶν ἤγειτο, ἀλλόφυλός τις ὢν καὶ οὐκ οἰκεῖος τοῦ ἔθνους· ὁ τε

ἀρχιερεὺς. ὑπὸ Ῥωμαίων παραγενόμενος ἐπὶ τὴν λειτουργίαν. οὐ κατὰ τὴν τοῦ γένους διαδοχὴν οὐδὲ κατὰ τοὺς ἐννόμους θεσμούς ἐπὶ τὴν τιμὴν παρῆι· ὁ τε προφήτης μέχρις Ἰωάννου, παυσάμενος, οὐκέτι ἐν αὐτοῖς ἐνέργει, ἀπὲρ δὲ τούτου ψευδοπροφήτης τις ἀσεθῆς καὶ πλανῶν τὸν λαόν), εἰκότως τὰ τρία χαρίσματα, πάλαι πρότερον ὑπὲρ πάντα κόσμον εὐπερῆ τὸ πᾶν ἔθνος κοσμοῦντα, περιαιρήσειεν ὑφ' ἑνα καιρὸν ἀπειλεῖ λέγων· « Καὶ ἐξαρῶ τοὺς τρεῖς ποιμένας ἐν μηνὶ ἐνί, καὶ βαρυνθήσεται ἡ ψυχὴ μου ἐπ' αὐτούς· » ἀνθ' οὗ ὁ μὲν Ἀκύλας φησὶ· « Καὶ ἐκολοβώθη ἡ ψυχὴ μου ἐν αὐτοῖς· » ὁ δὲ Σύμμαχος· « Καὶ ὀλιγοψύχησα ἐν αὐτοῖς· » ὁ δὲ Θεοδοσίον· « Καὶ ὀλιγοψύχησεν ἡ ψυχὴ μου ἐπ' αὐτούς. » Καὶ τὸ αἰτίον γε τῆς ὀλιγοψυχίας διδάσκει, ἐπιλέγων· « Καὶ γὰρ αἱ ψυχαὶ αὐτῶν ἐπωρῦοντο ἐπ' ἐμέ· » ἀνθ' οὗ πάλιν ὁ Ἀκύλας· « Καὶ γε ἡ ψυχὴ αὐτῶν ἐπέρασαν ἐν ἐμοί· » ὁ δὲ Σύμμαχος· « Καὶ ἡ ψυχὴ αὐτῶν ἤκμασεν ἐν ἐμοί. » Ὅμοιον δὲ τῷ, « Καὶ γὰρ αἱ ψυχαὶ αὐτῶν ἐπωρῦοντο ἐπ' ἐμέ, » παρὰ τοῖς Ἑβδομήκοντα εἰρημένῳ, φέρεται παρὰ τῷ Ἱερεμῆϊ ἐκ προσώπου τοῦ Κυρίου κείμενον τό· « Ἐγκαταλείοιπα τὸν οἶκόν μου, ἀφῆκα τὴν κληρονομίαν μου, ἔδωκα τὴν ἡγαπημένην ψυχὴν μου εἰς χεῖρας ἐχθρῶν αὐτῆς· ἐγενήθη ἡ κληρονομία μου ἐμοὶ ὡς λέων ἐν δρυμῷ, ἔδωκεν ἐπ' ἐμέ τὴν φωνὴν αὐτῆς. Μὴ σπῆλαιον ὑαίνης ἡ κληρονομία μου ἐμοί; » Εἰκότως οὖν διὰ ταῦτα ἐξῆς ἐπιφέρει λέγων· « Καὶ εἶπα· Οὐ ποιμανῶ ὑμᾶς· τὸ ἀποθνήσκον ἀποθνήσκειτω, καὶ τὸ ἐκλείπον ἐκλείπεται, καὶ τὰ κατάλοιπα ἐσθιέτωσαν, ἕκαστος τὰς σάρκας τοῦ πλησίον ἐαυτοῦ· » μεθ' ἃ ἐπιλέγει· « Καὶ λήψομαι τὴν βλάβον μου τὴν καλὴν, καὶ ἀπορρίψω αὐτήν· » ἀνθ' οὗ Ἀκύλας, « Καὶ ἔλαβον, » φησὶ, « τὴν βλάβον μου, τὴν εὐπρέπειαν, καὶ περιέκοψα αὐτήν, » δηλαδὴ τὴν κατὰ Μωσέα λατρείαν. Οὐκοῦν ἡ μὲν πρώτη βλάβος ἡ ἐν ἀρχαῖς τοῦ λόγου πρώτη, συντριβήσεσθαι καὶ ἀπορρίψεσθαι λέγεται. Ὅτε δὲ ἡ τιμὴ τοῦ τετιμημένου, καὶ τὸ ὑπὲρ αὐτοῦ τῷ προδότη δοθὲν ἀργύριον ἐβλήθη εἰς τὸν οἶκον Κυρίου, ὡς εἰς χωνευτήριον, τότε δὴ καὶ τὰ περὶ τῆς δευτέρας βλάβου, τοῦ παντὸς ἔθνους δηλαδὴ, ἀκολούθως οἷα πείσεται προφητεύεται ἐν τῷ, « Καὶ ἀπέβριψα τὴν βλάβον τὴν δευτέραν τὸ σχοινοῖσμα, τοῦ διασκεδάσαι τὴν διαθήκην ἀνά μέσον Ἰούδα καὶ ἀνά μέσον Ἰσραὴλ· » καὶ ἐπειδὴ περ ἀποβολὴν ἐκείνων σαφῶς διὰ τούτων ὁ λόγος ἐμήνυσεν, εἰκότως ἐξῆς οὐκέτ' αὐτοὺς ἐπιγνώσεσθαι τὴν τῶν προφητευομένων δυνάμιν φησιν, ἀλλὰ τοὺς Χαναναίους, λέγων· « Καὶ γινώσκονται οἱ Χαναναῖοι τὰ πρόβατα τὰ φυλαττόμενά μοι, διότι λόγος Κυρίου ἐστὶ. » Τίνες δ' ἂν εἴεν οἱ Χαναναῖοι ἀλλ' ἢ ἡμεῖς οἱ πρὶν ἀλλόφυλοι, καὶ ἐξ ἀπάντων τῶν πάλαι ἀθῶν καὶ ἀσεβῶν ἔθνων πρόβατα τῷ Χριστῷ πεφυλαγμένοι; οἱ καὶ διὰ τῆς αὐτοῦ χάριτος μεταβεβλήμεθα, καὶ συνέντες τὰ θεοεπισπόμενα, γινώσκιν ἀληθῆ τοῦ λόγου τοῦ Κυρίου εἰλήφαμεν. Ἐγνωμέν τε ἡμεῖς οἱ Χαναναῖοι καὶ συνήκαμεν τὰ δηλούμενα· οὐκ ἔγνωσαν δὲ οὐδὲ συνήκαν οἱ τὸν Ἰσραὴλ αὐχοῦντες καὶ ἐπὶ τῷ σπέρματι Ἀβραάμ ἐπαίρομενοι.

A storibus, omnia quæ ad illos veteres olim pertinebant, gubernabantur. Sed quando tres isti pastores uno tempore conversionem passi sunt, Salvatore utique nostro adveniente (nam et rex præter leges creatus, non ab ipsorum genere oriundus, sed externus ipsis tunc præerat; et pontifex a Romanis ad sacram functionem proventus, non ex successione generis, neque secundum leges atque instituta, honorem illum obtinebat; nec propheta, qui usque ad Joannem perveniens, desierat, amplius apud eos operabatur, sed loco ejus mendax quidam propheta et impius populum decipiebat), merito tria illa dona, quæ quondam supra omne ornamentum ac decus totam illam gentem ornabant, sublaturum se uno tempore minatur, dicens: « Et auferam tres pastores in mense uno, et gravabitur anima mea super eos; » pro quo Aquila quidem sic ait: « Et mutilata est anima mea in eis; » Symmachus autem: « Et exanimatus sum in eis; » Theodotion autem: « Et exanimata est anima mea super eos. » Et causam exanimationis ostendit in iis quæ adjungit: « Etenim animæ eorum rugierunt super me, » pro quo rursus Aquila hoc modo convertit: « Etenim anima eorum immaturuit in me, » Symmachus autem: « Et anima eorum invaluit in me. » Illi vero quod apud LXX dictum est: « Etenim animæ eorum rugierunt super me, » simile quiddam fertur etiam apud Jeremiam, quod ex persona Domini profertur his verbis: « Dereliqui domum meam, dimisi hæreditatem meam, dedi dilectam animam meam in manus inimicorum ejus, facta est hæreditas mea mihi ut leo in silva, dedit super me vocem suam, nunquid spelunca hyænx hæreditas mea mihi? » has igitur ob res merito deinceps adjungit: « Et dixi, Non pascam vos; quod meretur, moriatur, et quod deficit, deficiat, et quæ reliqua sunt devorent, unusquisque carnes proximi sui. » Post quæ subjicit: « Et capiam virgam meam pulchram, et abjiciam eam. » Pro quo Aquila: « Et accepi, inquit, virgam meam, decorem, et excidi illam, » Mosaicam videlicet adorationem. Ergo prima quidem virga initio sermonis, prima item quæ frangatur et abjiciatur, fore dicitur. 484 Cum autem præmium ejus, qui æstimatus est, et pro eo argentum proditori erogatum, projectum est in domum Domini tanquam in fornacem, tum vero etiam ea quæ ad alteram virgam, hoc est, quæ ad universam gentem pertinent, quid latura sint mali, prophetice declaratur in illis verbis: « Et abjici virgam alteram, funiculum ad dissipandum testamentum inter Judam et Israel: » et quoniam illorum rejectionem his verbis plane oraculum indicavit, merito deinceps non amplius illos vim prophetiarum intellecturos affirmat, sed Chananæos, sic dicens: « Et cognoscent Chananæi, oves quæ custodiuntur mihi, quod verbum Domini est. » Cæterum, qui tandem alii fuerint hi Chananæi, quam nos ipsi? qui prius alieni eramus, et qui ex

¹⁹ Jer. xii, 8, 9.

universi olim profanis atque impiis gentibus, oves Christo custoditi sumus? qui etiam beneficio illius sumus immutati, et ipsa vaticinia prophetarum intelligentes, cognitionem veram verbi Domini accepimus. Iidem nos qui sumus Chananæi, novimus atque intelleximus ea quæ dicuntur. Non novimus autem neque intellexerunt, qui nomine Israel gloriantur, et qui semen Abrahamæ jactare consueverunt.

A Jeremia. — Item de Juda nominatim.

« Peccatum Juda scriptum est stylo ferreo in ungue adamantino, exaratum super latitudinem cordis ejus, et in cornibus altarium vestrorum. Cum recordati fuerint filii eorum ararum suarum et lucorum suorum in ligno denso et in collibus excelsis, robur tuum et omnes thesauros tuos in direptionem dabo, et excelsa tua in peccato in omnibus finibus tuis, et privaberis et humiliaberis ab hæreditate, quam dedi tibi, et transferam te ad inimicos tuos in terram quam non nosti; quoniam ignis accensus est in furore meo, usque in sæculum ardebit⁹⁰. » Tametsi hæc non apud LXX, attamen in Hebraico nacti atque in reliquorum interpretum editionibus, item in exquisitoribus quoque ipsorum LXX exemplaribus cum appositione stellarum, 485 necessario ea apposuimus, tanquam ea quæ nominatim ipsum proditorem Judam significent, et peccatum quod ab illo commissum est, fieri non posse ut unquam aboleatur. Hoc enim mihi videtur significare illud: « Peccatum Juda scriptum est stylo ferreo in ungue adamantino. » Poterunt item referri ad universam Judæicam gentem, quibus deinceps ipso ordine post ipsorum scelus indelebile, extremam, quæ ipsos punitura est, perniciem interminatur, quæ non est nunc sigillatim ad verbum interpretandi tempus. Sed quando tam multa hactenus de eo, qui Salvatorem ac Dominum nostrum erat proditurus, aliisque qui illi insidias facturi erant, divinitus prædicta exposuimus: tempus jam fuerit quæ sub ipsam ejusdem passionem eventura fuerunt, ut item divinitus per prophetas denunciata sint, inveni.

Ab Amos. — De solis defectu, qui in ipsa Salvatoris nostri passione accidit, et de extremo Judæicæ gentis interitu.

« Jurat Dominus in superbiam Jacob, si obliviscetur in victoriam omnia opera vestra, et super his non turbabitur terra, et lugebit omnis qui habitat in ea, et ascendet quasi fluvius consummatio, et descendet quasi fluvius Ægypti, et erit in die illa, dicit Dominus, occidet sol in meridie, et obtenebrabitur super terram in die lux, et convertam solemnities vestra in luctum, et omnia cantica vestra in lamentum, et inducam super omnem lumbum saccum, et super omne caput calvitiam, et ponam eum tanquam luctum dilecti, et qui cum eo fuerit tanquam diem doloris: ecce dies veniunt, dicit Dominus, et mittam famem in terram, non famem panis, neque sitim aquæ, sed famem audiendi ver-

⁹⁰ Jer. xvii, 1-4.

A Ἀπὸ τοῦ Ἱερεμίου. — Ἐπιπερὶ τοῦ Ἰούδα δρομαστὶ.

« Ἀμαρτία Ἰούδα γέγραπται ἐν γραφείῳ σιδηρῷ, ἐν ὄνυχι ἀδαμαντίνῳ, ἐγκεκολλημένη ἐπὶ τοῦ στήθους τῆς καρδίας αὐτοῦ, καὶ τοῖς κέρασι τῶν θυσιαστηρίων ἡμῶν. Ἡνίκα ἀναμνησθῶσιν οἱ υἱοὶ αὐτῶν τὰ θυσιαστήρια αὐτῶν, καὶ τὰ ἔθνη αὐτῶν ἐπὶ ξύλου δασέος, καὶ ἐπὶ βουνῶν μετεώρων, ἰσχύ σου καὶ πάντας τοὺς θησαυροὺς σου εἰς προνομὴν δώσω, καὶ τὰ ὑψηλά σου ἐν ἀμαρτίᾳ ἐν πᾶσι τοῖς ὁρίοις σου. Καὶ ἀφαιρεθήσῃ, καὶ ταπεινωθήσῃ ἀπὸ τῆς κληρονομίας, ἧς ἔδωκά σοι, καὶ ἀναβιβῶ σε ἐν τοῖς ἐχθροῖς σου ἐν τῇ γῆ, ἣν οὐκ ἔγνωσ· ὅτι πῦρ ἐκκέκαυται ἐν τῷ θυμῷ μου, ἕως αἰῶνος καυθήσεται. » Εἰ καὶ μὴ παρὰ τοῖς Ἑβδομήκοντα, ἀλλ' οὖν ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ ταῦτα εὐρόντες, καὶ ἐν ταῖς τῶν λοιπῶν ἐρμηνευτικῶν ἐκδόσεσιν, ἐτι μὴν μετὰ παραθέσεως ἀστερίσκων καὶ ἐν τοῖς ἀκριβέσι τῶν παρὰ τοῖς Ἑβδομήκοντα ἀντιγράφοις, ἀναγκαίως αὐτὰ παρεθέμεθα, ἅτε καὶ ὀνομαστὶ τὴν προδότην Ἰούδα δηλοῦντα, καὶ τὴν πεπραγμένην αὐτῷ ἀμαρτίαν ἀνεξάλειπτον εἶναι διδάσκοντα. Τοῦτο γὰρ αἰνίττεσθαι μοι δοκεῖ τὸ, « Ἀμαρτία Ἰούδα ἐγγέγραπται ἐν γραφείῳ σιδηρῷ, ἐν ὄνυχι ἀδαμαντίνῳ. » Εἴη δ' ἂν καὶ ἐπὶ πᾶν τὸ Ἰουδαίων ἔθνος ἀναφερόμενα, οἷς ἐξῆς καὶ ἀκολούθως μετὰ τὴν ἀνεξάλειπτον αὐτῶν ἀσέθειαν τὴν μετελθόντα αὐτοὺς ἔσχατον κληθρὸν ἀπειλεῖ· ἅπερ κατὰ λέξιν ἐρμηνεύειν οὐ τοῦ παρόντος τυγχάνει καιροῦ. Ἀλλὰ γὰρ τοσοῦτων περὶ τοῦ προδῶσιν μέλλοντος τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν, τῶν τε ἄλλως ἐπιθεβουλευκότων αὐτῷ προαναφωρηθέντων, καιρὸς ἰδεῖν καὶ τὰ ἀμφὶ τὸ πάθος αὐτοῦ μέλλοντα συμβῆσεσθαι θεσπιζόμενα.

Ἀπὸ τοῦ Ἀμώς. — Περὶ τῆς ἐκλείψεως τοῦ ἡλίου, τῆς ἐπὶ τῷ πάθει τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν γεγενημένης, καὶ περὶ τοῦ παντελοῦς ὀλέθρου τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους.

« Ὁμνύει Κύριος κατὰ ὑπερηφανίας Ἰακώβ, εἰ ἐπιλησθήσεται εἰς νίκος πάντα τὰ ἔργα ὑμῶν, καὶ ἐπὶ τούτοις οὐ ταραχθήσεται ἡ γῆ, καὶ πενθήσῃ πᾶς ὁ κατοικῶν ἐν αὐτῇ, καὶ ἀναθήσεται ὡς ποταμὸς ἡ συντέλεια, καὶ καταθήσεται ὡς ποταμὸς Αἰγύπτου. Καὶ ἔσται ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, λέγει Κύριος, δύσειται ὁ ἥλιος μεσημβρίας, καὶ συσκοτάσει ἐπὶ τῆς γῆς ἐν ἡμέρᾳ τὸ φῶς. Καὶ μεταστρέψω τὰς ἑορτὰς ὑμῶν εἰς πένθος, καὶ πάσας τὰς ἑορτὰς ὑμῶν εἰς θρήνον· καὶ ἀναβιβῶ ἐπὶ πᾶσαν ὄσφιν σάκκων, καὶ ἐπὶ πᾶσαν κεφαλὴν φαλάκρωμα· καὶ θήσομαι αὐτὸν ὡς περ πένθος ἀγαπητοῦ, καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ ὡς ἡμέραν ὀδύνης. Ἰδοὺ ἡμέραι ἔρχονται, λέγει Κύριος, καὶ ἐξαποστελώ λιμὸν ἐπὶ τὴν γῆν, οὐ λιμὸν ἄρτου, οὐδὲ

δίσαν ὕδατος, ἀλλὰ λιμὸν τοῦ ἀκοῦσαι λόγον Κυρίου. Καὶ σαλευθήσονται ὕδατα ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ βορρᾶ ἕως ἀνατολῶν περιδραμούνται ζητοῦντες τὸν λόγον Κυρίου, καὶ οὐ μὴ εὕρωσι. » Τὴν κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ὕβριν καὶ ὑπερηφανίαν καὶ ἐπανάστασιν, ἣν ἐπανεστήσαν αὐτῶ οἱ ἐκ περιτομῆς, θεσπίζουσα ἡ παρούσα προφητεία, ὁμνῦναι τὴν Κύριόν φησι καθ' ὑπερηφανίας Ἰακώβ, ὡς οὐ μὴ γένοιτο λήθη τῶν κατ' αὐτοῦ τετολημμένων αὐτοῖς, καὶ ὅτι πένθους ἄξια πείσεται ἡ γῆ αὐτῶν μετὰ καὶ τῶν οἰκητόρων, καὶ ὅτι οὐκέθ' ὡς τὸ πρὶν εἰς βραχὺ παιδευθέντες αὐθις ἀποκατασταθήσονται, ἀλλ' εἰς συντέλειαν τὰ κατ' αὐτοὺς ἤξει. « Ἀναθήσεται γοῦν, » φησὶν, « ὡς ποταμὸς ἡ συντέλεια αὐτῶν, » τὴν ἐπελθοῦσαν αὐτοῖς οὐδ' ἄλλοτε ἢ κατὰ τὴν Ῥωμαίων βασιλείαν ὄργην, ποταμὸν ἀναθησόμενον ἐπ' αὐτοὺς, ὡς ἐν ὕψει τὸ πρὶν ὄντας, αἰνιτόμενος. Καὶ δὴ μετὰ τὴν δηλωθεῖσαν κατ' αὐτῶν ἐκ τοῦ Θεοῦ ὄργην, αὐθις τὰ κατ' αὐτοὺς πράγματα, « ὡς ποταμὸς, » φησὶν, « Αἰγύπτου καταθήσεται: » δι' ὧν οἶμαι δηλοῦσθαι, ὅτι τὰ πάλαι μετέωρα καὶ παρὰ Θεῶν τετιμημένα, καὶ ὡς περ ἐν ὕψει κείμενα πλεονεκτήματα τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, ὅμοια τοῖς ῥυσσοῖς καὶ δίκην ποταμοῦ παρατρέχουσι τῶν ἀπίστων ἔθνῶν πράγμασι καταστήσεται, ἀφ' ὕψους τε εἰς ταπεινὸν περιτραπήσεται. Εἶθ' ἐξῆς τούτοις αὐτὰ δὴ τὰ ἀμφὶ τὸν καιρὸν τοῦ σωτηρίου πάθους συμβεβηκότα δηλῶν. « Ἐν ἐκείνῃ, » φησὶ, « τῇ ἡμέρᾳ, λέγει Κύριος, δύσεται ὁ ἥλιος μεσημέριαις, καὶ συσκοτάσει ἐπὶ τῆς γῆς ἐν ἡμέρᾳ τὸ φῶς: » ἃ καὶ ἐναργῆ τὴν ἐκθασιν εἰληφεν, ὅτε τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ὑψωθέντος, κατὰ τὸν εὐαγγελιστὴν, « ἀπὸ ἑκτῆς ὥρας σκότος ἐγένετο ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν ἕως ὥρας ἑννάτης: » περὶ δὲ τὴν ἐννάτην ὥραν ἀνεόδησεν ὁ Ἰησοῦς φωνῇ μεγάλῃ, λέγων· Ἥλει, Ἥλει, λαμμᾶ σαβαχθανί. Τούτων δὲ τούτων ἐπιτελεσθέντων τὸν τρόπον, ἐξῆς ἐπιλέγει· « Καὶ μεταστρέψω τὰς ἑορτὰς ὑμῶν εἰς πένθος, καὶ πάσας τὰς ψᾶς ὑμῶν εἰς θρῆνον· καὶ ἀναδιῶ ἐπὶ πᾶσαν ὄσφυν σάκκου, καὶ ἐπὶ πᾶσαν κεφαλὴν φαλάκρωμα· καὶ θύσομαι αὐτὸν, ὡς περ πένθος ἀγαπητοῦ, καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ, ὡς ἡμέραν ὀδύνης. Ἰδοὺ ἡμέραι ἔρχονται, λέγει Κύριος, καὶ ἐξαποστελῶ λιμὸν ἐπὶ τὴν γῆν, οὐ λιμὸν ἄρτου, οὐδὲ δίσαν ὕδατος, ἀλλὰ λιμὸν τοῦ ἀκοῦσαι λόγον Κυρίου, » καὶ τὰ ἐξῆς· ἅπερ ἅπαντα, διὰ τὴν ὑπερηφανίαν αὐτῶν τὴν κατὰ τοῦ Χριστοῦ γεγενημένην ἐσεσθαι προφητευθέντα, ἐναργῆ τὴν ἐκθασιν τῆς προβρόχσεως ἀπεδείξατο μετὰ τὴν κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιβουλήν αὐτῶν. Οὐ πρότερον γοῦν, ἀλλ' ἐξ ἐκεῖνου καὶ εἰς δεῦρο μετέστρεψεν αὐτῶν ὁ Θεὸς τὰς ἑορτὰς εἰς πένθος, καὶ τὰς ψᾶς εἰς θρῆνον, τῆς περιδοῆτου μητροπόλεως ἀποστερήσας αὐτοὺς, καὶ τὸ ἐν αὐτῇ σεμνὸν ἀγίασμα, κατὰ τὴν ἐπὶ Τίτου καὶ Οὐεσπασιανοῦ Ῥωμαίων αυτοκρατόρων ἡγεμονίαν καθελὼν, ὡς μὴδὲ ἐλθόντας δύνασθαι ἐπ' αὐτῆς τὰς ἐννόμους ἑορτὰς καὶ πανηγύρεις ἐπιτελεῖν. Τί δεῖ λέγειν, ὡς ὁ λιμὸς τοῦ ἀκοῦσαι λόγον Κυρίου πάντας αὐτοὺς μετῆλθεν, ἀνθ' ὧν ἐξήλασαν ἑαυτῶν τὸν τοῦ

Abum Domini, et commovebuntur aquæ a mari usque ad mare, et ab aquilone usque ad orientem circumdant quærentes verbum Domini, et non invenient ⁸¹. » Contumeliam et superbiam et insolentiam adversus Salvatorem nostrum, quam in illum excitarunt Judæi, hæc prophetia prædicens, jurare Dominum ait contra superbiam Jacob, **486** non futuram esse oblivionem eorum, quæ contra ipsum ausi sint, dignaque luctu mala passuram esse ipsorum terram, una cum habitatoribus, neque ultra sicut prius, ubi breviter emendati fuerint, esse iterum restituendos, sed in consummationem, quæ ad ipsos spectant, esse ventura. « Siquidem ascendet, inquit, ut fluvius consummatio ipsorum: » sic utique iram quæ illos non alias quam Romanis regnantibus invaserit, per fluvium ascensurum super eos, veluti qui prius in sublimi versarentur, significans. Deinceps post hanc, de qua dictum est, contra illos immissam a Deo iram, rursus ad illos spectantia negotia, persequitur: « Ut fluvius, inquit, Ægypti descendet. » Quibus verbis significari arbitror, quæ olim sublimia et apud Deum venerabilia fuerint, et quæ quasi in sublimi positæ Judaicæ gentis prælationes, ea similia et fluentis, et rebus nationum fide carentium, fluvii instar labentibus, esse constituenda, ac de sublimiori in inferius esse præcipitanda. Deinde post hæc ipsa quæ dicta sunt, ipso ordine ea quæ sub ipsam salutaris passionis tempus evenerint, aperiens: « In illo, inquit, die, dicit Dominus, occidet sol in meridie, et obtenebrabitur super terram in die lux, » quæ sane evidentem exitum sortita sunt, tunc cum Salvatore in altum sublato, ut est apud evangelistam, « A sexta hora tenebræ factæ sunt super universam terram usque ad horam nonam; et circa horam nonam exclamavit Jesus voce magna dicens: Eli, Eli, lamma sabachthani ⁸². » Quæ cum in hunc modum suum finem contigerint, deinceps adjungit: « Et convertam solemnities vestra in luctum, et omnia cantica vestra in lamentum, et inducam super omnem lumbum saccum, et super omne caput calvitiam, et ponam eum sicut luctum dilecti, et eos qui cum ipso fuerint, ut diem doloris. Ecce dies veniunt, dicit Dominus, et mittam famem super terram, non famem panis, neque sitim aquæ, sed famem audiendi verbum Domini, » et quæ sequuntur: quæ quidem omnia propter superbiam ipsorum, qua adversus Christum usi sunt, divinitus prædicta, evidentem oraculi exitum ostenderunt, post ipsorum adversus Salvatorem nostrum insidias. Non ergo ante illud tempus, sed ex illo tempore in hunc usque diem solemnities illorum in luctum convertit Deus, et cantica in lamentum: quippe qui illos celeberrima civitate privaverit, et venerabile illud sanctuarium quod in illa erat, **487** Tito ac Vespasiano apud Romanos imperantibus, everterit, usque adeo ut non amplius venire

⁸¹ Amos viii, 7-12. ⁸² Matth. xxvii, 43, 46.

et celebrare in ea legitima solemnia, et legitimos Λ Θεοῦ Λόγον, ὁμοθυμαδὸν αὐτὸν ἀρνησάμενοι, καὶ conventus possint. Cæterum, quid opus est dicere, ἀπαρνηθέντες ὑπ' αὐτοῦ; quemadmodum fames audiendi verbum Domini, omnes illos invaserit? propterea quod procul a seipsis Dei Verbum exegerint, cum illud uno animo negaverunt, et ab eodem negati sunt.

A Zacharia. — Item de solis defectu, et de tempore salutaris Passionis.

« Et adveniet Dominus Deus meus, et omnes sancti cum eo; in die illa non erit lux, et frigus, et gelu erit in uno die, et dies ille notus Domino, et neque dies, neque nox, ad vesperam erit lux, et in die illa egredietur aqua viva de Jerusalem, dimidium ejus in mare primum, et dimidium ejus in mare extremum, in æstate et in vere erit sic, et erit Dominus in regem super universam terram; in die illa erit Dominus unus, et nomen ejus unum, ambiens omnem terram et solitudinem⁴³. » Hæc quoque in adventu Salvatoris nostri completa sunt: cum advenit, sive cum suis sacris apostolis, sive cum suis sanctis, divinis videlicet quibusdam potestativibus et incorporeis spiritibus, necnon angelis et ministris suis, de quibus dictum est in sacris Evangeliiis, quod utique ad illum accesserint angeli, et illi ministraverint. Porro autem die illo (sic autem sacræ litteræ consueverunt omne tempus vocare, quo ille inter homines versatus est) una cum aliis prædictionibus etiam quod nunc tractatur, oraculum completum est, cum utique sub illius passionis tempus ab hora sexta tenebræ factæ sunt super universam terram usque ad horam nonam. Ex quo sic ait prophetia: « In die illa non erit lux. » Et rursus: « Et neque dies, neque nox, ad vesperam erit lux, » quibus verbis perspicue indicari puto illius temporis conditionem, cum Salvatore nostro altius sublato in ipsa diei luce, **488** nox ab hora sexta id, quod circum terram est, obtinuit usque ad horam nonam. Post quam rursus desinentibus tenebris, dies et lux reversa est: post quæ rursus consueta nox secuta est. Quæ omnia sermo propheticus innuit, ubi ait: « Et dies ille notus Domino, et neque dies, neque nox, ad vesperam erit lux, » dies quidem ille non erat, propter meridianas tenebras, sed nec item nox, propter ipsius diei recursum, quem indicavit significans per illa verba, « ad vesperam erit lux. » Quis autem non admiretur etiam hibernæ horæ commemoratorem? quam ipsam itidem divinavit oraculum, cum ait: « Et frigus et gelu erit. » Quod item ipsum Evangelii testimonium commendat, cum Petrus dum Jesum sequitur, accenso igne in atrio Caiphæ, una cum aliis calefaciebat se. Proinde Joannes frigoris quoque mentionem apertissime facit, dicens: « Stabant servi et ministri ad prunas, quia frigus erat, et calefaciebant se⁴⁴. » Et ad verbum quidem hujusmodi finem contigerunt, quæ sic prædicta sunt: ad sensum vero, cum Judæis salutare

Ἐπὶ τοῦ Ζαχαρίου. — Ἔτι περὶ τῆς ἐκλείψεως τοῦ ἡλίου, καὶ τοῦ κατὰ τὸ σωτήριον πάθος καιροῦ.

« Καὶ παρέσται Κύριος ὁ Θεός μου, καὶ πάντες οἱ ἅγιοι μετ' αὐτοῦ. Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ οὐκ ἔσται φῶς, καὶ ψυχὸς καὶ πάχος ἔσται μίαν ἡμέραν. Καὶ ἡ ἡμέρα ἐκείνη γνωστὴ τῷ Κυρίῳ, καὶ οὐχ ἡμέρα, καὶ οὐ νύξ, τὸ πρὸς ἑσπέραν ἔσται φῶς. Καὶ ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἐξελεύσεται ὕδωρ ζῶν ἐξ Ἱερουσαλήμ, τὸ ἡμισυ αὐτοῦ εἰς τὴν θάλασσαν τὴν πρώτην, καὶ τὸ ἡμισυ αὐτοῦ εἰς τὴν θάλασσαν τὴν ἑσχάτην. Ἐν θέρει καὶ ἐν ἔαρι ἔσται οὕτως. Καὶ ἔσται Κύριος εἰς βασιλεῖα ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἔσται Κύριος εἰς, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἓν, κυκλοῦν πᾶσαν τὴν γῆν καὶ τὴν ἔρημον. » Καὶ ταῦτα ἐπὶ τῆς παρουσίας τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπληροῦτο, ἣν ἐποίησατο ἡτοι μετὰ τῶν ἱερῶν ἀποστόλων αὐτοῦ καὶ μαθητῶν, ἣ μετὰ τῶν ἁγίων αὐτοῦ, θείων τινῶν δυνάμεων καὶ ἀσωμάτων πνευμάτων, ἀγγέλων τε καὶ λειτουργῶν αὐτοῦ, περὶ ὧν εἴρηται ἐν τοῖς ἱεροῖς Εὐαγγελίοις, ὅτι « προσήλθον αὐτῷ ἄγγελοι, καὶ διηκόνουν αὐτῷ. » Κατὰ δὲ τὴν ἡμέραν ἐκείνην (οὕτω δὲ φίλον ἀποκαλεῖν τῇ ἱερᾷ Γραφῇ πάντα τὸν χρόνον τῆς ἐν ἀνθρώποις αὐτοῦ διατριβῆς) ἐπληροῦτο μετὰ τῶν ἄλλων προρῆθῆσων καὶ τὰ ἐν χερσὶ τεθεσπισμένα, ὅπηνίκα παρὰ τὸν τοῦ πάθους αὐτοῦ καιρὸν, ἀπὸ ὥρας ἕκτης σκότος ἐγένετο ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν ἕως ὥρας ἐνάτης. Διὸ φησιν ἡ προφητεία: « Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ οὐκ ἔσται φῶς. » καὶ πάλιν: « Καὶ οὐχ ἡμέρα, καὶ οὐ νύξ, τὸ πρὸς ἑσπέραν ἔσται φῶς. » δι' ὧν λευκότερα ἡγοῦμαι τὴν τοῦ καιροῦ κατάστασιν, ἐν ᾧ τοῦ Σωτῆρος ἀνυψωθέντος, καὶ ἡμέρας οὐσίας, νύξ ἀπὸ ὥρας ἕκτης τὸ περιέχον συνέσχε μέχρι τῆς ἐνάτης, μεθ' ἣν αὔθις τοῦ σκότους διαλείποντος, ἡμέρα καὶ φῶς ἐγένετο, μεθ' ἧς πάλιν συνήθως ἡ νύξ κατελάμβανεν. Ἄπερ ὁ τῆς προφητείας λόγος ἠντίτετο φάσκων: « Καὶ ἡμέρα ἐκείνη γνωστὴ τῷ Κυρίῳ, καὶ οὐχ ἡμέρα, καὶ οὐ νύξ, τὸ πρὸς ἑσπέραν ἔσται φῶς. » Οὐχ ἡμέρα μὲν γὰρ ἦν διὰ τὸ μεσημβρινὸν σκότος: καὶ πάλιν οὐ νύξ διὰ τὴν ἐπικαταλαβούσαν ἡμέραν, ἣν παρέστησεν ἐπισημνήμενος διὰ τοῦ φάναι, « τὸ πρὸς ἑσπέραν ἔσται φῶς. » Τίς δ' οὐκ ἂν θαυμάσειε τῆς χειμαδίου ὥρας τὴν μνήμην; ἣν καὶ αὐτὴν ἐθέσπισεν ὁ λόγος φήσας: « Καὶ ψυχὸς καὶ πάχος ἔσται. » ὃ καὶ αὐτὸ ἦ τοῦ Εὐαγγελίου μαρτυρία συνίστησιν, ὅπηνίκα ὁ Πέτρος ἀκολουθῶν τῷ Ἰησοῦ, περιψάντων πυρᾶν ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Καϊάφα, μετὰ τῶν ἄλλων ἐθερμαίνετο. Ὁ γοῦν Ἰωάννης ἀντικρυς καὶ τοῦ φύχους ἐμνημόνευσεν εἰπῶν: « Εἰστήκεισαν οἱ δούλοι καὶ οἱ ὑπῆρέται ἀνθρακίαν πεποιηκότες, ὅτι ψυχὸς ἦν, καὶ ἐθερμαίνοντο. » Καὶ πρὸς μὲν τὴν λέξιν τοιοῦτου τέλους ἐτύγχανε τὰ προηγορευμένα: πρὸς δὲ

⁴³ Zachar. xiv, 5-10. ⁴⁴ Jean. xviii, 18.

διάνοιαν τὸ πᾶν Ἰουδαίων ἔθνος, τοῦ σωτηρίου φωτὸς αὐτοῖς ἐπιλάμψαντος, αὐτῶν τε μᾶλλον τὸ σκότος ἢ τὸ φῶς ἐλομένων, τοῦθ' ὅπερ καὶ εἶλοντο μετῆλθεν αὐτοῦς, ἀναχωρήσαντος μὲν αὐτῶν τοῦ φωτὸς, διαλαθοῦσης δὲ αὐτοῦς νυκτὸς ἀφεγγυῶς, σκοτισθείσης αὐτῶν τῆς διανοίας, πρὸς τὸ μὴ διαυγᾶσαι τὸν φωτισμὸν τοῦ Εὐαγγελίου ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν. Ἀλλὰ καὶ ψυγείσης τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης αὐτῶν, τὰ σύμβολα τούτων εἰκότως ἐτελεῖτο, ἐπληροῦτό τε ἐξῆς τὰ τῆς προβήσεως, κατὰ τὴν τοιάνδε τῆς σωτηρίου ἐπιφανείας ἡμέραν ὕδατος ζῶντος ἐξεληθόντος ἐξ Ἱερουσαλήμ, εἰς πάντα τὰ ἔθνη προελθόντος τοῦ γονίμου καὶ ζωτικῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας, ἀρξαμένου μὲν ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας καὶ ἐξ αὐτῆς γε τῆς Ἱερουσαλήμ, διαδοθέντος δὲ εἰς πᾶσαν τὴν γῆν καὶ εἰς πάντα τὰ τῆς οἰκουμένης πέρατα. Τούτου δὲ τοῦ ὕδατος καὶ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν μνημονεύει λέγων πρὸς τὴν Σαμαρεῖτιν· Ἐἴ ἤβεις τίς ἐστὶν ὁ αἰτῶν σε πιεῖν, σὺ ἂν ἤτησας αὐτόν, καὶ ἔδωκεν ἂν σοι ὕδωρ ζῶν. Ὅση δὲ τοῖς ἀπογευσασμένοις τοῦ ζῶντος καὶ λογικοῦ νάματος ὑπῆρξεν ὠφέλεια, παρῆλθον ἐξῆς, διδάσκων, ὡς οἱ πίνοντες αὐτοῦ, τοὺς πάλαι πολλοὺς βασιλεύσαντας αὐτῶν δαίμονας πονηρῶς ἀπαρτῆσάμενοι, τὸν ἕνα Κύριον καὶ βασιλέα σφῶν αὐτῶν ὁμολογήσουσι, καὶ ὡς ὁ Κύριος ὁ μόνος τὸ πρὶν Ἑβραίοις γνωρίζομενος, γενήσεται βασιλεὺς πάντων τῶν εἰς αὐτὸν ἐξ ἀπάσης τῆς γῆς πιστευσάντων ἔθνων· καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἔν ἐσται, κυκλοῦν πᾶσαν τὴν γῆν καὶ τὴν ἔρημον. Ὁ καὶ αὐτὸ τίς οὐκ ἂν ὀρῶν ἐκπλαγείη; ἀπὸ γοῦν τῆς Χριστοῦ προσσηγορίας, αὐτὸς δὲ ἦν ὁ Χριστὸς ὁ Κύριος, τὸ πᾶν Χριστιανῶν ὄνομα, πάντα τόπον καὶ πόλιν καὶ χώραν, καὶ αὐτὰ γε τὰ ἐν ταῖς ἐρήμοις καὶ ταῖς ἐσχατιαῖς τῆς γῆς οἰκοντα ἔθνη περιεκύκλωσε, τοῖς τῆς προφητείας ἀκολουθῶς θεοπίσμασιν.

A lumen illuxisset, ipsique potius tenebras quam lumen amplexi essent, hoc quod ab ipsis electum assumptumque est, universam ipsorum nationem invasit. Cum enim ipsi recessissent a luce, et eos obscura nox occupasset, obscuratis ipsorum mentibus, eo quod illuminatione evangelica radios suos in corda ipsorum non immitteret, quietiam refrigerata ipsorum erga Deum charitate, talium rerum signa merito expressa sunt, et in tali salutaris adventus die completa sunt ea, quæ ad hoc oraculum pertinent, dum aqua vivens erumpit ex Jerusalem, et in omnes gentes progreditur secundus et vitæ apportator evangelicæ doctrinæ sermo : qui cum profectus sit de Judæa et de ipsa Jerusalem, disseminatus postea est in omnem terram et in omnes orbis terrarum fines. Hujus vero aquæ ipse quoque Salvator ac Dominus noster meminit, dum loquitur cum muliere Samaritana : « Si scires, inquit, quis est qui petit a te bibere, tu petisses ab eo, et dedisset tibi aquam vivam ». Quanta autem ad eos, qui vivam rationalemque aquam gustaverint, ventura sit utilitas, declarat deinceps, dum docet quemadmodum qui eam aquam biberint, et multos illos, qui antea ipsi imperabant, malignos dæmonas abnegaverint, ii unum sui ipsorum et Dominum et regem constebuntur, item quod is Dominus, qui ab unis Hebræis antea noscebatur, 489 rex fiet omnium earum nationum, quæ ex universa terra in ipsius fidem venerint ; et nomen ejus unum erit, ambiens universam terram et solitudinem, quod quidem ipsum ubi quis viderit, qui fieri possit ut non admiretur? etenim a Christi vocabulo, Christus porro ipse Dominus est, Christianorum nomen deductum omnem locum et civitatem et regionem ipsasque in desertis orisque extremis terræ habitantes nationes circumvit, fidem eo modo faciens et consentiens hujusce prophetiæ vaticinio.

Ἀπὸ ψαλμοῦ κα'. — Περὶ τῶν κατὰ τὸ σωτήριον πάθος ἐπιτελεσθέντων. Εἰς τὸ τέλος ὑπὲρ τῆς ἀντιλήψεως τῆς ἐωθιῆς.

A psalmo xxi. — De iis quæ in ipsa salutarī passione facta sunt. In finem pro susceptione matutina.

Ὁ Θεός, ὁ Θεός μου, πρόσχες μοι· ἵνα τί ἐγκατέλιπές με; μακρὰν ἀπὸ τῆς σωτηρίας μου οἱ λόγοι τῶν παραπτωμάτων μου. Ὁ Θεός μου, κεκράξομαι ἡμέρας πρὸς σέ, καὶ οὐκ εἰσακούσῃ· καὶ νυκτὸς, καὶ οὐκ εἰς ἀνοιαν ἐμοί. Σὺ δὲ ἐν ἁγίοις κατοικεῖς, ὁ Ἕπαινος τοῦ Ἰσραὴλ. Ἐπὶ σοὶ ἤλπισαν οἱ πατέρες ἡμῶν, ἤλπισαν, καὶ ἐβάρυνον αὐτούς. Πρὸς σέ ἐκέκραξαν, καὶ ἐσώθησαν· ἐπὶ σοὶ ἤλπισαν, καὶ οὐ κατησχύνθησαν. Ἐγὼ δὲ εἶμι σκώληξ, καὶ οὐκ ἄνθρωπος, θνητὸς ἀνθρώπων, καὶ ἐξουδένημα λαοῦ. Πάντες οἱ θεωροῦντές με ἐξεμυκτήρισάν με, ἐλάλησαν ἐν χεῖλεσιν, ἐκίνησαν κεφαλὴν· Ἦλπισαν ἐπὶ Κύριον, ῥυσάσθω αὐτόν, σωσάτω αὐτόν, ὅτι θέλει αὐτόν. Ὅτι σὺ εἶ ὁ ἐκσπᾶσας με ἐκ γαστροῦ ἢ ἐλπίς μου ἀπὸ ματρῶν τῆς μητρὸς μου. Ἐπὶ σέ ἐπεβρίφην ἐκ μήτρας, ἀπὸ γαστροῦ μητρὸς μου Θεός μου εἶ σὺ.

Deus, Deus meus, respice in me; quare me dereliquisti? longe a salute mea verba delictorum meorum. Deus meus, clamabo per diem ad te, et non exaudies; et per noctem, et non ad insipientiam mihi. Tu autem in sanctis habitas, laus Israel. In te speraverunt patres nostri, speraverunt, et liberasti eos. Ad te clamaverunt, et salvi facti sunt. In te speraverunt, et non sunt confusi. Ego autem sum vermis et non homo; opprobrium hominum et abjectio plebis. Omnes videntes me, subsannaverunt me, locuti sunt labiis, et moverunt caput. Speravit in Domino : eripiat eum, salvum faciat eum, quoniam vult eum, quoniam tu es, qui extraxisti me de ventre; spes mea ab uberibus matris meæ. In te projectus sum ex utero. De ventre matris meæ Deus meus es tu, ne discesseris a me, quonia tu tri-

⁸⁸ Joan. iv, 10.

bulatio proxima est, quoniam non est qui adjuvet. Circumdederunt me vituli multi; tauri pingues obsedorunt me. Aperuerunt super me os suum, ut leo rapiens et rugiens. Sicut aqua effusus sum, et dispersa sunt omnia ossa mea. Factum est cor meum tanquam cera liquescens, in medio ventris mei. Aruit tanquam testa virtus mea. Et lingua mea adhaesit gutturi meo, et in pulverem mortis deduxisti me: **490** quoniam circumdederunt me canes multi. Congregatio malignantium obsedit me. Fuderunt manus meas et pedes meos: dinumeraverunt omnia ossa mea. Ipsi vero consideraverunt, et inspexerunt me: diviserunt vestimenta mea sibi, et super vestem meam miserunt sortem. Tu autem, Domine, ne procul amoveas auxilium meum. Ad susceptionem meam respice. Eripe a framea animam meam, et ex manu canis unicum meam. Salva me ex ore leonis, et a cornibus unicornium humilitatem meam. Narrabo nomen tuum fratribus meis. In medio Ecclesiae laudabo te. Qui timetis Dominum, laudate eum. Omne semen Jacob glorificate eum. Timeant eum omne semen Israel; quoniam non sprebit, neque moleste tulit deprecationem pauperis, neque avertit faciem suam a me, et cum clamarem ad eum, exaudivit me. A te laus mea in Ecclesia magna. Vota mea reddam in conspectu timentium eum. Comedent pauperes, et saturabuntur, et laudabunt Dominum, qui requirunt eum: vivent corda eorum in saeculum saeculi. Reminiscentur et convertentur ad Dominum omnes fines terrae, et adorabunt in conspectu ejus universae familiae gentium; quoniam Domini est regnum, et ipse dominatur gentibus; comederunt et adoraverunt omnes pingues terrae, in conspectu ejus prolabantur omnes, qui descendunt in terram, et anima mea illi vivit, et semen meum serviet ei, annuntiabitur Domino generatio ventura, et annuntiabunt justitiam ejus populo qui nascetur, quem fecit Dominus⁶⁶. » Illud quidem « Deus, Deus meus, respice in me, quare dereliquisti me? » quod initio psalmi dictum est, a Salvatore nostro, ut est apud Matthæum: « A sexta autem hora tenebrae factae sunt super universam terram usque ad horam nonam, et hora nona clamavit Jesus voce magna: Eloim, Eloim, lamma sabachthani, quod ex interpretatione est: Deus, Deus meus, quare dereliquisti me⁶⁷? » accepta vero sunt Hebraica verba ex ea, quae nunc est in manibus prophetia. Siquidem vel iisdem syllabis illud ipsum: « Eli Eli, lamma sabachthani, » initio psalmi continetur; quod Aquila in hunc modum interpretatus est: « Fortis meus, fortis meus, quare dereliquisti me? **491** Porro quod haec eadem cum iis, quae passionis tempore a Salvatore nostro dicta sunt, habeant vim, nemo utique negaverit. Tempus igitur jam nunc fuerit psalmum ipsum absque controversia ad alium nullum referre, quam ad illum:

⁶⁶ Psal. xxi, 2-5z. ⁶⁷ Matth. xxvii, 45, 46.

A Μη ἀποστῆς ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι θλίψις ἐγγύς, ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ βοηθῶν. Περιεκύκλωσάν με μόσχοι πολλοί, ταῦροι πόνες περιέσχον με. Ἦνοιξαν ἐπ' ἐμὲ τὸ στόμα αὐτῶν, ὡς λέων ἀρπάζων καὶ ὠρυόμενος. Ὡσεὶ ὕδωρ ἐξεχύθη, καὶ διεσκορπίσθη πάντα τὰ ὀστέα μου. Ἐγενήθη ἡ καρδία μου ὡσεὶ κηρὸς τηκόμενος ἐν μέσῳ τῆς κοιλίας μου. Ἐξηράνθη ὡς ὄστρακον ἡ ἰσχύς μου, καὶ ἡ γλῶσσά μου κεκόλληται τῷ λάρυγγί μου, καὶ εἰς χοῦν θανάτου κατήγαγές με: ὅτι ἐκύκλωσάν με κύνες πολλοί, συναγωγὴ πονηρευομένων περιέσχον με. Ἦρουσαν χεῖράς μου καὶ πόδας μου, ἐξηρίθμησαν πάντα τὰ ὀστέα μου. Αὐτοὶ δὲ κατενόησαν καὶ ἐπέιδόν με: διμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμὸν μου ἔβαλον κλῆρον. Σὺ δὲ, Κύριε, μὴ μακρύνῃς τὴν βοήθειάν μου, εἰς τὴν ἀντιληψίαν μου πρόσχε. Ῥῦσαι ἀπὸ ἰβρομφαίας τὴν ψυχὴν μου, καὶ ἐκ χειρὸς κυνὸς τὴν μονογενῆ μου. Σῶσόν με ἐκ στόματος λέοντος, καὶ ἀπὸ κεράτων μονοκεράτων τὴν ταπεινώσιν μου. Διηγήσομαι τὸ ὄνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου, ἐν μέσῳ Ἐκκλησίας ὕμνησω σε. Οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον, αἰνέσατε αὐτόν: ἅπαν τὸ σπέρμα Ἰακώβ, δοξάσατε αὐτόν. Φοβηθήτωσαν αὐτὸν ἅπαν τὸ σπέρμα Ἰσραὴλ: ὅτι οὐκ ἐξουδένωσεν οὐδὲ προσώχθησε τῇ δεήσει τοῦ πτωχοῦ, οὐδὲ ἀπέστρεψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀπ' ἐμοῦ, καὶ ἐν τῷ κεκραγῆναι με πρὸς αὐτόν, εἰσῆκουσέ μου. Παρὰ σοῦ ὁ ἔπαινός μου ἐν Ἐκκλησίᾳ μεγάλῃ: τὰς εὐχὰς μου ἀποδώσω ἐνώπιον τῶν φοβουμένων αὐτόν. Φάγονται πένητες, καὶ ἐμπλησθήσονται, καὶ αἰνέσουσι Κύριον οἱ ἐκζητοῦντες αὐτόν: ζήσονται αἱ καρδίαι αὐτῶν εἰς αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. Μνησθήσονται καὶ ἐπιστραφήσονται πρὸς Κύριον πάντα τὰ πέρατα τῆς γῆς, καὶ προσκυνήσουσιν ἐνώπιον αὐτοῦ πᾶσαι αἱ πατριαὶ τῶν ἐθνῶν: ὅτι τοῦ Κυρίου ἡ βασιλεία, καὶ αὐτὸς δεσπόζει τῶν ἐθνῶν. Ἐφαγον καὶ προσεκύνησαν πάντες οἱ πόνες τῆς γῆς, ἐνώπιον αὐτοῦ προσπεσούνται πάντες οἱ καταβαίνοντες εἰς τὴν γῆν. Καὶ ἡ ψυχὴ μου αὐτῷ ζῆ, καὶ τὸ σπέρμα μου δουλεύσει αὐτῷ. Ἀναγγελήσεται τῷ Κυρίῳ γενεὰ ἡ ἐρχομένη, καὶ ἀναγγελοῦσι τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ λαφὶ τῷ τεχνησομένῳ, ὃν ἐποίησεν ὁ Κύριος. » Τὸ, « Ὁ Θεός μου, πρόσχε μοι: ἵνα τί ἐγκατέλιπές με; » ἐν ἀρχαῖς τοῦ ψαλμοῦ λεγόμενον, κατὰ τὸν Ματθαῖον ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρὰ τὸν τοῦ πάθους καιρὸν οὕτως εἴρηται: « Γενομένης δὲ ὥρας ἕκτης, σκότος ἐγένετο ἐφ' ὅλην τὴν γῆν, ἕως ὥρας ἑνάτης: καὶ τῇ ἐνάτῃ ὥρᾳ ἐδόξασεν Ἰησοῦς φωνῇ μεγάλῃ: Ἐλωεὶμ, Ἐλωεὶμ, λαμμὰ σαβαθθανί, ὃ ἔστι μεθερμηνευόμενον: Ὁ Θεός, ὁ Θεός μου, ἵνα τί ἐγκατέλιπές με; » εἰληπταὶ δὲ ἡ Ἑβραϊκὴ λέξις ἀπὸ τῆς ἐν χειρὶ προφητείας. Αὐταῖς γοῦν συλλαβαῖς τὸ, « Ἥλει, Ἥλει, λαμμὰ σαβαθθανί, » ἡ τοῦ ψαλμοῦ καταρχὴ περιέχει, ὅπερ ὁ Ἀκύλας τοῦτον ἠρμήνευσε τὸν τρόπον: « Ἰσχυρὲ μου, ἰσχυρὲ μου, ἵνα τί ἐγκατέλιπές με; » Ταῦτα δὲ ὅτι τοῖς ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν κατὰ τὸν τοῦ πάθους καιρὸν εἰρημένους ἰσοδυναμεῖ, πᾶς ὁμοιοῦν ὁμολογήσαι ἀν. Ὡρα τοιγαροῦν ἀναμφιλόγως τὴν ψαλμὸν οὐδ' ἐφ' ἕτερον ἢ ἐπὶ μόνον αὐτὸν ἀναφέρειν, ἐπειδὴ αὐτῷ μόνῳ καὶ οὐδετέρῳ ἀρμόζει τὰ ἐμπεριεχόμενα

μενα. Ἀντικρυς γοῦν ἐπ' αὐτῷ πεπληρωμένα τὰ τε ἄλλα ἀποδείκνυται, καὶ δὴ τὸ φάσκον ἐν ψαλμῷ. « Διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμὸν μου ἔβαλον κλῆρον. » Καὶ τὴν κατάπαρσιν δὲ τῶν ἤλων, τῶν κατὰ τῶν χειρῶν καὶ ποδῶν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ προσηλωθέντων αὐτῷ, διαρρήδην ἐμφαίνει, λέγων. « Ὀρυξαν χεῖράς μου καὶ πόδας μου, ἐξηρήθησαν πάντα τὰ ὀστέα μου. » Καὶ τὰ λοιπὰ δὲ μόνῳ ἂν ἐφαρμόσαι αὐτῷ, ὡς προῖων ὁ λόγος παραστήσει. Ἡ ὁ βουλόμενος ἐφ' ἕτερον μεταλαβεῖν πρόσωπον, ἤτοι βασιλείας, ἢ προφήτου, ἢ καὶ τινος τῶν πώποτε παρὰ Ἰουδαίοις Θεοφιλῶν, δεικνύτω, εἰ οἶός τε εἴη, ἐφαρμόσειν τὰ ἀναγεγραμμένα. Τίνι γάρ τῶν πώποτε κυφορουμένων ἐπὶ τοσοῦτον παρῆν ἀρετῆς καὶ δυνάμεως, ὥστε καθεστῶτι λογιζομῶ, καὶ ἀσυγχύτῳ ψυχῇ, νηφαλίῳ τε φρονήματι Θεοῦ γινώσιν ἀναλαβεῖν, καὶ πᾶσαν ἐπὶ τὸν Θεὸν ἀναρτήσαι αὐτοῦ τὴν ἐλπίδα; ὥστ' ἂν εἰπείν. « Ὅτι σὺ εἶ ὁ ἐκπαάσας με ἐκ γαστρὸς μητρὸς μου, ἢ ἐλπίς μου ἀπὸ μαστῶν τῆς μητρὸς μου. Ἐπὶ σὲ ἐπεβρίβην ἐκ μητρὸς, ἐκ κοιλίας μητρὸς μου Θεὸς μου εἶ σύ. » Τίς δὲ τοιοῦτος Θεῷ μεμελημένος, δνειδος ἀνθρώπων γέγονε καὶ ἐξουθένημα λαοῦ; ὑπὸ τίνων δὲ καὶ ποδαπῶν μόσχων καὶ τζύρων χρῆ νοεῖν τὸν τοῖονδε κακυκλώσθαι; τί δὲ παθῶν ὁ δηλούμενος ὡσεὶ ὕδωρ ἐξεχύθη; καὶ πῶς διεσκορπίσθη αὐτοῦ τὰ ὀστέα; πῶς δὲ εἰς χοῦν θανάτου κατήχθη, καὶ καταχθείς εἰς χοῦν θανάτου, τὰ τοιαῦτα λαλεῖ ἔτι, καὶ ζῆ καὶ φθέγγεται; τίνες δὲ οἱ κύνας οἱ κυκλώσαντες αὐτὸν, ἕτεροι ὄντες παρὰ τοὺς προνομασμένους ταύρους καὶ μόσχους; ποῖα δὲ συναγωγὴ πονηρευομένων τὰς χεῖρας οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς πόδας τοῦ τηλικούτου ὠρυξαν, ἀποδύσαντές τε αὐτὸν, τὰ μὲν τινα διελιοντο αὐτοῦ τῶν ἐνδυμάτων, τὰ δὲ καὶ κλήρω λαχόντες ἔλαβον; τίς δὲ ἡ βρομαία καὶ ὁ κύων, καὶ ὁ λέων; τίνες δὲ οἱ λεγόμενοι μονοκέρωτες, τὸν δηλούμενον περιέχοντες; πῶς δὲ μετὰ τὴν πρὸς τοσοῦτους πάλην, μετὰ τὸ εἰς χοῦν θανάτου καταχθῆναι, ἐπαγγέλλεται τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς διηγείσθαι, οὐ πᾶν, ἀλλὰ μόνους τοῖς ἑαυτοῦ ἀδελφοῖς; τίνες τε οἱ ἀδελφοί, τίς τε ἡ Ἐκκλησία, περὶ ἧς φησιν ὁ τὰ τοιαῦτα παθῶν, « Ἐν μέσῳ Ἐκκλησίας ὑμνήσω σε, » οἷς καὶ ἐπιλέγει, ὡς ἄρα οὐχ ἔν τὸ Ἰουδαίων ἔθνος, « πάντα δὲ τὰ πέρατα τῆς γῆς συναισθήσονται, καὶ ἐπιστραφήσονται πρὸς Κύριον, καὶ προσκυνήσουσιν ἐνώπιον αὐτοῦ πᾶσαι αἱ πατριαὶ τῶν ἔθνων; » Καὶ σὺ δὲ, παρὰ σαυτῷ βασανισίας ἐκάστην λέξιν τοῦ ψαλμοῦ, θέα εἰ δυνατόν ἐπὶ τὸν τυχόντα ἀναφέρειν τὰ θεσπιζόμενα. Ἄλλ' οὐχ ἂν εὐροις ἐτέρῳ τῷ ἐφαρμόττειν αὐτὰ ἢ μόνῳ Σωτῆρι ἡμῶν, ὃς πάντων πιστότατος ἂν εἴη καὶ ἀληθέστατος, εἰς ἑαυτοῦ πρόσωπον ἀνειληφώς τὴν ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ φωνήν, ὡς ἐμαρτύρησαν οἱ εὐαγγελισταί. ὁ μὲν Μάρθαος δι' ὧν παρεθέμεθα αὐτοῦ λέξεων. ὁ δὲ Μάρκος δι' ὧν καὶ αὐτὸς ὡδὲ πως ἱστορεῖ λέγων. « Γενομένης δὲ ὥρας ἑκτῆς, σκότος ἐγένετο ἐφ' ὅλης τῆς γῆς, ἕως ὥρας ἐνάτης. Καὶ τῇ ἐνάτῃ ὥρᾳ ἐβόησαν ὁ Ἰησοῦς φωνῇ μεγάλῃ, λέγων. Ἥλει, Ἥλει, λαμῶν σαβαοθανι, ὃ ἐστὶ μεθερμηνευόμενον. Ὁ Θεὸς, ὁ Θεός μου, εἰς τί ἐγκατέλιπές με; καὶ τίνες τῶν ἀκούσαντων ἔλεγον.

A quandoquidem illi uni et nulli præterea alii, quæ in eo continentur, conveniunt. Planissime igitur in illo cum alia completa esse constat, quæ in hoc psalmo leguntur, tum vero etiam illud quod ita ait : « Diviserunt vestimenta mea sibi, et super vestem meam miserunt sortem. » Trajectionem vero clavorum qui illius manibus ac pedibus in cruce affixi sunt, evidentissime indicat, dum ait : « Foderunt manus meas et pedes meos, dinumeraverunt omnia ossa mea. » Sic etiam reliqua uni illi nec alii cuiquam præterea convenient, quemadmodum progressa longius oratio demonstrabit, aut certe quivis suo arbitratu, quamvis aliam proferat personam aut regis, aut prophetæ, aut alicujus eorum, qui quondam apud Judæos Dei amici et familiares exstiterint, ostendatque si possit, ea quæ ita descripta sunt, huic convenire. Sed enim cui unquam eorum, quos in utero mater gestaverit, tantum virtutis, tantumque virium adfuit? ut constanti cogitatione, animoque imperturbato, et mente sobria et erecta, Dei cognitionem acceperit, et omnem suam spem in Deo collocaverit, usque adeo ut potuerit dicere : « Quoniam tu es qui extraxisti me de ventre matris meæ, spes mea ab uberibus matris meæ, in te projectus sum ex utero, de ventre matris meæ Deus meus es tu. » Quis porro unquam ubi ipse tantæ curæ Deo fuerit, post ea opprobrium hominum et abjectio populi factus est? a quibus autem et cujusmodi vitulis, aut tauris intelligendum est hunc fuisse circumdatum? et quid tandem huic ipsi accidit, ut quasi æqua effusus sit? et quomodo ejusdem ossa dispersa sunt? et qua ratione in pulverem mortis deductus est? et simulac in talem pulverem est deductus, adhuc et talia loquitur, et vivit, et vocalem se præstat? et quinam alii canes illum circumdederunt præter eos, quos dixit et tauros et vitulos? quod vero consilium malignantium non solum manus sed etiam pedes hujusce de quo sermo est, foderunt? qui etiam postquam eundem exuerunt, partem quidem vestimentorum ipsius divisere, partem vero jactis sortibus arriperunt? et quænam fræna illa? quis canis? quis leo? qui item illi qui dicuntur unicornes eum, de quo sermo est, obsidentes? 492 et qua fiducia post tantam contra id genus luctam, ac postquam in pulverem mortis deductus est, pollicetur se nomen patris sui narranturum non omnibus, sed solis suis fratribus? et qui tandem hi fratres? quænam vero Ecclesia hæc, de qua is qui talia pertulit, ita loquitur? « In medio Ecclesiæ laudabo te; » quibus etiam illud adjungit : quod utique non una Judaica gens, sed « omnes fines terræ reminiscuntur et convertentur ad Dominum, et adorabunt in conspectu ejus omnes familiæ gentium. » Cæterum tu quoque ubi per te ipsum singula ejusdem psalmi verba exploraveris, facile intelliges utrum ea quæ in ipso continentur ad vulgarem quempiam referri possint : quod cum feceris, certe non invenies cui tandem

illa convenient, præter unum Salvatorem nostrum, qui omnium et fidelissime et verissime hujusce psalmi voces in suam personam assumpsit, quemadmodum evangelistæ testificati sunt. Matthæus quidem illis verbis quæ antea retulimus. Marcus autem iis quibus etiam ille, utpote qui in hunc modum narret : « Et facta hora sexta tenebræ factæ sunt super totam terram usque ad horam nonam. Et hora nona exclamavit Jesus voce magna dicens : Eli, Eli, lamma sabachthani, quod est ex interpretatione : Deus, Deus meus, ad quid dereliquisti me ? Et quidam ex audientibus dicebant : Eliam vocat ⁸⁸. » Age igitur posthac ipso ordine videamus, qua ratione ea quæ in hoc psalmo continentur, ad illum referenda sint. Ac primum inscriptionem ipsam tractemus, quæ talis est : « in finem ⁸⁹, » vel quemadmodum Aquila edidit : « victoriæ auctori, » vel etiam ut Symmachus : « ad victoriam pro susceptione. » Hæc sane nobis veniunt in mentem, propterea quod salutaris illa passio, ut scripta evangelistarum demonstrant, perfecta est circiter horam nonam, factis jam tenebris, ab hora sexta usque ad horam nonam, qua sane hora etiam vocem magnam emisit, et ea quæ paulo ante recitavimus, protulit, ut plane sit confitendum, illius passionem ad vesperam nocte adventante fuisse. At reditus ejusdem a mortuis, quæ fuit susceptio patris illum susipientis, et ad seipsum ex regionibus mortis adtrahentis atque assumptis, circa auroram fuit, quemadmodum rursus evangelistarum testimonio confirmatur. Siquidem Lucas hæc ait : « Una autem Sabbatorum valde diluculo venerunt ad monumentum ferentes, quæ paraverant aromata, » **493** mulieres videlicet et nonnulli cum eis ; « invenerunt autem lapidem revolutum a monumento : et ingressæ non invenerunt corpus ⁹⁰, » propterea quod jam tum Salvator noster a morte erat excitatus. Hoc vero ipsum Marcus quoque ostendit sic dicens : « Et valde mane una Sabbatorum veniunt ad monumentum, orto jam sole, et dicebant ad se invicem : Quis revolvat nobis lapidem ab ostio monumenti ? erat quippe magnus valde : et veniunt, et inveniunt eum revolutum ⁹¹. » Erat autem jam tum excitatus. Habes apud Joannem quoque idem testimonium hoc modo : « Una autem Sabbatorum venit Maria Magdalene mane ad monumentum, cum adhuc tenebræ essent, et videt lapidem sublatum a monumento ⁹². » Matthæus quoque, tametsi sero Sabbatorum, dixit, attamen adjungit : « Ea quæ illucescit in unam Sabbatorum, venit Maria Magdalene, et alia Maria videre sepulcrum, et ecce terræ motus factus est magnus. Angelus enim Domini descendens de cælo accessit, et revolvit lapidem ab ostio monumenti. » Hæc addidi necessario, ut ostenderem quænam sit ea, quæ in psalmo prædicatur susceptio matutina. Nam cum significet ea,

⁸⁸ Marc. xv, 33-35.

⁸⁹ Psal. xxi, 1.

⁹⁰ Luc. xxiv, 1-5.

⁹¹ Marc. xvi, 2-4.

⁹² Joan. xx, 1.

(1) *Ἐτι* Vulg. deest ; aut certe legendum ἄρτι, vel melius οὐδέτι, quod et magis convenit τῷ *λίαν* *πρωτῆ*, ejusdem, tum et cæterorum evangelist. *ἔδριτ*.

Ἥλιαν φωνεῖ. » Φέρε δὴ σὺν τούτοις ἀκολουθῶντες ἴδωμεν, ὅπως εἰς αὐτὸν ἀνευχθήσεται τὰ διὰ τοῦ ψαλμοῦ δηλούμενα. Καὶ πρῶτόν γε διαλάβωμεν τὴν φάσκουσαν προγραφὴν, « εἰς τὸ τέλος, » ἢ, κατὰ τὸν Ἀκύλαν, « τῷ νικοποῦ, » ἢ, κατὰ τὸν Σύμμαχον, « ἐπινίκιος ὑπὲρ τῆς ἀντιλήψεως. » Ταῦθ' ἡμᾶς ὑπεσέρεχεται, ὅτι τὸ μὲν σωτήριον πάθος, ὡς αἱ λέξεις τῶν εὐαγγελιστῶν παρέστησαν, σκότους γενομένου ἀπὸ ὥρας ἑκτῆς ἕως ὥρας ἑννάτης, ἀμφὶ τὴν ἑννάτην συνετελέσθη, ὅτε καὶ τὴν φωνὴν ἀφῆκε τὴν μεγάλην, τὰ μικρῶ πρόσθεν δεδηλωμένα εἰπὼν, ὥστε ὁμολογεῖσθαι σαφῶς τὸ πάθος αὐτοῦ ἀμφὶ τὴν ἑσπέραν νυκτὸς ἐπελαυνούσης γεγενῆσθαι. Τὰ δὲ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως, ἧτις ἦν ἀντίληψις τοῦ Πατρὸς ἀντιλαμβανομένου, καὶ εἰς αὐτὸν ἐκ τῶν τοῦ θανάτου χωρίων ἐπισπωμένου, καὶ λαμβάνοντος αὐτὸν, ἀμφὶ τὴν ἑω γέγονεν, ὡς αὖθις ἀπὸ τῆς τῶν εὐαγγελιστῶν μαρτυρίας παρίσταται. Ὁ γοῦν Λουκάς φησι : « Τῇ δὲ μιᾷ τῶν Σαββάτων ἦλθον ἄρουρου βαθέως ἐπὶ τὸ μνημεῖον, φέρουσαι δὲ ἡτοιμασάν ἀρώματα, » δηλονότι αἰ γυναικες, καί τινες σὺν αὐταῖς : εὗρον δὲ τὸν λίθον ἀποκεκυλισμένον ἐκ τοῦ μνημείου : εἰσελθοῦσαι δὲ οὐκ εὗρον τὸ σῶμα, » διὰ τὸ ἦδη τὸν Σωτῆρα ἡμῶν ἐκ νεκρῶν ἐγγιγέρθαι. Τοῦτο δὲ αὐτὸ καὶ ὁ Μάρκος δηλοῖ, λέγων : « Καὶ λίαν πρῶτῃ μιᾷ τῶν Σαββάτων ἔρχονται ἐπὶ τὸ μνημεῖον, ἔτι (1) ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου, καὶ ἔλεγον πρὸς ἑαυτάς : Τίς ἀποκυλίσει ἡμῖν τὸν λίθον ἀπὸ τῆς θύρας τοῦ μνημείου ; ἦν γὰρ μέγας σφῶδρα. Ἐρχονται, καὶ εὗρισκουσιν αὐτὸν ἀποκεκυλισμένον. » Ἦν δὲ ἦδη ἐγγηγερμένος. Ἐχεις καὶ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ τὴν αὐτὴν μαρτυρίαν, λέγοντι : « Τῇ δὲ μιᾷ τῶν Σαββάτων ἔρχεται Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ πρῶτῃ εἰς τὸ μνημεῖον, ἔτι σκοτίας οὐσης, καὶ βλέπει τὸν λίθον ἡρμένον ἐκ τοῦ μνημείου. » Καὶ ὁ Ματθαῖος δὲ, εἰ καὶ ὕψ' Σαββάτων εἶρηκεν, ἀλλ' ἐπιφέρει λέγων : « Τῆς ἐπιφωσκούσης εἰς μίαν Σαββάτων, ἦλθε Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ, καὶ ἡ ἄλλη Μαρία θεωρῆσαι τὸν τάφον, καὶ ἰδοὺ σεισμὸς ἐγένετο μέγας. Ἄγγελος γὰρ Κυρίου, καταβάς ἐξ οὐρανοῦ, προσελθὼν ἀπεκύλισε τὸν λίθον ἀπὸ τῆς θύρας τοῦ μνημείου. » Ταῦτα δὲ ἀναγκαιῶς παρεθέμην εἰς παράστασιν τῆς ἐν τῷ ψαλμῷ προφητευομένης ἐωθιῆς ἀντιλήψεως. Ἐπεὶ γὰρ τὰ περὶ τοῦ πάθους τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν σημαίνει, οὐ μὴν κατέληξεν ἡ κατ' αὐτὸν οἰκονομία ἐν τῷ πάθει, τέλος δὲ τοῦ πάθους ἡ ἐκ νεκρῶν ἀνάστασις ἦν, καὶ ἡ ἀντίληψις ἡ ἐωθινή, εἰκότως ὁ λόγος τῷ παραδόξῳ τέλει τὴν Γραφὴν ἀνατίθεται, ὡς τῆς ὑποθέσεως ἀπάσης, καὶ τῶν πρὸ τῆς τέλους παθημάτων τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως καὶ τῆς ἀντιλήψεως τῆς ἐωθιῆς ἕνεκεν γενομένων. Εἰπὼν γοῦν ὁ Σωτῆρ καὶ Κύριος ἡμῶν τὸ, « Ὁ Θεός, ὁ Θεός μου, πρόσχεθ μοι, ἵνα τί ἐγκατέλιπες με ; » καὶ ἔζη ἐπαγαγὼν τὸ, « Ἐγὼ δὲ εἰμι σκώληξ, καὶ οὐκ ἄνθρωπος, δνεῖδος ἀνθρώπων, καὶ ἐξουδένημα λαοῦ : » καὶ ἔτι προσθεὶς τὸ, « Περιεκύλωσάν με μύσχοι πολλοί, ταῦροι πίνους περιέσχον με : » καὶ σαφῶς πῶν θάνατον αὐτοῦ προμαρτυρούμενος διὰ τὸ,

« Εἰς χοῦν θανάτου κατήγαγές με · ὅτι ἐκύκλωσάν με κύνας πολλοί, συναγωγή πονηρευομένων περιέσχε με. Ἔβρξαν χεῖράς μου καὶ πόδας μου · » καὶ ἐτι τὰ ἀμφὶ τῷ πάθει συμβεβηκότα αὐτῷ σημήνας διὰ τοῦ, « Διμερίσαντο τὰ ἱματῖά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον κλῆρον · » ταῦτα καὶ τὰ τοῦτοις παραπλήσια προσιπῶν, οὐκ ἐπὶ τοῦτοις ἔστη, ἀλλ' ἐπιλέγει · « Οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον, αἰνέσατε αὐτὸν, ὅτι οὐκ ἐξουδένωσεν, οὐδὲ προσώχθισε τῇ δεήσει τοῦ πτωχοῦ, οὐδὲ ἀπέστρεψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀπ' ἐμοῦ, καὶ ἐν τῷ κεκραγέμαι με πρὸς αὐτὸν ἐπήκουσέ μου. » Πῶς δ' ἂν ἔλεγεν εἰσχυροῦσθαι, εἰ μὴ πάντως τετυχήκει τῶν εὐχῶν, καὶ ὧν ἐν τοῖς πρόσθεν ἐδεδέητο, ὅτε ἔλεγε τὸ, « Εἰς χοῦν θανάτου κατήγαγές με. Ῥῦσαι ἀπὸ βρομφαίας τὴν ψυχὴν μου, καὶ ἐκ χειρὸς κυνὸς τὴν μονογενῆ μου; » ταῦτα γὰρ εὐξάμενος, καὶ δεηθεὶς ἐκ τούτων ῥυθῆναι τε καὶ σωθῆναι, τυχὼν ὧν ἠύξαστο, ἐπιλέγει · « Οὐκ ἐξουδένωσεν οὐδὲ προσώχθισε τῇ δεήσει τοῦ πτωχοῦ, οὐδὲ ἀπέστρεψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀπ' ἐμοῦ, καὶ ἐν τῷ κεκραγέμαι με πρὸς αὐτὸν ἐπήκουσέ μου · » σαφῶς τὴν μετὰ θάνατον ἀναβίωσιν αὐτοῦ δηλῶν, ἥτις γέγονεν κατὰ τὴν ἐωθινήν ἀντίληψιν, ἣν ἔζη προῦν ὁ ψαλμὸς παρέστησεν, εἰπῶν · « Σὺ δὲ, Κύριε, μὴ μακρύνῃς τὴν βοήθειάν μου, εἰς τὴν ἀντίληψίν μου πρόσσχες. » Ποίαν δὲ ἀντίληψιν, ἀλλ' ἦν καὶ ἡ προγραφή τοῦ ψαλμοῦ ἠντίτετο; Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἡμῖν εἰρησθῶ εἰς τὴν τοῦ ψαλμοῦ προγραφὴν· εἰς δὲ τὸ, « Ἥλει, Ἥλει, λαμμά σαβαχθανι, » εἰρημένον μὲν ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν αὐτοῖς Ἑβραϊκῶς ὀνόμασι περὶ τὸν τοῦ πάθους καιρὸν, κείμενον δὲ καὶ ἐν τῷ ψαλμῷ, ὅρα μὴ τις ἔγκριται βαθυτέρα θεωρία παρ' Ἑβραίοις. Ἐλωεὶμ γὰρ ὁ Θεὸς ὀνομάζεται · καὶ τοῦτο διὰ πάσης σχεδὸν εὐροῖς ἀν τῆς Γραφῆς · ἐπεὶ καὶ κυρίως οὕτω παρὰ τοῖς Ἑβραίοις ἐπιπλάσσεται καὶ νῦν τῇ Ἑβραίων ὀνομάζεται φωνῇ. Φέρονται γὰρ μὴν παρ' αὐτοῖς ἐπὶ τῆς θείας προσηγορίας καὶ ἕτεράι τινες ἐκφωνήσεις, ὡσπεροῦν καὶ τὸ, Σαδδαὶ, καὶ τὸ Ἰαὼ, καὶ Ἥλ, καὶ ἄλλα τούτοις παραπλήσια. Ὁ δὲ οὖν μετὰ χεῖρας ψαλμὸς ἀπὸ τοῦ Ἥλ, Ἥλει, Ἥλει, λαμμά σαβαχθανι, περιέχει, ὅπως κέχρηται καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν. οὐ μὴν ἀπὸ τοῦ Ἐλωεὶμ. Ὁ γοῦν Ἀκύλας, διαφορὰν εἰδὼς, τῆς παρ' Ἑβραίοις Θεοῦ προσηγορίας ἐκ τοῦ Ἐλωεὶμ σημαινομένης, τὸ νῦν δηλούμενον ἐν τῷ Ἥλει, Ἥλει, οὐκ ἠξίωσεν ὁμοίως τοῖς λοιποῖς, « ὁ Θεὸς, ὁ Θεός μου » μεταβάλλων εἰπεῖν, ἀλλὰ, « Ἰσχυρὸς μου, Ἰσχυρὸς μου. » Τὸ δ' ἀκριβές ἐστιν· Ἰσχύς μου, Ἰσχύς μου. Ὅστε κατὰ τὴν τοῦτου διάνοιαν, τὸν ἀμνὸν τοῦ Θεοῦ τὸν ἡμέτερον Σωτῆρα φάσκοντα τὸ Ἥλει, Ἥλει, πρὸς τὸν Πατέρα, λέγειν · « Ἰσχυρὸς μου, Ἰσχυρὸς μου, ἵνα τί ἐγκατέλιπές με; » καὶ τάχα ἐπεὶ ἐγκατέλιπεν αὐτὸν ὁ Ἰσχυρὸς αὐτοῦ, τοῦτου χάριν ἐσταυρώθη, ὡς φησὶν ὁ Ἀπόστολος · « Καὶ γὰρ ἐσταυρώθη ἐξ ἀσθενείας, καὶ ζῆ ἐκ δυνάμεως Θεοῦ, » ὡς μὴ σταυρωθεὶς ἂν, εἰ μὴ ὁ Ἰσχυρὸς αὐτοῦ καταλείπει αὐτόν. Καὶ ὅρα εἰ μὴ ἔπρεπε τὸν ἀμνὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγῆν ἀχθέντα, καὶ ὡς ἀμνὸν ἐναντίον τοῦ κείροντος ἄφρονον, τὰς οικείας δυνάμεις ἀνατιθέναι· τῷ Θεῷ, καὶ μηδὲν ἴδιον ἔχειν ἡγεῖσθαι ἢ

quæ ad passionem Salvatoris nostri pertinent, nec in passione desierit ea, quæ ad ipsum spectat dispensatio, passionis vero finis ipsa fuerit a morte ad vitam restitutio, et matutina susceptio, merito oraculum huic fini admirabili ipsam dedicat scripturam, non secus ac si omne hujusmodi argumentum, et earum vexationum quæ finem ipsum, reditum utique de morte ad vitam antecesserunt, et susceptionis matutinæ causa, inductum sit. Ubi ergo Salvator ac Dominus illud dixit : « Deus, Deus meus, respice in me, quare dereliquisti me? » ac deinceps illud addidit : « Ego autem sum vermis et non homo, opprobrium hominum, et abjectio populi : » necnon illud subiecit : « Circumdederunt me vituli multi, tauri pingues obsederunt me, » et evidenter suam mortem denuntiavit ex illo, « in pulverem mortis deduxisti me : quoniam circumdederunt me canes multi, congregatio malignantium obsedit me, foderunt manus meas et pedes meos. » Præterea ubi etiam ea quæ sub ipsam passionem sibi evenerunt, significavit illis verbis : « Diviserunt vestimenta mea sibi, et super vestem meam miserunt sortem. » Hæc, atque his similia ubi prædixit, non intra hæc stetit, 494 sed adjunxit : « Qui timetis Dominum, laudate eum, quoniam non sprebit, neque moleste tulit deprecationem pauperis, neque avertit faciem suam a me, et cum clamarem ad eum, exaudivit me. » Qua autem ratione diceret se exauditum? si non consecutus esset, quæ optaverat, quæque superius deprecatus fuerat. cum dixit illud : « In pulverem mortis deduxisti me, eripe a framea animam meam, et de manu canis unicum meam? » Hæc enim cum orasset, ac se ex his eripi et liberari precatus fuisset, tum ea ipsa consecutus quæ oraverat, adjungit : « Non sprebit neque moleste tulit deprecationem pauperis, neque avertit faciem suam a me, et cum clamarem ad eum, exaudivit me : » ubi evidenter suum de morte ad vitam reditum significat, qui sub matutinam susceptionem exstitit, quam psalmus deinceps longius progressus indicavit, ubi dixit : « Tu autem, Domine, ne amoveas longius auxilium meum, ad susceptionem meam respice. » Sed quam tandem aliam susceptionem, nisi eam quam in scripto psalmi significavit? Cæterum, hæc quidem dicta sint a nobis in ipsam psalmi inscriptionem ; in illo autem, « Eli, Eli, lamma sabachthani, » quod cum a Salvatore nostro ipsis Hebraicis nominibus dictum sit sub ipsum passionis tempus, in psalmi initio positum est, vide, quæso, ne qua insit profundior contemplatio apud Hebræos : nam Eloim Deus nominatur : et hoc per totam propemodum Scripturam invenies : quando vel proprie sic apud LXX etiam nunc Hebraica voce nominatur, apud ipsos tamen Hebræos aliæ nonnullæ feruntur appellationes ad divinam naturam significandam, ut illud, Saddai, ut illud, Jao, ut illud, El, aliaque his similia ergo psalmus qui nunc in manibus est, illud : Eli, Eli, lamma sabachthani, »

initio habet, quo etiam Salvator noster usus est, non autem illud : Eloim. Proinde Aquila cum diversitatem Dei appellationis, quæ ex ipso Eloim significatur apud Hebræos vidisset, illud de quo nunc agimus, in illo, Eli, Eli, non ita quemadmodum reliqui cum converteret, enuntiandum putavit, sed : « Fortis meus, fortis meus, quare dereliquisti me? » quod quidem si exquisitius eloqui volueris, dices, robur meum, robur meum. Quare ex hujus interpretatione, Agnus Dei, qui est noster Salvator, dum illud : Eli, Eli, dicit ad Patrem, illud dicit : « Fortis meus, fortis meus, quare dereliquisti me? » et forsitan quod ipsum dereliquerit **495** fortis suus, idcirco crucifixus est, ut ait Apostolus : « Etenim crucifixus est ex infirmitate, et vivit ex virtute Dei⁹³ : » qui quidem nunquam cruci esset affixus, nisi fortis suus ipsum dereliquisset. Et sane inspicere tu, quam bene convenerit, Agnum Dei, qui ut ovis ad occidendum sit ductus, et ut agnus coram tondente obmutuerit, suas vires ad ipsum Deum referre, et nihil proprium se habere arbitrari nisi unum Patrem. Proinde etiam fortem suum, ipsum Patrem vocat, sane quemadmodum vel in decimo septimo psalmo robur suum, et firmamentum, et refugium eundem nominat, dum dicit : « Diligam te, Domine, robur meum. Dominus firmamentum meum et refugium meum, et liberator meus. Deus meus, adjutor meus, et sperabo in eum. Protector meus et cornu salutis meæ, et susceptor meus⁹⁴. » Dereliquit ergo illum fortis suus, cum voluit illum usque ad mortem, et mortem crucis descendere, et pro universo mundo pretium, quo animæ redimerentur, exhiberi, et vitæ eorum qui in fidem ejus venissent, expiationem fieri. Ille vero protinus divinus ac paternum decretum intelligens cognoscensque si quis unquam alius, causas propter quas a Patre esset relinquendus, multo etiam amplius seipsum demisit, mortemque pro nobis ingenti alacritate subivit, « factusque est » is qui erat, et sanctissimus et benedictus « pro nobis execratio⁹⁵, et qui peccatum non novit, peccatum, ut nos efficiamur justitia Dei in ipso⁹⁶. » Ad hæc ubi peccata nostra detersit, tum cruci affixus est, quod quidem nos pati oportebat, et pro redimendis animis nostris ipse factus est pretium, usque adeo ut non immerito illud propheticum possimus dicere : « Ipse peccata nostra fert, et pro nobis est in dolore. Et ipse vulneratus est propter peccata nostra, et elanguit propter iniquitates nostras, ut livore ejus nos sanaremur. Etenim tradidit illum peccatis nostris⁹⁷. » Quocirca tanquam traditus a patre et languidus factus, et tanquam is qui peccata nostra assumpsit, « ut ovis ad cædem est ductus⁹⁸. » His concordat etiam Apostolus dum ita ait : « Qui proprio Filio non repercit, sed pro omnibus nobis tradidit illum⁹⁹. »

μόνον τὸν Πατέρα· διὸ καὶ ἰσχυρὸν τὸν Πατέρα αὐτοῦ ἀποκαλεῖν, ὡς καὶ ἐν ἑπτακαιδεκάτῳ ψαλμῷ ἰσχύϊν ἑαυτῷ καὶ κραταίωμα καὶ καταφυγὴν τὸν Πατέρα ὀνομάζει, λέγων· « Ἀγαπήσω σε, Κύριε, ἡ ἰσχύς μου, Κύριος στερέωμά μου, καὶ καταφυγή μου, καὶ βύσσης μου. Ὁ Θεός μου, βοηθός μου, καὶ ἐλπὺς ἐπ' αὐτόν· ὑπερασπιστής μου, καὶ κέρας σωτηρίας μου, καὶ ἀντιλήπτωρ μου. » Καταλείπειν οὖν αὐτὸν ὁ ἰσχυρὸς αὐτοῦ, θελήσας αὐτὸν μέχρι θανάτου, καὶ θανάτου σταυροῦ κατελεθεῖν, καὶ τοῦ κόσμου παντὸς λύτρον καὶ ἀντίψυχον ἀποδειχθῆναι, καὶ καθάρσιον γενέσθαι τῆς τῶν εἰς αὐτὸν πιστευσάντων ζωῆς. Ὁ δὲ, αὐτίκα μάλᾳ συναισθόμενος τῆς ἐνθέου καὶ πατρικῆς βουλῆς, διαγνοῦς τε, εἰ καὶ τις ἄλλος, τὰ αἴτια τοῦ καταλελειφθαι αὐτὸν ὑπὸ τοῦ Πατρὸς, ἐτι πολὺ πλεόν ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν, καὶ τὸν ὑπὲρ ἡμῶν θάνατον πολλῇ τῇ προθυμίᾳ περιεβάλετο, « ἐγένετό τε ὁ πανάγιος καὶ εὐλογητὸς ὑπὲρ ἡμῶν κατάρα, καὶ ὁ μὴ γνοῦς ἁμαρτίαν ἁμαρτία, ἵνα ἡμεῖς γενώμεθα δικαιοσύνη Θεοῦ ἐν αὐτῷ. » Καὶ ἐτι πρὸς τοῦτοις τὰς ἡμετέρας ἁμαρτίας ἀναμαζάμενος ἐσταυρώθη, ὃ ἐχρῆν ἡμᾶς τοὺς πρὶν ἀσεβεῖς παθεῖν, ἀντίψυχον ἡμῶν καὶ ἀντίλυτρον γεγεννημένος, ὥστ' ἂν εὐλόγως εἰπεῖν ἡμᾶς τὸ προφητικόν· « Αὐτὸς τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾶται, καὶ αὐτὸς ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, καὶ μεμαλάκισται διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν, ἵνα τῷ μύλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς λαθῶμεν. Κύριος γὰρ παρέδωκεν αὐτὸν ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν. » Διόπερ ὡς παραδοθεὶς ὑπὸ τοῦ Πατρὸς, καὶ μαλακισθεὶς, καὶ τὰς ἀνομίας ἡμῶν ἀνειληφώς, « ὡς πρῶτατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη. » Συνάδει τοῦτοις καὶ (1) Ἀπόστολος λέγων· « Ὁς γε ἰδίῳ Υἱοῦ οὐκ ἐφείσατο, ἀλλ' ὑπὲρ ἡμῶν πάντων παρέδωκεν αὐτόν. » Κινῶν δὲ ἡμᾶς ἐπὶ ζήτησιν τῆς αἰτίας, δι' ἣν αὐτὸν ὁ Πατὴρ κατέλιπε, φάσκει· « Ἴνα τί με ἐγκατέλιπες ; » Ἐδ' ἄκτιον τοῦτο ἦν, ἡ τοῦ παντὸς ἀνθρώπων γένους ἀπολύτρωσις, τῷ τιμίῳ αἵματι ἐξαγοραζομένη ἀπὸ τῆς πρὶν χαλεπῆς δουλείας, ἣν τοῖς ἀοράτοις δεσπόταις, δαίμοσιν ἀκαθάρτοις καὶ πονηροῖς ἄρχουσι τε καὶ πνεύμασι καταδεδούλωντο. Καὶ ἄλλως δὲ καταλείπειν αὐτὸν ὁ Πατὴρ, καὶ αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ τὴν ὑπὲρ ἀνθρώπων διάθεσιν ἀποδειχθῆναι θελήσας. Διὸ μηδενὸς ἔχοντος ἔξουσίαν τῆς αὐτοῦ ψυχῆς ἐκὼν αὐτὸς ὑπὲρ ἀνθρώπων αὐτὴν τέθεικεν, ὡς περὸν διδάσκει λέγων· « Οὐδεὶς αἶρει τὴν ψυχὴν μου ἀπ' ἐμοῦ. Ἐξουσίαν ἔχω θεῖαν αὐτῆν, καὶ ἐξουσίαν ἔχω πάλιν λαθεῖν αὐτῆν. » Ἐξῆς τοῦτοις φησὶ· « Μακρὰν ἀπὸ τῆς σωτηρίας μου οἱ λόγοι τῶν παραπτωμάτων μου. » Ἀνθ' οὗ ὁ μὲν Ἀκύλας· « Μακρὰν ἀπὸ τῆς σωτηρίας μου ῥήματα βρυχήματός μου, » ἐξέδωκεν· ὁ δὲ Σύμμαχος· « Ἀρεστήχασιν ἀπὸ τῆς σωτηρίας μου οἱ λόγοι τῶν ὀδυρμῶν μου. » καὶ καθ' ἑτέραν δὲ φερομένην ἑρμηνείαν πέμπτην εἴρηται· « Μακρὰν ἀπὸ τῆς σωτηρίας μου οἱ λόγοι τῶν δεησιῶν μου. » Ὅρα δὴ οὖν, οὗτοι κατ' οὐδέτεραν τούτων τῶν· « τῶν παραπτωμάτων

⁹³ II Cor. xiii. 4. ⁹⁴ Psal. xvii, 2, 5.

⁹⁵ Gal. iii, 13.

⁹⁶ II Cor. v, 29.

⁹⁷ Isa. liiii, 4, 5.

⁹⁸ Ibid. 7. ⁹⁹ Rom. viii, 32.

(1) Desideratur ὁ. EDIT.

μου, » εἰρηται, ὡς συμβάλει ποτὲ σφάλματι γρα-
 φικῶ τοιαύτας τινὰς ἐναλλαγὰς φέρεσθαι. Ἐκ δὲ τῆς
 τῶν πλειόνων ἐρμηγείας καταληπτέον· εἰ μὴ ἄρα τις
 κἀνταῦθα τὰ ἡμέτερα παραπτώματα ἐξοικειούμενον
 ταῦτα αὐτὸν εἰρηκέναι φήσειε. Τούτοις ἐξῆς ἐπιλέγει·
 « Ὁ Θεός μου, κεκράξομαι ἡμέρας, καὶ οὐκ εἰσα-
 ακούση, καὶ νυκτὸς, καὶ οὐκ εἰς ἄνοιαν ἐμοί· » ἀνθ'
 οὗ πάλιν ὁ Σύμμαχος· « Ὁ Θεός μου, » φησὶ, « βοήσω
 ἡμέρας, καὶ οὐκ εἰσακούση, καὶ νυκτὸς, καὶ οὐκ ἔστι
 σιγή. » Θαυμάζει δὴ οὖν ἐν τούτοις τὸν Πατέρα ὡς
 μὴ εἰσακούοντα αὐτοῦ, ξένον τι τοῦτο καὶ παρὰ τὸ σύν-
 ηθεὸς θεωρῶν. Ὁ δὲ ἐφύλαττεν αὐτῷ τὴν ἀκοήν εἰς
 τὸν ἐπιτήδειον τοῦ εἰσακουσθῆναι καιρὸν. Οὗτος δὲ ἦν
 ὁ τῆς ἀντιλήψεως τῆς ἐωθινης καὶ ὁ τῆς ἐκ νεκρῶν
 ἀναστάσεως, καθ' ὅν, εἰ καί τιτι ἄλλω, καὶ αὐτῷ δικαίως
 ἄν ἐλέχθη· « Ἐν καιρῷ δεκτῷ ἐπήκουσά σου, καὶ ἐν
 ἡμέρᾳ σωτηρίας ἐβοήθησά σοι. Ἰδοὺ νῦν καιρὸς εὐ-
 πρὸςδεκτος, ἰδοὺ νῦν ἡμέρα σωτηρίας. » Λέγοιτο δ'
 ἂν ταῦτα καὶ ἐτέρως ὑπὸ Σωτῆρος ἡμῶν, ὡς εἰωθότος
 μὲν ἀεὶ καὶ πάντοτε εἰσακουέσθαι ὑπὸ τοῦ Πατρὸς,
 νῦν δὲ πιστεύοντος εἰσακουσθήσεσθαι, ὡσεὶ σαφέστε-
 ρον ἔλεγε· Μὴ οἶόν τε ἔστιν, ὦ Πάτερ, ἐμὲ τὸν σὸν
 μονογενῆ καὶ ἀγαπητὸν Υἱὸν, μὴ εἰσακουέσθαι,
 βοῶντα καὶ κεκραγόντα πρὸς σὲ τὸν ἐμαυτοῦ Πατέρα ;
 διδάσκει γοῦν αὐτὸ τοῦτο ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγ-
 γελίῳ ἐπὶ τοῦ Λαζάρου, ὁπνίκα εἰπὼν· « Ἄρατε
 τὸν λίθον ἀπὸ τοῦ μνημείου, ἐπήρε τοὺς ὀφθαλμοὺς
 ἑαυτοῦ εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ εἶπε· Πάτερ, εὐχαριστῶ
 σοι, ὅτι ἤκουσάς μου. Ἐγὼ δὲ ᾔδειν, ὅτι πάντοτέ μου
 ἀκούεις. » Εἰ τοίνυν πάντοτε αὐτοῦ ἀκούει, οὐκ ἀμφι-
 βάλλων, ἀλλ' ἀκριβῶς ἐπιστάμενος, ὅτι καὶ νῦν αὐ-
 τοῦ εἰσακούσεται, ὡς ἀδυνάτου ὄντος τοῦ μὴ εἰσα-
 κουέσθαι αὐτὸν, ἐρωτηματικῶς φησιν· « Ὁ Θεός
 μου, κεκράξομαι ἡμέρας, καὶ οὐκ εἰσακούση ; » ὑπο-
 στίζοντων ἡμῶν ἐν τῷ, « οὐκ εἰσακούση, » καὶ τὸ
 ἐναντὶν ὑπονοούντων τῷ πύσματι. Τοῦτο γοῦν διδά-
 σκει μικρὸν ὕστερον, προῦν ἐξῆς ἐν τῷ ψαλμῷ,
 λέγων· « Οὐκ ἐξουδένωσεν οὐδὲ προσώθησεν τῇ δεξιῇ
 τοῦ πτωχοῦ, οὐδὲ ἀπέστρεψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ
 ἀπ' ἐμοῦ, καὶ ἐν τῷ κεκραγένοι με πρὸς αὐτὸν εἰσα-
 κηουσέ μου. » Πῶς οὖν ἀποφατικῶς λέγοι ἂν, « Ὁ Θεός
 μου, κεκράξομαι ἡμέρας, καὶ οὐκ εἰσακούση, » εἰ
 μὴ κατὰ τὴν ἀποδοθεῖσαν ἡμῖν θεωρίαν; ἦν οἶμαι
 καὶ αὐτὸν αἰνίττεσθαι, λέγοντα· « Ὁ Θεός μου,
 κεκράξομαι ἡμέρας, καὶ οὐκ εἰσακούση, καὶ νυκτὸς,
 καὶ οὐκ εἰς ἄνοιαν ἐμοί. » Οὐ γὰρ εἰς ἄνοιαν, φησιν,
 ἐμοὶ λέγεται τὸ, « εἰσακούση. » Οἶδα γὰρ αὐτὸς ὅπως
 τοῦτ' φημι, πεπεισμένος, ὅτι πέφυκας οὐχ ὅτι γε
 ἐμοῦ μόνον ἀντιλαμβάνεσθαι καὶ εἰσακούειν, ἀλλὰ καὶ
 πάντων τῶν ἁγίων σου. Ἄει γὰρ καὶ διὰ παντὸς ἐν
 τοῖς ἁγίοις σου κατοικεῖς, καὶ σὺ εἶ ὁ παντὸς ἀνδρὸς
 θεοφιλοῦς, Ἰσραὴλ προσεγορευομένου, ἔπαινος· διὰ
 σὲ γὰρ παντὶ τῷ σε περιέποντι οὐχ ὁ εὐχῶν προσγι-
 νεται ἔπαινος, καὶ ἐπὶ σοὶ οἱ πατέρες ἡμῶν ἤλπι-
 σαν, καὶ ἐλπίσαντες τῶν ἐπαναστάντων αὐτοῖς κα-
 πῶν ἐβρόσθησαν, καὶ πρὸς σὲ ἐκέκραξαν, καὶ ἐσού-
 θησαν, ἐπὶ σοὶ τε ἤλπισαν, καὶ οὐ κατησχύθησαν. »

A Cæterum excitans nos ad inquirendam causam cur
 ipsum pater deseruerit ait : « Quare me dereliqui-
 sti? » Causa porro hæc fuit, 496 omnis humani
 generis redemptio ac liberatio, quæ pretioso illo
 sanguine facta est, a priore illa intolerabili servi-
 tute, qua sub visum effugientibus dominis, impuris
 utique dæmonibus et malignis principibus ac spi-
 ritibus premebantur, et alia item ratione deseruit
 illum Pater, ut illud scilicet ostenderetur, affectio-
 nem pro hominibus ipsius quoque Christi fuisse.
 Quapropter cum illius animæ jus et potestatem
 nemo haberet, volens ipse pro hominibus illam po-
 suit, ita sane quemadmodum docet ipse, dum ait :
 « Nemo tollet animam meam a me; potestatem habe-
 o ponendi eam, et potestatem habeo rursus su-
 mendam eam. Iis quæ dicta sunt, deinceps adjungit :
 « Longe a salute mea verba delictorum meorum. »
 B Pro quo Aquila quidem : « Longe a salute mea
 verba fremitus mei, » exposuit. Symmachus au-
 tem : « Recesserunt a salute mea verba luctuum
 meorum, » necnon apud quintam, quæ fertur, in-
 terpretationem dicitur : « Longe a salute mea verba
 deprecationum meorum. » Ita vides in nulla ha-
 rum conversionum quæ posterius dictæ sunt, il-
 lud, « delictorum meorum, » haberi, quippe cum
 interdum librariis errantibus hujusmodi varietates
 libris contingere soleant. Ex multorum autem in-
 terpretatione investigandum est, utrum in his quispi-
 am illam nostra delicta sua facientem talia enun-
 tiasset dixerit. His deinceps adjungit : « Deus meus,
 clamabo per diem, et non exaudies, et per noctem,
 et non ad insipientiam mihi; » pro quo rursus
 Symmachus : « Deus meus, inquit, clamabo inter-
 diu, et non exaudies, et nocte, et non est silen-
 tium. » Ergo in his Patrem suum tanquam se non
 exaudientem admiratur, utpote, cum novum hoc
 atque inusitatum inspicat. Ille autem huic audien-
 tiam ad idoneum exaudiendi tempus reservavit.
 Hoc vero fuit, susceptionis matutinæ excitationis-
 que a morte ad vitam tempus, quo sane tempore si
 quando ad alium quempiam, ad ipsum quoque
 juste dicendum fuit : « In tempore accepto exau-
 divi te, et in die salutis adjuvi te; ecce nunc tem-
 pus acceptabile, ecce nunc dies salutis ». D Dici
 vero possunt hæc alia quoque ratione a Salvatore
 nostro, tanquam ab eo, qui consueverit semper
 quidem et in omnibus exaudiri a Patre, nunc au-
 tem, qui etiam fidem habeat se esse exaudiendum,
 non secus ac si planius diceret, nunquid fieri po-
 test, o Pater, ut ego unicus ac dilectus Filius, dum ad
 te Patrem meum clamo, et vociferor, non exaudiar?
 497 siquidem hoc ipsum ille idem docet in Evan-
 gelio Joannis, ubi de Lazaro sermo est. Nam cum
 dixisset : « Tollite lapidem a monumento, » sustu-
 lit deinde oculos suos ad cælum et dixit : « Pater,
 gratias ago tibi, quoniam audivisti me. Ego autem
 sciebam quod semper me audis ». » Si igitur sem-

¹ Joan. x, 18. ² II Cor. vi, 2. ³ Joan. xi, 39-41.

per illum audit, nunc quoque non dubitans, sed plane compertum habens se esse audiendum, et tanquam fieri non possit, ut non audiatur, ex interrogatione ait : « Deus meus, clamabo interdiu, et non exaudies? » nobis videlicet interrogationis notam addentibus ad verbum, « exaudies, » et contrarium ejus, quod interrogatum sit, subintelligentibus. Siquidem hoc ipsum paulo post sermone progressus ostendit deinceps in psalmo dicens : « Non sprevit neque molestam habuit deprecationem pauperis, neque avertit faciem suam a me, et cum clamarem ad eum, exaudivit me. » Quomodo igitur negative illud dicitur? « Deus meus, clamabo interdiu, et non exaudies, » nisi ea ratione quam nos attulimus, quam sane rationem ipsum quoque arbitrator significare dum dicit : « Deus meus, clamabo interdiu, et non exaudies, et noctu, et non ad insipientiam mihi. » Non enim ad insipientiam, inquit, a me dicitur illud, « exaudies. » Novi enim ipse qua ratione hoc dicam, quippe qui fidem habeam te natura propensum esse ad suscipiendum, atque audiendum non solum me, sed etiam omnes sanctos tuos. Semper enim et usquequaque in tuis sanctis habitas, idemque ipse es uniuscujusque Deo familiaris atque amici hominis, qui Israel appellari consueverit, laus : propter te enim ad omnem eum qui te complexus sit, non vulgaris venire solet laus. « Et in te patres nostri speraverunt, » et cum sperarent, ab ingruentibus in ipsos malis « liberati sunt, et ad te clamaverunt, et salvi facti sunt, atque in te speraverunt et confusi non sunt. » Si igitur omnes sancti hæc a te impetraverunt, et clamantes exauditi sunt, non autem confusi, quanto magis me tuum dilectum filium clamantem præcunctis absque mora exaudies? Quod si admirantis cujuspiam instar enuntio illud, « Clamabo, et non exaudies! » non tamen ad insipientiam profertur talis a me oratio. Novi enim ipse quo sensu meas preces enuntio, non gloriabundus videlicet neque jactabundus : nam cum sim mansuetus atque humilis corde, humili item more et moræ mansuetudini consentaneo, humilia de meipso loquor. **498** Proinde etiam meipsum vermem appello : et quid verme tandem esse possit humilior? sic ne hominem quidem meipsum dixerim, cum utique ad tantam humilitatem relicta mea magnitudine descenderim, ut etiam verme nihilo præstantior videri possim, propterea quod usque ad mortem et usque ad interitum corporis pervenerim. (Etenim qua tandem alia ratione factus sit vermis, nisi quia corpora solent corrumpi?) Ad quem sane interitum cum ipse quoque descenderim, merito meipsum vermem et non hominem agnosco : ex quo etiam « factus sum opprobrium hominum et abjectio populi, » qui quidem nunquam id genus factus essem, nisi usque ad vermis conditionem sub ipsum passionis tempus progressus essem. Tunc igitur videntes me in cruce suspensum, « subsannaverunt, et locuti sunt labiis, et moverunt caput, dicentes :

A Ἐπειδὴ οὖν πάντες οἱ ἅγιοι τούτων ἔτυγον παρὰ σοῦ, κεκράξαντές τε εἰσῆκουσθησαν, καὶ οὐ κατησχύνθησαν, πῶσω δὴ πλέον ἐμοῦ καὶ σοῦ ἀγαπητοῦ παιδὸς βοῶντος μᾶλλον ἀπάντων καὶ ἐτοιμότερον εἰσακούσῃ; Εἰ δὲ καὶ ἀποθαυμαστικῶς φημι, « Κεκραξήθημεν, καὶ οὐκ εἰσακούσῃ! ἄλλ' οὐκ εἰς ἀνοιαν ὁ λόγος μοι προσφέρεται. Οἶδα γοῦν ὅπως τὴν εὐχὴν προσφέρω, μὴ ἐναθροβνόμενος μὲδὲ ἐγκαυχώμενος, ἀλλ' ὡς ταπεινοφρονῶν. Ἐπεὶ γὰρ πρῶτος εἰμι καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ, ταπεινῶς καὶ τῇ ἐμαυτοῦ πρῶτῃ οἰκειῶς περὶ ἐμαυτοῦ ταπεινὰ φεβέγγομαι. Οὕτω δὲ καὶ σκώληκα ἐμαυτὸν ὀνομάζω· τί γὰρ ἂν γένοιτο σκώληκος ταπεινότερον; ὅθεν οὐδ' ἄνθρωπον ἐμαυτὸν εἶπομεν ἂν, εἰς τοσαύτην ταπεινώσιν ἐκ τοῦ οἰκειῶς μεγέθους κατελθῶν, ὥστε καὶ σκώληκος μὴδὲν δοκεῖν διαφέρειν, διὰ τὸ καὶ μέχρι θανάτου καὶ τῆς τοῦ σώματος φθάσαι φθορᾶς. Πόθεν γὰρ ἄλλοθεν γεννηθεῖσθαι σκώληξ ἢ ἀπὸ σωμάτων φθορᾶς; εἰς ἣν καὶ αὐτὸς κατελθῶν, εἰκότως ἐμαυτὸν σκώληκα καὶ οὐκ ἄνθρωπον γινώσκω· διὸ καὶ γέγονα « θνητὸς ἀνθρώπων, καὶ ἐξουδένημα λαοῦ, » οὐκ ἂν γενόμενος οὐδὲ θνητὸς ἀνθρώπων, οὐδὲ ἐξουδένημα, εἰ μὴ μέχρι σκώληκος ἐφθάκειν παρὰ τὸν τοῦ πάθους καιρὸν. Τηνικαῦτα γοῦν θεωροῦντές με ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ἀνηρημένον, ἐξεμυκτήρισαν, καὶ ἐλάλησαν ἐν χειλεσιν, ἐκίνησάν τε κεφαλὴν λέγοντες· « Ἠλίπισεν ἐπὶ Κύριον, ῥυσάσθω αὐτὸν, σωσάτω αὐτὸν, ὅτι θέλει αὐτόν. » Ταῦτα μὲν οὖν ἀπάντα διὰ τοῦ ψαλμοῦ σαφῶς περὶ τῶν μελλόντων γενήσεσθαι μακροῖς ποθ' ὕστερον χρόνοις ἐθεσπίετο, τέλους δὲ ἐτύχχανεν, ὅποτε, κατὰ τὴν Ματθαῖον, « σταυρωθέντων σὺν αὐτῷ δύο ληστῶν, ἐνὸς ἐκ δεξιῶν, καὶ ἐνὸς ἐξ εὐωνύμων τοῦ Σωτῆρος, οἱ παραπορευόμενοι ἐβλασφήμουν αὐτὸν κινῶντες τὰς κεφαλὰς αὐτῶν, καὶ λέγοντες· « Οὐαὶ ὁ καταλύων τὸν ναὸν, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις οἰκοδομῶν, σῶσον σεαυτὸν· εἰ Υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, κατάδηθι· ἀπὸ τοῦ σταυροῦ. Ὁμοίως δὲ καὶ οἱ ἀρχιερεῖς ἐμπαίζοντες μετὰ τῶν πρεσβυτέρων καὶ γραμματέων ἔλεγον· Ἄλλους ἔσωσεν, ἑαυτὸν οὐ δύναται σῶσαι. Εἰ βασιλεὺς τοῦ Ἰσραὴλ ἔστι, καταβάτω νῦν ἀπὸ τοῦ σταυροῦ, καὶ πιστεύσομεν αὐτῷ. Εἰ πέποιθεν ἐπὶ τὸν Θεόν, ῥυσάσθω νῦν αὐτόν, εἰ θέλει αὐτόν. Εἶπε γὰρ, ὅτι, Υἱὸς Θεοῦ εἰμι. » Κατὰ δὲ τὸν Λουκᾶν· « Εἰστήκει ὁ λαὸς θεωρῶν, καὶ ἐξεμυκτήριζον αὐτόν οἱ ἄρχοντες σὺν αὐτοῖς λέγοντες· Ἄλλους ἔσωσε, σωσάτω ἑαυτόν, εἰ οὕτως ἔστιν ὁ Χριστὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ὁ ἐκλεκτός. » Κατὰ δὲ τὸν Μάρκον· « Καὶ οἱ παράγοντες ἐβλασφήμουν αὐτόν, κινῶντες τὰς κεφαλὰς αὐτῶν, καὶ λέγοντες· Οὐαὶ ὁ καταλύων τὸν ναὸν, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις οἰκοδομῶν αὐτόν· σῶσον σεαυτόν, καὶ κατάδηθι ἀπὸ τοῦ σταυροῦ. » Ὁμοίως καὶ οἱ ἀρχιερεῖς ἐμπαίζοντες εἰς ἀλλήλους μετὰ τῶν γραμματέων ἔλεγον· « Ἄλλους ἔσωσεν, ἑαυτὸν οὐ δύναται σῶσαι· ὁ Χριστὸς ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἰσραὴλ καταβάτω νῦν ἀπὸ τοῦ σταυροῦ, ἵνα ἴδωμεν καὶ πιστεύσωμεν αὐτῷ. » Ταῦτα γὰρ τί ἂν διαφέρει τῶν ἐν τῷ ψαλμῷ προαναπεφωνημένων ἐν τῷ, « Ἐγὼ δὲ εἰμι σκώληξ, καὶ οὐκ ἄνθρωπος, θνητὸς ἀνθρώπων καὶ ἐξουδένημα λαοῦ. Πάντες οἱ θεωροῦντές

με ἔξεμυκτήρισάν με, ἐλάλησαν ἐν γείλεσιν, ἐκίνησαν κεφαλὴν Ἥλπισεν ἐπὶ Κύριον, βυσσασθὺ αὐτὸν, ὅτι θέλει αὐτόν. » Καὶ μὴ θαυμάσης εἰ ταῦτα κατὰ τὸ πάθος τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εἰρητό τε καὶ πεπλήρωτο, ὅπως εἰσέτι δεῦρο παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις τοῖς μηδέπω τὴν εἰς αὐτὸν πίστιν ἀνειληφόσιν ὄνειδος ἀνθρώπων νενόμισται. Τί γὰρ ἂν αἰσχίον καὶ παντὸς ὄνειδος χειρὸν τοῦ σταυρωθῆναι; Ἄλλὰ καὶ ἐξουδένημα λαοῦ ἐστὶ, τοῦ ἐκ περιτομῆς, παντὸς αὐτῶν τοῦ ἔθνους εἰσέτι νῦν καὶ σήμερον χλευάζειν καὶ ἐξουθενεῖν καὶ καταπτύειν εἰσθότος αὐτοῦ. Ὅθεν καὶ εἰχότως ὁ Ἀπόστολος: « Ἡμεῖς δὲ κηρύσσομεν Χριστὸν ἐσταυρωμένον, Ἰουδαίους μὲν σκάνδαλον, ἔθνεσι δὲ μωρίαν. » Καὶ τὰ ἐξῆς δὲ εἰρημένα ἐν τῷ ψαλμῷ εἰσέτι καὶ νῦν εὑροῖς ἂν παρὰ τοῖς πολλοῖς περὶ τοῦ αὐτοῦ λεγόμενα. Ταῦτα μὲν οὖν περὶ τῆς διαλαβούσης αὐτὸν εἰσέτι τότε περιστάσεως ἤρχετο· εἰδῶς δὲ μὴ χεῖρονα οὔσαν τῆς τοῦ θανάτου συμφορᾶς τὴν πρώτην αὐτοῦ εἰς σάρκα ἔνδεσιν, καὶ τὴν ἐκ θηλείας καὶ παρθένου γένεσιν, κατὰ καιρὸν ἐν τοῖς περὶ θανάτου τῶν τῆς γενέσεως αὐτοῦ μνημονεύει λόγων πρὸς τὸν Πατέρα: « Ὅτι σὺ εἶ ὁ ἐκσπᾶσας με ἐκ γαστρῆς, ἡ ἐλπίς μου ἀπὸ μαστῶν τῆς μητρὸς μου. Ἐπὶ σὲ ἐπεβρίφη ἐκ μήτρας, ἐκ κοιλίας μητρὸς μου Θεὸς μου εἶ σύ. » Τοῦτων δὲ εἰκότως ἀναφέρει τὴν μνήμην εἰς παραμυθίαν τῆς τῶν παρόντων ἀπαλλαγῆς. Ὅσπερ γὰρ, φησὶ, γέγονάς μου βοήθης, σὺ μὰ ἀνθρώπειον ἀναλαβόντος, ὅτε καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς κωφορούσης με γαστρὸς σὺ αὐτὸς ὁ Θεὸς μου καὶ Πατὴρ μου, ὡσπερ μαιούμενος τὴν ἐμοὶ κατασκευασμένην ἐξ ἁγίου Πνεύματος σάρκα, ἐξέσπασας, τὴν ἑαυτοῦ δύναμιν ὀρέξας, ὡς ἂν μὴ τις ἐνέδρα καὶ ἐπιβουλὴ ἐξ ἀντικειμένων δυνάμεων καὶ πονηρῶν πνευμάτων διαφρονουμένων τῇ εἰς ἀνθρώπους παρῶν μου γένειτο· ἐπεὶ καὶ κατὰ τὴν πρώτην σύλληψιν σὺ πάλιν τὸ κατὰ γαστρῆς ἐπεσκίασας, ὡς ἂν λάθω τοὺς ἄρχοντας τοῦ αἰῶνος τούτου ἡ ἐξ ἁγίου Πνεύματος τῆς ἁγίας Παρθένου σύλληψις. Ὅσπερ μέγα μυστήριον ὁ σὸς ἀρχάγγελος ἐξέφηνη Γαβριὴλ, τῇ Μαρτῆ εἰπών: « Πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σὲ, καὶ δύναμις Ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι. » Ὅσπερ οὖν ἡ σὴ τότε τοῦ Ὑψίστου δύναμις συλλαμβανόμενον μὲν ἐπεσκίασε, τιχόμενον δὲ ἐξέσπασεν ἀπὸ γαστρὸς μητρὸς μου, οὕτω πολλὴ μοι τυγχάνει παραμυθία, ὅτι καὶ τοῦ θανάτου με πολὺ μᾶλλον ἀνασπᾶσεις. Καὶ τοῦτο γε ἐλπίζων, ἐπὶ σὲ πέποιθα τὸν ἑμαυτοῦ Θεὸν καὶ Κύριον καὶ Πατέρα· καὶ πέποιθα οὐ νῦν πρῶτον ἀρξάμενος τῆς εἰς σὲ ἐλπίδος, ἀλλὰ καὶ ὅτε, ἀπὸ μαστῶν μητρὸς μου τὴν νηπιώδη τροφὴν ἀναλαμβάνων, ἐνομιζόμεν ὁμοίως τοῖς τῶν ἀνθρώπων βρέφεσιν ἀτελής εἶναι καὶ ἀλογος· μὴ ὦν γὰρ τοιοῦτος, εἰ καὶ σὺ μὰ μοι ὁμοιον ἀνθρώποις ἦν, καὶ τὴν δύναμιν, οὐδὲ τὴν οὐσίαν τοῖς πολλοῖς ὦν ἐμπερηθῆς, ἄνετος δὲ καὶ ἀπόλυτος, ὅα σου τοῦ Θεοῦ ἀμνός, καὶ ἐξ ἐκεῖνης τῆς ἡλικίας γαλουχούμενος, λέγω δὴ ἀπὸ μαστῶν τῆς μητρὸς μου. Καὶ οὕτως τοῦτο μέγα τις ἠγῆσεται, εἰ μάθοι, ὅτι καὶ ἐτι πρότερον ἐπὶ σὲ ἐπεβρίφη ἐκ μήτρας, καὶ ἀπὸ γαστρὸς μητρὸς μου Θεὸς μου εἶ σύ. Ἐτι γὰρ ἔνδον ἐν

A « Speravit in Domino, eripiat eum, salvum faciat eum quoniam vult eum. » Hæc igitur plane omnia in psalmo de iis quæ tam longo post tempore futura erant, prædicta sunt, eademque suum finem sunt consecuta, quo tempore, ut est apud Matthæum, cruci affixis cum eo duobus latronibus, uno ad dextram, altero ad sinistram, qui illac præteribant, mala in illum congeriebant moventes capita sua, et dicentes: « Vah, qui destruis templum et in tribus diebus ædificas. Salvum fac teipsum: si Filius Dei es, descende de cruce. Similiter et principes sacerdotum illudentes cum senioribus et Scribis, dicebant: Alios salvos fecit, seipsum non potest salvum facere. Si Rex Israel est, descendat nunc de cruce, et credemus ei. Si confisus est Deo, liberet nunc eum, si vult eum. Dixit enim: Filius Dei sum ». Ut vero est apud Lucam: « Stabat populus spectans, et subsannabant eum principes cum eis, dicentes: Alios salvos fecit, salvum faciat seipsum, si hic est Christus Filius Dei electus ». At secundum Marcum: « Prætereuntes blasphembant eum, moventes capita sua, et dicentes: Vah, qui destruis templum et in tribus diebus ædificas illud. Salvum fac teipsum, et descende de cruce. Similiter et principes sacerdotum illudentes inter se cum Scribis, dicebant: Alios salvos fecit, seipsum non potest salvum facere. Christus Rex Israel descendat nunc de cruce, ut videamus et credamus ei ». Hæc namque in quo tandem ab iis differunt, quæ in psalmo prædicta sunt illis verbis: **C 499** « Ego autem sum vermis et non homo, opprobrium hominum et abjectio populi. Omnes videntes me, subsannaverunt me, locuti sunt labiis, et moverunt caput: Speravit in Domino, eripiat eum, salvum faciat eum, quoniam vult eum. » Noli autem mirari si hæc sub ipsam Salvatoris nostri passionem et dicta sunt et completa, quando hodie quoque apud omnes homines, quicumque nondum in illius fidem venerunt, opprobrium hominum habetur. Quid enim turpius et omni probo vilius, quam cruci esse affixum? sed nonne etiam populi Judaici abjectio est? quippe cum universa illa natio etiam nunc et in hunc usque diem, et irridere, et negligere, et despere illum consueverit. Proinde Apostolus merito: « Nos autem, inquit, prædicamus Christum crucifixum, Judæis quidem scandalum, gentibus autem stultitiam ». Sed nec minus ea quæ sequuntur in psalmo, facile etiam nunc invenies a plerisque de illo dici. Hæc igitur pro afflictione quæ illum apprehendit etiam tunc orabat. Cum autem nihilo viliores primam corporeæ naturæ assumptionem, ortumque illum de femina et virgine, ipsa mortis calamitate esse intelligeret, non incommode in iis quæ ad mortem pertinent, etiam ea quæ ad ortum spectant commemorat, sic ad Patrem dicens: « Quoniam tu es qui extraxisti me de ventre, spes mea ab uberibus matris meæ: In te projectus sum ex utero matris meæ

• Matth. xxvii, 40-43. • Luc. xxiij, 35. • Marc. xv, 29-32. • I Cor. i, 23.

Deus meus es tu. » Merito autem hæc meminit, ut seipsum consoletur, et a præsentibus malis avertat. Qui enim, inquit, fuisti mihi adjutor, cum humanum corpus assumerem, quo tempore ex ipsius parturientis utero, me, tu ipse Deus meus et Pater meus, tanquam obstetricis fungens officio, pro ea quæ mihi de Spiritu sancto comparata erat carne, extraxisti, tua porrecta virtute da mihi jam nunc salutem, ne qua fraus aut ullæ insidiæ, ab adversis potestatibus malignisque spiritibus, qui mihi etiam in accessu meo ad homines inviderunt, flant, quoniam in prima item conceptione tu rursus quod in utero fui, obumbrasti, ut principes sæculi hujus ipsa de Spiritu sancto et sancta Virgine conceptio lateret. Quod sane ingens mysterium, tuus archangelus Gabriel Mariæ indicavit, dicens: « Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi ^a. » **500** Quemadmodum igitur tua tunc, qui es Altissimus, virtus me in concipiendo obumbravit, in pariendo autem extraxit de ventre matris meæ, ita quoque non parva mihi adest consolatio, quod multo magis de morte sis extracturus. Atque equidem hoc sperans tibi confisus sum, qui meus Deus et Dominus et Pater es: et confisus sum, non nunc primum in te sperare incipiens, sed tunc quoque cum ab uberibus matris meæ infantilem alimoniam accipiens, putabar ut reliqui hominum infantes, imperfectus esse et absque usu rationis. Non enim eram talis, licet mihi cæteris hominibus simile esset corpus. Sed neque item vi, neque substantia plerisque eram similis, verum potius liber ac solutus tanquam agnus tuus, qui Deus es, cum ab illa usque ætate lacte nutrirer, dico autem ab uberibus matris meæ. Cæterum hoc nondum quispiam magnum arbitrabitur, si intelliget, quemadmodum prius quoque « in te projectus sum ex utero, et de ventre matris meæ Deus meus es tu. » Cum enim adhuc intra cellam gestantis me in utero laterem, te tamen Deum meum videbam tanquam is, qui et inconfusus et imperturbatus in tanta communicatione corporei oneris permansissem, ac potius incorporeus tunc quoque fierim, et ab omnibus vinculis liber. Porro autem sic « in te projectus sum ex utero, » et sic « de ventre matris meæ Deus meus es tu, » ut meam virtutem cum adhuc in utero a Virgine sancta gestarer, meus quoque jam tum senserit præcursor Joannes, qui etiam ipse in utero Elisabeth gestabatur, usque adeo ut mea divinitate concitus exultatione exsilierit, et Spiritu sancto repletus sit. Hæc igitur cuncta ad memoriam revocans, et omni tempore Deum et Patrem meum ante oculos mihi constituens, merito et sub ipsum instans comprehendentis me passionis tempus, cum tibi Patri factus obediens, sponte et volens effectus sum « vermis, et non homo, opprobrium hominum, et abjectio populi, » et nunc cum omnes meum cruci af-

τῷ ταμίῳ τῆς κυοφορούσης με φερόμενος, σὲ τὸν Θεὸν μου ἐύρων, ἅτε ἀσύγχετος καὶ ἀβόλωτος ἐν τῇ τοσαύτῃ τῶν σαρκῶν κοινωνίᾳ διαμείνας, μᾶλλον δὲ ἀσύματος καὶ τότε ὢν, καὶ πάντων ἐλεύθερος δεσμῶν· οὕτως δὲ ἐπὶ σὲ ἐπεβρίβην ἐκ μήτρας, καὶ ἀπὸ γαστρὸς μητρὸς Θεοῦ μου ἦσα, ὡς αἰσθῆσθαι τῆς ἐμῆς δυνάμεως ἔτι κυοφορουμένης πρὸς τῆς ἁγίας Παρθένου, τὸν ἐμὸν πρόδρομον Ἰωάννην, καὶ αὐτὸν κατὰ γαστρὸς τῆς Ἐλισάβεθ κυοφορούμενον, ὥστε ὑπὸ τῆς ἐμῆς θεότητος κινήθῃνα σκιρτήσαι ἐν ἀγαλλιάσει, καὶ Πνεύματος ἁγίου πλησθῆναι. Τούτων οὖν ἀπάντων ἀναφέρων τὴν μνήμην, καὶ διὰ παντὸς τὸν Θεὸν μου καὶ Πατέρα μου πρὸ τῶν ἐμῶν ὀφθαλμῶν τιθέμενος, εἰκότως καὶ κατὰ τὸν ἐνεστώτα τοῦ περιέχοντός με πάθους καιρὸν, ὅτε, σοὶ τῷ Πατρὶ γενόμενος ὑπὸ τῆς αὐθαίρετος καὶ ἐκὼν γέγονα σκώληξ, καὶ οὐκ ἄνθρωπος, ὄνειδος ἀνθρώπων καὶ ἐξουδένημα λαοῦ· καὶ νῦν ὅτε πάντες οἱ θεωροῦντές μου τὸ σῶμα τῷ σταυρῷ προσηλούμενον, ἀποτρόπαιον ἠγοῦμενοι ὄραν πρᾶγμα, ἐξεμυκτηρίσαν με, τοσαύτην κατ' ἐμοῦ χλεύην καὶ διασχυρῶν καταχέοντες, ὡς μὴ μόνον ἐν διανοίᾳ λογίζεσθαι καὶ ἐνθυμεῖσθαι περὶ ἐμοῦ τὰ ἀσεβῆ, ἀλλὰ καὶ ἀρόθως φθέγγεσθαι καὶ ἐν φανερῷ λαλεῖν· « Ἐλάλησαν γοῦν ἐν χεῖλεσιν, ἐκίνησαν καρφαλὴν, λέγοντες· Ἥλιπεν ἐπὶ Κύριον, ρυσάσθω αὐτόν· » καὶ νῦν γοῦν ὅτε τὰ τοιαῦτά με περιέστηκε, σὲ τὸν Πατέρα μου τὸν ἐκσπάσαντά με ἐκ γαστρὸς μητρὸς μου, ἐφ' ὃν ἐπεβρίβην ἐκ μήτρας, εἰς ὃν ἤλπισα ἀπὸ μαστῶν, τὸν καὶ ἀπὸ γαστρὸς μητρὸς μου γνωριζόμενόν μοι, καὶ γινωσκόμενον Θεόν, ἔκτετεύω καὶ ἀντιβόλῳ μὴ ἀποστῆναι ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι θλίψις ἐγγύς. Μέλλει γάρ, φησὶ, καὶ ὅσον οὕτω πάρεστι, καὶ πλησιάζει συνέχον ἤδη καὶ ἐπικείμενόν μοι τὸ πάντων ἔσχατον τῆς ὑπερβαλλούσης μου θλίψεως νέφος. Οὕτω γὰρ ἐγὼ θλίβην ταύτην τὴν νῦν περιέχουσάν με καλῶ οὐτε τὸν σταυρὸν, οὐτε τοὺς ἐξ ἀνθρώπων ὄνειδισμούς, οὐτε τὰς χλεύας, οὐτε μὴν τὰ ἐρῶ τοῦ σταυροῦ συμβεθεκτότα, τὰς μάστιγας, τὰς ὕβρεις, καὶ ὅσα ἄλλα ἐπαροίνησαν εἰς ἐμὲ οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων· ἀλλὰ γὰρ ὄρω τὴν εἰς ἄδου καταβάσιν πλησιάζουσαν, καὶ τῶν ἀντικειμένων καὶ ἐχθρῶν τῷ Θεῷ δυνάμεων ἐπανάστασιν. Διὸ φημι· « Ὅτι θλίψις ἐγγύς, ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ βοηθῶν. » Πῶς γὰρ οὐχ ὑπερβάλλουσα ἦν καὶ μεγίστη θλίψις αὕτη ἐκεῖνη, ἐν ἧ οὐκ ἔστιν ὁ βοηθῶν; Ὁ μὲν γὰρ ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν ἐν ἄδου ψυχῶν παρῆει, ἐκ μακρῶν αἰώνων τὴν ἀφίξιν αὐτοῦ περιμενουσῶν, καὶ κατῆει γε θύρας χαλκᾶς συντριβῶν, καὶ μοχλοῦς σιδηροῦς συνθλάσων, καὶ τοὺς πρὶν δεσμίους ἄδου ἐλευθέρους ἀνήσων· ὁ καὶ γέγονεν, ὅτε πολλὰ σώματα τῶν κεκοιμημένων ἁγίων ἀναστάντα συνειστήθηον αὐτῷ εἰς τὴν ἀληθῆς ἁγίαν τοῦ Θεοῦ πόλιν· αἱ δὲ δυνάμεις αἱ ἀντικείμεναι, πρὸς τοῖς τῶν ἀνθρώπων κακοῖς ἐπεστρατεύοντο αὐτῷ, λύπην οὐ μικράν καὶ θλίψιν αὐτῷ παρέχουσαι, ἀποκλαομένῃ καὶ ἐπ' αὐταῖς δι' ὑπερβολὴν ἀγαθότητος. Ἀλλὰ γὰρ τήρει, τίνα τρόπον ταῦτα πάντα ἐλέγχται, ὡς ἐκ προσώπου αὐτοῦ ἐν μήτρᾳ κυοφορηθέντος, καὶ ἀπὸ γαστρὸς μητρὸς γε-

^a Luc. 1, 35.

γεννημένου, ὃν ἐφάσχομεν εἶναι τὸν ἀμνὸν τοῦ Θεοῦ. Τούτῳ γὰρ καὶ συμβαίνει τὰ περὶ τὸ πάθος, ὡς καὶ τὰ τῆς ἐνσάρκου γενέσεως ἤρμοζε. Τὸ γοῦν γεννηθὲν καὶ ἀποθνήσκει· τὸ δὲ θνήσκον οὐκ ἄλλως θανάτου τυγχάνει· ἢ πρότερον ὀδεύσαν διὰ γενέσεως. Ταῦτ' οὖν διέξεισιν ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, οὐ καθ' ὃ ἄσαρκος καὶ ἀσώματος ὑπάρχει τὴν φύσιν, οὐδὲ καθ' ὃ Θεοῦ Λόγος καὶ Θεὸς ἐπινοεῖται, ἀλλὰ καθ' ὃ οἶός τε ἦν πρὸς τὸν Πατέρα εὐχῆ λέγειν· « Ὅτι σὺ εἶ ὁ ἐκσπάσας με ἐκ γαστρὸς, ἡ ἐλπίς μου ἀπὸ μαστῶν τῆς μητρὸς μου. Ἐπὶ σὲ ἐπεβρίβην ἐκ μητρός, ἀπὸ γαστρὸς μητρὸς μου Θεὸς μου εἶ σύ. » Οὗτος δὴ οὖν, πρὸς τῷ πάθει γεγυῖς, εὐχεται τὰ προκείμενα πρὸς τὸν Πατέρα, καὶ τσοῦτων, φησί, μελλόντων με περιστήσεσθαι ἀντικείμενων ἐνεργειῶν, καὶ δαιμόνων ἀκαθάρτων, καὶ πνευματικῶν πονηρίας, καὶ ἐπὶ πάσι τοῦ πάντων χειρίστου, αὐτοῦ δὴ τοῦ ἀρχοντος τοῦ αἰῶνος τούτου (οὗς τῆς κακίας ἐνεκε θήρας πονηροῦς ὀνομάζειν ἄξιον, καὶ ἦτοι ταύρους ἀγρίους, ἢ μόσχους, ἢ λέοντας, ἢ κύνας), μέλλων τε πρὸς ἅπαντας ἵστασθαι, καὶ μηδὲν ἀγαθὸν εἰς αὐτοὺς ἐνεργεῖν, τῷ μηδὲν παραδέχεσθαι αὐτοὺς τῶν ἐμῶν ἀγαθῶν δι' ἄκραν κακίας ἔξιν, ἀλλὰ μηδὲ βοηθοῦ μηδὲ συνεργοῦ τυγχάνων τινὸς τῶν προειρημένων, εἰς τὸν ὑπὲρ τῶν ἐν ἄδου ψυχῶν ἄθλον, πῶς οὐκ ἂν εὐλόγως εἴποιμ· « Ὅτι θλίψις ἐγγύς, ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ βοηθῶν; » Τὸ μὲν οὖν τὰς πονηρίας καὶ ἀντικειμένας δυνάμεις μὴ συνεργεῖν αὐτῷ μηδὲ βοηθεῖν ἐπ' ἀγαθῶν αὐτοῦ, νομίζομεν, ὅτι οὐδὲν ἦν θαυμαστόν· τὸ δὲ πάντων μέγιστον τῆς θλίψεως τῆς μάλισσα πιεζούσης· αὐτὸν τότ' ἦν ἄρα, τὸ μηδένα μηδὲ τῶν αἰσίων καὶ δεξιῶν ἀγγέλων, μηδὲ μὴν τῶν θείων δυνάμεων, τολμᾶν ἐπιβαίνειν τοῖς τοῦ θανάτου βασιλείαις, μηδὲ συνεργεῖν ἐπὶ βοηθείᾳ τῶν αὐτόθι ψυχῶν. Μόνῳ γὰρ αὐτῷ τοῦτ' ἄτρεμὸς ἦν, ἔπει καὶ μόνῳ ἠνεύχθησαν πύλαι θανάτου, καὶ μόνον αὐτὸν πυλωροὶ ἄδου ἰδόντας ἐπηξάν, αὐτὸς τε ὁ τὸ κράτος ἔχων τοῦ θανάτου, ὑπεκστάς τῶν βασιλείων θρόνων, ἅτε μόνον αὐτὸν ἐπιγνοὺς ἑαυτοῦ Κύριον, ἐλάλησεν αὐτῷ δεήσει καὶ ἰκετηρία μαλακῶς, κατὰ τὰ δηλούμενα ἐν τῷ Ἰωβ περὶ τούτων. Πλὴν ἀλλὰ τὴν ἀπεθῆ τοῦ τυράννου καταδυναστείαν τσοῦτον ὄρων ἰσχύουσαν, ὡς μηδένα ἄλλον τολμᾶν τῶν κατ' οὐρανὸν ἐν τοῖς αὐτόθι χωρίοις συμπαρεῖναι αὐτῷ, καὶ τῆ τῶν αὐτόθι ψυχῶν συνεργεῖν σωτηρίᾳ, εικότως φησίν· « Ὅτι θλίψις ἐγγύς, ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ βοηθῶν, » ἐνὸς μόνου τοῦ κάκεισε βοηθεῖν αὐτῷ δυνάμενον, καταλειπότης αὐτὸν, ὡς ἂν εἰς πάντα ἀνακρηυχθεῖ τὸ λαμπρὸν καὶ ἐξαιρετὸν τῆς ἰδίας αὐτοῦ προαιρέσεως, τῆς τε κατὰ πάντων νίκης. Καὶ ἐπειδήπερ ὁ μόνος αὐτῷ βοηθεῖν δυνάμενος οὐκ ἦν αὐτῷ τότε βοηθός, εικότως ἀρχόμενος ἔλεγε τὸ, « Ἥλει, Ἥλει, λαμμὰ σαβαθανι, » τοῦτ' ἔστι· « Θεέ μου, Θεέ μου, ἵνα τί ἐγκατέλιπές με; » συλλαμβανομένων μὲν οὖν καὶ κυοφορουμένων ὑπὸ τῆς ἁγίας Παρθένου τῷ δηλούμενῳ ἢ πατρικῇ δυνάμει συνῆν, ὅτε Πνεῦμα ἅγιον ἐπῆλθε τῇ Παρθένῳ, καὶ δυνάμει Ὑψίστου ἐπεσκίασεν αὐτῇ, αὐτὸς τε ὁ Πατήρ τὸν γεννώμενον, ὡς ὁ λόγος παρέστησεν, ἀπὸ τῆς γαστρὸς ἐξέσπασεν· ἀποδουμένου δὲ παρὰ τὸν

PATROL. GR. XXII.

A fixum corpus videntes. dum rem et fugiendam et ominosam putant se videre, ne subsannaverunt, tantum adversum me irrisionis, tantumque detractionis jactantes, ut de me non modo cogitantes ratiocinarentur animoque versarent nefaria, sed in tripide quoque loquerentur et palam enuntiarent, « siquidem locuti sunt labiis et moverunt caput, dicentes: **501** Speravit in Domino, eripiat eum, » et nunc igitur, ut dicebam, cum talia me circumsteterunt, te Patrem meum, qui extraxisti me de ventre matris meæ, in quem projectus sum ex utero, in quo speravi ab uberibus, qui etiam de ventre matris meæ agnitus es mihi, et interim agnosceris Deus, supplex oro ac precor « ne recedas a me, quoniam in proximo est afflictio. » Venit enim, inquit, et quanta nondum antehac, adest atque appropinquat, quæ comprehendit jam, et mihi instat extrema omnium immodicæ meæ afflictionis nubes. Neque enim ego per afflictionem hanc quæ nunc me circumstat, crucem ipsam intelligo, neque probra ex hominibus, neque ludibria, neque vero ea quæ ante crucem mihi acciderunt, flagella, contumelias et alia quæcunque debacchati sunt contra me filii hominum, sed video post solutionem corporis in ipsa morte et ad inferos descensu appropinquantem adversariarum et inimicarum Deo potestatum insolentem impetum. Quapropter dico afflictionem in proximo esse, « quoniam non est qui adjuvet. » Qui enim fieri potest, ut non immodica et maxima ipsa illa fuerit afflictio, in qua non fuerit qui adjuvaret? ille enim pro earum animarum salute accedebat, quæ apud inferos ex longissimo tempore adventum ejus expectabant, et descendebat fores æreas contrituras, et vectes æreos confracturas, et eos, qui antea vincti apud inferos erant, in libertatem vindicaturus, quod ipsum etiam factum est, quando multa corpora eorum qui dormierant sanctorum surgentia, simul cum eo ingressa sunt in vere sanctam Dei civitatem, adversantes vero potestates ut hominibus nocerent, contra illum quasi in acie veniebant, mærorem non parvum atque afflictionem illi afferentes, quippe qui etiam illas nimia bonitate desleret. Cæterum attende quemnam in modum cuncta hæc dicta sint, quasi ex persona ejus qui in utero sit gestatus, et de ventre matris natus, et quem dicebamus esse Agnum Dei. Huic enim ipsi ita acciderunt quæ ad passionem spectant, quemadmodum quæ ad ortum in corpore conveniebant: nam quod ortum est, id etiam occidit; quod vero occidit, non alias mortem contingit, quam si prius per ortum ingressum sit. Hæc igitur exponit Salvator ac Dominus noster, non quatenus et carnis et corporis expers erat natura, neque quatenus Dei Verbum Deusque ipse intelligitur, sed quatenus idoneus erat in oratione ad Patrem dicere: **502** « Quoniam tu es qui extraxisti me de ventre, spes mea ab uberibus matris meæ. In te projectus sum ex utero. Ex ventre matris meæ Deus meus es tu. »

25

Hic igitur dum in ipsa passione est, supplex ad Patrem suum ea dicit, quæ jam exposita sunt. Et cum tam multæ, inquit, me circumventuræ sint copiæ ex adverso efficaces, et impuri dæmones, et spiritualia nequitæ, et denique is qui omnium pessimus est, ipse, inquam, princeps sæculi huius (quos propter malitiam, feras malignas nominare par est, et vel tauros agrestes, vel vitulos, vel leones, vel canes), et me contra omnes stare oporteat, neque quidquam boni in eos sin collaturus, propterea quod ipsi propter supremum malitiæ habitum, meorum bonorum capaces non sunt, neque adiutorem aut socium habeam quempiam eorum ipsorum qui dicti sunt, in certamine mihi pro salute animarum ineundo, quæ sunt apud inferos, cur tandem non merito dixerim: « Quod in proximo sit afflictio, et quod non sit qui adjuvet? Cæterum malignas quidem atque adversas potestates non fuisse illi auxilio, neque succurrisse ad bonum properanti, mirari nihil necesse est, verum quod omnium maximum est, ex ea afflictione quæ illum maxime premebat, id sane fuit, ne faventium quidem ac propitiorum angelorum quempiam, nec divinarum potestatum prorsus ullam, ausam esse regias mortis domos invadere, atque ad auxilium animarum, quæ illic erant, sociam se præbere. Si quidem uni illi hoc immotum servabatur, quandoquidem uni etiam apertæ sunt portæ mortis, et unum illum orci janitores conspicatî formidaverunt, ipseque ille qui mortis imperium habeat, de regis sedibus cedens, utpote qui unum illum vnum Dominum cognosceret, cum illo est locutus Iprecantium ac supplicantium more non minus gnaviter, quam apud Job de his ipsis rebus scriptum est: sed tamen nefariam illius tyranni impotentiam usque adeo cernens invaluisse, ut nullus alius cælestium adesse illi in talibus locis auderet, atque ad earum animarum salutem, quæ illic detinebantur socium se præbere, merito ait afflictionem propius adesse, propterea quod non sit qui adjuvet, quippe cum unus ille qui potuisset etiam talibus in locis illi opitulari, ipsum deseruisset, ut videlicet illustre illud eximiumque inceptum, illaque singularis adversus omnes victoria tanquam propria ipsius apud omnes prædicaretur. Itaque cum ille qui unus ipsi auxilio esse poterat, tunc ipsi adiutor non esset, merito in ipso initio ait illud: **503** « Eli, Eli, lamma sabachthani, hoc est, Deus meus, Deus meus, quare me dereliquisti? » Nam cum idem conciperetur, et in utero a sancta Virgine gestaretur, tunc quidem paterna vis cum ipso erat, quo tempore Spiritus sanctus Virgini supervenit, et virtus Altissimi obumbravit illi, ipseque Pater eum qui gignebatur, sicut oraculum indicavit, de ventre matris extraxit, cum autem sub ipsam passionis tempus ad luctam adversus mortem exueretur, non item illi tunc erat adiutor. Ego namque

καιρὸν τοῦ πάθους πρὸς τὴν κατὰ τοῦ θανάτου πάλιν, οὐκέτι βοηθὸς αὐτῷ παρῆν. Τοῦτο γοῦν αὐτῷ μαρτυροῦντι πιστεύω· τὸ γὰρ, « Ἥλει, Ἥλει, λαμμά σαβαχθανί, » εἰρημένον αὐτῷ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, καὶ ὑπὸ τοῦ ψαλμοῦ προφητικῶς ἀναπεφωνημένον, καὶ, « Ὅτι θλίψις ἐγγύς, ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ βοηθῶν, » τί ἕτερον ἐδήλου ἢ ὅτι ὡς μέγας ἀθλητῆς τοῖς τοσοῦτοις ἀντιπάλοις προβεβλημένος ἦν, ἀγωνοθετούντος καὶ βραβεύοντος τοῖς γινομένοις τοῦ ἐπὶ πᾶσι Θεοῦ; Ἐφορον δ' οὖν τῶν πραττομένων παρεχάλει τὸν Πατέρα καὶ πάρεδρον, ὡς ἂν δεξιὸν ἀλείπτην, αὐτῷ συμπαρεῖναι, ταύτη μάλιστα ὅτε μηδ' ὑπῆρχεν αὐτῷ βοηθὸς ἕτερος ἢ μόνος εἰς ὁ βραβευτῆς τῶν γινομένων. Διό φησιν εὐχόμενος· « Μὴ ἀποστής ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι θλίψις ἐγγύς, ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ βοηθῶν. » Ὅρων δὲ ἐνθέοις ὀμμασιν, ἔτι ἐπὶ τοῦ ἱκρίου προσητημένου αὐτῷ τοῦ σώματος, τὰς ἐξωθεν ἀμφὶ τὸν ἀέρα τοῦτον ἀσάρκους καὶ ἀνθρώποις ἀοράτους δυνάμεις δίκην οἰκνῶν ὀμοθόρων καὶ τρόπων θηρίων περὶ αὐτὸν ἰλυσπιμμένας, καὶ πρὸς τὸ μέλλον ὅσον οὐπω νεκρὸν ἔσεσθαι αὐτοῦ τὸ σῶμα, πανταχόθεν τε συρρέουσας τὰς ἀρχὰς καὶ ἐξουσίας τοῦ ἀέρος, τοῦ πνεύματος τοῦ νῦν ἐνεργούντος ἐν τοῖς υἱοῖς τῆς ἀπειθείας, καὶ ἔτι τοὺς ἀμφὶ τὴν γῆν διπταμένους καθ' ὅλης τῆς τῶν ἀνθρώπων οἰκουμένης δαίμονας· εἰκόσ δ' ὅτι καὶ τοὺς ὑποχθονίους ἤδη, καὶ τοὺς ἐν αὐτῷ ταρτάρῳ θῆρας ἀγρίους καὶ φοβερούς, περὶ ὧν Ἡσαίας πρὸς τὸν ἐκπεπτωκότα τοῦ οὐρανοῦ Ἐωσφόρον ἀποτεινόμενος ἔλεγεν· « Ὁ ἄδης κάτωθεν ἐπικράνηθι συναντήσας σοι, συνηγέρθησάν σοι πάντες οἱ γίγαντες· » ταῦτα δὴ οὖν ἅπαντα συνορῶν ἐξωθεν τὸ ἀνεσκολοπισμένον σῶμα κυκλοῦντα, καὶ παρασκευαζόμενα κατ' αὐτοῦ, τὸ σύστημα αὐτῶν διαγράφει φάσκων· « Περιεκύκλωσάν με μόσχοι πολλοὶ, ταῦροι πίονες περιέσχον με. Ἦνοιξαν ἐπ' ἐμὲ τὸ στόμα αὐτῶν, ὡς λέων ὁ ἀρπάζων καὶ ὠρυόμενος. » Ψυχὴν γὰρ, ὡς εἰκόσ, ἀνθρωπεῖαν, καὶ τῇ τῶν πολλῶν παραπλήσιαν, πλέον δὲ οὐδὲν ἡγούμενοι εἶναι τὴν τὸ σῶμα Ἰησοῦ κατασκηνοῦσαν, ἡνοιξαν τὸ στόμα οἱ προειρημένοι, ὡς ὁμοίως ταῖς ἄλλαις τῶν ἀνθρώπων ψυχαῖς καὶ αὐτὴν καταπιούμενοι· διό φησιν· « Ἦνοιξαν ἐπ' ἐμὲ τὸ στόμα αὐτῶν ὡς λέων ὁ ἀρπάζων καὶ ὠρυόμενος· » οἷς ἐξῆς ἐπιλέγει· « Ὡσεὶ ὕδωρ ἐξεχύθη· » ὅπερ αἰσθητῶς μὲν καὶ κατὰ τὴν ἱστορίαν εἴποι ἂν τις πεπληρωσθαι, ὅτε εἰς τῶν στρατιωτῶν, κατὰ τὸν εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην, τοῦ ἄμνου τοῦ Θεοῦ λόγῃ τὴν πλευρὰν ἔνυξεν, καὶ ἐξῆλθεν εὐθύς ὕδωρ καὶ αἷμα· Πλὴν ἀλλὰ καὶ τὴν ὅλην τῆς πνευματικῆς φύσεως νέκρωσιν δηλοῦν ἔοικε δι' ὧν φησιν· « Ὡσεὶ ὕδωρ ἐξεχύθη, καὶ διεσκορπίσθη πάντα τὰ ὅσα μου. Ἐγενήθη ἡ καρδία μου ὡσεὶ κηρὸς τηρόμενος ἐν μέσῳ τῆς κοιλίας μου. Ἐξηράνθη ὡς ὄστρακον ἡ ἰσχύς μου, καὶ ἡ γλώσσά μου κεκόλληται τῷ λάρυγγί μου. » Τί γὰρ ἂν ἄλλο ταῦτα πάντα σημαίνει ἢ νεκροῦ σώματος σύστασιν; Ἐπιφέρει γοῦν εὐθύς λέγων· « Καὶ εἰς χοῦν θανάτου κατήγαγέ με. » Ταῦτα μὲν οὐπω γενόμενα προ-

¹ Matth. xxvii, 40.

ὄλεπων, ὡς ἐγγύς δὲ καὶ πλησίον ἦδη ἐστῶτα, καὶ περικυκλούντα αὐτὸν, ἔλεγεν. Αὐθις δὲ ἐπαναλαβὼν τὰ ἦδη προπεπραγμένα εἰς τὴν τῶν μελλόντων συμβήσεσθαι παραμυθίαν, οἷα ὑπέμεινεν ἐπιβουλευθεῖς, διδάσκει λέγων· «Ὅτι ἐκυκλώσαν με κύνες πολλοί, συναγωγὴ πονηρευομένων περιέσχον με·» διὰ τούτων, ὡς εἰκὸς, δηλῶν ὁμοῦ μὲν καὶ τοὺς στρατιώτας, ὁμοῦ δὲ καὶ τοὺς ἐκ περιτομῆς ἐπαναστάντας αὐτῷ. «Οἱ μὲν γὰρ στρατιῶται τοῦ Παλάτου, παραλαβόντες τὸν Ἰησοῦν εἰς τὸ πραιτώριον, συνήγαγον ὅλην τὴν σπειραν ἐπ' αὐτόν. Καὶ ἐκούσαντες αὐτόν, χλαμύδα κοκκίνην περιέθηκαν αὐτῷ. Καὶ πλέξαντες στέφανον ἐξ ἀκανθῶν ἐπέθηκαν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ, καὶ κάλαμον ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ. Καὶ γονυπετήσαντες ἔμπροσθεν αὐτοῦ, ἐνέπαιζον αὐτῷ λέγοντες· Χαῖρε, ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων. Καὶ ἐμπύσαντες εἰς αὐτόν, ἔλαβον τὸν κάλαμον, καὶ ἔτυπτον εἰς τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ. Καὶ ὅτε ἐνέπαιζαν αὐτῷ, ἐξέδυσαν αὐτόν τὴν χλαμύδα, καὶ ἐνέδυσαν αὐτόν τὰ ἱμάτια αὐτοῦ· καὶ ἀπήγαγον αὐτόν εἰς τὸ σταυρῶσαι·» μονοουχὶ ἔργῳ πληροῦντες τὸ, «Ὅτι ἐκυκλώσαν με κύνες πολλοί, συναγωγὴ πονηρευομένων περιέσχον με·» ἀλλὰ καὶ τὸ, «Ὀρυξην χεῖράς μου καὶ πόδας μου, ἐξηρίβησαν πάντα τὰ ὀστέα μου·» καὶ ἔτι τὸ, «Αὐτοὶ δὲ κατενόησαν καὶ ἐπειδὴν με,» καὶ τὸ, «Διμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμὸν μου ἔβαλον κλῆρον,» αὐθις ἐπληροῦτο, ὅτε φλοῖς αὐτοῦ τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας τῷ σταυρῷ κατέπειραν, καὶ ὀνηνίκα τὰ ἱμάτια αὐτοῦ λαβόντες διμερίσαντο ἑαυτοῖς. Ὁ γοῦν Ἰωάννης ἱστορεῖ λέγων· «Οἱ οὖν στρατιῶται, ὅτε ἐσταύρωσαν τὸν Ἰησοῦν, ἔλαβον τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, καὶ ἐποίησαν τέσσαρα μέρη, ἑκάστῳ στρατιωτικῷ μέρος. Τὸν χιτῶνα δὲ, ὅτι ἄρραφος ἦν, ἐκ τῶν ἄνωθεν ὑφαντὸς δι' ὅλου, εἶπον πρὸς ἀλλήλους· Μὴ σχίσωμεν αὐτόν, ἀλλὰ λάχωμεν περὶ αὐτοῦ τίνος ἔσται, ἵνα πληρωθῇ ἡ Γραφή ἣ λέγουσα· Διμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμὸν μου ἔβαλον κλῆρον. Οἱ μὲν οὖν στρατιῶται ταῦτα ἐποιοῦν.» Καὶ Ματθαῖος δὲ τοῖς γεγενημένοις τούτων τὸν τρόπον μαρτυρεῖ λέγων· «Σταυρώσαντες δὲ αὐτόν, διμερίσαντο τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, βαλόντες κλῆρον, ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥῆθὲν διὰ τοῦ προφήτου· Διμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμὸν μου ἔβαλον κλῆρον· καὶ καθήμενοι ἐτήρουν αὐτόν.» Κύνες δὲ ἦσαν κυκλούντες αὐτόν, καὶ συναγωγὴ πονηρευομένων, οἱ ἐκ περιτομῆς ἄρχοντες τῶν Ἰουδαίων, οἱ τε γραμματεῖς καὶ οἱ ἀρχιερεῖς, καὶ οἱ Φαρισαῖοι, οἱ καὶ τὸ πᾶν ἀνασείσαντες πλῆθος ἐξαιτήσεσθαι τὸ αἷμα αὐτοῦ καθ' ἑαυτῶν καὶ κατὰ τῶν ἰδίων τέκνων. Σαφῶς γοῦν ὁ Ἡσαΐας κύνας αὐτοῦς ἀποκαλεῖ φάσκων· «Πάντες κύνες ἐνεοί, οὐ δυνάμενοι ὑλακτεῖν.» Δέον γὰρ αὐτοῦς, εἰ καὶ μὴ ποιμένων τρόπον ἀνελήφρασαν, ἀλλὰ δίκην γοῦν ἀγαθῶν κυνῶν, τὴν τοῦ δεσπότου λογικὴν ποίμνην καὶ τὰ πρόβατα τοῦ οἴκου Ἰσραὴλ φυλάττοντας, ἐπιστημονικῶς ὑλακτεῖν, σαίνοντας μὲν καὶ ἐπιγινώσκοντας

A hoc ipsum illi testificantem credo : nam illud : «Eli, Eli, lamnia sabachthani,» quod ab ipso in cruce dictum est, necnon a psalmo propheticè enuntiatum, itemque quod afflictio prope adesset, et quod non esset qui adjuvaret, quid tandem sibi aliud voluit, quam quod tanquam magnus certator, tam multis tamisque adversariis ipse esset objectus, præfecto ejus certaminis et totius negotii gubernatore supremo omnium Deo? præsidem ergo rerum gerendarum atque assessorem precabatur Patrem, ut quasi peritissimus Aliptes sibi adesset tunc maxime, cum alius ipsi adjutor adesse poterat nullus, præter unum ipsum qui totius negotii esset gubernator. Quocirca dum orat, sic ait : «Ne recedas a me, quoniam afflictio prope adest, quoniam non est qui adjuvet.» Divinis autem oraculis cernens, cum adhuc illi corpus in ligno esset suspensum, extrinsecus circum hunc aerem versantes incorporæ et hominibus invisibiles potestates, quæ circum ipsum quasi crudivoræ aves et feræ advolvebantur, et ad mortuum cito futurum ipsius corpus, undique confluentes principatus et potestates aeris hujus ac spiritus, qui nunc efficaciam suam exercet in filiis contumaciæ, nec non circa terram per totum orbem, qui incolitur ab hominibus volitantes dæmones, credible autem est vidisse infernas quoque ac tartareas belluas agrestes atque formidabiles, de quibus Isaias, ad eum qui de cælo ceciderat Luciferum sermonem intendens, ita loquebatur : «Infernus subter conturbatus est in occursum adventus tui, suscitati sunt tibi omnes gigantes :» hæc itaque omnia conspiciens, suum extrinsecus crucifixum corpus in orbem cingentia, seque adversus ipsum comparantia multitudinem eorum collectam describit, sic dicens : «Circumdederunt me vituli multi, tauri pingues obsederunt me. Aperuerunt super me os suum, ut leo rapiens et rugiens.» **504** Etenim dum animam, ut par est, humanam et cæteris similem nec amplius præterea quidquam esse arbitrantur, quod in corpore Jesu habitabat, belluæ, de quibus diximus, aperuerunt os suum, ut quemadmodum alias hominum animas consueverant, ita etiam hanc devorarent, quapropter sic ait : «Aperuerunt super me os suum, tanquam leo rapiens et rugiens,» quibus deinceps adjungit : «Quasi aqua effusus sum,» quod quidem vel ipsis sensibus percipi potuit, atque historia fidei faciente completum est, cum videlicet unus militum, ut est apud evangelistam Joannem, «Agni Dei janæa latus aperuit, et exivit continuo aqua et sanguis¹⁰,» sed tamen totam spiritualis naturæ mortificationem significare videtur, ubi ait : «Quasi aqua effusus sum, et dispersa sunt omnia ossa mea. Factum est cur meum tanquam cera liquecens in medio ventris mei, Aruit tanquam testa virtus mea et lingua mea adhæsit gutturi meo.» Quid enim aliud tandem universa hæc significent,

¹⁰ Joan. xix, 54.

quam mortui corporis conditionem? proinde illico adiungit illud : « Et in pulverem mortis deduxisti me. » Hæc igitur dum providet nondum facta, ut adventantia tamen et de proximo imminetia, et seipsum jamjam circumvenientia, dicebat. Sed rursus repetitis iis quæ jam antea gesta sunt, ut seipsum de iis quæ postea eventura erant, consolaretur, quæ sustinuerit insidiis circumventus, docet his verbis : « Quoniam circumdederunt me canes multi. Congregatio malignantium obsedit me : » quibus sane verbis tum ipsos milites tum etiam Judæos qui in seipsum conspiraverant, intelligi vult. Siquidem « milites Pilati suscipientes Jesum in prætorio, congregaverunt ad eum universam cohortem. Et exuentes eum, chlamydem coccineam circumdederunt ei. Et plectentes coronam de spinis, imposuerunt super caput ejus, et arundinem in dextera ejus. Et genibus flexis ante eum, illudebant ei dicentes : Ave, Rex Judæorum. Et expuentes in eum, acceperunt arundinem, et percutiebant caput ejus. Et postquam illuserunt ei, exuerunt eum chlamydem, et induerunt eum vestimentis suis : et abduxerunt eum ut crucifigerent : » propemodum re ipsa complentes illud : « Quoniam circumdederunt me canes multi : concilium malignantium obsedit me. » **505** Quin illud etiam : « Foderunt manus meas et pedes meos, dinumeraverunt omnia ossa mea. » Item illud : « Ipsi autem consideraverunt et inspexerunt in me, » et illud : « Diviserunt vestimenta mea sibi, et super vestem meam miserunt sortem. » Hæc, inquam, omnia tunc completa sunt, cum in cruce et manus illius et pedes, clavis transfixerunt, et cum illius vestimenta accipientes, ea inter se diviserunt. Nam eam rem Joannes exponit his verbis : « Milites igitur cum crucifixissent Jesum, acceperunt vestimenta ejus, et fecerunt quatuor partes, unicuique militi partem : tunica vero, quia erat inco:sutilis a summo contexta per totum, dividerunt inter se : Ne scindamus eam, sed sortiamur de illa cujus sit, ut impleretur Scriptura que dicit : Partiti sunt vestimenta mea sibi, et super vestem meam miserunt sortem : et milites quidem hoc fecerunt ¹¹. » Matthæus vero iisdem rebus gestis in hunc modum fidem facit : « Postquam autem crucifixerunt eum, diviserunt vestimenta ejus, sortem mittentes, ut impleretur quod dictum est per prophetam : Diviserunt vestimenta mea sibi, et super vestem meam miserunt sortem : et sedentes servabant eum ¹². » Canes autem erant qui illum circumdederant, et conventus malignantium, ipsi ad circumcisionem pertinentes magistratus Judæorum, et Scribæ et principes sacerdotum et Pharisæi, qui etiam universam multitudinem compulerunt, ut sanguinem illius et adversum seipsum et adversum illos suos peterent. Proinde Isaias plane illos canes vocat, dum dicit : « Omnes canes stu-

τὴν ἑαυτῶν δεσπότην καὶ ἀρχιποιμένα, πάση τε φυλακῇ τὴν πεπιστευμένην αὐτοῖς ποιμένην φρουρῶντας, ὑλακτεῖν δὲ, εἰ ἄρα, κατὰ τῶν ἐξωθεν ἐπεβουλευόντων τῇ ποιμνῇ· οἱ δὲ κυνῶν τρόπον ἐνεῶν, ὡς ἀληθῶς καὶ μεμνητότων τοὺς ὑλαγμοὺς ἔφρον, τὰ πρόβατα τοῦ ποιμένος ἐξαγριοῦντες, ὥστε εἰκότως αὐτοῖς ἀρμόζειν τό· « Περιεκύκλωσάν με κύνες πολλοὶ, συναγωγὴ πονηρευομένων περιέσχον με. » Καὶ πάντες δὲ οἱ εἰς δεῦρο τὸν ὁμοῖον τρόπον ἐκείνοις διαπραττόμενοι, ἐν τῷ βλασφημεῖν καὶ ὑλακτεῖν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, οὐκ ἂν ἄλλοτριοὶ ἐκείνων λογισθεῖεν. Ἀλλὰ καὶ οἱ δίκην τῶν τότε ἀσεβοῦντων στρατιωτῶν ἀνασταυροῦντες τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ καὶ παραδειγματίζοντες οὐκ ἂν τῆς ἐκείνων μακρὰν γένοιτο διαθέσεως. Πάντες οὖν εἰσέτι καὶ νῦν οἱ τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, τουτέστι τὴν Ἐκκλησίαν, λωβώμενοι χεῖρας αὐτοῦ καὶ πόδας καὶ προσέτι τὰ ὀστέα διαχειρίζονται, εἰ γε πάντες ἐν σῶμά ἐσμεν ἐν Χριστῷ, ὃ δὲ καθεὶς ἀλλήλων μέλη. Καὶ οὐκ ἂν εἴποι ἡ κεφαλὴ τοῖς ποσί· « Χρεῖαν ὑμῶν οὐκ ἔχω, » ὡς οὐδὲ ταῖς χερσὶν οἱ ὀφθαλμοὶ. Κατὰ γοῦν τοὺς καιροὺς τῶν διωγμῶν, εἴ ποτέ τινα κατὰ τῶν μελῶν τοῦ Χριστοῦ πρὸς τῶν ἐχθρῶν καὶ πολεμίων ἐνεργοῖτο, εἴποι ἂν καὶ περὶ αὐτῶν οὐκ ἀκαίρως τὸ, « Ὀρυξαν χεῖράς μου, καὶ πόδας μου, ἐξηρήθησαν πάντα τὰ ὀστέα μου. Αὐτοὶ δὲ κατενόησαν καὶ ἐπέπδόν με. » Τότε δὲ καὶ διαμερίζονται τὰ ἰμάτια αὐτοῦ ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμὸν αὐτοῦ βάλλουσι κλῆρον, ὅτε τὸν τοῦ λόγου κόσμον, ἦτοι τὰς λέξεις τῶν θείων Γραφῶν, ἄλλοτε ἄλλως ἕκαστος διαφθείρων ἐπισπᾶται, καὶ ὅτε τὰς περὶ αὐτοῦ δόξας διασπρόφοις διασκαλαῖς ἀπολαμβάνουσιν, ὅποια σύνθησις ταῖς ἀθείαις αἰρεσιώταις ποιεῖν. Ἐπὶ πᾶσι τούτοις πρὸς τὸν ἑαυτοῦ Θεὸν καὶ Κύριον καὶ Πατέρα τὴν εὐχὴν ἀποτείνας, ἐπιφέρει λέγων· « Σὺ δὲ, Κύριε, μὴ μακρύνῃς τὴν βοήθειάν μου. » Ὁ γὰρ εἰς βραχὺ καταλειφθεὶς πρὸς τὴν τοῦ ἀγῶνος ἐπίδειξιν, καὶ μόνος διχα βοήθου πρὸς τὸν θάνατον ἀποδυσάμενος, εὖ εἰδὼς τὴν βοήθειαν τὴν παρὰ τοῦ Πατρὸς οὐκ ἄλλως αὐτῷ γενέσεσθαι ἢ διὰ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως, εἰκότως ἐπὶ τοῦ παρόντος εὐχεται διεξιῶν τυχεῖν τῆς τῶν ἀντιπάλων παρατάξεως. Διὸ φησι· « Σὺ δὲ, Κύριε, μὴ μακρύνῃς τὴν βοήθειάν μου, εἰς τὴν ἀντίληψίν μου πρόσχες. » Διὰ γὰρ τῆς σῆς βοήθειας ἡ ἀντίληψίς μοι γενήσεται, διὸ ἦν ἀντίληψιν ὁ πᾶς εἰκότως προέγραπται ψαλμὸς ὑπὲρ τῆς ἐωθινῆς ἀντίληψεως. Εἰς τὴν ἀντίληψιν τοιγαροῦν πρόσχες, παρέχων μοι τὴν ὅσον ὄπωκα κατὰ τὴν ἐξ ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως ἀντίληψιν, ἧς ἐλπίζω τεύξεσθαι, ἐπάν, μὴ μακρύνας μου αὐτήν, « ῥύσθη ἀπὸ ῥομφαίας τὴν ψυχὴν μου, καὶ ἐκ χειρὸς κυνὸς τὴν μονογενῆ μου· ἐπάν σώσεως με ἐκ στόματος λέοντος, καὶ ἀπὸ κεράτων μονοκερῶν τὴν ταπεινώσιν μου. » Δι' ὧν ἡγοῦμαι αὐτὸν τὰς καταχθονίους ἀνίττεσθαι δυνάμεις, ὧν οὐ καθ' ἡμᾶς ἂν εἴη κατ' εἶδος διαστελλασθαι καὶ διελεῖν, ὅπως ἡ μὲν τις αὐτῶν ῥομφαία οὐσα ἀνεταίετο

¹¹ Matth. xxvii, 27-31. ¹² Joan. xix, 23, 24. ¹³ M. Mh. xxvii, 35, 36.

κατὰ τῆς ψυχῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν· ἡ δὲ τις κύων ἄπειρα θανάτω, τὴν θανατηφόρον χεῖρα προῦβάλλετο, εἰς τὴ καθάψασθαι αὐτῆς. Διὸ φησι· Ῥῦσαι ἀπὸ βρομφαίας τὴν ψυχὴν μου, καὶ ἐκ χειρὸς κυνὸς τὴν μονογενῆ μου· ἄλλῃ δὲ τις πονηρὰ καὶ τῶν ἐκεῖσε θηρίων ἡγουμένη δύναμις, λέων προσαγορευομένη, τὸ πλάτυ καὶ ἀχανὲς τοῦ θανάτου στόμα διανοίξασα, μετὰ τῶν ἄλλων τῶν εἰς ἄδου κατιόντων καὶ τὴν αὐτοῦ ψυχὴν καταπιεῖν ὄρητος, ὡσπεροῦν πάσαι πρότερον κατέπιεν ὁ θάνατος· ἰσχύσας, οὐχ ἕτερος ὢν τοῦ ἐνταῦθα λέοντος, τοῦ τὸ στόμα κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀνεόφξαντος, ἀφ' οὗ καὶ αὐτοῦ σωθῆναι τὸν Πατέρα παρακαλεῖ λέγων· Ἐσῶσόν με ἐκ στόματος λέοντος. Ἐἶεν δ' ἂν καὶ ἄλλαι τινὲς πονηραὶ καὶ θεόμαχοι δυνάμεις, τῷ μονοκέρωτι τοῦ Θεοῦ ἀντιπράττουσαι καὶ ἀντιπαρεξάγειν αὐτοῦ ἐπιχειροῦσαι, ἀφ' ὧν καὶ αὐτῶν ὁ τοῦ Θεοῦ μονοκέρως, αὐτῆς ὁ Κύριος ἡμῶν, μόνον τὸν Πατέρα κέρας ἔχων, τὴν ἑαυτοῦ ταπεινώσιν ρυθῆναι ἀξιοῖ, λέγων· Καὶ ἀπὸ κεράτων μονοκέρωτων τὴν ταπεινώσιν μου. Πολὺν δὲ ταπεινώσιν ἢ ταύτην αὐτὴν, καθ' ἣν ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων ἐταπεινώσεν ἑαυτὸν καὶ ἐκέλευσε, γενόμενος ὑπὸ κροῦ μὲχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ; ἄλλὰ γὰρ ἐπὶ τοσοῦτον κατελθὼν, καὶ μὲχρι τούτου φθάσας, λέγω δὴ μὲχρι τῆς ἐν τῷ ἄδη βρομφαίας, καὶ τῆς χειρὸς τοῦ αὐτόθι λεγομένου κυνὸς (ἔθεν καὶ παῖδας Ἑλλήνωνεικῶς (1) τοιοῦτόν τινα παρακρούσαντας κύνα θανάτου, καὶ τούτον τρικέφαλον ἀναζωγραφεῖν), καὶ μὲχρι· δὲ τῶν φαρύγγων τοῦ προδοειλιμένου λέοντος ἐλθὼν, καὶ τὴν ταπεινώσιν αὐτοῦ τοῖς ἀντιπάλοις καὶ θεομάχοις μονοκέρωσι ὑποστρώσας, καὶ ἐπὶ τούτῳ γε τέλος τὴν πᾶσαν οἰκονομίαν τῆς ἑαυτοῦ κενώσεώς τε καὶ ταπεινώσεως στήσας, κάπειτα εὐξάμενος ἦδη λοιπὸν τυχεῖν τῆς βοήθειας καὶ τῆς παρὰ τοῦ Πατρὸς ἀντιλήψεως, ἐπιλέγει· Ἐγὼ δὲ, Κύριε, μὴ μακρύνῃς τὴν βοήθειάν μου, εἰς τὴν ἀντιλήψιν μου πρόσχες. Καὶ τοῦτ' εἰπὼν οὐκ εἰς μακρὰν ἐπηκόου τοῦ Πατρὸς τυγχάνει, μὴ μακρυνθέντος, μηδὲ τὸ βραχύτατον ὑπερθεμένου, αὐτοῖς δὲ ἐργοῖς μονοουχὶ φήσαντος αὐτῷ· Ἐπι λαοῦντός σου, ἐρῶ· Ἰδοὺ πάρειμι. Καὶ δὴ τοῦτ' αἰσθόμενος, τῆς τε πατρικῆς βοήθειας, καθάπερ ἠύξατο, τυχὼν, ἐντεῦθεν λοιπὸν ἀπέρχεται τοῦ ἐπιδικίου ὕμνου, ὑπὲρ τῆς ἐωθινῆς ἀντιλήψεως τὸν ψαλμὸν ποιούμενος, ἐν οἷς φησι· Διηγῆσομαι τὸ ὄνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου· ἐν μέσῳ Ἐκκλησίας ὑμνήσω σε. Πρῶτοις μὲν οὖν τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς καὶ ἀποστόλοις ἐπαγγέλλεται τὰ τῆς ἐπ' αὐτῷ χαρᾶς καὶ ἀγαλλιάσεως εὐαγγελισθεσθαι, ἀδελφοὺς αὐτοῦς ὀνομάζων· οἷς ἀκούουσα καὶ ὁ Ματθαῖος διδάσκει λέγων· Καὶ ἰδοὺ ὁ Ἰησοῦς ἀπήνησεν αὐταῖς, ὁδηλονότι ταῖς ἀμφὶ τὴν Μιχαλιθὴν Μαρίαν, λέγων· Χαίρετε. Αἱ δὲ προσελθοῦσαι ἐκράτησαν αὐτοῦ τοὺς πόδας, καὶ προσεκύνησαν αὐτῷ. Τότε λέγει αὐταῖς ὁ Ἰησοῦς· Μὴ φοβεῖσθε. Ὑπάγετε, ἀπαγγέilate τοῖς ἀδελφοῖς μου, ἵνα ἀπέλθωσιν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, κάκει με ὄψονται. Ὁ Ἰωάννης δὲ μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν εἰσάγει καὶ αὐτὸς τὸν Ἰησοῦν.

¹ Isa. lvi, 10. ² I Cor. xii, 21.

(1) Εἰκῶς. Λογε εἰνός. Εἰνι.

pidi, qui nequeunt latrare ¹. » Cum enim eos oporteret, tametsi pastorum morem non susceperant, attamen bonorum canum instar, Domini sui rationalem gregem atque oves domus Israel custodientes, docte ac prudenter latrare, Dominumque suum ac pastorum principem demulcere atque agnoscere, omnique custodia creditum sibi gregem conservare, latrare autem si forte acerbius vellent, contra eos id facere, qui extrinsecus gregi insidiarentur, ipsi contra, canum stupidorum reque vera insanientium instar, latratu suos emiserunt, et oves pastoris efferarunt, ut merito conveniat eis illud : « Circumdedederunt me canes multi, concilium malignantium obsedit me. » **506** Quin etiam omnes quicumque in hunc usque diem itidem ut illi pergunt maledicere ac latrare adversus Christum Dei, ab illis diversi putandi non sunt. Nec minus ii, qui tunc in illum impie grassantium militum instar, nunc Filium Dei iterum cruci affigunt, palamque ignominia afficiunt, non longe admodum ab illorum nefaria voluntate recedunt; omnes vero hi sunt, qui etiam nunc Christi corpus, hoc est, Ecclesiam suscipientes, manus illius et pedes et ossa præterea dissipant, si modo omnes unum corpus sumus in Christo Jesu, singuli autem singulorum invicem membra. « Neque vero caput pedibus dixerit, opera vestra non indigeo, sicut nec manibus quidem oculi ². » Illis ergo temporibus quibus insectationes grassantur, si qua forte Christi membra ab inimicis atque hostibus vexentur, non intempestive de illis tum quoque dixerit : « Foderunt manus meas et pedes meos, dinumeraverunt omnia ossa mea. Ipsi autem consideraverunt, et inspexerunt in me. » Tunc etiam dividunt ejus vestimenta sibi, et in vestem ejus sortem mittunt : cum ipsius verbi ornatum, hoc est, divinarum Scripturarum voces alias aliter unusquisque corrumpit et lacerat, item cum opiniones de illo perversis documentis excipiunt, cujusmodi sunt, quæ nefarii hæretici facere solent. Post omnia hæc ad suum Deum et Dominum et Patrem orationem intendens subjicit illud : « Tu autem, Domine, ne procul amoveas auxilium meum. » Siquidem tanquam in angustum redactus ad ipsam certaminis ostentationem, et solus absque adjutore adversus mortem nudatus, cum plane compertum haberet, auxilium sibi a Patre non aliter affore quam per restitutionem a morte ad vitam, merito in presentia orat ex acie adversariorum evadere. Quocirca sic ait : « Tu autem, Domine, ne procul amoveas auxilium meum : ad susceptionem meam respice. » Etenim ab auxilio tuo susceptio mihi veniet, propter quam susceptionem totus psalmus merito inscriptus est, « pre susceptione matutina. » Ad susceptionem igitur respice, præstans mihi quam celerrime sub ipsam aurore reversionis a mortuis susceptionem, quam sane spero me consecuturum, cum eam non procul

a me amoveris, et eripueris « a framea animam, et ex manu canis unicum meam, » et cum servaveris « me ex ore leonis, et a cornibus 507 unicornium humilitatem meam : » quibus verbis illum arbitrator significare infernas potestates, quas sane non nostrum fuerit speciatim distinguere ac dividere, quemadmodum ex eis alia quidem, quæ framea sit, intenta sit in animam Salvatoris nostri; alia vero, quæ ipsi morti sit canis, mortiferam manum porrexerit, ut illam attingeret, ex quo ait : « Eripe a framea animam meam, et de manu canis animam meam; » alia item maligna quædam potestas, omnium illic ferarum princeps, quæ leo appellatur, ubi latum supraque omnem modum hiens mortis os diduxerit, una cum cæteris quæ ad inferos descendunt, illius quoque animam devorare conata sit, non aliter sane quam quemadmodum olim prius devoverat mors invalescens, quæ quidem mors non alia fuerit quam qui hoc loco leo nominatur, et qui os contra Salvatorem nostrum aperuit, a quo ipse se salvum evadere Patrem suum orat, dicens : « Salva me ex ore leonis. » Fieri etiam potest ut aliæ præterea sint quædam malignæ ac Deo rebelles potestates adversus Dei unicornem nitentes, eumque in contrarias partes abducere conantes, a quibus item, Dei unicornis, ipse Dominus noster, solum Patrem cornu habens, suam liberari humilitatem postulat, dicens : « Et a cornibus unicornium humilitatem meam. » Sed quam tandem humilitatem, nisi hanc ipsam secundam quam, « cum in forma Dei esset, humiliavit seipsum et evacuavit factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis 16? » Cæterum is qui ad tantam humilitatem descendit et hucusque pervenit, hoc est usque ad orci frameam et usque ad manum ejus, qui illuc dicitur canis (ex quo etiam scriptores Græcorum par est cum de tali cane audivissent, quo orco inserviret, hunc ipsum tricripitem pinxisse), item qui usque ad fauces ejus, de quo jam dictum est, leonis perrexit, et humilitatem suam adversariis et Deo inimicis unicornibus substravit, et hujusmodi sine omnem suæ evacuationis et humilitatis dispensationem terminavit, ac deinde precatus est, quod jam reliquum erat, se et auxilii et susceptionis a Patre compotem fieri, illud adjungit : « Tu autem, Domine, ne procul amoveas auxilium meum, et susceptionem meam respice. » Quod sane ubi dixit, non diu moratus a Patre suo est auditus, qui quidem neque cunctatus est, 508 neque vel brevissimo tempore supersedit, operibus vero tantummodo ipsis ad eum respondit : « Adhuc loquente te, dicam, ecce adsum 17. » Itaque is qui hoc ipsum jam senserat, et paterni auxilii, quemadmodum supplicaverat, compos factus erat, tum denique illinc hymnum ad victoriam inchoat, dum pro matutina susceptione psalmum facit, ubi ait : « Narrabo nomen tuum fratribus meis : in medio

λέγοντα πρὸς τὴν Μαριάμ· « Μὴ μου ἄπτου· οὕτω γὰρ ἀναβέβηκα πρὸς τὸν Πατέρα μου· πρὸς οὐκ ἀπὸ τοῦ ἀδελφούς μου, καὶ εἰπὲ αὐτοῖς· Ἀναβαίνω πρὸς τὸν Πατέρα μου καὶ Πατέρα ὑμῶν, καὶ Θεὸν μου καὶ Θεὸν ὑμῶν. » Πρῶτοις μὲν οὖν τοῖς ἀποστόλοις αὐτοῦ, οὓς ἰδίους ἀδελφούς ὀνομάζει, τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς διηγήσεσθαι φησὶ· μετὰ δὲ ἐκείνους τάξει καὶ ἀκολουθίᾳ τὴν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ συστάσαν Ἐκκλησίαν διδάξει τὸν πατρικὸν ὕμνον ἐπαγγέλλεται. Ὅσπερ γὰρ εἰ τις ἐν μέσῳ μαθητῶν διεξοδεῖ λόγους ἐπὶ σοφίᾳ διαπρέπων διδάσκαλος, ὑπὲρ τοῦ κάκεινους ἀκούσαντας προσυπακούσαι· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ αὐτὸς, « ἐν μέσῳ Ἐκκλησίας, » φησὶν, « ὑμνήσω σε, » ὑπὲρ τοῦ μαθεύσαν τὴν Ἐκκλησίαν καὶ ἀκούσαντες παρ' αὐτοῦ, ὃν προσήκει τρόπον, μηκέθ' ὡς τὸ πρὶν τοὺς δαίμονας, ἀλλ' αὐτὸν μόνον τὸν πάντων Θεὸν, διὰ τοῦ καταγγελλαντος αὐτὸν ἀνυμνεῖν. Ταῦτα πράξειν ὑπισχνούμενος, σφόδρα ἀκολουθῶς ἐντεῦθεν ἤδη προστάττει τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ τοῖς αὐτοῦ ἀδελφοῖς ὑμνεῖν τὸν Πατέρα. Διὸ φησὶν· « Οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον, αἰνέσατε αὐτόν· ἅπαν τὸ σπέρμα Ἰακώβ δοξάσατε αὐτόν· » καὶ, « Φοβηθήτωσαν ἀπ' αὐτοῦ ἅπαν τὸ σπέρμα Ἰσραὴλ, ὅτι οὐκ ἐξουδένωσεν, οὐδὲ προσώχθησε τῇ δεξιῇ τοῦ πτωχοῦ, οὐδὲ ἀπέστρεψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀπ' ἐμοῦ, καὶ ἐν τῷ κεκραγῆναι με πρὸς αὐτὸν εἰσήκουσέ μου· » δι' ὧν σαφῶς παρέστησε τῶν προωνομασμένων κακῶν τῆ ἀπαλλαγῆν. Εἰ γὰρ ἐν τῷ κεκραγῆναι πρὸς αὐτὸν εἰσήκουσεν αὐτοῦ, ἤρξαστο δὲ βυθῆναι ἀπὸ μὲν ῥομφαίας τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, ἐκ δὲ κυνὸς τὴν μονογενῆ αὐτοῦ, καὶ ἔτι ἐκ στόματος λέοντος, καὶ ἀπὸ κεράτων μονοκεράτων τὴν ταπεινώσιν αὐτοῦ, ἀκολουθῶν ἐστὶ νοεῖν τούτων ἀπαλλαγῆν εὐρέσθαι τὸν φήσαντα, ὅτι « μὴ προσώχθησεν ὁ Θεὸς τῇ δεξιῇ αὐτοῦ, μηδὲ τὸ πρόσωπον ἀπέστρεψεν ἀπ' αὐτοῦ, ἀλλ' ἐν τῷ κεκραγῆναι εἰσήκουσεν αὐτοῦ. » Διὸ καὶ ὑπῆρξεν αὐτῷ βυθῆναι τῶν τοσοῦτων, καὶ ἐκ τῶ θανάτου διαφυγόντι συνδιατρίβειν τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς ὁμοῦ καὶ ἀδελφοῖς, καὶ ὑμνεῖν ἐν μέσῳ Ἐκκλησίας τὸν Πατέρα. Τῆρει δὲ πάλιν ὡς πτωχὸν αὐτοῦ ἑαυτὸν ἀποκαλεῖ συμφύως ταῖς πρότερον παραθεθείσαις προφητεῖαις, δι' ὧν πένης καὶ πτωχὸς ὀνομάζετο· Ἄλλ' ἐπεὶ καὶ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ διὰ τούτων παρέστησεν, αὐτοῖς πρὸς τὸν Πατέρα ἐπιστρέφων τὸν λόγον· « Παρὰ σοῦ, » φησὶν, « ὁ ἔπαινό μου ἐν Ἐκκλησίᾳ μεγάλῃ, » τῆς ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ συστάσης ἐξ ἔθνων καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης Ἐκκλησίας μνημονεύων, ἐν ᾗ ὁ περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἔπαινος διὰ παντὸς ἄδεται, νεύματι τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ καὶ σνεργίᾳ· διὸ φησὶ· « Παρὰ σοῦ ὁ ἔπαινό μου ἐν Ἐκκλησίᾳ μεγάλῃ· » μεγάλη γὰρ ὡς ἀληθῶς ἡ Ἐκκλησία αὕτη, ἐκ παντὸς γένους ἀνθρώπων συγκεκροτημένη, οὐδὲ συγκρίνεσθαι διὰ τὸ σεμνὸν καὶ ὑπερφύως τοῦ βίου, καὶ διὰ τὸ τῶν δογμάτων μέγεθος, ἀξία τῷ Ἰουδαίῳ εἶναι καὶ τῇ τῶν ἐκ περιτομῆς συναγωγῇ, πάση πτωχεῖα λόγου καὶ βίου, καὶ φρονήματος, καὶ τῆς ἄλλης περὶ Θεοῦ

16 Philipp. II, 6, 7. 17 Isa. LVIII, 2.

δόξης ἐσμιχυρμένη. Εἶτ' ἐπιλέγει· « Τὰς εὐχὰς ἅς ἐπέθετο ἐν τῷ Κυρίῳ ἀποδώσω ἐνώπιον πάντων τῶν φοβουμένων αὐτόν· » φοβούμενους αὐτόν ἀποκαλῶν τὴν πρότερον ὀνομασθεῖσαν Ἐκκλησίαν μεγάλην, οἷς ἔλεγεν· « Οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον, αἰνέσατε αὐτόν. » Ποίας δὲ εὐχὰς ἀποδώσειν φησὶν, ἧ ἄς ἐπηγγεῖλατο; ποίας δὲ ἐπηγγεῖλατο ἡ ἐκεῖνας, δι' ὧν ἔφησε· « Διηγῆσμαι τὸ ὄνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου· ἐν μέσῳ Ἐκκλησίας ὑμνήσω σε, » εὐχαὶ γάρ εἰσιν αἱ ἐπαγγελίαι, ἃς ἐπαγγειλάμενος δώσειν ἐν μέσῳ Ἐκκλησίας διέθεσται. Τούτοις ἐξῆς ἐπιλέγει· « Φάγονται πένητες καὶ ἐμπλησθήσονται, καὶ αἰνέσουσι Κύριον οἱ ἐκζητοῦντες αὐτόν. Ζήσονται αἱ καρδίαι αὐτῶν εἰς αἰῶνα αἰῶνος. Μνησθήσονται καὶ ἐπιστραφήσονται πρὸς Κύριον πάντα τὰ πέρατα τῆς γῆς, καὶ προσκυνήσουσιν ἐνώπιον αὐτοῦ πᾶσαι αἱ πατριαὶ τῶν ἔθνῶν· ὅτι τοῦ Κυρίου ἡ βασιλεία, καὶ αὐτὸς δεσπόζει τῶν ἔθνῶν. » Δι' ὧν σφόδρα ἀκολουθῶς τὰ μετὰ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ κατορθώματα ἀναφωνεῖ, ἃ καὶ πεπληρωταὶ διὰ τῆς ἐξ ἀπάντων τῶν ἔθνῶν κλήσεως, διὰ τε τῆς ἐν τοῖς πέρασι τῆς οἰκουμένης ἀνθρώπων ἐκλογῆς, ὧν αἱ ἐκβάσεις ὀφθαλμοῖς θεωρούμεναι πάντων ἂν γένοιτο τῶν διὰ τοῦ ψαλμοῦ λεγομένων παραστατικαί. Πένητες δὲ πάλιν ἡμεῖς, οὐς κατὰ θεὸν πτωχεύοντας ἐκτρέφον ὁ σωτήριος Λόγος τῷ νοητῷ καὶ λογικῷ ἄρτι τὰς ζωοποιεῖς τῶν ψυχῶν τροφαῖς, τὴν αἰώνιον ἡμῖν παρέχει ζωὴν. Διὸ φησὶν ὁ ψαλμὸς· « Φάγονται πένητες καὶ ἐμπλησθήσονται, καὶ αἰνέσουσι Κύριον οἱ ἐκζητοῦντες αὐτόν. Ζήσονται αἱ καρδίαι αὐτῶν εἰς αἰῶνα αἰῶνος. » Καὶ ὁ ἐπίλογος δὲ τῆς ὅλης προφητείας μετὰ πάντα ἐπιφέρει· « Ἀναγγελήσεται τῷ Κυρίῳ γενεὰ ἡ ἐρχομένη. Καὶ ἀναγγελοῦσι τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ λαῷ τῷ τεχθησμένῳ, ὃν ἐποίησεν ὁ Κύριος· » ἄντικρυς τὸν ἐξ ἔθνῶν προθεσπίζει λαόν, καὶ τὴν διὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ συστάσαν ἐπὶ τῆς γῆς γενεάν. Τίς γὰρ ἂν εἴη ὁ μετὰ ταῦτα τεχθησέσθαι λεγόμενος τῷ Θεῷ λαός, πάλαι μὴ ὧν, μηδ' ὑπεστώς ἐν ἀνθρώποις, ὕστερον δὲ γεγινώς; τίς τε οὐ μὴ οὖσα τότε, λεγομένη δὲ ἐλεύσεσθαι γενεὰ, εἰ μὴ αὕτη ἡ διὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐν παντὶ τῷ κόσμῳ συστάσα Ἐκκλησία; καὶ ὁ νέος ἐξ ἔθνῶν λαός, ἐφ' ᾧ καὶ διὰ Ἡσαίου τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον θαυμαστικῶς ἀπεφθέγγετο φησάν· « Τίς ἤκουσε τοιαῦτα, καὶ τίς ἑώρακεν οὕτως; εἰ ὤδινε γῆ ἐν ἡμέρᾳ μιᾷ, καὶ εἰ ἐτέχθη ἔθνος εἰσάπαξ. » Ταῦτα μὲν οὖν ἡμεῖς, ἐφ' ἕτερα συνελάνοντες τοῦ καιροῦ, διαδραμόντες ἀκροβυθῶς διεξήλθομεν, ὅτω δ' ἂν μέλοι τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρακελεύσεως, [φήσαντος· « Ἐρευνᾶτε τὰς Γραφάς· ἐν αἷς δοκεῖτε ζωὴν αἰώνιον ἔχειν, καὶ αὐταὶ εἰσιν αἱ μαρτυροῦσαι περὶ ἐμοῦ. » Ἐκάστη λέξει τοῦ ψαλμοῦ τὸν νοῦν ἐμβαθύνας, τὴν ἀκριβῆ διάνοιαν θηρεύσαι ἂν τῆς ἐν τοῖς εἰρημένους ἀληθείας (1).]

Α Ecclesiae laudabo te. » Primis enim suis discipulis et apostolis quæ ad suam lætitiā et exultationem pertinent, pollicetur se nuntiaturum, eos interim nominans fratres : quibus etiam consentanea Matthæus exponit, dum dicit : « Et ecce Jesus occurrit illis, » ubi illas intelligit, quæ cum Maria Magdalene erant, « dicens : Salvete. Illæ autem accesserunt et tenuerunt ejus pedes, et adoraverunt eum. Tunc ait illis Jesus : Nolite timere. Ite, annuntiate fratribus meis, ut abeant in Galilæam, et ibi me videbunt ¹⁸. » At vero Joannes post reditorem a mortuis ipse quoque inducit Jesum dicentem ad ipsam Mariam : « Noli me tangere : nondum enim ascendi ad Patrem meum. Vade autem ad fratres meos, et dic eis : Ascendo ad Patrem meum et Patrem vestrum, et Deum meum et Deum vestrum ¹⁹. » Primis ergo apostolis suis, quos suos fratres nominat, nomen se Patris sui narraturum ait. Post illos autem, ipso ordine ipsaque consequendi ratione Ecclesiæ, quæ per totum orbem terrarum in nomine ipsius fundata est, paternum hymnum se expositurum promittit. Quemadmodum enim si quis excellens sapientia præceptor in mediis suis discipulis verba percurrat, ut ipsi quoque audientes auscultent, ita etiam ille « in medio Ecclesiæ, inquit, laudabo te, » ut cum hoc Ecclesia didicerit, dum ab ipso audit, non ultra ut arte dæmonas, sed, ut par est, ipsum universi Deum per eum, qui illum denuntiat, hymnis celebret. Hæc ubi se facturum promisit, tum admodum convenienter atque apte jam inde imperat Ecclesiæ ac suis fratribus, ut hymnis celebrent Patrem, ubi ait : « Qui timetis Dominum, laudate eum. Omne semen Jacob, glorificate eum. Et timeant ab eo omne semen Israel, quoniam non sprevit, neque moleste tulit deprecationem pauperis, **509** neque avertit faciem suam a me, et cum clamarem ad eum, exaudivit me. » Quibus verbis plane ostendit se ab illis esse liberatum malis, quæ superius dicta sunt. Si enim cum clamaret ad illum, ab illo exauditus est, et clamans precatus est, ut eriperet a fratre quidem animam suam, a cane autem unicam suam, nec non ab ore leonis et a cornibus unicornium humilitatem suam, sequitur ut intelligamus illam liberationem a talibus malis consecutum, quippe qui dixerit, Deum non moleste tulisse deprecationem suam, neque faciem suam avertisse ab ipso, sed clamantem ipsum exaudivisse. Quocirca eidem de tantis malis crepto, et ipsi de morte elapso abunde contingit una versari ac degere cum suis et discipulis et fratribus, et in media Ecclesia patrem laudare. Sed attende rursus, ut pauperem seipsum iterum vocat, in eo concordans cum ante expositis prophetiis, in quibus pauper et egenus est nominatus; sed quia suum ad vitam reditum in his indicavit, rursus sermonem convertens ad Patrem, « a te, inquit, laus mea in Ecclesia magna, » in quibus sane verbis Ecclesiam in nomine ipsius ex gentibus collectam, et in

¹⁸ Matth. xxviii, 9, 10. ¹⁹ Joan. xx, 17.

(1) Uncis conclusa supplevit Fabricius. Vide *Admonitionem* initio voluminis.

orbe constitutam intelligit, in qua Salvatoris nostri laus, patre ipso annuente atque opem ferente assidue canitur, ex quo ait: « A te laus mea in Ecclesia magna. » Magna enim re vera Ecclesia hæc est, quippe quæ ex omni genere hominum collecta sit, et ne comparanda quidem propter gravitatem et præstantiam vitæ, et propter institutorum magnitudinem ad Judaicam gentem, et ad circumcisorum conventum, qui omni egestate, et orationis, et vitæ, et prudentiæ, et reliquæ de Deo sentiendi rationis, oppressi attenuatique sunt. Deinde subjicit; « Vota mea Domino reddam in conspectu omnium timentium eum, » ubi per timentes eum intelligit eam, quam ante Ecclesiam magnam nominavit, cum illis verbis usus est: « Qui timetis Dominum laudate eum. » Sed quæ tandem vota redditorum se ait, nisi quæ pollicitus est? quæ porro pollicitus est, nisi illa quæ tum significavit cum dixit: « Narrabo nomen tuum fratribus meis. In medio Ecclesiæ laudabo te. » Vota enim sunt promissa, quæ se in medio Ecclesiæ præstaturum pollicitus confirmavit. His illud adjungit: « Comedent pauperes et **510** saturabuntur, et laudabunt Dominum qui requirunt eum. Vivent corda eorum in sæculum sæculi. Remiscentur et convertentur ad Dominum, omnes fines terræ. Et adorabunt in conspectu ejus universæ familiæ gentium, quoniam Domini est regnum, et ipse dominatur gentibus. » Quibus verbis valde apte admodumque ordinate, quæ a se post reditum in vitam recte facta sint, quosque successus habuerit, commemorat, quæ universa per omnium gentium vocationem completa sunt, et per hominum in orbis terrarum finibus electionem. Quarum rerum eventa quæ ipsis oculis intueri licet, facile iis quæ in hoc psalmo dicuntur, fidem facere possunt. Per pauperes autem rursus nos intelligit, quos in paupertate secundum Deum degentes, dum salutare verbum intelligibili rationalique pane, hoc est, cibis qui vitam animis afferant, eunt, vitam nobis largitur æternam. Ex quo psalmus ita ait: « Comedent pauperes, et saturabuntur, et laudabunt Dominum qui requirunt eum. Vivent corda eorum in sæculum sæculi. » Peroratio vero totius prophetiæ, quæ post omnia illud continet: « Annuntiabitur Domino generatio ventura. Et annuntiabunt justitiam ejus populo qui nascetur, quem fecit Dominus: » absque omni controversia populum de gentibus collectum prædicit, constituamque per Salvatorem nostrum Jesum Christum in terra generationem: nam quis tandem fuerit is populus, qui, post ipsa hæc, Deo dicatur oriturus? quique antea quidem non fuerit, neque exstiterit inter homines, postea vero exstiterit? quæ porro generatio illa, quam tunc quidem non esse, post autem venturam significat? nisi hæc quæ per Salvatorem nostrum in toto orbe constituta est Ecclesia, recensque hic collectus de gentibus populus? de quo etiam per Isaiam Spiritus sanctus cum admiratione locutus est, cum dixit: « Quis audivit talia? et quis ita vidit? si parturivit terra in die uno, et si nata est gens omnino ⁹⁰. » Hæc igitur nos ad alia ob brevitatem temporis festinantes percurramus, atque ut dicitur, summis labiis attingentes, præterivimus. Cui autem curæ sit adhortatio Salvatoris nostri, [quando ait ⁹¹: « Scrutamini Scripturas, in quibus putatis vitam æternam vos habere, et illæ sunt quæ testimonium perhibent de me. » Ita quamlibet dictionem psalmi qui mente altius scrutatus fuerit, accuratum sensum venari poterit dictorumque veritatem.]

FRAGMENTUM

LIBRI XV DEMONSTRATIONIS EVANGELICÆ.

(Maj Biblioth. nova Patrum, IV, p. 314, Romæ 1847.)

MONITUM.

Demonstrationis evangelicæ scriptos fuisse ab Eusebio Cæsariensi libros omnino viginti, testes certissimi sunt sanctus Hieronymus De vir. ill. cap. 81, et Photius in Bibliotheca cod. 2, p. 11. Et ne quid evidentie veritati desit, idem Hieronymus librum xviii, in præf. ad Oseam sic memorat: « Eusebius Cæsariensis in octavo decimo libro Εὐαγγελικῆς Ἀποδείξεως quædam de Osee propheta disputat. » Atqui in editionibus hujus operis non nisi decem priores exstant libri; reliquos eruditi jam diu desiderant. Nobis interim in patrum ad Danielelem catena, quam ex Vaticano codice edidimus, bonum hujus deperditi operis segmentum se obtulit; quod Græce simul Latineque cæteris Eusebii nostro labore editis scriptis hic adjungimus. Jam quod et in nostro hoc segmento, et in memorato apud Hieronymum loco, prophetarum oraculis Eusebius utatur, id consentaneum cæteræ operis parti est.

Fragmentum libri xv *Demonstrationis Evangelicæ*, Ex Catena Patrum ad Danielelem (cap. II, 31.) a nobis edita *Script. vet.* t. I.

Necessarium putavi Eusebii Cæsariensis, cognomento Pamphili, adscribere verba, quæ in xv τοῦ ἐπιθῶν Παμφίλου, παραθέσθαι φωνὰς εἰρημῆ-

⁹⁰ Isa. LXVI, 8. ⁹¹ Joan. v, 39.

νας ἐν πεντεκαδεκάτῳ τόμῳ τῆς Εὐαγγελικῆς Ἀπο-
 δελξεως· οὗτος γὰρ πᾶσαν ἐκθέμενος τὴν ὄρασιν οὐ-
 τως φησὶ· Ἐγὼ μὲν ταῦτα μὴδὲν διαφέρειν τῆς
 προφήτου θεωρίας· ὡς γὰρ ὁ προφήτης θάλασσαν
 ἑώρα μεγάλην, οὕτως ὁ βασιλεὺς εἰκόνα πολλήν. Καὶ
 πάλιν ὡς ὁ προφήτης ἑώρα ἑθνη, ἅπερ ἐρμη-
 νεύων μετέβαλεν εἰς ἑβασίλειαις, οὕτως ὁ βασιλεὺς
 τὰς διὰ τοῦ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου καὶ χαλκοῦ καὶ σι-
 δήρου, τέσσαρας βασιλείαις· ἠνίκατετο· καὶ αὖθις ὡς ὁ
 προφήτης τῶν τοῦ ὑστάτου θηρίου κεράτων δέκα
 διαίρεισιν ἑώρα, καὶ τρία κέρατα ὑφ' ἐνὸς συντριβό-
 μενα· καὶ ὁ βασιλεὺς ὡσαύτως ἐπὶ τῶν τελευταίων
 τῆς εἰκόνης μέρος τι σιδηροῦν καὶ μέρος ἑστράκιον
 ἐθεώρει· καὶ ἐπὶ τούτοις, ὡς ὁ προφήτης μετὰ τὴν
 τῶν τεσσάρων βασιλειῶν ὄρασιν ἑώρα υἴὸν ἀνθρώ-
 που τὴν κατὰ πάντων ἀρχὴν καὶ ἐξουσίαν καὶ βασι-
 λείαν παρεληφότα· οὕτως καὶ ὁ βασιλεὺς λίθον συν-
 τριβόντα τὴν εἰκόνα πᾶσαν καὶ γινομένην εἰς ὄρος
 μέγα καὶ πληροῦν θάλασσαν ἐδόκει ὄρᾶν· καὶ εἰκό-
 τως· ἔπρεπε γὰρ τῷ μὲν ἠπατημένῳ περὶ τὴν τοῦ
 βίου φαντασίαν βασιλεῖ, καὶ τὴν τῶν αἰσθητῶν οἷα
 χρωμάτων ὠριότητα, ἐπιγραφῆς ἀνακειμένης θαυ-
 μάζοντι, εἰκόνη μεγάλη τὸν πάντων ἀνθρώπων ἀπει-
 κάσειν βίον· τὸν δὲ προφήτην, τὸν πολλὸν καὶ μέγαν
 σάλον τοῦ βίου μεγάλη θάλασση παραβάλλειν· καὶ
 τῷ μὲν βασιλεῖ, τὰς παρὰ ἀνθρώποις πολυτελεῖς ὕλας
 χρυσοῦ καὶ ἀργύρου χαλκοῦ τε καὶ σιδήρου θαυμά-
 ζοντι, τὰς κατὰ χρόνους ἐν τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων
 ἐπικρατεῖς βασιλείαις, ταύταις ἀφομοιοῦν ταῖς ὕλαις·
 τῷ δὲ προφήτῃ ἐν μορφαῖς θηρίων τὰς αὐτὰς βασι-
 λείαις καταλλήλως τῷ τῆς ἀρχῆς τρόπῳ διαγράφεσθαι·
 καὶ πάλιν τῷ μὲν βασιλεῖ μέγα, ὡς εἰκός, ἐφ' ἑαυτῷ
 φρονούντι, καὶ ἀλαζονευομένῳ ἐπὶ τῇ τῶν προγόνων
 βασιλείᾳ, ἢ τῶν πραγμάτων μεταβολῇ δεικνύται, καὶ
 τῶν ἐπὶ γῆς βασιλειῶν τὸ τέλος· εἰς καθάρσειν τοῦ
 ἐν αὐτῷ τύφου, καὶ εἰς τὸ μὴδὲν ἠγείσθαι βέβαιον τὸ
 ἐν ἀνθρώποις, ἢ μόνον τὸ ἐπὶ πάντων τέλος τῆς τοῦ
 Θεοῦ βασιλείας· ἐσεσθαι γὰρ μετὰ τὴν πρώτην Ἀσ-
 συρίων ἀρχὴν, ἣν ὁ χρυσοῦς ἠνίκατε, δευτέραν τὴν
 τῶν Περσῶν, τὴν διὰ τοῦ ἀργύρου δεδηλωμένην·
 ἔπειτα τρίτην τὴν Μακεδόνων, ἣν ὁ χαλκοῦ ἐσήμανε·
 μετ' ἣν τετάρτην διαδέξασθαι τῶν Ῥωμαίων, κρα-
 ταιωτέραν οὖσαν τῶν πρὸ αὐτῆς· διὰ καὶ σιδήρου πα-
 ρεβάλλετο· εἶρητο γοῦν καὶ περὶ αὐτῆς. Καὶ βασιλεία
 τετάρτη ἔσται ἰσχυρὰ ὡς σίδηρος· ὃν τρόπον ὁ σί-
 δηρος λεπτύνει καὶ δαμάζει πάντα, οὕτως πάντα
 λεπτύνει καὶ δαμάσει· καὶ μετὰ τὰς εἰρημένας ἀπά-
 σασ, τὴν τοῦ Θεοῦ βασιλείαν, διὰ τοῦ συντρίβοντος τὴν
 πᾶσαν εἰκόνα λίθου παρισταμένην· καὶ ὁ προφήτης
 τούτων ἀκολούθως, τὴν ἐπὶ τέλει τῶν ὅλων Θεοῦ βα-
 σιλείαν, οὐ πρότερον θεωρεῖ, ἢ τὰς εἰρημένας τέσσα-
 ρας δυναστείας διαγράψαι τὸν λόγον. Διὰ τῶν τεσσά-
 ρων μόνων καὶ οὐδὲ ἐτέρων ἠγοῦμαι τὰς ὁράσεις καὶ
 τῷ βασιλεῖ καὶ τῷ προφήτῃ δεδειχθαι, διὰ τὸ ταύταις
 καταβουλωθῆναι τὸ Ἰουδαίων ἔθνος ἀπὸ τῶν τοῦ
 προφήτου χρόνων. »

Demonstrationis Evangelicæ libro exstant. Is nempe
 universum visum explicans sic ait : « Existimo
 hoc visum minime differre ab ipsius prophetæ vi-
 sione. Sicut enim propheta vidit mare magnum, sic
 rex ingentem statuam. Rursusque ut propheta vidit
 feras quatuor, quas interpretans in quatuor regna
 convertit ; ita rex auro, argento, ære et ferro quatuor
 regna significabat. Denuoque ut propheta in po-
 strema bellua cornua decem divisa videbat, triaque
 cornua ab uno contrita : similiter rex in statuæ
 extremitatibus partem ferri videbat partemque
 testæ. Insuper, ut propheta post quatuor regnorum
 visionem, filium hominis aspexit summo imperio ac
 potestate regnoque potiëntem ; ita rex lapidem cer-
 nere sibi videbatur, qui universam contereret sta-
 tuam fieretque mons magnus, ita ut mare oppleret.
 Aptè id quidem. Rex quippe, vitæ fastu irretitus,
 sensibilibusque rerum pulchritudinem tanquam co-
 loriam tabulam titulis adjecti mirans, congruum
 erat, ut magnæ statuæ cunctorum hominum vitam
 compararet : prophetam autem decebat, multam
 hanc et magnam vitæ fluctuationem, lato mari si-
 militèr dicere. Regem, inquam, par erat pretiosa in
 hominum æstimatione metalla aurum, argentum, æs
 ferrumque suspiciëntem, conferre cum his materiis
 præpotentes variis temporibus inter homines dy-
 nastias : prophetam vero non dedecuit, ferarum
 figuris eadem regna designare, congruenter nimi-
 rum imperiorum moribus. Denique regi, ut sit, su-
 perbo et majorum suorum diutina dominatione
 elato, rerum conversio ostenditur, regnorumque
 terrestrium finis : scilicet ob ejus animi curandam
 tumiditatem, atque ut is nihil in hominibus stabile
 judicaret, præter divini super omnes mortales regni
 consummationem. Nam primam Assyriorum domi-
 nationem, quam aurum portendebat, excepturum
 erat secundo loco Persarum imperium argento de-
 monstratum. Deinde tertium Macedonum regnum,
 quod ære significabatur. Post quod Romanorum
 quartum, cæteris quæ præcesserant fortius : quare
 et ferro comparatur diciturque de eo : quartum
 erit regnum validum ferri instar. Ac veluti ferrum
 omnia extenuat domatque, ita hoc regnum omnia
 comminuturum ac subjugaturum. Post hæc omnia
 Dei regnum in lapide totam statuam conterente
 agnoscere est. Tum et propheta his consonans, uni-
 versale Dei postremo loco futurum regnum hæud
 ante videt, quam prædictæ quatuor dynastiæ quatuor
 belluarum figuris expressæ in sermone fuerunt. Ho-
 rum ergo quatuor regnorum tantummodo, et non alio-
 rum, arbitror visionestum regi tumi prophetæ obla-
 tas fuisse, quia nimirum ab his regnis Judæorum
 populus servitio fuit oppressus, capto a temporibus
 prophetæ initio. »

EUSEBII CONTRA HIEROCLEM LIBER.

Ex editione G. Olearii, *Opp. Philostrati*, Lipsiæ 1709 in-fol., pag. 411. — Summa hujus libri hæc est : Hierocles, Bithyniæ præses, infensissimus Christianorum hostis, libros duos confecerat, inscriptos : Λόγοι φιλαλήθεις πρὸς τοὺς Χριστιανούς, in quibus, præter reliqua olim Christianis objecta et ab his dudum confutata, ex Philostrati *Historia Apollonii Tyanæum* præstigiatores Salvatori nostro comparare ausus est, statuens Apollonium hunc vel paria cum Christo, vel etiam majora patrasse miracula, quin idcirco a quopiam sanæ mentis deus fuerit habitus. Cæteris missis, Eusebius in Hieroclis libris hanc solum Christi et Apollonii comparisonem disputat, ex argumentis internis probat, iis, quæ de Apollonio narrantur, fidem denegandam esse, fuse de miraculorum natura disputat, ea autem quæ ab Apollonio facta esse perhibentur, miracula vel meras præstigias fuisse demonstrat, vel, si miri quidpiam præ se tulerint, ea dæmonum ope perpetrata fuisse asserit. Cf. Lactant. *De mort. persecut.* c. 16. S. Eriphan., hæres. LVIII, n. 1. Eusebius *De marty. Palæst.*, c. 5, cum nota Valesii; Lactant. *Divin. instit.*, lib. v, c. 2.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ ⁽¹⁾

ΠΡΟΣ ΤΑ

ΥΠΟ ΦΙΛΟΣΤΡΑΤΟΥ ΕΙΣ ΑΠΟΛΛΩΝΙΟΝ ΤΟΝ ΤΥΑΝΕΑ

ΔΙΑ ΤΗΝ ΙΕΡΟΚΛΕΙ ΠΑΡΑΛΗΦΘΕΙΣΑΝ ΑΥΤΟΥ ΤΕ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΟΥ ΣΥΓΚΡΙΣΙΝ (2).

EUSEBII PAMPHILI ANIMADVERSIONES

IN PHILOSTRATI DE APOLLONIO TYANENSI COMMENTARIOS

Ob institutam cum illo ab Hierocle Christi comparisonem adornata.

511 CAPUT I.

Ten', amice, illa quoque scriptoris suspicere par est, quæ cum magistro, ac Salvatore nostro Tyanensem componens paradoxe jactavit? Et reliquis quidem, quæ *Philalthe* continentur (hoc enim præclaro titulo suum illud contra nos opus inscribere merito sibi visus est), haud ita magnum opere

(1) *Εὐσεβίου τ. Παμφ.* Titulum ita ut in Reg. cod. reperi, expressi : alter enim ille *Εὐσεβίου Καισαρείας* τοῦ Παμφίλου ineptus et ab editoribus ad libidinem inversus videbatur. HOLSTEN.

(2) Integer titulus in Aldi et Morelli editione ita representabatur : *Εὐσεβίου Καισαρείας τοῦ Παμφίλου Ἀντιβηρτικὸς πρὸς τὰ Ἱεροκλέους, Ἀπολλώνιον τὸν Τυανέα τῷ Σωτήρι Χριστῷ παραβάλλοντος*. Quem tamen ex cod. Regio exhibet Holstenius, eundem ex eodem, ut puto, codice, in margine etiam exhibebat Morellus, eumque retinendum nos putavimus, quod argumento hujus libri videretur convenientior. Nempe quod vir magnus J. Pearsonius quoque agnovit, *Eusebius vix attigit ea, quæ ab Hierocle sunt profecta, neque comparationi Apollonii cum Christo inhæret* : imo vero ab eo argumento prorsus abstinuit, et *Philostrati libros* VIII De vita Apollonii tanquam vercuriit : et quidquid ei tanquam philosopho

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ἄρ' οὖν, ὦ φιλότης, κάκεινά σε τοῦ ξυγγραφέως ἄξιον ἀποθαυμάζειν, ἃ, τῇ ἡμετέρῳ Σωτήρῳ τε καὶ διδασκάλῳ τὴν Τυανέα ξυγκρίνων, παρεδοξολόγει; Πρὸς μὲν γὰρ τὰ λοιπὰ τῶν ἐν τῷ *Φιλαλήθει* (3-4) (οὕτω γὰρ εἶ ἔχειν αὐτῷ τὸν καθ' ἡμῶν ἐπιγράφειν ἰδοὺκει λόγον) οὐδὲν ἂν εἴη σπουδαῖον ἐπὶ τοῦ παρόν-

tribuitur liben'er concedit, quidquid ad eum supra mortalium sortem evehendum comparatum est, excutit, elevat, convellit. Photius tamen in *Bibliotheca*, p. 23, hunc librum ἀνασκευαστικὸν βιβλιόδαρτον appellat πρὸς τοὺς ὑπὲρ Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως Ἱεροκλέους λόγους. Eusebii autem Cæsariensis illud esse opus frustra dubitare Ionsium ostensum in notulis nostris ad Hieroclis, quam dedit, *Istoriav*, huic opusculo præmissam. Cæterum in prioribus editionibus parum accurate ad libros Philostrati revocata fuit hujus libri partitio, qua parte ubi aberratum fuit, id emendavimus.

(3 4) *Ἐν τῷ φιλαλήθει*. Hoc libro suo contra Christianos nomen fecerat Hierocles, cuius partem stolidi illa comparatio absolvetat, cit. Noster in singulari semper *Φιλαλήθη Λόγον*. Lactantius tamen *Instit.* l. v, cap. 2, semper in plurali libros vocat, et duos fuisse ait.

ιος ἴσασθαι (5), μὴ αὐτοῦ ἰδίᾳ τυγχάνοντα, σφόδρα ἔξ ἀνανδῶς ἐξ ἐτέρων, οὐκ αὐτοῖς μονονουχί νοήμα-
 σιν, ἀλλὰ καὶ ῥήμασι καὶ συλλαβαῖς ἀποσεσυλημένα.
 Τύχοι μὲν ἂν καὶ αὐτὰ τῆς προσηκούσης κατὰ και-
 ρὸν ἀπέλεγξαι, δυνάμει δ' ἤδη καὶ πρὸ τῆς ἰδίας (6)
 κατ' αὐτῶν γραφῆς ἀνατέτραπται καὶ προαπελ-
 λυγχαται ἐν ὄλοις ὀκτώ ξυγγράμμασι, τοῖς Ὁριγένει
 γραφεῖσι πρὸς τὸν ἀλαζονικώτερον τοῦ Φιλαλή-
 θους (7) ἐπιγεγραμμένον Κέλσου Ἀληθῆ λόγον·
 ὃ τὰς εὐθύναι ἀπαρλείπτως, ἐν ὄλοις εἰρήκαμεν, ὁ
 δεδηλωμένος παραγαγὼν, ξυλλήθδην ὅσα ἐς τὴν αὐ-
 τῆν ὑπόθεσιν παντὶ τῷ εἰρηγαί τε καὶ εἰρησεται,
 προλαβὼν διελύσατο· ἐρ' ἂ καὶ τοὺς ἐπ' ἀκριθεὺς τὰ
 καθ' ἡμᾶς διαγνῶναι ἔχοντας φιλαλήθως (8) ἀνα-
 τεμψάντες, φέρε μόνην ἐπὶ τοῦ παρόντος τὴν κατὰ
 τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν τοῦ Φιλαλήθους
 τουτοῦ λόγου παράθεσιν ἐπισκεψώμεθα· μηδὲν τι
 σπουδαῖον ἡγούμενοι πρὸς τὰ λοιπὰ τῶν ἐτέρωθεν
 ὑποσεσυλημένων αὐτῶ παραμέχεται. Μόνα δὲ εἰκότως
 νῦν τὰ περὶ τὸν Ἀπολλώνιον ἐποψόμεθα, ἐπεὶ καὶ
 μόνῃ περὶ τοὺς (9) πώποτε καθ' ἡμῶν γεγραφότας
 ἔξαιρετος νῦν τούτῳ γέγονεν ἡ τοῦδε πρὸς τὸν ἡμέ-
 τερον Σωτῆρα παράθεσις τε καὶ ζύγκρισις.
 qui contra nos styli unquam aciem distrinxerunt,
 tendere illum, atque comparare.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Θαυμάζει οὖν καὶ ἀποδέχεται, θεῖα τι καὶ ἀρρήτη
 σοφία, οὐχὶ δὲ γοητείας σοφισμασι (10) τεθραυμα-
 τουργηθέναι φάσκων αὐτὸν, καὶ ταῦτα ἀληθῶς οὐ-
 πως ἔχειν πιστεύων, καὶ ἀναποδείκτως ἀπισχυρίζο-
 μενος. Ἄκουε δ' οὖν ἃ φησιν αὐταῖς συλλαβαῖς· « Ἄνω
 καὶ κάτω (11) θρυλλοῦσι, σεμνύνοντες τὸν Ἰησοῦν,
 ὡς τυφλοῖς ἀναβλέψαι τε παρασχόντα, καὶ τινα
 τοιαῦτα δράσαντα θαυμάσια. » Εἰτὰ τινα μεταξὺ εἰ-
 πῶν, ἐπιλέγει· « Σκεψώμεθα γε μὴν (12) ὅσα βέλτιον
 καὶ συνετιώτερον ἡμεῖς ἐκδεχόμεθα τὰ τοιαῦτα, καὶ
 ἢ περὶ τῶν ἐναρέτων ἔχονεν γνώμην ἀνδρῶν. » Ἐπι

(5) Ἰσασθαι. Hanc vocem ex mss. addidi, sine
 qua mutilus et inane hic locus. Interpres (Accio-
 lius) sensum ejus non est assecutus, quem sic ex-
 primere debuisset : *Et reliquis quidem quæ Phila-
 lethe continentur (hoc enim præclaro titulo suum
 illud contra nos opus sibi exornandum putavit) haud
 ita magnam operæ pretium fuerit hoc tempore refel-
 lendis immorari : quippe quæ non propria illud sed
 ex aliorum scriptis, non sententis modo, verum dictiones
 quoque iisdem. ac totidem pæne syllabis satis
 impudenter subiecta. Quibus et ipsis sua quandoque,
 ut par est, fortassis refutatio opponetur : tametsi re
 quidem, etc., his enim tandem respondent illa φέρε
 μόνην ἐπί, etc.* HOLST.

(6) Δυνάμει δ' ἤδη καὶ πρὸ τῆς ἰδίας. Sensus
 est Hieroclis deliramenta cætera in *Philalethe* pro-
 posita, de Scripturis nempe sibi ipsis contradicen-
 tibus, et aspersas Christo atque apostolis calum-
 nias, δυνάμει confutatas iam esse, dum scilicet sim-
 milia a Celso proposita Origenes exposserit. Unde
 manifestum est male in Aldi et Morelli editione
 mox legi πρὸς τῆς ἰδ., pro eo quod recte est in
 Holst. ed. πρὸ τ. ἰδ. nempe ἰδίᾳ κατ' αὐτῶν γρα-
 φῆ, est quod paulo ante προσήκουσα ἀπέλεγξαι et
 opponitur τῷ δυνάμει προαπλήγχαται. Veram le-
 ctionem Acciolius quoque secutus esse videtur; ver-
 terat enim : *Tametsi reipsa quidem jampridem, li-*

pretium fuerit hoc tempore immorari : quippe quæ
 non propria illius, sed ex aliorum scriptis, non sen-
 tentis modo, verum dictionibus quoque iisdem, ac
 totidem pæne syllabis, impudenter sunt sublecta.
 Sed tamen et ipsa suo tempore decentem sortien-
 tur refutationem : tametsi potestate, etiam ante
 quam peculiaris eis scriptio opponatur, eversa sint
 atque jampridem explosa, voluminibus integris oc-
 to, ab Origene conscriptis, adversus Celsi, magis
 superbe quam *Philalethes* insignitam titulo, *Ora-
 tionem veram*. Quam accurate sub examen revo-
 cans, totidem libris quot diximus, 512 allegatus
 scriptor, compendio quiddam de eo argumento cui-
 quam vel dictum vel dicendum occupavit atque dis-
 cussit. Ad quos proinde cognoscendarum accurate
 magis rerum nostrarum cupidus bona fide ablegan-
 tes, solam age in præsentium cum Domino nostro Jesu
 Christo in oratione illa *Philalethe* institutam com-
 parationem expendimus : rem opera nostra indi-
 gnam deputantes, de reliquis etiam, quæ aliunde est
 suffuratus, cum eo digladiari. Merito autem de iis
 unice quæ ad Apollonium spectant modo dispicim-
 us, quandoquidem uni etiam huic præ omnibus,
 peculiare est, hominem cum Salvatore nostro con-

CAPUT II.

Admiratur ergo atque amplectitur hoc, quod di-
 vina quadam atque arcana sapientia, non magicis
 artibus miracula [Apollonius] ille patriverit : id
 ita revera se habere et credens ipse, et sine proba-
 tione firmum esse et indubitatum jubens. Audi vero
 quæ dicat iisdem syllabis : « Ultro citroque ja-
 stant, laudibusque Jesum tollunt, ut qui cæcis vi-
 dendis dederit facultatem, et alia id genus miranda
 præstiterit. » Tum, quibusdam interjectis, ista sub-
 jungit. « Videndum vero quanto melius et pruden-
 tius nos talia, et quam habemus de viris præstan-

et non destinato contra de stylo, satis illa eversa
 videantur.

(7) Τοῦ Φιλαλήθους. Vid. paulo ante not. 4.

(8) Φιλαλήθως. Allusum ad titulum operis Hieroclis.

(9) Περὶ τοῦς. Malim ego παρὰ τοῦς.

(10) Οὐχὶ δὲ γοητείας σοφισμασι. Γοητεῖαν male
 legebatur : substitui ex mss. γοητείας. HOLST.

(11) Ἄνω καὶ κάτω. In editione Holstenii lege-
 batur ἄνω δὲ καὶ κάτω. Sed δὲ relictus omissum in
 cæteris putavi.

(12) Σκεψώμεθα γε μὴν. Locus hic sæde muti-
 latus in prior editione legebatur, quem magna la-
 cuna liberavi. In Regio codice supplementum oræ
 ascriptum erat ; id cum Philostrati editor ignoraret,
 quorsum referendum esset, scholii instar in calcem
 libri rejecit, lacerum et satis vitiatum. Librarius
 religiosus, offensus horrendis blasphemis quas
 mortalis ille γυμνῆ κεφαλῆ in Christum Dominum
 nostrum effundit, castrare locum maluit, ne piæ au-
 res ei incestarentur. Nec ipse suo ordini restituere
 fuissem ausus, nisi infra totidem litteris repeterentur,
 et totum Eusebii librum veluti ἀλεξίκακον et
 scorpia cum huic veneno oppositum vidissem. HOL-
 STEN. — Partem hujus lacinie repetitam inf. habemus
 c. 20.

tibus sententiam, admittamus. » Et post ista quoque Proconnesium Aristeam et Pythagoram, rursusque antiquiores nonnullos in transitu velut percensens, subjungit hæc dicta : « At majorum nostrorum ævo, Nerone imperante, Apollonius floruit Tyanensis, qui a prima pueritia, et ex quo Ægis, Ciliciæ oppido, hominum amantissimi Æsculapii sacris vacavit, multas res admirandas gessit, quantum vobis, majore parte omissa, memoriam refricabo. » Deinde, ab initio exorsus, stupenda ejus facta recenset, quibus expositis ista verbotenus subjungit. « Quo ergo sine ista commemoro? Nempe, ut liceat contendere invicem accuratum nostrum solidumque de re quavis judicium, et animi in christianis levitatem. Quandoquidem nos quidem, tam magna operatum non Deum tamen, sed deorum amicum esse arbitramur. Illi vicissim ob exiguas quasdam præstigias Jesum Deum esse prædicant. » Istis post alia quædam hæc subjungit verba : « Id quoque dignum consideratione est, quod a Jesu quidem gesta Petrus et Paulus, iisque similes alii quidam, miris modis extulerint, mendaces homines indoctique et præstigiatores : Apollonii autem res Maximus Ægiensis, et Damis philosophus, sodalis ejus, Atheniensis Philostratus, qui præclare doctrina profecerant, et veritatis erant cultores, humanique generis commodis studentes, viri magni diisque amicissimi res ignotas esse noluerunt. » Hæc Hierocli ad verbum prolata sunt, qui contra nos disputationem scripsit.

513 CAPUT III.

Damis igitur, qui plurimum cum Apollonio est versatus, ex Assyria profectus, atque ibi primum in patria cum illo versatus, quæ ab isto tempore cum eodem illi intercessit, conversationem in literas retulit. Maximus autem paucis singularia quædam facta ejus descripsit. Atheniensis demum Philostratus omnia, quæ ferebantur, ex Maximi ipsiusque Damidis atque aliis scriptis collegisse sese affirmans, omnium perfectam maxime ab incunabu-

(13) *Προκοννήσιον Ἀριστεῖαν*. De Proconnesii Aristææ *Τερατολογίας* nota omnia ex Herodoto *Metropom.* p. 250. Strabone lib. xiii; Apollonio *Hist. Mir.*, c. 2; Maximo Tyrio *Diff.* xxii et xxviii; Suida item et Plinio l. vii *Hist. Nat.*, sect. 53. Cæterum infeliciter ab Hierocle allegatum ejus exemplum, inter eos, quorum eximia virtus fuerit, divinis tamen propterea qui non sint affecti honoribus. Certe enim ei ut Deo sacra instituta a Siculis, ut ex Herodoto et aliis ad Apollonii l. c. docuit Meursius p. 57. Et de Pythagorâ quæ non commentum sunt plerique, ut Deum eum fuisse, ipsamque Hyperboreum Apollinem persuaderent. Multa eam in rem legere est passim apud eos, qui vitam illius scripsere.

(14) *Ἡπερθῶν*. Infeliciter, nisi fallor, doctissimo Holstenio hæc luere conversa : *Deinde Aristeam Proconnesem et Pythagoram prætermittens subjungit his verbis*. Quis enim in illis sensus, et quid præstet nostra interpretatio judicabunt cordatiores. Nempe ὡς ἐν παρόδῳ de illis judicat Hierocles, unde eos παρελθεῖν, h. e. quasi in transitu de iis egisse, figura usum forte etiam, quam πάροδον vocamus, ait Eusebius.

(15) Ἀφ' οὐπερ ἐν Αἰγ. τῆς Κιλικ. Vide Philostr. lib. i *De vita Apollon. Tyan.*, c. 7.

A καὶ τούτοις τὸν Προκοννήσιον Ἀριστεῖαν (13) καὶ Πυθαγόραν, καὶ αὐτὰ ἀρχαιότερους παρελθόντων (14) ἐπιφέρει λέγων· « Ἄλλ' ἐπὶ τῶν προγόνων ἡμῶν, κατὰ τὴν Νέρωνος βασιλείαν Ἀπολλώνιος ἤμασεν ἐν Τυανῆσι, ὃς ἐκ παιθῆς κομιθεὶ νέου, καὶ ἀφ' οὐπερ ἐν Αἰγαῖς τῆς Κιλικίας (15) ἱεράσατο τῷ φιλανθρώπῳ Ἀσκληπιῷ, πολλὰ καὶ θαυμαστά διεπράξατο, ὧν, τὰ πλείω παρὲς ἡμῖν (15) ποιήσομαι μνήμην. » Ἔτα καταλέγει, ἀπὸ πρώτου ἀρξάμενος, τὰ παράδοξα, μεθ' ἃ καὶ ἐπιλέγει ταῦτα κατὰ λέξιν· « Τίνος οὐδ' ἕνεκα τούτων ἐμνήσθη; ἵνα ἐξῆ συγκρίνειν τὴν ἡμετέραν ἀκριθεῖ καὶ βεβαίαν ἐφ' ἐκάστῳ χρίσιν καὶ τὴν τῶν Χριστιανῶν κουφότητα (16)· εἴπερ ἡμεῖς μὲν τὸν τοιαῦτα πεποιηκότα οὐ Θεὸν (17), ἀλλὰ θεοῖς κεχαρισμένον ἄνδρα ἠγούμεθα. Οἱ δὲ δι' ὀλίγας τερατείας τινὰς τὸν Ἰησοῦν Θεὸν ἀναγορεύουσι. » Τούτῳ ἐπιφέρει μεθ' ἑτέρα, φάσκων· « Κάκεινο λογισασθαι δέξιον, ὅτι τὰ μὲν τοῦ Ἰησοῦ Πέτρος καὶ Παῦλος, καὶ τινες τούτων παραπλήσιοι, κεκόμπασιν, ἀνθρωποποι ψεύσται, καὶ ἀπαίδευτοι, καὶ γόητες· τὰ δὲ Ἀπολλωνίου Μάξιμος ὁ Αἰγίους (18), καὶ Δάμις (19) ὁ φιλόσοφος, ὁ συνδιατρίψας αὐτῷ, καὶ Φιλόστρατος ὁ Ἀθηναῖος, παιδείσεως μὲν ἐπὶ πλείστον ἔχοντες, τὸ δ' ἀληθὲς τιμῶντες, διὰ φιλανθρωπίαν ἀνδρὸς γενναίου καὶ θεοῖς φίλου πράξεις μὴ βουλόμενοι (20) λαθεῖν. » Ταῦτα ῥήμασιν αὐτοῖς Ἱεροκλεῖ τῷ τῶν καθ' ἡμῶν (21) ἐπιγεγραφοῦ λόγον εἶρηται.

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.

Δάμις μὲν οὖν (22), ὁ τὰ πολλὰ συνδιατρίψας τῷ Ἀπολλωνίῳ, ἀπὸ τῆς Ἀσσυρίων γῆς ὁρμώμενος, αὐτόθι τε πρώτον ἐπὶ τῆς ἰδίας χώρας αὐτῷ ξυμμιξας, τὴν ἐξ ἐκείνου μετὰ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῷ γενομένην ξυνουσίαν ἱστορήσεν· ὁ δὲ Μάξιμος, κομιθεὶ βραχέα τῶν κατὰ μέρος αὐτῷ πεπραγμένων ἀνεγράψατο· ὃ γε μὴν Ἀθηναῖος Φιλόστρατος, τὰ φερόμενα πάντα ὁμοῦ ἀπὸ τε τῶν Μαξίμου, καὶ αὐτοῦ Δάμιδος, καὶ ἄλλων (23) ξυναγαγεῖν ἐκυτόν φησας, πάντων μάλιστα

(15) *Ἡμῖν*. Legendum videtur ἡμῖν, ut et sententia postulat et interpres veritas. Edit.

(16) *Κουφότητα*. Nempe levitas est temere credere. Hinc sapiens : *Qui cito credit, levis est corde.*

(17) *Οὐ Θεόν*. At certe, quem tantis laudibus postornat, Damis ipseque Philostratus in ea fere sententia sunt, quod deus fuerit Apollonius. Vide observata ad Philostr. *Vita Apoll.* lib. ii, c. 1, et l. 8, c. 29.

(18) *Μάξιμος ὁ Αἰγίους*. Vide observata ad *Vitam Apollonii* lib. i, c. 3, l. 5.

(19) *Δάμις*. Vide ibid. not. 4.

(20) *Πράξεις μὴ βουλόμενοι*. Negligentia librarii omissam particulam μὴ addo : *HOLSTEM.*—Nempe μὴ in editis prius omissum fuerat.

(21) *Καθ' ἡμῶν*. Non κατὰ Χριστιανῶν, sed πρὸς Χριστιανούς inscriptus fuit, ut ex Lactantii locis observari licet. Eusebius igitur de re loquitur, non de verbis et titulo : sane enim opposita Christianis ille erat λόγος.

(22) *Δάμις μὲν οὖν*. Quæ toto hoc capite refert Eusebius, excerpit ea ipso Philostrato lib. i, c. 3.

(23) *Καὶ ἄλλων*. Epistolas imprimis respicit Apollonii, variaque monumenta in civitatibus et templis reperta, ad que l. c. Philostratus provocat.

λιστα ἐντελή τὴν ἀπὸ γενέσεως καὶ μέχρι τελευτῆς Ἀλιστοριαν τοῦ κατὰ τὸν ἄνδρα βίου πεπολήται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Εἰ δὴ οὖν ἐξὸν τὴν ἐπικατηγορουμένην ἡμῶν εὐχέρειαν τε καὶ κουφότητα, καὶ τὴν τοῦ Φιλαλήθους ἀκριβῆ καὶ βεβαίαν ἐφ' ἑκάστῳ παραθεῖναι κρίσιν, φέρε διαπυθώμεθα, οὐχ ὅστις θειώτερος γεγόνοι· οὐδ' ὀποιοῦ· θαυμασιώτερά τε καὶ πλείω διεπράξατο παράδοξα· οὐδ' ὡς μόνος παρὰ τοῖς ἀνέκαθεν, πρὸ μυρίων ὄσων γενομένων, Ἑβραίων σοφοῖς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν καὶ Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς ἤξεν ἐς ἀνθρώπους κατὰ θεῖαν ἐπίπνοιαν προπεφῆτετο· οὐδ' ὡς πλείους ἐπὶ τὸν τῆς θείας διδασκαλίας αὐτοῦ λόγον προὔτρεψατο· οὐδ' ὡς γνησίους καὶ ὄντως ἀληθεῖς ἐκτίσατο φοιτητάς, μονοουχὶ καὶ ὑπεραποθνήσκειν ἐτοίμους τῶν λόγων αὐτοῦ παρεσκευασμένους· οὐδ' ὡς μόνος σύμφρονος βίου διδασκαλεῖον, καὶ ἐς τὸν μετέπειτα χρόνον, ξυνεστήσατο· οὐδ' ὡς τῇ ἰδίᾳ θεότητι τε καὶ ἀρετῇ πᾶσαν ἔσωσε τὴν οἰκουμένην, καὶ εἰσέτι καὶ νῦν μυρία πλήθη πανταχόθεν ἐπὶ τὴν θεῖαν ἑαυτοῦ διδασκαλίαν ἐπαγόμενος· οὐδ' ὡς τὸν πῶποτε μόνος πρὸς ἀπάντων, σχεδὸν εἰπεῖν, ἀνθρώπων, ἀρχόντων τε καὶ ἀρχομένων, πλείστοις ἔθεσιν ἤδη πολεμούμενος, κρείττων, καὶ πολὺ δυνατώτερος τῶν πικρῶς ἐλαυνόντων ἀπίστων (24) ἀποδέδεικται, θεῖα καὶ ἀβρήτη δύναμις τοὺς μὲν κατὰ καιρὸν ἐπανισταμένους αὐτοῦ τῇ θεῖᾳ διδασκαλίᾳ μετῴν βράδιως, τὸν δὲ πηγέντα πρὸς αὐτοῦ (25) καὶ παραδοθέντα θεῖον λόγον ἐς ἄπειρον αἰῶνα καθ' ὅλης κρατῦναι οἰκουμένης· οὐδ' ὡς εἰσέτι καὶ νῦν τῆς ἐνθεοῦ δυνάμεως τὴν ἀρετὴν ἐπιδείκνυται, μοχθηροῦς τινὰς, καὶ φαύλους δαιμόνας, ψυχαῖς ἀνθρώπων καὶ σώμασιν ἐφεδρεύοντας, ἀπελαύνων (26) διὰ μόνης τῆς ἀβρήτου προσηγορίας αὐτοῦ (27), ὡς αὐτῇ πείρᾳ κατεκλήφραμεν· ταῦτα γὰρ περὶ τοῦ Ἀπολλωνίου ζητεῖν, μὴ καὶ τὸ ἐρωτᾶν ἀνόητον· μόνην δὲ ἐπισκεψώμεθα τὴν τοῦ Φιλοστράτου γραφὴν, δι' ἧς εὐθουοῦμεν, ὡς οὐχ ὅτι γε ἐν φιλοσόφοις, ἀλλ' οὐδ' ἐν ἐπεικίσει, καὶ μετρίοις ἀνδράσιν ἄξιον ἐγκρίνειν, οὐχ ὅπως τῷ Σωτῆρι ἡμῶν Χριστῷ παρατιθένει τὸν Ἀπολλώνιον, ὅσον ἐπὶ τῇ γραφῇ τοῦ παρὰ τῷ Φιλαλήθει παιδεύσεως μὲν ἐπὶ πλείοντων ἦκοντος (28), τὸ δ' ἀληθὲς μὴ τιμῶντος συγγραφέως. Τοιοῦτος γὰρ ἦν μετὰ τῶν ἄλλων (29) καὶ ὁ

lis, usque ad exitum vitæ viri historiam contextuit.

CAPUT IV.

Quod si igitur liceat nostram, quam incusavit simplicitatem levitatemque, et Philalethis accuratum solidumque de unaquavis re iudicium invicem contendere; age inquiramus, non quidem uter divinæ magis sit indolis; neque uter stupenda magis, aut plura patriverit miracula. Neque (de eo disquiremus) quod solum ab antiquis, ante innumeros annos florentium Hebræorum sapientibus Salvatore nostrum et Dominum Jesum Christum venturum in mundum, divina inspiratione sit prædictum. Neque quod quam plurimos ille ad divinæ suæ disciplinæ doctrinam adduxerit: nec quod ingenuos verosque nactus discipulos fuerit, pene lubenter pro illius doctrina mortem subire paratos: neque quod frugalis vitæ scholam solus, posteris quoque temporibus duraturam, patefecerit: neque quod propria sibi virtute divina salutem universo paraverit mundo, etiamnum undequaque innumeram multitudinem ad divinam suam doctrinam adducens: neque quod unus ex omnibus, qui unquam vixere, a cunctis fere mortalibus, imperantibus et subditis, variis modis oppugnatus vicerit tamen, multoque superior iis, qui acerbissime eum insectabantur, infidelibus exstiterit, divina et ineffabili virtute sibi dum viveret adversatos institutione divina facile in partes trahens, firmatam vero a se traditamque divinam doctrinam ad ævum finem non habituram per universum terrarum orbem conservans: neque quod adhuc dum divinæ potentiæ suæ virtutem demonstret, miseros quosdam et infaustos dæmonas, corporibus hominum animisque insidiantes, solo sacratissimo nomine suo appellato expellens, prout ipsa edocti experientia sumus. Similia enim quærere in Apollonio, imo (de iis) vel interrogare fortassis summæ foret stoliditatis. Solam igitur Philostrati pessitemus historiam, ex qua evincemus, non inter bonos quidem, imo nec mediocris indolis viros eum censeri jure posse (ne dum ut Salvatore nostro Christo Apollonium conferre deceat): prout quidem et

(24) Ἀπίστων. Sic rectius ms. quam ἀπάντων, ut antea legebatur. HOLSTEN.

(25) Πρὸς αὐτοῦ. Ita scribendum pro πρὸς αὐτόν, quod ante editum. Sic ipse Eusebius cum secundo casu eo sensu præpositionem πρὸς jungit paulo post: ἢ πρὸς αὐτῶν ἐπικαλουμένη εὐχέρεια.

(26) Ἀπελαύνων. Nempe Eusebii adhuc ætate diabolicas præstigias impedire atque eludere efficaciter valebant Christiani: quar eorum in dæmonas potestas Valeriani persecutioni occasione dedit, instigante eum Mago Ægyptio Macriano. Ut enim H. E. vii, 10, ait Eusebius: Καὶ γὰρ εἰσὶ καὶ ἦσαν ἱκανοὶ παρόντες καὶ ὁρώμενοι, καὶ μόνον ἐμπνέοντες καὶ φθεγγόμενοι, διασκεδάσαι τὰς τῶν ἀλιτηρίων δαιμόνων ἐπιβουλὰς, τελετὰς δὲ ἀνάγους, καὶ μαγγανείας ἐξαγίστους, καὶ ἱερουργίας ἀκαλλιερήτους ἐπιτελεῖν.

(27) Προσηγορίας αὐτοῦ. Sacrum nimirum Jesu nomen efferentes diabolicas dissipabant machinationes Christiani: quo pertinent Eusebii quoque in

D loco alleg. verba, ἐμπνέοντες καὶ φθεγγόμενοι. Hinc Cyprian. ep. 76. *Per exorcistas vos: humani et potestate divina flagellari diabolum*, ait. Nempe ut de idolorum vanitate ait idem: *Adjuratum per Deum rerum*. Adde Act. apostol. xix, 15.

(28) Τοῦ π. τ. Φιλαλήθει παιδεύσ. μὲν ἐπὶ πλ. ἡκ. Respicit verba Hieroclis supra cap. 2 allata, quibus eruditionis laudem Philostrato tribuit, qui est, quem συγγραφεῖα hic vocat Eusebius. Ex cujus utcumque eruditi, minus veracis tamen scriptis, se hoc saltem evicturum esse ait, Apollonium, si talis fuerit qualis ipse delineat, neque philosophum neque bonum virum fuisse, nedum ut cum Christo meretur componi. Parum exacte hæc Accisius reddiderat, ut alia pleraque.

(29) Μετὰ τῶν ἄλλων. Juxta cum ceteris; qui de vita nempe Apollonii commentati fuerant, ad quos supra c. 2 provocabat Hierocles: erant autem illi Maximus Ægiensis, Damasque Nisius.

scriptione colligere est auctoris, qui, *Philaletha judice*, plurimum quidem in eruditione profecit, sed parum certe veritatis est studiosus. Nempe talis omnino erat juxta cæteris Philostratus Atheniensis : ex quo facile etiam judicium feramus licet de cæteris, qui juxta *Philaletham* plurimum quidem in eruditione profecerunt, exquisitum tamen studium in historia Apollonii ponere minime laborarunt. Ista nempe si probe examinaverimus, simul et *Philalethæ*, suprema judicia per totam provinciam administrantis, contra Christianos judicium an verum sit, et, ut ipsi videtur, undequaque accuratum, palescet : nostrumque item qui stolidi, et rustici infictique istis hominibus videmur, tantopere ab eis reprehensa simplicitas, et animi levitas.

514 CAPUT V.

Atque alius quidem adversis signis concursurus, convivii statim dilatatus erat, tanquam hostem et inimicum sibi, eum, adversus quem instituenda oratio erat. Ego vero, amice, humanæ sapientiæ egregie callentem fuisse Tyanensem et olim existimavi, et adhuc quoque eandem non invitum retinere sententiam velim, imo et tibi eam de eo opinionem, si interrogas, exponere non dubitem. Cum quovis philosophorum ut componat virum, modo fabulis de eo nihil turbarum det, patior : sin limites vero transilire, et quæ philosophiæ vires excedant statuerit ausit, sive Assyrius quidam Damis, sive Philostratus, sive alius quicumque auctor vel historicus, verbis quidem magis ab eo depellens crimen, re tamen magis quam verbis hominem gravatus, ceu larvam aliquam Pythagoricam ei vitæ institutum aptans ; tum quidem non philosophus nobis procedet, sed asinus leonis tectus exuviis, et sophista circulatorum per civitates agens ; imo omnino magus manifeste pro philosopho deprehenditur.

(29*) *Καταμάθωμεν*. Forte καταμάθοιμεν. Edit.

(30) *Τὰ ἀνωτ. δὲ καθ' ἑλ. δικαστήρια διειληφ.* Nempe Nicomediensis in Bithynia iudex Hierocles, (quem « Φιλαλήθους » nomine semper, petito ex inscriptione libri nomine, Noster vocat) primum existit, ut ex Lactantio notum : inde præfectus Alexandriæ factus, ut ex Epiphaniio colligitur hæc. LXVII. Cæterum hanc ejus dignitatem iisdem plane verbis rursum infra designat Eusebius c. 20. init. Ibi tamen legitur τὰ ἀνωτάτω καὶ καθόλου, unde et hic ita malim quam καὶ καθ' ὅλων. Intellego autem per δικαστήρια καθ' ὅλων, quorum auctoritatem tota aliqua provincia reveretur, qualia apud nos quoque provincialia judicia.

(30*) *Ἡ. Legendum videtur esse ἡ, quod referatur ad χριστις ; et paulo ante γε pro τε. Edit.*

(31) *Κουφότης*. Nempe eam exprobrabat Hierocles Christianis, supra c. 2 allegatis verbis, ubi hac ipsa voce in eo negotio utitur.

(32) *Ὁμοσε χωρῶν*. Phrasis non intellecta Acciolo. Ὁμοσε χωρεῖν dicuntur adversæ acies, collatis signis concurrentes, quot exemplis asiatum in vulgatis quoque lexicis probatur.

(33) *Καὶ σοὶ μὲν αὐτός*. Sic malim legere quam καὶ σὺ τὴν αὐτόν, quod editum antea est.

(34) *Ὁὐ φιλόσοφος*. Ita rescripti pro : ὁ φιλόσοφος, quod antea editum. Emendationem luculenter firmat mox sequens adversativa, οὐ φιλόσοφος, ἵνα δέ, etc., item cætera quæ subiungit, σοφιστῆς τις ἀληθῶς ἀγέλων, αὐτό τε τοῦτο, γόης ἀτεχνῶς ἀντι

Ἄθηναίος Φιλόστρατος ἔξ οὐ βραδίας ἂν καταμάθωμεν (29*) καὶ τῶν λοιπῶν, τῶν κατ' αὐτὸν παιδείσεως μὲν ἐπὶ πλεῖστον ἠκόντων, αὐτὸ δὲ τὸ ἐξητασμένως μὴ ἀπηκριθωμένων τῆς κατὰ τὸν Ἀπολλώνιον ἱστορίας. Τούτων γὰρ ἡμῖν διευκρινηθέντων, ὁμοῦ τοῦ τε *Φιλαλήθους*, τὰ ἀνωτάτω τε καθ' ὅλων δικαστήρια διειληφότος (30), ἢ (30*) κατὰ Χριστιανῶν βεβαία, καὶ ὡς αὐτὸς ἐαυτῷ δοκεῖ, ἀκριβῆς ἐφ' ἐκάστῳ χριστις, φανερὰ καταστήσεται ἡμῶν τε αὐτῶν, οἱ μωροὶ καὶ βεδοκαλημένοι νονομισμεθα παρ' αὐτοῖς, ἢ πρὸς αὐτῶν ἐπακαλουμένη εὐχερέϊα τε καὶ κουφότης (31).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

B Ἄλλος μὲν οὖν, ὁμοσε χωρῶν (32), αὐτὸθεν διέβαλεν ἂν βλασφημῶν, ὡς ἐχθρὸν αὐτῷ καὶ πολέμιον, τὸν καθ' οὗ τὸν λόγον ἐποικεῖτο ἡ ἐγὼ δὲ, ὡ ἐταίρε, σοφῶν τινα τὰ ἀνθρώπινα τὸν Τυανέα γεγονέναι ἠγούμην, καὶ ἔτι γε αὐτῆς ἔχεσθαι διανοίας ἐκῶν εἶναι βουλόμην, καὶ σοὶ μὲν αὐτὸς (33) ἐμαυτοῦ περὶ αὐτοῦ δόξαν ἐχθεῖν ἂν ἐρωτῶντι. *Φιλοσόφως* μὲν ὅτι τις βούλοιο καταλέγειν τὸν ἄνδρα, παρὰ μηδὲν διανοοῦντα ταῖς περὶ αὐτοῦ μυθολογίαις, ἔστω εἰ δ' ὑπερπηδᾷ τοὺς ὄρους, καὶ φιλοσοφίας ὑπέρετρα φρονεῖν, εἴτε τις Δάμις Ἀσσύριος, εἴτε Φιλόστρατος, εἴτε τις Ξυγγραφεὺς, ἢ λογογράφος θρασύνοντο, λόγῳ μὲν ἐκτρεπόμενος γοητεῖαν, ἔργοις δὲ πλέον ἢ ῥήμασιν ἐπιφορτίζων τὸν ἄνδρα, προσωπεῖου δίκην τὴν Πυθαγόρειον ἐπιμορφάζομενος ἀγωγὴν ὀχλήσεται μὲν ἡμῖν οὐ φιλόσοφος (34), ἵνα δὲ τῆ τοῦ λέοντος ἐπικρυπτόμενος δέβρει (35), σοφιστῆς τις ἀληθῶς ἀγέλων κατὰ τὰς πόλεις, αὐτό τε τοῦτο, γόης ἀτεχνῶς ἀντι φιλοσόφου φωραθήσεται.

φιλοσόφου φωραθήσεται.

(35) *Ὁρος δὲ τ. τ. λέοντος ἐπικρυπτ. δέβρει*. Ad fabulam de asino Cumano, leonina pelle induto, respici certum est, quam scite narrat Lucianus in *Piscatore*, pag. m. 409, qui ad eandem etiam alludit in *Pseudologia* : Οὐ δὲ δεῖ τινος ἀποδύσαντος τὴν λεοντῆν, ὡς φανερὸς γένοιτο κανθῆλιος ὢν. Utiturque proverbio inde ducto Socrates quoque apud Platonem in *Cratylō*. Vide plura ap. Erasm. in *Proverb. Induitis me leonis exuvium*, p. m. 283. Cui tamen non assentior, existimanti, Lucianum in *Philopseude* demulasse non nihil de proverbio, cum ait, τοσοῦτον χρόνον ἐλελήθει ὑπὸ τῆ λεοντῆ, γελοῖόν τινα πύθηκον περιστελλῶν, quod ita interpretatur Erasmus : *tantum temporis non animadvertit, eum sub leonis exuvio ridiculam simiam lectam habere*. At plane inaudita res simia cum leonis exuviis, ineptumque exiguo animali, quale simia, bene amplas aptare exuvias. Nempe a duo simul Lucianus eo loco respicit proverbialia, alterum est ἵνα δὲ τῆ λεοντῆ, alterum πύθηκος ἡρώος προσωπεῖον περιθεμένος. Vertendum erat : *tanto tempore sub leonina pelle delituit, atque simiam ridiculam vestitus texit*. Luculenter rein firmat locus in paulo ante allegatis *piscatoribus*, ubi similiter conjungit utrumque, sed paulo clarius : Οὐκ ἤνεγκο τὴν ἀσχύνην τῆς ὑποκρίσεως, εἰ πύθηκοι ὄντες ἐτόλμησαν ἠρώων προσωπεῖα περιθέσθαι, ἢ τὸν ἐν Κύμῃ ὄντων μιμήσασθαι, ὃς λεοντῆν περιβαλλόμενος ἤξει αὐτὸς εἶναι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

A

CAPUT VI.

Πῶς δὲ τούτῳ φημι, καὶ πῶθεν ὀρμώμενος, ἐρωτᾷ, μάνθανε. Ὅροι φύσεως, ἀρχάς, καὶ μέσα, καὶ τέλος τῆς τῶν ὄλων οὐσίας περιειληφότες, μέτρα καὶ θεσμούς θᾶσι, δι' ὧν τῶδε τὸ πᾶν μηχανήμα τε καὶ ἀρχιτεκτόνημα τοῦ παντὸς κόσμου τελειουργεῖται. Διατεθεῖναι τε νόμοις ἀλύτοις, καὶ δεσμοῖς ἀβήκτοις τῆς τὰ πάντα οἰκονομίας Προνοίας, τὸ πάνσοφον βούλημα διαφυλάττοντες. Οὐκ οὐκ κινήσειέ τι, καὶ μεταθεῖται τῆς τάξεως, τῶν ἀπαξ διατεθειμένων. Κεκράτηται δ' οὐκ οὐκ θεσμῶ φύσεως τὸν θεῖον ὑπερναβαίνειν νόμον πᾶς, ὅτῃ τις θρασύτερος τοῦ ἐπέκεινα βαίνειν ἐνεστί πῶθος. Οὐτ' οὐκ οὐκ παρὰ φύσιν ὁ ἐνυδρος, ἐπὶ τὴν χέρσον μεταδᾶς, βιώνει δυνήσεται ἰχθύς· οὐ τὸ ἐν χέρσῳ τραφὲν τοῖς ὕδασι καταδύεται, τὴν εἰκείσε διηνεκὴ μονὴν ἀσπαζόμενον· οὐ, μέγα πηδήσας, μετέωρος τις τῶν ἐπὶ γῆς ἀρθήσεται πρὸς ἄερα. Συμπεριπολεῖν ἀστοῖς ἐπιθυμῶν καὶ μὴ κεινὸί γε, κἂν ἐπὶ γῆς ἔλθοιεν, βρῖσαντες ἐπὶ τὸ κάτω τὴν δύναμιν, καὶ τοῦ πτεροῦ χαλάσαντες, καὶ ἀνέντες τὴν φύσιν· ἐπεὶ καὶ τοῦτο θεοῖς ὤρισται νόμοις, τοῦ ὕψους τὸ μετέωρον ὑποκαταβαίνειν δύνασθαι· οὐ μὴν καὶ ἐμπαλιν τὸ ταπεινὸν καὶ γεῶδες ἐπὶ τὸ μετέωρον αἰετῆσαι. Ταύτη δὴ καὶ τὸ θνητὸν ἀνθρώπων γένος, ψυχῆς μετέωρον καὶ σώματος, ὅροις περιέγραπται θεοῖς. Οὐτ' οὐκ οὐκ τῷ σώματι δι' ἀέρος ἔλθοι ποτὲ, τῶν ἐπὶ γῆς καταφρονήσας διατριβῶν, μὴ οὐχὶ τοῦπίτιμον αὐτίκα τῆς ἀνοίας παρασχών· οὐ τὴν ψυχὴν ἀρθεῖς φρονήματι καθίξεται τῶν ἀνεφίκτων, ἢ μελαγχολίας νοσήματι ἀν περιπέσοι. Σωφρονοὶ δ' ἀν ἀρτίοις μὲν τὸ σῶμα ποσιν ἐπὶ γῆς φερόμενος, τὴν δὲ ψυχὴν παιδεῖ καὶ φιλοσοφίᾳ σκηριπτῶν (36). Εὐξαιτο δὲ καὶ τινὰ ξυνεργὸν ἄνωθεν ποθεν ἐκ τῶν κατ' οὐρανὸν διατριβῶν ἔλθειν, καὶ τῆς ἐκείσε διδάσκαλον αὐτῷ φανῆναι σωτηρίας. Ἐρρωμένῳ γάρτοι παραδείγματι (37), νοσοῦντι μὲν τὸν λατρὸν ἐπιφοιτᾶν θέμις, καὶ τὸν διδάσκαλον εἰσαγομένῳ τοῖς μαθήμασι συμφέρεσθαι, καὶ τὸν ἄνω που, καὶ ἐν ὕψει, ξυγκατείναι τοῖς ταπεινοῖς· οὐ μὴν καὶ ἀνάπαλιν. Ὅθεν δὴ θεῖαν μὲν φύσιν, εὐεργετὴν οὔσαν, καὶ σώτειραν, καὶ προνοητικὴν τῶν θντων, ἀνθρώποις ποτὲ ἐς ἡμίλλαν ἔλθειν, οὐδεὶς ἀν ἀπειργοὶ λόγος, ὅρω θείας προνοίας (38) καὶ τούτου ξυγχεχωρημένου. « Ἀγαθὸς γὰρ ἦν » κατὰ τὸν Πλάτωνα « ἀγαθῶ δὲ οὐδεὶς περιούδενός ἐγγίναται· φθόνος (39). » Οὐκ οὐκ

Hoc vero quomodo affirmare possim, quibusve rationibus motus, interrogas : accipe igitur. Limites [dantur] naturæ, qui initia, mediumque, et fines universitatis rerum contineant, mensuram et leges rerum omnium, quibus tota hæc machina, mundique totius ædificium absolvitur. Illi [limites] vero lege immutabili scitisque inviolabilibus Providentiæ, omnibus rebus prospicientis, sunt positi, consilii summe sapientis custodes. Non igitur quidquam eorum loco se moveat, ordinemve commutet licet, quæ semel sunt constituta. Atque adeo naturæ lege retineatur quo minus divinum ordinem transiliat, quemcunque audentior subierit, ultra [naturæ leges] eundi, impetus. Non igitur præter naturam, in aquis vivere natus piscis, ubi in terras translatus fuerit, vivere poterit : non terris innutritum animal aquas subibit, constans ibi domicilium sibi ut deligat. Non quisquam eorum qui terræ affixi sunt, magno licet saltu in sublime se tollat, ad aerem usque elevabitur, ut cum aquilis per eum feratur, utut velit cum maxime. Et tamen illis in terram quoque se demittere datum, deorsum inclinantibus virium impetus, et laxantibus alas, suæque indolis vim remittentibus : quoniam et hoc divinis sancitum legibus est, ut ex sublimi id, quod in aere suspenditur, possit descendere : non autem versa vice in altum tolli, quod humi repit terræque affixum degit. Eadem ratione mortale hominum genus, animæ particeps corporisque, limitibus circumscriptum est divinitus. Nec corpore itaque per aerem vehi datum est ipsi, moræ in terra faciendæ pertæso, nisi pœnæ statim stoliditatis præberet exemplum velit ; neque animo sublatis cogitatione assequi poterit quæ supra eum sunt posita, quin potius in morbum incidet atrabiliorem. Prudenter igitur fecerit sanis pedibus corpus in terra sustinens, animum vero doctrina ac philosophia sufficiens. Optare tamen etiam licebit, ut desuper ex cælestibus sedibus adjutor subveniat, indeque derivandæ salutis doctor sibi existat. Validissimo enim argumento, ad ægotum accedere medicum fas est, et magistrum discipulo condescendere, et loco superiore atque in sublimi positum ad inferiores sese demittere : non versa vice. Quamobrem

(36) Σκηριπτῶν. Σκηριπτῆσθαι, ἐπερείδασθαι· ῥάδω ἢ ἄλλω τινί, etc. Hesych. Similia legas apud Suidam.

(37) Ἐρρωμ. γάρτοι παραδείγμ. Sensem esse puto : exemplum medici et ægoti, præceptoris et in disciplinam admissi, satis validum esse ut persuadeat nobis, conveniens esse, ut revelatione nobis sapientia cælestis subveniat. Οὐ μὴν καὶ ἀνάπαλιν, non versa autem vice, ut nos propriis viribus sublimia petamus, altumque sapiamus. Si ad ægotum enim medicus veniat, ad nos quoque ægotos medicum venire debere, non nos ad ipsum : si conveniens sit ut magistrum εἰσαγόμενος, ipsius μαθήμασι sit obaudiens : non vero ipsum se doctorem esse stolidi opinionione præsumat ; conveniens etiam esse, ut nos divinæ sapientiæ præceptis obaudiamus, non ipsos veræ scientiæ causam nos esse no-

bis posse arbitremur. Atque adeo sapientiam et λόγον æternum, quæ sit super omnia, ad nos descendere, non vero ad eam nos subvolare oportere : quæ Pelagio opposita, obscuriora erant in Accioli versione, diligentius proinde paulo a nobis illustranda.

(38) Οὐδ. ἀν ἀπειργ. λόγος ὅρω θ. προνοίας. Nempe supra dixerat, non posse mutari ὅρω θείας προνοίας διαθεμιμένα, prudentissimeque facere, qui, viribus naturæ recte utentes, ultra non sapiant. Cætera rationi conveniens esse, a. j. utorem ad veram sapientiam divinam expectare. Et ne divinæ naturæ cum humana conversationem itidem ὅρω προνοίας excedere quis dicat, cum potius ξυγχεχωρησθαι permittit hoc ostendit.

(39) Ἀγαθὸς γὰρ ἦν... φθόνος. Ipsa Platonis verba sunt desumpta ex ejus *Timæo* p. 20. t. III.

divinam quidem naturam, ut quæ benefica sit et salutaris, rebusque prospiciat, cum hominibus aliquando conversatam esse, nulla prohibuerit ratio, limitibus divinæ providentiæ subnixā, ut qui et ipsi minime istud prohibeant. 515 « Bonus enim erat » [Deus], ut inquit Plato: « bonum vero nulla rei cuiusquam subit invidia. » Non corporum tantum igitur, bonus qui sit, hujus universi gubernator geret curam, verum multo magis etiam animorum, quibus immortalitatis ac dominii concessum est munus. Animis igitur, tanquam totius familiæ, donorumque, quorum largitione naturæ benefaciat, Dominus, eo quod illis recipiendis apti nati sint, radios quasi lucis suæ liberaliter impertietur, apparitorum suorum quandoque maxime sibi conjunctos, in salutem atque adjumentum eorum, qui in terrenis hisce principatum tenent, ablegans. Quorum aliquo si cui bona sua fortuna potiri detur, ille mente purgatus, et mortalis naturæ dissipata caligine, vere divinus censebitur, magnum aliquem deum animo circumferens. Tantus autem qui sit quam non vim exserat! omne humanum genus, ipsumque mundum multo etiam, quam sol iste, magis collustraverit: æternæ divinitatis opus æque inferius operificiis ex bruta materia factis naturæ divinæ argumentum suppeditans. Atque hæc tenus quidem natura humana paticeps fieri possit naturæ humana excellentioris. Alia vero ratione limites nefas transilire, neque corpus alis destitutum habentes, ea quæ alis sint peragenda moliri, neque eum, qui homo sit, superioribus competentia naturis temere affectare licet.

CAPUT VII.

Qualem igitur nobis, ista cum ita se habeant, Apollonium sistis, scriptor egregie? Si ut divinum philosophoque majorem, et, ut verbo absolvam, excellentiore, quam humana sit, natura præditum, fac ut per totam mihi serves historiam hoc quod ponis, atque argumentum divinitatis etiamnum demonstra. Quidni enim absurdissimum fuerit, fabricum architectorumque, etiam post mortem artificum, longissimo tempore perdurare opus, immor-

¹ ad lib. II.

(40) *Αὐτοκρατορικόν*. Acciolus verterat *liberæ voluntatis arbitrium*. Nec inepte fortassis τὸ αὐτοκρατορικόν ad vim animi, qua seipsum κρατεῖ vel κινεῖ.

(41) *Ταύταις δῆτα*. Hæcce perïodus, impeditior, expeditissima sit, si naturalem ei ordinem restituerimus hoc modo: Ταύταις δῆτα (ψυχῆς), οὐσαι ἀντιληπτικαῖς, ἀκτίνας ὡσπερ τοῦ παρ' ἐαυτοῦ φωτὸς δωροῦσεται ἀφθόνως, οἷα τῆς οἰκονομίας ἀπάτης καὶ τῶν χαρίτων ὧν κύριος, ὧν ἄν, δωρούμενος αὐτάς, εὐεργετοῖ τὴν φύσιν, etc.

(42) *Ἐπὶ τὰ τῆδε*. Omittendas voculas ἐπὶ τὰ olim putabam, ut sensus sit: Deo proximos quandoque miti salutis causa eorum, qui hic in terris degant. Ἰστέρας φροντίδας: tamen mihi liquebat scribere Eusebium, ita ut editum est, potuisse. Nam οἱ ἐπὶ τὰ τῆδε sunt qui *rebus hic obviis*, id est in hac terra nostra viventibus præsent, et dominium in eos exercent, id est humani animi, quibus et paulo antea τὸ αὐτοκρατορικὸν tribuebat. Cæterum videtur mihi in hisce et quæ sequuntur Arianæ impietatis nonnihil delitescere. Fallor enim, an id agit Eusebius, ut Christum Salvatorem, magnum ἡλίου τῆν οἰκουμένην καταδόμψαντα, divinam istam virtutem exseruisse inuual, quod τῶν μάλιστα Θεῶν προσεχῶν πινος τῷ τυχεῖ. h. e. quod non ipse quidem deus.

σωμάτων μόνον, ἀγαθὸς ὧν, ὁ τότε τὸ πᾶν διακυβερνῶν ἐπιμελήσεται, πολὺ πλέον δὲ ψυχῶν, αἷς τὸ ἀθανάτων τε καὶ αὐτοκρατορικὸν (40) κεχρίσται γέρας. Ταύταις δῆτα (41), οἷα τῆς οἰκονομίας ἀπάτης κύριος ὧν καὶ χαρίτων, ὧν ἄν, δωρούμενος αὐτάς, εὐεργετοῖ τὴν φύσιν, οὐσαι ἀντιληπτικαῖς, ἀκτίνας ὡσπερ τοῦ παρ' ἐαυτοῦ φωτὸς δωροῦσεται ἀφθόνως τῶν ἀμφ' αὐτὸν ἔσθ' ὅτε τοὺς μάλιστα προσεχεῖς ἐς τὴν τῶν ἐπὶ τὰ τῆδε (42) σωτηρίαν τε καὶ ἀντίληψιν ἐκπέμπων. Ἄν εἰ τῷ εὐτυχῆσαι γένοιτο, τὴν διάνοιαν οὕτως ἀποκαθαρθεῖς, καὶ τὴν τῆς θνητότητος ὀπισθεδάσας ἀχλὺν, θεὸς ἀληθῶς ἀναγραφῆσεται, μέγαν τινὰ Θεὸν ἀγαματοφορῶν τῇ ψυχῇ. Κινῆσειε δῆτα οἷα τηλικούτος (43)! τὸ πάντων ἀνθρώπων γένος, καὶ μᾶλλον ἡλίου τὴν οἰκουμένην καταλάμψε, τοῦργον τῆς αἰδίου θεότητος καὶ ἐς τὸν ἐπιόντα ξυνορθῶσαι καταλείπων χρόνον, οὐ μετὸν τῶν ἐξ ἀψύχου ὕλης δημιουργημάτων (44) τὸ τῆς ἐνθέου παράδειγμα φύσεως παρεσχήμενος. Καὶ ταύτη μὲν ἀνθρωπεῖα φύσις τῇ ὑπὲρ ἀνθρώπων (44') κοινωῆσαι ἄν' ἄλλως δ' οὐ θέμεν τοὺς ὄρους ὑπερβαίνειν, οὐδ' ἄπτερον ἔγοντα τὸ σῶμα, τὰ τῶν πτηγῶν ἐπιτηδεύειν, οὐδ' ἀνθρώπων ὄντα, τὰ τῶν δαιμόνων πολυπραγμανεῖν.

posteris etiam spectandum relinquens temporibus, æque inferius operificiis ex bruta materia factis naturæ divinæ argumentum suppeditans. Atque hæc tenus quidem natura humana paticeps fieri possit naturæ humana excellentioris. Alia vero ratione limites nefas transilire, neque corpus alis destitutum habentes, ea quæ alis sint peragenda moliri, neque eum, qui homo sit, superioribus competentia naturis temere affectare licet.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Τί δῆτα ἡμῖν ἐπὶ τούτοις τὸν Ἀπολλώνιον εἰσάγεις, ὃ ζυγογραφῶ; Εἰ μὲν δὴ θεῖον, καὶ φιλοσόφου κρείττονα, τὴν τε φύσιν, ἀπλῶς εἰπεῖν, ὑπὲρ ἀνθρώπων, τῆρει μοι δι' ὅλης τῆς ἱστορίας ἢν ὑπόθεσιν (45), καὶ τοῦργον εἰσέτι νῦν ἐπιδείκνυθι τῆς θεότητος. Ἢ γὰρ οὐκ ἀτοπώτατον τεκτόνων μὲν καὶ οἰκδόμων καὶ μετὰ τὴν τῶν δημιουργῶν τελευταίην ἐπιμήχιστον τοῦργον διαρκεῖν, ἀθάνατόν που σχεδὸν τῶν συστησάμενων τὴν μνήμην στηλιτεῦον· θεῖον δὲ

sed naturæ euidem angelicæ, quæ divinæ sit proxima, conjunctus fuerit, propterea θεῖος ἀληθῶς ἀναγεγραμμένος. Nempe discrete etiam addit sub finem hujus capituli, alia quam ista ratione cum divina natura humanam non posse conjungi, Platonicus scilicet secutus notions, solis angelis mediatoribus τὸ ἀνθρώπων cum τῷ θεῷ conciliare posse.

(43) *Τηλικούτος*. Refero ego ad *Deum*, quem ἀγαματοφορεῖσθαι τῇ ψυχῇ dixerat paulo ante.

(44) *Οὐ μετὸν τῶν ἐξ ἀψύχου ὕλης δημιουργῶν*. Nempe opera ἀνακτίσειε *post creationis* in meilibus hominum, omnino et futuris, ut paulo ante dixerat, perdurant temporibus, nulla æternitate finienda, et creatione materialium rerum tantum præstant, quantum ipsa natura spiritualis materia: ut omnia hic plana esse conflam.

(44') *Τῇ ὑπὲρ ἀνθρώπων*. Interpretis legisse videtur τῆς ὑπὲρ ἀνθρώπων. Forte legendum τῇ ὑπὲρ ἀνθρώπων. Εἰδὶτ.

(45) *Τῆρει μοι δι' ὅλης τ. ἱστορ. τῆν ὑπόθεσιν*. Nempe in sequentibus multa observat Eusebius a Philostrato de Apollonio dicta, quæ in Deum aut humanam naturam supergressum minime quadreat: ideoque si deum esse serio statuat Apollonium, vel saltem homine majorem, ὑπόθεσιν οὐκ ἐτήρησεν.

ἄρα φύσιν ἀνθρώποις ἐπιλάμψασαν, σκότειόν που καὶ ἄταλῃν ἀποτελεῖν, οὐχὶ δὲ ἐς αἰῶνα τὴν ἀρετὴν ἐπιδείκνυσθαι, μὴ ἐς ἓνα τινὰ Δάμιν, ἢ καὶ ἄλλους βραχεῖς πτωχεύουσαν (46) τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐς μυρῶν ὄσων ὠφελείας, οὐ τῶν καθ' ὧν ἐγνωρίζετο μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν μετὰ ταῦτα γεννησομένων τὴν πάροδοι ποιουμένη. Ταύτῃ τοίνυν καὶ τοὺς πάλαι σοφοῦς ζηλωτάς τε καὶ διαδόχους ποιήσασθαι (47) τῆς ἀρετῆς, ἀθάνατον ὡς ἀληθῶς ἀνθρώποις παρεσχήμενους τὸ κατόρθωμα. Εἰ δὲ θνητὴν θ' ὑπογράφετε τάνδρος τὴν φύσιν, ὅρα μὴ πλέον ἢ προσῆκε ταύτῃ χαριζόμενος, δίκην ἀποίσεις παραλογίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Ἄλλὰ μὴν εἰσῆχται αὐτῷ θεῖος ἄνθρωπος, καὶ θαλαττίου δαίμωνος εἰσῆχται αὐτῷ θεῖος ἄνθρωπος, καὶ θαλαττίου δαίμωνος εἰσῆχται αὐτῷ θεῖος ἄνθρωπος, καὶ θαλαττίου δαίμωνος εἰσῆχται αὐτῷ θεῖος ἄνθρωπος. Κουόση γάρ, ὡς φησι, τῇ αὐτοῦ μητρὶ (48), φάσμα ἦλθε θαλαττίου δαίμονος (49), Πρωτεύς, ὁ παρὰ τῷ Ὀμήρῳ ἐξαλλάττων (50). Ἡ δὲ, οὐδὲν δεῖσασα, ἤρετο αὐτὸν τί ἀποκυήσοι; Ὁ δὲ, Ἐμὲ, εἶπε. Σὺ δὲ τίς; εἰπούσης· Πρωτεύς, εἶφη, ὁ Αἰγύπτιος. Εἶτα δὲ λειμῶνά τινα, καὶ κύκνους τὴν γυναῖκα μαιεύεσθαι γράφει, ὁπόθεν αὐτὸ τοῦτ' ἐλήφθη (51) μὴ εἰπών. Οὐ γὰρ δὴ καὶ τοῦτου ὕφηγητὴν Δάμιν τὸν Ἀσσύριον ὑπογράφεται (52). Ἄλλὰ καὶ οὐκ ἐς μακρὸν τῆς αὐτῆς ἱστορίας αὐτῷ Δάμιν, ὅσα δὲ θείας ὄντα φύσεως, τὸν Ἀπολλώνιον εἰσάγει, αὐτὰ δὲ ταῦτα λέγοντα· « Ἐγὼ, ὦ ἑταῖρε, πασῶν τῶν φωνῶν ξυνήμι, μαθῶν οὐδεμίαν· » καὶ, « Μὴ θαυμάσης· οἶδα γὰρ καὶ ἂ σιωπῶσιν οἱ ἄνθρωποι. » Καὶ πάλιν ἐν Ἀσκληπιῷ τιμώμενον (53) πρὸς τοῦ δαίμονος, καὶ πρὸ γόνωσιν (54) τινα καὶ ἀδίδακτον (55) εἶχειν ἐκ παιδός, κρεῖττόνα τε ἀτεχνῶς ἀνθρώ-

^a lib. 1, c. 4. ^b lib. 1, c. 5. ^c lib. 1, c. 19.

(46) *Μὴ ἐς ἓνα τινὰ Δάμιν . . . πτωχεύουσαν.* Πτωχεύειν εἰς τινα est mendice et parum liberaliter se adversus aliquem gerere, quem sensum esse phraseos, ab Acciolo, ut multa alia, parum intellectæ, linguæ analogia satis prodit. Πτωχεύσαι autem ait sapientiam Apollonii divinam, si tanta quidem fuerit, nunc autem nulla ejus amplius vis supersit: quod exigua res et indigna divina virtute videatur, pauculos quosdam unius ætatis homines afficere, imo ne ad ἀρχὴν quidem eos perducere; Damia enim in mediocribus philosophis, qui cum eo liberaliter egerit, vix censeat. Ut adeo, nisi Eusebii ævo virtutem Apollonii ejusque doctrinæ efficaciam luculenter ueri liceat, ita ejus ἐπιπέλασιν hominum animi percillantur, ut Christi percellebantur virtute, nihil divini ei inesse sit judicandum. Idque eo magis valere dicit, quod illi quoque philosophi, qui tamen nullam sibi arrogassent divinam virtutem, ad posteros tamen et sectatores propagaverint inventa sua, ut adeo eorum ἀρετὴ minus fuerit πτωχεύουσα, quam Apollonii virtus, res unius ætatis.

(47) *Ποιήσασθαι.* Per enallagen pro ἐποίησαντο.

(48) *Κουόση γὰρ, ὡς φησι, τῇ αὐτοῦ μητρὶ.* Αὐτὸν ex Philostrato pro αὐτοῦ reposui. HOLSTEN.

Maie vero: nam apud Philostratum quoque αὐτοῦ legendum, non αὐτόν. Vide *Vit. Ap.*, 1, 4. Præterea apud Philostratum plane alia constructio est, quæ hoc loco non possit obtinere, nisi articulo τῇ δεῖστο, ut monstruosa plane sit Holsteniana lectio. Re-

talem fere stabiliens auctorum memoriam: divinam vero naturam, homines irradiantem, admittere tenebras, parumque durabilem esse: neque in æternum subsistere virtutem, contentam minime, in Damidem aliquem, aliosque brevis ævi homines pauperem exercuisse liberalitatem, sed in multitudinis hominum infinitæ, non ejus tantum quo inclaruit ævi, verum etiam posthac exstitutorum emolumentum redundantem. Atqui ea ratione antiqui sapientes, virtutis suæ imitatores successoresque sibi paraverunt, immortale humano generi emolumentum præbentes. Quod si mortalem vero naturam ascribas viro, cave ne plus quam ea ferat, illi tribuens, præter rationem egisse accuseris.

516 CAPUT VIII.

Atqui omnino ita ab eo virum repræsentatum habemus, ut qui divini sit generis, deique marini formam et speciem ab ipsis natalibus induerit^a. Matri enim ejus, ut ait, ventrem ferenti, marini Dei oblata est species, Proteus, inquam, apud Homerum alias aliasque figuras induens. Ea vero, nihil perterrita, quid paritura esset eum interrogavit. Is vero, Me, respondit, ipsum. Quis tu autem? interrogante ea: Proteus, ille inquit, Ægyptius [sum]. Tum pratum quoddam et cycnos mulieri obstetriciam operam præstitisse scribit^b, unde hoc ipsum depromptum sit nullo facto indicio. Neque enim [puto] hujus quoque rei auctorem Assyrium Damia allegabit. At et non multo post initia ejus historiæ, ad ipsum Damidem, quasi divinæ participes sit naturæ, hæcce verba Appollonium proferentem inducit^c: « Ego, amice, omnes intelligo linguas, licet nullam didicerim: » item: « Non mirari, nam et quæ silentio homines premunt, novi. »

tinendum puto quod editi habebant, nihil necessario enim in iis mutare quidquam.

(49) *Θαλαττίου δαίμ.* Αἰγυπτίου δαίμωνος legebatur ap. Philostr. vid. l. c. Ut nostro θαλαττίου δαίμωνος, ita ἄλλοιο γέροντος nomine venit Homero *Odys.* 2, vers. 365, 391. Adde vers. 384, ubi γέροντος ἄλλοιο et Ποσειδάωνος ὑποδῶμος dicitur.

(50) *Ὁ παρὰ τ. Ὀμήρ. ἐξαλλάττων.* *Odys.* 2, vers. 456.

(51) *Ἐλήφθη.* Male ἐλήφθεν in editis, manifesto errore, quem sustulit jam HOLSTENIUS.

(52) *Ὁ γὰρ δὴ . . . ὑπογράφεται.* Malim ὑπογράφεται. Nam loquitur de facto Philostrati, qui ista ut cætera ex Damide non retulit. Ferri tamen ὑπογράφεται posse ptem, ut sensus sit: non sperare Eusebium, Philostratum eam rem a Damide se accepisse affirmaturum. Cum ille rerum tantum scripserit historiam ab Apollonio gestarum, postquam in comitatum ejus ipse adscitus esset: ut observatum Philostrato ipsi, *Vita Apollon.*, 1, 3.

(53) *Τιμώμενον.* Repetendum ἀπὸ τοῦ κοινού verbum εἰσάγειν quod præcessit.

(54) *Πρόγνωσι.* Ejus rei per totam Apollonii historiam sparsa argumenta lib. 1. Videri potest cap. 2 et 12, sub fin., it. cap. 22.

(55) *Ἀδίδακτον.* Respicit ad paulo ante allegata ex cap. 19. Nam alias et c. 20 et seq. varii Apollonii præceptores referuntur, quorum et paulo post, apud nostrum mentio.

Et rursus ⁸ In Æsculapii templo a Deo honorifice eum habitum [ait]; et rerum futurarum scientiam, sine institutione a puero habuisse: humanaque manifeste excellentiorem **517** nactum indolem esse, statim ab ipsis natalibus, per totam quoque historiam scribit. Cumque adeo vinculis se aliquando exsolvisset, sequentia subjungit verba ⁹: « Tum primum se, Damis, penitius, ait, Apollonii indolem perspexisse, nempe divina quod esset, et humana excellentior. Neque enim sacris peractis, (quomodo id enim in custodia potuisset?) neque precatationibus usum, neque verbulum emittentem, vincula eum ludibrio habuisse. » Sub finem vero historiae ⁷, nusquam gentium sepulcrum ejus inveniri scribit, ipsoque corpore in cœlum eum inter choreas abiisse ⁸. Merito eum igitur, quippe tantus qui sit, « magis divine quam Pythagoras, Empedoclesque et Plato, ad philosophiam ait accessisse ⁹. » In deorum itaque census nobis veniat homo.

CAPUT IX.

Absit invidia quoque a linguarum omnium, quæ sponte ei venit nulloque præeunte magistro, cognitione ¹⁰. Ad quid igitur in scholam eum deducit ¹¹, atque illi qui nullam edoctus est linguam detrahit, quasi usu et exercitio non vero natura Atticam eloquentiam sit assecutus? Nempe ait, « ad ætatem ubi pervenisset, litterarum doctrinam eum et memoriæ vim studiique pertinaciam patefecisse, et lingua esse Attica usum. » Item: « Annos natus xiv, Tarsum a parente deductus est ad Euthydemum, Phœnicia oriundum, qui rhetor bonus erat illumque instituit: eumque ille amplectebatur magistrum. » Porro: « Cum illo philosophiæ vacabant Platonis et Chryssippi sectatores, et Peripatetici. Quinetiam Epicuri dogmata audivit: neque enim ista neglexit. Pythagorica vero ineffabili quadam mentis vi comprehendit. » Tam varia, qui nullum linguæ ullius magistrum habuit, divinaque virtute, etiam quæ silentio premunt homines, ante animadvertit ¹², usus tamen institutione fuit.

518 CAPUT X.

Philostratus vero, rursus interjectis quibusdam, eum extollit, quod ad magnam linguæ brutorum animantium cognitionem pervenerit; pergitque dicendo ¹³: « Cognitionem etiam linguæ brutorum

⁸ lib. 1, c. 9. ⁹ lib. vii, c. 38. ⁷ lib. viii, 31. ¹¹ lib. 1, c. 7. ¹² lib. 1, c. 49. ¹³ lib. 1, c. 20.

(56-57) *Μηδὲ εὐξάμενον μηδὲ ελπόντα τι.* Apud Philostr. legitur *μηδ' εὐξάμενόν τι μηδὲ ελπόντα.*

(58) *Ἐς διδασκάλου ἀγχι.* Subint. φροντιστήριον vel tale quid, nota et frequentissima Græcis ellipsi, apud Philostratum identidem observata. Respicit autem ad Euthydemum scholam, in qua eloquentiæ studiis operatus est Apollonius, referente Philostrato.

(59) *Γράμματά τε.* Philostrati editi habebant ἐν ἡ γράμματα omisso τε, quod plane alium sensum facit: nempe Apollonium ad ætatem provecutum, qua institui litteris juvenes solent memoriæ vim et cæterarum virtutum, quas ad *intellectum* referunt, argumenta dedisse.

(60) *Ἀντῶ.* Omittitur apud Philostratum hoc pronomen,

που φῦναι αὐτὸν ἐξ αὐτῆς γενέσεως, καὶ δι' ἧς ἡμῖν τῆς ἱστορίας ὑπογράφει. Λύσαντος γοῦν αὐτὸν ποτε ἀπὸ τῶν δεσμῶν, ἐπιφέρει λέγων· « Τότε πρῶτον ὁ Δάμις φησὶν ἀκριβῶς ξυνεῖναι τῆς Ἀπολλωνίου φύσεως, ὅτι θεία τε εἶη καὶ κρείττων ἀνθρώπου. Μὴ γὰρ θύσαντά τι (πῶς γὰρ ἐν δεσμοτηρίῳ);, μηδὲ εὐξάμενον, μηδὲ ελπόντα (56-57) τι, καταγελάσαι τοῦ δεσμοῦ. » Ἐπὶ τελευταίῃ δὲ, τάφον μὲν αὐτοῦ μηδὲ ποιῆσαι γῆς εὐρίσκεισθαι, χωρῆσαι δὲ ἐξ οὐρανὸν αὐτῷ σώματι μεθ' ὕμνων καὶ χορείας λέγει. Εἰκότως δὴ οὖν, οἷα τὸν τοσοῦτον, εἰσιότερον ἢ Πυθαγόρας, Ἐμπεδοκλῆς τε καὶ Πλάτων, φιλοσοφίαν τὸν ἄνθρωπον προσεληλυθέναι φησὶν. » Οὐκοῦν ἐν θεῶς ἡμῖν ἀναγεγράφθω ὁ ἄνθρωπος.

abiisse ⁸. Merito eum igitur, quippe tantus qui sit, « magis divine quam Pythagoras, Empedoclesque et Plato, ad philosophiam ait accessisse ⁹. » In

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

B Καὶ ὁ φθόνος ἀπέστρω τῆς τῶν φωνῶν ἀπασῶν αὐτοφουῶς καὶ αὐτοδιδάκτου ξυνέσεως. Τί δῆτα οὖν ἐς διδασκάλου ἀγχι (58) αὐτὸν, καὶ τὸν μηδεμίαν φωνὴν μεμαθηκότα διαβάλλει, ὡς ἂν ἐξ ἀσκήσεως καὶ μελέτης, ἀλλ' οὐκ ἐκ φύσεως Ἀττικὸν γενόμενον τὴν γλῶτταν; Φησὶ γὰρ, ὡς, « προῖων ἐς ἡλικίαν, γράμματά τε (59) καὶ μνήμης ἰσχυρὸν ἐδῆλου, καὶ μελέτης κράτος· καὶ ἡ γλῶττα αὐτῷ (60) Ἀττικῶς εἶχε. » Καὶ « Γεγονότα δὲ αὐτὸν ἔτη τεσσαρεσκαίδεκα, ἀγχι ἐς Ταρσοῦς ὁ πατήρ, παρ' Εὐθύδημον τὸν ἐκ Φοινίκης, δεδῆτωρ τε ἀγαθὸς ἦν, καὶ ἐπαίδευε τοῦτον· ὁ δὲ τοῦ διδασκάλου εἶχετο· » εἶτα· « Ξυμφιλοσόφου αὐτῷ Πλατωνεῖο τε καὶ Χρυσίππειοι, καὶ οἱ ἀπὸ τοῦ Περιπάτου. Διήκουε (61) δὲ καὶ τῶν Ἐπικούρου λόγων· οὐδὲ γὰρ τοῦτους ἀπεσπούδαζε. Τοὺς δὲ Πυθαγορείους (62) ἀρρήτω τινα σοφία (63) ξυνελάμβανε. » Τοσαῦτα ὁ μηδεμίαν μαθῶν φωνὴν, θεία τε δυνάμει, « ἃ καὶ σιωπῶσιν ἄνθρωποι; » προλαβῶν, ἐξεπαυδαίετο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Ὁ δὲ, διαλιπὼν αὐθις, αὐτὸν θαυμάζει (64) ἐς ὅσον ξυνέσεως τῆς τῶν ζῶων φωνῆς ἦλθε· καὶ ἐπιφέρει λέγων· « Καὶ ἐς ξύνεσιν δὲ (65) τῆς τῶν ζῶων φωνῆς ἦλθε. Ἐμαθε (66) δὲ τοῦτο διὰ τῶν Ἀράβων (67)

⁸ lib. viii, 30. ⁹ lib. 1, c. 2. ¹⁰ lib. 1, c. 49.

(61) *Διήκουε.* Apud Philostr. est *διήκουσε.*

(62) *Τοὺς δὲ Πυθ.* Apud Philostr. est *τοὺς δὲ τε Πυθ.*, pro quo in codd. mss. legebatur *τοὺς δὲ γε.*

(63) *Σοφία.* Philostrati editi male, *φιλοσοφία.*

(64) *Διαλιπὼν αὐθις, αὐτὸν θαυμ.* Male iurata in editis distinctio nonnihil obscuritatis his offundebat. Nempe minus commode illi: *Διαλιπὼν αὐθις αὐτὸν, θαυμάσει.*

(65) *Καὶ ἐς ξύνεσιν δὲ.* Particulæ καὶ et δὲ apud Philostr. desiderantur.

(66) *Ἐμαθε.* Editi καὶ *εμαθε.* Omisi καὶ quod apud Philostratum quoque omisissimum deprehendebam.

(67) *Διὰ τῶν Ἀράβων.* Philostr., διὰ τούτων τῶν Ἀράβων

πορευόμενος, ἀριστα γινωσκόντων τε καὶ πραττόντων αὐτό (68). Ἔστι γὰρ τῶν Ἀραβίων κύκνων ἦδη καὶ ὀρνίθων (69) μαντευομένων ἀκούειν, ὅποσα οἱ χρῆσιμοι. Συμβάλλονται δὲ τῶν ἀλόγων, σιτούμενοι τῶν δρακόντων οἱ μὲν καρδίαν, φασίν, οἱ δὲ ἦπαρ. Ἐνταῦθα πάντως που δρακόντων καρδίας δῆπου καὶ ἦπατος τὸν Πυθαγόρειον, ἐμψύχων τε τροφῆς ἀπεχόμενον, καὶ μὴδὲ θύειν δαίμοσιν ἐπιτολμῶντα, εἰκόσ ἦν ἀπογεύσασθαι, ὡς ἂν καὶ τῆς παρὰ τούτοις κοινωτήσοι σοφίας. Πρὸς γὰρ τοιῶνδε διδασκομένων πῶς ἂν ἄλλως, μὴ οὐχὶ τὰ ὅμοια τοῖς διδασκάλοις ζηλώσαντι, κατωρθοῦτο τὸ ἐπιτήδευμα; Ἐχομεν δὲ οὖν πρὸς τοῖς καταλεγεμένοις (70) καὶ τοὺς Ἀράβων σοφοῦς διδασκάλους τῆς κατὰ τὴν αἰωνιστικὴν τάδε ἔπισημης· ἀφ' ἧς εἰκότως ὀρμώμενος, ὕστερόν ποτε τὸν στρουθὸν, ὃ τι καὶ βούλοιο, ξυγκαλῶν τοὺς ἑταίρους ἐπὶ τροφήν, προειπῶν, θαῦμα μέγιστον παρέχειν ἔδοξε τοῖς παροῦσι. Ταύτη δὴ καὶ τὴν ἀπεσφαγμένην ὅσον οὐπὼ λέαιναν ἅμα τοῖς ὀκτὼ σκύμοις κατὰ τὴν Ἀσσυρίων ὁδὸν θεασάμενος, αὐτίκα, τῷ μαθήματι ξυμβαλὼν, τῆς ἐσομένης αὐτῷ παρὰ Πέρσας διατριβῆς τὸν χρόνον ἐμαντεύσατο.

tulis, in itinere per Assyriam conspicatus, illico ex isto conjecturam faciens¹⁸ documento, faciendæ sibi apud Persas moræ tempus prædixit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Ἀκόλουθα δὲ τῇ παρὰ τοῖς Ἀραβίοις φοιτήσει ἐγχειρεῖν αὐτὸν καὶ παρὰ Πέρσας ὁ αὐτὸς ξυγγραφεὺς ἱστορεῖ. Τῷ γὰρ τοι Δάμιδι, ὃς μόνος φοιτητῆς ἦν αὐτῷ καὶ ἑταῖρος, ἀπαγορεύσας (71) παρὰ τοὺς μάγους ἰέναι, μόνος αὐτὸς, ὡς ἂν μὴ μετ' ἀγνώμονος ἐηλαθῆ τὰ τῆς μαγείας μαθηταί, μεσημβρίας τε, ὡς ἀμφὶ μέσας νύκτας, τὰς μετ' αὐτῶν ἐποιεῖτο σχολάς. Ἔτι δὲ ὑπαρδάνη Βαβυλωνίῳ ἐς λόγους ἐλθόντα βασιλεῖ, ὧδὲ πως λέγειν αὐτὸν παρατίθεται· «Σοφία δέ μοι Πυθαγόρου, Σαμίου ἀνδρὸς, ἧς θεοὺς θεραπεύειν (72) ὧδὲ με ἐδιδάξατο, ὡς (73) ξυνίεναι σφῶν ὀρωμένων τε καὶ οὐχ ὀρωμένων· φοιτᾶν τε ἐς διαλέξεις θεῶν. » Τίς δ' αὐτῷ ταῦτα ξυγχαρήσειεν; ὅτε Πυθαγόρα μὲν οὐδεμία τις τοιαύτη καταλείπειται γραφή, οὐδ' ἀπόβητά τινα ξυγγραμματα (74), ὡς κἂν ὑπονοῆσαι αὐτὸν ἐξ ἐκείνων ὀρμάσθαι· ὁ δὲ γε διδάσκαλος αὐτῷ τῆς κατὰ Πυθαγόραν φιλοσοφίας οὐδέν τι διαφέρειν τῶν Ἐπικουρείων πρὸς αὐτοῦ μεμαρ-

animantium sibi comparavit. Id vero didicit, dum per istos Arabiæ populos iter faceret, qui et scientia et usu ejus rei maxime pollebant. Est enim hoc Arabum, ut cynos bodienum, aliasque fatidicas aves sciscitentur perinde atque oracula. Conjiciunt vero brutas voces draconum pasti, ut alii putant, corde, ut alii, hepate. Hic nempe omnino draconum, sive cor, sive hepar Pythagoricum illum, a victu abhorrentem animantium, et ne diis quidem sanguine rem sacram facere sustinentem, verosimile est comedisse, quo scilicet in sapientiæ gentis istius partes ipse quoque veniret. Apud magistros enim ejusmodi, qua alia ratione, nisi eadem quæ præceptores sequendo, in instituto suo proficere potuisset? Tenemus igitur inter Apollonii præceptores, quorum catalogum dedimus, Arabum etiam sapientes, artis auguralis, qua ipse præstabat, doctores: cujus, ut verosimile est, adjumento, postea aliquando de passerulo¹⁶, quid sibi velit, dum socios ad pastum invitaret, vaticinatus, rem maxime mirandam præstare præsentibus omnibus est visus. Similiter, cæsam modo læxnam, una cum octo cæ-

519 CAPUT XI.

Consentanea autem disciplinæ apud Arabes, apud Persas quoque aggressum eum fuisse, idem auctor commemorat. Damidem enim, qui solus ipsi erat discipulus sociusque, prohibens ad magos accessu¹⁶, solus ipse, (eam ob causam scilicet, ne illum, quem planissime liquebat rerum magicarum penitus esse imperitum, condiscipulum haberet,) circa meridiem, uti et circa medias noctes, eorum scholas obivit. Prætereaque ad Bardanis Babylonii regis admissum colloquium, his fere verbis usum eum fuisse [Philostratus] refert¹⁷: «Sapientiam autem amplector Pythagoræ Samii, qui et colere deos me ita docuit, ut mente eos complector, sive videndos se præbeant sive minus, pariter, atque in colloquia cum diis descendam. » Sed enim quis hoc illi concesserit? Cum Pythagoras ejus generis scriptum reliquerit nullum, neque aliquid scriptum ejus exstet arcanum magis, ut vel suspicari liceat talibus eum sub-

¹⁶ lib. IV, c. 2. ¹⁸ lib. I, c. 22. ¹⁶ lib. I, c. 26. ¹⁷ lib. I, 52.

(68) *Γινωσκ. τε καὶ πραττ. αὐτό.* Philostr., D hanc lectionem sequentia: ὡς ἂν μὴ μετ' ἀγνώμονος etc. Quorum nullus esse potest sensus, si retineamus lectionem depravatam editorum qui habent ἀπαγορεύσαντι.

(69) *Κύκνων ἦδη καὶ ὀρνίθ.* Philostr., ἦδη κοινῶν, ὀρνίθων, etc., quod magis mihi probatur. Nam et post speciem genus nominari non adeo conveniens, et cyni inter augurales aves non adeo celebres, imo *corvorum* ea in re celebrior opera apud Arabes, ut observatum Porphyrio *De abst.*, lib. III, p. 104.

(70) *Ἐχομεν δὲ οὖν πρ. τ. καταλελ.* Hæc eo spectant, quod ista de Arabibus narratione contradicit sibi ipsi Philostratus, cum alibi sapientiam Apollonii αὐτοδιδάκτων esse statuat. Quod paulo ante eī exprobratum, c. 9.

(71) *Ἀπαγορεύσας.* Ita legendum esse sole clarior, si locum Philostrati conferas, firmantque

hanc lectionem sequentia: ὡς ἂν μὴ μετ' ἀγνώμονος etc. Quorum nullus esse potest sensus, si retineamus lectionem depravatam editorum qui habent ἀπαγορεύσαντι.

(72) *Θεοὺς θεραπεύειν.* Philostratus omittit particulam τε quam hic insertam habent edita Eusebiana, melius eam ego quoque omitti putem, illi τε enim nihil respondet, et sequentia duo cola inter se rectius illa particula junguntur, tanquam partes continentia cultus, quem a Pythagoræ sapientia se accepisse ait.

(73) *Ἄς.* Philostr. habet καί.

(74) *Ἀπόβητά τινα ξυγγραμματα.* H. e. scripta variis involucribus sensum involventia, ut solebant symbolis suis uti ad legendas reconditas doctrinas illi philosophi, symbolicam imitati Ægyptiorum sapientiam passim.

sidis usum. Imo magister, quo ille in Pythagorica philosophia usus est, nihil Epicureis fuisse melior, ipsius Philostrati testimonio perhibetur, ita loquentis¹⁶: « Præceptor quidem Pythagoricæ disciplinæ ei fuit, bonæ minime frugis, neque opera pariter ac verbis philosophatus, ventrique et Veneri deditus, et ad Epicuri disciplinam compositus. Isque Euxenus erat, Heraclea in Ponto oriundus, Pythagoræ autem sententias ita noverat, sicut aves ea, quæ ab hominibus edocentur. » Vah absurditatem! si ab hoc quispiam affirmet conversandi cum diis peritiam Apollonium accepisse. Verum concedamus alios quoque eum audivisse [Pythagoræ] interpretes, tametsi noster historicus ejus rei ne minimum quidem indicium faciat: at quis eorum cognoscere deos, eorumque commerciis frui, sive videndos se præbeant sive minus, vel ipsum se a Pythagora edoctum, vel alios docere posse professus est? Atqui ne celebratissimus Plato quidem magis quam alius quisquam Pythagoricæ particeps philosophiæ: neque Archytas, neque ipse, qui Pythagoræ familiares sermones litteris mandavit, Philolaus, neque alii, si qui sunt ex viri illius familiaribus, qui sententias illius atque dogmata litteris posteritati consignarunt, talem unquam sapientiam jactavere. Aliunde igitur, neque a Pythagora vero, talia edoctus, illo prætextu auctoritatem quærens, a philosophi illius nomine appellari voluit. Ut autem vel maxime, præter omnem rationem, mendacium illud verum esse aliquis concedat; non video tamen, quo pacto ab ipso dicere possit Samio illo, qui plurimos ante annos vivis excessit, ista sese accepisse. Ergo Arabibus hunc quoque doctorem ejus arcanæ, quæ putatur, de diis scientiæ fas erit accensere. Si divinæ ergo indolis fuit; historia magistros ei perperam affinxisse reprehenditur. Sin ea verax narratio est, falsa erit fabula, neque verum, quod de ejus divinitate est scriptum.

520 CAPUT XII.

Non mihi est animus diligentius de Protei spe-
¹⁶ lib. 1, c. 7.

(75) *Μὲν ἦν*. Philostr. habet μὲν γὰρ ἦν.

(76) *Γαστρός τε ἦτων*. Philostr., Γαστρός τε γὰρ ἦτων ἦν.

(77) *Ὁ δὲ Ἡρακλείας*. Ἐξ omissum, restitui ex Philostrato.

(78) *Γνώμας*. Philostr., δόξας.

(79) *Ἀρχύτας*. Uter vero? nam duo fuisse videntur in Pythagoræ διαδοχῇ. Alter qui ipsum audivit Pythagoram, Jamblich. l. 1, c. 23, Μαθητεύσαντες τῷ Πυθαγόρᾳ πρεσβυτέρη νεοί Φιλόλαος, καὶ Εὐρυτος, καὶ Ἀρχύτας τε ὁ πρεσβύτερος. Illeque Philolai magister, ut apud Diogenem est, qui Philolaus primus Pythagorica dogmata scriptis prodidit. Ut posterioris Archytæ alicuius esse oporteat, si quæ sint Pythagorica scripta. Posterioris meminisse videtur apud Photium Anonymum, ἔννατον ἀπὸ Πυθαγόρου διάδοχον Πλάτωνα γεγενῆσθαι Ἀρχύτου πρεσβυτέρου μαθητὴν inveniens. Ut Archytam illum octavum in ea successione fuisse oporteat, juniorem priore, quem ipsi Pythagoræ Tarenti successisse dicit Jamblichus. Quamobrem apud Photium νεωτέρου προπρεσβυτέρου legi malim. Sane ipse Philostratus hic Archytæ Philolaum, tanquam posteriori priorem, opponere videtur. Junioris vero Archytæ vitam Dio-

α τὴρηται τοῦ Φιλοστράτου, ὡδὲ πως εἰρηκότος· « Διδάσκαλος μὲν ἦν (75) αὐτῷ τῶν Πυθαγόρου λόγων οὐ πάνυ σπουδαίος, οὐδ' ἐνεργῶ τῇ φιλοσοφίᾳ χρώμενος, γαστρός τε ἦτων (76) καὶ Ἀφροδισίων· καὶ κατὰ τὸν Ἐπίκουρον ἐσχημάτιστο. Ἦν δὲ οὗτος Εὐξένος, ὃ ἐξ Ἡρακλείας (77) τοῦ Πόντου. Τὰς δὲ Πυθαγόρου γνώμας (78) ἐγίνωσκεν, ὡς περ οἱ ὄρνιθες ἀ μανθάνουσι παρὰ τῶν ἀνθρώπων. » Φεῦ τῆς ἀτοπίας! εἰ παρὰ τούτου λέγοι τις τῆς πρὸς τοὺς θεοὺς διαλέξεως τὴν ἔξουσιν αὐτὸν εἰληφέναι. Ἀλλὰ δὴ ξυγκωρηθῆσθαι καὶ ἐτέρων ὑφηγητῶν αὐτὸν ἀπικροῦναι· καὶ τοῦ τοῦ ξυγγραφέως τοῦτο μηδαμῶς ἐπισημηναμένου· τίς δὲ οὐ τούτων ἔξουσιν τε καὶ φοίτησιν θεῶν, ὀρωμένων καὶ οὐχ ὀρωμένων, αὐτὸς τε ὡς ὑπὸ Πυθαγόρου εἰδέναι, διδάσκεισθαι τε ἐτέρους ἐπηγγέλλετο; Καὶ μὴν οὐδ' ὁ περιδότης Πλάτων, πάντων γε μᾶλλον τῆς Πυθαγόρου κεκοινωνηκῶς φιλοσοφίας, οὐτ' Ἀρχύτας (79), οὐτ' αὐτὸς ἐκεῖνος, ὃ τὰς Πυθαγόρου γραφῆ παραδοὺς ὀμικίας, Φιλόλαος (80), οὐδ' εἰ τινες ἄλλοι γνώριμοι τάνδρος γεγονότες, οἱ δόξας τε αὐτοῦ καὶ γνώμας γραφῆ τοῖς μετ' αὐτοῦ (80') παραδεδώκασιν, ἐπὶ τοιαύτῃ τινὶ ἐσεμνύναντο σοφίᾳ. Οὐκοῦν ἐτέρωθεν, ἀλλ' οὐκ ἀπὸ Πυθαγόρου, τὰ τοιαῦτα μαθῶν, προσχηματισεμολογῶν, ἐπιγράφεται τὴν τοῦ φιλοσόφου πρόσρησιν. Ἴνα δὲ καὶ παραλογώτατα τὸ ψεῦδος (81) ὡς ἀληθές τις γεγενῆσθαι ξυγκωρησείεν, οὐκ οἶδ' ὅπως ἐξ αὐτοῦ λέγων (82) ἐκεῖνου τοῦ Σαμίου, πρὸ μυρίων ἔσων ἐτῶν ἐξ ἀνθρώπων γενομένου, τὰ περὶ τούτων αὐτὸν μεμαθηκέναι. Οὐκοῦν πρὸς τοὺς Ἀραβίους καὶ τοῦτον διδάσκαλον αὐτοῦ τῆς δὴ νομιζομένης ἀποβήτου περὶ θεῶν ἐπιστήμης ἐπιγραπτέον. Εἰ δὲ οὐν θείας ἦν φύσεως, κατέψευσται αὐτοῦ τοὺς διδασκάλους ὁ λόγος. Εἰ δ' ἀληθής ἦν οὗτος, ψευδής ἦν ὁ μῦθος, καὶ οὐκ ἀληθής ἡ περὶ τοῦ θεῖου γεγενῆσθαι αὐτὸν γραφή.

ea verax narratio est, falsa erit fabula, neque ver-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

Ὅπως μοι τοῦ Πρωτεύως τὸ φάσμα πολυπραγμο-

genes scripsit. Scriptaque ejus varia, ad quæ hic digitum intendit Eusebius, habes apud Menagium ad Diogen. Laert. lib. viii, s. 80, quibus addendus videtur liber *Περὶ καὶ δὴ ἀρωγῆς*, ipsi Philostrato allegatus, lib. vi *De vita Apollon.*, c. 31.

(80) *Γραφῆ παραδοὺς ὀμικ., Φιλόλαος*. Simile hoc opus fuisse videtur Epicteticis Arriani dissertationibus, quales Pythagoræ dissertationes scripsit quoque Moderatus Gaditanus. V. Stephanus Γάδειρα· οὕτω τὰ πέντε βιβλία ἐπιγέγραπται τῶν Πυθαγορικῶν σχολῶν Μοδεράτου Γάδειρέως. Cæterum primus Philolaus fuit, qui Pythagorica publicavit: Diogen., lib. viii, s. 85, Μέχρι δὲ Φιλόλαου οὐκ ἦν τι γινώνας Πυθαγόρειον δόγμα.

(80') *Μετ' αὐτοῦ*. Forte legendum αὐτόν, ut et interpres legisse videtur. Edit.

(81) *Τὸ ψεῦδος*. Quasi nempe Pythagorica illa sint et a Pythagoreis accepta.

(82) *Λέγων*. Subint. ἐστὶ, h. e. λέγει. Cæterum κατὰ τὸ βῆτόν verbis supra allegatis dicit Apollonius Σοφία μοι Πυθαγόρου, ὅς θεοὺς θεραπεύειν ὡδὲ με ἐδιδάξατο, quæ tamen an satis æque ac dextre interpretetur Eusebius, ut alia plura, hic quidem disquirendi locus non est.

νεῖν ἔπεισι, καὶ τὴν περὶ τούτου πίστιν αἰτῆσιν, οὐδὲ ἄ τῶν παρ' αὐτῷ κύκλων τὰς ἀποδείξεις, οὐς γελοιῶς τίκτουςαν αὐτὸν τὴν μητέρα καὶ περιστήσαι (83), καὶ μαιόυσθαι ἱστορεῖ. Ἄλλ' οὐδὲ περὶ τοῦ σκηπτοῦ (84) μυθολογίας τὸν μάρτυρα παρέχειν ἀξιῶ. Οὐ γὰρ δὴ καὶ τούτων, ὡς ἔφη, Δάμις ἡμῖν ξυνίστωρ (85) ἀφ- ἔξεται, μακρῶ ὕστερον ἐν Νίνῳ τῆς Ἀσσυρίας τάνδρῳ ξυνάψας. Ἐγὼ μὲν οὖν εὖ μάλα προθύμως τοῖς εἰ- κέσει τε καὶ ἀληθείας ἐχομένοις πεπιθόμενος, εἰ καὶ μεῖζονά τινα καθ' ὑπερβολὴν ἐς ἔπαινον ἀνδρὸς ἀγα- θοῦ λέγοις' ἂν, πιστὰ καὶ παραδεκτέα εἶναι μοι δοκῶ, ὅτι μὴ μόνα τὰ τερατιώδη καὶ λήρου πλέα. Οὐσκουν φθονεῖν, εἴ φησιν ὁ ξυγγραφεὺς γένος τε ἀρχαῖον, καὶ τῶν οἰκιστῶν ἀνημμένον τῷ ἀνδρὶ γεγο- νέναι· καὶ πλουτῶν εἰ οὕτως ἔτυχεν ὑπὲρ τοὺς ἐγγω- ρίους ἅπαντας· διδασκάλων τε, νέον ὄντα, οὐ μόνον B τῶν δεδηλωμένων τυχεῖν, ἀλλ', εἰ δοκεῖ, καὶ τού- των (86) αὐτὸν διδάσκαλον καὶ καθηγητὴν γεγονέναι. Ἔστω δ' ἐπὶ τούτοις ἐντρεχῆς καὶ τὰ κοινὰ, ὡς τὸν ἐς Ἀσκληπιοῦ θεραπείας χάριν ἀφιγμένον, διὰ γυνώ- μης ἀρίστης ἀπαλλάξαι τῆς ἀρρώστιας. Νοσοῦντι γὰρ δὴ ὑδέρου πάθει, κατὰλληλον ἐγκρατείας ὑπο- θέσθαι δέαιται τῷ κάμνοντι, καὶ ταύτη αὐτὸν ὑγιᾶ καταστήσαι, καὶ τούτω γε τῆς φρονήσεως ἀποδεκτὸν τὸ μειράκιον. Καὶ ὡς τὸν πολυτελῶς (87) θύειν παρ- εσκευασμένον εἶρξεν, οἷα εἰκὸς ἐπὶ κακίᾳ διαβεδο- μένον· καὶ γὰρ δὴ καὶ τῶν ἐγγωρῶν ἀπάντων πλουσιώτατον (88) τε καὶ περιφανέστατον αὐτὸν ὑπο- τίθεται. Καὶ ἐν αὐφροσι δ' αὐτὸν φθόνος οὐδεὶς ἀνα- γράφειν, ὅτι· τε πρὸς τὸν ἔραστην, πειρώμενον αὐτοῦ τῆς ὥρας, διελοιδορήσατο, καὶ γυναικείας ὅτι καθα- C ρὸν ἑαυτὸν μίξεως διὰ τέλους, ὡς ὁ λόγος φησὶν, ἤγαγε. Πιστὰ δ' ἔστω καὶ τὰ τῆς πενταετοῦς κατὰ Πυθαγόραν σιωπῆς αὐτοῦ, καὶ τὰ, ὅπως ταύτην δι- ήνυσεν, ἐπαίνου ἄξια. Ταῦτα δὲ, καὶ ὅσα τοιαῦτα ἀν- θρώπινα, καὶ ὡς ἀληθῶς φιλοσοφίας καὶ ἀληθείας οὐ πόρρω, δέχοιμ' ἂν, περὶ πολλοῦ τὸ εὐγνωμόν τε καὶ φιλάληθες τιμώμενος. Τό γέ τοι κρεῖττον ἀνθρώπου τὴν φύσιν ὑποτίθεσθαι, καὶ παρὰ πόδας (89) ἐναν- τιολογεῖν, τῆς τε δοθείσης ἀμνημονεῖν ὑποθέσεως, ἔχειν ψόγον ἂν, καὶ διαβολὴν αὐτῷ τε τῷ γράφοντι, καὶ πολὺ πρότερον τῷ γραφομένῳ, περιάψαι ἡγοῦ- μαί.

invitus admiserim; magni sane candorem faciens, et studium veritatis. At vero hominis illius indolem humana majorem fingere, statimque sibi ipsi contradicere, et parum memorem esse antea positorum,

⁸³ lib. 1, c. 4. ⁸⁴ lib. II, c. 5. ⁸⁵ ibid. ⁸⁶ lib. 1, c. 4. ⁸⁷ lib. 1, c. 3. ⁸⁸ lib. 1, c. 9. ⁸⁹ lib. 1, c. 19. ⁹⁰ lib. 1, c. 12. ⁹¹ lib. 1, c. 13. ⁹² lib. 1, c. 14 et 16.

(83) *Περὶ στήσαι*. Restituenda ex Philostrato vox fuit, quæ exciderat in editis.

(84) *Τοῦ σκηπτοῦ*. Legendum τοῦ σκηπτοῦ, ut ex Reg. ms. et Philostrato emendaram. HOLSTEN. Nempe in Eusebii editis inepte scriptum erat περὶ τοὺς κήπους.

(85) *Ξυνίστωρ*. Ξυνίστωρ reposui pro ξύν ἱστῶν (quod erat in prioribus editionibus) sententia flagitante HOLSTEN.

(86) *Τούτων*. Sic restitui pro τούτων, postulante sententia, et ipsa historia Philostrati concinente, qui Euxeno, magistro in Pythagorica sapientia suo, longe superiorem fuisse discipulum Apollonium dicit.

Atro ⁹³ inquirere, ejusque argumenta ut edat postulare, ut item, de cynis quæ habet ⁹⁴, probet, quos ridicule matrem ejus, ipsum jam parientem, circumstetisse, eique obstetriciam præstetisse operam narrat. Imo neque ut fuluræ ⁹⁵ de fulmine testem producat expeto. Neque enim istorum etiam conscius Damis, ad quem provocavit, nobis prodibit, qui diu post denuum Nini, Assyriæ urbe, viro se adjunxit. Nempe ego quidem lubentissime probabilibus rebus, et ad verum propius accedentibus fidem habens, licet etiam quædam magnifice magis, per exaggerationem, ad commendationem viri boni afferantur, ea credenda esse amplectendaque mihi persuadeo, modo ne monstrosa sint plane, et stolidis figmentis referta. Neque adeo invidiam, quod dicat historicus, genus esse viro antiquum ⁹⁶, et quod in primos conditores [patriæ] desinat. Quod item civium omnium ditissimum licet fuisse: præceptoresque ⁹⁷ adolescentem non clarissimos tantum esse nactum, verum etiam, si ita placeat, eorum ipsum magistrum exstitisse atque doctorem. Esto autem præterea, etiam in rebus [ordinariis et] vulgaribus sagax: ita ut ad Asclepium medicinæ causa accedentem ⁹⁸, optimo consilio ab ægritudine liberarit (Aquæ intercutis enim morbo laboranti, convenientem ægro in victu temperantiam quod præceperit, eumque adeo restituerit sanitati, ob hoc quoque prudentiæ [argumentum] laudandus adolescens); ita [porro in rebus vulgaribus sagax sit] ut et magnifice sacris operantem abegerit ⁹⁹, quippe affatim ob vitia famosum (nempe hominem ut regionis illius maxime divitem repræsentat, maximeque conspicuum); neque invidiam in castissimis eum censeri, quodque amantem ¹⁰⁰, ætatem ejus corrumpere tentantem, objurgatum repulerit; quod item a muliebri commercio puram semper, ut historia refert ¹⁰¹, vitam egerit. Fidem etiam inveniant, quæ ad [observatum] ipsi juxta Pythagoræ instituta quinquennio silentium spectant ¹⁰², et quidquid, dum illud obivit, laude fecit dignum. Hæc, inquam, et quidquid ejus est generis, humanam sortem non excedentia, 521 et veræ philosophiæ consentanea, neque nimis ab ipsa veritate aliena, non

(87) *Καὶ ὡς τὸν πολυτ.* Suspenditur oratio per particulam ὡς a superioribus, ἔστω δ' ἐπὶ τούτοις ἐντρεχῆς καὶ τὰ κοινὰ, Ὡς τὸν Ἀσκληπιοῦ ἀφιγμένον ἀπαλλάξαι τῆς ἀρρώστιας... καὶ Ὡς τὸν πολυτ. etc.

(88) *Καὶ γ. δ. καὶ τ. ἐγγωρ. ἀπ. πλουσ.* Qualium scelera facilius in vulgus emanare solent, ut adeo Apollonius sine divina scientia, ex fuma, quæ ad hominem istum spectabant, potuerit resciscere.

(89) *Παρὰ πόδας*. Ita Reg. cod. pro edito παραδόσας, quod nauci est. HOLSTEN. Hinc lectionem et ipse probō; suspicatus olim fueram, παραδόσως λεγendum esse.

id reprehensionem mereri, atque tum ipsi scriptori tum multo etiam magis ei, de quo scribit, turpitudinem afferre arbitror.

CAPUT XIII.

Atque hæc quidem sunt, quæ ex primo libro [ob-servanda fuere]. Percurramus ea etiam quæ in secundo occurrunt. ²⁹ Itinere ex Perside in Indiam eum porro prosecuta [historia] deducit. Deinde cum aliquid ei obvenisset plane absonum, hoc est insolitum, dæmon scilicet aliquis, quem Empusam quoque appellat ³⁰: eum in via ubi esset conspicatus, conviciis juxta cum sociis abegisse, narrat. Animantibus vero eis, quibus vescerentur, oblati ³¹, ad Damin dixisse, se quidem ipsi et sociis concedere non illibenter ut carnibus vescantur: abstinentiam enim ab iis ad nullam eorum spectare utilitatem: sibi autem hoc conducere ad votum, quod puer fecerit philosophiæ. At vero cui incredibile non videatur, quod ne eum quidem, quem unum habere vitæ imitatorein, præceptisque philosophiæ quem instituebat, non prohibuerit, conjunctissimum licet, victu animantium, quippe impurus qui esset juxta Pythagoræ instituta. At ipse, nescio qua ratione ductus, sibi quidem id minus expedire ait: illis tamen quid ex abstinentia ab animantibus commodi provenire possit, non videre fatetur.

CAPUT XIV.

Post hæc Philostratus, qui veritatis amantissimus (Philalethæ) testimonio perhibetur, quæ veritatis specimina edat, considera. Ad Indos delatum Apollonium interpretem sibi ait ascivisse ³², atque per eum collocutum esse cum Phraota, id enim Indiæ regi nomen fuisse. Nempe qui paulo ante, secundum Philostratum ³³, linguarum omnium erat callentissimus, jam juxta eundem interprete habet opus. Et rursus qui ea novit, quæ animo homines premunt et tantum non ut Deus illorum,

Muti est concipiens animum sensusque tacentis,

Jam per interpretem, quo victu rex utatur, inter-

²⁹ lib. II. ³⁰ lib. II, c. 4. ³¹ lib. II, c. 7. ³² lib. II, c. 26. ³³ lib. I, c. 19.

(90) *Ἐταίροις*. Ita malui quam *ἑτέροις*, quod erat in editis.

(91) *Ἐς οὐδὲν ἐρ. προβαῖνον*. Male Philostrati editi ὡς habebant pro *ἐς*, et *προβαῖνον* pro *προβαῖνον*, quam utramque lectionem ex Eusebio et mss. rejecimus suo loco.

(92) *Ἄγει*. Verissima lectio, quam sola tamen conjectura ducti restitimus: nam editi habent *λόγω*, quod incuria amanuensis natum ex præcedente proximo loco *λόγω*. Unde iteratum *λόγω* frustra esse alii suspicati, plane omiserit, indeque porro formam *infinitam* in *subjunctivam* mutavere, *ξυνοίσαιεν* legentes pro *ξυνοίσαιεν*, quæ jam inde corruptelæ Holstenii lectum occupavere.

(93) *Πρὸς τ. Φιλαλ. μεμαρτυρ.* Vide supra cap. 2.

(94) *Ὁ τὰ κατὰ διανοίας*. Verior hæc editionis Holstenianæ lectio est. Nam Aldus et Morellus ediderant ὁ κατὰ διάνοιαν.

(95) *Κατὰ τὸν παρ' αὐτοῖς Θεόν*. Verterat interpres, quasi *Deus illis insitus*, ac si *genium* hominibus singulis adjunctum, *μυσταγωγὸν τοῦ βίου* Eusebius intellexisset; quem non *δαμόνιον* solum, sed

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Καὶ ταῦτα μὲν ἀπὸ τοῦ πρώτου συγγράμματος. Ἐπίωμεν δὲ τὰ ἐκ τοῦ δευτέρου. Τὴν ἀπὸ Περσίδος ἐπ' Ἰνδοὺς πορείαν ἀγεί παραλαβὼν αὐτὸν ὁ λόγος. Εἰτά τι πεπονηθὲν ἀπειρόκαλον, ὅπερ τι παράδοξον, δαίμονιον τι, ὃ καὶ Ἐμπουσαν ὀνομάζει, κατὰ τὴν ὁδὸν ἰδόντα, λοιδορίας ἅμα τοῖς ἀμφ' αὐτὸν ἀπελάσαι φησί. Καὶ ζῶων δὲ αὐτοῖς ἐς τροφήν προσαχθέντων, εἰρηκέναι αὐτὸν τῷ Δάμιδι, ὡς ἄρα συγχωροῦν αὐτῷ τε καὶ τοῖς ἑταίροις (90) σιτεῖσθαι τῶν κρεῶν· τὸ γὰρ ἀπέχεσθαι αὐτῶν, αὐτοῖς μὲν ἐς οὐδὲν ὄραν προβαῖνον (91), ἑαυτῷ δὲ ἐς ἃ ὠμολόγηται: πρὸς φιλοσοφίαν ἐκ παιδός. Καίτοι τις οὐκ ἂν ἀπορήσειεν, ὅτι μὴδ' αὐτὸν, ὃν μόνον ἐδόκει τοῦ βίου ζηλωτὴν κεκτῆσθαι, καὶ προούτρειπεν ἐπὶ φιλοσοφίαν, εἰργέ τε, οἷα φιλιτατο, τῆς τῶν ἐμφύγων, ὡς ἂν οὐχ ὀσίας, κατὰ Πυθαγόραν, τροφῆς. Ὁ δ', οὐκ οἶδ' ὅπως λόγῳ, λέγει (92) μὲν οὐ ξυνοίσαιεν ἑαυτῷ· κείνοις δ' οὐδὲν ὄραν ἀπὸ τῆς ἀποχῆς προβαῖνον ὠμολόγει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Ἐπὶ τούτοις ὁ Φιλόστρατος, ὁ τάληθες τιμῆν πρὸς τοῦ «Φιλαλήθους» μεμαρτυρημένος (93), ὅρα τῆς ἀληθείας ὅποια δείγματα παρίστησι. Γενόμενον παρ' Ἰνδοῖς τὸν Ἀπολλώνιον παραστήσεσθαι φησιν ἐρμηνέα, καὶ δι' αὐτοῦ προσδιείχεσθαι Φραώτη, τούτο δ' εἶναι τῷ βασιλεῖ τῶν Ἰνδῶν ὄνομα. Καὶ ὁ μικρῷ πρόσθεν, κατ' αὐτὸν, πασῶν γλωττῶν ξυνεῖς, νῦν αὖ, κατὰ τὸν αὐτὸν, ἐρμηνέως δέεται. Καὶ πάλιν ὁ τὰ κατὰ διανοίας (94) ἀνθρώπων εἰδώς, καὶ μανουοχὶ κατὰ τὸν παρ' αὐτοῖς Θεόν (95),

Κωροῦ τε ξυνεῖς, καὶ οὐ λαλοῦντος ἀκούων,
ὅποια τις εἴη τῷ βασιλεῖ δι' ἐρμηνέως ἐρωτᾷ διαίτα.

et *θεόν* ipse Plato frequenter appellat. Et *Azulei* de deo Socratis liber exstat, hoc est *Περὶ τοῦ τοῦ Σωκράτους δαιμονίου*, ut Plutarchus et Maximus Tyrius suos inscripserunt. Et hunc sive *deum* sive *genium*, *arbitrum omnium non modo actorum, verum etiam cogitationum* Apuleius vocat, quem in ipsis *penitissimis mentibus vice conscientiæ diversari* affirmat, quem *domesticum speculatorem, intimum cognitorem, individuum arbitrum* appellat. Verum Eusebius hoc loco non *genium*, sed *Apollinem* intelligit, cujus hoc quod sequitur oraculum apud Herodotum lib. I, p. 11 de ipso *Apolline* profertur. Meminit ejus etiam Tertullianus lib. *De orat.*, c. 43: *Deus autem non vocis sed cordis auditor est sicut conspictor. Dæmonium oraculi Pythii et nutum intelligo et non loquentem audio, inquit.* Cujus auctoritate versum hunc ita reddidi, *Muti concipiens, etc.* Interpretes: *Surdi concipiens animum pariterque tacentis.* Inferius (cap. 41) idem repetitur. HOLSTEN.

Nempe ὁ παρ' αὐτοῖς Θεός est, qui apud ipsos (gentiles nempe, et adversarios Eusebii imprimis, Hieroclem, Eusebium et reliquos), *habetur Deus*.

ἡγεμόνα τε ἀξιῶ τῆς ἐς Βραχμᾶνας πορείας γενέσθαι τιν' αὐτῷ. Καὶ μεταξύ ὁ μὲν τῶν Ἴνδῶν βασιλεὺς, καὶ ταῦτα βάρβαρος ὢν τῆν φύσιν, τὸν ἐρμηνέα ἐκποδῶν μεταστῆσάμενος, Ἑλλάδι χρῆται πρὸς αὐτὸν τῇ ὀμίλῃ, παιδείαν καὶ πολυμάθειαν ἐνδεικνύμενος· ὁ δὲ οὐδ' ὡς, ὅτι δὴ καὶ αὐτὸς τῆς παρ' αὐτοῖς οὐκ ἀμαθῶς ἔχει φωνῆς, δέον ἀντεφιλοτιμησατο (96).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Ἄλλὰ καὶ λαλοῦντος Ἑλλάδι γλώττῃ τοῦ Ἴνδοῦ, ἐκπλήττεται, ἢ φησιν ὁ Φιλόστρατος, ἀκόλουθα, ὡς εἰκέν, ἑαυτῷ γράφων. Πῶς γὰρ ἂν ἐξεπλάγη, μὴ οὐχὶ βάρβαρον οἶθεις, καὶ θαυμάσας (97); καὶ ὅτι δὴ τὸν τοιοῦτον οὐ ποτ' ἂν Ἑλληνίσαι προσεδόκησεν; εἶθ', ὡςπερ τι παραδόντι παράδοξον καταπλαγείς, καὶ τὸ τούτου ἔτι (98) ἀγνοῶν αἴτιον, « Εἰπέ μοι, ἔφη ὁ Ἀπολλώνιος, ὦ βασιλεῦ, πόθεν οὕτως ἔχεις φωνῆς Ἑλλάδος; Φιλοσοφία τε ἢ περὶ σὲ πόθεν ἐνταῦθα; οὐδὲ γὰρ ἐς διδασκάλους, οἶμαί γε, ἀναφέρεις, ἐπεὶ μὴ εἶναι Ἴνδοῖς εἰκὸς (99) διδασκάλους τούτου. » Αὐταὶ αἱ παράδοξοι τοῦ πάντα προγνώσει διειληφῶτος φωναί, ἃς ὁ βασιλεὺς ἀμειδόμενος, ὅτι τε σχολίη διδασκάλους, καὶ οἵτινες οὗτοι, ἕκαστά τε πατρόθεν τῶν περὶ αὐτὸν ξυμδεηκῶτων φράζει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Ἔττα καὶ τισι τοῦ Ἴνδοῦ δικάζοντος περὶ θησαυροῦ φωραθέντος ἐν ἀγρῷ, πότερα τῷ περιαιμένῳ, ἢ τῷ τὸ χωρίον ἀποδομένῳ, δέον οἶμαι (1) τοῦτον, ὁ πάντως φιλόσοφος, καὶ θεοὺς κεχαρισμένος, ἐρωτηθεὶς, ἐπικρίνει τῷ περιαιμένῳ, λογισμὸν δὴ αὐτοῖς ῥήμασιν ἐπειπῶν· « Ὡς οὐκ ἂν οἱ θεοὶ τὸν μὲν ἀφείλον καὶ κατὰ τὴν γῆν (2), εἰ μὴ φαῦλος ἦν, τῷ δ' αὖ (3) καὶ τὰ ὑπὸ γῆν δοῦναι, εἰ μὴ βελτίων ἦν τοῦ ἀποδομένου. » Ὡς κατ' αὐτὸν δὴ ξυνάγεσθαι, τοὺς μὲν ἐυπόρους καὶ πλοῦτους διαφέροντας, καὶ ἀισχροτάτοι καὶ πανωλέστατοι τυγχάνοιεν, τρισευδαίμονας καὶ θεοφιλεῖς ἡγεῖσθαι, μόνους δ' ἄρα κακοδαίμονάς τε καὶ ἀθλίους τοὺς πενεστάτους, καὶ Σωκράτης, καὶ Διογένης, καὶ αὐτὸς ἐκεῖνος Πυθαγόρας τυγχάνη, καὶ ἄλλος, οἱ πάντων ἀνδρῶν σωφρονέστατοί τε καὶ ἐπεικέστατοι. Εἴποι γὰρ ἂν τις ἐπόμενος τῷ λόγῳ μὴ ἂν κατ' αὐτὸν τοὺς θεοὺς τοὺς μὲν πένητας, τούτους δὴ αὐτοὺς, οἱ κατὰ φιλοσοφίαν διηνεγκαν, ἀφελίσθαι καὶ τὰ πρὸς τὴν ἀναγκαίαν τροφήν, μὴ

¹ lib. II, c. 40. ² lib. II, c. 17. ³ lib. II, cap. 29. ⁴ lib. II, c. 51. ⁵ lib. II, c. 59.

(96) Ἀντεφιλοτιμησῶ. Sic ex conjectura rescripti, cum esset in editis ἀπεφιλοτιμησατο.

(97) Μὴ οὐχὶ βάρβ. οἶθεις καὶ θαυμάσας. Eo respicit, quod Apollonio Philostratus φιλοσοφεῖν δόξαι Φραῶτην testatur, lib. II, cap. 26, initio. Quodque adeo moribus minus barbarus ei visus sit. Verum autem, ne suum hic Eusebium destituit acumen; cur enim mirari non potuerit Apollonius, linguam Græcorum callere Phraotem, quem moribus minus barbarum deprehenderat, non video.

(98) ἔτι. Ita scribendum esse sententia suadebat. Editi habebant εἶτι'.

(99) Ἴνδοῖς εἰκὸς. Saltem restituendum ex Phi-

roga. Ducem item aliquem viæ ad Brachmanas sibi dari non renuit ¹. Interea Indorum rex ², barbarus licet natalibus, interprete subito submoto, Græce cum ipso loquitur, doctrinæ atque eruditionis edens argumenta. Apollonius vero ne sic quidem, ut Ise quoque vicissim linguæ quæ apud Indos obtineret, peritum ostenderet, contra, ut par erat, contendit.

522 CAPUT XV.

Ast et Indo Græce loquente obstupuit, ut Philostratus testatur, scilicet consentanea sibi ipsi scribens. Quid enim obstupuit, si barbarum non esse putavit, idque ob ipsum suspexit? Et cur quacunque re tantum virum Græcos imitaturum esse non exspectavit potius? Porro, quasi res plane singularis ab eo sibi oblata esset, ejusque adhucdum ignorans causam, Cedo, o rex, inquit Apollonius ³, unde ea tibi sit Græcæ linguæ facultas? Philosophia item, qua imbutus es, unde his regionibus venit? neque enim, ut puto, magistris eam in acceptis fers, nam probabile haud est ejus rei magistros esse Indis. Hæc miranda sunt in viro, præscientia omnia complexo, verba: quibus respondens rex, quod et præceptores habuerit, et quinam illi fuerint [exponens,] omnia sigillatim, quæ ipsi a natalibus inde obtigerant, exponit ⁴.

CAPUT XVI.

Inde porro cum jus quibusdam diceret Indus ⁵ de thesauro in agro reperto, an emptori an venditori agrum eum reddere par sit; Apollonius, in omnibus philosophi usus acumine, diisque charissimus, sententiam ubi esset interrogatus, emptori eum addixit, ratione ad verbum hac addita: « Quod dii vendenti haudquaquam agellum etiam fuerint adepturi, improbus nisi sit, emptori vero vicissim latentia etiam sub terra bona concessuri, nisi vendente sit longe melior. » Ut juxta illum concludendum sit, eos qui opibus affluunt, præstantique divitiis, quamquam sædissimi sint et perditissimi, pro ter beatissimis, Deoque dilectissimis esse habendos: infelices autem miserisque solos esse eos, qui cum paupertate maxime conflictentur, licet Socratem ipsum vel maxime, ac Diogenem, ipsumque etiam Pythagoram in his esse contingat, et quemcunque eorum, qui frugalissimi viri, et egregiæ probitatis censentur. Dicat enim quis,

lostrato εἰκὸς, quod exciderat apud Eusebium. Cætera apud eum totum hoc κῶλον ita habet: Οὐ γὰρ τις διδασκάλους γε οἶμαι ἀναφέρειν, ἐπεὶ μὴδὲ εἶναι τινὰς ἐν Ἴνδοῖς εἰκὸς διδασκάλους τούτου.

(1) Οἶμαι. Parum opportunum isti loco mihi videtur verbum οἶμαι, malim substituere δοῦναι, quod etiam in versione expressi.

(2) Καὶ τὴν γῆν. Editi καὶ κατὰ τὴν γῆν. Omisimus κατὰ, quod natum videtur ex repetito καί, forma scribendi abbreviata. Omissum κατὰ etiam in textu Philostrati.

(3) Τῷ δ' αὖ. Omnino ex Philostr. restituendum αὖ pro ἂν quod erat in editis Eusebii.

istam rationem sequens, neutiquam juxta eam A
deos hominibus illis pauperculis, his ipsis, [inquam,]
qui philosophia præstantes fuere, ipsa quoque ad vi-
ctum spectantia subtracturos fuisse, nisi pessimis
fili moribus exstitissent: neque illis, qui soluti sunt
moribus, affatim etiam minus necessaria præstituros, nisi prioribus exstitissent meliores. Unde nemini
obscura istius conclusionis est absurditas.

523 CAPUT XVII.

Hiscæ ex secundo libro expositis ad tertium per-
genus, consideraturi quæ ad Brachmanas, fama
adeo celebratos, pertinent ⁴⁰: qua parte magis oc-
currunt incredibilia, quam de Thule referuntur.
Imo si quid aliud unquam scriptoribus fabulosis
monstrorum excogitatum fuit, id omne verisimile
valde, imo verissimum, si cum istis compares, vide-
bitur. Quibus omnino mentem advertere etiam operæ
pretium est propter « Philalethæ » jactantiam,
nobis credulitatem morumque levitatem tribuentis,
sibi vero ac sui similibus accuratum solidumque,
ac scientia nixum iudicium. Vide igitur quibus se
jactet portentis, sanctis evangelistis nostris Philo-
stratum anteponeus, ut qui eruditione non modo
profecerit maxime, sed veritatis etiam sit maxime
studiosus,

CAPUT XVIII.

Primum igitur quidem in itinere Apollonii ⁴¹ ad
Brachmanas femina quædam ab eo colore induci-
tur, a capite ad femur usque candidissima, reliqua
vero corporis parte nigra. Montes porro, pergenti-
bus in itinere ad Brachmanas [oblatis], pipore con-
siti ⁴², ejusque coloni simiæ, draconesque quidam
magnitudine stupenda ⁴³, de quorum capitibus ignis
flammæ scintillant, quos si quis perimat, in eorum
capite mirabiles inveniat lapillos, Gygæ lapidi, cu-
jus apud Platonem mentio, similes. Et hæc quidem
sunt quæ, antequam ad Brachmanum tumulum
perveniant, occurrunt. Ut vero hunc quoque atti-
gerunt ⁴⁴, Sandaracinum illic puteum visisse ait,
aquæ plane mirabilis: juxtaque craterem, ignem
continentem, ex quo plumbei coloris flamma sur-
sum tendat. Tum et dolia duo lapidis nigricantis,
alterum imbrium, alterumque ventorum, unde
Brachmanes iis quibus saveant indigenis [ventos ac
pluviam] impertiuntur. Quin statuas quoque apud eos
esse « Poliædis » Minervæ, Pythiique Apollinis, et
Bacchi, aliorumque quorundam deorum, quæ Græci
colunt. Iarcham autem ⁴⁵, qui omnibus præsit,
appellari « magistrum: » quem viderit consistentem,
habitu adeo a philosophico dissidente, ut satra-
pam retulerit potius, in sublimi collocatus. solio.

⁴⁰ lib. III. ⁴¹ lib. III, c. 3. ⁴² lib. III, c. 4. ⁴³ lib. III, c. 8. ⁴⁴ lib. III, c. 14. ⁴⁵ lib. III, c. 16.

(4) Ἡμῖν μὲν εὐχέρειαν, etc. Vide supra c. 2.

(5) Ἀπὸ τ. κερ. ἐς ὄσφ. λευκ. Ex memoria sua
potius quam ex Philostrato hæc depromit Eusebius,
quæ tamen eum hic destituit. Nam Philostratus qui-
dem illam feminam a capite usque ad mammæ,
nigram, inde reliquo corpore candidam fuisse ait.

(6) Καὶ Διονύσου. In editis additum Δηλίου, quod
Eusebii esse nequit, qui ignorare non poterat Delii

οὐχὶ πάντως φαύλους ὄντας τὸν τρόπον· τοῖς δὲ τὸ
ἦθος ἀκολαστοτέροις ἀφθονα καὶ τὰ μὴ ἀναγκάζει
παρασχεῖν, εἰ μὴ βελτίους ἐτύγχανον τῶν προτέρων.
Ἐξ ὧν παντὶ γε καταφανῆς ἡ τοῦ ζυμπεράτματος
ἀτοπία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ΄.

Ταῦτα καὶ ἀπὸ τοῦ δευτέρου παραθέμενοι, ἴωμεν
ἐπὶ τὸ τρίτον, τὰ κατὰ τοὺς βεβοημένους ἐποφόμε-
νοι Βραχμᾶνας· ἔνθα δὴ τὰ ὑπὲρ Θεοῦλην ἀπιστα.
Καὶ εἴ τί περ ἄλλο τερατώδες ποτε μυθολόγοις τισὶν
ἀναπέπλαστα, εἰ μάλᾳ πιστὰ καὶ ἀληθέστατα, ὡς
ἐν παραθέσει τούτων, ἀναφανήσεται· οἷς καὶ τὸν νοῦν
ἐπιστῆσαι ἄξιον τῆς τοῦ « Φιλαλήθους » ἔνεκεν αὐθα-
δείας, ἡμῖν μὲν εὐχέρειαν (4) καὶ κουφότητα τρέ-
που περιάπτοντος, αὐτῷ δὲ καὶ τοῖς αὐτῷ παραπλη-
σίοις τὴν ἀκριβῆ καὶ βεβαίαν μετὰ ζυνέσεως κρίσιν.
Ἦρα γοῦν ἐφ' οἷς σεμνύνεται παραδόξοις, τῶν ἡμε-
τέρων θείων εὐαγγελιστῶν προκρίνων τὸν Φιλόστρα-
τον, ὡς μὴ μόνον παιδείας ἐπὶ πλεῖστον ἔχοντα, ἀλλὰ
καὶ ἀληθείας ἐπιμελετημένον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ΄.

Πρῶτα μὲν οὖν ἐν τῇ πρὸς τοὺς Βραχμᾶνας πο-
ρεῖα τοῦ Ἀπολλωνίου γυνή τις αὐτῷ τὴν χροιάν,
εἰσάγεται ἀπὸ τῆς κεφαλῆς ἐς ὄσφυν λευκοτάτη (5),
τὸ δὲ ἕτερον μέρος τοῦ σώματος μέλαινα· τὰ δὲ,
C προΐοντων τῆς ἐπὶ τοὺς Βραχμᾶνας ὁδοῦ, ὄρη, κατα-
πεφυτευμένα τὸ πέπερι, καὶ τούτου πύθνηκοι γεωρ-
γοὶ, καὶ παράδοξοι τινες τὸ μέγεθος δράκοντες, ὧν
ἀπὸ κεφαλῆς λαμπάδες ἀποβρίπτουσι πυρὸς, οὗς εἴ
τις ἀνέλοι, εὐροὶ ἂν, φησί, παραδόξους λίθους ἐπὶ τῆς
κεφαλῆς, τῷ τοῦ Γύγου, τοῦ παρὰ τῷ Πλάτωνι, παρα-
πλησίους. Καὶ ταῦτα μὲν τὰ πρὸ τοῦ τῶν Βραχμάνων
λόφου. Ὡς δὲ καὶ εἰς αὐτὸν ἀρίκοντο, Σανδαρίκινον
ἐνταῦθα φρέαρ ὕδατος ἰδεῖν παραδόξου, καὶ κρα-
τήρα πλησίον πυρὸς, οὗ φλόγα ἀναπέμπεσθαι μουσ-
βῶδη· δύο τε πίθους λίθου μέλανος· τὸν μὲν ἡμδρων,
τὸν δὲ ἀνέμων, ἀφ' ὧν τοὺς Βραχμᾶνας, οἷς ἂν εἰέν ἴστω
τῆς χώρας, χορηγεῖν. Ἀλλὰ γε καὶ ἀγάλματα παρ'
αὐτοῖς· Ἀθηνᾶς « Πολιάδος » καὶ Ἀπόλλωνος· Πυθίου,
καὶ Διονύσου (6), καὶ ἄλλων τινῶν Ἑλληνικῶν θεῶν.
D Ἰάργαν δὲ, τὸν ἐπὶ πάντων, « διδάσκαλον » καλεῖ-
σθαι· ὃν καὶ ἰδεῖν καθεζόμενον, πολλοῦ γε δεῖ φιλο-
σοφικῶς, σατραπικῶ (7) δ' ἂν μᾶλλον σχήματι, ἐφ'
ὕψηλοτάτου δίφρου. Χαλκοῦ δὲ μέλανος οὗτος ἦν,
καὶ πεποικίλτο χρυσοῖς ἀγάλμασιν, οἷα δὴ εἰκὸς,
τεχνουργῶν βαναύσων τρόπον, πυρὶ καὶ σιδήρῳ μο-

cognomen in Bacchicis haud esse. Puto ego docta
manu quadam Δηλίου in margine primo adnotatum
fuisse, ut scilicet notaretur apud Philostratum pro
Ἀπόλλωνος Πυθίου legi, Ἀπόλλωνος Δηλίου: idque
postea inducto librarium in textum post Διονύσου
imperite intrusisse.

(7) Σατραπικῶ. Ita legendum omnino pro σατρα-
πικῶς quod erat in editis.

χρῶντας τοὺς φιλοσόφους τεχνουργεῖν, ἢ καὶ, θαυματοποιῶν δίκην, αὐτόματον ἀποτελεῖν τὸ δημιούργημα. Οἱ δὲ τῶν ἄλλων τῶν μετ' αὐτὸν διδάσκαλον διαφοροὶ χαλκοὶ μὲν, φησὶν, ἄσημοι δ' ἦσαν, καὶ ἤττον ὕψηλοι. Ἔδει γάρ που τυράννου πάντως σχήματι προνομίας τῆς ἐν ἀγάλμασι, καὶ χρυσῷ τὸν τῆς θείας φιλοσοφίας διδάσκαλον ἀξιοῦσθαι.

Nempe erat conveniens omnino regio ornatui prærogativa, in statuis illis consistens, [conveniens item] auro honorare divinæ philosophiæ magistrum.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

Πρῶτον δὲ τὸν Ἴαρχαν ἰδόντα, φησὶ, τὸν Ἀπολλώνιον, ἐξ ὀνόματός τε προσεπειν (8) Ἑλλάδι τῆ φωνῇ, καὶ ἦν αὐτῷ παρὰ Φραῦτου κομίζει ἐπιστολὴν αἰτῆσαι, κατὰ πρόγνωσιν ἡδὴ τοῦτο προειληφότα. Ἐνδείξασθαι τε τὸ ἐνθεον τῆς προγνώσεως, προσερχότα, ὡς ἄρα ἐν γράμματι, τῷ « Δέλτα, » λείπει ἢ ἐπιστολῇ. Ἀρξασθαι τε ἀπειροκάλως εὐθὺς ἀπὸ πρώτης ὀμιλίας, ἀπειροπλοῦτου δίκην, ἐνεπιδείκνυσθαι τὸ τῆς προγνώσεως πλεονέκτημα, πατέρα καὶ μητέρα καταλέγοντα τοῦ Ἀπολλωνίου, γένος τε καὶ τροφῆν, καὶ παιδείαν, καὶ τὰς κατὰ χρόνους ἀποδημίας, καὶ τὴν ἐς αὐτὸν πορείαν, καὶ τὰ κατ' αὐτὴν πεπραγμένα αὐτῷ καὶ ὀμιλημένα. Εἶτα δὲ φησὶν οὗτος ὁ θαυμάσιος συγγραφεὺς, τοὺς Βραχμᾶνας, ἅμα τῷ Ἀπολλωνίῳ, χρυσαμένους ἤλεκτρινῷ φαρμάκῳ, λούσασθαι· καὶ περιστάντας ὡς ἐν χορῷ τὴν γῆν ὑψαί ταῖς βάρβδις· τὴν δὲ κυρτωθεῖσαν ἀναπέμφαι αὐτοὺς ἐς δίπυχου τοῦ ἀέρος, ἐστάναι τε αὐτοὺς μετεώρους ἐν αὐτῷ ἀέρι ἐπὶ τι χρόνου διάστημα, ἔλκειν δὲ καὶ πῦρ ἀπὸ τοῦ ἡλίου, ὅτε βούλονται, αὐτομάτως. Τούτοις δ' ἐπιφέρει παράδοξον ὁ θαυματολόγος· ὡς ἄρα τρίποδες Πυθικαὶ τέτταρες ἐξεκκληθησαν (9), αὐτόματοι φοιτῶντες· καὶ εἰκάξει δὴ οὖν αὐτοὺς τοῖς Ὀμηρείοις· οἰνοχόους τ' ἐπὶ τοῦτοις ἐκ χαλκοῦ διακόνους τὴν ὕλην (10) ἴστησι τέτταρας. Ἐπιλέγει δὲ ὡς ἄρα καὶ ἡ γῆ αὐτομάτως ὑπεστρώνητο αὐτοῖς πᾶς. Τῶν δὲ τρίποδων οἱ μὲν δύο, φησὶν, οἶνον ἀπερρέον, οἱ δὲ ἔτεροι δύο, ὁ μὲν ὕδατος θερμοῦ κρᾶσιν παρεῖχεν, ὁ δ' αὖ ψυχροῦ. Τοὺς δὲ οἰνοχόους τοὺς χαλκοὺς ἀρῦεσθαι εὐμέτρως τοῦ τε οἴνου καὶ τοῦ ὕδατος· περιελαύνειν γε κύκλῳ τὰς πύλικας, ὡσπερ ἐν τοῖς πότοις (14).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Ταῦτα Ἱεροκλεῖ, τὰ ἀνωτάτω (12) καὶ καθόλου διασκήρια πεπιστευμένῳ, μετὰ πολλῆς ἀνετάσεως

⁸⁸ lib. III, c. 17. ⁸⁹ lib. III, c. 27.

(8) *Προσεπειν*. Ita ex Philostrato scribendum; nihil enim in editis Eusebii est *προσειπειν*.

(9) *Ἐξεκκληθησαν*. Vox in theatris usitata de illis, quæ machinis occultis in scenam provehebantur; utitur eadem, ubi de his Brachmanum artibus loquitur, Thespesion gymnosophista apud Philostratum lib. VI, *De vita Apollonii*, cap. 10. Loco autem ubi hæc referuntur proprio verbum *ἐξεπορεύθησαν* Philostr. adhibuit.

(10) *Χαλκοῦ διακόνους τὴν ὕλην*. Ægre mihi facit vox *διακόνους* interposita vocibus natura sua conjungendis, neque hac ratione divellendis, nisi

A Erat autem illud ex ære nigro, aureisque ornatum statuis, quales scilicet, fabricorum more verosimile sit sapientes, igni ferroque adhibito, fabricare; quin et præstigiatorum ritu ita opus instruere, ut sponte sua moveatur. Cæterarum autem, qui assidebant magistro, sedes, æræ quidem, uti ait, signis tamen ornatæ non erant, minusque sublimes.

524 CAPUT XIX.

Iarcham autem, ubi primum Apollonium conspexisset, nominatim eum salutasse ait Græca lingua, reddique sibi epistolam, quam a Phraota ipsi afferrebat, postulasse, mente præsağa ea de re jam antea edoctum. Nempe demonstrasse divinitus sibi res antea perspectas esse, prædicendo una littera, « Delta, » deficere epistolam. Cœpisse autem parum modeste prima statim conversatione, more eorum qui vastis divitiis abundant, absconditarum rerum jactare scientiam, patrem recensendo Apollonii et matrem, et genus omne, educationemque et institutionem, variisque temporibus susceptas peregrinationes, et quod ad ipsum instituerat iter, quæque ipsi in eo gesta dictave fuerant. Inde porro egregius ille scriptor narrat ⁸⁸, electrino unguento unctos Brachmanas cum Tyanensi, balneo usos esse. eumque ambientes, choro quasi, terram scipionibus ferriisse; eam vero in gibbum resilientem, altitudine bicubitali eos in aere extulisse, pensilesque aliquandiu in ipso aere illos substitisse. Derivare item eos ubi voluerint, ex sole ignem, sponte sequentem. Atque istis omnibus rem plane stupendam portentosus ille scriptor jungit ⁸⁹; ut tripodes nempe, Pythiis similes, quatuor, sponte sua moventes, in medium processerint; eosque Homericis similes esse ait. Pincernas autem iis ex ære, si materiam spectes, qui ministrarent, statuit quatuor. Addit etiam, ut terra sponte gramina substraverit. Tripodum autem binos ait vino manasse, reliquorum vero alterum calidæ admiscendæ copiam fecisse, alterum frigidæ; æreosque pincernas vinum pariter et aquam larga hausisse mensura; calices enim circumlatos esse, ut fieri in compotationibus assolet.

525 CAPUT XX.

Ista Hierocli, supremis in provinciis præfecto dicasteriis, multa instituta disquisitione, vera esse

D invito linguæ genio, eam itaque omitti plane malim, nihil enim ea est opus.

(14) *Πότοις*. Male in editis habebatur *ποταμοῖς*, quod secure nimis secutus fuit Acciolus, qui vertit: *Sed et calices actos in gyrum quasi vorticoso flumine impellebant*. Eo intius autem *πότοις* substituas, quod ipsa hic Philostrati verba retinuerit Eusebius, in cuius textu *πότοις* codicum omnium consensu legitur. Eadem lectionem Salmasium quoque restituisse, post animadverti.

(12) *Τὰ ἀνωτάτω*, etc. Eadem verbis iisdem habes supra, cap. 5.

videntur atque explorata, nostra autem simplicitas, levitasque animi longe maxima ab eo damnatur. Ipse autem talia credens Philostrato, his ipsis verbis se jactat, inquit : « Videamus enim, quanto nos melius hæc atque prudentius admittamus, et quæ de præclaris virtute viris sententia nostra sit. »

CAPUT XXI.

In apparato porro hoc modo convivio, juxta ipsum Philostratum ⁴⁷, Indorum inducitur rex, computationem instituens cum philosophis. Hunc vero superbe se gessisse et in philosophiam debacchatum narrat, crapula item apud eos incaluisse, cumque ipso sole de principatu contendisse, aliaque elato animo jactitasse. Rursum autem per interpretem ista ab eo accepisse Apollonium; vicissimque regem allocutum esse, Iarcha vicem interpretis sustinente. Qui autem admiratione dignum haud existimemus, quod superbum tantopere, absurde adeo debacchari, et crapulæ indulgere verosimile queat videri, quem ne ad philosophorum quidem, nedum deis similibus virorum penates par erat accedere? Quid vero est, quod semideos eos appello, et dignitati virorum illudo? quandoquidem, Apollonio interrogante ⁴⁸, quosnam se esse putarent? deos se esse respondit Iarchas. Qui etiam ⁴⁹ apud convivas, ut qui deus esset, modo quidem philosophum minime addecente, multo minus conveniente dei, quem se esse professus est, dignitati, phialæ incumbens, computationem incepit. Ea vero dum, narrante historico, omnibus affatim potum præberet, liberaliter [latices] submittebat, perinde ac fontes occulti haurientibus [aquis submittere solent].

CAPUT XXII.

Succedunt inde mutui sermones et philosophicæ disputationes, Iarcha docente ⁵⁰ ut sua olim anima in alio hominis, qui rex fuerit, exstiterit corpore, atque talia quædam in eo patriverit: Apollonio vicissim ⁵¹, ut navis Ægyptiæ exstiterit gubernator, quæque sibi gesta tum fuerint, narrante. Quæstiones vero et responsiones utriusque sunt tales, qualium ne mentionem quidem fecisse, sapientia maxime erat dignum. Interrogasse ergo Apollonium refert ⁵², aureane apud eos aqua inveniretur? O plenam sapientiæ, o admirandam quæstio-

⁴⁷ lib. III, c. 25, ⁴⁸ lib. III, 18. ⁴⁹ lib. III, c. 52. ⁵⁰ lib. III, c. 19, 20. ⁵¹ lib. III, c. 23. ⁵² lib. III, c. 45.

(13) *Ἡμῶν μὲν εὐχ. καὶ κουφότ.* Ipsa Hieroclis verba, quibus eam Christianis exprobrabat, habes supra, cap. 1.

(14-15) *Ὅλα δὴ θεός.* Verba ista mihi præter rem videntur, nescio unde, in textum esse admissa.

(16) *Ἐπικύπτων.* Ita certissime restituendum ex Philostrato: Vide observata ad lib. III, cap. 32, n. 5, et lib. II, cap. 28, n. 6, nempe *κύπτοντας πίνειν* est canum aliorumque ejus generis animalium, ut liquet ex observatis posteriore loco, idque adeo viris gravibus, nedum philosophis, valde indignum, bibere ex tantæ molis crateribus, ut pronis etiam ex iis potus esset hauriendus.

(17) *Ἐπότιζε.* Delenda erat vox nihili *ἐπόντιζε*, et ex Philostrato atque Reg. cod. *ἐπότιζε* substituenda.

ἄληθῆ καὶ πιστὰ εἶναι δοκεῖ. Καὶ ἡμῶν μὲν εὐχέρεια καὶ κουφότης (13) πλείστη ὅση κατέγνωσται παρ' αὐτῶ· αὐτὸς δὲ, τοιαῦτα Φιλοστράτῳ πιστεύων, αὐτοῖς δὴ ῥήμασι σεμνύνεται λέγων· « Σχεφώμεθα γε μὴν ὅσῳ βέλτιον καὶ ἑυτεώτερον ἡμεῖς ἐκδεχόμεθα τὰ τοιαῦτα, καὶ ἦν περὶ τῶν ἐναρέτων ἀνδρῶν ἔχομεν γνώμην. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Ἐπὶ τοιοῦτῳ δὴ τῷ συμπόσιῳ, κατὰ τὸν αὐτὸν Φιλοστράτον, βασιλεὺς ἐγχωριάζων Ἰνδοῖς εἰσάγεται, συμπίνων τοῖς φιλοσόφοις. Τοῦτον δὲ ἐνουβρίζειν καὶ ἐμπαροινεῖν φιλοσοφίᾳ, μεθύσκεισθαι τε παρ' αὐτοῖς, καὶ ἀντιπαρεξάγειν τῷ ἡλίῳ, καὶ ἀλαζονεύεσθαι ἱστορεῖ. Καὶ πάλιν τὸν Ἀπολλώνιον δι' ἐρμηνείας τὰ παρὰ τούτου μανθάνειν· καὶ αὖ πάλιν πρὸς αὐτὸν διαλέγεσθαι, ὑπερμηνεύοντος τοῦ Ἰάρχα. Καὶ πῶς οὐ θαυμάζειν ἄξιον, ὅπως τὸν ὑβριστὴν καὶ ἀτοπώτατον παροινεῖν καὶ μεθύσκεισθαι παρὰ τηλικούτοις εἰκὴς ἦν, ὃν οὐδὲ παριέναι ἄξιον ἐν φιλοσόφῳ, μῆτι γε καὶ ἰσοθέων ἐστὶ; Τί δέ μοι ἰσοθέους τούτους καλεῖν, καὶ τῆς ἀξίας ἐνουβρίζειν τοὺς ἀνδρας; ὁπότε, πυθομένου τοῦ Ἀπολλωνίου, τίνας ἑαυτοὺς ἠγοῦνται, θεοὺς, ἔφη ὁ Ἰάρχας· ὅς καὶ τοῖς συμπόταις, οἷα δὴ θεός (14-15), φιλοσόφου μὲν ἥκιστα τρώπῳ, πολλοῦ γε δεῖ, μῆτι γε μᾶλλον, οὐ ἔφησε, θεοῦ ἀξίως, τὴν φιᾶλην ἐπικύπτων (16) ἐξήρχεν. Ἡ δὲ, φησὶν ὁ συγγραφεὺς, ὡς ἄρα ἐπότιζε (17) ἰκανῶς πάντας, ἐπεδίδου (18), καθάπερ αἱ ἀπόρρητοι πηγαὶ τοῖς ἀνιμωμένοις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

Μετὰ ταῦτα κοινὰ λόγων ὀμίλιαι, καὶ σπουδαῖοι γίαι τῶν φιλοσόφων, τοῦ μὲν Ἰάρχα διδάσκοντες, ὡς ἄρα ποτὲ αὐτῷ ἡ ψυχὴ ἐν ἐτέρῳ, ἀνθρώπου βασιλέως, γένοιτο σώματι, καὶ τοιαῦτα τινὰ αὐτῷ πεπραγμένα εἶη· τοῦ Ἀπολλωνίου δὲ, ὡς νηὶς Αἰγυπτίας ποτὲ γένοιτο κυβερνήτης, καὶ τοσαῦτα διαπραξέοιτο. Πεύσεις τε καὶ ἀποκρίσεις ἐκάστω, ὧν καὶ τῆς σεφίας ἄξιον μετὰ μὴν μνημῆν. Ἐρέσθαι δὲ φησὶ τὸν Ἀπολλώνιον, εἰ ἔστι παρ' αὐτοῖς χρύσειον ὕδωρ; Ὡ τοῦ σοφοῦ καὶ παραδόξου πύσματος! Καὶ περὶ ἀνθρώπων δὲ ὑπὸ γῆν οἰκούντων, καὶ

dum. HOLSTEN.

(18) *Ἐπεδίδου.* Holstenius ex Philostrato addenda post *ἐπεδίδου* putabat verba τὸ νᾶμα ἀφθᾶως, sine quibus cætera non coherere putabat. Sed pace ejus dictum sit, sine istis etiam apte cohereret reliqua, nam *ἐπιδιδόναι* πηγῆ, nulla alia re addita, dici fons potest. Sic enim apud Atticos scriptores ipsumque Philostratum passim aliqua res *ἐπιδιδόναι* dicitur, non addita in sexto casu re, qua proficit vel incrementa capit, quæ adeo ex ipsis circumstantiis sit intelligenda. Omittenda itaque ea verba hic duximus, cum neque necessitas ea postulet, neque eorum in codd. Eusebianis vestigium ullum appareat.

Πυγμαίων ἄλλων, καὶ ὑπὸ τῶν ἀνερωτῶν. Καὶ εἰ A
 γίνονται παρ' αὐτοῖς ζῶον τετράπουν, ὃ λέγεται Μαν-
 τιχόρα (19), ὃ τὴν κεφαλὴν ἀνθρώπου εἰκάσθαι, λέοντι
 δὲ ὑμειῶσθαι τὸ μέγεθος, τὴν δὲ οὐρὰν ἐκφέρειν
 πεχηαίας καὶ ἀκανθώδεις τὰς τρίχας (20), ἃς βάλλ-
 λειν ὡσπερ τοξεύματα ἐς τοὺς θηρῶνας. Καὶ τοιαῦτα
 μὲν τὸν Ἀπολλώνιον ἀνερωτῶν· τὸν δὲ Ἰάρχαν δι-
 δάσκειν αὐτὸν περὶ μὲν τῶν Πυγμαίων, ὡς ἄρα εἰεν
 οἰκοῦντες μὲν ὑπόγειοι, διατρίβοντες δὲ ὑπὸ τὸν Γάγ-
 γην ποταμὸν ζῶντες· περὶ δὲ τῶν ἄλλων, ὡς ἀν-
 ὑπαρκτα εἶη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

Ἐριον ἐπὶ τούτοις φυόμενον αὐτοῖς ἀπὸ γῆς ἐς
 ἐσθῆτος ὕλην ὁ Φιλόστρατος ἀναγράφει, πάντως δὴ B
 πού τῶν φιλοσόφων ἰσθὸν ἐποικισμένον, καὶ ταλα-
 σιουργίας ἐς ἐσθῆτος κατεργασίαν ἐκπονουμένον
 (οὐδὲ γὰρ εἰσῆχται (21) παρ' αὐτοῖς γυναικεῖον ψῦ-
 λον), εἰ μὴ καὶ τοῦτο φήσειεν αὐτόματον αὐτοῖς πα-
 ραδόξως δι' ἱερέας (22) ἐς ἐσθῆτα μεταφύεσθαι.
 Φέρειν δ' ἕκαστον αὐτῶν ῥάβδον καὶ δακτύλιον, ἀπόρ-
 ρητον ἔχοντα ἰσχύον. Εἶτα παραδοξοποιῶν τοῦ Βρα-
 χμᾶνος, ὡς δαιμονῶντα δι' ἐπιστολῆς ἀνακαλέσονται,
 ὡς χυλεύοντα καταψήσας τὸν γλουτὸν θεραπεύσειεν,
 ὡς τυφλῶ τὸ βλέπειν, καὶ ἀδρανεῖ τινι τὴν χεῖρα
 ὧν χαρίζοιτο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ.

Πολλὰ κάγαθὰ γένοιτο πραγμάτων ἡμᾶς ἀπολύσαντι C
 (23) τῷ συγγραφεῖ. Ἄλλα γὰρ ὡς ἀληθῆ καὶ ταῦτα,
 ὅτε βροντὰς τε καὶ ἀνέμους ἐν πίθοις, τρίποδας τε
 ἐκ λίθου φοιτῶντας αὐτομάτως, καὶ οἰνοχόους ἀπὸ
 χαλκοῦ περιελαύνειν ἐν κύκλῳ τὰς κύλικας προϊστο-
 ρήσας, διὰ τῆς περὶ τούτων, ὡς ἀληθῶν, ἀφηγήσεως
 καὶ τῶν λοιπῶν ἀπάντων ἐξέφηρνε τε καὶ διήλεγε τὴν
 μυθολογίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'.

Εἰρηκέναι δὲ φησὶν ὁ Φιλόστρατος τὸν Δάμιν, δίχα
 τῆς αὐτοῦ παρουσίας καὶ τῷ Ἰάρχῳ συμφιλοσοφῆσαι
 τὸν Ἀπολλώνιον, εἰληκέναι τε παρ' αὐτοῦ δακτύλους

* 23 lib. III, c. 15. ** lib. III, c. 38. *** lib. III, c. 39. **** ibid. ***** lib. III, c. 14. ***** lib. III, c. 27. ***** lib. III, c. 41.

(19) *Μαντιχόρα*. Apud Philostr. est *Μαντιχόρα*. D
 (20) *Τὰς τρίχας*. Manca omnino sine istis vocibus oratio, quas ex Philostrato proinde restituendas Eusebio putavimus, pariter ac voculam καὶ ante ἀκανθώδεις.

(21) *Εἰσῆχται*. Vox Eusebii ætate in hoc negotio frequentissima, inde συνείστατο: dictæ feminæ, variis ministeriis destinatæ, et in clericorum, severiorem etiam vitam professorum, contubernio viventium, de quibus multa in antiquis Ecclesiarum canonibus. Epiphanius hæc. LXIII de quodam in Palæstina episcopo, qui e confessorum numero fuerit: Ἐσχῆτος δὲ τοιαῦτας γυναῖκας, ἐξυπηρετοῦμενας αὐτῷ, φησὶ δὲ συνείστάτους. Idem de Hieracitis: Χλευάζονται τελειώτατα δι' ἃς κέκτηνται ἕκαστος συνείστάτους γυναῖκας, δι' ἃς εἰώθασιν φιλοτιμῆσθαι ἔχειν εἰς ὑπηρεσίαν. Vides συνείστάτους dici mulieres illas, quæ ministerii causa cum istis hominibus vi-

nem! Interrogasse item de hominibus subterraneis regiones incolentibus, aliis item qui pygmæi dicantur, et umbripedes. An item apud eos quadrupes obvium sit animal, Mantichora, quod hominem capite referat, mole corporis leonem exæquet, caudæque loco promittat cubitales setas, acanthis similes, quas veluti sagittas in venatores jaculetur. Atque hæc Apollonium quidem [ait] interrogasse, Iarcham autem de pygmæis quidem eum docuisse, subterraneas specus eos habitare, sub Gange fluvio vitam degentes; de cæteris vero, nuspiam ea existere.

526 CAPUT XXIII.

Præterea lanam commemorat Philostratus ** e terra illis proveniente, ut vestibus materiam præbeat; philosophis nempe pectine telas omnino percurrentibus, et lanificium ad vestes comparandas exercentibus (neque enim muliebris sexus contubernio apud eos admittitur), nisi et lanam dicat sponte sua apud eos miraculo quodam in sacerdotum gratiam transformari in vestes. Gestare porro quemvis eorum baculum refert et annulum, arcana præstantem virtute. Sequuntur inde Brachmanis miracula, ut dæmone malo correptum missa epistola restituerit ***, ut item solo tactu eum, qui luxatam habebat apophysin ossis majoris femoris, sanaverit **: ut oculis item capto visum, atque manu laboranti, integram eam restituerit **.

CAPUT XXIV.

Bene eveniat auctori, qui nos opera sublevat. Nempe quam vera ista sint etiam manifestum est, quando tonitrua ventosque in dolis **, et tripodas ex saxo proprio motu obambulantes **, æneosque pincernas, calices in orbem circumferentes, commemorans primum, hæc ipsa quasi vera narrando, reliqua etiam omnia meras fabulas esse prodit atque arguit.

CAPUT XXV.

Refert autem Philostratus ** etiam Damin dixisse, se non præsentem quoque cum Iarcha Apollonium philosophatum esse, munusque ab eo tulisse

vant, γάμου καὶ συνοσίας χωρὶς, ut Chrysostomus orat. *Εἰς τοὺς ἔχοντας συνείστάτ.* docet, t. VI, p. 214, edit. Savil. Vide plura de his apud Cotelerium ad Hermæ vis. I, not. 1, et ad vis. II, not. 13, et Bevereg. in can. III concilii Nicæni I. Hinc Eusebius apte vocem εἰσάγεσθαι ex usu illius ævi adhibet, de mulieribus loquens, quæ philosophorum si non libidini, ministeriis saltem, de quibus hic sermo, vacare debebant.

(22) *Δι' ἱερέας*. Hæc adduntur, ad exprimendam Philostrati sententiam τοῦτο ἱερᾶν ἐσθῆτα ποιούνηται, nempe non ordinarius ille vestitus, sed eorum qui sacerdotalia obirent officia.

(23) *Πραγμάτων ἡμᾶς ἀπολύσαντι*. Nempe ita strenue et aperte mentiri innuit Philostratum, ut fabulis manifestis suspecta reliqua etiam faciat; ut adeo refutationis opera sublevelur ipse, mentiendi in a versario inpendentia.

annulos septem, planetarum nominibus insignitos : A quos etiam gestaverit, unum post alium, pro ratione nominum diebus impositorum. Hæc tamen isto quidem loco referens, qui veritatis studiosus Philalethæ iudicio est, alio scripti illius loco, quasi damnans Brachmanum incantamenta, utque ab iis immunem præstet Apollonium curæ habens, subiungit verbotenus ista ⁶⁰ : « Videns autem tripodas apud Indos, pincernasque. et quæcunque suo motu acta procedere dixi, neque interrogavit qua arte confecta hæc sint, neque discendi ea ipsum voluptas incessit. Verum laudavit quidem, imitari tamen dignatus haud fuit. » Illene vero [hoc fecerit?] qui Damide submoto cum iis conversari magni faciebat, atque sodalem unicum, quidquid etiam est, [cum iis] quod egit, ignorare oportere censebat? Qui vero imitari dignatus haud sit? qui planetarum nominibus insignitos annulos accepit ⁶¹, eosque per omnem vitam gestare necessarium sibi duxit, prout ferrent nomina cuiusvis diei : et quidem eo quod arcana, uti ipse ais, virtute præstarent. Ut vero concedamus etiam, imitari ista eum noluisse, propterea certe non imitatum esse manifestum erit, quod recte sibi haud facere viderentur. Quomodo igitur ob ea laudavit, quæ non dignaretur imitari? Et, si tanquam arte divina operantes collaudavit, cur imitatus haud est, laudem quæ mererentur? Porro vero post moram apud hos factam, Apollonium una cum suis revertentem ad Oritarum ait ⁶² venisse regionem, ubi ærea saxa, arenaque ærea, ærisque ramenta fluvii vehunt. Atque ista sunt, quæ in tertio libro continentur.

527 CAPUT XXVI.

Sequentia jam percenseamus. Ex India in Græciam reducem ⁶³ ab ipsis diis refert socium deorum eum esse declaratum : qui et ægrotos ad eum, sanitatis recuperandæ causa, remisertunt. Janque quasi ab Arabibus, magisque et Indis stupendum virum et plane divinum advehens, miras inde narrationes instituit. Atqui non immerito dicat aliquis, quod si jam olim excellentioris, quam est humana, exsistisset naturæ, non jam demum, sed potius antequam aliorum profecisset institutione, miraculorum patranderum initium eum facere parerat. Præterea superforanea futura fuisset, quam Arabibus, magisque et Indis studio sibi acquisivit, doctrina, si quis eum juxta ea, quæ Philostratus ponit, extollendum putet. Sed tamen ille, juxta

⁶⁰ lib. v, c. 12. ⁶¹ lib. III, c. 15. ⁶² lib. III, c. 30. ⁶³ lib. IV, c. 1. ⁶⁴ lib. III, c. 1.

(24) *Παρά τῶν Φιλαλήθει.* Supra c. 2.
(25) *Ἐσφοιτῶν.* Ita Philost. habet et Euseb. inf. c. 30. *Ἐσφοιτῶν* habebant editi.

(26) *ἤρπετο.* Editi οὕτε ἤρπετο. Hoc οὕτε tamen emittendum putavi; nam, ut taceam Philostratum, ipse id omittit Eusebius inf., c. 30.

(27) *Ἰνδίων.* Ita Indicæ gentis nomen scribendum movet Stephanus, Eustathius ad Dionysium, aliique [non Ἰνδίων ut Eusebii editi habebant]. *Ἰνδίων* autem ἔθνικόν τοῦ Ἰνδοῦ oppidi, in Eu-

ἐπτά, ἑπτανόμους ἀστέρων, οὓς καὶ φορεῖν αὐτὸν καθ' ἓνα πρὸς τὰ ὀνόματα τῶν ἡμερῶν. Ταῦτα δὲ νῦν εἰπόν, ὁ τ' ἀληθὲς τιμῶν παρὰ τοῦ « Φιλαλήθει » (24) νονομισμένος, μεθ' ἕτερα τῆς γραφῆς, ὡς ἂν δὴ γοητείας τῶν Βραχμάνων καταγνοῦς, καὶ ταύτης ἐλεύθερον καταστήσαι τὸν Ἀπολλώνιον φροντίσας, ἐπιφέρει, φάσκων κατὰ λέξιν· « Ἰδὼν δὲ παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς τοὺς τρίποδας, καὶ τοὺς οἰνογούους, καὶ ὄσα αὐτόματα ἐσφοιτῶν (25) εἶπον, οὐθ' ὅπως σοφίζονται αὐτὰ, ἤρπετο (26), οὕτε ἐδεξήθη μαθεῖν· ἀλλ' ἐπῆναι μὲν, ζηλοῦν δὲ οὐκ ἤξιοι. » Καὶ πῶς, ὡς οὗτος, οὐκ ἤξιοι ζηλοῦν; ὁ δὲ καὶ τοῦ Δάμιδος σπουδὴν ποιούμενος συμφιλοσοφεῖ αὐτοῖς, καὶ τὸν μόνον, ὃ τι καὶ πράττει, λαμβάνειν δέον ἑταῖρον ἡγούμενος. Πῶς δὲ οὐκ ἤξιοι ζηλοῦν; ὁ τοὺς τῶν ἀστέρων ἑπτανόμους καταδεχόμενος δακτυλίους, καὶ τούτους ἀναγκαῖον τιθέμενος διὰ παντὸς τοῦ βίου φορεῖν πρὸς τὰ ὀνόματα τῶν ἡμερῶν· καίτοιγε, ἀπόρρητον, ὡς φησὶ αὐτὸς, ἔχοντας ἰσχύν. Εἰ δὲ καὶ δοθεῖη τὸ μὴ ζηλοῦν ἡξιωκέαι αὐτὸν, ὡς μὴ εὖ πράττοντας οὐκ ἐξήλου δηλονότι. Πῶς οὖν ἐπῆναι, ἐφ' οἷς μὴ ἤξιοι ζηλοῦν; Εἰ δ' ὡς θεῶν ἐνεργούντας ἐπῆναι, πῶς οὐκ ἐξήλου τὰ ἐπαίων ἀξία; Ἀλλὰ γὰρ μετὰ τὴν παρὰ τούτοις διατριβὴν, παλινοστοῦντα αὐτὸν ἅμα τοῖς ἑταίροις, ἐληλυθέναι φησὶν ἐς τὴν τῶν Ἰνδίων (27) χώραν, ἔνθα χαλκαὶ μὲν αὐτοῖς αἱ πέτραι, χαλκῆ δὲ ἡ ψάμμος, χαλκοῦ δὲ ψῆγμα οἱ ποταμοὶ ἄγουσι. Καὶ τσαυτὰ μὲν τὰ κατὰ τὸ τρίτον σύγγραμμα.

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

Ἐπίωμεν δ' ἡδὴ τὰ ἐξῆς. Ἐπανεβθόντα, φησὶν. αὐτὴν τῆς Ἰνδῶν χώρας ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα, κοινωνῶν τῶν θεῶν πρὸς αὐτῶν τῶν θεῶν ἀνακεκτρυχθῆαι, αἱ καὶ τοὺς κάμνοντας ὡς αὐτὸν ἐφ' ὑγείᾳ παρέπεμπον. Καὶ δῆτα ὡς ἐξ Ἀράβων, καὶ μάγων, καὶ Ἰνδῶν παράδοξόν τινα καὶ θεῖον αὐτὸν ἡμῖν ἀγαγῶν, παραδόξων ἐντεῦθεν ἀφηγημάτων κατάρχεται. Καὶ τὸ (27*) ἂν τις εἴποι εὐλόγως, ὅτι δὴ, εἰ θεοτέρας ἢ κατ' ἀνθρώπων φύσεως ἦν πάλαι, ἀλλ' οὐ νῦν ἔδει, πρὸ τῆς δὲ ἐτέρων μεταλήψεως τῶν θαυμασίων κατάρχεσθαι. Περιττὴ δ' ἂν καὶ ἡ ἐξ Ἀράβων αὐτῶν, μάγων τε καὶ Ἰνδῶν, διὰ σπουδῆς ἐπεχειρεῖτο πολυμάθεια, εἰ δὴ τις κατὰ τὴν δοθεῖσαν ὑπῆρεν ὑπόθεσιν. Ἀλλ' οὗτος, κατὰ τὸν ἀληθῆ συγγραφέα (28), νῦν δὴ πάρεστι, μετὰ τοσοῦτος διδασκάλους τὴν σοφίαν ἐνδεικνύμενος.

c. 54. ⁶⁵ lib. IV, c. 1.

hæc insula. Similiter apud Philostratum peccatum est. HOLSTEN.

(27*) Καὶ τό. Forte legendum καίτοι. EDIT.

(28) Κατὰ τὸν ἀληθῆ συγγρ. Dictum εἰρωνικῶς, nempe pro tali Philostratum vendiderat Hierocles, supra c. II. Male igitur Accioli hęc ad ipsum Hieroclem retulerat, et contra Græci textus fidem verterat: *Philalethe tamen auctore, nonnisi tot exhaustis magistris sapientiam patifeci.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

A

CAPUT XXVII.

Και πρῶτα μὲν, οἷα ἐξ Ἀράδων (29) καὶ τῆς παρ' αὐτοῖς οἰωνιστικῆς ὀρμώμενος, τὸν στρουθὸν ὃ τι βούλοιο, τοὺς ἐτέρους ἐπὶ τροφὴν παρακαλῶν, ἐφερμηνεύει τοῖς παροῦσιν· εἶτα δὲ, λοιμοῦ προαισθόμενος, προμαντεύεται τοῖς πολίταις. Τὴν δ' αἰτίαν καὶ τούτου ἐν τῇ πρὸς Δομετιανὸν ἀπολογία αὐτὸς παρατίθεται. Ἐρομένου γάρτοι αὐτὸν, ὅπῃθεν ὀρμώμενος τοῦτο προείποι, «Λεπτοτέρᾳ, ἔφη, χριόμενος, ὡ βασιλεῦ, διαίτη, πρῶτος τοῦ δεινοῦ ἡσθόμην·» καὶ τρίτον δ' αὐτῷ θαῦμα γεγὼνός ἱστορεῖ, ὡς δὴ ἀλεξήσαντος τὸν λοιμὸν (30). Ὅπερ εἰ τὰ μάλιστα ἐν ταῖς ἐπὶ τέλει κατ' αὐτοῦ κατηγορίαις οὐ τέθεικεν ὁ συγγραφεὺς, ὅτι μὴ παρῆν, ὡς εἰκός, αὐτῷ δι' ἀπολογίας ἀπολύσασθαι (31) τὸ ἐγκλημα, φέρε δὴ οὐν ὁμως, αὐτοὶ τὴν ἱστορίαν ἐς φανερόν ὑποθέμεθα, οὗτω δὴ καὶ ταύτην εὐθύνοτες. Εἴ τι γὰρ οὐκ ἂν εἴη σαφές, ὅτι δὴ πολὺ τὸ πλάσμα, καὶ ἀπατηλὸν, γοητείας τε ὡς ἀληθῶς ἐμπλεον, αὐτὸς ὁ τρόπος ἀπελέγχει τῆς ἱστορίας. Τὸν γάρτοι λοιμὸν ὑποτίθεται ἐν εἰδει πτωχεύοντος, καὶ βάκεισιν ἡμφιεσμένου πρεσβύτου ἀνδρὸς ἐωρᾶσθαι· ὃν καταλείβειν ἐπικελευσάμενος τοῦ Ἀπολλωνίου, πρότερον μὲν πῦρ βάλλειν τῶν ὀφθαλμῶν, εἰθ' ὕστερον βληθέντα λίθοις, κύνα συντετριμμένον, καὶ παραπτύοντα ἀφρόν, ὡς οἱ λυττῶντες, φανῆναι· εἰρηχέναι δ' αὐτὸν περὶ τούτου καὶ ἐν τῇ πρὸς αὐτογράφῳ Δομετιανὸν ἀπολογία ταῦτα γράφει· «Τὸ γὰρ λοιμοῦ εἶδος, πτωχῶ, ὧδε ἀγείροντι (32), εἴκαστο· καὶ εἶδον, καὶ ἰδῶν, εἶλον, οὐ παύσας νόσον, ἀλλ' ἐξελών.» Τίς δὴ οὐν ἐπὶ τούτοις οὐ μέγα τὴν τοῦ θαυματοποιοῦ γελᾶσθαι παραδοξοποιίαν; ζῶν ὀφθαλμοῖς, καὶ λίθων ὑποπίπτοντα βολαῖς, ξυντριβόμενόν τε πρὸς ἀνθρώπων, καὶ ἀφρόν παραπτύοντα, τὴν τοῦ λοιμοῦ φύσιν ἀκούων, ὡς οὐδ' ἄλλ' ὅτι οὐ τυχάνει ἢ φθορᾶ, καὶ κάκωσις ἀέρος, ἐπὶ τὸ νοσῶδες τρεπομένου, τοῦ περιέχοντος, ἐκ πονηρῶν τε καὶ φαύλων ἀναθυμιάσεων, ἢ λόγος ἱατρικῆς παραδίωσι, ξυνισταμένου. Καὶ ἄλλως (33) δ' ἂν τὸ φάσμα (34) διευθυνθεῖ, τοῖς ἐπιερό μόνῃ τῇ τῶν Ἐφεσίων πόλει, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τοῖς ὁμόροις τὸν λοιμὸν ἐπισκῆψαί φησιν ὁ λόγος· ὅπερ οὐκ ἂν γέγονοι, κάκωσιν τοῦ περιέχοντος πεπονθότος· οὐ γὰρ δὴ, κατακλεισθὲν, μόνῃ ἂν ἐφ' ἡδρευσε τῷ περὶ τὴν Ἐφεσον ἀέρι τὸ νόσημα.

esset, si vitium ab aere ambiente fuisset contractum: minime enim, angustiis conclusus, solum Ephesium aerem morbus obsidere potuisset.

²⁹ lib. iv, c. 3. ³⁰ lib. iv, c. 4. ³¹ lib. iii, c. 10.

(29) *Οἷα ἐξ Ἀράδων*. Nempе doctissimi illi τῆς οἰωνιστικῆς magistri. Vide nostrum supra cap. 10.

(30) *Λοιμόν*. Vitium Aldinæ editionis, quæ habebat λογισμόν, Morellianam quoque invaserat, quamvis vel Accioli versio Morellum de vera lectione admonere potuisset. In Holsteniana editione mendium istud sublatum observo.

(31) *Ὅτι μὴ παρ. ὡς εἰκ. αὐτ. δι' ἀπολ. ἀπολύσ.* Nescio an Eusebium ratio hic non fugiat. Cum enim, quod ipse paulo post observat, Apollonius apud Domitianum ea de re prolixe egisse narretur, nescio an Philostrato ista tribui possit prævaricatio. Vide huc spectantia, lib. viii, c. 7, sect. 9.

(32) *Πτωχ. ὧδε ἀγείροντι*. Holstenius ex Philostrato, ὧδε γέροντι, legendum putat. At neque πτ.

Ac primo quidem ²⁹, veluti ab Arabibus et augurali eorum schola adventans, passerculus quid sibi vellet, ad pastum cæteros qui invitabat, auditoribus interpretatur. Tum ³⁰ appetentem pestilentiam ante sentiens, civibus illam prædicat. Ejusque rei rationem apud Domitianum ipse quoque edidit. Rogante enim eum Domitiano, quo id prædixisset instinctu, «Diæta, inquit, o imperator, magis tenui usus, primus omnium persensî malum.» Tertium inde patratorem ei miraculorum exponit ³¹, ut pestem nempe depulerit. Quod tametsi cum maxime scriptor in iis, quæ sub finem habentur, accusationibus non commemoraverit, quoniam, ut verosimile est, apologia illud crimen non poterat diluere; nihilominus tamen nos, age, istam historiam in lucem producamus, eam quoque ita examinaturi. Si cui enim minus alias constaret liquido, spissum hoc esse mendacium, et magica revera **528** superstitione referatum, ipsa narrationis ratio id esset evictura. Pestem enim statuit mendici, pannisque laceris induti senis habitu apparuisse. Quem cum lapidibus obrui jussisset Apollonius, primum ait flammam emisisse oculis: tum vero lapidibus obrutum canem obtritum et ore spumantem, rabidorum more, apparuisse. Ipsum autem de eo etiam Apollonium, in sua ad Domitianum imperatorem apologia, ita locutum esse scribit: «Pestilentia enim forma mendico, eo habitu circumvaganti, assimilabatur: eamque vidi, visamque vici, non ut cessaret lues efficiens, sed plane e medio eam tollens.» Quis vero, talia legens, præstigiatoris magno risu non excipiat portenta? [monstrum] oculis viventium, et lapidibus in se coniectis obnoxium, ab hominibus vero obtritum, et ore spumans: pestis naturam qui sciat, quod aliud sit nihil quam corruptela et vitium æris, nosmet ambientis, atque in noxium versi habitum, et malignis ac depravatis exhalationibus, ut medicorum tradit doctrina, inspissati. Imo et habita cæterarum circumstantiarum ratione hocce explodere liceat spectrum, quoniam nempe soli urbi Ephesiæ, non vero finitimis etiam pestem gravem incubuisse narrat oratio: quod factum certe haud

³² ὧδε γέροντι, sed potius πτωχῶ δὲ γέροντι legitur apud Philostratum. Nec in proclivi est ea lectione obtinente particulam ὧδε commode explicare. Hinc ex Eusebio Philostratum, quam ex Philostrato Eusebium isto loco malim emendari.

(33) *Καὶ ἄλλως*. II. e. licet vero etiam concedatur fabulam esse tradita de peste senis forma conspicua, et cætera eo pertinentia nugamenta fabulosa esse; nec sic tamen etiam acquiescendum; nam omnino pestem Ephesiam, etiam sine istis nugamentis spectatam, καὶ ἄλλως, ratione habita cæterarum circumstantiarum, fabulosam esse deprehendi.

(34) *Φάσμα*. Φάσμα hoc loco nil aliud significat quam fucum oculis obstipatum: sic inf. c. 55. de eadem re, Ὅτι φάσμα καὶ οὐδὲν τι πλέον ἦν, προδεδήλωται.

CAPUT XXVIII.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ'.

Quarti miraculi loco Achillis producit manes ⁶⁷, primum quidem in chlamyde quinque cubitales, inde duodecim cubitorum magnitudine ad sepulcrum ipsius Apollonio conspectos, et de Thessalis conquerentes, quod sibi inferias, ut more erat receptum, non solverent: Trojanis præterea iratos, ob ea quæ in eum peccavissent, atque Apollonio, ut quinque proponeret quæstiones, quas vellet ipse, et Parcæ proponi paterentur, permittentes. Inde vir ille, rerum omnium solers, et futura antea sibi innoscere gloriatus, adhuc dum ignorat, funeratusne sepulcro Achilles fuerit, Musæque illi ac Nereides an lamenta profuderint, deque his illum rebus percunctatur: neque minus an Polyxena Ilii ad tumulum cæsa fuerit interrogat, Trojamve Helena an pervenerit. Præclaras vero, multumque ad philosophicam divini illius viri vitam conferentes, serioque proinde studio dignas quæstiones. Miratur item præterea, quod tot heroes inter Græcos ætate eadem esse potuerint, et quod ad Trojam Palamedes fuerit præsens. Virum autem « cum diis » familiariter versatum, « sive forma apparentium ⁶⁸ visibili, sive non obnoxiorum oculis, » talia ignorare, et de ejusmodi interrogare rebus, quomodo turpissimum non censeatur? Nisi forte, quia mortuos interrogans inducitur, **529** ideo frigidiores quæstiunculas auctor fingit, ut tollat suspicionem, qua ille ultra quam par est curiosus exstitisse videri poterat. Sane enim et apologia usum nobis sistit Apollonium ⁶⁹, quod eo modo, quo in Necyomantiis fieri solet, ipsi visa oblata haud fuerint: « Neque enim, inquit, ut Ulysses scrobe effossa, neque cæsis agnis manibus placatis, in Achillis colloquium veni, sed precibus fuis, quas Indi censent heroibus fundi oportere. » Atque de istis jam apud sodalem gloriatur, qui nihil ab Indis accepisse, neque eorum imitatus sapientiam esse alibi huic scriptori perhibetur ⁷⁰.

CAPUT XXIX.

Sed, heus! bone vir, nisi damnabilis illa erat magia, quid est quod vel unicum tibi familiarissimum, eumque solum, Damidem, admirandi hujus spectaculi et confabulationis participem haud fecisti. Cur item plena die id facere haud licuit, sed nocte intempesta, a te peragi oportuit solo? Cur item gallorum cantus herois manes fugarunt? « Abiit enim, inquit, cum fulgure quodam modico, namque et galli gallinacei jam cantum exorsi fuerant. » Impuris itaque dæmonibus forte

⁶⁷ lib. iv, c. 16. ⁶⁸ lib. i, c. 32. ⁶⁹ lib. iv, c. 16. ⁷⁰ lib. v, c. 12.

(35) *Τοῦ θίου*. Editi habebant τοῦ Διός, quod non ingratius Musarum in θίου nos ex conjectura mutasse confidimus.

(36) *Περιεργάσθαι*. Notus ex *Actibus apostolicis* vocis περιεργος de rebus magicis usus, ad quem census referre oportet νεχυρομαντεῖαν, curiosasque mortuorum consultationes. Quamobrem nolo de hac voce ad sacram illam apostolorum historiam a viris doctis observata hoc loco repetere.

Τέταρτον αὐτῷ παράδοξον Ἀχιλλέως ἦν ψυχῆ, πρότερον μὲν ἐν χλαμύδι πεντάπηχυς, εἶτα δωδεκάπηχυς τὸ μέγεθος, παρὰ τῷ ἰδίῳ αὐτοῦ μνήματι φαινόμενη, θετταλούς τε κατατιτωμένη, ὅτι δὴ τὰ ἐναγίσματα αὐτῷ, ὡς ἔθος ἦν, οὐκ ἐπετέλου. μνηυῶσά τε εἰσέτι. Τρωσὶ τῶν ἐς αὐτὸν πεπλημμελημένων, καὶ προστάττουσα τῷ Ἀπολλωνίῳ πέντε λόγους, οὓς ἂν αὐτός τε βούλοιο, καὶ αἱ μοῖραι ξυγχαρῆεν ἀνέρεσαι. Εἴθ' ὁ πάντα εἰδὼς, καὶ τῶν μελλόντων πρόγυωσιν αὐχῶν, ἔτι ἀγνοεῖ εἰ τάφου τύχοι Ἀχιλλεύς, καὶ εἰ Μουσῶν ἠρῆνοι, καὶ Νηρηίδων ἐπ' αὐτῷ γεγόνασι, καὶ περὶ τούτων αὐτὸν ἀνερωτᾷ, καὶ διαπυνοθάνεται, εἰ Πολυξένη ἐπεσφάγη αὐτῷ, καὶ εἰ Ἑλένη ἐς Τροίαν ἐληλύθει. Ὡς σεμνά γε, καὶ κατεπεύγοντα ἐς τὸν φιλόσοφον βίον τοῦ θίου (35) τὰ σπουδῆς ἄξια ἐρωτήματα! θαυμάζει δ' ἐπὶ τούτοις, εἰ τοσοῦτοι ἥρωες παρὰ τοῖς Ἑλλήσιν ἐνὶ χρόνῳ γεγόνασι, καὶ εἰ ἀφίκοιτο ἐς Τροίαν Παλαμήδης. Τὸν δὴ « θεῶν ὀρωμένων τε καὶ οὐχ ὀρωμένων » ὁμιλητῆν τοιαῦτα ἀγνοεῖν, καὶ περὶ τούτων ἀνερωτᾶν, ποίας οὐχὶ γένοιτ' ἂν αἰσχύνης; εἰ μὴ ἄρ', ἐπειδὴ νεκροὶ ὁμιλῶν εἰσῆχται, ἐπὶ τὸ ψυχρότερον μεταποιεῖ τὰς πεύσεις ὁ ξυγγραφεὺς, ὡς ἂν ὑπεκλύσῃ τὴν ὑπόνοιαν τοῦ πέρα τῶν προστηκόντων αὐτὸν περιεργάσθαι (36) δοκεῖν. Καὶ γὰρ δὴ καὶ ἀπολογούμενον αὐτὸν ὑπογράφει, ὅτι μὴ κατὰ νεκρομαντεῖαν ὁ τρόπος αὐτῷ τῆς φανείσης βίβως γένοιτο: « Ὅστε γὰρ βέθρον, εἶπεν, Ὀδυσσεύς ὀρυξάμενος, σὺδ' ἄρῶν αἵμασι ψυχαγωγῆσας, ἐς διάλεξιν τοῦ Ἀχιλλέως ἦλθον (37), ἀλλ' εὐξάμενος ὅποσα τοῖς ἥρωσιν Ἰνδοὶ φασιν εὐξασθαι δεῖν. » Καὶ ταῦτα νῦν πρὸς τὸν ἐταῖρον ἀπροσεμνύεται, ὁ μὴδὲν μαθεῖν παρ' Ἰνδῶν, μὴδὲ ζηλώσαι (38) τὴν παρ' αὐτοῖς σοφίαν, πρὸς τοῦ ξυγγραφεὺς μεμαρτυρημένος.

« Atque de istis jam apud sodalem gloriatur, qui nihil ab Indis accepisse, neque eorum imitatus sapientiam esse alibi huic scriptori

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ'.

Τίδητ' οὖν, ὦ οὗτος, εἰ μὴ τις ἦν κακοῆθης περιεργία, μὴδὲ τὸν ἕνα σοι, καὶ γνήσιον, καὶ μόνον ἐταῖρον, Δάμιν, κοινὸν ἐποιού τῆς θαυμαστῆς ταύτης ἡφείως τε καὶ ὁμιλίας; Τί δ' οὐχὶ καὶ δι' ἡμέρας τοῦτο ἐξῆν ποιεῖν, ἀλλὰ τῶν νυκτῶν ἅωρι, καὶ μόνον; Τί δὲ καὶ ἡλαυνῶν τὴν τοῦ ἥρωος ψυχὴν ἀλεκτρούων βοαί; « Ἀπῆλθε γὰρ, φησὶ, ξὺν ἀστραπῇ μετρίῃ. » καὶ γὰρ δὴ καὶ ἀλεκτρούονες ἦδη ὦδῆς ἤπιοντο. « Δαίμοσι μὲν οὖν πονηροῖς γένοιτ' ἂν ἴσως ὁ τῆς ὥρας ἐπιτηδείος ἐς περιεργούς ὁμιλίας καιρός, ἀλλ' οὐχὶ ἡρωίδι ψυχῇ,

(37) *Ἦλθον*. Editi ἔλθοι habebant, sensu invito, cumque ipsa hic ex Philostrati historia allegentur Apollonii verba, ἦλθον ex ea restituere non dubitavi.

(38) *Μηδὲ ζηλώσαι* etc. Respicit locum in historia Philostrati, supra etiam cap. 24, allegatum, quem cum modo allegatis Apollonii verbis contemdens, contraria narrare Philostratum ostendit.

ἦν, τῆς παχείας τοῦ σώματος ἐλευθερωθεῖσαν ὄλης, ἀγαθὴν καὶ πανάρετον εἶναι χρεῶν. Ὁ γὰρ μὴν εἰσηγμένος ἐνταῦθα δαίμων βάσκανος, καὶ φθονερός τὸν τρόπον, ὀργίλος τε καὶ ταπεινὸς τὴν διαθέσειν ὑποτετεύπεται. Ἡ οὐχὶ τοιοῦτος ὁ τὸν Ἀντισθένην, μειράκιόν τι σπουδαῖον, ὡς ἂν δὴ φιλοσόφῳ ξυνέπεσθαι τῷ Ἀπολλωνίῳ πειρώμενον, ἀπελγῶν; Προστάττει γὰρ τὸ μὴ ποιεῖσθαι αὐτὸν ξυνέμπορον τῆς ἑαυτοῦ φιλοσοφίας, ἐπιλέγων τὴν αἰτίαν· « Πριαμίδης τε γὰρ, φησὶν, ἱκανῶς (38) ἔστι, καὶ τὸν Ἔκτορα ὕμνων οὐ παύεται. » Πῶς δὲ οὐκ ὀργίλος καὶ ταπεινός; ὁ Θετταλοῖς, ὅτι μὴ θύοιεν αὐτῷ, θυμούμενος, καὶ Τρωσὶν, ὅτι δὴ πρὸ μυρίων ὄσων ἐτῶν ἐς αὐτὸν διημαρτήκασι, μὴ καταλασσομένοις, καὶ ταῦτα θύουσι, καὶ ξυνεγῶς σπενδομένοις· ἀλλὰ καὶ τὸν Παλαμήδους τάφον, αὐτῷ ἀγάλματι φαῦλως ἐβρίμμενον, ἀναλαθεῖν ἐγκλεουόμενος;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Τὸ μέντοι πέμπτον καὶ ἕκτον θαῦμα οὐ πολλῆς δέοιτο τοῦ λόγου διατριβῆς, ἐς ἐνδειξιν τῆς τοῦ γραφέντος (39) εὐχερείας· δαίμονας γὰρ ἀπελαύνει, ἄλλῳ ἄλλον, ἢ φασὶ (40), δαίμονι. Τὸν μὲν γὰρ ἐξ ἀκολάστου μειρακίου, τὸν δ' ἐπιπλάστως ἐς γυναικεῖαν μορφήν σχηματιζόμενον. Τουτοῖ δὲ τὸν δαίμονα « Ἐμπουσαν » καὶ « Λαμίαν, » αὐτοῖς ὀνόμασιν, ὁ σοφώτατος ἀποκαλεῖ. Τό γὰρ μὴν ἐπὶ τῆς Ῥωμαίων πόλεως μετὰ ταῦτα κήριον, ὅτι δὴ μετὰ θάνατον ἐπὶ δευτέραν ζωὴν ἤγαγεν, ἀπιστότατον (41) καὶ αὐτῷ δόξαν τῷ Φιλοστράτῳ. παραιτητέον. Ἐν δισταγμῷ μέντοι ἀμφιδάλλει, μὴ ἄρα σπινθήρ τῆς ψυχῆς ἐνυπάρχων τῷ παιδί, τοὺς θεραπεύοντας ἐλελήθει. Λέγεσθαι γὰρ φησὶν, ὡς ψεκάζοι μὲν ὁ Ζεὺς, ἡ δὲ ἀτμίξοι ἀπὸ τοῦ προσώπου. Καὶ γὰρ δὴ εἰ ἀληθῶς αὐτὸ τοῖονδε ἐπ' αὐτῆς Ῥώμης ἐπέπρακτο, οὐκ ἂν ἐλελήθει βασιλέα τε πρῶτον, καὶ τοὺς μετ' αὐτὸν ἅπαντας ὑπάρχους, μάλιστα δὲ τὸν φιλόσοφον Εὐφράτην, ἐγγχωριάζοντα κατ' ἐκεῖνο καιροῦ, καὶ ἐπὶ τῆς Ῥώμης διατρίβοντα, ὃς δὴ ἐς ὕστερον τὴν κατ' αὐτοῦ κατηγορίαν, ὡς δὴ κατὰ γόητος, ὑποδάλλειν ἰστέρηται. Πάντως γὰρ ἂν καὶ τοῦτο, εἰ δὴ τοῦτο γεγονός ἦν, ταῖς ἄλλαις κατ' αὐτοῦ διαβολαῖς πρὸς τοῦ κατηγοροῦ συγκατελεκτο. Καὶ τὰ μὲν ἐν μέρει καὶ κατ' εἶδος αὐτῷ πεπραγμένα, τσαῦτα· μυρία δὲ καὶ

A magis opportunum fuerit ad magicas conversationes istud tempus, non vero herois manibus, quos, crassa ista corporis solutos materia, probos esse, omnique virtutum genere abundare oportebat. At, qui isthic inducitur dæmon, invidis est et parum benignis moribus: iracundus item repræsentatur idem, et pusillo animo. Annon enim talis habendus sit, qui Antisthenem³⁸, probum adolescentem, ut qui philosophum sectari Apollonium cuperet, ab eo avulsit? Nempe eum Apollonius ne participem philosophiæ faceret suæ prohibet, ratione addita: « Priamides enim est genuinus, et Hectorem laudare non desinit. » Qui iracundum item et animo pusillo non dicam esse? qui Thessalis succenset, quod sacra sibi non faciant³⁹, et Troianis, quod innumeris ante annis injuria eum affecissent, reconciliari nolit, sacrificantibus licet atque libantibus ei indesinenter. Sed et Palamedis sepulcrum una cum illius statua male dirutum restaurari jubet.

530 CAPUT XXX.

Quintum porro sextumque miraculum non opus habent, ut longa eis oratione immoremur, qua pateat stolidi scriptoris simplicitas: dæmonas nempe exturbat, alium, ut vulgo aiunt, ope alterius. Alium nempe ex adolescente infrunito⁴⁰, alium porro qui facie muliebri esset indutus⁴¹. Atque hunc quidem « Lamiam » et « Empusam, » ipsis hisce adhibitibus vocibus, sapientissimus auctor appellat. Puellam inde in urbe Romana⁴² quod post mortem in vitam reduxerit iterum, cum vel ipsi Philostrato plane incredibile videatur, plane repudiandum. In ambiguo enim hæret, num vitalis auræ scintilla, in puella residua, medicos latuerit. Famam enim esse ait, pluviam tum cecidisse placidissimam, ex puellæ vero facie vaporem exhalasse. At certe, si vere tale quid in ipsa urbe Romana fuisset patratum, fugere primo ipsum quidem non potuisset imperatorem, neque principes, qui proximum ei locum obtinent, omnes, præcipue autem, qui ea tempestate in istis partibus agebat, imo in ipsa urbe Roma tum versabatur, Euphratem philosophum, qui subsequentibus temporibus, controversiam tanquam mago ei intentasse narratur⁴³. Sane vero hoc omnino etiam, si quidem factum id esset, cæteris imputationibus ab accusatore additum fuisset. Atque ista quidem sunt

³⁸ lib. iv, c. 12. ³⁹ lib. iv, c. 16. ⁴⁰ lib. iv, c. 20. ⁴¹ lib. iv, c. 25. ⁴² lib. iv, c. 45. ⁴³ lib. viii, c. 3.

(38) Ἰκανῶς. Forte ἱκανός. Edit.

(39) Γραφέντος. Editi habebant πρᾶχθέντος. Paulo audacius videri poteramus hic emendasse. Sed necessitas, ut spero, audaciam excusabit; nulum enim sensum hic fundit πρᾶχθέντος. Contra εὐχερείαν et κουφότητα Christianis *exprobraverat* Hierocles, quam passim in hoc opusculo retorquentem vidimus calumniam Eusebium: ipsum potius Hieroclem, Philostratumque tantopere ab eo commendatum, εὐχερείας et κουφότητος reos esse demonstrantem: quod hic quoque eum facere liquido constare puto. Cæterum sive illud γραφέντος ad Hieroclem referas, sive ad Philostratum non multum intererit, nam potest γραφεῖς esse ille quoque,

D qui litem intendit, quæ γράφη dicitur: forma enim passiva hoc verbum active tamen significare tritum.

(40) Ἡ φασὶ. Forma hæc loquendi vulgare illud dictum fuisse innuit, natum forte ex Judæorum adversus Salvatorem calumnia, vel iis etiam jam antea trito usu receptum, et passim de iis adhibitum, qui malum malo depellerent. Sic inf., c. 32, ἀλλὰ γὰρ καὶ τυφλῷ, φασὶ, δῆλον, etc.

(41) Ἀπιστότατον. Ita rescribo audacter pro ἀπιστοτάτην quod est in editis. Imperitis librariis fucum fecit quod δόξαν *substantivum femininum* putarent, quod tamen est *participium ἀόριστον neutrius generis*.

particularia Apollonii facta atque specialiora. At alia etiam innumera præsaga mente dixisse eum, vaticinatumque esse et præcecuisse, scribit. Hoc item, ut Athenis initiari Eleusiniis sacris cupiens⁷⁷, a Cereris sacerdote prohibitus fuerit, nolle sese, aiente, magum initiare, Eleusiniave sacra pandere homini, minus puris addicto sacris. Imo etiam ei, qui impudice Romam pervagabatur⁷⁸, Neronisque carmina ad citharam mercede cantillabat, mercedem ut solverent ob præclaram operam, sodalibus suis summus ille philosophus, Neronem metuens, præcepit.

CAPUT XXXI.

Atque istis quidem quarto etiam absoluto, in quinto institutæ de eo scriptionis libro⁷⁹, ubi de fatidica ejus facultate nonnulla dixisset, eumque admiratus esset scriptor, ista ad verbum subiungit: « Quod autem hæc divino quodam motu prædixerit, quodque parum sana utantur mente, magum fuisse illum qui opinantur, **531**, satis constat ex dictis hucusque. Sed tamen ea quoque de re amplius dispiciamus. Incantatores, eos autem ego mortalium infelicissimos puto esse, partim spiritibus torquendis sese applicant, partim barbaris sacris, partim carminibus aut venenis fatorum sancita se quidem mutare aiunt. Apollonius autem fatorum decreta sequebatur, fatalique necessitate eventura prædicebat; prædicebat autem non magiæ ope, verum deorum revelatione edoctus. Cumque apud Indos vidisset tripodas, pincernasque et cetera, quæ spontaneo motu in medium prodire aiebant, neque qua comparata essent arte interragavit, neque, ut edoceret quomodo facta essent, petiit, verum laudavit quidem, imitari tamen haud est dignatus. » Hæc referens, celeberrimos illos Indorum philosophos magos manifeste fatetur esse. Nam de magis sermonem instituens, eorum mentionem facit: stupenda opera eos arte sua producere aiens, ejusque eorum artis, tanquam parum liberalis, impperitum eum, de quo orationem insituit, esse statuens. Si igitur convictus fuerit Apollonius, quod deos vocaverit hos ipsos, et pro præceptoribus agnoverit, intempestivum haud erit, eis, quibus magistri ejus tenentur, imputationibus ipsum quoque obnoxium censere. Inducitur ergo apud Nudos, quos vocat [Philostratus.] Ægyptiorum, ad

ἄλλα, καὶ κατὰ πρόγνωσιν αὐτὸν λέγειν, προμαντεύσασθαι τε καὶ προειρηκέναι γράφει. Καὶ ὡς Ἀθήνησι βουλευθέντα μυθῆναι τὰ Ἐλευσίνια ὁ τῆς εἰρήνης ὁ ἱερεὺς, μὴ ἂν ποτε φήσας μυθεσθαι γόητα, μὴδὲ τὰ Ἐλευσίνια ἀνοΐξαι ἀνθρώπων μὴ καθαῶν τὰ δαιμόνια. Ἀλλὰ καὶ τῷ ἀσελγῶς ἀγείροντι κατὰ τὴν Ῥώμην, καὶ τὰς Νέρωνος μετὰ κιθάρας ἐπὶ μισθῷ διεξιόντι ψῆδᾶς, μισθὸν ἐπιδοῦναι τοῖς ἑταίροις τῆς σοφῆς ταύτης ἐπιτηδεύσεως, ὁ φιλοσοφώτατος διὰ τὸν Νέρωνος φόβον προστάττει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΑ'

Ἐν τούτοις καὶ τοῦ τετάρτου περιγραφέντος ἐν τῷ πέμπτῳ τῆς περὶ αὐτοῦ γραφῆς, εἰπὼν τινα περὶ γνώσεως (42) αὐτοῦ, καὶ ἀποθαυμάσας ὁ συγγραφεὺς, ἐπιλέγει ταῦτα κατὰ λέξιν· « Ὅτι μὲν δὴ τὰ (43) τοιαῦτα δαιμονίᾳ κινήσει προέλεγε (44), καὶ ὅτι τοῖς γόηται ἡγουμένοις τὸν ἄνδρα οὐχ ὑγιαίνει ὁ λόγος, δηλοῖ μὲν καὶ τὰ εἰρημένα· σκεψόμεθα δὲ κάκεινα· Οἱ γόητες (ἡγοῦμαι δ' αὐτοὺς ἐγὼ κακοδαιμονεστάτους ἀνθρώπων), οἱ μὲν ἐς βασάνους εἰδύλων χωροῦντες, οἱ δὲ ἐς θυσίας βρβάρους, οἱ δὲ ἐς τὰ ἐπῆσαι τι ἢ ἀλείψαι, μεταποιεῖν φασὶ τὰ εἰμαρμένα (45). Ὁ δὲ εἶπετο μὲν τοῖς ἐκ μοιρῶν, καὶ προέλεγεν (46), ὡς ἀνάγκη ἔσσεσθαι (47) αὐτὰ. Προέλεγε (48) δὲ οὐ γοητεύων, ἀλλ' ἐξ ὧν οἱ θεοὶ ἔφαινον. Ἰδὼν τε παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς τοὺς τρίποδας, καὶ τοὺς οἰνοχοοὺς, καὶ ὅσα αὐτόματα ἐσφοιτᾶν εἶπον, οὐθ' ὅπως σοφίζοντο αὐτὰ ἤρετο, οὔτε ἐδεήθη μαθεῖν, ἀλλ' ἐπήνη μὲν, ζηλοῦν δὲ οὐκ ἤξιου. Ταῦτα δὲ λέγων, δηλὸς ἐστὶ τοὺς περὶδοῦντας Ἰνδῶν φιλοσόφους γόητας ἀποφαίνων. Περὶ γὰρ τοῖς γόητων ποιούμενος τὸν λόγον, μνημονεύει καὶ τούτων· σοφίζεσθαι τὰ δὴ παράδοξα λέγων αὐτοὺς, καὶ τὸν, περὶ οὗ ὁ λόγος, τῆς τοιαύτῃ αὐτῶν σοφιστείας, ὡς ἂν μὴ ἀστείας, ἀλλότριον ὑποτιθέμενος. Οὐκοῦν εἰ φαίνοιτο τούτους θεοὺς ἀποκαλῶν, καὶ διδασκάλους ἐπιγραφόμενος αὐτοὺς ὁ Ἀπολλώνιος, ὥρα (49) ταῖς κατὰ τῶν διδασκάλων καὶ αὐτὸν ὑπάγειν διαβολαῖς. Εἰσῆκται δὲ οὐκ ἄν παρ' οἷς φησὶ Γυμνοῖς Αἰγυπτίων, βήμασιν αὐτοῖς ταῦτα φάσκων· Ὁὐκ ἀπεικός τι παθεῖν μοι δοκῶ (50), φιλοσοφίας ἡττηθείς εὐ κεκοσμημένης, ἦν ἐς τὸ πρόσφορον (51) Ἰνδοὶ στείλαντες, ἐφ' ὑψηλῆς τε καὶ θειᾶς μηχανῆς ἐκκυκλούσιν. Ὡς δὲ ἐν δίκῃ μὲν ἡγάσθη (52), ἐν δίκῃ δὲ ἡγοῦμαι σοφούς τε καὶ μακαρίους,

⁷⁷ lib. iv, c. 58. ⁷⁸ lib. iv, c. 39. ⁷⁹ lib. v.

(42) Γνώσεως. Malim προγνώσεως.

(43) Ὅτι μὲν δὴ τὰ. Philostr., ὅτι μὲν γὰρ τὰ.

(44) Προέλεγε. Philostr., προεγίνωσκε.

(45) Εἰμαρμένα. Verissima lectio, ex Philostrato a nobis restituta, rejiculumque omnino εἰρημένα, quod in editis erat, neque turbare non potuit Acciolum interpretem.

(46) Καὶ προέλεγεν. Philostr. habet προύλεγε δέ.

(47) Ἔσσεσθαι. Philostr., γενέσθαι.

(48) Προέλεγε. Philostr., προεγίνωσκε.

(49) Ὡρα. Ita ex conjectura rescripsimus pro ὥρα, quæ ineptissima lectio omnes editos invaserat. Sic paulo post ex Philostrato, ὡς δὲ ἐν δίκῃ μὲν

ἡγάσθη, ὥρα μανθάνειν; et plane simili orationis structura infra apud Euseb., sub fin. c. 32: Εἰ γὰρ ὁ Εὐφράτης παρὰ τοῖς πᾶσι φιλοσοφία διαπέφαι δμολογηθεῖη, ὥρα μεσοπονηρίαν μὲν ἐκείνου κατηγορεῖν, etc.

(50) Δοκῶ. Hoc magis mihi probatur, quam quod in Philostrati textu legitur δοκεῖ.

(51) Ἐς τὸ πρόσφ. Sic apud Philostr. quoque restitui, apud quem male antea scribebatur οἱ τὸ πρόσφ.

(52) Ὡς δὲ ἐν δίκῃ μὲν ἡγάσθη. Ante editum erat οὗς δὲ ἐν δίκῃ μὲν ἡγάσθη αὐτοῦς. Vid. paulo post, not. 54.

ὦρα μανθάνειν (55). » Καὶ μετὰ βραχεία (54) φησίν· Ἄ
 « Ὅσσοι μὲν γὰρ θεοὶ τέ εἰσι, καὶ κεκόσμηται κατὰ
 τὴν Πυθίαν (55). » Καὶ Δομητιανῶν δὲ εἰσῆχται λέγων·
 « Καὶ τίς πρὸς Ἰάρχαν σοὶ πόλεμος, καὶ Φραώτην, τοὺς
 Ἰνδοῦς; οὗς ἐγὼ μόνους ἀνθρώπων θεοὺς τε ἡγοῦμαι,
 καὶ ἀξίους τῆς ἐπωνυμίας ταύτης. » Καὶ ἐν ἄλλοις δὲ
 ὁμοίως θεοὺς τε καὶ διδασκάλους τάνδρως ἐπιγρά-
 φας (56) ὁ λόγος τοὺς δεδηλωμένους, δακτυλοῦς τε
 παρ' αὐτῶν εἰληφέναι ὁμολογήσας αὐτὸν, ἐπιλέλησται
 νῦν, καὶ συνδιαβάλλων τοῖς διδασκάλοις τὸν μαθητὴν
 οὐκ ἔπαυει.

ego solos inter homines deos esse puto, eaque appellatione dignos censeo. » Aliisque in locis simili-
 liter deos Apollonii atque magistros agnoscens historia illa prædictos [philosophos], annuloque ab
 iis accepisse fassa⁸⁵, nunc istorum velut obliviscitur una cum magistris discipulum, opprobriis obno-
 xium sese reddere non sentiens.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΒ΄.

Ἵποδάς δ' ἐν τῇ γραφῇ, αὐλητὴν ὑποτίθεται, καὶ
 τὸν Ἀπολλώνιον, ὡς περ τινας οὐσίας μεγίστης καὶ
 σοφωτάτης ἐπιστήμης, τρόπους αὐλήσεως μάλα σπου-
 δαίως μακροῖς τοῖς διηγήμασιν εἰροντα διεξέρχεται.
 Καὶ αὐτοκράτορα Οὐεσπασιανὸν, οἷα δὴ Θεῶν προσεῦ-
 ξασθαι αὐτῷ ἰστορεῖ· καὶ τὸν μὲν, ὡς εὐχῆ, εἰρηκέ-
 ναι (57)· « Ποίησόν με βασιλέα. » τὸν δὲ ἀποκρίνα-
 σθαι· « Ἐποίησα. » Καὶ τίς οὐκ ἂν μισήσειεν εὐλόγως
 τῆς ἀλαζονείας τὴν φωνήν, μανίας τὸ μῆθ' ἐν ἀποδέου-
 σαν, ὅτε γε ἤδη αὐτὸς Θεὸς, καὶ βασιλέων ποιητῆς
 εἶναι φουάττεται, ὃ τῆς Αἰγυπτίας κυβερνήτης νεῶς;
 Τοῦτο γὰρ αὐτὸς ἑαυτὸν ὃ Ἀπολλώνιος γεγενῆσθαι τὴν
 ψυχὴν, ἐν ταῖς πρὸς τὸν Ἰνδὸν ἑμιλλαῖς μικρῶν πρῶ-
 σθεν ἡμῖν δεδήλωκε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΓ΄.

Τῷ δ' αὐτῷ βασιλεῖ, οὗς ἂν αὐτὸς δοκιμάζοι τῶν
 φιλοσόφων συμβούλους τῶν πρακτέων, γνωρίσαι αὐ-
 τῷ ἀξιοῦντι, κατὰ λέξιν φησίν· « Ἄγαθοὶ δὲ τούτων
 σύμβουλοι καὶ οἷδε οἱ ἄνδρες, τὸν Δίωνα δείξας, καὶ
 τὸν Εὐφράτην, μήπω αὐτῷ ἐς διαφορὰν ἤκοντα. »
 Καὶ αὖθις· « Ὁ βασιλεῦ, εἶπεν, Εὐφράτης καὶ
 Δίων, πάλαι σοὶ γνωρίμοι ὄντες, πρὸς θύραις εἰσὶν,
 οὐκ ἀφρόντιδες τῶν σῶν. Κάλει δὴ κάλεινους ἐς κοι-
 νὸν λόγον· σοφὸν γὰρ τῷ ἄνδρῃ. » Πρὸς ἃ Οὐεσπασια-

⁸⁵ lib. vi, c. 44. ⁸⁶ ibid. ⁸⁷ lib. vii, c. 32. ⁸⁸ lib. iv, c. 49. ⁸⁹ lib. v, c. 21. ⁹⁰ lib. v, c. 29.
⁹¹ lib. iii, c. 23. ⁹² lib. v, c. 29. ⁹³ lib. v, c. 31.

(55) Καὶ μακ. ὦρα μανθ. Verba ὦρα μανθάνειν
 omnino ad præcedentia pertinere, adeoque non
 ante, sed post ea ponendam στικμὴν esse, secus
 quam factum in prioribus editionibus; particulam
 δὲ item post ὦρα delendam esse, Philostrati textum
 conferentibus dubium haud esse poterit. Omnis in
 vulgatis Eusebii error ex eo est, quod statim post
 hæc verba indicium feret allegatæ ῥήσεως alterius
 Apollonii, verbis quidem præmissis istis: καὶ μετὰ
 βραχεία φησίν. Ad hæc igitur aptius referri posse
 iudicavit verba ὦρα μανθάνειν nasutus quidam,
 quam ad præcedentia, eo quod Philostratum non
 inspexisset, neque adeo legisset, quæ apud eum se-
 quuntur, quibus demonstrat merito se Indos phi-
 losophos pro μακαρίσις habere, ut adeo optime
 quadret iis quod præcesserat ὦρα μανθάνειν. Quæ
 si vidisset, quicumque ille fuerit criticus, statim vi-
 disset ad verba Apollonii ex Philostrato allegata
 pertinere ista: ὦρα μανθάνειν. Hoc vero semel com-

PATROL. GR. XXII.

verbum prolocutus sequentia⁸⁸: « Neque absonum
 quid mihi evenire puto, si philosophiæ obnoxius
 evadam pulcherrime ornatiæ, quam decenti habitu
 indutam, Indi sublimi et plane divina vectam ma-
 china, in scenam provehunt. Quam jure autem eos
 admirer, jure sapientes esse atque beatos existi-
 mem, jam tempus est ut percipiatis. » Et paulo post
 ait⁸⁹: « Hi dii enim sunt, et Pythiæ exemplo ornantur. »
 Domitianum quoque imperatorem hujusmodi
 verbis inducitur allocutus⁹⁰: Quodnam tibi adver-
 sus Iarcham et Phraotem Indos est bellum? quos

CAPUT XXXII.

Dum perguit vero scribere, tibicinem quemdam in-
 ducit⁹¹: Apollonium autem quasi maxima illa 532 et
 præclarissima scientia esset, modos tibiæ inflandæ,
 magno studio, prolixo discursu, prosecutum nar-
 rat. Vespasianum porro imperatorem ei, quasi Deo,
 supplicem factum ait⁹². Atque ipsum quidem, sup-
 plicantis more, « Imperatorem me facito, » dixisse.
 Huncque, « Jam feci, » respondisse. Quis vero non
 odio habeat merito, insolentiæ plenam, proximam-
 que insaniciæ vocem? quando jam ipsum se Deum,
 et imperatores creandi potestatem habere fremit,
 et imperatores creandi gubernator⁹³? Talem enim se
 fuisse, qua animum, ipse Apollonius in sermone
 cum Indo paulo ante nobis indicavit.

CAPUT XXXIII

Eidem imperatori, ut sibi indicaret roganti, quos-
 nam philosophos in consilium rerum gerendarum
 adhibendos maxime probaret? ita ad verbum res-
 pondet⁹⁴: « Boni illarum rerum consiliarii et isti
 sunt, Dionem Euphratemque manu monstrans, cui
 nihil adhuc dum cum eo controversiæ intercedebat. »
 Et rursus⁹⁵: « Sunt, inquit, o imperator, Euphrates
 et Dion, veteres amici tui, in limine; rerum tua-
 rum satagentes, illos igitur ad conferendos sermo-

misso errore cætera omnia idem pro lubitu refinxit,
 ut suis accommodarentur commentis, atque adeo
 ita totam istam ῥῆσιν ex cerebro suo repræsentavit:
 Οὗς δὲ ἐν δίκῃ μὲν ἡγάσθη, ἐν δίκῃ δὲ ἡγοῦμαι σο-
 φούς τε καὶ μακαρίους. Ὡρα δὲ μανθάνειν καὶ ἃ
 μετὰ βραχεία φησίν.

(54) Καὶ μετὰ βραχεία. Ante editum καὶ ἃ μετὰ
 βρ. Nempe ἃ additum ex semel concepto de hoc
 loco errore, de quo nota præced.

(55) Κατὰ τὴν Πυθίαν. Pythia Apollinis ὑποφῆ-
 τις, ut notum, ἀτεχνῶς μάντις.

(56) Ἐπιγράψας. Male editi ἐπιγράψαι. Veram
 lectionem, præterquam quod sententia postulati,
 firmat statim sequens participium ὁμολογήσας, quod
 præcessisset aliud participium intercedens copula τε
 vincit.

(57) Εἰρηκέναι. Additum in editis Οὐεσπασια-
 νόν, invito linguæ genio, quam glossam proinde
 marginalem esse putavi, ex textu eliminandam.

nes, quæso, admitte etiam; viri enim sapientes sunt. » Ad quæ Vespasianus: « Sapientibus, inquit, viris fores semper præbere soleo patentes. » Euge vero egregiam rerum futurarum in illo heroe scientiam! Bonus jam est et sapiens Euphrates, quia nulla dum inter eos orta contentio. Sin vero aliqua oriatur, quam longe, talis ut habeatur, aberit. En tibi quæ de eodem idem ad Domitianum scribat⁸⁸: « Et certe quantas comparare opes philosophus possit, potentioribus si aduletur, Euphratis fortunæ ostendunt. Illi nempe inde, (quid enim opes dicam?) inexhausti sunt divitiarum fontes. Jamque ad mensas disputationes habet, mercator magnarius, vilis cocio, publicanus danista, ipse omnia factus, venalis et vendens. Semper autem potentiorum liminibus hæret affixus, inque iis ultra etiam quam janitores subsistit. Quin sæpe a janitoribus eum intercludi contigit, ut canes gulosis intercludi solent. Philosopho autem vel drachmam impertitus nunquam, opes suas muris circumvallat, extortis ab aliis huncce Ægyptium pecuniis pascens, linguamque in me acuens, excindi merentem. At Euphratem tibi relinquo, tu enim nisi adulatoribus admodum delecteris, multo quam dico hominem deteriore esse invenies. » Qui ergo apud Vespasianum patrem sapientem esse Euphratem, et probum est testatus, ista apud filium autem profert, manifeste ejusdem viri et laudator esse deprehenditur, et accusator. Itane vero qui futurorum præditus scientia est, qualis sit, qualisve futurus sit Euphrates ignorat? **533** At neque nunc primum, sed ipsius jam Vespasiani ævo carpere Euphratem, ut qui perversis sit moribus, instituit⁸⁹. Quomodo talem igitur imperatori commendat, ita ut ipsi quoque patentes, illius com-

⁸⁸ lib. viii, c. 7. ⁸⁹ lib. v, c. 39.

(58) *Γράφει*. Nempe in scripta Apollonli ad Domitianum Apologia hæc inveniantur, quam recitare ei datum haud fuit, ut ex lib. viii, c. 6, liquet; hinc *γράφειν* eum quæ sequuntur Eusebius ait. Aliter acceperat verbum *γράφειν* Acciolus, qui vertit: *Vide, quæso, quibus illum apud Domitianum verbis accuset*. At dubito verbum *γράφειν* h. l. eo sensu accipi posse, neque *γραφή* enim est illud ad Domitianum opus, sed Apologia.

(59) *Τί λέγω*. Morellus in margine observaverat in ms. se invenisse *τί λέγω*, quæ lectio cum in Philostrati quoque textu inveniatur, retinenda videbatur. Editi tamen h. l. habebant *ἀπληστα* pro *τί λέγω*.

(60) *Κάπλ*. Sic Philostr. Editi h. l. habent *καὶ περί*, quod minus convenire videtur genitivo sequenti.

(61) *Ἐν ταῖς*. Apud Philostr. omittitur *ἐν*.

(62) *Προέστηκεν*. Sic cum Philostr. malebam, quam *προέστηκεν*, quod in editis Eusebii inveni. Prius illud rectius convenit ei, quod paulo post dicitur, canum ad instar sæpe interclusus esse.

(63) *Ἀπελήφθη*. Philostr. *ἀπελήφθη* habet. Prior editio et ms. Reg. *ἀπειλήφθη*, nescio quo sensu. Putabam ego *ἡπειλήθη* rectius legi. Interpretes hoc loco mirum in modum delirant, qui nobis canes nescio quos lucernarios, foribus appositos sinxerat. *Ποστρεν*.

νός: « Ἀκλειστους, ἔφη, θύρας παρέχω σοφίαις ἀνδράσιν. » Εὐγε τῆς προγνώσεως τοῦ ἤρωος! Ευφράτης νῦν ἀγαθός τε καὶ σοφός, ἐπεὶ μὴ ἐς διαφορὰν πω αὐτῷ ἐληλύθει. Εἰ δ' ἔλθοι, ὅσον οὕτω δὲ τοῦτ' ἔσται. Ὅρα οἶα περὶ αὐτοῦ ὁ αὐτὸς πρὸς Δομετιανὸν γράφει (58): « Καὶ μὴν ὅποσα γίνεται φιλοσόφῳ ἀνδρὶ, κατακεύοντι τοὺς δυνατοὺς, δηλοῖ τὰ Εὐφράτου. Τοῦτῳ γὰρ ἐντεῦθεν, τί λέγω (59) χρήματα; πηγαὶ μὲν οὖν εἰσι πλοῦτου. Κάπλ (60) τῶν τραπεζῶν ἤδη διαλέγεται, κάπηλος, ὑποκάπηλος, τελώνης, ὄβολοστάτης, πάντα γινόμενος, τὰ πωλούμενά τε καὶ πωλοῦντα. Ἐντετύπεται δὲ αἶε ἐν ταῖς (61) τῶν δυνατῶν θύραις, καὶ προσέστηκεν (62) αὐταῖς πλείω καιρὸν ἢ οἱ θυρωροί. Ἀπελήφθη (63) δὲ καὶ ὑπὸ τῶν θυρωρῶν (64) πολλάκις, ὡς περ τῶν κυνῶν οἱ λίχνοι. Δραχμὴν δὲ οὐδὲ φιλοσόφῳ ἀνδρὶ ποτε προέμενος, ἐπιτελιχίζει (65) τὸν ἑαυτοῦ πλοῦτον, ἐτέροις (66) τὸν Αἰγύπτιον τοῦτον βόσκων χρήμασι, καὶ ὀξύνων ἐπ' ἐμὲ γλώσσαν. ἄξιαν ἐκτεμεῖσθαι. Εὐφράτην μὲν δὴ καταλείπαι σοι· σὺ γάρ, ἦν μὴ κόλακας ἐπαινής, εὐρήσεις τὸν ἀνθρώπον κακίῳ ἢ ἐρμηνεύω (67). » Ὁ δὲ πρὸς τὸν πατέρα τὸν Οὐεσπασιανὸν σοφὸν καὶ ἀγαθὸν τὸν Εὐφράτην μαρτυρούμενος, πρὸς δὲ τὸν υἱὸν ταῦτα περὶ αὐτοῦ διεξιὼν, δῆλος ἂν εἴη τὸν αὐτὸν ἐπαινῶν τε καὶ ψέγων. Ἄρ' οὖν ὁ τῆν τῶν μελλόντων προειληφώς γινώσκει ἠγνοεῖ ὅς ἦν τε καὶ ἔσται ὁ Εὐφράτης; Καὶ γὰρ οὐ νῦν πρῶτον, ἀλλὰ καὶ ἐπ' αὐτοῦ Οὐεσπασιανοῦ διαβάλλειν αὐτὸν, ὡς δὴ τὸ ἦθος μοχθηρότατον, βούλεται. Πῶς δὲ οὖν τοῖονδε συνίστη βασιλεῖ, ὡς καὶ ἀκλειστους αὐτῷ (68) διὰ τὰς παρ' αὐτοῦ συστάσεις τῶν βασιλείων ἀναπεπετάσθαι τὰς πύλας; Ἄλλὰ γὰρ καὶ τυφλῷ, φασὶ, δῆλον, ὡς ἀρα πρόγνῳσιν μὲν συκοφαντεῖται πρὸς τοῦ συγγραφέως ὁ ἀνθρώπος. Εἴη δ' ἂν ἄλλως γενναῖος, πολὺ (69) μὲν προπεύρας (70) ἐταίροις· ἀτὰρ καὶ τῷ Εὐφράτῃ ἐς

Pace viri docti sanum esse puto ἀπελήφθη, videri quæ ad illum Philostrati locum a nobis fuere annotata.

(64) *Θυρωρῶν*. Philostr. habet *θυρῶν*.

(65) *Ἐπιτελιχίζει*. Omissum a me nῦν, in Eusebii editis additum post hanc vocem, fide lectionis quæ apud Philostratum occurrit. Nec sensus eam particulam ferre videtur.

(66) *Ἐτέροις*. Male post hanc vocem posita ἐπιστιγμὴ in editis Eusebii, quæ rectius ante illam collocatur, ut in Philostrati textu; nam ad sequentia pertinet *ἐτέροις*. Vide notata ad Philostr.

(67) *Ἡ ἐρμηνεύω*. Philostr. ἦν ἐρμηνεύω.

(68) *Ὡς καὶ ἀκλειστον* αὐτῷ. Alluditur ad allegata paulo ante ex l. v, c. 34, sub init. Vespasiani dicta.

(69) *Πολύ*. Ita haud dubie legendum pro *πάλα*, quod est in editis.

(70) *Προπεύρας*. Ita legendum putavi, pro eo quod in editis est, neque ullum sensum fundit, πρὸς πείρας. Est autem *προπεύρας*; qui *periculum pro alio subit*, quod est maxime γενναῖον. Nempe derivatur a *πεῖρω* vel *περῶ*, quod proprie *pluvium transire* est: inde ad *quodcumque*, quod subeas, *periculum* translatum, unde Ἀνδρῶν τε πολέμους ἀλεγεινά τε κύματα πείρων, Ulysses Homericus Odys. IX. Hinc et ἀπορεῖν et εὐπορεῖν *desitui in transitu*, et *facilem transitum* invenire, ad res fortunæ translata

τὰ βασίλεια παρόδου κοινωνῶν, ὕστερον δὲ τῆς διαφορᾶς ἕνεκα τοιαῦτα περὶ αὐτοῦ λέγων, οὕτω μοι διαβάλλειν ὁ λόγος βούλεται τὸν ἄνδρα, ὡς ἂν τὸν Εὐφράτην συκοφαντοῦντα, φιλοσόφων τῶν καθ' ἑαυτὸν (71) ἐπιδοξότατον, ὡς καὶ ἐξ δεῦρ', οἷς μέτεστι φιλοσοφίας, ἄδιστα; "Ὁ καὶ μέγιστον λάθοι ἂν τις, εἰ βούλοιο, παράδειγμα τῆς κατὰ τοῦ Ἀπολλωνίου διαβολῆς. Εἰ γὰρ ὁ Εὐφράτης παρὰ τοῖς πᾶσι φιλοσοφίᾳ διαπρέψαι ὁμολογηθεῖη, ὥρα μισοποντηρίαν μὲν ἐκεῖνου κατηγορεῖν, ἐπεξιόντος τοῖς ἀτόπως ὑπὸ τοῦδε δρωμένοις; τουτοῖσι δὲ πρὸς ἐκεῖνου κατηγορούμενον, φαύλην περιβάλλεσθαι δόξαν, ὅτι δὴ μὴ τὸν ἀρέσκοντα τῷ φιλοσόφῳ μετῆει βίον.

cui, si velit, [justiæ] Apollonii reprehensionis exemplum præbeat. Si Euphrates enim omnium consensu philosophiæ studii clarissimi habeatur, intempestivum certe minime fuerit, illius eo evincere **534** adversus improbitatem odium, quod mala Apollonii facta fuerit insectatus. Hunc vero, qui ab eo arguebatur, [concludere] mala fama oppressisse eum, quasi vitam ageret philosophiæ minime consentaneam.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΔ'.

Πάλιν ἐν τῷ ἕκτῳ, παραδοξολογῶν ὁ μυθολόγος, ἄγει μὲν αὐτὸν ἅμα τοῖς ἐταίροις καμῆλην ὀχούμενον, ἐφ' οὗς φησιν Αἰγυπτίων Γυμνῶν, φιλοσόφους. Ἐνθα δὴ προστάξαντος τοῦ γυμνοῦ, πετέλα, φησὶ, τὸ δένδρον προσαγορεύει τὸν Ἀπολλώνιον, ἐνάρθρῳ καὶ θηλείᾳ τῇ φωνῇ. Καὶ τοῦτοις γε ἡμᾶς ὁ «Φιλαλήθης» πιστεύειν ἄξιον. Εἶτα Πυγμαίους ἄνδρας ὑπὲρ τὴν τοῦτων ἱστορεῖ χώραν, καὶ Ἀνθρωποφάγους (72), καὶ Σκιάποδας, Σάτυρον τε πρὸς τοῦ Ἀπολλωνίου μεθυσκόμενον. Ἐξ ἐκεῖνων αὖθις ἐπάνεισιν ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα. Ὅμιλοι τε πάλιν αὐτῷ, καὶ προγνώσεις ἀνακοινοῦνται πρὸς Τίτον. Καὶ δηχθέντα ἐφηγον ὑπὸ λυττώματος κυνὸς, ὃν δὴ καὶ ἐμαντεύσατο ὅστις εἶη τὴν ψυχὴν, ὅτι ὁ τῆς Αἰγύπτου ποτὲ βασιλεὺς Ἀμασις (73), τῆς συμφορᾶς ἀπαλλάττει, μέχρι καὶ τοῦ κυνὸς ἐπιτεῖνας τὸ φιλόανθρωπον (74). Ταῦτι μὲν οὖν τὰ πρὸ τῆς κατηγορίας αὐτῷ πεπραγμένα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΕ'.

Ἐπιστῆσαι δ' ἄξιον δι' ὅλης τῆς πραγματείας, ὡς ὅτι, κἄν ἀληθεύειν δοθῇ τῷ συγγραφεῖ τὰ παράδοξα, συνεργεῖα δαίμονος ἕκαστον αὐτῷ διαπεπράχθαι τοῦτων σαφῶς δεικνύται. Τὸ τε γὰρ τοῦ λοιμοῦ προσαισθῆσθαι ἰσως μὲν οὐκ ἀπερίεργον δόξεις, εἰ, καθὼς

⁹¹ lib. vi, c. 10. ⁹² lib. vi, c. 25. ⁹³ lib. vi, c. 27. ⁹⁴ lib. vi, c. 29 seq. ⁹⁵ lib. vi, c. 53. ⁹⁶ lib. iii, c. 4.

sunt. Προπέρειν vero, ut προκινδυνεύειν, pro alio periculum subire. Quod fecisse Apollonium agnoscit, virique fortis et generosi gloriam hoc ipso eum tueri, concedi posse ait, qui scilicet in Nervæ, Ruffi et Orfiti imprimis gratiam præπέρις. At utcumque se habeant ista, in negotio quod ei cum Euphrate intercessit, γενναίον se probasse Apollonium negat.

(71) Φιλοσόφων τῶν καθ' ἑαυτὸν. Ita loquuntur puriores scriptores Græci, non ut in editis legitur, φιλοσόφων γενομένων τῶν καθ' ἑαυτὸν. Relegandum igitur fuit γενομένων, quod ex margine, qua ascriptum erat, ad explicandum tyroni idiotismum, et quidem alieno loco, in textum immigravit: ferri enim ulcunque posset, si post αὐτὸν positum fuisset.

(72) Ἀνθρωποφάγους. Philostr. Ἀνδροφάγους αρ-

mentatione, palatii imperatoris fores panderentur? Verum vel cæco, ut in proverbio aiunt, jam perspicuum sit, quod in divinandi arte detrahatur viro ab historico. Concedamus autem in cæteris eum generosum animum demonstrasse, pericula etiam pro amicis subeundo frequenter. At certe Euphratem, aditus ad imperatoris palatium participem reddens, postea tamen, ob intercedens dissidium, talia de eo proferens, nonne, ipsa suadente mihi ratione, Euphratis egisse sycophantam arguitur, philosophorum suæ ætatis clarissimi, qui hodie etiam ab iis, qui philosophiæ imbuti sunt studiis, celebratur? Quod ipsum vel illustrissimum alicui,

CAPUT XXXIV.

B Rursum portenta in sexto libro loquens nugator, camelis eum una cum sociis vectum sistit ad philosophos, quos Nudos appellat Ægyptiorum. Ubi gymnosophista, ut quidem narrat ⁹¹, jubente, ulmus arbor Apollonium voce articulata et muliebri affata est. Hisce autem «Philalethes» idem a nobis vult haberi. Deinde pygmæos ⁹², ultra gymnosophistarum patriam positos, Anthropophagosque et Umbripedes commemorat, Satyrumque ab Apollonio inebriatum ⁹³. Inde autem in Græciam redit; et rursum cum imperatore Tito ⁹⁴ sermones et vaticinia communicat. Atque adolescentem, a rabido morsum cane ⁹⁵, cujus etiam anima quæ sit, (Amasis nempe Ægyptii quondam regis) divinat, ab eo liberat morbo: ipsum quoque canem in benignitatis suæ partem admittens. Atque hæc quidem sunt, quæ antequam [apud imperatorem Domitianum] deferretur, gesta ab eo fuere.

CAPUT XXXV.

Id vero in tota illa tenendum historia est, quod, si concedatur vel maxime scriptori, vera eum dicere, portenta illa dum refert; mali dæmonis tamen opera, omnia ista patrata esse ab Apollonio, facile evincatur. Quod enim pestem ante sensit ⁹⁶,

pellat.

(73) Ὅν δὴ καὶ ἐμαντεύσατο... ὅτι ὁ τῆς Αἰγυπτῶν ποτὲ βασιλ. Ἀμασις. Fallit hic memoria sua Fursebium; juvenis enim a cane morsus non Amasis esse dicitur ab Apollonio, sed Telephus Mysius. Videtur confudisse cum ea, de qua agit, re, gesta Alexandriæ cum leone, in quo regis illius animam esse aiebat Apollonius. Vide Vitam ejus, lib. vi, c. 42.

(74) Μέχρι καὶ τοῦ κυνὸς ἐπιτεῖνας τὸ φιλόανθρωπον. Mirè hic omnia pervertit, pro more, Accius: facile quid res sit assecuturus, si ipsum consulis Philostratum. Scilicet spectant ista ad Apollonii in ipsum quoque canem benignitatem, nempe περιώφθη δὲ οὐδὲ ὁ κύων, ut Philostratus ait; namque ipsi quoque restituta sanitas fuit.

forte non carebit superstitione, si ut ipse [facit.] A « extenui victu » derivetur « et puro, » prout a Philostrato narratum : forte tamen ex commercio mali spiritus ejus rei indicium ipsi est factum. Enimvero cætera etiam quæ fatidica virtute assecutum atque prædicentem inducit, vel mille argumentis ex ipso Philostrati scripto arguere licet, ut una hoc quoque sit concedendum, magica arte, imo parum abest quin dicam per spiritum familiarem, quasdam rerum futurarum, non enim de omnibus loquor, assecutum eum fuisse. Idque luculenter eo firmatur, quod non semper et in omnibus divinatricem istam vim conservaverit : verum dubius fuerit in quam plurimis, de multis, quod ea ignoraret, interrogaverit : id quod ei, si divina virtute polluisset, neutiquam obtingere poterat. Ipsum vero etiam finem pesti impositum⁷⁷, quem nactum illud drama fecit, meram imposturam, prætereaque nihil fuisse, jam antea a nobis est demonstratum. Sed et Achilles umbræ⁷⁸ apud tumulum ipsius quid moræ esse possit, relictis illis in beatorum insulis, ut forte quis censeat, habitaculis, nisi hoc quoque præsentis actum sit dæmonis apparitione? Porro dæmonem, qui protervum illum luculentis indiciis obsidebat adolescentem⁷⁹, et rursus Empusam, Lamiamve, quam Menippum ait agitasse, majoris dæmonis ope eum expulisse est verosimile. Pariterque vicissim mente motum adolescentem rabidi canis morsu⁸⁰, ipsumque dæmone correptum canem eadem arte curavit. Agnosce igitur, prout antea dixi, omnia ejus portenta malorum dæmonum patrata ministerio esse. Nam quod ad puellam spectat ab inferis revocata⁸¹, si spiritum adhuc ea intus habebat, vitalis auræ scintillam, quod ait scriptor, humidumque vaporem facie adhuc præferens; id que enim, sicut et ante monui, tam grande facinus in conspectu quasi imperatoris patratum.

535 CAPUT XXXVI.

Equidem alia innumera ex iisdem libris colligere liceret, quibus quam facile confutari queant, quam parum invicem sibi respondentia habeant, quam sint fabulosa, quam plena monstribus evincamus. At tamen quandoquidem non accurato nimis adversus hominem studio nobis opus est; quod tantum absit ut inter deos stupendosve viros et admirandos [locus ipsi habeatur], ut ne inter philosophos quidem a quibusdam nostri ævi hominibus mentio ejus fiat; idcirco iis contenti quæ dicta sunt, ad septimum quoque de eo librum progredimur.

⁷⁷ lib. iv, c. 40. ⁷⁸ lib. iv, c. 46. ⁷⁹ lib. iv, c. 20. ⁸⁰ lib. vi, c. 53. ⁸¹ lib. iv, c. 45.

(75) *Φάσμα*. Vide de hac voce observata supra ad cap. 26.

(76) *Προδεδήλωται*. Nempe paulo ante cap. 26.

(77) *Καὶ ἡ ψυχὴ*. Καὶ ὅτι ἡ ψυχὴ editum fuerat; ὅτι rejiciendum videbatur, quod in ms. ex præcedente linea ab oscitante librario videtur derivatum esse.

(78) *Ὡς ἂν φησεῖ τις*. Hæc addita, quod insulas beatorum, et in iis habitantem Achillis ani-

αὐτὸς, « ἀπὸ λεπτοτάτης καὶ καθαρᾶς διαίτης » κατεῖληπτο, ὡς αὐτὸς ἔφησεν. Ἴσως δὲ καὶ αὐτὸ ἐξ ὀμιλίας δαίμονος αὐτῷ προεμεμήνυτο. Καὶ γὰρ δὴ καὶ τὰ λοιπὰ, ὅσα κατὰ πρόβηνωσιν διειληφώς τε καὶ προερισχώς εἰσῆχται, εἰ καὶ μυρίοις ἐλέγχοις ἐξ αὐτῆς πάρεστι τῆς τοῦ Φιλοστράτου γραφῆς εὐθύνειν, ὁμῶς ἵνα συγχωρηθῆι καὶ τοῦτ' εἶναι ἀληθές, κατὰ περιέργων μηχανῆν, εἴποιμ' ἂν πρὸς δαίμονος αὐτῷ παρέδρου τινὰ τῶν μελλόντων, οὐδὲ γὰρ πάντα, κατεῖληθαι. Τοῦτο δὲ παρίστησι σαφές, τὸ μὴ δι' ὅλου καὶ περὶ πάντων τῆν προβηνωσιν αὐτὸν ἀποσωζέειν· ἀπορεῖν δὲ ἐν πλειστοίαις, καὶ πυνθάνεσθαι δι' ἀγνοίαν, ὅπερ οὐκ ἂν, εἰ θείας ἀρετῆς μετῆν αὐτῷ, πεπόνθοι. Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ παῦσαι τὸν λοιμὸν, ὁποῖον εἰληχέ τὸ δρᾶμα, ὅτι φάσμα (75), καὶ οὐδὲν τι πλέον ἦν, προδεδήλωται (76). Ἀλλὰ καὶ ἡ ψυχὴ (77) Ἀγγιλλέως παρὰ τῷ αὐτοῦ μνήματι τί ἂν διατρίβοι, τὰς ἐν μακάρων νήσοις, ὡς ἂν φησεῖ τις (78), ἀπολειπούσα (78) διαγωγᾶς, εἰ μὴ καὶ τοῦτο δαίμονος ἦν ἐπιφανείας παρουσία; Καὶ τοῦ ἀσελοῦς δὲ μειραχίου σαφῶς ἔνοικον δαίμονα, καὶ πάλιν ἦν ἔφησεν Ἐμπευσάν τε καὶ Λαμίαν ἐμπεπαρωνηκέναι τῷ Μενίπῳ, μείζονι τάχ' ἴσως ἐξεληλακε δαίμονι. Ὁμοίως τε αὐ καὶ τὸν τὰς φρένας παρατραπέντα νεανίαν ὑπὸ τοῦ λυττώντος κυνὸς, αὐτόν τε τὸν δαιμονῶντα κύνα, τῇ αὐτῇ μετήλλαξε μεθόδῳ. Ὅρα δὴ οὖν, ὡς ἔφη, τῆν πᾶσαν αὐτῷ παραδόξοποιαν, ὡς διὰ δαιμονικῆς ἀπετελεῖτο ὑπουργίας. Τὸ γὰρ τῆς ἀναθυσώσεως κόρης, εἴτ' ἔμπρους ὑπῆρχε, σπινθῆρα ψυχῆς, κατὰ τὸν συγγραφέα, καὶ ἰκμάδα ἐπὶ τοῦ προσώπου φέρουσα (79), περιαιρετέον τῆς θαυματοποιίας. Οὐ γὰρ ἂν, ὡς καὶ πρόσθεν ἔφη (80), σιωπῇ τὸ τηλικούτων παρεδόθη, ἐπ' αὐτῆς Ῥώμης βασιλέως ἐπὶ παρόντος γεγενημένον.

quidem numero miraculorum est eximendum. Ne silentio potuisset involvi, in ipsa urbe Romæ in

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΖ'.

Μυρία μὲν οὖν καὶ ἄλλα πάρεστιν ἐκ τῶν αὐτῶν ἀναλέξασθαι συγγραμμάτων, τό τε ἐν αὐτοῖς εὐ-ἐλεγχτον, καὶ ἀσύστατον, μυθῶδες τε καὶ τερατώδες· ἀπευθύνειν· ὁμῶς ἐπεὶ γὰρ οὐδὲ πολλῆς τὰ κατὰ τὴν ἀνδρα δεῖται σπουδαιολογίας, οὐχ ὅτι γὰρ ἐν θεοῖς, καὶ παραδόξοις, καὶ θαυμασίαις, ἀλλ' οὐδ' ἐν φιλοσόφοις παρὰ τιτι τῶν νῦν μνήμης ὑπαρχούσης αὐτοῦ, τοῖς εἰρημέτοις ἀρκεσθέντες, μετίωμεν καὶ ἐπὶ τὸ ἐδόδομον περὶ αὐτοῦ σύγγραμμα.

mam, non ipse quidem agnoscat Eusebius, sed κατ' ἀνθρώπων loquatur, ex mente gentilium, heroem illum in insulis beatorum felicitate frui juxta theologice suæ placita existimantium.

(78) Ἀπολειπούσα. Lege ἀπολιπούσα. Edit.

(79) Φέρουσα. Pro φέρουσαν (quod erat in editis) legendum putabant φέρουσα. Holsten.

(80) Ὡς καὶ πρόσθεν ἔφη. Supra cap. 29.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΖ'.

Κατηγορεῖται δὴτα γοητεῖαν ὁ ἀνὴρ. Εἶτα Δημη-
τριῷ φιλοσόφῳ, ἀποτρέποντι αὐτὸν τῆς ἐπὶ τὴν Ῥώ-
μην παράδου, μὴ πειθόμενος, ἐπαχθῆ τινα, καὶ φορ-
τικῶς περὶ ἑαυτοῦ ὡδέ πως λέγει· « Ἐγὼ δὲ γινώσκω
μὲν πλείστα ἀνθρώπων, ἅτε δὴ (81) εἰδὼς πάντα·
οἶδα δὲ ὧν οἶδα τὰ μὲν σπουδαίους, τὰ δὲ σοφοῖς, τὰ
δὲ ἑμαυτῷ, τὰ δὲ θεοῖς. » Καὶ δὴ ὁ ἐν τούτοις πάντα
εἰδέναι μεγαλαυχούμενος, προῖων, ἀγνοϊάν τινων πρὸς
τοῦ λόγου κατηγορεῖται. Εἶτα Δάμις αὐτῷ μεταπλάτ-
τεται, διὰ θανάτου φόβον τὸν φιλόσοφον ἐπικρυπτό-
μενος. Ἄκουε δ' οὖν τοῦ συγγραφέως, ἃ περὶ αὐτοῦ
φησιν ἀπολογοῦμενος· « Αἰτία μὲν ἦδε (82) τοῦ με-
ταβαλεῖν Δάμιν τὸ τῶν Πυθαγορείων σχῆμα. Οὐ γὰρ
ὡς κακίῳ (83) γε αὐτὸ (84) μετεῖναι φησιν, οὐδὲ
μεταγνοῦς αὐτὸ, τέχνην δὲ ἐπαινεύσας, ἣν ὑπῆλθεν ἐς Β
τὸ ξυμμέρον τοῦ καιροῦ. »
rius, neque quod ejus ipsum pœniteret, sed quod
inserviturus. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΗ'.

Ἐπὶ τούτοις ὁ Φιλόστρατος τέσσαρας αἰτίας, τὰς
δὴ εὐχερεῖς αὐτῷ πρὸς ἀπολογίαν νομισθείσας ἐκτί-
θησιν, ἀπὸ πλείστων ὁμολογῶν καὶ ἄλλων αὐτάς
ἀναιδέχθαι. Ἄν ἡ μὲν τις ἦν· « Τί δὴτα μαθὼν οὐ
τὴν αὐτὴν ἅπασιν ἔχοι στολήν; » ἡ δὲ· « Τοῦ χάριν
οἱ ἀνθρώποι· Θεὸν αὐτὸν νενομίκασι; » τρίτη· « Πό-
θεν προεῖποι Ἐφεσίοις τὸν λοιμόν; » ἐπὶ ταύταις·
« Τίνι (85) βαδίσας ἐς ἀγρὸν ἀνατέμνει τὸν παῖδα
τὸν Ἀρκάδα; » Πρὸς αὐτάς δὲ φησι καὶ τὴν ἀπο-
λογίαν αὐτὸν γεγραφέναι. Πρῶτερον δ' ἱστορεῖ δε-
σμῶς αὐτὸν παραδοθῆναι, καὶ τι θαυμαστὸν ἐνταῦθα
κατεργάσασθαι. Τῷ γὰρ τοῖ Δάμιδι μάλα λυπηρῶς.
ὡς ἂν ἐπὶ συμφορᾷ τοῦ διδασκάλου διακειμένῳ, αὐ-
τόματον ἐπιδειξάι λελυμένον τοῦ δεσμοῦ τὸ σκέλος·
εἶτα πάλιν ἀναλαβόντ' αὐτὸν τῆς λύπης, ἐνθεῖναι ἐς
τὸ πρῶτερον σχῆμα τὸν πόδα. Μετὰ τοῦτο, κρινόμε-
νον αὐτὸν ἐπὶ βασιλέως Δομετιανοῦ, γράφει· εἶτα δὴ
τῶν ἐγκλημάτων ἀπολυθῆναι, καὶ μετὰ τὴν τῶν
ἐγκλημάτων λύσιν, οὐκ οἶδ' ὅπως ἀκαίρως, μοι δο-
κεῖ, ἐν τῷ δικαστηρίῳ αὐτὰ δὴ ταῦτα ἀναφωνῆσαι·
« Δὸς, εἰ βούλει (86), κάμολ τόπον. Εἰ δὲ μὴ, πέμπε
τὸν ληψόμενόν μου τὸ σῶμα· τὴν γὰρ ψυχὴν ἀδύνα-
τον, μᾶλλον δ' οὐδ' ἂν τὸ σῶμα τούμῃν λάθοις. »

Ὁὐ γὰρ με κτενείεις, ἐπεὶ οὗτοι μόρσιμός εἰμι.

Καὶ δὴ ἐπὶ τούτῳ τῷ περιβοήτῳ ῥήματι ἀφανι-
σθῆναι τοῦ δικαστηρίου φησιν αὐτόν. Καὶ ἐν τούτοις,
εὖ περὶ αὐτοῦ καταστρέφει δρᾶμα.

⁸¹ lib. vii, c. 14. ⁸² lib. vii, c. 16. ⁸³ lib. vii, c. 20; adde c. 11. et lib. viii, c. 5, quem locum hic
maxime respici puto. ⁸⁴ lib. viii, c. 6. ⁸⁵ lib. vii, c. 39. ⁸⁶ lib. viii, c. 5.

(81) Ἄτε δὴ. Omittitur δὲ apud Philostratum.

(82) Ἦδε. Omnino legendum ἦδε ex Philostrato, referturque illud ἦδε ad ea quæ præcedebant apud istum scriptorem, quibus causæ mutati a Dami habitus continebantur.

(83) Ὁς κακίῳ. Lectio indubitate vera, ut nævo labore editi qui, omisso ὡς, habent κακίας. Meliorem lectionem ex Philostrato revocavimus.

(84) Αὐτῷ. Pronomen hoc addidimus ex Philo-

Α

CAPUT XXXVII.

Magiæ igitur dica Apollonio scribitur. Inde au-
tem Demetrio philosopho, debortanti eum ab itinere
Romæ continuando, minime obaudiens, insolent-
er quædam, ac superbe de se ipso his fere verbis
profert ⁸¹: « Ego mortalium cunctorum scio plurim-
um: scio enim omnia. Quæ scio autem partim
scio bonis viris, partim sapientibus, partim ipsi
mihi, partim diis. » Sed enim qui verbis istis omnia
se nosse magnifice gloriatur, paulo post ignorant-
iæ in quibusdam in ipsa illa historia arguitur.
Inde porro Damis transformatur ab eo, ob mortis
metum philosophum abscondens. Sed audi Philo-
stratus quæ dicat ⁸², id factum ejus defendens:
« Et causa quidem exstitit ista, cur Pythagoreum
Damis habitum mutaret. Neque enim abjecisse se
ait eum, ut qui vitæ institutum mutasset in dete-
astum probaret, cui se accommodaverit, tempori

CAPUT XXXVIII

Post hæc Philostratus quatuor accusationis capi-
ta, quæ facile se apologia diluere posse putaret,
exponit ⁸³: ex pluribus aliis eorum delectum habi-
tum esse inquiens. Horum primum erat: « Qua de
causa eodem quo cæteri habitu non utatur? » Alte-
rum porro: « Quare deum ipsum homines putent
esse? » Tertium: « Quanam ratione pestem Ephesiis
imminentem prædixerit? » Præterea: « In cujus
gratiam in agrum profectus, Arcadem puerum dis-
cerpterit? » Atque ad depellendam ista apologiam
quoque eum scripsisse ait ⁸⁴. Ante vero in vincula
eum conjectum memorat, atque in iis etiam admi-
randa quædam præstitisse. Damidi enim animo
valde afflicto, ut par erat in ista præceptoris sui
fortuna, sponte pede delapsa vincula eum mon-
strasse ⁸⁵, inde vero, ubi ejus tristitiam esset sola-
tus, priori statui pedem restituisse. Post hæc co-
ram Domitiano imperatore causam dicentem, mox
crimine absolutum scribit, dilutisque quæ objecta
fuerant criminibus, nescio quomodo parum oppor-
tune sequentia, ipsis verbis, in dicasterio magno
clamore protulisse ⁸⁶: « Fac et mihi [dicenti] quæso
locum. Sin minus, immitte qui corpus vinciat
meum; quandoquidem ligari anima nequit. Imo
D potius ne corpus quidem meum vincias. »

Nec me enim occides, Parcias me auferre negatum.

Dumque istud tam celebre dictum proferret, **536**
e dicasterio eum disparuisse ait. Atque hæc est fa-
bulæ ejus catastrophe.

⁸¹ lib. vii, c. 14. ⁸² lib. vii, c. 16. ⁸³ lib. vii, c. 20; adde c. 11. et lib. viii, c. 5, quem locum hic
maxime respici puto. ⁸⁴ lib. viii, c. 6. ⁸⁵ lib. vii, c. 39. ⁸⁶ lib. viii, c. 5.

strato.

(85) Τίτι. Notum est apud Græcos pariter ac La-
tinos dativo exprimi personam in cujus gratiam ali-
quid fit. Nempe in Nervæ gratiam abominanda ista
sacra peracta fuisse Domitianus suspicabatur, ut
ex Philostrati clarissime constat historia. Sed hic
tamen etiam Accioli impedit. Ubi vero non impe-
git iste?

(86) Βούλει. Philostr., βούλοια.

CAPUT XXXIX.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΘ΄.

Historiæ autem ipsius scriptor, dum miraculum in carcere patratum exponit, quod fuco phantasiæ, ut credere par est, facto, familiaris spiritus ope Damis viderat, hæc verba subjungit * : « Tum primum Damis ait naturam Apollonii accuratius perspexisse, divina quod sit, et humana major. Neque enim sacra ulla obeuntem (qui enim in carcere potuisset?), neque precationibus usum, neque verbum proferentem ullum, pedicæ contemptui habuisse : rursusque crure illis inserto, ut vinculis qui esset constrictus, sese gessisse. » Ego vero vitio vertere quidem discipulo nolim tarditatem suam, quod omne cum eo consumens ævum, et superstitiosorum quorundam rituum interventu mirabilia eum patrare videns, nihil eum mortali præstare natura existimavit. At vero etiam post tantum opus patratum, qualis ille existat, ignorat : et, ut fas sit ignoranti, ob ipsum angitur, atque timet, perinde ac si homo sit nudus, ne quid ei, quod minime velit, eveniat. Porro si post longam adeo conversationem demum divinum eum esse, et excellentioris, quam humana sit, indolis, intellexit ; ejus rei ratio meretur examinari, quam ipse scriptor ille indicat dicens : « Neque sacra obeuntem eum ulla, neque precationibus usum, neque arcani quidquam mussitantem » Damini miraculum istud patrare vidisse. Antea igitur patrata per magicas artes quasdam ab Apollonio peracta fuisse, proptereaque neque obstupuisse ea, neque admiratum esse Damini [ait]. Merito autem [ut admiraretur] nunc primum ei evenit, quod insolitum quid ab Apollonio et præter morem efficeretur. Quod autem [objectum Damidi] pedicæ spectaculum attinet, discessumque ex dicasterio, ipsius ea de re Apollonii ad Domitianum sermones haud invitus apponam. Vinculis enim cum illum ligari imperator jussisset, optimo argumentandi nexu ita Apollonius argutatus fuit 10 : « Si magum me esse arbitraris, quam ratione vincies? Sin vincire me poteris, quomodo esse magum putabis? » Sed opponere ipsi hoc modo aliquis posset, occasione ex istis accepta : Si tu magus non es, quomodo tibi crus est solutum? At si solutum est, quomodo non es magus? Sique adeo eo quod in vincula se conjici sit passus, magus non esse evincitur, 537 hoc ipso quod vincula exiit, magum eum proprio effato esse, in confesso erit. Et vicissim, si ex eo, quod iudicio se submitit, magum non esse patet; in hoc ipso certe quod ex eo sese surripuit, ipsique imperatori se subduxit, addo et stipantibus eum corporis custodibus, luculenter sese prodidit magus. Quamobrem, ut mihi videtur, ipsa Philostrati oratio, dum eam rem animadvertit, facto illi medicinam parat, [referens] quod nullis obitis sacris incantamentisve adhibitis, occulta quadam et humanam indolem superante virtute, miraculum hocce patratum fuerit.

* lib. vii, c. 38. 10 lib. vii, c. 34.

(87) *Θύσαντά τι*. Ap. Philostr. hoc loco omis- sum est τι, ut et mox post εἰπόντα. Ponitur vero post εὐξάμενον.

(88) *Ἀγωνιᾷ καὶ δέδιε*. Contradictionis convincere Philostratum cupit hoc argumento, quod Damidem dicat indicium divinitatis Apollini cepisse ex pede vinculis sponte soluto. Nam huic opinioni

Ὁ μὲν οὖν συγγραφεὺς ἐπὶ τοῦ κατὰ τὸ δεσμοτη- ριον θαύματος, κατὰ φαντασίαν, ὡς ἔοικεν, ὑπὸ τοῦ παρέδρου δαίμονος τῷ Δάμιδι ἐωραμένου, ἐπιφέρει λέγων· « Τότε πρῶτον ὁ Δάμις φησὶν ἀκριβῶς ξυ- εῖναι τῆς Ἀπολλωνίου φύσεως, ὅτι θεία τε εἶη καὶ κρείττων ἀνθρώπου. Μὴ γὰρ θύσαντά τι (87) (πῶς γὰρ ἐν δεσμοτηρίῳ), μὴδὲ εὐξάμενον, μὴδὲ εἰπόντα τι, καταγελάσαι τοῦ δεσμοῦ, καὶ ἐναρμόσταντα αὐτῷ τὸ σκέλος τὰ τοῦ δεδεμένου πράττειν. » Ἐγὼ δὲ οὐ- ποτ' ἂν καταγοιήην βραδύτητα τοῦ φοιητοῦ, εἰ τὸν πάντα βίον συνὼν αὐτῷ, καὶ διὰ τινῶν περιεργῶν ὁρῶν αὐτὸν ἀποτελοῦντα τὰ παράδοξα, οὐδὲν τι δια- φέρειν αὐτὸν ἤγειρο τῆς θνητῆς φύσεως. Ἄλλ' ἔτι καὶ νῦν μετὰ τοσαύτην θαυματουργίαν τὰ κατ' αὐτὸν ἄγνοεῖ· εἰκότως δὲ ἀγωνιᾷ καὶ δέδιε (88), ὡς ὑπὲρ ἀνθρώπου, μὴ τι πάθει παρὰ προαίρεσιν. Εἰ δὲ δὴ πρῶτον ἄρτι μετὰ τὴν τοσαύτην διατριβήν, ὅτι δὴ θεὸς εἶη καὶ κρείττονος ἀνθρώπου φύσεως, ξυνίησι τὴν τοῦτου ξυνοδεῖν ἄξιον αἰτίαν, ἢν αὐτὸς ὁ συγγρα- φεὺς δηλοῖ λέγων· « Μὴ γὰρ θύσαντά τι, μὴδὲ ἐπυ- ξάμενον, μὴδὲ τι τῶν ἀπορρήτων εἰρηκότα, » τὸ παράδοξον ἰδεῖν αὐτὸν πεπονηκότα. Οὐκοῦν τὰ πρό- τερον διὰ περιεργῶν μηχανῆς ἐτελείτο τῷ ἀνδρὶ· διὴ μὴδὲ καταπλήττεσθαι αὐτὰ μὴδὲ θαυμάζειν τὸν Δά- μιν. Εἰκότως δὲ νῦν τοῦτο πρῶτον πέπονθεν, ὡς ξένου τινὸς ὑπ' αὐτοῦ παρὰ τὰ συνήθη διαπεπραγμένου. Πρὸς τὸ δειχθὲν δὲ τοῦ δεσμοῦ φάσμα, καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ δικασ- τηρίου ἀναχώρησιν, τὰς πρὸς Δομετιανὸν αὐτοῦ τοῦ Ἀπολλωνίου φωνὰς παραθεῖμην ἂν. Δεσμοὶς γάρτοι αὐτὸν παραδοθῆναι προστάξαντος βασιλέως, πάνυ γε ἀκολούθως· ὁ Ἀπολλώνιος συνελογίστατο ὡδὲ πως· « Εἰ μὲν γόητά με ἤγῃ, πῶς δῆσεις; εἰ δὲ δῆσεις, πῶς γόητα εἶναι φήσεις; » Ἀντικρούσει γοῦν αὐτῷ τις ὡδὲ πως, ἐκ τούτων ὀρμώμενος· Εἰ μὲν οὐ γόης, πῶς λέλυσταί σου τὸ σκέλος; εἰ δὲ λέλυσταί, πῶς οὐ γόης; Καὶ εἰ τῷ ὑπομείναι τὸν δεσμόν οὐ γόης, τῷ μὴ ὑπομείναι, κατ' αὐτὸν, ὠμολόγηται γόης. Καὶ αὖ πάλιν, εἰ ὑπομείνας τὸ δικαστήριον οὐ γόης, τῷ δὲ διαδρᾶναι τοῦτο, καὶ τοὺς ἀμφ' αὐτὸν βασιλέα, λέγω καὶ τοὺς ἐν κύκλῳ δορυφόρους, σαφῶς ἐναπέ- φηγεν (88) ὁ γόης. Ὅθεν, μοι δοκῶ, συνησθημένος ὁ λόγος, θεραπεύει τὸ γεγονός, ὡς δὴ ἄνευ θυσῶν καὶ ἐπωδῶν ἀβρήτω τινὶ καὶ ὑπὲρ ἀνθρώπων δυνάμει τοῦ παραδόξου πεφνητός.

D Damidis, ista occasione natæ, minime convenire, quod postea apud Demetrium, lib. viii, cap. 11, 12, ipsius capiti metuat, perinde ac si nudus homo es- set, de quo nullam haberet prorsus excellentioris naturæ opinionem.

(88) *Ἐραπέτην*. Forte ἀναπέτ. Edit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Μ'.

A

'Αλλὰ γὰρ οὐκ ἐς μακρὰν αὐθις ὁ τῆς φύσεως παραθήσεται ἔλεγχος. Αὐτίκα γὰρ τινος ἐπιστάντος αὐτῷ, καὶ φήσαντος· « Ἀφίσι σε, ὦ Ἀπολλώνιε, τούτων τῶν δεσμών ὁ βασιλεὺς, καὶ ἐλευθέρον δεσμοτῆριον συγχωρεῖ οἰκεῖν, » ὁ κρείττων ἢ ἀνθρωπος, καὶ τῶν μελλόντων προγνώστης,

Κωροῦ τε ξυρισίς (89), καὶ οὐ λαλέοντος ἀκούων, ὑπὸ τῆς ἄγαν, ὡς εἰκὸς, περιχαρείας ἀποπεσῶν τῆς προγνώσεως, πυθάνεται λέγων· « Τίς οὖν ὁ μετασκευάσων μ' ἐντεῦθεν; » Ὁ δέ· « Ἐγὼ, ἔφη, καὶ ἔπου. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΑ'.

Ἔτα καὶ λόγον ἀπολογίας ὁ θεϊότατος μάλα γε συντάττει πεφροντισμένως, ἀγνοῶν, ὅτι δῆτα ἐς μάτην αὐτῷ σπουδασθήσεται ἡ γραφή. Οἶσται μὲν γὰρ ἀκουσθήσεται αὐτοῦ ἀπολογουμένου βασιλέως· καὶ, ὡς ἀκουσομένου γε σφόδρα πιθανῶς παρασκευάζεται τὴν ἀπολογίαν· ὁ δὲ, ταύτην μὴ ἀναμείνας, ἐς οὐδὲν αὐτοῦ τὴν σπουδὴν κατεστήσατο. Ἄκουε δὴ οὖν καὶ περὶ τούτων οἷά φησιν ὁ ἔλεγχος· « Ἐπειδὴ δὲ καὶ λόγος αὐτῷ συνεγράφη τις, ὡς πρὸς ὕδωρ (90) τὴν ἀπολογίαν ἀφήσονται (91), ξυνεῖλε δὲ αὐτὸν ὁ τύραννος ἐς ἃς εἶρηκα ἐρωτήσεις, ἀναγεγράφθω καὶ ὁ λόγος. » Ὅρα δὴ πῶς τοῦ μέλλοντος πορρωτάτω τυγχάνων ὁ πάντα θεϊότατος, μετὰ πλείστῃς ὄσης φροντίδος, ὡς πρὸς ὕδωρ τὴν ἀπολογίαν ποιησόμενος ἐσπούδαζεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΒ'.

'Αλλὰ γὰρ διεξιτητέον καὶ τὴν ἐς μάτην αὐτῷ ποιημένην ἀπολογίαν, ἃ, ὡς πολλὰ καὶ (92) ἄλλα ἐν ταύτῃ δομητιανῷ προσφωνῶν, ἀπαυθαδίξεται λέγων· « Ὡς ἄρα οὐσεσπασιανὸς σὲ μὲν βασιλέα ἐποίησεν, ὑπ' ἐμοῦ δὲ ἐγένετο. » Βαθαὶ τῆς ἀλαζονείας! ἦν οὐτε γὰρ ὁ τυχών, ἀλλ' οὐδὲ εἰ φιλόσοφος τις ἀληθῶς, καὶ κατὰ ἀνθρώπειαν ὑπεραίρων ἐγεγόνει φύσιν, ἔστρατεύσατο ἂν, μὴ οὐχὶ δίκην ἀνοίας παρὰ τοῖς ἐμφοροσιν ὑποσχίον. Εἶτα δὲ τῆς κατ' αὐτὸν ὑποψίας ἑαυτὸν ἀπολυόμενος (93), ταῦτα περὶ γόητων φησίν· « Ἀλλὰ τοὺς γόητας ψευδοσόφους φημί. Τὰ γὰρ οὐκ ὄντα εἶναι παρ' αὐτοῖς, καὶ τὰ ὄντα, ἀπιστεῖσθαι (94). » Καταμάθοι δ' οὖν τις ἐκ τε τῆς ὄλης πραγματείας, καὶ τῶν ἐν μέρει δεδηλωμένων, πότερα ἐν θεοῖς καὶ φιλοσόφοις, ἢ ἐν γόησιν αὐτὸν κατατακτέον, πιστεύσας οἷς τε αὐτὸς περὶ γόητων καὶ ψευδοσῶφων εἶρηκε, καὶ οἷς δεδήλωκεν ἢ κατ' αὐτὸν ἰστορία. Δρῦές τε γὰρ, καὶ πτελέαι, ἐνάρθρω καὶ θηλεῖα φωνῆ λαλοῦσαι, καὶ τρίποδες αὐτόματα φοιτῶντες, καὶ χάλκαιοι

¹¹ lib. vii, c. 40. ¹² lib. viii, c. 7. ¹³ lib. viii, c. 6. ¹⁴ lib. viii, c. 7. ¹⁵ lib. viii, c. 7.

¹⁶ lib. vi, c. 40.

(89) Κωροῦ τε ξυρ. Vide supra c. 14.

(90) Ὡς πρὸς ὕδωρ. Sic ex ins. et Philostrato restitui: antea legebatur, ὡς περὶ ὕδωρ τὴν ἀπολογίαν ἀφήσονται. HOLSTEN.

(91) Ἀφήσονται. Philostr. habet ἀφηγήσαντι.

(92) Ἄ, ὡς πολλὰ καὶ, etc. Distinctionem posui post ἃ, sine qua obscurior sensus.

(93) Ἀπολυόμενος. Sic rescribere non dubitavi, pro ἀπολυόμενον, quod in editis erat.

(94) Ἀπιστεῖσθαι. Ita ex Philostrato restitui pro ἄπισστα, quod erat in Eusebii editis; rationem cur priorem præferam lectionem reddidi ad Philostratum.

CAPUT XL:

Verum rursus non ita multo post naturæ ejus nobis suppeditabitur argumentum ¹¹. Cum ex insperato enim ad eum accederet non nemo, diceretque: « Hisce te vinculis, o Apolloni, eximi jubet imperator, utque in liberiore carcere degas permittit; » tum ultra hominum sortem positus ille, futurorumque antea gnarus,

Muti concipiens animum, sensusque tacentis,

præ nimio, ut videtur, gaudio fatidica excidens virtute, nuntium rogat: « Quis vero me isthac est traducturus? » Ille autem: « Ego, respondit, tu modo sequere. »

CAPUT XLI.

B Postremo ¹² orationem apogeticam quoque composuit studio ingenti vir ille plane divinus, ignarus nempe inanem operam in eo se scripto consumpturum. Putabat enim se ab imperatore iri auditum recitantem apologiam: eoque quod auditum eum speraret, ad persuadendum cum maxime orationem componit. Cæsar tamen eam non ferens irritum ejus studium reddidit. Audi igitur de his etiam quid dicat sibi ipsi adversante oratione ¹³: « Quoniam vero oratio etiam ei conscripta est, ut qui ad clepsydrum causam esset dicturus, eum autem tyrannus intra quæstionum, quas dixi, angustias conclusit, oratio quoque huic historiæ inseratur. » Vide igitur ut a futuris longissime aberrans, vir ille plane divinus, quam maxima C potuit cura, velut ad clepsydrum dicturus, elaboraverit.

CAPUT XLII.

At et ipsa percensenda est frustra ab eo elaborata apologia, et quæ, multa alia inter, **538** quibus Domitianum compellat, arroganter jactat, diserte inquires ¹⁴: « Te igitur imperatorem Vespasianus fecit, ipse a me est factus. » Vah arrogantiam! qua ne ex vulgo quidem quispiam, nedum vere philosophus, humanaque excellentior natura se jactitet, nisi insanix dicam a prudentioribus sibi scribi velit. Deinde vero a suspicione, qua premebatur, se ipsum purgans, sequentia profert de magis ¹⁵: « Equidem magos falsæ sapientiæ puto alumnos esse. Nam quæ non sunt, ut esse videantur, et quæ sunt, ut non esse videantur faciunt. » Ex tota igitur ista tractatione, et sigillatim expositis omnibus, discas licet, an in diis, an in philosophis, an in magis censendus sit, iis admissis quæ ipse de magis et spurix sapientiæ cultoribus dixit, et quæ historia ejus de ipso retulit. Nam quercus et ulmi ¹⁶ articulata ac muliebri voce locutæ, tripri-

de etiam ¹⁷ spontaneo motu incedentes, æreique særvi discumbentibus ministrantes, imbrium item dolia ¹⁸ ac ventorum, et sandaracina aqua, et quæ alia repræsentantur ab iis, quos deos est arbitratus ¹⁹, et quos ne præceptores quidem agnoscere est dedignatus, in quem alium competere putes, nisi in eos qui « quæ non sunt ²⁰, ut esse videantur, et quæ sunt, ut videantur non esse, efficiunt? » quos ipse magos appellans, spurix sapientiæ cultores esse demonstrat Num igitur istis argumentis divinus hic, omnique virtute excultus, ipsisque diis gratissimus, sapientiæ coronatus bravio, ipso divini Pythagora ejusque discipulis, beatorumque tus, inter infelicissimos primas feret potius?

CAPUT XLIII.

Rursum in apologetico illo scripto se in Ionia de fatorum vi ait disputasse ²¹, adeo mutari non posse, quæ textunt ista, docentem, ut, si imperium huic decernant, quod in alterius nunc quidem sit potestate, nemo illum interimere possit, ne ab illo sibi imperium eripiatur: imo si vel interemptus fuerit, revicturum tamen eum, ut fati decreta eveniant. Quibus sequentia ipsis iisdem syllabis subjungit: « Cuicumque fato decretum fuerit lignarius ut **539** sit, is manibus truncetur licet, in lignarium evadet. Et cui cursu vincere in Olympia [destinatum est,] hic, ne abscisso quidem si claudicet crure, victoria fraudabitur. Et cui ut sagittandi valeat arte Parcæ decreverint, hic vel captus oculis sagitta a scopo non aberrabit. » His vero, adulaturus imperatori, subnectit et ista: « Regum autem exemplo usus sum, ad Acrisios respiciens et Laios, Astyagemque Medum, et complures alios, qui bene sibi in hujusmodi rebus consuluisse sibi videbantur. Quorum alii filios, nepotes alii e medio sublato esse putantes, ab iisdem illis spoliati sunt imperio, revisiscentibus quasi, ut in ipsos insilirent, adjuvantibus fati. Quod si adulandi studio tenerer, dicere possem etiam tuas animo meo res esse observatas, quando a Vitellio obsidebaris, templumque Jovis optimi accendebatur in summo urbis vertice. Ille vero bene se res suas habituras putabat, modo tu ejus ne evaderes manus. Atque adolescens tunc plane eras, neque dum qualis nunc es. Veruntamen, quia Parcæ aliter est visum, Vitellius quidem,

θεράποντες διακονούμενοι, πίθοι τε εμβρων και ανέμων, και σανδαράκινον ύδαρ, και όσα άλλα εισήχται, παρ' οίς ήγγετο θεοίς, ούς και ούκ ύκνει διδασκάλους επιγράφεσθαι, τίνος άν ειεν παραστατικη ή τών « τά ούκ όντα ειναί, και τά όντα άπιστα » παραδεικνύντων; ούς αυτός γόητας όνομάζων, ψευδοσόφους επέρχειν αποφαίνεται. "Ητοι ούν επι τούτοις ό θεός, και ένάρετος, και θεοίς κεχαρισμένος, τδ σοφίας αναδησάμενος βραβείον, αυτού Πυθαγόρου και τών όσοι μετ' έκείνου θεοίτερος άληθώς και μακρω εύδαιμονέστερος χριθειη ή έμπαλιν, ψευδοσοφίας άλους, κακοδαιμόνων (95) αποίσεται τά πρωτεία.

censendus erit? an contra spurix sapientiæ damna-

B ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΓ.

* Πάλιν δέ τή γραφή περι μοιρών Ισχύος φιλοσοφησαι αυτόν έν 'Ιωνία φησι, διδάσκοντα ούτως δρεπτα ειναί, ά κλώθουσιν, ώς, ει και βασιλειαν τούτω (96) ψηφίσαινο, έτέρω ήδη ύπάρχουσαν, ούκ άν αποκτεινει τις τούτον, ώς μη άφαιρεθει ποτέ ύπ' αυτού τδ άρχειν· αλλά και αναθιώνια αποθανών ύπερ τών δεξάντων ταίς μοίραις. Και τούτοις επιλέγει αύταίς συλλαβαίς· « Ότω πέρωται γενέσθαι τεκτονικώ, ούτος εάν αποκοπή τώ χείρε, τεκτονικός εσται. Και τω νίκην έν 'Όλυμπία δρόμου άρασθαι, ούτος δ, ούδ' ει πηρωθει τδ σκέλος, άμαρτήσεται τής νίκης. Και ότω ένευσαν μοίραι τδ έν τοξική κράτος, ούτος, ούδ' ει αποθάλοι (97) τās δψεις, εκπεσεται τού σκοποϋ (98). » Τούτοις, τών άρχοντα κολακεύων, επιφέρει λέγων· « Τά δέ τών βασιλέων ελεγον, ές τούς 'Ακρίστους δήπου όρών, και τούς Λαίους, 'Ατυάγην τε τόν Μηδον, και πολλούς άλλους (99), εύ τίθεσθαι τά τοιαύτα δόξαντας (1)· ών οι μέν παιδας, οι δέ εγγόνους αποκτεινειν οληθέντες, άφηρέθησαν ύπ' αύτών τδ βασιλεύειν, αναφύντων επ' αυτούς έξ αφανούς σύν τώ πεπωμένω. Και ει μέν ήγάπων κολακευτικήν (2), ειπον άν και τά σά (3) έντεθυμήσθαι, οτε άπειλησο μέν ύπδ Βιτελλίου (4), κατεπίμπατο δέ ό νεώς τού Διός περι τās όφρϋς τού άστεος. "Οδ' εύ κείσεσθαι με έαυτου έφασκεν, ει μη διαφύγοις αυτόν. Καίτοι μοίραιον ικανώς ήσθα, και ούπω ούτος. 'Αλλ' όμως επι μοίραις εδόκει έτερα· ό μέν άπόλετο αύταίς βουλαίς, σύ δέ τά έκείνου νύν έχεις. 'Επει δέ άρμονία κολακευτική άχθομαι (δοκει γάρ μοι τών εκρύθμων D τε και ούκ εύφρόγγων (5) ειναί), τετμήσθω μοι ήδε ή

¹⁷ lib. III. c. 27. ¹⁸ lib. III, c. 14. ¹⁹ lib. VI, c. 11; et lib. VII c. 32 conf. et s. c. 31. ²⁰ lib. VIII, c. 7. ²¹ lib. VIII, c. 7.

(95) Κακοδαιμόνων. Infelices Romani quoque solent vocare eos, quibus mens est læva; κακοδαίμονα autem et εύδαίμονα Græcis esse, quibus bene vel secus constituta mens est, ad Philostratum pluribus probatum.

(96) Βασιλειαν τούτω. Ante scriptum erat βασιλείας. Eusebius habet βασιλειαν τω.

(97) 'Αποθάλοι. Verior haud dubie lectio, quam et Philostr. agnoscit, et ms. Morello visum. Editi habebant αποθάλλει.

(98) Σκοποϋ. Ita Philostr. Editi, εύσόπου.

(99) 'Αλλους. Philostr., έτέρους, quam in margine lectionem ascripserat quoque Morell.

(1) Τά τοιαύτα δόξ. Philostr., τά αύτών τοιαύτα έν αρχή δόξαντας.
 (2) Και ει μέν ήγάπων κολακευτικήν. Apud Eusebium erat κολακευτικόν, male etiam post ήγάπων comma ponebatur. Utrumque mendum præeunte Philostrato sustuli.
 (3) Τά σά. Melior haud dubie est lectio hæc, ex Philostrato revocata, quam quod in editis Eusebii est τάδε, sic enim sequentia aptius cohærent.
 (4) Βιτελλίου. Philostr. addit ένταύθα.
 (5) Εύφρόγγων. Antea άφρόγγων male, HOLSTEX. Nempe εύφρόγγων Philostrati etiam codices habent.

νευρά, καὶ μηδὲν ἡγοῦ τῶν σῶν ἐντεθυμησθαι με. » Διὰ τούτων δὲ ὁμοῦ τὸν ἄνδρα κόλακα, καὶ ψεύστην, καὶ πάντα μᾶλλον ἢ φιλόσοφον, ὁ ὑπὲρ τῆς ἀληθείας παρίστησι λόγος (6). Τοσαῦτα γὰρ πρότερον εἰπὼν κατὰ τοῦ Δομετιανοῦ, κόλακεύει νῦν ὁ γεννάδας, καὶ καθυποκρίνεται, ὡς οὐδὲν τι κατ' αὐτοῦ, μᾶλλον δὲ ὑπὲρ αὐτοῦ, τῶν περὶ μοιρῶν αὐτῶ καὶ ἀνάγκης ἐν Ἰωνίᾳ κεινημένων. Ἀνάλαβε δῆτα τὴν ἱστορίαν, ὡς συγγραφεὺς, καὶ τῆς ἀληθείας διανήψας (7) τὰ πρότερόν σοι γραφέντα λαμπρᾶ καὶ φιλαλήθει διελεθε (8) τῇ φωνῇ, μηδὲν ὑποστειλάμενος· Ὡς, ἐν Ἐφέσῳ διατρίβων, ἰ ἀφίστη Δομετιανοῦ ἄνδρας (9), καὶ ὑπὲρ ἀπάντων ἐρρώωνος σωτηρίας· καὶ τὰς μὲν ἐπιστολιμαίους ὁμιλίας (10) οὐκ ἀσφαλεῖς αὐτοῖς ὤρετο, τῶν δὲ ἐταίρων τοὺς σωφρονεστάτους, ἄλλοτε ἄλλον ἀπολαμβάνων, Διάκονον, Ἐλεγε, ποιούμαι σε ἀπορρήτου λαμπροῦ. Βαδίσαι δὲ σε χρὴ ἐς Ῥώμην παρὰ τὸν δεῖνα, καὶ διαλεχθῆναι οἱ. » Καὶ διελέγετο μὲν ὑπὲρ μοιρῶν καὶ ἀνάγκης, καὶ τὸν λόγον διήκει, ὅτι μηδὲ οἱ τύραννοι τὰ μοιρῶν οἷοι βιάζεσθαι. Καὶ ὡς χαλκῆς εἰκόνας ἰδρυμένης Δομετιανοῦ πρὸς τῷ Μέλιτι, ἐπιστρέφας ἐς αὐτὴν τοὺς παρόντας· « Ἀνόητε, εἶπεν, ὡς πολλὰ διαμαρτάνεις μοιρῶν καὶ ἀνάγκης. Ὡ γὰρ μετὰ σὲ τυραννεύσαι πέπρωται, τοῦτον καὶ εἰ ἀποκτείνεις, ἀναδιώσεται. » Ὁ δὲ μετὰ τοὺς τοίους διαλόγους κόλακεύων τὸν τύραννον, καὶ μηδὲν τι τούτων ὡς πρὸς αὐτὸν εἰρησθαι αὐτῷ κατειρωνευόμενος, πῶς οὐ μοχθηρίας ἀπάσης καὶ ἀνελευθερίας κριθείη; εἰ μὴ ἄρα ψευδογόρους τινὰς καὶ κατηγορούς τοῦ ἀνδρός, οὐχὶ δὲ ἀληθεῖς συγγραφεῖας, θείη τις τοὺς ταῦτα μνήμη παραδεδοκότας. Καὶ ποῦ τοῦ Φιλαλήθους « οἱ παιδεύσεως μὲν ἐπὶ πλείστον ἦκοντες, τὸ δ' ἀληθῆς τιμῶντες συγγραφεῖς; » Δάμις τε ὁ φιλόσοφος, ὁ καὶ συνδιατρέψας τῷ δηλουμένῳ, καὶ Φιλόστρατος ὁ Ἀθηναῖος, ἀφ' ὧν ταῦτα παρατίθεται· οὗς σαφῶς οὕτως ἐναντιολογοῦντας, κομπάζοντάς τε ἀληθῶς, καὶ τοῖς μαχομένοις παρισταμένους ψεύστας ἐναργῶς, καὶ ἀπαιδεύτους, καὶ γόητας τῆς ἀληθείας τὸ φέγγος διήλεγξεν.

rimum profecere, veritatisque studiosissimi? Damis, inquam, philosophus, qui et comes assiduus ei, de quo agitur, fuit, Atheniensisque Philostratus, a quibus ista nobis proponuntur: quos luculenter adeo sibi repugnare ipsis, jactatores certe vanissimos, et contradictionibus suis spissorum mendaciorum convictos, indoctos item et magos lux veritatis demonstravit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΑ'.

CAPUT XLIV.

Ἐπὶ πᾶσι τὸν Ἀπολλώνιον, ἀπαλλαγέντα τοῦ δικαστηρίου, ἐν Λεβαδείᾳ ἐλθεῖν ἱστορεῖ. Βουλόμενον

D Postremo Apollonium iudicio absolutum sese in Lebadeam recepisse memorat²². Cumque in Tro-

²¹ lib. vii, c. 8. ²² lib. vii, c. 9. ²³ lib. viii, c. 19.

(6) Ὁ ὑπὲρ τῆς ἀληθείας παρίστησι λόγος. Ironice dictum. Nempe a veritatis studio Philostratum, atque istud σύγγραμμα ejus commendaverat Hierocles, ut videre est supra cap. 2.

(7) Διανήψας. Accidit in suis διανήψας legisse certum est: nam quomodo vertere alias potuisset: Age veritatis fonte dilutam repete hanc clara et ingenue, non multum lucis accedit loco obscuro. Nihil ego invenio magis probabile, quam legendum esse καὶ τῇ ἀληθεῖ διανήψας, sic enim satis plana omnia,

sensusque emergit non clarus tantum, verum et elegans, quem proinde, cum alium non possem, in versione etiam expressi.

(8) Γραφέντα λαμπρᾶ καὶ φιλαλήθει διελεθε. Ex ms. reposui. Prior editio, γραφέντα λαμπρᾶ καὶ φιλαλήθει διελεθε, alteram autem lectionem et distinctionem interpres quoque sequitur. HOLSTEN.

(9) Ἄνδρας. Nervam, Ruffum et Orfitum, de iis enim agitur eo quem respicit Philostrati loco.

(10) Ὁμιλίας. Philostr. ζυμβουλίας habet, quod magis probem.

phonii specum descendere affectaret, prohibitum ab incolis esse, his quoque magum eum esse censentibus. Atqui merito ejus rei suspicio obtineat, si quis contulerit ab initio Philostrato dicta ²⁶, ubi ægre ferens, suspicionem quibusdam esse ortam, magus quod sit, id ipsum admiratus inquit : « Empedoclem atque Pythagoram Democritumque, qui eorumdem magorum exstiterint discipuli, nunquam tamen in artis illius suspicionem venisse ; **541** Platonem quoque, tametsi ab Ægyptiis sacerdotibus prophetisque multa accepisset, eaque suis libris inseruisset, nequaquam tamen cuiquam magiæ addictum visum esse. De Apollonio autem nondum satis hominibus innotuisse, quod ingenuæ sapientiæ usus sit adjumentis, magumque creditum esse eum, quod Babyloniorum magis Brachmanibusque Indorum, ac Ægyptiis Nudis se in disciplinam dedisset. » Quid igitur Philostrato responderi, amice, convenit? Nempe vir iste ejus generis res molitus fuit, ut solus et olim et nostra ætate fuerit habitus magus, præ ejusmodi viris, qui licet eosdem, quod tu quidem ais, experti fuissent magistros, et suo tamen ævo bona fama gavisii sunt, et posteris quoque temporibus philosophiæ suæ virtutem commendatissimam reliquerit. Annon igitur ultra quam fassit eum molitionibus suis processisse, quibus sama mens est omnibus manifestum sit? Suntque etiamnum hodie qui magicas machinas, quæ viri illius esse dicantur, sese dicant reperisse. At istis animam advertere nunc quidem haud placet. De morte autem etiam viri prioribus consentanea dum coaccinat, nulla parte veritatem rei sibi innotuisse ostendit. Alios enim Ephesi exitum ejus contigisse ait referre ²⁸, alios autem Lindi in Minervæ templo, alios in Creta insula. Et cum tantum caliginis illius morti offundat, vult tamen eundem cum ipso corpore ad superos evolasse. Nam cum templum, prout ille ait, ingressus esset, valvas repente oclusas, inexpectatumque virginum cantum ex eo auditum esse. Cantumque fuisse istum : « Veni, veni in cælum, veni. » Addit quod ne in cenotaphium quidem ejus inciderit, cum tamen ipse universum orbem, qua late patet, peragrasset. Vultque hoc ipsi animus, omnino mortem virum illum non attingere. Cum enim initio dubitet de modo quo vivis excessit, diserte deinde dicit in cælum ascendisse eum.

²⁶ lib. 1, c. 2. ²⁸ lib. VIII, c. 29. ²⁸ lib. 1, c. 2.

(10*) *Πεπειρασμένοι*. Lege *πεπειραμένοι*, a *πειράομαι*. EUIT.

(11) *Οἱ περιέρχους μηχανάς*. Intelliguntur τελεστικά, quæ passim in urbibus Asiæ et Græciæ inveniebantur, quæ Apollonii vulgo Eusebii ævo esse credebantur, ejusque adeo dicebantur esse; hoc enim est quod addit, τῆ τοῦ ἀνδρός ἀναχειμένου προσσηγορίᾳ. Taliū in hac ipsa historia fit mentio, lib. IV, cap. 10. Plura autem de iis habet Joannes Antiochenus in *Chronogr.*, pag. 342, quem locum transcripsit etiam auctor *Chronici Alex.* En verba ejus : Ἦν δὲ τοῖς χρόνοις βασιλείως Δομετιανοῦ ὁ σφώτατος Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεύς, καὶ ἤμαρζε περιπολεῦν καὶ πανταχοῦ ποιῶν τελέσματα εἰς τὰς πόλεις καὶ εἰς τὰς χώρας. Inde narrat Byzantii eum te-

τε ἐς Τροφονίου καταλθεῖν, μὴ ἐπιτρέπεσθαι πρὸς τῶν ἐπιχωρίων, γόητα καὶ τούτων ἴγουμένων αὐτόν. Καίτοι ἄξιον ἀπορῆσαι, παραθέμενον τὰς ἐν ἀρχῇ τοῦ Φιλοστράτου λέξεις, ἐν αἷς ἀπορῶν ὁ τι δὴ γόητα αὐτὸν ὑπειλήφασιν, αὐτὰ δὴ ταῦτα θαυμάζει λέγων· « Ἐμπεδοκλέα μὲν καὶ Πυθαγόραν, καὶ Δημόκριτον, τοῖς αὐτοῖς μάγοις ὠμιληκότας, οὕτω ὑπῆχθαι τέχνη· Πλάτωνά τε, παρὰ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ ἱερέων τε καὶ προφητῶν πολλὰ παρεληφῶτα, καὶ ταῦτα τοῖς ἰδοῖς ἀναμίξαντα λόγοις, οὐδαμῶς δόξαι τιὰ μαγειεῖν. Τουτοὶ δὲ οὕτω γινώσκονται παρ' ἀνθρώποις, ὅτι δὴ ἀπὸ τῆς ἀληθινῆς ὠρμάτο σοφίας, μάγον δὲ αὐτὸν νενομίσθαι, τῷ μάγοις Βαβυλωνίων, Ἰνδῶν τε Βραχμάσι καὶ τοῖς Αἰγυπτίων Γυμοῖς ὠμιληκέναι. » Τί δῆτα οὖν εἰρήσεται πρὸς αὐτόν, ὦ οὔτος; Τῷ δὲ τῷ ἀνδρὶ τηλικούτῳ ἐπεχειρεῖτο, ὡς μόνον γόητα πάλα: τε καὶ νῦν νενομίσθαι ἐσέτι παρὰ τοὺς τηλικούτους ἄνδρας, οἱ τῶν αὐτῶν, ὡς φῆς, διδασκάλων πεπειρασμένοι (10*), διέπρεψαν μὲν καὶ καθ' οὓς ἐγνωρίζοντο χρόνους, καὶ ἐς τοὺς μετέπειτα δὲ τῆς σφῶν φιλοσοφίας ἀοίδιμον καταλελοίπασιν τὴν ἀρετὴν· εἰ μὴ ἄρα πέρα τῶν προσηκόντων ἐγχειρῶν τοῖς εὔφρονοῦσι φανερὸς καθεστῆκει; Αὐτίκα τῶν νῦν εἰσιν, οἱ περιέρχους μηχανάς (11), τῆ τοῦ ἀνδρός ἀναχειμένου προσσηγορίᾳ, κατελιγμέναι λέγουσιν. Ἄλλ' οὐκ ἔμοιγε φίλον τούτοις προσέειν τὸν νοῦν· ἀλλὰ γὰρ καὶ περὶ τῆς τελευτῆς τοῦ ἀνδρός ἀκόλουθα τοῖς προτέροις συντάττων, οὐδὲν ἀληθὲς ἐξέφηνεν εἰδέναι. Τοὺς μὲν γὰρ ἐν Ἐφέσῳ τελευτήσθαι αὐτὸν ἱστορεῖ, τοὺς δὲ ἐν Αἰνῶν ἐς τὸ ἱερὸν τῆς Ἀθηνᾶς, ἄλλους δὲ ἐν Κρήτῃ. Καὶ τοσαύτην ἀγνοίαν τοῦ περὶ αὐτῶν τέλους κατασχεδάσας, βούλεται αὐτὸν ἐς οὐρανὸν αὐτῷ σώματι χωρῆσαι. Ἐσθραμόντος γὰρ ἐς ἱερὸν, φησὶ κλεισθῆναι τὰς πύλας, καὶ τίνα ὄψθην ἀδόκητον παρθένων ἐκπεσεῖν. Τὸ δὲ ἄσμα εἶναι· « Στείχε, στείχε ἐς οὐρανὸν, στείχε. » Λέγει δὲ, ὡς μήτε νενοτασίῳ τοῦ ἀνδρός πω περιτύχοι, καίτοι τῆς γῆς ὁπόση ἐστίν, ἑαυτὸν ἐπελθόντα. Καὶ βούλεται αὐτῷ ἡδιάνοια μηδὲ ὄλως θανάτου τὸν ἄνδρα θίγειν. Πρότερον μὲν γὰρ ἀμφιβάλλον περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἐτελεύτα, ὕστερον δὲ διαρρήθην καὶ ἐς οὐρανὸν αὐτὸν χωρῆσαι φάσκει. Ὅθεν, ὡς δὴ τοιοῦτον ὄντα, καὶ κατὰ τὸ προοίμιον, καὶ καθ' ὅλην τὴν γραφὴν, Πυθαγόρου καὶ Ἐμπεδοκλέους θεοϊότερόν φησι, καὶ παρεληλυθέναι φιλοσοφίᾳ.

Quamobrem eum, tantus qui sit, et in proœmio ²⁸,

lesmata adversus ciconias, Lyci fluvii exundationes. testudines item, et equos ferocientes fecisse. Antiochiæ ad portam urbis orientalem tesma contra ventum aquilonarem posuisse. Fusum item ex aere scorpium in urbe media defodisse, columnamque ei parvam imposuisse, quod omnes scorpios fugaverit tesma. Aliud item adversus culices parasse, quod prolixius describitur, quam ut hic repetere vacet. Eadem vero juxta cum aliis Apollonii τελέσμασι etiam Tzetzes recenset *Chiliad.* II, hist. 60. Adde Joan. Gregorium in *Observ. S.*, c. VIII. Hic itaque μηχαναὶ τῆ τοῦ ἀνδρός ἀναχειμένου προσσηγορίᾳ. Accioli male vertat : *Neque vero hodie desunt, qui expertos se dicant ejus nomini invocato magicas inesse virtutes, ad superstitiones quæpiam peragenda.*

et in toto opere, magis **542** quam vel Pythagoram, vel Empedoclem ait fuisse divinum, studiisque sapientie excelluisse.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΕ΄.

Ἄλλὰ γὰρ ἐν τοῦτοις περιγραφομένου τοῦ λόγου, βραχέ' ἄττα περὶ μοιρῶν καὶ εἰμαρμένης φέρε διαλάθωμεν· ὅ τι καὶ βούλοιοτο δι' ὅλης αὐτῶ τῆς ὑποθέσεως ὁ λόγος (12), τὸ μὲν ἐφ' ἡμῖν ἀναιρῶν, ἀνάγκην δὲ εἰσάγων, καὶ εἰμαρμένην, καὶ μοίρας, διαθροῦντες· ταύτη γὰρ ἡμῖν ἐντελῶς καὶ ἡ ἐν δόγμασι ψευδοδοξία τάνδρὸς διευθυνθήσεται. Εἰ δὲ οὖν, κατὰ τὸν ἀληθοῦς φιλοσοφίας λόγον, ψυχὴ πᾶσα ἀθάνατος (τὸ γὰρ ἀεικίνητον (13) ἀθάνατον, τὸ δ' ὄψ' ἑτέρου κινούμενον, παῦλαν ἔχον κινήσεως, παῦλαν ἔχει ζωῆς), καὶ αἰτία ἐλομένου, Θεὸς ἀνάιτιος· τίς αἰροῖτο λόγος ἀκουσαν, οὐχὶ δὲ κατὰ προαίρεσιν, ἀψύχου δίκην σώματος ἐξωθέν ποθεν κινουμένην, καὶ ὡσπερὶ νευροσπαστουμένην (14), ὧδε χάκεῖσε τὴν ἀεικίνητον ἀγεσθαί φύσιν, μηδὲν μηδαμῶς ἐξ ἰδίας ὁμῆς καὶ κινήσεως ἐνεργοῦσαν, μηδὲ ἐς ἑαυτὴν τὴν τῶν δριμύμένων ἀναφέρουσαν αἰτίαν· ταύτη τε μήτε φιλοσοφοῦσαν ἐπαινετέαν τυγχάνειν, μήτ' αὖ ψεκτὴν κακίας ἐμπλεων καὶ πονηρίας; Τί δὲ ἴτα οὖν Εὐφράτη λαιδορούμενος καταμέμνη, ὧ τᾶν, εἰ μὴ παρ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' ἐξ εἰμαρμένης ἐπὶ τὸ κέρδος ἐκδοῦς, ὡς αὐτὸς ἀξιοῖς, ὠλιγύρει φιλοσοφίας (15); Τί δὲ γόησιν ἐνουβρίζεις, ψευδοσόφους ἀποκαλῶν, ὑπὸ μοιρῶν, ὡς ἡγή, καθελκομένους ἐπὶ τὸν κακοδαίμονα βίον; Τί δὲ κακίαν ἀπλῶς ὀνομάζεις; Καὶ πονηρός τις ἀνθρώπων οὐκ ἐν δίκῃ κρίνεται παρὰ σοί, τὸν ἐξ ἀνάγκης εἰμαρμένον ἀποπληρῶν ὄρον. Ὡς ἐμπαλιν, εἶναι λόγῳ Πυθαγόραν σεμνολογῶν θαυμαστὸν ἐπιγράφη διδάσκαλον, καὶ μοιρῶν παίρνιον, ἀλλ' οὐκ ἐραστὴν ὄντα φιλοσοφίας, οὐκ ἀπολείπεις ἐπαινῶν; Φραῶτης δὲ καὶ Ἰάρχας, Ἰνδῶν φιλόσοφοι, τί μᾶλλον παρὰ σοὶ θεῶν ἀπηνέγκαντο (16) δόξαν, μηδὲν τι παιδείας ἴδιον (17), μηδ' ἀρετῆς ἀπενεγκάμενοι κλέος; Νέρωνος δ' ὡσαύτως καὶ Δομητιανοῦ τί οὐχὶ μοίραις καὶ ἀνάγκῃ τὴν ἀκόλαστον περιάπτεις ἀγερωχίαν· πάσης αἰτίας καὶ παντός ἐγκλήματος ἐλευθερῶν τοὺς ἀνδράς; Ἄλλὰ καὶ εἴ τῳ πέπρωται, ὡς φῆς, δρομικῶ, καὶ τοξικῶ, καὶ τεκτονικῶ γενέσθαι (18)· οὕτω δὲ γὰρ γόητι τὸν τρόπον ὄντι, μάγον ἀναφανῆναι· μαιφόνῳ τε καὶ πονηρῶ, καὶ ἀκόλαστῳ πάντως που ἐξ ἀνάγκης τοιοῦδε τις ἀποθήσεται. Τί δὲ ἴτα οὖν περι-

A

CAPUT XLV.

Sed limites orationis constituentes istos, age paucis adhuc de fato, atque Parcis tractemus: quid velit [scriptori] per totum opus istud doctrina, arbitrii tollens libertatem, et necessitatem inducens legesque fatales, et fatum, dispecturi: hac enim ratione accurate a nobis Apollonii in doctrina errores etiam redarguentur. Si est igitur (ut veræ philosophiæ doctrina tradit.) anima immortalis (siquidem quod semper movetur, est immortale, quod autem movetur aliunde, ubi motus cessationem admiserit, vivere desinit); si item est causa electionis, et Deus culpæ est immunis; quæ ratio sibi persuaserit invitam, non sponte sua, veluti inanimam corpus, ab externo aliquo agitatum, et veluti alienis nervis mobilem, huc et illuc perpetuo motu vigentem naturam duci, nihil unquam vi propria motumque agentem, neque ad seipsam factorum a se causas referentem: atque ob id ipsum neque philosophantem laudem mereri, neque reprehensionem si malitiæ ac delictorum plena fuerit? Quid igitur, amice, Euphratem conviciis atque animadversionibus prosequeris ²⁷, si non suo arbitrio, sed fatali necessitate lucro deditus, ignominia, prout tu censes, philosophiam afficit? Quid magos item probris insectaris ²⁸, spurisæ sapientiæ cultores appellans, qui fato tamen, juxta tuam opinionem, ad infelix istud vivendi genus trahuntur? Imo quid vitium omnino adhuc nominas? Neque malus quisquam jure a te damnatur, præscriptam sibi a fato necessariam legem dum implet. Sic versa vice, qua tu ratione Pythagoram veneratus admirabilem vocas præceptorem ²⁹, Parcarumque ludibrium qui sit, non sapientiæ amator, laudare non cessas? Phraotes porro et Iarchas cur potius quam alii homines a te pro diis habentur ³⁰, cum propriam non ferant institutionis atque virtutis laudem? Similique ratione Neronis **543** et Domitiani cur fato et necessitati infrunitam haud tribuis superbiam, ab omni crimine et culpa eos absolvens? Verum si cui fato tributum est, ut, quemadmodum ais ³¹, cursor sit, ut sagittarius, ut architectus; perinde etiam ei, qui incanta-

B

C

²⁷ lib. vi, c. 29; lib. viii, c. 7. ²⁸ lib. viii, c. 7. ²⁹ lib. viii, c. 7 seq. et passim. ³⁰ lib. vii, c. 32. ³¹ lib. viii, c. 7.

(12) Δι' ὅλης αὐτῶ τῆς ὑποθ. ὁ λόγος, etc. Hæc et sequentia selecta fuissent viro docto, Jo. Jonsio, in libro *De scriptoribus hist. philos.*, non potuisset in eum prolabi errorem, quo abruptus existimavit, Hierocli de fato disputata hic confutari, quorum fragmenta Stobæus nobis servavit. Unde deinde argumentum sibi nasci putavit, Cæsariensem Eusebium non esse qui hæc scripsit, cum qui de fato scripsit Hierocles, ætate eo sit multum inferior.

(13) Τὸ γὰρ ἀεικίντ. Desumpta sunt ista ex Phædro Platonis.

(14) Νευροσπαστουμ. Hunc locum interpret miserè exceperat, quem paulo planius rectiusque me expressisse arbitror. ΗΟΥΣΤΕΝ. Holstenianam autem interpretationem hic nos quoque servavimus.

(15) Ὀλιγύρει φιλοσοφίας. Παρὰ τὸ πρότερον φιλοσοφία πράττειν dicit Philostr. l. vi, c. 39.

(16) Μᾶλλον π. σοί, etc. Nempe eos μόνους ἀνθρώπων se pro diis habere diserte ait loco in marg. citato.

(17) Μηδὲν τι παιδείας ἴδιον. Ipsorum nempe non est quidquid in eis virtutis, sed fati, cujus necessitans vis eos ad virtutem determinat.

(18) Γενέσθαι. Hanc vocem addere ausus sum, sine qua mancus hic locus videbatur. Ea vero addita omnia plana sunt, modo meminervis post ἀναφανῆναι verbum πέπρωται repetere ἀπὸ τοῦ κοινού, et similiter post μαιφόνῳ τε καὶ πονηρῶ καὶ ἀκόλαστῳ, subintelligendum πέπρωται ταῦτα γενέσθαι.

mentis deditus est, ut magus evadat [a fatis obveniet]; similiterque sicario item, nebuloni, superbo; tum omnino ex necessitate talis erit. Quid igitur oberrans emendationis non capacibus virtutem proponis? Aut quid in eos animadvertis, quorum fata, non vero voluntas monstrum alunt? Imo quid, si ipsi tibi fati est destinatum, ut divina præditus indole imperatorem mente sublimi despicias; magistrorum scholas frequentasti? Quid Arabas, Babyloniorumque magos, et Indorum sapientes curiose obiisti? Omnia enim vel citra illam conversationem, quæ fati essent decreta, tibi peragere licuisset. Quid iis item quos credis diis mellitas nequidquam præcentas thuraque profundis ³³, et pietatis induens larvam discipulos ad preces convertere laboras ³⁴? Imo et ipse precatus quid deos exposcis, quandoquidem his quoque fata imperare existimas? Atqui oportebat, cæteris diis omissis, uni tantum Necessitati Parcisque rem divinam te facere, supraque Jovem ipsum venerari fatum. Ita vero dii nulli tibi amplius fuerint, et merito quidem, ut qui prodesse hominibus valeant nihil. Præterea si decretum fuit, ut cives Ephesii peste corripiantur ³⁵, quid contraria sanciens fato te præbes adversum? Imo quomodo vicisti fatum, tropæum quasi de illo statuens? Si porro in puella Clothus jam stamina ³⁶ erant absumpta, quo tu pacto denuo post mortem ejus novo colum induere filo, illique esse vitæ redeuntis auctor potuisti? Sed te fortassis eadem Parcæ ad hæc agenda ducebant.

CAPUT XLVI.

Nihil profers quod ad tuam faciat dignitatem, (sultum abest,) qui antequam in corpus hoc esses delatus ³⁷, in eorum, qui in mari, et fluctus inter ætatem consumunt, te fuisse censu ais. Nempe necessitatis, ut verosimile, et hoc est. Nihil ergo quo admirationem mereare, neque natales ³⁸ **544** tui et educatio, neque encyclos disciplina ³⁹, neque vitæ genus temperantissimum ⁴⁰, neque philosophica exercitatio ⁴¹. Nempe fatalis etiam quædam erat necessitas, quæ, ad Babylonios ut profisciscerere, te compulit ⁴². Vi item actus quasi Indorum quoque factus discipulus es ⁴³: et ad Ægyptiorum Nudos non electio lya et sapientiæ studium, sed fatum te egit, collo te adigens obtorto Gadibus etiam Herculisque columnis ⁴⁴, eoque ⁴⁵ atque occiduo Oceano ⁴⁶ ut oberrares: ipsoque fuso suo, ut nullo emolumento tuo hinc inde vagus discurreres, te coegit. Quod si quis sapientiæ participem factum istorum ope dicat esse; ejus quoque rei causa fatum erit, neque amplius vir ille in iis, qui discendi studio fervent, censebitur, neque merito

³³ lib. 1, c. 31. coll. lib. 1, c. 4. ³⁴ lib. iv, c. 38. ³⁵ lib. iv, c. 10. ³⁶ lib. iv, c. 45. ³⁷ lib. iii, c. 25. ³⁸ lib. 1, c. 4-5. ³⁹ lib. 1, c. 7. ⁴⁰ lib. 1, c. 12-15. ⁴¹ lib. 1, c. 8 et 14. ⁴² lib. 1, c. 18. ⁴³ lib. iii, c. 16. ⁴⁴ lib. v, c. 4. ⁴⁵ lib. iii, c. 66. ⁴⁶ lib. v, c. 47.

(18') Προκηρύττοις. Forte προκηρύττεις. Edit.

(19) Ὑπεράρει βασιλ. δόξ. Respicit ad gesta imprimis cum Domitiano, vide libri viii, cap. 1 et 2.

(20) Ἀραβίους. Morell. in margine ascriptis Ἀραβίων.

Α νοσῶν τοῖς μὴ οἴοις τε τυχεῖν διορθώσεως ἀρετῆν προκηρύττοις (18'); Ἡ τί καταμέμφη τοῖς τὴν μοῖραν, ἀλλ' οὐ τὴν προαίρεσιν, ἀποπτωτάοις; τί δὲ καί, εἰ αὐτῷ σοι πέπρωτο, θεῶν ὄντι τὴν φύσιν, ὑπεράρει βασιλέως δόξης (19), ἐς διδασκάλων ἐφοῖτας καὶ φιλοσόφων; Ἀραβίους (20) τε καὶ Βαβυλωνίων μάγους, καὶ σοφοὺς Ἰνδῶν ἐπολυπραγμόνοισι; Πάντα (21) γάρ που καὶ τῆς τούτων δίχα κοινωνίας τὰ ἐκ μοιρῶν ἐτελεῖτό σοι. Τί δὲ καὶ οἷς νομίζεις θεοὶς τὰ μελιτοῦντα, καὶ τὸν λιθωντῶν ἐς μάτην ῥίπτεις; εὐσέθειάν τε ἐπιμορφαζόμενος, ἐπ' εὐχὰς τρέψεσθαι τοὺς ἐταίρους παρομῆς; αὐτοὺς τε εὐχόμενος, τί παρὰ θεῶν αἰτεῖς, ὅποτε καὶ τούτων τὴν εἰμαρμένην ὁμολογεῖς κρατεῖν; Καὶ μὴν ἔδει, τοὺς ἄλλους θεοὺς παραμειψάμενον, ἀνάγκη μόνον καὶ μοίρας θύειν, καὶ τοῦ Διὸς αὐτοῦ μᾶλλον τὴν εἰμαρμένην προτιμᾶν. Οὕτω δ' ἂν σοι θεοὶ μὲν οὐκέτ' ἂν ἦσαν, καὶ εἰκότως, ἅτε μὴδὲ ἀνθρώπους οἶοί τε ὠφελεῖν. Ἄλλὰ καὶ εἰ ἐπέπρωτο τοὺς Ἐφεσίουσιν ἀλῶναι λοιμῶν πολιτας, τί, τάναντία νομοθετῶν, παρακρούεις τὴν εἰμαρμένην; Μᾶλλον δὲ πῶς ὑπερήρας τὴν μοῖραν, τρέπαιον ὥσπερ κατ' αὐτῆς ἀράμενος; Εἰ δὲ καὶ τῆς Κλωθοῦς ἐπὶ τῇ κόρῃ τὸ νῆμα πέρας εἰλήχει, πόθεν ἐξ ὑπαρχῆς μετὰ θάνατον ἀναδησάμενος τῷ μίτῳ τὸν ἄτρακτον, ζωοποιὸς αὐτῆ παραπέφηνας; Ἄλλ' ἴσως μοῖραι καὶ σεαυτὸν ἐπὶ ταῦτ' ἤγον.

ejus novo colum induere filo, illique esse vitæ redeuntis auctor potuisti? Sed te fortassis eadem Parcæ ad hæc agenda ducebant.

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΓ'.

Ὅτι πω φήσεις κατ' ἀξίαν, πολλοῦ γε δεῖ, ὅς πρό τῆς ἐς τοῦτο τὸ σῶμα παρόδου τῶν ἐν θαλάττῃ καὶ κύμασι διατριβόντων γεγενῆσθαι σεαυτὸν λέγεις. Ἄλλ' ἐξ ἀνάγκης, ὡς εἰκὸς, καὶ τοῦτο. Οὐκ οὐκ θαυμάσιος, οὔτε τῆς πρώτης γενέσεως καὶ τροφῆς, οὔτε τῆς ἐγκυκλίου παιδείας, οὔτε τῆς ἐν ἀκμῇ σὺφρονος ἀγωγῆς, οὐκ ἀσκήσεως τῆς ἐν φιλοσοφίᾳ (22). Ἦν δ' ἄρα τις μοιρῶν ἀνάγκη καὶ ἐς Βαβυλωνίους ἐλαύνουσα· ὠθοῦμενος δ' ὥσπερ καὶ τῶν Ἰνδῶν ὠμίλεις σοφοίς, καὶ ἐπὶ τοῖς Ἀλυπτίων δὲ Γυμνοῦς οὐχ ἡ προαίρεσις, καὶ οὐδ' ἡ φιλοσοφίας πόθος, μοῖρα δὲ ἦγεν, ἀγχοῦσα καὶ ἐπὶ τὰ Γάδειρα, καὶ τὰς Ἡρακλείους στήλας, ἐφῶν τε καὶ ἐσπέριον Ὀκεανὸν ἀλάσθαι· καὶ αὐταῖς ἀτράκτοις ἐς μάτην ἐξεβιάζετο περιστρέφεσθαι. Εἰ δὲ δὴ μετεληφέναι τι σοφίας αὐτὸν ἐκ τούτων εἴποι τις, μοῖρα καὶ τούτων αἰτία, καὶ οὐκέτ' ἂν ἐν φιλομαθέσιν ὁ ἀνὴρ καταλεχθεῖν, οὐδ' ἂν εὐλόγως θαυμασθεῖν, τῆς οὐ κατὰ γνώμην, ἀλλὰ κατὰ ἀνάγκην αὐτῷ πορισθείσης φιλοσοφίας. Ἐν ἴσῳ δ' ἂν συγκρινόμενος εἴη κατ' αὐτὸν Πυθαγόρας αὐτοῦ· καὶ τι τερατώδες καὶ ἀπερίμμητον ἀνδράποδον·

D

(21) Πάντα. Morell. in margine habet πάντως.

(22) Ἀσκήσεως τῆς ἐν φιλοσοφίᾳ. Maxime respici puto ad exercitium perpetuæ abstinentiæ, et ἐχεμυθίας Pythagoricæ, de quibus vide loca in margine citata.

Σωκράτης δ' αὐτὸς φιλοσοφίας ὑπεραποθνήσκων καὶ οἱ τοῦτον θανάτου ἄξιον γραφάμενοι· Διογένης τε καὶ τὰ Ἀθηναίων μεράκια. Καὶ ἀπλῶς εἰπεῖν ὁ σοφώτατος οὐκ ἂν διαφέροι τοῦ ἀφρονεστάτου, καὶ ὁ ἀδικύτατος τοῦ δικαιοτάτου, ὃ τε ἀκόλαστος τοῦ σωφρονεστάτου, καὶ ὁ δειλότατος τοῦ ἀνδρειστάτου, εἰμαρμένης καὶ μοιρῶν παιγνίων τούτων ἀπάντων ἀναδεδειγμένον.

Uique paucis absolvam, sapientissimus et iustissimus maximeque justus, lascivus maxime et continentissimus, timidissimus et fortissimus distabunt, si eos omnes necessitatis et fati merum constet esse ludibrium.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΖ'.

Ἄλλὰ γὰρ πρὸς ταῦτα ὁ κήρυξ τῆς ἀληθείας βοήσεται, λέγων· Ὁ ἄνθρωποι, θνητὸν καὶ ἐπίκαιρον γένος, ποὶ δὴ φέρεσθε, τὸν τῆς ἀκρασίας ἄκρατον ἐμπιόντες; λήξαστέ ποτε, καὶ διανήψατε τῆς μέθης, καὶ διανοίας ὀρθοῖς δμῆσαι τὸ σεμνὸν τῆς ἀληθείας ἐνοπρίσασθε πρόσωπον. Οὐ θέμις ἀλήθειαν πολεμεῖν ἑαυτῇ καὶ μάχεσθαι· οὐδὲ δυοῖν ἐναντιωτάτοι μίαν ὑφεστάναι καὶ τὴν αὐτὴν αἰτίαν. Τῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας τὰ πάντα κρατούσης, θεοῖς (23) νόμοις διατάσσεται τὸ πᾶν. Ἀνθρώπων τε ψυχῆς ὅρος αὐτοκράτορά τε καὶ κριτὴν, ἡγεμόνα τε καὶ κύριον αὐτὸν ἑαυτοῦ καθίστησι· φυσικοῖς νόμοις καὶ φιλοσόφων δόγμασιν ἐκδιδάσκων, ὡς ἄρα τῶν ὄντων τὰ μὲν ἔστιν ἐφ' ἡμῖν, τὰ δὲ οὐκ ἐφ' ἡμῖν. Καὶ ἐφ' ἡμῖν μὲν ὅσα γένοιτ' ἂν κατὰ προαίρεσίν τε καὶ πράξιν (24), ἃ καὶ φύσει ἐλεύθερα (25), ἀκώλυτα, ἀπαρεμπόδιστα τυγχάνει· τὰ δὲ οὐκ ἐφ' ἡμῖν ἀσθενῆ, δοῦλα, κωλυτὰ, ἀλλότρια, ἃ καὶ περὶ τὸ σῶμα, καὶ τὰ ἐκτός, ἀψυχὰ τε ἔντα καὶ ἄλογα, καὶ πάντῃ τῆς ἰδέας τοῦ λογικοῦ ζώου φύσεως ἀλλοτρίαν τὴν ὑπόστασιν ἔχει. Τῶν δ' ἐφ' ἡμῖν τὴν ἐπιθάτερα ὀρμὴν ἀρετῆς τε καὶ κακίας ἕκαστος ἐν αὐτῇ κέχτηται προαιρέσει. Καὶ τὸ μὲν τῶν ὀλκων δεσπόζον τε καὶ ἡγεμονοῦν εὐθὲως περφαίνει (26), κατὰ φύσιν περιπορευόμενον· τῷ δ' αἰεὶ συνέπεται δίκη, τῶν ἀπολειπομένων τοῦ θείου νόμου τιμωρός· τῶν δ' ἐπὶ τὰς πράξεις ὀρμῶν οὐ μοίρας, οὐδὲ εἰμαρμένης, οὐδ' ἀνάγκης αἰτία (27)· αἰτία ἐλομένου· Θεὸς ἀναίτιος. et rector omnium recta ratione singula transigit, per universam commeans naturam. Hunc assidue sequitur Nemesis, eorum qui a divina lege discesserint vindex. Ad agendum autem quod feramur, non in Parcis fatove et necessitate est culpa, sed culpa est in eligente; Deus omni culpa vacat.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΗ'.

Εἰ δὴ θρασυνοῖτό τις, τῶν ἐφ' ἡμῖν ἄρτι πολεμῶν, μὴ παρακαλυπτέσθω. Οὗτος ἀθεότητα ἀναφανδὸν ἐξαγορευέτω, μὴ πρῖνοιαν, μὴ Θεὸν, μηδέ τι ἄλλο,

(23) Αἰτίαν. Τῆς τ. Θεοῦ προν. τ. π. κρατούσης, θεοῖς etc. Ita distinguendum putavimus. Nam in editis erat αἰτίαν, τῆς τ. θ. προν. τ. π. κρατούσης. Θεοῖς etc.

(24) Κατὰ προαίρεσίν τε καὶ πράξιν. Prior editio ut et ms. Reg. καὶ πράξιν hic habent. Et ita interpretis in suo codice repererat, vertens quæ ex electione actuque proveniunt. At de emendatione nostra (qua ὄρεξις in locum πράξεως substituitur) nemo dubitabit, qui Epictetum ejusque commentatorem Simpliciū vel α' limine inspexit. HOLSTEN.

Sed ego qui utrumque inspexi, de emendatione tamen Holsteniana dubito. Præterquam enim quod προαίρεσις et πράξις longe aptius sibi mutuo respondeant, ipse Epictetus ἐφ' ἡμῖν esse ait ἐν λόγῳ

A existimationem consequetur ob sapientiam, quam non electione sua, sed necessitate ductus sibi comparavit. Eademque, juxta eum si comparatio instituat, ratio erit ipsius Pythagoræ, et mancipii alicujus præstigiis dediti, et nullius pretii: ipsiusque Socratis mortem pro philosophia appetentis et eorum qui eum capitali supplicio afficiendum decreverunt: Diogenis item et Atticorum adolescentulostolidissimus mortalium nihil different, nihil instolidissimus, timidissimus et fortissimus distabunt.

CAPUT XLVII.

Sed enim contra hæc præco veritatis inclamabit dicens: Heus homines, mortale et exigui temporis B genus, quo ferimini incontinentiæ mero ebrii? desinite demum, e crapula expergiscimini, rectisque mentis oculis augustam veritatis intuemini faciem. Fas enim non est sibi ipsi repugnare veritatem, ac a se dissentire. Neque duobus inter se maxime contrariis unam eademque causam subesse. Divinæ Providentiæ omnia continentis legibus divinis universum hoc regitur. Definita autem animæ humanæ potentia, principem eum ac judicem, rectorem et dominum sui ipsius constituit: juxta naturæ leges et philosophorum placita eum docens, rerum alias esse in potestate nostra, alias vero non esse. 545 Et in nostra quidem potestate esse posita omnia quæ ab electione nostra et operatione pendunt, cum quibus et ita a natura comparatum est, ut libera sint, nec prohiberi a quopiam vel impediri queant. Quæ vero in potestate nostra non sunt, ea infirma sunt, obnoxia servituti, nihilque ad nos attinent, ad corpus pertinentia et res externas, animo et ratione destituta, atque omnino diversam a natura animalis ratione præditi naturam habentia. In eis vero quæ sunt in potestate nostra, ad alterutram partem propensionem, vel cum virtute, vel cum vitio conjunctam, in electione sua unusquisque positam habet. Porro autem Dominus per universam commeans naturam. Hunc assidue sequitur Nemesis, eorum qui a divina lege discesserint vindex. Ad agendum autem quod feramur, non in Parcis fatove et necessitate est culpa, sed culpa est in eligente; Deus omni culpa vacat.

CAPUT XLVIII.

Quod si igitur aliquis nimium audacter se gerat, in potestate nostra quæ sunt impugnans, eum latere non patiamur ulterius. Ino impietatem talis

ὄσα ἡμέτερα ἜΡΓΑ. Igitur πράξιν fide omnium codicum hic retinere non dubito.

(25) Ἄ καὶ φύσει ἐλεύθερα. Hæc itidem ex Epicteti deprompta Enchiridio sunt, quod vide c. 2.

(26) Περφαίνει. Ita ex conjectura restituebam pro παραινέει quod in editis erat omnibus. Et certe veram lectionem invenerat etiam in suis Acciolus; ita enim vertebat: Deus porro Dominus rerum omnium princepsque, recta ratione singula transigit. Quod et nos retinimus. Tὸ ἐνθὲως opponitur cæcis fatalis necessitatis motibus.

(27) Αἰτία. Vocem quæ librariorum vitio exciderat, oscitanter hæc describentium, atque voce bis repetita turbatorum, restitui, non in gratiis, ut confido, Musarum.

aperte profiteatur, non providentiam, non Deum, non aliud quidpiam præter fatum et necessitatem agnoscens. Imo et quæ hanc doctrinam consequuntur sine involucrio insuper proloquatur: non dari sapientem, non stultum, non æquum, non iniuum, non virtuti deditum, non pravum, non magum, non divinam indolem in humanis dari: neque vero philosophiam esse, neque disciplinam, neque artem omnino ullam vel scientiam. Nemo alterum [proinde] ingenio sive bonum vocet sive malum, sed confuse omnia, quasi vertigine, agi necessitate et Parcarum fuis. Impium igitur atque profanum istum in piorem et sapientum censum referamus? Si tamen, cætera dissimulans, Providentiam statuere et deus, eis vero superius admittere præ se ferat fatum, merito quis velut præconis voce exclamet: Pugnancia et contraria maxime, eaque impia, admittere deprehensus iste, ad insaniam pœnas subeundas condemnetur. Atque ista huc usque quidem. Si autem post hæc etiam in philosophorum scholis locum facere viro dignati quipiam fuerint, eis dicendum, fore ut, ubi eum a labe aliunde aspersa purgaverint, itemque a machina, quæ ex ista scriptione in eum impellitur, immunem præstiterint; omnis, quæ ex hac scriptione ipsi conlari possit invidia, e medio tollatur. Si veritatis autem metas excellentiam ei tribuere quis velit, ille imprudens magi omnino ei criminationem impinget. Itaque ejus generis libri, sophistica arte concinnati, apud prudentiores opprobrio et gravissimæ inculpationi ejus inservituri potius mihi videntur.

(28) *Μὴ θεῖον ἐν ἀνθρ. γίνεσθαι φύσει.* Miror hanc lectionem, verissimam sane, et sine qua nulla hujus loci integritas, neque a Morello neque ab Holstenio receptam in textu fuisse. Plane enim inepta sunt quæ illi in textu servarunt, *μη γόητα*, *θεῖον ἀνθρώπου γίνεσθαι φύσει*.

(29) *Μὴ τις ἄλλορ.* Editi *μη τιν' ἄλλον*, quod mendosum esse tota oratio suadebat.

(30) *Τῆς ἐξωθεν λύμης.* Puto intelligi labem, ab ipso Philostrato, parum prudente encomiasta, ineptis laudibus Apollonio aspersam. Quem verissi-

μὴ γόητα, μη ἀφρονα, μη δίκαιον, μη ἀδικον, μη ἐνάρετον, μη φαῦλον, μη γόητα, μη θεῖον ἐν ἀνθρώπων γίνεσθαι φύσει (28), μη φιλοσοφίαν εἶναι, μη παιδείαν, μη δ' ὅλως τέχνην τινὰ, μη δ' ἐπιστήμην· μη τις ἄλλον (29) τὴν φύσιν ἀγαθὸν, ἢ πονηρὸν ἀποκαλοῖτο, πάντα δὲ συλλήβδην ἀνάγκη καὶ μοιρῶν ἀτρέκτοις περιδινεῖσθαι. Ἄθεος δὲ τα καὶ δυσσεβῆς οὗτος ἐν εὐσεβῶν καὶ φιλοσόφων ἀπογεγράφθω κριτηρίῳ; Εἰ δ', ἐπικαλυπτόμενος ἔτετρα, δοξάζειν ἐπεχειρεῖ πρόνοιαν καὶ θεοῦ, μοῖραν δ' ἐπὶ τούτοις, καὶ εἰμαρμένην, τις ἀνακηρύττει· Μαχομένοις καὶ ἐναντιοῖς παριστάμενος δόγμασιν, ἐναγέσει, δίκην ἀνοίας παρασχὼν, καταγεγράφθω. Ταῦτι μὲν οὖν ταύτη. Εἰ δ' ἐπὶ τούτοις ἐν φιλοσόφων διατριβαῖς ἀξιοῖεν εἶτι καταλέγειν τινὲς τὸν ἀνδρα, λέξεται, ὡς ἀν, εἰ ἀποκαθῆραι· ἐαυτὸν τῆς ἐξωθεν λύμης (30), καὶ τῆς ἀπὸ τῆσδε τῆς γραφῆς ἐπειτακυκλουμένης (31) αὐτῷ σκευῆς, φθόνος πᾶς αὐτῆς ἐκποδῶν ἀν εἶη. Ὅρους δ' εἰ ἀληθείας προῖων τις (32), ὑπὲρ φιλοσόφους ἐκθειάζειν αὐτὸν πειρώτο, λάθοι ἀν αὐτῷ γόητος ἀτεχνῶς διαβολὴν ἐπεντρίθων. Ὡς ταῦτι τὰ συγγράμματα, σοφιστικῶς (33) ἀναπεπλασμένα, πλέον ἐλέγχου (34) καὶ δεινῆς τάνδρως διαβολῆς παρὰ τοῖς κῶν ἔχουσιν ἔμοιγε δοκεῖ περιέχειν.

egressus, divinam magis, quam philosophi quæ sit, prudentiores opprobrio et gravissimæ inculpationi

cum sensum esse patebit conferenti cum istis quæ supra Eusebius habebat, capite 5 toto.

(31) *Ἐπειτακυκλουμένης.* Vide de hac voce notata ad *Vitam Apollonii*, lib. xi, c. 10.

(32) *Ὅρους δ' εἰ ἀλ. προῖων*, etc. Plane gemina supra legimus in hoc libro, c. 5.

(33) *Σοφιστικῶς.* Ita pro σοφιστικούς, quod in editis erat, legendum esse vel cæcus judicet.

(34) *Πλέον ἐλ.* Editi οὐ πλέον ἐλ. Negativæ particulae aperte hic sensus reclamant, quam eliminandam propterea duximus.

ORIGENIS APOLOGIÆ

LIBER UNUS.

Vide inter Origenis Opera, hujusce Patrologiæ Græco-Latinæ tom. XVII.

EUSEBII PAMPHILI

CÆSARIENSIS EPISCOPI

OPERUM OMNIUM PARS TERTIA

EXEGETICA

DE CURIS BIBLICIS EUSEBII.

(Angelo Mai, *Bibliotheca nova Patrum*, t. IV, p. 66. Romæ 1847, in-4.)

Dum Eusebii reliquis sedulo colligendis curam impenderem, fieri non poterat quin ad codicem quoque illum insignem respicerem olim in Gallia Claromontanum, nunc Vaticanum, prophetas omnes, cum Pamphili Eusebiique recensione, continentem; de quo olim Curterius in præfatione ad Procopium in Esaiam, et deinde peritius Montfauconius in *Græca palæographia*, p. 224 seqq., locutus est. Is codex, nescio quo rerum eventu, anno 1785 Romam delatus, palatii apostolici impensa, scutatis nummis trecentis emptus fuit, et bibliothecæ Vaticanæ addictus, bibliothecario card. Zelada, præfecto Josepho Regio, ut in authentica venditionis syngrapha legitur. Quanta sit codicis calligraphia et antiquitas, judicabunt eruditi ex specimine fidelissimo, quod ligno excusum hic apponimus. Nam fol. 84 ante Esaiam Græce, ut in nostro cuso specimine scribuntur ea, quæ Latine sic habent: *Desumptus fuit Esaias ab exemplari Patris Apollinarii cænobiarchæ, cui hæc erant subjuncta: desumptus fuit Esaias ex editionibus hexaplaribus. Collatus est autem etiam cum altero hexaplati codice hanc adnotationem habente: emendatæ fuerunt diligenter cunctæ editiones; etenim collatæ fuere cum Esaiâ tetraplati, nec non cum hexaplati. Tum etiam ab initio usque ad visionem Tyri, accuratius adhuc emendatus fuit. Copiam enim habuimus, usque ad finem visionis Tyri, tomorum in Esaiam exegeticorum Origenis: seduloque animadvertentes, quo sensu ille singulas dictiones pro viribus explicavisset, omnem ambiguitatem secundum illius mentem correximus. Præterea comparatione instituta cum Septuaginta virorum editione, et cum adnotatis ab Eusebio ad Esaiam, in dissonantibus locis sensum rimati sumus, atque ad illius normam emendationem curavimus. Tum fol. 280 b ante Ezechielem legitur Græce, ut pariter in nostro specimine, quod Latine sic interpretatur. *Desumptus fuit (Ezechiel) ab exemplari Patris Apollinarii cænobiarchæ, in quo hæc erant subjuncta: desumptus fuit ex editionibus hexaplaribus, emendatusque ad ejusdem Origenis tetrapla, quæ manu ipsius emendata fuerant et scholiis prædita. Unde ego Eusebius scholia addidi. Pamphilus et Eusebius emendaverunt.**

Vides codicem ædepol præstantissimum. Vides Eusebii erga divinos libros merita, et quam recte de eo Hieronymus *De vir. ill.* cap. 81 dixerit: *Eusebius Cæsareæ Palæstinæ episcopus in Scripturis divinis studiosissimus, et bibliothecæ divinæ, cum Pamphilo martyre, diligentissimus pervestigator.* Revera Constantinus ipse imperator (*Vit. lib. IV, 36, 37*) Eusebio munus imposuit præstantissima SS. Bibliorum exemplaria quinquaginta conficiendi, quæ diversis Ecclesiis distributa fuerunt. Jam si codicis pleniorum notitiam optas, eam breviter sic trademus. Fol. 1-5, *Vitæ* breves prophetarum auctore nominatim Eusebio, quas Curterius edidit. Fol. 5-11, *Obitus et sepulturæ* prophetarum, sine auctoris nomine, de quibus postea dicemus. Fol. 12-83, *Prophetæ* minores duodecim. Fol. 84. Illa inscriptio ante Esaiam quæ in nostro specimine prima est. Præcedit illic notitia de Esaiâ, ejusque parentis Amosi nomine, et tempore vati-

cinii. Fol. 85-166, Esaias. Fol. 168-280, Hieremias, Baruch, Threni. Fol. 280 b est inscriptio secunda nostri speciminis, pertiuiens ad Ezechielem. Fol. 281-576. Ezechiel. Fol. 577-412, id est usque ad finem codicis, Danihel, in quo hymnus prophete trium puerorum scribitur f. 590; et initio, id est fol. 581, historia Susannæ. Textus omnium prophetarum integerrimus est. Juxta tam venerabilem antiquitate criticis, que regulis textum, exstant in margine antiquis æque litterulis scriptæ lectiones variæ hexaplares LXX Virorum, Aquilæ, Symmachi, Theodotionis, et aliorum aliquot, puta Origenis. Hæc scholia, modo rare-scunt, modo nulla sunt, modo adeo frequentia et copiosa, ut alicujus quandoque interpretis latam sectionem habeamus. Horum nos scholorum alio tempore specimen cusum exhibebimus. Præter vero hæc sane pretiosa, alia passim margines obruunt scholia recentiora, quorum nunc nullam, atque haud scio an ne postea quidem, rationem habebimus: sicuti ne brevium quidem recentiorum vitis additionem in spatiis vacuis rudi manu obtrusarum.

Ergo ad Eusebium quæ pertinent, de quo nunc agimus, tria in codice sunt: 1. Sacri textus facta ab eo cum Pamphilo emendatio, 2. Scholorum adjectio, 3. Prophetarum vitæ. Et tertium quidem Curterius satis, ut supra diximus, curavit, vitis illis prophetarum brevibus editis. Primum ac secundum a me, ut spero, quantum opus erit, præstabitur, cum hunc textum in meis biblicis lucubrationibus, vel integrum vel accurate collatum, exscribam; scholia autem, vel potius hexaplares lectiones, quatenus saltem incognitæ adhuc fuerint, non præmittam. Nam Montfauconius (*Hexapl.* t. II, p. 87) quadridui tantum spatii concessum sibi codicis usum fuisse dolens ait. (Sed tamen Esaiam Curterius antea contulerat.) Itaque festinanter trepideque ob angustias temporis non nisi ex tribus majoribus prophetis, omisso Daniele et reliquis, lectionem hexaplarium varietatem excerpsit. Interim nos uno oblato folio, rem philologis philocalisque pergratam facere scimus.

Jam vero quia dixi, ante Esaiam in codice prologum quemdam esse, is ita se habet: Ὅρασις ἦν ἰδεν Ἡσαΐας υἱὸς Ἀμώς. Οἰηθεῖη μὲν ἂν τις τὸν Ἀμώς τοῦτον, ἦτοι ὁμώνυμον εἶναι τοῦ ἐν τοῖς δώδεκα, ἢ τὸν αὐτὸν ἐκεῖνον· χρηρὲ δὲ εἰδέναι, ὅτι: ὁ μὲν πατὴρ Ἡσαίου, παρ' ἡμῖν τελευταῖον σῖγμα ἔχει, τὸ παρ' Ἑβραίοις καλούμενον σὲν, ὅπερ οἶονεὶ δασύ ἐστι σῖγμα· ὁ δὲ ἐν τοῖς δώδεκα, λήγει εἰς τελευταῖον στοιχεῖον τὸ καλούμενον σαδῆ, ὅπερ οἶονεὶ ψιλούμενόν ἐστι σῖγμα (a)· ἔχουσι δὲ Ἑβραῖοι καὶ τρίτον, παρὰ τὰ δύο ταῦτα, σῖγμα τὸ καλούμενον σαμχάθ, ὅπερ ἴσον δύναται τῷ εἰπεῖν σῖγμα. — Ἡρξάτο μὲν ἐν βασιλείᾳ Ὀζίου προφητεύειν ὁ Ἡσαΐας, καὶ παρατελεῖται μέχρι Ἐζεκίου· τὰ δὲ τούτων ἔτη ἀπὸ τῆς τετάρτης τῶν Βασιλείων ἔστι ταῦτα· Ὀζίας ὁ καὶ Ἀζαρίας (b) ἔτη πενήτηκοντα δύο μετὰ τοῦτον Ἰωάθαμ ἔτη δεκαεξ· μετ' αὐτὸν Ἀχάζ ἔτη δεκαεξ· μετ' αὐτὸν Ἐζεκίας ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἔτη εἰκοσιεννέα· ἐπειδὴ φέρεται προφητεία Ἡσαίου ἐν τεσσαρεσκαίδεκάτῳ ἔτει Ἐζεκίου εἰρημένῃ, χωρὶς τῶν γε Ὀζίου χρόνων ἀδῆλων ὄντων, καὶ τῶν μετὰ τὸ τεσσαρεσκαίδεκάτον Ἐζεκίου, τὰ μετὰ τούτων τῆς προφητείας ἔτη γίνεται τεσσαρακονταεξ· ἐν τούτοις δὲ καὶ ἡ τοῦ Ὡστὲ γεγένηται προφητεία.

Visio quam vidit Esaias filius Amos. Existimabit fortasse aliquis, hunc Amos vel homonymum esse illi quæ est ex duodecim numero, vel imo eundem hominem. Sciendum vero est, Esaiæ patris nomen desinere in illud sigma, quod Hebræi appellant sin, quodque est veluti asperum sigma. Illum autem qui est ex numero duodecim, habere postremum elementum quod sade dicitur, quodque instar lenis sigmatis est. Habent Hebræi, præter hæc duo, tertium quoque sigma, dictum samchath, quod idem est ac si dicas sigma. — Regnante Ozia cæpit prophetare Esaias, pervenitque usque ad Ezechiam. Jam horum anni in quarto Regnorum libro hi sunt. Ozias, qui et Azarias, annis quinquaginta duobus. Post hunc Joatham annis sexdecim. Deinde Achaz annis item sexdecim. Postea Ezechias filius ejus annis viginti novem. Quoniam igitur Esaiæ prophetia fieri adhuc dicitur anno quartodecimo Ezechiae, omissa etiam Ozia parte illa annorum quæ incognita est, et illis quoque Ezechiae annis qui post quartum decimum fuere, prophetiæ hoc intermedio tempore factæ sunt anni quadraginta sex. Intra hoc autem spatium Osee quoque exstitit prophetia.

Adhuc unum de hoc codice adnotandum superest. Post Eusebianas prophetarum Vitas, quas supra memoravimus, sequuntur aliæ eorundem ampliores, ut item diximus, eadem manu vetere, iisdemque

¹ II Paral. xxvi seq.

(a) Vel legit hunc Græcum textum Hieronymus, vel certe cum eo consentit, *Comment. in Esaiam* sub initio: *Amos pater Esaiæ, non ut plerique autumant, tertius duodecim prophetarum est, sed alius; diversisque apud Hebræos scribuntur litteris. Iste primam et extremam litteram habet ΑΛΕΡΗ et ΣΑΔΕ; ille ΔΙΝ et ΣΑΜΕΧ.*

(b) Cod. prima manu, Ζαχαρίας, mox ibi emendatum Ἀζαρίας. Reapse S. Hieronymus loc. cit.: *Ozia ipse est qui et Azarias, duplici nomine.*

litterarum formis, cum titulo : Ὀνόματα προφητῶν, καὶ πόθεν εἰσὶ, καὶ τοῦ ἀπέθανον, καὶ πῶς καὶ ποῦ καίνται. *Nomina prophetarum, et ipsorum patriæ, et ubinam mortui, et quomodo et quo loco sepulti fuerint.* Mirum porro est quod neque Curterius neque Montfauconius ullam hujus scripti mentionem fecerint (diversa enim sunt lemmata illa quæ manu recentiore scripta Montfauconius neglecta a Curterio dicit). Cæteroque legenti mihi haud ægre innotuit, has esse illas prophetarum Vitas, quarum cinnus quidam peractus fuit in libris editis; tum videlicet Epiphanii in editione Petaviana Gr. Lat. t. II, tum in *Chronico paschali* ed. Paris., p. 146 seqq.: quanquam Græcus textus et in *Chronico* valde est mendosus, et in Epiphanio non parum variat. Denique hæ Vitæ sub Dorothei Tyrii nomine exstant in Lugdunensi *Patrum Bibliotheca*, t. III, p. 422, Latine tantummodo. Cæteroque frustra propemodum ait Cavæus Græcum Dorothei textum esse ineditum, quandoquidem in *paschali Chronico* pene totus legitur. Nunc propter codicis Vaticanæ antiquitatem ac bonitatem, haud scio an scripti hujus nova editio meliorque aliquando molienda sit. Exemplo gustique sit narratio miraculorum Elisæi, quæ deest in *Chronico* p. 161, ubi brevis ejusdem Vita legitur, prout in codice nostro est, sed reliqua non item, quæ sunt in codice fol. 10, 11, sic: Τὰ δὲ σημεῖα ἃ ἐποίησεν, εἰσὶ ταῦτα. Ἐπάταξε καὶ αὐτὸς τὸν Ἰορδάνην τῇ μηνι τῇ Ἡλιοῦ, καὶ διηρέθη τὸ ὕδωρ, καὶ διέβη καὶ αὐτὸς ξηρῶ τῷ ποδί. Τὰ ὕδατα ἐν Ἰεριχώ πονηρὰ ἦν καὶ ἀγῶνα· καὶ ἀκούσας παρὰ τῶν τῆς πόλεως, ἐπεκαλέσατο τὸν Θεόν, καὶ εἶπεν· « Ἰαμαὶ τὰ ὕδατα ταῦτα, καὶ οὐκ ἔσται ἔτι ἐκεῖθεν θάνατος καὶ ἀτεκνουμένη » καὶ λάθησαν τὰ ὕδατα ἕως τῆς ἡμέρας ταύτης. Παίδων ἀτακτούντων κατ' αὐτοῦ κατηράσατο ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐξελοῦσαι δύο ἄρκτοι ἐνέβησαν ἐξ αὐτῶν μβ'. Γυιη προφήτου τελευτήσαντος ὄχλουμένη παρὰ δανειστῶν, καὶ μὴ ἔχουσα ἀποδοῦναι, προσῆλθε τῷ Ἐλισαίῳ, καὶ ἐνετείλατο αὐτῇ συναγαγεῖν ἀγγία καινὰ ὅσα δύναται, καὶ τὸ ἔχον ὀλιγοστὸν ἔλαιον ἐκκενοῦν εἰς αὐτὰ ἕως ἀποσχῆ τὰ ἀγγία, καὶ τοῦτο ποιήσασα ἐπλήρωσε τὰ ἀγγία, καὶ ἀποδέδωκε τοῖς δανεισταῖς, καὶ τὸ περισσεῦον ἔσχεν εἰς διατροφήν τῶν παιδῶν. Εἰς Σουμᾶν ἀπελθὼν ἔμεινε παρὰ τινα γυναίκα, καὶ μὴ ποιῶσαν αὐτὴν παιδίον, ἐπιθυμοῦσαν δὲ σκεῖν, εὐξάμενος πεποίηκε συλλαβεῖν καὶ τεκεῖν· εἶτα ἀποθανόντα τὸν παῖδα, εὐξάμενος πάλιν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν. Εἰς Γάλαλα ἐλθὼν κατήχη παρὰ τοῖς υἱοῖς τῶν προφητῶν, καὶ ἐψευθέτως προσφαγίου, καὶ θανατικῆς βοτάνης συνεψευθείσης τῷ προσφαγίῳ, καὶ παρ' ὀλίγον κινδυνεύοντων πάντων, πεποίηκεν ἀβλαβῆς καὶ ἡδὺ τὸ βρῶμα. Τῶν υἱῶν τῶν προφητῶν κοπτόντων ξύλα παρὰ τὸν Ἰορδάνην, ἐξέπεσε τὸ δρέπανον καὶ κατεποντίσθη· ὁ δὲ Ἐλισαῖος εὐχόμενος πεποίηκεν ἐπιπολάσαι τὸ δρέπανον. Ναμᾶν ὁ Σύρος δι' αὐτοῦ ἐκαθαρίσθη ἂ ἀπὸ τῆς λέπρας. Τὸν παῖδα αὐτοῦ Ἐλισαῖος λεγόμενον Γιεζελ, ἀπελθόντα κρυφᾶ παρὰ γνῶμην αὐτοῦ πρὸς Ναμᾶν καὶ αἰτήσαντα ἀργύριον, ὕστερον ἐλθόντα καὶ ἀρνούμενον ἤλεγξε καὶ κατηράσατο αὐτὸν, καὶ γέγονε λεπρός· βασιλεὺς Συρίας πολεμοῦντος τὸν Ἰσραὴλ, ἠσφαλίετο τὸν βασιλέα Ἰσραὴλ ἀπαγγέλλων αὐτῷ τὰς σκέψεις τοῦ ἐχθροῦ· τοῦτο μαθὼν ὁ βασιλεὺς Συρίας πέμπει δύναμιν ἀγαγεῖν τὸν προφήτην· ὁ δὲ εὐξάμενος πεποίηκεν αὐτοὺς παταχθῆναι ἀορασίῃ, καὶ ἀπήγαγεν εἰς Σαμάρειαν παρὰ τοὺς ἐχθροὺς, ἀβλαβεῖς τε αὐτοῦς φυλάξας διέσωσε καὶ ἔθρεψε· τοῦτο μαθὼν ὁ βασιλεὺς Συρίας ἐπαύσατο τοῦ πολεμεῖν. Μετὰ θάνατον Ἐλισαίου ἀποθανόντων τις καὶ θαπτόμενος ἐβρίφη ἐπὶ τὰ ὄσθα αὐτοῦ, καὶ μόνον ὡς ἤφατο τῶν ὀστέων τοῦ Ἐλισαίου, ὁ νεκρὸς εὐθύς ἀνέζησεν.

² Cod., ἐκαθερίσθη.

Η ΣΑΪΑΣ ΤΡΟΦΗΤΗΣ

Μετεληφθη ἡ σαϊας ἀπὸ ἀντιγράφου
 τοῦ ἀββατοπολινάριου τοῦ κοινοβιάρχου
 ἐν ὧ καὶ ὑπέτακτο ταῦτα
 Μετεληφθη ἡ σαϊας ἐκ τῶν κατὰ τὰς ἐκδο
 εἰς ἐξ ἄλλων ἀντεβλήθη ἡ ἐκαστὴ πρὸς
 ἕτερον ἐξ ἄλλων ἔχον τὴν παρασημί
 σαι ἐν ταύτῃ τῇ διαφωσῶν τὰ διακρίβωστα
 σαϊαῖ ἐκ δόσε ἐκ ἀντεβλήθη ἡ σαϊας γὰρ πρὸς
 τὰ πλάου ἡ σαϊαῖ ἐκαστὴ καὶ πρὸς ἐξ ἄλλου
 πρὸς τοῦ τοῖς καὶ τὰ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ἐσωστοῦ
 ὄραμα τοῦ τυροῦ ἀκρίβωστερον ἀπρῶτον
 εὐπορησάντες γὰρ τῶν μετὰ χριστελοῦστοῦ
 ὄραμα τοῦ τυροῦ τοῦ μετὰ ζηγητικῶν
 εἰς τὸν ἡ σαϊαν ὡριγένου ἐκαστὴ ἀκρίβω
 ἐπισημῶν ἀντεβλήθη ἡ νομῶν καὶ ἡ ζηγη
 σατο ἐκαστὴ τὴν λέξιν καὶ ὡς οἶον τῆς
 καὶ τὰ ἀναμφίβολον κατὰ τὴν ἐκείνου
 ἐννοίαν ἀπρῶτον ἀπρὸς τοῦ τοῖς
 ἐκρίθη ἡ τῶν ἐβδουμήκοντα ἐκαστὴ
 καὶ πρὸς ταῦτα ὡς ἐβδουμήκοντα ἐκαστὴ
 εἰρημῶν ἀντεβλήθη ἡ σαϊαν ὡς ἐβδουμήκοντα
 τῆς ἐσωστῆς ἐννοίαν ζηγησάντες καὶ
 πρὸς αὐτὴν ἀπρῶτον ἐβδουμήκοντα.

ΙΕΖΕΚΙΗΛ

Μετεληφθη ἡ ἐξ ἀπὸ ἀντιγράφου τοῦ
 ἀββατοπολινάριου τοῦ κοινοβιάρχου ἐν
 ὧ καὶ ὑπέτακτο ταῦτα Μετεληφθη
 τῶν κατὰ τὰς ἐκαστὴ ἐξ ἄλλων καὶ
 διαφωσῶν ἡ τῶν ὡριγένου ἐκαστὴ
 τὰ πλάου ἡ ἀτῆ καὶ αὐτοῦ χειρὶ διαφω
 το καὶ ἐσχολιογράφου ὡς ἐβδουμήκοντα
 τὰς σχολιατὰς ἐκαστὴ ἀμφίβολον καὶ ἐβδου
 μέκοντα διαφωσάντο

DE NOMINIBUS HEBRAICIS.

Vide *Patrologiæ Latinæ* tom. XXIII, *Operum S. Hieronymi* tom. III, col. 121-190.

QUÆSTIONES EVANGELICÆ

(Angelo Mai, *Biblioth. nova Patrum*, IV, p. 217.)

EDITORIS MONITUM.

Cur Eusebius, rei Christianæ defensor acerrimus, opus hoc scribendum suscepit, causam facile est dirinare, quia multæ occurrunt reapse apud evangelistas varietates, quibus ethnici vel heretici abutebantur, ut divinorum librorum veritatem negarent. Hinc tot harmoniæ evangelicæ jam inde a Tatiani Syri temporibus usque ad nostra constructæ. Ipse Eusebius sub initiis quoque Historiæ suæ Ecclesiasticæ lib. I, 7, necessario demonstrandam putavit Evangeliorum inter se consensionem, quod et fecit, citato etiam Africani exemplo in litteris ad Aristidem de evangelistarum in narranda Christi genealogia consensu. Jam quale fuerit hoc Eusebii de Evangeliorum diaphonia seu discrepantia (concilianda) opus, docet authentico testimonio auctor in præfatiuncula ad Marinum. « Ambiguarum quæstionum ac solutionum, quæ circa divinorum Evangeliorum initia occurrunt, cum jam duos scripserim libros, venio nunc, mediis prætermissis ad extrema quæ semper apud omnes controversa fuerunt. » Priores autem duo libri scripti erant ad Stephanum; u. codex Vaticanus demonstrat, tertius ad Marinum. Ergo Eusebius quæstiones tantummodo circa initium et finem Evangeliorum obortas tractaverat, mediis cunctis omissis; quas deinde omnes operosissima lucubratione de consensu evangelistarum complexus est sanctus Augustinus, qui dicti operis libris II, III et IV, difficultates plurimas per totum evangelistarum contextum pro suo ingenii acumine enucleavit. Et quidem, quod jure miror (quodque spem quodammodo alit, superesse alicubi opus Eusebii fortasse integrum, cujus nonnisi compendium hic exhibemus), Latinus Latinius Opp. t. II, p. 116, sic ad Andream Masium scribebat: « Sirletus (cardinalis) scire te vult, in Sicilia inventos esse libros tres Eusebii Cæsariensis de Evangeliorum diaphonia, qui ut ipse sperat brevi in lucem edentur. » Tres ergo jam tum dicebantur hi Eusebii libri, ut apud nos postea in prologo ad Marinum apparuit. Nec vero quisquam codicem nostrum ex Sicilia allatum Romam putet; est enim is unus de Palatinis Heidelbergensibus, ut ejus inscriptio demonstrat, necnon Silburgii impressus Græcæ illius bibliothecæ catalogus, qui ante captam Heidelbergam translatosque illos Romam codices confectus fuit. Quod si Silburgius non tres dicit libros, sed duos, id brevi hallucinatione accidit, quia nempe duas tantum operis sectiones videbat in codice, ad Stephanum et ad Marinum, cujus postremæ præmium non legit.

Mihi in codice Vat. Palat. CXX pulcherrimo, sæculi ferme X, trium prædictorum librorum epitome comperta est, ut diserte inscribitur Ἐκλογὴ ἐν συντόμῳ, etc., prout ex codice in titulum libri mei ad verbum transtuli: in aliis vero Vaticanis catenarum codicibus partes etiam integri operis nactus sum, quas post epitomen recitabo. Nunc operis per se certissimi testes nihilominus veteres producere æquum est. 1. Namque Eusebius Demonstr. Evang. lib. VII, 3, ait: Τίνοι δὲ λόγῳ τὸν Ἰωσήφ γενεαλογοῦσιν οἱ ἱεροὶ εὐαγγελισταί, καίπερ μὴ ὄντος τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ἐξ ἁγίου Πνεύματος καὶ τῆς ἁγίας Παρθένου, ὅπως τε καὶ αὐτὴ ἡ τοῦ Κυρίου Μητὴρ ἀπὸ γένους καὶ σπέρματος ἀποδείκνυται εἶναι Δαβὶδ, ἐν τῷ πρώτῳ τῶν εἰς τὴν γενεαλογίαν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ζήτημάτων καὶ λύσεων διεληφότες, ἐπ' ἐκεῖνα τοὺς φιλομαθεῖς ἀποπέμπομεν. « Cur Josephi genus sacri evangelistæ describant, quamvis Servator noster ex ea natus non sit, sed de Spiritu sancto et sancta Virgine; quove modo ipsa Domini Mater de genere ac semine Davidis fuisse ostendatur; in primo quæstionum et solutionum de Servatoris nostri prosapia explicavimus. Illuc igitur rei studiosos amandamus. » Porro titulum hunc ζήτημάτων καὶ λύσεων, quæstionum et solutionum, genuinum esse Eusebianum, docet hic auctor, et codicis nostri Palatini inscriptio confirmat. Alii itaque auctores, v. gr. sanctus Hieronymus, ut mox dicemus, liberius locuti sunt, cum paulo aliter, ut fit, sensus tantummodo ratione habita, inscripserunt: quæ varietas in titulo quoque Chronicorum Eusebii jam diu observata fuit. 2. Sanctus ergo Hieronymus De script. illustr. cap. 81, ait: « Eusebius Cæsariensis edidit de Evangeliorum diaphonia. » 3. Rursus idem Hieronymus in Comm. ad Matth. I, 16: « Super hoc et Africanus temporum scriptor, et Eusebius Cæsariensis in libris Διαφωνίας Εὐαγγελίων plenius disputarunt. »

Porro Sophronius, Hieronymus interpres, Suidas, Honorius Augustodunensis, Trithemius, aliique, non nisi prædicta testimonia repetiverunt. 4. Ebediesus in librorum Syrorum catalogo, sic: « Eusebius Cæsariensis composuit librum solutionis contradictionum Evangelii. » Reapse in Vat. Syr. codice CIII, p. 302, excerpta aliquot ex illo opere sunt, cum titulo: « Eusebii Cæsariensis ex libro quæstionum in Evangelium. » 5. Nicephorus quoque Callistus Hist. 1, 11, opus hoc Eusebii satis innuit dicens: Περὶ τὴν δοκοῦσαν διαφορίαν οὐκ ὀλίγοι βιβλίου ὅλας ἐξέδωκαν « Circa apparentem dissonantiam non pauci libros integros ediderunt. » 6. Eusebii hoc opus de evangelistarum discrepantia permulti codices memorant, præsertim catenarum, cum alibi, tum etiam in bibliotheca Vaticana, ut legens comperi. Ecce enim et Combesius ex catena codicis Gallicani, Latinum a se redditum edidit in Bibl. concion. t. VIII, p. 15, latum fragmentum, quod Græce apud nos recurrit. Atque hæc librorum ad Stephanum testimonia sunt. 7. Libro autem ad Marinum testimonium dant Anastasius Sinaita in quæstionibus, 8, 148, 153, Macarius Chrysocephalus in Florilegio; chronographi Georgius Hamartolus, Joannes Siculus, et Cedrenus quos infra laudabimus. Item auctor scholiorum ad I Reg. cap. 11, cant. Annæ in Sixtina Gr. editione; tum catenæ, Possini quidem in Marcum p. 543-364, Corderii autem in Joannem p. 436-8. Sanctus Ambrosius, etsi Eusebium nominatim non appellat, ejus tamen opere latissime utitur in Commentario ad Lucam 1x. Utrum sanctus Augustinus, qui suo quodam peculiari modo ingenioque loquitur, ad Eusebium nostrum respexerit, non definitio; nam modo congruit, modo dissidet, quod tali in opere fieri necesse est. 9. Sanctus Hieronymus in Comm. ad Matth., sub initio et fine, ex Eusebianis quæstionibus haurit, et quidem ex illis ad Marinum abundanter in epistola 120, capp. 3, 4, 5, 6, 7, 9. Cæteroque Græcos præsertim biblicarum quæstionum auctores, quorum longus catalogus conteri potest, Eusebium præ oculis habuisse, quis dubitet?

ΕΚΛΟΓΗ ΕΝ ΣΥΝΤΟΜΩ

ΕΚ ΤΩΝ ΣΥΝΤΕΘΕΝΤΩΝ

ΥΠΟ ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΠΡΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΙΣ

ΖΗΤΗΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΛΥΣΕΩΝ.

EPITOME SELECTA

EX COMPOSITIS

AB EUSEBIO AD STEPHANUM

CIRCA EVANGELIA

QUÆSTIONIBUS AC SOLUTIONIBUS.

I.

Cur evangelistæ Josephi, non autem Mariæ, genus A scribant.

Qui sit, ut Christum evangelistæ tanquam a Davide genus ducentem narrent? Prorsus propter Josephum Davidis prosapia genitum. Atqui non abs Josepho Christus est, sed a sancto Spiritu et Maria, ut ait Scriptura. Oportuisset igitur Mariæ genus enarrari, siquidem Christi stemma non Josephi contexebatur, ad quem Christi humana natura nihil pertinet, quia genitus ab eo non fuit. Jam vero si Jesus a Josepho non oritur sed a Maria

A'.

Διὰ τί τὸν Ἰωσήφ, ἀλλ' οὐ τὴν Μαρίαν, οἱ εὐαγγελιστὰὶ γενεαλογοῦσιν.

Πόθεν τὸν Χριστὸν ὡς υἱὸν Δαβὶδ γενεαλογοῦσι; πάντως ὅτι διὰ τὸν Ἰωσήφ τὸν ἐκ Δαβὶδ γεγονότα· ἀλλ' οὐκ ἐκ τοῦ Ἰωσήφ ὁ Χριστὸς, ἀλλ' ἐκ Πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας, ὡς φησὶν ἡ Γραφή· ἐχρῆν τοίνυν τὴν Μαρίαν γενεαλογεῖν, εἴπερ τὸν Χριστὸν γενεαλογεῖν ἐβούλοντο, ἀλλ' οὐ τὸν Ἰωσήφ, ὃ μὴ μὲν προσηκῶν τυγχάνει κατὰ σάρκα ὁ Χριστὸς, μὴ ἐξ αὐτοῦ γεγεννημένος· εἰ δὲ μὴ ἐξ αὐτοῦ τυγχάνει ὢν, ἀλλ' ἐκ μόνης τῆς Μαρίας, οὐκ ἂν εἴη ἐκ τοῦ Δαβὶδ, ἑπειδὴ

τὴν Μαρίαν οὐδεὶς λόγος ἀποδεικνυσὶν ἀπὸ Δαβὶδ γε-
νομένην· μάτην ἄρα τὸν Χριστὸν ἐκ σπέρματος Δαβὶδ
θρυλλοῦσι, μήτε τοῦ Ἰωσήφ οὐκ υἱὸν, μήτε τῆς Μα-
ρίας ἀπὸ Δαβὶδ γενεαλογουμένης· τοιαῦτα μὲν τινα
τὸ πρῶτον τῶν ἠπορημένων περιεῖχε· λῦσις δ' ἂν εἴη
αὐτῷ ἤδε.

α'. Τῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ πρῶ-
ξεων, τὰ μὲν σιωπᾶσθαι ἀναγκαῖον ἦν τοῖς τότε, τὰ
δὲ εἰς πολλῶν ἀκοὰς διεδίδοδο, ὅσα πρὸς ὠφέλειαν
ἡμελλε συμβᾶλλασθαι τοῖς ἀκρωμένοις· οἷον ὡς ἐπὶ
παραδείγματος τριακοστὸν ἄγων τῆς τοῦ σώματος ἡλι-
κίας ἔτος, πάρεσιν ἐπὶ τὸ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ βάπτι-
σμα· καὶ ἐντεῦθεν ἀπάρχεται τῆς διδασκαλίας καὶ
τῶν τεραστίων ἔργων· τίνα δὲ τὰ πρὸ τοῦ βαπτίσμα-
τος ἐντὸς ὧλων ἐτῶν τριάκοντα πραχθέντα αὐτῷ, οὐ-
δεμία ἱστορία δηλοῖ, οὐδ' ἔστιν ἀπὸ τίνος θείας Γρα-
φῆς τὸν πρὸ τούτου καταμαθεῖν αὐτοῦ βίον. Ἀλλὰ καὶ
ἐξ οὐπερ εἰς πάντας ἐγνώσθη, τὰ μὲν εἰς ἀκοὰς πάν-
των ἐκλήρυτε, τὰ δὲ μόνους τοὺς αὐτοῦ μαθητὰς ἐμυ-
σαγώγει· καὶ ποτὲ μὲν παραδοξοποιῶν παρήγει μη-
δενὶ λέγειν, ποτὲ δὲ ἀνευ τῆς τοιαύτης παραινέσεως τὰ
θαυμάσια κατεργάζεται. Ἐν δὲ οὖν μάλιστα τῶν σε-
σιγῆσθαι δεδογμένων, τὸ κατὰ τὴν γένεσιν αὐτοῦ
θαῦμα ἦν· οὐδενὸς τῶν καθ' ὄν ἐνηνθρώπησε χρόνον,
ὀλίγων ἐκτὸς τούτου γινώσκον κεκτημένου.

β'. Φησὶ δὲ που ὁ ἅγιος ἀνὴρ (Ἰγνάτιος ὄνομα αὐτῷ),
τῆς Ἀντιοχέων Ἐκκλησίας δευτέρος γεγονώς μετὰ
τοῦ ἀποστόλου ἐπίσκοπος, ὡς ἄρα καὶ τὸν ἄρχοντα
τοῦ αἰῶνος τούτου εἶλαθεν ἢ παρθενία Μαρίας, καὶ ἡ
τοῦ Σωτῆρος ἐξ αὐτῆς γένεσις· λέγει δ' οὕτως· « Καὶ
ἔλαθε τὸν ἄρχοντα τοῦ αἰῶνος τούτου ἢ παρθενία Μα-
ρίας, καὶ ὁ τοκετὸς αὐτῆς, ὁμοίως καὶ ὁ θάνατος τοῦ
Χριστοῦ· τρία μυστήρια κραυγῆς, ἅτινα ἐν ἡσυχίᾳ
θεοῦ ἐπράχθη. » Ἔστι δὲ καὶ λογισμῷ λαβεῖν, ὅτι μὴ
πάντων ἦν τῶν ἐν σαρκὶ βιούτων τὸν Χριστὸν Θεοῦ
καὶ σὺν ἀνθρώποις ἀναστραφέντα ὅλα κοινὸν ἀνθρώπων
ὀρώντων, τὸ δύνασθαι πιστεῦσιν ἐξ ἀπειρογάμου κό-
ρης αὐτὸν δίχα πατρὸς γεγονέναι οὐδ' εἰς πολλοὺς ἐκ-
φέρειν, ὅτι μὴ ἐκ τοῦ Ἰωσήφ ἢ Μαρίας συλλαβοῦσα
τὸν Ἰησοῦν ἐγέννα, λυσιτελὲς ἦν· ἢ γὰρ ἂν καὶ δίκην
κατὰ τὸν Μωϋσέως νόμον ἢ παρθένος ὑπέσχεν, ὡς
πρὸ ὥρας γάμου διαφθαρεῖσα τὴν παρθενίαν· διόπερ
εἰκότως ἐπισημαίνεται ἀκριβῶς φήσασα ἡ Γραφή,
« Πρὶν ἢ συνελθεῖν αὐτοὺς, εὐρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα· »
μονονοχὶ διδάσκουσα ὅτι μὴ πρὸ γάμου συνείληφε,
μηδὲ πρὸ τοῦ παρὰ τὸν ἄνδρα ἐλθεῖν μετὰ δὲ τὸ συν-
αφθῆναι τὸν Ἰωσήφ καὶ παρ' αὐτῷ γενέσθαι, παρὰ
πᾶσι τε γυναῖκα αὐτοῦ χρηματίσαι, συνόντων ἀλλή-
λοις, καὶ τῆς γαμικῆς ὀμιλίας ἀπεισθαι ἤδη γούν
μελλόντων, αὐτῆς ὡς εἰπεῖν ὥρας πρὶν ἢ συνελθεῖν
αὐτοὺς, εὐρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα ἐκ Πνεύματος ἁγίου.
Καὶ τοῦτο γε παγγρησίμως εἰς τὸ λαβεῖν τοὺς πολλοὺς

tantummodo, is ne a Davide quidem est : quando-
quidem Mariam nulla historia Davide oriundam
demonstrat. Temere igitur evangelistæ Christam
Davidis genere ortum celebrant, cum neque is Jo-
sephi sit filius, neque Mariam in familia Davidis
fuisse docuerint. Hujusmodi erat quæstio prima,
quæ sic dissolvitur.

1. Res Jesu Christi Servatoris nostri partim
clam habere oportebat illorum temporum homini-
bus : partim vero ad communem notitiam effere-
bantur, quæcunque audientibus utilitatem erant
allaturæ. Veluti Jesus, ut aliquid exempli causa
dicam, mortalis ætatis tricesimum annum agens
stitit se publice ad Joannis baptismam, atque hinc
fecit initium magisterii sui ac prodigiorum : quid
tamen citra tricesimum annum gesserit, nulla hi-
storia docet ; neque ex ulla divinæ auctoritatis
Scriptura superiorem vitam ejus discere licet. Sed
enim postquam etiam nemini ignotus erat, alia
quidem audientibus omnibus prædicabat ; alijs au-
tem, tanquam mysteriis, discipulos tantummodo
suos initiabat : ac modo prodigia ab se edita di-
vulgari volebat, modo sinè ullo ejusmodi vetito
miracula faciebat. Jam in iis, quæ silentio pre-
mere placuit, miraculum ejus nativitatis erat, ita
ut illorum, qui mortali ejus vitæ interfuerunt, ne-
mo, paucis exceptis, rei conscius fuerit.

2. Dicit autem vir sanctus, nomine Ignatius, qui
Antiochenæ Ecclesiæ secundus fuit post apostolos
episcopus, ipsum sæculi principem latuisse Mariæ
virginitatem, ac Servatoris ex ea nativitatem. Sic
enim ait (1) : « Latuit principem hujus sæculi
virginitas Mariæ, ejusque partus, itemque Christi
mors : mysteria tria clamosa, quæ tamen sub di-
vino silentio peracta fuerunt. » Jam ipso mentis
ratiocinio intelligere licet, haud fieri potuisse, ut
mortales omnes, qui Dei unctum inter homines
communi hominis forma versantem cernebant, na-
tum crederent e puella nuptiarum ignara, patre
nullo. Neque porro expediebat, ut multi comper-
tum haberent, Mariam haud ex Josepho conceptum
peperisse Jesum : prorsus enim pœnæ fuisset ob-
noxia de Mosaicæ legis mandato virgo, ceu si ante
nuptiarum tempus virginitatem violavisset. Quam-
obrem merito animadversum est, vigilanter admo-
dum Scripturam dicere : « Antequam ipsi conve-
nissent, inventa est in utero habens ; » tanquam si
aperte diceret, eam ante nuptias non concepisse,
neque prius quam ad virum accederet : sed post-
quam cum Josepho conjugata fuit, atque apud eum
diversari cœpit (2), et ab omnibus conjux ejus ap-
pellari : cum una habitarent, ac nuptiali consue-
tudine jam usuri viderentur, ipsa propemodum
hora antequam convenirent, inventam esse in

(1) Epist. Ignatii ad Ephesios cap. xix, ubi vide-
sis doctissimi Cotelerii adnotationem, apud quem
Usserius verba hæc eadem recitat ex Andrea Hiero-
solum. Cretensi episcopo, nisi quod pro κραυγῆς
scribitur ibi φρικτά, quæ deterior lectio est, quia

non opponitur vocabulo κραυγῆς.

(2) De hac communi SS. Patrum opinione Com-
belisius *Bibl. conc. t. I, p. 22*, contra Suaresium et
Raynaldum. Nicephorus quoque Callistus *Hist. I,*
8, cum Eusebio consentit.

utero habentem de sancto Spiritu. Atque hæc percommode ob vitandam vulgi notitiam curata sunt. Nam si Mariæ a parentibus nondum digressæ, gravidæ fieri contigisset; quia necesse erat rem palam famigerari, nempe quod ipsa haud ex publice noto viro suo concepisset, protinus supplicium ex forma juris ¹ subiisset : si minus, certe stupri macula non vacasset : neque enim ipsa sibi testis esse poterat, neque ad fidem faciendam eorum quæ sibi acciderant erat idonea : nec quisquam sibi aut angeli visum persuaderi passus esset, aut illi narranti credidisset quæ eidem a Gabriele dicta fuerant : neque eam jam prægnantem domi suæ Josephus recepisset, quem justitiæ publicum testimonium orabat. Bene igitur non apud ipsos parentes, sed apud Josephum gravida facta est, ac maritali ut Scriptura testatur, in utero habens inventa est.

3. Cui porro inventa est, nisi Josepho? Cur autem et quomodo res Josepho comperta fuerit, Scriptura docet dum ait, a sancto Spiritu patefactam esse Josepho justo homini; qui ob hanc ipsam justitiam suam nil mirum est si a divino Spiritu adjutus, conjugis mox futuræ conceptiones intellexit, atque a maritali congressu abstinuit. Mirum igitur re cognita territus voluit occulte dimittere Mariam : quæ acciderant majora existimans, quam ut ipse cum ea posthinc versaretur. Atque hæc causa fuit, quamobrem justus cum esset, haud æquum judicavit eam diffamare : maluit autem occulte eandem dimittere. Profecto is, nisi sibi persuasisset, eam de sancto Spiritu concepisse; cum probe simul sciret eandem a se viro uterum non gerere; qui tandem fieri poterat, ut non, pro suæ justitiæ munere, ante nuptias corruptam publice ediceret, atque ob id magistratibus idoneis iudicandam traderet ac diffamandam? Alioqui quomodo justus esset, qui de re impia tegenda celandaque salageret? Certe Josephum ita se gerentem, ab evangelista justum appellari, non erat consentaneum. Sed enim quia ipse diviniorem Virginis de sancto Spiritu conceptum novit; et quia eandem augustiorem existimavit, quam ut sibi diutius liceret cum illa habitare; recte idcirco evangelista dicit, a Josepho captum esse consilium clam sponsum dimittendi neque diffamatam a se neque objectam vulgi sermonibus. Bene igitur ab evangelista dici videtur, quod eam diffamare noluerit. Non enim ait nolens eam infamare, sed « diffamare; » quorum vocabulorum multa est differentia. Sicut enim non idem significat scribere et proscribere, putare et imputare, rogare et abrogare; sic neque diffamare et infamare : namque infamare facit ut cogitemus de publica hominis malefici patefactione ac delatione; diffamare autem patefaciendi tantummodo notionem habet.

¹ Deut. xxii, 23.

(2*) *Τὴν θειοτέραν τῆς Παρθένου.* Legendum videtur esse, leviter immutato verborum ordine, θειοτέραν τὴν τῆς Παρθένου. EBIT.

(3) En Eusebius diserte affirmat lectionem δειγματίσαι, quam habet etiam antiquissimus omnium

ἄφρονόμητο· εἰ γὰρ δὴ παρὰ τοῖς αὐτῆς γονεῦσιν οὐσαν ἔτι συνέθη κατὰ γαστρὸς λαβεῖν. καὶ εἰκόσ ἦν βοηθῆναι τὸ πρᾶγμα ὅτι μὴ ἐκ προδῆλου ἀνδρὸς ἐκυοφορήθη, θάπτων δ' ἂν καὶ ἀνήρητο κατὰ τὸν νόμον· ἢ εἰ μὴ τοῦτο, αἰσχρὰς δ' οὖν οὐκ ἂν ἠλευθέραιτο ὕβρει· οὐ γὰρ δὴ ποιοῦ μάρτυς αὐτῆ ἑαυτῆς καὶ τῶν περὶ αὐτῆ πεπραγμένων ἀξιοπίστους ἦν· οὐδ' ἂν ἐπέισθη τις ἢ ἀγγέλου ἐπιφάνειαν, καὶ τὰ πρὸς αὐτὴν εἰρημένα πρὸς τοῦ Γαβριὴλ αὐτῆ διηγουμένη, οὐδ' ἂν κύουσαν ἦδη προσήκατο εἰς τὸν ἑαυτοῦ οἶκον Ἰωσήφ, ἀνὴρ δίκαιος εἶναι μαμαρτυρημένος· διόπερ εἰκότως οὐ παρὰ τοῖς αὐτῆς γονεῦσιν, ἀλλ' ἦδη παρ' αὐτῶν γενομένη ἐγκύμων σὺναυτῶν γενομένη, παρ' αὐτῆν ὡς ἐπεὶ ἐν τῆν τοῦ γάμου τάξιν· πρὸ γὰρ τοῦ συνελθεῖν αὐτοῦς, ὡς ἢ Γραφῆ μαρτυρεῖ, εὐρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα.

propemodum mere : antequam enim convenirent, γ'. Τίνι δ' ἄρα εὐρέθη, ἀλλ' ἢ τῷ Ἰωσήφ; πῶς δὲ καὶ τίνα τρόπον εὐρηται τοῦτο τῷ Ἰωσήφ, ὁ λόγος διδάξει φάσ, ἐκ Πνεύματος ἁγίου γνωστὸν γέγονεν οὕτω καὶ τῷ Ἰωσήφ· δίκαιος γὰρ ἦν· δίκαιος δὲ τυγχάνων, οὐ θαυμαστὸν εἰ καὶ θεοῦ Πνεύματος ἤξιατο πρὸς τὸ συνεῖναι μὲν τῆς μελλούσης γαμετῆς κύησιν, ἐπισχεῖν δὲ τὴν κατὰ ἀνδρα κοινωσίαν. Αὐτίκα συνελθὼν καὶ καταπλαγεὶς ἐβουλήθη λάθρα ἀπολύσαι αὐτὴν· μεζονα ἢ κατὰ τὴν σὺν αὐτῷ διατριβῆν τὰ πεπραγμένα εἶναι λογισάμενος. Καὶ τοῦτο ἄρα ἦν τὸ αἴτιον, δι' ὃ, δίκαιος ὢν, οὐκ ἔκρινε μὲν δίκαιον εἶναι δειγματίσαι αὐτὴν, ἐβουλήθη δὲ λάθρα ἀπολύσαι αὐτὴν· καὶ μὴ εἰ μὴ ἐξ ἁγίου Πνεύματος πέπειστο αὐτὴν συνειληφέναι, ἀκριβῶς εἰδὼς ὅτι μὴδὲ ἐξ αὐτοῦ τὸ κατὰ γαστρὸς ἔφερε, τί δὴτα δίκαιος ὢν ὁ ἀνὴρ, οὐκ εἰς πάντας ἐξάγων τὴν διαφθορεῖσαν πρὸ γάμου τὴν ὥραν, τοῖς τὰ τοιαῦτα κρίνειν παρεδίδου δράσασαν δειγματίσαι; πῶς δὲ δίκαιος ὁ τὴν παράνομον πρᾶξιν ἐπισκιάζειν καὶ ἐπικρύπτειν προθυμούμενος; ἀλλ' οὐκ εἰκόσ τὸν εὐαγγελιστὴν δίκαιον αὐτὸν ἐπὶ τοῦτοις φάναι, ἀλλὰ γὰρ συναισθόμενον διὰ ἁγίου Πνεύματος τὴν θειοτέραν τῆς Παρθένου (2*) γεγονέναι κύησιν, καὶ κρείττονα τῆς σὺν αὐτῷ διατριβῆς ἡγησάμενον εἶναι τὴν οἰκονομίαν, εἰκότως φησὶν αὐτὸν διανοηθῆσαι λάθρα ἀπολύσαι αὐτὴν μὴ δειγματισθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ, μὴδὲ τοῖς πολλοῖς φανεράν γενομένην· εὖ γοῦν καὶ τὸ μὴ θέλων αὐτὴν δειγματίσαι εἰρησθαι δοκεῖ ὑπὸ τοῦ εὐαγγελιστοῦ· οὐ γὰρ ἔφησε μὴ θέλων αὐτὴν παραδειγματίσαι, ἀλλὰ μὴ δειγματίσαι (3) θέλων πολλῆς οὐσίας ἐν τοῦτοις διαφορᾶς· ὡς γὰρ οὐ ταυτὸν σημαίνει τὸ γράψαι καὶ παραγράψαι, καὶ τὸ λογισασθαι καὶ παραλογισασθαι, καὶ ψηφίσαι καὶ παραψηφίσαι· οὕτως οὐδὲ τὸ δειγματίσαι καὶ παραδειγματίσαι· τὸ μὲν γὰρ παραδειγματίσαι, τὴν ἐπὶ κακῶς πρᾶξιν εἰς πάντας φανέρωσιν τε καὶ διαβολὴν ὑποβάλλει νοεῖν· τὸ δὲ δειγματίσαι, τὸ φανερὸν ἀπλῶς ποιῆσαι.

codex biblicus Vaticanus, nec non palimpsestus Dublinensis. Apud Sabaterium consonant cod. Cantabrig. *prapalare*, S. Augustinus, *divulgare*, Vigilii Taps., *detegere*.

δ'. Ἐπειδὴ δὲ τοῦτου γενομένου, εἰ καὶ λάθρα αὐτὴν ἀπολεύσει, μείζον ἦν τὸ πρᾶγμα, ἢ κατὰ τὸ λαθεῖν τοὺς πολλοὺς, εἰκότως ἐπιστάς ὄναρ ὁ ἄγγελος ἔφη τῷ Ἰωσήφ· « Ἰωσήφ Ἰωσήφ υἱὸς Δαβὶδ, μὴ φοβηθῆς παραλαβεῖν Μαριὰμ τὴν γυναῖκά σου· τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν ἐκ Πνεύματός ἐστιν ἁγίου. » Καὶ θέα γε ὡς πρῶτον υἱὸν Δαβὶδ ἀνακαλεῖ, ἀναπέμπων ἐπὶ τὸν προπάτορα, διὰ τὸν ἐκ σπέρματος Δαβὶδ τοῖς πᾶσι προσδοκώμενον· ἐπεὶ διὰ τί μὴ υἱὸν αὐτῶν ἔφησεν Ἰακώβ; οὗτος γὰρ ἦν αὐτοῦ κατὰ σάρκα πατήρ, ὡς μαρτυρεῖ ὁ εὐαγγελιστής· « Ματθᾶν δὲ ἐγέννησε τὴν Ἰακώβ· Ἰακώβ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωσήφ· » νῦν δὲ παρὲς τοῦ πατρὸς τὴν μνήμην, τοῦ προπάτορος ὑπομιμνήσκει· μονονουχὶ σημαίων ὡς ἄρα ὁ ἐπηγελέμενος τῷ Δαβὶδ, οὗτος ἦν ὁ παραδόξως ὁ μὴ ἐξ αὐτοῦ, ἐκ Πνεύματος δὲ ἁγίου ὑπὸ τῆς Μαρίας κοουμένος· ἔπειτα δὲ αὐτῷ θαρσεῖν παρακαλεῖται δι' ὃν εἶχεν φόβον· οὐχ ὁ τυχὼν γὰρ φόβος ἦν αὐτῷ συναισθημένῳ μὴ ἐξ ἀνδρὸς κεκυχηναίην τὴν Μαριὰμ· κάπειτα αὐτὸν διδάσκει οὐχ ὅ μὴ ἠγγείη, ἀλλὰ τοῦ καὶ πρότερον γινωσκομένου τὴν αἰτίαν· λέγει δ' οὖν· « Τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν, ἐκ Πνεύματός ἐστιν ἁγίου. »

ε'. Τοιαύτη τις καὶ τσαύτη γενέσθαι οἰκονομία ὑπὲρ τοῦ λαθεῖν τὴν τῆς παρθένου κήρην τοὺς ἀπίστους, ἐκ τῆς θείας ὑποφαίνεται μοι Γραφῆς· καὶ γὰρ οὐκ ἂν ἐπιστεύθη βραδύως ὁ λόγος παρὰ τοῖς τοῦτο ἀκούουσιν, ἄνδρα τε αὐτὸν ἡμίμοιοπαθὴ τὸ σῶμα, καὶ κατ' οὐδὲν τὴν θνητὴν φύσιν παραλλάττοντα θεωρούμενος· τί γὰρ εἰ καὶ μετὰ ταῦτα παραδοξοποιῶν καὶ τὰς ἐνθέους εὐεργεσίας εἰς πολλοὺς ἐκτείνων ἐξέπληττε τοὺς ὀρώντας; οὐχὶ δὲ καὶ Μωϋσῆς πολλὰ θαυματουργήσας, τῆς κοινῆς ὁμῶς γενέσεως οὐκ ἠμολορεῖ; Ἡλίας τε, καὶ Ἐλισσαῖος, καὶ ὁ καθείς τῶν προφητῶν; οὐδὲν αὖν πρὸς τὸ μὴ ἐξ ἀνδρὸς νομίζεσθαι τὸν Ἰησοῦν ἢ τῶν τεραστίων ἔργων ἐπίδειξις αὐτῷ συνεβάλλετο· αὐτίκα οἱ κατ' αὐτὸν οὐδ' ἄλλο τι περὶ τῆς γενέσεως αὐτοῦ φανταζόμενοι, καίπερ τὰ δρώμενα ὑπ' αὐτοῦ ὀρώντες, ἔλεγον πρὸς ἀλλήλους· « Πόθεν τούτῳ πᾶσα ἡ σοφία αὐτῆ καὶ αἱ δυνάμεις; οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ τοῦ τέκτονος υἱός; οὐχὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ λέγεται Μαρία; καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ, Ἰάκωβος καὶ Ἰωσήφ καὶ Σίμων καὶ Ἰούδας; καὶ αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ οὐχὶ πᾶσαι πρὸς ἡμᾶς εἰσι; » Καὶ ἄλλοτε πάλιν τῆς μητρὸς καὶ τῶν ἀδελφῶν ἐστώτων ἔξω καὶ ζητούντων λαλήσαι αὐτῷ, εἶπέ τις αὐτῷ· « Ἰδοὺ ἡ μήτηρ σου καὶ οἱ ἀδελφοὶ σου ἐστήκασιν ἔξω, ἰδεῖν σε θέλοντες. » Καὶ τί θαυμαστοὶν ὄντε καὶ οἱ αὐτοῦ μαθηταὶ καὶ ἀπόστολοι ἐρωτηθέντες, « Τίνα με, φησὶν, οἱ ἄνθρωποι λέγουσιν; » ἀπεκρίναντο, ὡς ἔρα οἱ μὲν Ἰωάννην αὐτὸν εἶναι ἠγοῦνται, οἱ δὲ Ἡλίαν, οἱ μὲν Ἰερεμίαν, οἱ δὲ ἕτερόν τινα τῶν προφητῶν· ἐρωτώμενοι δὲ τίνα ποτὲ καὶ αὐτοὶ ὄψαν ἔχουσι περὶ αὐτοῦ, οἱ πάντες ἀπεσιώπησαν, ὡς οὐκ ἔχοντες εἰπεῖν· μόνου δὲ Πέτρου φήσαντος, ὡς ἄρα αὐτός ἐστι ὁ Χριστός ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος, ἅτε μόνου αὐτῷ τοῦτο γνωσθέντι ἐπιφέρεται λέγων· « Μακάριος εἶ Σίμων βάρ Ἰωνᾶ, ὅτι σὰρξ

4. Sed quia tamen fieri non poterat ut multos ea res lateret, etiamsi Mariam Josephus clam dese-ruisset, commode angelus per somnium huic obla-tus ait : « Joseph Joseph filii Davidis, timeas accipere Mariam conjugem tuam : quod erim in ea natum est, de Spiritu sancto est ¹. » Et videsis ut a principio filium Davidis hunc appellat, scilicet eum-dem revocans ad progenitorem ope illius quem a Davidis genere omnes exspectabant. Alioqui cur non eum Jacobi filium dixisset? Hic enim erat il-lius natura proximus pater, teste evangelista : « Matthanus autem genuit Jacobum ; Jacobus au-tem genuit Josephum. » Nunc vero, prætermis-sa patris mentione, progenitorem commemorat ; pro-pemodum significans, qui Davidi promissus fuerat, hunc esse quem prodigiose et sine ullo Josephi officio, sed de Spiritu sancto Maria conceperat. Deinde eum jubet timorem, quo correptus erat, dimittere. Non enim in mediocri versabatur formi-dine, dum reputaret haud ex viro gravidam esse Mariam. Esin eumdem docet non quod non ignora-bat, sed præcogniti causam. Ait igitur : « Quod in ea natum est, de Spiritu sancto est. »

5. Tale mihi tantumque agitatum consilium ex divinis litteris apparet, propter occultandum incre-dulis conceptum virginis. Neque enim facile credi-turi erant, qui sermonem ejusmodi audirent de homine mira narrantem, quem æque ac nos infirma corpore naturaque haud dissimili præditum viderent. Quid? etiamsi dicebans Jesus miracula edens, divinamque vim beneficam erga multos exprimens percussit cernentium animos; nonne Moyses, qui multa mira fecit, tamen communis nativitatis par-ticeps fuit? itemque Elias atque Elisæus, atque prophetæ singuli? Nihil igitur proderat prodigiorum editio, quominus Jesus crederetur viro genitus. Reapse homines illius ætatis, nihil insolitum de nativitate ejus suspicantes, quanquam ejusdem facta aspiciebant, ita colloquebantur : « Unde huic omnis sapientia hæc et virtutes? nonne hic est fa-bri filius? nonne mater ejus dicitur Maria; et fra-tres ejus Jacobus et Josephus et Simon et Judas? itemque sorores ejus nonne omnes apud nos sunt? » Rursus alias matre ejus fratribusque extra concio-nem stantibus, cum eoque loqui volentibus, ait quidam : « En parens tua fratresque tui foris ad-sunt, teque visere cupiunt ². » Nec mirum; siqui-dem etiam discipuli atque apostoli rogati ab eo quem se esse homines dicerent, responderunt : « Aliis eum videri Joannem, aliis Eliam, aliis Jere-miam, aliis alium de prophetis ³. » Rursusque ro-gati quem et ipsi se esse putarent, silebant cuncti, nihil dicere habentes : unusque Retrus ait, eum esse Christum Dei viventis Filium. Quippe et huic uni, tanquam rei conscio, respondit Jesus : « Bea-tus es, Simon bar-Jona, quia caro et sanguis non revelavit tibi, sed Pater meus qui in cælis est ⁴. »

¹ Matth. i, 20.

² Matth. xii, 47.

³ Matth. xvi, 15.

⁴ Matth. xvi, 17.

Testis item Maria, se cogitatu secreto apud se quæ gesta fuerant continuisse. Ait itaque Scriptura : « Maria autem conservabat omnia verba hæc conferens in corde suo ». »

6. Igitur demonstratum est, utiliter per id tempus conceptionem Jesu de sancto Spiritu apud locum fuisse celatam. Josephus autem in parentis locum assumptus est, ita ut merito tanquam pueri genitor in genealogia poneretur. Id nisi fiebat, nullo parente censeretur puer, cujus stemma ab illo non deduceretur : quæ res in impietatem multos pertraxisset, si ob rei veræ ignorantiam, de natalibus ejus haud honeste sentirent. Utiliter itaque et fabri filius, et appellatorum filiorum frater habitus est. Et quidem ipse Deus Verbum haud se hominem esse negabat : imo discipulis præcipiebat, ne cui dicerent eum se esse, quem propheta venturum cecinerant, unctum Dei : neque enim fidem plerique erant arrogaturi, qui cum humili indutum specie videbant. Sic in illa etiam montana transfiguratione rursum mandavit discipulis ut visum nemini dicerent, donec Filius hominis a mortuis resurgeret ⁶. Pronum quippe erat ut multi de coætaneis ne id quidem sibi persuaderi paterentur. Quod si hæc non putavit vulganda, multo magis oportuit natalia de virgine tunc in populo reticere : quæ commodo deinde tempore omnem de eo veritatem erant ostensura. Tempus autem commodum futurum erat, cum ipse a mortuis resurgeret, et cum in cælum assumeretur, et cum orbem terrarum fama ejus tanquam Dei Verbi pervaderet ; cum denique gentes vocarentur, ac divina illius oracula exitum nanciscerentur ; rerum scilicet eventu præsgatiis ejusdem ac prædictionibus fidem perspicuam adjiciente.

7. Atque apud nostræ quidem ætatis homines, qui rerum fidem a majoribus acceperunt, quique Christi conditionem plus quam mortalem fuisse sciunt, reliqua quoque merito in confesso sunt, nedum nativitatæ mysterium : veruntamen inelyti evangelistæ necessario tunc Josephum in genealogia posuerunt, qui videlicet ab omnibus Jesu parens appellabatur. Quod si hac ratione neglecta, a matre genus ejus ordinavissent ; præter quam quod id indecorum erat, et divinarum Scripturarum simplicitate alienum, quia nemini antea per matrem genus descriptum fertur ; is cujus genealogia texebatur, incerto patre nescio quis terræque filius visus esset. Id autem, ut dixi, haud mediocri ignominia et criminationi obnoxium erat. Commode igitur dum Josephum prædictam ob causam a Davidis stirpe derivant, Mariam simul Davide oriundam comprobant, genere conjugis per sponsum demonstrato. Moysis quippe lege edicente, ut ne aliunde liceret nuptias sibi conciliare

καὶ αἷμα οὐκ ἀπεκάλυψε σοι, ἀλλ' ὁ Πατήρ μου ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. » Μαρτυρεῖ δὲ καὶ ἡ Μαρία βαθεὶ λογισμῷ παρ' ἑαυτῆ καταέχειν τὰ γεγενημένα· φησὶ γοῦν ἡ Γραφή⁶. « Ἡ δὲ Μαρία πάντα συνετήρει τὰ ῥήματα ταῦτα συμβάλλουσα ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς. »

ζ'. Οὐκοῦν ἀποδείκνυται ὅτι χρησίμως κατ' ἐκεῖνο καιροῦ, ἢ μὲν ἐξ ἁγίου Πνεύματος τοῦ Ἰησοῦ γένεσις παρὰ τοῖς πολλοῖς ἀπεσιωπάτο, ὁ δὲ Ἰωσήφ ἐν χώρᾳ πατρὸς παρελαμβάνετο· εἰκότως οὖν ὁ πατήρ τοῦ παιδὸς ἐγενεαλογεῖτο· εἰ δὲ οὖν μὴ τοῦτο ἐγγόνοι, ἀπάτωρ ἂν ἐνομίσθη ὁ παῖς μὴ ἐκ πατρὸς γενεαλογούμενος· τοῦτο δὲ εἰς ἀσέβειαν ἤγαγεν ἂν τοὺς πολλοὺς, οἱ δὲ ἄγνοιοι τῆς περὶ τὸ πρᾶγμα ἀληθείας ἐδυσσφήμον τὴν γένεσιν· χρησίμως οὖν καὶ τοῦ τέκτονος (υἱὸς) καὶ τῶν ὠνομασμένων τέκνων ἀδελφὸς ἔχρημάτιζεν· ἐπεὶ καὶ θεὸς Λόγος ὢν, οὐκ ἀπηνείτο ἑαυτὸν εἶναι ἄνθρωπον, ἀλλὰ καὶ παρήγγελε τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς ἵνα μηδενὶ εἴπωσιν, ὅτι αὐτὸς εἶη ὁ πάλαι πρὸς τῶν προφητῶν ἤξειν βρώμενος ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ· οὐ γὰρ ἂν οὐδὲ ἐπίστευσασι οἱ πολλοὶ τῶν τότε θεωμένων αὐτὸν εὐτελεῖς σχῆμα περιβεβλημένον· οὕτω δὲ καὶ ἐπὶ τῆς ἐν τῷ ὄρει μεταμορφώσεως ἐνετείλατο πάλιν τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς λέγων· « Μηδενὶ εἴπητε τὸ ὄραμα ἕως οὗ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐκ νεκρῶν ἀναστῆ. » εἰδὼς γὰρ μηδὲ τοῦτο πιστεῦσαι τῶν τότε τοὺς πολλοὺς· εἰ δὲ ταῦτα μὴ εἰς φανερόν ἤκειν ἔκρινεν, ἢ πού γε τὰ τῆς ἐκ παρθένου γενέσεως ἀποσιωπᾶσθαι τὸ τηρικαῦτα παρὰ τοῖς πολλοῖς ἔχρησεν, εἰς ἐπιτήδειον καιρὸν τῆς περὶ αὐτοῦ ἀληθείας ἀναφανησόμενα· οὗτος δὲ ἦν ὁ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως αὐτοῦ, καὶ τῆς εἰς οὐρανοὺς ἀναλήψεως, τῆς τε εἰς πάντα τὸν κόσμον ὡς ἂν περὶ Λόγου Θεοῦ διαδραμοῦσης περὶ αὐτοῦ φήμης· ὁ τε τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως, καθ' ὃν καὶ αἱ θείαι αὐτοῦ φωναὶ τέλος ἐλάμβανον, τὰ τῶν προγνώσεων αὐτοῦ καὶ προῤῥήσεων διὰ τῆς τῶν πραγμάτων ἐκβάσεως ἐναργῶς πιστούμεναι.

ζ'. Τοῖς γοῦν καθ' ἡμᾶς ταῦτα παραδεξαμένοις καὶ τὴν ὑπὲρ ἄνθρωπον αὐτοῦ φύσιν ἐπεγνωκόσιν, εἰκότως τὰ τε λοιπὰ καὶ τὰ τῆς γενέσεως πιστὰ εἶναι ὁμολογεῖται· πλην ἄλλ' οἱ θαυμάσιοι εὐαγγελισταὶ ἀναγκαίως τότε παρὰ Ἰουδαίους τὸν Ἰωσήφ ἐγενεαλόγουν αὐτὸν ἐκείνον τὸν παρὰ πᾶσι βρώμενον τοῦ Ἰησοῦ πατέρα· εἰ γὰρ τοῦτο παρελθόντες, μητρὸθεν αὐτὸν ἐγενεαλόγουν, πρὸς τῷ καὶ ἀπρεπέες εἶναι τοῦτο, καὶ τῆς τῶν θείων Γραφῶν εὐθείας ἀλλότριον, ὅτι μηδεὶς τὸ πρῶτον ἐκ γυναικὸς γενεαλογηθεὶς ἴσται· εἰδὼς ἂν ἀπάτωρ τις εἶναι καὶ δυσγενῆς ὁ γενεαλογούμενος· τοῦτο δὲ, ὡς ἔφη, οὐ μικρὰς ἦν δυσφημίας ὁμοῦ καὶ κατηγορίας· διὸ χρησίμως τὸν Ἰωσήφ ἀπὸ Δαβὶδ διὰ τὴν ἀποδοθεῖσαν αἰτίαν γενεαλογοῦντες, ἐν ταυτῷ καὶ τὴν Μαριάμ ἐκ Δαβὶδ γεγονέναι συνίστων, διὰ τοῦ μνηστῆρος τὸ τῆς γαμετῆς ὑποφαίνοντες γένος· νόμου γὰρ Μωυσέως διαγορευόντος μὴ ἄλλοθεν ἐξείναι πρὸς γάμον λαμβάνειν, ἢ ἐκ τοῦ γένους τοῦ οικείου καὶ τῆς ἰδίας φυλῆς, ὡς ἂν μὴ περιστρέφοιτο τοῦ γένους ὁ κληρὸς ἀπὸ φυλῆς

⁶ Luc. II, 21. ⁷ Matth. XVI, 20. ⁸ Matth. XVII, 9.

εις φυλήν, αὐτάρκης ἦν ἡ περὶ τοῦ ἀνδρός ἀναγραφὴ καὶ τὴν γυναῖκα δηλώσαι· νομικῶς γὰρ βιούς οὐδ' ἄλλοθεν ἐμνάτο τὴν γυναῖκα, ἢ πρῶτα μὲν ἐκ τῆς φυλῆς τῆς πατρικῆς αὐτοῦ, αὕτη δὲ ἦν ἡ τοῦ Ἰούδα· ἔπειτα ἐκ τοῦ δήμου καὶ τῆς αὐτῆς πατριᾶς, αὕτη δὲ ἦν ἡ τοῦ Δαβὶδ· τοιαῦτα γὰρ ἦν τὰ τοῦ νόμου παραγγέλματα· ὅτε τοίνυν ὁ Ἰωσήφ φυλῆς γεγονὼς ἀποδείκνυται Ἰούδα, κλήρου τε καὶ πατριᾶς Δαβὶδ, πῶς οὐχ ἔπεται καὶ τῇ Μαρίᾳ ἐκ τῶν αὐτῶν ὁρᾶσθαι;

η'. Εἰ δὲ λέγοιτο ὑπάρχειν συγγενῆς τῆς Ἐλισάβετ, αὐτῆς μὲν οὐσης ἐκ φυλῆς Ἰούδα, τῆς τε (3') Ἐλισάβετ ἐκ τῆς τοῦ Λευὶ, μὴ θαυμάσης· πᾶν γὰρ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος ἐνός ἦν γένους, αἱ τε φυλαὶ πᾶσαι ἀλλήλων συγγενεῖς· ἐνθεν καὶ ὁ θεὸς Ἀπόστολος συγγενεῖς αὐτοῦ πάντας ὀνομάζει Ἰουδαίους, λέγων· « Ἡὐδόμην γὰρ ἀνάθημα εἶναι ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν μου, τῶν συγγενῶν μου κατὰ σάρκα, οἳτινὲς εἰσιν Ἰσραηλίται· » καίτοι συγγενεῖς αὐτοῦ ἐτύγχανον μόνου ἐκ φυλῆς Βενιαμίν· οὐκοῦν πάντας ἀπλῶς τοὺς ἐξ Ἰσραὴλ ἀδελφοὺς καὶ συγγενεῖς ἑαυτοῦ προσεῖπεν ὁ Παῦλος· οὕτω δ' οὖν καὶ τὴν Ἐλισάβετ συγγενίδα προσεῖπεν ὁ ἄγγελος τῇ Μαρίᾳ, διὰ τὸ ἄμφω Ἰσραηλίτιδας εἶναι· καὶ ἄλλως δὲ εἰκὸς ἀπὸ τόπου συγγενίδα τῆς Μαρίας κεκληθῆσθαι τὴν Ἐλισάβετ, διὰ τὸ οἰκεῖν ἐπὶ τῆς Ἰούδα φυλῆς ἀφ' ἧς ὦρματό ἡ Μαρία· μαρτυρεῖ γοῦν ὁ Λουκᾶς λέγων· « Ἀναστᾶσα δὲ Μαρία ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις, ἐπορεύθη εἰς τὴν θραινὴν μετὰ σπουδῆς εἰς πόλιν Ἰούδα, καὶ εἰσηλθὼν εἰς τὸν οἶκον Ζαχαρίου καὶ ἠσπάσατο τὴν Ἐλισάβετ· » τοῦ γὰρ Μωϋσέως νόμου μὴ ἀφορίσαντος τῇ τῶν ἱερέων φυλῇ κλήρον, ὅτι Κύριος ὁ θεὸς μερὶς αὐτῶν, διαταξαμένου δὲ μεταξὺ τῶν λοιπῶν φυλῶν οἰκεῖν αὐτοὺς, τοῦ τε Ζαχαρίου καὶ τῆς Ἐλισάβετ πόλιν φυλῆς Ἰούδα κατοικησάντων, ἀφ' ἧς ὦρματό Μαρία, εἰκὸς καὶ ταύτης ἔνεκεν τῆς αἰτίας συγγενεῖς αὐτὰς ἀνειρηθῆσθαι· οὐκ ἀπεικὸς δὲ καὶ τῆς ὁμοιοτροπίας χάριν, δι' ἧς ἄμφω τῆς σωτηρίου οἰκονομίας ἠξιώθησαν, ἡ μὲν τὸν Σωτῆρα, ἡ δὲ τὸν πρόδρομον τοῦ Σωτῆρος ὑποδεξάμεναι, ἐνός τε καὶ τοῦ αὐτοῦ ἁγίου Πνεύματος μετασχοῦσαι· διὸ καὶ μάλιστα μιᾶς τῆς κατὰ Θεὸν συγγενείας μετεῖχον· Ἀλλὰ τοῦτο μὲν ὀβτως ἀπολυτέον.

θ'. Εἰ δὲ κεφαλὴ τῆς γυναϊκὸς τυγχάνει ὁ ὢν ἀνὴρ, κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον, καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μιάν· κατὰ τὸν Μωϋσέως νόμον, ἢ τε μεμνηστευμένη ἀνδρὶ διαμαρτοῦσα μοιχείας κατὰ τὸ αὐτὸ τιμωρίαν ὑπομένει, ὡς ἦδη τοῦ μνηστῆρος σῶμα γενομένη καὶ κεφαλῇ ἐπιγραφασμένη τὸν ἀνδρα, πῶς οὐχί τῆς κεφαλῆς γενεαλογουμένης, ἔπεται καὶ τὸ σῶμα τῇ κεφαλῇ συναριθμεῖσθαι; ὥστε καὶ τὴν Μαρίαν ἦδη

⁹ Rom. ix, 5. ¹⁰ Ephes. v, 23. ¹¹ Gen. ii, 24.

(3') Τε. Lege δέ. Edit.

(4) Quæstio hæc de cognatione Mariæ matris Domini cum Elisabetha, exstat sub eisdem Eusebii nomine, vix paucis verbis variatis, præter codicem

quam ex genere proprio suaque tribu, ne videlicet generis hæreditas ex una in aliam tribum commoveretur; satis erat viri descriptio ad conjugem demonstrandam: nam qui ad legis normam viveret, haud aliam sibi uxorem copulavisset, nisi quæ primum esset ex ejus patria tribu, Judæ videlicet; deinde ex eadem gente familiaque, nempe Davidis. Illatenus enim lex jubebat. Si Josephus igitur de Judæ tribu deque Davidis gente et familia fuisse demonstratur, cur non sequitur ut Maria ex iisdem originibus prodire videatur?

8. Quod si eadem dicitur Elisabethæ cognata; cum tamen illa de tribu Judæ, Elisabetha de Levitica fuerit; ne mireris: universa quippe Judæorum gens uno genere censebatur, cunctæque tribus invicem cognatæ erant. Hinc etiam divus Apostolus Judæos omnes appellat cognatos suos, dum ait: « Optabam ego anathema esse pro fratribus meis, qui mihi secundum carneam naturam cognati sunt, Israelitis. » Atqui cognati ejus soli revera erant Benjamitæ: et tamen omnes Israelitas fratrum nominibus et cognatorum Paulus indigitat. Sic ergo angelus Elisabetham dixit Mariæ cognatam, propterea quod ambæ Israelitides essent. Insuper ex ipso loco satis decuit Elisabetham appellari Mariæ cognatam, quia nimirum habitabat in Judæa tribu, unde genus traxit Maria. Rei testis Lucas, qui ait: « Exsurgens autem his diebus Maria abiit in montana cum festinatione, in urbem Judæ, et ingressa est domum Zachariæ, ac salutavit Elisabetham. » Etenim cum lex Mosaica sacerdotali tribui possessiones non assignavisset, quia Dominus Deus pars ejus est, mandavisset autem ut inter cæteras tribus incoleret; cumque Zacharias et Elisabetha quadam in urbe tribus Judæ habitarent, unde oriunda erat Maria; par fuit eas ob hanc causam cognatas appellari: neque id rursus immerito propter eorum similitudinem, quorum gratia utraque mulier mysterio salutis digna fuit: et altera quidem Servatorem, altera Servatoris præcursores sinibus suis receperunt, unius videlicet ejusdemque sancti Spiritus gratia potitæ. Atque hoc vel maxime nomine secundum Deum cognatæ fuerunt (4). Hæc præsentis dubitationis solutio est.

9. Quod si autem caput mulieris vir est, de Apostoli divi sententia¹⁰, duoque sunt in carne una ex Mosaicæ legis regula¹¹; et si nupta viro, quæ flagitium admisit, adulterii pœnam ob id ipsum subit; ceu quæ jam sponsi corpus facta erat, sibi que caput imposuerat virum; cur si capitis genealogia scribatur, corpus cum capite connumerari non sit consecaneum? Quamobrem Maria Josepho jam

Vat. palatinum epitomæ, etiam in catenis Vaticanis Nicetæ cod. A. f. 22, et Macarîi cod. E. f. 50. Sequens tamen quinque verborum clausula non nisi in codice A. legitur.

nupta, merito in ejus genealogia intelligenda est; cum præsertim perspicue demonstratum sit non solum ex ejus tribu fuisse, verum etiam gente et familia. Præter quam quod etiam Gabriel in illo cum Maria colloquio vaticinans inter cætera ait: «Dabit illi Deus sedem Davidis patris ejus:» aperte docens, ejus qui ex ipsa nasciturus erat, Davidem esse progenitorem. Alioquin qui decuisset hæc ab angelo dici apud virginem, nisi eandem de Davidis genere esse confiteretur? Neque sane feminæ alienæ a Davidis stirpe dictum fuisset, «dabit illi Deus sedem Davidis patris ejus.» Quem enim narras patrem, virgo respondisset (quæ quidem fatebatur se virum nescire, intellexerat autem fore ut de Spiritu sancto conciperet), nisi omnino is sermo apud Davidis filiam fieret? Hinc apte Lucas ait: «Ascendit autem Josephus de Galilæa ex urbe Nazareth in Judæam, ut nomen suum profiteretur in urbe Davidis cui nomen Bethlehem, propterea quod esset de domo familiaque Davidis cum Maria desponsata sibi prægnante.» Haud ergo ulterius cum perplexitate legemus hunc Evangelii locum, ceu si Maria ad profitendum tantummodo nomen venisset; sed ipsam quoque putabimus, haud secus quam Josephum, de domo familiaque Davidis esse: quam Scripturam ut ita interpretemur, argumentis iis utimur quæ hactenus protulimus. Ergo perspicue, ut opinor, demonstratum est, haud temere Josephi genealogiam ab inclytis apostolis fuisse narratam, et Mariam de genere Davidis vere derivari, itemque eum, qui ex ipsa natus est, Jesum Dei unicum.

II.

Cur alter evangelista superne ab Abrahamo exorsus deducat genealogiam; alter autem inferne subgrediat; neque in Abrahamo sistat, sed ad Adamum ac Deum usque deveniat.

1. Quæstionum a te propositarum secunda hæc fuit. Genealogiam Matthæus ex Abrahamo derivat; Lucas autem contrariam huic viam insistens incipit abs Josepho, tenditque ad Adamum ac Deum. Atqui oportebat, siquidem hi consona invicem et consentanea scribebant, vel Lucam ascendentem in Abrahamo consistere; vel Matthæum haud ex Abrahamo genealogiam ordiri, sed ex Adamo in quem Lucas desivit. — Facilis est hujus quoque quæstionis explicatio, neque multo sermonis artificio indiget: uterque enim evangelista una via graditur. Nam et illos qui prorsum sursumque ascendunt, itemque illos qui adversum eadem via descendunt, haud quisquam diceret diverso tramite incedere. quia scilicet una ab utrisque, id est ab ascendentibus descendentibusque, via teritur. Eadem igitur ratio est in generis successionibus. Atque hic mos antiquitus Hebræis placuit, et in divinis Scripturis solemnissimus est. Ecce enim in Ruthæ quidem libro genus Davidis superne

(5) Cod. A, f. 63, habet οὕτως pro διὰ τούτων.

συνημμένην τῷ Ἰωσήφ, εἰκότως συναντιλαμβάνεσθαι τῆς γενεαλογίας ὅτε μάλιστα τῆς αὐτῆς αὐτῆ φιλίης οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ δήμου καὶ πατριᾶς ἀποδέδεικται γενομένη· καὶ ἄλλως δὲ ἐν τῷ πρὸς αὐτὴν χρηματισμῷ θεσπιζῶν ὁ Γαβριὴλ μετὰ τῶν ἄλλων εἴρηκε· «Καὶ δώσει αὐτῷ ὁ Θεὸς τὴν θρόνον Δαβὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ·» σαφῶς διδάσκων ὅτι τοῦ ἐξ αὐτῆς γεννησομένου προπάτωρ ἦν ὁ Δαβὶδ· πῶς γὰρ ἄλλως εἰκὸς ἦν ταῦτα τῇ παρθένῳ φάναι τὸν ἀγγελον, ἢ συνολογοῦντα ἐκ τοῦ Δαβὶδ εἶναι; οὐ γὰρ ἂν μὴ ἐκ Δαβὶδ τυγγανούση εἴρηκε τὸ, «Δώσει αὐτῷ ὁ Θεὸς τὴν θρόνον Δαβὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ·» ποίου γὰρ πατρὸς; εἰκότως ἂν ἤρετο ἢ παρθένος, ὁμολογούσα μὲν ὅτι ἀνδρα οὐ γινώσκει, μαθοῦσα δὲ ὅτι ἐκ Πνεύματος ἁγίου συλλήψεται, εἰ μὴ ὅτι σαφῆς ἦν ὁ λόγος πρὸς θυγατέρα Δαβὶδ λεγόμενος· ἐνθεν εἰκότως φησὶν ὁ Λουκᾶς· «Ἀνέβη δὲ καὶ Ἰωσήφ ἐκ τῆς Γαλιλαίας ἐκ πόλεως Ναζαρεθ εἰς τὴν Ἰουδαίαν ἀπογράφασθαι εἰς πόλιν Δαβὶδ ἧτις καλεῖται Βηθλεὲμ, διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν ἐξ οἴκου καὶ πατριᾶς Δαβὶδ σὺν Μαρίᾳ τῇ μεμνηστευμένη αὐτῷ ὀσση ἐγκύῃ.» Οὐκ ἔτι γὰρ ἀμφιδύως ἀναγνωστέμεθα τὴν παροῦσαν λέξιν, ὡς τῆς Μαρίας ἀπογράφασθαι μόνης συνελθούσης, ἀλλ' ὡς καὶ αὐτῆς σὺν τῷ Ἰωσήφ ἐξ οἴκου καὶ πατριᾶς Δαβὶδ ὑπαρχούσης, τὰς ἀποδείξεις ἔχοντες τῆς τοιαύτης ἐρμηγείας τοῦ λόγου ἐκ τῶν προαποδομένων. Δελεχθαι τοίνυν σαφῶς ἠγοῦμαι, ὅτι μὴ μάτην ὁ Ἰωσήφ ἐγενεαλογεῖτο παρὰ τοῖς θαυμασίοις τοῦ Σωτῆρος; ἡμῶν ἀποστόλοις, καὶ ὅπως ἡ Μαρία ἐκ σπέρματος οὔσα τοῦ Δαβὶδ συνίσταται, ὃ τε ἐξ αὐτῆς γεννημένος Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ.

B.

Διὰ τί ὁ μὲν ἄνωθεν ἀπὸ τοῦ Ἀβραάμ ἀρξάμενος κατάγει τὴν γενεαλογίαν· ὁ δὲ κάτωθεν ἀνεισι, οὐκ ἐπὶ τὸν Ἀβραάμ ἰσταται, ἀλλ' ἐπὶ τὸν Ἀδὰμ καὶ τὸν Θεόν.

α'. Τὸ δεύτερον τῶν ὑπὸ σοῦ προταθέντων τούτου ἦν· ὁ μὲν Ματθαῖος ἀπὸ τοῦ Ἀβραάμ κατάγει τὴν γενεαλογίαν, ὁ δὲ Λουκᾶς τὴν ἐναντίαν τούτου βαδίσας, ἤρξατο μὲν ἀπὸ τοῦ Ἰωσήφ, ἀνάγει δὲ ἐπὶ τὸν Ἀδὰμ καὶ τὸν Θεόν· δέον, εἴγε σύμφωνα καὶ συμφθὰ ἀλλήλοις ἔγραφον, ἢ τὸν Λουκᾶν ἀνιόντα μέχρι τοῦ Ἀβραάμ στήναι, ἢ τὸν Ματθαῖον μὴ ἀπὸ τοῦ Ἀβραάμ, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ Ἀδὰμ, εἰς ὃν κατέληξεν ὁ Λουκᾶς, ἀπάρξασθαι τῆς γενεαλογίας. — Ἐξεία δὲ καὶ τούτων ἡ λύσις, καὶ οὐδὲ πολλῆς κατασκευῆς δεομένη, μίαν ἀμφοτέροις ὁδὸν πορευθεῖσιν· ἐπεὶ καὶ τοὺς ἀνάντη καὶ ἄρτιον πορείαν ἀνιόντας, καὶ τοὺς ἐμπαλιν διὰ τῆς αὐτῆς κατιόντας, οὐκ ἂν τις ἑτέραν φαιή βαδίζειν, μᾶς ἀμφοτέροις ἐγκειμένης τοῖς τε ἀνιούσι καὶ τοῖς κατιούσι, τρίβου· τὸν αὐτὸν γοῦν τρόπον καὶ ἐπὶ τῆς τῶν γενῶν διαδοχῆς πάρεστιν· οὗτος δὲ πόρθωθεν Ἑβραίοις φίλος ἦν ὁ πρώτος, καὶ τῶν θείων συνθήσων Γραφῶν· αὐτίκα γοῦν ἐν μὲν τῇ βίβλῳ τῆς Ῥουθ Δαβὶδ ἀνωθεν ἀπὸ τοῦ Ἰούδα γενεαλογεῖται· διὰ τούτων (5)· «Καὶ αὗτα· αἱ γενεαίαις

Φαρὲς (ὁ δὲ ἦν Ἰούδα τοῦ ἀρχιφύλου παῖς)· Φαρᾶς ἔγέννησε τὸν Ἑσρών· καὶ Ἑσρών ἐγέννησε τὸν Ἀράμ· καὶ Ἀράμ ἐγέννησε τὸν Ἀμιναδάδ· καὶ Ἀμιναδάδ ἐγέννησε τὸν Ναασσών· καὶ Ναασσών ἐγέννησε τὸν Σαλμών· καὶ Σαλμών ἐγέννησε τὸν Βοόζ· καὶ Βοόζ ἐγέννησε τὸν Ὀβήδ· καὶ Ὀβήδ ἐγέννησε τὸν Ἰεσσαί· καὶ Ἰεσσαί ἐγέννησε τὸν Δαβίδ.) Τοῦτον δ' οὖν αὐτὸν τίθειται καὶ ὁ Ματθαῖος τὸν τρόπον (6).

β'. Ἡ δὲ γε πρώτη τῶν Βασιλειῶν ἐξῆς διαδεξαμένη τῆς Ρουθ τὴν γραφὴν, ἀπὸ τῶν κάτωθεν ἀνεισιν, ὥσπερ οὖν πεποιήκεν ὁ Λουκάς· τὸν γοῦν πατέρα τοῦ Σαμουὴλ τὸν Ἐλκανὰ γενεαλογοῦσα ὡδὲ φησι· « Καὶ ἐγένετο ἄνθρωπος ἐξ Ἀρμαθαίμ Σουφεὶρ ἐξ ἑσους Ἐφραΐμ· καὶ ὄνομα αὐτῷ Ἐλκανὰ, υἱὸς Ἰερεμὴλ, υἱοῦ Ἐλίου, υἱοῦ Θοοῦ, υἱοῦ Σοῦρ, Ἐφραταῖος. » Ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς Παραλειπομένοις (7) ποτὲ μὲν ἀπὸ τῶν πρώτων ἐπὶ τοὺς δευτέρους καθεξῆς πρόεισιν ὁ λόγος, τῇ τοῦ Ματθαίου γραφῇ παραπλησίως, ποτὲ δὲ ἔμπερῶς τῷ Λουκᾷ γενεαλογεῖ· ἀκουσον γοῦν καὶ τῶνδε· « Δαβὶδ, φησὶν, ἦν υἱὸς Σολομῶν, υἱὸς Σολομῶν Ῥοβὰμ, Ἀβιά υἱὸς αὐτοῦ, Ἀσά υἱὸς αὐτοῦ, Ἰωσαφάτ υἱὸς αὐτοῦ, Ἰωράμ υἱὸς αὐτοῦ, Ὀχοζίας υἱὸς αὐτοῦ, Ἰואς υἱὸς αὐτοῦ, Ἀμασίας υἱὸς αὐτοῦ· » καὶ οὕτω καθεξῆς κάτεισι μέχρι τοῦ Ἰεχονίου καὶ τῆς εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίας, ὡς ὁ Ματθαῖος. Ὡς δὲ ὁ Λουκάς, ἡ αὐτῇ πάλιν ἀνεισι Γραφὴ τὸν Σαμουὴλ γενεαλογοῦσα· φησὶ γοῦν· « Σαμουὴλ υἱοῦ Ἐλκανὰ, υἱοῦ Ἰεροβοάμ (8), υἱοῦ Ἠλιήλ, υἱοῦ Θοοῦ, υἱοῦ Σοῦρ (9), υἱοῦ Ἐλκανὰ, υἱοῦ Ἰωήλ, υἱοῦ Ἀζαρίου, υἱοῦ Σοφονίου, υἱοῦ Θαάρ, υἱοῦ Ἀσεὶρ (10), υἱοῦ Ἀδιάσαρ, υἱοῦ Κορεῖ, υἱοῦ Ἰσαὰρ, υἱοῦ Καὰθ, υἱοῦ Λευὶ, υἱοῦ Ἰσραὴλ· » καὶ ὅρα εἰ μὴ ἀντικρως τὸν ὁμοιον τοῦτοις μεμύμητα τὸν τρόπον ὁ Λουκάς· *μυρία δ' ἄν καὶ αὐτὸς εὐροὺς τοιαῦτα· ἀφ' ὧν λείπεται ὁμολογεῖν, μηδὲν ἐξελίξων πεποιήκειαι τοὺς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εὐαγγελιστάς· οὐκ ὀρθῶς γὰρ οἴεται τις αὐτοὺς διαφωνεῖν· ἑκάτερος γὰρ οἰκείῳ λογισμῷ τὴν ἐνθεσιν πεποιήται τῆς γραφῆς, ὁ μὲν ἀπὸ τοῦ Ἀβραὰμ ἀρχάμενος διὰ τὴν οἰκονομίαν τοῦ παρ' αὐτῷ λόγου, ὃν οὐ καιρὸς νῦν ἐρμηνεύειν· ὁ δὲ καὶ τὸν Ἀβραὰμ ὑπερβάς ἐπὶ τε τὸν πρῶτον ἄνθρωπον ἀνελθῶν· καὶ μηδὲ μέχρι τούτου στάς, τὴν πάντα δὲ λόγον ἐπὶ τὸν Θεὸν ἀναρτήσας, διὰ τῆς ἐν Χριστῷ παλιγγενεσίας μυστήριον ἀναβιβάζει.*

Γ'.

Πῶς ὁ μὲν Ματθαῖος ἀπὸ τοῦ Δαβὶδ καὶ Σολομῶνος διαδόχον ἐπὶ Ἰακώβ καὶ Ἰωσήφ τὰ τέτλη κατάρχει· ὁ δὲ Λουκάς ἀπὸ Δαβὶδ καὶ Νάθαρ παιδῶν ἐπὶ Ἠλὶ καὶ Ἰωσήφ, ἐναντίας τρενυλογῶν τῷ Ματθαίῳ.

α'. Τὸ τρίτον τῶν προταθέντων καιρὸς ἐπισκέψασθαι· ἀτανὲς οὖν ταῖς λέξεσιν αὐταῖς ἐπερείσωμεν τὴν αὐτῶν διάνοιαν· ἴδωμεν δὲ τί φησὶν ὁ Λουκάς· « Καὶ

a Juda evolitur sic : « Hæ sunt generationes Phares (hic erat Judæ patriarchæ filius). Phares genuit Esronem; Esron gehuit Aramum; Aramum genuit Aminadabum; Aminadabus genuit Nassonem; Nasson genuit Salmonem; Salmon genuit Boozum; Boozus genuit Obedum; Obedus genuit Jessæum; Jessæus genuit Davidem ¹². » Hanc igitur Matthæus quoque genealogiæ scribendæ rationem sectatus est.

2. At primus Regum liber, qui Ruthæ historiam subsequitur, inferne ascendit, ut sit apud Lucam. Quippe Helcanæ, qui pater fuit Samuelis, genus recensens, ait : « fuit vir ex Armathem Suphir de monte Ephraimi; nomen ejus Helcana, filius Hieremielis, filii Eliæ, filii Thoi, filii Suri, Ephraimæus ¹³. » Sed et in Paralipomenis modo a superioribus ad posterios fuit sermo, ut sit apud Matthæum, modo æque ac apud Lucam prosopici scribuntur. Audi ergo et hæc : « Davidis, inquit prædictus liber, filius erat Salomon; hujus filius Roboamus; hujus filius Abia; hujus filius Osa; hujus filius Josaphatus; hujus filius Joramus; hujus filius Ochozias; hujus filius Joasus; hujus filius Amazias ¹⁴. » Atque ita ex ordine descendit usque ad Jechoniam atque ad Babylonicam captivitatem, non secus atque Matthæus. Contra, uti Lucas, eadem rursus ascendit Scriptura dum Samuelis genus enarrat. Ait enim : « Samuelis filii Helcanæ, filii Hieroboami, filii Helielis, filii Thoi, filii Suri, filii Helcanæ, filii Jobelis, filii Azariæ, filii Sophoniæ, filii Thaari, filii Asiri, filii Abiasaris, filii Coræ, filii Issaari, filii Caathi, filii Levini, filii Israelis ¹⁵. » Porro vides ut plane hunc morem Lucas imitetur. Sexcenta ejusmodi exempla ipsemet invenies : unde sequitur ut fateamur, nihil insolitum fecisse Servatoris nostri evangelistas : neque merito quisquam putabit eos invicem dissidere. Uterque enim proprio calculo descriptionem instituit : alter ab Abrahamo initium capiens, ob sui sermonis peculiarem rationem, quam in præsentī non vacat exponere : alter ipsum Abrahamum prætergressus, ad primum usque hominem venit : neque in hoc sistit, sed suam omnem historiam cum Deo nectit, dum eam videlicet per regenerationis in Christo mysterium D in sublime evehit.

III.

Quomodo Matthæus quidem a Davide ejusque successore Salomone ad Jacobum et Josephum prosopias deducat : Lucas autem a Davide atque Nathane atque a liberis hujus ad Helim et Josephum, contraria Matthæo ratione genealogiam scribens.

1. Tertia jam quæstio consideranda est. Porro ipsis verbis acute mentem nostram intendamus. Agesis videamus quid Lucas dicat. « Et ipse Jesus

¹² Ruth. iv, 18-22. ¹³ I Reg. i, 4. ¹⁴ I Par. iii, 10. ¹⁵ I Par. vi, 34.

(6) Cod. A, τοῦτον δὲ οὖν τὸν τρόπον καὶ ὁ Ματθαῖος ἐποίησεν.

(7) Tam in epitome quam in cod. A, ἐν ταῖς Παραλειπομέναις.

(8) Cod. A, Ἰερὲμὴλ, et mox Ἐλίω.

(9) Epit. Σουφέ.

(10) Cod. A, Ἀστῆρ.

erat incipiens quasi annorum triginta, ut putabatur, filius Josephi, filii Heli, filii Melchi. » Haud tamen Matthæus usus est voce « ut putabatur. » Quid porro ait? « Matthanus genuit Jacobum; Jacobus autem genuit Josephum. » Aliud vero est putare, aliud ceu res ita se habeat affirmare. Si igitur Matthæo affirmante Josephum filium esse Jacobi et Matthani, Lucas similiter contenderet filium esse Heli ac Melchi, vere pugna quædam esset atque conflictus, atque opus esset arbitrio qui evangelistas componeret. Nunc autem cum Matthæus firmiter asseveret, Lucas vero haud id contendat, sed opinionem tantummodo proferat apud multos pervagatam, non quæ apud se vigeret, nulla, ut opinor, quæstio superest.

2. Nam cum variæ de Christo famæ inter Judæos versarentur, et cuncti quidem concorditer a Davide eum repeterent, propter Dei promissiones Davidi significatas; interim tamen alii a Davide et Salomone regioque stemmate putarent Christum adfore; alii ab hac sententia recederent, propter multas regibus inustas criminationes, et propter proscriptum ab Jeremia propheta Jechoniam, cum ait non surrecturum ex ejus stirpe qui in Davidis throno sederet, cumque ob id alia via pergerent: et cum in Davidis affirmando genere conspirarent, non tamen per Salomonem, sed per Nathanum Davidis item filium, deducerent (qui idem Nathanus propheta fuisse dicitur, secundum ea quæ feruntur in Regum libris); atque ab hujus posteris venturum Christum assererent; ipsumque Josephi genus inde usque repeterent; necessario Lucas qui illorum opinionem refert, non suam, adjecit narrationi « ut putabatur; » Matthæo permittens narrare non ut putabatur, sed uti revera se habebat origo generis. Atque hæc prima esto responsio.

3. Alia quoque profunda et arcana esse potest ejus narrationis ratio. Etenim Matthæus humanam Christi nativitatem diserte describens, vereque volens Josephum Davide oriundum demonstrare, eo quo par erat sermonis ingressu utitur; Lucas autem, ut opinor, quia nollet carneam Christi nativitatem describere, ita nunc se gessit. Nam si hoc ei propositum fuisset, non ignorabat, opus esse originem ejusmodi exponere. Sed quoniam eo Evangelii loco regenerationis per lavacrum mentionem facit, Jesumque ut Dei Filium exhibet; idcirco hoc veluti exemplo demonstrare nititur quemlibet hominem in Deo regeneratum, etiamsi vere filius hominum habeatur ob carnem qua indutus est, non tamen cum sua natura in carnis genitoribus sistere, neque non ultra corporis procreatores excurrere: verum etiamsi filius hominum videatur ob corporis generationem, nihilominus haud alienum a Dei adoptione censi. Quandoquidem ergo Lucas haud secundum Matthæi mentem histo-

A αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς ἦν ἀρχόμενος ὡσεὶ ἐτῶν τριάκοντα, ὡν υἱὸς, ὡς ἐνομίζετο, τοῦ Ἰωσήφ, τοῦ Ἡλὶ, τοῦ Μελεχί. » Ἄλλ' οὐχ' ὁ γε Ματθαῖος ἐχρήσατο τῆ, « ὡς ἐνομίζετο » φωνῇ· ἀλλὰ τί φησι; « Ματθάν δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰακώβ, Ἰακώβ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωσήφ. » Ἄλλο δὲ δήπου ἐστὶ τὸ νομίζειν, καὶ ἄλλο τὸ οὕτως ἔχειν διαβιβαιοῦσθαι· εἰ μὲν δὴ τοῦ Ματθαίου διαβεβαιωσαμένου τὸν Ἰωσήφ υἱὸν εἶναι Ἰακώβ καὶ τοῦ Ματθάν, ὁ Λουκᾶς ὁμοίως δισχυρίσατο τὸν Ἰωσήφ γεγενῆσθαι υἱὸν τοῦ Ἡλὶ καὶ τοῦ Μελεχί, ἀληθῶς μάχη τις ἦν καὶ πόλεμος, καὶ ἦν τῶν διαιτησόντων αὐτοῖς χρεία· νῦν δὲ ὅτε, τοῦ Ματθαίου διαβεβαιωσαμένου, ὁ Λουκᾶς οὐ διατείνεται, δόξαν δὲ παρὰ τοῖς πολλοῖς νενομισμένην τίθησιν, οὗ τὴν παρ' αὐτῶ κρατούσαν, οἶμαι μηδεμίαν ὑπολείπεσθαι ζήτησιν.

B β'. Διαφόρων γὰρ παρὰ Ἰουδαίους ὑπολήψεων περὶ τοῦ Χριστοῦ κεκρατημένων, καὶ πάντων μὲν συμφώνως ἐπὶ τὸν Δαβὶδ ἀναγόντων, διὰ τὰς πρὸς τὸν Δαβὶδ τοῦ Θεοῦ ἐπαγγελίας, ἦδη δὲ τῶν μὲν ἀπὸ Δαβὶδ καὶ Σολομῶνος καὶ τοῦ βασιλικοῦ γένους πεθομένων ἐσεσθαι τὸν Χριστὸν, ἦν δὲ ταύτην μὲν φευγόντων τὴν δόξαν, διὰ τὸ πλείστην ἐμφέρεσθαι τῶν βεβασιλευμένων κατηγορίαν, διὰ τε τὸ ἐκκήρυκτον ὑπὸ τοῦ προφήτου Ἱερεμίου γεγενῆσθαι τὸν Ἰεχονίαν, καὶ διὰ τὸ εἰρῆσθαι μὴ ἀναστήσεσθαι ἐξ αὐτοῦ σπέρμα καθήμενον ἐπὶ θρόνου Δαβὶδ, διὰ δὲ οὖν ταῦτα, ἐτέραν ὀδόντων, καὶ ἀπὸ μὲν Δαβὶδ ὁμολογούντων, οὐ μὴν διὰ Σολομῶνος, ἀλλὰ διὰ Νάθαν, ὅς ἦν τοῦ Δαβὶδ παῖς (φασι δὲ τὸν Νάθαν καὶ προφητεῦσαι κατὰ τὰ ἐν ταῖς Βασιλείαις φερόμενα [14]), ἀπὸ τε τοῦ Νάθαν διαβιβαιῶν προελύσεσθαι τὸν Χριστὸν διαβεβαιούμενον, καὶ τὸν γε Ἰωσήφ ἐκεῖθεν ποθεν γενεαλογούντων, σφόδρα ἀναγκαίως ὁ Λουκᾶς τὴν τούτων ἀνιστορῶν δόξαν, ἀλλ' οὐ τὴν αὐτοῦ, προσέθηκε τῆ κατ' αὐτὸν ἱστορίᾳ τὸ « ὡς ἐνομίζετο. » τῷ Ματθαίῳ παραχωρήσας μὴ τὴν ὡς ἐνομίζετο, ἱστορεῖν, ἀλλ' ὡς εἶχεν ἀληθείας τὰ τῆς γενέσεως· αὕτη μὲν οὖν ἡ πρώτη ἀπόδοσις.

C γ'. Εἶη δ' ἂν τις καὶ ἄλλος βαθὺς καὶ ἀπόβρῃτος ἐν τοῖς προκειμένοις λόγος· Ματθαῖος μὲν γὰρ ὁμολογούμενως τὴν ἔσχαρον γένεσιν ἱστορῶν τοῦ Χριστοῦ, καὶ τὸν Ἰωσήφ ἀποδείξει βουλόμενος ἀληθῶς ἐκ Δαβὶδ, ὅθεν ἐχρῆν τῆ εἰσβολῇ κέχρηται τοῦ λόγου τὸν δὲ Λουκᾶν ἠγοῦμαι μὴ τὴν κατὰ σάρκα γένεσιν τοῦ Ἰησοῦ γενεαλογεῖν ἐθέλοντα, νῦν τοῦτο πεποιτικῆναι· τοῦτο μὲν γὰρ εἰ κατὰ γνώμην ἐπραττεν, οὐκ ἠγνόει ὅτι ἐχρῆν ταύτην ἐκθέσεσθαι· ἐπειδὴ δὲ νῦν τῆς διὰ λουτροῦ ἀναγεννήσεως μὲμνηται, υἱὸν αὐτὸν εἰσάγων Θεοῦ, βούλεται ὡς ἐν ὑποδείγματι παραστήσαι ὅτι δὴ πᾶς ὁ ἐν Θεῷ ἀναγεννώμενος, κἂν ἀληθῶς υἱὸς εἶναι ἀνθρώπων νομίζοιτο δι' ἣν περιχέεται σάρκα, ἀλλ' οὐχ ἴσαται γε αὐτῇ τὰ τῆς γενέσεως εἰς τοὺς κατὰ σάρκα γονεῖς, οὐδὲ μέχρι τῶν τοῦ σώματος προπατόρων φθάνει· ἀλλ' εἰ καὶ νομίζοιτο ἀνθρώπων εἶναι υἱὸς διὰ τὴν τοῦ σώματος γέννησιν, ὅμως δ' οὖν οὐκ ἀλλότριος τῆς τοῦ Θεοῦ υἰοθεσίας ὑφέστηκεν· ἐπειδὴ δὲ οὖν οὐ κατὰ τὴν αὐτὴν τῷ Ματθαίῳ διάνοιαν ἐξέτιθετο τὴν διήγησιν, εἰκότως τὴν

(14) Desunt hæc in cod A, 64, a quo cæteroque meliores interdum lectiones sumpsimus.

αὐτὸν ἐκείνῳ καιρὸν ὑπερβάς, ἐπὶ τὴν ἀναγέννησιν τὴν διὰ λουτροῦ παραγίνεται· καὶ ἐνταῦθα τὴν ἐναντίαν ἐκτίθεται τῶν γενῶν διαδοχὴν· ὁμοῦ καὶ ἀνάγων ἀπὸ τῶν ὑστάτων ἐπὶ τὰ πρῶτα, ὁμοῦ καὶ τὴν μνήμην τῶν παρὰ τῷ Ματθαίῳ ὑπαιτιῶν καὶ ἀμαρτωλῶν ἀνδρῶν ἀποσειόμενος· ἐπειδήπερ ὁ παρὰ τῷ Θεῷ ἀναγεγεννημένος, ἀλλότριος καθίσταται τῆς ἐνσάρκου γενέσεως καὶ τῶν κατὰ σάρκα ἀμαρτωλῶν πατέρων, υἱὸς ἀποφαινόμενος Θεοῦ, καὶ πάντων τῶν κατὰ Θεὸν ἀνεπιλήπτως βεβιωκότων.

δ. Οἶον, ὡς ἐπὶ παραδείγματος, Παῦλος ὁ ἀπόστολος ἐχέτω μὲν κατὰ σάρκα πατέρα Ἰουδαῖον ὄντινα ὡς εἰκὸς ἄπιστον· ἐχέτω δὲ καὶ κατὰ Θεὸν, οὗ κατὰ τοὺς τρόπους ἐβίου· εἰ δὲ οὖν μέλλει τις αὐτὸν κατὰ σάρκα γενεαλογεῖν, τίνος εἰκότως ἂν ἐμνήσθῃ, ἢ πάντως που τοῦ κατὰ σάρκα πατρὸς; Εἰ δ' αὖ πάλιν ἕτερος τὴν ἐν Χριστῷ γένεσιν αὐτοῦ δηλοῦν ἐθέλοι, τίνος ἂν τὴν μνήμην θεῖη ἂν εἰκότως, ἢ πάντως τοῦ κατὰ Θεὸν αὐτὸν ἀναγεννήσαντος; Οὕτω καὶ τῷ Ἀβραάμ εἴρηται· « Σὺ δὲ ἀπελεύσῃ πρὸς τοὺς πατέρας σου τραφεὶς ἐν γῆρᾳ καλῇ, οὐ δῆπου τοὺς κατὰ σάρκα πατέρας δηλοῦντος τοῦ λόγου, εἰ μὴ καὶ θεοσεβεῖς λέγοντο γεγονέναι, τοὺς δὲ ἐν Θεῷ πατέρας διὰ τὴν τῆς εὐσεβείας ὁμοιοτροπίαν αἰνιτομένου· οὕτω καὶ οἱ ἐξ Ἀβραάμ, ἀσεβεῖς ἦσαν μὲν κατὰ σάρκα οἱ υἱοὶ Ἀβραάμ, κατὰ δὲ τὸν τρόπον, υἱοὶ Σοδόμων καὶ Γομόρρας· διὸ λέγεται πρὸς αὐτούς· « Ἀκούσατε λόγον Κυρίου, ἄρχοντες Σοδόμων, προσέχετε νόμον Θεοῦ, λαὸς Γομόρρας· » ὡς αὖ πάλιν ἐξ ὧν ἡμελλεν υἱοὶ Ἀβραάμ γίνεσθαι· οἱ γοῦν ἐξ ἑθνῶν εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ πεπιστευκότες, κατὰ σάρκα πατέρων ἀλλοφύλων φύντες, υἱοὶ γεγόναμεν Ἀβραάμ, Χριστοῦ γενόμενοι παῖδες καὶ τῶν Χριστοῦ μαθητῶν· ὥστε καὶ δευτέραν ἡμᾶς ἐπιγράφεσθαι γένους διαδοχὴν πολὺ κρείττονα τῆς κατὰ σάρκα διὰ τὴν κατὰ Χριστὸν ἀναγέννησιν.

ε'. Εἰκότως τοιγαροῦν καὶ ὁ Λουκᾶς, ἅτε τὴν ἀναγέννησιν ἱστορῶν, οὐ τὴν αὐτὴν ὁδεύει τῷ Ματθαίῳ, οὐ τοῦ Σολομῶνος καὶ τῆς τοῦ Οὐρίου, οὐ τῆς Θάμαρ, οὐ τῆς Ροῦθ, οὐ τοῦ Ἰεχονίου καὶ τῶν μεταξὺ διαβεβλημένων ἀνδρῶν τὴν παράθεσιν πεποιήται, ἀλλὰ δι' ἑτέρων ἀνεπιλήπτων ἀνεισι, καὶ δὴ καὶ ἐκ τοῦ προφήτου Νάθαν ἀναγεγεννημένον εἰσάγει· καὶ ὁ μὲν παρὰ τῷ Ματθαίῳ κατὰ σάρκα γεγεννημένος, υἱὸς ἦν Ἀβραάμ ἐντεῦθεν γενεαλογούμενος, ἐπειδήπερ τῷ Ἀβραάμ πρῶτον ἢ ἐπαγγελία δέδοτο τῆς τῶν ἐθνῶν εὐλογίας, οὐκ ἄλλως ἢ διὰ τοῦ ἐκ σπέρματος αὐτοῦ προελευσομένου γεννησομένης· ὁ δὲ ἐν Θεῷ ἀναγεγεννημένος, ἑτέρουσ πατέρας τοὺς κατὰ Θεὸν ἐπιγράφόμενος, οὐδ' αὐτοὺς ἀληθῶς ἐσχηκώς, ἀλλ' ὡς ἐνομιζέτο διὰ τὴν τῶν ἡθῶν ὁμοιοτροπίαν, ἀνεισιν ἐπὶ τὸν ἀληθῆ πατέρα, μετὰ πάντας χρηματίας Υἱὸς τοῦ Θεοῦ.

¹⁶ Gen. xv, 17. ¹⁷ Isa. i, 10.

Amiam suam scribit, consentaneum erat ut Matthæi tempora prætergressus, ad regenerationem per lavacrum veniret, ibique contrariam poneret prosapiarum successionem : simul pergens a postremis ad initia, simulque memoriam sontium ac scelestorum, qui sunt apud Matthæum hominum vitans : quia regeneratus apud Deum alienus fit a carne natura, et a peccatoribus secundum carnem patribus, Dei nimirum declaratus filius, et omnium qui secundum Deum sine culpa vixerunt.

4. Exempli gratia Paulus apostolus patrem secundum carnem habuit Judæum, ut credible est, a fide alienum : habuit quoque patrem secundum Deum, cujus videlicet vitæ institutum amplexus fuit. Si quis ergo Pauli secundum carnem genus narrare velit, quemnam merito patrem memorabit nisi carnalem? Sin rursus aliquis Pauli in Christo nativatem ostendere velit, cujusnam potius mentionem parentis faciet, quam ejus a quo secundum Deum regeneratus est? Sic Abrahamo quoque dictum fuit : « Tu vero abibis ad patres tuos bona saturatus senectute ¹⁶. » Qui profecto sermo haud carneos patres demonstrat, nisi hi forte pii quoque fuisse credantur ; sed de patribus secundum Deum loquitur, propter pietatis similitudinem. Sic Abrahami sontes filii, hujus quidem secundum carnem filii erant, moribus autem Sodomorum filii atque Gomorrhæ. Idcirco dicitur illis : « Audite sermonem Domini principes Sodomorum, attendite legi Dei, o popule Gomorrhæ ¹⁷ : » tanquam si rursus ex his essent Abrahami filii proventuri. Qui igitur ex gentibus Christo Dei credidimus, quamquam infidelibus secundum carnem geniti patribus, in Abrahami domum migravimus, Christi ejusque discipulorum nacti adoptionem : atque ita in aliam nosmet inscripsimus generis successionem, multo carnea meliorem propter in Christo regenerationem.

5. Merito igitur Lucas, cum de regeneratione loquitur, haud eadem qua Matthæus semita pergit : nempe non Salomonis, non uxoris Uriæ, non Thamaræ, non Ruthæ, non Jechoniæ, nec quorumvis præter hos reorum mentionem facit ; sed per alios reprehensione carentes graditur ; Christumque a propheta Nathano progenitum exhibet. ita ut qui apud Matthæum carnaliter gignitur, idem apud Lucam veluti Abrahami filius ponatur. Certe Abrahamo haud aliter benedictio gentium promissa fuit, quam quod ea futura erat ob gignendum de genere ejus. Atque hic est, qui in Deo regeneratus, atque alios patres secundum Deum nactus, re tamen vera haud ipsos habet patres, sed ita creditur propter morum similitudinem : qua videlicet ad parentem verum conscendit post omnes existens Filius Dei.

IV.

A

Δ'.

Africani super genealogia quæ in sacris Evangeliiis est (12).

1. Nonnulli seu evangelicam historiam nescientes seu intelligere nequeunt, laudativo errore inscitiam cumulant dicentes, merito fieri differentem nominum recensionem, misionemque sacerdotalium cum regalibus, ut jure Christus sacerdos atque rex demonstraretur: quasi aliquis de hoc dubitet, aut aliam spem habeat; nempe quin Christus æternus sit apud Patrem pontifex, nostras ei preces exhibens: rex autem supermundialis, quos liberavit pascens Spiritu, socius effectus in omnium rerum gubernatione. Atqui eos ignorare non oportebat, utrumque numeratorum ordinem genus esse Davidis, seu Judæ regiam tribum. Namque ut forte propheta Nathanus fuerit, et quidem etiam Salomon, et horum utriusque parens, atque ex multis tribubus prophetæ; certe sacerdotes haud quilibet erant de duodecim tribubus, sed soli levitæ. Frustra igitur compositum est mendacium; neque prævalebit hic sermo in Ecclesia Christi et Dei contra accuratæ veritatis patres; ita ut falsa ratio consarcinetur in Christi laudem atque præconium.

2. Quare ut et ita loquentium coarguam inscitiam, et in posterum caveam ne quis in hujusmodi imperitiam incurrat, veram gestarum rerum historiam proferam. Scilicet apud Israelitas prosapia- rum nomina aut natura numerabantur aut lege; natura quidem, genuini generis successione; lege, cum alius gignebat liberos fratris nomine, qui pro- lis expers obiisset: nam quia nondum ipsis perspicua resurrectionis spes data fuerat, futuram promissionem imitabantur resurrectione mortali, ne defuncti nomen exstingeretur. Age vero quoniam ii, qui hac genealogia continentur, partim germano traduce filius patrem consecutus est, partim ab aliis geniti, neque tamen naturali sed alienæ appellationi addicti fuerunt; utrorumque facta est mentio, nempe et eorum qui genuerunt, et eorum item qui pro gignentibus habiti sunt. Ita neutrum Evangelium mentitur, dum naturam numerat atque

Ἀφρικανοῦ περὶ τῆς ἐν τοῖς ἱεροῖς Ἐθαγγελίοις γενεαλογίας (12).

α'. Οἱ μὲν οὖν ἦτοί τὴν εὐαγγελικὴν ἱστορίαν ἠγνοῦστές ἢ συνείηαι μὴ δυνθθέντες, δοξολογοῦσθ πλάνη τὴν ἀγνωσίαν ἐπύκνωσαν εἰπόντες ὅτι δικαίως γέγονεν ἡ διάφορος αὐτῆ τῶν ὀνομάτων καταριθμη- σίς τε καὶ ἐπιμίξια τῶν τε ἱερατικῶν ὡς οἶόν τε καὶ τῶν βασιλικῶν· ἵνα δευχθῆ δικαίως ὁ Χριστὸς ἱερεὺς τε καὶ βασιλεὺς γενόμενος· ὡσπερ τινὸς ἀπειθῶντος ἢ ἐτέραν ἐσχηκὸς ἐλπίδα· ὅτι Χριστὸς ἀδίδιος μὲν ἀρχιερεὺς Πατρὸς, τὰς ἡμετέρας πρὸς αὐτὸν εὐχὰς ἀναφέρων, βασιλεὺς δ' ὑπερκόσμιος, οὗς ἡλευθέρωσεν νέμων τῷ Πνεύματι, συνεργὸς εἰς τὴν διακόσμῃσιν τῶν ὄλων γενόμενος· καίτοι ἀγνοεῖν αὐτοὺς οὐκ ἐχρῆν ὡς ἐκατέρω τῶν καταριθμημένων τάξις τὸ τοῦ Δαβὶδ ἐστὶ γένος ἡ τοῦ Ἰούδα φυλῆ βασιλικῆ· εἰ γὰρ προφήτης ὁ Νάθαν, ἀλλ' ὁμῶς καὶ Σολομῶν ὁ τε τοῦ- των πατὴρ ἐκατέρω· ἐκ πολλῶν δὲ φυλῶν ἐγένοντο προφήται, ἱερεῖς δὲ οὐ δεῖνες τῶν δωδεκα φυλῶν, μόνον δὲ Λευῖται· μάττην ἀρα πέπλασται τὸ ἐφευσιμένο· μὴ δὲ κρατοῖη τοιοῦτος λόγος ἐν Ἐκκλησίᾳ Χρι- στοῦ καὶ Θεοῦ πατέρων ἀκριβοῦς ἀληθείας, ὅτι ψεῦ- δος σύγκειται εἰς αἶνον καὶ δοξολογίαν Χριστοῦ.

β'. Ἴνα οὖν καὶ τοῦτο μὲν τοῦ εἰρηκὸς ἐλέγξω- μεν τὴν ἀμαθίαν, παύσωμεν δὲ τοῦ μηδὲνα ὑπ' ἀγνοίας σκανδαλισθῆναι, τὴν ἀληθῆ τῶν γεγονότων ἱστορίαν ἐκθῆσομαι. Ἐπειδὴ γὰρ τὰ ὀνόματα τῶν γεγῶν ἐν Ἰσραὴλ ἠριθμῆτο ἢ φύσει ἢ νόμῳ· φύσει μὲν, γνησίῳ σπέρματος διαδοχῆ· νόμῳ δὲ, ἐτέρω παιδοποιουμένου εἰς ὄνομα τελευτήσαντος ἀδελφοῦ ἀτέκνου· ὅτι γὰρ οὐδέπω αὐτοῖς δέδοτο ἐλπίς ἀναστά- σεως σαφῆς, τὴν μέλλουσαν ἐπαγγελίαν ἀναστήσει ἐμιμοῦντο θνητῆ, ἵνα ἀνέκλειπτον τὸ ὄνομα μείνη τοῦ μετηλλαχότος· ἐπεὶ οὖν οἱ τῆ γενεαλογίᾳ ταύτῃ ἐμφορμένοι, οἱ μὲν διεδέξαντο καὶ πατέρα γνησίως, οἱ δὲ ἐτέροις μὲν ἐγεννήθησαν, ἐτέροις δὲ προσ- ετέθησαν κλήσει, ἀμφοτέρων γέγονεν ἡ μῆμη καὶ τῶν γεγεννηκῶτων καὶ τῶν ὡς γεγεννηκῶτων· οὗ- τως οὐδέτερον τῶν εὐαγγελίων ψευδεταί καὶ φύ- σιν ἀριθμοῦν καὶ νόμον· ἐπεπλάκῃ γὰρ ἀλλή- λους τὰ γένη τὰ τε ἀπὸ Σολομῶνος καὶ τοῦ Νά-

(12) De hac celebri Africani ad Aristidem epistola videndus in primis Eusebius *Hist. eccl.* lib. 1, 7, qui ejus partem ingentem refert, a Nicephoro postea Callisto *Hist.* lib. 1, 11, repetitam. Videndi insuper Hieronymus comment. ad Matth. 1, 16; Augustinus *Retract.* lib. 11, 7; Photius cod. 34, p. 22; denique etiam Zacharias Chrysopol. in *Bib. PP. Lugd.* t. XIX, p. 751, in fin. Cæteroque verus epistolæ, quamquam haud integræ, conservator fuerat hactenus in *Historia ecclesiastica* Eusebius. Nunc nobis feliciter accidit, ut in hac quæstionem Eusebii epitome pars quædam prior ejusdem epistolæ comperta primum sit, nempe ab hoc initio οὐκ ἀκριβῶς usque ad ἐπειδὴ γὰρ τὰ ὀνόματα τῶν γεγῶν ἐν Ἰσραὴλ, etc., quæ in parte illa ab historico Eusebio relata deest, apud quem incipit ἐπειδὴ γὰρ, etc. Et quidem illud γὰρ, enim, in codicibus historiæ Eusebianæ extare, testatur Valesius, ita ut acephalum fuisse fragmentum satis constaret; nunc vero a nostra epitome prorsus demonstratur. Quid quod in hoc novo frag- mento ea prorsus exhibetur materia, quam Euse-

bius in integra epistola se legisse significat? En verba Eusebii loc. cit., id est, *Hist.* 1, 7: Φέρει τὴν περὶ τούτων καταλθοῦσαν εἰς ἡμᾶς ἱστορίαν παραθῶ- μεθα, ἣν δι' ἐπιστολῆς Ἀριστείδῃ γραφῶν περὶ συμ- φωνίας τῆς ἐν τοῖς εὐαγγελίοις γενεαλογίας ὁ Ἀφρι- κανὸς ἐμνημόνευσεν· τὰς μὲν δὲ λοιπῶν δόξας ὡς ἄν βιαίους καὶ διεφυσμένους ἀπελέγξας, ἣν δ' αὐτὸς πα- ρεῖληφεν ἱστορίαν, τοῖσι αὐτοῖς ἐκτιθέμενος τοῖς ῥήμασιν· ἐπειδὴ γὰρ τὰ ὀνόματα τῶν γεγῶν, etc. *De his traditionem quæ ad nos usque deducta est proponamus, quam Africanus in epistola ad Aristidem de consensu evangeliorum in stirpe Christi narranda commemoravit. Ubi aliorum quidem opinionum tanquam violentas et falso confictas coarguit; ipse vero quam compererat historiam his referi verbis. Nam quia generationum nomina, etc. Vides itaque alienarum opinionum, utpote violentarum atque falsarum, coargutionem ab Africano factam, nomeni apud nostram epitomen, statim initio, ut debuit, inveniri.*

θαν, ἀναστάσεις ἀτέκνων καὶ δευτερογαμίαις καὶ ἀναστάσει σπερμάτων· ὡς δικαίως τοὺς αὐτοὺς ἄλλοτε ἄλλων νομίζεσθαι· τῶν μὲν δοκούντων πατέρων, τῶν δὲ ὑπαρχόντων· καὶ ἀμφοτέρας τὰς διηγήσεις κυρίως ἀληθεῖς οὖσας ἐπὶ τὸν Ἰωσήφ πολυπλόκως μὲν, ἀλλ' ἀκριβῶς κατελθεῖν. Ἴνα δὲ σαφὲς ἦ τὸ λεγόμενον, τὴν ἐπαλλαγὴν τῶν γενῶν διηγήσομαι (13). Ἡ κατὰ φύσιν γένεσις ἐστὶ Ματθαίου· ἡ κατὰ νόμον ἀνάστασις γένους, ἐστὶν ἡ τοῦ Λουκᾶ· Ματθᾶν δ' ἀπὸ Σολομῶνος, ἐγέννησε τὸν Ἰακώβ· Ματθᾶν ἀποθανόντος, Μελχι δ' ἀπὸ Νάθαν ἐκ τῆς αὐτῆς γυναικὸς ἐγέννησε τὸν Ἡλί· ὁμομήτριοι ἄρα ἀδελφοί, Ἡλί καὶ Ἰακώβ· Ἡλί ἀτέκνου ἀποθανόντος, ὁ Ἰακώβ ἀνέστησεν αὐτῷ σπέρμα, γεννήσας τὸν Ἰωσήφ, κατὰ φύσιν μὲν ἐαυτῷ, κατὰ νόμον δὲ τῷ Ἡλί· οὕτως ἀμφοτέρων υἱὸς Ἰωσήφ (14).

Ε'.

Διὰ τί ὁ Ματθαῖος τοῦ Ἀβραάμ προτάττει τὸν Δαβὶδ ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ γενεαλογίᾳ φήσας· Βίβλος γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ, υἱοῦ Δαβὶδ, υἱοῦ Ἀβραάμ.

α'. Ἐπειδὴ πρῶτον καὶ μόνον τῷ Δαβὶδ μεθ' ὄρκου διαθεσθαιώσεως, ἐξ αὐτοῦ κατὰ σάρκα φύναί ὁ Χριστὸς ἐθεσπίζετο· γέγραπται οὖν· Ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου θήσομαι ἐπὶ τὸν θρόνον σου. Καὶ πάλιν· Διεθέμην διαθήκην τοῖς ἐκλεκτοῖς μου· ὡμοσα Δαβὶδ τῷ δούλῳ μου· Ἔως τοῦ αἰῶνος ἐτοιμάσω τὸ σπέρμα σου, καὶ οἰκοδομήσω εἰς γενεὰν καὶ γενεὰν τὸν θρόνον σου. Καὶ τὰ μὲν τῆς ἐπαγγελίας τοῦ προφητευσόμενου, τοιαῦτα ἦν· τοῦ δὲ Σολομῶνος τῆς βασιλείας οὐκ ἄδηλος ὁ χρόνος· λέγεται δὲ οὖν ἐπὶ μόνοις ἔτεσι τεσσαράκοντα βασιλεύσαι ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ· πῶς οὖν γένοιτ' ἂν ἀληθὲς εἰς αὐτὸν ἀναφερόμενον· Ἄνορθώσω τὸν θρόνον αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα; Ἄλλ' εἰ λέγοι τις περὶ τῆς ἐξ αὐτοῦ διαδοχῆς εἰρῆσθαι ταῦτα, οὐκ ἀγνωστὸν ὅτι μέχρις Ἰεχονίου καὶ τῆς εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίας, καὶ ἡ ἀπὸ Δαβὶδ καὶ Σολομῶνος διαδοχὴ τῆς βασιλείας διήρχησε, μηδεὶν μετὰ τὸν Ἰεχονίαν ἐπὶ τὸν θρόνον τοῦ Δαβὶδ καταστάντος. Θέα δὲ ὡς καὶ τοῦτο προσέθηκεν ἡ προφητεία περὶ τοῦ θεσπιζόμενου φήσασα· Ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα· καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν. Καὶ ἐν ἐτέρῳ πάλιν· Αὐτὸς ἐπικαλέσεται με· Πατὴρ μου εἰ σύ· καὶ γὰρ πρωτότοκον θήσομαι αὐτόν· ὅπερ ἀνοικτεῖον γένοιτ' ἂν Σολομῶνι.

β'. Παραθετὸν δὲ τὰ περὶ αὐτοῦ ἐν Βασιλείαις ἱστορούμενα ἐν τούτοις· Καὶ ὁ βασιλεὺς Σολομῶν ἦν φιλογύνης· καὶ ἔλαβε γυναῖκας ἄλλοτριᾶς πολλάς· καὶ τὴν θυγατέρα Φαραὼ, Μωαβίτιδας, καὶ Ἀμμωνίτιδας, καὶ Ἰδουμαίας, Σύρας, Χετταίας, καὶ Ἀμορ-

legem. Implicabantur enim inter se genera Salomonium et Nathanicum reparationibus sterilium et secundis nuptiis et seminum suscitatione : ita ut merito iidem homines alias aliis patribus ascribantur, nempe et iis qui specie, et rursus iis qui reapse genitores sunt : atque ambæ narrationes apprime veræ ad Josephum varie quidem sed tamen ad amussim deveniant. Ut autem quod aio perspicuum fiat, permutationem generum patefaciam. Generatio naturalis est illa Matthæi : generis suscitatio legalis est illa Lucæ. Matthanus Salomone oriundus genuit Jacobum. Matthano defuncto, Melchi Nathano oriundus, e Matthani uxore Helim suscepit. Igitur uterini fratres Heli et Jacobus. Heli mortuo sine liberis, Jacobus excitavit ei sobolem B genito Josepho, suo naturaliter filio, ex legis autem forma Heli filio. Sic utriusque filius Josephus.

V.

Cur Matthæus ante Abrahamum ponat Davidem in Christi genealogia dicens : Liber generationis Jesu Christi, filii Davidis, filii Abrahami.

1. Rei causa est quia primo solique Davidi vaticinium jurejurando confirmatum fuit, fore ut ex eo Christus humanitus nasceretur. Scriptum est enim : « De fructu ventris tui ponam super sedem tuam ».¹⁸ Rursusque : « Posui testamentum electis meis ; juravi Davidi servo meo, usque in æternum præparabo semen tuum ; et ædificabo in generationem et generationem sedem tuam ».¹⁹ Atque hæc sunt de prædicto promissiones. Regni autem Salomonici spatium non est obscurum : dicitur enim quadraginta tantummodo annis Israelis sceptrum tenuisse. Qui ergo fieri potest ut vere ad hunc referantur verba : « Erigam thronum ejus in æternum »?²⁰ Quod si quis dicat, hæc de regia illius successione Deum esse locutum ; non est ignorandum, usque tantummodo ad Jechoniam et Babylo-nicam captivitatem, Davidici ac Salomonici regni successione perseveravisse, nemine post Jechoniam in regia Davidis sede constituto. Et animadvertite uti hoc etiam addiderit prophetia de promisso germine dicens : « Ego ero illi in patrem ; et ipse erit mihi in filium ».²¹ Rursusque alibi : « Ipse invocabit me, Pater meus es tu ; et ego primogenitum ponam illum » :²² quæ incongruentia sunt Salomoni.

2. Adjungenda sunt etiam quæ de eodem in Regum libris narrantur sic : « Porro rex Salomon mulierosus erat ; duxitque uxores alienigenas multas ; filiam Pharaonis, et Moabitidas, Ammonitidas, Idumæas, Syras, Chettæas, Amorrhæas : de genti-

¹⁸ Psal. cxxxi, 2. ¹⁹ Psal. lxxxviii, 4. ²⁰ II Reg. vii, 13. ²¹ II Reg. vii, 14. ²² Psal. lxxxviii, 27.

(13) Abhinc partem non modicam epistolæ prætermisit epitomæ Eusebianæ auctor.

(14) Hunc fuisse epistolæ Africani finem, testis Eusebius loc. cit. dicens : Καὶ ἐπὶ τέλει δὲ τῆς αὐτῆς ἐπιστολῆς, προστίθησι ταῦτα· Ματθᾶν δ' ἀπὸ Σολο-

μῶνος, etc., usque ad οὕτως ἀμφοτέρων υἱὸς ἦν ὁ Ἰωσήφ. Ταῦτα δὲ ὁ Ἀφρικανός. In fine autem ejusdem epistolæ Africanus hæc addit : Matthæus a Salomone, etc., usque ad, sic utriusque filius erui Josephus.

bus scilicet, quibus interdixit Dominus filiis Israelis ne sociarentur eis ²². » Insuper additur : « Et non erat cor ejus perfectum cum Domino Deo suo, sicuti cor Davidis patris ejus ²³. » Pauloque post : « Tunc ædificavit Salomon excelsum Chamoso idolo Moabitarum in monte qui est e regione Hierosolymorum : itemque Molocho idolo Ammonitarum, et Astartæ impuritatis Sidoniorum. Atque ita morem gessit cunctis feminis suis alienigenis, quæ thura adolebant diis patriis et sacrificabant. Porro iratus est Dominus Salomoni quod aversum esset cor ejus a Domino Deo Israelis ²⁴. » En hæc omnia in Salomonis criminationem dicuntur. Quomodo ergo accommodabis ei jusjurandum, in quo præter cætera dictum est : « Et ego ero illi in Patrem, ipse erit mihi in filium ? » Imo vero manifeste hæc aliena a Salomone sunt : præclare autem referuntur ad eum, cujus de genere Davidis prædictus fuerat adventus, qui que reapse e Davidico stemmate emersit.

VI.

Cur Matthæus post Davidem ad consecratos generis successores non veniat, sed transiit ad Abrahamum, non tamen ad Adamum, neque ad alium quemlibet ex antiquis Deo dilectis hominibus.

Quia primo similiter Abrahamo varia edita fuerant de vocatione gentium oracula. Namque ante Mosaicam legislationem, atque ante Judæorum ipsam genus, imo et ante circumcissionem, alienigena fuit Abrahamus : qui regione Chaldaica migrans, patria instituta deseruit, supremoque Deo agnito, testimonium retulit quod Deo crediderit ; idque illi reputatum est ad justitiam ²⁵. Justus autem piusque visus est non ob corporis circumcissionem, neque ob Sabbati observantiam aut festorum aut kalendarum, neque ob quasilibet a Moyse in vectas religiones ; sed ob summi Dei cognitionem, atque ob Domini, qui illi oblatas est, manifestationem (qui quidem erat Servator noster, Dei scilicet Verbum) et ob suam denique sanctam ac virtutibus præditam vitam. Huic igitur qui ejusmodi pietatis genus sectatus fuerat, facta promissio est de gentibus, veluti quæ aliquando secundum Abrahami zelum piæ futuræ erant, paremque religioso patriarchæ benedictionem consecuturæ. Quæ cum ita se habeant, consentaneum erat, ut Abrahamus vocatarum gentium princeps, ab evangelista assummeretur secundus post Davidem. Namque hi duo fuerunt illustres viri, quibus primis Deus Christi adventum gentiumque vocationem dignanter ante significavit. Par autem fuit, ut is cui nativitas Servatoris omnium hominum promissa fuit, præponeretur illi qui de vocandis gentibus promissiones accepit : secundus tamen in genealogia scriberetur gentium ipsarum patriarcha. Quare liber Jesu Christi capit auspicia primum quidem ab eo qui fuit carnalis Jesu Christi progenitor ; deinde ab

βασιλεως, εκ των εθνων ὧν ἀπέπεν Κύριος ὁ Θεὸς τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ. Οὐκ εἰσελεύσεσθε εἰς αὐτούς. » Οἷς ἐπιφέρει : « Καὶ οὐκ ἦν ἡ καρδία αὐτοῦ τελεία μετὰ Κυρίου Θεοῦ αὐτοῦ, καθὼς ἡ καρδία Δαβὶδ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ. » Καὶ μετὰ βραχύ : « Τότε ἐκδόμησε Σολομὼν ὑψηλὸν τῷ Χαμὼς εἰδώλῳ Μωῶδ ἐν τῷ ὄρει ἐπὶ πρόσωπον Ἰερουσαλήμ· καὶ τῷ Μολχῶν εἰδώλῳ υἱῶν Ἀμμὼν, καὶ τῇ Ἀστάρτῃ βδελύγματι Σιδωνίων· καὶ οὕτως ἐποίησε πάσαις ταῖς γυναῖξιν αὐτοῦ ταῖς ἀλλοτρίαις, αἱ ἐθυμίων καὶ ἔθνον τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν· καὶ ὠργίσθη Κύριος ἐπὶ Σολομῶν, ὅτι ἐκλίνε καρδίαν αὐτοῦ ἀπὸ Κυρίου Θεοῦ Ἰσραὴλ. » Εἰ δὲ τὰ τοιαῦτα τοῦ Σολομῶνος κατηγορεῖται, πῶς οὖν ἐφαρμόσεις αὐτῷ τὰ τοῦ ὄρκου, ἐφ' ᾧ εἴρηται πρὸς τοὺς ἄλλοις καὶ τὸ : « Ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν ; » ἀλλὰ γὰρ ἀντικρὺς Σολομῶνος μὲν ἀλλότρια ταῦτα· ἀνάγοιτο δ' ἂν ἐπὶ τὸν ἐκ σπέρματος Δαβὶδ ἤξειν θεσπιζόμενον Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, ὅς ἐκ σπέρματος Δαβὶδ ἀνέστη.

Γ'.

Διὰ τί μετὰ τὸν Δαβὶδ οὐκ ἐπὶ τοὺς ἐξῆς διαδόχους τοῦ γένους κατάγει, ἀνατρέχει δὲ ἐπὶ τὸν Ἀβραάμ, ἀλλ' οὐκ ἐπὶ τὸν Ἀδὰμ, οὐδ' ἐφ' ἕτερον τινα τῶν πάλαι θεοφιλῶν ἀνδρῶν.

Ἐπειδὴ πρώτῳ πάλιν τῷ Ἀβραάμ περὶ τῆς κλήσεως τῶν ἐθνῶν διάφοροι ἐδέδοντο χρησιμοί· πρὸ γὰρ τῆς Μωϋσεως νομοθεσίας, καὶ πρὸ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, οὐ μὴν ἄλλα καὶ πρὸ τῆς περιτομῆς, ἀλλοεθνῆς ὢν ὁ Ἀβραάμ, καὶ τῆς Χαλδαίων γῆς ὀρμώμενος, ἀπολείπει μὲν τὰ πατρίωα, Θεὸν δὲ γνοὺς τὸν ἐπὶ πάντων, μεμαρτύρηται ὡς ἄρα ἐπίστευσε τῷ Θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην· δικαίος τε καὶ θεοφιλῆς ἀποπέφανται, οὐ οἷα περιτομῆν σώματος, οὐδὲ διὰ φυλακὴν ἡμέρας σαββάτου, ἢ ἑορτῶν, νομηνῶν, οὐδέ γε δι' ἄλλης τινὸς παρὰ Μωϋσεί φερομένης ἐθειλορησκείας, ἀλλὰ δι' ἐπιγνώσεως τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ, ἐπιφανείας δὲ τοῦ ὀφθέντος αὐτῷ Κυρίου (οὗτος δὲ ἦν ὁ ἡμέτερος Σωτὴρ, ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος), διὰ τε σεμνοῦ καὶ ἐναρέτου βίου· τοῦτον δ' οὖν αὐτῷ κατορθοῦντι τῆς θεοσεθείας τὸν τρόπον, ἢ περὶ τῶν ἐθνῶν δέδοτο ἐπαγγελία, ὡς καὶ αὐτὸν ποτε κατὰ τὸν τοῦ Ἀβραάμ ζῆλον θεοσεβῶν ὄντων καὶ τῆς Ἰσθῆς τῷ θεοφιλεῖ καταξιοθησομένων εὐλογίας· ὢν οὕτως ἐχόντων, ἀκόλουθον ἦν τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως προπάτορα ὄντα τὸν Ἀβραάμ, ὑπὸ τοῦ εὐαγγελιστοῦ δεῦτερον παραληφθῆναι μετὰ τὸν Δαβὶδ· δυοῖν γὰρ τούτων ἐπιφανῶν ἀνδρῶν πρώτων ἡξιωμένων τῆς τοῦ Θεοῦ ἐπαγγελίας περὶ τε τῆς τοῦ Χριστοῦ γενέσεως καὶ περὶ τῆς κλήσεως τῶν ἐθνῶν, χρῆναι δῆπου τὸ μὲν περὶ τῆς γενέσεως τοῦ πάντων ἀνθρώπων Σωτῆρος τὰς ὑποσχέσεις εἰληφόρα, προτιμηθῆναι τῇ τάξει τοῦ τὰς περὶ τῶν ἐθνῶν ἐπαγγελίας καταδεξαμένου· δευτερον δὲ ἐν τῇ γενεαλογίᾳ παραληφθῆναι τὸν τῶν ἐθνῶν ἀρχηγόν· διόπερ ἡ βίβλος Ἰησοῦ Χριστοῦ πρώτῳ μὲν ἀνάκειται τῷ κατὰ σάρκα Ἰησοῦ Χριστοῦ προπάτορι, δεῦτερον δὲ τῷ

²² III Reg. xi, 1, 2. ²³ ibid. 4. ²⁴ ibid. 5-9. ²⁵ Rom. iv, 3.

κατὰ πνεῦμα Πατρὶ τῶν διὰ Χριστοῦ σωθησομένων· ἤγειτο γὰρ ὁ σώζων τῶν σωζομένων ἐθνῶν. A illo qui spiritu Pater erat servandorum per Christum. Servator enim servatis gentibus prævertendus erat.

Z.

Διὰ τί τῆς Θάμαρ, οὐχὶ δὲ καὶ ἑτέρας ἐπ' ἀγαθοῖς κατορθώμασι μαρτυρομένης γυναικὸς ἐμνημόνευσεν ὁ Ματθαῖος.

α'. Τὴν Θάμαρ εἰ τις ὡς πόρνην διαβάλλειν πειρῶτο, αὐτοῦ δὴ τοῦ Ἰούδα ἐπακουσάτω λέγοντος· « Δεδικαίωται Θάμαρ ἢ ἐγὼ, οὗ ἔνεκεν οὐκ ἔδωκα αὐτὴν Σιλῶμ τῷ υἱῷ μου· » οὐ γὰρ δὴ πορνεύειν προθεμένη ἐπὶ τοῦ τέγουστος, λογισμῶ δὲ σεμνῶ παιδοποιίας χάριν τὸν Ἰούδα θηρᾶται· οὐκ ἄδηλος δὲ καὶ ἡ αἰτία· ὁ μὲν γὰρ αὐτῇ παρακλεῖεται· μένειν ἐπ' οἴκου, ἕως μέγας γένηται Σιλῶμ ὁ υἱὸς αὐτοῦ, ὡς αὐτὸς ληψόμενος αὐτὴν· ἢ δὲ ἐπέθετο προθύμως, ἅπαις μένουσα καὶ χήρα, τὰς τοῦ Ἰούδα παρεγγυὰς ἐκδεχομένη· ὡς δὲ οὐκ ἐπῆγε ταῖς ἐπαγγελίαις τέλους, τοῦ περὶ παιδᾶς πόθου τοῖς τότε ἀνθρώποις διὰ σπουδῆς ἀγομένου, καὶ τῆς ἀτεκνίας ἐν ἐσχάτοις κακοῖς παρὰ πᾶσι τότε λελογισμένης, διαψευσάμενον αὐτῇ συνιδούσα τὸν Ἰούδα, καὶ τὰς ἀπὸ τοῦ παιδὸς ἐλπίδας εἰς μάτην παραληφθεῖσας, αὐτῇ ἐπιτίθεται τῷ ἀνδρὶ· οὐ πώποτε νόμου Μωϋσέως, οὐδὲ γε προφητῶν, οὐδὲ ἑτέρου τινὸς ἀπαγορεύοντος τὰ τοιαῦτα· κἀπειτα σοφίζεται τὴν ἐξ αὐτοῦ παιδοποιῶν· μὴ δεῖξασα γοῦν ἑαυτὴν τίς ποτε ἦν, συνελθεῖν αὐτῷ μηχανᾶται· ὁμοῦ τὸ σῶφρον τὸ ἑαυτῆς, κἀκείνου τὸ ἀκρατὲς ἀπαλέγχουσα· ἢ μὲν γὰρ μακροῖς ἔτεσιν αὐτῷ πειθομένη, χήρα καὶ ἅπαις διέμενε· ἀλλὰ καὶ παρὸν γήμασθαι ἑτέρῳ, καὶ τέκνων μητέρα ἐκ τινος ἀλλογενοῦς καταστῆναι ἀνδρὸς, οὐ ποιεῖ τοῦτο· τῆς τῶν προγόνων τοῦ Ἰούδα, Ἀβραάμ καὶ Ἰσαὰκ, καὶ δὴ καὶ τῆς τοῦ Ἰσραὴλ συγγενείας ἐφιεμένη· ὁ δὲ χρεῖναι τὴν παιδα καταλιπὼν, καὶ κόρην ἄπαιδα ἐπὶ μακροῦς ἀναρτήσας χρόνους, οὐχ οὐδὲς τε ἦν κρατεῖν ἑαυτοῦ μετὰ τὴν τῆς γυναικὸς τελευτὴν· ἀλλ' ἅμα τελευτᾷ ἢ τοῦ Ἰούδα γυνῆ, ὁ δὲ, μηδενὸς πῶς νόμου τῶν τοιῶνδε ἀπείργοντος, πόρνην ὑπολαβὼν τὴν εἰρημένην, ἤλπισκετο πρὸς αὐτῆς οὐ δίκαια πράττων· ὅτι δὴ τοιοῦτος ὢν αὐτὸς τὴν ἐπὶ μακροῖς ἔτεσι τὰς ὑποσχέσεις ἐκδεξαμένην τὰς αὐτοῦ, φιλόσοφόν τε καὶ σῶφρονα βίον ἐπιδειγμένην, ἀπεστέρει τοῦ περὶ τὴν παιδοποιῶν καρποῦ.

β'. Ταύτη οὖν τὸν ἀνδρα ὑποδύσα, ἐκ πρώτης ὁμιλίας διδύμου γονῆς ἐξ αὐτοῦ γίνεται μήτηρ, τοῦτον αὐτῇ τοῦ Θεοῦ καρπὸν τῆς ἀγαθῆς προθέσεως ἕνεκα δεδωρημένου· παρὸν γὰρ ἄλλοις ἑαυτὴν ἀγαγεῖν, καὶ ἑτέροις ἀλλοφύλοις καὶ ἀσεβέσι συναφθῆναι, τοῦτο μὲν οὐ διανοήθη· τοῦ δὲ τῶν θεοφιλῶν γένους εὐχὴν θεμένη καταξιοθῆναι, καίπερ οὐσα ἀλλόφυλος, τὴν τσσαύτην συνεσκευάσατο δραματούργιαν· οὐ πρότερον δὲ ἢ Θάμαρ ἐτόλμα παρῆναι ἐπὶ τὴν τοῦ

¹⁷ Gen. xxviii, 26.

(15) Quod ait Eusebius nulla fortasse adhuc lege prohibitum fuisse a scortando Judam, id intelligendum est de lege apud Palæstinat publicam, quæ nondum fortasse proposita fuerat. Cæteroquin apud plerasque gentes atque omni tempore scortatio

PATROL. GR. XXII.

VII.

Cur Thamarae facta mentione, nullam præterea mulierem commemoraverit Matthæus factorum laude illustrem.

1. Thamaram si quis ceu meretricem traducere studet, is audiat Judam dicentem : « Thamara justior me est, qui non eam tradidi Silomo filio meo ¹⁷. » Haud enim fornicandi causa prostitit in cella, sed pudico consilio et liberorum gratia Judam venata est. Neque rei causa latet. Huic quippe Judas mandaverat domi ut maneret, donec Silomus adolesceret filius suus, qui eam deinde uxorem duceret. Ipsa vero alacriter obtemperaverat, sterilitatis patiens atque viduitatis, Judæ sponsionibus freta. Sed enim cum hic promissa non faceret, illa liberorum desiderio percita, quod eorum temporum homines maxime urgebat, sterilitatem in summis malis vulgo ponere solitos ; seque a Juda delusam sentiens, frustra que spem in ejus filio collocatam ; ipsa sibi virum conciliat, nulla adhuc lege Moysis aut prophetarum aut cujuslibet hominis id vetante. Tum solerter excogitat quam ratione ex ipso liberos suscipiat. Ergo celata conditione sua struit insidias ut cum eo rem habeat, simul temperantiam suam atque illius incontinentiam coargutura. Namque ipsa dum multis annis illi obtemperat, vidua sterilisque permanserat : cumque ei facultas esset nubendi alteri, matrique fieri liberorum ex quovis alienigena, non tulerat ; sed Judæ majorum, Abrahami nempe, Isaaci atque Israelis, cognationes maluerat. Contra is qui filiam in viduitate reliquerat, sterilemque puellam in longum tempus distulerat, temperare sibi non potuit post uxoris obitum. Nam statim ac Judæ uxor defuncta est, is nulla fortasse lege rem ejusmodi prohibente (15), dum feminam meretricem esse existimat, ab ea, cui fuerat injurius, deceptus est : qui tam lubrico ingenio præditus, puellam tot jam annis promissionibus ejus fidentem, et solitariæ temperantique vitæ deditam, liberorum fructu privabat.

2. Sic ergo Thamara, peractis nuptiis, geminæ statim prolis mater eyasit ; hoc illi præmium boni propositi largiente Deo. Quæ enim aliis se tradere potuerat, atque amasis alienigenis ethnicisque frui, nihil ejusmodi molita est : sed potius rogavit ut piorum hominum genere digna fieret. Et quidem cum ipsa esset stirpe alienigena, talem tamque laudabilem personam sustinuit. Præterquam quod Thamara haud prius ausa est rem habere cum Ju-

propndiosa fuit et illicita. Neque id mirum, dicente Paulo I Cor. vi, 18, qui fornicatur, in corpus suum peccat, quo super dicto legis sancti Gregorii Nvsseni orationeni.

da, quam hujus uxor obiit : qua nondum extincta, tale quid aggredi nefas esse putaverat. Mansisset itaque patria in domo vel perpetuo liberorum experta, nisi occasionem sibi favere cognovisset; ideoque, ut dixi, Deo usa est adjutore, qui ex uno cum Juda congressu gemellæ prolis cumulatam ei largitus est fructum : simul in liberorum generatione arcanam machinans providentiam : ob quam potissimum existimo ab inclyto evangelista omnem hujus rei mentionem in Servatoris nostri genealogia fuisse comprehensam. Gemellis enim e Thamar natis liberis Zara et Phares, non vulgares eventus videtur mihi ex horum generatione Scriptura portendere. Atque idcirco Matthæus amborum cum matre meminit his verbis : « Judas genuit Phares et Zaram de Thamar. » Cur enim ei non sufficit dicere, Judas genuit Phares? prætermisso Zara, quod fecit in Jacobo, quæ uno memorato, Esavum reticuit.

3. Addit etiam ex qua matre sint nati, nempe ex Thamar : quibus verbis hortatur quodammodo nos ad considerandam horum historiam. Age vero in Genesi Moyses hæc ait : « Cum jam esset paritura Thamar, gemelli erant in utero ejus : dumque pareret, unus protulit manum, qua arrepta obstetrix alligavit ei coccinum dicens : Hic prior exiit. Sed enim eo retrahente manum, statim exiit frater ejus. Aitque mulier : Cur divisa est propter te maceria? dixitque nomen ejus Phares. Deinde egressus est frater ejus, in cujus manu erat coccinum : vocavitque nomen ejus Zaram²⁸. » Vides generatio prædictorum quanta contineat, quorum causa opinor non esse silentio pressa quæ apud inclytum evangelistam significantur ab his mysteria. Itaque sacer Apostolus vocabulum maceriæ interpretans (et quidem fortasse quo loco dictum est, cur divisa est propter te maceria)? sic ait in Epistola ad Ephesios : « Ipse enim est pax vestra, qui fecit utraque unum, et medium parietem maceriæ solvens, inimicitias in carne sua, legem mandatorum decretis evacuans, ut duos condat in semetipso in unum novum hominem; et reconciliet ambos in uno corpore Deo²⁹. »

4. Jam vero his mentem intendens, videsis num forte duorum prædictorum conjuncta nativitas, nempe et Phares propter quem facta est divisio, et prioris qui manum protendit, posterior autem exiit, significet duarum vitarum genera, quibus usi sunt illi homines qui Deum Patrem habere meruerunt; partim in Evangelio, partim in lege Mosaiica victitantes. In his prior manum protulit vita evangelica; neque tamen eadem in lucem prior exiit; sed manu retracta, vitæ Mosaiicæ, quæ posterior erat, permisit primæ exire. Sic illa quæ prior erat,

Α Ἰούδα κοινωνίαν, ἣ ἐκποδῶν γενέσθαι τὴν προτέραν αὐτοῦ γαμετὴν· πρὸ τοῦ ταύτης θανάτου οὐκ ὄσον ἡγουμένη τὸ ἐπιχειρήμα· ἔμενε γοῦν παρ' ἑαυτῆς ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ πατρὸς αὐτῆς, καίπερ οὐσα ἀτεκνος κἀν μέγρι τέλους ἀπαις διέμενεν, εἰ μὴ τὸν καιρὸν αὐτῆς συλλαβέσθαι ἡγήσατο· διδὸν δὴ, ὡς ἔφη, Θεοῦ καταξιούται συνεργοῦ, ὃς ἐκ μιᾶς τοῦ Ἰούδα κοινωνίας, παίδων αὐτῆς διττῶν ἀθρόως ἐδωρήσατο καρπὸν· ὁμοῦ περὶ τὴν τῶν παίδων γένεσιν μυστηριώδεις ἐπιτελῶν οἰκονομίας· δι' ἃς καὶ οἶμαι μάλιστα τὸν θαυμασίον εὐαγγελιστὴν τὴν πᾶσαν μνήμην αὐτῶν τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν συμπεριλαβεῖν γενεαλογίᾳ· διδύμων γὰρ παίδων ἐξ αὐτῆς γενομένων, τοῦ τε Ζαρὰ καὶ τοῦ Φαρέ, οὐ τὰ τυχόντα μοι δοκεῖ ἐκ τῆς τούτων γενέσεως ὁ τῆς Γραφῆς ἀνιττεσθαι λόγος·

Β διδὸν καὶ ἀμφοῖν μνημονεύσαι τὸν Ματθαῖον τῆς τε τούτων μητρὸς εἰπόντα· « Ἰούδας δὲ ἐγέννησε τὸν Ζαρὰ ἐκ τῆς Θάμαρ· » διὰ τί γὰρ οὐκ ἠρκέσθη φάναι, Ἰούδας ἐγέννησε τὸν Φαρέ, παραλιπὼν τὸν Ζαρὰ, ὅπερ πεποιήχην ἐπὶ τοῦ Ἰακώβ; μόνου γὰρ τοῦ Ἰακώβ μνησθεῖς, ἀποσιωπᾷ τὸν Ἡσαῦ.

Γ. Προστίθει δὲ καὶ ἀπὸ τίνος μητρὸς, λέγων ἐκ τῆς Θάμαρ, παρακαλῶν ἐπισκεψασθαι τὴν περὶ τούτων ἱστορίαν· γράφει γοῦν ὁ Μωϋσῆς ἐν τῇ Γενέσει λέγων· « Ἐγένετο δὲ ἡνίκα ἔειπτε Θάμαρ, καὶ τῆδε ἦν δίδυμα ἐν τῇ γαστρὶ αὐτῆς· ἐγένετο δὲ ἐν τῷ τρίτειν αὐτὴν, ὁ εἷς προεξήνεγκε τὴν χεῖρα· λαβοῦσα δὲ ἡ μάτα, ἔδωκεν ἐπὶ τὴν χεῖρα αὐτοῦ κόκκινον, λέγουσα, οὗτος προεξελύεται πρότερος· ὡς δὲ ἐπισυνήγαγε τὴν χεῖρα, εὐθύς ἐξῆλθεν ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ· ἡ δὲ εἶπεν· τί διεκόπη διὰ σὲ φραγμός; καὶ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ Φαρέ; καὶ μετὰ τούτου ἐξῆλθεν ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ, ἐφ' ᾧ ἐπὶ τῇ χειρὶ αὐτοῦ κόκκινον· καὶ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ζαρὰ. » Ὁρᾷς ὅποσα τῶν εἰρημένων ἢ γένεσις περιέχει; ὧν ἕνεκα ἡγοῦμαι μὴ παρασεσιωπῆσθαι τὰ παρὰ τῷ θαυμασίῳ εὐαγγελιστῆ τὰ ἐν τούτοις ἀινίγματα· φησὶν οὖν ὁ ἱερὸς Ἀπόστολος διερμηνεύων τὰ περὶ τοῦ φραγμοῦ (τάχα σου περὶ οὗ εἴρηται, τί διεκόπη διὰ σὲ φραγμός) ὧδε πως ἐν τῇ πρὸς Ἐφεσίους Ἐπιστολῇ· « Αὐτὸς γὰρ ἐστὶν ἡ εἰρήνη ἡμῶν, ποιήσας τὰ ἀμφοτέρω ἐν· καὶ τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ λύσας, τὴν ἐχθραν ἐν τῇ σαρκὶ αὐτοῦ, τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν ἐν δόγμασι καταργήσας, ἵνα τοὺς δύο κτίση ἐν ἑαυτῷ εἰς ἓνα

Δ καινὸν ἄνθρωπον, καὶ ἀπαλλάξῃ τοὺς ἀμφοτέρους ἐν ἑνὶ σώματι τῷ Θεῷ. »

Ε. Τούτοις οὖν τὴν διάνοιαν ἐπιστήσας, θέα μηποτε ἡ τῶν δυοῖν τῶν εἰρημένων μίᾳ γένεσις, ἣ τε τοῦ Φαρέ, δι' ὃν διεκόπη φραγμός, καὶ ἡ τοῦ πρώτου μὲν τὴν χεῖρα προβάλλοντος, δευτέρου δὲ προελθόντος, ἀνιττεται δύο βίων τρόπους τῶν ἡξιωμένων τῆς παρὰ τῷ Θεῷ γεννήσεως· ὧν ὁ μὲν κατὰ τὸ εὐαγγέλιον, ὁ δὲ κατὰ τὸν Μωϋσέως ὑπέστη νόμον· ἀλλὰ γὰρ τούτων πρῶτος μὲν τὴν χεῖρα προέβλητο ὁ κατὰ τὸ εὐαγγέλιον· οὐ μὴν καὶ πρῶτος πρόεισιν εἰς φῶς· ὑποστείλας δὲ τὴν χεῖρα, τῷ κατὰ Μωϋσῆ δευτέρῳ ἰδόντι προελθεῖν ἐπιτρέπει πρώτῳ· εἶθ' οὕτως αὐτὸς

²⁸ Gen. xxxviii, 27-30. ²⁹ Ephes. ii, 14-16.

πρώτος ὢν, ὕστατος ἔξεισι, μετὰ τοῦ περὶ τὴν χεῖρα A
 συμβόλου τοῦ πρώτων αὐτὸν συνιστῶντος· ἦν δ' ὁ τῶν
 πρὸ Μωϋσέως θεοφιλῶν ἀνδρῶν βίος ὁ κατὰ τὸ τοῦ Χρι-
 στοῦ Εὐαγγέλιον, καθ' ὃν διαπρέψαι μνημονεύονται οἱ
 ἀμφὶ τὸν Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαάκ, καὶ Ἰακώβ, Μελχισεδέκ
 τε καὶ Ἰώβ, καὶ πολλοὺς τούτων πρότεροι οἱ ἀμφὶ Νῶε
 καὶ Σὴμ, καὶ Ἰάφεθ, Ἐνὼχ τε καὶ ὅσοι ἄλλοι τούτοις
 γεγόνασι παραπλήσιοι· δίκαιοι γοῦν οἶδε πάντες, καὶ
 εὐσεβεῖς καὶ θεοφιλεῖς· εἰ καὶ τινες ἕτεροι μαρτυ-
 ρηθέντες, τῆς μὲν κατὰ Μωϋσέα νομοθεσίας πάμπαν
 ὑπῆρχον ἀλλότριον· προλαβόντες δὲ τὸν κατὰ Μωϋσέα
 τρόπον, ἡμῖν ὁμοίως τῆ κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον φιλο-
 σοφία διέλαμψαν.

ε'. Ὁ μὲν οὖν πρῶτος, διὰ τοῦ Ζαρὰ δηλοῦτο, ὃς
 ἐρμηνεύεται Ἀνατολή· φωτὸς γὰρ εὐσεβείας αἱ B
 πρώται τῆς ἀνατολῆς αὐγαί, διὰ τῶν πρώτων ἐν
 ἀνθρώποις εὐσεδησάντων ἐξέλαμψαν· οἳ περ ἦσαν
 οἱ πρὸ Μωϋσέως ἐκ πρώτης ἀνθρώπων συστάσεως
 θεοφιλεῖς ἀποφανθέντες· οἱ δὲ καὶ τῷ Ζαρὰ παρα-
 πλησίως, πρώτοι μὴν τὴν χεῖρα προεβάλοντο τὸν
 πρακτικὸν βίον ἐνδειξάμενοι· οὐ μὴν καὶ ἐκράτυνέ
 γε τούτον· τοῦ δὲ κατ' αὐτοὺς τρόπου ἐν ὑποστολῇ
 γενομένου· καὶ ὡσπερ τινὸς φραγμοῦ διακοπέντος,
 ἐξῆλθεν ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ ὁ κατὰ Μωϋσέα βίος· ὃν δὲ
 μεσότοιχον φραγμὸν κέκληκεν ὁ θαυμάσιος Ἀπόστο-
 λος· διὸ καὶ ὠνομάσθη Φαρές, τῆς τοῦ φραγμοῦ δια-
 κοπῆς ἐπώνυμος· ἐρμηνεύεται γοῦν Φαρές μερισμός·
 ἔνθεν καὶ Φαρισαῖοι παρ' αὐτοῖς διέπρεπον, παρὰ τὸ
 μερίζειν καὶ ἀφορίζειν ἐκ τοῦ τῆς τῶν πολλῶν ἐπι-
 μιξίας· μακάριον μὲν οὖν καὶ πολλὸν κρεῖττον ἦν μὴ C
 διακοπῆναι τὸν φραγμὸν, ἕνα δὲ αὐτὸν καὶ ἀδιάκοπον
 μείναι· τοῦτο δ' ἂν γέγονεν εἰ τῷ τὴν χεῖρα προε-
 βλημένῳ πρώτῳ, συνακολουθήσας ὁ δευτέρος, τὸν
 αὐτὸν τρόπον ἐπολιτεύσατο· πόλις γὰρ ἦν βέλτιον
 τοῖς ἐκ περιτομῆς εἰ κατὰ τὸν βίον τῶν πρόπαλαι
 θεοφιλῶν ἀνθρώπων ἐτύγγανον πεπολιτευμένοι· καὶ
 οὕτω γὰρ ἦν εἰς ὁ φραγμὸς, καὶ μία ἡ οἰκοδομὴ τῶν
 τε πρώτων καὶ τῶν ὑστάτων.

ς'. Ἐπειδὴ δὲ μὴ τὸν πρώτων κρατῆσαι τρόπον ἡ
 τῶν δευτέρων συνεχώρησεν ἀσθένεια, διακοπῆς εἰκό-
 τως τοῦ κατὰ Θεὸν φραγμοῦ γενομένης, τοῦ τε μεσο-
 τοίχου τοῦ φραγμοῦ παραβληθέντος, ὁ πάλαι πρώτος
 τὴν χεῖρα προτείνας, δεύτερος ἔξεισιν εἰς φῶς, διὰ
 τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ τὸν παλαι-
 ατον καὶ ἀρχαῖον φραγμὸν ἀνακτησαμένου· διὸ καὶ D
 φησιν εἰς αὐτὸν ἡ προφητεία· « καὶ κληθήσῃ οἰκο-
 δόμος φραγμῶν· » οὗτος δὲ καὶ τὸ δηλωθὲν μεσό-
 τοίχον ἀνεῖλεν· ὃς Κύριος ὢν καὶ τοῦ σαββάτου ποιεῖ
 τὰ ἀμφοτέρα ἕν, κατὰ τὸν ἱερὸν Ἀπόστολον εἰπόντα
 « Αὐτὸς γὰρ ἐστὶν ἡ εἰρήνη ἡμῶν ὁ ποιήσας τὰ
 ἀμφοτέρα ἕν, καὶ τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ λύσας· »
 καὶ τί τὸ μεσότοιχον διασαφῶν, ἐπιλέγει· « τὸν
 νόμον τῶν ἐντολῶν ἐν δόγμασι καταργήσας » ἐκποδῶν
 μετασησάμενος τὸ μεσότοιχον τοῦ Μωϋσέως νόμου,
 ὅπερ ἡμᾶς τοὺς ἐξ ἐθνῶν τῆς κατὰ Θεὸν ἀπείργει
 εὐσεβείας, διὰ τὸ μὴδὲ βουλομένους δυνατὸν εἶναι
 πᾶσι τοῖς ἔθνεσι κατὰ Μωϋσέα πολιτεύεσθαι.

²⁰ Isa. LVIII, 12. ²¹ Ephes. II, 14. ²² ibid. 15.

A ultima exiit, signo manui alligato, a quo prior esse
 comprobatur. Erat autem ante Moysem piorum ho-
 minum vita secundum Christi Evangelium; in qua
 excelluisse traduntur Abrahamus, Isaacus, Jacobus,
 Melchisedecus atque Jobus: et multo his priores
 Noachus, Semus, atque Japhetus, et Enochus: et
 quotquot his similes fuerunt. Iusti igitur hi omnes
 et pii ac Deo dilecti: et quidem aliquot alii ferun-
 tur, quos a Mosaica lege fuisse alienos in confesso
 est. Nimirum hi prævertentes Mosaicum morem,
 pari nobiscum philosophia evangelica splendue-
 runt.

5. Et illa quidem prior vita a Zara portendeba-
 tur, quem *Oriente* interpretamur. Pietate enim
 lucentes primi orientis radii per eos, qui primi in-
 ter homines religiosi fuere, emicuerunt: cujusmodi
 erant ii qui ante Moysem jam inde a prima homi-
 num creatione sanctum Dei cultum præse tulerunt.
 Atque hi non secus atque Zara primi manum pro-
 tenderunt, solertis vitæ indicio facto, qua tamen
 non sunt positi, moribus eorum se retrahentibus.
 Atque interim maceria veluti divisa, exiit frater
 ejus, vitæ nimirum secundum Moysem genus, quod
 medium parietem mirificus Apostolus appellavit:
 quare et ille Phares vocatus fuit, nomine sumpto a
 maceriæ divisione: Phares quippe explicatur *pari-
 tio*. Hinc et Pharisei apud Judæos excellebant, quia
 se per quamdam factionem a multitudinis commi-
 sione sejunxerant. Beatius igitur multoque melius
 fuisset non diffindi maceriam, sed unum quid indi-
 visumque manere. Id autem accidisset, si ei qui
 prior manum extendit, subsequens alter eodem vitæ
 genere vixisset. Longe enim erat melius si cir-
 cumcisionis asseclæ mores antiquorum Deo dilecto-
 rum hominum amplexi fuissent: nam sic una fuis-
 set maceria, una ædificatio primorum et extreme-
 rum.

6. Nunc quia primum morem perseverare non
 sivit secundorum infirmitas, divisione merito facta
 maceriæ quæ secundum Deum est, medioque parie-
 te maceriæ interjecto, qui olim prior manum exten-
 derat, posterior in lucem prodiit per Servatorem
 nostrum Jesum Christum, qui antiquissimam et
 primitivam maceriam recuperavit. Quare et de illo
 prophetia dicit: « Et vocaberis ædificator maceria-
 rum ²⁰. » Hic etiam prædictum parietem medium
 abstulit; quia cum sit Sabbati quoque Dominus,
 facit utraque unum: sicut ait sacer Apostolus:
 « Ipse enim est pax nostra, qui fecit utraque unum,
 et medium parietem maceriæ solvit ²¹. » Et quidem
 medium parietem interpretans, subdit, « legem
 mandatorum decretis evacuans ²², » sublato legis
 Mosaicæ medio pariete; qui nos ethnicis oriundos
 parentibus excludebat a Dei religione: quia ne si
 voluissent quidem, fieri poterat ut cunctæ gentes
 ex Mosaicæ legis formula vitam agitant.

7. Deus igitur, ut in *Evangelica demonstratio* (16) jam asseruimus, evangelicam vitam cunctis proposuit, ita ut primigenium illud religionis genus perfectam atque illustriorem originem redderet, dum manu præfert testimonium primatus sui. Quamobrem vita per salutare Evangelium cunctis gentibus tradita, eadem erat atque illa quæ ante Moysen manum protenderat : cujus vitæ exercitatio in primis illis Deo dilectis hominibus perspecta est : eademque figurabat hic Zara, qui primum divinæ inter homines reipublicæ ortum extulit : fuitque idem principium et finis, primus et ultimus ; ortus brevis qui postremo cunctis rursus effulsit hominibus. Sed enim et illud ante dictis addendum est, in libro generationis Jesu Christi non a primo ex duobus, nempe Zara, dici progenitum eum cujus textitur genealogia ; sed a secundo, videlicet Phares. Nam reapse secundum carnem genitus fuit de gente et genere secundi, neque tantum natus e muliere, sed factus sub lege, ut et eos qui sub lege erant redimeret ²⁵, secundum Apostoli hac etiam de re testimonium.

VIII.

Cur uxoris Uriæ meminerit in genealogia evangelista.

1. Liber generationis Jesu Christi, dum ait : « David rex genuit Salomonem ex ea quæ fuit Uriæ, » declarare propemodum ac nuntiare videtur, fore ut mox preces Davidis ac supplicationes reoptatâ potiantur. Continet enim liber incarnationem Jesu Christi Servatoris omnium et medici, cujus unius opera sperabat David se absolvendum esse a crimine circa Uriam ejusque uxorem, et a mortis calculo expediendum. De hoc igitur Jesu Christo necem subeunte (cujus beneficio anima quoque Davidis liberanda erat) vaticinans in Psalmis idem David, descensum Servatoris ad inferos suamque ipsius salutem significavit, dicens : « Domine, eduxisti ex inferis animam meam, servasti me a descendentibus in lacum ²⁶. » Item : « Qui exaltas me de portis mortis ²⁷. » Item : « Non derelinques animam meam in inferno ²⁸. » Item : « Conversus vivificasti me ; et ex abyssis terræ iterum reduxisti me ²⁹. » Quis autem erat descendens reducensque eum ex abyssis ? quis servans eum a descendentibus in lacum ? nisi hic, de quo librum generationis mirabilis evangelista conscribit : inter alia bona quoque Davidis nobis nuntians.

2. Existimo autem in id barathrum delapsam fuisse Davidem ob unius vovulæ noxam, quam in

ζ'. Ὅσπερ οὖν συνεστήσαμεν ἐν ταῖς Εὐαγγελικαῖς ἀποδείξεσι, τὴν κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον τοῖς πᾶσι προεβάλετο πολιτείαν, τοῦ πρώτου τῆς εὐσεβείας τρόπου τελεῖν καὶ λαμπροτέραν τὴν γένεσιν πεπονημένου, μετὰ τοῦ τῆ χειρὶ συνεπάγεσθαι τὸ μαρτύριον τοῦ πρώτων αὐτὸν γεγενῆσθαι : ὁ γοῦν διὰ τοῦ σωτηρίου Εὐαγγελίου πᾶσι τοῖς ἔθνεσι παραδοθεὶς βίος, οὗτος ἦν ἐκεῖνος ὁ καὶ πρὸ Μωϋσέως τὴν χεῖρα προτείνας, καὶ τὴν πρᾶξιν διὰ τῶν πρώτων θεοφιλῶν ἀνδρῶν ἐπιδειχθεὶς ὁ οὗτος ἦν ὁ Ζαρὰ τῆς ἐνθού πολιτείας τὴν πρώτην ἐν ἀνθρώποις ἀνατολὴν καταβεβλημένος : γέγονε τε ὁ αὐτός, ἀρχὴ καὶ τέλος, πρῶτός τε καὶ ὑστατός, ἀνατολὴ τε μικρὰ καὶ ὑστάτη πάλιν εἰς πάντας ἐκλάμψασα ἀνθρώπους. Πλὴν ἀλλὰ κάκεινο προσήκει τοῖς εἰρημένους ἐπιθεῖναι, ὡς ἡ βίβλος τῆς γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ οὐκ ἀπὸ τοῦ τῶν δυοῖν πρώτου, λέγω δὲ τοῦ Ζαρὰ, τὸν γενεαλογούμενον φῦναι εἰσάγει, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ δευτέρου τοῦ Φαρῆς : ἐπὶ γέγονε κατὰ σάρκα ἐκ φυλῆς καὶ σπέρματος τοῦ δευτέρου : οὐ μόνον γεννώμενος ἐκ γυναικὸς, ἀλλὰ καὶ γενόμενος ὑπὸ νόμον, ἵνα καὶ τοὺς ὑπὸ νόμον ἐξαγοράσῃ, κατὰ τὴν τοῦ Ἀποστόλου καὶ περὶ τούτου μαρτυρίαν.

II.

Διὰ τί τῆς τοῦ Οὐρίου γυναικὸς ἐμνήσθη ἐπὶ τῆς γενεαλογίας ὁ εὐαγγελιστής.

α'. Μονοουχὶ διὰ τοῦ φάναι, « Δαβὶδ ὁ βασιλεὺς ἐγέννησε τὸν Σολομῶνα ἐκ τῆς τοῦ Οὐρίου, » τοιοῦτόν τι ἔοικε ἐηλοῦν ἡ βίβλος αὐτῆς τῆς Ἰησοῦ Χριστοῦ γενέσεως, τὰς λιτανείας καὶ τὰς ἰκεσίας τοῦ Δαβὶδ ὅσον οὐπω προχωρήσειν εἰς τέλος εὐαγγελίζεται : περιέχει γοῦν τὴν οἰκονομίαν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Σωτῆρος τῶν ὅλων καὶ ἱατροῦ, δι' οὗ μόνου ἐλπὶς ἦν καὶ τῷ Δαβὶδ τῆς κατὰ τὸν Οὐρίαν καὶ τὴν τούτου γυναικᾶ ἀμαρτίας ἀπολυθῆσθαι, καὶ τῆς ἐν τῷ θανάτῳ καθείρξεως ἐλευθερωθῆσθαι : τούτου γοῦν Ἰησοῦ Χριστοῦ τὴν μέχρι θανάτου παρουσίαν, δι' ἧς ἤμελλε καὶ ἡ τοῦ Δαβὶδ ἀπολυτροῦσθαι ψυχὴ, θεσπίζων ἐν τοῖς Ψαλμοῖς αὐτός ὁ Δαβὶδ, τὰ περὶ τῆς ἐκεῖσε καθόδου τοῦ Σωτῆρος, τὰ τε περὶ τῆς ἑαυτοῦ σωτηρίας ἐδῆλου δι' ὧν ἔφασκε : Κύριε, ἀνήγαγες ἐξ ᾄδου τὴν ψυχὴν μου, ἔσωσάς με ἀπὸ τῶν καταβαινόντων εἰς λάκκον. Καὶ τό · « Ὁ ὕψων με ἐκ τῶν πυλῶν τοῦ θανάτου. » Καὶ τό · « Οὐκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχὴν μου εἰς ᾄδην. » Καὶ τό · « Ἐπιστρέψας ἐξωποίησάς με, καὶ ἐκ τῶν ἀβύσσων τῆς γῆς πάλιν ἀνήγαγές με. » Τίς δ' ἦν ὁ καταβάς καὶ ἀναγαγὼν αὐτὸν ἐκ τῶν ἀβύσσων ; τίς δ' ὁ σώσας αὐτὸν ἀπὸ τῶν καταβαινόντων εἰς λάκκον ; ἀλλ' οὗτος ὅς τῆς γενέσεως τὴν βίβλον ὁ θαυμάσιος εὐαγγελιστῆς ἀναγράφει, μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τὰ περὶ τοῦ Δαβὶδ ἀγαθὰ πᾶσιν ἡμῖν εὐαγγελιζόμενος.

β'. Οἶμαι δὲ τούτῳ τῷ πτώματι περιπεσεῖν τὸν Δαβὶδ διὰ μίαν ταύτην φωνήν, ἣν ἐν τῷ εἰκοστῷ καὶ

²⁵ Gal. iv, 5. ²⁶ Psal. xxix, 4. ²⁷ Psal. ix, 15.

²⁸ Psal. xv, 10. ²⁹ Psal. lxx, 20.

(16) Lib. i, 3.

ἐννάτῳ προφήτῳ ψαλμῷ· « Ἐγὼ δὲ εἶπα ἐν τῇ εὐ-
 θηνίᾳ μου, Οὐ μὴ σαλευθῶ εἰς τὸν αἰῶνα (17)· » τὸ
 γὰρ μέγα φρονήσαι· καὶ τοιοῦτον προέσθαι ῥῆμα ὅτι
 οὐκ ἂν ποτε σαλευθῇ, μένει δὲ ἀτρεπτος καὶ ἀπαθῆς
 ἐν τῇ εὐθηνίᾳ αὐτοῦ, ὑπέρογκον ἦν καὶ ὑπερήφανον,
 καὶ οὐχ ὁμοιον τῷ· « Ἐὰν μὴ Κύριος οἰκοδομήσῃ οἶκον,
 εἰς μάτην ἐκοπίασαν οἱ οἰκοδομοῦντες αὐτόν· ἐὰν μὴ
 Κύριος φυλάξῃ πόλιν, εἰς μάτην ἠγρύπνησεν ὁ φυ-
 λάσσω αὐτήν· » ἐν εὐθηνίᾳ οὖν τῶν παρὰ τῷ Θεῷ
 ἀγαθῶν γενόμενος, καὶ ἐπὶ μέγα προκόψας ἀρετῆς,
 ἐτόλμησε φάναι, « οὐ μὴ σαλευθῶ εἰς τὸν αἰῶνα· » διὸ
 καὶ παραχρῆμα καταλείπεται ὑπὸ τοῦ συνεργούντος
 αὐτῷ τὰ ἀγαθὰ Κυρίου, συμπλέκεται δὲ αὐτῷ πνεῦμα
 ἀλλότριον· λέγει δ' οὖν ἐν τῷ αὐτῷ ψαλμῷ· « Ἐγὼ δὲ
 εἶπα ἐν τῇ εὐθηνίᾳ μου· Οὐ μὴ σαλευθῶ εἰς τὸν
 αἰῶνα. Σὺ δὲ ἀπέστρεψας τὸ πρόσωπόν σου, καὶ ἐγε-
 νήθην τεταραγμένος· Κύριε, ἐν τῷ θελήματί σου παρ-
 ἔσχου τῷ κάλλει μου δύναμιν. » Διδάσκων ὅτι πρό-
 τερον εἰπὼν οὐ μὴ σαλευθῶ εἰς τὸν αἰῶνα, μετὰ
 ταῦτα ἀποστρέψαντος τοῦ Θεοῦ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ
 διὰ τὴν μεγαλορῆμονα φωνὴν, ὁμολογεῖ τεταράχθαι·
 εἶτ' ὠφελῆθεις ἐπὶ τούτοις, τὰ πάλαι ἑαυτοῦ κατορ-
 θώματα, οὐκέτι ἑαυτῷ, τῷ Θεῷ δὲ προσγράφει λέγων·
 « Κύριε, ἐν τῷ θελήματί σου παρέσχου τῷ κάλλει
 μου δύναμιν. » Ὅτε γὰρ, φησὶν, ἀπέστρεψας τὸ
 πρόσωπόν σου καὶ ἐγενήθην τεταραγμένος, τότε
 ἔγνων ὅτι καὶ πάλαι πρότερον τῷ σῷ θελήματι παρ-
 ἔσχου τῷ κάλλει μου δύναμιν. Εἰ γὰρ ἦν τι κάλλος
 ὑπάρχον περὶ τὴν ἐμὴν ψυχὴν πρὸ τῆς ἀμαρτίας,
 τοῦτο αὐτὸ ἐκ σῆς χάριτος καὶ δωρεᾶς μοι προσῆν·
 ταῦτα δὲ μετὰ τὴν συναίσθησιν τῆς ἑαυτοῦ ἀσθε-
 νείας ὁμολογεῖ.

γ. Πλὴν ἐν τῷ ἔλθεῖν πρὸς αὐτὸν Νάθαν τὸν προ-
 φῆτην, ἤνικα εἰσῆλθε πρὸς Βηρσαβεὲ, καὶ τὴν ἐν τῷ
 πεντηχοστῷ ψαλμῷ εὐχὴν ἀναπέμπει λέγων· « Σοί

vicesimo nono psalmo sibi ait excidisse : « Ego
 dixi in abundantia mea, Non movebor in æter-
 num 28. » Namque animi elatio et talis elocutio,
 qua significabat nunquam se fore commovendum,
 sed firmum illibatamque mansurum in abundantia
 sua, arrogans erat atque superba, neque similis
 huic : « Nisi Dominus ædificaverit domum, in va-
 num laboraverunt qui ædificant eam. Nisi Dominus
 custodierit civitatem, frustra vigilavit qui custodit
 eam 29. » Itaque divinis beneficiis affluens, magnis-
 que virtutibus auctus, ausus erat dicere : « Non
 movebor in æternum. » Quare et protinus desti-
 tutus fuit ab auctore bonorum ejus Domino, adha-
 sitque illi spiritus alienus. Ait ergo in eodem psal-
 mo : « Ego dixi in abundantia mea : Non movebor
 B in æternum. Tu autem avertisti faciem tuam, et
 factus sum conturbatus. Domine, in voluntate tua
 præstitisti decori meo virtutem 30-31. » Nimirum docet,
 qui antea dixisset, non movebor in æternum, mox
 faciem avertente ob superbam ejus vocem Deo, in
 gravem incidisse perturbationem. Deinde his eru-
 ditus pristina sua recte facta haud jam sibi sed
 Deo tribuit, dicens : « Domine, in voluntate tua præ-
 stitisti decori meo virtutem. » Cum enim avertisti,
 inquit, faciem tuam, et ego factus sum conturba-
 tus, tune eumdem te esse agnovi, qui olim quoque
 voluntate tua præstiteras decori meo virtutem.
 Nam si quis fuit decor animæ meæ ante peccatum,
 is a tua gratia et munere dimanaverat. Hæc autem
 post suæ infirmitatis cognitionem fatetur.

3. Cæterum cum venit ad eum Natbanus pro-
 pheta, quo tempore rem ipse habuerat cum Bersa-
 bea, piam illam vocem, quæ in quinquagesimo

28 Psal. xxix, 7. 29 Psal. cxlvi, 1. 30-31 Psal. xxix, 7, 8.

(17) Anastasius Sinaita quæst. 9 perperam citat
 hunc locum ex opere Eusebii ad Marinum, cum
 reapse existet in opere ad Stephanum. En autem
 Anastasii tractum, quo Eusebius ab eelogario nostro
 breviter suppletur : Ὅ γὰρ Νάθαν διὰ τῆς εἰρημένους
 αὐτῶν πρὸς τὸν Δαβὶδ παραβολῆς διδάσκει, ὅτι κατὰ τὸν
 μέγαν πειρασμὸν συνέβη τῷ Δαβὶδ τὸ ἀμαρτημα· παρ-
 ἴστητι δὲ ὁ λόγος, ὅτι μὴ εἰς πρόσωπον ἐτέρων,
 μηδὲ ἐνώπιον παντὸς τοῦ λαοῦ διελέγηθη αὐτόν· ἀλλ'
 εἰσελθὼν, φησὶ, πρὸς αὐτόν· ὁ δὲ Δαβὶδ οὐ μόνον τοῖς
 καθ' ἑαυτὸν ἐξαγορεύει τὸ πλημμεληθὲν, ἀλλὰ καὶ
 εἰς τοὺς μετέπειτα ἀνθρώπους, τὸν ψαλμὸν ἐπιγράφας
 εἰρησθαι αὐτῷ ἠνίκα εἰσῆλθε πρὸς Βηρσαβεῆ, καὶ ἐν
 τῷ ἔλθεῖν πρὸς αὐτὸν Νάθαν τὸν προφήτην· οἶμαι δὲ
 οὖν τούτῳ τῷ ποιητῷ πνεύματι ἐκδοῦσθαι αὐτόν,
 διὰ μίαν ἐκείνην φωνὴν, ἣν ἔφη· « Ἐγὼ εἶπα ἐν τῇ
 εὐθηνίᾳ μου, οὐ μὴ σαλευθῶ εἰς τὸν αἰῶνα· τὰ τοῦτο
 γὰρ μεγαφρονῆσαι, τοιοῦτον προέσθαι ῥῆμα ὅτι οὐκ
 ἂν σαλευθῆν, μένει δὲ ἀτρεπτος καὶ ἀπαθῆς ἐν τῇ
 εὐθηνίᾳ αὐτοῦ, ὑπέρογκον ἦν καὶ ὑπερήφανον, καὶ
 οὐχ ὁμοιον τῷ, « Ἐὰν μὴ Κύριος οἰκοδομήσῃ οἶκον, εἰς
 μάτην ἐκοπίασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, » καὶ τὰ ἐξῆς·
 ἀλλ' ὁ γε ἱερός Ἀπόστολος ταῦτα εἰδώς, οὐκ ἐτόλμησε
 φάναι, « οὐ μὴ σαλευθῶ εἰς τὸν αἰῶνα· » πεφρονῆκει
 δὲ λέγων, « μὴ πῶς ἀλλοίως κηρύξας, αὐτὸς ἀδόκιμος
 γένωμαι· » καὶ παραινέει λέγων· « Μηδεὶς καυχάσθω
 ἐν ἀνθρώποις· ὁ δὲ καυχώμενος, ἐν Κυρίῳ καυχάσθω·
 καὶ ὁ δοκῶν ἐστάναι, βλέπέτω μὴ πέσῃ· οὐ γὰρ ἑαυ-

τὸν συνιστῶν, ἐκεῖνός ἐστι δοκιμος, ἀλλ' ὃν ὁ Κύριος
 συνίστησι· » καὶ πάλιν ἡ προφητεία, « Μὴ καυχᾶσθε
 καὶ μὴ λαλεῖτε ὑψηλὰ εἰς ὑπεροχὴν, μηδὲ ἐξελεῖσθε
 μεγαλορρημοσύνην ἐκ τοῦ στόματος ὑμῶν· » ἀλλὰ καὶ
 ὁ Σολομὼν φησὶ· « Μὴ καυχῶ τὰ εἰς ἀβύσσον· οὐ γὰρ
 οἶδας τί τέξεται ἡ ἐπισύσα· » ὁ δὲ γε Δαβὶδ ἐν ἀγαθῶν
 εὐθηνίᾳ τῶν παρὰ Θεῷ γενόμενος, καὶ ἐπὶ μέγα προ-
 κόψας ἀρετῆς, ἐτόλμησε φάναι, « οὐ μὴ σαλευθῶ εἰς
 τὸν αἰῶνα· » διὸ καὶ παραχρῆμα καταλείπεται ὑπὸ
 τοῦ συνεργούντος αὐτῷ τὰ ἀγαθὰ Κυρίου, καὶ συμπλέ-
 κεται αὐτῷ πνεῦμα πονηρὸν ὄθεν φησὶν· « Ἐγὼ
 εἶπα ἐν τῇ εὐθηνίᾳ μου, οὐ μὴ σαλευθῶ εἰς τὸν αἰῶνα·
 ἀπέστρεψας δὲ τὸ πρόσωπόν σου, καὶ ἐγενήθην τετα-
 ραγμένος· » διδάσκων ὅτι πρότερον εἰπὼν, οὐ μὴ σα-
 λευθῶ εἰς τὸν αἰῶνα, μετὰ ταῦτα ἀποστρέψαντος τοῦ
 Θεοῦ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ διὰ τὴν μεγαλορῆμονα φω-
 νήν, ὁμολογεῖ τεταράχθαι· εἶτα ὠφελῆθεις ἐπὶ τού-
 τοις, τὰ πάλαι κατορθώματα αὐτοῦ, οὐκέτι ἑαυτῷ
 ἀλλὰ τῷ Θεῷ ἐπιγράφει λέγων· « Κύριε, ἐν τῷ θελή-
 ματί σου παρέσχου τῷ κάλλει μου δύναμιν· ὅτε γὰρ
 ἀπέστρεψας τὸ πρόσωπόν σου καὶ ἐγενήθην τεταρα-
 γμένος, » τότε ἔγνων ὅτι καὶ πάλαι τῷ σῷ θελήματι
 καὶ ἐκ τῆς σῆς χάριτος καὶ δωρεᾶς ὑπῆρχε περὶ τὴν
 ἐμὴν ψυχὴν τὸ κάλλος· διὸ φησιν, « ὠφελῆθεις δὲ ἐτα-
 πεινώθην καὶ ἐξηπορήθην· ἀλλ' ἀγαθὸν μοι, ὅτι ἐτα-
 πεινώνας με, ὅπως ἂν μάθω τὰ δικαιοῦματά σου· » καὶ
 ἔγνων, Κύριε, ὅτι δικαιοσύνη τὰ κρίματά σου, καὶ ἐν
 ἀληθείᾳ ἐταπεινώσάς με. »

psalmo est, emisit : « Tibi soli peccavi, et malum coram te feci. » Dum vero ait, tibi soli peccavi, non idcirco sic loquitur, quasi in solum Deum peccavisset : nam neque blasphemia neque perjurio neque simili impietate se obstrinxerat, ut quisquam merito existimaret ab eo adversus Deum fuisse peccatum. Verum, si plane loqui licet, magnopere peccaverat in Bersabeam, maxime in Uriam, in primis vero contra suam animam. Cur ergo licet ait, tibi soli peccavi? Nempe existimo eum intelligere : tibi soli notum fuit peccatum meum. Manifestus igitur addit : « et malum meum coram te feci. » Hominum quippe nullus mihi timor erat, nisi tuus ingruisset. Prosternens igitur humi faciem, haud ante surrecturum se ait, quam gratiam consequatur. Et comprecantur ei quicumque favent felicitati ejus, orantque ut voti compos fiat. Propterea dictum est in tricesimo primo psalmo supra centesimum : « Memento, Domine, David et omnis mansuetudinis ejus. Sicut juravit Domino, votum vovit Deo Jacob. Si introiero in tabernaculum domus meæ, si ascendero in lectum strati mei; si dabo somnum oculis meis et palpebris meis dormitationem, donec inveniam locum Domino, tabernaculum Deo Jacob⁴². »

4. Dum ille sic orat atque affirmat se non ante ascensurum in lectum strati sui, neque domum suam ingressurum, insuper se non daturum palpebris suis dormitationem, donec invenerit futurum Domini locum; demonstrat ei Dominus Bethlechemum. Propterea post ejus precem ii qui secum orant sancti angeli Dei addunt : « Ecce audivimus eam in Ephratha. » Porro Ephratha Bethlechemus est, uti narrat Moyses ubi ait : « Mortua est Rachel, et sepulta est in via quæ ducit Ephratham; ipsa est Bethlechemus⁴³. » Sed et Michæas Ephratham ait esse Bethlechemum : « Et tu, Bethlechem domus Ephrathæ, nequaquam minima es in principibus Judæ⁴⁴. » Deinde orat David non solum ut cognoscat Domini locum, sed etiam ubinam futurum sit tabernaculum ejus. Tabernaculum vero sunt exuviæ et corpus, quod sibi Dei Verbum ascivit. Et de loco quidem recte prænuntiaverunt dicentes : « Ecce audivimus eam in Ephratha⁴⁵. » De tabernaculo autem mox subjiciunt : « Juravit Dominus Davidi veritatem, et non frustrabitur cap; de fructu ventris tui ponam super sedem tuam. » Quibus verbis admonetur David, fore ut destinatum Domino tabernaculum fructus sit ex ejus stirpe gignendus

IX.

Cur Ruthæ meminerit evangelista.

4. Quidni divus Apostolus, qui alienigenarum gentium vocationem spiritu prævidebat per Evangelium suum futuram, quidni, inquam, alienigenæ feminæ meminisset? Alienigena sane erat Rutha,

μόνη ἡμαρτον, καὶ τὸ πονηρὸν ἐνώπιόν σου ἐποίησα. λέγων δὲ, σοὶ μόνη ἡμαρτον, οὐ τοῦτό φησιν ὅτι εἰς τὸν Θεὸν ἡμαρτον μόνον· ὅτε γὰρ βλασφημίας, ὅτε ἐπιτορκίας, ὅτε τοιαύτης τινὸς ἀσεβείας ὁ τρόπος αὐτοῦ τῆς ἀμαρτίας, ἵνα τις ὑπολάβοι αὐτὸν εἰς Θεὸν ἡμαρτηκέναι· ἀλλ' εἰ χρῆ εἰπεῖν, τὰ μέγιστα ἡμαρτεν εἰς τὴν Βηρσαβῆ, τὰ μέγιστα δὲ καὶ εἰς τὸν Οὐρίαν, ὑπὲρ πάντα δὲ εἰς τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν· πῶς οὖν ἐνταῦθα φησι, σοὶ μόνη ἡμαρτον; ἀλλ' οἶμαι τοῦτ' αὐτὸν λέγειν, ὅτι σοὶ μόνη ἔγνωσται τὸ ἀμαρτημά μου. Ἐπιφέρει γοῦν τὸ σαφέστερον ἐν τῷ· « Καὶ τὸ πονηρὸν ἐνώπιόν σου ἐποίησα. » Ἀνθρώπων γὰρ οὐδεὶς μοι φόβος ἦν, εἰ μὴ ὁ σὸς ἐπέκειτο φόβος. Ῥίψας γοῦν ἑαυτὸν ἐπὶ πρόσωπον, οὐ πρότερον ἀναστήσεσθαι φησιν, ἢ τυχεῖν τῆς ἀξιώσεως. Καὶ συνεύχονται γὰρ αὐτῷ πάντες οἱ ἀγαθῶν συνεργοὶ, παρακαλοῦντες εἰσακουσθῆναι αὐτόν· διὸ εἴρηται ἐν ἑκατοστῷ τριακοστῷ πρώτῳ ψαλμῷ· « Μνήσθητι, Κύριε, τοῦ Δαβὶδ καὶ πάσης τῆς πραότητος αὐτοῦ· ὡς ὤμοσε τῷ Κυρίῳ, ἠύξαστο τῷ Θεῷ Ἰακώβ. Εἰ εἰσελεύσομαι εἰς σκῆνωμα οἴκου μου, εἰ ἀναθήσομαι ἐπὶ κλίνης στρωμνῆς μου, εἰ δώσω ὕπνον τοῖς ὀφθαλμοῖς μου καὶ τοῖς βλεφάροις μου νυσταγμῶν, ἕως οὗ εὕρω τόπον τῷ Κυρίῳ, σκῆνωμα τῷ Θεῷ Ἰακώβ. »

δ. Οὕτως δὲ αὐτῷ εὐξαμένῳ καὶ διαβεβαιωσαμένῳ, ὅτι μὴ πρότερον ἀναθήσεται ἐπὶ κλίνης στρωμνῆς αὐτοῦ, ὅτι τε οὐκ εἰσελεύσεται εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, καὶ ἔτι οὐ δώσει τοῖς βλεφάροις αὐτοῦ νυσταγμῶν, ἕως οὗ εὕρῃ τὸν μέλλοντα τοῦ Κυρίου τόπον, δείκνυσιν ὁ Κύριος αὐτῷ τὴν Βηθλεέμ· διὸ μετὰ τὴν εὐχὴν συνεξάμενοι αὐτῷ ἱεροὶ ἄγγελοι Θεοῦ ἐπιλέγουσιν ἕξις· « Ἰδοὺ ἠκούσαμεν αὐτὴν ἐν Ἐφραθᾷ. » Ἐφραθᾷ δὲ ἐστὶν ἡ Βηθλεέμ, ὡς ἱστορεῖ Μωϋσῆς λέγων· « Ἀπέθανε δὲ Ῥαχὴλ, καὶ ἐτάφη ἐν ὁδῷ Ἐφραθᾷ· αὕτη ἐστὶ Βηθλεέμ. » Ἀλλὰ καὶ Μιχαίας φησὶ τὴν Ἐφραθᾷ εἶναι Βηθλεέμ, λέγων· « Καὶ σύ, Βηθλεέμ οἶκος τοῦ Ἐφραθᾷ, οὐδαμῶς εἶ ἐλαχίστη ἐν τοῖς ἡγεμόσιν Ἰούδα. » Εἶτα ἐπεύξαστο ὁ Δαβὶδ οὐ μόνον τὸν τόπον γινῶναι τοῦ Κυρίου, ἀλλὰ καὶ τὸ σκῆνωμα αὐτοῦ ὁπόθεν ἔσται· σκῆνωμα δὲ τὸ σκῆνος καὶ τὸ σῶμα ὃ ἀνείληφεν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος τυγχάνει· εἰκότως περὶ μὲν τοῦ τόπου προαπηγγείλαν φήσαντες· « Ἰδοὺ ἠκούσαμεν αὐτὴν ἐν Ἐφραθᾷ. » Περὶ δὲ τοῦ σκηνώματος ἕξις ἐπιλέγουσιν αὐτῷ· « Ὄμοσε Κύριος τῷ Δαβὶδ ἀλήθειαν, καὶ οὐ μὴ ἀθετήσῃ αὐτὴν· ἕκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου θήσομαι ἐπὶ τὸν θρόνον σου. » Δι' ὧν διδάσκειται ὁ Δαβὶδ ὅτι τὸ μέλλον ἔσεσθαι τοῦ Κυρίου σκῆνωμα, ὁ καρπὸς ἦν ὁ ἐκ κοιλίας αὐτοῦ γενησόμενος.

Θ

Διὰ τί τῆς Ρουθ ἐμνημόνευσεν ὁ εὐαγγελιστής.

α'. Καὶ πῶς οὐκ ἔμελλεν ὁ θεὸς Ἀπόστολος, τὴν τῶν ἀλλοφύλων ἐθνῶν κλῆσιν τῷ πνεύματι προθεωρῶν διὰ τοῦ οἰκείου Εὐαγγελίου γενησομένην, τῆς ἀλλοφύλου μνημονεύειν; ἀλλόφυλος γὰρ ἡ Ρουθ καὶ

⁴² Psal. cxxxii, 1-5. ⁴³ Gen. xxxv, 19. ⁴⁴ Matth. ii, 6. ⁴⁵ Psal. cxxxii, 6.

ἐξ ἀλλοφύλων τὸν ἀπηγορευμένον παρὰ Μωϋσῆι Α
Μωαβιτῶν· « Μωαβίται γάρ, φησί, καὶ Ἀμμωνίται· οὐκ εἰσελεύσονται εἰς Ἐκκλησίαν Κυρίου ἕως τρίτης καὶ τετάρτης γενεᾶς, καὶ ἕως εἰς τὸν αἰῶνα· » πλὴν ἀλλὰ καὶ κρεῖττον τοῦ νόμου γενομένη θεοφιλῆς, εἰσηλθεν εἰς Ἐκκλησίαν Κυρίου· ἐπειπερ ὁ νόμος τοῖς ἐν τῷ νόμῳ λαλεῖ· « Δικαίῳ δὲ νόμος οὐ κεῖται, ἀλλ' ἀνόμοις καὶ ἀνοποτάκτοις, ἀσεβέσι καὶ ἀμαρτωλοῖς. » Ἡ δὲ Ροῦθ οὐ τοιαύτη, εἰ καὶ τὸ γένος ἀλλοφύλος ἦν, ὑπερβᾶσα δὲ τὸν διορισμὸν τοῦ νόμου, καὶ εἰσελήλυθεν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν Κυρίου, καὶ τοῦ γένους ἐχρημάτισε τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ, καὶ ἐν προγόνοις ἀναληφθῆναι τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν κατηξιώθη, διὰ τὴν τῶν τρόπων, ἀλλ' οὐ διὰ τὴν τοῦ σώματος εὐγένειαν· πᾶσι τε ἡμῖν τοῖς ἐξ ἐθνῶν ἀλλοφύλοις μέγιστον ὑπόδειγμα κατέστη, ὅτι δὴ ὁμοία πράξαντες αὐτῇ, Β
τῶν ἰσῶν παρὰ τῷ Θεῷ τευξόμεθα.

β'. Εἰκότως οὖν τὴν τῶν ἀλλοφύλων κλησίν τε καὶ εἰσποίησιν μέλλων εὐαγγελίζεσθαι, τῇ γενεαλογίᾳ αὐτὴν τέθεικεν· ἡμᾶς τοὺς ἐξ ἐθνῶν ἀλλοφύλους μονοουχὶ παιδεύων δι' αὐτῆς, ὅτι δὴ τὰ πάτρια καταλιπόντες, εἰκότως καὶ τὰ ἀκόλουθα εἰς ἡμᾶς πληρωθήσεται· οὐκέτι γάρ ἐν ἀλλοφύλοις καταλεγόμεθα, εὐδ' ἐξ ἀλλοφύλων χρηματίσομεν, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἀληθινοῦ Ἰσραὴλ καὶ τοῦ λαοῦ τοῦ κλήρου τοῦ Θεοῦ· ἀναγκαίως δὲ αὐτὸν πάλιν ἐμνήσθη τῆς Ροῦθ, τὰ αἰτία διὰ τῆς κατ' αὐτὸν ἱστορίας διδάξας τίνα ἦν τὰ λύσαντα τὴν ἀπαγόρευσιν τοῦ νόμου τὴν φήσασαν, « Μωαβίται οὐκ εἰσελεύσονται εἰς Ἐκκλησίαν Κυρίου. » Γέγονε γάρ ἡ Μωαβίτις ὡς Ραχὴλ καὶ ὡς Λεία, αἱ ὑποκόμησαν ἀμφοτέραι τὸν οἶκον Ἰσραὴλ· C
πῶς δὲ οὐχὶ χρήσιμος ἦν τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ γενεαλογίᾳ ἡ μνήμη τῆς Ροῦθ, ἐφ' ἣν εἴρηται « καὶ τὸ ποιῆσαι δύναμιν ἐν Ἐφραθᾷ, ἔσται ὄνομα ἐν Βηθλεέμ; » προφητείας γάρ ἀντικρυς ταύτας εἰκότως ἂν τις φαίη τυγχάνειν, τὸ ἐκ Βηθλεέμ ὄνομα τὸ παρὰ τῷ Ματθαίῳ γενεαλογουμένῳ Ἰησοῦ Χριστῷ ἐξάκουστον εἰς πᾶν γένος ἀνθρώπων θεωρῶν, καὶ τὴν ἐν Ἐφραθᾷ γενομένην δύναμιν· δι' ἧς δυνάμειος πάντα τὰ ἔθνη τὸν ἐκ τῆς Ροῦθ γενεαλογούμενον Χριστὸν τοῦ Θεοῦ ἐπιγνόντα, δι' αὐτοῦ τῆς μὲν πατρῴας ἀπέστη, τῆς Ροῦθ παραπλησίως, τῷ δὲ Θεῷ τοῦ Ἰσραὴλ ἑαυτὰ ἐπιδέδωκεν, ὁμοίως αὐτῇ πάλιν· ὧν ἕνεκά μοι δοκεῖ οὐκ ἀσυλλόγιστος ἡ παράθεσις τῆς Ροῦθ ἐν τῇ τοῦ Ματθαίου παρειλήφθαι γενεαλογίᾳ. D

I'.

Διὰ τί τὸν Ἰωακείμ Ἰερχονίαν ὀνομάζει ὁ εὐαγγελιστής.

α'. Διώνυμος οὗτος ἦν· ἀλλ' ἐπεὶ κατὰ τὸν προφητην Ἰερμιάν Ἰερχονίας ὀνομασθεὶς διακέκληται, δι' ὧν φησιν, « Ἠτιμώθη Ἰερχονίας ὡς σκευὸς οὗ οὐκ ἔστιν αὐτοῦ χρεῖα· διότι ἀπεβρίφη αὐτὸς καὶ τὸ σπέρμα αὐτοῦ· γῆ, γῆ, ἀκουε λόγον Κυρίου· γράψον τὸν ἄνθρωπον τοῦτον ἐκκήρυκτον, ὅτι οὐ μὴ ἀναστῆ ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ καθήμενος ἐπὶ θρόνου Δαβὶδ, ἀρχὼν ἔτι ἐν τῷ Ἰουδαίῳ· » καὶ ἐπειδὴ τούτων ἕνεκα συνέβη τὴν

et quidem ex iis alienigenis quorum commercio Moyses interdixerat, nempe Moabitæ. « Moabitæ, inquit, et Ammonitæ non intrabunt in Dei Ecclesiam usque ad tertiam et quartam generationem, imo in æternum⁴⁶. » Sed tamen hæc ob religionem suam facta legi superior ingressa est in Ecclesiam Dei : quoniam lex eos qui sub lege sunt alloquitur : « Justo autem non est constituta lex, sed injustis et refractariis et impiis et peccatoribus⁴⁷. » Rutha vero non erat ejusmodi, etiamsi gente alienigena : sed supergressa legis fines in Ecclesiam Dei introivit, et de genere habita est Israelitico, atque inter progenitores Servatoris nostri dignanter assumpta propter morum, non corporis, nobilitatem : nobisque omnibus genere ethnico natis maximum objectum est exemplum, fore ut si paria huic feminæ faciamus, parem gratiam a Deo referamus.

2. Recte igitur qui alienigenarum vocationem atque adoptionem nuntiaturus erat, hanc in genealogia mulierem posuit; nos ex alienigenis ortos quodammodo per eam erudiens fore ut, si patrios mores deseramus, jure optimo consentanea meritis bona consequamur : neque enim diutius alienigenis annumerabimur, neque his oriundi appellabimur, sed ex vero Israele ac populo qui est hæreditas Domini. Rursus necessario Ruthæ meminit evangelista, dum in historia sua causas tradit, quæ legis tollebant interdictum ejusmodi : « Moabitæ non intrabunt in Ecclesiam Dei. » Femina enim Moabitæ ad conditionem transiit Rachelis et Liæ, quarum utraque ædificavit domum Israelis. Cur autem non decuisset genealogiam Servatoris nostri Jesu Christi mentio Ruthæ? de qua et illud dictum fuit « facere virtutem in Ephratha, erit nomen in Bethlehem⁴⁸. » Prophetias enim esse has perspicuas quispiam dicet; videlicet e Bethleemo nomen Christi Jesu, cujus genealogiam texuit Matthæus, per universas gentes diffusum cernens, virtutemque in Ephratha patratam : ob quam virtutem omnes gentes Christum Dei a Ruthæ genere deductum agnoscentes, ejusdem causa a patriis ritibus æque ac Rutha recesserunt, seque Deo Israelis, item ut illa, tradiderunt. Quas ob res haud temere mihi videtur ad Christi genealogiam mentio Ruthæ adjecta.

D

X.

Cur Joacimum nomine Jechoniæ appellaverit evangelista.

1. Binominis hic erat. Sed quoniam apud Jeremiam prophetam is, qui Jechonias appellatur, maledicto appetitur his verbis : « Ludibrio habitus est Jechonias tanquam vas cuius non est usus. Quamobrem abjectus est ipse et genus ejus; terra, terra, audi sermonem Domini : Pone hunc virum proscriptum, quia non constituetur de genere ejus super thronum Davidis, qui diutius in Juda imperet⁴⁹; »

⁴⁶ Deut. xxiii, 3; II Esdr. xiii, 4. ⁴⁷ I Tim. i, 9. ⁴⁸ Ruth iv, 11. ⁴⁹ Jer. xxii, 28-30.

et quoniam horum causa prædicto regi contigit ut A
Babyloniam cum populo captivitatem subiret, merito inclutus evangelista, Redemptoris omnium Servatorisque scribens generationem, hujus quoque meminit contempti et projecti cum sua stirpe in Babyloniam terram, ideoque proscripti et captivi : hinc videlicet docens, qui ad prædicandam captivis libertatem missus fuerat a Patre, hunc esse Jesum Christum, de quo librum scribit, et ad quem spectat quod apud prophetam recitatur oraculum : « Spiritus Domini super me, eo quod unxit me : ad annuntiandum pauperibus misit me, prædicandamque captivis libertatem ⁹⁹. » De quo alio item loco ait propheta : « Ipse ædificabit urbem meam, atque a captivitate populum meum revocabit ¹⁰⁰. »

2. Tempestive igitur Jechoniæ et hujus animæ, B
atque iis qui similem illi passi fuerant ignominiam et animarum captivitatem, Redemptoris adventum nuntiat Matthæus, qui Filii Dei genealogiam, itemque aliorum sotentium peccatorumque hominum, scribit. Unus enim idemque sermo est, qui Davidis crimen circa Uriæ uxorem, et Judæ fornicationem, et alienigenam seu Moabitidem Rutham, memorat. Idem sermo Jesum cum publicanis peccatoribusque viventem, et turpissima ab hominibus perpessum, et denique cum maleficis crucifixum exhibet. Erat vero is sermo quo dictum est : « Ecce Agnus Dei, qui tollit peccatum mundi ¹⁰¹. » Oportebat enim eum, qui futurus erat expiator veterum quorumvis criminum ac futurorum, quique animam positurus erat pro hominum animabus; hunc, inquam, oportebat ea mala omnia perpeti, et peccatorum impiorumque pœnas ipsum innocuum sustinere, donec oracula de eo dicta, et reliqua exitum haberent. De eodem quoque mirificus ait Isaias : « Hic nostra peccata perfert, et pro nobis patitur : ipse vulneratus est propter iniquitates nostras, infirmatus est propter scelera nostra, livore ejus sanati nos omnes fuimus ¹⁰². »

3. Quod si propheta de Jechonia ait terræ : « Pone hunc virum proscripsum, quia non surget de genere ejus qui sedeat super thronum Davidis, regnetque in Juda ¹⁰³. » haud prorsus negat superfuturum hujus genus, sed neminem regnaturum affirmat de stirpe ejus in gente Judaica : quod revera ita se habuit. Itaque dicit : « Ludibrio habitus est Jechonias, ceu vas cujus nullus est usus. Quamobrem projectus est ipse et genus ejus in incognitam sibi regionem ¹⁰⁴. » quibus verbis perspicue Babylonicam terram designat. Jam vero qui ad libertatem captivis nuntiandam, et peccatorum catenas atque animarum olim morte devinctarum solvenda vincula missus fuit, is sane ad horum omnium salutem patrandam venit. Quare de ipso vaticinatur David : « Misit verbum suum et sanavit eos ab interitionibus suis. Confitemini Domino misericordias ejus et

εις Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίαν ἔμα τῷ λαῷ ὑποστῆναι τὸν εἰρημένον, εἰκότως ὁ θαυμάσιος εὐαγγελιστὴς τοῦ Λυτρωτοῦ καὶ Σωτῆρος ἀπάντων ὑπογράφων τὴν γένεσιν, καὶ τοῦδε ἐμνήσθη τοῦ ἡτιμωμένου τοῦ ἀποβρίφεντος ἅμα τῷ σπέρματι εἰς τὴν Βαβυλωνίων γῆν, τοῦ ἐκκηρύκτου γενομένου, τοῦ αἰχμαλώτου· διδάσκων ὅτι κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεισιν ἀπεσταλμένος ὑπὸ τοῦ Πατρὸς, οὗτος ἦν Ἰησοῦς Χριστὸς, οὗ τὴν βίβλον ἀναγράφει, εἰς ὃν ἀναφέρεται τὸ φάσκον ἐν τῷ προφήτῃ λόγιον· « Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμέ, ὃ εἶνεκεν ἔχειτέ με, εὐαγγέλισσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεισιν· » περὶ οὗ καὶ ἐν ἑτέρῳ φησὶν ὁ αὐτὸς προφήτης· « Οὗτος οἰκοδομήσει τὴν πόλιν μου, καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ λαοῦ μου ἐπιστρέψει. »

β'. Κατὰ καιρὸν τοιγαροῦν αὐτῷ τε Ἰεχονία καὶ τῇ τούτου ψυχῇ, τοῖς τε τὴν Ἰσθμὸν αὐτῷ πεπονηθέντι ἀτιμίαν τε καὶ ψυχῶν αἰχμαλωσίαν, τὴν τοῦ Λυτρωτοῦ παρουσίαν εὐαγγέλιζεταί Ματθαῖος ὁ τὴν γένεσιν τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, καὶ δὴ τῶν ἄλλων ὑπαιτιῶν καὶ ἀμαρτωλῶν ἀνδρῶν καταγαγῶν· εἰς γὰρ ἦν καὶ ὁ αὐτὸς λόγος, δι' ὃν καὶ τῆς τοῦ Δαβὶδ περὶ τὴν τοῦ Οὐρίου γυναῖκα παρανομίας, τῆς τε τοῦ Ἰούδα πορνείας, τῆς τε ἀλλοφύλου καὶ Μωαβιτιδος Ρούθ ἐμνήσθη· ὁ αὐτὸς δὲ τυγχάνει καθ' ὃν καὶ τελώναις καὶ ἀμαρτωλοῖς συμβιούντα, καὶ ἀσχηστά γε ὑπὸ ἀνθρώπων ὑπομένοντα, καὶ τέλος ἅμα τοῖς κακούργοις σταυρούμενον αὐτὸν εἰσάγει· ἦν δ' οὗτος ὁ λόγος καθ' ὃν εἰρήται· « Ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ ὁ αἴρων τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου. » Ἐχρῆν γὰρ τὸν μέλλοντα καθάρσιον γίνεσθαι τῶν πάντων ἀποπέσειν ἀπὸ τῶν ἐπιπέσειν αὐτῷ κατὰ τὴν ἀμαρτίαν, ἀντίψυχόν τε τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν, διὰ πάντων τῶν εἰρημένων διελευθῆναι καὶ τὰς κατὰ τῶν ἀμαρτωλῶν καὶ ἀσεβῶν τιμωρίας αὐτὸν ἀναμάρτητον ὄντα ὑπομεῖναι, ὡς ἂν πληρωθεὶς εἰς αὐτὸν τὰ θεσπίσματα, τὰ τε ἄλλα· καὶ δι' ὃν φησὶν ὁ θαυμάσιος Ἰσαίας· « Οὗτος τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν αἴρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνάται· αὐτὸς ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν, καὶ μεμαλάχισται διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν· τῷ μῶλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες λάθην. »

γ'. Εἰ δὲ λέγοι ὁ προφήτης περὶ τοῦ Ἰεχονία τῇ γῆ, « Γράψον τὸν ἄνδρα τοῦτον ἐκκήρυκτον, ὅτι οὐ μὴ ἀναστῆ ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ καθήμενος ἐπὶ θρόνου Δαβὶδ, ἔργων ἔτι ἐν τῷ Ἰουδα, » οὐ πάντως ἀναρεῖ τὸ στήσεσθαι αὐτοῦ σπέρμα, ἀλλὰ τοῦ βασιλεῦσαι τοῦ Ἰουδαίου ἔθνους ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ· ὃ καὶ γέγονεν ἀληθές· λέγει γοῦν, « Ἠτιμώθη Ἰεχονίας ὡς σκευὸς οὗ οὐκ ἔστιν αὐτοῦ χρεια, διότι ἀπεβρίστη αὐτὸς καὶ τὸ σπέρμα αὐτοῦ εἰς γῆν ἦν οὐκ ἤδει· » ἀντικρυς τὴν Βαβυλῶνος γῆν θεσπίζων· πλὴν ἀλλ' ὁ ἐλευθὸν κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεισιν, καὶ τὰς τῶν ἀμαρτιῶν σειρὰς, τῶν τε πάλαι ὑπὸ τὸν θάνατον πεπεδημένων ψυχῶν τοὺς τε δεσμούς λύσαι ἀπεσταλμένος, ἐπὶ τὴν πάντων τούτων ἐλήλυθε σωτηρίαν· διὸ φησὶν ὁ Δαβὶδ περὶ αὐτοῦ θεσπίζων· « Ἀπέστειλε τὸν λόγον αὐτοῦ, καὶ ἴασατο αὐτούς ἐκ τῶν διασφορῶν αὐτῶν· ἐξομολογήσθε τῷ Κυρίῳ τὰ ἐλέη αὐτοῦ καὶ θαυμάσια αὐτοῦ

⁹⁹ Isa. lxi, 1; Luc. iv, 18. ¹⁰⁰ Isa. xlv, 15. ¹⁰¹ Joan. i, 29. ¹⁰² Isa. liiii, 4. ¹⁰³ Jer. xxii, 30. ¹⁰⁴ ibid. 28.

τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων· ὅτι συνέτριψε πύλας χαλκᾶς, καὶ μοχλοῦς σιδηροῦς συνέκλασε· καὶ ἀντελάβετο αὐτῶν ἐξ ὁδοῦ ἀνομίας αὐτῶν· ἐταπεινώθησαν, καὶ ἐξήγαγεν αὐτοὺς ἐκ σκότους καὶ σκιᾶς θανάτου, καὶ τοὺς δεσμοὺς αὐτῶν διέβρηξε. » Ταῦτα γὰρ περὶ τῆς ἐκ τοῦ θανάτου διὰ Χριστοῦ γενομένης ἀπολυτρώσεως λέγεται, ὡς συνάδει καὶ τὸ φάσκον λόγιον· « Κατέπιεν ὁ θάνατος ἰσχύσας. » Καὶ πάλιν· « Ἀφείλεν ὁ Θεὸς πᾶν δάκρυον ἀπὸ παντὸς προσώπου. » Τηροῦτεόν δὲ ὅτι μὴ διακίπτει ὁ χρῆσμός ὁ φήσας, « Οὐ μὴ ἀναστῆ ἐκ σπέρματος Ἰεχοῦνου καθήμενος ἐπὶ θρόνου Δαβὶδ, ἀρχὼν ἔτι ἐν τῷ Ἰουδαίᾳ. » ἐπεὶ μηδεὶς ἐκ τῆς τοῦ Ἰουδα φυλῆς μετὰ Ἰεχοῦνάν τῆς τοῦ Δαβὶδ βασιλείας κατέστη διάδοχος· μετὰ γοῦν τὴν ἀπὸ Βαβυλωνος αἰχμαλωσίαν, ὑπὸ τοῖς ἀρχιερεῦσι διετέλεσε τὸ πᾶν ἔθνος ἀρχόμενον μέχρι τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίας· ἦσαν γοῦν κατ' αὐτὸν τετράρχαι οἱ περὶ τὸν Ἡρώδη καὶ Φίλιππον, ἡγεμῶν τε Πιλάτος, καὶ ἐπὶ πᾶσι βασιλεῦς.

IA'.

Διὰ τί ταῖς ἐν τῇ γενεαλογίᾳ κέχρηται ὑποδιαστολαῖς, μὴ ὁμοῦ συνάξας ἀπὸ Ἀβραάμ ἐπὶ τὸν Χριστὸν γενεὰς τεσσαράκοντα δύο, διελθὼν δὲ τὰς διαδοχὰς καθ' οὓς ἐξέθετο ἀφορισμοὺς.

Διὰ τὰς διαφόρους καταστάσεις τοῦ λαοῦ τὰς ἐκ τῆς ἱστορίας παρισταμένας· ἄλλη μὲν γὰρ ἦν ἡ ἀπὸ Ἀβραάμ καὶ ἐπὶ Δαβὶδ, καὶ πάλιν ἑτέρα ἡ ἀπὸ Δαβὶδ, ἦτε μέχρι τῆς αἰχμαλωσίας, ὡς πάλιν ἡ ἀπὸ ταύτης μέχρι τοῦ Χριστοῦ· ἀπὸ μὲν γὰρ Ἀβραάμ ἐπὶ τὸν Δαβὶδ οὐ φαίνονται ὑπὸ βασιλείας πολιτευσάμενοι· ἤρξαν δὲ τοῦ ἔθνους μετὰ Μωϋσέα καὶ Ἰησοῦν οἱ ἐπικληθέντες παρ' αὐτοῖς κριταί· καὶ ἦν τις ἴδιος τρόπος τῆς τούτων καταστάσεως· ἀλλ' οὐδὲ τὰ Ἱεροσόλυμά πως συνειστέχει, οὐδὲ γε ὁ ἐν αὐτοῖς νεῶς· διόπερ ἐπιστημόνως ὁ εὐαγγελιστὴς μὴ συγγέων τὴν ἱστορίαν, μέχρι Δαβὶδ ἔστη, τοὺς ἀπὸ Ἀβραάμ ἰδίως κατεριμήσας· εἶτ' οὖν πάλιν ἐπειδήπερ ἀπὸ Δαβὶδ καὶ μέχρι τῆς αἰχμαλωσίας οὐκ ἔχρηται βασιλεῦσι, τοῖς τε ἀπὸ Δαβὶδ ἄρξαι καὶ τοῖς ἐν τῇ διαστάσει τοῦ λαοῦ γενομένοις· τό τε ἐν τῇ Ἱερουσαλήμ ἱερὸν ἐξ ἐκείνου καὶ μέχρι τῆς αἰχμαλωσίας διήρκεσεν, εἰκότως καὶ τούτους πάλιν ἰδίως ἀφορίσας, ὅρ' ἓνα συνήγαγεν ἀριθμὸν· ὅσπερ οὖν καὶ τοὺς ἀπὸ τῆς αἰχμαλωσίας μέχρι τοῦ Χριστοῦ, παρ' οἷς οὐκέτι μὲν ἡ τοῦ Δαβὶδ συνέστη βασιλεία, μεταπεπτῶκει δὲ τὰ τῆς ἡγεμονίας ἀπὸ τῆς τοῦ Ἰουδα φυλῆς ἐπὶ τὸ τῶν ἱερέων γένος, οἳ δὴ καὶ ἤρξαν αὐτῶν ἀπὸ τῶν Κύρου χρόνων καὶ ἐπὶ τὴν τοῦ Χριστοῦ γένεσιν· ὅθεν καὶ τούτους ἰδίως ἀφορίσας, καθ' ἑαυτοὺς ἠρίθησαν· οὐκ ἀσυλλογίστως ἄρα τὰς τρεῖς πεποιεῖται διαστολὰς διὰ τὰς ἀποδοθείσας αἰτίας.

IB'.

Διὰ τί ἀπὸ τῶν Δαβὶδ γένων ἐπὶ Ἰεχοῦνάν καὶ τὴν εἰς Βαβυλωνία αἰχμαλωσίαν ἐπεὶ καὶ δέκα βασιλευσάντων, δεκατέσσαρας εἰναὶ φησὶ γενεὰς ὁ εὐαγγελιστὴς.
 α'. Εἰ μὲν διαδοχὰς ἀναγράφειν αὐτῶν προὔκειτο

A mirabilia ejus fœcis hominum. Quia contrivit portas æreas, et vectes ferreos confregit. Et suscepit eos de via iniquitatis eorum. Humiliati sunt : sed eduxit eos de tenebris et umbra mortis, et vincula eorum dirupit ⁴⁵. » Hæc nimirum de redemptione a morte per Christum dicuntur; cui rei consonat aliud oraculum : « Devoravit mors prævalens ⁴⁶. » Rursusque : « Abstulit Deus omnem lacrymam ab omni facie ⁴⁷. » Porro animadvertendum est, non excedere vaticinium quod ait : « Non surget de genere Jechoniæ qui sedeat super thronum Davidis, qui ulterius in Juda imperet : » quia nemo reapse de tribu Judæ post Jechoniam Davidici regni fuit successor. Etenim post Babyloniam captivitatem subdita fuit pontificibus universa gens usque ad ^B Servatoris nostri Jesu Christi adventum : quo in terris versante, tetrarchæ erant Herodes atque Philippus, præses Pilatus, dominusque omnium Cæsar imperator.

XI

Cur evangelista utatur distinctionibus in genealogia, haud simul contexens generationes ab Abrahamo ad Christum quaeraginta duas, sed dividens successiones per ea quæ scribit segmenta.

Hoc facit propter diversas populi constitutiones, quæ ex historia exploratæ sunt. Alia quippe fuit constitutio ab Abrahamo ad Davidem, rursusque alia a Davide usque ad captivitatem; quam subsequitur tertia usque ad Christum. Namque ab Abrahamo ad Davidem constat Hebræis non fuisse reges, sed genti post Moysem et Josuam imperavisse eos, quos judices appellabant : et erat quidam peculiaris mos horum successionis. Sed neque fortasse Hierosolyma adhuc erant ædificata, neque certe ibidem templum. Quare sapienter evangelista sine historiarum perturbatione in Davide substitit, dum Abrahami posteros separatim enumeraret. Deinde rursus, quoniam a Davide usque ad captivitatem Hebræi propriis usi sunt regibus, partim Davidis successoribus, partim iis qui populi segregatæ parti imperitaverunt; quo tractu temporis Hierosolymis templum a conditu suo usque ad captivitatem perseveravit; merito evangelista hos quoque separans sub peculiari classe conclusit. Jam vero quia post ^D captivitatem usque ad Christum nullum jam erat Davidis regnum, sed a Judæ tribu in genus sacerdotale principatus deciderat, quæ dominatio a Cyri temporibus ad Christi nativitatem mansit; idcirco et hos successores separata in classe recensuit. Atque hæ causæ fuerunt, propter quas haud temere evangelista tres fecit distinctiones.

XII.

Cur cum a Davidis temporibus usque ad Jechoniam seu ad Babyloniam captivitatem septemdecim reges fuerint, generationes quatuordecim dicat evangelista.
 1. Si successiones scribere propositum Matthæo

⁴⁵ Psal. cvi, 20, 21, 14, 16 17. ⁴⁶ Isa. xxv, 8. ⁴⁷ ibid.

fuisse, speciose hunc aliquis reprehenderet, ceu A qui regum seriem abruptisset. Constanti enim affirmatione in Regum libris et in Paralipomenis post Joramum Josaphati filium tres continenter regnant, Ochozias, Joasus et Amesias : quibus succedunt Ozias, Joathamus et Achazus. Nihilominus, prætermissis evangelista tribus prioribus, Joram Josaphati filio statim subnectit Oziam, Jothamum atque Achazum, intermediis illos præteriens. Id si, inquam, fecisset cum regum seriem texere decrevisset, scriptura ejus mendosa quodammodo videtur. Nunc vera haud successiones sed generationes enumerare sibi proposuit : hoc enim significat sermo dicentis : « Omnes itaque generationes ab Abrahamo usque ad Davidem, generationes quatuordecim : rursusque a Davide usque ad Jechoniam B seu ad Babylonicam transmigracionem, generationes quatuordecim » non successiones quatuordecim ; merito igitur omni reprehensione carebit. Jam quia Matthæus successionum nomine non est usus ; regum autem historia et Paralipomena successiones narrant non generationes, nulla in horum comparacione pugna apparet.

2. Age vero generationis nomine appellare non licet hominis ætatem, quoniam sæpe accidit aliis quidem breviter vivere celeriterque extingui ætate infantia ; aliis usque ad pueritiam venire ; aliis ad juvenam ; aliis ad virilem ætatem ; aliis denique ad extremam usque senectam vitam producere. Quam vero æstimare licet generationem ? siquidem alius vivit usque ad decimum annum, alius ad vicesimum, alius ad quinquagesimum, alius usque ad septuagesimum ; alius denique vel centesimum superavisse annum non apud veteres solum, verum etiam apud nos conspiciuntur. Cur igitur existimant hominis vitam appellandam esse generationem ? Sed neque tempus usque ad prolem primo susceptam sic appellare licet : namque alii ante ætatis annum vigesimum nubentes gignunt : alii ne post trigesimum quidem ætatis annum : et coætaneos quoque videas, alios quidem in prima genitura adhuc consistentes, alios jam in quartam progressos ; ita ut quinquagesimo anno alii nepotes videant, alii vero ne septuaginta quidem annorum spatio prolem ullam nanciscantur. Quo pacto igitur numerandæ essent generationes, a macrobiis an ab oligochroniis ? a mature, an a sero gignentibus ? ab iis qui in prima genitura versantur, an ab iis quibus jam plures liberi sunt ? Quibus ita perpensis divus evangelista, haud successiones scribere studens, sed generationes secundum rationem sibi exploratam enumerans, successionum historiam neglexit ; tot vero homines ad genealogiam assumpsit, quot ei sufficiebant ad quatuordecim generationes explendas. Sic ejus veridicus tradidit.

(17*) Cod. fem. genere. Sic ante, et infra.

(18) Matthæum putat Eusebius generationis vocabulo certum quemdam ac solemnem intelligere annorum numerum. Profecto de temporali γενεάς

καὶ εὐλόγως τις ἐμέμφατο ὡς παρεχθεμένων τὴν τῶν βασιλέων διαδοχὴν · ἐν γὰρ ταῖς Βασιλείαις καὶ ἐν τοῖς Παραλειπομένοις (17*) συμφώνως μετὰ Ἰωρὰμ τὸν τοῦ Ἰωσαφὰτ, τριῶν ἐφεξῆς βασιλευσάντων Ἰχοζία καὶ Ἰωάκ καὶ Ἀμεσία, εἶτα μετ' αὐτοὺς Ὀζία καὶ Ἰωάθαμ καὶ Ἀχαζ, παρελθὼν τοὺς προτέρους τοὺς τρεῖς οὐραγελιστής, μετὰ Ἰωρὰμ τὸν τοῦ Ἰωσαφὰτ ἐξῆς συνάπτει τὸν Ὀζίαν καὶ τὸν Ἰωάθαμ καὶ τὸν Ἀχαζ, τοὺς εἰρημένους μεταξὺ παρελθόν · τοῦτο δ' εἰ πεποιθῆκε σκοπὸν θέμενος τὴν τῶν βασιλέων διαδοχὴν ἐκθέσθαι, χρῆν ὡς ἡμαρτημένην ἐκθέσθαι τὴν παρ' αὐτῷ γραφὴν · ἐπειδὴ δὲ οὐ διαδοχάς, ἀλλὰ γενεάς ἀριθμῆσαι προέθετο, τοῦτο γὰρ ὁ λόγος αὐτῷ βούλεται φησαν· « Πάσαι οὖν αἱ γενεαὶ ἀπὸ Ἀβραάμ μέχρι Δαβὶδ, γενεαὶ δεκατέσσαρες · καὶ πάλιν ἀπὸ Δαβὶδ μέχρι Ἰεχονίου καὶ τῆς μετοικησίας Βαβυλῶνος, γενεαὶ δεκατέσσαρες · ἀλλ' οὐ διαδοχαὶ δεκατέσσαρες, εἰκότως πάσις ἀπολοῖται ἂν κατηγορίας · ἐπεὶ διὰ τί μὴ διαδοχὰς ὠνόμασε, τῆς δὲ ἐν ταῖς Βασιλείαις καὶ Παραλειπομένοις ἱστορίας διαδοχὰς ἀλλ' οὐ γενεὰς ἱστοροῦσης, οὐκ ἂν γένοιτο ἐναντιώμα ἐκ τῆς ἀμφοτέρων παραθέσεως.

β'. Γενεάν γὰρ χρόνον ἀνθρώπου ζωῆς οὐχ οἶόν τε ἔστιν ὀνομάζειν, ἐπεὶ συμβαίνει πολλάκις τοὺς μὲν ἐπὶ βραχὺ βῖωvai, καὶ θάττον ἀποσβεσθῆναι κατὰ τὴν τοῦ παιδὸς ηλικίαν, τοὺς δὲ μέχρι τοῦ μαιρακίου φθάσαι, τοὺς δὲ ἐπὶ τὸν νεανίαν προελθεῖν, τοὺς δὲ ἐπὶ τὸν ἄνδρα, τοὺς δὲ καὶ ἐπ' ἔσχατον γῆρας παρατείνειν τῆς ζωῆς ποίαν οὖν τις ἀριθμῆσει γενεάν ; εἰ ὁ μὲν φέρει μέχρι δεκάτου ἔτους, ὁ δὲ μέχρις εικοστοῦ, ὁ δὲ μέχρις πεντηκοστοῦ, ἄλλος δὲ μέχρις ἑβδομηκοστοῦ, ὁ δὲ καὶ τὰ ἑκατὸν ὑπερβάς οὐ μόνον ἐπὶ τῶν παλαιῶν ἀλλὰ καὶ καθ' ἡμᾶς ὁράται· πῶς οὖν ὁλονται τὴν ἀνθρώπου ζωὴν γενεάν ὀνομάζειν ; ἀλλ' οὐδὲ μέχρι τῆς παιδοποιίας· οἱ μὲν γὰρ πρὸ τῶν εἰκοσι ἐτῶν γήμαντες πεπαιδοποιῆνται, οἱ δὲ οὐδὲ ὑπὲρ τὰ τριακοντα γενόμενοι· καὶ τῶν ἱστικῶν δὲ ἴδοις ἂν τοὺς μὲν ἐπὶ πρώτους υἱοὺς στάντας, τοὺς δὲ ἐπὶ τετραγονίαν ἐλάσαντας· ὥστε ἐν πεντήκοντα ἔτεσι, τοὺς μὲν ἐκ γόνους θεάσασθαι, ἑτέρους δὲ ἐν ἑβδομηκοντα μηνδὸς ἀξιοθῆναι παιδός· πῶς οὖν ἀριθμητέον τὰς γενεὰς ; πότερον ἐκ τῶν μακροβίων ἢ τῶν ὀλιγοβίων ; καὶ ἐκ τῶν ταχὺ πεπαιδοποιημένων, ἢ τῶν βραδέων ; καὶ ἐκ τῶν ἐπὶ πρώτοις υἱοῖς σαλευσάντων, ἢ ἐκ τῶν ἐπὶ πλείοσι διαδοχαίς ; ὡν οὕτως ἐξητασμένον ὁ θεὸς εὐαγγελιστής· οὐ διαδοχὰς προθέμενος εἰπεῖν, γενεὰς δὲ, καθ' οὓς αὐτὸς ἠπίστατο λόγους (18) ἀπαριθμούμενος, τῆς μὲν ἐν ταῖς ἱστορίαις διαδοχῆς ἤττον πεφρόντικε, τοσοῦτους ἀναλαμβάνει εἰς τὴν γενεαλογίαν, ὅσοι ἀπῆρχουν αὐτῷ εἰς ἐκπλήρωσιν τῶν δεκατεσσάρων γενεῶν· οὕτως τε αὐτῷ ὕγιης ἀποσώζεται ὁ λόγος, καὶ οὐδαμῶς ἐναντιὸς τῇ τῶν ἱστοριῶν γραφῇ.

sermo est, neque omnino contrarius historiatur:

spatio controversia inter veteres satis nota est, quam ego ipse attigi in adnotationibus ad nova fragmenta Dionysii Halic. cap. 13, n. 4, Script. vet. t. II, p. 474.

Π.

Α

XIII.

Διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν· οὐ γὰρ διαδοχὰς, γενεὰς δὲ, ὡς ἔφη, ἀναγράφειν ἐβούλετο· συμβαίνει δὲ πολλάκις ἐν μακροβίοις καὶ πολυέτεσι, τὰς μὲν γεγονέναι τῶν ἀνδρῶν τὰς διαδοχὰς, τὸν δὲ τῶν γενεῶν ἀριθμὸν ἀποδεδοῦσθαι πλήρη· ὃ δὲ οὖν λόγῳ ἐν τοῖς ἀπὸ τοῦ ἀσθὸς καὶ ἐπὶ τὴν αἰχμαλωσίαν πλείοσιν οὔσι τὸν ἀριθμὸν τοῖς ἐν τῇ διαδοχῇ φερομένοις, ὀλιγώτερά ἀπεδόθησαν αἱ γενεαί· ἐν γὰρ διαδοχαῖς ἀνδρῶν ἐπέτῃ καὶ δέκα, γενεαὶ ἑλληνταὶ δεκατέσσαρες· κατὰ τὸν αὐτὸν λογισμὸν καὶ νῦν ἐπὶ ἀνδρῶν διαδοχαῖς δώδεκα, αἱ δεκατέσσαρες ἂν ἐπληροῦντο γενεαί, μακροβίων ὡς εἰκὸς πολυχρονίων αὐτῶν δὲ τῶν δώδεκα γεγεννημένων, καὶ ἀρκούντων εἰς ἀναπλήρωσιν τῶν δεκατεσσάρων γενεῶν. Μία μὲν ἀπόδοσις τοῦ ζητηθέντος ἦδε.

α'. Διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν· οὐ γὰρ διαδοχὰς, γενεὰς δὲ, ὡς ἔφη, ἀναγράφειν ἐβούλετο· συμβαίνει δὲ πολλάκις ἐν μακροβίοις καὶ πολυέτεσι, τὰς μὲν γεγονέναι τῶν ἀνδρῶν τὰς διαδοχὰς, τὸν δὲ τῶν γενεῶν ἀριθμὸν ἀποδεδοῦσθαι πλήρη· ὃ δὲ οὖν λόγῳ ἐν τοῖς ἀπὸ τοῦ ἀσθὸς καὶ ἐπὶ τὴν αἰχμαλωσίαν πλείοσιν οὔσι τὸν ἀριθμὸν τοῖς ἐν τῇ διαδοχῇ φερομένοις, ὀλιγώτερά ἀπεδόθησαν αἱ γενεαί· ἐν γὰρ διαδοχαῖς ἀνδρῶν ἐπέτῃ καὶ δέκα, γενεαὶ ἑλληνταὶ δεκατέσσαρες· κατὰ τὸν αὐτὸν λογισμὸν καὶ νῦν ἐπὶ ἀνδρῶν διαδοχαῖς δώδεκα, αἱ δεκατέσσαρες ἂν ἐπληροῦντο γενεαί, μακροβίων ὡς εἰκὸς πολυχρονίων αὐτῶν δὲ τῶν δώδεκα γεγεννημένων, καὶ ἀρκούντων εἰς ἀναπλήρωσιν τῶν δεκατεσσάρων γενεῶν. Μία μὲν ἀπόδοσις τοῦ ζητηθέντος ἦδε.

β'. Καθ' ἑτέραν δὲ διάνοιαν εὖροις ἂν ἀκριβῶσας κατὰ τὴν ἱστορίαν δεκατέσσαρας ὀνομαζομένων καὶ ἐν τῇ παρῴσῃ διαδοχῇ, εἰ πρὸς τοῖς δώδεκα συναριθμήσειας αὐτὸν Ἰησοῦν Χριστὸν υἱὸν τοῦ Ἰωσήφ χρηματίσαντα· προσθείης τε τοῦτοις καὶ τὸν Ἰερονίαν τὸν ἐν Βαβυλῶνι γεγεννημένον, οὐχὶ τὸν πρὸ τῆς μετοικησίας ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ βασιλεύσαντα· δύο γὰρ ὁμόνυμοι γεγονάσιν Ἰωακεῖμ μετὰ Ἰωσίαν, ὃς γε αὐτοῦ τοῦ Ἰωσίου υἱός, ὃς μετὰ τοῦτον ἐβασίλευσεν ἐν Ἱερουσαλὴμ, καὶ ὁ τοῦτου παῖς ἕτερος Ἰωακεῖμ· οὔτοι δὲ καὶ Ἰερονίαί ἐχρημάτισαν, ἐξεληγησθέντες αὐτοῖς τοῦ ὀνόματος. Ὁ τοίνυν πρῶτος Ἰωακεῖμ ὁ καὶ Ἰερονίας υἱός ὢν Ἰωσίου, ταῖς πρὸ τῆς αἰχμαλωσίας συγκαταλεγέσθω γενεαῖς· ὁ δὲ τοῦτου παῖς ὁ δεύτερος Ἰωακεῖμ καὶ αὐτὸς Ἰερονίας, υἱός ὢν τοῦ πρώτου Ἰωακεῖμ, τοῦ δὲ Ἰωσίου ἕκγονος, ἐν τοῖς μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν καὶ εἰς τὸν Χριστὸν γενεαλογουμένοις ἀριθμούμενος, τέλειον ἀποδοῖη ἂν τὸν τῶν δεκατεσσάρων γενεῶν ἀριθμὸν (19).

γ'. Περὶ δὲ τοῦ δύο γεγονέναι Ἰωακεῖμ, μαρτυρήσει ἡ τῶν Βασιλειῶν Γραφή, τοῦτον ἔχουσα τὸν τρόπον· « Καὶ ἐβασίλευσε Φαραὼ Νεχαὼ ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ τὸν Ἐλιακεῖμ υἱὸν Ἰωσία βασιλέως Ἰούδα, ἀντὶ Ἰωσία τοῦ πατρὸς αὐτοῦ· καὶ ἐπέστρεψε τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰωακεῖμ. » Οἷς ἐξῆς ἐπιλέγει· « Υἱὸς εἰκοσιπέντε ἐτῶν Ἰωακεῖμ ἐν τῷ βασιλεύειν αὐτὸν· καὶ ἑνδεκά ἔτη ἐβασίλευσεν ἐν Ἱερουσαλὴμ. » οἷς μεθ' ἕτερα ἐπιλέγει· « Καὶ τὰ λοιπὰ τῶν λόγων Ἰωακεῖμ, καὶ πάντα ὅσα ἐποίησεν, οὐκ ἰδοῦ γεγραμμένα ἐπὶ βιβλίῳ λόγων τῶν ἡμερῶν τοῖς βασιλεύσιν Ἰούδα; καὶ ἐκοιμήθη Ἰωακεῖμ μετὰ τῶν πατέρων αὐτοῦ, καὶ ἐβασίλευσεν Ἰωακεῖμ υἱός αὐτοῦ ἀντ' αὐτοῦ· υἱὸς ἑκτῶ καὶ δέκα ἐτῶν Ἰωακεῖμ ἐν τῷ βασιλεύειν αὐ-

Cur cum a Jechonia ad Josephum duodecim in genealogia sint, evangelista quatuordecim rursus dicat.

1. Rei causa eadem est : non enim successiones sed generationes, ut dixi, conscribere volebat. Sæpe vero contingit, ut in macrobiis atque longævus, quicumque fuerit succedentium numerus, nihilominus ipse generationum numerus plenus habeatur. Quam ob rem sicuti in classe patrum familias a Davide ad captivitatem, cum paulo major succedentium numerus esset, pauciores tamen ab evangelista proditæ sunt generationes ; namque in XVII virorum successionibus generationes XIV dictæ sunt ; eodem nunc quoque consilio in hominum successionibus XII, expletæ dicuntur generationes XIV, quia videlicet XII illi, ut credere par est, macrobii fuerunt atque longævi, ita ut succerint ad XIV implendas generationes. Ad quæstionem hæc prima responsio est.

2. Sed enim alia quoque ratione inita invenies, si diligenter historiam consideraveris, quatuordecim in hac ipsa historia appellatis, si, præter duodecim, numeraveris Jesum Christum ipsum Josephi filium existimatum, hisque adjunxeris etiam Jechoniam, illum scilicet qui Babylonem translatus fuit, non alterum qui ante Babylonicam captivitatem Hierosolymis imperavit. Duo quippe fuerunt homonymi ; Joacimus videlicet post Josiam, qui fuit ejusdem Josiæ filius et Hierosolymis regni successor ; rursus alter Joacimus prædicti homonymi filius. Hi Jechoniæ quoque appellati fuerunt, nomine eorum ad Græcam formam inclinato. Prior itaque Joacimus, idemque Jechonias, filius Josiæ, in generationibus ante captivitatem concludatur. Hujus autem filius, alter Joacimus, idemque pariter Jechonias, prioris Joacimi filius, Josiæ nepos, si cum iis recenseatur qui inter captivitatem et Christum fuerunt, plenus existet quatuordecim generationum numerus.

3. Porro duos fuisse Joacimos, Regnorum testatur Scriptura his verbis : « Regemque constituit Pharaon Nechao Eliacimum Josiæ filium pro Josia patre ejus, vertitque nomen ejus Joacimum ». Quibus deinde addit : « Filius viginti quinque annorum erat Joacimus, et annis undecim regnavit Hierosolymis. » Rursus deinceps prædicta historia : « Reliqua autem sermonum Joacimi et omnia quæ fecit, nonne ecce scripta sunt in libro sermonum dierum regum Judæ ? Et dormivit Joacimus cum patribus suis : regnavitque Joacimus filius ejus pro eo. Filius octodecim annorum erat Joacimus cum regnare cæpit, tribusque mensibus regnavit Hierosolymis. Nomen matris ejus Estha. Et fecit malum coram

11 IV Reg. xxiii, 34.

(19) Tractus hic refertur etiam in Nicetæ catena cod. Val. A, f. 67, hoc initio : Eὶ γὰρ καὶ δώδεκα δοκοῦσιν εἶναι οἱ ἐν τῇ τρίτῃ διαδοχῇ γενεαλογούμε-

νοι, ἀλλ' εὖροις ἂν ἀκριβῶσας, etc., ut apud hanc nostram epitomen sequitur.

Domino, juxta omnia quæ fecerat pater ejus. Tempore illo venit Nabuchodonosorus rex Babylonis contra Hierosolyina, et urbs fuit obsessa. Accessitque Nabuchodonosorus rex Babylonis ad civitatem, servique ejus oppugnabant eam. Egressusque est Joacimus rex Judæ ad regem Babylonis, ipse et servi ejus et mater et optimates et eunuchi. Translatæque sunt bellicæ regni vires Hierosolyimis Babylonem captivæ 68. » Alter igitur hic est Joacimus, qui Babylonem deportatus fuit. Is idem erat, quem Jechoniam Jeremias appellat, Josiæ nepos non filius. Idcirco is merito connumerabitur in tertia classe generationum quatuordecim, quæ a Jechonia ad Christum excurrunt: interim dum pater ejus, Josia genitus, cum suo parente in superioribus generationibus numeratur. Atque ita nobis etiam postremarum quatuordecim generationum integer conficitur numerus.

ταῖς ἀνωτέρω γενεαῖς καταριθμουμένου· καὶ οὕτως ἡμῖν καὶ ὁ τῶν ὑστάτων δεκατεσσάρων γενεῶν ἀριθμὸς συνίσταται πλήρης.

XIV.

Cur fabri filius servator noster maluerit quam nobilis alicujus illustrisque viri videri.

Non ad suum divinum regnum ostentandum venit; ideoque nec gloriose nec pompaticè nobis adfuit. Porro iter illi in cælum fuit ejusmodi, ut vitam hominum expiaret, dum se ex hominum grege Agnum Dei morti devotum et piacularem pro nobis omnibus traderet. Quamobrem ut sine ullo impedimento ad hunc finem tenderet, plurimam prodigiorum suorum partem celandam tenebrisque operiendam curabat, modo vetans quominus res gestæ suæ in vulgi notitiam efferrentur, modo loca deserta sequens atque in montibus commorationes. Quin etiam divinam suam transfigurationem ne cunctis quidem discipulis suis, sed tribus tantum ostendit; hisque adeo mandavit, ne cui visum dicerent, donec Filius hominis a mortuis resurgeret. Neque pro nobis ea passus esset, quæ scripta sunt, si magnifici regis specie divinoque cum comitatu aut exercitu adventavisset, simul divina prodigia edens, seque universa natura potiore demonstrans. Recte igitur, secundum Apostolum, « se ipsum exinanivit, formam servi accipiens » , pauperisque Josephi non recusavit filius videri. Sic enim veridica apparet sententia de illo loquens: « cum esset dives, propter nos egenus factus est, ut illius inopia nos divites fieremus » .

XV.

Quonam pacto dicatur Jesus super Davidis thronum sedisse.

1. Multifariam intelligitur Davidis thronus. Uno quidem modo, veluti si quis significari dicat illum,

68 IV Reg. xxiv, 5-14. 69 Philip. ii, 7. 60 II Cor. viii, 9.

(20) Cum hac xv questione conferatur ipse Eusebius *Demonstr. evang. lib. vii, p. 353.*

τὸν καὶ τρίμηνον ἐδασίλευσεν ἐν Ἱερουσαλήμ· καὶ ὄνομα τῆ μητρὶ αὐτοῦ Ἑσθὰ· καὶ ἐποίησε τὸ πωτηρὸν ἐν ὄφθαλμοῖς Κυρίου κατὰ πάντα ὅσα ἐποίησεν ὁ πατὴρ αὐτοῦ. Ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ ἀνέβη Ναβουχοδονόσορ βασιλεὺς Βαβυλῶνος εἰς Ἱερουσαλήμ· καὶ ἦλθεν ἡ πόλις ἐν περιοχῇ· καὶ εἰσῆλθεν ὁ βασιλεὺς Βαβυλῶνος ἐν τῇ πόλει, καὶ οἱ παῖδες αὐτοῦ· ἐπολιόρχουν αὐτὴν· καὶ ἐξῆλθεν Ἰωακείμ βασιλεὺς Ἰούδα ἐπὶ βασιλείᾳ Βαβυλῶνος, αὐτὸς καὶ οἱ παῖδες αὐτοῦ, καὶ ἡ μήτηρ, καὶ εὐνοῦχοι αὐτοῦ· καὶ τοὺς ἰσχυροὺς τῆς γῆς ἀπήγαγεν ἀποικεσίαν ἐξ Ἱερουσαλήμ εἰς Βαβυλῶνα. » Οὗτος δὴ οὖν ὁ δευτέρως Ἰωακείμ εἰς Βαβυλῶνα ἀπαχθεὶς, οὗτος ἦν αὐτὸς ὁ πρὸς τοῦ Ἱερεμίου Ἰεχονίας ὀνομασμένος, ἐκγονος τυγχάνων τοῦ Ἰωσία, ἀλλ' οὐχ υἱὸς· διὸ εἰκότως ἂν συναριθμοῖτο ἐν τῇ τρίτῃ γενεαλογίᾳ τῶν ἀπὸ Ἰεχονία μέχρι τοῦ Χριστοῦ γενεῶν δεκατεσσάρων· τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ὃς ἦν τοῦ Ἰωσία παῖς, σὺν τῷ πατρὶ ἐν ἡμῖν καὶ ὁ τῶν ὑστάτων δεκατεσσάρων γενεῶν ἀριθμὸς.

14.

Διὰ τί τοῦ τέκτορος υἱὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ἐχρημάτισεν, ἀλλ' οὐ τινὸς ἐπισήμου καὶ ἐνδόξου ἀνδρός.

Ὁ τὴν ἔνθεον αὐτοῦ βασιλείαν ἐπιδειξῶν ἐλήλυθεν ἐπεί μηδὲ φανερικῶς καὶ ἐπιδεικτικῶς ἡμῖν παρῆει· ἡ δὲ ὁδὸς αὐτῷ τῆς εἰς οὐρανοὺς ἀφίξεως ἐπὶ τούτῳ ἐγένετο, ἐφ' ᾧ τε τὸν τῶν ἀνθρώπων βίον περικαθάροιο, τὸν ἐκ τῆς τῶν ἀνθρώπων ἀγέλης ἀμνὸν τοῦ Θεοῦ ἀντίψυχον καὶ καθάρσιον ὑπὲρ πάντων ἡμῶν αὐτὸς ἑαυτὸν ἐπιδοῦς· ἱν' οὖν ἀπαρτιοῦσται εἰς τέλος ἀχθεῖν τοῦτο, τὰ πλεῖστα τῶν αὐτοῦ θαυμάτων ἀπέκρυπτε τε καὶ ἐπεσκέαζε, ποτὲ μὲν παραινῶν μὴ εἰς πάντας ἐκφέρειν τὰ ὑπὲρ αὐτοῦ πραττόμενα, ποτὲ δὲ τὰς ἐρημίας διώκων καὶ τὰς ἐν τοῖς ὄρεσι διατριβὰς· καὶ τὴν ἔνθεον αὐτοῦ μεταμόρφωσιν οὐδὲ τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς ἄπειν, μόνους δὲ τρισὶν, ἐπεδείκνυτο· αὐτοῖς τε τούτοις παρεκελεύετο μηδὲν φάναί τὸ ὄραμα, ἕως ἂν ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐκ νεκρῶν ἐγερεθῆ· οὐκ ἂν δὲ ἐπαθεν ὑπὲρ ἡμῶν τὰ ἀναγεγραμμένα, εἰ σὶά τις ἐνδόξος βασιλεὺς μετὰ δορυφορίας ἐνθέου καὶ παρατάξεως ἐπῆει· ὁμοῦ καὶ τὰς ἐνθέου ἐνεργῶν παραδοξοποιίας, ὁμοῦ καὶ κρείττονα ἑαυτὸν ἐπιδεικνὺς πάσης φύσεως· εἰκότως οὖν κατὰ τὸν Ἀπόστολον, « ἑαυτὸν ἐκένωσε μορφῆν δούλου λαθῶν »· καὶ τοῦ πένητος Ἰωσήφ υἱὸς οὐκ ἀπηνήνατο χρηματίζειν· ἵνα καὶ οὕτως ἐπαληθεύσῃ τὸ φάσκον περὶ αὐτοῦ λόγιον· « Ὅτι πλοῦσιος ὢν, δι' ἡμᾶς ἐπτύχευσεν, ἵνα ἡμεῖς τῇ αὐτοῦ πτωχείᾳ πλουτήσωμεν. »

15.

Πῶς ἐπὶ τὸν θρόνον λέγεται Δαβὶδ κεκαθικέναι (20).

α'. Διαφόρως νοεῖται ὁ θρόνος Δαβὶδ· καθ' ἕνα μὲν τρόπον, καθ' ὃν εἶποι ἂν τις δηλοῦσθαι τὸν ἐφ' ᾧ

ἐκαθέζετο βασιλεύων, τάχα που ἐξ ἐλέφαντος καὶ ξύλων πεποιημένον· χρυσῷ τε καὶ λίθοις βασιλικῶς κεκοσμημένον· καθ' ἕτερον δὲ καθ' ὅν τὴν ἀρχὴν αὐτῆν καὶ τὴν κατὰ παντὸς τοῦ ἔθνους ἡγεμονίαν, θρόνον βασιλείας εἰώθαμεν ἀποκαλεῖν· τρίτος ἂν παρὰ τοὺς εἰρημένους λεχθεῖν τρόπος, καθ' ὅν ὁ ἐπηγεγμένον ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τῷ Δαβὶδ θρόνος ὀνομασθεῖται ἂν αὐτοῦ, οὐκ ἐφ' ὅν αὐτὸς ἐκαθέσθη, ἀλλ' ὅν διὰ τῶν πρὸς αὐτὸν θεοπροπιῶν οἱ θεῖοι λόγοι περιέχουσι· γέγραπται· γὰρ ἐν ὀγδοηκοστῷ ὀγδοῦ ψαλμῷ· « Ὡς ὠμοσα Δαβὶδ τῷ δούλῳ μου, ἕως τοῦ αἰῶνος ἐτοιμάσω τὸ σπέρμα σου· καὶ οἰκοδομήσω εἰς γενεάν καὶ γενεάν τὸν θρόνον σου. » Καὶ πάλιν· « Καὶ θῆσομαι εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος τὸ σπέρμα αὐτοῦ, καὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ ὡς τὰς ἡμέρας τοῦ οὐρανοῦ. » Καὶ πάλιν· « Ἀπαξ ὠμοσα ἐν τῷ ἁγίῳ μου, εἰ τῷ Δαβὶδ ψεύσομαι, τὸ σπέρμα αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα μένει, καὶ ὁ θρόνος αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος ἐναντίον μου, καὶ ὡς ἡ σελήνη κατηρτισμένη εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ ὁ μάρτυς ἐν οὐρανῷ πιστός. »

β'. Ἐπεὶ τοίνυν θρόνον ὡς τὰς ἡμέρας τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ὡς τὸν αἰῶνα διαμένοντα δώσειν ἐπήγγελτο διὰ τῶν εἰρημένων ὁ Θεὸς τῷ Δαβὶδ, πολλὴ μὲν τις ἔν δὲ διὰ ταῦτα τῷ παντὶ Ἰουδαίων ἔθνεϊ προσδοκίᾳ περὶ τοῦ δηλωθέντος θρόνου· βραχὺν δὲ χρόνον τοῦ Δαβὶδ ἡγησαμένου, καὶ Σολομῶνος μετ' αὐτόν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τῶν διαδόχων τῆς αὐτῶν βασιλείας εἰς Ἰερουσαλὴμ καὶ τὴν εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίαν καταστρεψάντων, ὡς ἐξ ἐκείνου λελυθῆναι τὸν θρόνον τῆς βασιλείας Δαβὶδ, ἐδόκει τὰ τῆς τῶν θείων χρησμῶν ἐπαγγελίας μὴ συνίστασθαι· τοῦτο οὖν αὐτὸ τῷ θεῷ Πνεύματι πάλιν ὁ αὐτὸς ψαλμὸς παραγορεύει ἐξῆς τοῖς προπαραθεῖσι λέγων· « Ποῦ εἶσι τὰ ἔλεη σου τὰ ἀρχαῖα, Κύριε, ἡ ὠμοσας τῷ Δαβὶδ ἐν τῇ ἀληθείᾳ σου ; » Καὶ τὴν γε καθαίρεισιν τῆς βασιλείας αὐτοῦ, καὶ τῆς διαδοχῆς αὐτοῦ, τοῦ θρόνου τε τὴν καταστροφὴν διαρρήδη ὑποσημαίνει πάλιν ἐξῆς διὰ τούτων· « Σὺ δὲ ἀπόσω καὶ ἐξουδένωσας, Κύριε· ἀνεθάλου τὸν Χριστὸν σου, κατέστρεψας τὴν διαθήκην τοῦ δούλου σου, ἐθεβήλωσας εἰς τὴν γῆν τὸ ἄγιασμα αὐτοῦ· » καὶ ἐπιφέρει· « τὸν θρόνον αὐτοῦ εἰς τὴν γῆν κατέρβηξας. »

γ'. Ταῦτα πάντα κατὰ τὸ αὐτὸ συνάγει τὸ Πνεῦμα, μονονουχὶ βουλόμενον ἡμᾶς διδάξαι, ὅτι οὐ περὶ τῆς βασιλείας τῆς αἰσθητῆς, οὐδὲ περὶ τοῦ θρόνου τοῦ σωματικώτερου νοουμένου αἱ πρὸς Δαβὶδ ἦσαν ἐπαγγελίαι· αἱ μὲν γὰρ περὶ τινος αἰωνίου θρόνου, ἀπεικαζομένου ἡλίῳ καὶ οὐρανῷ, διαμένοντός τε εἰς αἰῶνα, προεθέσπιζον· ἡ δὲ γε τοῦ Δαβὶδ βασιλεία ἡ αἰσθητῆ, χρόνῳ λέλυτο οὐκ εἰς μακρὸν· εἰκότως τοιγαρὸν τοῦ θρόνου τῆς αἰσθητῆς βασιλείας Δαβὶδ τὴν καθαίρεισιν ὑπογράψας, καὶ εἰπὼν, τὸν θρόνον αὐτοῦ εἰς τὴν γῆν κατέρβηξας, περὶ τοῦ διὰ τῶν θείων χρησμῶν ἐπηγγελμένου αἰωνίου καὶ οὐρανίου θρόνου ἐξῆς τὴν εὐχὴν ποιεῖται λέγων· « Ποῦ εἶσι τὰ ἔλεη σου τὰ ἀρχαῖα, Κύριε, ἡ ὠμοσας τῷ Δαβὶδ ἐν τῇ ἀληθείᾳ σου ; » μονονουχὶ τὰς ἐκδόσεις τῶν μεθ' ὄρκου διαθεβαιώσεως ἐπηγγελμένων αὐτῷ τέλους τυχεῖν ἀξιῶν.

A in quo rex residet, eboze puta lignisque compactum, auroque et regiis lapidibus exornatum. Alio modo, quo imperium ipsum atque universi populi ducatum, thronum regni solemus vocare. Tertius, præter prædictos, modus est, quo ille a Deo Davidi promissus thronus, dici potest thronus ejus, non in quo ipse sederit, sed quem per caelestia ad eum vaticinia divinæ litteræ continent. Scriptum est enim in octogesimo octavo psalmo : « Juravi Davidi servo meo : Usque in sæculum præparabo semen tuum ; et thronum tuum ædificabo in generationem et generationem. » Et rursus : « Ponamque in sæculum sæculi semen ejus, et thronum ejus sicut dies cæli. » Et denuo : « Semel juravi in sancto meo, si Davidi mentiar ; semen ejus manet in æternum. Thronus ejus tanquam sol in conspectu meo, et sicut luna perfecta in æternum ; et testis in cælo fidelis. »

2. Igitur quia thronum, tanquam dies cæli et tanquam solem et lunam, in sæcula duraturum promiserat Davidi verbis prædictis Deus, propterea multa erat in universa Judæorum gente significationis throni expectatio. Cumque brevi tempore principatum gessisset David, et post hunc Salomon, et reges horum successores in Jechonia ac Babylonica captivitate cessavissent, ita ut post id tempus regius Davidis thronus subversus fuerit ; videbantur non sibi constare divinorum oraculorum promissiones. Quamobrem eodem divino Spiritu rursus prædictus psalmus, præter ante dicta, sic loquitur : « Ubi sunt misericordiæ tuæ antiquæ, Domine, quas jurasti Davidi in veritate tua ? » Tum etiam regni ejus ac successionis excidium thronique eversionem aperte innuit in sequentibus : « Tu vero repulisti et desperxisti, Domine ; distulisti Christum tuum ; evertisti testamentum servi tui ; profanasti in terra sanctuarium ejus ; » additque : « et thronum ejus in terram collisisti. »

3. Hæc omnia summam colligit divinus Spiritus, propemodum docere nos volens, haud visibile regnum Davidi fuisse promissum neque thronum corporaliter intelligendum. Illæ quippe promissiones thronum quemdam æternum vaticinantur soli et lunæ cæloque similem, quique perpetuus maneat. Atqui Davidis visibile regnum brevi tempore deletum est. Quamobrem jure cum mox dixisset, thronum Davidici regni visibilis fuisse subversum, « thronum ejus in terram collisisti ; » tum vero throni ejus gratia, quem divina oracula æternum caelestemque aiunt, preces addit : « Ubi sunt misericordiæ tuæ antiquæ, Domine, quas jurasti Davidi in veritate tua ? » quibus verbis petere videtur ut promissiones sacramento firmatæ exitum nanciscantur.

4. Hic nimirum thronus ille est, quem se datum Davidi Deus juravit, tanquam dies caeli et veluti solem in conspectu Dei, is est qui dicitur sicut luna perfecta in æternum, et quem gens universa firmari exoptabat. Atque hunc magnus angelus Gabriel Virgini significat datum ei iri qui ex ipsa nasceretur. Quare sic illam alloquitur : « Et vocabis nomen ejus Jesum : hic erit magnus, et Filius Altissimi vocabitur : et dabit illi Dominus Deus sedem Davidis patris ejus. » Mox quem thronum intelligit pandit : « Et regnabit in domo Jacob in æternum ; et regni ejus non erit finis. » quæ Gabrielis dicta oraculis consonant. Olim quidem Davidi sedes æterni regni ac cœlestis promissa fuit ; nunc angelus cum qui de Virgine gignendus erat occupaturum ait Davidis thronum ; nuntiatum scilicet, neque tamen datum (21) : is autem cœlestiserat et sine fine mansurus. Erat igitur hic exitus maximi vaticinii Davidi editi omnique populo expectati quodque Gabriel testatur in Servatore nostro Jesu Christo veridicum evasisse : regnabit in æternum, et regni ejus non erit finis. » Quare et ipse Servator ac Dominus noster cum rogaretur, num ipse esset rex Judæorum, respondit : « Regnum meum non est de hoc mundo ⁴¹. » Nihil enim mortale aut temporale conferebat ei regni sedes : sed ipse erat in universo hominum cœtu lucis instar splendens, veluti sol et sicut luna perfecta in æternum, intellectuales animas per suam divinam cœlestemque doctrinam illustrans.

νος· ἀλλ' ἦν ἀληθῶς καθ' ὅλης τῆς ἀνθρώπων οἰκουμένης, φωτὸς δίκην, ἐκλάμπων ὡς ἡ σελήνη καθρτισμένη εἰς τὸν αἰῶνα, ψυχὰς νοεράς καταυγάζων διὰ τῆς ἐνθέου καὶ οὐρανοῦ διδασκαλίας αὐτοῦ.

5. Quod si ait : et super Jacob regnabit, cave putes Judæorum gentem per Jacobum significari. Profecto qui hæc narrat Lucas evangelista, quandoquidem post Servatoris nostri in cælum assumptionem Gabrielis dicta scripturæ suæ commendavit, probe noverat Jesum Servatorem in Judæorum gente nequaquam regnavisse, nedum fore ut æternum imperium in eos exerceret ; quorum etiam adversus hunc molimina atque exitialia facinora narrat : neque solum in Evangelio, verum etiam in Actibus apostolorum, hostiles Judæorum impetus contra Jesu discipulos scribit. Igitur cum existimaret voce reapse Gabrielis significari, fore ut Christus regnaret super eos ; id vere dici haud judicavisset, nisi cunctos homines vocatione Servatoris nostri ex omnibus gentibus in adoptionem assumptos, per domum Jacobi demonstrari credidisset. Unde et divus Apostolus perspicue edoctus ait : « Non enim qui in manifesto, Judæus est : neque quæ in manifesto in carne est circumcisio ; sed qui in abscondito, Judæus est : et circumcisio cordis in spiritu, non littera : cujus laus non ex hominibus sed ex Deo est ⁴². »

⁴¹ Joan. xviii, 36. ⁴² Rom. ii, 25.

(21) Confer Eusebii commentarium in Lucam, cap. i, 32.

δ. Τοῦτον οὖν αὐτὸν ἐκεῖνον ὃν ὤμοσαν ὁ Θεὸς δώσειν τῷ Δαβὶδ θρόνον, τὸν ὡς τὰς ἡμέρας τοῦ οὐρανοῦ, καὶ τὸν ὡς ὁ ἥλιος ἐναντίον τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸν ὡς σελήνην καθρτισμένην εἰς τὸν αἰῶνα. παντὸς ἐπιστῆναι τοῦ ἔθνους εὐχομένου, ὁ μέγας ἄγγελος Γαβριὴλ τὴν Παρθένον εὐαγγελίζεται τῷ ἔξ αὐτῆς γεννησομένῳ δοθῆσθαι θεσπίζων· διὸ φησι πρὸς αὐτήν· « Καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν· οὗτος ἔσται μέγας, καὶ Υἱὸς Ὑψίστου κληθήσεται· καὶ δώσει αὐτῷ Κύριος ὁ Θεὸς τὸν θρόνον Δαβὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. » Ἐπιφέρει δ' οὖν ἐφεξῆς καὶ λέγει· « Καὶ βασιλεύσει ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰακώβ εἰς τοὺς αἰῶνας· καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ οὐκ ἔσται τέλος. » σύμφωνα τοῖς ἀπὸ τῶν χρησμῶν ἐρμηνεύων· ὁ μὲν γὰρ πρὸς τὸν Δαβὶδ περὶ θρόνον βασιλείας αἰωνίου καὶ οὐρανοῦ προῦλεγεν, ὁ δὲ ὡσαύτως τὸν ἐκ τῆς Παρθένου γεννησομένον λήψεσθαι φησι τὸν θρόνον Δαβὶδ, τοῦτέστι τὸν τῷ Δαβὶδ ἐπηγγελμένον μὲν, οὐ μὴν καὶ δεδομένον (21)· οὗτος δ' ἦν ὁ οὐράνιος καὶ εἰς αἰῶνα διαμέκων· ἦν οὖν καὶ τοῦτο συμπέρασμα μεγίστης προφητείας τῷ Δαβὶδ κεχρησμένης, προσδοκωμένης τε τῷ παντὶ λαῷ, πεπληρωμένης δὲ ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, κατὰ τὴν τοῦ Γαβριὴλ μαρτυρίαν φησαντος· « Καὶ βασιλεύσει εἰς τοὺς αἰῶνας, καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ οὐκ ἔσται τέλος. » Διόπερ καὶ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν πρὸς τὸν ἐρόμενον αὐτὸν, εἰ αὐτὸς εἴη ὁ τῶν Ἰουδαίων βασιλεὺς, ἀπεκρίνατο· « Ἡ βασιλεία ἐμὴ οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου· οὐδὲν γὰρ θνητὸν οὐδὲ ἐπίκαιρον ἐπήγετο αὐτῷ ὁ τῆς βασιλείας θρόνος.

B καὶ οὐρανοῦ προῦλεγεν, ὁ δὲ ὡσαύτως τὸν ἐκ τῆς Παρθένου γεννησομένον λήψεσθαι φησι τὸν θρόνον Δαβὶδ, τοῦτέστι τὸν τῷ Δαβὶδ ἐπηγγελμένον μὲν, οὐ μὴν καὶ δεδομένον (21)· οὗτος δ' ἦν ὁ οὐράνιος καὶ εἰς αἰῶνα διαμέκων· ἦν οὖν καὶ τοῦτο συμπέρασμα μεγίστης προφητείας τῷ Δαβὶδ κεχρησμένης, προσδοκωμένης τε τῷ παντὶ λαῷ, πεπληρωμένης δὲ ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, κατὰ τὴν τοῦ Γαβριὴλ μαρτυρίαν φησαντος· « Καὶ βασιλεύσει εἰς τοὺς αἰῶνας, καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ οὐκ ἔσται τέλος. » Διόπερ καὶ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν πρὸς τὸν ἐρόμενον αὐτὸν, εἰ αὐτὸς εἴη ὁ τῶν Ἰουδαίων βασιλεὺς, ἀπεκρίνατο· « Ἡ βασιλεία ἐμὴ οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου· οὐδὲν γὰρ θνητὸν οὐδὲ ἐπίκαιρον ἐπήγετο αὐτῷ ὁ τῆς βασιλείας θρόνος.

C ε'. Εἰ δὲ λέγοιτο ἐπὶ τὸν Ἰακώβ βασιλεύσειν, μὴ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος νόμιζε διὰ τοῦ Ἰακώβ ἐηλωσθαι. Ὁ γοῦν ταῦτα ἱστορῶν Λουκᾶς ὁ εὐαγγελιστής, μετὰ τὴν εἰς οὐρανοὺς ἀνάληψιν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τὴν τοῦ Γαβριὴλ φωνὴν οἰκείᾳ παραδοῦς γραφῇ, σαφῶς ἠπίστατο τὸν Ἰησοῦν οὐκ ἐπὶ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος τὸν Σωτῆρα βεβασιλευκότα, οὐδὲ εἰς τοὺς αἰῶνας αὐτὸν ἄρξαντα, ὡν γε καὶ τὴν κατ' αὐτοῦ συσκευήν, καὶ τὴν εἰς θάνατον ἐπιβουλὴν ἀκριβῶς ἱστορεῖ· καὶ οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν ἀποστόλων τὰς κατὰ τῶν τοῦ Ἰησοῦ μαθητῶν ἐπαναστάσεις αὐτῶν· οὐκ ἂν οὖν ἐπ' αὐτοὺς βασιλεύσειν τὸν Χριστὸν τὴν φωνὴν τοῦ Γαβριὴλ νομίσας εἰρηκέναι, ὡς ἀληθῆ αὐτὴν παρελάβανεν, εἰ μὴ πάντας τοὺς διὰ τῆς κλήσεως τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἔξ ἀπάντων τῶν ἐθνῶν εἰς τὴν τῶν ἁγίων υἰοθεσίαν εἰσποιούμενος, οἶκον Ἰακώβ ἠγήσατο κατὰ διάνοιαν ἐηλωσθαι· ὅθεν καὶ ὁ θεῖος Ἀπόστολος ἐπιστάμενος σαφέστατα, παρίστη λέγων· « Οὐ γὰρ ὁ ἐν τῷ φανερῷ Ἰουδαίος ἐστίν, οὐδὲ ἡ ἐν τῷ φανερῷ ἐν σαρκὶ περιτομή, ἀλλ' ὁ ἐν τῷ κρυπτῷ Ἰουδαίος, καὶ περιτομὴ καρδίας ἐν πνεύματι, οὐ γράμματι, οὐ ὁ ἐπαινος οὐκ ἐξ ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐκ τοῦ Θεοῦ. »

ΙΓ΄.

Α

XVI.

Πῶς ἀπὸ τῆς Βηθλεέμ ὁ μὲν Ματθαῖος εἰς Αἴγυπτον ἱστορεῖ, ὁ δὲ Λουκᾶς εἰς Ἱερουσαλήμ, κάκειθεν εἰς Ναζαρέθ πρὸς τῶν γονέων φέρεσθαι τὸν Ἰησοῦν.

Qui fit ut Bethleemo Matthæus quidem in Ægyptum, Lucas autem Hierosolyma atque inde Nazarethum a parentibus delatum narret Jesum?

α'. Λουκᾶς μὲν τὸν καιρὸν ἱστορῶν τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν γενέσεως, τῆς Αὐγούστου βασιλείας μνημονεύει καὶ τῆς κατ' αὐτὸν ἀπογραφῆς· φησὶ τε μὴδὲ ἐσχηκέναι αὐτοὺς ἐν τῇ Βηθλεέμ κατάλυμα, πλῆθους συνόντος ὡς εἰκὸς ἐν τῇ Βηθλεέμ τῶν ἀπὸ γένους Δαβὶδ τῆς ἀπογραφῆς ἔνεκεν· διὸ μὴδὲ οἴκου τὸν Ἰωσήφ εὐπορεῖν· ὅθεν τεκοῦσάν φησι τὴν Μαρίαν σπαργανῶσαι τὸ βρέφος καὶ ἀποθέσθαι ἐν φάτνῃ, διὰ τὸ μὴ εἶναι αὐτοῖς τόπον ἐν τῷ καταλύματι· καὶ εἰκὸς γε ἦν πλείστον συνόντων διὰ τὴν ἀπογραφὴν μὴ εὐπορεῖν καταγωγῆν, ἀλλὰ καὶ, «Ὅτε, φησὶν, αἱ ἡμέραι ἐπλήσθησαν τοῦ περιτεμεῖν αὐτὸν (χρὴ δὲ τοῦτο γίνεσθαι ὀγδόῃ μετὰ τὴν ἀπότεξιν ἡμέρᾳ), ἀνήγαγον τὸ παιδίον εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ τελέσαντες ἐπ' αὐτῷ τὰ νενομισμένα, ἀπίασιν εἰς Ναζαρέθ.» Τούτων παρὰ τῷ Λουκᾷ κειμένων οὐδενὸς μνημονεύσας ὁ Ματθαῖος, παραχωρήσας δὲ τῷ Λουκᾷ τὰ εἰρημένα, ἔτερα αὐτὸς διηγείται· τίνα δὲ ἦν ταῦτα, ἀλλ' ἢ (22) τῶν Μάγων ἀπὸ Ἀνατολῆς ἀφίξεις; κινήσαντων μὲν ἀπὸ τῆς οἰκείας γῆς ἅμα τῷ γεννηθῆναι τὸν Ἰησοῦν, ἀστέρος αὐτοῖς τὴν γινώσιν τῆς γεννήσεως ὑποφάναντος, οὐδέηπου δὲ τὴν τοσαύτην στελαμένον πορείαν καιρῷ βραχεῖ· οὐ γὰρ ἐν ἡμέραις ὀκτῶ τὴν ἀπὸ Ἀνατολῶν ὁδὸν εἰκὸς αὐτοῖς ἐπὶ τὴν Ἰουδαίαν ἦνῦσθαι, ὡς τὸν αὐτὸν νομίσει εἶναι καιρὸν τῆς τε τούτων ἀφίξεως, καὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν γενέσεως· εἰ δὲ καὶ πυνθανόμενοι λέγουσι, «Ποῦ ἔστιν ὁ τεχθεὶς βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; εἶδομεν γὰρ αὐτοῦ τὸν ἀστέρα, καὶ ἤλθομεν προσκυνῆσαι αὐτῷ,» οὐ τὸν σήμερον τεχθέντα, ὡς ἂν τις ὑπολάβοι, καθ' ὃν ταῦτα ἐπυνθάνοντο χρόνον δηλοῦσιν, ἀλλὰ τὸν τότε γενόμενον ὅτε αὐτοῖς ὁ ἀστήρ ἐπέφανε.

β'. Πόσος δὲ ἦν οὗτος ὁ μεταξὺ χρόνος, τοῦ τε φανέντος τοῖς Μάγοις ἐπὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν γενέσεως ἀστέρος, καὶ τῆς αὐτῶν εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα παρουσίας, αὐτὸς σε διδάξει ὁ εὐαγγελιστὴς λέγων· «Τότε Ἡρώδης λάθρα καλέσας τοὺς Μάγους, ἔκριθωσε παρ' αὐτῶν τὸν χρόνον τοῦ φαινομένου ἀστέρος.» Καὶ ὡς ἂν ἔκριθώσας παρ' αὐτῶν, μαθὼν ὅστις ἦν οὗτος, μετὰ τὸ ἀναχωρῆσαι λάθρα τοὺς Μάγους, ἰδὼν ὅτι ἐνεπαίχθη ὑπ' αὐτῶν, «ἐθυμώθη Δ

1. Lucas dum tempus notat, quo Servator noster natus est, Augusti regnum memorat censumque sub eo descriptum. Ait autem caruisse eos Bethlehemi diversorio, ob posterorum Davidis multitudinem Bethlehemum, ut verisimile est, concurrentem profitorum nominum causa: quare ne hospitium quidem Josephus nactus est: ita ut Maria ab evangelista dicatur partum suum fasciis involvisse atque in præsepi reclinavisse, quia non erat eis locus in diversorio. Sane nil mirum esse si ob confluentes B ad postum turbas hospitio caruerunt. Addit Lucas: « Postquam impleti sunt dies ut circumcideretur puer (id autem fieri oportebat octavo post partum die), tulerunt illum Hierosolyma: peractisque circa eundem legitimis, Nazarethum abierunt.» Horum apud Lucam scriptorum nihil memorat Matthæus, qui omnem id genus narrationem prædicto Lucæ permisit, alia ipse persecutus. Quænam porro? Nempe Magorum ex Oriente adventum digressorum a propria regione post Jesu nativitatem, sidere ipsis notitiam nati pueri significante, neque tamen brevi tempore tantum itineris absolventium. Haud enim credible est intra dies octo ab Oriente Magos in Judæam usque venisse, ita ut circa idem tempus Servatorem nostrum natum esse putemus, C quo isti supervenerunt. Quanquam autem interrogant: « Ubi est qui natus est rex Judæorum? vidimus enim stellam ejus, et venimus adorare eum; » non tamen, ut aliquis suspicabitur, nuper natum designant, circa tempus nimirum quo ipsi interrogant; sed eum qui tum natus fuerat cum ipsis sidus apparuit.

2. Quantum vero temporis spatium inter sidus a Magis visum, Servatore nostro nascente, atque horum Hierosolyma adventum fluxerit, idem te docebit evangelista dum ait: « Tunc Herodes clam vocatis Magis, diligenter didicit ab eis tempus stellæ quæ apparuerat eis.» Quod cum adamussim ab iis rescivisset, cumque Magi ab eo clam se subduxissent « videns se illustum, iratus est valde: et mittens occidit omnes pueros, qui erant Bethlehemi, atque in cunctis finibus ejus, a bimatu et infra, secundum tempus quod exquisiverat a Magis.» Biennium ergo elapsum fuerat a Jesu nativitate ad Magorum adventum. Neque dissident sacri evangelistæ; etiamsi Lucas octavo a nativitate die ducat eum cum parentibus Hierosolyma legitimorum causa explendorum, atque inde transferat Nazarethum; Matthæus autem post biennium rursus Bethlehemi versantes scribat; atque hinc in Ægyptum secessisse propter regis insidias. Credibile vero est eos non secundo solum sed sæpenu-

(22) Ita codex pro ἀλλ' ἢ ἢ. Sic autem scribere solitum Eusebium, animadvertit Montfauconius præf.

ad commentarios Eusebii ejusdem in psalmos, capult.

rediisse ad eundem locum, admirabilis illius eventus gratia. Indubitanter itaque demonstratum est non idem esse tempus, quo secundum Lucam natus est Servator noster, atque illud quo secundum Matthæum venerunt in conspectum Jesu Magi ab Oriente.

3. Quod autem non idem sit apud utrumque evangelistam tempus, alia quoque ratione colligitur. Lucas enim ait non invenisse eos hospitium Bethlehemi : ideoque et a matre reclinatum puerum in præsepi, quia non erat eis locus in diversorio ; ut credibile est, census causa, confluentibus undique in dictam urbem gentilibus posterisque Davidis ; ideoque ob advenarum multitudinem copia hospitii negata. Matthæus autem « Magi audito, inquit, Herode rege, Bethlehemum abierunt. Et ecce stella, quam viderant in Oriente, antecedebat eos, donec veniens staret supra ubi erat puer cum Maria matre ejus. Et procidentes adoraverunt eum. » Atqui non in præsepi ab his deprehenditur infans, ut a pastoribus, sed intra domum cum matre visitur. Porro Lucas dixerat non fuisse locum eis in diversorio. Quomodo igitur Matthæus domum illis attribuit ? Sed quoniam Lucas tempus narrat natiuitatis, quo nimirum census peragebatur, cunctique Davidis posterii catervatim ad ejusdem urbem concurrebant ; contra a Matthæo res post biennium gestæ scribuntur (tantumdem enim tempus fuit quod Herodes exquisiverat a Magis) ; tum demum vacua jam peregrinis urbe, copiam juxta Matthæum diversorii nacti sunt. Quare ingressi domum Magi invenerunt puerum cum Maria matre ejus ; et procidentes adoraverunt eum. Atque hæc quæstionis solutio est.

Hæc a me tibi, hominum sanctissime et solertissime filii Stephane, veri indicia amoris dicata sunt.

(23) Duos fuisse hos ad Stephanum libros dicit mox Eusebius ; quantæ autem latitudinis, divinare non possumus : nam brevior anonymus ne illorum quidem divisionem servavit. Item utrum quæstiones omnes, etsi contractas, retinuerit, an aliquas levioris fortasse momenti, quod vix credo, subtraxerit, æque obscurum est. Illud tamen pro certo habendum, partem utiliore ac medallam propemodum operis Eusebiani tum ad Stephanum tum etiam ad Marinum, in hac nos Epitome recuperavisse. Et sane mirari licet tot a laboriosissimo Eusebio scripta opera ad Christianæ religionis expositionem atque tutelam, nempe *Historiam eccl.*, *Præparationem*, *Demonstrationem*, *Theophaniam*, *Quæstiones evangelicas*, et *Contra Julianum*, *Hieroclem*, atque *Marcellum*, etc. Quin etiam deperditæ ejus generalis

Α τευθθεν τε εις Αιγυπτον απεληλυθεναι φησι δια την του βασιλεως επιβουλην· και ην εικως ου μονον δευτερον, αλλα και πλειστακις επιφοιτην αυτους τω τονω, μημησ του παραδοξου χαριν· δεικνυται γουν αναμφιβολως ουχ ο αυτος ων καιρος εν ω γεγεννηται κατα τον Λουκαν ο Σωτηρ ημων, εν ω τε κατα τον Ματθαιον υπηνητησαν οι εξ Ανατολων Μαγοι.

Γ. Οτι δε μη εις την ο παρ' αμφοτεροις τοις ευαγγελισταις χρονος, και αλλως εστι συλλογισασθαι. Λουκας φησι μη ευπορησαι αυτους καταγωγλου εν τη Βηθλεεμ· διδ και τεκουσαν ανακλιναι το παιδιον εν φάτηη, δια το μη ειναι τονω καταλυματι, ως εικως, της απογραφης ενεκεν παντων πανταχθεν των εξ οικου και πατριδς Δαβιδ συντρεχοντων εις την ειρημενην πολιν, δια τε το πληθος των επιξενουμενων αυτου μη ευπορουντων καταλυματος· ο δε Ματθαιος· « Ακουσαντες, φησιν, οι Μαγοι του βασιλεως Ηρωδου, επορευθησαν εις Βηθλεεμ· και ιδου ο αστηρ ον ειδον εν τη Ανατοληη προηγεν αυτους, εως ου ην το παιδιον μετα Μαρίας της μητρδς αυτου· και πεσοντες προσεκυνησαν αυτω. » Αλλ' ουκ εν φάτηη κειμενον ουτοι καταλαβανουσι το παιδιον ομοιως τοις ποιμεσιν, αλλ' ενδον εν οικω μετα της μητρδς αυτου θεωρουσι· καιτοι Λουκας εφησε μη ειναι τονω αυτοις εν τω καταλυματι· πως ουν ο Ματθαιος οικιαν αυτοις αφοριζει ; Αλλ' επει Λουκας τον καιρον ιστορει της γενεσεως, ουτος δ' ην ο της απογραφης, καθ' ον πανδημει συνετρεχον οι τω αυτω γενει προσηκοντες εν τη του Δαβιδ πολει, ο δε Ματθαιος τα μετα δυο ετων χρονους ιστορει (τοσουτος γαρ ην ο χρονος ον Ηρωδης παρα των Μαγων ηκριβωσεν)· ωστε σχολης ουσης εν τη Βηθλεεμ, κατα τον Ματθαιον ευπορουσ καταγωγλου· διδ εισελθοντες οι Μαγοι εις την οικιαν, ειδον το παιδιον μετα Μαρίας της μητρδς αυτου· και πεσοντες προσεκυνησαν αυτω· και αυτη μεν η του ζητηθεντος λυσις.

Ταυτα σοι εξ ημων, ιερωτατε ανδρων και φιλοπωνωτατε υιε Στεφανε, γνησις οντα δεινυατα διαθεσεως, ανακεισθω (23).

Isagogæ fragmenta aliquot nos postea recitaturi sumus ex Anastasio Vaticano desumpta. Quos dum, inquam, labores demiramur, venit in mentem corrigendam videri interpretationem Auberti (cui nos quoque olim credidimus) in Juliani imp. fragmento apud S. Cyrillum lib. vii *Contra Jul.*, ed. Spanhemii p. 222, ubi verba Juliani ο μοχθηρος Ευσέβιος Latine vertuntur *nequam Eusebius*. Atqui eo loco Julianus in Eusebium non invehitur, sed ejus tantum sententiam circa Hebræorum doctrinam artesque memorat. Ergo retrahendus mihi attentus videtur, ut sit μόχθηρος, *laboriosus*, quod maxime epithetum Eusebio laboris Herculei viro congruit. Dicitur itaque in eo fragmento non *nequam*, sed *laboriosus Eusebius*.

ΕΚΛΟΓΗ ΕΝ ΣΥΝΤΟΜΩ
ΕΚ ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΠΡΟΣ ΜΑΡΙΝΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΙΣ ΖΗΤΗΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΛΥΣΕΩΝ (24).

EPITOME SELECTA
EX EJUSDEM EUSEBII AD MARINUM
QUESTIONUM EVANGELICARUM LIBRO.

Τῶν ἐν τοῖς θεοπνεύστοις Εὐαγγέλοις περὶ τὴν ἀρ-
χὴν ἀπορουμένων ζητημάτων καὶ λύσεων δύο πεπο-
νηκῶς ἤδη πρότερον συγγράμματα, πάρειμι νῦν, τὰ
μέσα παρελθόντων, ἔπειτα πρὸς τῷ τέλει τῶν αὐτῶν
πάντοτε τοῖς πᾶσι ζητούμενα· τάχα που τῆς τοῦ Θεοῦ
βουλῆς διὰ τῶν σῶν ἐπιταγμάτων ἐπὶ τοῦτο ἡμᾶς
καρρορησάσης, Μαρῖνε υἱὲ τιμιώτατέ μοι καὶ φιλο-
πονώτατε. Ἡρώτας δὲ τὸ πρῶτον·

Α'.

Πῶς κατὰ μὲν τῷ Ματθαίῳ ὀψὲ Σαββάτων φαί-
νεται ἐξηγερέμενος ὁ Σωτὴρ, κατὰ δὲ τῷ Μάρκῳ
πρῶτῃ τῇ μῆτῃ τῶν Σαββάτων.

α'. Τοῦτου διττὴ ἂν εἴη ἡ λύσις· ὁ μὲν γὰρ τὸ κῆ-
φάλαιον αὐτὸ τὴν τοῦτο φάσκουσαν περικοπήν ἀθε-
τῶν, εἴποι ἂν μὴ ἐν ἅπασιν αὐτὴν φέρεσθαι τοῖς ἀντι-
γράφοις τοῦ κατὰ Μάρκον Εὐαγγελίου· τὰ γοῦν
ἀκριβῆ τῶν ἀντιγράφων (25) τὸ τέλος περιγράφει τῆς
κατὰ τὸν Μάρκον ἱστορίας ἐν τοῖς λόγοις τοῦ ὀφθέν-
τος νεανίσκου ταῖς γυναῖξί καὶ εἰρηκότος αὐταῖς, « Μὴ
φοβείσθε, Ἰησοῦν ζητεῖτε τὸν Ναζαρηθίν· » καὶ τοῖς
ἑξῆς, οἷς ἐπιλέγει· « καὶ ἀκούσασαι ἐφυγον, καὶ οὐ-
δενὶ οὐδὲν εἶπον, ἐφοβοῦντο γάρ. » Ἐν τούτῳ γὰρ
σχεδὸν ἐν ἅπασιν τοῖς ἀντιγράφοις (26) τοῦ κατὰ Μάρ-
κον Εὐαγγελίου περιγράφεται· τὸ τέλος· τὰ δὲ ἑξῆς
σπανίως ἐν τισιν ἄλλ' οὐκ ἐν πᾶσι φερόμενα περιττὰ
ἂν εἴη, καὶ μάλιστα εἴπερ ἔχοιεν ἀντιλογίαν τῇ τῶν
λοιπῶν εὐαγγελιστῶν μαρτυρίᾳ· ταῦτα μὲν οὖν εἴποι
ἂν τις παραιτούμενος καὶ πάντῃ ἀναιρῶν περιττὸν
ἑρώτημα (27). « Ἄλλος δὲ τις οὐδ' » ὅτι οὐκ ἐν τοῖς ἀθε-

A Ambiguarum quæstionum ac solutionum, quæ
circa divinorum Evangeliorum initia occurrunt, cum
jam duos scripserim libros, venio nunc, mediis
prætermisissis, ad extrema quæ semper apud omnes
controversa fuerunt: divina fortasse voluntate per
mandata tua nos ad id excitante, Marine filii mihi
spectatissime ac solertissime. Rogas autem pri-
mum:

I.

Quomodo apud Matthæum videatur Servator sero
Sabbatorum resurrexisse, apud Marcum autem
mane una Sabbatorum.

1. Quæstionis hujus duplex solutio est. Qui rei
caput ipsum, id est sectionem in qua id narratur,
delet, dicet eam non in cunctis haberi exem-
plaribus Evangelii secundum Marcum. Accurati
enim codices historiam secundum Marcum in ser-
mone juvenis concludunt mulieribus visi, dicentis-
que ipsis: « Nolite timere: Jesum quæritis Naza-
renum, » et cætera quæ ibidem subjicit: « quibus
illæ auditis fugerunt, neminique quidquam dixerunt
timore correptæ. » Hoc enim loco in cunctis prope
exemplaribus Evangelium Marci concluditur. Se-
quentia autem quæ raro in aliquot, non in omni-
bus, occurrunt, supervacanea videntur, præsertim
si repugnent cæterorum evangelistarum testimonio.
Hæc fortasse dicet aliquis, detrectans atque omnino
perimens superfluum quæstionem. Alius vero quis-
quam nihil omnino delere audens eorum quæ ut-

(24) Recole dicta a nobis in *Monito* (col. 877). C
Legendus autem est divus Hieronymus epist. 59, et
præsertim 120, qui Eusebii ad Marinum quæstiones
prorsus expilat, quæque eclogarius noster detraxit,
apie compensat.

(25) Omitti hic nequit, quanquam ab aliis jam
citatum, Severi Antiocheni contrarium prorsus Eu-
sebio scholion, quod etiam in cod. Vat. 358, f. 170
b, legitur: « Ἡμεῖς δὲ ἐξ ἀκριβῶν ἀντιγράφων, ὡς ἐν
πλείστοις εὐρόντες αὐτὰ, κατὰ τὸ Παλαιστιναῖον
Εὐαγγέλιον Μάρκου, ὡς ἔχει ἡ ἀλήθεια, συντεθείκα-
μεν· καὶ τὴν ἐν αὐτῇ δεσποτικὴν ἀνάστασιν μετὰ τὸ,
« ἐφοβοῦντο γάρ. » Nos autem in accuratis exempla-

ribus plurimis partem hanc compertam, secundum
Palaestinum Marci Evangelium, prout veritas postu-
lat, apposuimus; et Domini resurrectionem post illa
verba, « timebant enim. »

(26) Contradicit omnino scholion Græcum: Ἐν
πολλοῖς δὲ καὶ ταῦτα φέρεται, ἀναστὰς, κ. τ. λ. In
exemplaribus multis habentur etiam sequentia, « re-
surgens, » etc.

(27) Quæ hic adnotari queunt de codicum Græ-
corum et de veterum interpretum auctoritatibus,
ea partim exstant apud Millium atque Wetstenium,
quibus adde posteriores clari nominis criticos,
Marci editores, Griesbachium, Matthæium, Alte-

cunq̄ue Scripturæ evangelicæ commendata fuerunt, duplicem esse dicet lectionem, ut sæpenumero alias; et utramque esse recipendam; quoniam credentium ac religiosorum iudicium haud huic potius quam illi accedit.

¶ Age vero si rem ita se habere conceditur, lectionis modus ac significatus enucleandus est. Si igitur dividemus Marci sententiam, profecto haud comperiemus contrariam iis quæ dicuntur apud Matthæum, nempe quod sero Sabbatorum Servator surrexerit. Nam Marci illud cum surrexerit mane una Sabbati cum distinctione legemus, ita ut post cum surrexisset autem ad Matthæi verba referamus sero Sabbatorum; tunc enim surrexerat. Sequentia vero, quæ aliam sententiam continent, copulabimus cum iis quæ adduntur: mane enim una Sabbati apparuit Mariæ Magdalenæ. Hoc declaravit etiam Joannes, mane et ipse una Sabbati apparuisse Jesum Magdalenæ testificans. Sic igitur et apud Marcum mane illi apparuit; non mane redivivus, sed multo prius, secundum Matthæum, sero scilicet Sabbatorum: quo cum tempore revixisset, Mariæ non tunc sed mane se conspiciendum obtulit. Quare his verbis duo representantur tempora; unum resurrectionis, nempe sero Sabbati; alterum Servatoris apparentis, nempe mane, de quo postremo loquitur Marcus: qui locus cum distinctione legendus est, videlicet « cum surrexisset. » Hinc facta interpunctione, reliqua dicenda sunt « una Sabbati apparuit Mariæ Magdalenæ, de qua eiecerat septem dæmonia. »

II.

Quomodo Magdalena, quæ secundum Matthæum sero Sabbatorum resurrectionem viderat, eadem secundum Joannem stans sebat apud monumentum una Sabbati.

1. Nulla erit his in locis quæstio, si sero Sabbatorum haud intelligemus dici vespertinum tempus post Sabbati diem, ut quidam existimaverunt, sed serotinum concubiumque noctis tempus post Sab-

rum, Birchium, Scholziun, et Tischendorfium. Matthæus in primis et Scholzius proluxa animadversione Marci hoc incrementum ex auctoritate Græcæ Ecclesiæ novisque multis documentis invicte tuentur. Ac jam diu quidem catholici critici, post Tridentini concilii decretum, locum hunc egregie propugnauerant. Rei certe antiquitatem satis abunde confirmat vel unius Ulphilæ auctoritas, qui Marci caput integrum interpretatus est: quod Gothicum testimonium haud scio an critici satis agnoverint vel pro dignitate æstimaverint. Codex Vaticano-Palatinus, ex quo Eusebium producimus, post octavum versum habet quidem vocem τέλος, ut alibi interdum observatum fuit, sed tamen ibidem eadem manu subscribitur incrementum cum progredientibus sectionum notis. Jam quod Eusebius in prædicto Vat. pal. codice (aliisque nonnullis, teste scholiasta apud Birchium) sectiones non ultra octavum versiculum in canone scripsit, is nunc deum videtur sententiam suam immutare, dum religionem eorum mox laudat, qui nihil ex evangelicis paginis delere audent. Profecto verbis Eusebii mirifice confirmatur illorum opinio, qui Marci clausulam idcirco desideratam aiunt in tot veterum

α τῶν τῶν ὁπωσοῦν ἐν τῇ τῶν Εὐαγγελίων γραφῇ φερομένων, διπλὴν εἶναι φησι τὴν ἀνάγνωσιν, ὡς καὶ ἐν ἑτέροις πολλοῖς, ἐκἀτέραν τε παραδεχτέαν ὑπάρχειν, τῷ μὴ μᾶλλον ταύτην ἐκείνης, ἢ ἐκείνην ταύτης, παρὰ τοῖς πιστοῖς καὶ εὐλαβέσιν ἐγκρίνεσθαι (28).

β'. Καὶ δὴ τοῦδε τοῦ μέρους συγχωρομένου εἶναι ἀληθοῦς, προσήκει: τὸν νοῦν διερμηνεύειν τοῦ ἀναγνώσματος: εἰ γοῦν διέλοιμεν τὴν τοῦ λόγου διάνοιαν, οὐκ ἂν εὐροιμεν αὐτὴν ἐναντίαν τοῖς παρὰ τοῦ Ματθαίου ὄψι σαββάτων ἐγγεγέρθαι τὸν Σωτῆρα λελεγμένους; τὸ γὰρ ἀναστὰς δὲ πρῶτ' τῇ μιᾷ τοῦ Σαββάτου κατὰ τὸν Μάρκον, μετὰ διαστολῆς ἀναγνωσόμεθα· καὶ μετὰ τὸ ἀναστὰς δὲ, ὑποστίζομεν· καὶ τὴν διάνοιαν ἀφορίσομεν τῶν ἐξῆς ἐπιλεγόμενων· εἴτα τὸ μὲν ἀναστὰς ἂν, ἐπὶ τὴν παρὰ τῷ Ματθαίῳ ὄψι. Σαββάτων· τότε γὰρ ἐγγήγερτο· τὸ δὲ ἐξῆς ἑτέρα, ὅν διανοίας ὑποστατικὸν, συνάψωμεν τοῖς ἐπιλεγόμενοις· πρῶτ' γὰρ τῇ μιᾷ τοῦ Σαββάτου ἐφάνη Μαρία τῇ Μαγδαληνῇ· τοῦτο γοῦν ἐδήλωσε καὶ ὁ Ἰωάννης πρῶτ' καὶ αὐτὸς τῇ μιᾷ τοῦ Σαββάτου ὄφθαι αὐτὸν τῇ Μαγδαληνῇ μαρτυρήσας· οὕτως οὖν καὶ παρὰ τῷ Μάρκῳ πρῶτ' ἐφάνη αὐτῇ· οὐ πρῶτ' ἀναστὰς, ἀλλὰ πολὺ πρότερον κατὰ τὸν Ματθαῖον ὄψι τοῦ Σαββάτου· τότε γὰρ ἀναστὰς ἐφάνη τῇ Μαρίᾳ, οὐ τότε, ἀλλὰ πρῶτ' ὡς παρίστασθαι ἐν τούτοις καιροῦς δύο· τὸν μὲν γὰρ τῆς ἀναστάσεως, τὸν ὄψι τοῦ Σαββάτου· τὸν δὲ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἐπιφανείας, τὸν πρῶτ', ἐν ἔγραφεν ὁ Μάρκος εἰπὼν (ὃ καὶ μετὰ διαστολῆς ἀναγνωστέον) « ἀναστὰς δὲ »· εἴτα ὑποστίζαντες, τὸ ἐξῆς ῥητέον, « πρῶτ' τῇ μιᾷ τοῦ Σαββάτου ἐφάνη Μαρία τῇ Μαγδαληνῇ, ἀφ' ἧς ἐκβεβλήκει ἑπτὰ δαιμόνια. »

B.

Πῶς κατὰ τὸν Ματθαῖον ὄψι Σαββάτων ἡ Μαγδαληνῇ τεθεαμένη τὴν ἀνάστασιν, κατὰ τὸν Ἰωάννην ἢ αὐτῇ κοτώσα κ.λαλεῖ παρὰ τῷ μνημείῳ τῇ μιᾷ τοῦ Σαββάτου (29).

α'. Οὐδὲν ἂν ζητηθεῖη κατὰ τοὺς τόπους, εἰ τὸ ὄψι Σαββάτων μὴ τὴν ἑσπερινὴν ὥραν τὴν μετὰ τῆς ἡμέρας τοῦ Σαββάτου λέγεσθαι ὑπολάβοιμεν, ὡς τινες ὑπείληψασιν, ἀλλὰ τὸ βραδύ καὶ ὄψι τῆς νυκτὸς τῆς

exemplaribus, quia eam de industria multi deleverant ob apparentem ab aliis evangelistis discrepantiam. Porro et prior illa affirmatio Eusebii de codicibus accuratis, qui defectum hujus pericopæ præ se tulerint, commode infirmatur in Victoris catena apud Matthæum et Birchium et in cod. Vat. 358, p. 170, ubi imò accurata (ἀκριβῆ) exemplaria continere dicuntur universam hanc Marci clausulam.

(28) Notabile Eusebii dictum de illis etiam sacre Scripturæ partibus retinendis, quæ aliquando controversæ fuerunt! Audiant hoc qui non solum minimas partes resecat, veluti cæleste testimonium ep. apud I Joan. v, 7, verum etiam majores, et quidem integros libros deuterocanonicos.

(29) Quæ in his quæstionibus posthinc dicuntur de temporibus discrepantibus, et de pluribus Mariis diversisque angelis, ea partim edita fuerunt a Combefisio in *Novo Patrum auctario*, et a Matthæio in *Anecdosis Moscuensibus*, quanquam non sine varietatibus. Quippe hæc Eusebii lucubratiunculæ passim occurrunt in codicibus, tum aliis tum Vaticanis, ita ut eas olim Latine quoque interpretatus fuerit Ambrosius Mediolanensis, monachus Casinas, teste Sixto in *Bibliotheca*.

μετὰ τὸ Σάββατον· οὕτω γάρ καὶ ὅψε τῆς ὥρας εἰώ-
θαμεν λέγειν, καὶ ὅψε τοῦ καιροῦ, καὶ ὅψε τῆς χρείας·
οὗ τὴν ἐσπέραν δηλοῦντες, οὐδὲ τὸν μετὰ ἡλίου δυ-
σμάς χρόνον, τὸ δὲ σφόδρα βράδιον τοῦτω σημαίνοντες
τῷ τρόπῳ· ὅθεν ὡσπερ διερμηνεύων αὐτὸς ἑαυτὸν ὁ
Ματθαῖος μετὰ τὸ ὅψε Σαββάτων, ἐπήγαγε τῇ ἐπι-
φωσκούσῃ φησί· δηλαδὴ ὥρᾳ τῇ λοιπὸν ἤδη ὑποφαι-
νούσῃ, καὶ ἐπιφωσκούσῃ εἰς τὴν Κυριακὴν ἡμέραν,
ἥτις ἦν ὅψε καὶ πόρῳ λοιπὸν ἐλαύνουσα τῶν Σαββά-
των· λέλεκται δὲ ὅψε τοῦ Σαββάτου παρὰ τοῦ ἐρ-
μηνεύσαντος τὴν Γραφὴν· ὁ μὲν γάρ εὐαγγελιστὴς
Ματθαῖος Ἑβραϊδι γλώττῃ παρέδωκε τὸ εὐαγγέλιον·
ὁ δὲ ἐπὶ τὴν Ἑλληνικὴν φωνὴν μεταβαλὼν αὐτὸ, τὴν
ἐπιφωσκούσαν ὥραν εἰς τὴν Κυριακὴν ἡμέραν, ὅψε
Σαββάτων προσεῖπεν· ὥστε τὸν αὐτὸν σχεδὸν νοεῖ-
σθαι καιρὸν, ἢ τὸν σφόδρα ἐγγὺς παρὰ τοῖς εὐαγγε-
λισταῖς διαφόροις ὀνόμασι τετηρημένον· μηδὲν τε δια-
φέρειν Ματθαῖον εἰρηκότα· « Ὅψε δὲ Σαββάτων τῇ
ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν Σαββάτων ἦλθε Μαρία ἡ
Μαγδαληνὴ καὶ ἡ ἄλλη Μαρία θεωρῆσαι τὸν τά-
φον, » Ἰωάννου φησαντος· « τῇ δὲ μίᾳ τῶν Σαββά-
των ἔρχεται Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ πρὸς εἰς τὸ μνη-
μεῖον, ἔτι οὕσης σκοτίας. » Πλατυκῶς γάρ ἓνα καὶ
τὸν αὐτὸν δηλοῦσι (30) χρόνον διαφόροις ῥήμασι· ὁ
μὲν Ματθαῖος ὅψε, ἀντὶ τοῦ βράδιον· καὶ ὅψε τῆς
νυκτὸς ὀνομάσας πρῶτ, ὁ διερμηνεύων ἐπήγαγε τὸ
σκοτίας οὕσης, ἵνα μὴ τις τὸν ὄρθρον λέγειν αὐτὸν
ὑπολάβοι· ὡς καὶ ὁ Ματθαῖος τῷ ὅψε Σαββάτων,
ἵνα μὴ τὴν ἐσπερινὴν ὥραν νομίσειε τις λέγεσθαι,
προσέθηκε τὸ τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν Σαββά-
των. Ἐπεὶ καὶ ἀκριβῶς οὗτος Σαββάτου εἶπεν τὴν
ὄψιν, μὴ τις τὴν ἐσπέραν ὑπολάβοι λέγεσθαι τὴν
μετὰ ἡλίου δυσμάς, ἀλλὰ Σαββάτων φησὶν ὅψε.

β'. Ἔθος δὲ ἅπλην τὴν ἑβδομάδα Σάββατον καλεῖν,
καὶ πάσας τὰς ἡμέρας οὕτως ὀνομάζειν. Λέγεται γοῦν
παρὰ τοῖς εὐαγγελισταῖς τῇ μίᾳ τῶν Σαββάτων· ἐν
δὲ τῇ συνθηκῇ, δευτέρα Σαββάτων, καὶ τρίτη Σαβ-
βάτων, καὶ τετάρτη Σαββάτων· οὕτως οὖν ὁ Ματ-
θαῖος τὸν καιρὸν τὸν ἐπιφωσκοντα εἰς τὴν ἑω τῆς
Κυριακῆς ἡμέρας, Σαββάτων ὅψε ὀνόμασεν· οὐκ
εἰπὼν ἐσπέραν τοῦ Σαββάτου, οὐδὲ ὅψε Σαββάτου·
ἐπεὶ ἐχρῆν ἡμᾶς τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Σαββάτου μετὰ
ἡλίου δυσμάς ἐσπέρας γινομένης ἀπονησιζέσθαι·
καὶ οὐκέτι τὴν Κυριακὴν ἡμέραν ἀγαλλίσαν, ἀλλὰ τὴν
ἐσπέραν τοῦ Σαββάτου, εἶπερ τοῦτ' ἐδήλου ὁ εὐαγγε-
λιστὴς. Ἄλλ' οὐκ ἐσπέρας τοῦ Σαββάτου εἰώθαμεν
τὰς νηστείας καταλύειν, ἀλλ' ἢ νυκτὸς ἐπιλαβούσης,
αὐτῷ μεσονυκτίῳ, καὶ ἢ περὶ ἀλεκτόρων βοᾶς, ἢ
ἀμφὶ τὸν ὄρθρον· ὥστε καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ πράγματος,
καὶ ἐκ τῆς κεκρατηκίας ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις τοῦ
Θεοῦ συνθηθείας, τὸν διὰ τοῦ ὅψε Σαββάτων δηλοῦ-
μενον καιρὸν, μὴ τὴν ἐσπερινὴν ὥραν εἶναι, ἀλλὰ
ταύτην, ἣν Ματθαῖος αὐτὸς παρέστησεν εἰπὼν τῇ ἐπι-
φωσκούσῃ εἰς μίαν Σαββάτων. Οὐδὲ γάρ λόγον εἶχε
κατὰ τὴν ἐσπέραν τοῦ Σαββάτου τοιοῦτων θαυμάτων
ἀμφὶ τὸ μνημεῖον τοῦ Σωτῆρος ἀποτελουμένων, μὴ
οὐχὶ πάντας τοὺς τὴν πόλιν οἰκοῦντας μαθεῖν τὰ γι-

atum. Sic enim et sero horæ solemus dicere, et
sero temporis, et serius quam rei usus postulavis-
set; neque idcirco vesperam significamus, neque
tempus post solis occasum, sed quod magnopere
serum sit. Quare se ipsum veluti Matthæus inter-
pretans postquam dixit sero Sabbatorum, ait quæ
illucescit, nempe hora quæ deinceps suberat atque
illucescebat in diem Dominicum; quæ nempe jam
sera erat et longius a Sabbato elapsa. Id vero tem-
pus a Scripturæ evangelicæ interprete sero Sabbati
appellatum est. Namque ipse Matthæus Hebraica
lingua edidit Evangelium; ab eo autem qui in Græ-
cam transtulit, illucescens hora in diem Domini-
cum, sero Sabbatorum appellata fuit: ita ut idem
fere tempus intelligatur, aut valde proximum, apud
evangelistas diversis nominibus designatum: ni-
hilque differat Matthæus dicens: « Sero autem Sab-
batorum, quæ lucescit in unam Sabbatorum, venit
Maria Magdalena, et altera Maria videre sepul-
crum, » a Joanne qui ait: « una autem Sabbato-
rum venit Maria Magdalena mane ad monumentum,
cum adhuc tenebræ essent. » Late enim unum
idemque significatur tempus variis nominibus.
Matthæo sero Sabbatorum dicente pro tardius, et
mane pro nocte serotina, interpres addidit cum ad-
huc tenebræ essent, ne quis auroram dici ab illo pu-
taret. Sicuti etiam Matthæus verbis sero Sabbato-
rum, ne quis de vespertino tempore cogitaret, ad-
didit quæ lucescit in unam Sabbatorum. Et quidem
accurate is expressit seram horam, ne quis vespere-
ram opinaretur esse post solis occasum horam;
nempe ait sero Sabbatorum.

2. Consuetudo autem fuit ut universa hebdomada
diceretur Sabbatum, imo ut dies singuli sic appel-
larentur. Dicitur ergo apud evangelistas una Sabba-
torum. Et quidem in vulgari consuetudine secunda
Sabbatorum, tertia Sabbatorum, quarta Sabbatorum.
Sic ergo Matthæus tempus illucescens in diem Do-
minicum sero Sabbatorum vocitavit. Secus vero
oporteret nos die Sabbati post solis occasum, vespere
facto, jejunium polluere: neque die Domini-
nico jubulare, sed potius vespere Sabbati; si qui-
dem ita intelligendus esset evangelista. Atqui non
vespere Sabbati solemus jejunia polluere, sed nocte
medium cursum jam tenente, aut circa gallici-
nium vel auroram: ita ut et facto ipso et inveterata
in Dei Ecclesiis consuetudine, tempus significatum
per verba sero Sabbatorum, haud vespertina hora
sit, sed quam Matthæus exhibet dum ait: quæ il-
lucescit in unam Sabbatorum. Neque enim commode
accidissent vespere Sabbati talia prodigia circa Ser-
vatoris monumentum, ne scilicet passim urbis
incolæ rem cognoscerent, fieretque concursus ad tu-
mulum, vigilantibus omnibus. Consentaneum quippe
erat, lapide prodigiose revoluta, statim convolare
custodes, hora id concedente, ad ea quæ eve-

(30) Cod. δηλοῦν.

nerant renuntianda. Et quidem hi docentur die postero a sacerdotibus ut rumorem in vulgus serant, venisse noctu discipulos Jesu ad furandum corpus dum ipsi somno iudulgerent; id quod ab eis fingi haud opus fuisset, si vespere Jesus resurrexisset. Itaque existimo ex his demonstrari, id quod ait Matthæus *sero Sabbatorum*, haud significare serotinam Sabbati horam neque tempus vespertinum; namque ipse Matthæus addit: *hora quæ lucescit in unam Sabbatorum*; mane videlicet dum adhuc tenebræ essent, secundum Joannem. Sic enim harmonia fiet evangelicarum vocum, veluti uno tempore ab ipsis significato, quod tamen in singulis mutatur scripturis, ita ut intra unam eandemque horam principium liceat cogitare, medium, et finem.

3. Haud igitur a veritate aberraveris, si a Joanne initium resurrectionis Servatoris nostri dicas significari, apud quem Magdalena mane, dum adhuc tenebræ essent, semel atque iterum ad monumentum progressa, Servatoris corpore haud invento, fiet: quia nemini adhuc resurrectio ejus explorata erat. Est autem ejus horæ pars altera tempus id de quo Matthæus loquitur; cum videlicet tertio veniens ad monumentum eadem Magdalena cum alia Maria, haud jam fiet, quippe quæ, ut ait Joannes, jam angelos viderat ipsumque Servatorem. Nam quæ dicuntur a Luca et Marco alia nos docent, apud quos nimirum plures veniunt observaturæ mulieres. Porro autem Magdalenam temporibus haud magnopere inter se distantibus interfuisse puta, sed uno fere continuo tempore, dum semel et iterum circa eum locum versaretur; primum ipsa sola; secundo cum alia Maria. Sic eadem Maria Magdalena et apud Matthæum spectat, et apud Joannem. Neque idcirco excludenda est a cæterorum evangelistarum narrationibus: non enim recedebat a loco, sed aderat perstabatque attenta visis, cupiensque post primam, secunda etiam tertiaque apparitione frui: id quod reapse consecuta est, dum multimodis complures mulieres ad tumulum veniunt; atque aliis aliter angelica visio se offert; ipsa autem Magdalena singulis visionibus interest. Atque ita rerum apud quatuor evangelistas scripturarum spectatrix fuit Magdalena: quare et hujus apud omnes mentio fit. Sic etiam idem tempus erat, quod abs Joanne et a Matthæo perhibetur: sed tamen hujus temporis diversa intervalla apud singulos notantur.

4. Neque te conturbet id quod a Matthæo dicitur postquam duæ Mariæ ad visendum tumulum vene-

(31) Quæstio hæc hucusque partim inest etiam in codice Gr. Mediceo, teste Bandinio t. I, p. 159. Idem tamen frustra speratur, quæ ibidem apud eum sequuntur *λίαν θαυμάζω, etc.*, esse ejusdem

νόμωνα, καὶ συνδρομὴ γεγόνει ἐπὶ τὸ μνημα, πάντων ἐγρηγορότων. Ἀκόλουθον δὲ ἦν ἀνατραπέντος τοῦ λίθου παραδόξως, παραχρημα σπεύσαι τοὺς φρουροὺς τὰ πραχθέντα δηλώσαι, τῆς ὥρας αὐτοῖς ἐπιτρεπούσης. Οἱ δὲ καὶ διδάσκονται τῇ ὑστεραίᾳ ὑπὸ τῶν ἀρχιερέων διαφημίσαι εἰς πάντας, ὅτι οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ νυκτὸς ἐλθόντες ἐκλεψαν αὐτὸν ἡμῶν κοιμημένων· ὃ δὲ ἡώραν οὐκ εἶχεν πλάττεσθαι αὐτοὺς εἰ τῇ ἐσπέρᾳ ἐγήγετο. Ἀλλὰ γὰρ ἡγοῦμαι διὰ τούτων ἀποδείκνυσθαι τὸ παρὰ τῷ Ματθαίῳ λεγόμενον *ὥρῃ σαββάτων*, μὴ τὴν ὄψινην ὥραν τοῦ σαββάτου σημαίνειν, μηδὲ τὸν ἑσπερινὸν καιρὸν· ἀλλ' αὐτὸς Ματθαίος ἐπιφάγειν τὴν ἐπιφώσκουσαν ὥραν εἰς μίαν σαββάτων, ἥτις ἦν πρῶτῃ, ἔτι σκοτίας οὐσης κατὰ τὸν Ἰωάννην· οὕτω γὰρ ἡ συμφωνία συνδράμοι ἀν τῶν εὐαγγελικῶν φωνῶν· ὡς καιροῦ μὲν ἐνδὸς δι' αὐτῶν σημαινομένου, ἀναλλατόντων δὲ παρ' ἐκάστου τῶν τοῦ καιροῦ μορίων· ἐπεὶ καὶ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ὥρας, καὶ τὴν ἀρχὴν ἐστὶν ἐπινοῆσαι, καὶ τὸ μέσον, καὶ τὸ τέλος.

γ'. Οὐκ ἂν γοῦν ἀμάρτοις τὰ μὲν πρῶτα τῆς ἀναστάσεως τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν σημαίνεσθαι εἰπὼν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ, παρ' ᾧ ἡ Μαγδαληνὴ πρῶτῃ, ἔτι οὐσης σκοτίας, καὶ πρῶτον καὶ δεύτερον ἐπιστάσα τῷ μνηματι, καὶ μὴ εὐροῦσα τὸ σῶμα τοῦ Σωτῆρος, κλαίει διὰ τὸ μηδένα μήπω ἐγνωκέναι περὶ τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ· τῆς αὐτῆς δὲ ὥρας μέρος εἶναι δεύτερον τὸν παρὰ τῷ Ματθαίῳ χρόνον, καθ' ὃν τρίτον ἐπιστάσα ἡ αὐτὴ Μαγδαληνὴ ἄμα τῇ ἄλλῃ Μαρίᾳ τῷ μνηματι, οὐκέτι κλαίει, ὡς ἀν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ τεθεαμένη τοὺς ἀγγέλους καὶ αὐτὸν τὸν Σωτῆρα· τὰ γὰρ παρὰ τῷ Λουκᾷ καὶ τῷ Μάρκῳ ἑτέρον ἀν εἶη δηλωτικὰ, παρ' οἷς πλείους ἀπαντῶσιν γυναῖκες ἐπὶ τὴν θῆαν· τὴν δὲ γὰρ Μαγδαληνὴν μὴ μακρὰν ἀλλήλων διεστῶσιν ἀπηνηκέναι καιροῖς νόμιζε, ἀλλ' ἐν τῷ αὐτῷ καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ παρατυχεῖν καὶ τὸ πρῶτον καὶ τὸ δεύτερον· τὸ μὲν πρῶτον, καθ' ἑαυτὴν μόνην· τὸ δὲ δεύτερον, μετὰ τῆς ἄλλης Μαρίας· οὕτω δ' οὖν ἡ αὐτὴ Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ καὶ τὰ παρὰ τῷ Ματθαίῳ ἔθεᾶτο καὶ τὰ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ· οὐκ ἀπελιμπάνετο δὲ τῶν παρὰ τοῖς πολλοῖς ἀναγεγραμμένων· οὐ γὰρ ἀπεστάται τοῦ τόπου· παρὴν δὲ καὶ παρέμενον καταπεπληγμένη μὲν τὰ τεθεαμένα, ποθοῦσα δὲ πρὸς τοῖς πρώτοις καὶ δευτέρων καὶ τριῶν θεοφανειῶν καταξιωθῆναι· ὡν ἐτύγγανεν μετὰ ταῦτα διαφόρως μὲν πλείονων γυναικῶν ἐπὶ τὸ μνημεῖον ἀφικνουμένων, ἄλλοτε δ' ἄλλως αὐταῖς ἀγγελικῆς ὄψεως παραφανομένης, αὐτῆς δὲ ἐφ' ἐκάστη θῆα παρατυγχανούσης· οὕτω γοῦν τῶν παρὰ τοῖς τέσσαρσιν εὐαγγελισταῖς ἀναγεγραμμένων θεωρῶς ἐγίνετο ἡ Μαγδαληνὴ· διδ καὶ παρὰ τοῖς πᾶσιν ἐμνημονεύθη (31)· οὕτω δὲ καὶ ὁ μὲν καιρὸς ὁ αὐτὸς ἦν ὁ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου καὶ τοῦ Ματθαίου παριστάμενος· τοῦ δ' αὐτοῦ καιροῦ διάφορα διαστήματα παρ' ἐκάστῳ τετηρημένα.

δ'. Μὴ ταραττέτω δὲ σε τὸ λέγεσθαι παρὰ τῷ Ματθαίῳ μετὰ τὸ ἐλθεῖν τὰς δύο Μαρίας θεωρῆσαι τὸν

Eusebii; sunt enim Isidori Pelusiotæ, ut apparet ex codd. Vaticanis, imo ex Isidori editione, *epist. lib. II, 212.*

τάφον, « ὁ ἄγγελος γὰρ Κυρίου καταβάς ἐξ οὐρανοῦ ἀπεκύλισεν τὸν λίθον ἐκ τῆς θύρας. » Οὐ γὰρ κατ' αὐτὴν τὴν ὥραν προσήκει νοεῖν τὸν ἄγγελον ἀποκεκυλίκεναι τὸν λίθον· πῶς γάρ; ὁπότε προὔπηρξεν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ, παρ' ᾧ οὐχ ἡ Μαρία μόνη, ἀλλὰ καὶ δύο μαθηταὶ ἐληλύθησαν εἰς τὸ μνημεῖον· διόπερ εἴποις ἂν τὸν παρὰ τῷ Ματθαίῳ λόγον διηγηματικὸν εἶναι τῶν πρὸ τούτου γεγενημένων· ἤλθον μὲν γὰρ κατὰ τοῦτον· ἵ δύο Μαρίας θεωρῆσαι τὸν τάφον, εὖρον δὲ αὐτὸν ἀνεωγμένον, ἐπειδὴ περ πρὸ τούτου σεισμὸς ἐγεγόνει μέγας, καὶ ὁ ἄγγελος ἀποκεκυλίκει τὸν λίθον, ὃς ἐπιστάς, αὐθις εὐαγγελίζεται τὰς γυναῖκας. Αὕτη μὲν οὖν μία λύσις (32) ἂν γένοιτο τῶν κατὰ τὸν τόπον ἀπορομένων.

ε'. Αὐτεῖη δ' ἂν καὶ ἄλλως τὰ προκείμενα, εἰ ἐτέρας μὲν τὰς παρὰ τῷ Ματθαίῳ Μαρίας ὑπολάβοις εἶναι, ἐτέραν δὲ τὴν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ· τέσσαρας γοῦν τὰς πάσας Μαρίας παρούσας τῷ πάθει τοῦ Σωτῆρος μετὰ τῶν ἄλλων γυναικῶν εὐρίσκομεν (33)· πρώτων μὲν τὴν Θεοτόκον τὴν αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος μητέρα· δευτέραν δὲ τὴν ταύτης ἀδελφὴν Μαριαν, τὴν τοῦ Κλωπᾶ· εἶτα τρίτην Μαρίαν τὴν Μαγδαληνὴν καὶ τετάρτην τὴν Ἰακώβου καὶ Ἰωσήφ μητέρα· καὶ τῶν μὲν πρώτων τριῶν Μαρῶν ἐμνημόνευσεν Ἰωάννης λέγων οὕτως· « Εἰστήκεισαν δὲ παρὰ τῷ σταυρῷ τοῦ Ἰησοῦ ἡ μήτηρ αὐτοῦ, καὶ ἡ ἀδελφὴ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Μαρία ἡ τοῦ Κλωπᾶ, καὶ Μαρία ἡ Μαγδαληνή. » Τῆς δὲ τετάρτης (34) Μαρίας τῆς μητρὸς Ἰακώβου καὶ Ἰωσήφ, οἱ λοιποὶ τρεῖς ἐμνημόνευσαν εὐαγγελισταί, συμπαραλαβόντες τῇ Μαγδαληνῇ καὶ αὐτῇ· Ματθαῖος μὲν οὕτως εἶπών· « Ἦσαν δὲ ἐκεῖ γυναῖκες πολλαὶ ἀπὸ μακρόθεν θεωροῦσαι, αἵτινες ἠκολούθησαν αὐτῷ· ἐν αἷς ἦν Μαρία ἡ Μαγδαληνή, καὶ Μαρία ἡ τοῦ Ἰακώβου καὶ Ἰωσήφ, αἱ θεεάσαντο τὸν τόπον ποῦ τίθεται. » Καὶ ὁ Λουκᾶς δὲ περὶ τῆς ἄλλης Μαρίας οὕτως ἱστορεῖ· « Ἦσαν δὲ ἡ Μαγδαληνὴ Μαρία καὶ αὐταίς. »

ς'. Τούτων οὖν τῶν τεσσάρων Μαρῶν, εἰ τὰς δύο τὰς παρὰ τῷ Ματθαίῳ ὀψὲ Σαββάτων τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν Σαββάτων ἐλθούσας ἐπὶ τὸ μνημεῖον, καὶ τὸν ἄγγελον θεασαμένας, ἐτέρας εἶναι· ἐκλάβοις παρὰ τὴν πρῶτῃ μιᾷ τῶν Σαββάτων, εἰ σκοτίας οὐσῆς ἀφικομένην μόνην κατὰ τὸν Ἰωάννην, ἀγνοοῦσαν τὸ ἐπὶ

(32) Cod. τις pro λύσις.

(33) Quæstio hæc de Mariarum evangelicarum numero quanta fuerit apud veteres Patres novosque criticos, satis docet Calmetus copiosa sua super hac re dissertatione; cui jam quidquam addere, haud scio an abulentis otio futurum sit.

(34) Scholion recenti manu additum. Οὐχί· ἀλλ' ἡ κατ' ἀλήθειαν τοῦ Κυρίου μήτηρ, αὐτῇ λέγεται καὶ μήτηρ Ἰακώβου καὶ Ἰωσήφ, τῶν νομιζομένων ἀδελφῶν τοῦ Κυρίου. υἱῶν δὲ ὄντων κατὰ φύσιν τοῦ Ἰωσήφ ἀπὸ τῆς προτέρας (α) αὐτοῦ γυναικὸς τῆς Σαλώμης· τέσσαρας γὰρ εἶχεν υἱοὺς ὁ Ἰωσήφ, Ἰακώβου καὶ Ἰωσήφ καὶ Σίμωνα καὶ Ἰούδα. Καὶ καθὼς ἐνομίζετο ἡ τοῦ Κυρίου μήτηρ γυνὴ τοῦ Ἰωσήφ, οὕτως ἐνομίζετο καὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ μήτηρ. *Minime; sed ipsa vera Do-*

(α) Vox προτέρα expungitur in codice; quod tamen sit contra sancti Epiphaniï lectionem in *Ancorato*, cap. 60, nec non contra Hippolyti Thebani *Chronicon*. Cæteroque in alio nos volumine p. 484 inter sancti Cyrilli ad *Matthæum* fragmenta par. fere scho. ion edidimus, prædicto Cyrillo inscriptum, ubi pro προτέρα legitur προτέρα.

A rant : « Angelus enim Domini cælo delapsus revolverat ab ostio lapidem; » quippe haud putandum est ab angelo eadem illa hora revolutum fuisse lapidem. Nam quomodo illud præcederet apud Joannem, quo narrante non Maria sola, sed et discipuli duo monumentum ingressi fuerant? Quamobrem merito dices, Matthæi oratione narrari ea quæ ante contigerant : ita ut ex hujus sententia duæ quidem Mariæ ad sepulcrum visendum venerint, verumtamen id patefactum deprehenderint ; quia scilicet acciderat terræ motus ingens, lapidemque angelus revolverat, qui rursus astans, rei notitia mulieres impertitur. Atque hæc una erat e solutionibus ambiguitatum, quæ circa hunc locum agitari solent.

B 5. Licet autem et aliter propositam infringere difficultatem, si alias esse putaveris Marias, quæ apud Matthæum, aliam rursus quæ apud Joannem. Nam quatuor omnino Marias Servatoris passioni cum aliis feminis præsentēs comperimus. Primam ipsam Deiparam Servatoris matrem; secundam hujus sororem Mariam Cleopæ; tertiam Mariam Magdalenam; quartam Jacobi et Josephi matrem. Priorum trium Mariarum meminit Joannes his verbis : « Stabant autem juxta crucem Jesu mater ejus, et soror matris ejus Maria Cleopæ, et Maria Magdalena. » Quartæ vero Mariæ, matris Josephi et Jacobi, reliqui tres meminerunt evangelistæ, qui hanc Magdalenæ addunt. Matthæus quidem sic : « Erant autem ibi mulieres multæ procul spectantes, quæ secutæ eum fuerant a Galilea, ministrantes ei : inter quas erat Maria Magdalena, et Maria Jacobi ac Josephi ; quæ notaverunt locum in quo positus fuit. » Lucas vero de aliâ Maria sic loquitur : « Erant autem Maria Magdalena, et Joanna, et Maria Jacobi, et cæteræ quæ cum eis erant. »

Ἰωαννα καὶ Μαρία ἡ Ἰακώβου καὶ αἱ λοιπαὶ σὺν

6. Cum ergo sint quatuor Mariæ, si duas illas, quæ apud Matthæum, dum dies illucesceret in unam Sabbatorum, venerunt ad monumentum angelumque viderunt, diversas esse putaveris ab illa quæ mane una Sabbatorum, dum adhuc tenebræ essent, venit sola secundum Joannem, igno-

D mini mater, eadem dicitur etiam mater Jacobi et Josis, qui fratres Domini existimabantur; filii secundum naturam Josephi ex ejus priore uxore Salome. Quatuor enim suscepit Josephus liberos, Jacobum, Josem, Simonem, et Judam. Porro sicuti putabatur Domini mater uxor esse Josephi, ita et ejusdem filiorum habebatur mater. Sed enim de temere creditis Josephi ex priore conjuge liberis, legendus est Hieronymus *Contra Helv.*, cap. 14, ubi hæc apocryphorum deliramenta ridet, aitque fratres Domini non filios Josephi, sed consobrinos Servatoris esse intelligendos. Idem cap. 19 ait prædictam plurimum nuptiarum opinionem a plerisque non tam pia quam audaci temeritate fuisse confictam.

rans resurrectionem, ideoque flens, nihil tortuosum tibi occurret, omni jam dubitatione ac quæstione remota. Igitur quod sero Sabbatorum, sicuti retro tradidimus, perpetrata fuerint ea quæ apud Matthæum scribuntur de interventu Mariarum duarum; quodque mane una Sabbatorum alia Mariæ ea quæ sunt apud Joannem spectaverint; omnia hæc, inquam, vera sunt, nullaque repugnantia est vel locorum vel temporum vel personarum vel denique narrationis.

7. Nam si forte Magdalenæ nomen, quod apud utrumque evangelistam adjicitur, sententiam conturbat; enimvero haud æquum est divinam permisceri Scripturam unius voculæ nominisve causa, id quod sæpe accidit errore librarii obrudi. Aut enim duas has ex una urbe seu castello Magdalo advenisse putandum est; aut alterutri ex his temere fuisse adjectum Magdalenæ cognomen, semel librario qui antiquitus scripsit in errorem lapso; quod deinceps mendum exscriptores reliqui retinuerunt. Id ipsum alias quoque accidisse paulo post demonstrabimus. Nempe cum in ejusmodi rebus a principio quidem dictatum recte fuerit, sed postea mendum obrepserit, neque tamen amanuenses scripturæ mutationem agnoverint, nonnullæ quæstiones exortæ sunt. Atque ita circa Magdalenæ cognomen, supervacue uni ex Mariis additum, contigisse dices: quo ablato, tollitur omnis quæstio, nemine jam in his locis dubitante. Ergo et sero Sabbatorum, id est profunda nocte, ea, quæ apud Matthæum narrantur, visa fuerunt a Magdalena atque ab alia Maria: et mane, dum adhuc tenebræ essent, venit alia Maria in eundem locum; quæ primo quidem anxia erat, haud invento Servatoris corpore; deinde et ipsa spectatrix ejusdem fuit. Laudabilius tamen fiet, si ne mendum quidem in his locis esse causabimur, duasque potius Magdalenas censebimus, sicuti jam quatuor demonstravimus fuisse Marias. Certe nulla absurditas vetat, quominus duas Marias ab eodem castello Magdalo venisse dicamus: prorsus et nulla jam perplexitas relinquitur, sed altera sit illa quæ sero Sabbatorum apud Matthæum, altera rursus et ipsa Magdalena quæ apud Joannem mane ad monumentum accedit: quam postremam credibile sit a Marco quoque memorari secundum aliquot exemplarium fidem; de qua nimirum septem fuerant dæmonia ejecta: atque hæc videtur cui dictum fuerit *Noli me tangere*, non illa quæ apud Matthæum: nam etsi forte et ipsa a Magdalo oriunda erat, haud tamen eadem pari macula aspergit divina Scriptura.

III.

Quomodo quæ secundum Matthæum sero Sabbatorum Magdalena cum altera Maria tetigit Servatoris pedes, eadem mane una Sabbati secundum Joannem audivit: « Noli me tangere. »

1. Si quidem una eademque Maria esset apud

Α την ἀνάστασιν, καὶ διὰ τοῦτο κλαίουσαν, οὐδὲν ἂν σκολὸν ἀπαντήσεται, πάσης ἀπορίας καὶ ζητήσεως ἔκποδον ἀρθείσης· καὶ ὅψε μὲν Σαββάτων, κατὰ τὰ ἀποδομένα, πεπραγμένων τῶν ἐπὶ τῷ Ματθαίῳ συγγεγραμμένων ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν δύο Μαρῶν, πρῶτας δὲ τῇ μιᾷ τῶν Σαββάτων ἑτέρας Μαρίας τὰς παρὰ τῷ Ἰωάννῃ θεθαυμένας, ἀληθεύεσθαι τε κάκεινα καὶ ταῦτα, μηδὲ ἀντιλογίαν περιέχειν τοὺς τόπους, μήτε κατὰ τοὺς χρόνους, μήτε κατὰ τὰ πρόσωπα, μήτε κατὰ τοὺς λόγους.

Ζ'. Εἰ δὲ τὸ τῆς Μαγδαληνῆς προσκείμενον ἐν ἀμφοτέροις τοῖς εὐαγγελισταῖς ὄνομα τὴν διάνοιαν ταράττει, ἀλλ' οὐ προσήκει τὴν θείαν συγγεῖν Γραφὴν λέξεως μιᾶς ἢ ὀνόματος ἕνεκεν, ὃ πολλάκις συμβαίνει καὶ κατὰ γραφικὸν προσκείμεθα: σφάλμα· ἢ γὰρ δύο καὶ ταῦτας ἀπὸ μιᾶς πόλεως ἢ κώμης (35) τῆς Μαγδαληνῆς ὁρμάσθαι ἤγητόν· ἢ ἐπὶ μιᾶς αὐτῶν προσκείμεθα τὸ τῆς Μαγδαληνῆς ἐπώνυμον, ἀπαξ τοῦ γραφέως κατὰ τὴν ἀρχὴν σφαλέντος, ὅτι ἐξ ἐκείνου τῶν μετ' αὐτὸν πρώτῳ ἐπηκολουθηκότων σφάλματι· τοῦτο δὲ καὶ ἐφ' ἑτέρῳ συμβάν, σμικρὸν ὕστερον ἐπιδειξόμεν· ἀλλ' ὡσπερ ἐπὶ τοιούτων ὁρθῶς κατὰ τὴν ἀρχὴν ὑπήχθητο, κατὰ σφάλμα δὲ τῶν μετὰ ταῦτα μὴ ἀκριβοῦντων τὴν μεταβολὴν, συμβέβηκε τινα ζητεῖσθαι, οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ ἐπωνύμου τῆς Μαγδαληνῆς περιττῶς ἐπὶ μιᾶς Μαρίας κειμένου εἰποῖς ἂν γερονένοι: οὐ ὑφαίρεθέντος, περιγέγραπται πάντα ζήτησις, μηδενὸς μηκέτι κατὰ τοὺς τόπους ἀπορουμένου· ἀλλὰ καὶ ὅψε Σαββάτων, τοῦτ' ἔστι βαθείας νυκτὸς, τῶν παρὰ τῷ Ματθαίῳ πεπραγμένων ἑωραμένων ὑπὸ τῆς Μαγδαληνῆς καὶ τῆς ἄλλης Μαρίας· καὶ πρῶτας, εἰτε σκοτίας οὐσης, ἑτέρας Μαρίας ἀφικομένης ἐπὶ τὸν αὐτὸν τόπον· καὶ πρότερον μὲν ἀπορούσης ἐπὶ τὸ μὴ εὑρεῖν τὸ σῶμα τοῦ Σωτῆρος· ὕστερον δὲ καὶ αὐτῆς αὐτοπτούσης αὐτόν· κάλλιον δὲ τὸ μὴ δὲ σφάλμα αἰτιάσασθαι κατὰ τοὺς τόπους, δύο δὲ ἀληθῶς γερονένοι τὰς Μαγδαληνάς φάσκειν, ὡς καὶ τέτταρας ἀπεδείξαμεν τὰς Μαρίας· ὧν οὐδὲν ἄσποτον ἀπὸ τῆς αὐτῆς Μαγδαληνῆς δύο Μαρίας ὁρμάσθαι λέγειν, μηδὲν τελοιπὸν ἀπορεῖν, ἀλλ' ἑτέραν μὲν εἶναι τὴν ὅψε Σαββάτων παρὰ τῷ Ματθαίῳ Μαγδαληνῆν, ἑτέραν δὲ αὐτῆς καὶ αὐτὴν Μαγδαληνῆν τὴν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ πρῶτας ἐπὶ τὸ μνημεῖον ἔλθοῦσαν· ταύτην δὲ εἶναι τὴν καὶ παρὰ τῷ Μάρκῳ δηλουμένην, κατὰ τινα τῶν ἀντιγράφων, ἀφ' ἧς ἐκβεβλήκει ἑπτὰ δαιμόνια· καὶ ταύτην εἰκὸς εἶναι τὴν ἀκούσασαν *Μὴ μου ἄπτου*, ἀλλ' οὐ τὴν παρὰ τῷ Ματθαίῳ· εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα κάκεινη ἀπὸ τῆς Μαγδαληνῆς ὠρμάτο, ἀλλ' οὐ τὰ ὅμοια καὶ αὐτῆς ἢ θεία κατηγορεῖ Γραφῆ

Γ'.

Πῶς κατὰ τὸν Ματθαίον ὅψε Σαββάτων ἡ Μαγδαληνὴ μετὰ τῆς ἄλλης Μαρίας ἀναμένη τῶν ποδῶν τοῦ Σωτῆρος, ἢ αὐτῇ πρῶτῃ τῇ μιᾷ τοῦ Σαββάτου ἀκούει: « Μὴ μου ἄπτου » κατὰ τὸν Ἰωάννην.

α'. Εἰ μὲν οὖν μία καὶ ἡ αὐτῆ εἶη Μαρία παρ' ἀμ-

(35) Eusebius et Hieronymus *De loc. Hebr.*, Μαγδαλὰ φυλῆς Ἰούδα, Magdala in tribu Juda.

φορτέροις τοῖς εὐαγγελισταῖς, λέξομεν ὅτι ἡ αὐτὴ πολ-
 λάκις ἐπὶ τὸν αὐτὸν ἀπήντα τόπον, ἐπειδὴ εἰλκεν αὐ-
 τὴν ἡ ἐκπληξίς τοῦ πράγματος καὶ ἡ ἐπὶ τῷ γεγονότι
 χαρὰ· πρώτη τοίνυν ἀπαντήσασα καὶ πρώτη τεθεα-
 μένη τὰ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ, ἐσπευσμένως ἀπήει πρὸς
 τοὺς ἀποστόλους τὸ πρῶτον, τὴν τοῦ μνήματος ἀνοι-
 ξιν ἀπαγγέλλουσα· εἶθ' ἄμα τὴν ἀνάστασιν τεθεαμένη,
 ἐδυσφόρει ὑπονοοῦσα ἤρθαι τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ ἀπὸ
 τοῦ μνήματος, μὴ εἰδέναι τε ὅπου τέθειτο· εἶτ' ἐπ-
 ἀνῆει δευτέρον σὺν αὐτοῖς ἐπὶ τὸ μνῆμα· ὡς δ' ἐπ-
 ἔστρεφον οἴκαδε ἐκείνῳ, μόνῃ πάλιν ἀπολειφθεῖσα ἐν τῷ
 τόπῳ, ἔκλαιεν ἐστοῦσα· εἶτα τοῦ μνήματος εἰσω δια-
 κύψασα, τοὺς δύο ἀγγέλους θεέωρει· ἔπειτα καὶ αὐτὸν
 ὄρᾳ τὸν Σωτῆρα· ὅς, ἐπειδὴ κλαίουσα εἰστήκει, ἀν-
 θρωπίνως δὲ καὶ ταπεινῶς, ὡς ἂν κλαπέντος σώματος
 αὐτοῦ, διακειμένη, ἀνάξια τε περὶ αὐτοῦ φρονοῦσα,
 πρῶτον μὲν αὐτὴν γυναῖκα ὀνομάζει, ἐπιπλήττων
 αὐτῇ καὶ ὀνειδίζων τὸ γυναικεῖον πάθος· διὸ φησιν,
 γύναι, τί κλαίεις; εἶτά φησιν πρὸς αὐτὴν· Μαρία·
 διὰ τοῦ ὀνόματος αὐτὴν ἑαυτῆς ὑπομιμνήσκων, καὶ
 ὡν πάλαι πρὸς αὐτὴν τε καὶ τοὺς λοιποὺς μαθητὰς
 περὶ τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ λόγων· ἡ δ' εἰς συναίσθη-
 σιν ἔλθοῦσα, καὶ τί ποτε ἦν ἀπὸ τῆς φωνῆς καὶ τῆς
 τοῦ λόγου δυνάμει· ἐπιγνοῦσα, ῥαββούρι φησιν, ὃ
 μεθερμηνεύεται διδάσκαλε.

β'. Εἶτ' ἐπειδὴ ὡς διδασκάλῳ αὐτῷ ἔτι καὶ οὐχ ὡς
 Θεῷ προσεῖναι ὤρμαθα, ἀναίνεται καὶ παραιτεῖται αὐ-
 τὴν, Μὴ μου ἄπτου· θνητὰ γὰρ ἔτι φρονοῦσα, οὐχ
 οἶα τε ἦν τῆς αὐτοῦ θεότητος ὀλίγειν· οὐδὲ γὰρ ἄξιον
 ἦν τὴν ἔτι κλαίουσαν, καὶ κάτω περὶ τὰ μνήματα καὶ
 τάφους οἶα νεκρὸν ζητοῦσαν αὐτὸν, ταπεινά τε καὶ
 ἀνθρώπινα περὶ αὐτοῦ δοξάζουσαν, τῆς ἐπαφῆς αὐτοῦ
 κοινωνεῖν· διὸ τὴν αἰτίαν ἀπήλεγγεν, μὴ γὰρ ἀν-
 εληλυθῆναι οὕτω φησιν, ὅσον τὸ ἐπ' αὐτὴν, πρὸς τὸν
 Πατέρα, ἐπεὶ μὴ τοῦτ' ἐπίστευσεν γεγονέναι, νεκρὸν
 δὲ που κείσθαι αὐτὸν ἔμετο· διὸ φησιν πρὸς αὐτὴν·
 Μὴ μου ἄπτου, τοιαύτη τις οὔσα καὶ τοιαῦτα περὶ
 ἐμοῦ λογιζομένη· σοὶ γὰρ Θεὸς οὕτω πεπίστευμαι·
 σοὶ ἔτι κάτω εἶναι λελόγισμαι· οὕτω τὴν κλαίουσαν
 καὶ δόξασαν αὐτὸν εἶναι τὸν κηπουρὸν, διὰ μὲν τοῦ
 Μὴ μου ἄπτου ἀπέστρεφεν ἐπιπλήττων αὐτῇ· ὡς καὶ
 διὰ τοῦ γυναῖκα καλεῖν, καὶ διὰ τοῦ λέγειν, Τί κλαί-
 εις; τὸ γὰρ κλαῖεν τὸν ζῶντα, μᾶλλον δὲ τὴν ζῶντα
 αὐτὴν, ἐσχάτης ἦν ἀμαθίας· καὶ διὰ μὲν τούτων ἐπι-
 πλήττεν αὐτῇ· διὰ δὲ τῶν ἐξῆς τὴν καθ' ἑαυτὸν ἐπαί-
 δευεν θεολογίαν· ἡ δ' ἐπὶ τούτοις τὰ μεγάλα ὠφελη-
 μένη, πάλιν ἀναχωρεῖ τοῦ μνήματος· τοῦτο δευτέρον·
 εἶτ' ἐξείπουσα τῇ ἄλλῃ Μαρίᾳ τὰ τεθεαμένα παρὰ τῷ
 Ἰωάννῃ, ἐπανῆει σὺν αὐτῇ· τοῦτο τρίτον· καὶ τῶν
 παρὰ τῷ Ματθαίῳ μνημονευομένων θεωρῶς ἐγγίγνετο
 οὐκέτι μόνῃ, σὺν δὲ τῇ ἐτέρᾳ Μαρίᾳ· καὶ οὐκέτι· εἶσω
 τοῦ τάφου παρακύπτουσα ὡς παρὰ τῷ Ἰωάννῃ, οὐδὲ
 δύο ἀγγέλους, ἀλλ' ἓνα πρὸς τῷ λίθῳ καθήμενον
 ὀρώσα.

γ'. Εἶτ' ἐπὶ τούτοις αὐτὸν πάλιν τὸν Σωτῆρα μετὰ τῆς
 ἄλλης Μαρίας θεωρεῖ· τοῦτο δευτέρον· καὶ οὐκέτι μὲν

A utrumque evangelistam, dicendum foret eandem
 sæpe in eundem locum venisse, quam scilicet at-
 trahebat admiratio rei gestæ et successus gaudium.
 Prima igitur illuc profecta, primaque rerum, quas
 Joannes narrat, spectatrix, festinanter redibat ad
 apostolos; principio quidem sepulcri apertionem
 nuntians: deinde, quanquam resurrectionem vide-
 rat, angebatur nihilominus suspicione ne quis po-
 tius Jesu corpus e monumento abstulisset, quod
 nesciebat quonam esset translatum. Exin secundo
 ibat cum apostolis ad monumentum. Postquam hi
 domum reversi sunt, sola rursus in loco relicta,
 flens ibi subsistebat. Deinde in monumentum in-
 trospiciens duos angelos vidit: denique ipsum
 oculis ejus oblatum Servatorem: quam ibi cum
 B fletu hærentem, et ex humanæ infirmitatis atque
 humilitatis instinctu furto ablatum corpus creden-
 tem, atque indigna de ipso sentientem, Jesus primo
 mulierem appellat, increpans atque exprobrans fe-
 mineam animi ægritudinem: unde ait, *mulier,*
quid ploras? Deinde addit, *Maria;* ut illa nomine
 admonita ad mentem revocaretur, atque ut anti-
 quarum sponsonum tum ipsi tum reliquis discipu-
 lis de Christi resurrectione facturarum recordaretur.
 Illa animo ex aberratione recepto, vique vocis
 ac verborum agnita *Rabboni* inquit; qua voce si-
 gnificatur *magister.*

2. Mox ad illum adhuc ut magistrum, non ut
 Deum, accedere properat: qua ille prohibita et de-
 territa ait, *Noli me tangere.* Nam quæ humana ad-
 huc sapiebat, non erat digna divinitatem ejus at-
 tingere: neque par erat illam, quæ adhuc flebat,
 et Jesum inferne in monumentis sepulcrisque quæ-
 rebat, atque humiliter et infirme de illo sentiebat,
 haud, inquam, æquum erat contactus ejus compo-
 tem fieri. Quamobrem Jesus causam quoque rei
 aperit, nondum se ascendisse (quantum ad eam
 attineret) ad Patrem dicens; quoniam ipsa rei
 gestæ fidem nondum adhibebat, seque mortuum ja-
 cere putabat: ideoque ait, *Noli me tangere,* cum talis
 sis, talemque de me opinionem geras: tibi enim
 Deus nondum credor, sed terrestris adhuc habeor.
 Sic is plorantem, et quæ hortulanum ipsum cre-
 debat, his verbis, *Noli me tangere* rejecit incre-
 pitans: unde et mulierem eandem vocitavit, ait-
 que, *Quid ploras?* nam lugere viventem, imo ipsam
 vitam, extremæ erat inscitix: qua super re non
 pepercit objurgationi. Tum in sequentibus divinam
 illi sui notitiam impertivit: quæ his verbis ma-
 gno opere erudita, denuo deseruit monumentum,
 secundo videlicet. Exin narratis Mariæ alteri, quæ
 vidisse eam narrat Joannes, illuc cum eadem re-
 versa est, tertio videlicet: ac tum eorum, quæ
 memorat Matthæus, spectatrix fuit; haud jam sola,
 sed cum altera Maria: neque jam introspiciens in
 sepulcrum, uti narrabat Joannes; neque jam duos
 angelos, sed unum lapidi insidentem cernens.

3. Post hæc denuo videt, comite altera Maria,
 ipsum Servatorem, secundo videlicet: neque jam

audit, *Noli me tangere*; imo gaudere, nedum flere, ab ipso iubetur: quin etiam hunc tangere sinitur, quem jam ut Deum venerabatur. Ait ergo his feminis Jesus, *Gaudete*. Illæ vero accedentes tenuerunt pedes ejus et adoraverunt. Et vera igitur narrant sacra Evangelia, et nulla in parte inter se pugnant: quanquam eandem Mariam Magdalenam introducunt et non tangentem primo Servatorem, dum flebat, eratque incredula, et eum tangentem postquam gaudere jussa est. Jam priora esse existimanda quæ sunt apud Joannem iis quæ apud Matthæum, in disputatis retro secundum quamdam explicationem comprobavimus, dum ostenderemus, ubi dicitur apud Matthæum *sero Sabbatorum*, non vespertinam horam significari ab evangelista, sed tempus illucescens in unam Sabbatorum. Erat autem hoc tempus posterius illo, de quo Joannes loquitur. Atque hæc dicta sunt, si quis omnino eandem Mariam apud utrumque evangelistam Joannem atque Matthæum esse contendat.

4. Sin vero concedatur non eandem esse, sed aliam quæ sero Sabbatorum, comite alia Maria, venit ad monumentum; aliam quæ apud Joannem mane una Sabbatorum, dum adhuc tenebræ essent, sola ad idem monumentum accessit; omnis ambiguitas dissipabitur. Nimirum priores, quæ sero Sabbatorum venerunt, propter suam sedulitatem atque credulitatem, jussas esse a Christo gaudere, eumque adoravisse, ejusque pedes tenere dignas fuisse. Illam vero apud Joannem Mariam, diversam a superioribus, serius, mane videlicet, supervenisse. Eandem hanc esse apud Marcum, de qua septem dæmonia ejecta fuerant: quæque vehementer animo perterrita fuerit, et paulo incredulior; ideoque manserat ibi flens, et suspicans ne forte Servatoris corpus de sepulcro fuisset sublatum, atque in alias terras abactum. Atque adeo perturbatus fuerat illi animus, ut ne angelos quidem intra sepulcrum visos magnopere suspexerit, neque ipsum oculis oblatum Servatorem agnovit, nec potius hortulanum esse putaverit.

IV.

De sepulcro et de repugnantia apparente.

Quomodo apud Matthæum Maria Magdalena simul cum altera Maria extra monumentum viderit unum angelum insidentem lapidi monumenti. Et quomodo, secundum Joannem, intra monumentum angelos duos spectaverit sedentes Maria Magdalena, secundum autem Lucam, duo viri astiterint mulieribus. Denique secundum Marcum juvenis in dextro residens monumenti latere visus sit Mariæ Magdalenæ et Mariæ Jacobi et Salomæ.

1. Priora sunt quæ narrat Matthæus: quare et duæ Mariæ viderunt angelum qui nuper illuc venerat lapidemque revolverat. Sequuntur illa apud

(36-37) Quæstionem de Maria ad Domini pedes procidente exscribit vel imitatur Hieronymus epist. 59, 4, nec non Photius epist. 137.

ἀκούει, *Μή μου ἄπτου*, τούναντιόν δὲ χαίρειν ἀντί τοῦ κλαίειν ὑπ' αὐτοῦ κελεύεται· ἀλλὰ καὶ ἄπτεσθαι αὐτοῦ συγχωρεῖται, ἐπεὶ καὶ προσκυνεῖ αὐτὸν ὡς θεόν· λέγει γοῦν αὐταῖς ὁ Ἰησοῦς, *Χαίρετε*: αἱ δὲ προσελθούσαι, ἐκράτησαν αὐτοῦ τοὺς πόδας καὶ προσεκύνησαν αὐτῷ· καὶ οὕτως ἅμα ἀληθεύει τὰ ἱερὰ εὐαγγέλια, κατ' οὐδένα λόγον διαφωνοῦντα· τὴν αὐτὴν δὲ Μαρίαν τὴν Μαγδαληνὴν εἰσάγοντα καὶ μὴ ἀπτομένην πρότερον τοῦ Σωτῆρος, ὅτε ἐκλαίει καὶ ἠπίσται· καὶ ἀπτομένην αὐτοῦ, ὅτε χαίρειν ἐκελεύετο· πρῶτα δὲ ἡγεῖσθαι τὰ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ δηλούμενα τῶν παρὰ τῷ Ματθαίῳ φερομένων, καὶ διὰ τῶν ἐμπροσθεν γεγυμνασμένων ἡμῖν κατὰ μίαν τῶν ἐκδοχῶν παρεστήσαμεν, διασαφῆσαντες ὅπως εἴρηται παρὰ τῷ Ματθαίῳ τὸ *ὄψὲ Σαββάτων*, οὐ τὴν ἑσπερινὴν ὥραν δηλοῦντος τοῦ εὐαγγελιστοῦ, ἀλλὰ τὸν ἐπιφάσκοντα εἰς μίαν Σαββάτων· ἦν δ' οὗτος δεῦτερος τοῦ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ δεδηλωμένου. Καὶ ταῦτα μὲν εἰρήσῃ, εἴπερ τις ἐξ ἅπαντος τὴν αὐτὴν εἶναι Μαρίαν παρ' ἀμφοτέροις τοῖς εὐαγγελισταῖς Ἰωάννῃ τε καὶ Ματθαίῳ δισχυρίζοιτο.

δ'. Εἰ δὲ συγχωρηθῆι τὸ μὴ τὴν αὐτὴν εἶναι, ἐτέραν δὲ τὴν ὄψὲ Σαββάτων κατὰ τὸν Ματθαῖον μετὰ τῆς ἄλλης Μαρίας ἀπαντήσασαν, καὶ ἄλλην τὴν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ πρῶτῃ τῇ μιᾷ τῶν Σαββάτων, ἐτι οὐστὶς σκοτίας, μόνην ἐλθοῦσαν ἐπὶ τὸ μνημεῖον, πᾶσα λυθῆι ἂν ἀμφιβολία· τὸ τὰς μὲν πρῶτας ὄψὲ Σαββάτων ἀφικομένας, ὅτε σπουδαιοτέρας καὶ πιστοτέρας ὑπαρχούσας, καὶ τὸ χαίρειν παρὰ τοῦ Σωτῆρος ἀκούσαι, καὶ προσκυνῆσαι, καὶ τοὺς πόδας αὐτοῦ κρατῆσαι καταξωθῆναι· τὴν δὲ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ Μαρίαν ἐτέραν οὖσαν παρ' ἐκείνας βράδιον μὲν ἀπηνητηκέναι καὶ πρῶτῃ ταύτην δ' αὐτὴν εἶναι κατὰ τὸν Μάρκον ἀφ' ἧς ἐκβεβλήκει ἑπτὰ δαιμόνια· σφόδρα δὲ τὴν ψυχὴν τεθορυβηθῆσαι καὶ ἀπιστοτέραν εἶναι ὡς ἐστῶσαν κλαίειν, καὶ ὑπολαμβάνειν ὑφαιρεῖσθαι τοῦ μνημείου τὸ σῶμα τοῦ Σωτῆρος, καὶ ἐν ἐτέρα μετενηχῆσαι γῆ· οὕτω δὲ συγχέχυτο ἡ ψυχὴ αὐτῇ, ὡς μηδὲ τοὺς δύο ἀγγέλους τοὺς εἰσω τοῦ μνήματος ὀφθέντας αὐτῇ καταπλαγῆναι, μηδὲ αὐτὸν γνωρίσαι ὀφθέντα αὐτῇ τὸν Σωτῆρα, νομίσει δὲ αὐτὸν εἶναι τὸν κηπουρόν (36-37).

Δ'.

Ἐπὶ τοῦ τάφου καὶ τῆς δοκούσης διαφωνίας.

Πῶς παρὰ τῷ Ματθαίῳ ἡ Μαγδαληνὴ Μαρία μετὰ τῆς ἄλλης Μαρίας ἔξω τοῦ μνήματος ἑώρακεν τὸν ἕνα ἀγγελοῦ ἐπικαθήμενον τῷ λίθῳ τοῦ μνήματος· καὶ πῶς κατὰ τὸν Ἰωάννην εἰσω τοῦ μνήματος ἀγγέλους δύο θεωρεῖ καθήμενους ἡ Μαγδαληνὴ Μαρία· κατὰ δὲ τὸν Λουκᾶν δύο ἄνδρες ἐπέστησαν ταῖς γυναῖξιν· κατὰ δὲ τὸν Μάρκον, νεανίσκος ἦν αὐταῖς ὁ ὀρώμενος καθήμενος ἐν τοῖς δεξιοῖς τοῦ μνημείου τῇ Μαγδαληνῇ Μαρίᾳ καὶ Μαρίᾳ Ἰακώβου καὶ Σαλώμῃ.

α'. Τὰ μὲν παρὰ τῷ Ματθαίῳ προηγούντα· ὄθεν καὶ αἱ δύο Μαρῖαι ἄρτι τὸν ἀγγελοῦ ἐπιστάντα καὶ τὸν λίθον ἀποκυλίσαντα ἐθεάσαντο· τὰ δὲ παρὰ τῷ

sole, a juvene oblato mulieribus Mariæ Magdalenzæ et Mariæ Jacobi et Salomæ, quæ cum aromatibus venerant, hæ ipsæ audierunt : « Nolite expavescere; Jesum quæritis Nazarenum crucifixum. » Medii autem sunt angeli illi, qui apud Joannem et Lucam apparent per intervalla singillatim. Apparuit enim sero Sabbatorum angelus unus extra monumentum; post quem ipse Servator. Mane autem jam adulto, alii duo apud Lucam viri appellati, haud intra monumentum visi. Extremus omnium ille juvenis; et ante hunc, nec non ante viros a Luca memoratos, duo illi intra monumentum.

3. Lucas ait una Sabbatorum mane perspicuo tulisse aromata mulieres duas, quæ secutæ fuerant Jesum, Galilæa oriundas, quæque deduxerant ejus funus et venerant ad monumentum. Hæ duos angelos viderunt sibi dicentes : « Cur quæritis viventem inter mortuos? non est hic, sed surrexit. Recordamini quæ vobis dixit dum vobiscum versaretur, quod nempe oporteret Filium hominis pati; » et reliqua.

4. Joannes ait una Sabbatorum Mariam Magdalenam solam accessisse ad monumentum cum adhuc tenebræ essent; vidisse lapidem sublatum; venisse ad Simonem atque Joannem, quibus ait : « Tulerunt Dominum de monumento, et nescio ubi posuerunt eum. Venit ergo Petrus atque Joannes ad monumentum; » et reliqua. Deinde Magdalenam flentem exhibet evangelista; quam semet inclinantem vidisse ait duos angelos sedentes, unum ad caput, alterum ad pedes, sibi que dicentes : « Mulier, quid ploras? » quæ ait : « Tulerunt Dominum meum, et nescio ubi posuerunt eum. » Mox conversa retrorsum vidit Jesum stantem, neque tamen sciebat eum esse Jesum. Dicit autem ei Jesus : « Mulier, cur ploras? quem quæris? »

5. Ambigunt nonnulli quonam pacto tres dies noctesque tres absolutæ fuerint, uti prædixit Christus, ante faciendam resurrectionem. Porro respondere sic licet. Alii a tempore, quo Jesus proditus fuit, numerant; alii parasceven in duo dividunt, quia nox fuit rursusque dies, quia scilicet illa die sol obscuratus, denuo reluxit. Exin est Sabbati dies integra, ejusque nox. Alii supputant parasceven totam, diem noctemque; Sabbatum item totum

Α νεανίσκος ὁ ὀφθαλμοὶ ταῖς γυναῖκας τῆ Μαρίᾳ τῆ Μαγδαληνῆ καὶ τῆ Μαρίᾳ Ἰακώβου καὶ Σαλώμῃ, αἱ μετ' ἀρωμάτων ἐλθοῦσαι ἤκουσαν, « Μὴ ἐκθαμβείσθε, Ἰησοῦν ζητεῖτε τὸν Ναζαρητὸν τὸν ἐσταυρωμένον. » Μέσοι δὲ οἱ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ καὶ τῷ Λουκᾷ καὶ ὀφθέντες κατὰ καιρὸν ἰδιόζοντες· ἐφάνη μὲν γὰρ ὅψε Σαββάτων ἄγγελος εἰς ἐκτὸς τοῦ μνημείου· μετ' οὗ καὶ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ· ὄρθρου δὲ βαθέος, ἕτεροι οἱ κατὰ τὸν Λουκᾶν δύο ἄνδρες ὀνομασμένοι οὐκ εἰσω τοῦ μνημείου ὀφθέντες· ὕστερος ἀπάντων ὁ νεανίσκος, καὶ πρὸ τούτου καὶ τῶν παρὰ τῷ Λουκᾷ οἱ δύο εἰσω τοῦ μνημείου.

Β γ'. Ὅτι ὁ Λουκᾶς μιᾷ λέγει τῶν Σαββάτων. ὄρθρου βαθέος, φέρειν ἀρώματα γυναίκας δύο τὰς ἀκολουθήσασας αὐτῷ, αἵτινες ἦσαν ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας συνακολουθήσασαι, ὅτε ἐθάπτον αὐτὸν ἐλθοῦσαι ἐπὶ τὸ μνημα· αἵτινες δύο ἄγγελοι εἶδον, οἳ καὶ εἶπον, « Τί ζητεῖτε τὸν ζῶντα μετὰ τῶν νεκρῶν; οὐκ ἔστιν ὧδε, ἀλλ' ἠγέρθη· μνησθήτε ὡς ἐλάλησεν ὑμῖν ἔτι ὡν σὺν ὑμῖν λέγων, ὅτι δεῖ παθεῖν τὸν Υἱὸν ἀνθρώπου, » καὶ τὰ ἐξῆς.

δ'. Ὅτι Ἰωάννης λέγει τῆ μιᾷ τῶν Σαββάτων Μαρίαν τὴν Μαγδαληνὴν μόνην ἐρχεσθαι πρὸς τὸ μνημα. σκοτίας ἔτι οὐσης, καὶ βλέπει τὸν λίθον ἠρμένον καὶ ἐρχεται πρὸς Σίμωνα καὶ πρὸς Ἰωάννην καὶ λέγει, « Ἦραν τὸν Κύριον ἀπὸ τοῦ μνημείου καὶ οὐκ οἶδα ποῦ ἔθηκαν αὐτόν· ἦλθεν οὖν Πέτρος καὶ Ἰωάννης ἐπὶ τὸ μνημα, » καὶ τὰ ἐξῆς. Εἶτα εἰσάγει κλαίουσας τὴν Μαγδαληνὴν, καὶ παρακύψασαν ἰδεῖν λέγει δύο ἄγγελους καθεζομένους, ἕνα πρὸς τῆ κεφαλῆ, καὶ ἕνα πρὸς τοὺς ποσίν· καὶ λέγουσιν αὐτῇ, « Γύναι, τί κλαίεις; » ἡ δὲ εἶπεν, « Ἦραν τὸν Κύριόν μου καὶ οὐκ οἶδα ποῦ ἔθηκαν αὐτόν. » Εἶτα ἐστράφη εἰς τὰ ὀπίσω, καὶ εἶδεν τὸν Ἰησοῦν ἐστῶτα· καὶ οὐκ ᾔδει ὅτι Ἰησοῦς ἐστίν· ὁ δὲ Ἰησοῦς λέγει, « Γύναι, τί κλαίεις; τίνα ζητεῖς; »

ε'. Ὅτι ἀποροῦσί τινες ὡς τρεῖς ἡμέραι καὶ τρεῖς νύκτες πληροῦνται, καθὼς εἶπεν Χριστὸς, αἱ τῆς ἀναστάσεως· καὶ ἔστιν εἰπεῖν (41)· οἱ μὲν ἀπὸ τῆς προδοσίας· οἱ δὲ τὴν Παρασκευὴν εἰς δύο ποιοῦσιν, ἐπὶ νύξ γέγονεν καὶ πάλιν ἡμέρα· ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ τοῦ ἡλίου σκοτισθέντος καὶ πάλιν ἀναφλεχθέντος· εἶτα ἡ τοῦ Σαββάτου ἡμέρα ὅλη καὶ ἡ νύξ αὐτῆς. Οἱ δὲ ἡμέραν μὲν τὴν Παρασκευὴν ὅλην καὶ τὴν νύκτα αὐτῆς, Σάββατον ὅλον καὶ τὴν νύκτα αὐτοῦ· τῆς δὲ Κυριακῆς τὴν ἀρχὴν εἰς ἡμέραν μετροῦσιν ὅλην· ὡς ἀρξαμένης ἦδη τότε ὁ Χριστὸς ἠγέρθη· οὕτω τρεῖς ἡμέρας λέγουσιν. Ἐπεὶ καὶ ἐπὶ νεκρῶν καὶ ἐπὶ τῶν ἀρτιγενῶν παιδῶν οὕτως μετρεῖν ἔθος ὅλην ἡμέραν, ὅτε τὴν ἀπὸ τῆς δεκάτης ὥρας ἀρξαμένην γέννησιν μετροῦμεν, ἢ τὴν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἡμέρας ἀρξαμένην γέννησιν· ὁμοίως καὶ ἐπὶ νεκρῶν τὴν τρίτην ἡμέραν καὶ τὴν ἐνάτην καὶ τὴν τεσσαρακοστὴν τὰ νονομισμένα ποιοῦντες· οὐχ ὅλην τὴν τρίτην μετὰ τῆς νυκτὸς αὐτῆς· οὐδὲ ὅλην τὴν ἐνάτην μετὰ τῆς οἰκειᾶς νυκτὸς αὐτῆς· οὐδὲ τὴν τεσσαρακοστὴν ὁμοίως ὅλην μετὰ νυκτὸς αὐτῆς· ἀλλὰ τὰς ἀρχὰς τῶν τελευταίων ἡμερῶν ὀρῶντες ἐκτελοῦμεν τὰ πραττόμενα, ὅλην ἡμέραν αὐτὴν καὶ μετροῦντες καὶ λογιζόμενοι.

ι ζ'. Ἄλλ' ἔπει Χριστός φησιν, τρεῖς ἡμέρας καὶ ἅρ-
 τρεις νύκτας ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς γῆς ἔσομαι, ἔστι δὲ
 οὕτως εἰπεῖν (41)· ἄρα εἰ χρεώστην ἐπαγγειλάμενον
 τῷ οἰκείῳ δανειστῇ μετὰ τρεῖς ἡμέρας πληρώσειν τὸ
 χρέος, πρὸ τῆς προθεσμίας πληρώσαντα θεασάμενοι,
 ὡς ψευδάμενον κρινοῦμεν, ἢ ὡς πλέον ἀληθεύσαντα;
 Καὶ ἄλλως· εἰ θᾶπτον ἢ (42) εἶπεν, ἀνέστη, πλέον ἢ
 δύναμις, καὶ ἔγκλημα οὐκ ἔχει· τὸ δὲ βράδιον, ὑπ-
 οψίας γέμει καὶ ψεῦδος λογίζεται γιγνόμενον· ψεῦδος
 μὲν, ὅτι παρῆλθεν ὁ λεχθεὶς ὄρος· ὑποπτον δὲ, ὅτι
 τῶν φυλάκων ἀναχωρησάντων, κλοπῇ τὸ πρᾶγμα ἐνο-
 μίσθη ἄν.

6. Sed quoniam Christus dixerat ⁴¹, tribus die-
 bus tribusque noctibus se in corde terræ futurum,
 lubet ita disserere: si quis ære alieno obstrictus
 creditori suo recepisset, se post tres dies solutu-
 rum; hunc, inquam, si ante conductam diem æs
 illud dissolvere videremus, mendacemne an multo
 veraciorem judicaremus? Præterea, si Christus
 ocus, quam sponderat, resurrexit, major hinc
 virtus elucescit, nedum locus reprehensionis est. Sus-
 picio contra atque mendacium ex tarditate conse-
 quebantur: mendacium, quia conductus terminus
 fuisset elapsus; suspicio, quia, recedentibus custo-
 dibus, ea res furti fuisset insimulata.

EXPLICIT EPITOME.

LECTORI

Hactenus edidimus continuam atque illibatam Eusebiani operis priscam et præclaram Epitomen, prout ea est in pulcherrimo codice Palatino Vat. CCXX, a f. 61 usque ad 96, ubi opus reapse concluditur, relictis deinceps paginis puris. Fuerunt autem, ut vidimus, quæstiones xx; scilicet ad Stephanum xvi, ad Marinum iv. Quanquam vero variis ex fontibus nobis supplebant utriusque partis supplementa, nolimus ea cum Epitome admiscere, ne scripti per se concinni et perfecti seriem quodammodo his insertis perturbaremus. Nunc tamen supplementa quæ invenimus tum quæstionum ad Stephanum tum etiam ad Marinum subtexenda sunt. Et primum lautæ aliquot partes ex magna ms. catena Nicetæ ad Lucam in codice A, seu Vat. 1614, quas non ex Epitome sed ex integro opere decerptas fuisse apparet; quanquam ipse quoque Nicetas videtur interdum, ut fit in catenis, Eusebium diminuere; cujus rei indicium est, quod aliquando in Epitome sunt aliquot particulæ, quas Nicetas subtrahit: etsi alioqui in laudatis a Niceta partibus, Eusebius plerumque integer est, et ubique plenior. Nunc igitur priore loco supplementa quæstionum ad Stephanum.

EUSEBII CÆSARIENSIS

EX INTEGRIORE OPERE QUÆSTIONUM EVANGELICARUM PARTES

in Nicetæ Catena ms. ad Lucam.

α. (43) Περὶ δὲ τοῦ τὸν Ματθαῖον ἄνωθεν κατ-
 ἀγειν τὰς διαδοχὰς, τὸν δὲ Λουκᾶν ἀνάπαλιν πεποη-
 χέναι, μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ὁδὸν πορευθέντας, οὐδὲν
 ἐπιμέμφεσθαι δεῖ· ἐπεὶ καὶ τοὺς ἀνάπτη καὶ ὄρθιον
 πορείαν ἀνιόντας, καὶ τοὺς ἔμπαλιν διὰ τῆς αὐτῆς
 κατιόντας, οὐκ ἂν τις ἐτέραν φαίη βαδιζέιν, μῖα
 ἀμφοτέρως κειμένης τοῖς τε ἀνιούσι καὶ τοῖς κατιού-
 σι τρίβου. Τὸν αὐτὸν γοῦν τρόπον καὶ ἐπὶ τῆς τῶν
 γενῶν διαδοχῆς πάρεστιν, ὅτω φιλον ἐπ' ἐξουσίας διὰ
 τῶν αὐτῶν, τοῖς μὲν κάτωθεν ἐπὶ τοὺς πρόσω ἀνιέ-
 ναι, τοῖς δὲ ἀπὸ τῶν ἄνωθεν προπατόρων ἀρξαμένοις,
 ἐπὶ τοὺς ὑστάτους καταλῆγειν· οὗτος δὲ καὶ πόρρω-
 θεν Ἑβραίοις φίλος ἦν ὁ τρόπος, etc., ut in impressa
 a nobis epitome, col. 891, lin. 4 a fine, usque ad τοῦ
 Σωτῆρος ἡμῶν εὐαγγελιστάς, col. 893, lin. 37. Εἰδ' ὅτι

B 1. Quod Matthæus superne successiones dedu-
 cat, Lucas vero contrario ordine utatur, quando-
 quidem eadem via uterque graditur, nullus est
 reprehensionis locus. Nam et illos qui prorsum sur-
 sumque ascendunt, et illos qui adversum eadem
 via descendunt, haud quisquam diceret diverso
 tramite incidere: quia scilicet una ab utrisque, id
 est ab ascendentibus descendentibusque, via teri-
 tur. Pari ergo modo etiam in recensendis generis
 successioneibus, pro cuiusque libito vel ab imis
 sursum tendere, vel a superis capto initio progeni-
 toribus in postremos desinere licet. Atque hic mos
 antiquitus Hebræis placuit, etc. Quod si, quia nec
 Lucas ascendens substitit in Abrahamo, nec Mat-
 thæus ab Adamo incœpit, in quem Lucas desivit;

⁴¹ Matth. xii, 40.

(41) Expilavit hanc Eusebii quæstionem Isidorus Pelusiota ep. 2, 212, tacito auctoris nomine; ideoque ejusdem solutio jamdiu nota erat.

(42) Deest in codice particula ἢ, quæ tamen his omitti non debuit.

(43) Cod. A, f. 63. Confer quæst. ii.

Idcirco dissonos inter se evangelistas aliquis dicat, non recte judicat. Uterque enim evangelista proprio calculo descriptionem exposuit; aliter quidem ex Abrahamo incipiens, alter ipsum Abrahamum supergradiens, ad primum usque hominem ascendit; neque in hoc ipso consistens, historiæ suæ seriem cum Deo connectit. Quænam porro in his repugnantia est? si Matthæo quidem visum utile est, ob scripturæ suæ institutum, ex Abrahamo et deinceps genealogiam deducere: Lucæ autem placuit, propter regenerationis in Christo mysterium, sursum provehere hominem lavacro regeneratum ultra cujuslibet generationis fines. Observa enim, eum toto suo sermone vocabulum generationis reticere, sed Jesum retrocedendo subvehere, donec non in homine aliquo sistit, sed in ipso omnium Deo, cui illum utpote Filium Patri copulat.

2. Age vero ut ita etiam loquentis coarguamus imperitiam, atque ut nemo veritatis ignoratione deinceps scandalum patiat, genuinam actæ rei historiam exponam. In primis vero objectam nobis propositionem considerare opus est. Matthæus quidem ex Abrahamo ad Davidem, atque ita ad Salomonem ejusque successores usque ad Jacobum, unde ortus Josephus Christi putatus pater, descendit. Lucas autem Josephum haud ex Jacobo ait ortum, ut Matthæus; sed ex Heli ascendens, ad cæteros pergit, quorum nullum Matthæus commemorat. Atque ita obliquam veluti decurrens viam, nequaquam ad Salomonem devenit Davidis filium, sed ad Nathianum qui æque fuit Davidis filius. Atqui oportuisset, si unam uterque evangelista genealogiam texebat, vel Lucam eadem cum Matthæo seriem contexere, vel Matthæum eadem, quæ habet Lucas, nomina recitare. Hi vero adeo invicem non conspirant, ut alter Jacobi filium dicat Josephum ac Salomonis Davide geniti; alter autem non Jacobi, sed Heli ac Nathani Davide item geniti: quo scribendi institutio magnopere inter se dissidere videntur. — Quomodo igitur objectæ propositioni occurrendum est? Agesis, animæ aperientes oculum, vocabulis ipsis accurate mentem intendamus, et quid dicat Lucas inspiciamus. « Et ipse Jesus erat incipiens quasi annorum triginta, ut putabatur filius Josephi, qui fuit Heli, qui fuit Melchi. » Sed enim Matthæus, haud usus est dictione *putabatur*, etc. Atque hæc prima est responsio.

3. Alius quoque fortasse latet profundus atque arcanus in prædictis sensus. Matthæus enim manifeste carnalem narrans Christi originem, et Josephum volens vere Davide oriundum ostendere, orationis suæ ingressum quem oportuit facit, dicens, *Liber generationis Jesu Christi*, et reliqua, consequenterque totam deinde historiam ponit post progenitorum catalogum, Magos videlicet, Herodis

μη μέχρι τοῦ Ἀβραάμ καὶ ὁ Λουκᾶς ἀνιῶν ἔσται, μηδὲ ὁ Ματθαῖος ἀπὸ τοῦ Ἀδὰμ ἤρξατο ἐφ' ὃν κατέληξεν ὁ Λουκᾶς, διαφωνεῖν τις αὐτοὺς λέγει, οὐκ ὀρθῶς οἰεταί· ἐκάτερος γὰρ αὐτῶν οἰκεῖω λογισμῶ τὴν ἐκθεσιν πεποιήται τῆς γραφῆς, ὁ μὲν ἐκ τοῦ Ἀβραάμ ἀρξάμενος, ὁ δὲ καὶ τὸν Ἀβραάμ ὑπερβάς, ἐπὶ τε τὸν πρῶτον ἀνθρώπων ἀνελθὼν· καὶ μηδὲ μέχρι τοῦτου στάς, τὸν πάντα δὲ λόγον ἐπὶ τὸν Θεὸν ἀναρτήσας· ποία γὰρ ἐν τούτοις μάχη; Εἰ τῷ μὲν χρήσιμος ἐφάνη ἡ ἀπὸ τοῦ Ἀβραάμ καὶ ἐπὶ τοὺς ἐξῆς γενεαλογία, διὰ τὴν οἰκονομίαν τοῦ παρ' αὐτῷ λόγου, ὁ δὲ διὰ τὰ τῆς ἐν Χριστῷ παλιγγενεσίας μυστήριον, ἀναβιδάζει τὸν διὰ λουτροῦ γεγεννημένον, ἐπέκεινα ἀπάσης γενέσεως· τῆρει γὰρ ὅτι δι' ὅλου τοῦ λόγου σεσιώπηκε τὸ τῆς γενέσεως ὄνομα, ἀγει τε αὐτὸν ἀνάγων, καὶ Ἰσθῆσιν οὐκ ἐπὶ τινὰ ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐπὶ τὸν πάντων Θεόν, μονονουχὶ προσάγων, ὅτε δὴ Ἰὼν γενόμενος τῷ Πατρὶ.

β'. (44) Ἴνα οὖν καὶ τοῦτο εἰρηχότος τὴν ἀμαθίαν ἐλέγξωμεν, παύσωμεν δὲ τοῦ μηδένα ὑπ' ἀγνοίας ὁμοίας σκανδαλισθῆναι, τὴν ἀληθῆ τῶν γεγονότων ἱστορίαν ἐκθήσομαι· πρῶταρον δὲ τὴν προταθεῖσαν ἡμῖν πρότασιν καιρός ἐστι ἐπισκέψασθαι· ὁ μὲν Ματθαῖος ἀπὸ τοῦ Ἀβραάμ ἐπὶ τὸν Δαυὶδ, καὶ οὕτως ἐπὶ τὸν Σολομῶνα καὶ τοὺς τοῦτου διαδόχους μέχρι τοῦ Ἰακώβ, ἐξ οὗ Ἰωσήφ ὁ τοῦ Χριστοῦ χρηματίσας πατήρ, κάτεισιν· ὁ δὲ Λουκᾶς τὸν Ἰωσήφ οὐκ ἀπὸ τοῦ Ἰακώβ εἶναι φησιν ὡς Ματθαῖος, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ Ἡλεί· εἶτα ἀπὸ τοῦ Ἡλεί ἀνιῶν ἐφ' ἑτέρας χωρεῖ, ὧν οὐδὲ ὅλος ἐμνημόνευσεν ὁ Ματθαῖος· καὶ οὕτως πλαγίαν τινὰ δραμῶν, ἔρχεται οὐκ ἐπὶ τὸν Σολομῶνα τὸν τοῦ Δαυὶδ, ἀλλ' ἐπὶ Νάθαν τὸν καὶ αὐτὸν τοῦ Δαυὶδ· ὀφείλων, εἰ δὴ περὶ τῆς αὐτῆς γενεαλογίας ὁ λόγος ἦν αὐτοῖς, διὰ τῶν αὐτῶν τῷ Ματθαίῳ ἀνελθεῖν, ἢ τὸν Ματθαῖον δι' ὧν ὁ Λουκᾶς χωρῆσαι ὀνομάτων· εἰ δὲ οὕτως οὐ συνηνέχθησαν ἀλλήλοις, ὡς τὸν ἕνα εἰπεῖν τοῦ Ἰακώβ τὸν Ἰωσήφ εἶναι υἱὸν καὶ Σολομῶνος υἱοῦ Δαυὶδ· τὸν δὲ ἕτερον, μὴ τοῦ Ἰακώβ, ἀλλὰ τοῦ Ἡλεί καὶ Νάθαν υἱοῦ Δαυὶδ· δι' ὧν εἰκόσασιν πολλὴν διαφωνίαν πρὸς ἀλλήλους περιέχειν. — Τί δὴ οὖν εἰς τὸ προταθὲν τοῦτο πρόβλημα εἰποι ἂν τις; φέρε τῆς ψυχῆς διανοίξαντες τὸ δῆμα, ἀτενῶς ταῖς λέξεσιν αὐτοῖς ἐπερείσωμεν τὴν διάνοιαν, ἰδωμέν τε τί φησιν ὁ Λουκᾶς. « Καὶ αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς ἦν ἀρχόμενος ὡσεὶ ἐτῶν τριάκοντα ὧν υἱὸς ὡς ἐνομιζέτο τοῦ Ἰωσήφ, τοῦ Ἡλεί, τοῦ Μελχί· ἀλλ' οὐχ ὅ γε Ματθαῖος ἐχρήσατο τῇ ὡς ἐνομιζέτο φωνῇ, etc., *ut in epitome, col. 896, lin. 4, usque ad* αὕτη μὲν οὖν ἡ πρώτη ἀπόδοσις.

γ'. (45) Εἴη δ' ἂν τις καὶ ἄλλος βαθὺς καὶ ἀπόρρητος ἐν τοῖς προκειμένοις λόγος. Ματθαῖος μὲν γὰρ ὁμολογουμένως τὴν ἐνσαρκον γένεσιν ἱστορῶν τοῦ Χριστοῦ, καὶ τὸν Ἰωσήφ ἀποδείξει βουλόμενος ἀληθῶς ἐκ Δαυὶδ, ὅθεν ἐχρῆν τῇ εἰσβολῇ κέχρηται τοῦ λόγου, φήσας, *Βίβλος γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τὰ ἐξῆς*· ἀκολουθῶν τε τὴν ὅλην ἐξῆς ἱστορίαν τίθησι μετὰ τὸν τῶν προπατόρων κατάλογον, τοὺς Μάγους,

(44) Cod. A, f. 64. Quæst. III.

(45) Ibid.

την Ἡρώδου μανίαν, τὴν εἰς Αἴγυπτον Ἰησοῦ φυγὴν. Ἄ τιροrem, Jesu in Ægyptum fugam, indidem reditum, denique Archelaum. Et quomodo post hæc in publicum hominum conspectum prodrens Joannes, tricesimo ætatis Jesu anno, pœnitentiæ baptismum in deserto prædicaverit, atque inter alios illuc Jesus quoque venerit, ut abs Joanne in Jordane baptizaretur. Vides ergo in his contextum, et historicæ narrationis sequelam, quam Matthæus exponit, vir Syrus, professione vitæ publicanus, lingua Hebræus.

8. Ὁ δὲ Λουκᾶς τὸ μὲν γένος ἀπὸ τῆς βοιωμένης Ἀντιοχείας ἦν, ἐν ἧ δὴ οἱ πάντες λογίζονται τοῦς Ἰωνᾶς προγόνους εὐχούσιν (46)· οὐ μὴν ἀλλὰ πρὸς τῷ κατὰ φύσιν Ἑλληνικῶ τῶν ἀνδρῶν, ἐπιήγετό τι πλεόν ὁ Λουκᾶς ἐν λόγοις, ἅτε Ιατρικῆς ἐμπειροῦς ὢν ἐπιστήμης. Ὅμως δὴ ὁ τοιοῦτος τῆς τοῦ κατ' αὐτὸν Εὐαγγελίου γραφῆς ἀρχόμενος, τὰ μὲν κατὰ τὴν Ζαχαρίαν καὶ τὴν Ἑλισάβετ ἱστορεῖ πρῶτα. Εἶτα τὴν πρὸς τὴν Μαρίαν τοῦ Γαβριὴλ ἐπιφάνειαν ἐπισυνάψας, τὰς παραδόξους γενέσεις ἐξῆς τίθεισιν, οὐδεμιᾶς μνησθεὶς γενεαλογίας τοῦ Ἰωσήφ· ἔπειτα δωδέκατον ἔτος ἀναγράφων τοῦ Ἰησοῦ, οὕτω καὶ νῦν γενεαλογίας μνημονεύει. Μετὰ δὲ τοῦς Αἰγυπτίου χρόνους, Τιβερίου διαδεξαμένου τὴν Ῥωμαίων ἡγεμονίαν, κατὰ τὸ πεντεκαίδεκατον αὐτοῦ ἔτος, φησὶ τὸν Ἰωάννην ἐπὶ τῆς ἐρήμου κηρῦσαι μετανοίας βάπτισμα εἰς ἄφρασιν ἀμαρτιῶν· διδασκαλίας τε αὐτοῦ τίθεισιν, καὶ ἐπὶ τούτοις ἅπασιν, Ἰησοῦ, φησὶ, βαπτισθέντος καὶ προσευξαμένου ἔνεμα ὡσεὶ περισπερᾶν, καὶ φωνὴν ἐκείθεν ἐνεχθῆναι· « Σὺ εἶ ὁ Υἱὸς μου ὁ ἀγαπητὸς ἐν ᾧ εὐδόκησα. » Ἐνθα γενόμενος, ὡς περ ἐξ ὕπνου διανήψας, τῆς γενεαλογίας ἀκαίρως, ὡς ἂν οἰηθεὶς τις, μνημονεύει λέγων, « Καὶ αὐτὸς ἦν ἀρχόμενος ὁ Ἰησοῦς ὡς ἑτῶν τριάκοντα, ὢν υἱὸς ὡς ἐνομίζετο τοῦ Ἰωσήφ, τοῦ Ἥλεϊ, τοῦ Μελεχὶ (47), » καὶ τῶν λοιπῶν.

9. Τίς τοιγαροῦν ἐν τούτοις οὐκ ἂν ἀπορήσειεν; εἰ Ματθαῖος μὲν λόγου σύνταξιν ἐπιστημονικῶς φαίνεται πεποιημένος, κατὰ καιρὸν τε χρῆσάμενος τῇ γενεαλογίᾳ, Λουκᾶς δὲ εἰς τοσοῦτον ἤλαυνεν ἀπορίας, ὡς ὅτε μὲν ἐχρῆν κατὰ χώραν τὴν γενεαλογίαν ἐντάξει, τηλικαῦτα παραλείπει αὐτῆν, ἱστορίαν τε τοσαύτην ἐκθέμενον τὴν ἀπὸ τῆς γενέσεως τοῦ Χριστοῦ μέχρι τριάκοντα ἑτῶν, μηδένα καιρὸν ἐπιτρέθειον συνιδεῖν τῆς κατ' αὐτὸν γενεαλογίας· νῦν δὲ ὅτε τριακονταετῆτος γεγονὼς πάρεσις ἐπὶ τὸ Ἰωάννου βάπτισμα, παρὰ πάντα λόγον καὶ παρὰ καιρὸν, ὡς περ τινὰ παρενόητην εἰσάγει τῆς γραφῆς τὴν γενεαλογίαν. Ἄλλ' εἰ τίς γε αὐτῷ τοιαῦτα ἐμμέψατο, οὐκ ἂν ἠπόρησεν ἀποκρίσεως ὁ θεὸς εὐαγγελιστῆς· εἶπε δ' ἂν ὡς εἰκὸς θεῷ τινα καὶ σοφὰ καὶ τοῦ ἐν αὐτῷ θεοῦ Πνεύματος ἐπέμψα. Ἐγὼ δὲ ἠγοῦμαι αὐτὸν καὶ τὴν κατὰ σάρκα γένεσιν τοῦ Ἰησοῦ γενεαλογεῖν ἐθέλοντα, νῦν τοῦτο πεποιθέναι· τοῦτο γὰρ εἰ κατὰ γνώμην ἐπραττεν, οὐκ ἠγνώκει, ὅτι ἐχρῆν ταύτην ἐκθέσθαι. Ἐπειδὴ δὲ νῦν τῆς δὲ λουτροῦ ἀναγεννήσεως μὲνηται, Υἱὸν αὐτὸν εἰσάγων θεοῦ, βούλεται ὡς ἐν ὑποδείγματι κα-

A

B
C
D

5. Quis ergo hoc loco non sit perplexus? siquidem Matthæum narrationis suæ compositionem scite fecisse apparet; Lucam autem tanta incogitantia fuisse, ut cum suo loco genealogiam collocare deberet, eam tunc prætermiserit: et ceteram tantam historię partem scripsisset, nempe a Christi nativitate usque ad tricesimum ejus annum, nullum inserendę genealogię idoneum tempus agnovit: sed nunc demum cum triginta jam annos natus ad Joannis baptismum accedit Christus, præter omnem rationem ac tempus, tanquam scripti insertum quoddam genealogiam inducat. Verumenimvero si quis illum sic reprehenderet, haud responsum suum desiderari pateretur divus evangelista; sed divina quædam, ut par est, et scita, et inhabitante divino Spiritu digna eloqueretur. Ego autem existimo ipsam Jesu carnalem quoque originem describere volentem, ita se gessisse. Et quia hoc ei propositum erat, haud ignorabat, generationem hujusmodi exponi oportere. Sed quoniam nunc de regeneratione per lavacrum

(46) Sic demonstrat Eusebius totam Antiochenorum litteraturam Græcam fuisse.

(47) Ita codex, prætermisiss Matath et Levi.

loquitur, Jesumque ut Dei Filium exhibet ; idcirco hoc veluti exemplo demonstrare studet, quemlibet hominem in Deo regeneratum, etiamsi vere filius hominum habeatur ob carnem qua indutus est, non tamen cum sua natura in carnis genitoribus sistere, neque non ultra corporis procreatores excurrere : verum etiamsi filius hominis videatur ob corporis generationem, nihilominus haud alienum a Dei adoptione censerī. Existimo igitur ipsum tempestive et genealogiam scripsisse, et additamento dictionis *ut putabatur* usum. Consentaneum quippe erat, postquam de cælo testimonium ad Jesum venerat : Tu es Filius meus dilectus, in te mihi complacui ; jam inquam haud decebat, hominum filium, æque ac cæteros, ipsum appellare ; sed additamentum adjicere opus fuit *ut putabatur*. Nam Dei quidem proclamatus fuit naturaliter filius, quidem putabatur, sed non erat naturaliter filius.

6. Quæ cum ita se habeant, videor mihi sic rationem reddidisse, cur Matthæus scripturam suam exordiens, ante Mariæ conceptum, et ante carnalem Jesu generationem, tempestive in sua historia carnalem genealogiam præposuerit. Propterea generationes quoque deorsum ducit, descensum a meliore statu innuens illius de quo agit : etenim incarnatum Dei Verbum reapse descendit, quia cum in forma Dei esset exinanivit semetipsum formam servi accipiens. At vero Lucas, siquidem, æque ac Matthæus, Verbi in carne adventum demonstraturus fuisset, ipse quoque omnino generis historiam scripsisset circa conceptionis aut certe nativitatis tempus ; ordinatimque a senioribus exordiens, ad postremos descendisset. Sed quia haud secundum Matthæi mentem narrationem suam explicuit, merito tempus illud transcendens, ad baptismi regenerationem contendit : atque hoc loco contrariam exponit generationum successionem : subgradiens simul a postremis ad primos, simulque vitans commemoratorum a Matthæo reorum peccatorumque virorum mentionem : quandoquidem regeneratus in Deo, fit alienus a carnali origine, et a peccatoribus secundum carnem patribus, postquam Dei filius est effectus, et omnium qui secundum Deum inculpate vixerunt. Sic Abrahamo quoque dictum fuit : « Tu vero ab abis ad patres tuos. » Quibus verbis haud carnales parentes sed illi qui secundum Deum pietate ei similes fuerunt, quasi ænigmate denotantur.

7. Merito ergo Lucas, utpote qui regenerationem narrat, haud eadem qua Matthæus via incedit. Quamobrem neque Salomonis neque Uriæ uxoris, neque Thamaræ, neque Ruthæ, neque Jechoniæ, neque his interjectorum haud absque criminatione virorum facit recensionem, sed per alios inculpatos graditer ; et quidem a propheta Nathano regeneratum suum derivat. Et ille quidem apud Matthæum secundum carnem genitus, filius erat Abrahami, ex hoc videlicet deducta genealogia, quia primo Abrahamo facta fuit promissio gentium benedictio-

ραστήσαι ὅτι δὴ πᾶς ὁ ἐν Θεῷ ἀναγεννώμενος, καὶ ἀληθῶς υἱὸς ἀνθρώπων εἶναι νομίζοιτο δι' ἣν περικεῖται σάρκα, ἀλλ' οὐχ ἴστανται γε αὐτῷ τὰ τῆς γενέσεως εἰς τοὺς κατὰ σάρκα γονεῖς, οὐδὲ μέχρι τῶν τοῦ σώματος προπατόρων φθάνει· ἀλλ' εἰ καὶ νομίζοιτο ἀνθρώπων εἶναι υἱὸς διὰ τὴν τοῦ σώματος γένεσιν, ὅμως δ' οὐκ ἄλλότριος τῆς τοῦ Θεοῦ υἰοθεσίας καθέστηκε. Διὸ ἡγοῦμαι αὐτὸν κατὰ καιρὸν καὶ τῆ γενεαλογίᾳ κεχρησθῆαι, καὶ τῆ προσθήκῃ τῆς ἐνομιζέτο φωνῆς. Καὶ γὰρ ἀκόλουθον ἦν, τῆς ἐξ οὐρανῶν μαρτυρίας ψηφάσης πρὸς τὸν Ἰησοῦν, Σὺ ὁ υἱὸς μου ὁ ἀγαπητός, ἐν σοὶ εὐδόκησα, μηκέτι καὶ ἀνθρώπων ὁμοίως αὐτὸν ἀναγορευσαὶ υἱὸν, μετὰ δὲ τῆς ὡς ἐνομιζέτο προσθήκης· Θεοῦ μὲν γὰρ ἀνεκρηχῆθη υἱὸς εἶναι φύσει, ἀλλ' οὐχ ὡς ἐνομιζέτο· τοῦ δὲ Ἰωσήφ ἐνομιζέτο, ἀλλ' οὐ φύσει υἱὸς ἦν.

ζ'. Ὡν οὕτως ἐχόντων, δοκῶ μοι καὶ οὕτως τὸν λογιζομὸν ἀποδεωκέσαι, καθ' ὃν ὁ μὲν Ματθαῖος ἀρχόμενος τῆς ἑαυτοῦ γραφῆς, πρὸ τῆς συλλήψεως τῆς Μαρίας, καὶ πρὸ τῆς ἐνσάρκου γενέσεως τοῦ Ἰησοῦ, κατὰ καιρὸν ὡς ἐν ἱστορίᾳ προτάττει τὴν κατὰ σάρκα γενεαλογίαν· διὸ καὶ τὰ γένη κατὰγει, καθόδοι ἀπὸ τῶν κρειττόνων αἰνιτιτόμενος τοῦ δηλουμένου· σαρκούμενος γὰρ ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ κατήει, ὅτι δὴ ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων ἐκένωσεν ἑαυτὸν μορφῇ δούλου λαθῶν· ὁ δὲ Λουκᾶς, εἰ μὲν ὁμοίως τῷ Ματθαίῳ τὴν ἐνσάρκον ἐμελλεν αὐτοῦ παρουσίαν δηλοῦν, πάντως ἂν ἐχρήσατο καὶ αὐτὸς τῆ τοῦ γένους ἱστορίᾳ, κατὰ τὸν τῆς συλλήψεως ἢ τῆς ἀποτέξεως καιρὸν· καὶ ἀκολούθως ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων ἀρξάμενος, κατήει ἐπὶ τοὺς τελευταίους· ἐπεὶ δὲ οὐ κατὰ τὴν αὐτῆν τῷ Ματθαίῳ δianoian ἐξέθετο τὴν διήγησιν, εἰκότως τὸν αὐτὸν ἐκεῖνον καιρὸν ὑπερβάς, ἐπὶ τὴν ἀναγέννησιν τὴν διὰ λουτροῦ παραγίνεται· καὶ ἐνταῦθα τὴν ἐναντίαν ἐκτίθεται τῶν γενῶν διαδοχὴν, ὁμοῦ καὶ ἀνάγων ἀπὸ τῶν ὑστάτων ἐπὶ τὰ πρῶτα, ὁμοῦ καὶ τὴν μνήμην τῶν παρὰ τῷ Ματθαίῳ ὑπαίτιων καὶ ἀμαρτωλῶν ἀνδρῶν ἀποσειόμενος, ἐπειδὴ περ ὁ παρὰ τῷ Θεῷ ἀναγεγεννημένος, ἀλλότριος καθίσταται τῆς ἐνσάρκου γενέσεως καὶ τῶν κατὰ σάρκα ἀμαρτωλῶν πατέρων, Υἱὸς ἀποφανώμενος Θεοῦ, καὶ πάντων τῶν κατὰ Θεὸν ἀνεπιλήπτως βεβιωκότων· οὕτω καὶ τῷ Ἀβραάμ εἰρητό· « Σὺ δὲ ἀπελεύση πρὸς τοὺς πατέρας σου » οὐ τοὺς κατὰ σάρκα, τοὺς δὲ ἐν Θεῷ διὰ τὴν εὐσεβείας ὁμοιοτροπίαν αἰνιτιτόμενου τοῦ λόγου.

δ'. Εἰκότως τοιγαροῦν ὁ Λουκᾶς, ὅτε τὴν ἀναγέννησιν ἱστορῶν, οὐ τὴν αὐτὴν ὁδεύει τῷ Ματθαίῳ· οὐτ' οὖν τοῦ Σολομῶνος καὶ τῆς Οὐρῆου. οὐ τῆς Θάμαρ, οὐ τῆς Ρούθ, οὐ τοῦ Ἰεχονίου καὶ τῶν μεταξύ διαβεβλημένων ἀνδρῶν τὴν παράθεσιν πεποίηται, ἀλλὰ δι' ἐτέρων ἀνεπιλήπτως ἀνεῖσι, καὶ δὲ καὶ ἐκ τοῦ προφήτου Νάθαν τὸν ἀναγεγεννημένον εἰσάγει. Καὶ ὁ μὲν παρὰ τῷ Ματθαίῳ κατὰ σάρκα γεγεννημένος, υἱὸς ἦν Ἀβραάμ, ἐντεῦθεν γενεαλογούμενος, ἐπειδὴ περ τῷ Ἀβραάμ πρῶτον ἢ ἐπαγγελία δέδοτο τῆς τῶν ἐθνῶν εὐλογίας, οὐκ ἄλλως ἢ διὰ τοῦ ἐκ σπέρμα-

τος αὐτοῦ προελευσμένου γενησομένη. Ὁ δὲ ἐν Θεῷ ἀναγενημένος, ἐτέρους πατέρας τοὺς κατὰ Θεὸν ἐπιγραφάμενος, οὐδ' αὐτοὺς ἀληθῶς ἐσχηκώς, ἀλλ' ὡς ἐνομιζέτο διὰ τὴν τῶν ἡθῶν ὁμοιοτροπίαν, ἀνεισιν ἐπὶ τὸν ἀληθῆ Πατέρα μετὰ πάντας χρηματίσας Ἰῶδς τοῦ Θεοῦ· ἀλλ' οὗτος μὲν ἐν ἀπορόητοις ἡμῖν ἀποδόσθω ὁ λόγος. Ἴνα δὲ μή τις ἡμᾶς εὐρεσιλογεῖν ὑπολάβοι, καὶ ἱστορίᾳ χρῆσομαι παλαιωτάτῃ παρ' ἧς ἔστι τὴν λύσιν εὐρεῖν τῆς νενομισμένης παρ' ἀμφοτέροις τοῖς εὐαγγελισταῖς διαφωνίας. Τῆς δὲ ἱστορίας γέγονε συγγραφεὺς Ἀφρικανὸς, ἀνὴρ λόγιος καὶ τοῖς ἀπὸ τῆς ἔξωθεν παιδείας ὀρμωμένοις ἐπιφανής· οὐ πόδες ἄλλοις πολλοῖς καὶ καλοῖς λόγοις, καὶ ἐπιστολῇ φέρεται πρὸς Ἀριστείδην περὶ τῆς νενομισμένης τῶν εὐαγγελιστῶν περὶ τὴν Χριστοῦ γενεαλογίαν διαφωνίας· ἔχει δ' οὕτως.

ΑΦΡΙΚΑΝΟΥ (48).

ἦ'. Οὐκ ἀκριβῶς μέντοι τινὲς λέγουσιν, ὅτι δικαίως γέγονεν ἡ διάφορος αὐτῆ τῶν ὀνομάτων καταριθμησίς τε καὶ ἐπιμίξια, τῶν τε ἱερατικῶν, ὡς ὀνομαζοῦνται, καὶ τῶν βασιλικῶν, ἵνα δευχθῆ δικαίως ὁ Χριστὸς ἱερεὺς τε καὶ βασιλεὺς γενόμενος· ὡς περ τινὸς ἀπειθοῦντος ἡ ἑτέραν ἐσχηκὸς ἐλάττω, ὅτι ὁ Χριστὸς ἀρχιερεὺς ἔστι Πατὴρ, τὰς ἡμετέρας πρὸς αὐτὸν εὐχὰς ἀναφέρων, καὶ βασιλεὺς ὑπερκόσμιος, οὗς ἠλευθέρωσε νέμων τῷ Πνεύματι, συνεργὸς εἰς τὴν διακόσμησιν τῶν ὅλων γενόμενος. Καὶ τοῦτο ἡμῖν προσήγγειλεν οὐχ ὁ κατάλογος τῶν φυλῶν, οὐχ ἡ μίξις τῶν ἀναγράφπτων γένων, ἀλλὰ πατριάρχει καὶ προφῆται. Μῆ οὖν κατῶμεν εἰς τοσαύτην θεοσεβείας σμικρολογίαν, ἵνα τῇ ἐναλλαγῇ τῶν ὀνομάτων, τὴν Χριστοῦ βασιλείαν καὶ ἱερωσύνην συνιστῶμεν· ἐπεὶ τῇ Ἰουδα φυλῇ τῇ βασιλικῇ, ἡ τοῦ Λευὶ φυλῆ ἱερατικῇ συνεζύγη, τοῦ Ναασσῶν ἀδελφῆν τὴν Ἑλισάβετ Ἀαρὼν ἀξαμένου, καὶ πάλιν Ἑλεάζαρ τὴν θυγατέρα Φατιῆλ, καὶ ἐνθένδε παιδοποιήσαμένον. Ἐψεύσαντο οὖν οἱ εὐαγγελισταί, συνιστάντες οὐκ ἀληθεῖαν, ἀλλ' εἰκαζόμενον ἔπαινον· καὶ διὰ τοῦτο ὁ μὲν διὰ Σολομῶνος ἀπὸ Δαυὶδ ἐγενεαλόγησεν τὸν Ἰακώβ τὸν τοῦ Ἰωσήφ πατέρα· ὁ δὲ Νάθαν τοῦ Δαυὶδ, τὸν Ἥλεθ τὸν τοῦ Ἰωσήφ ὁμοίως ἄλλων πατέρα· καίτοι ἀγνοεῖν αὐτοὺς οὐκ ἐχρήν, ὡς ἑκατέρω τῶν καταριθμημένων τάξις, τὸ τοῦ Δαυὶδ ἔστι γένος, ἡ τοῦ Ἰουδα φυλῆ βασιλικῇ. Εἰ γὰρ προφῆτης ὁ Νάθαν, ἀλλ' οὖν καὶ Σολομῶν, ὃ τε τούτων πατὴρ ἑκατέρου· ἐκ πολλῶν δὲ φυλῶν ἐγένοντο προφῆται, ἱερεῖς δὲ ἐξ οὐδεμιᾶς (49) τῶν δωδέκα φυλῶν, μόνοι δὲ Λευῖται. Μάτην αὐτοῖς ἄρα πέπλασται τὸ ψεύσμενον· μὴδὲ κρατοῖη τοιοῦτος ὁ λόγος ἐν Ἐκκλησίᾳ Χριστοῦ [κατὰ] ἀκριβοῦς ἀληθείας, ὅτι ψεῦδος σύγκειται εἰς αἶνον καὶ δοξολογίαν Χριστοῦ· τίς γὰρ οὐκ ὀλβε κάκεινον τὸν ἱερίτατον τοῦ Ἀποστόλου λόγον κηρύσσοντος καὶ διαγγέλλοντος τὴν ἀνάστασιν τοῦ Σωτῆ-

⁶⁴ Exod. vi, 23. ⁶⁵ ibid. 25.

(48) Diximus col. 899, adn. 12, Africani epistolam, quam Eusebius *Hist. eccl.* i, 7, acephalam dederat, a nostra epitome feliciter partim sarciri. Nunc isto in fragmento integriore ac primitivo prædictæ epistolæ prior pars omnino cumulat. Hujus ergo ad Africani epistolam præclari additamenti meminisse oportet eos, qui novas aliquando editiones curabunt.

nis, quæ haud aliter quam per semen ex eo preventurum eventura erat. At ille in Deo regeneratus, alios sibi patres secundum Deum inscribens, haud equidem veros patres, sed ita putatos propter morum similitudinem, ad verum Patrem post omnes sursum tendit, Filius Dei existens. Atque hactenus de arcano a nobis sensu dictum sit. Ne vero nos quisquam hæc proprio ingenio excogitare putet, antiquissimam historiam proferam, apud quam comperire est solutionem putatæ inter duos evangelistas dissonantiæ. Historiæ hujus auctor Africanus est, vir eruditus, et inter extera doctrina imbutos illustris, cujus præter cæteros multos egregios libros, epistola quoque habetur ad Aristidem de putata evangelistarum circa Christi genealogiam dissonantia, quæ ita se habet.

AFRICANI.

8. Haud accurate quidam aiunt, provide factam esse differentem hanc nominum enumerationem et permistionem sacerdotalium, ut putant, et regalium virorum, ut ostenderetur merito Christus rex simul atque sacerdos : quasi aliquis de hoc dubitet, aut aliam spem habeat, nempe quin Christus æternus sit apud Patrem pontifex, preces nostras ei offerens : rex autem supermundialis, quos liberavit pascens Spiritu, cooperator effectus in omnium rerum ordinatione. Idque nobis exploratum fecit non tribuum catalogus, neque perscriptarum generationum mistio, sed patriarchæ atque prophetæ. Caveamus igitur a minuto hujusmodi religionis artificio, ut nominum permutatione Christi regnum ac sacerdotium comprobare velimus. Nam et alioqui regali Judæ tribui sacerdotalis Levi tribus facta erat affinis, ex quo Naassonis sororem Elisabetam duxit Aaron uxorem ⁶⁴, rursusque Eleazar Phathielis filiam ⁶⁵, prole inde suscepta. Ergo evangelistæ mentiti sunt, dum non veritatem asserunt, sed simulatam laudem : cujus rei causa, alter quidem per Salomonem a Davide Jacobi stirpem traxit, qui fuit Josephi pater : alter autem a Nathano Davidis filio Helim deduxit Josephi pariter, sed alia ratione, patrem. Atqui eos ignorare non oportebat, utrumque numeratorum hominum ordinem, genus esse Davidis, Judæ nempe regiam tribum. Etiam si enim propheta Nathanus fuit, et quidem etiam Salomon, et horum utriusque parens (David) : ex multis sane tribubus exstitere prophetæ ; sed tamen sacerdotes nulli fuerunt ex nulla duodecim tribuum, sed soli Levitæ. Frustra igitur composita ab illis fuit hæc falsitas ; neque prævalebit hujusmodi sermo in Christi Ecclesia contra accuratam veritatem, nempe ut mendacium consarcinetur ad

Etenim in Veneti quoque Gallandii diligentissimi hominis *Bibliotheca Patrum* t. II, p. 358, acephala est hæc epistola, quia caput ejus adhuc linteis codicum obvolutum erat.

(49) In epitome codex habet omnino οὐ δεινός, sed veram nunc vides lectionem ἐξ οὐδεμιᾶς.

Christi laudem atque præconium. Quis vero et illa nescit sacratissima Apostoli verba resurrectionem Servatoris nostri prædicantis atque nuntiantis, reique veritatem magno cum pavore affirmantis dum ait ⁶⁶ : Si Christum resurrexisset quidam negant, nos autem asserimus atque credimus, speramus ac prædicamus, falsi testes Dei sumus, quod suscitaverit Christum, quem non suscitavit. Quod si adeo hic qui Deum Patrem honorat, ne mendax videatur, timet, quia rem miram narrat; cur non merito timeat quisquis falso sermone veritatem vult stabilire, non veram sententiam concinnans? Nam si generationes abuderent, nihilque germani seminis ad Josephum conferretur, sed ea res ad fulcrum tantummodo nascituri dicta esset, nempe quod rex atque sacerdos foret is qui venturus erat, deficiente probatione, totoque orationis ornatu in futilem hymnum desinente, nullam hinc laudem Deo accedere exploratum sit, quia totum mendacium est; sed damnationem potius dicenti confari, quia quod

9. Davidem Matthæus quoque ante alios in ordine posuit in sua genealogia, quia Davidi primo solumque firmo jurejurando prædixerat Deus fore ut ex illo nasceretur secundum carnem Christus. Scriptum est igitur : « Juravit Dominus Davidi veritatem, et non frustrabitur eam : de fructu ventris tui ponam super thronum tuum ⁶⁷. » Et rursus : « Juravi Davidi servo meo, usque in æternum parabo semen tuum ⁶⁸. » Et in Paralipomenis : « Cumque completi fuerint dies tui, ut dormias cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te, eritque filius de ventre tuo, et stabiliam regnum ejus : ipse mihi ædificabit domum, et erigam thronum ejus usque in sempiternum. Ego ero illi Pater, et ipse mihi filii instar ⁶⁹. » Similia his in secundo quoque Regnorum libro scribuntur ⁷⁰. Sed ea quidem ad Salomonem trahi queunt; verum hæc quæ in manibus sunt, nihil prorsus ad Salomonem attingere, sic licet cognoscere. Multis post Salomonis obitum annis prophetans Isaias, hæc de futuro ex Davidis semine vaticinabatur : « Egredietur virga de radice Jessæ (fuit hic Davidis parens), et flos de radice ejus ascendet. Et erit radix Jessæ, et qui consurgit ad imperandum gentibus : in ipso gentes sperabunt ⁷¹. » De promisso autem Davidi throno tale oraculum est : « Parvulus natus est nobis, et filius datus est nobis, cujus principatus super humerum ejus : vocaturque nomen ejus magni consilii Angelus. Magnus est principatus ejus, et pacis ejus non est terminus : super solium Davidis et regnum ejus, ut id constituat ⁷². » In superscriptis itaque dicitur quidem ex radice Jessæ et ex Davide surrecturus aliquis, non tam ad regnandum

⁶⁶ I Cor. xv, 12-15. ⁶⁷ Psal. cxxxix, 11. ⁶⁸ Psal. lxxxviii, 4, 5. ⁶⁹ I Paralip. xvii, 13. ⁷⁰ II Reg. vii, 12. ⁷¹ Isa. xi, 1, 10. ⁷² Isa. ix, 6, 7.

(50) Hactenus fragmentum in cod. A, f. 63 b, Africano nominatim inscriptum. Cui si subnectas particulam illam quam habes apud nos in epitome col. 900, ἵνα οὖν usque ad ἐκθῆσομαι; et mox ἐπι-

α ρος ἡμῶν, καὶ δισχυριζομένου τὴν ἀλήθειαν, μεγάλην φόβῳ λέγοντος, ὅτι εἰ Χριστὸν λέγουσι τινες μὴ ἐγγεῖρθαι, ἡμεῖς δὲ τοῦτο καὶ φαμέν καὶ πεπιστευκάμεν, καὶ αὐτὸ καὶ ἐλπίζομεν καὶ κηρύσσομεν, καταψευδομαρτυροῦμεν τοῦ Θεοῦ, ὅτι ἤγειρε τὸν Χριστὸν οὐκ ἤγειρεν· εἰ δὲ οὕτως ὁ δοξολογῶν Θεὸν Πατέρα, δέδοικε μὴ ψευδολόγος δοκοῖν, ἔργον παράδοξον διηγούμενος, πῶς οὐκ ἂν δικαίως φοβηθῆι, ὅτι διὰ ψευδολογίας ἀληθείας σύστασιν ποριζόμενος, δόξαν οὐκ ἀληθῆ συντιθείς; Εἰ γὰρ τὰ γένη διάφορα, καὶ μηδὲν καταφέρει γνήσιον σπέρμα ἐπὶ τὸν Ἰωσήφ, εἰρηται δὲ μόνον εἰς σύστασιν τοῦ γεννηθησομένου, ὅτι βασιλεὺς καὶ ἱερεὺς ἔσται ὁ ἐσόμενος, ἀποδείξεως μὴ προσούσης, ἀλλὰ τῆς τῶν λόγων σεμνότητος εἰς ὕμνον ἀβραμῆ φερομένης, δῆλον ὡς τοῦ Θεοῦ μὲν ὁ ἑπαινεὸς οὐκ ἄπτεται, ψεύδος ὧν· κρίσις δὲ τῷ εἰρηκότι, τὸ οὐκ ὄν, ὡς ὄν κομπάσαντι (50).

B accedere exploratum sit, quia totum mendacium est; nihil est, aliquid esse jactavit.

θ'. Τὸν Δαυὶδ πρὸ τῶν ἄλλων καὶ Ματθαῖος ἑτάξεν ἐν τῇ κατ' αὐτὸν γενεαλογίᾳ, ἐπειδὴ καὶ πρῶτον καὶ μόνον τῷ Δαυὶδ μεθ' ὅρκου διαβεβαιώσεως ἐξ αὐτοῦ κατὰ σάρκα φῦναι ὁ Χριστὸς ἐθεσπίζετο· γέγραπται γοῦν· « Ὁμοσε Κύριος τῷ Δαυὶδ ἀλήθειαν, καὶ οὐ μὴ ἀθετήσῃ αὐτήν· ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου θήσομαι ἐπὶ τὸν θρόνον σου. » Καὶ πάλιν· « Ὁμοσα Δαυὶδ τῷ δούλῳ μου, ἕως τοῦ αἰῶνος ἐτοιμάσω τὸ σπέρμα σου. » Καὶ ἐν Παραλειπομένοις· « Καὶ ἔσται ὅταν πληρωθῶσιν αἱ ἡμέραι σου, καὶ κοιμηθῆσῃ μετὰ τῶν πατέρων σου, καὶ ἀναστήσῃ τὸ σπέρμα σου μετὰ σέ, ὃς ἔσται ἐκ τῆς κοιλίας σου, καὶ ἐτοιμάσω τὴν βασιλείαν αὐτοῦ· αὐτὸς οἰκοδομήσει μοι οἶκον· καὶ ἀνορθώσω τὸν θρόνον αὐτοῦ ἕως εἰς τὸν αἰῶνα· ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς Πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν. » Τὰ ὅμοια τοῦτοις καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ τῶν Βασιλειῶν φέρεται· ἀλλ' ἐκεῖνα μὲν κἀν ἐλκυσθεῖν ἐπὶ τὸν Σολομῶνα, τὰ δ' ἐν χερσίν ὅτι μηδεμίαν ἔχει κοινότητα πρὸς Σολομῶνα, ὧδ' ἂν τις καταμάθοι. Μετὰ τὴν Σολομῶνος τελευτήν, πολλοῖς ὕστερον χρόνοις προφητεῶν Ἡσαίας, τοιαῦτα περὶ τοῦ γεννησομένου ἐκ σπέρματος Δαυὶδ προκηρύττει· « Ἐξελεύσεται ῥάβδος ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαί· (κατὰ τὸν δὲ ἦν οὗτος τοῦ Δαυὶδ) καὶ ἄνθος ἐκ τῆς ῥίζης ἀναθήσεται· καὶ ἔσται ἡ ῥίζα τοῦ Ἰεσσαί, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν· ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιούσι. » Καὶ περὶ τοῦ ἐπηγγελημένου δὲ τῷ Δαυὶδ θρόνου ὧδε θεσπίζει· « Παιδίον ἐγεννήθη ἡμῖν, υἱὸς καὶ ἐδόθη ἡμῖν, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ· καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ μεγάλης βουλῆς Ἄγγελος· μεγάλη ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ, καὶ τῆς εἰρήνης αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ὄριον· ἐπὶ τὸν θρόνον Δαυὶδ καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, κατορθώσαι αὐτήν. » Διὰ δὲ τῶν ἐκτεθέντων εἰρηται μὲν ὅτι· ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαί καὶ

δὴ γὰρ τὰ ὀνόματα, etc., cum reliqua, ut exstat apud Eusebium *Hist.* i, 7, grandiore parte, totam fortasse Africana epistolam tenebimus.

τοῦ Δαβὶδ δυναστήσεται τις οὐ τοῦ Ἰσραὴλ ἄρχειν, ἀλλὰ τῶν ἐθνῶν· εἰρηται δὲ ὅτι γεννηθήσεται παῖδιον, καὶ ὀνομαστήσεται Ἰὺδς, ξένους ὀνόμασι καὶ τὴν ἀνθρώπων φύσιν ὑπεραίρουσι κεκοσμημένος, ὅτι τε ὁ τοιοῦτος τὸν θρόνον Δαβὶδ ἀναλήψεται, καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ κατορθῶσαι αὐτήν.

ι'. Ταῦτα δὲ ὅτι μετὰ Σολομῶνα περὶ ἐτέρου τινὸς μέλλοντος ἤξειν προανεφωνεῖτο, παντὶ τῷ δήλῳ. Καὶ ἄλλως δὲ τὰ πρὸς τὸν Δαβὶδ ἐκτεθέντα λόγια οὐκ ἂν ἐφαρμόσαιεν Σολομῶνι, ἀκριβοῦς ἐξετάσεως τυγχάνοντα· σαφῶς γὰρ ὁ χρησμός δηλοῖ, ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Δαβὶδ ἀναστήσεται ὁ θεοπικζόμενος. Σολομῶν δὲ, ζώντος ἔτι τοῦ Δαβὶδ, νεύματι αὐτοῦ καὶ γνώμῃ διάδοχος τῆς βασιλείας· λέγεται γοῦν ἐπὶ μόνῳις ἔτεσι τεσσαράκοντα βασιλευῖσαι ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ· πῶς οὖν εἰς αὐτὸν ἐπιφέροιο τὸ, « Ἀνορθῶσαι τὸν θρόνον αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα ; » Ἄλλ' εἰ λέγοιο τις περὶ τῆς ἐξ αὐτοῦ διαδοχῆς εἰρηθσαι αὐτῷ, οὐκ ἀγνοητέον ὅτι μέχρις Ἰερονίου καὶ τῆς εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίας ἢ ἀπὸ Δαβὶδ καὶ Σολομῶνος διαδοχῆ τῆς βασιλείας διήρκεσε, μηδενὸς μετὰ τὸν Ἰερονίαν ἐπὶ τὸν θρόνον τῆς βασιλείας τοῦ Δαβὶδ καταστάντος. Πῶς δ' ἂν τῷ φιλογυναίῳ, καὶ οὐ οὐκ ἦν ἡ καρδία τελεία μετὰ Κυρίου Θεοῦ αὐτοῦ, ἐφαρμόσης τὰ τοῦ ὄρκου, καὶ τὸ· « Ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν ; » Ἄλλὰ γὰρ ἀντικρυς Σολομῶνος μὲν ἀλλότρια ταῦτα ἀνάγοιο δ' ἂν ἐπὶ Χριστῶν, ὃς ἐκ σπέρματος Δαβὶδ ἀναστάς, οἶκον τῷ Θεῷ οὐκ ἐξ ἀψύχων λίθων, οὐδ' ἐν γωνίῳ καὶ μέρει γῆς, ἀλλὰ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἐκ ζώντων καὶ νεορῶν λίθων συνεστήσατο τὴν θεοπρεπῆ αὐτοῦ Ἐκκλησίαν· ὅ καὶ μόνῳ τῷ, « Αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν ; » ἀναφωνούμενον ἀρμόσαι· ἐπεὶ καὶ ἐν ἐτέροις Γραφαῖς Ἰὺδς ἀναγορεύεται τοῦ Θεοῦ· ἐν τῇ φασκούσῃ, « Ἐκ γαστρὸς πρὸ ἐωσφόρου ἐγέννησά σε ; » καὶ ἐν τῇ λεγούσῃ, « Κύριος εἶπε πρὸς με, Υἱός μου εἶ σύ ; » πάλιν ἐν ἡ λέλεκται, « Κύριος ἐκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ, πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννᾷ με. » Τούτοις γοῦν συνᾶδει καὶ ἡ ἐξ οὐρανῶν ἐπ' αὐτὸν ἐνεχθεῖσα φωνή, « Σὺ εἶ ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός, » φήσασα· καὶ τὰ ἐν ἔβδομηκοστῷ δὲ πρώτῳ ψαλμῷ περιεχόμενα, τὸ « Συμπαραμενεῖ τῷ ἡλίῳ, » καὶ τὸ, « Πάντα τὰ ἔθνη μακαριοῦσιν αὐτὸν, » ἀντικρυς τοῖς περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν θεολογουμένοις συντρέχοιο ἀν. Ὅτι δὲ ταῦθ' οὕτως ἔχει, ἀναμφίλεκτος ἢ ἀπὸ τοῦ Ἡσαΐου σύστασις, ὃς μετὰ τὸν Σολομῶνος θάνατον καὶ μετὰ πλείστας ἄλλας τοῦ γένους διαδοχῆς, ἐκ ρίζης Ἰεσσαὶ καὶ Δαβὶδ ἐξελεύσεσθαί τινα προφητεύει, καὶ τοῦτον ἔσεσθαί Σωτῆρα ἐθνῶν, γυμνῶς οὕτω φάσκων· « Καὶ ἔσται ἡ ρίζα τοῦ Ἰεσσαὶ, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν· ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιούσιν. »

ια'. Ἄλλὰ γὰρ τοσοῦτων ἐκδομένων χρησμῶν μὲν τῷ Δαβὶδ καὶ μεθ' ὄρκου διαθεβαιώσεως περὶ

in Israele quam in gentibus. Dicitur item nasciturus parvulus, et nomen Filii habiturus, peregrinos titulos et humanam naturam excedentes recepturus : foreque ut hic thronum Davidis obtineat, et regnum ejus, ut id constituat.

10. Age vero quod hæc post Salomonem de alio quodam venturo prædicta fuerint, nemo non videt. Sed alioqui etiam edita Davidi oracula Salomoni haud videbuntur congruere, si accurato examine penduntur. Namque oraculum manifeste dicit, post Davidis mortem surrecturum illum de quo fit vaticinium. Atqui Salomon vivente adhuc Davide, eoque volente ac jubente factus est regni successor : nec nisi annos quadraginta super Israel regnasset dicitur. Quomodo ergo ad hunc referentur verba : « Et erigam thronum ejus in sempiternum ? » Quod si quis objiciat, de posteritate ejus hæc dicta fuisse, tunc sane non est ignorandum, usque ad Jechoniam quidem et Babylonicam captivitatem, Davidis ac Salomonis regalem successionem mansisse ; neminem tamen post Jechoniam in regio Davidis throno sedisse. Qua pacto igitur mulieroso Salomoni, cujus cor non erat perfectum erga Dominum Deum suum, jurisjurandi verba accommodabis ; necnon illa : « Ego ero illi in patrem, et ipse mihi erit in filium ? » Immo vero hæc a Salomone longe recedunt : sed Christo utique valde conveniunt, qui Davidis semine ortus, non templum Deo ex inanimatis lapidibus, et in parte aliqua atque angulo terræ, sed in universo orbe et in cunctis gentibus ex vivis lapidibus et intellectualibus suam Deo dignam Ecclesiam ædificavit : cui soli effatum illud congruet : « Ipse mihi erit in filium, » quandoquidem et in aliis Scripturæ locis Filius Dei prædicatur ; ubi nempe dicitur : « Ex utero ante luciferum genui te ⁷⁵ ; » necnon ubi dicitur : « Dominus dixit ad me : Filius meus es tu ⁷⁶ ; » denuo ubi scribitur : « Dominus creavit me initium viarum suarum ad opera ejus ; ante omnes colles genui me ⁷⁶. » His ergo consonat vox quoque illa de cælo delata : « Tu es Filius meus dilectus ⁷⁶. » Et illa quæ septuagesimo primo psalmo continentur : « Permanebit cum sole ; » itemque : « Omnes gentes beatum illum dicent ⁷⁶ : » hæc, inquam, cum iis prorsus illæ de Servatore nostro divinitus dicta sunt, concurrent. Quod autem ita res se habeat, indubitanter Isaias confirmat, dum post Salomonis obitum plurimasque alias generationum successiones, ex radice Jessæ ac Davidis egressurum quemdam vaticinatur, eumque Servatorem gentium futurum tam perspicue pronuntiat : « Et erit radix Jessæ, et qui consurget ad imperandum gentibus ; et in ipsum gentes sperabunt ⁷⁷. »

11. Cum talia igitur edita fuissent oracula uni Davidi, et quidem cum jurata affirmatione, oritu-

⁷⁵ Psal. cix, 5. ⁷⁶ Psal. ii, 7. ⁷⁷ Prov. viii, 23. ⁷⁸ Matth. iii, 17. ⁷⁹ Psal. lxxi, 5. ⁸⁰ Isa. xi, 10.

rum ex ejus semine prænuntiatum illum; cumque universus Israel ob has prædictiones quotidie expectaret nasciturum ex Davide omnium hominum Servatorem ac Redemptorem, recte Matthæus servatarum rerum adventum nuntians, ex ipsa quæ in spe erat expectatione, exordium libri auspicatur, filium Davidis appellans eum qui nuper apparuerat. A Davide autem ad Abrahamum ascendit, quia primo item Abrahamo de gentium vocatione varia oracula reddita fuerant. Ante enim Moysis legislationem, et ante gentem Judaicam, immo et ante circumcisionem, alienigena cum esset Abrahamus et Chaldæorum regione oriundus, patria instituta deseruit, Deoque supremo agnito, testimonium retulit, quod Deo credidisset, et reputatum ipsi esset ad justitiam ⁷⁸: justusque et Deo carus evasit, haud ob corporis circumcisionem, vel observantiam Sabbati, festorum, atque Calendarum, neque ob aliam quamvis a Moysæ postea invectam religionem, sed propter aliam Dei manifestationem, Deumque ipsi apparentem (erat autem hic Servator), et propter ornatam virtutibus vitam. Hoc itaque religionis genus exercenti facta est de gentium vocatione promissio; quod nempe et ipsæ aliquando pari atque Abrahamus fervore Deum essent adoraturæ, nec dissimilem benedictionem consecuturæ. Quamobrem dictum ei fuit: « Et benedicentur in te omnes tribus terræ ⁷⁹; » et denuo: « Dixit autem Dominus: Non celabo Abrahamum puerum meum quæ ego facio. Fiet Abrahamus in gentem magnam multamque, et in eo benedicentur cuncti terræ populi ⁸⁰. » Quæ cum ita sint, consentaneum fuit, vocationis gentium progenitorem Abrahamum ab evangelista secundum assumi post Davidem. Namque hunc, cui de Servatoris nativitate promissiones factæ sunt, præverti ordine oportuit illi qui de gentibus sponsones acceperat; secundum, inquam, in genealogia collocari oportuit gentium patriarcham.

12. Joannes quidem in sua Evangelii scriptura, res quæ, Baptista nondum in vincula conjecto, ante Christum factæ sunt, tradidit. At tres reliqui evangelistæ, acta post carcerem recitant. Id animadvertenti haud dissonare videbuntur inter se Evangelia; quia nimirum apud Joannem sunt priora, reliqua ad postremam historiam pertinent.

Ex Possini catena in Matthæum tom. I, p. 12.

13. Eusebii. Gravida Dei matrem nemini nisi Josepho inventam esse ait evangelista: a sancto quippe Spiritu res patefacta fuit. Justo autem ho-

⁷⁸ Rom. iv, 3. ⁷⁹ Gen. xii, 3. ⁸⁰ Gen. xviii, 17.

(51) Locus hic brevis de Baptista reapse recitatur in codice A, f. 82, ad Lucæ cap. v, 2, sub Eusebii nomine. Et quidem vide dicta a nobis ad Cyrilli commentarium *In Luc.*, p. 146, n. 3. In præfatione ad Marinum dixit Eusebius se quæstiones suas scripsisse ad principia et finem Evangeliorum.

A τῆς ἐκ σπέρματος αὐτοῦ γενέσεως τοῦ προφητευομένου, παντός τε ὡς εἰκός τοῦ Ἰσραὴλ διὰ τὰς τοσαύτας προρρήσεις ὅτι μέραι προσδοκῶντος τὸν ἐκ Δαβὶδ γεννηθῆσόμενον Σωτῆρα καὶ Λυτρωτὴν πάντων ἀνθρώπων, εἰκότως τῶν προσδοκωμένων τὴν ἀφίξιν εὐαγγελιζόμενος ὁ Ματθαῖος, ἐξ αὐτῆς τῆς ἐλπίζομένης προσδοκίας τὴν καταρχὴν τοῦ λόγου πεποίηται, ὡς Δαβὶδ φήσας τὸν ἐπιλάμψαντα· μετὰ δὲ τὸν Δαβὶδ ἐπὶ τὸν Ἀβραὰμ ἀνατρέχει, ἐπειδὴ πρῶτον πάλιν τῷ Ἀβραὰμ περὶ τῆς κλήσεως τῶν ἐθνῶν διάφοροι ἐδέδοντο χρῆσιμοί. Πρὸ γὰρ τῆς Μωϋσέως νομοθεσίας, καὶ πρὸ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ πρὸ τῆς περιτομῆς, ἀλλοεθνῆς ὢν ὁ Ἀβραὰμ καὶ τῆς Χαλδαίων γῆς ὀρμώμενος, ἀπολείπει μὲν τὰ πατρία, Θεὸν δὲ γνοὺς τὸν ἐπὶ πάντα, μεμαρτύρηται ὡς ἄρα ἐπίστευσε τῷ Θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην· δίκαιός τε καὶ θεοφιλὴς ἀποπέφανται, οὐ διὰ περιτομῆς σώματος, οὐδὲ διὰ φυλακῆς ἡμέρας Σαββάτου, ἕρτων ἢ νομηνίων, οὐδὲ γὰρ δι' ἄλλης τινὸς παρὰ Μωϋσεὶ φερομένης ἐθελοθησκίας, ἀλλὰ δι' ἄλλης Θεοῦ φανείας τε τοῦ ὀφθέντος αὐτῷ Κυρίου (οὗτος δ' ἦν ὁ Σωτὴρ), διὰ τε σεμνοῦ καὶ ἐναρέτου βίου. Τοῦτον δ' οὖν αὐτῷ κατορθοῦντι τῆς θεοσεβείας τὸν τρόπον ἢ περὶ τῶν ἐθνῶν δέδοτο ἐπαγγελία, ὡς καὶ αὐτῶν ποτε κατὰ τὸν τοῦ Ἀβραὰμ ζῆλον θεοσεβησόντων, καὶ ἴσῃς τῷ θεοφιλεῖ καταξιωθησόμενον εὐλογίας. Ἀλέκται γοῦν πρὸς αὐτὸν, « Καὶ εὐλογηθήσονται ἐν σοὶ πάσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς » καὶ πάλιν· « Ὁ δὲ Κύριος εἶπεν, Οὐ μὴ κρύψω ἀπὸ Ἀβραὰμ τοῦ παιδὸς μου ἃ ἐγὼ ποιῶ· Ἀβραὰμ δὲ γενόμενος ἔσται εἰς ἔθνος μέγα καὶ πολὺ, καὶ εὐλογηθήσεται ἐν αὐτῷ πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς. » Ὡς οὕτως ἐχόντων, ἀκόλουθον ἦν τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως προπάτορα ὄντα τὸν Ἀβραὰμ ὑπὸ τοῦ εὐαγγελιστοῦ δεύτερον παραληφθῆναι μετὰ τὸν Δαβὶδ. Ἐχρῆν γὰρ τὸν περὶ τῆς γενέσεως τοῦ Σωτῆρος τὰς ὑποσχέσεις εὐλόγησθαι, προτιμηθῆναι τῇ τάξει τοῦ τὰς περὶ τῶν ἐθνῶν ἐπαγγελίας δεξαμένου· δεύτερον δὲ ἐν τῇ γενεαλογίᾳ παραληφθῆναι τὸν τῶν ἐθνῶν ἀρχηγόν.

β'. Ὁ μὲν γὰρ Ἰωάννης τῇ τοῦ κατ' αὐτὸν εὐαγγελίου γραφῇ, τὰ μηδέπω τοῦ Βαπτιστοῦ βεβλημένου εἰς φυλακὴν, πρὸ τοῦ Χριστοῦ πραχθέντα, παραδίδωσιν· οἱ δὲ λοιποὶ τρεῖς εὐαγγελιστὰς τὰ μετὰ τὸ δεσμοκτήριον λέγουσιν. Οἷς καὶ ἐπιστήσαντι, οὐκέτι ἂν δόξειεν διαφωνεῖν ἀλλήλοις τὰ εὐαγγέλια, τῷ πᾶσι μὲν κατὰ Ἰωάννην τὰ πρῶτα περιέχειν, τὰ δὲ λοιπὰ τὴν ἐπιτέλειον ἱστορίαν (51).

γ'. (52) *Εὐσεβίου*. Ὅτι δὲ ἔγκυος εὐρέθη ἡ Θεοτόκος, καὶ ὅτι οὐδενὶ ἐτέρῳ ἀλλ' ἢ τῷ Ἰωσήφ, ὁ εὐαγγελιστὴς ἀπεφάνετο· ἐκ γὰρ Πνεύματος ἁγίου γέγονε,

Quamobrem hic de Baptista locus pertinet fortasse magis ad Eusebii commentarium *In Lucam*. Quia tamen nominatim hic appellatur *Evangeliorum dissonantia*, hoc ego loco, sine ullo, ut puto, detrimento reip. fragmentum collocavi.

(52) Quæst. 1, 3.

ζησι, τὸ τοιοῦτον φανερόν· δικαίῳ γὰρ ὄντι τῷ ἁγίῳ πνεύματι οὐκ ἦν θαυμαστὸν γνωσθῆναι διὰ πνεύματος ἁγίου, ἐξ οὗ καὶ ἡ κύριος γέγονεν.

Ex catena inedita in codice Vaticano.

13. Eusebii. Ἐνέτυχον δὲ ἐρμηνεῖν ἀνεπιγράψω λεγούση, ὅτι οἱ μὲν φασὶ συγγενίδα τὴν Ἐλισάβετ τῆς Παρθένου παρὰ τοῦ ἀγγέλου ὀνομάσθαι, οὐχ ὡς ἐκ τῆς αὐτῆς φυλῆς, ἀλλὰ διὰ τὸ ἐκ τῶν αὐτῶν προγόνων, καὶ τοῦ αὐτοῦ κοινῶς τῶν Ἰουδαίων γένους ἀμφοτέρας ὠρμηθῆναι· ὡς ὁ Ἀπόστολος, « Ἐθουλόμην, λέγων, ἀνάθεμα εἶναι ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν μου τῶν συγγενῶν μου κατὰ σάρκα. » Πολλοὶ δὲ καὶ τῶν δοκιμῶν λέγουσιν ἀληθῶς κατὰ συγγένειαν συνῆσθαι τὴν ἱερατικὴν φυλὴν τῇ βασιλικῇ καὶ ἄνω ἐπὶ Μωϋσείως (54). Ἡ γὰρ Ἐλισάβετ ἡ γυνὴ Ἀαρῶν ἀδελφὴ ὑπῆρχε Ναασῶν υἱοῦ Ἀμιναδάβ, ὃς ἀπὸ Ἰούδα τοῦ υἱοῦ Ἰακώβ κατήγετο, ἀφ' οὗ τὸ βασιλεῖον γένος τοῖς Ἰουδαίοις· καὶ κάτω δὲ ὁμοίως Ἐλισάβετ ἡ γυνὴ Ζαχαρίου ἀπὸ τῆς Ἰούδα φυλῆς εἴλεκε τὴν γένεσιν, θυγάτηρ χρηματιζούσα Ἰακώβ τοῦ πατρὸς Ἰωσήφ· ἐκ γούν τῆς συγγενείας τούτου τοῦ Ναασῶν ὁ Κύριος κατὰ σάρκα γεγέννηται· οὐ μάτην οὖν τῆς βασιλικῆς φυλῆς τὴν ἐπιμιξίαν ὁ θεὸς προφήτης ἐδίδαξεν, ἀλλὰ δεικνύς ὡς ὁ Δεσπότης Χριστὸς ἐξ ἀμφοτέρων ἐδίεστησεν, ὡς βασιλεὺς καὶ ἀρχιερεὺς κατὰ τὸ ἀνθρώπινον χρηματισίας (55)· ἢ ὡς ἐξ ἑνὸς προπάτορος τοῦ Ἰακώβ ὑπαρχούσας, συγγενίδας καλεῖ.

Ex Possini catena in Matth. tom. 1, p. 8.

14. Eusebii. Προσηκόντως ἐξήρηται ἡ αἰτία δι' ἣν ἄνωθεν ὁ Ματθαῖος ἐποίησατο τὴν τοῦ Χριστοῦ γενεαλογίαν, ὃ δὲ γε Ἀνωτὸς κάτωθεν καὶ ἐξ ἐναντίας· καὶ βρεῖον, ὡς οὐκ ἄτοπον ἄνωθεν τε καὶ κάτωθεν τὴν αὐτὴν βασιλείαν ἴδω· ἦν γὰρ καὶ τοῦτο πάλας τῇ θεῷ Γραφῇ συνήθεος· οὕτω καὶ Δαβὶδ ἐν τῇ Ρουθ ἄνωθεν γενεαλογεῖται, καθὼς καὶ παρὰ τοῦ Ματθαίου ὁ Χριστὸς· καὶ ἐν τῇ τῶν Βασιλευῶν δὲ πρώτῃ βίβλῳ ὁ τοῦ Σαμουὴλ πατὴρ κάτωθεν γενεαλογεῖται, παραπλησίως τοῦ Λουκῆ.

E catena inedita in codice Vaticano.

15. Eusebii. Merito quæstio orta est quamobrem Matthæus superne texerit Christi genealogiam, Lucas autem inferne atque ex adverso. Porro dicendum est, nihil fieri absurdum, si eadem vis sursum deorsumque pergatur. Nam et hic olim Scripturæ divinæ mos fuit: quippe ita Davidis in Ruthæ libro superne evoluitur genealogia, haud secus quam Christi apud Matthæum. Contra in libro Regum primo, Samuelis pater sursum versus ad genealogiæ fontem perducitur, sicuti fit apud Lucam.

Ex Possini catena in Matth., t. 1, p. 8.

16. Eusebii. De hoc Eusebius in opere super Matthæum sic loquitur: Aiusit Nathanaem quoque prophetavisse, prout apparet ex iis que in Regum libris servatur. Ego vere, inquit quidam, causam quoque didici que Lucam a regia linea avertit; quia scilicet reges, ducto a Salomone initio, ex regibus promissionis, idololatricæ criminis iniquitati succunt. Idcirco Lucas a genealogia per hos derivanda abstinuit.

51 Rom. II, 13.

(52) Quæst. I, 8.

(54) Supra, col. 962.

(55) Relatua hæc Africanus supra.

(56) Quæst. II.

mini nil mirum est revelatam fuisse a sancto Spiritu hanc conceptionem, quam sua idem virtute perfecterat.

14. Eusebii. Incidi in quendam anonymi auctoris interpretationem dicentis Elisabetam, ex nonnullorum sententia, appellatam fuisse ab angelo cognatam Virginis, non quia de eadem esset tribu, sed quia ex iisdem progenitoribus eodemque Judæorum genere communis utriusque origo fuerit. Nempe ut Apostolus loquitur: « Optabam ego anathema esse pro fratribus meis, qui sunt cognati mei secundum carnem ». Multi tamen probati interpretes alunt, vera prorsus cognatione sacerdotalem tribum cum regali fuisse connexam a Moaisicis usque temporibus. Namque illa Elisabeta Aaronis uxor, Naassonis soror erat Aminadabo geniti, qui ortum a Jacobi filio trahebat Juda, unde regale Judæorum genus propagatum est. Sed et proximo pariter tempore Elisabeta Zachariæ uxor e Judæ tribu oriebatur; filia quippe Jacobi qui Josephi pater est. Ab hujus igitur Naassonis stirpe Dominus secundum carnem ortus est. Ergo haud temere permissionem cum regia tribu divus propheta docuit; sed ut Christum Dominum ex utraque propagatum ostenderet, qui regis nimirum personam atque pontificis inter homines gesturus erat. Vel denique hæc cognatæ appellentur, quia de eodem progenitore Jacobo ortæ.

15. Eusebii. Merito quæstio orta est quamobrem Matthæus superne texerit Christi genealogiam, Lucas autem inferne atque ex adverso. Porro dicendum est, nihil fieri absurdum, si eadem vis sursum deorsumque pergatur. Nam et hic olim Scripturæ divinæ mos fuit: quippe ita Davidis in Ruthæ libro superne evoluitur genealogia, haud secus quam Christi apud Matthæum. Contra in libro Regum primo, Samuelis pater sursum versus ad genealogiæ fontem perducitur, sicuti fit apud Lucam.

16. Eusebii. De hoc Eusebius in opere super Matthæum sic loquitur: Aiusit Nathanaem quoque prophetavisse, prout apparet ex iis que in Regum libris servatur. Ego vere, inquit quidam, causam quoque didici que Lucam a regia linea avertit; quia scilicet reges, ducto a Salomone initio, ex regibus promissionis, idololatricæ criminis iniquitati succunt. Idcirco Lucas a genealogia per hos derivanda abstinuit.

17. Eusebii. Davidis presulescens patam edicens

(57) Quæst. III. — In diversis operibus eadem dixit Eusebius.

58 Quæst. VIII.

evangelista, mentionem facit mulieris quicum ille flagitium patraverat. Nimirum quia nisi is peccati veniam poenitentiae merito impetravisset, haud dignus fuisset qui progenitor Servatoris existeret.

Ἡ τῶ ἀμαρτήματι δημοσιεύων ὁ εὐαγγελιστῆς, ἐμνήσθη τῆς γυναίκος μεθ' ἧς τὴν ἀμαρτίαν ἐξέτελεσε· καὶ ὅτι εἰ μὴ διὰ μετανοίας συγγώμην τοῦ ἀμαρτήματος ἐδέξατο παρὰ Θεοῦ, οὐκ ἂν αὐτὸς ἤξιώθη προπάτωρ γεγενῆσθαι τοῦ Χριστοῦ.

Ex Possini catena in Matth. i. 1, p. 10.

18. Eusebii. Jechoniae crimini vertebatur, quod proscriptus fuisset atque captivus: quare et apud plerosque in contemptu erat: eaque res bifariam scidit Christi genealogos, ita ut alii a Salomone, alii a Nathano lineam generis deduxerint. Hanc ob causam evangelista Jechoniae meminit, atque venisse captivorum Redemptorem, qui hos per baptismum ad se reciperet.

(59) Quaest. XIII.

ἤ. (59) Εὐσεβίου. Τοῦ Ἰερονίου ἦν κατηγορήμα, τὸ ἐκκήρυκτον αὐτὸν γεγενῆσθαι καὶ αἰχμαλίωτον διὰ καὶ ἀτιμὸς ὑπῆρχε τοῖς πολλοῖς· καὶ τοῦτο ἦν τὸ διστῶν τοὺς γενεαλογοῦντας τὸν Χριστὸν, ὥστε τοὺς μὲν ἀπὸ Σολομῶντος, τοὺς δὲ ἀπὸ Νάθαν καταγεῖν τὰς γενεάς· κἀντεῦθεν ὁ εὐαγγελιστῆς μνείαν ἐποίησατο αὐτοῦ· καὶ φησι τὸν Λυτροτὴν τῶν αἰχμαλίωτων παραγεγενῆσθαι, καὶ διὰ τοῦ βαπτίσματος αὐτοὺς παραδεχόμενον.

MONITUM.

Eusebii libros quaestionum evangelicarum in Syriacam quoque linguam ex Graeca olim fuisse conversos, jam nos diximus teste Ebediesu. Ecce autem in Syriaco bibliothecae Vaticanae codice CIV, anno Christi 861 scripto, partes aliquot ejus operis superesse, excerptorum more, monuit in catalogo t. III, p. 22, Josephus Assemanus; quo nunc ego ex codice duo tantummodo fragmenta sumo, quae ad decimam sextam quaestionem Stephano scriptam pertinent, de magorum adoratione et de stella duce; quae interprete Maronitarum doctissimo Matthæo Sciahuano, libenter admodum ob cumulandum quoad fieri potest Eusebium hic altero. Et quidem secundi fragmenti particulam apud SS. Ambrosium quoque et Hieronymum, tacito auctoris nomine, Latine legi, postea dicemus.

EJUSDEM EUSEBII.

I. Quomodo intelligendum sit quod scripsit Lucas dicens, Christum Bethlehemi Judæ natum esse in spelunca et in præsepi positum; cum tamen Matthæus dicat, magos cum ad eum adorandum venerunt, eundem invenisse quadam in domo; in quam ingressi munera ei obtulerunt.

19. In primis sciendum est, res a C Matthæo narratas, diversas esse ab iis quæ tempore nascentis Christi evenerunt, de quibus tamen scripsit Lucas; etenim Matthæus illa omisit, quæ jam Lucas narraverat; vicissimque ab hoc omissa, ipse supplevit. Scripsit ergo Lucas cujusmodi conceptio Servatoris nostri fuerit, quando nuntius ad Mariam angelus missus est; et qua ratione D Josephus cum Maria prægnante, ut censui nomina darent, ascendit. Venit igitur ex oppido Galilææ Nazaretho Bethlehemum, Judæ urbem, Davidis patriam, quia et ipse domo et pro genie Davidis oriundus erat: ubi

B

وَمَا أَتَى

كَلَامًا وَأَمَّا إِبْرَاهِيمُ وَكَانَ إِسْرَائِيلُ إِذْ كَانَ فِي بَيْتِ أَبِيهِ يَسْعَى فَوَجَدَ إِبْرَاهِيمَ وَنَادَاهُ فَقَالَ ائْتِنِي بِابْنِكَ هَذَا فَقَالَ يَا أَبَتَى ائْتِنِي بِمَنْ قَالَ هَذَا فَإِذَا قَالَ أَنَا فَقَالَ لَا تَكْذِبْ عَلَيَّ فَإِنَّكَ كَفَرْتَ بِاللَّهِ فَإِذَا قَالَ لَا تَكْذِبْ عَلَيَّ فَإِنَّكَ كَفَرْتَ بِاللَّهِ فَإِذَا قَالَ لَا تَكْذِبْ عَلَيَّ فَإِنَّكَ كَفَرْتَ بِاللَّهِ

وَمَا أَتَى كَلَامًا وَأَمَّا إِبْرَاهِيمُ وَكَانَ إِسْرَائِيلُ إِذْ كَانَ فِي بَيْتِ أَبِيهِ يَسْعَى فَوَجَدَ إِبْرَاهِيمَ وَنَادَاهُ فَقَالَ ائْتِنِي بِابْنِكَ هَذَا فَقَالَ يَا أَبَتَى ائْتِنِي بِمَنْ قَالَ هَذَا فَإِذَا قَالَ أَنَا فَقَالَ لَا تَكْذِبْ عَلَيَّ فَإِنَّكَ كَفَرْتَ بِاللَّهِ فَإِذَا قَالَ لَا تَكْذِبْ عَلَيَّ فَإِنَّكَ كَفَرْتَ بِاللَّهِ فَإِذَا قَالَ لَا تَكْذِبْ عَلَيَّ فَإِنَّكَ كَفَرْتَ بِاللَّهِ

قَدْ رُفِعَ وَتَحْكَم . وَبَعِ حَسَهُ نُهْوَيْهِ مِنْ
 حَيْثُ مَلَاحَ وَنَهَوَاتُ بِعِ هُوَ مَدْبَسًا .
 حَسَهُ وَنَهَوَاتُ حَيْثُ حَصِه . وَبَسِ حَصِ
 بِعِ حَيْثُ . هُنْفَعْمُ زُعَا بِعِ امْعِنَا .
 هُنْعَلُ حَيْثُ حَيْثُ حَقَّقَتْ هَيْتَالًا . هُنْحِي
 حَيْثُ هُنْحِي وَحَسَهُ تَحْكَمُ نَهَيْتُ تَهْ .
 حَقَّلَا . بِعِ هُنْحِي نُهْوَيْهِ .
 وَحَيْثُ عَمَا بِحَيْثُ هُنْحِي . اِسْ وَحَبْر
 اِسْ حَيْثُ . بِ سَادَاهُ . حَصِه حَا
 اِسْ اِسْ حَيْثُ حَقَّقَتْ حَصْحِلًا وَنَهَيْتُ .
 وَحَيْثُ . حَصِه حَا . هُنْ . هُنْفَعْمُ
 هُنْ لَاهُ وَحَا . بِ هُوَ حَصْحِلًا هُنْ حَوِي
 حَيْثُ وَحَيْثُ : وَنُهْوَيْهِ وَنُهْوَيْهِ وَنُهْوَيْهِ .
 هُنْ حَصْحِلًا حَيْثُ . هُنْ حَصْحِلًا اِسْ
 هُنْ حَيْثُ حَيْثُ : حَيْثُ اِسْ هُنْ حَا
 اِسْ وَنَهَوَاتُ . هُنْ وَنَهَوَاتُ
 وَنَهَوَاتُ . لَّا اِسْ . بِعِ حَصْحِلًا لَانْحِلًا نَسِ .
 هُنْحِلًا وَنَهَوَاتُ اِسْ وَنَهَوَاتُ . هُنْ وَنَهَوَاتُ
 نَهَوَاتُ : لَّا هُنْ . اِسْ هُنْ وَنَهَوَاتُ
 اِسْ . هُنْ . هُنْ وَنَهَوَاتُ حَيْثُ هُنْ
 اِسْ هُنْ . اِسْ حَيْثُ . حَيْثُ وَنَهَوَاتُ
 هُنْ وَنَهَوَاتُ . هُنْ وَنَهَوَاتُ . هُنْ وَنَهَوَاتُ
 هُنْ وَنَهَوَاتُ . هُنْ وَنَهَوَاتُ . هُنْ وَنَهَوَاتُ
 هُنْ وَنَهَوَاتُ . هُنْ وَنَهَوَاتُ . هُنْ وَنَهَوَاتُ

A posterios conservata , materiam nobis
 dicendi suppeditant, nempe quod magi
 Servatori contemporanea, stella obser-
 vata, prout Balaam praedixerat, iter
 susceperunt, nati Regis visendi causa
 quem stella portendebat : profectique
 venerunt Hierosolyma, stella regionem
 locumque et ipsum puerum demon-
 strante : « Ecce stella quam viderant in
 Oriente antecedebat eos, usque dum
 veniens staret ubi erat puer. » Dum
 vero « staret » ait, cave existimes eam
 de caelo in terram descendisse, et su-
 pra domus tectum stetisse : nam qui ita
 credit, insanit. Sed quia et stella erat,
 et supra magos indicis instar iter fa-
 ciebat, ea alte quidem sed tamen a
 terra haud valde distans decurrebat.
 Neque item arbitraris, ipsam eadem
 qua magos via incessisse, aliud quippe
 iter sibi cognitum sectabatur, et inso-
 litum cursum tenebat, et diversis aliter
 partibus conspiciendam se dabat ; magis
 videlicet hujusmodi observationum
 peritis, quam sequerentur viam osten-
 dens. Pro diversis ergo stationibus
 cursum suum varium faciebat, de hac
 in aliam gradiens stationem, centra et
 loca caelestia pergendo mutans, donec
 domui proxima, super hanc pendula
 substitit, quin ultra procederet. Magi
 itaque cum eam quietam immobilem-
 que observassent, id quod antea non
 viderant, magnopere gavisi sunt.

Quod superius promissimus, nunc re ipsa præstamus, grandia nempe quæstionum Eusebii ad Marinum supplementa ex Nicetæ (qui nominatim Eusebium recitat) catena ms. in Lucam; quæ partes non ex epitome sed ex ipso integro opere detractæ fuerunt. Mox alias quoque earundem ad Marinum quæstionum reliquias, ex variis auctoribus codicibusve, qui Eusebium item nominatim citant, corradas subtexemus. Atque ita demum nos totum fere ad Marinum Eusebii librum recuperavisse speramus.

EUSEBII CÆSARIENSIS

EX INTEGRO LIBRO QUÆSTIONUM AD MARINUM PARTES

In Nicetæ Catena ms. ad Lucam.

I.

Cum a Judæis Servatoris discipuli sibi timerent, ait Joannes fuisse eos congregatos in una domo, januis clausis propter metum Judæorum. Quomodo ergo Petrus ac Joannes ad monumentum perrexerunt? Et quidem præsentē illic militari præsidio quod locum custodiebat, ut Matthæus testatur. Est autem custodia manipulus militaris.

Ad hæc dicimus, apostolos ad monumentum audacter ivisse, antea edoctos a Magdalene, nullum jam loci custodem ibi superesse, quod erat exploratum ex quo lapis de sepulcro fuerat ablati; aliter autem lapis inde ablati non fuerat, nisi cum de cœlo angelus locum grandi lumine illustravit, ipsumque revolvit lapidem, adeoque terrefacti sunt custodes, ut lapideos propemodum timor eos effecerit: quo factum est, ut ii in pedes se conjecerint, adeo ut nemo ibi supersuerit, locusque illis patuerit, qui ad visendam Servatoris resurrectionem venerunt. Atque hæc præcipua causa fuit cur angelus ibi apparuerit. Neque enim ob adjuvandam resurrectionem removit angelus lapidem, neque lapidis causa prædicto modo intervenit, sed ut custodes illinc abigeret, feminas autem ad visendum venientes excipiens, resurrectionem eis nuntiaret. Harum testis rerum Matthæus dicens, angeli timore commotos custodes, velut mortuos extitisse. Utique prævenerat angelum resurgens Servator, neque lapidis revolutionem expectaverat; verum hoc adhuc foribus adhærente, et pontificum sigillis obsignato, custodibusque locum circumambientibus, invisibilis de monumento prodiens suam ex mortuis divina virtute peregerat resurrectionem; sed quam id temporis hora acciderit, nemo evangelistarum significavit: ita ut quidam huic quoque rei tempestive illa verba accommodaverit, quæ de universi consummatione a Christo dicta fuerunt, nempe: « De die nemo quidquam scit, ne angeli quidem Dei »⁶⁵. Sic ergo primus ipse factus resur-

A.

(60) Τοῦ φόβου τῶν Ἰουδαίων ἐπικειμένου τοῦ μαθηταῖς τοῦ Σωτῆρος, λέγει γοῦν ὁ Ἰωάννης ὡς ἦσαν ὁμοῦ συνηγμένοι οἱ μαθηταὶ ἐν οἴκῳ ἐνί, τῶν θυρῶν κεκλεισμένων διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων. Πῶς ὁ Πέτρος καὶ ὁ Ἰωάννης ἀπήντων ἐπὶ τὸ μνήμα; Καὶ ταῦτα στρατιωτικῆς φρουρᾶς φυλαττοῦσης τὸν τόπον, ὡς ὁ Ματθαῖος ἐμαρτύρησεν· ἡ γὰρ κουστω-
δία στρατιωτικὴν ἐστὶ τάγμα.

Ἐροῦμεν δὲ πρὸς ταῦτα, θαρσαλέως τοὺς ἀποστό-
λους ἀπηντηκέναι ἐπὶ τὸ μνήμα, προμεμαθηκότας παρὰ τῆς Μαγδαληνῆς μηδένα τῶν φυλαττόντων τὸν τόπον αὐτόθι παρεῖναι, ὅπως δῆλον ἦν ἀπὸ τοῦ τὸν λίθον ἦρθαι τοῦ μνημεῖου· ἦρτο δὲ οὐκ ἄλλως, ἢ τῶ τὸν ἐξ οὐρανοῦ ἀγγελον ἐξαστράψαι τὸν τόπον πολλῶ φωτὶ, καὶ αὐτὸν ἀποκυλίσαι τὸν λίθον, φοβῆσαι τε
B τοὺς φύλακας, ὡς μικροῦ δεῖν καὶ ἀπολιθωθῆναι αὐ-
τοὺς τῷ φόβῳ· καὶ μετὰ ταῦτα ὡς εἰκὸς φυγῆ χρή-
σασθαι, ὡς μηδένα μὲν περιλειφθῆναι αὐτῶν, σχε-
λάζειν δὲ τὸν τόπον τοῖς ἐπὶ τὴν θῆαν ἀφικνουμένοις
C τῆς σωτηρίου ἀναστάσεως· αὕτη γὰρ ἦν μάλιστα ἡ αἰτία τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀγγέλου. Οὐ γὰρ δὴ τῆς ἀναστάσεως χάριν ἀπεκίνει τὸν λίθον, οὐδ' ἔνεκεν τοῦ λίθου τοιόδε ὤφθη, ἀλλ' ἵνα τοὺς μὲν ἀπελάσῃ, τὰς δὲ ἐρχομένας ἐπὶ τὴν θῆαν δεξιωσάμενος, τὴν ἀνάστα-
σιν αὐταῖς καταγγείλῃ. Τούτων οὖν μάρτυς ὁ Ματ-
θαῖος λέγων, Ἀπὸ τοῦ φόβου αὐτοῦ ἐσείσθησαν οἱ τηροῦντες, καὶ ἐγένοντο ὡσεὶ νεκροί. Φθάνει μὲν γὰρ καὶ τὸν ἀγγελον ἀναστάς ὁ Σωτῆρ, οὐδὲ ἀναμένει τὴν ἀποκίνησιν τοῦ λίθου, ἀλλὰ καὶ τούτου πρὸ τὴν θύραν κειμένου, καὶ τοῖς τὴν ἀρχιερέων σημαντήρσι (61)
κατεσφραγισμένου, τῶν τε φρουρῶν κυκλοῦντων τὸν τόπον, ἀφανῆς ἦν τοῦ μνημεῖου, τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνά-
στασιν πεποιτημένος θεϊκῆς δυνάμει, καθ' ἣν ὤραν οὐ-
δαὶς ἔγνω, καὶ καθ' ἣν οὐδαὶς ἐπεσημήνατο τῶν εὐαγ-
γελιστῶν καιρὸν· ὡστ' ἂν εἰπεῖν εὐκαίρως τινὰ καὶ ἐπ' αὐτοῦ τοῦτο δὴ τὸ περὶ τῆς καθόλου συντελείας πρὸς αὐτοῦ λελεγμένον ἐν τῷ, « Περὶ δὲ τῆς ἡμέρας οὐδαὶς οἶδεν, οὐδὲ οἱ ἀγγελοὶ τοῦ Θεοῦ. » Οὕτω γοῦν πρῶτος αὐτὸς ἀπαρχὴ τῆς ἀναστάσεως γεγονὼς ὁ

⁶⁵ Matth. xxiv, 36.

(60) Cod. A, f. 312.

(61) Al. cod., σημαντήροις.

σωτήρ, καθ' ἣν ὥραν οὐδὲς ἔγνω, ἐγγήγερο, λαθὼν ἅπαντας, καὶ ἐγγήγερο τοῦ λίθου μεμενηκὸς ἐπὶ σχήματος. Ἄγαθὸν δὲ ἄγγελος, ἀνθρώποις παρῆν ὁ ἄγγελος, οὐδὲν μὲν τῇ ἀναστάσει διὰ τῆς αὐτοῦ παρουσίας συμβαλλόμενος, τὰ μεγάλα δὲ τῇ τῶν ἀνθρώπων διακονούμενος σωτήρια· διὸ καὶ ἐξήστραπτε τὴν μορφήν, λευχείμονα δεικνύς ἑαυτὸν, καὶ πρῶτος τῆς σωτηρίου ἀναστάσεως ἀπαρχόμενος. Καὶ ὡσερ ἡλίου ἀνατολάς ἐρπετὰ μὲν ἰοδόλα καὶ θηρίων ὄσα νυκτὸς καὶ σκότους εἰσι φίλα φεύγει, ἄνδρες δὲ ταῦτα ὅλα φωτὸς συγγενεῖς μεταδιώκουσι, κατὰ τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον τοὺς μὲν τῆς ἀληθείας καὶ ζωῆς ἐχθροὺς, θανάτου δὲ οἰκείους καὶ φίλους, ταῖς τοῦ φωτὸς αὐτοῦ μαρμαρυγαῖς καταστράπτων, ἤλαυεν ὁ ἄγγελος· τοῖς δὲ ποθοῦσι τὴν σωτήριον ἀνάστασιν, ταύτην εὐηγγελίζετο, σχολῆν αὐτοῖς εὐτρεπῆ διὰ τῆς τῶν φρουρῶν ἀπελάσεως παρέχων· δύο γοῦν γνωρίσματα τοῖς οἰκείοις παρείχεν ὄρα, τὴν ἀποκίνησιν τοῦ λίθου, καὶ τῆς θύρας τοῦ μνήματος τὴν ἀνεσιν, τῶν τε φυλάκων τὴν δίωξιν· ἃ δὴ τεθεαμένη ἡ Μαγδαληνὴ τοῖς μαθηταῖς ἐπήγγειλεν· οἱ δὲ ταῦτα παρ' αὐτῆς μεμαθηκότες, θαρσαλέως ἀπήντων δρομαῖοι, μηδὲνδὲ αὐτοῖς ἐμποδῶν καθεστῶτες.

B.

(62) Καὶ πῶς σκοτίας οὐσης, κατὰ τὸν εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην, τὰ εἰσω τοῦ μνήματος ἐύρων οἱ δύο μαθηταί; Ὁ γὰρ αὐτὸς καὶ τὴν ὥραν ἐπεσημείωτο εἰπὼν· « Πρῶτ' ἔτι σκοτίας οὐσης, » καὶ τοὺς δύο μαθητὰς τὰ εἰσω ἐν τῷ μνήματι τεθεαμένους· « Εἰσηλθὼν γὰρ, φησί, καὶ ἐπίστευσαν. »

Ἀρχομένης μὲν κατ' ἀρχὰς τῆς ἡμέρας, ἐπὶ τὸ μνῆμα ἐμαρτύρησεν ἡ Γραφή ἔτι τότε σκοτίαν εἶναι· πλὴν ἀλλ' ἤδη πρῶτα ἦν· τοῦτο δὲ τὸ πρῶτ' ἔτι σκοτίας οὐσης αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἰδοῦσα Μαρία ἐπάνεισι πρὸς τοὺς μαθητὰς· εἶτ' ἄγγελος αὐτοῖς παραγίνεται. Ἐν δὴ οὖν τῷ μεταξὺ χρόνῳ μετὰ τὴν πρώτην ἀφίξιν ἀπιούσης αὐτῆς πρὸς τοὺς ἀποστόλους καὶ τὴν ὥραν προκόψαι εἰκὸς ἦν· κάκειναι πάλιν ἐπὶ τὸν τάφον ἀφικνουμένων, ἔτι μᾶλλον αὐξήσαι τὸν χρόνον, ὡς μηκέτι σκοτίαν εἶναι, ἀλλ' ἤδη καθαρὰν ἡμέραν, καθ' ἣν ἀπαντήσαντες οἱ εἰρημένοι, καὶ τοῦ μνημείου ἐκτὸς ἐστῶτες, διοραῖν τὰ εἰσω κείμενα ὀθόνια οἱοί τε ἦσαν· καὶ πολὺ μᾶλλον ἔνδον γενόμενοι, ὑπὸ λαμπρᾶς ἡμέρας ἤδη τοῦ τόπου κατηγασμένου. Δοκεῖ δὲ μοι τὰ ὀθόνια ἔνδον κείμενα ὁμοῦ μὲν καὶ δεῖγμα παρέχειν τοῦ μὴ ὑπὸ ἀνθρώπων ἦρθαι τὸ σῶμα, ὅπερ Μαρία ὑπέλαθεν· οὐ γὰρ ἂν τινες τὸ σῶμα ὑφαίρουμένοι κατελίμπανον τὰ ὀθόνια· οὐδὲ ὁ κλέπτων ποτὲ περιέμεινεν ἕως ὅτε ἀναλύσῃ τὰ ὀθόνια καὶ καταλάβῃται· ὁμοῦ δὲ καὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως τοῦ σώματος εἶναι παραστατικά. Ὁ γὰρ μετασχηματίζων τὰ σώματα τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν Θεὸς εἰς τὸ εἶναι σύμμορφα τῷ σώματι τῆς δόξης τοῦ Χριστοῦ, τὸ μὲν σῶμα ὡς ὄργανον τῆς ἐν αὐτῷ κατοικησάσης δυνάμεως ἡλλοίου, μεταβάλλων ἐπὶ τὸ θεϊότερον, τὰ δὲ

rectionis inchoatio Servator, hora quam nemo scivit resurrexit, cunctos latens, resurrexitque lapide statum suum retinente. Bonæ vero rei nuntius ustilit hominibus angelus, nihil equidem resurrectioni præsentia sua conferens, hominum tamen salutis plurimum serviens. Propterea relucente figura usus est, et albatum semet ostendit, primusque resurrectionis Servatoris fecit initium. Et sicuti venenati serpentes ac feræ, noctis et tenebrarum amantes, solis ortum fugiunt, homines contra ceu lucis studiosi libenter excipiunt; eodem modo veritatis vitæque hostes, mortis autem familiares et amicos, lucis splendoribus irradians angelus dispulit: resurrectionem vero Salvatoris expectantibus nuntiavit, liberum illis aditum post custodum depulsionem præbens. Gemina igitur amicis indicia spectanda obtulit, lapidis nempe revolutionem, monumenti porta jam patente, et custodum fugam. Quæ videns Magdalene discipulis nuntiavit: qui bis cognitis, audacter cursuque concito illuc. nemine impediante, properarunt.

II.

Quomodo, tenebris adhuc se intendentibus, ut ait evangelista Joannes, ea quæ intra monumentum erant discipuli duo viderunt? Namque idem horam quoque significavit dicens: « Mane, cum adhuc tenebræ essent. » Et mox, duos discipulos quæ intra monumentum erant vidisse. « Introiverunt enim, inquit, et crediderunt. »

Primo diei crepusculo, apud sepulcrum Scriptura dicit adhuc tenebras fuisse; sed tamen mane jam erat, quo subobscuro, sola rediit Maria ad discipulos. Deinde angelus ipsis supervenit. Jam hoc intermedio tempore, post primum ejus ad apostolos adventum, horam ferme transiisse, verisimile est: tum illis ad sepulcrum euntibus, majus adhuc elapsum tempus, ita ut jam tenebræ non essent, sed pura dies; quo tempore profecti illuc prædicti discipuli, extraque monumentum manentes, posita linteamina spectare potuerunt; multoque magis illuc ingressi, splendida jam die locum illuminante. Mihi vero videntur linteamina intus posita demonstrationem simul præbere, corpus ab hominibus non fuisse sublatum, secus ac Maria suspicabatur: neque enim qui corpus subtraherent, linteamina relinquerent; neque fur quispiam expectaret, donec indusia resolveret, atque ita in flagranti raptu deprehenderetur. Cæterokin illa suscitati ex morte corporis indicia erant. Nam qui reformabit corpora humilitatis nostræ Deus, ut sint conformia corpori gloriæ Christi, tunc etiam corpus quidem organum inhabitantis in ipso virtutis immutavit, ad diviniorem statum reformans⁶⁴; linteamina autem, ceu inutilia et corporis substantiæ

⁶⁴ Philipp. iii, 21.

(62) Cod. A, f. 312, b.

allena, missa fecit. Opportune insuper videtur mihi accidisse ut Petrus ac Joannes ad monumentum venirent clara jam die splendidaque luce; ne si forte in nocte ac tenebris accessissent, ejus rei suspicionem præberent, quam jam pontifices mentiebantur, nempe quod noctu venientes Dominum sustulissent. Itaque neque noctu accesserunt hi viri, vel tenebris adhuc se intendentibus, sed clara jam lucescente die. Quod si dicente Evangelio, discipulos una, quia Judæos timebant, fuisse congregatos, adverteretur aliquis dicens: Quomodo ergo qui se concluderant, ad monumentum veniebant die splendida? respondemus, illos sane qui media in urbe Judæorum habitabant, par fuisse ut una in domo conclusi omnes simul manerent: qui autem ad sepulcrum iverunt, quia extra urbem erant, multum aberat ut Judæos timerent, quoniam ad solitarium locum et hominibus vacuum devenerant. Fortasse etiam spreto cæterorum discipulorum timore Petrus ac Joannes, ausi sunt confiderenter domo prodire, dum cæteri id minime facere audent, præter hos duos solos, quibus etiam alibi major honor præ cæteris apostolis attribuitur.

III.

Sed quomodo apud Joannem, augita Maria discipuli, deinde ad monumentum progressi crediderunt; apud Lucam autem dicitur, visa esse illis sicut deliramenta verba ista, neque mulieribus credidisse?

Illa apud Joannem Maria præcipuis apostolis Petro ac Joanni solis secreto veluti rem visam retulit. Hicque pariter clam reliquis discipulis soli cursum ad monumentum abierunt, videntesque crediderunt: nihilque mirum est duos hos præcipuos apostolos rei visæ credidisse; reliquos autem, quibus nuntiæ fuerant mulieres, nec oculis propriis viderant, haud his fidem adhibuisse. Ecce enim et ipsa una congregatis discipulis cum Servator apparuisset, ut Joannes narrat, hi quidem eo viso gavisi sunt; Thomas autem qui nec interfuit nec vidit, rem sibi persuaderi non est passus. Quod si hic apostolis non credidit, frustra jam reprehendemus cæteros, qui quia non viderant, mulieribus discrediderunt. Profecto autem Scriptura multam demonstrat disquisitionem ac sedulitatem discipulorum, qui haud facile alienis sermonibus consenserunt, sed primo judicia suspenderunt, quoad plenissime atque perspicue veritate cognita, postea dicere possent: « Quod fuit ab initio, quod audivimus, quod vidimus oculis nostris, quod perspeximus, et manus nostræ contrectaverunt de Verbo vitæ »⁶⁷. Sed enim alium quoque sensum capere hic locus potest. Dicet enim fortasse aliquis, mulieribus resurrectionem Servatoris nuntiantibus,

⁶⁷ I Joan. 1, 1.

(65) Ita cod.

ἄθῶνια ὡς περιττὰ καὶ ἀλλότρια τῆς τοῦ σωματος οὐσίας ἤφρει. Δοκοῦσι δὲ μοι κατὰ καιρὸν ὁ Πέτρος καὶ ὁ Ἰωάννης ἐπὶ τὸ μνημεῖον ἀπαντᾶν ἐν ἡδὴ καθαρᾷ ἡμέρᾳ καὶ φωτὶ λαμπρῷ, ὡς ἂν μὴ νυκτὸς καὶ σκοτίας ἐλθόντες τοῦτο ὑπονοηθεῖεν, ὃ δὴ καὶ καταψεύσαντο αὐτῶν οἱ ἀρχιερεῖς, ὅτι νυκτὸς ἐλθόντες ἐκλεψαν. Διόπερ οὐ νυκτὸς ἀπήντων οἱ ἄνδρες, ἀλλ' οὐδὲ σκοτίας ἐτι οὔσης, ἀλλ' ἡδὴ καταυαζούσης λαμπρᾷ ἡμέρας. Εἰ δὲ λέγοι τὸ Εὐαγγέλιον ὡς ἄρα ἦσαν ὁμοῦ συνηγμένοι οἱ μαθηταὶ διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων, εἶτα πρὸς τοῦτο ἀνθυποφέρου τις λέγων, Πῶς οὖν οἱ συγκεκλεισμένοι ἐφοίτων ἐπὶ τὸ μνημεῖον ἐν ἡμέρᾳ διαυγῆ; ἐροῦμεν ὅτι τοὺς μὲν ἐν τῇ πόλει μέσους οἰκοῦντας τῶν Ἰουδαίων, εἰκὸς ἦν ἀποκεκλεισθαι ὁμοῦ τοὺς πάντας ἐν οἴκῳ ἐνὶ συνηγμένους· οἱ δὲ ἐπὶ τὸ μνημα ἀφικνούμενοι τῆς πόλεως ἐκτὸς ὄντες (65), μακρὰν ἐτύγχανον καὶ τοῦ τῶν Ἰουδαίων φόβου, ὡς ἐπὶ ἐρημιζόντα τόπον καὶ ἀνδρῶν ἐσχαληκότα παριόντες. Τάχα δὲ καὶ κρείττους φόβου γενόμενοι τῶν μαθητῶν ὃ τε Πέτρος καὶ Ἰωάννης τολμηρότερον ἐθάβρουν προίεσθαι τοῦ οἴκου, τῶν ἄλλων μὴ τοῦτο πράττειν τολμώντων, ἢ μόνων δὴ τούτων, οἳ καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις πλείονος ἡξιωμένοι τιμῆς παρὰ τοὺς λοιποὺς ἀποστόλους μεμαρτύρηται.

Γ.

(64) Ἀλλὰ πῶς παρὰ μὲν τῷ Ἰωάννῃ τῆς Μαρίας ἀκούσαντες οἱ μαθηταὶ, κάπειτα ἐλθόντες εἰς τὸ μνημεῖον ἐπίστευσαν· παρὰ δὲ τῷ Λουκᾷ εἴρηται ὅτι ἐφάνησαν ἐνώπιον αὐτῶν ὡσεὶ λῆρος τὰ ῥήματα ταῦτα, καὶ ἠπίστουν αὐταῖς;

Ἡ μὲν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ Μαρία τοῖς ἐκκρίτοις τῶν ἀποστόλων Πέτρῳ καὶ Ἰωάννῃ μόνοις ὡς ἀπόβρητον ἐκφαίνουσα ἐξείπε τὸ θεαματόν· οἱ δὲ πάλιν λαθόντες τοὺς λοιποὺς μαθητὰς μόνοι ἀπήντων ἐπὶ τὸ μνημεῖον δρομαῖοι, καὶ ἰδόντες ἐπίστευσαν· καὶ οὐδὲν γε ἦν θαυμαστόν τοὺς μὲν ἐκκρίτους τῶν ἀποστόλων ἰδόντας πεπιστευκέναι, τοὺς δὲ λοιποὺς οἷς αἱ γυναῖκες ἀπήγγελλον, ἅτε μὴ ὄψαι παραλαθόντας, μὴ πιστεῦσαι αὐταῖς. Αὐτίκα γοῦν καὶ αὐτοῖς ὁμοῦ συνηγμένοι τοῖς μαθηταῖς ὄφθέντος τοῦ Σωτῆρος κατὰ τὸν Ἰωάννην, οἱ μὲν ἰδόντες ἐχάρησαν· Θωμᾶς δὲ, ἐπεὶ μὴ παρῆν μηδὲ εἶδεν, οὐκ ἐπέθειτο. Εἰ δὲ οὗτος ἠπίσται τοῖς ἀποστόλοις, σχολῆ γ' ἂν μέμψαιτό τις τοῖς λοιποῖς ὅτι μηδέπω θεαμαμένοι, ταῖς γυναῖξιν ἠπίστουν. Πολλὴν δὲ βάσανον καὶ ἀκρίθειαν τῶν μαθητῶν παρίσθησιν ἡ Γραφή, οὐκ εὐχερῶς τοῖς τούτων λόγοις συγκατιθεμένων, ἀλλ' ἐπεχόντων τὰ πρῶτα, εἰσὶτε πληρέστατα καὶ ἐναργῶς τάληθές ἐπιγνόντες εἰπεῖν δυναθεῖεν ὑστερον· « Ὁ ἦν ἀπ' ἀρχῆς, ὃ ἀκηκόαμεν, ὃ ἐώρακαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν, ὃ ἐθεασάμεθα, καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν περὶ τοῦ λόγου τῆς ζωῆς. » Ἐχοι δ' ἂν καὶ ἐτέραν διάνοιαν ὁ τόπος. Εἴποι γὰρ ἂν τις ὅτι ταῖς ἀπαγγελλούσαις γυναῖξιν τὴν ἀνάστασιν τοῦ Σωτῆρος, ὡς ἐξ ἀκοῆς τῶν ὀφθέντων αὐταῖς δύο ἀνδρῶν κατὰ τὸν Λουκᾶν οὐκ

(64) Cod. A, f. 312, b.

ἐπίστευσαν οἱ ἕνδεκα, ἐν οἷς ἦσαν καὶ ὁ Πέτρος καὶ ὁ Ἰωάννης, μηδὲ αὐτοὶ πεπιστευκότες. Τῇ δὲ Μαρίας κατὰ τὸν Ἰωάννην εἰπούση ὅτι, « Ἦραν τὸν Κύριόν μου ἐκ τοῦ μνήματος, » οὐ πρότερον ἐπίστευσαν οἱ δύο μαθηταὶ τοῦτο αὐτὸ, τὸ ἦρθαι τὸν Σωτῆρα, πρὶν ἔλθειν εἰς τὴν τόπον καὶ ἔργῳ τοῦτο παραλαβεῖν. Ὅτε γοῦν εἰσῆλθον οὗτοι εἰς τὸ μνήμα, καὶ τὰ ὀθόνια εἶδον μόνα, τὸ δὲ σῶμα οὐδαμοῦ, τότε ἐπίστευσαν· τίνι δὲ ἐπίστευσαν, ἀλλ' ἢ τῷ τῆς Μαρίας λόγῳ φήσαντι, « Ἦραν τὸν Κύριόν μου; » Διὸ ἐπιλέγει ἐξῆς· « Ὁβπω γὰρ ἤδεισαν τὴν Γραφήν, ὅτι δεῖ αὐτὸν ἐκ νεκρῶν ἀναστῆναι. »

Δ'.

(65) Τὸ δὲ πῶς δύο παρὰ τὸν Ἰωάννην μαθητῶν ἐλθόντων εἰς τὸ μνημεῖον, Πέτρου καὶ Ἰωάννου, ὁ Λουκᾶς ἕνα μόνον φησὶν ἀπητηχέναι, οὕτως ἂν λυθείη.

Πολὺς ἦν ὁ Πέτρος ἀεὶ τῇ προθυμίᾳ, ὡς μόνον παρὰ τοὺς ἀποστόλους εἰπεῖν τῷ Σωτῆρι· « Κἂν δέη με σὺν σοὶ ἀποθανεῖν, οὐ μὴ σε ἀπαρνήσομαι· » καὶ μόνον πάλιν ἐπιθῆναι τοῖς κύμασιν ἀξιώσαι· καὶ μόνον ἀποκρίνασθαι καὶ εἰπεῖν αὐτῷ· « Σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος· » διὸ καὶ μόνος τῶν μαθητῶν ἀκούει· « Μακάριος εἶ, Σίμων Βᾶρ Ἰωᾶ. » Διὸ καὶ πρῶτος τολμᾷ εἰσεῖναι εἰς τὸ μνημεῖον, σὺν τῷ ἑτέρῳ μαθητῇ ὃν ἐφίλει ὁ Ἰησοῦς ἐλθὼν, κατὰ τὸν Ἰωάννην· ἀλλὰ τότε μὲν παρὰ τῆς Μαγδαληνῆς ἦρθαι τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου ἀπὸ τοῦ μνημεῖου μεμαθηκώς, ἀπῆντα ἅμα τῷ ἑτέρῳ μαθητῇ· εἶτα ἀνεχώρησε σὺν αὐτῷ, τὰ ὀθόνια εἰσω τοῦ μνήματος τεθεαμένους καὶ πιστεύσας. Κατὰ δὲ Λουκᾶν, τῶν ἄλλων ἀπιστούντων μαθητῶν, μόνος αὐτὸς πάλιν πιστεύει ταῖς λεγούσαις ταῖς γυναῖξιν ἑωραχέναι τοὺς ἀφθέντας ἀγγέλους· οὐ γὰρ ἀπιστήσας δὲ ταῖς τῶν γυναικῶν μαρτυρίαις, παλινδρομαίως ἐπὶ τὸ μνημεῖον μόνος παραγίνεται· καὶ αὔθις παρακύψας βλέπει τὰ ὀθόνια μόνα ὡς καὶ τὸ πρότερον· εἶτα ἀπῆει, πρὸς ἑαυτὸν θαυμάζων τὸ γεγονός· καὶ νῦν μὲν ἀπῆει θαυμάζων τὸ γεγονός, ἐπεὶ δὲ πολὺς ἦν τῇ προθυμίᾳ καὶ πλείονα σπουδῆν παρὰ πάντας ἐπεδείκνυτο, σπεύδων καὶ περιτρέχων, καὶ πάντῃ τὸν Σωτῆρα περιβαρῶν ἀνεωγῶσι τοῖς τῆς ψυχῆς ὀμμασι, πανταχοῦ δὲ ζητῶν καὶ περιεπιτόμενος, οὐκ ἠτύχησε τῆς ἐλπίδος, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἀξιούται τῆς αὐτοῦ θεοφανείας· τούτου μάρτυς ὁ αὐτὸς εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς ὡδὲ πη προῖων ἐξῆς καὶ λέγων ὅτι ἔντως ἠγέρθη ὁ Κύριος καὶ ὤφθη Σίμωνι. Συμμαρτυρεῖ δὲ αὐτῷ καὶ ὁ ἱερός Ἀπόστολος ὡδε Κορινθίοις γράφων, ὅτι « Ὁφθη Κεφᾶ, εἶτα τοῖς ἕνδεκα. » Κεφᾶς δὲ αὐτὸς ἦν Σίμων ὁ καὶ Πέτρος, ᾧ καὶ πρὸ τῶν ἕνδεκα μόνος μόνῳ ὤφθη ὁ Σωτῆρ, τῆς παρὰ πάντας ὑπερβαλλούσης αὐτοῦ χάριν σπουδῆς.

Ε'.

(65*) Ἐτι ζητήσκειν ἂν τις πῶς παρὰ μὲν τῷ Ματ

** Matth. xxvi, 35. ** Matth. xvi, 16. ** ibid. 17. ** I Cor. xv, 5.

[(65) Cod. A, f. 312, b.

tanquam ex auditu duorum ostensorum ipsis viro- rum, ut ait Lucas, non credidisse discipulos undecim, quos inter erant etiam Petrus ac Joannes, qui pariter discrediderunt. Verumtamen Mariæ, ut Joannes narrat, dicenti : « Dominum meum de sepulcro abstulerunt; » haud ante crediderunt duo discipuli rapinam Servatoris fuisse peractam, quam, ad locum profecti, rem oculis suis usurparunt. Cum hi ergo monumentum ingressi linteamina sola viderunt, tunc crediderunt. Cuiam rei porro crediderunt, nisi Mariæ verbis : « Tulcrunt Dominum meum? » Propterea mox addit Joannes : « Nondum enim sciebant Scripturam, quod oporteret eum a mortuis resurgere. »

IV.

Quomodo autem duo dicantur a Joanne discipuli ad monumentum venisse, Petrus atque Joannes, Lucas vero unum illuc progressum affirmet, quæstio ita dissolvitur.

Magno semper erat fervore Petrus; quippe qui solus apostolorum dixerit Servatori : « Etiamsi me oportuerit mori tecum, non te negabo **; » solus item voluerit supra fluctus ambulare; solus responderit, dixeritque Jesu : « Tu es Christus Filius Dei vivi **; » ideoque et solus discipulorum audiit : « Beatus es, Simon Bar Jona **. » Quamobrem primus quoque audet in monumentum introire, cum altero discipulo illuc profectus quem diligebat Jesus, ut ait Joannes. Sed tunc quidem postquam audierat ex Magdalene sublatum de monumento corpus Domini, iverat cum altero discipulo. Mox cum eodem recessit, visis intra monumentum linteamini- bus, reique veræ certior factus. At vero, secundum Lucam, aliis discipulis non credentibus, solus ipse credit mulierum affirmationi dicentium se angelos vidisse. Etenim mulierum testimonio non discredens, rursus ad monumentum solus venit : rursusque introspiciens, sola linteamina ut antea vidit. Deinde abiit, secum ipse rem demirans. Scilicet rem gestam tacitus admirabatur, quia fervida mente erat, plurimumque studium præ omnibus demonstrabat, satagens atque discurrens; et ubique Servatorem apertis intuens animæ oculis, quaqueversus indagans et circumspiciens, spe sua non excidit, sed et ipse divina manifestatione dignus fuit. Rei testis idem evangelista Lucas, qui in subsequentibus dicit, revera surrexisse Dominum, et apparuisse Simoni. Consonat huic sacri Apostoli testimonium ad Corinthios scribentis : « Visus est Cephæ, et deinde undecim **. » Cephas autem ipse Simon est ac Petrus; cui etiam ante alios undecim solus soli apparuit Servator, propter summam ejus præomnibus seculitatem.

V.

Insuper aliquis sciscitabitur quomodo apud Mat-

(65*) Cod A, f. 313.

thæum Maria Magdalene cum ejusdem nominis altera vidisse extra monumentum insidentem lapidi unum tantummodo angelum dicitur : secundum Joannem autem intra monumentum angelos duos sedentes aspexerit : at vero secundum Lucam duo viri mulieribus occurrerint : denique secundum Marcum juvenis ab ipsis conspectus fuerit?

Dictorum apud Joannem atque Matthæum hæc esto solutio. Arbitror enim præcessisse ea, quæ narrat Joannes, iis quæ Matthæus ; et Magdalenam in primo adventu angelos duos intra monumentum sedentes vidisse. Postea ad eundem locum rursus progressam cum alia Maria, insidentem lapidi angelum spectavisse ; vel etiam fortasse alius est apud Matthæum angelus, aliud tempus locusque quo angelus visus fuit : alii item angeli apud eum mulieribus oblati : pariterque duo apud Joannem angeli intra monumentum sedentes, diversi credendi sunt ab illo qui extra monumentum lapidi insidebat, ut narrat Matthæus. Nam si, cum Matthæus dicat sero Sabbatorum, unumque ante ostium monumenti sedentem in lapide, Joannes eodem retento tempore ac loco, dixisset, sero Sabbatorum, ante ostium monumenti duos lapidi insidentes conspectos, vere oporteret dissonantiam causari. Item si Matthæus æque ac Joannes matutinam horam affirmans, intra monumentum ipse quoque non duos angelos sed unum visum affirmaret, contraria videretur merito scribere. Verumenimvero si distinxerunt evangelistæ tempora, et modos, et personas spectantium, necnon angelorum sermones, nemo rationabiliter dissonantiam Scripturæ accusabit, cum singulæ narrationes suo quæque modo veræ sint, et diversarum rerum faciant expositionem. Sed apud istos evangelistas (Matth. et Joan.) angeli, et Servatoris post resurrectionem apparitiones, apud hos inquam solos, velut apud potiores, et ipsius Servatoris spectatores et auditores relatæ, hunc ordinem teneant. Duo vero apud Lucam viri in veste fulgente visi, solemnitatis symbola sint : itemque juvenis apud Marcum stola candida et ipse coopertus, in dextra non autem sinistra parte conspectus, læta et dextra mulieribus nuntians ; et hi, inquam, diversi habeantur tum a se invicem, tum a primis. Quamobrem ne angelos quidem hos nominaverunt, neque Servatoris visiones memorarunt, sed potioribus se Matthæo ac Joanni potiora scribere et historiæ commendare permiserunt : ipsi vero secunda nararunt, et quæ post priora narrata evenerant : omissis autem quæ testes visuales jam dixerant, ipsi ab his silentio præterita supplerunt ; quæ quidem secunda erant, multoque priore historia inferiora : sic nimirum sancto Spiritu congruas singulis suggerente narrationes.

δεύτερα ἦν καὶ μακρῶ λειπόμενα τῆς τῶν προτέρων τὰς προεπούσας ἐκάστην καὶ καταλλήλους διηγήσεις.

VI.

Quæ igitur apud Lucam valde mane ad inonu-

Α θαίῳ ἢ Μαγδαληνῇ Μαρία μετὰ τῆς ὁμωνύμου ἐωρακεῖναι ἐκτὸς τοῦ μνήματος ἐπικαθήμενον τῷ λίθῳ ἕνα μόνον ἄγγελον εἶρηται· κατὰ δὲ τὸν Ἰωάννην εἶσω τοῦ μνήματος ἄγγέλους δύο θεωρεῖ καθήμενους· κατὰ δὲ τὸν Λουκᾶν δύο ἄνδρες ἀπήντων ταῖς γυναίξιν· κατὰ δὲ τὸν Μάρκον νεανίσκος ἦν αὐτοῖς ὁρώμενος.

Τὰ μὲν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ καὶ Ματθαίῳ λύσεως ἂν τύχοι τοιαύτης· ἡγοῦμαι γὰρ προηγεῖσθαι μὲν τὴν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ ἱστορίαν, τῆς παρὰ τῷ Ματθαίῳ, καὶ τὴν Μαγδαληνὴν τὸ πρῶτον ἐλθοῦσαν τοὺς δύο ἄγγέλους εἶσω τοῦ μνήματος καθεζομένους ἰδεῖν· μετὰ δὲ ταῦτα δεύτερον ἐπιστάσαν τῷ αὐτῷ τόπῳ μετὰ τῆς ἄλλης Μαρίας τὸν ἐπικαθήμενον τῷ λίθῳ ἄγγελον ἐωρακεῖναι. Ἡ τάχα ἕτερος μὲν ὁ παρὰ Ματ-

Β θαιῳ ἄγγελος, ἕτερος δὲ καὶ ὁ χρόνος καὶ ὁ τόπος τῆς τοῦ ἀγγέλου θέας· ἕτεροι δὲ καὶ οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ οἱ πρὸς τὰς γυναῖκας· ὡσαύτως δὲ καὶ οἱ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ δύο ἄγγελοι οἱ εἶσω τοῦ μνήματος ὀφθέντες ἕτεροι εἰσι παρὰ τὸν ἔξω πρὸ μνήματος ἐπὶ τῷ λίθῳ καθεζόμενον παρὰ τῷ Ματθαίῳ. Εἰ μὲν γὰρ τοῦ Ματθαίου ὄψε Σαββάτων εἰρηκότος, καὶ ἕνα πρὸ τῆς θύρας τοῦ μνημείου καθήμενον ἐπὶ τῷ λίθῳ ἱστορηκότος, φυλάξας ὁ Ἰωάννης τὸν αὐτὸν καιρὸν καὶ τὸν αὐτὸν τόπον εἰρήκει ὄψε Σαββάτων, πρὸ τῆς θύρας τοῦ μνήματος ἐπὶ τῷ λίθῳ δύο καθεζομένους ὁραθεῖν, ἦν ἀληθῶς διαφωνίαν αἰτιᾶσθαι. Καὶ ὁ Ματθαῖος ὡσαύτως εἰ ὁμοίως Ἰωάννην τὴν πρωϊνὴν ὥραν τηρήσας, εἶσω τοῦ μνήματος καὶ αὐτὸς οὐ δύο ἄγγέλους ἀλλ' ἕνα ἔφησε θεωρηθῆσθαι, τάναντία ἔδοξεν ἂν εἰ-

Κ κότως συγγράφειν. Εἰ δ' ἀφώρισαν οἱ εὐαγγελισταὶ καὶ τοὺς χρόνους καὶ τοὺς τρόπους, καὶ τὰ πρόσωπα τῶν θεωμένων, καὶ τοὺς τῶν ἀγγέλων λόγους, οὐκ ἂν τις εὐλόγως μέμψαιτο διαφωνίαν τῆς Γραφῆς, ἀληθεύουσας ἐκάστης κατὰ τὸν οἰκείας ἱστορίας λόγον, διαφόρων τε πραγμάτων ὑφήγησιν δηλούσης. Ἄλλ' οἱ μὲν παρὰ τοῖσδε τοῖς εὐαγγελισταῖς ἄγγελοι, καὶ τοῦ Σωτῆρος αἱ μετὰ τὴν ἀνάστασιν θεοφάνειαι, παρὰ μόνους τοῦτους ὡς ἂν παρὰ κρείττους καὶ αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος αὐτόπταις τε καὶ αὐτηκόις φερόμεναι, ταύτην σώζοιεν ἂν τὴν ἀκολουθίαν. Οἱ δὲ παρὰ τῷ Λουκᾷ δύο ἄνδρες ἐν ἐσθῆτι ἀστραπτούσῃ ὀφθέντες, διὰ τὰ τῆς ἑορτῆς σύμβολα· καὶ ὁ παρὰ τῷ Μάρκῳ νεανίσκος λευκὴν περιβεβλημένος καὶ αὐτὸς στολὴν, δεξιὸς τε ἀλλ' οὐκ ἄριστερός ἐωραμένος, τῷ τε φαῖδρᾷ καὶ δεξιᾷ ταῖς γυναίξιν εὐαγγελίζεσθαι, πάλιν ἕτεροι ἂν εἶεν καὶ αὐτοὶ, ἀλλήλων τε καὶ τῶν παρὰ τοῖς πρώτοις. Διὸ οὐδὲ ἄγγέλους αὐτοὺς οἶδε ὠνόμασαν, ἐπεὶ μηδὲ τῶν τοῦ Σωτῆρος ὀπτασιῶν ἐμνημόνευσαν τοὺς κρείττους ἢ καθ' ἑαυτοὺς Ματθαίῳ καὶ Ἰωάννῃ τὰ κρείττονα γράφειν καὶ ἱστορεῖν παρακχωρηκότας· αὐτοὶ δὲ τὰ δεύτερα διηγούμενοι, καὶ τῷ χρόνῳ τὰ μετὰ τὴν τῶν πρώτων μνήμην ὑστερον πεπραγμένα, παρήσαν μὲν τὰ παρὰ τοῖς αὐτόπταις εἰρημένα, ἀντανεπλήρουν δὲ τὰ παρ' ἐκείνοις σεσηγημένα· ἃ δὲ ἱστορίας· οὕτω τοῦ ἁγίου Πνεύματος διανείμαντος

Γ.

Αἱ γοῦν παρὰ τῷ Λουκᾷ ῥηθροῦ βαθέος ἐπὶ τὸ μνημα

ἐλθοῦσαι γυναῖκες καὶ φέρουσαι ἃ ἠτοίμασαν ἀρώματα, ἕτεροι ἂν εἴεν τῶν παρὰ τῷ Ματθαίῳ καὶ Ἰωάννῃ. Οὐ γὰρ ἂν ἔχοι λόγον τὰς τοσαῦτα προτεθεαμένας Μαρίας ὄντι πρῶτον ἀρώματα φέρειν, ὡς μήπω τὴν ἀνάστασιν προμεμαθηκυίας. Σαφῶς γὰρ δι' ὧν φησι δείκνυσι ὅτι καὶ οἱ ὀφθέντες, ἕτεροι παρὰ τοὺς ἐμπροσθεν δεδηλωμένους· καὶ ὁ τόπος ἔνθα ὤφθησαν ἕτερος· οὔτε γὰρ εἶσω τοῦ μνημείου ἦσαν, ὡς ὁ Ἰωάννης ἐδίδαξεν, οὔτε ἐπὶ τὸν λίθον καθεζόμενοι, ὡς ὁ παρὰ τῷ Ματθαίῳ ἄγγελος· ἀλλ' οὐδὲ ὅλως ὠνόμασεν ἀγγέλου ὁ Λουκᾶς, δύο δὲ ἄνδρας, πλὴν ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς ἐν ἐσθῆτι ἀστραπτύσει, διὰ τὰ τῆς ἑορτῆς σύμβολα· καὶ οἱ λόγοι δὲ αὐτῶν οἱ πρὸς τὰς γυναῖκας ἰδιάζουσι· καὶ αἱ γυναῖκες δὲ πλείους ἦσαν, ἀλλ' οὐχ ἡ παρὰ τῷ Ματθαίῳ δύο Μαρίας, ἀλλ' ἀπαξᾶπλῶς αἱ συνελθοῦσαι αὐτῷ ἐκ τῆς Γαλιλαίας· ὀλίγωροι δὲ καὶ αὗται, οὐδὲ τοσαύτην ἐνδείξιμηναι σπουδῆν ὅσην αἱ διὰ νυκτὸς καρτερήσασαι καὶ παραμείνασαι τῷ μνημείῳ. Μαρτυρεῖ γοῦν ὁ Ματθαῖος τῇ Μαγδαληνῇ καὶ τῇ ἄλλῃ Μαρίᾳ εὐτονίαν πολλὴν καὶ παραμονὴν, λέγων μετὰ τὸ πάθος αὐτοῦ ταῦτα· « Ἦν δὲ ἐκεῖ Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ καὶ ἄλλη Μαρία, καθήμεναι ἀπέναντι τοῦ τάφου· » ἀλλ' αὗται μὲν τῇ ἡμέρᾳ τῆς Παρασκευῆς παρεκάθητο ἀντικρὺ τοῦ μνημείου· διὸ καὶ θάπτον ὀρώσι πρῶτον μὲν τὸν τῶν ἀγαθῶν ἄγγελον, εἶτα καὶ αὐτὸν τὸν τῆς ζωῆς ἀρχηγόν. Ἦ δὲ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ, καὶ αὕτη τὸ μὲν πρῶτον τοὺς ἀγγέλους, μετὰ δὲ τούτους καὶ αὐτὸν τὸν Σωτῆρα θεωρεῖ· οὐ μὴν ἀρώματα ἔφερον αὗται, οὐδὲ περὶ ταύτην κατεγίνοντο τὴν σπουδῆν. Αἱ δὲ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας ἀκολουθήσασαι αὐτῷ γυναῖκες, πολλαὶ οὔσαι κατὰ τὸν Λουκᾶν, τῇ μὲν Παρασκευῇ ὑποστρέψασαι, ἠτοίμασαν τὰ ἀρώματα, ἅτε δὴ μηδὲν μηδέπω προμαθοῦσαι περὶ τῆς ἀναστάσεως. Διὸ ταύταις μὲν δύο ἄνδρες ἐν ἐσθῆτι ἀστραπτύσει φαίνονται καὶ τὴν ἀνάστασιν εὐαγγελίζονται. Οὐκέτι δὲ αὐταῖς ὁ Σωτῆρ ὤφθη, ὡσπερ οὖν τῇ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ καὶ ταῖς παρὰ τῷ Ματθαίῳ· ὥστε ἰδιάζουσαν ἠγεῖσθαι προσήκει τὴν ἱστορίαν. Κατὰ δὲ τὸν Μάρκον λίαν πρῶτ' τῇ μιᾷ τῶν Σαββάτων ἔρχονται ἐπὶ τὸ μνημεῖον ἀνατελειαντος τοῦ ἡλίου ἄλλαι πάλιν αὗται, καὶ ἐν ἑτέρῳ καιρῷ πάλιν, αἷ καὶ ἔλεγον πρὸς ἑαυτάς, « Τίς ἀποκυλίσει ἡμῖν τὸν λίθον; » καὶ ἔρχονται, καὶ εὐρίσκουσιν ἀποκεκλιςμένον, καὶ εἰσελθοῦσαι εἶδον νεανίσκον· ἔνθα πάλιν ἐπὶ τοῦ Λουκᾶ ἄνδρες ἀλλ' οὐκ ἄγγελοι, οὕτω ὡς καὶ νῦν οὐκ ἄγγελος ὠνόμασται, ἀλλὰ νεανίσκος· ὥστε καὶ ταύτην ἀφωρισμένην εἶναι τὴν διήγησιν, καὶ τὸν ὀφθέντα ἕτερον, καὶ τὰς ἀφικομένας ἄλλας, καὶ τὸν καιρὸν ὁμοίως τὸν μετὰ ἡλίου ἀνατολάς· ὅς εἰ μὲν καὶ παρὰ τῷ Λουκᾶ τερήτητος, εὐλόγως ἂν τις τοὺς παρ' αὐτῷ δύο ἄνδρας ἀπῆται, καὶ τοὺς αὐτοὺς λόγους. Εἰ δ' ὁ Λουκᾶς τὸν πρὸ ἡλίου ἀνατολῆς καιρὸν ὄρας, ἀλλ' οὐ τὸν νεανίσκον ἱστορεῖ.

Z.

(66) Τεττάρων δὲ ὄντων τῶν εὐαγγελιστῶν, ἰσάριθμοι τούτων καὶ αἱ πρὸς αὐτῶν ἀναγραφεῖσαι φαίνονται ὀπταδαί· οἷ τε καιροὶ τέσσαρες, καὶ οἱ καθ'

(66) Cod. A, f. 313.

mentum venerunt mulieres, parata ferentes aromata, diversæ ab iis erunt quæ apud Matthæum ac Joannem memorantur. Neque enim rationabile est, Marias quæ talia ante viderant, nunc, primum aromata deferre, quasi nondum resurrectionem novissent. Manifeste videlicet his quæ dicit denotat, quod et visi angeli diversi fuerint ab antea spectatis; et locus ubi sunt visi, item diversus; neque enim intra monumentum erant, ut Joannes dequit; neque lapidi insidentes, ut ille apud Matthæum angelus: neque angelos diserte appellavit eos Lucas, sed duos viros, quanquam ipsos quoque in veste fulgente, ob solemnitatis indicium: item horum sermones ad mulieres sunt peculiare: et mulieres plures numero sunt, quam duæ apud Matthæum Mariæ, sed illæ omnino quæ Jesum comitatæ fuerant ex Galilæa. Et hæ quidem segniores, neque par studium præ se ferentes illis quæ noctu perseveraverant apud sepulcrum assiduæ. Contestatur vero Matthæus Magdalenæ et alteri Mariæ vigorem multum atque constantiam, dicens post Servatoris passionem sic: « Erat autem ibi Maria Magdalene, et altera Maria, sedentes contra sepulcrum. » Sed hæ quidem ipsa die Parasceves sedebant coram sepulcro: ideoque et celerius vident boni eventus nuntium, deinde ipsum vitæ auctorem. Illa vero apud Joannem, et ipsa quoque primo videt angelos, et postea Servatorem ipsum: neque hæ tamen aromata ferebant, neque ob eam rem curandam iverant. Sed illæ demum quæ ex Galilæa Jesum subsequerant fuerant, multæque apud Lucam feruntur, die Parasceves de loco reversæ, paraverunt aromata, quippe quæ nullum resurrectionis indicium cognoverant. Idcirco his duo viri in veste fulgente astant, nuntiantque resurrectionem. Nondum his tamen Servator apparuit, sicut illi apparuerat apud Joannem, et illis apud Matthæum; ita ut peculiarem hanc oporteat historiam existimare. Denique secundum Marcum valde mane una Sabbatorum veniunt ad monumentum orto jam sole. Aliæ pariter hæ sunt, alioque pariter tempore; quæ et dicebant ad invicem: « Quis revolvat nobis lapidem? » veniuntque, et revolutum comperiunt, et ingressæ juvenem vident; ita ut hæc etiam diversæ rei narratio sit, et alius qui visus est, et aliæ quæ venerunt, et similiter diei tempus post solis ortum: quæ temporis notatio si eadem apud Lucam fieret, recte lector a Marco requireret et viros duos, et eosdem sermones. Nunc cum Lucas diei horam ante solis ortum præoccuparit, merito et illos qui visi sunt duos viros dicit, non autem unum juvenem narrat. προδραβεν, εἰκότως καὶ τοὺς τότε ὀφθέντας δύο ἄν-

VII.

Jam quia quatuor evangelistæ sunt, pari numero comperimus apud ipsos scriptas visiones; tempora item quatuor; et illi item qui singulis temporibus

apparuerunt, singulares sunt: diversæ quoque videntes mulieres, et apparentium ipsis sermones variant. Primum fuit tempus quod scribit Matthæus, sero Sabbatorum dicens. Quartum et ultimum apud Marcum orto jam sole decurrens. Media sunt tempora apud Joannem atque Lucam. Propterea et visi angeli peculiare sunt. Nam sero Sabbatorum, angelus unus ex monumento, post quem et ipse Servator. Mane autem dum tenebræ adhuc essent, intra monumentum angeli duo; post quos denuo Servator. Valde mane vero alii secundum Lucam duo viri nominati, haud intra monumentum conspecti. Demum postremus omnium juvenis qui venientibus orto sole mulieribus se obtulit. Si ergo unum cuncti idemque tempus scripsissent, eundemque designassent locum, neque tamen easdem apparitiones exposuissent, merito fortasse aliquis censuram exerceret. Sed cum tempora distinxerint, et unicuique tempori locum proprium accommodaverint, sequitur ut diversas quoque apparitiones descriperint. Sicut contra, si unam cuncti apparitionem commemorassent, unumque dixissent angelum, aut duo concorditer angelos, vel item duos viros, aut juvenem unum; tum deinde tempora variassent, nec unum denotassent locum, ita quoque reprehensionem locus esset. Nunc sermo præcipuus et invariabilis manet, diversis temporibus locisque variantes visiones sistens, et harum spectatrices, item diversas, duas illas priores diversas a secunda, tertiasque similiter a quartis differentes. Nimirum post juvenis cum postremis mulieribus colloquium, quarum nomina non ponuntur, pergit dicere Marcus: « Quo audito fugerunt, et nemini quidquam dixerunt, timebant enim. » Hæ nempe fuerunt ejusmodi, pavidæ ac nimis formidolosæ, in tantum ut ne juveni quidem auscultarint dicenti eis: « Ite et dicite discipulis ejus et Petro: Ecce præcedit vos in Galilæam. » His enim auditis sermonibus, contrarium fecerunt. At illæ apud Lucam, de monumento reversæ, nuntiaverunt hæc omnia undecim. Similiter et apud Joannem mulier venit ad discipulos, rerum quas viderat nuntia. Solæ illæ apud Marcum postremæ supervenientes, vereque serotinæ, ita ut post ortum illuc pervenerint, neque Servatorem videre dignæ fuerunt, neque unum fulgentem angelum, neque duos intra monumentum, neque illos quos viros dicit Lucas: quemdam tantummodo juvenem aspexerunt candida stola coopertum, congruam exiguæ ipsarum menti visionem consecutæ: et hunc albatum festi causa spectantes, tamen admiratæ sunt; sic enim de his Marcus testatur; quanquam in prioribus nulla stuporis mentio est. Age vero, Magdalenam constanter in loco perseverantem, credibile est non priores tantum apparitiones vidisse angelorum qui sibi uni occurrerant, sed et illum apud Marcum reliquis mulieribus conspectum juvenem. Idem dicas licet etiam de historia apud Lucam, qui post multarum mulierum adventum, et post duo-

ἕκαστον καιρὸν ὀφθέντες, ἰδιάζοντες· ὁμοίως δὲ καὶ αἱ θεώμεναι, διάφοροι· καὶ οἱ τῶν ὀφθέντων αὐτοῖς λόγοι, διαλλάττοντες. Πρῶτος μὲν γὰρ ἦν καιρὸς ὁ παρὰ τῷ Ματθαίῳ ὀφθεῖν Σαββάτων λεγόμενος· τέταρτος δὲ καὶ τελευταῖος ὁ παρὰ τῷ Μάρκῳ ἡλίου ἀνατελλαντος ἱστορηθεῖς· μέσοι δὲ ὅτε παρὰ τῷ Ἰωάννῃ καὶ ὁ παρὰ τῷ Λουκᾷ· διὸ καὶ οἱ ὀφθέντες κατὰ καιρὸν ἰδιάζοντες. Ὅψῃ μὲν γὰρ Σαββάτων ἄγγελος εἰς ἕκ του μνήματος· μεθ' ὃν καὶ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ· πρῶτῳ δὲ ἔτι σκοτίας οὐσης, εἰσω τοῦ μνήματος ἄγγελοι δύο· μεθ' οὗς πάλιν ὁ αὐτὸς Σωτὴρ. Ὁρθροῦ δὲ βαθέος ἕτεροι κατὰ τὸν Λουκᾶν δύο ἄνδρες ὠνομασμένοι οὐκ εἰσω τοῦ μνήματος ὀφθέντες. Εἴθ' ὕστερον ἀπάντων ὁ νεανίσκος, ὁ ταῖς ἡλίου ἀνατελλαντος ἀφικομένης τεθεαμένος. Εἰ μὲν οὖν ἕνα καιρὸν εἰρηκότες οἱ πάντες καὶ τὸν αὐτὸν ἀναγράψαντες τόπον, οὐ τὰς αὐτὰς ἐπιφανείας ἐδήλουν, κἄν εὐλόγως ἂν τις ἐμέμψατο. Εἰ δ' ἀφώρισαν τοὺς χρόνους, ἔνευ μὲν τε καθ' ἕκαστον χρόνον, καὶ τόπον ἰδιάζοντα, ἀκολουθοῦς δὲ διαφόρους καὶ τὰς ὀπτασίας ἀνεγράψαν. Ὅς εἴπερ ἦσαν μίᾳ μὲν οἱ πάντες ἐπιφανείας μνημονεύσαντες, καὶ ἕνα φάντες ἄγγελον ὄφθαι ἢ δύο συμφώνως ἀγγέλους εἰρηκότες, ἢ αὖ πάλιν δύο ἄνδρας ἢ νεανίσκον ἕνα· εἴτα τοὺς καιροὺς διήλλαττον, ἢ μὴ τοὺς αὐτοὺς ἐδήλουν τόπους, ἦν ἂν καὶ οὕτω μέμψασθαι. Νῦν δ' ὁ λόγος ἀκριβῆς μένει καὶ ἀδιάβλητος ἐπὶ καιροῖς διαφόροις καὶ τόποις ἐναλλακτούσας τὰς ὀπτασίας εἰσάγων, καὶ τὰς τούτων θεωροῦς πάλιν διαφόρους, ἑτέρας μὲν τὰς δύο πρώτας, παρὰ τὴν δευτέραν· καὶ τὰς τρίτας δὲ ὡσαύτως ἑτέρας τῶν τετάρτων. Αὐτίκα δ' οὖν μετὰ τὴν τοῦ νεανίσκου πρὸς τὰς τελευταίας γυναῖκας ὁμιλίαν, ὣν τὰ ὀνόματα οὐκ ἐμφέρονται, ἐπιλέγει ὁ Μάρκος· « Καὶ ἀκούσασαι ἔφυγον, καὶ οὐδενὶ οὐδὲν εἶπον, ἐφοβοῦντο γάρ· » αὐταὶ μὲν οὖν τοιαῦτα καὶ ἔμφοβοι, καὶ λίαν δειλά, ὡς κατὰ περὶ στήναι τῶν νεανίσκῳ φάνει πρὸς αὐτάς· « Ὑπάγετε καὶ εἰπάτε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ καὶ τῷ Πέτρῳ, Ἴδοὺ προάγει ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν· » τούτων γὰρ ἀκούσασαι τῶν λόγων, τοῦναντίον διεπράξαντο· αἱ δὲ παρὰ τῷ Λουκᾷ ἀποστρέψασαι ἀπὸ τοῦ μνήματος ἀπήγγειλαν ταῦτα πάντα τοῖς ἑνδεκα. Ὅμοίως δὲ καὶ ἡ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ ἔρχεται πρὸς τοὺς μαθητὰς ἀπαγγέλλουσα ἃ εἶρακε. Μόνοι δὲ αἱ παρὰ τῷ Μάρκῳ πασῶν ὑσταταὶ ἔλθοῦσαι, καὶ ἀληθῶς ὀφισθεῖσαι, ὡς μετὰ ἀνατολὴν ἡλίου ἐπιστήναι, οὔτε τὸν Σωτῆρα θεάσασθαι καταξιοῦνται, οὔτε τὸν ἄγγελον τὸν ἐξαστράπτοντα, οὔτε τοὺς δύο τοὺς εἰσω τοῦ μνήματος, οὔτε τοὺς δύο τοὺς παρὰ τῷ Λουκᾷ ἄνδρας· ψιλὸν δὲ τίνα νεανίσκον εἶδον περιβεβλημένον στολὴν λευκὴν, ἀναλόγως τῇ τῆς διανοίας αὐτῶν σμικρότητι τὴν ὀπτασίαν ἰδοῦσαι· καὶ τοῦτον δὲ λευχείμονα τῆς ἑορτῆς χάριν θεασάμεναι, ὁμῶς ἐθαυμάσθησαν· τοῦτο γὰρ ἐμαρτύρησεν αὐταῖς ὁ Μάρκος· καίτοιγε ἐπὶ τῶν προτέρων μηδαμοῦ τοῦ θάμβους ὠνομασμένου. Τὴν Μαγδαληνὴν δὲ σχολάζουσαν καὶ προσκαρτεροῦσαν, εἰκὸς οὐ μόνον τὰς πρώτας ὕφεις τεθεᾶσθαι τῶν αὐτῇ μόνῃ ὀφθέντων, ἀλλὰ καὶ τὸν παρὰ τῷ Μάρκῳ ταῖς λοιπαῖς γυναῖξιν ἑωραμένον νεανίσκον. Ταῦτ' ὃν ἂν εἴποις

καὶ ἐπὶ τῆς κατὰ τὸν Λουκᾶν ἱστορίας, ὅς μετὰ τὴν ἄφιξιν τῶν πολλῶν γυναικῶν, καὶ μετὰ τὴν θέαν τῶν ὀφθέντων αὐταῖς δύο ἀνδρῶν διηγεῖται λέγων· « Καὶ ἀποστρέψασαι ἀπὸ τοῦ μνημείου ἀπήγγειλαν ταῦτα πάντα τοῖς ἕνδεκα· » οἷς ἐπιφέρει, « Ἦσαν δὲ ἡ Μαγδαληνὴ Μαρία, » καὶ τὰ ἐξῆς. Οὐκ ἀπεικὸς μὲν γὰρ ἦν, καὶ νῦν πάλιν τὴν Μαγδαληνὴν πάλαι προαφιγμένην καὶ παραμείναςαν εὐτόπως παρὰ τῷ μνήματι εὐρῆσθαι, ὅτε πολλὰ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας συνελθοῦσαι γυναῖκες ἀπήντων ἐπὶ τὸν τάφον φέρουσαι τὰ ἀρώματα, ὥστε καὶ αὐτὴν ἅμα ταῖς λοιπαῖς τοὺς δύο ἀνδρας τεθεῶσθαι, καὶ τῶν λόγων αὐτῶν ἀκηκοέναι· εἶτα σὺν ταῖς πολλαῖς ἐπανελθεῖν καὶ διηγεῖσθαι τοῖς ἕνδεκα. Δύναται δὲ καὶ ἄλλως ὁ λόγος, τὰ μὲν πρῶτα ταῖς ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας γυναῖξιν ἀπονεῖμαι, λέγω δὲ τὴν εἰς τὸ μνῆμα ἄφιξιν, καὶ τὴν τῶν ἀρωμάτων κομιδὴν, τὴν τε γενομένην αὐταῖς τῶν δύο ἀνδρῶν ἐπιφάνειαν, καὶ τοὺς τούτων πρὸς αὐτὰς λόγους· τὴν μὲν οὖν ἀπαγγελίαν τὴν πρὸς τοὺς ἕνδεκα μηκέτι παρ' αὐτῶν μόνον γεγενῆσθαι, ἀλλ' ὁμοῦ παρὰ πασῶν, ἐκάστης ἂν τεθέατο διηγημένης· ἐν αἷς πάλιν τὴν Μαγδαληνὴν εἶναι μετὰ τῶν λοιπῶν καὶ αὐτὴν τοῖς μαθηταῖς ἀπαγγέλλουσαν τὰ ἰδίως μόνῃ αὐτῇ ἑωραμένα.

H'.

(67) Ἐγὼ δὲ κάκεινο ζητῶ, πῶς παρὰ μὲν τῷ Μάρκῳ εἴρηται, ὡς ἄρα διαγενομένου τοῦ Σαββάτου ἤτοίμασαν ἀρώματα, παρὰ δὲ τῷ Λουκᾶ πρὸ τοῦ Σαββάτου τοῦτ' ἔπραξαν ἐν αὐτῇ τῇ Παρασκευῇ.

Καὶ τοῦτο δὲ τοῖς προτέροις συμπεπλεγμένον ζητήμασι, τῆς ὁμοίας ἐκείνοις τύχοι ἂν ἐρμηνεύσας· ἀποδεικνύοντων δὲ ἡμῶν μὴ εἶναι τὰς αὐτάς, ἀλλ' ἐτέρας μὲν τὰς πρὸ τοῦ Σαββάτου ἐν αὐτῇ τῇ Παρασκευῇ, καθ' ἣν πέπονθεν ὁ Σωτὴρ, περὶ τὴν κηδεῖαν ἀσχοληθείσας, ἐτέρας δὲ τὰς μετὰ τὸ Σάββατον· σαφῶς γὰρ ταύτας Λουκᾶς μεμαρτύρηκε κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν τοῦ πάθους ταῦτα πεποιηθέναι, οὐδαμῶς ὀνόματος γυναικῶν μνημονεύσας, ἀλλ' ἀπλῶς γυναῖκας εἰπόντων συνελθούσας αὐτῷ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας· ὁ δὲ Μάρκος ὀνομαστὶ τρεῖς μόνους ἀνέγραψε καθ' ἑαυτὰς πρόνοιαν πεποιημένας τῶν ἀρωμάτων, οὐ τῇ Παρασκευῇ, ἀλλὰ μετὰ διαγενέσθαι τὸ Σάββατον· ἐτέρας δὲ εἶναι ταύτας παρὰ τὰς παρὰ τῷ Λουκᾶ, καὶ τὰ ἐξῆς ἐπαγγόμενα δείκνυσιν. Αὗται μὲν οὖν γυναῖκες παρὰ τῷ Μάρκῳ τὸν νεανίσκον ὁρῶσι καθήμενον ἐν τοῖς δεξιοῖς, ὅς καὶ φησιν αὐταῖς· « Μὴ φοβεῖσθε· Ἰησοῦν ζητεῖτε τὸν Ναζαρηθόν· ἠγγέρθη, οὐκ ἔστιν ὧδε. » Ταῖς δὲ παρὰ τῷ Λουκᾶ δύο ἀνδρες ἐπέστησαν ἐν ἐσθῆτι ἀστραπτουσί, καὶ ἐτέρας προφέρονται φωνὰς λέγοντες· « Τί ζητεῖτε τὸν ζῶντα μετὰ τῶν νεκρῶν; » καὶ τὰ ἐξῆς· καὶ αἱ μὲν παρὰ τῷ Μάρκῳ ἀκούσασαι τοῖς μαθηταῖς ἐπαγγεῖλαι τὰ παρηγγελμένα· οὐδὲν οὐδὲν εἶπον· αἱ δὲ παρὰ τῷ Λουκᾶ πορευθεῖσαι ἀπήγγειλαν τοῖς ἕνδεκα· ὡς διὰ τούτων ἀπάντων συναγεσθαι, μὴ τὰς αὐτάς εἶναι· διὸ

(67) Cod. A, f. 313, b.

rum virorum ipsis oblatorum visionem, pergit dicere, quod regressæ de monumento, hæc omnia renuntiaverint discipulis undecim. Post quæ ait : « Erant autem Maria Magdalene, » et reliqua. Quippe haud est inverisimile, nunc iterum Magdalenam (quæ antea prima iverat, fortiterque illic perseveraverat) apud monumentum fuisse comperitam, cum illæ plures ex Galilæa convenientes mulieres ad sepulcrum venerunt aromata ferentes, ita ut ipsa quoque cum cæteris duos viros viderit, eorumque verba audiverit; et deinde cum illis regressa rem undecim enarraverit. Verumtamen et aliter proponi explanatio potest: nempe ut res priores mulieribus Galilæis tribuamus, adventum dico ad sepulcrum, et aromatum advectionem, et oblatam ipsis duorum virorum visionem, et horum ad ipsas sermones. At nuntium discipulis undecim delatum nequaquam ab his feminis solis fuisse, sed a cunctis simul, dum unaquæque ea quæ viderat referret; quas inter, credendum est Magdalenam fuisse, cum reliquis et ipsam discipulis nuntiantem ea quæ solitatem et singulariter viderat.

VIII.

Ego vero et illud quæro, quomodo apud Marcum dictum sit, quod cum Sabbatum transisset, aromata paraverint; apud Lucam vero ante Sabbatum id agent, ipsa Parasceves die.

Hæc quoque superioribus implicita quæstionibus, parem illis explanationem sortiatur. Etenim nos demonstravimus, haud easdem esse, sed alias, quæ ante Sabbatum ipsa Parasceves die; qua Dominus passus est, ad eam curam incubuerunt; alias vero, quæ post Sabbatum: perspicue enim has Lucas testatur ipsa die Passionis id egisse, nullius mulieris memorato nomine, sed simpliciter mulieribus memoratis, quæ cum Jesu venerant de Galilæa. Marcus autem tres solas nominatim scripsit, aromatum simul curam gerentes, haud die Parasceves, sed jam Sabbato præterlapso. Has porro diversas esse ab illis Lucæ, sequentia quoque demonstrant. Hæc nimirum apud Marcum mulieres juvenem vident in dextra parte sedentem, qui et illis ait: « Nolite timere; Jesum quæritis Nazarenum; surrexit, non est hic. » Illis autem apud Lucam duo viri astiterunt in veste fulgente, et alia verba dicunt: « Cur quæritis viventem inter mortuos? » et reliqua. Et illæ apud Marcum monitæ mandata nuntiare discipulis, nemini quidquam dixerunt. At illæ Lucæ protectæ nuntiaverunt discipulis undecim. Quare ex his omnibus colligitur, haud easdem fuisse mulieres, ideoque nec uno tempore ea quæ in scriptis sunt, esse peracta.

μηδὲ ὑφ' ἑνα καιρὸν πεποιηθεῖν τὰ ἀναγεγραμμένα.

IX.

Θ.

Hæc illis loquentibus stetit Jesus in medio eorum, dixitque eis : « Pax vobis. » Hinc ambiget aliquis, quomodo undecim discipulis simul congregatis, interveniens Dominus, secundum Lucam atque Joannem id concorditer affirmantes, nequaquam ab utroque paria facere et dicere scriptum fuerit.

Quod eandem visionem ambo evangelistæ scribant una eademque et hora et die oblatam, in primis comprobandum est. Quod tibi exploratum fiet, si diligenter Scripturam consideraveris. Nam cum Joannes antea dixisset : « Una vero Sabbatorum venit Maria Magdalena annuntians discipulis, se vidisse Dominum, et hæc sibi dixisse; » deinde subnectit dicens : « Cum sero esset die illa, congregatis discipulis, venit Jesus, stetitque in medio, et dixit eis : Pax vobis. » Quamobrem ex his manifeste constat, eadem Dominica resurrectionis die, vespertino tempore acta esse quæ Joannes scribit. Item apud Lucam idem dies et hora invenietur. Ait enim ipse : « Una autem Sabbati valde diluculo venerunt ad monumentum mulieres. » Deinde quod visis angelis reversæ nuntiaverint discipulis quæ viderant. Petrus autem festinanter ad monumentum occurrit, et linteamina videt. Atque hæc valde diluculo contigerunt, resurrectionis die. Dicit mox continenter Scriptura : « Et ecce duo ex ipsis ibant ipsa die in castellum. » Erant autem Cleopas cum socio : quibuscum Jesus Emmauntem ingressus, accipiens panem benedixit; quo illis porrecto, disparuit. » Deinde subdit : « Et surgentes eadem hora regressi sunt in Hierusalem, et invenerunt congregatos undecim. » Postea colloquentibus illis, stetit Jesus in medio eorum, et dixit eis : « Pax vobis, » et reliqua. Demonstratum est itaque etiam a Luca, eandem fuisse diem; eandemque item horam fuisse inde comprobatur, quod Cleopas cum socio una die et Emmaunte fuerit, et indidem Hierosolyma redierit, serotino prorsus tempore. Exin factam apparitionem.

Quoniam itaque eadem apud utrumque evangelistam fit apparitio, age videamus quomodo alia dicatur loqui Servator et agere apud Lucam, alia apud Joannem. Æque igitur apud ambos dictum est, medium stantem inter eos Jesum dixisse : « Pax vobis. » Singulatim vero apud Lucam additur existimasse eos spiritum se videre, et reliqua. Etiam si vero hæc apud Joannem non dicuntur, rursus tamen sequentia apud utrumque consonant. Apud Joannem quidem post verba « Pax vobis, » additur : « Et hoc dicto, ostendit eis manus ac latus suum. » Non tamen ponitur apud Joannem causa, quæ jam a Luca dicta fuerat. Erat autem hæc, quod ipsi existimarent se spiritum videre. Atqui dum manus latusque

(68) « Ταῦτα δὲ αὐτῶν λαλοῦντων αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς ἔσθη ἐν μέσῳ αὐτῶν, καὶ λέγει αὐτοῖς. Εἰρήνη ὑμῖν. » Ἐνταῦθ' αὖτις ἀπορήσειε πῶς τοῖς ἑνδεκά μαθηταῖς ὁμοῦ συνηγμένοις μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐπιστάς ὁ Κύριος κατὰ τὸν Λουκᾶν καὶ κατὰ Ἰωάννην συμφώνως ταῦτα ἀπομνημονεύσαντας, οὐκέτι παρ' ἀμφοτέροις ταῦτα πράττων οὐδὲ φάσκων ἀναγράφεται.

Ὅτι τὴν αὐτὴν ὄψασάν οἱ δύο συνέγραψαν εὐαγγελιστὰι κατὰ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ὥραν τε καὶ ἡμέραν γενομένην, παραστήσαι δεῖ πρότερον· τοῦτο δ' ἂν γένοιτο φανερὸν ἐπιτηρήσαντί σοι ἀκριβῶς τὴν Γραφήν. Ὁ μὲν γὰρ Ἰωάννης προειπὼν, « Τῇ δὲ μιᾷ τῶν Σαββάτων ἔρχεται Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ ἀπαγγέλλουσα τοῖς μαθηταῖς ὅτι ἑώρακε τὸν Κύριον καὶ ταῦτα εἶπεν αὐτῇ, » ἐξῆς ἐπισυνάπτει λέγων· « Οὕτως ὄψιας ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ συνηγμένων τῶν μαθητῶν, ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἔσθη εἰς τὸ μέσον καὶ εἶπεν, Εἰρήνη ὑμῖν. » Ὡστ' εἶναι σαφές ἐκ τούτων ὅτι κατ' αὐτὴν τὴν Κυριακὴν ἡμέραν τῆς ἀναστάσεως ὄψιας ἦν πεπραγμένα τὰ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ· καὶ κατὰ τὸν Λουκᾶν ἡ αὐτὴ ἡμέρα καὶ ὥρα εὐρεθῆσεται· λέγει γοῦν καὶ αὐτός· « Τῇ δὲ μιᾷ τῶν Σαββάτων ἄρθρου βαθέος, ἐπὶ τὸ μνημα ἦλθον αἱ γυναῖκες. » Εἰθ' ἐξῆς, ὅτι ἰδοῦσαι ἀγγέλους, ἐπανῆλθον καὶ ἀπήγγειλαν τοῖς μαθηταῖς ἃ θεῶσαντο. Πέτρος δὲ σπεύσας ἐπὶ τὸ μνημα ἀπαντᾷ, καὶ τὰ ὀδόνια θεωρεῖ· καὶ ταῦτα μὲν ἄρθρου βαθέος ἐγένετο, τῇ ἀναστασίμῳ ἡμέρᾳ. Λέγει δὲ ἐξῆς ἐπισυνάπτουσα ἡ Γραφή· « Καὶ ἰδοὺ δύο ἐξ αὐτῶν ἐν αὐτῇ ἡμέρᾳ ἦσαν πορευόμενοι εἰς κώμην. » Οὗτοι δὲ ἦσαν οἱ περὶ τὸν Κλεόπαν· οἷς συνεισελθὼν εἰς τὴν Ἐμμαοῦν, λαβὼν ἄρτον εὐλόγησε, καὶ ἐπιτιθεὺς αὐτοῖς, ἀφανῆς ἐγένετο. Εἶτ' ἐπιλέγει· « Καὶ ἀναστάντες ὑπέστρεψαν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ εἰς Ἱερουσαλήμ, καὶ εὔρον ἡθροισμένους τοὺς ἑνδεκά. » Εἶτα ὁμιλούντων αὐτῶν ἔσθη ὁ Ἰησοῦς ἐν μέσῳ, καὶ λέγει αὐτοῖς, « Εἰρήνη ὑμῖν, » καὶ τὰ ἐξῆς. Δέδεικται τοίνυν καὶ ἀπὸ τοῦ Λουκᾶ, ὡς ἡ αὐτὴ ἐτύγχανεν ἡμέρα, καὶ ἡ αὐτῇ δὲ ὥρα συνίσταται ἀπὸ τοῦ ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ τοῦ περὶ Κλεόπαν εἰς τὴν Ἐμμαοῦν γενέσθαι, κάκειθεν ἐπανελθυθέναι εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ, ἥδη που πάντως ἐπέρας καταλαβούσης· εἶτα τὴν ἐπιφάνειαν γεγονέναι.

Ἐπειδὴ τοίνυν ἡ αὐτὴ παρ' ἀμφοτέροις πέφνηεν ὄψασία, φέρε ἰδωμέν ὅπως ἕτερα μὲν παρὰ τῷ Λουκᾶ εἴρηται πράξας καὶ λαλήσας ὁ Σωτὴρ, ἕτερα δὲ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ. Ὁμοίως μὲν οὖν παρ' ἀμφοτέροις λέλεκται, ὡς ἄρα μέσος αὐτῶν στάς εἶπεν αὐτοῖς, « Εἰρήνη ὑμῖν. » Ἀφωρισμένως δὲ παρὰ τῷ Λουκᾶ πρόσκειται ὅτι ἐδόκουν πνεῦμα θεωρεῖν, καὶ τὰ ἐξῆς· Ἄλλ' εἰ καὶ μὴ τοσαῦτα εἴρηται παρὰ τῷ Ἰωάννῃ, ἀλλὰ τὰ ἐξῆς πάλιν παρ' ἀμφοτέροις συνάδει. Παρὰ μὲν γὰρ τῷ Ἰωάννῃ μετὰ τὸ, « Εἰρήνη ὑμῖν, » ἐπιλέγεται, « Καὶ τοῦτο εἰπὼν ἔδειξεν αὐτοῖς τὰς χεῖρας καὶ τὴν πλευρὰν αὐτοῦ. » Οὐ φέρεται δὲ ἡ αἰτία παρὰ τῷ Ἰωάννῃ, ὡς ἂν ἦδη λελεγμένη παρὰ τῷ Λουκᾶ· ἦν δὲ αὐτῇ τὸ νομίζειν αὐτοὺς πνεῦμα θεωρεῖν· ὅτι

γα μὴν εἰδειξεν αὐτοῖς τὰς χεῖρας καὶ τὴν πλευρὰν αὐτοῦ μαρτυρήσας ὁ Ἰωάννης, σύμφωνος ἂν εἴη τῷ καὶ τὴν αἰτίαν παραθεμένῳ. Τούτοις ἐξῆς, ὁ μὲν Λουκᾶς φησιν, « Ἐτα δὲ ἀπιστούντων αὐτῶν ἀπὸ τῆς χαρᾶς καὶ θαυμαζόντων, εἶπεν αὐτοῖς, Ἐχετε τι βρώσιμον ἐνθάδε; Οἱ δὲ ἀπέδωκαν αὐτῷ ἰχθύος ὀπτιοῦ μέρος. » Ταῦτα δὲ Ἰωάννης οὐ συνέγραψεν. Ἐνθα γενομένοις ἐπιστῆσαι προσήκει τὸν νοῦν, ὡς καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς, τὰς σεμνοτέρας καὶ θειοτέρας πράξεις τε καὶ διδασκαλίας τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διὰ τοῦ Ἰωάννου τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀπεμνημόνευσε, τὰ δὲ ἀνθρωπινώτερα διὰ τῶν λοιπῶν συνέγραψεν, ὃ δὴ καὶ νῦν πεποίηκεν. Ὡς γὰρ ἐνόμισαν οἱ μαθηταὶ ἰδόντες τὸν Σωτῆρα, μὴ αὐτὸν θεωρεῖν ἀλλὰ πνεῦμα, καὶ ὡς ἠπίστουν αὐτῷ, καὶ μετὰ τὸ δεῖξαι αὐτοῖς τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας ἀναγκαιῶς, εἶ ἀπιστούντων αὐτῶν, αἰτήσας τι βρώσιμον, ἔφαγεν ἐνώπιον αὐτῶν. Ταῦτα δὲ σωματικώτερα ὄντα, καὶ πολλὴν ἀπιστίαν τῶν ἀποστόλων κατηγοροῦντα, αὐτοῦ τε τοῦ Σωτῆρος συμπεριφορὰν, πείθοντος αὐτοὺς καὶ σαφῶς παρεστῶντος ὡς ἄρα αὐτὸς εἴη, τῷ Λουκᾶ ὡς ἂν ὑποδεεστέρα (69) γράφειν τὸ Πνεῦμα ὑπέβαλε· τὰ δὲ κρείττονα καὶ δυνάμειος ἐνθέου παραστατικὰ διὰ τοῦ Ἰωάννου παρίστη, γράφοντος καὶ αὐτοῦ ἐξῆς ταῦτα, « Ἐχάρησαν οὖν οἱ μαθηταὶ ἰδόντες τὸν Κύριον. » εἶπεν οὖν αὐτοῖς πάλιν, « Εἰρήνη ὑμῖν· καθὼς ἀπέσταλκέ με ὁ Πατήρ, καὶ γὰρ πέμπω ὑμᾶς· καὶ τοῦτο εἰπὼν ἀνεψύθησε, » καὶ τὰ ἐξῆς. Ἐχοῖ δ' ἂν ἀκολουθίαν ὁ παρ' ἀμφοτέροις λόγος, εἰ τὰ παρὰ τῷ Λουκᾶ πρῶτα πεπράχθαι λογισάμεθα, εἰθ' οὕτως μετ' ἐκείνου συνάφομεν τὰ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ. Ἐτι μὲν γὰρ ἀπιστούντων αὐτῶν καὶ τροφὴν ἤτει, καὶ μὴ ἀρκεσθεῖς τῇ βρώσει τοῦ ἰχθύος, καὶ λόγους αὐτοὺς στηρίζει, τῆς προτέρας αὐτοῦς ὑπομιμνήσκων διδασκαλίας κατὰ τὸν Λουκᾶν. Ὅτε δὲ λοιπὸν πεισθέντες ἐπληροφόρηθησαν αὐτὸν εἶναι ἀληθινόν, καὶ λοιπὸν χαρὰς ἤσαν μεστοί, τότε δευτέραν αὐτοῖς εἰρήνην ἐτέραν καὶ κρείττονα παρὰ τὴν πρώτην δίδωσι, καὶ παρακαλεῖται ἐτοιμοὺς εἶναι εἰς τὴν ἀποστολὴν, μονονοῦχι ὁμοίους αὐτῷ καὶ αὐτοὺς ἔσεσθαι διὰ τοῦ ὁμοίου ἔργου ἐπαγγελάμενος. Εἰθ' ἐξῆς καὶ ἀκολουθῶς ἐμπνεῖ αὐτοῖς τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὡς ἂν δεομένοις τούτου εἰς τὴν ἐξῆς ἐπιφερομένην ἐπαγγελίαν· αὕτη δὲ ἦν τὸ δύνασθαι ἀφιέναι ἁμαρτίας διὰ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος δυνάμεως. Καὶ οὕτως ἐξ ἀμφοτέρων τῶν εὐαγγελιστῶν εἰς κοινωνὸς ἀπαρτισθῆσεται λόγος, τῶν μὲν παρὰ τῷ Λουκᾶ λελεγμένων, σιωπηθέντων παρὰ τῷ Ἰωάννῃ· τῶν δὲ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου γραφῆ παραδοθέντων, σιγῇ ταμειυθέντων παρὰ τῷ Λουκᾶ· καὶ πρώτων μὲν τῶν παρὰ τῷ Λουκᾶ λελεγμένων, ἐξῆς δὲ ἐκείνοις συναπτομένων τῶν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ· οὕτω τε ἓνα νοῦν καὶ μίαν διάνοιαν σωζόντων τῶν παρ' ἀμφοτέροις. Ταῦτα μὲν ταύτη.

Γ.

(70) Πῶς δὲ παρὰ μὲν τῷ Ματθαίῳ ἄγγελος ὀφθεῖς ταῖς γυναῖξι παρήγγειλεν ἀπαγγεῖλαι τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ὅτι, Ἠγέρθη ἀπὸ τῶν νεκρῶν, καὶ προάγει ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν, ἐκεῖ αὐτὸν ὄψεσθε, ὁμοίως

(69) Minoris ordinis Lucas et Marcus, quatenus hi non fuerunt Domini Jesu spectatores et auditores.

PATROL GR. XXII.

A suum ostendisse Jesum testatur Joannes, consonat utique illi qui rei causam attulit. Post hæc, Lucas quidem ait, adhuc non credentibus illis præ gaudio et mirantibus, dixisse illis: « Habetis hic aliquid quod manducetur? » illos autem partem assi piscis ei obtulisse. Hæc Joannes omisit. Ad hunc locum progressi mentem debemus intendere, ut etiam alibi, augustiores ac diviniore actus Servatoris nostri atque doctrinas Spiritum sanctum per Joannem memorare solere; humaniores autem per reliquos evangelistas scripsisse; quod et hoc loco reapæ fecit. Quia enim discipuli, conspecto Servatore, putabant non ipsum sed spiritum se videre, et quia nondum ei credebant, etiamsi manus pedesque ostenderat, necessario propter eorum pervicacem incredulitatem, postulata escam coram illis manducavit. Hæc magis corporalia cum sint, gravemque apostolorum incredulitatem accusent, et ipsius Servatoris indulgentiam arguant, persuadentis eis ac demonstrantis se esse, Lucæ utpote secundi ordinis homini scribenda Spiritus commisit: sed nobiliora et divinam virtutem comprobantia, per Joannem exhibuit, qui et ipse mox scribit: « Gavisi sunt ergo discipuli, viso Domino. » Dixit ergo eis iterum: « Pax vobis. Sicut misit me Pater, et ego mitto vos. Et cum hæc dixisset, insufflavit, » et reliqua. Habebit autem nexum utriusque evangelistæ oratio, si quæ dicit Lucas, prius acta reputemus; mox narrata abs Joanne copulemus. Adhuc enim illis non credentibus, escam postulavit; neque piscis esu contentus, sermones suos confirmat, priorem eis quæ est apud Lucam doctrinam refricans. Postquam vero credentes, ipsum vere esse sibi persuaserant, jamque gaudii diffuserent, tunc secundo eis pacem, meliorem scilicet prima impertitus est, atque ut apostolatu parati essent mandavit, similes propemodum sui futuros ob operis similitudinem spondens. Mox consentaneæ Spiritum sanctum in eos inspiravit, utpote illius indigos ad mox dicendam denuntiationem. Hæc autem erat, posse illos peccata dimittere per sancti Spiritus virtutem. Atque ita ex ambobus evangelistis unus communis perficietur sermo; dum dicta apud Lucam, tacentur apud Joannem; vicissimque in Joannis scriptura traduntur, quæ silentio Lucas premit: primo loco, ut diximus, quæ sunt Lucæ collocatis; deinde quæ Joannes ait, subnexis; eamdem mentem sensumque, quæ sunt apud utrumque, servantibus. Atque hæc ita se habent.

X.

Quomodo apud Matthæum quidem angelus visus mulieribus mandavit nuntiare discipulis Jesum resurrexisse, illosque præcessurum in Galilæam, ibique fore conspicuum, similiter apud Marcum

(70) Cod. A, f. 316, b.

quoque a juvene, quem in dextra parte sedentem viderunt, hæc mulieribus dicta fuere. Apud Lucam vero in ipsa urbe Jerusalem congregatis discipulis undecim, et de resurrectionis negotio invicem referentibus, stetit Jesus in medio eorum, eosdemque allocutus est, assique piscis partem coram ipsis comedit. Apud Joannem denique in ipsa item Jerusalem, non semel, sed etiam iterum apparuit undecim, primo quidem ipsa resurrectionis die, sero; deinde post dies octo. Quomodo ergo secundum Lucam atque Joannem toties eo a discipulis in ipsa Jerusalem viso, secundum Marcum atque Matthæum mandatum iisdem per mulieres fuit, ut in Galilæam abirent, utpote illic eum visuris, non autem in urbe Jerusalem spectaturis?

Præterea, si undecim solos Servatoris discipulos Evangeliorum scriptura agnosceret, sic quoque diceret nulla re hunc sermonem deficere, si eatenus mulierum sermonibus non credentes discipulos suos confirmans, semel et iterum ipsis in urbe Jerusalem latentibus apparuit: at in Galilæa nequaquam occulte, neque semel aut iterum, neque ob metum a Judæis conclusos, multa cum fiducia apparitione sua deitatisque ostensione dignatus est, semet viventem ostendens post passionem, multis cum signis, per quadraginta dies conspicuus et loquens de regno Dei atque conversans; ut in Actibus apostolorum Lucas ait. Atque hæc prima esto solutio. Quoniam vero apostolorum selecti quidem et summates numerum duodecim explebant; alius autem præter hos ordo erat discipulorum septuaginta, de quibus dicit Lucas in Evangelio: « Post hæc elegit Dominus et alios septuaginta ⁹²⁻⁹³; » extra quem numerum erant alii complures Servatori adhærentes, quos innuit etiam sacer Apostolus, dicens: « Deinde visus est plus quam quingentis fratribus ⁹⁴, » qui et ipsi discipulorum nomine honestati fuerant, quibus fieri non poterat, ut simul omnibus congregatis semet in urbe Jerusalem ostenderet Dominus post resurrectionem: ideo recte evangelistæ duo Lucas et Joannes solis undecim apparuisse ipsum in urbe Jerusalem scribunt. Reliqui vero duo, non undecim proficisci in Galilæam, sed omnino cunctis fratribus aiunt fuisse mandatum ab ipso Servatore et ab angelo antea viso, indefinite, inquam, et absolute mandatum omnibus aiunt. Cæteroque melior veriorque est prior solutio. Multoties igitur ac multimodis apparuit discipulis Jesus post resurrectionem. Atque alii aiunt Christum promississe has visiones, alii vero et præstitisse. Quandoque etiam in rei alicujus narratione, si quid prior historicus prætermisit, id aliter supplet.

ὅτι τάσδε καὶ πεπραχέναι· ἔστι δὲ ὅτι καὶ περὶ τοῦ ἑλλειφθέντα ὁ δευτέρος.

⁹²⁻⁹³ Luc. x, 1. ⁹⁴ 1. Cor. xv, 6.

71 Cod. A, f. 317.

A δὲ καὶ παρὰ τῷ Μάρκῳ ὁ νεανίσκος, ὃν εἶδον καθήμενον ἐν τοῖς δεξιοῖς, ταῦτα εἶπε ταῖς γυναίξιν. Παρὰ δὲ τῷ Λουκᾷ ἐν αὐτῇ τῇ Ἱερουσαλήμ, ἠθροισμένων κατὰ τὸ αὐτὸ τῶν μαθητῶν τῶν ἑνδεκα, καὶ τὰ περὶ τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ ἀλλήλοις ὑφηγουμένων, ἔστη μέσος αὐτῶν, καὶ προσδιαλέγεται, καὶ ἰχθύος ὀπτοῦ μέρος ἐνώπιον αὐτῶν ἔφαγε. Καὶ κατὰ τὸν Ἰωάννην δὲ ἐν αὐτῇ τῇ Ἱερουσαλήμ πάλιν, οὐχ ἅπαξ, ἀλλὰ καὶ δεύτερον ὤφθη τοῖς ἑνδεκα, πρῶτον μὲν καὶ αὐτὴν τὴν ἡμέραν τῆς ἀναστάσεως, ὁρίας· εἶτα μεθ' ἡμέρας ὀκτώ. Πῶς οὖν κατὰ τὸν Λουκᾶν καὶ τὸν Ἰωάννην τοσαυτάκις ὀφθέντος αὐτοῦ τοῖς μαθηταῖς ἐν αὐτῇ τῇ Ἱερουσαλήμ, κατὰ τὸν Μάρκον καὶ τὸν Ματθαῖον κελεύονται οἱ αὐτοὶ διὰ τῶν γυναικῶν εἰς τὴν Γαλιλαίαν ἀπελθεῖν, ὡς ἐκεῖ αὐτὸν ὀφόμενοι, ἀλλ' οὐ μέλλοντες B αὐτὸν θεᾶσθαι ἐν τῇ Ἱερουσαλήμ;

(71) Ἔτι εἰ μὲν τοὺς ἑνδεκα μόνους μαθητὰς τοῦ Σωτῆρος ἢ τῶν Εὐαγγελίων ἠπίστατο γραφῇ, καὶ οὕτως εἶπεν ἂν τις μηδὲν τὸν λόγον λείπειν, εἰ τέως μὲν ἀπιστοῦντας ταῖς τῶν γυναικῶν ἐπαγγελίαις τοῦ αὐτοῦ μαθητὰς θεραπεύων, ἅπαξ καὶ δεύτερον αὐτοῖς λαθραίως κρυπταζομένοις ἐν Ἱερουσαλήμ ἐφάνη· ἐν γε μὴν τῇ Γαλιλαίᾳ οὐκ ἔ' ἐπικεκρυμμένως, οὐδὲ ἅπαξ οὐδὲ δεύτερον, ἀλλ' οὐδ' ἐγκεκλεισμένοις διὰ τὴν φόβον τῶν Ἰουδαίων, σὺν πολλῇ δὲ τῇ παρρησίᾳ τὴν θεοφάνειαν αὐτοῦ, καὶ τῆς θεότητος τὴν ἑνδείξιν ἐποιεῖτο, παριστῶν αὐτοῖς ἑαυτὸν ζῶντα μετὰ τὸ παθεῖν, ἐν πολλοῖς τεκμηρίοις, δι' ἡμερῶν τεσσαράκοντα ὀπτανόμενος τε καὶ λέγων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, καὶ συναυλιζόμενος, ὡς φησὶν ὁ Λουκᾶς ἐν ταῖς Πράξεσι· καὶ αὕτη μὲν πρώτη λύσις. Ἐπει δὲ τῶν μαθητῶν οἱ μὲν ἕκκριτοι καὶ πρῶτοι τῶν τῶν δώδεκα συνεπλήρου χορὸν, δεύτερον δὲ παρὰ τούτους ἐτύγχανε τάγμα τὸ τῶν ἑβδομήκοντα, περὶ ὧν φησὶ Λουκᾶς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ· « Μετὰ δὲ ταῦτα ἀνέδειξεν ὁ Κύριος καὶ ἑτέροισ ἐβδομήκοντα· » τούτων δὲ ἐκ τῶν, ὑπῆρχον καὶ ἕτεροι πλείους γνώριμοι τοῦ Σωτῆρος, οὗς καὶ ἔφησεν ὁ ἱερὸς Ἀπόστολος λέγων· « Ἐπειτα ὤφθη ἐπάνω πεντακοσίους ἀδελφοῖς, » καὶ αὐτοὶ δὲ οὗτοι τοῦ τῶν μαθητῶν ὀνόματος ἡξωμένοι ἦσαν, οἷς οὐχ οἶόν τε ἦν ὁμοῦ πᾶσι κατὰ ταυτὸ συνθροισμένοι ἐν τῇ Ἱερουσαλήμ ὀφθῆναι αὐτὸν μετὰ τὴν ἀνάστασιν, εἰκότως δύο μὲν τῶν εὐαγγελιστῶν, ὃ τε Λουκᾶς καὶ ὁ Ἰωάννης, μόνους τοῖς ἑνδεκα ὤφθη αὐτὸν ἀναγράφουσιν ἐν τῇ Ἱερουσαλήμ. Δύο δὲ τούτων οἱ λοιποὶ οὐ τοῖς ἑνδεκα μόνον σπεύδειν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, ἀλλ' ἀπλῶς τοῖς μαθηταῖς ἅπασιν καὶ ἀδελφοῖς ἔφασαν παρακελεύεσθαι αὐτὸν τε τὸν Σωτῆρα καὶ τὸν προφανέντα αὐτοῦ ἄγγελον, ἀορίστως καὶ ἀπόλυτως τοὺς πάντας δηλώσαντες. Ἀμείνων δὲ καὶ ἀληθεστέρα ἢ πρώτη λύσις· πλείους τοίνυν αἱ ὀπτασίαι καὶ διάφοροι γεγένηνται τοῖς μαθηταῖς μετὰ τὴν ἀνάστασιν. Καὶ οἱ μὲν τάσδε εἰρηκέναι αὐτὸν φασιν, οἱ κεφαλαίου λέγοντες, ἀνακληροὶ τὰ ὑπὸ τοῦ προτέρου

IA.

A

XI.

(72) Φαίη δ' ἄν-τις, πῶς ὁ μὲν Ματθαῖος πορευθέν-
 τας τοὺς ἔνδεκα εἰς τὸ ὄρος τῆς Γαλιλαίας ἐωρακέναι
 φησὶ τὸν Ἰησοῦν, ὁ δὲ Ἰωάννης μετὰ τὰς δύο ὄπτα-
 σιας τὰς ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ τὸ τρίτον ὄφθαι αὐτὸν
 οὐκ ἐν τῷ ὄρει τῆς Γαλιλαίας, ἀλλὰ παρὰ τὴν θάλασ-
 σαν τῆς Γαλιλαίας ἱστορεῖ;

Τρίτον μὲν ἀληθῶς τοῦτο σύμφημι καὶ αὐτὸς τὸν
 Σωτῆρα ὄφθαι τοῖς μαθηταῖς, τὸ μὲν πρῶτον κατ'
 αὐτὴν τὴν ἡμέραν τῆς ἀναστάσεως, καθ' ἣν Μαρία ἡ
 Μαγδαληνὴ πρῶτας αὐτὸν ἑώρακε· ταύτην δὲ τὴν
 πρώτην ὄπτασίαν καὶ Λουκᾶς ἱστορεῖ. Δεύτερον
 δὲ μεθ' ἡμέρας ὀκτώ, δηλαδὴ τῇ ἐτέρᾳ Κυριακῇ, καθ'
 ἣν αὐθις ἐπιφανείς ὁ Σωτὴρ τὸν Θωμᾶν τῆς ἀπιστίας
 θεραπεύει, δείξας αὐτῷ τὴν πλευρὰν καὶ τὰς χεῖρας.
 Ἐπει δὲ κεκελευσμένοι ἦσαν ἐπὶ τὴν Γαλιλαίαν ὁμοῦ
 ἀπαντᾶν, ἐπραττόν τε μετὰ τῶν λοιπῶν οἱ ἔνδεκα τὸ
 κελευσθὲν, καὶ ὁ καθείς αὐτῶν ἐπισυνήγετο, μήπω
 τῶν ἔνδεκα ἠθροισμένων, ἀλλ' ἔτι μελλόντων, τὸ τρί-
 τον παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας, οὐ τοῖς ἔνδε-
 κα φαίνεται, ἀλλὰ μόνοις ἑπτὰ τοῖς ὑπὸ Ἰωάννου
 δεδηλωμένοις· οὗτοι δὲ ἦσαν Πέτρος καὶ Θωμᾶς καὶ
 Ναθαναὴλ, δύο τε οἱ υἱοὶ Ζεβεδαίου, καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν
 μαθητῶν αὐτοῦ δύο· τοῦτο δὴ οὖν τρίτον τοῦτοις ἀλ-
 θῶς ὄφθη, οὕτω ἔνδεκα συνηγμένων. Διόπερ ἀκριβῶς
 οὐκ ἀποκλείων καὶ τοὺς λοιποὺς ὁ Ἰωάννης τῆς τοῦ
 Σωτῆρος ὄπτασις, ἐπεσημῆνατο, μετὰ τὴν πρώτην
 καὶ δευτέραν ὄπτασίαν, τὴν τρίτην μόνοις τοῖς κατ-
 ενωμασμένοις πεποιθῆσθαι αὐτὸν ἐπὶ τῆς θαλάσσης
 τῆς Γαλιλαίας. Οὐκ ἀπεικὸς δὲ μετὰ ταῦτα καὶ τέ-
 ταρτον καὶ πέμπτον, καὶ ἄλλοτε καὶ πολλάκις ὄφθαι
 αὐτόν· διὸ οὐδὲ περιγράφει ὁ Ἰωάννης πάσας τοῦ
 Σωτῆρος τὰς πράξεις· προῶν δὲ ἐξῆς φησὶ, Καὶ ἄλλα
 πολλὰ ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς· μετὰ γοῦν τὸ ὄφθαι αὐτόν
 τοῦτο τρίτον τοῖς εἰρημένοις ἑπτὰ, τετάρτην ὄπτα-
 σίαν οὐκ ἂν ἀμάρτοις τὴν παρὰ τῷ Ματθαίῳ φήσας
 εἶναι, ἣν ἐν τῷ ὄρει τοῖς ἔνδεκα πεποιθῆσθαι ἀνέγρα-
 ψε. Καὶ μετὰ τοῦτους οὐκ ἂν σφαιλεῖς ὁμοῦ κατὰ
 ταυτὸν συνηγμένοις ἅμα τοῖς ἔνδεκα καὶ τοῖς ἑβδο-
 μήκοντα αὐτόν ὄφθαι εἰπῶν. Ὁ δὲ Παῦλος καὶ ἔτι
 τούτων πλείοσιν ἐωρᾶσθαι τὸν Σωτῆρα μετὰ τὴν ἀνά-
 στασιν ἱστορεῖ, τοῦτο παρ' ἐτέρων μαθόν· « Ὀφθη
 γάρ, φησὶ, Κεφῆ, εἶτα τοῖς δώδεκα (73), ἔπειτα πεν-
 τεκοσίοις, ἔπειτα Ἰακώβῳ, ἔπειτα τοῖς ἀποστόλοις
 πάνσιν, ἔσχατον δὲ πάντων, φησὶ, κάμοι. » Ὁρῶς ὁσά-
 κισ καὶ ὅσοις ὄφθη μετὰ τὴν ἀνάστασιν; Ὡςτω καὶ
 τοῖς ἐν Ἱερουσαλὴμ χρυπτομένοις ὄφθη· καὶ πρὸ
 αὐτῶν τοῖς περὶ Κλεόπαν ἀπιστοῦσιν ἐπὶ Ἐμμαοῦν·
 καὶ πρὸ γε πάντων, ἀνδρῶν μὲν Σίμωνι, γυναικῶν δὲ
 τῇ Μαγδαληνῇ. Ἐνθεν ὁ Λουκᾶς ἐν ταῖς Πράξεσιν,
 ἐκεῖ καλλιᾶς ἑαυτὸν ἐδείκνυ τοῖς μαθηταῖς, ἐπιτηρεῖ
 λέγων, ὡς ἄρα δι' ἡμερῶν τεσσαράκοντα ὄπτακόμενος
 αὐτοῖς καὶ συναλιζόμενος, τὰ περὶ τῆς βασιλείας
 τοῦ Θεοῦ παραδίδου μαθήματα, πᾶρῆγει τε ἕρμην εἰς
 τὴν Ἱερουσαλὴμ, καὶ ἐκεί κηρύττειν Ἰουδαίαις πρῶτοις
 ὅν λόγον· μετὰ πρότερον ἀνερχομένῳ τῆς πόλεως,
 μετὰν ὕστερον διαταχόμεθα (74).

⁷² I Cor. xv, 5-8.
 (73) Cod. A. f. 517.
 (74) Ma cod.

Dicet etiam aliquis, quomodo Matthæus profe-
 ctos undecim in Galilææ montem dicat vidisse Je-
 sum, Joannes autem post duas intra Jerusalem
 apparitiones, tertio visum esse Jesum non in Gal-
 ilææ monte, sed apud mare Galilææ narret?

Tertio Servatorem apparuisse vere discipulis, egr
 quoque constebor; primo, ipsa resurrectionis die,
 cum mane illum Maria Magdalene vidit. Atque hanc
 primam visionem Lucas quoque narrat. Secundo,
 post dies octo, nimirum altera die Dominica, qua
 iterum apparens Servator incredulitatem Thomæ
 sanavit, ostenso ei latere ac manibus. Quia vero
 jussi fuerant in Galilæam simul proficisci, fecerant-
 que discipuli undecim mandatum cum reliquis;
 dum singuli colliguntur, nondum undecim congre-
 gatis, sed adhuc expectatis, tertio Jesus apud
 mare Galilææ, haud cunctis undecim, sed his se-
 ptem tantummodo apparuit quos Joannes comme-
 morat: hique erant Petrus ac Thomas, et Nathana-
 el, et filii duo Zebedæi, alique præterea discipuli
 duo. Tertio itaque his revera apparuit, nondum
 undecim congregatis. Quapropter haud omnino
 excludens reliquos a Servatoris visione Joannes,
 post primam alteramque visionem, tertiam adno-
 tavit prædictis tantummodo oblatam juxta mare
 Galilææ. Nihilque obstat quominus posthinc, quanto
 etiam et quinto, et sæpius semet spectandum dede-
 rit: ideoque Joannes nullo termino Servatoris actus
 circumscribit: imo pergens porro ait alia quoque
 multa Jesum fecisse. Post hanc ergo prædictis se-
 ptem discipulis tertiam apparitionem, haud a veri-
 tate abludes si quartam dicas illam quam undecim
 in monte præbitam Matthæus scriptum reliquit.
 Post hos vero, absque errore affirmabis a cunctis una
 congregatis, undecim videlicet et aliis septuaginta
 Jesum fuisse conspectum. Imo Paulus a multo plu-
 ribus visum Servatorem post resurrectionem nar-
 rat, quam rem ab aliis auditu acceperat. « Visus
 est, inquit, Cephæ, deinde duodecim, postea quin-
 gentis, tum Jacobo, exin apostolis cunctis, novis-
 sime autem omnium etiam mihi »⁷⁵. « Viden, quot
 hominibus et quoties post resurrectionem apparue-
 rit? Sic etiam latentibus intra Jerusalem apparuit;
 et ante hos Cleopæ socioque Emmauntem euntibus;
 et primo virorum quidem Simoni, seminarum autem
 Magdalenz. Hinc Lucas in Actibus, quoniam sæpe
 Jesus se discipulis manifestaverat, considerate di-
 cit: « Per dies quadraginta apparens eis atque
 conversans, regni Dei disciplinam tradebat; mo-
 nuitque ut Jerusalem pergerent, ibique prædicarent
 Judæis ante omnes doctrinam; neque urbe absce-
 derent, sed expectarent promissionem Patris, » de
 qua nos paulo post disseremus.

ἀλλὰ περιμένειν τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Πατρὸς, καὶ ἔτι

(74) Næmpe inferius n. 9, 10, ubi Christi ser-
 mones et dona ante ascensionem.

SUPPLEMENTA MINORA.

I. *Ex chronicis ineditis Georgii Hamartoli et Joannis Siculi (75).*

1. Eusebius in opere *ad Marinum* sic ait : « Duo constituta sunt in Christi Ecclesia vitarum genera ; unum quidem eximium, et communem hominum consuetudinem excedens, quod neque nuptiis neque liberis operam dat, neque opum retinet possessionem, totoque, ut ita dicam, cœlo a communi et vulgari sæcularium hominum more differt, atque unice Dei famulatus vacat, eximio cœlestium rerum amore impulsus. Reapse qui hoc vitæ genus sectantur, velut jam mortui, mortificatam vitam et tantum corpore præditam in terra circumferentes, spiritu autem jam in cœlum translato, cœlicolarum instar humanas res spectant, cum sint ipsi pro communi salute Deo consecrati, neque cruentis victimis vel kibamentis aut adipibus, sed rectis religionis veræ dogmatibus animique habitu et operibus verbisque rectis purificati : quibus rebus Deum sibi concilians, pro se et cæteris sacerdotio funguntur. Atque hoc perfectum primariumque est Christianæ vitæ genus. Alterum porro vitæ genus deterius est, atque humana fragilitate laborans, idque omnino cum superiore comparari nequit : siquidem et modestis indulget nuptiis liberorumque procreationi, et rei familiaris cum æquitate curam gerit, et militibus officia imperat, et agriculturam, mercaturam ac cætera publica negotia non sine pietate exercet. Hi cæteroque homines certa habent religiosi cultus et eruditionis tempora, et divinorum eloquiorum auditioni vacant : atque his secundus attributus est pietatis gradus, qui congruam huic vitæ utilitatem præbet. »

α'. Εὐσέβιος ἐν τοῖς πρὸς Μαρῖνον τοιαύτε φησὶ· « Καὶ γὰρ ἡ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία δύο βίους νομοθετεῖ καὶ τρόπους· τὸν μὲν ὑπερφυῆ καὶ τῆς κοινῆς ἀνθρωπίνης πολιτείας ἐπέκεινα, οὐ γάμους, οὐ παιδοποιίας, οὐ περιουσίας ὑπαρξίν παραδεχόμενον, ἀλλ' ὅλον δι' ὅλου τῆς κοινῆς καὶ συνήθους τῶν βιωτικῶν ἀνθρώπων ἀγωγῆς παρηλλαγμένον καὶ μόνῃ τῇ τοῦ Θεοῦ θεραπείᾳ προσωκειωμένον, καθ' ὑπερβολὴν ἔριτος οὐρανοῦ. Οἱ γὰρ τόνδε μετιόντες τὸν τρόπον τεθάναι δοκοῦντες, τὸν θητὸν βίον καὶ αὐτὸ μόνον τὸ σῶμα περιφέροντες ἐπὶ γῆς, φρονήματι δὲ τὴν ψυχὴν εἰς οὐρανοὺς μετενηγεμένοι, οἳ τινες οὐράνιοι, τὸν τῶν ἀνθρώπων ἐφορῶσι βίον, ὑπὲρ τοῦ παντὸς γένους ἀφιερωμένοι τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ· οὐ βουθυσίας καὶ αἵμασιν, οὐδὲ σπονδαῖς καὶ κνίσαις, ἀλλὰ δόγμασιν ὀρθοῖς ἀληθοῦς εὐσεβείας καὶ ψυχῆς διαθέσει κεκαθαρμένης, καὶ προσέτι τοῖς κατ' ἀρετὴν ἔργοις τε καὶ λόγοις· οἷς τὸ Θεῖον ἐξιλεούμενοι, τὴν ὑπὲρ αὐτῶν καὶ τῶν ὁμογενῶν ἀποτελοῦσιν ἱερουργίαν· καὶ ὁ μὲν ἐντελής καὶ πρῶτος τῆς κατὰ Χριστιανισμὸν πολιτείας τρόπος, τοιοῦδε καθέστηκεν. Ὁ δὲ δεύτερος καὶ ὑποβηθικός, ἀνθρωπινώτερος, καὶ τῷ πρώτῳ λίαν ἀσύγκριτος· ὃς καὶ γάμοις συγκατιέναι σῶφροσι καὶ παιδοποιαῖς, οἰκονομίας τε τῆς κατὰ τὸ δίκαιον ἐπιμελεῖσθαι, καὶ στρατευομένους, καὶ τὰ πρακτέα ὑποτιθεσθαι, ἀγρῶν τε καὶ ἐμπορίας, καὶ τῆς ἄλλης πολιτικωτέρας ἀγωγῆς, μετὰ τοῦ Θεοσεβοῦς φροντίζειν. Οἷς καὶ ἀσχέσεων καιροὶ, μαθητείας τε καὶ τῶν θείων λογίων ἀκροάσεως ἡμέραι ἀφωρίσθησαν, καὶ δεύτερος εὐσεβείας ἀπενεμήθη βαθμὴς, κατὰ τὸν τῷ τοιοῦδε βίῳ παρέχων τὴν ὑφέλειαν (76). »

II. *Ex Græco scholiaste ad Marcum apud Rich. Simonium in Historia critica interpretum Novi Testamenti cap. 6.*

2. Prophetium dictum hoc Malachiæ est, non Isaiæ. Mendum ergo librarii est, ut ait Eusebius Cæsariensis in libro *Ad Marinum* de apparente in Evangelicis dissonantia circa resurrectionem.

β'. Τοῦτο τὸ προφητικὸν ῥητὸν Μαλαχίου ἐστίν, οὐχ Ἠσαίου (77)· γραφέως τοίνυν ἐστὶ σφάλμα, ὡς φησιν Εὐσέβιος ὁ Καισαρείας ἐν τῷ *Πρὸς Μαρῖνον* περὶ τῆς δοκούσης ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις περὶ τῆς ἀναστάσεως διαφωνίας.

(75) Perpetuus admirator Eusebii Georgius certe fuit; nam et ejus *Chronicon* non semel citat, et quidem cum insigni laude auctoris, v. gr., cod. Vat. f. 19, 40 b, 424 b : « Ὁ πολυμαθὴς καὶ πολυῖστωρ Εὐσέβιος διακριβεστάτην τῶν χρόνων ἀναγραφὴν ποιησάμενος. Item : ὁ πολυμαθὴς, etc., ἐν τοῖς *Χρονικοῖς κινδύσι*. »

(76) Habent fragmentum hoc brevius Suidas voc. *Εὐσέβιος*, et Cedrenus ed. Paris. p. 201.

(77) Sermo est de prophetico loco apud Matth.

III, et Marc. 1, *Parate viam Domini, rectas facite semitas ejus*. Eusebium vero nostrum legisse se declarat Hieronymus in *Comm. ad Matth.* : *Cum testimonium de Malachia Isaiaque contextum sit, quærit Porphyrius quomodo velut ab uno Isaiæ exemplum putemus assumptum? Cui ecclesiastici viri plenissime responderunt. Nos autem nomen Isaiæ putamus additum scriptorum vitio. Eamdem quæstionem versat Hieronymus epist. 57, 9.*

III. *Ex Possini Catena in Marcum, p. 343, ubi de Cyrenæo crucem Domini bajulante.*

γ. Οὐ γὰρ ἦν ἄξιός τις ἐν τῇ πόλει Ἰουδαίων, ὡς ἄφρησιν Εὐσέβιος κεφαλαίῳ γ' (78) *Πρὸς Μαρίνον*, τὸ κατὰ τοῦ διαβόλου τρόπαιον, τὸν σταυρὸν βαστάσαι· ἔλλ' ὁ ἐξ ἀγροῦ, ὃς μὴδὲν ἐπιχεικωνώνηκε τῇ κατὰ Χριστοῦ μαιφονίᾳ (79).

IV. *Ex Corderii Catena in Joannem, pag. 436.*

δ. Εὐσέβιος ὁ Καισαρεύς, ὁ Παμφίλου προσαγορευόμενος, ἐν ταῖς πρὸς Μαρίνον ἐπὶ τοῦ (80) Σωτήριου (81) πάθους καὶ τῆς ἀναστάσεως *Ζητήσεσι* καὶ ἐπιλύσει, καὶ ταῦτα προῦθηκέν εἰς ἐξέτασιν, τὸ τὸν μὲν θεῖον εὐαγγελιστὴν Μάρκον εἰπεῖν ὥραν εἶναι τρίτην καθ' ἣν ἔσταυρώθη Χριστὸς ὁ Θεὸς καὶ Σωτὴρ ἡμῶν· τὸν δὲ θεολογικώτατον Ἰωάννην κατὰ τὴν ἕκτην ὥραν (82) γράφει προκαθεσθῆναι τὸν Πιλάτον ἐπὶ τοῦ βήματος ἐν τῷ λιθοστρώτῳ τῷ καλουμένῳ, καὶ ἀνακρίνειν τὸν Ἰησοῦν· καὶ φησι γραφικὸν εἶναι τοῦτο σφάλμα, παροραθὲν παρὰ τῶν ἐξ ἀρχῆς ἀπογραψαμένων τὰ Εὐαγγέλια· τοῦ μὲν γὰρ γάμμα στοιχείου τὴν τρίτην ὥραν σημαίνοντος, τοῦ δὲ ἐπισήμου τὴν ἕκτην, καὶ πολλὴν ἐμφέρειαν ἐχόντων πρὸς ἀλλήλους τούτων τῶν χαρακτήρων, κατὰ πλάνην τὸ γάμμα στοιχείου τὸ τῆς τρίτης ὥρας δηλωτικόν, κυρωθεῖσης τῆς ἀποτεταμμένης εἰς μῆκος εὐθείας, εἰς τὴν τοῦ ἐπισήμου μεταχωρῆσαι σημασίαν, τοῦ τῆς ἕκτης ὥρας δηλωτικῆς· τῶν γὰρ τριῶν εὐαγγελιστῶν, τοῦ τε Ματθαίου καὶ Μάρκου, καὶ τοῦ Λουκᾶ συμφῶνως λεγόντων, ὡς ἀπὸ ἕκτης ὥρας σκότος ἐγένετο ἐφ' ὅλην τὴν γῆν ἕως ὥρας ἐνάτης (83), πρόδηλον ὡς ὁ Κύριος καὶ Θεὸς Ἰησοῦς πρὸ τῆς ἕκτης ὥρας (84), πρὸ τοῦ γενέσθαι τὸ σκότος, ἔσταυρωτο, δηλαδὴ κατὰ τὴν τρίτην ὥραν, ὡς ὁ Μάρκος ἰστόρησε· καὶ τοῦ Ἰωάννου τὸν ὁμοιον τρόπον τὴν ὥραν τρίτην εἶναι ἐπισημασμένον, καὶ τῶν ἀπογραψαμένων τὸ γάμμα μεταθέντων εἰς τὸ ἐπίσημον.

V. *Ex Possini Catena in Marcum, p. 364.*

ε. Ἐφάνη πρῶτον Μαρίᾳ τῇ Μαγδαληνῇ· ταύτην Εὐσέβιος ἐν ταῖς *Πρὸς Μαρίνον* ἑτέραν λέγει Μαρίαν παρὰ τὴν θεασαμένην τὸν νεανίσκον· ἣ καὶ ἀμφότεραι ἐκ τῆς Μαγδαληνῆς ἦσαν.

(78) Notandus est vigilantur lectori hic numerus, quo docemur quodammodo (nisi est mendum κεφαλ. γ' pro Καισαρεύς) quanta pars operis Eusebii *ad Marinum* nobis desit ante illas postremas de resurrectione quaestiones. Certè Eusebium hoc libro *ad Marinum* complexum fuisse quaestiones non solum circa resurrectionem, verum etiam circa passionem, perspicue cognoscimus ex sequente Corderiana Catena loco. Nisi forte suspicari placet, Eusebii istud de Cyrenæo dictum obiter potius occurrise in postrema quavis quaestione. Neque sane intelligere licet eo numero Marci capitulum, quod quidem in vetere stichometria est cccviii, in nova divisione est xv. Certè ubi in nostra hac editione dicit Eusebium in libri exordio ἡρώτας δὲ πρῶτον, cavebit admodum eruditus lector ne intelligat primam fuisse libri *ad Marinum* quaestionem illam quæ sequitur *De sero Sabbatorum*. Breviator quippe, resecata, ut videtur, ingenti priore parte, ad postrema operis capita prop. ravit.

3. Neque enim Judæorum quisquam in urbe dignus erat, ut ait Eusebius capite 13 *ad Marinum*, qui trophæum de diabolo, crucem scilicet, ferret. Quare delectus ille est qui ex agro veniebat, neque ullo modo in Christi necem conspiraverat.

4. Eusebius Cæsariensis, qui Pamphili appellatur, in *Quæstionibus ad Marinum* de Servatoris passione ac resurrectione, hoc quoque expendit, quod divus scilicet evangelista Marcus ait, hora tertia Christum Deum ac Servatorem cruci fuisse suffixum; theologus autem summus Joannes hora sexta ait Pilatum sedisse pro tribunali in loco qui appellabatur lithostrotos ad dicendam adversus Jesum sententiam. Porro Eusebius contendit, amanuensis id esse erratum, quod ii qui principio Evangelia exscripserunt haud senserint. Nam cum littera gamma (Γ) tertiam significet horam; episemon (Ϛ) autem sextam; cumque hi characteres permutant habeant inter se similitudinem, mendose elementum gamma, quo demonstratur hora tertia (curvata, quæ porrigebatur in extensum, recta,) ad episemi figuram redactum fuit, quod sextam indicat horam. Sanè quum evangelistæ tres, Matthæus, Marcus atque Lucas concorditer affirmant, ab hora sexta tenebras factas esse in universa terra usque ad nonam, patet omnino, Dominum ac Deum Jesum ante horam sextam, priusquam scilicet fierent tenebræ, in crucem esse sublatum, nempe circa horam tertiam, ut Marcus narrat. Quare et Joannes æque tertiam horam prodidit; quanquam postea amanuenses gamma in episemon commutaverunt.

5. Apparuit primo Mariæ Magdalenzæ. Hanc Eusebius in opere *Ad Marinum* diversam esse ait Mariam ab illa quæ juvenem vidit. Vel etiam ambæ Magdalo oriundæ erant.

(79) Eusebii hunc locum exprimit Ambrosius in *Comm. ad Luc.* lib. x, 107: *Non Judæus est qui crucem portat, sed alienigena atque peregrinus.*

(80) Tam editio, quam codex Vat. habent ἐπὶ ταῖς τοῦ.

(81) Vocabulum Σωτήριος apud Eusebium nostrum non tam adjectivo sensu *salutaris*, quam substantivo obliquo *Servatoris*, plerumque esse intelligendum, plurimis in locis patet. Id facit etiam Ambrosius apud nos p. 304, qui ait *Domini Salutaris, pro Domini Salvatoris.*

(82) Quæstionem hanc de tertia et sexta hora legem etiam in codice quodam Vaticano, olim card. Sireti; unde aliquam emendationem accersivi; quanquam ne hic ipse quidem codex sine ullo mendo est. Eadem quæstio legitur in Parisiacis quoque codicibus, teste Harlesio in Fabricii *Bibliotheca*, t. VII, p. 402.

(85) Male cod., ἀναστάσεως pro ἐνάτης.

(84) Deest in cod. ὥρας.

VI. *Ex Joh. Xiphilino patriarcha, in homilia inedita quam habuit in dominica de mulieribus aromata serenibus, Cod. Vat. p. 160.*

6. Eusebius vero Cæsariensis ait, Mariam quidem Magdalenem, et Mariam Jacobi unguenta paravisse; neque tamen easdem esse quæ mane venerunt orto jam sole, sed anonymas alias: multæ enim ex Galilæa cum Salvatore ascenderant. Quamobrem hæ neque noctu illuc adfuerunt, sed mane; eademque mandato auditu ut discipulis Petroque rem nuntiarent, fugerunt nemini quidquam dicturæ, quia extimuerant. Proinde etiam quia post solis ortum advenerant, videre Salvatorem haud dignæ fuerunt. Neque demum fieri potuit, ut Magdalene post tot tantasque visiones, sole orto, adhuc dubitaret, nesciens quisnam lapidem foret revoluturus.

VII. *Ex Anastasio Sinaita, quæst. cLIII.*

7. *Eusebii ex opere ad Marinum.* Tres igitur omnino Marias passioni Christi cum feminis aliis præsentibus deprehendimus; primam Deiparam, secundam hujus sororem Mariam Cleopæ, tertiam Magdalenem. Quidam vero interpretes aiunt duas esse Magdalenas, unam quæ sero Sabbatorum apud Matthæum, alteram quæ apud Joannem mane ad monumentum venit; eandem hanc esse, de qua et Marcus loquitur, et de qua dæmonia septem ejecta fuerant. Namque aliam, inquit Eusebius, non hanc, Magdalenem præ oculis habens Marcus ait: « Cum autem surrexisset, mane una Sabbatorum apparuit primo Mariæ Magdalænæ, de qua septem dæmonia egerat. » Atque hæc videtur quæ audiit, Ne me tangas, non quæ apud Matthæum. Nam ut verissimum sit illam quoque Magdalo fuisse ortundam, haud tamen paria probra de ea narrat Scriptura. Quod si unam eandemque Magdalenem quis dicat, adhuc tamen veridica sunt sacra Evangelia, neque ullo modo inter se discrepant; siquidem eandem exhibent Mariam Magdalenem et non tangentem primo Jesum cum erat incredula, et deinde tangentem statim ac jussa est gaudere cum alia Maria. Quippe illum postremo ut Deum adoravit, non hominis instar habuit, velut initio cum flebat eratque incredula.

VIII. *Ex eodem Anastasio.*

8. *Eusebii ex opere ad Marinum.* Jam quod ambigitur, quomodo Matthæus visum narret discipulis Dominum in Galilææ monte, Joannes autem circa mare Tiberiadis, aio equidem, haud semel et iterum, sed multoties Jesum esse conspectum. Quare minime errabis si quartam visionem esse illam putaveris, quæ apud Matthæum sit. Hanc quippe haud circa mare Galilææ spectantibus eum, sed in monte discipulis undecim contigisse scribit Matthæus: « Undecim autem discipuli perrexerunt in montem, prout condixerat illis Jesus, quem ibi conspectum adoraverunt. » Post hæc sine errore

(85) Hanc quoque quæstiunculam cum codice Columnnensi, nunc Vaticano, utiliter contuli.

ζ'. Εὐσέβιος φησιν ὁ Καισαρείας, ὡς Μαρία μὲν ἡ Μαγδαληνὴ καὶ Μαρία ἡ Ἰακώβου ἠτοίμασαν ἀρώματα· οὐκ αὐταὶ δὲ εἰσιν αἱ πρῶτὲ ἐλθοῦσαι ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου, ἀλλ' ἄλλαι ἀνώνυμοι· πολλὰ γὰρ ἦσαν αἱ συναναβᾶσαι τῷ Σωτῆρι ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας· ὅθεν οὐδὲ νύκτα παραγίνονται, ἀλλὰ πρῶτ'· καὶ ἀκούσασαι ἀπαγγεῖλαι τοῖς μαθηταῖς καὶ τῷ Πέτρῳ, ἔφυγον, καὶ οὐδενὶ οὐδὲν εἶπον· ἐφοβοῦντο γάρ· ὡς γὰρ μετὰ ἀνατολὴν ἡλίου ἐπιστάσαι οὐδὲ τὸν Σωτῆρα θεάσασθαι καταξιοῦνται· οὐδὲ οἶόν τε ἦν τὴν Μαγδαληνὴν μετὰ τοσαύτας θεάς, ἡλίου ἀνατείλαντος, ἀπορεῖν καὶ ἀγορεῖν τίς ἀποκυλίσει τὸν λίθον

ζ'. *Eusebii ex tōn prōs Marīnon* (85). Τρεῖς γούν τὰς πέντε Μαρίας τῷ πάθει τοῦ Χριστοῦ μετὰ τῶν ἄλλων γυναικῶν εὐρίσκομεν· πρῶτην μὲν Θεοτόκον, δευτέραν δὲ τὴν ἀδελφὴν αὐτῆς Μαρίαν τὴν τοῦ Κλεωπᾶ, καὶ τρίτην τὴν Μαγδαληνὴν· τινὲς δὲ φασιν ἐξ αὐτῶν δύο εἶναι Μαγδαληνάς· μίαν μὲν, τὴν ὀφ' Ἐσθῆθων παρὰ τῷ Ματθαίῳ, ἑτέραν δὲ τὴν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ πρῶτας ἐπὶ τὸ μνημεῖον ἐλθοῦσαν, ταύτην δὲ εἶναι τὴν καὶ Μάρκῳ δηλουμένην, ἀφ' ἧς ἐκβεβλήκει ἑπτὰ δαιμόνια· ὡς γὰρ οὕσης καὶ ἑτέρας, φησὶν, οὐ τοιαύτης Μαγδαληνῆς, ἐτήρησεν ὁ Μάρκος τοῦτο εἰπὼν· « Ἀναστὰς δὲ πρῶτ' εἰ μὴ τῶν Ἐσθῆθων ἐφάνη Μαρία πρῶτον τῇ Μαγδαληνῇ, ἀφ' ἧς ἐκβεβλήκει ἑπτὰ δαιμόνια. » Καὶ ταύτην Ἰωὴς εἶναι τὴν ἀκούσασαν, Μὴ μου ἔπτου, ἀλλ' οὐ τὴν παρὰ τῷ Ματθαίῳ. Εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα κάκεινθ' ἀπὸ τῆς Μαγδαληνῆς ὠρμήατο, ἀλλ' οὐ τὰ ὁμοία καὶ αὐτῆς ἡ θεῖα κατηγορεῖ Γραφῇ· εἰ δὲ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν Μαγδαληνὴν (86) φήσειεν τις, καὶ οὕτως ἀληθεῖοι ἂν τὰ ἱερὰ Εὐαγγέλια, κατ' οὐδένα λόγον διαφωνοῦντα· τὴν αὐτὴν δὲ Μαρίαν τὴν Μαγδαληνὴν εἰσάγονται μὴ ἄπτο μὲνην πρότερον τοῦ Κυρίου, ὅτε ἔκλαιε καὶ ἠπίσται· καὶ ἄπτομένην αὐτοῦ, ὅτε χαίρειν μετὰ τῆς ἄλλης Μαρίας ὑπ' αὐτοῦ κελεύεται· ἐπειδὴ γὰρ ὡς Θεὸν αὐτὸν προσεκύνησεν ἔσχατον, καὶ οὐχ ὡς ἄνθρωπον, ὡς πρότερον ὅτε ἔκλαιε καὶ ἠπίσται.

η'. *Eusebii ex tōn prōs Marīnon*, Περὶ δὲ τῶ ἐπαπορεῖν πάλιν, πῶς παρὰ τῷ Ματθαίῳ εἰς τὴν Γαλιλαίαν ὤφθαι τὸν Κύριον τοῖς μαθηταῖς ἐν τῷ ὄρει, παρὰ δὲ τῷ Ἰωάννῃ παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Τιβεριάδος, ἐροῦμεν ὅτι οὐ μόνον ἄπαξ καὶ δις, ἀλλὰ καὶ πολλάκις ὤφθαι αὐτόν. Διὸ τετάρτην ὄπτασιν οὐχ ἀμάρτους τὴν παρὰ τῷ Ματθαίῳ φήσας εἶναι, ἦν οὐ παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας, οὐδὲ τοῖς ὄπτανομένοις, ἀλλ' ἐν τῷ ὄρει τοῖς ἑνδεκα πεποιθησθαι ἀνέγραψεν ὁ Ματθαῖος, εἰπὼν· « Οἱ δὲ ἑνδεκα μαθηταὶ ἐπορεύθησαν εἰς τὸ ὄρος, οὐ ἐτάξατο αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· καὶ ἰδόντες αὐτὸν προσεκύνησαν. » Καὶ μετὰ τοῦτα οὐκ

(86) Deest in codice Columnnensi Μαγδαληνὴν.

idemque Spiritus, dividens singulis prout vult **. » A Demonstrat enim Apostolus unius ejusdemque Spiritus multas esse virtutes, diversorum operum effectrices. Cogita igitur utrum nunc Christus singularem aliquam gratiam discipulis contulerit, haud quidem ad mortuos suscitandos prodigiaque efficienda, sed ad dimittenda peccata. Sunt enim, ut diximus, diversa Spiritus dona. Quamobrem nunc addidit : « Quorum remiseritis peccata, remittuntur, » etc., quibus verbis ostendit a se hoc genus gratiarum nunc illis esse collatum. Post ejusdem vero ascensionem, Spiritus superveniens miraculorum quoque et omnimodæ gratiæ vim virtutemque ipsis attulit. Quare nunc sine articulo (Πνεῦμα pro τῷ Πνεῦμα) ait : « Accipite Spiritum sanctum ; » significans partem se quamdam efficacis B Spiritus attribuere. De ipso autem Spiritu ait : « Accipietis virtutem supervenientis in vos Spiritus¹. »

γένη γλωσσῶν· πάντα δὲ ταῦτα ἐνεργεῖ ἐν μὲν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, διαιροῦν ἰδίᾳ ἐκάστῳ καθὼς βούλεται. » Σαφῶς γὰρ διὰ τοῦ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ Πνεύματος, πολλὰς εἶναι παρέσθησε δυνάμεις, διαφόρων πραγμάτων ἐνεργητικὰς. Ὅρα τοίνυν μήπως ἐνταῦθα ἐξουσίαν τινὰ μερικὴν καὶ χάριν πνευματικὴν δέδωκεν αὐτοῖς· οὐχ ὥστε νεκροὺς ἐγείρειν, καὶ δυνάμεις ποιεῖν, ἀλλ' ὥστε ἀφιέναι ἁμαρτήματα· διάφορα γὰρ τὰ χαρίσματα τοῦ Πνεύματος. Διδὸν καὶ συνάπτει λέγων, « Ἄν τινων ἀφῆτε τὰς ἁμαρτίας, ἀφιένται αὐτοῖς, » καὶ τὰ ἐξῆς· δεικνύς ὅτι τοῦτο τὸ εἶδος τῶν πνευματικῶν χαρισμάτων αὐτοῖς ἐδώρησατο. Μετὰ δὲ τὴν ἀνάληψιν αὐτὸ τὸ Πνεῦμα κατελθὼν, καὶ τῶν σημείων καὶ παντὸς ἑτέρου χαρίσματος τὰς δυνάμεις δὴ (92) καὶ ἐνεργείας αὐτοῖς ἐχορήγησε. Διὰ τοῦτο ἐνταῦθα μὲν ἄνευ ἄρθρου εἶπε, « Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον, » δηλών ὅτι μερικὴν τινὰ τοῦ Πνεύματος ἐνεργείαν δίδωσιν αὐτοῖς· περὶ (93) δὲ ἐκεῖνου φησὶ· « Λήψασθε δύναμιν ἐπελθόντος τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐφ' ὑμᾶς (94). »

Deinde prosequitur apud Xiphilinum Eusebius iisdem verbis quibus in præcedente fragmento apud Anastasium; nempe πρὸ γὰρ ταύτης τῆς δυνάμεως etc. usque ad καὶ ὁμολογίας διέπρεψαν.

I Cor. XII, 8-11. Act. 1, 8.

(92) Deest δὴ apud Xiphilinum.

(93) Xiphilinus παρὰ.

(94) Hactenus supplementa posuimus ex iis tantummodo locis in quibus opus Eusebii nominatum ad Marinum laudatur. Cæterokin quanta pars Eusebianarum quæstionum tum ad Stephanum, tum ad Marinum in Commentario S. Ambrosii ad Lucæ Evangelium supersit, item quanta in Hieronymi ad Matthæum Commentario. occurrat, in subsequenti- bus paginis, partim saltem, demonstrabimus. Legendus quoque Augustinus *De consensu evangelistarum*, et in *Quæstionibus Evangelicis*; item anonymum

C opus *Quæstionum Veteris et Novi Testamenti*; necnon seu falsus Chrysostomus seu Titus Bostrensis; tum Hesychius Hierosolymitanus ac Joannes Thesalonicensis, in *Quæstionibus usque Evangelicis*; qui auctores omnes Eusebiano a fonte multifariam et affatim hausisse videntur. Sed enim nos multo plures Eusebianarum quæstionum credibiliter expilatores, vel certe imitatores, in præfatione recensuimus. Porro ab his veterum lucubrationibus mediique et infimi ævi interpretes solutiones suas prout libitum fuit derivaverunt.

EUSEBII PAMPHILI

EPISCŌPI CÆSARIENSIS

ECLOGÆ PROPHETICÆ.

E codice manuscripto bibliothecæ Cæsareæ Vindobonensis nunc primum edidit Thomas GAISFORD, S. T. P., ædis Christi decanus necnon linguæ Græcæ professor regius.

Oxonii, e typographeo Academico, 1842, in-8.

BARTHOLOMÆO KOPITARIO THOMAS GAISFORD S

Redit ad te, vir egregie, quem te procurante ex manuscripto inclytæ bibliothecæ Cæsareæ codice fideliter descriptum accepi, libellus Eusebianus, litterarum formulis Academiæ nostræ luculenter impressus. Qui cum ab antiquarum rerum ac præsertim theologiæ studiosis diu multumque desideratus fuerit, non mediocri lætitia efferri me fateor, cui per benevolentiam tuam contigerit ex pluteorum tenebris tam insigne veteris ævi monumentum protrahere posse. Cæterum in edendo hanc mihi legem præscripsi, ut lectionem apographi ubique presse sequerer, nisi in interpunctione, et in spiritibus et accentibus, qui admodum negligenter positi sunt; neque aperta quædam librarii vitia, cuius facile corrigenda, servanda duxi: quorum si pauca, eaque levissima, tacite sustulerim, in plerisque emendandis ita versatus sum, ut quæ resecanda erant, uncinis quadratis circumdarem, quæ addenda vel mutanda, lunulis. Sed neque interpretationem Latinam neque adnotationis quid addidi (a): non enim volui nimiam operis moram injicere: in margine tamen (præter numeros foliorum codicis ms. ad sinistram collocatos) sacræ Scripturæ paucorumque aliorum scriptorum ab Eusebio citatorum loca apposui, ne in iisdem rimandis et conferendis lector ingratum laborem consumeret, aut, per desidiam hoc neglecto, mentem auctoris minus recte aliquoties perciperet. Vale.

Dabam ex æde Christi d. Maii 31 1842.

(a) Interpretationem latinam adornandam curavimus, EDIT. PATR.

EX P. LAMBECCII COMMENTARIIS DE BIBLIOTHECA CÆSAREA VINDOBONENSIS.

(Lib. III, t. p. III, p. 201 ed. Kollar.)

Codex LV, Græcus, membranaceus, antiquissimus, optimæ notæ, in-folio, constatque foliis 249 et ab A. Busbeckio olim fuit comparatus Constantinopoli. Continentur eo hæc:

A fol. 1, usque ad fol. 61. Eusebii Pamphili Cæsareæ in Palæstina episcopi *Libri quatuor Eclogarum propheticarum de Christo*, Arianismo infecti, et hactenus inediti.

In quem locum commentatus est hoc modo Kollarius:

De ineditis hactenus quatuor hisce Eusebii Pamphili libris copiosius alibi egit Lambecius; quæ omnia nunc colligere, et sacrarum litterarum gratia in examen vocare satagam. Sub finem tomi tertii *Apparatus* sui sacri vulgaverat olim Possevinus catalogum quorundam manuscriptorum nostrorum, cujus exstantiora errata emendatum ibat Lambecius *Comment. lib. 1, p. 214.* « In eodem Possevini catalogo littera G, inter cætera leguntur sequentia: *Græcus codex mutilus totus enarrationes habens in aliquot capita Genesis.* » Quæ Lambecius virgula censoria feriens, codice illo Eusebii Pamphili *Eclogarum propheticarum* libros contineri pulchre ostendit: ob quod indicium laudem profecto commeritus fuisset non vulgarem, si, gnavi et eruditi critici munere functus, invictis argumentis assertum suum astruxisset, quibus tum

maxime opus est, cum de anepigraphis perditisque operibus, per celebri cuidam scriptori tribuendis, agitur. Verum enimvero Lambecius libros hosce Eusebii Pamphili esse ait ob stylum et methodum tractati argumenti : familiare, ut videtur, eruditis sæculi sui argumentum, quod tamen jam pridem recentioribus nostris cœpit esse suspectum, qua de re legi meretur J. C. Mylius in *Bibliotheca anon. et pseudon.*, parte prima schediasmatis, p. 30 et 38. — Sed argumenti hujus sui infirmitatem persensit ipsemet Lambecius, quam etiam ob causam in append. lib. VIII additamentum, melioribus rationibus fultum, hujus loci gratia scripsit. In hocce additamento duabus novis rationibus sententiam suam comprobare studet, et prima quidem illi ab ipsomet Eusebio petitur, quod nimirum is libros *Eclogarum propheticarum* de Christo pro opere suo designaverit *Hist. eccles.* I, c. 2, in quem locum satis feliciter incidisse Lambecium res ipsa fatetur, qui tamen haudquaquam evicerat *Eclogas* Eusebii *propheticas de Christo* in hoc, de quo agitur, Cæsariano codice haberi : cum testibus XLVII et XLVIII codicibus non solum Eusebium *Ἀποδείξεις εὐαγγελικές* hac methodo scripsisse constet. Ad alteram rationem quod attinet, ea profecto priori etiam infirmior est ; ex illis enim, quæ operis hujusce producit verbis, nihil aliud conjicias, quam gravem quampiam auctoris ævo excitatam persecutionem, nequaquam vero illam quæ an. 302 sub imp. Diocletiano et Maximiano Hercule in Christianos detonuit, Eusebio cœvam : quas etiam aliasque persimiles ob causas non defuerunt viri docti, qui opus hoc nostrum Eusebio Pamphili ob nominis celebritatem subditum substitutumque esse dicerent. Oudinus certe *Commentarii* sui t. I, col. 314, scribere non dubitavit : « At, inquit, nullus dubito, quin opera ista Eusebio, ob nominis famam celeberrimo, substituta sint : neque, si vera fuissent, Lambecius ab evulgandis abstinuisset, qui minoris longe momenti fragmenta suis curæ scrupulo inseruit. » Hæc ille : in cujus errore me quoque complusculis annis hæsisse ingenue fateor. Sed enim verissima est illa Xenophanis sententia,

Οὐ τοι ἀπ' ἀρχῆς πάντα θεοὶ θρητοῖς ἀπέδειξαν,
Ἄλλα χρόνῳ ζητοῦντες ἐφευρισκοῦσιν ἄμεινον.

Nam cum die quadam codicem hunc volvo iterum revolvoque, ex vili palliolo magnum agnovi Eusebium. Res ita accidit. Codex de quo nunc agimus, theca olim carens, foliis utrinque suis tegebatur. Primum, ab edaci tempore multoque usu lacerum ac pene deletum, pro theca codicis a Lambecio fuit habitum, et eam etiam ob causam in recensione omissum neglectumque : igitur cum ἀρχαίων Eusebium in Eusebio quæro, similitudinem manus, qua reliquus codex scriptus est, in primo illo folio animadverto, fugientium litterarum vestigia lego, ac denique comperio proœmium *Eclogarum* Eusebii, principio et sine mutilum, eodem folio contineri. Sic enim ibi inter cætera ipsemet Eusebius, Ἰστέον δ' ὡς πρὸ—ἡγοῦμαι. (*Vid. hujus ed. col. 1024. Pergit Kollarius :*) Hactenus proœmii pericope : ex quibus cum alia, tum vel maxime duo facillime deducuntur : nimirum, et Eusebium Pamphili auctorem hujusce proœmii esse, et *Eclogas* de Christo, præsentī codice contentas, nemini alii quam eidem Eusebio, posse tribui. Enimvero Eusebium proœmii auctorem esse, clare elucet ex illis, quibus indicat, prius se, quam ad scribendum præsens opus animum appulit, *Χρονικούς Κατόρας* scripsisse, et ea quidem mente, ut Moysis æque atque aliorum, qui post eum fuere, prophetarum vetustatem vindicaret. Quinam vero hi *Χρονικοί Κατόρες* sint, facile intelligitur : nimirum illi ipsi, quos Scaliger in *Thesaurō temporum* tomo primo vulgavit Amstelodami an. 1658 : quippe in illius operis proœmio idem hoc Eusebii propositum legitur ; ex quo lectoris gratia pluscula huc transcribere placet, sed Latine tantum, quia Hieronymo interprete : — « Moyses, inquit, gentis Hebrææ, qui primus omnium prophetarum ante adventum Domini Salvatoris divinas leges litteris explicavit, Inachi fuisse temporibus eruditissimi viri tradiderunt, ex nostris Clemens et Africanus, et Tatianus ; ex Judæis Josephus et Justus, veteris historiæ monumenta replicantes. Porro Inachus quingentis annis Trojanum bellum antecedit. Ex ethnicis vero impius ille Porphyrius in quarto operis sui libro, quod adversum nos casso labore contexuit, post Moysem Semiramim fuisse affirmat, quæ apud Assyrios c. ante Inachum regnavit annos. Itaque juxta eum dccc pene et l. annis Trojano bello Moyses senior invenitur. Cum hæc ita se habeant, necessarium duxi veritatem diligentius persequi : et ob id in priori libro quasi quamdam materiam futuro operi omnium regum mihi tempora prænotavi, Chaldæorum, Assyriorum, Medorum, Persarum, Lydorum, Hebræorum, Ægyptiorum, Macedonum, Latinorum, qui postea Romani nuncupati sunt ; in præsentī autem, stylo eadem tempora contra se invicem ponens, et singularum gentium annos dinumerans, ut quid cœtaneum cuique fuit, ita curioso ordine coaptavi. Neque me fugit in Hebræis codicibus dissonantes ætatum annos inveniri, plusque vel minus, prout interpretibus visum est, lectitari : sequendumque illud potius, quod exemplariorum multitudo infidem traxit. Verum utcumque quis volet computet, et reperiet Inachi temporibus, quem primum Argis regnasse aiunt, patriarcham Hebræorum fuisse Israelem : a quo duodecim Judæorum tribus Israelis vocabulum sortitæ sunt : Semiramim autem et Abraham contemporales fuisse manifestum est. Namque Moyses, junior licet supra dictis sit, ab omnibus tamen, quos Græci antiquissimos putant, senior apprehenditur : Homero scilicet et Hesiodo, Trojanoque bello, ac multo superius Hercule, Musæo, Lino, Chirone, Orpheo, Castore, Polluce, Æsculapio, Libero, Mercurio, Apolline, cæterisque diis gentium, sa-

crisque vel vatibus, ipsius quoque Jovis gestis, quem Græcia in arce divinitatis collocavit. Hos, Inquam, omnes, quos enumeravimus, etiam post Cecropem Diphym, primum Atticæ regem, fuisse convincimus : Cecropem autem præsens historia Moysi coætaneum ostendet, et antecedere Trojanum bellum annis trecentis quinquaginta. Quod ne cui dubium videatur, frequens ratio sic probabit, etc. Hactenus Eusebius ; ex quibus manifestum evadit, eundem illum et proœmii nostri, *Eclogis propheticis* prælixi, et *Χρονικῶν Κατόνων* auctorem esse : quod proœmium cum pro *Eclogis*, et una eademque manu, qua illæ in codice scriptum sit, non dubito, quin lectores mei una mecum pro vero compertoque habituri sint, has quoque *Eclogas* nostras ejusdem Eusebii Pamphili genuinum opus esse. Porro autem κριτικώτατος Scaliger in proœmio ad *Thesaurum* suum ridet Hieronymum, quod, inquit, Græca Eusebii non assecutus, Eusebium *Chronicorum* suorum ἐπιτομὴν conscripsisse arbitratus sit. Is locus legitur in prologo *Historiæ ecclesiasticæ* Eusebii : Ἡδὴ μὲν οὖν τούτων καὶ πρότερον, ἐν οἷς διευτυπώσαμεν *Χρονικοῖς Κατόναις*, ἐπιτομὴν κατεστῆσάμην · πληρεστάτην δ' οὖν ὁμοῦς αὐτῶν ἐπὶ τοῦ παρόντος ὠρμήθη τὴν ἀφήγησιν ποιῆσθαι. Quæ Rufinus Latine convertit sic : *Quamvis jam de his ipsis nonnulla etiam in Chronicis (id est in eo opere quod de temporum ratione conscripsimus) breviter succincteque perstrinxerim, plenius tamen in præsentii opere singulorum narrationem aperire tentabimus.* Ad quæ Scaliger : « Recte, inquit, Rufinus : nisi quod ἐπὶ τοῦ παρόντος vertendum erat *impræsentiarum*, vel *nunc*. » Hæc ille : at mea quidem sententia, rectius Græca Eusebii assecutus est Hieronymus, quam vel Rufinus, vel ὁ πάνυ Scaliger : nam in proœmio nostro clare diserteque ait Eusebius, *Χρονικοὺς συντάξαντες Κατόνας*, ἐπιτομὴν τε τούτοις παντοδαπῆς ἱστορίας Ἑλλήνων τε καὶ βαρβάρων ἀντιπαραθέτες, κ. τ. λ., se *Chronicos Canones* scripsisse, eisdemque compendium variæ historiæ tam Græcorum quam et aliarum gentium ex adverso posuisse : trium enim hic diversorum operum suorum meminit Eusebius : primi, *Παντοδαπῆς ἱστορίας* · alterius *Χρονικῶν Κατόνων* · tertii, *Ἐπιτομῆς παντοδαπῆς ἱστορίας*. Primum separatim edidit Eusebius, duo reliqua conjunctim, ut vel hodie solent vulgari : quam etiam ob causam emendandæ mihi videntur epigraphæ a Scaligero editæ, ac primum quidem Eusebii opus titulum, ut videtur, ferre deberet, *Παντοδαπῆς ἱστορίας* (cujus, aut persimilis epigraphæ Gellius quoque meminit in præfatione ad *Noctes Atticas*.) aut, ut in exemplari suo legit Hieronymus, *Ἐδῶσθαι τοῦ Πανφίλου Χρονογραφία*. Alterum vero, *Χρονικὸν Κατόνας* οὖν ἐπιτομὴν παντοδαπῆς ἱστορίας. Sed hæc illi discutienda relinquimus qui ad edenda Eusebii opera animum appulerit.

ECLOGÆ PROPHETICÆ.

LIBER PRIMUS.

(. 1) λόγου τε καὶ βίου διεξοδευθεῖσα τὰς περὶ τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μαρτυρίας, δι' ἐναργῶν καὶ πιστῶν, καὶ ἀληθῶν ἀποδείξεων τε καὶ συλλογισμῶν ἐπιστοῦτο, βραχέαις κομιδῇ ταῖς ἀπὸ τῶν παρὰ τὴν Ἰουδαίους καὶ ἡμῖν πεπιστευμένων θείων Γραφῶν ἐπὶ τέλει χρησαμένη μαρτυρίας · ἐπεὶ μὴ ἐξ ἄλλου ἤρει λόγος τοῖς ἔτι πάντῃ ταῖς θείαις ἀπιστοῦσιν Γραφαῖς δαψιλῆς ἐξ αὐτῶν παρατίθεσθαι τὰς συστάσεις. Τὰ γε μὴν ἐν χερσὶν τοῖς ἐκ τῆς ἐκείνων ἀποδείξεως οἷα δὴ θείαις ἤδη καὶ θεοπνεύστοις πιστεύειν ὀφείλουσι ταῖς ἱεραῖς Γραφαῖς τὸ λέγειν ἐκείναις ἀποπληροῦντα ἐπεπόνητο, συναγωγὴν περιέχοντα συλλήβδην περὶ τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ προφητείας, ἃς ἀπὸ π τ σ παλαιὰ Διαθήκης ὑφ' ἐν συναγαγεῖν ἔδοξεν · δ τερον· πῆ δὲ καὶ δι' ὑπονοῶν τὰ περὶ αὐτοῦ προεἶπον ὄν αὐτὸν καὶ τὰς κατ' αὐτὴν οἰκονομίας. Ὅχι δὲ καὶ εἰς μόζομε ἃ πέρας εἰληφότα δεικνύται. Τὰς δὲ τοιαῦτα ἀρχούσας · καὶ σποράδην οὐ μόνον προφητεία

A Sermone et vita accurate discussa de Domino et Salvatore nostro Jesu Christo testimonia, per claras, fidelesque et veras demonstrationes et ratiocinationes confirmabatur, brevibus diligenter Scripturarum divinarum, quæ apud Judæos et apud nos creduntur, postremo usa testimoniis; cum quidem non alia esset ratio, divinarum adhuc omnino Scripturarum incredulis largam ex iis materiam conferendi. Quæ igitur in manu erant, iis qui propter horum demonstrationem vel divinis, vel divinitus afflatis credere debent sanctis Scripturis, quæ illis desunt complentia, elaborata erant, Synagogam uno verbo comprehendentia de Domino et Salvatore nostro Jesu Christo prophetiam, quas a vetera Testamenti in unum contrahere visum est; allegorice de illo præ eum atque per eum dispositiones. Non autem et in quæ accepisse exitum ostenduntur. Talia vero dirigentis, atque huc et illuc non tantum prophetia

quæ in historicis continentur. Non paucis acta fore utiles; cum non facile, sed quasi ex Scripturarum coram omnibus recitationis omnes subjacere in os et in memoriam ferre volentibus.

Sciendum est nos, priusquam hoc propositum aggredieremur, *Chronicos Canones* scripsisse, eisque compendium variæ historiæ tam Græcorum quam et aliarum gentium ex adverso posuisse, ad Moysis atque aliorum, qui post eum fuere, prophetarum vetustatem vindicandam. His quasi supplementum quæ nobis in manu erant passim colligentes, priore absoluto ad præsens opus rerum natura adducti sumus. Quod quis cite sapientis apis naturali industriæ comparaverit, ad quam nos remittit sacer sermo in Proverbiis dicens: «Vade ad apem, et vide quam operosa sit, quamque egregium conficiat opus; ejus laborem reges et privati ad sanitatem comedunt; grata est omnibus, atque incluta, etsi viribus debilis, sapientiam colere prædicatur¹.» Quemadmodum enim hæc opifex sapientiam colere fertur, florentium germinum colligens utilia, et his omnibus collectis atque elaboratis, regibus et privatis salutare, ut ait Scriptura, præstat labores suos, idem etiam istas de Christo propheticas nobis Eclogas, quæ sunt florilegium e pratis Dei spiritalibus, comprehensuras esse existimo, quippe ceræ opificium, pulchre elaboratum sinceris verbis tradentes sententias vero in iis reconditas sicut dulcem ac saluberrimum apis sapientis fructum in secreto interiore loco condens. Quis enim fidelium non fateretur ab omni corporis voluptate et utilitate incomparabili differre præcellentia salutare de Verbo Dei collationes, ad intelligentiam orthodoxiæ idoneas, in iis quæ vere utilia et salubria sunt! Hanc amplecti necesse est non tantum dignitate præcellentes, qui reges vocantur, sed et subjectos, et primum nunc divino attendentes verbo. Quibus diverse idoneum fore existimo mentis habitum, ut pernoscere possint veritatem eorum verborum, de quibus eruditi sunt²; tunc maxime simplici sinceraque fide firmam consequente fiduciam, cum ratiocinatione et demonstratione fundamenta stabilita sint, certissimam rerum creditarum intelligentiam et scientiam ad igitur causa, dico autem necesse esse prodest , ut in proœmii modo interpretationem brevi maxime brevissimam proponere de quidem argumentum illis qui credere quasi divinis prædicant Scripturis; non igitur Jesum quasi ipsum quem prophetaverunt. In dubio eos, scilicet Judæos, necnon electos , et refutationes eorum quæ magis etiam mythica possent dicere, exsolvere conati divinas voces. Erit quoque brevis et moderata

ουσα . . . ιστορῆαις ἐναποκειμένας· οὐκ ὀλίγοις . . . ἀχθεῖσα ἐσεσθαι χρησίμους· ἐπεὶ μὴ βῆδιον ἄλλ' ὡς ἐκ τῆς . . τάδην τῶν Γραφῶν συναναγνώσεως τὰς πάσας ὑποπίπτειν τοῖς ἀνὰ στόμα καὶ διὰ μνήμης φέρειν αὐτὰς βουλομένοις.

Ἰστέον δ' ὡς πρὸ τῆς παρουσίας ὑποθέσεως Χρονικοὺς συντάξαντες *Κανόνας*, ἐπιτομὴν τε τούτοις παντοδαπῆς ἱστορίας Ἑλλήνων τε καὶ βαρβάρων ἀντιπαραθέντες, τὴν Μωυσοῦς καὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ προφητῶν ἀρχαιότητα δι' αὐτῶν παρεστήσαμεν· οἷς τὴν μετὰ χεῖρας σποράδην ἀκόλουθον ὑπολαμβάνοντες, εἰκότως μετ' ἐκείνην ἐπὶ τὴν παρούσαν ἐληλύθαμεν πραγματεῖαν· ἦν καὶ χαριέντως ἂν τις τῷ τῆς σοφῆς μελίττης ἀπεικάσειεν φυσικῷ σπουδάσματι, πρὸς τῆ ἀναπέμπων ἡμᾶς ὁ ἐν Παροιμίαις ἱερὸς λόγος φησὶν, «Ἡ πορευθήτι πρὸς τὴν μέλιτταν, καὶ ἴδε πᾶς ἐργάτις ἐστὶ, τὴν τε ἐργασίαν ὡς σεμνὴν ἐμπορεύεται· ἥς τοὺς πόνους βασιλεῖς καὶ ἰδιῶται πρὸς ὕψελαν προσφέρονται· ποθεινὴ τε ἐστὶν πᾶσιν καὶ ἐπίδοχος, καίπερ οὐσα τῇ βῶμῃ ἀσθενῆς, τὴν σοφίαν τιμήσασα προήχθη.» Ὅν γὰρ ἡ ἐργάτις ἐκείνη τρόπον τῆν σοφίαν τιμῆσαι μαρτυρουμένη, τῶν εὐθάλων βλαστῶν ἀναλεγόμενη τὰ πρόσφορα, ἐκ τῆς ἀπάντων ἐπισυναγωγῆς τε καὶ ἐργασίας βασιλεῦσι καὶ ἰδιώταις ὑγιεινοῦς, ἣ φησὶν ἡ Γραφή, παρέχεται τοὺς ἑαυτῆς πόνους, ταυτὸν τι καὶ τὰς περὶ τοῦ Χριστοῦ Προφητικὰς ἡμῖν Ἐκλογὰς, ἀπάνθισμα τῶν τοῦ Θεοῦ λιγικῶν λειμώνων τυγχανούσας, περιέξειεν ἡγοῦμαι. τὴν μὲν τῶν κηρῶν εὐπλαστον δημιουργίαν ἐν φιλαίαις ταῖς λέξεσιν ἀποσωζούσας, τὰ δ' ἐν αὐτῷ τεθησαυρισμένα νοήματα καταλλάττω τῷ γλυκεῖ καὶ ὑγιεινοτάτῳ τῆς σοφῆς ἐν ἐκείνης γεννήματι εἰσω που ἐν ἀποβῆτοις ταμιευόμενος. Τίς γὰρ δὴ τῶν πιστῶν οὐκ ἂν ὁμολογήσαι πάσης διὰ σωμάτων ἡδονῆς τε καὶ ὠφελείας ἀσυγκρίτῳ διαφέρειν ὑπεροχῇ τὰς σωτηρίους περὶ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ παραθέσεις. (Γ. 2) ἐπιτηδεύου πρὸς ἀνάληψιν ὑπαρχούσας τῆς κατὰ ἀλήθειαν ὠφελίμου καὶ ὑγιεινῆς ὀρθοδοξίας; Ἦν περιέπειν ἀναγκαῖον οὐ μόνους τοὺς τὴν ἔξιν προδεδηκότας βασιλεῖς ὀνομαζομένους, ἀλλὰ καὶ τοὺς ὑποδεδηκότας καὶ πρῶτων ἄρτι τῷ θεῷ προσείοντες λόγῳ οἷς καὶ διαφερόντως ἐπιτηδεῖαν ἐσεσθαι νομίζω τὴν ὑπόθεσιν, ὡς ἂν ἀκριβοῦν ἐξ αὐτῆς δύναιτο τὴν περὶ ὧν κατηγήθησαν λόγων ἀσφάλειαν· τότε μᾶλλον τῆς ἀπλῆς καὶ ἀκεραίου πίστεως πείσμα βέβαιον ἰσχύσεως, ἐπειδὴν τῷ λογισμῷ τοὺς δι' ἀποδείξεως προεγκαταβαλὼν τις θεμελίους τὴν ἀκριβῆ τῶν πιστευμένων κατάληψιν τε καὶ γνῶσιν πρὸς ἐπικτη ν γούν ἔνεκεν φημι δὲ τῶν ἐτ . . . τοιχειώσε ἀναγκαῖον εἶναι παρέστη μετὰ τὴν ἐκάστης προ ἰν, ὡς ἐν εἰσαγωγῆς τρόπῳ διήγησιν βραχυ ἐνὶ μάλιστα συντομωτάτῃν παραθέσθαι περὶ μὲν ἐλεγχον τῶν πιστεύειν μὲν ὡς θεαῖς ραῖς ἀχούοντων Γραφαῖς· μὴ μὴν προσιεμεν ὦν Ἰησοῦν ὡς ἂν αὐτὸν ὄντα τὴν προφητευόμενον· ἐπαπόρησιν π αὐτοὺς, λέγω β

¹ Prov. vi, 8. ² Luc. i, 4.

τοὺς ἐκ περιτομῆς, καὶ τοὺς ἀπὸ τῶν αἱρέσε. . . μου δὲ καὶ ἀνατροπὰς ὧν ἂν εἴποιεν μυθικώτερον ἐπιλύειν πειρώμενοι τὰς θείας φωνάς. Ἔσται δὲ καὶ διὰ βραχέων μετρία τις ἡμῶν ἐξήγησις, ὅτε μὲν ἀπόδειξιν περιέξουσα τοῦ κατὰ μόνον τὸν ἡμέτερον Σωτήρα πεπληρωσῆται τὰς ἱεράς τοῦ Θεοῦ προρρήσεις, ὅτε δὲ μένων σημαίνουσα.

A nostra explanatio, sive cum probare conabitur per solum Salvatorem nostrum impletas fuisse sacras Dei prædictiones, sive cum nostram de iis quæ exponemus sententiam explicabimus.

τὴν ἡμετέραν γνώμην ἣν ἔχομεν περὶ τῶν ἐκτεθησο-

Ἄλλὰ γὰρ τούτων ἐφάπτεσθαι μέλλοντας, ἀναγκαιώς προδιαστελλασθαι ὡς πῆ μὲν προόντα οὐ μόνον τῆς ἐνανθρωπήσεως ἀλλὰ καὶ πάσης γενετῆς ὑποστάσεως τοῦ Θεοῦ Λόγον διδάσκουσιν οἱ ἱεροὶ λόγοι, Θεὸν . . . αὐτὸν μετὰ τὸν Πατέρα καὶ Κύριον προσαγορεύοντες, οἷα δὴ καὶ τὸ κήρυγμα τὸ ἐκκλησιαστικὸν περιέχει ἀκολούθως τῇ εὐαγγελικῇ μαρτυρίᾳ (εἰπούση, « Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος· καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος· πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο· καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν· » πῆ δὲ τὰς δύο παρουσίας αὐτοῦ προαναφωνοῦσι· τὴν τε προτέραν, ἐν ἣ ἢ μήτε εἶδος αὐτὸν μήτε κάλλος ἔξειν προϋθέσπιζον διαβρῆδην ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἀχθήσεσθαι, καὶ σαφῶς οὕτως ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν τοῦ προτέρου λαοῦ τὴν ἐπὶ θανάτῳ καταδικασθήσεσθαι λέγοντες· οἷα δὴ καὶ ἀποδείκνυνται τῆς προτέρας αὐτοῦ παρουσίας αἱ κατὰ τοὺς Τιβερίου χρόνους οἰκονομίαι· καὶ τὴν δευτέραν, οὐκέθ' ὁμοίαν τῇ προτέρᾳ, θειοτέραν δὲ καὶ πολὺ τῇ δόξῃ παραλλάττουσαν, μετ' ἀγγελικῆς δорυφορίας καὶ τῆς ἀπ' οὐραῶν παρατάξεως γενησομένην· οἷς εὐγνωμόνως τὸν ἐντυγχάνοντα χρεῶν κανόνα ὤσπερ καὶ σκοπὸν τὸ κήρυγμα κατέχειν τὸ ἀποστολικὸν τέλεια καὶ ἀπαργχειρητὰ τὰ τῆς ἀληθείας δόγματα διαφυλάττοντα, τούτεστιν τὰ περὶ τῆς πρώτης καὶ ἀγενήτου τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ φύσεως, καὶ τὰ τῆς τοῦ θείου Λόγου προϋποστάσεώς τε καὶ ὑπουργίας, ἣν ἐπὶ τῇ τῶν γενητῶν ἀπάντων δημιουργίᾳ, οἷα δὴ λόγος.

Verum antequam quidquid de his attingamus, pro certo habere necesse est, quod partim præexistens non solum incarnationi, sed et omnis substantiæ creationi Dei Verbum sancti libri docent, Deum eum post Patrem et Dominum designantes, ut et ecclesiastica fert prædicatio congrue cum evangelico testimonio dicente : « In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil », partim prænuntiant duo ejus adventus : priorem, in quo neque speciem, neque decorem habiturus ostenditur, manifeste, sicut agnus ad occisionem ducendus, atque ita propter prioris populi iniquitates ad mortem damnandus ; quæ quidem in primi ejus adventus, Tiberii tempore, passione expleta sunt ; alterum vero, priori longe dissimilem, diviniorem multoque clariorem, angelicis cohortibus, omnique cœlorum exercitu circumdatum. Quibus rite respondeat necesse est regula, quasi propositum habeat apostolicam prædicationem, quæ perfecta purissimaque veritatis dogmata conservet, scilicet de prima et increata universorum Dei natura, et divini Verbi præexistentia atque substantia, quam in creaturarum omnium creatione, sicut verbum

(f. 3)

præter quatuor litteras apud Hebræos infandas, quarum conjunctione ineffabile constat nomen, abusivius vero « Dominus » nominatum ; nunquam de angelica potestate usurpatum est, ut attendas in omni divinitus inspirata Scriptura, ubi Deus vel per tetragrammaton designatus Dominus inscriptus est, cum quibusdam collocutus. Utrum ad increatam omnium Dei naturam referenda sunt quæ ostenduntur, vel ad hujus Verbum, quod secundam universorum causam, et Deum, et Dominum, secundum ineffabilis apud Hebræos nominis sensum appellare solet divina Scriptura. Et profecto in hoc textu quo scribitur : « Descendit Dominus » ; et : « Dixit Dominus » ; merito aliquis posset inquirere an hæc vocabula ad angelorum quemdam, vel ad primam omnium causam ferri debeant. Verum de angelis illud minime dici potest ; primum quidem quod vox illa « Dominus » ineffabili appellatione designetur ; deinde quod aliis sibi subjectis verba facere videatur. Rursus autem de Patre et omnium Deo impropria esset sententia ; hunc enim non deceret dicere : « Venite, descen-

χωρὶς τῶν τεσσάρων στοιχείων τῶν παρ' Ἑβραίοις ἀνεκφωνήτων, ὧν διὰ τῆς συνθέσεως τὸ σημαίνόμενον ὄνομα ἀρρήτων ὑπάρχον, καταχρηστικώτερον δὲ « Κύριος » ἐπικαλούμενον, οὐδέπω ποτὲ ἐπὶ ἀγγελικῆς παρελίσσεται δυνάμει, ὡς ἐπιστήσεις καθ' ὅλης τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς, ἐνθα ὁ Θεὸς, ἢ ὁ διὰ τοῦ τετραγράμμου δηλούμενος Κύριος ἀναγέγραπται κεχρησθέναι τισὶ πότερον ἐπὶ τὴν ἀγένητον τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ φύσιν ἀνεκτεόν τὰ δηλούμενα, ἢ ἐπὶ τὸν τοῦτου Λόγον, ὃν δεύτερον τυγχάνοντα τῶν ὅλων αἰτίων καὶ Θεὸν καὶ Κύριον κατὰ τὸ σημαίνόμενον ἐκ τοῦ παρ' Ἑβραίοις ἀρρήτου ὀνόματος προσαγορεύειν εἰθθεν ἢ θεία Γραφή. Καὶ δῆτα ἐπὶ τοῦ παρόντος φήσαντος τοῦ λόγου, ὅτι δὴ « Κατέβη Κύριος, » καὶ, « Εἶπεν Κύριος, » τὰ ἀναγεγραμμένα, ζητήσαι ἂν τις εὐλόγως εἶτε ἐπὶ τινα τῶν ἀγγέλων, εἶτε ἐπὶ τὸν πρῶτον αἰτίων τὴν ἀναφορὰν ἔχει τὸ δηλούμενον. Ἄλλ' ἐπὶ μὲν ἀγγέλων οὐχ οἶδ' οὕτω μὲν, ὅτι κἀναυθα τὸ « Κύριος » διὰ τῆς ἀνεκφωνήτου παρεί-

¹ Joan. 1, 1. ² Isa. LIII, 2. ³ Gen. XI, 5. ⁴ ibid. 6.

damus et confundamus linguam eorum ⁷, » neque illud : « Descendit Dominus ut videret civitatem ⁸, » cum auctoritate congruit. Reliquum est hoc de divino Verbo interpretari, quod quidem consequentibus demonstratur. Hic igitur omnium præsentiam et ordinationem cum a Patre acceperit, nunquam cessavit nunc quidem per seipsum, nunc vero per ministrantes angelos, quæ ad patriam voluntatem exsequendam de omnium utilitate ac salute spectabant, implere. Quæ autem ad mysticam et ineffabilem speculationem pertinent, nunc opportune explicandi locus non est.

συντείνοντα ἐπὶ τῇ τῶν ὄλων ὠφέλειᾳ τε καὶ σωτηρίᾳ διακονούμενος. Μυστικῆς δὲ καὶ ἀπορρήτου θεωρίας ἐχόμενα τὰ κατὰ τὸν τόπον οὐ νῦν ἀναπτύσσειν καιρός.

CAPUT III.

Prima autem revelatio facta traditur Abrahamo cum ei dixit Dominus : « Egredere de terra tua et de cognatione tua, et de domo patris tui, et veni in terram quam monstrabo tibi; faciamque te in gentem magnam, et benedicam tibi, et magnificabo nomen tuum, erisque benedictus; et benedicam benedictibus tibi ⁹, » et cætera. Secunda, cum visus est ei Dominus, dixitque ei : « Semini tuo dabo terram hanc ¹⁰. » Tertia, cum « Abrahamo dixit Dominus, postquam divisus est ab eo Lot ¹¹, » quæ referuntur. Quarta, in qua dicitur : « His itaque transactis, factus est sermo Domini ad Abrahamum, per visionem dicens : Noli timere, Abraham, ego protector tuus sum ¹²; » et post alia : « Ego Dominus, qui eduxi te de terra Chaldæorum ¹³. » Quinta, cum visus est Dominus Abrahamo et dixit ei : « Ego sum Deus tuus, ambula coram me ¹⁴, » et cætera. Sexta, in qua rursus « Apparuit ei Dominus in convalle Mambre sedenti in ostio tabernaculi sui in ipso fervore diei : cumque elevasset oculos, apparuerunt ei tres viri stantes prope eum : quos cum vidisset, cucurrit in occursum eorum de ostio tabernaculi, et adoravit in terram, et dixit : Domine, si inveni gratiam in oculis tuis, ne transeas servum tuum, sed afferatur pauxillum aquæ, et lavent pedes vestros ¹⁵. » Dein paulo post addit : « Cum autem surrexissent inde, direxerunt oculos contra Sodomam : et Abraham simul gradiebatur, deducens eos. Dixitque Dominus : Num celare potero Abraham quæ gesturus sum? Cum futurus sit in gentem magnam ac robustissimam, et benedicendæ sint in illo omnes nationes terræ. Sciebam enim quod præcepturus sit filiis suis et domui suæ post se, ut custodiant vias Domini, et faciant iudicium et justitiam : ut adducat Dominus propter Abraham omnia quæ locutus est ad eum. Dixit autem Dominus : Clamor Sodomorum et Gomorrhæ multiplicatus est ¹⁶. » Et paulo post : « Convertenturque se inde tres viri, et abierunt Sodomam. Abraham vero adhuc stabat coram Domino. Et appropinquans ait : Numquid perdes justum cum im-

ληπτει προσηγορίας, τοῦτο δὲ, ὅτι ἑτέρας παρ' αὐτὸν ὑπόδεηκόσιν ἐμφαίνει πεποιῆσθαι τοὺς λόγους. Πάλιν δ' αὖ ἐπὶ τοῦ Πατρὸς καὶ Θεοῦ τῶν ὄλων ἀνοικειος ἡ διάνοια · οὐ γὰρ δι' αὐτῶ πρόποι ἂν λέγειν τὸ, « Δεῦτε, καὶ καταθάντες συγχέωμεν τὴν γλῶσσαν αὐτῶν, » καὶ τὸ, « Κατέβη Κύριος ἰδεῖν τὴν πόλιν, » οὐδαμῶς ἂν ἀρμόττοι περὶ τῆς αὐθεντίας λέγεσθαι. Λαίπεται δὲ νοεῖν τὸν θεῖον Λόγον καὶ διὰ τῶν προκειμένων δηλοῦσθαι. Οὗτος δὲ τὴν τῶν ἀπάντων πρόνοιάν τε καὶ οικονομίαν πρὸς τοῦ Πατρὸς ἐπιτετραμμένος οὐ πώποτε διέλειπεν τοτὲ μὲν δι' ἑαυτοῦ, τοτὲ δὲ δι' ὑπηρετῶν ἀγγέλων τῷ πατρικῷ βουλήματι τὰ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Πρῶτος ἀναγέγραπται γενόμενος χρηματισμὸς τῷ Ἀβραάμ ὅτε εἶπεν αὐτῷ Κύριος · « Ἐξέλθε ἐκ τῆς γῆς σου καὶ ἐκ τῆς συγγενείας σου, καὶ ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ πατρὸς σου εἰς τὴν γῆν ἣν ἂν σοι δείξω · καὶ ποιήσω σε εἰς ἔθνος μέγα, καὶ εὐλογήσω σε, καὶ μεγάλυνῶ τὸ ὄνομά σου, καὶ ἔσῃ εὐλογητός · καὶ εὐλογήσω τοὺς εὐλογοῦντάς (f. 4) σε, » καὶ τὰ τοῦτο ἐξῆς. Δεύτερος, ὅτε ὤφθη αὐτῷ Κύριος καὶ εἶπεν αὐτῷ · « Τῷ σπέρματι σου δώσω τὴν γῆν ταύτην. » Καὶ τρίτος, ὅτε ὁ Κύριος εἶπεν τῷ Ἀβραάμ μετὰ τὸ διαχωρισθῆναι τὸν Λὼτ ἀπ' αὐτοῦ · τὰ ἀναγεγραμμένα. Τέταρτος, ἐν ᾗ εἰρήται, « Μετὰ δὲ τὰ ῥήματα ταῦτα ἐγενήθη ῥῆμα Κυρίου πρὸς Ἀβραάμ ἐν ὄραματι τῆς νυκτὸς λέγων, Μὴ φοβοῦ, Ἀβραάμ, ἐγὼ ὑπερασπίζω σου · καὶ μεθ' ἑτέρα · « Ἐγὼ Κύριος ὁ ἐξαγαγὼν σε ἐκ χώρας Καλδαίων. » Πέμπτος, ὅτε ὤφθη Κύριος τῷ Ἀβραάμ καὶ εἶπεν αὐτῷ, « Ἐγὼ εἰμι ὁ Θεός σου · εὐαρέσκει ἐνώπιόν μου, » καὶ τὰ λοιπὰ. Ἑκτος, ἐν ᾗ πάλιν « ὤφθη αὐτῷ Κύριος πρὸς τῇ ὄρῃ τῇ Μαμβρῇ, καθημένου αὐτοῦ ἐπὶ τῆς θύρας τῆς σκηνῆς αὐτοῦ μεσημβρίας · ἀναβλέψας δὲ τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ εἶδεν, καὶ ἰδὼν τρεῖς ἄνδρες εἰστήκεισαν ἐπ' αὐτοῦ · καὶ ἰδὼν προσέδραμεν εἰς συνάντησιν αὐτοῖς ἀπὸ τῆς θύρας τῆς σκηνῆς αὐτοῦ · καὶ προσεκύνησεν ἐπὶ τὴν γῆν καὶ εἶπεν Κύριε, εἰ εὖρον χάριν ἐναντίον σου, μὴ παρέλθῃς τὸν παῖδά σου, ληφθῆτω δὴ μικρὸν ὕδωρ, καὶ νιφάτωσαν τοὺς πόδας ὑμῶν. » Εἶτα μετὰ τινα ἐπιφέρεται, « Ὅτι ἐξαναστάντες ἐκεῖθεν ἐπέβλεψαν ἐπὶ πρόσωπον Σοδόμων · Ἀβραάμ δὲ συνεπορεύετο μετ' αὐτῶν συμπορεύμενον αὐτούς · ὁ δὲ Κύριος εἶπεν · Μὴ κρύψω ἐγὼ ἀπὸ Ἀβραάμ τοῦ παιδός μου ἃ ἐγὼ ποιῶ; Ἀβραάμ δὲ γινόμενος ἔσται εἰς ἔθνος μέγα καὶ πολὺ, καὶ ἐνευλογηθήσεται ἐν αὐτῷ πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς · ἦδειν γὰρ ὅτι συντάξει τοῖς υἱοῖς αὐτοῦ καὶ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ μετ' αὐτῶν, καὶ φυλάξουσιν τὰς ὁδοὺς Κυρίου, ποιεῖν δικαιοσύνην καὶ κρίσιν, ὅπως ἂν ἐπαγάγῃ Κύριος ἐπὶ Ἀβραάμ ἃ ἐλάλησεν πρὸς αὐτόν. Εἶπεν δὲ Κύριος · Κραυγὴ Σοδόμων καὶ Γομόρρας πεπλήθυσται. » Καὶ μετ' ὀλίγα · « Καὶ ἀποστρέψαντες ἐκεῖθεν οἱ ἄνδρες ἦλθον εἰς Σόδομα · Ἀβραάμ δὲ ἦν ἐστηκώς ἐναντίον Κυρίου · καὶ ἐγγί-

⁷ Gen. xi, 7. ⁸ ibid. 5. ⁹ Gen. xi, 1-5. ¹⁰ ibid. 7. ¹¹ Gen. xiii, 14. ¹² Gen. xv, 1. ¹³ ibid. 7. ¹⁴ Gen. xvii, 1. ¹⁵ Gen. xviii, 1-4. ¹⁶ ibid. 16-20.

σας Ἀβραάμ εἶπεν, Μὴ συναπολέσης δίκαιον μετὰ ἀσεβοῦς· καὶ ἔσται ὁ δίκαιος ὡς ὁ ἀσεβής· ἐὰν ὧσι πεντήκοντα δίκαιοι ἐν τῇ πόλει, ἀπολέσεις αὐτούς; Οὐκ ἀνήσεις πάντα τὸν τόπον ἕνεκεν τῶν πεντήκοντα δικαίων, ἐὰν ὧσιν ἐν αὐτῇ; Μηδαμῶς σὺ ποιήσεις ὡς τὸ ῥῆμα τοῦτο τοῦ ἀποκτείνειν δίκαιον μετὰ ἀσεβοῦς· καὶ ἔσται ὁ δίκαιος ὡς ὁ ἀσεβής· μηδαμῶς· ὁ κρῖνων πᾶσαν τὴν γῆν οὐ ποιήσεις κρίσιν; » Καὶ μεθ' ἑτέρας φησιν ἡ Γραφή· « Ἀπῆλθεν δὲ Κύριος ὡς ἐπαύσατο λαλῶν τῷ Ἀβραάμ. Εἰσῆλθον δὲ καὶ οἱ δύο ἄγγελοι εἰς Σόδομα ἐσπέρας· Ἄωτ δὲ ἐκάθητο παρὰ τὴν πύλην Σοδόμων. »

Ἐπιστῆσαι ἀξιον πότερον ἄγγελος ὁ τυχὼν κατὰ τοὺς τόπους δηλοῦται ὁ τοὺς χρηματισμούς πρὸς τὸν Ἀβραάμ πεποιημένος, ἢ αὐτὸς ὁ τῶν ὄλων Θεός, ἢ τρίτος τις παρὰ τούτους ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὃν μετὰ τὸν ἀνωτάτω Πατέρα καὶ Θεὸν τῶν ὄλων Κύριον καὶ Θεὸν ἀποκαλεῖν ἔθος τῇ ἱερᾷ Γραφῇ· ἔτι τε ζητησάτω, τίς ἦν ὁ τῶν τριῶν τῶν ὀφθέντων τῷ Ἀβραάμ ἀνδρῶν, πρὸς ὃν αὐτὸς τε εἶπεν, « Κύριε, εἰ εὔρον χάριν ἐναντίον σου· » καὶ πάλιν, « Μηδαμῶς· ὁ κρῖνων πᾶσαν τὴν γῆν οὐ ποιήσεις κρίσιν· » περὶ οὗ καὶ ἡ θεία Γραφή οὐ μόνον πρῶτον, ἀλλὰ καὶ δευτέρου καὶ τρίτου ἱστορικῶς φησιν, « Ὄφθη δὲ αὐτῷ Κύριος, » ἐπὶ τῇ (f. 5) « Κύριος » προσσηγορίᾳ τοῦ ἀνεκφωνήτου ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ τεταγμένου ὀνόματος, ὅπερ οὐδεπώποτε ἐπὶ ἀγγελικῆς δυνάμεως παρελιθῆται. Ὅτε γοῦν ὁ Ἄωτ τοῖς εἰς Σόδομα ἐλθοῦσιν ἀγγέλοις ἀναγέγραπται λέγων, « Δέομαι, Κύριε, ἐπειδὴ εὔρεν ὁ παῖς σου ἔλεος ἐνώπιόν σου, » κεῖται μὲν ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ τὸ, « Κύριε, » ἀλλ' οὐ διὰ τῶν τεσσάρων στοιχείων τῶν παρ' Ἑβραίοις ἐπὶ τοῦ ἀρρήτου ὀνόματος τοῦ Θεοῦ παραλαμβανομένων, δι' ἐτέρων δὲ συλλαβῶν δι' ἧν καὶ ὁ παρ' ἀνθρώποις ὀνομαζόμενος κύριος τῶν πρὸς τι τυγχάνων, οἷον οἰκέτου κύριος, παρ' Ἑβραίοις ἐγγέγραπται· ἀλλ' οὐδὲν γε τούτοις ἔχον παραπλήσιον τὸ ἐπὶ τῆς τοῦ Θεοῦ αὐθεντίας διὰ τῶν τεσσάρων στοιχείων παραλαμβανόμενον ἐν τε ταῖς ἀναγεγραμμέναις τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν Ἀβραάμ ὀπτασίαις ἐμπερόμενον σαφῶς παρίστησιν, μηδὲ ἄγγελον, μηδὲ ὀλίγον τοῦτον ἐπαναβεβηκυῖάν τινα θείαν δύναμιν αὐτῷ κεχρηματικῆναι, ἀλλ' αὐτὸν τὸν Θεὸν, οὗ τὴν ἀρῆτον ἐκφώνησιν, αὐτὴν δὴ ταύτην κατὰ τοὺς τόπους διὰ τῶν τεσσάρων στοιχείων ἐμπερομένην, μόνος ὁ ἀρχιερεὺς ἐπὶ τοῦ μετώπου περιέκειτο φέρων ἐπὶ τοῦ χρυσοῦ πετάλου τὸ λεγόμενον « Ἐκτύπωμα σφραγίδος, ἀγιάσμα[τος] Κυρίου. » Καὶ οὐκ ἀδιάφορον ἔστι τῇ θείᾳ Γραφῇ ἐπ' ἀγγέλων χρῆσθαι τῇ τοιαύτῃ προσσηγορίᾳ, πρόδηλον ἐκ τοῦ σφόδρα παρατετηρημένου ποτὲ μὲν αὐτὸν τὸν Θεὸν ἢ τὸν διὰ τοῦ τετραγράμμου δηλούμενον Κύριον ὡφθαί τε καὶ κεχρημέναι τοῖς δικαίοις ἱστορεῖν, ποτὲ δὲ ἀγγέλους ἀναγράφειν τοὺς ἐωραμένους. Σαφῶς οὖν ὁ τῇ Ἄγαρ ἀλωμένη ἐπιφανεὶς ἄγγελος ἦν· καὶ γὰρ ἐχρῆν ἐκείνη μὲν, ἅτε πλείστον ὅσον ἀπολειπομένη τοῦ Ἀβραάμ, καὶ οὐδὲν τι πλέον ἀγγελικῆς ὀπτασίας θεωρεῖν δυναμένη, κατὰλληλον τὴν ὀπτα-

A pio? Sitve justus ut impius? Si fuerint quinquaginta justi in civitate, peribunt simul? Nonne parces loco illi propter quinquaginta justos, si fuerint in eo? Absit a te ut rem hanc facias, et occidas justum cum impio, fiatque justus sicut impius; non est hoc tuum, qui judicas omnem terram; nequaquam facies judicium hoc ¹⁷. » Et post pauca dicit Scriptura: « Abiit autem Dominus, postquam cessavit loqui ad Abraham ¹⁸; veneruntque duo angeli in Sodomam vespere, et sedente Lot in foribus civitatis ¹⁹. »

Scire est operæ pretium, utrum sit angelus qui his in Scripturæ locis Abrahamo apparuisse ostenditur, an ipse omnium Deus, vel tertius aliquis, Dei scilicet Verbum, quem post altissimum Patrem, et Deum omnium Dominum, et Deum vocare in sacra Scriptura solent; necnon inquirere quis esset trium virorum, qui Abrahamo visi sunt, ad quem ille dixerit: « Domine, si inveni gratiam in oculis tuis ²⁰; » et rursus: « Non est hoc tuum: qui judicas omnem terram, nequaquam facies judicium hoc ²¹. » De quo et divina Scriptura non tantum semel, sed rursus et tertio reapse dixit: « Visus autem ei Dominus ²², » ubi « Dominus » ineffabili appellatione in Hebraico textu designatur, quæ scilicet nusquam de angelica potestate usurpatur. Cum igitur Lot venientibus in Sodomam angelis dixisse fertur: « Quæso, Domine mi, quia invenit servus tuus gratiam coram te ²³, » invenitur in Hebraico textu, « Domine, » sed non quatuor litteris designatus quæ apud Hebræos ineffabile Dei nomen exprimunt, sed alia denominatione, quæ vulgo apud Hebræos de alicujus inter homines domino, veluti de servi domino, usurpatur. Nihil vero tale invenias in denominatione quæ ad Dei auctoritatem spectat, in tetragrammato scilicet, quod in relatis Dei ad Abrahamum apparitionibus usurpatur. Hoc itaque nec angelus, nec angelo paulo superior aliqua divina potestas designatur, sed Deus ipse, cujus ineffabile nomen, utpote distincte quatuor litteris exaratum, solus summus pontifex, fronte gestabat in lamina aurea quæ appellabatur: « Cælatum sigillum, sanctum Domino ²⁴. » Manifestum est autem divinam Scripturam non indiscriminatim hanc angelis attribuisse denominationem, præsertim cum accuratissime nunc ipsum Deum, vel tetragrammato denominatum Dominum apparuisse et cum justis conversatum fuisse meminert, nunc vero angelos visos fuisse. Manifeste igitur angelus erat, qui Agar erranti visus. Decēbat enim huic quidem, prout ab Abrahamo penitus derelictæ, nec quidpiam angelica visione majus inveni valenti, obviam fieri per præsentem angelum visionem, dum Abrahamo clarior, Dei scilicet ipsius, manifestatio fieret. Quippe cætera ipsa ad eum Dei verba parum congrua essent, si quis ea ad

¹⁷ Gen. xviii, 22-25. ¹⁸ ibid. 33. ¹⁹ Gen. xix, 1, 18, 19. ²⁰ Exod. xxviii, 36.

²⁰ Gen. xviii, 5. ²¹ ibid. 25. ²² ibid. 1. ²³ Gen. xix,

angelos referre conaretur; unius enim Dei erat hæc dicere, scilicet : « Faciam te in gentem magnam, et benedicam tibi²⁶, » et sequentia; hæcque præsertim : « Ego Dominus qui eduxi te e terra Chaldæorum²⁷; » et illa : « Ego sum Deus tuus, ambula coram me²⁸; » et reliqua. Nullus enim tam rudis ingenii esset, qui hæc ab angelo dicta existimet. Cum igitur Abrahamo sub arbore sedenti tres viri apparuerunt, uni tantummodo eorum dixit : « Domine, si inveni gratiam in oculis tuis²⁹. » Et cæterorum nullus cum Abrahamo collocutus inducitur, siquidem non decebat, famulos appellare dominos, sed ille solus Dominus vocatur, qui etiam dicit : « Num celare potero Abrahamum filium meum³⁰ » et cætera. Deinde viri Dominum comitantes, prout angeli (scilicet missi), abeuntes, soli venerunt in urbem Sodomam, et Dominus non jam cum iis præsens erat. (Quo enim modo fieri potuisset mansuetum misericordemque Deum apud impios commorari!) Hic vero in conversatione ac colloquio religiosi justique viri permanens, ejusque consuetudine gaudet, ac benigne ejus humanissimam supplicationem accipit, in qua cum « Qui judicas omnem terram, nequaquam facies judicium hoc³¹, » Abrahamus diceret, evidentissime ostendit se ipsum pulchre nosse quod nec angelo, nec alicui subjectæ divinæ potestati, sed ipsi Deo loquebatur. Cæterum brevi sequens rerum narratio perspicue angelos in Sodomam proficiscentes demonstrat, subjiciens : « Venerunt duo angeli in Sodomam vespere³². » Deinde neque Dominum, neque Deum Lot visum aut locutum fuisse, sed angelos scribit. Ex his igitur omnibus apertum est Dominum esse ac Deum, non vero quemquam angelorum, quem Abrahamo visum fuisse Scriptura testatur.

Κύριον οὕτε Θεὸν ὁφθῆναι τῷ Ἀβρ. ἢ καὶ λελαηκέναι, ἀλλὰ τοὺς ἀγγέλους ἀναγράφει· ὥστ' ἐκ παντὸς πρόδηλον, ὅτι Κύριος ἦν καὶ Θεός, ἀλλ' οὐ τις ἀγγέλων, ὃ τῷ Ἀβραάμ ὤφθαι πρὸς τῆς Γραφῆς μαρτυρούμενος.

Omnes igitur Veteris cum Novo Testamento concordiam discutere volentes, hoc pro lucro habent, dum demonstrare existimant alium esse Christi Patrem, quem invisibilem³³ evangelistæ prædicant, alium Mosis et prophetarum Deum, diverse visum, nunc Abrahamo, nunc Isaaco (cui et eadem ferme quæ Abrahamo prædixit), similiter et Jacobo, necnon Isaïæ dicenti : « Vidi Dominum Sabaoth³⁴, » cæterisque prophetis; nos vero, (cum et in ipsis veteribus Dei prophetis inducitur aliquod divinum oraculum e persona Dei dicens : « Ego enim Dominus et non mutor³⁵; » et : « Nunquid non cælum et terram ego impleo, dicit Dominus³⁶? ») Mosi etiam dicit : « Non enim videbit me homo et vivet³⁷; » ad prædictos homines, simul et ad Judæos, nondum secundam præter increatam naturam præexistere divinitatem Filii comprehendentes, hæc ambigua examinabimus, qua scilicet ratione

ἀσαν γενέσθαι διὰ τῆς τοῦ ἀγγέλου παρουσίας, τῷ δὲ Ἀβραάμ διὰ τῆς μελίζονος αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ἐπιφανείας. Καὶ οἱ λοιποὶ δὲ αὐτοὶ τῶν πρὸς αὐτὸν τοῦ Θεοῦ λόγων οὐκ ἂν μὲν ἀρμόσειεν, εἰ ἐπὶ ἀγγέλου τις αὐτοὺς ἀνάγειν πειρώτο, μόνῳ δὲ Θεῷ πρόπει ἂν αὐτοὺς λέγειν, ὅσον τὸ, « Καὶ ποιήσω σε εἰς ἔθνος μέγα, καὶ εὐλόγησω σε, » καὶ τὰ τοῦτοις παραπλήσια· μάλιστα δὲ τὸ, « Ἐγὼ Κύριος ὁ ἐξαγαγὼν σε ἐκ γῆρας Χαλδαίων » καὶ τὸ, « Ἐγὼ εἰμι ὁ Θεός, εὐαρέσται ἐναντίον ἐμοῦ, » καὶ τὰ ἐξῆς· καὶ οὐδεὶς οὕτω γένοιτ' ἂν ποτ' ἠλίθιος ὡς ἀγγελοῦ αὐτὰ ὑπονοεῖν εἰρηκέναι. Καὶ ὅτε γούν πρὸς τῆ δρου καθεζομένῳ τῷ Ἀβραάμ οἱ τρεῖς ἄνδρες ἐπέστησαν, πρόσκειται μὲν αὐτοῖς ὁ Ἀβραάμ, ἀλλ' οὐ τοῖς τρισίν, ἐνὶ δὲ μόνον τὸ, « Κύριε, εἰ εὔρον χάριν ἐναντίον σου. » Καὶ τῶν μὲν ἄλλων οὐδ' εἰς τῷ Ἀβραάμ εἰσάγεται ὀμιλῶν· ἐπεὶ μὴδὲ ἦρει λόγος τοὺς οἰκέτας ἐπὶ τοῦ Κυρίου φθέγγεσθαι, μόνος δὲ ὁ Κύριος χρηματίζει, ὃς καὶ φησιν, « Μὴ κρύψω ἐγὼ ἀπὸ Ἀβραάμ τοῦ παιδός μου, » καὶ τὰ λοιπά. Εἶτα οἱ μὲν ἄνα (ἕμα) τῷ Κυρίῳ ἄνδρες, δηλον ὅτι οἱ ἀγγελοὶ, ἀποστρέψαντες, μόνον κατήλθον εἰς Σδόμα, τοῦ Κυρίου μὴ συμπαραπόντος αὐτοῖς· (πῶς γὰρ καὶ ὅλον τε ἦν τὸν εὐμενῆ καὶ ἴλω Θεόν τοῖς ἀσεβέσιν ἐνεπιδοῦμαιν;) ὃ δὲ ἐπιμένων τῆ πρὸς τὸν Θεοφιλῆ καὶ δίκαιον συνοσία τε καὶ διατριβῆ, χαίρει μὲν αὐτοῦ τῆ ὀμιλίᾳ, ὑπερασπίζεται δὲ καὶ τὴν φιλανθρωποτάτην εὐχὴν, (f. 6) ἐν ἧ καὶ τὸ « Μηδαιῶς ὁ κρίνων πᾶσαν τὴν γῆν, » εἰρηκῶς ὁ Ἀβραάμ ἐναργέστατα παρίστησιν ἑαυτὸν εὐ καὶ ἀκριβῶς εἰδέναι, ὅτι μὴ ἀγγέλω, μὴδ' ὑποθετικῶς θέλῃ δυνάμει, ἀλλ' αὐτῷ Θεῷ διαλεγόιτο. Εἶθ' ἐξῆς ἀκριβῶς τὰ πράγματα διαίρων ὁ λόγος τοὺς ἐπὶ Σδόμα ἀνελθόντας σαφῶς ἀγγέλου προσαγορεύει, ἐπιλέγων, ὅτι δὴ ἐῆλθον οἱ δύο ἀγγελοὶ εἰς Σδόμα ἐσπέρας· » καὶ ἐν τοῖς ἐξῆς οὕτε

Πάντες μὲν οὖν οἱ διακόπταιν ἐθέλοντες τὴν τῆς Παλαιᾶς πρὸς τὴν Καινῆς Διαθήκην σύμπνοιαν, ὡσπερ ἐρμαίῳ τοῖς τόποις ἐπιβαίνοντες σαφῶς ἐκ τούτων παριστάναι δοκοῦσιν ἐτέρον ὑπάρχειν τὸν τοῦ Χριστοῦ Πατέρα, ὃν καὶ ἀόρατον ὑπὸ τῆς εὐαγγελικῆς φωνῆς ὁμολογεῖσθαι, παρὰ τὸν Μωϋσεῶς καὶ τῶν προφητῶν Θεὸν διαφόρως ὁφθέντα, τοτὲ μὲν τῷ Ἀβραάμ, τοτὲ δὲ τῷ Ἰσαάκ (ᾧ καὶ αὐτῷ χρηματίζων τὰ παραπλήσια τοῖς ἐπὶ τοῦ Ἀβραάμ προθεσπίζει), ὁμολῶς δὲ καὶ τῷ Ἰακώβ, τάχα δὲ καὶ Ἰσαὰ φήσαντι, « Εἶδον τὸν Κύριον Σαβαώθ, » καὶ τοῖς λοιποῖς προφήταις παραπλήσιως· ἡμεῖς δὲ (ἐπεὶ καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς πάλαι τοῦ Θεοῦ προφήταις ἐμφέρεται τι θεῖον λόγιον ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ φάσκον· Διότι ἐγὼ Κύριος ὁ Θεός ὑμῶν καὶ οὐκ ἠλλοίωμαι.) Καὶ· « Οὐχὶ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἐγὼ πληρῶ; λέγει Κύριος· » καὶ τῷ Μωϋσεῖ δὲ χρηματίζων φησὶν· « Οὐδεὶς ἔμετα' μου τὸ πρόσωπον, καὶ ζήσεται· ») ὡς πρὸς τοὺς προει-

²⁶ Gen. xii, 2. ²⁷ Gen. xv, 7. ²⁸ Gen. xvii, 1. ²⁹ Gen. xvi, 1. ³⁰ Joan. i, 18; vi, 46. ³¹ Isa. vi, 5. ³² Gen. xix, 1. ³³ Malach. iii, 6. ³⁴ Jer. xxxiii, 24. ³⁵ Exod. xxxiii, 20.

³⁶ Gen. xviii, 3. ³⁷ ibid. 17. ³⁸ ibid. 25. ³⁹ Gen. xix, 1. ⁴⁰ Malach. iii, 6. ⁴¹ Jer. xxxiii, 24. ⁴² Exod. xxxiii, 20.

μημένους ἑμοῦ καὶ τοὺς ἐκ περιτομῆς, ἔτι τε τοὺς μὴ Ἀ
προσειμένους δευτέραν μετὰ τὴν ἀγέννητον φύσιν προῦπ-
ἀρχειν θεότητα τοῦ Υἱοῦ, ταῦτα ἐπαπορήσομεν, πῶς
ὁ καὶ (κατὰ) ταύτας τὰς προφητείας ἀναλλοίωτος,
καὶ ἄτρεπτος, καὶ πάλιν τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν λέ-
γων πληροῦν μόνος Θεοῦ, σαφῶς τε καὶ κατ' αὐτὸν τὸν
νόμον σχεδὸν ἀόρατος εἶναι δηλούμενος, κατὰ τὸ «Ὁυ-
δαὶς ὄφεται μοι τὸ πρόσωπον καὶ ζήσεται,» ἀλλοιού-
μενος πάλιν, καὶ ὡς περιτρέπων τὴν αὐτὸς ἑαυτοῦ
οὐσίαν εἰς (ἐν) μικροῖς τισι μορίοις τῆς γῆς χωρητὸς
ἐγίγνετο, καὶ ἑωρᾶτο τοτὲ μὲν τῷ Ἀβραάμ, τοτὲ δὲ
τοῖς ἄλλοις προφήταις; Ταυτὲ γὰρ εἰ ἐπὶ τὸν τῶν
ἄλων ἀναφέροιτο Θεὸς, οὐ μόνον τῇ εὐαγγελικῇ φωνῇ
δοξάει ἂν διαφωνεῖν, ἀλλὰ καὶ ταῖς προφητικαῖς, ἀχώ-
ρητον καὶ ἀναλλοίωτον αὐτὸν καὶ ἀόρατον ἀνθρώποις
ἀποφηνάμεναις· εἰ μὴ ἄρα μὴδὲ ὠφθαί τις εἴποι αὐ-
τὸν τὸν Θεὸν τοῖς ἀναγεγραμμένοις, φαντασιῶσαι δὲ
αὐτοὺς αὐτὸ μόνον, ὡς δοκεῖν μὲν ὄρᾶν καὶ ἀκούειν,
οὐ μὴν καὶ ἀληθῶς τι τῶν νομιζομένων φάνεσθαι θεω-
ρεῖν, οὐδὲ μὴν ἀκούειν κατ' ἀλήθειαν, ἀπατωμένους
δὲ καὶ ἐν τούτοις νομίζειν, καὶ δοκεῖν ἀκούειν, ὅπερ
ἀνοικεῖον τε καὶ ἀλλότριον ὑπάρχει τῆς (σ. 7) ἀψευδοῦς
καὶ ἀπλανοῦς τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ φύσεως· ἔτι δὲ καὶ
ἀσύστατον ὅν δείκνυται ἐκ τοῦ λέγειν ἱστορεῖσθαι αὐ-
τὸν τὸν Θεὸν περὶ τοῦ Ἀβραάμ τὸ «Ἦδεν γὰρ ὅτι
συντάξει τοῖς υἱοῖς αὐτοῦ καὶ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ μετ' αὐτὸν
καὶ φυλάξουσιν τὰς δόξας Κυρίου ποιεῖν δικαιοσύνην καὶ
κρίσιν, ὅπως ἂν ἐπαγάγῃ Κύριος ἐπὶ Ἀβραάμ ἃ ἐλά-
λησε πρὸς αὐτόν.» Ἀναμφιλέκτως γοῦν ταῦτα ὡς
περὶ ἑτέρου Κυρίου αὐτὸς ὁ Κύριος διαλέγεται· πῶς
οὖν ἔστι οἶόν τε τὸν τῶν ὄλων ὑπονοεῖν Θεὸν ταῦτα
εἰρηχένας; Περὶ ποίου γὰρ ἑτέρου παρ' αὐτὸν Κυρίου
δύναται λέγεσθαι τὰ ἐγκείμενα; Ἀλλὰ γὰρ σαφῆ ἐκ
τούτων ὅτι μὴδὲ τῷ τῶν ὄλων Θεῷ προσήκειν ἔοικε
τὰ δηλούμενα· δέδεικται δὲ ὅτι μὴδὲ τῇ τῶν ἀγγέλων
φύσει· οἶδε γοῦν, ὡς ἔφην, ὁ λόγος ἐπαληθεῖσθαι ἐπὶ
τῇ τῶν ἀγγέλων ἐπιφανείᾳ, σαφῶς ἐπισημαινόμενος
τὰς δι' αὐτῶν ὀπτασίας. Εἰ δὴ οὖν μὴτ' ἀγγελικῆ φύ-
σει μὴτε τῇ ἀνωτάτῳ καὶ ἀγενήτῳ τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ
ταῦτα ἔοικεν ἀρμόττειν, λείποιτ' ἂν τούτων μία μόνη
λύσις, εἰ τὸ μὲν ἀναλλοίωτον καὶ ἄτρεπτον καὶ ἀόρα-
τον ἐπὶ τὴν ἀγέννητον διαφυλάττοιμεν οὐσίαν, τοὺς δ'
ἀναγεγραμμένους ὡς ἐκ Θεοῦ χρηματισμούς ἐπὶ τὸν
τοῦ Θεοῦ Λόγον μεταλαμβάνομεν, ὃν διαφόρως καὶ
πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως ὑπὲρ τῆς τῶν ἀνθρώπων
σωτηρίας ὄφθῆναι τε καὶ τὰς ἐν ταῖς θείαις Γραφαῖς
ἐμφορομένας οικονομίας ἐκτελέσαι πεπιστεύκαμεν·
ἐπὶ μόνου δὲ τούτου μετὰ τὸν τῶν ὄλων Θεὸν καὶ τὴν
τετράγραμμον προσηγορίαν κειμένην εὑρομεν, ἅτε
Μονογενεὶ καὶ κληρονόμῳ τοῦ Πατρὸς ἀρμοστούσης
καὶ ταύτης τῆς θεϊκῆς ἐπινοίας. Εὐ γοῦν εἰδὼς ὁ
Ἀβραάμ, ἅτε σοφὸς ὢν καὶ πρὸς αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ προ-
φήτης εἶναι μαρτυρούμενος, ὡς ὅτι πᾶσαν τὴν κρι-
σιν ἔδωκεν τῷ Υἱῷ, προσκυνεῖ τε αὐτὸν, καὶ μόνῳ
παντὸς τοὺς ἄλλους φησὶν τὸ «Μηδαμῶς ὁ κρίνων πᾶ-
σαν τὴν γῆν οὐ ποιήσεις κρίσιν.» Ὅπερ ἀγγέλω τὸν
θεῖον Λόγον ὑποβεδηχότι λέγεσθαι νομίζειν ἀνοικεῖόν

qui secundum illas prophetias immutabilis et in-
flexibilis, quique rursus cœlum et terram dicitur
implere solus Deus, manifeste quidem et secundum
legem cominus invisibilis demonstratur, his verbis :
Nemo faciem meam videbit et vivet, nunc vero
mutatus et quasi ipse suam invertens substan-
tiam, in quibusdam parvis terræ particulis con-
tineri poterat, fueratque visus nunc Abrahamo,
nunc aliis prophetis? Quæ quidem si quis ad uni-
versorum Deum referat, non tantum Evangelii ver-
bis videatur dissonare, sed et prophetarum, im-
mensum hunc, et immutabilem, nec hominibus
conspicuum prædicantium. Si vero non visum
fuisse quis dicat ipsum Deum iis qui referuntur,
eosque tantummodo existimasse se videre et
audire, dum re ipsa nihil eorum quæ videre pu-
tabant, vere aspicerent, nihil vere audirent, falsa
opinione deceptos, dum audire viderentur,
quid abhorrentius magisque alienum ab omnium
Dei natura, mendacii ac erroris admodum immuni?
Hoc etiam eo absurdum demonstratur, quod legi-
mus de Abrahamo Deum ipsum dicere: «Sciebam
enim quod præceptor sit filiis suis et domui suæ
post se ut custodiant viam Domini et faciant ju-
diciam et justitiam; ut adducat Dominus propter
Abraham omnia quæ locutus est ad eum». Pro-
cul dubio hæc quasi de alio Domino ipse Domi-
nus eloquitur. Quomodo igitur existimari potest
omnium Deum hæc dixisse? De quo enim alio
præter eum Domino præcitata verba dicta fuisse
possunt? Verum manifeste patet ex iis verba hæc
omnium Deum non decere. Demonstratum est
autem non angelorum naturæ convenire. Aperte
enim, ut dixi, de angelorum manifestatione narra-
tio eloquitur, eorum apparitionibus dilucide de-
scriptis. Si igitur neque angelorum, neque altis-
simi et increati omnium Dei naturæ hæc videntur
consentanea, una eorum superest solutio, si qui-
dem immutabilitatem, et inflexibilitatem, et in-
visibilitatem increatæ reservemus substantiæ,
relatas vero Dei manifestationes Dei Verbo tribua-
mus, quod interdum et ante incarnationem pro
hominum salute visum esse, descriptaque in sa-
cris Scripturis munia exsecutum credidimus. De
hoc enim solo post omnium Deum tetragramma-
tor denominationem invenimus, ut Unigenito et
hæredi Patris maxime consentaneam. Optime igitur
noverat Abrahamus quæ sapiens, et propheta
de eodem Deo testatus est, omne scilicet quod
judicium dedit Filio suo³⁶, adorat eum et soli
præter alios dicit: «Qui judicas omnem terram,
nequaquam facies judicium hoc³⁷;» quod quidem
ad angelum divino Verbo subjectum dictum esse
opinari minime justum aut verisimile; unius enim
divini Verbi maxime proprium erat, inter alia,
hæc dicere: «Num celare potero Abraham filium
meum quæ gesturus sum³⁸?» atque illud: «Scio

³⁷ Gen. xviii, 19. ³⁸ Joan. v, 22. ³⁹ Gen. xviii, 25. ⁴⁰ ibid. 17.

enim quod præceptor sit filiis suis, et domui suæ post se, ut custodiant viam Domini, et faciant iudicium et justitiam: ut adducat Dominus propter Abraham quæ locutus est ad eum⁴¹. » Quippe ipsum hæc decebat dicere, docentem quod omnia ab hominibus religiose facta ad solam in Deum Patremque omnium referre justum erat pietatem, per quem in terra commorantem quidquid boni piis in utilitatem atque salutem procedit. Hæc autem divinum loquitur Verbum velut de alio Domino, ipsius scilicet Patre edocens. Quem et suimet Dominum simul et Deum discipulis suis conlatur, dicens: « Ascendo ad Patrem meum, et Patrem vestrum, Deum meum, et Deum vestrum⁴². » Plena est autem lex, omnisque Scriptura hujusce Domini « characteris, » scilicet, divini Verbi, quasi de alio Domino loquentis, qui Pater ejus manifeste est. Quæ quidem cum multa et profundissima sint meditatione digna, ad præsens propositum satis esse opinor.

(f. 8) δῆλον δ' ὅτι τοῦ Πατρὸς. Πολλῆς δὲ καὶ βαθυτάτης ταῦτα πρὸς τὴν παρούσαν ὑπόθεσιν.

CAPUT IV.

« Et fugit Agar a facie ejus⁴³, » Sarai scilicet, ut manifestum est, « cumque invenisset eam angelus Domini juxta fontem aquæ⁴⁴. » Secundum legitur in iis quæ sequuntur: « Dixit ad illam angelus Domini⁴⁵; » et tertium: « Dixit ei angelus Domini: Multiplicans multiplicabo semen tuum, et non numerabitur præ multitudinem⁴⁶. » Et rursum: « Dixit ei angelus Domini: Ecce concepisti et paries filium: vocabisque nomen ejus Ismael, eo quod audierit Dominus afflictionem tuam⁴⁷. » Et sermone absoluto dicitur: « Vocavit autem nomen Domini, qui loquebatur ad eam: Tu Deus qui vidisti me⁴⁸. » Etiam si nec in sanctæ narrationis initio Dominus nominatus fuisset Agar visus erranti, « vocavit autem nomen Domini qui loquebatur ad eam, » si quis contendere velit ab Agar angelum falso quasi Deum habitum esse; nunc autem testatur Scriptura Dominum esse, qui per prædictum angelum visus erat, per quem ut Dominus et Deus, ut ipsum decebat, dixit: « Multiplicans multiplicabo semen tuum. » Hoc enim Dei unius esset dicere, non jam angeli. Qua quidem voce edocta Agar sibi cum Deo solo tale colloquium esse, « Tu Deus, ait, qui vidisti me. » Sed et rursum, cum fugit secum habens filium scriptum est: « Vocavitque angelus Dei Agar de cælo⁴⁹, » dixitque ei quæ referuntur, in quibus et illud: « In gentem magnam faciam eum⁵⁰; » apertum est hæc de puero dicere; quod ab angelo dictum minime credendum, Dei enim propria denuntiatio est. Cujus igitur Domini nomen vocavit Agar: « Tu Deus qui vidisti me, » cum et ibi Hebræorum tetragrammaton Scriptura referat nomen? Prædictis quippe mani-

τε καὶ ἀπιθανώτατον, μόνω δὲ τῷ θεῷ λόγῳ οικειώτατον ἂν εἴη μετὰ τῶν ἄλλων φάσκειν καὶ τό· « Μὴ κρύψω ἐγὼ ἀπὸ Ἀβραάμ τοῦ παιδὸς μου ἀ ἐγὼ ποιῶ; » καὶ τό· « Ἥδριν γὰρ ὅτι συντάξει τοῖς υἱοῖς αὐτοῦ καὶ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ μετ' αὐτῶν, καὶ φυλάξουσιν τὰς ὁδοὺς Κυρίου ποιεῖν δικαιοσύνην καὶ κρίσιν, ὅπως ἂν ἐπαγάγη Κύριος ἐπὶ Ἀβραάμ ἃ ἐλάλησε πρὸς αὐτόν. » Καὶ πρέπει γε αὐτῶ ταῦτα λέγειν παιδεύοντι, ὅτι δὴ πάντα τὰ ἐξ ἀνθρώπων ὁσῶς δρώμενα εἰς μόνην τὴν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς τῶν ὄλων ἀναφέρειν θέμις εὐσεβείαν, παρ' οὗ ἐπὶ γῆς ὄντος τῶν ἀγαθῶν τὰ πάντα τοῖς εὐσεβεῖν εἰς ὠφέλειάν τε καὶ σωτηρίαν χορηγεῖται· ταῦτα δὲ ὁ θεὸς φησι λόγος ὡς περὶ ἐτέρου Κυρίου τοῦ ἑαυτοῦ Πατρὸς διδάσκων· καὶ γὰρ καὶ ἑαυτοῦ Κύριόν τε καὶ Θεὸν αὐτὸν ὁμολογεῖ πρὸς τοὺς ἰδίους μαθητὰς, « Ἀνέρχομαι, φάσκων, πρὸς τὸν Πατέρα μου καὶ Πατέρα ὑμῶν, καὶ Θεὸν μου καὶ Θεὸν ὑμῶν. » Πεπλήρωται δ' ὁ τε νόμος καὶ πάσα Γραφή τοῦ τοιοῦδε χαρακτῆρος τοῦ Κυρίου, τοῦτ' ἔστιν τοῦ θεοῦ λόγου, ὡς περὶ ἐτέρου Κυρίου διαλεγόμενον.

δεομένων θεωρίας τῶν κατὰ τὸν τόπον, ἰκανὰ καὶ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

« Καὶ ἀπέδρα Ἄγαρ ἀπὸ προσώπου αὐτῆς, » δῆλον ὅτι τῆς Σάρρας· « εὗρε δὲ αὐτὴν ἄγγελος Κυρίου ἐπὶ τῆς πηγῆς τοῦ ὕδατος· » καὶ ἐν τοῖς ἐξῆς δεῦτερον εἴρηται: « Εἶπεν δὲ αὐτῇ ὁ ἄγγελος Κυρίου· » καὶ τρίτον δέ· « Εἶπεν αὐτῇ ὁ ἄγγελος Κυρίου· Πληθύνων πληθυνῶ τὸ σπέρμα σου, καὶ οὐκ ἀριθμηθήσεται ἀπὸ τοῦ πληθους· » καὶ αὐτίς· « Εἶπεν αὐτῇ ὁ ἄγγελος Κυρίου· Ἴδου σὺ ἐν γαστρὶ ἔχεις, καὶ τέξῃ υἱόν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰσμαήλ· ὅτι ἐπήκουσε Κύριος τῆς ταπεινώσεως σου· » καὶ μετὰ πάντας τοὺς λόγους εἴρηται: « Καὶ ἐκάλεσεν τὸ ὄνομα Κυρίου τοῦ λαλοῦντος πρὸς αὐτὴν· Σὺ θεὸς ὁ ἐπιδὼν με. » Εἰ μὴ καὶ ἀπὸ προσώπου τῆς ἱερᾶς Γραφῆς Κύριος ὠνόμαστο τῇ Ἄγαρ ἐπιφανὲς ἀλωμένη ἐν τῷ· « Καὶ ἐκάλεσεν τὸ ὄνομα Κυρίου τοῦ λαλοῦντος πρὸς αὐτὴν, » κἀν ὑπέλαβέ τις τὴν Ἄγαρ Θεὸν ἐσφαλμένως ὑπειληφέναι τὸν ἄγγελον· νυνὶ δὲ ἡ Γραφή μαρτυρεῖ, ὅτι Κύριος ἦν ὁ διὰ τοῦ προωνομασμένου χρηματίζων ἀγγέλου, δι' οὗ ἄτε Κύριος καὶ Θεὸς ὢν πρεπόντως ἑαυτῷ ἔλεγε τό· « Πληθύνων πληθυνῶ τὸ σπέρμα σου· » τοῦτο γὰρ Θεῷ μόνω ἀρμόζοι ἂν λέγειν, οὐκέτι δὲ καὶ ἀγγέλω· τοῦτω δ' αὐτῷ ῥήματι καὶ τὴν Ἄγαρ εἰκὸς ἐπιστήσασαν, συνείσαν τε ὅτι μόνου Θεοῦ γένοιτ' ἀνὴ τοιαύτη φωνή, εἰρηχέναι: « Ὅτι· σὺ θεὸς ὁ ἐπιδὼν με· » ἀλλὰ καὶ δεῦτερον, ὅτε ἀποδιδράσκει μεθ' ἑαυτῆς ἔχουσα τὸν υἱόν, γέγραπται: « Ἐκάλεσεν δὲ ἄγγελος τοῦ Θεοῦ τὴν Ἄγαρ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, » καὶ εἶπεν αὐτῇ τὰ ἀναγεγραμμένα, ἐν οἷς ἔστιν καὶ τό· « Εἰς γὰρ ἔθνος ποιήσω αὐτό· » δῆλον δ' ὅτι τὸ παιδίον ὅπερ οὐκέτι τὸν ἄγγελον ἀξίόπιστον ἂν εἴη λέγειν, Θεοῦ γὰρ πάλιν ἡ ἐπαγγελία. Τίνος οὖν Κυρίου ἐκάλεσεν ἡ Ἄγαρ τοῦνομα· Σὺ ὁ θεὸς ὁ ἐπιδὼν με, » κἀνταῦθα τῆς Γραφῆς ἐπὶ τοῦ Κυρίου τὸ τετράγραμμον παρ'

⁴¹ Gen. xviii. 19. ⁴² Joan. xx. 17. ⁴³ Gen. xvi. 6. ⁴⁴ ibid. 7. ⁴⁵ ibid. 9. ⁴⁶ ibid. 10. ⁴⁷ ibid. 11. ⁴⁸ ibid. 15. ⁴⁹ Gen. xxi. 17. ⁵⁰ ibid. 18.

Ἑβραϊοῖς δὸςμα περιεχούσης; ἢ δῆλον ἐκ τῶν προ-
 αποδεδομένων, ὅτι δὴ τοῦ ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν Λό-
 γου, ὃς ἐπιπαρῶν, καὶ τὰ κατ' ἀνθρώπους ἐξ ἀρχῆς
 ἐφορῶν τε καὶ οἰκονομῶν, τοῖς μὲν ἐπαναθεβηχόσι καὶ
 τελείοις ἀνδράσιν, οἷος ἦν ὁ τε Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ
 καὶ Ἰακώβ, αὐτὸς δι' ἑαυτοῦ παρείχετο τὰς ὄπτασίας·
 τοῖς δὲ τῆς τούτων ἀρετῆς ἀποδόσειν, οἷος ἦν ὁ Λὼτ,
 καὶ οἱ ἐν τοῖς Κριταῖς Γεδεὼν τε καὶ Μανωὲ, καὶ ὅσοι
 τοῦτοις ἐμφέρονται παραπλήσιοι, λειτουργοῖς καὶ δια-
 κόνους τοῖς ὑπ' αὐτὸν θεοῖς ἀγγέλοις χρώμενος πολυ-
 μερῶς καὶ πολυτρόπως παρείχετο δι' αὐτῶν τὰς
 ἐπαγγελίας. Ταύτη γοῦν καὶ τῆ Ἄγαρ, ἅτε μὴ οἶα
 τε οὖση πω τὴν αὐτοῦ τοῦ θεοῦ Λόγου χωρεῖν ὄπτα-
 σίαν, διὰ τοῦ ἀγγέλου τὰ ἀναγεγραμμένα θεσπίζει·
 εἰ (ἔτι) δὲ καὶ τῷ Ἰακώβ δι' ἀγγέλων ἐπιφαίνεται·
 ἀλλ' ὅρα ὅτι καὶ τοῦτο κατ' ἀρχὰς μὲν ὡς ἂν ἐτι εἰσα-
 αγομένῃ τούτον χρηματίζει τὸν τρόπον, προκόψαντι δὲ
 καὶ εἰς τελειότητα ἐπιδόντι γυμνῆς καὶ ἀνεπικαλύ-
 πτου τῆς ἰδίας μεταδίδωσιν ὁμιλίας, οὐκέτι μὲν δι' ἀγ-
 γέλων καὶ δι' ἐρμηθένων, αὐτὰς δὲ δι' ἑαυτοῦ ὁ Κύριος
 καὶ Θεὸς Λόγος, ὁ τὰ δευτερεῖα τῆς πατριχῆς ἐπέχων
 θεότητος, τῆς ἰδίας αὐτὸν καταξιῶν ὄπτασίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε' (f. 9).

Ὁ ἥλιος ἐξῆλθεν ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ Λὼτ εἰσῆλθεν εἰς
 Σηγῶρ. Καὶ Κύριος ἔβρεξεν ἐπὶ Σόδομα καὶ Γόμορρα
 θεῖον καὶ πῦρ παρὰ Κυρίου ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. Ὁὐκ
 οἶμα τινα τῶν ἀπαξ πεπιστευκότων ἱεράς καὶ θεο-
 πνεύστους ὑπάρχειν τὰς ἁγίας Γραφὰς εὐρεσιλογεῖν
 τι εἰς τοὺς τόπους, ἀντιλέγειν πειρώμενον τοῖς περὶ
 τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ παραδεδομένοις, ὅτι τε προῆν ὑπό-
 στασιν ἰδὼν ἔχων, καὶ ὅτι πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως
 τὰς εἰς ἀνθρώπους οἰκονομίας ἐτέλει· δύο γὰρ Κυ-
 ριοὺς ἐνταῦθα σαφῶς ἡ Γραφὴ παρίστησιν, εἴ γε ὁ Κύ-
 ριος ἔβρεξεν παρὰ Κυρίου. Ὁ δὲ ὁμοιον ἔστιν εὐρεῖν
 παρὰ τῷ ἱερῷ Ἀποστόλῳ φῆσαντι· Ἐπιφάνεια ὁ Κύριος
 ἔλεος τῷ Ὀνησιφόρῳ οἰκῶ· καὶ Ἐπιφάνεια αὐτῷ εὐρεῖν
 ἔλεος παρὰ Κυρίου ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ. Ἀλλὰ γὰρ
 ἐν τούτοις περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ διαβροῦν λόγους,
 τῷ μὲν ἀγενήτῳ καὶ Πατρὶ τῶν ὅλων τὴν κατὰ πάν-
 των καὶ κατ' αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ κυρίαν τε καὶ αὐθεντείαν
 ἀνατιθέντας, τῷ δὲ τῷ Λόγῳ τὰ δευτερεῖα μετὰ τὸν
 Πατέρα τῆς κατὰ πάντων τῶν γεγεννημένων ἀρχῆς τε
 καὶ δεσποτείας ἀπονέμοντας. Δις δὲ ἐνταῦθα ὀνομαζο-
 μένου τοῦ Κυρίου, κατὰ τὸ Ἑβραϊκὸν καὶ τὸ τετράγραμμον
 ἐμφέρεται, ὡς σαφέστατα ἀνομολογεῖσθαι τὸ ἐπὶ δύο
 προσώπων, δῆλον δ' ὅτι τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς τῶν
 ὅλων καὶ τοῦ Λόγου αὐτοῦ, τὴν ἀρρήτον ταύτην πα-
 ραλαμβάνεσθαι σημεῖωσιν· ὡς μηκέτ' ἀμφιβόλως
 ἔχειν, εἴ που ἂν φέροιο ἡ τοιαύτη ἐπὶ τοῦ Θεοῦ προσ-
 ηγορία, μὴ μόνον ἐπὶ τῆς ἀγενήτου φύσεως αὐτῆς
 παραλαμβάνεσθαι, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ ἐν ἀρχῇ πρὸς
 τὸν Θεὸν ὄντος Λόγου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἐν τῇ πρὸς τὸν Ἰακώβ εὐλογίᾳ ὁ Ἰσαὰκ φησι
 μετὰ τινα καὶ ταῦτα· Καὶ δουλεύσατάωσάν σοι ἔθνη·

¹ Gen. xix, 25. ² II Tim. i, 16. ³ ibid. 18.

A festum est hunc esse Verbum, in principio apud
 Deum, quod adveniens, resque hominum a prin-
 cipio inspiciens atque gubernans, præcellentibus
 perfectioribusque viris, quales erant Abrahamus,
 Isaacus atque Jacobus, per seipsum manifestatum
 est. Iis vero qui tantæ virtuti impares erant, sicut
 erat Lot, et in Iudiciis Gedeon et Manoe, cate-
 risque eorum similibus, ministris legisque ange-
 lis qui sibi subjecti erant usus, diversis variisque
 modis per eos mandata sua denuntiabat. Huic igitur
 Agar, cum ipsius divini Verbi visionem ferre
 nequiret, per angelum quærelata sunt significat.
 Jacobo etiam per angelos manifestatur; verum
 animadvertite quod tali modo huic visus est, adhuc
 infirmioris virtutis; cum autem profecerit et ad
 perfectionem pervenerit, nuda et aperta suimet
 conversatione dignatur eum, nec jam per angelos
 atque interpretes, sed ipse per seipsum Dominus
 et Deus Verbum, secundas in paterna divinitate
 partes habens, propriam ad eum visionem mani-
 festat.

CAPUT V.

Ἐ Sol egressus est super terram et Lot ingressus
 est Segor. Igitur Dominus pluit super Sodomam et
 Gomorrham sulphur et ignem a Domino de
 cælo ¹. Non opinor aliquem eorum, qui semel
 crediderunt sacras et divinitus inspiratas esse san-
 ctas Scripturas, verbis hæsitare his in locis, respon-
 dere quærentem iis quæ de Verbo Deo asseruntur,
 quod præexistebat substantiam propriam habens,
 et ante incarnationem rebus hominum moderandis
 præerat. Hic enim duos aperte Dominos Scriptura
 designat : « Pluit Dominus... a Domino. » Similia
 reperire est apud sanctum Apostolum dicentem :
 « Det Dominus misericordiam Onesiphori domui ², »
 et : « Det illi Dominus invenire misericordiam a Do-
 mino in illa die ³. » Enimvero facile est in illis quæ
 ad Patrem, quæ ad Filium spectant, perspicue occer-
 nere verba, quæ increato Patrique omnium in æternis
 atque in ipsum Filium dominationem et auctorita-
 tem tribuunt, Verbo autem secundas post Pa-
 trem partes assignant in omnium creaturarum
 principatu atque imperio. Hic autem bis nominato
 Domino, secundum illud : « Pluit Dominus... a Do-
 mino, » bis secundum Hebraicum et tetragramma-
 ton refertur, ad personarum dualitatem evidentis-
 sime distinguendam; manifestum est autem Dei et
 omnium Patris, atque ejus Verbi discrimen hac
 ineffabili denominatione designari, ut ne cui sit am-
 biguum, si forte hæc uspiam de Deo appellatio ad-
 hibebatur, non tantum de increata natura intelli-
 gendam esse, sed etiam de Verbo quod est in prin-
 cipio apud Deum.

CAPUT VI.

In Jacobi benedictione hæc inter alia Isaacus di-
 cit : « Et serviant tibi populi et adorent te tribus :

esto dominus fratrum tuorum, et incurventur ante te filii patris tui⁸⁴. » Hæc quasi ad Jacobum dicta minime posse videntur ad eum referri, neque ad populum ex eo natum, populum circumcisionis. Qui enim populi unquam ei servierunt? Aut quæ tribus eum adoraverunt? quem adorabant? quando unquam in fratrem suum dominationem exercuit? Qui autem patris ipsius filii qui eum adoraturi dicuntur? Quippe alium quemdam præter Jacobum filium habuisse Isaacus non invenitur, nisi Esauum. Quomodo igitur pluraliter dicitur: « Incurventur ante te filii patris tui? » Hæc autem notavimus propterea quod sæpius in prophetiis per Jacobum Christus significatur, ut propriis ostendatur locis, suspicantes annon forte ista in ejus testimonium adaptari possent. Simili enim ratione per Isaacum Christum sanctus Apostolus innuit, dicens: « Abrahamo dictæ sunt promissiones et semini ejus. Non dicit et seminibus, quasi in multis: sed quasi in uno: et semini tuo, qui est Christus⁸⁵. » Vide igitur si ad eundem modum et quæ hic dicuntur de Jacobo non melius Christo convenirent; quæ quidem si ita habeat vir studiosus, quamque lectionem allegoriæ legibus conferre noverit. ἐνταῦθα ὡς περὶ τοῦ Ἰακώβου εἰρημμένα μᾶλλον ἀρμολογίᾳ ἢ ἐκάστην λέξιν νόμοις ἀλληγορίας ἐξετάσας εἴσεται.

CAPUT VII.

« Mansit autem Jacob solus: et ecce vir luctabatur cum eo usque mane⁸⁶. » Dein post pauca Jacobo dicente: « Non dimittam te nisi benedixeris mihi, dixit ad eum: Quod nomen est tibi? Respondit: Jacob. At ille: Nequaquam, inquit, Jacob appellabitur nomen tuum, sed Israel: quoniam si contra Deum fortis fuisti, quanto magis contra homines prævalebis⁸⁷! » Et post pauca: « Vocavit Jacob nomen loci illius Phanuel (visus Dei) dicens: Vidi Dominum facie ad faciem et salva facta est anima mea⁸⁸. » Quibus addit Scriptura: « Ortusque est ei statim sol, postquam transgressus est Phanuel (visus Dei)⁸⁹. » Abrahamo quidem primum somnio Dominus manifestatur, et sæpius colloquitur; ter dein ei visus refertur, non in nocte, sed per meridiem visus; in tertia enim apparitione ipso meridiano tempore ejus hospitium excipit. Jacobo autem primum quidem post solis occasum media nocte in somniis apparet, in Mesopotamiam descendenti, cum per somnum aspexit cælestem scalam, angelosque in ipsa ascendentes et descendentes, audivitque Dominum innixum scalæ sibi dicentem: « Ego sum Dominus Deus Abraham patris tui⁹⁰, » et reliqua, quæ sequentibus per angelum ei dicta fuisse demonstrantur; secunda manifestatio in Mesopotamia facta est, eum ei adfuit dixitque Dominus, ut tetragrammaton ostendit: « Revertere in terram patrum tuorum, et ad generationem tuam, et ero tecum⁹¹. » In somnis ei hæc et per angelum elocutus est. Ut et ipse docet Jaco-

καὶ προσκυνήσουσίν σοι ἄρχοντες· καὶ γίνου κύριος τοῦ ἀδελφοῦ σου, καὶ προσκυνήσουσίν σοι υἱοὶ τοῦ πατρὸς σου. » Τὰ λεγόμενα ὡς πρὸς τὸν Ἰακώβον πάντως φαίνεται δύνασθαι ἐπ' αὐτὸν ἀνάγεσθαι, οὐδὲ μὴν ἐπὶ τὸν ἐξ αὐτοῦ γενόμενον λαὸν τὸν ἐκ περιτομῆς· ποία γὰρ ἔβη καὶ τότε ἐδοῦλευσεν αὐτῷ; ἢ τίνας ἄρχοντας αὐτῷ προσεκύνησαν; ὡς τίνα δὲ καὶ προσεκύνουν; πότε δὲ καὶ ἐκυρίευσεν τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ; ἢ τίνας οἱ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ υἱοὶ οἱ λεγόμενοι προσκυνήσειν αὐτῷ; Καὶ μὴν οὐχ εὐρίσκειται γὰρ ὁ Ἰσαὰκ ἑτερόν τινα παρὰ τὸν Ἰακώβον ἐσχηκώς ἢ μόνον τὸν Ἡσαῦ· πῶς οὖν πληθυντικῶς εἴρηται τὸ, « Προσκυνήσουσί σοι οἱ υἱοὶ τοῦ πατρὸς σου; » Ταῦτα δ' ἐσημειώσαμεθα διὰ τὸ πολλάκις καὶ Ἰακώβον τὸν Χριστὸν ἐν ταῖς προφητείαις χρηματίζειν, ὡς ἐν τῶν οικειῶν δειχθήσεται τόποις, ὑπονοοῦντες μὴ πῃ καὶ ταῦτα δύναται ταῖς περὶ αὐτοῦ μαρτυρίαις ἀρμολογεῖν. Ὡς περὶ γοῦν καὶ τὰ κατὰ τὸν Ἰσαὰκ εἰς τὸν Χριστὸν μεταβλήθη ἐκ τῆς Ἀπόστολος φησὶ· « Τῷ δὲ Ἀβραάμ ἐδόθησαν αἱ ἐπαγγελίαι καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ· οὐ λέγει καὶ τοῖς σπέρμασιν, ὡς ἐπὶ πολλῶν, ἀλλ' ὡς ἐφ' ἑνὸς, καὶ τῷ σπέρματι σου, ὃς ἐστὶ Χριστός· » ὅρα εἰ μὴ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τὰ ἐν τῷ (f. 10) Χριστῷ, ἅπερ εἰ οὕτως ἔχει ὁ φιλομα-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

« Ὑπελείφθη δὲ Ἰακώβος μόνος· καὶ ἐπάλατιεν ἄνθρωπος μετ' αὐτοῦ ἕως πρωῆ. » Εἶτα μετὰ βραχεία εἰπόντος τοῦ Ἰακώβου, « Οὐ μὴ σε ἀποστείλω ἐὰν μὴ με εὐλογήσῃς, » φησὶν πρὸς αὐτόν· « Τί βνομά σοι; » Ὁ δὲ εἶπεν, Ἰακώβ. Εἶπεν δὲ αὐτῷ· Οὐκέτι Ἰακώβος κληθήσεται τὸ βνομά σου, ἀλλ' Ἰσραὴλ ἔσται· τὸ βνομά σου, ὅτι ἐνίσχυσας μετὰ Θεοῦ, καὶ μετὰ ἀνθρώπων δυνατός. » Καὶ αὔθις μετ' ὀλίγα· Ἐκάλεσεν Ἰακώβ τὸ βνομα τοῦ τόπου ἐκεῖνου Εἶδος Θεοῦ· εἶδον γὰρ Θεὸν πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, καὶ ἐσώθη ἡ ψυχὴ μου. » Οἷς ἐπιφέρει φάσκουσα ἡ Γραφή, « Ἀνέτειλε δὲ αὐτῷ ἥλιος ἡνίκα παρήλαθε τὸ εἶδος τοῦ Θεοῦ. » Τῷ μὲν Ἀβραάμ ἀρχήθεν ὕπαρ ὁ Κύριος χρηματίζεται, καὶ πολλάκις μὲν διαλέγεται, τρίς δὲ αὐτῷ καὶ ὄφθεις ἀναγράφονται, καὶ οὐκ ἐν νυκτι, ἀλλ' ἐν ἡμέρᾳ μέση ὄφθεις· τὸ γοῦν τρίτον καὶ ἐν αὐτῇ μεσημβρίᾳ αὐτῷ ἐπιξενούται· τῷ δὲ Ἰακώβ πρῶτον μὲν δύνατος ἡλίου ἐν μέσῃ νυκτι καθ' ὕπνου φαίνεται κατ' εἰ γὰρ (κατιόντι) εἰς Μεσοποταμίαν, ὅτε ἐν τῷ ὄραματι θεωρήσας τὴν οὐρανοκλίμακα καὶ τοὺς ἀναβαίνοντας καὶ τοὺς καταβαίνοντας ἐν αὐτῇ ἀγγέλους, τὸν δὲ Κύριον ἐπεστηριγμένον ἐπ' αὐτῆς, ἀκούει λέγοντος αὐτῷ τοῦ Κυρίου, « Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς Ἀβραάμ τοῦ πατρὸς σου, » καὶ τὰ λοιπὰ, ἃ καὶ ἀπὸ τῶν ἐξῆς παρίσταται δι' ἀγγέλου αὐτῷ εἰρηκῶς· καὶ δεύτερον δὲ ἐν τῇ Μεσοποταμίᾳ, ὅτε ἐπιστάς αὔθις ὁ διὰ τὸν τετραγράμμου δηλούμενος Κύριος εἶπεν αὐτῷ· « Ἀποστρέφου εἰς τὴν γῆν τῶν πατέρων σου καὶ εἰς τὴν γενεάν σου, καὶ ἔσομαι μετὰ σοῦ. » Καθ' ὕπνον αὐτῷ ταῦτα καὶ δι' ἀγγέλου εἰρηκεν· ὡς δὲ αὐτὸς ὁ Ἰακώβ

⁸⁴ Gen. xxvii, 29. ⁸⁵ Galat. iii, 16. ⁸⁶ Gen. xxxii, 24. ⁸⁷ ibid. 26-28. ⁸⁸ ibid. 50. ⁸⁹ ibid. 31. ⁹⁰ Gen. xxviii, 15. ⁹¹ Gen. xxxi, 3.

διδάσκει ἀνα (ἄμα) γοῦν τῇ θεῖα φωνῇ τὴν Λείαν καὶ Ἀβὴν ἡ ἀνακαλέσας, μεθ' ἕτερα τὸν γενόμενον αὐτῷ χρηματισμὸν ἀνατίθεται αὐταῖς λέγων, « Καὶ εἶπέ μοι ὁ ἄγγελος τοῦ Θεοῦ καθ' ὕπνον, Ἰακώβ, » καὶ τὰ ἐξῆς, ἐν οἷς φησιν· « Ἐγὼ εἰμι ὁ Θεὸς ὁ ὄφθεις σοι ἐν τόπῳ Θεοῦ· οὐ ἤλειψάς μοι ἐκεῖ στήλην, καὶ ἤβρω μοι ἐκεῖ εὐχὴν· νῦν σὺν ἀνάστηθι, καὶ ἐξελεθε ἐκ τῆς γῆς ταύτης, καὶ ἀπελθε εἰς τὴν γῆν τῆς γενεσέως σου. » Μετὰ δὲ ταῦτα ὑποστρέφαντι αὐτῷ ἀπὸ τῆς Μεσοποταμίας πρῶτον μὲν ἦδη πρῶτας οὐσης συνήντησαν οἱ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ, περὶ ὧν καὶ εἶπε· « Παρεμβολὴ Θεοῦ αὐτῆ· » καὶ εἰκός γε τούτους ἐκεῖνους εἶναι, οὓς πρότερον ἐπὶ τῆς κλίμακος ἐωράκει· ἔτα δὲ καὶ ἀνατέλλει αὐτῷ ὁ ἀνωτέρω δύνας ἥλιος μετὰ τὴν προεκτεθείσαν περικοπήν, ἐν ἣ φαίνεται παλαιῶν αὐτῷ καθ' ὕπνου ὁ φήσας πρὸς αὐτόν· « Οὐκέτι κληθήσεται τὸ ὄνομά σου Ἰακώβ, ἀλλ' Ἰσραὴλ ἔσται τὸ ὄνομά σου, ὅτι ἐνίσχυσας μετὰ Θεοῦ καὶ μετὰ ἀνθρώπων δυνατός. » Μετὰ γοῦν τὴν ὄπτασίαν ἀνέτειλεν αὐτῷ ὁ ἥλιος· ἦδη δὲ προκόψαντι καὶ τελειωθέντι οὐκέτι καθ' ὕπνου, ἀλλ' οὐδὲ ἐν νυκτὶ, οὐδὲ δι' ἀγγέλου, οὐδὲ μὴν δι' ἀνθρωπίνου εἶδους, ἐν μέσῃ δὲ ἡμέρᾳ καὶ φωτὶ χρηματίζων αὐτῷ ὁ Θεὸς φησιν· « Ἀναστὰς, ἀνάβηθι εἰς τὸν τόπον Βαιθὴλ, καὶ οἴκει ἐκεῖ· » καὶ ἐπὶ τούτοις πᾶσι τότε πρῶτον ἡ θεῖα Γραφὴ μαρτυρεῖ ὅτι ὡφθη αὐτῷ ὁ Θεὸς ἐν Λουζᾷ, καὶ εὐλόγησεν αὐτόν λέγων τὰ ἀναγεγραμμένα. (f. 11) Ζητήσομεν δ' ἐπὶ σχολῆς πῶς μετὰ ταῦτα μέλλοντι αὐτῷ κατιέναι εἰς Αἴγυπτον πάλιν ἐν ὁράματι καὶ διὰ νυκτὸς ὁ Θεὸς εἶπεν· « Μὴ φοβοῦ καταβῆναι εἰς Αἴγυπτον. » Ταῦτα δὲ ἡμῖν ἀναγκαίως παρὰ τίθεται· δείκνυσιν γὰρ ὅτι μὴ εὐχερῶς μὴδ' ἐπὶ τῶν τυχόντων ἀνδρῶν ἡ θεῖα Γραφὴ τὸν Θεὸν ὡφθαι ἱστορεῖ· οὐτ' οὖν ἐπὶ τοῦ Ἀδάμ, οὐτ' ἐπὶ τοῦ μετατεθέντος Ἐνώχ, ἀλλ' οὐδ' ἐπὶ τοῦ Νῶε, οὐδ' ἐπ' αὐτοῦ Μωϋσέως τετήρηται ὅτι ὡφθητινὶ τούτων ὁ Θεὸς, καίτοιγε πολλάκις αὐτοῖς γε διελθεῖν ἀναγεγραμμένος· ἀλλ' οὐδ' ἐπὶ ἐνός γε ἄλλου ὁ θεῖος Λόγος τὸν Θεὸν ὡφθαι εἰσάγει, ἢ ἐπὶ μόνου τοῦ Ἀβραάμ καὶ τοῦ Ἰσαὰκ καὶ τοῦ Ἰακώβ· καὶ ἐπὶ μὲν τοῦ Ἀβραάμ οὐ κατὰ τὸν πρῶτον αὐτῷ χρηματισμὸν ὡφθη, ἀλλὰ κατὰ τὸν δεῦτερον καὶ κατὰ τὸν πέμπτον καὶ ἕκτον· ἐπὶ δὲ τοῦ Ἰακώβ μετὰ τὰ ἀναγεγραμμένα πάντα· τῷ γὰρ Ἰσαὰκ δις μόνος χρηματίσας ὁ Κύριος τὸ δις ὡφθαι αὐτῷ ἀναγέγραπται, εἰ καὶ τὸ δεῦτερον ἐν νυκτὶ. Πρῶτον δὲ ἀπὸ τῶν κατὰ τὸν Ἀβραάμ προειρημένων ἡμῖν, ὅτι μὴ ἐπὶ τὸ πρῶτον αἴτιον ἀναφέρειν χρὴ τὰς ὄπτασις, ἀλλ' ἐπὶ τὸν θεῖον Λόγον, ὃν οὐδὲ αὐτόν (αὐτοί) πω χωρεῖν οἶοι τε ἦσαν οἱ μακάριοι καὶ θεῖοι ἄνδρες· τούτοις γοῦν αὐτοῖς, οἷς καὶ ὡφθαι προσέφηται, μετὰ πλείστας προγυμνασίας ἐωρᾶτο. Τίς δὲ (ἄν) οὖν ἄλλος εἴη καὶ ὁ κατὰ τὴν προκειμένην περικοπήν συμπλασίων καὶ συναγωνιζόμενος καὶ ὡσπερὲν συμμαχῶν τῷ Ἰακώβ, ἢ ὁ πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως τοῖς πατρᾷσι λαλήσας ὁ ἱερός τοῦ Θεοῦ Λόγος, μόνος μετὰ τὸν Πατέρα Κύ-

bus, vocatis Deo jubente Rachel et Lia, eisque inter alia apparitione quæ sibi evenerat relata. « Dixitque angelus Domini, inquit, ad me in somnis, dicens : Jacob 62 ; » et cætera, in quibus ait : « Ego sum Deus visus tibi in loco Dei, ubi unxisti lapidem, et votum vovisti mihi. Nunc ergo surge et egredere de terra hac, revertere in terram nativitatis tuæ 63. » Post hæc vero revertenti e Mesopotamia primo mane obviam fuerunt angeli Domini de quibus et dixit : « Castra Dei sunt hæc 64. » Verisimile est hōs esse, quos prius super scalam viderat. Deinde oritur illi sol ex alto post supradictum locum, in quo videtur cum eo luctatus per somnium qui ad eum dixit : « Nequaquam Jacob appellabitur nomen tuum, sed Israel, quoniam si contra Deum fortis fuisti, quanto magis contra homines prævalebis 65 ! » Post igitur visionem, statim sol ortus est ei. Postquam profecerit, perfectusque fuerit, jam non in somnis, neque noctu, neque per angelum, neque sub specie humana, sed in medio die, luce in media, Deus ipse manifestatur ei, dicens : « Surge, et ascende Bethel, et habitabis ibi 66. » Atque post hæc omnia, tunc primum divina Scriptura testatur ipsi Deum visum fuisse in Luzā, qui et benedixit illi, dixitque ea quæ referuntur. Quæremus autem otiose quomodo deinceps ei, cum in Ægyptum descendere pararet, rursus in visione nocturna Deus dixerit : « Noli timere, descende in Ægyptum 67. » Hæc nobis necessario perpendenda. Ostendunt enim quod non facile, nec cuivis hominum Deum visum fuisse divina narrat Scriptura. Neque enim Adamo, neque Enoch illi, qui translatus est, neque Noe, neque ipsi Moysi fertur apparuisse Deus, etsi sæpius eis locutum esse narrant. De nullo enim divinus sermo visum esse Deum refert, nisi de solo Abrahamo, et Isaaco, et Jacobo. Abrahamo quidem non in prima manifestatione visus est, sed secunda, quinta et sexta ; Jacobo autem in omnibus quæ memorantur ; Isaaco bis tantum Dominus manifestatus, bis visus dicitur, et secundum quidem noctu. Manifestum est iis quæ jam de Abrahamo diximus, quod non ad primam causam visiones sunt referendæ, sed ad divinum Verbum, quod accipere nondum valebant beati divinique homines. His igitur ipsis, quibus et visus fuisse dictus est, non sine multa exercitatione præparatoria manifestatus est. Quis igitur alius esse posset, qui hoc in loco colluctatur cum Jacobo quasi athleta et pugnator, nisi hic ipse qui multoties et diversa ratione patribus nostris locutus est 68, sanctum Dei Verbum, solus post Patrem Dominus et Deus, qui visus et benedicens Jacobo Israel eum nominavit, addens : « Contra Deum fortis fuisti ? » Eo autem modo videbant divini nomines Dei Verbum, quo et Salvatoris nostri apostoli, dicentes : « Quod fuit ab initio, quod audivimus,

62 Gen. xxxi, 11 63 ibid. 13. 64 Gen. xxxii, 2. 65 ibid. 28. 66 Gen. xxxiv, 1. 67 Gen. xli, 3.

68 Hebr. i, 1.

quod vidimus oculis nostris, quod perspeximus, et manus nostræ contrectaverunt de verbo vitæ⁶⁹. » Quod Verbum et vitam cum conspexisset Jacobus, dixit : « Vidi enim Deum facie ad faciem, et salvata est anima mea⁷⁰. »

μεν, ὃ ἐωράκαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν, καὶ ἐθεασάμεθα, καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν, περὶ τοῦ Λόγου τῆς ζωῆς. » Ἐν Λόγον καὶ ζωὴν θεασάμενος ὁ Ἰακώβ ἐπιφέρει λέγων· « Ἐίδον γὰρ Θεὸν πρόσωπον πρὸς πρόσωπον· καὶ ἐσώθη μου ἡ ψυχὴ. »

CAPUT VIII.

« Juda, te laudabunt fratres tui : manus tua in cervicibus inimicorum tuorum, adorabunt te filii patris tui. Catulus leonis Juda : e gemma, filii mi, ascendisti : requiescens accubuisti ut leo, et quasi leæna. Quis suscitabit eum ? Non auferetur sceptrum de Juda, et dux de femore ejus, donec veniat qui mittendus est, et ipse erit expectatio gentium⁷¹, » et reliqua. Quasi sancti Spiritus verbum audiendum Jacobi de Christo prophetizantis, et in personam transferentis ejus ab iis : « Juda, te laudabunt fratres tui. » Quod enim non ad unum filiorum verba faceret patriarcha apertum est Scripturæ peritis, quæ sic narrat : « Vocavit autem Jacob filios suos, et ait eis : Congregamini ut annuntiem quæ ventura sunt vobis in diebus novissimis⁷². » Igitur de futuris se eis prophetizaturum nuntiat. Præterea perspicuum est quod non ad patriarcham Judam spectant prophetiæ verba. Quando enim illum et quam ob rem adoraverunt fratres sui, aut propter quod facinus eum unquam laudaverunt ? Quomodo etiam quidquid de hac prophetia ei adaptari potest ? Nec vero ad tribum ea possunt referri ; namque non tantum e tribu Judæ duces populi constituti sunt. Judices enim post Moysen e variis tribubus circiter quingentos annos Hebræis præfecti sunt ; dein e tribu Benjamin primus omnium rex fuit Saul ; quo mortuo regnaverunt e tribu Judæ non toto quingentorum annorum spatio ; dein post Babylonis captivitatem rebus præfuerunt e tribu Levi plus quam quingentos annos, usque ad Christi adventum. Quid igitur magis de tribu Judæ quæ prædicta sunt refert prophetia, quam de cæteris ? Ergo non ad tribum referri possunt quæ ostenduntur. Qui enim in novissimis diebus apparuit Judas, verum novimus esse Salvatorem et Dominum nostrum Jesum, Christum Dei, qui et dispensator ejus voluntatis et Judas nominatur. Ita enim nunc Israel, nunc Jacobus, nunc David, nunc aliter. Hunc autem et sancti apostoli et quotquot Spiritus adoptione dignati sunt, laudaverunt et adoraverunt. « Manus tuæ, » quas symbolice facta ejus esse existimamus, « in cervicibus inimicorum tuorum, » id est, cogitationum hostilium quæ eum fugiunt. Hic et quasi « catulus leonis » dicitur, sive propter secundum carnem nativitatem e tribu regiæ et Davidis radice, « et in similitudinem carnis peccati factam⁷³, » sive propter deitatem, qua exuta homo factus est, ob quam et non immerito : « E gemma, filii mi,

ριος καὶ Θεὸς χρηματίζων, ὃς καὶ εὐλογήσας τὸν Ἰακώβ Ἰσραὴλ αὐτὸν ὠνόμασεν, ἐπειπὼν, ὅτι « Ἐνίσχυσας μετὰ Θεοῦ ; » Οὕτως δὲ ἐώρων οἱ θεοὶ ἄνδρες τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, ὡς καὶ οἱ φήσαντες τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀπόστολοι· « Ὁ ἦν ἀπ' ἀρχῆς, ὃ ἀκηκόαμεν, ὃ ἐώρακαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν, καὶ ἐθεασάμεθα, καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν, περὶ τοῦ Λόγου τῆς ζωῆς. » Ἐν Λόγον καὶ ζωὴν θεασάμενος ὁ Ἰακώβ ἐπιφέρει λέγων· « Ἐίδον γὰρ Θεὸν πρόσωπον πρὸς πρόσωπον· καὶ ἐσώθη μου ἡ ψυχὴ. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

« Ἰούδα, σὲ αἰνέσαισαν οἱ ἀδελφοὶ σου· αἱ χεῖρές σου ἐπὶ νώτου τῶν ἐχθρῶν σου· προσκυνήσουσί σοι οἱ υἱοὶ τοῦ πατρὸς σου. Σκύμνος λέοντος Ἰούδα· ἐκ βλαστοῦ, υἱέ μου, ἀνέβης· ἀναπεσὼν ἐκοιμήθης ὡς λέων, καὶ ὡς σκύμνος· τίς ἐγερεῖ αὐτόν ; Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, οὐδὲ ἠγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ· καὶ αὐτὸς προσδοκία ἐθνῶν, » καὶ τὰ ἐξῆς. Ἦς ἀγίου Πνεύματος τὸν λόγον ἀκουστέον τοῦ Ἰακώβ τὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ προθεσπιζόντος καὶ εἰς πρόσωπον ἀναφωνήοντος αὐτοῦ τὰ ἀπὸ τοῦ, « Ἰούδα, σὲ αἰνέσαισαν οἱ ἀδελφοὶ σου· » ὅτι γὰρ οὐ πρὸς τὸν ἕνα τῶν υἱῶν τοὺς λόγους ὁ πατριάρχης ἐποιεῖτο δῆλον τοῖς ἐπιστήσασιν τῇ Γραφῇ διηγηματικῶς φασκουσῆ· « Ἐκάλεσε δὲ Ἰακώβ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ, καὶ εἶπεν· Συνάχθητε, ἵνα ἀναγγέλω ὑμῖν τί ἀπαντήσεται ὑμῖν ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν. » Οὐχοῦν περὶ μελλόντων προφητεύσειν αὐτοῖς ἐπαγγέλλεται. Σαφὲς δὲ καὶ ἄλλως ὅτι μὴ πρὸς τὸν πατριάρχην Ἰούδαν αἱ τῆς προφητείας (f. 12) ἀρμόττουσι φωναί· τότε γὰρ ἐκείνον ἦ καὶ διὰ τι προσεκύνησαν οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ, ἐπὶ τίνε δὲ κατορθώματι ἦ καὶ τότε ἤνεσαν αὐτόν ; Πῶς δ' ἂν τις καὶ τὰ λοιπὰ τῆς προφητείας ἐπ' ἐκείνον ἀρμόζων διηγῆσεται ; Ἄλλ' οὐδὲ ἐπὶ τὴν φυλὴν εὐλογίως τις αὐτὰ ἀναφέρει, ὅτι μὴ μόνον ἐκ τῆς Ἰούδα φυλῆς ἄρχοντες κατέστησαν τοῦ λαοῦ· οἱ τε γὰρ μετὰ Μωϋσέα Κριταὶ ἐκ διαφόρων γενόμενοι φυλῶν διήρκεσαν ἠγούμενοι ἐπὶ ἔτεσιν ἐγγύς πεντακοσίοις, μεθ' οὓς ἐκ φυλῆς Βενιαμὴν πρῶτος ἀπάντων βασιλεύει Σαοὺλ, καὶ οὕτως μετὰ τούτους οἱ ἐκ φυλῆς Ἰούδα βασιλεύουσιν οὐδ' ὅλοις ἔτεσι πεντακοσίοις· εἶτα μετὰ τὴν εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίαν οἱ ἐκ φυλῆς Λευὶ πρόεστησαν τῶν πραγμάτων ὑπὲρ τὰ πεντακόσια ἔτη μέχρι τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας. Τί οὐ μᾶλλον περὶ τῆς Ἰούδα φυλῆς τὰ προειρημένα φησὶν ἡ προφητεία, οὐχὶ δὲ καὶ περὶ τῶν λοιπῶν ; Οὐκ ἄρα οὐδὲ ἐπὶ τὴν φυλὴν ἀρμόζοι τὰ δηλούμενα· τὸν μόνον γε ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν ἀναφανέντα Ἰούδαν ἀληθινὸν Ἰσμεν τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ ταμίαν τῶν περὶ αὐτοῦ ἐπινοιῶν καὶ Ἰούδαν ὀνομασθέντα· ὡσπερ δὴ καθ' ἐτέραν Ἰσραὴλ, καὶ καθ' ἄλλην Ἰακώβ, καὶ Δαυὶδ, καὶ ἄλλοτε ἄλλως· τοῦτον δὲ καὶ οἱ ἱεροὶ ἀπόστολοι, καὶ πάντες ὅσοι τοῦ πνεύματος τῆς υἰοθεσίας ἤξωθησαν, ἤνεσάν τε καὶ προσεκύνησαν· « Αἱ χεῖρές τε αὐτοῦ, » ὡς συμβολικῶς ἠγούμεθα εἶναι τὰς πράξεις, « κατὰ νώτου τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ, » τοῦτ' ἐστὶν τῶν νοητῶν πολεμίων φευγόντων αὐτὸν γεγόνασιν· οὕτως

⁶⁹ I Joan. 1, 1. ⁷⁰ Gen. xxxii, 50. ⁷¹ Gen. xlix, 8-10. ⁷² ibid. 1. ⁷³ Rom. viii, 3.

Ὡς καὶ ὡς ἡ σκύμνος λέοντος ἡ εἶρηται, εἶτε διὰ τὴν κατὰ σάρκα γένεσιν ἐκ βασιλικῆς φυλῆς, καὶ τῆς τοῦ Δαυὶδ βίβης, ἡ καὶ ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἀμαρτίας γεγενημένην ἡ εἶτε διὰ τὴν θεότητα, ἡς ἑαυτὸν κενώσας ἐνηθρώπισεν, δι' ἡν εὐκαίρως καὶ τὸ, ἡ Ἐκ βλαστοῦ, υἱέ μου, ἀνέβης, ἡ ὑπὸ τοῦ Ἰακώβ ἀναπεφώνηται. Ὅτε μὲν οὖν τὴν ἐκ βλαστοῦ καὶ ἐκ βίβης αὐτοῦ γένεσιν ἐδήλου τοῦ Σωτῆρος, ἡ σκύμνον λέοντος ἡ αὐτὸν ὠνόμασεν, εἰπὼν, ἡ Σκύμνος λέοντος Ἰούδα· ἐκ βλαστοῦ, υἱέ μου, ἀνέβης· ἡ ὅτε δὲ τὴν ἀνάβλησιν καὶ τὴν κατὰ τὸ πάθος αὐτοῦ κοίμησιν προφητεύει, ἀμφοτέρω αὐτὸν φησι καὶ ὡς λέοντα καὶ ὡς σκύμνον ἐν τῷ, ἡ Ἀναπεσῶν ἐκοιμήθη ὡς λέων καὶ ὡς σκύμνος· ἡ τότε γὰρ οὐ μόνον ὡς ἐκ βασιλικῶν τυγχάνων γένους, ἀλλὰ καὶ ὡς αὐτὸς βασιλεὺς ἡ ἀνύψωτο· ὁμολογούντων αὐτὸν τῶν ἐθνῶν, εἰ καὶ μὴ οἱ ἐκ περιτομῆς ἤθελον, ὡς ἄρα αὐτὸς εἶη ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἰσραὴλ· καὶ ἄλλως δὲ ῥηθείη ἂν, ἐπειδὴ πρὸς ἀντικειμένης δυνάμεις αἰρομένην πόλεμον καὶ καταλύειν μέλλοντι τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου, τούτεστι τὸν διάβολον, ἔδει παρῆναι τῷ ἐκ βλαστοῦ Ἰακώβ κατὰ σάρκα γεγενημένῃ τὴν θεότητα τοῦ Λόγου· εἰκότως λέοντι μὲν ἡ θεότης παρατέθηται διὰ τὸ χειρῶσθαι καὶ νενικηκέναι πάσας τὰς ἀγρίας καὶ ἀτιθάσους δυνάμεις· σκύμνῳ δὲ λέοντος, ἡ ἀνειλήφει σαρκίον ἐκ τῆς τοῦ Ἰούδα βασιλικῆς τυγχάνων φυλῆς· ἀλλὰ καὶ εἴπερ ὁ ἀντιδικὸς ἡμῶν διάβολος ὡς λέων ἐστίν (f. 13) ὠρῶμενος, ὅρα μὴ τούτου σκύμνος πᾶς ἂν λεχθείη ἀμαρτωλὸς, ἐπεὶ ἡ πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἀμαρτίαν ἐκ τοῦ διαβόλου γεγέννηται. ἡ Ἐπεὶ οὖν καὶ ὁ Σωτὴρ ἡ ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἀμαρτίας ἐλήλυθε, ἡ καὶ· ἡ Γέγονεν ὑπὲρ ἡμῶν κατάρρα· ἡ καὶ· ἡ Μὴ γνόντα αὐτὸν ἀμαρτίαν ὑπὲρ ἡμῶν ἀμαρτίαν ἐποίησεν· ἡ ὅρα μὴ τούτων ἔνεκεν κατὰ τινα βαθύτερον λόγον οὔτε λέοντα οὔτε σκύμνον, ἀλλ' ὡς λέοντα καὶ σκύμνον γεγονέναι αὐτὸν παρὰ τὸν τοῦ πάθους καιρὸν ἡ προφητεία θεοπέμπει· ἐπεὶ καὶ αὐτὸς τὸ ἑαυτοῦ πάθος τῷ τοῦ ὄψεως παραβάλλει λέγων· ἡ Ὅσπερ Μωϋσῆς ὕψωσε τὸν ὄφιν ἐν τῇ ἐρήμῳ, οὕτως σεσωπημένως τὸ κατὰ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ μυστήριον ὑπαινίσσεται διὰ τοῦ, ἡ Τίς ἐγερῆ αὐτόν; ἡ Σαφές δ' ἡμῖν ἐκ τοῦ συμπεράσματος χέρονε τίς ἡγίρεν Ἰησοῦν τὸν Κύριον ἡμῶν ἐκ νεκρῶν· δῆλον γὰρ ὅτι ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ αὐτοῦ.

Ἐξῆς δὲ λέγεται τὰ ἀπὸ τοῦ· ἡ Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, οὐδὲ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ· ἡ ἄπερ εἰ μὲν ἐξ ἐτέρας ἀναγινώσκουμεν ἀρχῆς, λέγοιτο ἂν ὡς περὶ ἀπάντων τῶν ἐκ τοῦ Ἰουδαίων γένους καθηγησαμένων τοῦ λαοῦ, καὶ εἶη ἂν κατ' αὐτὴν τὴν διάνοιαν ὁ τῶν προκειμένων ῥητῶν νοῦς τοιοῦδε τις· οὐ πρότερον παύσονται οἱ ἐξ Ἰουδαίων ἄρχοντες καὶ ἡγούμενοι ἐπὶ τὸν Ἰουδαίων λαὸν καθιστάμενοι, ἔως ἂν ἔλθῃ ὁ τῆς τῶν ἐθνῶν προσδοκίας αἵτιος, τοῦτ' ἐστὶν ὁ Χριστὸς, οὐ παραγενομένου ἐκλείψειν ἀνάγκη τοὺς προσηρημένους. Τούτων δ' οὕτως ἐχόντων, ἐπισκεψώμεθα τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους, εἶγε νῦν βασιλεῖς καὶ ἡγούμενοι ἐστὶν εὐρεῖν. Ἄλλὰ γὰρ πᾶσι πρόδηλον ὡς μετὰ τῶν λοιπῶν καὶ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος τοῖς κατεπαρχίων (κατ' ἐπαρχίας) Ῥωμαίων

ascendisti, ἡ ab Jacobo dicitur. Verumenimvero cum quidem e gemma et e radice ejus nativitatem ostenderet Salvatoris, ἡ catulum leonis ἡ eum nominavit, dicens : ἡ Catulus leonis Juda : e gemma, filii mi, ascendisti; ἡ cum vero et exaltationem et passionis suæ dormitionem prophetizat, simul eum dicit et quasi leonem et quasi catulum : ἡ Requiescens accubuisti ut leo et ut leonis catulus : ἡ tunc enim, non tantum ut regio ortus genere, sed ut ipse rex elatus est; agnoscentibus eum gentibus, etsi noluerunt Judæi, quasi ipse rex fuisset Israel. Cæterum et dicere possemus ei, quandoquidem contra potestates adversas bellum tulisset, et evertere pararet mortis potentiam habentem ⁷⁴, scilicet diabolum, necesse erat adesse e radice Jacobi secundum carnem nato Verbi deitate. Leoni quidem merito deitas assimilatur, ut qui feras omnes indomitasque potestates superavit atque devicit; leonis autem catulo, ut qui carnem accepit e regia Judæe tribu natus. At si quidem adversarius noster diabolum est quasi leo rugiens ⁷⁵, animadvertite quod ejus catulus omnis dicatur peccator, quoniam ἡ omnis qui facit peccatum ex diabolo est ⁷⁶. ἡ Cum igitur et Salvator ἡ in similitudinem carnis peccati venit et factus est pro nobis piaculum ⁷⁷; ἡ et ἡ eum qui non noverat peccatum, pro nobis peccatum fecit ⁷⁸, ἡ attende quod eam ob causam secundum quoddam significantius verbum non leonem neque catulum, sed quasi leonem et catulum eum factum esse in passionis tempore propheta declarat; cum et ipse passionem suam serpentis assimilat passioni dicens : ἡ Et sicut Moyses exaltavit serpentem in deserto, ita exaltari oportet Filium hominis ⁷⁹. ἡ Dein tacite resurrectionis ejus mysterium innuit, his verbis : ἡ Quis suscitabit eum? ἡ Apertum est nobis e conclusione quæ suscitet Jesum Dominum nostrum a mortuis, Deus scilicet et Pater ejus.

ἡ Ὑψωθῆναι δὲ τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου. ἡ Ἐπὶ τούτοις ὑπαινίσσεται διὰ τοῦ, ἡ Τίς ἐγερῆ αὐτόν; ἡ Σαφές δ' ἡμῖν ἐκ τοῦ συμπεράσματος χέρονε τίς ἡγίρεν Ἰησοῦν τὸν Κύριον ἡμῶν ἐκ νεκρῶν· δῆλον γὰρ ὅτι ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ αὐτοῦ.

Deinde dicitur : ἡ Non auferetur sceptrum de Juda, et dux de femore ejus. ἡ Quæ quidem si de alio interpretemur sceptro, dicerentur quasi de omnibus qui ex Judæorum genere populum gubernarunt, talisque esset secundum hanc interpretationem hujusce loci sensus : Non prius cessabunt e Judæis duces, principesque super Judæorum populum constituti, quam veniat gentium exspectationis causa, id est, Christus, cujus post adventum necesse est auctoritatem relinquant. Quæ cum ita se habeant, tempora nostra attente perspicimus, an duces regesque nunc reperire sit. Verum omnibus constat, sicut cæteras gentes, Judæorum quoque populum Romanæ ditioni esse subjectum, neque quemquam eorum summæ auctoritatis esse competentem.

⁷⁴ Hebr. II. 14. ⁷⁵ I Petr. V. 8. ⁷⁶ I Joann. III. 8.

⁷⁷ Rom. VIII. 3. ⁷⁸ II Cor. V. 21. ⁷⁹ Joann. III. 14.

Illudque a Salvatoris nostri incarnatione fieri incipit. Igitur ad regis Herodis tempora Hebræos semper Hebraicæ genti imperasse in historiis reperimus. A Moyse ipso successione continua, populo duces constituti fuerunt, Judices vocati; deinde reges usque ad Babylonis captivitatem imperium exercuere; post captivitatem summi pontifices ad Augustum regia auctoritate potiti sunt; Herode vero, qui primus alieni erat generis, regnumque a Romanis obtinuerat imperante, Salvator Dominusque noster Jesus Christus natus est. Jam igitur ab eo usque ad nostram tempus imperium sceptrumque a Judæis ablata sunt. Patet advenisse a prophetis prædictum Salvatorem nostrum, cujus a temporibus non modo Judæorum ablati sunt duces, sed et omnis cultus qui apud eos secundum Moysis legem Jerusalem implebatur. Manifeste autem et expectatio eorum qui per eum ad universarum gentium Deum confugiebant reipsa confirmari cœpit, ipsius adventus tempore, secundum Jacobi prophetiam.

τῶν δι' αὐτοῦ καταπεφυγῶτων ἐπὶ τῶν ὄλων παρουσίας αὐτοῦ χρόνων, κατὰ τὴν τοῦ Ἰακώβ προφητείας.

Et hæc quidem si de proprio sceptro intelligamus, « non auferetur sceptrum de Juda; » si priori hunc quasi consentaneum accommodemus sensum, Christum significat Judas in præcitate loco, et « non auferetur sceptrum de Juda, » ad illos spectat qui post Christum duces et principes Ecclesiæ fuerunt: hos prophetia dicit non defecturos esse, « donec veniat qui mittendus est; » quasi manifeste diceret, donec veniat quæ ei decreta sunt in consummationem futuram, omnium regnum obtinebit. Quod vero duces Christi discipulos sanctus vocat Spiritus, manifestum est ex iis quæ de Juda dicuntur: « Tu vero, homo unanimis, dux meus et notus meus ⁸⁰. » Quos religiose colentes, qui eorum divinis sincerisque et sanctis verbis crediderunt, minime conturbari debent, nec in fide sua commoveri hujus temporis persecutionibus, ac præsertim ea quæ nunc adversus nos vehementissime sævit, taliaque adversus Ecclesias totumque populum exercuit, qualia nec in historia unquam, nec in traditione senex quivis meminisse potest. Hæc vero dicimus, ne cui forte videantur quæ nunc sæva patimur iis quæ prius diximus plane contraria, cum neque coire fideles possint, neque decreta duces Ecclesiæ præcipere. Veracissima igitur cum sit divinitus inspirata Scriptura, credendum est eos duces non omnino defecisse, etsi quibusdam defecisse videantur. Deus enim Prophetæ dicens: « Reliqui mihi septem millia virorum, qui non curvaverunt genua ante Baal ⁸¹, » querenti quod solum eum cæteris sublatis reliquisset, ipse nunc et dignos Providentia sua inspicit, « reliquias secundum electionem gratiæ ⁸²⁻⁸³ » et nobis conservans a se munitos et se unum contemplantes. De quibus et ipsi diceremus: « Nisi Dominus Sabaoth reliquisset

A ἡγεμόσιν ὑποτέτακται, μηδενὸς αὐτῶν τὴν τοῦ ἄρχειν ἐξουσίαν ἐπιτετραμμένον. Καὶ τοῦτο γε ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν γενέσεως ἤρξατο· μέχρι γοῦν Ἡρώδου βασιλέως Ἑβραίου ἐξ Ἑβραίων τοῦ παντὸς αὐτῶν ἔθνους ἄρξαντας ἐν ταῖς ἱστορίαις εὐρίσκομεν, ἐξ αὐτοῦ Μωυσέως κατὰ διαδοχὴν ἡγεσαμένων πρῶτον μὲν τῶν λεγομένων Κριτῶν, εἰθ' ἐξῆς τῶν βασιλέων μέχρι τῆς εἰς Βαβυλῶνα ἀιχμαλωσίας, μεθ' ἣν οἱ ἀρχιερεῖς τὴν ἀρχὴν διαδεξάμενοι ἐπὶ τὴν Αὐγούστου διήρκεσαν βασιλείαν· καθ' ὃν Ἡρώδου πρῶτου τὸ γένος ἀλλοφύλων (λου) τὴν κατ' αὐτῶν βασιλείαν ὑπὸ Ῥωμαίων ἐγχειρισθέντος ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐγεννήθη. Ἦδη τοίνυν ἐξ ἐκείνου καὶ μέχρι τοῦ παρόντος χρόνου σαφῶς ἐκλειοιπῶς ἄρχων τε καὶ ἡγούμενος ἐν Ἰουδαίῳ ἀποδείκνυται· δῆλον ὡς ἐλήλυθεν ὁ πεπρωτητευμένος Σωτὴρ ἡμῶν, οὐ ἀπὸ τῶν χρόνων οὐ μόνον οἱ Ἰουδαίων ἐπιλειοίπασιν ἄρχοντες, ἀλλὰ καὶ πᾶσα ἡ πρὸς αὐτῶν ἐν Ἱερουσαλὴμ ἀποτελουμένη κατὰ τὸν Μωυσέως νόμον λατρεία. Σαφῶς δὲ καὶ ἡ προσδοκία Θεὸν ἔθνων ἔργῳ πληροῦσθαι ἤρξατο ἀπὸ τῶν τῆς

Καὶ ταῦτα μὲν εἰ ὡς ἀπὸ ἰδίας ἀρχῆς ἀναγινώσκουμεν τὰ ἀπὸ τοῦ· « Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα· » εἰ δ' ὡς ἀκόλουθον τῇ πρὸ αὐτῆς διανοίᾳ καὶ τὴν μετὰ χεῖρας συνάπτομεν, ἐξῆς ἂν εἴη, τοῦ Χριστοῦ Ἰούδα νενοημένου κατὰ τὰ προαποδομένα, τὸ· « Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ (f. 7^v) Ἰούδα, » ἐπὶ τοὺς μετὰ τὸν Χριστὸν ἄρχοντας καὶ ἡγουμένους τῆς Ἐκκλησίας ἐκλαμβάνειν, οὓς ἡ προφητεία φησὶν μὴ ἐκλείπειν « ἕως ἂν ἔλθῃ τὰ ἀποκείμενα αὐτῶν· » ὡς εἰ σαφέ-

C στερον ἔλεγεν, ἕως ἂν ἔλθῃ τὰ ἀποκείμενα αὐτῶ τῆς συντελείας ἐπιστάσης, κομίσηται τὴν κατὰ τῶν ὄλων βασιλείαν. Ὅτι δὲ καὶ ἡγουμένους τοὺς τοῦ Χριστοῦ μαθητὰς τὸ θεῖον ἀποκαλεῖ Πνεῦμα σαφές ἐστὶν ἐκ τοῦ λέγεσθαι περὶ τοῦ Ἰούδα· « Σὺ δὲ, ἀνθρώπε ἰσόψυχε, ἡγεμῶν μου καὶ γνώστα μου. » Καὶ τούτοις δὲ χρῆ προσέχοντας τοὺς ὡς θεοὺς καὶ ἀληθεῖς τοὺς ἱεροῖς λόγοις πεπιστευκότας μῆδ' ἀμῶς θροεῖσθαι, μηδὲ μὴν σεῖσθαι τὴν πίστιν ὑπὸ τῶν κατὰ καιροὺς διωγμῶν, καὶ μάλιστα τοῦ ἐνεστῶτος ὑπὲρ τοὺς πώποτε σφοδρότατα καθ' ἡμῶν πνεύσαντος, καὶ τοιαῦτα ἐπιδειξαμένου κατὰ τε τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ, ὅποια οὔτε ἀπὸ γραφῆς οὔτε μὴν ἐκ παραδόσεως ἀρχαίων τις ἐμνημόνευσεν. Ταῦτα δὲ φαμεν, ἐπεὶ τάχα δόξειεν ἀντικρυς κατὰ τὸν ἐνεστῶτα διωγμὸν τάναντια συμβεβηκέναι τοὺς εἰρημνούς, διὰ τὸ μὴδὲ ἄθροισμα νῦν συνεστάναι δοκεῖν, μῆτε τὸν κανὼνα τῶν τῆς Ἐκκλησίας ἀρχόντων. Ἀψευδοὺς τοιγάρτοι τυγχανούσης τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς, πεπεισθαι χρῆ ὅτι μὴ πάντως ἐξέλειπον οἱ προειρημένοι, εἰ καὶ δοκοῖεν τισὶν ἐκλειοιπέναι· ὁ γὰρ εἰπὼν τῷ Προφήτῃ Θεὸς, « Κατέλιπον ἑμαυτῷ ἑπτακισχίλους ἀνδρας, οἵτινες οὐκ ἔκαμψαν γόνυ τῇ Βάαλ, » ὑπειληφότες μόνον αὐτὸν περιλειφθαι τῶν λοιπῶν ἀνηρημένων, ὁ αὐτὸς καὶ νῦν τοὺς ἀξίους τῆς αὐτοῦ προνοίας ἐφορᾷ, « λείμμα κατ' ἐκλογὴν χάριτος » καὶ

⁸⁰ Psal. LIV, 14 ⁸¹ Rom. XI, 4. ⁸²⁻⁸³ ibid. 5.

ἡμῖν διαφυλάττων τοὺς πρὸς αὐτοῦ φρουρούμενους, καὶ πρὸς αὐτοῦ μόνου θεωρούμενους, περὶ ὧν εἰποι-
 μέν ἂν καὶ αὐτοὶ τὸ, «Εἰ μὴ Κύριος Σαβαὼθ ἐγκα-
 τίειπεν ἡμῖν σπέρμα, ὡς Σόδομα ἂν ἐγενήθημεν. καὶ
 ὡς Γόμορρα ἂν ὠμοιώθημεν. » Τὸ γάρτοι εἰς τὸ
 παντελὲς ἐκλειοπέναί νομίζειν τοὺς τοῦ λόγου προ-
 εστῶτας, ἀρχοντας καὶ ἡγουμένους ὑπὸ τῆς προφη-
 τείας ὠνομασμένους, ἐν τῇ τῶν ἀμηχάνων τυγχάνει,
 διὰ τὸ καὶ ὄρον τεθεῖσθαι τοῦ « μὴ ἐκλείψειν ἕως ἂν
 ἔλθῃ τὰ ἀποκείμενα αὐτῶν. » τοῦτ' ἔστι τὰ ὑπὸ τοῦ
 Πατρὸς ἐπηγγελμένα τῷ Χριστῷ, φήσαντι (τος) πρὸς
 αὐτόν, « Κἀθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς
 ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. » ὅτε καὶ
 « Πᾶν γένου κάμψει ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ
 καταχθονίων, καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσεται ὅτι
 Κύριος Ἰησοῦς Χριστός. » τῆνικαῦτα γὰρ καὶ τῶν
 ἐθνῶν προδοκία τῶν ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς αὐτόν
 πεπιστευκῶν καιρὸν ἔξει τὰς προσδοκηθείσας
 ἐπαγγελίας κομίσασθαι ἐν τῇ προσδοκωμένῃ τῶν
 οὐρανῶν βασιλείᾳ. Καὶ ταῦτα μὲν ταύτῃ τὰ δ' ἐξῆς
 ἀπὸ τοῦ, « Δεσμεύων πρὸς ἄμπελον τὸν πῶλον αὐτοῦ,
 θέσι ζητεῖν καταλείβομεν, πλεονάσαντες καὶ ἐν τοῖς
 εἰρημένοις, οὐ κατὰ τὸν προτεθέντα μὲν σκοπὸν,
 ὅμως δ' ἐξ ἀνάγκης ὑπὲρ σαφοῦς διηγήσεως τῶν κατὰ τὴν τόπον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Ἀπὸ τῆς Ἐξόδου.

« Καὶ Μωϋσῆς ἦν ποιμαίνων τὰ πρόβατα Ἰσθὸρ τοῦ
 (f. 8) γαμβροῦ αὐτοῦ. » Καὶ μετ' ὀλίγα. « Καὶ ἦλθον
 εἰς τὸ ὄρος τοῦ Θεοῦ Χωρῆθ. » ὤφθη δὲ ἄγγελος Κυρίου
 αὐτῶ ἐν φλογὶ πυρός. » Καὶ μέθ' ἕτερα. « Ὡς δὲ
 αὐτῶν Κύριος ὅτι προσάγει ἰδεῖν, ἐκάλεσεν αὐτόν ἐκ
 μέσου τοῦ βᾶτου λέγων. » Καὶ ἀθῆς. « Εἶπεν δὲ
 Κύριος πρὸς αὐτόν. Ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν. » Καὶ μετὰ
 πλείστα. « Ἐλάλησεν δὲ ὁ Θεὸς πρὸς Μωϋσῆν. καὶ
 εἶπεν πρὸς αὐτόν. Ἐγὼ Κύριος, καὶ ὤφθην πρὸς
 Ἀβραάμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ, Θεὸς ὢν αὐτῶν, καὶ
 τὸ ὄνομά μου Κύριος οὐκ ἐδήλωσα αὐτοῖς. καὶ
 ἔστησα τὴν Διαθήκην μου πρὸς αὐτούς, καὶ τὰ ἐξῆς.
 Σφόδρα παρατετηρημένως ἐν τούτοις οὐχ ὁ Κύριος
 ἀλλ' ὁ ἄγγελος ὤφθη τῷ Μωϋσεὶ ἀναγέγραπται, δι' οὗ
 καὶ ὁ Κύριος ὥσπερ δι' ἐρμηνεύς χρηματίζων δι-
 δάσκει, ὅτι μὴ εἴη ὑποθετικῶς τις δύναμις ἢ χρη-
 ματίζουσα, ἀλλ' αὐτὸς ὁ ὢν. Σαφέστερον δὲ τίς ἐστὶν ὁ
 ὢν παριστᾶ ἐν τῷ (1) φησιν. « Ἐγὼ Κύριος. καὶ ὤφθην
 πρὸς Ἀβραάμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ, Θεὸς ὢν
 αὐτῶν. καὶ τὸ ὄνομά μου Κύριος οὐκ ἐδήλωσα αὐ-
 τοῖς. » ὁ καὶ τοιοῦτον δοκεῖ μοι νοῦν περιέχειν. Σοὶ
 μὲν τὸ ὄνομά μου τέως αὐτὸ μόνον δηλῶν φημι. Ἐγὼ
 Κύριος. τοῖς δὲ σοῖς πατράσι τὸ μὲν ὄνομά μου οὐκ
 ἐδήλωσα, καὶ μελίζονος γὰρ ἄξιοι τῆς τοιαύτης γνώ-
 σεως ἐτύγχανον ὄντες. αὐτὸς δὲ ὤφθην αὐτοῖς καὶ
 δι' ἑαυτοῦ (ἑμαυτοῦ) τὴν Διαθήκην μου πρὸς αὐτούς
 ἔστησα. Πρόδηλον δὲ ἐκ τῶν προαποδομένων τίς ἦν
 ὁ τοῖς πατράσιν ὀφθεῖς. τοῦτον γὰρ ἐξεταζόμενος
 τὸν τρόπον ὁ λόγος πρὸς τὸν « ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν,
 Θεὸν Λόγον » ὑπάρχειν ἀπεδείκνυσεν. Οὐκοῦν ὁ αὐτὸς
 καὶ νῦν ἐπιφαίνεται, ἀλλ' οὐχ ὁμοίως γε τοῖς προπά-

A nobis semen, sicut Sodoma facti essemus, et sicut
 Gomorrha similes fuissimus ⁶⁶. » Idcirco minime
 existimandum est verbi magistros, duces principes-
 que a prophetis vocatos, penitus defecisse, præsertim
 cum præfixi sint termini, « non auferentur do-
 nec veniant quæ ipsi decreta sunt; » scilicet quæ a
 Patre Christo nuntiata sunt, ad eum dicente : « Sede
 a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabel-
 lum pedum tuorum ⁶⁷; » nec non illa : « Omne genu
 flectatur caelestium, terrestrium et infernorum; et
 omnis lingua consteatur quia Dominus Jesus Chris-
 tus ⁶⁸. » Tunc enim et gentium expectatio quæ ab
 eo tempore usque ad illud in eum crediderunt,
 promissionum consummationem videbit, speratoque
 caelorum regno potietur. Hæc quidem ita; quæ vero
 sequuntur : « Ligans ad vineam pullum suum, »
 allegorice interpretanda studiosis viris relinquemus,
 pluribus jam dictis, non quod ad propositum no-
 strum; quippe quæ ad hunc locum perspicue illu-
 strandum requirentur.

B τῆς δι' ἀλληγορίας ὑπονοίας ἡρτημένα τοῖς φιλομα-
 θέσι ζητεῖν καταλείβομεν, πλεονάσαντες καὶ ἐν τοῖς
 εἰρημένοις, οὐ κατὰ τὸν προτεθέντα μὲν σκοπὸν,
 ὅμως δ' ἐξ ἀνάγκης ὑπὲρ σαφοῦς διηγήσεως τῶν κατὰ τὴν τόπον.

CAPUT IX.

Ab Exodo.

« Moyses autem pascebat oves Jethro soceri
 sui ⁶⁷. » Et post pauca : « Venitque ad montem Dei
 Horeb; apparuitque ei Domini angelus in flamma
 ignis ⁶⁸; » ac deinde : « Cernens autem Dominus
 quod pergeret ad videndum, vocavit eum de medio
 rubi et ait ⁶⁹; » et rursus : « Dixit autem Dominus
 ad eum : Ego sum qui sum ⁷⁰. » Et infra : « Locu-
 tus est Deus ad Moysen, dixitque ad eum : Ego
 Dominus, qui apparui Abraham, Isaac et Jacob,
 cum essem Deus eorum, nomenque meum Dominus
 non indicavi eis; pepigique fœdus meum cum
 eis ⁷¹, » et reliqua. Accuratissime in istis non Do-
 minus, sed angelus visus fuisse refertur, per quem
 Dominus, quasi per interpretem manifestatus, edo-
 cet seipsum non aliquam esse inferiorem potesta-
 tem, sed hunc ipsum qui est. Quis ille igitur qui
 est, hæc nobis plenius demonstrant : « Ego Domi-
 nus, qui apparui Abraham, Isaac et Jacob; cum
 essem Deus eorum, nomenque meum Dominus non
 indicavi eis. » Quæ mihi videntur sic interpretanda.
 Tibi nomen meum usque nunc soli revelans, dico :
 Ego Dominus; patribus vero tuis nomen meum non
 indicavi, quippe majori scientia dignis. Ipse autem
 apparui eis, et per meipsum Testamentum meum
 cum eis pepigi. Constat supradictis quis patribus
 apparuerit. Hujus enim loci explanatio eum ostendit
 esse « in principio apud Deum, Deum Ver-
 bum ⁷². » Idem igitur nunc quoque manifestatur,
 sed non eodem modo quo patribus. His enim ut
 majoribus et perfectioribus ipse visus est et per se-
 ipsum Testamentum suum cum iis pepigit. Moysi

⁶⁶ Rom. ix, 29. ⁶⁷ Psal. cix, 1; Act. i, 34, 35.⁶⁸ Philip. ii, 10. ⁶⁹ Exod. iii, 1. ⁷⁰ Ibid. 2.⁷¹ Ibid. 4. ⁷² Ibid. 14. ⁷³ Exod. vi, 2-4. ⁷⁴ Joan. i, 1.

(1) Τῷ. Forte ᾧ, vel οἷς. Εἶπεν.

vero visus est non Dominus, sed angelus; vocavit eum non jam angelus, sed Dominus. Dominus quidem erat præcipiens, angelus vero divina exsequabatur mandata. Inde interdum legere est in sancto Apostolo: « Qui solus ordinas per angelos in manu Mediatoris »; » et: « Si enim qui per angelos dictus est sermo, factus est firmus ». Manifeste igitur angelus apparuit, et Dominus per eum manifestabatur. Nec semel invenias in omni lege Scripturam indicantem Moysi visum fuisse Deum vel Dominum, quod de solis tribus patriarchis videtur esse dictum. E quibus apertum est omnem legem Hebraicæ gentis hominibus, ut mente infirmioribus et sub duce constitutis, traditam quasi per pædagogos atque moderatores fuisse, nec non typice eis et symbolice divina mandata revelata fuisse, prout altiore spiritalemque disciplinam accipere non valentibus, quippe qui Ægyptiaca mollitie pueri educati erant, et multa adhuc conversione indigentes; quibus ignis esse Deus dicitur: « Deus noster ignis consumens », quod minime de patriarchis dicitur. Verum cum illos jubet se purificare ut gloriam Domini videant, non sicut de Abrahamo, et Isaaco, et Jacobo simpliciter dicitur Deum eis visum esse, sed hæc eadem multo et terrifico apparatu narrantur: « Jamque advenerat tertius dies, et mane inclaruerat: et ecce cœperunt audiri tonitrua, ac micare fulgura, et nubes densissima operire montem, clangorque buccinæ vehementius strepebat. Et timuit populus qui erat in castris. Cumque eduxisset eos Moyses in occursum Dei de loco castrorum, steterunt ad radices montis. Totus autem mons Sinai fumabat: eo quod descendisset Dominus super eum in igne, et ascenderet fumus ex eo quasi de fornace: et stabat omnis populus vehementer conterritus. Et sonitus buccinæ paulatim crescebat in majus et prolixius tendebatur. Moyses loquebatur et Deus respondebat ei. Descenditque Dominus super montem Sinai, in ipso montis vertice, et vocavit Moysem », et reliqua. Hæc quidem descendisse Dominum testantur, visus autem fuisse minime fertur, quod de solis patriarchis observatum est. Domini igitur præsentia quidem facta est, non autem visio ipsius; sed, ut patet, satellitum sibi angelorum, quibus utiliter populo formidandam ac terrificam visionem effecit, prudenter consulens ut eorum cautelam simul et metum et in se fidem stabiliret ac custodiam observantiamque legum quas eis præceptum erat. Quod autem plures erant Domino legem edicenti famulantes angeli, ipse Moyses in benedictionibus ostendit dicens: « Dominus de Sina venit, et de Seir ortus est nobis: apparuit de monte Pharan, et cum eo sanctorum millia. In dextra ejus angeli cum eo ». Ideoque Stephanus in Actibus, cum populum vehementer objurgaret, ait: « Qui accipi-

τορσιν· ἐκεῖνοις γὰρ ἄτε μείζοσι καὶ τελειοτέροις αὐτοὺς ὤφθη, καὶ δι' ἑαυτοῦ τὴν Διαθήκην αὐτοῦ πρὸς αὐτοὺς ἔστησεν· ἐπὶ δὲ τοῦ Μωϋσέως ὤφθη μὲν οὐχ ὁ Κύριος, ἀλλ' ὁ ἄγγελος· ἐκάλεσε δὲ αὐτὸν οὐκέτι ὁ ἄγγελος, ἀλλ' ὁ Κύριος· Κύριος μὲν γὰρ ἦν ὁ διαταττόμενος· ἄγγελος δὲ ὁ τοὺς θεοὺς λόγους διακονούμενος· ὅθεν εἰ καὶ τι ἄλλο θαυμασιῶς ἐκπεφώνηται τῷ ἱερῷ Ἀποστόλῳ, καὶ τὸ, « Ὁ μόνος διαταγῆς (γεις δι') ἀγγέλων ἐν χειρὶ μεσίτου· » καὶ τὸ· « Εἰ γὰρ ὁ δι' ἀγγέλων λαληθείς λόγος ἐγένετο βέβαιος· » σαφῶς γοῦν ἄγγελος εἰσῆχται καὶ ὁ Κύριος δι' αὐτοῦ χρηματίζων, καὶ οὐδὲ ἀπαξ ἂν εὗροις δι' ὅλης τῆς νομοθεσίας τὴν Γραφὴν σημειουμένην ὡς ὅτι δὴ ὤφθη ὁ Θεὸς ἢ ὁ Κύριος τῷ Μωϋσεῖ, ὅπερ ἐπὶ μόνων τῶν τριῶν πατριαρχῶν εἰρημένον ἐμφαίνεται· ὡς ἐκ τούτων σαφὲς εἶναι, τὴν πᾶσαν νομοθεσίαν τοῖς κατὰ τὸν τότε λαόν, οἷα δὴ νηπίοις τὰς ψυχὰς καὶ εἰσαγομένοις, διδομένην ὡσπερ διὰ παιδαγωγῶν καὶ οἰκονόμων παραδεδῶσθαι, τυπικῶς τε αὐτοῖς καὶ εἰκονικῶς τὰ θεῖα διὰ συμβόλων ἠνίχθαι, τῷ μὴ τὴν μυστικωτέραν καὶ πνευματικὴν οἶδόν τε αὐτοὺς ἐπιδέξασθαι διδασκαλίαν, ἅτε γοῦν παισὶ τρόποις Αἰγυπτίοις ἐκδιητημένοις, καὶ πολλῆς ἔτι χρήσουσιν ἐπισημασίας, πῦρ εἶναι ὁ Θεός, κατὰ τὸ· « Ὁ Θεὸς ἡμῶν πῦρ καταναλίσκων, » ὅπερ οὐδαμῶς ἐπὶ τῶν πατριαρχῶν εἴρηται. Ἄλλὰ καὶ ὅτε προστάττει ἀγίσασθαι αὐτοὺς ὅπως (f. 8 v°) ἴδωσι τὴν δόξαν Κυρίου, οὐχ ὡσπερ ἐπὶ τοῦ Ἀβραάμ καὶ τοῦ Ἰσαὰκ καὶ τοῦ Ἰακώβ ἀπλῶς εἴρηται ὅτι ὤφθη αὐτοῖς ὁ Θεός, μετὰ πολλῆς δὲ καταπλήξεως καὶ φαντασίας αὐτὰ δὴ ταῦτα ἀναγέγραπται· « Καὶ ἐγένετο τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ γεννηθέντος πρὸς ἑρθρον, καὶ ἐγένοντο φωναὶ καὶ ἀστραπαὶ καὶ νεφέλη γνοφώδης ἐπὶ τοῦ θρους, καὶ φωνὴ τῆς σάλπιγγος ἤχει μέγα, καὶ ἐποήθη πᾶς ὁ λαὸς ἐν τῇ παρεμβολῇ· καὶ ἐξήγαγε Μωϋσῆς τὸν λαόν ἐν τῇ συνάντησιν τοῦ Θεοῦ ἐκ τῆς παρεμβολῆς, καὶ παρέστησαν ὑπὸ τὸ ἄροσ (Σινὰ· τὸ ἄροσ) Σινὰ ἐκαπνίζετο ὄλον διὰ τὸ καταβεθεῖν ἐπ' αὐτοῦ τὸν Θεόν ἐν πυρὶ· καὶ ἀνέβαινε ὁ καπνὸς αὐτοῦ ὡσεὶ καπνὸς καμίνου· καὶ ἐξέστη πᾶς ὁ λαὸς σφόδρα· ἐγένοντο δὲ φωναὶ τῆς σάλπιγγος προβαίνουσαι ἰσχυρότερα· σφόδρα. Μωϋσῆς ἐλάλει, ὁ δὲ Θεὸς ἀπεκρίνατο αὐτῷ φωνῇ, κατέβη δὲ Κύριος ἐπὶ τὸ ἄροσ τὸ Σινὰ ἐπὶ τὴν κορυφὴν τοῦ θρους· καὶ ἐκάλεσε Κύριος Μωϋσῆν, » καὶ τὰ ἐξῆς. Ὅτι μὲν οὖν κατέβη Κύριος διὰ τούτων μεμαρτύρηται· ὅτι δὲ καὶ ὤφθη οὐκέτι εἴρηται, ὃ ἐπὶ μόνων τῶν πατριαρχῶν εἰρηται. Οὐκ οὖν παρουσία μὲν ἐγεγόνει τοῦ Κυρίου· ὄπτασία δὲ οὐκ αὐτοῦ, ἀλλὰ δῆλον ὅτι τῶν ἀμφ' αὐτὸν δορυφόρων ἀγγέλων, δι' ὧν χρησίμως τῷ λαῷ φοβερὰν καὶ καταπληκτικὴν ἐποίησαστο τὴν ὄπτασίαν, εὐλάβειαν ὁμοῦ καὶ φόβον καὶ πίστιν τὴν εἰς αὐτὸν κρατῦναι ἐν αὐτοῖς προμηθούμενος· εἰς φυλακὴν καὶ τήρησιν τῶν μελλόντων αὐτοῖς παραδίδοσθαι νόμων. Καὶ ὅτι γε πλείους ἐτυγχάνον οἱ τῷ Κυρίῳ κατὰ τὴν νομοθεσίαν διακονούμενοι ἄγγελοι, αὐτοὺς Μωϋσῆς ἐν

¹⁸ Galat. iii, 19. ¹⁹ Hebr. ii, 2. ²⁰ Deut. iv, 24. ²¹ Exod. xix, 16-20. ²² Deut. xxxiii.

ταῖς εὐλογίαις παρίσταισι λέγων· « Κύριος ἐκ Σινᾶ ἄστis legem in dispositione angelorum et non custo-
 ρηκει, καὶ ἐπέφανεν ἐκ Σείρ ἡμῖν, καὶ κατέσπευσεν distis⁹⁸. »
 ἐξ ὄρους Φαράν σὺν μυριάσιν Κάθης, ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ ἄγγελοι μετ' αὐτοῦ, » καὶ τὰ ἐξῆς· δι' ὃ καὶ ὁ Στέ-
 φανος ἐν ταῖς Πράξεσιν ὡς πρὸς τὸν λαὸν ἀποτεινόμενός φησιν· « Οὐκίνας ἐλάβετε τὸν νόμον εἰς διαταγὰς
 ἀγγέλων, καὶ οὐκ ἐφυλάξατε. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ I'.

Ἄπο τῆς Ἐξόδου.

« Ἐξῆρην δὲ ὁ ἄγγελος τοῦ Θεοῦ ὁ προπορευόμενος
 τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ, καὶ ἐπορεύθη ἐκ τῶν ὄπισθεν
 αὐτῶν· ἐξῆρην δὲ καὶ ὁ στύλος τῆς νεφέλης πρὸ
 προσώπου αὐτῶν· καὶ ἐπορεύθη καὶ ἔσθη ἐκ τῶν
 ὀπίσω αὐτῶν, καὶ εἰσῆλθεν ἀνά μέσον τῆς παρεμ-
 βολῆς τῶν Αἰγυπτίων καὶ ἀνά μέσον τῆς παρεμ-
 βολῆς τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ. » Εἶτ' ἐν τοῖς ἐξῆς ἡ θεία
 διδάσκει Γραφή, τί ποτε ἦν ἡ νεφέλη φάσκουσα·
 « Εἶπεν δὲ Κύριος πρὸς Μωϋσῆν· Ἰδοὺ ἐγὼ παρα-
 γίνομαι πρὸς σὲ ἐν ἐκ (στύλῳ) τῆς νεφέλης, ἵνα
 ἀκούσῃ ὁ λαὸς λαλοῦντός μου πρὸς σὲ, καὶ σοὶ πι-
 στεύσωσιν· » καὶ πάλιν· « Ὁ δὲ Θεὸς ἠγείτο αὐτῶν
 ἡμέρας ἐν στύλῳ νεφέλης, δείξει αὐτοῖς τὴν ὁδὸν·
 τὴν δὲ νύκτα, ἐν στύλῳ πυρὸς τοῦ φαίνειν αὐτοῖς· »
 καὶ αὖθις· « Καὶ κατέθη Κύριος ἐν στύλῳ νεφέλης· »
 Οὐκοῦν διὰ τούτων ἕτερος ἦν σαφῶς τῆς νεφέλης ὁ
 προπορευόμενος τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ἄγγελος, καὶ ἡ
 νεφέλη δὲ ἄλλη μὲν τις ἐτύγγανεν παρ' αὐτὸν ἄγγε-
 λον, τοῦ δὲ Κυρίου αὐτοῦ σωματικὸν ὡσπερ ὄργανον
 ἦν· δι' οὗ (f. 9), τὴν φύσιν ὧν αὐτὸς ἀσώματος, καὶ
 πάσης ἐπέκεινα αἰσθητῆς καὶ ὑλικῆς οὐσίας, δι'
 αἰσθητῆς φωνῆς τῆς ἰδίας ἡξίου ὀμιλίας τὸν θερά-
 ποντα· καὶ τῆς τοιαύτης τε οἰκονομίας αὐτὸς ὁ C
 Κύριος τὸν λόγον ἀποδιδούς τῷ Μωϋσεῖ φησιν· « Ἴνα
 ἀκούσῃ ὁ λαὸς λαλοῦντός μου πρὸς σὲ, καὶ σοὶ πι-
 στεύσωσιν· » ἀλλ' ἐπὶ μὲν τοῦ λαοῦ, οἷα σωματι-
 κωτέρου τυγχάνοντος, δι' αἰσθητῆς φωνῆς ἠμιλεῖ,
 ἐπὶ δὲ τῶν πατριαρχῶν, οὔτε νεφέλης οὔτε στύλου
 πυρὸς δεσμένων, ἕτερος ἐγίγνετο τῆς τε ὀπτασίας
 καὶ τῆς πρὸς αὐτοὺς ὀμιλίας ὁ τρόπος. Καὶ ὅτι γε
 οὐκ ἦν ἀγγελικὴ τις δύναμις ἡ διὰ τῆς νεφέλης
 χρηματίζουσα, ἀλλ' αὐτὸς ὁ Θεὸς, πρὸς τοῖς προαπο-
 δεδειγμένοις δηλοῦται καὶ διὰ τῆς οὕτως ἐχούσης
 Γραφῆς· « Εἶπεν δὲ Κύριος πρὸς Μωϋσῆν· Βάδιζε καὶ
 ὀδήγησον τὸν λαὸν εἰς τὸν τόπον ὃν εἶρηκά σοι· ἰδοὺ
 ὁ ἄγγελός μου προπορεύσεται πρὸ προσώπου σου. »
 Καὶ πάλιν· « Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς Μωϋσῆν· Πο-
 ρεύου καὶ ἀνάβηθι ἐντεῦθεν, σὺ καὶ ὁ λαός, » καὶ τὰ D
 ἐξῆς· καὶ συναποστειλῶ πρὸ προσώπου σου τὸν ἄγγε-
 λόν μου. Ταῦτα γὰρ ἀγγέλω μὲν οὐδαμῶς λέγειν
 ἀρμόττει, Θεῷ δὲ μόνῳ, καὶ τῷ καθ' ὅλην τὴν ἱστο-
 ρίαν διὰ τοῦ τετραγράμμου δηλουμένῳ Κυρίῳ. Ἄρ'
 οὐκ ὁ τῶν ὄλων ποιητῆς καὶ Θεὸς τῶν ἀπάντων εἰς
 τοσοῦτον κατῆι, ὡς ἐπὶ σωματικῷ ὄρει ὀχεῖσθαι,
 καὶ παιδαγωγοῦ δίκην συμβαδίζειν ἀνθρώποις ὁ τὸν
 οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν πληρῶν; ἢ τοῦτο μὲν οὔτε
 δυνατὸν, οὐθ' ὄσιον ἐννοεῖν, εὐσεβέστερον δὲ ἅμα καὶ
 δυνατὸν τὸν θεῖον ὑπολαμβάνειν Λόγον, διάκονον ὄντα
 τοῦ πατρικοῦ βουλήματος, ἐπέπερ αὐτοῦ Κυρίου ὄντος

CAPUT X.

Ab Exodo.

« Tollens se angelus Domini, qui præcedebat ca-
 stris Israel, abiit post eos : et cum eo pariter co-
 lumna nubis, priora dimittens, post tergum stetit,
 inter castra Ægyptiorum et castra Israel⁹⁹. »
 Deinde in iis quæ sequuntur divina docet Scriptura
 quæ esset hæc nubes, dicens : « Ait autem Domi-
 nus ad Moysem : Jam nunc veniam ad te in cali-
 gine nubis, ut audiat me populus loquentem ad te
 et credat tibi in perpetuum¹. » Et rursus : « Deus
 autem præcedebat eos ad ostendendam viam per
 diem in columna nubis, et per noctem in columna
 ignis². » Atque alias : « Descendit Dominus in
 columna nubis³. » Igitur ex iis illis erat manife-
 ste nubes angelus qui præcedebat filios Israel, alia
 et nubes circa eum angelum, quæ quasi ipsius Do-
 mini corporeum erat indumentum. Qua quidem,
 cum natura incorporeus esset, omnisque sensus vel
 materialis substantiæ immunis, per vocis auditum
 propria conversatione servum suum dignabatur.
 Hujus dispositionis ipse Dominus rationem reddens
 Moysi dicit : « Ut audiat me populus loquentem ad
 te, et credat tibi in perpetuum⁴. » Sed cum populo,
 ut magis corporali, vocis auditu conversatur ; cum
 patriarchis, quibus neque nubes neque ignis colum-
 na opus erat, alius fiebat visionis et conversationis
 modus. Quod vero non angelica quædam potestas
 quæ per nubem manifestabatur, sed ipse Deus, præ-
 ter ea quæ jam demonstrata sunt hoc etiam ostendit
 Scripturæ loco : « Dixit autem Dominus ad
 Moysem : Vade et duc populum istum quo locutus
 sum tibi⁵. Ecce angelus meus præcedet te. » Et
 rursus : « Et dixit Dominus ad Moysem : Vade,
 ascende de loco isto tu, et populus tuus⁶, » et
 cætera ; « et mittam præcursorem tui angelum. » Hæc
 enim angelum nequaquam dicere decet, Deum vero
 solum, Dominumque qui in tota narratione tetra-
 grammato designatur. Numquid igitur universarum
 rerum auctor, Deusque omnium ad id descendit ut
 super materialem veniret montem, et pædagogus
 instar cum hominibus ambularet, qui cælum et
 terram implet? Nonne illud neque verisimile, ne-
 que sanctum existimare, religiosius vero et proba-
 bilius cogitare expletum hoc munus a Verbo di-
 vino, paternæ voluntatis ministro, Dominoque
 ipso, qui et « factus est pars Jacob, funiculus hæ-
 reditatis ejus Israel⁷; » hunc, inquam, ea pro
 parte atque hæreditate suscepisse, et se ipsum ex-
 inanientem, consubstantialique magnitudine exuta,
 hominum salutis, etiam ante incarnationem contu-

⁹⁸ Act. vii, 53. ⁹⁹ Exod. xiv, 19, 20. ¹ Exod. xix, 9. ² Exod. xiii, 21. ³ Exod. xix, 9. ⁴ ibid.
⁵ Exod. xxxii, 54. ⁶ Exod. xxxiii, 1. ⁷ Deut. xxxii, 9

luisse? Quod si diligenter perspiceremus, invenimus eum interdum propria forma præcepta denuntiantem, sicut cum dixit: « Non apparebis in conspectu meo vacuus ⁸. Altare de terra facietis mihi et afferetis super eo holocausta... Veniam ad te et benedicam tibi ⁹; » interdum quasi de alio Domino, Deo scilicet et Patre ejus, disserentem, sicut in Decalogo cum ait: « Non assumes nomen Domini Dei tui in vanum; septimo die sabbatum Dei tui est. Sex enim diebus fecit Dominus cælum et terram, et mare, et omnia quæ in eis sunt; et benedixit Dominus diei Sabbati ¹⁰. » Et rursus: « Honora patrem tuum et matrem tuam, ut tibi bene sit et sis longævus super terram quam Dominus Deus tuus dabit tibi ¹¹. » Hæc enim non per angelum, sed ipse per seipsum Dominus profecto in Decalogo dixit; nonne enim evidentius est eum ita populum suum de pietate erga altissimum Patrem ipsius, Deumque omnium edocuisse?

ὁ Κύριος πεπιστευμένως ἐν τοῖς δεκαλόγοις εἰρηχέναι περὶ τῆς εἰς τὸν ἀνωτάτω Πατέρα ἑαυτοῦ καὶ Θεοῦ

CAPUT XI.

« Ecce ego mittam angelum meum, qui præcedat te, et custodiat in via, et introducat in locum quem paravi. Observa eum et audi vocem ejus, nec contemnendum putes: quia non dimittet cum peccaveris, et eat nomen meum in illo ¹². » Hæc cum aliis præceptis Dominus populo denuntiat. Si quidem igitur post Moysis obitum non ipse Dominus qui in deserto manifestabatur adesset populo, sed angelorum aliquis eos præcederet, nihil hoc in loco inquirendum foret. Cum autem narratione constet et post Moysis obitum Dominum ipsum Josue manifestatum esse, et aperte in iis quæ ad eum loquebatur, dixisse: « Sicut fui cum Moyse, ita ero tecum: non dimittam, nec derelinquam te. Confortare et esto robustus. Tu enim sorte divides populo huic terram, pro qua juravi patribus tuis, ut traderem eam illis ¹³. » Et in omni Scriptura angelus quidem nequaquam præsens vel manifestatus Josue memoratur, sed ipse Dominus, qui apud Moysem tetragrammato ostenditur, qui que mihi idem esse videtur ac qui semel Josue viri habitu apparuit ¹⁴. Quemadmodum enim apparuisse Abrahamo et Jacobo narratur, sic et nunc ad edocendum servum suum, non ipsum existimari primum et increatum esse Deum, sed summum ejus exercitus ducem demonstrat. Ergo si in omni Josue libro angelus quidem minime præsens refertur, sed idem ipse Dominus qui in omni Moysis legislatione ostenditur: testatur manifeste Scripturæ dicens: « Fuit ergo Dominus cum Josue ¹⁵, » de quo diceretur: « Ecce ego mittam angelum meum qui præcedat te et introducat in locum quem paravi tibi ¹⁶? » Videtur ergo non alium ac ipsum ostendere Josue. Ipse enim duxit populum in pro-

Α εγενήθη μερὶς Ἰακώβ καὶ σχόλισμα κληρονομίας αὐτοῦ Ἰσραήλ, ὅσα ὑπὲρ μερίδος καὶ κληρονομίας φροντίζειν, κενοῦντά τε ἑαυτὸν καὶ τοῦ συμφυοῦς μεγέθους σμικρύνοντα τῇ τῶν ἀνθρώπων καὶ πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως συμπεριφέρεσθαι σωτηρία; Εἰ γοῦν εὐγνωμόνως ἐπιστήσαιμεν, εὐροίμεν αὐτὸν ποτὲ μὲν εἰς ἴδιον πρόσωπον ἀναφέροντα τὰς παρακελεύσεις, ὡς ὅταν λέγῃ: « Οὐκ ὀφθήσῃ ἐνώπιόν μου κενός· καὶ θυσιαστήριον ἐκ γῆς ποιήσεται μοι· καὶ ἔξω πρὸς σέ καὶ εὐλόγησέ σε· » ποτὲ δὲ ὡς περὶ ἑτέρου Κυρίου, τοῦ Θεοῦ δηλαδὴ καὶ Πατρὸς αὐτοῦ, διαλεγόμενον, ὡς ἐπὶ τῆς Δεκαλόγου ὅταν φάσκη: « Οὐ λήψῃ τὸ ὄνομα Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου ἐπὶ ματαίῳ· καὶ τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ σάββατα Κυρίῳ τῷ Θεῷ σου· καὶ γὰρ ἐν ἑξ ἡμέραις ἐποίησεν Κύριος τὸν τε οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν· καὶ εὐλόγησε Κύριος τὴν ἡμέραν τὴν ἑβδόμην· » καὶ αὖθις: « Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου, ἵνα εὖ σοι γένηται, καὶ ἔσῃ μακροχρόνιος ἐπὶ τῆς γῆς, ἧς Κύριος ὁ Θεός σου δίδωσίν σοι. » Ταῦτα γὰρ οὐ δι' ἀγγέλου, ἀλλ' αὐτὸς δι' ἑαυτοῦ πῶς οὐκ ἂν γένοιτο πρόδηλος, παιδεύων τὸν λαὸν τὰ τῶν ὄλων εὐσεβείας;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

« Ἴδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἀγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ἵνα φυλάξῃ σε ἐν τῇ ὁδῷ, ὅπως εἰσαγάγῃ σε εἰς τὴν γῆν, ἣν ἠτοίμασά σοι. Πρόσεχε αὐτῷ καὶ εἰσάκουε αὐτοῦ, μὴ ἀπειθῇ ἐν αὐτῷ, οὐ γὰρ μὴ ὑποστείληται σε· τὸ γὰρ βουμὰ μου ἐστὶν ἐπ' αὐτῷ. » Ταῦτα μετὰ τῶν λοιπῶν (I. 9 v°) δικαιωμάτων ὁ Κύριος τῷ λαῷ διαστέλλεται. Εἰ μὲν οὖν μετὰ τὴν Μωϋσῆως τελευτὴν μὴ ὁ αὐτὸς Κύριος ὁ ἐπὶ τῆς ἐρήμου χρηματίζων συμπάρῃ τῷ λαῷ, ἀλλ' ἀγγέλων τις αὐτῶν προηγείτο, οὐδὲν ἂν εἰς τοὺς τόπους ζητούμενον ἦν· ἐπεὶ δὲ ἐκ τῆς ἱστορίας φαίνεται καὶ μετὰ τὴν Μωϋσῆως τελευτὴν ὁ αὐτὸς Κύριος τῷ Ἰησοῦ χρηματίζων καὶ σαφῶς ἐν τοῖς πρὸς αὐτὸν χρησμοῖς λέγων: « Ὅτι ὡσπερ ἤμην μετὰ Μωϋσῆ, οὕτως ἔσομαι μετὰ σοῦ, καὶ οὐκ ἐγκαταλείψω σε, οὐδ' ὑπερβόμαί σε. Ἴσχυε καὶ ἀνδρίζου· ὁ γὰρ ἀποδιαστελεῖς τῷ λαῷ τούτῳ τὴν γῆν, ἣν ὠμοσα τοῖς πατράσιν ὑμῶν δοῦναι αὐτοῖς· » καὶ δι' ὅλης τῆς Γραφῆς ἀγγελος μὲν οὐδαμῶς ἐπιπαρὸν ἢ χρηματίζων τῷ Ἰησοῦ φαίνεται, ἀλλ' αὐτὸς ὁ Κύριος ὁ καὶ παρὰ Μωϋσεὶ διὰ τοῦ τετραγράμμου δηλούμενος, ὃς καὶ δοκεῖ μοι ὁ αὐτὸς εἶναι τῷ ἐν ἀνδρὸς σχήματι εἰς ἀπαξ μόνον παραφανέντι τῷ Ἰησοῦ. Ὡσπερ γὰρ ἐπιφανείς τῷ Ἀβραάμ καὶ τῷ Ἰακώβ ἀναγέγραπται, οὕτω καὶ νῦν ἐπὶ τῷ παιδεῦσαι τὸν θεράποντα μὴ αὐτὸν ἡγεῖσθαι τὸν πρῶτον καὶ ἀγέννητον εἶναι Θεόν, ἀλλ' ἀρχιστρατήγον τῆς ἐκείνου δυνάμεως ἀποφαίνεται. Εἰ δὲ οὖν διὰ πάσης τῆς τοῦ Ἰησοῦ γραφῆς ἀγγελος μὲν οὐδ' ὄλως παρὼν ὀνομάζεται, ἀλλ' αὐτὸς ὁ διὰ πάσης τῆς παρὰ Μωϋσεὶ νομοθεσίας δηλούμενος Κύριος· μαρτυρεῖ γοῦν σαφῶς ἡ Γραφὴ λέγουσα: « Καὶ ἦν Κύριος μετὰ Ἰησοῦ· » τίνας ἂν λέγοιτο· Ἴδοὺ ἀποστέλλω τὸν ἀγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὅπως ἀγάγῃ σε εἰς τὴν γῆν, ἣν ἠτοίμασά σοι; » Ἔοικεν οὖν διὰ τού-

⁸ Exod. xxiii, 15. ⁹ Exod. xx, 24. ¹⁰ ibid. 7, 10, 11. ¹¹ ibid. 12. ¹² Exod. xxiii, 20, 21. ¹³ Jos. 1, 5, 6. ¹⁴ Jos. v, 13. ¹⁵ Jos. vi, 27. ¹⁶ Exod. xxiii, 20.

των οὐκ ἄλλον ἀλλ' αὐτὸν δηλοῦν τὸν Ἰησοῦν· αὐτὸς ἄ
 γὰρ εἰσῆγαγεν τὸν λαὸν εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας,
 ὡς καὶ αἱ πρὸς αὐτὸν δηλοῦσιν τοῦ Θεοῦ φωναὶ λέ-
 γοντος· « Ἰσχυε καὶ ἀνδρίζου· σὺ γὰρ ἀποδιαστελεῖς
 τῷ λαῷ τούτῳ τὴν γῆν, ἣν ὤμοσα τοῖς πατράσιν
 ὑμῶν περὶ αὐτοῦ. » Ἄρα προδιατάσσεται τῷ λαῷ λέ-
 γων· « Πρόσεχε αὐτῷ, καὶ εἰσάκουσον αὐτοῦ· μὴ
 ἀπειθεῖς ἐν αὐτῷ. » Οὐ δεῖ δὲ θαυμάζειν εἰ ἄγγελον
 αὐτὸν ἐπωνόμασεν, ἐπεὶ καὶ Ἰωάννην τούτῳ καλεῖ τῷ
 προσρήματι ἡ φάσκουσα προφητεία· « Ἰδοὺ ἐγὼ ἀπο-
 στασκευάσει τὴν ὁδὸν μου ἐμπροσθέν σου. » Εἰ δ' ὅλων
 εἰς Ἰησοῦν ἀναφέροιο τὸν τοῦ Ναυῆ τὰ προεκτε-
 θέντα, ὄρα πῶς περὶ αὐτοῦ φησὶν ὁ Κύριος· « Τὸ γὰρ
 ὄνομά μου ἐπικέκληται ἐπ' αὐτῷ. » Ποῖον δὲ ἄρα
 ὄνομα ἢ αὐτὸ τὸ Ἰησοῦς; Τοῦ μὲν γὰρ φαινομένου
 τότε ἀνδρὸς οὐκ ἦν ἴδιον τὸ Ἰησοῦς ὄνομα· Αὐτοῦ γὰρ
 ἐκαλεῖτο τὸ πρότερον· πρῶτος δὲ αὐτὸν Μωϋσῆς θεο-
 φορούμενος Ἰησοῦν ἀναγορεύει, πνεύματι δὴλον ὅτι
 θειοτέρῳ κινούμενος· ὡς ἂν ὁ χρησμὸς ὁ φήσας· « Τὸ
 γὰρ ὄνομά μου ἐστὶν ἐπ' αὐτῷ, » πληρωθεῖη τοῦ
 χρηματίζοντος Κυρίου, ὃν πολλάκις ἀπεδείξαμεν εἶ-
 ναι τὸν πρόντα τοῦ Θεοῦ Λόγον, Ἰησοῦς ἦν ὄνομα
 ὄρον τῷ Αὐτῷ Μωϋσῆς ἐπιτέθεικεν, ὡς ἡ θεία Γραφή
 μαρτυρεῖ, σφόδρα ἀπηκριθωμένως τηρήσασα, ὅτι μὴ
 ἄλλοτε ἢ ἄγγελον αὐτὸν ἀκολούθως τῷ χρησμῷ τὴν
 γῆν τῆς ἐπαγγελίας πρὸ προσώπου τοῦ λαοῦ προσκε-
 ψόμενον ἐξέπεμπεν, τούτῳ κέκληκεν αὐτὸν τῷ ὀνό-
 ματι. Οὐκοῦν διὰ τούτων καὶ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν
 Ἰησοῦ προσηγορίαν Μωϋσῆς φαίνεται σαφῶς ἐγνωκί-
 ῶσπερ δὲ τὸ Ἰησοῦ ὄνομα παρὰ πρῶτῳ αὐτῷ εὑρηται
 κατὰ τοὺς ἐξεταζομένους τόπους, οὕτω καὶ Χριστὸν
 πρῶτος αὐτὸς ἀναγορεύσας φαίνεται, πρὸ τῶν αὐτοῦ
 χρόνων ἐξ αἰῶνος μηδενὸς μηδέπω ποτὲ μήτε Ἰησοῦ
 μήτε Χριστοῦ παρὰ τισιν προσαγορευθέντος. Καὶ
 φαίνεται γε ἐνθέμῳ λογισμῷ τὰς δηλουμένας προσ-
 ηγορίας τιμήσας· διὸ εἰ γούν τοῖς παρὰ πάντα τὸν
 λαὸν ἐξοχωτάτοις ἀνδράσι καὶ παρὰ Θεῷ διατρέπου-
 σιν ἐτέροις τε ἰδίοις ὀνόμασι κεχρημένοις τὰς δύο
 ταύτας ἐπιφημίζει προσηγορίας, τῷ τε ἰδίῳ ἀδελφῷ
 τῷ Ἀαρῶν, καὶ τῷ τοῦ Ναυῆ υἱῷ, Αὐση[οῦ]ς πρότε-
 ρον ὀνομαζομένου[ς], παρὰ πάντα τὸν λαὸν Θεοῦ νεύ-
 ματι ἄρχοντας τοῦ παντὸς ἔθνους προχειρισάμενος
 ταῖς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐδόξασεν
 προσηγορίας· τὸν μὲν Χριστὸν, δι' ἣν ἔφερον εἰκόνα
 τοῦ κατ' ἀλήθειαν ἀρχιερέως τῶν ὄλων αὐτοῦ· « τοῦ
 ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν Θεοῦ Λόγου » προσεειπόν· τὴν
 δὲ ἑαυτοῦ διάδοχον Ἰησοῦν ἀναγορεύσας, δι' ἣν ἔσωζε
 καὶ αὐτὸς τύπον τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ, ὃς παυ-
 σαμένης τῆς διὰ Μωϋσῆως παραδοθείσης συμβολικῶς
 λατρείας, καὶ τούτων πῶς τὸν τρόπον Μωϋσῆως τελευ-
 τήσαντος, τὴν εἰς τὸ θεῖον εὐσέβειαν διαδεξάμενος,
 πάσας μὲν τὰς ἀοράτους δυνάμεις ἀνθισταμένας αὐ-
 τοῦ τῷ λόγῳ πολέμῳ νικήσας κεχείρωται, τὴν δ' ὑπὸ
 ταύταις ἄπασαν τυραννομένην γῆν, τὴν ἐν πᾶσι τοῖς
 τῶν ἀνά πᾶσαν τὴν οἰκουμένην Ἐκκλησιῶν κατεκληροδότησεν.

missionis terram, sicut ostendunt ad eum Dei
 verba dicentis : « Confortare et esto robustus : tu
 enim sorte divides populo huic terram, pro qua
 juravi patribus tuis, ut traderem eam illis. » Po-
 pulo igitur præcipit dicens : « Observa eum et audi
 vocem ejus, nec contemnendum putes. » Non
 autem mirandum est si angelum eum nominaverit,
 cum Joannem hac denominatione vocet prophetia
 his verbis : « Ecce ego mitto angelum meum ante
 faciem tuam, qui præparabit viam meam ante
 te. » Quod si plane ad Josue filium Nun præci-
 tata spectant, perspicuum est cur de eo dixerit
 Dominus : « Et est nomen meum in illo. » Quale
 igitur illud nomen est nisi Josue, quod idem est ac
 Jesu? Huic enim Josue non proprium nomen erat,
 prius Osee vocato. Primus eum Moyses a Deo inspi-
 ratum appellavit Josue; procul dubio est ipsum di-
 vino tunc Spiritu agitari, ut implerentur verba
 hæc : « Et est nomen meum in illo, » manifestantis
 se Domini, quem sæpius demonstravimus esse
 præexistens Dei Verbum, Jesus (Josue) erat nomen
 quod Osee Moyses imposuit, ut divina testatur Scri-
 ptura ¹⁸, sollicitissime animadvertens quod non
 alias nisi cum angelum eum, secundum oraculi
 verba, promissionis terram ante faciem populi
 prospecturum emiserit, hoc vocavit eum nomine.
 Iis igitur constat et Salvatoris nostri Jesu denomi-
 nationem Moysi aperte cognitam fuisse. Quemad-
 modum Jesu nomen primum apud eum in iis quæ
 investigamus locis reperitur, ita et Christum pri-
 mus idem prædicavisse videtur, in anterioris ævi
 temporibus sive Jesu sive Christi nominibus nulli
 unquam compertis. Et videtur quidem divina qua-
 dam inspiratione revelatas denominationes honori
 habuisse. Duobus igitur maxime ex omni populo præ-
 cellentibus viris, Deoque acceptissimis, cum utriusque
 aliud esset proprium nomen, duplicem illam imponit
 denominationem, proprio quidem fratri Aaron, et
 Nave filio Osee prius appellatis; namque coram omni
 populo Dei jussu totius gentis duces eos eligens, Sal-
 vatoris nostri Jesu Christi nominibus illustravit;
 alterum quidem Christum cognominans, qui summi
 verique ferebat imaginem pontificis, omniumque
 auctoris, ipsius « Verbi Dei, qui erat in principio
 apud Deum ¹⁹; » successorem vero suum Jesum
 appellans, per quem servabat et ipse typum Salva-
 toris nostri Jesu, qui, absoluto quem Moyses tradi-
 derat symbolico cultu, Moyseque quodammodo
 mortuo, cum pietatem in Deum accepisset, omnes
 invisibiles potentias sibi adversantes, victas præ-
 lio, verbo superavit, universamque terram ab iis
 tyrannice habitam propriam fecit in omnibus genti-
 bus possessionem, suoque divisit populo, Ecclesiis
 in universa terra constitutis.

ἔθνεσιν ἴδιον κτῆμα ποιησάμενος, τῷ ἑαυτοῦ λαῷ δια

¹⁷ Exod. xxiii, 21. ¹⁸ Matth. xi, 10. ¹⁹ Exod. xxiii, 21. ²⁰ Num. xvi, 17. ²¹ Joan. i, 1.

CAPUT XII.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

« Cumque ingrederetur Moyses in tabernaculum, descendebat columna nubis, et stabat ad ostium, loquebaturque cum Moyse, cernentibus universis quod columna nubis staret ad ostium tabernaculi. Stabantque ipsi et adorabant per fores tabernaculorum suorum. Loquebatur autem Dominus ad Moysen facie ad faciem, sicut solet loqui homo ad amicum suum. Cumque ille reverteretur in castra, minister ejus Josue filius Nun, puer, non recedebat de tabernaculo. Dixit autem Moyses ad Dominum : Præcipis ut educam populum illum : et non indicas mihi quem missurus es mecum, præsertim cum dixeris : Novi te ex nomine, et invenisti gratiam coram me. Si ergo inveni gratiam in conspectu tuo, ostende mihi faciem tuam, ut sciam te, et inveniam gratiam ante oculos tuos : respice populum tuum gentem hanc. Dixitque Dominus : Facies mea præcedet te, et requiem dabo tibi. Et ait Moyses : Si non tu ipse præcedas, ne educas nos de loco isto. In quo enim scire poterimus ego et populus tuus invenisse nos gratiam in conspectu tuo, nisi ambulaveris nobiscum, ut glorificemur ab omnibus populis qui habitant super terram. Dixit autem Dominus ad Moysen : Et verbum istud, quod locutus es, faciam : invenisti enim gratiam coram me, et te ipsum novi ex nomine. Qui ait : Ostende mihi gloriam tuam. Respondit : Ego ostendam omnem bonum tibi, et vocabo in nomine Domini coram te : et miseror cui voluero, et clemens ero in quem mihi placuerit. Rursumque ait : Non poteris videre faciem meam : non enim videbit me homo, et vivet. Et iterum : Ecce, inquit, est locus apud me, et stabis supra petram ; et protegam dextera mea, donec transeam : tollamque manum meam, et videbis posteriora mea : faciem autem meam videre non poteris » ; » et reliqua. Quibus addit : « Cumque descendisset Dominus per nubem, stetit Moyses cum eo, invocans nomen Domini. Quo transeunte coram eo, ait : Dominator Domine Deus, misericors et clemens, patiens et multæ miserationis, ac verax, qui custodis misericordiam in millia : qui aufers iniquitatem, et scelera, atque peccata, nullusque apud te per se innocens est ; qui reddis iniquitatem patrum filiis ac nepotibus in tertiam et quartam progeniem. Festinusque Moyses curvatus est pronus in terram, et adorans ait : Si inveni gratiam in conspectu tuo, Domine, obsecro ut gradiaris nobiscum facie ad faciem » . » Moyses cum Deo collocutus inducit ea fiducia et libertate, qua uteretur amicus cum amico confabulans. Apparet autem ex istis non Prophetæ progressus ; sed postquam loquebatur ei Dominus facie ad faciem, non tamen unquam visus est ei sicut Abrahamo, et Isaaco et Jacobo. Cujus igitur gratiam expetit dicens : « Si inveni gratiam in conspectu tuo,

» Exod. xxxiii, 9-23. » Exod. xxxiv, 5-9.

« Ἦνίκα δ' ἄν εἰσῆλθε Μωϋσῆς εἰς τὴν σκηνὴν, κατέβαιναν ὁ στύλος τῆς νεφέλης, καὶ ἵστατο ἐπὶ τῶν θυρῶν τῆς σκηνῆς, καὶ στάντες ὁ λαὸς, προσεκύνησαν ἕκαστος ἀπὸ τῆς σκηνῆς. Καὶ ἐλάλησε Κύριος πρὸς Μωϋσῆν, ἐνώπιος ἐνωπίῳ, ὡς εἰ λαλῆσαι τις πρὸς φίλον ἑαυτοῦ· καὶ ἀπηλλάττετο εἰς τὴν παρεμβολὴν· ὁ δὲ θεράπων αὐτοῦ Ἰησοῦς υἱὸς Ναυῆ οὐκ ἐξεπορεύετο ἐκ τῆς σκηνῆς. Καὶ εἶπε Μωϋσῆς πρὸς Κύριον· Ἰδοῦ, σὺ λέγεις μοι· Ἀνάγαγε τὸν λαὸν τοῦτον, σὺ δὲ οὐκ ἐδήλωσάς μοι, ὅν σὺ ἀποστελεῖς μετ' ἐμοῦ· σὺ δὲ μοι εἶπας· Οἰδᾶ σε παρὰ πάντας, καὶ ἔχεις χάριν παρ' ἐμοῦ. Εἰ οὖν εὕρηκα χάριν ἐναντίον σου, ἐμφάνισόν μοι σεαυτὸν· γνωστῶς ἴδω σε, ὅπως ἂν ὦ εὕρηκώς χάριν ἐναντίον σου, καὶ ἵνα γινῶ ὅτι λαὸς σου τὸ ἔθνος τοῦτο. Καὶ λέγει· Αὐτὸς προπορεύσομαι καὶ καταπαύσω σε. Καὶ λέγει πρὸς αὐτόν· Εἰ μὴ αὐτὸς σὺ συμπορεύῃ, μὴ με ἀναγάγῃς ἐνευθεν. Καὶ πῶς γνωστὸν ἔσται ὅτι εὕρηκα χάριν παρὰ σοὶ ἐγὼ καὶ ὁ λαὸς σου, ἀλλ' ἢ συμπορευομένου σου μεθ' ἡμῶν; καὶ ἐνδοξασησόμεθα ἐγὼ τε καὶ ὁ λαὸς σου παρὰ πάντα τὰ ἔθνη, ὅσα ἐπὶ τῆς γῆς ἐστί. Καὶ εἶπεν ὁ Κύριος πρὸς Μωϋσῆν· Καὶ τὸν λόγον σοὶ τοῦτον, ὃν εἴρηκας, ποιήσω· εὕρηκας γὰρ χάριν ἐνώπιόν μου, καὶ οἰδᾶ σε παρὰ πάντας, καὶ ἔχεις χάριν παρ' ἐμοῦ. Καὶ εἶπεν· Δεῖξόν μοι τὴν σεαυτοῦ δόξαν. Καὶ εἶπεν· Ἐγὼ παρελεύσομαι πρότερος τῇ δόξῃ μου, καὶ καλέσω ἐν ὀνόματι Κυρίου ἐναντίον σου· καὶ ἐλεήσω, ὃν ἂν ἐλεῷ, καὶ οἰκτιρήσω, ὃν ἂν οἰκτιρέω. Καὶ εἶπεν· Οὐ δυνήσῃ ἰδεῖν τὸ πρόσωπόν μου· οὐ γὰρ μὴ ἴδῃ τὸ πρόσωπόν μου ἄνθρωπος (f. 10 v°) καὶ ζήσεται. Καὶ εἶπε Κύριος· Ἰδοῦ, τόπος παρ' ἐμοί, καὶ στήσῃ ἐπὶ τῆς πέτρας· καὶ σκεπάσω τῇ χειρὶ μου ἐπὶ σέ, ἕως ἂν παρέλθω. Καὶ ἀφελῶ τὴν χεῖρά μου, καὶ τότε ὄψῃ τὰ ὀπίσω μου· τὸ δὲ πρόσωπόν μου οὐκ ὀφθήσεται σοι, » καὶ τὰ ἐξῆς, οἷς ἐπιφέρει· « Καὶ κατέθη Κύριος ἐν νεφέλῃ, καὶ παρέστη αὐτῷ ἐκεῖ· καὶ ἐκάλεσεν ἐν ὀνόματι Κυρίου· καὶ παρῆλθεν Κύριος πρὸ προσώπου αὐτοῦ, καὶ ἐκάλεσε· Κύριος Κύριος ὁ Θεὸς οἰκτιρῶν καὶ ἐλεήμων, μακροθύμος καὶ πολυέλεος καὶ ἀληθινὸς καὶ δικαιοσύνην διατηρῶν, ποιῶν ἔλεος εἰς ἀγαθὰς, ἀφαιρῶν ἀνομίας καὶ ἀδικίας καὶ ἀμαρτίας, καὶ τὸν ἔνοχον οὐ καθαριεῖ ἐπάγων ἀνομίας πατέρων ἐπὶ τέκνα, καὶ ἐπὶ τέκνα τέκνων, ἐπὶ τρίτην καὶ ἐπὶ τετάρτην γενεάν. Καὶ σπεύσας Μωϋσῆς κύψας ἐπὶ τὴν γῆν προσεκύνησεν, καὶ εἶπεν· Εἰ δὴ εὕρηκα χάριν ἐνώπιόν σου, Κύριε, συμπορεύθητι μεθ' ἡμῶν ἐνώπιος ἐνωπίῳ. » Μωϋσῆς τῷ Θεῷ λαλῶν ἀναγέγραπται μετὰ θάρσους καὶ παρρησίας τοσαύτης, ὅποιαν ἀγάγοι ἂν καὶ φίλος τις ἀνὴρ ὁμίλων ἑαυτοῦ φίλῳ. Ἐμφαίνεται δὲ διὰ τούτων οὐχ ἢ τυχοῦσα τοῦ Προφήτου προκοπή· ἀλλ' ἐπεὶ ἐλάλει μὲν αὐτῷ Κύριος ἐνώπιος ἐνωπίῳ, οὐ μὴν καὶ ὤφθη πῶ αὐτῷ ὁμοίως τῷ Ἀβραάμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ· τούτου δὴ χάριν ἀξιοῖ λέγων· « Εἰ δὴ εὕρηκα χάριν ἐναντίον σου, ἐμφάνισόν μοι σεαυτὸν, γνωστῶς ἴδω σε. » Δι' οὗ παρίστην ὅτι μὴ ὁμοίως τῷ λαλεῖν αὐτῷ καὶ τὰς πρὸς αὐτὸν ἐπιφανείας ὁ Θεὸς ἐποίηστο.

Εἰ γὰρ, ὡς νομίσειεν τις, ταυτὸν ἐστὶ τὸ λελαληχέναι αὐτῶ τὸν Θεὸν ἐνώπιον ἐνωπίῳ) τῶ ὤφθαι αὐτῶ, ὡς ἂν εἴποι τις, (πρόσωπον πρὸς πρόσωπον,) καὶ πῶς δ' ἂν εἴη χώρα λείποιο τῇ φασκούσῃ αὐτοῦ ἀξιώσει τό· « Εἰ δὴ εὐρηκα χάριν ἐναντίον σου, ἐμφάνισόν μοι σεαυτὸν, γνωστῶς ἴδω σε; » πῶς δὲ, εἰ καὶ πρότερον αὐτῶ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον ὡς οἴηθει ἂν τις, ἐωρᾶτο, ἐπιφέρει λέγων αὐτῶ ὁ Κύριος· « Οὐ δύνησιν ἰδεῖν τὸ πρόσωπόν μου· οὐ γὰρ μὴ ἴθι τὸ πρόσωπόν μου ἄνθρωπος καὶ ζήσεται; » Διὰ τί δὲ, λεγέτω ὁ βουλόμενος, οὐδ' ἄπαξ ὁ λόγος μαρτυρεῖ λέγων, ὅτι ὤφθη αὐτῶ ὁ Κύριος, ὡς ἐπὶ τῶν πατριαρχῶν εἰρηκῶς τετήρηται· ἀλλὰ γὰρ διὰ τούτων πρόδηλον, ὅτι εἰ καὶ ἐλάλει αὐτῶ Κύριος ἐνώπιος ἐνωπίῳ,) ὁμοῦ δὲ τῆς νεφέλης ἐλάλει αὐτῶ· τοῦτο γὰρ προπαρίστησιν ἡ Γραφή λέγουσα· « Κατέβαιεν ὁ στύλος τῆς νεφέλης καὶ ἴστατο ἐπὶ τῶν θυρῶν τῆς σκηνῆς, καὶ ἐλάλει τῶ Μωϋσεῖ. » Οὐκοῦν διὰ τῆς νεφέλης ἐλάλει, οὐ μὴν καὶ ὁμοίως τῶ Ἀβραάμ ἢ τῶ Ἰσαὰκ ἢ τῶ Ἰακώβ ὤφθη αὐτῶ· ἐκείνοις μὲν γὰρ γυμνῶς καὶ τρανῶς ἔνευ τινὸς εἶδους ὀφθαλμοῦ ἀναγέγραπται, τούτω δὲ διὰ τοῦ ὀνομαζομένου εἶδους καὶ τῆς νεφέλης, ἦν καὶ δόξαν Κυρίου ὀνομάζει ὁ λόγος φάσκων· « Ἡνίκα δὲ ἐλάλει Μωϋσῆς πάσῃ συναγωγῇ υἱῶν Ἰσραὴλ, καὶ ἐπεστράφησεν εἰς τὴν ἔρημον, καὶ ἰδοὺ ἡ δόξα Κυρίου ὤφθη ἐν νεφέλῃ, καὶ ἐλάλησεν Κύριος πρὸς Μωϋσῆν. » Καὶ πάλιν· « Ἀνέβη Μωϋσῆς εἰς τὸ ὄρος· καὶ ἐκάλυψεν ἡ νεφέλη τὸ ὄρος. Καὶ κατέβη ἡ δόξα Κυρίου ἐπὶ τοῦ ὄρους καὶ ἐκάλυψεν αὐτὸν νεφέλῃ ἕξ ἡμέρας· καὶ ἐλάλησεν (f. 11) Κύριος πρὸς Μωϋσῆν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ ἐκ μέσου τῆς νεφέλης. Τὸ δὲ εἶδος τῆς δόξης Κυρίου, ὡσεὶ πῦρ φλέγον ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὄρους. » Σαφῶς οὖν διὰ τούτων τὸ θεωρούμενον τῶ Μωϋσεῖ λέγεται εἶναι οὐκ αὐτὸς ὁ Κύριος, ἀλλ' εἶδος Κυρίου, καὶ νεφέλη καὶ πῦρ, ἃ καὶ δόξαν Κυρίου ὀνομάζει ὁ λόγος· οὐκοῦν τὸ μὲν εἶδος ἐώρα Κυρίου καὶ τὴν δόξαν αὐτοῦ, οὐδαμῶς δὲ αὐτὸν τὸν Κύριον, τὸν τε λαλούμενον Λόγον αὐτοῦ τοῦ Κυρίου· ἀλλ' ὁμοῦ δὲ τῆς νεφέλης λαλοῦντος ἤκουεν, διδὲ εἶρηται· « Καὶ ἐλάλησεν Κύριος πρὸς Μωϋσῆν ἐνώπιος ἐνωπίῳ. » Οὐ μὴν καὶ ὤφθη αὐτῶ ἐνώπιος ἐνωπίῳ τετήρηται· τοῦτο γὰρ ὡς οὐδέπω γεγρονὸς ἀξιοῖ λέγων· « Ἐμφάνισόν μοι σεαυτὸν, γνωστῶς ἴδω σε. » Καὶ ἐν ἐτέρῳ δὲ τόπῳ διδάσκει ὁ λόγος, ὅτι δὴ στόμα ἐλάλει αὐτῶ ὁ Θεός, οὐ μὴν καταλλήλως καὶ ἐωρᾶτο, ἀλλ' ἐν εἴδει καὶ διὰ τῆς προαποδομένης δόξης αὐτοῦ· λέγει δὲ οὕτως· « Καὶ κατέβη Κύριος ἐν στύλῳ νεφέλης, καὶ ἔστη ἐπὶ τῆς θύρας τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου· καὶ ἐκλήθησάν Ἀαρὼν καὶ Μαρίαμ, καὶ ἐξῆλθον ἀμφότεροι. Καὶ εἶπεν πρὸς αὐτούς· Ἀκούσατε δὴ τῶν λόγων μου· Ἐὰν γένηται προφήτης ὑμῶν τῶ Κυρίου, ἐν ὀράματι αὐτῶ γνωσθήσομαι, καὶ ἐν ὕπνῳ λαλήσω αὐτῶ. Οὐχ οὕτως ὁ θεράπων μου Μωϋσῆς πιστὸς ἐστὶν ἐν ὄλῳ τῶ οἴκῳ μου. Στόμα κατὰ στόμα λαλήσω αὐτῶ ἐν εἴδει, καὶ οὐ δι' αἰνιγμάτων, καὶ τὴν δόξαν Κυρίου εἶδεν, καὶ διὰ τί οὐκ ἐφοβήθητε καταλαλήσαι κατὰ τοῦ θεράπον-

A ostende mihi faciem tuam, ut sciam te. » Exinde fit manifestum quod non idem erat, cum loqueretur ei Dominus, et cum manifestum sui visum efficeret. Si enim, ut nonnulli existimare possent, colloctum fuisse cum eo Deum conspectu ad conspectum, idem esset ac visum fuisse ei, ut dici posset, « facie ad faciem, » quis ejus postulationi relinqueretur locus dicentis : « Si inveni gratiam in conspectu tuo, ostende mihi faciem tuam, ut sciam te ? » Quomodo autem, si et prius ei facie ad faciem, ut nonnulli putarent, visus fuisset, subjicit dicens ei Dominus : « Non poteris videre faciem meam : non enim videbit me homo et vivet ? » Quidquid objici possit, non semel narratio commemorat visum fuisse ei Dominum, ut de patriarchis expresse refertur. B Enimvero ex iis constat quod, si loqueretur ei Dominus facie ad faciem, tamen per nubem loquebatur ei. Hoc enim demonstrat Scriptura, cum dicit : « Descendebat columna nubis et stabat ad ostium tabernaculi, et loquebatur ad Moysem. » Ergo per nubem loquebatur, non vero pariter visus est ei ac Abrahamo, vel Isaaco, vel Jacobo. Illis enim nude et manifeste nulla sub forma visus narratur, huic vero sub forma quam retulimus, formaque nubis, quam gloriam Domini Scriptura vocat, dicens : « Cum autem loqueretur Moyses ad omnem cœtum filiorum Israel, respexerunt ad solitudinem : et ecce gloria Domini apparuit in nube : locutus est autem Dominus ad Moysem, dicens * : » et rursus * : « Cumque ascendisset Moyses in montem, operuit nubes montem. Et descendit gloria Domini super montem, tegens illum nube sex diebus. Et loquebatur Dominus ad Moysem septimo die de medio caliginis. Erat autem species gloriæ Domini, quasi ignis ardens super verticem montis ** . » Aperte patet ex iis visum fuisse Moysi non ipsum Dominum, sed speciem Domini, nubemque et ignem, quæ Domini gloriam sacer sermo vocat. Videbat igitur speciem Domini, ejusque gloriam, minime autem ipsum Dominum, ipsiusque Domini Verbum, sibi colloctum. Verum tamen per nubem eum loquentem audiebat, ideoque dicitur : « Et locutus est Dominus ad Moysem facie ad faciem. » Non autem ei apparuisse facie ad faciem refertur : D illud enim nondum accidisse memorat dicens : « Ostende mihi faciem tuam, ut sciam te. » In alio loco docet Scriptura quod ore quidem loquebatur ei Deus, non tamen pariter videbatur, sed sub specie et, ut supra dictum est, per ipsius gloriam. Sic igitur dicit : « Descendit Dominus in columna nubis, et stetit in introitu tabernaculi vocans Aaron et Mariam. Qui cum exiissent, dixit ad eos : Audite sermones meos : Si quis fuerit inter vos propheta Domini, in visione apparebo ei, vel per somnium loquar ad illum. At non talis æervus meus Moyses, qui in omni domo mea fidelissimus est : ore enim ad os loquor ei : et palam, et non per ænigmata et

* Exod. lvi, 10. ** Exod. xxiv, 15.

et figuras Dominum videt. Quare ergo non timuistis detrahare servo meo Moysi²⁶? Ergo gloriam quidem Domini vidit, et sub specie se ei manifestantem, et ore ad os loquentem audivit, non tamen ipsum unquam Dominum, sicut patribus manifestatus est, conspexit. Et non mirum quod Moysi ore ad os colloquens inducitur Deus, cum et omni populo facie ad faciem ipsum locutus fuisse in Deuteronomio docet Moyses dicens: « Non cum patribus nostris iniiit pactum Dominus, sed nobiscum, qui in præsentiarum sumus et vivimus. Facie ad faciem locutus est nobis in monte de medio ignis²⁷. » At si hoc modo Moysi et omni populo manifestatus est, animadvertite illud, scilicet quod locutus fuisse eis ore ad os et facie ad faciem dicitur, non tamen iis visus sine igne vel nube, ut patribus. Nude enim illis et sine nubis vel ignis tegmine Dominus narratur esse visus. Cum igitur videre perfectorum et mente quam maxime mundatorum proprium esse docet Salvator et Dominus noster: « Beati, inquit, mundi corde, quoniam ipsi Deum videbunt²⁸. » Ideoque quasi horum Deum se Dominus indicat, ad Moysen dicens: « Hæc dices filiis Israel: Dominus Deus patrum vestrorum, Deus Abraham, Deus Isaac et Deus Jacob misit me ad vos: hoc nomen mihi est in æternum, et hoc memoriale meum in generationem et generationem²⁹. » Emulatus igitur majores gratias, similisque cupidissimus favoris Moyses Dominum his precatur verbis: « Ostende mihi faciem tuam, ut sciam te. » Sibi enim animo ingebat manifestati Dei Verbi magnitudinem, et sublimitatem, et ineffabilem inaccessamque præcellentiam, videbatque ipsius ad se manifestationes per ministrantes angelos fieri: ideo postulabat ut manifestaretur ei et splendidus sibi ipsum manifestum efficeret, non jam sub velamentis, nec ministris aliis, nude autem et pariter ac Abrahamo, sine ignis vel nubis specie. Quod igitur videtur mihi indicare Scriptura dicens: « Ostende mihi faciem tuam, ut sciam te³⁰. » Cum audivisset Deum sibi dicentem: « Ecce angelus meus præcedet te ante faciem tuam³¹, » ampliores expetit gratias, dicitque: « Si non tu ipse præcedas, ne educas nos de loco isto³². » Annuente Domino postulationi, ac dicente: « Verbum istud, quod locutus es faciam³³, » Dei magnificentiam benigne dispositam animadvertens, quæ et magna cupientibus favebat, quamvis se ipsum exinaniret, majoribusque indignum faleretur, aliam quæ priorem compleat perficiatque expetit gratiam dicens: « Ostende mihi gloriam tuam³⁴. » Deus autem votis ejus annuens ait: « Ego præcedam te gloria mea, et vocabo in nomine Domini coram te³⁵, » et cætera. Ostendit igitur majorem esse priore sua ei apparitione, Patris Dei que omnium scientiam, quam se ei traditurum esse pollicetur, de se ipso dicens: « Præce-

τός μου Μωϋσέως; » Ἄρ' οὖν τὴν δόξαν μὲν Κυρίου εἶδεν καὶ ἐν εἶδει αὐτῷ χρηματίζοντος, στόμα τε κατὰ στόμα λαλοῦντος ἤκουσεν, οὐ μὴν καὶ αὐτὸν πῶ τὸν Κύριον ὁμοίως τοῖς πατράσιν ἐωράκει. Καὶ οὐ θαυμαστόν γε εἰ τῷ Μωϋσεὶ στόμα κατὰ στόμα λαλῶν ἀναγέγραπται ὁ Θεός, ὅποτε καὶ τῷ παντὶ λαῷ πρόσωπων πρὸς πρόσωπον λελαληκέναι αὐτὸν ἐν Δευτερονομίῃ διδάσκει ὁ Μωϋσῆς λέγων· « Οὐχὶ τοῖς πατράσιν ὑμῶν διέθετο Κύριος τὴν Διαθήκην ταύτην, ἀλλὰ πρὸς ὑμᾶς· ὑμεῖς αὐτοὶ ὡς σήμερον πάντες ζῶντες. Πρόσωπον κατὰ πρόσωπον ἐλάλησεν Κύριος πρὸς ὑμᾶς ἐν τῷ ὄρει ἐκ μέσου τοῦ πυρός. » Πλὴν εἰ καὶ τῷ Μωϋσεὶ καὶ τῷ παντὶ λαῷ τοῦτον ἐχρημάτιζεν τὸν τρόπον, ἀλλ' ὅρα ὅτι λελαληκέναι μὲν αὐτοῖς στόμα κατὰ στόμα καὶ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον εἴρηται, οὐ μὴν καὶ ἄνευ τοῦ πυρός ἢ τῆς νεφέλης ὁμοίως τοῖς πατράσιν ὄφθαι αὐτοῖς· γυμνῶς γὰρ ἐκείνοις καὶ ἄνευ ἐπικαλύμματος τοῦ διὰ νεφέλης ἢ πυρός ὁ Κύριος ὄφθεις ἀναγέγραπται. Τελείων γοῦν καὶ τὴν διάνοιαν εἰς ἄκρον κεκαθαρμένων καὶ ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν τὸ τὸν Θεὸν ὄραν εἶναι διδάσκει· « Μακάριοι, λέγων, οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὁρῶνται. » Διὸ καὶ ὡς τοιούτων ὁ Κύριος Θεὸς ἐαυτὸν ἀναγορεύει, λέγων πρὸς Μωϋσῆν· « Οὕτως ἐρεῖς τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, Κύριος ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ὑμῶν, Θεὸς Ἀβραάμ, καὶ Θεὸς Ἰσαὰκ, καὶ Θεὸς Ἰακώβ, ἀπέσταλάκῃ με πρὸς ὑμᾶς· τοῦτο ἐστὶν ὄνομα μου αἰώνιον, καὶ μνημόσυνον γενεῶν γενεαῖς. » Ζηλῶν δὴ οὖν τὰ χαρίσματα τὰ μείζονα, καὶ τῆς ὁμοίας ἐκείνοις ὀρεγόμενος ὁ Μωϋσῆς προκοπῆς, ἀξιοῖ λέγων τὸν Κύριον· « Ἐμφάνισόν (f. 11 v°) μοι σεαυτὸν, γνωστῶς ἴδω σε· » ἐφαντάζετο μὲν γὰρ χρηματίζοντος αὐτῷ Θεοῦ Λόγου τό τε μέγεθος καὶ τὸ ὕψος καὶ τὴν ἄφατον καὶ ἀνέφικτον ὑπεροχὴν, ἐώρα δὲ ὡς ὅτι δι' ὑπηρετικῶν ἀγγέλων τὰς πρὸς αὐτὸν ἐποιοίτο θεωρίας· διὸ παρακαλεῖ τρανότερον καὶ καθαρότερον ἐμφῆναι ἐαυτὸν αὐτῷ, μηκέτι μὲν δι' ἐπικαλυμμάτων, μηδὲ ὑπὸ διακόνων ἐτέρων, γυμνῶς δὲ καὶ τοῖς ἀμφὶ τὸν Ἀβραάμ παραπλησίως, ἄνευ τοῦ διὰ πυρός καὶ νεφέλης εἶδους. Τοῦτο γοῦν δοκεῖ μοι σημαίνειν ἢ φάσκουσα λέξις· « Ἐμφάνισόν μοι σεαυτὸν, γνωστῶς ἴδω σε. » Ταύτη δὲ καὶ προακούσας εἰρηκότος αὐτῷ τοῦ Κυρίου τό· « Ἴδοὺ ἀγγελός μου προπορεύσεται πρὸ προσώπου σου, » ὑποπαραίτεται τοῦ μείζονος ὀρεγόμενος, καὶ φησιν· « Εἰ μὴ αὐτὸς σὺ συμπορεύῃ, μὴ με ἀναγάγῃς ἐντευθεῖν· » πρὸς τὴν ἀξίωσιν ἐπινεύσαντος τοῦ Κυρίου καὶ φήσαντος, « Καὶ τὸν λόγον σου τοῦτον, ὃν εἶρηκα, ποιήσω, » τὸ ἐτοιμοῦν συνιδῶν τῆς θείας μεγαλοδωρεᾶς, φθανούσης τῆς ἐπιεργεσίας τοὺς μεγάλων ὀρεγόμενους, εἴτα σμικρύνας ἐαυτὸν, καὶ ὡς μὴ ἀξίῳ πῶ τῶν μείζονων λογιστάμενος, ἐτέραν ὡς ἐν συγκρίσει τῆς προτέρας ἐνδέουσαν ἀξίωσιν προτείνει λέγων, « Δείξόν μοι τὴν δόξαν σου, » πληρῶν δὲ αὐτοῦ τὸν λόγον ὁ Κύριος, « Ἐγὼ παρελεύσομαι πρὸτερός σου τῇ δόξῃ μου· καὶ καλέσω ἐν ὀνόματι Κυρίου ἐναντίον σου, » καὶ τὰ ἐξῆς· διδά-

²⁶ Num. xii, 5-8. ²⁷ Deut. v, 3. ²⁸ Matth. v, 8. ²⁹ Exod. iii, 15. ³⁰ Exod. xxxiii, 15. ³¹ Exod. xxxiii, 23. ³² Exod. xxxiii, 15. ³³ ibid. 17. ³⁴ Exod. xxxiii, 18. ³⁵ ibid. 19.

σκων ὅτι δὴ πάσης μελῶν τῆς πρότερον αὐτῷ θεωρουμένης ὀπτασίας ἢ τοῦ Πατρὸς καὶ Θεοῦ τῶν ὄλων τυγχάνει γνῶσις, ἣν καὶ παραδώσειν αὐτῷ ὑπισχνεῖται, περὶ μὲν ἑαυτοῦ λέγων, « Παρελεύσομαι πρότερός σου τῆ δόξῃ μου. » Περὶ δὲ τῆς τοῦ Πατρὸς μυσταγωγίας τῆ, « καὶ καλέσω ἐν ὀνόματι Κυρίου. » ποιοῦ γὰρ Κυρίου, αὐτὸς ὢν ὁ διὰ τοῦ τετραγράμμου δηλούμενος Κύριος, εἰ μὴ ἄρα τοῦ Πατρὸς καλέσειν ἐπαγγέλλεται; Καὶ ἀληθῶς γε εἰ μὴ διέλθοι τινὰ πρότερον ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, καὶ εἰ μὴ αὐτὸς ἀνακαλέσοιτο τὸν Πατέρα, οὐδ' ἄλλως δυνατὸν τὴν τοῦ Πατρὸς τῶν ὄλων ἀναλαβεῖν γνῶσιν. « ἐπεὶ μὴδ' εἰς ἔγνω τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Υἱὸς, καὶ ἢ ἂν ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψῃ. » Αὐτὸς γοῦν ἔστιν ἡ θύρα καὶ ἡ ὁδὸς δι' οὗ μόνου ἔστιν ἰδεῖν τὸν ἐπέκεινα καὶ ἀνωτάτω τῶν ὄλων αἴτιον, αὐτὸν τὸν Πατέρα. « εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα οἶά τις αὐτοῦ πρόδρομος προπιθήμεῖ τὰς τῶν μακαρίων ψυχαῖς ὁ θεῖος Λόγος, τῆς ἰδίας δόξης μεταβιδοῦς αὐταῖς, ἀλλ' οὐχ ἴσταται γε εἰς τέλος τὰ τῆς αὐθεντίας εἰς ἑαυτὸν ἀναλαμβάνων, προπαρασκευάσας δὲ καὶ προευτρεπίσας τὴν μονὴν, ὑποχωρεῖ καὶ μεταπαρὰδίδωσι τὴν βασιλείαν τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ. Τοῦτο δὲ καὶ αὐτὸς ὁμολογεῖ φάσκων, « Ἐγὼ παρελεύσομαι πρότερός σου τῆ δόξῃ μου, καὶ καλέσω ἐν ὀνόματι Κυρίου. » Nῦν μὲν οὖν λόγῳ τοῦτο πράξειν ἐπαγγέλλεται. ἐξῆς δὲ καὶ τὸ ἔργον ἐπάγει ἐνθα εἰρήται, « Καὶ κατέβη Κύριος ἐν νεφέλῃ, καὶ παρέστη αὐτῷ ἔκει. » καὶ ἐκάλεσεν ἐν ὀνόματι Κυρίου. Καὶ παρῆλθεν Κύριος πρὸ προσώπου αὐτοῦ καὶ ἐκάλεσε, Κύριος, Κύριος ὁ Θεὸς οἰκτιρῶν, καὶ ἐλεήμων, (Γ. 12) μακρόθυμος, καὶ πολυέλεος, καὶ ἀληθινός, καὶ δικαιοσύνην διατηρῶν, ποιῶν ἔλεος εἰς χιλιάδας, ἀφαιρῶν ἀνομίας, καὶ ἀδικίας, καὶ ἁμαρτίας, καὶ τὸν ἔνοχον οὐ καθαρῖε· ἐπάγων ἀνομίας πατρῶν ἐπὶ τέκνα, καὶ ἐπὶ τέκνα τέκνων ἐπὶ τρίτην καὶ τετάρτην γενεάν. » Ταῦτα γὰρ αὐτὸς φησι καταβάς ἐν νεφέλῃ καὶ παραστὰς τῷ Μωϋσεῖ ὁ διὰ τοῦ τετραγράμμου δηλούμενος Κύριος· ὃς καθ' ἣν πεποιῆται ὑπόσχεσιν παρελθὼν πρὸ προσώπου αὐτοῦ, τὸν καὶ ἑαυτοῦ Κύριον καὶ Πατέρα, τὸν ἀληθῶς ὄντα Κύριον Κύριον, δις διὰ τοῦ τετραγράμμου ἐμπερόμενον ἀνακαλεῖται λέγων τὸ, « Κύριος, Κύριος ὁ Θεὸς οἰκτιρῶν καὶ ἐλεήμων, » καὶ τὰ ἐξῆς. Εἰ δὲ βιαζόμενός τις φάσκει μὴ τὸν Κύριον, ἀλλὰ Μωϋσῆν ταῦτα εἰρηκέναι, πείσμα βέβαιον λαμβανέντω ἐξ αὐτῶν τῶν τοῦ Μωϋσεως φωνῶν ὁμολογούντος τοῦ Κυρίου εἶναι τὰς προεκτεθείσας λέξεις, δι' ὧν εὐχόμενος ἐν ἑτέρῳ τόπῳ φησὶ, « Καὶ νῦν ὑψωθήτω ἡ χεὶρ σου, Κύριε· ὃν τρόπον εἶπας λέγων, Κύριος μακρόθυμος, καὶ πολυέλεος, καὶ ἀληθινός· ἀφαιρῶν ἀνομίας καὶ ἀδικίας, καὶ ἁμαρτίας· καὶ καθαρῖσμός οὐ καθαρῖε τὸν ἔνοχον, ἀποδιδούς ἁμαρτίας πατρῶν ἐπὶ τέκνα ἕως τρίτης καὶ τετάρτης γενεᾶς. » Ἐναργέστατα δὴ οὖν καὶ σαφέστατα διὰ τούτων αὐτὸς ὁ Κύριος τὰς προεκτεθείσας εἰρηκῶς παριστᾷ τε (παρίσταται) φωνάς, μερίζονα Κύριον τὸν ἀληθῶς Κύριον, δῆλον δ' ὅτι τὸν Πατέρα ἑαυτοῦ, ἀνακαλούμενος· ἢ εἰ δυσπειθῶς ἔχοι πρὸς ταῦτα, λεγέτω εἰ τίνα ἄλλην οἴσῃ τε ἔστιν κατὰ

A dam te gloria mea, » et de Patris sui doctrina, « Et vocabo in nomine Domini coram te. » Quem autem Dominum, cum sit ipse Dominus tetragrammato designatus? Profecto nisi prævium eat Dei Verbum, nisi ipse Patrem advocet, impossibile est quemvis omnium Patris scientiam excipere. « Neque Patrem quis novit, nisi Filius, et cui Filius voluerit revelare 26. » Ipse igitur est janua viaque qua sola excelsissimam immensissimamque rerum omnium causam, Patrem ipsum, conspiciere possumus. Si enim quam maxime, velut aliquis ejus præcursor, beatorum animas divinum præit Verbum, participes eos propriæ gloriæ efficiens, sed non desinit ad finem auctoritatis partes in se suscipere, præparato autem ac disposito habitaculo, discedit et regnum Deo et Patri transfert. Quod et ipse confitetur dicens: « Ego præcedam te gloria mea, et vocabo in nomine Domini. » Nunc quidem verbo illud facturum esse promittit; quod re peragit, ut ostendunt quæ sequuntur: « Cumque descendisset Dominus per nubem, stetit Moyses cum eo, invocans nomen Domini. Et transit Dominus ante faciem ejus, vocavitque: Dominator Domine Deus, misericors et clemens, et patiens, et multæ miserationis, ac verax, qui custodis misericordiam in millia, qui aufers iniquitatem et scelera, atque peccata, nullusque apud te per se innocens est. Qui reddis iniquitatem patrum filiis, ac nepotibus in tertiam et quartam progeniem 26. » Hæc enim ipse dicit, cum descendit in nube et prope Moysen stetit tetragrammato designatus Dominus. Dein, ob promissionem quam ipse fecerat, transiens ante faciem ejus, suimet Dominum et Patrem, vere Dominum, Dominatorem, bis tetragrammato designatum invocatur dicens: « Dominator Domine Deus, misericors et clemens, » et reliqua. Si quis autem loci sensum detorquens minime a Domino contendat, sed a Moysæ hæc esse dicta, illud plane compertum habebit ipsis Moysis vocibus, hæc esse verba Domini confitentis, cum in alio loco precatur dicens: « Magnificetur ergo fortitudo Domini sicut jurasti, dicens: Dominus patiens et multæ misericordiæ, auferens iniquitatem et scelera, nullumque innoxium derelinquens, qui visitas peccata patrum in filios in tertiam et quartam generationem 27. » Clarissime igitur et manifestissime patet ex iis hæc quæ retulimus Dominum dixisse, majorem Patrem et vere Dominum, scilicet Patrem ejus, invocantem. Cui si fides difficile adhibeatur, videre est an alia esse possit hujus loci explanatio. Quippe animadvertendum est non angelum manifestatum fuisse, sed ipsum tetragrammato designatum Dominum, qui et facie ad faciem cum Moysæ perhibetur fuisse collocutus, quem et Moyses invocatur, manifestationem per angelos deprecatur his verbis: « Si non tu ipse præcedas, ne educas nos de loco isto 27. » Verumenim-

Note the reading

²⁶ Matth. xi, 27. ²⁶ Exod. xxxiv, 5-7. ²⁷ Num. xiv, 17, 18. ²⁷ Exod. xxxiii, 15.

vero non possunt hæc de alio nisi solum de Deo Verbo, in principio apud Deum, referri ; qui magna consecuto Moysi majorum ostendit scientiam, docens eum ut solum verum cognoscat Deum, et quem misit Deum Verbum, et ipsum post Patrem Dominumque Deumque. Et primam quidem ei hanc et maxime necessariam præbet utilitatem, ne unquam de omnium Deo opinionones ad manifestatum ei Verbum per immensam rerum visarum gloriam accipiat. Docet igitur seipsum primum solumque verum Deum præcedere, quem ipse invocabat dicens : « Dominator Domine Deus, misericors et clemens, patiens, et multæ misericordiæ, et verus. » Eamdem profecto vim habet « verus, » ac illa : « Ut cognoscant te solum Deum verum³⁸, » ab ipso Salvatore in Evangeliiis dicta. Hæc non intellexisset omnis populus, ad quem, rudem adhuc, a manifestante se Domino dicebatur : « Ego sum, et non est alius præter me³⁹. » Iis enim opuserat quasi rudimentis ad regnum Dei, qui nondum Patris et Filii dogmata conciliare poterant, Ægyptiorum idololatria nuperrime abjecta. « Ego sum, et non est alius præter me ; » ex Dei Verbi persona diceretur similiter ac : « Ego et Pater unum sumus⁴⁰ ; » et : « Pater in me est, et ego in Patre⁴¹. » Quemadmodum qui vidit eum, vidit Patrem, sicut dictum est : « Qui videt me, videt et Patrem⁴² ; » ita qui eum audit, audit et Patrem qui est in eo, cum dicit : « Ego sum, et non est alius præter me. »

οὐχ οἶοι τέ πως ὄντες τὰ περι Πατρὸς καὶ Υἱοῦ δόγματα ἀφ᾽εστηκότες. Τὸ δὲ « Ἐγὼ εἰμι καὶ οὐκ ἔστιν ἕτι ἄλλος ὁμοίως τῷ, » Ἐγὼ καὶ ὁ (f. 12 vº) Πατὴρ ἔν ἐσμεν· καὶ ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί. « Ὡς γ' οὖν ὁ ἑωρακὼς αὐτὸν ἑώρακε τὸν Πατέρα, κατὰ τὸ, « Ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ ἑώρακε τὸν Πατέρα τὸν πέμψαντά με » τὸν αὐτὸν τρόπον ὁ αὐτοῦ ἀκούων τοῦ ἐν αὐτῷ Πατρὸς ἤκουε λέγοντος τὸ, « Ἐγὼ εἰμι καὶ οὐκ ἔστιν ἕτι ἄλλος ἐμοῦ. »

Hæc effusius diximus, demonstrare quærentes quod procul dubio neque omnium Deus, neque angelica quævis potestas, sed ipsum Dei Verbum Moysi apparuit, quod firmiter credidimus, post omnium Patrem et Dominum, secundum esse omnium Dominum et Deum ; sicut Joannes evangelista nobis apertissime ostendit, dicens : « In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum⁴³. » Nimix autem operæ neque propositi nostri esset exquirere quis locus, quæ petra forent, de quibus dicit Dominus : « Ecce est locus apud me et stabis super petram⁴⁴. » Sed hanc petram Apostolus indicavit dicens : « Petra autem erat Christus⁴⁵. » Petra locusque erant eadem, suspicor, quæ obvia fuerunt Jacobo, cum dicitur : « Egressus igitur Jacob de puteo juramenti, pergebat Harrah ; et obvium habuit locum⁴⁶, » ac, ubi in somnis videns scalam, illique innixum Dominum, cum evigilasset, dixit : « Vere Dominus est in loco isto⁴⁷, » ac rursus : « Quam terribilis est locus iste ! Non est hic aliud nisi domus Dei et porta cæli⁴⁸. » Quænam vero sit facies Dei Verbi, quam nequit Moyses, id est lex,

Α τὸς τόπους ἐπιβαλεῖν διήγησιν· φυλάττων τὸ μὴ ἀγ- γελον εἶναι τὸν χρηματίζοντα, ἀλλ' αὐτὸν τὸν διὰ τοῦ τετραγράμμου δηλούμενον Κύριον, ὃς καὶ ἐνώπιος ἐνώπιον τῷ Μωϋσεὶ ἀναγγέλλεται λελαληκέναι, ὃν καὶ ἀξιοὶ τὴν δι' ἀγγέλων προστασίαν παραιτούμενος ὁ Μωϋσῆς λέγων, « Εἰ μὴ αὐτὸς σὺ συμπορεύῃ, μὴ με ἀναγάγῃς ἐντεύθεν. » Ἄλλὰ γὰρ οὐχ οἶόν τε ταῦτα ἐπ' ἕτερον ἢ ἐπὶ μόνον τὸν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν Θεὸν Λόγον ἀναφέρειν· ὃς μεγάλων ἐφιεμένων τῷ Μωϋσεὶ τὴν τοῦ μείζονος ἐμφαίνει γνώσιν, παιδεύων ἑαυτὸν ὅπως ἂν γινώσκῃ τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεὸν, καὶ ὃν ἀπέστειλε Θεὸν Λόγον, δευτέρως καὶ αὐτὸν ὄντα μετὰ τὸν Πατέρα καὶ Κύριον καὶ Θεόν· καὶ πρώτην γε αὐτῷ ταύτην καὶ ἀναγκαιοτάτην παρέχει τὴν ὠφέλειαν, ὡς ἂν μήποτε τὰς περὶ Θεοῦ τῶν ὄλων ὑπο- νοίας ἐπὶ τὸν χρηματίζοντα αὐτῷ Λόγον διὰ τὴν ὑπερβολὴν τῆς δόξης τῶν θεωρουμένων ἐκλάβοι· δι- δάσκει [εἰ] δ' οὖν αὐτὸν πρῶτον καὶ μόνον ἀληθινὸν Θεὸν ἠγεῖσθαι τοῦτον, ὃν αὐτὸς ἐπεκαλεῖτο λέγων, « Κύριος, Κύριος ὁ Θεὸς οἰκτιρμων καὶ ἐλεήμων, μακροθύμος, καὶ πλερέλειος, καὶ ἀληθινός. » Πρῶστος γὰρ ἐπιμελῶς τῷ « ἀληθινός » παραπλησίως εἰρημένῳ τῷ « Ἴνα γινώσκασθε σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν, » ὑπὲρ τοῦ αὐτοῦ Σωτῆρος ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις εἰρημένῳ· ταῦτα δ' οὐκ ἂν ἐχώρησεν ὁ πᾶς λαὸς πρὸς ὃν, οἷα δὴ εἰσαγόμενον, ὑπὲρ τοῦ χρηματίζοντος ἐλέγετο, « Ἐγὼ εἰμι καὶ οὐκ ἔστιν ἕτι ἄλλος ἐμοῦ »· ἐδέοντο γὰρ οὗτοι στοιχειώδους εἰσαγωγῆς ἕτι τῆς περὶ Θεοῦ μοναρχίας

διαρθροῦν, ἅτε ἐναγχος τῆς Αἰγυπτίων πολυθεοῦ πλάνης ἀφ᾽εστηκότες. Τὸ δὲ « Ἐγὼ εἰμι καὶ οὐκ ἔστιν ἕτι ἄλλος ὁμοίως τῷ, » Ἐγὼ καὶ ὁ (f. 12 vº) Πατὴρ ἔν ἐσμεν· καὶ ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί. « Ὡς γ' οὖν ὁ ἑωρακὼς αὐτὸν ἑώρακε τὸν Πατέρα, κατὰ τὸ, « Ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ ἑώρακε τὸν Πατέρα τὸν πέμψαντά με » τὸν αὐτὸν τρόπον ὁ αὐτοῦ ἀκούων τοῦ ἐν αὐτῷ Πατρὸς ἤκουε λέγοντος τὸ, « Ἐγὼ εἰμι καὶ οὐκ ἔστιν ἕτι ἄλλος ἐμοῦ. »

С Ταῦτα δ' ἡμῖν ὡς ἐν τηλικούτοις εἰρηται παραστήσαι βουλομένοις, ὅτι δὴ ἀναμφιλέκτως οὕτε ὁ τῶν ὄλων Θεὸς, οὕτε ἀγγελικὴ τις δύναμις ἦν ἡ χρηματίζουσα τῷ Μωϋσεὶ, αὐτὸς δὲ ὁ θεὸς Λόγος, ὃν ἀκριβῶς πεπιστεύκαμεν μετὰ τὸν τῶν ὄλων Πατέρα καὶ Κύριον δευτέρον εἶναι τῶν ἀπάντων Θεόν τε καὶ Κύριον· ὡσπερ δὴ καὶ ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης σαφέστερον ἡμᾶς παιδεύει λέγων· « Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος· καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν· καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος· » πολλῆς δ' ἂν γένοιτο καὶ οὐχὶ τῆς παρούσης σχολῆς σαφηνίζειν τίς ἄρ' εἴη ὁ τόπος καὶ ἡ πέτρα περὶ ἧν εἶπεν ὁ Κύριος, « Ἴδοὺ τόπος παρ' ἐμοί καὶ στήσῃ ἐπὶ τῆς πέτρας· » ἀλλ' ὁ μὲν Ἀπόστολος τὴν πέτραν ἐδήλωσεν εἰπὼν, « Ἡ πέτρα δὲ ἦν ὁ Χριστός. » Οὐκ ἄλλον δὲ τῆς πέτρας ὄντα καὶ τὸν τόπον ὑπολαμαβάνω τὸν αὐτὸν τυγχάνοντα τῷ ἀπαντήσαντι τῷ Ἰακώβ ἐνθα γέγραπται, « Ἐξῆλθεν δὲ ὁ Ἰακώβ ἀπὸ τοῦ φρέατος τοῦ ὄρκου, καὶ ἐπορεύθη εἰς Χαρβάν. Καὶ ἀπήνησεν τόπῳ ἐνθα καὶ ἰδὼν ἐν ὄραματι τὴν κλίμακα καὶ τὸν ἐπ' αὐτῆς ἐστηριγμένον Κύριον, διυπνισθεὶς φησιν, « Ὅτι ἐστὶ Κύριος ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ· » καὶ πάλιν εἶπεν· « Ὡς φοβερός ὁ τόπος οὗτος, οὐκ ἔστι τοῦτο ἀλλ' ἡ οἴκος τοῦ Θεοῦ· καὶ αὐτὴ ἡ πύλη

δεύτερος θεός

³⁸ Joan. xvii, 3. ³⁹ Deut. xxxii, 39. ⁴⁰ Joan. x, 30. ⁴¹ ibid. 38. ⁴² Joan. xiv, 9. ⁴³ Joan. i, 1. ⁴⁴ Exod. xxxiii, 21. ⁴⁵ I Cor. x, 4. ⁴⁶ Gen. xxviii, 10. ⁴⁷ ibid. 16. ⁴⁸ ibid. 17.

τοῦ οὐρανοῦ. Ἰ Ἀλλὰ καὶ τί τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ Ἀ Λόγου, ὃ μὴ δύναιται Μωυσῆς ὁ νόμος, ἅτε ἀνθρώπινος καὶ σωματικώτερος ὢν, θεωρεῖν· τίνα τε τὰ ὀπίσθια αὐτοῦ, ἃ μόνον χωρεῖν οἶός τε ἦν ὁ τυπικός καὶ τῶν νοητῶν συμβολικῶς (κός) νόμος· πῶς τε εἴρηται τὸ, « Σκεπάσω τῇ χειρὶ μου ἐπὶ σέ, ἰ καλύμματος καὶ σκέπης ἐπιτιθεμένου τῷ νόμῳ, ὡς διὰ τοῦτο τὸ κάλυμμα τὰ μὲν ὀπίσω δύνασθαι ὄραν, οὐκέτι δὲ τὰ προηγούμενα καὶ διαφέροντα· ἰδιὰ κατὰ καιρὸν, ὅ μὲν τῆς τούτων ἐρεύνης, ἐπιστήσας εἴσεται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Ἐκ τῶν Ἀριθμῶν τῆς γ' τοῦ Βαλαὰμ προφητείας.

« Ἐξελεύσεται ἀνθρώπος ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ, καὶ κυριεύσει ἐθνῶν πολλῶν· καὶ ὑψωθήσεται ἡ Γῶγ βασιλεία, καὶ αὐξηθήσεται ἡ βασιλεία αὐτοῦ· Θεὸς ὠδήγησεν αὐτὸν ἐξ Αἰγύπτου, ὡς δόξαν μονοκέρωτος αὐτῷ· ἔδεται ἔθνη ἐχθρῶν αὐτοῦ, καὶ τὰ πάχη αὐτῶν ἐκμυελίει, καὶ ταῖς βολαῖς αὐτοῦ κατατοξεύει ἐχθρόν. Κατακλιθεὶς ἀνεπάυστο ὡς λέων, καὶ ὡς σκύμνος· τίς ἀναστήσει αὐτόν; οἱ εὐλογοῦντές σε, ἠὲ ὀλογοῦνται· καὶ οἱ καταρώμενοί σε, κκατήρηνται. ἰ Χριστός ἐστὶν ὁ ἐκ σπέρματος Ἰσραὴλ τὸ κατὰ σάρκα γεννηθεὶς, καὶ κυριεύσας ἐθνῶν πολλῶν· ποῖον γὰρ ὑπῆρξεν ἔθνος ἀγνοῆσαν τὴν ὑπ' αὐτὸν δουλείαν, εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξελεθόντος τοῦ λόγου τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, καὶ εἰς τὰ σπέρματα τῆς οἰκουμένης τῶν ῥημάτων αὐτῶν; Παρά γ' οὖν πλείστοις καὶ αὐτῶν τῶν βαρβάρων πολλοὺς ἐστὶν ἰδεῖν διὰ τῆς εἰς αὐτὸν πίστεως ἐπὶ τὴν τοῦ ἐνός Θεοῦ (f. 13) γνῶσιν ἐληλυθότας, καὶ ὑπερ τῆς εἰς αὐτὸν εὐσεβείας παντοίας μέχρι καὶ θανάτου κολάσεις ὑπομείναντας. Πέρας ἔχουσα τοῖνον καὶ αὕτη σαφῶς ἡ προφητεία ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου Σωτῆρος ἀποδείκνυται· ἡ παραστῆται τις ἄλλος ἐπιδεικνύς ἐπὶ τίνα ἀν ταῦτα ἀναφέροιο· καθ' ἡμᾶς δὲ πρόδηλον, ὡς καὶ αὐξεται ὁσήμεραι τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἡ νοητῆ βασιλεία τε καὶ δεσποτεία παρὰ ταῖς ὑποδεξαμέναις τὸν λόγον αὐτοῦ ψυχαῖς· ὑψύθη δὲ κατὰ τὴν παρουσίαν αὐτοῦ καὶ ἡ Γῶγ βασιλεία, ἣν ὑπειλήφασι τινες εἶναι τὴν Ῥωμαίων ἡγεμονίαν, ἄλλοι δὲ τροπικῶς τὴν κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον ἐποράνιον πολιτείαν, καὶ τὴν τῶν νοητῶν δογμάτων θεωρίαν, διὰ τοῦτο Γῶγ, ὅπερ ἐρμηνεύεται δόγματα, σημαίνεσθαι ἐξεληφασιν· ἀλλὰ καὶ ὁ Θεὸς ὠδήγησεν αὐτὸν ἐξ Αἰγύπτου, ῥητικῶς μὲν ὅτε χρηματισθεὶς ὁ Ἰωσήφ ἐξ Αἰγύπτου παραλαβὼν τὴν Μαριάμ ἅμα τῷ παιδί Ἰησοῦ ὑπέστρεψεν εἰς γῆν Ἰσραὴλ πληρουμένης τῆς τε νῦν καὶ τῆς ἐν Ὠσῆ κατὰ τὸ Ἑβραϊκὸν καὶ τὴν Ἀκύλου ἐρμηνείαν προφητείας φασκούσης, « Ἐξ Αἰγύπτου ἐκάλεσα τὸν υἱόν μου· ἰ καὶ κατὰ διάνοιαν δὲ, ὁπνίκα ἐκ τῆς νοητῆς Αἰγύπτου καὶ τῶν τῆδε τόπων ἐπὶ τοὺς οὐρανοὺς ἅμα λαμβάνων μονοκέρωτος ἰ ἐν τῷ Σωτῆρι τὴν ἐν αὐτῷ θεότητα

Μετὰ ταῦτα εἴρηται, « ἔδεται ἔθνη ἐχθρῶν αὐτοῦ· ἰ ὅσα γὰρ ὑπὸ τὴν διδασχὴν αὐτοῦ γέγονεν ἔθνη, ταῦτα πρότερον μερὶς τυγχάνοντα τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ, μετὰ τὴν εἰς αὐτὸν πίστιν ἐπιτήδεια ὡσπερ εἰς βρώσιν ἑαυτῷ κατεσκευάσα· τὰ μὲν πάχη, τοῦτ' ἐστὶ πᾶν

Num. xxiv, 7-9. ἰ Osee, xi, 1.

ut humana nimis corporalisque, intueti; quænam et terga ejus, quæ tantum conspiceri valebat typica et spiritalium symbolica lex; quomodo dicatur: « Protegam te dextera mea, » quasi velo et tegmine legi obducto, ut per illud velum posteriora possit aspiceri, non autem anteriora et potiora, singulatim in tempore opportuno hujus investigationis studiosis explanabitur.

CAPUT XIII.

Ex Numerorum tertia Balaam propheta.

« Egredietur homo de semine ejus, et dominabitur in gentibus multis. Tolleter Agag rex ejus, et auferetur regnum illius. Deus eduxit illum de Ægypto, cujus fortitudo similis est rhinocerotis. Devorabunt gentes hostes illius, ossaque eorum confringent et perforabunt sagittis. Accubans dormivit ut leo et quasi leonis catulus. Quis eum suscitare audebit? Qui benedixerint tibi, erunt et ipsi benedicti; qui maledixerint, in maledictione reputabuntur⁴³. » Christus est qui ex Israel semine secundum carnem natus, multisque gentibus dominatus est. Quænam enim gens non dittonem ejus agnovit, in omnem terram diffuso discipulorum ejus verbo, prædicationibusque eorum quasi seminibus in universa terra sparsis? Igitur apud plerosque etiam barbarorum multos videre est qui sua in eum fide ad Dei unius scientiam pervenerunt, suaque in eumdem pietate omne tormentorum genus mortemque ipsam sustinuerunt. Apertissime igitur ad Salvatorem nostrum hæc spectat propheta. Si cui dubium videatur, alia, libet, proponatur interpretatio. Nobis autem perspicuum est crescere in diem spirituale Salvatoris nostri regnum in animis quæ verbum ejus acceperunt. Elatum est ejus præsentia Agag regnum, quod quidam Romanum imperium interpretati sunt, alii vero allegorice cœlestem Evangelii rempublicam et spiritalium dogmatum speculationem, Gog (sive Agag) dogmata significante. Sed et Deus eduxit eum de Ægypto, videlicet cum Joseph, divina apparitione admonitus, Mariam cum puero reduxit in terram Israel, ut hæc compleretur necnon Osee, secundum Hebraicum et Aquilæ interpretationem, propheta dicens: « Ab Ægypto vocavi filium meum⁴⁴; » at e sententia nostra, cum ab Ægypto spiritali et locis terrestribus ad coslos Pater eum eduxit. « Fortitudo » autem « rhinocerotis » in Salvatore innuit deitatem patris regni quæ est in eo.

αὐτὸν ὁ Πατὴρ ὠδήγησεν· ἡ δὲ λεγομένη « δόξα τῆς πατρικῆς αἰνιττεται μοναρχίας.

Post hæc dicitur, « Devorabunt gentes hostes illius. » Quæcumque sub ejus disciplina fuerunt gentes, cum prius præda hostibus devota essent, nunc fide in eum accepta, ipsi factæ sunt quasi esca parata. Ossa vero, id est quodcumque in eis carnæ-

le et terrestre, imminuens et attentius explorans, esculentos propria cultura fructus eis effecit. Hæc autem spiritalibus et rationabilibus exsecutus est sagittis, veterem gentium ducem, suique inimicum perfodiens, scilicet diabolum. Quod ad, « Accubans dormivit ut leo, » hoc fere iisdem verbis a Jacobo in suis de Juda prophetiis dictum est; cujus sensum jam in suo loco expositum non iterabimus. Manifestum est autem quod Christo benedictibus Deus benedicet. Ac si nos execrarentur ut et veterem Dei populum Ægyptii, in nobis tamen impleverunt et illa: « Quantoque opprimebant eos, tanto magis multiplicabantur et crescebant ⁴⁴. » Et sane quodam modo maledictionem acceperunt qui olim ei maledixerunt, exclamantes: « Crucifige, crucifige eum ⁴⁵. » Maledictio enim crux erat, sicut dictum est: « Maledictus omnis qui pendet in ligno ⁴⁶. » Qui autem illorum injuriam passus est, a Patre extollitur; hi vero, qui a Deo maledicti sunt, perpetuum in sæcula acceperunt supplicium. Illud enim attentius consideranti, Dei potestatis apparet magnitudo, eos quibus semel maledixit, in perpetuum persequentis. Hoc significant ea verba: « Qui benedixerint tibi, erunt et ipsi benedicti; qui maledixerint, in maledictione reputabuntur. »

CAPUT XIV.

Ex quarta Bataam prophetia.

« Orietur stella ex Jacob, et consurget vir de Israel, et percutiet duces Moab, vastabitque omnes filios Seth ⁴⁷. » Dei Verbum, « cum exinanivit semetipsum, formam servi accipiens, et habitu inventus est ut homo ⁴⁸, » stella non parva surrexit, non vero Jacob, sed ex Jacob. Corporati primum populo circumcisionis, deinde cunctis gentibus illuxit. Digressus ab iis, non parva sustinuit bella, purificans « adversus potestates et spiritualia nequitiae ⁴⁹; » quibus devictis, pabulum paravit in hæreditatem suam, gentes suscipiens, quæcunque prius sub eorum ditone erant. De quibus Pater ei expresse pollicitus est dicens: « Postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ ⁵⁰. »

CAPUT XV.

Ex Deuteronomio. Moyses est dicens:

« Prophetam de fratribus tuis, sicut me, suscitabit Dominus Deus tuus: ipsum audies, ut petisti a Domino Deo tuo in Horeb, quando concio congregata est, atque dixisti: Ultra non audiam vocem Domini Dei mei, et ignem hunc maximum amplius non videbo, ne moriar. Et ait Dominus mihi: Bene omnia sunt locuti. Prophetam suscitabo eis de medio fratrum suorum similem tui: et ponam verba tua in ore ejus, loqueturque ad eos omnia quæ præcepero ei. Qui autem verba ejus, quæ loquetur

⁴⁴ Exod. i, 12. ⁴⁵ Joan. xix, 15. ⁴⁶ Gal. iii, 15. ⁴⁷ Num. xxiv, 17. ⁴⁸ Philip. ii, 7. ⁴⁹ Ephes. vi, 12.

⁵⁰ Psal. ii, 8.

συμπεφυκός αὐτοῖς ὕλικόν καὶ γήινον, λεπτύων καὶ ἐξηχνεύων, καρπούς δὲ τροφίμους διὰ τῆς αὐτοῦ γεωργίας αὐτοῖς ἐμποῖων. Ταῦτα δὲ εἰργάσατο τοῖς νοητοῖς καὶ λογικοῖς βέλαισι, τὸν πάλαι τῶν ἐθνῶν ἀρχοντα ἐχθρὸν ὄντα αὐτοῦ κατατοξέυσας, τουτέστι τὸν διάβολον. Τὰ δ' ἀπὸ τοῦ « Κατακλιθεὶς ἀνεπαύσατο ὡς λέων, » σχεδὸν αὐτοῖς ῥήμασι καὶ ὑπὸ τοῦ Ἰακώβ ἐν ταῖς περὶ τοῦ Ἰούδα προφητείας εἴρηται· ἅτινα ὅποιον ἔχει νοῦν κατὰ τὰ ὑποπεσόντα ἡμῖν ἐκθέμενοι οὐ παλιλογησομεν· ἤδη δὲ τυγχάνει ὅπως ἡμεῖς οἱ τὸν Χριστὸν εὐλογοῦντες τοῦ Θεοῦ ἠὲ ὑλογήμεθα· καὶ γὰρ βδελύσσοιτο ἡμᾶς ὡς καὶ τὸν πάλαι τὸν Θεοῦ λαὸν οἱ Αἰγύπτιοι, ὁμῶς πληροῦνται γὰ καὶ ἐφ' ἡμῖν τὸ, « καθ' ὅσον δὲ ἐταπείνων αὐτούς, τοσοῦτον πλεῖους ἐγίνοντο, καὶ ἴσχυον σφόδρα σφόδρα· » καὶ σαφὲς τίνα τρόπον τὴν κατάραν εἰλήφασιν οἱ ἐξαρχῆς αὐτῶν καταραζάμενοι διὰ τοῦ, « Σταύρου, σταύρου αὐτόν· » κατάρας γὰρ ἦν ὁ σταυρὸς, κατὰ τὸ, « Ἐπικατάρατος πᾶς ὁ κρεμάμενος ἐπὶ ξύλου. » Ἄλλ' ὁ μὲν τὴν αὐτῶν ὑπομείνας κατάραν ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ὑπερύψωται· οἱ δὲ πρὸς αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ καταραθέντες ἐπίμονον εἰς αἰῶνα εἰλήφασιν θάνατον· ὃν εἰ ἐπ' ἀκριβὲς τις ἐπεξήσει, δυνάμει Θεοῦ κατόψεται μέγεθος, εἰς ἔτι νῦν μετιούσης τοὺς ἀπαξ πρὸς αὐτοῦ καταραμένους. Ταῦτα (f. 13 v°) εἶπὲς τὸ « Καὶ οἱ εὐλογοῦντές σε εὐλόγηται, καὶ οἱ καταρώμενοί σε καὶ καταρανται. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Ἐκ τῆς δ' τοῦ Βαλιὰμ προφητείας.

« Ανατείλει ἄστρον ἐξ Ἰακώβ, καὶ ἀναστήσεται ἄνθρωπος ἐξ Ἰσραὴλ, καὶ θραύσει ἡγεμόνας Μωᾶβ, καὶ προνομήσει πάντας υἱοὺς Σήθ. » Ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος « κενώσας ἑαυτὸν καὶ μορφήν δούλου λαβὼν, καὶ σχήματι εὐρέθεις ὡς ἄνθρωπος, » ἄστρον οὐ μικρὸν οὐχὶ τῷ Ἰακώβ ἀνέτειλεν, ἀλλ' ἐκ τοῦ Ἰακώβ· ἀπὸ γὰρ τοῦ σωματικοῦ λαοῦ τῶν ἐκ περιτομῆς ἀρξάμενος, πᾶσιν ἐπέλαμψε τοῖς ἔθνεσι· μεταναστὰς τε ἀπ' ἐκείνων, οὐ μικροὺς πολέμους διεχειρίσατο, καθάρων « τὰς ἀντικειμένας δυνάμεις, καὶ τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας, » οὓς καταγωνισάμενος προνομήν ἐποίησατο εἰς τὸν αὐτοῦ κληρὸν, ἀπολαβὼν ὅσα πρότερον ὑπ' ἐκείνους ἐτύγχανεν ἔθνη· περὶ ὧν ὁ Πατὴρ αὐτῷ κατεπηγγεῖλατο εἰπῶν· « Αἰτῆσαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου, καὶ τὴν κατάσχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

« Ἐκ τοῦ Δευτερονομίου. Μωϋσῆς ἐστὶν ὁ λέγων· »
« Προφήτην ἐκ τῶν ἀδελφῶν σου, ὡς ἐμέ, ἀναστήσει σοι Κύριος ὁ Θεός σου· αὐτοῦ ἀκούσεσθε κατὰ πάντα, ὅσα ἠτήσω παρὰ Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου ἐν Χωρῆθ τῇ ἡμέρᾳ τῆς ἐκκλησίας, λέγοντες, Οὐ προσθήσομεν ἀκούσαι τῆς φωνῆς Κυρίου τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, καὶ τὸ πῦρ τὸ μέγα τοῦτο οὐκ ἄψόμεθα ἔτι, οὐδὲ μὴ ἀμάρτωμεν. Καὶ εἶπεν Κύριος πρὸς μέ· Ὅρθῶς πάντα, ὅσα ἐλάλησαν· προφήτην ἀναστήσω αὐτοῖς ἐκ μέσου τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν, ὡσπερ σέ· καὶ δώσω τὸ ῥῆμά μου ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ, καὶ λαλήσει αὐτοῖς;

καθ' ὅτι ἂν ἐντειλωμαι αὐτῷ. Καὶ ὁ ἄνθρωπος ὃς ἂν μὴ ἀκούσῃ πάντα ὅσα ἂν λαλήσῃ ὁ προφήτης ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐγὼ ἐκδικήσω ἐξ αὐτῶν. » Καὶ τί μᾶλλον ἔχοι τις ἐκ τοῦ Ἰσραὴλ κατὰ Μωϋσέα προφήτην, τοῦτ' ἔστι νομοθέτην, τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους ἀναδειγμένον ἐπιδειξάει, ἢ μόνον Ἰησοῦν τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν, ὃς τῆς Καινῆς Διαθήκης τοῦ κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον βίου νομοθέτης ἅπασιν ἀναπέφανται τοῖς ἔθνεσι, κατὰ τὴν ἐν ψαλμῷ φήσασαν προφητικὴν εὐχὴν· « Κατάστησον, Κύριε, νομοθέτην αὐτοῖς· γνώτωσαν ἔθνη ὅτι ἄνθρωποι εἰσιν; » Οὗτος δὲ καὶ ἐλυτρώσατο τῆς νοητῆς Αἰγύπτου, καὶ τῆς ἐν αὐτῇ πλινθοποιίας, τῆς τε πικρᾶς ὑπὸ τὸν νοητὸν Φαραῶ δουλείας τοῦ δι' αὐτοῦ προ(σ)εληλυθότας τῷ τῶν ἔθλων Θεῷ· καὶ πάντα δὲ ἀπλῶς τὰ σωματικῶς ἐπὶ Μωϋσέως γεγονέναι ἱστορούμενα κατὰ τὸν πνευματικὸν νόμον ὁ Σωτῆρ καὶ Κύριος ἡμῶν διεπράξατο. Ἐλήλυθεν ἄρα καὶ ὁ διαδόχτος ἔτι καὶ νῦν παρὰ τε Σαμαρεῦσι καὶ Ἰουδαίοις, ἐν καὶ Μωϋσῆς προεθέσπισε προφήτης, περὶ οὗ προδιεμαρτύρατο ὁ Θεὸς λέγων· « Καὶ ὁ ἄνθρωπος ὃς ἂν μὴ ἀκούσῃ πάντα ὅσα ἂν λαλήσῃ ὁ προφήτης ἐν τῷ ὀνόματί μου, ἐκδικήσω ἐξ αὐτοῦ. » Ἐκδεδίχηται γ' οὖν τὸ αἷμα πάντων τῶν ἀπὸ Ἄβελ μέχρι Ζαχαρίου τοῦ φονευθέντος μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ (f. 14) θυσιαστηρίου, ἀπὸ τῆς γενεᾶς τῆς κατὰ Σωτῆρος ἐπισυστάσης, καὶ μάλιστα τῶν τολμησάντων ἀφείναι κατ' αὐτοῦ τὴν « Σταύρου, σταύρου αὐτῶν » φωνήν, « Αἶρε ἀπὸ τῆς γῆς τὸν τοιοῦτον· τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ἡμῶν. » Ἐπερ καὶ παραυτίκα γέγονε, τοῦ Θεοῦ, καθὼς προείπεν, ἐκδικήσαντος τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ ἐκ τε αὐτῶν ἐκείνων καὶ τῶν τέκνων αὐτῶν, ἅμα τε μετελθούσης αὐτοῦ τῆς δικῆς, ὡς ἐξ ἐκεῖνου εἰς δεῦρο μὴδ' ὅλων ἄραι κεφαλὴν τὸ πᾶν ἔθνος δυνηθῆναι, πληρωθείσης καὶ ἑτέρας προφητείας Ἀμῶς φασκούσης, « Οἶκος Ἰσραὴλ πέπτωκεν, οὐκέτι προσθήσει τοῦ ἀναστῆναι. » Ἄπερ καὶ ὁ Ἀπόστολος τῷ πνεύματι προιδὼν, ἀνεφώνησεν εἰπὼν, « Ἐφάσσε δὲ ἐπ' αὐτοὺς ἡ ὀργὴ εἰς τέλος. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Τῆς Ὁδῆς.

« Εὐφράνθητε, οὐρανὸν, ἅμα αὐτῷ προσκυνησάτωσαν αὐτῷ πάντες ἄγγελοι Θεοῦ· εὐφράνθητε, ἔθνη, μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, καὶ ἐνισχυσάτωσαν αὐτῷ πάντες υἱοὶ Θεοῦ. » Καὶ τίνοι ἄλλῃ προσκυνήσιν τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ προστάττοι ἂν τὸ θεῖον Πνεῦμα ἢ τῷ Χριστῷ, οὐ σαφῶς ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ ἠυφράνθη μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ τὰ ἔθνη τοῦ τῶν δικαίων πατριαρχῶν καὶ προφητῶν χοροῦ· περὶ ὧν ἐθνῶν αὐθις ἐπὶ τῆς αὐτῆς ὁδῆς ὡς πρὸς ἕτερον λαὸν ἀποτεινόμενος ὁ Θεὸς φησιν, « Αὐτοὶ παρεξήλωσάν με ἐπ' οὐ θεῷ, παρωργισάν με ἐν τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν· καὶ γὰρ παραζηλώσω αὐτοὺς οὐκ ἐπ' ἔθνεσι, ἐπ' ἔθνεσι ἀσυνέτῳ παρωργισῶ αὐτούς. » Καὶ πρόδηλόν γε ὅτι μετὰ τὴν ἐκείνων ἀποβολὴν « τὰ μωρὰ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ Θεός, ἵνα καταισχύνη τοὺς παρ' ἐκείνοις σοφοὺς· καὶ τὰ ἀσθενῆ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο, καὶ τὰ ἄγενῆ, καὶ τὰ ἐξουθενήμενα, καὶ τὰ μὴ ὄντα, ἵνα τὰ πρότερον

in nomine meo, audire noluerit, ego ultor existam ⁸⁰. » Quem vero majorem ex Israel, post Moyse prophetam, id est legislatorem, hominum genere ortum, ostendi potest, nisi solum Jesum Salvatorem Dominumque nostrum, qui Novi Testamenti, vitæ secundum Evangelium, legislator omnibus manifestatus est gentibus, secundum illam psalmi orationem : « Constitue, Domine, legislatorem super eos : ut sciant gentes quoniam homines sunt ⁸¹. » Hic autem liberavit spiritali Ægypto, ejusque laterariis, et acerba sub spiritali Pharaone servitutē quotquot ipso duce ad omnium Deum pervenerunt. Et omnia quæ corporaliter a Moyse facta narrantur, spiritali lege Salvator Dominusque noster perfecit. Venit ergo et nunc adhuc pervulgatus est apud Samaritanos et Judæos, quem et Moyses prænuntiavit propheta, de quo Deus testimonium reddidit, dicens : « Qui autem verba ejus, quæ loquetur in nomine meo, audire noluerit, ego ultor existam. » Ultus est ergo sanguinem omnium ab Abele usque ad Zachariam inter templum et altare interfectum ⁸²; ultus est Salvatoris passionem præsertim in illos qui adversus eum exclamare audebant : « Crucifige, crucifige eum; tolle eum a terra ⁸³ : sanguis ejus super nos et super filios nostros ⁸⁴. » Quod et protinus evenit, vindicatur, ut prædixerat, Deo sanguinem Christi in illos illorumque pueros. Sic enim eos insequitur pœna, ut abhinc usque ad præsens tempus gens omnis caput extollere minime potuerit, impleta et alia Amos prophetia dicente : « Domus Israel cecidit, et non adjiciet ut resurgat ⁸⁵. » Quæ et Apostolus spiritu prævidens, prædicavit his verbis : « Pervenit enim ira Dei super illos usque in finem ⁸⁶. »

»

CAPUT XVI.

E Cantico.

« Lætamini, cœli, simul ante eum prosternantur adorantes omnes angeli Dei; lætamini, gentes, cum populo ejus, et confirmetur in eo omnes filii Dei. ⁸⁷. » Quem alium adorare angelis ejus præciperet Spiritus divinus, nisi Christum, cujus sane præsentia lætata sunt cum populo ejus gentes, justorum videlicet patriarcharum prophetarumque chorus. De quibus gentibus quoque in eodem cantico quasi alium populum increpans, Deus dicit : « Ipsi me provocaverunt in eo qui non erat deus, et irritaverunt in vanitatibus suis : et ego provocabo eos in eo qui non est populus, et in gente stulta irritabo eos ⁸⁸. » Et manifestum quidem quod post illorum rejectionem, « quæ stulta sunt mundi elegit Deus, ut confundat sapientes; et infirma mundi elegit Deus, ut confundat fortia; et ignobilia mundi et contemptibilia elegit Deus, et ea

⁸⁰ Deut. xviii, 15-19. ⁸¹ Psal. ix, 21. ⁸² Matth. xxiii, 35. ⁸³ Joan. xix, 6. ⁸⁴ Matth. xxvii, 25. ⁸⁵ Amos v, 1. ⁸⁶ I Thess. ii, 16. ⁸⁷ Deut. xxxii, 43. ⁸⁸ ibid. 21.

quæ non sunt, ut ea quæ sunt, destrueret ⁵⁹. » Prius igitur, in Moysis ipsius temporibus, idolis servientes, Dei iram excitaverunt et provocaverunt, venientemque Christum ejus non acceperunt; gentes autem ab eo ad Patris Deique omnium scientiam adductæ, secundum præsentem prophetiam, cum sanctorum ejus populo lætabuntur; Christum autem firmaverunt omnes filii Dei, et qui olim de eo prophetaverunt, et qui post ejus adventum, adoptionis spiritum consecuti, eum per universam terram nuntiaverunt. Hæc quidem de Pentateucho; nunc vero sequentes Scripturæ libros aggrediamur.

CAPUT XVII.

Ex Josue libro.

« Cum autem esset Josue in agro urbis Jericho, levavit oculos, et vidit virum stantem contra se, evaginatam tenentem gladium, perrexitque ad eum et ait: Noster es, an adversariorum? Qui respondit: Nequaquam: sed sum princeps exercitus Domini, et nunc venio. Cecidit Josue pronus in terram. Et adorans ait: Quid dominus meus loquitur ad servum suum? Solve, inquit, calceamentum tuum de pedibus tuis: locus enim, in quo stas, sanctus est ⁶⁰. » Quis alius esse posset princeps copiarum Domini, nisi Christus Dei, universi dux sancti spiritalisque Dei exercitus? Hæc etiam attende, annon idem qui Moysi per angelum manifestatus in monte ex ipsis ad Josue verbis demonstratur. Quæ enim huic nunc, hæc et Moysi similiter in prima ad eum Domini manifestatione per angelum dicta sunt, « Solve calceamentum tuum de pedibus tuis, » et cætera. Multa sunt Christo Dei nomina: nunc seipsum « Domini exercitus principem » declarat; atque in Isaia, « magni consilii Angelum, » hoc in loco: « Omnis violenta prædationem erit in combustionem et cibum ignis. Parvulus enim natus est nobis, et filius datus est nobis, et factus est principatus super humerum ejus: et vocabitur nomen ejus... magni consilii Angelus ⁶¹⁻⁶². » Invenies et in Malachia ipsum « Angelum testamenti ⁶³ » vocatum, ubi legitur: « Et statim veniet ad templum suum Dominator, quem vos quæritis, et Angelus testamenti, quem vos vultis ⁶⁴. »

CAPUT XVIII.

Ex primo Regum libro, ex Annæ precatio.

« Dominus ascendit in cælos et tonuit. Ipse judicabit fines terræ, et dabit imperium regi suo, et sublimabit cornu Christi sui ⁶⁵. » Qui de cælis descenderat Dominus Dei Verbum, ipse rursus in cælos ascendit; et cum ascendisset, divina potestate sua evangelicum nuntium tonuit, ut in universa terra auditum illum efficeret. Ipse autem judicabit fines terræ et quotquot intra eos habitant, omni judicio a Patre accepto. Sed etiam robur dedit

Α παρ' ἐκείνους ὄντα καταργήσῃ: » ὅτι δὴ πρότερον ἐκ τῶν αὐτοῦ Μωϋσέως χρόνων εἰδῶλοις λατρεύοντες, καὶ τὸν Θεὸν παροργίζοντες καὶ παραζηλοῦντες, ἐλθόντα αὐτοῦ τὸν Χριστὸν οὐκ ἐδέξαντο· ἀλλὰ τὰ ἔθνη γε δι' αὐτοῦ τὸν Πατέρα καὶ Θεὸν τῶν ὅλων ἐπιγόντα κατὰ τὴν ἐν χερσὶ προφητείαν εὐφρανθήσεται μετὰ τοῦ τῶν ἁγίων λαοῦ αὐτοῦ· τὸν Χριστὸν δὲ καὶ ἐνίσχυσαν πάντες οἱ υἱοὶ τοῦ Θεοῦ, οἷ τε πρότερον τὰ περὶ αὐτοῦ προφητεύσαντες, καὶ ὅσοι μετὰ τὴν παρουσίαν αὐτοῦ τὸ πνεῦμα τῆς υἰοθεσίας χωρήσαντες, ἐπὶ πᾶσαν αὐτὸν ἐκήρυξαν τὴν οἰκουμένην. Τὰ μὲν δὴ ἀπὸ τῆς Πεντατεύχου τοσαῦτα· μετῴμμεν δὲ καὶ ἐπὶ τὰς ἐξῆς Γραφάς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Ἀπὸ τῆς τοῦ Ἰησοῦ γραφῆς.

Β « Καὶ ἐγενήθη ὡς ἦν Ἰησοῦς ἐν Ἱεριχῷ, καὶ ἀναβλέψας ὀρᾷ ἀνθρώπων ἐστηκότα κατέναντι αὐτοῦ, καὶ ἡ ῥομφαία ἐσπασμένη ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ. Καὶ προσελθὼν Ἰησοῦς, εἶπεν, Ἡμέτερος εἶ, ἢ τῶν ὑπεναντίων; Καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἐγὼ ἀρχιστράτηγος δυνάμεως Κυρίου νυνὶ παραγέγονα. Καὶ Ἰησοῦς ἐπέσεν ἐπὶ πρόσωπον ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Δέσποτα, τί προστάσεις τῷ σῷ οἰκέτῃ; Καὶ λέγει ὁ ἀρχιστράτηγος Κυρίου πρὸς Ἰησοῦν, Λύσαι τὸ ὑπόδημα (f. 14 v°) ἐκ τῶν ποδῶν σου, ὁ γὰρ τόπος, ἐν ᾧ σὺ ἐστῆκας, τόπος ἁγίος ἐστι. » Καὶ τίς ἂν ἄλλος εἴη ὁ ἀρχιστράτηγος δυνάμεως Κυρίου, ἢ ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ πάσης ἁρχῶν ἁγίας καὶ πνευματικῆς τοῦ Θεοῦ στρατιᾶς; « Ὅρα δὲ μὴ εἰ καὶ ὁ αὐτὸς ὁ καὶ τῷ Μωϋσεὶ διὰ τοῦ ἀγγέλου χρηματίσας ἐν τῷ ὄρει ἀπὸ τῶν πρὸς τὸν Ἰησοῦν λόγων ὑποφαίνεται· ἅπερ γὰρ τούτῳ νῦν, ταῦτα καὶ Μωϋσεὶ ὁμοίως ἀρχομένῳ τῆς θεωρίας πρὸς τοῦ Κυρίου διὰ τοῦ ἀγγέλου εἰρηται κατὰ τὸ, « Λύσαι τὸ ὑπόδημα ἐκ τῶν ποδῶν σου, » καὶ τὰ ἐξῆς. Πολυῶνυμος δὲ τις ὑπάρχων ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, νῦν « Ἀρχιστράτηγος δυνάμεως Κυρίου » χρηματίζεται· ὡς καὶ ἐν Ἡσαΐα, « μεγάλῃς βουλῆς Ἄγγελος » ἐν τῷ. « Καὶ θελήσουσιν εἰ ἐγένοντο πυρρίκαυστοι. Ὅτι παιδίον ἐγεννήθη ἡμῖν, υἱὸς καὶ ἐδόθη ἡμῖν, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ, καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ, μεγάλῃς βουλῆς Ἄγγελος. » Εὐροῖς δ' ἂν καὶ ἐν τῷ Μαλαχία « Ἄγγελον διαθήκης » αὐτὸν ὀνομαζόμενον, ἐνθα λέγεται, « Καὶ ἐξαίφνης ἤξει εἰς τὸν ναὸν αὐτοῦ Κύριος, ὃν ὑμεῖς ζητεῖτε, καὶ ὁ Ἄγγελος τῆς διαθήκης, ὃν ὑμεῖς θέλετε. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

Ἐκ τῆς α' τῶν Βασιλειῶν. Τῆς εὐχῆς Ἄννας.

« Κύριος ἀνέβη εἰς οὐρανοὺς, καὶ ἐβρόντησεν· αὐτὸς κρινεῖ ἄκρα γῆς, καὶ δώσει ἰσχὴν τοῖς βασιλεῦσιν ἡμῶν, καὶ ὑψώσει κέρας Χριστοῦ αὐτοῦ. » Ὁ καταβάς ἐκ τῶν οὐρανῶν Κύριος ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, αὐτὸς πάλιν ἀναβέβηκεν εἰς οὐρανοὺς· καὶ ἀναβάς ἐβρόντησεν τῇ θείῳ ἑαυτοῦ δυνάμει τὸ εὐαγγελικὸν κήρυγμα, ὡς ἐξάκουστον αὐτὸ γενέσθαι ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ· αὐτὸς δὲ κρινεῖ ἄκρα γῆς καὶ τοὺς μέγχερι τούτων οἰκοῦντας, ὡς πᾶσαν εὐληφῶς τὴν κρίσιν

⁵⁹ I Cor. 1, 27. ⁶⁰ Jos. v, 13-16. ⁶¹⁻⁶² Isa. ix, 5. ⁶³ Malach. iii, 1. ⁶⁴ ibid. ⁶⁵ I Reg. ii, 10.

παρὰ τοῦ Πατρὸς· ἀλλὰ καὶ ἔδωκεν ἰσχὺν τοῖς ἑαυ- A
τοῦ μὲν μαθηταῖς, ἀποστόλοις τε καὶ προφήταις,
ἡμῶν δὲ βᾶτιλεῦσι, καὶ ὕψωσε τὸ κέρας τοῦ Χριστοῦ
αὐτοῦ, ἦτοι τοῦ λαοῦ, μετοχῇ τοῦ Χριστοῦ οὕτως
ὀνομαζομένου, ἣ οὗ ἀνεληφεν ἀνθρωπίνου, οὗ κέρας
ἦν ἡ θεότης ὑψωθείσα κατὰ τὸν ἱερὸν Ἀπόστολον· καὶ
ἐν ὀγδοηχοστῷ δὲ ὀγδόῳ ψαλμῷ σαφῶς τὸ παραπλή-
σιον τῷ ἐνθάδε περὶ τοῦ Χριστοῦ ὁ Θεὸς φησιν, « Καὶ
ἐν τῷ ὀνόματί μου ὑψωθήσεται τὸ κέρας αὐτοῦ. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

« Καὶ ἦλθεν ἄνθρωπος Θεοῦ πρὸς Ἥλιν, καὶ εἶπεν,
Τάδε λέγει Κύριος Κύριος· » καὶ ἐν τοῖς ἐξῆς· « Καὶ
ἀναστήσω ἑμαυτῷ ἱερέα πιστὸν, ὃς πάντα τὰ ἐν τῇ
καρδίᾳ μου καὶ τὰ ἐν τῇ ψυχῇ μου ποιήσει· καὶ οἰ-
κοδομήσω αὐτῷ οἶκον πιστὸν, καὶ διελεύσεται ἐνώ-
πιον Χριστοῦ μου πάσας τὰς ἡμέρας· καὶ ἔσται πᾶς B
ὁ περισεύων ἐν οἴκῳ ἤξει προσκυνῶν αὐτῷ ὀβολοῦ
ἄργυριου, καὶ ἐν ἄρτῳ ἐνὶ, λέγων, Παράριψόν με ἐπὶ
μίαν τῶν ἱερατειῶν σου φαγεῖν ἄρτον. » Οὐδεὶς ἄλλος
ἢ ὁ μόνος ὁ κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ ἱερεὺς τοῦ
Θεοῦ τοῦ ὑψίστου Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν,
ὃν « ἔρχομεν ἀρχιερέα μέγαν, » κατὰ τὸν Ἀπόστολον,
« διελλυθὸτα τοὺς οὐρανοὺς, » πάντα τὰ ἐν τῇ καρ-
δίᾳ τοῦ Πατρὸς πεποιεῖκεν ὁ ὑπὲρ αὐτῷ γενέσθαι
μέχρι καὶ θανάτου· ὅθεν καὶ ἀναστήσας αὐτὸν ὁ
Πατήρ, οἰκοδόμησεν αὐτῷ οἶκον πιστὸν, τὴν ἐκ λογι-
κῶν καὶ ζώντων καὶ πιστῶν ὡς ἀληθῶς λίθων συν-
εστῶσαν Ἐκκλησίαν· τοῦτ' αὖτε καὶ ἔρχονται προσκυ-
νεῖν οἱ πιστεύσαντες εἰς αὐτὸν, ὀβολοῦ ἄργυριου μὴ C
(f. 15) ἀποστρεφομένου (ὄμενοι), μήτε σωματικῶς
τὴν τὸν κοδραντὴν εἰς τὴν τῶν δεομένων ἐπικουρίαν
συνεισφέρουσαν χήραν, μήτε μὴν κατὰ διάνοιαν τὴν
ἐπὶ μόνῃν (ἢ) τῇ πίστει ἐρηρησιμένην ψυχῇν, ἢ τὴν
κατὰ δύναμιν τῶν νοητῶν αὐτῆς ὑπαρχόντων συνεισ-
φέρουσαν τὰ εἰς τὴν τῶν λοιπῶν οἰκοδομήν τε καὶ
ὠφέλειαν συμβαλλόμενα· τὰ γ' οὖν « μωρὰ τοῦ κό-
σμου ἐξελέξατο » καὶ τὰ ἀσθενῆ καὶ πτωχὰ, καὶ τὰ
ἐξουθενημένα, καὶ τὰ μὴ ὄντα » μὴ ὑπερφρονῶν, μη-
δὲ τὰς τοιάσδε ψυχὰς· ἀλλ' οἷα φιλόανθρωπος Θεοῦ
Δόγος καὶ ταύτας ἀποδεχόμενος τῆς προθυμίας, ὃς
καὶ κρίσει θεῆς κατὰ τὴν ἀξίαν ἐν διαφόροις μοναῖς
τῶν ἱερατειῶν αὐτοῦ κατατάσσει, τοῦ παρ' ἑαυτοῦ
ἄρτου τῆς αἰδίου ζωῆς καταξιών αὐτάς. Τὸ δὲ « Καὶ
διελεύσεται ἐνώπιον Χριστοῦ μου πάσας τὰς ἡμέρας, »
περὶ τῶν ἁγίων τῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ εἰρηται, χρι- D
στῶν καὶ αὐτῶν προσαγορευομένων, κατὰ τὸ, « Μὴ
ἄφησθε τῶν χριστῶν μου· » τοῦτοις γὰρ πρὸς τοῦ
Σωτῆρος ἐλέγετο καὶ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, « Ἰδοὺ, ἐγὼ
μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας, ἕως τῆς συντε-
λείας τοῦ αἵωνος. » Πλείονος δὲ σαφηνείας δεομένων
τῶν τόπων, τοῦτοις ὡς οἶόν τε ἦν διὰ βραχέων εἰρημένους ἀρχεσησόμεθα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Βασιλειῶν β'. Ὁ Κύριος διὰ Νάθαν τῷ Δαυιδ μετὰ
πολλὰ καὶ ταῦτά φησιν·

« Καὶ ἔσται ἐὰν πληρωθῶσιν αἱ ἡμέραι σου, καὶ

discipulis suis, apostolis et prophetis, qui nos re-
gunt, et sublimavit cornu Christi sui, seu populi
sui, Christi ob communionem sic nominati, sive
quam accepit humanitatis, cuius cornu erat deitas
sublimata secundum sanctum Apostolum. Et in octa-
vo et octogesimo psalmo manifeste hæc eadem fere
de Christo Deus dicit : « Et in nomine meo exalta-
bitur cornu ejus⁶⁶. »

CAPUT XIX.

« Venit autem vir Dei ad Heli et ait ad eum : Hæc
dicit Dominus : Numquid⁶⁷. . . et in iis quæ
sequuntur : « Et suscitabo mihi sacerdotem fide-
lem, qui juxta cor meum et animam meam faciet :
et ædificabo ei domum fidelem, et ambulabit coram
Christo meo cunctis diebus : futurum est autem,
ut quicumque remanserit in domo sua, veniat ut
oretur pro eo, et offerat nummum argenteum, et
tortam panis, dicatque : Dimitte me, obsecro, ad
unam partem sacerdotalem, ut comedam buccellam
panis⁶⁸. » Nemo alius nisi solus secundum ordinem
Melchisedech sacerdos Dei altissimi Jesus Christus
Salvator noster, quem « habemus Pontificem mag-
num, » secundum Apostolum, « qui penetravit cœ-
los⁶⁹, » fecitque omnia quæ Patri cordi erant, « fac-
tus obediens usque ad mortem⁷⁰, » unde Pater,
eum cum erexisset, ædificavit ei domum fidelem,
constitutam videlicet rationalibus viventibusque
ac vere fidelibus lapidibus Ecclesiam⁷¹. Hunc
adoratum venient qui in eum crediderunt, nummi
argentei non immemores ; neque enim corpora-
liter quadrantem in necessariorum auxilium con-
ferentem viduam⁷², neque spiritaliter soli fidei
innixam animam, vel secundum spiritalium bono-
rum facultatem cæterorum ædificationi et utilitati
consulentem ; « stulta » igitur, « mundi elegit et
infirma » et inopia, et vilia « et quæ non erant⁷³, »
nequaquam contemnens, neque tales animas ; sed
ut humanissimum Dei Verbum eis studiosam vo-
luntatem gratulans ; quas et divino judicio digne
in diversis sacerdotii sui sedibus collocat, suos
æternæ vitæ panes eis impertiens. « Ambulabit
coram Christo meo cunctis diebus⁷⁴, » de sanctis
qui in Ecclesia sunt, dicitur, christis et ipsis eo-
gnominatis, secundum illud : « Nolite tangere chris-
tos meos⁷⁵. » His enim a Salvatore dictum est
in Evangelio : « Ecce ego vobiscum sum cunctis
diebus usque in consummationem sæculi⁷⁶. » His
vero locis cum ampliore opus esset explanatione,
hæc tamen quam brevissime dicta sufficient.

CAPUT XX.

E secundo Regum libro. Dominus per Nathan Da-
vidi post multa hæc quoque dicit :

« Cumque completi fuerint dies tui, et dormie-

⁶⁶ Psal. LXXXVIII, 25. ⁶⁷ I Reg. II, 27. ⁶⁸ ibid. 35, 36. ⁶⁹ Hebr. IV, 14. ⁷⁰ Philip. II, 8. ⁷¹ I Petr. II, 5. ⁷² Marc. XII, 42. ⁷³ I Cor. I, 27. ⁷⁴ I Reg. II, 35. ⁷⁵ Psal. CIV, 15. ⁷⁶ Matth. XXVIII, 20.

ris cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te, quod egredietur de utero tuo, et firmabo regnum ejus. Ipse ædificabit domum nomini meo, et stabiliam thronum regni ejus usque in sempiternum. Ego ero ei in patrem, et ipse erit mihi in filium. Qui si inique aliquid gesserit, arguam eum in virga virorum, et in plagis filiorum hominum. Misericordiam autem meam non auferam ab eis, sicut abstuli a Saul, quem amovi a facie mea. Et fidelis erit domus sua, et regnum suum usque in æternum ante faciem meam. Et thronus suus erit firmus jugiter⁷⁷.) Ilis fere similia et in octogesimo octavo dicuntur psalmo. Quod si Judæis ambiguum videtur in his locis, quis sibi intelligendus sit, Deusne an David, vel ejus successor Salomon; ad Deum, ut verisimile est, fatebuntur pertinere prophetiam qua filius primogenitus statuendus promittitur, his verbis: « Ipse invocabit me: Pater meus es tu: Deus meus et susceptor salutis meæ. Et ego primogenitum ponam illum excelsum præ regibus terræ⁷⁸; » et in eo, cui nunc operam damus, loco: « Ero ei in patrem, et ipse erit mihi in filium. » Attamen nihil differre a cæteris prophetis dicat aliquis Davidem, qui culpam de Uriæ muliere confitebatur, dicens: « Tibi soli peccavi, et malum coram te feci⁷⁹; » vel Salomonem, quem a Deo recessisse et idolis propter feminarum concupiscentiam serviisse simplex docet Scripturæ historia. Quomodo autem Davidis aut Salomonis « regnum usque in æternum » stabit (ante faciem) Dei, et « thronus erit firmus jugiter, » ut subjecta ait prophetia, necnon psalmi hæc alia fere similis: « Juravi David servo meo: Usque in æternum præparabo semen tuum, et ædificabo in generationem et generationem sedem tuam⁸⁰, » et paulo post addit: « Semel juravi in sancto meo, si David mentiar. Semen ejus in æternum manebit, et thronus ejus sicut sol in conspectu meo⁸¹. » Et rursus: « Et ponam in sæculum sæculi semen ejus, et thronum ejus sicut dies cæli⁸². » Fere similia invenias in Jeremia, ubi dicitur, « Quia hæc dicit Dominus: Non interibit de David vir qui sedeat super thronum domus Israel. Et de sacerdotibus et de Levitis non interibit vir a facie mea, qui offerat holocaustata, et incendat sacrificium, et cædat victimas omnibus diebus⁸³. » Quæ si quis conferat cum præsentē Judæorum ruina, eorumque historiis ab Ezechia et Jechonia regibus, quorum sub imperio deleta est Judæorum regia, de Davide orta, potestas, in Babylonem captivitatis tempore, ex quo non jam imperaverunt aut regnaverunt Davidis posteri nunc usque; intelliget ea dicta minime ad Davidem, neque ad Salomonem referri posse. Atqui nefas est Dei prædictionem jurejurando obsignatam mendacio arguere. Si autem semen Davidis, de

A κοιμηθήσῃ μετὰ τῶν πατέρων σου, καὶ ἀναστήσῃ τὸ σπέρμα σου μετὰ σέ, ὃς ἔσται ἐκ τῆς κοιλίας σου, καὶ ἐτοιμάσω τὴν βασιλείαν αὐτοῦ. Αὐτὸς οἰκοδομήσει μοι οἶκον τῷ ὀνόματί μου, καὶ ἀνορθώσω τὸν θρόνον αὐτοῦ ἕως εἰς τὸν αἰῶνα. Ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν. Καὶ ἂν ἐλόθῃ ἀδικία αὐτοῦ, καὶ ἐλέγξω αὐτὸν ἐν ῥάβδῳ ἀνδρῶν, καὶ ἐν ἀφαίς υἱῶν ἀνθρώπων· τὸ δὲ ἑλεός μου οὐ μὴ ἀποστήσῃ ἀπ' αὐτῶν, καθὼς ἀπέστησα ἀπ' ὧν ἀπέστησα ἐκ προσώπου μου. Καὶ πιστωθήσεται ὁ οἶκος αὐτοῦ, καὶ ἡ βασιλεία αὐτοῦ ἕως αἰῶνος ἐνώπιόν μου· καὶ ὁ θρόνος αὐτοῦ ἔσται ἀνωρθωμένος εἰς τὸν αἰῶνα. » Τοῦτοις τὰ παραπλήσια καὶ ἐν ὀγδοηκοστῷ ὀγδῶφ εἴρηται ψαλμῷ· ἦν δ' ἂν Ἰουδαίους ἄξιον ἀπορήσαι κατὰ τοὺς τόπους, διὰ τίνα ἄρα αἰτίαν φησυσιν τὸν Θεόν, ἦτοι τὸν Δαυὶδ, ἢ τὸν ἐξ αὐτοῦ βασιλεύσαντα Σολομῶνα· περὶ οὗ, ὡς εἶκός, ὑπολήφονται λέγειν τὴν προφητείαν υἱὸν πρωτότοκον θῆσαι ἐπαγγέλλεσθαι, ἐν μὲν τῷ ψαλμῷ εἰρηκότα, « Αὐτὸς ἐπι καλέσεται με, Πατὴρ μου εἰ σύ, Θεός μου καὶ ἀντιλήπτωρ τῆς σωτηρίας μου. Κάγω πρωτότοκον θῆσομαι αὐτὸν, ὑψηλὸν παρὰ τοῖς βασιλεῦσι τῆς γῆς· » ἐν δὲ τῷ μετὰ χεῖρας κεφαλαίῳ, « Ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν. » Καὶ μὴν κατ' οὐδὲν διεννηοχένοι τῶν λοιπῶν προφητῶν φησεῖε τις τὸν Δαυὶδ, ὃς καὶ ἐξομολογεῖσθαι διὰ τὴν τοῦ Οὐρίου ἐδεῖτο λέγων, « Σὺ μόνω ἡμαρτον καὶ τὸ ποτηρὸν ἐνώπιόν σου ἐποίησα· » ἢ τὸν Σολομῶνα, ὃν καὶ ἐκκλῖναι ἀπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ εἰδώλοισι διὰ γυναικῶν ἐπιθυμίας προσκεκινηέναι ἢ ψιλλὴ διδάσκει τῆς Γραφῆς ἱστορία· πῶς δὲ τοῦ Δαυὶδ ἢ τοῦ Σολομῶνος ἢ βασιλεία ἕως αἰῶνος· ἐνώπιον ἔσθη τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ θρόνος ἀνωρθωμένος εἰς τὸν αἰῶνα, » κατὰ τὴν φάσκουσαν (f. 15 v°) ἐναυθα προφητείαν, καὶ κατὰ τὴν ἐν τῷ ψαλμῷ ὡδὲ πως περιέχουσαν, « Ὁμοσα Δαυὶδ τῷ δούλῳ μου. Ἔως τοῦ αἰῶνος ἐτοιμάσω τὸ σπέρμα σου, καὶ οἰκοδομήσω εἰς γενεὰν καὶ γενεὰν τὸν θρόνον σου· » καὶ μεθ' ἑτερα φάσκουσαν, « Ἐπαξ ὡμοσα ἐν τῷ ἀγίῳ μου, εἰ τῷ Δαυὶδ ψεύσομαι. Τὸ σπέρμα αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα μενεῖ, καὶ ὁ θρόνος αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος ἐναντίον μου. » Καὶ πάλιν· « Καὶ θῆσομαι εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος τὸ σπέρμα αὐτοῦ, καὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ ὡς τὰς ἡμέρας τοῦ οὐρανοῦ. » Τὰ παραπλήσια δ' ἂν εὕροις καὶ ἐν τῷ Ἱερειῳ, ἐνθα εἴρηται, « Ὅτι τάδε λέγει Κύριος· Οὐκ ἐξολοθρευθήσεται τῷ Δαυὶδ ἀνὴρ καθήμενος ἐπὶ θρόνου οἴκου Ἰσραὴλ· καὶ τοῖς ἱερεῦσι καὶ τοῖς Λευίταις οὐκ ἐξολοθρευθήσεται ἀνὴρ ἐκ προσώπου μου, ἀναφέρων ὀλοκαυτώματα, καὶ θύων θυσίαν καὶ ποιῶν θυμίαμα πάσας τὰς ἡμέρας. » Ταῦτα γὰρ εἰ συνεξετάξοι τις τῇ τε παρουσίᾳ τῶν Ἰουδαίων καταστάσει καὶ ταῖς κατ' αὐτοὺς ἱστορίαις ἀπὸ τῆς Ἐξέκτου καὶ Ἰερονίου βασιλείας, καθ' οὓς ἡ ἐκ Δαυὶδ περιεγράφη τῶν Ἰουδαίων βασιλεία ἐν τῷ τῆς εἰς Βαβυλῶνα ἀιχμαλωσίας καιρῷ, μεθ' ὃν οὐδαμῶς ἤρχθησαν ἢ ἐβασιλεύθησαν ὑπὸ τῶν ἐκ Δαυὶδ καταγόντων τὸ γένος εἰς ἔτι, ὅτι μηδαμῶς ἀρμύζει ἦτοι τῷ Δαυὶδ

⁷⁷ II Reg. vii, 12-16. ⁷⁸ Psal. lxxxviii, 27, 28. ⁷⁹ Psal. l, 6. ⁸⁰ Psal. lxxxviii, 5. ⁸¹ ibid. 35. ⁸² ibid. 30. ⁸³ Jer. xxxiii, 17.

ἢ καὶ τῶ Σολομῶν τὰ λελεγμένα, ὡς ἐξ ἀνάγκης ἀ μὴ θέμις ψευδῆ διελέγεσθαι συμβαίνειν τὴν μεθ' ὄρων τοῦ Θεοῦ πρόβησιν· εἰ γε μὴ ἀναφέροιμεν τὰ λεγόμενα τοῦ Δαυὶδ σπέρμα ἐπὶ τὸν ἐξ αὐτοῦ κατὰ σάρκα γενόμενον Χριστὸν, σαφὲς πῶς εἰς τὸν αἰῶνα τοῦτο τὸ σπέρμα, τοῦτ' ἔστιν ὁ Χριστὸς, διαμενεῖ, καὶ πῶς ὁ θρόνος αὐτοῦ καὶ ἡ πνευματικὴ βασιλεία ἕως αἰῶνος ἐνώπιον ὑπάρχει τοῦ Πατρὸς, ἀνορθούμενος ὑπ' αὐτοῦ καὶ ἀνοικοδομούμενος κατὰ γενεάν καὶ γενεάν ἐν ταῖς τῶν πιστευόντων ἐπ' αὐτὸν ψυχαῖς. Τοῦτου δὲ τοῦ ἀποδομένου ἡμῖν σπέρματος Δαυὶδ διαμενεῖ ὁ θρόνος, ὡς ὁ τῆς δικαιοσύνης υἱὸς ἐναντίον τοῦ Πατρὸς, καὶ ὡς αἱ ἡμέραι τοῦ οὐρανοῦ· διὸ πρὸς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐν ἐτέρῳ ψαλμῷ λέλεκται· Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος, βάβδος εὐθύτητος ἢ βάβδος τῆς βασιλείας σου. Ἠγάπησας δικαιοσύνην καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν, διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεός· ὁ Θεός σου ἔλαιον ἀγαλλιᾶσθαι παρὰ τοὺς μετόχους σου. Ὁ Χριστὸς δὲ καὶ οἶκον τὴν Ἐκκλησίαν οἰκοδόμησε τῶ Πατρὶ· ἐκ λίθων ζώντων καὶ νεφῶν, ἁγίων καὶ ἐναρέτων ψυχῶν, ναὸν ἐγείρας πολὺ κρείττονα καὶ διαφέροντα τῆς ὑπὸ Σολομῶνος προσκαίρου καὶ μηκέθ' ὑπαρχούσης οἰκοδομῆς. Τοῦτ' ἐστὶ καὶ ὁ Ἀπόστολος μαρτυρεῖ προσήκειν τὴν, Ἐγὼ ἔσομαι αὐτῶ εἰς πατέρα καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν, φωνήν, ἐντεῦθεν αὐτὴν εὐληφῶς ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους συντάξει, ἐνθα φησὶν· «Τίνι γὰρ εἶπεν ποτε τῶν ἀγγέλων, Υἱὸς μου εἶσὺ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε·» καὶ πάλιν, Ἐγὼ ἔσομαι αὐτῶ εἰς πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν. Ὅτι δὲ ἀπὸ τοῦ, καὶ ἂν ἔλθῃ ἀδικία αὐτοῦ, καὶ ἐλέγξω αὐτὸν ἐν βάβδῳ ἀνδρῶν, περὶ τοῦ εἰς Χριστὸν πιστεύσαντος λαοῦ εἴρηται· ἐπεὶ καὶ σῶμα Χριστοῦ ἡ Ἐκκλησία αὐτοῦ χρηματίζει, κατὰ τὸν Ἀπόστολον. Ὅτι δὲ περὶ τῶν πεπιστευκότων εἰς αὐτὸν τὰ τῆς ἐπισκοπῆς εἴρηται, ἐπίστησον ἐπιμελῶς λελεγμένῳ πληθυντικῶς τῶ, Ὅτι δὲ ἔλεός μου οὐκ ἀποστήσω ἀπ' αὐτῶν· σαφῶς καὶ ἐν τῷ ψαλμῷ τὰ παραπλήσια τοῖς (l. 16) ἐνθάδε περὶ τῶν υἱῶν εἴρηται τοῦ προφητευσμένου, ἐν τῷ Καὶ ἐὰν ἐγκαταλείπωσιν οἱ υἱοὶ αὐτοῦ τὸν νόμον μου, καὶ τοῖς κρίμασί μου μὴ πορευθῶσιν, ἐὰν τὰ δικαιώματά μου βεβηλώσωσι, καὶ τὰς ἐντολάς μου μὴ φυλάξωσιν, ἐπισκέψομαι ἐν βάβδῳ τὰς ἀνομίας αὐτῶν, καὶ ἐν μάστιγι τὰς ἀδικίας αὐτῶν· τὸ δὲ ἔλεός μου οὐ μὴ διασκεδάσω ἀπ' αὐτῶν. Ὅρα δὲ πῶς βάβδος ἀνδρῶν καὶ ἀφὰς υἱῶν ἀνθρώπων τοὺς κατὰ καιρὸν ἐνόμασεν ὁ λόγος διωγμῶς· πλὴν πολλὰ τοῦ Θεοῦ αἱ παρακλήσεις, καὶ αἱ διὰ τῶν Γραφῶν παραμυθίαι, μὴ ἀπαυδοῦν ἡμῖν ἐπιτρέπεται ἐπὶ τοῖς καθ' ἡμῶν ἐνεργουμένοις κατὰ καιροῦς διωγμοῖς· ὡς γὰρ ἐπισκέψασθαι διὰ βάβδος τὸν τοῦ Χριστοῦ προεἶπε λαὸν ἀμαρτάνοντα, οὕτω καὶ τὸ μὴ ἀποστήσειν αὐτοῦ τὸ ἔλεος προῦπέσχηται· εἰπὼν, Ὅτι δὲ ἔλεός μου οὐ μὴ ἀποστήσω ἀπ' αὐτῶν, καθὼς ἀπέστησα ἀπ' ὧν ἀπέστησα· ζῆτήσῃ δ' ἐπὶ τίνας ἦν πρὸ τοῦ ἐξ ἔθνῶν λαοῦ τὸ τοῦ Θεοῦ ἔλεος, ὅπερ πενητελῶς ἀπ' αὐτῶν ἀπέστησας· οὐ τὸ ὁμοίον ποιήσῃν ὑπισχνέται· κατὰ τὸν τοῦ Χριστοῦ λαόν.

A quo hic mentio habetur, ad Christum secundum carnem ex eo natum attribuimus, aperte patet quomodo in sæcula semen illud, id est Christus, permaneat, et quomodo thronus ejus ac spiritale regnum stet usque in æternum ante faciem Patris, ab eo firmatum ædificatumque in generationem et generationem in eorum animis qui credunt in eum. Dato enim nobis hoc Davidis semine, permanet thronus, ut justitiæ sol ante faciem Patris, et ut cæli dies. Ideo ad eum a sancto Spiritu in alio psalmo dictum est: «Sedes tua, Deus, in sæculum sæculi: virga directionis, virga regni tui. Dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem: propterea unxit te Deus, Deus tuus, oleo lætitiæ præ consortibus tuis⁸⁵.» Christus vero domum Ecclesiam ædificavit Patri lapidibus viventibus spiritualibusque, sanctis eximisque animis, erecto multo potiore, multumque a caduco nuncque penitus everso Salomonis dissimili templo. Ad quem ea spectare verba: «Ego ero illi in patrem, et ipse erit mihi in filium,» testatur et Apostolus in sua ad Hebræos admonitione: «Cui enim dixit aliquando angelorum: Filius meus es tu, ego hodie genui te.» Et rursus: «Ego ero illi in patrem, et ipse erit mihi in filium⁸⁶?» Quæ autem ab illis: «Qui si inique aliquid gesserit, arguam eum in virga virorum» de populo in Christum credente dicta sunt; corpus enim Christi Ecclesia est⁸⁶, secundum Apostolum. Quod autem ad credentes in eum ea verba, de quibus investigamus, spectant, animadvertente sedulo dictum esse pluraliter: «Misericordiam autem meam non auferam ab iis.» Manifeste et in psalmo non absimilia iis de filiis illius qui prophetatus est, dicuntur: «Si autem dereliquerint filii ejus legem meam, et in judiciis meis non ambulaverint; si justitias meas profanaverint et mandata mea non custodierint: visitabo in virga iniquitates eorum, et in verberibus peccata eorum. Misericordiam autem meam non dispergam ab eis⁸⁷.» Attende quomodo «virgas hominum et plagas filiorum hominum,» temporarias persecutiones sacra vocat historia. Verumtamen multæ sunt Dei advocaciones, et per Scripturas exhortationes, quæ nos admonent ne suscitatis adversus nos persecutionibus temporariis cederemus. Ut enim virga se castigaturum esse prædixit populum Dei peccantem, sic et non ab eo defecturam esse pollicitus est misericordiam, dicens: «Misericordiam autem meam non auferam ab iis, sicut abstuli ab iis, quos amovi a facie mea.» Quæret autem apud quos esset ante gentium populum Dei misericordia, quam omnino ab eis abstulerat: similiter enim se facturum esse promittit in Christi populum.

⁸⁵ Psal. xlvii, 7, 8. ⁸⁶ Hebr. i, 5. ⁸⁷ Coloss. i, 24. ⁸⁸ Psal. lxxviii, 31.

CAPUT XXI.

« Locutus est autem David Domino verba hujus carminis, in die qua liberavit eum Dominus ⁸⁸. » Dein in sequentibus : « Inclinavit cœlos et descendit : et caligo sub pedibus ejus ⁸⁹. » Et rursus post hæc : « Salvabis me a contradictionibus populi mei : custodies me in caput gentium. Populus quem ignoro serviet mihi. Filii alieni resistent mihi, auditu auris obedient mihi : filii alieni defluerunt et contrahentur in angustiis suis ⁹⁰. » Hæc dicuntur fere eisdem verbis in decimo septimo psalmo ; opportunius explicabuntur, cum Psalmorum eclogas notabimus. Nunc vero hoc tantum animadvertemus, quod verba hæc : « Inclinavit cœlos et descendit » de Christi e cœlis descensu intelligenda sunt ; hæc autem : « Salvabis me a contradictionibus populi, » de circumcisis dicuntur, qui non in eum crediderunt, de quibus quoque in Isaia dicit : « Expandi manus meas tota die ad populum incredulum et contradicentem ⁹¹ ; » et quod, « Custodies me in caput gentium, » atque, « Populus quem ignoro serviet mihi, auditu auris obedient mihi » de gentiliis Ecclesia prædicitur ; illud vero, « Filii alieni resistent mihi, » impiarum hæreseon errores de Salvatore omni unque Deo indicat, quos defluxisse fert Scriptura « contractos in angustiis suis, » scilicet in errorem inductos fallacibus eorum absconditisque opinionibus. λόγος « ἀποσφαλέντας τῶν συγκλεισµῶν ἑαυτῶν, » χρυµµένων αὐτῶν ψευ(δο)δοξηµάτων.

CAPUT XXII.

E tertio Regum libro.

« Et nunc, Domine Deus Israel, firmentur verba tua, quæ locutus es servo tuo David patri meo. Ergone putandum est quod vere Deus habitet super terram, si enim cœlum et cœli cœlorum te capere non possunt ⁹² ? » Fere iis similia in secundo Paralipomenon libro a Solomone dicta sunt in sua ad Deum oratione ⁹³. Manifeste igitur hic quoque prædicit Deus se cum hominibus super terram habitaturum esse. Quod quidem nobis expletum est Christi adventu, quo Deus Verbum incarnatus cum hominum genere commoratus est.

CAPUT XXIII.

E primo Paralipomenon libro. Nathan ad Davidem post alia et hæc dicit.

« Cumque impleveris dies tuos, ut vadas ad patres tuos, suscitabo semen tuum post te, quod erit de filiis tuis : et stabiliam regnum ejus ; ipse ædificabit mihi domum, et firmabo solium ejus usque in æternum. Ego ero illi in patrem, et ipse erit mihi in filium ; et misericordiam meam non auferam ab eo, sicut abstuli ab eo qui ante te fuit. Et statuam eum in domo mea, et in regno meo usque in sem-

⁸⁸ II Reg. xxi, 1. ⁸⁹ ibid. 10. ⁹⁰ ibid. 44-46. ⁹¹ Isa. lxy, 2. ⁹² III Reg. viii, 26, 27. ⁹³ II Paral. vi, 17.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

« Καὶ ἐλάλησε Δαυὶδ τῷ Κυρίῳ τοὺς λόγους τῆς ψῆδης ταύτης. » Εἶτα ἐν τοῖς ἐξῆς : « Καὶ ἐκλινεν οὐρανοὺς καὶ κατέβη, καὶ γνόφος ὑποκάτω τῶν ποδῶν αὐτοῦ. » Καὶ πάλιν μετὰ ταῦτα, « Ῥύση με ἐξ ἀντιλογιῶν λαοῦ, καταστήσεις με εἰς κεφαλὴν ἔθνῶν· λαὸς δὲν οὐκ ἔγνων ἐδοῦλευσέ μοι· εἰς ἀκοὴν ὠτίου ὑπέκουσέ μου· οἱ υἱοὶ ἀλλότριοι ἐψεύσαντό μοι· οἱ υἱοὶ ἀλλότριοι ἀποβρίφησονται· καὶ σφαλοῦσιν ἐκ τῶν συγκλεισµῶν αὐτῶν. » Ταῦτα εἰρηται σχεδὸν αὐτοῖς βήµασι καὶ ἐν ἐπτακαίδεκάτῳ ψαλµῷ, εὐκαιρότερον δ' ἂν ἐξετάζοιτο, ἐπειδὴν ἀπὸ τῶν Ψαλµῶν τὰς ἐκλογὰς ἀναλεγώµεθα· νῦν μένοιγε παραστειούµεθα αὐτὸ µόνον, ὡς ὅτι τὸ µὲν, « Καὶ ἐκλινεν οὐρανοὺς καὶ κατέβη » νοοῖτ' ἂν περὶ τῆς ἐξ οὐρανῶν καταβάσεως τοῦ Χριστοῦ· τὸ δὲ, « Ῥύση με ἐξ ἀντιλογίας λαοῦ, » ἐκ προσώπου αὐτοῦ λέλεκται περὶ τῶν ἐκ περιτοµῆς µὴ πεπιστευκότων εἰς αὐτὸν, περὶ ὧν καὶ ἐν Ἡσαΐα φησιν, « Ὅλην τὴν ἡµέραν ἐξεπέτασα τὰς χεῖράς µου πρὸς λαὸν ἀπειθοῦντα καὶ ἀντιλέγοντα. » Καὶ ὅτι τὸ µὲν, « Καταστήσεις με εἰς κεφαλὴν ἔθνῶν, » καὶ τὸ, « Λαὸς δὲν οὐκ ἔγνων ἐδοῦλευσέ μοι· εἰς ἀκοὴν ὠτίου ὑπέκουσέ µου, » περὶ τῆς ἐξ ἔθνῶν Ἐκκλησίας προφητεύεται· τὸ δὲ, « Υἱοὶ ἀλλότριοι ἐψεύσαντό μοι, » περὶ τῶν ἀθέων αἰρέσεων τὰ ψευδῆ περὶ αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος καὶ τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων ἀναπειλακότων, οὓς καὶ « ἀποβρίφησονται » φησιν ὁ τουτέστιν ἀποπεπτωκότας τῶν ὑποῦλων καὶ ἀποκα-

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

Εκ τῆς γ' τῶν Βασιλειῶν.

« Καὶ νῦν, Κύριε ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ, πιστωθήτω δὴ τὸ βῆµά σου, ὃ ἐλάλησας τῷ παιδί σου τῷ Δαυίδ τῷ πατρί μου· ὅτι εἰ ἀληθῶς κατοικήσει ὁ Θεὸς μετὰ ἀνθρώπων ἐπὶ τῆς γῆς, εἰ ὁ οὐρανὸς τοῦ οὐρανοῦ οὐκ ἀρκέσει σοι ; » Τὰ παραπλήσια τοῦτοις καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ τῶν Παραλειπομένων ὑπὸ τοῦ Σολοµῶνος εἰρηται ἐν τῇ πρὸς τὸν (I. 16 v°) Θεὸν εὐχῇ. Σαφῶς οὖν καὶ ἐνθάδε προφητεύεται ὁ Θεὸς κατοικήσειν μετὰ ἀνθρώπων ἐπὶ τῆς γῆς· ὃ καὶ αὐτὸ πέρας εἴληψε καθ' ἡµᾶς ἐπὶ τῇ Χριστοῦ γενοµένη παρουσίᾳ, καθ' ἣν ὁ Θεὸς Λόγος ἐνανθρωπήσας συνδιέτριψε τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

Ἐκ τῆς α' τῶν Παραλειπομένων. Ὁ Κύριος διὰ Νάθαν πρὸς τὸν Δαυὶδ µεθ' ἕτερα καὶ ταῦτα λέγει.

« Καὶ ἔσται ὅταν πληρωθῶσιν αἱ ἡμέραι σου, καὶ κοιμηθήσῃ μετὰ τῶν πατέρων σου, καὶ ἀναστήσω τὸ σπέρµα σου μετὰ σέ, ὃς ἔσται ἐκ τῆς κοιλίας σου· καὶ ἐτοιμάσω τὴν βασιλείαν σου· αὐτὸς οἰκοδομήσει μοι οἶκον· καὶ ἀνορθώσω τὸν θρόνον αὐτοῦ· ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν· καὶ τὸ ἔλεός µου οὐκ ἀποστήσω ἀπ' αὐτοῦ, ὡς ἀπέστησα ἀπὸ τῶν ἔμπροσθέν σου· καὶ πιστώσω αὐτὸν

ἐν οἴκῳ μου καὶ ἐν βασιλείᾳ αὐτοῦ ἕως αἰῶνος, καὶ ὁ ἄθρονος αὐτοῦ ἀνωρθωμένος ἕως αἰῶνος. » Καὶ ταῦτα, ὁμοία ὄντα τοῖς ἐκ τῆς δευτέρας τῶν Βασιλειῶν προεκτεθείσης, σημειωσάμενοι, διὰ τὸ μὴ πολλὴν εἶναι τὴν τούτων πρὸς ἐκεῖνα παραλλαγὴν ἀρκεσθησόμεθα τοῖς εἰς ἐκεῖνα εἰρημένους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

Ἐκ τῆς δ' τῶν Παραλειπομένων.

« Καὶ νῦν, Κύριε ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ, πιστωθῆτω δὴ τὸ ῥῆμά σου, ὃ ἐλάλησας τῷ παιδί σου τῷ Δαυὶδ, ὅτι ἀληθῶς κατοικήσει ὁ Θεὸς μετὰ ἀνθρώπων ἐπὶ τῆς γῆς, εἰ ὁ οὐρανὸς καὶ ὁ οὐρανὸς τοῦ οὐρανοῦ οὐκ ἀρκέσουσι σοι. » Καὶ εἰς ταῦτα εἰρηκότερος ἅπασι ὅτε τὰ ἐκ τῆς γ' τῶν Βασιλειῶν ἐξεθέμεθα, νῦν οὐ δευτερώσομεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'.

Ἐκ τοῦ Ἐζρα. Ὁ Ζοροβάβελ ἐν τῇ δημογραφίᾳ ταυτὰ φησιν.

« Ἄνδρες, οὐχ ἰσχυροὶ αἱ γυναῖκες· μεγάλη ἡ γῆ καὶ ὑψηλὸς ὁ οὐρανός· καὶ ταχὺς τῷ δρόμῳ ὁ ἥλιος· ὅτι στρέφεται ἐν τῷ κύκλῳ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ πάλιν ἀποτρέχει εἰς τὸν αὐτοῦ τόπον ἐν ἡμέρᾳ μιᾷ· οὐχί μέγας ὁσ ταῦτα ποιεῖ, καὶ ἡ ἀλήθεια μεγάλη, καὶ ἰσχυρὰ παρὰ πάντα· πᾶσα ἡ γῆ τὴν ἀλήθειαν καλεῖ καὶ ὁ οὐρανὸς αὐτὴν εὐλογεῖ· καὶ πάντα τὰ ἔργα σεῖεται καὶ τρέμει· καὶ οὐκ ἔστι μετ' αὐτοῦ οὐδ' ἐν ἄδικον· ἄδικος ὁ ὄνος· ἄδικος ὁ βασιλεύς· ἄδικοι αἱ γυναῖκες· ἄδικοι οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων· καὶ ἄδικα τὰ ἔργα αὐτῶν πάντα τὰ τοιαῦτα· καὶ οὐκ ἔστιν ἐν αὐτοῖς ἀλήθεια· καὶ ἐν τῇ ἀδικίᾳ αὐτῶν ἀπολοῦνται· καὶ ἡ ἀλήθεια μένει εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ ἰσχύει εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ ζῆ καὶ κρατεῖ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· καὶ οὐκ ἔστι παρ' αὐτῆ λαβεῖν πρόσωπα οὐδὲ διαφορὰ· ἀλλὰ τὰ δίκαια ποιεῖ ἀπὸ πάντων τῶν ἀδίκων καὶ πονηρῶν· ἀπέχεται καὶ τοῖς εὐδοκοῦσι τοῖς ἔργοις αὐτῆς· καὶ οὐκ ἔστιν ἐν τῇ κρίσει αὐτῆς οὐθὲν ἄδικον· καὶ αὐτῆς ἡ ἰσχύς καὶ τὸ βασίλειον· καὶ ἡ ἐξουσία καὶ ἡ μεγαλειότης πάντων τῶν (f. 17) αἰῶνων· εὐλογητὸς ὁ Θεὸς τῆς ἀληθείας. » Ἐπεὶ ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, Λόγος ὢν τοῦ Θεοῦ, φησὶ, φέρεται εἰρηκῶς, « Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀλήθεια, » εἰκότως τὰ προκειμένα παρατεθειμένα περὶ τῆς ἀληθείας δηλοῦντα, ὡς ἄρα ὑπόστασιν τινα παρὰ τὸν Πατέρα καθ' ἑαυτὴν ἔχει· « Μένει γάρ, φησὶν, ἡ ἀλήθεια, καὶ ἰσχύει εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ ζῆ καὶ κρατεῖ· καὶ οὐκ ἔστι παρ' αὐτῆ λαβεῖν πρόσωπα, » καὶ τὰ ἐξῆς, οἷς ἐπιφέρει περὶ τοῦ Πατρὸς Θεοῦ τυγχάνοντος καὶ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ Λόγου καὶ τῆς ἀληθείας, « εὐλογητὸς ὁ Θεός τῆς ἀληθείας, » ἢ καὶ αὐτοὶ προσθήσομεν τὸ,

Ἄλλὰ γὰρ ταῦτα καὶ ἀπὸ τῆς τοῦ Ἐζρα Γραφῆς· ἀπὸ γε μὴν τῆς Ἐσθῆρ οὐδ' ἐν εὐρομεν περὶ τοῦ προκειμένου· μετὰ δὲ τοι τὰς ἀπὸ τῶν ἱστορικῶν Γραφῶν ἐκλογὰς μετώμεν ἐπὶ τὰ στιχῆρη, ὅτι δὴ ταῦτα τοῖς χρόνοις τῶν λοιπῶν προφητειῶν ἡγεῖται· τούτων δὲ πρῶτα ἴδωμεν τὰ ἀπὸ τῶν Ψαλμῶν.

» I Paral. xvii, 11-14. » II Paral. vi, 17. » III Esdr. iv, 34-40. » Joan. xiv, 6.

piternum : et thronus ejus erit firmissimus in perpetuum ⁹⁴. » Hæc similia iis quæ in secundo Regum libro notavimus explanavimusque, non multum ab eisdem differunt : quare ad prædicta hoc in loco remittimus.

CAPUT XXIV.

E secundo Paralipomenon libro.

« Et nunc, Domine Deus Israel, firmetur sermo tuus, quem locutus es servo tuo David. Ergone credibile est ut habitet Deus cum hominibus super terram, si cælum et cæli cælorum non te capiunt ⁹⁵? » Jam nuper ea in Regum libro explanavimus, nec quæ diximus iteranda censemus.

CAPUT XXV.

Ex Esdræ libro. Hæc Zorobabel coram populo conclamationatus dicit.

« O viri, nonne fortes sunt mulieres? Magna est terra, et excelsum est cælum : et velox cursus solis convertit in gyro cælum in locum suum i : una die. Nonne magnificus est qui hæc facit, et veritas magna, et fortior præ omnibus? Omnis terra veritatem invocatur, cælum etiam ipsam benedicit, et omnia opera moventur, et tremunt eam, et non est cum ea quidquam iniquum. Vinum iniquum, iniquus rex, iniquæ mulieres, iniqui omnes filii hominum, et iniqua illorum omnia opera, et non est in ipsis veritas, et in sua iniquitate peribunt : et veritas manet, et invalescit in æternum, et vivit, et obtinet in sæcula sæculorum. Nec est apud eam accipere personas, neque differentias : sed quæ justa sunt facit omnibus, injustis ac malignis, et omnes benignantur in operibus ejus. Et non est in judicio ejus iniquum, sed fortitudo, et regnum, et potestas, et majestas omnium ævorum. Benedictus Deus veritatis ⁹⁶. » Postquam Salvator et Dominus noster, qui Dei Verbum est, dixisse fertur : « Ego sum veritas ⁹⁷, » merito præcitata intelligemus quasi de veritate demonstrantia, quod substantiam apud Patrem per seipsam habet. « Manet enim, ait, veritas, et invalescit in æternum, et vivit, et obtinet . . . nec est apud eam accipere personas, » et cætera, quibus addit de Patre Deo, ipsoque Deo Verbo, et veritate : « Benedictus Deus veritatis, » quibus et ipsi addemus : Amen.

» Θεός τῆς ἀληθείας, » ἢ καὶ αὐτοὶ προσθήσομεν τὸ,

Hæc sunt de Esdræ libro ; in libro Esther nihil quod ad propositum spectet, invenimus. Absolutis igitur historicarum Scripturarum eclogis, ad ea quæ versibus scripta sunt transeamus, quæ, si temporum servetur ordo, cæteris prophetiis ante-eunt. A Psalmis igitur exordiamur.

**HÆC SUNT CAPITA IN SECUNDO PROPHE- A ΤΑΔΕ ΕΝΕΣΤΙ ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΕΝ Τῷ Β' ΤΩΝ ΠΕΡΙ
TICARUM DE CHRISTO ECLOGARUM LIBRO. ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΠΡΟΦΗΤΙΚΩΝ ΕΚΛΟΓΩΝ**

E Psalmis

1. Primi psalmi de integerrima Christi vita et de ejus ad virtutis cacumen provento vitæ instituto.
2. De passione Christi, cœlestique ejus regno, de adventu ejus a Patre gentibus promissa.
3. De Christi passione et a mortuis resurrectione.
4. De notitia Dei cunctis hominibus per eum diffusa.
5. De Christi morte, ejusque resurrectione a mortuis, et quomodo gentium legislator perhibeatur.
6. De Christi resurrectione, hominumque salute.
7. De integerrima Christi vita.
8. De Christi a cœlis descensu, de ejus apud gentes incredulumque populum commoratione, de Judæorum contradictione.
9. De apostolorum in omni terra prædicatione, et de Christo quasi sponso.
10. De Christo quasi rege.
11. Iterum de Christo quasi rege.
12. De Christi passione, de ejus apostolis, de gentium ad Deum conversione, de altera vita, populoque futuro.
13. De ejus in cœlos reditu.
14. De Christo ejusque resurrectione.
15. De Christo quasi dilecto, de prioris populi ac Hierosolymæ excidio.
16. De resurrectione Christi.
17. De passione Christi.
18. Quomodo Dei Verbo omnia creata sunt.
19. Quomodo pro sacrificiis veterique typico cultu Christi corpus pro omnibus oblatum est.
20. De proditore Juda, Christianique resurrectione.
21. De Christo quasi dilecto, et quomodo sit Deus rex, et quomodo Christus ipse nominetur.
22. De Christi receptione, de gentium vocatione.
23. De gentium vocatione, de Christo quasi homine.
24. De gentium vocatione, de secundo Christi adventu, de circumcisorum reprobatione.
25. De proditore Juda.
26. De Christo quasi rege.
27. De Christo quasi homine, et de Patre, et Filio, et duobus testamentis.
28. De Christi resurrectione, de apostolorum Evangelio, et de gentibus.

Ἀπὸ τῶν Ψαλμῶν.

- α'. Πρῶτον ψαλμοῦ περὶ τοῦ ἀνεπιλήπτου βίου τοῦ Χριστοῦ· καὶ περὶ τῆς ἐπ' ἄκρον ἀρετῆς πολιτείας αὐτοῦ.
- β'. Περὶ τοῦ πάθους τοῦ Χριστοῦ, καὶ τῆς οὐρανοῦ βασιλείας αὐτοῦ, καὶ τῆς πρὸς αὐτὸν περὶ τῶν ἐθνῶν τοῦ Πατρὸς ἐπαγγελίας.
- γ'. Περὶ τοῦ πάθους καὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ.
- δ'. Περὶ τῆς δι' αὐτοῦ πᾶσιν ἀνθρώποις ἐκπαρέλσεως θεογνωσίας.
- ε'. Περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Χριστοῦ, καὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως αὐτοῦ, καὶ ὡς τῶν ἐθνῶν νομοθέτης ἀνεληφθῆναι.
- β' ζ'. Περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ, καὶ τῆς τῶν ἀνθρώπων σωτηρίας.
- ζ'. Περὶ τοῦ ἀνεπιλήπτου βίου τοῦ Χριστοῦ.
- η'. Περὶ τῆς ἐξ οὐρανῶν καθόδου τοῦ Χριστοῦ, καὶ τῆς ἐπὶ τὰ ἔθνη καὶ τὸν ἀγνώστα λαὸν καταστάσεως αὐτοῦ, τῆς τε τῶν Ἰουδαίων ἀτιμολογίας.
- θ'. Περὶ τοῦ τῶν ἀποστόλων εἰς πᾶσαν τὴν οἰκουμένην κηρύγματος, καὶ περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ τυμφίου.
- ι'. Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ βασιλέως.
- ια'. Περὶ τοῦ Χριστοῦ πάλιν ὡς περὶ βασιλέως.
- ιβ'. Περὶ τῶν κατὰ τὸ πάθος τοῦ Χριστοῦ, καὶ περὶ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ, καὶ τῆς τῶν ἐθνῶν εἰς τὸν Θεὸν ἐπιστροφῆς, καὶ περὶ γενεᾶς ἐτέρρας καὶ λαοῦ ἡζοτος.
- ιγ'. Περὶ τῆς εἰς οὐρανοὺς ἀναλήψεως αὐτοῦ.
- γ' ιδ'. Περὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ.
- ιδ'. Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ ἀγαπητοῦ, καὶ τῆς συντριβῆς τοῦ προτέρου λαοῦ καὶ τῆς Ἰερουσαλήμ.
- ις'. Περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ.
- ιζ'. Περὶ τῶν κατὰ τὸ πάθος τοῦ Χριστοῦ.
- ιη'. Ὡς διὰ τοῦ Θεοῦ Λόγου τὰ σύμπαντα δεδημιούργηται.
- ιβ' ιδ'. Ὡς ἀπὲ θυσιών καὶ τῆς πάλαι τυπικῆς λατρείας τὸ (Γ. 17 ν°) σῶμα τοῦ Χριστοῦ ἐπὲρ ἀπάντων προσετήνεται.
- κ'. Περὶ τοῦ προδότου Ἰούδα καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ.
- κα'. Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ ἀγαπητοῦ, καὶ ὡς Θεὸς βασιλεύς, καὶ ὡς Χριστὸς ὁ αὐτὸς ἀναγορεύεται.
- δ' κβ'. Περὶ τῆς ἀναλήψεως τοῦ Χριστοῦ, καὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως.
- κγ'. Περὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως, καὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ ἀνθρώπου.
- κδ'. Περὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως, καὶ τῆς δευτέρας τοῦ Χριστοῦ παρουσίας, καὶ τοῦ ἐλέγχου τῶν ἐκ περιτομῆς.
- κε'. Περὶ τοῦ προδότου Ἰούδα.
- κς'. Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ βασιλέως.
- κς'. Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ ἀνθρώπου, καὶ περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, καὶ δύο διαθηκῶν.
- κη'. Περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ, καὶ τοῦ τῶν ἀποστόλων Εὐαγγελίου, καὶ περὶ τῶν ἐθνῶν.

- κθ'. *Περὶ τῶν κατὰ τὸ πάθος τοῦ Χριστοῦ, καὶ τῆς ἀποβολῆς τοῦ Ἰουδαίων λαοῦ.* **A 29.** *De passione Christi, de Judæorum populi rejectu.*
- λ'. *Περὶ τοῦ πάθους καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ, καὶ περὶ τῆς ἡξίουσης γενεᾶς.* **30.** *De passione et resurrectione Christi, de generatione futura.*
- λα'. *Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ βασιλέως, καὶ περὶ τῆς ἐξ αἰῶνος καὶ εἰς ἀπείρον βασιλείας αὐτοῦ, καὶ τῆς τῶν ἐθνῶν ὑποταγῆς.* **31.** *De Christo quasi rege, de æterno infinitoque regno ejus, de gentium subordinatione.*
- λβ'. *Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ ἀνδρὸς καὶ υἱοῦ ἀνθρώπου.* **32.** *De Christo quasi viro filioque hominis.*
- λγ'. *Περὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ Χριστοῦ.* **33.** *De Christi manifestatione.*
- λδ'. *Περὶ τοῦ αἰωνίου θρόνου τοῦ Χριστοῦ, καὶ ὡς ἐκ σπέρματος ἔσται Δαυὶδ· καὶ περὶ τῶν κατὰ καιροὺς διωγμῶν τῆς Ἐκκλησίας.* **34.** *De æterno Christi solio, et quomodo sit e semine Davidis; de temporariis Ecclesiæ persecutionibus.*
- λε'. *Περὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως καὶ τοῦ Χριστοῦ.* **35.** *De gentium vocatione et de Christo.*
- λς'. *Περὶ τῆς ἐξ οὐρανῶν τοῦ Λόγου ἀποστολῆς· καὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως, καὶ ἐρημίας τοῦ προτέρου λαοῦ.* **36.** *De cœlesti Verbi missione; de gentium vocatione veterisque populi derelictione.*
- λζ'. *Περὶ τοῦ προδότου, καὶ τῆς κατὰ τοῦ Χριστοῦ ἐπιβουλῆς.* **B 37.** *De proditore et de adversus Christum insidiis.*
- λη'. *Περὶ δύο Κυρίων Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, καὶ περὶ τῆς πρὸ αἰῶνος οὐσιώσεως τοῦ Χριστοῦ, καὶ τῆς αἰδίου ἀρχιερωσύνης αὐτοῦ καὶ τοῦ πάθους.* **38.** *De duobus dominis Patre et Filio, de Christi ante sæculum existentia, de æterno ejus sacerdotio et de passione.*
- λθ'. *Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ ἀνδρὸς.* **39.** *De Christo quasi viro.*
- μ'. *Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ Μθου· καὶ περὶ τοῦ Ὁσαννᾶ.* **40.** *De Christo quasi lapiae, de Hosannah.*
- μα'. *Περὶ τῆς Χριστοῦ βασιλείας, καὶ ὡς ἔσται ἀπὸ Δαυὶδ.* **41.** *De Christi regno, et quomodo sit a Davide.*
- μβ'. *Περὶ τοῦ πάθους καὶ τῆς ἀναστάσεως.* **42.** *De passione et resurrectione.*
- μγ'. *Περὶ τῆς ἐξ οὐρανῶν καθόδου τοῦ Χριστοῦ.* **43.** *De Christi a cœlis descensu.*
- μδ'. *Περὶ τῆς ἐξ οὐρανῶν ἀποστολῆς τοῦ Θεοῦ Λόγου.* **44.** *De Dei Verbi a cœlis missione.*
- με'. *Ὡς διὰ τοῦ Θεοῦ Λόγου τὰ σύμπαντα δεδημιούργηται.* **45.** *Quomodo per Dei Verbum omnia creata sunt.*

ΛΟΓΟΣ Β'.

LIBER II.

(f. 18) Περιγράφαντες τὰς ἀπὸ τῶν ἱστορικῶν Γραφῶν περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν μαρτυρίας, ἐξῆς ἐκείναις τὰς ἀπὸ τῶν στιχηρῶν ἐν δευτέρᾳ ταύτῃ συντάξει τῶν Ἐκλογῶν ἀπανθισάμενοι προσθήσομεν· ὅτι δὴ ταῦτα τοῖς χρόνοις τῶν λοιπῶν προφητειῶν ἔγγεται. Καὶ δὴ πρῶτας τὰς ἀπὸ τῆς βίβλου τῶν Ψαλμῶν ἐπισκεψόμεθα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ψαλμοῦ α'.

« Μακάριος ἀνὴρ ὃς οὐκ ἐπορεύθη ἐν βουλῇ ἀσεβῶν, καὶ ἐν ὁδῷ ἀμαρτωλῶν οὐκ ἔστη, καὶ ἐπὶ καθέδραν λοιμῶν οὐκ ἐκάθισεν· ἀλλ' ἦ ἐν τῷ νόμῳ Κυρίου τὸ θέλημα αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ νόμῳ αὐτοῦ μελετήσῃ ἡμέρας καὶ νυκτός. » Καὶ τίνα ἂν τις ἔχοι ἀποδεικνύουσι εἰς τοσαύτην ἐξέσω (ἐξέαισιον!) ἀρετὴν ἐληλακότα ὡς ἐν μηδενὶ τρόπῳ ἢς δημοσιῶν περιπεσεῖν ἀμαρτίας, ὅπερ σημαίνειν μοι δοκεῖ τὸ, « Οὐκ ἐπορεύθη ἐν βουλῇ ἀσεβῶν, » καὶ τὸ, « Οὐκ ἔστη ἐν ὁδῷ ἀμαρτωλῶν, » τό τε « Ἐπὶ καθέδραν λοιμῶν οὐκ ἐκάθισεν· » δι' ὧν δηλοῦσθαι νομίζω τὸ πάντῃ ἀγευστον ἀμαρτίας τοῦ μακαριζομένου· τὸ γὰρ μὴ μόνον ἐν τοῖς τοιοῖσδε μὴ πορευθῆναι, μηδ' ὡς περὶ βαδίσαντα προκάμει, ἀλλὰ γὰρ μηδὲ καθεσθῆναι,

C

Cum conscripserimus ex historicis Scripturis de Salvatore nostro testimonia, ea quæ in poeticis libris inveniuntur recolligentes, huic addemus Eclogarum collectioni, eo quod secundum temporis ordinem cæteris anteeunt prophetiis. Primo igitur, quæ in Psalmorum libro continentur, explanabimus.

CAPUT I.

E psalmo I.

« Beatus vir qui non abiit in concilio impiorum, et in via peccatorum non stetit, et in cathedra pestilentiae non sedit. Sed in lege Domini voluntas ejus, et in lege ejus meditabitur die ac nocte ». Quis inveniri potest ad id perfectæ virtutis provectus, qui ne minimam quidem admittat culpam, ut indicare mihi videntur ea verba, « Non abiit in concilio impiorum, in via peccatorum non stetit, in cathedra pestilentiae non sedit; » quibus ostendi opinor omnino peccati immunem qui hic beatus prædicatur. Etenim non tantum in talibus conciliis non abiisse, et, si ambulaverit, non processisse, sed enim neque sedisse, neque unquam incesse, neque stetisse in eis, vixne illud mirum

⁹⁹ Psal. 1, 1, 2.

sit et rarissimum? *Mente etiam amplificatur laus viri de quo hic mentio habetur. Neque enim abiit, ait, neque stetit, neque sedit in talibus improbitatis speciebus: quare nobis videtur hic æterne atque in omnibus præcellens illó beato designari. Multos quidem videre est diligentia atque exercitatione conspicuos, sed istiusmodi neminem psalmus describit. Si quis enim attendat quantum sit in omnibus prospere cedere, recte coram Deo ambulare, in nulla re errare, neque a virtutis proposito declinare, sicut in hoc psalmo dicitur: « Omnia quæcunque faciet, prosperabuntur »; si quis reputet quale sit, prædicari quasi in omnibus propriam voluntatem cum Domini lege consentaneam habentem, atque operam impendere illius meditationi non tantum tota die, sed et nocte, vigilibus mentis oculis semper in eam conversis, et non tantum diurnis operibus vel sermonibus, sed et per somnum cogitationibus atque imaginationibus in hac meditatione versatum, compertam habebit sublimitatem illius quem adeo perfectum Dei Spiritus testatur. At si omnium consensu hæc humanam superant naturam, uni igitur viro congrua esse possunt, nato videlicet e Davidis semine secundum carnem Jesu Christo, Domino et Salvatore nostro, de quo solo in Isaia a Spiritu divino memoratur, « quod iniquitatem non fecerit, neque dolus fuerit in ore ejus ». Cum ea interpretatione plane congruit Hebraica lectio, articulo expresse adhibito: « Beatus ille vir. » Decebat quidem patrem secundum carnem Salvatoris nostri Davidem, cui promissum fuerat nasciturum ab ipsius semine Christum, hoc prophetiis suis imponere præcimum. Cui autem non ingratum videbitur ea quæ de Salvatore in psalmo memorantur manifeste perspicere, in eum commentarios altius perscrutari libet.*

τίσαντα πατέρα Δαυίδ, ἐπαγγελίαν εὐληφότα περὶ τοῦ ἐκ σπέρματος αὐτοῦ τεθθῆσθαι τὸν Χριστόν, τούτῳ τὴν ἀπαρχὴν τῆς ἑαυτοῦ προφητείας ἀναθεῖναι. Ὅτι δὲ φίλον διαγινώσκει τὸ ἀκριβὲς τῆς ἐπὶ τὸν Σωτῆρα τῶν ἐν τῷ ψαλμῷ λεγομένων ἀναφορᾶς, τοῖς εἰς αὐτὸν ὑπομνηματισσαμένοις ἐντυχῶν εἴσεται.

CAPUT II.

E psalmo secundo.

« Quare fremuerunt gentes, et populi meditati sunt inania? Astiterunt reges terræ, et principes convenerunt in unum adversus Dominum et adversus Christum ejus ». In apostolorum Actibus hanc impletam fuisse prophetiam testati sunt qui Petrum et Joannem mirabilia quæ ipsi viderant narrantes audivere. Gratulantes igitur quod tot miracula sibi acciderant, his perrexerunt verbis: « Convenerunt enim vere in civitate ista adversus sanctum puerum tuum Jesum, quem unxisti, Herodes et Pontius Pilatus, cum gentibus et populis Israel ». Non soli enim qui hoc tempore Salvatore nostro insidiati sunt, adversus eum convenerunt, sed et deinceps nunc usque reges et principes, universæque gentes et populi, qui blasphemaverunt eum ejusque

μηδὲ μὴν ὄλως ἐπιβῆναι τὴν ἀρχὴν, μηδὲ στήναι ἐν αὐτοῖς, πῶς οὐ θαυμαστόν τι χρῆμα καὶ σπάνιον τυγχάνει; Παρίσταται δὲ μᾶλλον τῇ διανοίᾳ παρατατικῶς εἰρημένα τὰ τοῦ δηλουμένου ἀνδρὸς ἐγκώμια: οὔτε γὰρ ἐπορεύθη, φησὶν, οὔτ' ἔστη; οὔτ' ἐκάθισεν ἐν τοῖς τοιοῖσδε τῆς κακίας εἰδεσι, δι' ὧν ἐμφαίνεται ἡ ἐκ τοῦ αἵματος καὶ διὰ παντὸς ἐνάρετος τοῦ μακαριζομένου κατάστασις. Πολλοὺς μὲν οὖν τοὺς ἐκ προσοχῆς καὶ ἀσκήσεως κατωρθωκότας ἴδοι ἂν τις, οὐδένα γὰρ μὴ τοιοῦτον ὄπολον ὁ ψαλμὸς διαγράφει: εἰ δὲ θεωρήσειε τις ὀπτηλικὸν ἐστὶν τὸ πρὸς πάντα εὐροεῖν καὶ κατὰ θεὸν εὐδοῦσθαι ἐν μηδενὶ σφαλόμενον, μὴδ' ἀποπίπτοντα τοῦ κατ' ἀρετὴν σκοποῦ, ὡς κατὰ τοῦτο λέγεσθαι ἐν τῷ ψαλμῷ τῷ, « Καὶ πάντα ὅσα ἂν ποιῇ, κατενοδοθήσεται ». Ἐτι δὲ εἰ κατανοήσειεν ὄπολον ἐστὶ τὸ ἀνακεκράσθαι τινα ὁμοδοξοῦν ἔχοντα τὸ ἴδιον αὐτοῦ θέλημα τὸ τοῦ Κυρίου νόμον, τό τε μελετᾶν ἐν αὐτῷ μὴ μόνον δι' ὅλης ἡμέρας ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς νυκτὸς ἐρηγοροῦσι τοῖς τῆς διανοίας ὀφθαλμοῖς εἰς αὐτὸν ἐνορῶντα, καὶ κατ' αὐτὸν οὐ μόνον τοῖς μετ' ἡμέραν ἔργοις τε καὶ λόγοις, ἀλλὰ καὶ ταῖς κατὰ τὸν ὕπνον ἐνθυμήσεσι καὶ φαντασίαις ἐνεργοῦντα, εἴσεται τὸ μέγεθος τοῦ ταῦτα κατωρθωθέναι πρὸς τοῦ θεοῦ Πνεύματος μαρτυρουμένου. Ἄλλ' εἰ καὶ πᾶσαν ὁμολογουμένως τὴν ἀνθρωπείαν ὑπερανοκτίζει φύσιν τὰ λελεγμένα, ἐνὶ δ' οὖν ἀνδρὶ μόνῳ ἐφαρμόζοι ἂν τῷ γενομένῳ ἐκ σπέρματος Δαυὶδ τὸ κατὰ σάρκα Ἰησοῦ Χριστοῦ τῷ Κυρίῳ καὶ Σωτῆρι ἡμῶν, ᾧ μόνῳ πρὸς τοῦ ἐν Ἡσαΐα θεοῦ Πνεύματος μεμαρτύρηται, « ὅτι μὴ ἁμαρτίαν ἐποίησε, μηδὲ εὐρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ. » Τὸ δ' ἐπιδεδεγμένον τῆς ἐκδοχῆς παρίστησιν ἡ κατὰ τὸ Ἑβραϊκὸν ἐντετυξίς ἐπιτετηρημένως οὕτως ἔχουσα: « Μακάριος ὁ ἀνὴρ, » μετὰ τῆς ἀρθροῦ προσθήκης· καὶ ἔπρεπέν γε τὸν κατὰ σάρκα τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν (f. 18 v) χρημα-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ψαλμοῦ δευτέρου.

« Ἰνατί ἐφρούραζαν ἔθνη, καὶ λαοὶ ἐμελέτησαν κενά; Παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ ἄρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατὰ τοῦ Κυρίου, καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ. » Ἐν ταῖς τῶν ἀποστόλων Πράξεσι καὶ ταύτην πεπληρωσθαι τὴν προφητείαν οἱ τοῦ Πέτρου καὶ Ἰωάννου τὰ κατ' αὐτοὺς παράδοξα διηγουμένων ἀκούσαντες ἐμαρτύρησαν. Εὐχαριστήσαντες γὰρ τοῖς ἐφ' οἷς ἤκουον θαυμασίοις τοῖς προεκτεθεισὶ ῥητοῖς ἐπήγαγον λέγοντες: « Συνήχθησαν γὰρ ἐπ' ἀληθείας ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἐπὶ τὸν ἅγιον παῖδά σου, ὃν ἔχρισας, Ἡρώδης τε καὶ Πόντιος Πιλάτος, σὺν ἔθνεσι καὶ λαοῖς Ἰσραὴλ. » Οὐ μόνον δὲ ἄρα οἱ κατ' ἐκεῖνο καιροῦ ἐπιβουλεύσαντες τῷ Σωτῆρι ἡμῶν συνήχθησαν κατ' αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ οἱ καθέξῃς ἐξ ἐκεῖνου καὶ δεῦρο

¹ Psal. i, 3. ² Isa. liii, 9. ³ Psal. ii, 1, 2. ⁴ Act. iv, 27.

βασιλεῖς καὶ ἀρχόντες, ὅλα τε ἔθνη καὶ λαοί, διὰ τοῦ
βλασφημεῖν αὐτὸν καὶ ἐπιβουλεύειν αὐτοῦ τῇ δι-
δασκαλίᾳ. Πειπεσθαι δὲ χρὴ μὴ μόνον τοὺς ἐν ἀν-
θρώποις ὄρατους βασιλεῖς καὶ ἀρχοντας ἐπιβεου-
λευκέναι αὐτῷ, πολὺ δὲ μᾶλλον τοὺς νοητοὺς καὶ
ἀοράτους ἀρχοντας τοῦ αἰῶνος τούτου, οἳ καὶ τότε
ἐνήργησαν καὶ εἰς ἔτι νῦν ἐνεργοῦσι, τὰ τε ἔθνη
καὶ τοὺς κενὰ καὶ εἰς μάτην τὸν τοῦ Θεοῦ νόμον
μελετήσαντας λαοὺς τοὺς ἐκ περιτομῆς, οὐ μόνον
κατὰ τοῦ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ βουλευσαμένους, ἀλλὰ
δι' αὐτοῦ καὶ κατὰ τοῦ πέφαντος αὐτὸν Πατρός·
περὶ ὧν ἀπάντων ἐν τῷ ψαλμῷ ἐπιφέρεται τὸ, « Ὁ
κατοικῶν ἐν οὐρανοῖς ἐκγέλασται αὐτούς, καὶ ὁ Κύ-
ριος ἐκμυκτηριεῖ αὐτούς. Τότε λαλήσει πρὸς αὐτούς
ἐν ὀργῇ αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ θυμῷ αὐτοῦ ταραξεί αὐ-
τούς. » Οἷς ἐξῆς αὐτὸς ὁ Χριστὸς τὴν μετὰ τὸ
πάθος γεγενημένην περὶ αὐτὸν οἰκονομίαν παιδεύων
ἡμᾶς φησιν, « Ἐγὼ δὲ κατεστάθην βασιλεὺς ὑπ'
αὐτοῦ ἐπὶ Σιών ὄρος τὸ ἅγιον αὐτοῦ, διαγγέλλων
τὸ πρόσταγμα Κυρίου. » Οὐ χρὴ μέντοιγε κατὰ τὰς
Ἰουδαίων χαμαιπετεῖς ὑπολήψεις τὴν τοῦ Χριστοῦ
βασιλείαν ὁμοίαν ταῖς τῶν ἀνθρώπων ἡγεῖσθαι ἐπὶ τὸ
Σιών ὄρος σωματικὸν συστησομένην· πρὸς γ' οὖν τὸν
ἐρωτήσαντα αὐτὸν εἰ βασιλεὺς τυγχάνει, ἀπεκρίνατο
λέγων, « Ἡ βασιλεία ἡ ἐμὴ οὐκ ἐστὶν ἐκ τοῦ κόσμου
τούτου. » ὅθεν δὴ καὶ βασιλείαν οὐρανῶν ἐπήγγελτο
τοῖς πεπιστευκόσιν εἰς αὐτὸν, καὶ τὸ Σιών δὲ ὄρος
ἐπουράνιον ὑπάρχειν ἐδίδαξεν οὐ μόνος ὁ Ἀπόστολος,
ἀλλὰ καὶ πλείοται ἄλλαι προφητεῖαι. Ὁ γ' οὖν Μι-
χαίας προειπὼν ὡς ἄρα διὰ τὰς ἀσεβείας τοῦ προ-
τέρου λαοῦ, « Σιών ὡς ἀργὸς ἀροτριαθήσεται, καὶ
Ἱερουσαλήμ ὡς ὀπωροφυλάκιον ἔσται, καὶ τὸ ὄρος τοῦ
οἴκου εἰς ἄλσος δρυμοῦ, » ἐξῆς περὶ ἐτέρας Σιών
καὶ Ἱερουσαλήμ ὁμοίως ἐπιφέρει, λέγων· « Καὶ
ἔσται ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις ἐμφανὲς τὸ ὄρος Κυ-
ρίου, καὶ ἤξουσιν ἐπ' αὐτῷ λαοί, καὶ πορεύσονται
ἔθνη πολλὰ, ὅτι ἐκ Σιών ἐξελεύσεται νόμος καὶ λόγος
Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ. » Περὶ τούτου ἄρα εἴρηται
καὶ ἐνθάδε ὑπὸ (f. 19) τοῦ ὄρους τοῦ Χριστοῦ, « Ἐγὼ
δὲ κατεστάθην βασιλεὺς ὑπ' αὐτοῦ ἐπὶ Σιών ὄρος
τὸ ἅγιον αὐτοῦ. » ὑπὸ τίνος δὲ κατεστάθῃ; δῆλον
ὅτι ὑπὸ τοῦ φήσαντος πρὸς αὐτὸν Πατρός τὸ· « Υἱός
μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε. » καὶ τὸ·
« Ἀκούσαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρο-
νομίαν σου, καὶ τὴν κατάσχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς
γῆς. » Καὶ ὅτι γε ἀληθὴς ἡ προφητεία καὶ ἀψευδὴς
ἡ ὑπόσχεσις, πάρεστι διαγινῶναι ἀπὸ τῶν ἐν οὕτω
βραχεῖ χρόνῳ προσεληλυθότων ἐκ παντὸς ἔθνους τῇ
διὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν θεοσεβείᾳ· ἢ λεγέτωσαν οἱ
πρὸς τὴν ἐνέργειαν ἀντιβλέπειν ἀναιδῶς τολμῶντες,
τίνοι ἂν ἔχοιεν ἐφαρμοζεῖν μὴ παραδεχόμενοι ταυθ'
οὕτως ἔχειν τὴν προφητείαν; Δαυὶδ μὲν γὰρ τὸν
βασιλέα, περὶ οὗ ταῦτά τινες φήθησαν λέγεσθαι, οὐχ
οἳοί τε ἂν εἴεν παραστῆσαι τοιαῦτα τινὰ πεπονθότα,
ὡς ἀρχόντων καὶ βασιλέων, ἐθνῶν τε καὶ λαῶν ἐπι-
βεουλευκότων αὐτῷ· πότε δὲ ἢ καὶ ἐπὶ πηλίκους
ἀνδραγαθήμασι εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Δαυίδ, « Υἱός μου

A doctrinæ insidiati sunt. Persuasum autem habere
oportet non tantum visibiles in hominibus reges
principesque ei fuisse insidiosos, sed multo magis
spiritalis invisibilesque hujus sæculi principes, qui
tunc exagitaverunt, sicut et nunc exagitant, gentes-
que et circumcisionis populos frustra et nequid-
quam divinæ legi studentes, non tantum adversus
Christum Dei, sed per eum, et adversus Patrem qui
misit illum, insidiosos. De his omnibus hoc in
psalmo additur: « Qui habitat in cælis iridebit
eos, et Dominus subsannabit eos. Tunc loquetur ad
eos in ira sua, et in furore suo conturbabit eos ». Quibus
deinde Christus ipse dicit, dominationem suam post
passionem constitutam nos edocens: « Ego autem
constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum
ejus, prædicans præceptum Domini. » Haud vero
secundum terrestrem Judæorum interpretationem
intelligendum est Christi regnum, velut hominum
regna, super montem Sion corporaliter constitutum;
interroganti enim rexne esset, respondit dicens: « Regnum meum non est
de hoc mundo ». Exinde regnum cælorum promisit
eis qui crediderunt in eum, montemque Sion esse
cælestem docuit non tantum Apostolus, sed et
pleræque aliæ prophetiæ. Michæas igitur præfatus
quod propter priores populi iniquitates, « Sion quasi
ager arabitur, et Jerusalem quasi acervus lapidum
erit, et mons templi in excelsa sivarum », dein
de alia Sion et Jerusalem similiter narrat, dicens:
« Et erit in novissimo dierum mons domus Domini
præparatus in vertice montis, . . . et fluent ad eum
populi, et properabunt gentes multæ . . . , quia de
Sion egredietur lex, et verbum Domini de Jerusa-
lem ». Hic mons Christi quoque hoc in loco in-
nuitur: « Ego autem rex constitutus sum ab eo super
Sion montem sanctum ejus. » A quo autem
constitutus est, nisi manifeste ab illo Patre qui
ad eum dicit: « Filius meus es tu, et ego hodie
genui te; postula a me, et dabo tibi gentes hæredita-
tem tuam, et possessionem tuam terminos terræ ». Quod
quidem vera sit prophetia, nec fallax promissio,
noverimus iis qui in tam brevi tempore ex
omni gente ad veram Dei religionem per Salvatorem
nostrum pervenerunt. Dicant evidentiæ resistere
impudenter audentes, cui accommodari possit hæc
prophetia, nostram si interpretationem detreclant.
Davidem enim regem, de quo hæc dici opinantur,
quomodo talia passum fuisse ostendent, cui nulli
principes regesve unquam insidiati sunt? Quando
autem et quæ ob viriliter gesta dixit Dominus
Davidi: « Filius meus es tu, ego hodie genui te? »
Quomodo et illa, « Postula a me, et dabo tibi
gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam
terminos terræ, » ei dicerentur, cui manifeste solis
Israel et Judæ terminis regnum circumscriptum
erat? Dicant quoque cur non venisse Christum
admittant. Annon, cum passus est, alium igitur ex-

⁴ Psal. II, 4, 5. ⁵ ibid. 6. ⁶ Joan. XVIIII, 36, 7, 8.

⁷ Mich. III, 12. ⁸ Mich. IV, 1-2. ⁹ Psal. II,

spectare eos necesse est nihil tale, quale hic, passurum? Et quomodo impleverunt prophetiæ multa quæ passurus erat Dei Christus, et in pluribus aliis, non minus quam in hoc psalmo, prænuntiantes? Numquid existimandum est adeo per orbem sine Dei auxilio pervulgatam fuisse de omnium Deo doctrinam; hominumque vim, adversus rerum vices tam inermem, adeo invaluisse et corroboratam fuisse ut propria tantummodo doctrina, sine ullo deitatis auxilio, in omnibus regionibus ita auditorum animas instituerit, Deique omnium scientia prius olim imbuerit, et usque nunc iis persuaserit, ut patriam gentem, vitamque injustam, feram ac dissolutam abjicerent, Deique pietati solummodo student, illamque non solum opibus, sed et ipsi vitæ adeo omnibus dilectæ anteponebant? Verum non opinor quemquam eorum, qui recte de rebus sentire volunt, negaturum esse hæc tanta Dei cæpe et ultra hominum facultatem per Salvatorem nostrum evenisse. Quibus simul ostenditur incarnati Domini divinitas, simul et aperte demonstratur eum accepisse a Patre gentes hæreditatem, et possessionem ejus terminos terræ, congruenter cum præcitata prophetia. Quæcumque de hoc psalmo dicenda sunt absolvere tempus vetat, cum jam et diffusius de illo disseruimus.

συνομολογεῖν τὰ τηλικαῦτα μετὰ συνεργούσης θείας καὶ ὑπὲρ ἀνθρώπων δυνάμεως διὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν γεγενῆσθαι· ἐξ ὧν ὁμοῦ μὲν καὶ ἡ θεότης ἀποδείκνυται τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Κυρίου, ὁμοῦ δὲ καὶ τὰ τεκμήρια σαφῶς παρίσταται τοῦ εὐληθέως αὐτὸν ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ἐκ τῶν ἔθνη κληρονομίαν, καὶ τὴν κατάσχεσιν αὐτοῦ τὰ πέρατα τῆς γῆς, ἀκολούθως τῆ μετὰ χεῖρας προφητείας. Ὅλα δὲ τὰ κατὰ τὸν ψαλμὸν διηγέσθαι οὐ τοῦ παρόντος τυγχάνει καιροῦ, μάλιστα ὅτε πληρεστάτης ἦδη τετύχηκε διηγήσεως.

CAPUT III.

E psalmo tertio.

Tertium quoque psalmum facile est de Christo interpretari, congruenter cum insidiis quæ ante eum fuerunt, insidias adversus eum paratas demonstrans hoc modo: « Domine, quid multiplicati sunt qui tribulant me ¹⁰? » Et quæ resurrectionem ejus innuntiat, his verbis: « Ego dormivi, et soporatus sum; et exsurrexi, quia Dominus suscepit me ¹¹. » Conveniret Christo et quisque hujus psalmi versus, qui nobis interpretandus est. Non inconsulto tertius ille psalmus Christi resurrectionem prænuntiat, congruenter cum præcitatis prophetiis. Primus enim, sicut retulimus, integerrimam ejus vitam, iniquitatisque immunem vivendi rationem ostendit; secundusque passionem; apte igitur tertius resurrectionem ejus prænuntiat.

CAPUT IV.

E psalmo octavo.

Octavi psalmi prima verba: « Domine Deus noster, quam admirabile est nomen tuum in universa terra ¹²! » de gentium vocatione prophetizare videtur: quare inscribitur: « pro torcularibus. » Hic usurpantur torcularia pro Ecclesiis quæ sunt

¹⁰ Psal. III, 2. ¹¹ ibid. 6. ¹² Psal. VIII, 1.

Α εἰ σὺ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε; ἢ Πῶς δὲ καὶ τὸ, « Αἰτῆσαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου, καὶ τὴν κατάσχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς, » λέγοιτ' ἂν εἰς πρῶς αὐτὸν σαφῶς περι-ορισθείσης αὐτοῦ τῆς βασιλείας ἐπὶ μόνον τὸν Ἰσραὴλ καὶ τοὺς τῆς Ἰουδαίας ὄρους; Διὰ τί δὲ καὶ σὺ προσίενται τὸν ἐλληλυθότα Χριστὸν, ἀποκρινέσθωσαν· ἄρα γε ἐπειδὴ πέπονθεν, ἕτερον τοίνυν προσδοκᾶν αὐτοὺς ἀνάγκη μηδὲν τοιοῦτον ὅποιον οὗτος πεισόμενος; Καὶ πῶς ἂν πληρωθεῖεν αἱ προφητεῖαι πλείστα ὅσα παθεῖν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐν ἑτέροις μὲν πλείοσιν, οὐκ ἤκιστα δὲ καὶ ἐν τῷ μετὰ χεῖρας προλέγουσαι ψαλμῷ; Ἄρα δὲ χρὴ νομίζειν ἀθεεῖ τὴν περὶ τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ διδασκαλίαν ἐνεσπαρκέναι τοῦτον τῆ οἰκουμένη· ἔστι δὲ καὶ ἐπινοῆσαι ἀνθρωπίνην ὁρμὴν καὶ ψιλὴν τοῦ τυχόντος ἐπιβολὴν τοσοῦτον ἰσχυρᾶ τε καὶ δυναθῆναι, ὡς διὰ μόνης τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας ἀνευ θεότητος συνεργούσης παντοδαπὰς ἀκροατῶν διαθεῖναι ψυχὰς περὶ τὸν τῶν ὅλων Θεὸν ταῦτα πείσαι πάλαι πρότερον, καὶ εἰσέει· νῦν πείθειν καταλιπεῖν μὲν ἔθνη πάτρια, βίον τε ἀθεῖμον, καὶ ἀνήμερον, καὶ ἀκόλαστον, θεοσεβεία δὲ μόνη προσέχειν, καὶ ταύτην οὐ μόνον τῆς ὑπαρχούσης οὐσίας, ἀλλὰ καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ πᾶσι περιποθήτου ζῆν προτιμᾶν; Ἄλλ' οὐκ οἰομαί τινα τῶν καὶ μετρίως εὐγνωμονεῖν ἐθελόντων μὴ οὐχὶ

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ψαλμοῦ γ'.

Καὶ τὸν τρίτον ψαλμὸν ἐπὶ τὸν Χριστὸν ἐκλαμβάνειν εὐχερὲς, ἀκολούθως τοῖς πρὸ αὐτοῦ διδάσκοντα τὰ περὶ τῆς κατ' αὐτοῦ ἐπιβουλῆς διὰ τοῦ, « Κύριε, τί ἐπληθύνθησαν οἱ θλίβόντές με; » καὶ τὰ περὶ τῆς ἀναστάσεως (f. 19 v°) αὐτοῦ, ἃ καὶ δηλοῦται διὰ τοῦ, « Ἐγὼ ἐκοιμήθην καὶ ὑπνῴσα, ἐξηγέρθην, ὅτι Κύριος ἀντιλήφεται μου. » Ἀρμόσειε δ' ἂν τῷ Χριστῷ καὶ ἕκαστος τοῦ ψαλμοῦ στίχος τῆς προσηκούσης τυχὸν ἐξηγήσεως· ἔχει δὲ λόγον καὶ τὸ τρίτον αὐτὸν τεταγμένον τὰ περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου θεσπίζειν ἀκολούθως ταῖς πρὸ αὐτοῦ προφητείας· ὁ μὲν γὰρ πρῶτος, καθὼς ἀποδεδώκαμεν, τὸν ἀληπτον βίον καὶ τὴν ἀνευ ἁμαρτίας αὐτοῦ πολιτεῖαν διδάσκει· ὁ δὲ δεύτερος τὰ κατὰ τὸ πάθος· τούτοις τοιγαροῦν καὶ ὁ τρίτος ἐξῆς τὰ περὶ τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ θεσπίζει.

D

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ψαλμοῦ δ'.

Τοῦ ὀγδόου ψαλμοῦ τὰ μὲν πρῶτα ἀπὸ τοῦ, « Κύριε ὁ Κύριος ἡμῶν, ὡς θαυμαστὸν τὸ δνομά σου ἐν πάσῃ τῇ γῇ, » περὶ τῆς ἐξ ἔθνων κλήσεως εἰκοιε προφητεύεσθαι· διὸ καὶ ἐπιγέγραπται· « ὑπὲρ τῶν ληνῶν » ληνῶν νοουμένων τῶν ἀνά τὴν οἰκουμένην Ἑκκλη-

σιων, ἐν αἷς τῆς ἀληθινῆς ἀμπέλου τοῦ Χριστοῦ, καὶ τῶν ὡσπερὶ κλημάτων αὐτοῦ τῶν ἱερῶν ἀποστόλων, οἱ λογικοὶ βότρες πιεζόμενοι τὸν ἀπὸ τῶν μαθημάτων αὐτῶν νοερὸν καὶ πάσης εὐφροσύνης ποιητικὸν οἶνον παρέχουσιν· ἄλλως γὰρ οὐ δυνατὸν σωματικαῖς ληνοῖς ἐφαρμόσαι τὰ ἐν τῷ ψαλμῷ λεγόμενα· ἐπεὶ μὴ δ' ὅλως ὡς ἐν ἐτέροις ἤτοι περὶ ἀμπέλου μεταρθεῖσης ἐξ Αἰγύπτου, ἢ περὶ ἀμπέλωνος Κυρίου Σαβαώθ, ἢ τινων τοιούτων, διανοιᾶν τινα τὰ τῆς λέξεως περιέχει. Τὰ δ' ἀπὸ τοῦ, « Τί ἐστὶν ἄνθρωπος, ὅτι μιμνήσκη αὐτοῦ, ἢ υἱὸς ἀνθρώπου, ὅτι ἐπισκέπη αὐτόν; Ἥλάττωσας αὐτὸν βραχὺ τι παρ' ἀγγέλου, δόξης καὶ τιμῆς ἐστεφανώσας αὐτόν, » καὶ τὰ ἐξῆς, ἐπὶ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῇ μετεληπτται, ἔθθα τῷ· « Πάντα ὑπέταξας ὑποκάτω τῶν ποδῶν αὐτοῦ, » ἐπιφέρεται τὸ· « Νῦν δὲ οὐδέπω ὀρώμεν αὐτῷ τὰ πάντα ὑποτεταγμένα. Τὸν δὲ βραχὺ τι παρ' ἀγγέλου ἡλαττωμένον βλέπομεν Ἰησοῦν, διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου, δόξης καὶ τιμῆς ἐστεφανωμένον. » Εἶποι δ' ἂν τις μὴ μόνον διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου, ἀλλὰ καὶ δι' αὐτὴν τὴν ἐνανθρώπησιν αὐτοῦ ἡλαττωσθαι αὐτὸν βραχὺ τι παρ' ἀγγέλου· « Ὅτε, ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, οὐχ ἀρπαγμὸν ἡγησάμενος τὸ ἴσα Θεῷ εἶναι, ἐκένωσεν ἑαυτὸν μορφὴν δούλου λαβὼν, » καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἡλάττωσεν, ὡς ἀντὶ τῆς ἐν μορφῇ Θεοῦ δόξης λεχθῆναι περὶ αὐτοῦ τὸ· « Εἶδομεν αὐτόν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος οὐδὲ κάλλος, ἀλλ' ἦν τὸ εἶδος αὐτοῦ ἄτιμον, καὶ ἐκλείπον παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων· ἀνθ' ὧν ἀμειβόμενος ὁ Πατὴρ, » δόξης καὶ τιμῆς ἐστεφανώσας αὐτόν· ὑπερψύσας καὶ χαρισάμενος αὐτῷ τὸ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα· ἵν' ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ πᾶν γόνυ κάμψῃ ἐπουρανίων, καὶ ἐπιγείων, καὶ καταχθονίων, καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσῃται ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς. » Καὶ « Κατέστησε δ' αὐτόν ἐπὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ· » ὅπερ καὶ αὐτὸ τῷ μὲν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀρμόζοντα (ζοῖτο) προσώπιον διὰ τὸν ἐν αὐτῷ τὸν Θεὸν Δόγον, οὐκέτι δὲ καὶ τῷ τυγχόντι, εἴ γε ἐν τοῖς τοῦ Θεοῦ ἔργοις καὶ τοὺς οὐρανοὺς καταριθμεῖν ἔθος τοῖς ἱεροῖς λόγοις, κατὰ τὸ, « Καὶ ἔργα τῶν χειρῶν σου εἰσὶν οἱ οὐρανοί. » Πρὸς τούτοις· « Καὶ πάντα ὑπέταξεν ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ, πρῶτα καὶ βίας ἀπάσας, ἔτι δὲ καὶ τὰ κτήνη τοῦ πεδίου, τὰ (f. 20) πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ τοὺς ἰχθύας τῆς θαλάσσης· » δι' ὧν ἔοικεν ἀλληγορικώτερον δηλοῦσθαι τῶν ἀλογωτέρων καὶ τὸν τρόπον κτηνῶν δευτέρων ψυχῶν, ἢ καὶ δυνάμεων ἀντικειμένων, ἢ ὑπὸ τὸν ζυγὸν καὶ τὴν τοῦ λόγου δουλείαν ὑποταγῆ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Ψαλμοῦ θ.

Ἦ τοῦ ἐνάτου ψαλμοῦ ἐπιγραφὴ τοιαύτη τις ἐστίν· « Εἰς τὸ τέλος ὑπὲρ τῶν κρυφίων. Ψαλμὸς τῷ Δαυὶδ. » Ἀνθ' ὧν ὁ Σύμμαχος ἐκδέδωκεν, « Ἐπινίκιον περὶ τοῦ θανάτου τοῦ υἱοῦ. Ἄσμα τοῦ Δαυὶδ. » Ὡσπερ δ' οὖν καὶ μᾶλλον ἔοικεν ἔχειν τὸ Ἑβραϊκὸν τοῦτου

A super terram, in quibus veræ vitis Christi, et quasi gemmarum ejus sanctorum apostolorum, spirituales racemi pressi doctrinis suis spiritale omnemque suavitalē efficiens vinum præbent. Aliter enim impossibile esset corporalibus torcularibus accommodare quæ in hoc psalmo dicuntur; cum minime, ut in cæteris, sive de vite quæ ex Ægypto sur-rexit, sive de Domini Sabaoth vite, sive de ejusmodi aliis verba loci sensu quovis intelligi possint. Quæ vero ab iis: « Quid est homo, quod memor es ejus? aut filius hominis, quoniam visitas eum? Minuisti eum paulo minus ab angelis, gloria et honore coronasti eum¹⁴, » et reliqua, ad Salvatore[m] et Dominum nostrum Jesum in Epistola ad Hebræos referuntur, ubi post illa, « Omnia subjecisti sub pedibus ejus¹⁵, » adjiciuntur ea: « Nunc autem necdum videmus omnia subjecta ei. Eum autem, qui modico quam angeli minoratus est, videmus Jesum, propter passionem mortis, gloria et honore coronatum¹⁶. » Dici poterit non tantum ob mortis passionem, sed etiam ob incarnationem suam eum minoratum fuisse paulo minus ab ængelis: « Cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinanivit formam servi accipiens¹⁷, » atque adeo imminuit se, ut non jam in forma Dei gloriæ esse diceretur, sed: « Vidimus eum, et non erat aspectus neque decor, et desideravimus eum, despectum, et novissimum virorum¹⁸. » Contra autem respondens Pater, « gloria et honore coronavit eum¹⁹, exaltavit illum et donavit illi nomen, quod est super omne nomen, ut in nomine Jesu omne genu flectatur cœlestium, terrestrium, et infernorum; et omnis lingua confiteatur, quia Dominus Jesus Christus in gloria est Dei Patris²⁰. » Et: « Constituit eum super opera manuum suarum²¹. » Quæ quidem Salvatoris nostri personæ apta, ob Deum Verbum quod inest in ea, non autem humanæ personæ, si quidem in Dei operibus annumerantur cœli, ut in sacris Scripturis solet, secundum illud: « Opera manuum ejus sunt cœli²². » Post hæc adjicit: « Omnia subjecisti sub pedibus ejus, oves et boves universas, insuper et pecora campi; volucres cœli et pisces maris, qui perambulanti semitas maris²³. » His videntur magis allegorice ostendi animæ stultæ, et quodammodo pecoribus similes, vel adversæ potestates, sub jugum vel rationis ditionem redactæ.

CAPUT V.

E psalmo nono.

Hæc est noni psalmi inscriptio: « In finem pro occultis. Psalmus David²⁴. » Symmachus vero sic edidit: « Victoriae carmen de morte filii. Canticum David. » Nobis potior videtur Hebraica lectio hoc modo: Λαμνασῆ Ἀλμαῦθ βὲν μασμωρὰ Δαυὶδ.

¹⁴ Psal. viii, 6, 7. ¹⁵ ibid. 8. ¹⁶ Hebr. ii, 8, 9. ¹⁷ Philipp. ii, 6, 7. ¹⁸ Isa. liii, 2, 3. ¹⁹ Hebr. ii, 7. ²⁰ Philipp. ii, 9-11. ²¹ Hebr. ii, 7. ²² Psal. ci, 26. ²³ Psal. viii 8 9. ²⁴ Psal. ix, 1.

Et pulchrum Judæis qui hoc utuntur textu, incertum habere de qua morte aut de quo filio psalmus dictus sit Davidi. Nobis quidem perspicue apparet de Salvatoris passione prophetizare. Hoc et arcana obscurius designari Septuaginta putaverunt. Ipse quidem Aquila demonstrans magnum aliquid fortiter gestum, ad passionem Salvatoris attribuit dicens : « Auctori victoriæ filii. Melos David. » Omnia autem psalmi dicta, si quis attente perscrutetur, apta sunt Christo ; indigentem et mendicum eum vocat et de ejus resurrectione a mortuis prophetizat his verbis : « Miserere mei, Domine, vide humilitatem meam de inimicis meis ; qui exaltas me de portis mortis, ut annuntiem omnes laudationes tuas in portis filiæ Sion ²⁴. » Cujus vero Sion, infra nobis ostenditur. Et de gentibus ab eo salvandis, quasi de mendicis et egentibus quædam prænuntiat, inter quæ et illa : « Constitue, Domine, legislatorem super eos, ut sciant gentes quoniam homines sunt ²⁵. » Hic et ostendere operæ pretium est, quomodo non sint gentes Moysis legi subditæ. Illud proferendum est dictum circumcisis gentiles criminantibus quod secundum Moysis legem non vivunt, eisque demonstrandum quod futurum esse alium a Moyse legislatorem gentium prophetica ostendit Scriptura ; cum dicit in oratione : « Constitue, Domine, legislatorem super eos, » manifeste gentes innuntur. Adjicit igitur : « Ut sciant gentes quoniam homines sunt ; » quasi diceret, accipiant gentes notionem et scientiam spiritualis substantiæ suæ, per legislatorem qui super eos constituendus est. Hic autem esset Christus, qui commune nobis testamentum edixit dicens : « Dicta sunt antiquis hæc et illa ; ego autem dico vobis ²⁶ ; » qui divina et arcana potestate stabilivit leges suas non in una vel altera gente, non in quadam totius orbis parte, non breviter obsoleturas, sed ut expectandum est de divina virtute sua in perpetuum atque apud universas gentes. Quæ ita se habere si quis non admittat, ostendat quemvis alium, præter Salvatorem Dominumque nostrum Jesum Christum, congruenter cum hac prophetia legislatorem ab omnium Deo constitutum gentibus, factum cunctis hominibus pietatis magistrum erga rerum omnium Creatorem.

τῶν ὄλων θεοῦ κατασταθέντα τοῖς ἔθνεσι, διδάσκαλον Ἀημουργὸν εὐσεβείας.

CAPUT VI.

E psalmo undecimo.

In undecimo psalmo Dominus dicit : « Propter D miseriam inopum, et gemitum pauperum, nunc exurgam, dicit Dominus. Ponam in salutari, fiducialiter agam in eo ²⁷. » Exquiramus annon Christi personæ suam a mortuis resurrectionem prænuntianti hæc convenirent, quorum hic sensus esset : propter gentes in iniquitatis miseria natas, inopescque probrose vocatas, eo quod Dei divitiis private

Α περιέχοντα τὸν τρόπον· « Λαμνασσή ἀλμαῦθ βὲν μασμουρά Δαυῖδ. » Καὶ καλὸν γε τοῖς ἐκ περιτομῆς αὐτῷ χρωμένοις ἀπορῆσαι περὶ τοῦ ἰοῦ θανάτου, ἢ περὶ τοῦ τίνος υἱοῦ ὁ ψαλμὸς εἴρηται τῷ Δαυῖδ· ἡμῖν μὲν γὰρ σαφὸς φαίνεται περὶ τοῦ πάθους τοῦ Σωτῆρος προφητεύεσθαι· τούτο δὲ καὶ τοὺς Ὁ νενοηκότας ἀπορῆτοτερον ἠνίχθαι· ὁ μένοντι γε Ἀκύλας καὶ αὐτὸς ἐμφαίνων μέγα τι ἀνδραγάθημα κατὰ τὸ πάθος γεγονὸς τοῦ Σωτῆρος· ἐξέδωκεν εἰπὼν, « Τῷ νικοποῦν νεανίστητος τοῦ υἱοῦ. Μελωδῆμα τοῦ Δαυῖδ. » Καὶ ὅλα δὲ τὰ ῥητὰ τοῦ ψαλμοῦ τις ἐπιτηρήσας ἐφάρμοσειεν ἂν τῷ Χριστῷ, πένητα καὶ πτωχὸν ἑαυτὸν ὀνομάζοντος, καὶ περὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως αὐτοῦ προφητεύοντος, ἐν τῷ, « Ἐλέησόν με, Κύριε, ἴδε τὴν ταπεινώσιν μου ἐκ τῶν ἐχθρῶν μου· ὁ ὕψων με ἐκ τῶν πολλῶν τοῦ θανάτου, ὅπως ἂν ἐξαγγεῖλω πάσας τὰς αἰνετήσεις σου ἐν ταῖς πύλαις τῆς θυγατρὸς Σιών· ποίας δὲ Σιών, μικρῶ πρόσθεν ἡμῖν δεδήλωται· καὶ περὶ τῶν ἔθνων δὲ τῶν δι' αὐτοῦ σωθησομένων, ὡς περὶ πτωχῶν καὶ πενήτων ἐν αὐτῷ τινα προφητεύεται, ἐν οἷς ἐστὶ καὶ τὸ, « Κατάστησον, Κύριε, νομοθέτην αὐτοῖς· γνώτωσαν ἔθνη ὅτι ἄνθρωποι εἰσιν. » Ἐνθα καὶ ἐπιστήσαι ἄξιον, ὡς οὐχ ὑπόκεινται τὰ ἔθνη τῷ Μωϋσέως νόμῳ· καὶ προσαχτέον γε τοῖς ἐκ περιτομῆς τὸ ῥητὸν ἐγκαλοῦσι τοῖς ἐξ ἔθνων διὰ τὸ μὴ βιοῦν κατὰ τὸν Μωϋσέως νόμον, δεικτέον τε ὡς ἄρα ἑτερόν τινα παρὰ Μωϋσέα νομοθέτην ἔσεσθαι τῶν ἔθνων ὁ προφητικὸς ἐπίσταται λόγος, ὡς ἐν εὐχῇ φάσκων τὸ, « Κατάστησον, Κύριε, νομοθέτην αὐτοῖς, » δῆλον δ' ὅτι τοῖς ἔθνεσιν ἐπιφέρει γ' οὖν τούτῳ τὸ, « Γνώτωσαν ἔθνη ὅτι ἄνθρωποι εἰσιν, » ὡσεὶ ἔλεγεν, ἀναλαμβανέντω τὰ ἔθνη γνώσιν καὶ ἐπιστήμην τῆς λογικῆς αὐτῶν οὐσίας διὰ τοῦ μέλλοντος αὐτοῖς καθίστασθαι νομοθέτου· οὗτος δ' ἂν εἴη ὁ Χριστὸς, ὁ τὴν κοινὴν νομοθετήσας ἡμῖν διαθήκην τῷ λέγειν· « Ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις τάδε τινα, ἐγὼ δὲ λέγω τάδε· » ὅς καὶ θεῖα καὶ ἀρρήτην δυνάμει κρατῦναι τοὺς ἑαυτοῦ νόμους οὐκ ἐπὶ ἐν τι ἔθνος ἢ δεύτερον, οὐδ' ἐπὶ μέρος τι τῆς ὅλης οἰκουμένης, ἀλλ' οὐδὲ ἐπ' ὀλίγον τινα δεδύνηται χρόνον, ἀλλ' ὡς ἐστὶν ἐξ αὐτῆς παραλαβεῖν τῆς ἐνεργείας εἰς τὸ διτνεκὲς καὶ ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη. Εἰ δὲ μὴ προσίοιτό τις ταῦθ' οὕτως ἔχειν, δεικνύτω τινα ἂν ἄλλον ἔχει λέγειν παρὰ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, ἀκολούθως τῇ μετὰ χεῖρας προφητεῖα νομοθέτην ὑπὸ τοῦ γεγεννημένον ἅπασιν ἀνθρώποις τῆς εἰς τὸν τῶν ὄλων

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ψαλμοῦ ια'.

Ἐπεὶ ἐν τῷ ἐνδεκάτῳ ψαλμῷ ὁ Κύριός φησιν· « Ἐνεκεν τῆς ταλαιπωρίας τῶν πτωχῶν, καὶ τοῦ στεναγμοῦ (f. 20 v°) τῶν πενήτων νῦν ἀναστήσομαι, λέγει Κύριος· θήσομαι ἐν σωτηρίῳ, παρρησιάζομαι ἐν αὐτῷ· » ἐξετάζομεν μὴ περὶ Χριστοῦ προσώπων τὰ περὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως αὐτοῦ διδάσκοντι καὶ ταῦτα ἂν ἀρμόζοι, τοιζόνδε διάνοιαν ἔχοντα· Ἐνεκα τῶν ἐν ταλαιπωρίᾳ κακίας γεγονότων ἔθνων, πτω-

²⁴ Psal ix, 14, 15. ²⁵ ibid. 21. ²⁶ Matth v, 21-44. ²⁷ Psal. xi, 6.

χῶν ὀνομαζομένων ψεκτῶς διὰ τὸ ἐστρησθαι τοῦ
κατὰ Θεὸν πλοῦτου, κενώσας ἑαυτὸν, ἀναδεξάμενός
τε μέχρι καὶ θανάτου τὸν ὑπὲρ αὐτῶν ἀγῶνα, νῦν
ἀναστήσομαι, καὶ δὴ λαβὼν τὴν κατὰ πάντων ἐξου-
σίαν παρὰ τοῦ Πατρὸς, πάντας τοὺς εἰς ἐμὲ πιστεύ-
σαντας θήσομαι εἰς σωτηρίαν, καὶ παρβησιάζομαι
ἐν αὐτῷ, ἥτοι τῷ Πατρὶ, ἢ τῷ πεπραγμένῳ μοι ἐπὶ
σωτηρίᾳ τῶν τοσούτων ἀνδραγαθημάτων. Καὶ ἡ μὲν
τοῦ ῥητοῦ τοιαύτη τις ἂν εἴη διάνοια· τὰ μέντοι γε
πρῶτα τοῦ ψαλμοῦ, « Σῶσόν με, ὁ Θεός, » περιέχοντα
« ὅτι ἐκλείοιπεν ὁσίος, » καὶ τὰ ἐξῆς, τὸν καιρὸν καθ' ὃν
πέπονθεν ὁποῖός τις ὑπῆρχε δηλοῖ· « Ἐκλείοιπαι γὰρ
ὁσίος » τότε, καὶ « Ὀλιώθησαν αἱ ἀλήθειαι ἀπὸ τῶν
υἱῶν τῶν ἀνθρώπων· μάταια ἐλάλησεν ἕκαστος πρὸς
κατ' ἐκείνον πεπλήρωτο τὸν χρόνον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Ψαλμοῦ ιε'.

« Προωρώμην τὸν Κύριον ἐνώπιόν μου διαπαντός,
ὅτι ἐκ δεξιῶν μου ἐστὶν ἵνα μὴ σαλευθῶ. Διὰ τοῦτο
ἠυφράνθη ἡ καρδία μου, καὶ ἠγαλλιάσατο ἡ γλῶσσά
μου, ἔτι δὲ καὶ ἡ σὰρξ μου κατασκηνώσει ἐπ' ἐλπίδι.
"Ὅτι οὐκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχὴν μου εἰς ἄδην, οὐδὲ
ῥώσεις τὸν ὄσιόν σου ἰδεῖν διαφθοράν. Ἐγνώρισάς μοι
ὁδοὺς ζωῆς, πληρώσεις με εὐφροσύνης μετὰ τοῦ
προσώπου σου. » "Ὅτι δὲ καὶ ταῦτα εἰς πρόσωπον ἀνα-
φέρεται Χριστοῦ μαρτυρεῖ ὁ Πέτρος ἐν ταῖς τῶν
ἀποστόλων Πράξεσι, δι' ὧν ταῦτά φησιν· « Ἰησοῦν
τὸν Ναζωραῖον, ἄνδρα ἀποδεδειγμένον εἰς ὑμᾶς ἀπὸ
Θεοῦ δυνάμεσι καὶ τέρασι καὶ σημείοις, οἷς ἐποίησε
δι' αὐτοῦ ὁ Θεὸς ἐν μέσῳ ὑμῶν, καθὼς αὐτοὶ οἴδατε,
τοῦτον τῇ ὠρίσμένῃ βουλῇ καὶ προγνώσει τοῦ Θεοῦ
ἐκδοτὸν λαβόντες, διὰ χειρὸς ἀνόμων προσπηξάντες
ἀνελάτε· ὃν ὁ Θεὸς ἀνέστησε, λύσας τὰς ὀδύνας τοῦ
θανάτου, καθ' ὅτι οὐκ ἦν δυνατόν κρατεῖσθαι αὐτὸν
ὑπ' αὐτοῦ. Δαυὶδ γὰρ λέγει, Προωρώμην τὸν Κύριον
ἐνώπιόν μου διαπαντός. » Εἰτά τινα μεταξὺ εἰπὼν,
ἐπιφέρει ταῦτα κατὰ λέξιν· « Ἄνδρες ἀδελφοί, ἐξὸν
εἰπεῖν μετὰ παρβησίας πρὸς ὑμᾶς περὶ τοῦ πα-
τριάρχου Δαυὶδ, ὅτι καὶ ἐτελεύτησε καὶ ἐτάφη, καὶ
τὸ μνήμα αὐτοῦ ἐστὶν ἐν ἡμῖν ἕως τῆς ἡμέρας ταύ-
της προφήτης οὗς ὑπάρχων, καὶ εἰδὼς ὅτι ὄρκῳ
ῥώσεν αὐτῷ ὁ Θεός, ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ
καθίσει ἐπὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ, προϊδὼν ἐλάλησε περὶ
τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ, ὅτι οὐτε ἐγκατελείβη
εἰς ἄδην, οὐτε ἡ σὰρξ αὐτοῦ ἴδε διαφθοράν. » Τοῦ
δὲ Πέτρου τοίνυν ἀποδεδωκότος εἰς τὸν Σωτῆρα τὴν
τῆς προφητείας ἐρμηνείαν, παρέσται τῷ μὴ πάρερ-
γον τὴν τούτων ἔρευναν ποιούμενῳ, ἥτοι ἐπ' αὐτῷ
πᾶσαν τὴν ἐν τῷ ψαλμῷ λέξιν ἀκολούθως ἐφαρμό-
ζειν οἷς καὶ ὁ Πέτρος ἐξεῖληφεν, ἢ τοῖς ὑφ' ἐτέρων
εἰς τὸν ψαλμὸν ὑπομνηματίσθεισιν ἐντυχεῖν· ἡμῖν
γὰρ ὁ σκοπὸς οὐδὲν πλεον τῶν εἰρημένων λέγειν εἰς
τούς τόπους ἐπιτρέπεται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Ψαλμοῦ ις'.

Καὶ τὸ λεγόμενον ἐν ἑκαδεκάτῳ ψαλμῷ, « Ἐδο-
κίμασας τὴν καρδίαν μου, ἐπισκέψω νυκτὸς, ἐπύρω-

A sunt, examinans semetipsum, certamine usque ad
mortem pro illis suscepto ²⁸, nunc exsurgam ac-
cipiensque a Patre in omnibus dominationem, om-
nes qui in me credent, « ponam in salutari, et fidu-
cialiter agam in eo, » sive in Patre, sive in eo quod
feci præclarum in eorum salutem. Hic igitur nobis
videtur psalmi sensus. Prima autem hujus verba :
« Salvum me fac, Domine, quoniam defecit sanc-
tus ²⁹, » et reliqua, quo tempore passus sit osten-
dunt. Tunc enim : « Defecit sanctus, et dimi-
nuta sunt veritates a filiis hominum ; vana locuti sunt
unusquisque ad proximum suum ³⁰. » Hæc enim
omnia, et quæ sequuntur, illo tempore impleta sunt.
τὸν πλησίον αὐτοῦ· » καὶ τὰ τούτοις δὲ ἐξῆς ἅπαντα

CAPUT VII.

E psalmo quinto decimo.

B

« Providebam Dominum in conspectu meo sem-
per ; quoniam a dextris est mihi, ne commovear.
Propter hoc lætatum est cor meum et exsultavit lin-
gua mea : insuper et caro mea requiescet in spe.
Quoniam non derelinques animam meam in infer-
no, nec dabis sanctum tuum videre corruptionem.
Notas mihi fecisti vias vitæ, adimplebis me lætitia
cum vultu tuo ³¹. » Hæc quoque ad Christi perso-
nam spectare testatur Petrus in Actibus apostolo-
rum, his verbis : « Jesum Nazarenum, virum ap-
probatum a Deo in vobis, virtutibus, et prodigiis,
et signis, quæ fecit Deus per illum in medio ve-
stri, sicut et vos scitis : hunc definito consilio, et
præscientia Dei traditum, per manus iniquorum
affligentes interemistis : quem Deus suscitavit solutis
doloribus inferni, juxta quod impossibile erat te-
neri illum ab eo. David enim dicit in eum : Provi-
debam Dominum in conspectu meo semper ³². »
Aliquot vero interpositis, hæc subjicit Scriptura :
« Viri fratres, liceat audenter dicere ad vos de
patriarcha David, quoniam ; defunctus est et sepul-
tus : et sepulchrum ejus est apud nos usque in ho-
diernum diem. Propheta igitur cum esset, et sciret
quia jurejurando jurasset illi Deus de fructu lumbi
ejus sedere super sedem ejus ; providens locutus
est de resurrectione Christi, quia neque derelictus
est in inferno, neque caro ejus vidit corruptio-
nem ³³. » Petro igitur hanc de Christo prophetiam
ipso interpretante, reliquum est supervacaneam ho-
rum indagacionem non facienti, vel ei omnem psal-
mi contextum congruenter accommodare cum iis
quæ Petrus censuit, vel prolatis in hunc psalmum
commentariis aliis incumbere. Nobis enim propo-
situm jam de hac materia dicitis quidquam vetat
adjicere.

CAPUT VIII.

E psalmo decimo sexto.

Hoc in decimo sexto psalmo dictum : « Probasti
cor meum et visitasti nocte : igne me examinasti,

²⁸ Philipp. II, 7, 8. ²⁹ Psal. XI, 2. ³⁰ ibid. 2, 3. ³¹ Psal. XV, 8-11. ³² Act. II, 22-25. ³³ ibid. 29-31.

et non est inventa in me iniquitas ³⁴, » quasi Christi voce prolatum animadvertimus, cum non aliter humanæ naturæ hoc dicere proprium esset. Omnesque hujus psalmi sententiæ eas accurate perpendenti spectare ad Salvatorem videntur.

CAPUT IX.

E psalmo decimo septimo.

Cum septimum et decimum psalmum non alium quemvis designare circumcisi putant, nisi Davidem, eo quod id inscriptio indicare videtur, confundemus eos hunc locum tueri nequeunt: « Eripies me de contradictionibus populi: constitues me in caput gentium. Populus, quem non cognovi, servivit mihi: in auditu auris obedivit mihi. Filii alieni mentiti sunt mihi, filii alieni inveterati sunt ³⁵. » Quarum enim gentium in caput Davidem constitutum ostendere valent, aut quis iste populus, quem non cognoverat prius, quique tamen ei serviit, in auditu auris obediens ei! Qui et mentiti ei filii alieni dicuntur, et inveterati, et claudicantes a semitis suis? At nobis nihil plane ex iis quæ in hoc psalmo referuntur, a persona Christi detrahendum, qui in gentium Ecclesiæ caput constitutus est; hancque prophetiam, sicut accipimus, plane impletam videmus. Erasmus enim, eramus vere « alienati a conversione Israel, et hospites testamentorum promissionis ³⁶, » et idcirco Verbi Dei cognitione indigni; sed « nunc cognoscentes Deum, imo a Deo cogniti ³⁷; qui aliquando eramus longe, facti sumus prope ³⁸, » et servivimus nos olim non cognoscenti, et in auditu auris obedivimus ei, accepto novi Testamenti ejus verbo, quod in nos infudit. Mire autem post illud, « populus quem non cognovi, servivit mihi, » et post vocationem nostram, veterem Synagogam innuit his verbis: « Filii alieni mentiti sunt mihi, » quæ idem sonant ac, « Filios enutrivit et exaltavi, ipsi autem spreverunt me ³⁹. » Isti autem inveterati sunt claudicantes in semitis suis, et Dei Christum non accipientes: qui ab eis rejectus, constitutus est a Patre in caput servientium, et in auditu auris obedientium ei gentium, secundum prophetiam alias dicentem: « Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli ⁴⁰. » Puto autem divinitatem Christique ad homines descensum primis psalmi versiculis ostendi; quæ mysteriosius dicta non adventitiam et breviorum explanationem desiderarent, præsertim in hoc loco: « Inclinauit cœlos et descendit, et caligo sub pedibus ejus, et ascendit super Cherubim et volavit: volavit super pennas ventorum ⁴¹. » Quæ sequuntur ad Dei Verbum spectant.

σας με (f. 21), και ουχ εὐρέθη ἐν ἐμοὶ ἀδικία, » ὡς ἀπὸ Χριστοῦ φωνῆς τυγχάνον ἐσημειωσάμεθα, ἐπὶ μὴ ἄλλως ἀνθρωπιεῖα φύσει τοῦτο φάσκειν ἀρμόττει· και πάντες δὲ οἱ ἐν τῷ ψαλμῷ λόγοι τῷ ἐνορωῶντι ἀκριβῶς αὐτοὺς ἐπὶ τὸν Σωτῆρα ἀναφέρεσθαι δύνανται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Ψαλμοῦ ιζ'.

Ἐπει και τὸν ἑπτακαιδέκατον ψαλμὸν οὐκ ἐξ ἄλλου τινὸς λέγεσθαι νομιμοῦσιν οἱ ἐκ περιτομῆς ἢ τοῦ Δαυὶδ, διὰ τὸ και τὴν ἐπιγραφὴν αὐτοῦ τοῦτο δοκεῖν ἐμφαίνειν, θλιψόμεν αὐτοὺς οὐ δυναμένους σῶζειν ἐπ' αὐτοῦ τὸ, « Ῥύση με ἐξ ἀντιλογίας λαοῦ, καταστήσεις με εἰς κεφαλὴν ἔθνῶν λαός, ὃν οὐκ ἔγνω, ἐδούλευσέ μοι, εἰς ἀκοὴν ὠτίου ὑπῆκουσέ μοι· υἱοὶ ἀλλότριοι ἐψεύσαντό μοι, υἱοὶ ἀλλότριοι ἐπαλαιώθησαν. » Ποίων γὰρ ἔθνῶν εἰς κεφαλὴν καταστάντα τὸν Δαυὶδ ἔχοιεν παραστήσαι, ἢ ποῖος οὗτος λαός, ὃν οὐκ ἔγνώκει μὲν αὐτὸς πρότερον, ὅμως δὲ ἐδούλευσεν αὐτῷ εἰς ἀκοὴν ὠτίου ὑπακούσας αὐτῷ· τίνες δὲ και οἱ ψευδόμενοι αὐτῷ υἱοὶ ἀλλότριοι λεγόμενοι, και οἱ παλαιωθέντες και χωλάναντες ἀπὸ τῶν τριβῶν αὐτῶν; Ἄλλ' ἡμῖν οὐδ' ὅλως τι τῶν ἐν τῷ ψαλμῷ λεγομένων προσκόψει ἐκ προσώπου τοῦ Χριστοῦ, τοῦ κατασταθέντος εἰς κεφαλὴν τῆς ἐξ ἔθνῶν Ἐκκλησίας, και ταύτην ἐκλαμβάνουσι τὴν προφητείαν θεωροῦσι τε αὐτὴν ἐναργῶς πεπληρωμένην· ἤμεν γὰρ, ἤμεν ἀληθῶς ἀπῆλλοτριωμένοι τῆς πολιτείας τοῦ Ἰσραὴλ, και ξένοι τῶν διαθηκῶν τῆς ἐπαγγελίας, » και διὰ τοῦτο μὴ ἄξιοι τῆς τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ γνώσεως· ἀλλὰ « νῦν γινώσκοντες Θεόν, μᾶλλον δὲ γνωσθέντες ὑπ' αὐτοῦ, » ἡμεῖς οἱ ποτὲ ὄντες μακρὰν ἐγενήθημεν ἐγγύς, » και ἐδουλεύσαμεν τῷ πάλαι μὴ γινόντι ἡμᾶς, και εἰς ἀκοὴν ὠτίου ὑπακούσαμεν αὐτῷ, παραδεξάμενοι τὸν τῆς καινῆς Διαθήκης αὐτοῦ λόγον, ὃν διέθετο πρὸς ἡμᾶς. Θαυμασίως δὲ μετὰ τὸ, « λαός, ὃν οὐκ ἔγνω, ἐδούλευσέ μοι, » και τὴν περὶ ἡμῶν κλησιν τὰ περὶ τῆς προτέρας συναγωγῆς ἐκτίθεται διὰ τοῦ, « Υἱοὶ ἀλλότριοι ἐψεύσαντό μοι, » ἰσοδυναμοῦν τῷ, « Υἱοὺς ἐγέννησα και ὕψωσα, αὐτοὶ δὲ με ἠθέτησαν· » οὔτοι δὲ και ἐπαλαιώθησαν χωλάναντες ἀπὸ τῶν τριβῶν αὐτῶν, και μὴ παραδεξάμενοι τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, ὃς ἀποδοκιμασθεὶς ὑπ' αὐτῶν κατεστάθη ὑπὸ τοῦ Πατρὸς εἰς κεφαλὴν τῶν δουλευσάντων, και εἰς ἀκοὴν ὠτίου ὑπακούσαντων αὐτῷ ἔθνῶν, κατὰ τὴν ἐτέρωθι φάσκουσαν προφητείαν, « Λίθον, ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας. » Οἶμαι δὲ και τὰ περὶ τῆς θεότητος και τῆς εἰς ἀνθρώπους καταβάσεως αὐτοῦ ἐν τοῖς πρώτοις δηλοῦσθαι τοῦ ψαλμοῦ· ἅπερ οὐ τῆς ἐν παρέργῳ και παραδρομῇ δέοιτ' ἀν ἐξηγήσεως ἀπορρήτοτερον εἰρημέναν· οἷά ἐστιν ἀπὸ τοῦ, « Και ἐκλινεν οὐρανοὺς και κατέβη, και γνώφος ὑπὸ τοῦς πόδας αὐτοῦ· και ἐπέβη ἐπὶ Χερουβὶν και ἐπετάσθη, ἐπετάσθη ἐπὶ πτερύγων ἀνέμων· » και ὅσα τούτοις παραπλησίως ἐπὶ τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον ἀναφέρεται.

³⁴ Psal. xvi, 3. ³⁵ Psal. xvii, 44-46. ³⁶ Ephes. ii, 12. ³⁷ Galat. iv, 9. ³⁸ Ephes. ii, 13. ³⁹ Isa. i, 2. ⁴⁰ Psal. cxvii, 23. ⁴¹ Psal. xvii, 10, 11.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

A

CAPUT X

Ψαλμοῦ ιη'.

E psalmo octavo decimo.

« Οὐκ εἰσι λαλιαὶ οὐδὲ λόγοι, ὧν οὐχὶ ἀκούονται αἱ φωναὶ αὐτῶν. Εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος αὐτῶν, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν. » Ζητούμεν τίνων εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος, καὶ τὰ ῥήματα ἕως τῶν περάτων τῆς γῆς (cf. 21, v°) οἰκουμένης, ὡς μὴ καταλελειφθῆαι λόγους παρά τισι καὶ λαλιὰς παρ' οἷς οὐκ ἠκούσθησαν καὶ αἱ τούτων φωναί· ἀλλ' οὐκ ἂν ἔχοι τις ἐτέρους ἐπιδειξάς τῶν ἱερῶν ἀποστόλων, εἰς οὓς ἡ προφητεία πεπλήρωται διαβοήτου τῆς περὶ τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας αὐτῶν εἰς πᾶσαν τὴν ὑπ' οὐρανὸν γενομένης, ὅτε ἐνεπιδημοῦντες τῷ βίῳ μετὰ τῆς συνεργούσης αὐτοῖς δυνάμεως θείας ἀνά πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἐκῆρυσσον τὴν εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ πίστιν· περὶ οὗ μετὰ τὴν πρόρρησιν τοῦ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ κηρύγματος ἐξῆς ὁ λόγος διδάσκει, ὡς ἄρα « ἐν τῷ ἡλίῳ ἔθετο τὸ σκῆνωμα αὐτοῦ »· ἡλίῳ νοουμένου τῆς θεότητος, εἰς ἣν τὴν ἑαυτοῦ μονὴν καὶ τὴν οἶνον κατασκήνωσιν ἔθετο, ἣ καὶ ὅπερ ἐκ τῆς Παρθένου ἔλαβε σῶμα, ὅπερ ἦν ὡσπερὲν σκῆνωμα τῆς ἐν αὐτῷ καταμενούσης θείας δυνάμεως· οὗτος δὲ καὶ ὡσπερ νυμφίος ἐκπορνούμενος ἐκ παστοῦ αὐτοῦ, ἠγαλλιάσατο ὡς γίγας δραμεῖν ὀδόν· οὐκ γάρ τις νυμφίος διὰ τὴν αὐτοῦ νύμφην τὴν Ἐκκλησίαν ἐκ τῶν πατρικῶν διαναστάς κληπῶν, καὶ ὅποιά τις γίγας ἀνδρείος καὶ ἰσχυρὸς τὸν ἀγῶνα τὸν προκειμένον αὐτῷ διαθήσας, νικήσας τε καὶ καταγωνισάμενος τοὺς ἀντιπάλους, ἠγαλλιάσατο τὴν αὐτοῦ σύζυγόν τε καὶ νύμφην ἀπολαβὼν· γεγένηται δὲ αὐτοῦ καὶ « ἡ ἔξοδος ἀπ' ἄκρου τοῦ οὐρανοῦ » καὶ πάλιν· « Τὸ κατάντημα αὐτοῦ ἕως ἄκρου αὐτοῦ »· ἐπεὶ « μὴ δ' εἰς ἄλλος ἀναβέβηκεν εἰς τὸν οὐρανόν, εἰ μὴ ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς, ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου » καὶ πάλιν· « Ὁ καταβάς, αὐτὸς ἐστὶ καὶ ὁ ἀναβάς ὑπεράνω πάντων τῶν οὐρανῶν, » κατὰ τὸν ἱερὸν Ἀπόστολον· ἀλλὰ « Καὶ οὐκ ἐστὶν θεὸς ἀποκρυβήσεται τὴν θέρμην αὐτοῦ »· περὶ ἧς καὶ αὐτὸς εἶπεν τὸ, « Πῦρ ἤλθον βαλεῖν ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ τί θέλω εἰ ἥδη ἀνήφθη; » καὶ τὰ κατὰ τὸν τόπον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Ψαλμοῦ ιθ'.

Τὸ ἐν τῷ ἐννεακαιδεκάτῳ ψαλμῷ λεγόμενον, « Νῦν ἔγνωσθε ἕως οὗ Κύριος τὸν Χριστὸν αὐτοῦ, » ἐμφανίζει πῶς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τὴν ἐκ τοῦ θανάτου σωτηρίαν· αὐτῷ γὰρ εἴρηται καὶ τὸ, « Ἀγαλλιασόμεθα ἐν τῷ σωτηρίῳ σου » καὶ ὅλα δὲ τὰ κατὰ τὸν τόπον ἐφαρμοσθεῖν ἂν αὐτῷ τῆς προσηκούσης τυχόντα ἐξηγήσεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

Ψαλμοῦ κ'.

Τὸ μὲν· « Κύριε, ἐν τῇ δυνάμει σου εὐφρανθήσεται ὁ βασιλεὺς, » καὶ τὰ ἐξῆς, εἴποι ἂν τις ἐπὶ τὸν Δαυὶδ ἀναφέρεσθαι· δύνασθαι· τὸ γε μὲν, « Ζῶν ἠτήσατό σε, καὶ ἔδωκας αὐτῷ μακρότητα ἡμερῶν εἰς αἰῶνα καὶ

« Non sunt loquelæ, neque sermones, quorum non audiantur voces eorum. In omnem terram exivit sonus eorum, et in fines orbis terræ verba eorum ». Querimus quorum in omnem terram exivit sonus, verbaque in fines orbis terræ, ne relinquantur quibusdam loquelæ et sermones, qui bus non auditæ sint istorum voces. Neque ullos alios invenimus ac sanctos apostolos, quibus impletur prophetia, pervulgata in omnem terram eorum de Christo doctrina, cum omni vita pererantes, adjuvante eos potestate divina, per univ ersum orbem terrarum fidem in Christum Dei prædicaverunt. De quo post prævisionem apostolorum ejus prædicationis, continuo Scriptura docet, quod « in sole posuit tabernaculum suum »; » sol deitate innuit, in qua sedem suam et quasi tabernaculum posuit, vel quod ex Virgine sumpsit corpus, quod quasi tabernaculum erat divinæ potestatis in eo permanentis. Hic et « tanquam sponsus procedens de thalamo suo; exsultavit ut gigas ad currendam viam ». » Ut enim sponsus ob sponsam ipsius Ecclesiam e patrio exsurgens sinu, et quasi virilis robustusque gigas certamen sibi propositum certavit, victorque, et prostratis adversariis, exsultavit tori sociam sponsamque excipiens. Facta est autem « a summo cælo egressio ejus »; » et rursus: « Et occursus ejus usque ad summum ejus »; » et: « Nemo alius ascendit in cælum, nisi qui descendit de cælo, Filius hominis »; » atque iterum: « Qui descendit, ipse est et qui ascendit super omnes cælos, ut implet omnia, » secundum sanctum Apostolum ». Sed et « Non est qui se abscondat a calore ejus »; » de quo et ipse dixit: « Ignem veni mittere in terram, et quid volo, nisi ut accendatur »? » Facile cuivis erit reliqua hujus psalmi ad Christum similiter referre.

Εὐχερῶς δ' ἂν τις ἐαυτῷ τοῦτοις ἀναλόγως ἐξεργάσεται·

CAPUT XI.

E psalmo decimo nono.

Quæ in decimo nono psalmo dicuntur: « Nunc cognovi quoniam salvum fecit Dominus Christum suum », » ostendunt quomodo Salvator noster Jesus Christus a morte sit servatus. Huic enim dicuntur et illa: « Lætabimur in salutari tuo »; » cæterique hujus psalmi versiculi cum hac interpretatione optime congruunt.

CAPUT XII.

E psalmo vicesimo.

Illud quidem: « Domine, in virtute tua lætabitur rex », » et cætera, spectare ad Davidem possunt; hæc vero: « Vitam petiit a te, et tribuisti ei longitudinem dierum in sæculum, et in sæculum sæ-

⁴⁹ Psal. xviii. 4, 5. ⁵⁰ ibid. 6. ⁵¹ ibid. ⁵² ibid. 7. ⁵³ ibid. ⁵⁴ Joan. iii, 13. ⁵⁵ Ephes. iv, 10. ⁵⁶ Psal. xviii, 7. ⁵⁷ Luc. xii, 49. ⁵⁸ Psal. xix, 7. ⁵⁹ ibid. 6. ⁶⁰ Psal. xx, 2.

cui⁶⁵, » non jam Davidi conveniunt, cujus mors A comperta est, vitæque tempus non multo annorum numero circumscriptum. Ergo agitur de Christo, qui rex a Patre ad regnandum super cœlestem montem Sion constitutus est; qui et vitam petiit a Patre, non sibi ipsi, ipse enim vita erat, sed omnibus in eum credentibus⁶⁶; deditque ei posse omnes in se credentes educere e morte in vitam æternam⁶⁶, et in longitudinem apud Deum dierum, quæ sunt in sæculum et in sæculum sæculi. Cætera vero hujus psalmi quasi de rege gloriæ dicta, cum pauca non sint, melius Christo, si prudenter intelliguntur, quam Davidi convenirent.

CAPUT XIII.

E psalmo vicesimo primo.

Omnium consensu fideliter in Christum credendum constat hujusce psalmi initia, in quibus hæc sunt: « Deus, Deus meus, respice in me; quare me dereliquisti⁶⁷? » ab eo passionis tempore dicta fuisse. Hoc enim ostendit et in cruce clamor: « Eloi, Eloi, lama sabachthani⁶⁸? ». Verum antequam psalmi prophetiam de eo interpretemur, Judæos rogabimus quis hujus psalmi verba dixerit. Non enim quilibet cætera, atque hæc dixisse videtur: « Quoniam tu es, qui extraxisti me de ventre: spes mea ab uberibus matris meæ. In te projectus sum ex utero, de ventre matris meæ Dominus Deus meus es tu... Narrabo nomen tuum fratribus meis, in medio Ecclesiæ laudabo te⁶⁹. » Et rursus: « Nec avertit faciem suam a me, et cum clamarem ad eum, exaudivit me. Apud te laus mea; confitebor tibi in Ecclesia magna: vota mea reddam in conspectu timentium eum⁶⁹. » Post hæc, cæteraque hujus psalmi, dicant si quemvis sanctorum virorum habeant cui hæc accommodent. Quis enim talis erit qualem Scriptura describit: « Omnes videntes me, deriserunt me⁶¹; » vel de quo, « Locuti sunt labiis, et moverunt caput, dicentes, Speravit in Domino, eripiat eum, salvum faciat eum, quoniam vult eum⁶²? » Quem vero « vituli multi, » et cujus naturæ, « canes et tauri pingues circumdederunt; aperuerunt super eum os suum, sicut leo rapiens et rugiens⁶³? » Ac præterea, quem « concilium malignantium obsedit, ita ut foderent manus et pedes ejus, et dinumerarent omnia ossa ejus; diviserunt sibi vestimenta ejus, et super vestem ejus miserunt sortem⁶⁴? » Talia enim satur is quem psalmus inducit, totique perperis, adjicit etiam: « Narrabo nomen tuum fratribus meis, in medio Ecclesiæ laudabo te⁶⁵. » Interpretentur autem hæc isti simul et reliqua psalmi, præsertim ab hoc loco: « Remiscentur et convertentur ad Dominum universi fines terræ, et adorabunt in conspectu ejus universæ familiæ gentium⁶⁶, » usque ad illum: « Annuntiabitur Do-

εις αἰῶνα αἰῶνος, » οὐκέτι τῷ Δαυὶδ ἀρμολογεῖ διὰ τὸ καὶ τὴν τελευταίην αὐτοῦ ἐμφανέσθαι: καὶ τὸν χρόνον τῆς ζωῆς αὐτοῦ, ἧς οὐ πολλὸν χρόνον ἐτῶν περρωρίσθαι. Εἴη ἂν οὖν ὁ Χριστὸς ὁ βασιλεὺς ὑπὸ τοῦ Πατρὸς βασιλεύειν ἐπὶ Σιών ἕως τὸ ἐπουράνιον καταστάς· ὅς καὶ ζωὴν ἤτεήσατο τὸν Πατέρα οὐχὶ ἑαυτῷ, αὐτὸς γὰρ ἦν ἡ ζωὴ, ἀλλὰ πᾶσι τοῖς εἰς αὐτὸν πιστεύουσιν· καὶ ἔδωκεν αὐτῷ ὡς πάντας δύνασθαι τοὺς εἰς αὐτὸν πιστεύσαντας μεταβαίνειν ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον, καὶ εἰς μακρότητα τῶν παρὰ Θεῷ (f. 22) ἡμερῶν. αἱ εἰσὶν εἰς αἰῶνα καὶ εἰς αἰῶνα αἰῶνος· καὶ τὰ λοιπὰ δὲ τὰ ἐν τῷ ψαλμῷ ὡς περὶ τῆς τοῦ βασιλείως δόξης λεγόμενα, οὐ μικρὰ ὄντα, ἀρμόττοι ἂν τῷ Χριστῷ μᾶλλον ἢ τῷ Δαυὶδ, τῆς ἀξίας τυγχόντα σαφηνείας.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Ψαλμοῦ κα'.

Σαφῶς ἀνωμολόγηται παρὰ πᾶσι τοῖς ὑγιῶς εἰς Χριστὸν πεπιστευκόσιν, ὡς ἡ καταρχὴ τοῦ μετὰ χειρας ψαλμοῦ τοῦτον ἔχουσα τὸν τρόπον, « Ὁ Θεός μου, ὁ Θεός μου, πρόσθεός μου, ἵνα τί ἐγκατέλιπές με; » ὅτι αὐτοῦ κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους εἴρηται· τοῦτο γὰρ ἐδήλου καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ φωνὴ ἡ, « Ἐλωεὶ, Ἐλωεὶ, λαμὰ σαβαθθανεὶ; » Ἄλλὰ γὰρ πρὶν ἀρξώμεθα ἐν τῷ ψαλμῷ προφητεῖαν ὡς ἐπ' αὐτὸν μεταλαμβάνειν, πεισομέμεθα τῶν τὴν περιτομὴν αὐχούτων, τίς ἂν εἴη ὁ φάσκων τὰ ἐν τῷ ψαλμῷ οὐχ ὁ τυχὼν γὰρ τις εἶναι φαίνεται τὰ τε ἀλλὰ καὶ ταῦτα λέγων, « Ὅτι σὺ εἶ ὁ ἐκσπᾶσας με ἐκ γαστροῦ· ἡ ἐπίς μου ἀπὸ μαστῶν τῆς μητρὸς μου· ἐπὶ σὲ ἐπεβρίβην ἐκ μήτρας· ἐκ κοιτίας μητρὸς μου Θεός μου εἶ σύ· καὶ ἐπιφέρων διηγήσομαι τὸ ὄνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου, ἐν μέσῳ Ἐκκλησίας ὑμνήσω σε· » καὶ πάλιν· « Οὐκ ἀπέστρεψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀπ' ἐμοῦ, καὶ ἐν τῷ κεκραγέμεναι με πρὸς αὐτὸν εἰσηκούσέ μου· παρὰ σοῦ ὁ ἔπαινός μου· ἐν ἐκκλησίᾳ μεγάλη ἐξομολογήσομαι σοι· τὰς εὐχὰς μου ἀποδώσω ἐνώπιον τῶν φοβουμένων αὐτόν. » Ἐπὶ τοῦτοις δὲ καὶ τὰ ἄλλα τὰ ἐν τῷ ψαλμῷ λεγέτωσαν, εἰ ἔχοιεν τινὲς τῶν ἁγίων ἀνδρῶν ἐφαρμολογεῖν· τίνα γὰρ τοιοῦτον γενόμενον οἷον προδιέγραψεν ὁ λόγος, « Πάντες οἱ θεωροῦντές με ἐξεμυκτήρισαν; » ἢ περὶ τίνος· « Ἐλάλησαν ἐν χειρῶν, ἐκίνησαν κεφαλὴν, λέγοντες, Ἥλπισεν ἐπὶ Κύριον, ῥυσάσθω αὐτόν, σωτάτω αὐτόν, ὅτι θέλει αὐτόν; » τίνα δὲ μᾶλλον πολλοὶ καὶ ποταποὶ τὴν φύσιν, « Κύνες τε καὶ ταῦροι πίονες περιεκύκλωσαν· ἤνοιξάν τε στόμα ἐπ' αὐτόν, ὡς λέων ἀρπάξων καὶ ὠρυόμενος; » καὶ ἐπὶ τοῦτοις· « Τίνα ἡ συναγωγὴ τῶν πονηρευομένων περιέσχεν· καὶ περιέσχεν οὕτως, ὡς καὶ ὀρύξει αὐτοῦ χειρας καὶ πόδας, καὶ πάντα αὐτοῦ ἐξαριθμησάτω τὰ ὄσθα, διαμερίσασθαι τε ἐαυτοῖς αὐτοῦ τὰ ἱμάτια, βάλλοντας κλῆρον ἐπὶ τὸν ἱματισμὸν αὐτοῦ; » Τοιαῦτα γὰρ τίνα φησι τὸ ἐν τῷ ψαλμῷ πρόσωπον, ὃ καὶ μετὰ τὸ τοσαῦτα παθεῖν ἐπιφέρει λέγων, « Διηγῆσομαι τὸ ὄνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου, ἐν μέσῳ Ἐκκλησίας ὑμνήσω σε· » λυέτωσαν δὲ ταῦθ' ὅμα καὶ τὰ λοιπὰ τοῦ ψαλμοῦ διηγούμενοι, μᾶ-

⁶¹ Psal. xx, 5. ⁶² Joan. xi, 25. ⁶³ Joan. v, 24. 10, 11, 23. ⁶⁴ ibid. 25, 26. ⁶⁵ ibid. 8. ⁶⁶ ibid. 28.

⁶⁷ Psal. xxi, 2. ⁶⁸ Matth. xxvii, 46. ⁶⁹ Psal. xxi, 8, 9. ⁷⁰ ibid. 13, 14. ⁷¹ ibid. 17-19. ⁷² ibid. 25

λιστα ἀπὸ τοῦ, « Μνησθήσονται καὶ ἐπιστραφήσονται πρὸς Κύριον πάντα τὰ πέρατα τῆς γῆς· καὶ προσκυνήσουσιν ἐνώπιον αὐτοῦ πᾶσαι αἱ πατριαὶ τῶν ἐθνῶν, » μέχρι τοῦ, « Ἀναγγελησεται τῷ Κυρίῳ γενεὰ ἡ ἐρχομένη, καὶ ἀναγγελοῦσι τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ λαῷ τῷ τεθηθησμένῳ, ὃν ἐποίησεν ὁ Κύριος. » Παριστάτωσαν γὰρ τὴν τότε μὲν μὴ ὑπάρχουσαν πω γενεάν, ἤξειν δὲ εἰς μέλλοντα χρόνον προφητευομένην· καὶ τὸν πρότερον μὲν μηδέπω ὄντα λαόν, τεθηθῆσθαι δὲ ἐν τοῖς μετέπειτα χρόνοις προορώμενον· λεγέτωσάν τε τί ἂν εἴποιεν περὶ τῆς διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν συστάσης ἐκ πάντων τῶν ἐθνῶν Ἐκκλησίας· ἄρα γὰρ ἐπὶ τοῖς τοσοῦτοις πληθεσι τῶν διὰ τοῦ Χριστοῦ τῶν ὄλων Θεῶν ἐπεριτωκῶτων (f. 22 v°) οὐκ ἂν ὁμολογήσαιεν πεπληρωθῆαι τὸ, « Μνησθήσονται καὶ ἐπιστραφήσονται πρὸς Κύριον πάντα τὰ πέρατα τῆς γῆς; » καὶ τὸ, « Προσκυνήσουσιν ἐνώπιον αὐτοῦ πᾶσαι αἱ πατριαὶ τῶν ἐθνῶν. » Ἀλλὰ γὰρ ὦρα τοῖς εὐγνωμοκεῖν ἐθέλουσιν, οὐκ ἐπ' ἄλλου τινὸς ἢ ἐπὶ μόνου τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ὁμολογεῖν πεπληρωθῆαι τὴν προφητείαν, οὗ κατὰ τὴν παρουσίαν αὐτοῦ καὶ ἡ τῶν ἐθνῶν ἐπιστροφή γίνεσθαι ἤρξατο, παραγνωμμένης τῆς προφητευσθείσης γενεᾶς, καὶ τοῦ λαοῦ τοῦ τεθηθῆσθαι οὐ μόνον ἐναυθὰ προδουλουμένου, ἀλλὰ καὶ ἐν ἐκατόστῳ πρώτῳ ψαλμῷ, διὰ τοῦ, « Γραφήτω αὕτη εἰς γενεάν ἐτέραν· καὶ λαὸς ὁ κτεζόμενος αἰνέσει τὸν Κύριον; » Οὗτος δὲ ἐστι περὶ οὗ καὶ ἐν ιζ' εἰρηγο, « Λαὸς ὃν οὐκ ἔγνω ἔδοξευσέ μοι· εἰς ἀκοὴν ὠτίου ὑπήκουσέ μου. » Τοῦτον οὖν τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν, σάρκα ἀναλαβόντα καὶ δι' αὐτὴν « σκώληκα » χρηματίσαντα, « Ὑνεῖδός τε ἀνθρώπων γενόμενον καὶ ἐξουδένωμα λαοῦ, πάντες οἱ θεωροῦντές με ἐξεμυκτήρισαν, » μάλιστα κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους, ὅτε τῶν ἐν τῇ προφητεῖᾳ τέλος ἰσχύοντων οἱ παραπορευόμενοι ἐβλασφήμουν αὐτὸν καὶ ἐμυκτήριζον λέγοντες, « Ἄλλους ἔσωσε, σωσάτω ἑαυτόν; » τότε δὲ καὶ « Ἐλάλησαν ἐν χεῖλεσι καὶ ἐκίνησαν κεφαλὴν » ἑαυτῶν κατ' αὐτοῦ· αὐτοῖς βήμασιν εἰπόντες τὸ, « Ἦλπισεν ἐπὶ Κύριον, ζυσάσθω αὐτόν, σωσάτω αὐτόν, ὅτι θέλει αὐτόν; » αὐτὰ γὰρ δὴ ταῦτα κατὰ τὸ πάθος εἰρησάει ἐπ' αὐτῷ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ἀναγέγραπται. Τοῦτο οὖν καὶ μόνον πρὸς τὸν Πατέρα λέγειν ἀρμόζει « Ὅτι σὺ εἶ ὁ ἐκσπᾶσας με ἐκ γαστρὸς· ἡ ἐλπίς μου ἀπὸ μαστῶν τῆς μητρὸς μου· ἐπὶ σὲ ἐπεβρίβην ἐκ μήτρας· ἐκ κοιλίας μητρὸς μου θεός μου εἶ σύ. » Πλὴν ἐπὶ τοῦτοις ὁ λόγος ἡμᾶς παιδεύει, ὡς ἄρα καὶ δυνάμεις πονηραὶ τινες καὶ θηριώδεις ἐνήργησαν τὴν κατ' αὐτοῦ ἐπιβουλήν, δι' ἧς καὶ ἔφασκε, « Περιεκύκλωσάν με μύσχοι πολλοί· ταῦροι πίονες περιέσχον με; » καὶ περὶ τῆς ἐπισυστάσης δὲ κατ' αὐτοῦ ἐκ περιτομῆς Συναγωγῆς φησιν, ὅτι « Ἐκύκλωσάν με κύνες πολλοί· συναγωγὴ πονηρευομένων περιέσχον με; » οἷτοι δὲ καὶ ὠρυξαν οὐ μόνον « τὰς χεῖρας, » ἀλλὰ καὶ τοὺς πόδας; » ἢ, κατὰ τὸν Ἀκύλαν, « ἤσχυναν, » φήσαντα, « ἤσχυναν χεῖράς μου καὶ πόδας μου; » ὃ καὶ ἀληθῶς ἐτελέσθη, ὅτε κρεμάσαντες

A minio generatio ventura : et annuntiabunt cœli justitiam ejus populo qui nascetur, quem fecit Dominus⁶⁷. » Ostendant enim generationem, quæ nondum exstiterat, quasi venturam in futurum prophetizari, veteremque qui nondum erat populum, nasciturum in posterioribus ævis prævideri. Dicant quid afferre possint de Ecclesia per Jesum Christum Salvatorem nostrum omnibus gentibus conflata. Profecto enim in tanta eorum multitudine qui, per Christum, auctorem omnium Deum cognoverunt, non possent non confiteri illud impletum fuisse, scilicet, « Reminiscentur et convertentur ad Dominum omnes fines terræ; » nec non, « Adorabunt in conspectu ejus universæ familiæ gentium. » Verumenimvero hora est iis, qui recte sapere volunt, prophetiam fateri ab alio nullo impletam, nisi a solo Domino et Salvatore nostro Jesu Christo, cujus per incarnationem incepit gentium conversio, superveniente prænuntiata generatione, nec non populo qui nasciturus non solum hic prædictus est, sed et in centesimo primo psalmo, his verbis : « Scribantur hæc in generatione altera, et populus, qui creabitur, laudabit Dominum⁶⁸. » Hic est de quo et in decimo septimo dicitur : « Populus, quem non cognovi, servivit mihi : in auditu auris obedivit mihi⁶⁹. » Hunc igitur Salvatorem et Dominum nostrum, carnis suscepta, ideoque *vermem* vocatum, « opprobrium hominum et abjectionem plebis : omnes videntes me, deriserunt me⁷⁰, » præsertim in passionis tempore, cum isti, qui hanc impleverunt prophetiam, transeuntes blasphemabant eum et deridebant dicentes : « Alios salvos fecit, se salvum faciat⁷¹, » tunc et « loculi sunt labiis et moverunt caput⁷² » suum adversus eum ; verbis iisdem dicentes : « Speravit in Domino, eripiat eum : salvum faciat eum, quoniam vult eum⁷³. » Huic igitur soli ad Patrem dicere convenit, « Quoniam tu es, qui extraxisti me de ventre : spes mea ab uberibus matris meæ. In te projectus sum ex utero : de ventre matris meæ Deus meus es tu⁷⁴. » Præterea docet nos psalmus quod quædam nequissimæ et feræ potestates insidias ei struxerunt, de quibus dicit : « Circumdederunt me vituli multi, tauri pingues obsederunt me⁷⁵; » dicit etiam de circumcisorum Synagoga adversus eum concitata : « Circumdederunt me canes multi : concilium malignantium obsedit me : foderunt non tantum manus meas, » sed « et pedes meos⁷⁶; » vel, secundum Aquilam, « dedecoraverunt, » ait, « dedecoraverunt manus meas et pedes meos; » quod et vere effectum est, cum ligno affligentes eum clavis ejus manusque pedesque perforaverunt, et pulchrum quidem, si quis expeteret ut Scriptura probaretur quod Christus cruci supplicium passurus prædictus est, inter alia documenta et illud afferre : « Perforaverunt, » et potius.

⁶⁷ Psal. xxi, 32. ⁶⁸ Psal. ci, 19. ⁶⁹ Psal. xvii, 45. ⁷⁰ Psal. xxi, 7, 8. ⁷¹ Luc. xxiii, 33. ⁷² Psal. xxi, 8. ⁷³ ibid. 9. ⁷⁴ ibid. 10, 11. ⁷⁵ ibid. 13. ⁷⁶ ibid. 18.

« dedecoraverunt manus meas et pedes meos : » A quibus prolius additur : « Diviserunt sibi vestimenta mea, et super vestem meam miserunt sortem⁷⁷ ; » quod quidem Aquila sic edidit : « Divident sibi vestimentum meum, et super vestem meam mittent sortem ; » Symmachus vero, « Partiti sunt vestimenta mea inter se, et de veste mea conjecerunt sortem. » Illud quoque in passione adimpletum est, cum qui crucifixierant eum, « acceperunt vestimenta ejus, et fecerunt quatuor partes, unicuique militi partem, et tunicam. Erat autem tunica inconsutilis, desuper contexta per totum. Dixerunt ergo ad invicem : Non scindamus eam, sed sortiamur de illa cujus sit⁷⁸. » Quibus adjicit evangelista : « Ut Scriptura impleretur dicens : Partiti sunt vestimenta mea sibi, et in vestem meam miserunt sortem⁷⁹. » Hæc quidem prophetia de eo secundum Hebraicum sicut ἐννᾶ continet ; quapropter adjicitur et in psalmo quemadmodum et in Evangeliiis, « Benedictus qui venit in nomine Domini⁸⁰, » quod quidem mihi significare videtur : Salva, benedictus, qui venis in nomine Domini, Patris et Dei omnium.

Εὐαγγελίοις, τὸ « Εὐλόγημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου. » ὅπερ τοιοῦτόν τι μοι δηλοῦν ἔοικεν. Σῶσον δὴ, εὐλογημένος, ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου, τοῦ Πατρὸς καὶ Θεοῦ τῶν ὁλῶν.

CAPUT XIV.

E psalmo centesimo tricesimo primo.

« Juravit Dominus David veritatem, et non frustrabitur eum : de fructu ventris tui ponam super sedem tuam⁸¹. » Et rursus : « Illuc producam cornu David, paravi lucernam Christo meo. Inimicos ejus induam confusione : super ipsum autem efflorebit sanctificatio mea⁸². » Hic manifeste Davidi cum jurejurando a Deo promissio de Christo datur, quasi e semine ejus nascituro, ejusque thronum consensuro. Multam hic locus explanationem desideraret, cum non videatur corporaliter Christus super Davidis solium ejusque regnum consedis ; quod vero præteribimus, cum a proposito nostro alienum sit hujus psalmi interpretationi vacare. Prudenter enim necesse est non uno Scripturæ loco, si non possit corporali sensu Christo accommodari, quæ multis locis manifeste de eo dicta sunt rejicere. Sincerum igitur verbum sequentes, et ipsi divinæ innixos Scripturæ, attendere decet, quod alicubi ipsum mendicum quendam, et vilem, et ignobilem, neque speciem habentem neque decorem, venturum esse prænuntiat, alias vero regem conspicuum prædicat. Quorum quædam quidem et corporaliter impleta esse possunt, quædam vero, solummodo secundum spiritualem Scripturæ sensum, in secundo ejus adventu implenda existimandum. Attamen rex Judæorum vocatus est Dominus noster in primo ejus adventu, non ut factum est Pilato jubente cruci ejus Græcis, Romanis et Hebraicis litteris inscribi : *Hic est rex Judæorum*⁸³.

τῶ σταυρῷ γράμμασιν Ἑλληνικοῖς καὶ Ῥωμαϊκοῖς καὶ Ἑβραϊκοῖς, τὸ, Οὗτός ἐστιν ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων.
⁷⁷ Psal. cxi, 19. ⁷⁸ Joan. xix, 23, 24. ⁷⁹ ibid. 24. ⁸⁰ Matth. cxi 9. ⁸¹ Psal. cxxxi, 11. ⁸² ibid. 17, 18. ⁸³ Matth. xxvii, 37.

αὐτὸν ἐπὶ τοῦ ἰκρίου ἤλοις αὐτοῦ τὰς τε χεῖρας καὶ τοὺς πόδας περιέπειραν· καὶ καλὸν γε εἰ ἀπαιτοῖται τὴν ἀπὸ Γραφῆς παραστῆσαι, ὡς ἄρα καὶ σταυρον ὑπομείναι ὁ Χριστὸς προεῖρητο, μετὰ καὶ ἄλλων τῶν τοῦτου παραστατικῶν καὶ τὸ « Ὀρυξαν, » καὶ μᾶλλον τὸ, « ἤσχυναν χεῖράς μου καὶ πόδας μου, » παραθέσθαι· οἷς ἐξῆς ἐπιφέρεται τὸ, « Διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμὸν μου ἔβαλον κλῆρον· » ὅπερ ὁ μὲν Ἀκύλας οὕτως ἐξέδωκεν, « Μερισοῦσιν ἱμάτιόν μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ ἐνδυσίν μου βαλοῦσι κλῆρον· » ὁ δὲ Σύμμαχος, « Διενέμοντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ περὶ ἐσθῆτος μου ἐλάγχανον· » ὃ καὶ αὐτὸ ἅμα τε τῷ πάθει πεπλήρωται, ὅτε οἱ σταυρούσαντες αὐτὸν « λαβόντες τὰ ἱμάτια αὐτοῦ ἐποίησαν τέσσαρα μέρη, ἐκάστῳ στρατιώτῃ μέρος, καὶ τὸν χιτῶνα· ἦν δὲ ἄβραφος, ἐκ τῶν ἄνωθεν ὑφαντὸς δι' ὄλου, διὸ καὶ εἶπαν πρὸς ἀλλήλους· Μὴ σχίσωμεν αὐτὸν, ἀλλὰ λάχωμεν περὶ αὐτοῦ, τίνος ἔσται· » οἷς ἐπιφέρει λέγων ὁ εὐαγγελιστὴς, « Ἴνα ἡ Γραφή πληρωθῇ, τὸ Διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμὸν μου ἔβαλον κλῆρον. » Καὶ ταῦτα (f. 23) μὲν ἡ προφητεία περὶ αὐτοῦ τὸ Ἑβραϊκὸν ὡσεὶ ἐννᾶ περιέχει· ᾧ ἀκολούθως ἐπιφέρεται καὶ ἐν τῷ ψαλμῷ ὡσπερ δὴ καὶ ἐν τοῖς

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Ψαλμοῦ ρλα'.

« Ὄμοσε Κύριος τῷ Δαυὶδ ἀλήθειαν, καὶ οὐ μὴ ἀθετήσει αὐτόν, Ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου θήσομαι ἐπὶ τὸν θρόνον σου. » Καὶ ἄλιν, « Ἐκεῖ ἐξανταλῶ κέρασ τῷ Δαυὶδ, ἠτοίμασα λύχνον τῷ Χριστῷ μου. Τοὺς ἐχθρούς σου ἐνδύσω αἰσχύνῃν, ἐπὶ δὲ αὐτὸν ἐξανθήσει τὸ ἅγισμά μου. » Καὶ ἐνταῦθα σαφῶς τῷ Δαυὶδ μεθ' ὄρκου ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐπαγγελία περὶ τοῦ Χριστοῦ δίδοται, ὡς ἂν ἐκ σπέρματος αὐτοῦ γεννηθῆσθεσθαι μέλλοντος, καὶ καθέξοντος αὐτοῦ τὸν θρόνον. Πολλῆς δ' ἐξετάσεως χρῆζει· ἂν τὰ κατὰ τοὺς τόπους, ἐπεὶ μὴ δοκῆ σωματικῶς ὁ Χριστὸς ἐπὶ τὸν θρόνον τοῦ Δαυὶδ καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ κεκαθικέναι, ἃ καὶ ὑπερησόμεθα διὰ τὸ μὴ τῆς παρουσίας εἶναι πραγματείας παρὰ τὸν προκείμενον σκοπὸν κατατρίβειν τὴν σχολὴν ἐπὶ τὴν τοῦ ψαλμοῦ διήγησιν· εὐγνωμόνως δὲ τοι χρὴ μὴ ἀπὸ μιᾶς Γραφῆς, εἰ μὴ εἴη δυνατὴ κατὰ τὸ σωματικὸν ἐφαρμόζειν τῷ Χριστῷ, τὰ πολλαχῇ σαφῶς περὶ αὐτοῦ εἰρημένα παρακρούεσθαι· ἐπομένους γε μὴν ἀληθεῖ λόγῳ, καὶ αὐτῇ τῇ θεῖα περισταμένους Γραφῇ, ἐφίσταναι· προσήκει, ὅς ποτὲ μὲν αὐτὸν πτωχόν τινα καὶ εὐτελῆ καὶ ἄτιμον, μὴ ἔχοντα εἶδος μηδὲ κάλλος, ἐλεύσεσθαι προφητεύει, ἄλλοτε δὲ βασιλεῖα ἐντιμον αὐτὸν φησιν· ὦν τὰ μὲν καὶ σωματικῶς ἀποπεπληρωῆσθαι δύναται, τὰ δὲ κατὰ μόνον τὸν πνευματικὸν τῆς Γραφῆς νοῦν, ἥδη δὲ τινα καὶ κατὰ τὴν δευτέραν αὐτοῦ παρουσίαν πληρωθῆσθεσθαι προσδοκῆτέον. Πλὴν καὶ βασιλεὺς Ἰουδαίων ἐχρημάτισεν ὁ Κύριος ἡμῶν κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ παρουσίαν, οὐχ ὡς ἔτυχε τοῦ Πιλάτου κελεύσαντος ἐπιγραφῆσαι αὐτοῦ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

A

CAPUT XV.

Ψαλμοῦ ρμδ'.

Καὶ τὸ ἐνθάδε λυγόμενον, « Ἐμὲ ὑπομενοῦσι δίκαιοι ἕως οὗ ἀναποδοῦν μοι, » εἰκεν ἐκ προσώπου λέγεσθαι τοῦ Σωτῆρος· τίνα γὰρ ἄλλον ὑπομενοῦσι δίκαιοι ἕως οὗ ἀναποδοῦν αὐτῷ ὁ Θεὸς, ἢ τοῦτον; Ἐπεὶ καθὼς εἴρηται πῶς περὶ τῶν πάλαι δικαίων, ὡς ἄρα « Μαρτυρηθέντες οὐκ ἐχομίσαντο τὰς ἐπαγγελίας, τοῦ Θεοῦ κρείττον τι περὶ ἡμῶν προβλεψαμένου ἵνα μὴ χωρὶς ἡμῶν τελειωθῶσιν. » Δῆλον δ' ὅτι αὐτὸν ὁρᾷ τὸ ῥητὸν ἀπὸ τοῦ καὶ τὰ κατὰ τὸ πάθος αὐτοῦ ἐν τῷ ψαλμῷ ἀκολουθῶνταί ταις ἄλλαις προφητεταῖς προσημαίνεσθαι· γέγραπται γοῦν, « Ἐκχεῶ ἐνώπιον αὐτοῦ τὴν δέησίν μου, τὴν θλίψιν μου ἐνώπιον αὐτοῦ ἀπαγγεῶ. Ἐν τῷ ἐκλείπειν ἐξ ἐμοῦ τὸ πνεῦμά μου, καὶ σὺ ἔγνωσ τὰς τρίβους μου· ἐν ὁδῷ ταύτῃ, ἢ ἐπορευόμην, ἐκρουσαν παγίδα μοι· » καὶ πάλιν, « Ῥῦσαί με ἐκ τῶν καταδικωκότων με. (f. 23 v°) ὅτι ἐκραταιώθησαν ὑπὲρ ἐμέ. » Τοῦτοις ἐξῆς καὶ περὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως αὐτοῦ εὐχόμενός φησιν· « Ἐξάγαγε ἐκ φυλακῆς τὴν ψυχὴν μου, τοῦ ἐξομολογήσασθαι τῷ ὀνόματι σου· » οἷς ἐπιφέρει τὸ, « Ἐμὲ ὑπομενοῦσι δίκαιοι ἕως ἀναποδοῦν μοι. » Ὑπέμειναν οὖν τὸν Χριστὸν πάντες ἐκεῖνοι οἱ δίκαιοι ἕως οὗ ἀναποδοῦν αὐτῷ ὁ Πατήρ, ἀνθ' ὧν « ἐκένωσεν ἑαυτὸν, ὑπήκουσ αὐτῷ γενόμενος μέχρι θανάτου. » Τίνα δὲ ἀναποδοῦν αὐτῷ ἢ « τὰ ἔθνη κληρονομίαν, καὶ τὴν κατάσχουσιν αὐτοῦ τὰ πέρατα τῆς γῆς· » Ἰν' ὅταν τὸ πλήρωμα τῶν ἐθνῶν εἰσέλθῃ, τότε καὶ ὁ πᾶς Ἰσραὴλ σωθῆ, καὶ ὅλα δὲ τὰ ἐν τῷ ψαλμῷ ἐφαρμόσαι ἀν τῷ Χριστῷ, τὰ κατὰ τὴν ἐνανθρωπήσιν αὐτοῦ, καθ' ἣν ἐπεβουλεύθη, περιέχοντα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Ψαλμοῦ ρμγ'.

Ἐν μὲν τῷ μετὰ χεῖρας ψαλμῷ λέγεται, « Κύριε, κλίνον οὐρανοὺς καὶ κατέβηθι, » ἐν δὲ τῷ ιζ', « Καὶ κλίνας οὐρανοὺς καὶ κατέβηθι. » Ἐσημειωσάμεθα μὲν οὖν ἀκαίρι καὶ τὸ ῥητὸν, καὶ ἐνταῦθα δὲ ταυτὸν ποιούντες περὶ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ ταῦτα λέγεσθαι ὑπειλήφαμεν. Κλίνας γὰρ οὐρανοὺς τῷ κενῶσαι ἑαυτὸν τῆς ἐπουρανοῦ καὶ ἐν μορφῇ Θεοῦ ὄψεως, εἰς τὰ κατώτερα τῆς γῆς κατελήλυθε δι' ἣν ἀνεδέξατο ὑπὲρ τῆς ἀνθρώπων σωτηρίας οἰκονομίαν· ὅθεν περὶ τοῦ ἐκτεθέντος ῥητοῦ ἀποθαυμάσας ὁ λόγος φησὶ· « Κύριε, τί ἐστὶν ἄνθρωπος ὅτι ἐγνώσθης αὐτῷ, ἢ υἱὸς ἀνθρώπου ὅτι λογίζῃ αὐτόν; » Εἰς τοῦτο γὰρ, κλίνας τοὺς λεγομένους οὐρανοὺς κατελήλυθεν ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος, ὡς ἀν γνωσθεῖν ἐνανθρωπήσας τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει πρότερον ἀγνωσόμενος αὐτῷ· καὶ οὐ περιεφρόνησεν παρ' οὐδὲν ἡγήσάμενος τὸν γενόμενον υἱὸν ἀνθρώπου, τοῦτ' ἐστὶ πᾶσαν τὴν λογικὴν καὶ κατ' εἰκόνα Θεοῦ γενομένην ψυχὴν· καὶ τὰ λοιπὰ δὲ τοῦ ψαλμοῦ πνευματικῶς ἐκλαμβάνων νοήσεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Ψαλμοῦ ρμζ'.

Καὶ τὸ, « Ὁ ἀποστέλλων τὸ λόγιον αὐτοῦ τῇ γῆ,

E psalmo centesimo quadragesimo primo.

Quæ hic dicuntur : « Me exspectant justī, donec retribuas mihi⁸⁵. » de Salvatoris persona dici videntur. Quem enim alium exspectabunt justī, donec Deus retribuat ei, nisi hunc ipsum? Sicut enim dictum est de prioribus justis, « Et hi omnes testimonio fidei probati, non acceperunt reprobationem, Deo pro nobis melius aliquid providente, ut non sine nobis consummarentur⁸⁶, » patet quod eum indicat psalmus per passionis tempus et ab eo tempore ostendi similiter ac in aliis prophetiis. Scriptum est igitur : « Effundo in conspectu ejus orationem meam, et tribulationem meam ante ipsum pronuntio. In deficiendo ex me spiritum meum, et tu cognovisti semitas meas. In via hac qua ambulabam, absconderunt laqueum mihi⁸⁷; » et rursus : « Libera me a persequentibus me : quia confortati sunt super me⁸⁸. » Post hæc continuo de sua a mortuis resurrectione orans dicit : « Educ de custodia animam meam ad constendum nomini tuo : me exspectant justī, donec retribuas mihi⁸⁹. » Expectaverunt igitur omnes hi justī donec ei retribuatur Pater, eo quod « exinanienti semetipsum, obediens ei factus est usque ad mortem⁹⁰. » Quæ vero retribuet ei, nisi « gentes hereditatem, et possessiones ejus terminos terræ⁹¹; » ut, cum consummatio gentium eveniet, tunc et omnis Israel salvetur, omniaque quæ in psalmo dicta sunt, ad ejus incarnationem in qua insidiati sunt ei, referantur.

CAPUT XVI.

E psalmo centesimo quadragesimo tertio.

In hoc psalmo dicitur : « Domine, inclina cœlos tuos et descende⁹¹; » et in decimo septimo : « Inclinauit cœlos et descendit⁹². » Ostendimus jam, et nunc iterum hæc de Verbo Dei commemorari demonstramus. Inclinans enim cœlos, cum cœlestem, et Dei gloriæ formam exueret, in profundissima terræ descendit ea specie quam pro hominum salute accepit. Unde ante hæc quæ retulimus verba psalmus admirans dicit : « Domine, quid est homo quia innotuisti ei, aut filius hominis, quia reputas eum⁹³? » Inclinatīs ergo, sicut diximus, cœlis, descendit Dei Verbum, ut cognitus fieret incarnatus hominum generi, quod prius ignorabat eum; neque contempsit parvique duxit filium hominis, id est omnem spiritalem et ad imaginem Dei factam animam. Reliqua vero psalmi spiritaliter intelligentibus perspicua erunt.

CAPUT XVII.

E psalmo centesimo quadragesimo septimo.

« Qui emittit eloquium suum terræ, velociter

⁸⁵ Psal. cxli, 8. ⁸⁶ Hebr. xi, 39, 40. ⁸⁷ Psal. cxli, 3, 4. ⁸⁸ ibid. 7. ⁸⁹ ibid. 8. ⁹⁰ Philipp. ii, 8. ⁹¹ Psal. ii, 8. ⁹² Psal. cxliii, 5. ⁹³ Psal. xvii, 10. ⁹⁴ Psal. cxliii, 3.

currit sermo ejus⁹⁴. » Hoc intelligendum videtur, A quasi docente hoc loco Scriptura aliquid substantialiter esse Dei Verbum, cum sit alius ac Pater qui misit eum. Attende quomodo congruenter adjiciatur: « Donec velociter currit sermo ejus. » Hoc adimpletum videre est post incarnationem Christi, adeo brevissimo temporis spatio, atque in omnem terram paucis annis usque ad terminos terræ diffusa ejus disciplina.

CAPUT XVIII.

E psalmo centesimo quadragesimo octavo.

Quæ hic dicuntur: « Laudent nomen Domini, quia ipse dixit, et facta sunt, ipse mandavit, et creata sunt⁹⁵, » in testimoniis de Dei Verbo in initio apud Deum jam retulimus. Dei Verbum, nomenque ejus quadam denominatione de eo cogitatione designare compertum habentes. Cum igitur dictum est: « Laudate Dominum⁹⁶, » passim congruenter jubet Spiritus Patrem laudare, nomine ejus commemorato, « quoniam ipse dixit et facta sunt, ipse mandavit et creata sunt. » Igitur præcipiens atque imperans esset omnium Deus et Pater, subministrans vero Dei Verbum, et patriæ voluntati obediens in rerum omnium creatione. Animadvertendum est hæc eadem in tricesimo secundo psalmo expresse dici: « Ipse dixit, et facta sunt, ipse mandavit, et creata sunt⁹⁷. » Sed ibi quidem terra terramque inhabitantes designantur; hic vero quæ in cælis sunt, excelsissimi angeli et potestates, sol, et luna, et sidera, et omnia quæ sacra enumerat Scriptura, docent nos quod per Verbum, ut ait sanctus Apostolus, « condita sunt universa in cælis, et in terra, visibilia et invisibilia, sive throni, sive dominationes, sive principatus, sive potestates: omnia per ipsum et in ipso creata sunt⁹⁸: et sine ipso nihil factum est⁹⁹. »

εἴτε ὀρόνοι, εἴτε κυριότητες, εἴτε ἀρχαί, εἴτε ἐξουσίαι· τὰ πάντα δι' αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ ἐγένετο οὐδὲ ἓν. »

Hæc nostra in Psalmos explanatio. Post brevius et propositio idoneum sum marium, cæteras in poeticos Hæros, primoque in prophetas eclogas aggrediemur.

HÆC IN TERTIO PROPHETICARUM DECHRISTO ECLOGARUM LIBRO CONTINENTUR.

E Proverbiis.

De Dei Verbo quasi de Sipientia substantialiter existente et ante sæcula a Deo creata, diversaque ab eo, et cum eo universis rebus consalente.

De Christo quasi Regis Filio et de ejus apostolis.

De Christo quasi viro, et de ejus in cælos ascensione: de gentium dominatione.

Ἐως τάχους δραμεῖται ὁ λόγος αὐτοῦ, » παρασημασθῆναι ἔδοξεν, ὡς διδασκούσης καὶ ἐνταῦθα τῆς Γραφῆς ὡς ἄρα ὑπόστατόν τι πρᾶγμα ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος τυγχάνει, ἕτερος ὢν παρὰ τὸν ἀποστέλλοντα αὐτῷ Πατέρα· ὅρα δὲ πῶς ἐξῆς ἐπιφέρεται τὸ, « Ἐως τάχους δραμεῖται ὁ λόγος αὐτοῦ· » ὃ καὶ αὐτὸ πεπληρωμένον ἔστιν ἰδεῖν μετὰ τὴν Χριστοῦ παρουσίαν, οὕτω ἐν σφόδρα βραχεῖ χρόνῳ διαδραματίζεσθαι, καὶ εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐν οὐ πολλοῖς ἔτεσι μέχρι καὶ τῶν περάτων τῆς οἰκουμένης κρατηθείας αὐτοῦ τῆς διδαχῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ΄.

Ψαλμοῦ ρμῆ΄.

Καὶ τὸ ἐνθάδε λεγόμενον, « Αἰνεσάτωσαν τὸ ὄνομα Κυρίου, ὅτι αὐτὸς εἶπεν καὶ ἐγενήθησαν, αὐτὸς ἐνετείλατο καὶ ἐκτίσθησαν, » ἐν τοῖς περὶ τοῦ ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν Θεοῦ Λόγου μαρτυροῖς ἀνελεξάμεθα, τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, καὶ ὄνομα αὐτοῦ χρηματίζειν μεμαθηκότες κατὰ τινα προσηγορίαν τῶν περὶ αὐτοῦ ἐπινοιών· μετὰ γοῦν τὸ προειπεῖν, « Αἰνεῖτε τὸν Κύριον, » τὰδε καὶ τὰδε ἀκολουθῶς παρακαλεῖται τὸ Πνεῦμα αἰνεῖν (f. 24) μετὰ τὸν Πατέρα, τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐπιλέγων, « Ὡς ἄρα αὐτὸς εἶπεν, καὶ ἐγενήθησαν, αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ ἐκτίσθησαν. » Ὁ μὲν οὖν προστάτων καὶ ἐνελλόμενος εἶη ἂν ὁ τῶν ὅλων Θεὸς καὶ Πατήρ, ὁ δ' ὑπουργῶν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ἐξυπηρετούμενος τῷ πατρικῷ θελήματι πρὸς τὴν τῶν γενητῶν δημιουργίαν. Τηρητέον δ' ὅτι καὶ ἐν λβ΄ ψαλμῷ κατὰ λέξιν ἐμφέρεται τὸ, « Αὐτὸς εἶπεν, καὶ ἐγενήθησαν, αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ ἐκτίσθησαν· » ἀλλ' ἐκεῖ μὲν περὶ τῆς γῆς καὶ τῶν κατοικούντων τὴν οἰκουμένην εἴρηται, ἐνθάδε δὲ περὶ τῶν ἐν οὐρανοῖς καὶ τῶν λεγομένων ἐν ὑψίστοις ἀγγέλων τε καὶ δυνάμεων, ἔτι τε ἡλίου καὶ σελήνης καὶ ἄστρον, καὶ πάντων τῶν ἐξῆς συγκαταλεγμένων, διδασκούσης ἡμᾶς τῆς θείας ἐν τούτοις Γραφῆς, ὡς ἄρα διὰ τοῦ Λόγου κατὰ τὴν ἱερὴν Ἀπόστολον « Ἐκτίσθη τὰ πάντα τὰ τε ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, εἴτε ὀρατὰ, εἴτε ἀόρατα, τὰ πάντα δι' αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ ἐκτίσται· καὶ

Τοσαῦτα μὲν δὴ τὰ ἀπὸ τῶν Ψαλμῶν· μετρίαν δὲ καὶ αὐτάρκη τοῦ λόγου περιγραφὴν εἰληφότος, ἐξ ἐτέρων ἀρχῆς τὰς ἀπὸ τῶν λοιπῶν σιχηρῶν καὶ ἐξῆς τὰς ἀπὸ τῶν προφητῶν ἐκλογὰς ποιησόμεθα.

ΤΑΔΕ ΕΝΕΣΤΙΝ ΕΝ Τῷ Γ' ΤΟΜῳ ΤῶΝ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΠΡΟΦΗΤΙΚῶΝ ἘΚΛΟΓῶΝ.

Ἀπὸ τῶν Παροιμιῶν.

Περὶ τοῦ Θεοῦ Λόγου ὡς περὶ Σοφίας οὐσιωδῶς ὑφ' ἐστῶσης καὶ πρὸ τῶν αἰῶνων ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κτισθείσης ἐτέρας τε παρ' αὐτὸν οὐσης, καὶ σὺν αὐτῷ τῶν ὅλων ἐπιμελούμενος (sic).

Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ Υἱοῦ Βασιλέως καὶ περὶ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ.

Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ ἀνδρός, καὶ τῆς εἰς οὐρανοὺς ἀναβάσεως αὐτοῦ· καὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κατακρατήσεως.

⁹⁴ Psal. cxlvii, 4. ⁹⁵ Psal. cxlviii, 4, 5. ⁹⁶ ibi. l. 1.

⁹⁷ Psal. xxxii, 9. ⁹⁸ Coloss. i, 16. ⁹⁹ Joan. i, 3.

Ἀπὸ τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ.

Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ πέρητος σοφοῦ· καὶ περὶ τοῦ διαβόλου καὶ τοῦ Ἀντιχρίστου.

Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ πέρητος σοφοῦ· καὶ περὶ τοῦ διαβόλου, καὶ περὶ τῆς Ἐκκλησίας.

Ἀπὸ τοῦ Ἄσματος.

Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ νυμφίου, καὶ τῆς τῶν ἁγίων Ἐκκλησίας ὡς νύμφης, καὶ περὶ τῶν ἐν τοῖς τόποις ἐπιτεκρυμμένων μυστηρίων.

Ἀπὸ τοῦ Ἰώβ.

Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περιπατήσαντος ἐπὶ θαλάττης, καὶ τὸ μέγα κήτος χειρωσαμένου.

Περὶ τῆς εἰς τὸν Ἄδην τοῦ Χριστοῦ καθόδου. (F. 24 v°) Περὶ τῆς τοῦ διαβόλου πρὸς τὸν Χριστὸν πάλης.

Ἀπὸ τοῦ Ὡσηέ.

Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ πανθῆρος.

Περὶ τῆς τοῦ Ἰσραὴλ ἀποβολῆς, καὶ τῆς τοῦ βασιλείου αὐτῶν καταπίωσεν, τῆς τε τοῦ Χριστοῦ ἐξ Αἰγύπτου μετακλήσεως.

Ὡς ὁ Θεὸς Λόγος Θεὸς ὀνομαζόμενος, Κύριον ὁμολογεῖ τὸν Πατέρα.

Ἀπὸ τοῦ Ἀμῶς.

Ὡς ὁ Θεὸς Λόγος Κύριος ὀνομαζόμενος ἕτερον παρ' ἑαυτὸν εἶναι τὸν Πατέρα διδάσκει.

Περὶ τῆς εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίας τοῦ Χριστοῦ.

Ἀπὸ τοῦ Ἀδδαιοῦ.

Ὡς ὁ Θεὸς Λόγος Κύριος καὶ Θεὸς ὀνομαζόμενος ἀκηκοῦται τιτὰ παρὰ Κυρίου ὁμολογεῖ.

Ἀπὸ τοῦ Ἰωνᾶ.

Ὡς ἡ περὶ τὸν Ἰωνᾶν οἰκοδομία τὸ πάθος τοῦ Χριστοῦ, καὶ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν σημαίνει.

Ἀπὸ τοῦ Μιχαῆα.

Περὶ τῆς δευτέρας τοῦ Χριστοῦ παρουσίας, ὡς περὶ Κυρίου.

Περὶ τῆς τοῦ προτέρου λαοῦ καὶ τῆς Ἰσραὴλ καὶ τοῦ Σιών ὄρους ἐρημίας, καὶ περὶ τῆς ἐπιφάνειας τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ ὄρους, καὶ περὶ τῆς τῶν ἐθνῶν προσαγωγῆς· καὶ τοῦ καινοῦ νόμου τοῦ κατὰ τὴν καιρὴν Διαθήκης.

Περὶ Βηθλεὲμ καὶ τῆς ἐν αὐτῇ τοῦ Χριστοῦ γενέσεως· καὶ ὡς πρὸ τῶν αἰώνων ὁ Χριστὸς ὑπῆρχεν.

Ἀπὸ τοῦ Σοφορίας.

Περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ, καὶ περὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως.

Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίας.

Ὡς ὁ Θεὸς Λόγος Κύριος παντοκράτωρ ὀνομαζόμενος ὑπὸ Κυρίου παντοκράτορος τοῦ Πατρὸς ἀπεσταλθαι λέγει.

Ὡς ὁ Θεὸς Λόγος Κύριος ὀνομαζόμενος ἤξειν ἐπὶ τὴν Ἱερουσαλήμ προλέγει τὰ ἔθνη ἐπ' αὐτὸν καταφύξεσθαι ἀπεσταλμένον ὑπὸ Κυρίου παντοκράτορος.

Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ Ἰησοῦ τοῦ Ἰωσεδέκ· καὶ ὅτι αὐτὸς ἀνήρ Ἀνατολή ὄνομα αὐτῷ, καὶ περὶ τῆς οἰκοδομῆς τῆς Ἐκκλησίας.

Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ Βασιλέως ἡξοῦτος ἐπὶ ὑποζυγίῳ καὶ πῶλῳ, καὶ ὀλοθρευόντος τὸ πάλαι οἰκοῦν ἐν Ἱερουσαλήμ τῶν Ἰουδαίων ἱππικῶν τε καὶ ὀπλιτικῶν· καὶ περὶ τῆς τῶν ἐθνῶν εἰρήνης.

Ὡς ὁ Θεὸς Λόγος Κύριος ὀνομαζόμενος, Κυρίου τοῦ Πατρὸς μὲμνηται.

A

Ex Ecclesiastico.

De Christo quasi inopi sapiente : de diabolo et Antichristo.

De Christo quasi inopi sapiente : de diabolo et Ecclesia.

E Cantico.

De Christo quasi sponso, et de sanctorum Ecclesia quasi sponsa, de absconditis in hoc libro mysterioris.

Ex Job.

De Christo quasi super mare ambulante et magnam cetem devincente.

De Christi in infernum descensu.

De diaboli in Christum certamine.

Ex Osee.

B De Christo quasi panthera.

De Israel repudio, de regni eorum eversione, et de Christi ex Ægypto revocatione.

Quomodo Deus Verbum Deus nominatus Dominum vocat Patrem.

Ex Amos.

Quomodo Deus Verbum Dominus nominatus alium ac se esse Patrem docet.

De Christi apud homines commoratione.

Ex Abdia.

Quomodo Deus Verbum Dominus et Deus nominatus, audita fuisse quædam a Domino confitetur.

E Jona.

Quomodo Jonæ historia Christi passionem ejusque a mortuis resurrectionem indicat.

E Michæa.

De secundo Christi adventu, quasi Domino.

De vetere populo, de Israel, montisque Sion solitudine, de manifestatione Christi quasi montis, et de gentium institutione; de nova lege et de novo Testamento.

De Bethlehem et de Christi in ea nativitate; et quomodo ante sæcula Christus exsistebat.

E Sophonia.

De Christi resurrectione et de gentium vocatione.

E Zacharia.

Quomodo Deum Verbum Dominum omnipotentem nominatum, a Domino omnipotente Patre missum fuisse dicit.

Quomodo Deus Verbum Dominus nominatus venturum esse ad Jerusalem prædicit, gentes ad ipsum se concessuras missum a Domino omnipotente.

De Christo quasi Jesu filio Josedec; et quod ipse vir Oriens nomen ei, et de Ecclesie ædificatione.

De Christo quasi Rege venturo in ea quæ sub jugo est et in pullo ejus, et eversuro Judæorum equites et armatos qui olim habitabant in Jerusalem; de pace gentium.

Quomodo Deus Verbum Dominus nominatus, Dominum Patrem meminit.

De triginta denariis quibus Judas Judæorum magistratibus Christum tradidit, quos nunc Chananaos Scriptura vocat; de eorum rejectione.

De Christi passione; de apostolorum ob eum scandalizatione.

De secunda Christi manifestatione.

Ex Aggæo.

De Judæorum reprobatione, de eorum sacrificiorum eversione, de Christi super universam terram Ecclesiis.

De novo Testamento, de lege veritatis, de Christo quasi omnipotentis Domini angelo.

De secunda Christi manifestatione quasi angeli Testamenti Dei.

De Christo quasi sole justitiæ.

E Jeremia.

De passione Christi quasi agni.

De passione Christi, de Judæorum excidio, et de Jerusalem vastatione.

De gentium vocatione, de Judæorum impietate, et imprimis de traditore Juda.

De Christo quasi Rege e Davidis semine, de Ecclesiæ sacerdotio in sæcula permanente.

De novo Testamento a vetere Moysis diverso, de Evangelii legibus.

E Threnis.

De Christi passione et de vocatione gentium.

E Buruch.

De Christo quasi Deo a cælis descendente atque apud homines commoratur.

Ex Ezechiele.

De Christo quasi Davide orituro pastore et de novo Testamento.

De Christo quasi Davide orituro pastore et de novo Testamentis.

E Daniele.

De Christo quasi lapide, de æterno ejus regno.

De Christo quasi Dei Filio.

De Christi adventu quasi hominis Filii, et de æterno regno ejus.

De septuaginta hebdomadibus, et quomodo Christi temporibus complebuntur; quibus elapsis prophetizat totum Judæorum populi excidium.

PROOEMIUM.

Post eclogas de Psalmis, cæteras de reliquis poeticis libris, nec non de prophetiis in tertia hac collectione prophetiarum Christi eclogarum, octava Universalis elementariæ introductionis, conscribimus, jam prius animadversione facta quod prophetas vera dicere minime possibile est, nisi ab iis confirmetur in Salvatore et Dominum nostrum Jesum Christum fides, neque nostram in Christum fidem stabilius ædificari, nisi prophetis ab initio de Christo demonstrationes firmiter credentibus. Ex-

Περὶ τῶν ἰσχυρῶν ἀπὸ τῶν Ἰουδαίων προέδωκε τὸν Χριστὸν τοῖς Ἰουδαίων ἀρχουσιν, οὓς τὸν δ' ἄγγελος Χαναανίους καλεῖ· καὶ περὶ τῆς ἀποβολῆς αὐτῶν.

Περὶ τοῦ πάθους τοῦ Χριστοῦ· καὶ τοῦ τῶν ἀποστόλων ἐπ' αὐτῷ σκυνδαλισμοῦ.

Περὶ τῆς δευτέρας τοῦ Χριστοῦ παρουσίας.

(F. 25) Ἀπὸ τοῦ Ἀγγεῖου.

Περὶ τῆς τῶν Ἰουδαίων ἀποβολῆς, καὶ τῆς τῶν θυσῶν αὐτῶν καθαιρέσεως τῶν τε τοῦ Χριστοῦ ἀνὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην Ἐκκλησιῶν.

Περὶ τῆς καινῆς Διαθήκης, καὶ τοῦ νόμου τῆς ἀληθείας τοῦ Χριστοῦ ὡς ἀγγέλου Κυρίου παντοκράτορος.

Περὶ τῆς δευτέρας παρουσίας τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ ἀγγέλου τῆς Διαθήκης τοῦ Θεοῦ.

Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ ἄλλου δικαιοσύνης.

Ἀπὸ τοῦ Ἱερემίου.

Περὶ τοῦ πάθους τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ ἀγρίου.

Περὶ τοῦ πάθους τοῦ Χριστοῦ, καὶ τοῦ τῶν Ἰουδαίων ἀζητισμοῦ, καὶ περὶ τῆς ἐρημώσεως τῆς Ἱερουσαλήμ.

Περὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως, καὶ τῆς τῶν Ἰουδαίων δυσσεβείας, καὶ ὄγκμασι περὶ τοῦ προδότου Ἰούδα.

Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ βασιλέως ἐκ σπέρματος Δαυὶδ, καὶ τῆς εἰς αἰῶνας συστάσεως ἐκκλησιαστικῆς ἱερωσύνης.

Περὶ τῆς καινῆς Διαθήκης ἐτέρας παρὰ τὴν διὰ Μωϋσέως παλαιάν· καὶ περὶ τῶν κατὰ τὸ εὐαγγέλιον νόμων.

Ἀπὸ τῶν Θρήνων.

Περὶ τοῦ πάθους τοῦ Χριστοῦ, καὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως.

Ἀπὸ τοῦ Βαρούχ.

Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ Θεοῦ ἐξ οὐρανῶν κατέλτοντος καὶ μετὰ ἀνθρώπων πολιτευομένου.

Ἀπὸ τοῦ Ἐζεκιήλ.

Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ Δαυὶδ ἀναστησομένου ποιμένος, καὶ περὶ τῆς καινῆς Διαθήκης.

Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ τοῦ Δαυὶδ ἀναστησομένου ποιμένος, καὶ περὶ τῆς καινῆς Διαθήκης.

Ἀπὸ τοῦ Δαριήλ.

Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ λίθου· καὶ τῆς αἰωνίου βασιλείας αὐτοῦ.

Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ Υἱοῦ Θεοῦ.

Περὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας ὡς περὶ Υἱοῦ ἀνθρώπου· καὶ περὶ τῆς αἰωνίου βασιλείας αὐτοῦ.

Περὶ τῶν ἑβδομήκοντα ἑβδομάδων, καὶ ὡς ἐπὶ τοὺς χρόνους τοῦ Χριστοῦ συμπληροῦνται μεθ' οὓς προζητεῖται τὰ περὶ τοῦ πατριάρχου Ὀβελθρον τοῦ Ἰουδαίων λαοῦ.

PROOIMIUM.

(F. 25 v) Μετὰ δὲ τὰς ἀπὸ τῶν Ψαλμῶν ἐκλογὰς τὰς ἀπὸ τῶν λοιπῶν στιχηρῶν καὶ τῶν ἐξῆς προφητειῶν ἐν τρίτῳ τούτῳ συγγράμματι τῶν περὶ τοῦ Χριστοῦ Προφητικῶν Ἐκλογῶν, ὀρθῶς ἐστὶ τῆς Καθόλου στοιχειώδους εἰσαγωγῆς, ἀναλεξόμεθα, προεπιστημηνάμενοι ὅτι μῆτε τὰ τῶν προφητῶν ἐπαληθεῖν δυνατόν, ἢ μὴ οὐχὶ τῆς εἰς τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν πίστεως αὐτοῖς συμπαραλαμβανομένης, μῆτε τὰ τῆς ἡμετέρας εἰς τὸν Χριστὸν πίστεως λογικώτερον κρατύνεσθαι, μὴ

τῶν ἀνάκαθεν προφητῶν τὰς περὶ αὐτοῦ πιστομέ-
ων ἀποδείξεις. Ὅθεν εἰκότως ἂν τις Ἰουδαίος τε
μὴ τὸν Χριστὸν παραδεξαμένοις, καὶ τοῖς τὰς προφη-
τείας ἀθετοῦσι αἰρεσιώταις καταμέμφοιτο εἰς ἀσύ-
στατα περιτρεπομένοις· οἱ μὲν γὰρ ὡς Θεοῦ τὰς προ-
φητείας ἀποθερόμενοι, ταῦτας ψευδεῖς ἀπελέγχουσιν
ἀτέλεις αὐτὰς καταλείποντες, ὅτι μὴ τὰς εἰς τὸν Χρι-
στὸν ἀποπληρωθείσας τῶν προφητειῶν ἐκβάσεις οἶοί
τέ εἰσι παραδέξασθαι· οἱ δὲ τὸν Χριστὸν ὁμολογούν-
τες ἀσύστατον καὶ ἀναπίδεικτον τὴν εἰς αὐτὸν πίστιν
περιέπουσι, μὴ τοῖς θαυμασίοις τοῦ Θεοῦ προφήταις
τὰ περὶ αὐτοῦ προμαρτυρομένοις συγχρώμενοι· ἡμεῖς
γὰρ τοῖς μέντοι προφητείας διὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ
παρουσίας, ταύτην δὲ διὰ τῶν προφητειῶν πιστούμε-
νοι, τὸ φανὸν καὶ στερόν τῆς ἀληθείας ἀνεξέλεγκ-
τοις ἀποδείξεσι παριστῶμεν. Ταῦτα μὲν ὡς ἐν
προοιμίῳ ἴωμεν δὲ ἐπὶ τὸ προκείμενον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ἀπὸ τῶν Παροιμιῶν.

Πᾶσα μὲν ἡ βίβλος τῶν Παροιμιῶν ἐκ προσώπου
λέγεσθαι τῆς Σοφίας οἶκει, πῆ μὲν τὸν ἱθικὸν ὑποτι-
θεμένης βίον, πῆ δὲ προσωποποιούσης ἐτέρων λό-
γους· καὶ ποτὲ μὲν αἰνίγματα προβαλλομένης, ποτὲ
δ' αὖ περὶ αὐτῆς τινα διδασκούσης, καὶ τὰ περὶ τοῦ
ἑαυτῆς ἐνθέου ἀξιώματος παιδευούσης. Τούτων δ'
ἀναλεξόμεθα δι' ὧν μανθάνομεν ὅτι δὴ ζῶον θεῖον
καὶ πάντη τὴν φύσιν ἐνάρετον ἡ Σοφία τυγχάνει, ἡ
αὐτὴ οὕσα τῷ μετὰ τὸν πρῶτον Θεὸν δευτέρῳ τῶν
ἄλων αἰτίῳ, τῷ τε « ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν Θεῷ
λόγῳ, » καὶ τῇ διοικουσίῃ καὶ οἰκονομούσῃ τὰ σύμ-
παντὰ, καὶ μέχρι τῶν ἐπὶ γῆς πραγμάτων φθανούσῃ
προνοῖα τοῦ Θεοῦ, ἣ καὶ πρὸ πάσης οὐσίας τε καὶ
ὑποστάσεως ἔκτισται, ἀρχὴ ὁδῶν οὕσα τῆς ὅλης δη-
μιουργίας. Τὰ δὲ ῥητὰ ὡς ἐξ αὐτῆς τῆς Σοφίας τοῦ-
τον λέλεκται τὸν τρόπον· « Ἐγὼ ἡ Σοφία κατεσκή-
νωσα βουλήν καὶ γυνῶσιν, καὶ ἐννοίαν ἐγὼ ἐπεκαλε-
σάμην. Φόβος Κυρίου μισεῖ κακίαν, ὕβριν τε καὶ
ὀπερφηλίαν καὶ ὁδοὺς πονηρῶν, ἐμίσησα δὲ ἐγὼ
διεστραμμένους ὁδοὺς κακῶν. Ἐμὴ βουλή καὶ ἀσφάλ-
εια· ἐγὼ σύνοσις, ἐμὴ δὲ ἰσχύς. Δι' ἔμοῦ βασιλεῖς
βασιλεύουσι, καὶ οἱ δυνάσται γράφουσι δικαιο-
σύνην. Δι' ἔμοῦ μεγιστᾶνες μεγαλύνονται, καὶ τύ-
ραννοι δι' ἔμοῦ κρατοῦσι γῆς· Ἐγὼ τοὺς ἐμὲ φι-
λοῦντας ἀγαπῶ, οἱ δὲ ἐμὲ ζητοῦντες εὐρήσουσι
χάριν. Πλοῦτος καὶ δόξα ἐμοὶ ὑπάρχει, καὶ κτήσις
πολλῶν καὶ δικαιοσύνη. Βέλτιον ἐμὲ καρπίζεσθαι
ὑπὲρ χρυσίου καὶ λίθου τίμιον πολὺν· τὰ δὲ ἐμὰ
γεννήματα κρείσσει ἀργυρίου ἐκλεκτοῦ. Ἐν (F. 26)
ὁδοῖς δικαιοσύνης περιπατῶ, καὶ ἀναμέσον τρίβων
δικαιώματος ἀναστρέφομαι· ἵνα μερίσω τοῖς ἐμὲ
ἀγαπῶσιν ὑπαρξίν, καὶ τοὺς θησαυροὺς αὐτῶν ἐμ-
πλήσω ἀγαθῶν· ἐὰν ἀναγγελίῳ ὑμῖν τὰ καθ' ἡμέραν
γινόμενα, μνημονεύσω τὰ ἐξ αἰῶνος ἀριθμηταί. Κύ-
ριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ, πρὸ
τοῦ αἰῶνος ἐθεμελίωσέ με, ἐν ἀρχῇ πρὸ τοῦ τὴν γῆν
ποιῆσαι, καὶ πρὸ τοῦ τὰς ἀβύσσους ποιῆσαι, πρὸ τοῦ
ἐλθεῖν τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων· πρὸ τοῦ ὄρη ἐδρα-
σθῆναι, πρὸ δὲ πάντων βουνῶν, γεννᾷ με. Κύριος

** Joan. 1. 1.

A inde non immerito exprobraretur Judæis, qui Chri-
stum non admittunt, nec non hæreticis prophetias
rejicientibus, quod in contradictionem incidunt.
Illi enim velut a Deo prophetias accipiunt, menda-
cii autem eas arguunt, dum imperfectas esse sinunt,
in Christo consummatum fuisse prophetiarum even-
tum agnoscere nequeunt; hi vero, qui Christum
confitentur, absurdum tamen neque certis fulcitur
documentis fidem ejus contendunt, admirabiliter
Dei prophetas, qui testimonium olim de eo red-
diderunt, non agnoscentes. Quid vero nos? Prophe-
tias quidem propter Christi adventum, hunc au-
tem propter prophetias credimus, ac evidentiam
robisque veritatis arctissimis ostendemus demon-
strationibus. Sed satis de proemio; jam ad propo-
situm transeamus.

B

CAPUT I.

E Proverbiis.

Totus Proverbiorum liber de Sipientia, si ad titu-
lum respicias, tractare videtur; nunc moribus vi-
tam instruit, nunc alios loquentes inducit: non-
nunquam proponit ænigmata; ipsam interdum de
se quædam edocentem, multaque de divina suimet-
ipsius dignitate ostendentem. Quorum ea prius
colligemus quibus compertum habemus aliquid di-
vinum esse sapientiam et natura omnino præcullen-
tem, ipsamque secundam, post priorem Deum, rer-
um universarum causam, quæ quidem cum sit
« in principio apud Deum Deus Verbum », omnia
regens atque ordinans, et Dei providentia omnibus
quæ sunt super terram consulens, ante omnem
essentiam et substantiam procreata, omnisque
creationis viarum principium. Hæc vero quæ quasi
de se ipsa Sipientia dicit: « Ego Sipientia habito
in consilio, et eruditus intersum cogitationibus.
Timor Domini odit malum: arrogantiam, et super-
biam, et viam pravam, et os bilingue detestor.
Meum est consilium, et æquitas; mea est pruden-
tia; mea est fortitudo. Per me reges regnant, et
legum conditores justa decernunt; per me prin-
cipes imperant, et tyranni terræ dominantur.
Ego diligentes me diligo: et qui mane vigilant ad
me, invenient me. Merum sunt divitiæ, et gloria,
opes superbæ, et justitia. Melior est enim fructus
meus auro, et lapide pretioso, et genimina mea
argento electo. In viis justitiæ ambulo, in medio
semitarum judicii, ut ditem diligentes me, et the-
sauros eorum repleam. Dominus possedit me in
initio viarum suarum, antequam quidquam faceret
a principio. Ab æterno ordinata sum, et ex anti-
quis antequam terra fieret. Nondum erant abyssi,
et ego jam concepta eram; necdum fontes aqua-
rum eruperant; necdum montes gravi mole con-
stitierant: ante colles ego parturiebar. Adhuc ter-
ram non fecerat, et flumina, et cardines orbis
terræ. Quando præparabat cælos, aderam; quandò

certa lege, et gyro vallabat abyssos, quando æthera firmabat sursum, et librabat fontes aquarum; quando circumdabat mari terminum suum et legem ponebat aquis, ne transirent fines suos: quando appendebat fundamenta terræ; cum eo eram cuncta componens: et delectabar per singulos dies, ludens coram eo omni tempore; ludens in orbe terrarum: et deliciæ meæ, esse cum filiis hominum¹. » Hæc quidem de se ipsa Sapientia: quænam vero ipsa sit, sanctus Apostolus ostendit dicens: « Christus Dei virtus et Dei Sapientia²; » et rursus: « Qui factus est nobis Sapientia a Deo³. » Ergo Christus est qui præfata elocutus est; Sapientia et Verbum est Dei, a quo omnia facta sunt. « In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Omnia per ipsum facta sunt⁴; » et: « In ipso condita sunt universa, incœlis et in terra, visibilia et invisibilia⁵, » secundum Apostolum. Quem enim ad modum quodam sensu Verbum Dei loquitur, alio autem « vita⁶, » et rursus, « veritas⁷ » et « lux vera⁸, » et reliqua quibus eum vocant divinæ Scripturæ, sic quoque Sapientia fatur, Patri subministrans in omnium rerum providentia et administratione.

« θινόν, » καὶ τὰ λοιπὰ ὅποσα φασὶν αὐτὸν αἱ θεῖαι Γραφαί, τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον καὶ Σοφία προσηγόρευται, ὑπηρέτης τυγχάνουσα τοῦ Πατρὸς εἰς τὴν ὄλων προνοίαν τε καὶ οἰκονομίαν.

CAPUT II.

E Proverbiis.

« In luce filii regis vitæ: familiares autem ei quasi imber serotinus⁹. » Cujus alius regis filii in luce vita est, nisi in Dei Verbo, qui Regis omnium Dei Filius est? Ipse enim est « Lux vera quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum¹⁰; » in quo lumine vita est, secundum illud Evangelii verbum: « In ipso vita erat, et vita erat lux hominum¹¹. » Hujus vero familiares, quos existimamus esse ejus apostolos et discipulos, facti sunt « quasi imber serotinus » in novissimis dierum, et in consummatione sæculi, desertam olim sitientemque terram, id est gentium Ecclesiam, spiritali piæ doctrinæ rore irrigantes.

CAPUT III.

E Proverbiis.

« Hæc dicit vir in Deum credentibus, et quiesco. Stultissimus enim sum virorum, et sapientia hominum non est inecum. Deus autem docuit me sapientiam, et scientiam sanctorum ego novi. Quis ascendit in cœlum atque descendit? Quis continuit ventos in sinu? Quis colligavit aquas quasi in vestimento? Quis suscitavit omnes terminos terræ? Quod nomen est ejus? et quod nomen filiis ejus¹²? Quis alius vir hæc diceret, nisi incarnatus Dominus noster, sive propter amentiam nostram, quam in

Ἀ ἐποίησε χώρας καὶ οὐρανούς, καὶ ἄκρα οἰκούμενα τῆς ὑπ' οὐρανόν. Ἦνίκα ἠτοίμαζε τὸν οὐρανόν, συμπάρημην αὐτῷ, ἦνίκα ἀφώριζε τὸν ἑαυτοῦ θρόνον ἐπ' ἀνέμων. Ἦνίκα ἰσχυρὰ ἐποίησε τὰ ἄνω νέφη, καὶ ὡς ἀσφαλεῖς ἐτίθει πηγὰς τῆς ὑπ' οὐρανόν, ἐν τῷ τιθέναι αὐτὸν τῇ θαλάσῃ ἀκριβασμὸν αὐτοῦ, καὶ ὕδατα οὐ παρελεύοντο στόμα αὐτοῦ· ἦνίκα ἰσχυρὰ ἐποίησε τὰ θεμέλια τῆς γῆς, ἤμην παρ' αὐτῷ ἀρμύζουσα· ἐγὼ ἤμην, ἣ προσέχαιρε καθ' ἡμέραν, εὐφραίνόμεν ἃ ἐν προσώπῳ αὐτοῦ ἐν παντὶ καιρῷ· ὅτε εὐφραίνετο τὴν οἰκουμένην συντελέσας, καὶ εὐφραίνεται ἐν υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων. » Ταῦτα μὲν οὖν διδάσκει περὶ ἑαυτῆς ἡ Σοφία· τίς δὲ ἐστὶν αὐτῆ, ὁ ἱερὸς Ἀπόστολος παιδεύει λέγων, « Χριστὸς Θεοῦ δύναμις καὶ Θεοῦ σοφία· » καὶ πάλιν, « Ὃς ἐγενήθη Σοφία ἡμῖν ἀπὸ Θεοῦ. » Χριστὸς οὖν ἐστὶν ὁ τὰ προειρημένα φάσκων· ἡ Σοφία καὶ Λόγος ἐστὶ Θεοῦ, δι' οὗ τὰ πάντα γεγέννηται: « Ἐν ἀρχῇ γὰρ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο· » καὶ, « Ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα, τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, εἴτε ὄρατά, εἴτε ἀόρατα, » κατὰ τὸν Ἀπόστολον· ὄνπερ δὲ τρόπον κατὰ τινα ἐπίνοιαν Λόγος Θεοῦ χρηματίζει, καὶ καθ' ἐτέραν « ζωῆ, » καὶ πάλιν, « ἀλήθεια » καὶ « ὡς ἀληθινὰ, » τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον καὶ Σοφία προσηγόρευται, τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον καὶ οἰκονομίαν.

Β Θεοῦ. » Χριστὸς οὖν ἐστὶν ὁ τὰ προειρημένα φάσκων· ἡ Σοφία καὶ Λόγος ἐστὶ Θεοῦ, δι' οὗ τὰ πάντα γεγέννηται: « Ἐν ἀρχῇ γὰρ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο· » καὶ, « Ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα, τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, εἴτε ὄρατά, εἴτε ἀόρατα, » κατὰ τὸν Ἀπόστολον· ὄνπερ δὲ τρόπον κατὰ τινα ἐπίνοιαν Λόγος Θεοῦ χρηματίζει, καὶ καθ' ἐτέραν « ζωῆ, » καὶ πάλιν, « ἀλήθεια » καὶ « ὡς ἀληθινὰ, » τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον καὶ Σοφία προσηγόρευται, τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον καὶ οἰκονομίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Τῶν Παροιμιῶν.

« Ἐν φωτὶ υἱοῦ βασιλέως ζωῆ· οἱ δὲ προσδεκτοὶ αὐτῷ ὡσπερ νέφος ὄψιμον. » Καὶ τίνος ἄλλου βασιλέως υἱοῦ ἐν φωτὶ ζωῆ τυγχάνει, ἢ ἐν τῷ τοῦ Θεοῦ Λόγῳ, υἱοῦ τυγχάνοντος τοῦ πάντων Βασιλέως Θεοῦ· αὐτὸς γὰρ ἐστὶν τὸ « Φῶς τὸ ἀληθινόν ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον· » ἐν ᾧ φωτὶ ζωῆ τυγχάνει κατὰ τὸν φῆσαντα τοῦ Εὐαγγελίου λόγον, « Ἐν αὐτῷ ζωῆ ἦν, καὶ ἡ ζωῆ ἦν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων· » τούτου δὲ καὶ οἱ προσδεκτοὶ, οὓς ἠγοούμεθα εἶναι τοὺς ἀποστόλους αὐτοῦ καὶ μαθητάς, γεγονόσιν ὡσπερ « νέφος ὄψιμον » ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν καὶ ἐπὶ συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος, τὴν ἐρημόν ποτε γῆν καὶ ἀνυδροῦν, τούτεστι τὴν τῶν ἐθνῶν Ἐκκλησίαν, ἀρδεύσαντες τῷ πνευματικῷ τῆς εὐσεβοῦς διδασκαλίᾳ αὐτῷ ὕετῳ.

D

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Τῶν Παροιμιῶν.

« Τάδε λέγει ἄνθρωπος τοῖς πιστεύουσι Θεῷ, καὶ παύομαι. Ἀφρονέστατος γάρ εἰμι πάντων ἀνθρώπων, καὶ φρόνησις ἀνθρώπων οὐκ ἐστὶν ἐν ἐμοί. Θεὸς δ' ἐδίδαξέν με σοφίαν, καὶ γινώσκιν ἄγιων ἐγὼ ἔργακα. Τίς ἀνέβη εἰς τὸν οὐρανόν (f. 26 v°) καὶ κατέβη; τίς συνέγαγεν ἀνέμους ἐν κόλπῳ; τίς συνέστρεψεν ὕδωρ ἐν ἱματίῳ; τίς ἐκράτησε τῶν ἄκρων τῆς γῆς; τί ὄνομα αὐτῷ; ἢ τί ὄνομα τοῖς τέκνοις αὐτοῦ; » Καὶ τίς ἄν εἴη ἄλλος ἄνθρωπος τὰ ταῦτα φάσκων, ἢ ὁ ἐνανθρωπήσας Κύριος ἡμῶν, ἦτοι διὰ τὰς ἡμῶν ἀφροσύνας,

¹ Prov. viii, 12-31. ² I Cor. i, 24. ³ ibid. 30. ⁴ Joan. i, 1, 2. ⁵ Coloss. i, 16. ⁶ Joan. xiv, 6. ⁷ ibid. ⁸ Joan. i, 9. ⁹ Prov. xvi, 15. ¹⁰ Joan. i, 9. ¹¹ ibid. 4. ¹² Prov. xxx, 1, 4.

ἄς εἰς ἑαυτὸν ἀνεδέξατο, ἢ διὰ τὴν « μωρίαν τοῦ κηρύγματος, » σοφωτέραν καὶ ἰσχυροτέραν οὖσαν τῆς τῶν ἀνθρώπων σοφίας; ἐνθάδε μὲν φάσκων, « ἀφρονέστατος γάρ εἰμι πάντων ἀνθρώπων. » ἐν δὲ ζῆ ψαλμῷ, « Σὺ ἔγνως τὴν ἀφροσύνην μου. » φησὶν δὲ οὗτι, « Καὶ φρόνησις ἀνθρώπων οὐκ ἔστιν ἐν ἐμοί, » ὡσπερ ἐπ' ἀνδραγαθίῳ λαμπρυνάμενος ἐπὶ τῷ μηδεμίαν ἐσχηκέναι φρόνησιν τῶν παρασυμβληθέντων τοῖς κτήνεσι τοῖς ἀνοήτοις, καὶ ὁμοιωθέντων αὐτοῖς ἀνθρώπων ἢ ὧν τὴν σοφίαν ἐμύρανεν ὁ Θεὸς μηδὲν πλέον φρονούντων τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, ὅσα πέφυκε σαρκῶν τε καὶ ὕλης οἰκεία· ὅθεν δὴ καὶ μεμαρτύρηται ἐν τῇ γενεᾷ αὐτῶν φρόνιμοι εἶναι, τὸ (τῷ) μόνον τὰ ἐπὶ γῆς ζητεῖν καὶ διανοεῖσθαι ἐκ νεότητος ἐπὶ (ἔτι) τὰ πονηρά· ἀνθρωπεία μὲν οὐδαμῶς ἦν ἐν τῷ προειρημένῳ ἀνδρὶ φρόνησις, δῆλον δ' ὅτι καὶ θεία ὑπεράνθρωπος· δι' ὃ καὶ ἐπιφέρει λέγων, « Θεὸς δ' ἐδίδαξέ με σοφίαν, καὶ γνώσιν ἀγίων ἐγὼ ἔγνωκα. » εἶτα ἐρωτηματικῶς φησι, « Τίς ἀνέβη εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ κατέβη; » οἰοῦντι διεγείρων ἡμᾶς ἐπὶ ζητησίν τοῦ τὰ τηλικαῦτα περὶ ἑαυτοῦ διδάσκοντος, περὶ οὗ καὶ τὰ ἐξῆς εἴρηται ἰδίως δεόμενα σχολῆς. Ὁ μὲν οὐκ ἐπιθεῖς Ἀπόστολος περὶ αὐτοῦ διδάσκων ἡμᾶς φησιν, « Ὁ καταβάς εἰς τὰ κατώτερα μέρη τῆς γῆς, αὐτὸς ἔστιν καὶ ὁ ἀναβάς ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν. » προτάξας τὸ κατεληλυθέναι αὐτὸν, εἶτ' ἐπαναγαγὼν τὸ ἀνεληλυθέναι φησὶν, ἔπειτα κατεληλυθέναι· ἐπιφέρει μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν εἰπὼν τῇ Μαριὰμ, « Μῆ μου ἄπτου, οὐπὼ γὰρ ἀναβέβηκα πρὸς τὸν Πατέρα μου. » μετὰ ταῦτα ὤφθη τοῖς μαθηταῖς ἐπὶ ἡμέραις ἑσσαράκοντα συναυλιζόμενος αὐτοῖς· ἀνεληλυθὼς δηλαδὴ πρὸς τὸν Πατέρα, καὶ αὐθις δι' ἣν ἐπετέλει οἰκονομίαν κατεληλυθὼς. Διὸ καὶ εἴρηται· « Ἀναβάς εἰς ὕψος ἠχημαλώτευσεν αἰχημαλώσιαν, ἔδωκε δόματα ἐν ἀνθρώποις. » Τίνα δὲ ταῦτα ἢ τὰ διὰ τοῦ ἀγίου Πνεύματος χαρίσματα, ὅσπερ ἐξ οὐρανοῦ κατεβίβασε; Διὸ καὶ ἐνταῦθα παρὰ τῷ Ἀκύλῃ εἴρηται· « Τίς ἀνέβη εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ κατεβίβασεν; Αὐτὸς δὲ καὶ ἐκράτησε τῶν ἄκρων τῆς γῆς, ὥστε εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξελθεῖν τὸν λόγον αὐτοῦ, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτοῦ. » Ὡς δὲ δέδοται λόγος γνώσεως, οὗτος εἴσεται ὅπως ἂν νοηθῆτῃ καὶ τὰ λοιπὰ τῶν κατὰ τὸν τόπον· προτρέπει δὲ ἡμᾶς ἐπὶ τὸ ζητῆσαι· τί ὄνομα αὐτῷ τε καὶ τοῖς τέκνοις αὐτοῦ πρὸς τοῦτο δ' ὑπακουσόμεθα ἐκ τῆς ἐνεργείας παρεπιφύετες, αὐτῷ μὲν ὑπάρχειν ὄνομα Ἰησοῦς, ὅπερ ἐρμηνεύεται Θεοῦ σωτήριον· ὃ καὶ οἱ κατὰ σάρκα προσήκοντες κατὰ τὸν τοῦ Γαβριὴλ χρηματισμὸν ἐπιτεθείκασιν αὐτῷ, ὑποθεμένου καὶ τὴν αἰτίαν τοῦ ἀγγέλου τῆς τοιαύτης προσηγορίας, « Αὐτὸς γὰρ σώσει, φησὶ, τὸν λαὸν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν. » Τὸ δὲ τῶν τέκνων αὐτοῦ ὄνομα, οἷς ἔλεγε, « Τεκνία, ἔτι μικρὸν (f. 27) χρόνον μεθ' ὁμῶν εἰμι, » καὶ τῶν μετ' ἐκείνων ἐν ἀπάσις ταῖς Ἐκκλησίαις υἱῶν τε αὐτοῦ καὶ υἱωνῶν καὶ ἀπογόνων, τί ἂν ἄλλο εἴη ἢ τὸ εὐλογημένον χριστιανὸν ὄνομα;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ἀπὸ τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ.

Ἄγαθος παῖς πένης καὶ σοφὸς ὑπὲρ βασιλέα

A seipso sumpsit, sive propter « stultitiam prædicationis »¹⁰, « sapienterem fortioremq̃ hominum sapientia? Hic enim dicens, « stultissimus sum omnium virorum, » et in sexagesimo octavo psalmo, « Tu scis insipientiam meam »¹¹, « quasi ob generose factum glorificatur quod nullam prorsus prudentiam habeat eorum qui pecoribus et insipientibus æquiparati sunt, vel istiusmodi hominum, et quod insanivit secundum sapientiam eorum qui nihil nisi terrestria, carnalia et materialia sapiunt. Inde prudentiæ indicium est in generatione sua, si tantummodo quæ sunt super terram requirant, et quæ prava sunt juvenili sapientia imperitia. Humana qui dem cum minime in præcitate homine iuveniat prudentia, divinus sit et homine major necesse est.

B Quare adjicit Scriptura: « Deus docuit me sapientiam, et scientiam sanctorum ego novi. » Dein interrogatorie dicit: « Quis ascendit in cælum atque descendit? » Nos videlicet adhortatus ad illius investigationem qui talia de se ipso docet. Quæ sequuntur, peculiare commentarium desiderant. Divinus igitur Apostolus de eo nos docens ait: « Qui descendit, ipse est et qui ascendit super omnes cælos »¹². Hunc enim vicissim descendisse et ascendisse rursusque descendisse; etenim cum a mortuis surrexisset, Mariæ dixit: « Noli me tangere, nondum enim ascendi ad Patrem meum »¹³. Postea discipulis suis visus est per dies quadraginta, in medio eorum congressus¹⁴. Profecto ad Patrem jam reversus, iterum ad eos institutos descendebat. Unde et dictum est: « Ascendens in altum, captivam duxit captivitatem: dedit dona hominibus »¹⁵. Quæ autem, nisi Spiritus sancti munera, quæ e cælis demisit? Ideo et apud Aquilam dicitur: « Quis ascendit in cælum et demisit? Idem qui altissima terræ superavit, ita ut in omnem terram exiret sonus ejus, et in fines orbis terræ verba ejus »¹⁶. Cui vero datum est verbum scientiæ, hic noverit quomodo intelligenda sint cætera hujus loci. Nos igitur admonet ut quæramus quod sit ei, ejusque filiis nomen. Hac enim investigatione nobis compertum fiet, huic nomen esse Jesum, quod *Dei salus* interpretatur, quod et parentes ejus, a Gabriele admoniti, imposuerunt ei, istius causam denominationis angelo ipso significante. « Ipse enim, inquit, salvum faciet populum suum a peccatis eorum »¹⁷. Nomen vero filiorum suorum, quibus dixit: « Filioli, adhuc modicum vobiscum sum »¹⁸, eorumque qui post eos in omnibus Ecclesiis nascentur filiorum, et pronepotum eorum, quod aliud esset, nisi benedictum illud christianum nomen?

CAPUT IV.

Ex Ecclesiaste.

« Melior est puer pauper et sapiens rege sene et

¹⁰ I Cor. i, 21. ¹¹ Psal. lxxviii, 6. ¹² Ephes. iv, 10. ¹³ Joan. xx, 17. ¹⁴ Act. i, 3. ¹⁵ Ephes. iv, 8. ¹⁶ Psal. xviii, 4. ¹⁷ Matth. i, 21. ¹⁸ Joan. xiii, 33.

stulto, qui nescit prævidere in posterum. Quod de carcere catenisque interdum quis egrediatur ad regnum : et alius natus in regno, inopia consumatur. Vidi cunctos viventes, qui ambulant sub sole cum adolescente secundo, qui consurget pro eo. Infinitus numerus est populi omnium, qui fuerunt ante eum : et qui postea futuri sunt, non lætabuntur in eo. Sed in hoc, vanitas et afflictio spiritus ¹⁹. » Cum Christus, qui « sapientia Dei ²⁰ » est, pro nobis mendicavit, dives licet, mihi videtur de eo dici : « Melior est puer pauper et sapiens rege sene et stulto, » quem censeo antiquissimum malorum dierum esse diabolum. Hic nempe iis rex est, qui peccato per eum in orbe diffuso reguntur; stultus vero, ut qui optima secundum Deum prudentia careat. Ille autem præcitus « puer pauper et sapiens de carcere, » sive de hoc terrestri loco, sive de inferno, a mortuis resurgens egressus est Rex a Patre super cælestem Sion montem Dei constitutus ²¹, et in ipso regno ejus factus est pauper, « non rapinam arbitratus esse se æqualem Deo ²², » sed seipsum humilians, et de altissima descendens gloria, propter eos qui sapientiæ ejus divitiarum participes non erant. Qui autem adversus eum surrexisset dicitur secundus adolescens, Antichristus esse mihi videtur, quocum omnes sub sole viventes et ambulantes vidisse dicit Scriptura. Quinam vero isti sunt, nisi quotcunque, quæ sub sole esse dicitur, « vanitatem vanitatum » amplexi sunt ?

CAPUT V.

Ex Ecclesiaste.

« Hanc quoque sub sole vidi sapientiam, et probavi maximam. Civitas parva, et pauci in ea viri : venit contra eam rex magnus, et vallavit eam, extruxitque munitiones per gyrum, et perfecta est obsidio. Inventusque est in ea vir pauper et sapiens, et liberavit urbem per sapientiam suam, et nullus deinceps recordatus est hominis illius pauperis. Et dicebam ego meliorem esse sapientiam fortitudine : quomodo ergo sapientia pauperis contempta est, et verba ejus non sunt audita ²³ ? » Qui hic bella gerit, rex dicitur ; et qui ab eo expugnatam salvam fecit urbem, vir pauper et sapiens ; in præcedenti autem capite : « Melior est puer pauper et sapiens rege sene et stulto, » quod interpretati sumus stultum regem esse diabolum, pauperem vero, sapientemque seipsum exinanienti mendicumque propter nos factum Dei Verbum. Idcirco priori interpretationi nostræ congruenter, non alium esse opinamur bellicum qui hic describitur regem, ac illum regem stultum. Similiter qui propria sapientia expugnatam servat urbem, idem est ac ille pauper et sapiens, quem diximus esse Christum. Qui enim parvam urbem, hunc scilicet terrestrem locum, si cum orbe universo confersas, brevissimum, omnesque eam

πρεσβύτερον καὶ ἄφρονα, ὃς οὐκ ἔγνω τοῦ προσέχειν ἔτι. Ὅτι ἐξ οἴκου δεσμιῶν ἐξελεύσεται τοῦ βασιλεῦσαι, ὅτι καὶ γε ἐν βασιλείᾳ αὐτοῦ ἐγενήθη πένης. Ἐἶδον σύμπαντας τοὺς ζῶντας τοὺς περιπατοῦντας ὑπὸ τὸν ἥλιον μετὰ τοῦ νεανίσκου τοῦ δευτέρου, ὃς ἀναστήσεται ἀντ' αὐτοῦ. Οὐκ ἔστι παρασμός τῷ παντὶ λαῷ τοῖς πᾶσιν, ὅσοι ἐγένοντο ἐμπροσθεν αὐτῶν· καὶ γε οἱ ἔσχατοι οὐκ εὐφρανθήσονται ἐν αὐτῷ, ὅτι καὶ γε τοῦτο ματαιότης καὶ προαιρέσις πνεύματος. » Ἐπεὶ Χριστὸς ἡ σοφία Θεοῦ ὢν, δι' ἡμᾶς ἐπτώχευσε πλούσιος ὢν, οἶμαι περὶ αὐτοῦ λέγεσθαι τὸ, « Ἀγαθὸς παῖς πένης καὶ σοφὸς ὑπὲρ βασιλέα πρεσβύτερον καὶ ἄφρονα » ὃν νομίζω εἶναι τὸν πεπαιωμένον ἡμερῶν κακῶν διάβολον· ὃς βασιλεὺς μὲν ἐστὶ τῶν βασιλευομένων ὑπὸ τῆς ἐνεργουμένης ὑπ' αὐτοῦ ἀμαρτίας, ἄφρων γε μὴν διὰ τὸ ἐστερηθῆναι τῆς ἐναρέτου καὶ κατὰ Θεὸν φρονήσεως· ὁ δὲ προειρημένος « ἀγαθὸς καὶ σοφὸς παῖς, ἐξ οἴκου δεσμιῶν, » ἦτοι τοῦ περιγεῖου τόπου, ἦτοι τῶν ἐν Ἄθῃ χωρίων, κατὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν προελθὼν Βασιλεὺς ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ἐπὶ Σιών τὸ ἐπουράνιον ἕδος τοῦ Θεοῦ κατέστη, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ ἐγενήθη πένης, « οὐκ ἄρπαγμὸν ἠγούμενος τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ, » ἀλλ' ἑαυτὸν ταπεινῶν καὶ τῆς ἀνωτάτω δόξης ὑποκαταβαίνων διὰ τοὺς μὴ χωροῦντας αὐτοῦ τὸν τῆς σοφίας πλοῦτον· τὸν δ' ἀντὶ τούτου λεγόμενον ἀναστήσεσθαι δεύτερον νεανίσκον, τὸν Ἀντίχριστον εἶναι ὑπολαμβάνω, μεθ' οὗ σύμπαντας τοὺς ὑπὸ τὸν ἥλιον ζῶντας καὶ περιπατοῦντας ἐωρακέναι φησὶν ὁ λόγος· τίνες δ' ἂν εἴεν εὐτοί, ἢ πάντες οἱ περιέποντες τὴν ὑπὸ τὸν ἥλιον λεγομένην « Ματαιότητα ματαιότητων ; »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Ἐκ τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ.

« Καὶ γε τοῦτο εἶδον σοφίαν ὑπὸ τὸν ἥλιον, καὶ μεγάλη ἔστί πρὸς μέ. Πόλις μικρὰ καὶ ἄνδρες ἐν αὐτῇ ὀλίγοι, καὶ ἔλθη εἰς αὐτὴν βασιλεὺς μέγας, καὶ κυκλώσει αὐτήν, καὶ οἰκοδομήσει ἐπ' αὐτὴν χάρακας μεγάλους· καὶ εὐρῆ ἐν αὐτῇ ἄνδρα πένητα καὶ σοφόν, καὶ διασώσει αὐτὸς τὴν πόλιν ἐν τῇ σοφίᾳ αὐτοῦ, καὶ ἄνθρωπος οὐκ ἐμνήσθη τοῦ ἀνδρὸς τοῦ πένητος ἐκεῖνου. Καὶ εἶπα ἐγὼ, Ἀγαθὴ σοφία ὑπὲρ δύναμιν· καὶ σοφία τοῦ πένητος ἐξουδενωμένη, καὶ λόγοι αὐτοῦ οὐκ εἰσὶν ἀκουόμενοι. » Ἐπεὶ καὶ ἐνταῦθα ὁ μὲν τὰ τοῦ πολέμου ἐνεργῶν βασιλεὺς εἶναι λέγεται, ὁ δὲ διασώζων τὴν ὑπὸ τούτου πολιορκουμένην πόλιν ἀνὴρ πένης καὶ σοφός· λεγομένου δὲ καὶ ἐν τῷ πρὸ τούτου κεφαλαίῳ τοῦ, Ἀγαθὸς πένης καὶ σοφὸς ὑπὲρ βασιλέα πρεσβύτερον καὶ ἄφρονα, τὸν μὲν ἄφρονα βασιλέα τὸν διάβολον ἐξεληφάμεν, τὸν δὲ πένητα καὶ σοφὸν τὸν δι' ἡμᾶς ἑαυτὸν κενώσαντα γὰρ πτωχέυσαντα τοῦ Θεοῦ λόγον· τούτου δὲ χάριν καὶ τὰ προκειμένα ἐσημειώσαμεθα, οὐκ ἄλλον εἶναι νομίζοντες τὸν ἐνθάδε διαγραφόμενον πολεμικὸν βασιλέα (f. 27 v°) τοῦ ἐκεῖ λεγομένου βασιλέως ἄφρονος· ὡσαύτως δὲ τὸν ἐνταῦθα διασώζοντα τῇ ἑαυτοῦ σοφίᾳ τὴν πολιορκουμένην πόλιν τοῦ ἐκεῖ πένητος καὶ σοφοῦ, ὃν ἐλέγομεν εἶναι τὸν Χριστόν· ὃς τὴν μικρὰν

¹⁹ Eccle. iv. 13-16. ²⁰ I Cor. i, 24. ²¹ Psal. ii, 6. ²² Philipp. ii, 6. ²³ Eccle. ix. 13-16.

πόλιν, τούτέστι τὸν περίγειον τόπον συγχρίσει τοῦ παντὸς κόσμου βραχύτατον ὄντα, καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ, ὡς ἐν παραθέσει τῆς τῶν λογικῶν ἀπάντων πληθῆος ἑλίγους ὄντας ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη, ὡς σταγῶν ἔστιν ἀπὸ κάδου, ἑλυτρώσατο πολιορκουμένους ἀπὸ τῆς τοῦ διαβόλου βασιλείας, πάντοθεν τὸν περίγειον χώρον καὶ τοὺς ἐν αὐτῷ κυκλοῦντος, οἰκοδομοῦντός τε ἐπ' αὐτὸν χάρακας μεγάλους, « τὰς ἀρχάς, καὶ τὰς ἐξουσίας, καὶ τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τούτου, καὶ τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας. » Τοῦτον οὖν οὐκ ἄλλος τις ἢ μόνος καθέλειν ὁ πένης καὶ σοφὸς ἀνὴρ, ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, κενώσας ἑαυτὸν καὶ δι' ἡμᾶς πτωχέυσας ἐν τῷ πλούτῳ τοῦ ἑαυτοῦ ἐλέους, καὶ καθελὼν δέσωσεν ἐν τῇ σοφίᾳ αὐτοῦ τὴν μικρὰν πόλιν, ὡς εἶδος τὴν Ἐκκλησίαν καθ' ἑτέραν ἐκδοχὴν, καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ ἑλίγους ὄντας· ἐπειδὴ ἡ στενὴ καὶ θελιμμένη ἡ ὁδὸς ἢ ἀπάγουσα εἰς τὴν ζωὴν, καὶ ὀλίγοι εἰσὶν οἱ διόντες αὐτήν. » Φασὶ δ' οἱ τὴν τηλικαύτην ὀρῶντες οἰκονομίαν τὴν, « Ἀγαθὴ σοφία ὑπερδύναμιν· » δύναμιν δὲ ὄηλον ὅτι τὴν τῶν πολεμίων· ἀλλὰ καὶ, « Ἀνθρωπος, φησὶν, οὐκ ἐμνήσθη τοῦ ἀνδρός τοῦ πένητος ἐκεῖνου· » Θεὸς μὲν γὰρ ἦν ὁ διὰ τῶν προφητῶν μνημονεύων αὐτοῦ, καὶ προκηρῦττων τὰ περὶ τῆς εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίας αὐτοῦ· τῶν δ' ὑπὸ τῆς σοφίας τῶν ἀρχόντων τούτου τοῦ αἰῶνος ἐνεργηθέντων οὐδὲ εἰς πώποτε ἐμνήσθη, ἐπεὶ μηδ' οἶοι τε ἦσαν εἰδέναι τὸ μυστήριον τὸ ἀποκεκρυμμένον πρὸ τῶν αἰῶνων τῆς κατὰ τὴν ἐνανθρωπήσασαν οἰκονομίας τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ. Πρὸς τοῦτους λέγεται ὅτι· « καὶ σοφία τοῦ πένητος ἐξουδενωμένη· » καὶ γὰρ εὐδόκησεν ὁ Θεὸς « διὰ τῆς μωρίας τοῦ κηρύγματος σῶσαι τοὺς πιστεύοντας· » ἀλλὰ « καὶ οἱ λόγοι αὐτοῦ, φησὶν, οὐκ εἰσὶν ἀκούσιμοι· » ὡς πάντων γὰρ ἔστιν ἀκούσαι τῶν τοῦ Σωτῆρος λόγων, εἰ μὴ μόνον τῶν ἐχόντων ὤτα εἰς τὸ ἀκούειν· ἔστιν, πλὴν οὐ τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς, « τοῖς γὰρ ἀπολλυμένοις ἔστιν κεκαλυμμένον. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Τοῦ Ἄσματος τῶν ἄσμάτων.

Ὅλον τὸ βιβλίον ὑπόθεσιν ἔχει νύμφης ἔρωτα πρὸς νυμφίον, ὁμολογούσης τετρωσθαι τῇ πρὸς αὐτὸν ἀγάπῃ, καὶ αὐτοῦ πάλιν ὁμολογοῦντος αὐτὴν μόνην ἀπὸ πλείονων ὑπάρχειν αὐτῷ τελείαν περιστερὰν παρὰ τὰς λεγομένας βασιλίδας καὶ παλλακίδας καὶ νεάνιδας. Οἱ μὲν οὖν ἐκ περιτομῆς μίαν εἶναι τῶν πεπιστευμένων παρ' αὐτοῖς δύο καὶ εἴκοσι θεοπνεύστων γραφῶν πεπεισμένοι καὶ ταύτην τὴν Γραφὴν, οὐκ οἶδ' εἰ ἔχουσι δέξιόν τι θείας ἐπιπνοίας λεγόμενον ἐν αὐτῇ παραστήσαι, μὴ πλέον τι τῆς προχειροῦ ἐκδοχῆς κατὰ τοὺς τόπους φανταζόμενοι· ὁ δὲ δυνατὸς (f. 28) τὸ μὲν ἐπιχειμένον καὶ ταύτῃ τῇ Γραφῇ κάλυμμα περιελείν, ἐπιστρέψαι δὲ πρὸς Κύριον ὅπερ ἔστι τὸ πνεῦμα, καὶ ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ τὴν καὶ ἐν τούτοις δόξαν τοῦ Κυρίου κατοπεριζέσθαι, θεωρήσει ἐν αὐτῇ τὰ κατὰ τὴν πνευματικὴν νύμφην, ὄηλον δ' ὅτι τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ, μυστήρια, καὶ τὰ λεγόμενα περὶ τοῦ τελείου τῆς τοιασδὲ νύμφης νυμφίου καὶ τῆς τῶν βασιλίδων αὐτοῦ καὶ παλλακίδων

A incolentes, præ omnium animantium multitudine perpaucos atque inter omnes gentes quasi gutta in magna amphora, expugnatas liberavit a diaboli ditione, qui hunc terrestrem locum ejusque incolas omni ex parte vallaverat, munitionesque magnas per gyrum extruxerat, « principes » scilicet « et potestates, mundi rectores tenebrarum harum, et spiritualia nequitia²⁴. » Hunc igitur non alius quis nisi solus sustulit pauper et sapiens vir, Salvator, Dominusque noster, exinanens semetipsum, et propter nos inops factus in misericordiae suae divitiis, et illo sublato, sapientia sua parvam civitatem salvam fecit, sive Ecclesiam alia interpretatione, paucosque qui sunt in ea. Etenim « angusta porta et arcta via est quæ ducit ad vitam, et pauci sunt, qui inveniunt eam²⁵. » Hæc mirabiliter facta videntes exclamant : « Melior est sapientia fortitudinis, » fortitudine scilicet hostium. Sed et « nullus, ait, recordatus est hominis illius pauperis. » Deus enim erat qui sui per prophetas admonerat, suumque inter homines adventum prædica- bat. Isti vero, hujus sæculi principum sapientia afflati, nequaquam ejus recordati sunt, qui mysterium ante sæcula absconditum Dei Verbi incarnationis minime perspicere valebant. De quibus dicitur : « Sapientia pauperis contempta. » Etenim « Deo placuit prædicationis stultitia credentes salvos facere²⁶ ; » sed « verba ejus, ait, non sunt audita. » Nec enim omnium est Salvatoris verba audire, nisi solummodo eorum qui aures audiendi habent. Namque Christi Evangelium absconditum est, iis scilicet qui non sunt ejus discipuli ; « in iis qui pereunt est opertum²⁶. »

καὶ γὰρ τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ κεκαλυμμένον

CAPUT VI.

E Cantico canticorum.

Exponitur in toto libro sponsæ erga sponsum amor, quæ semetipsam amore illius sauciam fateatur, dum ille vicissim eam e multis solam esse sibi perfectam columbam²⁷, inter reginas, concubinas et adolescentulas²⁸ prædicat. Judæi quidem unam esse ex duabus et viginti quas divinitus inspiratas credunt, hanc Scripturam reputant ; nescio an quidquam in eis divina inspiratione dignum ostendere queant, si nihil litterali acceptione majus hic excogitent. Qui autem obductum valet huic Scripturæ velum retegere, convertere ad Dominum quod est spiritus, et aperto vultu Domini gloriam sub his figuris latentem perspicere, manifeste dispiciet in ea Christi Ecclesiam a spirituali sponsa mystice designari, et quæ dicta sunt de perfecto talis sponsæ sponso, et de reginarum ejus, concubinarum et adolescentularum discrimine, nec non quæcunque arcana in hoc libro abscondita sunt documenta, recte intelliget ;

²⁴ Ephes. vi, 12. ²⁵ Math. vii, 14. ²⁶ I Cor. i, 21. ²⁷ II Cor. iv, 3. ²⁸ Cant. ii, 10, 14 ; v, 2. ²⁹ Cant. vi, 7, 8

quæ et multas jam elucidationes consecutæ sunt, A et ab impigerrimo divinarum Scripturarum interprete commentariis illustrata sunt.

CAPUT VII.

E Job.

Inter alia Job hæc de Domino dicit : « Qui præcipit soli, et non oritur : et stellas claudit quasi sub signaculo : qui extendit cœlos, et graditur super mare tanquam super pavimentum²⁹. » Et rursus : « Qui magnum cete debellaturus est³⁰. » Cum igitur Dei omnium magnanimitate indignum sit, eum suspicari, complementem omnia, ambulavisse super mare tantæ capax magnitudinis, superest ut de Verbo hæc cogitemus. Cujus virtute Josue, filius Nave, qui hujus erat figura, soli imperavit et stetit in Gabaon³¹ ; ac ejus passionis tempore, divino velut quodam jussu, sol universam terram complevit tenebris³². Illic est « qui extendit cœlos et graditur super mare³³ quasi super pavimentum, » cum factus homo miracula patrat quæ in Evangeliiis narrantur. Quod si omnino ad Dei Verbum spectat hic locus, de eo intelligendâ sunt non tantum quæ jam retulimus, sed et omnia in hoc fragmento a Job dicta. Etenim magnum cetum solus superavit, solutis mortis vinculis, et magno vere dracone diabolo prostrato, qui quondam hominum animas absorberat fortior, ceti instar Jonam vorantis³⁴, nuperime vero ab adversario suo devictus, quos olim sorbuerat emisit, quemadmodum incolumem monstrum Jonam reddidit ; sic impleta prophetia, in qua dictum est : « Absumpsit mors fortior, et auferet Dominus Deus lacrymam ab omni facie³⁵. » Quod et dicimus propter eum, qui magnum cetum hic designatum prostravit, Salvatorem Dominumque nostrum.

ἀφείλεν ὁ Θεὸς πᾶν δάκρυον ἀπὸ παντὸς προσώπου· δ
τος χειρωσάμενον Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν.

CAPUT VIII.

E Job.

Dominus in sua ad Job apparitione, sapientiæ et providentiæ suæ opera enumerans, dicit : « Nunquid, sumpto terræ luto, animal fabricasti, loquensque illud posuisti in terra? Abstulisti ab impiis lucem, et brachia superborum confregisti? Nunquid ingressus es fontes maris, et in novissimis abyssis deambulasti? Nunquid apertæ sunt tibi cum timore portæ mortis, et ostia tenebrosa vidisti³⁶? » Hæc autem ait Dominus ad Job de se ipso, quod a nullo alio, nisi a semetipso talia fieri potuissent. Quis enim, sumpta terra, animal finxit, nisi Deus qui sumpsit de limo terræ finxitque hominem? Inde simul docemur, hominis Creatorem eundem esse ac qui profundissima terræ ingressus est, atque in ejus præ-

δων καὶ νεανίδων διαφορᾶς, καὶ ὅσα ἄλλα ἑναποκέκρυπται· τῇ βίβλῳ ἀπορρήτοτερα μαθήματα, & καὶ πληρεστάτης ἤδη σαφηνείας ἔτυχεν, ἐν οἷς ὁ φιλοπονώτατος τῶν θείων Γραφῶν ἐξηγητῆς ὑπερμηματίσατο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄.

Ἀπὸ τοῦ Ἰώβ.

Ὁ Ἰώβ ἐστὶν ὁ φάσκων περὶ τοῦ Κυρίου μετὰ καὶ ἑτέρων, ἢ Ὁ λέγων τῷ ἡλίῳ καὶ οὐκ ἀνατέλλει, κατὰ δὲ ἀστρῶν κατασφραγίζει· ὁ τανύσας τὸν οὐρανὸν μόνος, καὶ περιπατῶν ὡς ἐπὶ ἐδάφους ἐπὶ θαλάσσης· καὶ πάλιν, ἢ Ὁ μέλλων τὸ μέγα κῆτος χειρώσασθαι. Ἐπεὶ τοίνυν οὐκ ἔχεται τῆς περὶ τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ μεγαλονοίας τὸ ὑπολαμβάνειν αὐτὸν τὰ σύμπαντα πληροῦντα ἐπὶ θαλάσῃ (ἦς) περιπατεῖν χωρούσης αὐτοῦ τὸ τοσοῦ (?) μέγεθος, λείπεται περὶ τοῦ Λόγου ταῦτα νοεῖν· ὃ τῇ δυνάμει, τύπος αὐτοῦ τυγχάνων, ὁ τοῦ Ναυῆ Ἰησοῦς εἶπεν τῷ ἡλίῳ καὶ ἔστη κατὰ Γαθαῶν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους αὐτοῦ, ὡς περὶ θεῖν τινὶ προστάξει, ὁ ἥλιος ἐπὶ πᾶσαν ἐσχότασεν τὴν γῆν. Αὐτὸς δὲ ἐστὶν ἢ ὁ τανύσας τὸν οὐρανὸν, ὁ καὶ περιπατῆσας ὡς ἐπὶ ἐδάφους ἐπὶ θαλάσσης, ἢ ὀπηνίκα ἐνανθρωπήσας ἀπετέλει τὰ παράδοξα, καθὼς ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ἰστόρηται. Εἰ δ' ὄλων ἐπὶ τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον τὰ κατὰ τοὺς τόπους ἀναφέρει, τὸ ἐξῆς ἂν εἴη μὴ μόνον ἄπερ ἐξεθέμεθα βῆτὰ εἰς αὐτὸν ἐκλαμβάνειν, ἀλλὰ καὶ πάντα τὰ ἐν τῇ περικοπῇ ὑπὸ τοῦ Ἰώβ λεγόμενα· καὶ γὰρ καὶ τὸ μέγα κῆτος· μόνος αὐτὸς χειρώσατο, λύσας τὰς ὄδνας τοῦ θανάτου, καὶ τὸν μέγαν ὡς ἀληθῶς δράκοντα τὸν διάβολον καταργήσας, ὃς πάλαι μὲν τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς κατέπιπεν ἰσχύσας, δίκην τοῦ τὸν Ἰωνᾶ καταπεπωκότος κῆτους, χειρωθεὶς δ' ὕστερον ὑπὸ τοῦ καταπαλαίσαντος αὐτὸν, προήγαγεν αὐθις οὗς πάλαι καταπεπώκει, ὁμοίως τῷ τὸν Ἰωνᾶ σῶνον ἀποδεύκοτι θηρίῳ· πληρομένης ἐν τούτῳ προφητείας φασκούσης, ἢ Κατέπιπεν ὁ θάνατος ἰσχύσας, καὶ πάλιν καὶ λέγομεν διὰ τὸν τὸ λεγόμενον ἐνταῦθα μέγα κῆ-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄.

Ἀπὸ τοῦ Ἰώβ.

Ὁ Κύριος ἐν τῷ πρὸς τὸν Ἰώβ χρηματισμῷ τὰ τῆς ἑαυτοῦ προνοίας καὶ οἰκονομίας ἔργα διεξιῶν φησι, ἢ Καὶ συλλαβὼν γῆν πηλὴν, ἐπλασας ζῶον, καὶ λαλητὸν αὐτὸν ἔθου ἐπὶ τῆς γῆς; Ἀφείλας δὲ ἀπὸ ἀσεβῶν τὸ φῶς, βραχίονας δὲ ὑπερηφάνων συνέτριψας; Ἦλθεσ δὲ ἐπὶ πηγὴν θαλάσσης, ἐν δὲ ἔχνησιν ἀδύσσου περιεπάτησας; Ἀνοίγονται δὲ σοι φέδω πύλαι θανάτου, (f. 28 v°); πυλωροὶ δὲ ἔβδου ἰδόντες σε ἔπηξαν; Ταῦτα δὲ φησὶν ὁ Κύριος πρὸς τὸν Ἰώβ περὶ ἑαυτοῦ, ὡς μηδεὶς ἑτέρου πλὴν αὐτοῦ μόνου δυναμένου τὰ τηλικαῦτα ἐνεργεῖν· τίς γὰρ ἐστὶν ὁ λαβὼν γῆν καὶ πλάσας ζῶον, ἢ ὁ Θεὸς ὁ λαβὼν χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς καὶ πλάσας τὸν ἀνθρώπον; Ἄμα δὲ διδασκόμεθα ἐντεῦθεν, ὡς ἄρα ὁ πλάσας τὸν ἀνθρώπον

²⁹ Job ix, 7, 8.³⁰ Job iii, 8.³¹ Jos. x, 12.³² Matth. xxvii, 45.³³ Job ix, 8.³⁴ Jonas :i, 1.³⁵ Isa. xxv, 8.³⁶ Job xxxviii, 14-17.

αὐτός ἐστιν ὁ καὶ εἰς τὰ κατώτερα τῆς γῆς καταβάς, αὐτὸς ἐπὶ τὴν λεγομένην καρδίαν αὐτῆς, ἦντινα νῦν ὑπολαμβάνω πηγὴν θαλάσσης ὀνομάσθαι· ἔτι δὲ καὶ ὁ ἐν ἔχθειν θαλάσσης περιπατήσας, ᾧ μόνῳ μετὰ φόβου ἠνεχώθησαν αἱ τοῦ θανάτου πύλαι, καθ' ὅτι οὐκ ἦν δυνατὸν κρατεῖσθαι αὐτὸν ὑπ' αὐτοῦ, ὃν καὶ οἱ πύλωροι τοῦ Ἄδου ἰδόντες ἐπιτηξάν, ὀρώντες τὸ νίκος καὶ τὸ κέντρον, καὶ τὰς ὡδύνας τοῦ θανάτου δι' αὐτοῦ καθαιρουμένας· τάχα δὲ τούτοις ταῖς πύλωροις τῶν ἐνθάδε λεγομένων πύλων τοῦ θανάτου ὑπὸ τινῶν θείων δυνάμεων ἐλέγετο κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους καὶ τῆς εἰς τὸν Ἄδην τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν καταβάσεως τὸ, « Ἀρατε πύλας, οἱ ἄρχοντες, ὑμῶν καὶ ἐπάροητε, πύλαι αἰώνιοι, καὶ εἰσελεύσεται ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης· » αἰώνιοι δὲ εἰρηναὶ πύλαι, ὡς ὑπολαμβάνω, διὰ τὸ ἐξ αἰῶνος μηδὲν ἄλλῳ αὐτὰς ἀνεῖσθαι ἢ τούτῳ μόνῳ τῷ καὶ τοὺς πάλαι ποτὲ καταποθέντας ὑπὸ τοῦ θανάτου ῥυσάμενῳ καὶ ζωοποιήσαντι· περὶ οὗ ἐνθάδε μὲν εἴρηται τὸ, « Ἀνοίγονται δὲ σοι φόβῳ πύλαι θανάτου, πύλωροι δὲ Ἄδου ἰδόντες σε ἐπιτηξάν· » ἐν δὲ τῷ ρσ' ψαλμῷ τὸ, « Ὅτι συνέτριψε πύλας χαλκᾶς, » οὐκ ἄλλας οὕσας, ὡς οἶμαι, ἢ τὰς « τοῦ θανάτου, καὶ μοχλοὺς σιδηροῦς συνέτριψεν, » ὃν δὴλον ὅτι τοὺς τῶν προειρημένων πύλων. Ταῦτα μὲν οὖν ἡμῖν ὡς ἂν μηδὲν ἑτέρῳ ἢ τῷ Χριστῷ ἀρμόζοντα εἰς αὐτὸν ἐξεῖληπται· αὐτὸς γὰρ ἐστὶν ᾧ πᾶσαν τὴν κρίσιν ἔδωκεν ὁ Πατήρ, ὥστε αὐτὸν ἀφαιρῆν μὲν ἀπὸ ἀσεβῶν τὸ φῶς, βραχίονας δὲ ὑπερηφάνων συντριβεῖν· εἰ δὲ τις περὶ τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ οἰηθεῖ ταῦτα λέγεσθαι, ἐπιστησάτω εἰ εὐσεβὲς ἐστὶν τὸν φάσκοντα, « Οὐχὶ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἐγὼ πῆρῳ, λέγει Κύριος, » οὐ « ὁ οὐρανὸς θρόνος, ἢ δὲ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν, » τὸν ἐμπεριέχοντα τὰ πάντα Θεὸν τοῦτον φάσκον, ἢ καὶ ἐννοεῖν ἐν ἔχθειν θαλάσσης περιπατηκέναι· τί δὲ καὶ θαυμαστὸν, ἢ ἄξιον τῆς ἀγενήτου φύσεως, ὡσπερ μέγα τι φάσκον ἠνεώχθαι αὐτῷ τὰς τοῦ θανάτου πύλας; ἄρα δὲ πρέπει ἂν τῷ τῶν ὅλων Θεῷ ὡς μέγα τι καὶ παράδοξον περὶ ἑαυτοῦ διεξέρχεται τὸ τοὺς πύλωρους τοῦ Ἄδου ἰδόντας αὐτὸν ἐπιτηκέναι; Ἄλλ' (οὐκ) οἶμαι ταῦτα περὶ αὐτοῦ λέγεσθαι, δύναται γὰρ μὴν ἐφαρμόζειν εὐσεβῶς καὶ ἀδιάστως ἐπὶ τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, τὸν ἐνανθρωπήσαντα. καὶ θάνατον ὑπομείναντα, ἀναστάντα τε ἐκ νεκρῶν μετὰ θείας δυνάμεως καὶ τῆς δοθείσης αὐτῷ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐξουσίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Τοῦ Ἰώβ.

Πάλιν ὁ Κύριος ἐν τῷ πρὸς τὸν Ἰώβ χρηματισμῷ (f. 29) περὶ τοῦ δράκοντος διαλεγόμενός φησιν, « Οὐ δέδοικας, ὅτι ἠτοίμασταί μοι; » φησὶν ὅτι ὁ δράκων οὐκ ἄλλος ὢν τοῦ διαβόλου. Ὅρα οὖν εἰ ἄξιον ὑπολαμβάνειν τὸν τῶν ὅλων Θεὸν τοῦτο φάσκον ἀρμόζοντι ἂν μᾶλλον τῷ Κυρίῳ καὶ Σωτῆρι ἡμῶν, ᾧ μόνῳ ἠτοίμασταί ὁ ὑπὸ μηθενὸς ἑτέρου νικηθεὶς, σγεδὸν δὲ τῶν πάντων ὑπερισχύσας διάβολος, ὄντινα μόνος αὐτὸς ὁ πάντων ἰσχυρότερος τοῦ Θεοῦ Λόγος ἐχειρώσατο κατὰ τὸ, « Ὁ μέλλων τὸ μέγα κῆτος χειρώσασθαι· » ὃ καὶ χειρωσάμενος θαρσύνει τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς

D

CAPUT IX.

E Job.

Rursum Dominus in sua ad Job apparitione de dracone collocutus dixit : « Nonne times quod paratum est mihi ⁴¹ ? » ostendens draconem non aliuni esse ac diabolum. Vide igitur an dignum esset existimare omnium Deum hoc dicere ; melius conveniret illud Domino et Salvatore nostro, cui soli paratus est ille quem nemo unquam vicerat, quique omnium fere exstiterat victor, diabolus, quem solus ipse omnium fortissimus, Dei Verbum devicit, secundum illud : « Qui magnum cete devicturus est ⁴². » Quo enim substrato, discipulos suos con-

Psal. cxiii, 7. ³⁸ Psal. cvi, 16. ³⁹ Jer. xxiii, 24. ⁴⁰ Isa. lxvi, 4. ⁴¹ Job xli, 4. ⁴² Job iii, 8.

fidere jubet, dicens : « Confidite, ego vici mundum ⁴³. »

Hæc sunt de poeticis quæ Psalmos sequuntur libris; superest ut in propheticas Scripturas, primumque in duodecim commentarios colligamus.

CAPUT X.

Ex Osee.

« Itaque ego sum quasi pardus Ephraim et quasi leo domui Juda ⁴⁴. » Et in alio loco ejusdem prophetæ Dominus de se ipso dicit : « Et ero sicut pardus ⁴⁵. » Necessè est igitur quæ de hac fera narrata sunt videre; primumque hæc in Didymi Physicis invenimus.

Pardus animal non solum est pulchrum corpore stellato, sed natura suave olens, Indicis aromatibus suavitate præcellit. In antro, nisi cum fame premittitur, manet umbraticus. Quando autem prædæ necessitate excitatur, solus pererrat. Aliæ feræ, suavi corporis ejus fragrantia captæ, sponte eum sequuntur. Hic vero obliquis oculis paratam sibi prædam speculatur, atque ingruens aufert.

Hæc quidem de hujus feræ natura. Quomodo autem ad divini Verbi virtutem, suavemque ab eo exhalatum odorem hæc referenda sint, ostendere nunc prolixius. Hoc objiciendum esset Judæis qui maligne ac probrose e pardo natum esse dicunt Salvatore Domini et nostrum Jesum Christum. Quod vero; si magis mystico sensu acciperent, non de sensu ambigerent, eo quod non aptum videatur prophetæ verbis, in qua se ipsum Dominus pardum nominat.

CAPUT XI.

Ex eodem.

« Consurget tumultus in populo tuo; et omnes munitiones tuæ vastabuntur; sicut princeps Salamon e domo Jeroboam, in die prælii, matre super filios allisa, sic faciet vobis domus Israel, a facie malitiæ nequitiarum vestrarum, quia puer Israel, et dilexi eum: et ex Ægypto vocavi filios ejus. Sicut vocavi eos, sic abierunt a facie mea ⁴⁶. » Pro his verbis: « Et ex Ægypto vocavi filios ejus, » Hebraicum secutus Aquila transtulit: « Ex Ægypto vocavi filium meum. » Necessario illud dictum notavimus, cum quidem Matthæus ad litteram ostendit prophetiam accuratissime impletam fuisse a Salvatore nostro: « Consurgens Joseph accepit Mariam et filium ejus, et reduxit ex Ægypto in terram Israel ⁴⁷. » Vide igitur annon secundum Aquilam dicentem: « Mane pertransiit rex Israel, quia puer Israel, et dilexi eum, et ex Ægypto vocavi filium meum. » Manifeste enim ostenditur regni Israel rejectio, quod cum usque ad Salvatoris nostri manifestationem permansisset, tunc reprobatum est et pertrans-

A παρακαλεῖται λέγων, « Θαρσεῖτε, ἐγὼ νενίκηκα τὸν κόσμον. »

Ταῦτα καὶ τὰ ἀπὸ τῶν μετὰ τοὺς ψαλμοὺς στιχηρῶν λείπει τὰ ἀπὸ τῶν προφητικῶν Γραφῶν ἀναλέξασθαι, καὶ πρῶτᾶ γὰρ τὰ ἀπὸ τῶν δώδεκα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ I'.

Ἀπὸ τοῦ Ὡσηέ.

« Διότι ἐγὼ εἰμι ὡς πάνθηρ τῷ Ἐφραΐμ, καὶ ὡς λέων τῷ οἴκῳ Ἰούδα. » Ἐπεὶ καὶ ἐν ἐτέρῳ τόπῳ τοῦ αὐτοῦ προφήτου ὁ Κύριος περὶ ἑαυτοῦ φησιν τὸ, « Καὶ ἔσομαι ὡς πάνθηρ, » ἀναγκαῖον ἰδεῖν τὰ ἱστορούμενα [δ] περὶ τοῦ ζώου· καὶ δὴ ἀπὸ τοῦ πρώτου τῶν Διδύμου Φυσικῶν ταῦτα παραθετόν.

Πάνθηρ τὸ ζῶον οὐ μόνον ἐστὶ κατὰ τὸ σῶμα εὐμορφον, καθάπερ ἀστερωπὸς, ἀλλ' ἐπεὶ πέφυκεν εὐπνοὺς ὑπερβάλλει καὶ τῶν παρ' Ἰνδοῖς ἀρωμάτων ἐν εὐωδίᾳ· οὗτος ἕως οὗ οὐ πεπείνηκεν ἐν τῇ καταδύσει μένει, θέλων οἰκουρὸς τις εἶναι· ἐπὶ δὲ τροφῆς ἐπιθυμῆση μεταλαθεῖν, προελθὼν βαδίξει μόνον τὰ δ' ἄλλα θηρία ἀλισκόμενα ὑπὸ τῆς εὐωδίας αὐτοῦ τῆς περὶ τὸ σῶμα ἀκολουθεῖ κηλούμενα· ὁ δὲ πλάγιος τοῖς ὀφθαλμοῖς τὸ ἐπιτηδεῖον αὐτῷ θηρίον αἰρεθῆναι περιδύει καὶ ἐπιτηδῆσας ἔχει.

Τὰ μὲν δὴ περὶ τῆς φύσεως τοῦ ζώου τοιαῦτα ὅπως δ' ἐπὶ τὴν τοῦ θεοῦ Λόγου δύναμιν καὶ τὴν ἐξ αὐτῆς ἀποπνεύσαν εὐωδίαν ταῦτα μεταφέροιο, μακρὸν ἂν εἴη νῦν διηγέσθαι. Παραθετόν τὸ βῆτὸν πρὸς τοὺς ἐκ περιτομῆς κατὰ τινὰ δὴ διαβολὴν καὶ Ἰουδαίαν φάσκοντας ἐκ πάνθηρος γεγενῆσθαι· « Σωτήρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν· ὁ καὶ τάχα κατὰ τινὰ παράδοσιν μουσικωτέρον τι δηλοῦσαν παρεπιληφότες οὐκ ἐπιβάλλουσι τῇ διανοίᾳ, διὰ τὸ μὴ ἐπιστάναί τῃ προκειμένῃ τῆς προφητείας λέξει, ἐν ᾗ αὐτὸς ὁ Κύριος πάνθηρα ἑαυτὸν ὀνομάζει

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.

« Καὶ ἐξαναστήσεται ἀπόλεια ἐν τῷ λαῷ σου, καὶ πάντα τὰ περιτετειχισμένα ναοῦ σου οὐκ ἔσονται· ὡς δ' ἄρχων Σαλαμών ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ Ἱεροβοάμ, ἐν ἡμέραις πολέμου μητέρα ἐπὶ τέκνοις ἰθάφισαν, οὕτως ποιήσουσιν ὑμῖν οἶκος τοῦ Ἰσραὴλ ἀπὸ προσώπου κακιῶν ὑμῶν. Διότι νῆπιος Ἰσραὴλ, καὶ ἐγὼ ἔγασα αὐτὸν, καὶ ἐξ Αἰγύπτου μετεκάλεσα τὰ τέκνα αὐτοῦ. Καθὼς μετεκάλεσα αὐτούς, οὕτως ἀπέχοντο ἐκ προσώπου μου. » Ἀντὶ τοῦ, « καὶ ἐξ Αἰγύπτου μετεκάλεσα τὰ τέκνα αὐτοῦ, » δουλεύσας τῷ Ἑβραϊκῷ, « Ἐξ Αἰγύπτου μετεκάλεσα τὸν υἱόν μου, » ἐξέδωκεν ὁ Ἀκύλας. Ἀναγκαιῶς δὲ τὸ βῆτὸν ἐσημειώσαμεθα, ἐπιτιθεμένη ὁ Μσθθαῖος κατὰ λέξιν ἐκτίθεται τὴν προφητείαν σφόδρα (1. 29 v) ἀπρηκρίθωμένως πεπληρωθῆαι φήσας αὐτὴν ἐπὶ τοῦ Σωτήρος ἡμῶν· « Χρηματισθεὶς ὁ Ἰωσήφ παρέλαθε τὴν Μαριάμ καὶ τὸν υἱὸν αὐτῆς· καὶ ὑπέστρεψεν ἐξ Αἰγύπτου· εἰς γῆν Ἰσραὴλ· » Ὅρα γοῦν εἰ μὴ καὶ κατὰ τὸν Ἀκύλαν φήσαντα, « Ἐν ὄρθρῳ κατεσιωπήθη βασιλεὺς Ἰσραὴλ, ὅτι παῖς Ἰσραὴλ, καὶ ἔγασα αὐτὸν, καὶ ἀπὸ Αἰγύπτου ἐκά-

⁴³ Joan. xvi, 33. ⁴⁴ Ose. v, 14. ⁴⁵ Ose. xiii, 7. ⁴⁶ Ose. x, 14, 15; xi, 1, 2. ⁴⁷ Matth. ii, 21.

λασα τὸν υἱὸν μου· ἰσαφῶς γὰρ δηλοῦται ἡ ἀποβολὴ τῆς τοῦ Ἰσραὴλ βασιλείας, ἥτις μέχρι τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφανείας συστάσα ἐξ αὐτῆς ἀπεβρίφη, καὶ κατεσιωπήθη· ὡς διὰ τοῦτο εἰρησθαι τὸ, « Ἐν ὄρθρῳ κατεσιωπήθη βασιλεὺς Ἰσραὴλ· » ὄρθρον τὴν ἐπιφάνειαν καὶ τὴν τότε πρώτην εἰς πάντας ἀνθρώπους ἀνατολὴν τοῦ θεοῦ Λόγου τῆς προφητείας ὀνομαζούσης « ἐν ὄρθρῳ· » δύναται καὶ περὶ τοῦ Ἡρώδου προθεσπίζεσθαι τὸ, « κατεσιωπήθη βασιλεὺς Ἰσραὴλ· » ὡς διὰ τὸν παραλογισμὸν, ὃν πέπονθεν ὑπὸ τῶν μάγων ἐπὶ τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν γενέσει, καὶ συμβέβηκεν διὰ τὴν τοῦ Πατρὸς περὶ τὸν ἴδιον παῖδα τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἀγάπην, ὡς καὶ ἐν ἄλλαις προφηταῖς Ἰσραὴλ καὶ ἐνταῦθα προσαγορευόμενον· ὃν κατὰ καιρὸν μὲν ὡκονομήσατο ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον ἅμα τῷ Ἰωσήφ καὶ τῇ μητρὶ ἀπαῖραι, ὅτε καὶ χρεῖα ἐκάλεσε τὸν ἐπιβουλεύοντα αὐτῷ βασιλέα, ὄθλον ὅτι τὸν Ἡρώδην, κατασιωπήθηναί· αὐτὸς δ' αὐτὸν τοῦτου τελευτήσαντος ἀνακαλεῖται ἀκολουθῶς τῇ μετὰ χεῖρας προφητείᾳ. Εἰ δ' ἐπὶ τὸν Ἰουδαίων λαὸν ταῦτά τις ἀναφέρει φάσκων περὶ τοῦ λαοῦ Ἰσραὴλ τοῦ ἐκ περιτομῆς ταῦτα εἰρησθαι, ἐπιστησάτω τῇ τοῦ λόγου ἀκολουθίᾳ· ταῦτα γὰρ λέγει προειπῶν, ὡς καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν Ἰερουσαλήμ τὸ, « Καὶ ἐξαναστήσεται ἀπώλεια ἐν τῷ λαῷ σου· καὶ πάντα τὰ περιτετεῖχισμένα σου οἰχθήσεται· » καὶ ἄπερ φησὶν ὁ τοιοῦτος ἄρχων πέπονθε κατὰ τὸν ἐπελθόντα αὐτῷ πολέμον, ἐν ᾧ μητέρα ἐπὶ τέκνοις ἠδάφισαν, τὰ παραπλήσια καὶ ὁμῖν αὐτοῖς ποιήσω διὰ τὰς κακίας ὑμῶν, ὧ οἶκος τοῦ Ἰσραὴλ, οἱ καὶ ἀπεβρίφησαν σὺν καὶ τῷ βασιλεῖ αὐτῶν, καὶ ταῦτά γε πάντα πεπόνθησιν· « Διότι παῖς, φησὶν, Ἰσραὴλ καὶ ἐγὼ ἠγάπησα αὐτόν· καὶ ἀπ' Αἰγύπτου ἐκάλεσα τὸν Υἱόν μου. » Ποίαν γὰρ ἔχει ἀκολουθίαν ἡ λέξις ὁ βουλόμενος παραστησάτω· ἀλλ' ὡσπερ κατὰ μυριάς ἄλλας προφητείας Ἰακώβ καὶ Ἰσραὴλ ὁ Χριστὸς προσαγορεύεται, τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον καὶ νῦν· ἐπεὶ οὖν, φησὶν, οὗτος ὑπὸ μοι γεγεννημένος μορφὴν δούλου εἰληφεν καὶ γέγονεν παιδίον ἀγαπητὸν ἐμοί, πᾶσαν τὴν ἐμὴν ἐκτελέσας βουλήν, διὰ τοῦτο αὐτὸν μὲν ἀπὸ τῆς νοητῆς Αἰγύπτου, εἰς ἣν ἐνανθρωπήσας κατελήλυθεν, οἷα γνήσιον καὶ ἀγαπητὸν Υἱὸν ἀνεκαλεσάμην, ὑμᾶς δὲ τοὺς πρὸς οὓς ὁ λόγος σὺν καὶ τῇ βασιλεῖ ὑμῶν ὀλέθρῳ καὶ ἀπωλείᾳ παραδώσω. Ταῦτα μὲν ἡ προφητεία· πρόδηλον δ' ὅπως ἀπὸ τῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν χρόνων πολιορκηθείσης τῆς Ἰερουσαλήμ καθρέθη τε καὶ εἰς τὸ παντελὲς ἀπεβρίφη ἡ μέχρι τότε συστάσα τῶν Ἰουδαίων βασιλεία, ὡς μετὰ τῶν ἄλλων καὶ ταύτην πεπληρωσθαι τὴν προφητείαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

(I. 30) Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ Ὠσηέ.

« Οὐ μὴ ἐγκαταλείπω τοῦ ἐξαλειφθῆναι τὸν Ἐφραΐμ· διότι Θεὸς ἐγὼ εἰμι, καὶ οὐκ ἄνθρωπος, ἐν σοὶ ἅγιος, καὶ οὐκ εἰσελεύσομαι εἰς πόλιν. Ὅπισω Κυρίου πορεύσομαι. » Ὁ αὐτὸς εἰπὼν, « Διότι Θεὸς ἐγὼ εἰμι, » ἐπιφέρει λέγων, « Ὅπισω Κυρίου πορεύσομαι. » Τίς δ' ἂν ἄλλος εἴη Θεὸς ὅπισω Κυρίου πορεύομενος, ἢ ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος τῷ τοῦ Πατρὸς ἐπόμενος βουλήματι; Ὁς καὶ διδάσκει μὴ δοκεῖν αὐτὸν διὰ τὴν ἐνανθρωπήσιν ψιλὸν τινα ἄνδρα τῶν πάλαι δι-

A iit; ita ut diceretur : « Mane pertransiit rex Israel. » Mane manifestationem significat, primamque divini Verbi ad homines revelationem. Possumus et de Herode hæc interpretari : « Pertransiit rex Israel; » quasi propter errorem quem passus est a magis in Salvatoris nostri nativitate; quod accidit Patris amore in proprium puerum Dominum nostrum Jesum Christum, sicut in aliis prophetiis Israel et hic nominatum; quo quidem tempore jussi sunt simul Joseph et mater in Ægyptum proficisci, cum necessitas requireret, insidiatum ei regem, Herodem videlicet, constat prætermissum fuisse. Rursus ipsum Herode mortuo revocat congruenter cum ea quæ nobis in manibus est prophetia. Si quis ad Judæorum populum hæc referat dicens de populo Israel, B populo circumcisionis hæc narrari, attendat sermonis concordantiæ. Hæc enim dicit prænuntians, quasi ad ipsam quoque Jerusalem : « Consurget tumultus in populo tuo, et omnes munitiones tuæ vastabuntur. » Quæ quidem dicit, princeps ille perpressus est in bello adversus eum suscitato, quo matrem super filios alliserunt, et similia vobis ipsis faciam propter nequitias vestras, o domus Israel, qui et rejecti sunt cum rege suo, et hæc omnia passi sunt : « Quia puer, inquit, Israel, et ego dilexi eum, et ex Ægypto vocavi Filium meum. » Qualem enim habeat concordantiam sermo, quivis demonstrabit. Sed sicut in sexcentis aliis prophetiis Jacob et Israel Christus nominatur, simili et nunc ratione. Cum igitur, ait, ille mihi obediens factus C formam servi accepit, et puer factus est mihi dilectus, omnem voluntatem meam perficiens, ideo eum quidem ab Ægypto spirituali, n̄ quam factus homo descendit, ut verum dilectumque Filium revocavi, vos autem, ad quos sermo spectat, cum regno vestro ruinæ et excidio tradam. Hæc quidem prophetia. Manifestum est autem quod ipsis Salvatoris nostri temporibus, Jerusalem oppugnata et capta fuit, atque penitus deletum, quod usque ad hoc temporis steterat Judæorum regnum, ut pariter ac aliæ et illa impleretur prophetia.

D

CAPUT XII.

Ex eodem Osee.

« Non convertar ut perdam Ephraim : quoniam Deus ego et non homo : in medio tui sanctus, et non ingrediar civitatem. Post Dominum ambulabo ⁴⁸. » Idem cum dixisset : « Quoniam Deus ego, » adjicit, « post Dominum ambulabo. » Quis autem alius esset Deus post Dominum ambulans, ac Dei Verbum, Patris voluntatem obsecutus? Qui et docet non videri eum propter incarnationem simplicem quemdam virum antiquis justis sanctis-

⁴⁸ Ose. xi, 9.

que non absimilem esse natum. Dicit autem senon A in civitatem ingressurum, ostendens non communi et humana ratione se usum esse, quod quidem facere et discipulos suos admonet, dicens : « In viam gentium ne abieritis, et in civitates Samaritanorum ne intraveritis ⁹⁹. »

(De Joel nihil satis compertum.)

CAPUT XIII.

Ex Amos.

« Subverti vos, sicut subvertit Deus Sodomam et Gomorrhā, et facti estis quasi torris raptus ab incendio, et non redistis ad me, dicit Dominus ⁹⁹. » Et hic ipse Dominus dicit quasi de alio : « Sicut subvertit Deus Sodomam et Gomorrhā. » Et in Genesi notavit divina Scriptura utramque perso- B nam his verbis : « Et pluit Dominus super Sodomam et Gomorrhā sulphur et ignem a Domino de cælo ⁹¹. » Ex his manifesta sit de Patre et Filio ecclesiasticæ fidei orthodoxia.

CAPUT XIV.

Ex eodem.

« Preparare in occursum Dei tui Israel. Quia ecce formans montes, et creans ventum, et annuntians homini Christum suum, faciens matutinam nebulam, et gradiens super excelsa terræ; Dominus Deus omnipotens nomen ejus ⁹². » His quoque verbis aperte Christi ad homines adventum prophetizat. Singula vero fusius atque accuratius sunt explananda suo tempore.

CAPUT XV.

Ex Abdia.

« Visio Abdia: Hæc dicit Dominus Deus ad Edom: Auditum audivimus a Domino, et legatum ad gentes misit ⁹³. » Cum hic quoque Dominus Deus auditum audivit a Domino, hunc locum jam satis enucleavimus.

CAPUT XVI.

Ex Jona.

Partilem proprie de Christo prophetiam non invenimus in hoc loco. Cum autem ad postulante a Domino signum generationem, nihil aliud dixit dandum esse, nisi Jonæ prophetæ signum, ad- D jiciens : « Sicut enim fuit Jonas in ventre ceti tribus diebus et tribus noctibus, sic erit Filius hominis in corde terræ tribus diebus et tribus noctibus ⁹⁴. » sic et nos pro necessitate hanc quoque in testimoniis de Christo prophetiam indicavimus.

CAPUT XVII.

Ex Michæa.

« Quia ecce Dominus egredietur de loco suo: et descendet, et calcabit super excelsa terræ, et consumeruntur montes subtus eum: et valles scindentur

καίων καὶ ἀγίων τινὲ παραπλήσιον γεγόναι. Ὅτι δὲ μὴ εἰσελεύσεσθαι εἰς πόλιν, δηλῶν τὸ μὴ κοινῇ καὶ ἀνθρωπίνῃ κεχρησθαι πολιτείᾳ, ὅπερ ποιεῖν καὶ τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ παιδεύει λέγων, « εἰς ὁδὸν ἐθνῶν μὴ ἀπέλθητε, καὶ εἰς πόλιν Σαμαρειτῶν μὴ εἰσέλθητε. »

(Τοῦ Ἰωὴλ σαφὲς οὐδέν.)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Π'.

Ἀπὸ τοῦ Ἀμώς.

« Κατέστρεψα ὑμᾶς, καθὼς κατέστρεψεν ὁ Θεὸς Σόδομα καὶ Γόμορρα, καὶ ἐγένεσθε ὡς θαλὸς ἐξεσπαμέν- νος ἐκ πυρὸς, καὶ οὐδ' ὡς ἐπιστρέψατε πρὸς μὲ, λέγει Κύριος. » Καὶ ἐνθάδε αὐτὸς ὁ Κύριος φησιν ὡς περὶ ἐτέρου τῶ, « Καθὼς κατέστρεψεν ὁ Θεὸς Σόδομα καὶ Γόμορρα, » καὶ ἐν τῇ γενέσει δὲ τετήρηκεν ἡ θεία B Γραφή τὰ δύο πρόσωπα φήσασα, « Καὶ ἔβρεξε Κύριος ἐπὶ Σόδομα καὶ Γόμορρα θεῖον καὶ πῦρ παρὰ Κυρίου, » ἐξ ὧν καταφανὴς ἡ περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τυγχάνει τῆς ἐκκλησιαστικῆς πίστεως ὀρθοδοξία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Τοῦ αὐτοῦ.

« Ἐτοιμάζου ἐπικαλεῖσθαι τὸν Θεόν σου Ἰσραὴλ. Διότι, ἰδοὺ, στερεῶν βροντὴν, καὶ κίττων πνεῦμα, καὶ ἀπαγγέλλων εἰς ἀνθρώπους τὸν Χριστὸν αὐτοῦ, ποιῶν ὄρθρον καὶ ὀμίχλην, καὶ ἐπιθαίνων ἐπὶ τὰ ὑψηλὰ τῆς γῆς, Κύριος ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ ὄνομα αὐτοῦ. » Καὶ διὰ τούτων σαφὲς τὰ τῆς εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίας τοῦ Χριστοῦ προφητεύεται: ἐπὶ σχολῆς δ' C ἂν ἐκάστη λέξις ἀκριβεστέρως τύχοι σαφηνείας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Τοῦ Ἀβδίου.

« Ὅρασις Ἀβδίου: Τάδε λέγει Κύριος ὁ Θεὸς τῇ Ἰδομαίᾳ: Ἀκοὴν ἤκουσα παρὰ Κυρίου, καὶ περιοχὴν εἰς τὰ ἔθνη ἐξαπέστειλεν. » Ἐπεὶ καὶ ἐνταῦθα Κύριος ὁ Θεὸς ἀκοὴν ἤκουσε παρὰ Κυρίου, εἰκότως ἐσημειωσάμεθα τὸν τόπον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Ἀπὸ τοῦ Ἰωνᾶ.

Μερικτὴν μὲν ἰδίως περὶ τοῦ Χριστοῦ προφητείαν οὐχ εὔρομεν ἐν τῷ προκειμένῳ: ἐπεὶ δὲ πρὸς τὴν αὐτοῦσαν τὸν Σιωτῆρα σημεῖον γενεᾶν οὐκ ἄλλο ἐφησεν D αὐτῇ δοθῆσεσθαι ἢ τὸ σημεῖον Ἰωνᾶ τοῦ προφήτου, ἐπαγαγὼν τὸ, « Ὅσπερ γὰρ ἦν Ἰωνᾶς ἐν τῇ κοιλίᾳ τοῦ κήτους τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας, οὕτως ἔσται καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς γῆς τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας. » τούτου δὲ χάριν ἀναγκαίως καὶ ταύτην ἐν ταῖς περὶ Χριστοῦ μαρτυ- ραῖς ἐσημειωσάμεθα τὴν Γραφήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

(f. 30 v°) Ἀπὸ τοῦ Μειχαία.

« Διότι, ἰδοὺ, Κύριος Κύριος ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ, καὶ καταβήσεται, καὶ ἐπιθήσεται ἐπὶ τὰ ὑψηλὰ τῆς γῆς, καὶ σαλευθήσεται τὰ ὄρη ὑποκάτω-

⁹⁹ Matth. x, 5. ⁹⁰ Amos iv, 11. ⁹¹ Gen. xix, 24.

⁹² Amos iv, 12, 13. ⁹³ Ibid. i, 1. ⁹⁴ Matth. xii, 40.

ὅθεν αὐτοῦ, καὶ αἱ κοιλάδες ταχίσονται ὡς κηρὸς ἀπὸ A sicut cera a facie ignis ¹⁰. » De secunda Christi
προσώπου πυρός. » Περὶ τῆς δευτέρας τοῦ Χριστοῦ manifestatione hæc dici existimavimus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ΄.

Τοῦ αὐτοῦ.

« Ἀκούσατε δὴ ταῦτα, οἱ ἡγούμενοι, οἴκου Ἰακώβ, καὶ οἱ κατάλοιποι οἴκου Ἰσραὴλ, οἱ βδελυσσόμενοι κριμα, καὶ πάντα τὰ ὀρθὰ διαστρέφοντες, οἱ οἰκοδομοῦντες Σιών ἐν αἵμασιν, καὶ Ἱερουσαλήμ ἐν ἀδικίαις, οἱ ἡγούμενοι αὐτῆς μετὰ δώρων ἔκρινον, καὶ οἱ ἱερεῖς αὐτῆς μετὰ μισθοῦ ἀπεκρίνοντο, καὶ οἱ προφῆται αὐτῆς μετὰ ἀργυρίου ἐμαντεύοντο, καὶ ἐπὶ τὸν Κύριον ἐπανεπαύοντο, λέγοντες· Οὐχὶ Κύριος ἐν ἡμῖν ἔστιν; οὐ μὴ ἐπέβη ἐφ' ἡμᾶς κακὰ διὰ τοῦτο δι' ἡμᾶς Σιών ὡς ἀγρὸς ἀροτριάθησεται, καὶ Ἱερουσαλήμ ὡς ὄπωροφυλάκιον ἔσται, καὶ τὸ ὄρος τοῦ οἴκου εἰς ἄλσος δρυμοῦ. Καὶ ἔσται ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν ἐμφανὲς τὸ ὄρος Κυρίου, ἔτοιμον ἐπὶ τὰς κορυφὰς τῶν ὄρων, καὶ μετεωρισθῆσεται ὑπεράνω τῶν βουνῶν· καὶ ἤξουσιν ἐπ' αὐτὸ λαοὶ, καὶ πορεύσονται ἐπ' αὐτὸ ἔθνη πολλὰ καὶ ἔρουσιν· Δεῦτε ἀναβῶμεν εἰς τὸ ὄρος Κυρίου, καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ· καὶ δεῖξουσιν ἡμῖν τὴν ὁδὸν αὐτοῦ, καὶ πορευσόμεθα ἐν ταῖς τρίβοις αὐτοῦ· ὅτι ἐκ Σιών ἐξελεύσεται νόμος, καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ, καὶ κρινεῖ ἀναμέσον λαῶν πολλῶν, καὶ ἐλέγξει λαὸν ἰσχυρὸν ἕως εἰς μακρὰν· καὶ κατακόψουσιν τὰς μαχαίρας αὐτῶν εἰς ἄροτρα, καὶ τὰς ζιβύνας αὐτῶν εἰς δρέπανα· καὶ οὐκέτι ἄρη ἔθνος ἐπ' ἔθνος μάχαιραν, καὶ οὐκέτι μὴ μάθωσι πολεμεῖν. » Εἰπὼν ὁ λόγος ὡς ἄρα διὰ τὰς C δυσσεβείας τοῦ Ἰουδαίου λαοῦ τὸ μὲν « Σιών ὄρος ὡς ἀγρὸς ἀροτριάθησεται, ἢ δὲ πρότερον νενομισμένη πόλις ἁγία « Ἱερουσαλήμ ὡς ὄπωροφυλάκιον ἔσται, » ἔξῃς προφητεῦσι περὶ ἐτέρου ὄρους Κυρίου, ὅπερ ἐπὶ τοῦ τῆς προφητείας καιροῦ ὑφειστήκει μὲν, οὐ μὴν καὶ ἐμφανὲς τοῖς τυχοῦσιν ὑπῆρχεν, ὡς ἐπ' ἐσχάτω τῶν ἡμερῶν ἀναφανησομένου ὑπεράνω τε τῶν βουνῶν καὶ τῶν ὄρων μετεωρισθησομένου· ἐπὶ τοῦτο δὲ τὸ κινδὸν ὄρος ἤξειν ὁ λόγος προαγορεύει, οὐκέτι τὸν Ἰσραὴλ ἐκείνον, λαοὺς δὲ καὶ ἔθνη πολλὰ φάσκοντα, « Δεῦτε καὶ ἀναβῶμεν εἰς τὸ ὄρος Κυρίου. » καὶ οὐ μόνον εἰς τὸ ὄρος Κυρίου, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ, ἔτερον ὄντα δῆλον ὅτι παρὰ τὸν ἐν Ἱερουσαλήμ· ταύτην γὰρ ἐρημωθεῖσαν ὡς ὄπωροφυλάκιον ἔσεσθαι μικρῶν πρὸσθεν εἰρηκεῖ· ἀκολούθως δὲ D τῷ τὸ Σιών ὄρος καὶ τὴν Ἱερουσαλήμ ἐρημωθήσεται, ἕτερα δ' ἀντὶ τούτων ὀφθῆσεται, καὶ νόμος ἕτερος παρὰ τοῦ Μωϋσέως ἐξ ὄρους Χωρῆθ δεδομένος ἐξελεύσεται ἐκ τοῦ καινοῦ ὄρους, ὁμωνύμως τῷ προτέρῳ Σιών καὶ αὐτοῦ ὀνομαζομένου, λέγεται· ἔτι δὲ καὶ λόγος Κυρίου μετὰ τοῦ καινοῦ νόμου εἴρηται ἐκ τῆς νέας Ἱερουσαλήμ, ἣν (σ. 31) οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ ἀνωτέρω προσεῖπεν, προσελεύσεσθαι· ὁ λόγος ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη προελθὼν κρινεῖν ἀνὰ μέσον λαῶν πολλῶν καὶ ἐλέγξειν λαὸν ἰσχυρὸν προηγόρευται, τοσοῦτον τε ὠφελῆσειν διὰ τῆς ἰδίας κρίσεως καὶ τοῦ

CAPUT XVIII.

Ex eodem.

« Audite hoc, principes domus Jacob, et iudices domus Israel, qui abominamini iudicium, et omnia recta pervertitis. Qui ædificatis Sion in sanguinibus, et Jerusalem in iniquitate. Principes ejus in muneribus judicabant, et sacerdotes ejus in mercede docebant, et prophete ejus in pecunia divinabant : et super Dominum quiescebant, dicentes : Nunquid non Dominus in medio nostrum? Non venient super nos mala. Propter hoc, causa vestri, Sion quasi ager arabitur, et Jerusalem quasi acervus lapidum erit, et mons templi in excelsa silvarum. Et erit : In novissimo dierum erit mons domus Domini præparatus in vertice montium, et sublimis super colles : et fluent ad eum populi. Et properabunt gentes multæ, et dicent : Venite, ascendamus ad montem Domini, et ad domum Dei Jacob ; et docebit nos de viis suis, et ibimus in semitis ejus, quia de Sion egredietur lex, et verbum Domini de Jerusalem. Et judicabit inter populos multos, et corripiet gentes fortes usque in longinquum : et concident gladios suos in vomeres, et hastas suas in ligones : non sumet gens adversus gentem gladium : et non discent ultra belligerare ¹⁰. » Postquam sacer sermo dixit quod propter Judæorum populi iniquitates « mons Sion quasi ager arabitur, et Jerusalem, » civitas sancta prius prædicata, « quasi acervus lapidum erit, » continuo prophetizati de alio Domini monte, quod quidem prophetiæ temporibus exstabat, nondum vero præclarus videbatur, velut qui in novissimo dierum super colles conspiciendus esset, et sublimis super montes. Ad hunc montem novum, non jam ad montem Israel venturos esse Scriptura nuntiat populos multasque gentes, dicentes : « Venite, ascendamus ad montem Domini ; » et non solum ad montem Domini, sed ad domum Dei Jacob, quæ alia manifeste est ac domus in Jerusalem. Modo enim eam ut antrum desertam fore prædixit. Non inconsulto dicitur Sion montem et Jerusalem vastanda, alia autem pro iis consurrectura, et legem aliam, præter illam quæ Moysi in Horeb data est, e novo monte proditura, Sion quoque sicut priore nominato. Verbum quoque Domini cum nova lege dicitur e nova Jerusalem, quam domum Dei Jacob supra appellavit, proditura. Verbum igitur ad omnes gentes prodians judicaturum inter multos populos et gentes fortes correpturum nuntiatur, tantumque profuturum proprio iudicio et correptione iis qui corripiendi sunt, ut priorem immutantes sanctum et hostilem habitum mansueto et pacifico.... Hæc quidem prophetia. Nunc vero speculandum an.... Salvatoris nostri

¹⁰ Mich. 1, 3. ¹¹ Mich. III, 9-12 ; IV, 1-3.

præsentiam propter ædificantes..... sanguinibus A
 prophetarum ipsiusque Christi et stolorum
 ejus; quos in ipsa Jerusalem Judæorum sustulit ...
 (populus) ... propter eos qui quæcunque in prophe-
 tia sustul..... curantes Sion montem velut nusquam
 alias Jerusalem expugnata est. Quorum post
 reprobationem et Sion mons cælestis Dei. Quo-
 rum existebant umbra et typi et exemplaria
 omnibus iis qui Deum per Christum perve-
 nisse manifeste visi sunt.

Ἱερουσαλήμ πεπολιόρηται· ὧν μετὰ τὴν ἐρήμωσιν ἡ ἐπ καὶ τὸ Σιών ὄρος τὸ ἐπουράνιον τοῦ
 Θεοῦ· ὧν ἐτύγγανον τ σκιά καὶ τύποι καὶ παραδείγματα πᾶσι τοῖς εἰς τὸν Θεὸν διὰ
 Χριστοῦ προσεληλυθῶσι πεφανέρωται.

CAPUT XIX.

Ex eodem.

« Et tu Bethlehem, domus Ephratæ, parvulus es B
 in millibus Juda; ex te mihi egredietur qui sit
 Dominator in Israel, et egressus ejus ab initio, a
 diebus æternitatis 66 » His stabiliuntur de
 Christo documenta. Unum vero Marcionis, cætero-
 ramque hæreticorum erroris alterum Artemo-
 nis et Samosatens Ebionæorum quotquot non
 præexistere incarnationis susceperunt. Hos
 enim qui non consententur eum Deum aperte
 propheticus confutat sermo quasi « egressus
 ejus ab initio, a diebus æternitatis » Marcionis
 autem et cæteras in errore versatis atque non
 agnoscentibus eum non quod agnitus
 erat a populo ostendendum quod prædictum
 est de generatione lux usque nunc ab ipsis in-
 colis Quasi ex traditione in Bethlehem loci ubi C
 genitus est; atque ab ipsis sanctis evangeli-
 stis Et Judæis ostendendum quod dictum est
 quicumque unquam esset contendere propheti-
 zatum sicut imperfectum secundum eos. Ma-
 nifestum autem quod et mendacii arguere divinam
 prævisionem. Quod quidem salutaris et evan-
 gelicus Christi sermo princeps constitutus est spiri-
 talis Israel, proprie absconditi Judæi et omnis præ-
 cellentis et perspicacis animæ Israel existi-
 matæ.

πρόβρῃσιν· ὁ γε μὴν σωτήριος καὶ εὐαγγελικὸς τοῦ Χριστοῦ λόγος ἀρχῶν κατέστη τοῦ νοητοῦ Ἰσραὴλ,
 κυρίως τοῦ ἐν κρυπτῷ Ἰουδαίου καὶ πάσης τῆς ἐναρέτου καὶ διορατικῆς ψυχῆς Ἰσραὴλ ἐπι-
 νοουμένης.

(E Nahm nihil satis compertum, nec non ex D
 Habacuc.)

CAPUT XX.

E Sophonia.

« Quapropter exspecta me, dicit Dominus, in die
 resurrectionis meæ in futurum; quia judicium
 meum, ut congregem gentes et colligam regna 27. »
 Et per ista opinari significari a mortuis Christi re-
 surrectionem; qua eveniente, undique gentium
 Ecclesiæ congregationes constituenda: prænuntian-

27 Mich. v, 2. 27 Soph. III, 8.

ἐλέγχου τοὺς ἐλεγχθησομένους, ὡς τῆς προτέρας με-
 ταβάλλοντας ἀγίας καὶ πολεμικῆς καταστάσεως τὸν
 ἥρεμον καὶ εἰρηνικὸν ἐπ Ταῦτα μὲν
 ἡ προφητεία σκοπεῖν δὲ πάρεσιν εἰμ τοῦ
 Σωτήρος ἡμῶν παρουσίαν διὰ τοὺς οἰκοδομήσαντας.....
 τοῖς αἵμασι τῶν τε προφητῶν καὶ αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ
 καὶ τω λων αὐτοῦ· οὗς ἐν αὐτῇ τῇ Ἱερουσα-
 λήμ ὁ Ἰουδαίων ἀνεῖλε λ διὰ τοὺς τὰ λοιπὰ
 ὅσα δὴ ἐν τῇ προφητείᾳ κατεῖλε
 μελήσαντας τὸ Σιών ὄρος ὡς οὐδεπώποτε ἄλλοτε

ἡ ἐπ καὶ τὸ Σιών ὄρος τὸ ἐπουράνιον τοῦ
 Θεοῦ· ὧν ἐτύγγανον τ σκιά καὶ τύποι καὶ παραδείγματα πᾶσι τοῖς εἰς τὸν Θεὸν διὰ
 Χριστοῦ προσεληλυθῶσι πεφανέρωται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.

« Καὶ σὺ, Βηθλεὲμ, οἶκος τοῦ Ἐφραθᾶ, ὀλιγοστὸς εἶ
 τοῦ εἶναι ἐ(ν χιλι)άσιν Ἰούδα· ἐξ οὗ μοι ἐξελεύσε-
 ται Ἠγούμενος τοῦ εἶναι εἰς ἀρχο(ντα) ἐν τῷ Ἰσραὴλ·
 καὶ αἱ ἐξοδοὶ αὐτοῦ ἀπ' ἀρχῆς ἐξ ἡμερῶν αἰώνων.... »
 Διὰ τούτων δείγματα περὶ τοῦ Χριστοῦ παρίσταται·
 ἐν μὲν τῆς (κα)τὰ Μαρκίωνα καὶ τοὺς λοιποὺς αἰρε-
 σιώτας πλάνης ἐ θάτερον δὲ τῆς
 κατὰ Ἀρτέμωνα καὶ τὸν Σαμοσατέ Ἐβι-
 ωναίων τε ὅσοι μὴ προεῖναι τῆς ἐνανθρωπήσεως . . .
 ὑπειλήφασιν· τοὺς μὲν γὰρ μὴ ὁμολογοῦν-
 τας αὐτὸν Θεὸν σαφῶς ὁ προφητι-
 κὸς διελέγει λόγος τε ὡς ἄρα
 « αἱ ἐξοδοὶ αὐτοῦ ἀπ' ἀρχῆς » καὶ « ἐξ ἡμερῶν α . . . »
 νοσι· τοῖς δὲ κατὰ Μαρκίωνα καὶ τὰς
 λοιπὰς σεις πεπλανημένοις καὶ
 μὴ ὁμολογοῦσιν αὐτ ρ' καγένεσιν,
 μηδ' ὅτι ἔγνωστο ὑπὲρ τῶν τοῦ θεοῦ ν
 παραθετόν τὸν προφητευόμενον τῆς γενέσεως . . .
 σα φῶς εἰς δεῦρο καὶ πρὸς αὐτῶν τῶν
 ἐπιχωρίων μολάγῃ υ' ὡς ἀν ἐκ παραδόσεως
 τοῦ ἐν Βηθλεὲμ τόπου ἐνθα γεγέννηται·
 καὶ πρὸς αὐτῶν δὲ τῶν ἱερῶν εὐαγγελιστῶν
 τυρουμένου· καὶ Ἰουδαίους δὲ προσακτέον τὸ ρητόν
 υσιν ὅς τις ποτ' εἴη παραστήσαι τὸν
 προφητευόμενον ὡς ἀτελεῖ κατ' αὐτούς· δῆλον
 δ' ὅτι καὶ ψευδῆ διελέγεσθαι τὴν θείαν
 ἐπινοουμένης.

(Τοῦ Ναοῦμ σαφὲς οὐδὲν, καὶ τοῦ Ἀμβακούμ.)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Ἀπὸ τοῦ Σοφορίου.

« Διὰ τοῦτο ὑπόμεινόν με, λέγει Κύριος, εἰς ἡμέ-
 ραν ἀναστάσεώς μου εἰς μαρτύριον· διότι τὸ κρίμά
 μου εἰς (f. 31 v°) συναγωγὰς ἐθνῶν τοῦ εἰσοδέεσθαι
 βασιλεῖς. » Καὶ διὰ τούτων οἶμαι δηλοῦσθαι τὴν ἐκ
 νεκρῶν ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ· ἥς γενομένης τὰς
 πανταχοῦ συναγωγὰς τῆς ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίας συστή-

σεσθαι προφητεύεται· ἴσως δ' ἂν καὶ τετ . . . τῆς A tur; forsan et . . . secundo ejus adventu. Atque
 δευτέρας αὐτοῦ παρουσίας· καὶ τῆς καθόλου πάν- universorum . . . subriperetur de hoc loco.
 των . . . κληφθεῖν τὰ κατὰ τὸν τόπον.

(Τοῦ Ἀγγαίου σαφὲς οὐδέν.)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρία.

ε . . . παντοκράτωρ, Ὑπίσω δόξης ἀπ-
 ἐσταλάξαι με ἐπὶ τὰ . . . εὐσάντα ὑμᾶς· εἴτ'
 ἐπιφέρει μετὰ βραχέα λέγων, ε (γνώσε)σθε, ὅτι Κύ-
 ριος παντοκράτωρ ἀπέσταλάξαι με. Ὁ λέγων δ . . .
 με Κύριός ἐστι παντοκράτωρ· ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ
 ἀπο . . . θερος ὢν τοῦ ἀποστελλομένου Κυρίου
 ὠνόμασται παν . . . εἰκότως οὖν ἡμῖν ἐν
 τοῖς περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ . . . τὸ βῆτον,
 ὅτι καὶ Κύριος παντοκράτωρ ὁ τοῦ Θεοῦ . . . B
 ὡσπερ καὶ Θεὸς διὰ τῶν προφητῶν ἐχηρημάτισεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

Τοῦ αὐτοῦ.

. . . καὶ εὐφραίνου, θυγάτηρ Σιών, ὅτι ἰδοὺ, ἐγὼ
 ἔρχομαι, καὶ . . . σκηνώσω ἐν μέσῳ σου, λέγει
 Κύριος. Καὶ καταφεύξονται . . . ὁλλὰ ἐπὶ τὸν
 Κύριον ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, καὶ ἔσονται αὐ . . .
 λαὸν, καὶ κατασκηνώσουσιν ἐν μέσῳ σου, καὶ . . .
 γνώσῃ, . . . παντοκράτωρ ἀπέσταλάξαι με
 πρὸς σέ. » Καὶ τίς . . . ὁ ταῦτα φάσκων καὶ
 ἐμολογῶν ἀπεστάλθαι ὑπὸ Παντοκράτορος, ἢ ὁ τοῦ
 Θεοῦ Λόγος ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ἐπὶ σωτηρίᾳ (1) τῶν ἀν-
 θρώπων γένους ἀποσταλεῖς· ὅς τὰ προκειμένα . . . C
 ἐπουράνιον Σιών· ἥς παράδειγμα τὸ ἐπὶ γῆς ὄρος
 εἶναι . . . καὶ πρὸς τὴν ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίαν ἀπο-
 τελεῖται· προ . . . ἐνος αὐτῆς τὴν κλησιν τῶν δι'
 αὐτοῦ σωθησομέ . . . ὑπ' αὐτοῦ βασιλευ-
 θησομένων ἐν αὐτῇ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.

ε Καὶ . . . τὸν Ἰησοῦν τὸν ἱερέα
 τὸν μέγαν, ἐστῶτα πρὸ προσώ . . . τοῦ Κυρίου, καὶ
 διάβολος ἐσθῆκει ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, τοῦ ἀντικει . . .
 αὐτῷ. » καὶ μετ' ὀλίγα· ε Καὶ εἶπεν πρὸς τοὺς ἐστη-
 κότες πρὸ τῆς . . . τοῦ αὐτοῦ, λέγων· Ἀφέλετε τὰ
 ἱμάτια τὰ βυπαρὰ ἀπ' αὐτοῦ· καὶ εἶπεν· Ἰδοὺ, ἀφῆ-
 ρηκα τὰς ἀνομίας σου, καὶ ἐνδύσατε. . . . δῆρη,
 καὶ ἐπίθετε κίθαριν καθαρὰν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐ- D
 τοῦ. » Καὶ πάλιν μετ' ὀλίγα λέλεκται πρὸς αὐτόν·
 ε Ἄκουε δὴ . . . ρεὺς ὁ μέγας, σὺ καὶ οἱ πλησίον
 σου οἱ καθήμενοι πρὸ προσώπου σου· διότι ἄνδρες
 τερατοσκόποι εἰσὶ, διότι, ἰδοὺ, ἐγὼ ἔγω τὸν δοῦλόν
 μου Ἀνατολήν. » Καὶ αὖθις μεθ' ἕτερα· ε Καὶ ἐγένε-
 το λόγος Κυρίου πρὸς με, λέγων· Λάβε τὰ ἐκ τῆς
 ἀχλωσίας παρὰ τῶν ἀρχόντων. » Καὶ μετὰ βρα-
 χέα· ε Καὶ λήψῃ ἀργύριον καὶ ποιήσεις στεφάνους,
 καὶ ἐπιθήσεις ἐπὶ τὴν κεφαλὴν Ἰησοῦ υἱοῦ Ἰωσεδὲκ
 τοῦ ἱερέως τοῦ μεγάλου, καὶ ἔρεις πρὸς αὐτόν· Τάδε

(Ex Aggæo nihil satis compertum.)

CAPUT XXI.

E Zacharia.

ε (Quia hæc dicit Dominus) omnipotens : Post
 gloriam misit me ad (gentes quæ spolia)verum
 vos⁸⁸. » Dein non multo post adjicit : ε Et scies
 quia Dominus omnipotens misit me ad te⁸⁹. »
 Qui dicit. . . . Dominus est omnipotens.
 Similiter et qui. . . . illius qui mittitur Do-
 minus appellatur omni. . . . Non immerito
 igitur nobis in iis quæ de Patre et Filio. . . .
 quod dictum est, quia Dominus omnipotens De:
 . . . sicut Deus per prophetas manife-
 stavit.

CAPUT XXII.

Ex eodem.

ε (Lauda) et lætare, filia Sion, quia ecce ego ve-
 nio, et habitabo in medio tui, ait Dominus. Et ap-
 plicabuntur (gentes m)ultæ ad Dominum in die illa,
 et erunt (mibi in) populum, et habitabunt in medio
 tui, et scies (quia Dominus) omnipotens misit me ad
 te⁹⁰. » Quis. . . . hæc dicens, confessusque
 se missum fuisse ab Omnipotente, nisi Dei Verbum
 a Patre in hominum generis salutem missus? Qui
 ut dictum est. . . . cœlestem Sion; cujus
 C documentum mons super terram. . . . et ad
 gentium Ecclesiam extenditur. Pro. . . . vo-
 cationem eorum qui ab eo salvandi. . . . ab
 eo regentur in ipsa.

CAPUT XXIII.

Ex eodem.

ε Et (ostendit mihi Dominus) Jesum sacerdotem
 magnum stantem coram (angelo) Domini : et Sata-
 stabat a dextris ejus ut advers(aretur) ei⁹¹. » Et
 post pauca : ε Et ait ad eos qui stabant coram se,
 dicens : Auferte vestimenta sordida ab eo. Et dixit
 ad eum : Ecce abstuli a te iniquitatem tuam et indui
 (te, mutatoris) : et dixit : Ponite cidarim mun-
 dam super caput ejus⁹². » Et rursus paulo post
 dicitur ad eum : ε Audi (Jesu sacer)dos magne, tu et
 amici tui qui habitant coram te, quia viri porten-
 dentes sunt, ecce enim ego adducam servum meum
 Orientem⁹³. » ε Atque iterum post alia : ε Et fac-
 tum est Verbum Domini ad me dicens : Sume a
 transmigracione a ducibus⁹⁴; » et paulo post : ε Et
 sumes aurum et argentum : et facies coronas, et
 pones in capite Jesu, filii Josedec sacerdotis magni,
 et loqueris ad eum dicens : Hæc ait Dominus omni-
 potens : Ecce vir Oriens nomen ejus : et subter

⁸⁸ Zachar. II, 8. ⁸⁹ ibid. 11. ⁹⁰ Zachar. II, 10, 11. ⁹¹ Zachar. III, 1. ⁹² ibid. 4, 5. ⁹³ ibid. 8.
⁹⁴ Zachar. VI, 9, 10.

(1) Deest τοῦ. Ediz.

eum oriatur, et ædificabit templum Domino. Et ipse portabit gloriam, et sedebit, et dominabitur super solio suo, et erit sacerdos a dextris ejus, et consilium pacis erit inter illos duos. Et coronæ erunt exspectantibus ⁶⁶. » Cum Salvatorem et Dominum nostrum Jesum Christum inclutus Apostolus « Sacerdotem Magnum n(ominavit), qui penetravit cælos ⁶⁶, » ad eum non immerito referenda. . . . et qui secundum prophetiam eodem cognomine ac honore decoratus. Hæc eadem. Hunc igitur Dominus ostendit prophetæ. Salvatoris nostri ad nostram captivitatem solvendam descensum significans, quo. nuntiavisse captivis redemptionem, velut nostras in seipsum suscipiens iniquitates sordidis apud nos usus est vestimentis. Hæc Pater exuentem jubet divinitatis assumere divinæ et decora summi in cælis sacerdotil insignia. Horum autem ex historia de. Jesum typice ut verisimile est natis ab alio principio verbum ad ipsum virum Jesum et illos qui cum eo. dignatos nominari, ait : « Ecce ego adducam (servum meum) Orientem ⁶⁷. » Et non multo post : « Coronas in ipsius Jesu capite ponas ⁶⁸, » subjicit : « Hæc ait Dominus omnipotens : Ecce vir Oriens nomen ejus ⁶⁹. » Et post. (« subter eum) oriatur et ædificabit templum Domino ⁷⁰, » et... ad Christum referenda sunt.... hujus loci sequentia. Verumtamen Judæis. ostendere; cum quidem minime prophetam a. regno. Et prophetiæ temporibus. excitatum haberent ostendere, nisi Joannem et Dominum nostrum Jesum Christum. Quis igitur prophetizatus tempus est dicere. Si vero dicerent, hæc ad Jesum filium Josedec spectant, ostendendum est eis minime illi quæ dicta sunt convenire. Quando enim vocatum est nomen ejus Oriens? Quam ob causam hac denominatione dignatur? (Quomodo) eum deceret, « Et sedebit et dominabitur super solio tuo? » ac præsertim illud, « et erit sacerdos a dextris ejus? » Si enim ipse esset sacerdos magnus, quis foret ad dexteram ejus alius ac ipse sacerdos? Manifeste autem alium ac illum esse docet Orientem nominatum. Etenim ad ipsum Dominum et ad circumstantes eum ait Scriptura : « Audi, Jesu, sacerdos magne, tu et amici tui: ecce enim ego adducam servum meum Orientem. » Si igitur ei hæc dicuntur, quomodo existimari potest de ipso dici : « Ecce vir Oriens (nomen) ejus? » Aperte his verbis duæ designantur personæ; altera quidem, quam alloquitur divinitas, altera de qua prophetizat. Cui et sine controversia induceretur ad Christum, vere filium. intelligitur justitia. Hic esset Pater. victoriæ coronis Christo impositis. vocat. Propter doctrinam inter homines. Primumque et magnum Pontif. primogenitum ejus Verbum. Deus quidem cum sit et Dominus. sacer-

λέγει Κύριος παντοκράτωρ Ἰδοῦ, ἀνὴρ, Ἀνατολῆ θνομα αὐτῷ, καὶ ὑποκάτωθεν αὐτοῦ (f. 32) ἀνατελεῖ, καὶ οἰκοδομήσει τὸν οἶκον Κυρίου, καὶ αὐτὸς ἀθήσεται ἀρετὴν, καὶ καθιεῖται, καὶ ἄρξει ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ, καὶ ἔσται ὁ ἱερεὺς ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, καὶ βεβλή εἰρηνικὴ ἔσται ἀναμείσον ἀμφοτέρων. Ὁ δὲ στέφανος ἔσται τοῖς ὑπομενοῦσιν. » Ἐπεὶ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ὁ θαυμασίος Ἀπόστολος Ἀρχιερέα Μέγαν ὠ(νόμασε) διελθληθότα τοὺς οὐρανοῦς, ἀναφέρειτ' ἄν ἐπ' αὐτὸν εἰκότως. καὶ ὁ κατὰ τὴν προφητείαν τῆ τε αὐτῆ προσωνυμίζ καὶ τῷ αὐτῷ ἀξιώματι τετιμημένος· ταύτη τε. ρηματίσας· τοῦτον δὴ οὖν ὁ Κύριος ἔδειξεν τῷ προφήτῳ. τιρυπόση περιβεβλημένος, τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπὶ τὴν καθ' ἡμᾶς αἰχμαλωσίαν αἰνιττόμενος κάθοδον, καθ' ἦν. ὧν κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεςιν, οἷα δὴ τὰς ἡμετέρας εἰς ἑαυτὸν ἀναλαθὼν ἁμαρτίας ῥυπαροῖς κέχρηται παρ' ἡμῶν ἐνδύμασι· ταῦτα δ' ὁ Πατὴρ ἀποδοῦναι κελεύει τὰ τῆ, θεότητος ἀναλαθεῖν θεῖα καὶ ἀξιοπρεπῆ τῆς κατ' οὐρανὸν ἀρχιερωσύνης ἐνδύματα. Τοῦτω δὲ καὶ κατὰ τὴν ἱστορίαν περὶ τ. τοτε Ἰησοῦν τυπικῶς ὡς εἰκός γεγεννημένων ἀφ' ἑτέρας ἀρχῆς ὁ λόγος πρὸς τε αὐτὸν τὸν ἄνδρα Ἰησοῦν καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ. (τε)ρατοσκόπους, ἡγοῦμαι ὁ οὕτως τοὺς τῆς πνευματικῆς. ἡξιωμένους ὠνομάσθαι, φησιν, « Ἰδοῦ ἐγὼ ἄγω τὸν. Ἀνατολῆν. » Καὶ ὑποκαταθῆς αὐτοῦ τοῦ Ἰησοῦ τοὺς στε(φάνους) τῆ κεφαλῆ ἐπιθεῖς, ἐπιφέρει λέγων· « Τάδε λέγει Κύριος παντοκράτωρ Ἰδοῦ ἀνὴρ Ἀνατολῆ θνομα· καὶ ὑποκάτ. ἀνατελεῖ καὶ οἰκοδομήσει τὸν οἶκον Κυρίου » καὶ τὰς. καὶ τὰ ἐπὶ τὸν Χριστὸν ἀναφέρειτ' ἄν, τῆς προσηκούσης. (τυ)χόντα διγηγήσεως· πλὴν καὶ τοῖς ἐκ περιτομῆς καὶ. ἀλδν. παραθέσθαι. ἐπεὶ μὴδ' ὄλως προφήτην ἀπὸ τῆς. περσοῦ βασιλείας· καὶ τῶν τῆς προφητείας χρόνων. ἐγγεγεμένον ἔχον ἐπιδειξαι, μὴ ὅτι γε Ἰωάννην καὶ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν. Τίς δὲ οὖν ὁ προφητεύμενος ὧρα λέγειν. εἰ δὲ λέγοιεν, ταῦτα εἰς τὸν Ἰησοῦν τὸν τοῦ Ἰωσεδὲκ ἀναφέρεται, δεικτέον αὐτοῖς, ὅτι μηδαμῶς ἐκείνω τὰ λεγόμενα ἀρμόζει· πότε γὰρ ἐκλήθη τὸ θνομα αὐτοῦ Ἀνατολῆ; διὰ τί δὲ καὶ ταύτης ἀξιοῦται τῆς προσηγορίας; πῶς δὲ ἀρμόσει αὐτῷ τὸ, « Καὶ καθιεῖται καὶ ἄρξει ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ; » μάλιστα δὲ τὸ, « Καὶ ἔσται ὁ ἱερεὺς ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ; » εἰ γὰρ αὐτὸς ἐτύχχανεν ὧν ὁ ἱερεὺς ὁ μέγας, τίς δ' ἄν εἴη ὁ ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, ἕτερος ὧν παρ' αὐτὸν ἱερεὺς; σαφῶς δὲ ἕτερον παρ' ἐκείνου εἶναι διδάσκει τὸν λεγόμενον Ἀνατολῆν· πρὸς γὰρ τὸν αὐτὸν Κύριον καὶ το(ῦς) ἀμφ' αὐτοῦ(δν) φησιν ὁ λόγος· « Ἄκουε δὲ Ἰησοῦ ὁ ἱερεὺς ὁ μέγας, σὺ καὶ οἱ πλησίον σου· Ἰδοῦ ἐγὼ ἄγω τὸν δούλόν μου Ἀνατολῆν· » εἰ δὲ οὖν αὐτῷ ταῦτα εἰρηται, πῶς ἄν ἔτι χῶραν ἔχει(οι) τὸ περὶ αὐτοῦ λέγεσθαι νομίζεῖν τὸ, « Ἰδοῦ ἀνὴρ ἀνατολῆν. αὐτῷ; » Σαφῶς δὲ διὰ τοῦτω δύο παρίσταται πρόσωπα· ἐν

⁶⁶ Zachar. vi, 11 - 14. ⁶⁷ Heb. i, 14. ⁶⁸ Zachar. iii, 8. ⁶⁹ Zachar. vi, 11. ⁷⁰ ibid. 12. ⁷¹ ibid.

μὲν ᾧ τὸ θεῖον (f. 32 v°) διαλέγεται, ἕτερον δὲ περὶ ἁ
οὐ προφητεύει· ᾧ καὶ ἀναμφιλόγως ἀνάγοιτ' ἂν ἐπὶ
τὸν Χριστὸν τὸν ἀληθῶς υἱὸν τοῦ ἐρμη-
νεύεται ἰαῶν δικαιοσύνη· οὗτος δ' ἂν εἴη ὁ Πατήρ . . .
τοὺς τῶν νικητηρίων περιτιθεὶς τῷ Χριστῷ στεφά-
νους καλεῖ· διὰ τὴν εἰς
ἀνθρώπους ἀνατελισασαν αὐ διδασκαλίαν καὶ τὸν πρῶτον καὶ μέγαν ἀρχι
πρωτότοκον αὐτοῦ Λόγον· Θεὸν μὲν ἦντα καὶ Κύριον τῶν ὦν ἱερέα δὲ τῆς πρώτης καὶ ἀγε-
νήτου θεότητος· ὡρ δὲ εἶναι αὐτὸν φησιν οὐ ἀνεληφεν ἀνθρώπου, ἱερέως μεγάλου αὐτοῦ
χρηματίζοντος διὰ τὴν ἔνωσιν τὴν πρὸς τὸν Μονογενῆ τοῦ Θεοῦ. Πολλῆς δὲ τῶν κατὰ τὸν τόπον δεομέ-
ων ἐξ(ηγήσεως) ἱκανὰ καὶ ταῦτα ὡς πρὸς τὴν παρούσαν ὑπόθεσιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

Τοῦ αὐτοῦ.

« Χαῖρε θυγάτηρ Σιών, κήρυσσε, θυγάτηρ
'Ιερουσαλήμ· ἰδοὺ, ὁ βα ἔρχεται σοι δι-
καιος καὶ σώζων αὐτὸς πραῦς καὶ ἐπι
ὑποζύγιον καὶ πῶλον νέον. Καὶ ἐξολοθρεύσει ἄρματα
ἐξ Ἐφραΐμ, καὶ ἵππον ἐξ Ἱερουσαλήμ, καὶ ἐξολο-
θρεύσεται τόξον πολεμικόν, καὶ πλῆθος καὶ εἰρήνην
ἐξ ἔθνῶν, καὶ κατάρξει ἀπὸ θαλάσσης, καὶ ποταμῶν
δι' ἐκβολὰς γῆς. » Θυγάτηρ Σιών, ἡ προστάσσει χαί-
ρειν ὁ Λόγος, πᾶσα ἡ τῆς νοητῆς καὶ ἐπουρανοῦ
Σιών οἱ κατατυγχάνει (sic) ψυχῆ· ἡ (ἡ) καὶ ἐπὶ γῆς
διὰ Χριστοῦ συστάσα ἐξ ἔθνῶν ἡκκλησία (ς)· ὁμοίως
δ' αὖ πάλιν θυγάτηρ Ἱερουσαλήμ, ἡ συγγένειαν φέ-
ρουσα τῆς ἐπουρανοῦ Ἱερουσαλήμ· οἷά τις ἦν ἡ
Παύλου λέγοντος, « Ἡ δὲ ἄνω Ἱερουσαλήμ ἐλευθέρα
ἐστίν, ἥτις ἐστὶν μήτηρ ἡμῶν. » Ταῖς δὲ οὖν τοιαύ-
ταις ψυχαῖς ὁ Λόγος (ἐπι)δημήσειν τὸν Χριστὸν τοῦ
Θεοῦ προανακηρύττει ἐπιβεβηκότα ὑποζυγίῳ καὶ
πῶλῳ νέῳ· οὕτω τῆς ἀνθρωπείας φύσεως, ἣν ἐπιδη-
μήσας (ἀνε)λήφεν, νοουμένης· μεθ' ἧς ἐξολόθρευσε
πᾶσαν πολεμικὴν δύναμιν ἀπὸ πάσης ἐκκλησιαστικῆς
καὶ φέρειν καρποῦς ἀγίους δυναμένης ψυχῆς, τοῦ
Ἐφραΐμ εἰς καρποφορίαν μεταλαμβανομένου, καὶ
εἰς ὄρασιν εἰρήνης κατὰ τὴν Ἑλλάδα γλῶτταν τῆς
'Ιερουσαλήμ· καὶ δὴ ἐξολοθρεύσας τὰς πρότερον τῆς
ἀνθρωπότητος ἐπικρατούσας (sic) δαίμονας πονηροῦς,
ἐξ ἀπάντων τῶν πάλαι τούτοις ὑποχειρίων ἔθνῶν
μυρίους ὄσους ὑπὸ τὸν εὐσεβῆ τῆς διδασκαλίας αὐ-
τοῦ ζυγὸν ὑπηγάγετο. Ταῦτα μὲν κατὰ διάνοιαν· καὶ
ῥητῶς δὲ ὁ Χριστὸς ἐνανθρωπήσας καὶ σωματικῶς
τάς περὶ αὐτοῦ προφητείας ἐπιτελῶν, καὶ ταύτη πέ-
ρας ἐπιτέθεικεν, ὅτε κατὰ τὸν εὐαγγελιστὴν εἶπεν
τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς, « Πορευθέντες εἰς τὴν ἀπέ-
ναντι κώμην, εὐρήσατε θνον καὶ πῶλον δεδεμένον·
λύσαντες οὖν αὐτὴν ἀγάγετε· καὶ ἐάν τις ὑμῖν εἴπη
τί ποιεῖτε, ἐρεῖτε, ὁ Κύριος ἀπο (αὐτῶν) χρεῖαν ἔχει·
καὶ ἀπελθόντες ἐκείνοι ἐποίησαν καθὼς προσέταξεν
αὐτοῖς. » Τούτων δ' οὕτως ἐχόντων, παραθετόν τὰ
ῥητὰ τοῖς μόνως σωματικῶς καὶ Ἰουδαϊκῶς τὰ προ-
κεῖμενα ἐπὶ τῇ τοῦ Χριστοῦ παρουσίᾳ γενήσεσθαι
φантаζομένοις· δεικτέον τε αὐτοῦ δὲ (sic) ὅπως ἐπὶ τῇ
τοῦ Σωτήρος ἡμῶν παρουσίᾳ καὶ σωματικῶς περ
αὐτ . . . φαν μετὰ τῶν ἄλλων καὶ ἡ φάτκουσα προ-
φητεία, « Καὶ ἐξολοθρεύσει ἄρματα ἐξ Ἐφραΐμ καὶ

dos primæ et increatæ deitatis. esse
eum dicit a quo excepit homine, sacerdote ma-
gno. ipso manifestato per unitatem cum
Dei Unigenito. Quibus vero cum fusiore opus esset
explicatione, hæc sufficere proposito nostro pu-
tamus.

CAPUT XXIV.

Ex eodem.

« Exsulta (satis), filia Sion, júbila, filia Jerusa-
B lem. Ecce Rex (tuus) veniet tibi justus et Salvator :
ipse pauper (ascendens super) asinam, et super
pullum filium asinæ. Et disperdam quadrigam ex
Ephraim, et equum de Jerusalem, et dissipabitur
arcus belli : et loquetur pacem gentilem, et potestas
ejus a mari usque ad mare, et a fluminibus usque
ad fines terræ ⁷¹. » Filia Sion, quam jubet lætari
Scriptura, omnis est spiritalis cœlestisque Sion
anima, vel in terra per Christum stans gentium
Ecclesia. Similiter rursus filia Jerusalem, quæ af-
finis est cœlesti Jerusalem; de qua apud Paulum
memoratur dicentem : « Illa autem quæ sursum est
Jerusalem, libera est, quæ est mater nostra ⁷². »
Talibus igitur animis Scriptura adfuturum Chri-
stum Dei prænuntiat, sedentem super asinam et
super pullum filium asinæ; sic enim interpretan-
tur naturam humanam, in qua commoratus est.
Deinde pessumdedit omnem hostilem potestatem ex
omni ecclesiastica, et sanctos ferre fructus valente
anima, Ephraim fructuum copiam Jerusalemque
lingua Græca visionem pacis significante. Deletis
ergo qui prius hominum genus oppresserunt pravis
dæmonibus, ex omnibus qui quondam istorum sub
ditione erant millia multa sub pium doctrinæ suæ
jugum deduxit. Hæc quidem de hujus loci significa-
tione. Et proprie Christus factus homo et corpora-
liter de se ipso prophetiis impletis, huic finem im-
posuit, cum secundum evangelistam discipulis suis
dixit : « Ite in castellum quod contra vos est, et
statim inveniatis asinam alligatam, et pullum cum
ea; solvite et adducite mihi. Et si quis vobis ali-
quid dixerit, dicite quia Dominus opus his habet;
et confestim dimittet eos. Et abeuntes illi fecerunt
sicut præceperat eis ⁷³. » Hæc ita cum se habeant,
exponenda sunt hæc verba illis qui tantummodo
carnaliter et Judaice ea de Christi adventu fieri opi-
nantur; demonstrandum est eis quomodo de Sal-
vatoris nostri manifestatione, vel carnaliter.
cum aliis et prophetia dicens : « Disperdet quadri-
gas ex Ephraim et equum de Jerusalem. » Divina
igitur cœlestisque Christi potentia ineffabili vir-
tute post. hujus insidias; ipsamque Je-

⁷¹ Zachar. 13, 9, 10. ⁷² Galat. 4, 26. ⁷³ Matth. xxi, 2,3,6.

rusalem cum. in quibus hostili potestate pessumdedit. Tunc. populum in ipsa Ephraim sæpius nominatum. præceptum; frequentem equum in Jerusalem et quadrigam. per bellorum acies. factos equos, pecoribus insipientibus assimilat. quos penitus omnes adventus Salvatoris nostri pessumdedit. salutarem præsentiam perditis illis. multi ex omnibus gentibus in animis. acceperunt. Deo regente et imperante. angelici verbi omnis terræ secundum. divini verbi prophetiam. γοῦν τὴν σωτήριον παρουσίαν ἐξολοθρευθέντων ἔθνῶν τὴν ἐν ταῖς ψυχαῖς κατεδέξαντο ἀγγαλικῶ ῥητοῦ τῆς οἰκουμένης ἀπάσης κατὰ τὴν

ἔππων (f. 33) ἐξ Ἱερουσαλήμ. » Ἡ γοῦν τοῦ Χριστοῦ θεία καὶ οὐράνιος δύναμις ἀπορρήτῳ ἐνεργείᾳ μετὰ τὴν τοῦτου ἐπιβουλὴν· αὐτὴν τε τὴν Ἱερουσαλήμ σὺν καὶ τῇ προγ ἐν αἷς τῇ τυγχανουση πολεμικῆς δυνάμει ἐξωλόθρευσε· τότε λαδὸν τὸν ἐν αὐτῇ Ἑφραὶμ πολλάκις ὠνομασμένον ἐντολήν· πληθύνοντα ἴππων ἐν τῇ Ἱερουσαλήμ καὶ ἄρματ τικῶς διὰ τὰς ἐν τοῖς πολέμοις παρατάξεις τ κατ γενομένους ἴππους· κτήνεσιν τοῖς ἀνοήτοις παρ' ὁμοία οὓς ἐναργῶς πάντας ἡ παρουσία τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐξωλόθρευσε τοῦ Θεοῦ κατάρξαντος καὶ κατακρατήσεως ἡν τοῦ θείου Λόγου προφητεία.

CAPUT XXV.

Ex eodem Zacharia.

« Et confortabo eos in Domino, et in nomine (ejus) ambulabunt, dicit Dominus 71. » Rursus Dominus Dei Verbum se confortaturum pollicetur justos in Domino Deo eorum, Deum et Patrem suum ostendens. Ideo in testimoniis de Patre et Filio hoc quoque dictum memoravimus.

CAPUT XXVI.

Ex eodem.

« Et cognoscent Chananæi pecora mihi custodienda, quia verbum Domini est. Et dicam ad eos: Si bonum est in oculis vestris, afferte mercedem meam; et si non, quiescite. Et appenderunt mercedem meam triginta argenteos. Et projeci illos in domum Domini ad statuarium. Et præcidi virgam meam secundam. ut dissolverem germanitatem inter Judam et Israel 72. » Quid enim non de Domino et Salvatore nostro Jesu Christo. prævisum atque prædictum fuerit a sanctis Dei prophetis. enim e Virgine nativitas ejus et nativitatis. et radix ex qua secundum carnem genitus est. Huic incarnato vix credenda per prophetas. Scripturæ a sancto Spiritu dignatus est. In omnibus et mortem, et mortis imaginem ostenderunt, non omittentes. neque quæ pertulit flagella, et sputa, fustesque et opprobria. Sed hunc qui tradidit eum insidiantibus discipulorum unum indicantes. Nominatim igitur eum execratus est per Jeremiam Spiritus sanctus dicens: « Peccatum Juda scriptum est stylo ferreo in ungue adamantino 73. » Hæc in Hebraico et apud LXX Interpretes invenies; atque in variis psalmis quæ de illo feruntur disces. Nunc autem præcitate textu expresse denariorum numerum, quibus acceptis Judas magistrum insidiantibus tradidit, divina prænuntiat Scriptura. Cæterum dici possunt quæ retulimus de Christi persona, scilicet quomodo insidiantes ei, quos alias quidem, « principes Sodomorum et populum Gomorrhæ 74, »

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ΄.

Τοῦ αὐτοῦ Ζαχαρία.

« Καὶ κατισχύσω αὐτοὺς ἐν Κυρίῳ Θεῷ αὐτῶν, καὶ ἐν τῷ ὀνόματι καυχήσονται, λέγει Κύριος. » Πάλιν Κύριος ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος κατισχύσει (σειν ὑπὶ)σχεῖται τοὺς ἀξίους ἐν Κυρίῳ Θεῷ αὐτῶν, τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα ἑαυτοῦ δηλῶν. Διὸ ἐν τοῖς περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ τοῦτο σεσημειώσθω τὸ ῥητόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ΄.

Τοῦ αὐτοῦ.

« Καὶ γινώσκονται οἱ Χανααναῖοι τὰ πρόβατα τὰ φυλασσομένα μοι, διότι λόγος Κυρίου ἐστίν. Καὶ ἐρῶ πρὸς αὐτούς· Εἰ καλὸν ἐνώπιον ὑμῶν ἐστίν, δότε τὸν μισθόν μου, ἢ ἀπέλασθε· καὶ ἕστησαν τὸν μισθόν μου τριάκοντα ἀργυρίους· καὶ ἐνέβαλον αὐτοὺς εἰς τὸν οἶκον Κυρίου εἰς τὸ χωνευτήριον. Καὶ ἀπέβρυξα τὴν ῥάβδον τὴν δευτέραν τοῦ διασκεδάσαι τὴν διαθήκην ἀναμέσον Ἰουδα, καὶ ἀναμέσον Ἰσραὴλ. » Καὶ τί γὰρ οὐχὶ τῶν ἐπὶ τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ συν των προέγνωστό τε καὶ προεῖρητο τοῖς ἱεροῖς τοῦ Θεοῦ προφήταις γὰρ ἐκ παρθένου γένεσις αὐτοῦ καὶ ὁ τῆς γενέσεως λῆ καὶ ἡ βίβλα ἐξ ἧς τὸ κατὰ σάρκα γεγέννηται· τὰ τε αὐτῷ ἐπιδημήσαντι παράδοξα διὰ τῶν ἀνέκαθεν προφητῶν τῆς ὑπὸ τοῦ θείου Πνεύματος ἡξιώθη Γραφῆς· ἐπὶ πάντι δὲ καὶ τὸν θάνατον καὶ τὸ τοῦτου εἶδος προεδήλωσαν, οὐ παραλιπόντε οὐδ' ἄς ὑπέμεινε μάστιγας καὶ ἔμπυσμούς ῥαπίσματά τε καὶ ὕβρεις· ἀλλὰ τὸν προδῶσαντα αὐτὸν τοῖς ἐπιβουλεύουσιν ἐν αὐτῶν (ἐνα τῶν) μαθητῶν μηνύσαντες· ὀνομαστὶ γοῦν αὐτὸν ἐστηλίτευσε διὰ Ἱερουσαλὶ τὸ θεῖον Πνεῦμα φῆσαν, « Ἀμαρτία Ἰουδα γέγραπται ἐν γραφεῖσι σιδηρῶν, ἐν θυγαί ἀδαμαντίνῳ. » Ταῦτα δ' ἐν αὐτῷ τῷ Ἑβραϊκῷ καὶ τοῖς λοιποῖς εὐροῖς ἂν παρὰ τοὺς Ὁ Ἑρμηνευτάς· καὶ ἐν ψαλμοῖς δὲ διαφόροις μάθοις ἂν τὰ κατ' αὐτὸν δηλούμενα· καὶ νῦν δ' οὐδὲν ἤττον διὰ τῆς προκειμένης λέξεως σαφῶς καὶ τὸν ἀριθμὸν τοῦ ἀργυρίου ὅπερ λαβὼν ὁ Ἰουδας προδύκε τοῖς ἐπιβουλεύουσι τὸν διδάσκαλον, ἢ θεία προθε(σπίζει) Γραφή.

71 Zach. x, 12. 72 Zach. xi, 11-14, 73 Jer. xvii, 1. 74 Isa. i, 10.

λέγοιτο δ' ἂν τὰ προκείμενα ἐκ προσώπου τοῦ Χριστοῦ, ὡς περ τοὺς ἐπιβουλεύσαντας αὐτῷ, οὓς ἐτέρωθι μὲν (f. 33 v°) « ἄρχοντας Σοδόμων καὶ λαὸν Γομόρρας » ὁ τῆς προφητείας ἀποκαλεῖ λόγος, ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲ Χαναανίους διὰ τὴν πρὸς τοὺς Χαναανίους ἐξομώσιν αὐτοὺς ὀνομάζει. Φήσασα γοῦν ἡ προφητεία τὸ, « Καὶ γνώσονται οἱ Χαναανοί, » ἐπιφέρει, διδάσκουσα ἡμᾶς τίνας βούλεται σημαίνειν, καὶ φησιν, « τὰ πρόβατα τὰ φυλασσόμενά μοι. » Τίνα δὲ ἦν ταῦτα τὰ πρόβατα, τὰ πρότερον τῷ Κυρίῳ φυλασσόμενα, ἢ ὁ ἐκ περιτομῆς λαός; οὓς νῦν Χαναανίους ὀνομάσας ὁ Λόγος, ὡς ἐκ προσώπου τοῦ Χριστοῦ ἐπάγει λέγων, « καὶ ἔρω πρὸς αὐτοὺς » τὰ ἀναγεγραμμένα, ἃ καὶ λέγοι ἂν πρὸς τοὺς ἐπιβουλεύσαντας αὐτῷ, ὡς περ ὧν αὐτοὺς εὐεργέτησε τοὺς μισθοὺς ὡς περ αἰτῶν αὐτῶν, τοῦτ' ἔστι τὴν εἰς αὐτὸν πίστιν καὶ τὸν ταύτη κατάλληλον βίον· οὕτως γὰρ ἀκούω τοῦ, « ὀδοτε τὸν μισθὸν μου· » οἱ δὲ, κατὰ τὸ ἐτέρωθι περὶ αὐτῶν εἰρημένον ὑπ' αὐτοῦ, « Ἄντι τοῦ ἀγαπᾶν με, ἐνδιέβαλλόν με, ἐγὼ δὲ προστηχόμεν· καὶ ἔθεντο κατ' ἐμοῦ κακὰ ἀντὶ ἀγαθῶν, καὶ μῖσος ἀντὶ τῆς ἀγαπήσεώς μου· » τριάκοντα ἀργυρίους στήσαντες παρέσχον τῷ προδότη, ὡς περὶ τοσοῦτον αὐτὸν τῇ ἀσεβασίᾳ αὐτῶν κρίσει τιμώμενοι. Ἄλλ' ἐπὶ τὸ ἐκάστου ἔργον ὁποῖόν ἐστι τὸ πῦρ δοκιμάσει, τοῦτου χάριν καθεῖναι αὐτοὺς, « εἰς τὸ χωνευτήριον, » τοῦτ' ἔστιν εἰς τὸ τῆς κρίσεως καὶ τὸ τῆς κολάσεως πῦρ, ὃ Κύριος προστάσει· τίνας δὲ αὐτοὺς ἢ τοὺς ἐπιβουλεύσαντας αὐτῷ; Καὶ σκέψαι δὲ, φησὶν, εἰ δόκιμὸν ἔστιν, ἄλλο δ' ὅτι κατ' αὐτοῦ δραστὴν αὐτοῖς· λέγει δὲ αὐτοὺς ἐν τῷ πυρὶ δοκιμασθήσεσθαι, ὃν τρόπον καὶ αὐτὸς ὁ Κύριος διὰ τῆς εἰς σάρκα ἐπιδημίας καὶ τοῦ πάθους ἐδοκιμάσθη ὑπὲρ αὐτῶν· καὶ γὰρ δὴ προηγουμένως ἐνηνθρώπησε, καὶ πέπονθεν ὑπὲρ σωτηρίας τῶν ἀπολωλότων προβάτων οἴκου Ἰσραὴλ. Τούτοις ἐξῆς καὶ τὴν μετὰ τὸ πάθος τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀποβολὴν αὐτῶν σημαίνων ὁ Λόγος φησὶ, « καὶ ἀπέβριψα τὴν ράβδον τὴν δευτέραν. » Τίς δὲ ἐστὶν αὕτη διδάσκων ἐπιφέρει τὸ « σχολίσμα, » περὶ οὗ εἴρηται, « σχολίσμα κληρονομίας αὐτοῦ Ἰσραὴλ. » Σαφέστερον γοῦν τοῦτο παρίστανται ἐπιλέγων, « τοῦ διασκεδάσαι τὴν προτέραν διαθήκην τοῦ Θεοῦ, τὴν ἀναμέσον Ἰουδα καὶ ἀναμέσον Ἰσραὴλ. » καὶ σαφῶς δείκνυται ἀπὸ τῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν χρόνων περιηρημένα τῆς λατρείας ἀπάσης τῆς κατὰ τὸν νόμον ἐξ ἐκείνου καὶ εἰς δεῦρο καθαιρεθείσης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

Τοῦ αὐτοῦ Ζαχαρία.

« Ρομφαία, ἐξεγέρθητι ἐπὶ τὸν ποιμένα μου, καὶ ἐπὶ ἄνδρα πολίτην αὐτοῦ, λέγει Κύριος παντοκράτωρ, πάταξον τὸν ποιμένα, καὶ διασκορπισθήτωσαν τὰ πρόβατα· καὶ ἐπιστρέψω τὴν χεῖρά μου ἐπὶ τοὺς ποιμένας. » Ἐπειπερ ὁ εὐαγγελιστῆς τὸ, « Πάταξον τὸν ποιμένα, καὶ διασκορπισθήσεται τὰ πρόβατα τῆς ποιμνῆς, » ἐντεῦθεν λαβὼν κατὰ τὸν (2) σωτηρίου πάθους καιρὸν πέρασ εὐληφέναι ἐδίδαξεν, ὅτε καταλείψαντες αὐτὸν οἱ μαθηταὶ διασκορπίσθησαν· τοῦτου δὴ χάριν καὶ ἡμεῖς ἐσημειωσάμεθα τὸ βῆτόν, ὃ καὶ πολλῆς δεόμενον ἐξετάσεως εἰς ἐπιτήδειον ἀναθησάμεθα καιρὸν.

⁷⁸ Psal. cviii, 4, 5. ⁷⁹ Deut. xxxii, 9. ⁸⁰ Zach. xiii, 7. ⁸¹ Matth. xxvi, 31.

(2) Desideratur τοῦ. Edit.

A propheticus vocat sermo, tunc temporis Chananeos propter eorum cum Chananeis similitudinem, vocat. Postquam igitur prophetia dixit, « Et cognoscent Chananeæ, » adjicit, nos docens quos indicare velit, dicitque, « greges quæ custodiuntur mihi. » Quæ autem erant illæ greges, prius Domino custoditæ, nisi circumcisionis populus? quos nunc Chananeos vocans Scriptura, quasi de Christi persona addit, « et dicam ad eos » quæ scripta sunt, quæ et dicere potest insidiantibus sibi, quasi ab iis repetens suorum in eos beneficiorum mercedem, fidem scilicet in se, consentaneamque fidei vitam; sic enim intelligo, « afferite mercedem meam. » Hi vero, secundum ea quæ alias de ipsis ab eo dicta sunt, « Pro eo ut me diligenter, detrahebat mihi: ego autem orabam. Et posuerunt adversum me mala pro bonis, et odium pro dilectione mea ⁷⁸. » Triginta nummos statutos proditori dederunt, tantum impiissima æstimatione facientes. Sed cum cujusque opus quale sit igne est probandum, ideo projicere eos ad staturarium, id est in iudicii et supplicii ignem, Dominus jubet. Quinam vero sunt ii, nisi sibimet ipsi insidiantes? Appretiare jubet, scilicet in iis quæ adversus se admiserunt. Dicit eos in igne probandos esse, quemadmodum et ipse Dominus in incarnationis et passionis tempore ab eis probatus est. Etenim primum homo factus et passus est pro perditarum ovium domus Israel salute. His deinde post Salvatoris nostri passionem reprobationem eorum indicans Scriptura dicit, « et præcidi virgam meam secundam. » Quæ sit hæc virga docens adjicit « funiculum, » de quo dicitur, « funiculum hæreditatis ejus Israel. ⁷⁹ » Manifestius igitur illud ostendit, subjiciens, « ut dissolverem prius testamentum Dei, inter Judam et Israel. » Et aperte patet ipso Salvatoris nostri tempore corruisse omnes legalis cultus observantias, ex quo nunc usque penitus deletæ sunt.

CAPUT XXVII.

Ex eodem Zacharia.

D « Framea, suscitare, super pastorem meum, et super virum coherentem mihi, dicit Dominus omnipotens; percutie pastorem, et dispergentur oves, et convertam manum meam ad pastores ⁸⁰. » Evangelista quoque, « Percutiam pastorem, et dispergentur oves gregis ⁸¹, » dicens, hæc in Salvatoris nostri passionis tempore impleta fuisse demonstrat, cum discipuli, eo relicto, fugerunt. Idcirco nos quoque hunc notavimus locum, et fusiore explanatione illustrandum opportuno tempore tractabimus.

CAPUT XXVIII.

Ex eodem.

« Et egredietur Dominus et præliabitur contra gentes illas, sicut præliatus est in die certaminis. . . . Et veniet Dominus Deus meus, omnesque sancti cum eo ⁸². » Et hæc rati de secundo dici Christi adventu notavimus.

CAPUT XXIX.

E Malachia.

« Non est mihi voluntas in vobis, dicit Dominus omnipotens : et munus non suscipiam de manu vestra. Ab ortu enim solis usque ad occasum, magnum est nomen meum in gentibus : et in omni loco sacrificatur, et offertur nomini meo oblatio munda : quia magnum est nomen meum in gentibus, dicit Dominus omnipotens : et vos polluistis illud ⁸³. » Sicut manus, et dextera, et brachium et virtus Dei omnium Verbum ejus in divinis nominatur Scripturis, ita et eum designat nomen Dei. Hoc igitur divinum nomen quasi « ab ortu solis usque ad occasum glorificatur in gentibus, » cuivis manifestum per prædicationes quæ in Christi nomine ubique sunt. Quippe in omni loco spiritale incensum et precibus purum incruentumque ac rationale sacrificium per verum summumque pontificem Deo offerunt. Quibus vero hoc modo adorantibus, corporalia prioris populi sacrificia recessura dicit Deus. Manifestum igitur quomodo post Christi incarnationem utrinque finem prophetia accepit; etenim prioris populi reprobatione simul submoti sunt ab eis secundum Daniel sacrificia et libamenta, nec non et gentium ad omnium Deum conversio subsequuta est.

CAPUT XXX.

Ex eodem.

« Pactum meum fuit cum eo vitæ et pacis : et dedi ei timorem, et timuit me, et a facie nominis mei pavebat. Lex veritatis fuit in ore ejus, et iniquitas non est inventa in labiis ejus : in pace et in æquitate ambulavit mecum, et multos avertit ab iniquitate. Labia enim sacerdotis custodient scientiam, et legem requirent ex ore ejus : quia angelus Domini omnipotentis est ⁸⁴. » Hæc quoque cum testimoniis de Christo congrua reputantes retulimus. Pactum enim vitæ et pacis cum eo erat; timoris vero spiritus cum cæteris super eum requievit, juxta hæc Isaia: verba : « Et replebit eum spiritus timoris Domini ⁸⁵. » Veritatis quoque lex, non autem typica in ore ejus erat, et non inventa est iniquitas in labiis ejus. Juxta enim eundem Isaiaem, iniquitatem non fecit, nec inventus est dolus in labiis ejus. Quasi coexistens patria virtute « in pace et in æquitate » ambulavit cum eo,

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΠ'

Τοῦ αὐτοῦ.

1 (f. 34) Καὶ ἐξελεύσεται Κύριος, καὶ παρατάξεται ἐν τοῖς ἔθνεσιν ἐκείνοις, καθὼς ἡμέρα πολέμου· καὶ παρέσται Κύριος ὁ Θεὸς μου, καὶ πάντες οἱ ἄγιοι μετ' αὐτοῦ. » Καὶ ταῦτα ὑπονοοῦντες περὶ τῆς δευτέρας λέγεσθαι τοῦ Χριστοῦ παρουσίας ἐσημειώσαμεθα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ'.

Τοῦ ἀγγέλου.

« Οὐκ ἔστι μου θέλημα ἐν ὑμῖν, λέγει Κύριος παντοκράτωρ, καὶ θυσίαν οὐ προσδέξομαι ἐκ τῶν χειρῶν ὑμῶν. Διότι ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου καὶ ἕως δυσμῶν τὸ ὄνομά μου δεδόξασται ἐν τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἐν παντὶ τόπῳ θυμίαμα προσφέρεται τῷ ὀνόματί μου, καὶ θυσία καθαρὰ· διότι μέγα τὸ ὄνομά μου ἐν τοῖς ἔθνεσι, λέγει Κύριος παντοκράτωρ· ὑμεῖς δὲ βεβηλοῦτε αὐτό. » « Ὅσπερ χεὶρ καὶ δεξιὰ καὶ βραχίων καὶ δύναμις τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων ὁ Λόγος αὐτοῦ ἐν ταῖς θείαις ὀνόμασται· Τραφαῖς, οὕτως ὁ αὐτὸς καὶ ὄνομα χρηματίζει τοῦ Θεοῦ. Τοῦτο οὖν τὸ θεῖον ὄνομα ὡς « ἀπ' ἀνατολῶν ἡλίου καὶ δυσμῶν δεδόξασται ἐν τοῖς ἔθνεσιν, » παντὶ τῷ πρόδηλον ἀπὸ πᾶν πανταχόσε χρηματιζόντων κατὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ προσηγορίαν· οἱ καὶ ἐν παντὶ τόπῳ πνευματικῶν θυμιάμα καὶ τὴν δι' εὐχῶν καθαρὰν καὶ ἀναίμακτον καὶ λογικὴν θυσίαν διὰ τοῦ κατ' ἀλήθειαν ἀρχιερέως προσάγουσι τῷ Θεῷ· τούτων δὲ τοῦτον λατρευόντων τὸν τρόπον, τὰς σωματικὰς τοῦ προτέρου λαοῦ θυσίας ἀποστραφίσεσθαι φησὶν ὁ Θεός· καὶ δὴ σαφὲς πῶς μετὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν κατ' ἀμφοτέρω πέρασ' ἐβλήθη ἡ προφητεία· κατὰ τὴν (5) προτέρου λαοῦ ἀποβολὴν, ἅμα τε ἀρθείσθαι ἐξ αὐτῶν κατὰ τὸν Δανιὴλ θυσίας καὶ σπονδῆς, καὶ κατὰ τὴν τῶν ἐθνῶν ἐπὶ τὸν τῶν ὄλων Θεὸν ἐπιστροφὴν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Λ'.

Τοῦ αὐτοῦ.

« Ἡ διαθήκη ἦν μετ' αὐτοῦ τῆς ζωῆς καὶ τῆς εἰρήνης, καὶ ἔδωκα αὐτῷ φόβῳ φοβέσθαι με, καὶ ἀπὸ προσώπου ὀνόματός μου στέλλεσθαι αὐτόν. Νόμος ἀληθείας ἦν ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ, καὶ ἀδικία οὐχ εὑρέθη ἐν χεῖρεσιν αὐτοῦ· ἐν εἰρήνῃ κατευθύνων ἐπορεύθη μετ' ἐμοῦ, καὶ πολλοὺς ἐπέστρεψεν ἀπὸ ἀδικίας. Ὅτι χεῖλη ἱερέως φυλάσσεται γινώσκειν, καὶ νόμον ἐκζητήσουσιν ἐκ στόματος αὐτοῦ, ὅτι ἄγγελος Κυρίου παντοκράτορος ἐστίν. » Καὶ ταῦθ' ἀρμόζειν ὑπολαμβάνοντες ταῖς περὶ Χριστοῦ μαρτυρίαις ἐκτεθειμέθα· ἦ τε γὰρ διαθήκη τῆς ζωῆς καὶ τῆς εἰρήνης ἦν μετ' αὐτοῦ, τὸ τε τοῦ φόβου πνεῦμα μετὰ καὶ τῶν λοιπῶν ἐπ' αὐτὸν ἀνεπαύσατο κατὰ τὸ, « Καὶ ἐμπλήσει αὐτὸν πνεῦμα φόβου Θεοῦ, » λεγόμενον ἐν Ἑσαία· τοῦτο δὲ καὶ ὁ τῆς ἀληθείας νόμος, οὐχὶ δὲ ὁ τυπικὸς ἐν τῷ στόματι ἦν, καὶ ἀδικία οὐχ εὑρέθη ἐν χεῖρεσιν αὐτοῦ· κατὰ γὰρ τὸν Ἑσαίαν ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὑρέθη δόλος ἐν χεῖρεσιν αὐτοῦ· οἷα δὲ εν-

⁸² Zach. xiv, 5, 5. ⁸³ Malach. i, 10-12. ⁸⁴ Malach. ii, 5-7. ⁸⁵ Isa. xi, 5.

(3) Desideratur τοῦ. EDIT.

ὦν ἐν τῇ πατρικῇ δυνάμει· « ἐν εἰρήνῃ κατευθύνων » ἅπαντες ἐπορεύετο μετ' αὐτοῦ, πολλοὺς τῶν πάλαι τὸν Θεὸν μὴ εἰδόντων εἰς ἐπιστροφὴν ἄγων· παρ' αὐτοῦ δὲ, ἅτε ἀρχιερέως ὄντος καὶ τὴν περὶ πάντων (f. 54 v°) γνῶσιν διαφυλάττοντος, τὸν θεῖον νόμον ἐξεζήτησάν τε καὶ ἐκζητήσουσιν, οἷς μέλλει τῆς κατ' αὐτὸν ἐπιστήμης· αὐτὸς γάρ ἐστιν « ὁ τῆς μεγάλης βουλῆς Ἄγγελος, » διακονῶν καὶ διαγγέλλων παντὶ γενετῶ τῷ τοῦ Πατρὸς βούλημα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΑ'.

Τοῦ αὐτοῦ.

« Ἰδοὺ ἐξαποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου, καὶ ἐπιβλέψεται ὁδὸν πρὸ προσώπου μου, καὶ ἐξαίφνης ἔξει εἰς τὸν ναὸν ἑαυτοῦ Κύριος, ὃν ὑμεῖς ζητεῖτε, καὶ ὁ ἄγγελος τῆς διαθήκης, ὃν ὑμεῖς θέλετε· ἰδοὺ, ἔρχεται, λέγει Κύριος παντοκράτωρ. Καὶ τίς ὑπομενεῖ ἡμέραν εἰσόδου αὐτοῦ; ἢ τίς ὑποστήσεται ἐν τῇ ὄψασί αὐτοῦ; διότι αὐτὸς εἰσπορεύεται ὡς πῦρ χωνευτηρίου, καὶ ὡς ποῖα πλυνόντων· καὶ καθιεῖται ἀναχωνεύων καὶ καθαρῖζων ὡς τὸ ἀργύριον καὶ τὸ χρυσίον. » Τὰ περὶ τῆς δευτέρας τοῦ Χριστοῦ παρουσίας καὶ διὰ τούτων προφητεύεται, ὁπνίκα . . . ς τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς τῶν ὄλων ἐξαποσταλεῖς αὐτὸς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ ὁ ν(ῦν) λεγόμενος « τῆς διαθήκης ἄγγελος ἐπιβλέψεται ὁδὸν πρὸ προσώπου τοῦ Πατρὸς, » τοῦτ' ἐστὶ προεπτεπίσει καὶ προπαρασκευάσει τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς τῇ τοῦ Πατρὸς βασιλείᾳ· ὅτε ἐκ λογικῶν καὶ ἐμφύχων λίθων τὸν πνευματικὸν ναὸν, τοῦτ' ἐστὶ τὴν Ἐκκλησίαν, ἐπισκευάσαντος αὐτοῦ, ἔξει αὐτὸς ὁ Κύριος καὶ Θεὸς Λόγος ἅμα αὐτῶ τῶ τῆς διαθήκης Ἄγγελοῦ εἰς τὸν δεδηλωμένον ναόν· εἶτα, οἷα τὴν δευτέραν αὐτοῦ παρουσίαν προαγγέλλων, ὁ Λόγος ὡς πρὸς τοὺς ἁμαρτωλοὺς φησιν, « Ἰδοὺ ἔρχεται Κύριος παντοκράτωρ· καὶ τίς ὑπομενεῖ ἡμέραν εἰσόδου αὐτοῦ; ἢ τίς ὑποστήσεται ἐν τῇ ὄψασί αὐτοῦ; » καὶ τὰ ἐξῆς· οἷς ἐπιμελῶς προσεκτέον ὑπ' αὐτοῦ τοῦ παντοκράτορος Κυρίου ὡς περὶ ἐτέρου λεγομένοις· καὶ πειστέον τε τῶν ἐκ περιτομῆς, εἰ τινα ἔχοιεν λέγειν τὸν ἐνταῦθα δηλούμενον Κύριον καὶ τὸν σὺν αὐτῶ Ἄγγελον τῆς διαθήκης, περὶ οὗ Κύριος ὁ παντοκράτωρ φάσκει· τὸ, « Ἰδοὺ ἔρχεται, » καὶ τὰ λοιπὰ· δι' ὧν καθ' ἡμᾶς ἡ δευτέρα τοῦ Χριστοῦ καταγγέλλεται παρουσία· ὃς Λόγος Θεοῦ τυγχάνων παραγενόμενος εἰσπορεύεται εἰς τὴν ἐκάστου ψυχὴν, κρίνων ἕκαστον περὶ τῶν αὐτῶ κατὰ τὸν βίον πεπραγμένων, ἐκπλύνων τε καὶ διὰ πυρὸς χρυσοῦ δίκην χωνεύων, καὶ καθαρῖζων τὰ πάντων ἡγεμονικά. Ἦᾶσαν γοῦν τὴν κρίσιν ὁ Πατὴρ δέδωκεν τῷ Υἱῶ κατὰ τὸν φάσκοντα καὶ ἐν Ψαλμοῖς λόγον, « Ὁ Θεός, τὸ κρίμά σου τῶ βασιλεῖ ὁδός, καὶ τὴν δικαιοσύνην σου τῶ υἱῶ τοῦ βασιλέως· κρίνειν τὸν λαόν σου ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ τοὺς πτωχοὺς σου ἐν κρίσει· » ἐνθα βασιλεὺς μὲν ἀνεληφεν ἀνθρώπων, « υἱὸς τοῦ βασιλέως. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΒ'.

Τοῦ αὐτοῦ ἀγγέλου

« Καὶ ἀνατελεῖ τοῖς φοβουμένοις τὸ ὄνομά μου Ἔλιος »

** Isa. ix, 6. ** Malach. iii, 1-3. ** Psal. lxxi, 2.

A multis eorum qui prius Deum ignorabant ad conversionem impulsis. Apud eum, ut summum sacerdotem, et de omnibus scientiam custodientem, divinam legem requisiverunt et requirent ipsius scientiæ studiosi. Ipse est enim « magni consilii Angelus », et Patris voluntatem omni creaturæ annuntians.

CAPUT XXXI

Ex eodem.

« Ecce ego mitto angelum meum, et præparabit viam ante faciem meam. Et statim veniet ad suum templum Dominator, quem vos quæritis : et angelus testamenti, quem vos vultis. Ecce venit, dicit Dominus omnipotens. Et quis poterit cogitare diem adventus ejus, et quis stabit ad videndum eum? Ipse enim quasi ignis conflans, et emundans argentum, et purgabit, et colabit eos quasi aurum et quasi argentum ». Hæc de secundo Christi adventu prophetizat, quando. . . Dei et Patris omnium missus ipse Christus, de quo nunc dicitur : « testamenti Angelus præparabit viam ante faciem Patris, » id est hominum animas Patris regno idoneas atque paratas efficiet; cum rationalibus spiritualibusque lapidibus spirituale templum, scilicet Ecclesiam, ipso præparante, veniet ipse Dominus Deusque Verbum simul cum ipso testamenti Angelo in templum quod memoratum est; dein cum secundum ejus adventum prænuntians, Verbum quasi ad peccatores dicit : « Ecce venit Dominus omnipotens : et quis poterit cogitare diem adventus ejus, et quis stabit ad videndum eum? » Et reliqua quæ diligenter attendenda, ut ab omnipotentis Dei, quasi alterius, ore prolata; et ab iis qui ex circumcissione sunt sciscitandum an Dominum quemvis, cui hæc dicta conveniant, et cum et Angelum testimonii inducere possint, de quo omnipotens Deus hæc dicat : « Ecce venit, » etc. His igitur, ut nobis videtur, secundum annuntiatum Christi adventus. Qui, cum Verbum Dei esset, superveniens in ejusque animam ingredietur, quemque dijudicans ex ejus vitæ operibus, expurgans et quasi aurum igne colans, mentesque omnium emundans. Omne igitur iudicium Pater dedit Filio suo juxta hunc in Psalmis locum : « Deus, iudicium tuum regi da, et justitiam tuam filio regis : judicare populum tuum in justitia, et pauperes tuos in iudicio ». Inde Rex quidem divinitas et ipse Deus Verbum appellatur : quem autem suscepit hominem, « filius regis.

ἢ θεότης καὶ αὐτὸς ὁ Θεὸς Λόγος ἀνηγόρευται· ὃν δὲ

CAPUT XXXII.

Ex eodem Malachia.

« Et orietur vobis timentibus nomen meum sol »

justitiæ, et sanitas in pennis ejus⁹⁹. » Sol justitiæ
« lux est vera quæ illuminat omnem hominem
venientem in hunc mundum⁹⁹; » qui solis oriri
dicitur timentibus nomen Patris ejus; ejus occa-
sum his, qui non tales erunt, minatur his verbis :
« Occumbet sol super prophetas populum meum in
errorem inducentes⁹⁹. »

Hæc quidem e duodecim prophetis : cum autem
Isaïæ testimonia, quorum magnus est numerus,
peculiari libro tractare nobis propositum est, nobis
liceat ordine inverso cæterorum magnorum prophe-
tarum documenta indagare.

CAPUT XXXIII.

E Jeremia.

« Tu autem, Domine, demonstrasti mihi, et co-
gnovi : tunc ostendisti mihi studia eorum. Et ego
quasi agnus mansuetus, qui portatur ad victimam :
et non cognovi quia cogitaverunt super me consi-
lia dicentes : Mittamus lignum in panem ejus et
erodamus eum de terra viventium, et nomen ejus
non memoretur amplius⁹⁹. » Dominus Salvatorque
noster Jesus Christus, juxta Isaïæ prophetiam,
« Sicut ovis ad occisionem ductus est, et quasi
agnus coram tondente se obmutuit⁹⁹; » et juxta
illam quæ nobis in manu est, « quasi agnus man-
suetus qui portatur ad victimam nescius. » Passio
et crux ejus indicari possunt his verbis : « Mittamus
lignum in panem ejus et erodamus eum de terra
viventium; et nomen ejus non memoretur am-
plius. » Quæ quidem ex persona dicta sunt insi-
diantium ei. Etenim si corpus ejus panis fuit, sicut
ipse discipulos suos docet, dicens : « Accipite
et comedite, hoc est corpus meum⁹⁹, » ligno vere
applicatum est per crucem, unde non immerito dicitur,
« Mittamus lignum in panem ejus. » Quæ in
hunc locum diximus nulli sunt impedimento quin
accuratius contempletur.

CAPUT XXXIV.

Ex eodem.

« Reliqui domum meam, dimisi hæreditatem
meam : dedi dilectam animam meam in manu ini-
micorum ejus. Facta est mihi hæreditas mea quasi
leo in silva : dedit contra me vocem, ideo odivi
eam. Nunquid avis discolor hæreditas mea mihi?
nunquid avis tinctorum per totum? Venite, congrega-
mini omnes bestię terræ, properate ad devoran-
dum. Pastores multi demoliti sunt vineam meam,
conculcaverunt partem meam : dederunt portio-
nem meam desiderabilem in desertum solitudinis.
Posuerunt eam in dissipationem, luxitque super me.
Desolatione desolata est omnis terra, quia nullus
est qui recogitet corde⁹⁹. » Videtur audiri Do-
mini Salvatorisque nostri vox, de templo Jerusalem
dicens : « Reliqui domum meam. » Et de priore

δικαιοσύνης, καὶ ἱασίς ἐν ταῖς πτέρυξιν αὐτοῦ. »
« Ἡλιος δικαιοσύνης τὸ ἐφῶς ἐστὶν τὸ ἀληθινὸν τὸ φω-
τίζον πάντα ἀνθρώπων ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον. »
ὅς μόνοις ἀνατέλλειν εἰρήται τοῖς φοβουμένοις τὸ
ὄνομα τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ· τοῖς γάρτοι μὴ τοιοῦτους
δύσσεσθαι ἀπειλεῖ, κατὰ τὸ (f. 35) « Καὶ δύσεται ὁ
ἥλιος ἐπὶ τοὺς προφήτας τοὺς πλανῶντας τὸν λαὸν
μου, » ἐν τινι τῶν προφητῶν εἰρημένον.

Ταῦτα μὲν τὰ ἀπὸ τῶν δώδεκα προφητῶν· ἀλλ'
ἐπεὶ τὰ ἐκ τοῦ Ἑσαίου διὰ τὸ πληθὺς ἐν ἰδίῳ συγ-
γράμματι περιλαβεῖν ἡμῖν πρόκειται, φέρε μετα-
θάντες τὰ ἀπὸ τῶν λοιπῶν μεγάλων προφητῶν ἐπι-
σκεψώμεθα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΓ'.

Ἐκ τοῦ Ἱερεμίου.

« Κύριε, γνώρισόν μοι, καὶ γνώσομαι· τότε εἶδον
τὰ ἐπιτηδεύματα αὐτῶν. Ἐγὼ ὡς ἀρνίον ἀκακὸν ἀγό-
μενον τοῦ θύεσθαι οὐκ ἔγνων· ἐπ' ἐμὲ ἐλογίσαντο λέ-
γοντες· Δεῦτε καὶ ἐμβάλωμεν ξύλον εἰς ἄρτον αὐτοῦ,
καὶ ἐκτριψώμεν αὐτὸν ἀπὸ γῆς ζώντων, καὶ τὸ ὄνομα
αὐτοῦ οὐ μὴ μνησθῆ ἔτι. » Ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος
ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς (κα)τὰ τὴν ἐν τῷ Ἑσαίᾳ προ-
φητείαν, « ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη, καὶ ὡς
ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείραντος αὐτὸν ἀφωτος, » κατὰ
δὲ τὴν μετὰ χεῖρας, « ὡς ἀρνίον ἀκακὸν ἀγόμενον
τοῦ θυέσθαι οὐκ ἔγνων. » καὶ τὸ κατὰ τὸν σταυρὸν
δὲ πάθος αὐτοῦ δύναται δηλοῦσθαι διὰ τοῦ· « Δεῦτε καὶ
ἐμβάλωμεν ξύλον εἰς ἄρτον αὐτοῦ καὶ ἐκτριψώμεν
αὐτὸν ἀπὸ γῆς ζώντων· καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ οὐ μὴ
μνησθῆ ἔτι. » ἅπερ ἐκ προσώπου λέλεκται τῶν ἐπι-
βουλευσάντων αὐτῷ. Εἰ γὰρ δὴ τὸ σῶμα αὐτοῦ ἄρτος
ἦν, ὡς αὐτὸς διδάσκει πρὸς τοὺς μαθητὰς λέγων,
« Λάβετε, φάγετε, τοῦτο ἐστὶ τὸ σῶμά μου, » τοῦτο
δ' ἦν τὸ πρὸς τῷ ξύλῳ κατὰ τὸν σταυρὸν δειγματι-
σθὲν, περὶ αὐτοῦ λέγοι· ἂν εἰκότως τὸ, « Δεῦτε καὶ
ἐμβάλωμεν ξύλον εἰς ἄρτον αὐτοῦ. » εἰ δὲ καὶ βαθυ-
τέρας ἔχοιτο θεωρίας τὰ κατὰ τὸν τόπον, οὐδὲν πρὸς
ἐκεῖνο λυπεῖ καὶ τὰ εἰρημένα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΔ'.

Τοῦ αὐτοῦ.

« Ἐγκατατέλειπα τὸν οἶκόν μου, ἀφῆκα τὴν κλη-
ρονομίαν μου, ἔδωκα τὴν ἡγαπημένην ψυχὴν μου εἰς
χεῖρας ἐχθρῶν αὐτῆς. Ἐγενήθη ἡ κληρονομία μου ἐμοὶ
ὡς λέων ἐν δρυμῷ, ἔδωκεν ἐπ' ἐμὲ φωνὴν αὐτῆς, διὰ
τοῦτο ἐμίσησα αὐτήν. Μὴ σπῆλαιον ὑαίνης ἡ κληρο-
νομία μου ἐμοὶ, ἢ σπῆλαιον κύκλιφ αὐτῆς; Βαθίσσατε,
 συναγάγετε πάντα τὰ θηρία τοῦ ἀγροῦ, καὶ ἐλθέτω-
σαν τοῦ φαγεῖν αὐτήν. Ποιμένες πολλοὶ διεφθειραν
τὸν ἀμπελῶνά μου, ἐμόλυναν τὴν μερίδα μου, ἔδωκαν
μερίδα ἐπιθυμητὴν εἰς ἔρημον ἄβατον, ἐγενήθη εἰς
ἀφανισμόν ἀπωλείας· δι' ἐμὲ ἀφανισμῷ ἠφανίσθη
πᾶσα ἡ γῆ, ὅτι οὐκ ἐστὶν ἀνὴρ τιθέμενος ἐν καρδίᾳ. »
Ἔοικε τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν εἶναι φωνὴ καὶ
ἡ φάσκουσα περὶ μὲν τοῦ ἐν Ἱερουσαλήμ νεῶ τὸ,
« ἐγκατατέλειπα τὸν οἶκόν μου, » περὶ δὲ τῆς προ-

⁹⁹ Malach. iv, 2.

⁹⁹ Joan. i, 9.

⁹⁹ Mich. iii, 6.

⁹⁹ Jerem. xi, 18, 19.

⁹⁹ Isa. lxxxiii, 7.

⁹⁹ Matth.

xv, 26. ⁹⁹ Jer. xlii, 7-11.

τέρας συναγωγῆς, ἢ καὶ μέρος ποτε καὶ (f. 35 v°) A σχολίσματα κληρονομίας αὐτοῦ γέγονεν, τὸ, « Ἀφῆκα τὴν κληρονομίαν μου, » κατὰ τὸ, « Ποσάκις ἠθέλησα ἐπισυναγαγεῖν τὰ τέκνα σου, ὃν τρόπον ὄρνις ἐπισυναγάγει τὰ νοσσία αὐτῆς ὑπὸ τὰς πτέρυγας, καὶ οὐκ ἠθέλησατε. Ἰδοὺ ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος. » Αὐτὸς δ' ὁ εἰπὼν « Οὐδεὶς αἴρει τὴν ψυχὴν μου ἀπ' ἐμοῦ· ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι αὐτήν, » φησὶν καὶ τὸ, « Ἔδωκα τὴν ἡγαπημένην ψυχὴν μου εἰς χεῖρας ἐχθρῶν αὐτῆς. » Τοῦτι δὲ καὶ ἐγενήθη ἡ προτέρα κληρονομία ὡς λέων ἐν δρυμῷ· ἔδωκέν τε ἐπ' αὐτὸν τὴν φωνὴν αὐτῆς, ὀπηνίκα παραδόντες αὐτὸν τῷ Πιλάτῳ ἐστήκεισαν κατηγοροῦντες αὐτοῦ καὶ μονονουχὶ βῶντες, « Αἴρε, αἴρε, σταύρου αὐτόν. » διὰ τοῦτο δὲ φησιν, « Ἐμίσησα αὐτήν, » διὰ τὰ μίσους ἄξια αὐτῆς ἔργα, καὶ διὰ τὸ μηδὲν εἰς αὐτὸν ἀγάπης ἄξιον ἐπίδειξασθαι· τὸ δ' ἐξῆς, καὶ μάλιστα τὸ, « Δι' ἐμὲ ἀφανισμῷ ἠφανίσθη πᾶσα ἡ γῆ, » εἰκεν δηλοῦν τὴν διὰ τὸν Σωτῆρα μετὰ τὸ πάθος αὐτοῦ τελείαν γενομένην ἄλωσιν καὶ αἰχμαλωσίαν τοῦ προτέρου λαοῦ, καὶ τὴν εἰς ἑσχατον τῆς Ἱερουσαλήμ ἐρήμωσιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΕ'.

Τοῦ αὐτοῦ.

« Κύριε, ἰσχύς μου καὶ βοήθεια μου, καὶ καταφυγή μου ἐν ἡμέρᾳ κακῶν. Πρὸς σὲ ἔβη ἡ ψυχή μου ἀπ' ἐσχάτου τῆς γῆς, καὶ ἐροῦσιν, Ὡς ψευδῆ· ἐκτήσαντο οἱ πατέρες ἡμῶν εἰδωλα, καὶ οὐκ ἔστιν ἐν αὐτοῖς ὠφέλημα. Εἰ ποιήσει ἑαυτῷ ἄνθρωπος θεοὺς, καὶ αὐτοὶ οὐκ εἰσι θεοί; Διὰ τοῦτο, ἰδοὺ, ἐγὼ δηλώσω αὐτοῖς ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ τὴν χεῖρά μου, καὶ γνωριῶ αὐτοῖς τὴν δύναμίν μου, καὶ γνωσονται ὅτι ἐγὼ Κύριος. ✕ Ἄμαρτία Ἰούδα γέγραπται ἐν γραφῇ σιδηρῇ, ἐν θυγχι ἀδαμαντίνῳ ἐκκεκολαμμένη ἐπὶ τοῦ στήθους τῆς καρδίας αὐτῶν. » Περὶ τῶν διὰ Χριστοῦ τὸν τῶν ὄλων ἐπεγνωκότων Θεὸν προφητείας ὁ λόγος, ἐξῆς ἐπάγει περὶ τῆς κατὰ τοῦ Σωτῆρος τοῦ Ἰουδαίων λαοῦ ἀμαρτίας, ἀνεξάλειπτον αὐτὴν ἔσσεσθαι σημάτων κατὰ τὰς παραθεθείσας μετὰ ἀστερίσκων λέξεις· ἃς δύναται τις καὶ ἐπὶ τοῦ προδότου Ἰούδα ἐφαρμόζειν, ὡς καὶ ὀνομαστὶ τῷ θεῷ Πνεύματι προσγενομένου τε καὶ προαναπεφωνημένου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΓ'.

Τοῦ αὐτοῦ.

Ἰδοὺ, ἡμέραι ἔρχονται, λέγει Κύριος, καὶ ἀναστήσω τῷ Δαυὶδ ἀνατολὴν δικαίαν, καὶ βασιλεύσει βασιλεὺς, καὶ συνήσει, καὶ ποιήσει κρῖμα καὶ δικαιοσύνην ἐπὶ τῆς γῆς. Ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ σωθήσεται καὶ Ἰούδας, καὶ Ἰσραὴλ κατασκηνώσει πεποιθῶς, καὶ τοῦτο τὸ ὄνομα, ὃ καλέσει αὐτοὺς Κύριος, Ἰωσεδὲκ ἐν τοῖς προφήταις. Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, εἶπεν Κύριος, συντρίψω ζυγὸν ἀπὸ τραχήλου αὐτῶν, καὶ τοὺς δεσμοὺς αὐτῶν διαρρήξω, καὶ οὐκ ἐργῶνται αὐτοὶ ἐτι ἄλλοτριούς, καὶ ἐργῶνται τῷ Κυρίῳ Θεῷ αὐτῶν, καὶ τὸν Δαυὶδ βασιλέα αὐτῶν ἀναστήσω αὐτοῖς. » Τοῦτοις τὰ παραπλήσια καὶ ἐν ἑτέρῳ τοῦ αὐτοῦ προφήτου τότῳ εἰρηται ἐν τούτοις· « Ἰδοὺ ἡμέραι ἐρ-

Synagoga, quæ unquam pars et funiculus hæreditatis ejus facta est, « Dimisi hæreditatem meam, » juxta illud : « Quoties volui congregare filios tuos, quemadmodum avis nidum suum sub pennis, et noluisti ! Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta⁹⁶. » Ipse autem dixit : « Nemo tollit animam meam ; potestatem habeo ponere eam⁹⁷ ; » atque illud : « Dedi dilectam animam meam in manibus inimicorum ejus. » Huic vero facta est prior hæreditas quasi leo in silva. Dedit contra eum vocem ejus, cum tradentes eum Pilato adduxerunt, accusantes vociferantesque tantummodo : « Tolle, tolle, crucifige eum⁹⁸ ; » quapropter ait : « Odivi eam, » ob ejus opera odio digna, et quod nihil in eum amore dignum ostenderant. Quæ vero sequuntur, et hæc præsertim : « Propter me desolatione desolata est terra, » ostendere videntur antiqui populi consummatam post Salvatoris passionem, ruinam atque captivitatem, Jerusalemque in perpetuum solitudinem.

CAPUT XXXV.

Ex eodem.

« Domine, fortitudo mea et robur meum, et refugium meum in die tribulationis. Ad te gentes venient ab extremis terræ, et dicent : Vere mendacium possederunt patres nostri, vanitatem, quæ eis non profuit. Nunquid faciet sibi homo deos, et ipsi non sunt dii ? Idcirco ecce ego ostendam eis per vicem hanc, ostendam eis manum meam et virtutem meam, et scient quia nomen mihi Dominus. ✕ Peccatum Juda scriptum est stylo ferreo in ungue adamantino, exaratum super latitudinem cordis eorum⁹⁹. » De iis qui per Christum omnium cognoverunt Deum Scriptura prophetizat, et continuo Judæorum populi adversus Salvatorem iniquitates indicans, indelebiles eas fore ostendit notato asteriscis loco. Quæ quidem et traditori Judæ adaptari possunt, a Spiritu sancto nominatim ante tempus cognito atque nominato.

CAPUT XXXVI.

Ex eodem.

« Ecce dies veniunt, dicit Dominus : et suscitabo David germen justum : et regnabit rex, et sapiens erit : et faciet judicium et justitiam in terra. In diebus illis salvabitur Juda, et Israel habitabit confidenter : et hoc est nomen quod vocabunt eum, Dominus, Josedec in prophetis¹. . . In die illa, ait Dominus, conteram jugum de collo eorum, et vincula eorum dirumpam, et non dominabuntur eis amplius alieni, sed servient Domino Deo suo, et David regi suo quem suscitabo eis². » His fere similia in alio ejusdem prophetæ loco dicuntur his verbis : « Ecce dies veniunt, dicit Dominus, et suscitabo verbum bonum quod locutus sum ad do-

⁹⁶ Luc. xiii, 34, 35. ⁹⁷ Joan. x, 18. ⁹⁸ Joan. xix, 15. ⁹⁹ Jer. xvi, 19-21 ; xvii, 1. ¹ Jer. xxiii, 5, 6. ² Jer. xxx, 8, 9.

num Israel et ad domum Juda. In diebus illis et in tempore illo, germinare faciam David germen justitiæ ³. Quibus continuo subjicit: « Quia hæc dicit Dominus: Non interibit de David vir, qui sedeat super thronum domus Israel: et de sacerdotibus et de Levitis non interibit vir a facie mea qui offerat holocausta, et incendat sacrificium, et cædat victimas omnibus diebus ⁴. » Et rursus: « Hæc dicit Dominus: Si irritum potest fieri pactum meum cum die, et pactum meum cum nocte, ut non sit dies et nox in tempore suo; et pactum meum irritum esse poterit cum David servo meo, ut non sit ex eo filius qui regnet in throno ejus, et Levitæ et sacerdotes ministri mei. Sicut enumerari non possunt stellæ cæli, et metiri arena maris, sic multiplicabo semen David servi mei, et Levitas ministros meos ⁵. » Atque iterum post pauca ait: « Hæc dicit Dominus: Si pactum meum inter diem et noctem, et leges cælo et terræ non posui; equidem et semen Jacob et David servi mei projiciam, ut non assumam de semine ejus principes seminis Abraham, Isaac et Jacob ⁶. » Quodnam enim germen Dominus Davidi suscitaturus est? Divinum Verbum, de quo alias dicitur: « Ecce vir, Oriens nomen ejus ⁷; » qui et regnaturus prænuntiatur, ac « sapiens erit et faciet judicium et justitiam in terra. » Illic et in tenebris sedentibus animis surget lux in cælesti regno suo; quique, juxta Apostostolum, « plenitudo gentium intrabit ⁸, » et omnis verus Israel cum spirituali Juda. Salvabuntur, quos et vocabit ipsos Dominus nominatim, quos ipsos dignos judicabit in Josedec, quod interpretantur *Dei justos*. In die autem illa, cum liberaverit Deus eos a diaboli servitute, adeo ut non jam illi, soli vero Domino Deo serviant, oriturum eis Deus Davidem regem pollicetur, scilicet natum e Davidis semine Salvatorem nostrum, quem peculiariter Scripturæ hoc designaverunt nomine. In hac igitur prophetia David secundum Salvatorem nostrum existimatus homo dicitur. Germen autem justitiæ deitas est quæ in ipso viget, « sol justitiæ ⁹ » in aliis appellata; cum quidem « lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum ¹⁰. » Deo igitur dicit, quod non interibit vir dux et princeps Ecclesiæ ejus, spiritualis scilicet domus Israel; nec spirituales Dei sacerdotes unquam defecturos esse Scriptura prophetizat, thus spirituale ferentes, suavemque bonorum operum dictorumve odorem, necnon incruentam puramque victimam. Quæ enim ni ita acceperimus, mendacii prophetias arguunt, cum terrestres Davidis thronus typicumque sacerdotium, non jam subsistant. Davidis quidem e semine reges jam Jeremiæ temporibus detrusi erant; leviticus vero, sacerdotalisque cultus non multo post Salvatoris incarnationem eversus est; ex quo nunc usque non licet

χρονται, λέγει Κύριος, καὶ ἐξαναστήσω σοι τὸν (f. 36) λόγον μου τὸν ἀγαθόν, ὃν ἐλάλησα ἐπὶ τὸν οἶκον Ἱερουσαλήμ καὶ ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰούδα· ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις καὶ ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ ἀνατελώ τῷ Δαυὶδ ἀνατολὴν δικαίαν. » Οἷς ἐξῆς ἐπιφέρει, ὅτι « Τάδε λέγει Κύριος· Οὐκ ἐξολοθρευθήσεται τῷ Δαυὶδ ἀνὴρ καθήμενος ἐπὶ θρόνου οἴκου Ἰσραὴλ· καὶ τοῖς ἱερεῦσι τοῖς Λευΐταις· οὐκ ἐξολοθρευθήσεται ἀνὴρ ἐκ προσώπου μου ἀναφέρον ὀλοκαυτώματα καὶ θύων θυσίαν, καὶ ποιῶν θύμα πάσας τὰς ἡμέρας. » Καὶ πάλιν· « Τάδε λέγει Κύριος· Εἰ διασκεδάσετε τὴν διαθήκην μου τὴν ἡμέραν, καὶ τὴν διαθήκην μου τὴν νύκτα, τοῦ μὴ εἶναι ἡμέραν καὶ νύκτα ἐν τῷ καιρῷ αὐτῶν· καὶ γὰρ ἡ Διαθήκη μου διασκεδασθήσεται μετὰ Δαυὶδ τοῦ δούλου μου, τοῦ μὴ εἶναι αὐτῷ υἱὸν βασιλεύοντα ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ, καὶ τοὺς Λευΐτας τοὺς ἱερεῖς τοὺς λειτουργοῦντάς μοι· ὡς οὐκ ἐξαριθμηθήσεται ἡ δύναμις τοῦ οὐρανοῦ, οὐδὲ ἐκμετρηθήσεται ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης, οὕτως πληθυνῶ τὸ σπέρμα Δαυὶδ τοῦ δούλου μου καὶ τοὺς Λευΐτας τοὺς λειτουργοῦντάς μοι. » Καὶ αὖθις μετὰ βραχέα εἴρηται· « Τάδε λέγει Κύριος· Εἰ μὴ διαθήκη(ν) μου ἡμέρας καὶ νυκτός, ἀκριβέστατα οὐρανοῦ καὶ γῆς οὐκ ἔταξα, καὶ γὰρ τὸ σπέρμα Ἰακώβ καὶ Δαυὶδ τὸν δούλόν μου ἀποδοκιμῶ, τοῦ μὴ λαβεῖν ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ ἀρχοντα. » Καὶ τίς ἂν εἴη ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἀναστησομένη τῷ Δαυὶδ ἀνατολή; Ὁ θεῖος Λόγος, περὶ οὗ καὶ ἐν ἐτέροις εἴρηται, « Ἰδοὺ ἀνὴρ, Ἀνατολὴ ὄνομα αὐτοῦ, » ὃς καὶ βασιλεύσειν προφητεύεται καὶ « συνήσειν καὶ ποιήσειν κρίμα καὶ δικαιοσύνην ἐπὶ τῆς γῆς. » Οὕτως δὲ καὶ ταῖς ἐν σκότει καθήμεναῖς ψυχαῖς ἐξανατελεῖ φῶς κατὰ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ τὴν ἐπουράνιον· ἐπὶ δὲ κατὰ τὸν Ἀπόστολον « τὸ πληροῦμα τῶν ἐθνῶν εἰσελθῆ, » καὶ πᾶς ὁ ἀληθινὸς Ἰσραὴλ μετὰ τοῦ πνευματικοῦ Ἰούδα σωθήσεται, οὗς καὶ καλέσει αὐτοῦ ὁ Κύριος ὀνομαστί, οὗς ἄξιους αὐτοῦς κρινεῖ ἐν τῷ Ἰωσεδεκίῳ, ὅπερ ἐρμηνεύεται οἱ τοῦ Θεοῦ δικαιοί. Ἐν ἐκείνῃ δὲ τῇ ἡμέρᾳ μετὰ τὸ ἐλευθερωσαὶ τὸν Θεὸν τοὺς προειρημένους ἀπὸ τῆς ὑπὸ τὸν διάβολον αἰχμαλωσίας, ὡς μηκέτι μὲν ἐκείνῳ, μόνῳ δὲ Κυρίῳ τῷ Θεῷ αὐτῶν λατρεύειν, ἀναστήσειν αὐτοῖς ὁ Θεὸς ὑπισχνεῖται βασιλείαν τὸν Δαυὶδ, οὐκ ἄλλον ὄντα τοῦ ἐκ σπέρματος Δαυὶδ γενομένου Σωτῆρος ἡμῶν, ὃν διαφόρως αἱ Γραφαὶ καὶ τοῦτῳ προσεῖπαν τῷ ὀνόματι. Ὁ μὲν οὖν ἐν τῇ προφητείᾳ Δαυὶδ ὁ κατὰ τὸν Σωτῆρα ἡμῶν νοούμενος ἄνθρωπος λέγεται· ἡ δὲ ἀνατολὴ ἡ δικαία, ἡ κατ' αὐτὸν ἐνεργοῦσα θεότης, « ἥλιος δικαιοσύνης » ἐν ἄλλοις ὀνομαζομένη· ἐπεὶ καὶ ἐ τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον· οὐκ ἄλλη τις αὐτοῦ τυγχάνει. Τῷ Θεῷ τοίνυν φησὶν οὐκ ἐξολοθρευθήσεσθαι ἄνδρα ἡγούμενον καὶ προσετώτα τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ, ἥτις ἐστὶν ὁ πνευματικὸς οἶκος Ἰσραὴλ· ἀλλ' οὐδὲ τοὺς κατὰ διάνοιαν ἱερεῖς τοῦ Θεοῦ διαλείψειν ὁ λόγος προφητεύει, τὸ πνευματικὸν ἀναφέροντας θυμίαμα, καὶ τὴν δι' ἔργων ἀγαθῶν καὶ λόγων (f. 36 v) εὐώδη καὶ

³ Jer. xxxiii, 14, 15. ⁴ ibid. 17, 18. ⁵ ibid. 20-22. ⁶ Rom. xi, 25. ⁷ Joan. i, 9

⁸ Malach. iv, 2. ⁹ ibid. 25, 26. ¹⁰ Zachar. vi, 13.

ἀναίμακτον καὶ καθαρὰν θυσίαν. Εἰ γὰρ μὴ ταῦθ' ἄ οὕτως ἐκλάδοιμεν, ὡρα ψευδεῖς ἀπελέγγειν τὰς προφητείας, τῷ μῆτε τὸν θρόνον Δαυὶδ σωματικῶς, μῆτε τὴν ἱερατικὴν λειτουργίαν τὴν τυπικὴν εἰσέτι νῦν συνεστάναι· τῶν μὲν ἐκ σπέρματος Δαυὶδ βασιλέων ἐξ αὐτῶν τῶν Ἱερουσαλήμ χρόνων διαλελοιπῶτων, τῆς δὲ λευϊτικῆς καὶ ἱερατικῆς λειτουργίας μετ' οὐ πολὺ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίας· ἐξ ἧς καὶ εἰς δεῦρο οὐδὲ ἐπιβαίνειν αὐτοῖς τῆς Ἱερουσαλήμ ἔξεστιν. Καὶ εἰ φάσκοιεν γε οἱ ἐκ περιτομῆς δι' ὃν φασὶ πατριάρχην μὴ ἐκλελοιπέναι τὸ σπέρμα Δαυὶδ, ἀλλ' ἐλεγκτέον τε (γε) αὐτοὺς μὴ δυναμέμενος ἀποδείξει καθήμενον αὐτὸν ἐπὶ θρόνον Δαυὶδ, καὶ βασιλεύοντα ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ, καὶ ἄρχοντα τοῦ Ἰσραὴλ· ταῦτα γὰρ ἡ προφητεία φησὶ μηδεπώποτε διαλείψειν, ἃ καὶ σαφῶς παρίσταται ἀπὸ τῶν τῆς αἰχμαλωσίας χρόνων διαλελοιπῶτα, ἐξ οὗ μὴδὲ εἰς βασιλεύσας τοῦ Ἰσραὴλ ἐκ τοῦ σπέρματος Δαυὶδ ἀποδεικνύται· τί δ' ἂν φῆσαιεν καὶ περὶ τῆς ἐναργῶς κατὰ τὸν παρόντα καιρὸν καθήρημένης ἱερατείας, ἣν μηδεπώποτε ἐξολοθρευθῆσθαι ἡ προφητεία προαγορεύει;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΖ'.

Τοῦ αὐτοῦ.

« Ἰδοὺ ἡμέραι ἔρχονται, φησὶ Κύριος, καὶ διαθήσομαι τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ καὶ τῷ οἴκῳ Ἰούδα διαθήκην καινὴν· οὐ κατὰ τὴν διαθήκην ἣν διεθέμην τοῖς πατράσιν αὐτῶν ἐν ἡμέρᾳ ἐπιλαβομένου μου τῆς χειρὸς αὐτῶν ἐξαγαγεῖν αὐτοὺς ἐκ γῆς Αἰγύπτου· ὅτι αὐτοὶ οὐκ ἐνέμειναν ἐν τῇ διαθήκῃ μου, καὶ ἐγὼ ἡμέλησα αὐτῶν, φησὶ Κύριος, ὅτι αὐτῇ ἡ διαθήκῃ, ἣν διαθήσομαι τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ· μετὰ τὰς ἡμέρας ἐκεῖνας, φησὶ Κύριος, διδοὺς νόμους μου εἰς τὴν διάνοιαν αὐτῶν, καὶ ἐπὶ καρδίας αὐτῶν γράψω αὐτοὺς, καὶ ἔσομαι αὐτοῖς εἰς Θεὸν, καὶ αὐτοὶ ἔσονται μοι εἰς λαόν· καὶ οὐ μὴ διδάξωσιν ἕκαστος τὸν πλησίον αὐτοῦ, καὶ ἕκαστος τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ λέγων, Γνωθὶ τὸν Κύριον· ὅτι πάντες εἰδήσουσι με ἀπὸ μικροῦ αὐτῶν ἕως μεγάλου αὐτῶν, φησὶ Κύριος· ὅτι ὅλος ἔσομαι ταῖς ἀδικίαις αὐτῶν, καὶ τῶν ἀμαρτιῶν αὐτῶν οὐ μὴ μνησθῶ ἔτι. » Σαφῶς ἐν ταῖς ἐπιούσαις ἡμέραις καινὴν διαθήκην ὁ Κύριος διαθήσεται προθεσπίσει· καινὴν δὲ τῷ μῆδὲν ἔχειν ὁμοίον τῇ παλαιᾷ, ἣν διὰ Μωϋσέως ἐν τῇ ἐρήμῳ δοθεῖσαν προμεμαθῆκαμεν. Τί δ' ἂν πρὸς ταῦτα φαίεν οἱ ἐκ περιτομῆς, ἐναργῶς ἀποδέπειν ἐπιχειροῦντες ταῖς προφητείας, καὶ μᾶλλον αἰρούμενοι ἀτελεῖς αὐτὰς ἐπιδεικνύουσι ἢ πείθεσθαι τῇ ἀληθείᾳ, διὰ τοῦ παραδέχασθαι τὴν καινὴν τῶν εὐαγγελίων τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διαθήκην, ἧς παραγενομένης πεπαλαιῶται ἡ πρώτη, πέρας Ἰσραὴλ ἀρξαμένη ἐξ ὅτου παραγενομένος ὁ Χριστὸς ἐπλήρωσε τὸν λόγον, καὶ τὰς περὶ αὐτοῦ προφητείας. Ἡξεῖν μὲν ὅν ἡμέρας ἐν αἷς διαθήσεται φησὶν ὁ Κύριος τὴν καινὴν διαθήκην· τοῦτ' ἔστι τὴν ἐγγράφον ἐν τοῖς (ἐνδοξοῦ) τῶν εὐαγγελικῶν βιβλίων. Ἐξῆς δ' ἐπιφέρει λέγων ὁ αὐτὸς Κύριος, ὡς μετὰ τὰς ἡμέρας ἐκεῖνας, ἐν αὐταῖς (f. 37) ταῖς διανοαῖς τῶν παραδεχομένων τὴν καινὴν διαθήκην ἐγγράφων τοὺς ἰδίους νόμους, ὥστε αὐτοὺς εἶναι εἰς λαὸν τῷ Θεῷ, καὶ αὐτὸν αὐτοῖς εἰς Θεὸν, οὐδαμῶς ὅπ' ἀνθρωπίνης διδασκαλίας ἐπὶ τὸ γινώσκειν τὸν Κύριον παραγινομένους, αὐτομαθεῖς δ' ὡσπερ, μᾶλλον δὲ θεοδιδάκτους ἔσομένους, ὃ καὶ αὐτὸ καταμάθοι ἂν τις κατὰ τὸν παρόντα καιρὸν

A eos adire Jerusalem. Quod si objiciant Judæi per quem dicunt patriarcham non defecisse Davidis semen, respondendum non posse eos hunc ostendere in Davidis solio sedentem, in throno ejus regnantem, atque Israel dominantem. Hæc enim prophetia dicit nunquam esse defectura, quæ tamen a captivitatis tempore manifeste defecerunt; ex quo nullus unquam Davidis e semine rex Israel invenitur. Quid et de sacerdotio dicerent, nunc penitus deletum, quod tamen nunquam periturum prophetia prænuntiat?

B.

CAPUT XXXVII.

Ex eodem.

« Ecce dies venient, dicit Dominus: et feriam domum Israel et domum Juda fœdus novum; non secundum pactum, quod pepigi cum patribus eorum, in die qua apprehendi manum eorum, ut educerem eos de terra Ægypti; pactum quod irritum fecerunt, et ego dominatus sum eorum, dicit Dominus. Sed hoc erit pactum, quod feriam cum domo Israel: Post dies illos, dicit Dominus, dabo legem meam in visceribus eorum, et in corde eorum scribameam: et ero eis in Deum, et ipsi erunt mihi in populum. Et non docebit ultra vir proximum suum, et vir fratrem suum, dicens: Cognosce Dominum: omnes enim cognoscent me, a minimo eorum usque ad maximum, ait Dominus, quia propitiabor iniquitati eorum, et peccati eorum non memorabor amplius. » Manifeste in sequentibus diebus novum testamentum Dominus a se ferendum pronuntiat; novum, quippe quod nihil veteri simile haberet, per Moysen in deserto pervulgatum. Quid ad hæc responderent Judæi, oculos a prophetiis avertere conantes, easque inexpletas quam veras inveniri valentes, accepto Evangeliorum Salvatoris nostri testamento, quo superveniente prius inveteratum est; quod quidem desinere cœpit ex quo superveniens Christus legem atque de se ipso prophetias implevit. Venturos igitur dicit dies, quibus feriet Dominus testamentum novum, quod in evangelicis scriptum est libris. Dein subjicit dicens ipse Dominus, quod post dies illos in visceribus eorum qui novum acceperint testamentum, leges suas scribes, ut sint illi Deo in populum, ipseque illis in Deum, minime humana doctrina ad Domini scientiam adducti, sed ab ipsismetipsis vel potius a Deo edocti, quæ quidem nostro tempore impleta quivis facile percipiet. Quippe videre est quomodo in viscera et corda eorum qui per Christum in Deum credunt, novum testamentum Dominique leges scripta sint, perspicienti inter nos multitudinem privatorum hominum hæc

¹⁰ Jer. xxxi, 31-34.

egregia et sapiente præditorum virtute, quam ægre in littèrarum peritissimis atque scripturarum studio incumbentibus inveneris.

γεγραμμένοι εἰσίν, εἰ καταμάθοι ἐν ἡμῖν πλῆθος ἀνδρῶν παντελῶς ἰδιωτῶν τοιαύτην ἐνεπιδεικνυμένων ἐνάρετον καὶ ἐμφιλόσοφον πολιτείαν, ἣν οὐ ταχέως ἐστὶν εὐρεῖν παρὰ τοῖς φιλολογίαν ἠσκηκόσιν, καὶ μέγα φρονούσιν ἐπὶ τῇ τῶν γραφῶν μελέτῃ.

CAPUT XXXVIII.

E Threnis.

« Spiritus oris nostri Christus Dominus captus est in peccatis eorum, cui diximus : In umbra tua vivemus in gentibus ¹¹. » Hic Christum expresse nominans divinus Spiritus, Judæorum persecutiones prænuntiavit hoc verbo, « captus est in peccatis eorum. » Cujus sub munimento unibraq̄ue ipsos victuros esse spiritu prævidebant prophetæ, victurosque in gentibus quæ in Christum credituræ atque per eum prophetarum Scripturas accepturæ essent.

CAPUT XXXIX.

E Baruch.

« Quis ascendit in cælum, et accepit eam, et eduxit eam de nubibus? Quis transfretavit mare, et invenit illam, et attulit eam super aurum electum? Non est qui possit scire vias ejus, neque qui exquirat semitas ejus : sed qui scit universa, novit eam, et adinvenit eam prudentia sua : qui præparavit terram in æterno tempore, et replevit eam pecudibus et quadrupedibus : qui emittit lumen, et vadit : et vocavit illud, et obedit illi in tremore. Stellæ autem dederunt lumen in custodiis suis, et lætatae sunt : vocavit eas, et dixerunt : Adsumus : et luxerunt ei cum jucunditate, qui fecit illas. Hic est Deus noster, et non æstimabitur alius adversus eum. Hic adinvenit omnem viam disciplinæ ; et tradidit illam Jacob puero suo, et Israel dilecto suo. Post hæc in terris visus est, et cum hominibus conversatus est ¹². » Quis ascendit in cælum, ait, et accepit eam? et reliqua ; comperimus a sancto Apostolo quod « qui descendit Jesus Christus, ipse est et qui ascendit super omnes cælos ¹³. » Qui et suscepto Spiritus sancti munere, dimisit atque infudit in eorum animas qui acceperunt illud ; unde in Psalmis dicitur : « Ascendisti in altum, cepisti captivitatem, accepisti dona in hominibus ¹⁴. » Post hæc in hoc eodem loco additur : « Hic est Deus noster, et non æstimabitur alius adversus eum. » Quis autem ille, nisi qui ascendit in cælum, et descendit? Postquam enim interrogative dictum est : « Quis ascendit in cælum? » respondetur, « hic est Deus noster, et non æstimabitur alius adversus eum ; » quod et apertissime demonstrant hæc quæ inferius subjiciuntur, « Post hæc in terris visus est et cum hominibus conversatus est. » Adversus illud igitur Dei Verbum manifestum est quod non æstimabitur alius eorum qui vocati sunt dii. « Post hæc, ait,

πληρούμενον ἔδοξεν ἂν τις ὅπως ἐπὶ τὰς διανοίας καὶ τὰς καρδίας τῶν διὰ Χριστοῦ εἰς τὸν Θεὸν πεπιστευκότων ἡ καινὴ διαθήκη καὶ οἱ τοῦ Κυρίου νόμοι

στεικώτων ἡ καινὴ διαθήκη καὶ οἱ τοῦ Κυρίου νόμοι

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΗ΄.

Ἀπὸ τῶν Θρήνων.

« Πνεῦμα προσώπου ἡμῶν Χριστὸς Κύριος συνελήφθη ἐν ταῖς διαθοραῖς αὐτῶν, οὐ εἶπομεν, Ἐν τῇ σκιᾷ αὐτοῦ ζησομεθα ἐν τοῖς ἔθνεσιν. » Καὶ ἐνταῦθα τὸν Χριστὸν διαβρόχην ὀνομάσαν τὸ θεῖον Πνεῦμα, τὴν ὑπὸ Ἰουδαίων ἐπιβουλήν προουθέσπισεν διὰ τοῦ, « συνελήφθη ἐν ταῖς διαθοραῖς αὐτῶν. » τοῦτου δὲ ὑπὸ τὴν σκέπην καὶ τὴν σκιάν ζησομένους ἑαυτοὺς τῷ πνεύματι προσεῶρων οἱ προφηταί, καὶ ζησομένους ἐν τοῖς ἔθνεσι τοῖς μέλλουσιν εἰς τὸν Χριστὸν πιστεύειν, καὶ δι' αὐτοῦ τὰς τῶν προφητῶν παραδέχασθαι Γραφάς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΘ΄.

Ἀπὸ τοῦ Βαρούχ.

« Τίς ἀνέβη εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ ἔλαθεν αὐτήν, καὶ κατεβίβασεν αὐτήν ἐκ τῶν νεφελῶν ; Τίς διέβη πέραν θαλάσσης, καὶ εὗρεν αὐτήν, καὶ ὄσσει αὐτήν χρυσοῦ ἐκλεκτοῦ ; Οὐκ ἐστὶν ὁ γινώσκων τὴν ὁδὸν αὐτῆς, οὐδὲ ὁ ἐνθυμούμενος τὴν τρίβον αὐτῆς. Ἄλλ' ὁ εἰδὼς τὰ πάντα γινώσκει αὐτήν, ἐξεῦρεν αὐτήν τῇ συνέσει αὐτοῦ ὁ καὶ κατασκευάσας τὴν γῆν εἰς τὸν αἰῶνα χρόνον, ἐνέπλησεν αὐτήν κτηνῶν τετραπόδων. Ὁ ἀποστέλλων τὸ φῶς καὶ πορεύεται, ἐκάλεσεν αὐτὸ, καὶ ὑπέκρουσεν αὐτῷ τρόμῳ. Οἱ δὲ ἀστέρες ἔλαμψαν ἐν ταῖς φυλακαῖς αὐτῶν, καὶ εὐφράνθησαν ἐκάλεσεν αὐτοὺς, καὶ εἶπον, Πάρεσμεν ἔλαμψαν μετ' εὐφροσύνης τῷ ποιήσαντι αὐτούς. Οὗτος ὁ Θεὸς ἡμῶν, οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν. Ἐξεῦρεν πᾶσαν ὁδὸν ἐπιστήμης, καὶ ἔδωκεν αὐτήν Ἰακώβ τῷ παιδί αὐτοῦ, καὶ Ἰσραὴλ τῷ ἡγαπημένῳ ὑπ' αὐτοῦ μετὰ τοῦτο ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη, καὶ ἐν τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη. » Τίς ἀνέβη εἰς τὸν οὐρανὸν, φησὶ, καὶ ἔλαθεν αὐτήν, καὶ κατεβίβασεν αὐτήν ; καὶ τὰ ἐξῆς διδασκόμεθα δὲ ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ Ἀποστόλου ὡς ἄρα « ὁ καταβάς Ἰησοῦς Χριστός, αὐτός ἐστι καὶ ὁ ἀναβάς ὑπεράνω πάντων τῶν οὐρανῶν. » ὅς καὶ λαβὼν τὴν τοῦ ἀγίου Πνεύματος δωρεὰν κατεβίβασέ τε καὶ ἐξέχεεν ἐπὶ τὰς τῶν παραδεξαμένων αὐτῶν (ἦν) ψυχάς ὅθεν καὶ ἐν Ψαλμοῖς εἰρηται τὸ, « Ἀναβάς εἰς ὕψος ἠχμαλῦτεσσας (f. 57, v°) αἰχμαλωσίαν, ἔλαβες δόματα ἐν ἀνθρώποις. » Ἐξῆς δὲ ἐν τῇ προκειμένῃ γραφῇ ὁ λόγος φησὶν, « Οὗτος ὁ Θεὸς ἡμῶν οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν. » τίς δὲ οὗτος, ἢ ὁ ἀναβάς εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ καταβάς ; Τῷ γὰρ « Τίς ἀνέβη εἰς τὸν οὐρανόν ; » ἐρωτηματικῶς εἰρημένῳ ἀποδέδοται ἡ δὲ, « Οὗτος ὁ Θεὸς ἡμῶν, οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν. » σαφέστερον τοῦτο δηλοῖ τὸ ἐξῆς εἰρημένον, τὸ, « Μετὰ τοῦτο ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη, καὶ ἐν τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη. » Πρὸς τοῦτον οὖν δηλον ὅτι τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον οὐ λογισθήσεται ἕτερος

¹¹ Thren. iv, 20. ¹² Baruch. iii, 29-38. ¹³ Ephes. iv, 10. ¹⁴ Psal. lxxvii, 19.

τῶν ἐπικτητῆν τὴν τοῦ Θεοῦ προσηγορίαν ἐσχισθῶσαν. « Μετὰ τοῦτο δὲ, φησὶν, ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη » δῆλον ὅτι μετὰ τὸ διὰ νόμου καὶ προφητῶν τὴν πᾶσαν ὁδὸν τῆς ἐπαγγελίας δεδωκέναι. « ἐξεῦρεν γάρ, φησὶ, πᾶσαν ὁδὸν ἐπιστήμης, καὶ ἔδωκεν αὐτὴν Ἰακώβ τῷ παιδί αὐτοῦ, καὶ Ἰσραὴλ τῷ ἡγαπημένῳ ὑπ' αὐτοῦ. εἶτα « μετὰ τοῦτο ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνανέστράφη. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Μ'.

Ἄπο τοῦ Ἰεζεκιήλ.

« Ἄντι τοῦτου τάδε λέγει Κύριος ὁ Θεός Ἰσραὴλ, ἐγὼ κρίνω ἀναμέσον προβάτου ἰσχυροῦ καὶ ἀναμέσον προβάτου ἀσθενοῦς. Ἐπὶ ταῖς πλευραῖς καὶ τοῖς ὤμοις διωθήσθε, καὶ τοῖς κέρασιν ὑμῶν ἐκερατίζετε· πᾶν τὸ ἐκλείπον ἐξεθλίψατε. Καὶ σώσω τὰ πρόβατά μου, καὶ οὐ μὴ ὦσιν ἐτι εἰς προνομήν, καὶ κρινῶ ἀναμέσον κριοῦ πρὸς κριόν· καὶ ἀναστήσω αὐτοῖς ποιμένα ἕτερον· καὶ ποιμανεῖ[ς] αὐτοὺς, τὸν δοῦλόν μου Δαυὶδ, καὶ ἔσται αὐτῶν ποιμὴν. καὶ ἔσομαι αὐτοῖς εἰς Θεόν, καὶ Δαυὶδ ἄρχων ἐν μέσῳ αὐτῶν· ἐγὼ Κύριος λελάληκα. Καὶ διαθήσομαι τῷ Δαυὶδ διαθήκην καινὴν, διαθήκην εἰρήνης. » Ἐπεὶ καὶ ἐν ἄλλοις τὸν προφητευσόμενον Δαυὶδ οὐκ ἄλλον ἀποδίδομεν τοῦ ἐκ σπέρματος Δαυὶδ γεγεννημένου Σωτῆρος ἡμῶν, τοῦτου δὴ χάριν καὶ ἐνθάδε τὴν περικοτὴν ἐπισημηνάμεθα· τίς γὰρ ἂν ἄλλος εἴη, ὁ ποιμάνειν μέλλων τὰ τοῦ Κυρίου πρόβατα μετὰ τὸ κριθῆναι αὐτὰ ὑπ' αὐτοῦ, ἢ ὁ μόνος καλὸς ποιμὴν, ὁ μὴ ὑπεριδῶν διωθόμενα καὶ διολλύμενα ὑπὸ τῶν ἀντικειμένων δυνάμεων τὰ λογικὰ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ποιμνῆς πρόβατα, ἀλλὰ θεὸς τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν ὑπὲρ τῆς αὐτῶν σωτηρίας, ὧν ἄρχοντα ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ αὐτοῦ καταστήσειν ἐπαγγέλλεται μετὰ τὸν κρίσεως καιρὸν, διαθησόμενος αὐτῷ διαθήκην εἰρήνης, ὅτε, ὑποταγέντων αὐτῷ τῶν ἐχθρῶν, ἔσχατος πάντων καὶ αὐτὸς ὁ νῦν ἀντικείμενος τῷ λόγῳ καὶ τῇ σοφίᾳ καὶ τῇ ζωῇ θάνατος καταργηθήσεται;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΑ'.

Τοῦ αὐτοῦ.

« Τάδε λέγει Κύριος ὁ Θεός Ἰσραὴλ, ἐγὼ λαμβάνω πάντα οἶκον Ἰσραὴλ ἐκ μέσου τῶν ἐθνῶν, οὗ εἰσθλῆσαν ἐκεῖ, καὶ συνάξω αὐτοὺς εἰς τὴν γῆν τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ δώσω αὐτοὺς εἰς ἔθνη ἐν τῇ γῇ μου, καὶ ἐν τοῖς ἔρεσιν Ἰσραὴλ· καὶ ἄρχων εἰς ἔσται αὐτῶν, καὶ οὐκ ἔσονται οὐκέτι εἰς δύο ἔθνη· οὐδ' οὐ μὴ διαιρεθῶσιν εἰς δύο βασιλείας, ἵνα μὴ μαίνωνται· ἐτι ἐν τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν· καὶ ῥύσομαι αὐτοὺς ἀπὸ πασῶν τῶν ἀνομιῶν αὐτῶν, ὧν ἤμαρτον (f. 38) ἐν αὐταῖς, καὶ καθαρῶ αὐτοὺς ἀπὸ πασῶν τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν, ὧν ἤμαρτον ἐν αὐταῖς, καὶ καθαρῶ αὐτοὺς, καὶ ἔσονται μοι εἰς λαόν, καὶ ἐγὼ Κύριος ἔσομαι αὐτοῖς εἰς Θεόν. Καὶ ὁ δοῦλός μου Δαυὶδ ἄρχων ἐν μέσῳ αὐτῶν ἔσται ποιμὴν εἰς πάντων, ὅτι ἐν τοῖς προσταγμάσι μου πορεύσονται, καὶ τὰ κρίματά μου φυλάξουσιν καὶ ποιήσουσιν αὐτὰ, καὶ κατοικήσουσιν ἐπὶ τῆς γῆς. ἢ ἐγὼ δέδωκα τῷ δούλῳ μου Ἰακώβ, οὗ κατέκχησαν ἐκεῖ οἱ πατέρες αὐτῶν, καὶ κατοικήσουσιν ἐπ' αὐτῆς αὐτοί· καὶ Δαυὶδ ὁ δοῦλός μου ἄρχων αὐτῶν εἰς τὸν αἰῶνα. Καὶ διαθήσομαι αὐτοῖς διαθήκην εἰρήνης, καὶ

¹⁹ Ezech. xxxiv, 20-25.

A in terris visus est; » scilicet, ut constat, postquam omnis Evangelii via per legem et prophetas aperta est. « Adinvenit enim, ait, omnem viam disciplinæ, et tradidit illam Jacob puero suo, et Israel dilecto suo; » dein, « post hæc in terris visus est, et cum hominibus conversatus est. »

CAPUT XL.

Ex Ezechiele.

« Hæc contra dicit Dominus : Ecce ego judico inter pecus pingue et pecus macilentum : pro eo quod lateribus et humeris impingebatis, et cornibus vestris ventilabatis omnia infirma pecora, donec dispergerentur foras : salvabo gregem meum, et non erit ultra in rapinam, et judicabo inter pecus et pecus. Et suscitabo super eos pastorem unum, qui pascat eos, servum meum David : ipse pascet eos, et ipse erit eis in pastorem. Ego autem Dominus ero eis in Deum : et servus meus David princeps in medio eorum : ego Dominus locutus sum. Et faciam cum David pactum novum, pactum pacis¹⁹. » Jam alibi nuntiatum prophetiis David non alium esse ostendimus ac e semine David ortum Salvatorem nostrum ; hic quoque de eodem hunc accipimus locum. Quis enim alius esset Domini pecora judicaturus pasturusque, nisi solus bonus Pastor, qui non contempsit dispersa et perdita ab adversariis potestatibus spiritualia proprii ipsius ovilis pecora, sed animam suam pro eorum salute posuit ; quemque Deus et Pater ejus principem eorum post judicii tempus constituet, initurus cum eo pacis pactum, cum subditis ipsi inimicis suis, postrema omnium atque rationi, et sapientiæ, et vitæ adversa mors delebitur ?

CAPUT XLI.

Ex eodem.

« Hæc dicit Dominus : Ecce ego assumam omnem domum Israel de medio nationum, ad quas abierunt : et congregabo eos undique in terram Israel, et faciam eos in gentem unam in terra mea et in montibus Israel, et rex unus erit omnibus imperans : et non erunt ultra duæ gentes, nec dividuntur amplius in duo regna. Neque polluentur ultra in idolis suis : et salvos eos faciam de universis sedibus, in quibus peccaverunt, et emundabo eos : et erunt mihi populus, et ego ero eis Deus. Et servus meus David rex super eos, et pastor unus erit omnium eorum : in judiciis meis ambulabunt, et mandata mea custodient, et facient ea. Et habitabunt super terram, quam dedi servo meo Jacob, in qua habitaverunt patres vestri : et habitabunt super eam ipsi, et filii eorum, et filii filiorum eorum, usque in sempiternum : et David servus meus princeps eorum in perpetuum. Et percutiam illis fœdus pacis, pactum sempiternum erit eis : et fundabo eos, et multiplicabo, et dabo sanctifica

tionem meam in medio eorum in perpetuum ; et erit tabernaculum meum in eis : et ero eis Deus, et ipsi erunt mihi populus. Et scient gentes quia ego Dominus sanctificator Israel, cum fuerit sanctificatio mea in medio eorum in perpetuum ¹⁶. » Post dispersionis spiritualis verique Israel congregationem, et post perditarum domus Israel ovium inventionem, plenitudine gentium consummata, tunc Dominus ipse futuro ejus populo se fore Deum, ejusque servum David principem constitutum in medio eorum, qui pascet eos et dominabitur eis non parvo et brevi tempore, sed in sempiternum, pollicetur. Existiment igitur, licet, Judæi hominem illum filium Jesse Scriptura prænuntiari eis, regnum ejus terrestre sibi fingentes, Deique promissa in corruptibilibus terrestribusque et divina promissione indignis exspectantes : nos vero minime congruere cum divinis promissis, neque ad Davidem ipsum spectare quæ quasi de eo dicta sunt, persuasum habentes, hæc de Salvatore Dominoque nostro Jesu Christo e semine ejus secundum carnem genito accipimus, prophetias huic magis convenire quam Iſai David reputantes, in eis quæ quasi de persona David in sacris Scripturis leguntur ; hæc scilicet : « Dominus dixit ad me : Filius meus es tu, ego hodie genui te ¹⁷ ; » atque illa : « Constitues me in caput gentium, » quæ in decimo septimo psalmo dicuntur ¹⁸ ; ubi rursus quasi de ejus persona legitur : « Populus quem non cognovi, servivit mihi ; in auditu auris obedit mihi ¹⁹. » De quo enim Deus dixisse existimandum est : « Ipse invocabit me, Pater meus es tu ²⁰, » atque ; « Et ego primogenitum ponam eum ²¹, » nisi de Salvatore nostro, unigenito ejus Filio ? Quid enim singulare præ cæteris prophetis justisque viris evenit Davidi, ut quasi de ipso solo diceretur prophetizareturque eum regem surrecturum esse pastoremque Dei ovium ? Hæc igitur omnia videntes, atque Isaïæ prophetiam attendentes, post Davidis mortem hæc alia prænuntiantem de Christo : « Egredietur virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet : et requiescet super eum Spiritus Domini ²² ; » et quæ sequuntur, sicut ea quæ nunc scrutamur, de ipso quasi de Davide dicta credidimus. Solus enim Christus Dei, metaphoricè David appellatus, bonus pastor invenitur, dux et salvator Dei gregis et Ecclesiæ factus ; qui rex super omnem spiritualem Israel a Patre constituendus, soluta a Domino populi ejus captivitate prophetizatur.

Θεοῦ, κατὰ τὴν μεταφορὰν τῆς προσηγορίας καὶ Δαυὶδ χρηματίσας, ποιμὴν ὁ καλῶς ἀναδέδεικται, ἀρχηγὸς καὶ Σωτὴρ τῆς τοῦ Θεοῦ πόλιμος τε καὶ Ἐκκλησίας γεγεννημένος ὡς βασιλεὺς ἐπὶ πάντα τὴν νοητὴν Ἰσραὴλ ὑπὸ τοῦ Πατρὸς κατασταθῆσθαι μετὰ τὸ ἐπιστρέψαι Κύριον τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ λαοῦ αὐτοῦ προφητεύεται.

CAPUT XLII.

Ex Daniele.

Hæc Danjel dicit : « In diebus autem regnorum

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΒ΄.

Ἀπὸ τοῦ Δανιήλ.

Δανιὴλ ἔστιν ὁ φάσκων· Καὶ ἐν τοῖς χρόνοις τῶν

¹⁶ Ezech. xxxvii, 21-28. ¹⁷ Psal. ii, 7. ¹⁸ Psal. xvii, 44. ¹⁹ ibid. 45. ²⁰ Psal. lxxxviii, 27, ²¹ ibid. 28. ²² Isa. xi, 1, 2.

βασιλέων ἀναστήσει ὁ Θεὸς τοῦ οὐρανοῦ βασιλείαν ἄλλην, ἥτις εἰς τοὺς αἰῶνας ἔσται καὶ οὐ φθαρῆσεται, καὶ αὕτη ἡ βασιλεία ἄλλο ἔθνος οὐ μὴ ἔαση, πατάξει δὲ καὶ ἀφανίσει τὰς βασιλείας, καὶ αὕτη στήσεται εἰς τὸν αἰῶνα, καθάπερ ἐώρακας ἐξ ὄρους τμηθέντα λίθον ἄνευ χειρῶν, καὶ συνήλθεσθε τὸ ὄστρακον, τὸν σίδηρον, καὶ τὸν χαλκόν, καὶ τὸν ἀργυρον, καὶ τὸν χρυσόν. » Καὶ ταῦτα περὶ τῆς ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰῶνων γενησομένης τοῦ Χριστοῦ βασιλείας δηλοῦται· ὁ γὰρ τοῦ λίθου, ὁ ἐξ ὄρους τμηθεὶς ἄνευ χειρῶν, σύμβολον ἂν εἴη τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐν ἄλλαις προφητεῖαις λίθου προσαγορευθέντος, ὡς ἐπὶ τοῦ, « Ἰδοὺ τίθημι ἐν Σιών λίθον ἀκρογωνιαῖον ἐκλεκτὸν ἐντιμον » καὶ, « Λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας. » Τοῦτον οὖν φησὶν ὁ παρῶν λόγος τὰς βασιλείας τοῦ κόσμου καὶ τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας καὶ τοὺς κοσμοκράτορας καθελόντα καὶ συντρίβοντα καθέξειν τὴν τῶν ἁγίων βασιλείαν εἰς τὸν αἰῶνα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΓ΄.

Τοῦ αὐτοῦ.

Ναβουχοδονόσορ ὁ βασιλεὺς τοὺς περὶ τὸν Ἀνανίαν εἰς τὴν κάμινον τοῦ πυρὸς ἐμβαλὼν, ὡς ἔγνω μηδὲν αὐτοὺς ὑπὸ τοῦ πυρὸς ἡδικημένους, αὐτόπτης τοῦ παραδόξου γενόμενος, τοῖς ἑαυτοῦ φίλοις εἰρηκῶς ἀναγέγραπται· « Οὐχὶ τρεῖς ἄνδρας ἐβάλομεν ἐν μέσῳ τοῦ πυρὸς; » συμψησάντων δὲ αὐτῶν, « Ἰδοὺ ἐγὼ, φησὶν, ὄρω ἄνδρας τέσσαρας λελυμένους, καὶ περιπατοῦντας ἐν τῷ πυρὶ, καὶ φθορὰ οὐδεμία ἔστιν ἐν αὐτοῖς, καὶ ἡ ὄρασις τοῦ τετάρτου ὁμοίωμα υἱοῦ Θεοῦ. » ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ Ἑβραϊκὸν « ὁμοίωμα Ἰησοῦ Θεοῦ » περιέχει, καὶ οἱ λοιποὶ δὲ ὁμοίως ἐκδεδώκασιν ἐρμηνευταί· τοῦτου δὲ οὖν ἑνεκαῖς ἐπιμεινωσάμεθα τὸν τόπον, ὡς καὶ ἐντεῦθεν σημεινομένης τῆς τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Θεοῦ προσηγορίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΔ΄.

Τοῦ αὐτοῦ.

Ἐν τοῖς ὁράμασι δὲ Δανιὴλ φησὶν· « Ἐθεώρουν ἐν ὁράματι τῆς νυκτὸς, καὶ ἰδοὺ, ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ ὡς Υἱὸς ἀνθρώπου ἐρχόμενος καὶ ἕως τοῦ Παλαιοῦ τῶν ἡμερῶν ἔφθασε, καὶ προσηνέχθη αὐτῷ, καὶ ἐδόθη αὐτῷ ἡ ἐξουσία καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ βασιλεία· καὶ πάντες οἱ λαοὶ, φυλαὶ, γλώσσαι δουλεύουσιν αὐτῷ· ἡ ἐξουσία αὐτοῦ, ἐξουσία αἰώνιος, ἥτις οὐ παρελεύσεται· καὶ ἡ βασιλεία αὐτοῦ οὐ διαφθαρήσεται. » Συνάδει ταῦτα τῆ τοῦ αὐτοῦ Δανιὴλ προφητείας προθεσιζούση περὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ βασιλείας κατὰ τὸν λίθον τὸν ἀποτμηθέντα ἐξ ὄρους ἄνευ χειρῶν· τίς γὰρ ἂν ἄλλος, ὁ ὡς Υἱὸς ἀνθρώπου ἐρχόμενος ἐπὶ τῶν νεφελῶν, καὶ ἕως τοῦ Παλαιοῦ τῶν ἡμερῶν φθάνων, εἴη ἢ ὁ εἰπὼν Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, ὁ δι' ἡμᾶς μορφήν δούλου λαβὼν, καὶ υἱὸς ἀνθρώπου γενόμενος, « Ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐξῆλθεν, καὶ πρὸς τὸν Θεὸν ὑπάγω; » ὃς καὶ παρόντων τῶν ἑαυτοῦ μαθητῶν, « βλεπόντων αὐτῶν, ἐπήρθη, καὶ νεφέλῃ ὑπέλα-

illorum suscitabit Deus cœli alterum regnum, quod in æternum erit et non dissipabitur, et regnum ejus alteri populo non tradetur : comminuet autem et consumet universa regna hæc : et ipsum stabit in æternum : secundum quod vidisti, quod de monte abscissus est lapis sine manibus, et comminuit testam, et ferrum, et æs, et argentum, et aurum ²². » Et hæc de Christi in consummationem sæculi regno referuntur. Lapis enim de monte sine manibus abscissus, symbolum esset Verbi Dei, ut in aliis ostenditur prophetiis his verbis : « Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem probatum, angularem ²³; » atque : « Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli ²⁴. » Hunc enim ait præsens locus regna mundi, principatus, potestates et mundi rectores evertentem et delentem, sanctorum regnum in perpetuum occupaturum esse.

CAPUT XLIII.

Ex eodem.

Nabuchodonosor rex, conjectis in fornacem ignis Anania ejusque sociis, cum comperisset eos igne illæsos, ipseque miraculi testis esse voluisset, amicis suis dixisse fertur : « Nonne tres viros nimis in medium ignis compeditos ²⁵? » Cui cum isti respondissent, vere hoc esse, « Ecce ego, ait, video quatuor viros solutos et ambulantes in medio ignis, et nihil corruptionis in eis est, et species quarti similis Filio Dei ²⁷. » Hebraicus textus « similitudinem Filii Dei ²⁷. » fert, aliique similiter ediderunt interpretes. Idcirco hunc notavimus locum, utpote hic designata Filii Dei denominatione.

CAPUT XLIV.

Ex eodem.

In visionibus Daniel dicit : « Aspiciebam in visione noctis, et ecce cum nubibus cœli quasi Filius hominis veniebat, et usque ad Antiquum dierum pervenit : et in conspectu ejus obtulerunt eum. Et dedit ei potestatem, et honorem, et regnum : et omnes populi, tribus, et linguæ ipsi servient : potestas ejus, potestas æterna, quæ non auferetur : et regnum ejus quod non corrumpetur ²⁶. » Consentiant hæc cum ejusdem Danielis prophetia de Christi regno prænuntiante per lapidem de monte sine manibus abscissum. Quis enim alius, quasi Filius hominis cum nubibus cœli veniens, et usque ad Antiquum dierum perveniens esset, nisi Dominus noster Jesus Christus, propter nos formam servi accipiens, et filius hominis factus dicensque : « A Deo exivi et ad Deum vado ²⁸? » Qui et coram discipulis suis : « Videntibus illis, elevatus est, et nubes suscepit eum ²⁹. » Cumque intuerentur in

²² Dan. II, 41, 45. ²³ Isa. xxviii, 16. ²⁴ Psal. cxviii, 22. ²⁵ Dan. III, 91. ²⁶ ibid. 92. ²⁷ Dan. vii, 13, 14. ²⁸ Joan. xiii, 3. ²⁹ Act. I, 9.

cælum, ecce viri duo in vestibus albis visi, eos de A
secunda ejus manifestatione certiores fecerunt, eundem rursus in nube venturum prædicentes. Christo igitur soli a Patre data est potestas, et honor et regnum, ut omnes eum adorent gentes, « omnisque lingua confiteatur quia Dominus Jesus Christus in gloria est Dei Patris ³⁰. »

CAPUT XLV.

Ex eodem.

Precanti Danieli in omnis populi captivitate Babylonis atque in Jerusalem solitudine, Gabriel visus est archangelus simulque ostendit septuaginta annorum captivitatis finem, et Jerusalem restorationem, tempusque ab illa restauratione usque B
ad adventum Christi, ac secundum postea urbis excidium, totiusque gentis servitutem, quæ post Christi Incarnationem consummata erit. Hæc sunt igitur hujusce loci verba : « Daniel, nunc egressus sum ut docerem te, et intelligeres. Ab exordio precum tuarum egressus est sermo : ego autem veni ut indicarem tibi, quia vir desideriorum es : tu ergo animadvertite sermonem, et intellige visionem. Septuaginta hebdomades abbreviatæ sunt super populum tuum, et super urbem sanctam tuam, ut consummetur prævaricatio, et finem accipiat peccatum, et deleatur iniquitas, et adducatur justitia sempiterna, et impleatur visio, et prophetia, et ungatur Sanctus sanctorum. Scito ergo et animadvertite : ab exitu sermonis, ut iterum ædificetur Jerusalem, usque ad Christum duces, hebdomades septem, et hebdomades sexaginta duæ erunt : et rursus ædificabitur platea, et muri, in angustia temporum. Et post hebdomades sexaginta duas occidetur Christus : et non erit ejus populus, qui eum negaturus est. Et civitatem, et sanctuarium dissipabit populus cum duce venturo : et finis ejus vastitas, et post finem belli statuta desolatio. Confirmabit autem pactum multis hebdomada una : et in dimidio hebdomadis deficiet hostia et sacrificium : et erit in templo abominatio desolationis : et usque ad consummationem et finem perseverabit desolatio ³¹. »

ἱερὸν βδέλυγμα τῶν ἐρημώσεων, καὶ ἕως συντελείας

Eorum qui præcitatatas hebdomades scrutati sunt, D
unum novim Africanum qui eas accuratius feliciterque examinaverit. Necessè ideo videtur mihi ejus in hunc locum elucidationem in medium afferre, dein speculari si quid et ipsi ex eo possimus inducere. Scribit igitur in quinto *Chronographiarum* libro his verbis (4) :

CAPUT XLVI.

Ex Africano.

« Hic prophetiæ locus multa et vix credenda nun-

³⁰ Philipp. II, 11. ³¹ Dan. IX, 22-27.(4) Confer Euseb. *Demonst.* VIII, p. 589; Hieron. in *Dan.* I, V, p. 682.

θεν αὐτὸν, ὅτε καὶ ἀτενίζόντων εἰς τὸν οὐρανὸν ἰδοὺ δύο ἄνδρες ἐν ἐσθήσεσι λαμπραῖς ὀφθέντες, τὰ περὶ τῆς δευτέρας αὐτοῦ παρουσίας αὐτοῦ ἐδίδασκον, αὐθις ἐν νεφέλῃ παραγενέσθαι αὐτὸν προλέγοντες. Τῷ οὖν Χριστῷ μόνῳ ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ἐδόθη καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ βασιλεία, ὥστε πάντα τὰ ἔθνη λατρεύειν αὐτῷ, καὶ ἑπῆσαν γλώσσαν ἐξομολογῆσθαι, ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς δόξαν Θεοῦ πατρὸς. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΕ'.

Τοῦ αὐτοῦ.

Εὐξαμένῳ τῷ Δανιὴλ περὶ τῆς εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίας τοῦ παντὸς λαοῦ, περὶ τε τῆς ἐρημώσεως τῆς Ἱερουσαλήμ, Γαβριὴλ ἐπιφανείς ἀρχάγγελος ὁμοῦ τε αὐτῷ σημαίνει τὸ συμπέρασμα τῆς ἑβδομηκονταετοῦς αἰχμαλωσίας, καὶ τὴν ἀνανέωσιν τῆς Ἱερουσαλήμ, τὸν τε ἀπὸ τῆς ἀνανέωσως ἐπὶ τὴν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν χρόνον, καὶ τὴν μετὰ ταῦτα γενησομένην δευτέραν ἄλωσιν τῆς πόλεως, καὶ τὸν ἐπὶ πᾶσιν ἀνδροποδισμόν τοῦ παντὸς ἔθνους, τὸν μετὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν ἐπιτελεσθέντα. Ἔχουσι δὲ αὐτοῦ τοῦτον τὸν τρόπον αἱ λέξεις : « Δανιὴλ, νῦν ἐξῆλθον συμβιβάσαι σε σύνεσιν· ἐν ἀρχῇ τῆς δεήσεώς σου ἐξῆλθεν λόγος, καὶ ἐγὼ ἦλθον τοῦ ἀναγγεῖλαι σοι, ὅτι ἀνὴρ ἐπιθυμιῶν σὺ εἶ, καὶ ἐνοσηθητι ἐν τῷ ῥήματι, καὶ σύνεξ ἐν τῇ ὀπτασίᾳ. Ἐβδομήκοντα ἑβδομάδες συνετεμῆθησαν ἐπὶ τὸν λαόν σου, καὶ ἐπὶ τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν, τοῦ συντελεσθῆναι ἁμαρτίαν, καὶ τοῦ σφραγίσαι ἁμαρτίας, καὶ ἀπολεῖσθαι τὰς ἀνομίας, καὶ τοῦ ἐξιλάσασθαι ἀδικίας, καὶ ἀγαγεῖν δικαιοσύνην αἰώνιον, καὶ τοῦ σφραγίσαι ὄρασιν καὶ προφήτην, καὶ τοῦ χρίσαι ἄγιον ἄγιον. Καὶ γνώση καὶ συνήσεις· ἀπὸ ἐξέδου λόγων (σου) τοῦ ἀποκριθῆναι καὶ τοῦ οἰκοδομῆσαι Ἱερουσαλήμ ἕως Χριστοῦ ἡγουμένου ἑβδομάδες ζ', καὶ ἑβδομάδες ξβ'· καὶ ἐπιστρέψει, καὶ οἰκοδομηθήσεται πλατεία, καὶ τεῖχος, καὶ κενωθήσονται οἱ καιροί. Καὶ μετὰ τὰς ἑβδομάδας τὰς ξβ' ἐξολοθρευθήσεται χρίσμα, καὶ κρίμα οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ· καὶ τὴν πόλιν, καὶ τὸ ἅγιον διαφθερεῖ σὺν τῷ ἡγουμένῳ τῷ ἐρχομένῳ, καὶ κοπήσονται ἐν κατακλισμῷ, καὶ ἕως τέλους πολέμου συνετεμῆμένου ἀφανισμοῖς. Καὶ δυναμῶσει διαθήκην πολλοῖς ἑβδομάς μία· καὶ ἐν τῷ ἡμίσει τῆς ἑβδομάδος ἀρθήσεται θυσία καὶ σπονδή, καὶ ἐπὶ τὸ καιροῦ συντέλεια δοθήσεται ἐπὶ τὴν ἐρημωσιν. »

Τῶν εἰς τὰς προκειμένας ἑβδομάδας ἐπιβλητῶν μόνον ἴσμεν Ἀφρικανὸν ἀκριβέστατα καὶ μᾶλλον παρὰ τοὺς λοιποὺς ἐπιτετευγμένως τεθεωρηκότα· καὶ δὴ μοι δοκεῖ ἀναγκαῖον εἶναι πρῶτον αὐτοῦ τὴν εἰς (f. 39 v°) τοὺς τόπους διήγησιν εἰς μέσον ἀγαγεῖν, εἰθ' οὕτως ἐπιτελεσθῆναι, εἰ τι ἄρα καὶ αὐτοὶ δυναίμεθα συμβαλέσθαι τῷ λόγῳ. Γράφει δὴ οὖν ἐν πέμπτῳ τῶν *Χρονογραφίων* κατὰ λέξιν οὕτως·

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΣ'.

Ἀφρικανοῦ.

« Ἡ μὲν οὖν περικοπή οὕτω πως ἔχουσα πολλά τε

καὶ παράδοξα σημαίνει· ὡν δ' ὧν χρεῖα περὶ τοὺς χρόνους καὶ τὰ τούτοις συντείνοντα τὸν λόγον ποιησόμεθα. Ὅτι μὲν οὖν περὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας λέγεται ταῦτα μετὰ ἑβδομάδας ὁ μέλλοντος ἐπιφαινεσθαι, δῆλον· ἐπὶ γὰρ τοῦ Σωτῆρος ἢ ἀπὸ τούτου τὰ παραπτώματα παλαιούται, καὶ αἱ ἀμαρτίαι συντελοῦνται διὰ τὴν ἄφεσιν, αἳ τε ἀνομῖαι ἐξιλασμῶ μετὰ τῶν ἀδικιῶν ἀπαλείφονται, δικαιοσύνη τε αἰώνιος καταγγέλλεται (παρὰ) τὴν ἐκ νόμου, ὁράσεις τε καὶ προφητείας μέχρις Ἰωάννου· χρεῖται Ἅγιος ἀγίων· πρὸ γὰρ τῆς τοῦ Σωτῆρος παρουσίας οὐκ ὄντα ταῦτα προσδοκᾶτο μόνον. Ἀρξασθαι δὴ τῶν ἀριθμῶν, τοῦτ' ἔστι τῶν ὁ ἑβδομάδων, ἃ ἔστιν ἔτη υἷ', ὁ ζγγελος ὑποτίθεται ἔκ τῆς ἐξόδου λόγου τοῦ ἀποκριθῆναι καὶ τοῦ οἰκοδομηθῆναι Ἱερουσαλήμ· συνέβη δὲ ταῦτα ἐπὶ Ἀρταξέρξου Περσῶν βασιλεύοντος εἰκοστῶ εἰ. Νεεμίας γὰρ ὁ τούτου οἰνογράφος δεηθεὶς ἀποκρισῶς τε ἔτυχεν οἰκοδομηθῆναι Ἱερουσαλήμ, καὶ λόγος ἐξῆλθεν κελεύων ταῦτα· μέχρι γὰρ ἐκείνου τοῦ χρόνου ἡ πόλις ἠρήμωτο. Κύρου γὰρ μετὰ τὴν ἑβδομηκονταετίαν τῆς αἰχμαλωσίας τῶν βουλομένων ἑκατὸν ἔκους· ἀσὶ καταπέμψαντος, οἱ μετὰ Ἰησοῦ τοῦ μεγάλου ἱερέως καὶ Ζοροβάβελ κατελήθοντες, καὶ οἱ ἐπὶ τούτοις ἅμα Ἐζρα, τὸν νέων οἰκοδομεῖν ἐκωλύοντο τὰ πρῶτα, καὶ τείχος τῆ πόλεως περιβαλεῖν, ὡς οὐ κεκελευσμένου τούτου. Ἐμεινεν οὖν ἕως Νεεμίου καὶ βασιλείας Ἀρταξέρξου εἰκοσαετοῦς, Περσῶν δὲ ἡγεμονίας πεντεκαίδεκάτῃ καὶ ἑκατοστῶ, ἀπὸ δὲ τῆς ἀλώσεως Ἱερουσαλήμ ρπε' ἔτη· καὶ τότε βασιλεὺς Ἀρταξέρξης ἐκέλευσεν οἰκοδομηθῆναι τὴν πόλιν, Νεεμίας τε καταπεμφθεὶς τοῦ ἔργου προέστη, ἡ δὲ οἰκοδομὴ πλατεία καὶ περὶ τείχος, ὡς προεφητεύθη· κάκειθεν ἀριθμοῦσιν ἡμῖν ὁ ἑβδομάδες εἰς τὸν Χριστὸν συντελοῦνται.

Εἰ γὰρ ἄλλοθεν ποθεν ἀριθμεῖν ἀρξάμεθα καὶ οὐκ ἐντεῦθεν, οὔτε ὁ χρόνος συνδραμεῖται, καὶ πλεῖστα ἄτοπα ἀπαντήσεται· ἐάν τε γὰρ ἀπὸ Κύρου καὶ τῆς πρώτης καταπομπῆς τὴν ἀρχὴν ποιησόμεθα τῆς ἀριθμησῶν τῶν ὁ ἑβδομάδων, ἔτη ρ' καὶ προσέτι περὶ τσεύει, πλείων δὲ χρόνος, εἰ ἀπ' ἧς ἡμέρας τῷ Δανιὴλ ὁ ἄγγελος προσεφῆτευσεν, πολλῶν δὲ πλείων, εἰ ἀπ' ἀρχῆς τῆς αἰχμαλωσίας· εὐρίσκομεν γὰρ τὴν Περσῶν βασιλείαν ἔτεσιν σλ' περιγραφομένην, τὴν τε Μακεδόνων εἰς ἔτη τ' παρατείνασαν, κάκειθεν ἐπὶ τὸ Τιβερίου Καίσαρος ἔτος ἑκαταδέκατον εἰς ἔτη ζ'· ἀπὸ δὲ Ἀρταξέρξου ὁ ἑβδομάδες εἰς τὸν ἐπὶ Χριστοῦ συντελοῦνται χρόνον κατὰ τοὺς Ἰουδαίων ἀριθμούς· Ἀπὸ γὰρ Νεεμίου, ὃς ὑπὸ Ἀρταξέρξου τὴν Ἱερουσαλήμ ἀνοικίσαν ἐπέμφθη, ἔτει πεντεκαίδεκάτῃ καὶ ἑκατοστῶ τῆς Περσῶν βασιλείας, αὐτοῦ τε Ἀρταξέρξου βασιλείας εἰκοστῶ εἰται καὶ Ὀλυμπιάδος (f. 40) ὀγδοηκοστῆς τρίτης ἔτει τετάρτῃ, ἐπὶ τοῦτον τὸν χρόνον, ὃς ἦν Ὀλυμπιάδος διακοσιοστῆς δευτέρας ἔτος δεύτερον, Τιβερίου δὲ Καίσαρος ἡγεμονίας ἔτος ἑκαταδέκατον, ἔτη συνάγεται νοε', ἅπερ Ἑβραϊκῶς τετρακόσια ἐνενήκοντα ἔτη γίνεσθαι κατὰ τὸν σεληνάτων μῆνα τοὺς ἐνιαυτοὺς ἐκείνων ἐξαριθμουμένον, ὃς ἔστιν, ὡς πρόχειρον εἰπεῖν, ἡμερῶν εἰκόσι ἐννεὰ ἡμισυ· οὕτως τοῦ κύκλου ὑπάνχροντος ἡμερῶν τρεῖς τε-

tial. Nunc igitur de temporibus, rebusque quæ ad ea pertinent tempora, nobis disserendum est. Quod quidem de Christi adventu hæc dicuntur post hebdomades lxx venturi, apertum est. Etenim a Salvatoris tempore inveterascunt prævaricationes, finem accipiunt per redemptionem peccata, delentur propitiationis sacrificio iniquitates cum prævaricationibus, et pro legis justitia sempiterna annuntiat justitia, visiones scilicet et prophetiæ usque ad Joannem; ungitur Sanctus sanctorum. Ante enim Salvatoris incarnationem hæc nondum erant, tantummodo expectabantur. Annorum supputationem, lxx scilicet hebdomades, seu cdxix annos, incipit angelus ἔκ ab exitu sermonis, ut iterum adificetur Jerusalem.) Evenerunt hæc Artaxerxis Persarum regis anno vicesimo. Nehemias enim, ejus pincerna, precatus responsum accepit ut ædificaretur Jerusalem, et exivit sermo hæc præcipiens; etenim usque ad hoc temporis urbs deserta fuerat. Cyro post septuaginta captivitatis annos quoslibet sponte remittente, alii cum Jesu summo sacerdote et Zorobabel profecti, alii deinde cum Esdra, templum quominus ædificarent, mœnibusque urbem cingerent, primo impediabantur, quasi hoc non imperato. Expectatum est igitur usque ad Nehemiam, Artaxerxisque regni vicesimum annum, Persarum autem imperii quintum decimum et centesimum, clxxxv ab oppugnata Jerusalem annis. Tunc rex Artaxerxes urbem ædificari jussit, missusque Nehemias qui operi præset; ideo ædificata est platea, mœniaque circum educta sunt, juxta prophetiam: ex quo nobis ad Christum lxx hebdomades sunt numerandæ.

Si enim aliter numerare inceperimus, nec tempus congruit, pluraque intempesive occurrunt. Nam si a Cyro primaque dimissione lxx hebdomadam numerum supputare inciperemus, centum anni supersunt, pluresque si ab illa die qua Danieli angelus prophetizavit, et multo plures etiam si a captivitatis initio. Invenimus enim Persarum regnum ccxxx annorum spatio circumscripsum, Macedonum vero ccc, ex quo ad Tiberii Cæsaris annum sextum decimum sexaginta anni effluxere. Sed ab Artaxerxe lxx hebdomades ad Christi tempus juxta Judæorum numeros consummantur. Etenim a Nehemia, quem Artaxerxes ad instaurandam Jerusalem misit, anno quinto decimo et centesimo Persarum regni, ipsiusque Artaxerxis regni vicesimo anno, olympiadis vero octogesimæ tertie anno quarto, usque ad hoc tempus, olympiadis scilicet ducentesimæ secundæ annum ii, imperii vero Tiberii Cæsaris annum sextum decimum, anni elapsi sunt cdlxxxv, vel cdxix juxta Hebræos mensibus annum lunaribus numerantes, qui sunt dierum xxix et dimidii; cum igitur cccclxxv dierum et quadrantis sit anni cyclus, lunarem annum undecim excedit diebus, et quadrante. Quapropter Græci et Judæi embolimaos tres menses octo

annis superaddunt; namque octies undecim et quadraginta tres efficiunt menses. Anni igitur c̄dlxxv octies lxx continent, et tres menses embolimæi cuique octavo anno additi, ferme quindecim annos, paucissimis exceptis diebus, complent. Sic igitur c̄dlxxv annis lxx constant hebdomades.

λίμου τῆ ὀκταετία, γίνονται ἔτη παντεκαίδεκα ὀλίγων ἡμερῶν ἀπολέοντα γίνεται· ταῦτα δὲ πρὸς τοῖς (υ)οῦ ἔτεσιν αἱ ὀδομάδες συντελοῦνται.

Hæc quidem in hunc locum Africanus disseruit. Videamus et nos, post hanc interpretationem, an aliter intelligere possimus, ne videamur, omissis a Cyro ad Artaxerxem temporibus, haud ingenuam interpretationem præbere, nec rationem afferre discriminis quod est inter septem hebdomades et sexaginta duas, sicut divina ostendit Scriptura, non sine verissimo ac profundissimo consilio, his verbis: « Scito ergo et animadvertite: ab exitu sermonis, ut iterum ædificetur Jerusalem, usque ad Christum ducem, hebdomades septem, et hebdomades sexaginta duæ erunt: et rursus ædificabitur platea, et muri. » Attendas enim an vi ducta fleret interpretatio, tempora numerantibus ab ipso Cyro, de quo Daniel prophetizat. Hic nempe primus responsum de Jerusalem instauratione edixit, teste Esdra his verbis: « In anno primo Cyri regis Persarum, ut completeretur verbum Domini ex ore Jeremiæ, suscitavit Dominus spiritum Cyri, regis Persarum: et traduxit vocem in omni regno suo, etiam per Scripturam dicens: Hæc dicit Cyrus rex Persarum: Omnia regna terræ dedit mihi Dominus Deus cæli, et ipse præcepit mihi ut ædificarem ei domum in Jerusalem, quæ est in Judæa. Quis est in vobis de universo populo ejus? Sit Deus illius cum ipso. Ascendat in Jerusalem ¹¹; » et reliqua. Quibus addit: « Rex quoque Cyrus protulit vasa templi Domini, quæ tulerat Nabuchodonosor de Jerusalem, et posuerat ea in templo dei sui. Protulit autem ea Cyrus, rex Persarum, per manum Mithridatis, et annumeravit ea Samanassar principi Juda ¹². » Deinde narrat Scriptura quomodo primi redeuntes templi fundamenta jecerint, quomodo in laboribus impediti sint hoc temporis intervallo, usque ad septimam annorum hebdomadem. Quadraginta igitur et sex annorum spatium a Cyro ad sextum Darii annum elabitur donec templi compleatur ædificatio. Ideo ab aliis primas septem hebdomades Scriptura sejunxit, intervalum significans inter primum conjuncta templi fundamenta, perfectamque totius ædificii constructionem. Cyrus enim, annos unum et triginta cum regnavisset, Cambysi filio imperium tradidit; cui, post novem annorum regnum, Darius successit, iterumque, sicut quondam Cyrus, Jerusalem ædificandam edicto jussit. Atque sexto ejus imperii anno, qui quadragesimus sextus a Cyro erat, ædificatio perficitur. Unde in Salvato-

τάρτου τὴν κατὰ σελήνην δωδεκάμηνον παραλλάσσειν ἡμέραις ἑνδέκα καὶ τετάρτῳ. Διὰ τοῦτο καὶ Ἕλληνας καὶ Ἰουδαῖοι τρεῖς μῆνας ἐμβολίμους ἔτεσιν ὀκτὼ παρεμβάλλουσιν· ὀκτάκι γὰρ τὰ ἑνδέκα καὶ τέταρτον ποιεῖ τριμήνον. Τὰ τοίνυν υοε' ἔτη ὀκταετηρίδες γίνονται νθ', καὶ μῆνες γ', ὡς τριμήνου δὲ ἐμβολίμου ἀπολέοντα γίνεται· ταῦτα δὲ πρὸς τοῖς (υ)οῦ

Ταῦτα μὲν ὁ προδηλωθεὶς ἀνὴρ εἰς τοὺς τόπους ἐπιβέβληκεν· φέρε δὴ καὶ ἡμεῖς μετὰ τὴν ἀποδοθεῖσαν ἐρμηνείαν ἰδόμεν, εἰ οἶδόν τε καὶ ἐτέρως τοῖς τόποις ἐπιβαλεῖν, ὡς ἂν μὴ δοκοῖμεν τοὺς ἀπὸ Κύρου καὶ ἐπὶ Ἀρταξέρξειν ὑποκλέπτοντες χρόνους βιασιόταν ποιεῖσθαι τὴν ἀπόδοσιν, καὶ ἄλλως μὴ δὲ τὴν αἰτίαν παριστάναι δοκεῖν τῆς τῶν ἑπτὰ ἑβδομάδων καὶ τῶν ξβ' διαίρεσεως, ἣν ὁ θεὸς Λόγος πάντως ποιεῖ μετὰ τίνος εὐλόγου διανοίας καὶ βαθυτάτης συνέσεως πεποιεῖται φήσας· « Καὶ γνώση καὶ συνήσεις ἀπὸ ἐξόδου λόγου τοῦ ἀποκριθῆναι καὶ τοῦ οἰκοδομησῆαι Ἰερουσαλήμ ἕως Χριστοῦ ἡγουμένου ἑβδομάδες ζ', καὶ ἑβδομάδες ξβ' καὶ ἐπιστρέψαι καὶ οἰκοδομηθῆσθαι πλατεία καὶ τεῖχος. » Ὅρα δὴ εἰ μὴ ἀβίαστος γένοιτο ἂν ἡμῖν ἡ διήγησις ἐξ αὐτοῦ Κύρου, καθ' ὃν ὁ Δανιὴλ προφητεύει, τοὺς χρόνους ἀπαριθμουμένοις. Οὗτος γὰρ οὖν πρῶτος τὴν περὶ τοῦ ἀνεγείραι τὴν Ἰερουσαλήμ ἀπόκρισιν ἐξενήνοχε κατὰ τὴν ἐν τῷ Ἐξρα γραφῆν, τοῦτον ἔχουσιν τὸν τρόπον· « Καὶ ἐν τῷ πρώτῳ ἔτει Κύρου βασιλέως Περσῶν, τοῦ τελεσθῆναι λόγον Κυρίου ἀπὸ στόματος Ἰερμείου, ἐξήγειρε Κύριος τὸ πνεῦμα Κύρου βασιλέως Περσῶν, καὶ παρήγγειλε φωνῆν ἐν πάσῃ βασιλείᾳ αὐτοῦ, καὶ γε ἐγγράπτως, λέγων· Οὕτως εἶπεν Κύρος ὁ βασιλεὺς Περσῶν· Πάσας τὰς βασιλείας τῆς γῆς παρέδωκέ μοι Κύριος ὁ Θεὸς τοῦ οὐρανοῦ, καὶ αὐτὸς ἐπεσκέψατο ἐπ' ἐμὲ τοῦ οἰκοδομησῆαι αὐτῷ οἶκον ἐν Ἰερουσαλήμ τῇ ἐν Ἰουδαίᾳ. Τίς ἐν ὑμῖν ἀπὸ παντὸς τοῦ λαοῦ αὐτοῦ; Καὶ ἔσται ὁ Θεὸς αὐτοῦ μετ' αὐτοῦ, καὶ ἀναθήσεται εἰς Ἰερουσαλήμ· καὶ τὰ ἐξῆς. Οἷς ἐπιφέρεται· « Καὶ ὁ βασιλεὺς Κύρος ἐξήνεγκε τὰ σκεύη οἴκου Κυρίου, ἃ ἔλαθεν Ναβουχοδονόσορ ἀπὸ Ἰερουσαλήμ, καὶ ἔδωκεν αὐτὰ ἐν οἴκῳ θεοῦ αὐτοῦ. Καὶ ἐξήνεγκεν αὐτὰ Κύρος, ὁ βασιλεὺς Περσῶν, ἐπὶ χεῖρα Μιθριδάτου καὶ ἤρθησεν αὐτὰ τῷ Σαμανασσάρ, ἀρχοντι τοῦ Ἰούδα. » Ἐπὶ τούτοις ἱστορεῖ ἡ Γραφή ὡς ἀνεθρόντες οἱ πρῶτοι καταβάλλοντα τοὺς τοῦ ἱεροῦ θεμελίους, καὶ ὡς εἰργονταὶ γε ἐν τῷ μεταξύ χρόνῳ τῆς σπουδῆς, ἕως ἐπὶ ἐβδόμῃν ἑτῶν ἑβδομάδα. Τεσσαράκοντα (f. 40 v°) γούν καὶ ἐξ ἑτῶν ἀπὸ Κύρου καὶ ἐπὶ τὸ Δαρείου ἔκτον ἔτος περιγράφεται, ἐν ᾧ πέρασ Ἰσραὴ τὰ τῆς τοῦ ναοῦ οἰκοδομῆς· ὅθεν εἰκότως ἀπὸ τῶν λοιπῶν ἑβδομάδας ζ' τὰς πρώτας ὁ λόγος ἀφωρίσατο, τὸν μεταξύ χρόνον τῆς πρώτης καταβολῆς τῶν τοῦ ναοῦ θεμελίων καὶ τῆς εἰς ἄκρον αὐτοῦ ἀναπληρώσεως ἐμφηναὶ βουλόμενος. Κύρος μὲν γὰρ ἔτη τριάκοντα καὶ ἑν βασιλεύσας, Καμβύση τῷ παιδὶ παραδίδωσι τὴν ἀρχήν· οὗ ἐπὶ ἑννέα διαγενομένου ἔτεσι, Δαρεῖος τῶν

¹¹ I Esdr. 1, 1-3. ¹² ibid. 7, 8.

βασιλείαν παραλαβὸν, αὐθις μετὰ Κύρον διὰ τοῦ προγράμματος τὴν Ἱερουσαλήμ οἰκοδομηθῆναι προστάττει. Καὶ δὴ κατὰ τὸ ἔκτον αὐτοῦ τῆς ἀρχῆς ἔτος, ὅπερ ἦν ἀπὸ Κύρου τεσσαρακοστὸν καὶ ἔκτον, τὰ τῆς οἰκοδομῆς ἀποπληροῦται· ὅθεν ὀρμώμενοι τῷ Σωτῆρι ἡμῶν ἔλεγον· « Μ' καὶ ἔξ ἔτεσιν οἰκοδομήθη ὁ ναὸς οὗτος, καὶ σὺ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερεῖς αὐτόν; » Κατὰ δὲ τὸν Ἰώσηπον ο' (θ') καὶ μ' ἔτη ἀκριβῶς τὰ ἀπὸ Κύρου ἐπὶ τὸ Δαρείου ἕνατον ἔτος συνάγεται, ἐν ᾧ τέλος ἐπιθεῖναι τῆ τοῦ ναοῦ οἰκοδομῆ ἐν τῷ ἑνδεκάτῳ τῆς Ἀρχαιολογίας φησὶν αὐτολεξεὶ δηλῶν οἰκοδομηθῆσθαι τὸν ναὸν ζ' (sic) μηνὶ τοῦ ἐνάτου τῆς ἐπὶ Δαρείου βασιλείας ἔτους· οἷς καὶ ἐπιφέρει λέγων· « Κατόπισταν δὲ ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις πολιτεία χρωμένοι ἀριστοκρατικῆ μετὰ ὀλιγαρχίας· οἱ γὰρ ἱερεῖς προσετήχσαν τῶν πραγμάτων, ἀχρι οὗ τοὺς Ἀσαμωναίους συνέθη βασιλεύειν ἐγγόνους. » Αἶδε μὲν οὖν αἱ ἐν τῇ προφητείᾳ φερόμεναι ζ' ἑβδομάδες εἰς τὸ προδεδηλωμένον ἔτος Δαρείου περὶοριζόμεναι, πρόδηλον οὖν δι' ἦν αἰτίαν τῶν (τῶν) ἀπὸ τῶν λοιπῶν ἀφορισμῶν εὐλήφασιν. Ἰδωμεν δὲ καὶ τὰς λοιπὰς ἑβ' ἐπὶ τοίους περὶορίζονται χρόνους. Τὸ μὲν δὴ ἕνατον ἔτος Δαρείου κατὰ τὴν ἑβδόμην καὶ ἐξηκοστὴν Ὀλυμπιάδα ἐκ τῆς τῶν παρ' Ἑλλησι χρονογράφων παρίσταται ἱστορίας· ἀπὸ δὴ οὖν ταύτης ἐπὶ τὴν ἑκατοστὴν ἐκαταδεκάτην Ὀλυμπιάδα, καθ' ἣν Σέλευκος μετὰ τὴν Ἀλεξάνδρου τελευτὴν Συρίας ἀπάσης καὶ Βαβυλωνίας ἐκράτησεν, ἔτη γίνεταί σ'· ἐντεῦθεν δ' ἐπὶ τὴν τελευτὴν Σίμωνος, Ἰουδαίων ἀρχιερέως, τῆς κατὰ Συρίαν ἀρχῆς ζ' καὶ ο' καὶ ρ' διαγενέσθαι ἡ πρώτη τῶν καλουμένων Μακκαβαϊκῶν σημαίνει γραφῆ, μέχρι τοῦ περιγράφουσα τὴν ἱστορίαν. Πάλιν δ' ἐντεῦθεν τὰς τῶν ἱερέων διαδοχὰς ἀκριβέστατα ἐπισημαινόμενος ὁ Ἰώσηπος μετὰ Σίμωνα τὸν προδεδηλωμένον φησὶ καθηγῆσθαι τοῦ λαοῦ Ἰωάννην τὸν καὶ Ἰρκανὸν ἔτεσιν θ' καὶ κ'· τοῦτον δὲ διαδέξασθαι Ἀριστόβουλον, ὃν καὶ βασιλεύσαι ἐνιαυτόν· μετὰ δὲ τοῦτον Ἀλέξανδρος ἔτεσι κζ', μεθ' ὃν τὴν γυναῖκα Ἀλεξάνδραν, ἐφ' ἣν τὰ πάντα ἀπὸ ἐνάτου ἔτους Δαρείου ἔτη συνάγεται ὑλδ', ὅποσα δ' ἂν γένοιτο ἐκ τῶν ἑβ' ἑβδομάδων ἐν αἷς οἱ χριστοὶ ἡγούμενοι, οὗτοι δ' ἂν εἴεν οἱ ἀρχιερεῖς, ἀρξάμενοι ἀπὸ Κύρου τῶν τοῦ ἔθνους προέστησαν πραγμάτων. Πρόδηλον γὰρ ἀπὸ τε τῆς ἱερᾶς Γραφῆς, οὐ μὲν (μὴν) ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῶν προτεθεισῶν τοῦ Ἰωσήπου φωνῶν, ὡς ὅτι μετὰ τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπάνοδον, ἐξ αὐτοῦ Ἰησοῦ τοῦ ἱερέως τοῦ μεγάλου ἡγεμόσι καὶ ἀρχουσι τοῖς κατὰ διαδοχὴν ἐχρῶντο, μέχρι ὧν ὁ Ἰώσηπος ὀνομάζει Ἀσαμωναίου παῖδων, οὓς ἡ Γραφὴ Μακκαβαίους (f. 41) ὀνόμασεν, ὧν πρῶτος ἀρχιεράτευσεν Ἰούδας ὁ Μακκαβαῖος ἐπικληθεὶς, ὃς καὶ καθηγῆσατο τοῦ λαοῦ τοὺς Ἀντιόχου τροπωσάμενος στρατηγούς. Μεθ' ὃν Ἰωνάθης ἀδελφὸς αὐτοῦ ὁμοῦ τὴν ἀρχιερωσύνην καὶ τὴν τοῦ λαοῦ διαλαμβάνει προσασίαν· καὶ αὐθις τούτου ἀδελφὸς Σίμων ἀρχιερεὺς, μεθ' ὃν Ἰρκανὸς, μεθ' ὃν Ἰούδας,

rem nostrum invecit dicebant : « Quadraginta et sex annis ædificatum est templum hoc , et tu in tribus diebus excitabis illud »? » Juxta autem Josephum novem et quadraginta anni sunt a Cyro ad nonum Darii annum, quo perfectam dicit templi ædificationem, in undecimo *Archæologie* libro templi instaurationem narrans septimo Darii regni noni anni mense absolutam. Additque : « Eratque tunc Hierosolymitanis aristocratia oligarchia mista; sacerdotes enim rebus præfuerunt, donec Asamonæi posteri sortirentur regnum (1). » Hæc igitur in prophetia relatæ septem hebdomades, quæ ad nonum Darii annum desinunt, istam ob causam a cæteris discriminatæ sunt. Videamus nunc ad quæ pertineant tempora reliquæ hebdomades sexaginta duæ. Nonus Darii annus juxta Græcorum historiae chronologiam septimæ et sexagesimæ Olympiadi respondet; ab hac ad centesimam sextam decimam Olympiadem, qua Seleucus, Alexandro mortuo, Syria tota ac Babylonia potitus est, anni sunt ducenti; hinc ad mortem Simonis, Judæorum summi sacerdotis, sub Syriorum ditione septem et septuaginta et centum effluxisse annos primus Machabæorum liber, qui historiam ad Simonem usque narrat, meminit ²². Rursus exinde sacerdotum seriem accuratissime referens Josephus (2), post Simonem narrat præfuisse populo Joannem et Hyrcanum annos novem et viginti; huic successorem Aristobulum unum regnavisse annum; quo mortuo Alexandrum septem et viginti annos, et post eum conjugem Alexandram, ad quam omnes ab anno Darii nono anni quatuor et triginta et quadringenti effluxere, qui sunt sexaginta duæ hebdomades, quibus præfuerunt christi, summi scilicet sacerdotes, qui a Cyro populi rebus præfuerunt. Constat enim ex sacra Scriptura, necnon e citatis Josephi locis, quod post reditum e Babylone, ab ipso Jesu sacerdote magno ducibus et principibus continua serie Judæi usi sunt, usque ad illos quos Josephus Asamonæi filios vocat, Scriptura vero Machabæos nominavit, quorum primus summum obtinuit pontificatum Judas Machabæus cognomine, fugatisque Antiochi ducibus populo præfuit. Post eum frater ejus Jonathan summum simul pontificatum et populi imperium accepit; rursusque ejus frater Simon summus fuit sacerdos, post quem Hyrcanus, post quem Judas, qui et Aristobulus dictus, successerunt: qui primus summo sacerdotio regnoque diadema adjecit. Post eum summo sacerdotio simul et regia potestate accepta, Alexander, succedente ei conjuge, mortuus est. Tunc completis quæ Danieli prædictæ fuerunt hebdomadibus, imperare desinunt principes e sacerdotibus cognominati christi; ut ostendetur hæc verba « usque ad christum ducem » ad illas hebdomades spectare; quasi manifestius diceretur :

²² Joan, II, 20. ²³ I Machab. I.

(1) Joseph. *Arch.* XI, 4, 8.

(2) Joseph. *Antiq.* XX, 10, 3.

Novem et sexaginta effluent hebdomades, scilicet trium et octoginta et quadringentorum annorum spatium, in quo christus summusque sacerdos vice continua dux populi rebus præerit. Atque igitur cuilibet manifestum videtur iis quæ demonstravimus tot elapsos fuisse annos a Cyro ad Alexandri mortem, ultimi e summis sacerdotibus principis. Hoc enim mortuo sola omnium usque ad hoc temporis mulier gentis obtinuit regnum. Ex quo Judæorum principatus simul et summum sacerdotium, prius copulata, separantur. Accepto enim Alexandra imperio, summum filio suo Hyrcano sacerdotium tradidit, et post novem annorum regnum obiit. Deinde Aristobulus, alius ipse plerumque cum fratre litigans, illum summo sacerdotio spoliavit, et ipse post tres annos regno dejecit. Continuo Romanorum dux Pompeius superveniens, Jerusalem vi oppugnavit, sanctaque polluit, usque ad adyta templi progressus, captivumque cum filiis Aristobulum Romam abducit. Dein et Hyrcano a Parthis in captivitatem ducto, Judæorum regnum primus e gentibus Herodes a Romanorum senatu accepit. Ut refert Josephus (1), Idumæus patrem erat genere, Arabs vero materno. (2) Narrat Africanus non multo post: « Ferunt, qui ejus originem accurate inquisiverunt, Antipatrem (qui pater ejus fuisse perhibetur), cujusdam Herodis Ascalonitæ filium, unius ex Apollinis templi servis. » Quo igitur Judæorum regnum consecuto, impleta est tum cæterorum prophetarum, tum præcipue hæc apud Moysem Jacobi prædictio: « Non auferetur sceptrum de Juda, et dux de femore ejus, donec veniat qui mittendus est; et ipse erit expectatio gentium ».

Atqui manifestum est sive historiis, sive iis quæ retulimus, usque ad Herodem, quo regnante natus est Christus, totius gentis sceptrum non ablatum fuisse de Hebræis. Primo igitur ex aliena gente regnante Herode, continuo Christi incarnatio impleta est, gentiumque prænuntiata expectatio, diffusa per omnem gentem Salvatoris nostri doctrina, revera consuminari cœpit. Tunc et Danielis, post hebdomades de quibus disseruimus, exitum habuit prædictio, dicens: « Et post hebdomades sexaginta duas occidetur Christus, et judicium non est in eo. Et civitatem et sanctorum dissipabit populus cum duce venturo: et finis ejus vastitas, et post finem belli statuta desolatio. »

« Quodam igitur modo, priorum de quibus men-

^{2a} Gen. xlix, 10.

(1) Joseph. *Antiq.* xiv, 7, 3.

« οὐ καὶ Ἀριστόβουλος, διαδέχεται· καὶ πρῶτος ἐπὶ τῆ ἀρχιερωσύνη καὶ βασιλείᾳ περιέθετο διάδημα. Μεθ' ὃν τὴν ἀρχιερωσύνην ὁμοῦ καὶ τὴν βασιλείαν παραλαβὼν Ἀλέξανδρος ἐπὶ διαδόχῳ γυναικὶ τελευτᾷ· ἐν ᾧ τῶν ἐν τῷ Δανιὴλ συμπερασθειῶν ἑβδομάδων οἱ ἐξ ἱερῶν ἀρχόντες χριστοὶ προσαγορευόμενοι διαλείπουσιν· ὥστε δηλοῦν τὸ φάσκον λόγιον, « ἕως χριστοῦ ἡγουμένου, » τοσάυτε ἐσεσθαι ἑβδομάδας· ὡσεὶ σαφέστερον εἰρήκει, θ' καὶ ε' διελεύσεσθαι ἐτῶν ἑβδομάδας, τοῦτ' ἐστὶ χρόνων,ον) γ' καὶ π' καὶ υ' ἐτῶν, ἐν ᾧ χριστὸς τις καὶ ἀρχιερεὺς κατὰ διαδοχὴν ἡγούμενος τῶν τοῦ λαοῦ προστήσεται πραγμάτων. Καὶ δὴ παντὶ τῶ σαφὲς ἐκ τῶν προπαταθέντων ἡμῖν, ὡς τοσοῦτος ἐτῶν ἀριθμὸς τῶν ἀπὸ Κύρου καὶ ἐπὶ τὴν τελευτὴν Ἀλεξάνδρου τοῦ ὑστάτου αὐτῶν ἡγησαμένου ἀρχιερέως παρίσταται. Μεθ' ὃν μόνη τῶν πάποτε τὸ τηνικαῦτα γυνὴ τὴν τοῦ ἔθνους βασιλείαν διαλαμβάνει, ἐξ ἧς ὁμοῦ τὰ τε τῆς Ἰουδαίων ἡγεμονίας, καὶ τὰ τῆς ἐκ προγόνων εὐσταθῶς προϊούσης ἀρχιερωσύνης συγγίεται. Διαλαβοῦσα γοῦν ἡ προδηλωμένη τὴν ἀρχὴν, τὴν μὲν ἀρχιερωσύνην Ἰγκανῶ τῷ παιτὶ δίδωσιν, αὐτῇ δὲ τὴν βασιλείαν ἔτη θ' κατασχούσα τελευτᾷ. Μεθ' ἣν Ἀριστόβουλος, ἕτερος αὐτὸς πλεῖστα στασιάζας πρὸς τὸν ἀδελφόν, ἐκείνῳ μὲν τὴν ἀρχιερωσύνην ἀφαιρεῖται, αὐτὸς δὲ πρὸς ταύτη καὶ τῆς βασιλείας μετὰ τρίτον ἔτος ἀποπίπτει. Ῥωμαίων γὰρ αὐτίκα στρατηγὸς Πομπηῖος ἐπιστάς, τὴν μὲν Ἰερουσαλὴμ κατὰ κράτος πολιορκεῖ, μιλίνει τε τὰ ἄγρια μέχρι τῶν ἀδύτων τοῦ ἱεροῦ προελθὼν, τὸν δὲ Ἀριστόβουλον δέσμιον ἐπὶ Ῥώμης ἅμα τέκνοις ἀναπέμπει· μεθ' ὃν καὶ τοῦ Ἰγκανῶ ὑπὸ Πάρθων αἰχμαλώτου ἀχθέντος, τὴν κατὰ Ἰουδαίων βασιλείαν πρῶτος ἐξ ἐθνῶν Ἡρώδης παρὰ τῆς συγκλήτου Ῥωμαίων ἐγγιερίζεται· ὡς μὲν ὁ Ἰωσήπος παραδίδωσιν. Ἰδουμαῖος κατὰ πατέρα τὸ γένος ὢν. Ἀράβιος δὲ κατὰ μητέρα· ὡς δ' ὁ Ἀφρικανὸς, οὐ μικρῶ πρόσθεν ἐμνήσθημεν· « Φασὶν οἱ τὰ κατ' αὐτὸν ἀκριβοῦντες Ἀντίπατρον (τοῦτον δ' εἶναι αὐτῷ πατέρα) Ἡρώδου τινὸς Ἀσκαλωνίτου τῶν περὶ τὸν νεῶν τοῦ Ἀπόλλωνος ἱεροδούλων γεγενῆσθαι. » Εἰς δὴ οὖν τὴν τοιοῦτον τῆς Ἰουδαίων περιελθούσης ἀρχῆς, ἐν τα (sic) αὐτῷ μετὰ τῶν ἄλλων προφητῶν καὶ ἡ παρὰ Μωϋσεὶ φερμένη τοῦ Ἰακώβ πληροῦται πρόβησις· « Οὐκ ἐκλείψει ἀρχὼν ἐξ Ἰούδα » φήσασα, « καὶ ἡγούμενος ἐκ τῶν μετῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ ᾧ ἀπόκειται· καὶ αὐτὸς προσδοκία ἐθνῶν. » Καὶ πρόβηθ' ἔτι ἐκ τε τῶν ἱστορικῶν, καὶ τῶν ἡμῖν παρατεθέντων, ὅτι δὴ μέχρις

ἢ ἐξ αὐτῶν Ἑβραίων κατὰ (f. 41 v°) διαδοχὴν τοῦ παντὸς ἔθνους ἡγησαμένου ἀρχῆς. Πρῶτος δὲ τὸ γένος ἀλλοφύλου βασιλεύσαντος αὐτῶν Ἡρώδου, αὐτίκα μὲν καὶ ἡ τοῦ Χριστοῦ παρουσία πληροῦται, καὶ ἡ τῶν ἐθνῶν προθεσπισθεῖσα προσδοκία διὰ τῆς εἰς πᾶν ἔθνος διαδραμούσης τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διδασκαλίας ἔργῳ συντελεῖσθαι ἤρξατο· τότε καὶ ἡ ἐν τῷ Δανιὴλ μετὰ τῆς διαληφθείσας ἡμῖν ἑβδομάδας πρόβησις ἐπισφραγίετο, φάσκουσα· « Καὶ μετὰ τὰς ἑβδομάδας τὰς ἕβ' ἐξολοθρευθήσεται χρίσμα, καὶ κρίμα οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ· καὶ τὴν πόλιν καὶ τὸ ἄγιον διαφθερεῖ σὺν τῷ ἡγουμένῳ τῷ ἐρχομένῳ· καὶ κοπήσονται ἐν κατακλυσμῷ, καὶ ἕως τέλους πολέμου συντετμημένου ἀφανισμῶς. »

« Τίνα μὲν οὖν τρόπον ἡ τῶν προβήθεισων ἑβδο-

(2) Euseb. *Hist. eccl.* i, 7, 8.

μάδων τῶν τε προτέρων [ν]ζ', καὶ τῶν ἐπὶ ταύταις ξβ', A
 προφητεία (1), ἐν αἷς κατὰ τὴν τοῦ γένους διαδοχὴν
 προσήκει διαλαμβάνειν, καὶ τῇ μέχρι τῶν Ἡρώδου
 χρόνων ἱστορίᾳ δηλοῦσθαι τοὺς κατὰ διαδοχὴν ἀρχιερεῖς
 διὰ πάσης χριστός τις καὶ ἀρχιερεὺς ἡγεῖτο τοῦ λαοῦ,
 ὡς διὰ τοῦτ' εἰρησθαι τῷ χρησμῷ τῷ, « ἕως χριστοῦ
 ἡγουμένου, » πέρας εἴληφεν εἰς τοὺς κατὰ Ἡρώδην
 χρόνους, ὡς δύναιμις ἡμῖν, δεδῆλωται. Πῶς δ' ἐπὶ
 τοῦτοις μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ προδηλωθέντος
 τῶν ἑβδομάδων χρόνου « ἐξωλοθευθή χρίσμα, ὅτι μὴ
 κρίμα ἦν ἐν αὐτῷ, » ὡς περ δ' οὖν τὸ λόγιον μνησεί,
 σημαῖνον ὅτι μετὰ κρίσεως εὐλόγου τὸ χρίσμα τὸ
 κατὰ τὴν ἀρχιερωσύνην ἐπὶ τοῦ δηλουμένου καιροῦ
 συνετελεσθήσεται, σαφές ἂν γένοιτο τοῖς ἐπιστήσασι
 τῇ τε τοῦ νόμου διατάξει, (ἐν ἣ δὲ βίῳ μέχρ' αὐτῆς
 τελευτῆς προστέτακται τὴν ἀρχιερωσύνην τοὺς οἷς B
 κατὰ τὴν τοῦ γένους διαδοχὴν προσήκει διαλαμβάνειν),
 καὶ τῇ μέχρι τῶν Ἡρώδου χρόνων ἱστορίᾳ, δηλοῦσθαι
 τοὺς κατὰ διαδοχὴν ἀρχιερεῖς διὰ πάσης τῆς αὐτῶν
 ζωῆς ἀκολούθως τῇ περὶ αὐτῶν νομοθεσίᾳ τῆς τιμῆς
 ἡξιῶσθαι. ὅπως τε κατ' αὐτὸν Ἡρώδην οὐ μόνον τὰ
 τῆς τοιαύτης περὶ τοὺς ἀρχιερεῖς διαταγῆς συγγεί-
 ται τε καὶ διαφθεῖρεται, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀγίας στολῆς,
 ἣν ὑπομόνον (sic) ἔζην εἶναι τὸν ἀρχιερέα, ὅτι μὴ δ'
 ἐτέρῳ ἢ αὐτῷ μόνῳ ἐν ταύτῃ λειτουργεῖν ἐξδὸν ἦν,
 τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦς Ἡρώδης ἀφελόμενος ὕφ' ἑαυτὸν,
 καὶ ταῦτα ἀλλόφυλος ὢν, ποιεῖται. Εἰ δὲ χρὴ καὶ τού-
 των παραθέσθαι ἐλέγχους, δέχου δὴ τοῦ μάρτυρος τὰς
 φωνὰς (δς) ὁ ἐξ αὐτῶν Ἑβραίων Ἰώσηπος, τῆς τῶν
 ἱερέων καὶ αὐτὸς ἡξιωμένος τιμῆς, καὶ γένους τοῦ
 παρ' αὐτοῖς διαφανεστάτου, ἐν εἰκοστῷ τῆς Ἀρχαιολο-
 γίας κατατέθειται συγγράμματι. Περὶ μὲν οὖν τῆς
 τῶν ἀρχιερέων παρατροπῆς ὡδὲ πως κατὰ λέξιν γράφει C
 « Τὴν δὲ βασιλείαν Ἡρώδης παρὰ (Ῥω)μαίων ἐγ-
 χειρισθείς, οὐκέτι τοὺς ἐκ τοῦ Ἀσαμωναίου γένους καθί-
 στησιν ἀρχιερεῖς, ἀλλὰ τισὶν ἀτήμοις καὶ οὐκ ἐξ ἱερέων
 οὔσιν, πλὴν ἐνδὸς Ἀριστοβούλου, τὴν τιμὴν ἀπένεμεν
 τὸν δὲ Ἀριστοβούλον, Ἰγρκανοῦ τοῦ ἀπὸ Παρθῶν
 αἰχμαλωτισθέντος υἱὸν ὄντα καταστήσας ἀρχιερέα,
 τῇ ἀδελφῇ αὐτοῦ συνώκησε Μαριάμμη, τὴν τοῦ πλή-
 θους πρὸς ἑαυτὸν (f. 42) θηρώμενος εὐνοίαν διὰ τὴν
 Ἰγρκανοῦ μνήμην· εἴτα φοβηθείς μὴ πρὸς τὸν Ἀρι-
 στοβούλον πάντες ἀποκλίνωσιν, ἀνέβλεν αὐτὸν ἐν Ἰε-
 ριχῷ, πνιγῆναι μηχανησάμενος κολυμβῶντα, καθὼς
 ἦδη δεδηλώκαμεν. Μετὰ τοῦτον οὐκέτι τοῖς ἐγγόνιοις D
 τῶν Ἀσαμωναίου παίδων τὴν ἀρχιερωσύνην ἐπίστευ-
 σεν. Ἐπραξε δὲ ὁμοίᾳ τῷ Ἡρώδῃ περὶ τῆς καταστά-
 σως τῶν ἀρχιερέων Ἀρχελάος τε ὁ παῖς αὐτοῦ, καὶ
 μετὰ τοῦτον τὴν ἀρχὴν Ῥωμαῖοι τῶν Ἰουδαίων πα-
 ραλαβόντες. »

Ταῦτα μὲν περὶ τούτων ὁ Ἰώσηπος· περὶ δὲ τῆς
 ἀρχιερατικῆς στολῆς ἐν τῷ ὀκτωκαιδεκάτῳ τῆς Ἀρ-
 χαιολογίας ταῦτα ἱστορεῖ·

« Ἡρώδης δὲ βασιλεύσας τὴν τε βάρην ταύτην ἐν

(1) Seq. sic supplenda et legenda me monuit M. J. Routhii coll. Magd. præses : προφητεία, — ἐν αἷς τὴν ἀρχιερωσύνην κατὰ τὴν τοῦ γένους διαδοχὴν προσήκει διαλαμβάνειν, καὶ τῆς μέχρι τῶν Ἡρώδου χρόνων ἱστορίας δηλοῦσθαι τοὺς κατὰ διαδοχὴν ἀρχιε-

tionem modo fecimus, hebdomadam [L]VII, cæterarumque post illas LXII, prophetia, — quibus summum sacerdotium generis jure obtigit, cum usque ad Herodis tempora omnes ostendit historia sacerdotes magnos successionis vice per totam eorum vitam, quando christus quivis et summus sacerdos populo præerat, ut eam ob causam oraculo diceretur, « usque ad christum ducem, » exitum Herodis tempore habuit, sicut, quantum licuit demonstravimus. Quomodo autem post consummatum prædictarum hebdomadam tempus, « abolitum est chrisma, quia non judicium erat in eo, » sicut fert Scripturæ textus, significans quod, post judicium prudens, chrisma, secundum summum sacerdotium, absolutum erit, apertum esset his qui legis præceptioni inhærent (qua per totam vitam usque ad mortem summum sortiuntur sacerdotium, quibus hoc munus generis jure obtigit), atque usque ad Herodis tempus historia, quæ ostendit jure successionis sacerdotes summos hac dignitate per totam vitam secundum illam legislationem positos, quod Herode regnante non modo hæc ipsa do summis sacerdotibus lex abrogata et deleta est, sed et sancta vestis, qua solum indui fas erat summum sacerdotem, quamque nulli nisi ipsi soli in solemnibus ritibus ferre licitum erat, postquam ab iis detractam sibi, cum esset alienigena, Herodes assumpsit. Quorum si documenta sunt præbenda, testis adhibeatur Hebraicus ipse Josephus, necnon sacerdotii dignitate honoratus, et genere apud eos præclarissimo, qui in vicesimo *Archæologiæ* libro hæc disserit. Hoc igitur modo immutatam summi sacerdotii successionem describit :

« Herodes, cum a Romanis regnum obtinisset, non jam Asamonæos summos constituit sacerdotes, sed hanc dignitatem quibusdam indignis, nec sacerdotali genere natis, præter unum Aristobulum, assignavit. Aristobulum vero, Hyrcani quondam in captivitatem a Parthis abducti filium, summum sacerdotem constituit sororemque ejus Mariam sibi matrimonio devinxit, multitudinis gratiam sibi ob Hyrcani memoriam captans; postea timens ne ad Aristobulum omnes inclinarent, sustulit eum in Jericho, natantem aquis mersum esse tingens, sicut jam ostendimus. Quo interempto nunquam Asamonæi illiis summum credidit sacerdotium. Egit similiter in eligendis summis sacerdotibus Herodis filius Archelaus, atque post eum Romani Judæorum imperium consecuti (2). »

Hæc quidem de his Josephus : verum de sacerdotali veste in octavo et decimo *Archæologiæ* libro hæc narrat :

« Herodes rex hoc calceamentum commodissime

ρεῖς διὰ πάσης τῆς αὐτῶν ζωῆς, ὅτε χριστός τις καὶ ἀρχιερεὺς ἡγεῖτο τοῦ λαοῦ, ὡς διὰ τοῦτ' εἰρησθαι τῷ χρησμῷ τῷ, ἕως χριστοῦ ἡγουμένου, — πέρας.

(2) Joseph. *Antiq.* xi, 11, 5.

et magnifice apparatus Antoniam vocavit nomine, A et magni sacerdotis tunicam, ut sese habebat, assumpsit, nihil adversus se a populo molendum propter eam ratus. Egit similiter Herodis filius, regniq̄ successor Archelaus, a quo Romani imperium accipientes, magni sacerdotis tunicam in domo saxis ædificata sub sigillo incluserunt (1).

Quibus igitur certissime patet, prædictis temporibus prophetias impletas fuisse. Quod si non iis consentirent circumcisi, postulanda esset ab iis alia ac nostra hujus Scripturæ loci interpretatio, atque iis demonstrandum juxta ipsos mendacio arguantur necesse est Gabrielis prædictiones, si nullus annorum ab eo usque ad hoc temporis fere millium, quos prænuntiavit, adhuc evenerit. Verum nobis aperte verus sermo ostenditur, juxta sinceras quas protulimus interpretationes: et cum iis congruenter indicare facile erit quomodo postrema post alias hebdomada una confirmavit pactum multis, Novum salutaris prædicationis Testamentum, diffusumque per universam terram, nec jam uni soli Judæorum genti, sed et pluribus annuntiatum, ita ut ideo diceretur: « Confirmabit pactum multis hebdomada una. » Animadvertendum est quod non continuo reliquis hebdomadibus postrema hebdomada una succedit, quam refert Scriptura confirmaturam esse pactum multis. Non enim similiter in septem et sexaginta duabus hebdomadibus, atque in una fecit. In prioribus enim totius temporis numerum partitus, inter septem statimque sexaginta duas hebdomades recte tempus ordinavit, septem aptans sexaginta duabus, nullo interposito temporis spatio, ita ut harum hebdomadam historiæ concordantia nullo temporis intervallo frangeretur, vel disjungeretur. Verum in hac una hebdomade magnum quoddam subito discrimen, magna dilatio. Etenim post hebdomades sexaginta duas, primum dicit: « Occidetur christus et judicium non est in eo »; quod manifeste Herodis temporibus exitu probatum est; dein subjicit: « Et civitatem et sanctuarium dissipabit populus cum duce venturo. » Quis autem dissipabit, nisi animarum pestis diabolus? Quis dux est venturus, nisi qui primus e gentibus eis præfectus est Herodes, successoresque ejus qui nunc usque Judæorum sceptrum acceperunt? Sicut igitur pristinos populi duces, magnos scilicet sacerdotes « christum ducem » allegorice vocavit prophetia, ita illos qui, prioribus sublatis, e gentili genere rebus præfuerunt, « ducem venturum » nominavit, dicens: « Et civitatem et sanctuarium dissipabit populus cum duce venturo; » quod quidem apertius Aquila significavit hoc modo, « Et civitatem et sanctuarium dissipabit populus ducis venturi. » Compertum est enim quo-

²⁵ Dan. ix, 26. ²⁶ ibid.

(1) Joseph. Antiq. xviii, 4, 3.

ἐπιτηδεύει κειμένην κατασκευάσας πολυτελῶς, Ἄντωνίαν καλεῖ ὄνομα, καὶ τὴν στολὴν τὴν ἀρχιερατικὴν ὡσπερ καὶ λαμβάνει τῆδε κειμένην κατεῖχεν, πιστεῶν οὐδὲν νεωτεριεῖν ἐπ' αὐτῷ τὸν λαὸν δι' αὐτήν. Ἐπρασσε δὲ τὰ ὅμοια τῷ Ἡρώδῃ καὶ ὁ ἐπικατασταθεὶς αὐτῷ βασιλεὺς Ἀρχέλαος, υἱὸς ὧν, παρ' οὗ Ῥωμαῖοι διαδεξάμενοι τὴν ἀρχὴν ἐκράτουν τῆς στολῆς τοῦ ἀρχιερέως ἀποκειμένης ἐν οἴκῳ λίθου οἰκοδομηθέντι ὑπὸ σφραγίδι. »

Ἐκ δὲ τούτων ἀναμφλεκτὸς γένοιτ' ἂν ἀπόδειξις ὅτι δὴ κατὰ τοὺς δηλωμένους χρόνους τὰ τῆς προφητείας περιγραφῆς ἔτυχεν· εἰ δὲ μὴ συνομολογοῖεν τοῦτοις οἱ ἐκ περιτομῆς, αἰτητέον οὗτους ἑτέραν παρὰ τὴν ἡμετέραν τῆς Γραφῆς διήγησιν, καὶ δεικτέον ὡς ἄρα κατ' αὐτοὺς ψευδεὶς ἀνάγκη τὰς τοῦ τηλικούτου Γαβριὴλ ἀπελέγχεσθαι προβήσεις, εἰ μὴδὲν τῶν προαναπεφωνημένων ἐξ ἐκείνου καὶ εἰς δεῦρο χιλίων ἤδη πλησιαζόντων ἐτῶν γεγένηται. Ἄλλ' ἡμῖν γε σαφῶς ἀληθὴς ὁ λόγος ἀποδεικνύεται κατὰ τὰς ἀδιάστωσ παρατεθείσας ἡμῖν διηγήσεις, αἷς ἀκολούθως ὡς ἐπεὶ ἀποδοῦναι τίνα τρόπον καὶ ἡ μετὰ πάσας ὑστάτη ἐπιφερομένη ἑβδομάς μία ἐνεδυνάμωσεν διαθήκην πολλοῖς, τὴν Καινὴν Διαθήκην τοῦ σωτηρίου κηρύγματος, τὴν ἐπὶ πᾶσαν διαδοθεῖσαν τὴν οἰκουμένην, καὶ οὐκέτι μὲν ἐνὶ μόνῳ τῷ Ἰουδαίων ἔθνεϊ, ἀλλ' ἤδη καὶ πλεοσὶ κηρυχθεῖσαν, ὡστ' ἂν διὰ τοῦτο εἰρησθαι καὶ τὸ, « Δυναμώσεται Διαθήκην πολλοῖς ἑβδομάς μία. » Ἐπιστῆσαι δὲ εὐλογον, ὅτι μὴ ἐξῆς ταῖς λοιπαῖς ἑβδομάσιν ἡ τελευταία ἑβδομάς μία συνῆπται, ἦν φησὶν ὁ λόγος δυναμώσεται Διαθήκην τοῖς πολλοῖς· οὐ γὰρ ὡς ἐπὶ τῶν ζ' καὶ ξβ' ἑβδομάδων καὶ ἐπὶ τῆς μιᾶς πεποίηκεν· ἐπ' ἐκείνων μὲν γὰρ, διελθὼν τοῦ παντὸς χρόνου τὸν ἀριθμὸν εἰς τε τὰς ζ' καὶ ἐξῆς τὰς ξβ' ἑβδομάδας, συνημμένην πεποιήται τὴν διαίρειναι, ταῖς ζ' τὰς ξβ' συνάψας, καὶ μηδένα χρόνον μηδὲ πρᾶξιν μεταξὺ καταλιπὼν, ὅτι μὴδ' ἐμφερεταὶ τὸ διάλειμμα χρόνου διαίρουσιν καὶ διαζευγνύον τὸ συνημμένον τῆς κατ' ἐκείνας τὰς ἑβδομάδας ἱστορίας. Ἐπὶ δὲ τῆς ἐπιφερομένης ἑβδομάδος μιᾶς μακρὰ τις καὶ ἀπεσοχισμένη τυγχάνει διαστολή. Μετὰ γὰρ τὰς ἑβδομάδας τὰς ξβ' πρώτῳ φησὶν· « Ἐξολοθρευθήσεται χρίσμα, καὶ κρίμα οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ, » ὃ καὶ πρόδηλον τίνα τρόπον πέρας εἰληφεν ἐπὶ τῶν Ἡρώδου χρόνων· εἰτά φησὶ· « Καὶ τὴν πόλιν καὶ τὸ ἅγιον διαφθερεῖ σὺν τῷ (f. 42, v) ἡγουμένῳ τῷ ἐρχομένῳ διάβολος; Τίς δὲ διαφθερεῖ τῶν ψυχῶν ὁ διαφθορεὶς διάβολος; Τίς δὲ ἐρχόμενος ἡγούμενος ἢ ὁ ἐξ ἔθνῶν πρώτος αὐτῶν ἡγησάμενος Ἡρώδης, καὶ εἰ μετ' αὐτὸν εἰς δεῦρο τὴν κατὰ Ἰουδαίων ἡγεμονίαν διειληφότες; Ὅσπερ γοῦν τοὺς πάλαι αὐτῶν ἡγούμενους ἀρχιερεῖς « χριστὸν ἡγούμενον » αἰνιγματωδῶς προσεῖπεν ἡ προφητεία, τὸν αὐτὸν τρόπον τοὺς μετὰ τὴν ἐκείνων κατάπαυσιν ἐξ ἔθνῶν αὐτῶν ἄρξαντας « ἐρχόμενον ἡγούμενον » προσηγόρευσε, φήσασα· « Καὶ τὴν πόλιν καὶ τὸ ἅγιον διαφθερεῖ σὺν τῷ ἡγουμένῳ τῷ ἐρχομένῳ » ὅπερ σαφέστερον ὁ Ἀκύλας

ἐπέθεκε ποιήσας, « Καὶ τὴν πόλιν καὶ τὸ ἅγιον A
 διαφθερεῖ λαὸς ἡγουμένου ἐρχομένου. » Καὶ πρό-
 θηλον ὅπως ὁ λαὸς καὶ ὁ στρατὸς τῶν μετὰ τοὺς
 χριστοὺς ἡγουμένους τὴν κατὰ Ἰουδαίων ἀρχὴν
 διαδεδεγμένων ἐξ ἐθνῶν ἡγουμένων, νόμοις ἐθνῶν
 χρώμενος, καὶ τὴν πόλιν καὶ τὸ ἅγιον διέφθειρε,
 καὶ ὁ κατὰ διάνοιαν δὲ τῶν ψυχῶν ἡγούμενος φο-
 βεῖς σὺν τῷ ἡγουμένῳ τῷ κατὰ τὴν προφητείαν
 ἐλληλυθίτι πᾶσαν φθορὰν ἐνηργήσατο αὐτῷ τε πρό-
 τερον τῷ λαῷ, καὶ τοῖς τὴν πόλιν ἐνοικοῦσι πολί-
 ταις, ἔπειτα δὲ καὶ τῷ ναῷ καὶ τῇ πάλαι συντε-
 λουμένην ἐν αὐτῷ λατρείᾳ. Καὶ ταύτην γε αἰτίαν τῆς
 παραυτίκα γεγεννημένης τοῦ Χριστοῦ παρουσίας
 προσημαίνον που θεῖον λόγιόν φησιν· « Κύριος ἐκ τοῦ
 οὐρανοῦ διέκυψεν ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων, τοῦ
 ἰδεῖν εἰ ἔστι συνιῶν, ἢ ἐκζητῶν τὸν Θεόν. Πάντες B
 ἐξέκλιναν, ἅμα ἠχρειώθησαν, οὐκ ἔστι ποιῶν χρηστό-
 τητα, οὐκ ἔστιν ἕως ἐνός. » Εἶθ' ὡς διεφθορότων τῶν
 προδεδηλωμένων τὰ διαληψόμενα αὐτοὺς προδιδάσκων
 ὁ λόγος φησί· « Καὶ κοπήσονται ἐν τῷ κατακλυσμῷ,
 καὶ ἐπὶ τοσοῦτόν γε κοπήσονται, ἕως τέλους πολέμου
 συντετμημένου ἀφανισμοῖς· » ἔτι δὲ τούτων συντε-
 λουμένων τε καὶ ἐνεργουμένων, « Καὶ δυναμώσει δια-
 θήκη πολλοῖς ἑβδομάς μία. » Αὕτη δ' ἂν εἴη ἡ τοῦ
 σωτηρίου κηρύγματος, δι' οὗ τῆς Καινῆς τὴν παρά-
 δοσιν Διαθήκης ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς
 Χριστὸς ἐν πολλοῖς μαθητευθεῖσιν αὐτῷ ἐνεδυνα-
 μωσε· τοτὲ μὲν πρὸ τοῦ πάθους συνὼν αὐτοῖς καὶ
 συμπολιτευόμενος, τοτὲ δὲ καὶ « μετὰ τὴν ἀνάληψιν
 δι' ἡμερῶν μ' ὀπτανόμενος αὐτοῖς καὶ συναυλιζόμενος, C
 καὶ λέγων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ· » διὸ καὶ
 « παρήγγελλεν αὐτοῖς ἀπὸ Ἱεροσολύμων μὴ χωρί-
 ζεσθαι. » Ταύτης δὲ τῆς ἑβδομάδος ἐν τῷ ἡμίσει
 δι' ἣν πέποθεν ὑπὸ Ἰουδαίων ἐπιβουλήν καὶ τὰ ἀκό-
 λουθα τῆς θείας ἐπιπλήρωθη προβήθησας· ἀμφὶ γού-
 νων τὰ τρίτα ἡμισοῦ ἔτη κηρύξας καὶ ἀπὸ τῆς τῶν Εὐαγ-
 γελίων παρίσταται γραφῆς· διὸ εἰρηται· « Καὶ ἐν τῷ
 ἡμίσει τῆς ἑβδομάδος ἀρθήσεται θυσία καὶ σπονδή· » καὶ σαφές γε ὅπως ἅμα τῷ πάθει δυνάμει ἤρθη ἐξ
 αὐτῶν θυσία καὶ σπονδή· ὅτε κατὰ μὲν τὴν τῶν Εὐαγγελίων γραφὴν « τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ἐτχίσθη
 ἀπὸ ἀνωθεν ἕως κάτω· » κατὰ δὲ τὴν τοῦ Ἰωσήπου ἱστορίαν·

« Ἐν αὐτῇ τῇ Πεντηκοστῇ νύκτωρ οἱ ἱερεῖς παρελ-
 θόντες εἰς τὸ ἱερὸν, ὡσπερ αὐτοῖς ἔθος ἦν, πρὸς τὰς
 λειτουργίας, πρῶτον μὲν κινήσεως ἔφασαν ἀντιλαμ-
 βάνεσθαι καὶ κτύπου, μετὰ δὲ ταῦτα φωνῆς ἀθρόας· D
 « Μεταβαίνομεν(ωμεν) ἐντεῦθεν. »

Ταῦτα δὲ κατὰ λέξιν καὶ ἕτερα τούτοις παραπλήσια
 ταῖς ἱστορίαις παραδούς ὁ Ἰωσήπος συμβάλλει· ἂν
 ἡμῖν εἰς ἀπόδειξιν τοῦ δυνάμει λελύσθαι τε καὶ καθη-
 ρῆσθαι μετὰ τὸ σωτηρίου πάθος τὰ τῆς τοῦ λαοῦ σω-
 ματικῆς λατρείας. Οἶδα δὲ καὶ ἄλλην εἰς τὴν ἑβδο-
 μάδα τὴν « δυναμώσασαν διαθήκην πολλοῖς· ἀποδο-
 θεῖσαν ἐρμηνείαν· ταύτην γὰρ εἰς τὴν ἐν δεκάσιν
 ἑβδομάδα μεταλαβὼν ὁ λόγος παρίστη τὸν σύμπαντα
 τῶν ἀποστόλων χρόνον εἰς ἑβδομηκονταετίαν συντεί-
 νειν, ἐν ἣ τὸ κήρυγμα τῆς Καινῆς Διαθήκης οὐκέτι
 ἐν, ἀλλὰ πολλοῖς ἔθνεσι κηρυχθὲν εἰς πᾶσαν ἐνεδου-

A modo populus exercitusque istorum qui post
 christos duces in Judæos imperium obtinuerunt,
 gentium usus legibus, civitatemque et sanctua-
 rium pessumdedit, et spirituali sensu animarum
 quasi pestis factus, cum duce qui, juxta prophe-
 tiam, jam venerat, omnem perniciem in pristinum
 populum atque in civitatis incolas, dein in templum,
 veteremque cultum in eo usitatum excogitavit.
 Hanc vero causam Christi incarnationis quæ pro-
 tinus facta est, quodammodo ostendit divina Scri-
 ptura dicens : « Dominus de cælo prospexit super
 filios hominum, ut videat si est intelligens, aut re-
 quirens Deum. Omnes declinaverunt, simul inutiles
 facti sunt : non est qui faciat bonum, non est us-
 que ad unum 27. » Dein in istos ad hoc corruptionis
 provolutos quæ ingruant calamitates edocens Scri-
 ptura ait : « Et finis ejus vastitas, et post finem
 belli statuta desolatio 28. » Quæ cum acciderint,
 « confirmabit pactum multis hebdomada una. »
 Hoc vero pactum nihil aliud est ac salutaris
 prædicatio qua Salvator Dominusque noster Jesus
 Christus Testamentum Novum in multis discipulis
 suis confirmavit : tum quidem ante passionem cum
 eis vivens ac conversatus, tum vero « post passio-
 nem suam per dies quadraginta apparens eis con-
 gregatis, et loquens de regno Dei 29. » Ideoque
 « præcepit eis ab Jerosolymis ne discederent. »
 Hujus vero hebdomadis in dimidio, morte quam ab
 Judæis perpressus est, impleta sunt divinæ prophe-
 tiæ reliqua ; cum quidem per tres annos et dimidium
 Evangelium prædicatum, ac deinde conscriptum est,
 quare dicitur : « In medio hebdomadis deficiet hostia
 et sacrificium 30. » Constat enim per passionem defe-
 cisse hostiam simul et sacrificium ; quando, juxta
 Evangeliorum narrationem, « velum templi scis-
 sum est in duas partes a summo usque deorsum 31 ; »
 juxtaque Josephi historiam :

« In ipsa Pentecoste noctu sacerdotes in tem-
 plum progressi, sicut consueverant, ad sacra faci-
 endum, primo motum vehementem cum fragore
 factum esse dixerunt, dein magnam audiri vocem :
 « Hinc egrediamur (1). »

Hæc expresse, aliaque his similia Josephus cum
 in historiis refert, nobiscum videtur consentire,
 demonstrantibus re ipsa solutum ac deletum fuisse
 post Salvatoris passionem corporeum populi cul-
 tum. Novimus aliam quoque de hebdomade « con-
 firmatura pactum multis » datam interpretationem.
 Hæc enim hebdomada, quasi septem decenniis con-
 stans, omne apostolorum tempus, scilicet septua-
 ginta annos indicare videretur, quibus Novi Testa-
 menti prædicatio habita est, quod non uni, sed
 multis annuntiatum gentibus per universam terram

27 Psal. xiii, 2, 3. 28 Dan. ix, 26. 29 Act. i, 5. 30 Dan. ix, 27. 31 Matth. xxviii, 51.

(1) Joseph. De bello Jud., vi, 5, 3.

confirmatum est. Etenim historiis patet Joannem, Christi discipulum, post mortem Domini, septuaginta annis superstitem vixisse, scilicet usque ad Trajani regnum; juxtaque hanc sententiam manifestum est media hac decenniorum hebdomade defecisse hostiam et sacrificium, atque « abominatio- nem desolationis » in loco sancto exstitisse. Namque a Salvatoris nostri resurrectione ad ultimam sub Vespasiano oppugnationem elapsi sunt anni quinque et triginta; quibus constaret prædictæ hebdomadis dimidium. Etenim flammis et vastatione penitus deleta vetere sacro sanctoque templo hæc hebdomada consummata est. Atque illud, « Deficiet hostia et sacrificium, et erit in templo abominatio desolationis »⁴¹, usque ad consummationem vitæ permansurum ostendit Scriptura, his additis: « Et usque ad consummationem et finem perseverabit desolatio. »

Hoc breviter exposito, superest ut Isaia prophetas aggrediamur, qui solus ex omni vetere Scriptura nobis elucidandus relinquitur.

Ἡσαΐαν· ὅς μόνος ἀπὸ πάσης τῆς παλαιᾶς ἡμῖν περιλείπεται Γραφῆς.

ναμύθη τὴν οἰκουμένην. Καὶ γὰρ οὖν ἐκ τῶν ἱστο-
ριῶν δείκνυται Ἰωάννης ὁ τοῦ Κυρίου μαθητῆς μετὰ
τὴν ἀνάληψιν αὐτοῦ ἔτεσιν ἐπιβιούς ὁ· μέχρι γὰρ τῆς
Τραϊανοῦ λόγος ἔχει παραμεῖναι αὐτὸν βασιλείας·
κατὰ τε ταύτην τὴν διήγησιν πρόδηλον ὅπως ἐν τῷ
ἡμίσει ταύτης τῆς ἐν δεκάσιν ἐβδομάδος ἤρθη θυσία
καὶ σπονδή, καὶ τὸ λεγόμενον « βδέλυγμα τῆς ἐρη-
μώσεως » ἔστη ἐν τόπῳ ἁγίῳ. Τὰ γοῦν ἀπὸ τῆς τοῦ
Σωτῆρος ἡμῶν ἀναστάσεως ἐπὶ τὴν ὑστάτην κατὰ
Ὑέσπασιανὸν πολιορκίαν εἰς ἔτη πέντε καὶ τριάκοντα
συντείνει· ἅπερ ἂν γένοιτο τῆς ἀποδοθείσης ἐβδομάδος
τὸ ἡμισυ· ὅτε καὶ παντελῆ τὴν διὰ πυρὸς φθορὰν
καὶ κατασκαφὴν τοῦ παλαιοῦ ἱεροῦ καὶ ἁγίου νεῦν πε-
πονθότος ἐπισφράγισμα εἴληφε· καὶ τὸ, « Ἀρθήσεται
θυσία καὶ σπονδή, καὶ ἐπὶ τὸ ἱερὸν βδέλυγμα τῶν
ἐρημώσεων· » ὅπερ « βδέλυγμα ἐρημώσεως » μέχρι
συντελείας βίου παραμεῖναι δηλοῖ τὸ λόγιον, φάσκον·
« Καὶ ἕως συντελείας καιροῦ συντέλεια δοθήσεται
ἐπὶ τὴν ἐρήμωσιν. »

Ἄλλὰ ταῦτα μὲν ἐπιτεμόμενοι, τὴν διήγησιν παρα-
τελείμεθα· ὥρα δὲ ἤδη μετελθεῖν καὶ ἐπὶ τὸν

LIBER QUARTUS.

ΛΟΓΟΣ Δ'.

EX ISAIA.

Ἡσαΐου.

Prophetas de Isaia Eclogas, quæ solæ nobis exponendæ supersunt, tractaturi, eorum gratia qui prophetiis fidem non adhibent, pauca ad prophetarum veracitatem demonstrandam præfabimur. Primum quidem iis qui ante nos fuerunt, rectum aptumque instituemus argumentum. Pulchre enim dixisse mihi videntur, quomodo Moysis legi subditis lex ipsa testetur, quod gentes, quarum in medio vivent, « augures et divinos audient. Tu autem, ait, a Domino Deo tuo institutus es »⁴². Iis etiam cum interdixit divinus sermo auguriis omnique per dæmonum artificium divinatione, dixit: « Prophetam de gente tua et de fratribus tuis suscitabit tibi Dominus Deus tuus »⁴³. Quæ igitur iis annuntiata, si non eventu probata fuissent, nec apud eos sur-rexissent prophetæ viri, numquid legi fidem adhibere potuissent, vel annuntiato verbo, tam expresse et manifeste mendaci? Nonne, ipsa indole ad futurorum scientiam propensa, in propriorum oraculo-rum contemptum perducti, quibus nihil verum, nihil divinum inesset, nullis subeuntibus prophe-tis, sponte ad gentium et vaticinia et oracula con-fugissent? Verum videntur non tantummodo Moy-sem, sed et multos qui post eum suscitati sunt, quasi Dei prophetas agnovisse, nonnisi insitam eis divinitatem experti. Qui quidem eis non tantum de rebus quæ remotissimis ultimisque temporibus serent, prophetaverunt, sed etiam de præsentibus

Τὰς ἀπὸ τῶν Ἡσαίου προφητικῶν Ἐκλογὰς μόνας
ἡμῖν λειπούσας ἀπανθίσασθαι πειρώμενοι, πρὸς τοὺς
ἀπίστους περὶ τὰς προφητείας διακειμένους ὀλίγα προ-
διαληψόμεθα εἰς παράστασιν τῆς τῶν προφητῶν ἀλη-
θείας. Καὶ δὴ πρῶτον καλῶς καὶ τοῖς πρὸ ἡμῶν τε-
τηρημένον παραθήσομαι λογισμὸν. Εὖ γοῦν εἰρηκέναι
μοι δοκοῦσιν, ὡς ἄρα τοῖς ὑπὸ τὸν Μωϋσέως νόμον αὐ-
τότος ὁ νόμος διαμαρτυρεται, ὅτι δὴ τὰ ἔθνη ὧν μεταξὺ
πολιτεύσονται « κληθόντων καὶ μαντείων ἀκούσονται·
σοὶ δὲ, » φησὶν, « οὐχ οὕτως ἔδωκε Κύριος ὁ Θεός σου. »
Καὶ ἔτι γε εἰργων αὐτοὺς ὁ θεῖος λόγος ἔκ τε οἰωνι-
στικῆς καὶ πάσης τῆς διὰ δαιμόνων περιέργου μαντείας
ἐπιφέρει, λέγων· « Προφήτην ἐκ τῶν ἀδελφῶν σου
ἀναστήσει σοὶ Κύριος ὁ Θεός σου. » Ἄρ' οὖν τούτων
αὐτοῖς ἀναγεγραμμένων, μὴ ἔργῳ δὲ γενομένων, μη-
δὲ παρόντων αὐτοῖς προφητῶν ἀνδρῶν, δύνατον ἦν αὐ-
τοὺς πιστεῦειν τῷ νόμῳ, καὶ τῷ ταῦτα ἐπαγγελα-
μένῳ λόγῳ οὕτω προφανῶς καὶ ἐναργῶς ψευδομένῳ;
ἢ δῆλον ὅτι ὑπ' αὐτῆς τῆς περὶ τὴν πρόγνωσιν τῶν
ἐσομένων λεχνείας ἀγόμενοι κατεφρόνησαν τῶν ἰδίων,
ὡς οὐδὲν ἀληθὲς ἔχοντων οὐδὲ θεῖον, διὰ τὸ μὴ εἶναι
παρ' αὐτοῖς προφήτας, αὐτομολοῖ δὲ ἐπὶ τὰ τῶν ἐθνῶν
μαντεῖά τε καὶ χρηστήρια μετήσαν; Ἄλλὰ γὰρ φαί-
νονται οὐ μόνον Μωϋσέα, ἀλλὰ καὶ πλείους μετ' αὐτὸν
ὡς Θεοῦ προφήτας προσιέμενοι, οὐκ ἄλλως δῆλον ὅτι
ἢ τῷ πείραν τῆς ἐν αὐτοῖς θεϊότητος εἰληφέναι· οἶδε
γὰρ αὐτοῖς οὐ μόνον περὶ τῶν μακροῦς ὕστερον χρό-
νοῦς μελλόντων εἶσθαι προϋθέσπιζον, ἀλλὰ καὶ περὶ

⁴¹ Dan. ix, 27. ⁴² Deut. xviii, 14. ⁴³ ibid. 15.

τινων προχειρων και βιωτικων προδλεγον· οδον περι
 θνων απολωλυιων, και περι νοσουντων επισφαλως, ει
 βιωσονται η μη, και περι μελλουσης εσεσθαι τῷ λαῷ
 εὐθηνιας, και περι ἄλλων μυριων, ἃ ταῖς κατ' αὐτου
 ιστοριαῖς ἐμφερεται· ἄπερ ει μη τουτον γεγονει τον
 τροπον, ἀποκρινέσθω τις, τίνι δηποτε οἷν λόγῳ προ
 φήτας ἠγοῦντό τε και ἀπεκάλουον, ἢ διὰ τί γραφῆς
 τους λόγους αὐτων ἤξιουον; Τίς δ' ἡ αἰτία δι' ἣν και
 τοῖς μετέπειτα πιασιν ἑαυτων, ὡς ἂν δη θείας, αὐτων
 τὰς γραφὰς παρεδίδουσαν; Μηδὲν γάρ τι θειον μηδὲ
 παραδόξον ἐν τοῖς ἀνδράσιν ἐρωρακότας εἰκῆ και μά
 την οἶσθαι περι αὐτων τοιαῦτα διεληγμένα, πάντων
 ἐστὶν ἀπιθανώτατον. Εἰ δ' ἀναδράμοι τις ἐπὶ τους τότε
 χρόγους τῆ διανοίᾳ, τί ἄρα ἐπινοήσειεν, ὁρῶν ἄνδρας
 ἀγροίκους και τὸ σχῆμα λιτους, αἰπόλους τινὰς και
 ποιμένας, εἰς μέσον παντὸς τοῦ ἔθνους παριόντας, και
 ὡς ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ τινα λέγοντας, και « Τὰδε
 λέγει Κύριος, » ἀναβουμένους, ἐπὶ τε βασιλέων και
 παντὸς τοῦ λαοῦ μετὰ παραστήματος ἀκαταπλήκτου
 δημηγοροῦντας, και σοφίαν ὑπὲρ ἀνθρωπον ἐνδεικνυ
 μένους, τὴν και εἰσέτι νῦν ἐν ταῖς προφητεῖαις αὐτων
 φερομένην, μυρία τε ἄλλα δι' αἰνιγμάτων και παρα
 βολῶν ἀπόρρητα φιλοσοφοῦντας, ἠθικὴν τε και δογμα
 τικὴν τῆ Ἑβραίων φωνῆ διδασκαλίαν τῷ λαῷ παρα
 δίδοντας, και πρὸς ἐπὶ τούτοις τὸν βλον τοῖς λόγοις
 αὐτων καταλλῆλον ἐνδεικνυμένους, και τοῖς πᾶσιν ἀκο
 λακεύτως ὁμιλοῦντας, εἰς πρόσωπόν τε τους ἀσεβεῖς
 διελέγοντας, ὡς και ἐπιβουλεύεσθαι πρὸς αὐτων μέ
 χρι θάνατον, ῥωμαλείῳ και γεννικῷ παραστήματι τῷ
 ἀληθεῖ λόγῳ παρισταμένους· ταῦτά τις εἰς νοῦν εὐγνω
 μόνως θέμενος, πῶς οὐκ ἂν ὁμολογήσειε κατὰ θείαν
 ὡς ἀληθῶς ἐπίπνοιαν ταῦτα πάντα περι αὐτους γεγο
 νένα; Διὸ και τότε θαυμάζεσθαι αὐτους εἰκόσ ἦν παρὰ
 τοῖς ἔμφοροι, και τους λόγους αὐτων ἀναγράφτους
 παρὰ τοῖς ἱερογραμματεῦσι φυλάττεσθαι, εἰσέτι τε
 νῦν παρ' ὅλῳ τῷ ἔθνει προφήτας γεγονέναι τοῦ Θεοῦ
 πιστεῦεσθαι· ὃ και ἐναργέστατα μάλιστα παρίστησιν ἡ
 ἡμετέρα περι τοῦ Χριστοῦ διάληψις, καθ' ἣν ἀποδει
 κνυμεν πᾶσαν τὴν κατ' αὐτον οἰκονομίαν γεγενημέ
 νην, τὰ τε περι τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, και τῆς ἐξ
 ἀπάντων ἔθνων γενομένης δι' αὐτοῦ κλήσεως, ἀκριβῶς
 προεγνώσθαι τε και πρὸς μυριων ὄσων ἐτῶν τοῖς θε
 σπεσίοις ἐκεῖνοις ἀνδράσι προεῖρησθαι· ὧν τὰς ἱερὰς
 βίβλους Ἰουδαῖοι μᾶλλον ἂν ἡμῶν εἶεν ἀξιοπιστότεροι
 μετὰ πάσης σεβασμίου τιμῆς περιέποντές τε και
 προφέροντες. Τούτων ἡμῖν χρησίμως προδιαληφθέντων, ἐπὶ τὴν ὑπόθεσιν ὀδευτέον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ἐκ τοῦ Ἡσαίου.

« Ὁ λόγος ὁ γενομένος πρὸς Ἡσαϊαν υἱὸν Ἀμῶς
 περι τῆς Ἰουδαίας και περι Ἱερουσαλήμ. Ὅτι Ἰσαῖα
 ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις ἐμφανὲς τὸ ὄρος Κυρίου,
 και ὁ οἶκος τοῦ Θεοῦ ἐπ' ἄκρων τῶν ὄρέων, και ὑψω
 θήσεται ὑπεράνω τῶν βουνῶν, και ἤξουσιν ἐπ' αὐτῷ
 πάντα τὰ ἔθνη. Καὶ πορευόμενοι ἔθνη πολλὰ, και
 ἔρουσι· Δεῦτε, και ἀναβῶμεν εἰς τὸ ὄρος Κυρίου, και
 εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ, και ἀναγγελεῖ ἡμῖν
 τὴν ὁδὸν αὐτοῦ, και πορευόμεθα ἐν αὐτῇ· ἐκ γὰρ
 Εἰῶν ἐξελεύσεται νόμος, και λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερου
 σαλήμ· και κρινεῖ ἀνά μέσον τῶν ἔθνων, και ἐλέγξει
 καιὸν πολῶν· και συγκόψουσι τὰς μαχαίρας αὐτων

PATR. GR. XXII.

D

CAPUT I.

Ex Isaia

« Verbum quod vidit Isaia, filius Amos, super
 Juda et Jerusalem. Et erit in novissimis diebus
 pręparatus mons domus Domini in vertice montium,
 et elevabitur super colles, et fluent ad eum omnes
 gentes. Et ibunt populi multi, et dicent : Venite, et
 ascendamus ad montem Domini, et ad domum Dei
 Jacob, et docebit nos vias suas, et ambulabimus in
 semitis ejus. Quia de Sion exhibit lex, et verbum
 Domini de Jerusalem. Et judicabit gentes, et ar
 guet populos multos : et conflabunt gladios suos
 in vomeres, et lanceas suas in falces : non levabit
 gens contra gentem gladium, nec exercebuntur

38

ultra ad prælium ¹. » Ostendant nobis, qui de circumcissione glorificantur, quænam et unde sit lex illa, et quibus danda sit, quæ de Sion exitura prædicatur. « De Sion enim, ait, exhibit lex, » diversam fore ab illa significans, quæ per Moysem in deserto data est. Quidnam et Domini Verbum, quod, juxta prophetiam, non jam in Jerusalem permanebit, sed de Sion egressurum est, atque ad gentes transgressurum, ut judicet gentes et arguat populos multos, quando summa pace gentibus Verbo Domini judicandis facta, mutatisque ab iis qui in pace constituti erunt bellorum instrumentis, mentes ad propriæ animæ culturam verterit. Quid ad hæc isti possint respondere nescio. Nobis vero recte in Jesum Christum Dei credentibus, facile est omnem explanare prophetiam, et vere divinam ac prorsus admirandam demonstrare, cum et res prædictas eventu fuisse comprobatas crediderimus, neque a vero aberrare, prophetiarum eventu in incerta temporum spatia producta. Dicimus enim Salvatoris nostri Jesu Christi incarnatione, corporaliter de Sion exiisse, et inde omnibus annuntiatam esse gentibus Novi Testamenti legem, scilicet juxta Evangelium, cum et ipsum salutare Verbum, Verbum Domini appellatum, de Jerusalem procedens, ibique commorans edocuit, juxta illud : « Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta ². » — « In omnes gentes effusa est ipsius gratia ³. » Quæ et ab eo judicata, exprobratis prioribus ipsarum peccatis, et ad confessionem et pœnitentiam confugientes, bellum adversus cupiditates suas facere desinent, in profundissima animæ pace deinceps vivent, mentis suæ culturam et fructificationem solummodo curantes. Quæ si quis ad litteram accipere velit, sincerus sensus erit ; vel si ad spiritum spectes, multo intellectu facilius. Cum et ante omnia præsertimque hoc in loco credendum sit exitum habuisse quæ hic memorantur ; verumtamen iis quæ dicta sunt, facile possunt intelligi prima hujus loci verba, « in novissimis diebus ; » quippe apertum est quod in sæculorum consummatione manifestus factus est « mons » spiritualis « Dei, » id est, divinum ac cœleste Verbum ; ejusque domus Ecclesia in apostolorum et prophetarum fundamento ædificata, et ideo in vertice montium prædicata. Et hæc quidem manifesta facta sunt, post circumcisi populi reprobationem, post ablatum ab eo regnum cœlorum, quando impleta sunt relata supra hanc prophetiam verba, ubi dictum est : « Et derelinquetur filia Sion, ut umbraculo in vinea, et sicut tugurium in cucumerario, et sicut civitas quæ vastatur ⁴. » Et quando impletum est illud : « Audite verbum Domini, principes Sodomorum ; percipite auribus legem Dei nostri, populus Gomorrhæ. Quo mihi multitudinem victimarum vestrarum, dicit Dominus ? » et reliqua ; quibus ad-

αεις ἀροτρα, και τὰς ζιβύνας αὐτῶν εἰς δρέπανα· και οὐ λήψεται ἔθνος ἐπ' ἔθνος μάχαιραν, και οὐ μὴ μάθωσιν ἐτι πολεμεῖν. » Δεικνύτωσαν ἡμῖν οἱ τὴν περιτομὴν ἀρχοῦντες, τίς ὁ νόμος και ποταπὸς, και τίσι δοθησόμενος ὁ ἐκ Σιών ἐξελεύσεσθαι προφητευόμενος· « Ἐκ γὰρ Σιών, φησὶν, ἐξελεύσεται νόμος, » ἕτερος ὠνδῆλον ὅτι τοῦ ἐν τῇ ἐρήμῳ διὰ Μωϋσεώς νόμου δεδομένου· τίς δὲ και ὁ τοῦ Κυρίου λόγος, μηκέτι μὲν, κατὰ τὴν προφητείαν, μένων ἐν Ἱερουσαλήμ, ἀλλ' ἐκ Σιών αὐτῆς, και μεθιστάμενος ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη, μέλλων τε κρίνειν ἀνά μέσον τούτων, και λαὸν ἐλέγχει(ξει) πολλὸν, ὅτε και εἰρήνης βαθυτάτης ἐγγενομένης τοῖς πρὸς τοῦ Λόγου τοῦ Κυρίου κριθησομένους ἔθνεσι, μεταβαλόντες οἱ τῆς εἰρήνης ἡξιωμένοι τὰ πρότερον αὐτῶν πολεμικὰ σκεύη, τῇ ἑαυτῶν κατὰ τὴν ψυχὴν γεωργίᾳ προσέξουσιν τὸν νοῦν. Ἐκεῖνοις μὲν οὖν οὐκ οἶδ' εἴ τίς ἐστι πρὸς ταῦτα λόγος· ἡμῖν γε μὴν ὕγιως εἰς Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ πιστευσάμενοι βραδίως ἔνεστι πάσαν ἐξομαλίσαι τὴν προφητείαν, θείαν τε ὡς ἀληθῶς και παράδοξον αὐτὴν ἐπιδεικνύουσαι, τῷ και τέλος ἐσηχέναι τὰ προφητευθέντα πιστεύειν, και μὴ τῆς ἀληθείας ἐκπίπτειν, εἰς ἀπερματιστούς ὑπερτιθεμένους χρόνους τῶν προφητειῶν τὰ ἀποτελέσματα. Φαμὲν γὰρ δὴ ἐπὶ τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίᾳ και σωματικῶς ἐκ Σιών ἐξεληλυθέναι, κάκειθεν πάσιν ἀνακηρύχθαι τοῖς ἔθνεσι, τὸν νόμον τῆς Καινῆς Διαθήκης, τὸν κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον, ὅτε και αὐτὸς ὁ σωτήριος Λόγος, Λόγος τοῦ Κυρίου χρηματίζων, ἐκ τῆς Ἱερουσαλήμ προελθὼν, ἐνθα διατριβῶν ἐδίδασκε, κατὰ τὸ, « Ἰδοὺ ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἐρημος· » « Ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη ἐξέχευ τὴν ἑαυτοῦ χάριν· » ἀ και κρινόμενα πρὸς αὐτοῦ και ἐλεγχόμενα ἐπὶ τε ταῖς προτέραις ἑαυτῶν ἀμαρτίαις, εἰς συναίσθησιν και μετάνοιαν ἐρχόμενα, πέπαιται μὲν τοῦ πολέμοιοις τοῖς κατὰ τὰ πάθη σχολάζειν, ἐν εἰρήνῃ δὲ ψυχῆς διάγει βαθυτάτῃ, τῆς σφῶν αὐτῶν διανοίας ἐπιμελούμενα γεωργίας τε και καρποφορίας. Εἶτε δὲ κατὰ τὴν λέξιν βουλοῦτο τίς ταῦτ' ἐκλαμβάνειν, ὕγιος ὁ νοῦς ἀποδίδοται· εἶτε κατὰ διάνοιαν, πολλῶ βῆρον· ἐπεὶ και προηγουμένως και μᾶλλον κατὰ αὐτὴν πεπεισθαι χρὴ τὰ κατὰ τοὺς τόπους ἀπὸ τῶν (sic) ἀποπληροῦσθαι· πλὴν ἀπὸ τῶν εἰρημένων δύνανται πως εἶναι σαφῆ και τὰ κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐν χειρὶ περικοπῆς· « ἐν γὰρ « ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις, » δῆλον δ' ὅτι νῦν ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων, ἐμφανὲς γέγνηται τὸ « ἄρος, » τὸ πνευματικὸν « τοῦ Θεοῦ, » τουτέστιν ὁ θεὸς και οὐράνιος Λόγος· και ὁ οἶκος δὲ αὐτοῦ ἡ Ἐκκλησία ἐπαρκοδομημένη ἐπὶ τῷ θεμελίῳ τῶν ἀποστόλων και προφητῶν, και διὰ τοῦτο ἐπάνω εἶναι τῶν ὀρέων λεγομένη. Καὶ ταῦτά γε ἐμφανῆ γέγονε μετὰ τὴν ἀποβολὴν τοῦ ἐκ περιτομῆς λαοῦ, και μετὰ τὸ ἀρθῆναι ἀπ' αὐτοῦ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ὅτε πέρας εἰλήφασιν αἱ ἀνωτέρω τῆς ἐκταθείσης προφητείας φωναί, δι' ὧν εἰρηται τὸ, « Ἐγκαταλειφθήσεται ἡ θυγάτηρ Σιών, ὡς σκηνὴ ἐν ἀμπελώνι, και ὡς ὄπωροφυλάκιον ἐν σικυηλάτῳ, και

¹ Isa. II, 1-4. ² Matth. XXIII, 38. ³ Act. X, 45. ⁴ Isa. I, 8.

ὡς πόλις πολιορκουμένη· καὶ ὅτε πληθῶνται τὸ, A
 « Ἀκούσατε λόγων Κυρίου, ἄρχοντες Σοδόμων· προσ-
 ἔχετε νόμον Θεοῦ, λαὸς Γομόρρας. Τί μοι πλῆθος τῶν
 θυσιῶν ὑμῶν; λέγει Κύριος, καὶ τὰ ἐξῆς· οἷς ἐπιφέ-
 ρει· τὰς νεομηνίας ὑμῶν, καὶ τὰς κορτάς ὑμῶν μισεῖ
 ἡ ψυχὴ μου· ἐγενήθητέ μοι εἰς πληγμονήν, οὐκέτι
 ἀνῶσω τὰς ἀμαρτίας ὑμῶν. Ὅτ' ἂν τὰς χεῖρας ἐκτεί-
 νητε πρὸς μὲ, ἀποστρέψω τοὺς ὀφθαλμούς μου ἀπ'
 ὑμῶν· καὶ ἐὰν πληθύνητε τὴν δέσπιν, οὐκ εἰσακού-
 σομαι ὑμῶν· αἱ γὰρ χεῖρες ὑμῶν αἵματος πλήρεις. »
 Καὶ ὅρα πῶς ὁ λόγος ταῦτα πάντα ἀποτεινάμενος
 οὐκ εἰδωλοατρεῖαν ἐνταῦθα οὐδ' ἐτέραν αὐτοῖς ἀμαρ-
 τίαν ἐγκαλεῖ, οὐδὲ μὴν αἰμάτων πολλῶν, ἀλλ' ἐνὸς
 ἐξαιρέτου τινὸς αἵματος, δῆλον δ' ὅτι τοῦ Χριστοῦ,
 τὴν ἐκχυσιν, περὶ οὗ σαφῶς ὁ λόγος τὸν λαὸν ἀπ-
 ἐλέγχει λέγων· « Αἱ γὰρ χεῖρες ὑμῶν αἵματος πλῆ- B
 ρεις· » δι' ἣν αἰτίαν ἐξῆς ἐπιλέγεται τὸ, « Πῶς ἐγένετο
 πόρνη πόλις πιστὴ Σιών πλήρης κρίσεως, ἐν ἧ δικαιο-
 σύνη (f. 45) ἐκοιμήθη ἐν αὐτῇ, νῦν δὲ φονευταί; » μεθ'
 ἃ πάντα τελευτῶν ὁ λόγος αὐτῆς τὴν ἀποβολὴν αὐτῶν
 προμηνύων φησὶν· « Ἔσονται γὰρ ὡς τερέθινθος
 ἀποβελήκοντα τὰ φύλλα, καὶ ὡς παράδεισος ὕδωρ μὴ
 ἔχων. Καὶ ἔσται ἡ ἰσχὺς αὐτῶν καλὰ μὴ στυπείου, καὶ
 αἱ ἐργασίαι αὐτῶν ὡς σπινθηροί, καὶ κατακαυ-
 θήσονται οἱ ἄνομοι καὶ οἱ ἀμαρτωλοὶ ἅμα, καὶ οὐκ
 ἔσται ὁ σέβασον. » Τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα κατ' αὐτῶν
 προαποφνημαμένη ἡ προφητεία, ἐξῆς ἐπιφέρει τὴν
 ἀρτίως ἡμῖν ἐκτεθεῖσαν περικοπήν, δι' ἣς εἰρηται τὸ,
 « Ὅτι ἔσται ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις ἐμφανὲς τὸ
 ἄρτος Κυρίου. » Σαφῶς μετὰ τὴν ἐκείνων ὀλοσχερῆ καὶ C
 τελείαν ἀποβολὴν τε καὶ ἐρήμωσιν τὰς τῆς Καινῆς
 Διαθήκης ὑποφαίνουσα οἰκονομίαν, καθ' ἣς ἐμφανὲς
 τοῖς πᾶσιν ἔθνεσι τὸ ἄρτος γέγονε τοῦ Κυρίου. Ποῖον
 δὲ ἄρτος, ἢ ὁ ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν, Θεὸς Λόγος;
 αὐτὸς ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, ὃν προαποδεδώ-
 κμεν, περὶ οὗ καὶ ἐν Ψαλμοῖς εἰρηται, « Ὅρος τοῦ
 Θεοῦ, ἄρτος πῖον· » καὶ τὸ, « Ὅρος δ' εὐδόκησεν ὁ Θεὸς
 κατοικεῖν ἐν αὐτῷ. » Πρὸς τοῦτο δὲ τῷ βρει καὶ ὁ
 οἶκος τοῦ Θεοῦ ἐμφανῆς γέγονεν· οἶκος δ' ἂν εἴη
 Θεοῦ ἡ Ἐκκλησία, ἢ ἐπ' ἄκρων τῶν ὀρέων ἀποστο-
 λικῶν τε καὶ προφητικῶν λόγων ἐπεστηριγμένη·
 τοῦτων δὲ ἐμφανῶν γενομένων ἐπ' αὐτὸ τοῦτο τὸ
 ἄρτος, δῆλον δ' ὅτι τὸν θεῖον Λόγον οὐ κεκτημένος ὁ
 Ἰσραὴλ, οὐδ' ὁ πολλαχοῦ δηλούμενος οἶκος Ἰακώβ,
 ἀλλ' ἀπαξιαπλῶς πάντα τὰ ἔθνη· καὶ δὴ σαφῆς πῶς D
 καὶ εἶνα τρόπον, ἀποτελεσθέντων διὰ τῆς τοῦ Σω-
 τῆρος ἡμῶν ἐπιφανείας τῶν προειρημένων, ἐμφανῶν
 τε γενομένων τοῦ τε ἀποδομένου ἄρτος καὶ τοῦ
 δεδηλωμένου οἴκου, ἡμεῖς οἱ ἐξ ἔθνῶν διὰ τῆς εἰς
 Χριστὸν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ πίστεως προσεληλυθότες
 τῷ τῶν ὀλων Θεῷ, πάλαι μὲν ἀγνωσοῦντες τὰ τηλι-
 καῦτα, νυνὶ δὲ διὰ τὴν θείαν χάριν ἐπιγνόντες αὐτά,
 προσεληλυθήμεν Σιών βρει καὶ πόλει Θεοῦ ζώντος,
 Ἰερουσαλήμ ἐπουρανίαν· καὶ ἅτε παιδευθέντες ὑπὸ τοῦ
 ἐξηληλυθότος ἢ καὶ καταθεσθῆκότος ἐκ τῆς ἐπουρανίου
 Ἰερουσαλήμ Λόγου Θεοῦ, ὡς· « Ὅτι ἡ ἄνω Ἰερουσαλήμ
 ἐλευθέρη ἐστίν, ἥτις ἐστὶ μήτηρ ἡμῶν· » ἐπὶ τοῦτον

dit : « Neomeniam et Sabbatum, et festivitates
 vestras non feram, iniqui sunt cœtus vestri : so-
 lemmitates vestras odivit anima mea : facta sunt
 mihi molesta, laboravi sustinens. Et cum extende-
 rit manus vestras, avertam oculos meos a vobis :
 et cum multiplicaveritis orationem, non exaudiam :
 manus enim vestræ sanguine plenæ sunt ¹. » Ani-
 madverte quomodo Scriptura, his omnibus expro-
 batis, neque idololatriam hic, neque aliam eis ini-
 quitatem objicit, neque sanguinum multorum, sed
 unius ejusdam præcellentis, Christi scilicet, effu-
 sionem ob quem Scriptura expresse populum in-
 crepat dicens : « Manus vestræ sanguine plenæ
 sunt ? » Quapropter continuo adjicit : « Quomodo
 facta est meretrix civitas fidelis, plena judicii ? Ju-
 stitia habitavit in ea, nunc autem homicidæ ² ? » Ac
 postea rursus eorum reprobationem sermo pro-
 phetizans, his verbis desinit : « Erunt quasi que-
 rus defluentibus foliis, et velut hortus absque
 aqua. Et erit fortitudo vestra, ut favilla stuppæ, et
 opus vestrum quasi scintilla : et succendetur utrum-
 que simul, et non erit qui exstinguat ³. » Hæc et
 similia in eos prænuntians prophetia, continuo sub-
 jicit ea quæ jam prius retulimus, scilicet, « Et
 erit in novissimis diebus manifestus mons Do-
 mini ⁴. » Aperte post istorum plenam perfectam-
 que reprobationem et ruinam, Novi Testamenti in-
 stitutionem ostendit, qua manifestus omnibus gen-
 tibus mons factus est Domini. Qualis vero mons,
 nisi qui in principio apud Deum, Deus Verbum ?
 ipse enim Salvator et Dominus noster, quem prius
 ostendimus, de quo et in Psalmis dicitur, « Mons Dei,
 mons pinguis ; » et, « Mons in quo beneplacitum est
 Deo habitare in eo ⁵. » Præter hunc montem et
 domus Domini manifesta facta est. Domus vero
 esset Dei Ecclesia, quæ in vertice montium aposto-
 licorum et prophetorum verborum elevata est.
 Quibus vero manifestatis super hunc ipsum mou-
 tem, apertum est quod divinum verbum non con-
 secutus est Israel, neque nullis locis designata
 domus Jacob, sed in universum omnes gentes.
 Constat enim quo modo quæve ratione expletis
 Salvatoris nostri manifestatione prænuntiatibus re-
 bus manifestisque factis, mons et domus quæ modo
 interpretati sumus, nos e gentibus per fidem in
 Christum Dei Filium ad omnium Deum perducti,
 horum quidem quondam inscii, nunc vero per divi-
 nam gratiam periti, ad Sion montem et civitatem
 Dei viventis, Jerusalemque cœlestem pervenimus.
 Et velut edocti ab illo qui egressus est vel descen-
 dit de cœlesti Jerusalem, Verbo Deo, novimus quod
 « illa quæ sursum est Jerusalem, libera est, quæ
 est mater nostra ⁶. » Ad hanc cœlestem Dei do-
 mum, ad Sion, cœlestem montem Domini, nos in-
 vicem invitantes adhortantesque doctrinis et inci-
 tationibus, dicitamus : « Venite et ascendamus ad
 montem Domini, et ad domum Dei Jacob : et du-

¹ Isa. i, 8-15. ² ibid. 21. ³ ibid. 30. ⁴ Isa. ii, 4. ⁵ Psal. lxxvii, 15, 16. ⁶ Gal. iv, 26.

cebit nos vias suas, et ambulabimus in senitiis ejus¹. » Quibus vero expletis, et Dei gratia nobis omnibus manifestatis, alia quoque prophetia exitum habuit, qua ipsum salutare Verbum manifestius illa quæ nunc nobis elucidanda est prophetia, testatur dicens : « Manifestus factus sum iis qui ante non interrogabant ; invenerunt qui non quæsierunt me ; dixi : Ecce ego, ecce ego ad gentem, quæ non invocabat nomen meum². » Si quis nostræ non consentiat interpretationi, quem alium de hoc monte vel domo Dei sensum exhibere possit nescio, de quibus prophetia, nondum nunc corporaliter manifestatis, quæ prius relata sunt indicat. Possunt hæc quoque aliter secundam Christi manifestationem significare, tunc potius quam nunc perfectum oraculis exitum habituris. Scire quoque operæ pretium est hæc fere ad litteram in Michææ prophetia inveniri.

δευτέραν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν (f. 45 v°) ἀρμύττωσαι, ὡς τότε μᾶλλον ἢ νῦν πληρωθησομένων τελειῶς τῶν προπεφητευμένων. Ἰστέον δὲ, ὡς τὰ αὐτὰ κατὰ λέξιν σχεδὸν ἐμφέρεται καὶ ἐν τῇ τοῦ Μιχαίου προφητεία.

CAPUT II.

Ex eodem.

« Ecce enim dominator Dominus exercituum auferet a Jerusalem et a Juda validum et fortem, omne robur panis et omne robur aquæ : fortem, et virum bellatorem, judicem, et prophetam, et hariolum, et senem : principem super quinquaginta, et honorabilem vultu, et consiliarium, et sapientem de architectis, et prudentem eloquii mystici. Et dabo pueros principes eorum, et effeminati dominabuntur eis³ ; » et reliqua, quibus addit Deus : « Nolite constituere me principem populi. Ruit enim Jerusalem, et Juda concidit : quia lingua eorum et adinventiones eorum contra Dominum, ut provocaret oculos majestatis ejus. Agnitio vultus eorum respondit eis : et peccatum suum quasi Sodoma prædicaverunt, nec absconderunt : vix animæ eorum, quoniam malum meditati sunt consilium in seipsis dicentes : Vinciemus justum quoniam inutilis est ; quoniam fructum adinventionum suarum comedent⁴. » Liber qui Solomonis Sapientia dicitur, fere eadem de justo eloquitur : « Circumveniamus ergo justum, quoniam inutilis est nobis et contrarius est verbis nostris⁵. » Hujus loci verba evidenter de Christo dicta esse videntur ; illic vero de insidiantibus ei, atque in primis adversus eos qui malum meditati sunt consilium prophetizantur. Ideoque imprecationem in eos Scriptura subjicit : « Vix animæ eorum ; » sed et pœnam quæ eos manet addit, dicens : « Fructum adinventionum suarum comedent. » Quæ enim seminaverunt in Christum, hæc et metent in Dei judicio. Jam quidem in hac vita vide annon in eos impletus est post suas adversus Christum insidias hujus prophetiæ sermo dicens : « Ecce dominator Dominus exercituum auferet a Jerusalem et a Juda validum et fortem. » Vere enim ablata est ab iis, quæ prius

τὸν ἐπουράνιον οἶκον τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐπὶ τὸ Σιών, καὶ αὐτὸ ἐπουράνιον ὄρος Κυρίου, διεγείροντες ἀλλήλους καὶ καταστεύδοντες διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ προτροπῆς φαμεν : « Δεῦτε, καὶ ἀναδύμεν εἰς τὸ ὄρος Κυρίου, καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ· καὶ ἀναγγελεῖ ἡμῖν τὴν ὁδὸν αὐτοῦ, καὶ πορευσόμεθα ἐν αὐτῇ. » Τούτων δ' ἀποτελεσεθέντων, καὶ Θεοῦ χάριτι πᾶσιν ἡμῖν ἐμφανῶν γενομένων, καὶ ἄλλη τις προφητεία πέρας εἴληφε, δι' ἧς αὐτὸς ὁ σωτήριος Λόγος σαφέστερον ἐπιμαρτυρεῖ τῇ μετὰ χειρας περικοπή τῆς τοῦ Ἡσαίου προφητείας, λέγων : « Ἐμφανῆς ἐγενήθη τοῖς ἐμὲ μὴ ἐπερωτῶσιν· εὐρέθη τοῖς ἐμὲ μὴ ζητοῦσιν· εἶπα, Ἰδοὺ ἐγὼ εἰμι ἔθνη, οἱ οὐκ ἐπεκάλεσαν τὸ ὄνομά μου. » Εἰ δὲ μὴ οὕτως ἐκλάβοι τις τὰ κατὰ τοὺς τόπους, ποῖον ἂν ὄρος ἢ ποῖον Θεοῦ οἶκον ἄλλως ἔχοι ἂν ἐπιδειξάι, περὶ ὧν ἡ προφητεία, ὡς μὴ τότε ὄντων σωματικῶς ἐμφανῶν, τὰ προσκεθέντα σημαίνει. Δύναται δὲ ταῦτα καὶ ἄλλως εἰς τὴν

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Τοῦ αὐτοῦ.

« Ἰδοὺ δὴ, ὁ δεσπότης Σαβαὼθ ἀφελεῖ ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας καὶ ἀπὸ Ἰερουσαλήμ ἰσχύοντα καὶ ἰσχύουσιν, ἰσχὴν ἄρτου καὶ ἰσχὴν ὕδατος, γίγαντα καὶ ἰσχύοντα, καὶ ἀνθρωπον πολεμιστὴν, καὶ δικαστὴν, καὶ προφήτην, καὶ στοχαστὴν, καὶ πρεσβύτερον, καὶ πεντηκόνταρχον, καὶ θαυμαστὸν σύμβουλον, καὶ σοφὸν ἀρχιτέκτονα, καὶ συνετὸν ἀκροατὴν. Καὶ ἐπιστήσω νεανίσκους ἄρχοντας αὐτῶν, καὶ ἐμπαίξεται κυριεύσουσιν αὐτῶν, » καὶ τὰ ἑξῆς· οἷς ἐπιλέγει Θεός· « Οὐκ ἔσομαι ἀρχηγός τοῦ λαοῦ τούτου, ὅτι ἀνεῖται Ἰερουσαλήμ, καὶ ἡ Ἰουδαία συμπεπτωκε, καὶ αἱ γλῶσσαι αὐτῶν μετὰ ἀνομίας, τὰ πρὸς Κύριον ἀπειθοῦντες. Διότι νῦν ἐταπεινώθη ἡ δόξα αὐτῶν, καὶ ἡ αἰσχύνη τοῦ προσώπου αὐτῶν ἀντέστη αὐτοῖς· τὴν δὲ ἀμαρτίαν αὐτῶν ὡς Σοδόμων ἀνήγγειλαν καὶ ἐνεφάνισαν· οὐαὶ τῇ ψυχῇ αὐτῶν, διότι βεβούλευνται βουλήν πονηράν, καθ' ἑαυτῶν εἰπόντες· Ἀψώμεν τὸν δίκαιον, ὅτι δύσχηρτος ἡμῖν ἐστί· τοίνυν τὰ γεννήματα τῶν ἔργων αὐτῶν φάγονται. » Καὶ ἡ ἡλεγομένη Σολομῶντος Σοφία τὰ παραπλήσια τοῖς ἐνθάδε περὶ τοῦ δικαίου λελεγμένοις οὕτως ἔχει· « Ἐνεδρεῦσωμεν τὸν δίκαιον, ὅτι δύσχηρτος ἡμῖν ἐστί, καὶ ἐναντιοῦται τοῖς λόγοις ἡμῶν. » Ταῦτα δὲ ἐν ἐκείνοις σαφῶς ἐκ τῆς συμφράσεως ἐμφαίνεται περὶ τοῦ Χριστοῦ εἰρημένα· καὶ τὰ ἐνθάδε τοιγαροῦν περὶ τῶν ἐπιβουλευσάντων αὐτῷ καὶ καθ' ἑαυτῶν μᾶλλον ἢ περὶ κατ' αὐτοῦ πονηρὰν βουλήν βουλευσαμένων προφητεύεται· δι' ὃ καὶ καταλλήλως τὸν ταλανισμὸν ἑαυτοῖς ὁ λόγος ἐπάγει διὰ τοῦ, « Οὐαὶ τῇ ψυχῇ αὐτῶν· » ἄλλα καὶ τὴν κόλασιν τὴν περιμένουσαν αὐτοὺς προτίθησι λέγων· « Τοίνυν τὰ γεννήματα τῶν ἔργων αὐτῶν φάγονται· » ὅποια γὰρ ἔσπειραν κατὰ τοῦ Χριστοῦ, τοιαῦτα καὶ θεροῦσιν ἐν τῷ τοῦ Θεοῦ κριτηρίῳ. Ἦδη δὲ καὶ κατὰ τὸν ἐνταῦθα βίον ὄρα εἰ μὴ μετὰ τὴν κατὰ τοῦ Χριστοῦ ἐπιβουλήν ἐπληρώθη εἰς αὐτοὺς ὁ προ-

¹ Isa. II, 3. ² Isa. LXV, 1. ³ Isa. III, 1. ⁴ Isa. I, 410. ⁵ Sap. II, 12.

καίμενος τῆς προφητείας λόγος, ὁ φάσκων· « Ἰδοὺ δὴ ὁ δεσπότης Κύριος Σαβαώθ ἀφελεί ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας καὶ ἀπὸ Ἱερουσαλήμ ἰσχύοντα καὶ ἰσχύουσιν. » Ἀληθῶς γὰρ ἀφήρηται ἀπ' αὐτῶν ἡ πάλαι πρότερον ἐμπολιτευομένη ἐν αὐτοῖς θεία καὶ οὐράνιος χάρις, καὶ οὐκέτ' ἔστιν εὑρεῖν ἐν αὐτοῖς οὔτε προφήτην οὔτε στοχαστήν· τοῦ δὲ καὶ ὁ πολεμιστὴς αὐτῶν ἢ ὁ δικαστής, ὁ θαυμαστὸς σύμβουλος, ἢ ὁ συνετὸς ἀκροατής; Εἰ δὲ καὶ δοκοῦσιν ἄρτου τοῦ πνευματικοῦ μετέχειν ἐν τῷ τοῖς ἱεροῖς ἐντυγχάνειν τοῦ Θεοῦ λόγοις, ἀλλ' ὄρα εἰ μὴ ἡ δύναμις καὶ ἡ ἰσχύς ἢ ἐν τοῖς θεοῖς Γράμμασιν ἐναποκειμένη ἐξ αὐτῶν ἀφήρηται· σαφῶς δ' ἐπὶ τούτοις καὶ ἡ Ἱερουσαλήμ ἀνείηται, καὶ τὰ λοιπὰ δὲ πάντα εἰς αὐτοὺς πεπλήρωται διὰ μίαν ἐκείνην τὴν κατὰ τοῦ Χριστοῦ ἀμαρτίαν· « Οὐαὶ γὰρ, » φησὶν ὁ λόγος, « τῆ ψυχῇ αὐτῶν. » καὶ τοῦ ταλανισμοῦ τὴν αἰτίαν προστιθῆσι (f. 46) λέγων· « Διότι βεβούλευνται βουλὴν πονηρὰν καθ' ἑαυτῶν, εἰπόντες· Ἀἴσωμεν τὸν δίκαιον, ὅτι δύσχηστος ἡμῖν ἔστιν. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

« Λαὸς μου, οἱ μακαρίζοντες ὑμᾶς πλανῶσιν ὑμᾶς, καὶ τὴν τρίβον τῶν ποδῶν ὑμῶν ταρασσουσιν. Ἀλλὰ νῦν καταστήσεται εἰς κρίσιν Κύριος, καὶ στήσει τὸν λαὸν αὐτοῦ. Αὐτὸς Κύριος εἰς κρίσιν ἤξει μετὰ τῶν πρεσβυτέρων τοῦ λαοῦ, καὶ μετὰ τῶν ἀρχόντων αὐτοῦ. » Οὐκ ἔοικεν ἐπὶ τὸν τῶν ὄλων Θεὸν ἀναφέρεσθαι τὸ, « Νῦν καταστήσεται εἰς κρίσιν Κύριος. » καὶ μάλιστα τὸ, « Αὐτὸς Κύριος εἰς κρίσιν ἤξει μετὰ τῶν πρεσβυτέρων τοῦ λαοῦ, καὶ μετὰ τῶν ἀρχόντων αὐτοῦ. » ἀρμόζον· δ' ἂν περὶ τοῦ Θεοῦ Λόγου, Κυρίου καὶ αὐτοῦ χρηματίζοντος, ταῦτα προφητεύεσθαι· καὶ γὰρ οὖν αὐτὸς ὁ κηρυχθεὶς πᾶσι τοῖς ὑπὸ τὸν οὐρανὸν Θεοῦ Λόγος εἰς κρίσιν μετὰ πάντων καταστήσεται, μὴ δ' ἐνὶ τῶν ἀσεβῶν χώρων διδοῦς ἀπολογία, ἅτε εἰς τὰς ἀπάντων ἀκοῆς διαδραμοῦσης αὐτοῦ τῆς διδασκαλίας· ἤξει δ' εἰς κρίσιν Ἰησοῦς Χριστὸς μετὰ τῶν πρεσβυτέρων μάλιστα τοῦ λαοῦ καὶ μετὰ τῶν ἀρχόντων αὐτοῦ, οἷα δὴ αὐτῶν ἐπισυναχθέντων κατ' αὐτοῦ, καὶ τὴν ἐπιβουλὴν αὐτῶν συσκευασμένων· οἱ καὶ μακαρίζοντες τὸν ἀρχόμενον ὑπ' αὐτῶν λαὸν, ἐπλάγων αὐτὸν, λέγοντες τὸ πονηρὸν καλὸν, καὶ τοὺς καλοὺς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν λόγους πονηροὺς ὑπάρχειν ἀποφαινόμενοι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

« Καὶ προσέθετο Κύριος λαλήσας ἐν τῷ Ἀχάζ, λέγων· Αἰτησάτω σεαυτῷ σημεῖον παρὰ Κυρίου Θεοῦ σου εἰς βάθος, ἢ εἰς ὕψος. Καὶ εἶπεν Ἀχάζ· Οὐ μὴ αἰτήσω, οὐδὲ μὴ πειράσω Κύριον. Καὶ εἶπεν· Ἀκούσατε δὴ, οἶκος Δαυὶδ· Μὴ μικρὸν ὑμῖν ἀγῶνα παρέχειν ἀνθρώποις, καὶ πῶς Κυρίῳ παρέχετε ἀγῶνα; Διὰ τοῦτο δώσει Κύριος αὐτὸς ὑμῖν σημεῖον· Ἰδοὺ, ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται, καὶ τέξεται υἱόν· καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουὴλ· βούτυρον καὶ μέλι φάγεται, πρὶν ἢ γνῶναι αὐτὸν ἢ προελεσθαι πονηρὰ, ἐκλέξεται τὸ ἀγαθόν· διότι, πρὶν ἢ γνῶναι τὸ παιδίον ἀγαθὸν ἢ κακόν, ἀπειθεῖ πονηρίᾳ, ἐκλέξασθαι τὸ ἀγαθόν. » Οἱ μὴ παραδεχόμενοι τῶν ἐκ περιτομῆς τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίας λεγέτωσαν τίς ἢ παρθένος, ἢ κατὰ τὴν προφητείαν ἐν

A habitabat in eis, divina cœlestisque gratia, nec jam apud eos reperire est prophetam ullum aut harioolum. Ubi enim vir bellator eorum, iudex, mirabilis consiliarius, et prudens eloquii mystici? Quod si videntur panis spiritualis esse participes, cum sacra possideant Dei verba, vide annon virtus et robur, in divinis Scripturis inclusa, ab iis ablata sint. Manifeste enim eis ruit Jerusalem, cœteraque omnia adversus eos impleta sunt per unum eorum adversus Christum scelus. « Væ enim, » ait Scriptura, « animæ eorum. » Atque imprecationis causam affert, dicens : « Quoniam malum meditati sunt consilium in seipso, dicentes : Vinciemus justum, quoniam inutilis nobis. »

B φησὶν ὁ λόγος, « τῆ ψυχῇ αὐτῶν. » καὶ τοῦ ταλανισμοῦ τὴν αἰτίαν προστιθῆσι (f. 46) λέγων· « Διότι βεβούλευνται βουλὴν πονηρὰν καθ' ἑαυτῶν, εἰπόντες·

CAPUT III.

« Popule meus, qui te beatum dicunt, ipsi te decipiunt, et viam gressuum tuorum dissipant. Stat ad iudicandum Dominus, et stat ad iudicandum populum suum. Dominus ad iudicium veniet cum senibus populi, et principibus ejus. » Non videntur de omnium Deo hæc referri, « Nunc stat ad iudicandum Dominus, » et præsertim, « Dominus ad iudicium veniet cum senibus populi, et principibus ejus. » Melius ad Dei Verbum, ipsumque Dominum vocatum, hæc spectat prophetia. Etenim ipse annuntiat omnibus quæ sub oculis sunt iudex omnium Dei Verbum constituetur, neque ulli impiorum excusationis locum dabit, quippe cum ad uniuscujusque auditum pervenerit ejus doctrina. Veniet ad iudicium Jesus Christus cum senibus præsertim populi et cum principibus ejus, quoniam illi adversus eum congregati sunt, eique insidias struxerunt. Qui et beatum dicentes populum cui præerant, eum decipiebant, malum pro bono dicentes, optimosque Salvatoris nostri sermones quasi pessimos criminati.

CAPUT IV.

« Et adjecit Dominus loqui ad Achaz, dicens : Pete tibi signum a Domino Deo tuo in profundum inferni, sive in excelsum supra. Et dixit Achaz : Non petam, et non tentabo Dominum. Et dixit : Audite ergo, domus David : Numquid parum vobis est, molestos esse hominibus, quia molesti estis et Deo meo? Propter hoc dabit Dominus ipse vobis signum. Ecce virgo concipiet, et pariet filium, et vocabitur nomen ejus Emmanuel. Butyrum et mel comedet, ut sciat reprobare malum, et eligere bonum. Quia antequam sciat puer reprobare malum et eligere bonum, non est obediens malitiæ, ut seligat bonum. » Non accipientes qui ex circumcissione sunt, Salvatoris nostri Jesu Christi adventum, dicant quænam sit hæc virgo, quæ juxta prophe-

¹ Isa. III, 12-14. ² Isa. VII, 10-16.

tiam in utero accipiet et pariet filium, cujus nomen erit Emmanuel. Quod si dixerint non virginem, sed puellam apud Scripturam Hebraica voce nominatam esse, respondendum quod primi qui divinum Scripturæ sensum ita sunt interpretati, non quilibet erant, septuaginta scilicet e populo præstantiores delecti, et maxima pro illis temporibus sapientia probati. Quodnam enim mirum Sermo pollicebatur signum ab ipso Domino, quasi prodigium aliquid, domo David datum iri prænuntians, si tantummodo simplex puella designaretur. Nihil vero prohibet, etsi puellam juxta eos Hebraicum significet, quin prophetia virginem indicari existimemus. Cæterum in Levitico quoque invenies virginem viro desponsatam, et quæ vim ab alio tulit, puellam quoque Scriptura¹ appellari. Et hic quidem decorum esset domo David propter eorum incredulitatem a Domino dari signum, virginem inusitate parturire, cujus nasciturus puer admirabilis fore prædicaretur. Si quidem a pueritia, et ut ita dicam, ab ipsa nativitate malitiæ non obtemperaturus, bonumque electurus prophetizatur. Et nomen ejus mirum in modum prænuntiat Emmanuel fore, scilicet *nobiscum Deus*. Quod et diceremus nos ipsi, qui eum agnoscimus et constemur ejus divinam et mysticam apud omnes homines ipsius potentia incarnationem. Dicatur iterum Emmanuel, *nobiscum Deus*, eo quod Pater quidem, Deusque omnium supra non tantum mortalem, sed et omnem spiritualem naturam sit; Filius vero non immerito *nobiscum Deus* nominatur, cum apud nos commoratus sit. Quod si

Judæi Læc Achaz prænuntiata ad Ezechiam, ejus filium regniue successorem, referant, animadvertendum hæc ipso jam tum patre Achaz regnante prædicta; Ezechiam vero antequam regnum acceperit Achaz, gepitum esse constat. Sexdecim annos regnaverat Achaz, cum ei successit Ezechias, qui tum ætatis quintum et vicesimum annum agebat; ita ut novem annis antequam pater in solium ascenderet, natus sit. Sed jam regnantis hæc prædicta sunt Achaz de mirifica atque insolita Christi nativitate. Singulorum vero hujus prophetiæ verborum sensum, qualis sit, noverit qui in hos locos mirabilis viri exegeticis studiose attenderit.

γάρ ἦδη βασιλεύοντι τὰ προκειμένα τῷ Ἀχάζ προφητεύεται περὶ τῆς δεδηλωμένης τοῦ Χριστοῦ παρὰ δόξου καὶ θαυμασιωτάτης γενέσεως. Τὰ δὲ κατὰ τὴν λέξιν ἕκαστα ὁποῖον ἔχει νοῦν, τοῖς εἰς τοὺς τόπους τοῦ θαυμασιῶν ἀνδρῶν ἐξηγητικοῖς ἐντυχῶν ὁ φιλομαθῆς εἴσεται.

CAPUT V.

« Et dixit Dominus ad me : Accipe tibi ipsum librum novum grandem, et scribe in eo stylo hominis, ut celeriter direptionem facias spoliolum. Adest enim, et testes mihi facito fideles homines, Uriam sacerdotem, et Zachariam filium Barachizæ. Et accessi ad prophetissam, et in utero accepit, et peperit filium. Et dixit Dominus ad me : Voca nomen ejus, Accelera spolia detrahere, cito prædare, quia antequam sciat puer vocare patrem

¹ Deut. xx:1, 27.

Α γαστρὶ ληψομένη καὶ τέξουσα τὸν ἐπονομαζόμενον Ἐμμανουὴλ υἱὸν· ἀλλ' εἰ φάσκουεν μὴ γεγράφθαι παρθένον, ἀλλὰ νεάνιν κατὰ τὸ Ἑβραϊκὸν, λεκτέον, ὡς οὐχ οἱ τυχόντες ἐτύγχανον οἱ πρῶτοι τὴν Γραφὴν κατὰ θεῖαν ἑρμηνεύσαντες οἰκονομίαν, ἐδομήχοντα μὲν ὄντες τὸ πλῆθος, ἀναλελεγμένοι ἀριστίνδην ἀπὸ παντὸς τοῦ λαοῦ, δοκιμὴν τε οὐ σμικρὰν κατὰ τοὺς αὐτῶν χρόνους ἐπὶ σοφίᾳ δεδωκότες· τί δ' ἂν παράδοξον ὁ Λόγος ὑπισχνεῖτο σημεῖον ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Κυρίου ὡσπερ τι θαυμαστὸν τῷ οἴκῳ Δαυὶδ δοθῆσθεσθαι προμαρτυράμενος, εἰ περὶ ψιλλῆς νεάνιδος ὁ λόγος ἦν· οὐδὲν δὲ ἡμᾶς κωλύει, εἰ καὶ νεάνιδα[ν] κατ' αὐτοὺς περιέχει τὸ Ἑβραϊκὸν, ὡς περὶ παρθένου δηλοῦσθαι νομίζειν τὰ εἰρημένα· καὶ γὰρ οὖν ἐν τῷ Λευιτικῷ εὐροις ἂν τὴν ὁμολογουμένως παρθένον μεμνησθευμένην ἀνδρὶ, ὑφ' ἑτέρου (f. 46 v°) δὲ βεδιασμένην, νεάνιν ὑπὸ τῆς Γραφῆς ὀνομαζομένην· καὶ ταύτη γε ἀξιοπρεπὲς ἂν εἴη τῷ οἴκῳ Δαυὶδ διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν παρὰ Κυρίου δίδοσθαι σημεῖον, τὸ παραδόξως παρθένον ἀποτεκεῖν, δι' ὃ δὴ καὶ ὁ τεθησόμενος θαυμαστός τις ὧν ἀνηγόρευται· εἰ γε ἐκ παιδός, καὶ ὡς εἰπεῖν, ἐξ αὐτῆς γενέσεται, ἀπειθήσειν μὲν πονηρίᾳ, ἐκλέξασθαι δὲ τὸ ἀγαθὸν προφητεύεται. Καὶ τὸ ὄνομα δὲ αὐτοῦ θαυμαστῶς προαναπεφώνηται Ἐμμανουὴλ τυγχάνον· εἰ δὲ ἔστι, *μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός*. Ὁ καὶ φήσαιμεν ἂν ἡμεῖς οἱ ὁμολογοῦντες αὐτὸν, καὶ συναισθόμενοι τῆς ἐνθέου καὶ ἀπορρήτου εἰς πάντας ἀνθρώπους διὰ τῆς αὐτοῦ δυνάμεως ἐπιδημίας· λέγοιτο δ' ἂν πάλιν Ἐμμανουὴλ, ὁ *μεθ' ἡμῶν Θεός*, τῷ τὸν μὲν Πατέρα καὶ Θεὸν τῶν ὅλων ἐπέκεινα οὐ μόνον τῆς θνητῆς, ἀλλὰ καὶ πάσης τῆς λογικῆς φύσεως τυγχάνειν τὸν δὲ Υἱὸν, τὸν *μεθ' ἡμῶν Θεὸν* εἰκότως ὀνομάζεσθαι τῆς μέχρις ἡμῶν ἐπιδημίας αὐτοῦ ἕνεκεν. Ἐπεὶ δὲ τις τῶν ἐκ περιτομῆς ἐρηκτότος ἀκούσας μέμνημαι ταῦτα τῷ Ἀχάζ προφητεύεσθαι περὶ Ἐζεκιῶ τοῦ ἐξ αὐτοῦ γενομένου καὶ μετ' αὐτὸν βασιλεύσαντος, ἐπιτηρητέον, ὅτι πρὸ τοῦ βασιλεύσαι τὸν Ἀχάζ καὶ πρὸ τῆς εἰρημένης αὐτῷ ταύτης δὴ αὐτῆς τῆς προφητείας, Ἐζεκιᾶς ἤδη πάλαι γεγεννημένος ἀποδεικνύεται· ἐπὶ δέκα γούν καὶ ἕξ ἔτεσι τὸν Ἀχάζ βασιλεύσαντα διαδέχεται, ἄγων ἔτος τῆς ἡλικίας πέμπτου καὶ εικοστῶν, ὀπνηίκα τῆς βασιλείας ἤρξετο, ὡς προλαμβάνειν αὐτοῦ τὴν γένεσιν ἔτεσιν ἐννέμ τὴν τοῦ πατρὸς ἐπὶ τὴν βασιλείαν πάροδον· ἀλλὰ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Δ « Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς με, Λάθε σεαυτῷ τόμον (χάρτου) καινοῦ μεγάλου, καὶ γράψον εἰς αὐτὸν γραφίδι ἀνθρώπου, τοῦ ὀξέως προνομήν ποιῆσαι σκύλων· πάρεστι γάρ· καὶ μάρτυράς μοι ποιήσον πιστοὺς ἀνθρώπους, τὸν Οὐρίαν τὸν ἱερέα, καὶ Ζαχαρίαν υἱὸν Βαρασίου. Καὶ προσήλθον πρὸς τὴν προφήτην(ῆτιν), καὶ ἐν γαστρὶ ἔλαβε, καὶ ἔτεκεν υἱὸν· καὶ εἶπε Κύριός μοι· Κἀλέσον τὸ ὄνομα αὐτοῦ, Ταχέως σκύλευσον, ὀξέως προνόμισσον· διότι, πρὶν ἢ γυνῶναι τὸ

παιδίον καλεῖν πατέρα ἢ μητέρα, λήψεται δύναμιν Δαμασκοῦ, καὶ τὰ σκῦλα Σαμαρείας ἐναντίον βασιλέως Ἀσσυρίων. Ἐπὶ τῇ τοῦ μέλλοντος ἀποτελεῖσθαι παραδόξου ἀναγραφῇ τόμον καινοῦ μεγάλου ἀγράφου προστάσσεται λαβεῖν ὁ προφήτης· δι' οὗ δηλοῦσθαι νομίζω τὸ τῆς Καινῆς Διαθήκης Εὐαγγέλιον· ἀλλὰ καὶ μάρτυρας τῷ Κυρίῳ ποιήσασθαι πιστοὺς ἀνθρώπους, ὧν ὁ μὲν ἱερεὺς λέγεται εἶναι, ὁ δ' ἕτερος, οἶμαι, προφήτης ἦν· μέμνηται γοῦν αὐτοῦ καὶ ἡ τῶν Παραλειπομένων γραφή· οὗς καὶ αὐτοὺς ὑπολαμβάνω σύμβολον εἶναι τῶν μεμαρτυρηκότων τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίᾳ (f. 47) προφητῶν, καὶ τῶν εἰς τὸν αὐτοῦ τύπον πάσαι καθεστῶτων ἱερέων. Μετὰ ταῦτα λέγεται· « Καὶ προσῆλθον πρὸς τὴν προφητίαν, καὶ ἐν γαστρὶ ἔλαβε, καὶ ἔτεκεν υἱόν, καὶ τὰ ἐξῆς. Σφόδρα δὲ ἀπρεπὲς καὶ τῆς προφητικῆς σεμνότητός τε καὶ καθαρότητος ἀλλοτριον τὸ προχεῖρως οὕτως οἴεσθαι τὸν προφήτην ἐν αὐτῷ τῷ θεοφορεῖσθαι ἐπὶ μαρτύρων τῶν προδεηλωμένων κοινωνίας χάριν αἰσχροῦς προσελλυθέναι γυναικὶ προφήτιδι καὶ αὐτῇ· ποία δὲ κἄν πιθανότης τολμάτω προσελθεῖν αὐτὸν συνεληφέναι καὶ τετοκέσαι αὐτὴν υἱόν· ἀλλὰ γὰρ ἔχασθαι καὶ ταύτην τὴν προφητείαν ἡγοῦμαι τοῦ νοῦ τῆς προεκτεθείσης, καθ' ἣν εἶρητο· « Ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται· » ἔκεισε μὲν γὰρ ἐν γαστρὶ λήψεσθαι καὶ τέξεσθαι υἱόν προούλεγτο ἡ παρθένος· ἐνταῦθα δὲ καὶ ὁ τρόπος καθ' ὃν πέρας εἰληφεν ἡ προφητεία δηλοῦται· « Ἐν γαστρὶ γὰρ, φησὶν, ἔλαβε, καὶ ἔτεκεν υἱόν. » Τίς ἂν οὖν εἴη ὁ φάσκων τὸ, « Προσῆλθον πρὸς τὴν προφητίαν, » ἢ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τὸ λαλοῦν ἐν τῷ προφήτῃ, περὶ οὗ λέλεκται τῇ Μαρίᾳ· « Πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σέ, καὶ δύναμις Ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι. » Διδὸς καὶ προφητίαι οὐκ ἀπεικόντως καὶ αὐτῇ ἂν λησθείη· ἀπὸ γοῦν τοῦ ἁγίου Πνεύματος συλλαβοῦσα τέτοκε τὸν ἐκεῖσε μὲν ἐπιεκκλημένον Ἐμμανουήλ, ἐνταῦθα δὲ ἄλλως προσγορευόμενον· « Κάλεσον γὰρ, φησὶ, τὸ ὄνομα τοῦ ἀποτεχθέντος παιδίου, Ταχέως σκύλευσον, ὁξέως προνόμεισον· » καὶ γὰρ ὡς ἀληθῶς ἐσκύλευσεν οὗτος καὶ προνόμεισεν ἀπορρήτω καὶ θεῖα δυνάμει τὰς ἀντικειμένους ἀράτους καὶ πνευματικὰς δυνάμεις, ὥστε εἰπεῖν, « Ἐγὼ νενίκηκα τὸν κόσμον· » ἀφ' ὧν σκῦλα καὶ προνομην εἰληφώς τὰς πάλαι κατατυραννομένους ὑπ' αὐτῶν ψυχὰς, κηρῶσαι αἰχμαλώτους ἄφесιν· ὁμολογεῖ, λαθῶν παρὰ τοῦ Πατρὸς· « ἔθνη τὴν κληρονομίαν αὐτοῦ· » ἢ λέγοιτ' ἂν εὐκόλως σκῦλα· καὶ τὴν κατάσχεσιν αὐτοῦ τὰ πέρατα τῆς γῆς, ἢ καὶ αὐτὰ εἰκότως ἂν καλοῖτο προνομήν. Πρὸς τοῦτοίς, « Πρὶν ἢ γινῶναι τὸ παιδίον καλεῖν πατέρα ἢ μητέρα, λήψεται, φησὶ, δύναμιν Δαμασκοῦ καὶ τὰ σκῦλα Σαμαρείας ἐναντὶ βασιλέως Ἀσσυρίων· » ἄπερ καὶ αὐτὰ κατὰ μόνην διάνοιαν, ἥτοι περὶ δυνάμεων τιων· πονηρῶν, οἶμαι λέγεσθαι. ἄς ἄμα τῇ γενέσει καθελεν ἢ θέσει τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν δύναμις, ἢ καὶ περὶ ψυχῶν τῶν εἰς αὐτὸν πεπιστευκότων διαφορᾶς· ὧν τὰς μὲν ἐξ εἰδωλολατρείας μεταβαλοῦσας ἐπὶ τὸν εὐαγγελικὸν βίον εἰκὸς εἶναι τὴν

A aut matrem, accipiet potestatem Damasci, et spolia Samariæ coram rege Assyriorum ¹. » Ad mirandas res quæ futuræ erant conscribendas librum novum et grandem sumere jubetur propheta, quo significari opinor Novi Testamenti Evangelium. Sed et testes Domino ut faceret fideles homines, quorum quidem unus sacerdos esse dicitur, alius vero propheta erat; meminit igitur ejus et Paralipomenon Scriptura; quos et ipsos suspicor typum esse eorum qui Salvatoris nostri Jesu Christi adventui testes facti sunt prophetæ, et qui in ejus figuram olim constituti sunt sacerdotes. Post hæc dicitur: « Et accessi ad prophetissam, et in utero accepit, et peperit filium, » et quæ sequuntur. Magnopere quidem indignum prophetica dignitate et sinceritate existimare prophetam, præsertim cum inter prædictos testes divinitus inspiratur, turpis causa consortii ad mulierem, prophetissam licet accedere. Nunquid verisimile erat eum accessisse, et illam concepisse et peperisse filium? Nobis enim idem esse videtur sensus hujus, ac prioris prophetiæ, qua dicitur: « Ecce virgo in utero accipiet: » illic enim in utero accepturam et filium parituram esse virginem prædictum erat; nunc hic ratio ostenditur qua eventu probata est prophetia. « In utero enim, ait, accepit et peperit filium. » Quis igitur essei dicens: « Accessi ad prophetissam, » nisi Spiritus sanctus, a quo afflatus propheta divinabat, et de quo dictum est Mariæ: « Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi ². » Ideoque prophetissa non immerito diceretur ipsa, quæ a sancto Spiritu concipiens, peperit eum qui illic vocatur Emmanuel, hic vero aliter nominatur. « Voca enim, ait, nomen ejus, Accelera spolia detrahere, cito prædare. » Vere enim ille spoliavit et prædatus est mystica et divina virtute adversas, invisibiles spiritualesque potestates, ita ut diceret: « Ego vici mundum ³. » A quibus quasi spolia et prædam animas jampridem ab iis oppressas aufrens, « prædicare captivis remissionem ⁴ » confitetur, accipiens a Patre « gentes hæreditatem ejus ⁵, » quæ spolia facile dici possent; « et possessionem ejus terminos terræ ⁶, » quod merito vocaretur præda. Præterea, « Priusquam sciat puer vocare patrem et matrem, accipiet, ait, potestatem Damasci, et spolia Samariæ coram rege Assyriorum. » Quæ quidem et ipsa uno sensu, sive de potestatibus quibusdam nefariis, quas una ortu sustulit divina Salvatoris nostri virtus, sive de animarum discrimine in eum credentium: quarum alias quidem ex idololatria ad evangelicam vitam conversas hic potestatem Damasci esse reor; alias vero, scilicet e circumcissione populi, cum Christum Dei acceperint, spolia Samariæ vocari. Has vero animas spolia et prædam de spiritalibus capiens hostibus, coram spiritali rege Assyriorum, scilicet diabolo, arma cepit et ad pugnam contra eum se accinxit.

¹ Isa. viii, 1-4. ² Luc. i, 35. ³ Joan. xvi, 33.

⁴ Luc. iv, 18. ⁵ Psal. ii, 8. ⁶ ibid.

Hæc vero sufficiunt sancto viro commentaria, in hunc locum dignoscere volenti. Si quis autem ex Judæis hæc magis corporaliter inquirere velit, ab eo postulandum est an possit corporaliter ostendere qua ratione Isaias, post præcitas testes, ad prophetissam corporalis consortii causa accesserit; quænam vero et qualis sit hæc prophetissa, et quomodo e vestigio conceperit, confestimque pepererit, et quisnam iste ex prophetissa natus filius, quem vocare Isaiæ præceperit ipse Dominus: Celeriter detrahe spolia, cito prædare; et quænam sit causa hujusce appellationis; et quomodo ex communi sensu corporaliter existimandum: sit hunc puerum potestatem accepisse Damasci, et spolia Samariæ coram rege Assyriorum; hæcque iacere priusquam sciat vocare patrem et matrem. Atque præterea, si iis quæ a nobis exposita sunt repugnant, ostendant ipsi quomodo expectatus ab iis Christus superveniens accipiet corporaliter juxta prophetiam potestatem Damasci, et quænam spolia Samariæ, vel quorum Assyriorum coram rege, cum nullus illorum his temporibus supersit.

μενα « σκύλα Σαμαρείας ἐναντιῶν(ον) βασιλέως Ἀσσυρίων, » καὶ ταῦτα πράττει « πρὶν ἢ γυνῶναι αὐτὸ καλεῖν πατέρα ἢ μητέρα. » καὶ πρὸς τούτοις εἰ ἀντιλέγοιεν τοῖς ἡμῖν προσποδομένοις, δεικνύτωσαν αὐτοὶ πῶς ὁ προσδοκώμενος ὑπ' αὐτῶν Χριστὸς παραγενόμενος λήφεται σωματικῶς τὴν κατὰ τὴν προφητείαν « δύναμιν Δαμασκοῦ, » καὶ ποῖα « σκύλα Σαμαρείας, » ἢ ποῖων « Ἀσσυρίων ἐναντιῶν, » μηδενὸς ἔτι τούτων ἐνεργούντος κατὰ τοὺς ἐνεστῶτας χρόνους.

CAPUT VI.

« Ecce ego et pueri mei, quos dedit mihi Dominus in signum et in portentum Israel a Domino Deo exercituum, qui habitat in monte Sion ». Illud, « ecce ego et pueri mei, quos dedit mihi Dominus » e persona Salvatoris de apostolis, iisque qui postea in eum crediderunt, apte in Epistola ad Hebræos refertur, quibus igitur addit, « in signum et in portentum erunt domo Israel, » apertum est Salvatoris nostri manifestationis tempore signa et portenta facta fuisse in domo Israel, qualia nunquam patrata sunt.

CAPUT VII.

« Et volent, si fuerint igne combusti. Quoniam parvulus natus est nobis, et filius datus est nobis, cujus imperium super humerum ipsius, et vocatur nomen ejus Magni consilii Angelus, admirabilis consiliarius. Adducam enim pacem super principes, et sanitatem ei. Magnum imperium ejus, et pacis ejus non est finis, super solium David et regnum ejus ut dirigit illud, et suscipiat in judicio et justitia ex hoc tempore et usque in sæculum. Zelus Domini Sabaoth faciet hæc ». Existimo hic designatum puerulum eundem esse, qui de virgine nasciturus superius prophetizatus est, quem et paulo ante paritura dicitur prophetissa. Primo quidem dictus est Emmanuel, dein « Celeriter spolia detrahe, cito prædare. » Hic autem ipse, ut apud Septuaginta legimus, « Magni consilii Angelus » vocatur; et juxta Aquilam atque Hebraicum, no-

λεγομένην δύναμιν Δαμασκοῦ, τὰς δ' ἐκ περιτομῆς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ παραδεξαμένης τὰ προσαγορευόμενα σκύλα Σαμαρείας· ταύτας δὲ τὰς ψυχὰς σκύλα καὶ προνομήν παρὰ τῶν νοητῶν εἰληφῶς(ώς) πολεμίων, ἐξ ἐναντίας τοῦ νοητοῦ βασιλέως Ἀσσυρίων, τούτεστι τοῦ διαβόλου, καθώπλισέ τε καὶ πολεμῆν αὐτῷ παρεσκεύασε. Καὶ ταῦτα δὲ πάρεστιν ἐπ' ἀκριβὲς τῷ βουλομένῳ ἐκ τῶν εἰς τοὺς τόπους ὑπομηματισθέντων τῷ ἱερῷ ἀνδρὶ διαγινῶναι· εἰ δ' εἰ (sic) ἀπαιτοῦεν ταῦτα σωματικώτερον οἱ ἐκ περιτομῆς, ἀντεξεταστῆν αὐτοὺς εἰ δύνανται σωματικῶς αὐτοὶ παραστῆσαι τίνα τρόπον ὁ Ἡσαίας ἐπὶ τῶν προειρημένων μαρτύρων (f. 47 v°) τῇ προφήτιδι μίξωσιν σωματικῆς ἔνεκεν προσελήλυθε· τίς δὲ καὶ ἡ τοιαύτη προφήτις, καὶ πῶς παραχρήμα ἐν γαστρὶ ἔλαβε, καὶ παραυτίκα τέτοκε, καὶ ποῖον τοῦτο τὸ τεχθὲν παιδίον, ὃ προστάσσει τῷ Ἡσαίᾳ ὁ Κύριος ὀνόματι καλέσαι τῷ, « Ταχέως σκύλευσον, ὀξέως προνόμεισον. » τίνα δὲ καὶ λόγον ἔχει τὸ τηλικόνδε ὄνομα, ἢ πῶς δυνατόν ἐστι κατὰ τὴν πρόχειρον διάνοιαν παιδίον ὅποῖον δὴ οὖν ἐπινοεῖν σωματικῶς ἀπολήφεισθαι τὴν ὀνομαζομένην δύναμιν Δαμασκοῦ καὶ τὰ λεγόμενα « σκύλα Σαμαρείας ἐναντιῶν(ον) βασιλέως Ἀσσυρίων, » καὶ ταῦτα πράττει « πρὶν ἢ γυνῶναι αὐτὸ καλεῖν πατέρα ἢ μητέρα. » καὶ πρὸς τούτοις εἰ ἀντιλέγοιεν τοῖς ἡμῖν προσποδομένοις, δεικνύτωσαν αὐτοὶ πῶς ὁ προσδοκώμενος ὑπ' αὐτῶν Χριστὸς παραγενόμενος λήφεται σωματικῶς τὴν κατὰ τὴν προφητείαν « δύναμιν Δαμασκοῦ, » καὶ ποῖα « σκύλα Σαμαρείας, » ἢ ποῖων « Ἀσσυρίων ἐναντιῶν, » μηδενὸς ἔτι τούτων ἐνεργούντος κατὰ τοὺς ἐνεστῶτας χρόνους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

« Ἰδοὺ, ἐγὼ καὶ τὰ παιδιά, ἃ μοι δέδωκεν ὁ Θεός. » καὶ ἔσται σημεῖα καὶ τέρατα ἐν τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ παρὰ Κυρίου Θεοῦ Σαβαὸθ, ὃς κατοικεῖ ἐν τῷ βρει Σιών. Καὶ τὸ, « Ἰδοὺ, ἐγὼ καὶ τὰ παιδιά, ἃ μοι ἔδωκεν ὁ Θεός, » ἐκ προσωποῦ τοῦ Σωτῆρος περὶ τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν πῶς ταῦτα εἰς αὐτὸν πεπιστευκότων καλῶς ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους ἐξείληπται· ἐπιφέρεται γοῦν ἐνταῦθα τὸ, « Καὶ ἔσται σημεῖα καὶ τέρατα ἐν οἴκῳ Ἰσραὴλ. » καὶ σαφὲς ὅπως κατὰ τὸν καιρὸν τῆς τοῦ Σωτῆρος παρουσίας σημεῖα καὶ τέρατα εἰ(ἐν) τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ, οἷα οὐδεπώποτε ἀπετελέσθη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

« Καὶ θελήσουσιν, εἰ ἐγένοντο πυρίκαυστοι. Ὅτι παιδίον ἐγενήθη ἡμῖν, υἱὸς ἐδόθη ἡμῖν, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐγενήθη ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ, καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ, Μεγάλης βουλῆς Ἄγγελος. ἄξω γὰρ εἰρήνην ἐπὶ τοὺς ἀρχοντας, καὶ ὑγεία αὐτῷ. Μεγάλη ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ, καὶ τῆς εἰρήνης αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ὄριον· ἐπὶ τὸν θρόνον Δαυὶδ καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, κατορθῶσαι αὐτήν, καὶ ἀντιλαβέσθαι ἐν χρίματι· καὶ ἐν δικαιοσύνῃ, ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸν αἰῶνα· ὁ ζῆλος Κυρίου Σαβαὸθ ποιήσει ταῦτα. » Οἴμαι δὲ τὸ λεγόμενον ἐνθάδε παιδίον οὐκ ἄλλο εἶναι τοῦ ἐκ τῆς παρθένου τεχθήσεσθαι ἀνωτέρω προπεφητευμένου, ὃ καὶ μικρῷ πρότερον ἡ προφήτις ἀποτεκεῖν ἐλέγετο· ἀλλὰ τὸ μὲν ἀνωτέρω ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουὴλ ἦν, τὸ δὲ μετὰ ταῦτα, « Ταχέως σκύλευσον, ὀξέως προνόμεισον. » Ἐνταῦθα δὲ ὁ αὐτὸς οὗτος κατὰ μὲν τὴν τῶν Ἑβδαίων μῆνοντα ἐρμηνείαν, « Μεγάλης βουλῆς Ἄγγελος »

¹ Isa. viii, 18. ² Isa. ix, 5-7.

✕ χρηματίζει· κατὰ δὲ τὸν Ἀκύλαν καὶ αὐτὸ τὸ
✕ Ἑβραϊκὸν τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐστὶ· «Θαυμαστὸς σύμ-
✕ βουλος, ἰσχυρὸς, δυνατὸς πατήρ, ἐπὶ ἄρχων εἰρή-
✕ νης·» καὶ κατὰ τὸν Σύμμαχον δὲ, «Κληθήσεται
τὸ ὄνομα τοῦ παιδίου Παραδοξασμὸς, βουλευτικὸς,
ἰσχυρὸς, δυνατὸς, πατήρ αἰῶνος, ἄρχων εἰρήνης.»
Ἀπαιτητέον τοίνυν τοὺς ἐκ περιτομῆς ποῖον ἂν
ἔχοι(εν) παιδίον ἢ τὰ τηλικαῦτα ἐφαρμόσαιεν παρ-
ιστάναι· καθ' ἡμᾶς γὰρ ἐπίνοιαι εἰσιν αὐταὶ (f. 48)
τῆς θείας τοῦ Χριστοῦ δυνάμεως, εἰς ὃν οἱ μὴ πιστεύ-
σαντες θελήσουσιν εἰ ἐγενήθησαν περιχάυστοι μᾶλ-
λον ἢ ὅτι τὴν ἑαυτῶν ἀποβολὴν ἰδεῖν καὶ τὴν τῶν
ἔθνων σωτηρίαν, ἣν ὁ ζῆλος Κυρίου Σαβαὼθ ποιήσειν
εἰρηται· ᾧ παραθήσεις τὸ παρὰ Μωϋσεὶ οὕτω πως λε-
λεγμένον· «Αὐτοὶ παρεζήλωσαν με ἐν τοῖς εἰδώλοις
αὐτῶν, καὶ γὰρ παραζήλωσαν αὐτοὺς ἐπ' οὐκ ἔθνε·
ἐπ' ἔθνε ἀσυνέτω παροργίω αὐτούς.» Ἄλλὰ γὰρ οὐ
τοῦ παρόντος καιροῦ, οὐδὲ μὴν τοῦ καθ' ἡμᾶς τυγχά-
νει σκοποῦ, ἐκάστην λέξιν διασαφῆσαι τῆς προφητείας
παραστήσεται· (sic) ὅπως εἰρηται τὸ, «ἐπὶ τὸν θρόνον
Δαυὶδ καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, κατορθώσαι αὐτήν·» ᾧ
καὶ εἰκὸς ἂν εἴη προσκόψαι τοὺς ἐκ περιτομῆς, διὰ τὸ
μὴ σωματικῶς ἐπὶ τὸν θρόνον καὶ τὴν βασιλείαν τοῦ
Δαυὶδ Χριστοῦ· δι' ὅπερ ἀναπέμφαντες τοὺς φιλομαθεῖς
ἐπὶ τὰ εἰς τοὺς τόπους ὑπομνήματα, ἡμεῖς τὸ προτε-
θὲν διαπερανοῦμεθα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

«Ἰδοὺ ὁ θεὸς ὁ δεσπότης Κύριος Σαβαὼθ συνταράξει
τοὺς ἐνδόξους μετὰ ἰσχύος, καὶ ὑψηλοὶ τῇ ὕψει συν-
τριβήσονται, καὶ ταπεινωθήσονται, καὶ πεσοῦνται οἱ
ὑψηλοὶ μαχαίρᾳ· ὁ δὲ Λιβανὸς σὺν τοῖς ὑψηλοῖς πε-
σειται. Καὶ ἐξελεύσεται ῥάβδος ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαί,
καὶ ἄνθος ἐκ τῆς ῥίζης ἀναθήσεται, καὶ ἐπαναπαύσε-
ται ἐπ' αὐτὸν πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, πνεῦμα σοφίας καὶ
συνέσεως, πνεῦμα βουλῆς καὶ ἰσχύος, πνεῦμα γνώ-
σεως καὶ εὐσεβείας ἐμπλήσει αὐτόν· πνεῦμα φόβου
Θεοῦ οὐ κατὰ τὴν δόξαν κρινεῖ, οὐδὲ κατὰ τὴν λαλιὰν
ἐλέγξει, ἀλλὰ κρινεῖ ταπεινῶ κρίσιν, καὶ ἐλέγξει τοὺς
ταπεινοὺς τῆς γῆς, καὶ πατάξει γῆν τῷ λόγῳ τοῦ
στόματος αὐτοῦ, καὶ ἐν πνεύματι διὰ χειλέων ἀνελεῖ
ἀσεθεῖ· καὶ ἔσται δικαιοσύνη ἐξουσιμένος τὴν ὄσφιν
αὐτοῦ, καὶ ἀληθεῖς εἰλημένοι τὰς πλευράς αὐτοῦ.
Καὶ συμβοσκηθήσεται λύκος μετὰ ἀρνός, καὶ πάρ-
δαλις συναπαύσεται ἐρίφῳ, καὶ μοσχάριον καὶ
ταῦρος καὶ λέων ἅμα βοσκηθήσονται, καὶ ἅμα τὰ
παιδία αὐτῶν ἔσονται, καὶ λέων ὡς βοῦς φάγεται
ἄχυρα, καὶ παιδίον νήπιον ἐπὶ τρώγλην ἀσπίδων καὶ
ἐπὶ κολίτην ἐγγόνων ἀσπίδων τὴν χεῖρα ἐπιβαλεῖ, καὶ
οὐ μὴ κακοποιήσωσιν, οὐδὲ μὴ δύνωνται ἀπολέσαι οὐ-
δένα ἐπὶ τὸ ὄρος τὸ ἅγιόν μου, ὅτι ἐνεπλήσθη ἡ σύμ-
πασα γῆ τοῦ γινῶναι τὸν Κύριον, ὡς ὕδωρ πολὺ κατα-
καλύψαι θαλάσσας· καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἡ
ῥίζα τοῦ Ἰεσσαί, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἔθνων,
ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἑλπιούσιν, καὶ ἔσται ἡ ἀνάπαυσις αὐ-
τοῦ τιμῆ·» Οὐδ' αὐτοὶ οἱ ἐκ περιτομῆς ἄλλον τινα
τοῦ Χριστοῦ τὸν ἐνταῦθα προφητευόμενον ὑπείλη-
φασιν, πλὴν ὅσον ἐπὶ ψιλῇ τῇ τῆς προφητείας ἐκδοχῇ
σωματικώτερον ἔσεσθαι φανταζόμενοι· τὰ κατὰ τὸν

A men ejus est «Admirabilis consiliarius, fortis et
potens pater, etiam princeps pacis;» et juxta Sym-
machum : «Vocabitur nomen pueruli Admirabilitas,
consiliarius, fortis, potens, pater sæculi, princeps
pacis.» Petendum est igitur a Judæis quemnam ha-
beant, cui hæc adoptari possint, puerulum osten-
dere. Etenim juxta nos indicia sunt ipsa divinæ
Christi potestatis, in quem qui non crediderint,
volent, si fuerint igne combusti potius quam repro-
bationem suam videre et gentium salutem, quam
zelus Domini Sabaoth facturus esse dicitur. Ad
quod spectant hæc apud Moysem : «Ipsi me pro-
vocaverunt in idolis suis, et ego provocabo eos in
eo qui non est populus, et in gente stulta irritabo
eos ¹.» Verum nec præsentis temporis, nec propo-
siti est singula prophetiæ verba elucidare; nec
quomodo dicatur, «super solium David et regnum
ejus ut dirigat illud.» Hoc quidem Judæos offen-
det, propterea quod non corporaliter super solium
David ejusque regnum sedit Salvator Dominusque
noster Jesus Christus. De quo studiosos lectores ad
commentaria olim a nobis prolata remittimus.

Δαυὶδ κεκαθικέναι τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰη-
σοῦν Χριστόν· δι' ὅπερ ἀναπέμφαντες τοὺς φιλομαθεῖς ἐπὶ τὰ εἰς τοὺς τόπους ὑπομνήματα, ἡμεῖς τὸ προτε-

CAPUT VIII.

«Ecce dominator Dominus Sabaoth confringet
nobiles cum fortitudine, et excelsi statura succi-
dentur, et sublimes humiliabuntur. Et subvertentur
excelsi ferro : et Libanus cum excelsis cadet. Et
egredietur virga de radice Jesse, et flos de radice
ejus ascendet, et requiescet super eum spiritus
Dei, spiritus sapientiæ et intellectus, spiritus con-
sillii et fortitudinis, spiritus scientiæ et pietatis :
replebit eum spiritus timoris Dei; non secundum
opinionem judicabit, neque secundum loquelam red-
arguet, sed judicabit humiliiudicium, et redar-
guet humiles terræ, et erit justitia cingulum lum-
borum ejus, et veritas indumentum laterum ejus;
et pascetur simul lupus cum agno, et pardus simul
quiescet cum hædo, et vitulus et bos et leo simul
pascentur : simul requiescent catuli eorum, et leo
quasi bos comedet paleas. Et delectabitur infans ab
ubere super foramine aspidis, et in caverna re-
guli, qui ablactatus fuerit, manum suam mittet.
Non nocebunt, et non occident in universo monte
sancto meo : quia repleta est terra scientia Domi-
ni, sicut aquæ maris operientes. Et erit in die illa
radix Jesse, et qui surgit ut imperet gentibus,
ipsum gentes deprecabuntur, et erit sepulcrum
ejus gloriosum ².» Neque ipsi Judæi alium quemvis
ac Christum ibi prophetizatum intellexerunt,
nisi nimirum corporaliter accepta hujus prophetiæ
simplice littera, in Dominum nostrum Jesum Chri-
stum fidem adhibere renuant. Nos vero omnia juxta
prophetiam digna esse Deo persuasum habentes,
de moribus hominum Salvatoris nostri adventu

¹ Deut. xxxii, 21. ² Isa. x, 53, 54; xi, 1-10.

ab iniquitatis profundo in mansuetudinem conversis hæc dici credidimus: nunc usque videntes quomodo et qua ratione in Ecclesiis quæ sunt super terram, adventu Jesu Christi e radice Jesse germinati, plerique hominum transformati sint, atque natura sua immutati prius ferina, cum quasi lupi prius, et pardi et leones, cæteraque ferarum et serpentium genera viverent, sicut eos juxta propriam cujusque malitiam et iniquitatem ex analogia prophetia vocat. Qui et conversi et quasi transfigurati in tantum mansuetudinis proveci sunt, ut simul pascerentur, eandem sanctorum Dei verborum escam comedentes cum mansuetissimis vita Dei viris justis, quos propter talem animæ innocentiam privatis et mansuetissimis animalibus, atque lactentibus pueris divinus æquiparat sermo. Si quis haud facile hæc accipiat, dicat quomodo aliter e sensu communi hunc possit interpretari locum. Quamobrem igitur et quomodo Libanus cum excelsis cadet? Quomodo non allegorice accipiet neque virgam, neque florem ex ea germinaturum? Ostendat quomodo corporaliter virga egressura de radice Jesse dicatur, et unde flos e radice ejus ascensus. Si autem, quod perdifficile est, de his interpretationem exhibere nitatur, attende annon pulchre nobis et reliqua Salvatoris nostri adventu plenum eventum habuerint. Quæ et congruenter cum prophetia advenerunt, contractis a Domino Sabaoth prioris populi quondam nobilibus, quos et elevatos facta in Salvatorum nostrum injuria, conterendos et humiliandos, et dejiciendos esse prænuntiat. Cum illis et Libanum prolapsurum Scriptura dicit. Sic enim consueverat Jerusalem veteremque quondam ibi celebratum cultum allegorice nominare; ut constat ex illo Ezechielis loco, ubi dictum est: « Aquila grandis, magnarum alarum, longo membrorum ductu, plena plumis et varietate, quæ habet auctoritatem ingrediendi in Libanum, et evulsit tenera cedri ¹. » Et hæc ipsa deinceps explanans idem propheta, aperte Libanum esse Jerusalem edocet dicens: « Fili hominis, dic ad domum exasperantem: Nescitis quid ista significent? Dic, Cum venerit rex Babylonis in Jerusalem, et assumet regem et principes ejus ². » Manifestum est igitur quod et ipse Libanus post excelsorum injuriam cecidit Salvatoris nostri adventu de radice Jesse nati; in quo requievit plenitudo donorum sancti Spiritus, qui et rursus veniet secunda et præclara manifestatione, non secundum opinionem judicans, « Personam enim hominis Deus non accipit ³ »; neque secundum loquelam redarguens: « Scrutans enim est renes et corda, et pertingens usque ad divisionem animæ ac spiritus ⁴. » Præterea cum jam facta est ejus incarnatio, quam verissime repleta est terra scientia Domini, non jam solis Judæis eum cognoscentibus. Tunc etiam plenior eventum habuit prophetia,

A τόπον τὴν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν οὐχ ὁμολογοῦσι πλὴσιν· ἡμεῖς δ' ὅλα τὰ κατὰ τὴν προφητείαν ἀξία εἶναι Θεοῦ πειθόμενοι, περὶ τροπῶν ἀνθρωπείων τῶν διὰ τῆς ἐπιφανείας τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀπὸ τοῦ βάλου τῆς κακίας εἰς ἡμερότητα μεταβληκῶτων ταῦτα λέγεσθαι πεπιστεύκαμεν· ἔτι καὶ νῦν δρώμετες πῶς καὶ τίνα τρόπον ἐν ταῖς κατὰ τὴν οἰκουμένην [ἐν ταῖς] Ἐκκλησίαις μετὰ τὴν παρουσίαν τοῦ ἐκ τῆς ρίζης (f. 48 v°) Ἰησοῦ βασιλευσσομένου Ἰησοῦ Χριστοῦ, οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων μετεπλάσθησαν, καὶ τὴν φύσιν αὐτῆν ἀπὸ τοῦ θηριώδους μετέβαλον βίου, λύκοι τινὲς ὄντες τὸ πρότερον, καὶ παρδάλις τὸν τοιονδὶ τρόπον, λέοντες τε καὶ ὄσα ἄλλα θηρία τε καὶ ἔρπετά κατ' ἀναλογίαν τῆς ἐν ἐκάστῳ ποικίλης κακίας τε καὶ πονηρίας ἡ προφητεία καταλέγει· οἱ καὶ μεταθήμενοι καὶ ὡς περὶ μεταπλάσθέντες, εἰς τοσοῦτον ἡμερότητος ἤλασαν, ὡς συμβόσκεισθαι αὐτοὺς τὴν αὐτὴν ἐσθοντας τῶν ἱερῶν τοῦ Θεοῦ λόγων τροφήν τοῖς ἡμερωτάτοις τὰ ἥθη δικαίως ἀνδράσι τοῦ Θεοῦ, οὓς διὰ τὴν τοιαυτὴν τῆς ψυχῆς ἀκακίαν τιθασσοῖς καὶ ἡμερωτάτοις ζώοις, τοῖς τε ἀναγεγραμμένοις ἐν ταῦθα παιδίος ὁ θεὸς ἀπέειπε λόγος. Εἰ δὲ πρὸς ταῦτα τις δυσπειθῶς ἔχοι, λεγέτω εἰ οἶόν τε ἄλλως κατὰ τὴν πρόχειρον διάνοιαν σώζειν τὴν λέξιν διὰ τί γὰρ ἡ καὶ πῶς ὁ Λίβανος σὺν τοῖς ὑψηλοῖς πεσεῖται; Μὴ τροπολογεῖτω δὲ μήτε τὴν ῥάβδον, μηδὲ τὸ ἐκ ταύτης ἄνθος· ἀλλὰ δεικνύτω πῶς σωματικὴ ῥάβδος ἐξελεύσεσθαι ἐκ τῆς ρίζης Ἰησοῦ λέγεται, καὶ ποταπὸν ἄνθος ἀναβήσεσθαι ἐξ αὐτῆς. Εἰ δὲ καὶ τὸν πᾶν σκληρὸν ταῦτα ἐπὶ διάνοιαν ἀνίεναι βιάζεται, ὅρα εἰ μὴ καλῶς ἡμῖν καὶ τὰ λοιπὰ ἐπὶ τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίᾳ κατὰ διάνοιαν παρίσταται πεπληρωμένα· ἃ καὶ ἀκολούθως τῇ προφητείᾳ γέγονε μετὰ τὸ συνταράξαι Κύριον Σαβαὼθ τοὺς πάλαι ἐνδόξους τοῦ προτέρου λαοῦ· οὓς καὶ ὑψωθέντας τῇ κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ὕψει συντριβήσεσθαι καὶ ταπεινωθήσεσθαι, καὶ πεσεῖσθαι προφητεύει· σὺν αὐτοῖς δὲ καὶ τὸν Λίβανον πεσεῖσθαι ὁ λόγος φησὶν· οὕτω δὲ ἔθος αὐτῷ τὴν Ἱερουσαλήμ καὶ τὴν πάλαι πρότερον ἐν αὐτῇ σωματικῶς ἀποτελουμένην λατρείαν ὀνομάζειν· ὡς δηλὸν ἐστὶν ἀπὸ τοῦ Ἰεζεκιήλ, ἔνθα τοῦτον ἀναγράφεται τὸν τρόπον· « Ὁ ἀετὸς ὁ μέγας ὁ μεγαλοπτερυγός, ὁ μακρὸς τῇ ἐκτάσει, πλήρης ὀνύχων, ὃς ἔχει τὸ ἦημα εἰσελθεῖν εἰς τὸν Λίβανον, καὶ ἔλαβε τὰ ἐπιλειπτα τῆς κέδρου. » Ἐπιλύων γοῦν τὴν παραβολὴν αὐτὸς ὁ προφητικὸς λόγος σαφῶς τὸν Λίβανον τὴν Ἱερουσαλήμ διδάσκει, λέγων· « Ἰτε ἀνθρώπου, εἰπὸν δὴ πρὸς τὸν οἶκον τὸν παραπικραίνοντα· Οὐκ ἐπίστασθε τί τὴν ταῦτα; εἰπὸν, Ὅταν ἔλθῃ βασιλεὺς Βαβυλώνας ἐπὶ Ἱερουσαλήμ, καὶ λήψεται τὸν βασιλέα αὐτῆς καὶ τοὺς ἀρχοντας αὐτῆς. » Πρόδηλον οὖν ὅπως καὶ οὗτος ὁ Λίβανος μετὰ τῶν ὑψηλῶν τῇ ὕψει περιπέτωκεν ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ τοῦ ἐκ ρίζης Ἰησοῦ γενομένου Σωτῆρος ἡμῶν· ἐφ' ὃν καὶ ἀνεπαύσατο ἡ τελειότης τῶν τοῦ ἁγίου Πνεύματος χαρισμάτων, ὃς καὶ εἰσαυθὺς ἐλεύσεται κατὰ τὴν δευτέραν καὶ ἐνδοξὸν αὐτοῦ

¹ Ezech. xvii, 3. ² ibid. 12. ³ Gal. ii, 6. ⁴ Apoc. ii, 23; Hebr. iv, 12.

παρουσίαν, οὐ κατὰ τὴν δόξαν κρινούντος· « Πρόσωπον γὰρ ἀνθρώπου Θεοῦ οὐ λαμβάνει· » ἀλλ' οὐδὲ κατὰ τὴν λαλιὰν ἐλέγχων· « Ἐτάζων γὰρ ἐστὶ καρδίας καὶ νεφρῶν, καὶ δικινοῦμενος ἄχρι μερισμοῦ ψυχῆς καὶ πνεύματος. » Καὶ ἐπὶ τῇ γενομένῃ μὲν οὖν αὐτοῦ ἡδὴ πρότερον παρουσίᾳ ἐνεπλήσθη ὡς ἀληθῶς ἡ γῆ τοῦ γινῶναι τὸν Κύριον, μηδενὸς τὸ πρὶν ὅτι μὴ μόνων τῶν ἐκ περιτομῆς γινωσκόντων αὐτόν· τότε δὲ καὶ μᾶλλον εἰς πέρας ἀχθήσεται ἡ προφητεία, ὅτε τοῦ πληρώματος τῶν ἐθνῶν εἰσελθόντος σὺν τοῖς λοιποῖς ἔθνεσι καὶ ὁ πᾶς Ἰσραὴλ σωθήσεται, ὁ Χριστὸς δὲ ἐκ νεκρῶν ἀναστὰς ἄρχειν ἐθνῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κατεστάθη, κατὰ τὸ, « Καὶ ἔσται ἡ ρίζα τοῦ Ἰεσσαὶ καὶ ὁ (f. 49) ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν, ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιούσιν. » Ὅρα γοῦν, ὡς οὐδ' ὄλιως ἐνταῦθα Ἰσραὴλ, ἢ Ἰακώβ, ἢ Ἰούδας ὀνομάζεται, Β ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum *? » σαφῶς δὲ τὰ ἔθνη ἐπὶ τὸν ἐκ ρίζης ἀναστησόμενον Ἰεσσαὶ ἐλπιδίαν προφητεύεται, συναδούσης τῆς ἐνταῦθα λέξεως τῇ παρὰ Μωϋσεὶ φασκούσῃ, « Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, οὐδὲ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ ᾧ ἀπόκειται· καὶ αὐτῆς προσδοκία, » οὐχὶ τοῦ Ἰσραὴλ, ἀλλὰ « τῶν ἐθνῶν. » Καὶ τίνος δὲ ἄλλου ἢ ἀνάπαυσις ἐν τῇ ἀνωτάτῃ παρὰ Θεῷ γεγένηται τιμῇ, ἢ τοῦ ἀκούσαντος λέγοντος αὐτῷ τοῦ Πατρὸς· « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

« Καὶ διορθωθήσεται μετ' ἐλέους θρόνος, καὶ καθιεῖται μετ' (sic) αὐτοῦ μετὰ ἀληθείας ἐν σκηνῇ Δαυὶδ, κρίνων καὶ ἐκζητῶν κρίμα, καὶ σπεύδων δικαιοσύνην. » Περί τῆς δευτέρας τοῦ Χριστοῦ παρουσίας καὶ ταῦτα προφητεύεται, ὁπνίκα τοῦ Θεοῦ ὁ Λόγος, διορθωθείσης αὐτῷ μετ' ἐλέους καὶ φιλανθρωπίας τῆς κατὰ πάντων βασιλείας, σὺν ἀληθείᾳ κρίνων καθεσθήσεται ἐν σκηνῇ Δαυὶδ· οὕτω δὲ τὴν τῶν ἁγίων καὶ πρωτοσκόπων τῶν ἀπογεγραμμένων ἐν οὐρανοῖς Ἐκκλησίαν, καὶ πάντας ἡγούμενους τοὺς ὑπὸ τὴν μερίδα τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ γεγεννημένους, ἁγίους χρηματίζειν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'

« Ἰδοὺ Κύριος κάθηται ἐπὶ νεφέλῃς κούφης, καὶ ἔξει εἰς Αἴγυπτον, καὶ σεισθήσεται τὰ χειροποίητα Αἰγύπτου ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ, καὶ ἡ καρδία αὐτῶν ἠττηθήσεται ἐν αὐτοῖς. » Περί τῆς ἀγενήτου τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ φύσεως ἐκλαμβάνειν τὰ προκειμένα, ὡς δὴ μέλλοντος αὐτοῦ νεφέλῃ τινὶ ὄχεϊσθαι, καὶ τῇ σωματικῇ παρεπιδημείν Αἰγύπτῳ, οὕτε πιθανόν, οὐθ' ὄσιον ὑπάρχειν ἡγούμεναι· δι' ὅπερ ἐπὶ τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον ἐκδεκτέον τὴν προφητείαν, καὶ αὐτὴν ἐναργῶς ἡδὴ κατὰ τὴν προτέραν αὐτοῦ παρουσίαν πεπερασμένην, κατ' ἦν ἐπὶ νεφέλῃς κούφης, τῆς ἐκ Πνεύματος ἁγίου συστάσης αὐτῷ σαρκὸς, εἰς τὸν βίον τοῦτον, Αἴγυπτον τροπικῶς ὀνομαζόμενον, παρελήλυθε, καὶ εἰς αὐτὴν δὲ σωματικῶς τὴν Αἴγυπτον, εἰς ἣν ἔτι πρὶς ὧν πρὸς τῆς μητρὸς καὶ τοῦ Ἰωσήφ διεκομίσθη· τηρικαῦτα δὲ κατὰ τινὰς ἀπορρήτους λόγους ἐσεσθησαν καὶ ἐκινήθησαν ὑποταραχθέντες αὐτοῦ τῇ παρουσίᾳ οἱ ἐν τοῖς πανταχόσε χειροποίητοις ξοάνοις ἐνοικεῦντές τε καὶ ἐνεργοῦντες τὸ πρότερον δαίμονες· ὅπερ δηλοῦται διὰ τῆς λεγούσης προφητείας, « Καὶ σεισθήσεται τὰ χειροποίητα Αἰγύπτου. » Ταῦτα δὲ καὶ κατὰ τὴν δευτέραν αὐτοῦ καὶ ἐνδοξον ἀπ' οὐρα-

A cum plenitudine gentium ingrediente cum reliquis gentibus et omnis Israel salvabitur, Christus a mortuis resurgens imperare gentibus a Deo constitutus est, juxta illud : « Et erit radix Jesse, et qui surgit ut imperet gentibus ; in eo gentes sperabunt. » Attende igitur quomodo non hic Israel, aut Jacob, aut Judas nominentur, sed aperte gentes, in eum qui surget de radice Jesse, speraturæ prophetizantur, consonante hoc loco cum iis apud Moysen dicentibus : « Non auferetur sceptrum de Juda, et dux de femore ejus, donec veniat qui mittendus est, et ipse erit exspectatio gentium ¹, » non vero Israel. Cujusnam vero alius erit requies in altissimis apud Deum honorata, nisi illius qui patrem audivit dicentem sibi : « Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum *? »

CAPUT IX.

« Et præparabitur in misericordia solium, et sedebit super illud in veritate, in tabernaculo David, judicans et quærens judicium, et velociter reddens quod justum est ². » De secunda Christi manifestatione hæc quoque prophetizantur, quando Dei Verbum, præparato ei in misericordia et benignitate omnium principatu, cum veritate judicans sedebit in tabernaculo David. Sic autem sanctorum et antiquorum in cælis Inscriptorum Ecclesiam, omnesque existimo verbi Dei participatione sanctos effectos designari.

CAPUT X.

« Ecce Dominus sedet super nube levi, et veniet in Ægyptum : et commovebuntur manufacta Ægypti a facie ejus, et cor eorum vincetur in ipsis ³. » De increata omnium Dei natura hæc accipere, quasi venturo ipso super nube aliqua, atque in corporalem accedere Ægyptum, neque fide dignum, neque religiosum esse existimo. Quapropter ad Dei Verbum referenda est prophetia ; atque ipsa manifeste jam priore ejus adventu impleta est, quo super nube levi, carne scilicet ei a Spiritu sancto formata, in hanc vitam, Ægyptum per metaphoram nominatam, prodiit, et in ipsam corporaliter Ægyptum, in qua, cum adhuc esset puer, a matre et Joseph perductus est. Tunc autem juxta quædam mystica verba, commoti sunt ejus adventu conturbati qui prius ubique in manufactis simulacris inhabitabant et vigeabant dæmones. Quod quidem ostenditur dicente prophetia : « Et commovebuntur manufacta Ægypti. » Hæc quoque per secundum ejus et præclarum in cælis regnum implebuntur, quo et ipsam commovendam æquum esset. Et tunc maxime conturbanda hæc manufacta Ægypti, quorum cor superabitur, ut ait

¹ Gen. XLIX, 10. ² Psal. CIX, 4. ³ Isa. XVI, 5. ⁴ Isa. XIX, 1.

Scriptura, in eis Verbo divino subijciente sibi, et humiliante tunc omnem altitudinem nunc contra Dei cognitionem elevatam. Omnia prophetiæ reliqua sola explicantur allegoria.

Θεοῦ Λόγου καθυποτάξαντος ἑαυτῷ καὶ ταπεινώσαντος τότε πᾶν ὕψωμα τὸ νῦν ἐπαιρόμενον κατὰ τὴν γνώσεως τοῦ Θεοῦ· τὰ δ' ἐξῆς τῆς προφητείας ἅπαντα διὰ μόνης ἀποδοθῆσεται τροπολογίας.

CAPUT XI.

« In die illa erit altare Domino in terra Ægypti, et titulus juxta terminum ejus Domino : et erit in signum in æternum Domino in terra Ægypti ; quoniam clamabunt ad Dominum propter affligentes se, et mittet eis Dominus hominem, qui salvabit eos, judicans salvabit eos, et cognitus erit Dominus Ægyptiis, et cognoscent Ægyptii Dominum Deum in die illa, et facient sacrificia, et vovebunt vota Domino, et reddent ¹. » Et quis alius esse posset a Domino missus homo, qui Ægyptios salvaturus est judicans, nisi Christus Dei, « formam servi accipiens, et habitu inventus ut homo ². » Ægyptio quidem allegorice hominum vitam significante, Ægyptii essent qui a dæmonibus vexantur et ad res terrenas propensiores sunt, quos omnium Deus miseratus est dæmonum tyrannide oppressos, misso prædicto homine, qui salvavit salutem Deo dignam ita ut omnes quondam sub lege ab Ecclesia Domini exclusos, se ipsum iis manifestans Dominus, ad Domini scientiam hac revelatione perduceret. Patet quod in prædicta Ægyptiorum terra exstructum est Domino altare omnibus congregationibus quæ in omni loco sunt ad invocandum adorandumque Deum. Dicit forte aliquis huic loco adversatus, scilicet « et erit altare Domino in terra Ægyptiorum, » si quidem altare locus quivis sit sacrificiorum, verbo Dei insipientibus bestiis immolatis, justius esset majus, magisque verum per Christum fieri Deo altare in omni terrestri loco, Ægyptio per metaphoram nominato, propter omnes ubique martyres, quasi sacrificia et victimas pro hominum generis salute Deo, et in ipsa corporali Ægyptiorum terra, ubi tot et tanti martyres proprio ipsorum sanguine Deum glorificaverunt. Quod si illud difficile crederent circumcisi, dicant ipsi quando et ubi et quodnam altare in Ægyptio erectum sit Domino, quis vero homo qui Ægyptios salvos fecerit, quemadmodum et quando cognitus fuerit Dominus Ægyptiis, ita ut ipsi a prioribus declinantes erroribus ad ejus scientiam pervenerint : hoc est videlicet cognoscere Dominum. Cætera vero omnia prophetiæ altio rem sensum includunt, quem enucleare præsens non sinit tempus.

νης, τὴν περὶ αὐτοῦ γνώσιν ἀναλαβεῖν· τοιοῦτον γάρ προφητείας βαθυτέρας ἡρτηται διανοίας, ἣν οὐχ ὁ παρῶν ἀναπτύσσειν καιρός.

CAPUT XII.

« Domine, in angustia recordatus sum tui ; in tribulatione parva, doctrina tua nobis. Sicut quæ

¹ Isa. xix, 17-21.

νῶν βασιλείαν πληρωθῆσεται, καθ' ἣν καὶ αὐτῆν σεισθήσεται εἰκὸς ἂν εἴη· καὶ τότε μᾶλλον κλονθήσεται τὰ ἀποδοδομένα χειροποίητα Αἰγύπτου, ὡς καὶ τὴν καρδίαν ἠττηθήσεται φασιν, ἐν αὐταῖς τοῦ

(f. 49 v°) ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

« Τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνη ἔσται θυσιαστήριον τῷ Κυρίῳ ἐν χώρᾳ Αἰγυπτίων, καὶ στήλη πρὸς τὸ ὄριον αὐτῆς τῷ Κυρίῳ· καὶ ἔσται εἰς σημεῖον εἰς τὸν αἰῶνα Κύριος ἐν χώρᾳ Αἰγύπτου· ὅτι κεκράξονται πρὸς Κύριον διὰ τοὺς θλίβοντας αὐτούς, καὶ ἀποστελεῖ αὐτοῖς ἄνθρωπον ὃς σώσει αὐτούς, κρίνων σώσει αὐτούς· καὶ γνωστὸς ἔσται Κύριος τοῖς Αἰγυπτίοις· καὶ γνώσονται οἱ Αἰγύπτιοι τὸν Κύριον ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνη· καὶ ποιήσουσι θυσίας καὶ δῶρον· καὶ εὐξονται εὐχὰς τῷ Θεῷ. » Καὶ τίς ἂν ἄλλος εἴη ὁ ἀποσταλεὶς ὑπὸ Κυρίου ἄνθρωπος, καὶ σώσας τοὺς Αἰγυπτίους διὰ τοῦ κρίνειν, ἢ ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ « μορφήν δούλου λαβὼν, καὶ σχήματι εὐρέθεις ὡς ἄνθρωπος. » Αἰγύπτου δὲ τροπικῶς νοουμένου τοῦ τῶν ἀνθρώπων βίου, εἴεν ἂν οἱ δεσποταῖοι καὶ τοῖς ὀλιγοῖς προπεπονθότες Αἰγύπτιοι, οὓς ὁ τῶν ὄλων Θεὸς κατελεψας θλιβομένους ὑπὸ τῶν κατατυραννούντων αὐτούς δαιμόνων, ἀποστείλας τὸν προειρημένον ἄνθρωπον, ὃς ἔσωσε σωτηρίαν Θεῷ πρόπευσαν, ὥστε τοὺς πάλαι κατὰ τὸν νόμον εἰργομένουσ τῆς Ἐκκλησίας Κυρίου διὰ τῆς γενομένης αὐτοῖς ἐπιφανείας ἐπιγῶναι τὸν Κύριον, αὐτοῦ τοῦ Κυρίου γνωστὸν αὐτὸν αὐτοῖς ἐμποιοῦντος· σαφὲς δ' ὅπως ἐν τῇ δηλωθείσῃ τῇ τῶν Αἰγυπτίων χώρᾳ συνέστη τῷ Κυρίῳ θυσιαστήριον ἀπὸ τῶν ἐν παντὶ τόπῳ εἰς εὐχὰς καὶ Θεοῦ θρησκείαι ἐπιτελουμένων ἀθροισμάτων. Εἶποι δ' ἂν τις ἐπιβαίνων τῇ λέξει εἰς τὸ, « Καὶ ἔσται θυσιαστήριον τῷ Κυρίῳ ἐν χώρᾳ τῶν Αἰγυπτίων, » εἰ δὴ τὸ θυσιαστήριον τόπος τίς ἐστι θυμάτων, ἐπὶ λόγῳ Θεοῦ ζῶων ἀλόγων σφαιραζομένων, δικαιοτάτα ἂν μείζον καὶ ἀληθέστερον διὰ Χριστοῦ γεγενῆαι τῷ Θεῷ θυσιαστήριον ἐν ὅλῳ τε τῷ περιγείῳ τόπῳ, Αἰγύπτῳ τροπικῶς χρηματίζοντι, διὰ τοὺς πανταχόσε μάρτυρας θύματα καὶ οἰονεὶ σφάγια τοῦ γένους τῶν [ἀνθρώπων ἀναφερομένων τῷ Θεῷ καὶ ἐν αὐτῇ δὲ τῇ σωματικῇ τῶν Αἰγυπτίων χώρᾳ, ἐνθα τοσοῦτοι καὶ τηλικούτοι μάρτυρες ἐδόξασαν τὸν Θεὸν τῷ ἰδίῳ αὐτῶν αἵματι· ἀλλ' εἰ δυσπειθῶς ἔχοιεν πρὸς τὰ ἀποδοδομένα οἱ ἐκ περιτομῆς, λεγέτωσαν αὐτοὶ πότε καὶ ποῦ, καὶ πρὸς τίνας θυσιαστήριον κατέστη τῷ Κυρίῳ ἐν Αἰγύπτῳ, τίς δὲ ὁ ἄνθρωπος ὁ σώσας τοὺς Αἰγυπτίους, τίνα τε τρόπον καὶ πότε γνωστὸς ἐγένετο Κύριος τοῖς Αἰγυπτίοις, ὥστε αὐτούς ἀποστάντας τῆς προτέρας πλά-

ἔστι τὸ ἐπιγῶναι Κύριον. Καὶ ὅλα ἕξ τὰ ἐξῆς τῆς

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

« Κύριε, ἐν θλίψει ἐμνήσθην σου· ἐν θλίψει μικρῇ ἡ παιδεία σου ἡμῖν· καὶ ὡς ἡ ὠδινούσα ἐγγίζει τοῦ

τεκεῖν, καὶ ἐπὶ τῇ ὤδῳ αὐτῆς ἐκέκραξεν, οὕτως ἄ
 ἐγενήθημεν τῷ Ἀγαπητῷ σου. Ὁ Ἐπιγραφή τις ἐν
 Ἰσαΐασι· Ἐπὲρ τοῦ Ἀγαπητοῦ, φέρεται· καὶ πά-
 λιν ἐφορᾷ· Ὁ βασιλεὺς τῶν δυνάμεων τοῦ Ἀγα-
 πητοῦ, δεικνύται δ' ἐν τοῖς τόποις (f. 50) οὐκ ἄλ-
 λος ὢν τοῦ Χριστοῦ λεγόμενος Ἀγαπητὸς τοῦ Θεοῦ.
 Τοῦτου χάριν ἐπεσημνήμαθα καὶ τὸν ἐν χερσὶν
 ἀγαπητόν· αὐτὸν ἐκεῖνον ὑπολαμβάνοντες εἶναι, ὃν
 καὶ ἐξ οὐρανοῦ φωνῆ σαφῶς ἀνεκήρυξε φήσασα·
 Ὁὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ εὐδό-
 κησα. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Ἐκείνοι οὖν οἱ ἄνθρωποι, οἱ ἐν Ἱερουσαλήμ· Ὅτι εἴ-
 πατε· Ἐποίησαμεν διαθήκην μετὰ τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ μετὰ
 τοῦ θανάτου συνθήκας· καταιγὶς φερομένη ἐάν παρ-
 ἔλθῃ, οὐ μὴ ἔλθῃ ἐφ' ἡμᾶς· ἐθήκαμεν ψεῦδος τὴν ἐλπίδα
 ἡμῶν, καὶ τῷ ψεύδει σκεπασθήσμεθα· διὰ τοῦτο οὕτως
 λέγει Κύριος Κύριος· Ἰδοὺ ἐγὼ ἐμβάλλω εἰς τὰ θε-
 μέλια Σιών λίθον πολυτελεῖ, ἐκλεκτόν, ἀργογωνιαῖον,
 ἐντιμὸν εἰς τὰ θεμέλια αὐτῆς, καὶ ὁ πιστεύων ἐπ'
 αὐτῷ οὐ μὴ κατασυνθῆθῃ· καὶ θήσω χρῖσιν εἰς ἐλ-
 πίδα, ἣ δὲ ἐλεημοσύνη μου εἰς σταθμούς. » Καὶ πῶς
 οὐκ ἀληθῶς ἠλίθιος καὶ κοιμητὴ καταγέλαστος ἡ τῶν
 σωματικῶς καταδοκούντων λίθον τινὰ τούτων δὴ
 τῶν πολυτελεῶν καὶ πολυτίμων εἶναι νομιζομένων
 εἰς τὰ θεμέλια τῆς σωματικῆς Σιών ἐμβληθήσεσθαι
 πρὸς αὐτοῦ τοῦ Κυρίου ὑπόληψις, ἐφ' ὃν λίθον ὁ πι-
 στεύσας οὐδαμῶς κατασυνθῆσθαι προφητεύεται·
 Τὰς μωρὰς τοιγαροῦν καὶ Ἰουδαϊκὰς διηγήσεις, τοὺς
 τε γραῶδεις οὓς ὠνόμασεν ὁ Ἀπόστολος μύθους
 ἀποσεισάμενοι, Θεοῦ ἀξίως τὰς θεοπνευστοὺς παρα-
 δεχόμεθα προφητείας· φησὶν οὖν· Ἐὰν τοῦτο ἰδοὺ
 ἐγὼ ἐμβάλλω εἰς τὰ θεμέλια Σιών λίθον. » Διὰ τοῖον
 δὲ τοῦτο, ἣ δὴ τὸ τοῦ ἄρχοντος τοῦ προτέρου λαοῦ
 πεποιθέναι συνθήκας μετὰ τοῦ θανάτου, καὶ διὰ
 τὸ καταλείψαι μὲν αὐτοὺς τὴν τοῦ Θεοῦ διαθήκην,
 ἀντὶ δὲ ταύτης διαθήκην πρὸς τὸν Ἰσραὴλ πεποιθέ-
 ναι, ὑπολαμβάνειν δὲ διὰ ταῦτα μηδὲν κακὸν ἐαυ-
 τοὺς πεῖσεσθαι· ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦτο θεοκέναι
 μὲν ἐπὶ ψεῦδος τὴν ἐλπίδα αὐτῶν καὶ οἴεσθαι τῷ
 ψεύδει σκεπασθήσεσθαι· διὰ γὰρ τοῖα ταῦτα, ὡς ἂν
 ἀποπεπτωκότων ἐκείνων ἀπὸ τῆς εἰς τὸν Θεὸν ἐλπί-
 δος, τὸν πολυτίμητον λίθον τοῖς πιστεύουσιν ἐπαγγέ-
 λεται θῆσιν. Πρὸς ἐκείνους δὲ τοὺς εἰρηκότας,
 Ὁ Ἐποίησαμεν διαθήκην μετὰ τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ μετὰ
 τοῦ θανάτου συνθήκας· καταιγὶς φερομένη, ἐάν παρ-
 ἔλθῃ, οὐ μὴ ἔλθῃ ἐφ' ἡμᾶς· ἐθήκαμεν ψεῦδος τὴν
 ἐλπίδα ἡμῶν, καὶ τῷ ψεύδει σκεπασθήσμεθα, »
 ὑποκαταβάς ὁ λόγος φησὶν· Οἱ πεποιθότες μάτην
 ψεύδει, οὐ μὴ παρέλθῃ ἡμᾶς καταιγὶς, μὴ καὶ ἀφέλῃ
 ἡμῶν τὴν διαθήκην τοῦ θανάτου, καὶ ἡ ἐλπίς ἡμῶν ἡ
 πρὸς τὸν Ἰσραὴλ οὐ μὴ ἐμείνῃ· καταιγὶς φερομένη
 ἐάν ἐπέλθῃ, ἔσεσθε αὐτῇ εἰς καταπάτημα· ἢ καὶ
 πρόδηλον ὅπως ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν
 εἰς ἐκεῖνον πεπλήρωται τὸν λαόν. Ἀκολούθως ἄρα
 ἡμεῖς οὐκ ἄλλον ἠγούμεθα εἶναι τὸν δηλούμενον ἐν-

conceptit, cum appropinquaverit ad partum, dolens
 clamat in doloribus suis : sic facti sumus Dilecto
 tuo¹ ; Titulus quidam in Psalmis fert « Pro Dilecto² ; »
 et rursus dictum est : « Rex virtutum Dilecti³. »
 Ostenditur in his locis non alium esse ac
 Christum, is qui Dei Dilectus appellatur. Hujus
 gratia adnotavimus quoque hunc dilectum, quem
 esse pulavimus eumdem de quo vox manifeste a
 cœlis audita est dicens : « Hic est Filius meus di-
 lectus, in quo complacui⁴. »

CAPUT XIII.

Ἐκείνοι οὖν οἱ ἄνθρωποι, οἱ ἐν Ἱερουσαλήμ. Δί-
 xistis enim : Percussimus fœdus cum morte,
 et cum inferno fecimus pactum. Flagellum inun-
 dans cum transierit, non veniet super nos : quia
 posuimus mendacium spem nostram, et mendacio
 protecti sumus. Idcirco hæc dicit Dominus : Ecce
 ego mittam in fundamentis Sion lapidem electum,
 angularem, pretiosum, probatum, in fundamento
 fundatum, et qui credit in eum non confundetur.
 Et ponam in pondere iudicium, et justitiam in
 mensura⁵. » Quomodo enim non vere puerilis et
 omnino deridendus illorum error, qui corporaliter
 existimant lapidem quemdam e pretiosis probatis-
 que in fundamentis corporalis Sion mittendum esse
 ab ipso Domino, eosque qui in hunc lapidem credi-
 derint non esse confundendos, juxta prophetiam ?
 Stultas igitur et Judaicas interpretationes, quas
 aniles fabulas Apostolus vocat⁶ abjicientes, di-
 gna Deo acceptione divinitus insp ratas intell-
 gamus prophetias. Dicit igitur : « Ecce ego mittam
 in fundamentis Sion lapidem. » Cur illud, nisi quo-
 niam prioris populi principes cum morte fœdus
 percusserunt, vel quoniam relicto Dei fœdere,
 contra pactum cum inferno fecerunt, existimantes
 propter illud se nihil mali esse passuras ; sed etiam
 quoniam in mendacio spem posuerunt suam, et
 mendacio se protectos crediderunt. Quapropter illis
 a spe in Deum disjectis, pretiosum lapidem creden-
 tibus mittere pollicetur. Ad istos autem dicentes :
 « Percussimus fœdus cum morte, et cum inferno
 fecimus pactum ; flagellum inundans cum transie-
 rit, non veniet super nos ; quia posuimus menda-
 cium spem nostram, et mendacio protecti sumus, »
 paulo post subjicit Scriptura : « Vos qui mendacio
 frustra confisi estis, non transibit inundatio aquæ,
 et delebitur fœdus vestrum cum morte et pactum
 vestrum cum inferno non stabit : flagellum inun-
 dans cum transierit, eritis ei in conculcationem⁷. »
 Quæ evidentur Salvatoris nostri adventu in hunc
 populum impleta sunt. Itaque nos non alium existi-
 mamus esse, qui hic ostenditur, lapidem electum,
 probatum et mirabilem, in quem qui crediderint
 non confundentur, ac sanctum Dei Verbum, in
 quo, velut lapideo fundamento, spiritualis cœle-

¹ Isa. xxvi, 16. ² Psal. xlii. ³ Psal. lxxvii, 42. ⁴ Matth. iii, 17. ⁵ Isa. xxviii, 44-47. ⁶ Phil. ii, 8.
⁷ I Tim. iv, 7. ⁸ Isa. xxviii, 17, 18.

stisque Sion ædificabitur, Dei scilicet Ecclesia. **A** « Fundamentum enim aliud nemo potest ponere, præter id quod positum est, quod est Christus Jesus ¹. » De quo et in Psalmis dictum est : « Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli ². » et « angularis » vocatur. Quem vero Daniel quoque lapidem interpretatur de Christi regno, cum dicit : « Lapis autem, qui percusserrat statuum, factus est mons magnus, et implevit universam terram ³. » Ædificantes igitur juxta legis litteram ædificium, hunc reprobaverunt lapidem : qui nihilominus, ab iis reprobatus, caput anguli, gentium videlicet Ecclesiæ ostenditur, juxta illud : « Constitues me in caput gentium ⁴. » In hunc igitur lapidem qui crediderit, non confundetur, ut vere prænuntiat præsens de ipso prophetia.

φαλή γωνίας τῆς τῶν ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίας ἀναδέδεικται κατὰ τὸ εἰρημένον που, « Καταστήσεις με εἰς κεφαλὴν ἐθνῶν. » Ἐπὶ τοῦτον τοιγαροῦν τὸν λίθον ὁ πιστεύων οὐ καταισχυθήσεται, ἐπαληθευούσης καὶ ταύτης τῆς περὶ αὐτοῦ προφητείας.

CAPUT XIV.

« Ecce nomen Domini venit de longinquo, ardens furor ejus et gravis ad portandum : labia ejus repleta sunt indignatione, et lingua ejus quasi ignis devorans ⁵. » Quid esset dictum hic nomen Domini, nisi Deus Verbum, a quo omnia creata sunt? De secunda igitur et præclara ejus manifestatione accipienda est, ut opinor, hæc prophetia.

CAPUT XV.

« Hæc dicit Dominus : Beatus qui habet in Sion semen, et incolas in Jerusalem. Ecce enim rex justus regnabit, et principes in judicio præerunt ⁶. » Christus Dei dicens : « Ego constitutus sum rex super eos » in hac prophetia designatur. Qui autem sub eo sunt principes, apostoli scilicet, et Ecclesias in judicio Dei dirigentes, sive divini angeli, hominum salutis defensores. Propter illum igitur, qui regit Sion et Jerusalem, « Beatus qui habet in Sion semen et incolas in Jerusalem ; » quæ et congruenter de apostolico spiritu accipi possunt, edocente nos de superna Jerusalem et de cælesti monte Sion.

ἑσάσκοντος ἡμᾶς τὰ περὶ τῆς ἁγῆς Ἱερουσαλήμ, καὶ τοῦ Σιών ἐπουρανίου ὄρους.

CAPUT XVI.

« Lætare, solitudo sitiens, exsulta, solitudo, et floribus spargere ut liliū. Germinans germinabit, et exsultabit lætabunda et laudans : gloria Libani data est ei et decor Carmeli ; et populus meus videbit gloriam Domini et altitudinem Dei. Confortate manus dissolutas, et genua debilia roborate. Dicite pusillanimis : Confortamini et nolite timere : ecce Deus vester ultionem adducet retributionis : Deus ipse veniet et salvabit nos. Tunc aperientur oculi cæcorum, et aures surdorum patebunt. Tunc saliet sicut cervus claudus, et aperta erit lingua muto-

¹ I Cor. III, 11. ² Psal. cxvii, 22. ³ Dan. II, 35. ⁴ Psal. cxvii, 4.

ταῦθα λίθον ἐκλεκτὸν θαυμαστὸν τινα ὄντα καὶ παρὰ βόρον, ὡς τοὺς πιστεύσαντας εἰς αὐτὸν μὴ καταισχυθήσεται τοῦ ἱεροῦ τοῦ Θεοῦ Λόγου, ἐφ' ὃν ὡς ἐπὶ θεμέλιον ἑδραῖον ἢ πνευματικὴ καὶ ἐπουράνια Σιών ψυχοδόμηται, οὐκ ἄλλῃ τις οὔσα τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας · θεμέλιον γὰρ ἄλλον οὐδεὶς δύναται : (I. 50 v°) θεῖναι παρὰ τὸν κείμενον, ὅς ἐστιν Ἰησοῦς Χριστός · περὶ τοῦτου δὲ καὶ ἐν Ψαλμοῖς εἰρηται· « Λίθον, ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς· κεφαλὴν γωνίας, » καὶ « ἀκρογωνιαίος » ὠνόμασται · τοῦτον δὲ καὶ Δανιὴλ τὸν λίθον ἐρμηνεύει ἐπὶ τὴν τοῦ Χριστοῦ βασιλείαν, ἐνθα λέγει· « Καὶ ὁ λίθος ὁ πατάξας τὴν εἰκόνα, ἐγένετο ὄρος μέγα, καὶ ἐπάταξεν, ἢ καὶ ἐπλήρωσε πᾶσαν τὴν γῆν. » Οἱ μὲν οὖν οἰκοδομοῦντες τὴν κατὰ τὸ γράμμα τοῦ

B νόμου οἰκοδομήν, τοῦτον ἀπεδοκίμασαν τὸν λίθον · αὐτὸς δὲ οὐδὲν ἤττον ὑπ' ἐκείνων ἀποδοκίμασθεὶς, κερματιστὴν ἐγένετο τῆς ἐκκλησίας. **C** « Ἰδοὺ τὸ ὄνομα Κυρίου ἔρχεται διὰ πολλοῦ χρόνου, καίωμενος θυμὸς, μετὰ δόξης τὸ λόγιον τῶν χειλέων αὐτοῦ, τὸ λόγιον ὀργῆς πλήρες, καὶ ὀργὴ τοῦ θυμοῦ ὡς πῦρ ἔδεται. » Καὶ τί ἂν εἴη τὸ λεγόμενον ὄνομα Κυρίου ἢ ὁ Θεὸς Λόγος, δι' οὗ τὰ σύμπαντα γεγένηται ; Τὰ περὶ τῆς δευτέρας τοίνυν καὶ ἐνδόξου αὐτοῦ παρουσίας νομίζω καὶ ταύτην αἰνίττεσθαι τὴν προφητείαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

« Ἰδοὺ τὸ ὄνομα Κυρίου ἔρχεται διὰ πολλοῦ χρόνου, καίωμενος θυμὸς, μετὰ δόξης τὸ λόγιον τῶν χειλέων αὐτοῦ, τὸ λόγιον ὀργῆς πλήρες, καὶ ὀργὴ τοῦ θυμοῦ ὡς πῦρ ἔδεται. » Καὶ τί ἂν εἴη τὸ λεγόμενον ὄνομα Κυρίου ἢ ὁ Θεὸς Λόγος, δι' οὗ τὰ σύμπαντα γεγένηται ; Τὰ περὶ τῆς δευτέρας τοίνυν καὶ ἐνδόξου αὐτοῦ παρουσίας νομίζω καὶ ταύτην αἰνίττεσθαι τὴν προφητείαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

« Ἰδοὺ τὸ ὄνομα Κυρίου ἔρχεται διὰ πολλοῦ χρόνου, καίωμενος θυμὸς, μετὰ δόξης τὸ λόγιον τῶν χειλέων αὐτοῦ, τὸ λόγιον ὀργῆς πλήρες, καὶ ὀργὴ τοῦ θυμοῦ ὡς πῦρ ἔδεται. » Καὶ τί ἂν εἴη τὸ λεγόμενον ὄνομα Κυρίου ἢ ὁ Θεὸς Λόγος, δι' οὗ τὰ σύμπαντα γεγένηται ; Τὰ περὶ τῆς δευτέρας τοίνυν καὶ ἐνδόξου αὐτοῦ παρουσίας νομίζω καὶ ταύτην αἰνίττεσθαι τὴν προφητείαν.

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

« Εὐφράνητι, ἔρημος διψῶσα, ἀγαλλιᾶσθω, ἔρημος, καὶ ἀνθεῖτω ὡς κρίνον · καὶ ἐξανθήσει καὶ ἀγαλλιᾶσεται ἔρημα τοῦ Ἰορδάνου · καὶ ἡ δόξα τοῦ Λιβάνου ἐδόθη αὐτῇ, καὶ ἡ τιμὴ τοῦ Καρμῆλου · καὶ ὁ λαὸς μου ἐψεται τὴν δόξαν Κυρίου καὶ τὸ ὄψος τοῦ Θεοῦ. Ἰσχύσατε, χεῖρες ἀνειμέναί, καὶ γόνατα παραλελυμένα · παρακαλέσατε, ὀλιγόψυχοι τῇ διανοίᾳ · ἰσχύσατε, μὴ φοβεῖσθε · ἰδοὺ ὁ Θεὸς ἡμῶν κρίσιν ἀνταποδίδωσι καὶ ἀνταποδώσει · αὐτὸς ἤξει, καὶ σώσει ἡμᾶς · τότε ανοιχθήσονται ὀφθαλμοὶ τυφλῶν, καὶ ὠτα κωφῶν ἀκούσονται · τότε ἀλείψαι ὡς ἔλαφος χλωδὸς, καὶ τρανὴ ἔσται

D

⁵ Psal. cxvii, 43. ⁶ Isa. xxx, 27 ⁷ Isa. xxxi, 9 ;

γλωσσα μογιλάων, ὅτι ἐρήμῳ ἐν τῇ ἐρήμῳ ὕδωρ, A καὶ φάραγξ ἐν γῆ διψώσῃ· καὶ ἡ ἀνυδρος ἔσται εἰς κλη, καὶ εἰς τὴν διψώσαν γῆν πηγὴ ὑδάτων ἔσται. » Ἐπὶ τῇ τοῦ Θεοῦ παρουσίᾳ τὰς παραδόξους ἰάσεις ἔπειθαι προαγορεύει. Σαφῶς οὖν καὶ ἐνθάδε τῇ τοῦ Θεοῦ προσηγορίᾳ ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ τετίμηται· οὐ ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ καὶ σωματικῶς μὲν αἰ' προσηρημένοι θεραπεύεται ἐπὶ τῶν πασχόντων ἀπετελέσθησαν, (f. 51) θαυμασιώτερον δ' ἔτι καὶ νῦν ἐναργυοῦνται διὰ τῆς εἰς αὐτὸν πίστεως, παντὸς ἀπαξῆπλῶς τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους τῶν κατὰ ψυχὴν παθῶν ἀπαλλαττομένου. Ἐρήμῳ δὲ ἐν τῇ ἐρήμῳ ὕδωρ ἐπιτίθῃ Χριστοῦ παρουσίᾳ καὶ φάραγξ ἐν γῆ διψώσῃ, τοῦ ποτίμου καὶ ζωτικῆς λόγου ἀναβλύσαντος ἐν τῇ πάλαι ἐρήμῳ καὶ διψώσῃ γῆ, τῇ ἐξ ἔθνῶν Ἐκκλησίᾳ, ἐν ἣ πρότερον οὐδὲν ἀνύδρου καὶ διψαλέα ἀθρόως πηγὴ τοῦ τῶν Ἰη- B σοῦ λόγων ἡ ὕδατος ζῶντος ἀλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον· ἀνὴρ ἦσαν ὅφ' ἧς πηγῆς ποτιζομένη ἀνθήσκειν ὡς κρίνον λέγεται ἡ ποτὴ ἔρημος, εὐφραίνεσθαι τε καὶ ἀγαλλίσθαι προστάττεται· καὶ ἡ αἰτία δὲ τῆς εὐφροσύνης καὶ τῆς ἀγαλλιᾶσεως ἐπιλέγεται, ἐπέπερ, φησὶν ἡ ἐδόθη αὐτῇ ἡ δόξα τοῦ Λιβάνου, » τούτεστι τῆς Ἱερουσαλήμ· περὶ ἧς ἐν ταῖς ἀνωτέραις προφητεῖαις ἐλέγετο, ὡς ὅτι, « Καὶ ὁ Λιβάνος σὺν τοῖς ὕψηλοῖς πεσεῖται. » Οὐ πεσόντος ἡ πρότερον ὑπάρχουσα ἐν αὐτῷ δόξα τῇ νῦν εὐαγγελιζομένη ἐρήμῳ, τούτεστι τῇ ἐξ ἔθνῶν Ἐκκλησίᾳ, ἐδόθη σὺν τῇ τιμῇ τῇ πρότερον τοῦ λεγομένου Καρμήλου, δηλον δ' ὅτι τοῦ πρότερου λαοῦ. Ταῦτα δὲ σαφῶς μετὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν ἔργοις τέλοσ ἐληφεν ἀκολουθῶσ τῇ τε μετὰ χεῖρας προφητεία, καὶ τῇ φασκίᾳ αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν φωνῆ, ὡς ἄρα ἡ ἀρθήσεται ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, καὶ δοθήσεται ἔθνεσιν ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ.

« Φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ· Ἐτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου· εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ· πᾶσα φάραγξ πληρωθήσεται, καὶ πᾶν ὄρος καὶ βουνὸς ταπεινωθήσεται· καὶ ἔσται πάντα τὰ σκολιὰ εἰς εὐθείαν καὶ ἡ τραχεῖα εἰς πεδία· καὶ ὀφθήσεται ἡ δόξα Κυρίου, καὶ ὑψεται πᾶσα σὰρξ τὸ Σωτήριον τοῦ Θεοῦ, ὅτι Κύριος ἐλάλησεν. » Ὁ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν πρόδρομος Ἰωάννης τοῖς ἐπερωτῶσιν αὐτὸν ὅστις εἶπεν, φησὶν· « Ἐγὼ φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, » καὶ τὰ ἐξῆς. Τοῦτου δὲ οὖν χάριν ἐξεθέμεθα τὸ κεφάλαιον ἐν τοῖς περὶ Χριστοῦ μαρτυρίαις, σύμβολον εἶναι νομίζοντες Ἰωάννην τοῦ ἀποστολικῆς κηρύγματος· τοιαύτη γὰρ τοῖς ἔστιν ἡ ἐν τῇ ἐρήμῳ βοῶσα φωνὴ, ἀσημῶς τις οὖσα, καὶ ἀδιάρθρωτος τοῖς ἀρτι στοιχειομένους· ἐν τῇ πάλαι δὲ ἐρήμῳ, τῇ ἐξ ἔθνῶν Ἐκ- D κλησίᾳ, ἡ τοιαύτη γενομένη φωνὴ ἐτοιμάζειν παρακαλεῖται τὴν ὁδὸν Κυρίου, καὶ τὰ ἐξῆς· ἄπερ ἐπὶ σχολῆς ὧ μῆλει τῆς τούτων γνώσεως ἐρευνησας εἴσεται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ.

« Ἐπ' ὄρος ὑψηλὸν ἀνάβηθι, ὁ εὐαγγελιζόμενος Σιών, ὑψώσον τῇ ἰσχύϊ τὴν φωνὴν σου, ὁ εὐαγγελιζόμενος Ἱερουσαλήμ· ὑψώσατε, μὴ φοβεῖσθε· εἶπον ταῖς πόλεσιν Ἰούδα· Ἰδοὺ ὁ Θεὸς ὑμῶν, Κύριος Κύ-

rum : quia scissæ sunt in deserto aquæ, et torrentes in solitudine. Et quæ erat arida erit in stagnum, et sitiens in fontes aquarum ¹. » Dei præsentia admirabiles fore sanationes prænuntiat. Aperite igitur hic quoque Dei prædictione Christus Dei glorificatus est. Cujus præsentia et corporaliter quidem prædictæ sanationes in laborantibus impletæ sunt, mirabilius vero nunc adhuc exercentur in eum fide, omni hominum genere cunctis animæ malis penitus exsoluto. Scissæ sunt in deserto aquæ Christi præsentia, et torrentes in terra sitiente, salutari et vivificante verbo emergente in quondam deserta et sitiente terra, gentium scilicet Ecclesia, in qua, cum olim sicca et sitibunda esset, affluenter Jesu verborum fons « aquæ salientis in vitam æternam ² » profluet. Quo fonte irrigata, florescet ut lilium, prius deserta terra, ideoque lætari et exsultare jubetur. Causa vero lætitiæ et exultationis subjicitur, quoniam, ait, « data est ei gloria Libani, » id est Jerusalem; de qua in superioribus prophetiis dictum est, « Et Libanus cum excelsis cadet. » Quo decidente quæ prius ei erat gloria nunc evangelizata solitudine, gentium scilicet Ecclesie, data est cum pristino Carmeli decore, prioris, ut liquet, populi. Hæc autem aperte post Christi adventum reipsa exitum habuere congruentem cum præsentem prophetia, quæ ipsius Salvatoris voce dicit : « Elevabitur regnum Dei, et dabitur genti facienti fructus ejus ³. »

C

CAPUT XVII.

« Vox clamantis in deserto : Parate viam Domini; rectas facite semitas ejus. Omnis vallis implebitur, et omnis mons et collis humiliabitur : et erunt prava in rectam et aspera in vias planas : et videbitur gloria Domini. Et videbit omnis caro Salutare Dei, quoniam Dominus locutus est ⁴. » Salvatoris nostri præcursor Joannes interrogantibus eum quis esset, ait : « Ego vox clamantis in deserto, » et quæ sequuntur. Hujus vero gratia præcipuum retulimus in testimonia de Christo, symbolum esse reputantes Joannem apostolicæ prædicationis. Talis enim est in deserto clamans vox, ignobilis quidem et inarticulata illis qui adhuc rudes erant. In terra olim deserta, gentium videlicet in Ecclesia, talis vox edita parare jubebat viam Domini, et reliqua : quod hujus scientiæ studiosus otiose scrutans comperiet.

CAPUT XVIII.

« Super montem excelsum ascende tu, qui evangelizas Sion : exalta in fortitudine vocem tuam, qui evangelizas Jerusalem : exalta, noli timere. Dixi civitatibus Juda : Ecce Deus vester : ecce Do-

¹ Isa. xxxiv 4-7. ² Joan. iv, 14. ³ Matth. xxi, 43. ⁴ Isa. xl, 3-5.

minus Deus in fortitudine veniet, et brachium ejus dominabitur : ecce merces ejus cum eo, et opus illius coram illo. Sicut pastor gregem suum pascet : in brachio suo congregabit agnos, et in sinu suo levabit, fetus ipse portabit¹. » Hæc quoque existimamus de Verbi Dei adventu dici, et præsertim de secundo, in quo velut justus iudex venturus prophetizatur mercedem habens justam unicuique secundum opera sua. Reliqua vero nunc exponere non tempus est ; quare aliam aggrediamur particulam.

CAPUT XIX.

« Quis suscitavit ab Oriente justum, vocavit eum ut sequeretur se? dabit in conspectu ejus gentes, et reges obtinebit : dabit quasi pulverem gladio ejus, sicut stipulam vento raptam arcui ejus. Persequetur eos, transibit in pace, semita in pedibus ejus non apparebit. Quis hæc operatus est, et fecit, vocans generationes ab exordio? Ego Dominus, primus et novissimus ego sum. Viderunt insulæ et timuerunt, extrema terræ obstupuerunt, appropinquaverunt, et accesserunt. Unusquisque proximo suo auxiliabitur, et fratri suo dicet : Confortare. Confortavit faber ærarius percutiens malleo eum, qui cudebat tunc temporis, dicens : Glutino bonum est ; et confortavit eum clavis ut non moveretur². » Justitia ab Oriente exorta quænam esset secundum essentiam circumscriptionem propriam substantiam habens, nisi Christus Dei, de quo dicit Apostolus : « Qui factus est nobis sapientia a Deo, et justitia, et sanctificatio, et redemptio³? » Hunc autem e patrio sinu, cum oriens sit omne spirituale lumen, sive per incarnationem excitavit, providentia, sive ipse Pater; qui dedit eum in conspectu gentium ; ut pristini eorum reges invisibiles, potestates scilicet nequissimæ, ad miraculi prodigium obstupescerent, videntes talem Dei Filium neque formam neque pulchritudinem habentem ; utque stupore illo in pulverem vertantur eorum gladii, et sicut stipulæ vento raptæ fiant arcus eorum, nec jam hostilia sint eis arma, ignitave tela, quibus olim sibi obnoxias animas lacescebant. Post hæc ait, « Et persecuetur eos, » ut omni telorum genere ita persecutus eos, procedat in pace viam pedum suorum. « Quis hæc operatus est et fecit? » ait. Existimamus quod excellentia et benignitas omnium Dei vocantis eam, justitiam videlicet, non aliam ac sapientiam ejus, quam et contemplantes veritæ sunt Deum quæ prius in Dei contemptione vivebant gentes. Qui quondam remotissimi erant, proximi regni cælorum facti sunt. Ideoque fuerunt attoniti salutis miraculo, se invicem docentes, et frater fratri auxilians, pristinumque consententur de idolis errore, hæc eadem dicentes. Faber quippe erat et ærarius, qui malleo, et clavis, et humana machina susci-

αριος μετά ισχύος ἐρχεται· καὶ ὁ βραχίον αὐτοῦ μετὰ κυρίας· ἰδοὺ ὁ μισθὸς αὐτοῦ μετ' αὐτοῦ· καὶ τὸ ἔργον ἐναντίον αὐτοῦ· ὡς ποιμὴν ποιμανεῖ τὸ πάμνιον αὐτοῦ, καὶ τῷ βραχίονι αὐτοῦ συνάξει ἄρνας, καὶ ἐν γαστρὶ ἐχούσας παρακαλέσει. » Καὶ ταῦτα νομίζομεν περὶ τῆς τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ παρουσίας λέγεσθαι, καὶ τάχα γε μᾶλλον περὶ τῆς δευτέρας, καθ' ἣν οἱ δὴ δίκαιος κριτὴς ἦξειν προφητεύεται, τὸν μισθὸν ἔχων τῶν κατ' ἄξιαν ἐκάστην (1. 51 v°) πεπραγμένων ἀπονεμητικόν· τὰ μὲντοιγε λοιπὰ οὐκ ἐτι νῦν καιρὸς ἀπαιτεῖ διηγείσθαι· ὅθεν ἐφ' ἑτέραν τραπευσόμεθα περικοπήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

« Τίς ἐξήγειρεν ἀπὸ ἀνατολῆς δικαιοσύνην, ἐκάλεισεν αὐτὴν κατὰ πόδας αὐτοῦ, καὶ πορεύσεται ; Δώσει ἐναντίον ἔθνων, καὶ βασιλεῖς ἐκστήσει· καὶ δώσει εἰς γῆν τὰς μαχαίρας αὐτῶν, καὶ ὡσεὶ φρύγανα ἐξωσμένα τὰ τόξα αὐτῶν· καὶ διώξεται αὐτούς· διελευσεται ἐν εἰρήνῃ ἡ ὁδὸς τῶν ποδῶν αὐτοῦ· οὐχ ἦξει· τίς ἐνήργησε καὶ ἐποίησε ταῦτα ; Ἐκάλεισεν αὐτὴν ὁ καλὸν αὐτὴν ἀπὸ γενεῶν ἀρχῆς. Ἐγὼ Θεὸς πρῶτος, καὶ εἰς τὰ ἐπερχόμενα ἐγὼ εἰμι. Εἶδον αἱ ἔθνη καὶ ἐφοβήθησαν· τὰ ἄκρα τῆς γῆς ἐξεπλάγησαν· ἠγγισαν, ἦλθον ἅμα κρίνων ἕκαστος τῷ πλησίον, καὶ τῷ ἀδελφῷ βοηθήσαι· καὶ ἐρεῖ, Ἰσχυσεν ἀνὴρ τέκτων· καὶ ἀνὴρ χαλκεὺς τύπτων σφύραν, ἅμα ἐλαύνων· ποτὲ μὲν ἐρεῖ· Σύμβλημα καλὸν ἐστίν, ἰσχύρωσαν αὐτὰ ἐν ἡλοῖς, θήσουσιν αὐτὰ, καὶ οὐ κινήθησεται. » Δικαιοσύνη ἀπὸ ἀνατολῶν ἐξεγειρομένη τίς ἂν εἴη κατὰ περιγραφὴν οὐσίας, ἰδίαν ὑπόστασιν ἔχουσα, ἢ ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, περὶ οὗ φησὶν ὁ Ἀπόστολος· « Ὅς ἐγενήθη ἡμῖν σοφία ἀπὸ Θεοῦ, δικαιοσύνη τε καὶ ἀγιασμός, καὶ ἀπολύτρωσις ; » Τοῦτον δὲ ἐκ τῶν πατρικῶν κλίτων, παντὸς νοητοῦ φωτὸς ἀνατολῶν ὑπερχόντων, ἢ κατὰ τὴν ἐνανθρώπησιν ἐξήγειρεν οἰκονομία, ἢ καὶ αὐτὸς ὁ Πατὴρ, ὁ δοὺς αὐτὸν ἐναντίον τῶν ἔθνων· ἐν' οἷ μὲν πρότερο· βασιλεῖς αὐτῶν δόρατοι, δυνάμεις οὔσαι πονηραὶ, ἐξιστῶσιν ἀπὸ τοῦ παραδόξου τῆς οἰκονομίας, ὀρώσαι τὸν τηλικούτον Ἰδὸν τοῦ Θεοῦ μὴ ἔχοντα εἶδος μηδὲ κάλλος· καὶ ἵνα μετὰ τοιαύτου ἐκστασιν δοθῶσιν εἰς γῆν αἱ βρομφαῖαι αὐτῶν, καὶ ὡς φρύγανα ἐξωσμένα τὰ τόξα αὐτῶν, πρὸς τὸ μὴ κατέχειν αὐτοὺς ὄπλα πολεμικὰ καὶ πεπυρωμένα βέλη, δι' ὧν πρότερον καταπολέμουν τὰς ὑποχειρίους αὐτοῖς ψυχάς. Μετὰ ταῦτα φησὶ, « Καὶ διώξεται αὐτούς. » Ἐν' οὕτως, κατὰ τὸ πάντων τέλος ἐκδιωχθέντων αὐτῶν, διέβη ἐν εἰρήνῃ ἡ ὁδὸς τῶν ποδῶν αὐτοῦ. « Τίς δὲ ἐνήργησε, φησὶ, καὶ ἐποίησε ταῦτα ; » Προστυπακούομεν δὲ, ὅτι ἡ χρηστότης καὶ φιλανθρωπία τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ τοῦ καλοῦντος αὐτὴν, δῆλον δ' ὅτι τὴν δικαιοσύνην, οὐκ ἄλλην οὔσαν τῆς σοφίας αὐτοῦ, ἦν καὶ θεασάμενα ἐφοβήθη τὸν Θεὸν τὰ ἐν ἀφοβίᾳ Θεοῦ πρότερον τυγχάνοντα ἔθνη· ἃ καὶ ἐξ ἄκρων αὐτὰ ἀπὸ περάτων τῆς οἰκουμένης κληθέντα ἠγγισε τῷ Θεῷ· οἱ ποτὲ ὄντες μακρὰν ἐγγύς γενόμενοι τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν· διὸ καὶ ἐξεπλάγησαν ἐπὶ τῷ παραδόξῳ τῆς σωτηρίας, διδάσκοντές τε ἀλλήλους, καὶ ἀδελφοὺς

¹ Isa. xl, 9, 11. ² Isa. xli, 2-7. ³ 1 Cor. i, 30.

ἀδελφῶν βοηθῶν, τὴν προτέραν ἐξομολογοῦνται περὶ ἅ τὰ εἰδωλα πλάτην, αὐτὰ δὴ ταῦτα λέγοντες· Τέκτων ἄρα ἦν καὶ χαλκεὺς, ὁ δὲ ἀσφύρας καὶ ἤλων καὶ μηχανῆς ἀνθρωπίνης ἀνεγείρας καὶ ἐνισχύσας τοὺς πρότερον νομιζομένους ἡμῖν θεοὺς· οἱ δὲ οὐδὲν ἄρα ἔσαν ἢ ψυχα ἔδανα, οὐδεμίαν ἐξ ἑαυτῶν κίνησιν ἐπιδεχόμενα, καὶ ὡς ψευδῆ ἐκτῆσαντο οἱ πατέρες ἡμῶν εἰδωλα, καὶ οὐκ ἦν ἐν αὐτοῖς ὠφέλημα. Ὅτι δὲ ταῦθ' οὕτως ἐπὶ τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀπετελέσθη παρουσία· μᾶλλον τῶν λόγων ἢ δι' ἔργων (f. 52) παρίστησι μαρτυρία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

« Ἰακώβ ὁ παῖς μου, ἀντιλήφομαι αὐτοῦ· Ἰσραὴλ ὁ ἐκλεκτός μου, προσεδέξατο αὐτὸν ἢ ψυχῇ μου· ἔδωκα τὸ Πνεῦμά μου ἐπ' αὐτόν· κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἐξοίσει· οὐ κεκράξεται, οὐδὲ ἀνήσει, οὐδὲ ἀκουσθήσεται ἔξω ἢ φωνῆ αὐτοῦ· κάλαμον τεθλασμένον οὐ συντριψέι, καὶ λίνον καπνιζόμενον οὐ σφέσει· ἀλλ' εἰς ἀλήθειαν ἐξοίσει κρίσιν· ἀναλάμψει καὶ οὐ θρασυθήσεται ἕως ἂν θῆ ἐπὶ τῆς γῆς κρίσιν· καὶ ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιοῦσιν. Οὕτως λέγει Κύριος ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ πῆξας αὐτόν, ὁ στερεώσας τὴν γῆν καὶ τὰ ἐν αὐτῇ, καὶ διδοὺς πνοὴν τῷ λαῷ τῷ ἐπ' αὐτῆς, καὶ πνεῦμα τοῖς πατοῦσιν αὐτῆν· ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς ἐκάλεσά σε ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ κρατήσω τῆς χειρὸς σου καὶ ἐνισχύσω σε· καὶ ἔδωκά σε εἰς διαθήκην γένους εἰς φῶς ἔθνων, ἀνοίξει ὀφθαλμοὺς τυφλῶν, ἐξαγαγεῖν ἐκ δεσμῶν δεδεμένους, καὶ ἐξ οἴκου φυλακῆς καθημένους ἐν σκότει· » Ὅτι μὴ περὶ τοῦ τῶν Ἰουδαίων λαοῦ προφητεύεται τὰ ἀπὸ τοῦ· « Ἰακώβ ὁ παῖς μου, ἀντιλήφομαι αὐτοῦ, Ἰσραὴλ ὁ ἐκλεκτός μου, προσεδέξατο αὐτόν ἢ ψυχῇ μου, » σαφὲς ἔσται τοῖς ἐθέλουσιν ἐκάστην λέξιν τῶν προκειμένων ἐξετάζειν. ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς κατὰ τὸ Ἑβραϊκὸν ἀκριβείας τοῦτο δῆλόν ἐστιν· οὐτ' οὖν τὸ Ἰακώβ ὄνομα, οὕτε τὸ Ἰσραὴλ ἐν αὐτῷ ἐμφέρεται· ὁθεν καὶ ὠβελίσται· παρὰ τοῖς ἀκριβέσιν ἀντιγράφος τῶν Ἑβδομήκοντα, καθότι γε οὐκ ἄλλο τῶν δικαίων πλὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, οὐδὲ μὴν αὐτοῦ ὁ τοῦ Ἰσαὰκ ἢ Ἰακώβ καὶ Ἰσραὴλ προσαγορευθεὶς τοιοῦτός τις ἦν, ὡς ἐφαρμόζειν αὐτῷ δύνασθαι τὰ προκειμένα, οὐδένα οἶμαι ἀμφιδάλλειν· ἵνα γὰρ καὶ ἑτέροις ἀρμόσοι τις τό· « ἔδωκα τὸ Πνεῦμά μου ἐπ' αὐτόν, » τί δ' ἂν εἴποι εἰς τό· « Κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἐξοίσει, » καὶ εἰς τὰ ἐξῆς, καὶ μάλιστα τό· « Καὶ ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιοῦσιν; » Πῶς δὲ καὶ πθανὸν εἴη ἦτοι τῶν Ἰουδαίων λαῷ, ἢ καὶ αὐτῷ τῷ τοῦ Ἰσαὰκ Ἰακώβ, ἢ καὶ ἑτέρῳ τινὶ τῶν δικαίων ἐφαρμόζειν τό· « ἔδωκά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἔθνων, ἀνοίξει ὀφθαλμοὺς τυφλῶν, ἐξαγαγεῖν ἐκ δεσμῶν δεδεμένους, καὶ ἐξ οἴκου φυλακῆς καθημένους ἐν σκότει; » Ἀλλὰ ταῦτα ἡμῖν ὡς πρὸς τοὺς ἐκ περιτομῆς ἐπιπορήσω· σαφῶς γε μὴν ἡμᾶς τὸ Εὐαγγέλιον ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ διδάσκει καὶ ταύτην πεπληρωθῆαι τὴν προφητείαν, ὅτε « ἐξεληθόντες οἱ Φαρισαῖοι συμβούλιον κατ' αὐτοῦ ἔλαθον, ὅπως αὐτὸν ἀπολέσωσιν. Ὅ δὲ Ἰησοῦς γνοὺς ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν· καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ πολλοὶ, καὶ ἐθεράπευσεν αὐτοὺς πάντας·

CAPUT XX.

« Jacob puer meus, suscipiam eum : Israel electus meus, assumpsit eum anima mea : dedi Spiritum meum super eum ; iudicium gentibus proferet ; non clamabit, neque remittet, neque audietur foris vox ejus ; calamum contritum non franget, et linum fumigans non exstinguet ; sed in veritate proferet iudicium, resplendet, et non conquassabitur, donec ponat in terra iudicium, et in nomine ejus gentes sperabunt. Sic dicit Dominus Deus, qui fecit cælum, et intendit illud, qui firmavit terram et ea quæ sunt in ipsa, quique dat flatum populo, qui est in ea, et spiritum calcantibus eam. Ego Dominus Deus tuus vocavi te in justitia, et apprehendam manum tuam, et corroborebo te : et dedi te in testamentum generis in lumen gentium, ut aperires oculos cæcorum, et educeres ex vinculis illigatos, et de domo carceris sedentes in tenebris ». Quod non de Judæorum populo prophetizantur hæc : « Jacob puer meus, suscipiam eum ; Israel electus meus, assumpsit eum anima mea, » et reliqua, manifestum est singulas hujusce prophetiæ voces perpendere volentibus, sed etiam ipso Hebraico textu patet. Neque Jacob, neque Israel nominat : apud ipsos quidem Septuaginta obelo signatum est nomen illud, quoniam non justorum alius, nisi Salvator noster Jesus Christus, non quidem ipse filius Isaac, Jacob, vel Israel denominatur, is erat cui adaptari possent prædicta verba ; atque illud, ut opinor, nulli dubium est. Dato enim quod aliis quoque hæc convenirent : « Dedi Spiritum meum super eum ; » cuinam dici potuit : « Iudicium gentibus proferet, » et quæ sequuntur, præsertimque illud : « Et in nomine ejus gentes sperabunt ? » Quomodo autem credibile esset sive Judæorum populo, sive ipsi filio Isaac, Jacob, sive et cuivis justorum alii, ea convenire : « Dedi te in testamentum generis in lumen gentium, ut aperires oculos cæcorum, et educeres ex vinculis illigatos, et de domo carceris sedentes in tenebris ? » Hæc vero nobis, quasi circumcisis, discutienda sunt. Manifeste nos Evangelium a Salvatore nostro Jesu hanc docet prophetiam impletam fuisse, cum « Pharisei exeuntes consilium adversus eum ceperunt, ut eum interficerent. Quod vero Jesus sciens, secessit inde : et secutæ sunt eum turbæ multæ, et curavit eos omnes, et præcepit eis ne manifestum ipsum facerent ». His enim additur in Evangelio : « Ut impleretur quod dictum est per Isaiam prophete-

¹ Isai. XLII, 1-7. ² Matth., XII, 14.

tam dicentem : Ecce puer meus in quo complacui, dilectus meus, quem elegit anima mea. Ponam spiritum meum super eum, et reliqua, sicut in prophetia referuntur. Ipse igitur esset, qui hic Jacob vocatur, Filius Dei unigenitus; sicut alias dictum est : « Magnum tibi est vocari te filium meum, suscitare tribus Jacob, et sæces Israel convertere ¹. » Hic igitur a Patre cum inter alia hæc audiisset : « Dedi te in testamentum generis, in lumen gentium, iudicium attulit gentibus, » ita ut iudicata ratione juxta sanctum Evangelium ipsæ dirigerentur : liquet in nomine ejus speravisse gentes quæ in eum crediderunt, ipsumque ad eas in lumen gentium venisse, ut verbi sui lumine mentis oculos prius caligantibus recluderet. Sed etiam eduxit e vinculis quondam peccatorum nexibus illigatos, atque e domo carceris diaboli illos qui omnium Deum ignorantes in tenebris sedebant. Licet studioso singulas inquirere prophetiæ voces, reliquamque dictionem, sicut modo exposuimus, ad Christum Dei

σειραῖς τῶν ἰδίων ἁμαρτιῶν κατεσφιγμένους ἐξ οἴκου τε τῆς τοῦ διαβόλου φυλακῆς τοὺς διὰ τὴν περὶ τῶν ὄλων Θεὸν ἀγωνοῖαν ἐν σκότει καθημένους. Πρόκειται δὲ τῷ φιλομαθεῖ ἐκάστην ἐξετάζειν τῆς προφητείας λέξιν, καὶ ἀναλόγως τοῖς ὑφ' ἡμῶν εἰρημένους ἐπὶ τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ τὰ ὑποπίπτοντα μεταφάσειν.

CAPUT XXI.

« Estote mihi testes, et ego testis, dicit Dominus Deus, et puer quem elegi ². » Et quis esset puer quem elegit Dominus Deus, quem et sibi testem fore prædicat eorum qui ipsi testimonium perhibebunt, nisi ille, de quo et in præcedenti capitulo dictum est : « Jacob puer meus, suscipiam eum, » et quæ sequuntur? Quæ quidem manifeste de Salvatore Dominoque nostro Jesu prophetizata demonstrata sunt.

CAPUT XXII.

« Ecce ego Dominus feci terram, et hominem super eam; ego manu mea consolidavi cælum, ego omni-bus astris mandavi. Ego suscitavi eum cum justitia regem, et omnes viæ ejus rectæ. Hic ædificabit civitatem meam, et captivitatem populi convertet, non pretio, neque muneribus, dicit Dominus Sabaoth. Sic dicit Dominus Sabaoth : Laboravit Ægyptus, et negotiatio Æthiopum, et Sabaim viri excelsi ad te transibunt, et tui erunt servi, et a tergo te sequentur vinculi manicis, et adorabunt juvenes, et in te orabunt, quoniam in te Deus est, et non est Deus præter te : tu enim es Deus, et non noveramus, Deus Israel Salvator. Erubescunt et confundentur omnes qui adversantur tibi, et ambulabunt in pudore ³. » Christum Pater suscitavit a mortuis, constituens eum cum justitia regem, super Sion cælestem, montem sanctum ejus regnantem; ideoque suscitavit eum, postquam « omnes viæ ejus, » ait, factæ sunt rectæ : non est in eis prævum quid, neque perversum ⁴. — « Peccatum enim non fecit, neque inventus est dolus in ore

¹ Isai. XLIX, 6. ² Isai. XLIII, 10. ³ Isai. XLV, 12-16. ⁴ Prov. VIII, 8.

(1) Forte leg. αὐτός. Edit.

καὶ ἐπετίμησεν αὐτοῖς, ἵνα μὴ φανερόν αὐτὸν ποιήσωσιν· ὁ τούτοις γὰρ ἐπιφέρεται ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ· « Ἴνα πληρωθῇ τὸ ῥήθην διὰ Ἡσαίου τοῦ προφήτου, λέγοντος· Ἰδοὺ ὁ παῖς μου, ὃν ἠρέτισα· ὁ ἀγαπητός μου, ὃν εὐδόκησεν ἡ ψυχὴ μου· ὠθήσω τὸ Πνεῦμά μου ἐπ' αὐτόν, » καὶ τὰ ἐξῆς, ὅσα δὴ ἐν τῇ προφητείᾳ κατείλεται. Αὐτὸς δ' ἂν οὖν εἴη ἂν ὁ καὶ Ἰακώβ χρηματίσας, Παῖς ὢν μονογενῆς τοῦ Θεοῦ· ὡς ἀτέρωθι λέλεσται· « Μέγα σοὶ ἐστι τοῦ κληθῆναι σε παῖδά μου, τοῦ στήσαι τὰς φυλάς Ἰακώβ, καὶ τὰς διασποράς τοῦ Ἰσραὴλ ἐπιστρέψαι. » Οὗτος δὲ τοῖνον παρὰ τοῦ Πατρὸς ἀκούσας μετὰ τῶν ἄλλων (f. 52 v°) καὶ τό· « Ἐδωκά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἔθνων, κρίσιν ἐξήγαγε τοῖς ἔθνεσιν, » ὥστε κεκριμένῳ λογισμῷ κατὰ τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον αὐτὰ πολιτεύεσθαι· σαφὲς δ' ὅπως ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ τὰ πιστεύσαντα εἰς αὐτὸν ἔθνη ἤλπιξε, καὶ ὅπως αὐτῷ (1) εἰς φῶς ἔθνων ἀναδέδεικται, ὥστε διὰ τοῦ φωτὸς τοῦ λόγου αὐτοῦ διανυγηναί(οιγηναί) τοὺς τῆς διανοίας ὀφθαλμοὺς τῶν πάλαι τοῦτοις πεπηρωμένων· ἀλλὰ καὶ ἐξήγαγεν ἐκ δεσμῶν τοὺς πρότερον

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

« Γένεσθέ μοι μάρτυρες, καὶ γὰρ μάρτυς, λέγει Κύριος ὁ Θεός, καὶ ὁ παῖς ὃν ἐξελεξάμην. » Καὶ τίς ἂν εἴη ὁ παῖς ὃν ἐξελέξατο Κύριος ὁ Θεός, ὃν καὶ ἑαυτῷ συγκαταλέγει μάρτυρα γεννησόμενον τῶν αὐτῷ μαρτυρούντων, ἢ οὗτος περὶ οὗ καὶ ἐν τῷ πρὸ τούτου κεφαλαίῳ ἐλέγετο· « Ἰακώβ ὁ παῖς μου, ἀντιλήψομαι αὐτοῦ, » καὶ τὰ ἐξῆς; ἄτινα σαφῶς ἐπὶ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν ἀπέδεικνυτο προπεφητευμένα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

« Ἐγὼ ἐποίησα γῆν, καὶ ἄνθρωπον ἐπ' αὐτῆς· ἐγὼ τῇ χειρὶ μου ἐστερέωσα τὸν οὐρανόν· ἐγὼ πᾶσι τοῖς ἀστροῖς ἐνετειλάμην. Ἐγὼ ἤγειρα αὐτὸν μετὰ δικαιοσύνης βασιλέα, καὶ πᾶσαι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ εὐθεῖαι. Οὗτος οἰκοδομήσει τὴν πόλιν μου, καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ λαοῦ μου ἐπιστρέψει, οὐ μετὰ δώρων, οὐδὲ μετὰ λύτρων, εἶπεν Κύριος Σαβαώθ. Οὕτως λέγει Κύριος Σαβαώθ· Ἐκοπίασεν Αἴγυπτος, καὶ ἐμπορία Αἰθιοπίων, καὶ οἱ Σαβαεὶμ ἄνδρες ὑψηλοὶ ἐπὶ σὲ διαθήσονται, καὶ σοὶ ἔσονται δοῦλοι, καὶ ὅπισω σου ἀκολουθήσουσι· δεδεμένοι χειροπέδαις, καὶ διαθήσονται· πρὸς σὲ, καὶ προσκυνήσουσί σοι, καὶ ἐν σοὶ προσεύξονται, ὅτι ἐν σοὶ ὁ Θεός ἐστι, καὶ οὐκ ἔστι Θεός πλην σοῦ· σὺ γὰρ εἶ Θεός, καὶ οὐκ ἤδειμεν, Θεός τοῦ Ἰσραὴλ Σωτῆρ· αἰσχυνθήσονται καὶ ἐντραπήσονται· πάντες οἱ ἀντικείμενοί σοι, καὶ πορεύσονται ἐν αἰσχύνῃ. » Χριστὸν ὁ Πατὴρ ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν τοῦ εἶναι αὐτὸν μετὰ δικαιοσύνης βασιλέα, ἐπὶ Σιών τὸ ἐπουράνιον ὄρος τὸ ἅγιον αὐτοῦ βασιλεύοντα· καὶ ἐπὶ τοῦτό γε αὐτὸν ἤγειρεν, ἐπειδὴ ἐ πᾶσαι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ, » φησὶν, « γεγόνασιν εὐθεῖαι, μηδὲν ἔχουσα· σκολλὴν μηδὲ

στραγγαλιῶδες. »—« Ἀμαρτιαν γὰρ τοι οὐκ ἐποίησεν. οὐδὲ εὐρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ. » Οὗτος δὲ καὶ τὴν πόλιν ὑποδόμησε τοῦ Θεοῦ, τὴν τε ἐπὶ γῆς ἁγίαν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ καὶ τὴν ἐπουράνιον Ἱερουσαλήμ· ἐπιστρέψας τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, τὴν γενομένην ποτὲ ὑπὸ τὸν νοητὸν Ναβουχοδονόσορ, καὶ τὰς ὑπ' αὐτὸν δυνάμεις πονηράς· καὶ δὴ τὴν προειρητημένην αἰχμαλωσίαν ὑπέστρεψεν, οὐ λῦτρα δούς τοῖς αἰχμαλωτεύσασιν, οὐδὲ μὴν δώροις αὐτοὺς πείσας, στρατεύσας δὲ κατ' αὐτῶν καὶ δι' ἀγῶνος αὐτοῦ χειρωσάμενος, ὥστε ἐπὶ τῷ κατορθώματι λαμπρυνάμενος φάναί· « Ἐγὼ νενίκηκα τὸν κόσμον. » Μαρτυρεῖ (f. 53) τούτοις τὰ πλήθη τῶν ἀπὸ τῆς προτέρας πλάνης ἐπὶ τὸ γινώσκειν τὸν ἀληθῆ Θεὸν δι' αὐτοῦ καλινδρομησάντων· ἢ λεγέτωσαν οἱ ἐκ περιτομῆς ἐπὶ τίνα ὃ ἂν ἀρμόζοιεν τὰ τῆς μετὰ χεῖρας προφητείας σαφῶς Θεὸν ὁμολογούσης τὸν προφητεύμενον· « Οἱ δὲ γὰρ, » φησί, « καὶ οἷδε σοὶ ἔσονται δοῦλοι, καὶ ὀπίσω σου ἀκολουθήσουσι, καὶ προσκυνήσουσί σοι, καὶ ἐν σοὶ προσεύχονται, ὅτι ἐν σοὶ ὁ Θεὸς ἐστι, καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλος πλὴν σου· σὺ γὰρ εἶ Θεός, καὶ οὐκ ἤδειμεν, Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ Σωτήρ. » Σαφῶς γὰρ τοι ἐνταῦθα ἢ λέγετο τὸ, ὅτι « ὁ Θεὸς ἐν σοὶ ἐστι, » τούτῳ προσωπῶν φησιν ὁ λόγος τὸ, « καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλος πλὴν σου· σὺ γὰρ εἶ Θεός, καὶ οὐκ ἤδειμεν· » ἃ καὶ ἐξακούεται ὡς ἂν ἐκ προσώπου λεγόμενα τῶν ἐπεγνωκότων ἐνανθρωπήσαντα τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ· ἐν ἢ ἐτύγχανεν οἰκῶν Θεὸς ὁ Πατήρ, κατὰ τό· « Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ ὁ Πατήρ ἐν ἐμοί· » δι' ὃ καὶ μόνῳ ἂν αὐτῷ ἀρμόσοι τὸ, « Οὐκ ἔστι Θεός πλὴν σου, » ὡς ἂν μόνως τῆς τοῦ Λόγου θεότητος ἠνωμένης καὶ ἀνακεκραμένης τῆ πατρικῆ βασιλείᾳ, καὶ διὰ τοῦτο μᾶς τῆς ἀμφοτέρων ἐπισουμένης δόξης τε καὶ ἀρχῆς· ἐν δὲ τῷ, « Ἐκοπίασεν Αἴγυπτος, καὶ ἐμπορία Αἰθιοπίων, καὶ οἱ Σαβαῖμ ἄνδρες ὑψηλοὶ ἐπὶ σὲ διαθήσονται, » δηλοῦσθαι νομίζω περὶ νοητῶν τινῶν ἀντικειμένων δυνάμεων ἀγῶνα πρὸς τὸν Χριστὸν ἀραμένων, καὶ ὑποχειρίων αὐτῷ γεγεννημένων, ἢ καὶ ψυχῶν τοιωνδῶ· κατ' ἀρχὰς μὲν ἀντιτείνουσῶν τῷ Λόγῳ, ὕστερον δὲ ποτε τὴν ὑπ' αὐτὸν δουλείαν ἀναδεδεγμένων ἐπὶ τῇ ἑαυτῶν εὐεργεσίᾳ. Περὶ τούτων γὰρ τοι λέγεσθαι νομίζω καὶ τὸ, « Ἔσονται σοὶ δοῦλοι, καὶ ὀπίσω σου ἀκολουθήσουσι δεδεμένοι χειροπέδαις, καὶ ἐν σοὶ προσεύχονται· » τὸ δὲ· « Αἰσχυνθήσονται καὶ ἐντραπήσονται πάντες οἱ ἀντικείμενοί σοι, καὶ πορεύσονται ἐν αἰσχύνῃ, » προφητεύεται περὶ τῶν μὴ μετανοησάντων, διαμεινάντων δὲ ἐχθρῶν καὶ πολεμίων, καὶ μηδαμῶς ἄραι ἐφ' ἑαυτοὺς τὸν τοῦ Λόγου τοῦ Χριστοῦ ζυγὸν βεβουλημένων. Καὶ ταῦτα μὲν ὡς πρὸς τὴν τοῦ Χριστοῦ σαφήνειαν· ἐρμῶσι δ' ἂν παρατιθέναι τὴν περικοπήν οὐ μόνον τοῖς ἐκ περιτομῆς, ἀλλὰ καὶ τοῖς ψιλῶν ἀνθρώπων ὑπειληφόσι γεγονέναι τὸν Σωτήρα, Ἐβιωναίους, ἢ τοῖς κατὰ Ἀρτέμωνα, καὶ τὸν Σαμωατιά Παύλον. Σαφῶς γὰρ καὶ διὰ τούτων ἡ θεότης τοῦ Χριστοῦ τοῖς περὶ αὐτοῦ δυσπειθῶς ἔχουσιν ἀποδεικνύεται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

« Ἀκούε μου, Ἰακώβ, καὶ Ἰσραὴλ, ὃν ἐγὼ καλῶ· ἐγὼ εἰμι πρῶτος, καὶ ἐγὼ εἰμι εἰς τὸν αἰῶνα. Καὶ ἡ χεὶρ μου ἐθεμελίωσε τὴν γῆν, καὶ ἡ δεξιὰ μου

¹ Isai. LIII, 9.

² Joan. XVI, 55.

³ Isai. XLV, 15, 16.

⁴ Joan. XIV, 11.

CAPUT XXIII.

« Audi me, Jacob, et Israel, quem ego voco : ego sum primus, et ego sum in æternum. Et manus mea fundavit terram, et dextera mea consolidavit :

caelos. Vocabo eos, et stabunt simul, et congregabuntur omnes, et audient; quis eis annuntiavit hæc? Dominus, qui diligit te, fecit voluntatem tuam in Babylone, ut tolleret semen Chaldæorum. Ego locutus sum, et ego vocavi. Duxi eum et direxi viam ejus: adducite ad me et audite hæc: non ab initio in occulto locutus sum: quando fiebat, illic eram. Et nunc Dominus Dominus misit me, et Spiritus ejus¹. » Unus cum sit qui in hoc loco loquitur, quis alius esset « Dominus qui fecit cælum et firmavit illud, et fundavit terram, » quique dicit: « Ego sum primus et ego sum in æternum; » adjiciens in iis quæ sequuntur, juxta omnes qui divinam Scripturam interpretati sunt, illud: « Et nunc Dominus Deus misit me et Spiritus ejus, » ac sanctum Dei Verbum, qui post increatum initium creaturarum omnium primus Deus nominatus est, de quo et alias scriptum est: « Misit Verbum ejus et curavit eos? » Ipse enim est « per quem omnia facta sunt, in cœlestibus et in terrestribus, sive visibilia, sive invisibilia; » quem et misit Dominus Deus Pater, et cum eo Spiritum sanctum, ad ædificandum generis hominum salutem? Atque hæc Judæis apte dici possent, cum doceant alium esse Dominum qui omnia creavit præter omnium Deum, a quo se missum constet, dicens: « Et nunc Dominus misit me. » Ipse enim esset cui præcipiens in mundi creatione dicit Pater: « Fiat lux, et fiant hæc et illa; » atque illud: « Faciamus hominem ad similitudinem nostram. » Quare et in Psalmis scribitur illud: « Ipse dixit, et facta sunt, ipse mandavit et creata sunt. » Aperte enim constat quod præcipiens aliquid et loquens alii ac sibimetipsi præcipit et imperat. Singula vero hujusce loci verba inquirere non præsentis est operis.

τῆς περικοπῆς ἐξετάζειν οὐ τῆς παρουσίας ἐστὶν πραγματείας.

CAPUT XXIV.

« Audite me, insulæ, et attendite, gentes: Per tempus multum consistet, dicit Dominus: ab utero matris meæ vocavit nomen meum, et posuit os meum quasi gladium acutum; et sub tegumento manus suæ occultavit me; et dixit mihi: Servus meus es tu, Israel, quia in te gloriabor. Et ego dixi: In vacuum laboravi, sine causa, et vane fortitudinem meam consumpsi: ergo judicium meum cum Domino, et opus meum cum Deo meo. Et nunc dicit Dominus, formans in me ex utero servum sibi, ut reducam Jacob ad eum, et Israel. Congregabor et glorificabor in oculis Domini, et Deus meus factus est fortitudo mea. Et dixit: Magnum est tibi ut sis mihi servus ad suscitandas tribus Jacob, et facies Israel convertendas. Ecce dedi te in testamentum generis, in lucem gentium, ut sis salus mea usque ad extremum terræ. Hæc dicit Dominus redemptor tuus, Deus Israel: Sanctificate eum qui parvi facit animam suam, quem abominantur gentes, servi do-

¹ Isai. XLVIII, 12-16.

ἐστερέωσε τὸν οὐρανόν· κατέσω ἐγὼ αὐτοὺς ἅμα, καὶ στήσονται καὶ συναχθήσονται, καὶ ἀκούσονται. Τίς αὐτοῖς ἀνήγγειλεν ταῦτα; ✕ Κύριος ἀγαπῶν σε ἐποίησε τὸ θέλημά σου ἐπὶ Βαβυλῶνα, τοῦ ἄραι σπέρμα Χαλδαίων. Ἐγὼ ἐλάλησα, καὶ ἐγὼ ἐκάλεσα· ἤγαγον αὐτὸν, καὶ εὐώδωσα τὴν ὁδὸν αὐτοῦ· προσάγαγετε πρὸς μέ, καὶ ἀκούσατε ταῦτα· οὐκ ἀπ' ἀρχῆς ἐν κρυφῇ λελάληκα· ἤνικα ἐγένετο ἐκεῖ ἡμῶν· καὶ νῦν Κύριος Κύριος ἀπέστειλέ με, καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ. » Ἐνδὲς θυτος τοῦ ταῦτα ἐν τῇ περικοπῇ λέγοντος προσώπου, τίς δ' ἂν ἄλλος εἴη ὁ Κύριος ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ πῆξας αὐτὸν, καὶ στερεώσας τὴν γῆν, ὁ λέγων· « Ἐγὼ εἰμι πρῶτος, καὶ ἐγὼ εἰμι εἰς τὸν αἰῶνα, » καὶ ἐπιπέρωρ ἐν τοῖς ἐξῆς, κατὰ πάντας τοὺς ἐρμηνεύσαντας τὴν θείαν Γραφήν, τὸ

Β « Καὶ νῦν Κύριος ὁ Θεὸς ἀπέσταλκέ με, καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ, » ἢ ὁ ἱερὸς τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὁ μετὰ τὴν ἀγέννητον ἀρχὴν τῶν γενητῶν ἀπάντων πρῶτος Θεὸς ὀνομαζόμενος, περὶ οὗ καὶ ἀλλαχόσε γέγραπται· « Ἀπέστειλε τὸν Λόγον αὐτοῦ καὶ ἴστατο αὐτούς; » Αὐτὸς γάρ ἐστιν ὁ « δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο, τὰ τε ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, εἴτε ὄρατά εἴτε ἀόρατα » ὃν καὶ ἀπέστειλε Κύριος ὁ Θεὸς ὁ Πατήρ, σὺν αὐτῷ δὲ καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, οἰκονομήσονται τὰ ὑπὲρ τῆς ἀνθρώπων σωτηρίας. Εἴη δ' ἂν ἀρμόζον ὡς πρὸς Ἰουδαίους τὸ ῥητὸν, διδάσκον ἕτερον εἶναι Κύριον τὸν δημιουργήσαντα τὰ πάντα παρὰ τὸν τῶν ὀλων Θεόν, ὅφ' οὗ ἀπεστάλθαι ὁμολογεῖ, λέγων· « Καὶ νῦν Κύριος ἀπέσταλκέ με »· αὐτὸς δ' ἂν εἴη ὁ προστάτων ἐν τῇ κοσμοποιίᾳ φησὶν ὁ Πατήρ, τὸ

Γ « Γενηθήτω φῶς, καὶ γενηθήτω τὰδε καὶ τὰδε »· καὶ τὸ, « Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν »· ταύτην(η) γάρ καὶ ἐν Ψαλμοῖς ἀναγέγραπται τὸ, « Ὅτι αὐτὸς εἶπε, καὶ ἐγενήθησαν· αὐτὸς ἐνετέλλατο, καὶ ἐκτίσθησαν. » Πρόδηλον γάρ, ὡς ὁ ἐντελλάτο, καὶ ἐκτίσθησαν. Ἐκάστην μὲντοι γε λέξιν

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

« Ἀκούσατέ μου, νῆσοι, καὶ προσέχετε, ἔθνη· Διὰ χρόνου πολλοῦ στήσεται, λέγει Κύριος· ἐκ κοιλίας μητρὸς μου ἐκάλεσε τὸ ὄνομά μου· καὶ ἔθικε τὸ στόμα μου ὡς μάχαιραν ὀξεῖαν· καὶ ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς χειρὸς αὐτοῦ ἐκρυψέ με· καὶ εἶπέ μοι· Δουλὸς μου εἶ σύ, Ἰσραὴλ, καὶ ἐν σοὶ δοξασθήσομαι· καὶ ἐγὼ εἶπα· Κενῶς ἐκοπίασα, εἰς μάταιον καὶ εἰς οὐδὲν ἔδωκα τὴν ἰσχύν μου· διὰ τοῦτο ἡ κρίσις μου παρὰ Κυρίῳ, καὶ ὁ πόνος μου ἐναντίον τοῦ Θεοῦ μου. Καὶ νῦν οὕτως λέγει Κύριος, ὁ πλάσας με ἐκ κοιλίας δοῦλον αὐτῷ, τοῦ συναγαγεῖν τὸν Ἰακώβ πρὸς αὐτὸν καὶ τὸν Ἰσραὴλ· συναχθήσομαι καὶ δοξασθήσομαι ἐναντίον Κυρίου, καὶ ὁ Θεὸς μου ἔσται μοι ἰσχύς· καὶ εἶπε· Μέγα σοὶ ἔστι τοῦ κληθῆναι σε παῖδά μου, τοῦ στήσαι τὰς φυλάς Ἰακώβ, καὶ τὰς διασπαρὰς τοῦ Ἰσραὴλ ἐπιστρέφαι· Ἰδοὺ τέθεικά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἐθνῶν, τοῦ εἶναι σε εἰς σωτηρίαν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. Οὕτως λέγει Κύριος, ὁ ρυσάμενός σε, ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ· Ἀγιάσατε τὸν φαυλ-

ζοντα τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, τὸν βδελυσσόμενον ὑπὸ τῶν ἔθνῶν τῶν δούλων τῶν ἀρχόντων. Βασιλεῖς ὄψονται αὐτὸν, καὶ ἀναστήσονται ἄρχοντες, καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ ἕνεκεν Κυρίου· ὅτι πιστός ἐστιν ὁ ἅγιος Ἰσραὴλ, καὶ ἐξελεξάμην σε. Οὕτως λέγει Κύριος· Καίρῳ δεκτῷ ἐπέλυσά σου, καὶ ἐν ἡμέρῃ σωτηρίας ἐβοήθησά σοι, καὶ ἐπλάσά σε, καὶ ἔδωκά σε εἰς διαθήκην ἔθνῶν τοῦ καταστῆσαι τὴν γῆν, καὶ κληρονομήσαι κληρονομίας ἐρήμους, λέγοντα τοῖς ἐν δεσμοῖς· Ἐξέλθετε, καὶ τοῖς ἐν τῷ σκότει, ἀνακαλυφθῆναι, καὶ ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς βουκκηθῆσονται, καὶ ἐν πάσαις ταῖς τρίβοις ἡ νομὴ αὐτῶν· οὐ πεινάσουσιν, οὐδὲ διψήσουσιν, οὐδὲ πατάξει αὐτοὺς καύσων, οὐδὲ ὁ ἥλιος· ἀλλ' ὁ ἐλεῶν αὐτοὺς παρακαλέσει αὐτοὺς, καὶ διὰ πηγῶν ὑδάτων ἄξει αὐτοὺς, καὶ θήσω πᾶν ὄρος εἰς ὄδον, καὶ πᾶσαν τρίβον εἰς βόσκημα αὐτοῖς. » Εἰκὸς τοὺς ἐκ περιτομῆς οἰεσθαι περὶ ἑαυτῶν εἰρησθαι τὰ ἐν τῇ προφητείᾳ, ἐπεὶ περ λέλεκται· « Καὶ εἶπέ μοι· Δουλός μου εἶ σύ, Ἰσραὴλ, καὶ ἐν σοὶ ἐνδοξαστήσομαι· » πρὸς δὲ τῷ μὴ ἀρμόζειν (f. 54) αὐτοῖς τὰς λέξεις σαφῶς ἀποδείκνυται καὶ ἀπὸ τῶν ἐξῆς, ὅτι δὴ περὶ ἑτέρου Ἰσραὴλ τὰ λεγόμενα προφητεύεται· γέγραπται γάρ· « Καὶ νῦν οὕτως λέγει Κύριος ὁ πλάσας με ἐκ κοιλίας δούλου ἑαυτοῦ τοῦ συναγαγεῖν τὸν Ἰακώβ καὶ τὸν Ἰσραὴλ πρὸς αὐτόν· καὶ πάλιν εἶπέ μοι· Μέγα σοὶ ἐστιν τὸ κληθῆναι σε παῖδά μου, τοῦ στῆσαι τὰς φυλάς τοῦ Ἰακώβ καὶ τὰς διασποράς τοῦ Ἰσραὴλ ἐπιστρέψαι. » Ἀλλὰ καὶ τό· « Ἰδοὺ τέθεικά σε εἰς φῶς ἔθνῶν, τοῦ εἶναι σε εἰς σωτηρίαν ἕως ἑσθῆτος τῆς γῆς, » παράδοξόν τινα καὶ θαυμαστὸν ὑποφαίνει τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος. Τίς δ' ἂν οὗτος εἴη ἢ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, ὁ καὶ ἤδη πρότερον ἐν τοῖς ἀνωτέρω Ἰακώβ χρηματίσας καὶ Ἰσραὴλ διὰ τοῦ· « Ἰακώβ ὁ παῖς μου, ἀντιλήψομαι αὐτοῦ, Ἰσραὴλ ὁ ἐκλεκτός μου, προσεδέξατο αὐτόν ἢ ψυχῇ μου; » Οὗτος γάρ ἐστιν ὁ μόνος κατ' ἀλήθειαν ὁρῶν Θεὸν τὸν Πατέρα, Ἰσραὴλ μὲν ὀνομαζόμενος, ὅπερ ἐρμηνεύεται· « ὁρῶν τὸν Θεόν, » κατ' ἐπίνοιαν αὐτοῦ τῆς θεότητος· Ἰακώβ δὲ, ὅπερ ἐστὶ ἐπερνηστής, » καθ' ὃ ἐνανθρωπήσας κατηγωνίστατο πάσας τὰς ἀντικειμένας δυνάμεις. Ὅρα δὲ εἰ μὴ συνάδουσιν ἀλλήλαις αἱ περιροπαί, ἢ τε μετὰ χειρας, καὶ ἐν ἧ ἐλέγετο τὸ, « Ἰακώβ ὁ παῖς μου » εἰς τὸν Χριστὸν ἀναφερόμενον· ὡς γάρ τοι ἐκεῖ τὸ « Ἰακώβ ὁ παῖς μου » εἰρηται, οὕτως ἐνθάδε τὸ « μέγα σοὶ ἐστὶ τοῦ κληθῆναι σε παῖδά μου » καὶ ὡς ἐκεῖ τὸ, « Ἰσραὴλ ὁ ἐκλεκτός μου » λέλεκται, οὕτως ἐνθάδε τὸ, « ὅτι πιστός ἐστιν ὁ ἅγιος Ἰσραὴλ, καὶ ἐξελεξάμην σε. » Πάλιν τε αὖ ἐκεῖ μὲν εἰρηται· « Ἐδωκά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἔθνῶν, ἀνοῖξαι ὀφθαλμοὺς τυφλῶν, ἐξαγαγεῖν ἐκ δεσμῶν δεδεμένους, καὶ ἐξ οἴκου φυλακῆς καθημένους ἐν σκότει· » ἐν δὲ τῇ μετὰ χειρας· « Ἰδοὺ τέθεικά σε εἰς φῶς ἔθνῶν, τοῦ καταστῆσαι τὴν γῆν, καὶ κληρονομήσαι κληρονομίαν ἐρήμου, λέγοντα τοῖς ἐν δεσμοῖς· Ἐξέλθετε, καὶ τοῖς ἐν τῷ σκότει· Ἀνακαλύφθητε. » Ὅτι μὲν οὖν οὐδενὶ ἄλλῳ ἢ μόνῳ τῷ Σωτῆρι ἡμῶν ἀρμόζει τὰ ἐν ταῖς προκειμένας

minantium. Reges videbunt eum et exsurgent principes, et adorabunt eum propter Dominum; quia fidelis est Sanctus Israel, et elegi te. Hæc dicit Dominus: In tempore placito exaudivi te, et in die salutis auxiliatus sum tibi: et servavi te, et dedi te in fœdus populi, ut suscitares terram, et possideres hæreditates dissipatas; ut diceres his qui vincti sunt: Exite, et his qui in tenebris: Revelamini. Super omnes vias pascentur, et in omnibus planis pascua eorum. Non esurient, neque sient, et non percutiet eos astus et sol: quia miserator eorum reget eos, et ad fontes aquarum potabit eos. Et ponam omnes montes meos in viam, et omnem semitam eis in pascua¹. » Verisimile est opinari Hebræos sibi hujus prophetiæ verba dici, scilicet: « Et dixit mihi: Servus meus es tu, Israel, et in te gloriabor. » Non istis vero hæc convenire demonstrant quæ sequuntur, et ad alium Israel spectare; scriptum est enim: « Et nunc sic dicit Dominus, formans me ex utero servum sibi, ut reducam Jacob ad eum, et Israel. Et rursus dixit mihi: Magnum tibi est vocari filium meum, ad suscitandas tribus Jacob, et fœces Israel convertendas. » Sed et illud: « Ecce dedi te in lucem gentium, ut sis salus mea usque ad extremum terræ, » admirabilem quemdam et prodigiosum fore demonstrat eum de quo sermo habetur. Quis autem hic esset, nisi Dominus noster Jesus Christus, qui jam prius in iis quæ supra relata sunt, Jacob et Israel manifestatus est dicens: « Jacob, puer meus, suscipiam eum, et Israel electus meus: suscepit eum anima mea? » Hic enim est solus vere videns Deum Patrem, Israel quidem nominatus, quod interpretatur videns Deum, juxta divinitatis suæ sensum; Jacob autem, id est luctator, quoniam incarnatus omnes adversarias debellavit potestates. Attende enim quomodo consentiant inter se prophetiæ; hæc quidem, de qua nunc sermo habetur, et in qua dicitur illud, « Jacob filius meus, » quod ad Christum spectat; sicut enim illic « Jacob puer meus » dicitur, ita hic « Magnum tibi est vocari te filium meum; » et sicut illic, « Israel electus meus » dicitur, ita hic, « quia fidelis est sanctus Israel, et elegi te. » Rursusque illic dicitur: « Dedi te in testamentum generis, in lumen gentium, ut aperires oculos cæcorum, et educeres de conclusione vinctos, de domo carceris sedentes in tenebris; » in præsentem vero prophetia: « Ecce dedi te in lucem gentium, ut suscitares terram, et possideres hæreditates dissipatas; ut diceres his qui vincti sunt: Exite, et his qui in tenebris: Revelamini. » Quod quidem nulli alii ac soli Salvatore nostro conveniunt illæ prophetiæ, manifestum fiet multitudini gentium quæ in eum atque per eum in omnium Deum speraverunt, quibus a Patre constitutus est in lumen. Ait igitur, « ut suscitares terram, » scilicet ad animam prius tumultu et procella agita-

¹ Isai. XLIX, 1-11.

iam in pacem et tranquillitatem reducendam; sed et
 « ut possideres hæreditates dissipatas, » gentium
 videlicet Ecclesiam; quam autē ipsius incarnationem
 desertam, quasi hæreditatem accepit ab illo
 qui dixit ei: « Pete a me, et dabo tibi gentes hære-
 ditatem tuam ¹. » Hic autem juxta prophetiam de
 æ ipso, eos qui in vinculis erant, exire jussit. Sane
 enim Lazaro, quem fasciis jam redimitum atque in
 sepulcro a quatruiduo depositum viderat, ut liber
 exiret imperavit, dicens: « Lazare, veni foras ². »
 Necnon ratione aliqua ad filiam Abrahami, quam
 constrinxerat Satanas decem et octo annos, quam-
 que pristina infirmitate liberatam, incolumem di-
 misit. Cæterum, ubique iis qui peccatorum vinculis
 impediabantur, priorum suarum iniquitatum mis-
 sionem concessit, prout solus potestatem habens
 dimittendi peccata. Quibus nunc quoque doctrina
 sua imperat ut, ruptis prioribus viuculis, egredian-
 tur, unicuique dictans: « Ecce sanus factus es:
 jam noli peccare ³. » Præterea nunc adhuc igno-
 rantia et malitia tenebris obscuratis præcipit ut
 reventur, quippe qui Verbum Dei est, præcordia
 et renes inquirens, cordisque cogitationum et sen-
 tentiarum indagator. Verum ut quam brevissime iis
 incumbamus, præcedentia verba iis quæ de Christo
 dicta sunt accommodantes, atque ab initio resu-
 mientes, nostram de illis interpretationem profere-
 mus. In multis igitur circumcisionis populo aperte
 manifestatus, cum nomine sive Jacob, sive Is-
 rael vocatur, in præsentī non ad eos prophetizat,
 sed insulas et gentes ad audienda quæ dictu-
 rus est convocat; estque ibi promissio Christi
 dicta de vocatione omnino olim infidelium, atque a
 pietate in Deum alienarum gentium, quarum aliæ
 nominantur insulæ, animæ scilicet quæ olim
 quodam modo maritimis vitæ procellis, agitatis-
 que iniquitatis fluctibus jactabantur. Quid de iis
 sit intelligendum ipse nos docet Dominus, dicens:
 « Ex utero matris meæ vocavit nomen meum; »
 quod et aperte de Christo, ipsius enim sunt hæc
 verba, quæ ex Evangelii scriptura didicimus. Inscio
 enim Joseph Mariam concepisse cum apparuisset
 Gabriel, paternæ minister voluntatis, in somniis
 inter cætera hæc ait: « Pariet autem filium, et
 vocabis nomen ejus Jesum: ipse enim salvum faciet
 populum suum ⁴. » Adjicitque in prophetia: « Et
 posuit os meum quasi gladium acutum; » rursus-
 que: « Posuit me quasi sagittam electam. » —
 « Verbum enim Domini est efficax et penetrabilis
 omni gladio ancipiti, et pertingens usque ad divi-
 sionem animæ ac spiritus ⁵, » ut divinus ostendit
 Apostolus. Hæc quoque ipsi soli aptissime conve-
 niunt, obedienti facto Patri usque ad mortem, scilicet:
 « Servus meus es tu, Israel, et in te gloria-
 bor. » Illud vero: « Et ego dixi: In vacuum labo-
 ravi, » et quæ sequuntur, ad Salvatorem spectant,
 propter paucitatem eorum qui secundum Evange-

προφητείας, δὴλον ἔσται τοῖς ἐπισησασιν τῷ
 πλήθει τῶν εἰς αὐτὸν καὶ δι' αὐτοῦ ἐπὶ τὸν τῶν
 ὄλων θεὸν ἠλπικότεων ἐθνῶν, οἷς ὑπὸ τοῦ Πατρὸς
 ἐτέθη εἰς φῶς· φησὶν δὲ, « τοῦ καταστῆσαι τὴν γῆν, »
 τοῦτ' ἔστι τὴν ἐν θορούβοις καὶ ἀκαταστασίαις πάλαι
 τυγχάνουσαν ψυχῆν εἰς τὴν κατὰ φύσιν εὐστάθειαν
 καὶ καταστολὴν ἀγαγεῖν· ἀλλὰ καὶ « τοῦ κληρονομή-
 σαι κληρονομίαν ἐρήμου, » τὴν ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίαν
 δηλῶν· ἦν πρὸ τῆς αὐτοῦ παρουσίας ἔρημον τυγχά-
 νουσαν, κληρονομίαν εἰληφῆ παρὰ τοῦ εἰπόντος αὐ-
 τῷ· « Ἀγῆσαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν
 κληρονομίαν σου. » Οὗτος δὲ κατὰ τὴν περὶ αὐτοῦ
 προφητεῖαν τοῖς ἐν δεσμοῖς εἰρηκεν ἐξελεθῆν· προ-
 χεΐρως μὲν ὡς ἐπὶ τοῦ Λαζάρου, ὃν χειρίαις καταδε-
 δεμένον καὶ ἐν μνήματι τεταρταῖον τυγχάνοντα,
 εἰπὼν· « Λάζαρε, δεῦρο ἔξω, » ἐλευθέρων ἀφῆκεν
 ὑπάγειν· καὶ ἐν μέρει δὲ διανοίας ἐπὶ τῆς θυγατρὸς
 Ἀβραάμ, ἣν ἔδησεν ὁ Σατανᾶς δέκα καὶ ὀκτὼ ἔτεσιν,
 ἦν καὶ αὐτὴν τῆς ἀσθενείας ἀπαλλάξας σώαν ἀπέ-
 λυσε· καθόλου δὲ, ὀπηνίκα πᾶσι τοῖς σειραῖς τῶν
 ἰδίων ἀμαρτιῶν ἐσφιγμένοις ἄφρσιν τῶν προτέρων
 ἀμαρτημάτων παρέσχετο, οἷα δὴ μόνος (ἔχων) ἐξου-
 σίαν ἀφιέναι ἀμαρτίας· οἷς ἔτι καὶ νῦν (f. 54 v°) διὰ
 τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας παρακελεύεται τῶν προτέρων
 δεσμῶν ἐξελεθῆν, λέγων ἐφ' ἐκάστῳ τῷ, « Ἴδε, ὕγις
 γέγονας, μηκέτι ἀμάρτανε. » Ἐπὶ τούτοις ἔτι καὶ
 νῦν τοῖς εἰσέτι ἀγνοῖας τε καὶ πονηρίας κατορω-
 ρυγμένοις ἀνακαλωφθῆναι προστάττει, ὅτε Λόγος
 ὑπάρχων Θεοῦ, καρδίας τε ἐτάζων καὶ νεφροῦς, καὶ
 κριτικὸς ἐνθυμήσεων καὶ ἐνομιῶν καρδίας. Ἴνα δὲ ὡς
 ἐνὶ μάλιστα συντόμως διαδράμωμεν, καὶ τὰ πρὸ
 τούτων ἐφαρμόζοντες τοῖς περὶ Χριστοῦ λεγομένοις,
 ἀναλαβόντες ἐξ ὑπαρχῆς καὶ τὴν τούτων ὑπόνοιαν
 ἡμῶν ἐκθησόμεθα. Ἐν πολλοῖς δὲ σαφῶς τῷ ἐκ περι-
 τομῆς λαῷ προσομιλήσας, ὅτε καὶ ἐξ ὀνόματος
 ἦτοι τὸν Ἰακώβ ἦτοι τὸν Ἰσραὴλ ἀνακαλεῖται, ἐπὶ
 τοῦ παρόντος οὐ πρὸς ἐκείνους ποιεῖται τὴν προφη-
 τεῖαν, ἀλλὰ γὰρ νήσους καὶ ἔθνη ἐπὶ τὴν ἀκρόασιν
 τῶν λεγθησομένων παρακαλεῖ· καὶ ἔστι γε ἐνταῦθα
 ἡ ὑπόσχεσις τοῦ Κυρίου λεγομένη περὶ τῆς κλήσεως
 τῶν πρότερον ἀπίστων πάντη καὶ ἄλλοτριων τῆς
 θεοσεβείας ἐθνῶν, ὧν ἐν μέρει νοοῦνται καὶ αἱ λεγόμε-
 ναι νῆσοι, ψυχὰς ὅσαι τὸ πάλαι πρότερόν τινα τρό-
 πον ὑπὸ θαλαττίων τῶν κατὰ τὸν βλον τρικυμιῶν καὶ
 τῶν κατὰ τῆς κακίας ἀλμυρωτάτων κατεκλύζοντο
 βευμάτων. Ἴνα οὖν ταύτας ὁ Κύριος αὐτὸς περὶ
 ἑαυτοῦ διδάσκει κατανοητέον· « Ἐκ κοιλίας, » φησὶ,
 « μητρός μου ἐκάλεσε τὸ ὄνομα μου· » ὃ καὶ σαφῶς
 ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ· αὐτοῦ γὰρ τοὶ τυγχάνουσιν οἱ λόγοι,
 οὗς ἐκ τῆς τοῦ Εὐαγγελίου γραφῆς μεμαθήκαμεν.
 Ἀγνοοῦντι γὰρ τῷ Ἰωσήφ περὶ τῆς συλλήψεως τῆς
 Μαρίας ἐπιστάς ὁ Γαβριὴλ, διάκονος ὢν τοῦ πατρικῶ
 βουλήματος, κατ' ὄναρ εἶπε μεθ' ἕτερα καὶ τό· « Ἐτέ-
 ξεται δὲ υἷόν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν·
 αὐτὸς γὰρ σώσει τὸν λαὸν αὐτοῦ· » ἐπιφέρει δ' ἐν τῇ
 προφητεῖα λέγων, ὅτι « Καὶ ἔθηκε τὸ στόμα μου ὡς
 μάχαιραν ἔξεϊαν, » καὶ πάλιν· « Ἐθήκέ με ὡς βέλος

¹ Psal. II, 8. ² Joan. XI, 45. ³ Joan. V, 14. ⁴ Matth. I, 21. ⁵ Hebr. IV, 12

ἐκλεκτόν.) — « Ὁ γὰρ Λόγος Θεοῦ τυγχάνει ἐνεργῆς, » A
 ἔστι « καὶ τομώτερος ὑπὲρ πᾶσαν μάχαιραν ὀστομον
 δικινοῦμενος ἄχρι μερισμοῦ ψυχῆς καὶ πνεύματος, »
 ὡς ὁ θεσπέσιος ἐδίδαξεν Ἄποστολος. Εὐλογώτατα δ' ἂν
 αὐτῷ μόνῃ λεχθεῖ ἡ ὑψηλὴ γενομένη τῷ Πατρὶ μέ-
 χρι καὶ θανάτου τῷ « Δουλόσ μου εἰ σύ, Ἰσραὴλ, καὶ
 ἐν σοὶ ἐνδοξασθήσομαι. » τὸ δέ· « Καὶ ἐγὼ εἶπα·
 Κενῶς ἐκοπίασα, » καὶ τὰ ἐξῆς, λέγοιτ' ἂν ὑπὸ τοῦ
 Σωτῆρος διὰ τὸ σπάνιον τῶν κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον
 αὐτοῦ βιούτων. Καὶ ἐπειδὴ περ « οὐκ ἦλθεν εἰ μὴ
 εἰς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραὴλ, » καλῶς
 προηγουμένως μὲν λέγεται ἐπιδοθημῆναι, « τοῦ
 στήσαι τὰς φυλάς Ἰακώβ, καὶ τὴν διασπορὰν τοῦ
 Ἰσραὴλ ἐπιστρέψαι. » ἐπομένως δὲ, διὰ τὸ μὴ παρα-
 δέξασθαι αὐτὸν τοὺς ἐξ ἐκείνων πάντας, ἐπιφέρεται
 ὡς πρὸς αὐτόν· « Ἰδοὺ τέθεικά σε εἰς φῶς ἐθνῶν, τοῦ
 εἶναι σε εἰς σωτηρίαν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. » Προσ-
 τᾶττει δὲ ἡμῖν μετὰ ταῦτα Κύριος ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ,
 ὁ βυσάμενος αὐτὸν ἀπὸ πάντων τῶν ἐπισυναχθέντων
 κατ' αὐτοῦ, ἀγιάζειν αὐτόν, λέγων· « Ἀγιάσατε τὸν
 φαυλλόντα τὴν ψυχὴν αὐτοῦ· οὕτος γὰρ ὡς ἀληθῶς
 ἐφύλισε τὴν ψυχὴν ἑαυτοῦ, « κενώσας ἑαυτόν, καὶ
 γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κατάρα· καὶ τὰς ἁμαρτίας τὰς
 ἡμετέρας ἀναλαβὼν, αἰσχύνῃς γε μέχρι θανάτου καὶ
 θανάτου σταυροῦ καταφρονήσας. » Μετὰ ταῦτα φησι
 τὸν « βδελυσσόμενον ὑπὸ τῶν ἐθνῶν τῶν δούλων τῶν
 ἀρχόντων· » καὶ δὴ σαφῆς ὅπως οἱ τοῖς ἄρχουσι τοῦ
 αἰῶνος τούτου δεδουλωμένοι οὐ μόνον (f. 55) κατὰ τὸν
 καιρὸν τοῦ πάθους αὐτοῦ ἐδεδουλώσαντο αὐτὸν εἰπόντες·

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ΄.

« Οὕτως λέγει Κύριος· Ποῖον τοῦτο τὸ βιβλίον τοῦ
 ἀποστασίου τῆς μητρὸς ὑμῶν, ᾧ ἐξαπέστειλα αὐτήν ;
 ἢ τίνη ὑπόχρεω πέπρακα ὑμᾶς ; Ἰδοὺ ταῖς ἁμαρτίαις
 ὑμῶν ἐπράθητε, καὶ ταῖς ἀνομίαις ὑμῶν ἐξαπέστειλα
 τὴν μητέρα ὑμῶν· διότι ἦλθον, καὶ οὐκ ἦν ἀνθρωπος
 ὁ ὑπακούων· μὴ οὐκ ἰσχύει ἡ χεὶρ μου τοῦ ῥύσασθαι ;
 ἢ οὐκ ἰσχύει τοῦ ἐξελεῖσθαι ; Ἰδοὺ τῷ ἐλεγμῷ μου
 ἐξερημώσω τὴν θάλασσαν, καὶ θήσω ποταμούς ἐρη-
 μους, καὶ ξηρανθήσονται οἱ ἰχθύες αὐτῶν ἀπὸ τοῦ
 μὴ εἶναι ὕδωρ, καὶ ἀποθανοῦνται ἐν δίψει. Ἐνδύσω
 τὸν οὐρανὸν σκότος, καὶ ὡς σάκκον θήσω τὸ περιβό-
 λαιον αὐτοῦ. Κύριος Κύριος δίδωσι μοι γλῶσσαν παι-
 δείας, τοῦ γυνῶναι ἡνίκα δεῖ εἰπεῖν λόγον· ἔθηκέ μοι
 πρῶτ, πρῶτ προσέθηκέ μοι ὥτιον ἀκούειν, καὶ ἡ παι-
 δεία Κυρίου ἀνοίγει μοι τὰ ὦτα. Ἐγὼ δὲ οὐκ ἀπειθῶ
 οὐδὲ ἀντιλέγω· τὸν νῶτόν μου ἔδωκα εἰς μάστιγας,
 τὰς δὲ σιαγόνας μου εἰς ῥαπίσματα, τὸ δὲ πρόσ-
 ωπόν μου οὐκ ἀπέστρεψα ἀπὸ αἰσχύνῃς ἐμπυσημάτων·
 καὶ Κύριος Κύριος βοηθός μου ἐγενήθη· διὰ τοῦτο
 οὐκ ἐνετράπην, ἀλλ' ἔθηκα τὸ πρόσωπόν μου ὡς ἐτέ-
 ραν (στερεάν) πέτραν· καὶ ἔγνω, ὅτι οὐ μὴ αἰσχυνοῦ,
 ὅτι ἐγγίξει μοι ὁ δικαίωσας με· τίς ὁ κρινόμενός μοι ;
 ἐγγισάτω. Ἰδοὺ Κύριος Κύριος βοηθεῖ μοι· τίς κακώ-

lium ejus vivunt. Et quoniam « non venit nisi ad per-
 ditas oves domus Israel, » recte memoratur præci-
 pue in mundum venisse « ad suscitandas tribus
 Jacob et sæces Israel convertendas. » Dein, cum
 inter istos omnes non eum accepissent, subjicit
 quasi ad seipsum : « Ecce dedi te in lucem gen-
 tium, ut sis salus mea usque ad extremum terræ. »
 Jubet nos post hæc Dominus Deus et Pater, qui li-
 beravit eum ab omnibus ei adversantibus, sanctifi-
 care eum, dicens : « Sanctificate qui parvi fecit
 animam suam. » Hic enim quam verissime parvi
 duxit animam suam, « exinamians semetipsum, et
 factus pro nobis maledictum ; et peccata nostra
 suscipiens humiliavit semetipsum usque ad mor-
 tem, mortem autem crucis ¹. » Addit deinde,
 B « quem abominantur gentes, servi dominantium. »
 Manifestum quippe est quod hujus sæculi principi-
 bus servientes, non tantum in passionis ejus tem-
 pore maledixerunt ei dicentes : « Gravis est nobis
 etiam ad videndum ², » sed et nunc maledicunt,
 ejus doctrinæ obistere conantes. Hunc igitur Do-
 minus sanctificare jubet, præclaram ejus præsen-
 tiam prænuntians. Quod autem de gentium voca-
 tione prophetizans sermo reliqua profert prophe-
 tiæ, ab his verbis : « Dedi te in sædus gentium, »
 et quæ sequuntur, quæ quidem fusius investigare,
 cum magis spiritualiter et juxta solam intelligen-
 tiam dicta sint, non præsentis operis est.

« Καὶ βαρὺς ἡμῖν ἔστι καὶ βλεπόμενος, » ἀλλ' ἔτι καὶ
 τὸν βδελύσσονται, ἀνατρέπειν αὐτοῦ τὴν διδασκαλίαν πειρώμενοι. Τοῦτον οὖν ὁ Κύριος ἀγιάζειν προστάττει,
 τὴν ἐνδοξον αὐτοῦ παρουσίαν προσημαιῶν. « Ὅτι δὲ περὶ τῆς ἐξ ἐθνῶν κλήσεως προθεσπίζων ὁ λόγος τὴν ἐξῆς
 ἐπιφέρει προφητείαν, τὴν ἀπὸ τοῦ· « Ἐδωκά σε εἰς διαθήκην ἐθνῶν, » καὶ τὰ ἐξῆς, ἅπερ ἐπιπλεῖον βασανίζειν
 πνευματικώτερα ὄντα, καὶ κατὰ μόνην διάνοιαν ἀποδιδόμενα, οὐ τῆς παρουσίας πραγματείας τυγχάνει.

C

CAPUT XXV.

« Sic dicit Dominus : Qualis est hic liber repudii
 matris vestræ, quo dimisi eam? Aut cui debitori
 vendidi vos? Ecce peccatis vestris venditi estis, et
 iniquitatibus vestris emisisti matrem vestram : quo-
 niam veni, et non erat homo qui audiret. Nunquid
 non potest manus mea liberare? aut nunquid non
 possum eripere? Ecce in increpatione mea deser-
 tum faciam mare : ponam flumina in siccum; con-
 putrescent pisces sine aqua, et morientur in siccum.
 Induam cælos tenebris, et saccum ponam operimen-
 tum eorum. Dominus Dominus dedit mihi linguam
 eruditam, ut sciam usquequo oporteat dicere verbum.
 Erigit inane, mane erigit mihi aurem, ut audiam
 quasi magistrum. Dominus Deus aperuit mihi au-
 rem; ego autem non contumax sum, neque contra-
 dico : tergum meum dedi in flagella, et maxillas
 meas in alapas; faciem vero meam non averti a pro-
 bro sputorum. Dominus Deus auxiliator meus factus
 est : ideo non sum confusus; ideo posui faciem meam
 ut petram durissimam, et scio quoniam non confun-
 dar. Juxta est qui justificat me : quis contradicet
 mihi? Accedat ad me. Ecce Dominus Deus auxilia-
 tor meus : quis est qui condemnet me? Ecce omnia

¹ Gal. iii, 13; Hebr. xii, 2; Phil. ii, 8. ² S. i. p. ii, 15.

vos quasi vestimentum veterascetis, tinea comedet vos. Quis ex vobis timens Dominum? audiat vocem servi ejus. Ambulantes in tenebris, et non est eis lux, confidite in nomine Domini, et innitimini Deo vestro. Ecce omnes vos ignem incenditis, corroboratis flammam. Ambulate in lumine ignis vestri, et flamma quam accendistis. Propter me facta sunt hæc vobis, in tristitia dormietis ¹. Manifeste Verbi divinitas iis quæ retulimus ostenditur, et quoniam incarnationi suæ præexistere, et quomodo factus homo hæc passurus esset quæ in Evangeliiis scripta sunt. Quis enim alius esset dicens: « Nunquid non potest manus mea, » et quæ sequuntur, usque ad illa: « Induam cœlos tenebris, et saccum ponam operimentum eorum, » nisi Dei Verbum? Ipse enim, his dictis, subjicit: « Dominus dedit mihi linguam eruditam, ut sciam usquequo oporteat dicere verbum; » rursusque reliqua adjicit, dicens: « Ego autem non contumax sum, neque contradico: tergum meum dedi in flagella, et maxillas meas in alapas, » et cætera usque ad illa: « Quoniam juxta est qui justificat me. » Reipsa enim passum fuisse dicimus Verbum, compatientemque quem suscepit hominem. Nescimus igitur an aliqua possit de hac prophetia ratio dari ab iis qui non admittunt quamdam esse secundam substantiam Dei Verbi, post primam, et increatum Patrem omniumque Deum. Nos autem recte persuasum habentes hunc esse revera Deum Verbum existimamus, qui et hic inter cætera dicit: « Induam cœlos tenebris, » subjicitque ex persona quam assumpsit hominis, « Dominus dedit mihi linguam eruditam, ut sciam usquequo oporteat dicere verbum. » Quemnam vero alium nisi Salvatorem nostrum hominem factum deceret hæc quoque dicere: « Quis contradicet mihi? stemus simul: » vel de quo hæc dici possent, ab illis: « Quis ex vobis timens Dominum? audiat vocem servi ejus, » nisi de solo Christo, qui juxta Scripturas ignominiam despexit, exinaniens semetipsum, et usque ad flagella humiliatus, cum, secundum de ipso prophetiam flagellatum eum Pilatus tradidit crucifigendum; tunc quoque alapas et sputa pertulit, cum ad ejus verba vestes dilacerans summus sacerdos eum blasphemavisse exclamavit. Tunc enim exspuerunt in faciem ejus et colaphizabant eum; alii vero alapas ei impigerunt, dicentes: « Prophetiza nobis, Christe, quis te percussit? » Videntur autem capituli hujus initia ad Judæorum synagogam spectare. « Ecce enim, » ait, « peccatis vestris vendidistis, et iniquitatibus vestris emisi matrem vestram. » Venit enim « ad perditas oves domus Israel ², » et nullum invenit apud eos hominem, sed et primos quidem eos vocavit: non autem erat populus audiens. Ideo dicit: « Ideo veni, et non erat homo, vocavique, et nullus erat qui audiret. » Postrema vero hujus loci congruenter

σει με; Ἰδοὺ πάντες ὑμεῖς ὡς ἱματίον παλαιωθήσεσθε, καὶ σὴς καταφάγεται ὑμᾶς. Τίς ἐν ὑμῖν ὁ φοβούμενος τὸν Κύριον; ὑπακουσάτω τῆς φωνῆς τοῦ παιδὸς αὐτοῦ· οἱ πορευόμενοι ἐν σκότει, καὶ οὐκ ἔστιν αὐτοῖς φῶς, πεποιθήσατε ἐπὶ τῷ ὄνοματι Κυρίου, καὶ ἀντιστηρίσασθε ἐπὶ τῷ Θεῷ. Ἰδοὺ πάντες ὑμεῖς πῦρ καίετε, καὶ κατισχύετε φλόγα· πορεύεσθε τῷ φωτὶ τοῦ πυρὸς ὑμῶν, καὶ τῇ φλογὶ ἣ ἐξεκαύσατε. Δὲ ἐμὲ ἐγένετο ταῦτα ὑμῖν, ἐν λύπῃ κοιμηθήσεσθε. » Σαφῶς ἡ τοῦ Λόγου θεότης καὶ διὰ τῶν προκειμένων ἀποδείκνυται, ὅτι τε προὔπῃρχεν τῆς ἐνανθρωπήσεως, καὶ ὡς ἐνανθρωπήσας ταῦτα πάσχειν ἤμελλεν ἂ καὶ ἐν τοῖς Εὐαγγελοῖς ἀναγγελλαῖται. Τίς γὰρ ἂν ἄλλος εἴη ὁ φάσκων· « Μὴ οὐκ ἰσχύει ἡ χεὶρ μου, » καὶ τὰ ἐξῆς ἕως τοῦ· « Ἐνδύσω τὸν οὐρανὸν σκότος, καὶ ὡς σάκκον τὸ περιβάλλιον αὐτοῦ, » ἢ ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος; Αὐτὸς δὲ ὄν, τὰ τηλικαῦτα εἰπὼν, ἐπιφέρει λέγων· « Κύριός μοι δίδωσι γλῶσσαν παιδείας τοῦ γνῶναι ἡνίκα δεῖ εἰπεῖν λόγον, » καὶ αὖθις ἐπάγει [νεκτ] τὰ λοιπὰ φάσκων· « Ἐγὼ δὲ οὐκ ἀπειθεῖ, οὐδὲ ἀντιλέγω· τὸν νῦτόν μου τέθεικα εἰς μάστιγας, τὰς δὲ σιαγῶνας μου εἰς ῥαπίσματα, » καὶ τὰ μέχρι τοῦ· « Ὅτι ἐγγίζει μοι ὁ δικαίωσας με. » Δυνάμει γὰρ τοι πεπονθέναι ἠρώμεν τὸν Λόγον, συμπάσχοντα δὲ ὄν ἀνεληφεν ἀνθρώπων (f. 55 v°). Οὐκ οἴσασμεν ὄν εἰ ἔξει: τίς περὶ τῆς προκειμένης προφητείας ἀποδοῦναι λόγον, μὴ προσιέμενος τὸ εἶναι τινα δευτέραν ὑπόστασιν τοῦ Θεοῦ Λόγου μετὰ τὴν πρώτην καὶ ἀγέννητον τὸν Πατέρα καὶ Θεὸν τῶν ὄλων· ἡμεῖς γε μὴ ὀρθῶς πεπεισμένοι τοῦτον ὑπάρχειν δηλαδὴ τὸν Θεὸν Λόγον ἡγούμεθα, τὸν καὶ ἐνταῦθα φάσκοντα μετὰ τῶν ἄλλων τὸ· « Ἐνδύσω τὸν οὐρανὸν σκότος, » καὶ ἐπιφέροντα ἐκ προσώπου οὗ ἀνεληφεν ἀνθρώπου τὸ· « Κύριός μοι δίδωσι γλῶσσαν παιδείας, τοῦ γνῶναι ἡνίκα δεῖ εἰπεῖν λόγον. » Τίτι δ' ἂν ἄλλω παρὰ τὸν ἄνθρωπον τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν πρόποι λέγειν καὶ τὸ· « Τίς ὁ κρινόμενός μοι; ἀντιστήτω μοι. » Ἡ περὶ τίνος λέγοι; ἂν τὰ ἀπὸ τοῦ· « Τίς ἐν ὑμῖν ὁ φοβούμενος τὸν Κύριον; ὑπακουσάτω τῆς φωνῆς τοῦ παιδὸς αὐτοῦ, » ἢ περὶ μόνου τοῦ Χριστοῦ, τοῦ κατὰ τὰς Γραφὰς αἰσχύνης καταφρονήσαντος, κενώσαντός τε ἑαυτὸν καὶ μέχρι μαστίγων ταπεινώσαντος, ὅτε κατὰ τὴν προκειμένην περὶ αὐτοῦ προφητείαν φραγελλώσας αὐτὸν ὁ Πιλάτος παρέδωκεν σταυρωθῆναι; Τότε δὲ καὶ ῥαπίσματα καὶ ἐμπυτσοὺς ὑπέμενον, ὅτε ἐπὶ τοῖς λόγοις αὐτοῦ περιβρῆξάμενος ὁ ἀρχιερεὺς, ἀπεφῆνατο βεβλασφημηκέναι αὐτόν· τότε γὰρ ἐνέπτυσαν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ καὶ ἐκολάφιζον αὐτόν. Οἱ δὲ ἐβράβησαν αὐτὸν λέγοντες· « Προφήτευσον ἡμῖν, Χριστέ, τίς ἐστὶν ὁ παῖσας σε; » Ἔοικε δὲ τὰ μὲν κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ κεφαλαίου περὶ τῆς τῶν Ἰουδαίων λέγεσθαι συναγωγῆς· Ἰδοὺ γὰρ, » φησὶ, « ταῖς ἀμαρτίαις ὑμῶν ἐπράθητε· καὶ ταῖς ἀνομίαις ὑμῶν ἐξαπέστειλα τὴν μητέρα ὑμῶν. » Ἦλθε γὰρ « ἐπὶ τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραὴλ, » καὶ οὐχ εὗρέ τινα ἐν αὐτοῖς ἄνθρωπον, ἀλλὰ καὶ πρώτους μὲν αὐτοὺς ἐκάλεσεν· οὐκ ἦν δ' ὁ

¹ Isai. L, 4-11. ² Matth. xv, 24.

λαός ὑπακούων. Δι' ὃ φησι: « Διότι ἤλθον, καὶ οὐκ ἦν ἄνθρωπος· ἐκάλεσα καὶ οὐκ ἦν ὁ ὑπακούων. » Τὰ δ' ἐπὶ τέλει τῆς περικοπῆς ἀκολουθῶς μετὰ τὴν ἐκείνων ἀποβολὴν ἐπὶ τὴν ἐξ ἔθνων ἀναφέρεται κλησίν, ἀπὸ τοῦ, « Τίς ἐν ὑμῖν ὁ φοβούμενος τὸν Κύριον; ὑπακουσάτω τῆς φωνῆς τοῦ παιδὸς αὐτοῦ. » Ἡμεῖς γὰρ ἀληθῶς ἦμεν ἡ οἱ πορευόμενοι ἐν σκότει· καὶ οὐκ ἦν ἡμῖν πρὸ τῆς παρουσίας τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν φῶς· ἀλλὰ νῦν διὰ τὴν τοῦ Θεοῦ χάριν πεποίθαμεν ἐπὶ τῷ δνόματι Κυρίου, καὶ ἐπιστηριζόμεθα ἐπὶ τῷ Θεῷ· τοῖς δὲ μὴ πιστεύουσιν εἰς τὸν Χριστὸν, οἷς καὶ ἀνωτέρω εἴρητο τό· « Ἴδοὺ πάντες ὑμεῖς ὡς ἱμάτιον παλαιωθήσεσθε, καὶ ὡς σῆς φάγεται ὑμᾶς, » ἐπιφέρει ὁ λόγος φάσκων· « Ἴδοὺ πάντες ὑμεῖς ὡς πῦρ καίετε, » καὶ τὰ ἐξῆς· ἐν οἷς σαφῶς καὶ τό· « Δι' ἐμὲ ἐγένετο ταῦτα ὑμῖν, » ἐκ προσώπου λέλεκται τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τὸν γεγεννημένον τοῦ Ἰουδαίων λαοῦ παρανομίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.]

B

« Τάδε λέγει Κύριος· Δι' ὑμᾶς διὰ παντὸς τὸ δνομά μου βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσι· διὰ τοῦτο γνῶστα· ὁ λαός μου τὸ δνομά μου· διὰ τοῦτο ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, ὅτι ἐγὼ εἰμι αὐτὸς ὁ λαλῶν, πάρεμι ὡς ὦρα ἐπὶ τῶν ὄρεων, ὡς πόδες εὐαγγελιζομένου ἀκοῆν εἰρήνης, ὡς εὐαγγελιζόμενος ἀγαθὰ, ὅτι ἀκουστὴν ποιήσω τὴν σωτηρίαν σου, λέγων· Σιών, βασιλεύσει σου ὁ Θεός. » Καὶ αὕτη ἐπὶ τὸν Σωτῆρα εὐλογώτατα ἄρμυζοι ἂν ἡ προφητεία, ἐπὶ τῆς ἐπιδημίας αὐτοῦ πληρωθέντος τοῦ· « Ὅτι ἐγὼ (f. 56) εἰμι, αὐτὸς ὁ λαλῶν πάρεμι. » Τῷ μὲν οὖν προτέρῳ λαῷ εἰς πρόσσωπον εἴρηται τὰ ἀπὸ τοῦ· « Δι' ὑμᾶς διὰ παντὸς τὸ δνομά μου βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσι· » τὰ δ' ἀπὸ τοῦ· « Διὰ τοῦτο γνῶστα· ὁ λαός μου τὸ δνομά μου ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, » νοοῖτο ἂν περὶ τῶν εἰς αὐτὸν πεπιστευκότων ἔθνων. Αὐτὸς οὖν ἐστὶν ὁ καὶ πρότερον πῆ μὲν δι' ἀγγέλων, πῆ δὲ καὶ διὰ προφητῶν ἀνθρώπων ὁμιλήσας· καὶ μέντοι ἐκείνους (1) αὐθὺς παραγενόμενος, καὶ δι' ἑαυτοῦ τὴν σωτηρίαν πᾶσι κηρύξας, ὁποῖον ἔχει νοῦν ὁ φιλομαθὴς ἐρευνησας εἴσεται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

« Καὶ ἀποκαλύψει Κύριος τὸν βραχίονα τὸν ἅγιον αὐτοῦ ἐνώπιον πάντων τῶν ἔθνων, καὶ ὄψονται πάντα τὰ ἔθνη τὰ ἄκρα τῆς γῆς τὴν σωτηρίαν τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ. Ἀπόστητε, ἀπόστητε, ἐξέλθετε ἐκεῖθεν, καὶ ἀκαθάρτου μὴ ἄψησθε· ἐξέλθετε ἐκ μέσου αὐτῆς, καὶ ἀφορίσθητε, οἱ φέροντες τὰ σκεῦη Κυρίου· ὅτι οὐ μετὰ ταραχῆς ἐξελεύσεσθε, οὐδὲ φυγῆ πορευέσθε· πορευέσεται γὰρ πρότερος ὑμῶν Κύριος, καὶ ὁ συνάγων ὑμᾶς Θεός Ἰσραὴλ. Ἴδοὺ συνήσει ὁ παῖς μου, καὶ ὑψωθήσεται, καὶ μετεωρισθήσεται σφόδρα· ὃν τρόπον ἐκστήσονται ἐπὶ σοὶ πολλοὶ, οὕτως ἀδοξήσει ἀπὸ ἀνθρώπων τὸ εἶδος σου, καὶ ἡ δόξα σου ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων. Οὕτω θαυμάσονται ἔθνη πολλὰ ἐπ' αὐτῷ, καὶ συνέξουσιν βασιλεῖς τὸ στόμα αὐτῶν· ὅτι οἷς οὐκ ἀνηγγέλη περὶ αὐτοῦ, ὄψονται, καὶ οἷ οὐκ ἀκηκόασιν, συνήσουσιν. Κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν, καὶ ὁ βραχίων Κυρίου τίς ἀπεκαλύφθη; Ἀνηγγελλάμεν ὡς παιδίον ἐναντίον αὐτοῦ, ὡς ῥίζα

¹ Isai. cxi, 5-7.

(1) Vel legendum μετὰ pro μέντοι, vel ἐκείνους pro ἐκείνους. Edit.

A post istorum reprobationem gentium vocationem innuunt· « Quis ex vobis timens Dominum? au diat vocem servi sui. » Nos enim vere eramus « ambulantes in tenebris; » neque erat nobis lumen ante Salvatoris nostri adventum; sed nunc Dei gratia credidimus in nomine Domini, et Deo adhæremus. Istis vero qui non in Christum crediderunt, quibus et superius dictum est: « Ecce omnes vos quasi vestimentum inveterati eritis, et tinea comedet vos, » adjicit sermo dicens: « Ecce omnes vos ignem incenditis, » et reliqua. In quibus manifeste et illud: « Propter me facta sunt hæc vobis, » de persona dicitur Christi objurgantis eos, exprobrantisque factam in seipsum Judæorum populi prævaricationem.

ἐπὶ τὸν γεγεννημένον αὐτοῖς καὶ ἀπελέχοντος τὴν εἰς

CAPUT XXVI.

« Hæc dicit Dominus: *Propter vos nomen meum blasphematur in gentibus: idcirco cognoscet populus meus nomen meum; idcirco in die illa, quod ego sum, ipse qui loquor, adsum ut formositas in montibus, ut pedes evangelizantis auditum pacis, ut qui nuntiat bona, quoniam auditam faciam salutem tuam, dicens: Sion, rex tuus erit Deus'. » Hæc quoque aptissime ad Salvatorem refertur prophetia, cujus per incarnationem impletum est illud: « Ego sum, ipse qui loquor adsum. » Priori igitur populo per figuram dicitur: « Propter vos nomen meum blasphematur in gentibus, » et cætera. Hæc vero: « Ideo cognoscet populus meus nomen meum in die illa, » de gentibus quæ in eum crediderunt possunt intelligi. Ipse igitur est qui prius quidem per angelos, deinde per prophetas cum hominibus conversatus est. Atque post illos cursus superveniens, per se ipsum salutem omnibus annuntiavit. Quorum sensum studiosus indagator perfacile noverit.

CAPUT XXVII.

« Et revelabit Dominus brachium sanctum suum in conspectu omnium gentium, et videbunt omnia extrema terræ salutem a Deo nostro. Recedite, recedite, exite inde, pollutum nolite tangere. Exite de medio ejus, mundamini qui fertis vasa Domini. Quoniam non in tumultu exibitis, nec in fuga properabitis: præcedet enim vos Dominus, et congregabit vos Deus Israel. Ecce intelliget servus meus, exaltabitur, et elevabitur, et sublimis erit valde. Sicut obstupuerunt super te multi, sic inglorius erit inter viros aspectus ejus, et forma ejus inter filios hominum. Sic mirabuntur gentes multæ super eum, super ipsum continebunt reges os suum: quia quibus non est narratum de eo, viderunt, et qui non audierunt, contemplati sunt. Domine quis credidit auditui nostro? et brachium Domini cui revelatum est? Et ascendet sicut virgultum coram eo, et sicut radix de terra sitiēti. Non est species ei, neque

decor : et vidimus eum, et non habebat aspectum neque pulchritudinem ; sed aspectus ejus inglorius, deficiens præ filiis hominum ; homo percussus, sciens ferre infirmitatem ; quia deformatus est vultus ejus, despectus est et non reputatus. Linguores nostros ipse tulit, et dolores nostros ipse portavit : et nos putavimus eum quasi leprosum, et percussum a Deo et humiliatum. Ipse autem vulneratus est propter iniquitates nostras, attritus est propter scelera nostra : disciplina pacis nostræ super eum, et livore ejus sanati sumus. Omnes nos quasi oves erravimus ; unusquisque in viam suam declinavit : et posuit Dominus in eo iniquitatem omnium nostrum. Oblatus est quia ipse voluit, et non aperuit os suum : sicut ovis ad occisionem ductus est, et quasi agnus coram tondente se obmutescens sic non aperiet os suum. De angustia, et de judicio sublatus est : generationem ejus quis enarrabit ? Quia abscissus est de terra viventium : propter scelus populi mei percussi eum. Et dabo impios pro sepultura, et divitem pro morte sua : eo quod iniquitatem non tegerit, neque dolus fuerit in ore ejus. Et Dominus voluit conterere eum in infirmitate ; si quis posuerit pro peccato animam suam, videbit semen longævum, et voluntas Domini in manu ejus dirigetur. Pro eo quod laboravit anima ejus, videbit, et saturabitur : in scientia sua justificabit ipse justus servus meus multos, iniquitates eorum ipse portabit. Ideo dispertiam ei plurimos, et fortium dividet spolia, pro eo quod tradidit in mortem animam suam, et cum sceleratis reputatus est : et ipse peccata multorum tulit, et pro transgressoribus rogavit. Lauda, sterilis quæ non parit : decanta laudem, et hinni, quæ non pariebas : quoniam multi filii desertæ, magis quam ejus quæ habet virum ¹. » Quando enim alias, nisi per Salvatoris nostri Jesu Christi adventum brachium magni, scilicet Verbi ejus brachium, Pater Deusque omnium in conspectu gentium revelavit, quas videntes datam ipsis a Deo salutem, ab errore pristino jubet recedere, nec jam pollutas, quibus olim serviebant, turpibus et immundis rebus deditas, tangere ? Et quoniam non casu sit ut deterreantur a pristina majorum vivendi ratione et a communi hominum societate hujus gratia ipse Dominus cum his ambulaturum se eosque congregaturum promittit, portantes vasa sua, sancta videlicet præcepta, divinosque sermones. Rursus eis quemadmodum in prioribus prophetiis diverse Filius Christus nominabatur Dei, ita et hic dicitur. Intellecturus autem, et elevandus, et magnopere exaltandus prophetizatur propter humanitatem suam, de qua hæc dicuntur. Vere enim obstupuerunt et attoniti sunt super eum multi, hominem eum sibi similem reputantes. Obstupueruntque nulla præcellentia vel mundana gloria circumdatum eum videntes, cum, forma Dei deposita, ipsumque se exinaniens, et servi formam accipiens, admiratione et obstupescatione digna

¹ Isai. LII, 10-15 ; LIII, 1 ; LIV, 1.

Α ἐν γῆ διψώσῃ· οὐκ ἔστιν εἶδος αὐτοῦ οὐδὲ ὄψα· καὶ εἰδομεν αὐτὸν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος οὐδὲ κάλλος· ἀλλὰ τὸ εἶδος αὐτοῦ ἄτιμον καὶ ἐκλείπον, παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων· ἄνθρωπος ἐν πληγῇ ὢν, καὶ εἶδος φέρειν μαλακίαν, ὅτι ἀπέστραπται τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, ἠτιμάσθη, καὶ οὐκ ἐλογίσθη. Οὗτος τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνάται, καὶ ἡμεῖς ἐλογισάμεθα αὐτὸν εἶναι ἐν πόνῳ καὶ ἐν κακώσει καὶ ἐν πληγῇ. Αὐτὸς δὲ ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν· παιδεία εἰρήνης ἡμῶν ἐπ' αὐτὸν, τῷ μῶλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς ἰάθημεν. Πάντες ὡς πρόβατα ἐπλανήθημεν· ἄνθρωπος τῇ ὀδῷ αὐτοῦ ἐπλανήθη, καὶ Κύριος παρέδωκεν αὐτὸν ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν· καὶ αὐτὸς διὰ τὸ κεκακῶσθαι οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα· ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγῆν ἤχθη, καὶ ὡς ἄμνος ἐναντίον τοῦ κείροντος ἄφωνος, οὗτος οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ· ἐν τῇ ταπεινώσει ἡ κρίσις αὐτοῦ ἤρθη, τὴν δὲ γενεάν αὐτοῦ τίς διηγῆσεται ; ὅτι αἰρεται ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ, ἀπὸ τῶν ἀνομῶν τοῦ λαοῦ μου ἤχθη εἰς θάνατον. Καὶ δώσω τοὺς πονηροὺς ἀντὶ τῆς ταφῆς αὐτοῦ, καὶ τοὺς πλουσίους ἀντὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ὅτι ἀνομίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὐρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ. Καὶ Κύριος βούλεται καθαρῆσαι αὐτὸν ἀπὸ τῆς πληγῆς· ἐὰν δώτε περὶ ἁμαρτίας, ἡ ψυχὴ ὑμῶν ὄψεται σπέρμα μακροβίον· καὶ βούλεται Κύριος ἐν χειρὶ αὐτοῦ ἀφελεῖν ἀπὸ τοῦ πόνου τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, δεῖξαι αὐτῷ (f. 56 v°) φῶς, καὶ πλάσαι τῇ συνέσει, δικαιῶσαι δικαίον εἰς δουλεύοντα πολλοὺς, καὶ τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν αὐτὸς ἀνοίσει· διὰ τοῦτο αὐτὸς κληρονομήσει πολλοὺς, καὶ τῶν ἰσχυρῶν μεριεῖ σκύλα· ἀνθ' ὧν παρεδόθη εἰς θάνατον ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, καὶ ἐν τοῖς ἀνόμοις ἐλογίσθη· καὶ αὐτὸς ἁμαρτίας πολλῶν ἀνήνεγκε, καὶ διὰ τὰς ἀνομίας αὐτῶν παρεδόθη. Εὐφράνθητι, στείρα ἡ οὐ τίκτουσα, ῥῆξον καὶ βόησον καὶ τέρπου, ἡ οὐκ ὠδίνουσα· ὅτι πολλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου μᾶλλον ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα. » Καὶ πότε ἄλλοτε ὡς ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τὸν βραχίονα τὸν μέγαν, οὐκ ἄλλον ὄντα τοῦ Λόγου αὐτοῦ, ὁ Πατήρ καὶ Θεὸς τῶν ὄλων ἐνώπιον τῶν ἐθνῶν ἀπεκάλυψε, ἀ καὶ ἰδόντα τὴν δεδωρημένην αὐτοῖς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ σωτηρίαν ἀφίστασθαι τῆς προτέρας προστάττεται πλάνης, καὶ μηκέτι τῶν ἀκαθάρτων, οἷς πρότερον ἐκαλινδεῖτο, ἀισχροῖς καὶ μιαινοῖς ἐνεκλούμενα πράγμασι ἐφάπτεσθαι ; Καὶ ἐπεὶ οὐ τὸ τυχερὸν ἐστὶ τὸ ἀποδιορίζειν ἑαυτοὺς τῆς προτέρας πατροπαράδοτου πολιτείας, καὶ τῆς κοινῆς τῶν ἀνθρώπων συναναστροφῆς, τούτου χάριν αὐτὸς ὁ Κύριος συμπορεύεσθαι καὶ συνάξειν ἐπαγγέλλεται τοὺς φέροντας τὰ σκεύη αὐτοῦ, ὁπλον δ' ὅτι τὰ ἱερὰ δόγματα καὶ τοὺς θεοὺς λόγους. Ἡλίον δ' ἐπὶ τοῦτοις ἦν τρόπον ἐν ταῖς ἀνωτέρω προφητεῖαις διαφέρως (ως) Παῖς ὁ Χριστὸς ὠνομάζετο τοῦ Θεοῦ, ὡσαύτως εἶρηται καὶ ἐνθάδε· συνήσειν δὲ καὶ ὕψωθήσεται, καὶ σφόδρα δοξασθήσεται προφητεύεται τοῦ ἀνθρωπίνου αὐτοῦ ἐπινοουμένου, περὶ οὗ ταῦτα λέγεται· ἀληθῶς δὲ ἐξέστησαν καὶ ἐξηγορήθησαν ἐπ' αὐτῷ πολλοὶ, ἀνθρώπων ἑαυτοῖς ὁμοιοὶς (ὁμολως) αἰ

των ὑπελιφότες· καὶ ἐξέστησάν γε μηδεμίαν ὑπερ-
 οχὴν ἢ δόξαν κοσμικὴν περιβεβλημένον αὐτὸν ἐωρα-
 κότες, ὅτε, τὴν τοῦ Θεοῦ μορφήν ἀποθέμενος, ἑαυτὸν
 τε κενώσας καὶ δούλου ἀνειληφώς μορφήν, ἐξε(σ)τά-
 σσως ἄξια καὶ καταπλήξεως ἀπέτελει παράδοξα, ὡς
 τοὺς θεωροῦντας αὐτὰ καταπληττομένους λέγειν·
 « Οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς Ἰωσήφ; οὐχὶ ἡ μήτηρ καὶ
 οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ εἰσι παρ' ἡμῖν; » Καὶ εἰς δεῦρο δὲ
 πλείστοι ἐπ' αὐτὸν ἐξίστανται καὶ ἐξαποροῦνται, τὴν
 διδασκαλίαν αὐτοῦ διαδραμοῦσαν καὶ ἔτι νῦν διατρέ-
 χουσαν ἐφ' ὄλην ὁρῶντες τὴν αἰκουμένην, τῶν τε εἰς
 αὐτὸν πεπιστευκότων τὴν ἀκλινὴν καὶ ἀμετάθετον
 διάθεσιν κατανοοῦντες. Ταῦτα δὲ θαυμάζοντες οὐ συν-
 τίσαι τὴν θεῖαν δύναμιν καθ' ἣν ἐνήργησέ τε καὶ εἰσα-
 ἔτι νῦν ἐνεργεῖν τὰ τετρακαῦτα δεδύνηται· συνέσχον
 δὲ ἀληθῶς καὶ συνέσειλαν ἐπ' αὐτὸν βασιλεῖς τὸ
 στόμα αὐτῶν, εἴτε οἱ συναχθέντες κατὰ τὸ πάθος αὐ-
 τοῦ, περὶ ὧν ἐλέχθη τό· « Παρέστησαν οἱ βασιλεῖς
 τῆς γῆς, καὶ οἱ ἄρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτό, »
 εἴτε καὶ οἱ κατὰ καιροὺς ἄρχοντες τῶν ἐθνῶν· καὶ
 συνέσχον γε στόμα ἑαυτῶν τῷ πολλάκις μὲν αὐτοὺς
 ἐπιχειρῆσαι κωλύσαι τὸν λόγον αὐτοῦ καὶ τὴν διδα-
 σκαλίαν, οὐδὲν δὲ ἤττον ὑπερισχύειν αὐτὸν καὶ δια-
 λάμπειν δοξαζόμενον καὶ εἰς ὑψος αἰρόμενον, (f. 57)
 ὡς φανερόν ἑαυτὸν καθιστάναι οὐ μόνους τοῖς τὰς
 περὶ αὐτοῦ προφητείας ἐκ πατέρων παρεληφρόσιν,
 ἀλλὰ, τὸ παραδοξότατον, οἷς οὐδεπώποτε ἀνηγγέλη
 τι περὶ αὐτοῦ, τοῦ· ἔστιν ἡμῖν τ. ἰς ἔθνεσιν· οἱ καὶ
 μὴδ' ὅλιως παρὰ τῶν προγόνων ἀκηκόετες τι, μὴδὲ
 προμνησθηκότες περὶ τῆς αὐτοῦ παρουσίας, συνήκα-
 μεν αὐτὸν ἐλθόντα, καὶ τὰς περὶ αὐτοῦ προφητείας
 καταδεξάμεθα. Ταῦτα δὲ προϊδὼν ὁ προφήτης ἐν
 πνεύματι ἀναφωνεῖ ἀποθαυμαστικῶς λέγων τό· « Κύ-
 ριε, τίς ἐπίστευσεν τῇ ἀκοῇ ἡμῶν; » Ὅσον οὐκ ἐστι
 ταῦτον τῷ· Οὐδεὶς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν· σαφῶς
 γὰρ τοὶ πολλὰ πλήθη τῶν ἐξ ἐθνῶν, καὶ αὐτῶν δὲ
 τινες τῶν ἐκ περιτομῆς, πεπιστεύκασι τῇ περὶ τοῦ
 Χριστοῦ ἀκοῇ· καὶ ἡ βραχίον δὲ, ἡ φησὶ, « Κυρίου, »
 τοῦτ' ἐστιν ὁ προῶν τοῦ Θεοῦ Λόγος, « τίνι ἀπεκα-
 λύφθη; » Αὐτὸς ὁ λόγος ἐν ἀρχῇ τῆς προφητείας δι-
 δάσκει λέγων· « Καὶ ἀποκαλύψει Κύριος τὸν βραχίονα
 αὐτοῦ ἐνώπιον πάντων τῶν ἐθνῶν. » Ἐξῆς
 αὐτοῖς λέγεται· « Ἀνηγγεῖλαι μὲν ἐνώπιον αὐτοῦ ὡς
 παιδίον, ὡς ῥίζα ἐν γῆ διψώσῃ· οὐκ ἐστιν εἶδος αὐτοῦ
 οὐδὲ δόξα, καὶ εἶδομεν αὐτὸν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος
 οὐδὲ κάλλος, » καὶ τὰ ἐξῆς, ἃ καὶ αὐτὰ πεπλήρωται,
 ὅτε κενώσας ἑαυτὸν τῆς τοῦ Θεοῦ μορφῆς, οὐδὲ τὴν
 ὡς ἐν ἀνθρώποις εὐειδῆ καὶ εὐσχήμονα κατελέξατο
 προσωποποιεῖν, οὐδὲ μὲν δόξῃ τῇ παρ' ἀνθρώποις ἢ
 κοσμικῆς τιнос ὑπεροχῆς περιβολῇ τὸν ἀνθρώπινον
 διεξῆλθε βίον, μορφήν δὲ δούλου καὶ διακόνου λαβὼν
 ἐταπεινώσεν ἑαυτὸν καὶ γέγονεν ὡς ἄνθρωπος, ἐν
 πληγῇ ὧν καὶ εἰδῶς φέρειν μαλακίαν, ἀπέστραπτο δὲ
 καὶ ἀποκέκρυπτο (1) τῆς θεότητος αὐτοῦ τὸ ἐνδοξόν
 καὶ θεϊκὸν πρόσωπον· δι' ὃ καὶ ἡτιμάσθη παρὰ τοῖς τὸ
 ἀνθρώπινον αὐτοῦ μόνον κατανενοήσοι, παρ' οἷς καὶ
 οὐκ ἐλογίσθη οὐχ ὅπως εἰς Ἰὺν Θεοῦ, ἀλλ' οὐδ' εἰς

A perfectit prodigia, ita ut contemplantes eum stu-
 pentes dicerent : « Nonne hic est Jesus filius Jo-
 seph ? Nonne mater et fratres ejus sunt inter nos ? »
 Et nunc usque super eum admirantur et obstupe-
 scunt plerique, doctrinam ejus diffusam et nunc ad-
 huc penetrantem videntes in universam terram, eo-
 rumque qui crediderunt in eum constantem immo-
 tamque perseverantiam reputantes. Hæc autem admi-
 rati, non divinam intellexerunt potestatem qua ope-
 ratus est et nunc usque operari tot et tanta valeat ;
 continuerunt autem vere super eum et occluserunt re-
 ges os suum, sive qui congregati fuerant passionis
 ejus tempore, de quibus dictum est : « Astiterunt reges
 terræ, et principes convenerunt in unum adversus
 eum; » sive qui tunc erant principes gentium; et con-
 tinuerunt profecto os suum, cum sæpius intercludere
 sermones ejus conati essent atque doctrinam, et ille
 nihilominus in majus invalesceret, præclarus, incluy-
 tus, et sublimis factus, ita ut manifestus fieret non
 modo iis qui a patribus de ipso prophetias acceperant,
 sed, quod multo magis mirandum est, et illis quibus
 nihil unquam de eo annuntiatum fuerat, scilicet no-
 bis gentibus. Qui et minime quidquam a majoribus
 audieramus, neve de ejus adventu didiceramus,
 eum venisse cognovimus, accepimusque de ipso
 prophetias. Quæ autem prævidens propheta, spiritu
 afflatus divino, admiratus exclamat : « Domine, quis
 credidit auditui nostro ? » Quod non idem est ac
 si diceret : Nullus credet auditui nostro. Manifesto
 enim magna multitudo gentium, ipsorumque Ju-
 dæorum nonnulli de Christo auditui crediderunt.
 Et « brachium, » ait, « Domini, » scilicet præexistens
 Dei Verbum, « cui revelatum est ? » Ipse enim sermo
 in initio prophetiæ docet dicens : « Et revelabit Do-
 minus brachium sanctum suum in conspectu om-
 nium gentium. » Post hæc dicitur : « Et ascendet
 sicut virgultum coram eo, et sicut radix de terra
 sitienti. Non est species ei, neque decor : et vidi-
 mus eum, et non erat aspectus, neque formosi-
 tas, » et quæ sequuntur, quæ omnia impleta sunt,
 quando exinaniens semetipsum, abjecta Dei forma,
 speciem elegit, non quæ apud homines formosa et
 decora habetur, vitamque degit humanam sine ho-
 minum gloria, sine aliqua mundanæ dignitatis præ-
 cellentia, formam vero servi et ministri accipiens
 humiliavit semetipsum et factus est ut homo verus ;
 despectus et sciens infirmitates, exiit absconditque
 divinitatis suæ præclaram divinamque figuram. Id-
 circo despectus est ab iis qui tantummodo huma-
 nitatem ejus respiciebant, nec eum Dei Filium re-
 putabant, nec etiam justum aliquem. Dicunt vero
 qui hæc spiritu intelligunt, quasi enarrantes docen-
 tesque hujus mysterii rationem : « Illic peccata no-
 stra tulit et pro nobis passus est. » Videbant enim,
 prout prophetæ, quoniam modo fiet « Agnus Dei, qui
 tollit peccata mundi ». Post hæc subjicitur : « Et
 nos putavimus eum quasi leprosum, et percussum

¹ Joan. vi, 42; Matth. xiii, 55. ² Psal. ii, 2. ³ Joan i, 29.

(1) Fortasse leg. ἀπεκέκρυπτο. EDIT.

a Deo, et humiliatum. Ipse autem vulneratus est propter iniquitates nostras. » Revera enim vulneratus est, cum lapides quos conjicerent in eum, arripuerunt. Et « attritus est, ait, propter scelera nostra. » Melius enim quam Paulus infirmis compatiens Christus dicere potuit : « Quis infirmatur, et non infirmor ? » Hæc vero omnia confitetur propheta propter ipsum, omnemque populum passurum esse illum, de quo dicitur : « Vulneratus est propter iniquitates nostras, et attritus est propter scelera nostra. » Se ipsum quoque designans adjicit : « Livore ejus sanati sumus. » Manifeste prospiciens quem in errore declinaret circumcisionis populus, certiorque nullum prorsus hominem peccati immunem esse, etsi justissimus videatur, addit : « Omnes nos quasi oves erravimus : unusquisque in viam suam declinavit : et posuit Dominus in eo iniquitatem omnium nostrum, » et quæ sequuntur, quæ procul dubio per unum Salvatorem nostrum Jesum exitum habuisse demonstrantur. Exinde magnopere miranda est illorum induratio, qui apud priorem populum eum agnoscere noluerunt, causantes eum, quem opprobriis et derisione laccessiverant, indigna passum esse Dei in ipsum sollicitudine. Manifeste præterea exclamante propheta de eo, quod « sicut ovis ad occisionem ductus est, et quasi agnus coram tondente se obmutuit nec aperuit os suum ; » et « quia abscissus est de terra viventium. » Quis autem non admiretur quæ post hæc adduntur, prophetam dicentem audiens : « Propter scelus populi mei ductus est ad mortem ? » Aut cuius verba non deficerent, propriis auribus audienti Christi vocem, nec intelligenti, vel ipsissimis oculis ejus præsentiam inspicienti, nec videnti ? Quemnam enim alium haberent ostendere justorum propter eorum scelera ad mortem ductum ? aut quis talis fuerit, qui iniquitates omnis populi, ipsorumque prophetarum tulisset, et pro eis passus esset, ita ut livore ejus omnes illos sanatos fuisse confiteretur propheta dicens : « Hic iniquitates nostras tulit, et pro nobis passus est, et livore ejus sanati sumus ? » Quis humanæ particeps naturæ talis fieret, ut neque verbis neque operibus quidquam peccaverit, ut de ipso divina testatur Scriptura his verbis : « Iniquitatem non fecit, neque inventus est dolus in ore ejus ; » Quam ob causam, postquam prædicatus est ducendus sicut ovis ad occisionem, ipsum prænuntiat Scriptura propter iniquitates populi ad mortem damnandum esse ? Dicant vero an expectatus ab iis Christus venturus hæc omnia passurus sit, quæ prophetæ de eo prænuntiavere, vel aliquid simile apud ipsum futurum sit. Verum si propter ea quæ Salvatori nostro acciderunt a fide in eum deterrentur, non dicere habent de quo hæc expectent. Superest igitur juxta eos ut non exitu comprobata et manifeste fallacia verba Dei demonstrantur ; non vero juxta nos, quibus nihil a

τὸν τυχόντα δίκαιον. Φασὶ δ' οἱ τῷ πνεύματι τούτων αὐτῶν συνηθημένοι, ὡς περὶ διηγοῦμενοι καὶ τὴν αἰτίαν τῆς τοιαύτης οἰκονομίας διδάσκοντες (τες) τὸ « Οὗτος τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾷται : » ἐύρων γάρ, οἷα δὴ προφήται, τίνα τρόπον γενήσεται ἄμνος τοῦ Θεοῦ, « αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου. » Ἐπιφέρεται τούτοις : « Ἡμεῖς δὲ ἐλογισάμεθα αὐτὸν εἶναι ἐν πόνῳ καὶ ἐν πληγῇ καὶ ἐν κακώσει : αὐτὸς δὲ ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν : » δυνάμει γάρ καὶ ἐτραυματίσθη, ὅτε ἤρην λίθους βαλεῖν ἐπ' αὐτόν· καὶ « μεμαλάκισται : » δὲ, φησὶ, « διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν. » Μᾶλλον γάρ Παύλου τοῖς ἀσθενέσι· συνασθενήσας Χριστὸς, εἶπεν ἂν τό : « Τίς ἀσθενεῖ, καὶ οὐκ ἀσθενῶ ; » Ταῦτα δὲ πάντα ὁμολογεῖ ὁ προφήτης δι' αὐτόν τε καὶ τὸν πάντα λαὸν πείσασθαι τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος : « Ἐτραυματίσθη » γάρ, φησὶ, « διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν, καὶ μεμαλάκισται : διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν » συγκαταλέγων τε ἑαυτὸν ἐπιφέρει λέγων : « Τῷ μύλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς ἰάθημεν. » Σαφῶς τε ἐνορῶν τὴν γενομένην ἐπ' αὐτῷ παντὶ τῷ ἐκ περιτομῆς λαῷ πλάνην, καὶ ὅτι μὴ ἐστὶν ἀνθρώπος ὃς οὐκ ἁμαρτήσεται, κἂν ὁ πάντων δικαιοτάτος εἶνα : δοκῆ, ἐπιλέγει : « Πάντες ὡς πρόβατα (f. 57 v°) ἐπλανήθημεν· ἀνθρώπος τὴν ὁδὸν αὐτοῦ ἐπλανήθη· καὶ Κύριος παρέδωκεν αὐτὸν ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν » καὶ τὰ τούτοις ἀκόλουθα, ἃ καὶ ἀναμφιλόγως ἐπὶ μόνου τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ πέρας εὐληφῶτα δείκνυται· ὅθεν καὶ θαυμάζειν ἄξιον τῆς πωρώσεως τοὺς μὴ προσιεμένους αὐτὸν τοῦ προτέρου λαοῦ προφάσει δι' ὧν ἐπεδείξαντο κατ' αὐτοῦ, ἐφ' οἷς ἐπιγελαῖν καὶ διασύρειν αὐτοῖς ἔθος, ὡς μὴ ἄξια πεπονηῶτα τῆς τοῦ Θεοῦ περὶ αὐτοῦ φρονιδῆος· σαφῶς πρὸς τοὺς εἰρημένους ἀναθοῶντος τοῦ προφήτου περὶ αὐτοῦ, ὅτι τὸ « ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγῆν ἤχθη, καὶ ὡς ἄμνος ἐναντίον τοῦ κείροντος αὐτὸν ἄφρονος, οὕτως οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ· » καὶ ὅτι « αἴρεται ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ. » Τίς δ' οὐκ ἂν ἀποθαυμάσειε πᾶσι τοῖς προκατειλεγμένοις ἐπιφερόμενον, ἀκούων πρὸς τοῦ προφήτου λέγοντος τὸ : « Ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν τοῦ λαοῦ μου ἤχθη εἰς θάνατον ; » ἢ τί δ' ἂν πρὸς ταῦτα εὐρεσιλογῆσειεν οἱ τὸ ὄντως (sic) ἀκοῆ ἀκούσαντες τῆς τοῦ Χριστοῦ φωνῆς, καὶ μὴ συνέντες, αὐτοῖς τε ὀφθαλμοῖς ἐμβλέψαντες εἰς τὴν παρουσίαν αὐτοῦ, καὶ μὴ ἰδόντες ; Τίνα γάρ ἄλλον ἔχοιεν ἂν τῶν δικαίων παραστῆσαι ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν ἀχθέντα εἰς θάνατον ; ἢ τίς τοιοῦτος γενήσεται, ὡς τὰς ἁμαρτίας παντὸς τοῦ λαοῦ καὶ αὐτῶν τῶν προφητῶν φέρειν, καὶ ὀδυνᾶσθαι περὶ αὐτῶν, ὥστε τῷ μύλωπι αὐτοῦ ἰᾶσθαι πάντας αὐτοὺς ὁμολογεῖν, φάσκοντας : « Οὗτος τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾷται, καὶ τῷ μύλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς ἰάθημεν ; » Τίς δ' ἀνθρωπίνης λαχὼν φύσεως γένοιτ' ἂν τοιοῦτος, ὥστε μήτε λόγῳ μήτε ἔργῳ ἁμαρτησθαι τι αὐτῷ, ὡς ἀληθεύειν λέγουσαν περὶ αὐτοῦ τὴν θείαν Γραφὴν, ὅτι : « ἀνομίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ ; » Ἐπὶ ποῖα δὲ αἰτίᾳ τὸν ἐπὶ τούτοις μαρτυρούμενον ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγῆν ἀχθῆσθαι, καὶ

¹ II Cor. vi, 29.

ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν τοῦ λαοῦ τὴν ἐπὶ θανάτῳ κατακρι-
 θῆσθαι ὁ λόγος προαγορεύει; Λεγέτωσαν δὲ καὶ εἰ
 προσδοκώμενος αὐτοῖς ἦξιν Χριστὸς ταῦτα πάντως
 πιστεύεται, ἅπερ αἱ προφητεῖαι περὶ αὐτοῦ θεσπιζου-
 σιν, ἢ οὐδὲν τι τοιοῦτον περὶ ἐκεῖνον ἔσται. Ἄλλ' εἰ
 διὰ τὰ συμβεβηκότα τῷ Σωτῆρι ἡμῶν προσκόπτουσι
 τῇ εἰς αὐτὸν πίστει, οὐκ ἂν φείσαιεν (φήσαιεν) περὶ
 οὗ προσδοκῶσι τὰ τοιαῦτα. Ὡρα οὖν ἀτελεῖς κατ'
 αὐτοὺς καὶ δηλαδὴ ψευδεῖς ἀποφαίνεσθαι τὰς θείας
 φωνάς· ἀλλ' οὐ καθ' ἡμᾶς γε τοὺς οἷς οὐκ ἀνηγγέλη μὲν
 ἐκ πατέρων· οὐδὲ παρεδόθη τὰ περὶ αὐτοῦ, θεωρήσαν-
 τας δ' ὁμῶς αὐτὸν καὶ παραδεξαμένους κατὰ τὸ ἐν
 ἄλλοις εἰρημένον· «Λαὸς ὃν οὐκ ἔγνω ἐδοῦλευσέ μοι, εἰς
 ἀκοήν ὡπίου ὑπήκουσέ μου·» καὶ δι' ὅλης δὲ τῆς προ-
 φητείας πλατύτερον καὶ τηλαυγέστερον τὰ κατ' αὐτὸν
 ἐμφέρεται, καὶ τὰ περὶ τοῦ κατελιγφότος δὲ ὀλέθρου
 τοῦς ἐπιθεουλευκότας αὐτῷ δηλοῦνται διὰ τοῦ· «Καὶ
 ὠσω τοὺς πονηροὺς ἀντὶ τῆς ταφῆς αὐτοῦ, καὶ τοὺς
 πλουσίους ἀντὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ· ὅτι ἀνομίαν οὐκ
 ἐποίησεν, οὐδὲ ὄλοιο· ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ·» ἐπὶ γὰρ
 τοιοῦτον ὄντα, φησὶν, ἀνεῖλον τούτου χάριν τὰ τοιαῦτα
 παύσαντα. (f. 58) Τούτοις ἐξῆς αὐθις ἢ ἐξ ἔθνῶν Ἐκ-
 κλησία εὐαγγελίζεται συγκρινομένη καὶ προκρινομένη
 τοῦ προτέρου λαοῦ διὰ τοῦ· «Εὐφράνηθητι, στεῖρα ἢ οὐ
 τίχτουςα· ῥῆξον καὶ βόησον, ἢ οὐκ ὠδίνουσα· ὅτι
 πολλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου, μᾶλλον ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα·» Πολλῆς δὲ δεομένων ἐρευνησεως καὶ ἐξετά-
 σεως τῶν κατὰ τὸν τόπον, ᾧ μέλει τῆς τοῦ Σωτῆρος ἐντολῆς λεγούσης· «Ἐρευνᾶτε τὰς Γραφάς, ἐν αἷς
 δοκεῖτε ζωὴν αἰώνιον ἔχειν· καὶ αὗται εἰσιν αἱ μαρτυροῦσαι περὶ ἐμοῦ,» ἐπιμελέστερον οὗτος ἐρευνη-
 σαι τὰ ἐν αὐτοῖς εἴσεται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ'.

«Ἀκούσατέ μου, καὶ φάγεσθε ἀγαθὰ, καὶ ἐντρυ-
 φῆσαι ἐν ἀγαθοῖς ἢ ψυχῇ ὑμῶν. Προσέχετε τοῖς ὡσὶν
 ὑμῶν, καὶ ἐπακολουθήσατε ταῖς ὁδοῖς μου· εἰσακού-
 σατέ μου, καὶ ζήσεται ἐν ἀγαθοῖς ἢ ψυχῇ ὑμῶν, καὶ
 διαθήσομαι ὑμῖν διαθήκην αἰώνιον, τὰ ὅσια Δαυὶδ τὰ
 πιστά· Ἰδοὺ, μαρτύριον ἐν ἔθνεσιν ἔδωκα αὐτὸν, ἄρ-
 χοντα καὶ προστάσσοντα ἐν ἔθνεσιν· Ἰδοὺ ἔθνη, ἃ οὐκ
 εἶδασί σε, ἐπικαλέσονται σε, καὶ λαοὶ, οἳ οὐκ ἐπι-
 στανταί σε, ἐπὶ σὲ καταφεύξονται, ἕνεκεν Κυρίου τοῦ
 Θεοῦ σου τοῦ ἁγίου Ἰσραὴλ, ὅτι ἐδόξασέ σε.» Τού-
 τοις τὰ λεγόμενα συνεισὶν ὑποδεχόμενος ὁ λόγος πνευ-
 ματικῆς τροφῆς, θείαν τε καὶ οὐράνιον τρυφήν, ἔτι
 τε ζωὴν οὐ τὴν σαρκὸς ἀδιάφορον, ἀλλὰ τὴν αἰτίον
 τῆς ψυχῆς, προσπιπνεύεται τοῖς αὐτοῖς διαθήκην
 αἰώνιον διαθήσεσθαι, ἤντινά φησι· «τὰ ὅσια Δαυὶδ τὰ
 πιστά» περιέξεν. Τίς ἂν οὖν εἴη καὶ αὕτη μετὰ τὴν
 πρὸς καιρὸν τὴν διὰ Μωυσέως καινὴ τις καὶ αἰώνιος
 Διαθήκη δοθήσεσθαι τούτοις, πρὸς οὓς ὁ λόγος, προφη-
 τευομένη; Ἡ καινὴ τῶν ἱερῶν Εὐαγγελίων Γραφή,
 τὰ ὅσια Δαυὶδ περιέχουσα διὰ τὸν ἐκ σπέρματος αὐ-
 τοῦ γενόμενον Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ· τοῦτον
 δὲ καὶ μαρτύριον δεδωκέναι φησὶν ὁ Θεὸς οὐχὶ τῷ
 Ἰσραὴλ, ἀλλὰ τοῖς ἔθνεσιν, ἄρξοντα τούτων καὶ τού-
 τοις προστάξοντα, οὐχὶ δὲ τῷ προτέρῳ τῷ ἐκ περι-
 τομῆς λαῷ. Ταῦτα δὲ τὰ ἔθνη, πρότερον οὐδαμῶς
 οὐτὸν ἐπιστάμενα, ὅτε ἔγνω αὐτὸν Ἰὺν τοῦ Θεοῦ
 τυγχάνοντα, Σωτῆρα καὶ Θεὸν ἐπεκαλέσατο αὐτόν·
 ἀλλὰ καὶ οἱ μηδεπώποτε αὐτὸν ἐπεγνωκότες ἡμεῖς

A majoribus annuntiatum est, nihil de ipso traditum
 est, qui tamen eum contemplati sumus atque re-
 cepimus, juxta illud quod alias dictum est : « Pu-
 pulus quem non cognovi serviit mihi, in audita
 auris obedivit mihi. » Atque in omni prophetia ex-
 pressius et latius exprimuntur quæ spectant ad
 eum, ostenditurque quam in perniciem incident
 qui ei insidiati sunt, his verbis : « Et dabo impios
 pro sepultura ejus, et divites pro morte sua : eo
 quod iniquitatem non fecerit, neque dolus fuerit
 in ore ejus. » Talis enim cum fuerit, ait, sustule-
 runt eum, hæc vicissim passuri. Post hæc iterum
 gentium Ecclesia electa atque accepta prioris loco
 populi annuntiatum his verbis : « Lauda, sterilia
 quæ non paris : decanta laudem, et hiuni, quæ
 non pariebas ; quoniam multi filii desertæ, magis
 quam ejus quæ habet virum. » Quibus cum locu-
 opus sit investigatione et explanatione hoc in loco,
 hic cui cordi erit præceptum illud Salvatoris :
 « Scrutamini Scripturas, quia vos putatis in ipsis
 vitam æternam habere : et illæ sunt quæ testimo-
 nium perhibent de me », studiosius et impensius
 scrutatus ea dignosceret.

CAPUT XXVIII.

« Audite audientes me, et comedite bonum, et
 delectabitur in crassitudine anima vestra. Inclinate
 aurem vestram, et venite ad me : audite, et vivet
 anima vestra : et seriam vobiscum pactum sempiternum,
 misericordias David fideles. Ecce testem
 populis dedi eum, ducem ac præceptorem genti-
 bus. Ecce gentem, quam nesciebas, vocabis : et
 gentes quæ te non cognoverunt, ad te current pro-
 pter Dominum Deum tuum, et sanctum Israel,
 quia glorificavit te ». Is qui hæc intelligent verba,
 Scriptura pollicetur spirituales cibos, divinam cœ-
 lestemque abundantiam, vitamque non secundum
 carnem, sed animæ sempiternam, promittitque eis
 insuper pactum sempiternum, quod « misericordias
 fideles David » vocat. Quodnam erit illud, post Moysis
 pactum, nisi novum et sempiternum Testamentum,
 quod feriet cum illis ad quos spectat prophetia?
 Nova sanctorum Evangeliorum Scriptura, miseri-
 cordiæ scilicet David, propter natum de semine
 ejus Jesum Christum Dei. Hunc et testem dedisse
 ait Deus non Israel, sed gentibus, iis dominaturum
 atque imperaturum, non autem veteri circum-
 cisionis populo. Hæc autem gentes prius minime
 eum cognoverant, cum sciverunt eum esse Dei Fi-
 lium, eumque Salvatore ac Deum vocaverunt.
 Verum nos quoque qui prius eum nesciveramus, ad
 eum confugimus, a pristino errore digressi, adver-
 sariaque abjecta ditione. Tales ergo, ait prophe-

¹ Joan. v, 39. ² Isa. lv, 2-5.

tia, flemus propter Dominum Deum ejus, quia glorificavit eum. Manifestum est qua ratione glorificaverit eum Pater, juxta hanc ad eum e caelo demissam vocem : « Et clarificavi et iterum clarificabo ¹. » Videamus autem annon congruant quæ hic dicuntur, scilicet : « Ecce gentem quam nescibas vocabis : et gentes quæ te non cognoverunt ad te current, » cum illis quæ in præcedente referuntur capitulo, scilicet, « quibus non annuntiatum est de eo, viderunt, et qui non audierunt contemplati sunt. » His similia inveniuntur in septimo decimo psalmo, e Christi persona : « Populus quem ignorabam servivit mihi, in auditu oris obediit mihi ². » Nos igitur veras credentes prophetias, impletas fuisse eas Salvatoris nostri adventu pro certo habemus, intelligimusque nos quondam ipsos errabundas gentes fuisse, malignitate dæmonum in omnem idololatriam provector, neque solum vere Deum cognoscentes, neque ullam propheticam audientes vocem; verumtamen Salvatoris nostri Jesu doctrina, ad omnium Dei scientiam pervenimus, divinisque credidimus Scripturis, et prophetizatum Dei Verbum accepimus, cujus prius omnino nescii eramus. Hoc igitur tantum Salvatoris nostri doctrina beneficium consecuti, quomodo non juste acciperemus et prædicaremus eum sicut Dei Filium Salvatoremque nostrum?

Σωτήρης ἡμῶν εὐεργετηθέντες διδασκαλίας, πῶς οὐκ αὐτὸν, ἅτε Υἱὸν Θεοῦ ἡμῶν τε αὐτῶν τυγχάνοντα Σωτῆρα;

CAPUT XXIX.

« Justus perit, et non est qui recogitet in corde suo, et viri misericordiæ colliguntur, quia non est qui intelligat : a facie enim malitiæ collectus est justus. Veniat pax, requiescat in cubili suo qui ambulavit in directione sua. Vos autem accedite huc, filii auguratricis, semen adulteri et fornicariæ. Super quem lusistis? Super quem dilatastis os, et eiecistis linguam? Nunquid non vos filii scelesti, semen mendax ³? » Christus Dei solus vere inter omnes qui unquam existere justos talis invenitur. Ideoque peculiariter justus vocatur, et prophetia de eo ait : « Ecce justus perit. » Unde autem ablati sit dein indicat dicens : « A facie enim malitiæ ablati sunt justus. » Quis autem eum sustulerit, noveris ex ipso dicente : « Nemo tollit animam meam a me ipso, et potestatem habeo ponendi eam, et potestatem habeo iterum sumendi eam ⁴. » Dein ait : « In pace sepultura ejus. » Ex quo notandum, quod non modo mortem, sed et sepulturam ejus prophetica designat Scriptura, unde et sanctus Apostolus ad Corinthios scribens dicit : « Tradidi enim vobis in primis quod et accepi : quoniam Christus mortuus est pro peccatis nostris secundum Scripturas, et quia sepultus est ⁵. » Cujus autem Scripturæ, nisi quæ dixerit : « A facie malitiæ populi mei ductus est ad mortem, et in pace sepultura ejus? » Non solus prædictus nobis justus

A κατεφύγομεν ἐπ' αὐτὸν, τῆς προτέρας ἀποφυγόντες πλάνης, καὶ ὑπὸ τὰς ἀντικειμένους ἐνεργείας δουλείας. Ταῦτα δὲ, φησὶν ἡ προφητεία, γενήσεσθε ἕνεκεν Κυρίου τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ, ὅτι ἐδόξασεν αὐτὸν σαφὲς δ' ὅπως ἐδόξασεν αὐτὸν ὁ Πατήρ κατὰ τὴν ἐνεχθεῖσαν πρὸς αὐτὸν ἐξ οὐρανοῦ φωνήν, τὴν · « Καὶ ἐδόξασα, καὶ πάλιν δοξάσω. » Ὅρα δ' εἰ μὴ συγγενῇ τυγχάνει τοῖς ἐνθάδε ῥητοῖς, φάσκουσι τὸ · « Ἔθνη ἃ οὐκ οἶδασί σε, ἐπικαλέσονται σε, καὶ λαοὶ οἳ οὐκ ἔγνωσάν σε, ἐπὶ σὲ καταφεύξονται, » τὰ ἐν τῷ πρὸ τούτου κεφαλαίῳ, ἔνθα ἐλέγετο, ὅτι · οἳς οὐκ ἀνηγγέλη περὶ αὐτοῦ ἔφρονται, καὶ οἳ οὐκ ἀκηκόασι συνήσουσι. » Τούτοις ὅμοια τυγχάνει καὶ τὰ ἐν ἑπτακαιδεκάτῳ ψαλμῷ ἐκ προσώπου τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὸ · « Λαὸς ὃν οὐκ ἔγνω ἐδούλευσέ μοι, εἰς ἀκοήν ὠτίου ὑπήκουσέ μοι. »

B Ἡμεῖς μὲν οὖν ἀληθεῖς πιστεύοντες τὰς προφητείας (f. 58 v°), πεπληρωσθαὶ αὐτὰς ἐπὶ τῇ τοῦ Σωτήρος ἡμῶν παρουσίᾳ πεπεσμεθα, συναισθόμενοι ὅπως ἡμεῖς αὐτοὶ, πλανώμενα ἔθνη τὸ πάλαι τυγχάνοντες, ἐλαυνόμενοι τε ὑπὸ χυλοῦν δαιμόνων κατὰ πᾶσαν εἰδωλολατρείαν, καὶ μήτε τὸν μόνον ἀληθῆ Θεὸν ἐπιστάμενοι, μήτε προφητικῆς ἐπιπλέοντες φωνῆς, διὰ τῆς τοῦ Σωτήρος ἡμῶν Ἰησοῦ διδασκαλίας ἐπὶ τὴν γνώσιν τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων παρεληλύθαμεν, πεπιστευκάμεν τε ταῖς θεοπνεύστοις Γραφαῖς, καὶ τὸν προσφευθέντα τοῦ Θεοῦ Λόγον παραδεδέγμεθα, μηδ' ὅμως αὐτὸν τὸ πρὶν ἐπιστάμενοι. Τοσαῦτα δὴ διὰ τῆς τοῦ ἂν δικαίως παροαδεχοίμεθά τε καὶ ἐκθειάζοιμεν αὐ-

C ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ'.

« Ἴδετε, ὡς ὁ δίκαιος αἵρεται, καὶ οὐδεὶς ἐκδέχεται τῇ καρδίᾳ, καὶ ἄνδρες δίκαιοι αἴρονται, καὶ οὐδεὶς κατανοεῖ · ἀπὸ γὰρ προσώπου ἀδικίας ἤρται ὁ δίκαιος, ἔσται ἐν εἰρήνῃ ἡ ταφή αὐτοῦ, ἤρται ἐκ μέσου · ὁ μὲν δὲ προσαγάγετε ὕδα, υἱοὶ ἄνομοι, σπέρμα μοιχῶν καὶ πόρνης. Ἐν τίνι ἐνετροφῆσατε; καὶ ἐπὶ τίνα ἠνοίξατε τὸ στόμα ὑμῶν; καὶ ἐπὶ τίνα ἐχαλάσατε τὴν γλῶσσαν ὑμῶν; Οὐχ ὑμεῖς ἐστε τέκνα ἀπωλείας, σπέρμα ἄνομον; » Ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ μόνος κατ' ἀληθειαν παρὰ πάντας τοὺς πᾶποτε χρηματίσαντας δικαίους τοιοῦτος ἀναδέδεικται · διὸ καὶ κυρίως μόνος ἂν αὐτὸς χρηματίζοι δίκαιος, ὥστε περὶ αὐτοῦ λέγειν τὴν προφητείαν · « Ἴδετε, ὡς ὁ δίκαιος αἵρεται · ἀπὸ τίνος δὲ αἵρεται, ἐπιφέρει ἐν τῷ · « Ἀπὸ γὰρ προσώπου ἀδικίας ἤρται ὁ δίκαιος · τίς δὲ καὶ ὁ αἴρων αὐτὸν αὐτοῦ ἔστιν ἀκοῦσαι λέγοντος · Οὐδεὶς αἴρει τὴν ψυχὴν μου ἀπ' ἐμοῦ · ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι αὐτήν, καὶ πάλιν ἐξουσίαν ἔχω λαβεῖν αὐτήν. » Εἰτά φησὶν · « Ἐν εἰρήνῃ ἡ ταφή αὐτοῦ. » Ἐνθα σημειώτέον, ὅτι οὐ μόνον τὰ περὶ τοῦ θανάτου, ἀλλὰ καὶ τὰ περὶ τῆς ταφῆς αὐτοῦ ἡ προφητικῆ σημαίνει Γραφή · ὅθεν καὶ ὁ ἱερὸς Ἀπόστολος γράφων Κορινθίοις φησὶ · « Παρέδωκα γὰρ ὑμῖν ἐν πρώτοις, ὃ καὶ παρέλαβον, ὅτι Χριστὸς ἀπέθανεν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν κατὰ τὰς Γραφάς, καὶ ὅτι ἐτάφη. » Ποίας δὲ Γραφάς, ἢ τὰς φασκούσας · « Ἀπὸ τῶν ἄνομῶν τοῦ λαοῦ μου ἤχθη εἰς θάνατον, καὶ ἐν εἰρήνῃ ἡ ταφή αὐτοῦ; » Οὐ μόνος

¹ Joan. xii, 28. ² Psal. xvii, 43. ³ Isa. lxxii, 1-5. ⁴ Joan. x, 18. ⁵ I Cor. xv, 5, 4.

δὲ ὁ προειρημένος ἡμῖν δίκαιος ἦρται ἐκ μέσου ἀδικίας, ἀλλὰ καὶ ἑ ἀνδρες δίκαιοι, » φησὶν, « ἀφρονταί, » οἱ καὶ αὐτοὶ εἶεν ἂν οἱ ἱεροὶ τοῦ Χριστοῦ ἀπόστολοι, καὶ οἱ θαυμαῖοι αὐτοῦ μάρτυρες, οἱ μετοχή τῆς αὐτοῦ δικαιοσύνης δίκαιοι καὶ αὐτοὶ χρηματίζοντες· τούτων δ' ἐπιτελουμένων οὐδεὶς, φησὶν, ἔβλεπε, καὶ οὐδεὶς κατενόει, τῶν παχυθέντων, δῆλον δ' ὅτι τῆς καρδίας, καὶ τῶν μυσάντων τοὺς ὀφθαλμούς τοῦ μὴ βλέπειν, πρὸς οὓς τὰ ἐξῆς τῆς προφητείας λέγεται, τὰ ἀπὸ τοῦ· « Ὑμεῖς δὲ προσαγάγετε ὧδε, υἱοὶ ἀνομοί, σπέρμα μοιχῶν καὶ πόρνῆς. »

(f. 59) ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

« Καὶ φοβηθήσονται οἱ ἀπὸ δυσμῶν τὸ ὄνομα Κυρίου, καὶ οἱ ἀπ' ἀνατολῶν ἡλίου τὸ ὄνομα τὸ ἔνδοξον· ἤξει γὰρ ὡς ποταμὸς βίαιος ἡ ὀργὴ παρὰ Κυρίου, ἤξει μετὰ θυμοῦ. Καὶ ἤξει ἕνεκεν Σιών ὁ ῥυόμενος, καὶ ἀποστρέψει ἀσεβείας ἀπὸ Ἰακώβ, εἶπε Κύριος. Καὶ αὕτη αὐτοῖς ἡ παρ' ἐμοῦ διαθήκη· Τὸ Πνεῦμα τὸ ἔμδον, ὃ ἐστὶν ἐπὶ σοί, καὶ τὰ ῥήματα, ἃ ἔδωκα εἰς τὸ στόμα σου, οὐ μὴ ἐκλείπη ἐκ τοῦ στόματός σου, καὶ ἐκ τοῦ στόματος τοῦ σπέρματός σου, εἶπε Κύριος, ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸν αἰῶνα. » Πάλιν τὰ τῆς κλήσεως τῆς εἰς τὸ Σωτήριον ἡμῶν συστάσεως ἐξ ἑθνῶν Ἐκκλησίας καὶ διὰ τούτων ὁ λόγος προφητεύει. Τίνες γὰρ ἄλλοι εἶεν οἱ λεγόμενοι « ἀπὸ δυσμῶν, » ἢ διὰ τίνος ἐφοβήθησαν τὸ ὄνομα Κυρίου τὰ παντοδαπὰ ἔθνη, τὰ διὰ τῆς Ἰησοῦ διδασκαλίας καταλείψαντα μὲν τὴν προτέραν τοῦ κατὰ τὴν Ἀγιοίαν σκότους πλάνην, ἐπὶ δὲ τὴν τῶν ὀλίων Θεὸν καταπεφευγῶτα; Τίς δ' ὁ ἤξειν προφητευόμενος ἐκ Σιών, ῥυόμενος καὶ ἀποστρέψων τῆς προτέρας ἀσεβείας τὸν Ἰακώβ, ἢ ὁ σῶσαι παραγενόμενος τὰ ἀπολωλότα καὶ ἐν ἀσεβείᾳ γεγονότα πρόβατα οἴκου Ἰσραὴλ, οἷς διαθήσεσθαι φησὶ τὸ ἐν Χριστῷ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ῥήματα τῆς αἰωνίου ζωῆς, ἃ δέδωκεν ὁ Πατήρ εἰς τὸ τοῦ Υἱοῦ στόμα· ἃ καὶ φησὶ μῆτε ἐξ αὐτοῦ, μῆτε μὴν ἐκ τοῦ στόματος τοῦ σπέρματος αὐτοῦ διαλείπειν ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸν αἰῶνα χρόνον; Ταῦτα δ' ἂν εἴη τὰ ῥήματα τοῦ Εὐαγγελίου τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἃ, καίτοι τοσοῦτων ἐπιβουλεύσάντων τε πάλαι καὶ ἔτι νῦν ἐπιβουλεύόντων αὐτοῖς, οὐ διέλειπεν, οὐδὲ μὴν ἐπικεῖται ἐκ τοῦ στόματος τῆς ἐκ τοῦ λογικοῦ καὶ νοητοῦ σπέρματος τοῦ Χριστοῦ συστάσεως Ἐκκλησίας· εἶπε γὰρ Κύριος καὶ ἀποπέφανται τοῦ μὴ ἐξαλείφειν αὐτὰ ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸν αἰῶνα· διὸ καὶ κατὰ τὸν Ἰωάννην « αἰώνιον Εὐαγγέλιον » ὀρεῖται τὸ τοῦ Χριστοῦ Εὐαγγέλιον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΑ'.

« Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὐ ἕνεκεν ἔχρισέ με· Ἐ Κύριος εὐαγγελισασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, ἵασασθαι τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν, κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφρουν, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν, καλέσαι ἑνιαυτὸν Κυρίου δεκτὸν, καὶ ἡμέραν ἀνταποδόσεως Ἐ τῷ Θεῷ ἡμῶν· παρακαλέσαι πάντας τοὺς πενθοῦντας, σοθῆναι τοῖς πενθοῦσι Σιών δόξαν ἀντὶ σποδοῦ, ἀλειμμα εὐφροσύνης τοῖς πενθοῦσι, καταστολήν δόξης ἀντὶ πνεύματος ἀκηδίας· καὶ κληθήσονται γενεαὶ δικαιοσύνης, φύτευμα Κυρίου εἰς δόξαν. » Ὁ ἐκ τῆς ρίζης

A ablatu est medeio iniquitatis, sed et « viri justii, ait, auferuntur, » qui et ipsi sunt sancti Christi apostoli, mirabilesque ejus martyres, qui justitiæ ejus participatione et ipsi justii effecti sunt. Horum vero perfectorum nullus, ait, vidit, nullusque reputavit propter cordis crassitudinem, oculorumque obductam caliginem, ad quos reliqua spectant prophetiæ, scilicet ab his verbis : « Vos autem accedite huc, filii auguratrici, semen adulteri et fornicariæ. »

CAPUT XXX.

« Et timebunt, qui ab occidente, nomen Domini, et qui ab ortu solis, gloriam ejus. Veniet enim quasi fluvius violentus ira Domini, veniet cum iracundia. Et veniet Sion redemptor, et eis qui redeunt ab iniquitate in Jacob dicit Dominus : Hoc fœdus meum cum eis, dicit Dominus : Spiritus meus, qui est in te, et verba mea, quæ posui in ore tuo, non recedent de ore tuo, et de ore seminis tui, et de ore seminis seminis tui; dicit Dominus, amodo et usque in sempiternum ¹. » Rursus de gentium electione, vel Ecclesia, per Salvatorem nostrum propheticus annuntiat sermo. Quinam enim alii essent qui hic « ab occidente » vocantur, vel quamobrem nomen Domini timebunt omnis generis gentes, quæ Jesu doctrina pristinum errorem, suæque ignorantie caliginem reliquere atque ad omnium Deum confugere? quis redimeret et a pristina iniquitate reduceret Jacob, vel superveniens perditas salvaret atque in impietate provolutas oves domus Israel, quibus constitutum se in Christo Spiritus Dei pollicetur verba vitæ æternæ, quæ dedit Pater in ore Filii; quæ et dicit neque de ore ejus, neque de ore seminis ejus nunquam recessura amodo et usque in sempiternum? Hæc quidem essent verba Evangelii Novi Testamenti, quæ, etsi tot eis olim insidiati sint et nunc usque insidentur, nunquam deficient neque recedent de ore rationalis spiritualisque seminis Christi Ecclesiæ. Dixit enim Dominus et prædicavit ea non defectura ex hoc nunc et usque in sæculum. Ideoque juxta Joannem « æternum Evangelium visum est ², » Christi scilicet Evangelium.

CAPUT XXXI.

« Spiritus Domini super me, eo quod unxerit Dominus me : ad annuntiandum mendicis misit me, ut mederer contritis corde, et prædicarem captivis indulgentiam, et clausis apertionem; ut prædicarem annum placabilem Domino, et diem ultionis Deo nostro; ut consolarer omnes lugentes; ut ponerem lugentibus Sion et darem eis coronam pro cinere, oleum gaudii pro luctu, pallium laudis pro spiritu mœroris : et vocabuntur in ea fortes justitiæ, plantatio Domini ad glorifican-

¹ Isa. lix, 19-21. ² Apoc. xiv, 6.

dum ¹. » Qui de radice Jesse ortus est Jesus Christus Dei, in quem requieverunt septem Dei spiritus, justitiam qui dilexit, oditque iniquitatem, unctus est a Deo et Patre ejus spirituali exsultationis oleo; qui et accepto quondam in manibus Isaïæ libro, tempore quo factus erat homo, hunc ipse legit citatum locum: « Claude librum, ait, hodie impleta est hæc Scriptura ²; » ipse enim vere erat a Patre missus, evangelizare regnum cælorum pauperibus spiritu, quibus dixit: « Beati pauperes spiritu, quia ipsorum est regnum cælorum ³; » et « mederi contritis corde » de quibus dictum est: « Cor contritum et humiliatum, Deus, non despiciet ⁴. » Præterea et annuntiatum venit peccatorum remissionem iis qui prius sub spiritualis Nabuchodonosor tyrannide premebantur. Ideoque confortans dixit paralytico: « Fili, remittuntur tibi peccata ⁵, » sed et illis quibus mentis oculi oclusi sunt, quique a spiritualibus alienigenis et Babyloniiis sicut Samson et Sedecias cæcati sunt, visum venit redditurus. In numero eorum qui curati sunt ab eo corporaliter cæci erant, quibus visum restituit, postquam in se crediderunt, et voce magna clamabant: « Miserere nobis, filii David ⁶. » Hic est enim qui vocavit « annum placabilem Domini, » quem annuntiare cœpit, conjecto in carcerem Joanne; qui et edocuit regnum Dei, judiciumque nostrum, in quo reddetur unicuique ex verbis et operibus. Insuper venit ad consolandos omnes luctu coram Deo accepto lugentes; quos et beatos prædicat, dicens: « Beati qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur ⁷. » Venit etiam ut daret « lugentibus Sion gloriam. » Quinam autem essent illi, nisi qui ipsorum patriam quærentes, cœlestisque civitatis in sempiternum memoriam revocantes? Qualis erat ille, qui, præscius suæ apud homines commorationis, exclamabat: « Heu mihi, quia incolatus meus prolongatus est ⁸! » et hi quoque, qui super flumina Babylonis flebant cum recordarentur Sion ⁹. His enim Christus Dei consolatione fungens quam lugentibus promiserat, luctu exsolutos glorificabit, et pro cinere quo sparsi erant in hac vita lugentes, lætitiæ oleum præstabit, ungens et eos exsultationis oleo, ut fiant chrismatis et regni sui participes, juxta hæc Apostoli verba: « Participes enim Christi effecti sumus ¹⁰. » Præterea lugentibus Sion dabit Christus, juxta prophetiam, « pallium laudis pro spiritu mœroris, » si res vitæ neglexerint, hominum operibus despectis; et hic maxime lugentes, non modo quoniam procul Dei promissa viderent, sed et eo quod, propter humanitatem et benignitatem suam eorum miseriis et doloribus compaterentur et hoc solum apostolica voce exclamantes: « Quis infirmatur et ego non infirmor, quis scandalizatur, et ego non uror ¹¹? »

Ἰησοῦς ἀποστολῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, ἐφ' ὃν ἀναπέπαιται τὰ ἐπτὰ τοῦ Θεοῦ πνεύματα, δικαιοσύνην ἀγαπήσας καὶ μισήσας ἀνομίαν, ἐχρίσθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς αὐτοῦ τῷ λεγομένῳ πνευματικῇ τῆς ἀγαλλιάσεως ἐλαίῳ· ὅς καὶ λαβὼν ποτε μετὰ χειρᾶς τὸν Ἰσαΐαν καθ' ὃν καὶ ἐνηθροπῆται χρόνον, ἀναγνοῦς τε τὴν προκειμένην περιχοπὴν, « πτύξας τὸ βιβλίον, φησί, Σήμερον πεπλήρωται ἡ Γραφή αὕτη. » Αὐτὸς γὰρ ἦν ὡς ἀληθῶς ὁ ἀπὸ τοῦ Πατρὸς ἀποσταλὴς εὐαγγελίσασθαι τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν τοῖς τῷ πνεύματι πτωχοῖς, πρὸς οὓς καὶ ἔφασκεν· « Μακάριοι οἱ (f. 59 v°) πτωχοὶ τῷ πνεύματι, ὅτι αὐτῶν ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. » καὶ « ἰδοὺ τοὺς τὴν καρδίαν συντετριμμένους, » περὶ ὧν εἴρηται· « Καρδίαν συντετριμμένην καὶ τεταπεινωμένην ὁ Θεὸς οὐκ ἐξουδενώσει. » Πρὸς τοῦτοις δὲ καὶ κηρύξει ἄφεσιν ἁμαρτιῶν ἐλήλυθε τοῖς ὑπὸ τῶν (τοῦ) νοητῶν (τοῦ) Ναβουχοδονόσορ αἰχμαλώτοις ἄφεσιν (sic) πάλαι γεγεννημένους· διὸ καὶ θαρρῶν ἔλεγε τῷ παραλυτικῷ· « Τέκνον, ἀφρονταί σοι αἱ ἁμαρτίαι. » ἀλλὰ καὶ τοῖς τῆς διανοίας ὀφθαλμοῦς βεβλαμμένους, καὶ ὑπὸ τῶν νοητῶν ἀλλοφύλων καὶ Βαβυλωνίων ὁμοίως τῷ Σαμφῶν καὶ τῷ Σεδεκίᾳ ἐκτυφλωθεῖσιν, ἀνάβλεψιν ἐλήλυθε παρέξων· ἐν μέρει δὲ τῶν ὑπ' αὐτοῦ θεραπευομένων ἦσαν καὶ οἱ σωρατικοὶ τυφλοὶ, οὓς ἀναβλέψαι πεποίηκε πιστεύουσιν εἰς αὐτὸν, καὶ μετὰ βοῆς εἰρηκότας· « Ἐλέησον ἡμᾶς, υἱὲ Δαυὶδ. » οὗτος δὲ ἐστὶν ὁ καλέσας « τὸν δεκτὸν ἑνᾶυτὸν τοῦ Κυρίου, » ὃν ἐκηρύξε μετὰ τὴν εἰς τὸ δεσμωτήριον τοῦ Ἰωάννου κάθειρξιν, καὶ ὁ διδάξας τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, καὶ τὰ περὶ τῆς ἡμετέρας κρίσεως, ἐν ἧ' ἐκάστω τῶν πεπραγμένων ἡ κατ' ἀξίαν ἀποδοθήσεται δίκη. Πρὸς τοῦτοις δ' ἐλήλυθε παρακαλέσαι τοὺς πενθοῦντας τὸ κατὰ Θεὸν ἐπαινετὸν πένθος· οἷς καὶ μακαρισμὸν ἐπήγγελται εἰπῶν· « Μακάριοι οἱ πενθοῦντες, ὅτι αὐτοὶ παρακληθήσονται. » Ἦλθε δὲ ἐπὶ τοῦτοις καὶ ὑπὲρ τοῦ δοθῆναι « τοῖς πενθοῦσι Σιών δόξαν. » Τίνες δ' ἂν εἴεν καὶ οὗτοι, ἧ οἱ τὴν ἑαυτῶν πατριδα ζητοῦντες, καὶ τῆς ἐπουρανίου πόλεως εἰσαεὶ τὴν μνήμην ἀναζωπυροῦντες; οἷος ἦν ἐκεῖνος, ὅς πάροικον καὶ παρεπίδημον ἐπὶ τῆς γῆς ἑαυτὸν ἐπιστάμενος, καὶ τὸ « Οἱμοί, » ἀνοιμύζων, « ὅτι ἡ παροικία μου ἐμακρύνθη. » Ἔτι τε οἱ ἐπὶ τῶν ποταμῶν Βαβυλώνης κλαίοντες ἐν τῷ μνησθῆναι αὐτοὺς τῆς Σιών· τοῦτοις γὰρ οὖν ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ πληρῶν, ἦν τοῖς πενθοῦσι ὑπέσχετο παράκλησιν, δόξαν ἀποδώσει ἀπαλλαγῆσαι τοῦ πένθους, καὶ ἀντὶ τῆς σποδοῦ ἧς ἐκόντισαντο κατὰ τὸν ἐνταῦθα βίον πενθησαντες, ἀλειμμα εὐφροσύνης παρέξει, χρίων καὶ αὐτοὺς ἐλαίῳ ἀγαλλιάσεως, ἵνα γένωνται τῆς αὐτοῦ μέτοχοι· χριστέως τε καὶ βασιλείας, ὥστε καὶ αὐτοὺς εἰπεῖν· « Μέτοχοι γὰρ τοῦ Χριστοῦ γεγόναμεν. » Ἔτι πρὸς τοῦτοις εὐώσιν ὁ Χριστὸς τοῖς πενθοῦσι Σιών προφητεύεται « καταστολὴν δόξης, ἀντὶ τοῦ πνεύματος τῆς ἀκηδίας, » ἐπὶ (εἰ) τοῖς τοῦ βίου πράγμασιν ἠχηδίασαν, ὥσπερ δυσαρεστοῦμενοι ταῖς τῶν ἀνθρώπων πράξεσι· καὶ

¹ Isa. LXI, 1-3. ² Luc. IV, 21. ³ Matth. V, 3. ⁴ Psal. L, 17. ⁵ Matth. IX, 2. ⁶ Matth. XI, 31. ⁷ Matth. V, 4. ⁸ Psal. CXIX, 5. ⁹ Psal. CXXXVI, 1. ¹⁰ Hebr. III, 14. ¹¹ II Cor. XI, 29.

ταύτη μάλιστα πενθοῦντες, οὐ μόνον διὰ τὸ πόρρωθεν θεωρεῖν τὰς τοῦ Θεοῦ ἐπαγγελίας, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ συμπαθεῖς καὶ φιλόανθρωπον συμπάσχοντες καὶ συναγαθοῦντες τοῖς ἀσθενοῦσιν ἑαυτῶν μέλεσι, καὶ μονονοχί βωῶντες τῇ τοῦ Ἀποστόλου διαθήσει, τῷ, « Τίς ἀσθενεῖ, καὶ οὐκ ἀσθενῶ; τίς σκανδαλίζεται καὶ οὐκ ἐγὼ τυροῦμαι; »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΒ΄.

« Ἀγαλλιάσθω ἡ ψυχὴ μου ἐπὶ τῷ Κυρίῳ· ἐνέδουτε γάρ με ἱμάτιον σωτηρίου, καὶ χιτῶνα εὐφροσύνης· περιέθηκέ μοι ὡς νυμφίῳ μίτραν, καὶ ὡς νύμφην κατεκόσμησέ με κόσμῳ. Καὶ ὡς γῆν αὐξοῦσαν τὸ ἄνθος αὐτῆς, καὶ ὡς κῆπος τὰ σπέρματα αὐτοῦ ἀνατέλλει, οὕτως ἀνατελεῖ Κύριος· Κύριος δικαιοσύνην, καὶ ἀγαλλίαμα ἐναντίον πάντων τῶν ἔθνων. » Ἡ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ψυχὴ, περὶ ἧς ἔλεγε τὸ· « Περὶ ἧς ἐστὶν ἡ ψυχὴ μου, » καὶ τὸ· « Νῦν ἡ ψυχὴ μου τετάρακται, » ἐπ' οὐδενὶ τῶν γενητιῶν ἀγαλλιάξ καὶ εὐφραίνεται, ἢ ἐπὶ μόνῳ τῷ Πατρὶ καὶ Κυρίῳ· ἐνέδουσε γάρ τοι αὐτὸν τὸ τῆς θεότητος ἱμάτιον, καὶ τὸν τῆς ἀληθείας καὶ τελείας εὐφροσύνης χιτῶνα· ἀλλὰ καὶ ἡ (ὁ) μὲν νυμφίος ὄπηρχε τῆς μὴ ἐχοῦσης σπῖλον ἢ ρυτίδα νύμφης Ἐκκλησίας, ὡς νυμφίῳ μίτραν αὐτῇ (ῶ) περιέθηκεν, ἡ δὲ νύμφη τῆς ἀνωτάτω τοῦ ψόγου θεότητος, ἦν ὡς νύμφην αὐτὴν κατεκόσμησε τῷ πρέποντι πνεύματι Κυρίου(ου) κόσμῳ· ἀλλὰ καὶ ὡς εὐφρονον καὶ ἀγαθὴν γῆν ἐγαύργησεν αὐτῇ, ἔτι τε ὡς κῆπον αὐξοῦσα καὶ θάλλοντα τοῖς ἐν αὐτῷ βλαστήμασι, οἷς καὶ ὁ μέγας τοῦ Θεοῦ παράδεισος καταπεφυτεῦσθαι λέγεται. Ἔσται δὲ ταῦτα, φησὶν, ἐπεὶ δίκαιος ὢν Κύριος, καὶ οὐ μόνον Ἰουδαίων, ἀλλὰ καὶ ἔθνων ὑπάρχων Θεός, ἀνέτειλε τὴν ἑαυτοῦ δικαιοσύνην, τοῦτ' ἐστὶ τὸν Χριστὸν αὐτοῦ, ἐναντίον πάντων τῶν δι' αὐτοῦ πιστευόντων ἔθνων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΓ΄.

« Ἀρατε σύσσημον εἰς τὰ ἔθνη. Ἰδοὺ γάρ, Κύριος ἐποίησεν ἀκουστόν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. Εἶπατε τῇ θυγατρὶ Σιών· Ἰδοὺ σοὶ ὁ Σωτὴρ παραγέγονεν ἔχων τὸν ἑαυτοῦ μισθὸν μετ' αὐτοῦ, καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ πρὸ προσώπου αὐτοῦ· καὶ καλέσει αὐτὸν λαὸν ἅγιον, λευκωμένον ὑπὸ Κυρίου· σὺ δὲ κληθήσῃ ἐπιζητουμένη πόλις, καὶ οὐκ ἐγκαταλείμεμένη. » — « Τίς οὗτος ὁ παραγενόμενος ἐξ Ἐδὸμ, ἐρούθημα ἱματίων αὐτοῦ ἐκ Βοσδὸρ; Οὕτως ὠραῖος ἐν στολῇ αὐτοῦ, βίβα μετὰ ἰσχύος; Ἐγὼ διαλέγομαι δικαιοσύνην καὶ κρίσιν σωτηρίου. Διὰ τί σοι ἐρυθρὰ τὰ ἱμάτια, καὶ τὰ ἐνδύματά σου ὡς ἀπὸ πατητοῦ ληνοῦ; Πλήρης καταπεπατημένης, καὶ τῶν ἔθνων οὐκ ἐστὶν ἀνὴρ μετ' ἐμοῦ, καὶ κατεπάτησα αὐτοὺς ἐν θυμῷ μου. » Πάλιν ἐνταῦθα ἡ προφητεία παρακελεύεται λαβεῖν σύσσημον περὶ τῆς ἐξ ἔθνων Ἐκκλησίας, ὑπισχνουμένη ἐξάκουστόν τι ποιήσειεν τὸν Κύριον ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς· ὁ καὶ πέρασ ἐλιθην (φεν) ἐπὶ τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ παρουσίᾳ, εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξελοθέντος τοῦ φθόγγου τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τῶν βημάτων αὐτῶν. Ἐβῆς εἰρηται· « Εἶπατε ταῖς θυγατρῶσι Σιών. » (δηλαδὴ ταῖς ἐξ ἔθνων Ἐκκλησίαις· αὐται γάρ τοι θυγατέρες ἂν εἴεν τῆς ἐπουρανίου Σιών, « ἧτις ἐστὶ μήτηρ ἡμῶν » κατὰ τὸν Ἀπόστολον·) « Ἰδοὺ σοὶ ὁ Σωτὴρ παραγίνεται ἔχων τὸν ἑαυτοῦ μι-

A

CAPUT XXXII.

« Gaudet anima mea in Domino : quia induit me vestimentis salutis : et indumento justitiæ circumdedit me, quasi sponsam decoratum corona, et quasi sponsam ornatam monilibus suis. Sicut enim terra profert germen suum, et sicut hortus semen suum germinat, sic Dominus Deus germinabit justitiam, et laudem coram universis gentibus ¹. » Domini nostri Jesu Christi anima, de qua dixit : « Tristis est anima mea ², » et : « Nunc anima mea turbata est ³, » in nulla creaturarum gaudet et exultat, nisi in solo Patre et Domino. Induit enim eum divinitatis vestimento, veræque et perfectæ justitiæ indumento. Sed et sponsus exstitit neque maculam neque rugam habentis sponsæ Ecclesiæ, quæ eum quasi corona circumdedit, sponsa vero integerrimæ divinitatis, quam velut sponsam præclaro Domini spiritu decoravit. Præterea sicut fertilem egregiamque terram excoluit eam, atque sicut hortum germinantem et germinibus suis florentem, quibus et magnus Dei paradisi ornatus fuisse dicitur. Hæc erunt, ait, postquam justus Dominus, nec modo Judæorum sed et gentium dominator Deus, suam germinaverit justitiam, id est Christum suum, coram universis quæ in eum crediderunt gentibus.

B

CAPUT XXXIII.

« Elevate signum ad populos. Ecce Dominus auditum fecit in extremis terræ. Dicite filiæ Sion : Ecce Salvator tuus venit : ecce merces ejus cum eo, et opus ejus coram illo. Et vocabunt eos, populus sanctus, redempti a Domino. Tu autem vocaberis : Quæsitæ civitas et non derelicta ⁴. » — « Quis est iste qui venit de Edom, tinctis vestibus de Bosra? Iste formosus in stola sua, gradiens in multitudine fortitudinis suæ? Ego qui loquor justitiam, et propugnator sum ad salvandum. Quare ergo rubrum est indumentum tuum, et vestimenta tua sicut calcantium in torculari? Torcular calcavi solus, et de gentibus non est vir mecum : calcavi eos in furore meo ⁵. » Iterum hic prophetia jubet accipere signum de gentium Ecclesia, promittens quod Dominus auditum faciet usque ad extrema terræ; quod et impletum est Salvatoris nostri Jesu adventu, in omnem terram diffusa apostolorum ejus prædicatione, verisque eorum ad extrema terræ. Dein dicitur : « Dicite filiabus Sion » (gentium scilicet Ecclesiis : ipsæ enim filiæ sunt cælestis Sion, « quæ est mater nostra, » juxta Apostolum ⁶) : « Ecce Salvator tuus venit, ecce merces ejus cum eo, » et reliqua, quibus ostenditur secundus Christi adventus, cum Judex veniet, reddens unicuique hujus vitæ factorum

D

¹ Isa. lxi, 10, 11. ² Matth. xxvi, 38. ³ Joan. xii, 27. ⁴ Isa. lxi, 10, 11. ⁵ Isa. lxiii, 1-3. ⁶ Gal. iv, 26.

recedem, flagitiorumque quæ quis admiserit pœnam. Dein interrogans adjicit sermo : « Quis est iste qui venit de Edom, tinetis vestibus de Bosra » (quo. interpretatur *terrestris*), « iste formosus in stola sua? » Hoc videtur dicere et post incarnationem, et post exinanitionem, et in terra commorationem, et passionem, et ad mortuos descensionem, admiratus pulchritudinem et decorem Salvatoris sine ulla commistione, neque rugam, neque maculam, neque deformitatem e terrestri corporali que habitatione medias inter res hominum consecuti. Imo fortitudinem ejus magnopere admiratur, qui omnem diaboli exercitum debellavit. Addit igitur : « Quis iste formosus in stola sua, gradiens in multitudine fortitudinis suæ? » Ad quam interrogationem Salvator respondet, docens quis esset, dicensque : « Ego qui loquor justitiam, et propugnator sum ad salvandum. » Rursusque ad eum sermo quasi propter passionem dicit : « Quare ergo rubrum est indumentum tuum? » et quæ sequuntur. Quasi enim Agnus Dei, tollens in seipsum peccata mundi, peccatis nostris rubra induit vestimenta. Quapropter et in Zacharia propheta dicitur : « Jesus erat indutus vestibus sordid¹. » Hæc enim erant peccatorum nostrorum indumenta. Ideo paulo superius dictum erat : « Hic iniquitates nostras tulit, et pro nobis passus est. » Ipse enim « iniquitatem non fecit, neque inventus est dolus in ore ejus². » Iterum Salvator interrogationi respondens, unde rubra facta sint vestimenta sua docet dicens : « E gentibus. » Quas quidem gentes, nullo hominum ei auxiliante, solus constituit, refracta malignorum adversariorumque spirituum universa potestate. αὐτοῦ τὰ ἱμάτια διδάσκει λέγων, « Ἐκ τῶν ἐθνῶν. » Ἄπερ ἔβη, μηδεὸς ἀνθρώπων αὐτῷ συνεργοῦντος, μόνος ὑπέταξεν, καταπατήσας τὴν ἀντικειμένην πᾶσαν δύναμιν τῶν πολεμίων αὐτῷ πονηρῶν πνευμάτων.

CAPUT XXXIV.

« Et recordatus est dierum sæculorum : qui eduxit e terra pastorem ovium magnum, posuitque in medio eorum Spiritum sanctum suum³. » Et quis alius esset a Domino de terra eductus pastor Dei ovium, nisi Salvator noster, qui venit ad perditas oves domus Israel? Hic est bonus pastor, qui posuit animam suam pro ovibus, quem Pater eductum de terra exaltavit, « et donavit illi nomen quod est super omne nomen⁴. »

CAPUT XXXV.

« Civitas Sancti tui facta est deserta, Sion deserta facta est, Jerusalem desolata est. Domus sanctificationis nostræ, et gloriæ nostræ, ubi laudaverunt te patres nostri, facta est in exustionem ignis, ei omnia desiderabilia nostra versa sunt in ruinas. Nunquid super his continebis te, Domine : tacebis et aſliges nos vehementer? » — « Manifestus factus sum iis qui non ante interrogabant me : invenerunt qui non quæsierunt me : dixi :

σθὼν, » καὶ τὰ τούτοις ἐξῆς, δι' ὧν δηλοῦται ἡ δευτέρα τοῦ Χριστοῦ παρουσία, ὅτε κριτὴς ἦξει ἀποδύσων ἐκάστῳ τῶν ἐπὶ τοῦ παρόντος πόνων τοὺς μισθοὺς, καὶ ὧν ἕκαστος φαύλων εἰργάσατο νῦν τὰς ἀμοιβάς. Ἐξῆς τούτοις οἰοεὶ ἐπερωτῶν ὁ λόγος φησί : « Τίς οὗτος ὁ παραγιγόμενος ἐξ Ἐδῶμ, ἐρύθημα ἱματίων, » (ὃ ἐρμηνεύεται γῆζινος,) « ἐρύθημα ἱματίων ἐκ Βοσὸρ· οὕτως ὠραῖος ἐν (f. 60 v°) στολῇ ; » Τοῦτο δὲ εἰκεν εἰρηκνεῖαι ἀποθαυμάζων τὸ καὶ μετὰ τὴν ἐνανθρώπησιν καὶ τὴν κένωσιν, καὶ τὴν ἐπὶ γῆς διατριβὴν, καὶ μετὰ τὸ πάθος καὶ τὴν κάθοδον τὴν εἰς νεκροὺς, ὠραῖον καὶ λαμπρὸν τοῦ κάλλους τοῦ Σωτῆρος ἐν μηδενὶ συγχυθέντος, μηδὲ ῥύπον μήτε μὴν κηλίδα καὶ σπῖλον ἀπὸ τῆς ὕλικῆς καὶ σωματικῆς καταστάσεως τῶν τε γῆζινων καὶ ἀνθρωπείων πραγμάτων ἀναδεξαμένου. ἔτι δὲ καὶ τὴν ἰσχὺν αὐτοῦ καταπληττόμενος. τὴν πᾶσαν τοῦ διάβολου στρατιὰν καταγωνισαμένου. Ἐπιφέρει τὸ, « Οὕτως ὠραῖος ἐν στολῇ, βίξ μετὰ ἰσχύος ; » πρὸς ἡμ. πεῦσιν ὁ Σωτὴρ ἀποκρίνεται, διδάσκων ὅστις ποτὲ εἶη, καὶ φησιν· « Ἐγὼ διαλέγομαι δικαιοσύνην, καὶ κρίμα σωτηρίου. » Πάλιν δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ λόγος ὡς διὰ τὸ πάθος φησί : « Διὰ τί σοῦ ἐρυθρὰ τὰ ἱμάτια ; καὶ τὰ ἐξῆς. Οἷα γὰρ Ἄμνός τοῦ Θεοῦ, ἄρας εἰς ἐατὸν τὰς ἀμαρτίας τοῦ κόσμου, ἐκ τῶν ἡμετέρων ἀμαρτιῶν ἐρυθρὰ τὰ ἱμάτια περιεβάλετο· ὡς διὰ τοῦτο καὶ ἐν Ζαχαρίᾳ τῷ προφήτῃ λέγεσθαι τὸ· « Καὶ Ἰησοῦς ἦν ἐνδεδυμένος ἱμάτια ῥυπαρὰ » Ταῦτα δ' ἦν τὰ ἐκ τῶν ἡμετέρων ἀμαρτιμάτων ἐνδύματα· δι' ἃ μικρῶ πρόσθεν ἐλέγετο· « Οὗτος τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνάται. » Αὐτὸς γάρ τοι « ἀμαρτιὰν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὐρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ. » Πάλιν δ' ὁ Σωτὴρ ἀμειβόμενος τὴν ἐρώτησιν, ὅθεν ἐρυθρὰ γένοιτο αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν προβάτων, ὅν ὁ Πατὴρ ἀναδιδάσας ἐκ τῆς γῆς ὑπερῶψαε, « χαρισάμενος αὐτῷ τὸ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πάντων ὀνομα. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΔ'.

« Καὶ ἐμνήσθη Κύριος ἡμερῶν αἰώνων· ὁ ἀναδιδάσας ἐκ τῆς γῆς τὸν ποιμένα τῶν προβάτων τὸν μέγαν, ὁ θεὸς ἐν αὐτοῖς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. » Καὶ τίς ἄν ἄλλος εἶη ὁ ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἀναδιδασθεὶς ἐκ τῆς γῆς ποιμὴν τῶν τοῦ Θεοῦ προβάτων, ἢ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, ὁ ἐλθὼν ἐπὶ τὰ ἀπολωλῶτα πρόβατα οἴκου Ἰσραὴλ ; Οὗτος γάρ ἐστιν ὁ καλὸς ποιμὴν, ὁ θεὸς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν προβάτων, ὃν ὁ Πατὴρ ἀναδιδάσας ἐκ τῆς γῆς ὑπερῶψαε, « χαρισάμενος αὐτῷ τὸ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πάντων ὀνομα. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΕ'.

« Πόλις τοῦ Ἁγίου σου ἐγενήθη Ἐρημος, Σιών ὡς Ἐρημος ἐγενήθη, Ἱερουσαλήμ εἰς κατάραν· ὁ οἶκος τὸ ἅγιον ἡμῶν, καὶ ἡ δόξα, ἣν ἠύλογησαν οἱ πατέρες ἡμῶν, ἐγενήθη πυρκαϊστος, καὶ πάντα τὰ ἐπίδοξα ἡμῶν συνέπεσαν· καὶ ἐπὶ πᾶσι τούτοις ἀνέσχου, Κύριε, καὶ ἐσιώπησας· καὶ ἐταπεινώσῃς ἡμᾶς ἕως σφόδρα. » — « Ἐμφανὴς ἐγενήθη τοῖς ἡμέτεροις ὁ ἐπερωτῶσιν· εὐρέθη τὸς ἐμὲ μὴ ζητοῦσιν· εἶπα· Ἰδοὺ εἰμι ἔθνη οἳ οὐκ ἐπεκαλέσαντό μου τὸ ὄνομα· ἐπὶ δὲ αὐτὸ ἐξεπέ-

¹ Zach. III, 4. ² I Peti II, 22. ³ Isa. LXIII, 11. ⁴ Phil. II, 9. Isa. LXIV, 10-12.

τασα τὰς χειράς μου ὄλην τὴν ἡμέραν πρὸς λαὸν ἀπει-
 θοῦντα καὶ ἀντιλέγοντα, οἱ οὐκ ἐπαρεύθησαν ὀδῶ ἀλη-
 θινῇ, ἀλλ' ὀπίσω τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν. » Καὶ ἐνταῦθα
 προφητευσθεῖσης πρότερον τῆς τοῦ Ἰσραὴλ ἀποβολῆς,
 ἐξῆς σημαίνεται ἡ τῶν ἐθνῶν ἐκλογὴ διὰ τοῦ Χριστοῦ
 γενομένη· ἐκ προσώπου γὰρ τοῦ τοῦ λαοῦ εὐχὴν ἀνα-
 πέμφαντος τοῦ προφήτου, ὁ (f. 61) Λόγος ἀποκρίνε-
 ται τὴν σκληρίαν καὶ τὸ ἀπειθεῖς τοῦ προτέρου λαοῦ
 διελέγχων, καὶ τὸ φιλόανθρωπον τὸ ἑαυτοῦ παριστάς.
 Πῶς γὰρ, φησὶ, ταῦτά φατε, ὡς ἐμοῦ πρὸς τὸ σώζειν
 ὑμᾶς ὀκνοῦντος; Καὶ μὴν καὶ τοῖς; μὴ ἐπερωτήσασι
 με, μηδὲ ζητήσασιν ἐμφανῶς; ἑμαυτὸν παρέστησα.
 Καὶ δὴ πρόδηλον ὅπως ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, τὸ πρότε-
 ρον ἀγνοούμενος τοῖς ἔθνεσιν, ἐπὶ συντελεῖα τῶν αἰώ-
 νων ἀγαθότητι καὶ φιλόανθρωπία τοῦ Πατρὸς καὶ Θεοῦ
 τῶν ὄλων ἐμφανῆς αὐτοῖς ἐγενήθη, μηδεπώποτε αὐ-
 τὸν δι' ἣν εἶχον περὶ τὰ εἰδωλα πλάνην περὶ ὧν ἐδέ-
 οντο ἐρωτήσασι, εὐρέθη τε ἡμῖν τοῖς; μὴ ζητήσασιν
 αὐτὸν, ἀλλὰ καὶ μὴ ἐπικαλεσαμένοις αὐτοῦ τὸ ὄνομα
 ἐνανθρωπήσας ἀπεκρίνατο, μονοουχὶ βοῶν τὸ· « Ἰδοὺ
 πάρεμι. » Ταῦτα μὲν οὖν περὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλή-
 σεως σαφῶς ὁ λόγος προφητεύει· ἐξῆς δὲ αὐθις δυσ-
 ωπητικώτατα πρὸς τὸν τῶν Ἰουδαίων λόγον ἐπιφέ-
 ρει λέγων· « Ἐπὶ δὲ σὲ ἐξεπέτασα τὰς χειράς μου,
 πρὸς λαὸν ἀπειθοῦντα καὶ ἀντιλέγοντα. » Δύναται γε
 μὴν διὰ τούτων καὶ τὸ σχῆμα τοῦ κατὰ τὸν σταυρὸν
 πάθους αὐτοῦ σημαίνεισθαι.

Τοσαῦτα καὶ τὰ ἀπὸ τοῦ Ἡσαίου· Ἄλλὰ γὰρ ἐν τέ-
 ται καὶ τὴν τῶν Ἐκλογῶν ὑπόθεσιν ἐν τῷ τῆς Καθ-
 ὄλου στοιχειώδους εἰσαγωγῆς ἐνάτῳ τούτῳ συγ-
 γράμματι περιγράφαντες, ἐν τῷ δεκάτῳ τοῖς ἀπὸ τῶν
 ἀθέων αἰρέσεων τὸν λογισμὸν καταβεβλαμμένοις ἐτέ-
 ραν ἀρμόττουσαν ἔροdon παρασχεῖν πειρασόμεθα.
 hoc decimo libro, quantum in nobis erit, usurpabimus.

¹ Isa. LXV, 1, 2

(1) Inde concludere est *Eclogas propheticas* excerptas esse ex opere grandiori, nunc deperdito, cui titulus: *Generalis elementariae Introductionis*. Hujus pauca fragmenta dedit cardinalis Mai (infra col. 1271), qui *Eclogarum* editionem Oxoniensem ignoravit. Edit. Patr.

EUSEBII DE VITIS PROPHETARUM FRAGMENTA.

Ex Praefatione Joannis Curterii ad D. Joannem Rupifucaldium, Majoris Monasterii abbatem, in Procopii
 sophistae Christiani variarum in Isaiam prophetam Commentationum epitome. — Parisiis, apud Nicolaum
 Chesneau, 1580, in-fol., pag. 24 seq. :

... Adjeci praeterea et prophetarum omnium Vitas, quas, cum nonnullis aliis, Eusebio ascriptas, ha-
 bebat vetus Marchali codex; partim quidem ut ex fragmento haberent ecclesiasticorum scriptorum stu-
 diosi unde opus ipsum, ex quo depromptae sunt, si quando in eorum manus incidat, tanquam ἀναγνω-
 ρίσει justa probatum, parenti suo et posteris restituerent: partim vero, ut quae tantus auctor de pro-
 phetis adnotasset, tantisper exstarent, dum in lucem melioribus forsitan auspiciis opus ipsum prodiret
 integrum. »

EUSEBIUS DE VITIS PROPHETARUM.

Ἐκ τῶν Ἐὐσεβίου τοῦ Παναφίλου περὶ τῆς τοῦ
 βιβλίου τῶν προφητῶν ὀνομασίας καὶ ἀπὸ μέ-
 ρους εἰ περιέχει ἕκαστος.

ΟΣΗΕ, Α'.

Γεγόνασι μὲν καὶ πρὸ τούτου προφηταί· ἐπὶ μὲν

A Ecce ego ad gentem quae non invocabat nomen
 meum. Expandi manus meas tota die ad populum
 incredulum, qui graditur in via non bona post cog-
 itationes suas ¹. » Hic quoque prophetizata prius
 Israel reprobatione, continuo indicatur gentium
 electio quae per Christum facta est. E persona enim
 populi preces emittente propheta, respondet Sermo
 incredulitatem et iniquitatem prioris populi incre-
 pans, propriamque in eos benignitatem commemo-
 rans. Quomodo enim, ait, haec dicitis, quasi me sa-
 lutem vestram negligente? Equidem illis qui non
 interrogabant me nec quaerebant me ipsum mani-
 festavi. Sane igitur manifestum quod Dei Filius,
 gentibus olim ignotus, in consummatione saeculo-
 rum, benignitate et benevolentia Patris Dei que om-
 nium rerum, manifestus eis factus est, qui nun-
 quam interrogaverant eum dum idolorum suorum
 erroribus victi essent; inventusque nobis est, qui
 non quaesieramus eum, sed et non invocantibus
 nomen ejus incarnatus respondit, tantummodo ex-
 clamans: « Ecce adsum. » Haec igitur de gentium
 vocatione manifeste Scriptura prophetizat. Dein
 acerrime confutatis Judaeorum verbis, subjicit di-
 cens: « Expandi manus meas ad te, ad populum
 incredulum et adversantem. » Potest illud quoque
 de passione ac cruce ejus intelligi.

Haec sunt quae ab Isaia excerpere libuit. Verum
 enimvero, in hoc nono *Generalis elementariae intro-
 ductionis* libro (1), sineq̄ *Eclogis*, quas in hoc et
 tribus praecedentibus evolvimus, imponentes, aliud
 demonstrationis genus, illis conveniens qui rationis
 perturbationem ab impiis haeresibus sustinere, in

OSEE, I.

Fuerunt vero et ante istum prophetae: sub De-

vide quidem Samuel. Nathan, Gad; sub Roboam A vero et Abia et Asa, Achias Silonites, Samaias, Addo, Azarias, Anani; sub Josaphat autem et Achab, Elias, Elisæus, et qui victoriam de Syris Achabo prædixit, quique sibi ipsi vulnus infixit, et qui Achabum reprehendit, et Jehu filius Anani, et Oziel et Eliada: quorum nulla exstant propria scripta, sed sermones tantum nonnulli, qui in Regum et Paralipomenon historiis leguntur. Inter eos autem, qui litteris mandarunt aliquid, quorumque scripta exstant, primi sunt Osce et Isaias. Sub iisdem enim Judæ regibus Ozia, Joatham, Achas et Ezechias; sub Hieroboam etiam Joas filio, qui regnavit in Israel, prophetarunt. Factus est autem sermo Domini ad eum, et vaticinatus est in sacerdotibus, in Israel, in domum regis, deque interitu Samarizæ. Postquam etiam reprehensione usus, mansuros incredulos esse conclusit; Ecclesiam de gentibus eo coactum iri significavit, quod scortum sibi in uxorem assumpsit, quam ad vitæ sobrietatem castitatemque revocavit. Vaticinatus vero etiam est de Salvatoris adventu.

AMOS, III.

Vixit et hic eodem tempore, sed initio, cum Osee et Isaia, Ozia Judæ et Hieroboam Israeli imperantibus, ante duos annos terræ motus. Vidit autem sermones, et vaticinatur adversus Hierusalem, adversus Israel et Samariam, adversus gentes etiam, Damascus, Gazam, Ascalon, Azotum, Accaron, Tyrum, Idumæam, Theman, filios Ammon, et Moab; quos omnes a se reprehensos infideles esse conclusit. Neque vero, cum esset ab Amazia sacerdote Bethel delatus apud regem Hieroboam, tanquam qui adversus Samariam populumque faceret, ipse quidquam de dicendi libertate remisit, sed vaticinari pergens de Salvatoris adventu locutus est.

MICHÆAS, VI.

Secundus hic quidem a superioribus fuit, quoniam post Ozia tempora vaticinatus est: sed eadem cum illis ætate floruit: quia et ipse Joatham, Achazo, et Ezechia regibus prophetandi munus aggressus est. Factus est autem ad eum sermo Domini, et vaticinatus est in Hierusalem, in Samariam, in prophetas eos qui populum in errorem inducebant; in Achabum denique. Prædixit et Salvatoris adventum, ubi postremis diebus manifestum Domini montem fore significat.

JOEL, II.

Sermo Domini factus est ad ipsum, prædixitque senioribus omnibusque qui terram incolabant, ejus excidium, et alia quæ ipsi contigerunt servitutis tempore. Vaticinatur vero etiam de Spiritus sancti gratia in omnes qui sub Salvatore futuri sunt, effundenda. Concionatur denique de jejunio, de

τοῦ Δαυΐδ, Σαμουὴλ καὶ Νάθαν, καὶ Γάδ· ἐπὶ δὲ τοῦ Ῥοβοάμ καὶ Ἀβιά καὶ Ἀσά, Ἀχίας ὁ Σελωνίτης, καὶ Σαμαΐας, καὶ Ἀδδῶ, καὶ Ἀζαρίας, καὶ Ἀνανεὶ· ἐπὶ δὲ τοῦ Ἰωσαφάθ καὶ τοῦ Ἀχαάβ, Ἡλίας καὶ Ἐλισαῖος, καὶ ὁ προφητεῦσας τῷ Ἀχαάβ περὶ τῆς Συρίας, καὶ ὁ πατάξας αὐτὸν τραύματι, καὶ ἐλέγξας τὸν Ἀχαάβ, καὶ Ἰού ὁ τοῦ Ἀμελ, [nota in margine, Ἀνανὶ] καὶ Ὀζιήλ, καὶ Ἐλιαδά· ἀλλ' οὐ φέρεται τούτων ἴδια συγγράμματα· εἰ μὴ μόνον οἱ λόγοι αὐτῶν ἐν ταῖς Βασιλείαις καὶ ταῖς Παραλειπομέναις. Ἐν δὲ τοῖς συγγράμμασιν, ὧν καὶ τὰ συγγράμματα φέρεται, πρῶτοι γεγονόσιν οὗτοι· Ὡσὲ καὶ Ἡσαίας. Ἐπὶ γὰρ τῶν αὐτῶν βασιλείων, τῶν τε Ἰούδα Ὀζίου, καὶ Ἰωάθαμ, καὶ Ἀχάς, καὶ Ἐζηκίου βασιλείων Ἰούδα, καὶ ἐν ἡμέραις Ἱεροβοάμ υἱοῦ Ἰώας βασιλέως Ἰσραὴλ ἐπροφήτευσαν. Ἐγένετο δὲ λόγος πρὸς αὐτὸν καὶ προφητεῖαι οὗτος ἐπὶ τοὺς Ἰερέας, καὶ ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ, καὶ ἐπὶ τὸν οἶκον τοῦ βασιλέως, καὶ περὶ τῆς ἀπειθείας τῆς Σαμαρείας· καὶ ἐλέγξας, καὶ συγκλείσας αὐτοὺς εἰς ἀπειθίαν, σημαίνε· τὴν ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίαν, δι' ἧν ἔλαβε πόρνην γυναῖκα, ἣν καὶ λαβῶν ἐσωφρόνησεν, ἀνάγων αὐτὴν πρὸς αὐτόν. Προφητεῖαι δὲ καὶ περὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος παρουσίας.

AMOS, Γ'.

Καὶ οὗτος συνεχρόνισε κατὰ τὴν ἀρχὴν τῷ Ὡσῆ, καὶ τῷ Ἡσαΐᾳ, ἐπὶ Ὀζίου βασιλέως Ἰούδα, καὶ ἐν ἡμέραις Ἱεροβοάμ τοῦ Ἰώας βασιλέως Ἰσραὴλ, γέγονε πρὸ δύο ἐτῶν τοῦ σεισμοῦ. Λόγους δὲ εἶδε, καὶ προφητεῖαι κατὰ τῆς Ἱερουσαλήμ, καὶ κατὰ τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ τῆς Σαμαρείας, καὶ κατὰ τῶν ἐθνῶν, Δαμασκού, Γάζης, Ἀσκάλωνος, Ἀζώτου, Ἀκκάρων, Τύρου, Ἰδουμαίας, Θαμαάν [nota in margine, Ἰσ. Θαϊμάν], υἱῶν Ἀμμών, καὶ Μωάβ· καὶ οὕτως ἐλέγχει, καὶ συγκλείει πάντας εἰς ἀπειθίαν. Ἀλλὰ καὶ Ἰεροβοάμ ὡς λέγοντα κατὰ τῆς Σαμαρείας, καὶ κατὰ τοῦ λαοῦ, αὐτὸς οὐδὲν ἤττον οὐκ ἐπαύσατο παρῆρησιαζόμενος, καὶ λέγων τὰ λόγια καὶ περὶ τῆς παρουσίας τοῦ Σωτῆρος.

MICHAIAS, Γ'.

Δεύτερος μὲν τῶν προειρημένων γέγονεν. ὅτι μετὰ Ὀζίαν ἐπροφήτευσεν. Συνεχρόνισεν δὲ αὐτοῖς. Ἐπεὶ καὶ αὐτὸς ἐπὶ Ἰωαθάμ καὶ Ἀχάς καὶ Ἐζηκίου ἤρξατο προφητεῖν. Ἐγένετο δὲ ὁ λόγος πρὸς αὐτὸν τοῦ Κυρίου, καὶ προφητεῖαι ἐπὶ Ἱερουσαλήμ, καὶ περὶ Σαμαρείας, καὶ ἐπὶ τοὺς προφῆτας τοὺς πλανῶντας τὸν λαόν, καὶ κατὰ τοῦ Ἀχαάβ. Προσημαίνει δὲ καὶ τὴν παρουσίαν τοῦ Σωτῆρος λέγων· Ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις ἐμφανὲς ἔσται τὸ ὄρος τοῦ Κυρίου.

IOHNA, Β'.

Λόγος Κυρίου ἐγένετο πρὸς αὐτὸν καὶ προφητεῖαι τοῖς πρεσβυτέροις καὶ πᾶσι τοῖς κατοικοῦσι τὴν γῆν, περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς γῆς, καὶ τῶν ἐν αὐτῇ προφητεῖαι δὲ καὶ περὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος χάριτος τῆς εἰς πάντας γενησόμενης [lege γενησόμενης] ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος. Κηρύττει δὲ καὶ περὶ νηστείας καὶ με-

τανοίας, καὶ περὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος παρουσίας, καὶ ἅ τῶν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ γενομένων σημείων.

ABΔΙΟΥ, Δ'.

Ὁρασιν ἀπαγγέλλει κατὰ τῆς Ἰδουμαίας, καὶ τοῦ τέλους αὐτῆς· καὶ κατὰ τῶν ἐθνῶν τῶν ἐμπαροινησάντων τῷ Ἰσραήλ. Ἀναλωθήσεται γὰρ τὴν οἶκον Ἡσαῦ ὑπὸ τοῦ Ἰακώβ προσημαίνει.

ΙΩΝΑΣ, Ε'.

Λόγος Κυρίου ἐγένετο πρὸς αὐτὸν ἀπελθεῖν εἰς Νινευθὴ καὶ κηρῦσαι ἐν αὐτῇ, ὅτι ἔτι τρεῖς (1) ἡμέραι καὶ καταστραφήσεται ἡ Νινευθὴ. Ἄλλ' Ἰωνᾶς φεύγων τὸ κήρυγμα, ἀνέβη εἰς τὸ πλοῖον. Χειμῶνός (2) τε γενομένη ἐξεβλήθη, καὶ κατεπόθη ὑπὸ κήτους θαλασσίου. Εἶτα μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἐξέβαλε τὸ κῆτος τὸν Ἰωνάν ζώντα. Καὶ πάλιν ἐκ δευτέρας λόγος Κυρίου ἐγένετο πρὸς αὐτόν. Καὶ ἀπελθὼν ἐκήρυξεν εἰς τὴν Νινευθὴ, ἐκεῖνοί τε ἀκούσαντες ἐμετανόησαν, καὶ παρήγαγε Κύριος τὴν ὄργην ἀπ' αὐτῶν. Τῆς μέντοι παρουσίας τοῦ Σωτῆρος σημεῖον αὐτὸς γέγονε, καὶ καταποθεῖς ὑπὸ τοῦ κήτους, καὶ ἐκβληθεὶς ἀβλαβής.

ΝΑΟΥΜ Ο ΤΟΥ ΕΑΚΕΣΑΙΟΥ, Ζ'.

Λῆμμα περὶ τῆς ἀπωλείας Νινευθῆ (sic) βιβλίον ὀράσεως. Προφητεύει καὶ κηρύττει μὲν καὶ περὶ ἑορτῆς. Προσημαίνει δὲ ἐν αὐτῇ περὶ τοῦ Σωτῆρος, καὶ τὰ λοιπὰ πάντα κατὰ τῆς Νινευθῆ, καὶ τοῦ τέλους αὐτῆς, καὶ τῶν ἐχθρῶν τοῦ Ἰσραήλ παραγγέλλει.

ΑΜΒΑΧΟΥΜ, Η'.

Λῆμμα καὶ αὐτὸς εἶδεν προφητεύει δέσμενος μὲν περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Ἱερουσαλήμ. Προσημαίνων δὲ περὶ τῆς παρουσίας τοῦ Σωτῆρος. Λέγει δὲ καὶ προφητεύει κατὰ τῶν καταφρονητῶν. Εἶτα μεταξὺ προσευχῆ ἔστι τοῦ προφήτου μετ' ᾧδῆς. Καὶ τρία διαψάλματα ἔστιν ἐν τῇ λεγομένῃ ᾧδῇ ἄδοντος αὐτοῦ περὶ τῆς παρουσίας τοῦ Σωτῆρος, καὶ τῆς κατὰ θανάτου νίκης.

ΣΟΦΟΝΙΑΣ Ο ΤΟΥ ΧΟΥΣΕΙ, Θ'.

Οὗτος καὶ Ἱερემίας συνεχρόνησαν ἀλλήλοις. Ἄμφοτεροὶ γὰρ ἐπὶ τοῦ Ἰωσία βασιλείως Ἰούδα ἐπροφήτευσαν. Λόγος δὲ Κυρίου ἐγένετο πρὸς αὐτόν, καὶ προφητεύει ἐν τῇ Ἱερουσαλήμ, καὶ παντὶ Ἰούδα· καὶ τρολέγει περὶ ἡμέρας ἐσομένης μεγάλης, ὥστε ἐξαρθῆναι πάντα τὰ εἰδῶλα, καὶ τὰ ἄλση, καὶ πολὺν θρῆνον καὶ κοπετὸν γίνεσθαι. Προφητεύει δὲ καὶ περὶ τοῦ Σωτῆρος, καὶ τῆς ἀναστάσεως, ἣν δι' ἡμᾶς ποιεῖ. Καὶ κατὰ Γάζης καὶ Ἀκάλωνος, καὶ Ἀζώτου, καὶ τῆς Ἀκάρων, καὶ κατὰ Μωάβ, καὶ Ἀμμὼν, καὶ κατὰ Δαμασκοῦ, καὶ κατὰ Νινευθῆ, καὶ κατὰ τῶν Αἰθιῶπων.

ΑΓΓΑΙΟΣ, Ι'.

Οὗτος μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν ἐν τῇ ἐπανόδῳ ἐν τῇ Ἱερουσαλήμ, ἐπὶ Δαρείου βασιλείως Περσῶν, δευτέρου ἔτους αὐτοῦ, τῷ ἕκτῳ μηνὶ γέγονεν. Λόγος Κυρίου ἐγένετο ἐν χειρὶ αὐτοῦ, καὶ προφητεύει τῷ Ζοροβάβελ, καὶ τῷ Ἰησοῦ τῷ τοῦ Ἰωσεδὲκ, καὶ τῷ λαῷ

(1) Sequitur Eusebius interpretationem LXX; Hebraei vero *quadraginta* habent. Videtis S. August.

penitentia, de Salvatoris adventu, et de signis quæ in cruce sunt edita.

ABDIAS, IV.

Visionem denuntiat adversus Idumæam, et quem finem eadem sit habitura. Vaticinatur etiam in gentes quæ Israeli insultarunt. Fore etiam prædixit, ut Esau domus, ab ea quæ Jacobi est, subvertatur.

JONAS, V.

Sermo Domini factus est ad ipsum, ut Ninivam profectus in ea doceret, tribus tantum diebus urbem eam ab interitu abesse. Sed cum mandati onus declinaret, contigit ut nave, in quam conscenderat, tempestatibus agitata, in mare ejectus a pistrice absorberetur: quæ eundem triduo post vivum evomuit. Iterato deinde ad eum Domini sermone, Ninivam appulsus, ibique concionatus, cives ad resipiscentiam adduxit, et iram Domini ab ipsis avertit. Fuit quidem certe Salvatoris imago, quem pistrice illæsum absorpsit et evomuit.

NAHUM, ELCESÆI FILIUS, VII.

Assumptionem de interitu Ninivæ visionis hujus liber complectitur. Vaticinatur et concionatur etiam de festo. Prædicat autem in ea de Salvatore, de cæteris omnibus, quæ adversus Ninivam sunt, de ejus fine denique et Israelis hostium.

ABBACUM, VIII.

Assumptionem et hic intuitus est. Vaticinatur autem fuis quidem precibus Hierosolymitanæ urbis nomine: sed de Salvatoris adventu pronuntiat. Dicit vero et quæ spernentibus eventura sunt. Postea sequuntur preces cum cantico, in quo tria reperias prophetæ diapsalmata, Salvatoris adventum, et quam de morte victoriam adeptus est, decantantis.

SOPHONIAS CHUSI FILIUS, IX.

Iisdem iste et Hieremias vixerunt temporibus. Ambo enim vaticinati sunt, cum Judæ regnum Josias teneret. Factus est autem sermo Domini ad ipsum, munusque suum in Hierusalem, totoque Juda obiit. Prædixit etiam de venturo die, qui magnus dicitur, quo idola omnia lucique tollentur; unde luctus et clamores multi futuri. Vaticinatur vero etiam de ipso Salvatore, deque ejus in vitam reditu, qui ab eo nostri causa factus est. Sunt et ejus vaticinia in Gazam, in Ascalonem, in Azotum, in Accaron, in Moab, in Ammon, in Damascus, in Ninivam, in Æthiopas.

ΑΓΓΕΥΣ, Χ'.

Fuit iste post captivitatem, cum populus Hierusalem rediisset, Darii regis anno secundo, mense sexto. Factus est autem sermo Domini in manu ipsius, vaticinatusque est Zorobabeli, et Jesu Josedeci filio, populoque ipsi de Hierosolymorum

De civitate Dei. lib. xviii, c. 44.

(2) Edit. Curterii χ:μῶνος habet. EDIT. PATROL.

Instauratione, de umbrarum item transitu, deque gentium vocatione.

ZACHARIAS SADDO FILIUS, XI.

Vaticinatus est et iste anno Darii secundo, mense que octavo factus est sermo Domini ad ipsum: in eoque Domini locutus est angelus. Dirigit porro ad patres Hierusalem visiones suas quas multas ac varias videt. Dissertit autem proluxa oratione de Salvatore, et significat eundem asinæ ejusque pullo insidentem venturum esse.

MALACHIAS, XII.

Fuit et iste etiam post captivitatem Dario regnante. Vaticinatur autem assumptionem sermonis Domini in manu angeli sui. in qua arguit Israellem transgressionum nomine, et accusat, quod decimarum et pauperum curam non habeat. Dissertit etiam de die iudicii, de Salvatoris splendore, deque Eliæ ante ejus adventum missione.

ISAIAS FILIUS AMOS.

Iste et Osee (sicut a me dictum est antea) iisdem floruerunt temporibus. Vixit enim hic Ozia, Joatham, Achazo, et Ezechia Judææ regnum tenentibus. Visionem autem intuitus, vaticinatus est adversus Judæam et Hierusalem. Factus est vero sermo Domini ad ipsum bonaque ipsius prophetiæ pars nuntius est quidam de Verbi Dei adventu, deque iis quæ nostro nomine passus est. Vaticinatur autem de gentibus quæ sequuntur: adversus Babylonem; in alienigenas, et adversus Damascum, in Ægyptum, in Idumæam, in vallem Sionis, in Tyrum, post quæ sequitur visio quadrupedum, quæ sunt in eremo. Narrat et Sennacherim expeditionem, et Rapsacæ jactationem, excidionemque eorum, et interitum. Addit et Ezechia morbum, utque morti proximus, fuis ad Deum precibus, in quindecim annos vitæ sibi prorogationem impetravit. Vaticinatur porro eunuchis, et gentibus, addito ad finem diei iudicio.

IEREMIAS CHELCIÆ FILIUS,

E sacerdotibus.

Iste, quod prius dixi, et Sophonias, iisdem vixerunt temporibus, sed mansit Hieremias ad Joacimum usque, et undecimum Sedecia Judææ regis annum, id est ad populi usque captivitatem. Factum est autem verbum Domini ad eum, et multis Hierosolymorum iniquitates arguit, deque ipsis, et de siccitate vaticinatus est. Prædixit item de Elamitis gentibus, foreque ut Ægyptus a rege Babylonio excinderetur. Addidit et prophetiam in Babylonem, et sermonem quem habuit jussu Domini, ad Saraïam Neris filium, ad Idumæam, ad filios Ammon, et ad Cedar reginam aulæ quam percussit Nabugodonosor rex Babylonis. Alloquitur et Damascum, et Moab et Hierusalem, et Judam, et Rhecabitaram familiam, et filiorum Jonadab, et Judæos, qui terram Ægypti, qui Magdalum, qui

περι τῆς οἰκοδομῆς τῆς Ἱερουσαλῆμ· προφητεύει δὲ καὶ περι τῆς παρελεύσεως τῶν σκίων, καὶ περι τῆς κλήσεως τῶν ἐθνῶν.

ZACHARIAS ΥΙΟΣ ΣΑΔΔΩ, ΙΑ'.

Καὶ οὗτος τῶ δευτέρῳ ἔτει Δαρείου προφητεύει. Ἄλλὰ τῷ ὀγδόῳ μηνὶ λόγος Κυρίου ἐγένετο πρὸς αὐτὸν, καὶ ἄγγελος Κυρίου ἐλάλει ἐν αὐτῷ, καὶ προφητεύει πρὸς τοὺς πατέρας, καὶ τὴν Ἱερουσαλῆμ. Πολλὰς δὲ καὶ ποικίλας ὁράσεις βλέπει, καὶ προφητεύει περι τοῦ Σωτῆρος διὰ πολλῶν, καὶ σημαίνων αὐτὸν ἐρχεσθαι ἐπὶ θνον καὶ πῶλον ὑποζυγίου.

ΜΑΛΑΧΙΑΣ, ΙΒ'.

Καὶ οὗτος μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν γέγονεν ἐπὶ Δαρείου λῆμμα δὲ λόγος Κυρίου ἐν χειρὶ ἀγγέλου αὐτοῦ ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ προφητεύει. Ὀνειδίζει δὲ τὸν Ἰσραὴλ ἐπὶ ταῖς παραβάσεσι, καὶ μέμφεται ἐπὶ τῇ ἀμελείᾳ τῶν δεκάτων, καὶ τῆς πρὸς τοὺς πτωχοὺς κοινωνίας· προφητεύει δὲ περι τῆς ἡμέρας τῆς κρίσεως, καὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἐπιλάμψεως, καὶ πρὸς τῆς παρουσίας τοῦ Σωτῆρος ἀποστέλλεσθαι τὸν Ἥλιαν σημαίνει.

ΗΣΑΙΑΣ ΥΙΟΣ ΑΜΩΣ.

Οὗτος καὶ Ὡσῆ, καθὰ προείπον, συνεχρόνησαν ἀλλήλοις· καὶ γὰρ καὶ οὗτος ἐπὶ Ὀζίου, καὶ Ἰωαθαμ, καὶ Ἀγάζ, καὶ Ἐζεχίου βασιλέων Ἰούδα, γέγονεν· ὄρασιν δὲ ἑωρακῶς προφητεύει κατὰ τῆς Ἰουδαίας, καὶ κατὰ Ἱερουσαλῆμ. Καὶ λόγος δὲ Κυρίου πρὸς αὐτὸν γέγονε· καὶ τὸ πλεῖστον τῆς προφητείας αὐτοῦ ἐστὶν εὐαγγέλιον περι τῆς ἐνσάρκου παρουσίας τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ, καὶ ὧν ἂν ἐδέξατο δι' ἡμᾶς παθῶν. Προφητεύει δὲ καὶ ἐπὶ ἔθνη ταῦτα· κατὰ Βαβυλῶνος, ἐπὶ τοὺς ἀλλοφύλους, κατὰ Δαμασκῶ, ὄρασιν Αἰγύπτου, ὄραμα τῆς Ἰουμαίας, ὄραμα τῆς φάραγγος Σιών, ὄραμα Τύρου, ὄρασιν τῶν τετραπόδων τῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ. Διηγείται δὲ καὶ τὴν ἐφοδὸν Σεμναχηρείμ, καὶ Ραψάκου τὴν ἀλαζονίαν, τὴν τε πτώσιν καὶ ἀπώλειαν αὐτῶν· καὶ οὐνοστας Ἐζεχίας, καὶ μέλλων ἀποθῆσκειν, εὐξάμενος προσθήκην ἔσσης ἐτῶν δεκαπέντε. Προφητεύει δὲ καὶ εὐνούχοις, καὶ τοῖς ἔθνεσι ἐν τῷ τέλει περι τῆς ἡμέρας τῆς κρίσεως.

ΙΕΡΕΜΙΑΣ Ο ΤΟΥ ΚΕΛΧΙΟΥ,

Ἐκ τῶν ἱερέων.

Οὗτος, καθὰ προείπον, καὶ Σοφονίας συνεχρόνησαν ἑαυτοῖς· παρέμεινε δὲ οὗτος ἕως Ἰωακείμ, καὶ ἕως ἐνδεκάτου ἔτους Σεδεκίου βασιλείως Ἰούδα, ἕως αἰχμαλωσίας τοῦ λαοῦ. Πῆμα δὲ Θεοῦ ἐγένετο πρὸς αὐτὸν, ὡς ἐγεννήθη λόγος Κυρίου πρὸς αὐτὸν· καὶ ἐλέγχε τὰς ἀδικίας τῆς Ἱερουσαλῆμ διὰ πολλῶν· προφητεύει δὲ ἐπὶ Ἱερουσαλῆμ, καὶ περι τῆς ἀβροχίας· καὶ ἐπὶ τὰ ἔθνη Αἰθίᾶ καὶ τοῦ ἀλθεῖν βασιλεῖα Βαβυλῶνος, τοῦ ἐκκόψαι τὴν γῆν Αἰγύπτου· καὶ ἐπὶ Βαβυλῶνα· καὶ λόγος, ὃν ἐνετείλατο Κύριος τῷ Ἱερεμίᾳ εἰπεῖν τῷ Σαραία υἱῷ Νηρίου, καὶ τῇ Ἰουμαίᾳ, καὶ τοῖς υἱοῖς Ἀμμὼν, καὶ τῇ Κηδάρ βασιλίᾳ τῆς αὐλῆς, ἣν ἐπάταξε Ναβουχοδονόσορ βασιλεὺς Βαβυλῶνος, καὶ τῇ Δαμασκῷ, καὶ τῇ Μωάβ, καὶ ἐπὶ Ἱερουσαλῆμ, καὶ ἐπὶ Ἰούδαν, καὶ εἰς οἶκον Ἰηραβείμ, καὶ τῶν υἱῶν Ἰωναδὰβ, τοῖς τε Ἰου-

δαίσις, τοῖς κατοικοῦσιν ἐν γῆ Αἰγύπτου· καὶ τοῖς Α καθημένοις ἐν Μαγδάλῳ καὶ ἐπὶ Ταφνάς, καὶ ἐν γῆ Παθουρῆς. Πρὸς τε τὸν Βαρούχ, ὅτε ἔγραψε τοὺς λόγους τούτους ἐν τῷ βιβλίῳ ἀπὸ στόματος Ἱερεμίου. Περιέχει δὲ τὸ βιβλίον ἐπὶ τέλους, ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι ἐπιβουλεύοντες τῷ προφήτῃ, ἔρριψαν αὐτὸν εἰς λάκκον βορβόρου, καὶ Ἀβδεμέλεχ Αἰθίοψ ἀνήγαγεν αὐτόν.

Διὰ τί Βαρούχ ἐπιγράφει τὸ βιβλίον;

Ἐπειδὴ οὗτος γράψας ἀπὸ στόματος Ἱερεμίου τοὺς ἐν τῷ βιβλίῳ λόγους, ἀνέγνω τοῖς ἐν τῇ Βαβυλωνίῳ αἰχμαλωτισθεῖσι, παραμυθούμενος αὐτούς, καὶ ἐπαγγελλόμενος αὐτοῖς τὴν παρὰ Θεοῦ ἐλπίδα.

Διὰ τί Θρηῖνοι ἐπιγράφει τὸ βιβλίον;

Ἐπειδὴ τοὺς λόγους τούτους ἐθρήνησεν Ἱερεμίας περὶ τῆς Ἱερουσαλήμ, ὅτε ἐάλω, καὶ αἰχμαλωτίσθη B δ' αὐτός.

Διὰ τί Ἐπιστολὴ Ἱερεμίου καλεῖται;

Ἐπειδὴ ταύτην ἔγραψεν Ἱερεμίας τοῖς ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ, κατὰ τῶν εἰδύλων ἀσφαλιζόμενος αὐτούς, ἵνα μὴ, βλέποντες αὐτὰ, συναπαχθῶσι τοῖς σεβομένοις αὐτὰ.

ἸΕΣΕΚΙΑ (sic) Υἱὸς ΒΟΥΖΙ ΙΕΡΕΩΣ.

Οὗτος ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ γέγονε μετὰ Ἱερεμίαν καὶ τῷ πέμπτῳ ἔτει τῆς αἰχμαλωσίας Ἰωακαὶμ ἤρξατο προφητεύειν. Λόγος δὲ Κυρίου ἐγένετο πρὸς αὐτόν· καὶ ὄρασιν μὲν ἐξαρχῆς ζώου τετραπροσώπου θαυμαστήν καὶ ἐκπληκτικωτάτην καὶ δυσσερμήνητον ὄρα. Προφητεύει δὲ ἐπὶ τοὺς προφῆτας τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ περὶ τοῦ ξύλου τῆς ἀμπέλου, καὶ διήγημα περὶ τοῦ C ἀστού, καὶ διαμαρτύρεται τῇ Ἱερουσαλήμ τὰς ἀνομίας, καὶ τὰς ἀμαρτίας αὐτῆς· περὶ τε τῆς παραβολῆς, ἧς ἔλεγον, οἱ πατέρες ἔφαγον δρυφάκα, καὶ οἱ ἔδοντες τῶν τέκνων ἐμωδίασαν. Καὶ τοῖς υἱοῖς Ἀμμών, καὶ περὶ τῆς Ὀολᾶς, καὶ τῆς Ὀλιβᾶς. Καὶ ἐπὶ Σούρ Θρηῖνον, καὶ ἐπὶ Σιδῶνα, καὶ περὶ ἡμέρας Κυρίου, καὶ τῷ Φαραῶ βασιλεῖ Αἰγύπτου, καὶ Θρηῖνον ἐπὶ Φαραῶ, καὶ τὴν Αἰγύπτου, καὶ ἐπὶ ὄρος Σηεῖρ, καὶ περὶ τῶν ὀστέων τῶν ἀναζησάντων, καὶ ἐπὶ Γῶγ, καὶ τὴν γῆν τοῦ Μαγῶγ· τῷ τε ἄρχοντι Τύρου καὶ Θρηῖνον κατ' αὐτοῦ, καὶ τοῖς υἱοῖς τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, καὶ ἐπὶ τοὺς ποιμένας τοῦ Ἰσραὴλ· καὶ τὸ τελευταῖον τὴν οἰκοδομὴν τοῦ ναοῦ, καὶ τῆς Ἱερουσαλήμ διαγράφων προφητεύει.

Διὰ τί Δανιὴλ καλεῖται;

Ἐπειδὴ καὶ αὐτὸς ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ γεγονώς, ἕως τοῦ βασιλέως Κύρου τοῦ Πέρσου, τὰ μὲν κατὰ Σουσάνναν κρίνει αὐτὸς, καὶ κατακρίνει τοὺς πρεσβυτέρους ὡς συκοφάντας· τὰ δὲ τοῦ βασιλέως ἐνύπνια αὐτὸς ἀπαγγέλλει τε καὶ ἐρμηνεύει· βλέπει δὲ καὶ ὀράσεις τελείας· περὶ μὲν τῶν βασιλείων δύο, περὶ δὲ τῆς τοῦ Σωτῆρος παρουσίας, καὶ καταπαύσεως τῆς Ἱερουσαλήμ, καὶ τῆς Ἀντιχρίστου παρουσίας δύο. Διηγεῖται δὲ περὶ μαρτυρίου Σεδράχ, Μησάχ, Ἀβδοναγῶ, καὶ τῶν ὕμνων αὐτῶν· καὶ ὅτι αὐτοὶ μὲν διεσώθησαν, οἱ δὲ ὑποκαίνοντες κατεφλέγησαν. καὶ μετέγνω βασιλεὺς· καὶ ὅτι αὐτὸς διεβλήθη εἰς τὸν λάκκον τῶν λέοντων· τὸ μὲν πρῶτον, ἐπειδὴ τῶν Βαβυλωνίων προσευχομένων Δαρσίῳ τῷ βασιλεῖ, μὲ-

Taphnas, quique Patnaures regionem incolebant; Baruch denique, cum ista ab ore Hieremias excerpta, in libro describeret. Narrat porro sub finem quo pacto exceptum per insidias prophetam in cœnoscium lacum projecerint, unde est per Abdemelech Æthiopem extractus.

Cur Baruch librum inscribit?

Quia quæ Hieremias dictarat, in libro a se descripta captivis apud Babylonem recitavit, consolans eos et auxilii spem a Deo nuntians

Quare Lamentationes librum inscribit?

Quia verbis istis Hierosolymorum et populi qui captivus erat miserias lamentatus est.

Cur Epistola Hieremias dicitur?

Quia ipsam scripsit Hieremias ad captivum populum, ut eundem adversus idola confirmaret, ne qui ipsa intuebantur, ad eorum cultum, cum iis a quibus colebantur, raperentur

EZECHIEL RUSI SACERDOTIS FILIUS.

Fuit hic captivitatis tempore post Hieremiam, annoque quinto Joacimi captivitatis cœpit vaticinari. Factus est autem sermo, facta item Domini manus ad eum, visionemque initio quadriformis animalis vidit mirabilem maximeque formidandam, et explicatione difficilem. Vaticinatur autem in prophetas Israel, deque ligno vitis. Addit et narrationem de aquila, insectaturque urbis Hierosolymorum iniquitates et peccata. Disserit item de similitudine quam usurpabant, cum patres suos acerbas uvas comedisse, sed dentes sibi obstupuisse dicerent. Disputat etiam de Oola, deque Oliba, et adjungit setum in Sur, in Sidonem; disputationem de die Domini, de Pharaone rege Ægypti, cum ipsius et regni lamentatione de monte Seir; de ossibus eorum qui revixerunt; de Gog, de terra Magog, de Tyri principe, quem cum filiis populi sui lamentatur, de pastoribus Israel. Vaticinatur denique de templi et urbis instauratione quam depingit.

Quare Daniel vocatur?

Quia et ipse in captivitate fuit ad Cyrum usque Persarum regem. Susannæ quidem causam, damnatis calumniæ pœna senioribus, judicavit: regis autem somnia retulit, et interpretatus est. Vidit porro visiones eximias. De regnis quidem duas; duas item de Salvatoris adventu, deque Hierosolymæ requie, et Antechristi accessu. Narrat præterea martyrium Sydrach, Misach et Abdenago, eorumque canticum: utque servatis ipsis, combustis autem qui ignem succedebant, regem pœnituit. Narrat etiam ut est in leonum lacum conjectus; primum quidem quod Darium regem adorantibus Babyloniis omnibus, solus ipse Deum adoraret: deinde vero quod Bel et draconem sub Cyro rege

sustulisset. Sed est ipse incolumis de lacu extractus, in eumque dejecti, et a leonibus statim devorati, qui has illi insidias struxerant.

αὐτὸς ἀπὸ τῶν λεόντων ἀνήλθεν ἐκ τοῦ λάκκου. Οἱ δὲ ἐπιβουλευσάντες αὐτῷ ἐβλήθησαν εἰς λάκκον, καὶ εὐθὺς κατεβρώθησαν ὑπ' αὐτῶν.

Ανος αὐτὸς Θεῷ προσήχητο· τὸ δὲ δεύτερον διὰ τὸν Βῆλ κατέστρεψε· καὶ τὸν δράκοντα ἀνεῖλεν ἐπὶ Κύρου τοῦ βασιλέως, καὶ αὐτὸς μὲν διεσώθη. Καὶ

αὐτὸς ἀπὸ τῶν λεόντων ἀνήλθεν ἐκ τοῦ λάκκου. Οἱ δὲ ἐπιβουλευσάντες αὐτῷ ἐβλήθησαν εἰς λάκκον, καὶ εὐθὺς κατεβρώθησαν ὑπ' αὐτῶν.

FRAGMENTA

Ex libro Eusebii deperdito cui titulus : *Generalis elementaria introductio.*

(Maj, Bibliotheca nova Patrum, IV 516.)

MONITUM.

Plurimos et doctissimos Eusebii Cæsariensis pro Christiana religione labores nemo satis mirari potest. Ecce enim in codice etiam Vindobonensi LV ineditum aliud memoratur, partimque superest, Eusebii nostri opus τῆς καθόλου στοιχειώδους εἰσαγωγῆς, Generalis elementariæ introductionis (Fabric. B. G. ed. nov. t. VII, p. 314, ex Lambecio cum Kollario lib. 1 et III. Item Munter. (Fragm. PP. Gr., fasc. 1), libris saltem decem comprehensum, quorum in quatuor continentur Eclogæ prophetiæ de Christo Domino, quæ discrete pars operis superfuit incolumis in predicto codice Vindobonensi : namque et ejus prologum, vel potius prologi pericopem, vulgavit Kollarus t. II, seu lib. III, col. 205, in quo dicit Eusebius se id opus post illud suum πάντο Chronicon adornavisse. Jam in postremo, seu decimo, operis libro de impiis hæresibus tractaverat auctor, ut patet ex verbis quæ sumit a Lambecio Fabricius loc. cit. Ἐν τῷ δεκάτῳ τοῖς ἀπὸ τῶν ἀθέων αἰρέσεων τὸν λογισμὸν ἀποβεβλαμμένους ἑτέραν ἀρμόττουσαν ἔξοδον παραχαεῖν πειρασόμεθα. Ecce autem nobis in libro Sacrarum rerum Leontii ac Joannis, quem edidimus Script. vet. t. VII, quatuor occurrerunt Eusebiani operis Εἰσαγωγῆς fragmenta ; primum ex primo libro ; secundum ex quarto ; postrema duo ex decimo, in quo de hæresibus, uti dictum est, auctor scripserat. Imo quia apud nos constanter inscribitur Introductio prima, sequitur ut saltem duæ fuisse videantur. Verum utcumque ea res se habet, en fragmenta.

Ex Leontii et Joannis Rerum sacrarum libro. Script. vet. t. VIII, p. 93 et 100.

9. Eusebii ex primo Introductionis primæ.

Viri morem demonstrat sodalium qualitas. Prævus enim necessario cum sui similibus sociatur. Vicissimque vir temperans atque sapiens, ad sui moris participes accedit.

10. Eusebii ex quarto Introductionis primæ.

Sicut oculorum natura habet quidem in seipsa visualem vim, neque tamen per se ipsa potest res visibiles percipere, nisi aliquid externum eam illuminet, et oculorum usui cooperetur, lumen confertens ob rerum sensibilibus visionem ; sic etiam intellectualis rationalisque natura se habet ad sacram Dei verbum.

11. Eusebii ex decimo Introductionis primæ.

Natura ipsa hominum genus comparavit ad virtutis et malitiæ semina dignoscenda : et alterutrius ex his dedit voluntati optionem ; etenim hominem suimet dominum judicemque constituit : ita tamen, ut quia is a natura sortitus est virtutis ac malitiæ primigeniam ideam, etiamsi in improbitatis barathrum se aliquando demergat, haud tamen possit conscientia ejus non revereri virtutem, quanquam vitium elegerit. Hujus rei demonstratio argumentumque est, quod nemo propriæ malitiæ fieri accusator audeat ; imo contra celare et contegere pro viribus nititur, si quid præter honestum clam egerit. Item eiusdem rei testis est uniuscujus-

Β θ'. Εὐσεβίου ἐκ τοῦ α' τῆς α' Εἰσαγωγῆς.

Ἐλεγχος ἀνδρὸς ἤθους ἢ μετὰ τοιῶνδε συνουσία· ὃ τε γὰρ φαῦλος ἐξ ἀνάγκης τοῖς ὁμοίοις συνέστη· ἔτε αὖ πάλιν σώφρων καὶ σοφὸς τοῖς τὰ αὐτὰ αὐτῷ μετιούσιν.

Γ'. Εὐσεβίου ἐκ τοῦ δ' τῆς α' Εἰσαγωγῆς.

Ὅν τρόπον ἢ τῶν ὀφθαλμῶν φύσις ἔχει μὲν ἐν ἑαυτῇ τὴν ὀρατικὴν δύναμιν, οὐχ ἱκανὴ δὲ καθ' ἑαυτὴν πέφυκεν πρὸς τὴν τῶν ὀρατικῶν κατάληψιν, μὴ οὐχὶ ἑτέρου τινὸς ἔξωθεν φωτίζοντος καὶ συνυπουργούντος τῇ τῶν ὀφθαλμῶν χρήσει τῷ συμβαλλομένῳ φωτὶ πρὸς τὴν τῶν αἰσθητῶν θέαν, οὕτως καὶ ἡ νοερά καὶ λογικὴ φύσις ἔχει πρὸς τὸν ἱερὸν τοῦ Θεοῦ λόγον.

Δ'. Εὐσεβίου ἐκ τοῦ ε' τῆς α' Εἰσαγωγῆς.

Ἡ φύσις αὐτῇ τὸ τῶν ἀνθρώπων κατέσπειρεν γένος εἰς τὰ τε τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς κακίας σπέρματα γινώσκειν· θαυτέρου τε τούτων συνεχώρησεν μετέχειν τῷ λογισμῷ, αὐτοκράτορα καὶ κριτὴν ἡγεμόνα τε καὶ κύριον αὐτὸν ἑαυτοῦ καταστήσασα· ὅς οἷα δὴ ὑπὸ τῆς φύσεως τὰ τῆς ἀρετῆς καὶ τὰ τῆς κακίας προτερήματα ἔχων ἐν ἑαυτῷ, οὐκ ἂν δύναίτο, κἄν εἰς αὐτὸν τῆς κακίας βυθὸν καταπέσοι ποτὲ, μὴ οὐχὶ σεμνύνειν τὴν ἀρετὴν καταπταῖσον τὸ συνεῖδός, εἰ πρόλοιτο τὸ χεῖρον· καὶ τούτων ἀπόδειξις καὶ ἔλεγχος ἐναργῆς, τὸ μηδένα τολμᾶν τῆς ἑαυτοῦ κακίας γενέσθαι κατήγορον, ἀλλ' ἐκ τῶν ἐναντίων, ὡς ἢ δύναμις, ἐπικρύπτειν καὶ σκέπειν ἄπειο δὴ ἂν

παρὰ τὸ καθήκον λαθραίως ἐπιχειρῆ· καὶ αὕτη δὲ ἡ A ἐκάστου διάθεσις, μὴ ὁμοίως διακειμένου πρὸς τε τοὺς εὐεργετοῦντας καὶ πρὸς τοὺς βλάπτειν αὐτὸν ἐπιχειροῦντας· αὐτομαθῆς διδάσκαλος γίνεται ἐκαστῷ τῆς περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν ἐπιστήμης, ὁ τῆς φύσεως νόμος, ταῦτά τινες δρᾶν ἑτέροις ἀπαγορεύων, ἅπερ τις αὐτὸς παρ' ἑτέρων οὐκ ἂν ἔλοιτο παθεῖν.

ιβ'. *Eusebii ex decimo Introductionis primæ tanquam*

Ἐνδέχεται μὲν. ὦ παιδίον, λέγειν μὲν εὖ, φαῦλον δὲ ὑπάρχειν· πράσσοντα δὲ εὖ, φαῦλον εἶναι, ἀδύνατον.

ιγ'. *Eusebii ex decimo Introductionis primæ tanquam*
Βία Θεῷ οὐ πρόσσεστιν.

(1) Ita prorsus scribitur in illo codice Vat. (p. 419 h), unde nos sumpsimus Leontii et Joannis Saccarum rerum librum, *Script. vet. t. VII.* Quare sequitur ut existimemus exstitisse volumen epistola-

que animus, qui non æque est affectus erga sibi benevolos, atque adversus eos qui sibi nocere conantur. Igitur spontanea magistra unicuique est ad boni mali que scientiam lex naturæ, dum vetat nos cuilibet facere, quod nos ab aliis pati nollemus.

12. *Eusebii ex decimo Introductionis primæ tanquam a Platone.*

Contingere potest, o puer, ut aliquis bene dicat, cum malus sit; verumtamen aliquem bene facere, qui pravus sit, impossibile.

13. *Eusebii ex primo capitulo Epistolæ primæ.*
Nulla Deum vis cogit.

rum in plures libros distinctum; quarum saltem nonnullas ob prolixitatem (puta de rebus dogmaticis) intercapitari opus fuerit.

EUSEBII PAMPHILI

CÆSARIENSIS EPISCOPI

CANONES DECEM HARMONIÆ EVANGELIORUM,

Præmissa ad Carpianum epistola.

(GALLAND., *Veterum Patrum Biblioth.*, II, 333, et Proleg. p. LIV.)

MONITUM.

(*Ex Joannis Millii Prolegomenis ad Novum Testamentum Græcum*, §§ 738-741.)

Inter alia Eusebii opera exstat epistola ejus ad Carpianum, quam mss. plerisque codicibus Evangeliorum præfixam videre est, una cum ejus *Canone*, quem vocant, sive *decem tabulis*, in quas retulit numeros *Ammonianos*. Horum autem artificium, usumque quem præbent insignem, in representanda quatuor Evangeliorum harmonia, jam breviter explicabimus. Ante annos centum Ammonius Alexandrinus, singulari arte atque studio, ex quatuor nostris Evangeliiis inter se collatis, confecerat ipsissimis evangelistarum verbis integram quamdam historiam evangelicam, seu *Diatessaron*. Cum primum autem hanc digessisset, etiam universum Evangeliorum textum in sectiones quasdam divisit, et notis numeralibus distinxit in margine sui exemplaris. Sectiones istæ non aliæ erant, quam quas hodieque in codicum nostrorum margine interiori adpictas videmus: nimirum in Evangelio *Matthæi* 355, *Marci* 236, *Lucæ* 340, *Joannis* 232. Divisionem autem hanc haud alio sine institutam ab auctore supra diximus, quam ad de-

monstrandam Diatessari hujus perfectionem et integritatem. Neque alii ulli adhuc usui inserviebat: unde nec credibile est, numeros istos propagatos fuisse ultra ipsius Ammonii exemplar.

Hoc cum in Cæsareæ bibliotheca aliave aliquo repositum reperisset Eusebius, in mentem ipsi venit, harmoniæ hujus, numerorumque Ammoniani Evangeliorum codicis ope, institui ac representari posse integrum et perfectum Diatessaron, σωζομένου καὶ τοῦ τῶν εὐαγγελιστῶν δι' ὅλου σώματός τε καὶ εἰρμοῦ, ut Eusebii verbis utar. Nempe, per lustratis singulis harmoniæ istius partibus, una cum numeris juxta positis in margine (nam et illic, pariter ac in codice ejus evangelico annotatos fuisse supra ostendimus), constabat omnes omnino pericopas evangelici codicis ad decem ordines sive classes reduci potuisse. Vel enim ejusmodi esse, in quibus omnes quatuor evangelistæ conveniant: vel ex iis tres tantum; nempe *Mat. Mar. Luc.* — *Mat. Luc. Joan.* — *Mat. Marc. Joan.*: vel duo durtaxat; *Mat. Luc.* — *Mat. Mar.* — *Mat. Joan.* —

Luc. Mar.—*Luc. Joan.*: vel denique cujusque evangelistæ esse proprias et peculiares. Ista igitur universas reduxit ad decem tabulas: pericopas scilicet in quibus quatuor evangelistæ concordant, ad tabulam primam; in quibus *Mat. Mar. Luc.* ad secundam; in quibus *Matth. Luc. Joan.* ad tertiam; in quibus *Mat. Mar. Joan.* ad quartam; in quibus *Mat. Luc.* ad quintam; in quibus *Mat. Mar.* ad sextam; in quibus *Mat. Joan.* ad septimam; in quibus *Luc. Mar.* ad octavam; in quibus *Luc. Joan.* ad nonam: reliquas vero, quæ cuique evangelistæ sunt peculiares, ad decimam.

Digestis hoc modo in decem tabulas numeris Ammonianis, mox iisdem suffixit in margine Evangeliorum unam aliquam e primis litteris alphabeti, quæ significaret tabulam, ad quam numerus iste foret referendus: α scilicet primam tabulam, β secundam, γ tertiam, et sic deinceps. Hoc quidem pacto statim ad oculum repræsentavit, in quibus locis duo, tres, vel quatuor evangelistæ inter se concordarent; vel ubi ipsorum aliquis quædam haberet, quæ non essent in reliquis tribus. Ex. gr. *Matth.* III, 16, ad verba, Καὶ βαπτισθεὶς ὁ Ἰησοῦς ἀνέβη εὐθὺς ἀπὸ τοῦ ὕδατος, appositum vides in margine numerum $\iota\delta'$, cum α subscripto: quod indicat pertinere numerum istum ad tabulam primam. Eo autem in hac tabula invento, juxta apparent loca reliquorum Evangeliorum, quæ cum ipso

conveniunt: nempe Marci ϵ' , Lucæ $\iota\gamma'$, Joannis $\iota\epsilon'$. Sic *Matth.* V, 27, ad ista, Ἠκούσατε, ὅτι ἐβρέθη τοῖς ἀρχαίοις, Οὐ μοιχεύετε, notatum videmus ad oram codicis $\lambda\zeta'$, cum ι suffixo; quod ostendit pericopen istam ad tabulam decimam referri, ideoque peculiare quoddam argumentum tractare, cæteris evangelistis intactum. Neque vero mirandum, si argumenta singula distincta ad suas tabulas haud redegerit Eusebius. Neque enim hoc sine plurimum ad marginem sectionum additione præstari poterat. Illud ipsi datum, ut Ammonianis numeris, quales adpicti fuerant ad oram codicis ejus, adaptaret suos Canones; hoc est, in ipsos digereret singula argumenta, quæ notis Ammonianis distincta reperit, non item ut alias notas adderet. » Hactenus Millius.

Cæterum tum epistolæ, tum Canonum textum Eusebianum, ex præclara ejusdem Millii editione Novi Testamenti Græci desumpsimus (a): ad quem item exegimus eorundem Canonum versionem, quam inter S. Hieronymi opera edidit Martiannæus (b) et Vallarsius (c): sed ex collatione Græci textus Milliani complura menda sustulimus, quæ in utramque Hieronymianam editionem irrepererunt, ut cuilibet attendenti compertum fiet. Veterem autem Latinam Epistolæ Eusebianæ versionem ex Fabricio (d) descripsimus.

(a) Mill., *Nov. Test. Gr.*, pag. 1 seq.

(b) Martian., edit. Hieron. tom. I, pagg. 1429-1440.

(c) Vallars., edit. Hieron. tom. X, pagg. 671-682.

(d) Fabr., *Bibl. Gr.* tom. VI, pag. 97.

EUSEBII CÆSARIENSIS

EPISTOLA

IN SUBSEQUENTES CANONES EVANGELIORUM.

EUSEBIUS CARPIANO FRATRI IN
DOMINO S.

Ammonius quidem Alexandrinus, magno studio atque industria unum nobis pro quatuor Evangeliiis dereliquit. Namque trium Evangeliorum sensus exceptos, omnes similes contextus Matthæi Evangelio quasi ad unum congestos, annexuit: ita ut eorundem, quantum ad tenorem pertinet lectionis, sequens jam stylus interruptus esse videatur. Verum ut salvo corpore sive textu, cæterorum Evangeliorum propria et familiaria loca, in quibus eadem similiterque dixerunt, scire possis ac vere disserere, accepta occasione ex prædicti viri studio, alia ratione decem numerorum tibi titulos designavi. Quorum primus quatuor in se continet numeros, in quibus similia ab universis dicta sunt, D

ΕΥΣΕΒΙΟΣ ΚΑΡΠΙΑΝῶ ΑΓΑΠΗΤῶ ΑΔΕΛΦῶ
ΕΝ ΚΥΡΙΑΪ ΧΑΙΡΕΙΝ.

Ἀμμώνιος μὲν ὁ Ἀλεξανδρεὺς, πολλὴν ὡς εἶχες φιλοπονίαν καὶ σπουδὴν εἰσαγοχῶς, τὸ διὰ τεσσάρων ἡμῖν καταλέλοιπεν Εὐαγγέλιον, τῷ κατὰ Ματθαῖον τὰς ὁμοφώνους τῶν λοιπῶν εὐαγγελιστῶν περιχοπὰς παραθεῖς, ὡς ἐξ ἀνάγκης συμβῆναι τὸν τῆς ἀκολουθίας εἰρμὸν τῶν τριῶν διαφθαρῆναι, ὅσον ἐπὶ τῷ ὕφει τῆς ἀναγνώσεως. Ἴνα δὲ σωζομένου καὶ τοῦ τῶν λοιπῶν δι' ὅλου σώματος τε καὶ εἰρμῶ, εἰδέναί ἔχοις τοὺς οικεῖους ἐκάστου εὐαγγελιστοῦ τόπους, ἐν οἷς κατὰ τῶν [αὐτῶν] ἠνέχθησαν φιλαλήθως εἰπεῖν, ἐκ τοῦ πονήματος τοῦ προειρημένου ἀνδρὸς εἰληφῶς ἀπορμάς, καθ' ἑτέραν μέθοδον κανόνας δέκα τὸν ἀριθμὸν διεχάραξά σοι τοὺς ὑποτεταγμένους· ὧν ὁ μὲν πρῶτος περιέχει ἀριθμοὺς ἐν οἷς τὰ παραπλήσια εἰρήκωσιν οἱ τέσσαρες, Ματθαῖος, Μάρκος, Λουκᾶς, Ἰωάννης. Ὁ δεύτερος, ἐν ᾧ οἱ τρεῖς, Ματθαῖος, Μάρκος, Λουκᾶς. Ὁ τρίτος, ἐν ᾧ οἱ τρεῖς, Ματθαῖος, Λουκᾶς.

Ἰωάννης. Ὁ τέταρτος, ἐν ᾧ οἱ τρεῖς, Ματθαῖος, Μάρκος, Ἰωάννης. Ὁ πέμπτος, ἐν ᾧ οἱ δύο, Ματθαῖος, Λουκᾶς. Ὁ ἕκτος, ἐν ᾧ οἱ δύο, Ματθαῖος, Μάρκος. Ὁ ἕβδομος, ἐν ᾧ οἱ δύο, Ματθαῖος, Ἰωάννης. Ὁ ὄγδοος, ἐν ᾧ οἱ δύο, Μάρκος, Λουκᾶς. Ὁ ἕνατος, ἐν ᾧ οἱ δύο, Λουκᾶς, Ἰωάννης. Ὁ δέκατος, ἐν ᾧ περὶ τῶν ἑκαστος αὐτῶν ἰδίως ἀνέγραψεν. Αὕτη μὲν οὖν ἡ τῶν ὑποτεταγμένων κανόνων ὑπόθεσις· ἡ δὲ σαφῆς αὐτῶν διήγησις, ἔστιν ἧδε. Ἐφ' ἑκάστῳ τῶν τεσσάρων Εὐαγγελίων ἀριθμὸς τις πρόκειται κατὰ μέρος, ἀρχόμενος ἀπὸ τοῦ πρώτου, εἶτα δευτέρου, καὶ τρίτου, καὶ καθεξῆς προῶν δι' ὅλου μέχρι τοῦ τέλους τοῦ βιβλίου. Καθ' ἑκαστον δὲ ἀριθμὸν ὑποσημειωσις διὰ κινναβάρεως πρόκειται, δηλοῦσα ἐν πόλει τῶν δέκα κανόνων κειμενος ὁ ἀριθμὸς τυγχάνει. Οἷον εἰ μὲν α', δηλον ὡς ἐν τῷ πρώτῳ· εἰ δὲ β', ἐν τῷ δευτέρῳ· καὶ οὕτω καθεξῆς μέχρι τῶν δέκα. Εἰ οὖν ἀναπτύξας ἐν τι τῶν τεσσάρων Εὐαγγελίων ὁποιοῦνδήποτε, βουλευθείης ἐπιστῆναι τινι ᾧ βούλει κεφαλαίῳ, καὶ γινῶναι τίνες τὰ παραπλήσια εἰρήκασι, καὶ τοὺς οικείους ἐν ἑκάστῳ τόπους εὑρεῖν, ἐν οἷς κατὰ τῶν αὐτῶν ἠνέχθησαν, ἧς ἐπέχεις περικοπῆς ἀναλαβῶν τὸν προκειμένον ἀριθμὸν, ἐπιζητήσας τε αὐτὸν ἔνδον ἐν τῷ κανόνι, ἢ ἡ διὰ τοῦ κινναβάρεως ὑποσημειωσις ὑποδέβληκεν, εἴση μὲν εὐθὺς ἐκ τῶν ἐπὶ μετώπου τοῦ κανόνος προγραφῶν, ὅποσοι καὶ τίνες τὰ παραπλήσια εἰρήκασιν. Ἐπιστήσας δὲ καὶ τοὺς τῶν λοιπῶν Εὐαγγελίων ἀριθμοὺς τοῖς ἐν τῷ κανόνι ᾧ ἐπέχεις ἀριθμῷ παρακειμένοις, ἐπιζητήσας τε αὐτοὺς ἔνδον ἐν τοῖς οικείοις ἑκάστου Εὐαγγελίου τόποις, τὰ παραπλήσια λέγοντας εὑρήσεις.

in quibus tres, Matthæus, Marcus, Joannes. Quintus, in quibus duo, Matthæus, Lucas. Sextus, in quibus duo, Matthæus, Marcus. Septimus, in quibus duo, Matthæus, Joannes. Octavus, in quibus duo, Marcus, Lucas. Nonus, in quibus duo, Lucas, Joannes. Decimus, in quibus singuli de quibusdam proprio scripserunt. Et quidem subjectorum titulorum id est argumentum : clara vero eorum narratio hæc est. Etenim per singula loca Evangeliorum quidam numerus videtur appositus, paulatim incipiens a primo, deinde secundo, postremo tertio, et per ordinem librorum ad finem usque progrediens. Itaque per singulos numeros supputatio, per lineæ distinctionem invenitur inserta, significans cui de decem titulis appositus numerus assignetur. Veluti si quidem primum, certum est in primo. Si vero secundum, in secundo, et eodem modo usque ad decem. Si igitur evoluto uno qualicumque cum quatuor Evangeliiis, cuilibet capitulo velis insistere, et rescire qui similia dixerint, et loca propria agnoscere singulorum, in quibus eadem sunt prolocuti ejusdem sensus quem tenes ; relegens propositum numerum, quæsitumque eum in titulo quem demonstrat tituli subnotatio, continuo scire potes ex superscriptionibus, quas in fronte notatas invenies, qui aut quot de his quæ inquiris, similia dixerint. Veniens etiam ad reliqua Evangelia per eundem numerum quem continent, videbis appositos per singulos numeros, atque eos in suis propriisque locis similia dixisse reperies.

A. ΚΑΝΩΝ ΠΡΩΤΟΣ ΕΝ Ω ΟΙ ΤΕΣΣΑΡΕΣ.

MT.	MP.	Λ.	ΙΩ.
η	β	ζ	ι
ια	δ	ι	ς
ια	δ	ι	ιβ
ια	δ	ι	ιδ
ια	δ	ι	κη
ιδ	ε	ιγ	ιε
κγ	ηκς	ις	μς
κγ	κς	λδ	μς
κγ	κς	με	μς
ο	κ	λς	λη
πς	ρλθ	ον	ρμα
κη	κς	ρις	ρκ
κη	κς	ρις	ρ:α
κη	κς	ρις	μ
κη	κς	ρις	ρκθ
κη	κς	ρις	ρλα
ρλγ	λς	ος	ρθ
ρμα	ν	ιθ	νθ
ρμβ	να	κα	λε
ρμγ	ξδ	κγ	μθ
ρς:	πδ	κδ	ις
ρςς	πδ	κδ	οδ
σθ	ριθ	σλδ	ρ
σια	ρκα	σλη	κα
σκ	ρκδ	σλθ	ος
σκ	ρκθ	σμβ	πε
σκ	ρκθ	σξα	πγ
σμδ	ρλθ	σν	ρμα
σμδ	ρλθ	σν	ρμς
σδδ	ρνς	σς	κ

C. INCIPIT CANON PRIMUS IN QUO QUATUOR.

MATTH.	MARC.	LUCAS.	JOAN.
viii	ii	vii	x
xi	iv	x	vi
xi	iv	x	xii
xi	iv	x	xiv
xi	iv	x	xxviii
xiv	v	xiii	xv
xxiii	xxvii	xvii	xlvi
xxiii	xxvii	xxxiv	xlvi
xxiii	xxvii	xliv	xlvi
lxx	xx	xxxvii	xxxviii
lxxxvii	cxxxix	ccj	cxli
xcviii	xcvi	cxvi	cxv
xcviii	xcvi	cxvi	cxj
xcviii	xcvi	cxvi	xl
xcviii	xcvi	cxvi	cxxix
xcviii	xcvi	cxvi	cxvii
cxxxiii	cxvii	lxxvii	cix
cxli	l	xix	lix
cxlii	li	xxi	xxv
cxlvii	lxiv	xciii	xlx
clxvi	lxxxiv	xciv	xvii
clxvi	lxxxii	xciv	lxxiv
ccix	cxix	ccxxxiv	c
ccxi	cxxi	ccxxxviii	xxi
ccxx	cxvii	ccxxxix	lxxvii
ccxx	cxvix	ccxlii	lxxxv
ccxx	cxvii	ccxli	lxxxviii
ccxliiv	cxvix	ccj	cxii
ccxliiv	cxvix	ccj	cxlvi
ccxxiv	clvi	cclx	xx

D

MATTH.	MARC.	LUCAS.	JOAN.	A	MT.	MP.	Λ.	ΙΘ.
celxxiv	clvi	celx	xlviii		σοδ	ρνς	σε	μη
celxxiv	clvi	celx	xcvi		σοδ	ρνς	σε	ης
celxxvi	clviii	lxxiv	xcviii		σος	ρνη	οδ	ηη
celxxx	clxii	celxix	cxii		σπ	ρεθ	σεθ	ρκεθ
celxxxiv	clxv	celxvi	lv		σπδ	ρεε	σες	νε
celxxxiv	clxv	celxvi	lxiii		σπδ	ρεε	σες	εγ
celxxxiv	clxv	celxvi	lxv		σπδ	ρεε	σες	εε
celxxxiv	clxv	celxvi	lxvii		σπδ	ρεε	σες	εε
celxxxix	clxx	celxxxv	cxvi		σπθ	ρο	σοε	ρκες
cxci	clxxii	celxxxix	clvi		σλα	ροδ	σοθ	ρνς
cxxciv	clxxv	celxxxix	clxi		σλε	ροε	σπα	ρεα
cxxcv	clxxvi	celxxxix	xlvi		σλε	ρος	σπδ	μδ
cxxcv	clxxvi	celxxxix	lvii		σλε	ρος	σπδ	νε
ccc	clxxxl	celxxxv	lxxix		τ	ρπα	σπε	οθ
ccc	clxxxii	celxxxv	clviii		τ	ρπα	σπε	ρνη
cccii	clxxxiii	celxxxvii	clx		τδ	ρπγ	σπς	ρε
ccciv	clxxxiv	celxxxix	clxx		τδ	ρπδ	σπθ	ρο
cccvi	clxxxvii	cxxc	clxii	B	τς	ρπς	σλε	ρεθ
cccvi	clxxxvii	cxxc	clxxiv		τς	ρπς	σλε	ροδ
cccx	cxci	cxxcvii	lxix		τι	ρλε	σλες	εθ
cccxi	cxci	cxxciv	clxxii		τιγ	ρλε	σλεδ	ροδ
cccxi	cxci	cxxcv	clxvi		τιδ	ρλε	σλα	ρες
cccxi	cxci	cxxcv	clxviii		τιδ	ρλε	σλα	ρεη
cccxi	cxci	cxxcv	clxxviii		τιε	σλες	σλεθ	ροε
cccxi	cxci	ccc	clxxvi		τιη	ρλεθ	τ	ρος
cccxx	cc	cccii	clxxxviii		τκ	σ	τδ	ροη
cccxxv	cciv	cccx	clxxxiv		τκε	σδ	τι	ρπδ
cccxxvi	ccv	cccxi	clxxxviii		τκες	σε	τια	ρπη
cccxxvi	ccv	cccxi	clxxxviii		τκες	σε	τιγ	ρλεθ
cccxxviii	ccvi	cccxi	clxxxviii		τκη	σς	τιδ	ρλες
cccxxxi	ccix	cccxi	clxxxviii		τλα	σθ	τιε	ρλες
cccxxxii	ccx	cccxi	clxxxviii		τλε	σθ	τιη	ρλες
cccxxxiv	ccxii	cccxi	clxxxviii		τλε	σθ	τιη	ρλες
cccxxxv	ccxiv	cccxi	clxxxviii		τλε	σθ	τιη	ρλες
cccxxxvi	ccxv	cccxi	clxxxviii		τλες	σθ	τιη	ρλες
cccxxxvi	ccxv	cccxi	clxxxviii	C	τλες	σθ	τιη	ρλες
cccxl	ccxviii	cccxi	clxxxviii		τμγ	σκγ	τκθ	σδ
cccxl	ccxviii	cccxi	clxxxviii		τμγ	σκς	τλεθ	σς
cccxl	ccxviii	cccxi	clxxxviii		τμθ	σκη	τλεγ	σθ
ccccli	ccxxi	cccxi	clxxxviii		τνδ	σλα	τλες	σθ
ccccli	ccxxi	cccxi	clxxxviii		τνδ	σλα	τλες	σθ

Canon primus explicit.

INCIPIT CANON SECUNDUS, IN QUO TRES.

Β ΚΑΝΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΣ, ΕΝ Ω ΟΙ ΤΡΕΙΣ.

MATTHÆUS.	MARCUS.	LUCAS.	MT	MP	Λ.
xv	vi	x	ιε	ς	ιε
xxi	x	xxxii	κα	ι	λεθ
xxxii	cii	clxxxv	λα	ρδ	ρπε
xxxii	xxxix	cxviii	λε	λθ	ρλεγ
xxxii	xxxix	lxix	λε	λθ	οθ
l	xli	lvi	ν	μα	νς
lxii	xliii	lv	εθ	ιγ	δ
lxii	xliii	xxiv	εθ	ιγ	κεδ
lxiii	xlvi	xxxiii	εγ	ιη	λεγ
lxvii	xxxv	xxvi	ες	λε	κες
lxix	xlvi	lxxxiii	εθ	μς	πεγ
lxxi	xxi	xxxviii	οα	κα	βλη
lxxii	xxii	xxxix	οδ	κε	λθ
lxxii	xxii	clxxxvi	οδ	κε	ρπς
lxxiii	xxiii	xl	ογ	κεγ	μ
lxxiv	xliv	lxxxv	οδ	μθ	πε
lxxvi	lii	clxix	ος	νε	ρεθ
lxxix	xxix	lxxxvi	οθ	κεθ	πς
lxxx	xxx	xliv	π	λ	μδ
lxxxii	liii	lxxxvii	πε	νεγ	πς
lxxxvi	liii	cx	πε	νεγ	ρε
lxxxviii	liiv	lxxxvii	πεγ	νεδ	πς
lxxxiii	liiv	cxii	πεγ	νεδ	ρεθ
lxxxv	lv	lxxxviii	πε	νε	πη
lxxxv	lv	cxiv	πε	νε	ρεθ

MT.	MP.	Λ.	A MATTHÆUS.	MARCUS.	LUCAS.
πη	ρμα	ρμη	lxxxviii	cxli	cxlviii
πη	ρμα	σνα	lxxxviii	cxli	cxli
ιθ	μ	π	xcii	xl	lxxx
ιθ	πς	ις	xciv	lxxxvi	xcvii
ιθ	πς	ρμς	xciv	lxxxvi	cxlvi
ργ	α	ο	ciii	i	lxx
ριδ	κδ	μα	cxiv	xxiv	xli
ρις	κε	μβ	cxvi	xxv	xlii
ρις	κε	ρδε	cxvi	xxv	clxv
ρις	κε	ρος	cxvi	xxv	clxxxvii
ρκα	λθ	ρκς	cxxi	xxxii	cxvii
ρκδ	λγ	ρκθ	cxzii	xxxiii	cxix
ρκγ	λδ	ρμς	cxzii	xxxiv	cxlvii
ρλ	λε	πθ	cxxx	xxxv	lxxxii
ρλα	ς	ος	cxxxi	xxxvi	lxxvi
ρλε	λη	ση	cxxxv	xxxviii	lxxviii
ρλς	μθ	ρς	cxxxvii	xliv	clxvii
ρμγ	νς	ι	cxliii	lvii	xc
ρμδ	νθ	ιθ	cxliv	lix	xii
ρμθ	ξς	λε	cxlix	lxvi	xxxv
ρμθ	ξς	μγ	cxlix	lxvi	xliii
ρνγ	θθ	λς	cliii	lxix	xxxvi
ρςδ	οθ	ρμδ	clxiv	lxxix	cxliv
ρςη	πγ	ηε	clxviii	lxxxiii	xcv
ρςη	πγ	ης	clxviii	lxxxiii	xcvi
ρο	πε	ης	clxx	lxxxv	xcvi
ροδ	πς	ηη	clxxii	lxxxvii	xcviii
ροδ	ια	ηθ	clxxiv	xcj	xcix
ρος	ιγ	ρα	clxxvi	xciii	ci
ροη	ηε	ρθ	clxxviii	xcv	cii
ροη	ιθ	σις	clxxviii	xcv	cxvii
ροθ	ρε	ρλς	clxxix	xcix	cxvii
ρλ	ρε	ρλε	cxk	cv	cxcv
ρλθ	ρς	σις	cxcii	cvi	cxvj
ρλγ	ρς	ρκα	cxci	cvii	cxxi
ρλγ	ρς	σιη	cxci	cvii	cxviii
ρλδ	ρη	σθ	cxci	cviii	clii
ρλδ	ρη	σιθ	cxci	cviii	cxix
ρλε	ρθ	σκ	cxcv	cix	cxxx
ρλη	ρι	σκα	cxcviii	cx	cxxi
ρλη	ρια	ρογ	cxci	cxj	clxxiii
σα	ριθ	σκδ	ccj	cxli	cxvii
σγ	ριδ	σο	cciii	cxliv	cxli
σε	ρις	σκδ	ccv	cxvi	cxvii
σε	ρις	αλδ	ccvi	cxvii	cxviii
ση	ριη	αλγ	ccviii	cxvii	cxviii
σις	ρκς	σμ	ccvii	cxvii	ccxj
σιθ	ρκη	σμα	ccxix	cxviii	ccxli
σκγ	ρλ	σμγ	ccxxiii	cxxx	cclxiii
σκε	ρλδ	σμε	ccxxv	cxxxiv	ccxv
σκς	ρλγ	σμδ	ccxxvi	cxviii	ccxlv
σκθ	ρλε	αλς	ccxxix	cxv	ccxxvii
σκθ	ρλε	σμς	ccxxix	cxv	ccxvi
σμδ	ρλς	αλς	cclii	cxvii	ccxxvii
σμδ	ρλς	σμη	cclii	cxvii	ccxviii
σμγ	ρλη	σμθ	ccxliii	cxviii	ccxlix
σμη	ρμγ	σθ	ccxlviii	cxliii	ccix
σμη	ρμγ	σνγ	ccxlviii	cxliii	ccliii
σμθ	ρμδ	σνδ	ccxlix	cxliv	ccliv
σνα	ρμς	σνε	ccli	cxlvi	cclv
σνγ	ρμη	σδ	ccliii	cxlviii	cciv
σνη	ρν	σνς	cclviii	cl	cclvii
σνθ	ρνα	σνη	cclix	cli	cclviii
σςδ	ρνε	σνς	cclxiv	clv	clvi
σςθ	ρνδ	σκτ	cclxix	clv	ccxxviii
σοα	μβ	αλ	ccxxi	xlii	ccxxx
σση	ρξ	αξγ	ccxxviii	clx	cclxiii
σπα	ρςγ	αξη	ccxxxi	clxiii	cclxviii
σπε	ρςς	αξε	ccxxxv	clxvi	cclxv
σπε	ρςς	αξς	ccxxxv	clxvi	cclxvii

B

C

D

MATTHÆUS.	MARCUS	LUCAS.	A	MT.	MP.	Λ.
ccxcvi	clxxvii	ccclxxx		σ4ς	ροζ	σπ
ccxcvii	clxxviii	ccclxxxiv		σ4ς	ροζ	σπδ
ccc	clxxxii	ccclxxxvi		τα	ροπδ	σπς
cccviii	clxxxix	ccc		τη	ροθ	τε
cccxi	cxcliii	cccxcix		τιδ	ρ4γ	σ4θ
cccxvi	cxcvii	cccxciii		τις	ρ4ζ	σ4γ
cccxvii	cxcviii	cccxcv		τις	ρ4η	σ4ε
cccxxii	ccii	cccxcix		τκδ	σδ	τθ
ccxxxviii	ccxxviii	cccxxii		τλη	στη	τκδ
ccxxxix	ccxix	cccxxv		τλθ	σθ	τκε
cccxl	ccxx	cccxxvii		τμ	σx	τκζ
cccxlii	ccxxii	cccxxiii		τμδ	σκδ	τκγ
cccxliv	ccxxiv	cccxxviii		τμδ	σκδ	τκη
cccxlv	ccxxv	cccxxx		τμς	σκε	τλ
ccccliii	ccxxxii	cccxxxvii		τνγ	σλδ	τλζ
ccccliv	ccxxxiii	cccxxxviii		τνδ	σλγ	τλη

Explicit Canon secundus.

INCIPIT CANON TERTIUS, IN QUO TRES.

B Γ ΚΑΝΟΝ ΤΡΙΤΟΣ, ΕΝ Ω ΟΙ ΤΡΕΙΣ.

MATTHÆUS.	LUCAS.	JOANNES.	MT.	Λ	ΙΩ.
i	xiv	i	α	ιδ	α'
i	xiv	iii	α	ιδ	γ
i	xiv	v	α	ιδ	ε
vii	vi	ii	ζ	ς	β
vii	vi	xxv	ς	ς	κε
lix	lxiii	cxvi	νθ	ξγ	ρις
lxiv	lxv	xxxvii	ξδ	ξε	λς
xc	lviii	cxviii	ι	νη	ριη
xc	lviii	cxxxix	ι	νη	ρλθ
xcvii	ccxi	cv	ις	σια	ρε
cx	cxix	xxx	ρια	ριθ	λ
cx	cxix	cxiv	ρια	ριθ	ριδ
cx	cxix	cxlviii	ρια	ριθ	ριη
cxii	cxix	v	ριδ	ριθ	ε
cxii	cxix	xliv	ριδ	ριθ	ιδ
cxii	cxix	lxi	ριδ	ριθ	ξα
cxii	cxix	lxxvi	ριδ	ριθ	ος
cxii	cxix	lxxxvii	ριδ	ριθ	πς
cxii	cxix	xc	ριδ	ριθ	ι
cxii	cxix	xcii	ριδ	ριθ	ρμδ
cxii	cxix	cliv	ριδ	ριθ	ρνδ
cxlv	xcii	xlvii	ρμς	ιδ	μς

Explicit Canon tertius.

INCIPIT CANON QUARTUS, IN QUO TRES.

Δ ΚΑΝΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΣ, ΕΝ Ω ΟΙ ΤΡΕΙΣ

MATTHÆUS.	MARCUS.	JOANNES.	MT.	Λ.	ΙΩ.
xviii	viii	xxvi	ιη	η	κς
cxvii	xxvi	xciii	ρις	κς	ιγ
cxvii	xxvi	xcv	ρις	κς	ιε
clj	lxvii	li	ρν	ξς	να
clxi	lxviii	xxiii	ρξα	ος	κγ
clxi	lxviii	liii	ρξα	ος	νγ
cciv	cxv	xc	σδ	ριε	ια
cciv	cxv	cxixv	σδ	ριε	ρλε
ccxvi	cxvv	cxviii	σις	ρκε	ρκτ
ccxvi	cxvv	cxxxiii	σις	ρκε	ρλγ
ccxvi	cxvv	cxxxxvii	σις	ρκε	ρλζ
ccxvi	cxvv	cl	σις	ρκε	ρν
ccclxxvii	clix	xcviii	σς	ρνθ	ιη
ccclxxix	clxi	lxxii	σθ	ρξα	οδ
ccclxxix	clxi	cxxi	σθ	ρξα	ρκα
ccclxxxvii	clxviii	clii	σπς	ρξη	ρνδ
ccxciii	clxxiv	cvii	σ4γ	ροδ	ρς
ccxcvii	clxxviii	lxx	σ4ς	ροη	ο
ccxcix	clxxx	ciii	σλθ	ρπ	ργ
cccvi	clxxxviii	clxiv	τς	ρπη	ρδδ

MT.	MP	IQ.	A MATTHÆUS.	MARCUS.	JOANNES.
τκα	σα	ρπ	εεεκχι	cei	clxxx
τκα	σα	ρλβ	εεεκχι	cei	cxcii
τκγ	σγ	ρπγ	εεεκχιιι	ceiii	clxxxii
τκθ	σδ	ρπε	εεεκχιλ	cevii	clxxxv
τκθ	σδ	ρπζ	εεεκχιλ	cevii	clxxxvii
τλγ	σια	σγ	εεεκχιιι	cexi	ceiii

Explicit Canon quartus.

Ε ΚΑΝΩΝ ΠΕΜΠΤΟΣ, ΕΝ Ω ΟΙ ΔΥΟ. INCIPIT CANON QUINTUS, IN QUO DUO.

MT.	Α	MATTH.	LUCAS.	MT.	Α.	MATTH.	LUCAS
γ	ιβ	iii	ii	B	ρη	eviii	cxv
ι	η	x	viii		ρι	cx	cxviii
ιδ	ια	xii	xi		ριθ	cxix	cxvi
ις	ις	xvi	xvi		ρκε	cxv	lxii
κς	μς	xxv	xlvi		ρκζ	cxvii	cxviii
κς	μς	xxvi	xlvii		ρκη	cxviii	cxix
κη	μη	xxviii	xlviii		ρκθ	cxix	clxx
λ	μθ	xxx	xliz		ρλβ	cxxxii	lxxxi
λδ	ρλδ	xxxiv	xciv		ρλδ	cxxxiv	clxx
λς	ρξβ	xxxvi	clxii		ρλη	cxxxviii	clxviii
λη	νγ	xxxviii	liii	ρνς	clvi	lvii	
μ	νδ	xi	lii	ρνη	clviii	cxxxvi	
μα	νε	xli	lv	ρξβ	clxii	clxi	
μγ	ρκγ	xlili	cxliii	ροε	clxx	cc	
μς	ρνγ	xlvi	cliiii	ρπδ	clxxxii	clxxxvii	
μζ	ρλδ	xlvii	cxxxiv	ρπθ	clxxxii	clxxxix	
μη	ρκα	xlviii	cxci	ρπγ	clxxxiii	cxviii	
μθ	ρν	xliz	cl	ρπζ	clxxxvii	cxci	
να	νθ	li	lix	ρλς	cxevii	clxxii	
νγ	ρκε	liii	cxv	σιγ	cxliii	cxxxxv	
νδ	νδ	liv	liv	C	σκα	cxxxi	clxxxi
νε	ρο	lv	clxx		σκη	cxxxviii	clxxxix
νς	ξα	lvii	lxi		σλα	cxxxxi	clxxxix
νη	ξ	lviii	lx		σλα	cxxxx	cxv
ξ	ροα	lx	clxxi		σλβ	cxxxxii	clxliii
ξα	ξδ	lxi	lxiv		σλδ	cxxxxiv	clxxvii
ξε	ροβ	lxv	clxxii		σλς	cxxxxvi	clxxxviii
ξς	ξς	lxvi	lxvii		σλζ	cxxxxvii	clxxxviii
ξη	ρε	lxviii	cv		σλη	cxxxxviii	clx
οη	ρη	lxxviii	cviii		σμ	cxcl	clxli
πδ	ρια	lxxxiv	cix	σμα	cxcli	clxxv	
πς	ρθ	lxxxvi	cix	σνε	cxclv	cxli	
κγ	ρμε	xciii	cxlv	σνς	cxclvi	cxv	
κε	ρξ	xcv	cx	σνς	cxclvii	cxliii	
κς	ρπβ	xcvi	clxxxii	σς	cxclxi	cxvii	
κς	ρπδ	xcvi	clxxxiv	σξβ	cxclxii	cxlii	
ρδ	ξθ	cii	lxix	σξε	cxclxv	clvii	
ρδ	οα	civ	lxxi	σξς	cxclxvi	clv	
ρε	ρκγ	cv	cxcliii	σξζ	cxclxvii	clviii	
ρζ	σγ	cvii	lxxiii	σο	cxclxx	clxxx	
				σοβ	σλα	cxclxxii	clxxx

Explicit Canon quintus.

Γ ΚΑΝΩΝ ΕΚΤΟΣ, ΕΝ Ω ΟΙ ΔΥΟ.

INCIPIT CANON SEXTUS, IN QUO DUO.

MT.	MP.	MATTH.	MARC.	MT.	MP.	MATTH.	MARC.
θ	γ	ix	iii	οζ	εγ	lxxvii	lxiii
αζ	ζ	xvii	vii	ρ	λη	c	xcviii
κ	θ	xx	ix	ρλθ	με	cxxxix	xlx
κβ	ια	xxii	xi	ρμε	ε	cxlv	lx
μδ	ρκς	xliv	cxvvi	μηρ	εε	cxlviii	lxv

MT.	MP.	MATTH.	MARC.	A	MT.	MP.	MATTH.	MARC.
ρνβ	ζη	clii	lxviii		σξ	ρνβ	cclx	clii
ρνδ	οα	cliv	lxxi		σξγ	ρνγ	cclxiii	cliii
ρνζ	οβ	clvii	lxxii		σοε	ρνδ	cclxxv	clvii
ρνθ	ογ	clix	lxxiii		σπβ	ρξδ	cclxxxii	clxiv
ρξ	οδ	clx	lxxvi		σπς	ρξς	cclxxxvi	clxvii
ρξγ	οη	clxiii	lxxviii		σπη	ρξθ	cclxxxviii	clxix
ρξε	π	clxv	lxxx		σλ	ροα	cclxc	clxxi
ρξθ	πδ	clxix	lxxxiv		σλβ	ροβ	cclxcii	clxxii
ρογ	πθ	clxxiii	lxxxix		σλη	ροθ	cclxcviii	clxxix
ρπ	ρ	clxxx	c		τε	ρπε	cclxcv	clxxxv
ρπθ	ργ	clxxxix	ciii		τθ	ρλ	cccxix	cxc
σβ	ργγ	ccii	cxiii		τια	ρλβ	cccxix	cxcii
σδ	ρκ	ccxiv	cxv		τλ	ση	cccxix	ccviii
σιε	ρκδ	ccxv	cxvii		τλς	σις	cccxixvii	ccxvii
σκδ	ρλα	ccxxiv	cxvii		τμα	σκα	cccxix	ccxxi
σμς	ρμ	ccxli	cxli		τμς	σκς	cccxli	ccxxvi
σμζ	ρμβ	ccxlvii	cxlv	B	τυ	σκθ	cccl	ccxxix
σν	ρμα	ccl	cxlv					
σνβ	ρμζ	cclii	cxlvii					
σνδ	ρμθ	ccliv	cxlix					

Explicit Canon sextus.

Z KANON EBΔOMOS, EN Q OI ΔΥO.

INCIPIT CANON SEPTIMUS, IN QUO DUO.

MT.	IQ.	MATTH.	JOAN.
ε	πγ	ν	lxxxiii
ιβ	ιβ	xix	xix
ιβ	λβ	xix	xxxii
ιβ	λδ	xix	xxxiv
ρκ	πβ	cxv	lxxxii
ρπθ	σιε	clxxxv	cxv
σς	οα	ccvii	ci

Explicit Canon septimus.

H KANON OΓΔOOS, EN Q OI ΔΥO.

INCIPIT CANON OCTAVUS, IN QUO DUO.

A.	MP.	LUCAS.	MARCUS.	C	A.	MP.	LUCAS	MARCUS
ωγ	ιβ	xxiii	xii		λα	ξα	xc	lxi
κα	ιβ	xxv	xiv		ρ	οε	c	lxxv
κζ	ις	xxvii	xvi		ργ	κς	ciii	xcvii
κς	κη	xxviii	xxviii		σμζ	ρλς	ccxlvi	cxvvi
κη	ις	xxviii	xvii		σος	σις	ccclxxvii	ccxvi
πδ	μη	lxxxv	xlviii		ελε	σλ	cccxxxv	ccxxx
πθ	νς	lxxxix	lvi		ελθ	ολα	cccxxxix	ccxxxv

Explicit Canon octavus.

Θ KANON ENNATOS, EN Q OI ΔΥO.

INCIPIT CANON NONUS, IN QUO DUO.

A.	IQ.	LUCAS.	JOANNES.	D	A.	IQ.	LUCAS.	JOANNES.
λ	σθ	xxx	ccxix		τς	ρπβ	cccvii	clxxxii
λ	σκβ	xxx	ccxxii		τς	ρπς	cccvii	clxxxvi
σξβ	ριγ	cclxii	ccxii		τς	ρλ	cccvii	cxc
σξβ	ρκδ	cclxii	ccxix		τιβ	ρπβ	cccxii	clxxxii
σοδ	ρκζ	clxxxiv	ccxvii		τιβ	ρπς	cccxii	clxxxvi
σοδ	σκθ	cclxxiv	ccxxxix		τιβ	ρλ	cccxii	cxc
σοδ	ολα	cclxxiv	ccxxxii		τμ	σιγ	cccxl	ccxiii
τγ	ρπβ	ccciii	clxxxii		τμ	σις	cccxl	ccxvii
τγ	ρπς	ccciii	clxxxvi		τμα	σκα	cccxli	ccxxi
πγ	ρλ	ccciii	cxc		τμα	σκγ	cccxli	ccxxiii
					τμα	σκς	cccxli	ccxxv

Explicit Canon nonus.

I. KANON DEKATOS, EN Q IAIOS EKASTOS PERI TINON EIPHKAZIN.

CANON X, IN QUO SINGULI EVANGELISTÆ PROPRIE.

MATTHÆUS PROPRIE.		MATTHÆUS PROPRIE.	A	MATTHÆUS PROPRIE.		MATTHÆUS PROPRIE.	
β	ii	οε	lxxv	ρνα	cli	σκδ	ccxxii
δ	iv	πα	lxxvi	ρνε	clv	σκζ	ccxxvii
ς	vi	πθ	lxxxix	ρξζ	clxvii	σλ	ccxxx
ιγ	xiii	ηα	xcj	ροα	clxxi	σλγ	ccxxxiii
κδ	xxiv	ηθ	xcix	ροζ	clxxvii	σλε	ccxxxv
κζ	xxvii	ρα	ci l	ρπα	clxxxi	σλθ	ccxxxix
κθ	xxix	ρς	cvj	ρπθ	clxxxiv	σμε	ccxlv
λγ	xxxiii	ρθ	cix	ρπς	clxxxvi	σζη	cclxviii
λε	xxxv	ριγ	cxiii	ρπη	clxxxviii	σογ	cclxxiii
λζ	xxxvii	ριε	cxv	ρρα	cxci	σπγ	cclxxxiii
λθ	xxxix	ριη	cxviii	ρρς	cxcvi	τγ	ccclii
μδ	xlii	ρκθ	cxxiv	σ	cc	τιθ	cccxix
με	xlv	ρκς	cxvvi	σι	ccx	τκδ	cccxxiv
νδ	lii	ρλς	cxxxvi	σιδ	ccxii	τκζ	cccxvii
νς	lvi	ρμ	cxl	σιη	ccxviii	τμε	cccxlv
						τνα	cccli
						τνε	ccclv

Explicit Canon X, in quo Matthæus proprie.

MARCUS PROPRIE.		MARCUS PROPRIE.	B	MARCUS PROPRIE.		MARCUS PROPRIE.	
ιβ	xix	ξδ	lxii	ι	xc	ργγ	ccxxii
λα	xxxj	ο	lxx	ιδ	xcli	ρλδ	ccxxvii
μγ	xliii	οδ	lxxiv	ιθ	cxiv	ρκς	clxxxvi
μς	xlvi	πα	lxxxj	ρα	ci	σιγ	ccxiii
νη	lviii	πη	lxxxviii	ρδ	civ	σλδ	ccxxxiv

Explicit Canon X, in quo Marcus proprie.

LUCAS PROPRIE.		LUCAS PROPRIE.		LUCAS PROPRIE		LUCAS PROPRIE	
α	i	ρκδ	ccxxii	σα	cci	σλη	ccxcviii
γ	iii	ρκθ	ccxxiv	σγ	cciii	τα	cccl
ε	v	ρλα	ccxxvi	ση	ccviii	τδ	ccclv
θ	ix	ρμγ	ccxliii	σι	ccx	τς	ccclvi
ηη	xviii	ρμθ	ccxlix	σιδ	ccxiv	τη	cccviii
κ	xx	ρνα	cli	σκγ	ccxxiii	τις	cccxvi
κδ	xxii	ρνδ	cliv	σκε	ccxxv	τκ	cccxix
κθ	xxix	ρνθ	clix	σκζ	ccxxvii	τκς	cccxxiv
λα	xxxj	ρξγ	clxiii	σλς	ccxxxvi	τλα	cccxli
ν	l	ρξδ	clxiv	σνδ	cclii	τλδ	cccxliii
να	li	ρξς	clxvi	σνς	cclvi	τλθ	cccxlix
ξς	lxvii	ροδ	clxxiv	σνθ	cclix	τμβ	cccxlii
ζη	lxviii	ρος	clxxvi	σξδ	cclxiv		
οδ	lxxii	ροη	clxxviii	σοα	ccxxi		
οε	lxxv	ρπ	clxxx	σογ	ccxxiii		
ρδ	civ	ρπηγ	clxxxiii	σος	ccxxvi		
ρς	cvij	ρπηη	clxxxviii	σοη	ccxxviii		
ρς.	cviii	ρρ	cxv	σπη	clxxxiii		
ριγ	cxiii	ρρδ	cxvii	σπηη	clxxxviii		
ρις	cxvii	ρρς	cxvii	σρς	ccxcvi		

Explicit Canon X, in quo Lucas proprie.

JOANNES PROPRIE.		JOANNES PROPRIE.	D	JOANNES PROPRIE.		JOANNES PROPRIE.	
δ	iv	κθ	xxix	νδ	liv	οε	lxxv
ζ	vii	λα	xxxj	νς	lvi	οη	lxxviii
θ	ix	λγ	xxxiii	νη	lviii	π	lxxx
ια	xi	λς	xxxvi	ξ	lx	πα	lxxxj
ιγ	xiii	λθ	xxxix	ξδ	lxii	πδ	lxxxiv
ις	xvi	μα	xli	ξδ	lxiv	πς	lxxxvi
ιη	xviii	μγ	xliii	ξς	lxvi	πθ	lxxxix
κδ	xxii	με	xlv	ξη	lxviii	ηδ	xcij
κθ	xxiv	ν	l	οα	lxxi	ηθ	xciv
κς	xxvii	νδ	lii	ογ	lxxiii	ης	xcvii

PATROL. GR. XXII.

IQ.	JOANNES PROPRIE.	IQ.	JOANNES A PROPRIE.	IQ.	JOANNES PROPRIE.	IQ.	JOANNES PROPRIE.
ιθ	xcix	ρδ	cxxxiv	ρξε	clxv	σζ	ccvii
ρδ	cii	ρλς	cxxxvi	ρξς	clxvii	σι	ccx
ρδ	civ	ρλη	cxxxviii	ρξθ	clxix	σιθ	ccxii
ρς	cvi	ρμ	cxi	ροα	clxxi	σιθ	ccxiv
ρη	cviii	ρμγ	cxliii	ρογ	clxxiii	σις	ccxvi
ρϑ	cx	ρμδ	cxliv	ροζ	clxxvii	σιη	ccxviii
ρ:δ	cxii	ρμε	cxlv	ροθ	clxxix	σικ	ccxi
ριε	cxv	ρμζ	cxlvii	ροπα	clxxxi	σικδ	ccxxiv
ριζ	cxvii	ρμθ	cxlix	ροπθ	clxxxix	σιςς	ccxxvi
ριθ	cxix	ρνα	cli	ρλα	cxci	σιηη	ccxxviii
ρxy	cxixiii	ρνγ	cliii	ρλγ	cxciiii	σιλ	ccxxxi
ρxe	cxixv	ρνε	clv	ρλε	cxcxv	σιλδ	ccxxxii
σxz	cxixvii	ρνζ	clvii	σ	cc		
ρλ	cxixx	ρνθ	clix	σδ	ccii		
ρλδ	cxixxii	ρξγ	clixiii	σε	ccv		

Explicit Canon X, in quo Joannes proprie.

INDEX ANALYTICUS

AD LIBROS

DE DEMONSTRATIONE EVANGELICA ET CONTRA HÆROCLEM.

Revocatur Lector ad numeros typis crassioribus expressos.

A

Abraham ejusque majores qua ratione justitiam sibi acquisierint coram Deo, 9. Abraham ejusque majores qua ratione evaserint justi et accepti coram Deo, 10. Abraham quomodo præcepta et mandata et cæremonias, et quæ in legibus posita sunt Dei, ante Mosi constitutionem servaverit, 15. Abraham Deus respondens, duo promissit de his qui ab illo erant orituri, 73.

Achilli umbra Apollonio visa et quomodo, 528.

Adolescentulas tympanistras quas Psalmista mystice appellet, 441.

Adoratio corporalis Judæorum ex Lege Mosi, rejicitur, spiritali introducta in omnes gentes adoratione per Christum, 83. Adorationis honorem soli Deo tribuere Christus edocuit, 107.

Adventus et regni Christi renovatio, et vocatio omnium gentium, quæ in eo facta est, declaratur, 54. Adventus Christi declaratio, 52. Adventus Christi duplex, utriusque quanta sit disparitas declaratur, 376. Adventus Christi ad homines, quisquam fuerit modus, 308. Adventus Christi cur ad ipsa extrema tempora post longum multumque ævum sit prorogatus, 363. Adventus Domini tempus quæ signa ex prophetica prænuntiatione declarent, ostenditur, 404. Adventus Domini ad homines ostenditur, 238. Adventus Domini in terra, regnumque ejus inter gentes et novum Canticum non ipsi Israel, sed gentibus exhibendum comprobatur, 260. Adventus Christi in carnem luculenter Mosi vaticinio designatur, 171. Adventum Christi spectantia prophetarum oracula, cur alia quidem obscurius, alia autem apertius inveniantur, 3. Adventum Christi quo tempore futurum patriarcha prædixerit, 95. Adventum Christi qualiter expletis lxx hebdomadibus Daniel propheta prædixerit, 581. Adventum Christi primum olim præteritis duobus potissimum signis colligitur, 309. Adventu secundo Christi futura, Judæi falso referunt ad primum, 190. Adventu Christi Judæis rejectis gentes esse adoptandas filiorum loco ostenditur, 271.

Ægiæ Cilitiæ oppidum ubi Apollonium Æsculario sacrificavit, 512.

Ægypti omnium nationum superstitionissimi primique erroris, quo simulacra colerentur, portas aperuerunt, 228.

Emulatio et invidia non paucos in extremas calamitates præcipitarunt, 1.

Æsculapius Apollonium aqua intercute laborantem sanavit, 520.

Agnus Dei cur Christus sit dictus, 462.

Agricultura nondum inventa homines glandibus vescabantur, 15.

Amasis Ægyptiorum rex per metempsychosin in canem transformatus adolescentem momordit, eumque sanavit Apollonius, 533. Lex Mosaica uni Judaicæ genti accommodari poterat, et huic ipsi propriam terram incolecti duntaxat: quodque idcirco altero propheta alteraque lege opus fuerit, 1.

Angeli naturam quoties Scriptura sacra vult significare, neque Deum, neque Dominum, sed absque ulla obscuritate angelum nominat, 258. Angelos Deus hominibus ceu tutores ac curatores præfecit, 136. Angelos cognoscere et venerari, soli vero Deo adorationis honorem tribuere, Christus edocuit, 106.

Angelica natura non fuit, quæ Mosi dabat responsa, sed præstantior quam ut ad angelum referri possit, 240.

Anima una, unaque vis rationalis plurimarum pariter rerum est opifex, 151. Anima omnis carnis, quomodo sanguis ejus esse dicatur, 35. Animam hominis immortalem esse ac nulla in parte brutis animantibus similem probatur, 106. Animam sapientis cædi aut puniri, dum corpus illius torquetur, dicere merito nemo potest, 169.

Animalia diis sacrificare atque offerre cur quidam Græcorum, id est gentilium nefas duxerint, 54. Animalia cur prisca illi patres pro delictis Deo obtulerint, 55.

Annuli planetarii dono dati ab Iarcha Apollonio, 526.

Anthropophagi, pygmæi et Sciopodes apud Indos Apollonio visi, 535.

Antisthenes officiosus adolescens Apollonio sese adjungere parans, deterretur, 529.

Antithesis novæ veterisque legis, 3.

Apollonius Ægis Cilitiæ oppido Æsculapii deorum humanissimo sacrificavit, 512. Apollonius Tyaneus nullum inter philosophos, nedum inter mediocres ac usitate probitatis viros locum habuit, multo minus Salvatore Jesu Christo conferendus, 514. Apollonius in Æsculapii templo cultus, 517. Apollonius ab Epicurea secta non penitus abhorruit, 518. Apollonius annos quatuordecim natus a parente suo Tarsos deductus est ad Euthydemum rhetorem, 518. Apollonius, si fabuloso credimus Philostrato, etiam brutarum animantium voces intelligebat, 518. Apollonius

cum in via moribundam lænam catulis simul octo juxta porrectis offendisset, illico temporis spatium coniecit, quosibi apud Persas commorandum esset, 518. Apollonius quibus verbis Bardanem Babyloniorum regem est aggressus, 519. Apollonius pulchritudinis suæ nefarium amatorem graviter oburgatum repulit, 520. Apollonius Pythagoreorum ad instar lustrum semper tacuit, 521. Apollonius interprete utitur per quem Pharaonem Indiarum regem alloqueretur, 521. Apollonius Ægyptiæ navis gubernatorem se fuisse aliquando Iarchæ commemorat, contra vero Iarchas ait animam suam fuisse aliquando regis fortunæ corpus indutam, 523. Apollonius dæmonem ex adolescente lascivo pepulit, 550. Apollonius Eleusiniis sacris initiaturus a sacerdote Cereris prohibitus fuit et quare, 530. Apollonius Romæ velut inhonestus circulator carmina Neronis venali voce decantavit, 530. Apollonius, ut asserit Philostratus, ex pura ac teni qua utebatur diæta pestem Ephesinis imminente præsensit, et grassantem sedavit, 534. Apollonius ideo divinandi artem caltere minime poterat, quia de rebus etiam levissimis quandoque interrogatus dubius hærebatur, 534. Apollonius insolenter et superbe de se loquitur, 535. Apollonius veste cæteris mortalibus non communi usus est, 535. Apollonius noctu in agrum profectus, Arcadem ibi puerum in frusta discepit, 535. Apollonius Romæ in vincula coniectus, 535. Apollonius coram Domitiano loquens evanuit et conspectu omnium astantium, 536.

Apollonius de Parcarum potentia disputavit apud Iones, 538. Apollonius de Parcarum decreto ita concludit: cui factum decretum est architecto esse, vel si manus ambas truncetur, evadet in architectum, 538. Apollonius vinculis expeditus Roma Lebadiam petit, 540. Apollonius Traianus sub Nerone imperatore floruit, 542. Apollonius ubi mortuus, incertum, 541. Apollonius cum templum ingressus esset, valvis repente ocellis disparuit, nec usquam unquam visus est, ibique, ut fabulatur Philostratus, auditæ virginum voces in hunc modum, Veni, veni in coram, veni, 541. Apollonii comes Maximus Ægiensis et Damis philosophus, et Philostratus Atheniensis, 542. Apollonii verba quibus Damidem est congressus, et in societatem ejus se ascivit, 547. Apollonii matricivigni proobstetricibus adfuerit, 547. Apollonii mater gravida ante oculos suos Protei speciem videre sibi visa est, 547. Apollonii condiscipuli sub Euthydemo Platoni et Chryssippi sectatores, 548. Apollonii mortis aut sepulcri nullum usquam unquam vestigium apparuit, 548. Apollonii in litterarum studiis profectus, felices memoriæ vis, linguæ Atticæ usus, 548. Apollonii ridicula divinatio, 548. Apollonii detecta coram Phraorte Iudorum rege in Græciæ imperitia, 522. Apollonii ridiculum in lite contestata iudicium, 522. Apollonii stulta ad Iarcham interrogata, 523. Apollonii responsum coram Domitiano de prædicatione pestilentie, 527. Apollonii ignorantia detegitur, 528. Apollonii coram Domitiano et Vespasiano contra Euphratem cui paulo ante conjunctissimus fuerat, convicia, 532. Apollonii crus pedicis solum, magice, 536, 537. Apollonii verba ad Domitianum eum magiæ incusantem, 537. Apollonii arrogantissima vox, 538. Apollonii quibuscum familiaritas et conversatio, 540. Apollonii invocato nomini multi hodieque magicas inesse virtutes experiuntur, 541. Apollonio a Perside in Indiam proficiscenti Empusæ occurrit, 521. Apollonio ad Brachmanas prodiciscenti occurrit mulier colore spectabilis, a summo nimirum vertice illum tenens albescentem, reliquum verbo corpus nigerrima, 523. Apollonium quicumque supra philosophum esse locutum asseruerit, nã ille tanquam asinus leonina pelle indutus reclamabit, neque aliud plane quam civitatum spectabilis circulator et clamorosus sophista apparebit, 545. Apollonium ab obitu puellam Romæ defunctam revocasse, præterquam quod Philostrato videtur incredibile, videtur etiam falsum, 550.

Apostoli Christi cur principes Nephthalim prophetica voce dicantur, 441. Apostoli qualiter electi sint et gentes vocatæ, 48. Apostolorum et discipulorum Christi electio sermone prophetico adumbrata, 79.

Arabes ex cygnis avibusque cæteris divinationem ut ex oraculis colligunt cor aut hepar draconum depasti, 518.

Aristobolo dum esset in oppido Hierichunte, ibique natus, vi interim sub aqua detento, Herodes necem est machinatus, 398.

Asamonæum quale apud Judæos genus fuerit, 398.

Ascensus ei qui prius descenderat, ac deinceps vocato cunctarum gentium, quæ unum et solum Deum erant cognituræ, declaratur, 259.

Assyriorum quid interpretatum significet, 322. Assyriorum nomine quodcumque per singula tempora gentibus impositum regnum, in litteris sacris exprimitur, 322.

B

Barachias quid interpretatum significet, 352.
Bardanes Babyloniorum rex Apollonii tempore, 519.
Benedictio Dei quomodo provenitura fuerit in omnes gentes, in eo semine quod progressurum erat de sobole Isaac, 45.
Beneficii quo per Christum afficiendæ sunt omnes gentes, declaratio, 51.
Bethlehem Christum nasciturum testimonii prophetarum convincitur, 541. Bethlehem natalem Christi locum fore Psalmi auctoritate probatur, 542.
Bonum nulla rei cujusquam aliquando subdit invidia, 216.
Boum nomine Scriptura Ecclesiæ prælatos appellare consuevit, 71.
Brachmanum magister Iarchas, 523.
Brachmanum circus publicus, in eoque sedilia suo ordine disposita, 525, 524.

C

Cælibem vitam cur ducere deceat Ecclesiæ rectores atque pastores, 32.

Canticum, novum gentibus prophetæ testimonio cantandum quale sit, 265.

Cælum ipsum et sol et luna ac reliqua sidera suapte natura corruptioni et solutioni obnoxia sunt, quamvis dissolvenda non sint, propterea quod nolit ille qui ea composuit, ex Platonis sententia, 106.

Cognitio Dei universi solis Hebræis antiquitus prodita fuit, quæ Christo seipsum exhibente perciperetur, 124.

Consecratos Deo cur Moses legibus suis unguento comparato ungi præcepit, 172.

Conversio totius mundi ad fidem ac unius Dei legitimam religionem per illiteratos ac agrestes homines, miraculum est omnem fidem superans, 135.

Convivium Apollonii et Iarchæ, et in eo mira, 524.

Cornu nomine divinæ litteræ regnum appellant, 191.

Corpus Christi mortuum qua virtute revixerit, 170.

Corpus Christi lucernæ comparatur, 188.

Correctionem orbi terræ adventus Christi in carnem attulit, 47.

Corruptioni et solutioni obnoxia esse omnia cælestia corpora suapte natura quamvis dissolvenda non sint, eo quod nolit ille qui ea composuit, ex Platonis sententia, 106.

Christus agnus Dei qui factus et peccatum et execratio, 38. Christus cum tam grandis sit, dilectus videlicet Deus et Rex scripturæ testimonii appellatur, qui fieri potuit ut inimicos haberet et quinam sint isti inimici, 218.

Christus nominatim de semine David surgens qui coram David nominatur, qui Judæos confundit inimicos, qui sanctificationem Patris renovat, 188. Christus nominatim aspectus; atque omnia probra passurus describitur, 157.

Christus qualiter Mosi sit conferendus, 5. Christus secundum quam naturam sacerdos in æternum dicatur in Psalmo, 177. Christus quomodo dicatur peccata nostra sua fecisse et nostras iniquitates tulisse, 467. Christus unicus ille propheta fuisse probatur quem Moses Judæis de fratribus eorum suscitandum prædixerat, 91. Christus Dei a prima constitutione universi occulta quedam, ignotaque ratione religiosus, Deoque gratis animis præsidet, 154. Christus qua ratione dictus sit lapis angularis, 27. Christus super pullo sedens Hierosolymam ingressurus oraculo ostenditur, 455. Christus nominatim Dominum Patrem et protectorem adeptus, declaratur, 185. Christus unicus ille propheta fuit, quem Deus Mosi similem fore promiserat, 445. Christus tribus duntaxat annis cum semisso quod quidem tempus est hebdomadis unius dimidium, prædicavit, et miraculorum gloria in terris claruit, 400. Christus cur prophetæ vaticinio Deus absconditus dicitur, 226. Christus unicus ille fuit propheta, quem sibi similem fore Moses prædixerat, 27. Christus diaboli tentationem in deserto cur perpessus fuerit, 434. Christus nominatim a Deo Patre exaltatur, 191. Christus salutarem se mundo per corpus ceu instrumentum quoddam ostendit, haud aliter quam musicus per lyram quam sit doctus declarat, 168. Christus qua ratione dicatur sacerdos secundum ordinem Melchisedech, 223. Christus cur maxime agrestibus ac ignobilibus ad novam doctrinam disseminandam ministris uti voluerit, 136. Christus nominatim ab Judæis circumvenitur et a gentibus agnoscitur, 190. Christus nullis armis instructa acie, sed veritate, mansuetudine et justitia innumerabiles sibi populos subjugavit, 218. Christus cur impiis inevitabilis

pœnas descriperit : iustis vero æternam a Deo vitam promitti docerit, 106. Christus Josephi testimonio commendatur. Christus vocationi omnium gentium, tum facilem, tum accommodatam legem imposuit, 121. Christus nominatim dœmum fidelem a Patre accipit Ecclesiam suam et sacerdotem fidelem in omne tempus qui Ecclesiæ suæ cum Dei cognitione præsit, 444. Christus nominatim a Patre Deo servatur, et christos suos servat, 191. Christus cur Nazaræus sit dictus, 349. Christus cur Agnus Dei dicatur, 462. Christus a seductoris nota asseritur, 107. Christus cur in omni vita sua Mosaicam legem servaverit, quam fuerat absoluturus, 21. Christus qua ratione dicitur pro nobis peccatum factus, 467. Christus cur pastor et dux sit dictus, 343.

Christus qua tribu ac quo tempore incarnandus esset prophetia evidentiore ostenditur, 3. Christus nominatim quæcunque postulat a Patre impetrare ostenditur, 182. Christus nominatim a Deo nominatur et ab omnibus agnoscitur, Judæorum vero gentem repudiat, 186. Christus qua ratione legem Mosi et Prophetas qui post Mosem fuerunt, cognoscatur complevisse, 28. Christi nomen quid in litteris sacris significet, 171. Christus nominatim tutorem sibi Deum ascribens convincitur, 183. Christi adventu extremum ritum atque institutorum, quæ apud Judæos cum veneratione servabantur, interitum fore probatur, 404. Christi adventus in carnem luculentem Mosis vaticinio designatur, 3. Christi admirabiles res gestas narrantis discipulis, non credentium obstinatio retunditur, 109. Christi divinitatem et humanitatem psalmi secundi vaticinio declaratur efficacissima ratione ostenditur, 182. Christi in Ægyptum profectio a nemine juste accusari potest, 126. Christi divinitas quibus argumentis queat probari, 154. Christi divinam naturam nihil detrimenti passam corporis humanitatem assumptione, aptissima radiorum solis comparatione declaratur, 167. Christi in Ægyptum et secundum verba et secundum sententiam adventus corporalis prædictus, omnisque in ejus adventu convertenda gentium superstitione declaratur, 421. Christi fides quomodo propagata, 513. Christo unico convenit gratiam hominibus universis annuntiationem communicare, 3. Christo qualia vocabula tribuat Scriptura secundum divinitatem et qualia secundum humanitatem, 462. Christum Dei verum, quemadmodum divina quadam virtute et præstantiore quam natura hominis fert, existere Hebraica ratio docet, 176.

Christum venturum in humanitatem divinitus inspirati prophetæ a sæculo vetustatis Hebraicæ prædixerunt, 513. Christum Deus ipse universi Solem justitiæ vocat, 254. Christum Dei Verbum Moses modo Deum ac Dominum, modo angelum Dei appellat, 10. Christum præcis illis patribus non minus cognitum fuisse quam nobis sacrarum litterarum testimonio comprobatur, 10. Christum Dei seductorem fuisse existimantium impietas retunditur, 102. Christum a Juda prodendum testimonio prophætico declaratur, 441. Christum Psalmista bis Dominum evidenter confirmat, 219. Christum Hebræorum prophetarum oraculis prænantiatum ostenditur, 89. Christum omnipotens Deus et Angelum testamenti vocat et Dominum, 253. Christo adveniente gentium fore congregationem omniumque hominum agnitionem Dei et modum unum pietatis, et quod Æthiopes sacrificia illi offerent, 50. Christo veniente extremorum terræ et cunctarum gentium conversionem ad Deum, generationemque venturam et populum qui nascetur justitiam ejus accepturum, demonstratur, 46. Christos appellatos fuisse eos qui ante Mosem familiares Dei fuerunt, sicut nos Christianos, ostenditur, 12.

Christianismi quæ vera sit ratio, 21. Christianismum amplexantium vita in duas species est divisa, 29.

Christianorum vivendi ratio quomodo queat comparari cum eo vivendi instituto, quod Abraham, ejusque majores servarunt, 9. Christianorum appellationem unde sint gentes sortitæ, 39. Christianorum novum nomen in toto terrarum orbe laudibus et favore celebrandum ostenditur, 81.

Creaturæ universæ naturales termini circumscribuntur, 515.

Cultum divinum profitentium triplex est ordo, 22. Cultu divino occupatos ab uxorum deinceps commercio continere seipsos decet, 33.

D

Dæmones malos ac omnis malitiæ auctores gentium aurguris atque oraculis præfuisse ostenditur, 205. Dæmones malos oraculis ac responsis, gentibus sæpenumero imposuisse multifariam convincitur, 203. Dæmonum vexatio-

nem abigere ipso Jesu nomine et paucissimis precibus, Christianæ est consuetudinis, 133.

Damis perægre ex Assyria cum Apollonio proficiscitur, exindeque primum alter altero uti familiariter coepit, 513. Damis philosophus Apollonio consors, 512. Damis philosophus inde Apollonium aliquid extra hominem esse putavit eo quod ipse se in carcere detentum pedicis sua sponte exsolverit, 517.

David regni successorem de suo semine non habuit a tempore captivitatis Babylonicæ usque ad adventum Christi, 339. Davidicæ stirpis ne totos quidem quingentos annos totius Judaicæ gentis regnum obtinere potuerunt, 363.

Demetrius Apollonium dehortatur Romam regredi, quem respuit, 335.

Deus de coelo descendens, qui gentium quæ prius illum non cognoscebant dux exstitit, et a Judaica gente seipsum est aversatus probatur, 268. Deum esse in Deo, quemadmodum nos Patrem in Filio et Filium in Patre glorificamus, Isaïæ probatur testimonio, 223. Deus puro silentio purisque de ipso cogitationibus est colendus ex Porphyrii sententia, 205. Deus manifeste ad homines venturus et omne hominum genus ad se revocaturus declaratur, 261. Dei summi non pures filii, sed unus solus de Deo Deus jure prædicatur, 147.

Deum unum esse qui olim a Judæis cognoscebatur et quem nunc fideles venerantur et colunt prophetis vaticiniis declaratur, 18. Deum ipsi Israel visibilem esse divina Scriptura probatur, quæ ipsum Dei Verbum significat, 214. Deum nemo vidit unquam, 214. Deum in terra videndum Christi ad homines adventu probatur, 262. Deum Patrem cum altero communicantem de hominis officio Moses non ignoravit, 252.

Desolationis metropolis Judæorum significatio, 53.

Dextera sinister sunt valentiora, 453.

Diabolus quibus blanditiis et occultis machinationibus homines a Deo avertere et in peccato protrudere molitur, ostenditur, 459. Diaboli cur a latere Christi casuri et non a sinistro (quod utique ex loco Psalmi latus significat) perhibeantur, 457. Diaboli tentationem in deserto cur Christus perpressus fuerit, 454.

Discipulis Christi admirabiles illius res gestas narrantis non credentium obstinatio retunditur, 109. Discipulorum consuetudo omnium evidentiissime probat qualis sit quicunque aliquid profitetur, 127.

Dispersio Judæorum in omnes gentes prædicatur, 56.

Divina natura quando sit oleo comparata et quando unguento, 174.

Divina Filii Dei incorporeæque natura detrimenti nihil accepit, nec seipsa deterior facta est corpus assumens, 198.

Divinitatem Christi quibus argumentis colligere liceat, 191.

Divinum cultum profitentium tres sunt ordines, 23.

Dolii duo ex quibus Brachinaues vicinis suis ventos ac pluviam immittunt, 516.

Domitiani ærea statua ad Meletem fluvium sita, 540.

Domitiano Romanorum imperatori Apollonius larcham et Phraortem tanquam solos hominum dignos qui dii vocentur deprecatur, 331.

E

Ebioneorum qualis fuerit inter Judæos secta, 316.

Ecclesiæ Dei per gratiam Christi collata est quadam cognitio de Patre et Filio, 61. Ecclesiæ gentium olim desertæ quanta bona Deus promiserit, 38. Ecclesiæ persecutores perdendos esse testimoniis prophetarum explicatur, 82. Ecclesiæ verbique Dei et legis progressio ac cunctarum gentium vocatio describitur, 55. Ecclesiam unam esse, eandemque domum Dei ostenditur, 186. Ecclesiam contumelias et probra propter Christum passuram, ostenditur, 187.

Ecclesiasticus auctor Salomoni, 1.

Eclipsis solis qualis ac quanta in ipsa Domini morte fuerit, 485.

Emmanuel quid interpretatum significet, 316.

Empedocles, Democritus et Pythagoras cum magis conversati, 540.

Empusa seu lamia dæmon est muliebri forma indutus, 330.

Ephrata eadem est quæ et Bethlehem, 517.
Eucharistiæ sacramentum quorum sit prophetarum oraculis pronuntiatum, 58.
Euphrates philosophus primus Apollonium Tyaneum magiæ accusavit, 550.
Euthydemus Phoenix præstantissimus rhetor et Apollonii præceptor, 518.
Euxenus Heracliensis in Ponto Epicureus Apolloni præceptor, 519.
Evangelicam doctrinam cur per agrestes et ignobiles homines Christus voluerit disseminari, 133. Evangelii mentionem in ipso Christo prophetas assumpsisse probatur, 88. Evangelica prædicatio cur tonitruum nomine a prophetis appellatur, 188. Evangelica lex quot calculis redundet super legem Mosaicam, 23. Evangelicæ disciplinæ instituta, quam pulchre nobis beati Job vita expresserit, 15.
Eversio gentis Judæorum prophetæ vaticinio præsignata ostenditur, 250

F

Familiares Dei qui ante Mosen fuerunt olim Christos appellatos fuisse, sicut nos Christianos ostenditur, 12.
Fati necessitas oppugnatur, 541 et seqq.

Filius Dei quemadmodum ante omnem creaturam fuisse dicitur, 148. Filius Dei in ea natura, quæ nec lædi, nec pati potest, quæque incorporea est, permansit etiam quo tempore factus est homo, 169. Filius Dei est velut instrumentum quoddam animatum ac vivens, per quod Deus Pater omnia creavit atque conservat, 149. Filius Dei alius quidam est secundum efficientiam, non per seipsam atque essentiam nactus, 147. Filius Dei mortali quidem vim divinam suppeditans, a mortali vero ipse non contra in partem aut communitatem est adductus, 169. Filius Dei tanquam homo corpus sepeliendum reliquit, a quo tanquam Deus discessit, 166. Filius Dei cur Verbum Dei sit dictus, 229. Filius cur imago Patris dicitur, 147. Filius Dei cur mori ac rursus tertia die resurgere voluerit, 167. Filius Dei quemadmodum renovat homine omnibus nobis æternorum honorum spem præbuerit, 111. Filius Dei unigenitus quomodo in Patre et a Patre esse dicitur, 107. Filius Dei unicus quemadmodum necessario ad homines transit, 161. Filius Dei quomodo inter homines egerit, 146. Filius Dei quatenus Jesus et Christus dictus sit, nec non per quas prophetias nominatus est aut denuntiatus, 171.

Filius Dei ab æterno paternæ divinitatis plenitudinem non a seipso possessam vel a Patre separatam nec sine principio illam et ingeneratam deitatem habet, 61. Filius Dei divinitatem e paternâ participatione veluti de jugi puteo propagatam cum plenitudine accepit, 62. Filii Dei generatio æterna non solum a nullis hominibus, sed ab illis quidem potestatibus quæ ultra omnem naturam evaserint, potest comprehendi, 216. Filii Dei natura nulquam maculam ab humanis traxit affectionibus, quemadmodum nec dum lyra pulsatur, aut nervi convelluntur, pati verisimile est eum, qui ita præiudicatus, 169. Filium Dei esse æternum Patris sacerdotem et supremi Dei confessorum, David testatur, 217. Filium Dei prophetis scriptis Christum nominatum ante denuntiatum ostenditur, 182. Filium Dei ante mundi constitutionem a Patre genitum David cognovit, 221. Filium Dei quam ob rem incarnari conveniebat. Filium Dei patriarcha Jacob et Deum et angelum Dei supremum nuncupavit, 234. Filium Dei in forma hominis patriarchæ apparuisse, convincitur, 236. Filium Dei cur genitum theologiæ loquentia oracula pronuntiant, 14. Filium Dei usque ad eos qui antiquitus mortui erant leges humanitatis vocabant, 166.

Flagellorum nomine ipsorum dæmonum efficaciam divinis litteris insinuatur, 456.

Foliorum præstigiosa inscriptio Christiano uti non licet, 127.

Fontes Israel, oracula sunt Dei, unde nunc quoque irrigantur Ecclesiæ, 441.

Fornax cur dicta sit domus Domini, 481.

Fortis sous nisi Christum dereliquisset nunquam esset cruci affixus, 494.

G

Galilæam quomodo Christus sua prædicatione illustraverit, 458.

Galilæam quanta lætitia adventu suo Christus affecerit, 480.

Galilæam gentium cur Christus doctrina sua atque miraculis plurimum sit dignatus, 440.

Galli cantus, ut solet, dæmonum umbras fugat, 529.

Generatio Filii Dei æterna non solum a nullis hominibus, sed ne ab ullis quidem potestatibus, quæ ultra omnem naturam evaserint, potest comprehendi, 216. Generationis æternæ qua Filius Dei extra omnem privationem, diminutionem, sectionem aut divisionem a Deo Patre ab æterno est genitus, aptissima similitudo ab odore ex fragranti corpore in omne quod extrinsecus ambit sese diffundente, 148 et 149.

Gentes Filii Dei a Patre cœlesti hæreditatem accepit Scripturæ testimonio, 49.

Gentes justitiam cognituras venturumque ipsum iudicem universi ostenditur, 263. Gentes sola cœli sidera e lumina colentes seorsum quibusdam angelis assignatæ sunt, 157. Gentes plurimas, earumque collectiones, quæ ex Jacob constituentur, fore, quamvis sola Judicæ gens ab eo profecta sit, 46. Gentes terræ quomodo in modum similem appellationis Abraham per Christum fuerant benedicendæ, 45. Gentibus exterius prophetæ Judæorum anteveniens meliora quam ipsis Judæis nuntiaverunt, 41. Gentibus pietatis pariter et justitiæ promissio et Dei regnum in gentes ostenditur, 46. Gentium conversio a simulacrorum cultu ad Deum universi ostenditur, 51. Gentium quanta sit futura sub adventum Christi lætitia ostenditur, 46. Gentium quanta fuerit per adventum Christi secundum Deum lætitia, 46. Gentium universarum unius et veri Dei et in spiritu adorationis et celebritatis solemnem agnitio ostenditur, 47. Gentium vocationis declaratio, ex prophetarum oraculis, 48. Gentium quæ fuerit per adventum Christi futura in Deum pietas declaratur, 50. Gentium per Christum vocatio, 51.

Gymnosophistas cum adiret Apollonius camelo inventus una cum comitatu ulmus eum allocuta est, 533.

H

Hebræorum cum XII tribus essent, qui factum sit ut a nulla alia, nisi ab una ipsius Juda gentis etiam nunc appellatio usurpatur, 172. Hebræi naturam divinam variis appellationibus significant, 594.

Herodes Aristobolo pontifici, dum esset in oppido Hiericuntlie, ibique nataret vi interim sub aqua detento, necem est machinatus, 398. Herodes primus ex alieno genere Judæis præfuit, 397. Herodes Mariamnam Aristoboli pontificis sororem duxit uxorem, quo sibi Judæorum captaret benevolentiam, 397. Herodes cuius tempore Christus nascebatur, unde originem traxerit, 391. Herode regnante omnia quæ in suis legibus Moses sanxerat, uctio videlicet et iudicium, sublata probantur, 397.

Hierocles comparavit Apollonium Tyaneum Salvatore nostro Jesu Christo, 511. Hierocles Christianos arguit quod ob paucula, ut ei videtur, prodigia Jesum Deum prædicent, ipse vero Apollonium ob patrata miracula non Deum sed Deo gratum hominem esse confirmat, 512. Hierocles divum Petrum et Paulum mendacii, imperitiæ et imposturæ accusat, 512. Hierocles audacissime præponit Philostratum sacris evangelicis, 523. Hieroclis blasphema in Christum verba, 512.

Hominibus salvandis, Christus animam suam volens perdidit, cum illi jus et potestatem nemo haberet, 498. Homines qua arte ac dolo avertere atque in peccata protrudere moliantur ostenditur, 160. Homines antiquissimis temporibus sola cœlestia lumina attendebant, nullam simulacrorum cognitionem habentes, 160. Hominibus Deus angelos ceu tutores ac curatores præfuit, 162. Hominum genus a quo primum deceptum in præsentis vitæ miseria prolapsus sit, ostenditur, 161.

Humanum genus a quadam potestate Dei inimica seductum probatur, 161.

Hyrceanum, qui ultimus ex successione ac serie pontificum Judæis præfuit, Herodes necatum sustulit e medio, 574.

I

Iarchas Brachmanum magister ubi primum vidit Apollonium, nominatum illum Græce salutavit, petitque reddi sibi epistolam quam a Phraorte sibi perferendam acceperat, etc., 524. Iarchæ Brachmanis miracula, 526.

Idololatricæ Ægyptii primi actores exstiterunt, 228.
 Imago Dei Patris cur Filii dicatur, 150.
 Incensis et fumigationibus ad abundantem fragrantiam, ut singulis diebus sacerdotes uterentur in templo, cur Moses legibus sanxerit, 171.
 Incredulitas Judæorum erga Deum ostenditur, 56.
 Inimici Christi qui sint censendi, 218.
 Iniquitates nostras qua ratione dicatur Christus tulisse, 467.
 Inscriptionibus præstigijs quorundam foliorum Christiano uti non licet, 127.
 Israel quid interpretatum significet, 236.

J

Jacob patriarcha quo tempore Christum futurum prædixerit, 95. Jacob patriarchæ Filium Dei in forma hominis apparuisse convincitur, 234, 235.
 Jesus filius Josedech sacerdos magnus imaginem ac figuram gessit Salvatoris nostri, quod quæ jam tum invaluerat, humanarum animarum servitute ad Deum converterit, 196. Jesu nomine ac purissimis precibus dæmonum vexationem profligere, Christianæ est consuetudinis, 132. Jesu nomine ante Moscm nemo fuisse visus reperitur, 196.
 Joannes apostolus cur seipsum in suo etiam Evangelio atque Epistolis proprio nomine non exprimat, 120.
 Joannes Baptista cur Judæis interrogantibus prophetam se esse negaverit, 445. Joannes Baptista quibus tandem rebus insigniter gestis, homines in sui admirationem ab ipsi orbibus in desertum attraxerit, adeo ut baptismum pœnitentiæ prædicanti fidem darent, 430. Joannes Baptista cur non in ipsa Hierusalem, sed in deserto suggestum sibi ad prædicandum elegerit, 429.
 Job duabus ætatibus antiquior fuit Mose, 14. Job insignis pietatis erga Deum imitandum exemplum, 10. Job vita quam pulchre nobis evangelicæ disciplinæ instituta expresserit, 11.

Josedecim quid interpretatum significet, 358.
 Josephi de Christo laudabile testimonium, 124.
 Judæ proditoris adversus Christum machinatio sacrilæ propheticæ voce prædicta probatur, 461.
 Judæi hæcenus sub Mosaica lege litterali sensu degentes in ipsius Mosi execrationem sunt relapsi, 28. Judæi ob impias contra Deum injurias arguuntur, 58. Judæi primi omnium Dei cognitionem et confessionem susceperunt, 61. Judæorum vivendi institutum cur Christiani recusent quorum tamen oracula accipiunt, 7. Judæorum bellici apparatus perniciem gentiumque pax et regnum Domini usque ad terminos orbis terræ propagandum ostenditur, 53. Judæorum rejectio et adoptio gentium loco eorum vaticinio designatur, 16. Judæorum regno deficiente gentium de Christo expectationem instituisse certissimo vaticinio demonstratur, 365. Judæorum in omnem gentem dispersio prædicitur, 54. Judæos unum duntaxat Christi adventum falso expectare efficacissima ratione convincitur, 436, 437.

Judaicæ gentis impietas accusatur et prædicuntur mala, quæ post Christi adventum invasura erant eos, 54. Judaicæ gentis adversus Christum magnam fore incredulitatem prophetica voce declaratur, 434. Judaicæ gentis eversio prophetica voce prænuntiata ostenditur, 250. Judaicæ genti imperarunt quingentis annis post reditum de captivitate Babylonica pontifices, 566 et 371. Judaicarum urbium desolatio describitur, 57. Judæis Christum triginta argenteis venundandum prophetico testimonio comprobatur, 478.

Justitiam qua ratione sibi conquistierint coram Deo Abraham ejusque majores, 9.

L

Lamia seu Empusa demon est muliebri forma indutus, 550. Lamia sive Empusa Menippum insano amore torquens, quid? 554.
 Lanam apud Brachmanas terra producit vestibus accommodam, 525.
 Lapis angularis qua ratione Christus sit dictus, 27.
 Legis novæ in Evangelio Christi sanctionem fore testi-

monio prophetico comprobatur, 445. Legis Mosaicæ per Christi adventum evacuatio atque cessatio, non Moysi tantum, verumetiam omnium posteriorum prophetarum oraculis est designata, 7. Legis novæ quomodo Christus factus sit institutor, postquam Mosaicæ legis omnia præcepta plene completa, 25. Lex nova variis prophetarum nominibus appellata, 8. Lex quomodo dicatur exire de Sion et verbum Domini de Hierusalem, 8.

Libani nomine in Scripturis prophetis templum exprimitur, 410, 411.

Libros Judæorum cur Ecclesia receperit, quorum vivendi institutum non amplectitur, 7. Libros propheticos Hebræorum non casu nec temere summo studio Ecclesia complectitur, 43.

Locus exprimitur quo esset oriturus Deus quem prophetæ nuntiarent, 340.

Luminis et splendoris cum Patre et Filio in divinis litteris concinna comparatio, 147.

M

Magi miserimi omnium hominum quomodo magias suas exerceant, 531.

Magistratum gentis Judæorum accusatio, 55.

Mantichora quadrupes animal humano capite, corpore leonino, cauda cubitalibus setis horrente quas veluti sagittas in venantes jaculatur, 525.

Marcus evangelista narrationes beati Petri apostoli de rebus gestis Jesu in commentarium retulit, 120. Marcus evangelista nec verba Petri Christo interroganti, quem se esse homines dicerent respondentis, non expresserit, 120.

Mariamam Aristoboli pontificis sororem Herodes uxorem duxit, ut multitudine captaret benevolentiam, 397.

Matthæus apostolus cur seipsum proprio nomine et publicanum in suo Evangelio insinuat, 17.

Matrimonii cur apud Christianos contractiores sint leges quam olim fuerint apud Judæos, 31.

Maximus Ægiensis Apollonii comes, 513.

Metempsychosis Amasis Ægyptiorum regis, 535.

Melchisedech sacerdotem fuisse, ipsoque Abraham præstantiorem Moses ipse testatur, 10. Melchisedech quid interpretatum significet, 222.

Miracula quæ Philostratus, Damis et Hierocles prætendunt ab Apollonia patrata, refelluntur, 526, 527, 528. Miracula Christus non alia ratione edidit quam divina quadam nobiscum incognita virtute, 127. Miracula sua cur Christus quandoque manifestari prohibuerit, 452. Miraculorum Christi brevis epilodus colligitur, quo seductoris infamia Christus exiit, 79. Miraculorum a Christo in terris factorum maximum est, per agrestes atque indoctos homines totius mundi ad fidem ac unius Dei cultum conversio, 153. Miraculorum indicis adventus Christi ejusque divinitas probatur, 455. Miraculorum Christi initium factum in Cana Galilææ perhibetur aqua in vinum mutata, 459.

Montium nomine quid in sacris Litteris mystice significetur, 272.

Moses cur Nausem filium Nave successorem sibi designatum mutato natali nomine Jesum appellaverit, 195. Moses ipse futurum tempus intellexisse perhibetur quo leges suæ omnibus gentibus accommodari non possent, 6. Moses omnium prophetarum primus initiator et theologus existit, 206. Mosi nullus prophetarum similis existit præter Christum, 95. Mosi similis propheta apud Hebræos non surrexit nisi unus Salvator noster Christus, 445. Mosi in execrationem inciderunt Judæi hæcenus, sub ipsius lege litterali sensu viventes, 28. Mosaicæ legis cessationem non tantum Moses ipse, sed universi eo posteriore propheta prædixerunt, 7. Mosaicæ legis omnium fidelibus suis Christus redivivus ademit, 6. Mosaicæ legis præcepta postquam Christus plene servaverit, quomodo factus sit novæ rationis et legis institutor, 24. Mosaicam legem cur Christus in omni vita sua servavit, 25. Mosaicam legem quot numeris superet lex evangelica, 12. Mosaicum vivendi institutum quam fuerit cunctis Judæis servatu difficile, 2.

Mundi effectrix una duntaxat est potestas, 150. Mundi universus Christo in terram vivente Dei laude completus ostenditur, 278.

Musica per lyram quam sit doctus ostendit, 168.

N

Natalem Christi locum Bethlehem fore psalmi auctoritate probatur, 188.

Natura divina quomodo putanda sit omnia penetrare, ordinare atque perficere, 168. Naturam divinam variis appellationibus Hebræi significant, 105.

Nazaræus quid interpretatum significet, 349.

Ninive, Assyriæ urbs, 520.

Nomen illud quatuor litterarum quod Judæi inenuntabile esse dicunt et de solo Deo et Patre usurpare solent, Filio quoque Dei ubi de ejus divinitate agitur, in sacris litteris tributum ostenditur, 455.

Nomine Sion aut Hierusalem quando anima justi debeat appellari, 305.

Novi Testamenti verbum descensus Christi in terram ad omnes homines penetrasse declarat, 278.

Nubendi ratio cur contractior sit tempore legis gratiæ, quam fuerit tempore legis naturæ vel Mosaicæ, 30.

O

Odoris fragrantiam in templo incensis et fumigationibus excitari cur legibus suis Moses statuerit, 172.

Olei quæ sit natura atque proprietas, 175. Oleo quando comparetur divina natura et quando unguento, 174. Oleum Dei quid sacris litteris mystice designet, 172.

Omnipotens Deus, quemadmodum confiteatur se misum, ut auferat ea quæ vitiosa sunt, 282.

Oraculis prophetis demonstratur adventum Christi sub finem mundi futurum, 276. Oracula quædam de Christo ex deorum responsis auctore Porphyrio, 134. Oraculis et auguris dæmones malos ac omnis nequitiae auctores præfuisse ostenditur, 204.

Ordo triplex divinum cultum profitentium describitur, 72.

Origenis octo volumina contra Celsi orationem scripta, 511.

Oritarum regio ubi æræ petræ, arena ærea, quoque ipsi fluvii ramenta æris devolvunt, 527.

Osanna quid interpretatum significet, 459.

Osæi temporibus terræ motum factum Josephi auctoritate probatur, 291.

Ovium nomine Scriptura eam in Ecclesia multitudinem solet exprimere, quæ constat ex imperfectioribus, 71.

P

Pacis princeps cur Christus dicatur, 545. Pacis tempore cur Christus nasci voluerit, 139.

Passionis tempore quæ fuerit omnium afflictionum quæ eum premebant maxima, 392. Passio Christi ad vesperam nocte adventante est celebrata, 492. Passionis tempora quæ Christo acciderunt prophetico testimonio eventure ostenditur, 491. Passionis tempore cur fuerit Christus a Patre cælesti derelictus, 495.

Pastores tres uno tempore prophetæ testimonio sub adventum Christi Judæis auferendi, qui sint intelligendi, 482.

Pater cælestis Christum semper exaudit, 497. Pater non locutione tenus in divinis Pater est, sed veritate et re ipsa unigeniti Filii Pater, 4. Pater in divinis cur non plures sibi cœternos filios genuerit, 155.

Patres Veteris Testamenti initio quidem ætatis soboli augendæ, conjugioque vacarunt, sed mature abstinere atque cessabant, 53. Patribus antiquis Christum non minus cognitum fuisse quam nobis, sacrarum litterarum auctoritate probatur, 11.

Peccatum ex contemptu quomodo purgari debuerit ex legis veteris instituto, 4. Peccatum ex ignorantia quali hostia lex vetus expiari præceperit, 4. Peccatum qua ratione dicatur Christus pro nobis factus, 467. Peccata nostra quando dicitur Christus fecisse sua, 467.

Persecutores Ecclesiæ perdendos esse testimoniis prophetarum convincitur, 82.

Personarum divinarum dualitas bis planissime sine ullis involueris theologice a Mose commendatur, 232. Personarum divinarum dualitatem, Patris videlicet et Filii, et eorum alterum universi optime Isaias testatur,

231. Personarum divinarum dualitas Psalmistæ auctoritate probatur, 249.

Pestilentia ab Apollonio Ephesis sedata, 525. Pestilentia Apollonio visa sub habitu senis pannosi, 528. Pestilentia est corruptio circumfusi aeris, vitiumque ex putrido vaporatu in morbosam qualitatem vergentis, 528.

Petrus apostolus ex nimia reverentia indignum se aestimavit qui Evangelium scriberet, 120. Petrus Romæ capite in terram verso cruce affligitur, 111. Petri negationem cur Marcus tam exacte descripserit, 121.

Philaethes Hieroclis libri quibus Tyaneum Jesu Christo æquiparare contendit, 511.

Philolaus Pythagoreæ doctrinæ conscriptor, 519.

Philostratus in Apollonii consortio vixit, cujus facta memoriæ mandavit, 512. Philostratus Apollonii vitam ab incurabilis ad exitum usque contexit, 513. Philostratus Apollonii strenue nugas defensor, 530. Philostratus et Damidis mendacia deteguntur quibus asserere conantur Apollonium auctorem fuisse, 518.

Pietatis erga Deum imitandum cunctis exemplum Job exhibuisse probatur, 16.

Pincernarum apud Indos quos vidit Apollonius, motus erat magicus, 531.

Pisatus nocte in templum Dei contra fas imagines Cæsaris intulisse probatur, 403.

Plagiarius Hierocles, 511.

Plato multa e sacerdotibus Ægyptiis et prophetis audita et lecta libris suis inseruit, 540. Plato unum tandem Deum magna cum difficultate cognoscens, in publicum efferre non audebat, 129.

Pœnas inevitabiles cur Christus impiis descripserit, justis vero æternam a Deo vitam promitti docuerit, 106, 107.

Potestatem unam divinam supra omne officium universi admirari est necessum, 149. Potestatem esse quamdam Dei inimicam, in qua qui dominatur, omne hominum genus seduxerit, declaratur, 158. Potestates divinæ innumerabiles quidem creatæ sunt, una vero duntaxat ipsius Filii Dei propter quam inducitur imago Dei Patris esse, 149.

Præcepta legis Mosaicæ quam fuerint universis Judæis servatu difficilia, 5.

Prædicatores et doctores in Ecclesia cur sejunctos esse oporteat a re uxoria, 161.

Prælatos Ecclesiæ Scriptura boum nomine solet exprimere, 71.

Præstigiator quibus indicis agnosci queat, 125. Præstigiatorum fuisse Christum arbitantium error conviucitur, 125.

Præstigiis foliorum quorundam inscriptionibus, aut herbarum, radicumque suffumigationibus Christiano uti non licet, 127.

Primogenitam Dei virtutem, quam et sapientiam Dei appellat et ejusdem sobolem, quemadmodum Salomon in Proverbiis designet, 211.

Promissorum divinarum eventa non in omnem Judæicam gentem, sed in paucos eorum duntaxat perventura, ostenditur, 63.

Prophetam se suscitaturum cur Deus Judæis pollicitus fuerit, 443. Prophetæ Hebræorum quoniam modo simul et quæ futura essent canebant et solam veram theologiam illustrabant, 202. Prophetarum habitus, 14. Prophetarum comminationes adversus Judæos propter Salvatorem nostrum Christum et post ejus adventum accidisse ostenditur, 63. Prophetarum oracula adventum Christi spectantia cur alia quidem obscurius, alia autem apertius dicta inveniantur, 257.

Providentiæ gubernantis sapientissima decreta custodiunt et asservant universa, 515.

Pygmæi et Anthropophagi, et Sciopodes apud Indos Apollonio visi, 533. Pygmæi specus subterraneos prope Gangem habitant, 525.

Pythagoras Magis conversatus nullam magiæ suspicionem incurrit, 540.

Pythagoras Samius, 520.

S

Sandaracina aquæ puteus apud Brachmauos, 558. Sandaracinus puteus, 523.

Satyros Apollonii jussu apud Iados ebrius reddatur, 553.

Scripta Hieroclis plagiaria, 511.

Seropooes Apollonio visi, 535.

Simiæ apud Brachmanas montium piperiferacium custodes, 525.

T

Tabernaculum Christi corpus ejus, litteris sacris significatur, 436. Tabernaculo Christi qua ratione Psaltes prædicet dæmonum flagella non posse accedere, 436.

Temperantiæ Christi quæ sint argumenta, 126.

Templum Domini cur fornaci sit comparatum, 481. Templum Judæorum quo tempore extremam vastationem passurum propheta prædixerint, 581.

Tempus adventus Christi cur tempus retributionis vocatur, 452. Tempus adventus Christi quibus iudiciis ac argumentis possit deprehendi, 565.

Tentationem dæmonis in deserto cur Christus perpeti voluerit, 431.

Terebinthus apud quem Abrahamæ Deus apparuit quanto tempore duravit, 251.

Terrestria incendere ac sacrificare Deo quam ob rem nobis non ita permissum sit atque olim Judæis, 51.

Testamentum Novum lex nova, 7. Testamenti Novi a Veteris quæ sit distinctio, 7. Testamenti Novi rationem ita institui oportuit ut omnibus gentibus ad vitam possit prodesse, 7. Testamenti Novi quis sit modus ac ratio, 7. Testamenti Veteris quæ sit ratio aut quæ ejus instituta atque præcepta, 22.

Tetragrammaton nomen in Hebræorum libris in unum tantum ineffabilem atque inenuntiabilem Dei appellationem ponitur, 455.

Tonitru appellatione cur evangelica prædicatio designetur, 191.

Triginta argenteis Christum vendendum propheticum testimonio probatur, 468.

Trophonii specum intrare tentantem Apollonium incolæ tanquam magum prohibent et fugant, 540.

Tubæ vox quid in sacris litteris significet, 140.

Tympanistras adolescentulas quas Psalmista spiritaliter appellet, 441.

U

Ulysses scrobe defessa aut cæsis agnis Achillem evocare solebat, 529.

Unguento quando comparetur divina natura quomodo oleo, 173. Unguento odoratissimo ungi præter pontifices, prophetas et reges Mosaicæ legis instituto, nemini fas

erat, 176. Unguento comparato cur consecratos Deo Moses legibus suis ungi præceperit, 171.

Urbium Judæarum eversio describitur, 57.

Urias quid interpretatum significet, 532.

Uxoriarum rei cur operam dare non deceat prædicatores Ecclesiæ atque doctores, 35.

V

Verbum Dei Filius est non per incarnationem sed naturam, 61. Verbi Dei propagatio non humanis vocibus nititur, sed Dei virtute, 140. Verbum Deus, ac idem opifex universi qualiter Job respon. isse, ejusque oculis visus esse dicatur, 217. Verbum Dei suam habens essentiam jussu Patris, David æque ac nos opificem universi novit, 229. Verbum Dei cum sit Dominus quomodo se a Patre missum confiteatur, 251. Verbum Deus quemadmodum patribus humana forma, sic in specie nubis Mosi et circumlo populo apparuit, 241. Verbum Dei quod Mosi non secus atque antiquis Patribus dabat responsa, etiam Jesu Mosi successori in hominis forma apparuit, 245. Verbum Deus quemadmodum ad Deum Patrem deprecationem emittat, gentium conversionem futuram significans, 255. Verbum Dei ad homines missum ad medelam ac salutem animarum, quæ quondam vexatæ, oppresæque erant in malis, probatur, 261. Verbum Dei non est oratio quæ consistit ex nominibus et verbis componatur, articulata atque enuntiabili similis, 204. Verbum Dei in terras missum et brevi tempore percurrens homines universos declaratur, 269. Verbum Dei Deum ac Dominum nominatim in hominis figura et forma visum esse et antiquis responsa dedisse probatur, 253. Verbum Dei ad hominum medelam esse missum a Patre David testatur, 228. Verbum Dei omnium quæ genita sunt, primum jure nuncupatur, 251. Verbum Dei unicum atque perfectum ceu sol quidam intelligentes ac rationales naturas illuminat, 155. Verbum Dei, quem Christum nos appellare consuevimus, priscis illis patribus non minus cognitum fuisse, quam nobis sacrarum Scripturarum testimonio ostenditur, 10. Verbum Dei brevi tempore universam terram suam doctrina impleturum David testatur, 228.

Vermem cur Christus se nuncupet voce prophetica, 496.

Vespasianus Cæsar Apollonio perinde ac Deo supplicasse quasque precario petiisse fertur ut se imperatorem faceret, 531, 532.

Vestimenta Christi dividenda et sorte missa tunicam partiendam prophetica prænuntiatione probatur, 491.

Virga duplex quid apud Jeremiam significet, 481. Virgæ duæ quarum una vocabatur pulchritudo et altera funiculus apud Zachariam quid mystice significetur, 481.

Vita omnibus hominibus a Christo in Novo Testamento denuntiata, quænam sit, 12.

Vox a sacerdotibus in templo Hierosolymitano noctu sacra munera obeuntibus ipso die Pentecostes audita probatur: *Migrenus hinc*, 402.

ORDO RERUM

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

EUSEBIUS PAMPHILI.

DEMONSTRATIO EVANGELICA.

Epistola nuncupatoria.	9
Præfatio Gallaudii.	11
LIBER PRIMUS.	13
Proœmium.	14
CAPUT PRIMUM. — Quænam et quanta in hac tractatione promittantur.	15
CAP. II. — Quinam sit modus coleudi Dei ex Christianismi præscripto.	23
CAP. III. — Quod conditio reipublicæ Mosaicæ non fuerit omnibus gentibus conveniens.	27
CAP. IV. — Quanam de causa, cum omnium Judæorum oracula acceperimus, eorundem vivendi institutum recu-saverimus.	42
CAP. V. — Quisnam modus Novi Testamenti, cujus Christus est auctor.	43
CAP. VI. — Quænam sit ea, quæ in Novo Testamento omnibus hominibus a Christo denuntiata est, vita.	50
CAP. VII. — Quomodo Christus, postquam eæ quæ a Mose tradita sunt, plene observavit, novæ rationis et legis introductor existit.	70
CAP. VIII. — Quo l quæ Christianismum amplexa est vita, in duas species divisa est.	75
CAP. IX. — Quam ob causam non ut prisci illi, ita nos quoque numerusæ soboli operam damus.	78
CAP. X. — Quia de causa non ita nobis, quemadmodum priscis, incendere et sacrificare Deo terrestria permissum est.	83
LIBER SECUNDUS.	93
Proœmium. — Quod non casu, neque temere propheticos Hebræorum libros omni studio complexi sumus.	93
CAPUT PRIMUM. — Quemadmodum meliora de nobis externis gentibus Prophetæ illorum ante venientes nuntiaverunt.	98
CAP. II. Quemadmodum iidem fore, ut in adventu Christi, ejus Dei qui olim a Judæis solis cognoscebatur, cognitionem et cultum omnes gentes acciperent, vaticinati sunt.	106
CAP. III. — Quemadmodum in vocatione gentium, quæ per Christum facienda erat, Judæorum gentem a ritu proprio, cultuque Dei cadere oportebat.	112
CAP. IV. — Quod non in omnem Judaicam gentem, sed in paucos eorum duntaxat, divinatorum promissorum eventa pervenerint.	126
LIBER TERTIUS.	163
Proœmium.	
CAPUT PRIMUM. — Quod prophetæ in ipso Christo Evangelii mentionem assumpserint.	166
CAP. II. — Quod de Christo vaticinati sunt prophetæ Hebræorum.	167
CAP. III. — Adversus eos qui Christum Dei seductorem fuisse existimant.	187
CAP. IV. — De diviniore Christi gestis.	195
CAP. V. — Adversus eos qui non credunt Salvatoris nostri discipulis, admirabiles illius res gestas narrantibus.	198
CAP. VI. — Contra eos qui præstigiatores putant Christum Dei fuisse.	223
CAP. VII. — Quod efficacia ipsa atque evidentiâ, illius divinæ virtutis vim perspicue ostendit amatoribus veritatis. Oracula de Christo.	235

LIBER QUARTUS.

217

CAPUT PRIMUM. — De occultiore secundum Salvatore-m ac Dominum nostrum qui Christus est Dei, dispensatione.

250

CAP. II. — Quemadmodum illum ante omnem creaturam Filium Dei fuisse dicemus.

254

CAP. III. — Quod non plures supremi Dei filii, sed unus solus de Deo Deus, jure a nobis prædicari solet.

254

CAP. IV. — Quod ad constitutionem universi, necessaria unici Dei Filii antecessio, assignetur.

253

CAP. V. — Quod innumerabiles quidem fatemur esse creatas divinas potestates, unam vero duntaxat ipsius Filii, propter quam inducitur, imaginem Dei Patris esse, theologice demonstramus.

259

CAP. VI. — Quod a prima constitutione universi, occulta quadam ignotaque ratione, Christus Dei religiosis Deo-que gratis animis præsidet.

263

CAP. VII. — Quod solis Hebræis antiquitus cognitio Dei universi prodita sit, quæ Christo seipsum exhibente perciperetur.

267

CAP. VIII. — Quod sola cæli sidera et lumina reliquæ gentis colerent, quæ seorsum quibusdam angelis assignatæ sint.

270

CAP. IX. — De inimica ac ipsi Deo adversante potestate, et eo qui in hac dominatur, et quemadmodum per hanc omne hominum seductum est genus.

271

CAP. X. — Quemadmodum necessario unicus Dei Filius ad homines transiit.

274

CAP. XI. — Quemadmodum inter homines vitam egerit.

282

CAP. XII. — Quod usque ad eos qui antiquitus mortui erant, leges humanitatis illum vocabant.

282

CAP. XIII. — Quod in ea natura, quæ nec pati, nec lædi potest, quæque incorporea est permansit, etiam quo tempore factus est homo.

283

CAP. XIV. — Quemadmodum, renovato homine, omnibus nobis æternorum honorum spem præbuerit.

290

CAP. XV. — Quid sibi velit, quidve significet ipse Christi adventus, et quod Deus, et Dominus, et Pontifex Dei universi, per prophetas Hebræorum Christus appellatus est.

290

CAP. XVI. — Quam multis scripturis Christus nominatim, qui a regibus et principibus et gentibus et populis circumvenitur, et ab ipso Deo gignitur, et Filius hominis appellatur, gentiumque et finium terræ accipit a Patre, antea sit nuntiatas.

306

CAP. XVII. — Quod etiam Jesu nomen apud priscos Dei familiares in pretio fuerit.

326

LIBER QUINTUS.

Proœmium. — Quisnam modus fuerit, quo apud Hebræos prophetæ, simul et quæ futura essent caebant, et solam veram theologiam illustrabant.

333

CAPUT PRIMUM. — Quemadmodum apud Hebræos sapientissimus Salomon, in Proverbiis novit quamdam primogenitam Dei virtutem, quam et sapientiam Dei, et ejusdem sobolem appellat: sicut interim nos quoque eandem glorificamus.

350

CAP. II. — (Sine principio).

358

CAP. III. — Quod idem propheta etiam in cix psalmo bis Dominum evidentem constituitur: semel, cum de eo loquitur qui et Deus et Pater est; iterum cum de eo quem ipse suum nuncupat Dominum. Et quod hunc Dominum ipse quoque novit genitum esse ante mundi constitutionem, et quod æternum Patris sacerdotem, et supremi Dei consessorem, similem utique opinionem in hoc nostræ fidei de Christo veræ se ferens.

362

CAP. IV. — Quod etiam Isaias, prophetarum maximus, plane novit Deum esse in Deo, idque affirmat, sicut etiam nos qui Patrem in Filio, et Filium in Patre glorificamus. 370

CAP. V. Quod Dei verbum suam habens essentiam jussu Patris, David aequè ac nos opificem universi novit; et quod idem Dei Verbum, idem propheta ad hominum medelam esse missum a Patre testificatur; et quod brevi tempore universam terram sua doctrinâ implendum canit. 375

CAP. VI. — Quod Isaias similiter ut David, duos, Patrem et Filium, confitetur, et eorum alterum universi Opificem, quemadmodum ipsi quoque credimus. 378

CAP. VII. — Quod etiam maximus Dei servus Moses, in mundi fabricatione, cognovit Patrem Deumque universi, cum altero communicentem de hominis opificio, hoc porro divinum e se Verbum ante didicimus. 379

CAP. VIII. — Quod quidem Moses bis planissime Dominum, sine ullis involuctis, theologicè commendat. 379

CAP. IX. — Quod idem Deum Verbum, significat Deum ac Dominum prius nominatum et quod in hominis forma, et figura, et visum esse, et antiquis responsa dedisse describit. 382

CAP. X. — Quod idem propheta in Jacob, manifestus cum de quo agitur, indicat Dominum: quem sane et Deum et angelum supremum Dei vocat. 383

CAP. XI. — Quod etiam Jacob eum, de quo proxime dictum est, et Deum et hominum, præterea angelum similiter, ut Abraham in hominis forma contemplatur, in ea historia quæ sic se habet. 386

CAP. XII. — Quod rursus in Jacob genitum Deum, plane ipsa oratio præ se fert. 390

CAP. XIII. — Quod Deus Pater, cum Mosi responderit per angelum se patribus apparuisse, non amplius per angelum, sed per Filium docet. 390

CAP. XIV. — Quod quemadmodum patribus humana forma, sic in specie nubis Moysi, et cuncto populo Deus Verbum apparuit. 391

CAP. XV. — Quod angelica non fuerit natura, quæ Moysi dabat responsa, sed præstantior quam ut ad angelum referri possit. 394

CAP. XVI. — Quod idem Dominus de alio docet, scilicet Filio. — A decem præceptis legis. 394

CAP. XVII. — Quod is rursus Dominus, qui Moysi responsa dabat, alium a quo erat agnoscens, Patrem utique, hanc ipsam suum Deum vocabat. 395

CAP. XVIII. — Quod Deum ipsi Israel visibilem esse divina docet Scriptura, quæ ipsum Dei Verbum significat. 398

CAP. XIX. — Quod Dei Verbum, quod Moysi non secus atque antiquis patribus dabat responsa, etiam Jesu Moysis successori in hominis forma, visus est. 398

CAP. XX. — Quod similiter ipsi Job, quemadmodum patribus ipse Opifex universi Deus Verbum, et respondisse, et oculis visus esse dicitur. 399

CAP. XXI. — Quod duas personas etiam propositus agnoscit psalmus. 402

CAP. XXII. — De Deo Verbo et Patre, sicut de Domino. 403

CAP. XXIII. — De Salvatore nostro, sicut de Domino, et de Patre, sicut de Deo: et de Judæorum gentis eversione. 403

CAP. XXIV. — De duobus Dominis, Patre scilicet et Filio, et gentium vocatione. 406

CAP. XXV. — Quomodo Deus Verbum, cum sit Dominus, missum se a Patre confitetur. 406

CAP. XXVI. — Idem, iterum de vocatione gentium. 406

CAP. XXVII. — Quod rursus Dominus de alio quodam, constat autem quod de Patre suo loquitur. 407

CAP. XXVIII. — Quod angelum Testamenti Christum, et eundem Dominum omnipotens Deus vocat. 407

CAP. XXIX. — Quod solem justitiæ Christum, ipse universi Deus nominat. 410

CAP. XXX. — Quomodo Deus Verbum, ad Patrem deprecationem emittit, gentium conversionem futuram significans. 410

LIBER SEXTUS. 411

Proemium. 411

CAPUT PRIMUM. — Dei ad homines adventus ostenditur, item vatio gentium. 414

CAP. II. — Ascensus Dei qui prius descenderat: ac deinceps vatio cunctarum gentium, quæ unum et solum Deum erant cognitura. 415

CAP. III. — Quod manifeste ad homines venturus dicitur

Deus, et omne genus hominum ad seipsum revocaturus. 418

CAP. IV. — Quod vivendus in terra diceretur, per Christi ad homines adventum. 419

CAP. V. — Adventus Domini in terram regnumque ejus inter gentes, et per unum Canticum non ipsi Israel, sed gentibus exhibendum. 419

CAP. VI. — Canticum novum, gentiumque cognitio justitiarum, venturusque ipse iudex universi. 422

CAP. VII. — Verbum Dei ad homines missum ad medelam et salutem animarum, quæ quondam vexatæ oppressæque erant in malis. 423

CAP. VIII. — Gentium vatio, Deusque manifeste apparens, et benedictus qui venit in nomine Domini. 423

CAP. IX. — Dominus de cælo descendens salutis hominum gratia, canticumque novum super hac re canendum, Novi videlicet Testamenti. 426

CAP. X. — Dei Verbum in terram missum, et brevi tempore percurrans universos homines. 427

CAP. XI. — Dominus de cælo descendens, qui gentium, quæ prius illum non cognoscebant, dux existit, et a Judaica gente seipsum est aversurus. 427

CAP. XII. — Deus de cælo descendens, et cum hominibus in terram habitans. 430

CAP. XIII. — De descensu de cælo ad homines, ac de futura in adventu ejus Judaicæ gentis rejectione, et reliquarum omnium gentium adoptione. 431

CAP. XIV. — Quod veniens Dei Verbum, venturum neque moraturum caneret a prophetis. 439

CAP. XV. — Quod terribilis sit auditus descensus Domini de cælo, et facta illius cum admiratione, quodcumque ipse venerit, universa terra ipsius laude complebitur, et Novi ipsius Testamenti verbum ad omnes homines penetrabit. 442

CAP. XVI. — Quomodo Dominus omnipotens, confitetur se missum, ut auferat ea, quæ vitiosa sint. 447

CAP. XVII. — Quod ipse Dominus venturum se de cælo, et inter homines habitaturum, gentesque ad ipsum confuturas, canit: et quod missum se esse a Domino omnipotente confitetur. 450

CAP. XVIII. — De Domini adventu, et de iis quæ in passione eius eventura erant. 451

CAP. XIX. — Quomodo ipse prophetarum Deus, cum omnem viam scientiæ per eam legem, quæ a Moysæ data est, iis qui ad circumcisionem pertinent, ordinasset, posterioribus in terra olim conspicendus, atque inter homines versaturus canitur. 467

CAP. XX. — Quomodo Christus in Ægyptum iturus canebatur, et quæcumque in adventu ejus futura fuerant. 467

CAP. XXI. — Bonorum promissio ad eam, quæ prius deserta erat, ex gentibus collectam Ecclesiam, et ad afflictas vexatasque animas manifestus Dei adventus, et salutaris miraculorum prodigiorumque ostentationes. 475

CAP. XXII. — Quomodo primum sempiternumque Dei Verbum, ipse universi Opifex a Domino Patre etiam nunc se missum esse confitetur. 478

CAP. XXIII. — Quomodo ipse Dominus Judæorum gentem redarguit, eo quod venturum ipsum suscepturi non sint, neque vocanti sibi auscultaturi, et quæ passurus sit ab eis. 478

CAP. XXIV. — Quomodo ipse qui in prophetis olim canebat Dominus, venturus ad homines, et ipsis oculis inspicendus, et a gentibus cognoscendus, expectaretur. 479

CAP. XXV. — Quod rursus Dominus, ipsum plane Dei Verbum, venturus et gentes congregaturus caneret. 485

LIBER SEPTIMUS. 483

Proemium. 485

CAPUT PRIMUM. — Quisnam modus accessus Domini ad homines. 487

CAP. II. — De loco ubi esset oriturus is Deus, quem propheta nuntiavit: et quemadmodum de Bethlehem regione Palestinæ procedet a sæculo præexistens piorum gentis princeps, et quemadmodum ille Dominus ducturus divinatur eos qui ab ultimis usque terræ finibus in eum crediderint. 535

CAP. III. — Ex qua gente et ex qua Judæorum tribu progressurus Christus prædicebatur. 551

LIBER OCTAVUS. 567

Proemium. 567

CAPUT PRIMUM. — Quibus temporibus Christus ad homi-

nes advenerit. Quomodo et quibus temporibus regnum apud Hebræos defecerit, iisdem gentium instabit expectatio: quod sane etiam factum est sub ipsum Salvatoris nostri adventum. 574

Cap. II. — Quomodo post annorum spatium septies LXX quæ summa elicitur CDXC annorum, cum Christus hominibus se videndum præbuerit, prophetiæ quæ apud Judæos exstant, et quod antea apud eosdem celebre, clarumque erat sacerdotium, dissolvitur, et ipsi quidem diluvi cu usdam instar assiduis obsidionibus captivi flent, sacrum autem ipsorum templum extremam vastationem patitur. 595

Cap. III. — Signa hæc temporum descensus Domini ad homines futura canit propheta, extremum rituum atque institutorum, quæ apud Judæos cum veneratione servabantur, interitum agnitione ejus Dei qui a prophetis venturus denuntiabatur, pacem omnium gentium profundissimam. 634

Cap. IV. — Signa temporum Dei ad homines adventus, et vocatio gentium, extremaque urbis Jerusalem eversio. 638

Cap. V. — Signa temporum adventus Domini: Ægyptiorum agnitione Domini prophetarum. 646

LIBER NONUS.

Procemium. 649

CAPUT PRIMUM. — De rebus secundum humanam ab illo assumptam naturam gerendis, et de stella quæ in ortu Salvatoris nostri apparuit. 651

Cap. II. — Quomodo Dominus insistens illud quod de sancta Virgine assumpsit corpus, venturus in Ægyptum et secundum verba, et secundum sententiam prædictus est, omnisque in ejus adventu evertenda gentium superstitio. 657

Cap. III. — Quomodo Dominus in Ægyptum venturus, atque illinc reversurus prædictus fuerit. 659

Cap. IV. — Item de illo quod dictum est: « Ex Ægypto vocavi Filium meum, » et de Herode rege, et eversione regni Judæorum. 663

Cap. V. — De Joannis in deserto prædicatione. 667

Cap. VI. — Item de solitudine, ipsoque nominatim Jordane fluvio, apud quem Joannes baptizabat. 671

Cap. VII. — De Christi post baptismum tentatione. 674

Cap. VIII. — De Galiliæ gentium, in qua Salvator noster maximam suorum miraculorum partem edidit, et de apostolorum ipsius vocatione. 682

Cap. IX. — De apostolorum vocatione. 686

Cap. X. — De prophetica lectione, quam ipse Dominus noster in conventu Judæorum exhibuit. 687

Cap. XI. — De novæ legis in Evangelio Christi sanctione. 690

Cap. XII. — De ambulatione Christi in mari. 694

Cap. XIII. — De rebus ab ipso admirabilibus gestis. 695

Cap. XIV. — De signis et prodigiis quæ edidit. 699

Cap. XV. — De enuntiando aut edicando, dum miracula ederet Christus. 702

Cap. XVI. — De eo quod Judaicus populus in ipsum crediturus non esset. 706

Cap. XVII. — Quomodo super pullo sedens Hierosolyma ingressurus oraculo dicatur. 707

Cap. XVIII. — De acclamatione, Hosanna filio David. 714

LIBER DECIMUS.

Procemium. 715

CAPUT PRIMUM. — De Juda proditore, et iis qui cum eo insidias adversus Salvatorem nostrum construxere. 718

Cap. II. — Item de Juda et de iis qui cum eo adversus Christum conjurationem fecerunt. 729

Cap. III. — Item de Juda, et de suffecto in locum ejus apostolo, et de gente Judaica. 735

Cap. IV. — Item de Juda et argenteis quibus Dominum prodidit, deque rejectione apud Judæos, tam eorum qui imperabant, quam eorum quibus imperabatur. 742

Cap. V. — Item de Juda nominatim. 751

Cap. VI. — De solis defectu, qui in ipsa Salvatoris nostri passione accidit, et de extremo Judaicæ gentis interitu. 751

Cap. VII. — Item de solis defectu, et de tempore salutaris Passionis. 755

Cap. VIII. — De iis quæ in ipsa salutaris Passione facta sunt. 758

Fragmentum libri xv *Demonstrationis evangelicæ*. 791

LIBER CONTRA HIEROCLEM. 795

EUSEBII EXEGETICA.

De curis Bibliis Eusebii. 867

DE NOMINIBUS HEBRAICIS. 877

QUÆSTIONES EVANGELICÆ.

Monitum. 877

QUÆSTIONES AD STEPHANUM. 879

I. — Cur evangelistæ Josephi, non autem Mariæ, genus scribant. 879

II. — Cur alter evangelista superne ab Abrahamo exorsus deducat genealogiam; alter autem inferne subgrediatur; neque in Abrahamo sistat, sed ad Adamum ac Deum usque deveniat. 891

III. — Quomodo Matthæus a Davide ejusque successore Salomone ad Jacobum et Josephum prosapias deducat: Lucas autem a Davide atque Nathane atque a liberis hujus ad Helim et Josephum, contraria Matthæo ratione genealogiam scribens. 894

IV. — Africani super genealogia quæ in sacris Evangelii est. 899

V. — Cur Matthæus ante Abrahamum ponat Davidem in Christi genealogia dicens: « Liber generationis Jesu Christi, filii Davidis, filii Abrahami. » 902

VI. — Cur Matthæus pos: Davidem ad consertaneos generis successores non veniat, sed transiit ad Abrahamum, non tamen ad Adamum, neque ad alium quemlibet ex antiquis Deo dilectis hominibus. 905

VII. — Cur Thamaræ facta mentione, nullam præterea mulierem commemoraverit Matthæus factorum laude illustrem. 906

VIII. — Cur uxoris Uriæ meminere in genealogia evangelista. 911

IX. — Cur Ruthæ meminere evangelista. 915

X. — Cur Joacimum nomine Jechoniz appellaverit evangelista. 918

XI. — Cur evangelista utatur distinctionibus in genealogia, haud simul contextens generationes ab Abrahamo ad Christum quadraginta duas, sed dividens successiones per ea quæ scribit segmenta. 922

XII. — Cur cum a Davidis temporibus usque ad Jechoniam seu ad Babylonicam captivitatem septemdecim reges fuerint, generationes quatuordecim dicat evangelista. 922

XIII. — Cur cum a Jechonia ad Josephum duodecim in genealogia sint, evangelista quatuordecim rursus dicat. 926

XIV. — Cur fabri filius Servator noster maluerit quam nobilis alicujus illustrisque viri videri. 927

XV. — Quomam pacto dicatur Jesus super Davidis thronum sedisse. 927

XVI. — Qui sit ut Bethlehemo Matthæus quidem in Ægyptum, Lucas autem Hierosolyma atque inde Nazarethum a parentibus delatum narret Jesum. 954

QUÆSTIONES AD MARINUM. 957

I. — Quomodo apud Matthæum videatur Servator sero Sabbatorum resurrexisse, apud Marcum autem mane una Sabbatorum. 958

II. — Quomodo Magdalena, quæ secundum Matthæum sero Sabbatorum resurrectionem viderat, eadem secundum Joannem stans flebat apud monumentum una Sabbati. 959

III. — Quomodo quæ secundum Matthæum sero Sabbatorum Magdalena cum altera Maria tetigit Servatoris pedes, eadem mane una Sabbati secundum Joannem audivit *Noli me tangere*. 947

IV. — De sepulcro et de repugnantia apparente. 951

SUPPLEMENTA Quæstionum ad Stephanum. 957

SUPPLEMENTA Quæstionum ad Marinum. 963

SUPPLEMENTA minora Quæstionum ad Marinum. 1007

ECLOGÆ PROPHETICÆ.

Monitum. 1017

Liber primus. 1021

Liber secundus.	1089	CANONES DECEM HARMONIE EVANGELIORUM.	
Liber tertius.	1115	Monitum.	1273
Liber quartus.	1191	Eusebii epistola ad Eucarpium.	1275
FRAGMENTA de vitis prophetarum.	1261	CANONES.	1277
FRAGMENTA ex libro Eusebii deperdito cui titulus :		INDEX ANALYTICUS ad libros <i>De demonstratione evangeli-</i>	
<i>Generalis elementaria introductio.</i>	1271	<i>ca. .</i>	1291

FINIS TOMI VICESIMI SECUNDI

Imprimerie MIGNÉ, au Petit-Mentrouge.

THIS VOLUME
DOES NOT CIRCULATE
OUTSIDE THE LIBRARY

3 2044 073 501 140

THIS VOLUME
DOES NOT CIRCULATE
OUTSIDE THE LIBRARY.

Это цифровая копия книги, хранящейся для потомков на библиотечных полках, прежде чем ее отсканировали сотрудники компании Google в рамках проекта, цель которого - сделать книги со всего мира доступными через Интернет.

Прошло достаточно много времени для того, чтобы срок действия авторских прав на эту книгу истек, и она перешла в свободный доступ. Книга переходит в свободный доступ, если на нее не были отданы авторские права или срок действия авторских прав истек. Переход книги в свободный доступ в разных странах осуществляется по-разному. Книги, перешедшие в свободный доступ, это наш ключ к прошлому, к богатствам истории и культуры, а также к знаниям, которые часто трудно найти.

В этом файле сохранятся все пометки, примечания и другие записи, существующие в оригинальном издании, как минимум о том долгом пути, который книга прошла от издателя до библиотеки и в конечном итоге до Вас.

Правила использования

Компания Google гордится тем, что сотрудничает с библиотеками, чтобы перевести книги, перешедшие в свободный доступ, в цифровой формат и сделать их широкодоступными. Книги, перешедшие в свободный доступ, принадлежат обществу, а мы лишь хранители этого достояния. Тем не менее, эти книги достаточно дорого стоят, поэтому, чтобы и в дальнейшем предоставлять этот ресурс, мы предприняли некоторые действия, предотвращающие коммерческое использование книг, в том числе установив технические ограничения на автоматические запросы.

Мы также просим Вас о следующем.

- Не используйте файлы в коммерческих целях.
Мы разработали программу Поиск книг Google для всех пользователей, поэтому используйте эти файлы только в личных, некоммерческих целях.
- Не отправляйте автоматические запросы.
Не отправляйте в систему Google автоматические запросы любого вида. Если Вы занимаетесь изучением систем машинного перевода, оптического распознавания символов или других областей, где доступ к большому количеству текста может оказаться полезным, свяжитесь с нами. Для этих целей мы рекомендуем использовать материалы, перешедшие в свободный доступ.
- Не удаляйте атрибуты Google.
В каждом файле есть "водяной знак" Google. Он позволяет пользователям узнать об этом проекте и помогает им найти дополнительные материалы при помощи программы Поиск книг Google. Не удаляйте его.
- Делайте это законно.
Независимо от того, что Вы используете, не забудьте проверить законность своих действий, за которые Вы несете полную ответственность. Не думайте, что если книга перешла в свободный доступ в США, то ее на этом основании могут использовать читатели из других стран. Условия для перехода книги в свободный доступ в разных странах различны, поэтому нет единых правил, позволяющих определить, можно ли в определенном случае использовать определенную книгу. Не думайте, что если книга появилась в Поиске книг Google, то ее можно использовать как угодно и где угодно. Наказание за нарушение авторских прав может быть очень серьезным.

О программе Поиск книг Google

Миссия Google состоит в том, чтобы организовать мировую информацию и сделать ее всесторонне доступной и полезной. Программа Поиск книг Google помогает пользователям найти книги со всего мира, а авторам и издателям - новых читателей. Полнотекстовый поиск по этой книге можно выполнить на странице <http://books.google.com/>

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>